DUE DATE SLIP

GOVT COLLEGE, LIBRARY

KOTA (Raj)

Students can retain library books only for two weeks at the most

BORROWER S No	DUE DTATE	SIGNATURE

SUBHĀṢITA-RATNA-BHĀNDĀGĀRA

OR

GEMS OF SANSKRIT POETRY

BEING

A Collection of witty, Epigrammatic, Instructive and Descriptive Verses
With their Sources

ENLARGED AND RE-EDITED

WITH SOURCES ETC, BY

NĀRĀYAN RĀM ĀCHĀRYA "Kāvyatīrth"

"Why are not more gems from our great authors scattered over the Country? Great books are not in every body's reach and though it is better to know them thoroughly than to know them only here and there yet it is a good work to give a little to those who have neither time nor means to get more"

—*Coleridge*

'I have gathered a posie of other men's flowers and nothing but the thread that binds them is mine own.'

—*Montaigue*

EIGHTH EDITION : 1952

NIRNAYA SAGAR PRESS, BOMBAY 2

Price Rupees 12

[All rights reserved by the publisher]

Printer & Publisher -Laxmibai Narayan Chaudhari, for the Nirnaya Sagar Press,
26 28, Kolbhat Street, Bombay 2

सुभाषितरत्नभाण्डागारम्

, नाम

विविधकाव्यालङ्कार-नाटक-कथा-पुराण स्मृत्यादिसुभाषितग्रन्थेभ्यः समुद्धृतः

स्थाननिर्देशसमेतः

सहृदयहृदयाह्लादकः सूक्तिसमुच्चयः

•

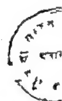
"त सज्जना सुकविशाखिविटपपुष्पाण्याघ्राय गुम्फितवत सुगुणैर्ममेतत् ।
सधारयन्तु कुसुमोज्ज्वलहाररूप कण्ठे सुभाषितमपास्तसमस्तदोषम् ॥'

— शार्ङ्गधर

श्रीमन्निदरागन्ततीर्थचरणान्तेवासिभि

नारायण राम आचार्य "काव्यतीर्थ"

इत्येते स्थाननिर्देशादिभिरलङ्कृत्य संशोधितम

परिवर्धितमष्टमं सम्करणम् १९५२

निर्णयसागर प्रेस, मुंबई २

INTRODUCTION

संस्कृत

This edition of the *Subhāṣita-ratna-bhāṇḍāgāra* replaces the seventh, published by the Nirnaya Sagar Press in 1935 and long out of print During the course of its growth through the first seven editions, the work had already become the largest published and probably the largest known collection of Sanskrit epigrams Such lyric and gnomic verse is one of the glories of Sanskrit literature Even the greatest of our poets, in composing a *mahākāvya*, drama, or connected narrative on a classical theme took pains to insert such polished stanzas, each of which is complete in itself as well as independent of its context A collection such as the present thus serves a much broader purpose than that of a specialized anthology In its own way, it is an essence, as it were, of the whole of classical Sanskrit literature, moreover, a considerable proportion of the lines carry a moral or at least a sententious weight of their own which has made them bywords, adages, maxims, with their own translations or equivalents in every modern Indian language that possesses a literature They are thus an important segment of India's literary heritage The whole of this explanation would have seemed trivially obvious in the days of our grandparents But modern Indian education has reduced Sanskrit, like every other subject, to the dead level of examination study, where the student is tested for his ability in rapid extrusion during the course of a three hour examination paper This collection will not serve the purpose of such an examination textbook, but is meant to give the reader some idea of the variety of secular thought and emotion transmitted to us by our ancestors The words are their own, if the expression and style vary from the most lucid and penetrating to the stilted and mannered superficiality, it is for us to inquire into the reasons, to draw the proper conclusions, which may not always be those the author intended to convey

Certain major changes have been made in this edition To the original six *prakaranas* a seventh on miscellaneous topics has been added in the general tradition of classical anthologies Throughout the entire work, some stanzas which seemed to have little merit have been dropped, being generally replaced by others which convey the sentiment with more force or charm This is necessarily a matter of taste, here I have exercised an editor's prerogative as fully as did my predecessors It should be kept in mind that the Subhāṣita ratna bhāṇḍāgāra is not an anthology that was made centuries ago, but began as, and still remains, an eclectic collection of choice Sanskrit verse made by the learned pundits associated with the Nirnaya Sagar Press

The earlier editions were rather perfunctory about citation of the sources from which they drew the stanzas. In the index to this edition, the source of an epigram is given as far as it could be traced. It would be quite out of the question to trace every stanza to a definite author, seeing that most of the verses have been current for a millennium or so, during which the greater portion have been known only from citations, often anonymous and sometimes self-contradictory, in the older anthologies. But at least the reader has now something to go upon and can make his own further researches with more of a start than was given by our previous editions.

In conclusion, it is a great pleasure to thank the management and the workers of this Press for their cheerful co-operation during a period of hardship, both internal and external for all of us. I also acknowledge my gratitude to the ever obliging Librarian Shri D. N. Marshall, M. A., Dip. Lib. for access to the Bombay University's collection of books and manuscripts. To my friend Prof. D. D. Kosambi of the Tata Institute of Fundamental Research I owe many valuable suggestions for possible improvements within the framework of the original plan of the edition.

Śāstri Department,
Nirṇaya Sāgar Press
Bombay, May 1, 1952

N. R. ACHARYA

सुभाषितरत्नभाण्डागारस्य

विषयानुक्रमकोशः

•

१ मङ्गलाचरणप्रकरणम्

---

२ सामान्यप्रकरणम्

३ राजप्रकरणम्

४. चित्रप्रकरणम्

५. अन्योक्तिप्रकरणम्

*

६. नवरसप्रकरणम्

ABBREVIATIONS AND SOURCES

[THE EDITOR EXPRESSES HIS GRATITUDE TO DR V RAGHAVAN FOR THE HELP AND CO-OPERATION KINDLY EXTENDED BY HIM]

N B —*NSP refers to a publication of the Nirnaya Sagar Press, by year, K M denotes a volume of the NSP Kāvyamālā Series, by number*

अनर्घ रा = अनर्घराघवम् of Murāri, styled Bālavālmīki, son of Vardhamāna, 9th c A D, probably patronised by a Kalacūri King of Māhiṣmatī NSP 1908

अमरु = अमरुशतकम् (also called Śṛṅgāraśataka) of Amaruka, 8th cent A D NSP 1929

अरसी = अरसीन्दुर probably Arisimha, teacher and associate of Amaracandra, of the time of Vastupāla, first half of the 13th cent A D

अलं कौ = अलंकारकौस्तुभ of Viśveśvara Pandita (Pāndeya) of Almora, son of Lakṣmīdhara, beginning of the 18th cent NSP 1898

अलं स = अलंकारसर्वस्वम् of Rājānaka Ruyyaka of Kashmir, son of Tilaka, guru of Mankhuka, c 1150 A D NSP 1893

अ शा, अ शाकु = अभिज्ञानशाकुन्तलम् of Kālidāsa NSP 1947

अष्ट रत्ना = अष्टरत्नम् Ptd HAEBERLIN's Anthology and Jīvānanda's Kāvyasamgraha

आनन्द (देवीश) = देवीशतकम् of Ānandavardhana of Kashmir, son of Nona, end of the 9th cent KM IX

आसी ग = आसीनगरप्रासादप्रशस्ति quoted in the Śārngadharapaddhati

उत्तर, उत्तर रा = उत्तररामचरितम् of Bhavabhūti, son of Nīlakantha and Jātūkarṇī He was a contemporary of Vākpatirāja and lived under Yaśovarman of Kanauj, beginning of the 8th cent A D NSP 1949

औचित्य = औचित्यविचारचर्चा of Kṣemendra of Kashmir, styled Vyāsadāsa, pupil of Abhinavagupta, son of Prakāśendra, guru of Bhatta Udayasimha and prince Lakṣmanāditya, wrote under the Kashmirian Kings Ananta and Kalaśa, first half of 11th cent, KM I

कथार्ण = कथार्णव of Śivadāsa, a late work

कथास = कथासरित्सागर of Somadeva of Kashmir, son of Rāma, written for Sūryamatī, queen of King Ananta (1028–1063 A D) NSP 1930 and also cf Hermann Brockhaus

कवि क = कविकण्ठाभरणम् of Kṣemendra KM IV, written under King Ananta See also above

कविता = कवितारत्नाकर A choice collection of Sanskrit couplets compiled and published in Calcutta, 1826

कवीन्द्र = कवीन्द्रकण्ठाभरणम् of Viśveśvara Pandita (Pāndeya) KM VIII See above under Alaṅkāra Kaustubha.

का द, काव्या = काव्यादर्श of Dandin, 7th cent ed प्रेमचन्द्र तर्कवागीश, Bibl. Indica 1863 and also of Pt Rangacarya Reddy 1938

का नीति, काम नी = कामन्दकीयनीति c 700 A. D, ed. Triv Skt Ser no XIV

का प्र, काव्य प्र = काव्यप्रकाश of Mámmata Bhatta and Allata (Alaka) (1050-1100 A D) Ed Vāmanācārya Jhalakīkar 1917

काव्यप्र = काव्यप्रदीप of Govinda Bhatta (Thakkura) of Mithilā, son of Keśava, c end of 15th cent NSP 1933

काव्याल = काव्यालङ्कार of Rudrata surnamed शतानन्द, son of Vāmuka (850 A D) NSP 1886

काव्याल सू = काव्यालङ्कारसूत्राणि of Vāmana, minister under Jayāpida of Kashmir (779-813 A D) NSP 1926

काशीख = काशीखण्ड from Skandapurāṇa

किरात = किरातार्जुनीयम् of Bhāravi, first mentioned in the Aihole inscription (634 A D), c 550 A. D NSP 1942

कुट्टनीमत = कुट्टनीमतम् of Dāmodaragupta, of the court of Jayāpīda of Kashmir (779-813 A D) KM III, edited also with commentary by T M. Tripathi, Gujarati Printing Press, Bombay, 1924

कुमार = कुमारसम्भवम् of Kālidāsa NSP 1946

कुव = कुवलयानन्द of Appayya Dīkṣita of Tamil country, author of 104 works, patronised by Cinna Bomma of Vellore and Venkatapati Rāya of Vijayanagar, flourished between 1552 and 1624 or 1520 and 1593 NSP 1942

कृष्ण कर्णा = कृष्णकर्णामृतम् of Līlāśuka-Bilvamangala, son of Dāmodara and Nīlī, pupil of Īśānadeva, 11th cent

क्षेमेन्द्र = See above under Aucityavicāracarcā and Kavikaṇṭhābharaṇa, author also of Kavikarṇikā, Suvṛttatilaka, Rāmāyaṇamañjarī, Bhāratamañjarī, Bṛhatkathāmañjarī, Lāvaṇyavatī, Nītilatā, Munimatamīmāṃsā, Caturvarga saṅgraha, Bauddhāvadāna-kalpalatā, Avasarasāra, Lalitaratnamālā, Citra bhāratanāṭaka, Vātsyāyanasūtrasāra, Samayamātṛkā, Pavanapañcāśikā, Sevyasevakopadeśa, Cārucaryā, Kalāvilāsa, Padya-Kādambarī, Śaśivaṃśa, Kanakajānakī, Deśopadeśa, Narmamālā, Muktāvalī, Amṛtataraṅgakāvya, Darpadalana, Daśāvatāracarita, Rājāvalī, Lokaprakāśa, Vinayavallī and Vyāsāṣṭaka

खण्डप्र ; खण्डप्रशस्ति = खण्डप्रशस्तिकाव्यम् attributed to Hanūmat Kavi, a Ms

गरुड = गरुडपुराणम् NSP 1938

गीत = गीतगोविन्दम् or अष्टपदी of Jayadeva Miśra of Kindubilva in Orissa, son of Bhojadeva, flourished in the court of Lakṣmaṇasena of Bengal, 12th cent A. D NSP 1949

गुण ; गुण रत्न = गुणरत्नम् Subhāṣita ascribed to Bhavabhūti Ptd HAEBERLIN's Anthology and Jīvānanda's Kāvyasaṃgraha

गोभट्ट = गोभट्ट or गोभट Styled Suci-Gobhata, quoted in Saduktikarṇāmṛta and Suktimuktāvalī

घट. ख = घटकर्परकाव्यम् of Ghatakharpara (also called यमककाव्यम्), often attributed to Kālidāsa Ptd in the Kashmir Text Series with Abhinavagupta's commentary

चाणक्य = चाणक्यनीतिदर्पण of Cāṇakya ed Haberlin

चातक = चातकाष्टकम् Ptd in Hæberlin's Anthology

चा नी = (लघु) चाणक्यशतकम् of Cānakya, a Ms

चोर. प = चोरपञ्चाशिका of Bilhana of Kashmir, came south to the Cālukya court of Vikramāditya VI (1076–1127 A D) ed Bohlen

छलित = छलितरामनाटकम् quoted in Daśarūpa, Sarasvatikanthābharana, Śṛngāraprakāśa, Nātyadarpana, etc

ज्योतिस्तत्त्व = of Raghunandana Bhattācārya (A D 1490–1570), quoted in the Nirnayasindhu (1612)

दंपती ; द = दम्पतीशिक्षा of Nilaratnasarma ed श्रीरामपुर सन् १२४० (A D 1813) (Bengali and Sanskrit)

दर्प द = दर्पदलनम् of Kṣemendra See above KM vi

दश ; दशरू = दशरूपकम् of Dhanañjaya, son of Viṣnu, of the court of king Muñja-Vākpatirāja of Dhārā (974 A D), brother of Dhanika, author of Daśarūpakāvaloka NSP 1941

दशकु = दशकुमारचरितम् of Dandin See above under Kāvyādarśa NSP 1951

द श ; दृष्टा = दृष्टान्तकलिशतकम् or दृष्टान्तशतकम् of Kusumadeva, quoted by Vallabhadeva, in his Subhāṣitāvali KM xiv and also of Hæberlin's Anth

धनंजय = धनंजयविजयव्यायोग of Kāñcana, son of Nārāyana Vāgīśvara, wrote by the order of King Jayadeva, in his court, presided over by Gadādhara, quoted by Simhabhūpāla (Rasārṇavasudhākara c 400)

धर्म ; धर्मवि = धर्मविवेक of Halāyudha (1000–1100 A D) Hæberlin Anth

धूर्तस = धूर्तसमागम of Jyotirīśvara Kaviśekhara of Mithilā 14th cent A. D. Ed Cappeller and Lassen

ध्वन्या = ध्वन्यालोक of Ānandavardhana See above under Devīśataka NSP 1935

नकुल = Mentioned in Brahmavaivaswatapurāna

न र. = नवरत्नस्तोत्रम् Ptd Haberlin

नल च = नलचम्पू or दमयन्तीकथा of Trivikrama Bhatta, of Śāndilya gotra, son of Nemāditya and grandson of Śridhara, composed the Nausari inscription of Rāṣtrakūta Indra III in 915 A D NSP 1931.

नव साहसाङ्क = नवसाहसाङ्कचरितम् of Padmagupta *alias* Parimala, c 1005 A D, celebrates Sindhurāja of Malwa

नागा = नागानन्दम् of King Harṣavardhana, 7th century A D Triv Skt Series no lix

नीतित = नीतितरङ्ग of Viśveśvaradatta

नीति र. = नीतिरत्नम् Ed Gildemeister lib

नीतिप्र = नीतिप्रदीप of Vetāla Bhatta, Ptd Haberlin and Jivananda

नै ; नैषध = नैषधीयचरितम् of Sriharṣa, son of Hira and Māmalladevi, wrote under Vijayacandra and Jayacandra of Kanauj, 2nd half of the 12th century A D NSP 1952 and Calcutta 1836

पंच रत्न = पञ्चरत्नस्तोत्रम् Ptd. Haberlin

प त ; पंच = पञ्चतन्त्रम् of Viṣnuśarman with Saralā Comm. NSP 1950 and also cf. Kosegarten

पद्यवेणी = पद्यवेणी of Venidatta, son of Jagajjivana, composed in 1644 A D Ptd CALCUTTA.

पद्य स = पद्यसंग्रह of Kavibhatta Ptd HABERLIN

पार्नेती प = पार्नेतीपरिणयम् of Vāmanabhatta-bāna son of Komatiyajvan and pupil of Vidyāranya, patronised by Komati Vemabhūpāla of Kondavidu, beginning of the 15th cent N S P 1923

पुष्प मा = पुष्पमालानाट्यम् of Candrasekhara, the father of Visvanātha author of the Sāhityadarpana (1300–1384 A D)

पूर्वेचातृका = पूर्वचातकाष्टकम् Ptd Jivananda, Kāvyasamgraha and also edited by Śri Dinanātha Nyāyaratna, 1869

प्रदीप = प्रदीप

प्रबो ; प्रबध च = प्रबोधचन्द्रोदयम् of Krsnamiśra, written for the Candella King Kirtivarman, 2nd half of the 11th, cent A D N S P 1985

प्र भ , प्रसन्नाभ = प्रसन्नाभरणम् an anthology, Ptd Grantharatnamālā IV nos 10, 11 Bombay

प्र रा ; प्र राघव = प्रसन्नराघवम् of Jayadeva poet and logician, son of Mahādeva and Sumitrā known also as Paksadharamiśra and Piyūsavarsa, author of Candrāloka etc , 13th cent A D N S P 1922

बाल रा = बालरामायणम् Nataka of Rajasekhara, author of Kāvyamimāmsā, Haravilāsa etc , son of Durduka and Silavati, flourished in the courts of Mahendrapāla and Mahipāla of Kanauj, beginning of the 10th cent A D

बिल्हण = See above under Corapañcāśikā Author also of Vikramānkadevacarita, and Karnasundari, from Kashmir migrated to the court of Karna of Dahala, Cālukya Karnadeva of Anhilvad (1064–94) and Cālukya Vikramāditya of Kalyān (1076–1127)

बृह नीति = बृहस्पतिनीतिसार (गरुडपुराण)

ब्रह्माड = ब्रह्माण्डपुराणम् Bombay edn

भट्टि = भट्टिकाव्यम् of Bhatti or Bhartrsvāmin, written in Valabhi under Śridharasena, 7th cent A D N S P 1934

भर्तृ = भर्तृहरिशतकत्रयम् of Bhartrhari ed Bohlen See below under Bhartrhari Subhāsita Samgraha

भर्तृ स = भर्तृहरिसुभाषितसंग्रह a collection of couplets generally attributed to Bhartrhari Critical edn by Prof D D KOSAMBI

भल्लट = भल्लटशतकम् of poet Bhallata, wrote in the reign of Śankaravarman of Kashmir (883–902) K M IV

भविष्य = भविष्यपुराणम् Bombay edn

भा ; भार = महाभारतम् Calcutta ed 1831–39 also Bombay edn with Nilakanthi commentary

भाग = भागवतपुराणम् N S P 1950 and also ed Burnouf

भामिनी = भामिनीविलास of Jagannātha Panditarāja, a Tailanga brahmin, son of Perubhatta, pupil of his father and Śesa Viresvara at Benaras flourished in the court of Shah Jehan (1628–1658 A D) patronised also by Asaf Khan of the same court (died 1641 A D), and prince Dara Shikoh and King Prananārāyana of Assam. N S P 1923

भाव = भावशतकम् of Bhāvamiśra, a Ms

भोज, भोजप्र = भोजप्रबन्ध of Ballāla, 16th cent A D NSP 1932.

भ्रमरा = भ्रमराष्टकम् Ptd Jivananda, Kāvyasamgraha

म, मनु = मनुस्मृति of Manu with comm of Kullūkabhatta NSP 1946

म वी च, महावीर = महावीरचरितम् of Bhavabhūti See above under Uttararāma carita NSP 1926

महा ना = महानाटकम् of Hanūmat Kavi, 11th cent A D Gildemeister's Lib

मात्स्य पु = मात्स्यपुराणम् Bombay edn

मा मा, मालती = मालतीमाधवम् of Bhavabhūti See above under U R Carita NSP 1937

मालवि = मालविकाग्निमित्रम् of Kālidāsa NSP 1935

मुकुन्द = मुकुन्दमाला of Kulaśekhara, traditionally identified with the Tamil Vaisnava Saint, the Cera king of that name, hymn earlier than the 10th cent A D NSP 1952

मुद्रा रा = मुद्राराक्षसम् of Viśākhadatta, 9th cent A D NSP 1935

मुरा ; मुरारि = See above under Anargharāghava

मृच्छ = मृच्छकटिकम् of Śūdraka NSP 1950

मेघ = मेघदूतम् of Kālidāsa NSP 1935

मोहमुद्ग = मोहमुद्गरम् Ascribed to Śankarācārya Haberlin's Anth

याज्ञ = याज्ञवल्क्यस्मृति of Yājñavalkya Muni NSP 1926

योगयात्रा = योगयात्रा of Varāhamihira, died 586 A D

रघु = रघुवंशम् of Kālidāsa with comm of Mallinātha and extracts from ■ comm NSP 1948

रत्ना = रत्नावली Nātikā of Harsavardhana See above under Nāgānanda NSP 1938

रा ; रामायण = रामायणम् of Vālmīki NSP 1930 and also ed Schlegel

रवि = (भदन्त) रविगुप्त author of the Candraprabhāvijaya, quoted in the Jayamangalā on the Kāmasūtras

रसग = रसगंगाधर of Jagannātha Panditarāja See above under Bhāminīvilāsa NSP 1947

राज त ; राज = राजतरंगिणी of Kalhana of Kashmir, son of Campaka, minister of Harsa, written in 1149-50 A D under Jayasimha Ptd. Calcutta 1835

राजेन्द्र = राजेन्द्रकर्णपूर of Śambhu Kavi of Kashmir, written in praise of King Harsa of Kashmir (1089-1101). Śambhu wrote also Anyoktimuktālatā (KM iii) and ■ mentioned by Mankhuka (SKC XXV 96-97) as the father of the celebrated vaidya Ānanda

राघव = राघवदेव father of Gopāla, Dāmodara and Devadāsa, grandfather of Śārngadhara (au of Śārngadharapaddhati), flourished in the court of Hammīra (died 1295 A D)

†

राघवचैतन्य = Au of Mahāganapatistotra (K M I) and Kavikalpalatā (?), quoted in Śārngadharapaddhati

राघवनि = राघवनिरामायणम् of Viśvanātha Kavirāja, quoted in साहित्यदर्पण

राघवा = राघवानन्द quoted in साहित्यदर्पण

रामरक्षा = of Valmiki

लक्ष्मणसेन = King of Bengal, son of Ballāla Sena and patron of Jayadeva, Umāpatidhara, Dhoyi and Govardhana, completed the Adbhutasāgara begun in 1168 A D by his father

लटक = लटकमेलकप्रहसनम् of Śankhadhara au of Kavikarpatikā, written under Govindacandra of Kanauj in the beginning of the 12th cent NSP 1900

वराह = वराहपुराणम् Bombay edn

वाक्यप जैन = जैनराज's commentary on वाक्यपदीय a work on the philosophy of grammar, by Bhartrhari

वानरा = वानराष्टकम् Ptd Haberlin and Jivananda.

वानर्य = वानर्याष्टकम् Ptd Haberlin and Jivananda

वामन सू = काव्यालङ्कारसूत्राणि See above under Kāvyālankārasūtrāni

वायु = वायुपुराणम् Bombay edn

वाल्मी = वाल्मीकि

वासवदत्ता = वासवदत्ता of Subandhu, middle of 7th cent A D ed Fitz Edward Hall in Bibl Ind

वासिष्ठ = योगवासिष्ठम् attributed to Vālmiki, 11th century (?) NSP 1937

विक्रम , विक्रमच = विक्रमचरितम् or Lekhārambha, a Ms

विक्रम उ , विक्रमो = विक्रमोर्वशीय of Kālidasa NSP 1942

विक्रमाङ्क दे = विक्रमाङ्कदेवचरितम् of Bilhana, historical poem on Calukya Vikramāditya VI Tribhuvanamalla (1076–1127 A D) of Kalyāṇa See above under Corapañcāśikā and Bilhana

विदग्ध मु = विदग्धमुखमण्डनम् enigmatology of the Buddhist Dharmadāsa NSP 1926

विद्ध शा ; विद्ध = विद्धशालभञ्जिका नाटिका of Rājaśekhara See above under Bālarāmāyana Ed K R Godbole, Poona 1886 and also a Ms

विष्णु पुराण = विष्णुपुराणम् Bombay edn

वृ चा ; वृ चाणक्य = (वृद्ध) चाणक्यशतकम् of Cānakya Ed Bombay सम्वत् १९१५

वे = वेतालपञ्चविंशतिका a Ms.

वेणीदत्त = author of Padyaveṇī and Pañcatattvaprakāśikā (Lex), son of Jagajjivana grandson of Lakṣmaṇa See above under पद्यवेणी

वेणी ; वे सं = वेणीसंहारम् of Bhaṭṭa Nārāyaṇa, before 800 A D NSP 1905

व्यासि पं = ? of Kṣemendra See above under Aucityavicāracarcā and Kṣemendra

शा रा ; शान्ति = शान्तिशतकम् of Silhaṇa, before 1205 A D Ptd HABERLIN and JIVANANDA

शा प = शार्ङ्गधरपद्धति of Śārngadhara. See above under Rāghavadeva, compiled in 1363 A D Ed Dr P Peterson 1888

शार्ङ्गधर = author of the Śārngadharapaddhati See above

शिशु = शिशुपालवधम् (also called माघकाव्यम्) of Māgha son of Dattaka Sarvāśraya, and grandson of Suprabhadeva minister of Varmalāta, 7th century A D. NSP 1933

शुक = शुकसप्तति ed Lassen, also some Mss

शृ ; शृ ति = शृङ्गारतिलकम् of Rudra Bhatta, KM iii 9th-10th century A. D, au also of a work Tripuravadha

शृंगारति, शृंगार = शृङ्गारतिलकम् attributed to Kālidāsa NSP 1952

शृंगारश. = शृङ्गारशतकम् of Amaruka See above under Amaru

शौनकी नी = शौनकीयनीतिसार (गरुडपुराण)

श्रीकण्ठ च = श्रीकण्ठचरितम् of Mankhaka, son of Viśvāvarta, author of Mankhakośa etc, 1135-45 A D NSP 1900

स पाठोप = संस्कृतपाठोपकारकतत्त्वबोधिनी

स क = सरस्वतीकण्ठाभरणम् of Bhoja (1005-1055 A D) NSP 1934

सम रत्न = समरत्नम् Ptd Jivananda's Kāvyasamgraha

सहृदया = सहृदयानन्दम् of Krsnānanda of Kapiñjala race, quoted in साहित्यदर्पण NSP 1910

साहि कौ = साहित्यकौमुदी of Baladeva Vidyābhūsana, of the Caitanya School, wrote his Utkalikāvallarī in 1765 A D, refers to Pratāparudra Gajapati of Orissa NSP 1897

सा द = साहित्यदर्पणम् of Viśvanātha Kavirāja, son of Candraśekhara, great grandson of Nārāyana He quotes his works Candrakalā, Kuvalyāśvacarita, Prabhāvatī-parinaya, Praśastiratnāvalī and Rāghavavilāsa in his सा द (c 1300-1380 A D) NSP 1931

साधन = साधनपञ्चकम् of Śankarācārya NSP 1952

सु = सुभाषितावलि of Vallabhadeva of Kashmir, quoted by Sarvānanda in his commentary on the Amarakośa (1160 A D), text inflated later Ed Dr Peterson 1886

सुवृत्त ति = सुवृत्ततिलकम् of Ksemendra, see above under Aucityavicāracarcā and Ksemendra KM ii

सुश्रु = सुश्रुतसंहिता of Suśruta NSP 1938

सूक्ति = सूक्तिमुक्तावलि of Jalhana, surnamedĀrohaka-Bhagadatta, edn GOS, no 82 Compiled for him by Vaidya Bhānu Pandita in A D 1257, during the reign of the Yādava King Krsna of Devagiri

सूक्ति स = सूक्तिसहस्रम् a collection of thousand elegant verses

सूर्य श = सूर्यशतकम् or मयूरशतकम् of Mayūra, 7th century NSP 1927

स्कन्द = स्कन्दपुराणम् Bombay edn.

हनु, हनु ना = हनुमन्नाटकम् of Hanūmat Kavi See above under Mahānāṭaka, Ptd Sanskrit Book Depot, Benaras, 1934

हरवि = हरविजय of Ratnākara, of Kashmir, styled Vāgīśvara Ja, flourished under Jayāpīda and Avantivarman, middle of 11th cent NSP 1914

हरि.; हरिव = हरिवंशम् ed Calcutta also Bombay शके 1783

हर्ष = श्रीहर्ष

हि = हितोपदेश of Nārāyana Pandita, c 10th–14th A D NSP 1947.

श्रीः

सुभाषितरत्नभाण्डागारम्

प्रथमं मङ्गलाचरणप्रकरणम्

परब्रह्म

अथ स्वस्थाय देवाय नित्याय हतपाप्मने । त्यक्तक्रम विभागाय चैतन्यज्योतिषे नमः ॥ १ ॥ दिक्कालाद्यनव च्छिन्नानन्तचिन्मात्रमूर्तये । स्वानुभूत्येकमानाय नमः शा न्ताय तेजसे ॥ २ ॥ अनन्तनामधेयाय सर्वाकारविधायिने । समस्तमन्त्रवाच्याय विश्वैकपतये नमः ॥ ३ ॥ कर्णिकादि विषय स्वर्णमणवादिविबोदकम् । भेदिष्वभेदि यत्तस्मै परस्मै महसे नमः ॥ ४ ॥ नमो वाङ्मनसातीतमहिम्ने परमेष्ठिने । निर्गुणाद्गुणान सगुणनिर्गुणमूर्तये ॥ ५ ॥ यथा तथापि यः पूज्यो यत्र तत्रापि योऽर्चितः । योऽपि वा सोऽपि वा योऽसौ देवस्तस्मै नमोऽस्तु मे ॥ ६ ॥ नमः स्वतन्त्रचिच्छक्ति मुद्रितस्वविभूतये । अव्यक्तव्यक्तरूपाय सच्चिन्मात्रमूर्तये ॥ ७ ॥ चराचरजगत्स्फारस्फुरत्तामात्रधर्मिणे । दुर्विज्ञेय रहस्याय मुक्तरूपात्मने नमः ॥ ८ ॥ भवबीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य । ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥ ९ ॥ नित्यं निरावृति निजानुभवैक मानमानन्दधाम जगदङ्कुरमेकम् । दिग्देशकाल कलनादिसमस्तहस्तमर्दासह दिशतु शम महन्महो वः ॥ १० ॥ लोकत्रयस्थितिलयोदयकेलिकारः कार्येण यो हरिहरद्रुहिणत्वमेति । देवः स विश्वजनवाङ्मनसातिवृत्त शक्तिः शिवं दिशतु शश्वदनश्वरं वः ॥ ११ ॥ सत्र त्रिजगत्प्रसूत पुण्यापुण्यकर्मकाण्डादिकारणगणो यदनु मेहेन । विश्वप्रपञ्चरचनाचतुरत्वमेति स भावना त्रि भुवनैकमहेश्वरो वः ॥ १२ ॥ मध्याह्नार्कमरीचिकास्विव पयःपूरो यदज्ञानतः खं वायुर्ज्वलनो जलं क्षितिरिति त्रैलो क्यमुन्मीलति । यत्तत्त्वं विदुषां निमीलति पुनः स्रग्भोगि भोगोपमं सान्द्रानन्दमुपास्महे तदमलं स्वात्मावबोधं महः ॥ १३ ॥ यस्माद्विश्वमुदेति यत्र रमते यस्मिन्पुनर्लीयते भासा यस्य जगद्विभाति सहजानन्दोज्ज्वलं यन्महः । शान्तं शाश्वतमक्रियं यमपुनर्भावाय भूतेश्वरं द्वैतध्वान्तम पास्य यान्ति कृतिनः प्रस्तौमि तं पूरुषम् ॥ १४ ॥ यः सृष्टिस्थितिसंहृतीर्वितनुते ब्रह्मादिमूर्तित्रिकैर्यस्याधीनतया स्थितानि सदसत्कर्माण्यपि प्राणिनाम् । नित्येच्छाकृतिबुद्धि मानथ परो जीवात्परात्मा स्वयं सोऽयं वो विदधातु पूर्ण मचिराच्चेतोगतं वाञ्छितम् ॥ १५ ॥ शम्भुर्यत्र विशेषतो निगदितुं प्रेम्णैव यच्चिन्तितं सद्बुद्धीनदनद्रुमण्डलमिव ध्याते निधत्ते मुदम् । यन्मुग्धानयनान्तचेष्टितमिवाप्यक्षे ऽपि नो लक्षितं तत्तेजो विनयादमन्ददहनादाय वन्दा महे ॥ १६ ॥ विष्णुर्वा त्रिपुरान्तको भवतु वा ब्रह्मा सुरे न्द्रोऽथवा भानुर्वा शशलक्षणोऽथ भगवान्बुद्धोऽथ सिद्धो ऽथवा । रागद्वेषविषार्तिमोहरहितः सत्त्वानुकम्पोद्यतो यः सर्वैः सह संस्कृतो गुणगणैस्तस्मै नमः सर्वदा ॥ १७ ॥ विश्वेशो वः स पायाद्विगुणमविषता योऽवरुध्यैव नुयात् विष्वद्रीचीनसृष्टिस्थितिविलयमयं स्वेच्छया निर्मिमीते । यस्यैवैतामनीत्य प्रभवति महिमा कोऽपि लोकेष्वतीतस्तत्को यत्प्रभुत्वैरपि निपुणतमैर्नाशनादिक्रियासु ॥ १८ ॥ ब्रह्मा दक्षः कुबेरो यमवरुणमरुद्वह्निचन्द्रेन्द्ररुद्राः शैलाः नद्यः

१ भर्तृहरिशतक [illegible] २ शिव- ३ [illegible] ४ [illegible] ५ [illegible]

१ [illegible] २ [illegible] ३ [illegible] ४ निजिविज्ञ [illegible] ५ [illegible] ६ [illegible] ७ [illegible] ८ [illegible] ९ [illegible] १० [illegible] ११ [illegible] १२ [illegible] १३ [illegible] १४ [illegible] १५ [illegible] १६ [illegible]

समुद्रा ग्रहगणमनुजा दैत्यगन्धर्वनागा । द्वीपा नक्षत्रतारारविशशिमुनयो व्योम भूरश्विनौ च संलीना यस्य सर्वे वपुषि स भगवान् पातु वो विश्वरूपः ॥ १९ ॥

गणेशः

वन्दे वन्दारुमन्दारमिन्दुभूषणनन्दनम् । अमन्दानन्दसन्दोहबन्धुरं सिन्धुराननम् ॥ १ ॥ आलम्बे जगदालम्बे हेरम्बचरणाम्बुजे । शुष्यन्ति यद्रजःस्पर्शात्सद्यः प्रत्यूहवार्धयः ॥ २ ॥ गजाननाय महसे प्रत्यूहतिमिरच्छिदे । अपारकरुणापूरतरङ्गितदृशे नमः ॥ ३ ॥ नमस्तस्मै गणेशाय यत्कण्ठः पुष्करायते । मदाभोगघनध्वानो नीलकण्ठस्य ताण्डवे ॥ ४ ॥ अगजाननपद्मार्कं गजाननमहर्निशम् । अनेकदं तं भक्तानामेकदन्तमुपास्महे ॥ ५ ॥ पटरकर्णानिलोद्धूतसिन्दूरारुणिताम्बरः । जयत्यकालेऽपि सृजन्सन्ध्यामिव गजाननः ॥ ६ ॥ एकदन्तद्युतिसितः शंभोः सूनुः श्रियेऽस्तु वः । विद्याकन्द इवोद्भिन्ननवाङ्कुरमनोहरः ॥ ७ ॥ अभिप्रेतार्थसिद्ध्यर्थं पूजितो यः सुरासुरैः । सर्वविघ्नच्छिदे तस्मै गणाधिपतये नमः ॥ ८ ॥ दुरितसमूहवलाहकपटलीसंहरणपवमानम् । शिवयोरङ्कामरणं वन्दे कंचिद्गजाननं देवम् ॥ ९ ॥ अविरलविगलन्मदजलकपोलपालीनिलीनमधुपकुलः । उद्भिन्ननवश्मश्रुश्रेणिरिव द्विपमुखो जयति ॥ १० ॥ एकरदं द्वैमातुर निस्त्रिगुण चतुर्भुजोऽपि पञ्चकर । जय षण्मुखनुत सप्तच्छदगन्धिमदोष्टतनुतनय ॥ ११ ॥ मङ्गलकलशद्वयमयकुम्भमदम्भेन भजत गजवदनम् । यद्दानतोयतरलैस्तिलतुलनालम्बि रोलम्बैः ॥ १२ ॥ विनयोक्तिसुधाहरिद्रादीप्तिमतो सारभूज्जगत्पित्रोः । त्रिभुवनविघ्नग्रासी वैरिकरी कश्चिदग्रणीर्मा जयति ॥ १३ ॥ मुग्धत्वमगण्डकुम्भतलगोली पितरौ निरीक्ष्य हेरम्बः । तत्कुचशङ्कितमनुजतुरी स्वाननमपनीय परिहसन्पायात् ॥ १४ ॥ दृप्यद्दनुजविरिम्भोदकव्याप्तसंचरदंशुमयम् । नौमि किंचिदवधूनितशुण्डादण्डकुण्डलितमण्डितगण्डम् ॥ १५ ॥ अन्तरायतिमिरोपशान्तये शान्तपावनमचिन्त्यवैभवम् । तं नरं वपुषि कुञ्जरं मुखे मन्महे किमपि तुन्दिलं महः ॥ १६ ॥ अन्तर्विघ्ननिषेधदक्षगमपाशमानानिव दिक्षु स्तेषु । विक्षेप

लीला करशीकराणां करोतु वः प्रीतिमिभाननस्य ॥ १७ ॥ दन्ताग्रनिर्भिन्नहिमाचलोर्वीरन्ध्रोत्थिताहीन्द्रमणिप्रभौघे । नागाननः स्तम्भधिया कपोलौ घर्षन्वितृष्ण्या हसितः पुनातु ॥ १८ ॥ दन्ताञ्चलेन धरणीतलमुन्नमय्य पातालकेलिषु धृतादिवराहलीलम् । उल्लाघनोत्फणफणाधरगीयमानक्रीडावदानमिभराजमुखं नमामः ॥ १९ ॥ आनन्दमात्रमकरन्दमनन्तगन्धं योगीन्द्रसुस्थिरमिलिन्दमपास्तबन्धम् । वेदान्तसूर्यकिरणैकविकासशीलं हेरम्बपादशरदम्बुजमानतोऽस्मि ॥ २० ॥ गण्डस्थलीगलदमन्दमदप्रवाहमाद्यद्द्विरेफमधुरस्वरदत्तकर्णः । हर्षादिवालसनिमीलितनेत्रयुग्मो विघ्नच्छिदे भवतु भूतपतिर्गणेशः ॥ २१ ॥ लक्ष्मीं तनोतु सुतरामितरानपेक्षमङ्घ्रिद्वयं निगमशाखिशिखाप्रवालम् । हैरम्बमम्बुरुहडम्बरचौर्यनिघ्नं विघ्नाद्रिभेदशतधारधुरंधरं नः ॥ २२ ॥ पायाद्गजेन्द्रवदनः स इमां त्रिलोकीं यस्योद्धृतेन गगने महता करेण । मूलावलग्नसितदन्तबिसाङ्कुरेण नालायितं तपनबिम्बसरोरुहस्य ॥ २३ ॥ अविरलमदधाराधौतकुम्भः शरण्यः फणिवरधृतगात्रः सिद्धसाध्यादिवन्द्यः । त्रिभुवनजनविघ्नध्वान्तविध्वंसदक्षो वितरतु गजवक्त्रः संततं मङ्गलं वः ॥ २४ ॥ जेतुं यस्त्रिपुरं हरेण हरिणा व्याजाद्बलिं बध्नता स्रष्टुं वारिभवोद्भवेन भुवनं शेषेण धर्तुं धराम् । पार्वत्या महिषासुरप्रमथने सिद्धाधिपैः सिद्धये ध्यातः पञ्चशरेण विश्वजितये पायात्स नागाननः ॥ २५ ॥ विघ्नध्वान्तनिवारणैकतरणिर्विघ्नाटवीहव्यवाड्विघ्नव्यालकुलाभिमानगरुडो विघ्नेभपञ्चाननः । विघ्नोत्तुङ्गगिरिप्रभेदनपविर्विघ्नाम्बुधौ वाडवो विघ्नाघौघघनप्रचण्डपवनो विघ्नेश्वरः पातु वः ॥ २६ ॥ उद्यद्ब्रह्माण्डखण्डद्वितयसहचरं कुम्भयुग्मं दधानः प्रेङ्खद्भृङ्गारिपङ्क्तिप्रकटितविकटप्रोन्नतालाभिरामः । देवः शंभोरपत्यं भुजगपतितनुस्पर्धिवर्धिष्णुहस्तस्त्रैलोक्याश्चर्यमूर्तिः स जयति जगतामीश्वरः कुञ्जरास्यः ॥ २७ ॥ दोर्धृतदन्तखण्डसकलसुरगणाडम्बरेषु प्रचण्डः सिन्दूराकीर्णगण्डप्रकटितविलसत्सान्ध्यरागोदयश्रीः । गण्डस्थलान्तर्धणत्स्वाहुरतनयः कुण्डलीभूतशुण्डो विघ्नानां कालदण्डः स भवतु भवतां भूतये वक्रतुण्डः ॥ २८ ॥ विघ्नेशो वः स पायाद्विहृतिषु जलधीन्पुष्करोग्रेण पीत्वा यस्मिन्नुद्धृत्य तोयं च मति तदहिते दृश्यते व्योम्नि देवैः । कष्टम्भः कालि विष्णुः क्वचिदमरगृहं वाप्यनेन क्वचिच्छ्रीः कोऽप्ययं दः

क्वापि शैला क्वचन मणिगणाः क्वापि नक्रादिसत्त्वा ॥२९॥ विघ्नेश स वैविघ्नान्परिहरतु स यत्कर्णतालादुदञ्चद्वायुव्याधूत कण्ठस्थलयुगलगलद्भूरिसिन्दूरपूरैः । आरुण्याद्वैतभाव गतवति जगति क्वापि नो भाति भानुर्नवाम्भो शीतभानु क्वचिदपि नितरा भासते वा कृशानु ॥ ३० ॥ क्रोडं ताततस्य गच्छन्विशदबिसधिया शावक शीनभानोराक्रपन्भाल-वैश्वानरनिशितशिखारोचिषा तप्यमान । गङ्गाम्भ पातु मिच्छुर्भुजगपतिफणापृत्कृतैर्धूयमानो माता सम्बोध्य नीतो दुरितमपनयेद्बालवेषो गणेश ॥ ३१ ॥ उच्चैरुत्तालगण्ड स्थलमतुलगलद्दानपानप्रमत्तस्फीतालिव्रातगीतिश्रुतिविधृतिक लोन्मीलितार्धाक्षिपक्ष्मा । भक्तप्रत्यूहपृथ्वीरुहनिवहसमु-न्मूलनोत्सेकदञ्चत्तुण्डादण्डाग्र उमार्भक इभवदनो य स पायादपायात् ॥ ३२ ॥ कल्याण वो विधत्ता कैरटमंदधुनी-लोलकल्लोलमालाखेलद्दोलायमानकोलाहलमुखरितदिक्चक्रवाला-न्तरात्म् । प्रेङ्ख चेतण्डवक्त्र मनतपरिचलत्कर्णतालप्ररोह व्रातातङ्कराजिहीर्षादरविधृतफणाशृङ्गभूषाभुजगम् ॥ ३३ ॥ य सिन्धौ फेनराशिर्भुवि घुसुदयन व्योम्नि नक्षत्रलक्ष्मीरब्धौ मुक्तासमूहस्तरुषु सुमनसो मानसे हससघ । श्रीकण्ठे भूतिलेश शिखरिषु गणयो भिक्षु नीहारपात पाण्डु शु-ण्डाग्रजन्मा जयति गणपते शीकराणा विलास ॥ ३४ ॥ सानन्द नन्दिहस्ताहतमुरजरवाहूतकौमारबर्हित्रासोन्नासा-ग्ररन्ध्र विशति फणिपतौ भोगसकोचभाजि । गण्डोड्डीना लिमालामुखरितककुभस्ताण्डवे शूलपाणेर्वैनायकयश्चिर वो वदनविधुतय पान्तु चीत्कारवत्य ॥ ३५ ॥

सरस्वती

धातुश्चतुर्मुखीकण्ठशृङ्गाटकविहारिणीम् । नित्य प्रगल्भ वाचालामुपतिष्ठ सरस्वतीम् ॥ १ ॥ सूक्ष्माय शुचये तस्मै नमो वाक्तत्त्वतन्तवे । विचित्रो यस्य विन्यासो विदधाति जगत्पटम् ॥ २ ॥ तद्दिव्यमव्यय धाम सारस्वतमुपास्महे । यत्प्रसादात्प्रलीयन्ते मोहान्धतमसच्छटा ॥ ३ ॥ पातु वो निकषग्रावा मतिहेम्न सरस्वती । प्राज्ञेतरपरिच्छेद वचसैव करोति या ॥ ४ ॥ शारदा शारदाम्भोजवदना वदनाम्बुजे । सर्वदा[21] सर्वदास्माक सन्निधि[22] सन्निधि क्रियात् ॥ ५ ॥ करबदरसदृशमखिल भुवनतल यत्प्रसादत कवय । पश्यन्ति सूक्ष्ममतय सा जयति सरस्वती देवी ॥ ६ ॥ शरण करवाणि शर्मद ते चरण वाणि चराचरोपजीव्यम् । करुणामसृणै कटाक्षपातै कुरु मामम्ब कृतार्थसार्थवाहम् ॥ ७ ॥ आशासु राशीभवदङ्गवल्लीभासैव दासीकृतदुग्धसिन्धुम् । मन्दस्मितैर्निन्दितशारदेन्दु वन्देऽरविन्दासनसुन्दरि त्वाम् ॥ ८ ॥ वचासि वाचस्पतिमत्सरेण सारणि लब्धु ग्रहमण्डलीव । मुक्ताक्षसूत्रत्वमुपैति यस्या सा सप्रसादास्तु सरस्वती व ॥ ९ ॥ ज्योतिस्तमोहरमवाचनगोचर तज्जिह्वाग्रतुरसदरस मधुन प्रवाहम् । दूरे त्वच पुलकयन्ति पर प्रथयेत् सारस्वत किमपि कामदुघ रहस्यम् ॥ १० ॥ तव करकमलस्था स्फाटिकीमक्षमाला नखकिरणविभिन्ना दाडिमीबीजबुद्ध्या । प्रतिकलमनुकर्षन् येन कीरो निषिद्ध स भवतु मम भूत्यै वाणि ते मन्दहास ॥ ११ ॥ तमोगणविनाशिनी सकलकालमुद्द्योतिनी धरातलविहारिणी जडसमाजविद्वेषिणी । कलानिधिसहायिनी लसदलोलसौदामिनी मदन्तरवलम्बिनी भवतु कापि कादम्बिनी ॥ १२ ॥ या कुन्देन्दुतुषारहारधवला या शुभ्रवस्त्रावृता या वीणावरदण्डमण्डितकरा या श्वेतपद्मासना । या ब्रह्माच्युतशंकरप्रभृतिभिर्देवै सदा वन्दिता सा मा पातु सरस्वती भगवती नि शेषजाड्यापहा ॥ १३ ॥

शिवः

नमस्तुङ्गशिरश्चुम्बिचन्द्रचामरचारवे । त्रैलोक्यनगरारम्भमूलस्तम्भाय शम्भवे ॥ १ ॥ वामाङ्गीकृतवामाङ्गि कुण्डलीकृतकुण्डलि । आविरस्तु पुरो वस्तु भूतिभूषितम्बरम् ॥ २ ॥ निरर्पाङ्गनमभोगमभिचारेन तन्वते । जगच्चित्र नमस्तस्मै कलाश्लाघ्याय शूलिने ॥ ३ ॥ चन्द्रार्धार्धदेहाय चन्द्राङ्कुशितमूर्तये । चन्द्रार्कानलनेत्राय चन्द्रार्धशिरसे नम ॥ ४ ॥ भुजङ्गकुण्डली व्यक्तशशिशुभ्राशुशीतगु । जगन्त्यपि सदापायादव्याच्चेतोहर शिव ॥ ५ ॥ पिनाकफणिबालेन्दुभस्ममन्दाकिनीयुता । पवर्गरचिता मूर्तिरपवर्गप्रदास्तु व ॥ ६ ॥ दिगम्बरनितम्बिन्या किम-

---

१ कुड [illegible] २ भवरभ्रमुदार ३ कृत- ४ [illegible] ५ सदो दरसरित् ६ कुम्भनम् ७ मञ्जीरे ८ [illegible] ९ [illegible] १० शिखरम् ११ कृतक- १२ मयूर- १३ [illegible] १४ [illegible] १५ भुवे १६ चन्दनम् १७ पटुध्वन [illegible] १८ मयूरा- १९ [illegible] [illegible] २० करिमुखो [illegible] २१ [illegible] २२ वदनेन्दुनिभम्

१ कुलपुङ्गव २ शिवे ३ [illegible] ४ [illegible] ५ निरर्न्द ६ प्रतिपन्न ७ पुष्ट- ८ [illegible] ९ [illegible]; पाठे- [illegible] १० [illegible]; पाठे- [illegible] ११ [illegible], पाठे- [illegible] १२ [illegible]; पाठे [illegible] १३ [illegible] १४ [illegible] १५ [illegible] १६ [illegible]; पाठे- [illegible] १७ [illegible]; पाठे [illegible] १८ [illegible]; पाठे- [illegible] १९ [illegible]; पाठे- [illegible] २० [illegible]

म्वरविभूषणम् । इत्यम्बरहर पायात्परीरम्भहर परो ॥ ७ ॥ ॐ नम परमार्थैकरूपाय परमात्मने । स्वेच्छावभासितासत्यभेदभिन्नाय शम्भवे ॥ ८ ॥ नम शिवाय निःशेषक्लेशप्रशमशालिने । त्रिगुणग्रन्थिदुर्भेदभवबन्धविभेदिने ॥ ९ ॥ समस्तलक्षणायोग एव यस्योपलक्षणम् । तस्मै नमोऽस्तु देवाय कस्मैचिदपि शम्भवे ॥ १० ॥ ससारैकनिमित्ताय ससारैकविरोधिने । नम ससाररूपाय निःसाराय शम्भवे ॥ ११ ॥ मनसापि न गम्या या युक्त्या या द्वितयी स्थिति । तामुल्लङ्घ्य तृतीयस्मै नमश्चित्राय शम्भवे ॥ १२ ॥ आमयाय सुदुर्गाय सुलभाय प्रकाशात्मने । सुलभायातिदुर्गाय नमश्चित्राय शम्भवे ॥ १३ ॥ ससेवितभृगुतुङ्ग विद्योतित वेदवेदाङ्गम् । परिनर्तितभवरङ्ग मानितजमङ्ग समाश्रये लिङ्गम् ॥ १४ ॥ स जयति हिमकरलेखा चकास्ति यस्योमयोत्सुकान्निहिता । नयनप्रदीपकज्जलजिघृक्षया रजतशुक्तिरिव ॥ १५ ॥ पाणिग्रहे पुलकित वपुरैशं भूतिभूषित जयति । अङ्कुरित इव मनोभूर्यस्मिन् भस्मावशेषोऽपि ॥ १६ ॥ मा वम सवृणु विषमिदमिति सातङ्क पितामहेनोक्त । मातर्जयति सलज्ज कज्जलमलिनाधर शम्भु ॥ १७ ॥ जयति प्रियापदान्ते गरलमैवेयैक स्मरारातिः । विषमविशिखे विशिखिर शरण गलबद्धकरवाल ॥ १८ ॥ सध्यासलिलाञ्जलिमपि कङ्कणफणिपीयमानमविजानन् । गौरीमुखार्पितमना विजयाहसित शिवो जयति ॥ १९ ॥ प्रणयकुपितप्रियापदलाक्षासंध्यानुबन्धमधुरेन्दु । तद्वलयकनकनिकषग्रावग्रीव शिरो जयति ॥ २० ॥ अहिभूषणोऽप्यभयद सुकण्ठकालाहलोऽपि यो नित्य । दिग्वसनोऽप्यखिलेशस्त शशधरशेखर वन्दे ॥ २१ ॥ जयति जटाकिञ्जल्क गङ्गामधु मुण्डवलयबीजमयम् । गलगरलपङ्कसभवमम्भोरुहमानन शम्भो ॥ २२ ॥ प्रतिबिम्बितगौरीमुखविलोकनोत्कम्पशिथिलकरगलित । स्वेदभरपूर्यमाण शम्भो सलिलाञ्जलिर्जयति ॥ २३ ॥ आदाय चापमचल कृत्वाहीन गुण विषमदृष्टि । यश्चित्रमच्युतशरो लक्ष्य भैमाक्षीन्नमस्तस्मै ॥ २४ ॥ उपहरण विभवाना सहरण सकलदुरितजालस्य । उद्धरण ससारात्करण व श्रेयसेऽस्तु विश्वपते ॥ २५ ॥ आहतकुपितभवानीकृतकरमालादिव न्धनव्यसन । केलिकलाकलहादौ देवो व शकर पायात् ॥ २६ ॥ भिक्षुकोऽपि सकलेप्सितदाता प्रेतभूमिनिलयोऽपि पवित्र । भूतमित्रमपि योऽभयमत्री त विचित्रचरित शिवमीडे ॥ २७ ॥ पाणिग्रहे पर्वतराजपुत्र्या पादाम्बुज पाणिसरोरुहाभ्याम् । अश्मानमारोपयत स्मरारेर्मन्दस्मित मङ्गलमातनोतु ॥ २८ ॥ पार्श्वस्थपृथ्वीधरराजकन्याप्रकोपविस्फूर्जथुकातरस्य । नमोऽस्तु ते मातरिति प्रणामा शिवस्य सध्याविषया जयन्ति ॥ २९ ॥ क्व निष्ठतस्ते पितरौ ममेवेत्यपर्णयोक्ते परिहासपूर्वम् । क्व वा ममेव श्वशुरौ तवेति तामीरयन् सस्मितमीश्वरोऽव्यात् ॥ ३० ॥ स पातु वो यस्य जटाकलापे स्थित शशाङ्क स्फुटहारगौर । नीलोत्पलानामिव नालपुञ्जे निद्रायमाण शरदीव हस ॥ ३१ ॥ जगत्सिसृक्षाप्रलयक्रियाविधौ प्रयत्नमुन्मेषनिमेषविभ्रमम् । वदन्ति यस्येक्षणलोलपक्ष्मणा पराय तस्मै परमेष्ठिने नम ॥ ३२ ॥ वक्षाणि यत्र कुचयो प्रतिबिम्बितानि दृष्ट्वा दशाननसमागमनभ्रमेण । भूयोऽपि शैलपरिवृत्तिभयेन गाढमालिङ्गितो गिरिजया गिरिश पुनातु ॥ ३३ ॥ सध्यानतो नरपुरभिततनो सरोषमुत्सारिते गिरिजया निजपाणिपद्मे । वत्सर्पिकङ्कणफणीन्द्रफणार्पणेन पूर्णोऽञ्जलिर्जयति बालमृगाङ्कमौले ॥ ३४ ॥ यस्माद्युगममिद परिपूर्णशक्तेरशे क्रियत्यपि निविष्टमसु प्रपञ्चम् । तस्मै तमालरुचिभासुरकधराय नारायणीसहचराय नम शिवाय ॥ ३५ ॥ व्योमीव नीरदभर सरसीव वीचिव्यूह सहस्रमहसीव सुधाशुधाम । यस्मिन्निद जगदुदेति च लीयते च तच्छाम्भव भवतु वैभवमृद्धये व ॥ ३६ ॥ य कन्दुकैरिव पुरदरपद्मसद्मपद्मापतिप्रभृतिभि प्रसुरमभैय । खेलत्यलङ्घ्यमहिमा स हिमाद्रिकन्याकान्त कृतान्तदलनो लघयत्वघ व ॥ ३७ ॥ मुक्तिर्हि नाम परम पुरुषार्थमेकमास्थानमन्तरायमवयन्ति यदन्तरज्ञा । किं भूयसा भवतु वैर सुधामयूखलेखाशिखाभरणभक्तिरभङ्गुरा व ॥ ३८ ॥ दिश्यादशीतकिरणाभरण शिवो वो यस्योत्तमाङ्गभुवि विस्फुरदूर्मिपङ्क्ति । हसीव निर्मलशशाङ्ककलामृणालकन्दार्थिनी सुरसरित्प्रमद प्रयाति ॥ ३९ ॥ श्रेयासि वो दिशतु यस्य सिताभ्रशुभ्रा विभ्राजते सुरसरिद्वरमौलिमाला । उत्पेक्षणक्षणगणपरिदीयमानमन्दाकिनीतनयितमनपादिनीव ॥ ४० ॥

---

१ पतितवे २ उत्थानपुलकम् ३ भक्तया शोभितम् ४ मदन ५ कण्ठाभूषणम् ६ मदने ७ आरम्भ ८ वेमर- ९ त्रिलोचनो हिमवर्ण यनु, वाग्भिः स्याम् विष्णु हर [illegible] शिवाय त्रिपुरहर कपर्दी महतो- धन्नदर्प यनु- धरीनो धनुर्दण्डाद्‌भूतो ... भिक्षा [illegible] निश्चिता इति- न धनु हरो यस्य [illegible], ... इति विलोचनम्- १० स्थिरम्, पक्षे-[illegible] ११ गुणरहितम्, पक्षे-[illegible] पण्डितेर [illegible] १२ अपतन्हरः, पक्षे-त्रिलोचनादि [illegible]- १३ न धनुर्हरो [illegible] पक्षे-अच्युतो विष्णुर्न ... १४ [illegible]

१ यमज २ सागरम् ३ अवनिपीठ

कुसुमशरविलासे मद्गुरस्याद्रिपुत्रीकरतलकलयस्य क्ष्माग तस्यार्धमेकम् । निजमिव शशिखण्ड याचमानस्य शम्भोर्भवतु सह विवाद कान्तया कौतुकाय ॥ ४१ ॥ कथयत कथमेषा मेनया विप्रदत्ता शिव शिव गिरिपुत्री वृद्धकापालिकाय । इति वदति पुरध्रीमण्डले सिद्धिलेशव्ययकृतनरवेष पातु व श्रीमहेश ॥ ४२ ॥ अरुणनयन सभ्रूभङ्ग दरस्फुरिताधर सुतनु शशिन क्लिष्टा कान्ति करोतु तवाननम् । कृतमनुनयै कोपोऽयं ते मनस्विनि वर्धतामिति गदितयाश्लिष्टो देव्या शिवाय शिवोऽस्तु व ॥ ४३ ॥ प्रणयकुपिता दृष्ट्वा देवी ससभ्रमविस्मितस्त्रिभुवनगुरुर्भीत्या सद्य प्रणामपरोऽभवत् । नमितशिरसो गङ्गालोके तया चरणाहतावनतु भवतस्त्र्यक्षस्यैतद्विलक्षमवस्थितम् ॥ ४४ ॥ कस्त्व शूली मृगय भिषज नीलकण्ठ प्रियेऽह केकामेका कुरु पशुपतिर्नैव दृश्ये विषाणे । स्थाणुर्मुग्धे न वदति तरुर्जीवितेश शिवाया गच्छाटव्यामिति हतवचा पातु वश्चन्द्रचूड ॥ ४५ ॥ वन्दे देव जलधिशरधि दैवतासार्वभौम व्यासप्रष्ठा भुवनविदिता यस्य वाहाधिवाहा । भूषापेटी भुवनमधेर पुष्कर पुष्पवाटी शाटीपाला शतमखमुखाश्चन्दनद्रुर्मनोभू ॥ ४६ ॥ दीव्यन्मौलिन्त्रिदशपरिषज्जीवनीयेन धाम्ना पक्ष्मव्याल वलयितकरप्राणता कङ्कणेन । वामाङ्केन स्फुटमभिदधन्मान्मथीं ब्रह्मविद्या जीयादोजस्त्रिपुरयुवतीपत्तनप्लोषविनम् ॥ ४७ ॥ च्युतामिन्दोर्लेखा रतिकलहभग्न च वलय द्वय चक्रीकृत्य प्रहसितमुखी शैलतनया । अवोचद्य पश्येत्यवतु स शिव सा च गिरिजा स च क्रीडाचन्द्रो दशनकिरणापूरिततनु ॥ ४८ ॥ नमस्तुभ्य देवासुरमुकुटमाणिक्यकिरणश्रेणीसमेदस्विन्नचरणाय स्मरजिते । महाकल्पस्याहात्क्रमभुवनचक्रेऽपि नयने निरोद्धु भूपल्लवमरमिव काम द्रुतवते ॥ ४९ ॥ असोढा तत्कालोत्लसदसहभावस्य तपस कथाना विश्रम्भेष्वपि च रसिक शैलदुहितु । प्रमोद वो दिश्यात्कपटबटुवेषापनयने त्वराशैथिल्याभ्या युगपदभियुक्त स्मरहर ॥ ५० ॥ सहवासो नाग प्रभुरपि मत पञ्चवदन षडास्यो हन्तैकस्तनय इतरो वारणमुख । सदा भैक्ष्य शश्वद्भवतु कथ वर्तनमिति श्वसन्त्या पार्वत्यामथ जयति शम्भुस्मितमुख ॥ ५१ ॥ मैनाकस्त्वमितैर चाटुभणिति सस्नेहस्वाकृत दूरेऽप्यञ्जलिबन्धन प्रणमन स्वार्धार्धमूर्धश्रुत । इत्थ संघटितैकनिर्भहतया व्यङ्गो गिरिग्रामणीजाया जातस्य जयत्यनु नयन्देवस्त्रिलोकीगुरु ॥ ५२ ॥ यस्मिन्बुद्बुदसकरा इव बहुब्रह्माण्डखण्डा क्वचिद्भ्रान्ति क्वापि च वीचय इव विरिञ्च्याद्या स्फुरन्ति भ्रमात् । चिद्रूपा लहरीव विश्वजननी शक्ति क्वचिद्द्योतते स्वानन्दामृतनिर्भर शिवमहापाथोनिधि त नुम ॥ ५३ ॥ कल्पान्ते शमितत्रिविक्रममहाकङ्कालबद्धस्फुरच्छेषस्यूतनृसिंहपाणिनखरप्रोतादिकोलामिष । विश्वैकार्णवतानिशेषमुदितौ तौ मत्स्यकूर्मावुभौ कर्षन्धीवरता गत स्यतु सता मोह महाभैरव ॥ ५४ ॥ भीतिर्नास्ति भुजगपुंगवविषात्प्रीतिर्न चन्द्रामृतान्नाशौच हि कपालदामलुलनाच्छौच न गङ्गाजलात् । नोद्वेगश्चितिभस्मना न च सुख गौरीस्तनालिङ्गनादात्मारामतया हिताहितसम स्वस्थो हर पातु व ॥ ५५ ॥ वेदान्तेषु यमाहुरेकपुरुष व्याप्य स्थित रोदसी यस्मिन्नीश्वर इत्यनन्यविषय शब्दो यथार्थाक्षर । अन्तर्यश्च मुमुक्षुभिर्नियमितप्राणादिभिर्मृग्यते स स्थाणु स्थिरभक्तियोगसुलभो नि श्रेयसायास्तु व ॥ ५६ ॥ आनन्दश्लथिता समाधिषु मुखे गौर्या विलासोल्लसत्संभ्रान्ता क्षणमुद्गता क्षणमथ स्मेरा निजे वैकृते । क्रूरक्रूरशरासने मनसिजे रुक्षे घृणाकूणितास्तत्कान्तारुदिते ऽश्रुपूरतरला शम्भोर्दृश पान्तु व ॥ ५७ ॥ स्वर्भानुस्फुरद्वर्त्मनानुसरति भासामिलापवनानिन्दोरिन्दुमुखि प्रवेत किमु न आत्ता मनत्या मुखम् । इत्य नायगिरा ममोर्पितदृशो वक्त्रे भवान्या शुचा मानिन्या कृतचुम्बनस्तिनयनस्ताद्दिष्टसिद्ध्यै सताम् ॥ ५८ ॥ निष्णोरागमन निशम्य सहसा कृत्वा फणीन्द्र गुण कौपीन परिधाय चर्म करिण शम्भौ पुरो धावति । दृष्ट्वा विष्णुमथ त्रपाकुलहृदय सर्वाङ्गनद्धातले कृत्तिर्विस्मृतिता हिमाननमुखो नम्रो हर पातु व ॥ ५९ ॥ भस्मान्धोरगफूत्कृतिस्फुटभवद्भालस्थवैश्वानरज्वालाप्लुष्टमधुर्भ्रमुन्दलगलत्पीयूषपाराग्वि । सञ्जीवद्विपचर्मगर्जितभयभ्राम्यद्गणाकर्णनत्रस्तोत्तरसहसाद्रिजोनद्धितो नम्रो हर पातु व ॥ ६० ॥ दक्षोऽन्वे द्विरनपि

---

१ त्रिवली, क्ष–[illegible] २ वेदम् ३ [illegible], पक्षे.–मधुर– ४ मधुर[illegible] ५ [illegible] ६ [illegible], पक्षे.–[illegible] ७ [illegible] ८ [illegible] ९ [illegible] १० [illegible] ११ [illegible] १२ [illegible] १३ [illegible] १४ [illegible] १५ [illegible] १६ [illegible] १७ [illegible] १८ [illegible]

१ [illegible] २ [illegible] ३ [illegible] ४ [illegible] ५ [illegible] ६ [illegible] ७ [illegible] ८ [illegible] ९ [illegible] १० [illegible] ११ [illegible] १२ [illegible] १३ [illegible]

लोचन इति ख्यातश्चतुर्भि स्तुतो वदे पञ्चमुख षडानन पिता मम गिरिमिरानन्दित । अष्टाङ्गो नवतुल्य आमरगणे वासो दशाशा दधत्सश्चैकादश सोऽव्ताच्च विजितो यो द्वादशात्मासुभि ॥ ६१ ॥ लीलाधृतनिता कलाधर कला मौलौ दृढ कीलिता स्वीकर्तु युगमुन्नमय्य भुजयोर्वि श्लेषयन्त्यास्तदा । पार्वत्या कुचकुम्भपार्श्वयुगले सप्रेमदत्त क्षण कालक्षेपणमिन्दुमोचनविधौ देव ॥ नो रक्षतु ॥ ६२ ॥ भस्मालेपनभूषित प्रविलसन्नेत्राभिदीपाङ्कुर कण्ठे नागपुष्पदामसुभगो गङ्गाजलै पूरित । ईषत्ताम्रज टाम्रपल्लवयुतो न्यस्तो जगन्मण्डपे भुमङ्गलकुम्भतामु पगतो भूयात्सता श्रेयसे ॥ ६३ ॥ मत्वीमाल्यधिया सुधाकर कला कण्ठानिय कज्जलत्रास्या भाल्विलोचनानलशिखा सिन्दूरपूरशया । कैलासे प्रतिबिम्बितात्स्ववपुषो शृङ्गारह सन्त्या मुहु पार्वत्या प्रतिकर्मकर्मणि चिर मुग्धो हर पातु व ॥ ६४ ॥ दाम्पेऽहं परिरम्भणानि वितर द्यूते जितानि त्वया पैपै घेहि यत कृत शतमहोरात्राणि तनानधि । इत्युक्त गिरिया निशादिवसकृज्ज्योतिर्मयाक्षिद्वयद्रागुन्मेष निमेषकोटिघटनाव्यग्रो हर पातु व ॥ ६५ ॥ मौली किं नु महेश मानिनि जल किं वक्त्रमम्भोरुह किं नीलल कर्णिका मधुकरी का भ्रूलता वीचिका । किं नैने शफरी किमु स्तनयुग प्रेक्षद्वयोग्रहद्वय साशङ्कामिति वञ्चयन्गिरिसुता गङ्गाधर पातु व ॥ ६६ ॥ देव्या प्राक्परिरम्भणे किल करौ द्वौ द्वौ पुनस्तत्करौ रोद्धु त मुखमुन्मुख रचयितु द्वौ चाधरास्वादने । द्वौ नेत्रान्तरपात्रकापनयने मोक्तु च नीवीं द्वदा द्वाविच्छ मकरीकृताद्धिलसार पायात्स व श कर ॥ ६७ ॥ न क्रोध क्रियता प्रिये स तु मया मौलिस्थ गङ्गोदरे मुग्धे मानमपूजित त्यज कृत युष्मन्नियोगद्वयम् । धरे क्षेपमतु निराकुरु कराश्लिष्टोऽपि वधे मया यामा ङ्गेति इतोत्तर भारहर स्मेराननं पातु व ॥ ६८ ॥ अर्ध येन रथीकृत नयनयोर्युग्म रथाङ्गीकृत पत्र स्व रथ कर्मसारथिकृत श्वासास्तुरगीकृता । कोदण्डीकृतमाधवीय मचिरा मौर्वीकृता भूधरो याणाद्भिरीशीकृत दिशतु न क्षेम गुणधर्मा पुमान् ॥ ६९ ॥ कल्पारम्भरसप्रसक्तगिरिसुतारिपार्ध सपूर्तये निर्भूदिप्रमिमिश्रभाय जगतामीशाय तुभ्य नम । यस्याग्रास्तुनगोऽथरम्भतिमिन्मारम्भदन्तीर्दिन पदयद्धिर्धन पूर्णमाननयने शान्तोऽपि न यद्धे ॥ ७० ॥ उद्दामप्रलिवेग मिस्तृतजटावहीर्णरतीनत्सम्भ्रमाज्जटैर्दिक्पटदिन निर्भाय तत्त्वाश्चरम् । सभ्रान्त्यकुञ्जदण्डपक्षपटलद्वन्द्वेन हसायि तत्रैलोक्यत्र्यम्बकनाटिकानयनट स्वामी जगत्रायताम् ॥ ७१ ॥ यत्नात्प्रभ्रमिघूर्णमानवसुधाचक्राधिरूढे भृश मेरो पार्श्वनिषा सिवासरनिशाचिह्ने परिभ्राम्यति । तेजस्सतति भवन्तु शतशो दृष्टा हि तासा कथ तीमसोऽपि स च पुनातु जगतामन्त्येष्टियज्वा विभु ॥ ७२ ॥ तत्कालोरभटीविजृम्भ णपरिवासादिव भज्यता वामार्धेन तदेकशेषकरण बिभ्रद्वपु र्भैरवम् । तुरय चास्थिभुजगभूषणमसौ भोगीन्द्रकङ्कालकै बिभ्राण परमेश्वरो विजयते कल्पान्तकर्मान्तिक ॥ ७३ ॥ चञ्चच्चन्द्रिकचन्द्रचारुकुसुमो भास्वज्जटापल्लवो रम्यद्दारण दैन्द्रशक्रमणिमासलत्वशाखाल्य (?) । स्थाणुर्म फलदो भव त्वतितरा गौरीमुखेन्दुद्भवत्पीयूषद्रवदोहदादिव दधन्नद्धमत्व सदा ॥ ७४ ॥ वक्त्राम्भोरुहि विस्मिता स्तनकिता वक्षो रहि स्फारिता श्रोणीसीमनि गुम्फिताश्चरणयोरक्ष्णो पुनर्य स्मृता । पार्वत्या प्रतिगात्रचित्रगतयस्तन्वन्तु भद्राणि यो निद्वसान्तिकपुष्पसायकशरैरीशस्य दृग्भङ्गय ॥ ७५ ॥ शैलेन्द्रप्रतिपाद्यमानगिरिजाहस्तोपगूढोल्लसद्रोमाञ्चादिविसष्ट लाखिलविधिव्यासङ्गभङ्गाकुल । आ शैत्य तुहिनाच लस्य करयोरित्यूचिवान्सस्मित शैलान्त पुरमातृमण्डल गणैर्दृष्टोऽवताद्व शिव ॥ ७६ ॥ दिक्कालात्ममसमैव यस्य निभुता यस्तत्र निद्योतते यन्नाशुप्य सुधीभवन्ति किरणा यशो स योंशामभूत् । [1]यस्तेतिर्चसुर सु [2]योऽसै हृदिये यैस्तैर्स्य वीतातने योद्धा यैर्गुणमेये मन्मथरिपोस्ता पातु नो मूर्तय ॥ ७७ ॥ जीर्णऽप्युत्कटकालकूटगरले भुक्ते तथा मन्मथे नीते भासुरभालनेत्रतनुता कला तदानानले । य शक्त्या समलङ्कृतोऽपि शशिन शैलात्मजा स्वर्धुनी धत्ते कौतुकराजनीतिनिपुण पायात्स व शङ्कर ॥ ७८ ॥ किं गोत्र किमु जीवन किमु धन का जन्मभू किं वय किं चारित्रमसुष्य के सहचरा के वंशजा प्राक्तना । का माना जनक गिरिम्य च इति [3]प्रेङ्खेण पृष्टीमृता शुभ सस्मितनम्रमूकवदना समयेष पान्तु व ॥ ७९ ॥ तादृक्साप्तसमुद्रमुद्रितमहीभूभृद्भिरभ्रङ्कषै स्रोतोभि परिवा रिता दिशि दिशि द्वीपै समन्तादयम् । यस्य स्फारफणा फलीमणिचये मज्जत्कलङ्कायते शेष सोऽप्यगमयदङ्गदपद तस्मै नम शम्भवे ॥ ८० ॥ नौरालयकर्तोन्नुताय जगदा

१ कुर्वीति पद- २ भ्रष्टुं ३ चकाद- ४ जाहिरने ५ गर्भ- ६ शब्दिरभ्म, ७ दानर्ने ८ प्रमाम् ९ शर्भस मिगमननार्गे मरतमुर्तरिका १० दृष्ट-

१ कर्तुरवाम २ समोवया ३ नाम्बमेल ४ मर्व ५ दीयमाम् ६ आययाम्य ७ घ- ८ प-द्रे ९ सुर्यस १० पद्- ११ मरान् १२ अग्नि- १३ अगाम् १४ गुचि केम्यम् १५ वल्यान- १६ अग्रे १७ मातु १८ म मानस १९ शुविष्या- २० वातु २१ नमन २२ ईश्वराय

धाराय धाराधरच्छायाधारककन्धराय गिरिजासङ्गैकशृङ्गा-रिणे । नद्या शेखरिणे दृशा तिलकिने नारायणेनास्त्रिणे नागैः कङ्कणिने नगेन गृहिणे नाथाय नित्यं नतिः ॥ ८१ ॥ केयूरीकृतकङ्कणीकृतजटाजूटावतंसीकृतव्यालश्रीकृतकुण्डली-कृतकटीसूत्रीकृताहीश्वरः । पायादखिलकीकृतप्रियतमाद-र्शीकृताक्षीकृतद्यूतारम्भपणीकृतेन्दुशकलः कात्यायनीकामुकः ॥ ८२ ॥ कान्ता कामपि कामयत्यनुदिनं ध्यानापदेशादयं येनामुं मुनयोऽप्यनादिनिधनं ध्यायन्ति धौतस्पृहाः । इत्यङ्गारकरे हृते गिरिजया पादे च पद्मासनाद्विश्वं पातु पुरभिन्नद्वयपुषः शम्भोः समाधिव्ययः ॥ ८३ ॥ स्नातः स्वर्गतरङ्गिणीजलभरैर्नीतस्तलेनाश्रितः पार्वत्या सितभूति-चन्दनचयैरालिप्तगात्रोज्ज्वलः । देवश्चन्द्रकलासितप्रतिलको गौरीविवाहोत्सवारम्भे शैलकृताहणस्त्रिजगतामर्च्यो हरः पातु वः ॥ ८४ ॥ उत्क्षिप्ता दिशमम्बरं वरतरं वामो वसानश्चिरं हित्वा वासरसं पुनः पितृवने कैलासहर्म्याश्रयः । त्यक्त्वा भस्म कृताङ्गरागनिचयः श्रीखण्डसान्द्रैर्द्रवैः पातु हिमाद्रिजापरिणयं कृत्वा गृहस्थः शिवः ॥ ८५ ॥ क्रीडन्मन्दरकन्दरोदरवलन्मन्दारवृन्दावने क्रोधान्धान्ध-कदानवासुहरणे जृम्भत्त्रिशूलोद्गमः । त्रैलोक्याखिलसङ्कटो-त्कटमयोद्वेलाप्रकाराशुमान् पायाद्वस्त्रिपुरप्रमाथनपटुर्देवो हि पञ्चाननः ॥ ८६ ॥ गर्जद्भीमभुजङ्गमोग्रफणाफूत्कारभी-तिप्रदः क्रीडत्प्रेतपिशाचराक्षसगणः प्रत्यक्षतः प्राक्तनः । भालस्थप्रलयानलोद्धतशिखः सक्रान्तसर्वासदः शार्दूलाजिन-भृद्भयानकमयो भूयाद्भवो भूतये ॥ ८७ ॥ गौरीचुम्बनच-पलं परिचन्द्रबिम्बप्रभामण्डलं व्यालस्फारफणिकुण्डलं रतिरस-प्रस्विन्नगण्डस्थलम् । प्रौढप्रेमरसस्य परिचयप्रोत्फुल्लनेत्राञ्चलं शम्भोरस्तु विभूतये हि भवतामुन्मत्तगङ्गं शिरः ॥ ८८ ॥ पाणौ कङ्कणमुत्तमं फणिपतिर्नेत्रे तथा लक्ष्मसावकः कण्ठः कुण्ठित-कालकूटविषमो वस्त्रं गजेन्द्राजिनम् । गौरीलोचनलो-भनाय सुभगो वेषो यदस्यापि मे गङ्गोल्लासविभावित-स्फुरितोर्हासोऽयं पातु वः ॥ ८९ ॥ दिव्यं वारि कथं यतः सुरधुनी मौलौ कथं पावको दिव्यं तद्धि विलोचनं कथम-हिर्दिव्यं स चाङ्गे तव । तस्माद्द्यूतविधौ त्वयाद्य मुषितो हारः परित्यज्यतामित्थं शैलभुवा विहस्य लपितः शम्भुः शिवायास्तु वः ॥ ९० ॥ श्रीकण्ठस्य सरूपिवार्तभरणी मूर्तिः सदारोहिणी ज्येष्ठा भद्रपदा पुनर्वसुयुता चित्रा वि-शाखान्विता । दिष्टपादसहस्रभूपरिमिताषाढा मघान-न्दिता श्रेयो वैश्रवणान्विता भगवतो नक्षत्रपालीव वः ॥ ९१ ॥ त्राता भीतिभृता पतिश्चिरदयिता क्लेशसता श-सता हन्ता भक्तिमता सता स्वसमता कर्तापकर्ताऽसताम् । देवः सेनकमुक्तिमुक्तिरचनाभूर्भूर्भुवः स्वस्त्रयीनिर्माणस्थिति-संहृतिप्रकटितक्रीडो मृडः पातु वः ॥ ९२ ॥ एषा ते हर का सुगात्रि कतमा मूर्ध्नि स्थिता किं जटा हंस किं भजते जटा नहि शशी चन्द्रो जलं सेवते । मुग्धे भूतिरियं कुतोऽत्र सलिलं भूतिस्तरङ्गायते यश्चैवं विनिगूहते त्रिपथगां पायात्स वः शंकरः ॥ ९३ ॥ मातर्जीव किमेतदञ्जलिपुटे तातेन गोपाय्यते यत्नं स्वादु फलं प्रयच्छति न मे गत्वा गृहाण स्वयम् । मात्रैवं प्रहिते गुहे विघटयत्याकृष्य स-न्ध्याञ्जलिं शम्भोर्भिन्नसमाधिरुद्धरमसो हासोद्गमः पातु वः ॥ ९४ ॥ सन्ध्या यत्प्रणिपत्य लोकपुरतो बद्धाञ्जलिर्याचसे धत्से यच्च नदीं विलज्ज शिरसा तच्चापि सोढं मया । श्रीर्या-तामृतमन्थने यदि हरिं कस्माद्विषं भक्षितं मा स्त्रीलम्पट मा स्पृशेति गदितो गौर्या हरः पातु वः ॥ ९५ ॥ तावन्मत्त-समुद्रमुद्रितमहीं भूभृद्भिरकम्पैस्तानद्भिः परिवारितां पृथुतरैर्द्वीपैः समन्तादियम् । यस्य स्फारफणामणौ निल-यिनी तिर्यक्फणालङ्कृतिः शेषः सोऽप्यगमद्यदङ्गदपदं रुद्राय तस्मै नमः ॥ ९६ ॥ चिन्ताचक्रिणि हस्तचक्रिणि प्रिया कुब्जासनेऽब्जासने नश्यद्धामनि तिग्मधामनि धृताशङ्के शशाङ्के भृशम् । अप्रचेतसि च प्रचेतसि द्रुता तान्ते कृतान्ते च यो व्यमोऽभूत्कटुवालकूटकवलीकाराय पा-यात्स वः ॥ ९७ ॥ तात तवाततात कथय हृत्पुण्डरीकुहरे सम्प्रदाने तच्छ्रुत्वा चन्द्रमौलिर्नतमुखकमलो जानलज्जो य-भूत् । प्रत्यासादीत्तदानीं शृणुत हृत्फुल्ल वेदकण्ठोमकण्ठी श्रीकण्ठाशीलकण्ठः प्रहसितवदनः पातु वश्चन्द्रचूडः ॥ ९८ ॥ या सृष्टिः स्रष्टुराद्या वहति विधिहुतं या हविर्या च होत्री ये द्वे कालं विधत्तः श्रुतिविषयगुणा या स्थिता व्याप्य विश्वम् । या-माहुः सर्वबीजप्रकृतिरिति यया प्राणिनः प्राणवन्तः प्रत्यक्षाभिः प्रपन्नस्तनुभिरवतु वस्ताभिरष्टाभिरीशः ॥ ९९ ॥ एकैश्वर्यस्थि-तोऽपि प्रणतबहुफलो यः स्वयं कृत्तिवासाः कान्तासंमिश्र-देहोऽप्यविषयमनसां यः परस्माद्यतीनाम् । अष्टाभिर्यस्य कृत्स्नं जगदपि तनुभिर्बिभ्रतो नाभिमानः सन्मार्गालोकनाय व्यपन-यतु स वस्तामसीं वृत्तिमीशः ॥ १०० ॥ कैलासाद्रावुदस्ते परिचलति गणेषूल्लसत्कौतुकेषु क्रोडं मातुः कुमारे विशति विषमुचि प्रेक्षमाणे सरोषम् । पादाङ्गुष्ठेन लीलापुरि दशमुखे

---

१ नर्मदेश

१ उरहम्य २ अङ्किन ३ कल्पतरुम ४ भूषणतरु ५ अन्तरङ्ग ६ दुर्धम ७ सुपुत्र ८ उन्मुखे ९ सुरासने १० मते

याति पातालमूलं क्रुद्धोऽप्याश्लिष्टमूर्तिर्भयघनपुमया पातु हृष्टं शिरो नः ॥ १०१ ॥ क्रोधेद्धैर्दृष्टिपातैस्त्रिभिरुपशमिता वह्नयोऽमी त्रयोऽपि त्रासार्ता ऋत्विजोऽधश्चपलगणहृतोष्णीषपट्टाः पतन्ति । दक्षः स्तौत्यस्य पत्नी विलपति कृपणं विद्रुतं चापि देवैः शंसन्नित्यात्तहासो मखमथनविधौ पातु देव्यै शिवो वः ॥ १०२ ॥ आसीने पूष्णि तूष्णीं व्यसनिनि शशिनि व्योम्नि कृष्णे सतृष्णे दैत्येन्द्रे जातनिद्रे द्रवति मघवति भ्रान्तकान्ते कृतान्ते । अब्रह्मण्यं ब्रुवाणे कमलपुटकुटीश्रोत्रिये शम्भुपायं पायाद्वः कालकूटं झटिति करतलग्राहलीलया नीलकण्ठः ॥ १०३ ॥ केयं मूर्ध्न्यन्धकारे तिमिरमिह कुतः सुभ्रु कान्तेन्दुयुक्ते कान्ताप्यन्यास्ति काचिन्ननु भवतु मया पृष्टमेतावदेव । नाहं द्वन्द्वं करोमि स्नपय शिरसस्तूर्णमेनामिदानीमित्थं प्रोक्तो भवान्या प्रतिवचनजितः पातु वश्चन्द्रचूडः ॥ १०४ ॥ धन्या केयं स्थिता ते शिरसि शशिकला किं नु नामैतदस्या नामैवास्यास्तदेतत्परिचितमपि ते विस्मृतं कस्य हेतोः । नारीं पृच्छामि नेन्दुं कथयतु विजया न प्रमाणं यदीन्दुर्देव्या निह्नोतुमिच्छोरिति सुरसरितं शाठ्यमव्याद्विभोर्वः ॥ १०५ ॥ हृष्यद्दिग्भोजकुम्भप्रभृतिदिविषदां सम्मदि प्रीतिमत्या श्वश्र्वा मौलौ पुरारेर्दुहितृपरिणये साश्रु चुम्ब्यमाने । तद्वक्त्रं मौलिचन्द्रे मिलितमिति मुदा वीक्ष्य चन्द्रं सहासो दृष्ट्वा तद्वृत्तमाशु स्मितसुभगमुखः पातु वः पञ्चवक्त्रः ॥ १०६ ॥ कृत्वा तत्पूरकेलिं क्रतुकदनकरं कुन्दकर्पूरकान्तिः भीडम्बरास्तकूटं कलितकुमुदिनीकामुकं कान्तकाय । कङ्कालीकृतकोत्कलितकल्कं कालकालीकलत्रं कालिन्दीकालकण्ठं कलयतु कुशलं कोऽपि कापालिको नः ॥१०७॥ दृष्टः सप्रेम देव्या किमिदमिति भयात्सम्भ्रमाच्चासुरीभिः शान्तान्तस्तत्त्वसारैः सकरुणमृषिभिर्विष्णुना सस्मितेन । आदायास्त्रं सगर्वैरुपशमितवधूसम्भ्रमैर्दैत्यवीरैः सानन्दं देवताभिर्मयपुरदहने धूर्जटिः पातु युष्मान् ॥१०८॥ शिष्ये हस्तात्पतत्या प्रसभमभिहतोऽप्याददानोऽशुकान्तं गृह्णन्केशेष्वपास्तश्चरणनिपतितो नेक्षितः सम्भ्रमेण । आलिङ्गन्योऽवधूतस्त्रिपुरयुवतिभिः साश्रुनेत्रोत्पलाभिः कामीवार्द्रापराधः स दहतु दुरितं शाम्भवो वः शराग्निः ॥१०९॥ कल्याणं वः क्रियासुर्मदनिपुणस्यार्धनारीश्वरस्य पत्रलेखारागानुमनवधुमनोनागहारायष्टीनि । ...र्घकास्त्रिष्टदलीकरतवमटोद्यतमौर्वीविषाणतिस्यत्वैर्नवृणानि त्रिपुरहरधनुर्ज्याल्लताकर्षणानि ॥ ११० ॥ कल्पान्ते क्रोधनस्य त्रिपुरविजयिनः क्रीडया सञ्चरिष्णोः कृत्वापि प्राणिजातैर्निजमुखकुहरातिथ्यमप्राप्ततृप्ते । दिग्भित्तीः प्रेक्ष्य शून्याः प्रलयजलनि...

सर्वीतजानोरन्तः प्राणावरोधव्युपरतसकलज्ञानरुद्धेन्द्रियस्य । आत्मन्यात्मानमेव व्यपगतकरणं पश्यतस्तत्त्वदृष्ट्या शम्भोर्वः पातु शून्येक्षणघटितलयब्रह्मलग्नः समाधिः ॥ ११२ ॥ वृत्ताभिख्या हृतायां श्रितविविधगणा छन्दसा वर्णनीया याता सर्वादिमत्वं सुरगणकलिता भासमत्वं दधानाम् । युक्तस्थानं नयन्ती लघुमपि सकलं बिभ्रती माल्यधान्धन्दे बाधामनर्णां धृतमुनियतिका स्रग्धरा शम्भुमूर्तिम् ॥ ११३ ॥ देहार्धानद्धकान्ताकचकुसुमचयो भालनेत्रानलार्चिः पीनोष्मा मौलिखेलन्मुखरसुरनदीनीररम्यो जगन्ति । स्फीतोद्यत्सेन्दुकान्तिर्द्विरददतिदृढाच्छादनव्यक्तशीतः शम्भुर्भूयास्थिकुम्भप्रकरपरिवृतः पातु सर्वर्तुमूर्तिः ॥ ११४ ॥ हेयोपादेयशून्यं मुनिगणमनसामद्वयानन्दहेतुं सेतुं संसारवारानिधिसुखतरणे श्रीमहेशानसद्म । प्रालेयज्योतिरन्तःपरिणततिमिरव्यूहविच्छेददक्षं किंचिद्वाचामधीशः स्फुरतु मम हृदि त्र्यक्षरं विश्वसाक्षि ॥ ११५ ॥ शुद्धान्ते सीधुपानोन्मदमदनमदोन्मादमत्तालिकालीतालीसताड्यमानोद्भटमुरजरवाडम्बरोल्लासिताङ्गः । नृत्यद्भिर्मो विलज्जश्चलनिकटतटैः सस्मितैर्लोचनार्धैर्दृष्टः स्त्रीभिः सहासं प्रहसनमुदितः पातु वो वामदेवः ॥ ११६ ॥ बिभ्रत्यात्र कपर्दे सुरनगरनदीमिन्दुलेखां ललाटे नयनान्ते कालवह्निं गरलमपि गले व्याघ्रचर्माङ्गभागे । पश्याम्यो वै त्रिनेत्रो वृषभगतिरतिर्वाममभागार्धवाम सदिश्यात्सम्पदं वः सह सकलगुणैरद्भुताकार ईशः ॥ ११७ ॥ राजा राजाचिताङ्घ्रिस्तुपचितकलो यस्य चूडामणित्वं नागा नागारमार्धे न भसितधवलं यद्वपुर्भूषयन्ति । मा यमारागिणी भूमिरिति यमिनां येन योऽदाहि मारः सतां सत्ताश्वनुसारेण किरणनिभा पातु विश्वत्रिनेत्रः ॥ ११८ ॥ एकं दन्तच्छदस्य स्फुरति जपवशाद्धर्मन्यत्नवोपादेकं पाणिं प्रणन्तुः शिरसि कृतपदं क्षेममन्यत्समेत । एवं ध्यानाभिमीलत्परमशिवदृशीत्युत्तु धनुरिव तुल्यानिच्छापि वामा तनुरवतु स वो यस्य मध्यायमाने ॥ ११९ ॥

१ दीप्तान्तगतमध्यमसिंहस्या- २ दीनत्रयेण ३ भौ ४ मृर्गि ५ अचलकरैरे पद,नर्मदा ६ भद- ७ अनुधौरि ८ विरमाद् ९ त्रिपुर... १० पुष्पम ११ ... १२६ मूर्धनाबद्ध

१ योगप्रसर्वाङ्गतद्वागानिरोध २ हरि ३ भातृत ४ विवृत ५ चतुरर्णि वेदान्तेन्द्रियाणि बुद्धिरहंकारश्चेति मनोऽत्र विराम् ६ पवनमार्ग ७ विवेकमना

जटाजूटः

स धूर्जटिजटाजूटो जायतां विजयाय व । यत्रैकपलितभ्रान्तिं करोत्यद्यापि जाह्नवी ॥ १२० ॥ चूडापीडकपालसंकुलगलन्मन्दाकिनीवारयो विद्युत्प्रायललाटलोचनपुटज्योतिर्विमिश्रत्विष । पान्तु त्वामकठोरकेतकशिखासंदिग्धमुग्धेन्दवो भूतेशस्य भुजंगवल्लिवलयस्रङ्नद्धजूटा जटा ॥ १२१ ॥ गङ्गावारिभिरुक्षिता फणिफणैरुत्पल्लवा सच्छिन्नरन्ध्रे कोरकिता सिताशुकलया स्मेरैकपुष्पश्रिय । आनन्दाश्रुपरिप्लुताक्षिहुतभुग्धूमैर्मिलद्दोहदा नाल्पं कल्पलता फलं ददतु वोऽभीष्टं जटा धूर्जटे ॥ १२२ ॥

गङ्गा

पर्वतभेदि पवित्रं जैत्रं नरकस्य बहुमतङ्गहनम् । हरिमिव हरिमिव हरिमिव सुरसरिदम्भः पतत्नमत ॥ १२३ ॥ इयं विद्गापि प्रकटजडरूपा भगवती यदीयाम्भोबिन्दुर्वितरति च शंभोरपि पदम् । पुनाना धुन्वाना निखिलमपि नानाविधमघं जगत्कृत्स्नं पायादनुदिनमपायात् सुरधुनी ॥१२४॥ चूडाशीतकरस्तनपयसुपानीरेन्ध्रगन्धस्पृशा क्रीडाकङ्कणपन्नगेश्वरफणापीतावशिष्टा मुहुः । अङ्गासीनगिरीन्द्रजाननतटीहारावलीलोलना संतापं शमयन्तु वो हरजटागङ्गातरङ्गानिला ॥ १२५ ॥ वाते वाति यदङ्गसंगमवशात्स्त्रीशासुरूपं मदे गौरी रुष्यति तुष्यति स्वहिपतिर्विच्याटवी शोचति । चन्द्रस्तप्यति कुप्यते हरिरपि ब्रह्मा परं कम्पते सा गङ्गा निखिलकलङ्कनिचयं भङ्गं तरङ्गैर्नयेत् ॥ १२६ ॥ शार्ङ्गी भक्तकमण्डलोरधिगतैर्य प्रापि तीर्थाङ्घ्रिना यैर्मृत्युजयतामनायि गरलभस्तो जटाजूटगै । येभ्योऽशिक्षत माधुरीं मृदुजटाजूटे मठे चन्द्रमास्तानीमानि पयांसि गौतमि तव श्रेयांसि यच्छन्तु न ॥ १२७ ॥ यत्राद्य प्रथमाक्षरं विजयते मानो द्वितीयाक्षरं नित्यं नृत्यति सत्कवीन्द्रवदने भूत्वान्त्यवर्णद्वयम् । यमो रावणमाजघान समरे रामो शिरःशालिनी सा सर्वाक्षरमालिनी भवतु मे भाग्याय भागीरथी ॥ १२८ ॥ मुक्तामा स्फटिकाल्सुक्तिषु जटानदीषु महीनिभा यत्रो लाजनिभा स्मोर्मिनिनिभा भोगोल्करे भोगिनाम् । नृत्यावर्तविवर्तनैरितरथ समूर्च्छनोच्छालिता खेलन्तो हरमूर्ध्नि पान्तु भवतो गङ्गापयोबिन्दव ॥ १२९ ॥ एषा धर्मरताङ्गिनी तटमुपासेनावसद्याङ्गिनी शुम्भन्वानङ्गिनी भगीरथनरसाङ्कस्नेहवाहिनी । प्रेमारूढरिनाङ्गिनी गिरिसुताभ्यावेकंगलोङ्गिनी पातालस्वर्गाङ्गिनी त्रिभुवनानन्दाय मन्दाकिनी ॥१३०॥ स्वच्छन्दोच्छलदच्छकच्छकुहरच्छातेतराम्बुच्छटामूर्च्छन्मोहमहर्षिहर्षविहितस्नानाह्निकाह्नाय व । भिद्यादुद्यदुदारदर्दुरदरीदीर्घादरिद्रद्रुमद्रोहोद्रेकमहोर्मिमेदुरमदा मन्दाकिनी मन्दताम् ॥ १३१ ॥ शैवालश्रेणिशोभा दधति हरजटावलयो हन्त यस्याखुद्यासोल्लासवेल्लद्वरशफरतुला यत्र धत्ते कलावान् । उन्मीलद्भोगिभोगावनिसुभगसिताम्भोजसमापिताम्भा गङ्गा नङ्गारिसङ्गा गेहृति तव निधौ मङ्गलान्यातनोतु ॥ १३२ ॥ दृष्टा सद्यस्तदाहा श्रवणपथगता पुण्यपुञ्जावगाहा स्पृष्टा संसारपायोनिधिपतितघरोद्धारधुर्या वराहा । पीतास्तापोपशान्तिप्रजननपटवस्ते सुधावारिवाहा कल्याणं कलयन्तां कलिकलुषहरा विष्णुपद्या प्रवाहा ॥ १३३ ॥ तावत्कर्णाध्ययाता जनघनकलुषाधूनने गन्धवाहा दृष्टा किं हव्यवाहा धकृदघदहने स्वर्गती पुण्यवाहा । स्पृष्टा संसारहाहारवकटुकमहाम्भोधिमग्ने वराहा पीता पीयूषधाराधिकतरमधुरा पान्तु गोदोदवाहा ॥ १३४ ॥

शशिलेखा

पूर्णनखेन्दुद्विगुणितमञ्जीरं प्रेमदत्तुला जयति । हरशशिलेखा गौरीचरणाङ्गुलिमध्यगुल्फेषु ॥ १३५ ॥ जयति परिमुषितलक्ष्मा भयादनुपसर्पतेव हरिणेन । इह केसरिकराङ्कुरकुटिला हरमौलिविधुलेखा ॥१३६॥ श्रीकण्ठस्य कपर्दबन्धनवारिश्रान्तोरगग्रामणीसदृशी मुकुटावतंसकलिका वन्दे कलामैन्दवीम् । या बिम्बप्रतिपूरणाय परितो निष्पीडय सदशिकायप्रेणेव ललाटलोचनशिखिज्वालाभिरावर्त्यते ॥१३७॥

लोचनम्

जयति ललाटकटाक्ष शशिमौले पक्ष्मल प्रियाप्रणतौ । धनुषि स्मरेण निहितं सकण्टकं केतकेषुरिव ॥ १३८ ॥ अन्तर्नोहीनिषमितमरुद्धित्तिमलरन्ध्रं स्वान्ते शान्तिप्रणयिनि समुन्मीलदानन्दसान्द्रम् । प्रत्यग्ज्योतिर्जयति यमिनः स्पष्टलाटनेत्रव्याजव्यक्तीकृतमिव जगद्व्यापि चन्द्रार्धमौले ॥ १३९ ॥ मानदा गणनायके सकुतुका गौरीकुचाम्भोरुहे सक्रोधा कुसुमायुधे सकरुणा पादानते वज्रिणि । सस्मेरा गिरिजासखीषु सनया शैलाधिनाथे वहन्मूर्तीन्द्र प्रदिशतु शर्म विपुलं शंभो कटाक्षच्छटा ॥ १४० ॥ एकं ध्याननिमीलनान्मुकुलितं चक्षुर्द्वितीयं पुनः पार्वत्या वदनाम्बुजस्तनतटे शृङ्गारभारालसम् । अन्यद्दूरविकृष्टचापमदनक्रोधानलोद्दीपितं शंभोर्भिन्नरसं समाधिसमये नेत्रत्रयं पातु व ॥ १४१ ॥ पश्नान्नीविद्वन्द्वे कज इव तडिता मन्त्र कृत्य सद्भूतो दम्भ्रकान्तकीर्तिः द्विपटिनकुले कान्तन्ता प्रवाह । पार्वतीनेत्रपूरा

१ वैराग्यशतकं अत्र नास्ति ३ सिद्धान्तकरणे ३ त्रिदि- ४ गिरीन्द्र— ५ मनुष्यपुष्प— दक्षिणकपोलेषु—कोटिः ६ सत्कृत् ७ एष्टि ८ भवतु ९ हरिहि
१ मु. टि. म

१ भक्तिकरं २ कण्ठनरम् भरतनिवर्ग— ३ कलकाधिकरः ४ भजन् ५ वदजूट— ६ कर्मेक्षा ७ हर्निरुपी ८ स्मरद् ९ अवोन्नि

याति पातालमूलं रुद्धोऽप्याश्लिष्टमूर्तिर्भयघनसुमया पातु दृष्टं शिरो वः ॥ १०१ ॥ क्रोधेद्धैर्दृष्टिपातैस्त्रिभिरुपशमिता वह्नयोऽमी नैयोऽपि नासार्ता ऋत्विजोऽघश्रपल्गणहृतो-ष्णीषपट्टाः पतन्ति । दक्षः सौत्यस्य पत्नी विलपति कृपणं विद्रुतं चापि दैवं शंसन्नित्यात्तहासो मखमथनविधौ पातु देव्यै शिरो वः ॥ १०२ ॥ आसीने पृष्ठि तूर्णी व्यसनिनि शशिनि व्योम्नि कृष्णे मतृष्णे दैत्येन्द्रे जातनिद्रे द्रवति मधयाने हा तकान्तौ कृतान्ते । अब्रह्मण्यं ब्रुवाणे कमलपुटकुटीश्रोत्रिये शान्त्युपाये पायाद्वः कालकूटं झटिति कवलयल्लीलया नीलकण्ठः ॥ १०३ ॥ केयं मूर्ध्न्यन्धकारे तिमिरमिह कुतः सुभ्रुका तेन्दुयुक्ते कान्ताप्यनास्ति काचिन्तु भवतु मया पृष्टमेतावदेव । नाहं द्वन्द्वं करोमी त्यपनय शिरसस्तूर्णमेनामिदानीमित्थं प्रोक्तो भवान्या प्रतिवचनजितः पातु वश्चन्द्रचूडः ॥ १०४ ॥ धन्या केयं स्थिता ते शिरसि शशिकला किं नु नामैतदस्या नामैवास्यास्तदेतत्परिचितमपि ते विस्मृतं कस्य हेतोः । नारीं पृच्छामि नेन्दुं कथयतु विजया न प्रमाणं यदीन्दुर्देव्या निह्नोतुमिच्छोरिति सुरसरितं शाठ्यमव्याद्विभोर्वः ॥ १०५ ॥ हर्षार्दम्भोजजन्मप्रभृतिदिविषदां संसदि प्रीतिमत्या श्वश्र्वा माल्यै पुरारेर्दुहितृपरिणये साश्रुनं चुम्ब्यमाने । सद्धकत्रं मौलिचक्रे मिलितमिति मुदा वीक्ष्य चन्द्रं सहासो दृष्टा तद्वृत्तमाशु स्मितसुभगमुखः पातु वः पञ्चवक्त्रः ॥ १०६ ॥ कल्पान्तक्रूरकेलिः क्रतुकदनकरः कुन्दकर्पूरकान्तिः क्रीडन्कैलासकूटे कलितकुमुदिनीकामुकः कान्तकायः । कङ्कालक्रीडनोत्कः कलितकलकलः कालकालीकलत्रः कालिन्दीकालकण्ठः कलयतु कुशलं कोऽपि कापालिको नः ॥१०७॥ दृष्ट्वा सप्रेम देव्या किमिदमिति भयात्संभ्रमाच्चासुरीभिः शान्तान्तस्तत्त्वसारैः सकरुणमृषिभिर्विष्णुना सस्मितेन । आदायास्त्रं सगर्वैरुपशमितवधूसंभ्रमैर्दैत्यवीरैः सानन्दं देवताभिर्मयपुरदहने धूर्जटिः पातु युष्मान् ॥१०८॥ क्षिप्तो हस्तावलग्नः प्रसभमभिहतोऽप्याददानोंऽशुकान्तं गृह्णन् केशेष्वपास्तश्चरणनिपतितो नेक्षितः संभ्रमेण । आलिङ्गन् योऽवधूतस्त्रिपुरयुवतिभिः साश्रुनेत्रोत्पलाभिः कामीवार्द्रापराधः स दहतु दुरितं शांभवो वः शराग्निः ॥१०९॥ कल्याणं वः क्रियासुर्मिलदटनिपुणस्वर्गिगीर्वाणमोगिश्रेणिव्यत्यस्तलक्ष्यप्रसवरसुमनोनागहारावलीनि । नार्तीवाश्लिष्टलक्ष्मीरतलकमलोद्यत्तमाङ्गीकपाशस्पर्शपेशलेङ्गानि त्रिपुरहरधनुर्ज्यालताकर्षणानि ॥ ११० ॥ यस्या ते क्रोधनस्य त्रिपुरविजयिनः क्रीडया सञ्चरिष्णोः कुत्रापि प्राणिजातैर्निजसुखकुहरातिथ्यमप्राप्तपूर्वे । दिग्भित्ती प्रेक्ष्य शून्या मलयजलनिधिप्रेक्षितात्मीयमूर्तिप्रासव्यासक्तमोघश्रमजनितरुषः पान्तु वो गर्जितानि ॥ १११ ॥ पर्यङ्कग्रन्थिबन्धत्रिगुणितभुजगाश्लेषसंवीतजानोरन्तः प्राणावरोधव्युपरतसकलज्ञानरुद्धेन्द्रियस्य । आत्मन्यात्मानमेव व्यपगतकरणं पश्यतस्तत्त्वदृष्ट्या शंभोर्वः पातु शून्येक्षणघटितलयब्रह्मलग्नः समाधिः ॥ ११२ ॥ भूताभिख्या हसायाँ श्रितनिगमगणा छन्दसा वर्णनीया याता सर्वादिमत्वं सुरगणकलिता भासमत्वं दधानाम् । युक्तस्थानं नयन्तीं लघुमपि सकलं बिभ्रती माल्यया या वन्दे वाधामवर्णां धृतमुनियतिका स्रग्धरा शंभुमूर्तिम् ॥ ११३ ॥ देहार्धानद्धकान्ताकचकुसुमचयो भालनेत्रानलार्चिः पीनोष्मा मौलिखेलन्मुखरसुरनदीनीररम्यो जगन्ति । स्फीतोत्तंसेन्दुकान्तिर्द्विरददृतिदृढाच्छादनव्यक्तशीतः शंभुर्भूयास्त्रिकुन्दप्रकरपरिवृतः पातु सर्वर्तुमूर्तिः ॥ ११४ ॥ हेयोपादेयशून्यं मुनिगगमनसामद्वयानन्दहेतुं सेतुं संसारवारानिधिसुखतरणे श्रीमहेशानसंज्ञम् । प्रालेयं ज्योतिरन्तः परिणततिमिरव्यूहविच्छेददक्षं किंचिद्वाचामधीशं स्फुरतु मम हृदि त्र्यक्षरं विश्वसाक्षि ॥ ११५ ॥ शुद्धान्ते सीधुपानोन्मदमदनमदोन्मादमत्तालिकालीतालीसताड्यमानोद्भटमुरजरवाडम्बरोल्लासिताङ्गः । नृत्यन्प्रभो विलज्जश्चलनिकटतटैः सस्मितैर्लोचनार्धैर्दृष्टः स्त्रीभिः सहासं प्रहसनमुदितः पातु वो वामदेवः ॥ ११६ ॥ बिभ्रत्पाथः कपर्दे सुरनगरनदीमिन्दुलेखां ललाटे नेत्रान्तः कालवह्निं गरलमपि गले व्याघ्रचर्माङ्कभागे । पश्चाद्यो वै त्रिनेत्रो वृषभगतिरतिर्वाममागार्धधामा सदिश्यात्संपदं वः सह सकलगुणरक्तुताकार ईशः ॥ ११७ ॥ राजा राजार्चिताङ्घ्रिस्तुपचितकलो यस्य चूडामणिश्च नागा नागारमजार्धे न मसितधवलं यद्वपुर्भूषयन्ति । मा रमा रागिणी भूदिति यमिना येन योऽदाहि मारः स मा सत्त्वाधनुधारुण किरणनिभाः पातु विश्वत्रिनेत्रः ॥ ११८ ॥ एकं दन्तच्छदस्य स्फुरति जयवशादर्धमन्यत्प्रकोपादेकः पाणिः प्रणन्तुः शिरसि कृतपदः क्षेप्तुमन्यत्तमेव । एकं ध्यानान्निमीलत्यपरमविषहं वीक्षितुं चक्षुरित्थं तुल्यानिच्छापि वामा तनुरवतु स वो यस्य सध्यावमाने ॥ ११९ ॥

१ दक्षिणाङ्गस्थवामाङ्गस्थाः. २ दीनस्वरेण ३ मूर्धे ४ सहिनी ५ अपकारिणी, पक्ष-ध्यमासि ६ बहल ७ धनुष्कोटि ८ शिरस्त्रम् ९ त्रिपुरहर १० पुष्पस्य ११ बहला १२ दूमीपनाधनम्

१ योगशास्त्रमसिद्धासनविशेष २ संधि ३ आकृत ४ त्रिगुण ५ चतुराद्या एकादशोदयानि वृद्धिरहकारस्य इति क्रमोऽस्य विषम् ६ प्रपञ्चाभाव ७ विवेकाभाव

जटाजूट

स धूर्जटिजटाजूटो जायतां विजयाय वः । यत्रैकपलितभ्रान्तिं करोत्यद्यापि जाह्नवी ॥ १२० ॥ चूडापीडकपालसंकुलगलन्मन्दाकिनीवारयो विद्युत्प्रायललाटलोचनपुटज्योतिर्विमिश्रत्विषः । पान्तु त्वामकठोरकेतकशिखासंदिग्धमुग्धेन्दवो भूतेशस्य भुजंगवल्लिवलयस्रङ्नद्धजूटा जटाः ॥ १२१ ॥ गङ्गावारिभिरुक्षिता फणिफणैरुत्पल्लवाग्रान्चिता रक्तैः कोरकिता सितांशुकलया भैरवपुष्पश्रियः । आनन्दाश्रुपरिस्रुताक्षिहुतभुग्धूमैर्मिलद्दोहदा नाल्पं कल्पलता फलं ददतु वोऽभीष्टं जटा धूर्जटेः ॥ १२२ ॥

गङ्गा

पर्वतभेदि पवित्रं जैत्रं नरकस्य बहुमतङ्गहनम् । हरिमिव हरिमिव हरिमिव सुरसरिदम्भः पतन्नमत ॥ १२३ ॥ द्रवचिद्रूपापि प्रकटजडरूपा भगवती यदीयाम्भोबिन्दुर्वितरति च शम्भोरपि पदम् । पुनाना धुन्वाना निखिलमपि नानाविधमघं जगत्कृत्स्नं पायादनुदिनमपायात् सुरधुनी ॥१२४॥ चूडाशीतकरस्तनन्धयसुधानीरैन्ध्रगन्धस्पृशः क्रीडाकङ्कणपन्नगेश्वरफणापीताध्वशिष्टा मुहुः । अङ्कासीनगिरीन्द्रजास्तनतटीहारावलीलोलना संतापं शमयन्तु वो हरजटागङ्गातरङ्गानिलाः ॥ १२५ ॥ याते याति यदङ्गसंगमवशाच्छ्रीशम्भुरूपं भवे गौरी रुष्यति तुष्यति त्वहिपतिर्विन्ध्याटवी शोचति । चन्द्रस्तम्यति कुप्यते हरिरपि ब्रह्मा परं कम्पते सा गङ्गा निखिलं कलङ्कनिचयं भङ्क्त्वा तरङ्गैर्नयेत् ॥ १२६ ॥ शार्ङ्गी ब्रह्मकमण्डलोरधिगतैर्यं प्रापि तीर्थाङ्किता यैर्मृत्युंजयतामनायि गरलग्रस्तो जटाजूटगैः । येभ्योऽशिक्षत माधुरीं मृदुजटाजूटे मठे चन्द्रमास्तानीमानि पयांसि गौतमि तव श्रेयांसि यच्छन्तु नः ॥ १२७ ॥ यन्नाम्नः प्रथमाक्षरं विजयते मानौ द्वितीयाक्षरं नित्यं नृत्यति सत्कवीन्द्रवदने भूत्वान्त्यवर्णद्वयम् । रामो रावणमाजघान समरे शम्भोः शिरःशालिनी सा सर्वाक्षरमालिनी भवतु मे भाग्याय भागीरथी ॥ १२८ ॥ मुक्ताभा नृकपालशुक्तिषु जटावल्लीषु मल्लीनिभा वह्नौ लाजनिभा दृशोर्मणिनिभा भोगोत्करे भोगिनाम् । नृत्यावर्तविवर्तनेरितपयःसमूर्च्छनोच्छालिताः खेलन्तो हरमूर्ध्नि पान्तु भवतो गङ्गापयोबिन्दवः ॥ १२९ ॥ एषा धर्मपताकिनी तटसुधासेनावसंवासिनी शुष्यत्पातकिनी भगीरथतपःसाफल्यहेवाकिनी । प्रेमारूढपिनाकिनी गिरिसुतासाकेकेरयालोकिनी पापाडम्बरडाकिनी त्रिभुवनानन्दाय मन्दाकिनी ॥१३०॥ स्वच्छन्दोच्छलदच्छकच्छकुहरच्छातेतराम्बुच्छटामूर्च्छन्मोहमहर्षिहर्षविहितस्नानाह्निकाह्नाय वः । भिन्द्यादुद्यदुदारदर्दुरदरीदीर्घादरिद्रद्रुमद्रोहोद्रेकमहोर्मिमेदुरमदा मन्दाकिनी मन्दताम् ॥ १३१ ॥ शैवालश्रेणिशोभां दधति हरजटावल्लयो हन्त यस्यास्तद्वासोल्लासवेल्लद्दरशफरतुला यत्र धत्ते कलावान् । उन्मीलद्भोगिभोगावनिसुभगसिताम्भोजसंभाविताम्भा गङ्गा नङ्गारिसङ्गा महति तत्र विधौ मङ्गलान्यातनोतु ॥ १३२ ॥ दृष्टा सकृष्टदाहा श्रवणपथगता पुण्यपुञ्जावगाहा स्पृष्टा संसारपाथोनिधिपतितधरोद्धारधुर्या वराहा । पीतास्तापोपशान्तिप्रजननपटवस्ते सुधावारिवाहाः कल्याणं कल्पयन्तां कलिकलुषहरा विष्णुपद्याः प्रवाहाः ॥ १३३ ॥ तावत्कर्णाध्वयाता जनजनकलुषाधूनने गन्धवाहा दृष्टा किं हव्यवाहाः सकृदघदहने स्वर्गतौ पुण्यवाहाः । स्पृष्टाः संसारहाहारवकटुकमहाम्भोधिमग्ने धराहाः पीताः पीयूषधाराधिकतरमधुराः पान्तु गोदोदवाहाः ॥ १३४ ॥

शशिलेखा

पूर्णनखेन्दुद्विगुणितमञ्जीरं प्रेमशृङ्खला जयति । हरशशिलेखा गौरीचरणाङ्गुलिमध्यगुल्फेषु ॥ १३५ ॥ जयति परिमुषितलक्ष्मा भयादनुपसर्पतेव हरिणेन । इह केसरिकरजाङ्कुरकुटिला हरमौलिविधुलेखा ॥१३६॥ श्रीकण्ठस्य कपर्दबन्धनपरिश्रान्तोरगग्रामणीसंदष्टा मुकुटायतंसकलिकां वन्दे कलामैन्दवीम् । या बिम्बप्रतिपूरणाय परितो निष्पीड्य सदंशिकायन्त्रेणेव ललाटलोचनशिखिज्वालाभिरावर्त्यते ॥१३७॥

लोचनम्

जयति ललाटकटाक्षः शशिमौलेः पक्ष्मलः प्रियाप्रणतौ । धनुषि स्मरेण निहितः सकण्टकः केतकेषुरिव ॥ १३८ ॥ अन्तर्नाडीनियमितमरुल्लङ्घितब्रह्मरन्ध्रं स्वान्ते शान्तिप्रणयिनि समुन्मीलदानन्दसान्द्रम् । प्रत्यग्ज्योतिर्जयति यमिनः स्पष्टलालाटनेत्रव्याजव्यक्तीकृतमिव जगद्व्यापि चन्द्रार्धमौलेः ॥ १३९ ॥ सानन्दा गणनायके सपुलका गौरीमुखाम्भोरुहे सक्रोधा कुसुमायुधे सकरुणा पादानते वज्रिणि । सस्मेरा गिरिजासखीषु सनया शैलाधिनाथे वहन्भूमीन्द्र प्रदिशतु शर्म विपुलं शम्भोः कटाक्षच्छटा ॥ १४० ॥ एकं ध्याननिमीलनान्मुकुलितं चक्षुर्द्वितीयं पुनः पार्वत्या वदनाम्बुजस्तनतटे शृङ्गारभारालसम् । अन्यद्दूरविकृष्टचापमदनक्रोधानलोद्दीपितं शम्भोर्भिन्नरसं समाधिसमये नेत्रत्रयं पातु वः ॥ १४१ ॥ पक्ष्मालीपिङ्गलिम्नः कण इव तडिता यस्य कृत्स्नः समूहो यस्मिन्ब्रह्माण्डमीषद्विघटितमुकुले कालयज्वा जुहाव । अर्चिर्निष्टप्तचूडा-

१ केशादी जरसा यच्छौक्ल्यं तत् २ निर्यद्घनदमाला ३ निबिड ४ तिर्यग्दृष्ट्या ५ अनूपसदृश कश्चिन्नपादेशप्रदेशः ६ वल्वान् ७ पङ्क्ति ८ नश्यत् ९ क्षपिति

१ व्यक्तीभवत् २ अक्षीणानाम्, महतामित्यर्थः ३ सान्द्रस्निग्ध ४ मा यम् ५ जटाजूट ६ कबरिका ७ शान्तिमति ८ व्याघ्रम् ९ अभोगानि

शशिगलितसुधाधोरक्षाकारिकोण तार्तीय यत्पुरारस्सदस्तु मदनप्लोषण लोचन च ॥ १४२ ॥

कण्ठ

पातु वो नीलकण्ठस्य कण्ठ श्यामाम्बुदोपम । गौरीभुजलता यत्र विद्युल्लेखेव राजते ॥ १४३ ॥ पातु व शितिकण्ठस्य तमालश्यामलो गल । ससत्त्वपार्वतीबाहुसुवर्णनिकषोपल ॥ १४४ ॥ कस्तूरीतिलकन्ति भालफलके देव्या मुखाम्भोरुहे रोलम्बन्ति तमालबालमुकुलोत्तंसन्ति मौलि प्रति । या कर्णे विकचोत्पलन्ति कुचयोरसे च कालागुरुस्थासन्ति प्रथयन्तु ताम्तव शिव श्री कण्ठकण्ठत्विष ॥ १४५ ॥ कस्तूरीयन्ति भाले तदनु नयनयो कज्जलीयन्ति कर्णप्रान्ते नीलोत्पलीयन्त्युरसि मरकतालङ्कृतीयन्ति देव्या । रोमालीयन्ति नाभेरुपरि हरिमणीमेखलीयन्ति मध्ये कल्याण कुर्युरेते निजगति पुरजित्कण्ठभासा विलासा ॥ १४६ ॥

शिरोमालिका

पित्रो पार्श्वमसेनागतगिरितनयोपुनर्नोतिर्मातक्षुभ्यद्रूपाभुजगश्वसनगुरुमरुद्वीक्षनेनाभितापात् । म्विधन्मौलीन्दुखण्डस्तुतबहुलसुधासेकसञ्जातजीवा पूर्वाधीत पठन्ती हरतु विधिशिरोमालिका शूलिनो व ॥ १४७ ॥

गणा

सप्यानाण्डवडम्बरप्रणयिना देवस्य चण्डीपतेर्भ्रष्टापीडविशीर्णमुण्डचयनव्यग्रा गणा पान्तु व । यैरौत्सुक्यनगीकृतैर्महगणाद्राहौ गृहीते हठात्सुधाचन्द्रमसोमिथ स्मितधृतोजात कपस्खालनम् ॥ १४८ ॥

नन्दी

कण्ठालङ्कारघण्टाघणघणरणितैर्ध्मानरोदं क्वाह कैण्ठेकाणाधिरोहोचितघनसुभगभावुकस्निग्धपृष्ठ । साक्षाद्धर्मो धनुष्मान् घनलकुदनिर्घूतकैलासकूट कूटस्थो व ककुद्माञ्जिविहततरतम सोमनृत्या विनिर्णेयात् ॥ १४९ ॥

ताण्डवम्

देवा दिक्पतय प्रयात परत स्त्र मुखताम्भोमुचे पाताल व्रज मेदिनि प्रविशत क्षोणीतल भूधरा । ब्रह्मन् भय दूरमानमुन्नत नायस्व नो नृत्यत शम्भो सङ्कटमित्युदित्यवतु व प्रेक्षोत्थरणा नन्दिन ॥ १५० ॥ दोर्दण्डद्वयलीलया चलगिरिभ्राम्यच्चतुर्बाहुव्यानोद्गीतजगद्गमलद मरालोल्लसणाभ्योगम् । मुञ्जापिञ्जजटाटवीपरिसरोद मौर्मिमाडाचन्द्र चारु महेश्वरस्य भवना नि श्रेयसे ताण्डवम् ॥ १५१ ॥ सप्यानाण्डवडम्बरन्यसनिनो भगस्य चण्डभ्रमिव्यानृत्यद्भुजदण्डमण्डलभुवो झञ्झानिला पान्तु व । येषामुच्छलता जवेन झगिति व्यूहेषु भूमीभृतामुड्डीनेषु बिडौजसा पुनरसौ दम्भोलिरालोकित ॥ १५२ ॥ यस्या मौलिमिलत्सुधांशुकल्या सपूर्णनिम्बायित भालवस्थितलोचनेन सहसैवालातचक्रायितम् । आवर्तायितमाकपर्दममरस्रोतस्वतीधारया पातु त्रीणि जगन्ति खण्डपरशो सा ताण्डवाङ्गभ्रमि ॥ १५३ ॥ पादस्याविर्भवन्तीमवनतिमवने रक्षत स्वैरपातै सङ्कोचेनैव दोष्णा मुहुरभिनयत सर्वलोकातिगानाम् । दृष्टिं लक्ष्येषु नोग्रा ज्वलनकणमुच वध्नतो दाहभीतेरित्याधारानुरोधात्त्रिपुरविजयिन पातु वो दु खनृत्तम् ॥ १५४ ॥ मूर्धव्याघूयमानध्वनदमरधुनीलोलकल्लोलजालोद्भूताम्भ क्षोददम्भात्प्रसभमभिनम क्षिप्तनक्षत्रलक्षम् । ऊर्ध्वन्यस्ताङ्घ्रिदण्डभ्रमिभवरभसोद्यद्भ्रमत्स्वप्रवेशभ्रान्तब्रह्माण्डखण्ड प्रवितरतु शिव शाम्भव ताण्डव व ॥ १५५ ॥ शर्वाणीपाणितालैश्चलवलयझणत्कारिभि श्लाघ्यमान स्थाने समाव्यमान पुलकिततनुपा शम्भुना प्रेक्षकेण । खेलत्पिञ्छालि केकाकलकलकलित क्रौञ्चभिद्बर्हियूना हेरम्बाक्रान्दबृहितैरलितमनमस्ताण्डव त्वा धिनोतु ॥ १५६ ॥ पायादायासखेदस्मितफणिफणारत्ननिर्यत्ननिर्यच्छायामायापतङ्गद्युतिमुदितवियद्वाहिनीचक्रवाकम् । अश्रान्ताभ्रान्तचूडातुहिनकरकरानीकनालीकनालच्छेदामोदानुधावद्घिरमिव रागे धूर्जटेस्ताण्डव [redacted] ॥ १५७ ॥ उच्चैरुत्तालखेलद्भुजवनपवनोद्धूतशैलौघपातस्फारोदञ्चत्पयोधिप्रकटितमुकुटस्वर्धुनीसङ्गमानि । जीयासुस्ताण्डवानि स्फुटविकटजटाकोटिसङ्घट्टभूरिभ्रश्यन्नक्षत्रचक्रव्यतिमितसुमनोवृष्टिपातानि शम्भो ॥१५८॥ देवस्त्रैगुण्यभेदात्सृजति वितनुते संहरत्येष लोकानस्यैव व्यापिनीभिस्तनुभिरपि जगद्व्याप्तमष्टाभिरेव । धन्यो नाप्नेति पश्यन्निव चरणगत पातु पुष्पाञ्जलिर्व शम्भोर्नृत्यावतार वलयमणिफणाफूत्कृतैर्विप्रकीर्ण ॥ १५९ ॥ चञ्चद्देवेन्द्रमुक्तस्खलितदशदिशाकीर्णकोटीरकोटय सगायत्सर्वैधूर्त्य सरभसविनमत्सिद्धगन्धर्वघाट्य । विक्षिप्यद्भ्रमपक्ष्यो निगल्गितगतपतासनोच्चरत्क्षोदव्यक्तलैलासकल्पत्रिपुरविजयिन पान्तु मामारभट्य ॥ १६० ॥

अर्धनारीश्वर

मन्दारमालाकुलितालकायै कपालमालाङ्कितशेखराय । दिव्याम्बरायै च दिगम्बराय नम शिवायै च नम शिवाय ॥ १६१ ॥ एक स्तनस्तुङ्गतर परस्य वार्तामिव

१ षडानन- २ षाडनम्, मधुरध्वय ३ पूरैन ४ यथा दृष्टयो ५ ज्वर- ६ हृदन मरदौस्न्य् ७ दरिभूर ८ निःक्षन्, निरीक्षणतया त्रिशरीर्ष्यै- ९ अवनमिवहन- १० दुन्दुभूर- ११ करतु १२ वत- [redacted] मातुनर्मनिर्देह-

१ इन्द्रेण २ वक्त्रम् ३ पूर्वम्या- ४ यथेष्ट सेवने- ५ अनिरानपत्रदत्तगुरुत्वमानाम् ६ आधारस्य पृथिव्यादेरनुरोधादनुग्रहाद् ७ कथा ८ पार्वती. ९ अचितम् १० बहुपक्ष- ११ षडानन १२ अश्रान्ते भ्रमम् १३ गर्जितम् १४ पुष्पधनम्, मेरविर्भ्रमालेति भाव- १५ अनायासम् १६ गुरुसरित् १७ वाग १८ ताण्डवमारभन्तम्

प्रष्टुमगान्मुखाग्रम् । यस्या प्रियार्धस्थितिमुद्वहन्त्या सा पातु व पर्वतराजपुत्री ॥ १६२ ॥ यस्योपवीत गुण एव फणाकृतेकरक्षोरुह कुचपटीयति वाममागे । तस्मै ममास्तु तमसामवसानसीम्ने चन्द्रार्धमौलिशिरसे म-हसे नमस्या ॥ १६३ ॥ स्वेदार्द्रवामकुचमण्डनपत्रमङ्ग-सगोपिदक्षिणकराङ्गुलिभस्मरेणु । स्त्रीपुनपुसकपदव्यति-लङ्घिनी व शमोस्तु मुखयतु प्रकृतिश्चतुर्थी ॥ १६४ ॥ सभोगानतिरिच्यमानविभवो यद्विप्रलम्भो रसस्तद्दिव्य मि-थुन परस्परपरिस्यूत नमस्कुर्महे । एकस्या प्रतिबिम्बसभृत-विपर्यासे मुहुर्दर्पणे मव्याङ्गस्थितिकौतुक शमयति स्वामी स यत्नापर ॥ १६५ ॥ आश्लेषाधरबिम्बचुम्बनमुखालाप-स्मितान्यासता दूरे तावदिद मिथो न सुलभ जात मुख-लोकनम् । इत्थ व्यर्थकृतैकदेहघटनोपन्यासयोरावयो केय प्रेमविडम्बनेत्यवतु व खेरोऽर्धनारीश्वर ॥ १६६ ॥ स्वच्छन्दैकस्तनश्रीरमयदलमिलन्मौलिचन्द्र फणीन्द्रप्राची-नावीतवाही सुखयतु भगवानर्धनारीश्वरो व । यस्याध विश्वदाहव्यसननिसृमरज्योतिरर्धे कृपोद्धाप्य चान्योन्य-वेगप्रहतिसिमसिमाकारि चक्षुस्तृतीयम् ॥ १६७ ॥

पार्वती

हरकण्ठमहानन्दमीलिताक्षीं नमाम्युमाम् । कालकूट-विषस्पर्शजातमूर्च्छागमामिव ॥ १ ॥ पार्वतीमोषधीमेका-मपर्णां मृगयामहे । शूली हालाहल पीत्वा यया मृत्युजयो-ऽभवत् ॥ २ ॥ अपर्णैव लता सेव्या विद्वद्भिरिति मे मति । यया धृत पुराणोऽपि स्थाणु सूतेऽमृत फलम् ॥ ३ ॥ मृणालव्यालवलया वेणीबन्धकपर्दिनी । हरानुकारिणी पातु लीलया पार्वती जगत् ॥ ४ ॥ जन्मान्तरीणरमणस्याङ्गसङ्ग-समुत्सुका । सलज्जा चान्तिके सख्या पातु न पार्वती सदा ॥ ५ ॥ तपस्वी का गतोऽवस्थामिति स्मेराननाविव । गिरिजाया स्तनौ वन्दे भवभूतिसिताननौ ॥ ६ ॥ चिरमा-विष्कृतप्रीतिर्मातय पान्तु वो द्विपाम् । वलयज्यारवोन्मि-श्राश्चर्या कोदण्डकृतय ॥ ७ ॥ चण्डीजङ्घाकाण्ड शिरसा चरणस्पृशि प्रिये जयति । शर्करपर्व तर्जितो वीरस्तम्भ स्मरस्येव ॥ ८ ॥ उन्नालनाभिपङ्करुह इव येनावभाति शम्भु-रपि । जयति पुरुषायितायास्तदानन शैलकन्याया ॥ ९ ॥ अङ्कनिलीनगजाननशङ्काकुलबाहुलेयहृतवसनौ । सस्मितहर-करकलितौ हिमगिरितनयास्तनौ जयत ॥ १० ॥ कण्ठो-चितोऽपि हुकृतिमात्रनिरस्त पदान्तिके पतित । यस्याश्च-न्द्रशिरा स्मरमहनिभो जयति सा चण्डी ॥ ११ ॥ विरश्चि-नारायणनन्दनीयो मान विनेतु गिरिशोऽपि यस्या । कृपा-कटाक्षेण निरीक्षणानि व्यपेक्षते सावतु वो भवानी ॥ १२ ॥ शिरसि धृतसुरापगे स्मरारावरुणमुखेन्दुरुचिर्गिरीन्द्रपुत्री । अथ चरणयुगानते स्वकान्ते स्मितसरसा भवतोऽस्तु भूतिहेतु ॥ १३ ॥ तद्व प्रमार्ष्टु विपद प्रणतार्तिहन्त्र्या न्यस्त पद महिषमूर्धनि चण्डिकाया । वैरी यदीयनखराशु-परीतशृङ्ग शक्रायुधाङ्कितनवाम्बुधरभ्रमोऽभूत् ॥ १४ ॥ श्रुत्वा षडाननजनुर्मुदितान्तरेण पञ्चाननेन सहसा चतु-राननाय । शार्दूलचर्म भुजगाभरण समस्त दत्त नि-शम्य गिरिजाहसित पुनातु ॥ १५ ॥ पञ्चास्यपञ्च-दशनेत्रपिधानदक्षा दाक्षायणीमृदुकरा कृतिन पुनन्तु । द्वौ वल्कौ कथमकेति च यादय तावष्टादशोऽपि घटयन्स्तुति-मौनमुद्राम् ॥ १६ ॥ आनन्दमन्थरपुरदरमुक्तमाल्य मौलौ हठेन निहित महिषासुरस्य । पादाम्बुज भवतु वो विजयाय मञ्जु मञ्जीरशिञ्जितमनोहरमम्बिकाया ॥ १७ ॥ ब्रह्मादयो-ऽपि यदपाङ्गतरङ्गभङ्ग्या सृष्टिस्थितिप्रलयकारणता भजन्ति । लावण्यवारिनिधिवीचिपरिप्लुतायै तस्यै नमोऽस्तु सतत हरवल्लभायै ॥ १८ ॥ ज्याकृष्टिबद्धखटकामुखपाणिपृष्ठप्रेङ्खन्-नखांशुचयसवलितोऽम्बिकाया । त्वा पातु मञ्जरितपल्लवकर्ण-पूरलोभभ्रमद्भ्रमरविभ्रमभृत्कटाक्ष ॥ १९ ॥ पौलस्त्यपीनभुज-सपदुदस्यमानकैलाससभ्रमविलोलदृश प्रियाया । श्रेयासि वो दिशतु निह्नुतकोपचिह्नमालिङ्गनोत्पुलकमाश्रितमिन्दुमौले ॥ २० ॥ दिश्यान्महासुरशिर सरसीप्सितानि प्रेङ्खन्नखा-वलिमयूखमृणालनालम् । चण्ड्याश्चलद्बहुलनूपुरचञ्चरीक-झाकारहारि चरणाम्बुरुहद्वय व ॥ २१ ॥ रचयति सहसा यचित्रमेतत्प्रपञ्च प्रशमयति च तद्वत्केवलं चित्रकौतुकेन । अवि-दितमपरैस्तच्चण्डमुण्डादिनादादनुजदलनदक्ष शर्वसर्वस्वम-व्यात् ॥ २२ ॥ प्रचण्डचण्डमुण्डयोर्महाबलैकखण्डिनी स्वनेक-रुण्डमुण्डयुग्मणे बलैकदायिनी । क्वचिच्छक्तिकारिणी रमावि-लासदायिनी मुदेऽस्तु कालिका सदा समस्तपापहारिणी ॥२३॥

१ वक्षुरीभवति २ यज्ञोपवीतम् ३ प्रसारी ४ पवनसवर्धिनीम्, पक्षे,–पवनपुत्रीम् ५ पत्रादितान्, पक्षे,–तनयां पार्वतीम् ६ शल्योद्वान्, पक्षे,–निराशुरी ७ मृत्युनाशक, पक्षे,–प्रत नाम्ना प्रसिद्ध शिव ८ स्मत गुणविशेषणतया तुच्छविषयता सुखस्याप्येतादृशस्यस्य प्रतिपादनादिति भाव

१ स्तनयो कुम्भिकुम्भभाम्यादिति भाव २ कथ मां विहाय नमेव सगोप्य वसुवाल स्तन्य प्रयच्छतीति धियेति भाव ३ कार्ति केय ४ गजाननविषयाभ्रमिति भाव– ५ आलिङ्गनार्होऽपि, पक्षे,–अथच द्वारतया कण्ठलग्नयोग्योऽपि ६ न तु नरत्वेना दिना, पक्षे–बाणादिना ७ प्रणामार्थमिति भाव, पक्षे,–वेगव शादिति भाव ८ हस्तविन्यासविशेष ९ इन्दुमौले प्रियाया पार्वत्या १० शर्वस्य शिवस्य सर्वस्व पार्वतीरूपम्

पुरारितनुहारिणी दुरितसङ्घसंहारिणी भज मतिविवर्धिनी प्रबन्धदाननोमर्दिनी । तुषारगिरिनन्दिनी मुनिहृदन्तरालम्बिनी कुमारमुखचुम्बिनी हरनितम्बिनी पातु वः ॥ २४ ॥ ब्रह्मादिस्थिरगणितगुणैर्हन्त विश्वं प्रसूय व्यक्तं धत्ते प्रहसनकरी या कुमारीति संज्ञाम् । मोहध्वान्तप्रसरविरतिर्निश्चमूर्तिं मम ताद्दाद्या शक्तिः स्फुरतु मम सा दीपनद्देहगेहे ॥ २५ ॥ औत्सुक्येन कृतत्वरा सहभुवा व्यावर्तमाना ह्रिया तैस्तैर्बन्धुवधूजनस्य वचनैर्नीताभिमुख्यं पुनः । दृष्ट्वाऽग्रे वरमात्तसाध्वसरसा गौरी नवे संगमे संरोहत्पुलका हरेण हसताश्लिष्टा शिवायास्तु वः ॥ २६ ॥ आदौ प्रेमकषायिता हरमुखव्यापारलोला शनैर्व्रीडाभारविघूर्णिता मुकुलिता भ्रूभेदभव्याजतः । पश्चात्संमिलिता दृशा मरभमव्यावर्तनव्याकुला पार्वत्याः परिणीतिमङ्गलविधौ दृष्टिः शिवायास्तु वः ॥ २७ ॥ प्रत्यासन्नविवाहमङ्गलविधौ देवार्चनव्यग्रया दृष्ट्वाऽग्रे परिणेतुरेव लिखितां गङ्गाधरस्याकृतिम् । उन्मादस्मितरोषलज्जितधिया गौर्या कथंचिच्चिरादुद्दिश्यैव नान्यये विनिहितः पुष्पाञ्जलिः पातु वः ॥ २८ ॥ रामा याचय मेदिनीं धनपतेर्बीजं बलाल्लाङ्गलं प्रेतेशान्महिषं तवास्ति वृषभः फालं त्रिशूलं तव । शक्ताऽहं तव चान्नदानकरणे स्कन्दोऽस्ति गोरक्षणे खिन्नाऽहं हर भिक्षया कुरु कृषिं गौरीवचः पातु वः ॥ २९ ॥ हे हेरम्ब किमम्ब रोदिषि कथं कर्णौ लुठत्यग्निभूः किं ते स्कन्द विचेष्टितं मम पुरा संख्या कृता चक्षुषाम् । नैतत्तेऽप्युचितं गजास्य चरितं नासां मिमीतेऽम्ब मे तावेवं सहसा विलोक्य हसितव्यग्रा शिवा पातु वः ॥ ३० ॥ मातस्तातजटासु किं सुरसरित्किं शेखरे चन्द्रमाः किं भाले हुतभुग्लुठत्युरसि किं नागाधिपः किं कटौ । इत्थं किं जघनद्वयान्तरगतं यद्दीर्घमालम्बते श्रुत्वा पुनरबोधबालवचनं स्मितमुखी लज्जावती पातु वः ॥ ३१ ॥ घूमव्याकुलदृष्टिरिन्दुकिरणैराह्लादिताक्षी पुनः पश्यन्तीव षण्मुखं नतमुखी भूयो ह्रिया प्रेक्षणम् । सेर्ष्या पादनखेन्दुदर्पणगते गङ्गां दधानं हरं सव्रीडाकुलिता करग्रहविधौ गौरी शिवायास्तु वः ॥ ३२ ॥ गोनर्दाय नियोजितागदरसा सर्पाय मन्त्रौषधिं कण्ठस्थाय विषाय वीर्यमहतः पाणौ मणिं बिभ्रती । भर्तुर्भूतगणाय गानमेरैतानिर्दिष्टमध्याक्षरा रक्षताद्रिसुता विवाहसमये प्रीतौ च भीतौ च वः ॥ ३३ ॥ स्वेदस्यन्दिनसान्द्रचन्दनचयं दोर्वल्लिबन्धश्रमादूर्ध्वश्वासपरिस्खलत्स्मरकथं संदष्टदन्तच्छदम् । सीत्काराञ्चितलोचनं सपुलकं श्रान्तेषु नृत्यत्करं पार्वत्याः सुरतं मुदे रसवतामास्तां मृडानीपते ॥ ३४ ॥ स्वेदस्ते कथमीदृशः प्रियतमे त्वन्नेत्रवह्नेर्विभो वक्त्राद्वेपितमेतदिन्दुवदने भोगीन्द्रभीतेस्तव । रोमाञ्चः कथमेष देवि भगवन्गङ्गाम्भसा सीकरैरित्थं भर्तरि भावगोपनपरा गौरी चिरं पातु वः ॥ ३५ ॥ शम्पाकस्य रजः प्रमृज्य चरणे न्यस्तो मया यावको निर्मृज्य स्तनकुड्मले च भसितं पत्राङ्कुरो निर्मितः । स्वच्छन्दं विहरेति जल्पितगिरं मालाकृतमालीजनं दृष्ट्वा केनकृमाभ्रती कुटिलया दाक्षायणी पातु वः ॥ ३६ ॥ वक्त्रं शीतकरोऽधरो मधुरसः कामप्रदो विग्रहः श्वासो गन्धवहः सरोरुहमुखस्त्याणि स्मिताभा शुचिः । वक्षः पीनपयोधरं गधिकरणं पृथ्वी नितम्बस्थलीत्यष्टौ धूर्जटिमूर्तयः स्मरभयाद्दुर्गाश्रिताः पान्तु वः ॥ ३७ ॥ पादाग्रस्थितया मुहुः स्तनभरेणानीतया नम्रतां शम्भोः सस्पृहलोचनत्रयपथं यान्त्या तदाराधने । ह्रीमत्या शिरसीहितः सपुलकस्वेदोद्गमोत्कम्पया विश्लिष्यन्कुसुमाञ्जलिर्गिरिजया क्षिप्तोऽन्तरे पातु वः ॥ ३८ ॥ कैलासालयभाललोचनरुचा निर्वर्तितालक्तकव्यक्तिः पादनखद्युतिर्गिरिभुवः सा वः सदा त्रायताम् । सर्धाव बधसमृद्धयेन सुदृढं रूढा यया नेत्रयोः कान्तिः कोकनदानुकाररसा सद्यः समुत्सार्यते ॥ ३९ ॥ लग्नं केलिकचग्रहश्लथजटालम्बेन निद्रान्तरे मुद्राङ्कं शितिकन्धरेन्दुशकलेनान्तः कपोलस्थलम् । पार्वत्या नखलक्ष्मशङ्कितसखीनर्मस्मितव्रीडया प्रोन्मृष्टं करपल्लवेन कुटिलाताम्रच्छवि पातु वः ॥ ४० ॥ सव्रीडा दयिताननेसकरुणा मातङ्गचर्माम्बरे सत्रासा भुजगे सविस्मयरसा चन्द्रेऽमृतस्यन्दिनि । सेर्ष्या जह्नुसुतावलोकनविधौ दीना कपालोदरे पार्वत्या नवसंगमप्रणयिनी दृष्टिः शिवायास्तु वः ॥ ४१ ॥ भिक्षुः क्वास्ति बलेर्मखे पशुपतिः किं नास्त्यसौ गोकुले मुग्धे पन्नगभूषणः सखि सदा शेते च तस्योपरि । आर्ये मुञ्च विषादमाशु कमले नाहं प्रकृत्या चला चेत्थं वै गिरिजासमुद्रसुतयोः संभाषणं पातु वः ॥ ४२ ॥ हे गङ्गाधरपत्नि पन्नगवधु किं कुत्रास्त्यसौ नर्तको वृन्दारण्यभुवि प्रसर्पकुतुकी मात्राल्पियम्य हृदे । भिक्षुः क्व गतोऽस्ति

१ शर्मीरवती २ मन्दं ३ निरतिशय ४ परस्त्ररागात् ५ कुबेरात् ६ बलभद्रात् ७ यमात् ८ कृषक ९ रक्षणे १० गोनासादिसर्पविषनिवृत्त्यर्थं गोनाम सर्पविशेषः ११ कृष्णा १२ यार्थ्यौ कृतवस्त्रम् पुष्पोत्तमश्च सर्वैर्देवैः १३ मूर्धाग्रविनिर्मिता भागेष्वनेकधा-

१ चुम्बितानित्यर्थे २ निमीलितं ३ रोमहर्षणम् ४ साभिप्राय ५ रम्भारस ६ भस्म ७ उदकम्, पक्षे-अधिररस ८ शरीरम् धवधानरूपम् ९ कमलानां निवम्, पक्षे स्वार्थे, पाणिरश्मे,-सरोजानां सदृशी कान्तिरस्य १० अग्नि ११ स्तनौ, पक्षे-मेघौ १२ स्थानम् धाराधरे मेघानां स्थानमिति प्रसिद्धम् १३ इष्ट १४ रचोरत्न १५ गोरस, पक्षे,-निमग्नौ निरन्तरस्य निवम् १६ चपला, पक्षे,-लक्ष्मी-

यज्ञमदने क्वासौ विषादी बकीकोडे स्यादिति पद्मजागिरिजयोर्वाग्भङ्गय पान्तु व ॥ ४३ ॥ वेणीवन्धकपर्दिनी सिततनु श्रीखण्डपांसूत्करैर्वेतक्येकदलेन्दुमूर्द्धसिलता व्यालोपवीतिन्यपि । प्राक्पाणिग्रहणाद्विनोदरभसा सख्या पुरो लीलया धूर्जाटानुकृतिं हरस्य दिशतु श्रेयांसि व पार्वती ॥ ४४ ॥ यस्याङ्घ्रिद्वितय नमन्ति विबुधा स त्र्येकक सर्ववित्त मृत्युजयमामनन्ति मुनय सोऽप्यापि यातिव्रता (?)। इत्याकर्ण्य कथा रहस्यपि यया पत्युर्निवाहात्पुरा भङ्क्त्वाङ्गानि विजृम्भित गिरिभुवो मोट्टायित पातु व ॥ ४५ ॥ सध्यारागवती स्वभावकुटिला गङ्गा द्विजिह्व फणी वक्राङ्गेमलिन शशी कपिमुखो नन्दी च मूर्खो नृप । इत्थ दुर्जनसकटे पतिगृहे वस्तव्यमेतत्कथ गौरीत्थ नृकपालपाणिकमला चिन्ताञ्चिता पातु व ॥ ४६ ॥ भिक्षार्थी म क यात सुतनु बलिमखे ताण्डव क्वाद्य भद्रे मन्ये वृन्दावनान्ते क नु स मृगशिशुर्नैव जाने वराहम् । बाले कच्चिन्न दृष्टो जरठवृषपतिर्गोप एवास्य वेत्ता लीलासलाप इत्थ जलनिधिहिमवत्कन्ययोस्त्रायता व ॥ ४७ ॥ दीप्तक्षुद्वेगयोगाद्रुदनलहलहज्जम्बजिह्वाप्रलीढब्रह्माण्डक्षौद्रबिन्दुप्रबलतरभयजाठराग्निस्फुलिङ्गाम् । कालीं कङ्कालशेषामतुलगलचलन्मुण्डमालाकरालीगुञ्जात्सरादिनेत्रामजिननिवसना नौमि पाशासिहस्ताम् ॥ ४८ ॥ उद्दाहारोपिताङ्गीक्षतनिजपदयो संगतामिन्दुमौलावानम्रे या सुधाशोर्व्यधित किल कला सूणमेवान्नपूर्णाम् । सत्त्वानामक्षतानाममृतहगनलोपाधित पक्वभावात्तानीवरन्नपूर्णा प्रणतजनतते पूर्णतामातनोतु ॥ ४९ ॥ जङ्घाकाण्डोरुनालो नखकिरणलसत्केसराली-कराल प्रत्यग्रालक्तकाभाप्रसरकिसलयो मञ्जुमञ्जीरभृङ्ग । भर्तुर्नृत्तानुकारे जयति निजतनुस्वच्छलावण्यवापीसभृताम्भोजशोभा विदधदभिनभो दण्डपादो भवान्या ॥ ५० ॥ विद्राणे रुद्रवृन्दे सवितरि तरले वज्रिणि ध्वस्तवज्रे जाताशङ्के शशाङ्के विरमति मरुति त्यक्तवैरे कुबेरे । वैकुण्ठे कुण्ठितास्त्रे महिषमतिरुष पौरुषोपघ्ननिघ्न निर्विघ्न निघ्नती व शम यतु दुरित भूरिभावा भवानी ॥ ५१ ॥ वक्ष पीठे निरीक्ष्य स्फटिकमणिशिलामण्डलस्वच्छमासि स्वा छाया साम्यसूयात्वमियमिति मुहु सत्यमाश्वासितापि । वामे मे दक्षिणेऽस्याश्चवसि कुनलय नाहमित्यालपन्ती दत्तास्लेषा सहास मदनविजयिना पार्वती च पुनातु ॥ ५२ ॥ रामार्चिताङ्घ्रिरभिरामाकृति कृतविरामा सुपर्वविपदा कामार्तिहृत्सफलकामा निदेशरतकामादिनिर्जरवधू । भीमा हरस्य नुतभामा जैपासदृशमा माननीयचरिता सा मामनत्वखिलसामादृतस्तुतिरसामान्यभुक्तिसुखदा ॥ ५३ ॥ बालीयुतश्रवणपालीयुगा ललितचूलीविराजिबकुला केलीगतानुगमरालीकुला मधुरमालीमिरादृतकथा । नालीकदक्कुसुमनालीकपाणिरिह कालीयशासिसहजा तालीदलाभतनुमाली सदा भवतु काली मुदाय मम सा ॥ ५४ ॥

१ जीर्ण २ पलायिते ३ पौरुषोपघ्नानां पराक्रमिणां निघ्न आयत्त यस्य ताम् ४ प्रभूतप्रभावा ५ प्रतिबिम्बम् ६ सेर्ष्या ७ वर्षे ८ दैत्यक्रान्तदेवपत्नीनाम्

षण्मुखः

शैलराजतनयास्तनयुग्मव्यापृतान्यधुगलस्य गुहस्य । शेषवक्त्रकमलानि मल वो दुग्धपाननिधुराणि हरन्तु ॥ १ ॥ विकसत्स्मरनारीनेत्रनीलाब्जखण्डान्यधिवसति सदा य सयमाध इतानि । न तु रुचिरकलापे वर्तते यो मयूरे वितरतु स कुमारो ब्रह्मचर्यश्रिय व ॥ २ ॥ अर्चिष्मन्ति विदार्य वक्त्रकुहराण्यासृक्कितो वासुकेरङ्गुल्या विषकर्बुरान्गणयत सस्पृश्य दन्ताङ्कुरान् । एक त्रीणि च सप्त पञ्च षडिति प्रध्वस्तसख्याक्रमा वाच क्रौञ्चरिपो शिशुत्वविकला श्रेयासि पुष्णन्तु व ॥ ३ ॥

हरिहरौ

जाह्नवी मूर्ध्नि पादे वा काल कण्ठे वपुष्यथ । कामारिं कामतात वा कचिद्देव भजामहे ॥ १ ॥ गाङ्गयामुनयोगेन तुल्य हारिहर वपु । पातु नाभिगत पद्म यस्य तन्मध्यग यथा ॥ २ ॥ अबलाढ्यविग्रहश्रीरमर्त्यनतिरक्षमालयोपेत । पद्मकमोदितमुख पायात्परमेश्वरो मुहुरनादि ॥ ३ ॥ पन्नगधारिकराग्रो गङ्गोमालक्षितोऽङ्गदोऽप्रभुज । शशिखण्डशेखर उमापरिग्रहो मुहुरनादिरवतु त्वाम् ॥ ४ ॥ गवीशपत्रो नगजार्तिहारी कुमारतात शशिखण्डमौलि । लङ्केश-

१ स्त्री २ क्रोध अमुरवधकालोत्पन्न इत्यर्थ ३ अरुणेत्यर्थ ४ कर्णभूषणविशेष ५ केशपाश ६ सखीभि ७ कमलनयनौ ८ पुष्पशरहस्ता ९ कालीय सपस्त शास्तीति स कृष्णस्तत्सहजा भगिनी यशोदोदरे दुर्गाप्रादुर्भावस्य भागवते प्रसिद्धत्वात् १० पार्वत्यर्धाङ्गीकरणात्, पक्षे,-बलाढ्यो विग्रह ११ देवसपूजित, पक्षे,-मृत्युलोकसपूजित तस्य रक्षणात् १२ अक्षमाला जपमाला, पक्षे,-क्षमाल्य पृथ्वी १३ पद्मानन, पक्षे,-चक्रेण मोदित मुख यस्य स १४ परमेश्वर शिव, रमेश्वरो, विष्णु १५ न विद्यते आदिर्यस्य स, पक्षे,-आद्यवर्णरहित १६ गवीशो वृषो वाहन यस्य, पक्षे,-आद्याक्षरस्य लोपात् वीशो गरुडो वाहन यस्य १७ पार्वतीदु:खनाशक पक्षे,-गजेन्द्रपीडाहारक १८ कार्तिकेयपिता, पक्षे,-मदनपिता १९ चन्द्र शिरसि यस्य, पक्षे,-मयूरपिच्छानि शिरसि यस्य २० रावणपूजितचरणकमल, पक्षे,-यो ब्रह्मा, ईश शिव, एताभ्यां पूजितपादपद्म

सपूनिनादपद्म पायादनौनि परमेश्वरो व ॥ ५ ॥ स्फटिकमरकतश्रीहारिणो प्रीतियोगाचदनतु वपुरेक कामकसद्विषोर । भवति गिरिसुताया सार्धमम्भोधिपुत्र्या सदृश महसि कण्ठे यत्र सीमाविवाद ॥ ६ ॥ सप्राप्त मैत्रध्वजो मैथन स्वचो मन्थे पुग तद्युक्त वेतुमागा मम पुरो निर्लज्ज वोढुम्नर । तामेवानुनयस्व-मानकुटिला हे कृष्ण कण्ठग्रह कुर्वन्नाह रुषा यमद्भिननया लक्ष्मीश्च पायात्स व ॥ ७ ॥ यौ तौ शङ्खकपालभूषितकरौ मालास्थिमालाधरौ देवौ द्वारवतीश्मशाननिलयौ नागारिगोवाहनौ । द्वित्र्यक्षौ बलिदक्षयज्ञमथनौ श्रीशैलजावल्लभौ पाप वो हरता सदा हरिहरौ श्रीवत्सगङ्गाधरौ ॥ ८ ॥ लोले ब्रूहि कपालिकामिनि पिता कस्ते पति पामसा क प्रत्येति जलादपत्यजनन प्रत्येति य प्रेक्षरात् । इत्य पनतसिन्धुराजसुतयोराकर्ण्य वाक्चातुरीं सस्मेरस्य हरहरस्य च मुदो निघ्नन्तु विघ्न तु व ॥ ९ ॥ यस्मादाशीन्तुमार पुनलयपङ्कमनलील्योवाह गङ्गा यामा य व्याहस्मत्ता पिहितजनचयो यो गवीशध्वजोऽपि । लङ्केशार्धेकनाथो हिमकररुचिभृन्निशोपाशयोऽसौ वणसाधस्य लोकादपहरतु हरि पातक व स्मरारि ॥ १० ॥

त्रिमूर्तय:

नमस्त्रिमूर्तये तुभ्य प्राक्सृष्टे केवलात्मने । गुणत्रयविभागाय पश्चाद्भेदमुपेयुषे ॥ १ ॥ नमो विश्वसृजे पूर्व विश्व तदनु बिभ्रते । अथ विश्वस्य सहर्त्रे तुभ्य त्रेधास्थितात्मने ॥ २ ॥ रजोजुषे जन्मनि सत्त्ववृत्तये स्थितौ प्रजाना प्रलये तम स्पृशे । अजाय सर्गस्थितिनाशहेतवे त्रयीमयाय त्रिगुणात्मने नम ॥ ३ ॥ श्यामश्वेतारुणाङ्गा जलधरणिधरोत्सुङ्गपङ्केरुहस्था मोमांसाश्रियुपेता रथचरणपिनाकोग्रहुङ्कारशस्त्रा । दत्ता द्विश्चर्यमना जगदवनसमुच्छेदनाताप्तिदक्षा श्रीश ए पातु नित्य हरिहरविधयस्ताक्ष्यगोहसवना ॥४॥

विष्णु:

नमस्त्रिभुवनोत्पत्तिस्थितिसंहारहेतवे । विष्णवेऽपार ससारसागरोत्तरणेश्वर ॥ १ ॥ आदिमध्यान्तरहित देवो हीन पुरातनम् । अद्वितीयमह वन्दे मद्वस्त्रसदृश हरिम् ॥ २ ॥ लक्ष्मीकपोलसक्रान्तकान्तपत्रलतोज्ज्वला । दोर्द्रुमा पान्तु व शौरेर्घनच्छाया महाफला ॥ ३ ॥ जयति स भगवान्कृष्ण शेते य शेषभोगशय्यायाम् । मध्येपय पयोधेरपर इवाम्भोनिधि कृष्ण ॥ ४ ॥ अतिविपुल कुचयुगल रहसि करैरामृशन्मुहुर्लक्ष्म्या । तदपहृत निजहृदय जयति हरिर्मृगयमाण इव ॥ ५ ॥ जयति स नाभिर्जगता स्वनाभिरन्ध्रोद्भवज्जगद्बीज । दामोदरो निजोदरगह्वरनिर्विष्ट जगदण्ड ॥ ६ ॥ श्रीकरपिहित चक्षु सुखयतु व पुण्डरीकनयनस्य । जघनमिवेक्षितुमागतमञ्जनिभ नाभिसुषिरेण ॥ ७ ॥ श्याम श्रीकुचकुङ्कुमपिञ्जरितमुरो मुरद्विषो जयति । दिनमुखनभ इव कौस्तुभविभाकरो यद्विभूषयति ॥ ८ ॥ प्रतिबिम्बितप्रियातनु सकौस्तुभ जयति मधुभिदो वक्ष । पुम्पायितमभ्यसति लक्ष्मीर्यद्वीक्ष्य मुकुरमिव ॥ ९ ॥ केलिचलाङ्गुलिलम्बितलक्ष्मीनाभिर्मुरद्विपश्चरण । स जयति येन कृता श्रीरनुरूपा पद्मनाभस्य ॥ १० ॥ रोमावली मुरारे श्रीवत्सनिवेशिताग्रभागा व । उन्नालनीलनलिनच्छायेवोत्तापमपहरतु ॥ ११ ॥ कमलाकुचकलकाचन्जलधरमाभीरसुन्दरीमदनम् । अधिततशेषफणावलि-(मु)कमन्ननभृङ्गमच्युत वन्दे ॥१२॥ जीयादम्बुधितनयाधररसमास्वादयन्मुरारिरयम् । अम्बुधिमथनक्लेश कल्पयन्निव फल च सफल च ॥ १३ ॥ श्रीधाम्नि दुग्धोदधिपुण्डरीके यश्चञ्चरीकद्युतिमातनोति । नीलोत्पलश्यामलदेहकान्ति सनोऽस्तु भूत्यै भगवान्मुकुन्द ॥ १४ ॥ वक्षस्थली रक्षतु सा जगन्ति जगत्प्रसूतेर्गरुडध्वजस्य । श्रियोऽङ्गरागेण विभाव्यते या सौभाग्यहेम्न कषपट्टिकेव ॥ १५ ॥ वृन्दारका यस्य भवन्ति भृङ्गा मन्दाकिनी यन्मकरन्दबिन्दु । तस्मारविन्दाक्ष पदारविन्द वन्दे चतुर्वर्गचतुष्पद तत् ॥ १६ ॥ जयत्युपेन्द्र स चकार दूरतो बिभित्सया य क्षणलब्धलक्ष्यया । दृशैव कोपारुणया रिपोरुर स्वय भयाद्भिन्नमिवास्रपाटलम् ॥ १७ ॥ पद्मापयोधरतटीपरिरम्भलग्नकाश्मीरमुद्रितमुरो मधुसूदनस्य । व्यक्तानुरागमिव खेलदनङ्गखेद-

१ न भिद्यते [illegible] पक्षे,-अपापहारसूत्र- २ शिव, पक्षे,-विष्णु- ३ त्रिपुरे मदनेन [illegible] ४ विनाश, पक्षे-[illegible] ५ [illegible] पक्षे,-चतुरानन [illegible] ६ [illegible] ७ [illegible] ८ [illegible], पक्षे-[illegible] ९ [illegible] पक्षे,-[illegible] १० [illegible] उमा पार्वती ११ [illegible] १२ [illegible] १३ [illegible]-

१ लक्ष्मी २ [illegible] भाव ३ [illegible] पुण्डरीकनयनमुरारादपि या जघन [illegible] ४ [illegible] ५ [illegible] ६ [illegible] भाव ७ [illegible] कौस्तुभमणिरेव [illegible] यस्मिन् ८ [illegible] ९ दर्पणम् १० [illegible] ११ चरणस्य [illegible] १२ रोमावल्या [illegible] श्रीवत्से [illegible] १३ [illegible] १४ भृङ्ग- १५ [illegible] १६ [illegible]-

स्वेदाम्बुपूरमनुपूरयतु प्रिय व ॥ १८ ॥ श्रेय सदा दिशतु सालसपक्ष्मपाते निद्रायिते अपि दृशा भृगुसुनमन्य । सरा- हसाननचरणाम्बुजजातहर्षो लक्ष्मीमुखेक्षणपर परमेश्वरो व ॥ १९ ॥ सकलभुवनरम्यैर्नैरमिन्दो सरोजैरुचितमिति मत्वा य स्वपादारविन्दम् । घटयितुमिव मायी योजयत्या- ननेन्दौ वटदलपुटशायी मङ्गल व कृषीष्ट ॥ २० ॥ क्वच- कुचचुचुकाग्रे पाणिषु व्यापृतेषु प्रथमजलधिपुत्रीसंगमेऽनङ्ग- धाम्नि । ग्रथितनिबिडनीवीबन्धनिर्मोचनार्थं चतुरधिक- कराश पातु वश्चक्रपाणि ॥ २१ ॥ विरमति महाकल्पे नामा- पथैकनिकेतनस्त्रिभुवनपुर शिरसा यस्य प्रतिक्षणमामम् । किमधिकरण कीदृक्कस्य व्यवस्थितिरित्यसावुदरमविशद्दृष्टु तस्मै जगन्निधये नम ॥ २२ ॥ लक्ष्मीपाणिद्वयविरचित मूलसूर्धश्रुतीना व्यक्त वन्दे चरणकमलद्वन्द्वमाद्यस्य पुस । यत्रैकस्य व्यधित बलिना पाद्यतोयैर्वितीर्णैरार्द्रस्यैव प्रणति- तरल क्षालन पद्मयोनि ॥ २३ ॥ अनादृतचमूपतिप्रहित- हस्तमस्वीकृतप्रणीतमणिपादुक किमिति विस्मितान्त पुरम् । अवाहनपरिष्क्रिय पतगराजमारोहत करिप्रवरबृंहिते भग- वनस्त्वराथै नम ॥ २४ ॥ दृक्पात कमलासनेऽस्तु भवतो ध्यान मनाग्धीरते श्रीकण्ठोऽयमित मुरारिमिति नतास्ताक्ष्यैण विनापिन । प्रेयसा क तदासन क च रत कण्ठ क चेत्युल्लसद्धास्यानासितमानसो विजयते सुप्त- प्रबुद्धो हरि ॥ २५ ॥ निर्ममेन मयाम्भसि स्मरभयदोलि समालिङ्गिता केनालीकमिद तवाद्य कथित राधे मुधा ताम्यसि । इत्युत्स्वप्नपरम्परासु शयने श्रुत्वा वच शार्ङ्गिण सव्याज शिथिलीकृत कमलया कण्ठग्रह पातु व ॥ २६ ॥ य शैवा समुपासते शिव इति ब्रह्मेति वेदा- न्तिनो बौद्धा बुद्ध इति प्रमाणपटव कर्तेति नैयायिका । अर्हन्नित्यथ जैनशासनरता कर्मेति मीमासका सोऽय वो विदधातु वाञ्छितफल त्रैलोक्यनाथो हरि ॥ २७ ॥ येनोत्थाप्य समूलमन्दरगिरिश्छत्त्रीकृतो गोकुले राहुर्येन महाबल सुररिपु कार्यादशेषीकृत । कृत्वा त्रीणि पदानि येन वसुधा बद्धो बलिर्लीलया सोऽय पातु युगे युगे युग- पतिस्त्रैलोक्यनाथो हरि ॥ २८ ॥ मुग्धे मुञ्च विषादमत्र बलभिल्कम्पो गुरुस्त्यज्यता मैवार्न मन पुण्डरीकनयने मान्यानिमान्मानय । इत्थ शिक्षयत स्वयवरविधौ धन्वन्तरे- र्वाक्छलादन्यत्र प्रतिषेधमालानि विधिं शृण्वन्हरि पातु व ॥ २९ ॥ नाभीपद्मनसच्चतुर्मुखमुखोद्गीतन्नमाकर्णनप्रो- न्मीलत्कमनीयलोचनकलाखेलन्मुखेन्दुद्युति । सरोष मधु- कैटभौ सकरुणस्नेह सुतामम्बुधे सोल्लासप्रणय सरोज- वसतिं पश्यन्हरि पातु व ॥ ३० ॥ निष्पत्यूहमुपास्महे भगवत कौमोदकीलक्ष्मण कोकप्रीतिचकोरपारणपटु- ज्योतिष्मती लोचने । याभ्यामर्धविबोधमुग्धमधुरश्रीरर्धनिद्रा- यितो नाभीपल्वलपुण्डरीकमुकुल कम्बो सपत्नीकृता ॥ ३१ ॥ भक्तिप्रह्वविलोकनप्रणयिनी नीलोत्पलस्पर्धिनी ध्यानालम्बनता समाधिनिरतैर्नीतेहितप्राप्तये । लावण्यै- कमहानिधी रसिकता लक्ष्मीदृशोस्तन्वती युष्माक कुरुता भवार्तिशमन नेत्रे तनुर्वा हरे ॥ ३२ ॥ चत्वार प्रथयन्तु विद्रुमलतारक्ताङ्गुलिश्रेणय श्रेय शोणसरोजकोरकरुचस्ते शार्ङ्गिण पाणय । मालेयाब्जभुवो लिखन्ति युगपद्ये पुण्यवर्णावली कस्तूरीमकरी पयोधरयुगे गण्डद्वये च श्रिय ॥ ३३ ॥ आकल्प मुरजिन्मुखेन्दुमधुरोन्मीलन्मह- न्माधुरीधीरोदात्तमनोहर सुखयतु त्वा पाञ्चजन्यध्वनि । लीलालङ्घितमेरुनादविभवो य कुम्भकर्णव्ययादायी दान- वदन्तिना दशमुख दिक्चक्रमाक्रामति ॥ ३४ ॥ भ्राम्यन्मन्दरकन्दरोदरदरीव्याघर्तिभिर्वारिधे कल्लोलैरलमाकुल कलयतो लक्ष्म्या मुखाम्भोरुहम् । औत्सुक्यात्तरला त्रपाढिकसिता भीत्या समाकुञ्चिता कोपेन ज्वलिता मुदा मुकुलिता शौरेर्दृश पान्तु व ॥ ३५ ॥ पर्यङ्कीकृतनाग- नायकफणाश्रेणीमणीना गणे सक्रान्तप्रतिबिम्बसवलनया विभ्रद्वपुर्विक्रियाम् । पादाम्भोरुहधारिवारिधिसुतामक्ष्णा दिदृक्षु शतै कायव्यूहमिवाचरन्नुपचिताकूतो हरि पातु व ॥ ३६ ॥ मन्थक्ष्माधरघूर्णितार्णवपय पूरान्तरालोत्तस- ल्लक्ष्मीकन्दलकोमलाङ्गदलनप्रादुर्भवत्सभ्रमा । हर्षोत्क- ण्टकितत्वचो मधुरिपोर्देवासुराकर्षणव्यापारोपरमाय पान्तु जगतीमाबद्धवीप्सा गिर ॥ ३७ ॥ चक्र ब्रूहि विभो गदे जय हरे कम्बो समाज्ञापय भो भो नन्दक जीव पन्नग- रिपो किं नाथ भिन्नो मया । को दैत्य कतमो हिरण्य- कशिपु सत्य भवद्य शपे येनास्त्रेण नखैरिति प्रवदतो विष्णोर्मुख पातु व ॥ ३८ ॥ प्रत्यग्रोन्मेषजिह्मा क्षण- मनभिमुखी रत्नदीपप्रभाणामात्मव्यापारगुर्वी जनितजलल्वा

१ ब्रह्माणि, पक्षे,-लक्ष्म्या आसने २ वायौ, पक्षे,-लक्ष्म्या शब्दे ३ शिव, पक्षे,-लक्ष्म्या कण्ठ- ४ सखी ५ असत्यम् ६ कुप्यसि ७ खेदम्, पक्षे,-शिवम् ८ कल भिनत्तीति तम्, पक्षे,-इन्द्रम् ९ बहु पक्षे,-इन्द्रसमि- १० मुग्धभावम्, पक्षे,- सद्भावेन ११ कमललोचने, पक्षे,-विष्णौ

१ शङ्खस्य २ भक्तिप्रह्वादिविशेषणानि नेत्रपक्षे तनुपक्षे च क्रमेण द्विवचनैकवचनान्तानि ३ 'नीता इहितप्राप्तये' इति तनुपक्षे छेद- ४ पद्मयत ५ अद्यतपुत्रिकाप्रार्थनेन ६ सबद्ध ७ बहुशरीरताम् ८ समुद्रजलप्रवाह- ९ उन्मीलनम् १० कुटिला ११ शैत्यशिर- स्तानामिन्यर्थे-

जृम्भितं शाङ्गमङ्के । नागाङ्कं मोक्तुमिच्छोः शयनमुरुफणाचक्रवालोपधानं निद्राच्छेदाभिताम्रा चिरमवतु हरेर्दृष्टिराकेकरा वः ॥ ३९ ॥ क्षीराब्धीशायवक्षःस्थलनिलयरमाहस्तनालम्ब्यलोलल्लीलाब्जानि सरन्ती मधुरमधुकरी नाभिपद्मे मुरारेः । त्रैलोक्यं लोकमाता द्विगुणमुखशिरोऽमनेन्दर्थमाना शङ्खभ्रान्त्येन दिव्य पय इति विबुधैः शङ्क्यमाना पुनातु ॥ ४० ॥ किंचिन्निर्मुच्यमाने गगन इव मुखे शाटानिश्वासयोर्दैर्घ्यशुर्याणे भ्रमासा फणिपतिशिरसा रत्नदीपाङ्कुरालम् । पायास्ता वो मुरारे शशितपनमये लोचने यद्विभासा लक्ष्म्या हस्तस्यमध्ये विकसति कमलसार्धमभ्येति निद्राम् ॥ ४१ ॥ एतस्य जीवितेशो रमयि सकलजगत्सारमालोकयाम श्यामे चक्षुस्तवास्मिन्नपि निविशवे नाल्पपुण्यस्य पुंसः । कस्मान्नाम्नृतेऽस्मिन्नतिरतिविपुला दृष्टिरावृत वै दैत्यैरित्युच्यमानो मुनिभिरपि हरिः स्त्रैणरूपोऽवताद्वः ॥४२॥ यस्योद्दामबाहुद्रुमगहनवनच्छेदगोष्ठीकुठारं चक्रं निष्क्रान्ततीव्रानलबहलकणाकीर्णधारं विचिन्त्य । जातभ्रासानसाधो दिवसकृतिलसन्मासलानुभयाद्धे मुखत्यपापि राहुः स दहतु दुरितान्याशु दैत्यान्तको वः ॥ ४३ ॥

शङ्खः

भिन्दन्नयतिहृदयानि हरः पुनातु निःश्वासजातमुखरीकृतकोटरो वः । सकालकुलिशहृत्यस्वससि भुसपट्टघोरतरघोषइवाशु शङ्खः ॥ ४४ ॥ पायात्स वः कुमुदकुन्दमृणालगौरः शङ्खो हरेः करतलाम्बरपूर्णचन्द्रः । नादेन यस्य सुरसाटविलासिनीनां काञ्च्यो भवन्ति शिथिलाः जघनस्थलीषु ॥ ४५ ॥

चक्रम्

दृष्टस्य यस्य हरिणा रणमूर्ध्नि मूर्तिर्द्भूतदुःसहमहः प्रसृतां समन्तात् । तल्लोचनस्थितरविप्रतिबिम्बगर्भेवाभाति चक्रमरिचक्रतुदेऽस्तु तद्वः ॥ ४६ ॥ उद्वृत्तदैत्यपृतनापतिकण्ठपीठच्छेदोद्भवद्बहलशोणितशोणधारम् । चक्रं क्रियादभिमतानि हरेरुदारदिग्दाहदारुणतमं श्रियमुद्वहद्वः ॥ ४७ ॥

गरुडः

क्षीरोर्मीङ्गितरत्नमारुतहृताहिनातकान्ताकुचस्फूर्जन्मौक्तिकभूषणः सुगभनि पूर्णेन्दुबिम्बाननः । पद्माधीश्वरपादपद्मयुगलस्पर्शाभिडाम्ब्रानन्नः पायाद्वो विनतासुतो हरिकृपालीलैककाशीकृत ॥ ४८ ॥

शेषः

ब्रह्माण्डकुम्भकारं भुजगाकारं जनार्दनं नौमि । स्फारे यस्य फणाग्रे धरा शरावश्रियं वहति ॥ ४९ ॥

---

१ शेषाङ्कोऽसरार् २ हरः ३ देवाटनम् ४ विस्मितकुञ्चिता ५ मधु ६ महाः-

लक्ष्मीः

जयन्ति जगतां मातुः स्तनकुङ्कुमबिन्दवः । मुकुन्दाश्लेषसंक्रान्तकौस्तुभश्रीविडम्बिनः ॥ १ ॥ पायात्पयोधिदुहितुः कपोलामलचन्द्रमाः । यत्र संक्रान्तबिम्बेन हरिणा हरिणायितम् ॥ २ ॥ देवेऽर्पितवरणस्रजि बहुमाये वहति कैटभीरूपम् । जयति सुरासुरहसिता लज्जाजिह्मेक्षणा लक्ष्मीः ॥ ३ ॥ तल्पीकृताहिरगणितगरुडो हाराभिहतनिधिर्जयति । फणशतपीनश्वासो रमान्धायाः श्रियः केलिः ॥ ४ ॥ खेलननेन हरिणा सस्पृहमाकारवेदिनाकलितम् । जयति पुरुषायितायाः कमलायाः कैटभीध्यानम् ॥ ५ ॥ कमलासनकमलेक्षणकमलारिकिरीटकमलभृद्वाहैः । नुतपदकमला कमला करधृतकमला करोतु मे कमलम् ॥ ६ ॥ किञ्जल्कराजिरिव नीलमगोजलस्य लेखेव काञ्चनमयी निकषोपलस्था । सौदामिनी जलदमण्डलगामिनीव पायादुरःस्थलगता कमला मुरारेः ॥ ७ ॥ दन्तैः कोरकिता स्मितैर्विकसिता भ्रूविभ्रमैः पक्षिता दोर्भ्यां पल्लविता नखैः कुसुमिता लीलाभिरुद्वेल्लिता । उत्तुङ्गस्तनमण्डलेन फलिता भक्ताभिलाषे हिता काचित्कल्पलता सुरासुरनुता पायात्सुधाब्धेः सुता ॥ ८ ॥ उत्तुङ्गस्तनमण्डलोपरिलसत्प्रालम्बमुक्तामणेरन्तर्बिम्बितमिन्द्रनीलनिकरच्छायानुकारिद्युति । लज्जाव्याजमुपेत्य नम्रवदना स्पष्टं मुरारेर्वपुः पश्यन्ती मुदिता मुदेऽस्तु भवतां लक्ष्मीर्विवाहोत्सवे ॥ ९ ॥ आस्ते हृसित पितामह इति नस्त कपालीति च व्यावृत्त गुरुरित्यय दहन इत्याविष्कृता भीरुता । पौलोमीपतिरित्यसूयितमथ व्रीडाविनम्रश्रिया पायाद्वः पुरुषोत्तमोऽयमिति यो न्यस्तः स पुष्पाञ्जलिः ॥ १० ॥ क्रीडाभिन्नहिरण्यशुक्तिकुहरे रक्तात्मनावस्थिता हार हारसुदारकुङ्कुमरसानव्याजमव्याहतौ । वीरश्रीकुचकुम्भसीम्नि स्थितो वीरस्य पद्मानलीलत्कालोचितमाधवभ्रमधुरं मन्दस्मितं पातु वः ॥ ११ ॥ पद्मायाः स्तनहेमसद्मनि मणिश्रेणीसमाकर्षके किंचित्कञ्चुकसंधिसंनिधिगते शौरेः करे तस्करे । सद्यो जागृहि जागृहीति वलयध्वानैर्ध्रुवं गर्जता कामेन प्रतिबोधिनाः प्रहरिका रोमाङ्कुराः पान्तु वः ॥ १२ ॥ यादृग्जानासि जाम्बूनदगिरिशिखरे कान्तिरिन्दोः कलानामित्यौत्सुक्येन पत्यौ स्मितमधुरमुखाम्भोरुहं भाषमाणे । लीलादोलायमानश्रुतिकमलमिलद्भृङ्गसंगीतसाक्षी पायादम्भोधिजाया कुसुमशरकलानाट्यनान्दीनकारः ॥ १३ ॥ उत्तिष्ठन्त्या रतान्ते भरमुरगपतौ पाणिनैकेन कृत्वा धृत्वा चान्येन वासो विगलितकबरीभार-

---

१ हरिणा हरिणायितम्

मये वहन्त्या । भूयस्तत्कालकान्तिद्विगुणितसुरतप्रीतिना शौरिणा व शय्यामालिङ्ग्य नीत वपुरलसलसद्बाहु लक्ष्म्या पुनातु ॥ १४ ॥

समुद्र

चत्से मा गा विषाद श्वसनमुरुजव सत्यजोर्ध्वप्रवृत्त कम्प को वा गुरुस्ते किमिह बलभिदा जृम्भितेनात्र याहि। प्रत्याख्यान सुराणामिति भयशमनच्छद्मना कारयित्वा यस्मै लक्ष्मीमदाद्य स दहतु दुरित मन्थमुग्ध पयोधिः ॥ १५ ॥

ब्रह्मा

त वन्दे पद्मसद्मानमुपवीतच्छटाच्छलात्। गङ्गा स्रोत त्रयेणैव य सदैव निषेवते ॥ १ ॥ कुलशैलदल पूर्णसुवर्ण गिरिकर्णिकम् । नमोऽधितिष्ठतेऽनन्तनाल कमलविष्टरम् ॥२॥ कृतकान्तकेलिकुतुकश्रीशीतश्वाससेकनिद्राण । घोरित-विततालिरुतो नाभिसरोजे विधिर्जयति ॥ ३ ॥ अवि-रताम्बुजसगतिसगलद्बहुलकेसरसवलितेन यः । ललित वस्तुविधानसुखोल्लसत्तनुरुहा तनुरात्मभुवोऽवतात् ॥ ४ ॥

दशावताराः

वेदानुद्धरते जगन्निवहते भूगोलमुद्बिभ्रते दैत्य दारयते बलिं छलयते क्षत्रक्षय कुर्वते । पौलस्त्य जयते हल कलयते कारुण्यमातन्वते म्लेच्छान्मूर्च्छयते दशाकृतिकृते कृष्णाय तुभ्य नम ॥ १ ॥ यस्यालीयत शल्कसीम्नि जलधि पृष्ठे जगन्मण्डल दष्ट्रायां धरणी नखे दितिसुताधीश पदे रोदसी। क्रोधे क्षत्रगणः शरे दशमुख पाणौ प्रलम्बासुरो ध्याने विश्वमसावधार्मिककुल कस्मैचिदस्मै नम ॥ २ ॥ पाठीन कमठ किटिर्नरहरि खर्वाकृतिर्भार्गवो राम कसनिषूदनो दैत्यबल कल्की च नारायण । युष्माक स विभूतयेऽस्तु भगवान्सेतुर्भयाम्भोनिधावुत्ताराय युगे युगे युगपतिस्त्रैलोक्य-नाथो हरि ॥ ३ ॥ वेदा येन समुद्धृता वसुमती पृष्ठे धृताप्युद्धृता दैत्येशो नखरैर्हत फणिपतेर्लोक बलि प्रापित.। क्ष्माऽक्षत्रा जगती दशास्यरहिता माता कृता रोहिणी हिंसा दोषवती धराप्ययवना पायात्स नारायण ॥ ४ ॥

१ खेदम्, पक्षे,–हरम् २ भासम्; पक्षे,–पवनम् ३ महा वेगम् ४ क जल पातीति तथा वरुण, पक्षे,–कम्प: ५ महान्, पक्षे,–बृहस्पति ६ बल प्रसिद्ध, तद्भिदा नाशकेन, पक्षे,–बला ख्यदैत्यनाशकेनेन्द्रेण ७ श्रीकृष्णसंनिधौ ८ वर्जनम् ९ भयनि-वारणव्याजेन १० छाद्मलम् ११ भास्वते १२ स्वह १३ सहे १४ मत्स्य १५ वराह:- १६ बुद्ध:-
३ सु र. भो

मत्स्य

मग्ने मेरौ पतति तपने तोयबिन्दाविवेन्द्यावन्तर्लीने जलधिसलिले व्याकुले देवलोके। मात्स रूप मुखपुटतटा-कृष्टनिर्मुक्तवार्धि श्रीकान्तस्य स्थलजलगत वेत्यलक्ष्य पुनातु ॥ ५ ॥ वियत्पुच्छोत्तुच्छोच्छलितजलगर्भे निधिरपामपानाथ पाथ. पृथुलवर्दुस्थो वियदभूत् । निधिर्भासामौर्वो दिनेपतिरभूदौर्वदहनश्चलत्काये यस्मिन्स जयति हरिर्मीन वपुषा ॥ ६ ॥ जीयासुः शकुलाकृतेर्भगवत पुच्छ-च्छटाच्छोटनादुद्यन्त शतचन्द्रिताम्बरतल ते बिन्दव सैन्धवा । यैर्व्यावृत्य पतद्भिरौर्वशिखिनस्तेजोजटाल वपु' पानोध्मानवशोदरोचकरुजा चक्रे चिरायोत्सदम् ॥ ७ ॥ दिश्याद्वः शकुलाकृतिः स भगवाञ्श्रेयसीं सपद यस्य स्फूर्जद्तुच्छपुच्छशिखरप्रेङ्खोलनक्रीडने । विष्वग्वार्धिसमु-च्छलज्जलभरैर्मन्दाकिनीसगतैर्गङ्गासागरसगमप्रणयिनी जाता विहायःस्थली ॥ ८ ॥ मायामीनतनोस्तनोतु भवता पुण्यानि पङ्कस्थिति पुच्छाच्छोटसमुच्छलज्जलगुरुप्राग्भार-रिक्तोदधे । पातालार्दमध्यसर्वटतया पर्याप्तकष्टस्थितेर्नेदो द्वारपरायणस्य सतत नारायणस्य प्रभो ॥ ९ ॥ जृम्भा-विस्तृतवक्त्रपङ्कजविधेर्हृत्वा श्रुती सागरे लीन भ्रस्तसमस्त-नक्रनिकर शङ्ख जघानाजिरे । पुच्छोत्क्षिप्तजलोत्करैः प्रति-दिश सतर्प्य यो वै धरा पायाद्वः स मृणालकोमलतनु-र्मीनाभिधानो हरि ॥ १० ॥ हहो मीनतनो हरे किमुदधे किं वेपसे शैत्यत खिन्न किं वडवानलात्पुलकित कस्मा-त्त्वमावादहम्। इत्थ सागरकन्यकासुपशशिव्यालोकनेना धिक्प्रोद्यत्कामजचिह्ननिर्हृतिपर. शौरि शिवायास्तु व ॥ ११ ॥ पुच्छ चेदहमुन्नयाम्यनवधिस्तुच्छो भवेदम्बुधि क्रीडा चेत्कलये मनागपि जले पीडा पर यादसाम्। निसन्दो भृशमामृशन्निति भरब्रह्माण्डभाण्डक्षयक्षोभाकुञ्चित वेष एप भगवान्प्रीणातु मीनाकृति ॥ १२ ॥ चन्द्रादित्यो-

१ वसु २ उदकम् ३ विपुत' ४ दरिद्र' ५ सूर्य ६ वडवा नल, यदा पानीय मीनाकृत्या भगवता स्वपुच्छेनोच्छलितम्, तदा सर्वमपि सामुद्र जल वियति गतम्, तत्र च रविर्वर्तत एव, स वडवानलाकृत्या दृश्यत इत्यर्थ ७ समुद्रे पानीयाभावात्समुद्रस्या काशकस्तना तत्र च वाडवाग्नेः पर्याप्तमेति भाव ८ मत्स्याकृते ९ इतस्तत आलोडनम् १० ऊर्ध्व गच्छन्त ११ तेजोभ्यासम् १२ अग्निसंयोगाभाव १३ अरुचिरोगाणाम् १४ यो निदाघ ज्वरादिरोगाक्रान्तो बहुपानीय पिबति, तस्य पश्चात्पानीयस्यारुचिर्जा-यते तथैवास्य वाडवाग्नेरपीति भाव १५ दोला १६ आकाशस्थली यत सागरजल मत्स्यपुच्छेनोच्छलित गगनेपा सङ्गमवाप ततो गङ्गासागरसंगमतीर्थं नभस्यपि जज्ञ इति भाव १७ उल्लोलनम् १८ भूत्रयम् १९ सकीर्णतया २० वेदान् २१ रणाङ्गणे २२ दत्वा २३ अपत्यनम्

रैनेत्र केमल्मनभवस्कारपृष्ठप्रतिष्ठो भास्वत्कालाग्निजिह्व पृथुलगल्गुहाहृष्टानि शेषविश्व । अद्रि पुच्छोत्थिताभिश्चन्ति सुरनधूनेत्रसंसुचिताभिर्मत्स्यसरिछिनाब्धिर्जल गगनतल्मल क्षालयन्व पुनातु ॥ १३ ॥ य दृष्ट्वा मीनरूप स्फुरदनल-शिखायुक्तसरत्कनेन लालद्विस्तीर्णकर्णक्षुभितजलनिधिं नील जीमूतवर्णम् । श्वासोच्छ्वासानिलौघे प्रचलितगगन पीतवारि मुरारेर्दिग्भ्रोऽभूत्स शङ्खु स भवतु भवता भूतये मीन रूप ॥ १४ ॥ दिग्धूढ न सुरारि रिल शितिदशने पीध्य-माल रटन्त हत्वा तीरे पयोधे करतलकलित पूरयामास शङ्खम् । नादेनाक्षोभ्य विश्व प्रमुदितविबुध ग्रस्तदैत्य स दैत्यैर्दत्तार्घ पद्मयोने प्रहसितवदन पातु वो दत्तवेद ॥१५॥

कूर्म

निरवधि च निराश्रय च यस्य स्थितमनिवर्तितकौतुक-प्रपञ्चम् । प्रथम इह भवान्स कूर्ममूर्तिर्जयति चतुर्दश-लोकवल्लिकन्द ॥ १६ ॥ भ्राम्यन्महागिरिनिघर्षणलब्धपृष्ठ-कण्डूयनक्षणसुखायितगाढनिद्र । सुष्वाप दीर्घतरघर्घरघोर-घोष श्वासाभिभूतजलधि कमठ स वोऽव्यात् ॥ १७ ॥ नमस्तुभ्यं कूर्म नमदमरकोटीरनिकरप्रसर्पन्माणिक्यच्छवि मिलितमाञ्जिष्ठवपुषम् । जरीजृम्भज्जिम्भैर्घुमणिरमणीयाम्बु लहरीपरीरम्भस्फूर्जद्बलभिदुपलाद्रिप्रतिभटम् ॥ १८ ॥ निष्प्र त्यूहमनल्पकल्पचरितक्रीडोऽस्त्यरक्षागुरु क्रीडाकूर्मकलेवर स भगवान्दिश्यादमन्दा मुदम् । कल्पान्तोदधिमध्यमज्जन धराभ्रान्तसर्पत्सलुठत्पृष्ठे यस्य बभूव सैकतकणच्छाय धरि त्रीतलम् ॥ १९ ॥ पृष्ठभ्राम्यदमन्ददरगिरिग्रावाग्रकण्डू-यनैर्निद्रालो कमठाकृतेर्भगवत श्वासानिला पान्तु व । यत्संस्कारकलानुवर्तनवशाद्वेलाछलेनाम्भसा यातायातमत न्द्रित जलनिधेर्नाद्यापि विश्राम्यति ॥ २० ॥ हर्म्या यस्य विलोकनाय जगतो प्रागीषदुत्तोलितग्रीवाग्रोपरि विस्फुरद्ग्रह गणे छत्रायितायां भुवि । हा धिग्भू स्थिमभूदभूत्तदित रत्किं चेति पर्याकुले हन्यादेष हठादधानि कमठाधीश कठोराणि व ॥ २१ ॥ यो धत्ते शेषनाग तदनु वसुमती स्वर्गपातालयुक्ता युक्ता सर्वै समुद्रैर्हिमगिरिकनकप्रख्यमुख्यै र्नगेन्द्रै । एतद्ब्रह्माण्डमस्मान्तघटसदृश भाति यद्वक्त्रे मुरारे पायाद्व कूर्मदेह प्रकटितमहिमा माधव कामरूपी ॥ २२ ॥

वराह

नमस्तस्मै वराहाय हेलयोद्धरते महीम् । खुरमध्यगतो यस्य मेरु खुरखुरायते ॥ २३ ॥ पातु वो मेदिनीदोल बालेन्दुद्युतितस्करी । दंष्ट्रा महावराहस्य पातालगृह-दीपिका ॥ २४ ॥ हरेर्लीलावराहस्य दंष्ट्रादण्ड स पातु व । हेमाद्रिकलसा यत्र धात्री छत्रश्रियं दधौ ॥ २५ ॥ स जयति महावराहो जलनिधिजठर चिर निमग्नोऽपि । येनाग्रैरिव सह फणिगणैर्बलादुद्धृता धरणी ॥ २६ ॥ पातु व करटकोलकेशवो यस्य नि श्वसितमारुतोद्धता । उच्छ्रितिप्रपतनैरचीक्लृपत्केलिकन्दुकतुलामिला मुहु ॥ २७ ॥ मेरुकेसरमुदारदिग्दलपत्रमामूललम्बिचलशेषशरीरनालम् । येनोद्धृत कुवलय सलिलात्सलीलमुत्तंसकार्थमिव पातु स वो वराह ॥ २८ ॥ न पङ्कैरालेप कलयति धरित्रीव्ययभयान्मुस्तामादत्तेऽप्युरगनगरभ्रंशभयत । न धत्ते ब्रह्माण्डस्फुट-नभयतो घर्घररव महाक्रोड पायादिति सकलसंकोचित-मुख ॥ २९ ॥ न मृद्नीयान्मृद्वी कथमिव मही पोत्रनिकषैर्मु स्ताभिज्वालाभि कनकगिरिरीयात विलयम् । न शुष्येयु श्वासै सलिलनिधय सप्त च कथं वराहो व पायादिति विपुलचिन्तापरिकर ॥ ३० ॥ पातु त्रीणि जगन्ति संततमकूपा-रात्समभ्युद्धरन्धात्रीं कोलकलेवर स भगवान्यस्यैकदंष्ट्राङ्कुरे । कूर्म कन्दति नालति द्विरसन पत्रन्ति दिग्दन्तिनो मेरु कोशति मेदिनी जलजति व्योमापि रोलम्बति ॥ ३१ ॥ पातु श्रीस्तनपत्रभङ्गिमकरीमुद्राङ्कितोरस्थलो देवो व स जगत्पतिर्मधुवधूवक्त्राब्जचन्द्रोदय । क्रीडाक्रोडतनोर्नवेन्दु-विशदे दंष्ट्राङ्कुरे यस्य भूर्भाति स्म प्रलयाब्धिपल्वलतलो-त्खातैकमुस्ताकृति ॥ ३२ ॥ दृप्यद्दैत्यनितम्बिनीजनमन - संतोषसंकोचन कुर्याद्विश्वमनश्वर स भगवान् क्रोडावतारो हरि । यद्दंष्ट्राङ्कुरकोटिकोटरकुटीकोणान्तरस्थेयसी पृथ्वी मात्यब्दावतक्षेत्रगतैरैव भृङ्गाङ्गना ॥ ३३ ॥ अष्टौ यस्य दिशो दलानि विपुल कोश सुवर्णाचल कान्त केसरजाल-मर्ककिरणा भृङ्गा पयोदावली । नाल शेषमहोरग प्रविततवा-रानिधेर्लीलया तद्व पातु समुद्धरन्भुवलय क्रोडाकृति केशव ॥३४॥ विश्राणोऽभिनवेन्दुकोटिकुटिल दंष्ट्राङ्कुर लीलया क्रो-डाकारधरो हरि स भगवा भूयाद्विभूतिप्रद । यस्योत्क्षिप्तवत

१ गरिष्ठ २ महतो जलम्, महार्णवनिचये ३ सविलय दृष्टिभि ४ व्याकुल ५ तीरात्तरे ६ भ्राम्यन्नाम ७ भव मानम् ८ मुहु- ९ शोभितम् १० अनिर्वचन विरराम् ११ धरा- १२ पृष्ठे- १३ दर्शनार्थमेवभगवान् १४ भाजुभव मध्यान्तरि १५ धृत्वा देव- १६ तदुपरि १७ मुरारे

१ वराह २ अकरोत् ३ यथा कन्दुक क्रीडया शिशुभि रुत्क्षिप्यतेऽवक्षिप्यते च, तथैव भूरपि श्वासवायुप्रेरितोर्ध्वाध पतनै कन्दुकतुल्या गुण्यतीति भाव ४ यथा धरित्र्यां समुद्रे पद्मे त्पत्त्यादि तथैव मूर्तिरूपेण निल्य पाश्वतीति विचार्य ५ समु द्राद् ६ कन्द इवाचरति ७ नालमिवाचरति ८ पत्राणीवाचरति ९ कोशमिवाचरति १० जलमिवाचरति ११ भ्रमर इवाचरति १२ यथा चन्द्रोदयेऽम्भोजानि संकोचमायान्ति तथा हरेरुदये मधुवधू वक्त्राम्भोरुहाणि निष्प्रभाणि भवन्ति भाव १३ भ्रमम् १४ नि धुवनम् १५ उज्ज्वलम् १६ पृथ्वीमण्डलम्, पा.,-वलिनम्

क्षमाकमलिनीमालम्बमानः क्षणं लोलद्बालमृणालनालतुलनां भेजे भुजङ्गेश्वरः ॥ ३५ ॥ मुक्तैर्यास्यति कुत्रचिद्वसुमती दंष्ट्राङ्कुरस्थेयसी कुक्षौ क्षोभमवाप्स्यति त्रिभुवनं रुद्धैरमीभिः क्रमात् । इत्यस्वल्पविकल्पमीलितमतेः कण्ठे लुठन्तो मुहुः क्रोडाकारधरस्य कैटभजितः श्वासानिलाः पान्तु वः ॥ ३६ ॥ भूयादेष सतां हिताय भगवान्कोलावतारो हरिः सिन्धोः क्लेशमपास्य यस्य दशनप्रान्ते नटन्त्या भुवः । तारा हारति वारिदस्तिलकति स्वर्वाहिनी माल्यति क्रीडादर्पणति क्षपापतिरहर्देवश्च ताटङ्कति ॥ ३७ ॥ लीने योनैकदेशे नमसि नयनयोस्तेजसि क्वापि नष्टे श्वासप्रासोपभुक्ते मरुति जलनिधौ पादरन्ध्रार्धपीते । पोनैर्मान्तैकरोमान्तरविवरगता मार्गितश्चक्रपाणेः क्रोडाकारस्य पृथ्वीमकलितविभवा वैभवं वः पुनातु ॥ ३८ ॥ सिन्धुष्वङ्गावगाहः क्षुरनिवरविशत्तुच्छतोयेषु नास्य प्रासा पातालपङ्के न लुठितरुचयः पोनमानोपयोगात् । दंष्ट्राविष्टेषु नास्य शिखरिषु च पुनः स्कन्धकण्डूविनोदो येनोद्धारे धरित्र्याः स जयति विभुताविघ्नितेच्छो वराहः ॥ ३९ ॥ क्वेदानीं दर्पितास्ते घनमदमदिरामोदिनो दिग्द्विपेन्द्रा हे मेरो मन्दराद्रे मलय हिमगिरे साधु च क्ष्माधरत्वम् । शेष श्लाघ्योऽसि दीर्घैः पृथुभुवनभरोच्चण्डशौण्डैः शिरोभिः शशंसोत्प्रासमुच्चैरिति धरणिभृतः पातु युष्मान्वराहः ॥ ४० ॥

नृसिंहः

सुरासुरशिरोरत्नकान्तिविच्छुरिताङ्घ्रये । नमस्त्रिभुवनेशाय हरये सिंहरूपिणे ॥ ४१ ॥ शत्रोः प्राणानिलाः पंच वयं दश जयोऽत्र कः । इति कोपादिवाताम्राः पान्तु वो नृहरेर्नखाः ॥ ४२ ॥ प्रोज्ज्वलज्ज्वलनज्वालाविकटोरुसटाच्छटः । श्वासक्षिप्तकुलक्ष्माभृत्पातु वो नरकेसरी ॥ ४३ ॥ व्याधूतकेसरसटाविकरालवक्त्रं हस्ताग्रविस्फुरितशङ्खगदासिचक्रम् । आविष्कृतं सपदि येन नृसिंहरूपं नारायणं तमपि विश्वसृजं नमामि ॥ ४४ ॥ दैत्याधिपपञ्जरनिदारणलब्धरन्ध्ररक्ताम्बुनिर्जरसरिद्घनजातपङ्काः । बालेन्दुकोटिकुटिला शुकचञ्चुभासा रक्षन्तु सिंहवपुषो नखरा हरेर्वः ॥ ४५ ॥ दिश्यात्सुखं नरहरिर्भुवनैकवीरो यस्याहवे दितिसुतोद्दलनोद्यतस्य । कोपोद्धतं मुखमवेक्षितुमक्षमत्वं जानेऽभवन्निजनखेष्वपि यत्नतास्ते ॥ ४६ ॥ वपुर्दलनसम्भ्रमात्स्वनखरं प्रविष्टे रिपौ क्व यात इति विस्मयात्पहितलोचनं सर्वतः । धृयेति कराताडनान्निपतितं पुरो दानवं निरीक्ष्य भुवि रेणुवज्जयति जातहासो हरिः ॥ ४७ ॥ चटच्चटिति चर्मणि च्छमिति चोच्छलच्छोणिते धगद्धगिति मेदसि स्फुटरवोऽस्थिनि छागिति । पुनातु भवतो हरेरभरवैरिवक्षःस्थलक्रकचकर्कशकरजपञ्जरक्रकचवापजन्मानलः ॥ ४८ ॥ ससत्वरमितस्ततस्तैर्विहितसहस्राटवीनिकृत्तसुरशत्रुहृत्क्षतजसिक्तवक्षःस्थलः । स्फुरद्वरगभस्तिभिः स्थगितसंसप्तद्युतिः समस्तनिर्गमस्तुतो नृहरिरस्तु नः स्वस्तये ॥ ४९ ॥ चञ्चच्चण्डनखाग्रभेदविगलद्दैत्येन्द्रवक्षःक्षरद्रक्तौघाभ्यक्तसुपाटलोद्भटसटासम्भ्रान्तभीमाननः । तिर्यक्कण्ठकठोरघोषघटनासर्वाङ्गखर्वीभवद्दिग्व्यातङ्कनिरीक्षितो विजयते वैकुण्ठकण्ठीरवः ॥ ५० ॥ दष्टासकर्कटकन्दरललज्जिह्वस्य हव्याशनज्वालाभासुरभूरिकेसरसटाभारस्य दैत्यं द्रुहः । व्यावल्गद्बलवद्धिरण्यकशिपुक्रोडस्थलास्फालनस्फारप्रस्फुटदस्थिपञ्जररवक्रूरा नखाः पान्तु वः ॥ ५१ ॥ सोमार्धायितनिष्पिधानदशनः सन्ध्यायितान्तर्मुखो बालार्कायितलोचनः सुरधनुर्लेखायितभ्रूलतः । अन्तर्नादनिरोधपीवरगलरन्ध्रैकनिर्यत्तडित्तारस्फारसटावरुद्धगगनः पायान्नसिंहः स वः ॥ ५२ ॥ विद्युच्चक्रकरालकेसरसटाभारस्य दैत्यद्रुहः शोणभ्रंहुताशडम्बरभृतः सिंहाकृतेः शार्ङ्गिणः । विस्फूर्जद्घनगर्जितार्जितकृषुम्भातङ्कदर्पोदयाः संरम्भाः सुखयन्तु वः खरनखक्षुण्णद्विपद्वक्षसः ॥ ५३ ॥ दैत्यानामधिपे नखाङ्कुरकुटीकोणप्रविष्टात्मनि स्फारीभूतकरालकेसरसटासंघातघोराकृतेः । सक्रोधं च सविस्मयं च सगुरुव्रीडं च सान्द्रस्मितं क्रीडाकेसरिणो हरेर्विजयते तत्कालमालोकितम् ॥ ५४ ॥ किं किं सिंहस्ततः किं नरसदृशवपुर्देव चित्रं गृहीतो नैतादृक्क्वापि जीवोऽद्भुतमुपनय मे देव सम्प्राप्त एषः । चापं चापं न चापित्यहहहहहहा कर्कशत्वं नखानामित्थं दैत्येन्द्रवक्षःखरनखमुखरैर्जल्पितान्यः स वोऽव्यात् ॥ ५५ ॥ भूयः कण्ठावधूतिव्यतिकरतरलोत्तंसनक्षत्रमालाबालेन्दुक्षुद्रघण्टारणितदशदिशादन्तिचीत्कारकारी । अव्याद्वो दैत्यराजप्रथमयमपुरीयानघण्टानिनादो नादो दिग्भित्तिभेदप्रसरसरभसः कूटकण्ठीरवस्य ॥ ५६ ॥ अन्तःक्रोधोज्जिहानज्वलनभवशिखाकारजिह्वावलीढप्रौढब्रह्माण्डभाण्डः पृथुभुवनगुहागर्भगम्भीरनादः । दृप्यत्पौरीद्रमूर्तिर्मुरजिदवतु वः सुप्रभामण्डलीभिर्धुर्जीनिर्धूमधूमध्वजनिचितमिव व्योम रोमच्छटानाम् ॥ ५७ ॥ पायान्मायामृगेन्द्रो जगदखिलमसौ यत्तनूदर्चि-

१ वराहमुखाभे २ विदारणम् ३ भयात

१ नखा २ करपत्रकम् ३ विस्तीर्णौ ४ व्याकुलै ५ रुधिरम् ६ आच्छादिता ७ सूर्ये ८ नेत्र ९ विदारणम् १० सिक्ता ११ संकीर्ण १२ उल्लङ्घनम् १३ रोमकूपा १४ रक्तीभवन १५ हिरण्यकशिपोरनुचरस्य चोक्तिप्रत्युक्तय १६ किं भवनि लब्धं १७ उच्चैःसामिती १८ उत्पद्यमान १९ सिंह २० अग्नि २१ व्याप्तम्

र्भिर्ज्वालाजालावलीढं बत भुवि सकलं व्याकुलं किं न भूयात् । न स्वाच्छेदाशु तस्याधिकविकटसटाकोटिभिः पाट्यमानादिन्दोरानन्दकं दाक्तदुपरि तुहिनासारसंदोहवृष्टिः ॥ ५८ ॥ आदित्या किं दशैते प्रलयभयकृतः स्वीकृताकाशदेशाः किं वोल्कामण्डलानि त्रिभुवनदहनायोद्यतानीति भीतैः । पायासुर्नारसिंहं वपुरमरगणैर्वीक्षितं शार्ङ्गपाणेर्दृष्टा दृप्तासुरोरःस्थलदरणगलद्रक्तरक्ता नखा वः ॥ ५९ ॥

वामन

अव्याद्वो वामनो यस्य कौस्तुभप्रतिबिम्बिता । कौतुकालोकिनी जाता जाठरीव जगत्त्रयी ॥ ६० ॥ अङ्घ्रिदण्डो हरेरूर्ध्वमुत्क्षिप्तो बलिनिग्रहे । विधिविष्टरपद्मस्य नालदण्डो मुदेऽस्तु नः ॥ ६१ ॥ खर्वग्रन्थिविमुक्तसंधिविलसद्वक्षःस्फुरत्कौस्तुभं निर्यन्नाभिसरोजकुड्मलपुटीगम्भीरसामध्वनि । पात्रावाप्तिसमुत्सुकेन बलिना सानन्दमालोकितं पायाद्वः क्रमवर्धमानमहिमाश्चर्यं मुरारेर्वपुः ॥ ६२ ॥ हस्ते शस्त्रकिणाङ्कितोऽरुणविभाकिर्मीरितोरःस्थलो नाभिर्मेढ्रं दलिर्विलोचनयुगप्रोद्भूतशीतातपः । वाहैर्मिश्रितवह्निरेवं तदिति व्याशिष्य वान्यैः कैवेस्तारैरध्ययनैर्हरन्बलिमनः पायाज्जगद्वामनः ॥ ६३ ॥ स्वस्ति स्वागतमर्घ्यमेह वद विभो किं दीयतां मेदिनी का माना मम विक्रमत्रयपदं दत्तं जलं दीयताम् । मा देहीत्युशनाब्रवीद्धरिरयं पात्रं किमस्मात्परं चेत्येवं बलिनार्चितो मखमुखे पायात्स वो वामनः ॥ ६४ ॥ स्वामी सन्भुवनत्रयस्य विकृतिं नीतोऽसि किं वामया मह्यं विश्वसृजा त्वयैव न कृतं तद्दीयतां ते कृतम् । दानं श्रेष्ठतमाय तुभ्यमतुलं बन्धाय नो मुक्तये विश्वस्तो बलिना निरुत्तरतया हीतो हरिः पातु वः ॥ ६५ ॥ ब्रह्माण्डच्छत्रदण्डः शतधृतिभवनाम्भोरुहो नालदण्डः क्षोणीनौकूपदण्डः क्षरदमरसरित्पट्टिकाकेतुदण्डः । ज्योतिश्चक्राक्षदण्डस्त्रिभुवनविजयस्तम्भदण्डोऽङ्घ्रिदण्डः श्रेयस्त्रैविक्रमस्ते वितरतु विबुधद्वेषिणां कालदण्डः ॥ ६६ ॥ यस्मादाक्रामतो द्यां गरुडमणिशिलाकेतुदण्डायमानादाश्च्योतन्त्या बभासे सुरसरिदमला वैजयन्तीव कान्ता । भूमिष्ठो यस्य वान्यो भुवनगृहमहास्तम्भशोभां दधानः पातामेतौ पयो-जोदरललिततलौ पङ्कजाक्षस्य पादौ ॥ ६७ ॥ कस्त्वं ब्रह्मन्नपूर्वः क्व च तव वसतिर्याऽखिला ब्रह्मसृष्टिः कस्ते नाथो जनार्दनः क्व च तव जनको नैव तातं स्मरामि । किं तेऽभीष्टं ददामि त्रिपदपरिमिता भूमिरल्पं किमेतत्त्रैलोक्यं भावगर्भं बलिमिदमवदद्वामनो वः स पायात् ॥ ६८ ॥

परशुराम

कुलाचला यस्य महीं द्विजेभ्यः प्रयच्छतः सीमदृषत्त्वमापुः । बभूवुरुत्सर्गजलं समुद्राः स रैणुकेयः श्रियमातनोतु ॥ ६९ ॥ किं दोर्भ्यां किमु कार्मुकोपनिषदा भर्गप्रसादेन किं किं वेदाधिगमेन भास्वति भृगोर्वंशे च किं जन्मना । किं दानेन ममाद्भुतेन तपसा पीडा कृतान्तोऽपि चेद्विप्राणां कुरुतेऽन्तरित्यनुशयो रामस्य पुष्णातु वः ॥ ७० ॥ नाशिष्य किमभूद्भवः किमभवन्नापुत्रिणी रेणुका नाभूद्विश्वमकार्मुकं किमिति वः प्रीणातु रामत्रपा । विप्राणां प्रतिमन्दिरं मणिगणोन्मिश्राणि दण्डाहतेनाब्धीना स मया यमोऽपि महिषेणाम्भांसि नोद्वाहितः ॥ ७१ ॥ पायाद्वो जमदग्निवंशतिलको वीरव्रतालंकृतो रामो नाम मुनीश्वरो नृपवधे भास्वत्कुठारायुधः । येनाशेषहताहिताङ्गरुधिरैः संतर्पिताः पूर्वजा भक्त्या चाश्वमखे समुद्रवसना भूर्हन्तकारीकृता ॥ ७२ ॥ द्वारे कल्पतरुं गृहे सुरगवीं चिन्तामणीनङ्गदे पीयूषं सरसीषु विप्रवदने विद्याश्चतस्रो दश । एवं कर्तुमयं तपस्यति भृगोर्वंशावतंसो मुनिः पायाद्वोऽखिलराजकक्षयकरो भूदेवभूषामणिः ॥ ७३ ॥ नो संध्या समुपासते यदि तदा लोकापवादाद्भयं सा चेत्स्वीक्रियते भविष्यति तदा राजन्यबीजे नतिः । इत्थं चिन्तयतश्चिरं भृगुपतेर्निश्वासकोष्णीकृतो नेत्रान्तःप्रतिबिम्बशोणसलिलः संध्याञ्जलिः पातु वः ॥ ७४ ॥

रामचन्द्र

वन्दामहे महेशानचण्डकोदण्डखण्डनम् । जानकीहृदयानन्दचन्दनं रघुनन्दनम् ॥ ७५ ॥ नमो रामपदाम्भोजरेणवो यत्र संततम् । कुर्वन्ति कुमुदप्रीतिमरण्यगृहमेधिनः ॥ ७६ ॥ स्वर्णाजिनशयनो योजितनयनो

१ वचने २ कम्पनम् ३ प्रलय शामरेल्पनि- ४ यतो हरेर्भगवतो हृदये कौस्तुभमणौ प्रतिबिम्बितेति, अतस्तत्प्रतिबिम्बरूपेण बहुधा समस्तापि त्रिभुवनप्रतीतिः भाव- ५ यतो हरेर्नाभौ कमलं वर्तते, अतस्तत्र वसतस्तस्य ब्रह्मण उपरिस्थया कमलनालभूत्या पदं भवतीति भाव- ६ स्त्री ७ शुक्रस्य ८ मह्यं ९ शुक्राचार्यः १० नाभिप्रदेश्य दारकस्य ११ त्रिषु लोकेषु पदन्यासे यस्य तस्य १२ मरकतमणिनिर्मितध्वजस्तम्भायमानात् १३ शान्ती १४ वनमाला १५ भाव- स्तम्भस्थिति भाव-

१ यदा ब्राह्मणेभ्यो भूर्दत्ता, तदा तेषां स्वस्वभूमिसीमार्थं कुलपर्वता दत्ता इति भाव- २ यदा याचकेभ्यो दानं दीयते, तदा दानारम्भान्नानाविधजलोत्सर्गः जलं दीयते अतस्तेनैवावदानं कृतं येन समुद्रा उत्सर्गजलत्वमापुर्भूवन्निति भाव २ धनुर्वेदविद्याज्ञानरहस्येन ४ यतो महतामनुपरक्षिता सेव्य स्यात्, यद्यपकारं कस्यचित्करोति उपकारेण, परं मया ब्राह्मणानां निवारिता न भवति, अत श्रीशंभुप्रसादेन किमिति ५ यद्यपि तपस्तु अल्पमपि साध्यते परं यदि मया तत्तपश्चर्यां न्यासार्थं, तदानेन तपसा किमिति भाव ६ शत्रवः ७ ब्राह्मणेभ्यो देयमन्नेन शिक्षितेभ्यः 'भारतभागे भिक्षा स्यादग्रं ग्रासचतुष्टयम् । अग्रं चतुर्गुणं प्राहुस्तत्कारं द्विगुणं' इत्युक्तत्वात् ८ ए-

दशास्यदिग्भागे । मुहुरवलोकितचाप कोऽपि दुराप स नीलिमा शरणम् ॥ ७७ ॥ अधिपञ्चवटीकुटीरवर्तिस्फुटितेन्दीवरसुन्दरोरुमूर्ति । अपि लक्ष्मणलोचनैकसरथ भजत ब्रह्म सरोरुहायताक्षम् ॥ ७८ ॥ कनकनिकषभासा सीतया लिङ्गिताङ्गो नवकुवलयदामश्यामवर्णाभिराम । अभिनव इव विद्युन्मण्डितो मेघखण्ड शमयतु मम ताप सर्वतो रामचन्द्र ॥ ७९ ॥ परिणयविधौ भङ्क्त्वानङ्गद्विषो धनुरभ्रतो जनकसुतया दत्ता कण्ठे स्रज हृदि धारयन् । कुसुमधनुषा पाशेनेव प्रसह्य वशीकृतोऽवनतवदनो राम पायाद्त्रपाविनयान्वित ॥ ८० ॥ उत्फुल्लामलकोमलोत्पलदलश्यामाय रामामन कामाय प्रथमाननिर्मलगुणग्रामाय रामात्मने । योगारूढमुनीन्द्रमानससरोहसाय ससारविध्वसाय स्फुरदोजसे रघुकुलोत्तसाय पुसे नम ॥ ८१ ॥ यो रामो निजघान वक्षसि रणे त रावण सायकैर्हृद्यस्य प्रतिवासर वसति सो तस्मा स्वय राघव । यस्यास्ते भुवनावली परिवृता द्वीपे सम सप्तभि· स श्रेयो विदधातु नस्त्रिभुवनत्राणैकचि तापर ॥८२॥ राज्य येन पटान्तलग्नतृणवत्यक्त गुरोराज्ञया पाथेय परिगृह्य कार्मुकवर घोर वन प्रस्थित । स्वाधीन· शशिमौलिचापविषये प्राप्तो न वै विक्रिया पायाद्व स विभीषणाग्रजनिहा रामाभिधानो हरि ॥ ८३ ॥ कारुण्यामृतनीरमाश्रितजनश्रीचातकानन्दद शार्ङ्गाखण्डलचापमम्बुजभवाभीन्द्रादिबर्हीष्टदम् । चारुस्मेरमुखोल्लसज्जनकजासौदामिनीशोभित श्रीरामाम्बुदमाश्रयेऽखिलजगत्ससारतापापहम् ॥ ८४ ॥ भूमौ मूलवदालवालवदपाराशिर्लतावद्दिशो मेघा पल्लववत्प्रसूनफलवन्नक्षत्रसूर्येन्दव । स्वामिन्व्योमतर क्रमे मम कियान्छुत्वेति गा मारुते सीतान्वेषणमादिशन्दिशतु वो राम सलज्ज श्रियम् ॥ ८५ ॥ एतौ द्वौ दशकण्ठकण्ठकदलीकान्तारकान्तिच्छिदौ वैदेहीघनकुम्भकुङ्कुमरज सान्द्रारुणाङ्काङ्कितौ । लोकत्राणविधानसाधुसननप्रारम्भयूपौ भुजौ दैयास्तामुरुविक्रमौ रघुपते श्रेयासि भूयासि व· ॥ ८६ ॥ बालक्रीडनमिन्दुशेखरधनुर्भङ्गावधि प्रहता ताते कानन सेवनावधि कृपा सुग्रीवसख्यावधि । आज्ञा वारिधिवन्धनावधि यशो लङ्केशनाशावधि श्रीरामस्य पुनातु लोकवशता जानक्यपेक्षावधि ॥ ८७ ॥ कल्याणानां निधान कलिमलमथन पावन पावनाना पाथेय यन्मुमुक्षो सपदि परपदप्राप्तये प्रस्थितस्य । विश्रामस्थानमेक कविवरवचसा जीवन सज्जनाना बीज धर्मद्रुमस्य प्रभवतु भवतां भूतये रामनाम ॥ ८८ ॥ कल्याणोल्लाससीमा कलयतु कुशल कालमेघाभिरामा काचित्साकेतधामा भवगहनगतिक्लान्तिहारिप्रणामा । सौन्दर्यह्रीणकामा धृतजनकसुतासादरापाङ्गधामा दिक्षु प्रख्यातभूमा दिविषदभिनुता देवता रामनामा ॥ ८९ ॥ योऽर्द्धा योद्धावधीत्तान्सपदि पलभुज सपराये परा ये येनोयेनाश्रिताना स्तुतिरवनमितेशानचापेन चापे । लङ्कालकारहर्ता ककुभि ककुभि य कान्तया सीतयासीदूनो दूनोऽथ हृष्ट स विभुरवतु व स्वे समार्य समार्य ॥ ९० ॥ ऋक्षाणा भूरिधाम्ना श्रितमधिपतिना प्रस्फुरद्भीमतार स्फार नेत्रोनलेन प्रसभनियमितोच्चापमीनध्वजेन । रामायत्त पुरारे कुमुदशुचि लसन्नीलसुग्रीवमङ्ग श्रावङ्क वापि सैन्य दशवदनशिरश्छेदहेतु श्रियेऽस्तु ॥ ९१ ॥ यत्तीर्थानामुपास्त्या गलितमलभरं मन्यते स्व स्वमेव नाभ्यासीज्जज्ञिरे यन्मम चरणरज पादपूतान्यमूनि । पादस्पर्शेन पुनर्न्झटिति निघटितग्रावभावामहल्या कौसल्यासूनुरूर्ध्व व्यपनयतु स व· श्रेयसा च श्रिया च ॥ ९२ ॥

सीता

उन्मृष्ट कुचसीम्नि पत्रमकर दृष्ट्वा हठाल्लिङ्गनात्कोपो मास्तु पुनर्लिखाम्यमुमिति स्मेर रघूणा वरे । कोपेनारुणितोऽश्रुपातदलित प्रेम्णा च विस्तारितो दत्तो मैथिलकन्यया दिशतु न क्षेम कटाक्षाङ्कुर ॥ ९३ ॥

हनूमान्

अशेषलङ्कापतिसैन्यहन्ता श्रीरामसेनाचरणैककर्ता । अनेकदु खाहतलोकगोप्ता त्वसौ हनूमास्तव सौख्यकर्ता ॥ ९४ ॥ कृतकोपे यस्मिन्नमरनगरी मङ्गलरवा नैवातङ्का लङ्का समजनि यत्र प्रध्वति सति । सदा सीताकान्तप्रणतिमतिविख्याततमहिमा हनूमानव्याद्व कपिकुलशिरोमण्डनमणि ॥ ९५ ॥

रामकृष्णौ

जात कैकेयीदरो येन द्रोग्धापि करुणात्मना । पूतनामारणख्यात स मेऽस्तु शरण प्रभु ॥ ९६ ॥

१ समूह २ सीता ३ विभीषणस्याग्रजन्मा रावणस्त हन्तीति स ४ वाचम्

१ निश्चितम् २ राक्षसान् ३ युद्ध ४ रावण ५ भाग्येन ६ आशा ७ निरञ्जित ८ दु खितमना ९ दक्षसभास्वामी १० ऋक्षाणां भल्लूकानामधिपतिना जाम्बवता, पक्षे,—नक्षत्राणामधिपतिना चन्द्रेण ११ भीमस्तारो वानरविशेष , पक्षे,—भीमा तारा नेत्रकनीनिका १२ नेत्रा नायकेन नलेन नलनाम्ना वानरेण, पक्षे,—नेत्रानलेन तृतीयनेत्राग्निना १३ उच्चा आपो यस्मिन्स उच्चापो मीनध्वज समुद्र , पक्षे,—उद्धतचापो मीनध्वज काम १४ रामा यत्त रामचन्द्राधीनम्, पक्षे,—रामाया पार्वत्या अधीनम् १५ कुमुद नाम्ना वानरेण शुचि, पक्षे,—कुमुदपुष्पवच्छुचि शुभ्रम् १६ नील सुग्रीवश्च वानरा, पक्षे,—नील नीलवर्णा शोभना ग्रीवा १७ दशवदनशिरश्छेदहेतुरिति सैन्यपक्षे स्पष्टम्, अन्यत्र शिवप्रसादनार्थं रावणेनात्मन शिरासि छिन्नानीति प्रसिद्धि १८ सेवनया १९ पत्रमकरम् २० नवमया २१ उदरो भयरूप यस्य, पक्षे,—भाग्यसर्पं २२ पूतनाम्ना पवित्रनाम्ना रणे ख्यातश्च, पक्षे,—पूतनाया राक्षस्या मारणेन ख्यात

मर्दितरासगक्मौ सरयूयमुनाविहारिणौ देवौ । अर्पितविप्रकुमारौ हरिर्वेतिहरिकेतनप्रियौ वन्दे ॥ ९७ ॥ यः पूतनामारणलब्धकीर्तिः काकोदरो येन विनीतदर्पः । यशोदयालंकृतमूर्तिरव्यात्पतिर्यदूनामथवा रघूणाम् ॥ ९८ ॥

कृष्ण

इन्दीवरदलश्याममिन्दिरानन्दकन्दलम् । वन्दारुजनमन्दारं वन्देऽहं यदुनन्दनम् ॥ ९९ ॥ देव पायादपायान्नः स्मेरेन्दीवरलोचन । संसारध्वान्तविध्वंसहंसकंसनिषूदन ॥ १०० ॥ पातु वो जलदश्यामः शार्ङ्गज्याघातकर्कशः । त्रैलोक्यमण्डपस्तम्भश्चत्वारो हरिबाहवः ॥ १०१ ॥ दर्पणार्पितमालोक्य मायास्त्रीरूपमात्मनः । आत्मन्येवानुरक्तो वः शिवं दिशतु केशवः ॥ १०२ ॥ हृदय कौस्तुभोद्भासि हरेः पुष्णातु वः श्रियम् । राधाप्रवेशरोधाय दत्तमुद्रमिव श्रिया ॥ १०३ ॥ देहि मत्कन्दुकं राधे परिधाननिगूहितम् । इति विस्रंसयन्नीवीं तस्याः कृष्णो मुदेऽस्तु नः ॥ १०४ ॥ चण्डचाणूरदोर्दण्डमण्डलीखण्डमण्डितम् । अव्याद्वो बालवेषस्य विष्णोर्गोपतनोर्वपुः ॥ १०५ ॥ मीमांसार्णवसोमं लसदर्कं तर्कपद्मस्य । वेदान्तविपिनसिंहं वन्दे गोविन्दसाभिधं ब्रह्म ॥ १०६ ॥ अवलोकितमनुमोदितमालिङ्गितमङ्गनाभिरनुरागे । अधिवृन्दावनकुञ्जं मरकतपुञ्जं नमस्यामः ॥ १०७ ॥ मकरीविरचनभङ्ग्या राधाकुचकलशपीडनव्यसनी । ऋजुमपि रेखां लुम्पन्यत्यवेषो हरिर्जयति ॥ १०८ ॥ कठिनतरदामवेष्टनलेखासंदेहदायिनो यस्य । राजन्ति वलिविभङ्गाः स पातु दामोदरो भवतः ॥ १०९ ॥ खिन्नोऽसि मुञ्च शैलं बिभृमो वयमिति वदत्सु शिथिलभुजः । भरभुग्नविनतबाहुषु गोपेषु हसन्हरिर्जयति ॥ ११० ॥ नीरं नवनीतं रिपुदिति पृष्टे यशोदया कृष्णः । इयदिति गुरुजनसंसदि करधृततरुणीपयोधरः पातु ॥ १११ ॥ राधामधुसूदनयोरनुदिनमुपचीयमानस्य । प्रणयतरोरिव कुसुमं मिथोऽवलोकस्मितं पायात् ॥ ११२ ॥ श्रुतिमपरे स्मृतिमपरे भारतमपरे भजन्तु भवभीताः । अहमिह नन्दं वन्दे यस्यालिन्दे परं ब्रह्म ॥ ११३ ॥ तत्र येन तथापि पश्यन्ति तद्गोपबालानाम् । लोचनयुगले यासामञ्जनमासीन्निरञ्जनं ब्रह्म ॥ ११४ ॥ मदमयमदमयपुरगं यमुनामवनीयं वीर्यधारी यः । मम रतिमदनविरहविनिहतमनसः स श्रियात्कृष्णः ॥ ११५ ॥ स्तनभरत जननीमुखाम्बुजं विलोक्य मन्दस्मितमुज्ज्वलाङ्गम् । स्पृशन्तमन्यं स्तनमङ्गुलीभिर्वन्दे यशोदाङ्कगतं मुकुन्दम् ॥ ११६ ॥ भुजप्रकाण्ड इवोर्ध्वगामी स पातु वः कंसरिपोः कृपाणः । यः पाञ्चजन्यप्रतिबिम्बभङ्ग्या धाराम्भसः फेनमिव व्यनक्ति ॥ ११७ ॥ विहाय पीयूषरसं मुनीश्वरा ममाङ्घ्रिराजीवरसं पिबन्ति किम् । इति स्वपादाम्बुजपानकौतुकी स गोपबालः श्रियमातनोतु वः ॥ ११८ ॥ विलिख्य सख्याः कुचकुम्भसीम्नि पत्रावलिन्यासमिषेण राधाम् । लीलारविन्देन तया सरोषं पायढिट कोऽप्यभिहन्यमानः ॥ ११९ ॥ स पातु वो यस्य हतावशेषास्तत्तुल्यवर्णाञ्जनरञ्जितेषु । लावण्ययुक्तेष्वपि वित्रसन्ति दैत्याः स्वकान्तानयनोत्पलेषु ॥ १२० ॥ कुञ्चिताधरपुटेन पूरयन्वंशिकां प्रचलदङ्गुलिक्रमम् । मोहयन्निखिलवामलोचनाः पातु कोऽपि नवनीरदच्छविः ॥ १२१ ॥ अतसीकुसुमोपमेयकान्तिर्यमुनातीरकदम्बमध्यवर्ती । नवगोपवधूविनोदशाली वनमाली वितनोतु मङ्गलं वः ॥ १२२ ॥ गायन्तीनां गोपसीमन्तिनीनां स्फीताकाङ्क्षामक्षिलोलम्बमालाम् । निश्वासवल्यामारम्वक्षारविन्दे धुन्वन्नव्याद्देवकीनन्दनो वः ॥ १२३ ॥ पुञ्जीभूतं प्रेम गोपाङ्गनानां मूर्तीभूतं भागधेयं यदूनाम् । एकीभूतं गुप्तवित्तं श्रुतीनां श्यामीभूतं ब्रह्म मे संनिधत्ताम् ॥ १२४ ॥ आनन्दमादधतमायतलोचनानामानीलमावलितकंधरमात्तरश्मि । आपादमामुकुटमाकलितामृतौघमाकारमाकलयतामुपमान्तरं न ॥ १२५ ॥ त्वां पातु नीलनलिनीदलदामकान्ते कृष्णस्य पाणिसरसीरुहकोशबन्धः । राधाकपोलमकरीलिखनेषु योऽस्य कर्णावतंसकमलं विपुलीचकार ॥ १२६ ॥ उत्फुल्लमानसरसीरुहचारुमध्यनिर्यन्मधुव्रतभरद्युतिहारिणीभिः । राधाविलोचनकटाक्षपरम्पराभिर्दृष्टो हरिस्तव सुखानि तनोतु कामम् ॥ १२७ ॥ गोवर्धनोद्धरणहृष्टसमस्तगोपनारीस्तुतिश्रवणलज्जितमानसस्य । स्मृत्वा वराहवपुरिन्दुकलाप्रकाशदंष्ट्रोद्धृतक्षिति हरेरवतु स्मितं वः ॥ १२८ ॥ अभिनवनवनीतप्रीतमाताम्रनेत्रं विकचनलिनलक्ष्मीस्पर्धि सानन्दवक्त्रम् । हृदयभवनमध्ये योगिभिर्ध्यानगम्यं नवगगनतमालश्यामलं कंचिदीडे ॥ १२९ ॥ अभिनवनवनीतस्निग्धमापीतदुग्धं दधिकणपरिदिग्धं मुग्धमङ्गं मुरारेः । दिशतु भुजगभृत्कच्छेदितापिच्छगुच्छच्छविनवशिखिपिच्छालाञ्छितं वाञ्छितं वः ॥ १३० ॥ पयस्तल्पोत्सङ्गे राधापयोधरमण्डले नवजलधरश्यामामात्मद्युतिं प्रतिबिम्बिताम् । असितसिचयभ्रान्त्या तन्वा त्वा मुहुर्मुहुरुत्क्षिपन्जयति जनितव्रीडाहासप्रियाहसितो हरिः ॥ १३१ ॥

१ अर्जुन- २ पूतनया मारणेन कृष्णा कीर्तिर्येन, पक्षे,-निधनेन, रौ कृष्णा कीर्तिर्येन येन ३ काकिव सर्पः, पक्षे,-शूद्र काक- ४ यशोदया मातृकृष्णो दत्तो यस्य, पक्षे,-यशसा दया चालंकृतमूर्तिर्यस्य ५ धारयाम

१ कृष्ण

ललितगमना नायो राजन्मनोजनितान्तभा सुरतिसदृशस्ता
सन्मुखयो भवानपि तद्वने। वनमुनमितो गेहादेको न
गच्छतु मा विनेत्यसकृदुदित॰ पुन पित्रा जयत्यनघो हरि
॥ १३२ ॥ देव पायात्पयसि विमले यामुने मज्जतीना याच-
न्तीनामनुनयपदैर्वञ्चितान्यशुकानि । लज्जालोलैरलसवलितै-
रुन्मिषत्पञ्चबाणैर्गोपस्त्रीणा नयनकुसुमैरञ्चित केशवो न
॥१३३॥ वृन्दारण्ये तपनतनयातीरवानीरकुञ्जे गुञ्जन्मञ्जुभ्रमर
पटलीकाकलीकेलिभाजि । आभीराणा मधुरमुरलीनादस-
मोहिताना मध्ये क्रीडन्नवतु नियत नन्दगोपालबाल ॥१३४॥
शिरश्छाया कृष्ण क्षणमकृत राधाचरणयोर्भुजावल्लिच्छाया
मियमपि तदीयप्रतिकृतौ । इति क्रीडाकोपे निभृतमुभयो-
रप्यनुनयप्रसादौ जीयास्तामपि गुरुसमक्ष स्थितनतो ॥१३५॥
अवेमव्यापाराकलनमेतुरीस्पर्शमचिरादनुन्मीलत्तन्तुप्रकरघट-
नायासमसकृत्। विषीदत्पाञ्चालीविपदपनयैकप्रणयिन पटाना
निर्माण पतंगपतिकेतोरवतु न ॥ १३६॥ कपोले पत्राली पुल-
किनि विधातु व्यवसितः स्वय श्रीराधाया॰ करकलितवर्तिर्म-
धुरिपु । अभूद्वक्रेन्दौ यन्निहितनयन कम्पितभुजस्तदेतत्सा-
मध्ये तदभिनवरूपस्य जयति ॥१३७॥ जयश्रीविन्यस्तैर्महित
इव मन्दारकुसुमै स्वय सिन्दूरेण द्विपरणमुदा मुद्रित इव ।
भुजापीडक्रीडाहतकुवलयापीडकरिण प्रकीर्णासृग्बिन्दुर्जयति
भुजदण्डो मुरजित ॥ १३८ ॥ सुपर्ण स्वर्णाद्रौ रचितम
णिरङ्के जलधिजामुखाम्भोजे भृङ्गो निगमविलसत्पञ्जरशुक ।
त्रिलोकीकस्तूरीतिलककमनीयो प्रजवधूविहारी श्रीकृष्णो
दिशतु भवता शर्म सततम् ॥ १३९ ॥ क यासि खलु
चौरिके प्रमुषित स्फुट दृश्यते द्वितीयमिह मामक वहसि
कन्दुक कञ्चुके । त्यजेति नवगोपिकाकुचयुग प्रमथ्नन्बलाल्ल-
सत्पुलकपञ्जरो जयति गोकुले केशव ॥ १४० ॥ मेघैर्मे-
दुरमम्बर वनभुव श्यामास्तमालद्रुमैर्नक्त भीरुरय त्वमेव
तदिम राधे गृह प्रापय । इत्थ नन्दनिदेशतश्चलितयो
प्रत्यध्वकुञ्जद्रुम राधामाधवयोर्जयन्ति यमुनाकूले रह केलय
॥ १४१ ॥ कौन्तेयस्य सहायता करुणया गत्वा विनीता-
त्मनो येनोल्लङ्घितसत्पथ कुरुपतिश्चक्रे कृतातीतिथि ।
त्रैलोक्यस्थितिसूत्रधारतिलको देव सदा सपदे साधूनामसु-
राधिनाथमथन स्ताद्देवकीनन्दन ॥ १४२ ॥ आताम्रे नयने
स्फुरन्कुचभर श्वासो न विश्राम्यति खेदाम्भ कणदन्तुर
तव मुख हेतुस्तु नो लक्ष्यते। धिङ्को वेद मन स्त्रिया
इति गिरा रुष्टा प्रिया मीषयस्तस्यास्तत्क्षणकातरेक्षणपरिस्पृष्टो
हरि पातु व ॥ १४३ ॥ ससक्तानिव पातुमौपनिषदव्या-
हारमाध्वीरसानुन्माष्टुं व्रजसुन्दरीकुचतटीपाटीररेणूनिव ।
उन्मील मुरलीनिनादबहुलामोदोपसीदद्भवीजिह्वालीढमलीक-
बल्लवशिशो पादाम्बुज पातु व ॥ १४४ ॥ कृष्णो गोरस-
चौर्यमम्ब कुरुते किं कृष्ण मात सुरापान न प्रकरोमि राम
किमिद नाह परस्त्रीरत । कि गोविन्द वदत्यसौ हलधरो
मिथ्येति ता व्याहरन्गोपीगोपकदम्बक विहसय मुग्धो मुकु
न्दोऽव्यतु ॥ १४५ ॥ मातस्तर्णकरक्षणाय यमुनाकच्छ
न गच्छाम्यह कस्माद्धत्स पिनष्टि पीवरकुचद्वन्द्वेन
गोपीजन । भ्रूसज्ञाविनिवारितोऽपि बहुशो जल्पन्यशो-
दाग्रतो गोपीपाणिसरोजमुद्रितमुखो गोपीपति पातु व॰
॥ १४६ ॥ कासि त्व वद चौर्यकारिणि कुत कस्त्व
पुरो यामिक किं नूपे मुषितौ सुवर्णकलशौ भूपस्य केन
त्वया । कुत्र स्त प्रकटौ तवाञ्चलतटे कुत्रेति तत्पश्यता-
मित्युक्ते धृतबल्लवीकुचयुगस्त्वा पातु पीताम्बर ॥ १४७ ॥
कृष्ण त्व पठ किं पठामि ननु रे शास्त्र किमु ज्ञायते तत्त्व
कस्य विभो स कश्चिद्भुवनाधीशश्च तेनापि किम् । ज्ञान
भक्तिरथो विरक्तिरनया कि मुक्तिरेवास्तु ते दध्यादीनि
भजामि मातुरुदित वाक्य हरे पातु व ॥ १४८ ॥ कृष्ण
त्व नवयौवनोऽसि चपला प्रायेण गोपाङ्गना कसो भूपति-
रब्जनालमृदुलग्रीवा वय गोदुह । तद्याचेऽञ्जलिना भवन्त-
मधुना वृन्दावन मद्विना मा यासीरिति नन्दगोपवचसा
नम्रो हरि पातु व ॥ १४९ ॥ कस्त्व कृष्णमवेहि मा
किमिह ते मन्मन्दिराशङ्कया युक्त तन्नवनीतभाजनपुटे
न्यस्त किमर्थे कर । कर्तु तत्र पिपीलिकापनयन सुप्ता
किमुद्बोधिता बाला वत्सगतिं विवेक्तुमिति सजल्पन्हरि पातु
व ॥ १५० ॥ स्वामी मुग्धतरो वन घनमिद बालाहमेका-
किनी क्षोणीमावृणुते तमालमलिनच्छाया तम सहतिः ।
तन्मे सुन्दर कृष्ण मुञ्च सहसा वर्त्मेति गोप्या गिर श्रुत्वा

१ गोपीपक्षे,-ललित गमन यासा ता, कृष्णपक्षे ललिते गे गाने मनो यस्य स २ स्त्रिय, पक्षे,-नास्त्यार्य श्रेष्ठो यस्मात्स ३ राजता मनोजेन मदनेन नितान्ता भा कान्तिर्यासा ता, पक्षे,-राज मनोजनि' शोभमानमदनस्ता तो म्लानो यस्यास्तादृशी भा यस्य स ४ शोभायमानया रत्या कामपत्न्या सदृश, पक्षे,-सुष्ठु रतौ रमणे योग्य ५ सन्ति शोभनानि मुखान्याननानि यासा ता, पक्षे,-सत्सु प्रशस्तेषु बैरिचतुरेषु मुख्य ६ स्वच्छे ७ स्नान कुर्वतीनाम् ८ वेमा वस्त्रव्यूतिदण्डस्तद्व्यापाररहितम् ९ तुरी तन्तुवायाना यन्त्रविशेष, तत्स्पर्श विना १० पतगा पक्षिणस्तेषा पतिर्गरुड स केतुर्ध्वज यस्य कृष्णस्येत्यर्थ ११ विक्षिप्ते १२ पूजित १३ चिनित १४ रक्तबिन्दु १५ व्याप्तमित्यर्थ- १६ रात्रौ

१ एका तक्रीडा २ युधिष्ठिरस्य ३ मारित- ४ कृपबाल। ५ नगररक्षक

ता परिरभ्य सन्मथकृच्छ्रसक्तो हरि पातु व ॥ १५१ ॥ मार किं यदुनाथ देहि चंपक किं तेन पातु पयस्तचास्त्यच कन्गालि तन्निशि निशा का याघकारोदये । आमील्याक्षि युग निशाप्युपगता देहीति मातु पुनर्वक्षोजाम्बरकर्षणोद्यत-कर कृष्ण स पुष्णातु न ॥ १५२ ॥ अर्धोन्मीलितलोचनस पिनन पर्यासमेक स्तन सद्य प्रस्नुतदुग्धदिग्धमपर हस्तेन समार्जन । मात्रा चाङ्गुलिलालितस्य चिबुके स्मेरायमाणे मुखे विष्णो क्षीरकणाम्बुधामधवला दन्तद्युति पातु व ॥ १५३ ॥ गच्छाम्यच्युत दर्शनेन भवत किं तृप्तिरुत्पद्यते किं त्वेव विजनस्थयोर्हतजन समाधयत्यन्यथा । इत्यामन्त्रणभङ्गि-सूचितवृथावस्थानखेदालसामाश्लिष्य पुलकाङ्कुराञ्चिततनुर्गोपी हरि पातु व ॥ १५४ ॥ रामो नाम बभूव हु तदबला सीतेति हु तो पितुर्वाचा पञ्चवटीवने निवसतस्तामाहरद्रावण । कृष्णेनेति पुरातनीं निजकथामाकर्ण्य मात्रेरिता सौमित्रे क्व धनुर्धनुरिति प्रोक्ता गिर पातु व ॥ १५५ ॥ कोऽय द्वारि हरि प्रयाह्युपवन शाखामृगस्यात्र किं कृष्णोऽह दयिते बिभेमि सुतरा कृष्णादह वानरात् । राधेऽह मधुसूदनो व्रज लता तामेव पुष्पान्वितामित्थ निर्वचनीकृतो दयितया ह्रीणो हरि पातु व ॥ १५६ ॥ पीठे पीठनिषण्णबालकगले तिष्ठन्स गोपालको यन्त्रान्त स्थितदुग्धभाण्डमतराभियान्छाद्य घण्टारवम् । वक्त्रोपान्तकृताञ्जलि कृतशिर कम्प पिबन्य पय पायादागतगोपिकानयनयोर्गण्डूषफूत्कारकृत् ॥ १५७ ॥ पद्मे लनयन स्मरामि सतत भावो भवत्कु तले नीले मुह्यति किं करोमि महिते क्रीतोऽस्मि ते विभ्रमे । इत्युत्स्वप्नवचो निशम्य सरुषा निर्भर्त्सितो राधया कृष्णस्तत्परमेव तमपदि-श ञ्चोदावित पातु व ॥ १५८ ॥ दृष्ट्या केनापि गोरेणुग-हृतया[12] किंचिन्न दृष्ट मया तेनात्र स्खलितास्मि नाथ[13] पतिता किं नाम नालम्बसे । एकस्त्व विषमेषु[14] खिन्नमनसा सर्वाबलाना गतिर्गोप्यैव गदित सलेशमवताद्गोष्ठे हरिर्वश्चिरम् ॥ १५९ ॥ येन भाग्यवती तवोरसि मणी प्रेष्ठेऽमरेण विना कृत्वाम्भा

प्रथम विना क्व सहजो वर्णो भवेत्तादृश । क्षीरूप कथमस्य लिङ्गनियमा पृच्छामि बध्वाकृतिं मुग्धे त्वत्प्रतिबिम्बमित्यपल-पन्राधा हरि पातु व ॥ १६० ॥ या दृष्ट्वा यमुना पिपासु रनिश व्यूहो गवा गाहते विद्युत्वानिति नीलकण्ठनिवहो या द्रष्टुमुत्कण्ठते । उत्तसाय तमालपल्लवमिति च्छिन्दन्ति या गोपिका कान्ति कालियशासनस्य वपुष सा पावनी पातु व ॥ १६१ ॥ श्रीमद्गोपवधूसहस्रपरिष्वङ्गेषु तुङ्गस्तन-व्यामर्दाङ्गलितेऽपि चन्दनरजस्यङ्गे वहन्सौरभम् । कश्चिज्जागरजातरागनयनद्वन्द्व प्रभाते श्रिय बिभ्रत्कामपि वेणुनाद-रसिको जाराग्रणी पातु व ॥ १६२ ॥ कण्ठालिङ्गनमङ्गल घनकुचाभोगोपभोगोत्सव श्रोणीसङ्गमसौभग च सतत मद्भेयसीना पुर । प्राप्तु कोऽयमितीर्ष्ययेव यमुनाकूले बलाच्चय गोपीनामहरद्दुकूलनिचय कृष्ण स पुष्णातु न ॥ १६३ ॥ कृष्णेनाम्ब गतेन रन्तुमसकृन्मृद्भक्षिता स्वेच्छया सत्य कृष्ण क एवमाह मुसली मिथ्याम्ब पश्याननम् । व्यादेहीति विकासिते च वदने दृष्ट्वा समस्त जगन्माता यस्य जगाम विस्मयपद पायात्स व श्रीपति ॥ १६४ ॥ अम्ब भ्राम्यसि तिष्ठ गोरसमह मथ्नामि मन्थानक प्रालम्ब्य स्थितमीश्वर सस्मर दीनाननो वासुकि । मासूय कमलालया सुर-गण सानन्दमुपह्वय रुद्धु प्रैक्षत य स योऽस्तु शिवदो गोपालबालो हरि ॥ १६५ ॥ कालिन्द्या पुलिनेषु केलि-कुपितामुत्सृज्य रासे रस गच्छन्तीमनुगच्छतोऽश्रुकलुषा कस-द्विषो राधिकाम् । तत्पादप्रतिमानिवेशितपदस्योद्भूतरोमोद्गते-रक्षुण्णोऽनुनय प्रसन्नदयितादृष्टस्य पुष्णातु व ॥ १६६ ॥ कस ध्वसयते सुर तिरयते हस तथा हिंसते बाण क्षीणयते बक लघयते पौण्ड्र तथा लुम्पते । भौम क्षामयते बलाद्बल-भिदो दर्प पराकुर्वते क्लिष्ट शिष्टगण प्रणम्रमवते कृष्णाय तुभ्य नम ॥ १६७ ॥ रासोल्लासभरेण विभ्रमभृतामाभीर-वामभ्रुवामभ्यर्णे परिरभ्य निर्भरमुर प्रेमान्धया राधया । साधु त्वद्वदन सुधामयमिति व्याहृत्य गीतस्तुतिव्याजादुद्भट-चुम्बित स्मितमनोहारी हरि पातु व ॥ १६८ ॥ साकूत-स्मितमाकुलाकुलगलद्धम्मिल्लमुल्लासितभ्रूवल्लीकमलीकदर्शित-भुजामूलार्धदृष्टस्तनम् । गोपीना निभृत निरीक्ष्य ललित काचिच्चिर चिन्तयन्नन्तर्मुग्धमनोहरो हरतु व

१ पानपात्रम् २ दक्षन्नगतयो ३ दशना ४ यथा माता रघुवंशकथानक पुरातन कथ कथयति, तथा यशोदापि राम इति कश्चिज्जनो नीतिमान् अभू तत्कथा कृष्णोऽपि हुंकार ददाति ५ वानर, पाठे०-कृष्ण ६ कृष्णनामा पाठ०-कृष्णनामा ७ भ्रमर, पाठ०-मधुसूदननामा ८ मन्मथजातो दन्तक्षत, विकार इति प्रसिद्ध ९ हे रम्भे पाठ०-अयस्पृष्टे १० पूर्णे ११ गोपी स्वपि दो तान अन्यान्कन्दनकथाप्रमथा, पाठ०-भ्रष्टा पराभवेभूति [illegible] १२ गुरुगुरुम् पाठ०-समविषमम् १३ पतितम् पाठ०-पतनप्रसाद् १४ विषमेषु पञ्चशरत्वेन विषमबाणाम्, पाठ०-विषमेषु संकटेषु विषमवृत्त १५ स्त्रीणाम् पाठ०-वनितानाम् १६ मधुवनम् १७ गोपालानाम् १८ अपराधी इति हरि, रमणीहृदये-

१ कन्दर्प २ विकासय ३ समुद्रमथने दम्भूतस्य मम प्रकारस्तु पत भवता प्रश्न आगत इति भावेन धोप ४ मम सदृशी काचिदुत्पत्स्यतीत्यप्युक्तया ५ अमृतप्राप्तिमविष्यतीति धिया ६ विरूपकेशो भविष्यतीति बुध्या ७ रागम् ८ शङ्करा ९ गोपिकानाम् १० समीरम् ११ प्रकटम् १२ कृष्णे तृणा- १३ तृण्य भादिनिमित्तेनेत्यर्थ १४ गोप्यभावम्

क्लेश नैन केशव ॥ १६९ ॥ तिर्यक्कण्ठविलोलमौलितरलोत्तंसस्य वशोऽधरप्रीतस्याङ्गुतावधानललनालक्षैर्न संलक्षिता । समुग्ध मधुसूदनस्य मधुरे राधामुखेन्दौ सुधासुस्यन्द पल्लविताश्चिर ददतु व क्षेमं कटाक्षोर्मय ॥ १७० ॥ पृथिव्याकुलगोकुलार्वनरसादुद्धृत्य गोवर्धनं बिभ्रद्वल्लवनल्लभाभिरधिकानन्दाच्चिर चुम्बित । कन्दर्पेण तदर्पिताधरतटीसिन्दूरमुद्राङ्कितो बाहुर्गोपतनोस्तनोतु भवतां श्रेयांसि कंसद्विष ॥ १७१ ॥ राधामुग्धमुखारविन्दमधुपस्त्रैलोक्यमौलिस्थलीनेपथ्योचितनीलरत्नमवनीभारावतारक्षम । स्वच्छन्दव्रजसुन्दरीजनमनस्तोषप्रदोषाश्चिर कंसध्वंसनधूमकेतुरवतु त्वा देवकीनन्दन ॥ १७२ ॥ किं निश्राम्यसि कृष्ण भोगिभवने भाण्डीरभूमीरुहि भ्रातर्यामि न दृष्टिगोचरमित सानन्दनन्दास्पदम् । राधाया वचन तदध्वगमुखान्नन्दान्तिके गोपतो गोविन्दस्य जयन्ति सायमतिथिप्राशस्त्यगर्भा गिर ॥ १७३ ॥ सान्द्रानन्दपुरंदरादिदिविषद्वृन्दैरमन्दादरादानम्रैर्मुकुटेन्द्रनीलमणिभि सदर्शितेन्दीवरम् । स्वच्छन्द मकरन्दसुन्दरगलन्मन्दाकिनीमेदुर श्रीगोविन्दपदारविन्दमशुभस्कन्दाय वन्दामहे ॥ १७४ ॥ प्रातर्नीलनिचोलमच्युतमुर सवीतपीताशुक राधायाश्चकित विलोक्य हसति स्वैरं सखीमण्डले । व्रीडाचञ्चलमञ्चल नयनयोराधाय राधानने स्वादुस्मेरमुखोऽयमस्तु जगदानन्दाय नन्दात्मज ॥ १७५ ॥ प्रीतिं वस्तनुता हरि कुवलयापीडेन सार्धं रणे राधापीनपयोधरस्मरणकृत्कुम्भेन सभेदवान् । यत्र विस्मृति मीलति क्षणमपि क्षिप्र तदालोकनाद्व्यामोहेन जितं जितं जितमभूद्व्योलोलकोलाहल ॥ १७६ ॥ त्वामप्राप्य मयि स्वयवरपरा क्षीरोदतीरोदरे शङ्के सुन्दरि कालकूटमपिब मूढो मृडानीपति । इत्थ पूर्वकथाभिरन्यमनसो निक्षिप्य वासोऽञ्चल राधाया स्तनकोरकोपरिलसन्नेत्रो हरि पातु व ॥ १७७ ॥ यामासस्थलचुम्बिकुण्डलरचा जातोत्तरीयच्छविं वशीगीतिमयत्रिभङ्गवपुष भ्रूलाससलीलापरम् । किंचित्स्रस्तशिखण्डशेखरमतिस्निग्धालिनीलालक राधादिप्रमदाशतावृतमह वन्दे किशोराकृतिम् ॥ १७८ ॥ अन्तर्मोहनमौलिघूर्णनचलन्मन्दारस्रंसन स्तब्धाकर्षणदृष्टिहर्षणमहामन्त्र कुरङ्गीदृशाम् । दृप्यद्दानवदूयमानदिविषद्दुर्वारदु खापदा भ्रश कंसरिपोर्व्यपोहयतु वोऽश्रेयासि वशीरव ॥ १७९ ॥ मौलौ केकिशिखण्डिनी मधुरिमाधाराधरे वशिनी पीनासे वनमालिनी हृदि लसत्कारुण्यकल्लोलिनी । श्रोण्या पीतदुकूलिनी चरणयोर्व्यत्यस्तविन्यासिनी लीला वाचन मोहिनी विजयते वृन्दावनावासिनी ॥ १८० ॥ मालाबर्हमनोज्ञकुन्तलभरा वन्यप्रसूनोक्षिता शैलेयागुरुसक्तचित्रतिलका शश्वन्मनोहारिणीम् । लीलावेणुरवामृतैकरसिका लावण्यलक्ष्मीमयीं बाला बालतमालनीलवपुष वन्दे परा देवताम् ॥ १८१ ॥ अमालम्बितवामकुण्डलधर मन्दोन्नतभ्रूलत किंचित्कुञ्चितकोमलाधरपुट साचिप्रसारीक्षणम् । आलोलाङ्गुलिपल्लवैर्मुरलिकामापूरयन्त मुदा मूले कल्पतरोस्त्रिभङ्गललित ध्याये जगन्मोहनम् ॥ १८२ ॥ कस्तूरीतिलक ललाटपटले वक्ष स्थले कौस्तुभं नासाग्रे नवमौक्तिक करतले वेणु करे कङ्कणम् । सर्वाङ्गे हरिचन्दन सुनिमल कण्ठे च मुक्तावली गोपस्त्रीपरिवेष्टितो विजयते गोपालचूडामणि ॥ १८३ ॥ कालिन्दीपुलिनोदरेषु मुसली यावद्गत क्रीडितु तावत्कर्बुरिकापय पिब हरे वर्धिष्यते ते शिखा । इत्थ बालतया प्रतारणपरा श्रुत्वा यशोदागिर पायाद्व स्वशिखा स्पृशन्प्रमुदित क्षीरेऽर्धपीते हरि ॥ १८४ ॥ आनन्देन यशोदया समदन गोपाङ्गनाभिश्चिर साशङ्क बलविद्विषा सकुसुम सिद्धै पृथिव्याकुलम् । सेर्ष्यं गोपकुमारकै सकरुण पौरै सुरै सस्मित यो दृष्ट स पुनातु वो मधुरिपु प्रोत्क्षिप्तगोवर्धन ॥ १८५ ॥ राधामोहनमन्दिर जिगमिषोश्चन्द्रावलीमन्दिराद्राधे क्षेममिति प्रियस्य वचन श्रुत्वाह चन्द्रावली । क्षेम कस तत प्रिय प्रकुपित कस क्व दृष्टस्त्वया राधा केति तयो प्रसन्नमनसोर्हासोद्गम पातु व ॥ १८६ ॥ दृष्ट क्वापि स केशवो व्रजवधूमादाय काचिद्गत सर्वा एव हि वञ्चिता खलु वय सोऽन्वेषणीयो यदि । द्वे द्वे गच्छत इत्युदीर्य सहसा राधा गृहीत्वा करे गोपीवेषधरो निकुञ्जभवन प्राप्तो हरि पातु व ॥ १८७ ॥ किं युक्त बत मामनन्यमनस वक्ष स्थलस्थायिनीं भक्तामप्यवधूय कर्तुमधुना कान्तासहस्र तव । इत्युक्त्वा फणभृत्फणामणिगता स्वामेव मत्वा तनु निद्राच्छेदकर हरेरवतु वो लक्ष्म्या विलक्षस्मितम् ॥ १८८ ॥ समासादितदर्शनामनुनय प्राणेश्वरीमादरादस्तेऽस्मिन्नवितैरपाङ्गवलितैर्यद्बोधितोऽप्यश्रमि । प्रत्याख्यस्त्वमतो मया ननु हरे वोऽय नमव्यत्यय पातु त्वा व्रजयोषितेत्यभिहित लज्जाकर

१ तरुण २ अभ्यस्तम् ३ किंचिच्चलन यथा स्यात्तथा ४ रक्षणम् ५ अनुराग- ६ नीलत्वादधरपानकर्तृत्वाच्च ७ अलकार ८ रात्रिमुखे हि नार्थस्तुष्यतीति भाव- ९ भोगी सर्प तस्य भवने, पक्षे,-भोगिन शृङ्गारिणो विलासगृहे १० भाण्डीरनाम्नि वटवृक्षे ११ संगोपन कुर्वत १२ संदर्शित इन्दीवरस्य नीलोत्पलस्य भ्रमो यत्र १३ नाशाय १४ वक्षम् १५ परिधानीकृतम् १६ कटाक्ष- १७ धावने १८ मृते सति १९ चञ्चल- २० साधु साध्विति शिरःकम्पनम् २१ गुम्फितम्

१ अनिद्धोरिलघे- २ गौरीतीर्थे, बधुवर्ग द्वा-

शार्ङ्गिण ॥ १८९ ॥ अलिन्दुकुञ्जे निनापि प्रचलति पवना-द्वर्तते कोऽपि नूनं पश्याम किं न गवेत्यनुसरति गणे मीनमतिर्लसत्राणाम् । तस्मिन्राधासखो च सुमयतु निल्स-हीन्या केटभारिर्यातन्वानो मृगारिध्वनलघुरघुराराव रौद्रानि नादान् ॥ १९० ॥ अङ्गुल्या कः कपाट प्रहरति कुटिले माधव किं वसन्तो नो चक्री किं कुलालो नहि धरणिधर किं द्विजिह्व फणीन्द्र । नाहं घोराहिमर्दी किमुत खगपति-र्नो हरि किं कपीन्द्र इत्येवं सत्यभामाप्रतिवचनजित पातु वश्चक्रपाणि ॥ १९१ ॥ वृन्दारण्ये चरन्तीं निसुरपि सततं भूर्भुवःस्व सृजन्तीं मदोद्भूताप्यनादि शिशुरपि निगमैरञ्जिता वीक्षितापि । विश्वैरावन्द्यमन्दमदमलमहा-म्भोदसच्छायकाया माया पायादपायादविहितमहिमा कापि पैताम्बरी वः ॥ १९२ ॥ नामोदस्ताखिलामो दमनियमयुजा च प्रकामोदवाहस्यामो दर्पाढ्यधामोदयमिलितयशोधारया मोदते च । यामोदन्यासदामोदरतरलदृशा दत्तरामोदयो च श्यामोद श्रीलग्नामो दन्यतु दुरितं सोऽत्र दामोदरो वः ॥ १९३ ॥ मत्ते दैत्येन्द्रकल्पं शिशुरखिलजनैः पुष्पचापो-ऽङ्गनाभिर्गोपैस्तु प्राकृतात्मा दिवि कुलिशभृता विश्वकायोऽप्रमेय । क्रुद्धः कसेन कालो भयचकितदृशा योगिभिर्ध्येयमूर्तिर्दृष्टो रङ्गावतारे हरिरमरजनानन्दकृत्पातु युष्मान् ॥ १९४ ॥

बलभद्र

निष्पात्यानु हिमांशुमण्डलमथ पीत्वा तदन्तःसुधा कृत्वैव धिपत्र हलमिति हलपानाय कौतूहलात् । भो देव द्विजराजि माहशि सुरासक्तोऽपि न श्रेयसे मा मुञ्चेति तदर्थितो हलधर पायादपायाज्जगत् ॥ १९५ ॥ प्रेमोन्मादितरेवतीसुरगता मासाद्य कादम्बरीमुन्मत्त क्वचिदुत्पतत्क्वचिदपि भ्राम्यत्क्वचि-त्प्रस्खलत् । रक्तापाङ्गमधीरलाङ्गलमलिस्थामाम्बराडम्बर क्रमेण न वनीकरोतु सकलं पाकाभिरामं महः ॥ १९६ ॥ उष्णालु क्वचिदम्बुधामनि मनाङ् निद्रालु शीतानिले हाटानो गृहयालु सुन्दसमुत्कण्ठालु जायासुखम् । नित्यं निष्प तयालु तिर्यगवनीदम्यारायालु क्षण गीतेभ्य स्पृहयालु धाम धवलं दीने दयालु श्रिय ॥ १९७ ॥

रुक्मिणी

शय्यारोपितनु सुदर्शनरं सर्वाङ्गलीलाजितत्रैलोक्या चरणारविन्दललितेनाक्रान्तलोको हरि । बिभ्राणा मुखमिन्दु-सुन्दररुच चन्द्रात्मचक्षुर्दधन्स्थाने या स्वतनोरपश्यदधिका सा रुक्मिणी वोऽवतात् ॥ १९८ ॥

राधा

राधा पुनातु जगदच्युतदत्तचित्ता मन्थानमाकलयती दधिरिक्तपात्रे । यस्या स्तनस्तबकचञ्चुकलोलदृष्टिर्देवोऽपि दोहनधिया वृषभ दुदोह ॥ १९९ ॥ सुधाधाम्न कान्ति-स्तव वदनपङ्केरुहगुणैर्जितेव म्लानत्व व्रजति सहसा प्राण-दयिते । वदत्येव कान्ते दिवसविरहातङ्कचकिता तदङ्के सलग्ना तव दिशतु राधा प्रियशतम् ॥ २०० ॥

नन्दक

शान्दा मुद यच्छतु नन्दको व सोल्लासलक्ष्मीप्रतिबिम्ब-गर्भ । कुर्वन्नजस्र यमुनाप्रवाहसलीलराधास्मरण मुरारे ॥ २०१ ॥

वेणु

झेङ्कार स्मरकार्मुकस्य सुरतक्रीडापिकीनां रवो झङ्कारो रतिमञ्जरीमधुलिहां लीलाचकोरीध्वनि । तन्व्या कञ्चुलिकापसारणभुजाक्षेपस्खलत्कङ्कणक्वाण प्रेम तनोतु वो नववयोलास्याय वेणुस्वन ॥ २०२ ॥

बुद्ध

षट्चक्रे क्रमेमेभावनापरिगत हृत्पद्ममध्यस्थित सप्रश्यञ्छिवरूपिण लयवशादात्मानमभ्यागित । युष्माक मधुसूदनो भुवनपूर्णपुरी स भूयान्मुदे यस्तिष्ठत्कमलासने कृततरचिर्युद्धैकलिङ्गाकृति ॥ २०३ ॥ रेतोरक्तमयान्यमूनि मलिना विण्मूत्रपूर्णोदराण्यालोक्यैव कलेवराणि विगलत्ती-यार्द्ररूपाणि च । मायाजालैर्नियन्त्रितानि घृणया नो मील-यत्यक्षिणी निर्व्याजप्रणिधाननिश्चलमतिर्बुद्धः स बुद्धोऽस्तु व ॥ २०४ ॥ ध्यानव्याजमुपेत्य चिन्तयसि कामुन्मील्य चक्षु क्षण पश्यानङ्गशरातुर जनमिम त्रातापि नो रक्षसि । मिथ्याकारुणिकोऽसि निर्घृणतरस्त्वत्त कुतोऽन्य पुमान्क-श्च मारवधूभिरित्यभिहितो बुद्धो जिन पातु व ॥ २०५ ॥ आबाहृद्गतमण्डलाग्ररुचय सनद्धवक्ष स्थला सोष्मायो भगिनो विपक्षहृदयप्रोन्माथिन कर्कशा । उत्सृष्टाम्बरदृष्ट-निग्रहभरा यस्य स्मरामरा योधा वारवधूस्तनाश्च न ददु क्षोभ स वोऽव्याज्जिन ॥ २०६ ॥ पद्भ्यां पद्मासनं यो नयनयुगमिद न्यस्य नासाग्रदेशे धृत्वा मूर्तौ च शान्तौ समरसमिलितौ चन्द्रसूर्याख्यवातौ । पश्यन्नन्तर्विशुद्ध

१ हारम् २ हर्म्याग्रे ; पञ्चे.-म्रस व- ३ चक्रपाणे, पञ्चे.-कुण्डल- ४ त्रिषु ; ५,१.-कौ- ५ कृष्णपद्ये.-परि श्रवि. गान्धर्वे-परि छं- ६ मद- ७ विषु ; पञ्च.-भागर ८ हलपानपात्र ९ कन्दैर्न प्राप्ति-

१ दृष्ट २ मूलाधारस्वाधिष्ठानमणिपूरमनाहतविशुद्धिका ख्यानि षट् चक्राणि ३ परिपाटी ४ वासना ५ ध्यातम् ६ चिदैकरूपपदाय ७ शिव- ८ 'बद्धाया मध्यभागे तु संक्षेपो यत्र जानुना । पद्मासनमिति प्रोक्तं तदासनविपर्यये.' ९ हानी- १० ध्यानम् ११ संसारिणाम् १२ भक्ति १३ चेतसमाधिना १४ शरीरे

किमपि च परम ज्योतिराकारहीन सौख्याम्भोधौ निमग्न स दिशतु भवता ज्ञानबोध बुधोऽयम् ॥ २०७ ॥ कामेनाकृष्य चाप हृतपटुपटह वल्गुभिर्मारवीरैर्भ्रूभङ्गोत्क्षेपजृम्भाक्षितललितदृशा दिव्यनारीजनेन । सिद्धै प्रह्वोत्तमाङ्गै पुलकितवपुषा निस्मयाद्वासवेन ध्यायन्यो योगपीठादचलित इति व पातु दृष्टो मुनीन्द्र ॥ २०८ ॥ किं स्वाद्वास्वान्न मानोरमृतघनरससस्यन्दिन सन्ति पादा किं वा राकाशशाङ्को नहि तुहिनरुचि कुत्रचिन्निष्कलङ्क । साक्षाच्चिन्तामणि किं विपुलफलमणे सौकुमार्ये कुतस्त्य सदेहान्मुग्धधीमि प्रथममिति मुने पातु दृष्ट वपुर्व ॥ २०९ ॥

कल्कि

उद्यत्करकरवाल शकतिमिरध्वसने महानिपुण । कल्किहरिर्व पायादपायत कलिनिशान्तोत्थ ॥ २१० ॥ यवनीनयनाम्बुधोरणीभिर्धरिणीनामपनीय तापवह्निम् । सुकृतद्रुमसेकमाचरन्त धृतकल्क प्रणमामि निर्विकल्पम् ॥ २११ ॥ प्रेङ्खद्वाजितरगदुन्मदगजमाहमगल्म भटव्यावल्गत्स्फुटपुण्डरीकनिलय डिण्डीरपिण्डावलिम् । म्लेच्छानीकमहार्णव सुविपुल सङ्ग्रामकल्पाम्बुधौ यश्चौर्वामिरिवामनर्दयतु व कल्पानि कल्की हरि ॥ २१२ ॥

सूर्य:

खण्डितानेककौलिमञ्जुरञ्जनपण्डिता । मण्डिताखिलदिक्प्रान्ताश्चण्डांशो पान्तु भानव ॥ १ ॥ शुकतुण्डच्छवि सवितुश्चण्डरुचे पुण्डरीकवनबन्धो । मण्डलमुदित वन्दे कुण्डलमाखण्डलाशाया ॥ २ ॥ अतिनिततगगनसरणिप्रसरणपरिमुक्तविश्रमानन्द । मरुदुल्लासितसौरभकमलाकरहासकृद्रविर्जयति ॥ ३ ॥ प्राचीकुङ्कुमतिलक पूर्वाचलरोहणैकमाणिक्यम् । त्रिभुवनगृहैकदीप वन्दे लोकैकलोचन देवम् ॥ ४ ॥ कटुभिरपि कठोरचक्रनाकोल्करविरहज्वरशान्तिशीतवीर्यै । तिमिरहतमय महोभिरञ्जयति जगत्त्रयनौघमुष्णभानु ॥ ५ ॥ यद्बिम्बमम्बरमणेर्यदपा प्रसूतिर्नक्त निषिञ्चति यदग्निशिखासु भास । ज्योत्स्ना निशासु हिमधाम्नि च यन्मयूखा पूषा पुराणपुरुष स नमोऽस्तु तस्मै ॥ ६ ॥ यो रक्ततामतितरामतुल दधानो दिक्प्रौढदारपरिभोहनवासवास । योषिद्बुधीपतिविडम्बनभृत्स शश्वत्पायादपायसमुदायहरो रविर्न ॥ ७ ॥ ब्रह्माण्डसपुटकले वरमध्यवर्ति चैतन्यपिण्डमिव मण्डलमस्ति यस्य । आलोकितोऽपि दुरितानि निहन्ति यस्य मार्तण्डमादिपुरुष प्रणमामि नित्यम् ॥ ८ ॥ सिन्दूरस्पृहया स्पृशन्ति करिणा कुम्भस्थमाधोरणा भिल्ली पल्लवशङ्कया विचिनुते सान्द्रद्रुमा द्रोणिषु । कान्ता कुङ्कुमशङ्कया करतले मृद्नन्ति लग्न च यत्तत्तेज प्रथमोद्भव भ्रमकर सौर चिर पातु व ॥ ९ ॥ एकस्मिन्नयने भृश तपति य काले स दाहक्रमो येनातन्यत यत्प्रकाशसमयेनैषा पद दुर्लभम् । सा व्योमावयवस्य यन्न विदिता लोके गति शाश्वती श्रीसूर्ये सुरसेवितोऽपि हि महादेव स नस्त्रायताम् ॥ १० ॥ जम्भारातीभकुम्भोद्भवमिव दधत सान्द्रसिन्दूररेणु रक्तै सिक्ता इवौघैरुदयगिरितटीधातुधाराद्रवस्य । आयान्त्या तुल्यकाल कमलवनरुचेवारुणा वो विभूत्यै भूयासुर्भासयन्तो भुवनमभिनवा भानवो भानवीया ॥ ११ ॥ भक्तिप्रह्वाय दातु मुकुलपुटकुटीकोटरक्रोडलीना लक्ष्मीमाक्रष्टुकामा इव कमलवनोद्घाटन कुर्वते ये । कालाकारान्धकाराननपतितजगत्साध्वसध्वसकल्या कल्याण व क्रियासु किसलयरुचयस्ते करा भास्करस्य ॥ १२ ॥ साटोपव्योमहट्टोषितरजनियणिङ्नायकोन्मुक्ततारा मुक्ताहारापहारात्तरलखगरवप्रोत्थिताकीर्तिशान्त्यै । कर्षन्नम्भोजकुम्भोदरकुहरमहिर्निसरत्षट्पदालीकालव्याली करेणाकलयतु दिनकृत्कल्मषोन्मूलन व ॥ १३ ॥ चक्री चक्रारपङ्क्ति हरिरपि च हरीन्धूर्जटिर्धूर्ध्वजान्तानक्ष नक्षत्रनाथोऽरुणमपि वरुण कूबराग्र कुबेर । रह सङ्घ सुराणा जगदुपकृतये नित्ययुक्तस्य यस्य स्तौति प्रीतिप्रसन्नोऽन्वहमहिमरुचे सोऽवतात्स्यन्दनो व ॥ १४ ॥ किं छत्र किं नु रत्न तिलकमुत तथा कुण्डल कौस्तुभो वा चक्र वा वारिज वेत्यमरमुनतिभिर्यद्बलिद्विद्विदेहे । ऊर्ध्वे मौलौ ललाटे श्रवसि हृदि करे नाभिदेशे च दृष्ट पायात्तद्वोऽर्कबिम्ब च दनुजरिपुर्वर्धमान क्रमेण ॥ १५ ॥ शीर्णघ्राणाङ्घ्रिपाणीन्व्रणिभिरपघनैर्घर्घराव्यक्तघोषान्दीर्घाघ्रातानघौघै पुनरपि घटयत्येक उल्लाघयन्य । घर्मांशोस्तस्य वोऽन्तर्द्विगुणघनघृणानिघ्ननिर्विघ्नवृत्तेर्दत्तार्घा सिद्धसघैर्विदधतु घृणय शीघ्रमहोनिघातम् ॥ १६ ॥

किरणा

करजालमपूर्वचेष्टित वस्तदभीष्टप्रदमस्तु तिग्मभास । क्रियते भवबन्धनाद्विमुक्ति प्रणतानामुपसेवितेन येन ॥ १७ ॥ युष्माकमम्बरमणे प्रथमे मयूखास्ते मङ्गल विदधतूदयराग-

---

१ फेनपिण्ड २ खण्डयतु ३ पापानि ४ नायिकाविशेषा ५ कमलम् ६ पूर्वदिश

१ इन्द्र २ क्रयविक्रयस्थानम् ३ विष्णु ४ कील्क- ५ इन्द्र- ६ अश्वान् ७ यानमुखम् ८ चक्र ९ युगधर १० वेग- ११ चूडारत्नम् १२ यतो विष्णोर्नाभिदेशे कमल वर्तते वामना- कृत्वा १४ कुष्ठरोगविशीर्णनासिकापादपाणीन् १५ क्षतविशिष्टै- १६ शरीरै १७ चिरकाल प्रसान् १८ सर्वस १९ सत्वकृता २० रश्मय २१ पापनाशम्

मान । कुर्वन्ति ये दिनसज्ञमहोत्सवेषु सिन्दूरपाटलमुखीरिव दिक्पुरध्रीः ॥ १८ ॥ सिन्दूरपणीन सीदत्स्पणघुन्वधूमूर्ध्नि ये सचरन्त प्रेक्ष्यन्ते दिक्षु शैला शिखरभुवि स्सत्पद्मरागाङ्कुरा ये । धुन्वते ध्वान्तधारा सह दुरितचयैर्दुरदृश्या मुदस्या पातु त्वा पद्मयोरकरणकिरणा पूष्णा पद्मयो ॥ १९ ॥

तुरगा

अवतु न सवितुस्तुरगावली समतिलङ्घिततुङ्गपयोधरा । स्फुरितमध्यगतारुणनायका मैरकतैकलतेव नभश्रिय ॥ २० ॥

चन्द्रः

पालय तमरविन्दवनानि क्षालयन्तमभितो भुवनानि । पालयन्तमथ कोकुमुद्धानि ज्योतिषा पतिमह मह्यामि ॥१ ॥

१ मेघा, पक्षे,-स्तनौ २ अरुणरूपो नायक सारथिर्यस्या, पक्षे,-अरुण मारवो नायको हारमध्यमणि ३ मरकतरंगमाणां हरितवर्णत्वादित्यर्थ

रविमावसते सता क्रियायै सुधया तर्पयते सुरान्पितॄंश्च । तमसां निशि मूर्च्छतां विहन्त्रे हरचूडानिहितात्मने नमस्ते ॥ २ ॥ सर्गानुपतिवारपारणमिलद्दाँधर्येन्द्रोद्भवश्रेआलीपीतयालुदीधितिसुधासारस्तुषारद्युति । पुष्पेष्वासनतप्रियापरिणयानन्दाभिषेकोत्सवे देवः सासहस्रधारकलशश्रीरस्तु नस्तुष्टये ॥ ३ ॥

पृथिवी

स्वर्गौकोभिरयोनिवासिपुरुषारब्धातिशुद्धाध्वरस्वाहाकारवषट्क्रियोत्थममृत स्वादीय आदीयते । आम्नायप्रवणैरलङ्कृतिजुषेऽमुष्यै मनुष्यैः शुभैर्दिव्यक्षेत्रसरित्सनिनद्वपुषे देव्यै पृथिव्यै नम ॥ १ ॥

१ गिलनम् २ छिद्रकरणमाधनम् ३ दन्तदयानकृतविवरपरम्परा ४ पतनशीला ५ मदन ६ विवाह ७ देवै।

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे प्रथमं मङ्गलाचरणप्रकरणं समाप्तम्

द्वितीयं सामान्यप्रकरणम्

सुभाषितप्रशंसा

भाषासु मुख्या मधुरा दिव्या गीर्वाणभारती । तस्माद्धि काव्यं मधुरं तस्मादपि सुभाषितम् ॥ १ ॥ सुभाषितेन गीतेन युवतीनां च लीलया । मनो न भिद्यते यस्य स योगी ह्यथवा पशुः ॥ २ ॥ सुभाषितमयैर्द्रव्यैः संग्रहं न करोति यः । सोऽपि प्रस्तावयज्ञेषु कां प्रदास्यति दक्षिणाम् ॥ ३ ॥ संसारकटुवृक्षस्य द्वे फले ह्यमृतोपमे । सुभाषितरसास्वादः संगतिः सुजने जने ॥ ४ ॥ सुभाषितरसास्वादबद्धरोमाञ्चकञ्चुकाः । विनापि कामिनीसङ्गं कवयः सुखमासते ॥ ५ ॥ पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि जलमन्नं सुभाषितम् । मूढैः पाषाणखण्डेषु रत्नसंज्ञा विधीयते ॥ ६ ॥ धर्मो यशो नयो दाक्ष्यं मनोहारि सुभाषितम् । इत्यादि गुणरत्नानां संग्रही नावसीदति ॥ ७ ॥ संगीतमपि साहित्यं सरस्वत्याः स्तनद्वयम् । एकमापातमधुरमन्यदालोचनामृतम् ॥ ८ ॥ शिशुर्वेत्ति पशुर्वेत्ति वेत्ति गानरसं फणी । साहित्यरसमाधुर्यं शंकरो वेत्ति वा न वा ॥ ९ ॥ द्राक्षा म्लानमुखी जाता शर्करा चाश्मतां गता । सुभाषितरसस्याग्रे सुधा भीता दिवं गता ॥ १० ॥ ससदि तदेव भूषणमुपकारकमवसरे धनं मुख्यम् । सूक्तं दधति सुवर्णं कल्याणमनर्घमिह धन्याः ॥ ११ ॥ कथमिह मनुष्यजन्मा संप्रविशति सदसि विबुधगमितायाम् । येन न सुभाषितामृतमाह्लादि निपीतमात्तृप्ते ॥ १२ ॥ अकलितशब्दालंकृतिरनुकूला स्खलितपदनिवेशापि । अभिसारिकेव रमयति सूक्तिः सोत्कर्षशृङ्गारा ॥ १३ ॥ आस्वादितदयिताधरसुधारसस्येव सूक्तयो मधुराः । अकलितरसालमुकुलो न कोकिलः कलमुदञ्चयति ॥ १४ ॥ अवसरपठितं सर्वं सुभाषितत्वं प्रयात्यसूक्तमपि । क्षुधि कदशनमपि नितरां भोक्तुः सम्पद्यते स्वादु ॥ १५ ॥ यस्य वक्त्रकुहरे सुभाषितं नास्ति नाप्यवसरे प्रजल्पति । आगतः सदसि धीमतामसौ लेप्यनिर्मित इवावभासते ॥ १६ ॥ सुभाषितं हारि विशत्यधो गलान्न दुर्जनस्यार्करिपोरिवामृतम् । तदेव धत्ते हृदयेन सज्जनो हरिर्महोरत्नमिवातिनिर्मलम् ॥ १७ ॥ नायं प्रयाति विकृतिं विरसो न यः स्यान्न क्षीयते बहुजनैर्नितरां निपीतः । जाड्यं निहन्ति रुचिमेति करोति तृप्तिं नूनं सुभाषितरसोऽन्यरसातिशायी ॥ १८ ॥ धन्या शुचीनि सुरभीणि गुणोम्भितानि वाग्वीरुधः स्वयदनोपवनोद्गतायाः । उच्चित्य सूक्तिकुसुमानि सतां विविक्तवर्णानि कर्णपुलिनेष्ववतंसयन्ति ॥ १९ ॥ किं हारैः किमु कङ्कणैः किमसमैः कर्णावतंसैरलं केयूरैर्मणिकुण्डलैरलमलं साडम्बरैरम्बरैः । पुंसामेकमखण्डितं पुनरिदं मन्यामहे मण्डनं यन्निष्पीडितपार्वणामृतकरस्यन्दोपमाः सूक्तयः ॥ २० ॥ खिन्नं चापि सुभाषितेन रमते स्वीयं मनः सर्वदा श्रुत्वान्यस्य सुभाषितं खलु मनः श्रोतुं पुनर्वाञ्छति । अज्ञाञ्ज्ञानवतोऽप्यनेन हि वशीकर्तुं समर्थो भवेत्कर्तव्यो हि सुभाषितस्य मनुजैरावश्यकः संग्रहः ॥ २१ ॥ सुव्याहृतानि धीराणां फलतः परिचिन्त्य यः । अध्यवसति कार्येषु चिरं यशसि तिष्ठति ॥ २२ ॥ सुव्याहृतानि सूक्तानि सुकृतानि ततस्ततः । संचिन्वन् धीर आसीत शिलाहारी शिलं यथा ॥ २३ ॥

१ प्रसङ्ग° २ न नश्यति ३ पाषाणताम् ४ काञ्चनम्, पक्षे,–बुधपदैर्युक्तम् ५ पण्डितपूर्णायां देवयुक्तायां च ६ न कलिता शब्दस्यालंकृतिर्यया अनुप्रासादिशब्दालंकृतिशून्येत्यर्थः, पक्षे,–अकलितः शब्दो यथैतादृशयलङ्कनिर्भूषणं यस्याः सशब्दभूषणत्वेऽन्यस्य ज्ञानं भविष्यतीति धियेति भावः ७ द्रुत रसप्रत्यायिका, पक्षे,–नायकचित्तानुकूल्यवती ८ कुपदानां भवनं यत्र, पक्षे,–स्थानादन्यत्र पतनं यथा स्यात्तथा चरणविन्यासो यस्याः ९ सुभाषितम्, पक्षे,–शोभनोक्तिमती १० उत्कृष्टशास्त्रिशृङ्गाररसवती, पक्षे,–अहमस्यायं ममेति रतिपरिपोषवती ११ मधुरम् १२ वदति

विद्याप्रशंसा

अपूर्वः कोऽपि कोशोऽयं विद्यते तव भारति । व्ययतो वृद्धिमायाति क्षयमायाति संचयात् ॥ १ ॥ अनेकसंशयोच्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शकम् । सर्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥ २ ॥ सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाहुरनुत्तमम् । अहार्यत्वादनर्घ्यत्वादक्षयत्वाच्च सर्वदा ॥ ३ ॥ दुर्नैर्न गोचरं याति दत्ता भवति विस्तृता । कल्पान्तेऽपि न या नश्येत्किमन्यद्विद्यया समम् ॥ ४ ॥ ज्ञातिभिर्वण्ट्यते नैव चोरेणापि न नीयते । दाने नैव क्षयं याति विद्यारत्न

१ बिले २ पङ्करचित ३ राहोः ४ कौस्तुभमणि ५ निवारत् ६ मान्द्यम् ७ अन्यरसानतिक्रम्य वर्तत इत्यर्थः ८ कर्णभूषणैः ९ वस्त्रादिभिः १० पूर्णं ११ किरणाः १२ नास्त्युत्तमं यस्मात् १३ विभज्यते

महाधनम् ॥ ५ ॥ संयोजयति विद्यैव नीचगापि नरं सरित् । समुद्रमिव दुर्धर्षं नृप भाग्यमतः परम् ॥ ६ ॥ विद्या शस्त्रं च शास्त्रं च द्वे विद्ये प्रतिपत्तये । आद्या हास्याय वृद्धत्वे द्वितीयाद्रियते सदा ॥ ७ ॥ श्वान पुच्छमिव व्यर्थं जीवितं विद्यया विना । न गुह्यगोपने शक्तं न च दंशनिवारणे ॥ ८ ॥ सद्विद्या यदि का चिन्ता वराकोदरपूरणे । शुकोऽप्यशनमाप्नोति राम रामेति च ब्रुवन् ॥ ९ ॥ अनपेक्षितगुरुवचना सर्वान्ग्रन्थीन्विभेदयति सम्यक् । प्रकटयति परब्रह्म विमर्शशक्तिर्निजा जयति ॥ १० ॥ वसुमतीपतिना नु सरस्वती बलवता रिपुणापि न नीयते । समविभागहरैर्न विभज्यते विबुधबोधबुधैरपि सेव्यते ॥ ११ ॥ प्रिय प्रसूते विपदो रुणद्धि यशांसि सूते मलिनं प्रमार्ष्टि । संस्कारशौचेन परं पुनीते शुद्धा हि बुद्धिः किल कामधेनुः ॥ १२ ॥ न चोरहार्यं न च राजहार्यं न भ्रातृभाज्यं न च भारकारि । व्यये कृते वर्धत एव नित्यं विद्याधनं सर्वधनप्रधानम् ॥ १३ ॥ मातेव रक्षति पितेव हिते नियुङ्क्ते कान्तेव चाभिरमयत्यपनीय खेदम् । लक्ष्मीं तनोति वितनोति च दिक्षु कीर्तिं किं किं न साधयति कल्पलतेव विद्या ॥ १४ ॥ विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरूणां गुरुः । विद्या बन्धुजनो विदेशगमने विद्या परं दैवतं विद्या राजसु पूज्यते नहि धनं विद्याविहीनः पशुः ॥ १५ ॥ विद्या नाम नरस्य कीर्तिरतुला भाग्यक्षये चाश्रयो धेनुः कामदुघा रतिश्च विरहे नेत्रं तृतीयं च सा । सत्कारायतनं कुलस्य महिमा रत्नैर्विना भूषणं तस्मादन्यमुपेक्ष्य सर्वविषयं विद्याधिकारं कुरु ॥ १६ ॥

काव्यप्रशंसा

का पृच्छामः सुराः स्वर्गे निवसामो वयं भुवि । किं वा काव्यरसः स्वादुः किं वा स्वादीयसी सुधा ॥ १ ॥ निर्विषाणि पयांसि यदन्नात्यस्य का क्षतिः । भिक्षुकज्ञानिनिक्षिप्तं किंनिदुर्नीरसो भवेत् ॥ २ ॥ याता यान्ति च यातारो लोकाः शोभाधिका भुवि । काव्यसंबन्धिनी कीर्तिः स्थायिनी निरपायिनी ॥ ३ ॥ नवोक्तिर्जातिरग्राम्या श्लेषोऽक्लिष्टः स्फुटो रसः । विकटाक्षरबन्धश्च कृत्स्नमेकत्र दुष्करम् ॥ ४ ॥ सुक्तिर्मध्ये हित काव्य वृथा दुर्जनगर्जनम् । चण्डीगाढी कृते शङ्करं दुर्दं किं विधुतुदः ॥ ५ ॥ ॥ एव पद विद्याधाम्ना पदार्थाभिभूतस्य । तथापि नव्यं भवति काव्य-

१ कनक २ भक्षित ३ कुतकम् ४ नियोजयति ५ भव दिवस् ६ उत्पत्ति ७ गर्भदृह-

ग्रथनकौशलात् ॥ ६ ॥ सरसापि कवेर्वाणी हरिनामाङ्किता यदि । सादरं गृह्यते तज्ज्ञैः शुक्तिर्मुक्तान्विता यथा ॥ ७ ॥ काव्यस्याम्रफलस्यापि कोमलस्येतरस्य च । बन्धच्छायाविशेषेण रसोऽप्यन्यादृशो भवेत् ॥ ८ ॥ शब्दशक्त्यैव धुर्याणां सर्वदानरनिर्वृतिम् । काव्यविद्या श्रुतिगता सान्त्वतस्यापि जीवनी ॥ ९ ॥ श्लिष्टा सभङ्गा सद्वर्ण्या निर्दोषा सद्गुणा मृदुः । नानाभङ्गीविलासा चेत्कृतिर्विकृतिरन्यथा ॥ १० ॥ धर्मार्थकाममोक्षेषु वैचक्षण्यं कलासु च । करोति कीर्तिं प्रीतिं च साधुकाव्यनिषेवणम् ॥ ११ ॥ उमामिमां समुद्वीक्ष्य शीतदीधितिशेखरः । एषापि भारती भानुयुतं सीत्कृत्य नर्तति ॥ १२ ॥ अध्वनि पदग्रहपरं मदयति हृदयं न वा न वा श्रवणम् । काव्यमभिज्ञसभाया मञ्जीरं केलिवेलायाम् ॥ १३ ॥ अविदितगुणापि सुकविभणितिः कर्णेषु वमति मधुधाराम् । अनधिगतपरिमलापि हि हरति दृशं मालतीमाला ॥ १४ ॥ ख्यातिं गमयति सुजनः सुकविर्विदधाति केवलं काव्यम् । पुष्णाति कमलमम्भो लक्ष्म्या तु रविर्नियोजयति ॥ १५ ॥ कृतमन्दपदन्यासा विकचैर्थीश्चोरुशब्दभङ्गवती । कस्य न कम्पयते कं जरेव जीर्णस्य सत्कवेर्वाणी ॥ १६ ॥ सरसा सालंकारा सुपदन्यासा सुवर्णमयमूर्तिः । आर्या तथैव भार्या न लभ्यते पुण्यहीनेन ॥ १७ ॥ सा कविता सा वनिता यस्याः श्रवणेन दर्शनेनापि । कविहृदयं विटहृदयं सरलं तरलं च सत्वरं भवति ॥ १८ ॥ भ्रमरहिता सा कचवरक्षीणा कुचनम्रा सरसहिता । रसदक्षरपीयूषाधरवत्कविता महात्मना जीयात् ॥ १९ ॥ सत्पात्रोपनयोचितसर्गनिविष्टाभिनववस्तु । कस्य न जनयति हर्षं सत्काव्यं मधुरवचनं च ॥ २० ॥ सत्सु रसविधान रदलङ्कारं सुवृत्तमच्छिद्रम् । को धारयति न कण्ठे सत्काव्यं माल्यमर्घ्यं च ॥ २१ ॥

१ कठिनस्थैलार्थं २ सर्वकाल नवसौख्यम्, पक्ष,-सर्वेषां रक्षणमानन्दम् ३ कविता; पक्षे,-काव्यस्य शुकस्य विद्या संजीविनीत्यर्थे ४ नानार्थशब्दयुक्ता ५ परच्छेदवैचित्र्यादनेकार्थप्रदत्ती ६ कविता ७ रोग दुराहत्वात् ८ व्यङ्ग्यार्थरूपम् यत्र ध्वनिरूपमं काव्यं तद्विज्ञनिलये; पक्षे,-शिञ्जितरूपम् ९ अनुप्रासमयार्थं यत्पदं परस्त्रूपो यत्र, पक्षे,-अत्यन्तचरणसंपन्नम् १० उक्तिः ११ वर्षति १२ स्तुतिकल्पादि, पक्षे,-चरण १३ मधुरशोभा, पक्ष,-विगता कचश्री केशशोभा यस्याः १४ चारवो ये शब्दभङ्गा रचनाविशेषास्तद्वती; पक्ष,-स्खलितव्यवती १५ गिरः १६ भ्रमरेभ्यो भृङ्गेभ्यो हिता, पक्षे,-भ्रमेण भ्रान्त्या रहिता १७ सरसोल्लासि सहिता, पक्षे,-सरोभ्यो हिता १८ रसाः कोमलानन्दपरमरसिकाश्च पीयूषं तद्वन्मधुरं यस्मिन्; पक्षे,-मधुराणि वर्णा एव पीयूषं यस्याम् १९ स्थापनम् २० सम्यग्बोध- २१ दोषरहितम्

यदसेवनीयमसतामेमृतमाय सुवर्णविन्यासम् । सुरसार्थमयं काव्यं त्रिविष्टपं वा समं विद्म ॥ २२ ॥ सत्कविरसनाशूर्पीनिस्तुषतरशब्दशालिपाकेन । तृप्तो दयिताधरमपि नाद्रियते का सुधा दासी ॥ २३ ॥ काव्यस्याक्षरमैत्रीभाजो न च कर्कशा न च ग्राम्या । शब्दा अपि पुरुषा अपि सौधर्म्य एवार्थबोधाय ॥ २४ ॥ अन्तर्गूढानेथानव्यञ्जयतः प्रसादरहितस्य । सन्दर्भस्य नदस्य च न रसः प्रीत्यै रसज्ञानाम् ॥ २५ ॥ आन्तरमिव बहिरिव हि व्यञ्जयितुं रसमशेषतः सततम् । असती सत्कविसूक्तिः काचघटीति श्रयं वेद ॥ २६ ॥ न ब्रह्मविद्या न च राज्यलक्ष्मीस्तथा यथेयं कविता कवीनाम् । लोकोत्तरे पुंसि निवेश्यमाना पुत्रीव हर्षं हृदये करोति ॥ २७ ॥ अनभ्रवृष्टिः श्रवणामृतस्य सरस्वतीविभ्रमजन्मभूमिः । वैदर्भरीतिः कृतिनामुदेति सौभाग्यलाभप्रतिभूः पदानाम् ॥ २८ ॥ सहोदराः कुङ्कुमकेसराणां भवन्ति नूनं कविता विलासाः । न शारदादेशमपास्य दृष्टस्तेषां यदन्यत्र मया प्ररोहः ॥ २९ ॥ नमो नमः काव्यरसाय तस्मै निषिक्तमन्तः पृषतापि यस्य । सुवर्णता वक्त्रमुपैति साधोर्दुर्वर्णतां याति च दुर्जनस्य ॥ ३० ॥ अर्थो गिरामपिहितः पिहितश्च कश्चित्सौभाग्यमेति मरहट्टवधूकुचाभः । नान्ध्रीपयोधर इवातितरां प्रकाशो नो गुर्जरीस्तन इवातितरां निगूढः ॥ ३१ ॥ रे रे खलाः शृणुत मद्वचनं समस्ताः स्वर्गे सुधास्ति सुलभा न तु सा भवद्भिः । कुर्मः स्तदनं भवतामुपकारकारि काव्यामृतं पिबत तत्परमादरेण ॥ ३२ ॥ वाणी ममैव सरसा यदि रञ्जयित्री न प्रार्थये रसविदामवधानदानम् । सायन्तनीषु मकरन्दवतीषु भृङ्गाः किं मल्लिकासु परिभ्रमणमारभन्ते ॥ ३३ ॥ आख्यातनामरचनाचतुरस्रसन्धिसद्वाच्यलङ्कृतिगुणं सरसं सुवृत्तम् । आसेदुषामपि दिवं कविपुंगवानां तिष्ठत्यखण्डमिह काव्यमयं शरीरम् ॥ ३४ ॥ सत्यपरिपक्वकर्णश्राव्यं कवित्वरसायनं विरसमनसां नेतुं नेहामहे श्रवणान्तिकम् । मृगमदरसं बिम्बौष्ठीनां कठोरकुचोचितं जघननिकटे क्षिप्ते लिम्पेज्जरन्महिषस्य कः ॥ ३५ ॥ अमृतजलधेः पायं पायं पयांसि पयोधराः किरति करकासाराकारा यदि स्फटिकाश्मनः । तदिह तुलनामानीयन्ते क्षणं कठिनाः पुनः स्ततममृतस्यन्दोद्गारा गिरः प्रतिभावताम् ॥ ३६ ॥ प्रयच्छति चमत्कृतिं विरचनाविधौ चेतसः सभासु पठितो भवत्यसमसाधुवादास्पदम् । प्रथामुपगतस्तनोत्यनितरामुदारं यशो न पुष्यति मनोरथं कमिव काव्यचिन्तामणिः ॥ ३७ ॥ समुल्लासो वाचां सरसमधुनिष्यन्दलहरी समुन्मेषद्वेषी सकलरसपोषोपजनकः । न केषामाधत्ते मनसि परितोषं नवनवैर्विलासैरुन्मीलद्विकचितमधूलीपरिमलः ॥ ३८ ॥ यथा यूनस्तद्वत्परमरमणीयापि रमणी कुमाराणामन्तःकरणहरणं नैव कुरुते । मदुक्तिश्चेदन्तर्मदयति सुधीभूय सुधियः किमस्या नाम स्यादरसपुरुषानादरभरैः ॥ ३९ ॥ परिच्छिन्नस्वादोऽमृतगुडमधुक्षौद्रपयसां कदाचिच्चाभ्यासाद्व्रजति ननु वैरस्यमधिकम् । प्रियाबिम्बोष्ठे वा रुचिरकविवाक्येऽप्यनवधिर्नवानन्दः कोऽपि स्फुरति तु रसोऽसौ निरुपमः ॥ ४० ॥ प्रसत्तेर्यं पात्रं तिलकयति यं सूक्तिरचना य आद्यः स्वादूनां श्रुतिचुलुकलेहेन मधुना । यदात्मानो विद्याः परिणमति यश्चार्थवपुषां स गुम्फो वाणीनां कविवृषनिषेव्यो विजयते ॥ ४१ ॥ सदा मध्ये यासामियममृतनिष्यन्दसरसा सरस्वत्युद्दामा वहति बहुमार्गां परिमलम् । प्रसादं ता एता घनपरिचिताः केन महता महाकाव्यव्योम्नि स्फुरितमधुरा यान्तु रुचयः ॥ ४२ ॥ नैव व्याकरणज्ञमेति पितरं न भ्रातरं तार्किकं दूरात्सङ्कुचितेव गच्छति पुनश्चाण्डालवच्छान्दसात् । मीमांसानिपुणं नपुंसकमिति ज्ञात्वा निरस्तादरा काव्यालङ्करणज्ञमेत्य कविताकान्ता वृणीते स्वयम् ॥ ४३ ॥ रम्यार्थोक्तितनूज्ज्वला रसमयप्राणा गुणोल्लासिनी चेतोरञ्जकरीतिवृत्तिकवितापाकं वयो बिभ्रती । भावालङ्करणोचितागमवती सर्वत्र निर्दोषताशय्यामेष्यति कामिनीव कविता कस्यापि पुण्यात्मनः ॥ ४४ ॥ निर्ह्रादं कवचस्तै किरति किं कर्णामृतं वल्लकी किं वा मुञ्चति मालती परिमलं पाषाणनिष्पेषणैः । इत्थं तारसकर्कशा धियमसौ जल्पैर्विकल्पाकुलैरारूढ कमनीयकान्तिदमितं कार्यं कथं स्पन्दते ॥ ४५ ॥ यच्चाकृष्टसुवर्णसूत्रमिव यत्पद्य सुमेरोस्तटादुन्मीलत्कुरुविन्दकन्दलमिव स्वच्छं पदार्थस्तु यः । यन्नाप्युल्लसदंशुकान्तरलसत्कान्ताकुचान्तोपमं व्यङ्ग्यं यत्तदहो कवित्वमपरं वाग्देवतोपस्त्रम् ॥ ४६ ॥ गुम्फः पङ्कजकुड्मलद्युतिरसस्तत्केसरोल्लासवानर्थोऽप्यन्तरसौरभप्रतिनिभं व्यङ्ग्यं चमत्कारि यत् । द्विश्रैयद्रसिके-

१ सहृदयभिन्नानाम्, पक्षे,–पापवताम् २ अमृततुल्यम्, पक्षे,–अमृतबहुलम् ३ शोभनाक्षराणां विन्यासो ग्रथनं यत्र, पक्षे–सुवर्णमयम् ४ शोभनरसार्थप्रचुरम्, पक्षे,–देवसमूहबहुलम् ५ मस्फोटनम् ६ निर्दोषः ७ निर्दोषकाव्यास्वादेनेत्यर्थः ८ एकवर्णघटितस्वादिरूपाः ९ श्रुतिकटवः, पक्षे,–क्रूरमतयः १० अविदग्धप्रयुक्ताः, पक्षे,–ग्राममात्रवासिनः ११ व्याकरणसिद्धाः, पक्षे,–निर्मलमतयः १२ अभ्यन्तरे गूढस्थितान्, पक्षे–अभ्यन्तरे स्थितान् १३ प्रतिपाद्यविषयान्, पक्षे,–पदार्थान् १४ व्यञ्जनावृत्त्यानकुर्वतः, पक्षे,–अप्रकटयतः १५ प्रसादेन काव्यगुणेन रहितस्य, पक्षे,–निर्मलतया रहितस्य १६ काव्यस्य १७ शृङ्गारादिः, पक्षे,–जलम् १८ काश्मीरदेशम् १९ अन्येषामभिमतम्, अन्यैः सह विचारविनिमयो वा

१ विदुषाम् २ गुरवती ३ मानदस ४ गच्छति

श्चिर सहृदयैर्मूर्द्धैरिवास्वाद्यते तत्काव्य न पुन प्रमत्तकुकवेर्यत्किंचिदुज्जृम्भितम् ॥ ४७ ॥ निन्द्यन्ते यदि नाम मन्दमतिभिर्नैका कवीना गिर स्तूयन्ते न च नीरसैर्मृगदृशा वक्रा कटाक्षच्छटा । तद्वैदग्ध्यविदा सतामपि मन किं नेहते वक्रता धत्ते किं न हर किरीटशिखरे वक्रा कलामैन्दवीम् ॥ ४८ ॥ सानन्दमन्दाकटाक्षविशिखैर्येषा न भिन्न मनो यै संसारसमुद्रजातनिधुरेष्वन्येषु पोतायितम् । यैर्दुर्वारसरस्वतीविलसित द्विते पदैर्गुम्फित तेषामप्युपरि स्फुरन्ति मतय कस्यापि पुण्यात्मन ॥ ४९ ॥ वाणि त्वत्पदपद्मरेणुकणिका या स्वान्तभूमि सता सप्राप्ता कविनाम्नता परिणता सैवेयमुज्जृम्भते । तत्कर्णेऽपि चिराय यत्किसलय सूक्तापदेश शिर कम्प्रप्रसितपारिजातकलिकागुच्छे विधत्ते पदम् ॥ ५० ॥

नाट्यप्रशंसा

प्रत्यङ्गमङ्कुरितसर्वरसावतारनव्योल्लसत्कुसुमराजिविराजिबन्धम् । घर्मेतराशुरिव वक्रतयातिरम्य नाट्यप्रबन्धमतिमञ्जुलसविधानम् ॥ १ ॥ देवानामिदमामनन्ति मुनय कान्त क्रतु चाक्षुष रुद्रेणेदमुमाकृतव्यतिकरे स्वाङ्गे विभक्त द्विधा । त्रैगुण्योद्भवमत्र लोकचरित नानारस दृश्यते नाट्य भिन्नरुचेर्जनस्य बहुधाप्येक समाराधनम् ॥ २ ॥

कुकाव्यनिन्दा

किं तेन किल काव्येन मृष्यमानस्य यस्य ता । उदधेरिव नायान्ति रसामृतपरम्परा ॥ १ ॥ किं तेन काव्यमधुना ध्वनिना रसनिर्झरै । जडात्मनोऽपि नो यस्य भवन्त्यङ्कुरितान्तरा ॥ २ ॥ यदा प्रकृत्यैव जनस्य रागिणो भृश प्रदीप्तो हृदि मन्मथानल । तदात्र भूय किमनर्थपण्डितै कुकाव्यहव्याहुतयो निवेदिता ॥ ३ ॥ तत्किं काव्यमनल्पपीनमधुरस्तुर्याम यद्बुद्धत मात्सर्याधूनचेतसा रसवशादप्युद्गतिलाभम् । कम्प मूर्ध्नि करो युग्ममरुण बाष्पाविले लोचने अप्याराधितवस्तुकीर्तनपरं वाच करालम्बनम् ॥ ४ ॥ या साधूनिव साधुवादमुखरा मात्सर्यमूकानपि श्रोत्रैर्नो कुरुते सता भणितयो दृष्टैर्न सा भारती । या याता श्रुतिगोचर च सहसा हर्षोल्लसद्धर्मरोमाञ्चयोऽपि न मुक्तरोमाञ्चकञ्चुका किं कवीनो गिर ॥ ५ ॥

सामान्यकविप्रशंसा

जयन्ति ते सुकृतिनो रससिद्धा कवीश्वरा । नास्ति येषा यश काये जरामरणज भयम् ॥ १ ॥ स्मारे हेतुयुक्तानि य पठत्यविशङ्कित । स कविस्तानि काव्यानि काव्ये तस्य परिश्रम ॥ २ ॥ सुकवे शब्दसौभाग्य सुकविर्वेत्ति नापर । कन्यादवन जानाति पर कङ्कणचिननाम् ॥ ३ ॥ सन्ति श्वान इवासख्या जातिभाजो गृहे गृहे । उत्पादका न बहव कवय शरभा इव ॥ ४ ॥ कवय परितुष्यन्ति नेतरे कविसूक्तिभि । न ह्यकूपारवत्कूपा वर्धन्ते विधुकान्तिभि ॥ ५ ॥ कवीना मानस नौमि तरन्ति प्रतिभाम्भसि । यत्र हंसवयासीव भुवनानि चतुर्दश ॥ ६ ॥ अपूर्वो भाति भारत्या काव्यामृतफले रस । चर्वणे सर्वसामान्ये स्वादुवित्केवल कवि ॥ ७ ॥ उत्सुकगलैरलापा क्रियन्ते दुर्मुखै सुखम् । जानाति हि पुन सम्यक्कविरेव कवे श्रमम् ॥ ८ ॥ ते धन्यास्ते महात्मानस्तेषा लोके स्थित यश । यैर्निबद्धानि काव्यानि ये वा काव्येषु कीर्तिता ॥ ९ ॥ अमृतोन्मेषणे राग कुर्वन्त्सुरगवज्जना । कविगिरश्चन्मान्यमित्रभ्रादिपूत्तद्दव ॥ १० ॥ काव्यमय्यो गिरो यावच्चरन्ति विशदा भुवि । तावत्सारस्वत स्थान कविरासाद्य तिष्ठति ॥ ११ ॥ अंगन्तपदविन्यासमरचना सैरसा यैश्च । मुधो यदि समीपस्थो न कुंजमा पुरो यदि ॥ १२ ॥ कवि करोति पद्यानि लालयत्युत्तमो जन । तरु प्रसूते पुष्पाणि मरुद्वहति सौरभम् ॥ १३ ॥ कवि करोति काव्यानि स्वाद जानन्ति पण्डिता । सुन्दर्या अपि लावण्य पतिर्जानाति नो पिता ॥ १४ ॥ कवि पिता पोषयति पालको रसिक पति । कविताकुवतेर्नून सोदरास्तु विवेकिन ॥ १५ ॥ तरर विमपि काव्यानां जानाति विरलो भुवि । मार्मिक को मरन्दानामन्तरेण मधुव्रतम् ॥ १६ ॥ साध्वीव भारती भाति सूक्तिसद्व्रतचारिणी । आम्नायवस्तुसरसांसद्विरक्ता महाभये ॥ १७ ॥ कतिपयनिमेषवर्तिनि जन्मजरामरणविह्वले जगति । कल्पान्तकोटिबन्धु स्फुरति कवीना यश प्रसर ॥ १८ ॥ कविगन्धामृततीर्थस्नाने पूता भूश यशोदेहा । येषा त एव भूरा जीवन्ति मृता घृणैवान्ये ॥ १९ ॥ काव्यप्रपञ्चेषु रचयति काव्य न सारविद्गति । तरव फलानि सुरते विन्दति सार पतङ्गसमुदाय ॥ २० ॥ विगुणोऽपि काव्यबन्ध साधूना मानन गत स्वदते । पूत्कारोऽपि मुखेशैर्मूर्च्छमान श्रुति हरति ॥ २१ ॥ निद्वत्कवय कवय केवलकवयस्तु केवल कपय । कुल्जा या सा जाया केवलजाया तु केवल माया

१ कोलाहलेन २ कौटिल्यं

२ सन्ध्यारात ३ समुद्र ४ अनेकरूपाभि; पाठ-विधुरहम् बाधाकृतिसंबन्धे ४ सह्यादिरससमर्दिता; पाठ-दुर्दमदा ५ कव कि. पाठ-तुकस्य ६ रचित; पाठ इभमद ७ रीव; पाठ-इ वृष्णी तस्य कम पत्र महत्व स्पर्श- ८ सोत्प्रम् ९ मीलितबाढ १० मित्र, मित्र- ११ छाद्युभि-

॥ २२ ॥ अवय केवलकवय कीरा स्यु केवल धीरा । वीरा पण्डितकवयस्तानवमन्ता तु केवल गवय ॥ २३ ॥ अहमपि परेऽपि कवयस्तथापि परमन्तर परिज्ञेयम् । ऐक्य रलयोरपि यदि तत्किं करभायते कलम ॥ २४ ॥ दिवमप्युपयातानामाकल्पमनल्पगुणगणा येषाम् । रमयन्ति जगन्ति गिर कथमिव कवयो न ते वन्द्या ॥ २५ ॥ यास्यति सज्जनहस्त रमयिष्यति त भवेच्च निर्दोषा । उत्पादितयापि कविस्ताम्यति कथया दुहित्रेव ॥ २६ ॥ शीलाविज्जामारलामोरिकाद्या काव्य कर्तुं सन्तु विज्ञा स्त्रियोऽपि । विद्या वेत्तु वादिनो निर्विजेतु दातु वक्तु य प्रवीण स वन्द्य ॥ २७ ॥ सहृदया कविगुम्फनिकासु ये कतिपया त इमे न विशृङ्खला । रसमयीषु लतास्विव षट्पदा हृदयसारजुषो न मुखस्पृश ॥ २८ ॥ लङ्कापते सकुचित यशो यद्यत्कीर्तिपात्र रघुराजपुत्र । स सर्व एवादिकवे प्रभावो न कोपनीया कवय क्षितीन्द्रै ॥ २९ ॥ जयति ते पञ्चमनादमिव चित्रोक्तिसदर्भविभूषणेषु । सरस्वती यद्वदनेषु नित्यमाभाति वीणामिव वादयन्ती ॥ ३० ॥ कुण्ठत्वमायाति गुण कवीना साहित्यविद्याश्रमवर्जितेषु । कुर्यादनार्द्रेषु किमङ्गनाना केशेषु कृष्णागुरुधूपवास ॥ ३१ ॥ महीपते सन्ति न यस्य पार्श्वे कवीश्वरास्तस्य कुतो यशासि । भूपा कियन्तो न बभूवुरुर्व्यां नामापि जानाति न कोऽपि तेषाम् ॥ ३२ ॥ किं चारुचारित्रविलासशून्या कुर्वन्ति भूपा कविसग्रहेण । किं जातु गुञ्जाफलभूषणाना सुवर्णकारेण वनेचराणाम् ॥३३॥ प्रतीयमान पुनरन्यदेव वस्त्वस्ति वाणीषु महाकवीनाम् । यत्तत्प्रसिद्धावयवातिरिक्तमाभाति लावण्यमिवाङ्गनासु ॥ ३४ ॥ कवेरभिप्रायमशब्दगोचर स्फुरन्तमार्द्रेषु पदेषु केवलम् । वदद्भिरङ्गै कृतरोमविक्रियैर्जनस्य तूष्णींभवतोऽयमञ्जलि ॥ ३५ ॥ सप्रज्ञया कुञ्चिकयेव कश्चित्सारस्वत धर्मिमभक्तिभाजम् । कवीश्वर कोऽपि पदार्थकोशमुद्घाट्य विश्वाभरण करोति ॥ ३६ ॥ तर्केषु कर्कशतरा स्फुरथापि पुसा काले भवन्ति मृदव कवितासु वाच । दैत्येन्द्रशैलकुलिश दयिताकपोले नाथस्य कोमलमुदाहरण नख न ॥ ३७ ॥ ख्याता नराधिपतय कविसश्रयेण राजाश्रयेण च गता कवय प्रसिद्धिम् । राज्ञा समोऽस्ति न कवे परमोपकारी राज्ञो न चास्ति कविना सदृश सहाय ॥ ३८ ॥ तेऽनन्तवाङ्मयमहार्णवदृष्टपारा सायात्रिका इव महाकवयो जयन्ति । यत्सूक्तिपेलवलवङ्गदलैरिवैभि सन्त सद सु वदनान्यधिवासयन्ति ॥ ३९ ॥ त्रैलोक्यभूषणमणिर्गुणगर्वधुरक श्चकास्ति कविता सविता द्वितीय । शसन्ति यस्य महिमातिशय शिरोभि पादग्रह विदधत पृथिवीभृतोऽपि ॥ ४० ॥ शब्दार्थमात्रमपि ये न विदन्ति तेऽपि या मूर्च्छनामिव मृगा श्रवणे पिबन्त । सरुद्धसर्वकरणप्रसरा भवन्ति चित्रस्थिता इव कवीन्द्रगिर नुमस्ताम् ॥ ४१ ॥ स्फारेण सौरभभरेण किमेणनाभेस्तद्धानसारमपि सारमसारमेव । सर्वसौमनस्यपि न पुष्यति सौमनस्य प्रस्यन्दते यदि मधुद्रवसूक्तिदेवी ॥ ४२ ॥ अपि मुदमुपयान्तो वाग्विलासै स्वकीये परभणितिषु तृप्तिं यान्ति सन्त कियन्त । निजघनमकरन्दस्यन्दपूर्णालवाल कलशसलिलसेक नेहते किं रसाल ॥ ४३ ॥ पदव्यक्तिव्यक्तीकृतसहृदयानन्दसरणौ कवीना काव्ये न स्फुरति बुधमानस्य धिषणा । नवक्रीडावेशव्यसनपिशुनो य कुलवधूकटाक्षाणा पन्था स खलु गणिकानामविषय ॥ ४४ ॥ अय मे वाग्गुम्फो विपदपदवैदग्ध्यमधुर स्फुरद्बन्धो वन्ध्यो जडहृदि कृतार्थ कविहृदि । कटाक्षो वामाक्ष्या दरदलितनेत्रान्तगलित किशोरे नि सार स तु किमपि यून स्थगयति ॥४५॥ मदुक्तिश्चेदन्तर्मदयति सुधीभूय सुधिय किमस्या नाम स्यादरसपुरुषानादरभरै । यथा यूनस्तद्वत्परमरमणीयापि रमणी कुमाराणामन्त करणहरण नैव कुरुते ॥ ४६ ॥ भुजतरुवनच्छाया येषा निषेव्य महौजसा जलधिरशना मेदिन्यासीदसावकुतोभया । स्मृतिमपि न ते यान्ति क्ष्मापा विना यदनुग्रह प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नम कविकर्मणे ॥ ४७ ॥ यदि प्रभुरुदारधी सुरसकाव्यकौतूहलस्तथैव च सभासदा सदसि तद्गुणग्राहिण । सुवर्णसदलङ्कृतिर्भवति तत्र नृत्योद्यता मदीयरसनानटी रसघटीयमानन्दभू ॥ ४८ ॥ यदन्तु केतिचिद्धठात्सफछठेति वर्णाञ्छठा घट पट इतीतर पटु रटन्तु वाक्पाटवात् । वय बकुलमञ्जरीगलदमन्दमाध्वीझरीधुरीणपदरीतिभिर्भणितिभि प्रमोदामहे ॥ ४९ ॥ हे राजानस्त्यजत सुकविप्रेमबन्धे विरोध शुद्धा कीर्ति स्फुरति भवता नूनमेतत्प्रसादात् । तुष्टैर्बद्ध तदलघु रघुस्वामिन सच्चरित्र क्रुद्धैर्नीतस्त्रिभुवनजयी हास्यमार्गं दशास्य ॥ ५० ॥ अर्था केचिदुपासत कृपणवत्केचित्त्वलङ्कुर्वते वेश्यावत्खलु धातुवादिन इवोद्बध्नन्ति केचिद्रसान् । अर्थालङ्कृतिसद्रसद्रवमुचा वाचा प्रशस्तिस्पृशा कर्तार कवयो भवन्ति कतिचित्पुण्यैरगण्यैरिह ॥ ५१ ॥ मन्द निक्षिपते पदानि परित शब्द समुद्वीक्षते

१ वाल्मीके- २ 'चावी' इति लोक ५ सु ८ भो

१ कविता २ तोषयति ३ नीरस ४ शोभना वर्णराशि, पक्ष,-हेम ५ काव्यरस, पक्ष,-उदकम् ६ वैयाकरणा ७ नैयायिका ८ द्रव्यम्; पक्षे,-शब्दार्थान् ९ भूषणानि, पक्षे,-काव्यालकरणानि १० पारद, पक्ष,-काव्यरस ११ ध्वनितादीनि, पक्ष,-पादनिक्षेपे चरणान् १२ शब्द शुद्धो वापशब्दो वेति सम्यग्विचारयति, पक्षे,-ध्वनिमाकर्णयति

नानार्थाहरणं च काङ्क्षति मुदालंकारमाकर्षति । आदत्ते सकलं सुवर्णनिचयं धत्ते रसान्तर्गतं दोषान्वेषणतत्परो विजयते चौरोपमः सत्कविः ॥ ५२ ॥ स्वेच्छाभङ्गुरभाग्यमेघतडितः शस्या न रोद्धुं श्रियः प्राणानां सततप्रयाणपटहश्रद्धा न विश्राम्यति । त्राणं येऽत्र यशोमये वपुषि वः कुर्वन्ति काव्यामृतैस्तानाराध्य गुरून्विधत्त सुकवीन्निर्गर्वमुर्वीश्वराः ॥ ५३ ॥ कल्याणं भगवत्कथाकथनतः काव्यं विधातुः कवेर्लभ्यैनाङ्गनया क्वचिद्रचयतः शृङ्गारगीरान्विकम् । को दोषो भविता यदत्र कविताशीलैः समाधीयते पन्था व्यासवसुधराशुरिमिनमन्यादिषु प्रेक्षितः ॥ ५४ ॥ ते भूमीपतयो जयन्ति नतयो यत्र द्विपद्भूभृता ते धन्या यतयो विशन्ति मतयो येषां परं ब्रह्मणि । ते श्लाघ्याः कवयो वयोमदभरव्याजृम्भमाणाङ्गनाहस्ताता इव तोषयन्ति हृदयं येषां गिरः सञ्चयाः ॥ ५५ ॥ भूतावेशनिवेशिताशय इव श्लोकं करोत्याशु यः श्लाघन्ते कविरद्भुतोऽयमिति तं मिथ्या जना विस्मिताः । द्वित्राण्येव पुनः पदानि रचयन्पश्चात्समालोचयन्दूरं यः कविता नितीपति कविः कामीव स स्तूयताम् ॥ ५६ ॥ सत्यं सन्ति गृहे गृहेऽपि कवयो येषां वचश्चातुरी स्वे हर्म्ये कुलकन्यकेव लभते स्वैर्गुणैर्गौरवम् । दुष्प्रापः स तु कोऽपि कोविदमतिर्यद्वाग्रसग्राहिणा पण्यस्त्रीव कलाकलापकुशला चेतांसि हर्तुं क्षमा ॥ ५७ ॥ धन्यास्ते कवयो यदीयरसनारङ्गाङ्गणचारिणी धावन्तीव सरस्वती कुलवधूलास्येन निष्क्रामति । अस्माकं रसपिच्छिले पथि गिरां देवी नवीनोदयत्पीनोत्तुङ्गपयोधरेव युवतिर्मन्थमालम्बते ॥ ५८ ॥ साहित्ये सुकुमारवस्तुनि दृढन्यासग्रहग्रन्थिले तर्के वा मयि संविधातरि समं लीलायते भारती । शय्या वास्तु मृदूत्तरच्छदपटा दर्भाङ्कुरैरास्तृता भूमिर्वा हृदयंगमो यदि पतिस्तुल्या रतिर्योषिताम् ॥ ५९ ॥ येषां कोमलकाव्यकौशलकलालीलावती भारती तेषां कर्कशतर्कवक्रवचनोद्गारेऽपि किं हीयते । यैः कान्ताकुचमण्डले कररुहाः सानन्दमारोपितास्तैः किं मत्तकरीन्द्रकुम्भशिखरे नारोपणीयाः शराः ॥ ६० ॥ तर्के कर्कशवाक्यगहने या निपुणा भारती सा काव्ये मृदुलोक्तिमारसुरभी मादन मे कोमला । या प्रायः प्रियविग्रहेषु वनिताहुङ्कृतेन कृतिना प्रेयोगाढतरैर्भुजैर्न मृदुला सा किं प्रसूनावली ॥ ६१ ॥ मातङ्गीमिव माधुरीं ध्वनिविदो नैव स्पृशन्त्युत्तमां व्युत्पत्तिं कुलकन्यकामिव रसोन्मत्ता न पश्यन्त्यमी । कस्तूरीघनसारसौरभसुहृद्व्युत्पत्तिमाधुर्ययोर्योगः कर्णरसायनं सुकृतिनः कस्यापि संजायते ॥ ६२ ॥ यन्मारस्वतवैभवं गुरुकृपापीयूषपाकोद्भवं तल्लभ्यं कविनैव नैव हठतः पाठप्रतिष्ठाजुषाम् । कासारं दिवसं वसन्नपि पयःपूरं परं पङ्किलं कुर्वाणः कमलाकरस्य लभते किं सौरभं सैरिभः ॥ ६३ ॥ अस्थाने गमिता लयं हतधिया वाग्देवता कल्पते धिक्काराय परामवाय महते तापाय पापाय वा । स्थाने तु व्ययिता सतां प्रभवति प्रख्यातये भूतये चेतोनिर्वृतये परोपकृतये प्रान्ते शिवावाप्तये ॥ ६४ ॥ वल्मीकप्रभवेण रामनृपतिर्व्यासेन धर्मात्मजो व्याख्यातः किल कालिदासकविना श्रीविक्रमाङ्को नृपः । भोजश्चित्तपबिल्हणप्रभृतिभिः कर्णोऽपि विद्यापतेः ख्यातिं यान्ति नरेश्वराः कविवरैः स्फारैर्न भेरीरवैः ॥ ६५ ॥ येऽप्यासन्निभकुम्भशायितपदा येऽपि श्रियं लेभिरे येषामप्यवमत्पुरा युवतयो गेहेष्वहश्चन्द्रिकाः । तांल्लोकोऽयमवैति लोकतिलकान्स्वप्नेऽप्यजातानिव भ्रातः सत्कविकृत्य किं स्तुतिशतैरन्धं जगत्त्वां विना ॥ ६६ ॥ मौलौ मन्दारदामभ्रमदलिपटलीकाकली श्रोणिबिम्बे कूजत्काञ्चीकलापं चरणकमलयोर्मञ्जुमञ्जीरशिञ्जाम् । उत्सङ्गे वीणगीतिं स्तनमुनि मसृणं वल्लकीपञ्चमं वा यस्याः काव्ये दत्तवर्णा शिवं शिवं मनुते भारतीं भारमेव ॥ ६७ ॥ कस्याचिद्वाचि वैश्चित्यनु यदि विहितं दूषणं दुर्दुरूढैरिटिन्न किं नस्तदा सारमथितगुणता काव्यकोटीश्वराणाम् । राहोश्चन्द्रघनाहाधिकनिहितजना पद्मपाश्वान्धगण्डा का हानिः शेरशाहक्षितिपकुलमणेरश्वकोटीश्वरस्य ॥ ६८ ॥

विशिष्टकविप्रशंसा

अमरसिंह

प्रयोगव्युत्पत्तौ प्रतिपदविशेषार्थकथने प्रसत्तौ गाम्भीर्ये रसवति च काव्यार्थरचने । अगम्यायामन्यैर्दिशि परिणतावर्थवचसोर्मतं चेदस्माकं कविरमरसिंहो विजयते ॥ १ ॥

कालिदास

कवयः कालिदासाद्याः कवयो वयमप्यमी । पर्वते परमाणौ च पदार्थत्वं प्रतिष्ठितम् ॥ २ ॥ निर्गतासु न वा कस्य कालिदासस्य सूक्तिषु । प्रीतिर्मधुरसार्द्रासु मञ्जरीष्विव जायते ॥ ३ ॥ कविरमरः कविरचलः कविरभिनन्दश्च कालिदासश्च । अन्ये कवयः कपयश्चापलमात्रं परं दधति ॥ ४ ॥ कथमपि कवय कवय कवयोऽपि च वारि

---

१ कनक कनिता वानकालानां संपादनम्, पक्षे-सुवर्णरूप्यादीनां हरणम्. २ स्पृहति. ३ उत्साहस्थानम्; पक्षे-कङ्कणादिभूषणम्. ४ गुणविशेषाणां शोधनम्, पक्षे-छिद्रान्वेषणम्. ५ शृङ्गारादिरसनिष्ठम्; पक्षे-जला पृथ्वी मदनिर्गमम्. ६ काव्यदोषाणां गवेषणम्, पक्षे-चौरा रात्रिसमये भवन्ति. ७ मधुपरा पृथ्वी ... ८ शिरसि. ९ पूर्णगम्भीर.

१ कपूर. २ अशिव. ३ शून.

दाराधा । दृषदो भवन्ति दृषदश्चिन्तामणयोऽपि हा दृषद ॥ ५ ॥ साकूतमधुरकोमलविलासिनीकण्ठकूजितप्राये । शिक्षासमयेऽपि मुदे रतलीलाकालिदासोक्ती ॥ ६ ॥ पुरा कवीनां गणनाप्रसङ्गे कनिष्ठिकाधिष्ठितकालिदासा । अद्यापि तत्तुल्यकवेरभावादनामिका सार्थवती बभूव ॥ ७ ॥

गणेश्वरः

गणेश्वरकवेर्वचोभिरथ नैकधाचमत्कृतः प्रसन्नगिरिनन्दिनीचरणपद्म ध्यायत ॥ तथा जयति भारती भगवती यथा सा सुधा सुधीभवति शुभ्रधामधरमाधुरी म्लायति ॥८॥

गुणाढ्यः

शश्वद्बाणद्वितीयेन नमदाकारधारिणा । धनुषेव गुणाढ्येन निःशेषो रञ्जितो जनः ॥ ९ ॥ समुद्दीपितकन्दर्पा कृतगौरीप्रसाधना । हरलीलेव लोकस्य विस्मयाय बृहत्कथा ॥ १० ॥ अतिदीर्घजीविदोषाद्व्यासेन यशोऽपहारितं हन्त । कैर्नोच्येत गुणाढ्यः स एव जन्मान्तरापन्नः ॥ ११ ॥

गोविन्दराजः

इन्दुप्रभारसविद विहग विहाय कीराने स्फुरति भारति का रतिस्ते । आथ यदि श्रयसि जगत्तु कौमुदीनां गोविन्दराजवचसां च विशेषमेष ॥ १२ ॥

जगन्नाथपण्डितः

कवयति पण्डितराजे कवयन्त्यन्येऽपि विद्वांसः । नृत्यति पिनाकपाणौ नृत्यन्त्यन्येऽपि भूतवेताला ॥ १३ ॥ माधुर्यैरपि धुर्यैर्द्राक्षाक्षीरेक्षुमाक्षिकादीनाम् । वन्द्यैव माधुरीयं पण्डितराजस्य कवितायाः ॥ १४ ॥ गिरां देवी वीणागुणरणनहीनादरकरा यदीयानां वाचाममृतमयमाचामति रसम् । वचस्तस्याकर्ण्य श्रवणसुभगं पण्डितपतेरधुन्वन्मूर्धानं नृपशुरथवायं पशुपतिः ॥ १५ ॥ मधु द्राक्षा साक्षादमृतमथ वामाधरसुधा कदाचित्केषांचिन्नखलु विदधीरन्नपि मुदम् । ध्रुवं ते जीवन्तोऽप्यहह मृतका मन्दमतयो न येषामानन्दं जनयति जगन्नाथभणितिः ॥ १६ ॥

जयदेवः

साध्वी माध्वीक चिन्ता न भवति भवतः शर्करे कर्कशासि द्राक्षे द्रक्ष्यन्ति के त्वाममृत मृतमसि क्षीर नीरं रसस्ते । माकन्द क्रन्द कान्ताधर धरणितलं गच्छ यच्छन्ति भावं यावच्छृङ्गारसारस्वतमिह जयदेवस्य विष्वग्वचांसि ॥ १७ ॥

ज्योतिरीशः

यश्चत्वारि शतानि भग्नघटनालङ्कारभाञ्जि द्रुतं श्लोकानां निरमाति कौतुकवशादेकाहमात्रे कविः । ख्यातः क्ष्मातलमण्डलेष्वपि चतुःषष्टेः कलानां निधिः सङ्गीतागमनागरो विजयते श्रीज्योतिरीशः कृती ॥ १८ ॥

दण्डी

जाते जगति वाल्मीकौ कविरित्यभिधाभवत् । कवी इति ततो व्यासे कवयस्त्वयि दण्डिनि ॥ १९ ॥ त्रयोऽग्नयस्त्रयो वेदास्त्रयो देवास्त्रयो गुणाः । त्रयो दण्डिप्रबन्धाश्च त्रिषु लोकेषु विश्रुताः ॥ २० ॥

द्रोणः

सरस्वतीपवित्राणां जातिस्तत्र न देहिनाम् । व्यासस्पर्धी कुलालोऽभूद्यद्द्रोणो भारते कविः ॥ २१ ॥

धनदः

यथेव वाग्देवी शुकविधुरवाणव्यसनिनी पुहूकण्ठीकण्ठे विलसति तथा वेदनवधि । तदा भूमीभागे निरुपमतमं किंचिदिव या समाधत्ते साम्यं धनदभणितीनां मधुरिमा ॥ २२ ॥

नरहरिः

यशोधनाधिपैर्यदा नरहरेर्यशो वर्ण्यते तदा गतमदा मदालसमरालबालारवा । न विभ्रमचकोरीभवति चाधरी माधुरी सुधाकरसुधाझरीमधुकथा वृथा जायते ॥ २३ ॥

प्रवरसेनः

कीर्तिः प्रवरसेनस्य प्रयाता कुमुदोज्ज्वला । सागरस्य परं पारं कपिसेनेव सेतुना ॥ २४ ॥

बाणः

हृदि लग्नेन बाणेन यन्मन्दोऽपि पदक्रमः । भवेत्कविकुरङ्गाणां चापलं तत्र कारणम् ॥ २५ ॥ शब्दार्थयोः समो गुम्फः पाञ्चाली रीतिरुच्यते । शीलाभट्टारिकावाचि बाणोक्तिषु च सा यदि ॥ २६ ॥ जाता शिखण्डिनी प्राग्यथा शिखण्डी तथावगच्छामि । प्रागल्भ्यमधिकमाप्तुं वाणी बाणो बभूवेति ॥ २७ ॥ श्लेषे केचन शब्दगुम्फविषये केचिद्रसे चापरेऽलङ्कारे कतिचित्सदर्थविषये चान्ये कथावर्णने । आ सर्वत्र गभीरधीरकविताविन्ध्याटवीचातुरीसंचारी कविकुम्भिकुम्भभिदुरो बाणस्तु पञ्चाननः ॥ २८ ॥

बिह्लणः

बिन्दुद्वन्द्वतरङ्गिताग्रसरणिः कर्ता शिरोबिन्दुकः कर्मेति

१ साभिप्रायम् २ श्लोकरूपोभयवरणाभिगुणवत् ३ दृष्टव्यानि ४ भञ्जकानि ५ कामोद्दीपिका; पक्षे,-अभीष्टमधुरता ६ वर्णितगौरीमाहात्म्या; पक्षे,-अलंकृता पार्वती यथा ७ गुणाढ्यकृतो ग्रन्थः ८ जीवितम् ९ ध्यात्वा १० हे मधो ११ आम्रवृक्ष १२ सर्वतः

१ कुमुदस्य प्रभा; पक्षे,-कुमुदो नाम कपि शोभते यत्र २ दिगन्तरे पक्षे,-समुद्रस्य उत्तरतटे, ३ वानरविशेष; पक्षे,-सेतुबन्ध ४ कुचद्वयी ५ यथा 'रावण सीतां जहार' इति वाक्ये 'रावण' इति पदं बिन्दुद्वन्द्व (विसर्ग) युक्तं कर्तृ, 'सीता' इति शिरोबिन्दु (अनुस्वार) युक्तं कर्म एवमेव कर्तृकर्मपदे सर्वत्र भवत इति विषयस्तो जन।

प्रतिबोधिना वयंविदो ये येऽपि तेभ्यो नमः । ये तु ग्रन्थसहस्रशाणकषणत्रुट्यत्स्वदुर्वैगिरामुल्लेखैः कलयन्ति विह्नणकविस्तेष्वेव संनह्यति ॥ २९ ॥

भट्टारहरिचन्द्र

पदबन्धोज्ज्वलो हारी कृतवर्णक्रमस्थितिः । भट्टारहरिचन्द्रस्य गद्यबन्धो नृपायते ॥ ३० ॥

भवभूति

सुकविद्वितयं मन्ये निखिलेऽपि महीतले । भवभूतिः शुकश्चायं वाल्मीकिस्तु तृतीयकः ॥ ३१ ॥ भवभूतेः संबन्धाद्भूधरभूरेव भारती भाति । एतत्कृतकारुण्ये किमन्यथा रोदिति ग्रावा ॥ ३२ ॥ रत्नावलीपूर्वकमन्यदास्तामसीमभोगस्य वचोमयस्य । पयोधरस्येव हिमाद्रिजायाः परं विभूषा भवभूतिरेव ॥ ३३ ॥

भास

सूत्रधारकृतारम्भैर्नाटकैर्बहुभूमिकैः । सपताकैर्यशो लेभे भासो देवकुलैरिव ॥ ३४ ॥

मयूर

तावत्कविविहगानां ध्वनिर्लोकेषु शस्यते । यावन्नो विशति श्रोत्रे मयूरमधुरध्वनिः ॥ ३५ ॥ दर्पं कविभुजंगानां गता श्रवणगोचरम् । विषविद्येव मायूरी मायूरी वाङ्निकृन्तति ॥३६॥

मातङ्गदिवाकर

अहो प्रभावो वाग्देव्या यन्मातङ्गदिवाकरः । श्रीहर्षस्याभवत्सभ्यः समो बाणमयूरयोः ॥ ३७ ॥

मुरारि

भवभूतिमनादृत्य निर्वाणमतिना मया । मुरारिपदचिन्तायामिदमाधीयते मनः ॥ ३८ ॥ मुरारिपदभक्तिश्चेत्तदा माघे रतिं कुरु । मुरारिपदभक्तिश्चेत्तदा माऽघे रतिं कुरु ॥ ३९ ॥ देवीं वाचमुपासते हि बहवः सारं तु सारस्वतं जानीते नितरामसौ गुरुकुलक्लिष्टो मुरारिः कविः । अब्धिर्लङ्घित एव वानरभटैः किं त्वस्य गम्भीरतामापातालनिमग्नपीवरतनुर्जानाति मन्थाचलः ॥ ४० ॥

रत्नखेटदीक्षित

विपश्चितामपश्चिमे विवादकेलिनिश्चले सपक्षजित्यवक्तस्तु रत्नखेटदीक्षिते । बृहस्पतिः क्व जल्पति प्रसर्पति क्व सर्पराडसमुखस्तु षण्मुखः सुदुर्मुखश्चतुर्मुखः ॥ ४१ ॥

राजशेखर

बभूव वल्मीकभवः कविः पुरा ततः प्रपेदे भुवि भर्तृमेण्ठताम् । स्थितः पुनर्यो भवभूतिरेखया स वर्तते संप्रति राजशेखरः ॥ ४२ ॥ पातुं श्रोत्ररसायनं रचयितुं वाचः सतां संमतां व्युत्पत्तिं परमामवाप्तुमवधिं लब्धुं रसस्रोतसः । भोक्तुं स्वादु फलं च जीविततरोर्यद्यस्ति ते कौतुकं तद्भ्रातः शृणु राजशेखरकवेः सूक्तीः सुधास्यन्दिनीः ॥ ४३ ॥

वाल्मीकि

कवीन्दुं नौमि वाल्मीकिं यस्य रामायणीं कथाम् । चन्द्रिकामिव चिन्वन्ति चकोरा इव साधवः ॥ ४४ ॥ सदूषणापि निर्दोषा सखरापि सुकोमला । नमस्तस्मै कृता येन रम्या रामायणी कथा ॥ ४५ ॥ योगीन्द्रश्छन्दसां स्रष्टा रामायणमहाकविः । वल्मीकजन्मा जयति प्राच्यः प्राचेतसो मुनिः ॥ ४६ ॥ लौकिकानां हि साधूनामर्थं वागनुवर्तते । ऋषीणां पुनराद्यानां वाचमर्थोऽनुधावति ॥ ४७ ॥ आदिकवी चतुरास्यौ कमलजवल्मीकजौ वन्दे । लोकश्लोकविधानोर्ययोर्भिदा लेशमात्रेण ॥ ४८ ॥ तमपि मनुष्यलोकप्रवेशविश्रामशाखिनं वाचाम् । सुरलोकादवतारश्रान्तिरखेदच्छिदं वन्दे ॥ ४९ ॥ विहितघनालंकारं विचित्रवर्णावलीमयस्फुरणम् । शकाशुघमिव वक्रं वल्मीकभुवं मुनिं नौमि ॥ ५० ॥ सति काकुत्स्थकुलोन्नतिकारिणि रामायणेऽपि किं काव्यम् । रोहति कुल्या गङ्गापूरे किं बहुरसे वहति ॥ ५१ ॥ भास्वद्वंशनतसकीर्तिरमणीरङ्गप्रसङ्गस्तनद्वादिप्रथमध्वनिर्निर्जयते वल्मीकजन्मा मुनिः । पीत्वा यद्वदने दुमण्डलगलत्काव्यामृताब्धेः किमप्याकल्पं कविनूतनाम्बुदमयी कादम्बिनी वर्षति ॥ ५२ ॥

विजया

सरस्वतीव कार्णाटी विजयाङ्का जयत्यसौ । या वैदर्भगिरां वासः कालिदासादनन्तरम् ॥ ५३ ॥

विज्जका

नीलोत्पलदलश्यामां विज्जकां मामजानता । वृथैव दण्डिना प्रोक्तं सर्वशुक्ला सरस्वती ॥ ५४ ॥

---

१ सुकवि-भावुकसमूहः, पक्षे-चरणः २ मनोहरः पक्षे,-मुक्ताहारैर्युक्तः ३ अक्षराणि; पक्षे-ब्राह्मणक्षत्रियादि ४ त्रिविधवर्णैः ५ नायकभूमिका ६ सरस्वती ७ भवभूतिकृते करुणारसप्रधाने नाटके-उत्तररामचरित इत्यर्थः ८ अपि ग्रावा रोदित्यपि दलति वज्रस्य हृदयम्' इति पद्यं ९ नाटकाचार्यैः पक्षे-वास्तुविद्याभिज्ञैः १० प्रस्तावनः, पक्षे,-भट्टार शिल्पविशेषः ११ नाटकावयवविशेषः, पक्षे-ध्वज १२ त्रिवर्णम्, पक्षे-पातकाभावकरम् १३ विष्णुः, पक्षे-कविविशेषः १४ माघकाव्ये १५ अघे पातके मा प्रीतिं कुरु इत्यर्थः १६ मन्दराद्रि- १७ पूर्वदले

१ शास्त्रुके २ दूषणो राक्षसविशेषः, पक्षे-काव्यदोषः ३ खरो राक्षसविशेषः, पक्षे-कर्कशत्वम् ४ वाल्मीक्यादीनाम् ५ ले लकारे शकारलकारयोगेन श्लोकश्लोकयोर्भेदः, पक्षे,-त्रिविधमात्रम् ६ विहिता घना बहवोऽलंकारा उपमादयो येन तम्, पक्षे,-विहित घनानां मेघानां मलंकरणं येन तम् ७ विचित्रा वर्णानामक्षराणां आवली पङ्क्तिस्तत्प्रचुरं स्फुरणं स्फूर्तिर्यस्य तम्, पक्षे,-वर्णा नीलपीताद्यस्तत्पङ्क्तिविस्तारं स्फुरत्पक्षमुत्थितयस्य तम् ८ शकोत्थितकुम्भलम्; पक्षे,-धनुर्धरम् ९ वाल्मीकिम्; पक्षे,-वल्मीकजन्म तम् ६ द्रव्यनुयोगि तत्र घनोत्थापितरिति श्लोकम् 'वल्मीकप्रभवमपि धनुराखण्डलस्य' इति च निदर्शनम्

व्यास

नम सर्वविदे तस्मै व्यासाय कविवेधसे । चक्रे पुण्य सरस्वत्या यो वर्षमिव भारतम् ॥ ५५ ॥ अचतुर्वदनो ब्रह्मा द्विबाहुरपरो हरि । अभाललोचन शम्भुर्भगवान्बादरायण ॥ ५६ ॥ श्रवणाञ्जलिपुटपेय विरचितवान् भारताख्यममृत य । तमहमरागमतृष्ण कृष्णद्वैपायन वन्दे ॥ ५७ ॥ व्यासगिरा निर्यास सार विश्वस्य भारत वन्दे । भूषणतयेव सञ्ज्ञा यदङ्किता भारती वहति ॥ ५८ ॥

शाकल्यमल्ल

एकोऽभूत्नलिनात्ततस्तु नलिनाश्चान्योऽपि नाकोरभूत्ख्याग्व्यास्ते त्रय एव दिव्यकवयो दीव्यन्तु देव्या गिरा । अर्वाचो यदि गद्यपद्यरचनाचातुर्यमाधुर्यतान्सर्वानतिशय्य खेलतितरा शाकल्यमल्ल कवि ॥ ५९ ॥

सातवाहन

अविनाशिनमग्राम्यमकरोत्सातवाहन । विशुद्धजातिभि कोश रत्नैरिव सुभाषितै ॥ ६० ॥

सुदर्शन

न मुग्धदयितावरे न विषमाजि रत्नाकरे न राहुमुखकोटरे न किल तार्क्ष्यपक्षान्तरे । सुदर्शनकवीश्वर रसिकचक्रचूडामणौ गुणौकसि सुधा बुधास्त्यजत सान्द्रचन्द्रभ्रमम् ॥ ६१ ॥

सुबन्धु

कवीनामगलद्दर्पो नून वासवदत्तया । शक्त्येव पाण्डुपुत्राणा गतया कर्णगोचरम् ॥ ६२ ॥

कविवृन्दम्

उपमा कालिदासस्य भारवेरर्थगौरवम् । दण्डिन पदलालित्य माघे सन्ति त्रयो गुणा ॥ ६३ ॥ माघेन विघ्नितोत्साहा नोत्सहन्ते पदक्रमे । स्मरन्तो भारवेरेव कवय कपयो यथा ॥ ६४ ॥ श्रीरामायणभारतबृहत्कथाना कवीन्नमस्कुर्म । त्रिस्रोता इव सरसा सरस्वती स्फुरति यैर्भिन्ना ॥ ६५ ॥ प्राचेतसव्यासपराशराद्या प्राच कवीन्द्रा जगदर्चितास्ते । येषी नवीनापि महाकवीना पूज्या गुणैर्युगनोपकर्त्री ॥ ६६ ॥ धन्वन्तरिक्षपणकामरसिंहशङ्कुवेतालभट्टघटखर्परकालिदासा । ख्यातो वराहमिहिरो नृपते सभाया रत्नानि वै वररुचिर्नव विक्रमस्य ॥ ६७ ॥ यस्याश्चोरश्चिकुरनिकर कर्णपूरो मयूरो भासो हास कविकुलगुरु कालिदासो विलास । हर्षो हर्षो हृदयवसति पञ्चबाणस्तु बाण केषा नैषा कथय कविताकामिनी कौतुकाय ॥ ६८ ॥ भासो रामिलसोमिलौ वररुचि श्रीसाहसाङ्क कविर्मेण्ठो भारविकालिदासतरला स्कन्द सुबन्धुश्च य । दण्डी बाणदिवाकरौ गणपति कान्तश्च रत्नाकर सिद्धा यस्य सरस्वती भगवती के तस्य सर्वेऽपि ते ॥ ६९ ॥ वाच पल्लवयत्युमापतिधर सन्दर्भशुद्धिं गिरा जानीते जयदेव एव शरण श्लाघ्यो दुरूहद्रुते । शृङ्गारोत्तरसत्प्रमेयरचनैराचार्यगोवर्धनस्पर्धी कोऽपि न विश्रुत श्रुतिधरो धोयीकविक्ष्मापति ॥ ७० ॥ माघश्चोरो मयूरो मुररिपुरपरो भारवि सारविद्य श्रीहर्ष कालिदास कविरथ भवभूत्याह्वयो भोजराज । श्रीदण्डी डिण्डिमाख्य श्रुतिमुकुटगुरुर्भल्लटो भट्टबाण ख्याताश्चान्ये सुबन्ध्वादय इह कृतिभिर्विश्वमाह्लादयन्ति ॥ ७१ ॥

कुकविनिन्दा

अप्रगल्भा पदन्यासे जननीरागहेतव । सन्त्येके बहुलालापा कवयो बालका इव ॥ १ ॥ कविभिर्नृपसेवासु विचालङ्कारकारिणी । वाणी वेश्येव लोभेन परोपकरणीकृता ॥ २ ॥ अन्यवर्णपरावृत्त्या बन्धचिह्ननिगूहनै । अनाख्यात सता मध्ये कविश्चौरो विभाव्यते ॥ ३ ॥ प्राय कुकवयो लोके रागाधिष्ठितदृष्टय । कोकिला इव जायन्ते वाचाला कामकारिण ॥ ४ ॥ किं कवेस्तस्य काव्येन सर्ववृत्तान्तगामिनी । कथेव भारती यस्य न प्राप्नोति दिगन्तरम् ॥ ५ ॥ किं कवेस्तस्य काव्येन किं काण्डेन धनुष्मत । परस्य हृदये लग्न न घूर्णयति यच्छिर ॥ ६ ॥ मुखमात्रेण काव्यस्य करोत्यहृदयो जन । छायामच्छामपि श्यामा राहुस्तारापतेरिव ॥ ७ ॥ श्लोकास्वादकाले तु शब्दोत्पत्तिविचिन्तका । नीवीविमोक्षवेलाया वस्त्रमौल्यविचिन्तका ॥ ८ ॥ अविभिन्नपञ्चिगह्व स्याद्दलवपल्लवोऽपि वाचाम् । नागरनरवरपरिषदि कस्य मुखादक्षर क्षरति ॥ ९ ॥ गणयन्ति नैपशब्द न वृत्तभङ्ग क्षय न चौर्यस्य । रसिकत्वेनाकुलिता वेश्यापतय कुकवयश्च ॥ १० ॥ दुर्जनहुताशतप्त काव्यसुवर्णं विशुद्धिमायाति । दर्शयितव्य तस्मान्मत्सरिमनस प्रयत्नेन ॥ ११ ॥ कविरनुहरति च्छाया पदमेक पादमेकमर्थं वा । सकलप्रबन्धहर्त्रे साहसकर्त्रे नमस्तस्मै ॥ १२ ॥ विपुलहृदयाभियोग्ये खिद्यति काव्ये जडो न

---

१ व्यास २ भरतचिह्नितान ३ व्याम ४ महदेव- ५ वल्मीकि ६ चिरस्थायिनम् पक्षे,–नाश न गच्छन्तम् ७ भाषा छन्दादि, पक्षे–भूत्यवन्तम् ८ प्रयत्नविशेष पक्षे–आच्छादनम् ९ एतनाम्ना प्रबन्धेन, पक्षे–इन्द्रदत्तया १० इन्द्रियविशेषम्, पक्षे,–कुरुसेनानायक-

१ कविविशेष २ सुभिक्षत्वादि, पक्षे,–अद्भि- ३ जनानां नीरागे विरमणा तस्य हेतव पक्षे,–जनन्या मातू रागहेतव प्रीतिहेतुभूता- ४ बहुना आलापा येषाम् पक्षे,–बही या शब्दा ता निर्गत ते ५ वर्णान्तरपरिवर्तनेन ६ गोपने- ७ स्वेच्छया पक्षे, कोपेन ८ चान्यदि ९ दुश्छन्दम् १० इन्द्रवज्रादि, पक्षे,–इन्द्रियम् ११ मात्सर्य, पक्षे,–द्रव्यस्य १२ वारा-

मौर्ख्ये स्व । निन्दति कञ्चुकमेव प्राय शुष्कस्तनी नारी ॥ १३ ॥ अतिरमणीये काव्ये पिशुनोऽन्वेषयति दूषणान्येव । अतिरमणीये वपुषि व्रणमेव हि मक्षिका-निकर ॥ १४ ॥ बालाकटाक्षसूत्रितमसतीनेत्रत्रिभागकृत भाष्यम् । कविमार्गनका दूतीव्याख्यातमधीयते भावम् ॥ १५ ॥ द्राघीयसा धार्ष्ट्यगुणेन युक्ता वै कैरपूर परकाव्यखण्डे । आडम्बर ये वचसा वहन्ति ते केऽपि कन्थाकवयो जयन्ति ॥ १६ ॥ कर्णामृत सूक्तिरस विमुच्य दोषेषु यत्न सुमहान्खलस्य । अवेक्षते केलिवन प्रविष्ट क्रमेलक कण्टकजालमेव ॥ १७ ॥ साहित्यपाथोनिधि मन्थनोत्थ काव्यामृत रक्षत हे कवीन्द्रा । यत्तस्य दैत्या इव लुण्ठनाय काव्यार्थचोरा प्रगुणीभवन्ति ॥ १८ ॥ गृह्णन्तु सर्वे यदि वा यथेच्छ नास्ति क्षति क्वापि कवीश्वराणाम् । रत्नेषु लुप्तेषु बहुष्वमर्त्यैरद्यापि रत्नाकर एव सिन्धु ॥ १९ ॥ दैवीर्गिर केऽपि कृतार्थयन्ति ता कुण्ठयन्त्येव पुनर्विमूढा । या निघुष श्रुतिसुखेषु देव्यस्ता एव मुक्ता न तु चातकेषु ॥ २० ॥ परिश्रमन् जनमन्तरेण मौनित्रत बिभ्रति वाग्मिनोऽपि । वाचयमा सन्ति विना वसन्त पुंस्कोकिला पञ्चमचञ्चवोऽपि ॥ २१ ॥ काव्य करोषि किमु ते सुहृदो न सन्ति ये त्वामुदीर्णपवन न निवारयन्ति । गव्य घृत पिब निवातगृह प्रविश्य वाताधिका हि पुरुषा कवयो भवन्ति ॥ २२ ॥ य खलदस्य मिह काव्यमधु प्रवण मुष्णन्परस्य तनुते निजपद्यमध्ये । अस्मान्निदाघजनितेव पिपीलिकाली काली विभाति लिखिताक्षरपङ्क्तिरस्य ॥ २३ ॥ हठादाकृष्टाना कतिपयपदाना रचयिता जन स्पर्धालुश्चेदहह कविना वश्यवचसा । भवेदद्य श्वो वा किमिह बहुना पापिनि कलौ घटाना निर्मातुस्त्रिभुवनविधातुश्च कलह ॥ २४ ॥ स्तुवन्नन्ति यतके सति हरौ वरि सूक्तिभि करोति वरवर्णिनीचरित वर्णन गर्हितम् । अनीतिरवनीपतिर्विव शुनीतनु मौक्तिकैर्विभूषयति दन्तामुकुम्भगयोग्यैर्यथा ॥ २५ ॥ श्रीनाथ भुवनानुरूपरचना वाणी मनोहारिणी कष्ट हा कथय वदर्यनुदिन्स्मापापरमात्तु रत । दुर्गाह्नसौरभे घनपयो देवाभिषेकोचित सर्वेऽके विनियुज्यत सुमतय शाल्मल्या लम्ब किम् ॥ २६ ॥ वीणाहुण्ठितशारदापुरमहासम्पद्गणा पुगे विद्यासद्मविनिर्गलत्कणमुषो वल्गन्ति चेन्नामरा । अद्य श्व फणिना शकुन्तशिशवो दन्तावलाना वृका सिंहाना च सुखेन मूर्धसु पद धास्यन्ति शालावृका ॥ २७ ॥ स्वाधीनो रसनाञ्चल परिचिता शब्दा कियन्त क्वचित्क्षोणीन्द्रो न नियामक परिषद शान्ता स्वतन्त्र जगत् । तद्यूय कवयो वय वयमिति प्रस्तावनाहुंकृतिस्वच्छन्द प्रतिसद्म गर्जत वय मौनव्रतालम्बिन ॥ २८ ॥ स्वर्गानर्गलनिर्गलत्सुरसरित्साध -प्रपातप्रथाप्रत्याख्यानपटीयसापि वचसा जिह्रेति जिह्रेह न । एकद्व्यक्षरकण्टकिष्टरचनादुर्वारगर्वग्रहा कन्थामानकुविन्दका कवयितु सज्जन्ति लज्जामुच ॥ २९ ॥ य सान्द्रैकैकलक्ष्यलक्षणरतो नो तर्कसपर्कभूत्रालंकारविचारचारुधिषण काव्यज्ञशिक्षोज्झित । तस्माच्चेद्रसशालि काव्यमुदयेदेकान्तत सुन्दर प्रासादो धवलस्तदा क्षितिपते काकस्य कार्ष्ण्याद्भवेत् ॥ ३० ॥

पण्डितप्रशंसा

पण्डिते हि गुणा सर्वे मूर्खे दोषाश्च केवला । तस्मान्मूर्खसहस्रेभ्य प्राज्ञ एको विशिष्यते ॥ १ ॥ यत्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्राल्पधीरपि । निरस्तपादपे देशे एरण्डोऽपि द्रुमायते ॥ २ ॥ किं कुलेन विशालेन विद्याहीनस्य देहिन । अकुलीनोऽपि विद्यावान्देवैरपि स पूज्यते ॥ ३ ॥ रोहण सूक्तिरत्नाना वन्दे वृन्द विपश्चिताम् । यन्मध्यपतितो नीच काचोऽप्युच्चैर्महीयते ॥ ४ ॥ विद्वानेव विजानाति विद्वज्जनपरिश्रमम् । नहि वन्ध्या विजानाति गुर्वीं प्रसववेदनाम् ॥ ५ ॥ प्राज्ञो हि जल्पता पुसा श्रुत्वा वाच शुभाशुभा । गुणवद्वाक्यमादत्ते हस क्षीरमिवाम्भस ॥ ६ ॥ विद्वत्त्व च नृपत्व च नैव तुल्य कदाचन । स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान्सर्वत्र पूज्यते ॥ ७ ॥ अलकरोति य श्लोक शुक एव न मध्यम् । अल करोति य श्लोक शुक एव नमध्यम ॥ ८ ॥ सदोषमपि निर्दोष मनस्यमे निपश्चित । रामस्येवार्जुनवपु कवेश्च सरस वच ॥ ९ ॥ गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निन्दुक्ष्वेडाविवेश्वर । शिरसा श्लाघते पूर्व पर कण्ठे नियच्छति ॥ १० ॥ स्थिरा शैली गुणवता खलबुद्ध्या न बाध्यते । रत्नदीपस्य हि शिखा वात्ययापि न नाश्यते ॥ ११ ॥ वेश्यानामिव विद्याना मुख कै कैर्न चुम्बितम् । हृदयग्राहिणस्तासा द्वित्रा सन्ति न सन्ति वा ॥ १२ ॥ विदुषा वदनाद्वाच सहसा यान्ति नो बहि । याताश्चेन्न पराञ्चन्ति द्विरदाना रदा इव ॥ १३ ॥ अर्थाहरणकौशल्य किं स्तुम शास्त्रवादिनाम् ।

१ अतिश्लेन २ प्रागल्भ्यम् ३ अद्य ४ अस्कारादिमत्या स्वकीयगानस्य मनोहरम् ५ राजस्थेनवराम् ६ गद्यात्मकम्

१ कृष्णवर्णवरात्र २ विरर्दी इन ३ पूज्यते ४ महतीम् ५ प्रसवकाले या वेदना ताम् ६ निपेर्वाणे विरस्करोतीत्यर्थ ७ नमध्यम शुको नरो मध्ये वरवैयविघ गुनक श इति भाव ८ दोषमर्पितम, पाठे—नोपो इत्यन्तमहितम् ९ परशुरामस्य १० महदार्जुनशरीरम् ११ जानन्, पाठे,—उपादान १२ गरलम् १३ अभिवन्यति पाठे—धारयति १४ निरर्गादि वाचा कण्ठादिर्निर्गदावतीत्यर्थ, पाठे,—स्थापयति १५ रीति

अव्ययेभ्योऽपि ये चार्थानिष्कर्षन्ति सहस्रशः ॥ १४ ॥ स एव रसिको लोके श्रुत्वा काव्यं परैः कृतम्। उत्पद्यते च युगपद्वदनेऽक्ष्णोश्च यस्य वा ॥ १५ ॥ श्रुते महाकवेः काव्ये नयने वदने च वा। युगपद्यस्य नोदेति स धूपो महिषोऽथवा ॥ १६ ॥ विद्या विनयोपेता हरति न चेतांसि कस्य मनुजस्य। काञ्चनमणिसंयोगो नो जनयति कस्य लोचनानन्दम् ॥ १७ ॥ व्याख्यातुमेव केचित्कुशलाः शास्त्रं प्रयोक्तुमलमन्ये। उपनामयति करोऽन्नं रसांस्तु जिह्वैव जानाति ॥ १८ ॥ सत्यं तपो ज्ञानमहिंसता च विद्वत्प्रणामं च सुशीलता च। एतानि यो धारयते स विद्वान्न केवलं यः पठते स विद्वान् ॥ १९ ॥ कवीश्वराणां वचसां विनोदैर्नन्दन्ति विद्याविषयो न चान्ये। चन्द्रोपला एव करैर्हिमांशोर्मध्ये शिलानां सरसा भवन्ति ॥ २० ॥ शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा यस्तु क्रियावान्पुरुषः स विद्वान्। सुचिन्तितं चौषधमातुराणां न नाममात्रेण करोत्यरोगम् ॥ २१ ॥ न पण्डिताः साहसिका भवन्ति श्रुत्वापि ते संतुलयन्ति तत्त्वम्। तत्त्वं समादाय समाचरन्ति स्वार्थं प्रकुर्वन्ति परस्य चार्थम् ॥ २२ ॥ इह तुरगशतैः प्रयान्तु मूढा धनरहितास्तु बुधाः प्रयान्तु पद्भ्याम्। गिरिशिखरगतापि काकपङ्क्तिः पुलिनगतैर्न समत्वमेति हंसैः ॥ २३ ॥ सन्तश्चेदिह गुणबिन्दवो बुधस्तान्सतुष्टः कलयति स्फुटेऽपि दोषे। संयुक्तानपि पयसः कणान्विचिन्वन्नम्भस्तो भसति हि मधु मक्षिकाक्षः ॥ २४ ॥ अन्या जगद्धितमयी मनसः प्रवृत्तिरन्यैव कापि रचना वचनावलीनाम्। लोकोत्तरा च कृतिराकृतिरङ्गहृद्या विद्यावतां सकलमेव गिरां दवीयः ॥ २५ ॥ अधिगतपरमार्थान्पण्डितान्मावमंस्थास्तृणमिव लघु लक्ष्मीर्नैव तान्संरुणद्धि। मदमिलितमिलिन्दश्यामगण्डस्थलानां न भवति बिसतन्तुर्वारणं वारणानाम् ॥ २६ ॥ शास्त्रोपस्कृतशब्दसुन्दरगिरः शिष्यप्रदेयागमा विख्याताः कवयो वसन्ति विषये यस्य प्रभोर्निर्धनाः। तज्जाड्यं वसुधाधिपस्य कवयो ह्यर्थं विनापीश्वराः कुत्स्याः स्युः कुपरीक्षका न मणयो यैरर्घतः पातिताः ॥ २७ ॥ हर्तुर्याति न गोचरं किमपि शं पुष्णाति सर्वात्मना ह्यर्थिभ्यः प्रतिपाद्यमानमनिशं प्राप्नोति वृद्धिं पराम्। कल्पान्तेष्वपि न प्रयाति निधनं विद्याख्यमन्तर्धनं येषां तान्प्रति मानमुज्झत नृपाः कस्तैः सह स्पर्धते ॥ २८ ॥

१ अव्ययेभ्यः अव्ययानामनेकार्थत्वात्, पक्षे,-व्ययरहितेभ्यः कृपणेभ्य इति यावत्. २ उदकम्, पक्षे,-'वा वा' इति लौकिकशब्दः ३ नयने वा सलिलम् आननं च अधुजलमित्यर्थः वदने च वा 'वाहवा' इति प्रशंसाबोधको देशी शब्दः ४ सैरतगते ५ राजहंस ६ लोक हितप्रचुरा ७ अतिदूरम् ८ अवमानं मा कुरु ९ रोध न, कुरुते १० गजानाम् ११ शास्त्रसंस्कारेण पुष्टा ये शब्दास्तैः सुन्दरा गिरो येषां ते १२ पण्डिताः १३ दशे १४ मौर्ख्यम् १५ मूल्यतः १६ अचिन्त्यम् १७ सुखम् १८ दीयमानम् १९ निरन्तरम्

कुपण्डितनिन्दा

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम्। लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति ॥ १ ॥ मूर्खचिह्नानि षडिति गर्वो दुर्वचनं मुखे। विरोधी विषवादी च कृत्याकृत्यं न मन्यते ॥ २ ॥ मूर्खो हि जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शुभाशुभाः। अशुभं वाक्यमादत्ते पुरीषमिव शूकरः ॥ ३ ॥ उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये। पयःपानं भुजंगानां केवलं विषवर्धनम् ॥ ४ ॥ वरं पर्वतदुर्गेषु भ्रान्तं वनचरैः सह। न मूर्खजनसंपर्कः सुरेन्द्रभवनेष्वपि ॥ ५ ॥ मूर्खोऽपि मूर्खं दृष्ट्वा च चन्दनादपि शीतलः। यदि पश्यति विद्वांसं मन्यते पितृघातकम् ॥ ६ ॥ अन्तःसारविहीनस्य सहायः किं करिष्यति। मलयेऽपि स्थितो वेणुर्वेणुरेव न चन्दनः ॥ ७ ॥ यस्य नास्ति विवेकस्तु केवलं यो बहुश्रुतः। न स जानाति शास्त्रार्थान्दर्वी पाकरसानिव ॥ ८ ॥ रूपयौवनसंपन्ना विशालकुलसंभवाः। विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुकाः ॥ ९ ॥ विद्याविधिविहीनेन किं कुलीनेन देहिनाम्। अकुलीनोऽपि यो विद्वान्दैवतैरपि पूज्यते ॥ १० ॥ मदोपशमनं शास्त्रं खलानां कुरुते मदम्। चक्षुःप्रकाशकं तेज उलूकानामिवान्धताम् ॥ ११ ॥ ज्ञानविद्याविहीनस्य विद्याजालं निरर्थकम्। कण्ठसूत्रं विना नारी ह्यनेकाभरणैर्युता ॥ १२ ॥ मूर्खः स्वल्पव्ययत्रासात्सर्वनाशं करोति हि। कः सुधीः संत्यजेद्भाण्डं शुल्कस्यैवातिसाध्वसात् ॥ १३ ॥ माता शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पाठितः। न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये बको यथा ॥ १४ ॥ पुस्तकेषु च नाधीतं नाधीतं गुरुसंनिधौ। न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये बको यथा ॥ १५ ॥ विद्यया शस्यते लोके पूज्यते चोत्तमैः सदा। विद्याहीनो नरः प्राज्ञः सभायां नैव शोभते ॥ १६ ॥ शोभते विदुषां मध्ये नैव निर्गुणमानसः। अन्तरं तमसा दीपः शोभते नार्कतेजसाम् ॥ १७ ॥ बोद्धारो मत्सरग्रस्ताः प्रभवः स्मयदूषिताः। अबोधोपहताश्चान्ये जीर्णमङ्गे सुभाषितम् ॥ १८ ॥ पदद्वयस्य संधानं कर्तुमप्रतिभाः खलाः। तथापि परकाव्येषु दुष्करस्यप्यसक्षमाः ॥ १९ ॥ क्व दोषोऽत्र मया लभ्य इति संचिन्त्य चेतसा। खलः काव्येषु साधूनां श्रवणाय प्रवर्तते ॥ २० ॥ उपात्तैर्भिरम्लाना नोपदेशैः कदर्थिताः। स्वसंवेदनसंवेद्यरसाः सहृदयोत्तय

१ लज्जते २ स्पर्धां करोति ३ निद्रा ४ सुरेन्द्राणां भवनेषु, स्वर्गादिलोकेष्वपीति भावः ५ नेत्रभ्यानेनाप्यवसर्जुर्मन्द भी राजमार्गे भाग-

॥ २१ ॥ केषाचिद्वाचि शुकवदपरेषा हृदि मूकवत् । कस्याप्या हृदयाद्वक्त्रे वल्गु वल्गन्ति सूक्तयः ॥ २२ ॥ वहन्ति नरशीर्षाणि लोमशानि वहन्ति च । श्रीवासु प्रतिबद्धानि किं चित्तेषु सकर्णकम् ॥ २३ ॥ कवीना महता सूक्तैर्गूढार्थान्तरसूचिभिः । विध्यमानश्रुतेर्मा भूद्दुर्जनस्य कथ व्यथा ॥ २४ ॥ अज्ञः सुखमाराध्य सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः । ज्ञानलवदुर्विदग्ध ब्रह्मापि नर न रञ्जयति ॥ २५ ॥ गुणिगणगणनारम्भे न पतति कठिनी सुसभ्रमा यस्य । तेनाम्बा यदि सुतिनी वद वन्ध्या कीदृशी भवति ॥ २६ ॥ निर्गुण इति मृत इति च द्वावेकार्थाभिधायिनौ विद्धि । पश्य धनुर्गुणशून्य निर्जीव यदिह शसन्ति ॥ २७ ॥ अन्तर्भूतो निवसति जडे जड शिशिरमहसि हरिण इव । अजडे शशीव तपन स तु प्रविष्टोऽपि निःसरति ॥ २८ ॥ जीवित इव कण्ठगते सूक्ते तु नासिका कवेस्तावत् । नयनविकासविधायी सचेतनाभ्यागमो यावत् ॥ २९ ॥ साहित्यसगीतकलाविहीन साक्षात्पशु पुच्छविषाणहीन । तृण न खादन्नपि जीवमानस्तद्भागधेय परम पशूनाम् ॥ ३० ॥ जडेषु जातप्रतिभाभिमाना खला कवीन्द्रोक्तिषु के वराका । प्रासाभिनिर्वापणगर्वमन्धु रत्नाङ्कुरज्योतिषि किं करोति ॥ ३१ ॥ येषा न विद्या न तपो न दान ज्ञान न शील न गुणो न धर्म । ते मृत्युलोके भुवि भारभूता मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ ३२ ॥ मुक्ताफले किं मृगपक्षिणा च मृष्टान्नपान किमु गर्दभानाम् । अन्धस्य दीपो बधिरस्य गीत मूर्खस्य किं धर्मकथाप्रसङ्ग ॥ ३३ ॥ अज्ञातपाण्डित्यरहस्यमुद्रा ये काव्यमार्गे दधतेऽभिमानम् । ते गारुडीयाननधीत्य मन्त्रान्हालाहलास्वादनमारभन्ते ॥ ३४ ॥ अनवरतम्बालगवेषणाय कृतोद्यमाना खलैरिमाणाम् । कवीन्द्रनाद्रिनरनिर्झरिण्या सजायते व्यर्थमनोरथत्वम् ॥ ३५ ॥ वरं दरिद्र श्रुतिशास्त्रपारगो न चापि मूर्खो बहुरत्नसयुत । सुलोचना जीर्णपटापि शोभते न नेत्रहीना कनकैरलङ्कृता ॥ ३६ ॥ व्यालाश्च राहुश्च सुधाप्रसादाज्जिह्वाशिरोलिमहत्सुममापु । इतीव भीता पिशुना भवन्ति पराङ्मुखा काव्यरसामृतेषु ॥ ३७ ॥ सत्कवीनामातुरभूधिरं न य कवित्वपाण्डित्यघनस्तनघय । कथ स सारङ्गमनासमीक्षको दिनादिने प्रौढिविशेषमद्भुत ॥ ३८ ॥ निर्वाणदीपा इव हन्त दग्धसरस्वती वाहनराजहसे ये धीरनीरप्रविभागदक्षा विवक्तिमन्ये कव यो जयति ॥ ३९ ॥ काव्यामृत दुर्जनराहुनीत प्राप्य मनोभो सुमनोजनस्य । सधकमभ्याजनिराजमाननैष्ण्यमकरी यदि नाम न स्यात् ॥ ४० ॥ विना न साहित्यविदापरत्र गुण कथचित्प्रथते कवीनाम् । आलम्बते तत्क्षणमम्भसीव विस्तारमन्यत्र न तैलबिन्दु ॥ ४१ ॥ अत्यर्थवक्रत्वमनर्थक या शून्या तु सर्वान्यगुणैर्व्यनक्ति । अस्पृश्यतादूषितया तया किं तुच्छश्वपुच्छच्छटयेव वाचा ॥ ४२ ॥ नीचस्तनोत्वश्रु नितान्तकाष्ठ्यं पुष्णातु साधर्म्यभृदञ्जनेन । विना तु जायेत कथ तदीयक्षोदेन सारस्वतदृक्प्रसाद ॥ ४३ ॥ विविनक्ति न बुद्धिदुर्विध स्वयमेव सहित पृथग्जन । यदुदीरितमप्यद परैर्न विजानाति तदद्भुत महत् ॥ ४४ ॥ विदुरेष्यदपायमात्मना परत श्रद्दधतेऽथवा बुधा । न परो पहित न च स्वत प्रमिमीतेऽनुभवादृतेऽल्पधी ॥ ४५ ॥ अथ चाभिनिविष्टबुद्धिषु व्रजति व्यर्थकता सुभाषितम् । रविरागिषु शीतरोचिष करजाल कमलाकरेष्विव ॥ ४६ ॥

इतरकर्मफलानि यदृच्छया विलिख तानि सहे चतुरानन । अरसिकेषु कवित्वनिवेदन शिरसि मा लिख मा लिख मा लिख ॥ ४७ ॥ कतिचिदुद्धतनिर्भरमत्सरा । कतिचिदात्मवच-स्तुतिशालिन । अहह केऽपि निरक्षरकुक्षयस्तदिह सप्रति क प्रति मे श्रम ॥ ४८ ॥ ये के विचित्ररसशालिषु सत्कवीना सूक्तेषु कर्णपथगामिषु नाद्रियन्ते । ते मालतीपरिमलेष्वपि कन्दलत्सु नासापुट करतलेन पिदध्युरेव ॥ ४९ ॥ मद्वाणि मा कुरु विषादमनादरेण मात्सर्यमग्नमनसा सहसा खलानाम् । काव्यारविन्दमकरन्दमधुव्रतानामास्येषु धास्यसितमा कियतो विलासान् ॥ ५० ॥ चेत प्रसादजनन विबुधोत्तमानामानन्दि सर्वरससुक्तमतिप्रसन्नम् । काव्य खलस्य न करोति हृदि प्रतिष्ठा पीयूषदानमिव वक्त्रविवर्ति राहो ॥ ५१ ॥ यद्वा यदर्पणरसेन विमर्दपूर्वमर्थान्कथ झटिति तान्प्रकृतान्न दद्यु । चौरा इवातिमृदवो महता कवीनामर्थान्तराण्यपि हठाद्वितरन्ति शब्दा ॥ ५२ ॥ अर्थोऽस्ति चेन्न पदशुद्धिरथास्ति सापि नो रीतिरस्ति यदि सा घटना कुतस्त्या । साप्यस्ति चेन्न नववक्रगतिस्तदेतद्व्यर्थं विना रसमहो गहन कवित्वम् ॥ ५३ ॥ श्लाघ्यैव वक्रिमगतिर्घनशब्दबन्धोस्तस्या कविप्रवरसूक्तिधनुर्लताया । कर्णान्तिकप्रणयभाजि गुणे यदीये चेतासि मत्सरवता झटिति त्रुटन्ति ॥ ५४ ॥ अरण्यरुदित कृत शवशरीरमुद्वर्तित स्थलेऽब्जमवरोपित सुचिरमूषरे वर्षितम् । श्वपुच्छमवनामित बधिरकर्णजाप कृतो धृतोऽन्धमुखदर्पणो यदबुधो जन सेवित ॥ ५५ ॥ प्रेक्षम

१ विद्वन्मात्र गम्यम्. २ रत्नविलुलमनसो कवि ३ राष्ट्रिका 'पद्' इत्यत्र भाति, न पतति सद्यो यस्य नाम न ५ कपि ४ सुविनी ५ मूर्खो पक्षे—वस्त्रसहित ६ मूर्ख, पक्षे—पशुपद ७ धाम ८ देवम् ९ कर्तृन्—

१ सुविद्य २ पामरजन ३ मागामिनम् ४ जानाति ५ दुरागमसक्तचित्तेषु ६ हीनमानो ७ सेष्ट्या ८ प्रेतदर्शनम् ९ अहर्निशं यशोधूमादिधूमेन मलयपवनेन सुगन्धितम् १० निर्मत्सरश्च ११ धारयन्ती १२ कर्णपार्श्वगतत्वम् १३ कर्णेन्द्रियपूर्णं कृतं १४ बलात्कारं कृत्वा

मणिमुद्धरेन्मकरवक्त्रदंष्ट्राङ्कुरात्समुद्रमपि सतरेत्प्रचलदूर्मिमालाकुलम् । भुजगमपि कोपित शिरसि पुष्पवद्धारयेन्न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ५६ ॥ लभेत सिकतासु तैलमपि यत्नत पीडयन्पिबेच्च मृगतृष्णिकासु सलिल पिपासार्दित । कदाचिदपि पर्यटञ्छशविषाणमासादयेन्न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ५७ ॥ यदा किंचिज्ज्ञोऽह द्विप इव मदान्ध समभव तदा सर्वज्ञोऽस्मीत्यभवदवलिप्त मम मन । यदा किंचित्किंचिद्बुधजनसकाशादवगत तदा मूर्खोऽस्मीति ज्वर इव मदो मे व्यपगत ॥ ५८ ॥ शिर शार्व स्वर्गात्पशुपतिशिरस्त क्षितिधर महीध्रादुत्तुङ्गादवनिमवनेश्चापि जलधिम् । अधोऽधो गङ्गेय पदमुपगता स्तोकमधुना विवेकभ्रष्टाना भवति विनिपात शतमुख ॥ ५९ ॥ परश्लोकान्स्तोकाननुदिवसमभ्यस्य ननु ये चतुष्पादीं कुर्युर्बहव इह ते सन्ति कवय । अविच्छिन्नोद्यच्छज्जलधिलहरीरीतिसुहृद सुहृद्या वैशद्य दधति किल केषाचन गिर ॥६०॥ वितरति गुरु प्राज्ञे विद्या यथैव तथा जडे न तु खलु तयोर्ज्ञाने शक्ति करोत्यपहन्ति वा । भवति च पुनर्भूयान्भेद फल प्रति तद्यथा प्रभवति शुचिर्बिम्बग्राहे मणिर्न मृदा चय ॥ ६१ ॥ अविनयभुवामज्ञानाना शमाय भवन्नपि प्रकृतिकुटिलाद्विद्याभ्यास खलत्वविवृद्धये । फणिभयभृतामस्तूच्छेदक्षमस्तमसामसौ विषधरफणारत्नालोको भय तु भृशायते ॥ ६२ ॥ व्यासादीन्कविपुङ्गवान्नृपचितैर्भाक्यै सलील सहन्नुर्वेजल्य निमील्य लोचनयुग श्लोकान्सगर्व पठ । काव्य धिक्कुरु यत्परैर्विरचित सर्वस्व सार्ध बुधैर्यद्यभ्यर्थयसे श्रुतेन रहित पाण्डित्यमाशु बलात् ॥ ६३ ॥ ये ससत्तु निवादिन परयश शूलेन शल्याकुला कुर्वन्ति स्वगुणस्तवेन गुणिना यत्नाद्गुणाच्छादनम् । तेषा रोषकषायितोदरदृशा कोपोष्माणि श्वासिना दीप्ता स्वशिखेव कृष्णफणिना विद्या जनोद्वेजिनी ॥ ६४ ॥ श्रीनीरस्तम्भभृत परोन्नतिकथामात्रे शिर शूलिन सोद्वेगभ्रमणप्रलापविपुलक्षोभाभिभूतस्थिते । अन्तर्द्वेषविषप्रवेशविषमक्रोधोष्णानि श्वासिन कष्टा नूनममेपण्डितस्य विनिवृत्तिर्मीमज्वरारम्भम् ॥ ६५ ॥ मूर्खत्व

१ ज्ञानलेशयुक्तत्वेन विपरीतार्थग्राही २ वालुकासु ३ मरीचिकासु ४ शशकम् ५ गज ६ सगर्वम् ७ शर्वसंबन्धि ८ मस्तकात् ९ ददाति १० मूर्खे ११ नाशयति १२ महान् १३ बिम्बग्रहणे १४ मृत्पिण्ड १५ कविश्रेष्ठान् १६ अयोग्यै १७ रोषेण कषायित ताम्रमुदर गर्भो मध्य यस्यैवविधा दृग्येषाम् १८ कृष्णसर्पाणाम् १९ श्वासदात्री २० श्रीवास्तम्भ धारयत २१ परोत्कर्ष २२ मूर्खस्य २३ विकार २४ दारुणज्वरारम्भकहेतु

६ सु र मा

सुलभ भजस्व कुमते मूर्खस्य चाष्टौ गुणा निश्चिन्तो बहुभोजनोऽतिमुखरो रात्रिदिन स्वप्नभाक् । कार्याकार्यविचारणान्धबधिरो मानापमाने सम प्रायेणामयवर्जितो दृढवपुर्मूर्ख सुख जीवति ॥ ६६ ॥ व्याल बालमृणालतन्तुभिरसौ रोद्धु समुज्जृम्भते छेत्तु वज्रमणीञ्शिरीषकुसुमप्रान्तेन सनह्यते । माधुर्य मधुबिन्दुना रचयितु क्षाराम्बुधेरीहते नेतु वाञ्छति य खलान्पथि सता सूक्तै सुधास्यन्दिभि ॥ ६७ ॥ शक्यो वारयितु जलेन हुतभुक्छत्रेण सूर्यातपो नागेन्द्रो निशिताङ्कुशेन समदो दण्डेन गोगर्दभौ । व्याधिर्भेषजसग्रहैश्च विविधैर्मन्त्रप्रयोगैर्विष सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहित मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ॥ ६८ ॥ तोय निर्मथित घृताय मधुने निष्पीडित प्रस्तर पानार्थ मृगतृष्णिकोर्मितरला भूमि समालोकिता । दुग्धा सेयमचेतनेन जरती दुग्धाशया सूकरी कष्ट यत्खलु दीर्घया धनतृषा नीचो जन सेवित ॥ ६९ ॥ काव्ये भव्यतमेऽपि विज्ञनिवहैरास्वाद्यमाने मुहुर्दोषान्वेषणमेव मत्सरजुषा नैसर्गिको दुर्ग्रह । कासारेऽपि विकासिपङ्कजचये खेलन्मराले पुन क्रौञ्चश्चञ्चुपुटेन कुक्षितनपु शम्बूकमन्वेषते ॥ ७० ॥ विधे हृतरासि किं तु कृपणासभावनैर्लज्जसे सन्त्यन्ये तव तोषणाहितधियो धन्या वदान्या भुवि । कान्ताना कुचकुम्भकौशलरुचा नो हानिरेतावता षण्ढाना हृदयेऽपि यत्प्रणयते नानङ्गरागोदय ॥ ७१ ॥ मीमासा पठिता न येरुपनिषन्नैव श्रुता तत्त्वत श्रीमच्छंकरभाष्यतो भगवती गीताप्यधीता न ये । सिद्धान्तापगत शिरोमणिमत ज्ञात्वाऽपि किंचित्ततो भट्टाचार्यपद गता कथमहो लज्जा लभन्ते न ते ॥ ७२ ॥ पेटीचीवरपट्टवस्त्रपटलश्वेतातपत्रच्छटाशाटीहारकघोटकस्फुटघटाटोपाय तुभ्य नम । येनानक्षरकुक्षयोऽपि जगत कुर्वन्ति सर्वज्ञताभ्रान्ति येन विना तु हास्यपदवीं सन्तोऽपि कष्ट गता ॥ ७३ ॥ साकूत निजसविदेकविषय तत्त्व सचेता भुवनमे नूनमबोधमोहितधिया हास्यत्वमायास्यति । तदुक्त विदुषो जनस्य जडवजोष तु नामासितु जात्यन्ध प्रतिरूपदर्शननिधौ कोऽन्य वृथेवोद्यम ॥ ७४ ॥ ये तावत्स्वगुणोपवृहितधियस्तेषामरण्य जगद्येप्येते कृतमत्सरा परगुण स्वप्नेऽपि नेच्छन्ति ये । अन्येषामनुरागिणा क्वचिदपि स्निग्ध मनो निर्वृतावित्य यान्तु तपोवनानि महता सूक्तानि मन्येऽधुना ॥ ७५ ॥ यातास्ते रससारसग्रहविधि निष्पीड्य निष्पीड्य ये वाक्तत्त्वेक्षुलता पुरा कतिपये तत्त्वस्पृशश्चक्रिरे । जायन्तेऽद्य यथायथ तु कवयस्ते

१ रोगवर्जित २ सर्पम् ३ भिन्नम् ४ हीरकादीन् ५ संनद्धो भवति ६ इच्छति ७ अमृतस्राविभि ८ दोहन

तत्र सतन्वते येऽनुपामकठोरचित्रयमकश्लेषादिशल्कोच्चयम् ॥ ७६ ॥ प्रौढं ध्यात्पण्डितानां कैविरचसि कथं प्रवनूत्वत्व चिन्ता विधेरन्यथयन्त्यन्यमिजहृति तथा गृह्णते स्युर्गुणाश्चेत् । अन्यस्त्वन्यप्रमाणं परमवतनुते छिद्यते तावता किं नाय रत्नस्य दोषो द्यदिति यदिदं क्षिप्रमन्धा क्षिपन्ति ॥ ७७ ॥

छान्दसप्रशंसा

नाध्यापयिष्यन्निर्गमाश्रमेणोपाध्यायलोका यदि शिष्यवर्गान् । निर्वेदवादं किल निर्वितान्सुर्वीतलं हन्त तदामविष्यत् ॥ १ ॥

छान्दसनिन्दा

आ कष्टमप्रहृष्टा शिष्टा अपि वित्तचापलाविष्टाः । अध्यापयन्ति वेदानादाय चिराय मासि मासि भृतिम् ॥ १ ॥

वैयाकरणप्रशंसा

वैयाकरणकिरातादपशब्दमृगा क यान्ति सत्रस्ताः । ज्योतिर्नटविटगायकभिषगाननगह्वराणि यदि न स्युः ॥ १ ॥ यद्यपि बहु नाधीषे तथापि पठ पुत्र व्याकरणम् । स्वजनः श्वजनो मा भूत्सकलं शकलं सकृच्छकृत् ॥ २ ॥ कृतदुरितनिराकरणं व्याकरणं चतुरधीरधीयानः । बुधगणगणनावसरे कनिष्ठिकायां परं जयति ॥३॥ सूत्रं पाणिनिबद्धं कैल्यपुरुषं समुद्वहति सुदृशम् । वर्णादीनां धर्मा बुद्धा विविनरवैयुक्तोऽसौ ॥ ४ ॥ पीतं जले विष्णुपदाश्रगाया पीतजले चापि नयेऽङ्गगोऽहम् । आचक्षते शुद्धिदमौ प्रसूतौ च क्षतं पगमपोऽनुजे च ॥ ५ ॥ नृणामैनेभ्यस्त फणाभृदीशगिरा दुरापा बुधराजगोष्ठी । अबुद्धचापश्रुतिपद्धतीनां युद्धक्षमेगोद्धतयोद्धसार्था ॥ ६ ॥ नाङ्गीकृतव्याकरणौषधानामपाटवं वाचि सुगाढमास्ते । कस्मिंश्चिदुक्ते तु पदे कथंचित्स्वैरं वपुः स्विद्यति वेपते च ॥ ७ ॥ शब्दशास्त्रमनधीत्य यः पुमान् वक्तुमिच्छति वचः सभान्तरे । बन्धुमिच्छति वने मदोत्कटं हस्तिनं कमलनालतन्तुना ॥ ८ ॥

वैयाकरणनिन्दा

टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रट्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपः ... हशिचटुनाष्टुरतडञ्शश्छोऽच्यचोऽन्त्यादिटि । लोपोव्योर्वलिवृद्धिरैचियचिमदाधाघ्वदाप्छेचटेरिर्त्यब्दानखिलान्नयति कतिचिच्छब्दान्पठन्तः कटून् ॥ १ ॥ सूत्रैः पाणिनिनिर्मितैर्बहुतरैर्निर्णाय शब्दावलिं वैकुण्ठस्तवमक्षमा रचयितुं मिथ्याश्रमाः शाब्दिकाः । पक्वान्नं विविधं श्रमेण विविधापूपाद्यसूपान्वितं मन्दाग्नीनैर्नुरुन्धते मितबलानाघ्रातुमप्यक्षमान् ॥ २ ॥ कुप्वोःकःपौ च शेषोऽप्यसखि ससजुषोरुर्निरामोऽवसाने शश्छोऽटीत्यादिशब्दैः सदसि यदि शठाः शाब्दिकाः पण्डिताः स्युः । तेषां को वापराधः कथयत सततं ये पठन्तीह धीमन्तेसाथव्याथव्ययव्याधिगधिगधिगधिकथव्यथव्येति शब्दान् ॥ ३ ॥

नैयायिकप्रशंसा

अद्भुततर्ककपायोधिरगाधो यस्य वर्धकः । अक्षपादोऽतर्म स्पृष्टस्तकलङ्कः कलानिधिः ॥ १ ॥ अपरीक्षितलक्षणप्रमाणैरपरामृष्टपदार्थसार्थतत्त्वैः । अवशीकृतजैनयुक्तिजालैरलमेतैरनधीततर्कविद्यैः ॥ २ ॥ मोहं रुणद्धि विमलीकुरुते च बुद्धिं सूते च संस्कृतपदव्यवहारशक्तिम् । शास्त्रान्तराभ्यसनयोग्यतया युनक्ति तर्कश्रमो न तनुते किमिहोपकारम् ॥ ३ ॥ ज्ञानाब्धिरक्षिचरणं कर्णमक्षकश्च श्रीपक्षिलोऽप्युदयनः स च वर्धमानः । गङ्गेश्वरः शशधरो

---

१ प्रादुर्भवेत् २ धन्ये ३ नेत्रा ४ वेतन् ५ वेतनम् ६ भित ७ मीता ८ गमन ९ नाट्यकारा १० वारा ११ नेत्रा १२ गुहा १३ क्रिया १४ व्याकरणसूत्रम्, पक्षे,– वस्त्रम् १५ पाणिनिना बद्ध रचितम् पक्षे–पाणौ हस्ते निबद्धम् निवाहकाले स्वनिर्मिते कङ्कणे बधूवरयोर्हस्तयोर्बध्नन्तीति प्रसिद्धिः १६ अर्थज्ञानपूर्वकं विचारयन्, पक्षे,–धारयन् १७ सम्यग्धारयति, पक्षे –सम्यग्गुह्णाति; पाणिग्रहणपूर्वकं स्वीकरोतीत्यर्थः– १८ शोभनां दृशम्, शुद्धाशुद्धविवेचनशक्तिमित्यर्थः पक्षे,–शोभना दृग्यस्याः स्तां स्त्रियम् १९ अकारप्रभृतीनां वर्णादीनाम्, पक्षे –ब्राह्मणादीनाम् २० इहरा २१ यज्ञश्राद्धम् २२ प्रयोगं करोति, पक्षे,– दोषरहितं वचनम् २४ गङ्गायाः २५ पञ्जकिनिकिते २६ व्याकरणशास्त्र २७ मदनम्, पक्षे –अभ्यासम् २८ कन्दिन २९ मदनाभ्यस्य ३० मन्द्राभ्य च ३१ अनधीतमहाभाष्याणाम्

१ दुष्प्रापा २ पण्डितराजसभा ३ अज्ञातधनुर्वेदमार्गाणाम् ४ कम्पते ५ व्याकरणम् ६ अध्ययनमकृत्वा ७ विमलतनुना ८ बधनिः ९ वापयति १० कर्णकठोरान् ११ विष्णुस्तवम् १२ रुन्धन्ति रोध १३ अनुरुन्धन्ति १४ धूनाः १५ गायकानां कालकण्ठानुकरणमेतत् १६ तर्कसमुद्रः १७ गौतमः, पक्षे,–क्षतौ ददातीति क्षपादः, स न भवतीति तथाविधः चन्द्र इत्यर्थः १८ अज्ञानेन; पक्षे–राहुणा १९ कलानां निधिः; पक्षे,– चन्द्रः २० अज्ञातपदार्थसमूहतत्त्वैः २१ जययुक्ति २२ अज्ञानम् २३ रोधयति, नाशयतीत्यर्थः २४ उत्पादयति २५ योजयति २६ गणनम् २७ कणादः

बहुवश्च नव्या ग्रन्थैर्व्यरुन्धत इमे हृदया घकारम् ॥ ४ ॥ प्राय काव्यैरगमितरयस पाणिनीयाम्बुराशौ सारज्ञसाप्यैपरिकलितन्यायशास्त्रस्य पुस । वादारम्भे वदितुमनसो वाक्यमेक समाया प्रेंखा जिह्वा भवति कियर्ती पश्य कष्टामवस्थाम् ॥ ५ ॥

नैयायिकनिन्दा

परामृशन्तो लिङ्गानि व्यभिचारविचारका । तार्किका यदि विद्वांसो निर्दे किमपराध्यते ॥ १ ॥ गुरोर्गिर पञ्चदिनान्यधीत्य वेदान्तशास्त्राणि दिनत्रय च। अमी समाघ्रातनितर्कवादा समागता कुक्कुटपादमिश्रा ॥ २ ॥ कर्कशतर्कविचारव्यग्र किं वेत्ति काव्यहृदयानि । ग्राम्य इव कृपिविलमश्वखलनयनानचोरहस्यानि ॥ ३ ॥ नैयायिकाना मलिनाम्बराणा जनुर्गत रासभचिन्तयैव । तथापि वेश्यास्तनसन्निवेशस्त्वेतु कवे कोऽपि विशेष एव ॥ ४ ॥ न जिघ्रत्याघ्राय स्पृशति न तदङ्गान्यपि सकृत्पुराण नादत्ते न गणयति किं च स्मृतिगणम् । पठञ्शुष्क तर्कं परपरिभवार्थोक्तिभिरसौ नयत्यायु सर्वं निहतपरलोकार्थयतन ॥ ५ ॥ प्रयत्नैरस्तोकै परिचितकुतर्कप्रकरणा पर वाचोवस्यान्कतिपयपदौघान्विदधत । सभाया वाचाटा श्रुतिकटु रटन्तो घटपटान्न लज्जन्ते मन्दा स्वयमपि तु जिह्वेति विबुध ॥ ६ ॥ कर्मब्रह्मविचारणा विजहतो भोगापवर्गप्रदा घोष कचन कण्ठशोषफलक कुर्वन्त्यमी तार्किका । प्रत्यक्ष न पुनाति नापहरते पापानि पीलुच्छटाव्याप्तिर्नावति नैव पात्यनुमितिर्नो पक्षता रक्षति ॥ ७ ॥ हेतु कोऽपि विशिष्टधीरनुमितौ न श्रौतयुग्म मेरुरसाचो नेति च मोघवादमुखरा नैयायिकाश्चिद्बुधा । मेषस्याण्डमिवाफल बलिभुजो दन्ता क्वियन्तस्त्वयेत्येव सततचिन्तनै श्रमजुषो न स्नु कथ पण्डिता ॥ ८ ॥ साधु व्याकरण हिताय विशद काव्य पिकीगीतवन्मीमासा श्रुतितत्परा तदमुग साख्य सपातञ्जलम् । त्व ■ न्याय विशुद्धवैदिकविधिव्याकोपगौढागमव्याघाताय निगूढतर्कगहन क्षमोदमाधास्यसि ॥ ९ ॥ हे हे मित्र जिता मयातिप्रबलिनो विप्रा घन चार्जित शेषेभ्य शरयश्च दानमपि सत्सपादित भूरिश । ग्रन्थाश्चापि कृता सुनर्कघटका शास्त्राणि सदूष्य वै सोऽह तर्कविभूषणोऽत्र गहने धात्रा शृगाल कृत ॥ १० ॥

मीमांसकप्रशंसा

भगवदनभ्युपगमन दैवतचैतन्यनिह्नवश्चैषाम् । कर्मश्रद्धावर्धकतत्प्राधान्यप्रदर्शनायैव ॥ १ ॥ आगमरूपविचारिव्यधिकरणसहस्रशिक्षितविपक्षे । स्वामिनि जैमिनियोगिन्युपरज्यति हृदयमस्मदीयमिदम् ॥ २ ॥ शबरकुमारिलगुरवो मण्डनभवदेवपार्थसारथय । अन्ये च मिश्रमान्या जयन्ति सन्न्यायमणतन्त्रास्ते ॥ ३ ॥ नैयायिका वा ननु शाब्दिका वा त्रयीशिर सु श्रमशालिनो वा । वादाहवे बिभ्रति जैमिनीयन्यायोपरोधे सति मौनमुद्राम् ॥ ४ ॥ आदौ धर्मे प्रमाण विविधविधिभिदाशेषता च प्रयुक्ति पौर्वापर्याधिकारौ तदनु बहुविध चातिदेश तथोहम् । बाध तन्त्र प्रसङ्ग नयमनयशते सम्यगालोचयद्भ्यो भिक्षा मीमामकेभ्यो विदधति भुवि के सादर वेदरक्षाम् ॥ ५ ॥

मीमांसकनिन्दा

ते मीमासाशास्त्रलोकप्रसिद्धा सर्वर्षीणा सेहिरे नैव सत्ताम् । चैतन्यस्यापह्नव देवताना चक्रुर्विश्व नश्वर मन्यमाना ॥ १ ॥ मीमासका कतिचिदत्र मिलन्ति वेदप्रामाण्यसाधनकृतोऽपि न तेऽभिवन्द्या । उद्गापितोऽप्युपनिषद्भिरशेषरोपी यैर्न नाभ्युपगत पुरुषोत्तमो यै ॥ २ ॥

वैद्यप्रशंसा

गुरोरधीताखिलवैद्यविद्य पीयूषपाणि कुशल क्रियासु । गतस्पृहो धैर्यधर कृपालु शुद्धोऽधिकारी भिषगीदृश स्यात् ॥ १ ॥ रागादिरोगान्सततानुषक्तानशेषकायप्रसृतानशेषान् । औत्सुक्यमोहारतिदाञ्जघान योऽपूर्ववैद्याय नमोऽस्तु तस्मै ॥ २ ॥ अन्यानि शास्त्राणि विनोदमात्र प्राप्तेषु वा तेषु न तैश्च किंचित् । चिकित्सितज्योतिषमन्त्रवादा पदे पदे प्रत्ययमावहन्ति ॥ ३ ॥ मावोचि वैद्यकमथापि महासयेषु प्राप्तेषु यो भिषगिति प्रथितस्तमेव । ओंकारयत्यखिल एव विशेषदर्शी लोकोऽपि तेन भिषगेष न दूषणीय ॥ ४ ॥ मैत्ते दु सहवेदनाक्वलिते मर्मे स्वरेऽन्तर्गल तस्माया

१ कुवेरहानम् २ अनभ्यस्त ३ वक्रा ४ वेदम् ५ वेदाङ्गानि ६ नीरसम् ७ बहुभि ८ मूर्खा ९ लज्जां प्राप्नोति १० कर्मचिन्तन ब्रह्मचिन्तन च ११ परमाणुसमुदाय १२ व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मता ज्ञानविशिष्ट १३ पूर्वोत्तरपक्षद्वयम् १४ स्वर्गिन्द्रियमयश्च १५ जरत्का १६ काका

१ अपलाप २ शास्त्रदीपिकाकर्ता पार्थस्य रथिमिश्रपण्डित ३ वेदत्रयी ४ मन्त्रयुद्धे ५ यत्परूपे प्रतिबन्धके ६ सामान्य विशेषेण ७ प्रतीतास्तर्थे सहानिवास ८ मृत पाणी यस्य स अमृतहस्तवदारोग्य इत्यर्थ ९ अविचार्यकार्यप्रवृत्ति १० विचारशक्ति ११ असंतोष १२ नाशयति १३ मलसे

ज्वरपावकेन च तनौ तान्ते हृषीकव्रजे । दूने बन्धुजने कृतप्रस्पने धैर्यं विधातुं पुनः कः शक्तः कलितामयप्रशमनो वैद्यात्परो विद्यते ॥ ५ ॥ श्रान्ता वेदान्तिनः किं पठथ शठतयाद्यापि चाद्वैतविद्यां पृथ्वीतत्त्वे लुठन्तो विमृशथ सततं तर्कशास्त्रार्थिनः किम् । वेदैर्नानागमैः किं ग्लपयथ हृदयं श्रोत्रिया धातुशूलैरेव संतानरुग्वा निचिनुत शरणं प्राणसंप्रीणनाय ॥ ६ ॥

कुवैद्यनिन्दा

वैद्यराज नमस्तुभ्यं यमराजसहोदर । यमस्तु हरति प्राणान्वैद्य प्राणान्धनानि च ॥ १ ॥ वैद्यराज नमस्तुभ्यं क्षपिताशेषमानव । त्वयि विन्यस्तभारोऽयं कृतान्तः सुखमेधते ॥ २ ॥ चितां प्रज्वलितां दृष्ट्वा वैद्यो विस्मयमागतः । नाहं गतो न मे भ्राता कस्येदं हस्तलाघवम् ॥ ३ ॥ कषायैरुपवासैश्च कृताश्लिष्टतया नृणाम् । निजोपचरिता वैद्यो लिलेघ हरते धनम् ॥ ४ ॥ अज्ञातशास्त्रसद्भावाञ्छास्त्रमात्रपरायणान् । त्यजेद्दूराद्भिषक्पाशान्पाशान्वैवस्वतानिव ॥ ५ ॥ मिथ्यौषधैर्हन्त मृषाकषायैरमूलकैर्व्यर्थघृतैरनेकैः । वैद्या इमे पक्षिवदुग्रवेगाः पिचण्डभाण्डं परिपूरयन्ति ॥ ६ ॥ नटोऽपि दद्यात्कणकोऽपि दद्यात्प्रार्थितः पामरोऽपि दद्यात् । वैद्यः कथं दास्यति याचमानो यो मर्तुकामादपि हर्तुकामः ॥ ७ ॥ न धातोर्विज्ञानं न च परिचयो वैद्यकनये न रोगाणां तत्त्वागतिरपि नो वस्तुगुणधीः । तथाप्येते वैद्या इति तरलयन्तो जडजनानसून्मृत्योर्भृत्या इव नृणां हरन्ते गदहरम् ॥ ८ ॥ सत्कारं शालनं फुल्लयुवतिमुखं दृश्यते सानुकम्पं रण्डानामर्धनग्नाक्षिनमपि पुलकं स्पृश्यते पीनमङ्गम् । क्षीबाना म्लायतेऽन्तश्चिरनिहितधनं बाष्पमूर्तिर्नीयते पूरा भिदा फलाना मकरगुणनिर्भिद्यवैद्यादिवाभिरन्या ॥ ९ ॥

गणकप्रशंसा

चतुरङ्गबलो राजा जगतीं वशमानयेत् । अहं पञ्चाङ्गबलवानाकाशं वशमानये ॥ १ ॥ एकासनस्था जलवायुभक्षा मुमुक्षवस्त्यक्तपरिग्रहाश्च । पृच्छन्ति तेऽप्यम्बरचारिचारं दैवज्ञमन्ये किमुतार्थचित्ताः ॥ २ ॥ न दैवं न पित्र्यं च कर्मावसिद्ध्येन्न यत्रास्ति देशे ननु ज्योतिषज्ञः । न तारा न चारा नराणां ग्रहाणां न तिथ्यादयो वा यतस्तत्र बुद्धाः ॥ ३ ॥ दूतो न संचरति खे न चलेच्च वार्ता पूर्वं न जल्पितमिदं न च संगमोऽस्ति । व्योम्नि स्थितं रविशशिग्रहणं प्रशस्तं जानाति यो द्विजवरः स कथं न विद्वान् ॥ ४ ॥ वृद्धिह्रासौ कुमुदसुहृदः पुष्पवन्तोर्परागं शुक्रादीनामुदयनिलयानित्यमी सन्दृष्टः । आनिष्कुर्वन्सलिलरचनेष्वन्न कुम्भीपुलाकन्यायाज्ज्योतिर्नयगतिविदां निश्चलं मानभारम् ॥ ५ ॥ भानो शीतकरस्य वापि भुजगग्रासे पुरो निश्चिते तीर्थानामटनं जनस्य घटते तापनयोद्घाटनम् । इष्टे भागनधारिते सति घृतेस्तुष्टेश्च लाभो भवेद्दृष्टे तु व्यसनेऽत्र तर्ली रिहति कर्तुं जपाद्यैः क्षमा ॥ ६ ॥

कुगणकनिन्दा

गणयति गगने गणकश्चन्द्रेण समागमं विशाखायाः । विविधभुजङ्गक्रीडासक्तां गृहिणीं न जानाति ॥ १ ॥ गणिकागणकौ समानधर्मौ निजपञ्चाङ्गनिदर्शकावुभौ । जनमानसमोहकारिणौ तौ विधिना वित्तहरौ विनिर्मितौ ॥ २ ॥ असुखमथ सुखं वा कर्मणा पैक्तिकेनेत्यसहहः नियतमेते भुञ्जते देहभाजः । तदिह पुरत एव प्राह मौहूर्तिकश्चेत्कथय फलममीषामन्ततः किं ततः स्यात् ॥ ३ ॥ विलिखति सदसद्वा जन्मपत्रं जनानां फलति यदि तदानीं दर्शयत्यात्मदास्यम् । न फलति यदि लग्नद्रष्टुरेवाह मोहं हरति धनमिहैव हन्त दैवज्ञपाशः ॥ [illegible] ॥ प्रमोदे खेदे वाप्युपनमति पुंसां विधिवशान्मयैव प्रागेवाभिहितमिति मिथ्या कथयति । जनानिष्टानिष्टस्खलनपरिहारैकनिरतानसौ मेषादीनां परिगणनयैव भ्रमयति ॥ ५ ॥ ज्योतिःशास्त्रमहोदधौ बहुतरग्रैर्योगपरागात्मभिः कल्लोलैर्विनिवेष्टितः कणान्कतिपयाँल्लब्ध्वा कृतार्था इव । दीर्घायुः सुतसंपदादिरचनैर्दैवज्ञपाशा इमे गेहं गेहमनुप्रविश्य धनिनां मोहं मुहुः कुर्वते ॥ ६ ॥

पौराणिकनिन्दा

पौराणिकानां व्यभिचारदोषो नाशङ्कनीयः कृतिभिः कदाचित् । पुराणकर्ता व्यभिचारजातस्तस्यापि पुत्रो व्यभिचारजातः ॥ १ ॥

१ स्पन्दे २ इन्द्रियसमूहे ३ दुःखिते ४ वेदान्तविद: ५ पर्वतेषु ६ सर्वेषां मध्ये निर्दोषम् ७ नीरोगताम् ८ वाक्यकारयोः ९ कुत्सिता भिषजो भिषक्पाशास्तान् १० यम संबन्धिनः ११ ओषधिसमूहैः १२ उदरभाण्डम् १३ पामरोऽपि १४ भक्षयन्न- १५ मारणात् १६ वमनं १७ द्रव्यम् १८ रोगिणाम् १९ क्रोधेन २० सम्यक्परीक्षा कर्तुं योग्ये २१ अत्यन्तम् अज्ञानात् ...

१ धनयुक्तः २ चन्द्रस्य ३ सूर्याचन्द्रमसोः ४ ग्रहणम् ५ ग्रहाणां शुक्रादीनाम् ६ ग्रहणे ७ दृष्टे ८ पतिदार ९ परिचारकालेषु १० फलानुबन्धम् ११ कुवेद्य १२ दर्ले [illegible] भर्तकरोति १४ सामानिकम्, प्रसाद प्रसिद्ध १५ कुमारीपतिना १६ व्यासः

पुरोहितनिन्दा

पुरीषस्य च रोषस्य हिंसायास्तस्करस्य च । आद्याक्षराणि संगृह्य वेधाश्चक्रे पुरोहितम् ॥ १ ॥

कायस्थनिन्दा

काकाल्लौल्यं यमात्क्रौर्यं स्थपतेर्दृढघातिताम् । आद्याक्षराणि संगृह्य कायस्थः केन निर्मितः ॥ १ ॥ कायस्थेनोदरस्थेन मातुरामिषशङ्कया । अन्त्राणि यन्न भुक्तानि तत्र हेतुरदन्तता ॥ २ ॥ विना मद्यं विना मांसं परस्वहरणं विना । विना परापवादेन दिवि[1]रो दिनि रोदिति ॥ ३ ॥ कलमाग्रनिर्गतमषीबिन्दुव्याजेन साञ्जनाश्रुकणा । कायस्थलुण्ठ्यमाना रोदिति खिन्नेव राजश्रीः ॥ ४ ॥

सज्जनप्रशंसा

अहो किमपि चित्राणि चरित्राणि महात्मनाम् । लक्ष्मीं तृणाय मन्यन्ते तद्भारेण नमन्त्यपि ॥ १ ॥ नाल्पीयसि निबध्नन्ति पदमुन्नतचेतसः । येषां भुवनलाभेऽपि निःसीमानो मनोरथाः ॥ २ ॥ अञ्जलिस्थानि पुष्पाणि वासयन्ति करद्वयम् । अहो सुमनसां प्रीतिर्वामदक्षिणयोः समा ॥३॥ वज्रादपि कठोराणि मृदूनि कुसुमादपि । लोकोत्तराणां चेतांसि को हि विज्ञातुमर्हति ॥ ४ ॥ गवादीनां पयोऽन्येद्युः सद्यो वा जायते दधि । क्षीरोदधेस्तु नाद्यापि महतां विकृतिः कुतः ॥ ५ ॥ गङ्गा पापं शशी तापं दैन्यं कल्पतरुस्तथा । पापं तापं च दैन्यं च घ्नन्ति सन्तो महाशयाः ॥६॥ छायावन्तो गतव्यालाः स्वारोहाः फलदायिनः । मार्गद्रुमा महान्तश्च परेषामेव भूतये ॥ ७ ॥ संपदो महतामेव महतामेव चापदः । वर्धते क्षीयते चन्द्रो न तु तारागणः क्वचित् ॥ ८ ॥ अपकुर्वन्नपि प्रायः प्राप्नोति महतः फलम् । और्वं दहन्तमेवाग्निं संतर्पयति सागरः ॥ ९ ॥ महतां प्रार्थनेनैव विपत्तिरपि शोभते । दन्तभङ्गो हि नागानां श्लाघ्यो गिरिविदारणे ॥ १० ॥ गुणग्रामाविसंवादि नामापि हि महात्मनाम् । यथा सुवर्णश्रीखण्डरत्नाकरसुधाकराः ॥ ११ ॥ वहन्ति शोकशङ्कुं च धुनन्ति च यथोचितम् । कोऽप्येष महतां हन्त गाम्भीर्यानुगुणो गुणः ॥ १२ ॥ नागुणी गुणिनं वेत्ति गुणी गुणिषु मत्सरी । गुणी च गुणरागी च विरलः सरलो जनः ॥ १३ ॥ महात्मानोऽनुगृह्णन्ति भजमानान्रिपूनपि । सपत्नीः प्रापयन्त्यब्धिं सिन्धवो नगनिम्नगाः ॥ १४ ॥ सुखेन नोद्विग्न्यूर्ध्वे हृदयेन नयत्यध । जैरयत्यन्तरे साधुर्दोषं विषमिवेश्वरः ॥ १५ ॥ विकृतिं नैव गच्छन्ति सङ्गदोषेण साधवः । आवेष्टितं महासर्पैश्चन्दनं न विषायते ॥ १६ ॥ मान्या एव हि मान्यानां मानं कुर्वन्ति नेतरे । शंभुर्बिभर्ति मूर्ध्नेन्दुं स्वर्भानुस्तं जिघृक्षति ॥ १७ ॥ सुजनं व्यजनं मन्ये चारुवंशसमुद्भवम् । आत्मानं च परिभ्राम्य परतापनिवारणम् ॥ १८ ॥ उदये सविता रक्तो रक्तश्चास्तमये तथा । संपत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता ॥ १९ ॥ आरभन्तेऽल्पमेवाज्ञाः कामं व्यग्रा भवन्ति च । महारम्भाः कृतधियस्तिष्ठन्ति च निराकुलाः ॥ २० ॥ सद्भिस्तु लीलया प्रोक्तं शिलालिखितमक्षरम् । असद्भिः शपथेनापि जले लिखितमक्षरम् ॥ २१ ॥ दूरे[5] पदाहति[6] श्लाघ्या न श्लाघ्यं खररोहणम् । स्पर्धापि विदुषा युक्ता न युक्ता मूर्खमित्रता ॥ २२ ॥ साधोः प्रकोपितस्यापि मनो नायाति विक्रियाम् । नहि तापयितुं शक्यं सागराम्भस्तृणोल्कया ॥ २३ ॥ नारिकेलसमाकारा दृश्यन्तेऽपि हि सज्जनाः । अन्ये बदरिकाकारा बहिरेव मनोहराः ॥ २४ ॥ स्नेहच्छेदेऽपि साधूनां गुणा नायान्ति विक्रियाम् । भङ्गेनापि मृणालानामनुबध्नन्ति तन्तवः ॥ २५ ॥ परोपदेशे पाण्डित्यं सर्वेषां सुकरं नृणाम् । धर्मे स्वीयमनुष्ठानं कस्यचित्तु महात्मनः ॥ २६ ॥ संपत्सु महतां चित्तं भवत्युत्पलकोमलम् । आपत्सु च महाशैलशिलासंघातकर्कशम् ॥ २७ ॥ पतति व्यसने दैवाद्दारुणे दारुणात्मनि । सवर्मयति वज्रेण धैर्येण महतां मनः ॥ २८ ॥ सन्तः स्वतः प्रकाशन्ते गुणा न परतो नृणाम् । आमोदो नहि कस्तूर्याः शपथेन विभाव्यते ॥ २९ ॥ पातितोऽपि कराघातैरुत्पतत्येव कन्दुकः । प्रायेण हि सुवृत्तानामस्थायिन्यो विपत्तयः ॥ ३० ॥ सकृत्कन्दुकपातेनोत्पतत्यार्यः पतन्नपि । तथा त्वनार्यः पतति मृत्पिण्डपतनं यथा ॥ ३१ ॥ दन्तिदन्तसमानं हि निःसृतं महतां वचः । कूर्मग्रीवेव नीचानां पुनरायाति याति च ॥ ३२ ॥ स्रोतस्तु स्रोकतां याति यत्र तिष्ठन्ति साधवः । टकारो लुप्यते तत्र यत्र तिष्ठन्त्यसाधवः ॥ ३३ ॥ किमत्र चित्रं यत्सन्तः परानुग्रहतत्पराः । नहि स्वदेहशैत्याय जायन्ते चन्दनद्रुमाः ॥ ३४ ॥ काकैः सह विवृद्धस्य कोकिलस्य कलाः गिरः ।

---

१ कायस्थ २ दृग्वमन्य दे ३ लक्ष्मीभरेण ४ उन्नतचेतसम् ५ अन्यस्मिन्दिवसे ६ विकार ७ रसुल ८ पर्वतभेदने

१ जीर्णं करोति २ रागु ३ मलोनुमिच्छति ४ वेणु, पक्षे,-कुलम् ५ मिह्म्य ६ पादताडनम् ७ विकारम् ८ संवर्म कुर्विति ९ कठिनम् १० संगोपयति ११ क्षुपिता १२ स्थानलोपा-स्थोक्ष्णावनिहते १३ अभ्यस्तमधुरा

खलसङ्गेऽपि नैष्ठुर्यं कल्याणप्रकृते कुत ॥ ३५ ॥ यथा चित्त तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रिया । चित्ते वाचि क्रियाया च साधूनामेकरूपता ॥ ३६ ॥ विवेक सह सयत्या विनयो विधया सह । प्रभुत्व प्रश्रयोपेत चिह्नमेत न्महात्मनाम् ॥ ३७ ॥ उपकर्तु प्रिय वक्तु कर्तुं स्नेहमं कृत्रिमम् । सज्जनाना स्वभावोऽय केनेन्दु शिशिरीकृत ॥ ३८ ॥ निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दया कुर्वन्ति साधव । नहि सहरते ज्योत्स्ना चन्द्रश्चाण्डालवेश्मसु ॥ ३९ ॥ उपकारिषु य साधु साधुत्वे तस्य को गुण । अपकारिषु य साधु स साधु सद्भिरुच्यते ॥ ४० ॥ हृदयानि सतामेव कठिनानीति मे मति । खलवाग्विशिखैस्तीक्ष्णैर्भिद्यन्ते न मनाग्यत ॥ ४१ ॥ अपेक्षन्ते न च स्नेह न पात्र न दशान्तरम् । सदालोकहिते युक्ता रत्नदीपा इवोत्तमा ॥ ४२ ॥ नूतेऽन्यस्यासतोऽप्यार्यो गुणान्दोषास्तु दुर्जन । तुल्येऽप्यसत्त्वे किं लोको गच्छत्यूर्ध्वमधोऽपर ॥ ४३ ॥ सन्तो मनसि कृत्वैव प्रवृत्ता कृत्यवस्तुनि । कस्य प्रतिशृणोति स्म कमलेभ्य श्रिय रवि ॥ ४४ ॥ आमरणान्ता प्रणया कोपास्तत्क्षणभङ्गुरा । परित्यागाश्च नि सङ्गा भवन्ति हि महात्मनाम् ॥ ४५ ॥ सन्त एव सता नित्यमापदुद्धरणक्षमा । गजाना पङ्कमग्नाना गजा एव धुरधरा ॥ ४६ ॥ नून दुग्धाब्धिमन्थोत्थाविमौ सुजनदुर्जनौ । किं त्विन्दो सोदर पूर्व कालकूटस्य चेतर ॥ ४७ ॥ गोत्रस्थितिं न मुञ्चन्ति सदा सन्नतिमाश्रिता । वैदेन्यं तथ्य सतश्च महार्सेव्यतयानया ॥ ४८ ॥ विगृहीन पदाक्रान्तो भूयोभूयश्च खण्डित । माधुर्यमेवावहति सुश्लोक इव सज्जन ॥ ४९ ॥ प्रकृतिप्रत्ययोपेत सद्वृत्त साधुसंमत । अर्थार्पणसमर्थश्च सुश्लोक इव सज्जन ॥ ५० ॥ गुणोऽपि नून दोषाय दुर्षिघातो मलस्य च । स मार्गसिद्धये शुद्धिर्मृजे साधुजनस्य च ॥ ५१ ॥ सुख-न्तश्चास्तरम प्रस्थिता पावने पथि । घना इवार्द्रहृदया सन्तो जीवनहेतव ॥ ५२ ॥ धनिनोऽपि निरुन्मादा युवानोऽपि न चञ्चला । प्रभवोऽप्यप्रमत्तास्ते महामहिमशालिन ॥ ५३ ॥ साधुरेव प्रवीण स्यात्सद्गुणामृत-वर्षणे । नवमूलाङ्कुरास्वादरुचल कोकिल किल ॥ ५४ ॥ उत्तम क्लेशविक्षोभ क्षम स्वादु न हीतर । मणिरेव महाशाणघर्षण न तु मृत्कण ॥ ५५ ॥ सज्जना एव साधूना प्रथयन्ति गुणोत्करम् । पुष्पाणा सौरभ प्रायस्तनुते दिक्षु मारुत ॥ ५६ ॥ स्वभाव नैव मुञ्चन्ति सन्त ससर्गतोऽसताम् । न त्यजन्ति रुत मञ्जु काकसपर्कत पिका ॥ ५७ ॥ सपत्तौ कोमल चित्त साधोरापदि कर्कशम् । सुकुमार मधौ पत्र तरो स्यात्कठिन शुचौ ॥ ५८ ॥ स्वभाव न जहात्येव साधुरापद्गतोऽपि सन् । कर्पूर पावकस्पृष्ट सौरभ लभतेतराम् ॥ ५९ ॥ अप्यापत्समय साधो प्रयाति श्लाघनीयताम् । विधोर्विधुंतुदास्कन्दविपत्कालोऽपि सुन्दर ॥ ६० ॥ विना परीक्षा नो तत्त्व प्रसिद्ध ज्ञायते सत । स्वर्णमेवन्याघ्नो शुद्धिर्ज्ञायते कर्षण विना ॥ ६१ ॥ दृष्टदुर्जन-दौरात्म्य सज्जने रज्यते जन । आरुह्य पर्वत पान्थ सानौ निर्वृतिमेत्यलम् ॥ ६२ ॥ क्षयक्षयिणि सापाये भोगे रज्यति नोत्तमा । सत्यज्याम्भोजकिञ्जल्क न प्रार्थयति शैवलम् ॥६३॥ उत्तम सुचिर नैव विपदोऽभिभवन्त्यलम् । राहुग्रसनसभूति क्षण विच्छाययेद्विधुम् ॥६४॥ प्राय स्वभाव मुञ्चन्ति सन्त ससर्गतोऽसताम् । चण्डांशुचण्डातपात्पादा हिमांशोरमृतसृज ॥ ६५ ॥ तुल्य परोपतापित्व क्षुद्रयो साधुनीचयो । न दाहे ज्वलतोर्भिन्न चन्दने धनयो क्वचित् ॥ ६६ ॥ महता तादृश तेजो यत्र शाम्यन्त्यनौजस । अस्त यान्ति प्रकाशेन तारका हि विवस्वत ॥ ६७ ॥ आस्थामालम्ब्य नीतेषु वश क्षुद्रेष्वरातिषु । व्यक्तिमायाति महता माहात्म्यमनुकम्पया ॥ ६८ ॥ न गुणा क्वापि पूज्यन्ते सत्स्वीकारो हि गौरवम् । पीतिमा गुणसाम्येऽपि हरिद्रास्वर्णयोरिव ॥ ६९ ॥ आनिमर्यमिद चेत सतामम्भोधिदुर्भरम् । इति क्षुधेव दुर्वेधा पश्चु सैरपूरयत् ॥ ७० ॥ काचो मणिर्मणि काचो येषा तेऽन्ये हि देहिन । सन्ति ते सुधियो येषा काच काचो मणिर्मणि ॥ ७१ ॥ दोषानपि गुणीकर्तुं दोषीकर्तुं गुणानपि । शक्तो वादी न तत्तस्य दोषा दोषा गुणा गुणा ॥ ७२ ॥ गुणराशिमहाभारनिर्भरापूरितान्तरा । सन्तो गौरवमायाति यदि तत्र किमद्भुतम् ॥ ७३ ॥ स्वात्मन्येव लय याति तादृशो गुणिना गुण । स्वय प्रख्याप्यमानोऽपि यस्तृणाय न मन्यते ॥ ७४ ॥ सुवृत्तस्यैकरूपस्य परप्रीत्यै धृतोन्नते । साधो स्तनयुगस्येव पतन कस्य तुष्टये ॥ ७५ ॥ च्युतोऽप्युद्गच्छति पुन प्रभावान तु मूर्धा । कन्दुक पतनोत्पाती न तथा कान्तापुचद्वयी ॥ ७६ ॥ नालोक क्रियते सूर्ये भू प्रदीप न धार्यते । नहि प्रत्युपकाराणामपेक्षा सत्सु विद्यते ॥ ७७ ॥ दृष्टानि दृश्यते दृश्य श्रुतानि श्रूयते पुन ।

१ विनय २ स्निग्धरम्यम् ३ मार्गिषु ४ चन्द्रमसमिव ५ चाण्डालगृहे ६ शिर्विदीर्यं ७ मैत्रीम्, पा०-मनागपि ८ योग्यतम् पा०-भास्वतम् ९ अकस्मात्रतम् पा०-स्वप्रशंसनम् १० शोभना विभक्तिर्निबन्धनम्, पा०-भावो प्रकाशनसामर्थ्य इति तन्निबन्धनस्य ११ कुसुमकोशम्, पा०-पर्वभिरिव १२ मन्मनम् १३ समुन्नम् १४ मध्यीन, पा०-रेर्दम्

१ कषपाषाणम्, कसोटी इति लोके- २ प्रमादयति ३ क्षेत्रमात्रे ४ 'चेंडू' इति लोके प्रसिद्ध

सत्य न साधुवृत्तस्य दृश्यते पुनरुक्तता ॥ ७८ ॥ सत्पक्षा ऋजव शुद्धा सफला गुणसेविन । तुल्यैरपि गुणैश्चित्र सन्त सन्त शरा शरा ॥ ७९ ॥ लाभप्रणयिनो नीचा मानग्रामा मनस्विन । मेहु सरसि मत्स्यार्थी हंसस्येष्टा प्रसन्नता ॥ ८० ॥ परदु ख समाकर्ण्य स्वभावसरलो जन । उपकारासमर्थत्वात्प्राप्नोति हृदये व्यथाम् ॥ ८१ ॥ वित्ते त्याग क्षमा शक्तौ दु खे दैन्यविहीनता । निर्दम्भता सदाचारे स्वभावोऽय महात्मनाम् ॥ ८२ ॥ न कदाचित्सतां चेत प्रसरत्यघकर्मसु । जलेषु द्रुतमप्यन्त सर्पिरास्यानता व्रजेत् ॥ ८३ ॥ सोत्सेकेऽपि न कुप्यन्ति कृपया चोपकुर्वते । बोध स्वस्यैव नेच्छन्ति ते विश्वोद्धरणक्षमा ॥ ८४ ॥ साभिमानमसमाध्यमौचित्यच्युतमप्रियम् । दु खावमानदीन या न वदन्ति गुणोन्नता ॥ ८५ ॥ आपत्स्वेव हि महता शक्तिरभिव्यज्यते न सपत्सु । अगुरोस्तथा न गन्ध प्रागस्ति यथाग्निपतितस्य ॥ ८६ ॥ शून्येऽपि च गुणवत्तामातन्वान स्वकीयगुणजालै । विवराणि मुद्रयन्द्राग्गूर्णायुरिव सज्जनो जयति ॥ ८७ ॥ तरुमूलादिषु निहित जलमाविर्भवति पल्लवाग्रेषु । निभृत यदुपक्रियते तदपि महान्तो वहन्त्युच्चै ॥ ८८ ॥ सपदि यस्य न हर्षो विपदि विषादो रणे च धीरत्वम् । त भुवनत्रयतिलक जनयति जननी सुत विरलम् ॥ ८९ ॥ दुर्जनवचनाङ्गारैर्दग्धोऽपि न विप्रिय वदत्यार्य । अगुररपि दह्यमान स्वभावगन्ध परित्यजति किं नु ॥ ९० ॥ अप्रियवचनदरिद्रै प्रियवचनाढ्यै स्वदारपरितुष्टै । परपरिवादनिवृत्तै क्वचित्क्वचिन्मण्डिता वसुधा ॥ ९१ ॥ पतितोऽपि राहुवदने तरणिर्बोधयति पद्मखण्डानि । भवति विपद्यपि महतामङ्गीकृतवस्तुनिर्वाह ॥ ९२ ॥ छिन्नोऽपि रोहति तरुश्चन्द्र क्षीणोऽपि वर्धते लोके । इति विमृशन्त सन्त सतप्यन्ते न लोकेऽस्मिन् ॥ ९३ ॥ वासरगम्यमनूरोरम्बरमवनी च वामनैकपदा । जलधिरपि पोतलङ्घ्य सता मन केन तुलयाम ॥ ९४ ॥ गौरीपतेर्गरीयो गरल गरवा गले जीर्णम् । जीर्यति कर्णे महतां दुर्वादो नाल्पमपि चित्राति ॥ ९५ ॥ निजपैर्दगतिगुणरञ्जितजगता करिणा च सत्कवीना च । महतामपि महिमान शोभायै सज्जना एव ॥ ९६ ॥ बाण हरिरिव कुरुते सुजनो बहुदोषमप्यदोषमिव । यानद्दोष जाग्रति मलिम्लुचा इव पुन पिशुना ॥ ९७ ॥ महतो सुवृत्तयो सखि हृदयग्रहयोग्ययो समस्थितयो । सज्जनयो स्तनयो रपि निरन्तर सगत भवति ॥ ९८ ॥ महतोऽपि हि विश्वासमहाशया दधति नाल्पवति लघने । सन्तृणुतेऽब्धीनुदधिर्निदाघनद्यो न मेरुमपि ॥ ९९ ॥ वैगुण्येऽपि हि महता विनिर्मित भवति कर्म शोभायै । दुर्वहनितम्बमन्थरमपि हरति नितम्बिनीनृत्यम् ॥ १०० ॥ सज्जन एव हि विद्या शोभायै भवति दुर्जने मोघा । न विदूरदर्शनतया कैश्चिदुपादीयते गृध्र ॥ १०१ ॥ भवति सुभगत्वमधिक विस्तारितपरगुणस्य सुजनस्य । वहति विकासितकुमुदो द्विगुणरुचिं हिमकरोद्योत ॥ १०२ ॥ वदन प्रसादसदन सदय हृदय सुधामुचो वाच । करण परोपकरण येषा केषां न ते वन्द्या ॥ १०३ ॥ उपकारमेव तनुते विपद्गत सद्गुणो महताम् । मूर्छां गतो मृतो वा निदर्शन पारदोऽत्र रस ॥ १०४ ॥ गिरयो गुरवस्तेभ्योऽप्युर्वी गुर्वी ततोऽपि जगदण्डम् । तस्मादप्यतिगुरव प्रलयेऽप्यचला महात्मान ॥ १०५ ॥ अनवरतपरोपकरणव्यग्रीभवदमलचेतसा महताम् । आपातकाटवानि स्फुरन्ति वचनानि भेषजानीव ॥ १०६ ॥ न भवति भवति च न चिर भवति चिर चेत्फले विसवादी । कोप सत्पुरुषाणा तुल्य स्नेहेन नीचानाम् ॥ १०७ ॥ इक्षोरग्रात्क्रमश पर्वणि पर्वणि यथा रसविशेष । तद्वत्सज्जनमैत्री विपरीतानां च विपरीता ॥ १०८ ॥ उपचरितव्या सन्तो यद्यपि कथयन्ति नैकमुपदेशम् । यास्तेषा स्वैरकथास्ता एव भवन्ति शास्त्राणि ॥ १०९ ॥ सुजनो न याति वैर परहितनिरतो विनाशकालेऽपि । छेदेऽपि चन्दनतरु सुरभयति मुख कुठारस्य ॥ ११० ॥ अतिकुपिता अपि सुजना योगेन मृदूभवन्ति न तु नीचा । हेम्न कठिनस्यापि द्रवणोपायोऽस्ति न तृणानाम् ॥ १११ ॥ अनुपकृतखलसुजनावभिमतजात्याविभागयो सूच्या । निर्दधाति रन्ध्रमेको गुणवानन्यस्तु पिदधाति ॥ ११२ ॥ आलामन्य-

१ जल्काक २ धनरवम् ३ सापराधेऽपि ४ व्यक्ता भवति ५ सूना ६ दक्ता ते ७ श्रेष्ठम् ८ अनिष्टम् ९ दूषणम् १० शोभिता ११ गृध्र १२ विकासयति १३ सकटकाले १४ अरुणस्य १५ नौका १६ पादविन्यासा, पक्षे,-पदप्रयोग ज्ञानम् १७ महत्परिमाणम्, पक्षे,-प्रतिष्ठाम् १८ सत्पुरुषा, पक्षे,-गजानां सज्जीकरणम् १९ बाणासुरम्

१ गुणभिन्नो दोष, पक्ष,-बहुतरबहुगामिनम् २ दोषराहित्यम्, पक्षे,-चातुरहितम् ३ सममनोषम्, पक्षे,-यावद्दाग्निम् ४ तद्विषय कथनेयमारसो भवन्ति, पक्षे,-निद्राभावर नो भवन्ति ५ तस्करा ६ श्रेष्ठयो, पक्षे,-महापरिमाणशालिनो ७ सुचरितयो, पक्ष,-सुवर्तुलयो ८ आश्लिष्टनयोग्ययो, पक्षे,-वक्ष स्थले विराजमानयो ९ श्रेष्ठानपि, पक्ष,-महापरिमाणानपि १० श्रेष्ठा पक्ष,-गम्भीरा ११ नीचा, पक्षे,-स्वल्पपरिमाणशालिन १२ सेव्या १३ स्वैरालापा १४ सुगन्धयति १५ परश्चो १६ मनुष्यरूप कुरुत १७ करोति १८ गुणयुक्त, पक्षे,-छिद्रविनिपातिगुणयुक्त १९ आच्छादयति

स्सुनना परोपकारैकवरणदुललिता । सतापितपिशुनेषु स्व
गुणेष्वपि हन्त खिद्यन्ते ॥ ११३ ॥ शरदि न वर्षति गर्जति
वर्षति वर्षासु निःस्वनो मेघ । नीचो वदति न कुरुते न
वदति सुजन करोत्येव ॥ ११४ ॥ यदमी दशन्ति दशना
रसना तत्स्वादमनुभवति । प्रकृतिरियं विमलाना क्लिश्यन्ति
यदन्यकार्येषु ॥ ११५ ॥ तदपकृतं विधिनार्थिषु यत्सन्त
स्वल्पसंपदो विहिता । तुच्छे पयसि घनाना सीदति बत
जीवलोकोऽयम् ॥ ११६ ॥ अमृत किरति हिमांशुर्विषमेव
फणी समुद्गिरति । गुणमेव वक्ति साधुर्दोषमसाधु प्रकाश
यति ॥ ११७ ॥ गुणिनामपि निजरूपप्रतिपत्ति परत एव
सभवति । स्वमहिमदर्शनमक्ष्णोर्मुकुरतले जायते यस्मात्
॥ ११८ ॥ उत्कर्षनान्निजैर्गुणो यथा यथा याति कर्णमन्यस्य ।
धनुरिव सुवंशजन्मा तथा तथा सज्जनो नमति ॥ ११९ ॥
दुर्जनवदनविनिर्गतवचनभुजगेन सज्जनो दष्ट । तद्विषनाश-
निमित्त साधु सतोषमौषध पिबति ॥ १२० ॥ कमठकुला-
चलदिग्गजफणिपतिविधृतापि चलति वसुधेयम् । प्रतिपन्न-
ममलमनसा न चलति पुसा युगान्तेऽपि ॥ १२१ ॥ अन्त
कटुरपि लघुरपि सद्वृत्त य पुमान्न सत्यजति । स भवति
सद्यो वन्द्य सर्षप इव सर्वलोकस्य ॥ १२२ ॥ अद्यापि
दुर्निवार स्तुतिकन्या भजति कौमारम् । सद्भ्यो न रोचते
सा सन्तोऽप्यस्यै न रोचन्ते ॥ १२३ ॥ मूक परापवादे
परदारनिरीक्षणेऽप्यन्ध । पङ्गु परधनहरणे स जयति
लोकत्रये पुरुष ॥ १२४ ॥ पेशलमपि खलवचन दहतितरा
मानस सुतत्त्वविदाम् । परुषमपि सुजनवाक्य मलयजरसव
त्प्रमादयति ॥ १२५ ॥ भक्तिर्भवे न विभवे व्यसन शास्त्रे
न युवतिकामास्त्रे । चिन्ता यशसि न वपुषि प्राय परिदृश्यते
महताम् ॥ १२६ ॥ उपरि करवालधाराकारा क्रूरा भुजग
मपुङ्गवा । अन्त साक्षाद्द्राक्षादीक्षागुरवो जयन्ति केऽपि
जना ॥ १२७ ॥ स्वस्थानादपि विचलन्ति मज्जति जलधौ च
नीचमपि भजते । निजपक्षरक्षणमना सुजनो मैनाकशैल इव
॥ १२८ ॥ दुर्जनगृहवासादपि शीलोत्कर्ष न सज्जनस्त्यजति ।
प्रतिपर्व तपनवासी निःस्वनमा शशी शीत ॥ १२९ ॥
विप्रियमप्याकर्ण्य ब्रूते प्रियमेव सर्वदा सुजन । क्षार पिबति
पयोधेर्वर्षत्यम्भोधरो मधुरमम्भ ॥ १३० ॥ खटकस्य
माधुर्य नयोरन्तराले निदाघदिनमन्ते । एवादिमध्यपरि-
णतिरमणीया साधुजनमैत्री ॥ १३१ ॥ न विमोचयितु शक्य

क्षमो महान्मोचितो यदि कथचित् । मन्दरगिरिरिव हि तल
निवर्तते न तु सुसमवाप्य ॥ १३२ ॥ स्वाधीनैव समृद्धिर्जनो-
पजीव्यत्वमुच्छ्रयश्छाया । सत्पुरुषो मरुभूरिव जीवनमात्र समा
शास्यम् ॥ १३३ ॥ सर्वस्य सर्वदापि स्पर्शनयोगेन तापमपनेतुम् ।
सुजनस्य व्यजनस्य च शक्तिमसगृह्णत पश्य ॥ १३४ ॥ किं
मधुना किं विधुना किं सुधया किं च वसुधयाखिलया । यदि
हृदयहारिचरित पुरुष पुनरेति नयनयोरयनम् ॥ १३५ ॥
ते धन्यास्ते कृतिन श्लाघ्या तेषा हि जन्मनोत्पत्ति । वैरु-
ज्झितात्मकार्यैं सुहृदामर्था हि साध्यन्ते ॥ १३६ ॥ स्व-
ल्पापि साधुसपर्क्लोम्या महता न पृथ्व्यपि खलश्री । सारसमेव
पयस्तृषमपहरति न वारिधेर्जातु ॥ १३७ ॥ दोषो गुणाय
गुणिना महदपि दोषाय दोषिणा सुकृतम् । तृणमिव दुग्धाय
गवा दुग्धमिव विषाय सर्पाणाम् ॥ १३८ ॥ विषमगता
अपि न बुधा परिमनमिश्रा श्रिय हि वाञ्छन्ति । न पिबन्ति
भौममम्भ सरजसमिति चातका एते ॥ १३९ ॥ योग्यतयैव
विनाश प्रायोऽनार्येषु यान्ति गुणवन्त । स्फुटवचना एव
शुका पञ्जरबन्ध निषेवन्ते ॥ १४० ॥ निर्गुणमप्यनुरक्त
प्रायो न समाश्रित जहति सन्त । सह वृद्धिक्षयभाज वहति
शशाङ्क कलङ्कमपि ॥ १४१ ॥ अन्त्यावस्थोऽपि बुध सद्गुण
न जहाति जातिशुद्धतया । न श्वेतभावमुज्झति शङ्ख शिखि-
भुक्तमुक्तोऽपि ॥ १४२ ॥ साप्तपदीन सख्य भवेत्प्रकृत्या
विशुद्धचित्तानाम् । विश्रुतान्योन्यगुणकथाविस्रम्भनिबद्धभा-
वनाम् ॥ १४३ ॥ स्पृहणीया कस्य न ते सुमते सरला-
शया महात्मान । वयमपि येषा सदृश हृदय वचन तथा-
चार ॥ १४४ ॥ गुणिन समीपवर्ती पूज्यो लोकस्य गुणवि-
हीनोऽपि । निमलेक्षणप्रसङ्गादञ्जनमाप्नोति काणाक्षि ॥ १४५ ॥
सहसिद्धमिद महता धनेष्वनास्था गुणेषु कृपणत्वम् । पर-
दु खे कातरता महत्त्व धैर्ये स्वदु खेषु ॥ १४६ ॥ उपकृति
साहसिकतया क्षतिमपि गणयन्ति नो गुणिन । जनयन्ति हि
प्रकाश दीपशिखा स्वाङ्गदाहेन ॥ १४७ ॥ उपकर्तुमप्रकाश
क्षन्तु न्यूनेष्वयाचित दातुम् । अभिसधातु च गुणै शतेषु
केचिद्विजानन्ति ॥ १४८ ॥ मा भूत्सज्जनयोगो यदि योगो
मा पुन स्नेह । स्नेहो यदि विरहो मा यदि विरहो जीविताशा
का ॥ १४९ ॥ अम्बरमनूरुलङ्घ्य वसुधरा सापि वामनैक
पदा । अब्धिरपि पोतलङ्घ्य सता मन केन तुल्य स्यात्
॥ १५० ॥ किमपेक्ष्य फल पयोधरान्ध्वनत प्रार्थयते मृगा-
धिप । प्रकृति खलु सा महीयस सहते नान्यसमुन्नति

१ दर्पन्तीम २ वर्षति ३ रसु । पत्र,-तिनयादि- ४ कम-
प्रदेशे, पत्र-तुहिनेनदन्नाम् ५ वेणु , पत्र,-कुलम् ६ स्तुतिरेव
कन्या ७ कुमारीवरस्म ८ कोमलम् ९ छद्मम् १० सदापविमुक्ता

१ अमृतम् २ स्वानम् ३ खड्गेषु ४ अपि ५ स्नुभि, पद्यादि
केरिलके- ६ नौका ७ दृष्टा दुर्वैद ८ स्तमाव- ९ उत्कर्षम्

यया ॥ १५१ ॥ वचनैरसता महीयसो न खलु व्येति गुरुत्वमुद्धतै । किमपति रजोभिरौर्वरैरवकीर्णस्य मणेर्महार्घता ॥ १५२ ॥ प्रकटान्यपि नैपुण महत्परवाच्यानि चिराय गोपितुम् । विवरीतुमथात्मनो गुणा भृशमाकौशलमार्यचेतसाम् ॥ १५३ ॥ किमिवाखिललोककीर्तित कथयत्यात्मगुण महामना । वदिता न लघीयसोऽपर स्वगुण तेन वदत्यसौ स्वयम् ॥ १५४ ॥ विसृजन्त्यविकत्थिन परे विषमाशीनिषवत्परा क्रुधम् । दधतोऽन्तरसाररूपता ध्वनिसारा पटहा इवेतरे ॥ १५५ ॥ जितरोषरया महाधिय सपदि क्रोधजितो लघुर्जन । विजितेन जितस्य दुर्मतेर्मतिमद्भि मह का विरोधिता ॥ १५६ ॥ इयमुन्नतसत्त्वशालिना महता कापि कठोरचित्तता । उपकृत्य भवन्ति दूरत परत प्रत्युपकारशङ्कया ॥ १५७ ॥ सानलेपमुपलिप्सिते परैरभ्युपैति विकृतिं रजस्यपि । अर्थितस्तु न महान्समीहते जीवित किमु धन धनायितुम् ॥ १५८ ॥ आदिमध्यनिधनेषु सौहृद सज्जने भवति नेतरे जने । छेदतापनविघर्षताडनैर्नान्यभावमुपयाति काञ्चनम् ॥ १५९ ॥ चातकस्त्रिचतुरान्पय कणान् याचते जलधर पिपासया । सोऽपि पूरयति विश्वमम्भसा हन्त हन्त महतामुदारता ॥ १६० ॥ दोषजातमवधीर्य मानसे धारयन्ति गुणमेव सज्जना । क्षारभावमपनीय गृह्णते वारिधे सलिलमेव वारिदा ॥ १६१ ॥ सज्जनस्य हृदय नवनीत यद्वदन्ति कवयस्तदलीकम् । अन्यदेहविलसत्परितापात्सज्जनो द्रवति नो नवनीतम् ॥ १६२ ॥ उपकारिणि वीतमत्सरे वा सदयत्व यदि तत्र कोऽतिरेक । अहिते सहसापराद्धलब्धे सघृण यस्य मन सता स धुर्य ॥ १६३ ॥ तुङ्गात्मना तुङ्गतरा समर्था मनोरथान्पूरयितु न नीचा । धाराधरा एव धराधराणा निदाघदाह शमितु न नद्य ॥ १६४ ॥ प्रकाममभ्यस्यतु नाम विद्या सौजन्यमभ्यासवशादलभ्यम् । कर्णौ सपत्न्य प्रविशालयेयुर्विशालयेदक्षियुग न कोऽपि ॥ १६५ ॥ सन्तोऽपि सन्त क्व विरन्तु तेज क्व न ज्वलन्तु क्व ननु प्रयन्ताम् । विधाय रुद्धा ननु वेधसैव ब्रह्माण्डकोषे घटदीपकल्पा ॥ १६६ ॥ प्रसादमाधुर्यगुणोपपन्ना यत्नादनौचित्यपराङ्मुखाणाम् । अर्था कवीनामिव सज्जनाना सर्वस्य सर्वावसरोपयोगा ॥ १६७ ॥ वनेऽपि सिंहा मृगमासभक्षिणो बुभुक्षिता नैव तृण चरन्ति । एव कुलीना व्यसनाभिभूता न नीचकर्माणि समाचरन्ति ॥ १६८ ॥ अहो महत्त्व महतामपूर्व विपत्तिकालेऽपि परोपकार । यथास्यमध्ये पतितोऽपि राहो कलानिधि पुण्यचय ददाति ॥ १६९ ॥ पिबन्ति नद्य स्वयमेव नाम्भ स्वय न खादन्ति फलानि वृक्षा । नादन्ति सस्य खलु वारिवाहा परोपकाराय सता विभूतय ॥ १७० ॥ रत्नाकर किं कुरुते स्वरत्नैर्विन्ध्याचल किं करिभि करोति । श्रीखण्डखण्डैर्मलयाचल किं परोपकाराय सता विभूतय ॥१७१॥ श्लाघ्य स एको भुवि मानवाना स उत्तम सत्पुरुष स धन्य । यस्यार्थिनो वा शरणागता वा नाशाभिभङ्गाद्विमुखा प्रयान्ति ॥ १७२ ॥ सन्तस्तृणोत्सारणमुत्तमाङ्गात्सुवर्णकोट्यर्पणमामनन्ति । प्राणव्यये वापि कृतोपकारा खला परे वैरमिहोद्वहन्ति ॥ १७३ ॥ कटु क्वणन्तो मलदायका खलास्तुदन्त्यल बन्धनशृङ्खला इव । मनस्तु साधुध्वनिभि पदे पदे हरन्ति सन्तो मणिनूपुरा इव ॥ १७४ ॥ क्षार जल वारिमुच पिबन्ति तदेव कृत्वा मधुर वमन्ति । सन्तस्तथा दुर्जनदुर्वचासि पीत्वा च सूक्तानि समुद्गिरन्ति ॥ १७५ ॥ अय स्वभाव स्वत एव यत्परश्रमापनोदप्रवण महात्मनाम् । सुधाशुरेष स्वयमर्ककर्कशप्रभाभितप्तामवति क्षितिं किल ॥ १७६ ॥ कर्णेजपाना वचनप्रपञ्चान्महात्मन क्वापि न दूषयन्ति । भुजङ्गमाना गरलप्रसङ्गान्नापेयता यान्ति महासरासि ॥ १७७ ॥ अपानिधिं वारिभिरर्चयन्ति दीपेन सूर्य प्रतिबोधयन्ति । ताभ्या तयो किं परिपूर्णता स्याद्भक्त्या हि तुष्यति महानुभावा ॥ १७८ ॥ दानाय लक्ष्मी सुकृताय विद्या चिन्ता परब्रह्मविनिश्चयाय । परोपकाराय वचासि यस्य वन्द्यस्त्रिलोकीतिलक स एक ॥ १७९ ॥ न दुर्जनानामिह कोऽपि दोषस्तेषा स्वभावो हि गुणासहिष्णु । द्वेष्यैव केषामपि चन्द्रखण्डविपाण्डुरा पुण्ड्रकशर्करापि ॥ १८० ॥ दीपा स्थित वस्तु विभावयन्ति कुलप्रदीपास्तु भवन्ति केचित् । चिरव्यतीतानपि पूर्वजान् ये प्रकाशयन्ति स्वगुणप्रकर्षात् ॥ १८१ ॥ ब्रूते नियाद विमतिं विवेके सत्येऽतिशङ्का विनये विकारम् । गुणेष्वमान कुशले निषेध धर्मे विरोध न करोति साधु ॥ १८२ ॥ धन्य स पुसा त्रिदशाभिनन्द्य कारुण्यपुण्योपचयक्रियाभि । ससारसारत्वमुपैति यस्य परोपकाराभरण शरीरम् ॥ १८३ ॥ किं चन्द्रमा प्रत्युपकारलिप्सया करोति गोभि कुमुदावबोधनम् । स्वभाव एवोन्नतचेतसा सता परोपकारव्यसन हि जीवितम् ॥ १८४ ॥ चिराय सत्सगमशुद्धमानसो न यात्यसत्सगतमात्मनाजन । मनोहरेन्दीवरखण्डगोचरो न जातु भृङ्ग कुणपे निलीयते ॥ १८५ ॥ इद हि माहात्म्य-

१ निष्ठुरे २ भीमे ३ रजस ४ कौशलम् ५ परदूषणानि ६ वक्ता ७ अनात्मश्लाघिन- ८ क्रूरसभवत् ९ अभ्यन्तरे १० विकृतिम् ११ सुवर्णम् १२ शमयितुम् १३ संकटव्याप्त- १४ अलीकम्
७ सु. र. भां

१ मुखमध्ये २ तृणम् ३ पायस् ४ मेघा- ५ देवर्षाणि ६ शिरस ७ त्रिलोक्या तिलको भूषणभूत ८ इन्दुकरै- ९ शवदेहे

विशेषमूचक वदंति विहु महता मनीषिण । मनो य देषा सुखदु खसमने प्रयाति नो हर्षविषादवश्यताम्॥ १८६ ॥ सुभाषिते प्रीतिरनुन्नति श्रिया परायनिष्पत्तिपटीयसी क्रिया। गुणेष्वनुभिर्गुणग्रमु चादरो निगूढमेतचरित महात्मनाम् ॥ १८७ ॥ विपदि धर्यमथाभ्युदये क्षमा सदसि वाक्पटुता युधि विक्रम । यशसि चाभिरुचिर्व्यसन श्रुतौ प्रकृतिसिद्धमिद हि महात्मनाम् ॥ १८८ ॥ अविरत परकार्यकृता सता मधुरिमातिशयेन वचोमृतम् । अपि च मानसमम्बुनिधिर्यशो विमलशारदपार्वणचन्द्रिका ॥ १८९ ॥ यदि दहत्यनलोऽत्र किमद्भुत यदि च गौरवमद्रिषु किं तत । लवणमम्बु सदव महोदधे प्रकृतिरेव सतामविषादिता ॥ १९० ॥ आपद्गत खलु महाशयचक्रवर्ती विस्तारयत्यकृतपूर्वमुदारभावम् । कालागुरुर्दहनमध्यगत समन्ताल्लोकोत्तर परिमल प्रकटी करोति ॥ १९१ ॥ य प्रीणयेत्सुचरितै पितर स पुत्रो यद्भर्तुरेव हितमिच्छति तत्कलत्रम् । तन्मित्रमापदि सुखे च समक्रिय यदेतत्त्रय जगति पुण्यकृतो लभन्ते ॥ १९२ ॥ प्रेमैव मास्तु यदि चेत्परिधिकेन साधे तेनापि चेद्गुणरता न सम कदाचित् । तेनापि चेद्भवतु मास्तु कदापि भङ्गो भङ्गोऽपि चेद्भवतु वश्यमवश्यमायु ॥ १९३ ॥ चन्द्र क्षयी प्रकृतिवक्रतनुर्जडात्मा दोषाकर स्फुरति मित्रविपत्तिकाले [11] मूर्ध्ना तथापि विधृत [12] परमेश्वरेण नैवाश्रितेषु महता गुणदोषशङ्का ॥ १९४ ॥ दोषाकरोऽपि कुटिलोऽपि कलङ्कितोऽपि मित्रावसानसमये विहितोदयोऽपि । चन्द्रस्तथापि हरवल्लभतामुपैति नैवाश्रितेषु महता गुणदोष शङ्का ॥ १९५ ॥ लज्जागुणौघजननी जननीमिव स्वाम त्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्तमानाम् । तेजस्विन सुखमसूनपि सत्यजन्ति सत्यव्रतव्यसनिनो न पुन प्रतिज्ञाम् ॥ १९६ ॥ सत्पूरुष खलु हिताचरणैरमन्दमानन्दयत्यखिललोकमनुक्त एव । आराधित कथय केन करैरुदारैरिन्दुर्विकासयति कैरविणीकुलानि ॥ १९७ ॥ दाता न दापयति दापयिता न दत्ते यो दानदानपरो मधुर न वक्ति । दान च दाप नमथो मधुरा च वाणी त्रीण्यप्यमूनि खलु सत्पुरुषे वस न्ति ॥ १९८ ॥ केनाञ्जितानि नयनानि मृगाङ्गनाना को वा करोति रुचिराङ्गरुहान्मयूरान् । कश्चोत्पलेषु दलसनिचय करोति को वा करोति विनय कुलजेषु पुसु ॥ १९९ ॥ अद्यापि नोज्झति हर किल कालकूट कूर्मो बिभर्ति धरणीं खलु पृष्ठभागे । अम्भोनिधिर्वहति दुर्वहवाडवाग्निमङ्गीकृत सुकृतिन परिपालयन्ति ॥ २०० ॥ विश्रामविरामगुणगौरवगुम्फिताना रोषोऽपि निर्मलधिया रमणीय एव । लोकप्रियै परिमल परिपूरितस्य काश्मीरजस्य कटुतापि नितान्तरम्या ॥ २०१ ॥ किं जन्मना च महता पितृपौरुषेण शक्त्या हि याति निजया पुरुष प्रतिष्ठाम् । कुम्भा न कूपमपि शोषयितु समर्था कुम्भोद्भवेन मुनिनाम्बुधिरेव पीत ॥२०२॥ आरभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचै प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मध्या । विघ्नै पुन पुनरपि प्रतिहन्यमाना प्रारब्धमुत्तमजना न परित्यजन्ति ॥ २०३ ॥ सौजन्यधन्यजनुष पुरुषा परेषा दोषानपास्य गुणमेव गवेषयन्ति । त्यक्त्वा भुजगमविषाणि पटीरगर्भात्सौरभ्यमेव पवना परिशीलयन्ति ॥ २०४ ॥ आक्रोशितोऽपि सुजनो न वदत्य वाच्य निष्पीडितो मधुरमुद्वमतीक्षुदण्ड । नीचो जनो गुणशतैरपि सेव्यमानो हास्येन तद्वदति यत्कलहेऽप्यवाच्यम् ॥ २०५ ॥ यद्वक्तनाहितमतिर्बहुचाटुगर्भ कार्योन्मुख खलजन कृतक ब्रवीति । तत्साधवो न न विदन्ति विदन्ति किं तु कर्तुं वृथा प्रणयमस्य न पारयन्ति ॥ २०६ ॥ सद्वशजस्य परितापनुद सुवृत्तशुद्धात्मन सकललोकविभूषणस्य । छिद्र प्रजातमपि साधुजनस्य दैवा न्मुक्तामणेरिव गुणाय भवत्यवश्यम् ॥२०७॥ न्याय खले परिहृतश्चलितश्च धर्म काल कलि कलुष एव पर प्रवृत्त । प्रायेण दुर्जनजन प्रभविष्णुरेव निश्शङ्कि परिभवास्पदमेव साधु ॥२०८॥ सत्य गुणा गुणवता विधिवैपरीत्याच्चव्रार्जिता अपि कलौ विफला भवन्ति । साफल्यमस्ति सुतरामिदमेव तेषा यत्तापयन्ति हृदयानि पुन खलानाम् ॥ २०९ ॥ पाप समाचरति वीतघृणो जघन्य प्राप्यापद सघृण एव तु मध्यबुद्धि । प्राणात्ययेऽपि न तु साधुजन सुवृत्त वेला समुद्र इव लङ्घयितु समर्थ ॥ २१० ॥ शुद्ध स एव कुलजश्च स एव धीर श्लाघ्यो विपत्स्वपि न मुञ्चति य स्वभावम् । तप्त यथा दिनकरस्य मरीचिजालैर्देह त्यजेदपि हिम न तु शीतभावम्॥ २११ ॥ याच्ञापद मरणदु खमिवानुभाव्य दत्तेन किं खलु भवत्यनि भूयसापि । कल्पद्रुमान्परिहसन्त इवह सन्त सकल्पितैर निदर्शितदर्शिन यत्॥ २१२ ॥ ते साधवो भुवनमण्डलमौलिभूता ये साधुना विपदस्वपि दर्शयन्ति । आत्मप्रयो

---

१ उन्दकाले २ दवनुरप्रपदि ३ [illegible] ४ लक्ष्मावसिद्धम ५ पन्थेन म ४ मास्तु ६ सद ७ [illegible] ८ प्रकृत्या रसभावेन वदा मनुब्ध ९ [illegible] १० [illegible] ११ मित्र [illegible] १२ [illegible] १३ -मित्र [illegible] १४ [illegible]

१ मनोहरलोच २ न लघी ३ सुदर ४ कुङ्कुमस्य ५ मलनल ६ दोषद यम्

जानशीकृतखिन्नदेह पूर्वोपकारिषु खलोऽपि हि सानुकम्प ॥ २१३ ॥ नान्तर्विचिन्तयति किंचिदपि प्रतीपमाक्रोपितोऽपि सुजन पिशुनेन पापम् । अर्कद्विषोऽपि हि मुखे पतितामभागास्तारापतेरमृतमेव करा किरन्ति ॥२१४॥ हेतो कुतोऽप्यसदृशा सुजना गरीय कार्यं निसर्गगुरव स्फुटमारभन्ते । उत्थाय किं कलशतोऽपि न सिन्धुनाथमुद्वीचिमालम पिबदगस्त्य ॥ २१५ ॥ पात्र पवित्रयति नैव गुणाक्षिणोति स्नेह न संहरति नापि मल प्रसूते । दोषावसानरुचिरश्चलता न धत्ते सत्सगम सुकृतसद्मनि कोऽपि दीप ॥ २१६ ॥ उदधिरवधिरुर्व्यास्त हनूमांस्ततार निरवधि गगन चेत्काण्डकोशे विलीनम् । इति परिमितिमन्तो भान्ति सर्वेऽपि भावा स तु निरवधिरेक सज्जनाना विवेक ॥ २१७ ॥ नहि भवति वियोग स्नेहविच्छेदहेतुर्जगति गुणनिधीना सज्जनाना कदाचित् । घनतिमिरनिबद्धो दूरसंस्थोऽपि चन्द्र किमु कुमुदवनाना प्रेमभङ्ग करोति ॥ २१८ ॥ धवलयति समस्त चन्द्रमा जीवलोक किमिति निजकलङ्क नात्मसंस्थ प्रमार्ष्टि । भवति विदितमेतत्प्रायश सज्जनाना परहितनिरतानामादरो नात्मकार्ये ॥ २१९ ॥ प्रथमवयसि पीत तोयमल्प स्मरन्त शिरसि निहितभारा नालिकेरा नराणाम् । ददति जलमनल्पास्वादमाजीवितान्त नहि कृतमुपकार साधवो विस्मरन्ति ॥ २२० ॥ मनसि वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णास्त्रिभुवनमुपकारश्रेणिभि प्रीणयन्त । परगुणपरमाणून्पर्वतीकृत्य नित्य निजहृदि विकसन्त सन्ति सन्त कियन्त ॥२२१॥ उदयति यदि भानु पश्चिमे दिग्विभागे प्रचलति यदि मेरु शीतता याति वह्नि । विकसति यदि पद्म पर्वताग्रे शिलाया न भवति पुनरुक्त भाषित सज्जनानाम् ॥ २२२ ॥ व्यतिकरितदिगन्ता श्वेतमानैर्यशोभि सुकृतविलसिताना स्थानमूर्जस्वलानाम् । अकलितमहिमान केतन मङ्गलाना कथमपि भुवनेऽस्मिंस्तादृशा संभवन्ति ॥ २२३ ॥ मधुरविहितसिद्धा एव लक्ष्मीविलासा प्रतिजनकमनीय कान्तिमत्केतयन्ति । अमलिनमिव रत्न रश्मयस्ते मनोज्ञा विकसितमिव पद्म बिन्दवो माकरन्दा ॥ २२४ ॥ अपि विभवविहीन प्रच्युतो वा स्वदेशान्नहि खलजनसेवा प्रार्थयत्युन्नतात्मा । ननु तृणमुपभुङ्क्ते न क्षुधार्तोऽपि सिंह पिबति रुधिरमुष्ण प्रायश कुञ्जराणाम् ॥ २२५ ॥ वहति भुवनश्रेणीं शेष फणाफलकस्थिता कमठपतिना मध्येपृष्ठ सदा स च धार्यते । तमपि कुरुते क्रोडाधीन पयोनिधिरगदहृद् महता निःसीमानश्चरित्रविभूतय ॥ २२६ ॥ अणुरपि मणि प्राणत्राणक्षमो विषभक्षिणा शिशुरपि रुषा सिंहीसूनु समाह्वयते गजान् । तनुरपि तरसन्धोद्भूतो दहत्यनलो वन प्रकृतिमहता जात्य तेजो न मूर्तिमपेक्षते ॥ २२७ ॥ सुखलवदशा हर्षक्ष्वेड्ये खल खलु खेलते स्खलति भजते लेशक्लेशे विषादविषूचिकाम् । भवति न सता दर्पोद्दामा न दैन्यमयी मतिर्दुरभिभवता गम्भीराणा सुखेष्वसुखेषु च ॥ २२८ ॥ घृष्ट घृष्ट पुनरपि पुनश्चन्दन चारुगन्ध छिन्न छिन्न पुनरपि पुन स्वादु चैवेक्षुकाण्डम् । दग्ध दग्ध पुनरपि पुन काञ्चन कान्तवर्ण न प्राणान्ते प्रकृतिविकृतिर्जायते चोत्तमानाम् ॥ २२९ ॥ केनादिष्टौ कमलकुमुदोन्मीलने पुष्पवन्तौ निश्च तोयै स्नपयितुमसौ केन वा वारिवाह । विश्वानन्दोपचयचतुरो दुर्जनाना दुराप श्लाघ्यो लोके जयति महतामुज्ज्वलोऽय निसर्ग ॥ २३० ॥ कस्यादेशात्क्षपयति तम सप्तसप्ति प्रजाना छायाहेतो पथि विटपिनामञ्जलि केन बद्ध । अभ्यर्थ्यन्ते जलदमुच केन वा वृष्टिहेतोर्जात्यैवैते परहितविधौ साधवो बद्धकक्षा ॥ २३१ ॥ यैर्व्यातूलो भवति पुरत कथ्यमानैर्जनाना कामप्यन्तर्विदधति रुज येऽप्यनुद्रीयमाणा । तेऽभिप्राया किमपि हृदये कण्ठलग्ना स्फुरन्तो यस्मारयेयास्तमिह सुहृद पुण्यवन्तो लभन्ते ॥ २३२ ॥ उदन्वच्छन्ना भू स च निधिरपा योजनशत सदा पान्थ पूषा गगनपरिमाण कलयति । इति प्रायो भावा स्फुरदवधिमुद्रामुकुलिता सता प्रज्ञोन्मेष पुनरयमसीमा विजयते ॥ २३३ ॥ यदेतन्नेत्राम्भ पतदपि समासाद्य तरुणीकपोले व्यासङ्ग कुचकलशमस्या कलयति । तत श्रोणीबिम्ब व्यवसितविलास तदुचित स्वभावस्वच्छाना विपदपि सुख नान्तरयति ॥ २३४ ॥ यदिन्दोरन्वेति व्यसनमुदय वा निधिरपामुपाधिस्तत्राय जयति जडिमा प्रकृतिता । अय क सबन्धो यदनुहरते तस्य कुमुद विशुद्धा शुद्धाना भवनमभिसधिप्रणयिन ॥ २३५ ॥ गुणायन्ते दोषा सुजनवदने दुर्जनमुखे गुणा दोषायन्ते तदिदमपि नो विस्मयपदम् । महामेघ क्षार पिबति कुरुते वारि मधुर फणी क्षीर पीत्वा वमति गरल दु सहतरम् ॥ २३६ ॥ प्रियप्राया वृत्तिर्विनयमधुरो वाचि नियम प्रकृत्या कल्याणी मतिरनवगीत परिचय । पुरो वा पश्चाद्वा तदिदमविपर्यासितरस रहस्य साधूनामनुपधि विशुद्ध विजयते ॥ २३७ ॥ असाधु साधुर्वा भवति खलु जात्यैव पुरुषो न सङ्गाद्दौर्जन्य न हि सुजनता

१ मर्यादा २ तीर्णवान् ३ महाण्डकोशे ४ गाढप्रहार ५ मानयवीजर्थं ६ अमृतद्रवम् ७ अमृतम् ८ पश्चिमे

१ खल २ अभ्यर्थितम् ३ हर्ष ४ आत्मानुरागिता ५ कपटरहितम्

कस्यचिदपि । प्रब्दे [1]संसर्गे मणिभुजगयोर्जन्मजनिते मणिर्नाहेर्दोषान्स्पृशति न तु सर्पो मणिगुणान् ॥ २३८ ॥ न साधुः कुत्रापि व्रजति खलु दोषं न गुणतां खलानां सम्पर्गेऽपि कृतनियमोऽपि निपुणः । यथा पन्निव्यालैरपिहिततनुश्चन्दनतरुर्न वैकृत्यं याति क्षपयति च तापं सुमनसाम् ॥ २३९ ॥ वरं श्लाघ्यस्त्यागः [2]शिरसि गुरुपादप्रणयिता मुखे सत्या वाणी विजयि भुजयोर्वीर्यमतुलम् । हृदि स्वस्था वृत्तिः श्रुतमधिगतैकव्रतफलं विनाप्यैश्वर्येण प्रकृतिमहतां मण्डनमिदम् ॥ २४० ॥ अचिन्त्या पन्थानं किमपि महतां पर्यरिपोर्यदक्ष्णोऽभूत्तेजस्तदहृत यत्यामप्यमदनाम् । मुनेर्नैनादनेर्यदलनि पुनर्ज्योतिरहह प्रनेने तेनेदं मदनमयमेव त्रिभुवनम् ॥ २४१ ॥ इहानेके सन्तः सततमुपकारिण्युपकृतिं कृतज्ञाः कुर्वन्तो जगति निवसन्तोऽपि सुधियः । प्रियं तस्ते सन्तः सुकृतपरिपाकप्रणयिनो विना स्वार्थं येषां भवति परकृत्यव्यसनिता ॥ २४२ ॥ अभेदेनोपास्ते कुमुदमुदरे वा स्थितवतो विपक्षादम्भोजादुपगतवतो वा मधुलिहः । अपर्याप्तः कोऽपि स्वपरपरिचर्यापरिचयप्रबन्धः साधूनामयमनभिसंधानमधुरः ॥ २४३ ॥ तृषार्ते सारङ्गे प्रति जलधरं भूरि विरुतं घनैर्मुक्ता धाराः सपदि पयसस्ताः प्रतिमुहुः । खगानां के मेघाः क इह विहगा वा जगुरिमाम्याच्यो नार्तानामनुसरणीयो न महताम् ॥ २४४ ॥ शिलापाल्या जाता चरणरजसा यत्कुलगिरो स एनाय सूर्यं सपदि निजपादैर्गिरिशिरोम् । स्पृश भूयो भूयो न खलु पुनरेतामपि वधूं कुले कश्चिद्धन्यः प्रभवति नरः श्लाघ्यमहिमा ॥ २४५ ॥ परोपत्याममज्ञाद्गुपगहदपि स्वार्थपरतामभेदेन यो वहति गुरु भूतेषु सततम् । स्वभावाद्यस्यान्तः स्फुरति ललितोदात्तमहिमा समर्थो यो नित्यं स जयतितरां कोऽपि पुरुषः ॥ २४६ ॥ तमांसि ध्वंसन्ते परिणमति भूयानुपशमः प्रयत्नस्यादस्यापि प्रथन इह चामुत्र च शुभम् । अथ सत्यागमन् क्षमयि महिमानं वितरति प्रसन्नानां वाचः क्षणमसरिमेव प्रसुरते ॥ २४७ ॥ प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरं त्वसन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यः कृशधनः । विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महतां सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ २४८ ॥ प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते सम्भ्रमविधिः प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं नाप्युपकृतेः । अनुत्सेको लक्ष्म्या निरभिभवसाराः परकथाः सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ २४९ ॥ विजेतव्या लङ्का चरणतरणीयो जलनिधिर्विपक्षः पौलस्त्यो रणभुवि सहायाश्च कपयः । तथाप्येको रामः सकलमवधीद्राक्षसकुलं क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ २५० ॥ रथस्यैकं चक्रं भुजगयमिताः सप्त तुरगा निरालम्बो मार्गश्चरणरहितः सारथिरपि । रविर्गच्छत्यन्तं प्रतिदिनमपारस्य नभसः क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ २५१ ॥ धनुः पौष्पं मौर्वी मधुकरमयी चञ्चलदृशां दृशां कोणो बाणः सुहृदपि जडात्मा हिमकरः । तथाप्येकोऽनङ्गस्त्रिभुवनमपि व्याकुलयति क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ २५२ ॥ विपक्षः श्रीकण्ठो जडतनुरमात्यः शशधरो वसन्तः सामन्तः कुसुममिषवः सैन्यमबलाः । तथापि त्रैलोक्यं जयति मदनो देहरहितः क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ २५३ ॥ घटो जन्मस्थानं मृगपरिजनो भूर्जवसनो वने वासः कन्दाशनमपि च दुःस्थं वपुरिदम् । तथाप्येकोऽगस्त्यः सकलमपिबद्वारिधिजलं क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ २५४ ॥ जयन्ति जितमत्सराः परहितार्थमभ्युद्यताः पराभ्युदयसुस्थिताः परविपत्तिखेदाकुलाः । महापुरुषसत्कथाश्रवणजातकौतूहलाः समस्तदुरितार्णवप्रकटसेतवः साधवः ॥ २५५ ॥ ये जाते व्यसने निराकुलधियः सम्पत्सु नाभ्युन्नताः प्राप्ते नैव पराङ्मुखाः प्रणयिनि प्राणोपयोगैरपि । ह्रीमन्तः स्वगुणप्रवादनविधावन्यस्तुतौ पण्डितास्ते भूमण्डलमण्डनैकतिलकाः सन्तः कियन्तो जनाः ॥ २५६ ॥ क्षुद्राः सन्ति सहस्रशः स्वभरणव्यापारमात्रोद्यताः स्वार्थो यस्य परार्थ एव स पुमानेकः सतामग्रणीः । दुष्पूरोदरपूरणाय पिबति स्रोतःपतिं वाडवो जीमूतस्तु निदाघतापितजगत्संतापविच्छित्तये ॥ २५७ ॥ मज्जन्तोऽपि विपत्पयोधिगहने निःशङ्कधैर्यावृताः कुर्वन्त्येव परोपकारमनिशं सन्तो यथाशक्ति वै । राहोर्मस्तकरन्ध्रकुहरग्रासाभिभूतोऽप्ययं चन्द्रः किं न

१ मुसमचे २ तापस ३ दानम ४ त्रिभुवन ५ भूषणम् ६ ईश्वर ७ मदारोर ८ कार्तिकेयो मन्यो व अिम्मस्तथ विषम् ९ स्वपदानुसारिणी १० वर्जनम् ११ एतदनम् १२ प्राक्स्वसे १३ न यदि नयात १४ दौर्बल्ग १५ अनुमतेव्यम् १६ कालिदम् अधिरोहणम् १८ व यथाज्ञानकरूपम्

१ शुभम् २ भानियो ३ अनुदारत्वम ४ उपकारस्य ५ गवामाव ६ चित्त ७ राक्षस ८ कार्यसिद्धि ९ सामग्र्याम् १० अनुक- ११ पुष्पमयम् १२ ज्या १३ भ्रमरस्त्री १४ कुटिलदृग्- पर्वी - चन्द्रो भावण्याम् जन्मस्था जन्मरूप १५ अनङ्ग १६ उत्तराभिमानम् १७ मृगा एव परिजन १८ समुद्रम् १९ स्वपचित - २० संकट २१ अव्याकुलचित्ता - २२ लज्जावन्त २३ नौका २४ अग्निमरु - २५ समुद्रम् २६ वाडवाग्नि २७ मेघ- २८ ग्रीष्म- २९ शिरसि पयोधि समुद्र- ३० मंदरम्

जन करोति सुखिन ग्रासावशेषै करै ॥ २५८ ॥ वाञ्छा सज्जनसगमे परगुणे प्रीतिर्गुरौ नम्रता विद्यायां व्यसन स्वयोषिति रतिर्लोकापवादाद्भयम् । भक्ति शूलिनि शक्तिरात्मदमने ससर्गमुक्ति खलेष्वेते येषु वसन्ति निर्मलगुणास्तेभ्यो नरेभ्यो नम ॥ २५९ ॥ दृश्यन्ते भुवि भूरि निम्बतरव कुत्रापि ते चन्दना पाषाणै परिपूरिता वसुमती वज्रो मणिर्दुर्लभ । श्रूयन्ते करटारवाश्च सतत चैत्रे कुहूकूजित तन्मन्ये खलसकुल जगदिद द्वित्रा क्षितौ सज्जना ॥ २६० ॥ घर्मार्ते न तथा सुशीतलजलै स्नान न मुक्तावलिर्न श्रीखण्डविलेपन सुखयति प्रत्यङ्गमप्यर्पितम् । प्रीत्यै सज्जनभाषित प्रभवति प्रायो यथा चेतस सद्युक्त्या च पुरस्कृत सुकृतिनामाकृष्टिमन्त्रोपमम् ॥ २६१ ॥ धर्मे तत्परता मुखे मधुरता दाने समुत्साहिता मित्रेऽवञ्चकता गुरौ विनयिता चित्तेऽतिगम्भीरता । आचारे शुचिता गुणे रसिकता शास्त्रेऽतिविज्ञानिता रूपे सुन्दरता हरौ भजनिता सत्स्वेव सदृश्यते ॥ २६२ ॥ सौजन्यामृतसिन्धव परहितप्रारब्धवीरव्रता वाचाला परवर्णने निजगुणालापे च मौनव्रता । आपत्स्वप्यविलुप्तधैर्यनिचया सपत्स्वनुत्सेकिनो मा भूवन्खलवक्त्रनिर्गतविषज्वालातता सज्जना ॥ २६३ ॥ ये दीनेषु दयालव स्पृशति यानल्पोऽपि न श्रीमदो व्यग्रा ये च परोपकारकरणे हृष्यन्ति ये याचिता । स्वस्था सन्ति च यौवनोन्मदमहाव्याधिप्रकोपेऽपि ये तै स्तम्भैरिव सुस्थितै कलिभराक्रान्ता धरा धार्यते ॥ २६४ ॥ क्षारो वारिनिधि कलङ्ककलुषश्चन्द्रो रविस्तापकृत्पर्जन्यश्चपलाश्रयोऽभ्रपटलादृश्य सुवर्णाचल । शून्य व्योम रसा द्विजिह्वविधुता स्वर्धामधेनु पशु काष्ठ कल्पतरुर्दृषत्सुरमणिस्तत्केन साम्य सताम् ॥ २६५ ॥ कस्मादिन्दुरसौ धिनोति जगती पीयूषगर्भै करै कस्माद्वा जलधारयैव धरणि धाराधर सिञ्चति । भ्राम भ्राममय च नन्दयति वा कस्मात्त्रिलोकीं रवि साधूना हि परोपकारकरणे नोपाध्यपेक्ष मन ॥ २६६ ॥ अद्वैत सुखदु खयोरनुगत सर्वास्ववस्थासु यद्विश्रामो हृदयस्य यत्र जरसा यस्मिन्नहार्यो रस । कालेनावरणात्ययात्परिणते यत्स्नेहसारे स्थित भद्र तस्य सुमानुषस्य कथमप्येक हि तत्प्राप्यते ॥ २६७ ॥ गर्वं नोद्वहते न निन्दति परान्नो भाषते निष्ठुर प्रोक्त केनचिदप्रिय च सहते क्रोध च नालम्बते । श्रुत्वा काव्यमलक्षण परकृत सतिष्ठते मूकवद्दोषाश्छादयते स्वय न कुरुते ह्येतत्सता लक्षणम् ॥ २६८ ॥ किं कूर्मस्य भरव्यथा न वपुषि क्ष्मा न क्षिपत्येष यत्कि वा नास्ति परिश्रमो दिनपतेरास्ते न यन्निश्चल । किं चाङ्गीकृतमुत्सृजन्हि मनसा श्लाघ्यो जनो लज्जते निर्वाह प्रतिपन्नवस्तुषु सतामेतद्धि गोत्रव्रतम् ॥ २६९ ॥ सेतूपक्रमकौतुकाहृतगिरिप्रक्षेपवेगोच्छलन्निशेषाम्बुपरिस्फुटोदरदरीगम्भीरिमा सागर । चक्रे गोष्पदवद्विलङ्घितवतोऽप्यतर्भयमास्ते पूर्णत्वादतिरिच्यते हि महतस्तुच्छस्य दुर्लङ्घ्यता ॥ २७० ॥ शूरा सन्ति सहस्रश प्रतिपद विद्याविदोऽनेकश सन्ति श्रीपतयो निरस्तधनदास्तेऽपि क्षितौ भूरिश । ये कर्मण्यनिरीक्ष्य चान्यमनुज दु खार्दित यन्मनस्ताद्रूप्य प्रतिपद्यते जगति ते सत्पूरुषा पञ्चषा ॥ २७१ ॥ ख्याति यत्र गुणा न यान्ति गुणिनस्तत्रादर स्यात्कुत कि कुर्याद्बहुशिक्षितोऽपि पुरुष पाषाणभूते जने । प्रेमारूढविलासिनीमदवशव्यावृत्तकण्ठस्वन सीत्कारो हि मनोहरोऽपि बधिरे कि नाम कुर्याद्गुणम् ॥ २७२ ॥ तृष्णा छिन्धि भज क्षमा जहि मद पापे रतिं मा कृथा सत्य ब्रूह्यनुयाहि साधुपदवीं सेवस्व विद्वज्जनान् । मान्यान्मानय विद्विषोऽप्यनुनय ह्याच्छादय स्वान्गुणान्कीर्तिं पालय दु खिते कुरु दयामेतत्सता लक्षणम् ॥ २७३ ॥ साम्ये पेशलता गुणे प्रणयिता हर्षे निरुत्सेकता पत्ने सवृतता श्रुते सुमतिता वित्तोदये त्यागिता । साधौ सादरता खले विमुखता पापे पर भीरुता दु खे क्लेशसहिष्णुता च महता कल्याणमाकाङ्क्षति ॥ २७४ ॥ गेह दुर्गतबन्धुभिर्गुरुगृह छात्रैरहकारिभिर्हट्ट पत्तनवञ्चकैर्मुनिजने शापो भुजगैराश्रमान् । सिहाद्यैश्च वन खलैर्नृपसभा चौरैर्दिगन्तानपि सकीर्णान्यवलोक्य सत्यसरल साधु क्व विश्राम्यति ॥ २७५ ॥ दीनाना कल्पवृक्ष सुगुणफलनत सज्जनाना कुटुम्बी ह्यादर्श शिक्षिताना सुचरितनिकष शीलवेलासमुद्र । सत्कर्ता नावमन्ता पुरुषगुणनिधिर्दक्षिणोदारसत्त्वो ह्येक श्लाघ्य स जीवत्यधिकगुणतया चोच्छ्वसन्तीव चान्ये ॥ २७६ ॥ नम्रत्वेनोन्नमन्त परगुणकथनै स्वान्गुणान्ख्यापयन्त स्वार्थ सपादयन्तो विततबहुतरारम्भयत्ना परार्थे । क्षान्त्यैवाक्षेपरूक्षाक्षरमुखरमुखान्दुर्मुखान्दु खयन्त सन्त साश्चर्यचर्या जगति बहुमता कस्य नाभ्यर्थनीया ॥ २७७ ॥ यत्रैवैत्याप्रपञ्च समरभुवि तत प्राणरक्षापि दैवात्स्वेच्छाचारो न चास्मिन्नहि भवति तथा भारवाहो नितान्तम् । इत्युक्तोऽस्य खरेण प्रहसितवदनो मूक एवाननस्थे तस्मिञ्जाता महान्तोऽधमजनविषये मौनमेवाश्रयन्ते ॥ २७८ ॥

१ विरचिते २ स्वस्त्रियाम् ३ शकरे ४ मनोजदे ५ हीरकमणि ६ वाकदुष्ट ७ कोकिलाशब्द ८ मुक्तामर ९ सुखनाशक समुद्र १० विरतिकालेषु ११ गर्वरहिता १२ दर्पयुक्त भवन्ति १३ पृथ्वी १४ विधुर १५ पृथ्वी

१ प्रसन्न न २ सुवर्ण वन(स्थाम)नीडरम् ३ सदृश नाङ्गा

दुर्जननिन्दा

खलः सर्षपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यति । आत्मनो बिल्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यति ॥ १ ॥ न विना परवादेन रमते दुर्जनो जनः । काकः सर्वरसान्भुक्त्वा विनामेध्यं न तृप्यति ॥ २ ॥ विशिखव्यालयोरन्त्यवर्णाभ्यां यो विनिर्मितः । परस्य हरति प्राणान्नैतच्चित्रं कुलोचितम् ॥ ३ ॥ विषमा मलिनात्मानो द्विजिह्वा जिह्मगा इव । जगत्प्राणहरा नित्यं कस्य नोद्वेजकाः खलाः ॥ ४ ॥ दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्ययालंकृतोऽपि सन् । मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयंकरः ॥ ५ ॥ खलानां कण्टकानां च द्विविधैव प्रतिक्रिया । उपानन्मुखभङ्गो वा दूरतो वा विसर्जनम् ॥ ६ ॥ अपूर्वः कोऽपि कोपाग्निः सज्जनस्य खलस्य च । एकस्य शाम्यति स्नेहाद्वर्धतेऽन्यस्य वारितः ॥ ७ ॥ उचितं सज्जनं दृष्ट्वा द्वेष्टि नीचः पुनः पुनः । कवलीकुरुते स्वस्थं विधुं दिवि विधुंतुदः ॥ ८ ॥ क्वचित्सर्पोऽपि मित्रत्वमियान्नैव खलः क्वचित् । न शेषशायिनोऽप्यस्य वशे दुर्योधनो हरेः ॥ ९ ॥ उपकारोऽपि नीचानामपकारो हि जायते । पयःपानं भुजंगानां केवलं विषवर्धनम् ॥ १० ॥ अलकाश्च खलाश्चैव मूर्धभिः सुजनैर्धृताः । उपर्युपरि संस्कारेऽप्याविष्कुर्वन्ति वक्रताम् ॥ ११ ॥ खलानां धनुषां चापि सद्वंशजनुषामपि । गुणलाभो भवेदाशु परहृद्भेदकारकः ॥ १२ ॥ वेदुनिष्कपटद्रोही वेदुधान्योपघातकः । रन्ध्रान्वेषी च सर्वत्र दूषको मूषको यथा ॥ १३ ॥ नौश्च दुर्जनजिह्वा च प्रतिकूलविसर्पिणी । परप्रतारणायैव दारुणा येन निर्मिता ॥ १४ ॥ यस्मिन्वंशे समुत्पन्नस्तमेव निजचेष्टितैः । दूषयत्यचिरेणैव घुणकीट इवाधमः ॥ १५ ॥ स्वभावकठिनस्यास्य कृत्रिमां बिभ्रतो नतिम् । गुणोऽपि परहिंसायै चापस्य च खलस्य च ॥ १६ ॥ अयःपिण्ड इवोत्तप्ते खलानां हृदये क्षणात् । पतिता अपि नेक्ष्यन्ते गुणास्तोयकणा इव ॥ १७ ॥ वर्जनीयो मतिमता दुर्जनः सख्यवैरयोः । श्वा भवत्यपकाराय लिहन्नपि दशन्नपि ॥ १८ ॥ वक्रता बिभ्रतो यस्य गुह्यमेव प्रकाशते । कथं खलु समो न स्यात्पुच्छेन पिशुनः शुनः ॥ १९ ॥ स्नेहेन भूतिदानेन कृतः स्वच्छोऽपि दुर्जनः । दर्पणश्चान्तिके तिष्ठन्करोत्येकमपि द्विधा ॥ २० ॥ आजन्मसिद्धं कौटिल्यं खलस्य च हलस्य च । सोढुं तयोर्मुखाक्षेपमलमेकैव सा क्षमा ॥ २१ ॥ यथा यथैव स्नेहेन भूयिष्ठमुपचर्यते । धत्ते तथा तथा तापं महावैश्वानरः खलः ॥ २२ ॥ स्तोकेनोन्नतिमायाति स्तोकेनायात्यधोगतिम् । अहो नु सदृशी वृत्तिस्तुलाकोटेः खलस्य च ॥ २३ ॥ दुर्जनः कृतशिक्षोऽपि सज्जनो नव जायते । अपि गङ्गाजलस्नानाच्छ्वा केशः कुशायते ॥ २४ ॥ दह्यमानाः सुतीव्रेण नीचाः परयशोऽग्निना । अशक्तास्तत्पदं गन्तुं ततो निन्दां प्रकुर्वते ॥ २५ ॥ खलः सत्क्रियमाणोऽपि ददाति कलहं सताम् । दुग्धधौतोऽपि किं याति वायसः कलहंसताम् ॥ २६ ॥ दुर्जनस्य विशिष्टत्वं परोपद्रवकारणम् । व्याघ्रस्य चोपवासेन पारणं पशुमारणम् ॥ २७ ॥ संत्यज्य शूर्पवद्दोषान्गुणान्गृह्णाति पण्डितः । दोषग्राही गुणत्यागी पल्लोलीव हि दुर्जनः ॥ २८ ॥ खलो न साधुतां याति सद्भिः संबोधितोऽपि सन् । सरित्पूरप्रपूर्णोऽपि क्षारो न मधुरायते ॥ २९ ॥ सर्पदुर्जनयोर्मध्ये वरं सर्पो न दुर्जनः । सर्पो दशति कालेन दुर्जनस्तु पदे पदे ॥ ३० ॥ अकस्मादेव कुप्यन्ति प्रसीदन्त्यनिमित्ततः । शीलमेतदसाधूनामभ्रं पारिप्लवं यथा ॥ ३१ ॥ अशक्ताः शक्तिमात्मीयां श्लाघयन्ते च दुर्जनाः । ते भवन्त्युपहासाय महतामेव संनिधौ ॥ ३२ ॥ सर्पः क्रूरः खलः क्रूरः सर्पात्क्रूरतरः खलः । मन्त्रेण शाम्यते सर्पो न खलः शाम्यते कदा ॥ ३३ ॥ दुर्जनं प्रथमं वन्दे सज्जनं तदनन्तरम् । मुखप्रक्षालनात्पूर्वं गुदप्रक्षालनं यथा ॥ ३४ ॥ दुर्जनः सुजनो न स्यादुपायानां शतैरपि । अपानं मृत्सहस्रेण धौतं चास्यं कथं भवेत् ॥ ३५ ॥ खलस्तु कुशलः साधोर्हितप्रत्यूहकर्मणि । निपुणाः फणिनः प्राणानपहर्तुं निरागसाम् ॥ ३६ ॥ अहो बत महत्कष्टं विपरीतमिदं जगत् । येनापत्रपते साधुरसाधुस्तेन तुष्यति ॥ ३७ ॥ तक्षकस्य विषं दन्ते मक्षिकाया विषं शिरः । वृश्चिकस्य विषं पुच्छं सर्वाङ्गे दुर्जनो विषम् ॥ ३८ ॥ दुर्जनो नार्जवं याति सेव्यमानोऽपि नित्यशः । स्वेदनाभ्यञ्जनोपायैः श्वपुच्छमिव ना-

१ सिद्धार्थसुचि २ बाल ३ मत्र ४ अन्त्यवर्णौ 'खड' इति ५ कुटिला ६ मलिनात्मानो दन्दशूकाः ७ सर्वे ८ प्रतीकारः ९ उपानहा पादत्राणेन मुखभङ्गः १० निवारणात् पक्षे,-जलात् ११ कुलम्, पक्षे,-वेणु १२ विनयादि ; पक्षे,-मौर्वी १३ बहु निष्कपटद्रोही; पक्षे-बहु निष्कपटद्रोही इति पदच्छेदः १४ बहुधा न्योपघातक, पक्षे,-बहुधान्य उपघातक इति पदच्छे० १५ दूषका वेषी; पक्षे-छिद्रान्वेषी १६ प्रतिलोमम्, पक्षे,-विरुद्धम् १७ परेषां प्रकर्षेण तारणाय, पक्षे,-परेषां वञ्चनाय १८ वक्रता, पक्षे,-काठिन्य १९ वैरी, पक्षे-कुटिलः २० स्वर्मौलि २१ वाद्यसेवक कृमि २२ विषया निर्दिष्टम् पक्षे-कपटयुक्तम् २३ नम्रत्वम् २४ मौर्वी, पक्षे,-विनयादि २५ धनुषः

१ तैलेन, पक्षे,-प्रेम्णा २ भस्म, पक्षे,-वैभवम् ३ लाङ्गलम् ४ पृथ्वी, पक्षे-शान्ति- ५ बाहुल्येन ६ पूज्यते ७ अग्नि; पक्षे-वैश्वानर इति च्छेदः ८ कुलायते ९ दानैर्मत्सरम् १० जाम्बी ११ चञ्चलम् १२ हितेऽन्तरायाचरणे १३ निरपराधानाम् १४ ऋजुत्वं प्राप्नोति १५ सदृशाम्

मितम् ॥ ३९ ॥ वर्धन वाथ समान खलाना प्रीतये कुत । फलन्त्यमृतसेकेऽपि न पथ्यानि विषद्रुमा ॥ ४० ॥ दुर्जनेरुच्यमानानि वचासि मधुराण्यपि । अकालकुसुमानीव भय सजनयन्ति हि ॥ ४१ ॥ शत दद्यान्न विवदेदिति विज्ञस्य समतम् । विना हेतुमपि द्वन्द्वमेतन्मूर्खस्य लक्षणम् ॥४२॥ अहो खलभुजगस्य विपरीतो वधक्रम । अन्यस्य दशति श्रोत्रमन्य प्राणैर्वियुज्यते ॥ ४३ ॥ न यत्नकोटिशतैरपि दुष्ट सुधीर्भवेत् । किं मर्दितोऽपि कस्तूर्या लशुनो याति सौरभम् ॥ ४४ ॥ पाषाणो भिद्यते टङ्कैर्वज्र वज्रेण भिद्यते । सर्पोऽपि भिद्यते मन्त्रैर्दुष्टात्मा नेव भिद्यते ॥ ४५ ॥ दुर्जनो दोषमादत्ते दुर्गन्धिमिव सूकर । सज्जनश्च गुणग्राही हस क्षीरमिवाम्भस ॥ ४६ ॥ अपूर्वा रसनाव्याला खलाननबिलेशया । कर्णमूले स्पृशन्त्यन्य हरन्त्यन्यस्य जीवितम् ॥ ४७ ॥ दुर्जनेन सम सख्य प्रीति चापि न कारयेत् । उष्णो दहति चाङ्गार शीत कृष्णायते करम् ॥ ४८ ॥ दुर्जन प्रियवादी च नैतद्विश्वासकारणम् । मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे हृदये तु हलाहलम् ॥ ४९ ॥ मनस्यन्यद्वचस्यन्यत्कार्ये चान्यद्दुरात्मनाम् । मनस्येक वचस्येक कर्मण्येक महात्मनाम् ॥ ५० ॥ जीवनग्रहणे नम्रा गृहीत्वा पुनरुन्नता । किं कनिष्ठा किमु ज्येष्ठा घटीयन्त्रस्य दुर्जना ॥ ५१ ॥ बिभ्राणा गरल कण्ठे भुजगपरिवेष्टिता । शाम्भवीव तनु कस्य न वन्द्या दौर्जनी सभा ॥ ५२ ॥ अक्षमालापवृत्तिज्ञा कुशासनपरिग्रहा । ब्राह्मीव दौर्जनी ससद्वन्दनीया समेखला ॥ ५३ ॥ खल करोति दुर्वृत्त नून फलति साधुषु । दशाननोऽहरत्सीता बन्धन च महोदधे ॥ ५४ ॥ कुर्वते सम्मुखेनैव बहुधान्यस्य खण्डनम् । नम पतनशीलाय मुसलाय खलाय च ॥ ५५ ॥ अपवादादभीतस्य समस्य गुणदोषयो । असद्वृत्तेरहो वृत्त दुर्विभाव्य विधेरिव ॥ ५६ ॥ न देवाय न धर्माय न बन्धुभ्यो न चार्थिने । दुर्जनस्यार्जित वित्त भुज्यते राजतस्करै ॥ ५७ ॥ मुख पद्मदलाकार वाचा चन्दनशीतला । तोहृदय क्रोधसयुक्त त्रिविध धूर्तलक्षणम् ॥ ५८ ॥ निष्णातोऽपि च वेदान्ते साधुत्व नैति दुर्जन । चिर जलनिधौ मग्नो मैनाक इव मार्दवम् ॥ ५९ ॥ खल सज्जनकार्पासरक्षणैकहुताशन । परदु खाग्निशमनमारुत केन वर्ण्यताम् ॥ ६० ॥ यश सौरभ्यलशुन शान्तिशैत्यहुताशन । कारुण्यकुसुमाकाश खल सज्जनदु खद ॥ ६१ ॥ अन्तर्मलिनदेहेन बहिराह्लादकारिणा । महाकालफलेनेव के खलेन न वञ्चिता ॥ ६२ ॥ अहो प्रकृतिसादृश्य श्लेष्मणो दुर्जनस्य च । मधुरै कोपमायाति कटुकेनैव शाम्यति ॥ ६३ ॥ दुरुपलब्धप्रवेशोऽपि स्नेहविच्छेदकारक । कृतक्षोभो नवनीत खलो मन्थानदण्डवत् ॥ ६४ ॥ विवृण्वती पुरश्छिद्र पृष्ठत कुर्वती गुणम् । कर्णान्विध्यति लोकस्य सूचीवत्सूचकस्य वाक् ॥ ६५ ॥ सर्वथा व्यवहर्तव्य कुतो ह्यवचनीयता । यथा स्त्रीणा तथा वाचा साधुत्वे दुर्जनो जन ॥ ६६ ॥ कापुरुष कुक्कुरश्च भोजनैकपरायण । लालित पार्श्वमायाति वारितो नच गच्छति ॥ ६७ ॥ मालिन्यमवलम्बेत यदा दर्पणवत्खल । तदैव तन्मुखे देय रजो नान्या प्रतिक्रिया ॥ ६८ ॥ नीच समुत्थितोऽन्त्यमनवाप्य पराश्रयम् । छिद्र न रतिमाप्नोति दृष्टान्तोऽत्र कीटभृत् ॥ ६९ ॥ दुर्जन परिहर्तव्य प्रत्यक्षो द्विपद पशु । भिद्यते वा कुशास्येन अदृष्ट कण्टको यथा ॥ ७० ॥ यथा वृष्टि समुद्रेषु भुक्तस्योपरि भोजनम् । एव प्रीति खलै सार्धमुत्पन्नेऽर्थेऽव्य सीदति ॥ ७१ ॥ कश्चित्कार्यवशान्नीचोऽप्यल भवति नो महान् । कासस्यैव हि दासोऽपि दर्पण वनकस्य न ॥ ७२ ॥ दुर्जनो दूषयत्येव सता गुणगण क्षणात् । मलिनीकुरुते धूम सर्वथा विमलाम्बरम् ॥७३॥ यथा दोषो विभात्यस्य जनस्य न तथा गुण । प्राय कलङ्क एवेन्दो प्रस्फुटो न प्रसन्नता ॥ ७४ ॥ सम्पत्तौ कर्कश चित्त खलस्यापदि कोमलम् । शीतल कठिन प्रायस्तस मृदु भवत्ययं ॥ ७५ ॥ प्राय प्रत्युपकर्तृणा प्रीत्यैव प्रबलो जन । नयन स्नेहसपर्कात्कालुष्य समुपैत्यलम् ॥ ७६ ॥ प्राप्य वित्त जडास्तूर्ण निर्वृतिं यान्ति नान्यथा । तोयमासाद्य गर्जन्ति न रिक्ता सैन्धवाधिव ॥७७॥ सदा खण्डनयोग्याय तुषपूर्णाशयाय च । नमोऽस्तु बहुबीजाय खलायोलूखलाय च ॥७८॥ जिह्वादूषितसत्पात्र पिण्डार्थी कलहोत्कट । तुल्यतामशुचिर्नित्य बिभर्ति पिशुन शुन ॥७९॥

१ जिह्वारूपा सर्पा २ उदकम्, पक्षे,-प्राणा ३ अधोमुखा, पक्ष-विनीता ४ ऊर्ध्वमुखा पक्षे,-उद्धता- ५ परस्परमुर्वेदय दनालरूप 'राहाट' इति प्रसिद्धम् ६ सर्पा, पक्षे,- बारा ७ दुर्जनसंबन्धिनी ८ अक्षमाला च आलापास्तेषां वृत्तिज्ञा पक्षे,- अक्षमाला जपमाला तस्या अपवृत्तिज्ञाना ज्ञानवतीति सा ९ कुत्सित यच्छासन शिक्षा तस्य परिग्रहोऽङ्गीकारो यस्या सा, पक्षे-कुशासने दर्भासन तत्परिग्रह स्वीकारो यस्या सा १० समे साधौ खल, पक्षे,-मेखलया सहिता ११ बहुधा अन्यस्य परस्य खण्डनम्, पक्षे,-बहुरूपा यस्य खण्डन निस्तुषीकरणम्

१ दहनम् २ कीर्तिरेव सौगन्ध्य तद्विनाशकत्वाल्लशुन इव लशुनो हि कस्तूर्यादि सौगन्ध्य नाशयतीति प्रसिद्धि- ३ शान्तिरेव शैत्य तद्विनाशकत्वादग्निरिव ४ कारुण्यमेव कुसुम तस्याकाश आकाशस्य यथा पुष्प कदापि नोत्पद्यते तद्वत्तत्रै कारुण्य सर्वथाऽसभाव्य इत्यर्थ ५ कटुरसफलेन ६ स्वभावसाम्यम् ७ कफस्य ८ मधुरद्रव्यै, पक्षे-सुवचनै- ९ पुर पुरस्तात् १० पुष्ठ श्च्यवनम् ११ दोरम् १२ भेदा- १३ मरुस्थलु-

अहो वत खल पुण्यैर्मूकाऽप्यश्रुतपण्डित । स्वगुणोदीरणे दोष परनिन्दासु वाक्पति ॥ ८० ॥ खल सुजनपैशुन्ये सर्वतोऽक्षिशिरोमुख । सर्वत श्रुतिमाँल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥८१॥ स साधुवादे मूकस्य मात्सर्योन्धरोगिण । जिह्वा कङ्कमुखेनापि वृथा नैव प्रवर्तते ॥ ८२ ॥ मायामय प्रकृत्यैव रागद्वेषमदाकुल । महतामपि मोहाय ससार इव दुर्जन ॥ ८३ ॥ रुचिरमपि मायावी रचयत्येष लीलया । लघुश्च महतां मध्ये तम स्वर इति स्मृत ॥ ८४ ॥ खलेन धनमत्तेन नीचेन प्रभविष्णुना । पिशुनेन पदस्थेन हा प्रजे क्व गमिष्यसि ॥ ८५ ॥ ये श्रम हर्तुमीहन्ते महता चिरसभृतम् । धन्यास्तेऽक्षतात्मानो दुर्जना सज्जना इव ॥ ८६ ॥ अहो कुटिलबुद्धीनां दुर्ग्राह्यमसतां मन । अन्यद्वचसि कण्ठेऽन्यदन्यदोष्ठपुटे स्थितम् ॥ ८७ ॥ खलेषु सत्सु नियाता वयमर्जयितु गुणान् । इय सा तस्करग्रामे रत्नक्रयविडम्बना ॥८८॥ वर्धेते सर्वयेनोमा सपदा शतशाखया । अङ्कुरोऽस्येस्करोद्भव पुरुषश्चाकुलोद्भव ॥ ८९ ॥ यस्स्मृत्यैव परा याति स त सतापमतनिम् । तदसन्तो हसन्तोऽपि हेलयैव हि कुर्वते ॥ ९० ॥ गुणदोषावशास्त्रज्ञ कथ विभजते जन । किमन्धस्याधिकारोऽस्ति रूपभेदोपलब्धिषु ॥ ९१ ॥ प्राय प्रकाशतां याति मलिन साधुबाधया । नाप्रसिध्यन्त्ये दर्के रोहन्त्याम्लिमहिंकासुनम् ॥ ९२ ॥ प्राय परोपतापाय दुर्जन सततोद्यत । अवश्यकरणीयत्वात् कारणमपेक्षते ॥ ९३ ॥ यथा गजपति श्रान्तश्छायार्थी वृक्षमाश्रित । विश्रम्य त द्रुम हन्ति तथा नीच स्वमाश्रयम् ॥ ९४ ॥ चागता परदारार्थं धन लोकोपैतसये । प्रभुत्व साधुनाशाय खले गलन्तय गुणा ॥ ९५ ॥ परोपकारविज्ञानमात्रगामोपजीविनाम् । दारोशानामिव धूर्तानां जालाय गुणसग्रह ॥ ९६ ॥ करोति पूज्यमानोऽपि लोकव्यसनदीक्षित । दर्शन दर्शने त्रास गृहाहिरिव दुर्जन ॥ ९७ ॥ अन्ययमप्युनानुम कुद्धादाशीविषादिव । नास्तिकोऽपि शुद्धिमेने जन किं पुनरागमिक ॥ ९८ ॥ येषा प्राणिवधक्रीडा नर्म मर्मच्छिदो गिर । कार्यं परोपतापित्व ते मृत्योरपि मृत्यव ॥ ९९ ॥ न तथेच्छन्त्यकल्याणा परेषा वदितु गुणान् । यथैषा ज्ञातुमिच्छन्ति नैर्गुण्य पापचेतस ॥ १०० ॥ असो ह्यम्नरं लोके किंचिदन्यद्विधेन । यत्र दुर्जन इत्याह दुर्जन सज्जन जनम् ॥ १०१ ॥ अनाकारमप्राप्य तुष्यत्साधुरसाधुन । नैव लाभो भुजगस्य घातिनो यत्र दश्यते ॥ १०२ ॥ दुष्ट सन्ध्योऽन्नेषु मूर्ध प्रभुत्वा तदाप्य । महत गुरु साधु भारयिता

भरिष्यति ॥ १०३ ॥ का खलेन सह स्पर्धा सज्जनस्याभिमानिन । भाषण भीषण साधुदूषण यस्य भूषणम् ॥ १०४ ॥ मुखेनैकेन विध्यन्ति पादमेकस्य कण्टका । दूरान्मुखसहस्रेण सर्वप्राणहरा खला ॥ १०५ ॥ निर्माय खलजिह्वाग्र सर्वप्राणहर नृणाम् । चकार किं वृथा शस्त्रविषवह्नीन्प्रजापति ॥१०६ ॥ यथा परोपकारेषु नित्य जागर्ति सज्जन । तथा परापकारेषु जागर्ति सतत खल ॥१०७ ॥ बिभेति पिशुनाद्धीच प्रकाशनपटीयस । न पुनर्मूढहृदयो निन्दनीयात्स्वकर्मण ॥ १०८ ॥ वृथाज्वलितकोपाग्नेः परुषाक्षरवादिन । दुर्जनस्यौषध नास्ति किंचिदन्यदनुत्तरात् ॥ १०९ ॥ जीवन्नपि न तत्कर्तु शक्नोति सुजनस्तथा । दुर्जनो यन्मृत कुर्यात्परेभ्योऽहितमुत्तरम् ॥ ११० ॥ यद्यदिष्टतम तत्तद्देय गुणवते किल । अत एव खलो दोषान्साधुभ्य सप्रयच्छति ॥ १११ ॥ वरमत्यन्तनिष्फल सुजन सेव्यो हि सज्जन । न तु प्राणहरस्तीक्ष्ण शरवत्सफल खल ॥ ११२ ॥ स्वभावेनैव निशित कृतपक्षमहोऽपि सन् । शरवद्गुणनिर्मुक्त खल कस्य न भेदक ॥ ११३ ॥ दुर्जन सुजनीकर्तु यत्नेनापि न शक्यते । सस्कारेणापि लशुन क सुगन्धीकरिष्यति ॥ ११४ ॥ नैवात्मनो विनाश गणयति पिशुन परव्यसनहृष्ट । प्राप्य सहस्रविनाश समरे नृत्यति मुदा कबन्ध इव ॥ ११५ ॥ रविरपि न दहति तादृग्यादृक्सदहति वालुकानिकर । अन्यस्माल्लब्धपदो नीच प्रायेण दु सहो भवति ॥ ११६ ॥ त्यक्त्वापि निजप्राणान्परहितविघ्न खल करोत्येव । कवले पतिता सद्यो वमयति खलु मक्षिकाऽन्नभोक्तारम् ॥ ११७ ॥ दुग्धमपि महोपकार पय इव पीत्वा निरातङ्कम् । प्रेक्षुत हन्तु यतते काकोदरसोदर खलो जगति ॥ ११८ ॥ नलिकागतमपि कुटिल न भवति सरल शुन पुच्छम् । तद्वत्खलजनहृदय बोधितमपि नैव याति माधुर्यम् ॥ ११९ ॥ एते स्निग्धतमा इति मा मा क्षुद्रेषु यात विश्वासम् । सिद्धार्थानामेषा स्नेहोऽप्यश्रूणि पातयति ॥ १२० ॥ गुणिना गुणेषु सत्स्वपि पिशुनजनो दोषमात्रमादत्ते । पुष्पे फले विरागी क्रमेलक कण्टकौघमिव ॥ १२१ ॥ सुजनानामपि हृदय पिशुनपरिष्वङ्गिसमिह भवति । पवन परागवाही रथ्यासु वहन्रजोमलिनो भवति ॥ १२२ ॥ परिपूर्णेऽपि तटाके काक कुम्भोदक पिबति । अनुकूलेऽपि कलत्रे नीच परदारलम्पटो भवति ॥ १२३ ॥ दुर्जनदूषितमनसां पुसां सुजनेऽपि नास्ति विश्वा-

१ मौन निन्दासु मैथ्यमालम्, 'उदीरणा' इति पाठ. २ सादुम् ३ रसोत्सव ४ मरूत्कृत्यर्थीवगनाम् ५ कुटिल

१ अग्निरक्त फलहरम् २ पांसुपुत्र ३ शान्ति कारयति ४ मिष्टम ५ नेवरीके ६ सत्व पु- ७ स्नेनमर्यादाणाम्; पद्य-मिदार्थे कार्ये देशों ते ८ तैलम्; पद्य-अहमाव ९ भाषाणि १० उद्र ११ नीतीषु १२ दर्पोत्सुक १३ सर्वार्थाम्

ख । बाल पयसा दग्धो दध्यपि फूत्कृत्य भक्षयति ॥ १२४ ॥ विषधरतोऽप्यतिविषम खल इति न मृषा वदन्ति विद्वास । यदय नकुलद्वेषी स कुलद्वेषी पुन पिशुन ॥ १२५ ॥ अतिमलिने कर्तव्ये भवति खलानामतीव निपुणा धी । तिमिरे हि कौशिकाना रूप प्रतिपद्यते दृष्टि ॥ १२६ ॥ लब्धोच्छ्रायो नीच प्रथमतर स्वामिन परामवति । भूमिरजो रथ्यादावुत्थापकमेव सद्वृणुते ॥ १२७ ॥ उपकृतमनेन सुहृदयमित्यसतामस्ति न क्वचिदपेक्षा । होतु स्वहस्तमाश्रितसुहृत्तोऽग्निर्दहत्येव ॥ १२८ ॥ परवादे दशवदन पररन्ध्रनिरीक्षणे सहस्राक्ष । सद्वृत्तवित्तहरणे बाहुसहस्रार्जुन पिशुन ॥ १२९ ॥ परिशुद्धामपि वृत्ति समाश्रितो दुर्जन परान्व्यथते । पवनाशिनोऽपि भुजगा परोपताप न मुञ्चन्ति ॥ १३० ॥ प्रेरयति परमनार्य शक्तिविहीनोऽपि जगदभिद्रोहे। तेजयति शस्त्रधारा स्वयमसमर्था शिला छेत्तुम् ॥१३१॥ शिरसि निहितोऽपि नित्य यत्नादपि सेवितो बहुस्नेहै । तरुणीकच इव नीच कौटिल्य नैव विजहाति ॥ १३२ ॥ व्योम्नि स वास कुरुते चित्र निर्माति सुन्दर पवने । रचयति रेखा सलिले चरति खले यस्तु सत्कारम् ॥ १३३ ॥ अतिपेलवमतिपरिमितवर्ण लघुतरमुदाहरति शठ । परमार्थत स हृदय वहति पुन कालकूटघटितमिव ॥ १३४ ॥ मृद्घटवत्सुखभेद्यो दु सधानश्च दुर्जनो भवति । सुजनस्तु कनकघटवद्दुर्भेद्यश्चाशु सधेय ॥ १३५ ॥ मृगमीनसज्जनाना तृणजलसतोषविहितवृत्तीनाम् । लुब्धकधीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ १३६ ॥ रे खल तव खलु चरित विदुषामग्रे विविच्य वक्ष्यामि । अथवाल पापात्मन् कृतया कथयापि ते हतया ॥ १३७ ॥ विध्वसपरगुणाना भवति खलानामतीव मलिनत्वम् । अन्तरितशशिरुचामपि सलिलमुचा मलिनिमाभ्यधिक ॥ १३८ ॥ परगुह्यगुप्तिनिपुण गुणमयमखिले समीहित नितराम् । ललिताम्बरमिव सज्जनमाखव इव दूषयन्ति खला ॥ १३९ ॥ दूरस्थापितहृदयो गूढरहस्यो निकामसौशङ्क । आश्लेषो बालाना भवति खलाना च समेद ॥१४०॥ धर्मारम्भेऽप्यसतो परहिंसैव प्रयोजिका भवति । काकानामभिषेकेऽकारणता वृष्टिरनुभवति ॥ १४१ ॥ यद्वीक्ष्यते खलाना माहात्म्य क्वापि दैवयोगेन । काशानामिव शौक्ल्य तदपि हि न चिरादनर्थाय ॥ १४२ ॥ यत्खलु खलमुखहुतवहविनिहितमपि शुद्धिमेव परमेति । तदनलशौचमिवांशुकमिह लोके दुर्लभ प्रेम ॥ १४३ ॥ वशावलम्बन यथो निस्तारो गुणस्य या च नति । तज्जालस्य खलस्य च निजाङ्कसुखप्रणाशाय ॥ १४४ ॥ सुगृहीतमलिनपक्षा अस्यव पैरमेदिनस्तीक्ष्णा । पुरत अपि विशिखा अपि गुणच्युता कस्य न भयाय ॥ १४५ ॥ सकपोलेन प्रकटीकृत प्रमत्तत्वकारण किमपि । द्विरदस्य दुर्जनस्य च मद चकारैव दानमपि ॥ १४६ ॥ सतापमोहकम्पान्सपादयितु निहन्तुमपि जन्तून् । सखि दुर्जनस्य भूति प्रसरति दूर ज्वरसेव ॥ १४७ ॥ अर्थग्रहणे न तथा व्यथयति कटुकूजितैर्यथा पिशुन । रुधिरादानादधिक दुनोति कर्णे गुणन्मशक ॥ १४८ ॥ क्षुद्रोद्भवस्य कटुता प्रकटयतो विदधतश्च मर्दमुच्चै । मधुनोऽधमपुरुषस्य च गरिमा लघिमा च भेदाय ॥ १४९ ॥ त्यजति च गुणान्सुदूर तनुमपि दोष निरीक्ष्य गृह्णाति । मुक्तालकृतकेशान् यूकामिव वानर पिशुन ॥ १५० ॥ दोषालोकननिपुणा परुषगिरो दुर्जनाश्च घूकाश्च । दर्शनमपि भयजनन येषामनिमित्तपिशुनानाम् ॥ १५१ ॥ पिशुनत्वमेव विद्या परदूषणमेव भूषण येषाम् । परदु खमेव सौख्य शिव शिव ते केन वेधसा सृष्टा ॥ १५२ ॥ हस्त इव भूतिमलिनो लङ्घयति यथा यथा खल सुजनम् । दर्पणमिव त कुरुते तथा तथा निर्मलच्छायम् ॥ १५३ ॥ अन्यस्य लगति कर्णे जीवितमन्यस्य हरति बाण इव । हृदय दुनोति पिशुन कण्टक इव पादलग्नोऽपि ॥ १५४ ॥ सरसेन वमता करमादाने कण्टकोत्करैस्तुदताम् । पिशुनाना पनसाना कोशाभोगोऽप्यविश्वास ॥ १५५ ॥ वशो घुण इव

---

१ फूत्कार कृत्वा २ नकुलद्वेषी, पक्षे,-न कुलद्वेषी ३ अत्यन्त मलदूषिते ४ पूर्णा ५ तमसि ६ घूकानाम् ७ स्वयमर्थो करोति ८ वायुभक्षका ९ बहुप्रकारे अहे छुगन्धतैलादिभि, पक्षे,-बहुधा प्रीत्या १० दुःखेन सधातु शक्य ११ व्याध १२ निष्कारणशत्रव १३ नाशिता १४ मेघानाम् १५ मालिन्यम् १६ गुह्यगोपने निपुणम् १७ तन्तुमचुरम्, पक्षे,-दयादाक्षिण्यादिप्रचुरम् १८ मूल्यवद्वस्त्रमिव १९ दूरे स्थापित हृदय येन, पक्षे,-दूरे स्थापितमन्तःकरण येन २० अन्तःकरणविषयीभूतम्, पक्षे,-भयादि २१ भीति, पक्षे,-विश्वासाभाव

८ सु र भा

१ काके स्नाने कृते वृष्टिर्भवतीति वृद्धव्यवहार २ कुत्सम्, पक्षे,-वेणो ३ नम्यत्वम्, पक्षे,-आश्रितत्वम् ४ आधिक्यम्, पक्षे,-दैर्घ्यम् ५ पाण्डित्यशौर्यादि पक्षे,-रज्जो ६ निजसुखनाशायेत्यर्थ ७ सम्यग्गृहीतो दुष्टाना पक्षोऽङ्गीकारो यै, पक्षे-शरीरनिकासनानर्हा श्यामपक्षा इत्यर्थ- ८ नीचा, पक्षे,-अग्र परिणामवन्त ९ परान्भेदयन्ति ते अन्येषा परस्परभेदजननेन क्लेशप्रापका इत्यर्थ पक्षे,-शरच्छेदकारक १० क्रूरकर्मोण, पक्षे,-यथाश्रुतम् ११ साधुत्वादिगुणहीना, पक्षे-ज्यायाश्च्युता- १२ सम्यग्गण्डस्थलेन प्रकटीकृतम् दानस्य मत्तत्वहेतुरिति भाव, पक्षे,-स्वमुखे नाभिहितम् एव मया दान कृतमिति १३ गुनगुनेति शब्द कुर्वन् १४ मधुमक्षिका, पक्षे,-नीच १५ स्तनाम्, पक्षे,-कटुभाषिताम् १६ उन्मादम्, पक्षे,-गर्वम् १७ सूक्ष्मम्, १८ दूराणि, पक्षे,-राशि- १९ मनोगतमवता, पक्षे,-अन्तःसार- २० स्वकृतनि

न विशति दोषो रसभाविते सतां मनसि । रसमपि तु न प्रतीच्छति बहुदोषः संनिपातीव ॥ १५६ ॥ परपरितापनकुतुकी गणयति नात्मीयमपि तापम् । परहतिहेतोः पिशुनः सदंश इव स्वपीडनं सहते ॥ १५७ ॥ सगुणापि हन्त विगुणा भवति खलास्याद्विनिःसृता वाणी । आशुशुक्षणिः शौठी पदपरिपाटी करे क्वापि ॥ १५८ ॥ कतिपयदिननश्वरमायुषि मदकारिणि यौवने दुरात्मानः । विदधति तथापराधं जन्मैव यथा वृथा भवति ॥ १५९ ॥ दुश्चरितैरेव निजैर्भवति दुरात्मा विशङ्कितो नित्यम् । दर्शनपथमापन्नं पन्नगकुलमाकुलीभवति ॥ १६० ॥ स्वयमपि भूरिच्छिद्रश्चापलमपि सर्वतोमुखं तन्वन् । तितउस्तुषस्य पिशुनो दोषस्य विवेचनेऽधिकृतः ॥ १६१ ॥ पिशुनः खलु सुजनानां खलमेव पुरो निधाय जेतव्यः । कृत्वा ज्वरमात्मीयं जिगाय बाणं रणे विष्णुः ॥ १६२ ॥ वक्राः कपटस्निग्धा मलिनाः कर्णान्तिके प्रसज्जन्तः । कं भेदयन्ति न सखे खलाश्च गणिकाकटाक्षाश्च ॥ १६३ ॥ कस्तूरिकामृगाणामण्डाद्गन्धगुणमखिलमादाय । यदि पुनरहं विधिः स्यां खलजिह्वायां निवेशयिष्यामि ॥ १६४ ॥ आचरति दुर्जनो यत्सहसा मनसोऽप्यगोचरानर्थान् । तन्न न जाने जाने स्पृशति मनः किं तु नैव निष्ठुरताम् ॥ १६५ ॥ नष्टमपात्रे दानं नष्टं हितमफलबुद्धिमज्ञाने । नष्टो गुणोऽगुणज्ञे नष्टं दाक्षिण्यमकृतज्ञे ॥ १६६ ॥ रोगोऽङ्गनोऽङ्कुरोऽग्निर्विषमर्भकतरो घुणा कृमयः । प्रकृतिविकृतश्च नरः स्वाश्रयमविनाश्य नैधन्ते ॥ १६७ ॥ आदौ रञ्जयति कृतं मध्ये परिमनति रिक्तमवसाने । खलसंगतस्य कथयत यदि सुस्थितमस्ति किंचिदपि ॥ १६८ ॥ परममदिष्टदर्शिषु जात्यैवोचितनिगूढवैरेषु । क खलु खलेषु शङ्का क्षययिष्यति दम्भनिरतेषु ॥ १६९ ॥ अस्थानाभिनिवेशी प्रायो जड एव भवति नो विद्वान् । बालादन्यः कोऽम्भसि जिघृक्षतीन्दोः स्फुरद्बिम्बम् ॥ १७० ॥ लब्धोदयोऽपि हि खलः प्रथमं स्वजनं तनोति परितापम् । उत्पन्नः संदहनो जन्मभुवं दारु निर्दहति ॥ १७१ ॥ अल्पश्रुतलव एव प्रायः प्रकटयति वाग्मिताभ्रमुखे । सर्वत्र कुनट एव हि नाटकमधिकं विडम्बयति ॥ १७२ ॥ भगवत्या गुणगरिमा नष्टस्य धुरं पुरः प्रकटयति । तृणकाष्ठमेव जलधेरुपरि प्लवते न रत्नानि ॥ १७३ ॥ महता यदेव मूर्धसु तदेव नीचास्तृणाय मन्यन्ते । शिरसि प्रणमन्ति बुधाः काकः पुनराग्निमीपुरुते ॥ १७४ ॥ सह वसतामप्यसतां जलरुहजलवत्यसंश्लेषः । दूरेऽपि सतां वसतां प्रीतिः कुमुदेन्दुवद्भवति ॥ १७५ ॥ साधयति यत्प्रयोजनमनस्तत्तस्य काकतालीयम् । दैवात्कथमप्यक्षरमुत्किरति घुणोऽपि काष्ठेषु ॥ १७६ ॥ प्रायः स्वल्पकृतयो नापरिभूता हिताय कल्पन्ते । पुष्प्यत्यधिकमशोको गणिकाचरणप्रहारेण ॥ १७७ ॥ परमर्मघट्टनादिषु खलस्य यत्कौशलं न तत्कृत्ये । यत्सामर्थ्यमुपहतौ विषस्य तन्नोपकाराय ॥ १७८ ॥ अतिसत्कृता अपि शठाः सहसुरमुज्झन्ति जातु न प्रकृतिम् । शिरसा महेश्वरेणापि ननु धृतो वक्र एव शशी ॥ १७९ ॥ वायुरिव खलजनोऽयं प्रायः पररूपमेति संपर्कात् । सन्तस्तु रविकरा इव सदसद्योगेऽप्यसंश्लिष्टाः ॥ १८० ॥ दूरेऽपि परस्यागसि पटुर्जनो नात्मनः समीपेऽपि । स्वं व्रणमक्षि न पश्यति शशिनि कलङ्कं निरूपयति ॥ १८१ ॥ साधुष्वेवातितरामरुंतुदास्तां विवृण्वते वृत्तिम् । व्याधा निघ्नन्ति मृगान्मृतमपि न तु सिंहमाददते ॥ १८२ ॥ अविकारिणमपि सज्जनमनिशमनार्यः प्रबाधतेऽत्यर्थम् । कमलिन्या निमिह कृतं हिमस्य यत्तां सदा दहति ॥ १८३ ॥ स्वगुणानिव परदोषान्वक्तुं न सतोऽपि शक्नुवन्ति बुधाः । स्वगुणानिव परदोषानसतोऽपि खलास्तु कथयन्ति ॥ १८४ ॥ कृत्वापि येन लज्जामुपैति साधुः परोदितेनापि । तदकृत्वैव खलजनः स्वयमुद्गिरतीति धिग्लघुताम् ॥ १८५ ॥ प्रकृतिखलत्वादसतां दोष इव गुणोऽपि बाधते लोकान् । विषकुसुमानां गन्धः सुरभिरपि मनांसि मोहयति ॥ १८६ ॥ मृगमदकर्पूरागुरुचन्दनगन्धाधिवासितो लशुनः । न त्यजति गन्धमशुभं प्रकृतिमिव सहोत्थिता नीचः ॥ १८७ ॥ उपकृतिरेव खलानां दोषस्य गरीयसो भवति हेतुः । अनुकूलाचरणेन हि कुप्यति व्याधयोऽत्यर्थम् ॥ १८८ ॥ न परं फलति हि किंचित्खल एवानर्थमावहति यावत् । मारयति सपदि विपतरुराश्रयमाणं श्रमापनुदे ॥ १८९ ॥ स्वार्थनिरपेक्ष एव हि परोपघातोऽसतां व्यसनमेव । अशनायोदन्या वा विरमति फणिनो न संदशतः ॥ १९० ॥ एकीभावं गतयोर्जलपयसोर्मित्रचेतसोश्चैव । व्यतिरेककृतौ शक्तिर्हंसानां दुर्जनानां च ॥ १९१ ॥ शल्यमपि स्खलदन्तः सोढुं शक्येत हालाहलदिग्धम् । धीरैर्न पुनरकारणकुपितखलालीकदुर्वचनम् ॥ १९२ ॥ प्रारभ्यतोऽतिविपुलं मृशशृशमन्ते विभेदकुन्मन्निम् । महिषविषाणमिवानृजु परुषं भयदं खलप्रेम ॥ १९३ ॥ द्वेषयति प्रियवचनैरादरमुपदर्शय खलीकुरुते । दलपयश्च लपयति मूर्खसुहृत्सर्वथा वर्ज्यः ॥ १९४ ॥ अगुणकणो गुणराशिद्वयमपि दैवेन खलमुखे पतितम् । प्रसरति तैलमिवैव सलिले घृतवज्जडरमेत्यन्य ॥ १९५ ॥ सक्तिगता-

१ पक्षिविशेषः, 'चिमटा' 'सांसी' इति लोके. २ परिधानवस्त्रविशेषः. ३ बहुभाष्यः; पक्षे—बहुरत्नः. ४ मौनार्थम्, पक्षे—चापस्यम्. ५ छलकनसमागम; पक्षे,—सर्वो विषयम्. ६ चालनी. ७ निर्दये पक्षे,—शीतारे. ८ 'गोवर' इति लोके, भवरं विनिदलेशस्य जन्म भवति. ९ दावानल-

१ विशामा

द्रभावे वीतरसे शुण्ठिशकल इव पुरुषे । अपि मूर्तिभाजि मलिने नागरशब्दो विडम्बाय ॥ १९६ ॥ परितोषयिता न कश्चन स्वगतो यस्य गुणोऽस्ति देहिन । परदोषकथाभिरल्पक स्वजन तोषयितु किलेच्छति ॥ १९७ ॥ सहजान्धदृश स्वदुर्नये परदोषेक्षणदिव्यचक्षुष । स्वगुणोच्चगिरो मुनिव्रता परवर्णग्रहणेष्वसाधव ॥ १९८ ॥ सुकुमारमहो लघीयसा हृदय तद्गतमप्रिय यत । सहसैव समुद्गिरन्त्यमी क्षमयन्त्येव हि तन्मनीषिण ॥ १९९ ॥ उपकारपर स्वभावत सतत सर्वजनस्य सज्जन । असतामनिश तथाप्यहो गुरुहृद्रोगकरी तदुन्नति ॥ २०० ॥ परितप्यत एव नोत्तम परितप्तोऽप्यपर सुसवृति । परवृद्धिभिराहितव्यथ स्फुटनिर्भिन्नदुराशयोऽधम ॥ २०१ ॥ अनिराकृततापसपद फलहीना सुमनोभिरुज्झिताम् । खलता खलतामिवासतीं प्रतिपद्येत कथ बुधो जन ॥ २०२ ॥ अपि वेत्ति षडक्षराणि चेदुपदेष्टु शितिकण्ठमिच्छति । वसनाशनमानमस्ति चेद्धनदादप्यतिरिच्यते खल ॥ २०३ ॥ अहमेव गुरु सुदारुणानामिति हालाहल मा स्म तात दृप्य । ननु सन्ति भवादृशानि भूयो भुवनेऽस्मिन्वचनानि दुर्जनानाम् ॥ २०४ ॥ वदने विनिवेशिता भुजगी पिशुनाना रसनामिषेण धात्रा । अनया कथमन्यथावलीढा नहि जीवन्ति जना मनागमन्त्रा ॥ २०५ ॥ अमरैरमृत न पीतमब्धेर्न च हालाहलमुल्बण हरेण । विधिना निहित खलस्य वाचि द्वयमेतद्बहिरेकमन्तरन्यत् ॥ २०६ ॥ वहति विषधरान्पटीरजन्मा शिरसि मषीपटल दधाति दीप । विधुरपि भजतेतरा कलङ्क पिशुनजन खलु बिभ्रति क्षितीन्द्रा ॥ २०७ ॥ मधुरिमरुचिर वच खलानाममृतमहो प्रथम पृथु व्यनक्ति । अथ कथयति मोहहेतुमन्तर्गतमिव हालहल विष तदेव ॥ २०८ ॥ प्रकटमपि न सवृणोति दोष गुणलवलम्पट एष साधुवर्ग । अतिपरुषरुष विनापि दोषै पिशुनशुना भषता प्रयाति काल ॥ २०९ ॥ अन्तर्गाणि मन्यमान खलोऽथ पौरोभाग्य सूक्तिमुक्तासु धत्ते । सर्वानन्दिन्यङ्कके कामिनीनामीर्ष्ये मौर्गल्येष वै भ्रमराली ॥ २१० ॥ बोधितोऽपि बहुसूक्तिविस्तरै कि खलो जगति सज्जनो भवेत् । स्नापितोऽपि बहुशो नदीजलैर्गर्दभ किमु हयो भवेत्कचित् ॥ २११ ॥ विद्यया विमलयाप्यलकृतो दुर्जन सदसि मास्तु कश्चन । साक्षरा हि विपरीतता गता केवल जगति तेऽपि राक्षसा ॥ २१२ ॥ दोषपोषमभियाति पर यो बाधमेति बहुसज्जनयोगात् । समतां विमतिमानसहायो दुर्जनो भ्रम इवालिचकास्ति ॥ २१३ ॥ उन्नत पदमवाप्य यो लघुर्हेलयैव स पतेदिति ब्रुवन् । शैलशेखरगत पृषद्गणश्चारुमारुतधुतै पतत्यध ॥ २१४ ॥ भग्नकुम्भशकलेन वै मल बालकस्य जननी व्यपोहति । तद्वदोष्ठपदनेन दुर्जनो मातृत शतगुणाधिको भवेत् ॥ २१५ ॥ एवमेव नहि जीव्यते खलात्तत्र का नृपतिवल्लभे कथा । पूर्वमेव हि मृदु सहोऽनल कि पुन प्रबलवायुनेरित ॥ २१६ ॥ अकरुणत्वमकारणविग्रह परधने परयोषिति च स्पृहा । सुजनबन्धुजनेष्वसहिष्णुता प्रकृतिसिद्धमिद हि दुरात्मनाम् ॥ २१७ ॥ इतरदेव बहिर्मुखमुच्यते हृदि तु यत्स्फुरतीतरदेव तत् । चरितमेतदधीरवितारक धुरि पय प्रतिबिम्बमिवासताम् ॥ २१८ क पिशुनस्य गति प्रतिहन्यते दशति दृष्टमपि श्रुतमप्यसौ । अतिसुदुष्करमव्यतिरिक्तवृक्छ्रुतिभिरप्यय दृष्टिविषैरिदम् ॥ २१९ ॥ नम खलेभ्य क इवाथवा न तानल नमस्येदिह यो जिजीविषु । विनैव ये दोषमृषिप्रकाण्डवन्नयति शापेन रसातल नरान् ॥ २२० ॥ अकारणाविष्कृतवैरदारुणादसज्जनात्कस्य भय न जायते । विष महाहेरिव यस्य दुर्वच सुदु सह सनिहित सदा मुखे ॥ २२१ ॥ तथारिभिर्न व्यथते शिलीमुखैर्हतो दिगन्ते हृदये न दूरत । यथा खलाना कुधिया दुरुक्तिभिर्दिवानिश तप्यति मर्मताडित ॥ २२२ ॥ गुणापवादेन तदन्यरोपणाद्भृशाधिरूढस्य समञ्जस जनम् । द्विषेव कृत्वा हृदय निगूहत स्फुरन्नसाधोर्विवृणोति वागसि ॥ २२३ ॥ न दुर्जन सज्जनतामुपैति बहुप्रकारैरपि सेव्यमान । भूयोऽपि सिक्त पयसा घृतेन न निम्बवृक्षो मधुरत्वमेति ॥ २२४ ॥ न लज्जते सज्जनरञ्जनीयया भुजगनरक्रिययापि दुर्जन ।

१ शुण्ठि २ स्वाभाविकी शोभा अपश्यन्ती दृग्येषां ते ३ स्वदोषे ४ आत्मप्रशंसाया प्रगल्भवाच इत्यर्थ ५ मौनव्रतिन ६ परस्तुतिवचनेषु ७ शोभना सवृति परितापगोपन यस्य स ८ उत्पादितसंताप ९ स्फुटे निर्भिन्न प्रकाशितो दुराशय परशुभद्वेषलक्षणो दुरभिप्रायो यस्य [illegible] १० अनिराकृता न निवारिता तापसंपत्तापातिशयो यया ताम्, पक्षे संतापजननैकस्वभावा परत्रासतदभावाविरहात् ११ इहामुत्र चोपकारशून्याम्, पक्षे,-सर्वाधैरहिताम् १२ बुधैरुज्झिताम्, पक्षे,-पुष्पैर्वर्जिताम् १३ खल्वताम् गगनकविकान्तिलर्थे १४ दुष्टाम्, पक्षे,-निरुपाख्याम् १५ शिवम् १६ कुबेरात् १७ श्रेष्ठ १८ अतितीक्ष्णाम् १९ गर्वोद्धतो मा भव २० जिह्वाछलेन २१ सर्पान् २२ चन्दनम् २३ शाकविद्, सज्जनो वा

१ दोषैकदृक्त्वम् २ सूक्तय एव मुक्ताफलानि तासु ३ सर्वेषामाह्लादके ४ ब्रतम् ५ शोभयति ६ मक्षिका ७ सभायाम् ८ उत्कर्षम्, पक्षे,-उच्चस्थानम् ९ मन्दबुद्धि, पक्षे,-भारपरिमाण १० अम्बुकणसमुदाय ११ मन्देन १२ कम्पित [illegible] उदकं दीयते, पक्षे,-अधोदेशे पतति १४ भिन्नघटखण्डेन १५ निर्दयत्वम् १६ इच्छा १७ असहनशीलता १८ स्वभावसिद्धम्

प्रिय सुभाषासमयाभिचारिणीं विदग्धतामेव हि मन्यते गरः ॥ २२५ ॥ सर्माणो कस्य न तेन दोषा हठाद्गुणा वा न हृता खलेन। तथापि दोषैर्न वियुज्यतेऽसौ स्पृष्टोऽपि नैकेन गुणेन चित्रम् ॥ २२६ ॥ आराध्यमानो बहुभिः प्रकारैर्नाराध्यते नाम किमत्र चित्रम्। अयं त्वपूर्वः प्रतिमाविशेषो यः सेव्यमानो रिपुतामुपैति ॥ २२७ ॥ विद्वानुपालम्भमवाप्य दोषान्निवर्ततेऽसौ परितप्यते च। ज्ञातस्तु दोषो मम सत्यमेति पापो जनः पापतरं करोति ॥ २२८ ॥ विद्या विवादाय धनं मदाय शक्तिः परेषां परिपीडनाय। खलस्य साधोर्विपरीतमेतज्ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय ॥ २२९ ॥ सद्वंशजातः गुणकोटियुक्तः धनुः कथं पार्थिवधामहस्ते। शरः परप्राणविहारदक्षः सपक्षपातोऽप्यधमो गरीयान् ॥ २३० ॥ दृष्टो वा सुकृतशतोपलालितो वा क्लिष्टो वा व्यसनशताभिरक्षितो वा। दौःशील्याजनयति नैव जात्यसाधुर्निस्तम्भं भुजग इवाङ्कमध्यसुप्तः ॥ २३१ ॥ एकः खलोऽपि यदि नाम भवेत्सभायां मोघीकरोति विदुषां निखिलप्रयासम्। एकापि पूर्णमुदरं मधुरैः पदार्थैरालोड्य रेचयति हन्त न मक्षिका किम् ॥ २३२ ॥ हालाहलं खलु पिपासति कौतुकेन कालानलं परिचुचुम्बिषति प्रकामम्। व्यालाधिपं च यतते परिरब्धुमद्धा यो दुर्जनं वशयितुं कुरुते मनीषाम् ॥ २३३ ॥ ते दृष्टिमात्रपतिता अपि कस्य नात्र क्षोभाय पक्ष्मलदृशामलकाः खलाश्च। नीचाः सदैव सविलासमलीकलग्ना ये कालतां कुटिलतामपि न त्यजन्ति ॥ २३४ ॥ प्राक्पादयोः पतति खादति पृष्ठमांसं कर्णे कलं किमपि रौति शनैर्विचित्रम्। छिद्रं निरूप्य सहसा प्रविशत्यशङ्कः सर्वं खलस्य चरितं मशकः करोति ॥ २३५ ॥ हित्वा मदं सममसज्जनसज्जनौ तौ वन्दे नितान्तगुरुदिव्यगुणप्रभावौ। एकः प्रिया निरभिसंहितवैरिभावः प्रीत्या परः परमनिर्वृतिपात्रभूतम् ॥ २३६ ॥ पादाहतोऽपि दृढदण्डसमाहतोऽपि यं दंष्ट्रया स्पृशति तं किल हन्ति सर्पः। हर्यादिदैव पिशुनोऽत्र मनुष्यधर्मा कर्णे परं स्पृशति हन्ति परं समूलम् ॥ २३७ ॥ उद्दामितास्खिलगरस्य विजृम्भितस्य प्राग्जातविस्मृतनिजाधमकर्मवृत्तेः। दैवादवाप्तविभवस्य गुणद्विषोऽस्य नीचस्य गोचरगतैः सुखमास्यते कैः ॥ २३८ ॥ सर्पिणोऽपि भुजगः पयसा न पयस्यमानस्य निजहितां बलेन सिद्धः। दुष्टः परोपकृतमप्यनिष्टकारी विश्वासघ्नः इह नैव सुपोषितोऽपि ॥ २३९ ॥ कस्तूरिकां तृणभुजामटवीमृगाणां निक्षिप्य नाभिषु चकार च तान्वधार्हान्। मूढो विधिः सकलदुर्जनलोलजिह्वामूले न निक्षिपति चेत्सकलोपकारः ॥ २४० ॥ रूक्षं विरौति परिकुप्यति निर्निमित्तं स्पर्शेन दूषयति वारयति प्रवेशम्। रत्नाकरं दशति नैव च तृप्यतीति कौलेयकस्य च खलस्य च को विशेषः ॥ २४१ ॥ युक्तं यथा किल निरन्तरलब्धवृत्तेरस्माभिमानतमसः प्रसरं निरोद्धुम्। विद्वत्तया जगति तामवलम्ब्य केचिच्चन्द्रमहकृतिमहो शतशाखमान्यम् ॥ २४२ ॥ प्रायः समावमनिलो महतां समीपे तिष्ठन्खलः प्रकुरुतेऽर्थिजनोपघातम्। शीलार्दितैः सकललोकसुखावहोऽपि धूमे स्थिते नहि सुखेन निषेव्यतेऽग्निः ॥ २४३ ॥ धूमः पयोधरपदं कथमप्यवाप्य वर्षाम्बुभिः शमयति ज्वलनस्य तेजः। दैवादवाप्य कलुषप्रकृतिर्महत्त्वं प्रायः स्वबन्धुजनमेव तिरस्करोति ॥ २४४ ॥ नाश्चर्यमेतदधुना हतदैवयोगादुच्चैः स्थितिर्यदधमो न महानुभावः। रथ्याकलङ्कशतसंकरसङ्कुलोऽपि पृष्ठे भवत्यवकरो न पुनर्निधानम् ॥ २४५ ॥ बिसमल्पमशनाय स्वादु पानाय तोयं शयनमवनिपृष्ठे वल्कले वाससी च। नवधनमधुपानभ्रान्तसर्वेन्द्रियाणामविनयमनुमन्तुं नोत्सहे दुर्जनानाम् ॥ २४६ ॥ मलयभुवि विरूढश्चन्दनेनाभिवृद्धो न भजति किल वेणुः सौरभं चन्दनस्य। तदिह नहि विचित्रं सर्वदोषाकराणां नहि भवति खलानां साधुताया लवेशः ॥ २४७ ॥ हसति लसति हर्षात्तीमदुःखे परेषां स्खलति गलति मोहादात्मनः क्लेशलेशे। नदति वदति निन्द्यं मानिनां किं च नीचः परुषवचनमल्पं श्रावितो हन्तुमेति ॥ २४८ ॥ दिगन्ते खेलन्ती सरसहृदयानन्दजननी मया नीता दुष्टप्रचुरनगरीं क्वापि कविता। अकस्मात्दुःशीलत्खलवदनवल्मीकरसनाभुजंगीदष्टाङ्गी शिव शिव समाप्तिं गतवती ॥ २४९ ॥ अमूदम्भोराशेः सह वसतिवासील्कमलया गुणानामाधारो नयनकुलमिन्दुः प्रथयति। क्व मिहीसंतुल्तमपि तुर्दति प्रौढदशनैर्गुणानामास्वादं पिशुनमनसा किं रसयति ॥ २५० ॥ वृथा दुग्धोऽनड्वान् स्तनभरनता गौरिति चिरं परिष्वक्तः षण्ढो युवतिरिति लावण्यरहिता। कृता वैडूर्याशा विकटकिरणे काचशकले मया मूढेन त्वां कृपणमगुणं प्रणमता ॥ २५१ ॥ स्वपक्षच्छेदं वा समुचितफलप्रशमथवा समूर्ध्वं वा पतनमगुचौ नाममथवा। शरः प्रायोऽपेता हृदयपरसरोऽपि धनुषः प्रशोषवक्षेपादुत्पति खलु मुच्यतामगुणम् ॥ २५२ ॥ गुणाना सा शक्तिर्यदिदमनुभवति यदमी प्रसारितद्वेषा मम

१ वेणु पा.—कुल्म् २ मौढी पाठे—पिशानेनादि ३ अधम। पाठे—भस्त्यादिदैव ४ मलिम् ५ दुष्टं करोति ६ पा—पन्थ ७ आविष्कृताव्दुदन्त ८ अनर्वाक्स

१ वनम् २ भानस्य ३ दाहु ४ भवति, धीटवशीलये ५ प्रसमकिरणे

यदि न तैर्योगमकरोत् । विपण्ण दौर्गत्याद्दिति गुणिनमालोक्य विगुण करोति स्व गेहे ध्रुवमतिसमृद्ध्योत्सवमसौ ॥ २५३ ॥ अवेक्ष्य स्वात्मान विगुणमपरानिच्छति तथा फलत्येतत्तो चेद्विलपति न सन्तीह गुणिन । निमार्ष्टुं शशु वा परिमवितु मुपच्छति ततोऽप्यहो नीचे रम्या सगुणविजिगीषा विधिकृता ॥ २५४ ॥ न विषममृत कर्तुं शक्य प्रयत्नशतैरपि त्यजति कटुता न स्वा निम्ब स्थितोऽपि पयोहृदे । गुणपरिचितामार्यां वाणीं न जलति दुर्जनश्चिरमपि चलाध्माते लोहे धृत कनकाकृतिः ॥ २५५ ॥ यदि परगुणा न क्षम्यन्ते यतस्व तदर्जने न हि परयशो निन्दाव्याजैरल परिमार्जितुम् । विरमसि न चेदिच्छाद्वेषप्रसक्तमनोरथो दिनकरकराञ्शाणिञ्छन्नैर्नुदन्श्रममेष्यसि ॥ २५६ ॥ शमयति यश क्लेश सूते दिशत्यशिवा गति जनयति जनोद्वेगायास नयत्युपहास्यताम् । भ्रमयति मतिं मान हन्ति क्षिणोति च जीवित क्षिपति सकल कल्याणाना कुल खलसगम ॥ २५७ ॥ जिह्मो लोक, कथयति पुरा हन्त हित्वा गुणौघानस्य क्षार गुणगणनिधेस्तस्य रत्नाकरस्य । विश्वे छिद्रानुसरणसमारूढसर्वेन्द्रियाणा दोषे दृष्टि पिशुनमनसा नानुरागो गुणेषु ॥ २५८ ॥ सन्त सच्चरितोदयव्यसनिन प्रादुर्भवद्यन्त्रणा सर्वत्रैव जनापवादचकिता जीवन्ति दु ख सदा । अव्युत्पन्नमति' कृतेन न सता नैवासता व्याकुलो युक्तायुक्तविवेकशून्यहृदयो धन्यो जन प्राकृत ॥ २५९ ॥ या लोमात्तैविधे खलस्य मुरला वाणी बुधैर्नीयते नो जानाति स तामचेतनतया सैर स्वय लीयते । भर्तु स्नेहचयात्प्रविश्य दहने मक्षीभवत्यङ्गना गाढालिङ्गनतत्परेण मनसा प्रेतो न वेत्ति प्रियाम् ॥ २६० ॥ नागच्छत्युपहूयते न वचनोत्थानासनै पूज्यते नो पृच्छन्ननुभाष्यते न च दृशा सान्द्रादर वीक्ष्यते । ईर्ष्यावशकषायिते हृदि घृणालेशोऽपि न दृश्यते किं स्वैर प्रवदन्सभाङ्गसमपि प्राज्ञ शठैर्हन्यते ॥ २६१ ॥ दूराद्दुच्छ्रितपाणिरार्द्रनयन प्रोत्सारितार्धासनो गाढालिङ्गनतत्पर प्रियकथाप्रश्नेषु दत्तादर । अन्तर्भूतविषो बहिर्मधुमयश्चातीव मायापटु को नामायसपूर्वनाटकविधिर्य शिक्षितो दुर्जनै ॥ २६२ ॥ जाड्य ह्रीमति गण्यते व्रतरुचौ दम्भ शुचौ कैतव शूरे निर्घृणता मुनौ विमतिता दैन्य प्रियालापिनि । तेजस्विन्यवलिप्तता मुखरता वक्तर्यशक्ति स्थिरे तत्को नाम गुणो भवेत्स

गुणिना यो दुर्जनैर्नाङ्कित ॥ २६३ ॥ पोतो दुस्तरवारिराशितरणे दीपोऽन्धकारागमे निर्वाते व्यजन मदान्धकरिणा दर्पोपशान्त्यै सृणि । इत्य तद्भुवि नास्ति यस्य विधिना नोपायचिन्ता कृता मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे धातापि भग्नोद्यम ॥२६४॥ धातस्तात तदेव दूषणमिद यन्नाम कस्तूरिका कान्तारा तरचारिणा तृणभुजा यन्नाभिमूले कृता । यद्येव पिशुनस्य हृत रसनामूलेऽकरिष्यस्तदा प्रायासेन विनामविष्यदतुला कीर्तिश्च निर्दोषता ॥ २६५ ॥ एके सत्पुरुषा परार्थघटका स्वार्थ परित्यज्य ये सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृत स्वार्थाविरोधेन ये । तेऽमी मानुषराक्षसा परहित स्वार्थाय निघ्नन्ति ये ये तु घ्नन्ति निरर्थक परहित ते के न जानीमहे ॥ २६६ ॥ नारीणा वचनेन कर्म कुरुते दीन वचो भाषते नालस्य विजहाति तिग्मकिरणे प्रौढे समुत्तिष्ठति । किंचिन्नापि न साहस वितनुते देहे चिर दूयते नो वा विन्दति पौरुष कुपुरुष कोऽप्येष निर्णीयताम् ॥ २६७ ॥ वक्रत्व ननु कुन्तलादिव मुखे तैक्ष्ण्य कटाक्षादिव क्रूरत्व कुचमण्डलादिव सुनैर्घृण्य स्वचित्तादिव । मालिन्य नयनाञ्जनादिव किलाधैर्य स्वभावादिव स्वैरिण्येव सुशिक्षितोऽसि खल किं जातोऽस्यतोऽस्तुद ॥ २६८ ॥ वाताहारतया जगद्विषधरैराश्वास्य नि शेषित ते भ्रस्ता पुनरभ्रतोयकणिकातीव्रव्रतैर्बर्हिभि । तेऽपि क्रूरचमूरुचर्मवसनैर्नीता क्षय लुब्धकैर्दम्भस्य स्फुरित विदन्नपि जनो जाल्मो गुणानीहते ॥ २६९ ॥ कस्त्व भद्र खलेश्वरोऽहमिह किं घोरे वने स्थीयते शार्दूलादिभिरेव हिंस्रपशुभि खाद्योऽहमित्याशया । कस्मात्कष्टमिद त्वया व्यवसित मद्देहमासाशिन प्रत्युत्पन्नृमासभक्षणधियस्ते घ्नन्तु सर्वान्नरान् ॥ २७० ॥ भिक्षो मासनिषेवण प्रकुरुषे किं तेन मद्य विना मद्य चापि तव प्रिय प्रियमहो वाराङ्गनाभि सह । वेश्या द्रव्यरुचि कुतस्तव धन द्यूतेन चौर्येण वा चौर्यद्यूतपरिग्रहोऽपि भवतो नष्टस्य कान्या गति ॥ २७१ ॥ वेश्यावेदमसु सीधुगन्धललनावक्त्रासवामोदितैर्नीत्वा निर्भरमन्मथोत्सवसुखैरुन्निद्रचन्द्रा क्षपा । सर्वज्ञा इति दीक्षिता इति चिरात्प्राप्ताग्निहोत्रा इति ब्रह्मज्ञा इति तापसा इति दिवा धूर्तैर्जगद्वञ्च्यते ॥ २७२ ॥ धूर्त स्वा बहु मन्यते हृदि शुच धत्तेऽनु कम्पोक्तिभिर्व्यक्त निन्दति योग्यता मितमति पुनर्स्तुनीत स्मन । गम्भायनिरण कथयति स्वासु वदत्व्याद शुरा दु खमरुन्तुदा वितनुते पीडा जन प्राकृत ॥ २७३ ॥ पाकश्रेत्र शुभस्य मेऽद्य तदसौ मार्गेण नादात्विसु स्वार्थश्रेत्र मयास किं न भजते दीनान्तरधूनयन् । मत्तो

१ कुशिश्र २ स्वेच्छाचरणनिरोधो येषा ते ३ मनिपुण मति ४ नीच ५ अग्निके ६ करटङ्क ७ लज्जावति ८ व्रतेषु रुचि प्रीतिर्यस्य तस्मिन् ९ शाठ्यम् १० निर्दयता ११ मननशीले १२ दीनत्वम् १३ सगर्वता १४ वाचालत्वम्

१ नौका २ अङ्कुश ३ कष्टयत्न ४ दुर्जनमार्गेण वारितम् ५ सत्पुरुष ६ जिह्वामूले ७ प्रयत्नेन ८ सम राज ९ व्याघ्रादिभि १० व्याघ्रपशुभि ११ मद्यनीत-

रन्ध्रद्वयोऽस्य मीर्यदि न तल्लभ्य क्रिमेष त्यजेदित्यन्त पुन्नोऽधम कल्पयति प्राय कृतोपक्रिय ॥ २७४ ॥ साश्चर्यं युधि शौर्यमप्रतिहत तत्खण्डितारवण्डल याच्ञो-त्तानकर कृत स भगवान्दानेन लक्ष्मीपति । ऐश्वर्यं स्वकराससप्तभुवन लब्धाब्धिचार यश सर्वं दुर्जनसगमेन सहसा स्पष्ट विनष्ट बले ॥ २७५ ॥ वर्णस्थ गुरुलाघव न गणयत्याशङ्कते न क्वचिद्रूप नैव परीक्षते न पुरुष धूर्तेषु वार्ता श्रुत । कष्ट नायसखो बिभेति महतो नैत्राप-शब्दान्तरमृत्युमूर्खकवि नर कुनृपतिश्चौरस्य तुल्यक्रिया ॥ २७६ ॥ यन्त्राणि दति दु खितानुपहसत्याबाधते बान्धवा न्कूरा द्वेष्टि धनच्युतान्परिभवत्या प्रापयत्याश्रितान् । गुणानि प्रस्टीररोति घटयन् यत्नेन वैराशय भ्रते शीघ्रमवाच्यमुज्झ-ति गुणान् गृह्णाति दोषान्खल ॥ २७७ ॥ वर्णे तत्वयवति दुन्दुभिरवे राष्ट्रे यदुद्घोषित तत्प्रकाङ्क्षतया यदन्ति करण यस्माञ्जनानाम्भवेत् । श्लाघन्ते तदुदीर्यते यदरिणाप्युग्र न मर्मान्तकृये केचित्तु शाठ्यमौग्ध्यनिपथस्थे भूभृता रञ्जका ॥ २७८ ॥ मेण्डस्ताण्डवमण्डपे चतुष्पथावीथीषु कन्थाकविर्गोष्ठश्चा सगृहाङ्गणे शिखरिभूगर्ते खटासु स्फु-टम् । पिण्डीशूरतया विटश्च पटुता भूशृङ्गे गाहते गच्छन्ति द्वैतक्षुद्रकच्छवतुला चिन ततोऽन्यत्र ते ॥ २७९ ॥ भिक्षो कन्था श्लथा ते नहि शफरिवधे जालमश्नासि मत्स्यास्ते वै मद्योपदशा पिबसि मधु सम वेश्यया यासि वेश्याम् । दत्त्वाङ्घ्रिं मूर्ध्यरीणा तव किमु रिपवो भित्तिभेत्तासि येषा चोरोऽसि द्यूतहेतोस्त्वयि सकलमिद नास्ति नष्टे विचार ॥ २८० ॥ दैवादप्युत्तमानामपहरति यदा दुर्जनो वा कदाचि मान नाप्नोति तेषामनुजनितगुणानेव पुत्राधिकत्वम् । स्वर्भानुर्मानवीयान्हरति यदि पुन शीतरश्मेर्मरीची ब्रह्माण्ड-म्मिह गण्डे तदपि नरपते किं महत्त्वमेति ॥ २८१ ॥ हे पक्षिन्नागतस्त्व कुत इह सरसस्तत्कियत्तो विशाल किं मद्धा-म्नोऽपि बाढ तदपि शठ महापाप मा ब्रूहि मिथ्या । इत्थ कूपो-दरस्थ शपति तटगत दर्दुरो राजहस नीच प्राय शठार्थो भवति हि विषमो नापराधेन दुष्ट ॥ २८२ ॥ आशु कैलासगौर कुर्वन्ति कण्टकाक्षय्यमासाभिगमी बिम्बलाङ्गूलमूल घ्नन्ति धरन्तरकाद्वि जिघांसु । भेक पार्श्वं पिपासु जगमरि महापङ्कस्माम्बुगर्तो प्रायेणागत्यात करोति समुचित कर्म न क्षुद्रकर्मा ॥२८३॥ अपूर्व कोऽपि कोपाग्नि सज्जनस्य खलस्य च । एकस्य शाम्यति स्नेहाद्वर्धतेऽन्यस्य वारिणि ॥ २८४ ॥ त्यक्त्वा शरदोषान् गुणा गृह्णन्ति साधव । दोषग्राही गुणत्यागी चालनीव हि दुर्जन ॥२८५॥

१ मदीक्षाराक्षसी भयभूतः २ बलाङ्गुलादिशृङ्गैः ३ स्वयमुत्पन्नां दशाम् ४ कृशः ५ ग्राहः ६ नकुलः

लक्ष्मीस्वभावः

या स्वसद्मनि पद्मेऽपि [1] सन्ध्यावधि विजृम्भते । इन्दिरा मन्दिरेऽन्येषां कथं तिष्ठति सा चिरम् ॥ १ ॥ गुणिनं जनमा-लोक्य निजवधनशङ्कया । राजलक्ष्मी कुरङ्गीव दूरं दूरं पलायते ॥ २ ॥ शूरं त्यजामि वैधव्यादुदारं लज्जया पुनः । सापत्न्यात्पण्डितमपि तस्मात्कृपणमाश्रये ॥ ३ ॥ गोभिः क्रीडितवान्कृष्ण इति गोसमबुद्धिभिः । क्रीडत्यद्यापि सा लक्ष्मीरहो देवी पतिव्रता ॥ ४ ॥ अत्यार्यमतिदातारमति-शूरमतिव्रतम् । प्रज्ञाभिमानिनं चैव श्रीर्भयान्नोपसर्पति ॥ ५ ॥ अनागतविधातारमप्रमत्तमकोपनम् । स्थिरारम्भ-मदीनं च नरं श्रीरुपतिष्ठते ॥ ६ ॥ मन्ये सत्यमहं लक्ष्मी-समुद्रादूर्ध्वमुत्थिता । पश्यन्तोऽपि न पश्यन्ति सन्तो विह्वल-लोचना ॥ ७ ॥ समायाति यदा लक्ष्मीर्नारिकेलफलाम्बुवत् । विनिर्याति यदा लक्ष्मीर्गजभुक्तकपित्थवत् ॥ ८ ॥ लक्ष्मी-र्यादोनिधेर्यादो नादो वादोचितं वच । बिभ्यती धीवरेभ्यो या जडेष्वेव निमज्जति ॥ ९ ॥ कुटिला लक्ष्मीर्यत्र प्रभवति न सरस्वती वसति तत्र । प्रायः श्वश्रूस्नुषयोर्न दृश्यते सौहृदं लोके ॥ १० ॥ अव्यवसायिनमलसं दैवपरं साहसाच्च परिहीनम् । प्रमदा पतिमिव वृद्धं नेच्छति लक्ष्मी-रुपस्थातुम् ॥ ११ ॥ गुणवद्भिः सह सङ्गमसुखैषिपदमासुमु-त्सुका लक्ष्मी । वीरकरवालवसतिर्भुवमसिधाराव्रतं चरति ॥ १२ ॥ श्रीपरिचयाज्जडा अपि भवन्त्यभिज्ञा विदग्धचरि-तानाम् । उपदिशति कामिनीनां यौवनमद एव ललितानि ॥ १३ ॥ याञ्चस्तु श्रोनष्य लक्ष्मी कुरुते नरस्य को दोषः । गरलसहोदरजाता तद्विषं यन्न मारयति ॥ १४ ॥ अनु-भवत ददत वित्तं मान्यान्मानयत सज्जना भजत । अति-पवनविलुलितदीपशिखाचञ्चला लक्ष्मी ॥ १५ ॥ रत्ना-करतनुजनुषि द्विजराजे राजनि श्रियो मित्रे । अमृतकरे च कलावति पद्मिनि वामा कुतो भवती ॥ १६ ॥ पूरयति पूर्णं सैषा तरङ्गिणीसंहतिः समुद्रमिव । लक्ष्मीरधनस्य पुनर्गोचर-मार्गेऽपि नायाति ॥ १७ ॥ मुग्धवराशिनि दूरे क्लेशमहि ध्यानमनाकुलारम्भे । मयि पृष्ठतो निलीने यास्यसि कमले स्थिरदूरम् ॥ १८ ॥ अपि दोष्णी परिवृढा बद्धापि गुणैरनेकधा निपुणैः । निर्गच्छति क्षणादिव जलधिजलोल्लासिपि-च्छिला लक्ष्मी ॥ १९ ॥ हरिमामिनि सिन्धुसमये कमले

१ संध्यासमयपर्यन्तम् २ विलसते ३ लक्ष्मी ४ स्थिरा ५ मृगीव ६ समुद्रस्य ७ वल्कलाद्रु ८ मदो वचो वादोचित न ९ कैवर्तेभ्य, पक्षे—बुद्धिमद्भ्य १० मूर्खेषु; पक्षे,—जलयो सारण्योर् दक्षेषु ११ अकर्मण्यस्त्री, पक्षे—कुलिशं स्थिति १२ मनुपोसिनम् १३ सिवत्रिपरम् १४ तनयश्री १५ पदः

किं कथयामि ते गुणान् । अनुरज्यसि हा जडे जने गुणगौरे पुरुषे विरज्यसि ॥ २० ॥ वीक्षितानि तव वारिधिकन्ये यत्र पातितजगन्ति लगन्ति । चित्रमत्र च परत्र च देही देहिशब्दमपहाय चकास्ति ॥ २१ ॥ यद्वदन्ति चपलेत्यपवादं नैव दूषणमिदं कमलायाः । दूषणं जलनिधेर्हि भवेत्तद्यत्पुराणपुरुषाय ददौ ताम् ॥ २२ ॥ चाञ्चल्यमुच्चैःश्रवसस्तुरगात्कौटिल्यमिन्दोर्विषतो विमोहः । इति श्रियाशिक्षि सहोदरेभ्यो न वेद्मि कस्माद्गुणवद्विरोधः ॥ २३ ॥ श्रश्रूं विना वृत्तिरिह स्वतन्त्रा प्रायः स्नुषाणामपवादहेतुः । यद्वाणि लोके रमया विहीना सतीमपि स्त्रामसतीं वदन्ति ॥ २४ ॥ उत्साहसंपन्नमदीर्घसूत्रं क्रियाविधिज्ञं व्यसनेष्वसक्तम् । शूरं कृतज्ञं दृढसौहृदं च लक्ष्मीः स्वयं याति निवासहेतोः ॥ २५ ॥ हालाहलो नैव विषं विषं रमा जनाः परं व्यत्ययमत्र मन्वते । निपीय जागर्ति सुखेन तं शिवः स्पृशन्निमां मुह्यति निद्रया हरिः ॥ २६ ॥ तापापहे सुहृदये रुचिरे प्रबुद्धे मित्रानुरागनिरते धृतसद्गुणौघे । स्वाङ्गप्रधानरिपूरितपट्पदौघे युक्तं तवेह कमले कमले स्थितिर्यत् ॥२७॥ रत्नाकरस्तव पिता कमले निवासो भ्राता सुधामयतनुः पतिरादिदेवः । केनापरेण कमले बत शिक्षितानि सारङ्गशृङ्गकुटिलानि विचेष्टितानि ॥ २८ ॥ लक्ष्मि क्षमस्व वचनीयमिदं दुरुक्तमन्धीभवन्ति पुरुषास्त्वदुपासनेन । नो चेत्कथं कमलपत्रविशालनेत्रो नारायणः स्वपिति पन्नगभोगतल्पे ॥ २९ ॥ असौभाग्यं धत्ते परमसुखभोगास्पदमयं विचित्रं तद्गेहं भवति पृथुकार्तस्वरमयम् । निविष्टं पल्यङ्के फलयति स कान्तारतरणं प्रसादं कोपं वा जननि भवती यत्र तनुते ॥ ३० ॥ समुद्रसापत्य प्रथितमहिमामुद्रितसुरः सखा मौलेयाशोचिनयनशिरोधामवसते । सुधायाः सैर्योपित्सरसिरुहनिकल्कनिलया तथापि श्री स्त्रीत्वात्प्रकृतिचपलाऽऽलिङ्गति खलान् ॥ ३१ ॥ तीक्ष्णादुद्विजते मृदौ परिभवत्रासान्न संतिष्ठते मूर्खाद्द्वेष्टि न गच्छति प्रणयितामत्यन्तविद्वत्स्वपि । शूरेभ्योऽप्यधिकं बिभेत्युपहसत्येकान्तभीरूनपि श्रीर्लब्धप्रसरेव वेशवनिता दुःखोपचर्या भृशम् ॥ ३२ ॥ कस्मैचित्कपटाय कैटभरिपूरःपीठदीर्घालया देवि त्वाममिधाय कुप्यसि न चेत्तत्किंचिदाचक्ष्महे । यत्ते मन्दिरमम्बुजन्म किमिदं विद्यागृहं यच्च ते नीचानीचतरोपसर्पणमपामेतत्किमाचार्यकम् ॥ ३३ ॥ पद्मे मूढजने ददासि विभवं विद्वत्सु किं मत्सरो नाहं मत्सरिणी न चापि चपला नैवास्ति मूर्खे रतिः । मूर्खेभ्यो द्रविणं ददामि नितरां तत्कारणं श्रूयतां विद्वान्सर्वगुणेषु पूजिततनुर्मूर्खस्य नान्या गतिः ॥ ३४ ॥ तिर्यक्त्वं भजतु प्रतारयतु वा धर्मक्रियाकोविदं हन्तु स्वां जननीं पितृनपि गुरून् शुद्धां वधूमुज्झतु । वेदादीन्निन्दतु वा हिनस्तु जनतां किं बाञ्जया चिन्तया लक्ष्मीर्यस्य गृहे स एव भजति प्रायो जगद्वन्द्यताम् ॥ ३५ ॥ आलस्यं स्थिरतामुपैति भजते चापल्यमुद्योगितां मूकत्वं मितभाषिता वितनुते मौढ्यं भवेदार्जवम् । पात्रापात्रविचारणाविरहिता यच्छत्युदारात्मता मातर्लक्ष्मि तव प्रसादवशतो दोषा अमी स्युर्गुणाः ॥ ३६ ॥ हे लक्ष्मि क्षणिके स्वभावचपले मूढे च पापेऽधमे न त्वं चोत्तमपात्रमिच्छसि खले प्रायेण दुश्चारिणी । ये देवार्चनसत्यशौचनिरता ये चापि धर्मे रतास्तेभ्यो लज्जसि निर्दये गतमतिनाचो जनो वल्लभः ॥ ३७ ॥ नाहं दुश्चरिणी न चापि चपला मूर्खो न मे रोचते नो शूरो न च पण्डितो न च शठो हीनाक्षरो नैव च । पूर्वस्मिन्कृतपुण्ययोगविभवो भुङ्क्ते स मे सत्फलं लोकानां किमसह्यता सखि पुनर्दृष्ट्वा परां संपदम् ॥ ३८ ॥ हन्तुर्बं भुजगा धनार्थमेनधान्या तु परस्त्रीशतं रन्तुर्जन्तुनिर्हिंसैषे सह जनै सतुष्यतो वचने । वक्तुस्तीक्ष्णमयुक्तमेव वचनं पैशुर्मितं चोदनं नित्यं नृत्यसि मन्दिरेषु कमले ईत्थं तवैतन्मतम् ॥ ३९ ॥ अनाभ्यागतदानमानचरणप्रक्षालनं भोजनं सत्सेवा पितृदेवताचनविधिः सत्यं गवां पालनम् । धान्यानामपि संग्रहो न कलहश्चित्तानुरूपा प्रिया दृष्ट्वा प्राह हरिं वसामि कमला तस्मिन्गृहे निश्चला ॥ ४० ॥ येषामन्यकल्पान्दर्शनकलाव्युत्पत्तिशून्ये दृशौ मूढ इव परार्थचिन्तनविधौ मिथ्यालभिन्नं मुखम् । अप्रणातपरयुमुक्षितशिशून्क्रोदर्भसाम्यतस्तेषां लक्ष्मि गृहाद्दशापि भयभीतेवेह नो वीक्षसे ॥ ४१ ॥ नो जानाति कुलीनमुत्तमगुणं सत्यान्वितं धार्मिकं नाचारप्रवणं न कार्यकुशलं न प्रणयान्कृतम् । नीचं शूरमपेतसत्यमदयं यस्मादियं सेवते तद्वशानुगुणं पयोधिसुतया लक्ष्म्या प्रमाणीकृतम् ॥ ४२ ॥ पीतोऽग-

१ लक्ष्म्या २ नारायणाय, पक्षे,-वृद्धाय ३ विभेद ४ लक्ष्मी ५ विपरीतभावम् ६ चन्द्र ७ नारायण ८ हरिणशृङ्गवद्वक्राणि ९ सर्पशरीरशय्यायाम् १० हे जननि, भवति यत्र यस्मिं पुरुषे प्रसादं तनुते करोत्यसौ पुरुषो भाग्यमैश्वर्यं धत्ते यत्र कोपं तनुते सोऽसौभाग्यं सौभाग्याऽभावं धत्ते अयं प्रसादविषयः परमसुखभोगानामास्पदम् अयं कोपविषयः परमत्यन्तमसुखभोगास्पदम् भवतीति शेषः- ११ तस्य पूर्वोक्तस्य पुरुषस्य गेहं विविधचित्रयुक्तं तथा पृथु महत्कार्तस्वरं स्वर्णं तन्मयं भवति, पक्षे,-चित्ररहितं तथा पृथुकानां बालानामन्नाभावप्रयुक्तेनार्तस्वरेण प्रचुरम् १२ सुवर्णमयम् १३ सपुत्रोक्तः पुरुष कान्तायाः रतं रमणं तदेव रणं युद्धम्, पक्षे,-कान्तारं दुर्गमारण्यं तत्तरणं फलयति १४ चन्द्रस्य १५ विष्णो

१ वेश्या २ प्रिय ३ निष्पापाम् ४ प्रानिविपानके ५ अयोग्यम् ६ नितरपम्, कृपणमिति भावः ७ भिन्न.रत्नम् ८ दराशी ९ पयो नीचैरेव गच्छति, समुद्रे ऽब्धनचरा प्रसिद्धा, अत एव तिद्रूमस्य सार्थकत्वम् ।

स्येन तातश्चरणतल्हतो वल्लभोऽन्येन रोषादाबाल्याद्विप्रवर्यैः स्ववदनविवरे धारिता वैरिणी मे । गेहं मे छेदयन्ति प्रतिदिवसमुमाकान्तपूजानिमित्तं तस्मात्खिन्ना सदाहं द्विजकुलसदनं नाथ नित्यं त्यजामि ॥ ४३ ॥

धनप्रशंसा

अहो कनकमाहात्म्यं वक्तुं केनापि शक्यते । नामसाम्यादहो चित्रं धत्तूरोऽपि मदप्रदः ॥ १ ॥ न वित्तं दर्शयेत्प्राज्ञः कस्यचित्स्वल्पमप्यहो । मुनेरपि यतस्तस्य दर्शनाच्चलते मनः ॥ २ ॥ धनमर्जय काकुत्स्थ धनमूलमिदं जगत् । अन्तरं नैव पश्यामि निर्धनस्य मृतस्य च ॥ ३ ॥ ब्रह्मघ्नोऽपि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनम् । शशिना तुल्यवंशोऽपि निर्धनः परिभूयते ॥ ४ ॥ कुत आगत्य घटते विघटय्य क्व नु याति च । न लक्ष्यते गतिश्चित्रा घनस्य च धनस्य च ॥ ५ ॥ स्त्रीरूपं मोहकं पुंसो यून एव मनोरक्षणम् । कनकं स्त्रीबालवृद्धषण्ढानामपि सर्वदा ॥ ६ ॥ न नरस्य नरो दासो दासश्चार्थस्य भूपते । गौरवं लाघवं चापि धनाधननिबन्धनम् ॥ ७ ॥ विभवो हि यथा लोके न शरीराणि देहिनाम् । चाण्डालोऽपि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनम् ॥ ८ ॥ यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः स पण्डितः स श्रुतवान्गुणज्ञः । स एव वक्ता स च दर्शनीयः सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ति ॥ ९ ॥ त्यजन्ति मित्राणि धनैर्विहीनं पुत्राश्च दाराश्च सुहृज्जनाश्च । तमर्थवन्तं पुनराश्रयन्ति ह्यर्थो हि लोके पुरुषस्य बन्धुः ॥ १० ॥ बुभुक्षितैर्व्याकरणं न भुज्यते पिपासितैः काव्यरसो न पीयते । न च्छन्दसा केनचिदुद्धृतं कुलं हिरण्यमेवार्जय निष्फला गुणाः ॥ ११ ॥ धनैर्निष्कुलीनाः कुलीना भवन्ति धनैरापदं मानवा निस्तरन्ति । धनेभ्यः परो बान्धवो नास्ति लोके धनान्यर्जयध्वं धनान्यर्जयध्वम् ॥ १२ ॥ दुन्दुभिस्तु सुतरामचेतनस्तन्मुखादपि धनं धनं धनम् । इत्थमेव निनदं प्रवर्तते किं पुनर्यदि जनः सचेतनः ॥ १३ ॥ त्यक्त्वा सुधां वसुमती सुविलासयोग्यां दूरं विदेशगमनं नियतं धनार्थी । रात्र्यागमे स्मरति तां न रमेति तस्मात्तातप्रमादमपि वः कनकप्रमोऽन्यम् ॥ १४ ॥ जातिर्यातु रसातलं गुणगणस्तस्याप्यधो गच्छतु शीलं शैलतटात्पतत्वभिजनः संदह्यतां वह्निना । शौर्ये वैरिणि वज्रमाशु निपतत्वर्थोऽस्तु [illegible] केवलं येनैकेन विना गुणास्तृणलवप्रायाः समस्ता इमे ॥ १५ ॥ माता निन्दति नाभिनन्दति पिता भ्राता न संभाषते भृत्यः कुप्यति नानुगच्छति सुतः कान्ता च नालिङ्गते । अर्थप्रार्थनशङ्कया न कुरुते संभाषणं वै सुहृत्तस्माद्द्रव्यमुपार्जयस्व सुमते द्रव्येण सर्वे वशाः ॥ १६ ॥

धननिन्दा

अर्थार्थी जीवलोकोऽयं श्मशानमपि सेवते । जनितारमपि त्यक्त्वा निःस्वं गच्छति दूरतः ॥ १ ॥ लक्ष्मीवन्तो न जानन्ति प्रायेण परवेदनाम् । शेषे धराभराक्रान्ते शेते नारायणः सुखम् ॥ २ ॥ वरं हालाहलं पीतं सद्यः प्राणहरं विषम् । न तु दृष्टं धनान्धस्य भ्रूभङ्गकुटिलं मुखम् ॥ ३ ॥ भक्ते द्वेषो जडे प्रीतिररुचिर्गुरुलङ्घनम् । मुखे च कटुता नित्यं धनिनां ज्वरिणामिव ॥ ४ ॥ आलिङ्गिताः परैर्यान्ति प्रस्खलन्ति समे पथि । अव्यक्तानि च भाषन्ते धनिनो मद्यपा इव ॥ ५ ॥ आजन्मानुगतेऽप्यस्मिन्काले विमुखमम्बुजम् । प्रायेण गुणपूर्णेषु रीतिर्लक्ष्मीवतामियम् ॥ ६ ॥ धनं तावदसुलभं लब्धं कृच्छ्रेण रक्ष्यते । लब्धनाशो यथा मृत्युस्तस्मादेतन्न चिन्तयेत् ॥ ७ ॥ जनयन्त्यर्जने दुःखं तापयन्ति विपत्तिषु । मोहयन्ति च संपत्तौ कथमर्थाः सुखावहाः ॥ ८ ॥ यथामिषं जले मत्स्यैर्भक्ष्यते श्वापदैर्भुवि । आकाशे पक्षिभिश्चैव तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥ ९ ॥ राजतः सलिलादग्नेश्चोरतः स्वजनादपि । भयमर्थवतां नित्यं मृत्योः प्राणभृतामिव ॥ १० ॥ धनाशया खलीकारः कस्य नाम न जायते । दूरादामिषलोभेन बध्यते खेचरः खगः ॥ ११ ॥ बधिरयति कर्णविवरं वाचं मूकयति नयनमन्धयति । विकृतयति गात्रयष्टिं संपद्रोगोऽयमद्भुतो राजन् ॥ १२ ॥ लक्ष्म्या परिपूर्णोऽहं [illegible] भयं मेऽस्तीति मोहनिद्रैषा । परिपूर्णस्यैवेन्दोर्भवति भयं सिंहिकासूनोः ॥ १३ ॥ अर्जुनीयति यदर्जने जनो यर्जनीयजनैर्जनादिभिः । मैत्रं नश्यति चिराय संचिता वञ्चिता जगति के न संपदा ॥ १४ ॥ अर्थार्थी जीवलोकोऽयं ज्वलन्तमुपसर्पति । क्षीणक्षीरां निराजीव्यां वत्सस्त्यजति मातरम् ॥ १५ ॥ अर्थार्थी यानि कष्टानि मूढोऽयं कुरुते जनः । शतांशेनापि मोक्षार्थी तानि चेन्मोक्षमाप्नुयात् ॥ १६ ॥ अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे । आये दुःखं व्यये

१ समुद्र- २ भगुणा ३ सरस्वती ४ कमलम् ५ 'धनर धनरवदः' इति शोधः ६ रविरव मार्श्चेरि ७ दृ.शह ८ मेधुर्गीव ९ 'धन धनं धनम्' इत्यनुकरणशब्दम्, पर.-विरतम्

१ मनागिप्रियम् २ भ्रुकुटिसोटनेन वक्रम् ३ भक्त सेवकस्योपरि द्वेषः, पक्षे-भक्तमन्नं तद्रुप ४ जडेषु मूर्खेषु प्रीतिः, (पक्षे जलयोः सवर्ण्याद्) जले रुचि- ५ गुरूणां पित्रादीनामुल्लङ्घने, पक्षे,-गुरुपदार्थानुपवासशालिन् [illegible] कटुभाषित्वम्; पक्षे-कटुरसम् ७ अभेदम् ८ आकाशे चरन्ति ९ निश्चला १० रात्रौ ११ गरुड वाहनस्वचरति १२ भवमामारिभिः १३ शापितं

दुःख धिगर्थाः कष्टसश्रयाः ॥१७॥ वरमसिधारा तरुतलवासो वरमिह भिक्षा वरमुपवासः । वरमपि घोरे नरके पतनं न च धनगर्वितबान्धवशरणम् ॥ १८ ॥ तानीन्द्रियाण्यविकलानि मनस्तदेव सा बुद्धिरप्रतिहता वचनं तदेव । अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव ह्यन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् ॥ १९ ॥ आपद्गतं हससि किं द्रविणान्ध मूढ लक्ष्मीः स्थिरा न भवतीति किमत्र चित्रम् । एतान्प्रपश्यसि घटाञ्जलयन्त्रचक्रे रिक्ता भवन्ति भरिता भरिताश्च रिक्ताः ॥ २० ॥ धनमपि परदत्तं दुःखमौचित्यभाजां भवति हृदि तदेवानन्दकारीतरेषाम् । मलयजरसबिन्दुर्बाधते नेत्रमन्तर्जनयति च स एवाह्लादमन्यत्र गात्रे ॥ २१ ॥ लभेतैवायुतं धनं तदधनं धनं यद्यपि लभेत नियुतं धनं निधनमेव तज्जायते । तथा धनपरार्धकं तदपि भावहीनात्मकं यदक्षरपदद्वयान्तरगतं धनं तद्धनम् ॥ २२ ॥ दायादाः स्पृहयन्ति तस्करगणा मुष्णन्ति भूमीभुजो दूरेण छलमाकलय्य हुतभुग्भस्मीकरोति क्षणात् । अम्भः प्लावयते क्षितौ विनिहितं यक्षा हरन्ति ध्रुवं दुर्वृत्तास्तनया नयन्ति निधनं धिग्धिग्धनं तद्वहु ॥ २३ ॥

धनिप्रशंसा

धनवान्बलवाँल्लोके सर्वः सर्वत्र सर्वदा । प्रभुत्वं धनमूलं हि राज्ञामप्युपजायते ॥ १ ॥ वयोवृद्धास्तपोवृद्धा ज्ञानवृद्धाश्च ये परे । ते सर्वे धनवृद्धस्य द्वारे तिष्ठन्ति किंकराः ॥ २ ॥ न सा विद्या न तच्छीलं न तद्दानं न सा कला । अर्थार्थिभिर्न तच्छौर्यं धनिनां यन्न कीर्त्यते ॥ ३ ॥ पतन्ति खड्गधारासु विशन्ति मकरालयम् । किं न कुर्वन्ति सुभगे कष्टमर्थार्थिनो जनाः ॥ ४ ॥ एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ वद मौनं समाचर । एवमाशाग्रहग्रस्तैः क्रीडन्ति धनिनोऽर्थिभिः ॥ ५ ॥ यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः । यस्यार्थः स पुमाँल्लोके यस्यार्थः स च पण्डितः ॥ ६ ॥ को नाम नानुवृत्तिं सुमहानपि धनवतः कुरुते । वित्तेशभवनभित्तेः समीपमुपसेवते शम्भुः ॥ ७ ॥ हेतुप्रमाणयुक्तं वाक्यं न श्रूयते दरिद्रस्य । अप्येतिफल्गुमसत्यं पूज्यं वाक्यं समृद्धस्य ॥ ८ ॥ वैभवभाजां दूषणमपि भूषणपक्ष एव निक्षिप्तम् । गुणमात्मनामधर्मं द्वेषं च गृणन्ति काणादाः ॥ ९ ॥ वाणी दरिद्रस्य शुभा हितापि ह्यर्थेन शब्देन च संप्रयुक्ता । न शोभते वित्तवतः समीपे भेरीनिनादोपहतेव वीणा ॥ १० ॥ यादृशि तादृशि वित्तसनाथे पञ्च पिशाचशतानि वसन्ति । यानि पुनर्निवसति महीशे तानि न केनचिदाकलितानि ॥ ११ ॥ न विद्यया नैव कुलेन गौरवं जनानुरागो धनिकेषु सर्वदा । कपालिना मौलिधृतापि जाह्नवी प्रयाति रत्नाकरमेव सत्वरम् ॥ १२ ॥ गङ्गां च धारयति मूर्ध्नि सदा कपाली सा तस्य चुम्बति मुखं न कदाचिदेव । रत्नाकरं प्रति मुचुम्ब सहस्रवक्त्रैर्गङ्गा यतो युवतयः सधनानुकूलाः ॥ १३ ॥ धिगस्त्वेता विद्या धिगपि कविता धिक् सुजनता वयो रूपं धिग्धिग्धिगपि च यशो निर्धनवतः । असौ जीयादेकः सकलगुणहीनोऽपि धनवान्बहिर्यस्य द्वारे तृणलवनिभाः सन्ति गुणिनः ॥ १४ ॥ परिक्षीणः कश्चित्स्पृहयति यवानां प्रसृतये स पश्चात्संपूर्णः कलयति धरित्रीं तृणसमाम् । अतश्चानैकान्त्याद्गुरुलघुतयार्थेषु धनिनामवस्था वस्तूनि प्रथयति च संकोचयति च ॥ १५ ॥

दरिद्रनिन्दा

उत्थाय हृदि लीयन्ते दरिद्राणां मनोरथाः । बालवैधव्यदग्धानां कुलस्त्रीणां कुचा इव ॥ १ ॥ हे दारिद्र्य नमस्तुभ्यं सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः । पश्याम्यहं जगत्सर्वं न मां पश्यति कश्चन ॥ २ ॥ इह लोकेऽपि धनिनां परोऽपि स्वजनायते । स्वजनोऽपि दरिद्राणां तत्क्षणाद्दुर्जनायते ॥ ३ ॥ परीक्ष्य सत्कुलं विद्यां शीलं शौर्यं सुरूपताम् । विधिर्ददाति निपुणः कन्यामिव दरिद्रताम् ॥ ४ ॥ येनैवाम्बरखण्डेन संवीतो निशि चन्द्रमाः । तेनैव च दिवा भानुरहो दौर्गत्यमेतयोः ॥ ५ ॥ चाण्डालश्च दरिद्रश्च द्वावेतौ सदृशाविह । चाण्डालस्य न गृह्णन्ति दरिद्रो न प्रयच्छति ॥ ६ ॥ अर्थेन च विहीनस्य पुरुषस्याल्पमेधसः । क्रियाः सर्वा विनश्यन्ति ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥ ७ ॥ द्वाविमावम्भसि क्षेप्यौ गाढं बद्ध्वा गले शिलाम् । धनिनं चाप्रदातारं दरिद्रं चातपस्विनम् ॥ ८ ॥ अत्यन्तविमुखे दैवे व्यर्थे यत्ने च पौरुषे । मनस्विनो दरिद्रस्य वनादन्यत्कुतः

१ वैकल्यरहितानि २ अखण्डिता ३ द्रव्यरूपोष्णतया ४ विपद्ग्रस्तम् ५ दशसहस्रम्, पक्षे,—अकारेण युतं धनम्, अधनमित्यर्थः ६ लक्षसंख्याकम्, पक्षे,—निशब्देन युतं धनम्, निधनमित्यर्थः ७ धनस्य परार्धं संख्याविशेषः, पक्षे,—धनशब्दसंबन्धि परमर्धं 'नं' इति तच्च भावहीनात्मकम् अभावबोधकमित्यर्थः ८ अक्षरः परमात्मा तद्धरणद्वयान्तरे गतं प्राप्तं यद्धनं मोक्षरूपं धनं तदेव धनम्, पक्षे,—अक्षरयोः धकारदकारात्मकयोर्मध्यवर्ति धनं इत्येतदक्षरद्वयरूपम्, धनमित्यर्थः ९ हरन्ति १० कपटम् ११ अग्निः १२ दुराचरणाः १३ नाशम् १४ समुद्रम्

१ अतिकठोरम् २ वैशेषिकशास्त्रप्रवर्तकाः ३ कल्याणी ४ दुन्दुभिध्वनितिरस्कृतेन. ५ कुत्सितेन ६ सहसा ७ वसुपुरे,—'कुल्मादौ परीशेन' इति लिपि ; अन्यत्र,—माधो [illegible] पण्डितो कथितमिति दृष्टचरम् ८ आ.,कायम्, पक्षे,—वस्त्रम् ९ पराङ्मुखे

सुखम् ॥ ९ ॥ दूये कान्ताकरं वीक्ष्य मैणिकङ्कणवर्जितम् । अत परं परैं दूये मैणिकं कंणवर्जितम् ॥ १० ॥ रात्रौ जानुर्दिवा मानु कृशानु सध्ययोर्द्वयो । पश्य शीत मया नीत जानुभानुकृशानुभि ॥ ११ ॥ किं करोमि क्व गच्छामि वसुपैमि दुरात्मना । दुर्भरेणोदरेणाह प्राणैरपि विडम्बित ॥ १२ ॥ दु ख दु खमिति भूयो मानवो नरक प्रति । दारिद्र्यादधिक दु ख न भूत न भविष्यति ॥ १३ ॥ किं चान्यै सुकुलाचारै सेव्यतामेति पूरुष । धनहीन स्वपत्नीभिस्त्यज्यते किं पुन परै ॥ १४ ॥ किं वाच्य सूर्यशशिनोर्दारिद्र्य महता पुर । दिनरात्रिविभागेन परिधत्तो यंदम्बरम् ॥ १५ ॥ मौरयं सर्वापदा निष्ठा का हि नापद जानत । तच्छिन्नप्यविषण्णो य स सोऽन्यत्र विपत्स्यति ॥ १६ ॥ यदि नाम कुले जन्म तत्किमर्थं दरिद्रता । दरिद्रत्वेऽपि मूर्खत्वमहो दु खपरम्परा ॥ १७ ॥ क स्वभावगभीराणां जानीयाद्बहिरापदम् । बालापत्येन भृत्येन यदि सा न प्रकाश्यते ॥ १८ ॥ सन्तोऽपि न विराजन्ते हीनार्थस्येतरे गुणा । आदित्य इव भूताना श्रीर्गुणाना प्रकाशिनी ॥ १९ ॥ वर हि नरके वासो न तु दुश्चरिते गृहे । नरकात्क्षीयते पाप कुगृहात्परिवर्धते ॥ २० ॥ नात पापीयसीं कश्चिदवस्था शम्बरोऽब्रवीत् । यत्रा नैवाद्य न प्रातर्भोजन तात विद्यते ॥ २१ ॥ न तथा बाध्यते राजन्प्रकृत्या निर्धनो जन । यथा भद्राणि सप्राप्य तैर्विहीन सुखोचित ॥ २२ ॥ कुब्जस्य कीटखातस्य दावनिष्पुषित त्वच । तरोरप्यूषरस्थस्य वर जन्म न चार्थिन ॥ २३ ॥ धर्मार्थकामहीनस्य परकीयान्नभोजिन । काकस्येव दरिद्रस्य दीर्घमायुर्विडम्बना ॥ २४ ॥ शीतमध्वा कदन्न च वयो तीताश्च योषित । मनस प्रातिकूल्य च जराया पञ्च हेतव ॥ २५ ॥ सुहृदा हि धन भुक्त्वा कृत्वा प्रणयमीप्सितम् । प्रतिकर्तुमशक्तस्य जीविता मरण वरम् ॥ २६ ॥ लज्जावत कुलीनस्य याचितु धनमिच्छत । कण्ठे पारावतस्येव यातरोति गतागतम् ॥ २७ ॥ कण्ठे गद्गदता स्वेदो मुखे वैवर्ण्यमेव च । म्रियमाणस्य चिह्नानि यानि तान्येव याचत ॥ २८ ॥ धन्यास्ते ये न पश्यति देश भङ्ग कुलक्षयम् । परचित्तगता दारान्पुत्र च व्यसनातुरम् ॥ २९ ॥ दैन्यमाप्य च काव्येन काव्य गीतेन हन्यते । गीत च स्त्रीविलासेन स्त्रीविलासो बुभुक्षया ॥ ३० ॥ जीवन्त्यर्थक्षये नीचा याच्ञोपद्रवसवनै । कुलाभिमानभूराना साधूना नास्ति जीवनम् ॥ ३१ ॥ शून्यमपुत्रस्य गृह चिरशून्य नास्ति यस्य सन्मित्रम् । मूर्खस्य दिश शून्या सर्व शून्य दरिद्रस्य ॥ ३२ ॥ पक्षविकलश्च पक्षी शुष्कश्च तरु सरश्च जलहीनम् । सर्पश्चोद्धृतदष्ट्रस्तुल्य लोके दरिद्रश्च ॥ ३३ ॥ अम्बा तुष्यति न मया न स्नुषया सापि नाम्बया न मया । अहमपि न तया न तया वद राजन्कस्य दोषोऽयम् ॥ ३४ ॥ पृथुकार्तस्वरपात्र भूषितनि शेषपरिजन देव । विलसत्करेणुगहन सप्रतिसममावयो सदनम् ॥ ३५ ॥ दारिद्र्यान्मरणाद्वा मरण सरोचते न दारिद्र्यम् । अल्पक्लेश मरण दारिद्र्यमनन्तक दु खम् ॥ ३६ ॥ तावत्सन्ति सहाया यावज्जन्तुर्न कृच्छ्रमाप्नोति । अभिपतति शिरसि मृत्यौ क क शक्त परित्रातुम् ॥ ३७ ॥ विकसामि रवावुदिते सकोचमुपैमि चास्तमुपयाते । दारिद्र्यसरसि मग्न पङ्कजलीलामनुभवामि ॥ ३८ ॥ घृतलवणतैलतण्डुलशाकेन्धनचिन्तयानुदिनम् । विपुलमतेरपि पुसो नश्यति धीर्मन्दविभवत्वात् ॥ ३९ ॥ वीणा वशश्चन्दन चन्द्रभास शय्या यान यौवनस्थास्तरुण्य । नैतद्रम्य क्षुत्पिपासार्दिताना सर्वारम्भास्तण्डुलप्रस्थमूला ॥ ४० ॥ दारिद्र्य भोस्त्व परम विवेकि गुणाधिके पुसि सदानुरक्तम् । विद्याविहीने गुणवर्जिते च मुहूर्तमात्र न रतिं करोषि ॥ ४१ ॥ दारिद्र्य शोचामि भवन्तमेवमस्मच्छरीरे सुहृदित्युषित्वा । विपन्नदेहे मयि मन्दभाग्ये ममेति चिन्ता क्व गमिष्यसि त्वम् ॥ ४२ ॥ एको हि दोषो गुणसन्निपाते निमज्जतीन्दोरिति यो बभाषे । न तेन दृष्ट कविना समस्त दारिद्र्यमेक गुणकोटिहारि ॥ ४३ ॥ धनैर्विमुक्तस्य नरस्य लोके किं जीवितेनादित एव तावत् । यस्य प्रतीकारनिरर्थकत्वात्कोपप्रसादा विफलीभवन्ति ॥ ४४ ॥ अहो नु कष्ट सतत प्रवासस्ततोऽतिकष्ट परगेहवास । कष्टाधिका नीचजनस्य सेवा ततोऽतिकष्टा धनहीनता च ॥ ४५ ॥ वर वन व्याघ्रगजेन्द्रसेवित द्रुमालय पत्रफलाम्बुभोजनम् । तृणानि

१ एतद्दन्तीनि २ कनिष्ठुल यान्त्रयो तेन वर्जितम् ३ मत्स्यम् ४ कृशवराणम् ५ सन्ध्ययोरितीयम् ६ भवि ७ नवचरम्; पक्षे,-वसम्

१ दरिद्रस्य दोष इत्यर्थे २ पृथूनि कार्तस्वरस्य सुवर्णस्य पात्राणि यस्मिस्तत्, पक्षे,-पृथुकाना बालानामार्तस्वरा रुदितशब्दास्तेषां पात्र भाजनम् ३ भूषिता अलकृता नि शेषा परिजना यस्मिन्; पक्षे,-भुवि उषिता नि शेषा परिजना यस्मिन् ४ विलसन्त्य शोभमाना करेणवो हस्तिवशाभिर्गहन निबिडम्, पक्षे,-बवयो लावण्याद् बिले सीदन्तीति बिलसद, बिलसद एव बिलसत्का बिलवर्तिनो ये रेणवो धूल्यस्तैर्गहन व्याप्तम् ५ गृहम् ६ विचारशीलम् ७ प्रीतिम् ८ स्थित्वा ९ विनष्टशरीरे १० हतभाग्ये ११ गुणसमुदाये १२ कालिदास 'एको हि दोषो गुणसन्निपाते निमज्जतीन्दो किरणे ष्विवाङ्क' इति कुमारसभवस्थे पद्ये १३ कोटिगुणनाशकमिति भाव- १४ परगृहवास-

शय्या वसनं च वल्कलं न बन्धुमध्ये धनहीनजीवनम् ॥ ४६ ॥ यदा तु भाग्यक्षयपीडितां दशां नरः कृतान्तोपहितां प्रपद्यते । तदास्य मित्राण्यपि यान्त्यमित्रतां चिरानुरक्तोऽपि विरज्यते जनः ॥ ४७ ॥ दानं न दत्तं न तपश्च तप्तं नाराधितौ शंकरवासुदेवौ । अमी रणे वा न हुतश्च कायः शरीर किं प्रार्थयसे सुखानि ॥ ४८ ॥ फलाशिनो मूलतृणाम्बुभक्षा विवाससो निर्लेरशायिनश्च । गृहे विमूढा मुनिवच्चरन्ति तुल्यं तपः किं तु फलेन हीनम् ॥ ४९ ॥ अर्था न सन्ति न च मुञ्चति मां दुराशा दानाच्च सङ्कुचति दुर्ललितं मनो मे । याच्ञा च लाघवकरी स्ववधे च पापं प्राणाः स्वयं व्रजत किं हि विलम्बनेन ॥ ५० ॥ भ्रमा वयं परिभवासिभिरुग्रधारैर्दारिद्र्यचण्डदहनेन नितान्तदग्धाः । बन्धूपकारनियमित्यमपीह मुक्तं जीवाम एव रविजस्य किमस्ति निद्रा ॥ ५१ ॥ धनं यदि गतं गतं चरणयुग्मरेणूपमं घरा यदि गता गता कथय मे किमेतावता । इदं पुनरैरुन्तुदं धनिगणैरिदानीन्तनैर्दरिद्रगणनाविधौ यदहमङ्कपाते धृतः ॥ ५२ ॥ गते सुहृदि शत्रुता सततनिर्विवेके प्रभौ गृहे कुगृहिणीवचःक्रकचदारिते वा हृदि । महाजननिवर्जिते सदसि मानिनां श्रेयसे वरं मरणमेव वा शरणमन्यदेशान्तरम् ॥ ५३ ॥ अप्रस्तावस्तुतिभिरनिशं कर्णशूलं करोति स्व दारिद्र्यं वदति वसनं दर्शयत्येव जीर्णम् । छायाभूतश्चलति न पुरः पार्श्वयोर्नैव पश्चाच्चि स्व खेदं दिशति धनिनां व्याधिवद्दुश्चिकित्स्यः ॥ ५४ ॥ निवासश्चिन्तायाः परपरिभवो वैरमपरं जुगुप्सा मित्राणां स्वजनजनविद्वेषकरणम् । वनं गन्तुं बुद्धिर्भवति च कलत्रात्परिभवो हृदिस्थः शोकाग्निर्न च दहति सन्तापयति च ॥ ५५ ॥ अये लाजानुच्चैः पथि वचनमाकर्ण्य गृहिणी शिशोः कर्णौ यत्नात्सुपिहितवती दीनवदना । मयि क्षीणोपाये यदकृत दृशावश्रुशबले तदन्तःशल्यं मे त्वमिव पुनरुद्धर्तुमुचितः ॥ ५६ ॥ विधातुर्द्वे कन्ये सुगतिरपरा दुर्गतिरभूत्तयोराद्यां धाता गुणकुलविहीनाय स ददौ । ततः पश्चात्तापादिव सुगुणसञ्जातमधुना कुलीनं विद्वांसं वरमिह वरेण्यं मृगयते ॥ ५७ ॥ न भिक्षा दुर्भिक्षे मिलति दुरवस्था कथमृणं लभन्ते कर्माणि द्विजपरिवृढा न्कारयतु कः । अदत्त्वैव ग्रासं ग्रहपतिरसावस्तमयते क याम किं कुर्मो गृहिणि गहनो जीवनविधिः ॥ ५८ ॥ निरस्य भालीकं क्षुदुपहतसीदत्परिजनं विना दीपाधत्त सुखगहनसरुद्धतिमिरम् । अनाक्रान्तद्वारं प्रणयिभिरपूर्णोत्सव-

१ आस्तरणहीनभूपृष्ठशायिन २ स्वयुग्मकारिणी ३ कालरे स्नेहेनैव पावर ४ मनोरथ ५ छादितवती

महो गृहं कारातुल्यं भवति खलु दुःखाय गृहिणः ॥ ५९ ॥ सखे खेदं मा गाः कलय किल तासां निजकलां स्वकीर्त्या वर्धस्व क्व नु खलु तवैतद्व्यवसितम् । न तन्मोघत्वेन स्फुरितमिति चेन्नैतदुचितं विचित्रोत्साहानां किमिदमियदेव त्रिभुवनम् ॥ ६० ॥ दधति न जनास्तन्नेराश्याददृष्टविभूतयो यदुचितसुखभ्रंशाद्दुःखं निजच्युतसम्पदः । भवति हि तथा जात्यन्धानां कुतो हृदि वेदना नयनविषयं स्मृत्वा स्मृत्वा यथोद्धृतचक्षुषाम् ॥ ६१ ॥ मारोदीश्चिरमेहि वत्सरुचिरान्दास्याव बालानिमानायातस्तव वत्स दास्यति पिता ग्रैवेयकं वाससी । श्रुत्वैवं गृहिणीवचांसि निकटे कुड्यस्य निष्किंचनो निःश्वस्याश्रुजलप्लवप्लुतमुखः पान्थः पुनः प्रस्थितः ॥ ६२ ॥ वासःखण्डमिदं प्रयच्छ यदि वा स्वाङ्के गृहाणार्भकं रिक्तं भूतलमत्र नाथ भवतः पृष्ठे पलालोच्चयः । दम्पत्योरिति जल्पितं निशि यदा चौरः प्रविष्टस्तदा लब्धं कर्पटमन्यतस्तदुपरि क्षिप्त्वा रुदन्निर्गतः ॥ ६३ ॥ वृद्धोऽन्धः पतिरेष मञ्चकगतः स्थूणावशेषं गृहं कालोऽभ्यर्णजलागमः कुशलिनी वत्सस्य वार्तापि नो । यत्नात्सञ्चिततैलबिन्दुघटिका भग्नेति पर्याकुला दृष्ट्वा गर्भभरालसां निजवधूं श्वश्रूश्चिरं रोदिति ॥ ६४ ॥ नो सेवा विहिता गुरोरपि मनाङ्नो वा कृतं पूजनं देवानां विधिवच्च वा शिव शिव स्निग्धादयः सेविताः । किं तु त्वच्चरणौ सरस्वति रसादाजन्मनः सेवितौ तस्मान्मां विजहाति सा भगवती शङ्के सपत्नी तव ॥ ६५ ॥ क्षुत्क्षामाः शिशवः शवा इव भृशं मन्दाशया बान्धवा लिप्ता जर्जरकर्करी जतुलवैर्नो मां तथा बाधते । गेहिन्या त्रुटितांशुकं घटयितुं कृत्वा सकाकु स्मितं कुप्यन्ती प्रतिवेशिलोकगृहिणी सूचीं यथा याचिता ॥ ६६ ॥ दग्धं खाण्डवमर्जुनेन बलिना दिव्यैर्द्रुमैः सेवितं दग्धा वायुसुतेन रावणपुरी लङ्का पुनः स्वर्णभूः । दग्धः पञ्चशरः पिनाकपतिना तेनाप्ययुक्तं कृतं दारिद्र्यं जनतापकारकमिदं केनापि दग्धं नहि ॥ ६७ ॥ उत्तिष्ठ क्षणमेकमुद्वह सखे दारिद्र्यभारं मम श्रान्तस्तावदहं चिरान्मरणजं सेवे त्वदीयं सुखम् । इत्युक्तं धनवर्जितस्य वचनं श्रुत्वा श्मशाने शवो दारिद्र्यान्मरणं वरं वरमिति ज्ञात्वैव तूष्णीं स्थितः ॥ ६८ ॥ भद्रे वाणि कुरुष्व तावदभ्यां वर्णानुपूर्वी मुखे चेतः स्वास्थ्यमुपैहि याहि करुणे

१ रोदनं मा कुरु २ कण्ठभूषणम् ३ वस्त्रे ४ भित्तेः ५ दरिद्रः ६ धारावाह्यश्रुप्रवाह- ७ जीर्णवस्त्रखण्डम् ८ शय्या ९ गृहस्तम्भ १० समीपः ११ व्याकुला १२ युवाम् १३ लक्ष्मीरिव बृहत्- १४ काष्ठनिर्मितं सच्छिद्रं कुम्भ १५ लाक्षाखण्डैः १६ सव्यङ्ग्यसहितम् १७ मदनः १८ वाण्य

मन्ने स्थिरत्वं भज । लज्जे तिष्ठ पराङ्मुखी क्षणमहो तृष्णे पुरः स्थीयतां पापो यावदहं ब्रवीमि धनिनं देहीति दीनं वचः ॥ ६९ ॥ यो गङ्गामतरत्तथैव यमुनां यो नर्मदां शर्मदां का वार्ता सरिदम्बुलङ्घनविधौ यश्चार्णवानतीर्णवान्[1] । सोऽस्माकं चिरमास्थितोऽपि सहसा दारिद्र्यनामा सखा त्वद्दानाम्बुसरित्प्रवाहलहरीमग्नो न संभाव्यते[2] ॥ ७० ॥ दारिद्र्याद्ध्रियमेति[3] ह्रीपरिगतः[4] सत्त्वात्परिभ्रश्यते निःसत्त्वः परिभूयते परिभवान्निर्वेदमापद्यते । निर्विण्णः शुचमेति शोकनिहतो बुद्ध्या परित्यज्यते निर्बुद्धिः क्षयमेत्यहो निधनता सर्वापदामास्पदम्[5] ॥ ७१ ॥ शीतेनोद्धूषितस्य माषशिमिवच्चिन्तार्णवे मज्जतः शान्ताग्निं स्फुटिताधरस्य धमतः क्षुत्क्षामकण्ठस्य मे । निद्रा क्वाप्यवमानितेव दयिता संत्यज्य दूरं गता सत्पात्रप्रतिपादितेव वसुधा न क्षीयते शर्वरी ॥ ७२ ॥ दारिद्र्यात्पुरुषस्य बान्धवजनो वाक्ये न संतिष्ठते सुस्निग्धा विमुखीभवन्ति सुहृदः स्फारीभवन्त्यापदः । सत्त्वं ह्रासमुपैति शीलशशिनः कान्तिः परिम्लायते पापं कर्म च यत्परैरपि कृतं तत्तस्य संभाव्यते ॥ ७३ ॥ सङ्गं नैव हि कश्चिदस्य कुरुते संभाष्यते नादरात्संप्राप्तो गृहमुत्सवेषु धनिनां सावज्ञमालोक्यते । दूरादेव महाजनस्य विहरत्यल्पच्छदो लज्जया मन्ये निर्धनता प्रकाममपरं षष्ठं महापातकम् ॥ ७४ ॥ चौरेभ्यो न भयं न दण्डपतनं त्रासो न वा भूपतेर्निःसङ्गं शयनं निशासु गमनं दुर्गेषु मार्गेषु च । दारिद्र्यं सुखमेव केवलमहो दोषद्वयं वर्तते जाया निन्दति याचकाः .... समये मुञ्चन्ति वै याचकाः ॥ ७५ ॥ वासश्चर्म विभूषणं शवशिरो भस्माङ्गलेपः सदा एको गौः स च लाङ्गलाद्यकुशलः संपत्तिरेतादृशी । इत्यालोच्य विमुच्य शंकरमगाद्रत्नाकरं जाह्नवी कष्टं निर्धनिकस्य जीवितमहो दारैरपि त्यज्यते ॥ ७६ ॥ मद्गेहे मुषकीव मूषकवधूर्मूषीव मार्जारिका मार्जारीव शुनी शुनीव गृहिणी वाच्यः किमन्यो जनः । इत्यापन्नशिशून्क्षुधा विजहतो दृष्ट्वा तु सिद्धीरवैवल्गात्तुषितानसंवृतमुखी चुल्ली चिरं रोदिति ॥ ७७ ॥ पीठाः कच्छपवच्चरन्ति सलिले संमार्जनी मीनवद्दर्वी सर्पविचेष्टितानि कुरुते संत्रासयन्ती शिशून् । शूर्पाद्याश्च नमश्चका च गृहिणी भित्तिः प्रपातोन्मुखी वर्षौ पूर्णतडागसंनिभमभूद्राजन्मदीयं गृहम् ॥ ७८ ॥ शीलं शातयति श्रुतं शमयति प्रज्ञां निहन्त्यादरं दैन्यं दीपयति क्षमां क्षपयति व्रीडामपि प्रस्यति । तेजो जर्जरयत्यपास्यति मतिं विस्तारयत्यर्थितां पुंसः क्षीणधनस्य किं न कुरुते वैरं कुटुम्बग्रहः ॥ ७९ ॥ दारिद्र्येण समीरितापि बहुशः कण्ठं समालम्बते कण्ठात्कष्टशतैः कथं कथमपि प्राप्नोति जिह्वातलम् । जिह्वाकीलककीलितेव सुदृढं तस्मान्न निर्यात्यसौ वाणी प्राणपरिक्षयेऽपि महता देहीति नास्तीति च ॥८०॥ दृष्टं दुर्जनचेष्टितं परिभवो लब्धः समानाज्जनात्पिण्डार्थं धनिनां कृतं श्वलडितं भुक्तं कपालेष्वपि । पद्भ्यामध्वनि संप्रयातमसकृत्सुप्तं तृणप्रस्तरे यच्चान्यन्न कृतं कृतान्त कुरु हे तत्रापि सज्जा वयम् ॥ ८१ ॥ आसे चेत्स्वगृहे कुटुम्बमरणं द्रष्टुं न शक्तोऽस्म्यहं सेवे चेत्सुलभाधनं मुनिजनं मुष्णन्ति मां तस्कराः । अब्धे चेत्स्वतनुं त्यजामि नरकाद्भीरात्महत्यावशाद्बो जाने करवाणि दैव किमहं मर्तुं न वा जीवितुम् ॥ ८२ ॥ मा भूज्जन्म महाकुले तदपि चेन्मा भूद्विपत्सापि चेन्मा भूद्भूरि कलत्रमस्ति यदि तन्मा भूद्दयार्द्रं मनः । तच्चेदस्ति तदस्तु मृत्युरथ चेत्सापि नास्ति क्षणस्तज्जन्मान्तरनिर्विशेषसदसद्देशान्तरेऽस्तु स्थितिः ॥ ८३ ॥ यैः कारुण्यपरिग्रहान्न गणितः स्वार्थः परार्थं प्रति यैश्चात्यन्तदयापरैर्न विहिता वन्ध्यार्थिनां प्रार्थना । ये चासन्परदुःखदुःखितधियस्ते साधवोऽस्तं गताश्चक्षुः संहर बाष्पवेगमधुना कस्याग्रतो रुद्यते ॥ ८४ ॥ सक्तूञ्छोषयति द्रुतान्नतिरस्कृत्याक्रन्दतो बालकान्प्रत्यासिञ्चति कर्परेण सलिलं शय्यातृणं रक्षति । धृत्वा मूर्ध्नि पुराणशूर्पशकलं शून्ये गृहे व्याकुला किं तद्यन्न करोति दुर्गतवधूर्देवे भृशं वर्षति ॥ ८५ ॥ दारिद्र्यक्षितिप स मे निजपतिस्त्वत्प्रसादादभूद्वाच्या जीवनमम्बरं दश दिशो वासश्च देवालये । अलङ्कारिणि लब्धसंगतिरिति त्वय्याश्रये कुप्यता मद्वृत्तिं विनियोजितास्त्वदरयः का नाम धृतिर्मम ॥ ८६ ॥ आसीत्ताम्रमयं शरीरमधुना सौवर्णतां[1] गतं मुक्ताहारलताश्रुबिन्दुनिवहैर्निःश्वस्य[2] मे कल्पिता । स्वल्पं स्वल्पमनल्पकल्पमधुना दीर्घं वयः कल्पितं स्वामिन्दुःख भवत्प्रसादवशतः किं किं न लब्धं मया ॥ ८७ ॥

दानप्रशंसा

अनुकूले विधौ देयं यतः पूरयिता[3] हरिः । प्रतिकूले विधौ देयं यतः सर्वं हरिष्यति ॥ १ ॥ यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् । अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥ २ ॥ यद्ददासि विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नासि दिने दिने । तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषमन्यस्य रक्षसि ॥ ३ ॥ त्याग एको गुणः श्लाघ्यः किमन्यैर्गुणराशिभिः । त्यागा-

---

१ यश्चार्णवानीम् २ न ह्रस्यते ३ लज्जां प्रयाति ४ लज्जापरिगतः ५ घोरम् ६ ध्यानम् ७ भाजनानि

१ गतं २ दैवे ३ पूरणकर्ता

जगति पूज्यन्ते पशुपाषाणपादपाः ॥ ४ ॥ भवन्ति नरकाः पापात्पापं दारिद्र्यसंभवम् । दारिद्र्यमप्रदानेन तस्माद्दानपरो भवेत् ॥ ५ ॥ ग्रासादर्धमपि ग्रासमर्थिभ्यः किं न यच्छसि । इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥ ६ ॥ गौरवं प्राप्यते दानान्न तु वित्तस्य संचयात् । स्थितिरुच्चैः पयोदानां पयोधीनामधः स्थितिः ॥ ७ ॥ दरिद्रान्भर कौन्तेय मा प्रयच्छेश्वरे धनम् । व्याधितस्यौषधं पथ्यं नीरुजस्य किमौषधैः ॥ ८ ॥ दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे । देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं विदुः ॥ ९ ॥ उपार्जितानां वित्तानां त्याग एव हि रक्षणम् । तडागोदरसंस्थानां परीवाह इवाम्भसाम् ॥ १० ॥ दानोपभोगवन्ध्या या सुहृद्भिर्या न भुज्यते । पुंसां यदि हि सा लक्ष्मीरलक्ष्मीः कतमा भवेत् ॥ ११ ॥ किं तया क्रियते लक्ष्म्या या वधूरिव केवला । या न वेश्येव सामान्या पथिकैरुपभुज्यते ॥ १२ ॥ आयासशतलब्धस्य प्राणेभ्योऽपि गरीयसः । गतिरेकैव वित्तस्य दानमन्या विपत्तयः ॥ १३ ॥ दानेन श्लाघ्यतां यान्ति पशुपाषाणपादपाः । दानमेव गुणः श्लाघ्यः किमन्यैर्गुणकोटिभिः ॥ १४ ॥ दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य । यो न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति ॥ १५ ॥ यो न ददाति न भुङ्क्ते सति विभवे नैव तस्य तद्द्रव्यम् । तृणमयकृत्रिमपुरुषो रक्षति सस्यं परस्यार्थे ॥ १६ ॥ दातव्यं भोक्तव्यं सति विभवे संचयो न कर्तव्यः । पश्येह मधुकरीणां संचितमर्थं हरन्त्यन्ये ॥ १७ ॥ नीयतां कथममीप्सितमेषां दीयतां द्रुतमयाचितमेव । तं धिगस्तु कलयन्नपि वाञ्छामर्थिवागवसरं सहते यः ॥ १८ ॥ प्रापितेन चटुचाकुविडम्बं लम्भितेन बहुयाचनलज्जाम् । अर्थिना यदघमर्जति दाता तन्न लुम्पति विलम्ब्य ददानः ॥ १९ ॥ यत्प्रदेयमुपनीय वदान्यैर्दीयते सलिलमर्थिजनाय । याचनोक्तिविफलत्वविशङ्कात्रासमूर्च्छनचिकित्सितमेतत् ॥ २० ॥ अर्थिने न तृणवद्धनमात्रं किंतु जीवनमपि प्रतिपाद्यम् । एवमाह कुशवज्जलदायी द्रव्यदानविधिरुक्तिविदग्धः ॥ २१ ॥ पङ्कसंगरविगर्हितमर्हं न श्रियः कमलमाश्रयणाय । अर्थिपाणिकमलं विमलं तद्वासवेश्म विदधीत सुधीस्तत् ॥ २२ ॥ दानपात्रमधमर्णमिहैकग्राहि कोटिगुणितं दिवि दायि । साधुरीति सुकृतैर्यदि कर्तुं पारलौकिककुसीदमसीदत् ॥ २३ ॥ अर्थो विनैवार्थनयोरसीदत्पात्रोऽपि धीरैरवधीरणीयः । मान्येन मन्ये विधिना वितीर्णं स प्रीतिदायो बहुमन्तुमर्हः ॥ २४ ॥ दानेन भूतानि वशीभवन्ति दानेन वैराण्यपि यान्ति नाशम् । परोऽपि बन्धुत्वमुपैति दानैर्दानं हि सर्वव्यसनानि हन्ति ॥ २५ ॥ तुरगशतसहस्रं गोगजानां च लक्षं कनकरजतपात्रं मेदिनीं सागरान्ताम् । विमलकुलवधूनां कोटिकन्याश्च दद्यान्नहि नहि सममेतैरन्नदानं प्रधानम् ॥ २६ ॥ काम वाचः कतिचिदफलाः सन्तु लोके कवीनां सन्त्येवान्या मधुरिपुकथासत्त्वनात्कामदोग्ध्र्यः । वित्तं काम भवतु विफलं दत्तमश्रोत्रियेभ्यः पात्रे दत्तैर्भवति हि धनैर्धन्यता भूरिदातुः ॥ २७ ॥ देयं भो ह्यधने धनं सुकृतिभिर्नो संचितं सर्वदा श्रीकर्णस्य बलेश्च विक्रमपतेरद्यापि कीर्तिः स्थिता । आश्चर्यं मधुदानभोगरहितं नष्टं चिरात्संचितं निर्वेदादिति पाणिपादयुगलं घर्षन्त्यहो मक्षिकाः ॥ २८ ॥

लोभनिन्दा

लोभः प्रतिष्ठा पापस्य प्रसूतिर्लोभ एव च । द्वेषक्रोधादिजनको लोभः पापस्य कारणम् ॥ १ ॥ लोभात्क्रोधः प्रभवति लोभात्कामः प्रजायते । लोभान्मोहश्च नाशश्च लोभः पापस्य कारणम् ॥ २ ॥ लोभात्क्रोधः प्रभवति क्रोधाद्द्रोहः प्रवर्तते । द्रोहेण नरकं याति शास्त्रज्ञोऽपि विचक्षणः ॥ ३ ॥ मातरं पितरं पुत्रं भ्रातरं वा सुहृत्तमम् । लोभाविष्टो नरो हन्ति स्वामिनं वा सहोदरम् ॥ ४ ॥ लोभेन बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषाम् । तृषार्तो दुःखमाप्नोति परत्रेह च मानवः ॥ ५ ॥ लोभाविष्टो नरो वित्तं वीक्षते न स चापदम् । दुग्धं पश्यति मार्जारो न तथा लगुडाहतिम् ॥ ६ ॥ प्रायेण धनिनामेव धनलोभो निरन्तरम् । पश्य कोटिद्वयोपेतं लक्षाय प्रणतं धनुः ॥ ७ ॥ लोभः सदा विचिन्त्यो लुब्धेभ्यः सर्वतो भयं दृष्टम् । कार्याकार्यविचारो लोभविमूढस्य नास्त्येव ॥ ८ ॥ सत्यप्रशमतपोभिः सत्यधनैः शास्त्रवेदिभिर्विजितः । लोभोऽर्थेष्वट प्रविष्टः कुटिलं हृदयं किरातीनाम् ॥ ९ ॥ स्नेहोपचय इति पूर्णदशाविशेषशाली समात्मनि वसुप्रकरं निधाय । दम्भोदये तमथ गृह्णति पद्मवन्धौ दीपा भवन्ति कलुषा बत लोभलिप्ताः ॥ १० ॥ यद्दुर्गा टवीमटन्ति विकटं क्रामन्ति देशान्तरं गाहन्ते गहनं समुद्रमथनक्लेशां कृषिं कुर्वते । सेवन्ते कृपणं पतिं गजघटासंघट्टदुःसंचरं सर्पन्ति प्रधनं धनान्धितधियस्तल्लोभविस्फूर्जितम् ॥ ११ ॥

१ अनेकोऽरमोग्या २ नाश इत्यर्थः ३ तृणकृतकपटपुरुषाकारः सस्यरक्षणार्थमुपत्रदेशे ग्रामादिभयहेतुरक्षणादिचेष्टितं पुरुष स्थाप्यत इति प्रसिद्धम् ४ ऐश्वर्ये ५ भ्रमरीणाम् ६ हारत्वम्

१ तिकटीति योगः २ धनुरर्थः प्रान्तद्वयम्, धन्वपुरुषस्त्र्यग्रः ३ लक्ष्यम्, पक्षे—लक्षसंख्या ४ गर्दभम् ५ किरातो वणिग्जातिविशेषः ६ गहनाम् ७ अरण्यम् ८ युद्धम् ९ विलासः

उदारप्रशंसा

शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पण्डितः । वक्ता दशसहस्रेषु दाता भवति वा न वा ॥ १ ॥ अदाता पुरुषस्त्यागी धनं संत्यज्य गच्छति । दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति ॥ २ ॥ रक्षन्ति कृपणाः पाणौ द्रव्यं क्रव्यमिवात्मनः । तदेव सन्तः सततमुत्सृजन्ति यथा मलम् ॥ ३ ॥ याचितो यः प्रहृष्येत दत्त्वा च प्रीतिमान्भवेत् । तं दृष्ट्वाप्यथवा श्रुत्वा नरः स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ आकारमात्रविज्ञानसंपादितमनोरथाः । ते धन्या ये न शृण्वन्ति दीनाः प्रणयिनां गिरः ॥ ५ ॥ कर्णान्तःस्थितगुणोत्कर्षास्त्यागिनो धन्विनोऽन्यथा । निष्फलान्न विमुञ्चन्ति मार्गणान्संमुखे स्थितान् ॥ ६ ॥ देहि देहीति जल्पन्ति त्यागिनोऽप्यर्थिनोऽपि च । आलोचयन्ति रभसादस्ति नास्तीति न क्वचित् ॥ ७ ॥ शुष्यन्ते पक्षिणस्तावत्पठन्ति शुकसारिकाः । दातुं शक्नोति यो वित्तं स शूरः स च पण्डितः ॥ ८ ॥ अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम् । उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ ९ ॥ लक्ष्मीपयोधरोत्सङ्गकुङ्कुमारुणितो हरेः । धन्यो बलिः स येनास्य भिक्षापात्रीकृतः करः ॥ १० ॥ क्षणरूपच शिबिर्मांसं जीवं जीमूतवाहनः । ददौ दधीचिरस्थीनि नास्त्यदेयं महात्मनाम् ॥ ११ ॥ दाता नीचोऽपि सेव्यः स्यान्निष्फलो न महानपि । जलार्थी वारिधिं त्यक्त्वा पश्य कूपं निषेवते ॥ १२ ॥ पुंसामुन्नतचित्तानां सुखावहमिदं द्वयम् । सर्वसङ्गनिवृत्तिर्वा विभूतिर्वा सुविस्तरा ॥ १३ ॥ जरामरणदौर्गत्यव्याधयस्तावदासताम् । जन्मैव किं न धीरस्य भूयो भूयस्त्रपाकरम् ॥ १४ ॥ अपि नाम स दृश्येत पुरुषातिशयो भुवि । गवाक्षेणेव मुक्ता येन धनिनो नावलोकिताः ॥ १५ ॥ पृथ्वी पृथ्वीगुणा मान्या यान्ति भूपा निरङ्कुशाः । यान्ति नवं पदं यान्ति कस्मादुन्नतमुन्नतम् ॥ १६ ॥ परिपूर्णगुणाभोगगरिमोद्गार एव सः । नितरां स्पृहणीयेऽस्मिन्कश्चिद्द्रविणेऽपि यत् ॥ १७ ॥ त्यागो गुणो वित्तवतां वित्तं त्यागवतां गुणः । परस्परवियुक्तौ तु वित्तत्यागौ विडम्बना ॥ १८ ॥ धन्या धुरि स एवैको यः कश्चित्त्यागशालिना । निमार्ष्टि प्रार्थनाशासुधूसरं मुखमर्थिनाम् ॥ १९ ॥ बुद्धिर्या मत्सरहिता स्त्रीषु तत्केवलं मनः । यत्र चानयसंतानं तत्पुण्यं न पौरुषम् ॥ २० ॥ अत्यद्भुतमिमं मन्ये स्वभावममनस्विनः । यदुपक्रियमाणोऽपि श्रीमद्भिर्न विलीयते ॥ २१ ॥ सैव परं न विनश्यति तनुरपि या श्रीर्निवेशिता सत्सु । अवशिष्यते हिमांशोः सैव कला या स्थिता शम्भौ ॥ २२ ॥ कियती पञ्चसहस्री कियती लक्षापि कोटिरपि कियती । औदार्योन्नतमनसां रत्नवती वसुमती कियती ॥ २३ ॥ प्रत्युपकुर्वन्बहूपि न भवति पूर्वोपकारिणा तुल्यः । एकोऽनुकरोति कृतं निष्कारणमेव कुरुतेऽन्यः ॥ प्रत्युपकुरुतूरं कृतोपकारमपि लज्जयति चेतः । यस्तु विहितोपकारादुपकारः सोऽधिको मत्तो ॥ २४ ॥ जीवञ्जीवयति हि यो ज्ञातिजनं परिजनं च सुहृदश्च । तस्य सफलं गृहश्रीर्धिगन्युपजीव्या धनसमृद्धिम् ॥ २५ ॥ यच्छञ्जलमपि जलदो वल्लभतामेति सर्वलोकस्य । नित्यं प्रसारितकरः सवितापि भवत्यचक्षुष्यः ॥ २६ ॥ नास्य यत्केनचिदपि मनोरथा अपि यतो निवर्तन्ते । तद्यदि न लभ्यतेऽन्यं मनस्विनं किमभिमानफलम् ॥ २७ ॥ घटनं विघटनमथवा कार्याणां भवति विधिनियोगेन । उचितेऽनुचिते कर्मणि प्रवृत्तिनिवृत्ती समादत्ते ॥ २८ ॥ कल्पस्थायि न जीवितमैश्वर्यं नाप्यते च यदभिमतम् । लोकस्तथाप्यकार्यं कुरुते कार्यं किमुद्दिश्य ॥ २९ ॥ घनबाहुल्यमहेतुं कोऽपि निसर्गेण मुक्तकरः । प्रावृषि वर्षाम्बुमुचः सपदि किमधिकाम्बुनिधे ॥ ३० ॥ द्रविणार्जनजः परिश्रमः फलितोऽप्यस्य जनस्य नीरसः । द्रविणार्जनमात्मतुष्टये परमार्जयितुं गुणार्जनम् ॥ ३१ ॥ नाक्षराणि पठता किमपाठि पाठितोऽपि किमु विस्मृत एव । इत्थमर्थिजनसंशयदोलाखेलनां खलु चकार नकारः ॥ ३२ ॥ यः प्रशंसति नरो नरमन्यं देवतासु वरदासु सतीषु । मुग्धधीर्धनलवस्पृहयालुस्तं नृशंसमहमाधममन्ये ॥ ३३ ॥ यथा शरीरं किल जीवितेन विनाकृतं काष्ठमिवावभाति । तथैव तज्जीवितमप्यवैमि लोकोत्तरेण स्फुरितेन शून्यम् ॥ ३४ ॥ जातश्च नाम न विनश्यति चेत्यमुक्तमुत्पाद एव नियमेन विनाशहेतुः । तुल्ये च नाम मरणव्यसनोपतापे मृत्युर्वरं परहितावहितात्मयस्य ॥ ३५ ॥ उत्पादिता स्वयमियं यदि तत्तनूजा तातेन वा यदि तदा भगिनी खलु श्रीः । यद्यन्यसंगमवती च तदा परस्त्री तत्त्यागबद्धमनसः सुधियो भवन्ति ॥ ३६ ॥ त्वयि सति शिवदातर्यस्मदभ्यर्थितानामितरमनुसरन्तो दर्शयन्तोऽर्थिमुद्राम् । चरमचरणपातैर्दुग्धदोग्धुकामाः करममनुसरामः कामधेनौ स्थितायाम् ॥ ३७ ॥ इयत्यप्येतस्मिन्निरवधिमहत्यध्वनि गुणाम्भःसंग्रामी द्विधा जरठजरठा याति गणनाम् । अहो भाग्यो लोकः स न परममीभिः कृतधृतिः स्वयं मत्वो यावत्कलयति सुमेरुं तृणमिदम् ॥ ३८ ॥ स्वचित्तपरिचिन्तयैव परितापमात्मन्यमी न बिभ्रति मनस्विनो

१ तं गतम्. २ पाणौ द्रव्यं, पणे.—वाचवन्. ३ स्वकीय. ४ पदा मदा रात्र. ५ नृपभेद.—६ मुनीपद.—७ मद्गुरम्. ८ रुचीपरतन्त.

१ मत्ता. २ याचितानाम्. ३ सामान्यचरणपाते.— ४ जहम्.

यदमुना न तावत्क्षति । अहर्निशमिहैव ये परमनोनुवृत्त्या पुनर्नहन्ति विजिगीषुता किमिव तेऽनुकम्पास्पदम् ॥ ३९ ॥ भुज्यते स्वगृहस्थिता इव सुखं यस्यार्थिभि संपद पद्वी यस्य मतिस्तम प्रहतये द्वावेव तौ प्राणित । यस्त्वात्मभरितेऽपि विभवे हीनश्च विद्वत्तया तस्यालेख्यमणेरिवाकृतिधृत सत्ताप्यसत्ता ननु ॥ ४० ॥ आधारय धरावकाशविधयेऽप्याकाशमालोकने भास्वानात्ममहत्त्वसाधनविधा धन्ये गुणा केचन । इत्यस्मिन्नुपकारकारिणि सदा वर्गे पर दुस्त्यजे दैन्यव्रीडकलङ्कमुज्झतु कथ चेतो महाचेतसाम् ॥ ४१ ॥ नित्य या गुरुभृत्यबन्धुसुजनैर्न स्वेच्छया भुज्यते पश्यन्ति स्पृहयालवो न रिपवो या विक्रमासादिताम् । यस्या साधुपरिक्षयेण सुहृदा नाशेन वा संभवो नो संपद्विपदेव सा गुणवता प्रीतिस्तया कीदृशी ॥ ४२ ॥ न्याय्य मार्गमनुज्झत सुकृतिनो दैवाद्भवन्त्यापदो यास्ता सन्तु बलेरिवादिपुरुषायोर्वी स्वय यच्छत । शक्रस्येव जुगुप्सितै सुबहुभिर्निन्द्यैर्मृषा कर्मभिर्देवानामुपरि प्रभुत्वमपि मे मा भूत्प्रपाकारणम् ॥ ४३ ॥ रुद्रोऽद्रिं जलधिं हरिर्दिविषदो दूर विहाय श्रिता भोगीन्द्रा प्रबला अपि प्रथमत पातालमूले स्थिता । लीना पद्मवने सरोजनिलया मन्येऽर्थिसार्थाश्रिया दीनोद्धारपरायणा कलियुगे सत्पूरुषा केवलम् ॥ ४४ ॥

कृपणनिन्दा

कृपणेन समो दाता न भूतो न भविष्यति । अस्पृशन्नेव वित्तानि य परेभ्य प्रयच्छति ॥ १ ॥ यदर्ज्यते परिक्लेशैरर्जित यन्न भुज्यते । विभज्यते यदन्तेऽन्यै कस्यचिन्मास्तु तद्धनम् ॥ २ ॥ यत्करोत्यरतिं क्लेश तृष्णा मोह प्रजागरम् । न तद्धन कदर्याणा हृदये व्याधिरेव स ॥ ३ ॥ मृत्यु शरीरगोप्तार धनरक्ष वसुंधरा । दुश्चारिणी च हसति स्वपतिं पुत्रवत्सलम् ॥ ४ ॥ त्यागभोगविहीनेन धनेन धनिनो यदि । भवाम किं न तेनैव धनेन धनिनो वयम् ॥ ५ ॥ दानोपभोगरहिता दिवसा यस्य यान्ति वै । स लोहकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥ ६ ॥ अबुधैरर्थलाभाय पण्यस्त्रीभिरिव स्वयम् । आत्मा संस्कृत्य संस्कृत्य परोपकरणीकृत ॥ ७ ॥ कृपणेन शवेनेव मृतेनापि न दीयते । मास वर्धयता तेन कीकसोपकृति कृता ॥ ८ ॥ बोधयन्ति न याचन्ते भिक्षाद्वारा गृहे गृहे । दीयता दीयता नित्यमदातु फलमीदृशम् ॥ ९ ॥ द्वार द्वार रटन्तीह भिक्षुका पात्रपाणय । दर्शयन्त्येव लोकानामदातु फलमीदृशम् ॥ १० ॥ न दातु नोपभोक्तु च शक्नोति कृपण श्रियम् । किं तु स्पृशति हस्तेन नपुंसक इव स्त्रियम् ॥ ११ ॥ किंशुके किं शुक कुर्यात्फलितेऽपि बुभुक्षित । अदातरि समृद्धेऽपि किं कुर्युरुपजीविन ॥ १२ ॥ वर विभवहीनेन प्राणै सतर्पितोऽनल । नोपचारपरिभ्रष्ट कृपण प्रार्थितो जन ॥ १३ ॥ उदारचरितस्त्यागी याचित कृपणोऽधिक । एको धन तत प्राणानन्य प्रागास्ततो धनम् ॥ १४ ॥ नोपभोक्तुमपि क्लीबो जानात्युपचिता श्रियम् । ग्राम्यो विरागयत्येव रमयन्नपि कामिनीम् ॥ १५ ॥ कृपण स्ववधूसङ्ग न करोति भयादिह । भविता यदि मे पुत्र स मे वित्त हरेदिति ॥ १६ ॥ यदधोऽध क्षितौ वित्त निचखान मितपच । तदधोनिलय गन्तु चक्रे पन्थानमग्रत ॥ १७ ॥ निजसौख्य निरुन्धानो यो धनार्जनमिच्छति । परार्थे भारवाहीव क्लेशस्यैव हि भाजनम् ॥ १८ ॥ असंभोगेन सामान्य कृपणस्य धन परै । अस्येदमिति संबन्धो हानौ दु खेन गम्यते ॥ १९ ॥ सति द्राक्षाफले क्षीरे मृदामास्वादन मुदे । अहो मातुरिव रीति कृपणे गर्भवर्तिनि ॥ २० ॥ अदातु मानस क्वापि न स्पृशन्ति कवेर्गिर । दोषायैनातिवृद्धस्य विलासास्तरुणीकृता ॥ २१ ॥ शरण किं प्रपन्नानि विषवन्मारयन्ति किम् । न त्यज्यन्ते न भुज्यन्ते कृपणेन धनानि यत् ॥ २२ ॥ धन यदिह मे दत्से विधे मा देहि कर्हिचित् । औदार्य धनिनो देहि यन्मदीये हृदि स्थितम् ॥ २३ ॥ वीणेव श्रोत्रहीनस्य लोलाक्षीव विचक्षुष । व्यंसो कुसुममालेव श्री कदर्यस्य निष्फला ॥ २४ ॥ लुब्धो न विसृजत्यर्थं नरो दारिद्र्यशङ्कया । दातापि विसृजत्यर्थं तयैव ननु शङ्कया ॥ २५ ॥ या विपत्तिर्धनापाये नरा भोगिनदान्ययो । प्रज्ञापकर्षोत्यागेव प्राप्ता हि कृपणेन सा ॥ २६ ॥ गृहमध्यनिखातेन धनेन रमते यदि । स तु तेनानुसारेण रमते किं न मेरुणा ॥ २७ ॥ अतिसंचयकर्तृणा वित्तमन्यस्य कारणात् । अन्यै संचीयते यत्नादन्यैश्च मधु पीयते ॥ २८ ॥ विद्वन्नैव पुंसि श्री परपणयपांसुले । कान्ति कामिह पुष्णीत कुणौ कटककल्पना ॥ २९ ॥ कृत्वोपकार यस्तस्माद्वाञ्छति प्रत्युपक्रियाम् । दीनस्तृष्णाविधेयत्वाद्धान्तमप्युपलेढि स ॥ ३० ॥ दैववशादुत्पन्ने सति विभवे यस्य नास्ति भोगेच्छा ।

---

१ संपाद्यते २ अवसाने ३ अस्वस्थत्वम् ४ विचारशक्ति ५ कृपणानाम् ६ पीडैव ७ कस्य का अपकृतिरपकार कृता, अपि तु न कस्यापि कापीत्यर्थ , पक्षे,—कीकस पशिन

१ भिक्षुका इति शेष २ लक्ष्मीरिति शेष ३ भारवाहिनाम ४ नरकम् ५ चञ्चलाक्षी मृगनयनेति यावत् ६ अंसस्य ७ मानरहितस्य प्रेमलेशि यावत् ८ दारिद्र्यशङ्कयैव

न च परलोकमनीहा स भवति धनपालको मूर्खः ॥ ३१ ॥ उपभोगकातराणां पुरुषाणामर्थसंचयपराणाम् । कन्यामणिरिव सदने तिष्ठत्यर्थः परस्यार्थे ॥ ३२ ॥ यदि भवति धनेन धनी [3]क्षितितलनिहितेन भोगरहितेन । तस्माद्वयमपि धनिनस्तिष्ठति न काञ्चनो मेरुः ॥३३॥ नेन्दनरेन्द्रप्रविर्णैर्दुष्कृतमिव किमपि विहितमनिघोरम् । वसुधातलोष्मपाको विरमति नाद्यापि यत्तेभ्यः ॥ ३४ ॥ दृढतरनिबद्धमुष्टेः कोशनिषण्णस्य सहजमलिनस्य । कृपणस्य कृपाणस्य च केवलमाकारतो भेदः ॥ ३५ ॥ कृपणसमृद्धीनामपि भोक्तारः सन्ति केचिदतिनिपुणाः । जलसंपदोऽम्बुराशेर्यान्ति वशं सर्वदैव वडवाग्नेः ॥ ३६ ॥ प्राप्तानपि न लभन्ते भोगान्भोक्तुं स्वकर्मभिः कृपणाः । मुखपाकः किल भवति द्राक्षापाके बलिभुजां हि ॥ ३७ ॥ अतिसाहसमतिदुष्करमत्याश्चर्यं च दानमर्थानाम् । योऽपि ददाति शरीरं न ददाति स वित्तलेशमपि ॥ ३८ ॥ केऽपि स्वभावलुब्धास्तीव्रतरां यातनामपि सहन्ते । न तु संत्यजन्ति चित्तं मात्सर्यमिवाधमाः सततम् ॥ ३९ ॥ जीर्णो इवातिलुब्धा भवति धनलवणधारिबहुतृष्णाः । तृणलवमिव निजदेहं त्यजन्ति लेशं न वित्तस्य ॥ ४० ॥ अर्थिनि वजयति वैवयति पठति च पठति स्तवोच्यते स्तौति । पश्चाद्यामीत्युक्ते कृपणः प्रणतोऽञ्जलिं कुरुते ॥ ४१ ॥ दानं भोगं च विना धनसत्तामात्रकेण चेद्धनिनः । वयमपि किमिति न धनिनस्तिष्ठति न काञ्चनो मेरुः ॥ ४२ ॥ धनिनोऽप्यदानभोगा गण्यन्ते धुरि महादरिद्राणाम् । हन्ति न यतः पिपासामतः समुद्रोऽपि मरुरेव ॥ ४३ ॥ अभ्युपयुक्ताः सद्भिर्गतागतैरहरहः सुनिर्विण्णाः । कृपणजनसंनिकर्षं समाप्याथो स्मरतीव ॥ ४४ ॥ ते मूर्खतरा लोके येषां धनमस्ति नास्ति च त्यागः । केवलमर्जनरक्षणवियोगदुःखान्यनुभवन्ति ॥ ४५ ॥ याचमानजनमानसवृत्तेः पूरणाय बत जन्म न यस्य । तेन भूमिरतिभारवतीयं न द्रुमैर्न गिरिभिर्न समुद्रैः ॥ ४६ ॥ मा धनानि कृपणः खलु जीवंस्तृष्णयार्पयतु जातु परस्मै । तत्र नैव कुरुते मम चित्रं यत्तु नार्पयति तानि मृतोऽपि ॥ ४७ ॥ लोक एव परलोकमुपेता हा विधाय निधने धनमेकम् । इत्यमुं खलु तदस्य निनीषत्यर्थिबन्धुरुदयद्दयचित्तः ॥ ४८ ॥ संचितं क्रतुषु नोपयुज्यते याचितं गुणवते न दीयते । तत्कदर्यपरिरक्षितं धनं चौरपार्थिवगृहेषु गच्छति ॥ ४९ ॥ वरममी तरवो वनगोचराः शकुनिसार्थविलुप्तफलश्रियः । न तु धनाढ्यगृहाः कृपणाः फणानिहितरत्नभुजंगमवृत्तयः ॥ ५० ॥ निर्यियासन्ति कदर्यहस्ताद्धनानि पाशोरिव तैललेशाः । दैवात्कदाचिद्विनियोक्तुरेव निर्गन्तुमिच्छन्त्यसुभिः सहैव ॥ ५१ ॥ सुसहृतैर्जीवितवत्सुरक्षितैर्निजेऽपि देहे कृतयत्नणस्य च । तथानुमार्गं व्रजतो भवान्तरे शठैर्धनैः पञ्चपदी न पूरिता ॥ ५२ ॥ अहो धनानां महती विदग्धता सुखोषितानां कृपणस्य वेश्मनि । व्रजन्ति न त्यागदशां न भोग्यतां परां च कांचित्प्रथयन्ति निर्वृतिम् ॥ ५३ ॥ फलं स्वेच्छालभ्यं प्रतिवनमखेदं [3]क्षितिरुहां पयः स्थाने स्थाने शिशिरमधुरं पुण्यसरिताम् । मृदुस्पर्शा शय्या सुललितलतापल्लवमयी सहन्ते संतापं तदपि धनिनां द्वारि कृपणाः ॥ ५४ ॥ यदेते साधूनामुपरि विमुखाः सन्ति धनिनो न चैषामश्रेयामपि तु निजवित्तव्ययभयम् । अतः खेदो नास्मिन्परममनुकम्प्यैव भवति स्वमांसत्रस्तेभ्यः क इह हरिणेभ्यः परिभवः ॥ ५५ ॥ न शान्तास्तृष्णा धनलवणवारिव्यतिकरैः क्षतच्छायः कायश्चिरविरसरूक्षाशनतया । अनिद्रा मन्दाग्निर्नृपसलिलचौरानलभयात्कदर्याणां कष्टं स्फुटमधनकष्टादपि परम् ॥ ५६ ॥ जहाति सहसानने क्षितिति पृच्छति स्वागतं नमस्यति कृताञ्जलिः श्रुतिमनोहरं भाषते । ददाति कुसुमं फलं शिथिलयत्यमीषां क्रियामहो न परिचीयते कृपणरञ्जनाचातुरी ॥ ५७ ॥ अयश्चणकचर्वणं फणिफणामणेः कर्षणं करेण गिरितोलनं जलनिधेः पदा लङ्घनम् । प्रसुप्तहरिबोधनं निशिततीक्ष्णखड्गसंस्पर्शनं कदाचिदखिलं भवेन्न च शठाद्धनस्यार्जनम् ॥ ५८ ॥ एकैकातिशयालयः परगुणश्लाघैकबद्धाञ्जलिः सन्त्येते धनिकाः कलासु सकलास्वाचार्यचर्याचणाः । अप्येते सुमनोगिरा नियमनाद्विभ्यत्यहो क्षापया धूते मूर्धनि कुण्डले श्रवणगते क्षीणे भवेतामिति ॥ ५९ ॥ प्रीतिं न प्रकटीकरोति सुहृदि द्रव्यव्ययाशङ्कया भीतः प्रत्युपकारकारणभयाच्चादृप्यते सेवया । मिथ्या जल्पति भिक्षुमार्गणभयात्स्तुत्यापि न प्रीयते धीनाशो निभृतव्ययव्यतिकरस्तस्य कथं प्राणिति ॥ ६० ॥ मत्वा सारं गुणानां

१ इष्टा २ उत्थमान्या ३ भूम्यन्तर्गतेन ४ धनभोगहीनेन ५ नवनवशिरोऽभिसा धनवद्धीनास पाटलिपुत्रमहीपतिना नन्देन भूमौ निहिता अपरि निर्धनीति प्रसिद्धिः ६ दृढतरमतिनिविष्ट निबद्धा मुष्टिर्येन; पक्षे—दृढतरं निबद्धा मुष्टिः त्सरुर्यस्य ७ कोशागारे निषण्णस्य स्थितस्य पक्ष,—कोशे खड्गपिधाने स्थितस्य ८ स्वभावमलिनस्य मलिनवेषधारिणः पक्ष—कृष्णवर्णस्य ९ आकारेण आकृत्या भेदः; पक्षे,—कृपाणस्य दकारो वर्तते कृपाणशब्दे आकारो वर्तते स्वाकारेणैव भेदो भिन्नत्वम्, कृपाण शब्द- १० समुद्रस्य ११ बाडवाग्नेः १२ मुखरोग- १३ काकानाम् १४ वारके. १५ अञ्जलिं करोति १६ नम.

१ उपलक्षणं चित्रं यस्य २ खेदरहितम् ३ वृक्षाणाम् ४ सत्वरम् ५ कर्णमधुरम् ६ स्नेहम् ७ निद्रितसिंहोत्थापनम् ८ तीक्ष्ण- ९ पर्यन्त

शिरसि यदि शशी स्थापितो दैवयोगादीशेन क्षीणबिम्ब मुकुलमुपचयं किं न नीत क्षणेन । मिथ्यैव स्थापयन्तो गुणिनि सरलता लोकमस्त्यर्थमुच्चैराढ्या कुर्वन्ति वित्तव्ययचकितधियो मानमर्थेन शून्यम् ॥ ६१ ॥

याचकनिन्दा

वेपथुर्मलिन वक्त्र दीना वाग्गद्गद स्वर । मरणे यानि चिह्नानि तानि चिह्नानि याचके ॥ १ ॥ विद्यावत कुलीनस्य धन याचितुमिच्छत । कण्ठे पारावतस्येव वाक्करोति गतागतम् ॥ २ ॥ दक्षिणाशाप्रवृत्तस्य प्रसारितकरस्य च । तेजस्तेजस्विनोऽर्कस्य हीयतेऽन्यस्य का कथा ॥ ३ ॥ साधुरेवार्थिभिर्याच्य क्षीणवित्तोऽपि सर्वदा । शुष्कोऽपि हि नदीमार्ग खन्यते सलिलार्थिभि ॥ ४ ॥ तृणादपि लघुस्तूलस्तूलादपि च याचक । वायुना किं न नीतोऽसो मामय प्रार्थयेदिति ॥ ५ ॥ देहीति वचन श्रुत्वा देहस्था पञ्च देवता । मुखान्निर्गत्य गच्छन्ति श्रीह्रीधीधृतिकीर्तय ॥ ६ ॥ नवीनदीनभावस्य याचकस्यातिमानिन । वचो जीवितयोरासीत्पुरोनि सरणे रण ॥ ७ ॥ अदृष्टमुखभङ्गस्य दुष्कर धस्य याचितुम् । अहो बत महत्कष्ट चक्षुष्मानपि याचते ॥ ८ ॥ गतेर्भङ्ग स्वरो हीनो गात्रे स्वेदो महद्भयम् । मरणे यानि चिह्नानि तानि चिह्नानि याचके ॥ ९ ॥ दारिद्र्यानलसताप शान्त सतोषवारिणा । याचकाशाविघातान्तर्दाह केनोपशाम्यति ॥ १० ॥ दरिद्रस्य परा मूर्तिस्तृष्णा न द्रविणाल्पता । जरद्गवधन शम्भुस्तथापि परमेश्वर ॥ ११ ॥ यत्नाद्य बहिर्यान्ति प्राणा याच्ञाक्षरै सह । ददामीत्यक्षरैर्दातु पुन कर्णाद्विशन्ति हि ॥ १२ ॥ देहीति कृत्स्नमध्य यद्दु त्वमुपजायते । दाता चेत्तद्विजानीयाद्द्यात्स्वपिशितान्यपि ॥ १३ ॥ काक आह्वयते काकान् याचको न तु याचकान् । काक-याचकयोर्मध्ये वर काको न याचक ॥ १४ ॥ तीक्ष्णधारेण खड्गेन वर जिह्वा द्विधाकृता । न तु मान परित्यज्य देहि देहीति भाषितम् ॥ १५ ॥ पुरत प्रेरयत्याशा लज्जा पृष्ठावलम्बिनी । ततो लज्जाशयोर्मध्ये दोलायत्यर्थिना मन ॥ १६ ॥ करा प्रसार्य रविणा दक्षिणाशावलम्बिना । न केवलमनेनात्मा दिवसोऽपि लघूकृत ॥ १७ ॥ एकेन तिष्ठताऽधस्तादन्येनोपरि तिष्ठता । दातृ-याचकयोर्भेद कराभ्यामेव सूचित ॥ १८ ॥ हृदि लज्जोदरे वह्नि समानादभिरुच्छिन्न । तेन मे दग्धलज्जस्य पुनरागमन नृप ॥ १९ ॥ सेनेव मानमखिल ज्योत्स्नेव तमो जरेव लावण्यम् । हरिहरकथेव दुरित गुणशतमप्यर्थिता हरति ॥ २० ॥ याचकवीरो धन्य केवदानग्राहक सदा तृष्य । कुरुते पराङ्मुख मा ह्यतिनम्र वा हरत्यसौ पुण्यम् ॥ २१ ॥ अनुसरति करिकपोल भ्रमर श्रवणेन ताड्यमानोऽपि । गणयति न तिरस्कार दानान्धविलोचनो नीच ॥ २२ ॥ कतरत्सुरहर परुष हालाहलकनलयाचनावचसो । एवैव तव रसज्ञा तदुभयरसतारतम्यज्ञा ॥ २३ ॥ अग्रे लघिमा पश्चान्महतापि पिधायते नहि महिम्ना । वामन इति त्रिविक्रममभिदधति दशावतारविद ॥ २४ ॥ तावन्महता महती यावत्किमपि हि न याच्यते लोकम् । बलिमनुयाचनसमये श्रीपतिरपि वामनो जात ॥ २५ ॥ गुरुतामुपयाति यन्मृत पुरुषस्तद्विदित मयाधुना । ननु लाघवहेतुरर्थिता न मृते तिष्ठति सा मनागपि ॥ २६ ॥ याचना हि पुरुषस्य महत्त्व नाशयत्यखिलमेव तथा हि । सद्य एव भगवानपि विष्णुर्वामनो भवति याचितुमिच्छन् ॥ २७ ॥ उत्तमर्णधनदानशङ्कया पावकोऽर्थयति सिन्धुया हृदि स्थया । दैवदग्धरसना सरस्वती नास्सतो बहिरपति लज्जया ॥ २८ ॥ नीचतामनवलम्ब्य जन को याचनादुपचिनोति फलानि । हन्त वामनपद प्रतिपेदे भिक्षुतामुपगतो जगदीश ॥ २९ ॥ अन्यतो यदि निजोपचिकीर्षा मानहानिरिति भीतिरनीति । श्रीधरोऽपि हि बले श्रियमिच्छन्मानमातनुत वामनमेव ॥ ३० ॥ सतापिताना मधुरैर्वचोभिर्मिथ्योपचारैश्च वशीकृतानाम् । आशावता श्रद्धधता च लोके किमर्थिना वञ्चयितव्यमस्ति ॥ ३१ ॥ स्वार्थे धनानि धनिकात्प्रतिगृह्णतो यदास्य भजेन्मलिनता किमिद विचित्रम् । गृह्णन्परार्थमपि वारिनिधे पयोऽपि मेघोऽयमेति सकलोऽपि च कालिमानम् ॥ ३२ ॥ जनस्थाने भ्रान्त कनकमृगतृष्णाकुलितया वचो वैदेहीति प्रतिपदमुदश्रु प्रलपितम् । कृतालङ्कामर्तु-

१ कम्प २ शून्येऽपि दक्षिणस्या दिशि गच्छति, तस्य वा, पक्षे,-दक्षिणाया आशा तया प्रवृत्तस्य ३ प्रसारिता विस्तारिता करा किरणा येन पक्षे,-प्रसारित करो हस्तो येन ४ कार्पास ५ अहम् इमिकया अग्रतो नि सरणे ६ वृद्धवृषभ एव धन यस्य स शिवस्तथापि 'परमेश्वर' इति कथ्यते ७ मांसानि ८ किरणान् पक्षे-हस्तान् ९ दक्षिणदिक् पक्षे,-दक्षिणाया आशा स्पृहा
१० मु. ८ मो

१ चन्द्रकान्ति २ याचकत्वम् ३ कराद्दस्त्वाद्दानस्य ग्राहक, पक्षे,-करो राजग्राह्यो दण्डस्तस्य दान समर्पण तद्ग्राहक ४ हे शिव ५ लक्ष्मीपतिरपि ६ दत्त, पक्षे,-मृदु ७ किंचिदपि ८ जनाना स्थानानि नगरपत्तनादीनि तेषु भ्रमण कृतम्, पक्षे,-जनस्थाने नासिकाख्यजनपदे परिभ्रमण कृतम् ९ कनकद्रव्यमेव मृगतृष्णा मरीचिका तया, पक्षे-कनकस्य मृगो मायारूपधारी मारीचो राक्षसस्तस्य तृष्णा तया १० वै इति पदच्छेद- देहीति प्रलपितम्, पक्षे-वैदेही जानकीति प्रलपितम् ११ कामतु कुमित स्वामिनो वदनपरिपाटीषु पञ्चना मरन्तर्थे कृता, पक्षे,-धर्मे रावणस्य वदनपरिपाट्यामिषुपञ्चना कृता

वंदनसरिपाटीपु घटना मयात्र रामन धुंशल्यसुना नत्व-धिगता ॥ ३३ ॥ ह गतामि भ्रात कृतनसतथी यन धनिन स्मिर्य प्राणाना स्थितिमनुविधातु कथमपि । धनै-र्याच्ञालब्धैर्ननु परिभवोऽभ्यर्थनफल निकारोऽग्रे पश्चाद्धन-महह मोलद्धि निधनम् ॥ ३४ ॥ पङ्गो व यस्त्वमसि न गृह यामि योऽर्थी परपा धन्योऽन्ध त्व धनमदवता नेक्षसे यन्मुखानि । श्लाघ्यो मूक त्वमपि कृपण स्तोपि नार्थाशया य स्तोतव्यस्त्व बधिर न गिर य खलाना शृणोपि ॥ ३५ ॥ श्रान्तर्यातरशेपयाचनजने वैरायसे सर्वदा यस्माद्धिकमदा न्नाहन्नमर्ष्यम्भ सुक्रमोजादय । अत्यन्त चिरजीविनो न निहितास्मि विश्वजीवालनो मार्कण्डभुगन्गोमशप्रभृतय सृष्टा प्रभूतासुप ॥ ३६ ॥ उड्डीना गुणानिग सुखफलान्यार्गं द्विकीर्णा यथ पर्यस्ता परितो यश स्तवरिता सपल्लना पलवा । प्रागेनाप्रछुतप्रमोदहरिणच्छाया कथान्त गता दन्या रण्यमतगजेन महता भग्नेऽभिमानद्रुमे ॥ ३७ ॥ शूरा केऽपि पुर स्थिता रिपुनरर्थेण सहन्त मुखा धीरा केचन कामबाणसदृशा कान्ताहगन्ताहतिम् । केचित्क्रूरनराश्च पर्ष वदनान्दन्तीचपेटाभटा नत्वार्थिप्रकर प्रमारितकर कश्चिद्धि सोढु क्षम ॥ ३८ ॥ दौर्गत्येन समीरिता हृदयत कण्ठ समालम्बते कण्ठाल्लस्पततर कथ कथमपि प्राप्नोति जिह्वाञ्चलम् । लज्जाकीलकनीलितेव निविड तस्मान्न निर्यात्यहो वाचा प्राणपरिक्षयेऽपि महता देहीति नास्तीति च ॥ ३९ ॥ यस्नाद्दुःख मे हठादविरस त्व याणि यक्ष मनागीशाना तदनु शुधा भवतु मा लक्ष्मीरिमानुन्दातु । पश्चात्तेषु पठत्सु मा प्रति यगोगाभावलीस्तृष्णया यत्र मय्यथ बन्धयत्यनु भवन्त्वेतऽपि तयातनाम् ॥ ४० ॥ ताव सर्वगुणालय पटुमति साधु सना वल्लभ शूर सचरित कलङ्करहितो मानी कृतज्ञ कवि । दक्षो धर्मरत सुशीलगुणनास्तावन्न निष्ठाविनो यावन्निष्ठुरवज्रपातसदृश देहीति नो भाप ते ॥ ४१ ॥ आस्वाद्य स्वयमेव वह्मि महतीममन्दिठदो वेदना मा भूत्कस्यचिदप्यय परिभवो याच्ञेति ससारिण । पश्य भ्रातरिय द्वि यौवनजराविकारकेलिस्थली मानम्लान मरी गुणव्यतिक्रमागलस्पगवच्युति ॥ ४२ ॥ प्राणाना धन किं मुव कठिनना तैरव सारिफ्ना निष्कामति कथ विरद्व हि न ये याच्ञाववाभि समम् । आत्मान पुनरा विशामि विदितस्थैर्योऽपि येयामहो मिथ्याशङ्कितनद्वियोग विधुरो यत्प्रार्थये सर्वश ॥ ४३ ॥ वासो वल्कलमास्तर किसलयान्योर्वैस्तरूणा तल मूलानि क्षतये क्षुधा गिरि-नदीतोय तृषाशान्तये । क्रीडा मुग्धमृगैर्वयासि सुहृदो नक्त प्रदीप शशी स्वाधीने विभवे तथापि कृपणा याचन्त इत्य द्भुतम् ॥ ४४ ॥ सन्ति स्वादुफला वनेषु तरव स्वच्छ पयो नैर्झर वासो वल्कलमाश्रयो गिरिगुहा शय्या लता वल्लरी । आलोकाय निशासु चन्द्रकिरणा सख्य कुरङ्गै सह स्वाधीने विभवेऽप्यहो नरपति सेवन्त इत्यद्भुतम् ॥ ४५ ॥ निष्कन्दा किमु कन्दरोदरभुव क्षीणास्तरूणा त्वच किं शुष्का सरित स्फुरद्भिरिगुरभावल्कलद्वीचय । प्रत्युत्थान मितस्तत प्रतिदिन कुर्वद्भिरुद्ग्रीविभिर्यद्द्वारार्पितदृष्टिभि क्षितिभुजा विद्वद्भिरप्यास्यते ॥ ४६ ॥ काम जीर्णपलाश सहतिकृता कन्था वमानो वने कुर्यामम्बुभिरप्ययाचितसुख प्राणानुबन्धस्थितिम् । माङ्गल्यानि सवेपित सचकित सान्तर्निदाघज्वर वक्तु न त्वहमुत्सहे सकृपण देहीति दीन वच ॥ ४७ ॥ द्वार द्वारमटन्नपामविरलमटति द्वारपालै करालैर्दृष्टो योऽप्याहृत सन्नपि गणयति स्वापमान तु नैव । क्षन्तु शक्नोति नान्य स्वसदृशमितरागारमप्याश्रयन्त श्वाप्य-त्यास्मोदरार्थे कथमहह शुना नो समो याचक स्यात् ॥ ४८ ॥

परोपकारप्रशसा

परोपकार कर्तव्य प्राणैरपि धनैरपि । परोपकारज पुण्य न स्यात्क्रतुशतैरपि ॥ १ ॥ धनानि जीवित चैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् । तन्निमित्तो वर त्यागो विनाशे नियते मति ॥ २ ॥ रविचन्द्रौ घना वृक्षा नदी गावश्च सज्जना । एते परोपकाराय युगे देवेन निर्मिता ॥ ३ ॥ तृण चाह वर मन्ये नरादनुपकारिण । घासो भूत्वा पशून्पाति भीरून्पाति रणाङ्गणे ॥ ४ ॥ परोपकृतिकैवल्ये तोलयित्वा जनार्दन । गुर्वीमुपकृति मत्वा ह्यवतारान्दशाग्रहीत् ॥ ५ ॥ आत्मार्थं जीवलोकेऽस्मिन्को न जीवति मानव । पर परोपकारार्थं यो जीवति स जीवति ॥ ६ ॥ परोपकार-शून्यस्य धिङ्मनुष्यस्य जीवितम् । जीवन्तु पशवो येषा चर्माप्युपकरिष्यति ॥ ७ ॥ रागिणि नलिने लक्ष्मी दिवसो निदधाति दिनकरप्रभवाम् । अनपेक्षितगुणदोष परोपकार सता व्यसनम् ॥ ८ ॥ कृच्छ्रानुवृत्तयोऽपि हि परोपकार त्यजन्ति न महान्त । तृणमात्रजीवना अपि करिणो दान

१ कुहल न मधु च द्रुत लज्जाका न सशादिन, पर्णे-कुसुम्भो वृषो यस्य या वस्त्रा न मात्रा २ निरहार ३ शुष्क एव पठित ४ सम्रे. ५ दैवदेवरत्नमनमद्य ६ काननाद्रवाशयम् ७ किरान्

१ गृहम् २ विकराल ३ भीतान् ४ परोपकार ५ मोक्ष ६ अमयोरतुल्यनां कृत्वा ७ भावाम् ८ मत्स्यादीन् ९ बभार

द्रार्द्रकरा ॥ ९ ॥ परोपकाराय फलन्ति वृक्षा परोपकाराय वहन्ति नद्य । परोपकाराय दुहन्ति गाव परोपकारार्थमिद शरीरम् ॥ १० ॥ भवन्ति नम्रास्तरव फलोद्गमैर्नवाम्बुभिर्भूरिविलम्बिनो घना । अनुद्धता सत्पुरुषा समृद्धिभि स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् ॥ ११ ॥ श्रोत्र श्रुतेनैव न कुण्डलेन दानेन पाणिर्न तु कङ्कणेन । विभाति काय खलु सज्जनाना परोपकारेण न चन्दनेन ॥ १२ ॥ पद्माकर दिनकरो विकच करोति चन्द्रो विकासयति कैरवचक्रवालम् । नाभ्यर्थितो जलधरोऽपि जल ददाति सन्त स्वय परहितेषु कृताभियोगा ॥ १३ ॥ दातु परोपकृतिनिर्भरचित्तवृत्तेरासन्नदूरगणना नहि सस्थितेषु । भानुर्विकासयति हन्त सरोजखण्ड पाणिस्थपङ्कजमम भुवनान्तरेषु ॥ १४ ॥

कृतघ्ननिन्दा

ब्रह्मघ्ने च सुरापे च चौरे भग्नव्रते तथा । निष्कृतिर्विहिता लोके कृतघ्ने नास्ति निष्कृति ॥ १ ॥ उपकारिणि विश्रब्धे शुद्धमतौ य समाचरति पापम् । त जनमसत्यसन्ध भगवति वसुधे कथ वहसि ॥ २ ॥ व्योमनि शम्भाकुरुते चित्र निर्माति यत्नत सलिले । स्नपयति पवन सलिलैर्यस्तु खले चरति सत्कारम् ॥ ३ ॥ शोक मा कुरु कुक्कुर सत्त्वेष्वहमधम इति मुधा साधो । कष्टादपि कष्टतर दृष्ट्वा श्वान कृतघ्ननामानम् ॥ ४ ॥

संतोषप्रशसा

सतोषामृततृप्ताना यत्सुख शान्तचेतसाम् । कुतस्तद्धन लुब्धानामितश्चेतश्च धावताम् ॥ १ ॥ अकृत्वा परसताप मगत्वा खलनम्रताम् । अनुत्सृज्य सता मार्ग यत्स्वल्पमपि तद्बहु ॥२॥ आगमिष्यन्ति ते भावा ये भावा मयि भाविन । अह तैरनुगन्तव्यो न तेषामन्यतो गति ॥ ३ ॥ यो मे गर्भगतस्यापि वृत्ति कल्पितवान्स्वयम् । शेषवृत्तिविधाने च स किं सुप्तोऽथवा मृत ॥ ४ ॥ अचिन्तितानि दु खानि यथैवायान्ति देहिनाम् । सुखान्यपि तथा मन्ये दैन्यमत्रातिरिच्यते ॥ ५ ॥ पञ्चमेऽहनि षष्ठे वा शाक पचति यो गृहे । अनृणी चाप्रवासी च स वारिचर मोदते ॥ ६ ॥

१ फल २ शाम्भेन ३ कासारम् ४ कुमुदमण्डलम् ५ ममलमतिशम् ६ व्योम आकाशे शम्बाकुरुते हलेन क्षेत्र कारयति यदि ७ भासेरयम् ८ पूजाम् ९ हे मार १० व्यर्थम् ११ क्षीरतोषणम् १२ दशोदरीशारादिपर्यन्ते १३ विक्षिप्यते

आत्माधीनशरीरेण स्वपता निद्रया सदा । केदारमपि मर्त्यानाममृतत्वाय कल्पते ॥ ७ ॥ सर्वत्र सपदस्तस्य सतुष्ट यस्य मानसम् । उपानद्गूढपादस्य ननु चर्मावृतेव भू ॥ ८ ॥ ते धन्या पुण्यभाजस्ते तैस्तीर्ण क्लेशसागर । जगत्समोहजननी यैराशाशीविषी जिता ॥ ९ ॥ अकिंचनस्य दान्तस्य शान्तस्य समचेतस । सदा सतुष्टमनस सर्वा सुखमया दिश ॥ १० ॥ न योजनशत दूर बाध्यमानस्य तृष्णया । सतुष्टस्य करप्राप्तेऽप्यर्थे भवति नादर ॥ ११ ॥ अर्थी करोति दैन्य लब्धार्थो गर्वपरितोष च । नष्टधनश्च स शोक सुखमास्ते नि स्पृह पुरुष ॥ १२ ॥ ताम्बूल गुप्तायास्तल्पमारय तद्यशसादीर्जितेयम् । तत्सौख्य पुसा यदेतदप्रार्थन नाम ॥ १३ ॥ सर्पा पिबन्ति पवन न च दुर्बलास्ते शुष्कैस्तृणैर्वनगजा बलिनो भवन्ति । कन्दै फलैर्मुनिवरा क्षपयन्ति काल सतोष एव पुरुषस्य पर निधानम् ॥ १४ ॥ चीराणि किं पथि न सन्ति दिशन्ति भिक्षा नैवाङ्घ्रिपा फलभृत सरितोऽप्यशुष्यन् । रुद्धा गुहा किमजितोऽवति नोपपन्नान्कस्माद्भजन्ति कवयो धनदुर्मदान्धान् ॥ १५ ॥ गतिदया यदि जन परितोषमेति नन्वप्रयत्नसुलभोऽयमनुग्रहो मे । श्रेयोर्थिनोऽपि पुरुषा परतुष्टिहेतोर्दु खार्जितान्यपि धनानि परित्यजन्ति ॥ १६ ॥ वयमिह परितुष्टा वल्कलैस्त्व च लक्ष्म्या सम इह परितोषो निर्विशेषो विशेष । स हि भवति दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला मनसि च परितुष्टे कोऽर्थवान् को दरिद्र ॥ १७ ॥ गन्धाढ्या नवमल्लिका मधुकरस्त्यक्त्वा गतो यूथिका ता दृष्ट्वाशु गत स चन्दनवन पश्चात्सरोज गत । बद्धस्तत्र निशाकरेण सहसा रोदित्यसौ मन्दधी सतोषेण विना पराभवपद प्राप्नोति सर्वो जन ॥ १८ ॥ मृत्युर्नास्ति मूर्ति शश्वदुरगी घोरा जरारूपिणी त्वामेषा ग्रसते परिग्रहमयैर्गृध्रैर्जगद्भक्ष्यते । धूत्वा बोधजलैरबोधबहुल तल्लोभजन्य रज सतोषामृतसागराम्भसि चिर मग्न सुख स्थास्यसि ॥ १९ ॥

तृष्णानिन्दा

तृष्णे देवि नमस्तुभ्य धैर्यविप्लवकारिणि । विष्णुस्त्रैलोक्यनाथोऽपि यत्त्वया वामनीकृत ॥ १ ॥ तृष्णे तृष्णेऽपि ते शक्तिर्दृष्टा मर्त्येषु का कथा । त्रैलोक्यस्यापि यद्रूप तद्रूपवामनीकृतम् ॥ २ ॥ तृष्णा चेह परित्यज्य को दरिद्र क

१ कुत्सितमन्नम् २ उपानद्भ्या गूढौ पिहितौ पादौ यस्य ३ सर्पिणी ४ गौरवस्य ५ शय्यादीनाम् ६ अयाचनम् ७ वृक्षा ८ भगवान् ९ सतोषम् १० मार्जार ११ करस्थापेक्ष्य १२ अयत्नतोष १३ विन्यस्य १४ दरीकृत-

ईश्वरः । तस्याश्चेत्प्रसरो दत्तो दास्यं च शिरसि स्थितम् ॥ ३ ॥ वलिभिर्मुखमाक्रान्तं पलितैरङ्कितं शिरः । गात्राणि शिथिलायन्ते तृष्णैका तरुणायते ॥ ४ ॥ नास्त्यन्या तृष्णया तुल्या कापि स्त्री सुभगा क्वचित् । या प्राणानपि मुञ्चन्ती मरत्येवाधिकं प्रिया ॥ ५ ॥ च्युता दन्ताः सिताः केशा दृङ्निरोधः पदे पदे । पातसज्जमिमं देहं तृष्णा साध्वी न मुञ्चति ॥ ६ ॥ तृष्णे त्वमपि तृष्णार्ता त्रिषु स्थानेषु दृश्यसि । व्याधितेष्वनरत्नेषु जरापरिणतेषु च ॥ ७ ॥ तृष्णे देवि नमस्तुभ्यं या त्वं सर्वस्य सर्वदा । उत्पादयसि यत्नेन गोष्पदे सागरभ्रमम् ॥ ८ ॥ अपि मेरूपमं प्राज्ञमपि शूरमपि स्थिरम् । तृणीकरोति तृष्णैका निमेषेण नरोत्तमम् ॥ ९ ॥ आशा नाम मनुष्याणां काचिदाश्चर्यशृङ्खला । यया बद्धाः प्रधावन्ति मुक्तास्तिष्ठन्ति पङ्गुवत् ॥ १० ॥ तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् । येनाशाः पृष्ठतः कृत्वा नैराश्यमवलम्बितम् ॥ ११ ॥ गिरिर्महान्गिरेरब्धिर्महानब्धेर्नभो महत् । नभसोऽपि महद्ब्रह्म ततोऽप्याशा गरीयसी ॥ १२ ॥ आशैव राक्षसी पुंसामाशैव विषमञ्जरी । आशैव जीर्णमदिरा धिगाशा सर्वदोषभूः ॥ १३ ॥ क्षुत्तृडाशाः कुटुम्बिन्यो मयि जीवति नान्यगाः । तासामाशा महासाध्वी कदाचिन्मां न मुञ्चति ॥ १४ ॥ यौवनं जरया ग्रस्तमारोग्यं व्याधिभिर्हतम् । जीवितं मृत्युरभ्येति तृष्णैका निरुपद्रवा ॥ १५ ॥ यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखम् । तृष्णाक्षयसुखस्यैते नार्हतः षोडशीं कलाम् ॥ १६ ॥ दारिद्र्यस्य परा मूर्तिस्तृष्णा न द्रविणाल्पता । जरद्गवधनः शम्भुस्तथापि परमेश्वरः ॥ १७ ॥ तृष्णा हि चेत्परित्यक्ता को दरिद्रः क ईश्वरः । तस्याश्चेत्प्रसरो दत्तो दास्यं च शिरसि स्थितम् ॥ १८ ॥ मनोरथरथारूढं युक्तमिन्द्रियवाजिभिः । भ्राम्यत्यत्र जगत्कृत्स्नं तृष्णासारथिचोदितम् ॥ १९ ॥ यथा हि शृङ्गं गोः काले वर्धमानस्य वर्धते । एवं तृष्णापि वित्तेन वर्धमानेन वर्धते ॥ २० ॥ अकर्तव्येष्वसाध्वीव तृष्णा प्रेरयते जनम् । तमेव सर्वपापेभ्यो लज्जा मातेव रक्षति ॥ २१ ॥ आशा बन्धनी कष्टं नैराश्यं परमं सुखम् । आशां निराशां कृत्वा सुखं स्वपिति पिङ्गला ॥ २२ ॥ तृष्णाखनिरगाधेयं दुष्पूरा केन पूर्यते । या महद्भिरपि क्षिप्तैः पूरणैरेव खन्यते ॥ २३ ॥ आसन्ना पुरतो माया दर्शयित्वा पुरः पुरः । छागो हरितमुष्टेव दूरं नीतोऽस्मि तृष्णया ॥ २४ ॥ वर्तते येन न विना नरो वाञ्छतु नाम तत् । तर्तोऽपि तावदायत्तो पृष्टो ददाति सुखतरम् ॥ २५ ॥

१ हर्ता २ दृढधनु ३ मेरुसदृशम् ४ तृष्णाक्षयसुखस्येते ५ वर्धते ६ वृद्धवृषभ एव धनं यस्य सः ७ तन्नामिका वेश्या

तावद्गुणा गुरुत्वं च यावन्नार्थयते परम् । अर्थित्वे वर्तमानस्य न गुणा न च गौरवम् ॥ २६ ॥ विद्वत्तां चैव शौर्यं च सौजन्यं च कुलीनताम् । खर्वीकरोति याच्ञैका दुःशीलेवाङ्गना कुलम् ॥ २७ ॥ आशाया ये दासास्ते दासाः सर्वलोकस्य । आशा येषां दासी तेषां दासायते लोकः ॥ २८ ॥ दन्ता विलुलितदन्ताः केशाः काशप्रसूनसङ्काशाः । नयनं तमसामयनं तथापि चित्तं धनाङ्गनायत्तम् ॥ २९ ॥ त्वामुदरं साधु मन्ये शाकैरपि यदसि लब्धपरितोषम् । हतहृदयं ह्यधिकाधिकवाञ्छाशतदुर्भरं न पुनः ॥ ३० ॥ इच्छति शती सहस्रं ससहस्रः कोटिमीहते कर्तुम् । कोटियुतोऽपि नृपत्वं नृपोऽपि बत चक्रवर्तित्वम् ॥ ३१ ॥ चक्रधरोऽपि सुरत्वं सुरोऽपि सुरराज्यमीहते कर्तुम् । सुरराजोऽप्यूर्ध्वगतिं तथापि न निवर्तते तृष्णा ॥ ३२ ॥ अङ्गं गलितं पलितं मुण्डं दशनविहीनं जातं तुण्डम् । वृद्धो याति गृहीत्वा दण्डं तदपि न मुञ्चत्याशा पिण्डम् ॥ ३३ ॥ दिनयामिन्यौ सायंप्रातः शिशिरवसन्तौ पुनरायातः । कालः क्रीडति गच्छत्यायुस्तदपि न मुञ्चत्याशावायुः ॥ ३४ ॥ आशावलम्बोपचिता न कस्य तृष्णालतानर्थफलं प्रसूते । दिने दिने लब्धरुचिर्विवेक्ता मीनं च मेषं च वृषं च भुङ्क्ते ॥ ३५ ॥ विभूतिरर्थत्यपि याचकानां न दुर्गतं केचिदिहाद्रियन्ते । पीताम्बरोऽब्धेः समवाप लक्ष्मीं दिगम्बरस्योपनतोऽर्धचन्द्रः ॥ ३६ ॥ भिक्षाशनं तदपि नीरसमेकवारं शय्या च भूः परिजनो निजदेहमात्रम् । वस्त्रं सुजीर्णशतखण्डमयी च कन्था हा हा तथापि विषयान्न जहाति चेतः ॥ ३७ ॥ या सा जगत्परिभवस्य निमित्तभूता हेतुः स्वयं सुरपतेरपि लाघवस्य । सा मां विडम्बयति नाथ सदैव तृष्णा छिन्धि प्रसह्य भगवन्नपुनर्भवाय ॥ ३८ ॥ दुग्धं च यत्तदनु यत्क्वथितं ततोऽस्य माधुर्यमस्य हृतमुन्मथितं च वेगात् । जातं पुनर्घृतकृते नवनीतवृत्ति स्नेहो निबन्धनमनर्थपरम्पराणाम् ॥ ३९ ॥ गलदोदन्ता दन्ताः पलितकलितः कुन्तलभरस्तमःक्षेत्रे नेत्रेऽविषयपटुनी न श्रुतिपुटे । अभूदङ्गं रङ्गद्वलिवलयवल्लीविलुलितं तथाप्येतच्चेतस्तरुण इव धावत्यनुदिनम् ॥ ४० ॥ गतं तत्तारुण्यं तरुणिहृदयानन्दजनकं विशीर्णा दन्तालिर्निजगतिरहो यष्टिशरणा । जडीभूता दृष्टिः श्रवणरहितं कर्णयुगलं मनो मे निर्लज्जं तदपि विषयेभ्यः स्पृहयति ॥ ४१ ॥ वपुः कुब्जीभूतं गतिरपि तथा यष्टिशरणा

१ शिरः- २ दन्ताः ३ मुखम् ४ आश्रय ५ मूर्ख- ६ मत्स्य, पक्षे,-मीनराशिः ७ छाग, पक्षे,-मेषराशिः ८ वृषभ; पक्षे,-वृषभराशि- ९ यष्टिरेव शरणं रक्षको यस्याः सा

विशीर्णा दन्तालिः श्रवणविकलं श्रोत्रयुगलम्। शिरः शुक्लं चक्षुस्तिमिरपटलैरावृतमहो मनो मे निर्लज्जं तदपि विषयेभ्यः स्पृहयति ॥ ४२ ॥ खलोल्लापाः सोढाः कथमपि तदाराधनतया निगृह्यान्तर्बाष्पं हसितमपि शून्येन मनसा। कृतश्चित्तस्तम्भः प्रतिहतधियामञ्जलिरपि त्वमाशे मोघाशे किमु परमितो नर्तयसि माम् ॥ ४३ ॥ निवृत्ता भोगेच्छा बहुपुरुषमानो विगलितः समानाः स्वर्याताः सपदि सुहृदो जीवितसमाः। शनैर्यष्ट्युत्थानं घनतिमिररुद्धे च नयने अहो दुष्टः कायस्तदपि मरणापायचकितः ॥ ४४ ॥ अमीषां प्राणानां तुलितबिसिनीपत्रपयसां कृते किं नास्माभिर्विगलितविवेकैर्व्यवसितम्। यदाढ्यानामग्रे द्रविणमदनिःसंज्ञमनसां कृतं वीतव्रीडैर्निजगुणकथापातकमपि ॥ ४५ ॥ समारम्भा भग्नाः कति कति न वारांस्तव पशो पिपासोस्तुच्छेऽस्मिन्द्रविणमृगतृष्णार्णवजले। तथापि प्रत्याशा विरमति न ते मूढ शतधा न दीर्णं यच्चेतो नियतमशनिग्रावघटितम् ॥ ४६ ॥ विवेकव्याकोशे विकसति शमे शाम्यति तृषा परिष्वङ्गे तुङ्गे प्रसरतितरां सा परिणतिः। जराजीर्णैश्वर्यग्रसनगहनाक्षेपकृपणस्तृषापात्रं यस्यां भवति मरुतामप्यधिपतिः ॥ ४७ ॥ अहो तृष्णावेश्या सकलजनतामोहनकरी विदग्धा मुग्धानां हरति विनशानां शमधनम्। विपद्दीक्षादक्षासहतरलतारे प्रणयिनीकटाक्षैः कूटाक्षैः कपटकुटिलः कामकितवः ॥ ४८ ॥ उत्खातं निधिशङ्कया क्षितितलं ध्माता गिरेर्धातवो निस्तीर्णः सरितांपतिर्नृपतयो यत्नेन संतोषिताः। मन्त्राराधनतत्परेण मनसा नीताः श्मशाने निशाः प्राप्तः काणवराटकोऽपि न मया तृष्णेऽधुना मुञ्च माम् ॥ ४९ ॥ निःस्वो वष्टि शतं शती दशशतं लक्षं सहस्राधिपो लक्षेशः क्षितिराजतां क्षितिपतिश्चक्रेशतां वाञ्छति। चक्रेशः सुरराजतां सुरपतिर्ब्रह्मास्पदं वाञ्छति ब्रह्मा विष्णुपदं हरिः शिवपदं तृष्णावधिं को गतः ॥ ५० ॥ मानो नेच्छति वारयत्युपशमे क्ष्मामालिखन्त्या ह्रिया स्वातन्त्र्ये परिवृत्य तिष्ठति करौ व्याधूय धैर्ये गते। तृष्णे त्वामनुबध्नता फलमियत्प्राप्तं जनेनामुना यः स्पृष्टो न पदा स एव चरणौ स्प्रष्टुं न संमन्यते ॥ ५१ ॥ दन्तैरुच्चलितं धिया तरलितं पाण्यङ्घ्रिणा कम्पितं दृग्भ्यां कुड्मलितं बलेन गलितं रूपश्रिया प्रोषितम्। प्राप्तायां यमभूपतेरिह महाधाट्यां जरायामिह तृष्णा केवलमेकिकैव सुभटी धीरा पुरो वल्गति ॥ ५२ ॥ भ्रान्तं याचनतन्त्ररेण मनसा देहीति वाग्प्रेरिता भुक्तं मानविवर्जितं परगृहे साशङ्कया काकवत्। साक्षेपं भ्रुकुटीकटाक्षकुटिलं दृष्टं खलानां मुखं तृष्णे देवि यदन्यदिच्छसि पुनस्तत्रापि सज्जा वयम् ॥ ५३ ॥ भ्रान्तं देशमनेकदुर्गविषमं प्राप्तं न किंचित्फलं त्यक्त्वा जातिकुलाभिमानमुचितं सेवा कृता निष्फला। भुक्तं मानविवर्जितं परगृहेष्वाशङ्कया काकवत्तृष्णे जृम्भसि पापकर्मनिरते नाद्यापि संतुष्यसि ॥ ५४ ॥ आमिष्ये सुखितो गृहीति निहितो मोहेन दाग्महलत्सङ्गाःसुतदासबान्धवसुहृत्संबन्धिनामुद्भवः। तन्निर्वाहकदर्थनापरिभवानौचित्यचिन्ताजुषः किं सौम्य कतमा गृहस्थितिरतोऽनर्थो मया स्वीकृतः ॥ ५५ ॥ शान्तेर्मातुर्विवेकात्पितुरपि कृपणं मेक्षु कृत्वा पृथग्भ्रामाशा योषा स्वतन्त्रा भ्रजति परगृहान्सर्वदा वीतलज्जा। सद्यस्ते मत्कृशत्वं मम यमनियमौ भ्रातरौ भर्त्सयन्ती पुत्रा चैनात्मबन्धूस्तदपि पुनरहो हन्त वन्ध्या श्रयाम ॥ ५६ ॥ लज्जे त्वं मज्ज सिन्धौ गिरिवरशिखरे त्वं च तिष्ठ प्रतिष्ठे शान्ते प्रान्ते दिशान्ते कुरु वसतिमहो गर्व सर्वो मनाक्षु। तेज पातालमूलं भज भुवि भगवन्मान मा नाम तेऽस्तु प्रेम्णा रामाश्रयन्तीं सततमहमिमां तूर्णमाशां श्रयिष्ये ॥ ५७ ॥

धीरप्रशंसा

स एव धन्यो विपदि स्वरूपं यो न मुञ्चति। त्यजत्यर्ककरैस्तप्तं हिमं देहं न शीतताम् ॥ १ ॥ चलन्ति गिरयः कामं युगान्तपवनाहताः। कृच्छ्रेऽपि न चलत्येव धीराणां निश्चलं मनः ॥ २ ॥ कृतं पुरुषशब्देन जातिमात्रावलम्बिना। योऽङ्गीकृतगुणैः श्लाघ्यः सविस्मयमुदाहृतः ॥ ३ ॥ ग्रसमानमिवौजांसि सहसा गौरवेरितम्। नाम यस्याभिनन्दन्ति द्विषोऽपि स मतः पुमान् ॥ ४ ॥ सह परिजनेन विल्सन्ति धीरो गहनानि तरति पुनरेकः। विषमेकेन निपीतं त्रिपुरजिता सह सुरैरमृतम् ॥ ५ ॥ श्लाघ्या महतामुन्नतिरद्भुतमप्यवनतिः च धीराणाम्। कनकगिरिरनभिलङ्घ्यो रविरनिशमनुल्लितारम्भः ॥ ६ ॥ अङ्गणवेदी वसुधा कुल्या जलधिः स्थली च पातालम्। वल्मीकश्च सुमेरुः कृतप्रतिज्ञस्य धीरस्य ॥ ७ ॥ कदर्थितस्यापि हि धैर्यवृत्तेर्न शक्यते धैर्यगुणः प्रमार्ष्टुम्। अधोमुखस्यापि कृतस्य वह्नेर्नाधः शिखा याति कदाचिदेव ॥ ८ ॥ अयं सुमः कीर्निरपीह मा भूदनर्थं एवास्तु तथापि धीराः। निजप्रतिज्ञामनुष्यमाना महोद्यमाः कर्म समाचरन्ति ॥ ९ ॥ रत्नैर्महार्हैः-

१ भनितानाम् २ शून्यमनसा ३ [illegible] ४ इन्द्र ५ धननिरीक्षणतया ६ [illegible] ७ [illegible] ८ पृथ्वी ९ तवानुरूप पुत्रेच्छ्ये १० मुञ्चिन्

१ दीनन् २ [illegible] ३ [illegible] ४ दुस्तराणि ५ शङ्करेण ६ ध्यानात् ७ मर्दितम् ८ कृतनिमर्दित ९ दरिद्रस्य १० दुराग्रह

स्तुतुषुर्न देवा न मेनिरे भीमविषेण भीतिम् । सुधां विना न प्रययुर्विरामं न निश्चितार्थाद्विरमन्ति धीराः ॥ १० ॥ निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेच्छम् । अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥ ११ ॥ कान्ताकटाक्षविशिखा न लुनन्ति यस्य चित्तं न निर्दहति कोपकृशानुतापः । कर्षन्ति भूरि विषयाश्च न लोभपाशा लोकत्रयं जयति कृत्स्नमिदं स धीरः ॥ १२ ॥ आपत्समुद्धरणधीरधियः परेषां जाता महत्यपि कुले न भवन्ति सर्वे । विन्ध्याटवीषु विरलाः खलु पादपास्ते ये दन्तिदन्तमुसलोल्लिखनं सहन्ते ॥ १३ ॥ विरम विरसायासादस्माद्दुरध्यवसायतो विपदि महतां धैर्यध्वंसं यदीक्षितुमीहसे । अयि जड विधे कल्पापायव्यपेतनिजक्रमाः कुलशिखरिणः क्षुद्रा नैते न वा जलराशयः ॥ १४ ॥

वीरप्रशंसा

एकेनापि हि शूरेण पदाक्रान्तं महीतलम् । क्रियते भास्करेणेव स्फारस्फुरिततेजसा ॥ १ ॥ महत्यपि पराक्रान्तं नरः साम्राज्यमीयते । विरला रिपुखड्गाग्रधारापातसहिष्णवः ॥ २ ॥ अनन्तोद्भूतभूतौघसङ्कुले भूतलेऽखिले । शस्त्रे शास्त्रे विचतुराश्चतुरा यदि मादृशाः ॥ ३ ॥ महिम्नामन्तरं पश्य शेषाहेः साब्धिभूधरा । फणासहस्रसंदाम्नि भ्रमरीव विभाति भूः ॥ ४ ॥ स्पृहयति भुजयोरन्तरमायतकरवालकररुहविदीर्णम् । विजयश्रीर्वीराणां व्युत्पन्नप्रौढवनितेव ॥ ५ ॥ भुजे विशाले विमलेऽसिपत्रे कोऽन्यस्य तेजस्विकथां सहेत । गतासुरप्याहवसीम्नि वीरो द्विधा विधत्ते रविमण्डलं यः ॥ ६ ॥ लोकोत्तरं चरितमर्पयति प्रतिष्ठां पुंसां कुलं नहि निमित्तमुदारतायाः । वातापितापनमुनेः कलशात्प्रसूतिर्लीलायितं पुनरमुद्रसमुद्रपानम् ॥ ७ ॥ नायाति याचनशिरोनयनेन तावत् स्वल्पं हिमाद्रिविपुलां विनता च नाभिम् । कश्चिद्गभीरमनसां घनने विषादकाले प्रमोदसमये च समोऽनुभावः ॥ ८ ॥ संग्रामुरति ननु मण्डलमेकमेव क्ष्मापाजये समरसीम्नि वपुस्तु हित्वा । चण्डांशुमण्डलमथाभिमतानि धाम प्रेमाद्रनिजगरपुरन्दराणि ॥ ९ ॥ विनाप्यर्थैर्वीरः स्पृशति बहुमानोन्नतिपदं समायुक्तोऽप्यर्थैः परिभवपदं याति कृपणः । स्वभावादुद्भूतां गुणसमुदयावाप्तिविषयां द्युतिं सैंहीं किं श्वा धृतकनकमालोऽपि लभते ॥ १० ॥ को वीरस्य मनस्विनः स्वविषयः को वा विदेशस्तथा यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितम् । यद्दंष्ट्रानखलाङ्गलप्रहरणः सिंहो वनं गाहते तस्मिन्नेव हतद्विपेन्द्ररुधिरैस्तृष्णां छिनत्त्यात्मनः ॥ ११ ॥ सामोपायनयप्रपञ्चपटवः प्रायेण ये भीरवः शूराणां व्यवसाय एव हि परं प्रसिद्ध्यै कारणम् । निस्त्रिंशद्विकटाटवीगजघटापीठैरसंचूर्णनव्यापारैकरसस्य सन्ति विजये सिंहस्य के मन्त्रिणः ॥ १२ ॥ काकुत्स्थस्य दशाननो न कृतवान्दारापहारं यदि क्वाम्भोधिः क्व च सेतुबन्धघटना क्वोत्तीर्य लङ्काजयः । पार्थस्यापि पराभवं यदि रिपुर्नाधास्यत्तादृक्तपो नीयन्ते रिपुभिः समुन्नतिपदं प्रायः परं मानिनः ॥ १३ ॥ वह्निं शीतयितुं हिमं ज्वलयितुं वातं निरोद्धुं पयो मूर्तं व्योम विधातुमुन्नमयितुं नेतुं नतिं वा महीम् । उद्धर्तुं निखिलं भूभृतः स्थलयितुं सिन्धुं च संभाव्यते शक्तिर्यस्य जनैः स एव नृपतिः शेषाः परं पार्थिवाः ॥ १४ ॥ नास्मिन्सततनेष्टनोत्स्वणतमैस्तल्पैरुवेति व्यथा प्रत्यर्थिस्खलितैर्न चालमसुभिर्मर्मव्यथा जायते । न द्रष्टुं बन्धुजनार्तनादजनितस्त्रासो न वा स्थीयते न क्षेत्रमरणं सुगमं सुभगं काप्येव संप्राप्तिभूः ॥ १५ ॥

तेजस्विप्रशंसा

बालस्यापि रवेः पादाः पतन्त्युपरि भूभृताम् । तेजसा सह जातानां वयः कुत्रोपयुज्यते ॥ १ ॥ एक एव तेजस्वी सैंहिकेयं सुरद्विषाम् । शिरोमात्रावशेषेण जीयते येन शत्रवः ॥ २ ॥ मानी पादप्रहारेऽपि न क्षमी नीच एव सः । आक्रुष्टशस्त्रो भिन्नेऽपि न तेजस्वी गलो हि सः ॥ ३ ॥ तुल्येऽपराधे स्वर्भानुर्भानुमन्तं चिरेण यत् । हिमांशुमाशु ग्रसते तन्म्रदिम्नः स्फुटं फलम् ॥ ४ ॥ स्वयं प्रणमतेऽल्पेऽपि परवायावुपेयुषि । निदर्शनमसाराणां लघुर्बहुतृणं नरः ॥ ५ ॥ तेजस्विमध्ये तेजस्वी दवीयानपि गण्यते । पञ्चमः पञ्चतपसस्तपनो जातवेदसाम् ॥ ६ ॥ अक्रूरया हेलया पादमुच्चैर्मूर्धसु

१ स्वपादनखेनाह २ मानी ३ कटाक्षा एव विशिखा बाणा ४ न दिशति ५ घोरे क्रोधे स एव हुताशनस्तस्य तापः ६ धैर्यम् ७ भगस्त्यमुद्रपानम् ८ परावज्ञानम्

१ कान्तिम् २ सिंहसंबन्धिनीम् ३ ध्रुतहेमकाञ्चनोऽपि ४ परदेश ५ दंष्ट्रानखलाङ्गलान्येव प्रहरणं यस्य नखा एव लाङ्गलानि विदारकत्वात् हलानि इति रूपकम् 'पातु वो नरसिंहस्य नखलाङ्गलकोटय' इति कस्यचित्प्रयोग ६ प्रविशति ७ छिनत्ति, पाने,-चरणा ८ पर्वतानाम्; ९ रे,-नाशाम् ९ राहु १० राहु ११ सूर्यम् १२ चन्द्रम् १३ मार्दवस्य १४ दृष्टान्त १५ दुर्बलानाम् १६ निर्भीकः १७ पराजयमिच्छन्तो १८ दूरस्थोऽपि १९ पञ्चाग्निमध्ये तपो यस्य

विद्विषाम् । कथमारमनोलम्ब्वा कीर्तिर्यामधिरोहति ॥ ७ ॥ अङ्काधिरोपितमृगश्चन्द्रमा मृगलाञ्छन । केसरी निष्ठुरक्षिप्तमृगयूथो मृगाधिप ॥ ८ ॥ तेजस्विनि क्षमोपेते नातिका र्कश्यमाचरेत् । अतिनिर्मन्थनादग्निश्चन्दनादपि जायते ॥ ९ ॥ तेजोहीने महीपाले स्वे परे च विकुर्वते । नि शङ्को हि जनो धत्ते पद भस्मन्यनूष्मणि ॥ १० ॥ एकचक्रो रथो यन्ता विकलो विषमा हया । आक्रमत्येव तेजस्वी तथाप्यर्को नभस्तलम् ॥ ११ ॥ साधन सुमहद्यस्य यन्नान्यस्य विलोक्यते । तस्य धीशालिन कोऽन्य सहेतारालिता भ्रुवम् ॥ १२ ॥ येन पाषाणखण्डस्य मूल्यमल्प वसुधरा । अनल्पमितसारस्य तेजसस्तद्विजृम्भितम् ॥ १३ ॥ सिंह शिशुरपि निपतति मदमलिनकपोलभित्तिषु गजेषु । प्रकृतिरिय सत्त्ववता न खलु वयस्तेजसो हेतु ॥ १४ ॥ यदचेतनोऽपि पादै स्पृष्ट प्रज्वलति सवितुरिनकान्त । तत्तेजस्वी पुरुष परकृतविकृतिं कथ सहते ॥ १५ ॥ दर्शिततेजोपेक्षैर्यैस्तेजोनिद्भि सुगोनसर्जितै । हीरैरिव धीरैरापरत्वपि गम्यते नाथ ॥ १६ ॥ दीप्यन्ता ये दीप्त्यै घटिता मणयश्च वीरपुरुषाश्च । तेज स्वविनाशाय तु भवति तृणानामिव लघूनाम् ॥ १७ ॥ मदसिक्तमुखैर्मृगाधिप करिभिर्वर्तयते स्वयहतै । लघयन्खलु तेजसा जगत महानिच्छति भूतिमन्यत ॥ १८ ॥ तीव्रोष्णदुर्विषहवीर्यभृत परेषा तेजस्विनो न गणयन्ति वपुर्महत्त्वम् । यत्सप्तरागशकलाकृतिरद्रितुङ्ग कात्स्न्र्येन भस्मयति काष्ठचय स्फुलिङ्ग ॥ १९ ॥ न तेजस्तेजस्वी प्रसृतमपरेषा प्रसहते स तस्य स्वो भाव प्रकृतिनियतत्वादकृतक । मयूखैरश्रान्त तपति यदि देवो दिनकर किमाग्नेयग्रावा निकृत इव तेजासि वमति ॥ २० ॥ हस्ती स्थूलतनु स चाङ्कुशवश किं हस्तिमात्रोऽङ्कुशो वज्रेणाभिहता पतन्ति गिरय किं शैलमात्र पवि । दीपे प्रज्वलिते विनश्यति तम किं दीपमात्र तमस्तेजो यस्य विराजते स बलवान् स्थूलेषु क प्रत्यय ॥ २१ ॥ स्वल्पस्नायुवसावशेषमलिन निर्मांसमप्यस्थि गो श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न तु तत्तस्य क्षुध शान्तये । सिंहो जम्बुकमङ्कमागतमपि त्यक्त्वा निहन्ति द्विप सर्व कृच्छ्रगतोऽपि वाञ्छति जन सत्त्वानुरूप फलम् ॥ २२ ॥ शमयति गजानन्यान् गन्धद्विप कलभोऽपि सन्भवति सुतरा वेगोदग्र भुजगशिशोर्विषम् । भुवमधिपतिर्बालावस्थोऽप्यल परिरक्षितु न खलु वयसा जात्यैवाय स्वकार्यसहो भर ॥ २३ ॥

मनस्विप्रशंसा

वैरम प्रियानपि प्राणान्विसृजन्ति मनस्विन । इच्छन्ति न त्वमित्रेभ्यो महतीमपि सत्क्रियाम् ॥ १ ॥ श्रुत नूतनकूष्माण्डफलाना के भवन्त्यमी । अङ्गुलीदर्शनाद्येन विलीयन्ते मनस्विन ॥ २ ॥ ब्रह्माण्डमण्डलीमात्र किं लोभाय मनस्विन । शफरीस्फुरितेनाब्धे क्षुब्धता जातु जायते ॥३॥ कुसुमस्तबकस्येव द्वयी वृत्तिर्मनस्विन । मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य शीर्यते वन एव वा ॥ ४ ॥ पादाहत यदुत्थाय मूर्धानमधिरोहति । स्वस्थादेवापमानेऽपि देहिनस्तद्वर रज ॥ ५ ॥ समुत्पद्यमानमन्त पराणोदयन्ति मानिन । प्रध्वंसितान्धतमसस्तत्रोदाहरण रवि ॥ ६ ॥ स पुमानर्थवज्जन्मा यस्य नास्ति पुर स्थिते । नान्यामङ्गुलिमभ्येति सख्यायामुद्यताङ्गुलि ॥ ७ ॥ स्थैर्यैतिमातिमाहूणि स्वच्छान्यौतुलितान्यपि । तोयानि तोयराशीना मनासि च मनस्विनाम् ॥ ८ ॥ दौस्थित्यस्यैव नैनम्य नि सीमस्वार्थोद्यचीयस । जैमिनो मानहीनस्य तृणस्य च समा गति ॥ ९ ॥ अलङ्घ्य तत्तदुद्वीक्ष्य यद्यदुच्चैर्महीभृताम् । प्रियता ज्यायसी मा गान्महता केन तुङ्गता ॥ १० ॥ तावदाश्रीयते लक्ष्म्या तावदस्य स्थिर यश । पुरुषस्तावदेवासौ यावन्मानान्न हीयते ॥ ११ ॥ दुरासदवनज्यायान्गम्यस्तुङ्गोऽपि भूधर । न जहाति महौजस्क मानप्रांशुमलङ्घ्यता ॥ १२ ॥ गुरून्कुर्वन्ति ते वश्यानन्वर्था तैर्वसुधरा । येषा यशासि शुभ्राणि ह्रेपयन्तीन्दुमण्डलम् ॥ १३ ॥ उदाहरणमाशी पु प्रथमे ते मनस्विनाम् । शुष्केऽशनिरिवामर्षो यैरराति पु पात्यते ॥ १४ ॥ तुङ्गत्वमितरै नाद्रौ नेद सिन्धाव-

---

१ कथमिल्ली २ निराधारा ३ इव ४ उष्मलरहिते ५ सारथि ६ अमूह –अरुण ७ घुरेगा ८ कुटिलिताम् ९ मत्तस्रकपोलेषु १० बलवताम् ११ सूर्यकान्त १२ अपमानम् १३ कान्ति, पक्षे, –प्रताप- १४ का र्त्स्न्येन पिण्डयम्, पक्षे,–धनुष औषधम् १५ प्रकार रूपम्, पक्षे,–सामर्थ्यम् १६ पर्वत, पक्षे,–कुञ्जन् १७ निषाद निषादिता- १८ तिरस्तनम् १९ स्वभावाधीनत्वात् २० सूर्यकिरणै २१ निरन्तरै २२ संततम् २३ सूर्यकान्त २४ विहृत इव २५ वज्रम् २६ विश्वास

१ प्रभावानुरूपम् २ यथेष्टम् ३ भस्मीभूतस्य ४ कदाचित् ५ गुच्छस्य ६ अभ्यमात् ७ चनवात् ८ अनु मूर्ध्न न- ९ शत्रून् १० मा न- सन ११ सार्धेरन्मया १२ पुरुषगमनासनात्सारे १३ म र्यादोल्लङ्घनादेनोपि स्त्री १४ संशोभितानि १५ उच्चाशारिचकि वेषुर्येण, पक्षे,–अवष्टम्भसामर्थ्यरहितेन १६ प्रक्षीभूतस्य, पक्षे,–निषिद्धभूतस्य १७ दुर्लङ्घनात्, पक्षे –सिरासुरधिगम्यत्व १८ गौरवहीनस्य, पक्षे,–नीरसस्य १९ चन्नो २० प्रतापर्थरत्नम् २१ मानोन्नतपुरुषम् २२ अगाधता २३ उच्चत्वम्

गाधता । अलङ्घनीयताहेतुरुभयं तन्मनस्विनि ॥ १५ ॥ न क्वचिच्च बहिर्यान्ति मानिनां प्रार्थनागिरः । यदि निर्यातुमिच्छन्ति तदा प्राणपुरःसराः ॥ १६ ॥ असेवितेश्वरद्वारमदृष्टविरहव्यथम् । अनुक्तक्लीबवचनं धन्यं कस्यापि जीवितम् ॥ १७ ॥ मानिनो हतमानस्य मानोऽपि न सुखप्रदः । जीवनं मानमूलं हि माने म्लाने कुतः सुखम् ॥ १८ ॥ मनस्वी म्रियते कामं कार्पण्यं न तु गच्छति । अपि निर्वाणमायाति नानलो याति शीतताम् ॥ १९ ॥ मनस्विहृदयं धत्ते रोषेणैव प्रसन्नताम् । मसृणो मुकुरः प्रायः प्रसादं लभतेतराम् ॥ २० ॥ मनस्विनो न मन्यन्ते परतः प्राप्य जीवनम् । बलिभुग्भ्यो न काकेभ्यः स्पृहयन्ति हि कोकिलाः ॥ २१ ॥ दूर्वाङ्कुरतृणाहारा धन्यास्ते वनवने मृगाः । विभवोन्मत्तचित्तानां न पश्यन्ति मुखानि यत् ॥ २२ ॥ सुखं जीवन्ति हरिणा वनेष्वपरसेविनः । अर्थैरयत्नसुलभैर्जलदर्भाङ्कुरादिभिः ॥ २३ ॥ उपकारं दूयन्ते न सहन्तेऽनुकम्पिताम् । आपत्स्वपि दुराराध्या नित्यदुःखा मनस्विनः ॥ २४ ॥ जलसेकेन वर्धन्ते तरवो नाश्मसंचयाः । भूयो हि व्यक्ततामेति क्रिया प्राप्य तथाविधाम् ॥ २५ ॥ अकृत्रिमभयं त्यानां मध्यानां मरणाद्भयम् । उत्तमानां तु सत्त्वानामवमानात्परं भयम् ॥ २६ ॥ न सदश्वाः कशाघातं न सिंहा घनगर्जितम् । परैरङ्गुलिनिर्दिष्टं न सहन्ते मनस्विनः ॥ २७ ॥ कामं वनेषु हरिणास्तृणेन जीवन्त्ययत्नसुलभेन । धनिषु न दैन्यं विदधति ते खलु पशवो वयं सुधियः ॥ २८ ॥ प्रेम्णोपकुरुते बहुपि न भवति पूर्वोपकारिणा तुल्यः । एकोऽनुकरोति कृतं निष्कारणमेव कुरुतेऽन्यः ॥ २९ ॥ न नटा न विटा न गायका न परद्रोहनिबद्धबुद्धयः । नृपसद्मनि नाम के वयं स्तनभारानमिता न योषितः ॥ ३० ॥ अभिमानधनस्य गत्वरैरसुभिः स्थास्नु यशश्चिचीषतः । अचिरांशुविलासचञ्चला ननु लक्ष्मीः फलमानुषङ्गिकम् ॥ ३१ ॥ ज्वलति न हिरण्यरेतसं चयमास्कन्दति भस्मनां जनः । अभिभूतिभयादसूनतः सुखमुज्झन्ति न धाम मानिनः ॥ ३२ ॥ पुरो वा पश्चाद्वा वयमुपनिशाम्य क्षितिभुजां तनं किं नश्छिन्नं वचनरचनाशीतजगताम् । अगारे कान्तारे कुचकलशभारे मृगदृशां मणेस्तुल्यं मूल्यं गहनकुसुमस्य भुवि मनः ॥ ३३ ॥ अयुक्ताया यन्त्रा क्षणमपि न यातं नरशतैर्भुजस्तम्भा टाभेक इव महुमानं क्षितिभुजाम् । तदस्मात्पृष्टो तदनयनलेशोऽपि पनयो विवादे कनक्ये विदधति जड प्रस्तुतं मुदम् ॥ ३४ ॥

क्वचिद्भूमौ शय्या क्वचिदपि च पर्यङ्कशयनं क्वचिच्छाकाहारी क्वचिदपि च शाल्योदनरुचिः । क्वचित्कन्थाधारी क्वचिदपि च दिव्याम्बरधरो मनस्वी कार्यार्थी न गणयति दुःखं न च सुखम् ॥ ३५ ॥ स जातः कोऽप्यासीन्मदनरिपुणा मूर्ध्नि धवलं कपालं यस्योच्चैर्विनिहितमलंकारविधये । नृभिः प्राणत्राणप्रवणमतिभिः कैश्चिदधुना नमद्भिः कः पुंसामयमतुलदर्पज्वरभरः ॥ ३६ ॥ विपुलहृदयैर्धन्यैः कैश्चिज्जगज्जनितं पुरा विधृतमपरैर्दत्तं चान्यैर्विजित्य तृणं यथा । इह हि भुवनान्यन्ये धीराश्चतुर्दश भुञ्जते कतिपयपुरस्वाम्ये पुंसां क एष मदज्वरः ॥ ३७ ॥ वरं महिमुखे क्रोधाध्माते करो विनिवेशितो विषमपि वरं पीत्वा सुप्तं कृतान्तनिवेशने । गिरिवरतटान्मुक्तश्चात्मा वरं शतधा कृतो न तु खलजनायासैरर्थं कृतं हितमात्मनः ॥ ३८ ॥ नानीयन्ते मधुनि मधुपाः पारिजातप्ररोहैर्नाभ्यर्थ्यन्ते तुहिनरुचिना चन्द्रिकायां चकोराः । अस्मद्वाचां धुरि मधुरिमा यद्यपूर्वावतारः सोल्लासाः स्युः स्वयमिह बुधाः किं मुधाभ्यर्थनाभिः ॥ ३९ ॥ मृत्पिण्डो जलरेखया वलयितः सर्वोऽप्ययं नन्वणुस्तमङ्गीकृत्य स एव संयुगशतै राज्ञां गणैर्भुज्यते । तद्ब्रूयुर्ददतेऽथवा न किमपि क्षुद्रा दरिद्रा भृशं धिग्धिक्तान्पुरुषाधमान् धनकणं वाञ्छन्ति तेभ्योऽपि ये ॥ ४० ॥ रे चेतोचजनानुनागरभसादस्मासु मन्दादरं का नो मानद मानहानिरियती भूः किं त्वदेकप्रभुः । गुञ्जापुञ्जपरम्परापरिचयाद्भिल्लीजनैरुज्झितं मुक्तादाम न धारयन्ति किमहो कण्ठे कुरङ्गीदृशः ॥ ४१ ॥ त्वं राजा वयमप्युपासितगुरुप्रज्ञाभिमानोन्नताः ख्यातस्त्वं विभवैर्यशांसि कवयो दिक्षु प्रतन्वन्ति नः । इत्थं मानद नातिदूरमुभयोरप्यावयोरन्तरं यद्यस्मासु पराङ्मुखोऽसि वयमप्येकान्ततो निःस्पृहाः ॥ ४२ ॥ ब्रह्माण्डं कियदस्ति तत्र वसुधापिण्डं किमाचक्ष्महे तत्राप्येकतरं तु खण्डममितास्तस्मिन्नृपाः केचन । तेभ्यो दैन्यशतोपनीतविभवा ह्यनुकम्पास्तु ते धिङ्मूढाः स्पृहयन्ति हन्त किमपि स्वार्थेन तेभ्योऽपि ये ॥ ४३ ॥ पातालान्न विमोचितो बत बलिर्नीतो न मृत्युः क्षयं नोन्मृष्टं शशलाञ्छनस्य मलिनं नोन्मूलिता व्याधयः । शेषस्यापि धरां विधृत्य न कृतो भारावतारः क्षणं चेतः सत्पुरुषाभिमानमनिशं मिथ्या वहन्खिद्यसे ॥ ४४ ॥ नास्माकं शिबिका न चास्ति कटकाद्यालंक्रियासत्क्रिया नोत्तुङ्गस्तुरगो न कश्चिदनुगो नाप्यम्बरं सुन्दरम् । किं तु क्ष्मातलवर्त्यशेषविदुषां साहित्यविद्याजुषां चेतस्तोषकरी शिरोनतिकरी विद्यानवद्यास्ति

१ मधुरक्दु इन्दुः २ अनुकम्प कार्यं

१ सर्पमुखे २ क्रोधपूर्णे ३ यमगृहे

न ॥ ४५ ॥ लक्ष्मीर्निर्वृतिमेति हीनचरितैर्यैरेव तच्छिक्षया किं न्वद्यैव करोमि तामनुचरीं रामा सकामामिव । ब्रह्माण्डे निपतत्यपि स्खलति न प्रायेण येषा मनस्तेषामार्यमनस्विनामनुपदं गन्तास्मि नाहं यदि ॥ ४६ ॥ पुण्ये ग्रामे वने वा महति सितपटच्छन्नपाली कपालीमादाय न्यायगर्भं द्विजहुतहुतभुग्धूमधूम्रोपकण्ठम् । द्वारं द्वारं प्रवृत्तो वरमुदरदरीपूरणाय क्षुधार्तो मानी प्राणी स्वदेशे न पुनरनुदिनं तुल्यकुल्येषु दीनः ॥ ४७ ॥ अर्थानामीशिषे त्वं वयमपि च गिरामीश्महे यावदित्थं शूरस्त्वं वादिदर्पज्वरशमनविधावक्षयं पाटवं नः । सेवन्ते त्वां धनाढ्या मतिमलहतये मामपि श्रोतुकामा मय्यप्यास्था न चेत्तत्त्वयि मम सुतरामेष राजन्गतोऽस्मि ॥ ४८ ॥ श्रेयस्वी यत्र मानं व्रजति दुरितकृच्चापमानं मनुष्यैरज्ञेयं यत्र वृत्ते प्रभुमनु मनुजो नीयते चानपेक्षः । मृत्योर्गेहं वरं तन्न तु कुधनवता यत्र सर्वापमानो लोकैर्विज्ञायमानः स्वयमतिथितया यत्र चार्थी प्रयाति ॥ ४९ ॥

अपौरुषत्वनिन्दा

मौञ्जीनस्य परावशादु यदग्धोऽपि जीवति । तस्माज्जननिरेवास्तु जननीक्लेशकारिणः ॥ १ ॥ असंपादयतः कंचिदर्थं जातिक्रियागुणैः । यदृच्छाशब्दवत्पुंसः संज्ञायै जन्म केवलम् ॥ २ ॥

गुणप्रशंसा

गुणाः कुर्वन्ति दूतत्वं दूरेऽपि वसतां सताम् । केतकीगन्धमाघ्राय स्वयमायान्ति षट्पदाः ॥ १ ॥ गुणवज्जनसंसर्गाद्याति स्वल्पोऽपि गौरवम् । पुष्पाणामनुषङ्गेण सूत्रं शिरसि धार्यते ॥ २ ॥ कैलासस्य शैलः कैलैः यद्योधे क्रियते भैः । वीभिश्च कलाभिः किं याभिरेव प्रदर्श्यते ॥ ३ ॥ न पुत्रत्वेन पूज्यन्ते गुणैरासाद्यते पदम् । रवेर्व्यापारमादत्ते प्रदीपो न पुनः शनिः ॥ ४ ॥ गुणाः सर्वत्र पूज्यन्ते पितृवंशो निरर्थकः । वासुदेवं नमस्यन्ति वसुदेवं न मानवाः ॥ ५ ॥ यदि सन्ति गुणाः पुंसां विकसन्त्येव ते स्वयम् । नहि कस्तूरिकामोदः शपथेन निवार्यते ॥ ६ ॥ निम्बाढ्यरसगुरुत्वाभ्यां चरमोऽपि गुणैर्गुरुः । केतकीकुसुमे पश्य लघुत्वेऽपि गौरवम् ॥ ७ ॥ केतकीकुसुमं भृङ्गः खण्ड्यमानोऽपि सेवते । दोषाः किं नाम कुर्वन्ति गुणापहृतचेतसः ॥ ८ ॥ शरीरस्य गुणानां च दूरमत्यन्तमन्तरम् । शरीरं क्षणविध्वंसि कल्पान्तस्थायिनो गुणाः ॥ ९ ॥ गुणेष्वेव हि कर्तव्यः प्रयत्नः पुरुषैः सदा । गुणयुक्तो दरिद्रोऽपि नेश्वरैरगुणैः समः ॥ १० ॥ गुणैः सर्वज्ञकल्पोऽपि सीदत्येको निराश्रयः । अनर्घमपि माणिक्यं हेमाश्रयमपेक्षते ॥ ११ ॥ गुणेषु क्रियतां यत्नः किमाटोपैः प्रयोजनम् । विक्रीयन्ते न घण्टाभिर्गावः क्षीरविवर्जिताः ॥ १२ ॥ गुणैर्गौरवमायाति न महत्यापि संपदा । पूर्णेन्दुर्न तथा वन्द्यो निष्कलङ्को यथा कृशः ॥ १३ ॥ स्वयं स्वगुणनिस्तारादुर्णनाभः पतत्यधः । तमेव सहरन्भूयः पदमुच्चैर्विगाहते ॥ १४ ॥ गुणो दूषणतां याति दूषणं गुणतां क्वचित् । तथा हि नम्रता दोषः स्तनयोः स्तब्धता गुणः ॥ १५ ॥ गुणैरुत्तुङ्गतां याति नोच्चैरासनसंस्थितः । प्रासादशिखरस्थोऽपि काकः किं गरुडायते ॥ १६ ॥ अहो गुणानां प्राशस्त्यं यतन्ते बहुधा नराः । मुक्ता यदर्थं प्रयासा इतरेषां च का कथा ॥ १७ ॥ गुणेन स्पृहणीयः स्यान्न रूपेण युतो जनः । सौगन्ध्यवर्ज्यं नादेयं पुष्पं कान्तमपि क्वचित् ॥ १८ ॥ प्रभुभिः पूज्यते लोके कलैव न कुलीनता । कलावान्मान्यते मूर्ध्नि सत्सु देवेषु शंभुना ॥ १९ ॥ गुणयुक्तोऽपि पूर्णोऽपि कुम्भः कूपे निमज्जति । तस्य भारसहो नास्ति गुणकग्राहको यदि ॥ २० ॥ अहो वैचित्र्यमेतस्य संसारस्य किमुच्यते । गुणोऽपि क्लेशहेतुः स्यात्केतक्याः कण्टकं दले ॥ २१ ॥ जात्युत्कृष्टस्य हि मणेर्नोचितं शाणघर्षणम् । आदर्शे चित्रशरैः किं लिख्यते प्रतिबिम्बितम् ॥ २२ ॥ गुणयुक्तोऽप्यधो याति रिक्तः कूपे घटो यथा । निर्गुणोऽपि भृतः पश्य जनैः शिरसि धार्यते ॥ २३ ॥ गुणिनोऽपि हि सीदन्ति गुणग्राही न चेदिह । सगुणः पूर्णकुम्भोऽपि कूप एव निमज्जति ॥ २४ ॥ गुणो गुणान्तरापेक्षी स्वरूपख्यातिहेतवे । समाश्रयस्य लावण्यं तारुण्येन मनोहरम् ॥ २५ ॥ गुणैः पूजा भवत्युसां नैकस्माज्जायते कुलात् । चूडारत्नं शशी शंभोर्यानमुक्षैवैवा हरेः[13] ॥ २६ ॥ सर्वत्र गुणवानेव चकास्ति प्रथितो नरः । मणिर्मूर्ध्नि गले बाहौ पादपीठेऽपि शोभते ॥ २७ ॥

---

१ शुभवर्णेन सितेन पाली यस्याः २ भिक्षापात्रम् ३ यज्ञित जीवति गार्भेवन् ४ परे कुला पाञ्चता तदेव तुल्यतेन दत्तं तित ५ अनुलक्षि ६ नाककरत्वादि- ७ इत्यादय पतादि ८ शौर्यादि- ९ भ्रमराः १० षद्कस्य, पक्षे,-शिशुष ११ षोडशो भागः; पक्षे,-चतुःषष्टिकलानाम यतमा १२ अधो भागे भिद्यते, पक्षे,-तिरस्क्रियते १३ शिव, पक्षे,-संसार १४ कलङ्क, पक्षे,-दोष

१ गुणाहृष्टान्तःकरणस्य २ विनश्वरस्य ३ कुरा प्रासादेः ४ अमूल्यम् ५ आडम्बरैः ६ रज्जुबन्धनम् ७ मौक्तिकानि, पक्षे,-मोक्षमापन्ना ८ स्वगुणकः पक्षे,-रज्जुर्बन्धनाद्यत्र ९ रिक्तः, पक्षे,-निर्धनः १० पूर्णः ११ स्वगुणैः १२ भवः १३ वृषभस्य

गुणानर्चन्ति जन्तूनां न जातिं केवलां क्वचित् । स्फाटिकं भाजनं भग्नं काकिण्यापि न गृह्यते ॥ २८ ॥ नहि जन्मनि ज्येष्ठत्वं ज्येष्ठत्वं गुण उच्यते । गुणाद्गुरुत्वमायाति दधि दुग्धं घृतं यथा ॥ २९ ॥ गुणवान्सुचिरस्थायी दैवेनापि न सह्यते । तिष्ठत्येका निशां चन्द्रः श्रीमान्संपूर्णमण्डलः ॥ ३० ॥ सर्वत्र गुणवान्देशे चकास्ति प्रथतेतराम् । मणिर्मूर्ध्नि गले बाहौ पादपीठेऽपि शोभते ॥ ३१ ॥ गुणः आकर्षणयोग्यो धनुष इवैकोऽपि लक्षलाभाय । लूतातन्तुभिरिव किं गुणैर्निर्मर्दामहैर्बहुभिः ॥ ३२ ॥ अनवसरे गुणवानपि हृदयादवतार्यते हारः । पश्य शलाकावसरे तृणेऽपि भूयः प्रसार्यते स्वकरः ॥ ३३ ॥ गुणवन्तः क्लिश्यन्ते प्रायेण भवन्ति निर्गुणाः सुखिनः । बन्धनमायान्ति शुका यथेष्टसंचारिणः काकाः ॥ ३४ ॥ गुणिनि गुणज्ञो रमते नागुणशीलस्य गुणिनि परितोषः । अलिरेति वनात्कमलं न दर्दुरस्त्वेकवासोऽपि ॥ ३५ ॥ अंचलम्बितनिष्प्रपदं कर्पितजनचक्षुरतुलगतिः । पत्रमयोऽपि पदार्थः पतङ्गतामेति गुणयोगात् ॥ ३६ ॥ अमितगुणोऽपि पदार्थो दोषेणैकेन निन्दितो भवति । निखिलरसायनमहितो गन्धेनोग्रेण लशुन इव ॥ ३७ ॥ दोषमपि गुणवति जने दृष्ट्वा गुणरागिणो न खिद्यन्ते । प्रीत्यैव शशिनि पतितं पश्यति लोकः कलङ्कमपि ॥ ३८ ॥ अन्तर्गतैर्गुणैः किं द्विजा अपि यत्र साक्षिणो निरताः । स गुणो गीतेर्यदसौ वनेचरं हरिणमपि हरति ॥ ३९ ॥ गुणा गुणज्ञेषु गुणीभवन्ति ते निर्गुणं प्राप्य भवन्ति दोषाः । सुस्वादुतोयाः प्रवहन्ति नद्यः समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेयाः ॥ ४० ॥ गुणेषु यत्नः पुरुषेण कार्यो न किंचिदप्राप्यतमं गुणानाम् । गुणप्रकर्षादुडुपेन शंभोरलङ्घ्यमुल्लङ्घितमुत्तमाङ्गम् ॥ ४१ ॥ निष्कलङ्ककल्यैकयापि यः संयुतः स खलु पूज्यते जनैः । भद्रं पश्य जघन्योऽपि धार्यते शंकरेण शिरसा निशाकरः ॥ ४२ ॥ वक्रोऽपि पङ्कजनितोऽपि दुरासदोऽपि व्यालाश्रितोऽपि विफलोऽपि सकण्टकोऽपि । गन्धेन बन्धुरसि केतकपुष्पजेन सेवो गुणः खलु निहन्ति समस्तदोषान् ॥ ४३ ॥ न स्खलति धुरं क्षोणीपृष्ठे न नदति सादरं प्रकृतिपुरुषः प्रेक्ष्याप्यग्रे न कुप्यति गोवरम् । वहति च धुरं धुर्यो धैर्यादनुद्धतकंधरो जगति गुणिनः कार्यौदार्यात्परानतिशेरते ॥ ४४ ॥ गुणानामज्ञाता प्रचुरधनदातापि न मुदे मुदे विद्याज्ञाता भवति मितदातापि गुणिनाम् । दृशौ भ्राम्या दत्ते न पुनरवधत्ते च चतुरो दृशं भ्रान्तं दत्त्वा वशयति नितान्तं पुरवधूः ॥ ४५ ॥ उपादाता यावन्न भवति गुणानां गुणवतामसत्कल्पास्तावत्त्रिभुवनमहार्घा अपि गुणाः । अपि प्राग्दैत्यारेर्हृदयवसते कौस्तुभमणेः स किं नासीदब्धौ श्रुतिरपि न यस्य क्वचिदभूत् ॥ ४६ ॥ विवादप्रारम्भं प्रथयति परं दम्भमतुलं गुणानां गाम्भीर्ये तत्र भवति साक्षी कलकलः । पयःपूर्णः कुम्भो ध्वनति न तथा वाततलितो यथा रिक्तो भाभाध्वनिभरनिभृतं मुह्यति मुहुः ॥ ४७ ॥ कौशेयं कृमिजं सुवर्णमुपलाद्दूर्वापि गोरोमतः पङ्कात्तामरसं शशाङ्क उदधेरिन्दीवरं गोमयात् । काष्ठादग्निरहेः फणादपि मणिर्गोपित्ततो रोचना प्राकाश्यं स्वगुणोदयेन गुणिनो गच्छन्ति किं जन्मना ॥ ४८ ॥

उद्यमप्रशंसा

उद्योगः खलु कर्तव्यः फलं मार्जारवद्भवेत् । जन्मप्रभृति गौर्नास्ति पयः पिबति नित्यशः ॥ १ ॥ उद्यमं साहसं धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः । षडेते यत्र वर्तन्ते तत्र देवः सहायकृत् ॥ २ ॥ उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः । नहि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥ ३ ॥ न दैवमिति संचिन्त्य त्यजेदुद्योगमात्मनः । अनुद्यमेन कस्तैलं तिलेभ्यः प्राप्तुमर्हति ॥ ४ ॥ विहाय पौरुषं यो हि दैवमेवावलम्बते । प्रासादसिंहवत्तस्य मूर्ध्नि तिष्ठन्ति वायसाः ॥ ५ ॥ पूर्वजन्मकृतं कर्म तद्दैवमिति कथ्यते । तस्मात्पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ६ ॥ यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् । एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ७ ॥ यथा मृत्पिण्डतः कर्ता कुरुते यद्यदिच्छति । एवमात्मकृतं कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥ ८ ॥ निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः । सोद्योगं नरमायान्ति विवशाः सर्वसंपदः ॥ ९ ॥ दैवं पुरुषकारेण साध्यसिद्धिनिबन्धनम् । योऽतिक्रमितुमिच्छेत स लोके नावसीदति ॥ १० ॥ योजनानां सहस्रं तु शनैर्गच्छेत्पिपीलिका । अगच्छन्वैनतेयोऽपि पदमेकं न गच्छति ॥ ११ ॥ कामपि श्रियमासाद्य यस्तद्वृद्धौ न चेष्टते । तस्यायतिषु न श्रेयो बीजभोजिकुटुम्बवत्

१ विचारयन, पा०—पक्षधनम् २ कुतोऽस्याकर्षणलाभाय, पा०—वेधनलाभाय ३ विचारामरे, पा०—आकर्षण सरे ४ कृशानुवर्ति ५ भ्रमर० ६ मेरु ७ आच्छादितासव ८ पतङ्ग खग, पा०—पत्र (कागद) निर्मित गुडिविरङ्ग' इत्यर्थे लग्ने पुङ्गाव्यते 'पतग' इति नाम्ना देशभाषायां प्रसिद्ध० ९ पूजित १० चन्द्रेण ११ निर्लङ्घविषया १२ दुःसाध्य० १३ सर्पाश्रितोऽपि १४ पल्लवहीनोऽपि १५ संनिविशेष०

१ पाषाणात् २ धेनुरोमभ्य ३ कर्दमात् ४ रक्तकमलम् ५ नील कमलम् ६ आश्रयति ७ प्रासादे देवालयशिखरे य पाषाणनिर्मित सिंहस्तद्वत् ८ कूप० ९ उद्यमेन १० साध्यसिद्ध्यधीने तदायत्तमित्यर्थ० ११ उल्लङ्घयितुम् १२ व्यापारं न करोति १३ उत्तरकालेषु भविष्यत्काले इत्यर्थ १४ कल्याणम्

॥ १२ ॥ उद्योगिनं करालम्बं करोति कमलालया । अनुद्योगिकरालम्बं करोति कमलाग्रजा ॥ १३ ॥ वाक्ना-लीयनलाश दृष्ट्वापि निधिमग्रत । न स्वयं दैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते ॥ १४ ॥ आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान्रिपु । नास्त्युद्यमसमो बन्धु कृत्वा यं नावसीदति ॥ १५ ॥ संपदा सुस्थितमन्यो भवति स्वल्पयापि य । कृतकृत्यो विधिर्मन्ये न वर्धयति तस्य ताम् ॥ १६ ॥ न लभन्ते विनोद्योगं जन्तव संपदां पदम् । सुरा क्षीरोदविक्षोभमनुभूयामृतं पपु ॥ १७ ॥ नात्युच्चशिखरो मेरुर्नातिनीचं रसातलम् । व्यवसायद्वितीयानां नाप्यपारो महोदधि ॥ १८ ॥ पूर्वजन्मजनितं पुराविद कर्म दैवमिति संप्रचक्षते । उद्यमेन तदुपार्जितं चिरादैवमुद्यमवश न तत्कथम् ॥ १९ ॥ उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीर्दैवं हि दैवमिति कापुरुषा वदन्ति । दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोष ॥ २० ॥

संहतिप्रशंसा

संहति श्रेयसी राजन्विगुणेष्वपि बन्धुषु । तुषैरपि परिभ्रष्टा न प्ररोहन्ति तण्डुला ॥ १ ॥ अल्पानामपि वस्तूनां संहति कार्यसाधिका । तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्बध्यन्ते मत्तदन्तिन ॥ २ ॥ बहूनामल्पसाराणां समवायो दुरत्यय । तृणैर्विधीयते रज्जुर्बध्यन्ते तेन दन्तिन ॥ ३ ॥

क्षमाप्रशंसा

क्षमाशस्त्रं करे यस्य दुर्जन किं करिष्यति । अतृणे पतितो वह्नि स्वयमेवोपशाम्यति ॥ १ ॥ नरस्याभरणं रूपं रूपस्याभरणं गुण । गुणस्याभरणं ज्ञानं ज्ञानस्याभरणं क्षमा ॥ २ ॥ क्षमा बलमशक्तानां शक्तानां भूषणं क्षमा । क्षमा वशीकृतिर्लोके क्षमया किं न सिध्यति ॥ ३ ॥

विनयप्रशंसा

विद्वत्ता तपसि पुण्यमार्जनं सदोऽनुगुणय सुखैषिणाम् । योगिनां परिणमन्विमुक्तये केन नास्तु विनय सतां प्रिय ॥ १ ॥

सत्यप्रशंसा

सूनृतं सर्वशास्त्रार्थनिश्चितज्ञानशोभितम् । भूषणं सर्ववचसां लक्ष्मीर कुलयोषिताम् ॥ १ ॥ अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् । अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥ २ ॥ गोभिर्विप्रैश्च वेदैश्च सतीभि सत्यवादिभि । अलुब्धैर्दानशूरैश्च सप्तभिर्धार्यते मही ॥ ३ ॥

असत्यनिन्दा

नासत्यवादिन सख्यं न पुण्यं न यशो भुवि । दृश्यते नापि कल्याणं कालकूटमिवाश्नत ॥ १ ॥ असत्यमप्रत्ययमूलकारणं कुवासनासद्मसमृद्धिवारणम् । विपन्निदानं परवञ्चनोर्जितं कृतापराधं कृतिभिर्विवर्जितम् ॥ २ ॥ यशो यस्माद्भस्मीभवति वनवह्नेरिव वनं निदानं दु खानां यदवनिरुहाणामिव जलम् । न यत्र स्याच्छायातप इव तप संयमकथा कथंचित्तन्मिथ्यावचनमभिधत्ते न मतिमान् ॥ ३ ॥ जिह्वैकैव सतामुभे फणवतां स्रष्टुश्चतस्रश्च ता सप्ताग्नेर्नियमोऽनियमिता षट्कार्तिकेयस्य च । पौलस्त्यस्य दशाननस्य फणिपतेर्जिह्वासहस्रद्वयं जिह्वालक्षशतैककोटिनियमो नो दुर्जनानां मुखे ॥ ४ ॥

आत्मश्लाघानिन्दा

परै प्रोक्ता गुणा यस्य निर्गुणोऽपि गुणी भवेत् । इन्द्रोऽपि लघुतां याति स्वयं प्रख्यापितैर्गुणै ॥ १ ॥ न सुखं न च सौभाग्यं स्वयं स्वगुणवर्णने । यथैव च पुरन्ध्रीणां स्वहस्तकुचमर्दने ॥ २ ॥ स्वयं तथा न कर्तव्यं स्वगुणाख्यापनं पुन । स्वगुणाख्यापनं युक्त्या परद्वारा प्रयोजयेत् ॥ ३ ॥ सौख्यसौभाग्यकरा गुणा नृणां स्वयं गृहीता सुदृशां कुचा इव । परैर्गृहीता द्वितयं वितन्वते न तेन गृह्णन्ति निजं गुणं बुधा ॥ ४ ॥ निजगुणगरिमा सुखाकर स्यात्स्वयमनुवर्णयतां सतां न तावत् । निजकरकमलेन कामिनीनां कुचकलशाकलनेन को विनोद ॥ ५ ॥

स्वभाववर्णनम्

सर्वस्य हि परीक्ष्यन्ते स्वभावा नेतरे गुणा । अतीत्य हि गुणान्सर्वान्स्वभावो मूर्ध्नि वर्तते ॥ १ ॥ किं कुलेनो-

---

१ लक्ष्मी २ अलक्ष्मी ३ कालागमने सति कालवशात्प्राप्त कालानलीय तद्वद् अविनाशिनम् अस्मादिति यावत् ४ खिन्नो न भवति ५ पुरुषार्थम् ६ कुत्सितपुरुषा ७ दैवम् ८ धान्यकण ९ अङ्कुरजननक्षमा न भवन्तीति भाव १० रश्मिम् ११ ज्ञातिः १२ तपोनिष्ठानाम् १३ संपादयन् १४ अनुकूलयन् १५ संपद्यमान- १६ अवगमय

१ प्रियम् २ भद्रतर ३ अतिशय ४ विरोधे कारणम् ५ कुवासना ६ दावाग्नि- ७ आवरणात् ८ वृक्षाणाम् ९ वह्नि १० मर्यादाम् ११ सुखानाम् १२ स्तने १३ तावत्स्व १४ जोषम् १५ अतिक्रम्य

पदिष्टेन शीलमेवात्र कारणम् । भवति सुतरां स्फीता सुक्षेत्रे कण्टकिद्रुमाः ॥ २ ॥ यः स्वभावो हि यस्यास्ते स नित्यं दुरतिक्रमः । श्वा यदि क्रियते राजा तत्किं नाश्नात्युपानहम् ॥ ३ ॥ परोपदेशकुशला दृश्यन्ते बहवो जनाः । स्वभावमतिवर्तन्ते सहस्रेष्वपि दुर्लभाः ॥ ४ ॥ किं कुलेन विशालेन शीलमेवात्र कारणम् । कृमयः किं न जायन्ते कुसुमेषु सुगन्धिषु ॥ ५ ॥ सति शीले गुणा भान्ति पुंसां शौर्यादयो यथा । यौवने सदलंकारा शोभां बिभ्रति सुभ्रुवः ॥ ६ ॥ अद्रोहः सर्वभूतेषु कर्मणा मनसा गिरा । अनुग्रहश्च दानं च शीलमेतद्विदुर्बुधाः ॥ ७ ॥ वृत्तं यत्नेन संरक्षेद्वित्तमायाति याति च । अक्षीणो वित्ततः क्षीणो वृत्ततस्तु हतो हतः ॥ ८ ॥ यथा हि मलिनैर्वस्त्रैर्यत्र तत्रोपविश्यते । एवं चलितवृत्तस्तु वृत्तशेषं न रक्षति ॥ ९ ॥ न कुलं वृत्तहीनानां प्रमाणमिति मे मतिः । अन्त्येष्वपि हि जातानां वृत्तमेव विशिष्यते ॥ १० ॥ अकुलीनः कुलीनश्च मर्यादां यो न लङ्घयेत् । धर्मापेक्षी मृदुर्दान्तो न कुलीनशतैर्नरः ॥ ११ ॥ शीलं रक्षतु मेधावी प्राप्तुमिच्छुः सुखत्रयम् । प्रशंसां वित्तलाभं च प्रेत्य स्वर्गे च मोदनम् ॥ १२ ॥ विदेशेषु धनं विद्या व्यसनेषु धनं मतिः । परलोके धनं धर्मः शीलं सर्वत्र वै धनम् ॥ १३ ॥ रक्तत्वं कमलानां सत्पुरुषाणां परोपकारित्वम् । असतां च निर्दयत्वं स्वभावसिद्धं त्रिषु नितयम् ॥ १४ ॥ यथो हि सत्यं परमं विभूषणं यथाङ्गनायाः कृशता कटौ तथा । द्विजस्य विद्यैव पुनस्तथा क्षमा शीलं हि सर्वस्य नरस्य भूषणम् ॥ १५ ॥ न धर्मशास्त्रं पठतीति कारणं न चापि वेदाध्ययनं दुरात्मनः । स्वभाव एवात्र तथातिरिच्यते यथा प्रकृत्या मधुरं गवां पयः ॥ १६ ॥ निम्नोन्नतं वक्ष्यति को जलानां विचित्रभावं मृगपक्षिणां च । माधुर्यमिक्षौ कटुतां च निम्बे स्वभावतः सर्वमिदं हि सिद्धम् ॥ १७ ॥ वरं विन्ध्याटव्यामनशनतृषार्तस्य मरणं वरं सर्पाकीर्णे तृणपिहितकूपे निपतनम् । वरं गर्तावर्ते गहनजलमध्ये विलयनं न शीलाद्विभ्रंशो भवतु कुलजस्य श्रुतवतः ॥ १८ ॥ वह्निस्तस्य जलायते जलनिधिः कुल्यायते तत्क्षणान्मेरुः स्वल्पशिलायते मृगपतिः सद्यः कुरंगायते । व्यालो माल्यगुणायते विषरसः पीयूषवर्षायते यस्याङ्गेऽखिललोकवल्लभतमं शीलं समुन्मीलति ॥ १९ ॥ ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता शौर्यस्य वाक्संयमो ज्ञानस्योपशमः कुलस्य विनयो वित्तस्य पात्रे

१ भोजनस्य पादत्रे २ नीचोत्तमम् ३ दीक्षणम् ४ कृमिसदृशकाः ५ गर्ते ६ मार्गे ७ अमृतम् ८ निकुम्भो ९ मोक्षस्य १० पादनिवसनम् ११ शान्ति

व्ययः । अक्रोधस्तपसः क्षमा बलवतां धर्मस्य निर्व्याजता सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम् ॥ २० ॥ काकः पद्मवने रतिं न कुरुते हंसो न कूपोदके मूर्खः पण्डितसंगमे न रमते दासो न सिंहासने । कुस्त्री सज्जनसंगमे न रमते नीचं जनं सेवते या यस्य प्रकृतिः स्वभावजनिता केनापि न त्यज्यते ॥ २१ ॥ व्याघ्रः सेवति काननं सुगहनं सिंहो गुहां सेवते हंसः सेवति पद्मिनीं कुसुमितां गृध्रः श्मशानस्थलीम् । साधुः सेवति साधुमेव सततं नीचोऽपि नीचं जनं या यस्य प्रकृतिः स्वभावजनिता केनापि न त्यज्यते ॥ २२ ॥ पाण्डित्यस्य विभूषणं मधुरता शौर्यस्य वाक्संयमो ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः । अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभवतो धर्मस्य निर्व्याजता सर्वस्यास्य पुनस्तथैव जगतः शीलं परं भूषणम् ॥ २३ ॥

वाग्वर्णनम्

तास्तु वाचः सभायोग्या याश्चित्ताकर्षणक्षमाः । स्वेषां परेषां विदुषां द्विषामविदुषामपि ॥ १ ॥ गीतान्धेस्तु परं पारं नोपैर्याय सरस्वती । अतो निमज्जनभयात्तुम्बी वहति वक्षसि ॥ २ ॥ प्रसन्नाः कान्तिहारिण्यो नानाश्लेषविचक्षणाः । भवन्ति कस्यचित्पुण्यैर्मुखे वाचो गृहे स्त्रियः ॥ ३ ॥ वर्णैः कतिपयैरेव ग्रथितस्य स्वरैरिव । अनन्ता वाङ्मयस्याहो गेयस्येव विचित्रता ॥ ४ ॥ बह्वपि स्वेच्छया कामं प्रकीर्णमभिधीयते । अनुज्झितार्थसंबन्धः प्रबन्धो दुरुदाहरः ॥ ५ ॥ म्रदीयसीमपि घनामनल्पगुणकैर्दिशताम् । प्रसारयन्ति कुशलाश्चित्रां वाचं पटीमिव ॥ ६ ॥ सर्वालंकारयुक्तापि न श्लिष्टा वनितेव सा । वाणी मनोजातसुखं प्रौढानां न तनोति हि ॥ ७ ॥ या कर्षति निजयोगादन्तर्गतजीवनानि

१ निष्फलत्वम् २ गुरुत्वभाव ३ गानसमुद्रस्य ४ गायनसमुद्रपरपारं न प्राप ५ इहशास्त्रुरत्नम् जलतरणार्थं तुम्ब्याः समरं लोका कुर्वन्तीति प्रसिद्धम् ६ प्रसन्नरचना, पक्षे,-प्रसन्नार्था ७ कान्त्या शोभया मनोहारिण्य, पक्षे,-भाषणगुणेन मनोहारिण्य ८ आलिङ्गनम्; पक्षे,-श्लेष ९ पटीमिव १० निपातादिभि ११ स्वपविभागानुसारेण १२ यथेष्टम् १३ बहीणनम् १४ दुर्वच १५ अतिसुकुमाराक्षराम्; पक्षे-सूक्ष्मनराम् १६ अभेद्युवीम्, पक्षे,-सान्द्राम्; वस्त्रीरूप वस्त्राभिलषे १७ श्लेषादिभि; पक्षे,-तन्तुभि १८ रचिताम्; पक्षे-निर्मिताम् १९ शब्दादिभिर्विचित्राम्; पक्षे,-विचित्ररूपाम् २० शाटीमिव २१ उपमादिभि पक्षे-कटकादिभि २२ श्लेषरहिता, पक्षे-आलिङ्गनरहिता २३ मन प्रति प्राप्त मसुखं तत्; पक्षे,-कामहर्षम् २४ चतुराणाम्; पक्षे,-मकरन्दे निविष्टैर्विशालाक्षीणाम् २५ हृदयानि जीवनानि, पक्षे,-उदकानि

सरसानाम् । वाणी सैव गुणवती घटीव यद्वा वेधूटीव ॥ ८ ॥ रसरीतिवीतरमना प्रियेव शुद्धापि वाग्भवेद् सरसा । अरसा सालंकृतिरपि न रोचते शालभञ्जीव ॥ ९ ॥ सुखयतितरां न रचति परिचयलेशं गणाङ्गनेव धी । कुलकामिनीव नोज्झति वाग्देवी जन्मजन्मापि ॥ १० ॥ वाङ्माधुर्यान्नान्यदस्ति प्रियत्वं वाक्पारुष्याच्चोपकारोऽपि नेष्टः । किं तद्द्रव्यं कोकिलेनोपनीतं को वा लोके गर्दभस्यापराधः ॥ ११ ॥ कामान्दुग्धे विप्रकर्षत्यलक्ष्मीं कीर्तिं सूते दुष्कृतं या हिनस्ति । तां चाप्येतां मातरं मङ्गलानां धेनुं धीराः सूनृतां वाचमाहुः ॥ १२ ॥ निर्विवेकैर्वर्णाभरणा सुखश्रुतिं प्रसादयन्ती हृदयान्यपि द्विषाम् । प्रवर्तते नाकृतपुण्यकर्मणां प्रसन्नगम्भीरपदा सरस्वती ॥ १३ ॥ केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वला न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालंकृता मूर्धजाः । वाण्येका समलंकरोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम् ॥ १४ ॥ अस्त्यद्यापि चतुःसमुद्रपरिखापर्यन्तमुर्वीतलं वर्तन्तेऽपि च तत्र तत्र रसिका गोष्ठीषु सक्ता नृपाः । एकस्तत्र निरादरो भवति चेदन्यो भवेत्सादरो वाग्देवी वदनाम्बुजे वसति चेत्को नाम दीनो जनः ॥ १५ ॥ ये सूक्तीन्दुकलाकलङ्कजनका ये गाढगर्वज्वरा ये वा केवलतर्ककर्कशधियः साक्षाच्च ये श्रोत्रियाः । ये वा द्वेषमषीमलीमसधियस्तान्प्राज्ञगोष्ठीष्वपि प्रौढप्राड्विवाकमहान्परिहरन्वाचां प्रसारं कुरु ॥ १६ ॥ तथ्यं पथ्यं सहेतु प्रियमितमृदुलं सारवद्दैन्यहीनं साभिप्रायं दुरापं सविनयमशठं चित्रमल्पाक्षरं च । बह्वर्थं कोपशून्यं स्मितयुतमथ सद्दाक्षिण्यसंदेहहीनं वाक्यं ब्रूयाद्वसंज्ञः परिषदि समये सप्रमेयाप्रमत्तम् ॥ १७ ॥

वाग्मिप्रशंसा

विरोधिवचसो मूकान्वागीशानपि कुर्वते । जडानप्यनुलोमार्थान्प्रवाचः कृतिनां गिरः ॥ १ ॥ तीक्ष्णा नारुंतुदा बुद्धिः कर्म शान्तं प्रतापवत् । नोपतापि मनः सोष्म वागेका वाग्मिनः सतः ॥ २ ॥ प्रसादरम्यमोजस्वि गरीयो लाघवान्वितम् । साकाङ्क्षमनुपस्कारं विष्वग्गति निराकुलम् ॥ ३ ॥ न्यायनिर्णीतसारत्वान्निरपेक्षमिवागमे । अप्रकम्प्यतयान्येषामाम्नायवचनोपमम् ॥ ४ ॥ अलङ्घ्यत्वाज्जनैरन्यैः क्षुभितोदन्वदूर्जितम् । औदार्यादर्थसंपत्तेः शान्तं चित्तमृषेरिव ॥ ५ ॥ इदमीदृग्गुणोपेतं लब्धावसरसाधनम् । व्याकुर्यात्कः प्रियं वाक्यं यो वक्ता नेदृगाशयः ॥ ६ ॥ श्रुतिसिद्धान्तचतुरस्तद्विरुद्धाभिरचतः । वल्गितं वीरदूतस्य कृतिनः किं न शोभते ॥ ७ ॥ अल्पाक्षररमणीयं यः कथयति निश्चितं स खलु वाग्मी । बहुवचनमल्पसारं यः कथयति विप्रलापी सः ॥ ८ ॥ शुद्धवासरचितापि लालिता जिह्वया यदि न योजिता भवेत् । किं तया वैरमस्ति घण्टया जिह्वया जनिमता हि पूज्यया ॥ ९ ॥ भवन्ति ते सभ्यतमा विपश्चितां मनोगतं वाचि निवेशयन्ति ये । नयन्ति तेष्वप्युपपन्ननैपुणा गम्भीरमर्थं कतिचित्प्रकाशताम् ॥ १० ॥ स्तुवन्ति गुर्वीमभिधेयसंपदं विशुद्धिमुक्तेरपरे विपश्चितः । इति स्थितायां प्रतिपूरुषं रुचौ सुदुर्लभाः सर्वमनोरमा गिरः ॥ ११ ॥ पिकैस्तारस्वरूप्यं परमरुचितया पश्यति दृशा परापत्यद्वेषी स्वसुतमपि नो पालयति यः । तथाप्येषोऽभीष्टः सकलजगतां वल्लभतमो न दोषा गण्यन्ते खलु मधुरवाचां क्वचिदपि ॥ १२ ॥ आस्वादेष कषायमङ्कुरमुपेमानुबद्धाशयो माकन्दस्य यशांसि कोकिलयुवा निर्माति दिग्भित्तिषु । माध्वीकानि निपीय तस्य मधुपास्तेनैव गुञ्जन्त्यमी को

---

१ रसिकजनानाम्, पक्षे,–कूपादीनाम् २ प्रागल्भ्यादिगुणयुक्ता, पक्षे,–रज्जुयुक्ता ३ स्त्रीव ४ अनुप्रासोपमाद्यलंकाररहितापि ५ शृङ्गारादिमती पक्षे,–शृङ्गाररसवती ६ रसशून्या ७ अलंकृतियुतापि, पक्षे,–कटककुण्डलयुतापि ८ काष्ठपुत्तलीव ९ वेश्येव १० मनोरथान् ११ प्रपूरयति १२ सत्याम् १३ विविक्ता संयोगादिनाश्लिष्टा, स्फुटोच्चरिता वर्णा अक्षराण्येवाभरणानि यस्याः सा, पक्षे,–विविक्तानि शुभ्राणि वर्णो रूपमाभरणानि च यस्याः सा १४ सुखा श्रुतिः श्रवणं यस्याः सा आम्नेयार्थे, पक्षे,–सुखम् इति श्रुतिर्वेदस्य सुखं यस्याः सा, वक्ष्यमाणार्थे १५ प्रसन्नानि वाचकानि गम्भीराण्यर्थगर्भाणि च पदानि सुप्तिङन्तानि यस्याः सा, पक्षे,–प्रसन्ना निर्मला गम्भीरेषदान्यचरणा १६ बाहुभूषणानि १७ चन्द्रवदुज्ज्वलाः १८ सुगन्धतैलादिना संस्कृता १९ केशाः २० सम्यगलंकरोति २१ सरस्वती २२ वक्ष्य २३ अनुकूलवादिनः

१ प्रगल्भवाचः २ कुशलजनानाम्, ३ अभिमानोष्मवत् ४ प्रसादः प्रसिद्धार्थपदत्वं तेन रम्यम् ५ समाससमृद्धम् ६ अर्थभूयस्त्वपरिमितम् न तु शब्दाडम्बरत्वात्प्रमित्यर्थः ७ विलम्बदोषरहितम् ८ आकाङ्क्षावत्त्वमस्त्यस्मिन्नित्यर्थः, न तु दशदाडिमादिवाक्यवन्निराकाङ्क्षमित्यर्थः ९ अध्याहारदोषरहितम् १० कृत्स्नार्थप्रतिपादकम्, न तु भावद्योतार्थमित्यर्थः ११ असंकीर्णार्थम् १२ न्यायेन युक्त्या निश्चितार्थत्वात् १३ स्वतन्त्रमिव १४ शास्त्रे १५ अनुमानादिभिरबाध्यत्वादप्रमाणत्वगमनया १६ वेदवाक्यतुल्यमित्यर्थः १७ अनुल्लङ्घनीयत्वात् १८ चञ्चलत्वेऽपि गम्भीरम् १९ अर्थभूयस्त्वात्, पक्षे,–दातृत्वात् २० प्रयोजनसंपत्तेः, पक्षे–अर्थिनां संपत्तेः २१ लब्धे प्राप्ते अवसरस्य भवने रूपोपायो येन तत् २२ व्याहरेत् २३ पक्षान्तरापेक्षया निरवद्यम् २४ प्रतिपक्षः २५ परस्पराविरुद्धाः २६ कथयन् न किंचिदर्थमल्पमिति भावः २७ मनस्वी साधुजना नितरां गताः २८ विदुषाम् २९ वक्तोक्तिगौरवत्वेन ३० वक्तारः ३१ संसारे जनेषु ३२ निपुणम् ३३ अर्थौदार्यम् ३४ साम्यम् ३५ उज्ज्वलम् ३६ कोकिलः ३७ अपत्यद्वेषी

मृतामसता सता च वचसा वर्त्मातिग चेष्टितम् ॥ १३ ॥ श्रोतुं सूक्यति मुनस्त्विरतम कुर्वन्नमीषा मनो नित्राय्य परचापकृत्यदशामेराधयो गायदक् । यस्त्वक्ताङ्ग विकम्पन प्रचलयन्नित्य सता मस्तक क्षीर श्रोतृषु सुरयमात्मनि गुण धत्ते स वक्तोत्तम ॥ १४ ॥ तद्वक्ता सदसि ब्रवीतु वचन यच्छृण्वता चेतस प्रोल्लास रसपूरण श्रवणयो रक्तोर्विकाससश्रियम् । क्षुद्राश्रमदु मकालगतिहन्निर्त्याँ न्तरप्रस्मृति प्रोत्कण्ठामनिश श्रुतौ वितनुते शोक गिरा मादपि ॥ १५ ॥

मौनगुणाः

आत्मनो मुखदोषेण बध्यन्ते शुकसारिका । बकास्तत्र न बध्यन्ते मौन सर्वार्थसाधनम् ॥ १ ॥ रूपयाश्चापि मूर्खोऽपि गत्वा च विपुला सभाम् । सरक्षेच स्थिका जिह्वा भार्या दुश्चारिणी यथा ॥ २ ॥ स्वायत्तमेकान्तगुण विधात्रा विनिर्मित छादनमज्ञताया । विशेषत सर्वविदा समाजे विभूषण मौनमपण्डितानाम् ॥ ३ ॥ कोलाहले काककुलस्य जाते विराजते कोकिलकूजित किम् । परस्पर सवदता खलाना मौन विधेय सतत सुधीभि ॥ ४ ॥

स्थानमाहात्म्यम्

नक्र स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति । स एव प्रच्युत स्थानाच्छुनापि परिभूयते ॥ १ ॥ किंचिदाश्रयस योगाद्धत्ते शोभामसाध्वपि । कान्ताविलोचने न्यस्त मली मसमिवाञ्जनम् ॥ २ ॥ कुस्थानस्य प्रवेशेन गुणवानपि पीड्यते । वैश्वानरोऽपि लोहस्थ कौरदैरभिहन्यते ॥ ३ ॥ वैदेश्विनस्य पद्मस्य मित्रे वरुणमास्करौ । वैदेश्च्युतस्य तस्यैव क्लेदाहकरावुभौ ॥ ४ ॥ राजा कुलवधूर्विप्रा मन्त्रि णश्च पयोधरा । स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ता केशा नखा नखा ॥ ५ ॥ स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ता केशा नखा नरा । इति विज्ञाय मतिमान्स्वस्थान न परित्यजेत् ॥ ६ ॥ पात्रविशेषे न्यस्त गुणान्तर भजति शिल्पमाधातु । जलमिव समुद्रशुक्तौ मुक्ताफलता पयोदस्य ॥ ७ ॥ अतिमानमाम्ब रस्य पुष्यति भानो परिमहादनन्त । अभिगच्छति महिमान चन्द्रोऽपि निशापरिगृहीत ॥ ८ ॥ प्रायो यत्किंचिदपि प्राप्नोत्युत्कर्षमाश्रयान्महत । मत्तेभकुम्भतटगतमेति शङ्का रता भस्म ॥ ९ ॥ अश्व शस्त्र शास्त्र वीणा वाणी नरश्च नारी च । पुरुषविशेष प्राप्ता भवन्ति योग्या अयोग्याश्च ॥ १० ॥ आश्रयवशेन सतत गुरुता लघुता च जायते जन्तो । विन्ध्ये विन्ध्यसमाना करिणो बत दर्पणे लघव ॥ ११ ॥ जानामि नागेन्द्र तव प्रभाव कण्ठे स्थितो गर्जसि शकरस्य । स्थान प्रधान न बल प्रधान स्थाने स्थित कापुरुषोऽपि शूर ॥ १२ ॥ उभौ श्वेतौ पक्षौ चरति गगनेऽवारितगति सदा मीन भुङ्क्ते वसति सकल स्थाणुशिरसि । बके चास्मिन्सर्वा गुणसमुदय किंचिदधिको गुणा स्थाने मान्या नरवर न तु स्थानरहिता ॥ १३ ॥ सिंह-क्षुण्णकरीन्द्रकुम्भगलित रक्ताक्तमुक्ताफल कान्तारे बदरीधिया द्रुतमगाद्भिल्लस्य पत्नी मुदा । पाणिभ्यामवगूह्य शुक्र कठिन तद्वीक्ष्य दूरे जहावस्थाने पततामतीव महतामेता दृशी स्याद्गति ॥ १४ ॥

सत्सगतिप्रशसा

महानुभावससर्ग कस्य नोन्नतिकारक । रथ्याम्बु जाह्नवीसङ्गात्त्रिदशैरपि वन्द्यते ॥ १ ॥ महाजनस्य ससर्ग कस्य नोन्नतिकारक । पद्मपत्रस्थित वारि धत्ते मुक्ताफलश्रियम् ॥ २ ॥ महानुभावससर्ग कस्य नोन्नतिकारक । हरि-हस्तगत शङ्ख पवित्र प्रथितो भुवि ॥ ३ ॥ मलयाचलग न्धेन त्विन्धन चन्दनायते । तथा सज्जनसङ्गेन दुर्जन सज्जनायते ॥ ४ ॥ वीणावशाश्रया तुम्बी चुम्बत्युच्चै कुचौ स्त्रिय । पिबत्यधर्मसयोगाद्रक्त नक्तचरी यथा ॥ ५ ॥ चन्दन शीतल लोके चन्दनादपि चन्द्रमा । चन्द्रचन्दनयोर्मध्ये शीतला साधुसगति ॥ ६ ॥ साधूना दर्शन पुण्य तीर्थ भूता हि साधव । कालेन फलते तीर्थ सद्य साधुसमा गम ॥ ७ ॥ करोति निर्मलोधारस्तुच्छस्यापि महार्घताम् । अम्बुनो बिन्दुरल्पोऽपि शुक्तौ मुक्ताफल भवेत् ॥ ८ ॥ हीयते हि मतिस्तात हीनै सह समागमात् । समैश्च समतामेति विशिष्टैश्च विशिष्टताम् ॥ ९ ॥ मन्दोऽप्यमन्दतामेति ससर्गेण विपश्चित । पङ्कच्छिद फलस्येव निकषेणाविल पय ॥ १० ॥ कीटोऽपि सुमनसङ्गादारोहति सता शिर । अश्मापि याति देवत्व महद्भि सुप्रतिष्ठित ॥ ११ ॥ काच काचन ससर्गाद्धत्ते मारकतीर्द्युती । तथा सत्सनिधानेन मूर्खो

१ मूर्ख करोति २ भवनम्, तटस्थितिरि यावत् ३ प्रकर्षेण ग्रे विरागम् ४ तानो षड्जादीनां पूरणम् ५ भयकार्ये विस्मृतिम् ६ सस्यादीनाम् ७ विधानम् ८ मूर्खतया ९ सभा याम् १० मदस्य ११ मार्गेण १२ कोटरार्थ- १३ पत्र-स्थानम्, कलदपम् १४ क्रोडकम् १५ मौक्तिकतयाम् १६ मेघस्य

१ विन्ध्यपर्वते २ मत्स्यान् पक्षे,-मीनराशिम् ३ तटदेशादय ; पक्षे-शिव ४ दर्दरे, ५ आमय ६ महामूल्यत्वम् ७ कतकफलस्येव ८ पङ्कम् ९ उदकम् १० पाषाण ११ मरकतसंबन्धिनी

याति प्रवीणताम् ॥ १२ ॥ यथोदयगिरौ द्रव्यं [2]सन्निकर्षेण दीप्यते । तथा सत्सन्निधानेन हीनवर्णोऽपि [3]दीप्यते ॥ १३ ॥ भुक्तिमुक्तिकृदेकान्तसमादेशनतत्परः । कस्य नानन्दनिस्यन्दं विदधाति सदागमः ॥ १४ ॥ यदि सत्सङ्गनिरतो भविष्यसि भविष्यसि । अथ दुर्जनसंसर्गे पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ १५ ॥ अलभ्यापि धनं राज्ञः संश्रिता यान्ति संपदम् । महाह्रदसमीपस्थं पश्य नीलं वनस्पतिम् ॥ १६ ॥ सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत्त्यक्तुं न शक्यते । स सद्भिः सह कर्तव्यः सन्तः सङ्गस्य भेषजम् ॥ १७ ॥ क्षुद्रोऽपि तनुते तात तेजस्तेजस्विसङ्गतः । अर्कसंपर्कतः पश्य दर्पणे दहनद्युतिम् ॥ १८ ॥ बृहत्सहायः कार्यान्तं क्षोदीयानपि गच्छति । संभूयाम्भोधिमभ्येति महानद्या नगापगा ॥ १९ ॥ सज्जनसङ्गो मा भूद्यदि सङ्गो मास्तु तत्पुनः स्नेहः । स्नेहो यदि मा विरहो यदि विरहो मास्तु जीवितस्याशा ॥ २० ॥ वंशभवो गुणवानपि सङ्गविशेषेण पूज्यते पुरुषः । नहि तुम्बीफलविकलो वीणादण्डः प्रयाति महिमानम् ॥ २१ ॥ गुरुरपि लघूपनीतो न निमज्जति नियतमाश्रये निहितः । वानरकरोपनीतः शैलो मकरालयस्येव ॥ २२ ॥ गवाशनानां स शृणोति वाक्यमहं हि राजन्वचनं मुनीनाम् । न चास्य दोषो न च मद्गुणो वा संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति ॥ २३ ॥ कल्पद्रुमः कल्पितमेव सूते सा कामधुक्कामितमेव दोग्धि । चिन्तामणिश्चिन्तितमेव दत्ते सतां हि सङ्गः सकलं प्रसूते ॥ २४ ॥ असज्जनः सज्जनसङ्गिसङ्गात्करोति दुःसाध्यमपीह साध्यम् । पुष्पाश्रयाच्छंभुशिरोऽधिरूढा पिपीलिका चुम्बति चन्द्रबिम्बम् ॥ २५ ॥ शाखोटकैश्चन्दनसंगतोऽपि वह्नौ जयो क्रीडितमायताक्ष्या । पयोऽपि मद्यं श्वपचे हि मन्यते संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति ॥ २६ ॥ सत्सङ्गाद्भवति हि साधुता खलानां साधूनां नहि खलसङ्गमात्खलत्वम् । आमोदं कुसुमभवं मृदेव धत्ते मृद्गन्धं नहि कुसुमानि धारयन्ति ॥ २७ ॥ किं वापरेण बहुना परिजल्पितेन संसर्ग एव महतां महते फलाय । अम्भोनिधेस्तटरुहास्तरवोऽपि येन वेलाजलोच्छलितरत्नकृतालवाला ॥ २८ ॥ जाड्यं धियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यं मानोन्नतिं दिशति पापमपाकरोति । चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ॥ २९ ॥

१ उदयपर्वते २ सूर्यसंनिधानेन ३ प्रकाशितो भवति ४ भवत्-मरणे, पक्षे,-मध्ये ५ यवनानाम् यवनगृहस्थित शकोदरं शुकमुद्दिश्य मुनिगृहस्थितस्य शुकस्योक्तिरियम् ६ कल्पवृक्ष- ७ कामधेनु- ८ कामधेनुः ९ मार्जन् १० ददाति ११ निराकरोति १२ विस्तारयति

दूरीकरोति कुमतिं विमलीकरोति चेतश्चिरन्तनमघं चुलुकीकरोति । भूतेषु किं च करुणां बहुलीकरोति सङ्गः सतां किमु न मङ्गलमातनोति ॥ ३० ॥ कान्तारभूमिरुहमौलिनिवासशीलाः प्रायः पलायनपरा जनवीक्षणेन । कूजन्ति तेऽपि हि शुकाः खलु रामनाम सङ्गः स्वभावपरिवर्तनिधौ निदानम् ॥ ३१ ॥ एके केचिदतिकरगताः पञ्जरस्था लभन्ते गायन्त्यन्ये सरसमधुरं वीणया संप्रयुक्ताः । एके तेषां सहजगतिवशाद्दुस्तरं तारयन्ति केचित्तेषां ज्वलितहृदया रक्तमेवापिबन्ति ॥ ३२ ॥ संतप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न श्रूयते मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते । स्वात्यां सागरशुक्तिसंपुटगतं तज्जायते मौक्तिकं प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संसर्गतो जायते ॥ ३३ ॥ गङ्गेवाघविनाशिनी जनमनःसंतोषसच्चन्द्रिका तीक्ष्णांशोरपि सत्प्रभेव जगदज्ञानान्धकारापहा । छायेवाखिलतापनाशनकरी स्वर्धेनुवत्कामदा पुण्यैरेव हि लभ्यते सुकृतिभिः सत्सङ्गतिर्दुर्लभा ॥ ३४ ॥ कीर्तिर्नृत्यति नर्तकीव भुवने विद्योतते साधुता ज्योत्स्नेव प्रतिभा सभासु सरसा गङ्गेव संमीलति । चित्तं रञ्जयति प्रियेव सततं संपत्प्रसादोचिता संगत्या न भवत्सतां किल भवेत्किं किं न लोकोत्तरम् ॥ ३५ ॥ बुद्धिं वर्धयति श्रियं वितनुते वैदग्ध्यमासुवति श्रेयः पल्लवयत्यघानि दलयत्युन्मीलयत्युन्नतिम् । विज्ञानं परिशोधयत्युपचिनोत्युच्चैः कलाकौशलं किं किं नारभते हरिव यशांसि जये सतां संगतम् ॥ ३६ ॥

असत्संगतिनिन्दा

अहो दुर्जनसंसर्गान्मानहानिः पदे पदे । पावको लोहसङ्गेन मुद्गरैरभिहन्यते ॥ १ ॥ अन्तर्मलिनसंसर्गाद्द्रुततरापि दुष्यति । यद्वस्तु सन्निकर्षेण वर्णोऽभूत्त्रुटितस्य ॥ २ ॥ दुष्टता दुष्टसंसर्गाद्दुष्टमपि गच्छति । सुराबिन्दुनिपातेन पञ्चगव्यघटी यथा ॥ ३ ॥ अणुरप्यसतां सङ्गः सद्गुणं हन्ति विस्तृतम् । गुणरूपान्तरं याति तक्रयोगाद्यथा पयः ॥ ४ ॥ दुर्वृत्तः क्रियते धूर्तैः श्रीमानात्मविवृद्धये । किं नाम खलसंसर्गः कुरुते नाश्रयाशवत् ॥ ५ ॥ आनन्दमृगदावाग्निः शीलशाखिमदद्विपः । ज्ञानदीपमहावायुरयं खलसमागमः ॥ ६ ॥ असत्सङ्गाद्गुणज्ञोऽपि विपदां सद्म मानवः । अवश्यमन्यं याति गीतरक्तो यथा मृगः ॥ ७ ॥ आहत्य

१ कुमतिनाशं- २ क्रोडे ३ आनन्द एव मृगस्तस्य दावाग्निरिव दाहकत्वात् ४ शीलमेव शाखा वृक्षस्तस्य मदोन्मत्त इव उन्मूलकत्वात् ५ ज्ञानमेव दीपस्तस्य महावायुरिव, निर्वापकत्वात्

रक्ष्यमाणापि यत्नेनान्तविरागिणी । असन्मैत्री च वेश्या च श्रीश्च कस्य कदा स्थिरा ॥ ८ ॥ पात्रेऽपात्रीकुरुते दहति गुणं स्नेहमाशु नाशयति । अमले मलं नियच्छति दीपज्वालेव खलमैत्री ॥ ९ ॥ दुर्जनजनससर्गात्सज्जनपुरुषोऽत्र दोषमायाति । रावणकृतापराधाज्जलधेरपि बन्धनं प्राप्तम् ॥ १० ॥ सर्गति स्वविपरीतगुणेऽस्त्र मा कृथा खलु सखे समयेऽस्मिन् । पश्य पूनमपि कृष्णरूपतामर्जुनोऽपि समवाप निश्चितम् ॥ ११ ॥ दुर्वृत्तसगतिरनर्थपरम्पराया हेतु सता भवति किं वचनीयमत्र । लङ्केश्वरो हरति दाशरथे कलत्र प्राप्नोति बन्धनमसौ किल सिन्धुराज ॥ १२ ॥ हंसोऽध्वग श्रममपोहयितुं दिनान्ते कारण्डकाकबककोककुल प्रविष्ट । मूकोऽयमित्युपहसन्ति हनन्ति पक्षाश्रीचाश्रयो हि महतामपमानहेतु ॥ १३ ॥

स्नेहवचनम्

सखि साहजिकं प्रेम दूरादपि विराजते । चकोरीनयनद्वन्द्वमानन्दयति चन्द्रमा ॥ १ ॥ क्वेन्दोर्मण्डलमम्बुधि क्व च रवि पद्माकर क्व स्थित क्वाभ्रा सन्ति मयूरपङ्क्तिरमला क्वालि क्व वा मालती । हसाना च कुल क्व दूरविषये क्वास्ते सरो मानस यो यस्याभिमत स तस्य निकटे दूरेऽपि सन्वल्लभ ॥ २

सुमित्रप्रशंसा

कराविव शरीरस्य नेत्रयोरिव पक्ष्मणी । अविचार्य प्रियं कुर्यात्तन्मित्रं मित्रमुच्यते ॥ १ ॥ यस्य मित्रेण संभाषा यस्य मित्रेण संस्थिति । मित्रेण सह यो भुङ्क्ते ततो नास्तीह पुण्यवान् ॥ २ ॥ शुचित्व त्यागिता शौर्यं सामान्य सुखदु खयो । दाक्षिण्य चानुरक्तिश्च सत्यता च सुहृद्गुणा ॥ ३ ॥ अन्यथैव हि सौहार्दं भवेत्स्वच्छान्तरात्मन । प्रवर्ततेऽन्यथा वाणी शाठ्योपहतचेतस ॥ ४ ॥ उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे । राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धव ॥ ५ ॥ स बन्धुर्यो विपन्नानामापदुद्धरणे क्षम । न तु भीतपरित्राणवस्तूपालम्भपण्डित ॥ ६ ॥ औरस कृतसबन्ध तथा वशक्रमागतम् । रक्षितं व्यसनेभ्यश्च मित्र ज्ञेयं चतुर्विधम् ॥ ७ ॥ याचते कार्यकाले य स किं भृत्य स किं सुहृत् । अकार्यकार्यकर्ता यस्त्वनादिष्टो ऽप्यसौ सुहृत् ॥ ८ ॥ तदेवास्य पर मित्र यत्र सक्रामति द्वयम् । दृष्टे सुख च दु ख च प्रतिच्छायेव दर्पणे ॥ ९ ॥ व्याधितस्यार्थहीनस्य देशान्तरगतस्य च । नरस्य शोकदग्धस्य सुहृद्दर्शनमौषधम् ॥ १० ॥ दर्शने स्पर्शने वापि श्रवणे भाषणेऽपि वा । यत्र द्रवत्यन्तरङ्ग स स्नेह इति कथ्यते ॥ ११ ॥ स्वाभाविक तु यन्मित्र भाग्येनैवाभिजायते । तदकृत्रिमसौहार्दमापत्स्वपि न मुञ्चति ॥ १२ ॥ न मातरि न दारेषु न सोदर्ये न चात्मनि । विश्वासस्तादृश पुसा यादृङ्मित्रे स्वभावजे ॥ १३ ॥ शोकारातिभयत्राण प्रीतिविश्रम्भभाजनम् । केन रत्नमिद सृष्ट मित्रमित्यक्षरद्वयम् ॥ १४ ॥ उदयन्नेव सविता पद्मेष्वर्पयति श्रियम् । विभावयन्समृद्धीना फल सुहृदनुग्रहम् ॥ १५ ॥ नहि बुद्धिगुणेनैव सुहृदामर्थदर्शनम् । कार्यसिद्धिपथ सूक्ष्म स्नेहेनाप्युपलभ्यते ॥ १६ ॥ प्राणैरपि हिता वृत्तिरद्रोहो व्याजवर्जनम् । आत्मनीव प्रियाधानमेतन्मैत्रीमहाव्रतम् ॥ १७ ॥ पापान्निवारयति योजयते हिताय गुह्यानि गूहति गुणान्प्रकटीकरोति । आपद्गत च न जहाति ददाति काले सन्मित्रलक्षणमिद प्रवदन्ति सन्त ॥ १८ ॥ मित्र प्रीतिरसायन नयनयोरानन्दन चेतस पात्र यत्सुखदु खयो सह भवेन्मित्रेण तद्दुर्लभम् । ये चान्ये सुहृद समृद्धिसमये द्रव्याभिलाषाकुलास्ते सर्वत्र मिलन्ति तत्त्वनिकषग्रावा तु तेषा विपत् ॥ १९ ॥ क्षीरेणात्मगतोदकाय हि गुणा दत्ता पुरा तेऽखिला क्षीरे तापमवेक्ष्य तेन पयसा ह्यात्मा कृशानौ हुत । गन्तु पावकमुन्मनस्तदभवद्दृष्ट्वा तु मित्रापद युक्त तेन जलेन शाम्यति सता मैत्री पुनस्त्वीदृशी ॥ २० ॥

कुमित्रनिन्दा

परोक्षे कार्यहन्तार प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् । वर्जयेत्तादृश मित्र विषकुम्भ पयोमुखम् ॥ १ ॥ रहस्यभेदो याच्या च नैष्ठुर्य चलचित्तता । क्रोधो निःसत्यता द्यूतमेतन्मित्रस्य दूषणम् ॥ २ ॥

ससारः

ससार तव निःसार पदवी न दवीयसी । अन्तरा दुस्तरा न स्युर्यदि रे मदिरेक्षणा ॥ १ ॥ ससारविषवृक्षस्य द्वे फले अमृतोपमे । काव्यामृतरसास्वाद आलाप सज्जने

---

१ अयोग्यम् २ गुणम्, पक्षे,-तैलम् ; पक्षे,-निवारि- ३ तैलम्, पक्षे,-मलि- ४ मलीम् पक्षे,-दोषम् ५ मध्यमपाण्डव पक्षे,-गुडपक्षे ६ मित्रो भवताम् ७ तस्मात्सुखाद ८ मित्रेऽचिरादाम ९ दानशीलत्वम् १० गमनमत्र भारं भार्ना च; सन्तमित्यर्थ ११ शरणम् १२ प्रीतिः

१ अपरमित्रता २ जतु ३ निपातु ४ सुहृदस्त्वनुग्रह प्रमाणत्वम् ५ प्रीते रसायनमिव रसायनम् प्रीतिवर्धकमित्यर्थ- ६ अपि ७ मित्रविपत्तिम् ८ गुह्यप्रकाशनम् ९ मार्गनम् १० मार्गे ११ अतिदूरा १२ मध्ये

सह ॥ २ ॥ दु खाङ्गारकतीव्र ससारोऽय महानसो गहन । इह विषयामृतलालस मानसमार्जार मा निपत ॥ ३ ॥ अयमविचारितचारतया ससारो भाति रमणीय । अत्र पुन परमार्थदृशा न किमपि सारमणीय ॥ ४ ॥ क्वचिद्विद्वद्गोष्ठी क्वचिदपि सुरामत्तकलह क्वचिद्वीणावाद क्वचिदपि च हाहेति रुदितम् । क्वचिद्रम्या रामा क्वचिदपि जराजर्जरतनुर्न जाने ससार किममृतमय किं विषमय ॥ ५ ॥ कृच्छ्रेणामेध्यमध्ये नियमिततनुभि स्थीयते गर्भगर्ते कान्ताविश्लेषदु खव्यतिकरविषमे यौवने विप्रयोग । नारीणामप्यवज्ञा विलसति नियत वृद्धभावोऽप्यसाधु ससारे रे मनुष्या वदत यदि सुख स्तोकमप्यस्ति किंचित् ॥ ६ ॥

गृहस्थाश्रमप्रशंसा

न्यायार्जितधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रिय । श्राद्धकृत्सत्यवादी च गृहस्थोऽपि विमुच्यते ॥ १ ॥ यदि रामा यदि च रमा यदि तनयो विनयधीगुणोपेत । तनये तनयोत्पत्ति सुरवरनगरे किमाधिक्यम् ॥ २ ॥ सविप्रपादोदककर्दमानि सवेदशास्त्रध्वनिगर्जितानि । स्वाहास्वधाकारनिरन्तराणि स्वानन्दतुल्यानि गृहाणि तानि ॥ ३ ॥ सानन्द सदन सुताश्च सुधिय कान्ता न दुर्भाषिणी सन्मित्र सुधन स्वयोषिति रतिश्चाज्ञापरा सेवका । आतिथ्यं शिवपूजन प्रतिदिन मृष्टान्नपान गृहे साधो सङ्गमुपासते हि सतत धन्यो गृहस्थाश्रम ॥ ४ ॥ मानुष्य वरवंशजन्म विभवो दीर्घायुरारोग्यता सन्मित्र सुसुत सती प्रियतमा भक्तिश्च नारायणे । विद्वत्त्व सुजनत्वमिन्द्रियजय सत्पात्रदाने रतिस्ते पुण्येन विना त्रयोदश गुणा ससारिणा दुर्लभा ॥ ५ ॥ यद्गो विश्वेश्वरतश्चो जनुरनुपहत स्वान्तमौनत्वकान्त लीला शीलाढ्यरूला क्षपितकलिमला कापि निर्वाणनया । वाणी वेणी गुणाना समधिकयशसा सौधिका साधिका थी श्रीमद्गौरीमयूरीसुदिर पुरहर त्वत्कृपाया विपाक ॥ ६ ॥

गृहस्थाश्रमदूषणम्

यत्र नास्ति दधिमन्थनघोषो यत्र नो लघुलघूनि शिशूनि ।

१ पाकगृहम् २ अशुचिमन्दिरमध्ये ३ जरायुणा बद्धशरीरै ४ गर्भाशये ५ अवमान- ६ अनरम् ७ न्यायेन संपादित धनं येन ८ मुक्तो भवति ९ स्त्री १० लक्ष्मी ११ ब्राह्मणचरणक्षालनोदकेन पङ्किलानि १२ गृहम् १३ उत्तमकुल सत्सचि- १४ ऐश्वर्यम् १५ विश्वभूषणम् १६ अन्त करणम् १७ मिटीला १८ प्रवाह १९ साधयित्री २० गौरीव मयूरी तस्या सुदिरो मेघ, पक्षे,-कामुक वल्लभ- २१ हे त्रिपुरनाशक २२ परिणाम, फलमित्यर्थ २३ शिशूनामित्यत्र नपुंसकत्वं चिन्त्यम्

यत्र नास्ति गुरुगौरवपूजा तानि किं बत गृहाणि वनानि ॥ १ ॥ न विप्रपादोदकपङ्किलानि न वेदशास्त्रध्वनिगर्जितानि । स्वाहास्वधाकारविवर्जितानि श्मशानतुल्यानि गृहाणि तानि ॥ २ ॥ क्रोशन्त शिशव सवारि सदन पङ्कावृत चाङ्गण शय्या दंशवती च रूक्षमशन धूमेन पूर्णं गृहम् । भार्या निष्ठुरभाषिणी प्रभुरपि क्रोधेन पूर्ण सदा स्नान शीतलवारिणा हि सतत धिग्धिग्गृहस्थाश्रमम् ॥ ३ ॥ तावद्विद्यानवद्या गुणगणमहिमा रूपसंपत्तिशौर्यं स्वस्थाने सर्वशोभा परगुणकथने वाक्पटुत्वादरेव । यावन्नायाकुलाभि स्वगृहयुवतिभि प्रेषितापत्यवक्त्राद् बाबा नास्ति तैल न च लवणमपीत्यादिवाचा प्रचार ॥ ४ ॥

पुत्रप्रशंसा

इद तत्स्नेहसर्वस्व सममाढ्यदरिद्रयो । अचन्दनमनौशीरं हृदयस्यानुलेपनम् ॥ १ ॥ गृहे जानुचर केल्या मुग्धस्मितमुखाम्बुज । पुत्र पुण्यवतामेव पानीभवति नेत्रयो ॥ २ ॥ स्वगर्भशुक्तिनिर्भिन्न सुवृत्त सुतमौक्तिकम् । वराकीनिलनीभूत मन्दभाग्यस्य दुर्लभम् ॥ ३ ॥ वर्धते न चिर लोक यशास्समीरसंततिः । स्वल्पासनेऽर्पितस्नेहवर्तिमालेव दीपिका ॥ ४ ॥ अन्त करणतत्त्वस्य दपत्यो स्नेहसंश्रयात् । आनन्दग्रन्थिरेकोऽयमपत्यमिति कथ्यते ॥ ५ ॥ दिग्वाससं गतव्रीड जटिल धूलिधूसरम् । पुण्याधिका हि पश्यन्ति गङ्गाधरमिवात्मजम् ॥ ६ ॥ धूलिधूसरसर्वाङ्गो विकसद्दन्तकेसर । आस्ते कस्यापि धन्यस्य द्वारि दन्ती गृहेऽर्भक ॥ ७ ॥ निन्द्यते पितृभिस्तैस्तैर्निरपत्यधन पुमान् । अप्यनीनैरतिश्रान्तैरेकेशीव पादप ॥ ८ ॥ किं मृष्ट सुतवचन मृष्टतर किं तदेव सुतवचनम् । मृष्टान्मृष्टतम किं श्रुतिपरिपक्व तदेव सुतवचनम् ॥ ९ ॥ उरोरुहादुद्गमितै पयोभिरापूर्य केल्या निजमास्यगर्भम् । पूत्कृत्य मातुर्वदने हसन्त तनूभव पश्यति कोऽपि धन्य ॥ १० ॥ कृतचङ्क्रमण गणेषु किंचित्कणत्किङ्किणिरिङ्गद्द्विपदम् । यदि सन्महित सुतं श्रित स्यात्तदिद सद्म हित भवेत्तदानीम् ॥ ११ ॥ अह किमम्बा किमभीष्टनादे तवेति मातुर्धुरि तातपृच्छया । प्रलोभ्यतुल्य मनदन्तमर्भक मुदा हसंश्चिबुके मृशि पुण्य भाक् ॥ १२ ॥ आलक्ष्यदन्तमुकुलाननिमित्तहासैरव्यक्त

१ उदकपूर्णम् २ भरकुणपूर्णा ३ भक्षितम् ४ कठोरभाषिणी ५ इद तु निरुक्तिक संबोधनम् ६ मानुष्यो परतीति स., शिक्षमाण इत्यर्थ ७ संततिरिव ८ जनम् ९ पान्थै १० वाक्य- ११ स्तनात् १२ माता १३ हसनाने १४ प्रलोभ्यस्य प्रलोभनार्थ दर्शितस्य वस्तुनोऽनुरूपम् १५ अवमान करोति

वशरमणीयरचप्रवृत्तीन् । अङ्कारयप्रणयिनस्तनयान्वहन्तो धन्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति ॥ १३ ॥ आनन्दभुतिरात्मनो नयनयोरन्तःसुधाम्यञ्जनं प्रत्यारः प्रणयस्य मन्मथरसो पुष्पप्रसादो रतेः । आत्मीयः हृदयद्विपस्य विषयारण्येषु सञ्चारिणो दर्पघ्नोऽरिह लभ्यते सुकृतिना संसारसारः सुतः ॥ १४ ॥

कन्यापितृनिन्दा

जातेति कन्या महती हि चिन्ता कस्मै प्रदेयेति महान्वितर्कः । दत्ता सुखं यास्यति वा न वेति कन्यापितृत्वं खलु नाम कष्टम् ॥ १ ॥

सत्पुत्रप्रशंसा

एकोऽपि गुणवान्पुत्रो निर्गुणैः किं शतैरपि । एकश्चन्द्रो जगच्चक्षुर्नक्षत्रैः किं प्रयोजनम् ॥ १ ॥ एकेनापि सुवृक्षेण पुष्पितेन सुगन्धिना । वासितं तद्वनं सर्वं सुपुत्रेण कुलं यथा ॥ २ ॥ प्रज्ञया वा निसारिण्या यो बलेन धनेन वा । धुरं वहति गोत्रस्य जननी तेन पुत्रिणी ॥ ३ ॥ एकेनापि सुपुत्रेण विद्यायुक्तेन भासते । कुलं पुरुषसिंहेन चन्द्रेणेव हि शर्वरी ॥ ४ ॥ को धन्यो बहुभिः पुत्रैः कुशूलापूरणाढकैः । वरमेकः कुलालम्बी यत्र विश्रूयते पिता ॥ ५ ॥ पुण्यतीर्थे कृतं येन तपः क्वाप्यतिदुष्करम् । तस्य पुत्रो भवेद्वश्यः समृद्धो धार्मिकः सुधीः ॥ ६ ॥ वरमेको गुणी पुत्रो न च मूर्खशतान्यपि । एकश्चन्द्रस्तमो हन्ति न च तारागणोऽपि च ॥ ७ ॥ एकेनापि सुपुत्रेण सिंही स्वपिति निर्भयम् । सहैव दशभिः पुत्रैर्भारं वहति रासभी ॥ ८ ॥ एकेनापि सुपुत्रेण जायमानेन सत्कुलम् । शशिना चैव गगनं सर्वदैवोज्ज्वलीकृतम् ॥ ९ ॥ किं जातैर्बहुभिः पुत्रैः शोकसन्तापकारकैः । वरमेकः कुलालम्बी यत्र विश्राम्यते कुलम् ॥ १० ॥ कुम्भः परिमितमम्भः पिबत्यसौ कुम्भसम्भवोऽम्भोधिम् । अतिरिच्यते सुजन्मा कश्चिज्जनकं निजेन चरितेन ॥ ११ ॥ विद्याविहीना बहवोऽपि पुत्राः कल्पायुषः सन्तु पितुः किमेतैः । क्षयिष्णुना वापि कलावता वा तस्य प्रमोदः शशिनेव सिन्धोः ॥ १२ ॥ पात्रं न तापयति नैव मलं प्रसूते स्नेहं न संहरति नैव गुणान्क्षिणोति । द्रव्यावसानसमये चलतां न धत्ते सत्पुत्र एष कुलसद्मनि कोऽपि दीपः ॥ १३ ॥

कुपुत्रनिन्दा

किं तेन जातु जातेन मातुर्यौवनहारिणा । आरोहति न यः स्वस्य वंशस्याग्रे ध्वजो यथा ॥ १ ॥ किं तया क्रियते धेन्वा या न दोग्ध्री न गर्भिणी । कोऽर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान्न धार्मिकः ॥ २ ॥ एकेन शुष्कवृक्षेण दह्यमानेन वह्निना । दह्यते तद्वनं सर्वं कुपुत्रेण कुलं यथा ॥ ३ ॥ कोटरान्तःस्थितो वह्निस्तरुमेकं दहेत्खलु । कुपुत्रस्तु कुले जातः स्वकुलं नाशयत्यहो ॥ ४ ॥ अजातमृतमूर्खाणां वरमाद्यौ न चान्तिमः । सकृद्दुःखकरावाद्यावन्तिमस्तु पदे पदे ॥ ५ ॥ अजातमृतमूर्खेभ्यो मृताजातौ सुतौ वरम् । यतस्तौ स्वल्पदुःखाय यावज्जीवं जडो दहेत् ॥ ६ ॥ यस्य पुत्रो न वै विद्वान्न शूरो न च धार्मिकः । अप्रकाशं कुलं तस्य नष्टचन्द्रेव शर्वरी ॥ ७ ॥ अविनीतः सुतो जातः कथं न दहनात्मकः । विनीतस्तु सुतो जातः कथं न पुरुषोत्तमः ॥ ८ ॥ दाने तपसि शौर्ये च यस्य न प्रथितं यशः । विद्यायामर्थलाभे च मातुरुच्चार एव सः ॥ ९ ॥ निरुत्साहं निरानन्दं निर्वीर्यमरिनन्दनम् । मा स्म सीमन्तिनी काचिज्जनयेत्पुत्रमीदृशम् ॥ १० ॥ वरं गर्भस्रावो वरमृतुषु नैवाभिगमनं वरं जातप्रेतो वरमपि च कन्यैव जनिता । वरं वन्ध्या भार्या वरमपि च गर्भेषु वसतिर्न चाविद्वान् रूपद्रविणगुणयुक्तोऽपि तनयः ॥ ११ ॥ पितुर्नैव वचः शृणोति दिवसत्यागे व्रजत्यालयं यातीभिर्युवतीभिरध्वनि मुहुः कौतूहलं विन्दति । बन्धूनामुपदेशनानि वदति क्रोधैकतानं वचः साधून्निन्दति दुर्जनं च मनुते मित्रं कुपुत्रो जनः ॥ १२ ॥

दैवाख्यानम्

दैवमुल्लङ्घ्य यत्कार्यं क्रियते फलवन्न तत् । सरोम्भश्चातकेनात्तं गलरन्ध्रेण गच्छति ॥ १ ॥ भाग्यवन्तं प्रसूयेथा मा शूरं मा च पण्डितम् । शूराश्च कृतविद्याश्च वने सीदन्ति पाण्डवाः ॥ २ ॥ न केवलं मनुष्येषु दैवं देवेष्वपि प्रभु । सति मित्रे धनाध्यक्षे चर्मप्रावरणो हरः ॥ ३ ॥ सच्छिद्रो मध्यकुटिलः कर्णः स्वर्णस्य भाजनम् । धिग्दैवं निर्मलं चक्षुः पात्रं कज्जलभस्मनः ॥ ४ ॥ भ्रमन्तौ जगतो नेत्रे सूर्याचन्द्रमसावपि । पश्य गच्छत एवास्तं नियतिः केन लङ्घ्यते ॥ ५ ॥ किं करोति नरः प्राज्ञः शूरो वाप्यथ पण्डितः । दैव

---

१ [illegible] २ [illegible] ३ प्रसन्न[illegible] ४ [illegible] ५ कुसुमैः[illegible] ६ रात्रि ७ गर्दभी ८ [illegible] ९ [illegible] १० आचरणेन ११ [illegible] १२ [illegible] १३ [illegible] १४ [illegible] १५ [illegible] १६ [illegible]

१ कदाचित् २ यौवनलोपहेतुना ३ दोहनशीला ४ प्रकाशरहितम् ५ विनयरहित, पक्षे,-अग्निना भेदेन [illegible] ६ अविद्यमान ७ विषयासक्त; पक्षे-[illegible] ८ कुपुत्रः; पक्षे,-शिशुः ९ मदविसर्जनम् १० दैवम्

यस्य फलान्वेषि करोति विफलाः क्रियाः ॥ ६ ॥ दैवे विमुखतां याते न कोऽप्यस्ति सहायवान् । पिता माता तथा भार्या भ्राता वाऽथ सहोदरः ॥ ७ ॥ पिबन्ति मधु पद्मेषु भृङ्गाः केसरधूसराः । हंसाः शैवालमश्नन्ति धिग्दैवमसमञ्जसम् ॥ ८ ॥ करोतु नाम नीतिज्ञो व्यवसायमितस्ततः । फलं पुनस्तदेवास्य यद्विधेर्मनसि स्थितम् ॥ ९ ॥ दैवं फलति सर्वत्र न विद्या न च पौरुषम् । समुद्रमथनाल्लेभे हरिर्लक्ष्मीं हरो विषम् ॥ १० ॥ दैवं फलति सर्वत्र न विद्या न च पौरुषम् । पाषाणस्य कुतो विद्या येन देवत्वमागतः ॥ ११ ॥ यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् । तथा पूर्वकृतं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥ १२ ॥ अचोद्यमानानि यथा पुष्पाणि च फलानि च । स्वं कालं नातिवर्तन्ते तथा कर्म पुरा कृतम् ॥ १३ ॥ विपत्तौ किं विषादेन संपत्तौ हर्षणेन किम् । भवितव्यं भवत्येव कर्मणामीदृशी गतिः ॥ १४ ॥ हरिणापि हरेणापि ब्रह्मणा त्रिदशैरपि । ललाटलिखिता रेखा न शक्या परिमार्जितुम् ॥ १५ ॥ सुहृदो ज्ञातयः पुत्रा भ्रातरः पितरावपि । नानुभान्ति रसना यस्य दैवमदक्षिणम् ॥ १६ ॥ अचिन्तितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनाम् । सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमत्रातिरिच्यते ॥ १७ ॥ अयाचितः सुखं दत्ते याचितश्च न यच्छति । सर्वस्वं चापि हरते विधिरुच्छृङ्खलो नृणाम् ॥ १८ ॥ मनोरथावतारोत्सुधर्मणो दैवहतानपि । शिष्यशिष्योः समं कुर्यां दैवं हि फलसाधनम् ॥ १९ ॥ पिता रत्नाकरो यस्य लक्ष्मीर्यस्य सहोदरी । शङ्खो रोदिति भिक्षार्थी फलं भाग्यानुसारतः ॥ २० ॥ तादृशी जायते बुद्धिर्व्यवसायोऽपि तादृशः । सहायास्तादृशा एव यादृशी भवितव्यता ॥ २१ ॥ भवितव्यं भवत्येव नारिकेलफलाम्बुवत् । गन्तव्यं गतमित्याहुर्गजभुक्तकपित्थवत् ॥ २२ ॥ महतामाश्रयः पुंसां फलं भाग्यानुसारतः । ईशस्य कण्ठलग्नोऽपि वासुकिर्वायुभक्षकः ॥ २३ ॥ कर्मणा बाध्यते बुद्धिर्न बुद्ध्या कर्म बाध्यते । सुबुद्धिरपि यद्रामो हैमं हरिणमन्वगात् ॥ २४ ॥ गुणोऽपि दोषतां याति वक्रीभूते विधातरि । सानुकूले पुनस्तस्मिन् दोषोऽपि च गुणायते ॥ २५ ॥ अवश्यंभाविनो भावा भवन्ति महतामपि । नग्नत्वं नीलकण्ठस्य महाहिशयनं हरेः ॥ २६ ॥ पुरुषः पौरुषं तावद्यावद्दैवं सानुगम् । निर्दैवतामते दैवे पुरुषो न च पौरुषम् ॥ २७ ॥ न दैवादपरा याति कर्मबन्धपरिक्षयम् । अपास्य पास-

१ वत्सकः २ प्राप्नोति ३ अथैदैवमानानि ४ रोदेन ५ देवे ६ वामम् प्रतिकूलमिति यावत् ७ तस्योत्तमम् ८ प्रतिकूलत्वमापन्ने दैवे

मेघारो बलीवर्दं वेपर्दिन ॥ २८ ॥ अवश्यभाविभावानां प्रतीकारो भवेद्यदि । तदा दुःखैर्न लिप्येरन्नलरामयुधिष्ठिराः ॥ २९ ॥ भवितव्यं यथा येन नासौ भवति चान्यथा । नीयते तेन मार्गेण स्वयं वा तत्र गच्छति ॥ ३० ॥ किं करोति नरः प्राज्ञः प्रेर्यमाणः स्वकर्मणा । प्रायेण हि मनुष्याणां बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ ३१ ॥ लिखिता चित्रगुप्तेन ललाटेऽक्षरमालिका । तां देवोऽपि न शक्नोति उल्लङ्घ्य लिखितुं पुनः ॥ ३२ ॥ येन यत्रैव भोक्तव्यं सुखं वा दुःखमेव वा । स तत्र बद्ध्वा रज्ज्वेव बलाद्दैवेन नीयते ॥ ३३ ॥ सा सा संपद्यते बुद्धिः सा मतिः सा च भावना । सहायास्तादृशा एव यादृशी भवितव्यता ॥ ३४ ॥ अनुरागवती संध्या दिवसस्तत्पुरःसरः । अहो दैवगतिश्चित्रा तथापि न समागमः ॥ ३५ ॥ अघटितघटितं घटयति सुघटितघटितानि दुर्घटीकुरुते । विधिरेव तानि घटयति यानि पुमान्नैव चिन्तयति ॥ ३६ ॥ निवटाटव्याटन शैलारोहणमपांनिधेस्तरणम् । निगडं गुहाप्रवेशो विधिपरिपाकः कथं न साध्यः ॥ ३७ ॥ किं स न वेत्ति जगति प्रकृत्या लाभकारणे मूल्यम् । विधिलिखिताक्षरमालं फलति कपालं न भूपालः ॥ ३८ ॥ द्वीपादन्यस्मादपि मध्यादपि जलनिधेर्दिशोऽप्यन्तात् । आनीय झटिति घटयति विधिरभिमतमभिमुखीभूतः ॥ ३९ ॥ अनुकूले सति धातरि भवत्यनिष्टादपीष्टमविलम्बम् । पीत्वा विषमपि शम्भुर्मृत्युंजयतामवाप तत्कालम् ॥ ४० ॥ अनुचितमेवाचरितं पेनुपतिना यद्विधेः शिरश्छिन्नम् । छिन्नो न पाणिहस्तो येनायं दुर्लिपिं लिखति ॥ ४१ ॥ नहि भवति यन्न भाव्यं भवति च भाव्यं विनापि यत्नेन । करतलगतमपि नश्यति यस्य हि भवितव्यता नास्ति ॥ ४२ ॥ सर्वाङ्गमर्पयन्ती लीलावत्या क्रमेण शय्यायाम् । अक्रममपि भाग्यवन्तं भजते पुर्दशायितेव श्रीः ॥ ४३ ॥ आरोहतु गिरिशिखरं तरतु समुद्रं प्रयातु पातालम् । विधिलिखिताक्षरमालं फलति कपालं न भूपालः ॥ ४४ ॥ सृष्टिश्च जगद्विभवी च महती च हैन्ये च यो नियतम् । अवगरयशत शेखरो जामाता सोऽपि चित्रमिदम् ॥ ४५ ॥ भगवतोरपतातेर्गोचरं न स्पृशति च गिरः कथयति । समभूमिरपि यत्र दुर्लभा शैल्येव सिद्ध्यति तद्विधिः ॥ ४६ ॥ अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति । जीवत्यनाथोऽपि वने विसर्जितः कृतप्रयत्नोऽपि गृहे विनश्यति ॥ ४७ ॥ दाता बलिः

१ लिखत २ रविभा; पक्षे,-रवि ३ भवानी; पक्षे,-भव इत्य- ४ देवे ५ जिला ६ दुर्लभम् ७ सुवनवरावरस्वी को वामदाये प्रतिभा, सहज ८ भवताहवनात

प्रार्थयिता च विष्णुर्दाता भुवो वाजिमखस्य काल । नमो ऽस्तु तस्मै भवितव्यतायै यस्याः फलं बन्धनमेव जातम् ॥ ४८ ॥ प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यो देवोऽपि तं लङ्घयितुं न शक्तः । तस्मान्न शोचामि न विस्मयो मे यदस्मदीयं नहि तत्परेषाम् ॥ ४९ ॥ मा धाव मा धाव विनैव दैवं भो धावनं साधनमस्ति लक्ष्म्याः । चेद्धावनं साधनमस्ति लक्ष्म्याः श्वा धावमानोऽपि लभेत लक्ष्मीम् ॥ ५० ॥ ईशः करस्थीकृतराजनाद्रिः कुबेरमित्रं रजताचलस्थः । तथापि भिक्षाटनमस्य जातं विधौ शिरःस्थे कुटिले कुतः श्रीः ॥ ५१ ॥ स्वयं महेशः श्वशुरो नगेशः सखा धनेशस्तनयो गणेशः । तथापि भिक्षाटनमेव शंभोर्बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा ॥ ५२ ॥ असंभवं हेममृगस्य जन्म तथापि रामो लुलुभे मृगाय । प्रायः समासन्नविपत्तिकाले धियोऽपि पुंसां मलिनीभवन्ति ॥ ५३ ॥ न भूतपूर्वो न च केन दृष्टो हेम्नः कुरङ्गो न कदापि वार्ता । तथापि तृष्णा रघुनन्दनस्य विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ॥ ५४ ॥ धनानि भूमौ पशवश्च गोष्ठे भार्या गृहद्वारि जनः श्मशाने । देहश्चितायां परलोकमार्गे कर्मानुगो गच्छति जीव एकः ॥ ५५ ॥ वने जने शत्रुजलाग्निमध्ये महार्णवे पर्वतमस्तके वा । सुप्तं प्रमत्तं विषमस्थितं वा रक्षन्ति पुण्यानि पुरा कृतानि ॥ ५६ ॥ सुखस्य दुःखस्य न कोऽपि दाता परो ददातीति कुबुद्धिरेषा । अहं करोमीति वृथाभिमानः स्वकर्मसूत्रग्रथितो हि लोकः ॥ ५७ ॥ यः सुन्दरस्तद्वनिता कुरूपा या सुन्दरी सा पतिरूपहीना । यत्रोभयं तत्र दरिद्रता च विधेर्विचित्राणि विचेष्टितानि ॥ ५८ ॥ भ्रमन्वनान्ते नवमञ्जरीषु न षट्पदो गन्धफलीमजिघ्रत् । सा किं न रम्या स च किं न रन्ता बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा ॥ ५९ ॥ विधौ विरुद्धे न पयः पयोनिधौ सुधाम्बुधौ न सुधा सुधाकरे । न वाञ्छितं सिध्यति कल्पपादपे न हेम हेमप्रभवे गिरावपि ॥ ६० ॥ अवश्यमन्वेष्टुमनर्घमहमहो यया दिशा धावति वेधसः स्पृहा । तृणेन वात्येव तयानुगम्यते जनस्य चित्तेन भृशावशात्मना ॥ ६१ ॥ निपतन्ति किल दुर्बलेषु दैवं तदवितथं ननु येन कारणेन । भवति न तथा यथाबलानां प्रभवति कृष्टशरासनो मनोभूः ॥ ६२ ॥ हरशिरसि शिरांसि यानि रेजुः शिव शिव तानि लुठन्ति गृध्रपादे । अयि खलु विषमः पुराकृतानां भवति हि जन्तुषु कर्मणां विपाकः ॥ ६३ ॥ क्व च ननु जनकाधिपतनुजा क्व च दशरथमन्दिरे निवासः । अयि खलु विषमः पुराकृतानां भवति हि जन्तुषु कर्मणां विपाकः ॥ ६४ ॥ क्व नु कुलमकलङ्कमायताक्ष्याः क्व नु रजनीचरसंगमापवादः । अयि खलु विषमः पुराकृतानां भवति हि जन्तुषु कर्मणां विपाकः ॥ ६५ ॥ क्व वनं तरुवल्कभूषणं नृपलक्ष्मीः क्व महेन्द्रवन्दिता । नियतं प्रतिकूलवर्तिनो बत धातुश्चरितं सुदुःसहम् ॥ ६६ ॥ सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलंकरणं भुवः । तदपि तत्क्षणभङ्गि करोति चेदहह कष्टमपण्डितता विधेः ॥ ६७ ॥ गजभुजंगमयोरपि बन्धनं शशिदिवाकरयोर्ग्रहपीडनम् । मतिमतां च समीक्ष्य दरिद्रतां विधिरहो बलवानिति मे मतिः ॥ ६८ ॥ यदपि जन्म बभूव पयोनिधौ निवसनं जगतीपतिमस्तके । तदपि नाम पुराकृतकर्मणा पतति राहुमुखे खलु चन्द्रमाः ॥ ६९ ॥ प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ विफलत्वमेति बहुसाधनता । अवलम्बनाय दिनभर्तुरभून्न पतिष्यतः करसहस्रमपि ॥ ७० ॥ यस्माच्च येन च यथा च यदा च यच्च यावच्च यत्र च शुभाशुभमात्मकर्म । तस्माच्च तेन च तथा च तदा च तच्च तावच्च तत्र च विधातृवशादुपैति ॥ ७१ ॥ नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं विद्यापि नैव न च यत्नकृतापि सेवा । भाग्यानि पूर्वतपसा किल संचितानि काले फलन्ति पुरुषस्य यथैव वृक्षाः ॥ ७२ ॥ आकाशमुत्पततु गच्छतु वा दिगन्तमम्भोनिधिं विशतु तिष्ठतु वा यथेच्छम् । जन्मान्तरार्जितशुभाशुभकृन्नराणां छायेव न त्यजति कर्मफलानुबन्धः ॥ ७३ ॥ भीमं वनं भवति तस्य पुरं प्रधानं सर्वो जनः सुजनतामुपयाति तस्य । कृत्स्ना च भूर्भवति संनिधिरत्नपूर्णा यस्यास्ति पूर्वसुकृतं विपुलं नरस्य ॥ ७४ ॥ कैवर्तकर्कशकरग्रहणच्युतोऽपि जालान्तरे निपतितः शफरो वराकः । दैवात्ततो विगलितो गिलितो बकेन वक्रे विधौ वद कथं व्यवसायसिद्धिः ॥ ७५ ॥ दैवे समर्प्य चिरसंचितकर्मजालं सुप्ता सुखं वसत किं परयाचनाभिः । मेरुं प्रदक्षिणयतोऽपि दिवाकरस्य ते तस्य सप्त तुरगा न कदाचिदष्टौ ॥ ७६ ॥ येनाञ्चलेन सरसीरुहलोचनायास्त्रातः प्रभूतपवनादुदये प्रदीपः । तेनैव सोऽस्तसमयेऽस्तमयं विनीतः क्रुद्धे विधौ भजति मित्रममित्रभावम् ॥ ७७ ॥ आधोरणाङ्कुशभयात्करिकुम्भयुग्मं जातं पयोधरयुगं हृदयेऽङ्गनानाम् । तत्रापि वल्लभनखक्षतभेदभिन्नं नैवान्यथा भवति यल्लिखितं विधात्रा ॥ ७८ ॥ संजातसान्द्रमकरन्दरसां क्रमेण पातुं गतश्च कलिकां कमलस्य भृङ्गः । दग्धा निपत्य सहसैव हिमेन सैषा वामे विधौ नहि फलन्त्यभिवाञ्छितानि ॥ ७९ ॥ सिंहो बली गिरि-

१ कथनेवस्य २ दैवाय ३ देवे, पाठे-चन्द्रे ४ बके; पक्षे,-विरोधे ५ दिवान्ध ६ दुर्बलेदिवसदर्शनबद्ध ७ भ्रमर ८ कम्पर कपितम् ९ दुरापता, दुष्प्रहीणता वा १० निजानयनसमानेन ११ भरत- १२ केदार- १३ परिणाम

१ मूर्खाणां २ दैवम् ३ देवदार ४ केवर्तो धीवर, तस्य कठोरकरग्रहणच्युत- ५ प्रभुसमाप्य

गुहागहनप्रवासी वासोदरे वसति भूमिभृता बिडाल । नो पौरुष कुलमपि प्रचुरा न वाणी दैव बलीय इति मुञ्च सखे विषादम् ॥ ८० ॥ संदसि विदुरभीष्मद्रोणशारद्वताना पतिभिरमरकल्पै पञ्चभि पालितापि । अहह परिभवस्य द्रौपदी पात्रमासीद्बलवति सति दैवे बन्धुभि किं विधेयम् ॥ ८१ ॥ गुणवदगुणवद्वा कुर्वता कार्यमादौ परिणतिरवधार्या यत्नत पण्डितेन । अतिरभसकृताना कर्मणामाविपत्तेर्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाक ॥ ८२ ॥ स हि गगन विहारी कल्मषध्वंसकारी दशशतकरकारी ज्योतिषा मध्य चारी । विधुरपि विधियोगाद्ग्रस्यते राहुणासौ लिखितमिह ललाटे प्रोज्झितु क समर्थ ॥ ८३ ॥ अयममृतनिधान नायकोऽप्योषधीना शतभिषगनुयात शम्भुमूर्धावतस । विरहयति न चैन राजयक्ष्मा शशाङ्क हतविधिपरिपाक केन वा लङ्घनीय ॥ ८४ ॥ शशिनि खलु कलङ्क कण्टक पद्मनाले युवतिकुचनिपात पक्वता केशजाले । जलधिजलमपेय पण्डिते निर्धनत्व वयसि धनविवेको निर्विवेको विधाता ॥ ८५ ॥ प्रियसखि विपद्दण्डप्रान्तप्रपातपरम्परापरिचयचले चिन्ताचक्रे निधाय विधि खल । मृदमिव बलात्पिण्डीकृत्य प्रगल्भकुलालवद्भ्रमयति मनो नो जानीम किमत्र करिष्यति ॥ ८६ ॥ क्वचित्पाणिप्राप्त घटितमपि कार्यं विघटयत्यशक्य केनापि क्वचिदघटमान घटयति । तदेव सर्वेषामुपरि परितो जाग्रति विधावुपालम्भ कोऽयं जनतनुधनोपार्जनविधौ ॥ ८७ ॥ नमस्यामो देवाननु हत विधेस्तेऽपि वशगा विधिर्वन्द्य सोऽपि प्रतिनियतकर्मैकफलद । फल कर्मायत्त यदि किममरै किं च विधिना नमस्तत्कर्मभ्यो विधिरपि न येभ्य प्रभवति ॥ ८८ ॥ त्रिलोकेश शौरी शंकरशरलक्ष्यत्वमगमद्विधौता लोकानामलभत शिर कृत्तनविधिम् । प्रयातौ तौ राहोर्दिनकरशशाङ्कौ कवलतां प्रभुर्नभ शम्भु शिरसि लिखित लङ्घयति क ॥ ८९ ॥ सुधाशोर्जातेय कथमपि कलङ्कस्य कणिका विधातुर्दोषोऽय न च गुणनिधेस्तस्य किमपि । स किं नात्रे पुत्रो न किमु हरचूडार्चनमणिर्न वा हन्ति ध्वान्त जगदुपरि किं वा न वसति ॥ ९० ॥ ठुल्लाये गोमायौ मृगपरिषदि श्वापदकुले करिष्यन्कार्पण्य किमिह महिमान गमयसि । निमग्न पङ्केऽक्षिण्यनुमन्न करीन्द्राधिपदशाममद्र मद्र वा विधिलिखितमुन्मूलयति क ॥ ९१ ॥ धुनोति ध्वान्तानि व्यसनयति नीहारपटल कुल राजीवाना दलयति रथाङ्ग रमयति । जगद्व्यापी दैवं सुगयति जनाना च नयन न याति स्थैर्मान यदि तदिह दैव जयतु क ॥ ९२ ॥ त एवामी बाणास्तदपि हरलब्ध धनुरिद स एवाह पार्थ प्रमथितसुरारातिनिचय । इमास्तास्ता गोप्यो हरिचरणचित्तैकशरणा ह्रियन्ते गोपालैर्विधिरिह बलीयान्न तु नर ॥ ९३ ॥ अलकार शङ्काकरनरकपाल परिजनो विशीर्णाङ्गो भृङ्गी वसु च वृष एको बहुवया । अवस्थेय स्थाणोरपि भवति सर्वामरगुरोर्विधौ वक्रे मूर्ध्नि स्थितवति वय के पुनरमी ॥ ९४ ॥ पिता रत्नाधार शुचिसहचरास्ते च मणय स्वसा स्निग्धा लक्ष्मीरयमनरज कल्पविटपी । अहो धाम्य धातुस्तदपि खलु शङ्ख प्रतिपद रुदित्वा यद्दीर्घे दिशि दिशि वराट भृगयते ॥ ९५ ॥ पत्र नैव यदा करीरविटपे दोषो वसन्तस्य किं नोलूकेन विलोक्यते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् । धारा नैव पतन्ति चातकमुखे मेघस्य किं दूषण यद्धात्रा निजभालपट्टलिखित तन्मार्जितु क क्षम ॥ ९६ ॥ या साधूश्च खला करोति विदुषो मूर्खान्हितान्द्वेषिण प्रत्यक्ष कुरुते परोक्षममृत हालाहल तत्क्षणात् । तामाराधय सत्क्रिया भगवती भोक्तु फल वाञ्छित हे साधो व्यसनि गुणेषु विपुलेष्वास्था वृथा मा कृथा ॥ ९७ ॥ ब्रह्मा येन कुलालवन्नियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्त सदा सकटे । रुद्रो येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटन कारित सूर्यो भ्राम्यति नित्यमेव गगने तस्मै नम कर्मणे ॥ ९८ ॥ यद्धात्रा निजभालपट्टलिखित स्तोक महद्वा धन तत्प्राप्नोति मरुस्थलेऽपि नितरां मेरौ ततो नाधिकम् । तद्धीरो भव वित्तवत्सु कृपणा वृत्तिं वृथा मा कृथा कूपे पश्य पयोनिधावपि घटो गृह्णाति तुल्य जलम् ॥ ९९ ॥ नेता यस्य बृहस्पति प्रहरण वज्र सुरा सैनिका स्वर्गो दुर्गमनुग्रह किल हरेरैरावतो वारण । इत्याश्चर्यबलान्वितोऽपि बलभिद्भग्न परै सगरे तद्व्यक्त वरमेव दैवशरण धिग्धिग्वृथा पौरुषम् ॥ १०० ॥ जात सूर्यकुले पिता दशरथ क्षोणीभुजामग्रणी सीता सत्यपरायणा प्रणयिनी यस्यानुजो लक्ष्मण । दोर्दण्डेन समो न चास्ति भुवने प्रत्यक्षविष्णु

१ सभायाम् २ देवतुल्यै ३ पराभवस्य ४ परिणाम ५ विधोर्भ्रष्टा ६ अनिरवरया ७ आकाशसंचारी ८ अवकाशनाङ्कर्ता ९ नक्षत्राणाम् १० नक्षत्रविशेषेण, श्लो.-भिषजा वैद्यानां शतेन ११ समर्थो भवति १२ कृष्णः [illegible] इवते बराटाना भिन्न प्रभवे परस्पर कलङ्केनाविवादयोर्मस्तात नरमत्यस्य श्लाघ्य नामोरी दक्षिण पद निधाया भिद्य भगवति नरानाया भिन्नेन हतो भगवचरण द्वारा मृगमुखप्रमादृगवतारो वाणेन विद्ध इति भगवते १४ मद्य १५ शिरश्छेदनम् १६ ग्रासताम् १७ अन्धकारम्

१ महिषे २ मृगधूर्तके ३ तमांसि ४ किमवटम्भम् ५ हस्तिनाम् ६ चक्रम् ७ सूर्य ८ दुःखम् ९ न तु, श्लो.-दैवे १० बराटकम् ११ दिवाभीतेन १२ दोषविदुम् १३ समर्थ १४ कुम्भकार १५ इतरमूलो १६ भयुधम् १७ नय १८ इन्द्र- १९ दुर्गाणाम्

स्वय रामो येन विडम्बितोऽपि विधिना चान्ये जने का कथा ॥ १०१ ॥ जामाता पुरुषोत्तमो भगवती लक्ष्मी स्वय कन्यका दूतो यस्य बभूव कौशिकमुनिर्यज्वा वसिष्ठ स्वयम् । दाता श्रीजनक प्रदानसमये चैकादशान्या अहो किं ब्रूमो भवितव्यता हतविधे रामोऽपि यातो वनम् ॥१०२॥ आसाद्यापि महोदधिं न वितृषो जातो जलैर्वाडवो मेघ प्राप्य न चातकोऽपि चरणौ भानु न लेभेऽरुण । चन्द्र शङ्करशेखरेऽपि निवसन्पक्षद्वये क्षीयते प्राय सज्जनसगतो ऽपि लभते दैवानुरूप फलम् ॥ १०३ ॥ आहार शुचिता ध्वनी मधुरता वाचालता भीषणे बन्धौ निर्ममता जनेषु निरता नीडे पराधीनता । एतैरेव गुणैर्युता परभृतस्त्यक्त्वा निमित्ते जना वन्दन्ते खलु खञ्जन कृमिभुज चित्रा गति कर्मणाम् ॥ १०४ ॥ गीत कोकिल ते मुदा रसविद शृण्वन्ति कर्णामृत नो किंचिद्वितरन्ति ते तरुदलैरेव स्वय जीवसि । कर्णातुर्दरमुद्गिरन्ति निरत काकास्तु तेभ्यो बलिं प्राप्ता एव दिशन्ति हन्त धिगिद वक्र विधे क्रीडितम् ॥ १०५ ॥ छित्वा पाशमपास्य कूटरचना भङ्क्त्वा बला द्वागुरा पर्यन्ताग्निशिखाकलापजटिलान्निःसृत्य दूर वनात् । व्याधाना शरगोचरादतिजवेनोत्प्लुत्य धावन्मृग कूपान्त पतित करोति विमुखे किं वा विधौ पौरुषम् ॥ १०६ ॥ लब्ध जन्म सह श्रिया स्वयमपि त्रैलोक्यभूषाकर स्थित्यर्थे परमेश्वराभ्युपगतस्तेनापि मूर्ध्ना धृत । वृद्धि शीतकरस्तथापि न गत क्षीण परं प्रत्युत भाय प्राक्तनमेव कर्म बलवत्क स्य कर्तु क्षम ॥ १०७ ॥ रामे प्रव्रजन बलेर्नियमन पाण्डो सुताना वन धृष्णीना निधन नलस्य नृपते राज्यात्परिभ्रशनम् । कारागारनिषेवण च मरण सचिन्त्य लङ्केश्वरे सर्वं कालवशेन नश्यति नर को वा परित्रायते ॥१०८॥ भग्नाशस्य करण्डपिण्डिततनोर्म्लानेन्द्रियस्य क्षुधा कृत्वाखुर्विवर स्वय निपतितो नक्त मुखे भोगिन । तृप्तस्तत्पिशितेन सत्वरमसौ तेनैव यात पथा लोका पश्यत दैवमेव हि नृणां वृद्धौ क्षये कारणम् ॥ १०९ ॥ माता यस्य धराधरेन्द्रदुहिता तातो महेशस्तथा भ्राता विघ्नगणान्तक पितृसखो देवो धनाना पति । स्यात क्रौञ्चविदारणे सुरपते सेनाग्रग षण्मुखस्तद्दैववशेन कुत्र घटते नाद्यापि पैं णिग्रह ॥ ११० ॥ कांश्चित्तुच्छयति प्रपूरयति वा कांश्चिन्नयत्युन्नतिं कांश्चित्पातविधौ करोति च पुन कांश्चिन्नयत्याकुलान् । अन्योन्य प्रतिपक्षसहतिमिमा लोकस्थितिं बोधयन्नेष क्रीडति कूपयन्त्रघटिकान्यायप्रसक्तो विधि ॥ १११ ॥ तुल्य भूभृति जन्म तुल्यमुभयोर्मूल्य च तुल्य वपुस्तुल्य दीर्घमुदग्र टङ्कदलन तुल्य च पाषाणयो । एकस्याखिलवन्दनाय विधिना देवत्वमारोपित तद्द्वारे विहिता परस्य तु पदाघातासद देहली ॥ ११२ ॥ यद्ब्रह्म धनुरीश्वरस्य समरे यज्जामदग्न्यो जितस्त्यक्ता येन गुरोर्गिरा वसुमती सेतु पयोधौ कृत । एकैक दशकधरक्षयकृतो रामस्य किं वर्ण्यते दैव वर्णय येन सोऽपि सहसा नीत कथाशेषताम् ॥ ११३ ॥ खल्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणै सतापितो मस्तके वाञ्छन्देशमनातप विधिवशात्तालस्य मूल गत । तत्राप्यस्य महाफलेन पतता भग्न सशब्द शिर प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रापदा भाजनम् ॥ ११४ ॥ भूयिष्ठ द्रविणागमं जनयितु लिप्सावता चेतसा नार्या पश्च मया क्रमेण कुब्जा काले समुद्वाहिता । सद्विद्या कविता विदेशवसति सेवा तथाभ्यर्थना दैवेन प्रतिबन्धकेन युगपद्वन्ध्या समस्ता कृता ॥ ११५ ॥ मज्जत्वम्भसि यातु मेरुशिखरं शत्रुञ्जयत्वाहवे वाणिज्य कृषिसेवनादिसकला विद्या कला शिक्षतु । आकाश सकल प्रयातु खगवत्कृत्वा प्रयत्न पर नोऽभाव्य भवतीह कर्मवशतो भाव्यस्य नाश कुत ॥ ११६ ॥ लक्ष्मीकौस्तुभपारिजातसहज सूनु सुधाम्भोनिधेर्देवेन प्रणयप्रसादविधिना मूर्ध्ना धृत शभुना । अद्याप्युज्झति नैव दैवनिहित क्षैण्य क्षपावल्लभ केनान्येन विलङ्घ्यते विधिगति पाषाणरेखासखी ॥ ११७ ॥ अम्भोधि स्थलता स्थल जलधिता धूलीलव शैलता मेरुर्मृत्कणता तृण कुलिशता वज्र तृणप्रायताम् । वह्नि शीतलता हिम दहनतामायाति यस्येच्छया लीलादुर्ललिताद्भुतव्यसनिने दैवाय तस्मै नम ॥ ११८ ॥ जन्म ब्रह्मकुलेऽग्रजो धनपतिर्य कुम्भकर्णानुज सुनुर्वासवजित्स्वय दशशिरा दोर्दण्डका विंशति । अस्त्रं व्योमगम विमानमजय मध्येसमुद्र पुरी सर्व निष्फलमेतदय नियत दैव पर दुर्जयम् ॥ ११९ ॥ यत्रारावण्डलदन्तिदन्तमुसलान्याखण्डितान्याहवे धारा यत्र पिनाकपाणिपरशोपकुण्ठितामागता । तस्मै तावदुरो नृसिहकरजैर्व्यादीर्यते साप्रत दैवे दुर्बलता गते तृणमपि प्रायेण वज्रायते ॥ १२० ॥ दो सदेहदशास्यदर्पदमनश्रीगर्वसर्वंकषखेलामोद्धरणप्रचण्डचरितो वीर कुबेरानुज । यत्रार्य स्वयमस्ति सेयममरावत्यापि वन्द्या पुरी नीता मर्कटकेन तामपि दशां

१ बलिं' दत्ते हरि सेव- २ वसन्ते ३ कुतये ४ कोकिला ५ भूतपती ६ यादववीराणाम् ७ मधुरकैटभविजयपदीरस्य ८ पाशी ९ गजवदन १० कुबेर- ११ विशाख-

१ पवते २ दूतनता ३ वद्रमा ये द्वाक्षेदेलनम् ४ द्रविणं द्रव्य लवकालजय पुत्रकम् ५ त्रिवाहिता ६ निष्फला- ७ युद्धे ८ मन्दू ९ बलारम् १० दर्शनानुदुन्नपि ११ रद्दसेपरत- १२ क्षिर- १३ हिरण्यकशिपोवक्षिश्रिवम् १४ समुद्र-

धिग्दैवमावश्यकम् ॥ १२१ ॥ येनाकारि मृणालपत्रमशनं क्रीडा करिण्या सह स्वच्छन्दं भ्रमणं च कन्दरगणे पीतं पयो नैर्झरम् । सोऽयं वन्यकरी नरेषु पतितः पुष्णाति देहं तृणैर्यद्दैवेन ललाटपत्रलिखितं तल्लङ्घितुं कः क्षमः ॥ १२२ ॥ दैवेन प्रभुणा स्वयं जगति यद्यस्य प्रमाणीकृतं तत्तस्योपनमेन्मनागपि महान्नैवाश्रयः कारणम् । सर्वाशापरिपूरके जलधरे वर्षत्यपि प्रत्यहं सूक्ष्मा एव पतन्ति चातकमुखे द्वित्राः पयोबिन्दवः ॥ १२३ ॥ कान्तं वक्ति कपोतिकाकुलतया नाथान्तकालोऽधुना व्याधोऽधो धृतचापसज्जितशरः श्येनः परिभ्रामति । इत्थं सत्यहिना स दष्ट इषुणा श्येनोऽपि तेनाहतस्तूर्णं तौ तु यमालयं प्रति गतौ दैवी विचित्रा गतिः ॥ १२४ ॥ रेवावारिणि वारणेन विपुले राजीवराजीरजःपुञ्जापिञ्जरितोर्मिणि प्रविगलद्दानाम्बुगन्धोत्कटे । पीतं येन मृगारिरक्तमसकृद्धन्ता तटान्तस्थितः कोष्णं सोऽपि पयः पपौ हतविधेः को गोचरे नागतः ॥ १२५ ॥ केषांचिन्निजजन्मनि स्थितवतामालस्यविद्रावता दृश्यन्ते फलिता लता इव फलैः पचूलमूलं श्रियः । अद्रिं लङ्घयता गिरिं प्रयतता पृथ्वीतले धावता सूद्योगव्यवसायसाहसधिया तत्रास्ति यैरच्यते ॥ १२६ ॥ स्थाल्यां वैदूर्यमय्यां पचति तिलकणांश्चन्दनैरिन्धनौघैः सौवर्णैर्लाङ्गलाग्रैर्विलिखति वसुधामर्कमूलस्य हेतोः । छित्त्वा कर्पूरखण्डान्वृतिमिह कुरुते कोद्रवाणां समन्तात्प्राप्येमां कर्मभूमिं न चरति मनुजो यस्तपो मन्दभाग्यः ॥ १२७ ॥ पर्यन्ते पाण्डुपुत्राः क्षितिपतितनया धर्मभीमार्जुनाद्याः शूराः सत्यप्रतिज्ञा दृढतरवपुषः केशवेनापि गूढाः । ते वीराः पाणिपात्रे कृपणजनगृहे भिक्षुचर्यां प्रवृत्ताः को वा कार्ये समर्थो भवति विधिवशाद्भाविनी कर्मरेखा ॥ १२८ ॥ यत्र श्यामाकबीजान्यपि घटनवपूचपकोटिच्युतानि प्रोक्षीयन्ते स्वैरमन्यशनविरहिते निर्धनश्रोत्रियाणाम् । दैवे दातर्यकस्माद्बटुलशिशुकराकृष्टहारावलीतो भ्रष्टास्तेनैव दृष्टा लुठति भिरलस घूर्णिता मौक्तिकौघाः ॥ १२९ ॥ यन्माता विष्णुनाभिः पितिरपि च सुतो यस्य साक्षात्प्रजानां लक्ष्मीर्यस्य प्रयाभूद्यदपि करतले भारती सम्बभार । भानुर्यस्यास्ति मित्रं तदपि सरसिजं क्षीणमिन्दोर्मयूखैस्तत्तु नैवोल्लङ्घ्यते गन सुकृतफलं प्राप्तकाले सहायाः ॥ १३० ॥ कुत्रायोध्या क्व रामो दशरथवचनाद्दण्डकारण्यमागात्क्वासौ मारीचनामा कनकमयमृगः क्व च सीतापहारः । सुग्रीवे राममैत्री क्व जनकतनयान्वेषणे प्रेषितोऽहं योऽर्थोऽसम्भावनीयस्तमपि घटयते क्रूरकर्मा विधाता ॥ १३१ ॥

१ नर्मदोदके २ भोगमलप्रेरितेन ३ रक्तविशेष ४ आर्तिकयम् ५ 'भारती' इति प्रसिद्धवाग्भारत्यम् ६ भरी

जरावर्णनम्

अलंकरोति हि जरा राजामात्यभिषग्यतीन् । विडम्बयति पण्यस्त्रीमल्लगायनसेवकान् ॥ १ ॥ क्षणात्प्रबोधमायाति लङ्घ्यते तमसा पुनः । निर्वास्यतः प्रदीपस्य शिखेव जरतो मतिः ॥ २ ॥ शशिनीव हिमार्तानां घर्मार्तानां रवाविव । मनो न रमते स्त्रीणां जराजीर्णेन्द्रिये पतौ ॥ ३ ॥ मन्निर्दैलकैस्तैः शुक्लं प्रकटीकृतम् । तक्रोपादिव निर्याता वदनाद्दन्तावलिः ॥ ४ ॥ वृद्धत्वानलदग्धस्य सारयौवनवस्तुनः । दृश्यते देहगेहेषु भस्मेव पलितच्छलात् ॥ ५ ॥ वीक्ष्यते पलितश्रेणिर्नैव वृद्धस्य मूर्धनि । कृपयेव नीतं जन्मेति किं नु भस्म विधिर्व्यधात् ॥ ६ ॥ इयत्यामपि सामग्र्यां सुकृतं न कृतं त्वया । इतीव कुपितो दन्तानन्तकः पातयत्यलम् ॥ ७ ॥ यममिव करधृतदण्डं हरिमिव दैगद शाङ्गमिव वक्रम् । शिवमिव च विरूपाक्षं जरा करोत्यकृतपुण्यमपि ॥ ८ ॥ वदनं दशनविहीनं वाचो न परिस्फुटा गता शक्तिः । अव्यक्तेन्द्रियशक्तिः पुनरपि बाल्यं कृतं जरया ॥ ९ ॥ पटु रटति पलितदूतो मस्तकमासाद्य सर्वलोकस्य । परिभवति जरा मरणं कुरु धर्मं विरम पापेभ्यः ॥ १० ॥ दान्तमन्तु दण्डधरं कुबेरमपि शूलिनं तथा नन्दिनम् । कुरुते जरा न सा किं कुर्यान्नीरूपनामकं मनुजम् ॥ ११ ॥ कृष्णवर्त्मनि गुणान्नाणयन्ती जीवनेऽपि जरयत्यनुरागम् । आगता भव जरेव हिमानी सेव्यतां सुरतरंगवनीयम् ॥ १२ ॥ कृतान्तस्य दूती जरा कर्णमूले समागत्य वक्तीति लोकाः शृणुध्वम् । परस्त्रीपरद्रव्यवाञ्छां त्यजध्वं भजध्वं रमानाथपादारविन्दम् ॥ १३ ॥ वर्णं सितं समभिवीक्ष्य शिरोरुहाणां स्थानं जरा परिभवस्य यदेव पुंसाम् । आरोपितास्थिशकलं परिहृत्य

१ हनुमत उक्तिरियम् २ केशै- ३ दन्तपङ्क्ति ४ वार्धक्य नदेवानलस्तेन दग्धस्य ५ पलितमिषेण ६ पङ्क्ति ७ स्पर्धमेव ८ निर्मितवान् ९ पुण्यम् १० यम ११ नदया भानुपरिवेषेण सहितम्; पक्षे,-मदेन रोगेण सहितम् १२ विरूपाक्षम् १३ दन्त रहितम् १४ शुक्लकेशत्वेन दूत- १५ दमम्; पक्षे,-कोपनम्, १६ यमम्; पक्षे,-वाहितम् १७ बकविनम्; पक्षे,-कुत्सित- शरीरम् १८ शिवम्; पक्षे,-चन्द्रधरम् १९ विष्णुम्, पक्षे,- गतपुण्यम् २० अग्नौ; पक्षे,-कुत्सितस्य मार्गे मार्गे छाया इत्यादि २१ जरेव पक्षे,-भाने २२ दूरीकुरु २३ हिमदेहरी २४ सुरते रक्तवती; पक्षे,-सुराणां तरंगवती मन्दाकिनी २५ केशानाम् २६ भातोस्थि- मस्म दन्तम् रक्त बलिम् २७ अकृतपुण्यमपि गतम्

यान्ति चाण्डाल्कूपमिव दुस्तरं तरुण्य ॥ १४ ॥ श्रुति शिथिलिता गता स्मृतिरपि ग्रन्थाधुना गतिर्निपथमागता विगलिता द्विजाना तति । गरिमापि च सहति समुचित क्रियातश्चयुता कृता न जरया तया कलियुगस्य साधर्म्यता ॥ १५ ॥ गात्र सकुचित गतिर्विगलिता भ्रष्टा च दन्तावलिर्दृष्टिर्नश्यति वर्धते बधिरता वक्त्र च लालायते । वाक्य नाद्रियते च बान्धवजनैर्भार्या न शुश्रूषते हा कष्ट पुरुषस्य जीर्णवयस पुत्रोऽप्यमित्रायते ॥ १६ ॥ स्थूलश्वासरुणोऽति घूर्घुकर कासाश्रुलालाविलो भग्नोरुकटिपृष्ठजानुजघनो मुग्धोऽतिर्यान्वारयन् । शुष्यन्मूर्धजधूसरापि धनुषा स्वा सयन्त्रायसनासापाशनिबद्धजीवविभवो वृद्धो गृहे ग्लायति ॥ १७ ॥ पादौ सस्तम्भयन्ती मुखमपि नमयन्त्यङ्गमाकुञ्चयन्ती हस्तावुत्कम्पयन्ती प्रणयिजनवचो न श्रुती श्रावयन्ती । रत्यौत्सुक्यं जयन्ती वलिततनुमती नूतनोढा जरा वा तुल्या पूर्वा तु पुसर्वसति बत परा प्रीतिहेतुर्नरस्य ॥ १८ ॥

क्षुधावर्णनम्

नास्ति क्षुधासम दु ख नास्ति रोग क्षुधासम । नास्त्याहारसम सौख्य नास्ति क्रोधसमो रिपु ॥ १ ॥ शय्या यस्य चन्दन चारु हास्य वीणा वाणी सुन्दरी या च नारी । न भ्राजन्ते क्षुत्पिपासातुराणा सर्वारम्भास्तण्डुलप्रस्थमूला ॥ २ ॥

भिक्षुकः

प्रतिदिनमयत्नसुलभे भिक्षुकजननि साधुसद्भकल्पलते । नृपनमननरकनाशिनि भगवति भिक्षे नमस्तुभ्यम् ॥ १ ॥ अगणितुल्याश्च घृताग्निविशोषणे दर्भमोल्गितुल्या वटिकाद्रिभेदने । शाकावलीकौननवह्निरूपास्त एव भट्टा इतरे भटोश्च ॥ २ ॥ अभ्यो भुक्तिमता प्रयोगसमये मन्त्रेषु पृष्ट गत पात्रागारगतस्तु पाचकमनसोपाय वाचसति । उच्चैया

निरतो रतोऽर्मकगणे पिण्डेषु दत्तादरो नानाथाद्धगणैकचालितमना भट्टोत्तमो राजते ॥ ३ ॥ उच्चैरध्ययन पुरातनकथा स्त्रीभि सहालापन तासामर्भकलालन पतिनुतिस्तत्पाकनिष्यास्तुति । आदेशास्य करावलम्बनविधि पाण्डित्यलेखक्रिया होरागारुडमन्त्रतन्त्रकविधिर्भिक्षोर्गुणा द्वादश ॥ ४ ॥ प्रात क्षान्तिगोचना करतले चञ्चलविनाङ्कुरास्तत्स्थानिवेशितोर्ध्वतिलकाश्चैला तवद्धाश्रता । को जातश्च मृतोऽथवा मृततिथि कस्यालये वर्तते चेत्थ हृपरातैर्युताप्रतिदिन धावन्त्यहो भिक्षुका ॥ ५ ॥

परगृहवासः

शिरसा धार्यमाणोऽपि सोम सोमेन शभुना । तथापि कृशता धत्ते कष्ट खलु पराश्रय ॥ १ ॥ विना कार्येण ये मूढा गच्छन्ति परमन्दिरम् । अवश्य लघुता यान्ति कृष्णपक्षे यथा शशी ॥ २ ॥ कष्ट खलु मूर्खत्व कष्ट खलु यौवनेषु दारिद्र्यम् । कष्टादपि कष्टतर परगृहवास परान्न च ॥ ३ ॥ उडुगणपरिवारो नायकोऽप्योषधीनाममृतमयशरीर कान्तियुक्तोऽपि चन्द्र । भवति विगतरश्मिर्मण्डल प्राप्य भानो परसदननिविष्ट को लघुत्व न याति ॥ ४ ॥

उदरपूरणदूषणम्

अस्य दग्धोदरस्यार्थे किं न कुर्वन्ति पण्डिता । वानरीमिव वाग्देवीं नर्तयन्ति गृहे गृहे ॥ १ ॥ किमकारि न कार्पण्य कस्याल्द्धि न देहली । अस्य पापोदरस्यार्थे किमनाटि न नाटकम् ॥ २ ॥ एक स एव जीवति हृदयविहीनोऽपि सहृदयो राहु । य सकललघिमकारणमुदरं न बिभर्ति दुष्पूरम् ॥ ३ ॥ कचरा समपहाय क धरा प्राप्य सयति जहास कस्यचित् । मां विलोनमयत स्वपूर्तये दुर्भरास्मिमुदराद्वियोगत ॥ ४ ॥ अहितहितविचारशून्यबुद्धे श्रुतिसमयैर्बहुभिस्तिरस्कृतस्य । उदरभरणमात्रकेवलेच्छो पुरुषपशोश्च पशोश्च को विशेष ॥ ५ ॥ इयमुदरदरी दुरन्तपूरा यदि न भवेदभिमानभङ्गभूमि । क्षणमपि न सहे भवादृशाना कुटिलकटाक्षनिरीक्षण नृपाणाम् ॥ ६ ॥ अर-

---

१ कर्मेन्द्रियम्, पक्षे,-वेद २ स्मरणम्, पक्षे,-मन्वादि ३ बन्धनम् ४ आचरणम् पक्षे,-गमनम् ५ दन्तानाम्, पक्षे,-ब्राह्मणानाम् ६ इन्द्रियाणाम्, पक्षे,-धेनूनाम् ६ सनातनधर्मस्य ७ पशुरारावरति ८ अग्निकार्यं करोति पृथाभि कथयतीति ९ बहुभिर्गुरुभ्राववचनानि १० रोद प्राप्नोति ११ पादयो स्तम्भन कुर्वती १२ उद्वेग कुर्वती १३ बहव यस्यैवम्य सजाता यस्या सा वलिता, मा वामो तनुश्च स्वती, पक्षे,-वलित वसन तन्तुकम्पा वदती १४ नवनिवाहिता स्त्री १५ नूतनोढा १६ पुरुषात् १७ उद्वेग प्राप्नोति १८ परा १९ भयकारणम् २० दुःखम् २१ बहुमनुष्य २२ भक्षणम् २३ बोधर २४ भयगमन- २५ भोक्तृणाम् २६ हस्तास्थित पुरुषः- २७ दक्षिणायां भार्यं तु वेदिके वा गम्यो दक्षिणावस्था नाधिकि दस्य

१ पठनम् २ शिशु ३ स्तुति ४ भाविशुभाशुभफलकथन प्रगल्भ्यमिति भाव ५ अभ्यागतादिग्रन्थपनम् ६ वस्त्रान्ते ७ समामदिवेन ८ नक्षत्रसमूह परिवारो यस्य ९ वनस्पतीनाम् १० सिद्धेन ११ सूर्यस्य १२ परगृहम् १३ हीनदशाम् १४ लघुत्वकारणम् १५ धारयति १६ दुःखेन पूरयितुं शक्यम् १७ स्वर्गम् १८ शुद्ध १९ ओतप्रोतम् २० भवनानकारणम्

हरति महत्त्वं प्रार्थना किं न जाने जनयति गुरुलघिमानमित्यहं किं न वेद्मि । तदपि वद वदान्य त्वं सदा प्रत्यहं मां जठरपिठरवर्ती वह्निरर्थीकरोति ॥ ७ ॥ गङ्गातरङ्गकणशीकरशीतलानि विद्याधराध्युषितचारुशिलातलानि । स्थानानि किं हिमवतः प्रलयं गतानि यत्सावमानपरपिण्डरतो मनुष्यः ॥ ८ ॥ अभिनवमहिमानमप्यभेद्यसंदीप्ता गुरुतरगुणभाम्भोनरकुटोज्ज्वलचन्द्रिका । विपुलविलसदुज्ज्वलावलीवितानकुठारिका जठरपिठरी दुष्पूरेयं करोति विडम्बनम् ॥ ९ ॥ ये वर्धन्ते धनपतिपुरः प्रार्थनादुःखभाजो ये चाल्पत्वं दधति विषयाक्षेपपर्यस्तबुद्धेः । तेषामन्तःस्फुरितहसितं वासराणां स्मरेयं ध्यानच्छेदे शिखरिकुहरग्रावशय्यानिषण्णः ॥ १० ॥ मातर्नीतं परमनुचितं यत्खलानां पुरस्तादाशागर्तं जठरपिठरीपूर्तये नर्तितानि । तत्क्षन्तव्यं सहजतरले वत्सले वाणि कुर्वे प्रायश्चित्तं गुणगणनया गोपवेषस्य विष्णोः ॥ ११ ॥ दीनो दीनमुखैः सदैव शिशुकैराकृष्टजीर्णाम्बरा क्रोशद्भिः क्षुधितैर्निरन्नविधुरा दृश्येत चेद्गेहिनी । याच्ञाभङ्गभयेन गद्गदगलत्त्रुट्यद्विलीनाक्षरं को देहीति वदेत्स्वदग्धजठरस्यार्थे मनस्वी जनः ॥ १२ ॥ हिंसाशून्यमयत्नलभ्यमशनं धात्रा मरुत्कल्पितं व्यालानां पशवस्तृणाङ्कुरभुजस्तुष्टाः स्थलीशायिनः । संसारार्णवलङ्घनक्षमधियां वृत्तिः कृता सा नृणां यामन्वेषयतां प्रयान्ति सततं सर्वे समाप्तिं गुणाः ॥ १३ ॥ किं कन्दाः कन्दरेभ्यः प्रलयमुपगता निर्झरा वा गिरिभ्यः प्रध्वस्ता वा तरुभ्यः सरसफलभृतो वल्कलिन्यश्च शाखाः । वीक्ष्यन्ते यन्मुखानि प्रसभमपगतप्रश्रयाणां खलानां दुःखोपात्ताल्पवित्तस्मयपवनवशानर्तितभ्रूलतानि ॥ १४ ॥

सेवकनिन्दा

स्वाम्यायत्तोऽस्य परचित्तानुवर्तिनः । स्वयं विक्रीतदेहस्य सेवकस्य कुतः सुखम् ॥ १ ॥ चलेषु स्वामिचित्तेषु लुब्धे पिशुने जने । यदि जीवत्यहो चित्रं क्षणं सेवोपजीविनः ॥ २ ॥ सेवा श्ववृत्तिरुक्ता न तैः सम्यगुदाहृतम् । स्वच्छन्दचारी कुत्र श्वा विक्रीतासुः क्व सेवकः ॥ ३ ॥ सेवया धनमिच्छद्भिः सेवकैः पश्य यत्कृतम् । स्वातन्त्र्यं यच्छरीरस्य मूढैस्तदपि हारितम् ॥ ४ ॥ वरं वनं वरं भैक्ष्यं वरं भारोपजीवनम् । पुंसां विवेकहीनानां सेवया न धनार्जनम् ॥ ५ ॥ यथा प्रकृत्यैव चले निपतच्चाटुकारिणे । स्वामिनो बहु मन्यन्ते दृष्टिं तामपि सेवकाः ॥ ६ ॥ मनुष्यजातौ तुल्यायां भृत्यत्वमतिगर्हितम् । प्रथमो यो न तत्रापि स किं जीवत्सु गण्यते ॥ ७ ॥ तावन्न भाति दुःखाय ततो दुर्गतता सदा । तत्रापि सेवया वृत्तिरहो दुःखपरम्परा ॥ ८ ॥ नाश्नाति स्वैरमुत्कण्ठाद्विनिद्रो न प्रबुध्यते । न निःशङ्कं वचो ब्रूते सेवकोऽप्यत्र जीवति ॥ ९ ॥ भूशय्या ब्रह्मचर्यं च कृशत्वं लघु भोजनम् । सेवकस्य यतेर्यद्वा विशेषः पापधर्मजः ॥ १० ॥ शीतातपादिकष्टानि सहते यानि सेवकः । धनाय तानि चाल्पानि यदि धर्माय मुच्यते ॥ ११ ॥ मृदुनातिसुवृत्तेन सुमृष्टेनातिहारिणा । मोदकेनापि किं तेन निष्पत्तिर्यस्य सेवया ॥ १२ ॥ स्वयं जहाति सेवकः सुखं च मानमेव च । यदर्थमर्थमीहते तदेव तस्य हीयते ॥ १३ ॥ प्रणमत्युन्नतिहेतोर्जीवितहेतोर्विमुञ्चति प्राणान् । दुःखीयति सुखहेतोः को मूढः सेवकादन्यः ॥ १४ ॥ मौनान्मूकः प्रवचनपटुर्वातुलो जल्पको वा धृष्टः पार्श्वे वसति च सदा दूरतश्चाप्रगल्भः । क्षान्त्या भीरुर्यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १५ ॥ वित्ते त्यागैरुपकृतमपि द्वेषतामेति कश्चित्साक्षादन्यैरपकृतमपि प्रीतिमेवोपयाति । चित्रं चित्रं किमथ चरितं नैकभावाश्रयाणां सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १६ ॥ सदाचारानुवर्तिना परहितव्यापारयुक्तात्मना सेवासव्यवहारतत्त्वविदुषा द्रोहच्युतेनापि । व्यापत्तिः स्खलितान्तरेषु नियता सिद्धिर्भवेद्वा न वा तस्मादस्ववतेरिवावनिपतेः सेवा सदाशङ्किनी ॥ १७ ॥ आहारे वडवानलश्च शयने यः कुम्भकर्णायते संदेशे बधिरः पलायनविधौ सिंहः शृगालो रणे । अन्धो वस्तुनिरीक्षणेऽथ गमने खञ्जः पटुः क्रन्दने भाग्येनैव हि लभ्यते पुनरसौ सर्वोत्तमः सेवकः ॥ १८ ॥

जीवितसाफल्यम्

यस्य जीवन्ति धर्मेण पुत्रा मित्राणि बान्धवाः । सफलं जीवितं तस्य नात्मार्थे को हि जीवति ॥ १ ॥ यस्य मित्राणि मित्राणि शत्रवः शत्रवस्तथा । अनुकम्प्योऽनुकम्प्यश्च स जातः स च जीवति ॥ २ ॥ यस्य रत्नवती यस्य भार्या

१ कमुकतः २ स्मर्ता ३ जठरमाकृतम् ४ तराशाः ५ विनादैरेव ... ६ ... ७ ... ८ गोपवेषस्य ... ९ कृतः १० रोदन ... ११ मर्ता १२ नाम ... १३ ... १४ ... १५ ... १६ सेवक- १७ ... ११ पृ. ८ म.

१ ... २ ... ३ ... ४ ... ५ ... ६ ... ७ ... ८ ... ९ ... १० ... ११ रोदने

पुत्रवती सती । लक्ष्मीर्दानवती यस्य सफलं तस्य जीवितम् ॥ ३ ॥ स जीवति यशो यस्य कीर्तिर्यस्य स जीवति । अयशोऽकीर्तिसंयुक्तो जीवन्नपि मृतोपमः ॥ ४ ॥ चलं वित्तं चलं चित्तं चले जीवितयौवने । चलाचलमिदं सर्वं कीर्तिर्यस्य स जीवति ॥ ५ ॥ यस्मिञ्जीवति जीवन्ति बहवः स तु जीवति । काकोऽपि किं न कुरुते चञ्च्वा स्वोदरपूरणम् ॥ ६ ॥ स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् । परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ॥ ७ ॥ अङ्गुलिस्खलि लोकैर्गलन्निर्मलनाम्नैव रेखिता जगती । सन्ध्याया इव वसति खल्वाखि सखे सुखायैव ॥ ८ ॥ यज्जीवति क्षणमपि प्रथितं मनुष्यैर्विज्ञानविक्रमयशोभिरभज्यमानम् । तन्नाम जीवितमिह प्रवदन्ति तज्ज्ञाः काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्क्ते ॥ ९ ॥ यो नात्मजे न च गुरौ न च भृत्यवर्गे दीने दयां न कुरुते न च बन्धुवर्गे । किं तस्य जीवितफलं हि मनुष्यलोके काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्क्ते ॥ १० ॥ जातः कूर्मः स एकः पृथुभुवनभरायार्पितं येन पृष्ठं श्लाघ्यं जन्म ध्रुवस्य भ्रमति नियमितं यत्र तेजस्विचक्रम् । संजातव्यर्थपक्षाः परहितकरणे नोपरिष्टान्न चाधो ब्रह्माण्डोदुम्बरान्तर्मशकवदपरे जन्तवो जातनष्टाः ॥ ११ ॥

ऋणम्

न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते । विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम् ॥ १ ॥ पापं कर्तुमृणं कर्तुं मन्यन्ते मानवाः सुखम् । परिणामोऽतिगहनो महतामपि नाशकृत् ॥ २ ॥ लोकद्वयप्रतिभयैकनिदानमेतद्विज्ञप्राणिनामृणमहो परिणामघोरम् । एकः स एव हि पुमान्परमस्ति लोके क्रुद्धस्य येन धनिकस्य मुखं न दृष्टम् ॥ ३ ॥

प्रवासः

यो न संचरते देशान्यो न सेवेत पण्डितान् । तस्य संकुचिता बुद्धिर्घृतबिन्दुरिवाम्भसि ॥ १ ॥ यस्तु संचरते देशान्यस्तु सेवेत पण्डितान् । तस्य विस्तारिता बुद्धिस्तैलबिन्दुरिवाम्भसि ॥ २ ॥ देशे देशे किमपि कुतुकादद्भुतं लोकमाना उपायैर्द्रविणमतुलं संचिनुत्वा भूयोऽप्यगम्य । संयुज्यन्ते सुचिरविरहोत्कण्ठिताभिः सतीभिः सौख्यं धन्या किमपि दधते सर्वसंपत्समृद्धाः ॥ ३ ॥ आकिंचन्यादतिपरिचयाज्जायमानोपेक्ष्यमाणो भूपालानामनवसरणाद्विभ्यदेवाखिलेभ्यः । गेहे तिष्ठन्कुमतिरलसः कूपकूर्मः सधर्मा किं जानीते भुवनचरितं किं सुखं चोपभुङ्क्ते ॥ ४ ॥ तीर्थानामवलोकनं परिचयः सर्वत्र वित्तार्जनं नानाश्चर्यनिरीक्षणं चतुरता बुद्धेः प्रशस्ता गिरः । एते सन्ति गुणाः प्रवासविषये दोषोऽस्ति चैको महान्मुग्धामधुराधराधरसुधापानं विना स्थीयते ॥ ५ ॥

व्यापारिणः

आसीत्सत्ययुगे बलिस्तदनु च त्रेतायुगे भार्गवो रामः सत्यपराक्रमोऽथ भगवान्धर्मस्तथा द्वापरे । दाता कोऽपि न चास्ति संप्रति कलौ जीवन्ति केनार्थिनश्चेत्येवं कृतनिश्चयेन विधिना व्यापारिणो निर्मिताः ॥ १ ॥ शक्रेणाननियामितामथितो दाता स कल्पद्रुमः पातालं बलिकामधेनुरपि सा कामप्रसूर्न्वगात् । इत्थं विश्वसृजा विचिन्त्य यवनागाराधिकारार्थिनः सद्विद्यानिधिरक्षणार्थमधुना व्यापारिणो निर्मिताः ॥ २ ॥ कौपीनं धृतवान्हरोऽपि भगवान्विष्णुः प्रविष्टो जलं धाता राशिरपेयतामुपगतः को नाम दातुं क्षमः । इत्थं विश्वसृजा विचिन्त्य यवनागाराधिकारार्थिनं सद्विद्यानिधिजीवनार्थमधुना व्यापारिणो निर्मिताः ॥ ३ ॥ व्यापारान्तरमुत्सृज्य वीक्षमाणो वधूमुखम् । यो गृहेष्वेव निद्राति दरिद्राति स दुर्मतिः ॥ ४ ॥

कलिमहिमा

यवनैरवनिः क्रान्ता हिंदवो विन्ध्यमाविशन् । बलिना वेदमार्गोऽयं कलिना कवलीकृतः ॥ १ ॥ सीदन्ति चाग्निहोत्राणि गुरुपूजा प्रणश्यति । कुमार्यश्च प्रसूयन्ते प्राप्ते कलियुगे सदा ॥ २ ॥ परान्नेन मुखं दग्धं हस्तौ दग्धौ प्रतिग्रहात् । परस्त्रीभिर्मनो दग्धं कुतः शापः कलौ युगे ॥ ३ ॥ राक्षसाः कलिमाश्रित्य जायन्ते ब्रह्मयोनिषु । ब्राह्मणानेव बाधन्ते तत्रापि श्रोत्रियान्कृशान् ॥ ४ ॥ कुशला शब्दवार्तायां वृत्तिहीनाः सुरागिणः । कलौ वेदान्तिनो भान्ति फाल्गुने बालका इव ॥ ५ ॥ यागुचारोल्लङ्घ्य मात्रं तत्क्रियां कर्तुमक्षमाः । कलौ वेदान्तिनो भान्ति फाल्गुने बालका इव ॥ ६ ॥ कृते च रेणुका कृत्या त्रेतायां जानकी तथा । द्वापरे द्रौपदी कृत्या कलौ कृत्या गृहे गृहे ॥ ७ ॥ मधुग-

---

१ दानादिप्रभवा कीर्तिः शौर्यादिप्रभवं यशः. २ अनपत्नीके. ३ अर्थः तनार्थमिति भावः; पक्षे,-अङ्गुलिकरणेन लोके आत्माकारित्वं गण्यते. ४ निर्मलस्करम्; पक्षे,-अपगतार्थम्. ५ आरक्ता मीना, पक्षे-अनुरागवती कृता. ६ मत्स्याहम्. ७ उदुम्बरे यथा मशकाः तिष्ठन्ति तथा ब्रह्मा मनुष्या ब्रह्माण्डरूपोदुम्बरे तिष्ठन्ति. ८ मरणम्. ९ बाल्यम्. १० परिणामे भयंकरम्. ११ आश्चर्यम्. १२ ईक्षमाणा-. १३ द्रव्यम्. १४ बहुलम्. १५ गृहम्. १६ पुन

१ दारिद्र्यात्. २ अवमानित-. ३ दुष्टत-. ४ षोडशवार्षिकी. ५ अधरोष्ठ-. ६ दरिद्रो भवति.

मध्योत्तमा कृतयुगधर्मानुसारिण किमिति । इति रोषादिव कलिना पीड्यन्ते साधवो मलिना ॥ ८ ॥ नाधीतेऽत्र जनो यदि कश्चिदधीते शते सहस्रे वा । दुस्तर्केषु श्राम्यति दूरीकुरुते श्रुतिस्मृतिसुतर्कान् ॥ ९ ॥ सीदन्ति सन्तो विलसन्त्यसन्त पुना म्रियन्ते जनकश्चिरायु । परेषु मैत्री स्वजनेषु वैर पश्यन्तु लोका कलिकौतुकानि ॥ १० ॥ एतादृशे कलियुगेऽपि शतेषु कश्चिज्जातादरो जगति य श्रुतिमार्ग एव । यत्किंचिदाचरतु पात्रमसौ स्तुतीना श्लाघ्य मितापमपि किं न मेरौ सरश्चेत् ॥ ११ ॥ उपनयनविवाहाद्युत्सवैकप्रधानौ कलिविभवत एषा कालभेदानभिज्ञा । विजहति न कदाचिद्वेदपाठैकयोग्ये वयसि च यवनानीवाचनाभ्या समेते ॥ १२ ॥ न देवे देवत्व कपटपटवस्तापसजना जनो मिथ्यावादी विरलतरवृष्टिर्जलधरः । प्रसक्तो नीचानामवनिपतयो दुष्टमनसो जना भ्रष्टा नष्टा अहह कलिकाल प्रभवति ॥ १३ ॥ गता गीता नाश क्वचिदपि पुराण व्यपगत विलीना स्मृत्यर्था निगमनिचयो दूरमगमत् । इदानीं रैदासप्रभृतिवचनैर्मोक्षपदवी तदेव जानीमो कलियुग तवैवैष महिमा ॥ १४ ॥ अपरैर्व्यापारैरहरिह नयन्तोऽशनदशास्वय स्नाता सध्या विदधति न जातु स्वसमये । त्यजन्त स्वा वृत्तिं द्विजकुलभवमामगणकीभवन्तो हन्तामी कथमपि च जीवन्ति बहव ॥ १५ ॥ कुक्षे पूर्त्यै यवननिततेर्भृत्यकृत्यानि कर्तु विक्रीणीते वपुरपि निज चेतनैरेतदास्ताम् । विप्रो भूत्वाप्यहह गणनानैपुणैर्लङ्घयित्वा स्वर्णस्तेय रचयति जन स्वामिना पोषकाणाम् ॥ १६ ॥ वेदव्यास स नन दृश यो वेद वेदाक्षराणि श्लोक त्वेक परिपठति य स स्वय जीव एव । आपस्तम्ब इह फलयेत्सम्यगौपासन य कष्ट शिष्टक्षतिकृति कलौ कार्श्यमृच्छन्ति विप्रा ॥ १७ ॥ ये कायस्थजनाश्च ये नृपसुता ये च द्विजा शस्त्रिणस्ते यत्नादतुलत्य निर्दयतया शुष्कास्तुरुष्काधिपान् । देवा भूमिसुराश्च पान्ति कृतिनस्ते चेन्मुधोदासते ब्राह्मण्याय जलाञ्जलि स्खिल भुवि प्राज्ञै प्रदेयो भवेत् ॥ १८ ॥ आक्रान्तासु वसुधरासु यवनैरासेतुहेमाचल विद्राणे क्षितिभृद्गणे विकरुणे निद्राति नारायणे । निर्विघ्नप्रसरे कलावपि बन्धाचिष्वण्टक वैदिक पथान स्थिल तत्र तत्र परिपाल्यके हि लोकोत्तर ॥ १९ ॥ अज्ञानामविरामलौकिकवचोभाजाममीषा पुनर्मन्त्रोच्चारण एव पर्यवसित मौनव्रत कर्मसु । मामायव्ययपलेखनेन नयता कालानशेषानहो पारम्पर्यत ईदृशामिह नृणा ब्राह्मण्यमन्यादृशम् ॥ २० ॥ ये मुष्णन्ति निशि प्रविश्य भवन ये वा वलात्कानन नैते स्वामिधन हरन्ति ननु तान्निन्दन्ति चोरा इति । सद्यो हन्त हरन्ति पोषकधन सख्या विपर्यस्त ये कष्ट तानपि वचकानिह पुरस्कुर्वन्ति सर्वे जना ॥ २१ ॥ सौहार्दे शशशृङ्गवत्सुजनता वन्ध्यासुतस्पर्धिनी किं ब्रूमो गुणिना गुणग्रहिलता व्योमप्रसूनोपमा । दृष्टिः शीलसुधाहलाहलमयी राज्ञा सुधामण्डले लोके सप्रति यत्कले स जयति त्वद्दृष्टिलीलारस ॥ २२ ॥ निर्वीर्या पृथिवी निरोषधिरसा नीचा महत्त्व गता भूपाला निजकर्मधर्मरहिता विप्रा कुमार्गे रता । भार्या भर्तृविरोधिनी पररता पुत्रा पितुर्द्वेषिणो हा कष्ट खलु वर्तते कलियुगे धन्या नरा ये मृता ॥ २३ ॥ दूरादर्शनमाकलय्य भजते सद्यो विरूपाक्षता सङ्गे किं च विरोचनत्वमथ सस्थाने नृसिंहाकृतिम् । पाण्डित्योक्तिषु वक्रतुण्डरचना दाने त्वपर्णात्मतामेक पञ्चसुरात्मक प्रभुरहो मार्ग्ये कलौ लभ्यते ॥ २४ ॥ धर्म प्रव्रजितस्तप प्रचलित सत्य च दूरे गत पृथ्वी मन्दफला नरा कपटिनश्चित्त च शाठ्योर्जितम् । राजानोऽर्थपरा न रक्षणपरा पुत्रा पितुर्द्वेषिण साधु सीदति दुर्जन प्रभवति प्राप्ते कलौ दुर्युगे ॥ २५ ॥ सन्त क्वापि न सन्ति सन्ति यदि वा दु खेन जीवन्ति ते विद्वासोऽपि न सन्ति सन्ति यदि वा मात्सर्ययुक्ताश्च ते । राजानोऽपि न सन्ति सन्ति यदि वा लोभाद्धनग्राहिणो दातारोऽपि न सन्ति सन्ति यदि वा सेवानुकूला कलौ ॥ २६ ॥ हर्म्यस्थानमघमकमरितेतैर्दुर्मानभर्मासन शास्त्रस्तोमललाटभूलिपिलय शान्ति सवानामपि । सर्वाभिप्रायरचसमापनदिन सर्वा सदर्चाविधेर्यावाशाजनिभूरभूदिह महानर्थानहोऽस्य कलि ॥ २७ ॥ प्रातर्हन्त कृतेऽल्पवोऽपि रजकस्पृष्टाम्बरो रम्भे स्फुटा धारयते पटाननुदिन धृत्वा बहिर्गच्छति । गत्वा म्लेच्छमुखानुर्गी स्पृशति च स्पृष्ट्वापि न स्नात्यहो न स्नातोऽप्यथ शुद्ध एव चरलो भुक्त्वापि न [13]क्रीडति ॥ २८ ॥ शर्शर्जीवति दारसु क्षति परे शुद्रादतैग्म्युभि स्वात्वाचामति देवता जपति सौरं पर्वत्योदनम् । उच्छिष्टाश्च बिभेति याति येर्यनैरच्यारचे संगति

१ अध्ययन न करोते २ सत्त्वजन्म् ३ महदेवे ४ राजा ५ दुरवस्थिः ६ सार्वाभिम् ७ प्राप्नुवन्ति ८ म्लेच्छविशेषान् ९ पराधीना भवेयु १० नष्टे

१ वन्धानुकूल्या २ विहरनेनत्यम्, प.ो.-शिरराग; ३ वन्चिराविल्यम्, पसे.-पर्यस्तम् ४ नृसिंहस्येव स्वरामाहतिम्; पसे.-नृसिंहस्याकृतिम् ५ वक्रा या तुण्डस्य रचना ताम्; शुण्डसमन्विर्ये, पसे.-वक्रतुण्डस्य गणपतेरिव या रचना ताम् गणेशरूपमित्यर्थे- ६ न विद्यते पर्णं यस्य तत्ताम् अतिकृपणत्वमित्यर्थे, पसे.-अपर्णा पार्वती तदात्मताम् ७ सुवर्णशैलनिन्दनम् ८ यज्ञानाम् ९ वेदवचनाम् १० मरणम् ११ स्नानम् १२ गर्दभे १३ न दम्भरे १४ भवम् १५ उपनीतेनेनेत्यमि

मार्तङ्गान्निकटं गतानगणयन्मार्गान्मुहुर्गाहते ॥ २९ ॥ नीचैर्दुर्यवनैः शुनीभिरपि वा निःशङ्कमालोकिते भुङ्क्ते पङ्क्तिविदूषकैः सह नरैरज्ञातवेदाक्षरैः । मद्यास्वादनमत्तचित्तजनतामोहाय मोहान्वितः कर्माण्यारमते श्रुतिस्मृतिविनिर्मुक्तानि वर्ण्यसाराण्यहो ॥ ३० ॥ विद्वत्ता वसुधातले विगलिता पाण्डित्यधर्मो गतः श्रोतॄणां हृदयेष्वबुद्धिरधिका ध्यानं गतं चारणे । गाथागीतविनोदनाट्यरचनायुक्त्या जगद्रञ्जितं ज्योतिर्वैद्यकशास्त्रसारमखिलं क्षुद्रेषु जातं कलौ ॥ ३१ ॥ धिक्त्वां रे कलिकाल याहि विलयं केयं विपर्यस्तता हा कष्टं श्रुतिशालिनां व्यवहृतिर्म्लेच्छोचिता दृश्यते । एकैर्गोब्रयदेवता भगवती विक्रेतुमानीयते निःशङ्कैरपरैः परीक्षणविधौ सर्वाङ्गमुद्घाट्यते ॥ ३२ ॥ धन्यां काममुदूष्य प्रविजहद्दुर्दयमौवननामङ्क एना द्रव्याशापाशकृष्टो भ्रमति चिरतरं हन्त देशान्तरेषु । अन्योन्याश्लेषवाञ्छाविगलितनयसोरक्तमालिन्यमत्योर्दम्पत्योर्व्याकृतं वै हतविधिरुभयोर्लोकयोः शोकयोगम् ॥ ३३ ॥

मद्यपानगर्हणम्

वैकल्यं धरणीपातमयथोचितजल्पनम् । सन्निपातस्य चिह्नानि मद्यं सर्वाणि दर्शयेत् ॥१॥ एकतश्चतुरो वेदा ब्रह्मचर्यं तथैकतः । एकतः सर्वपापानि मद्यपानं तथैकतः ॥ २ ॥ मद्यपस्य कुतः सत्यं दया मांसाशिनः कुतः । कामिनश्च कुतो विद्या निर्धनस्य कुतः सुखम् ॥ ३ ॥ अयुक्तं बहु भाषन्ते यत्र कुत्रापि शेरते । नग्ना विक्षिप्य गात्राणि बालका इव मद्यपाः ॥ ४ ॥ मत्तो हिनस्ति सर्वं मिथ्या प्रलपति हि विकलया बुद्ध्या । मातरमपि कामयते सावद्यं मद्यपानमत्तः सन् ॥ ५ ॥ चित्ते भ्रान्तिर्जायते मद्यपानाद्भ्रान्ते चित्ते पापचर्यामुपैति । पापं कृत्वा दुर्गतिं यान्ति मूढास्तस्मान्मद्यं नैव पेयं न पेयम् ॥ ६ ॥

तमाखुः

तमाखुपत्रं राजेन्द्र भज माज्ञानदायकम् । तमाखुपत्रं राजेन्द्र भज माज्ञानदायकम् ॥ १ ॥ दारिद्र्यशीलोऽपि नरस्तमाखुं नैव मुञ्चति । निवारितोऽपि मार्जारस्तमाखुं नैव मुञ्चति ॥ २ ॥ बिडौजाः पुरा पृष्टवान्पद्मयोनिं धरित्रीतले सारभूतं किमस्ति । चतुर्भिर्मुखैरित्यनोचद्विरिञ्चिस्तमाखुस्तमाखुस्तमाखुस्तमाखुः ॥ ३ ॥ न स्वादु नौषधमिदं न च वा सुगन्धि नाक्षिप्रियं किमपि शुष्कतमाखुचूर्णम् । किं चाक्षिरोगजनकं च तदस्य भोगे बीजं नृणां नहि नहि व्यसनं विना यत् ॥ ४ ॥ सुपर्णपरिसेवितस्तदनु साधुपूगान्वितो द्विजावनमहापटुस्तदनु सारसंधानभाक् । सदैव सुधयाशनं भवति यस्य विष्णोः समस्तमाखुरिति सेव्यतां भवति वै यतो रागिता ॥ ५ ॥ श्रीकृष्णः पूतनायाः स्तनमलमपिबत्कालकूटेन पूर्णं प्रस्कन्नं भूप्रदेशे किमपि च पिबतो यत्तदा तस्य यस्मात् । तस्मादेषा तमाखुः सुरवरपरमोच्छिष्टमेतद्दुरापं स्तुत्वा नत्वा मिलित्वा ह्यनिशमतिमुदा सेव्यते वैष्णवाग्र्यैः ॥ ६ ॥ भ्रातः कस्त्वं तमाखुर्गमनमिह कुतो वारिधेः पूर्वपारात्कस्त्वं दण्डधारी नहि तव विदितं श्रीकलेरेव राज्ञः । चातुर्वर्ण्यं विधीना विविधविरचितं ब्रह्मणा धर्महेतोरेकीकर्तुं बलात्तन्निखिलजगति रे शासनादागतोऽस्मि ॥ ७ ॥

---

१ चाण्डालैः २ प्रविशति ३ दुष्टयवनैः ४ पङ्क्तिबाह्यैः ५ श्रुतिस्मृतिबाह्यानि ६ निन्द्यानि ७ नटादौ ८ नीचेषु ९ संजातयौवनाम् १० निष्कलत्रम् ११ अयुक्तप्रलापः १२ त्रिदोषस्य १३ लक्षणानि १४ नाशयति १५ इच्छति १६ पापाचरणम् १७ नरकम्

१ आखुर्मूषिकः यत्र वाहनं यस्य २ मा लक्ष्मी ३ अज्ञानदायकं तमाखुपत्रं मा भजेति ४ इन्द्रः ५ महादेवम् ६ सुपर्णेन गरुडेन सेवितः, पक्षे,–सुपर्णेन नागवल्लीदलेन सह परिसेवितः ७ साधूनां पूगैः संघैरन्वितः, पक्षे,–साधु सम्यक्पूगं क्रमुकस्तेनान्वितः ८ द्विजा द्विजन्मानो ब्राह्मणादयस्तेषामवने रक्षणे तस्मिन्महासमर्थः, पक्षे,–द्विजा दन्ताः ९ सारः श्रेष्ठवस्तु मोक्षादि तस्य संधानं संधिर्भजति, पक्षे,–सारः खदिरसारस्तेन संधानं सम्यक्मेलनं भवति १० सुधयामृतेन यस्य भोजनं भवति, पक्षे,–सुधया चूर्णेन सदैव यस्य भक्षणं भवति ११ यतो विष्णोः रागिता विषयेष्वप्रीतिर्जायते, पक्षे,–यतस्तमाखोस्तमाखुभक्षणाद्रागिता मुखरक्तिमा जायते १२ जगत्कर्त्रा, ब्रह्मणो विशेषणम्

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे द्वितीयं सामान्यप्रकरणं समाप्तम्

तृतीयं राजप्रकरणम्

राजसभावर्णनम्

सभाकल्पतरुं वन्दे वेदशाखोपशोभितम् । शास्त्रपुष्पसमाकीर्णं विद्वद्भ्रमरमण्डितम् ॥ १ ॥ विद्वांसः कवयो भट्टा गायकाः परिहासकाः । इतिहासपुराणज्ञाः सभा सप्ताङ्गसंयुता ॥ २ ॥ धनदैर्धर्मराजैश्च कविभिर्गुरुभिर्वृता । सभा ते भाति भूमीन्द्र सुधर्मातोऽधिका क्षितौ ॥ ३ ॥ सुवर्णवर्णललिता पदविन्यासशालिनी । वाणीव भाति ललिता सभा ते जगतीपते ॥ ४ ॥ विबुधावलिसंपूर्णा सुखपूर्णदिगीश्वरा । चतुराननसंपूर्णा स्वर्गादपि समाधिका ॥ ५ ॥ गुरुरेकः कविरेकः सदसि मघोनः कलाधरोऽप्येकः । अद्भुतमत्र सभायां गुरवः कवयः कलाधराः सर्वे ॥ ६ ॥ अनेकविद्वज्जनरत्नपूर्णं वेदोदकन्यायतरंगरम्यम् । अलङ्घनीयं गुरुतीर्थमेकं सभासमुद्रं शिरसा नमामि ॥ ७ ॥ सारस्वते स्रोतसि दूरमग्ने सुधीवरैरुद्धृतसूक्तिरत्ने । न तत्किमप्युर्वरितं यदेषामुपायनीकृत्य पुरो भवेयम् ॥ ८ ॥ सद्वेदिमध्योत्तमहेमकुम्भस्तना सुवर्णाधिकृता प्रसन्ना । सद्रत्नभूषाविमला त्वयासौ कान्तेव सत्संसदि भाति रम्या ॥ ९ ॥ पद्मानना पद्मपलाशनेत्रा पद्मच्छवि पद्मकरामलांशुका । पाञ्चालनाथे परिशीलनीया लक्ष्मीरिवाभाति नरेश ते सभा ॥ १० ॥ सौम्योऽपि नित्यं शीतलशीला विधुता अपि बहुश्रुतवन्तः । पण्डिता अपि जडाः परवादे श्रोत्रिया इह सदा निवसन्ति ॥ ११ ॥ क्वचिच्चारुचामीकरारम्भरम्या क्वचिद्रत्नविद्योतितध्वान्तदक्षा । क्वचिद्धीरकश्रेणिकैलासहासा क्वचित्क्षीरवीरप्रवीरप्रकाशा ॥ १२ ॥ नाहूतापि पुरः पदं रचयति प्राप्तोपकण्ठं हठात्पृष्टा न प्रतिवक्ति कम्पमयते स्तम्भं समालम्बते । वैवर्ण्यं स्वरभङ्गमञ्चति बलान्मन्दाक्षमन्दानना कष्टं भो प्रतिभावतोऽप्यभिसभं वाणी नवोढायते ॥ १३ ॥ चिन्तासक्तनिमग्नमन्त्रिसलिलं दूतोर्मिशङ्खाकुलं पर्यन्तस्थितचारनक्रमकरं नागाश्वहिंसाश्रयम् । नानावाशककङ्कपक्षिरुचिरं कायस्थसर्पास्पदं नीतिक्षुण्णतटं च राजकरणं हिंस्रं समुद्रायते ॥१४॥

---

१ बृहस्पतिः २ शुक्रः ३ इन्द्रस्य ४ चन्द्रः ५ इति नाम्नि ६ प्राप्नोति ७ गुप्तचराः ८ शब्दं कुर्वाणा, पिशुना इत्यर्थः ९ राज्ञोऽधिकरणम्

राजमिलनम्

क्षुत्क्षामार्भकसंभ्रमोक्तिनिगडैर्निर्मीरिता नर्मतो भार्याक्रन्दितकुन्तकीलितहृदो गर्भाङ्कुरस्य गताः । सम्प्रत्यापदतः कदापि नहि ये तेऽद्य त्वदीयैर्गुणैराकृष्टा विदुषां वरा वयमहो त्वां द्रष्टुमभ्यागताः ॥ १ ॥

सामान्यराजप्रशंसा

राजस्त्वद्दर्शनेनैव गलन्ति त्रीणि तत्क्षणात् । रिपोः शस्त्रं कवेर्दैन्यं नीवीबन्धो मृगीदृशाम् ॥ १ ॥ चिरायत्कौतुकादिष्टं कल्पवृक्षमुदीक्षितुम् । तन्मे सफलमद्यासीन्नेन त्वय्यवलोकिते ॥ २ ॥ सर्वदा सर्वदोऽसीति मिथ्या संस्तूयसे जनैः । नारयो लेभिरे पृष्ठं न वक्षः परयोषितः ॥ ३ ॥ त्वया वीर गुणाकृष्टा ऋजुदृष्ट्या विलोकिताः । लक्षं लक्ष्यैव गच्छन्ति मार्गणा इव मार्गणाः ॥ ४ ॥ कल्पद्रुमो न जानाति न ददाति बृहस्पतिः । अयं तु जगतीजानिर्जानाति च ददाति च ॥ ५ ॥ रविः करसहस्रेण देशाशापरिपूरकः । त्वमेकेन करेणैव सहस्राशाप्रपूरकः ॥ ६ ॥ बलिः पातालनिलयोऽधः कृतश्चिन्तामणिः किम् । अधःकृतो दिविस्थोऽपि चिरं कल्पद्रुमस्त्वया ॥ ७ ॥ आर्तानामिह जन्तूनामार्तिच्छेदं करोति यः । शङ्खचक्रगदाहीनो द्विभुजः परमेश्वरः ॥ ८ ॥ बहुधा राज्यलाभेन यशोरत्नं भूपते । वैकुण्ठराज्यलाभेन स तोषो मम भूपते ॥ ९ ॥ भुजंगभोगसंक्रान्ता कैलेन तव मेदिनी । अहंकारः परां कोटिमारोहति कुतस्तव ॥ १० ॥ तुङ्गमात्मवंशं रविणा भूभृत्के निहितं पदम् । भवता शिरसि न्यस्तमचलेनैव भोगिनाम् ॥ ११ ॥ किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कलिः । कलौ चेद्भवतो जन्म कलिरस्तु कृतेन किम् ॥ १२ ॥

---

१ वैरिणः २ पलायनाभावादित्यर्थः ३ उत्पन्नम् ४ शराः, पक्षे,-दीनयाचकाः ५ हस्तेन, पक्षे,-शुल्केन ६ याचकाः ७ अधः ८ पृथिवीपतिः ९ चिन्तामणिः इत्यर्थः १० दिवि मनोरथाः ११ बहुधा राज्यलाभेन यशोलाभस्य ग्रहणम् १२ शेषः; पक्षे,-सर्पः १३ फणा, पक्षे,-उपभोगः १४ मार्गः १५ तुङ्गराशिम् १६ पृथिवीराजः १७ सत्ययुगे, पक्षे,-प्रभावितम् १८ कृतयुगेन

असिधारापथे नाथ शत्रुशोणितपिच्छिले । आजगाम कथं लक्ष्मीर्निर्जगाम कथं यशः ॥ १३ ॥ कोऽप्यन्यः कल्पवृक्षोऽयमेकोऽस्ति क्षितिमण्डले । दत्ताणिपल्लवोऽप्येकं कुरुते ऽघं सुरद्रुमम् ॥ १४ ॥ अपूर्वेयं धनुर्विद्या भवता शिक्षिता कुतः । मार्गणौघः समायाति गुणो याति दिगन्तरम् ॥ १५ ॥ युधिष्ठिरोऽसि भीमोऽसि चरितैरर्जुनो भवान् । प्रज्ञया सहदेवोऽसि वाच्यता नकुलस्य ते ॥ १६ ॥ बलिकर्णदधीचाद्या पुरा पञ्चत्वमागताः । पञ्चत्वं न गताश्चिन्त्यं त्वयि जीवति पञ्चमे ॥ १७ ॥ एक एव महान्दोषो भवता विमले कुले । लुम्पन्ति पूर्वजा कीर्तिं जाता जाता गुणाधिकाः ॥ १८ ॥ भग्नासु रिपुसेनासु नरेन्द्र त्वं महामहाः । खड्गान्तर्निजमेवैकमद्राक्षीः सम्मुखं मुखम् ॥ १९ ॥ किं वर्ण्यतां कुचद्वन्द्वमस्याः कमलचक्षुषः । आसमुद्रकरग्राही भवान्यत्र करप्रदः ॥ २० ॥ वेधा वेदेनयाश्लिष्टो गोविन्दोऽपि गदान्वितः । शम्भुः शूली विषादी च देव केनोपमीयसे ॥ २१ ॥ कृष्णापहारी विमलो द्विजाश्रयो जनप्रियः । हृद पद्माकर किं तु बुधैस्त्वं स जडाश्रयः ॥ २२ ॥ सदा हसालस विभ्रम्मानस प्रचलज्जलम् । भूभृन्नाथोऽपि नायाति यस्य साम्यं हिमालयः ॥ २३ ॥ मीमांसको महीपोऽयमन्यथा शक्तिमान्कथम् । नैयायिकोऽपि स्यादेव परशक्तेस्तु खण्डनात् ॥ २४ ॥ राजन्दौवारिकादेव प्राप्तवानस्मि वारणम् । मदवारणमिच्छामि त्वत्तोऽहं जगतीपते ॥ २५ ॥ राजन्कनकधाराभिस्त्वयि सर्वत्र वर्षति । अभाग्यच्छत्रसच्छन्ने मयि नायान्ति बिन्दवः ॥ २६ ॥ सर्वज्ञ इति लोकोऽयं भवन्तं भाषते मृषा । पदमेकं न जानासि वक्तुं नास्तीति याचके ॥ २७ ॥ आश्वासस्नेहभक्तीनामेकमालम्बनं महत् । प्रकृष्टस्येव धर्मस्य प्रसादो मूर्तिसंचयः ॥ २८ ॥ सत्यभामासमाश्लिष्टः साधुवृन्दावने रतः । यशोदयासमायुक्तस्त्वं पायात्त्वादृशो हरिः ॥ २९ ॥ भवान्हि भगवानेव गतो भेदं परस्परम् । महत्यागदयायुक्तः सत्यभामासमाश्रितः ॥ ३० ॥ एकमेव गुणं प्राप्य नम्रतामगमद्धनुः । तवाशेषगुणा राज्ञः स्तब्धतेति सुविस्मयः ॥ ३१ ॥ भूषणाद्युपभोगेन प्रभुर्न भवति प्रभुः । परैरपरिभूता ज्ञा त्वमिव प्रभुरुच्यते ॥ ३२ ॥ कल्ले शौर्यमदो योद्धुं त्वय्येकं सीमास्थिते । संसक्तिसमारूढा भवन्ति परिपन्थिनः ॥ ३३ ॥ हुतमिष्टं च तप्तं च धर्मश्चाय कुलस्य ते । गृहात्प्रतिनिवर्तन्ते पूर्णकामा यदर्थिनः ॥ ३४ ॥ फणीन्द्रस्ते गुणान्वक्तुं लिखितुं हैहयाधिपः । द्रष्टुमाखण्डलः शक्तः क्वाहमेषां क्व ते गुणाः ॥ ३५ ॥ अमितं समितं प्राप्तैरुत्कर्षैर्हर्षद प्रभो । अहितं सहितं साधुयशोभिरसतामसि ॥ ३६ ॥ समेऽपि समरेषु त्वां विजयश्रीर्न मुञ्चति । प्रभावप्रभवं कान्तं स्वाधीनपतिका यथा ॥ ३७ ॥ पश्यन्त्यसंख्यपथगां त्वद्दानजलवाहिनीम् । देव त्रिपथगात्मानं गोपयत्युग्रमूर्धनि ॥ ३८ ॥ यद्वीर्यं कूर्मराजस्य यश्च शेषस्य विक्रमः । पृथिव्या रक्षणे राजन्नेकत्र त्वयि तत्स्थितम् ॥ ३९ ॥ त्वयि संगरसंप्राप्ते धनुषासादिताः शराः । शैररिशिरस्तेन भूस्तया त्वं त्वया यशः ॥ ४० ॥ ययोरारोपितस्तारो हारस्तेऽरिवधूजनैः । निधीयन्ते तयोः स्थूलाः स्तनयोरश्रुबिन्दवः ॥ ४१ ॥ मधुपानप्रवृत्तास्ते सुहृद्भिः सह वैरिणः । श्रुत्वा कुतोऽपि त्वन्नाम लेभिरे विषमां दशाम् ॥ ४२ ॥ यस्य चेतसि निर्व्याजं द्रव्यं तृणकणायते । क्रोधे विरोधिनां सैन्यं प्रसादे कनकाचलः ॥ ४३ ॥ देवत्वद्दानपाथोधौ दारिद्र्यस्य निमज्जतः । न कोऽपि हि करालम्बं दत्ते मत्तेभदायकः ॥ ४४ ॥ राजचन्द्र समालोक्य त्वां तु भूतलमागतम् । रत्नश्रेणिमिषान्मन्ये नक्षत्राण्यप्युपागमन् ॥ ४५ ॥ धारयित्वा त्वयात्मानं महात्यागधनाधुना । मोचिता बलिकर्णाद्याः स्वयशोगुप्तकर्मणः ॥ ४६ ॥ क्षणमप्यनुगृह्णाति यं दृष्टिस्तेऽनुरागिणी । ईर्ष्ययेव त्यजत्याशु तं नरेन्द्र दरिद्रता ॥ ४७ ॥ योऽसंकुचत्परगोत्राणां पक्षच्छेदक्षणक्षमः । शतकोटिदतां बिभ्रद्विबुधेन्द्रः स राजते ॥ ४८ ॥ ताम्बूलेन विना राजञ्जडीभूता सरस्वती । न निःसरेन्मुखाद्वाणी गृहात्कुलवधूरिव ॥ ४९ ॥ अर्थिप्रत्य-

१ याचकाः, पक्षे,-बाणाः २ विनयादि, पक्षे,-ज्या ३ अत्र वंशे पूर्वापेक्षयोत्तरोत्तरं पुरुषो न कोऽपि न्यूनगुणोऽभूदिति तु विशिष्टगुण एवाभवदिति भावः ४ वेदनया दुःखेनाश्लिष्टः, पक्षे,-वेदेन नयेन चाश्लिष्टः ५ गदेन रुजान्वितः, पक्षे,-गदया सहितः ६ शूलेन युक्तः, पक्षे,-त्रिशूलेन युक्तः ७ दुःखी, पक्षे,-विषमत्तीति सः ८ तृषा, पक्षे,-आशा ९ पक्षिणः, पक्षे,-राजहंसाः १० कमलम्, पक्षे,-लक्ष्मी: ११ पण्डितः १२ उदकाश्रयः, पक्षे,-डलयोः सावर्ण्यात् जडाश्रयो मूर्खाश्रयः १३ गजम्, पक्षे,-निवारणं १४ मदेन युक्तं वारणम्, पक्षे,-मदनिवारणम् १५ सत्यभामयाश्लिष्टः, पक्षे,-सत्य भा कान्तिर्मा लक्ष्मीरेताभिर्युक्तः १६ साधु यद्वृन्दावनं तस्मिन्रतः, पक्षे,-साधूनां वृन्दं समूहस्तस्यावनं रक्षणं तस्मिन्नासक्तः १७ यशोदया नन्दपत्न्या युक्तः, पक्षे,-यशः कीर्तिर्दया करुणा ताभ्यां युक्तः

१ गदाधारेण, पक्षे,-नष्टः २ महती या गदा तया युक्तः, पक्षे,-महान् उत्सवस्त्यागो दानं दया करुणा तैर्युक्तः ३ सत्यभामया समन्वितः, पक्षे,-सत्यं सूनृतं भा कान्तिर्मा लक्ष्मीरेताभिः सम्यग्युक्तः ४ अयम् ५ सूर्यमण्डलभेदिनः इत्यर्थः ६ गगनं ७ सहस्रबाहुरर्जुनः ८ युद्धानि ९ शिवमस्तके १० शत्रुकुलानाम्, पक्षे,-भूभृत्पर्वतानाम् ११ सहायः, पक्षे,-पवनः १२ शतस्य कोटेश्च दातृताम्, पक्षे,-वज्रेण खण्डनताम् १३ पण्डिताः, पक्षे,-देवाः

र्थिलक्षैरप्यपराङ्मुखचेतसम् । त्वा पराङ्मुखता निन्यु केवल परयोषित ॥ ५० ॥ तव निर्वर्णयद्वर्गे स्वर्णे वर्णयतो गिरा । त्वत्कोशगेहान्निर्गत्य तीर्थेषु वसति ध्रुवम् ॥ ५१ ॥ न समास समर्थस्य यस्तु व्याकरणस्य ते । विग्रहो नैव केनापि न पर सर्वनामभाक् ॥ ५२ ॥ अर्थिना कृपणा दृष्टिस्त्वन्मुखे पतिता सकृत् । तदवस्था पुनर्देव नान्यस्य मुखमीक्षते ॥ ५३ ॥ धैर्यलावण्यगाम्भीर्यप्रमुखैस्त्वमुदन्वत । गुणैस्तुल्योऽसि भेदस्तु वपुषैवेदृशेन ते ॥ ५४ ॥ अलौकिकमहालोकप्रकाशितजगत्त्रय । स्तूयते देव सद्वंशमुक्तारत्न न कैर्भवान् ॥ ५५ ॥ शासति त्वयि हे राजन्नखण्डावनिमण्डलम् । न मनागपि निश्चिन्ते मण्डले शत्रुमित्रयो ॥ ५६ ॥ मत्वा लोकमदातार सतोषे यै कृता मति । त्वयि राजनि ते राजन्न तया व्यवसायिन ॥ ५७ ॥ पद्मोदयदिनाधीश सदागतिसमीरण । भूभृदावलिदम्भोलिरेक एव भवान्भुवि ॥ ५८ ॥ सेव्यारीभरणोमा यमाराध्य विधुशेखरम् । संचारीभरणोऽभायस्ततस्त्व पृथिवीं जय ॥ ५९ ॥ देव त्वमेव पातालमाशाना त्व निबन्धनम् । त्व चामरमरुद्भूमिरेको लोकत्रयात्मक ॥ ६० ॥ जितेन्द्रियतया सम्यग्विद्यावृद्धनिषेविण । अतिगाढगुणस्यास्य नाब्जवद्भङ्गुरा गुणा ॥ ६१ ॥ अखण्डमण्डल श्रीमान्पश्यैष पृथिवीपति । न निशाकरवज्जातु कलावैकल्यमागत ॥ ६२ ॥ अरातिविक्रमालोकविकस्वरविलोचन । कृपाणोदग्रदोर्दण्ड स सहस्रायुधीयति ॥ ६३ ॥ कानने सरिदुद्देशे गिरीणामपि कन्दरे । पश्यन्त्यन्तकसंकाश त्वामेक रिपव पुर ॥ ६४ ॥ उद्दण्डे भुजदण्डे तव कोदण्डे परिस्फुरति । अरिमण्डलरविमण्डलरम्भाकुचमण्डलानि वेपन्ते ॥ ६५ ॥ भवतामहमिव बहवो मम तु भवानिव भवानेव । कुमुदिन्या कति न विधोर्विधुरिव विधुरेव कुमुदिन्या ॥ ६६ ॥ लब्धार्धचन्द्र ईश कृतकसभय च पौरुष विष्णो । अद्यापि नाभिजात केनोपमिमीमहे नृप भवन्तम् ॥ ६७ ॥ सरलप्रिय गुणाढ्य लम्बितमाल विचित्रतिलक च । भवमिव वपुस्तवैतत्कथमनन नृप जनस्यास्य ॥ ६८ ॥ बाणकरवीरदमनकशतपत्रकबन्धुजीवकुसुमानि । नृप विविधविटपरूपस्तथापि विटप कथ नासि ॥ ६९ ॥ स्तनयुगमश्रुस्नात समीपतरवर्ति हृदयशोकाग्ने । चरति विमुक्ताहार व्रतमिव भवतो रिपुस्त्रीणाम् ॥ ७० ॥ कल्पतरुकामदोग्ध्रीचिन्तामणिधनदशङ्खानाम् । रचितो रजोभरपयस्तेजश्वासान्तरोम्बरैरप ॥ ७१ ॥ तिग्मरुचिरप्रतापो विधुरनिशाकृद्विभो मधुरलील । मतिमानतत्त्ववृत्ति प्रतिपदपक्षाग्रणीर्विभाति भवान् ॥ ७२ ॥ शनिरशनिश्च तमुच्चैर्निहन्ति कुप्यसि नरेन्द्र यस्मै त्वम् । यत्र प्रसीदसि पुन [redacted] मात्युदारोऽनुदारश्च ॥ ७३ ॥ क्षणदासावक्षणदा वनमवनं व्यसनमव्यसनम् । बत वीर तव द्विषता पराङ्मुखे त्वयि पराङ्मुख सर्वम् ॥ ७४ ॥ प्रधनाध्वनि धीरधनुर्ध्वनिभृति विधुरैरयोधि तव दिवसम् । दिवसेन तु नरप भवानयुद्ध विधिसिद्धसाधुवादपदम् ॥ ७५ ॥ गिरयोऽप्यनुन्नतियुजो मरुदप्यचलोऽब्धयोऽप्यगम्भीरा । विश्वभराप्यतिलघुर्नरनाथ तवान्तिके नियतम् ॥ ७६ ॥ समदमतगजमदजलनिस्यन्दतरङ्गिणीपरिष्वङ्गात् । क्षितितिलक त्वयि तटजुषि शंकरचूडापगापि कालिन्दी ॥ ७७ ॥ विदलितसकलारिकुल तव बलमिदमभयदाशु विमल च । प्रखलमुखानि नराधिप मलिनानि च तानि जातानि ॥ ७८ ॥ पल्लवत कल्पतरोरेष विशेष करस्य ते वीर । भूषयति कर्णमेक परस्तु कर्णौ तिरस्कुरुते ॥ ७९ ॥ हरवन्न विषमदृष्टिर्हरिवन्न विभो विधूतविततवृष । रविवन्न चातिदु सहकरतापितभू कदाचिदसि ॥ ८० ॥ स्तनयुगमुक्ताभरणा

१ मित्र ‘घर्ले २ सतीनारीर्बिभर्ति पालयतीति सत्रारीभरणा तादृशीमुमां भाति पत्नीत्वेन प्राप्नोति यस्ताम् ३ सप्त भवसप्ताभरीणामिभा हस्तिनो यस्मात्तादृशो रणो यस्य तादृशोऽभायोऽनपद ४ अलमत्यर्थे पाता पालक ; पक्षे,–पाताललोक ५ आशानामभिलाषाणां निबन्धन मूलम्, पक्षे,–आशानां दिशा निबन्धन ज्ञापक, भूलोक इत्यर्थ ६ चामरमरुता चामरीयवायूनां भूमिराश्रय चामरवीज्यमानत्वात्, पक्षे,–अमराणां मरुद्गणानां च भूमिराश्रय, स्वर्गलोक इत्यर्थ ७ मण्डल राज्य बिम्ब च ८ कलावैदग्ध्य चन्द्रषोडशांशश्च ९ चन्द्रकला; पक्षे,–गलहस्त १० कृतकसभयम्, पक्षे, –कृत–कंस–भयम् ११ न–अभिजात कुलीन, पक्षे,–नाभिजात–

१ सरला वृक्षविशेषा प्रियङ्गवश्चैतेषां समाहारस्तेनाढ्य पूर्णम्, पक्षे,–सरलं च तत्प्रियं इष्ट च गुणैर्गौरवशत्वादिभिर्युक्तम् २ लम्बितमाला यस्मिस्तत्, पक्षे,–लम्बिमाला माल्य यस्य ३ विचित्रा नानाविधास्तिलका वृक्षविशेषा यस्मिंस्तत्; पक्षे,–विचित्रो विचित्रवर्णस्तिलक कस्तूरीकुङ्कुमादिकृतो यस्मिंस्तत् ४ विटा पालयतीति स ५ कुबेर ६ विधिविशेष ७ परागसमूह ८ शब्दाभ्यन्तरप्रकाशम् ९ एष राजा कल्पवृक्षादीनां क्रमेण रजोभरादिभिर्भूत्वे रचित इत्यन्वय १० विधुराणां शत्रूणां निशेव निशाकरण शल्कर्ता ११ मतिर्वस्तुतत्त्वावधारणक्षमा बुद्धि, मान प्रमाण ताभ्यां तत्त्वे याथार्थ्ये वृत्तिरनुसरण यस्य स १२ प्रतिपद प्रतिस्थान पक्षाणामात्मीयानामग्रणीरग्रसर १३ शनिग्रह १४ वज्रम् १५ महान् १६ अनुगता दारा वनिता यस्य वशीकृतवनित इत्यर्थ [redacted] अनुल्बनदा १८ रक्षकम् शत्रूणां पलायनस्थानत्वात् १९ पत नृत्यादि २० अविस्तीर्णम् दुःखदशायां तदविस्तारात् २१ राधेयम् दानातिशयेनेत्यर्थ २२ असमदृष्टि, पक्षे,–त्रिलोचन २३ छद्मनम्, पक्षे,–वृषासुर २४ रश्मिप्रासभाग, पक्षे,–किरण

कण्टककलिताङ्गयष्ट्यो देव। त्वयि कुपितेऽपि प्रागिव विश्वस्तास्ते रिपुस्त्रियो जाता ॥ ८१ ॥ सततमुसलासङ्गाद्बहुतरगृहकर्मघटनया नृपते। द्विजपत्नीनां कठिनाः सति भवति कराः सरोजसुकुमाराः ॥ ८२ ॥ कमलेव मतिर्मतिरिव कमला तनुरिव विभा विभेव तनुः। धरणीव धृतिर्धृतिरिव धरणी सततं विभाति यस्य तव ॥ ८३ ॥ रत्नसानुशिखराङ्गणफुल्लकल्पपादपतलेषु निषण्णाः। उद्गृणन्ति नृपहंस सुवर्णे त्वद्यशः प्रसरनिर्जरामाः ॥ ८४ ॥ गाढकान्तदशनक्षतव्यथासङ्कटादरिवधूजनस्य यः। ओष्ठविद्रुमदलान्यमोचयन्निर्दशन्युधि रुषा निजाधरम् ॥ ८५ ॥ बलमार्तभयोपशान्तये विदुषां संमतये बहुश्रुतम्। वसु तस्य न केवलं विभोर्गुणवत्तापि परप्रयोजनम् ॥ ८६ ॥ तारका यान्ति न सन्ति मादृशा मादृशस्तु भवदेकजीविनः। अम्बुदस्य कति वा न चातकाश्चातकस्य पुनरेक एव सः ॥ ८७ ॥ निखिलेषु गुणेषु चिन्तता ते मनसो वैभवमद्भुतं तवैव। न च ते परतः प्रमाणभावस्तदपि न्यायनिविष्टतातिचित्रम् ॥ ८८ ॥ स्फुरदद्भुतरूपमुत्प्रतापज्वलनं त्वां सृजतानवद्यविधिम्। विधिना ससृजे नवो मनोभूर्भुवि सत्यं सविता बृहस्पतिश्च ॥ ८९ ॥ कलुषं च तवाहितेष्वकस्मात्सितपङ्केरुहसोदरश्रि चक्षुः। पतितं च महीपतीन्द्र तेषां वपुषि प्रस्फुटमापदां कटाक्षैः ॥ ९० ॥ गुणभेदविदग्रिमप्रसङ्गे व्यवधानादनुपस्थितं पुरस्तात्। अपि वाजिनमानशेषमिष्टौ घटयन्वाजिमिरध्वरे विधिज्ञे ॥ ९१ ॥ यदि वै मनसि प्रशान्तिरुर्वी कुरु कल्पद्रुमदानकौशलम्। न भवेदिति वा वद स्फुटं कलिवर्णे प्रतियामि मन्दिरम् ॥ ९२ ॥ नानन्वयस्ते न च ते विरोधोऽल्पकारकोटौ तव नोपमापि। क्षितीश नो ते विषमं न किंचित्साहित्यसौहित्यनिधिस्त्वयापि ॥ ९३ ॥ अविरलकरवालकम्पनैर्भ्रुकुटीतर्जनगर्जनैर्मुहुः। ददृशे तव वैरिणां मदः स गतः क्वापि तवेक्षणे क्षणात् ॥ ९४ ॥ तवाहवे साहसकर्मशर्मणः करं कृपाणान्तिकमानिनीषतः। भटाः परेषां विशरारुतामगुर्दधत्यवाते स्थिरतां हि पांसवः ॥ ९५ ॥ निशापते निस्सरतो न वस्तु जानामि जानन्नपि ते गुणौघान्। यस्यैव योऽस्मि प्रथमानकीर्तेः स एव तद्वानिति निर्विरूढिः ॥ ९६ ॥ यशोदयामण्डिततरां तदेहो बाल्येऽपि गोपालजनस्य नेता। गोमण्डलं पासि बलेन युक्तः कथं न राजन्पुरुषोत्तमोऽसि ॥ ९७ ॥ नवनभूः क्षत्रकुलप्रसूतेर्युक्तो न भोगी खलु भोगभाजः। सुजातरूपोऽपि न याति यस्य समानतां काञ्चनकाश्यपादिः ॥ ९८ ॥ अखण्डिता शक्तिरथोपमानं न स्तीर्णं न च व्याप्तिरस्मि। अदृष्टसंदेहविपर्ययस्य कोऽन्यस्तव न्यायनये निवेशः ॥ ९९ ॥ स्वतःप्रकाशो मनसो महत्त्वं धर्मेषु शक्तिर्न तथान्यथा धीः। भूपालगोपालपदैकभक्तेरन्यैव नैयायिकता तवेयम् ॥ १०० ॥ यस्यैष सपुलकगयामिनीषु प्रोतप्रतिक्ष्मापतिमौलिरत्नः। गृहीतदीपा इव भिन्दते स्म खड्गान्धकारे रिपुचक्रवालम् ॥ १०१ ॥ लब्ध्वा यदन्तःपुरसुन्दरीणां लावण्यनिःस्यन्दमुपान्तभागाम्। गृहीतसारस्त्रिदशैः पयोधिः पीयूषसदर्शनसौख्यमाप ॥ १०२ ॥ यदि त्रिलोकी गणनापरा स्यात्तस्याः समाप्तिर्यदि नायुषः स्यात्। पारे परार्धं गणितं यदि स्याद्गणेयनिःशेषगुणोऽपि स स्यात् ॥ १०३ ॥ एतद्यशःक्षीरधिपूरगाहे पतत्यगाधे वचनं कवीनाम्। एतद्गुणानां गणनाङ्कपातप्रत्यर्थिकीर्तीः खटिकाः क्षिणोति ॥ १०४ ॥ देवाधिपो वा भुजगाधिपो वा नराधिपो वा यदि हैहयः स्याम्। सदर्शनं ते गुणकीर्तनं ते सेवाञ्जलिं ते तदहं विदध्याम् ॥१०५॥ अत्यादराद्ध्ययनं द्विजानामर्थापलब्ध्या फलवद्विधाय। क्रतूनतुच्छानपि तु त्वयैषा मीमांसकाधिकृतिः प्रसिद्धा ॥ १०६ ॥ तुच्छातराध्यासमसनिकृष्टमध्यक्षमत्यन्तमनिच्छतस्ते। अख्यातिसख्यानुगतद्विषश्च ख्याति स्थिताऽनिर्वचनीयरूपा ॥ १०७ ॥ अत्यार्यमङ्गीकृतयारिपाणौ विशङ्कमानास्तव दाननीरम्। परस्परं दीनमुखा न के वा देवाः सुमेरुं शुशुचुः स्वभूमिम् ॥ १०८ ॥ तवामतो वीर महीमहेन्द्र मन्दं गजाः शृङ्खलिनो विभान्ति। आवासदानादरिभूपतीनामाशान्तशीला इव सापराधाः ॥ १०९ ॥ कामं नृपाः सन्ति सहस्रशोऽन्ये राजन्वतीमाहुरनेन भूमिम्। नक्षत्रताराग्रहसंकुलापि ज्योतिष्मती चन्द्रमसैव रात्रिः ॥ ११० ॥ दारिद्र्यदायादगणाधमेन दीनो द्विजोऽर्थ्यर्णपदातिसात्कृतः। जागर्ति नाथे त्वयि भो द्विजानां निधेहि तथैव सुखं भजे नृप ॥ १११ ॥ कमलभूतनया वदनाम्बुजे वसतु ते कमला करपल्लवे। वपुषि ते रमतां कमलाङ्गजः प्रतिदिनं हृदये कमलापतिः ॥ ११२ ॥ उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलं घनोदयः प्राक्तदनन्तरं पयः। निमित्तनैमित्तिकयोरयं विधिस्तव प्रसादस्य पुरस्तु संपदः ॥ ११३ ॥ अनेन सर्वार्थिकृतार्थता कृता हतार्थिनौ कामगवीसुरद्रुमौ। मिथः पयःसेचनपल्लवाशने प्रदाय दानव्यसनं समामुतः ॥ ११४ ॥ मयि स्थितिर्नम्रतयैव लभ्यते दिगेव तु स्तब्धतया निरुध्यते। इतीव चापं दधदाशुगं क्षिपन्नयं नयः सम्यगुपादिशद्द्विषाम् ॥ ११५ ॥ नृप कराभ्यामुदनोल्यचिजे नृपानयं यापततं पदद्वये। तदीयचूडाकुरविन्दरश्मिभिः स्फुटेयमेतत्करपादरञ्जना ॥११६॥ इदं नृपार्थिभिरुह्यतोऽर्थिभिर्मणिप्ररोहेण विवृष्य

रोहण । कियद्दिनैरम्बरमावरिष्यते मुधा मुनिर्विन्ध्यमरुद्ध भूधरम् ॥ ११७ ॥ कृत च गर्वाभिमुख मनस्त्वया किमन्य देव निहताश्च नो द्विष । तमासि तिष्ठन्ति हि तावदशुमान्न यावदायात्युदयाद्रिमौलिताम् ॥ ११८ ॥ अनेन पर्यासयता श्रुबिन्दून्मुक्ताफलस्थूलतमान्स्तनेषु । प्रत्यर्पिता शत्रुविलासिनीनामाक्षेपसूत्रेण विनैव हारा ॥ ११९ ॥ अधीतिबोधाचरणप्रचारणैर्दशाश्चतस्र प्रणयन्नुपाधिभि । चतुर्दशत्व कृतवान्कुत स्वय न वेद्मि विद्यासु चतुर्दशस्स्वयम् ॥ १२० ॥ अमुष्य विद्या रसनाग्रनर्तकी त्रयीव नीताङ्गगुणेन विस्तरम् । अगाहताष्टादशता जिगीषया नवद्वयद्वीपपृथग्जयश्रियाम् ॥ १२१ ॥ दिगीशवृन्दाशविभूतिरीशिता दिशा स कामप्रसरावरोधिनीम् । बभार शास्त्राणि दृश द्वयाधिका निजत्रिनेत्रावतरत्वबोधिकाम् ॥ १२२ ॥ पदैश्चतुर्भि सुकृते स्थिरीकृते कृतेऽमुना के न तप प्रपेदिरे । भुव यदेकाङ्घ्रिक निष्ठया स्पृशन्दधावधर्मोऽपि कृशस्तपस्विताम् ॥ १२३ ॥ स्फुरद्धनुर्निस्वनतद्धनाशुगप्रगल्भवृष्टिव्ययितस्य सगरे । निजस्य तेज शिखिन पर शता वितेनुरङ्गारमिवायश परे ॥ १२४ ॥ अनल्पदग्धारिपुरानलोज्ज्वलैर्निजप्रतापैर्वलय ज्वलद्भुव । प्रदक्षिणीकृत्य जयाय सृष्टया रराज नीराजनया स राजघ ॥ १२५ ॥ सिताशुवर्णैर्वयति स्म तद्गुणैर्महासिवेम्न सहस्त्वरी बहुम । दिगङ्गनाङ्गाभरण रणाङ्गणे यश पट तद्भटचातुरीतुरी ॥ १२६ ॥ प्रतीपभूपैरिव किं ततो भिया विरुद्धधर्मैरपि भेत्तृतोज्झिता । अमित्रजिन्मित्रजिदोजसा स यद्विचारदृक्चारदृगप्यवर्तत ॥ १२७ ॥ अय दरिद्रो भवतेति वैधसीं लिपिं ललाटेऽर्थिजनस्य जाग्रतीम् । मृषा न चक्रेऽल्पितकल्पपादप प्रणीय दारिद्र्यदरिद्रता नृप ॥ १२८ ॥ विभज्य मेरुर्न यदर्थिसात्कृतो न सिन्धुरुत्सर्गजलव्ययैर्मरु । अमानि तत्तेन निजायशोयुग द्विफालबद्धाश्चिकुरा शिर स्थितम् ॥ १२९ ॥ अजस्रमभ्यासमुपेयुषा सम मुदैव देव कविना बुधेन च । दधौ पटीयान्समय नयत्रय दिनेश्वरश्रीरुदय दिने दिने ॥ १३० ॥ अधोविधानात्कमलप्रवालयो शिर सु दानादखिलक्ष्माभुजाम् । पुरेदमूर्ध्वे भवतीति वेधसा पद किमस्याङ्कितमूर्ध्वरेखया ॥ १३१ ॥ सदुत्तस देवादय कोऽपि दीनो ऋणार्ध्वौ विलीनो विहीनो गुणेन । भवत्सनिधिं सनिधिं प्राप्य पीनो बभूवाशु,मीनो यथा नीरपूरम् ॥ १३२ ॥ कति नो विषया निभालिता कति वा भूमिभुजो न शीलिता । धरणीधर तावका गुणानवधार्याजगण गुरु लघुम् ॥ १३३ ॥ तत्र नित्यमुत्सवपरम्परा भवत्विश

त्वमितश्चमुपकारसादर । निजकीर्तिकान्तिकलितोज्ज्वले जगत्यथ सत्सुनादिभिरल सुख भज ॥ १३४ ॥ अभ्युद्धृता वसुमती दलित रिपूर क्रोडीकृता बलवता बलिराजलक्ष्मी । एकत्र जन्मनि कृत यदनेन राज्ञा जन्मत्रये तदकरोत्पुरुष पुराण ॥ १३५ ॥ एकस्त्रिधा वससि चेतसि चित्रमत्र देव द्विषा च विदुषा च मृगीदृशा च । ताप च समदरस च रति च पुष्णन्शौर्योष्मणा च विनयेन च लीलया च ॥ १३६ ॥ शक्ति प्रमापयति वीर तवोपमान शामान्यमाप्तवचनेषु परैव जातिः । जातौ गुणा गुणगणाश्रयिणो विशेषा वैशेषिक किमपि दर्शनमद्भुत ते ॥ १३७ ॥ किं कारण सुकविराज मृगा यदेते व्योमोत्पतन्ति विलिखन्ति भुव वराहा । देव त्वदस्त्रचकिता श्रयितु स्वजातिमेके मृगाङ्कमृगमादिवराहमन्ये ॥ १३८ ॥ सभाव्यमिष्टभुवनाभयदानपुण्यसमारमस्य वपुरत्र हि विस्फुरन्ति । लक्ष्मीश्च सात्त्विकगुणज्वलित च तेजो धर्मश्च मानविजयौ च पराकमश्च ॥ १३९ ॥ प्रत्यक्षरस्रुतसुधारसनिर्विषाभिराशीर्भिरभ्यधिकभूतिमभोगभाज । गायन्ति कञ्चुकविनिह्नुतरोमहर्षस्वेदोर्मयस्तव गुणानुरगेन्द्रकन्या ॥ १४० ॥ भद्रात्मनो दुरधिरोहतनोर्विशालवंशोन्नते कृतशिलीमुखसग्रहस्य । यस्यानुपप्लुतगते परवारणस्य दानाम्बुसेकसुभग सतत करोऽभूत् ॥ १४१ ॥ साक कुरगकदृशा मधुपानलीला कर्तु सुहृद्भिरपि वैरिणि ते प्रवृत्ते । अन्याभिधायि तव नाम विभो गृहीत केनापि तत्र विषमामकरोदवस्थाम् ॥ १४२ ॥ अैत्यायतैर्नियमकारिभिरुद्धताना दिव्यै प्रभाभिरनपायमयैरुपायै । शौरिर्भुजैरिव चतुर्भिरद सदा यो लक्ष्मीविलासभवनैर्भुवन बभार ॥ १४३ ॥ नानाविधप्रहरणैर्नृप सप्रहारे स्वीकृत्य दारुणनिनादवत प्रहारान् । दृप्तारिवीरविसरेण वसुधरेय निर्विप्रलम्भपरिलम्भविधिर्वितीर्णा ॥ १४४ ॥ अन्त पुरीयसि रणेषु सुतीयसि त्व पौर जन तव सदा रमणीयते श्री । दृष्ट प्रियाभिरमृतद्युतिदर्शमिन्द्रसचारमत्र भुवि सचरसि क्षितीश ॥ १४५ ॥ राजन्विभाति भवतश्चरितानि तानि इन्दोर्द्युतिं दधति यानि रसातलेऽन्त । धीदोर्बले अतितते उचितानुवृत्ती आतन्वती विजयसपदमेत्य भात ॥ १४६ ॥ पौर सुतीयति जन समरान्तरेऽस्मान्न्त पुरीयति विचित्रचरित्रचक्षु । नारीयते समरसीम्नि

१ राजपक्षे-भद्रशिलीमुखवारणदानकरशब्द यथाक्रम शोभनबाणनिवारकवितरणहस्तबोधका, हस्तिपक्षे तु-भद्रजातिभ्रमरहस्तिमदचण्डादण्डबोधका २ हस्तिमदजल ३ उपायानां सततानुध्यानमेवायतत्व भुजानामाजानुलम्बितत्वम् ४ उद्धतानां जनानाम्, पक्षे,-असुराणाम् ५ सामदानविधिभेदरूपै, पक्षे,-चतुर्भि

कृपाणपाणेरालोक्य तस्स चरितानि सपत्नसेना ॥ १४७ ॥ दोर्भ्यां तितीर्षति तरङ्गवतीभुजङ्गमादातुमिच्छति करे हरिणाङ्कबिम्बम् । मेरुं लिलङ्घयिषति ध्रुवमेष देव यस्ते गुणान्गदितुमुद्यममादधाति ॥ १४८ ॥ हिमशिशिरवसन्तग्रीष्मवर्षाशरत्सु स्तनजघनघनाम्भोहर्म्यगोक्षीरपानैः । सुखमनुभव राजंस्त्वद्द्विषो यान्तु नाशं दिवसकमलजालज्वालशर्वरीरेणुपङ्के ॥ १४९ ॥ विदधतु धरणीशा दानमुच्चैर्धराया प्रभवतु सुजनस्त्वं रक्ष पुण्यशील । निजपरमतिहीन केवलं सारसदीनरसनमिह नृप धुलीन कार्यकर्ता विभासि ॥ १५० ॥ कवीनां सतापो भ्रमणमभितो दुर्गतिरिति त्रयाणां पञ्चत्व रचयसि न तच्चित्रमधिकम् । चतुर्णां वेदानां व्यरचि नवता वीर भवता द्विषत्सेनालीनामयुतमपि लक्षं त्वमकृथाः ॥ १५१ ॥ समाजे सम्राजां सदसि विदुषां धाम्नि धनिनां निकाये नीचानामपि च तरुणीनां परिषदि । वयं यत्रैव स्म क्षणमतिथयस्तत्र शृणुमः स्फुरद्रोमोद्भेदां सुभग भवतः पौरुषकथाम् ॥ १५२ ॥ न लोपो वर्णानां न खलु परतः प्रत्ययविधिर्निपातो नास्त्येव क्वचिदपि न भङ्गः प्रकृतयः । गुणो वा वृद्धिर्वा सततमुपकाराय जगतां मुनेर्दाक्षीपुत्रादपि तव समर्थः पदविधिः ॥ १५३ ॥ न मिथ्यावादस्ते न च विगुणचर्चास्वभिरतिर्न वा वाच्यं किंचिद्वचसि न मनाग्व्यायिनि मतिः । तथाप्येतच्चित्रं यदसि जगतीजानिरधुना त्वमेवैको लोके निगमपरमार्गार्थनिपुणः ॥ १५४ ॥ चकोराणां चन्द्रः कुसुमसमयः काननभुवां सरोजानां भानुः कुवलयकदम्बं मधुलिहाम् । मयूराणां मेघः प्रथयति यथा चेतसि सुखं तथास्माकं प्रीतिं जनयति तवालोकनमिदम् ॥ १५५ ॥ अदातारं दातृप्रवरमनयं निश्चविनयं विरूपं रूपाढ्यं विगतजयिनं विश्वजयिनम् । अकुल्यं कुल्यं त्वामहमवदमाशापरवशान्मृषावादैस्तुष्टिस्त्वयि खलु मृषावादिनि मयि ॥ १५६ ॥ यशःस्तोमानुच्चैरपचिनु चकोरप्रणयिनीरसज्ञाशाण्डिल्यच्छिद्रुग्रशिधामभ्रमकरान् । अपि त्वत्तेजोभिस्तमसि शमिते रक्षति दिशामसौ यानामैत्रीं नमसि नितरामम्बरमणिः ॥ १५७ ॥ सुराणां पातासौ स पुनरतिपुण्यैकहृदयो महस्तस्यास्थाने गुरुरुचितमार्गे स निरतः । करस्तस्यात्यर्थं वहति शतकोटिं प्रणयिनां स सर्वस्व दाता तृणमिव सुरेशं विजयते ॥ १५८ ॥ मनोभूर्मुग्धासु क्षिपति यदि बाणावलिमसौ कथं ताभिः क्षिप्तास्त्वयि नयनविक्षेपविशिखाः । अथ ज्ञातं भूप शृणु सुभग चन्द्रास्तनलिनीनवक्रीडाहंसं स्मरमिव विदुस्त्वां मृगदृशः ॥ १५९ ॥ यशश्चन्द्रैरुच्चैःसुकृतनरकल्पद्रुमकरैः परं लक्ष्मीगर्भैर्द्विरदहयरत्नादिफलदैः । निजैर्दानाम्भोभिर्नियततुलितक्षीरजलधिश्चिरं जीयाज्जीयादधिधरणि सोऽयं नरपतिः ॥ १६० ॥ अयं मार्तण्डः किं स खलु तुरगैः सप्तभिरितः कृशानुः किं सर्वाः प्रसरति दिशो नैष नियतम् । कृतान्तः किं साक्षान्महिषवहनोऽसाविति चिरं समालोक्याजौ त्वां विदधति विकल्पान्प्रतिभटाः ॥ १६१ ॥ तुलाधारो धाता वहति वसुधां शूर्पदर्शी फणीशः स्यात्सूत्रं कनकशिखरी मानपलिका । तुलादण्डः सत्यं यदि भवति दामोदरगदा तथाप्येषोऽशक्यस्तव गुणसमूहस्तुलयितुम् ॥ १६२ ॥ न तूणादुद्धारे न गुणघटने नैं श्रुतिशिखसमाकृष्टौ दृष्टिर्न वियति न लक्ष्ये न च भुवि । नृणां द्रष्टे देव क्वचन विशिखान्किंतु पतितद्विपद्वक्षोरभेरनुमितिरमूनगोचरयति ॥ १६३ ॥ अमुष्योर्वीभर्तुः प्रसृमरचमूसिन्धुरभवैरवैमि प्रारब्धे वमथुभिरवश्यायसमये । न कम्पन्तामन्तः प्रतिनृपभटा म्लायतु न तद्वधूवक्त्राम्भोजं भवतु न स तेषां कुदिवसः ॥ १६४ ॥ यशःपूरं दूरं तनु सुतनुनेत्रोत्पलवनीतमस्त्वं द्राचन्द्रातपः तप सहस्राणि शरदाम् । इयं चास्तां युष्मद्गुणकथनपीयूषपटलश्रितोत्सङ्गा नन्दत्सुरनरभुजङ्गा त्रिजगती ॥ १६५ ॥ स्वसुखनिरभिलाषः खिद्यसे लोकहेतोः प्रतिदिनमथवा ते वृत्तिरेवंविधैव । अनुभवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीव्रमुष्णं शमयति परितापं छायया संश्रितानाम् ॥ १६६ ॥ नियमयसि कुमार्गप्रस्थितानात्तदण्डः प्रशमयसि विवादं कल्पसे रक्षणाय । अतनुषु विभवेषु ज्ञातयः सन्तु नाम त्वयि तु परिसमाप्तं बन्धुकृत्यं प्रजानाम् ॥ १६७ ॥ अभिमतफलदाता त्वं च कल्पद्रुमश्च प्रकटमिह विशेषं क्वचनोदाहराम । कथमिव मधुरोक्तिप्रेमसमानमिश्रं तुलयति सुरशाखी देव दानं त्वदीयम् ॥ १६८ ॥ अकाण्डधृतमानसव्यवसितोत्सवैः सारसैरकाण्डपटुताण्डवैरपि शिखण्डिनां मण्डलैः । दिशः समवलोकिताः सरसनिर्भरप्रोल्लसद्भवत्पृथुवरूथिनीरजनिभूरजःश्यामलाः ॥ १६९ ॥ सहस्रकरपूरणात्त्रिखिलजन्तुनभाम्बुजप्रकाशकरणादयं प्रबलवैरितेजोवधात् । दरिद्रतिमिरोद्धतेरखिलभूपचूडामणिर्जगन्मणिरहर्मणिर्जगदिदं च धत्तः समम् ॥ १७० ॥ यशःकरणधोरणीतुलितरोहिणीवल्लभ त्वया क्षणमुदीक्ष्यते जगति यो दरिद्रो जनः । पयोधरमहीधरे नटति तस्य वामभ्रुवा रणत्कनककिङ्किणीकलरवेण देव स्मरः ॥ १७१ ॥ यम प्रतिमहीभृतां हुतवहोऽसि तद्भीरुतां सतां खलु युधिष्ठिरो धनपनिर्धनाकाङ्क्षिणाम् । गृहं शरणमिच्छतां कुलिशकोटिभि-

१ स्पर्शस्यास्मत्; परे.-स्तम्बम् २ पाणिने- ३ मवेष

१ परिमाणपाभताम् २ परिमाणपापाण ३ संधाने ४ आवर्णोत्तम् ५ बाणान् ६ प्रसारिण ७ स्वशरीरे ८ नीहारकाले

निर्मितं त्वमेक इह भूतले बहुविधो विधाना कृत ॥ १७२ ॥ आलोकान्तप्रतिहततमोवृत्तिरासां प्रजानां तुल्योद्योगस्तव च सवितुश्चाधिकारो मतो न । निष्ठत्येकः क्षणमधिपतिर्ज्योतिषां व्योममध्ये षष्ठे काले त्वमपि लभसे देव विश्रान्तिमह्नः ॥ १७३ ॥ अध्याक्रान्ता वसतिरमुनाप्याश्रमे सर्वभोग्ये रक्षायोगादयमपि तपः प्रत्यहं संचिनोति । अस्यापि द्यां स्पृशति वशिनश्चारणद्वन्द्वगीतः पुण्यः शब्दो मुनिरिति मुहुः केवलं राजपूर्वः ॥ १७४ ॥ नैतच्चित्रं यदयमुदधिश्यामसीमां धरित्रीमेकः कृत्स्नां नगरपरिघप्रांशुबाहुर्भुनक्ति । आशंसन्ते समितिषु सुराः सक्तवैरा हि दैत्यैरस्याधिज्ये धनुषि विजयं पौरुहूते च वज्रे ॥ १७५ ॥ नातु लोकानिव परिणतः कायवानस्त्रवेदः क्षात्रो धर्मः श्रित इव तनुं ब्रह्मकोशस्य गुप्त्यै । सामर्थ्यानामिव समुदयः संचयो वा गुणानामाविर्भूय स्थित इव जगत्पुण्यनिर्माणराशिः ॥ १७६ ॥ हेषन्ते यञ्जितजलधरध्यानमेते तुरंगा भूमिं पादैर्यदपि च मुहुर्दक्षिणैरालिखन्ति । यानैरस्तुल्य यदपि चलनाद्वालवेल्यैर्जयन्ति त्वद्दोर्दण्डद्वितयवशगा तत्समग्रा जयश्रीः ॥ १७७ ॥ दृष्टः साक्षादसुरविजयी नाकिनां चक्रवर्ती भाग्यो न्यायं कथयति यथा वारुणी दण्डनीतिः । पातालेन्द्रादहिभयमथास्त्येव नित्यानुषक्तं तत्र पुण्यैरजनि भवता वीर राजन्वती भूः ॥ १७८ ॥ यत्कीर्त्या धवलीकृतं त्रिभुवनं मूर्त्या जगन्मोहितं भक्त्येशः परितोषितः सुचरितैरानन्दिताः सज्जनाः । पूर्णाशा बहवः कृता वितरणैर्येन त्वया याचकास्तस्मै सद्गुणाश्रयाय भवते दीर्घायुराशास्महे ॥ १७९ ॥ दाने कल्पतरुर्नये सुरगुरुः काव्ये कविस्तेजसि प्रौढग्रीष्मरविर्धने धनपतिः सत्ये दयायां शिबिः । गाम्भीर्ये सरितांपतिर्निरुपमे शौर्ये सुभद्रापतिः श्रीमान्धर्मरतिर्महीपतिरयं जीयात्सहस्रं समाः ॥ १८० ॥ विद्वन्मानसहंस वैरिकमलासंकोचचन्द्रद्युते दुर्गामार्गणनीललोहित समित्स्वीकारवैश्वानर । सत्यप्रीतिविधानदक्ष विजयप्राग्भावभीम प्रभो साम्राज्यं वरवीर वत्सरशतं वैरिञ्चमुच्चैः क्रियाः ॥ १८१ ॥ हस्तन्यस्तकुशोदके त्वयि न भूः सर्वंसहा वेपते देवागारतया स काञ्चनगिरिश्चित्ते न धत्ते भयम् । अज्ञातद्विपभिक्षभिक्षुकुलावस्थानदुस्थाशया वेपन्ते मददन्तिनः परममी भूमीपते तावकाः ॥ १८२ ॥ अर्थिप्रार्थनहूमनत्फलभरव्याजेन कुब्जायितः सत्यासक्तिदानभाजि कथमप्यास्तां स कल्पद्रुमः । आम्ले निर्व्ययरत्नसंपदुदयोदग्र कथं याचकश्रेणीनर्जनदुर्यशोनिविडितव्रीडस्तु रत्नाचलः ॥ १८३ ॥ देव त्वत्करनीरदे दिशि दिशि प्रारब्धपुण्योन्नतौ चञ्चत्कङ्कणरत्नकान्तितडिति स्वर्णामृतं वर्षति । स्फीता कीर्तितरंगिणी समभवत्तृष्णा गुणग्रामभूः पूर्णं चार्थिसरः शशाम विदुषां दारिद्र्यदावानलः ॥ १८४ ॥ देव त्वामसमानदाननिहितैरर्थैः कृतार्थीकृतत्रैलोक्यः फलभारभङ्गुरगिरः कल्पद्रुमो निन्दति । टङ्कच्छेदनवेदनाविरमणात्संजातसौख्यस्थिति प्राचीनं गणिताङ्करोहणतया श्रीरोहणः स्तौति च ॥ १८५ ॥ गण्डौ पाण्डिमसात्तनूस्तनिमसात्पक्ष्मावली बाष्पसात्कीरं पञ्जरसान्मनोऽपि हरसात्कण्ठोऽपि कैवल्यसात् । आसन्देव चमूवरेण्य भवतः प्रत्यर्थिनामङ्गना कोदण्डे परिवेषभाजि विजयश्रीसाधने योधने ॥ १८६ ॥ देव त्वं मलयाचलोऽसि भवतः श्रीखण्डशाखी भुजस्तस्मिन्कालभुजंगमो निवसति स्फूर्जत्कृपाणच्छलात् । एष क्ष्माङ्गमनर्गलं रिपुतरुस्कन्धेषु संघट्टयन्दीर्घव्योमविसारि निर्मलयशोनिर्मोकमुन्मुञ्चति ॥ १८७ ॥ कर्पूरप्रतिपन्थिनो हिमगिरिश्लाघाप्रसर्पिणः क्षीराम्भोनिधिमध्यगर्भजयिनो गङ्गौघसर्वंकषाः । स्वच्छन्दं हरिचन्दनद्युतितुदः कुन्देन्दुसंवादिनस्त्वय्यासन्नरविन्दकन्दरुचयोऽनेके गुणाः केचन ॥ १८८ ॥ मन्ये स्वर्णमणिं त्वदीयमतुलं पाणिं द्विजाभ्यर्चने दुर्वर्णान्यपि भिक्षुभालफलकान्यासन्सुवर्णानि यत् । तच्चित्रं परमत्र मित्र भवता दत्ता सहस्रादिमा दुर्वर्णा न सुवर्णतामुपगता क्षुद्रास्तु मुद्रा कथम् ॥ १८९ ॥ सततश्रमहारिशीतलतले पुण्याश्रमालंकृतावुद्यद्दैन्यदवानलेन कलिते विद्वत्तरूणां चये । सद्यो वर्ष सुवर्णवारिद विभो स्वर्णाम्बुधारास्ततो विश्वव्यापियशःशिरोऽवनिभृतामाक्रम्य नन्दानिशम् ॥ १९० ॥ इन्दुस्त्वद्यशसा जितोऽवनिपते भास्वानिविस्तेजसा कन्दर्पो वपुषा सुधाजलनिधिर्वाचोविलासेन च । तच्च ते जयशील-

---

१ लोकालोकपर्वतपर्यन्तम् २ दिवसस्य ३ षष्ठे ४ साक्षात् ५ पुच्छस्य ६ 'कृ'धातोर्लिङ् ७ अर्जुनेन ८ व्ययाभावादुपचीयमानस्य ९ लज्जयैवेति भावः १० दानशौण्ड

---

१ लज्जासंवरणोपायासमर्थ इति भावः २ पानीयम् ३ जलभरैर्वृद्धिं प्राप्ता ४ गुणसमूहभूमिः ५ अनुपमदानाय न्यस्तैः सुवर्णादिभिः ६ यतस्त्वया दानेन सर्वे याचकाः सफलीकृता अतस्तत्फलानां गृहयालवः केऽपि च नागमन्निति भावः ७ खनेः ८ निर्व्रणतया ९ पर्वत १० यतस्तथैव सर्वेषां सरलत्वका रत्नार्थिनोऽभावान्नैश्चिदपि विदार्यन्त इति भावः ११ सेनाप्रधान १२ परिवेषो मण्डलीकरणं धनुषस्तु भवतः सेवकेऽसौ परिवेषभाक्सिञ्चते सति कर्णान्तमाकर्षणेन कुण्डलत्वं प्राप्ते सतीत्यर्थः १३ रणे १४ चन्दनवृक्ष १५ खड्ग- १६ यथेच्छम् १७ रिपुस्कन्धेष्विति यावत् १८ कञ्चुकम् १९ यथा कश्चन सर्पस्तरुस्कन्धे संघट्टनं कुर्वन्स्वं कञ्चुकं परित्यजति तथा त्वत्कृपाणोऽपि शत्रुस्कन्धेषु संघट्य यशःकञ्चुकं मुञ्चतीति भावः

येनाद्युना त्वद्दाननद्यन्पयोनिधौ च नु निर्जेष्यन्तीति विषये दोलायते मे मन ॥ १९१ ॥ य पृष्ठं युधि दर्शयन्त्यरि-नरश्रेणीषु यो वक्रतां धत्ते विमुखे यश्च किरति क्रूरध्वनि निष्ठुर । दोषं तस्य तथाविधस्य भजतश्चापस्य गृह्णन्गुणं विख्यात स्फुटमेक एव हि भवान् लोके गुण-ग्राहिणाम् ॥ १९२ ॥ देव त्वं जय यस्य राजति महाराष्ट्रीकुचोच्च कुम्भ लाटीनाभिमृदु मम चेदिवनितानाभीकोर मम । आभीरीकटिनिस्सृता मनिरमनिर्गौडीकचस्वालम्भ कर्णाटीरति-निष्ठुरो रमत कीर्तिलुब्धाम यश ॥ १९३ ॥ त कौपीन-धनास्त एव हि पर धानोक्ष मुष्णते तथा द्वारि नैदन्ति याजिनिनहास्तेरव लब्ध्वा क्षिति । तरतन्तिन कृत निज-कुल किंवा बहु ब्रूमहे ये दृष्टा परमेश्वरेण मनसा देहेन तुरेन वा ॥ १९४ ॥ नागहस्त समाकुलीकृतनतेगत्वन्त-निम्नगाच्छाद्रस्य विकम्पमानहृदयस्यास्यमन्योर्भूरान् । लब्धा सञ्चजय जन विमृशतो विमान्वहूप्यरघन हेतो योऽधिजनस्य वक्तुमनसो मा मूत्स ते विद्विषाम् ॥ १९५ ॥ नो काम प्रतिहन्यते प्रणयिषु स्वप्नेऽपि नाथ त्वया नेत्राय कुम्भे नृप द्विरसना व्यापन त दम्भा । नो बद्धवत्सन मूनयो न च तनुर्निम्न जडात्तुमहृत्प्रभा नो विषमा च हन्वनय च रनात क्षितावीश्वर ॥ १९६ ॥ [6]समानाकुल-घातेन मनसा चौसे समारोपिते देवाकर्णय येन येन सहसा यद्यत्समासादितम् । कोदण्डेन शरा शरैररिशिरस्ते-नापि भूमण्डल तेन त्वं भवता च कीर्तिरतुला कीर्त्या च लोकत्रयम् ॥ १९७ ॥ हारनाहर देव चन्द्रधवलश्रेणी-पयोधेस्तटी समरे त्वयि सैन्यनारागामैर्वाद्भिरञो भितन् । सिन्दूरपरागमन्तु भेषकतीर्णतोक्षिन शुक्तिषु सत्तैरव दिने करिष्यति महीनानाम्रमुक्ताफलम् ॥१९८॥ कुम्भ व धननन्दलस्य गलित लभ मुखे त्वद्द्विषा विद्रुमान जगाम तावकर्नामि गर्जितवदुन्दुभिम् । वृद्धिस्थ नारिसन्धि पार्थिवरघूनश्रेषु चक्रे स्थिति चार ते क्षुभुपाधनाय वक्षसि स्वादृष्टकान्ति श्रिता ॥ १९९ ॥ नालिङ्गन्ति कुचद्वय मदविभ्रगोचुङ्गकुम्भद्वयनानाद्वेष्टिताल्तु नैव दधति प्रीति तवारिस्त्रियात् । भ्रूभङ्गा नवदीपदुर्धरधनुर्भ्रान्त्या भजन्ते न ते वैरिक्षोणिभुजो नितान्तुतदश्रमूपण्डलाखण्डम् ॥२००॥

१ अमरैरनत धन देयान्, पुस्ते,-को पृथिवी दीनधना पुर धना- २ अन्दर्शीत्म्, पुस्त-पूर्वश्रम्, रान्यनिर्दं ३ न इति दरभद- ग्माश्रमुद्रा, पुस्त,-वाजिनिवहा कथमुद्रा नदन्ति द्विरि दुर्वदीवर्ष ४ ध्वन, पुस्त,-भूमि- ५ धनक धरोर्ण हन्द्, पुस्त,-समयान्तरम् ६ युद्धभूमिम् ७ वनुवि ८ धन्टोक

अस्त क्षोणिते पैराधरधरा त्वङ्गीकृता तस्यया प्रेङ्खा चतुरवेश्यनावधिकान्त्वा कियाकीर्तय । गायन्ते स्तन-द्वन कैलासता जातेन वन्धोदरान्तकाना प्रकरेण कूनेर-मन्द्रद्वोदधे रोधसि ॥ २०१ ॥ द्वार खड्गिभिरावृत बहि-रपि प्रस्विन्नगण्डैर्गजैरन्त कञ्चुकिभि स्फुरन्मणिधरैरध्या-सित भूतल । आक्रान्त महिषीभिरेव शयन त्वद्विद्विषा मन्दिरे राजन्सैव चिरन्तनप्रणयिनी शून्येऽपि राज्य-स्थिति ॥ २०२ ॥ शौर्यं केसरिणा परोपकरण कल्पद्रुमे-णार्जित लावण्य मकरध्वजेन च शरच्चन्द्रेण शुभ्र यश । धैर्यं ते कनकाचलेन विपुल गाम्भीर्यमम्भोधिना सौभाग्य तु तवैव केनचिदिद तर्केण नो विद्महे ॥ २०३ ॥ काम कामसमस्त्वमत्र जगति स्थानेऽसि यन्मनदा रूपे-णैव महीपते तव धनुःपाण्डित्यमन्याहरम् । त्वं धन्विन्विशिख त्रिभुवनि तवेनोद्दिश्य मुञ्चन्स्वर मुञ्चन्कञ्चुकमुत्तमं स्तनहो धावन्ति देवाङ्गना ॥ २०४ ॥ सर्वं लुण्ठित-मुत्कटेस्तव भटैस्तेन द्विषत्स्रुमुनवागाय त्वयि योषि-ताङ्गन्पुट काकुकिलानल्पने । भाग दूरत एव निष्ठुर मनसा त्वया लुण्ठित तद्वक्षोर वदामि कुप्यसि न चेच्चायोरय क कम ॥ २०५ ॥ कोदण्डस्तव हस्तगो हृदि पञ्चरनिरस्त द्वेषिणा [illegible] दाता रलेन मार्गणा-स्थानेन सखेवने । देव त्वं तु जयस्त्वमिननिभ ते यान्ति वकुण्ठना समरे तव भूपते महदिद चित्र समालोक्यते ॥ २०६ ॥ नैरिन्ध्या विषमेषुरित्यनुदिन शृङ्गारवीरोद्धता चाय श्रीरमणीयति कमनकरनीम मो गीयते । शय्यायां च रणाङ्गणे च पतिता सीदन्ति निश्चेतना कामिन्यश्च विरोधिनश्च शरणो येनामुना खण्डिता ॥ २०७ ॥ दोर्दण्ड-द्वयकुण्डलीकृतसलत्कोदण्डचण्डांशुगध्वस्तोद्दण्डविपक्षमण्डल-मथ त्वा वीक्ष्य सम्पराम् । कल्लाद्धागण्डवलुक्लकाण्ड-वन्ध वलतीताकवमरसतखाण्डवसरसाण्डवनहो को न क्षिर्तीश स्मरेत् ॥ २०८ ॥ को दण्ड न ददाति देव भवते कोदण्डमानन्दते को नानारिम्भैरिति पारद्विषे कौणारग्ने लोचने । का कुसान्तरमेत्य वैरितरुणी काकु न वा भाषते राजन्नीति धारणे तव पुर को वा रणे वर्तताम् ॥२०९॥ दृष्ट्वा मण्डलमण्डलमधुलिहृतमण्डलस्फुरच्च कोदण्डस्तह-तन्तु व्हरी को न क्षमासण्डले । स्वापचण्डनभागकाण्ड-धनुर्धार चञ्चत्खाण्डवकुम्भपाण्डवकाण्डवधनतुम्प्रकाण्ड

१ पराधरिदस्तनितिकालतां २ कस्य- भस्य रावेर्भ्रीतिरेव नद्योति पुस्त- ३ सौकुर्वता ४ सनूदेन ५ टीरे ६ लम्बमानि, पुस्ते,-न्दके- ७ हारपरे, पुस्ते-उवें- ८ पद्मनिविडस्रोनि, पुस्ते,-नविवकोधि-

वर्त्म स्मरेत् ॥ २१० ॥ आलान जयकुञ्जरस्य द्वेषदा सेतुर्विपद्वारिधे पूर्वाद्रि करवालचण्डमहसो लीलोपधान श्रिय । समामामृतसागरप्रेमथनक्रीडाविधो मन्दरो राजन्राजति वैरिराजवनितावैधव्यदस्ते भुज ॥ २११ ॥ लावण्यौकसि सप्रतापगरिमण्यग्रेसरे त्यागिना देव त्वय्यवनीमरक्षमभुजे निष्पादिते वेधसा । इन्दु किं घटित किमेष विहित पूषा किमुत्पादित चिन्तारत्नमहो मुधैव किममी सृष्टा कुलक्ष्माभृत ॥ २१२ ॥ नानाभूषणभूषित प्रतिभयापार प्रभूता स्थितिर्भारासक्तकरो भवाधिकरुचिर्भूरी कृताश्वद्विप । शश्वरसगतमासमानमुकुटो भिक्षुप्रवृद्धादरस्त्व राजेन्द्र रिपुस्तथापि नितरा भेद पर भेदकृत् ॥ २१३ ॥ प्रत्यावासक्रमजता प्रथमतस्त्वा योद्धुमुत्कण्ठिता योधास्तेऽभिसृता मनागरिचमू स्वाधीननाथा स्थिता । भीत्या प्रोषितभर्तृका समभवत्तत्सायकै खण्डिता दूरादन्तरिता विधाय कलह हा विप्रलब्धा विधे ॥ २१४ ॥ प्रामाण्य स्वत एव नैव परतो विज्ञायते मानता शब्दस्यापि यथार्थता स्तुतिवचोराशेर्भनोवृत्तय । विश्वव्यापकता गतो न च महानन्यो भ्रम क्वापि ते नास्ते देव मत किमस्ति भवत शास्त्रेषु न ज्ञायते ॥ २१५ ॥ प्रामाण्य परत स्वतोऽपि भवतो विज्ञायते सम्मते भूमीन्द्र प्रचुरक्षणस्थिरतया वर्णाश्चिर स्थापिता । सर्वज्ञैकसदीश्वरोऽपि न पर ब्रूते भवानीश्वर तन्नैयायिकनायकस्य भवतो मीमासकत्व कुत ॥ २१६ ॥ एक वस्तु यदस्ति विश्वजनतानन्दप्रमोदात्मक सत्य तत्त्वमसीति वाक्यमखिल त्वय्येव विश्राम्यति । त्वामाकर्ण्य न किंचिदन्यदवनीशृङ्गार भो मन्यते त्वय्यास्ते जनकादिकीर्तिजनके किं ज्ञानमीमासया ॥ २१७ ॥ स्वह्वाणेषु यमो जयेषु नियम पाते स्थिर चासन भ्रान्तौ श्वासविनिग्रहो गुणगणे प्रत्याहृति श्रीमत । ध्यान शूलिनि धारणा च धरणेर्धर्मे समाधिर्यतस्तन्निर्विण्णहृद किमीश्वरपरे वाञ्छन्ति पातञ्जले ॥ २१८ ॥ दृष्टान्तो न तवास्ति वाचि न च ते सदेहलेश क्वचिद्व्याजोक्तिर्न कदापि शास्त्रकलने नैवानुमाने रुचि । सामान्य च विशेषवत्त्व मनुषे नाक्षेपबुद्धिमनाग्व्याघातोऽपि न वा मुखेऽप्यथ कथ साहित्यतर्कज्ञता ॥ २१९ ॥ मेघो भाति जलेन गौस्तु पयसा विद्वन्मुख माषया तारुण्येन च कामिनी मधुरया वाण्या पिक ख जलात् । मालिन्यान्नयन श्रिया च सदन ताम्बूलरागान्मुख ब्रह्माण्ड सकल त्वया नरपते भाति स्म चित्र महत् ॥ २२० ॥ दारिद्र्योपहतो यथा घनधन चान्द्री चकोर प्रभा कामार्तस्तरुणी क्षुधापरिगत सव्यञ्जन भोजनम् । सच्छिष्य सुगुरु वियोगविधुरो वत्सो यथा मातर तद्वद्व सतत स्मरामि मनसा मद्वत्सलाच्छ्रीमत ॥ २२१ ॥ लक्ष्मीस्ते सदने सदा निहरता वित्त च चिन्तामणि स्पर्धेनुत्व गोकुले सुरतरुश्चारामभूमौ तव । वाणी ते वदने दया नयनयोर्दान करे चान्वह विष्णुश्चेतसि ते मतिश्च वसता कीर्तिश्च लोकत्रये ॥ २२२ ॥ गङ्गायत्यसितापगा फणिगण शेषीयति श्रीपति श्रीकण्ठीयति कैरवीयति कुल नीलोत्पलाना च वै । कर्पूरीयति कज्जल पिककुल लीलामरालीयति स्म कुम्भीयति कुम्भिनामपि घटा त्वत्कीर्तिसघट्टत ॥ २२३ ॥ लक्ष्मीस्ते हृदि भारती च वदने मौलौ सदा केशवश्चण्डी ते भुजदण्डयोर्गुणनिधे गेहे कुबेरस्थिति । चित्त नाथ तवास्तु धर्मसदने दानप्रसङ्ग करे सर्वास्ते विपद प्रयान्तु विपिने त्व दीर्घजीवी भव ॥ २२४ ॥ आयुस्ते नरवीर वर्धतु सदा हेमन्तरात्रिर्यथा लोकाना प्रियवर्धनो भव सदा हेमन्तसूर्यो यथा । लोकाना भयवर्धनो भव सदा हेमन्ततोय यथा नाश यान्तु तवारयोऽपि सतत हेमन्तपद्म यथा ॥ २२५ ॥ यद्बाहू वहत पराक्रमहृतप्रत्यर्थिसीमन्तिनीचक्षु कज्जलकालिकामिव धनुर्मौर्वीकिण श्यामिकाम् । यद्दोर्दुसदकर्मकार्मुकगुणप्रोत्तालकोलाहलैर्वैरिस्त्रीकलमेखलाकलकल पीता इवास्त गता ॥ २२६ ॥ सौन्दर्य मदनादपि प्रथयति प्रौढिप्रकर्ष पुरा भेत्तार मदनारिमप्यधरयत्युद्दामदो क्रीडितम् । मुग्धरव मदनारिमौलिशशिनोऽप्युत्कर्षमालम्बते मूर्तैस्तत्किमसौ रसैर्विरचित शृङ्गारवीराद्भुतै ॥ २२७ ॥ आदाय प्रतिपक्षकीर्तिनिवहा ब्रह्माण्डभूषातरे निर्विघ्न धमता नितान्तमुदिते स्वैरेव तेजोग्निभि । तत्तादृक्पुटपाकशोधितमिव प्राप्त गुणोत्कर्षिणा पिण्डस्य च महत्तर च भवता नि सारतार यश ॥ २२८ ॥ व्यास नैकतयास्थित श्रुतिगण जैमी न वल्मीकतो नाभो नाभवमच्युतस्य सुमहद्भाष्य च नाभाषिषम् । विनार्यो न

१ बन्धनस्तम्भ २ अनेनास्य सेनोरविनश्वरत्व सूचितम् ३ उदयाचल ४ सूर्य ५ विलोडनलीला ६ यथा क्षीराब्धिमन्थने मन्दराचलस्तथा संग्रामामृतसागरविलोडने त्वद्भुज यथा च तत्रामृतमुत्पन्न तथात्र यश इति भाव ७ यतस्त्वमेव निर्मलसकललावण्यगृहमतस्त्वत्पुर सकलङ्कस्य चन्द्रस्य लावण्यमयत्नेन घटन व्यर्थमेवेति भाव ८ यत पूषा त्वत्प्रतापगरिमलवांशमपि नाप्नोतीति भाव ९ यतश्चिन्तारत्नस्याय प्रभावो यद्याचकयाचितार्थाना सद्य एव पूरण भवति तच्च त्वत्त एव भवतीति अनर्थिका तामप्युत्पत्तिर्वृथेति भाव १० यत पृथ्वीभारस्त्वया भुजाभ्यामेव धारितोऽतस्तदुत्पत्तिर्व्यर्थेति भाव

१ अनेकशाखारूपेण न विस्तारितवान्, तत्त्वतो व्यासो नाभवमित्यर्थ २ वेदसमूहम् ३ नाह वाल्मीकिरित्यर्थ ४ नाह चतुर्मुख इत्यर्थ ५ नाह सहस्रजिह्व इत्यर्थ

रैहत्कथामचकथ सुैनाम्नि नास गुैरुर्देव त्वद्गुणवृन्दवर्णनमह कर्तुं कथ शक्नुयाम् ॥ २२९ ॥ एकाभूत्कुसुमायुधेषुधिरिव प्रव्यक्तपुङ्खानली जेतुर्मङ्गलपालिकेन पुलकरन्या कपोलस्थली । लोलाक्षी क्षणमात्रभाविविरहक्लेशासहा पश्यतो द्रागाकर्णयतश्च वीर भवत प्रौढाहवाडम्बरम् ॥ २३० ॥ येषा दोर्बलमेव दुर्बलतया ते समतास्तैरपि प्राय केवलनीतिरीतिशरणै कार्यं किमुर्वीश्वरै । ये क्ष्माशक्र पुन पराक्रमनयस्वीकारकान्तक्रमास्ते स्युर्नैव भवादृशास्त्रिजगति द्वित्रा पवित्रा परम् ॥ २३१ ॥ अम्बुधा परित स्फुरन्ति गिरय स्फारास्तथाम्भोधयस्तानेतानपि बिभ्रती किमपि न क्लान्तासि तुभ्य नम । आश्चर्येण मुहुर्मुहु स्तुतिमिति प्रस्तौमि यावद्भुवस्तावद्बिभ्रदिमा स्मृतस्तव भुजो वाचस्ततो मुद्रिता ॥ २३२ ॥ येषा कण्ठपरिग्रहप्रणयिता सप्राप्य धाराधरस्तीक्ष्ण सोऽप्यनुरज्यते च कमपि स्नेह पराप्नोति च । तेषा सगररङ्गसक्तमनसा राज्ञा त्वया भूपते पासूना पटले प्रसाधनविधिर्निर्वर्त्यते कौतुकम् ॥ २३३ ॥ द्रष्ट्वा कीर्तिकलिन्दशैलसुतया नद्यास यशोद्वयीकीर्तिश्रेणिमयी समागममगाद्गङ्गा रणप्राङ्गणे । तत्तस्मिन्विनिमज्जय बाहुज भटैरारम्भि रम्भापरीरम्भानन्दनिकेतनन्दननवक्रीडादराडम्बर ॥ २३४ ॥ अस्मिन्दिग्विजयोद्यते पतिरय मे स्यादिति ध्यायति केम्य सात्त्विकभावमञ्चति रिपुक्षोणीन्द्रदारा धरा । अस्यैवाभिमुख निपत्य समरे यास्यन्ति रूर्ध्वे निज पन्था भोत्स्यति दृश्यते विलमय प्रत्यर्थिभि पार्थिवै ॥२३५॥ विद्राणे रणचत्वरादरिगणे त्रस्ते समस्ते पुन गोपालकोऽपि निवर्तते यदि भट कीर्त्या जगद्धुकुट । आगच्छन्नपि सम्मुख विमुखतामेवाधिगच्छत्यसौ प्रागेतच्छुरिकारयेण ठणिति च्छिन्नापसर्पच्छिरा ॥ २३६ ॥ हित्वा दैत्यरिपोरुर स्थलमन ध्येयत्नदोषस्फुटासीदर्मर्कटकीटकृत्रिमसितच्छत्रीमयत्कौस्तुभम् । उज्झित्वा निजसद्म पद्ममपि तैर्यत्राव नद्धीकृत लूतातन्तुभिरन्तरद्य भुजयो श्रीरस्य विश्राम्यति ॥ २३७ ॥ सिन्धोर्जैत्रमय पवित्रमसृजत्तत्कीर्तिपूर्ताद्भुत यत्र स्नान्ति जगन्ति सन्ति कतय के वा न वाचयमा ।

१ नाह गुणाढ्य इत्यर्थ २ इन्द्रे ३ नाह वाचस्पतिरित्यर्थ ४ विस्तीर्णा ५ सतम् ६ तेजादि, पक्ष,-मित्रत्वम् ७ यमुनया ८ क्षत्रियभटै ९ एतद्विरोधिना मरणमेव शरणमिति भाव १० औत्पातिके भूकम्पे सात्त्विकोद्रेका ११ प्राप्नोति १२ कण्ठलोठम् १३ आसन्नमृत्योरादित्यमण्डल सच्छिद्रमिव दृश्यते १४ सूर्यमण्डले १५ रणाङ्गणात् १६ प्रसिद्ध १७ पराङ्मुखत्वम्, पक्षे,-विगतमुखत्वम् १८ ठणिति कश्चिदनुकरणशब्द १९ विष्णो २० रिक्तशरीर २१ तन्तुवायकीटा २२ स्वदम् २३ लक्ष्मी २४ वेद् वयत्नीकम्, ततोऽप्यधिक मित्यर्थ २५ स्नातम् २६ सर्वेऽपि कवयो मौनिनो भवति, वर्णयितुमशक्यत्वादिति भाव

यद्बिन्दुश्रियमिन्दुरञ्चति जल चाविश्य दृश्येतरो यस्यासौ जलदेवतास्फटिकभूर्जागर्ति यैगेश्वर ॥ २३८ ॥ युद्धा चाभिमुख रणस्य चरणसैन्यादसीयस्य वा युद्धान्ति स्वपरान्तर निपततामुन्मुच्य बाणावली । छिन्न वार्धैनतीभवन्निजभिय खिन्न भरेणाथवा राज्ञानेन हठाद्विलोठितमभूद्भूमावरीणा शिर ॥ २३९ ॥ राज्ञामस्य शतेन किं कल्यतो हेतिं शतघ्नीं कृत्त लक्षैर्लक्षभिदो दशैव जयत पद्मानि पक्षेरलम् । कर्तुं सर्वपरैच्छिद किमपि नो शक्य परार्धेन या तत्सर्व्योपगम विनास्ति न गति काचिद्बतैतद्द्विषाम् ॥ २४० ॥ क्षीरोदन्वदप प्रमथ्य मथिता देशेऽमरैर्निर्मिते स्रोत्रम्य सृजतस्तदस्य यशस क्षीरोदसिंहासनम् । येषा नाजनि वा जनेन *जगतामेतत्कवित्वामृतस्रोत प्रोतपिपासुकणकलशीभा* जाभिषेकोत्सव ॥ २४१ ॥ निस्त्रिंशत्रुटितारिवारणघटाकुम्भास्थिकूटाटनैस्थानस्थायुकमौक्तिकोत्करकिर कैरस्य नाय कर । उन्नीतश्चतुरङ्गसैन्यसमरत्वङ्गत्तुरङ्गैर्खुरक्षुण्णासु क्षितिषु क्षिपन्निव यश क्षोणीजबीजव्रजम् ॥ २४२ ॥ यत्कस्यामपि भौनुमात्र ककुभि स्थेमानमालम्बते जात यद्वनगाननैकशरणप्राप्तेन दावाग्निना । एषैतद्भुजतेजसा निर्जितयोस्तावत्तयोरौचिती धिक्त वैडवमम्भसि द्विषि भिया येन प्रविष्ट पुन ॥ २४३ ॥ आसमन्यस सम्मुखितीकृतगुणसाहोतरामौचिती यद्बाणान्तरयर्जनौदजनयद्भूजानिरेष द्विषाम् । भूयोऽहङ्क्रियते स येन च हृदा स्कन्धो न यश्चानमत्त मर्माणि दैल्दल समिर्दैलकमाणबाणव्रज ॥ २४४ ॥ यत्नं तु कुरु तेऽभिषेणनेमय शक्रो भुन सा भुव दिग्दाहैरिव भस्मभि मेघवता सुष्टैर्धृतोद्धूलना । शम्भोर्मा बत साप्यवेलनदन भीजि बत प्रागिति क्षोणी नृत्यति मूर्तिरष्टवपुषोऽस्मगृष्टिसध्याधिया ॥ २४५ ॥ प्रागेतद्बपुरामुखेन्दु सृजत स्रष्टु समग्रस्त्विषा कोष शोपमगादगाधजगतीशिल्पेऽप्यनल्पा-

१ भावण्यादिद्रस्य २ इन्दु ३ शिवलिङ्ग ४ प्रमुख ५ नम्रीभवत् ६ भारेण ७ परिवर्तितम् ८ आयुधम् ९ अब्जम् १० लक्षसंख्या, पक्षे,-शरव्यम् ११ पद्मसंख्यया, पक्षे-अब्जानि १२ पद्मसंख्याभि १३ शत्रुच्छिद १४ परार्धस यया, पक्षे,-परेषामरीणामर्धेन १५ एकत्वादि, पक्षे,-युद्धम् १६ विलोड्य १७ मथनोद्भूतो निर्जलो दधिक्षीरविकार १८ रूपा तर, रूपान्तरापादनेन क्षीराब्धावभाव गमिते सतीत्यर्थ १९ स्वेनाक्रमणार्थम् २० पूरिते २१ खड्ग २२ संघात २३ गर्वप्रदेश २४ स्थायिन २५ समूह २६ उत्क्षेपित २७ संचरत् २८ कृपाण २९ वपन्निव ३० भूम ३१ सूर्य ३२ शिरस्त्वम् ३३ औचित्यम् ३४ अम्भोर्जत्वम् सहजद्वैरि तस्मिन् ३५ समाहतगुणस्य ३६ दण्डजमकरोदित्यर्थ [illegible] दष्पिरवा ३८ अभोपवाण इत्यर्थ ३९ सेनयाभियानम् ४० धूलभस्मानुलेपना ४१ मा भ्रमभि

यित । नि शेषद्युतिमण्डलव्ययवशादीषन्मलैरेष या शेष केशमय शिमन्वतमसस्तोमेस्ततो निर्मित ॥ २४६ ॥ असारिप्रकर शरश्च नृपते सन्ध्ये पतन्तावुभौ सीत्कारं च न समुखौ रचयत कंम्प च न प्रामुत । तद्युक्त न पुन र्निवृत्तिरुभयोर्जागर्ति यन्मुक्तयोरेकस्तत्र भिनत्ति मित्रमपरश्चामित्रमित्यद्भुतम् ॥ २४७ ॥ एतस्योन्नतसर्वकर्मकृतिनश्चैलोक्यचूडामणे शम्भुब्रह्मपुरदरप्रभृतय स्तुत्यै न शक्ता यदि । देव पन्नगनायको भगवती वाणी स्वय चेज्जडा सौन्दर्यस्य निरूपणे वद कथ शक्तो भवेन्मानव ॥ २४८ ॥ अर्धं दानववैरिणा गिरिजयाप्यर्धं हरस्याहृत देवेत्थ भुवनत्रये स्मरहराभावे समुन्मीलति । गङ्गा सागरमम्बर शशिकला शेषश्च पृथ्वीतल सर्वज्ञत्वमधीश्वरत्वमगमत्त्वा मा च भिक्षाटनम् ॥ २४९ ॥ अन्यास्ता गुणरत्नरोहणभुवो धन्या मृदन्यैव सा सभारा खलु तेऽन्य एव विधिना यैरेव सृष्टो युवा । श्रीमत्कान्ति जुषा द्विषा करतलात्स्त्रीणा नितम्बस्थलादृष्टे यत्र पतन्ति मूढमनसामस्त्राणि वस्त्राणि च ॥ २५० ॥ यैर्दृष्टोऽसि तदा ललाटपतितप्रासप्रहारो युधि स्फीतासृक्स्रुतिपाटलीकृतपुरोभाग परान्दारयन् । तेषा तु सदकामदेहदहनप्रोद्धतनेत्राञ्चल-ज्वालालीभरभासुरे पुररिपावस्त गत कौतुकम् ॥ २५१ ॥ येऽणुत्व मनसि स्वके विदधते रीत्या कयापि स्फुट काणादाचरणस्य तत्समुचित मन्ये प्रतिक्ष्माभृताम् । न्यायाभिज्ञतमोऽपि यत्प्रथयसे चित्ते महत्त्व निजे मीमासामतपक्षपातत इद मन्ये त्वयाङ्गीकृतम् ॥ २५२ ॥ ये लब्धाश्रयमायत फलभृत कुर्वन्ति किंचिद्गुण वार्यौ वारिमुचो न कस्य विदितास्ते कर्ममीमासका । आलोच्यैव निराश्रयाप्फलभरै सबन्धत सद्गुणाञ्श्रीमद्राम तवाद्भुत पुनरिद मीमासकत्व स्तुम ॥ २५३ ॥ त्रैलोक्याभयलम्भकेन भवता वीरेण निस्सारित सज्जीभूतमुहूर्तमण्डलघनु पाण्डित्यमाखण्डल । किं चाजस्रमखार्पितेन हविषा सफुल्लमासोल्लसत्सर्वाङ्गीणनलीविलुसनयनव्यूह कथ वर्तते ॥ २५४ ॥ कल्पक्षोणिरुहोऽयमित्यनुदिन भूमीसुरैर्मान्यसे कामोऽसाविति कामिनीभिरमितश्चित्ते चिर चिन्त्यसे । श्रीनारायण एव केवलमिति प्रेम्णा श्रिया ध्यायसे त्व कालोऽयमिति प्रतिक्षितिधरैरेकोऽप्यनेकात्मभृत् ॥ २५५ ॥ नीतिस्त्रीमुकुरो जयध्वजनवस्तम्भ प्रतापाशुमत्पूर्वा दिक्परिपन्थिभूपतिमहासपन्मृगीवागुरा । उद्यत्पुण्यलतालवालमतनू मत्तद्विपालानक य श्रीकेलिनिकेतन गुणमणिश्रेणी नवीनाकर ॥२५६॥ रत्नान्यम्बुधितोयगर्भमगमन्मेरु सुराञ्शिश्रिये स्वीयाङ्के कमला निधाय विदधे निद्रा हरिर्नारधौ । यस्मिन्दित्सति भूरि दातरि नृणा भालस्थले दुर्लिपि प्रोञ्छनप्रशिरा कमण्डलुमय जग्राह भाएँ विधि ॥ २५७ ॥ लक्ष्मीश्चेत्र सरस्वती तदुभय यद्यस्ति नोदारता सा चैतत्त्रितय भवेच्च श्रुहचित्तु-ण्यैरगण्यैरपि । सौजन्य न विजृम्भते तदपि चेत्तास्तेऽनकूलामतिस्तत्सर्व परमेश्वरस्य कृपया त्वय्येव समाव्यते ॥ २५८ ॥ शत्रूणा यमदण्डता मृगदृशा कन्दर्पकोदण्डता गीर्वाणद्रुममानमार्थिनिद्रुपा मध्ये त्रयाणामिति । आश्चर्यं मनुजेन्द्ररत्न भवतो यद्बाहुदण्डद्वय नानात्व गतमेकमेव जगता मध्ये त्रयाणामिति ॥ २५९ ॥ रक्तेनैव विलोचनेन करुणारत्नाकरेण त्वया दृश्यन्ते नरदेवरत्न सुहृदा विद्वेषिणो नो नृपा । किं सिक्ता प्रथम सुधाभिरमनन्दानानलै कि परे पूर्वं पल्लविता कुत किमपरे भस्मत्वमासादितम् ॥ २६० ॥ या लाक्षानलयानि बाहुयुगले कण्ठे च काचस्रज मन्यन्ते बहुभूषणानि वनिता दीनद्विजाना पुरा । ता माणिक्यचितानि हेमवलयान्युज्झन्ति मुक्तास्रज यद्द्वाराद्बहुदानशील नृपते त्वत्त्यागलीलायितम् ॥ २६१ ॥ मेरुर्दूरगतो हिमालयगिरि प्रालेयरूपोऽभवच्चन्द्रे श्रीसहजेऽपि याचकभयात्क्षीणत्वमुन्मीलति । कौपीन कृतवान्हरोऽपि भगवान्विष्णुर्जल सेवते वारा राशिरपेयतामुपगत को नाम दातु क्षम ॥ २६२ ॥ कल्याण भवता यश प्रसरता धर्म सदा वर्धता सपत्ति प्रथता प्रजा प्रणमता शत्रुक्षयो जायताम् । वाक्य सवदता वपु प्रभवता लक्ष्मीपति प्रीयता मायुस्ते शरदा शत निजयता दानाय दीर्घायुषे ॥ २६३ ॥ दृष्ट्वैवाङ्कुशमुद्रया निगडितो दारिद्र्यदन्तावलो वाचा सुदर्याचर्या मम कृतो गङ्गावगाहोत्सव । अभ्युत्थाननमस्क्रियार्धघटनैर्मानोऽपि दानोत्तरो लीलेयं भवता यय [illegible] विदुषा मूर्धामध्यासिता ॥ २६४ ॥ पद्मा सद्मनि वेशवस गहने रत्नानि रत्नाकर हेमाद्रिर्हिमसानुना व्यवहित स्वर्गे सुरपणा तरु । जम्बुद्वीपधरासु भूमिपतयो जाम्बूनदैर्दुर्मदास्त्व तावत्सकलाश्रयेऽसि सुलभो भाग्यैर्द्विजानामिह ॥ २६५ ॥ राजन्नभ्युदयोऽस्तु जीव शरदा साम शत तेऽस्त्वयो रोगैर्यातु लय यश शशधर काष्ठासु देदीप्यताम् । शिष्टान्पाहि बुधाश्रय प्रणतिभिर्देहार्थिना स सदा

१ सुलभे २ युगपद् ३ दु खाभावात्, पक्षे,-निगलभावात् ४ भयाभावात्, पक्षे,-दुष्प्रयोगाभावात् ५ अगमादिति भाव, पक्षे,-प्रत्यक्षादिति भाव ६ संसारादित्यर्थ, पक्षे,-चापादित्यर्थ ७ सर्वम्, पक्षे,-यथाश्रुतम् ८ हरिणा हरिहरात्मकस्यैकस्य विग्रहस्य प्रसिद्धे ९ प्रकाशमाने १० पर्वतविशेष

१ आलानक गजबन्धनस्तम्भ २ दयासागरेण

वाणी ते वदने रमा प्रतिदिनं गेहे भुजे साम्राज्य ॥ २६६ ॥ भ्रश्यच्छ्रुतिमस्तकं प्रविगलत्सद्वर्णविप्रस्थिति-र्नश्यत्स्वाङ्गबलं प्रनष्टवचनग्रामावपूर्णस्मृति । वृद्धोऽत्यन्त मयं स्वयं कलिमहाम्लेच्छेन निर्मूलितो धर्मः संप्रति चाल्यते तव करालम्बेन भूमीपते ॥ २६७ ॥ बन्दीकृत्य नृप द्विषां मृगदृशस्ताः पश्यता प्रेयसा श्लिष्यन्ति प्रणयन्ति लान्ति परितश्चुम्बन्ति ते सैनिकाः । अस्माकं सुकृतैर्दृशोर्नि-पतितोऽस्यौचित्यवारांनिधे विध्वस्ता विपदोऽखिलास्तदिति तैः प्रत्यर्थिभिः स्तूयते ॥ २६८ ॥ हित्वा त्वामुपरोधशून्य-मनसा मन्ये न मौलिः परो लज्जावर्जनमन्तरेण न रमाम न्यत्र संदृश्यते । यस्त्यागं तनुतेतरां मुखशतैरेत्याश्रिताया श्रियः प्राप्य त्यागकृतावमाननमपि त्वय्येव यस्याः स्थितिः ॥ २६९ ॥ धर्मं पालय नन्दय द्विजगणान्नाम समाराधय प्रत्यर्थिक्षितिपालभूरुहवनं निर्मूलमुन्मूलय । कान्ताचित्तसरोजमीनमगरने भृङ्गत्वमासादय स्फीतां कीर्तिम शेषलोकजयिनीमाकल्पमाकल्पय ॥ २७० ॥ ऐश्वर्यं नहुषस्य शत्रुविषयश्रद्धा दशास्यस्य सा शौर्यं श्रीरघुनायकस्य सहजं गाम्भीर्यमम्भोनिधेः । दातृत्वं बलिकर्णयोरिह जगत्येकत्र चेत्स्यात्तदा श्रीवीरक्षितिपालमौलिनृपते साम्यं कथंचिद्भवेत् ॥ २७१ ॥ भिक्षुद्वारि सदानवारिमधुपश्रेणीमिमामिन्द्रभ्रमाद्वक्त्रे यत्तनुभूर्वधूकरतलं शोणाम्बुजा शङ्कया । सैनान्वेति पलायितेति चकिता हस्ताग्रमाधुन्वती मुग्धा वीरमहीपते तदखिलं त्वद्दानलीलायितम् ॥ २७२ ॥ श्रीवीर क्षितिपाल ते सुललितं दानोद्यमे यद्वचः काले सर्वहिरण्यमित्युदमयत्तत्कालमाकर्ण्य तत् । तापं प्राप हिरण्यरेतसि जनिं जाड्यं हिरण्याचले स्वेदाम्भोऽपि हिरण्यगर्भवपुषि स्वापाय सन्नासत ॥ २७३ ॥ राजानः शशिभास्करान्वयभुवः के के न सजज्ञिरे भर्तारं पुनरेकमेव हि भुवस्त्वां वीर मन्यामहे । येनाङ्गं परिमृश्य कुन्तलमथाकृष्य व्युदस्यायतं चोलं प्राप्य च मध्यदेशमसकृत्काञ्च्या करः प्रापितः ॥ २७४ ॥ ख्याते वैभवमस्ति नैव परतः प्रामाण्यनिर्धारणं नैवातद्वति तत्प्रकारकमतिर्नैवोपमानं तत्र । त्वद्देशेषु विभाति न च्छलकथा नो वा क्वचित्संशयः श्रीवीर प्रथिता कथं पुनरियं नैयायिकत्वप्रथा ॥ २७५ ॥ वीर क्षीरसमुद्रसान्द्रलहरीलावण्यलक्ष्मीमुषस्त्वत्कीर्तेस्तुलना मृगाङ्क-मलिनो धत्ता कथं चन्द्रमाः । स्यादेतत्त्वदरातिसौधशिखरोद्भूतदूर्वाङ्कुरग्रासव्यग्रमति पतेद्यदि पुनस्तस्याङ्कशायी मृगः ॥ २७६ ॥ श्रीमद्वीर महीमहेन्द्र भवत प्रस्थानकालोद्भवद्वाद्योद्भवध्वनिभीतभानुहरयो द्रागम्बरं प्राग-मन् । तस्मिन्नेनमुपद्रवे किल विपर्यस्तं समस्तं रवेर्युग्यं ससारथ्यङ्गमेकमपदं सूतश्चिरादुद्भ्रम ॥ २७७ ॥ गर्वग्रन्थि-लगुर्जरज्वरकर कर्णाटकर्णाटवीदावाग्निर्द्रविडेन्द्रवीर्यदलनो गौडेन्द्रनिद्राहरः । हम्मीरप्रमदामदालसलसद्भूनर्तनस्तम्भन प्रस्थाने तव वीर डिण्डिमचमत्कारः समुज्जृम्भते ॥ २७८ ॥ चिन्तागम्भीरकूपादनवरतचलद्धूरिशोकारघट्टव्याकृष्ट निःश्वसन्त्यः पृथुनयनघटीयन्त्रनिर्मुक्तधाराम् । नासावंशप्रणाली-विषमपथपतद्वाष्पपानीयमेता देव, त्वद्वैरिनार्यः कुचकलशयुगेनान्वहं संवहन्ति ॥ २७९ ॥ त्वत्प्रारब्धप्रचण्डप्रधनविनिर्भिन्नितारातिवीरातिरेकक्रीडत्कीलालकुल्यावलिभिरलभत स्वैन्दमाकन्दमुर्वी । दम्भोलिस्तम्भमास्वद्भुज भुजगजगद्भर्तुरामर्तुरेना तेनायं मूर्धरत्नद्युतिततिमिषतः शोभते शोणभावः ॥ २८० ॥ आसीदासीमभूमीवलयमलयजालेपनेपथ्यकीर्तिः सप्ताकूपारपारीसदनजनघनोद्गीतचापप्रतापः । वीरादस्मात्परः कः पदयुगयुगपत्यातिभूपातिभूयश्चूडारत्नोडुपत्नीकैरपरिचरणाम दन्तरत्नखेन्दुः ॥ २८१ ॥ प्रत्नो-त्कूर्चकण्ठप्रतिसुभटमटोरब्धनाव्याकुलतानां कष्टं क्ष्वेव नाभू-द्भुवि सैमरममालोक्य लोकास्सदेऽपि । अश्वैरश्वैरवेगैः कृत खुरखुरलीमङ्क्षुसंक्षुभ्यमानक्ष्मापृष्ठोत्तिष्ठदन्धङ्करणरणधुरोरेणु-धाराधकारात् ॥ २८२ ॥ मन्दोद्भूते शिरोभिर्मणिभिरगु-रुभिः प्रौढरोमाश्चदण्डस्फायन्निर्मोकसधिप्रसरदविगलत्समद-स्वेदपूराः । जिह्वायुग्माभिपूर्णाननविषमसमुद्गीर्णवर्णाभिरामं वेलाशैलाङ्कभाजो भुजगयुवतयस्त्वद्गुणानुद्गृणन्ति ॥ २८३ ॥ आ शैलेन्द्राच्छिलान्तस्खलितसुरधुनीशीकरासारशीतादा-तीरान्नैकरागस्फुरितमणिरुचो दक्षिणस्यार्णवस्य । आगत्या-गत्य भीतिप्रणतनृपशतैः शश्वदेव क्रियन्ते चूडारत्नांशुगर्भा-स्तव चरणयुगस्याङ्गुलीरन्ध्रभागाः ॥ २८४ ॥ ध्याय ध्याय त्वदीयं गुणगणमखिलं सर्वदा याचकेभ्यस्त्वत्प्रासामीप्यं तेभ्यः सकलविषयजं भूपवर्गं विहाय । त्वत्तोऽहं प्राप्तुमिच्छुर्विबुधतिलकतां त्वत्समीपेऽतिदूरादायातस्त्वं शतायुर्भव कुरु च तथा येन नान्यं भजेऽहम् ॥ २८५ ॥ विद्यावन्तो विनीता प्रसममभिसभं वाक्प्रपञ्चेषु जीवाः के वा नैवार-भन्ते त्रिजगति विततां कीर्तिवल्लीमतल्लीम् । तेषामाधा

१ भन्दू पारयक्ष्या २ मग्नानि

१ अथा २ जङ्ग्माग ३ संमामः ४ विनादा प्रामा ५ हरिणदी ६ श्रेणय ७ क्षणम् ८ वज्रम् ९ शेषस्य १० रश्मिः ११ समुद्रपरतीराणाम् १२ निरन्तरम् १३ अशिव, पक्षे,-हस्ता १४ छिन्नकण्ठैः १५ नर्तैः १६ युद्धमेव जनाः सेदुरपि १७ अनन्दनैः १८ सुरसंचारे १९ सपदि २० संचूर्ण्यमानात्

रमाय भुवनभरभृतो बिभ्रतो ये लसन्ते ते तु त्रैलोक्यतुङ्गा विमलफल्गुप स्व पतिं स्वल्पयन्ति ॥ २८६ ॥ वक्त्राम्भोज सरस्वत्यधिवसति सदा शोणे एवाधरस्ते बाहु काकुत्स्थवीर्यस्मृतिकरणपटुर्दक्षिणस्ते समुद्र । वाहिन्य पार्श्वमेताः सुचिरपरिचिता नैव मुञ्चन्त्यभीक्ष्ण स्वच्छेऽन्तर्मानसेऽस्मिन्कथमरनिपते तेऽम्बुपानाभिलाष ॥ २८७ ॥ केचिद्वद्धा सहेल निजभवनगता मोचिता केऽपि केचिद्देहाद्देहान्तराणि क्षणमपि गमिता केऽपि नीता निबन्धम् । हत्वा हत्वा च केचित्प्रतिपदमदय प्रापिता व्यर्थभाव क्षोणीनाथस्य तस्योन्नतभुजपरिघेनारय सारयश्च ॥ २८८ ॥ उच्चै कल्याणवाही करजितत्रसुध सर्वदा पूर्णकामो विख्यात कर्णवृत्त्या न च वचसि कटुश्चिन्नपाकानुभावी । कोपापेक्षी परस्मादुचितबहुकथस्तत्पर पुण्यलोके चित्र राजाधिराज त्वमिव तव रिपुस्तत्र कम्प्र प्रतीम ॥ २८९ ॥ उत्पत्त्युत्पन्नशिष्टा निविधगुणगणा यत्र यान्ति प्रतिष्ठा बाधेन प्राप्तनाना न च नियमविधिर्नापि सत्यार्थदाने । ऊह सर्वत्र यस्य स्फुरति च सकल सत्य एवार्थवादो मीमांसामायमन्वत्यभिनवमधुना मूर्तिरेषा त्वदीया ॥ २९० ॥ हेलाप्रस्थानवेलाहतपृथुपृतनादुन्दुभिध्वानधाराधारावाहिप्रसन्नादसमनपसकृत्संभ्रमभ्रान्तचित्ता । दैवादाकुञ्चिताङ्गविगलितनयनस्य दमिन्दीवराक्ष्यो लीयन्ते त्वद्रिपूणा निजगृहवलभीचारुचित्राङ्गनासु ॥ २९१ ॥ श्रीकण्ठासक्तहस्तोऽधिगतमणिगण शैशवाभ्यस्तविद्यो लावण्यध्वस्तकाम कविजनमिलितो यौवनाप्तप्रकाम । आदत्तक्षोणिदण्डो द्विजवशकृतधी कङ्कणाहारयुक्त स श्रीमान्वीर वीर त्वमिव तव रिपुस्तत्र मुक्ताविवर्ण ॥ २९२ ॥ लोकाना मानमात्र मनुजजनरतिस्त्व ससुदाक्षिरक्षो राज्ञामासत्यदक्ष कुलसमयरुचिर्मण्डितो वीरवर्गै । कायलक्ष्मीनकेतु करकलितयशा कोषमानैर्विहीन श्रीमद्वीराधिराज त्वमिव तव रिपुस्तत्र मन्द प्रतीम ॥ २९३ ॥ यादाभासानुयुक्तो नगरकृतमतिर्यौवनाक्रा तदेह सप्रामप्रासधैर्यो न विदलित रुची राजलक्ष्म्यातिहीन । नित्य दारासमस्य प्रखरतनुनिभो सुभिक्षानुवर्ती श्रीमद्वीराधिराज त्वमिव तव रिपुस्तत्र मुक्ताविवर्ण ॥ २९४ ॥ श्रीवीर त्वद्रिपूणा रणशिरसि शरैर्भिन्नशीर्षाङ्गकाणां वीरावेशाद्धताना दियमधिकरुपान्योन्यशौण्डीर्यभाजाम् । स्नेपदिव्याङ्गनाना भुवि कचनिचयो द्राक्टाक्षे शरासासीपुभ्रान्त्यारिवीरभ्रमकुटिलहृदामाजिरावर्तते स्म ॥ २९५ ॥

विशिष्टराजप्रशंसा

अकबर

हस्ताम्भोजालिमाला नखशशिरुचिरश्यामलच्छायवीचिस्तेजोऽमेर्धूमधारा वितरणकरिणो गण्डदानप्रणाली । वैरिश्रीवेणिदण्डो लवणिमसरसीबालशैवालवल्लीवेल्लत्यम्भोधरश्रीरकबरधरणीपालपाणौ कृपाण ॥ १ ॥ वीर कार्मुक चेदकबर कलयस्युग्रटङ्कारघोष दूरे सद्य कलङ्का इव धरणिभृतो यान्ति कङ्कालशेषा । शङ्कापन्नश्च किं कारणमिति मनसा भ्रान्तिपङ्कायितेन स्वस्त्वाहङ्कारमङ्काद्विसृजति गृहिणीं किं च लङ्काधिनाथ ॥ २ ॥ कर्णाट देहि कर्णाधिकविधिविहितत्याग लाट ललाटप्रोत्तुङ्ग द्राविडं वा प्रबलभुजबलप्रौढिमागाढराढम् । मरुगूर्जर वा दलित रिपुवधूगर्भ वैदर्भक वा गाजी राजीवदृष्टे कुशशतमथवा शाहजेलालुदीन ॥ ३ ॥ गाजीजल्लालुदीन क्षितिपकुलमणे द्राक्प्रयाणे प्रतीते प्रेयस प्रारभन्ते तरलतरगतिव्याकुला मङ्गलानि । नेत्राम्भ पूरपूर्णस्तनकलशमुखन्यस्तबालप्रवालासुव्यन्मुक्ताकलापच्युतकुचकुसुमच्छद्मनाकीर्णलाजा ॥ ४ ॥

अनङ्गभीमः

पृथ्वीश्रीमदनङ्गभीम महती तद्वेष्टन वारिधि पीतोऽसौ कलशोद्भवेन मुनिना व्योम्नि खद्योतवत् । तद्विष्णोर्दनुजाधिनाथजयिन पूर्णे पद नामवद्देवश्चेतसि वर्तते तव सदा त्वत्तो महाप्रापर ॥ ५ ॥

अर्जुनेन्द्रः

आयातस्ते समीप तव गुणविमलात्पण्डितो धादकर्ता काव्ये भव्ये हि रवामयविगतरसे रुग्युगे रोगहर्ता । नाह जाने चिकित्सा सकलगुणनिधे दुर्दरिद्रत्वरोगे श्रीमदाजार्जुनेन्द्र प्रबलमपि यते कल्पिता सा चिकित्सा ॥ ६ ॥

कर्ण

मुखे हारावाप्तिर्नयनयुगले कङ्कणभरो नितम्बे पत्राली सतिलकमभूत्पाणियुगलम् । अरण्ये श्रीकर्ण त्वदरिसुदतीनां विधिवशादपूर्वोऽय भूषाविधिरहह जात क्रिमधुना ॥ ७ ॥ द्वित्राणि पदानि गच्छसि महीमुल्लङ्घ्य यान्ति द्विषस्त्व बाणान्दश पञ्च मुञ्चसि परे सर्वाणि शस्त्राण्यपि । ते देवीपतयस्त्वदस्त्रनिहतास्त्व मानुषीणा पतिर्निन्दा तेषु कथ स्तुतिस्तव कथ श्रीकर्ण निर्णीयताम् ॥ ८ ॥ लोकेश कर्ण-

१ पाणी, पक्षे,-नदीविशेष २ आरक्त, पक्षे,-नदविशेष ३ मुद्राभि सहित, पक्षे,-अब्धि ४ सेना, पक्षे,-नद्य ५ अन्त करणे, पक्षे,-सरोविशेषे ६ अष्टापदारयकीटस्य गुटिका ७ ककारस्थाने पकारस्य ८ इह पद्ये शत्रुपक्ष आषाढस्याग ९ पद्येऽस्मिन् मकारस्थाने दकार पठनीय

१ अकबरस्यैव नामान्तरम् २ मुखे हाहा इति रावस्य शब्दस्य वाप्ति ३ नयनयुगले कङ्कणस्य चन्द्रक तस्य कणास्त्रेषां भर ४ नितम्बे पत्राणामालि पङ्क्ति ५ तिलकवृक्षावलम्बिपाणियुगलम् ६ वैरिण ७ देवाङ्गनास्वामिन-

राजाद्भुतकनकमयस्तावकीनप्रतापाद्ब्रह्माण्डाना समूहो द्रव इव भवितेत्येव संभाव्य धाता। तन्मात्रं प्लावनार्थं जलनिधिनिकरं व्यर्थतामेव याते देव त्वद्वैरिनारीनयननयनजैर्निर्मिते नीरधिर्न ॥९॥ श्रीकण्ठ प्रौढतेजा प्रबलरिपुबलव्रातसंतापदक्षो नाथ श्रीमल्लनाथो जयति विलसति श्रीमहाराज किंतु। मन्येऽहं कौशिकेनानुकलितमहसा नूतनस्वर्गसृष्टावुत्कृष्ट सृष्ट एष प्रखरतरकरो भास्करोऽन्यो द्वितीय ॥ १० ॥

कर्णाटवसुधराधिप

भोगा प्रभुपरम्परावितरधिया वैयर्थ्यमाकर्णय श्रीकर्णाटवसुधराधिपस्तुयाज्ञिकानि सूक्तानि न । यस्यैन्दो कति नाम नाणकनदीदानाभिविन्ध्याटवीसध्यामारतनिर्झरप्रसृतयस्तेभ्य किमात्र मया ॥ ११ ॥

कलिङ्गेश्वर

आश्चर्यानमहोत्सवस्य विनतक्षोणीभृता मूर्तिमान्विश्वासो नयनोत्सवो मृगदृशा कीर्तेः प्रकाशः परः । आनन्दः कलिताकृतिः सुमनसा वीरश्रियो जीवितं धर्मस्यैष निकेतनं विजयते वीरः कलिङ्गेश्वरः ॥ १२ ॥ धम्मिल्ले नवमल्लिकासमुदयो हस्ते सिताम्भोरुहं हारः कण्ठतटे पयोधरयुगे श्रीखण्डलेपो घनः । एकोऽपि त्रिकलिङ्गभूमितिलक त्वत्कीर्तिराशिर्ययौ नानामण्डनतां पुरंदरपुरीवामभ्रुवां विग्रहे ॥१३॥

कल्याणदास

कीर्तिस्वःतरङ्गिणीहिमगिरिर्निधानदीरक्ष्मार्लावण्यामृतभाजनं रसिकनावहौरत्नालङ्कुन । कान्तापाङ्गकुरङ्गस्थली तरुणनारीस्थलीविलासाम्बुज जीयाद्विश्वविभूषण नरपति कल्याणदासाभिध ॥ १४ ॥

कपिलेन्द्र

विस्फार्य व्योमगङ्गातटलहरीकैतवात्केसरालीरङ्गेऽस्मिन्क्रोडदेशे हिमकरपटलोन्मण्डलीह्यूल पुच्छम् । दिङ्नागारम्भस्तम्भस्वर विशदयशःकेसरी कापिलेन्द्र ब्रह्माण्डारण्यवीथीगिरिगहनदरीसद्मनी मज्जनीति ॥ १५ ॥ वेल्लद्दुत्तुङ्गहेलादलितधरणिभृद्वाहिनीकोटिपूरैरद्वैताविर्भवत्प्रबलजलनिधि प्लावनायोज्जृम्भे । सान्द्रा मेदिनीय प्रबलभुजबलौद्धतस्य द्रुहास्यज्वालाभि सततं येन दहति वडवाग्निर्होनेन घेना (?) ॥ १६ ॥

कार्तवीर्य

कालागुरुस्तनाशपरिवर्धनानि जाम्बूनदाभ्यञ्जने त्वदीये । श्रीकार्तवीर्य प्रथम पतन्ति प्रत्यर्थिपृथ्वीपतय पतङ्गा ॥१७॥

कुसुमेन्द्रसाहि

वार श्रीकुसुमेन्द्रसाहिनृपते प्रौढप्रतापो वर कन्या काचन मालवक्षितिपते सामान्यलक्ष्मीरियम् । तस्या वेषधरमहन्त्र समये तत्कुम्भसम्भारन कर्तुं मङ्गलवाद्यघन विरचितु मित्रा वय प्रेषिता ॥ १८ ॥

१ कृताम्बर- २ सज्जन् ३ वैडूर्ये ४ कम्भारेण

कृष्ण

श्रीकृष्ण त्वत्प्रतापेन प्रतप्ताङ्गीर्दिगङ्गना । दिग्गजा वीजयन्त्येव कर्णतालै पुन पुन ॥ १९ ॥ मन्देऽरण्ये कुम्भीगिरिगुहागह्वरे पर्यटन्ती विद्या दृष्टं किमपि चरणे वासुदेवस्य कीर्ति । इन्दौ कुन्दे कुमुदमुकुले चामरे चन्दने वा दत्त्वा दत्त्वा मृदुनि पुरत पादमेषा प्रयाति ॥ २० ॥ क्षीरक्षालितपाञ्चजन्यकिरणश्रीसंनिभवैकशा श्रीकृष्णार्जुनसारथेऽसुररिपो त्वत्कीर्तिविस्फूर्तय । कैलासन्ति हिमाचलन्ति विकसत्कुन्दन्ति कन्दन्ति च क्षीरोदन्ति हलायुधन्ति विबुधाहारन्ति हीरन्ति च ॥ २१ ॥ त्वद्धाटुद्भूतधूल्य करिकरनिकरै सीकराश्च प्रभूता व्योम व्याप्य समन्तात्प्रसृमरमकरं तत्र पङ्कोऽद्भुतोऽभूत् । आच्छाद्य सुरै क्ष्मा तत्र मज्जनकृते स्फाटिकीभि शिलाभिर्बद्ध पन्थास्तदानीं सुरसरिदिति त मानवा मानयन्ति ॥ २२ ॥

गुर्जराधीश

कालिन्दि ब्रूहि कुम्भोद्भव जलधिरहं नाम गृह्णासि कस्माच्छत्रोर्मे नर्मदाऽहं त्वमपि कथमहो मत्सपत्न्याश्च नाम । मालिन्यं ब्रूहि किं ते प्रविरलविगलत्कज्जलैर्मालवीनां नेत्राम्भोभि किमासौ समजनि कुपितो गुर्जराणामधीश ॥२३॥

चोलेन्द्र

त्वत्खड्गखण्डिततनूपवनिलासिनीना भूपा भवन्त्यभिनवा भुवनैकवीर । नेत्रेषु कङ्कणमयोरसु पत्रवल्ली चोलेन्द्रसिंह तिलक करपल्लवेषु ॥ २४ ॥ निद्रानिर्नष्टरात्रि स्तनकलशयुग चुम्बित चञ्चरीकैस्तत्रासोल्लासलीला किसलयमनसा पाणय कीरदष्टा । तद्भोपाधालपल्य पिकनिनदधिया ताडिता काकलोकैरित्थं चोलेन्द्रसिंह त्वदरिमृगदृशा नाप्यरण्यं शरण्यम् ॥ २५ ॥

जगद्देव

कच्छ प्रपच्छ पान्थ कथय मम सखे नास्ति स क्वापि देशो यत्र नो यत्र याचनीर्भवति भुवि खगादेति स प्रत्युवाच । नीते मेरौ समाप्ति कनकवितरणे श्रीजगद्देवनाम्ना सूर्येऽस्तं तद्विहितेऽस्मिन्कतिपयदिवसैर्वासरद्वैतसृष्टि ॥ २६ ॥

जनक

ज्याघात कार्मुकस्य प्रभवति करतल कण्ठमोंकारनादस्तेजो भाति प्रतापाभिधमवनितले ज्योतिरालीयमन्त । राज्य सिंहासनश्री शममपि परम भक्ति पद्मासनश्रीर्येषां ते यूयमेते निमिकुलकुमुदानन्दचन्द्रा नरेन्द्रा ॥ २७ ॥

१ नर्मदाया मद्गृहस्य च संवादोऽयम् २ यमुनया भगिन्या समुद्रेण कथितवीतिबुद्धे कोपात्कुपितः नर्मदाया उत्तरम्—३ कुम्भोद्भव अगस्त्यमुने ब्रूहि इति ३ रजः ४ बन्धनम् पक्षे,–चन्दनम् ५ पद्मयुक्त, पक्षे,–धनिकरचना ६ निद्रायुक्त ८ शरन्, पक्षे,–स्नानभूषान् ७ अपदस्थानम्

दलपतिरायः

चन्द्र चन्द्रार्धचूड चतुरुदधिचय चन्द्रिका चञ्चदात्त धावल्लीलोचनान्त चमरसहचरीनारुभागेषय च गर्वीकुर्वन्ति दूरीकृतनिलयमपि स्फलगुर्वीतिभीमि सर्वाग्रिमस्थितान्ते दलपतिगृहिणी त्वद्यशस्तोमशोभाः ॥ २८ ॥

दशरथ

चिरादक्ष्णोश्चाप्यं शमयति समस्तासुगवधूकुचाकृष्टिक्रीडा-प्रथमसुभगमापुरभुज । त्रिलोकीजङ्घालोज्ज्वलयशजतेजा मनुकुलप्रसृति सुनाम्नो विजयतहकृत्वा दशरथ ॥ २९ ॥ यस्योग्रद्भुजदण्डचण्डिमनरकोदण्डलीलायितैर्निष्पीते धनुजेन्द्ररक्तवदनाम्बूनस्वरीनिभ्रमे । लक्ष्मीमपनिपाटलक्षतमयी मालम्बते येन च पौलोमीस्मृत्याङ्कुरव्यतिकरादागण्डलीय प्रभु ॥ ३० ॥

दिल्लीन्द्रचूडामणि

राजेति क्षणदाकर विजयते दारोपलक्ष्मीरिति स्वर्गाग पतुनादिनीपतिरिति क्षीरोदमाम्यन्दरि । दुर्गाधीश इति स्फुट पुररिपु निर्दिष्टि भोगोल्लसश्रीरित्यहंति वासुकिः स्वयशसा दिल्लीन्द्रचूडामणि ॥ ३१ ॥

नाना

जयश्रिय कृपाणीय वेणी नानाख्यभूपते । अम्या कण्ठदीतासमस्तानमिमुखी तव ॥ ३२ ॥

निजामशाहः

नृपतिनिजाम तवाद्भुतचरणार्पणमहल्पीठाभि । रचयति बहिरिव रत्नामलकण्ठजकेतनादयनिः ॥ ३३ ॥ धरणिधर निजामशाह शुम्भत्करकमलकरालकरालखड्गः । द्विपदसुपवन निपीय पीनो दिशि दिशि भुवनि पञ्चक यशांसि ॥ ३४ ॥ धरस्तरघोटकमकल्पापटक्षाग्नघटघटदिति स्फुट स्फुटति मेदिनी पर्परम् । निजामधरणीपतौ चलति कौतुकाडम्बरादिव भुवनमण्डल दरदुगदरीदर्यहो ॥ ३५ ॥ क्षोणीनाथ निजामशाह भवतः प्रौढे प्रतापानलैर्वेगेन प्रकम्पनानुपगते गम्भीरराणा चये । प्रत्यद्धास्त्रधामपोरणि सुदुर्मजद्गहधामणि अम्बरगामिनि निपतद्वनितरं भेरो प्रसुभीरुरी ॥ ३६ ॥ क्षोणीनाथ निजाम तावकभुज लब्ध्वा भुजगीश्वरं आनीय करनालनालभुजगी किं नाम गर्भिण्यभूत् । मत्तेभेन्द्र विभिन्नकुम्भविदल मुक्ताकलापच्छलादच्छामण्डपम्पगमधिरणे सूते स्फुरन्ती मुहुः ॥ ३७ ॥ बाहुव्यूहभुजङ्गता यशुमनी संनीक्ष्य मूर्च्छांयती भेरीसाङ्कृतिचक्रलेन पयसा वारानिधि गिरति । दिग्माला तनुते निजामनृपतेर्यात पताकांशुकैर्धूली धोरणिरध्वनीगुनभिन प्रहुं दिन धावति ॥ ३८ ॥ निद्रोष्ठी-गरिष्ठ प्रतिभटदमन श्रीनिजाम प्रतीम कृत्वा त्वत्कीर्तिगाथा वहति गणविधिं पयसेति पठित्या । पत्रालेख्या गुरूणाम-भितरम्यां वसुमतीमराला हुता रेखा रघूना निजभुजग-नभोनिम्नगादीतदता ॥ ३९ ॥ अन्ना रजातमन्नाथनर-नागभिधाश्रम्भाः कलिन्नामलेन्ना स्वर्गगङ्गाभिपतनशमनयः शौर्यदन्ताश्च यन्ना । लाटा भिषटलाटा पन्नगमनदश-श्वासलोलाश्च चोग जायन्ते श्रीनिजाम प्रखुरण भवतः भीतनि मृणनादात् ॥ ४० ॥

नृसिंहः

आहवे जगदुद्दण्डगजमण्डलगाहने । श्रीनृसिंह महीपाल स्वस्त्यस्तु तव बाहवे ॥ ४१ ॥ त्वयि लोचनगोचर गते सफल जन्म नृसिंहभूपते । अजनिष्ट ममेति सादरं युधि विज्ञापयति द्विषां गण ॥ ४२ ॥ कौमुदीव तुहिनांशुमण्डल जाह्नवीव शशिखण्डमण्डनम् । यस्य कीर्तिगुम्फमाश्रिता द्यां विभाति नरसिंहभूपते ॥ ४३ ॥ गण्डाभोगे विहरति मदे विच्छिन्ने दिग्गजानां वैरिस्त्रीणां नयनकमलेष्वञ्जनानि प्रमार्ष्टि । यद्यप्येषा हिमकरकलाह्लीनलौयम्लिनी ते कीर्तिर्दिक्षु स्फुरति तदपि श्रीनृसिंहक्षितीन्द्र ॥ ४४ ॥ निधारव सम्भकलिता यानस्य तुरंगो धाम्छागस्य पन्नगपदवी भोगरव मृगाक्षी । श्रोतोस्य त्रिभुवनटिनी मासस्य वसन्तो भूषद्रव कनकगिरी भूपस्य नृसिंह ॥ ४५ ॥ निशास्य चन्द्र शयन-तल्पस्य शशिमुखी समास्य विद्वान् श्रवणपुटस्य हरियशा । फलस्य गान दिविगमनस्य निकरो महीरस्य मन्ये सपदि नरसिंह क्षितिपति ॥ ४६ ॥ श्रीलक्ष्मीनरसिंहगान्द्रजलदे चञ्चत्कृपाणीतडिद्वाशि च्छन्नरिपुप्रतापतपने कोपानलं वर्षति । पूर्णा शोणितवाहिनी सुरमन सन्तापनानल शान्तोऽभूद्विर-राम वैरिवनितालीमन्तमार्गोदय ॥ ४७ ॥ निर्यच्छोणित पूरताम्रवपुषः सैरं कुर्वन्तो मुहुर्दन श्रीनरसिंह ते रिपुजना दिग्गजसो निष्प्रभा । उच्छलत्प्रचलनाम्बुहिताग्नि मूल-मासन्पुनर्जन्मानो रणभूमिमातुरुदरगत गर्भेण च्युता ॥ ४८ ॥ देव त्वत्तरुणप्रतापशिखिनो निःशेषमेधायते शत्रूणां पुरं तदीयमयशो जानामि धूमायते । मार्तण्डानुकम्प्रनगारलिम्पो ज्यागम्यापायते दुग्धाना त्रिकम्पया सुमनसां यद्युः पारायते ॥ ४९ ॥ किं मध्याह्नदिवाकरोऽयमपर किं धाम धौर्वानल किं वासौ धपगानन पदुरत किं मालनेत्रानल । किं वाऽसौ प्रलयानल किमथवा सर्वोऽपि भीमानल श्रीमत्सिंह भवत्प्रतापमहिमा नोदेति केषां मति ॥ ५० ॥ काठिन्य कुचकुम्भयोर्नयनयोश्चाचन्यमेतद्वय भो प्रसभनता कथ न पद्योरस्माकमागादितम् । इत्य श्रीनरसिंह ते त्रिभुवनाधीशस्य धाटीभिया कान्तारेषु मिथ पलायनपरा जल्पन्ति वैरिस्त्रिय ॥ ५१ ॥ एता सन्ति गर्भगौरवमपलत्रोऽन्तरोपाहना कान्ता-रेषु पलायितु यत कथ पश्या भवेयुः क्षमा । इत्य चेतसि

१ दलपतिराय कश्चिद्भूपालस्तस्यैवोत्तरम् २ दस्य ३ घातयाम्

१ चन्द्रकलाभूषणम्; दलमित्यर्थ २ गण्डभेदे ३ पङ्क्ति ४ प्रोन्दलिते ५ सरसीत्याद्यर्थः; मतिस्थलेषा ६ इत्यनायते

सविभाव्य सद्य वैकुण्ठकण्ठीरव त्वद्यादावलिमि सखीभिरिव किं तद्धर्मपात कृत ॥ ५२ ॥ स्नातस्त्वद्रिपुरक्तपाथसि यशो धौताम्बर धारयँल्लक्ष्मीश त्वदरातिवक्त्रकमलैर्भूदेवता पूजयन्। जुह्वचैतदसृक्प्रकोपदहने युष्मत्प्रतापोदय शत्रुच्छन्नधरार्य दर्पयशसा प्राणाहुतीराददे ॥ ५३ ॥ कीर्ति श्रीनरसिंह ते त्रिपथगा तत्रोदित कैरव चान्द्र मण्डलमत्र नीलमिव यच्चञ्चद्भृङ्गवृन्द विधु। यद्वा त्वद्दलितारिवृन्दतरुणीनिश्वासधनाम्रे स्थल चन्द्रस्तत्र विभाति नीलमिव यद्धूम स मन्यामहे ॥ ५४ ॥ अन्तर्विष्णोस्त्रिलोकी निवसति फणिनामीश्वरे सोऽपि शेते सिन्धो सोऽप्येकदेशे तमपि चुलुकयां कुम्भयो निश्चकार । धत्ते खद्योतलीलामयमपि नभसि श्रीनृसिंह क्षितीन्द्र त्वत्कीर्ते कर्णनीलोत्पलमिदमपि च प्रेक्षणीय विभाति ॥ ५५ ॥ नृत्यद्भर्गाट्टहासप्रचयसहचरैस्तावकीनैर्य शोभिर्धावल्य नीयमाने त्रिजगति परित श्रीनृसिंहक्षितीन्द्र। नेदीयर्देव नाभीकमलपरिमलप्रौढिमासादयिष्यदेवाना नाम विष्यत्कथमपि कमलावामुकस्तारबोध ॥५६॥ श्रीमद्वैकुण्ठकण्ठीरव तव निनदाकर्णनत्रासधावच्छके मोद्भिन्नगण्डस्थल विगलदतिस्वच्छमुक्तामणीनाम्। माला तारावलीय विलसति च पतद्दानपाथ पयोधिर्नो चेत्कस्मा नु तारावलिरिय लवण साग-रोऽस्यो श्रुतस्य ॥ ५७ ॥ द्विर्भाव पुष्पकेतोर्विबुधविटपिना पौनरुक्त्य विकल्पश्चिन्तारत्नस्य वीप्सा तपनतनुभुवो वासवस्य द्विरुक्ति । द्वैत देवस्य दैत्याधिपमथनकलाकेलिकारस्य कुर्व-न्नानन्द कोविदाना जगति विजयते श्रीनृसिंहक्षितीन्द्र ॥५८॥

परशुराम

आदर्शाय शशाङ्कमण्डलमिद हर्म्याय हेमाचल दीपाय द्युमणिं महीमिव कथ नो भिक्षवे दत्तवान्। दित्साप्लवित प्रमोदसलिलव्याकीर्णनेत्राम्बुजो जानीमो,भृगुनन्दनस्तदखिल न प्रायशो दृष्टवान् ॥ ५९ ॥ गोनाचारविचारपारगतया वृद्धाभिरादिष्टया मात्रा वस्तुषु तेषु तेषु पुरत प्रसारितेषु क्रमात्। अन्नप्राशनवासरे सरभस वक्षोमरोत्सर्पिणा येनात्त धनुरी क्षिताश्च सपदि क्षत्रावतसा दिश ॥६०॥ तन्वन्ती तिमिरद्युति कृतवती प्रत्यर्थिचक्रव्यथामेषा मार्गण तावकी विजयते निस्त्रिं शधारा निशा ॥ युद्धेषु द्धविपक्षपक्षविदलत्कुम्भीन्द्रकुम्भस्थल भ्रश्यन्मौक्तिककैतवेन परितस्तारावली वर्षति ॥ ६१ ॥

पाण्ड्य

तवाङ्गणे सुन्दर वीर पाण्ड्य मतगजा गूढहलिनो विभान्ति । आवासदानादरिभूपतीनामाशान्तशैला इव सापराधा ॥ ६२ ॥ विन्ध्यादि करसाधनी निरुपमो रत्ना कर कोशभृत्सौगन्धी मलयाचल परिचरा सर्वेऽपि विद्याधरा । विश्वाशापरिपूरण वितरण देशोऽप्यहो दक्षिण पाण्ड्याखण्डल वीर पाण्ड्य भवत किं किं न लोकोत्तरम् ॥ ६३ ॥ एतद्दन्तिबलैर्विलोक्य निखिलामालिङ्गिताङ्गीं भुव सभामाङ्गणसीम्नि जगमगिरिस्तोमभ्रमाधायिभि । पृथ्वीन्द्र पृथुरेतदुग्रसमरप्रेक्षोपनम्रामरश्रेणीमध्यचर पुर क्षितिधरक्षेपाय धत्ते धियम् ॥ ६४ ॥

पारसीकक्षितीश

यदपि कटकयात्रारोधि पाथोधिना ते दिशि दिशि मम पत्या पारसीकक्षितीश । तदपि कुरु सुधा नो जीवितान्त नितान्त कथयति बहुभार्ये नैकनारीवियोग ॥ ६५ ॥

पृथ्वीराज

मन्दश्चन्द्रकिरीटपूजनरसे तृष्णा न कृष्णार्चने स्तम्भ शमुनितम्बिनीप्रणतिषु व्यग्रो न धातुर्गृहे। अस्माक परमर्दनोऽस्ति यदने न्यस्तेन सरक्षित पृथ्वीराजनरेश्वरादिति तृण तत्पत्तने पूज्यते ॥ ६६ ॥

वल्लालिदास

वल्लालिदास भवत शुभनामवर्णा पञ्चेषुपञ्चविशिखा इति नितम्बिनीषु । प्राणाति बन्धुषु विरोधिषु पाण्डवन्ति देवद्रुमन्ति कविपण्डितमण्डलीषु ॥ ६७ ॥

वल्लाल

वल्लाल क्षोणिपाल त्वदहितनगरे संचरन्ती किराती कीर्णान्यालोक्य रत्नान्युरुतरखदिराङ्गारशङ्काकुलाङ्गी । मुक्त्वा श्रीखण्डखण्ड तदुपरि मुकुलीभूतनेत्रा धमन्ती श्वासामोदानुयातैर्मधुकरनिकरैर्धूमशङ्का बिभर्ति ॥ ६८ ॥

वाङ्गालक्षोणिपाल

आग्नेयास्त्रप्रवीणप्रबलमृगमदा शत्रुसंक्षोभदक्षा यस्य प्रौढप्रतापानलबहलशिखास्तिघनत्व प्रयान्ति । सोऽय प्राचीपयोधिप्रहितकरततीतूर्णसपूर्णकोपो वाङ्गालक्षोणिपालस्त्रिभुवनजनतागीतकीर्तिप्ररोह ॥ ६९ ॥

वीसल

आ विन्ध्यादा हिमाद्रेर्विरचितविजयस्तीर्थयात्राप्रसङ्गादुद्ग्रीवेषु प्रहर्तानृपतिषु विनमत्कन्धरेषु प्रपन्न । आर्यावर्तं यथार्थं पुनरपि कृतवाम्लेच्छविच्छेदनाभिर्देव शाकम्भरीन्द्रो जगति विजयते वीसल क्षोणिपाल ॥ ७० ॥

भावसिंह

यस्यासि कोपपुञ्जे वसति खुरपुटे वाजिना गन्धवाहो लक्ष्मी सम्प्रेद्दृष्टौ कमठकुलमणेर्वाचि वाचामधीशा। रौक्षे कौक्षेयकाग्रे क्षपितरिपुगणे कोपनोऽसौ कृतान्त करत श्रीभावसिंह प्रबलमरभुजामाश्रय नाश्रयेत ॥ ७१ ॥

भीम

रुधिरविसरप्रसाधितकरवालकरालरुचिरभुजपरिघ । झटिति भ्रुकुटिविटङ्कितललाटपट्टो विभाति नृपभीम ॥ ७२ ॥

१ विन्ध्योदरे २ देरे ३ ज्योतिरिङ्गण ४ विद्यारस ५ सदृशी ६ दीप्तिवत्पुष्ठ स्तबे

१ वणगवानाम् २ महती ३ राज्ञामे

भैरव

धनानि विद्वत्कविमण्डलीषु पञ्चेषुबाणानपि कामिनीषु । वर्षन्ति वज्राण्यरिधोरणीषु श्रीभैरवक्षोणिमणे कटाक्षाः ॥ ७३ ॥

भोज

त्वच्चित्ते भोज निर्व्याजं द्वयं तृणकणायते । क्रोधे विरोधिनां सैन्यं प्रसादे कनकोच्चयः ॥ ७४ ॥ भोज त्वद्दानपाथोधौ दरिद्रस्य निमज्जतः । न कोऽपि हि भुजालम्बं दत्ते सेऽभयदायकम् ॥ ७५ ॥ निजानपि गजान्भोज ददानं प्रेक्ष्य पार्वती । गजेन्द्रवदनं पुत्रं रक्षत्यथ पुनःपुनः ॥ ७६ ॥ प्रतापभीत्या भोजस्य तपनो मित्रतामगात् । और्वो वाडवतां धत्ते तडित्क्षणिकतां श्रिता ॥७७॥ भोज त्वत्कीर्तिकान्ताया नभोभालस्थितं महत् । कस्तूरीतिलकं राजन्गुणागारं विराजते ॥ ७८ ॥ अस्य श्रीभोजराजस्य द्वयमेव सुदुर्लभम् । शत्रूणां शृङ्खलैर्लोहं ताम्रं शासनपत्रकैः ॥ ७९ ॥ धारेश त्वत्प्रतापेन पराभूतस्त्विषांपतिः । सुवर्णपानव्याजेन देव त्वामेव सेवते ॥ ८० ॥ त्वद्यशोजलधौ भोज निमज्जनभयादिव । सूर्येन्दुबिम्बमिषतो धत्ते कुम्भद्वयं नभः ॥ ८१ ॥ शुक्तिद्वयपुटे भोज यशोब्धौ तव रोदसी । मन्ये तदुद्भवं मुक्ताफलं शीतांशुमण्डलम् ॥ ८२ ॥ अद्य धारा सदाधारा सदालम्बा सरस्वती । पण्डिता मण्डिताः सर्वे भोजराजे भुवं गते ॥ ८३ ॥ श्रीभोज साम्यं तव कल्पवृक्षः सदा वदान्योऽपि कथं प्रयाति । यतो भवद्दानसुपुष्टविप्रद्रव्येन कुक्षिंभरिरस्य भर्ता ॥ ८४ ॥ भोजप्रतापं तु विधाय धात्रा शेषैर्निरस्तैः परमाणुभिः किम् । हरः करेऽभूत्पविरम्बरे च भानुः पयोधेरुदरे कृशानुः ॥ ८५ ॥ भोजप्रतापाग्निरपूर्व एष जागर्ति भूभृत्कटकस्थलीषु । यस्मिन्प्रविष्टे रिपुपार्थिवानां तृणानि रोहन्ति गृहाङ्गणेषु ॥ ८६ ॥ यथा यथा भोजयशो विवर्धते सितां त्रिलोकीमिव कर्तुमुद्यतम् । तथा तथा मे हृदयं विदूयते प्रियालकालीधवलत्वशङ्कया ॥ ८७ ॥ पन्थाः संहर दीर्घतां त्यज निजं तेजः कठोरं रवे श्रीमन्विन्ध्यगिरे प्रसीद सदयं सद्यः समीपे भव । इत्थं दूरपलायनश्रमवतीं दृष्ट्वा निजप्रेयसीं श्रीमद्भोज तव द्विषः प्रतिदिनं जल्पन्ति मूर्च्छन्ति च ॥ ८८ ॥ धाराधीश धरामहेन्द्रगणनाकौतूहली यामयं वेधास्त्वद्गणने चकार खटिकाखण्डेन रेखां दिवि । सैवेयं त्रिदशापगा समभवत्त्वत्तुल्यभूमीधराभावात्तु त्यजति स्म सोऽयमवनीपृष्ठे तुषाराचलः ॥ ८९ ॥ राजमुञ्जकुञ्जप्रदीप सकलक्ष्मापालचूडामणे युक्तं सचरणं तवाद्भुतमणिच्छत्रेण रात्रावपि । मा भूत्त्वद्वदनावलोकनवशाद्व्रीडाभिनम्रः शशी मा भूच्चेयमरुन्धती भगवती दुःशीलताभाजनम् ॥ ९० ॥ छन्नं सैन्यरजोभरेण भवतः श्रीभोजदेव क्षमारक्षादक्षिण दक्षिणक्षितिपतिः प्रेक्ष्यान्तरिक्षं क्षणात् । निःशङ्को निरपत्रपो निरनुगो निर्बान्धवो निःसुहृन्निःस्त्रीको निरपत्यको निरनुजो निर्हाटको निर्गतः ॥ ९१ ॥ मुक्ताः केलिविसूत्रहारगलिताः संमार्जनीभिर्हृताः प्रातः प्राङ्गणसीम्नि मन्थरचलद्बालाङ्घ्रिलाक्षारुणाः । दूराद्दाडिमबीजशङ्कितधियः कर्षन्ति केलीशुका यद्विद्वद्भवनेषु भोजनृपतेस्तत्त्यागलीलायितम् ॥ ९२ ॥ विद्वद्वृन्दगुणानुरूपविभजत्त्यागैककल्पद्रुमे स्वर्गं यामिनि भोजराजनृपतौ विद्यानवद्यात्मनि । दातारो भुवि नैव भूमिवलये मा सन्तु किं तावता ज्ञातारोऽपि न सन्ति हन्त नितरामेतावता दूयते ॥ ९३ ॥ स्पष्टाकृष्टासिपिष्टोत्कटकरटिघटाकुम्भकूटावटान्तर्निष्ठ्यूतासृक्तटिन्यास्तटनिकटरटत्कोणपादाट्टहासः । भोजेन्द्र त्वद्रणक्ष्मा क्षतभटविकटोरःस्थलत्रोटकुप्यत्कबन्धत्रोटिकोटिप्रकटचटचटाशब्दरौद्रोऽभवत्प्राक् ॥ ९४ ॥ भो भो श्रीभोजदेव श्रयत विनयतः शत्रवः क्षत्रवर्गाः प्राणत्राणाय नौका न भवति भवतां काप्यरण्यं शरण्यम् । मत्वा मातङ्गकुम्भद्वितयमिति पुरा क्रूरवृत्तिर्भिनत्ति क्षुद्रः शुद्धान्तकान्ताकुचकलशयुगं यत्र सा सिंहशावः ॥ ९५ ॥ नीरक्षीरे गृहीत्वा सकलखगपतीन् याति नालीकजन्मा चक्रं धृत्वा कराब्जे सकलजलनिधौ चक्रपाणिर्मुकुन्दः । सर्वानुद्धृत्य शैलान्दहति पशुपतिर्भालनेत्रेण पश्य व्याप्ता त्वत्कीर्तिकान्ता सकलवसुमती भोजराज क्षितीन्द्र ॥ ९६ ॥ स्वर्गाद्गोपाल कुत्र व्रजसि सुरमुने भूतले कामधेनोर्वत्सस्यानेतुकामस्तृणचयमधुना मुग्ध दुग्धं न तस्याः । श्रुत्वा श्रीभोजराजप्रचुरवितरणं व्रीडशुष्कस्तनी सा व्यर्थो हि स्यात्प्रयासस्तदपि तदरिभिश्चर्वितं सर्वमुर्व्याम् ॥ ९७ ॥ कूर्मः पातालगङ्गापयसि विहरतां तत्तटीरूढमुस्तामादत्तामादिपोत्री शिथिलयतु फणामण्डलं कुण्डलीन्द्रः । दिग्मातङ्गा मृणालीकवलनकलनां कुर्वतां पर्वतेन्द्राः सर्वे स्वैरं चरन्तु त्वयि वहति विभो भोज देवीं धरित्रीम् ॥ ९८ ॥

मणिपाल

प्रामाण्यं परतो न शक्तिगणना सादृश्यलोपः सदा कार्यं चेश्वरकर्तृ नानुमितौ ज्ञानं विशिष्टात्मकम् । सर्वं न्यायनयानुसारि विबुधे चैतन्यनाशोपमाचक्षीत न्मणिपाल भूप भवतो नैयायिकत्वं कुतः ॥ ९९ ॥

---

१ वर्षं २ गण्डस्थलद्वितयम् ३ द्यावापृथिव्यौ ४ इन्द्र ५ कुत्ररगिरिः ६ 'धाडू' इति प्रसिद्धा कठिनीशर्करा

१ सुरतक्रीडायां विच्छिन्नसूत्राद्धारात्पतिताः २ अपसारिताः ३ जीन ४ मद्य

मल्लशाह

मृग प्रमीलल्लोचन पिक कृतोक्तिमोचन श्रितानति कृतातितिर्मरालिकास्वल्द्गति । निरीक्ष्यते लसन्मते सुमल्ल शाहभूपते तवारिकामिनी वृथाद्भुत हुताटवी यथा ॥ १०० ॥ पलायिता तवारिवामलोचना यदा यदा पुलिन्दनायकैः सुलिप्तकाल्कुदसायकैः । विहाय नासिकासु मौक्तिकं स्तन च मौक्तिकी विलुण्ठिता पुमर्थपक्षमेह मल्लभूपते ॥ १०१ ॥ आदायादाय मुक्तास्तदनु शिखिधियादाय माणिक्यवर्गं धूमभ्रान्ति वहन्त्य स्तनदनकमला मोदलुब्धालिवृन्दे । पश्यतु भिल्लय प्रवृत्ता सरभसमस कृपद्विषत्स्तनेषु भूम किं कीर्तिपूर घवलितभुवन मल्लशाहस्य तस्य ॥ १०२ ॥

माणिक

यश शशाङ्काभ्युदये प्रवृद्धो द्विपद्वधूनेत्रजलाम्बुराशि । नष्टं हि दारिद्र्यतमो बुधाना तव क्षितौ माणिक भूमिपाल ॥ १०३ ॥ सदर्भहारैर्भवता प्रदत्तैर्मदङ्गना कण्ठतटामहारै । श्रीमाणिक्यक्षोणिपते प्रतुष्ट यथा यशो गायति तद्विधेहि ॥ १०४ ॥ सजाते द्रवरूपता हि रजताद्रौ स्वर्णशैले द्रुत भूमीपालललाम माणिकविभो प्रौढे प्रतापानले । योगेऽभूदनयो सुपाण्डुरुचि सातेऽरिका ताजनैर्नीता स्वीयकपोलयोश्च निरहव्याजेन गोपायते ॥ १०५ ॥ भोगासक्तैर्कचैता भयनशसुक्ष्म्रुक्तितिह्रा स्वाश्रिताना भोगाभ्याय यच्छञ्जगति भवत साधु भण्डारतिश्च । भूपाना ग्लानिकर्ता मदनगजमयध्वसदेहो हि महाकीर्णं श्रीमाणिक्येन्द्रस्त्वमिन तव रिपुस्तव दम्म प्रतीम ॥ १०६ ॥ सङ्ग्रामक्षोणिदम्य चपलरिपुचमूसिन्धुकीलालमाला पीत्वा काल कृपाणोऽम्बुद इपसमर गर्जते वीरघोषैः । वर्षत्युद्दामगौर दिशि दिशि तव भो कीर्तिनारीभकुम्भप्रोय मुक्ताहिमाश्मच्छुरित भरिततेर्माणिक्क्षोणिपाल ॥ १०७ ॥

माधव

सत्यासक्तमना गुणाकरलताकीर्णो न दीनाश्रयोऽरिष्टप्रसपराजयश्च सुमनोवृन्दैरल वन्दित । नानास्थानकलाप्रधानमहिमा नित्य सदानन्दक श्रीमान्माधव एव माधव सम क्षोणीतले राजते ॥ १०८ ॥

मानसिंह

काश्री काश्री न धत्ते कलयति न दृशा केलितल्प कलिङ्गी सिन्दूरं दूर एव क्षिपति करतलन्यस्तमाश्री पुरश्री । सौराष्ट्री मार्ष्टि भूप सपदि नयनयो रक्तता रक्तिमान कार्णाटी कर्णिकाया मन्नियति मनो मानसिंहप्रयाणे ॥ १०९ ॥

माल्वाखण्डल

पर्यङ्को राजलक्ष्म्या हरितमणिमय पौरपाञ्चेसरश्च सङ्ग्रामत्रासताम्यन्मुरलपतियशोहमनीलाम्बुराह । मध्यप्रत्यर्थिवशोल्बणविजयकरिज्ञानदानाम्बुपट्ट खड्ग क्ष्मासौविदल्ल समिति विजयते मालवाखण्डलस्य ॥ ११० ॥

मुकुन्ददेव

करवारिरुहेण सधुनाने तरवारिं नृपतौ मुकुन्ददेवे । यरयन्त्यमरयुवतीतरुण्य प्रथम काञ्चनपारिजातमाला ॥ १११ ॥

मुञ्ज

लक्ष्मीर्यासवि गोविन्दे वीरश्रीर्वीरवेश्मनि । गते मुञ्जे यश पुञ्जे निरालम्बा सरस्वती ॥ ११२ ॥

मुदाफरशाह

आकाश प्रसर प्रसर्पत दिशस्त्व पृथ्वि पृथ्वी भव प्रत्यक्षीकृतमादिराजयशसा युष्माभिरुज्जृम्भितम् । श्रीमुदाफरशाहपार्थिवयशोराशे समुज्जृम्भणाद्बीजोच्छ्वासविदीर्णदाडिम दशा ब्रह्माण्डमारोक्ष्यति ॥ ११३ ॥

राजबहादुर

नित्यं वृद्धिमुपैषि सकलयसे सर्वा कला सर्वदा सानन्द कुमुदाकर वितनुषे नास्ते कलङ्कस्तव । सर्वाशा परिपूरयन्समुदयं धत्सेऽनिश सर्वतो न श्रीराजबहादुरेन्द्र नृपते चन्द्राधिकस्त्व कथम् ॥ ११४ ॥

राजेन्द्रसिंह

मूर्धा कल्याणवाही करजितनसुध सर्वदा पूर्णकामो विख्यात कर्णवृत्त्या वचसि न च पटुश्चिपाकानुभावी । कोपापेक्षी परस्त्रानुचितबहुकथः सर्वदा पूर्णलोक इत्थं राजेन्द्रसिंह स्वमिव तव रिपुस्तव कम्पं प्रतीम ॥ ११५ ॥

रामचन्द्र

एकादशरुद्राणामेका गौरीत्यनौचितीं मत्वा । राघव नृप तव यशसा दशापि गौरीकृता हरितं ॥ ११६ ॥ रत्नैरिभवनलिखिता सीतामाहर्तुमुद्भुत्य । कपिकौणपमण्डल्यो शिर शिव भूयो भवति सरम्भा ॥ ११७ ॥ शरासने सायकमादधाने श्रीरामचन्द्रक्षितिपालमौलौ । सुरापकाङ्गनार्ना वरलास्ताना वामानि नेत्राणि परिस्फुरन्ति ॥ ११८ ॥ गायन्तु किंनरगणा सह किंनरीभि श्रीरामचन्द्र शिखरेषु हिमाचलस्य । श्वेतं दुकूलदलवालमृणालनालनीहारहारहरहासमितं यशस्ते ॥ ११९ ॥ नालीकमङ्कदतीव नेत्रीनयनचुर्नेक्षोभो नेवसुधाविमैरक्हेतु । राजा किमिन्दुरपि नार्यमिमानहारी राजा पर जयति राघवसार्वभौम ॥ १२० ॥ नृपतिमुकुटरत्न त्वत्प्रयाणप्रशस्ति लवगपदनमङ्गनिर्मराक्रान्तमोर्गं । लिखति दशनटङ्कैरुन्नमद्भिर्नमद्भिर्जरठकमठमर्तुर्कर्परे सर्पराज ॥ १२१ ॥ रघुतिलक नृपाल त्वद्विप क्षोणि

१ वसुदरवल्वा वसुमतीरहाने

१ दिश २ अलीकमङ्गकृत, पक्षे,-कमलविकासकर ३ अनाथबन्धु, पक्षे,-नवीन समुद्रसङ्गबन्धु ४ क्षत्रियश्रेष्ठ, पक्षे,-नक्षत्र नायक ५ वसुधेश्वरस्य वारणम् पक्षे,-नवीनायाः सुधाया यो विभवस्तस्य सुरवारणम् ६ शत्रुमानहारी, पक्षे,-नारीणां मानहारक ७ शरीरम् ८ कपाले ९ शेषराज

पल्प्रतिलसदपकीर्तिश्यामले विश्वजाले । भगवति भजमाने कृष्णतां शूलपाणौ त्रिशुदधिगिरिपुत्र्यौ चक्रतुलक्ष्म विघ्न ॥ १२२ ॥ अधाक्षीनो लङ्कामयमयमुदन्च तमतरद्विशल्य सौमित्रेरयमुपनिनायौषधिवनम् । इति स्मार स्मार त्वदरिनगरीभित्तिलिखित हनूमन्त दन्तैर्दशति कुपितो राक्षसगण ॥ १२३ ॥ यदि क्षुण्ण पूर्वैरिति जहति रामस्य चरित गुणैरेतावद्भिर्जगति पुनरन्यो जयति क । स्वमात्मान तत्सद्गुणगरिमगम्भीरमधुरस्फुरद्वाग्ब्रह्माण कथमुपकरिष्यन्ति कवय ॥ १२४ ॥ झगिति जगतीमागच्छन्त्याः पितामहविष्टपान्महति पथि यो देव्या वाच श्रम समजायत । अथ कथमसौ मुक्ष्वेदेन न चेदवगाहते रघुपतिगुणग्रामश्लाघासुधामयदीर्घिकाम् ॥ १२५ ॥ लज्जा कीर्तिर्जनकतनया शैवकोदण्डभङ्गे तिस्र कन्या निरुपमतया भेजिरे रामचन्द्रम् । अन्त्या पाणिग्रहणसमये ज्यायसी जातकोपा भूपै सार्धं खलु गतवती मध्यमाऽथो दिगन्तान् ॥ १२६ ॥ गेहे गेहे सुभग भवतो रामभद्र क्षितीश रत्नामालिरिय स्वमपि सविधे सस्पृह भावयन्त्यः । तस्मिन्नाकस्मिकमुपगते वल्लभे भीतिभाज पौष्प चाप तव करतले वेपमाना लिखन्ति ॥ १२७ ॥ अहो रघुशिरोमणेरभिनवप्रतापावलिप्रचण्डकिरणप्रथाप्रसरसाध्वसादाश्रयम् । सुराधिपतिरम्बुदान्कमलमिन्दिरा सेवते हिमांशुरपि चन्द्रमा सततमम्बुधौ मज्जति ॥ १२८ ॥ कीर्ति श्रीरघुवशरत्न भवत सर्वाङ्गिनीगाहिनी दिक्पालानखिलान्परीत्य वधती पाण्यो प्रतापानलम् । सप्ताम्भोनिधिमण्डलान्यधिगता त्वय्येकपत्नीव्रतस्यात्यै विष्णुपद स्पृशत्यनुदिन शेषस्य शीर्षाण्यपि ॥ १२९ ॥ कीर्तौ व्याप्तिमवेत्य वैरिवनिताबाष्पोदधे साधनाद्दुग्धे पृथिवीभुजा परिवृढे शश्वद्विपक्षे स्थितम् । सर्वक्ष्मापतिमौलिमण्डनमणे श्रीरामचन्द्र प्रभो चित्र पश्य तव प्रतापदहन जानन्ति सत्तार्किका ॥ १३० ॥ श्रीराम त्वदनेकचित्रचरितप्रोद्दामकीर्तिश्रुतिप्रागल्भ्यादवधूतमूर्ध्नि सकलत्रैलोक्यलोकेऽपि यत् । अक्षोना फणिनस्तदेतदुचित नो चेदहिस्वामिना व्याधूते शिरसि क्व भू क्व गिरय क्वामी दिशामीश्वरा ॥ १३१ ॥ आत्त्वा भूवलय दशास्यदमन त्वत्कीर्तिहसी दिव याता ब्रह्ममरालसगमवशात्सा तत्र गर्भिण्यभूत् । पश्य स्वर्गतरङ्गिणीपरिसरे कुन्दावदात तया मुक्त भाति विशालमण्डकमिद शीतद्युतेर्मण्डलम् ॥ १३२ ॥ ये मज्जन्ति निमज्जयन्ति च परास्ते प्रस्तरा दुस्तरे वार्धौ वीर तरन्ति वानरभटान्संतारयन्तेऽपि च । नैते ग्रावगुणा न वारिधिगुणा नो वानराणा गुणा श्रीमद्दाशरथे प्रतापमहिमा सोऽय समुज्जृम्भते ॥ १३३ ॥ कीर्ति श्रीरघुवशदीप भवतो दूती मुरारे प्रियो यस्मात्तुभ्यमदात्तदादि गिरिशोऽभूदर्धनारीश्वर । ब्रह्माभूच्चतुरानन सुरपतिर्भ्रष्टु सहस्रे दधौ स्कन्दो मन्दमतिश्चकार न करस्पर्श स्त्रिया शङ्कित ॥ १३४ ॥ एक काञ्चनभूधर सुवलय वास सुधावारिधिस्तीर तैरैकराजमण्डलमिद सप्राप्य सत्कुण्डलम् । दूरेऽस्यापि च तेन तेन सदृश त्वा भूषण चापर द्यौ मौनप्रहिलेय याचतितरा श्रीराम कीर्तिस्तव ॥ १३५ ॥ सग्रामो दिवसायते तव भुजः पूर्वाचलेन्द्रायते त्वत्कोधोऽप्यरुणायते तव लसच्छौर्य प्रकाशायते । त्वद्वैरी तिमिरायते सद-

१ स्वसतीत्वमनशापनाय दिव्यकरण शुद्धमेव अत्राय भाव —या हि स्त्री दिव्य कर्तुमिच्छति सा पूर्व गङ्गा गाहते, अपर देवता प्रदक्षिणीकृत्य पाण्योरनल दधती सप्तमण्डलान्यतिक्रामति, ततो विष्णुपद स्पृशति, तथा सर्प कर्षति, तद्वदिय त्वत्कीर्तिरपि चण्डाभिराजपदविष्णुपदसर्पस्पर्शनाख्यानि पञ्च दिव्यानि स्वसतीत्वनिर्वाहाय विधत्त इति २ दस्युगण ३ कम्पित ४ शेषशिरोवधूनने भूमे पात एव स्यात्तत्स्त्रेषा गिर्यादिवस्तूना क्वापि स्थान भवेत्तस्त्रेषा भूम्याश्रितत्वात्तत्साम्य शेषाश्रितत्वादित्यर्थ

१ हस २ तीरे ३ कुन्दवत्शुभ्रकम् ४ लक्ष्मीम् ५ तदानभृति ६ महेश्वरेणेत्थ तर्कितम्—यद्यहममुना स्वपार्श्वे न स्थापयिष्यामि तदैव कीर्तिदूती लक्ष्मीमिवापहृत्य मम कामिनी गौरीमपि रामाय प्रदास्यतीति भिया स्वाङ्ग एव गौरी स्थापिता तत्प्रभृत्यर्धनारीश्वरो हर इति ख्याति ७ ब्रह्मणा स्वपत्नीरक्षणार्थं चतसृष्वपि दिक्षु मुखानि निर्मितानीति भाव ८ यतो बहूनि चक्षूपि मम चेद्भविष्यन्ति तदा स्वाप्सरस प्रलोभ्यापहर्तुमागच्छन्ती कीर्तिदूतीमवलोकयिष्यामीति भाव ९ मन्दा विवाहेऽलसा मतिर्यस्य ॥ १० यतश्चेदह कृच्छ्रेण प्राप्तिमिय परिणेष्यामि तथापि तदपहरणे मम तस्या वियोग एव भावी, तत किमनेन परिणयनारम्भेणेति विचारादिति भाव ११ ममैक काञ्चनगिरिर्दक्षिणे करे कटकोऽस्ति, वामे तु न किमपीत्येकनेत्राञ्चनवत्र शोभते पाणी, अतोऽपर तादृश वलयाख्य भूषण मह्य देहीति भावः १२ यतो म क्षेक वास उपर्यधश्चाशे परिधातु शक्यते १३ उभ्यत्वम् १४ इदमेक तारकाणा राजा चन्द्रस्तस्य मण्डल सत्कुण्डलमेक स्मिन्कर्णे सप्राप्य तत्सममपरकुण्डल द्वितीयकर्णार्थं याचति १५ दिकूपर्यन्त प्राप्तापि १६ स्त्रिया यो मान स्वपतिसौभाग्यस्वरूपस्तद्गर्वस्तेन ग्रहिला ग्रहगृहीता १७ अद्यापि या मानिनी मानग्रहगृहीता भवेत्सा विदेशस्थापि पति प्रभविष्णु तदपहर्तुं याचते यद्भूमण्डलेऽपि नाप्यते तथैव कीर्तिरप्यपर भूषण याचत इत्यर्थ १८ यथा दिवसे सूर्य प्रभाप्रसरमनासुहेति तथा त्वद्भुजभानुरपि संग्रामे त्वत्सैन्ना प्रकटयतीत्यर्थ १९ यथा भानुरुदयाचले भासते तथा भास्री त्वद्भुजे भासत इत्यर्थ २० यथारुणो रक्तवर्णोऽग्रे प्रादुर्भवति तथा क्रोधोऽपि रक्तमुखनेत्रादिना प्रादुर्भवतीत्यर्थ २१ यथा सूर्यस्योदये सर्वत्र प्रकाश प्रसरति तथा त्वत्प्रतापभानोरुदये तव शौर्य स्पष्टमुदेतीत्यर्थ २२ यथा सूर्योदये तमासि नाशमायान्ति तथा त्वत्प्रतापभानूदये तव वैरिणो दिगन्तगामिनो भवन्तीत्यर्थ

वलाहस्सूर्यका तायते त्वत्कीर्तिः कैमलायते रघुपते त्वत्खड्गचण्डद्युते ॥ १३६ ॥ अस्मात्परमन्दिरस्य चरितं यद्यप्यवाच्यं भवेत्स्वामी त्वं कथयामि तेन भवतः किंचित्प्रियादूषणम् । श्रीमद्राम नृप त्वया रणमुखे पाणिग्रहः सादरं यस्याः सासिलता परस्य हृदये दृष्टा लुठन्ती मया ॥ १३७ ॥ सत्यं सा बहुरूपिणी समभवत्सिद्धिस्वरूपा भवत्कीर्तिः श्रीरघुवंशरत्न विमला जागर्ति विश्वोदरे । क्ष्मापारे रिपुमन्दिरे नृपपुरे रत्नाकरे निर्झरे कान्तारे गिरिशेखरे विषधरागारे तथैवाम्बरे ॥ १३८ ॥ गर्वावेशविशालरावणभुजप्रोद्यत्प्रतापानलज्वालाजालनवाम्बुदः कथमसौ सीतापतिर्वर्ण्यते । यस्यारातिनृपाः कृपाणजलधौ मग्नाः पुरो गौरवादस्थुर्वर्गतयो भिन्दन्ति च पुनर्भित्त्वा रवेर्मण्डलम् ॥ १३९ ॥ भीमं यज्जलधिं जवेन हनुमानुल्लङ्घ्य लङ्कां गतो यच्चाशोकमहावनं दलितवानक्षं च यत्क्षुण्णवान् । सीतोपायनमौलिरत्नसहितं प्राप्तश्च यस्त्वामसौ तत्राप्येष भवत्प्रतापमहिमा निर्व्याजं कारणम् ॥ १४० ॥ धत्ते नायक राम तावकयशो रामे शशाङ्के भवद्वाहे स्वर्गजे हरे फणिपतौ वाण्या धृषे मे रुचिम् । अन्येषां तु तदम्बरे तदहिते तद्यज्ञने तन्मदे तत्कण्ठे च तदीक्षणे तदलके तन्नौयके तन्मये ॥ १४१ ॥ श्रीमन्नायक रामभद्र भवतः पाणौ कृपाणं रणे दृष्ट्वा यदभूदरिक्षितिभुजां तत्तत्समाकर्णय । अङ्गे वेपथुरुन्धता नयनयोर्वक्त्रे तृणं भूयसी भीतिश्चेतसि धाचि सस्तुतिकथा हस्तद्वयं मस्तके

॥ १४२ ॥ आकृष्टे कवचादहीन्द्ररसनाकल्पे कृपाणे त्वया श्रीमन्नायक रामचन्द्र भवतः प्रत्यर्थिना वेश्मसु । गाहन्ते सहसा लुलायचमरीशार्दूलशाखाचरीयक्षोरक्षशृगालकोलशैलमृगेन्द्रभल्लुकभिल्लादयः ॥ १४३ ॥ रेफं व्यञ्जनराजता तव तवाकारप्रकर्षं स्वरेष्वन्त्यस्यापि मकार विस्फुरति ते वर्गाक्षरेष्वादिता । ये संभूय निगद्यते रघुकुलालंकारहीराङ्कुरो देव क्षोणिसुतापयोधरतटीशृङ्गारहारो हरिः ॥ १४४ ॥ खेदाम्भःकणमण्डलानि सुरलीखेलोद्भवान्यन्वहं तद्वाहो रसयन्महाबल इति ख्यातिं गतो मारुतः । तं चास्वाद्य मुहुः सहस्रफणिताशाली बलीयोऽनेहिर्धत्ते कोमलकोमलैरपि फणैः श्रीरामचन्द्र स्थिरीम् ॥ १४५ ॥ श्रीरामे मृगयां गतेऽपि धनुषा बाणे समारोपितेऽप्याकर्णाततगतेऽथ मुष्टिगलितेऽप्येणाञ्चितेऽपि च । न त्रस्तं न पलायितं न चकितं नोत्कम्पितं न द्रुतं मृग्या मद्दशा करोति दयितं कामोऽयमित्याशया ॥ १४६ ॥ गाम्भीर्येण महोदयेन शरणत्राणेन मर्यादया सर्वाशापरिपूरणेन महता स्थैर्येण धैर्येण च । राम त्वामनुकर्तुमिच्छतितरां वारानिधिः किं त्वसौ पीतो वानरलङ्घितः प्रमथितो बद्धः श्रिया त्याजितः ॥ १४७ ॥ देव श्रीनृप रामचन्द्र भवतो दिग्जैत्रयानोत्सवे धावद्वीरतुरंगचञ्चलखुरक्षुण्णक्षमामण्डलात् । वातोद्धूतरजोमिलत्सुरनदीसजातपङ्कस्थलीदूर्वाचुम्बनचञ्चवो हरिहयास्तेनैव हैद्व दिने ॥ १४८ ॥ साधर्म्येण कथं गृणन्तु यमुनावेणी कृपाणी च ते श्रीमद्राम चमूवरेण्य भवतो वाग्ग्रासिद्धान्तिनः । नाकृष्टा हलिना न कालियशतकूपा न धाराजडा न च्छायाजनिता ॥ यत्नेबहुला न प्रोतभङ्गा क्वचित् ॥ १४९ ॥ आबाल्यं पतिरेष मे जगदिदं जानाति तत्त्वं पुनर्भूमध्ये समुपागता तदपि ते विस्मयते यः पतिः । वृद्धा भास गृहे वसामि सुचिरं तिष्ठन्स्थिरानेति तमास्वर्यादिव राम भूप भवतः कीर्तिर्दिगन्तं गता ॥ १५० ॥ का शृङ्गारकथा कुतूहलकथा गीतादिकानां कथा माद्यद्-

१ यथा भानोरुदये सूर्यकान्तमणिषु महातापः संजायते तथा भवदुदये सति वैरिक्षोणीहृदयेषु महापश्चात्तापो भवतीत्यर्थः २ यथा भानोरुदये कमलानि विकस्वराणि भवन्ति तथा त्वत्खड्गभानोरुदये त्वत्कीर्तिर्विकासयुक्तैवेत्यर्थः ३ तिग्मांशुत्वात्खड्गस्य सर्वथा सर्वोऽपि मत्वमस्तीति शेषः ४ परस्त्रिया ५ यतो भक्ता स्वस्वामिनः कथमपि हानिं सोढुमक्षमा ६ स्त्रीदुर्लक्षणम् ॥ परमपमानकारणमसौ भवतीमीत्यर्थः ६ यथा काचित्पाणिगृहीती परपुरुषस्य हृदये विलासं कुर्याद्यदा तस्या असतीत्वलक्षणेन पुरुषस्य महद्दूषणं लग्नं भवेत् ७ नानारूपत्वेन विश्वव्यापिन्यभूदिति भावः ८ अणिमाद्यष्टसिद्धिमती ९ यथा योगिनी सिद्धगिरिदर्यादिषु स्वकामचारिणी भवेत्तथा त्वत्कीर्तिरपीति भावः १० देदीप्यमाना ११ समूहः १२ अम्भोऽप्यनलोऽम्बुदेन शाम्यति यथा तथा तत्प्रतापाग्निरपि रामेण शामित इति भावः १३ स्वर्गयायिनो भवन्ति भयो हि यो अष्टधो निमग्नो भवति स च नीचैर्गतिरेव भवतीति प्रसिद्धम् १४ मारितवान् १५ अरक्षन्ति १६ वटभद्रे १७ टघे अवसि १८ ऐरावते १९ नयुर २० रामवधे तद्वस्त्र नीलत्वादिति भावः २१ चन्द्रशनौ राहाविन्दुः २२ कृष्णनासिकायाम् २३ नक्षत्रपथे आकाश इत्यर्थः २४ वप २५ येषां मुखे तृणं दृश्यते ते शत्रवः अपि गोवदवध्या इति भावः, २६ शिरसि करद्वयं रक्षणार्थं कृपण त इत्यर्थः

१ सदृशे २ तन्मन्दिराणां शून्यत्वेन वनचरतिरश्चां तत्र प्रवेशस्यानिवार्यत्वादिति भावः ३ वनगाव ४ व्याघ्रा ५ वानराः ६ शूकरा ७ शुकरा ८ ऋक्षा ९ व्यञ्जनेषु मेरुत्वम् १० करंगादिषु ११ शाखाभ्यासः १२ आस्वादयन् १३ यदा त्वया वैरिणो हतास्तदा त्वद्भुजयोः परिश्रमतः स्वेदः उत्पन्नस्तच्छोषणादायुर्महाबलोऽभूदिति भावः १४ शेषः १५ पृथ्वीम् १६ दूर्वाङ्कुरभक्षणरता अरुणेन प्रेरिता अपि न तूर्णं यान्ति किंतु शनैरेव अत एव ग्रीष्मर्तौ महान्तो दिवसा जायन्त इति भावः १७ बधपत्र १८ छाया सूर्यभार्या १९ पानीयवाहा २० वामनरूपम्

तिकथा तुरगमकथा दोर्दण्डदीक्षाकथा । एवैनालि पर पन्नगनकथा त्वद्वैरिभूमीभुजा देव श्रीरघुनाथ नाथ जगति स्वेऽपि नान्या कथा ॥ १५१ ॥ त्व चेत्कल्पतरुर्यं सुम नमस्त्व चेत्सुधात्मा कला सपूर्णा व्यमीश्वरो यदि भवान् स्वच्छ विभूतिर्नयम् । सपूर्ण कमलाकरो यदि भवान् श्रीराजहसा वय स्वामिस्त्वे शृणु रामचन्द्र नृपते किं कि न तज्ञ वयम् ॥ १५२ ॥ वाल्मीकिनमिन्दुशेखरधनुर्भ ज्ञानधि प्रहना ताते काननसेवनानधि कृपा सुग्रीवमैत्र्या-वधि । आज्ञा वारिधिबन्धनावधि यशो लङ्केशनाशावधि श्रीरामस्य पुनातु लोकनता जानन्युपेक्षावधि ॥ १५३ ॥ त्वत्कीर्तिर्धनिका घन मधुरिमा तत्साधर्म्या सुधा शीनातु प्रतिभूर्नदयनकृते सेवा दिव धावति । सा लीना तव वाचि रामनृपते चन्द्रो निरस्यन्ति शङ्कातङ्कभृङ्गधुरा-धृततनुनक्त समुत्सर्पति ॥ १५४ ॥ अश्मामान तृण पिपा-द्रुहि तृणामाम स्वगर्धनुर्दारामास मुने शिलापि नर-रामाम स्वय पादुका । कुल्यामास महार्णवोऽपि कपयो योधाश्वभूवुस्तदा पौलस्त्यो मशकीबभूव भवतस्त्व मानु पामामिया ॥ १५५ ॥ उत्रा कीर्तिलता गुणेस्तव विभो नित्ता च दानोदकैर्मेरुस्तम्भमवाप्य दिक्षु वितता प्राप्ता नभोमण्डलम् । धूमेन्व्यग्निपतङ्गलक्ष्मजनितानि श्वासजैर्धू-मिना न्दरे कोरकितेन्दुना कुसुमिता श्रीरामचन्द्र प्रभो ॥ १५६ ॥ यद्बीजानि च मौक्तिकानि करिणा दन्ता यदीयाङ्कुरा यन्नालानि शरद्धना हिमगिरिर्यन्या प्रकाण्डो महान् । यत्पुष्पाणि च तारका हिमरुचिर्गलत्फल सुन्दर सेव राजति रामकीर्तिलतिका ब्रह्माण्डभाण्डो-दरे ॥ १५७ ॥ नो ग्लानि भजते दिने न च पुरावास मनार्पयते नो राहुर्भ्रमते न वा मृगदृशा वक्त्रे पराजीयते । नो मेघश्च पिधीयते न च कुहूकालेऽपि संक्षीयते श्रीराम-क्षितिपाल भाति जगति त्वत्कीर्तिचन्द्र सदा ॥ १५८ ॥ आकृष्टे युधि कार्मुके रघुपते बाणोऽस्रवादृक्षिण पुष्ये कर्णौ मौनेन च भवन प्रागल्भ्यमभिन किम् । वामान्य पुनरत्रवीत्र मम मौ पृष्ठात्म्यहं स्वामिन छिन्द्या रावणकण्ठ-पङ्क्तिमयनेत्येवमादिश्यताम् ॥ १५९ ॥ अन्म कर्ण-मनागुपैति सहसा पङ्क पुन पासुना रणुना गजगणानास्यु-पर्णेर्दिक्क्रान्तनीहारताम् । निश्चत्य गिरिय सम विपमता शून्य जनाकीर्णता नियात त्वयि रामचन्द्रनृपते त्वच्क त्स्न्य जगत् ॥ १६० ॥ पानानि मेषु मूर्ध पक्तिनीरभिन

कीर्तिवल्लिस्तेषा स्थूणा कनकशैलो गगननिह महाम-ण्डप पौण्ड्रदण्डा । दन्तीन्द्रस्थूलदन्ता दलततिरतुला शारदाभ्राणि सारासार पुष्पाणि चन्द्र फलमिदममल रामराजेन्द्र मन्ये ॥ १६१ ॥ कर्म पीठोऽस्य यष्टिर्भुजग-पतिरसौ भाजन भूतधात्री तैलापूर सतुद्रा कनकगिरि-रय वृत्तवर्तिप्ररोह । ज्योतिश्चण्डांशुरोचिर्गगनमलिनिमा कज्जल दह्यमाना शत्रुश्रेणी पतङ्गा ज्वलति रघुपते त्वत्प्र-तापप्रदीप ॥ १६२ ॥ नास्ति मर्यादतिरिक्ता किमपि न च त पौरुषाविरत वाक्य धर्म प्रमाण स्वयमपि चरित नान्य इक्ष्वाकोऽन्ति कश्चित् । नो वाग भेद आस्ते क्वचिदपि विषये नैव निष्प्रापनादेशा पाण्डित्यमेतद्वहामि रघुपते गात मारतवर्यम् ॥ १६३ ॥ पूर्वनामिद्धबुद्धिर्द्विगुणितकण्ठे-ऽप्यस्ति तेजस्वप्रयत्नो य कश्चिन्नैव लोप भजति बहुतरा-पेक्षिणोऽप्यन्तरङ्गा । नो वा बाध परेण क्वचिदपि विषये नापवादो गुणाना वृद्धीना वर्णमात्र मदनमिति मतो राम-माधुर्यमार्ग ॥ १६४ ॥ प्रौढि धत्ता कलासु प्रथयतु कुमुद स्वलये[1] सचरद्धा नवानन्द निधत्ता भवतु च विबुधा-नेन्तु राजा तथापि । दोषान्वेषी कलङ्की महजनकतनु सेहय पक्षपाती मेहनेशा कथ वा कल्पयतु तुल्ना राम चन्द्रेण चन्द्र ॥ १६५ ॥ मायद्वैतण्डगण्डच्युतमद-मदिरासवत्रश्चरीसीत्कारानन्दमाना कविभवनभुवस्ता पुरस्ताद्भवन्ति । पश्चाद्भवन्ति येषामुपरि करुणया राम

१ कपोलमूलानि द्वन्द्वैन्द्रि मवदोषापत्नुपतिरवनवक्राद्व्य कर्णेनग वातेने भव ² दोर्दण्डयुगल मन्व ३ तपोवना वने प्रवेशादरण्यवनौ वनपदवक्त्रवदे ४ ननोहरन्

१ स्तम्भ २ वेत्रनटिका ३ दण्डवनि ४ पञ्चाम्महङ्ग ५ वीरद्वन्द्व ६ दीपाधारपात्रम् ७ मानवादिवादधुन्दरामाङ्कुर ८ चन्द्रपक्षे,-तथा कलास्वपि प्रौढि प्राप्य धत्ता विभुः, रामपक्षे,-यथा कलासु विज्ञानेषु प्रौढि धत्ते ९ चन्द्रपक्षे,-तथा कुमुद प्रकाश प्रथयतु विकासयतु, रामपक्षे-यथा कौ पृथिव्या मुद हर्ष वर्धयति १० चन्द्रपक्षे-तथा त्वा देवता प- मथ निजालक्लिप्तवरद रामपक्षे,-यथा तद्वयेन मार्ग योग्ये मार्गे सचरति ११ चन्द्रपक्षे,-यथा नेत्रणा लोकनानानन्द विषदा कुरुतान् रामपक्षे,-यथा नृणा लोकानानानन्द घनपद १२ चन्द्रपक्षे,-तथा विबुध देवेभ्यस्तु रक्षतु रामपक्षे,-यथा विबुधपण्डितानवति १३ चन्द्रपक्षे,-तथ च राजा शोभितो स्तु, रामपक्षे,-यथा नृपा क्रियता पृथिवी राजा १४ चन्द्रपक्षे- दोष रात्रिजात येषी तत्पुरुष, रामपक्षे-न दोषान्वेषी किंतु गुणान् १५ चन्द्रपक्षे,-कलङ्कवान्, रामपक्षे,-कलङ्की न १६ चन्द्रपक्षे-महजनो वरुण्या ल्द्युतस्य मा रामपक्षे,- निम्नगो भूमिकम्पो न १७ चन्द्रपक्षे-कृष्णाख्य एकैक पक्षपातवत्त्वमपि, रामपक्षे-न एकजन पक्ष दत्त, किंतु सर्वदा कृतिरेव १८ चन्द्रपक्षे,-महेशेनाला पतनर्दित, रामपक्षे,- पक्षपाती न १९ चन्द्रपक्षे,-मधुना तारकापीडा सनी, रामपक्षे-न च नक्षत्रेश, किंतु सर्वेषा क्षत्रियाणामीश, २० इस्त्रा २१ भ्रमरा

भूपालमालेरुद्वेल्लदुग्धर्वीचीवहल्धरा मावद्धकक्षा कटाक्षा ॥ १६६ ॥ वीर चिन्तामणिश्चेत्कनकगिरितटीजन्मभूमिर्मनश्चेत्सेक्त्री चेत्कामधेनुर्निधिकुलमखिल मूलसस्कारभृच्चेत् । वित्तेशो रक्षिता चेत्सरसिजनिलया मञ्जरी चेत्तदा साद्राम क्ष्मापाग्मौले तव भुजलतया कल्पवृक्ष सदृक्ष ॥ १६७ ॥ मन्ये मृत्यो सपत्नी जगति सुविदिता कालकूटस्य कन्या धात्री कर्कोटकस्य स्मरणभयकरी किं च वज्रस्य माता । कल्पान्ताभे पुरश्री प्रमयति भगिनी भीषणा कालरात्रेर्नूनं ते कृपाणी सुरसुरसुदृशा रामचन्द्रक्षितीश ॥ १६८ ॥

रामजाम

क्षुभ्यत्प्रत्यर्थिपृथ्वीपतिहृदयसरस्तोयशोष दधाने त्वद्दोष्णा सुप्रतापे तपति बहुगुणे रामनाम क्षितीन्द्र । सूर्या मित्रत्वमायात्ममजनि दहन कृष्णवर्त्मा निमज्जन्पारावाराम्बुपूरे निवसति वडवावह्निरन्यत्किमु धाम् ॥ १६९ ॥

रामनाथ

करनम्पितखड्गयष्टिभीमे रणसनाहितरामनाथवीर । अरिभूभृदमर्त्यसुन्दरीणामचलन्दक्षिणवामलोचनानि ॥ १७० ॥

रुद्र

कतिपयदिनस क्षय प्रयायात्कनकगिरि कृतवासरावसान । इति मुदमुपयाति चक्रवाकी वितरणशालिनि वीररुद्रदेवे ॥ १७१ ॥ कवीन्द्राणामाम प्रथमतरमेवाङ्गण भुवश्चलद्भृङ्गासङ्गाकुलकरिमदामोदमधुरा । अमी पश्चात्तेषामुपरि पतिता रुद्रनृपते कटाक्षा क्षीरोदप्रसरदुरुवीचीसहचरा ॥ १७२ ॥ भूयोभूयस्त्वदरिदलनाद्धासनाशास काशाघातैर्गतैरहह तरणेरुल्वणेषु व्रणेषु । साय साय स्नपनसलिलस्पर्शबाधासमाधावस्नालस्याकलितवपुषो रुद्र क स्यादुपाय ॥ १७३ ॥ चन्द्रोऽनेन कलङ्कितो बत वने रामोऽमुना वञ्चित कि चानेन कुलाङ्गनानयनयोर्लावण्यलक्ष्मीर्हृता । सख्यानामभिलापकस्य भवत श्रीरुद्रचन्द्र प्रभो तन्मन्ये हरिणस्य हन्त हननायाखेटकोपक्रम ॥ १७४ ॥ रुद्रस्यापि दिगम्बरस्य कृपया स्वर्गेऽमरा कोटिशो याचन्ते न कदापि काञ्चनमहो शश्वसदा भुञ्जते । एकोऽह वसुधातले न च पुनर्गेहस्य पात्र सदा याचिष्ये कथमन्यभूपनिमत श्रीरुद्रभूमीपते ॥ १७५ ॥

रूपनारायण

अये यदि समीहसे परपुरावरोध सदा समाकलय मद्वच किमपि रूपनारायण । प्रतीपनृपनागरीनयननीरकल्लोलिनी समुत्तरणचातुरी तुरगराजमध्यास्य ॥ १७६ ॥

रूपमणि

श्रीमद्रूपमणे गुणेन यदय हीनोऽपि नीतो गुरुर्गाढ गौरवमादरेण भवता तेनास्ति शम्भुर्भवान् । यत्तेनाप्यनृजु कलङ्कविकलो दोषाकरोऽपि स्फुट निशाधीशपदे विधाय विधृतश्चन्द्रोऽनिश मस्तके ॥ १७७ ॥

विक्रमार्क

तत्कृत यन्न केनापि तद्दत्त यन्न केनचित् । तत्साधितमसाध्य यद्विक्रमार्केण भूभुजा ॥ १७८ ॥ सारसवत्ता निहता ननका विरमति चरति नो कङ्क । सरसीव कीर्तिशेष गतवति भुवि विक्रमादित्ये ॥ १७९ ॥ हस्ती यस्य स्फटिकघटित भित्तिभागे स्वबिम्ब दृष्ट्वा दृष्ट्वा प्रतिगज इति त्वद्द्विषा मन्दिरेषु । दन्ताघाताद्गलितदशनस्त पुनर्वीक्ष्य सद्यो मन्द मन्द स्पृशति करिणीशङ्कया विक्रमार्क ॥ १८० ॥ कीर्तिस्ते दयिता तदीयजठरे लोकत्रय वर्तते तस्मात्त्व जगत पिता पितृधन येनाथिना त्वद्धनम् । वीर श्रीजर विक्रमार्क भवतस्त्याग न मन्यामहे कस्त्याग स्वकुटुम्बपोषणविधावर्थव्यय कुर्वत ॥१८१॥

विग्रहराज

ब्रूते सप्रति चाहुवाणतिलक शाकम्भरीभूपति श्रीमान्विग्रहराज एष विजयी सतानजानात्मन । अस्माभि करद व्यधायि हिमवद्विन्ध्यान्तराल भुव शेषस्वीकरणाय मास्तु भवतामुद्योगशून्य मन ॥ १८२ ॥

वीरभान

लङ्काधामनि वीरभाननृपते प्रेक्ष्य प्रतापोदय प्रत्यागारमधीरनीरजदृशो भूयो हुताशभ्रमात् । क्षुभ्यद्वाणि विधूतपाणि विगलन्मुक्तामणि प्रस्खलद्दाम्नश्रेणि विलोलवेणि दयित कण्ठस्थले बिभ्रति ॥ १८३ ॥ भेरीझाङ्कृतिभिस्तुरगनिनदे कुम्भीन्द्रकोलाहले प्रस्थाने तव वीरभान दलित ब्रह्माण्डभाण्डोदरम् । आघाय ज्वलति प्रतापदहने रङ्कै पुनर्वेधसा तारानायकतारकासुरसरिद्राजादिनायोजितम् ॥ १८४ ॥

वीरवर

कामो वामदृशा निधिर्नयजुषा कालानलो विद्विषा स्व शाखी विदुषा गुरुर्गुणवता पार्थो धनुर्धारिणाम् । लीलावासगृह कलाकुलजुषा कण सुवर्णार्थिना श्रीमान्वीरवर क्षितीश्वरवरो वर्वर्ति सर्वोपरि ॥१८५॥ जम्बुद्वीपगृहप्रमोदानकरी स्नेहक्षमाधायिनी नीत्योद्गीर्णमयीतति सज्जनश्रेणीपतङ्गान्तकृत् । गाजीन्द्राकबरक्षितीश्वरमनश्चिन्तान्धकारापहा यस्य क्षोणिपतेरराजदखिल दीपोपमा लेखनी ॥ १८६ ॥

वीरसिंह

वीरसिंहारिनारीणामञ्जनाक्ताश्रुबिन्दव । उरोजे पतिता रेजु सरोजे मधुपा इव ॥ १८७ ॥ यस्योच्छिन्ना न वेदा मनसि मदयता दूषणानामभावो दक्षो दूरेऽणुदृष्ट्या जहति कठिनता दानशक्तिर्गरिष्ठा । आधत्ते यश्च कुन्द शिरसि

१ क्वचिन २ भरो ३ मर ४ नाड ५ दानम् ६ स्याप-

दरता यश्च दूरीकृताति स श्रीमान्वीरसिंह त्वमिव तत्र रिपुस्तत्र दंभ प्रतीम ॥ १८८ ॥ वैकुण्ठामप्रकाम कमलयुतशिरा कुञ्जराकृष्टदृष्टि कोदण्डोदारनामाप्यमितपरिजनो विश्वविख्यातकीर्ति । सुन्दर्यासक्तचित्त समरणविजयी कङ्कणाहारयुक्तो वीर श्रीवीरसिंह त्वमिव तव रिपु किंतु मुक्तादिवण ॥ १८९ ॥

वेङ्कटपति

अत्र मन्मथमिवातिसुन्दर मीनवारिमिव दिव्यतेजसम् । शैलराजमिव धैर्यशालिन वेद्मि वेङ्कटपति महीपतिम् ॥१९०॥

शाहिजहान

भूभृन्मौलितटीषु वर्षति महाधाराधरेऽस्मिन्सो जाता भूप सरस्वती विजयिनी कल्लोलिनी पावनी । श्रीमच्छाहिजहा ब्रवीमि तदिद माहात्म्यमस्या कथ यस्या मज्जति पङ्कजीयति शिरस्त मूर्धजो लीयति ॥ १९१ ॥

सिन्धुराधीश्वर

अशर्मवहन वलत्कटुकटाक्षरूक्षेक्षणक्षणक्षपितशात्रवे जयति सिन्धुराधीश्वरे । वय न बहु मन्महे निजभुजानमद्गाण्डिवच्युतास्त्रशिखिताण्डवज्वलितखाण्डव पाण्डवम् ॥ १९२ ॥

हम्मीर

मुषति मुषति कोष भजति च भजति प्रैकम्पमरिवर्ग । हम्मीरवीरखङ्गे त्यजति त्यजति क्षमामाशु ॥ १९३ ॥ मा चक्र चक्रिविरहज्वरकातरो भू सङ्कोचमम्बुज न याहि न यामिनीयम् । हम्मीरभूपहयपादविदीर्णभूमीरेणूत्करैरयमकारि दिवान्धकार ॥ १९४ ॥

राजविभूषावर्णनम्

यत्र पटोऽयमद्भुतो न ते महीप कञ्चुक । सुपुण्यकर्मभास्पदो जयप्रद सुरक्षणम् ॥ १ ॥ प्रशातृतीयोमविलोचनस्य भूत्योज्ज्वलस्येश्वरकामदातु । कामारिमुत्सृज्य मुदा सकामा उष्णीषगङ्गा तव भाति मूर्ध्नि ॥ २ ॥ चित्राभिरस्योपरि मौलिभाजा भाभिर्मणीनामनणीयसीभि । अनेकधातुच्छुरिताश्मराशेर्गोवर्धनस्याकृतिरन्वकारि ॥ ३ ॥ तमङ्गदे मन्दरकूटकोटिव्याघट्टनोत्तेजनया मणीनाम् । बहीयसा दीप्तिवितानकेन चकासयामासतुरुल्लसन्ति ॥ ४ ॥ शिरोवेष्टनव्याजतस्ते मुखेन्दो पर पक्षपाताद्ग्रसत्येव राहुम् । एषा मूर्ध्नि बद्ध कचच्छद्मनाल शशाङ्कोऽङ्गहीनो विभात्येष राजन् ॥ ५ ॥ ताराधिनाथमभिजित्य मुखश्रियाद्य राजस्त्वया पदककैतवतो व्यलम्बि । बन्दीकृता इव तदीयवधूसमूहा हारच्छलेन तव वक्षसि भान्ति नूनम् ॥ ६ ॥ घनकुसुमभास्वत्कञ्चुकस्योपरिष्टात्कनकपरिकरेण भ्राजसे राजराज । शरदि घनगणोद्यद्विद्युद्दामरेखाकलित इव धरेन्द्र प्रोन्नतो विन्ध्यशैल ॥ ७ ॥ सभागारस्थश्रीनखरसुषमानद्धकनकस्फुरद्विद्युद्दाजत्कटकयुगलाभ्या तव करौ । विभात काश्मीरद्रवविलुलिताविन्द्रविजये हृते स्वर्गद्वारार्गल इव विभो द्विष्टस्थितिकृते ॥ ८ ॥

गजप्रशंसा

नीता कुम्भस्थलकठिनता कामिनीनामुरोजैस्तेय धृत्वा धृतमणिगणै कम्बुकेयूरवृत्तैः । इत्याख्यातु नरपतिगृहद्वारि कुम्भेन्द्रडिम्भा शुण्डादण्डैर्नृपि बहुला धूलिमुद्वलयन्ति ॥ १ ॥ सिन्दूरद्युतिमुग्धमूर्धनि धृतस्कन्धावधिश्यामिके व्योमान्त स्पृशि सिन्धुरेऽस्य समरारम्भोद्धुर धावति । जानीमो नु यदि प्रदोषतिमिरव्यामिश्रसंध्याधियेवास्त यान्ति समस्तवैरिहुजभुजातेज सहस्रांशव ॥ २ ॥ एतद्वन्यगजस्तृषाम्भसि भृश कण्ठान्तमज्जत्तनु फेनै पाण्डुरित स्वदिक्करिजयक्रीडायश स्पर्धिभि । द तद्वन्द्वजलानुबिम्बनचतुर्दन्त कराम्भोर्वमिव्याजादैन्यमुनलभेन विरह निर्वापयत्यम्बुधे ॥ ३ ॥ सीयोद्यानप्रग घप्रकुपितहृदयोत्तारितोद्दण्डशुण्डेरुद्यच्छ्रपुच्छगुच्छप्रतिकरटिधिया मिन्धुरैर्धावमाने । तत्पादन्यासनम्रीभवदचलभरोद्भ्रान्तिधारावघूर्णत्पाराबाराम्बुपूर्णा धरणिरनितरा शङ्कमाना चकम्पे ॥ ४ ॥

तुरगप्रशंसा

मेखलीयति मेदिन्या ककुभ कङ्कणीयति । मण्डलीस्तुरग कुर्वञ्जगत पुण्डरीयति ॥ १ ॥ धावन्तमनु धावन्ति हरिण तव वाजिन । नाभिनिर्मुक्तकस्तूरीलुब्धा इव समीरणा ॥ २ ॥ अनूनवेगादयमद्वितीयश्छायातुरगादपि लज्जमान । खुरोद्धतैर्वीर तुरगमस्ते रजोभिरद्धा प्रतिमावृणोति ॥ ३ ॥ प्रयातुमस्माकमिद कियत्पद धरा तदम्भोधिरपि स्थगयताम् । इतीव वाहैर्निजवेगदर्पितै पयोधिरोधक्षममुद्धत रज ॥ ४ ॥ इयती जगती नियती

१ दवारे मग्नम् २ इह पधे चतुष्पथ आवाहनलाभ ३ विष्णु ४ हरम् ५ मदनशासकत्वात् ६ विधानम्, पते,-भाण्डागारम् ७ उद्भासनम्, पक्षे,-प्रदृष्टम्मन् ८ क्षान्तिम् पक्षे,-पृथ्वीम् ९ चक्रवाकीविरहातुर-

१ अभ्रकवे २ मनर्गल इत्यर्थ ३ धनिव ४ सूर्य- ५ प्रतिबिम्बेन ६ करवीरर इत्यर्थे ७ ऐरावतेन ८ मये-

भविता नमिता न न चाभिति याति इव । विपदन्तरितेन रणभूर्विमानित ननमातनुन ॥ ५ ॥ विनदाखग सुर सर्गगत सुरङ्गा इजाद्मानि सकोदयत । अटतो उटतो भट तोमरनत्तुरगा सुरङ्गा पुर गाहयति ॥ ६ ॥ अगजितगताग दुन्दुभूल्यारिव क्ष्णानुनयशीतल प्रत्यर्थिशिरावरिर । सुवृत्तम्मणो तेमुद्दहा सुगोनरिव स्वनयतुरगरिद धगिचिन्मान्मन्यते ॥ ७ ॥ निर्गम तुरमण्डके परिमित मध्ये लघु कणयो स्कन्धे पधुरलप्रमाणतुरगि स्निग्ध च रोमोद्गमे । पीन पश्चिम पार्श्वयो पृथुतर पृष्ठे प्रधान जवे राजा वाजिननारोह मरउयुक्त प्रशस्तगुणैः ॥ ८ ॥ धूलीभिर्दिवमंधयन्बधिरय नाशा तुरगा स्वनैर सरति रउरउजर्य मोतृनु णमरयत् । धर्मीगाधनमनितुक्तनगता गताप्तुतावितित मान्मोरत्नभिषाद्धिनायति या मगु तुरगोऽपि गम् ॥ ९ ॥ नात म्यारगयाम पुटपल्मोतलमतीं नृत्यभिषु पल्व ल्यन्व । निटपदभूमण्डल लोप्पन । गा सदायन्दिना पपन्नैलोक्यन मोउदहेलारभयसो हयलव बधकार गिरा गोचर ॥ १० ॥ तथा गामिन सस्पृशति गानिर्वाणुरतन्तो मुदुशतेशमिव आनतगुतानीवाप्याय न्तोऽनिलात् । देव त्वदीयतुरगनीपतमुपाधूलीनिताम वरा रातयो नटा पटिष्यति हि वतगाति गहानर ॥ ११ ॥

खड्गप्रशंसा

वणयाति निसर्गनमस्त्रम मि त्वदीयकरवालवर्तिन । एति यत्प्रतनमन्दनी द्युति विश्वमुक्तिपुटमौक्तिक यत ॥ १ ॥ नन्दगारि नरत निमुच्यते लोकलोकमिवारिकुलतल । यन रानवि निवेदित त्वया गतहमनिवलेपम यत ॥ २ ॥ न पक्षवृत्तिन सपक्षवृत्तिनिपक्षवृत्ति करवालभूम । तथापि ते भूमिपत जात्वा प्रतापवह्विप्रमिति करोति ॥ ३ ॥ रिपुप्रिय किं कचमचयोऽय प्रतापवह्वे किमु धूमरानि । विलोक्य यत्पाणितृपाणमेव जनलक्ष्यते रणेषु ॥ ४ ॥ मय कर्पणमवाप्य चिर रणे रणे दम कृपाणलेखा । तमालनीला शरदिन्दुपाण्डु यशस्त्रिलोक्याभरण प्रसूते ॥ ५ ॥ दर्भाग्रगवगनदुग्धनवराटकूटसनाति द्विषनोगितभोग गोचि । वीरेश्वरेगोमि भुवि योधक्षयाकान्ति कालीपयाज इव यस्य कर कृपाण ॥ ६ ॥ धाराधरस्त्वदसिरेष नरेन्द्र चित्र वर्षन्ति वरिविनीताजरगोचनाति । कोऽपि न सततमभातिराहत्येऽन्य दारिद्र्यमन्दुदयति प्रतिपार्थिवानान् ॥ ७ ॥ कुरगाक्षि वेणीं सुमगा विपरीते रतिविधाववितन्य द्वय किमपि विजनलीमग्निष्ट । अभिगौर युध्मानुषष्ठनराग्रधमिल खड्गेव लग्यो विरमति परीरम्भरसात् ॥ ८ ॥ कृपाणीय काली तव रिपुयश क्षीरमनिश पिबन्ती व्यालीव प्रथयति तथा दुर्निपहताम् । यया दूरदस्ता स्फुरणमपि समाप्य सहसा विमुञ्चति प्रोद्ग्रहणभृतोऽपि प्रतिभटा ॥ ९ ॥ राजवीर विपक्ष लक्षसुरपूर्णधम्यदीक्षागुरु खड्गमाध्वरकर्ममर्मकुशल प्रत्यर्थिपृथ्वीभुजाम् । प्राणानर्थमणैर्मयापहरण गाभारि सितु प्रभो कृपदेन तवेति दिव्यगपिवल्लोग स खड्ग पर ॥ १० ॥ अधिरोहणस सकोशविनिरात्त स्फुरत्कृपिणा कल्पोमीलदेशालीलनलेखेषा भिये भूभुजाम् । मद्यामेषु निजाङ्गुलीमयाहामिव्हौपधाधीरथ पर्वासे विनिवेश्य जाडुम्भिता वैर्नाम नालम्बिता ॥ ११ ॥ भूरुम्भादितटापुदतिनसमारम्भोऽयनमम्भोधरस्त्वत्खड्ग प्रतिपक्षपक्षपटल प्रक्षाल्य धारया । युद्धभुद्धविरुद्धमि धुरगन्दण्डस्य प्रस्त उम्मुक्तामि करवाभिगद्दु समरे क्षोणीतले वपति ॥ १२ ॥ आश्चर्य समराम्बरे रिपुयनाश्च प्रमतार्कयो सर्वमासमथ सहेव तनुते त्वत्खड्गराहु वधम् । नि चान्यतरलोकनिर्भय भयात्सम्निम्महत्सुलवे गृह्णाति त्यजतामकम्पहृदयो गणा ममला भुव ॥ १३ ॥ देव त्वत्क पद्मकोशविगास्मिन चाम्मिलामसि वधयोद्दटधूमकेतुमपरे स्वद्वैरियामभुवाम् । वेणीं कालवधो प्रतापतनुभूम न केचिज्जगुर्भये वान्यभुजाताल्लेख्मना हालाहल्यापूता ॥ १४ ॥ निच्छाया वीर कण्ठस्थम्बहलगण्डकपालमुर्वीमाथ मातगकुम्भोद्दलनविद्रुलितैर्मौक्तिकैर्व पुष्पितायाम् । सङ्ग्रामोद्यानभूमौ तुरगखुरपुटोत्थातधूलीपटाया जात ते खड्गवल्ल्या फलमतुलरसास्वादहृद्य जयश्री ॥ १५ ॥ सर्वीरेश कृपाणी तव मुरसमुपासान सारादौ सद्य कृतारिमुण्डच्युतरुधिरनोगोमभ्यानहन्ती । दर्पद्दानाम्बुपूरोत्कटकरिघटनागण्डशैलेषु लीना सूते सद्य त्रिखण्डान्यविविनिगलद्द्वारिमुक्ताफलेन ॥ १६ ॥ लेखन्ती व्योमगर्भे दिशि दिशि मुरनिपतन्ती हरन्ती शत्रुवौघा धवापनखिलजनमनोविस्मय

१ नदीरिदुरगीता इति प्रविकल्पनिदर्शं २ दवनप्रतिद्वन्द्वा- ३ बन्धोरत्नधिरन्वेत्र इयद ४ मान्ने धर्मामाधनतानि ५ वनाशिन्दवाशिरलरुगूधपरम्भित्वान्दरपर ६ सुबन्, दडे,- पैतूत 'गोचरानन्ताभूमि गोच्छिद न चल रहदेर' इति विरेश दिवि नर

१ वक्रीणाजा २ प्रकटदुरगतीन्दिश ३ गर्भम् ४ शिरोदेश

वर्षयन्ती । यस्य स्फारासिधारा तटिदिव तरला वैरिकण्ठोपकण्ठं प्राप्ता सद्यो नदीव प्रणययुवतिनी मोदमाविष्करोति ॥ १७ ॥ चूडापीडाभिरामं स्फुरदुरुमणिभिर्बुद्धिवाक्यभूतदोर्दण्ड कुण्डलीन्द्रस्तव जयति जगन्मण्डलाधार एष । क्षीरब्धिकल्लोलारिकीर्ति सपदि समुदिता पातुकाम प्रसर्पज्जिह्वायुग्मे त्रिभेदा चपलयति चमत्कारिणी खड्गधाराम् ॥ १८ ॥

राजयात्रावर्णनम्

प्रयाणे तव राजेन्द्र मुक्ता वैरिमृगीदृशाम् । राजहंसगति पद्भ्यामाननेन शशिद्युति ॥१॥ दिङ्नारीणां स्पृशत्यर्का रज सद्दूषिताम्बरम् । प्रस्थाने नृपते मन्तोऽपयेयाति रजो धृता ॥ २ ॥ त्वद्वाजिराजिनिर्धूतधूलीपटलपङ्किलाम् । न धत्ते शिरसा गङ्गां भूरिभारभिया हर ॥ ३ ॥ यात्रासु यस्य ध्वजिनीभरेण दोलायमाना सकला धरित्री । आक्रमणाधिष्ठितपृष्ठपीठमकर्मठं कूर्मपतिं चकार ॥ ४ ॥ अस्य प्रयाणेषु समग्रशक्तेरग्रेसरैर्वाजिभिरुत्थितानि । धुनन्ति सामन्तशिरोमणीनां प्रेमाग्रगेहाङ्गनमय रजांसि ॥ ५ ॥ यस्य यात्रासु बलोद्धतं रजः स्फुरत्प्रतापानलधूमशङ्कितम् । तदेव गत्वा पतितं सुधाम्बुधौ दधाति पङ्कीभवदङ्कता निधौ ॥ ६ ॥ त्वय्यागते निभिति वेपत एष सिन्धुस्त्वं सेतुमन्थकृन्त विस्मयो विभेति । द्वीपान्तरेऽपि न हि तेऽस्त्यवशापदोऽद्य त्वां राजपुङ्गव निगेन्त एव लक्ष्मी ॥ ७ ॥ त्वयि प्रचलति प्रभो तुरगवल्गनासु स्फुरद्धराचलधूलिभि सकलमेव कीर्णं नभ । दिवाकरहयावली निगलमस्यचाग्त श्रमापायपाय कि पसुमतीयमूर्ध्वं गता ॥ ८ ॥ चोली चोलीन तु कथ्यते गुर्जरा जजरात्री भूर्जांत्रान निशाति पि । मालवी साल्नीधिम् । नो सगीत रचयति मनागङ्गश्री दृशाङ्गी नाङ्गी राग रहसि तनुते भूपते त्वत्प्रयाणे ॥ ९ ॥ देव त्वद्विजयप्रयाणनिलसत्सद्वाजिराजिव्रजक्षुण्णक्ष्मातललीनपांसुपटलव्याप्तोऽनिमेषेक्षण । सुत्रामा बहु मन्यते फणिपति पातालमूलस्थितं सोऽप्युद्दामतरीद्रदुर्धरभराक्रान्त सहस्रे क्षणम् ॥१०॥ देवे दिग्विजयोद्यते धृतधनुर्वैत्यार्थिसीमन्तिनीवैधव्यव्रतदायिनि प्रतिदिशं क्रुद्धे परिभ्राम्यति । आसागरमनितम्बिनी रतिरपि प्रायो न पौष्पं करे भर्तुर्धत्तुमेंदामदान्धमधुपीनीलीनिचोलं धनु ॥ ११ ॥ देव त्वद्विजयोद्यमे वैरिगुरुखोतक्षतक्ष्मातलाभ्योद्धते रजसि परागपटले दिक्चक्रमाक्रामति । अक्ष्णां पङ्क्तिशतानि निर्दैति निज हृत्पद्मय निदति स्मा निर्व्यलनिमेषता परिपतद्वाष्पाम्बुधारो हरि ॥ १२ ॥ युष्मद्वाजिजिताजिराजिचरणक्षेपक्षतेर्मेदिनी सद्य क्षोणिमवेक्ष्य मिथति धनैर्भर्ता नदीना जलै । आशामण्डलमुन्नटध्वजपटैर्गात तनोति द्रुतं चञ्चच्चलरेणुराशिविभिन्नानेतु दिव गच्छति ॥ १३ ॥ धृताधोरण देव वासवकरी पङ्केन लिप्त कथ नीत स्वर्गतरङ्गिणीजलमसौ तत्रास्ति पङ्क कुत । सर्वाशाविजयोत्सव प्रति कृतोद्योगे धरावीश्वरे स्फायन्ते वरिकणताल परागोद्धताश्वखुरेणव ॥ १४ ॥ देव त्वद्गजवाजिपत्तिपटलप्रोद्धतधूलीभरैराकाशं वसुधायते गैरेकर शोभायते निष्प्रभ । किं चाभो सरसुचित कणवता नाथ स कूर्मायते कूर्मा भोगवतीयते निशावर गेनीयते वासर ॥ १५ ॥ वेल्लत्पक्षति राजहंसयुवति पुष्पमृणालाङ्कुरभ्राम्यत्षट्पदभूरिझाङ्कृतिपतत्केलीकूलाङ्कुरि । पर्यस्तानपदसहरि पतद्दिग्गजतिर्यग्भिति प्रस्थानध्वजजातलोलमजरि स्वर्गापगायाः पय ॥ १६ ॥ सत्य त्वं पुरुषोत्तमोऽसि नियत तत्रापि रामो भवान्प्रस्थाने तव लक्ष्यते त्वमसि व्यक्त यतो मेदिनी । प्राक्पूर्वाचलपश्चिमाचलकुचाघावघूर्णवती प्रोच्छलद्भङ्काराब्धपयोधिलहरीचेलाञ्चलेश्वचले ॥ १७ ॥ प्रस्थाने तव भूमिपाल वसुधा जाता रजोदोपगा त्वद्विद्वारपयोधरोऽभ्राक्षत चपलधोऽभूदयम् । क्ष्माश्वासहिमापमौक्तिकगणावामा निरति द्विपसखोत्पात इति प्रतापदहने यासति ते शत्रव ॥ १८ ॥ एतद्व्रतासिघातस्रवदसृगसुहृ-

---

१ राजकुमारा २ सेतुश्च मन्थश्चेति ३ इन्द्र ४ शत्रव ५ यदि मम भर्ता शत्रो धनुर्धारयिष्यति तदाय राजा मद्भर्तारं धनुर्भरताड शिष्यतीति भयात्सगत्रा भनुषामादयदिति भाव

१ अश्व २ समुद्र ३ इन्द्रशतानि ४ यत्स्थिताब्द समुच्छ्रित येन तस्य सहस्रनेत्राणि विरोहितानि बभूवुस्तेन यदि मम नेत्रसहस्र नाभविष्यत्तथा चेत्तानन्द्रनीकिरस्तत्र नापतिष्यदतो नेत्रसहस्र मम विफलमभवदिति ५ सत्यपि नेत्रसहस्रे तत्रिरोधाय यदि हस्तसहस्रमप्यभविष्यत्तदा हस्तै सर्वनेत्राच्छादनं कर्तुं शक्यमतो मम पाणिद्वय व्यर्थमेवेति ६ यतो मया देवानामनिमेषता पक्ष्मपातामाव विजिति प्राप्त यस्माद्धूलीपटलान्तरासमभूवदि च गे नयनेभ्यनिमेषता नाभविष्यत्तदा पातो पि नाभविष्यदत्र साम्प्रतमनिमेषता नि दतीति भाव ७ राजपत्नीसर्गानिरिपन वी निर्गच्छन्ती नेत्रेभ्यो वाष्पाम्बुधारा, अश्वमराह्नो यस्य स ८ इन्द्र ९ अश्विनीकुमारं वैषम् १० वाहनम् ११ त्वद्वाद्धियेनावती विपुलासीपचत्नर्मदाकाशमपि रजोमय बभूवेति भाव १२ चण्डांशु १३ यथा कूर्म स्वं शरीरं संकोचयति तथा शेषोऽपि त्वद्वाहिनीभरेण संकुचितशरीरोऽभूदिति भाव १४ संकुचितशरीरोऽपि सल्लाकायोऽभूदित्यर्थ १५ यत्सात्त्वकत्वदादिया धूलीपटलं समुच्छ्रित येन दिवमप्य भारवशाद्रात्रिरेवाभवदिति भाव १६ चक्रवाकी

द्वयोर्मात्रे धनैतद्दोर्दाममप्रतापज्वलज्ज्वलमिलद्वनभूमभ्रमाय । एतद्विजेत्रयात्रासमसमरभर पश्यत कस्य नासीदेतद्धासी रवाजिव्रजखुरजरजोराजिराजिस्थलीषु ॥ १९ ॥ तत्तद्विग्जेत्रयात्रोद्धुरतुरगखुराग्राद्धतैरन्धकारं निर्वाणारिप्रतापानलजमिव सृजत्येष राजा रजोभिः । भूगोलच्छायमायामयगणितविदुच्चेयरायो भियाभूदेतत्कीर्तिप्रतानैर्विधुमिरिव युवे राहुराहूयमानः ॥ २० ॥ गा धारा गुप्तदारास्त्वयि चलति गलद्वाष्पधारा निहारा रागत्रासान्वगारा क्षितिपकुलमणे गुर्जरा जर्जराशा । तैलङ्गास्त्यक्तलिङ्गाख्रिभुवनतिलक त्रिस्य दङ्गा कलिङ्गा मोरङ्गा मुक्तरङ्गा सपदि सममवन्वीर गङ्गाविहङ्गाः ॥ २१ ॥ काचित्कीर्णा रजोभिर्दिवमनुविदधो मन्दवक्त्रेन्दुलक्ष्मीरश्रीका काश्चिदन्तर्दिश इव दधिरे दाहमुद्भ्रान्तसत्त्वाः । भ्रेमुर्वात्या इवान्याः प्रतिपदमपरा भूमिवत्कम्पमाना प्रस्थाने पार्थिवानामशिवमिति पुरोभानि नार्यः शशंसु ॥ २२ ॥ जाने युष्मत्प्रयाणे क्षितितिलक रजोयोगदोषादशेषा दिग्योषा स्नाति सद्यस्त्वदरिनृपवधूनेत्रनीराप गासु । सगम्य त्वत्प्रतापैस्तदनु मिस्रु दधुर्दोहन देव तासा प्राची प्रातः प्रसूते यदियमुरुमहोऽखण्डमार्तण्डबिम्बम् ॥२३॥ घूर्णन्ते तूर्णमेतत्कुलधरणिभृतो दिग्द्विपा दिग्विदिक्षु क्षुभ्यन्ति क्षोभयन्ति क्षितिमतिमृदितो मर्मणा कूर्मराजः । प्रस्थाने यस्य गर्जत्तरटिघनघटासंभ्रमन्यञ्चदुर्वीमुर्वी दर्वीकरेन्द्र कलयितुमुदितश्रायमार्तिं बिभर्ति ॥ २४ ॥ त्वत्सैन्यद्वाजिराजिप्रसरखुरपुटप्रोद्धतैर्धूलिजालैरालोकालोकभूमीधरमतुलनिरालोकभानं प्रयाते । विश्रान्तिं यामयन्ते रजनिरिति धिया भूतले सर्वलोकाः कोका क्रन्दन्ति शोकानलविकलतया किं च नन्दन्त्युलूकाः ॥ २५ ॥ इन्द्र प्रक्षुब्धचित्तो दिशि दिशि सकलान्दिक्पतीन्सावधानान्कुर्वन्वज्राच्छस्त्राणि सुरवरवलिता देवसेना निगृह्य । स्वर्गद्वारे यदीयोद्धतमलनिहतप्रौढदक्कानिनाद श्रुत्वा तिष्ठत्प्रकम्पत्कुचकलशतटीकिंनरीगीयमानः ॥ २६ ॥ आजो त्वद्वाजिराजिप्रखरखुरतरन्यासलीलाभिरुर्व्या दीर्णाया देव निर्यत्नविरलभरनीपाल पातालवह्निः । अश्रीयाद्विश्वमेन प्रतिनृपतिवधूनेत्रधाराम्बुधारावारा यद्येनमारादरिकुलदमन द्राङ् न निर्वापयेयु ॥ २७ ॥

पताका

भयेन कृष्णान्यरणानि रागात्पाण्डूनि वातादिवियोगभाजाम् । द्विषां मनांसि ध्वजकैतवेन लोलानि भोस्त्वा नृप सश्रयन्ति ॥ २८ ॥

दुन्दुभि

गङ्गाम्भसि सुरत्राण तव नि स्वाणनिः स्वन । स्नातीवारिवधूवर्गगर्भपातनपातकी ॥ २९ ॥ ब्रह्माण्ड प्रविशन्नव्य भूधरगुहासुप्तान्हरीन्बोधयन् गर्भान्वैरिवधूजनस्य नृपते निष्पात्य हा पातकी । कीलाल परिशोष्य च प्रतिभटानां तेजसा तेऽद्भुत शोद्धुं निष्णुपम स्पृशत्यधिपयोराशि ध्रुवो दुन्दुभिः ॥ ३० ॥ पौरीन्द्राणां धुरीणैरखनिधरगुहागतत प्रोच्छलद्भि स्वापभ्रशापराधप्रचलितनयनप्रान्तमाकर्ण्यमानः । त्वत्प्रस्थानान्तरधवल यजलधरध्वानधिक्कारधीरो घृष्टक्षीराम्बुतीरो जगति विजयते दुन्दुभिद्वन्द्वनाद ॥ ३१ ॥

गवाक्षविलोकनम्

आलोकमार्गं सहसा व्रजन्त्या कयाचिदुद्वेष्टनवान्तमाल्य । बद्धु न सभावित एव तावत्करेण रुद्धोऽपि च केशपाश ॥ ३२ ॥ प्रसाधिकालम्बितमग्रपादमाक्षिप्य काचिद्द्रवरागमेव । उत्सृष्टलीलागतिरागवाक्षादलक्तकाङ्का पदवीं ततान ॥ ३३ ॥ विलोचन दक्षिणमञ्जनेन सभाव्य तद्वञ्चितवामनेत्रा । तथैव वातायनसंनिकर्षं ययौ शलाकामपरा वहन्ती ॥ ३४ ॥ जालान्तरप्रेषितदृष्टिरन्या प्रस्थानभिन्नां न बबन्ध नीवीम् । नाभिप्रविष्टाभरणप्रभेण हस्तेन तस्थाववलम्ब्य वास ॥ ३५ ॥ अर्धाञ्चिता सत्वरमुत्थिताया पदे पदे दुर्निमिते गलन्ती । कस्याश्चिदासीद्रशना तदानीमङ्गुष्ठमूलार्पितसूत्रशेषा ॥ ३६ ॥ स्तन धयन्त तनय विहाय विलोकनाय त्वरया व्रजन्ती । संप्रस्नुता या पदवीं स्तनाभ्यां सिषेच काचित्पयसा गवाक्षम् ॥ ३७ ॥ अभिवीक्ष्य सामिकृतमण्डन यतीः कररुद्धनीविगलदशुका स्त्रियः । दधिरेऽधिभित्ति पटहप्रतिस्वनैः स्फुटमट्टहासमिव सौधपङ्क्तय ॥ ३८ ॥ रभसेन हाग्पद दत्तपावय प्रतिमूर्धज निहितकर्णपूरका । परिवर्तिताम्बरयुगा समापतन्वलयीकृतश्रवणपूरकाः स्त्रियः ॥ ३९ ॥ व्यतनोदपास्य चरण प्रसाधिकाकरपल्लवाद्रभसवशेन काचन । द्रुतयावकैकपदचिह्नितावनिं पदवीं गतेव गिरिजा हरार्धताम् ॥ ४० ॥ व्यचलन्विशङ्कटकटीरकस्थलीशिखरस्खलन्मुखरमेखलाकुलाः । भवनानि तुङ्गतपनीयसंक्रमक्रमणक्वणत्कनकनूपुरा स्त्रियः ॥ ४१ ॥ करयुग्मपद्ममुकुलापवर्जितैः प्रतिनेमु लाजकुसुमैरवाकिरन् । अवदीर्णशुक्तिपुटमुक्तमौक्तिकप्रकरैरिव प्रियरथाङ्गमङ्गना ॥ ४२ ॥ नलिनान्तिकोपहितपल्लवश्रिया व्यवधाय चारु मुखमेकपाणिना । स्फुरिताङ्गुलीविवरनिःसृतोल्लसद्दशनप्रभाङ्कुरमजृम्भतापरा ॥ ४३ ॥

१ वेगात्। २ सेनामुखम्। ३ रणभूमिषु। ४ वज्चदृष्ट्यल। ५ करणम्। ६ गणितशास्त्रवेत्ता। ७ ज्योतिःशास्त्रप्रमाणक यद्यतोर्भूच्छायामयं तदेतत्कीर्तिं चन्द्रबिम्बेनुपेक्षा।

१ 'सुरत्राण' इति पदस्य शोधनं सुरत्राण इति। २ निनादानाम्। ३ अर्धम्। ४ गच्छन्ती।

रणसामग्री

अथोच्चकैर्जरठकपोतकंधरातनूरुहप्रकरविपाण्डुरद्युति । बलैश्चलच्चरणविधूतमुच्चरद्घनावलीरदचरत क्षमारजः ॥ १ ॥ निषङ्गिभिर्भृशमितरेतरं क्वचित्तुरंगमैरुपरि निरुद्धनिर्गमाः । चलाचलैरनुपदमाहताः खुरैर्विबभ्रमुश्चिरमध एव धूलयः ॥२॥ गरीयसः प्रचुरमुखस्य रागिणो रजोऽभवद्व्यवहितसत्त्वमुत्कटम् । निशुम्भतः सरसिजजन्मनो जगद्बलस्य तु क्षयमपनेतुमिच्छतः ॥ ३ ॥ पुरः शरक्षतिजनितानि संयुगे नयन्ति नः प्रसभममृञ्जि पङ्कताम् । इति ध्रुवं व्यवधिपुरात्तभीतयः खमुच्चकैरनल्पमसस्य केतनः ॥ ४ ॥ क्वचिल्लसद्घननिकुरम्बकर्बुरः क्वचिद्धिरण्मयकणपुञ्जपिञ्जरः । क्वचिच्छरच्छशधरखण्डपाण्डुरः खुरक्षतक्षितितलरेणुरुद्ययौ ॥५॥ महीयसा महति दिगन्तदन्तिनामनीकजे रजसि मुखानुषङ्गिणि । विसारितामजिहत कोकिलावलीमलीमसा जलदमदाम्बुराजयः ॥ ६ ॥ शिरोरुहैरलिकुलकोमलैरमी मुधा मृधे मृषत युवान एव मा । बलोद्धतं धवलितमूर्धजानिति ध्रुवं जनाञ्जरत इवाकरोद्रजः ॥ ७ ॥ सुसंहतैर्दधदपि धाम नीयते तिरस्कृतिं बहुभिरसंशयं परैः । यतः क्षितेरवयवसम्पदोऽणवस्त्विषां निधेरपि वपुरावरीषत ॥ ८ ॥ द्रुतद्रवद्रथचरणक्षतक्षमातलोल्लसद्बहुलरजोऽवगुण्ठितम् । युगक्षयक्षणनिरवग्रहे जगत्पयोनिधेर्जल इव मग्नमाबभौ ॥ ९ ॥ समुल्लसद्दिनकरवक्त्रकान्तयो रजस्वलाः परिमलिताम्बरश्रियः । दिगङ्गनाः क्षणमविलोकनक्षमाः शरीरिणां परिहरणीयतां ययुः ॥ १० ॥ निरीक्षितुं नियतिसमेत्य कौतुकात्पराक्रमं समरमुखे महीभृताम् । रजस्ततावनिमिषलोचनोत्पलव्यथाकृति त्रिदशगणैः पलाय्यत ॥ ११ ॥ विषङ्गिणि प्रतिपदमापिबत्यपो हृताचिरद्युतिनि समीरलक्ष्मणि । शनैःशनैरुपचितपङ्कभारिकाः पयोमुचः प्रययुरपेततृष्णताम् ॥ १२ ॥ नभोनदीव्यतिकरधौतमूर्तिभिर्वियद्गतैरनधिगतानि लेभिरे । चमूचरैस्तुरगखुराहतोद्गतन्महीरजःस्नपनसुखानि दिग्गजैः ॥ १३ ॥ गजव्रजाक्रमणभरावनम्रया रसातलं यदखिलमानशे भुवा । नभस्तलं बहुतरमेणुना ततोऽगमत्त्रिजगदिवैकतां स्फुटम् ॥ १४ ॥ समन्थलीकृतविवरेण पूरिता महीभृता बहुरजसा महागुहा । रहस्त्रपाविधुरवधूरतार्थिना नभःसदामनुसरणीयतां ययुः ॥ १५ ॥ गते मुखच्छदपटसादृशीं दशां पयसि गेद्धनि घने रजस्यपि । मदानिलैरधिमधुचूतगन्धिभिर्द्विपा द्विपानभिययुरेव रंहसा ॥ १६ ॥ मदाम्भसा परिगलितेन सप्तधा गजाञ्जनक्षमितरजःश्रियाऽधः । उपर्यवस्थितघनपांसुमण्डलानलोकयत्ततपटमण्डपानिव ॥ १७ ॥ तूणीरबन्धपरिणद्धभुजान्तरालमाकर्णलम्बिशिखिपिच्छकलापधारि । कोदण्डपाणि निनदत्प्रतिरोधकानामापातदुष्प्रसहमाविरभूदनीकम् ॥ १८ ॥ आदावेव गजेन्द्रमौलिविलसद्दण्डा पताकावली पश्चाद्वारणराजधोरणिरतिप्रोद्दामयोधाश्रिता । उद्दण्डध्वजलाञ्छिताप्यथ घनीभूता रथानां ततिस्तत्पश्चात्तुरगावली विजयते योधैः समं सर्वतः ॥ १९ ॥ योधैरेव वशीकृता कथमपि प्रोद्दामरोषान्विता गाढध्वान्तधराधरा इव रणक्षोणीं समालम्बिना । ईषन्मीलितघूर्णितं प्रतिदिशं प्रक्षिप्तनेत्राञ्चला मन्दान्दोलितमौलयो मदजलैर्भान्ति दन्तावलाः ॥ २० ॥ आरूढक्षितिपालभालविगलत्स्वेदाम्बुसेकोद्धता भेरीझाङ्कृतिचाटकृतिचमत्कारोल्लसन्मानसाः । क्षुभ्यत्क्षोणितलं स्फुरत्खुरपुटं चञ्चलत्केशरं मरुद्व्रातविरोचनं प्रतिदिशं नृत्यन्ति वाजिव्रजाः ॥ २१ ॥ अन्यूनोन्नतशोणितमानपृथवः पृथ्वीधरश्रीभृतस्तन्वन्तः कनकावलीभिरुपमां सौदामिनीदामभिः । वर्षन्तः शममानयन्तु पल्लवच्छृङ्गारलेखायुधाः काले कालियकायकालवपुषः पांसूनाम्भोमुचः ॥ २२ ॥ हेषाघोषैर्हरीणां जितघननिनदैर्बृंहितैः कुञ्जराणां ज्याघातोत्थैर्निनादैः पटुपटहरवैर्मर्दलोद्दामशब्दैः । प्रासैः कर्णोपकण्ठं मदगजनिवहस्कन्धघण्टाप्रणादैः शृङ्गाराय त्वरन्ते त्रिदशमृगदृशो वीरवर्गानुरक्ताः ॥ २३ ॥ सज्जन्तां कुम्भभित्तिच्युतमदमदिरामत्तभृङ्गाः करीन्द्रा युज्यन्तां स्यन्दनेषु प्रसभजितमरुच्चण्डवेगास्तुरंगाः । कुन्तैर्नीलोत्पलानां वनमिव ककुभामन्तराले सृजन्तः पादाताः संचरन्तु प्रसभमसिलसत्पाणयः पत्तयोऽपि ॥ २४ ॥

रणवर्णनम्

तनुत्राणे तनुत्राणं शस्त्रं शस्त्रे रथो रथे । इति शुश्रुविरे निष्वगुद्धाः सुभटोक्तयः ॥ १ ॥ पत्तिः पत्तिमभीयाय रणाय रथिनं रथी । तुरङ्गस्थं तुरङ्गस्थो दन्तिस्थं दन्तिनि स्थितः ॥ २ ॥ मल्लाभानन्दनाधिष्ण्यौ विग्रहे पुलकाङ्किते । आसीत्कवचविच्छेदो वीराणां निलना निय ॥ ३ ॥ निर्दयं खड्गभिन्नेभ्यः कवचेभ्यः समुच्छ्रितैः । आसन्व्योमदिशाम्मूर्ते पलितैरिव पाण्डुराः ॥ ४ ॥ खड्गा रुधिरसंलिप्ताः खण्डांशुकभासुराः । इतस्ततोऽपि वीराणां वैद्युतं वैभवं दधुः ॥ ५ ॥ गृहीताः पाणिभिर्वीरैर्विकोशाः खड्गराजयः । कान्तिगलच्छलाद्राजा व्यहसन्सदा इव ॥ ६ ॥ खड्गा

---

१ वायोर्नवभूतानि द्योति २ मा भ्रियनाम्

१ पत्तिं २ कुम्भभिदंकवचैरिकृति--

शोणितसदिग्धा नृत्यन्तो वीरपाणिषु । रजोघने रणेऽनन्ते विद्युता विभ्रमं दधुः ॥ ७ ॥ शस्त्रभिन्नेभकुम्भेभ्यो मौक्तिकानि च्युतान्यधुः । आहवक्षेत्रमध्यगमकीर्तिवीजोत्करश्रियम् ॥ ८ ॥ वीराणां विषमैर्घोषैरुद्रुता वारणा रणे । शास्यमाना अपि त्रासाद्देखुर्धूताङ्कुशा दिशः ॥ ९ ॥ रणे बाणगणैर्भिन्ना भ्रमन्तो भिन्नयोधिनः । निममज्जुर्गलद्रक्तनिम्नगासु महागजाः ॥ १० ॥ खड्गनिर्लूनमूर्धानो निपतन्तोऽपि वाजिनः । प्रथमं पातयामासुरसिना दारितानरीन् ॥ ११ ॥ वीराणां शस्त्रभिन्नाना शिरांसि निपतन्त्यपि । अधावन्दन्तदष्टाग्रभीषणान्यरिषु क्रुधा ॥ १२ ॥ शिरांसि वर्ययोधानामर्धचन्द्रहतान्यपि । आददाना भृशं पादैः श्येना व्यानशिरे दिशः ॥ १३ ॥ उक्षिप्ता अपि हस्तीन्द्रैः कोपनेनैव चक्रिणे । ते रिपून्हन्तुं खड्गपातैः स्वमं पुरं प्रभो ॥ १४ ॥ उत्क्षिप्य करिभिर्दूरं मुक्ताः योधाः दिवि । प्रापिजीना मभिर्दिव्याङ्गनाकण्ठपरिग्रहः ॥ १५ ॥ कुञ्जरं दन्तिनः पत्तिर्निष्कोशेरसिना करम् । निर्भिद्य दन्तमुसलं व्यारुरोह जिघृक्षया ॥ १६ ॥ खड्गेनामूल्तो हत्वा दन्तिनोऽङ्घ्रिचतुष्टयम् । प्रपतिष्णो प्रविष्टोऽपि पदातिर्निरगाद्रुतम् ॥ १७ ॥ करेण करिणा वीरः सुगृहीतोऽपि कोपिना । असिनाशुप्रहाराशु तस्यैव स्वयमक्षतः ॥१८॥ तुरङ्गी तुरगारूढः प्रासेनाहत्य वक्षसि । पततस्तस्य नाशासीत्प्रासघात स्वके हृदि ॥ १९ ॥ तुरङ्गसादिनः शस्त्रहतप्राणं गतं भुवि । आत्राद्योऽपि महावाजी नात्मनयनोऽत्यजत् ॥ २० ॥ द्विपा प्रासहतप्राणो वाजिपृष्ठदृढासनः । हस्तोद्धृतमहाप्रासो भटो जीवन्निवाभ्रमत् ॥ २१ ॥ खड्गेन शितधारेण भिन्नोऽपि रिपुणाश्वगः । नामूर्च्छत्कोपतो हन्तुमियेष च पतन्नपि ॥ २२ ॥ रथिनो रथिभिर्बाणैर्हतप्राणा दृढासनाः । कृतशार्ङ्गरसंधाना सप्राणा इव मेनिरे ॥२३॥ मिथोऽर्धचन्द्रनिर्लूनमूर्धानौ रथिनौ रुषा । खेचरा भुवि नृत्यन्तौ स्वकरं धानपरयनाम् ॥ २४ ॥ पत्तिः पदातिं रथिनं रथेशस्तुरगसादी तुरगाधिरूढम् । यन्ता गजस्थाम्यपतद्गजस्थं तुल्यप्रतिद्वन्द्वि बभूव युद्धम् ॥ २५ ॥ उत्थापितः सैन्यैः रेणुरश्वैः सान्द्रीकृतः स्यन्दनमण्डलैश्च । विस्तारितः कुञ्जरकर्णतालैर्नेत्रक्रमेणोपरुरोध सूर्यम् ॥ २६ ॥ रथो रथाङ्गध्वनिना विजज्ञे विलोलघण्टाक्वणितेन नागः । स्वभर्तृनामग्रहणाद्बभूव सान्द्रे रजस्यात्मपरावबोधः ॥ २७ ॥ आवृण्वतो लोचनमार्गमाजौ रजोन्धकारस्य विजृम्भितस्य । शस्त्रक्षताश्वद्विपवीरजन्मा बालारुणोऽभूद्रुधिरप्रवाहः ॥२८॥

स च्छिन्नमूलः क्षतजेन रेणुस्तस्योपरिष्टात्पवनावधूतः । अङ्गारशेषस्य हुताशनस्य पूर्वोत्थितो धूम इवावभासे ॥ २९ ॥ आधोरणानां गजसंनिपाते शिरांसि चक्रैर्निशितैः क्षुराग्रैः । हृतान्यपि श्येननखाग्रकोटिव्यासक्तकेशानि चिरेण पेतुः ॥३०॥ ततुलजा वर्मभृता विकोशैर्बृहत्सु दन्तेष्वसिभिः पतद्भिः । उद्यन्तमग्निं शमयांबभूवुर्गजा विविग्नाः करशीकरेण ॥३१॥ शिलीमुखोत्कृत्तशिरःफलाढ्या च्युतैः शिरस्त्रैश्चषकोत्तरेव । रणक्षितिः शोणितमद्यकुल्या रराज मृत्योरिव पानभूमिः ॥३२॥ केचिद्गदा केऽपि सचापबाणानन्ये कृपाणीमपरे च शूलम् । शस्त्र्यष्टिमन्ये मुसलं परे च प्रोत्तानहस्ता परिनर्तयन्ति ॥३३॥ सरोषपुङ्खाङ्कनमध्यधावन्मत्तद्विपानामधिकोत्सुकानाम् । पादाभिघाताभिहता पतन्ति रथाश्च योधाश्च तुरंगमाश्च ॥३४॥ रम्भातरून्पुद्धतजातपूगं यथा तथा वारणयूथनाथाः । संग्रामभूमौ विनिपातयन्ति रथांश्च योधांश्च तुरंगमांश्च ॥ ३५ ॥ परस्परेण क्षतयोः प्रहर्त्रोरुत्क्रान्तवाय्वोः समकालमेव । अमर्त्यभावेऽपि कयोश्चिदासीदेकाप्सरःप्रार्थितयोर्विवादः ॥३६॥ महासेनः सैन्यविमर्दसंभवं कर्णान्तमूलकपतामुपेयिवान् । पयोनिधेः क्षुब्धतरस्य मन्थनो बभूव भूम्ना भुवनोदरंभरिः ॥ ३७ ॥ महागजानां गुरुबृंहितैः शतैः सुहेषितैर्घोरतरैश्च वाजिनाम् । घनः रथानां पटलचण्डचीत्कृतैस्तिरोहितोऽभूत्पटहस्य निःस्वनः ॥ ३८ ॥ घनैर्निलीनस्य खगितार्कमण्डलैश्चमूरजोभिर्विभिन्नं नभस्तलम् । अयापि हसरभिमानस धनभ्रमेण मानदमनर्ति केकिभिः ॥ ३९ ॥ निरीक्ष्य धूलीपटलैर्भृशं भृतं धावापृथिव्योरलमन्तरं महत् । किमूर्ध्वनोऽध स्त्रिमधस्त ऊर्ध्वतो रजोऽभ्युपैतीति जनै रतर्क्यत ॥ ४० ॥ नोर्ध्वं न चाधो न पुरो न पृष्ठतो न पार्श्वतोऽभूत्खलु चक्षुषो गतिः । सूच्यग्रभेद्ये पृतनारजोभरे सुनिर्भरं प्राणिगणस्य सर्वतः ॥ ४१ ॥ उद्दामदानद्विपबृंहितैः शतैर्मिता तमुत्तुङ्गतुरगहेषितैः । चलद्ध्वजस्यन्दननेमिनिःस्वनैरभूत्निरुच्छ्वासमयाकुलं नभः ॥ ४२ ॥ महागजानां गुरुभिस्तु गर्जितैर्गलद्घण्टारणितै रणोज्ज्वलैः । वीरप्रमदप्रमदर्दुरर्खोचाल्तामादधिरता दिशः ॥ ४३ ॥ दन्तीन्द्रदानाम्बुधिपारिवीचिभिर्मयोऽपि नद्यो वह ता पुपूरिरे । धरारजोभिस्तुरगव्रजर्भृतैः या पङ्कतामेत्य रजस्तलीकृतम् ॥ ४४ ॥ निम्नप्रदेशाः स्वयमेतामुपागमन्निम्नत्वमुच्चा अपि गुर्जन् स्थलम् । तुरङ्गमाणां जवना खुरै क्षितौ रथैर्गजेन्द्रैः परितः समीकृता ॥ ४५ ॥ तथादिशस्तत्रविधौ पर्याप्तमेघमहीभृत्तटदारणोल्बणैः । पयोधिनिर्घोषनिभेरिभिर्जगद्बभूव भेरीस्वनितैः समाकुलम् ॥ ४६ ॥ इतस्ततो वातविधूतचामरैः पयोधिनाशागमनैरवापुर्त । लघुका

---

१ सुन्दर २ मुद्दे ३ नालन

आश्वानिर्गिरिणीतुरङ्गैरमज्जि धूलीजलधौ नभोगतैः ॥ ४७ ॥ घण्टारवै रेङ्गतैर्निरन्तरैर्निस्वनैर्गर्जरवैः सुभैरवैः । मदद्विपाना प्रथयावभूरि न वाहिनीना पटहस्य निस्वना ॥४८॥ करालनाचाऽसुरैश्चभूरगै ससाम्बरा वीक्ष्य रजस्वला दिश । तिरोनभूते गगने दिनेश्वरो रजोऽन्धकारे परित श्रुतोऽप्यसौ ॥ ४९ ॥ आक्रान्तपूर्वा रमसेन सैनिकैर्दिगङ्गना व्योमरजोभिर्दूषिता । भेरीरवाणा प्रतिशब्दितैर्घनैर्जगर्ज गाढ गुरुमत्सरादिव ॥ ५० ॥ गुरुसमीरसमीरितभूधरा इव गजा गगन निजगाहिरे । गुरुतरा बहुवारिभराढ्या घनततीव नमन्त इवाभवन् ॥ ५१ ॥ सजम्माते तावपायानपेक्षौ सेनाम्भोधी धीरनादौ रयेण । पक्षच्छेदात्पूर्वमेकत्र देशे चाञ्चन्तौ वा विन्ध्यमलौ निलेतुम् ॥ ५२ ॥ पत्ति पत्ति र्वाजिमेयाय वाजी नाग नाग स्यन्दनस्थो रथस्थम् । इत्थ सेना वेलमम्येत्य रागादन्तैर्वाङ्क्ष प्रत्यनीकस्य भेजे ॥ ५३ ॥ रथ्याघोषैर्बृंहणैर्वारणानामैत्य गच्छन्वाजिना हेषया च । व्योमव्यापी सतत दुन्दुभीनामव्यक्तोऽभूदीक्षितेव प्रणाद ॥ ५४ ॥ रोषावेशाद्गच्छता प्रत्यमित्र दूरोत्क्षिप्तस्थूल बाहुध्वजानाम् । दीर्घास्तिर्यक्पेत्रजयन्तीसदृश्य पादातानामाजिरे खड्गलेखा ॥ ५५ ॥ उघनाद घनिविभिनिष्ठुराणि स्थूलासुधैर्मण्डलत्व दधन्ति । आस्फाल्यन्ते कार्मुकाणि स्म काम हस्त्यारोहै कुञ्जराणा शिरासि ॥ ५६ ॥ घण्टा नादो निस्वनो डिण्डिमाना ग्रैवेयाणामारवो बृंहितानि । आसेव्यैन प्रत्यनीक गजानामुत्साहार्थं वाचमाधोरणस्य ॥५७॥ रोषावेशादाभिमुख्येन कौचिल्लाणिग्राह रहसैवोपयातौ । हित्वा [३]हेतीर्मल्लवन्मुष्टिघात घ्नन्तौ बाहूबाहवि व्यासजेताम् ॥ ५८ ॥ शुद्धा खड्ग न क्वचित्प्रासतन्तो दुराम्मुक्ता शीघ्रता दर्शयन्त । अन्तस्सेन विद्विषामाविशन्तो धुंक्त चक्रु सायका वाजिताया ॥ ५९ ॥ आक्रम्याजेरग्रिमस्कन्धमुर्वीपरास्यायाथो वीतशङ्क शिरश्च । हेलाग्रोला वल्म गत्वातिमर्त्यं वर्माण्यरोहन्मानभाज सुरेन्द्र ॥ ६० ॥ रोदो रन्ध्र व्यञ्जनानानि रोलैर्मृत्यातमर्पिते स्थानराणि । केचिद्दुर्वीमेत्य रायसिषेधा श्रीणन्ति स्म प्राणमूल्य यशासि ॥ ६१ ॥ वीर्योत्साहश्लाघि कृत्वाविदान सङ्ग्रामाप्तं मानिना रञ्जितानाम् । अपातानां शत्रुभिर्युक्तमुख्यं वीमनाम श्रावयन्ति स्म नेभा ॥ ६२ ॥ मिश्रीभूते तत्र सैन्यद्वयेऽपि प्रायेणाय व्यक्तमासीद्विशेष । आत्मीयान्ये ये पराश्च पुरस्ताऽभ्यागत्य समुत्थो य परोऽस्मौ ॥ ६३ ॥ मद्भश्नादवहृससद्विनीत नीता कामं गौरवेणाववद्धा । नीता हस्त वचयित्वा परेण द्रोह चक्रे कस्यचिस्वा कृपाणी ॥ ६४ ॥ नीत भेद धौतधाराभिघातादम्भोदाभे शात्रवेणापरस्य । मौञ्जयाजिस्तीर्णमार्गस्य मार्गो विद्युद्दीप्त कङ्कटे लक्ष्यते स्म ॥ ६५ ॥ आमूलान्तात्सायकेनायतेन स्यूते बाहौ मण्डलक्षिप्तमुक्ते । प्राप्यामल्ला वेदनामस्तधैर्या दप्यग्रस्यक्षमं नान्यस्य पाणे ॥ ६६ ॥ भित्त्वा घोणामीय सेनाधिनक्ष स्थूरीपृष्ठो गार्भवर्मेण विद्ध । शिक्षाहेतोर्गाढ रञ्जन बद्धो हन्तु चक्र नाश्वरहुर्मुर्गोऽपि ॥ ६७ ॥ निर्गर्द्रीचीर्निक्षिपन्मैन्यनीचीगजानन्त क्वापि दूर गयातम् । चक्राभीको मधुमिष्ट विहस्तु सिन्धौ वाधो मण्डल गोरिराह ॥ ६८ ॥ यानचक्रे नाशन बोधनाग व्युत्थानयो हस्तिचारी भवस्य । सेनास्थानाद्धस्तिनामात्मनैव स्थूलास्ता-वत्साद्रहन्दानकुल्या ॥ ६९ ॥ प्रत्यागते दन्तिनि प्रान्ति पश्चे यथा नाग प्रास्तरक्षच्छेदोऽपि । श्रोधाश्रान्त शूर-निर्दारिताश्च प्रेक्षाचक्रे नैव किंचिन्मदाय ॥ ७० ॥ अन्यो न्येषा पुङ्खैरगमृग तो मनोहृदानुचरैर्भुमवाला । उन्मूलान सनिपत्यापरान्तै प्रायुध्यन्त स्यन्दनस्थनीभा ॥ ७१ ॥ द्राघीयास सहसा स्थेमभाजश्चारुवदमालीक्ष्णतामत्यजन्त । दन्ता दन्तीगहता गोमजाना भङ्क जग्मुर्न स्वय साम जाता ॥ ७२ ॥ मातङ्गाना दन्तसघट्टजन्मा हेमच्छेदच्छाय-चयच्छिन्नास । लब्धोऽप्यभिश्रामस्तु प्रकाम माक्षिप्तेषु व्यन्यत न स्म सैन्यै ॥ ७३ ॥ ओघैर्माक्षे प्रन्ततोत्पातना ताक्षिप्यद्द्वन्द्वमारुह्य पर्यणोव्ये । यौगोन्तैर्वा पक्षिभिर्नौर पानासुवैर्मूर्धव्योम्नि नक्षत्रमागम ॥ ७४ ॥ सद्राम्भोदस्यामले सामजाना वृन्दे नीता शोणिते शोणिमानम् । दन्ता शोभा मापुरम्भोनिधीना चन्द्रोद्रेकेन वैद्रुमा धारिणीव ॥ ७५ ॥ उत्क्षिप्योच्चैः प्रस्फुरन्त रदाभ्यामीर्षिन्दन्त पुनरे शात्रवीयम् । द्यङ्ग्रोर्नैगराष्ट्रेण्याम्बुदस्य स्पष्ट प्राप साम्यमुर्वी-धरस्य ॥ ७६ ॥ व्यास लोकैर्दु सलभ्यापस्मार सगम्भिनादेत्य धीरो महीद । सेनामध्य गाहते वारण स्म प्रवेश माना दिदेवोदगन्त ॥ ७७ ॥ मृत्तश्चैर्मिश्यामभागा गम्भहैर्वारा चाना विद्ध्नीरप्रदेह । निर्भीततरनादाहवेनाहतेच्छो द्रप्य

---

१ अथम् २ नियन्तस्य यथा का ना कः नस्सोहमूलणा मर्द फरेण गुरु गुरुवेन मन्ति, तथा सेना प्रतिभे वस्तु पत्ति पत्ति नाऽभमश्वनेत्यादिक्रमेण भेज इत्यर्थ ३ शस्त्राणि ४ भ्रजुरूप वर्गे ५ पक्षवत्ताया ६ यथा कश्चित्सिखिरम धगूर्ध्वारोहणक्रमेण कश्चिद्दूरारोहमद्रितदाश्रिमारोहति तद्वदिति भाव ७ आरणम् ८ प्रत्यस्य कम

१ वदिन २ पराक्षुत्या ३ सरक्तरेणा ४ यत्नस्य ५ कवचे ६ नामाम् ७ लोमयेन ८ नवाहद ९ बाणविशेषेण १० सर्वव्यापिनी ११ पृथिव्या १२ शुण्डापे १३ गजानाम् १४ दर्पेणार्थ १५ युगपद्भवैरिव १६ महारजत १७ संभ्रम

हन्ती हस्तगमेव रजे ॥ ७८ ॥ आताम्राभा रोषभाजः कटान्तादाशूत्थात मार्गणे पूर्गतेन । निश्च्योतन्ती नागराजस्य जज्ञे दानस्याहो लोहितस्येव धारा ॥ ७९ ॥ कुर्वन्नभ्योत्थानिपुणा तुल्यरूपान्प्रहाराराताम्माराभिव धाम् । खड्गाघातैर्दारितादन्तिकुम्भादाभाति स्म प्रोच्छलन्मौक्तिकौघः ॥ ८० ॥ दूराक्षिप्ताक्षिप्रचक्रेण कृत्त मत्तो हस्तं हस्तिराज स्वमेव । भीमं भूमौ लोलमानं सरोषं पादेनाक्रम्याश्वयेष पिपेष ॥ ८१ ॥ आरम्भागाद्भूतगात्रस्य भूमिं निःसाधार गच्छताऽत्राद्भुतस्य । स्थायाम दन्तयोर्युग्ममेव स्व नागस्य पादद्युत्तम्भनत्वम् ॥ ८२ ॥ हस्तेनाग्रे यातभीः गृहीत्वा कश्चिद्धीरः क्षिप्तवान्कृत्तमुख्यः । आसीनानां व्याप्ति तस्यैव हेतोर्दिग्यक्षीणामर्पयामास नूनम् ॥ ८३ ॥ आक्रम्यैकामग्रपादेन जङ्घामन्यामुच्चैराददानः करेण । मांस्पिण्डान् दारुवद्दारुणात्मा कश्चिन्मध्यात्पाटयामास दन्ती ॥ ८४ ॥ उत्फुल्लागदैर्घ्यचक्रेण लूने वक्रेऽन्यस्य क्रोधसंप्रेष्टदन्त । सन्ये कण्ठच्छेदलीने कबन्धाद्धूसौ निर्व्ये वजन मामिपाणे ॥ ८५ ॥ प्रत्यावृत्त ममभानि स्वमेवे तुल्य मुक्तगारिरन्ति स्म कश्चित् । एकाघेन स्वणपुङ्खद्धिपत मिद्धा मार्ये माधुरान्द्वयेऽपि ॥ ८६ ॥ बाणाक्षिप्तागेहशून्यात्मनाना प्रत्यागतानामयमन्यैर्महीतुम् । सन्याना श्राम्यतामाजिभूमौ शौरी वीरः सस्मर वाग्णानाम् ॥ ८७ ॥ कश्चिन्मूर्च्छामेत्य गाढप्रहारः सिक्तः शीतैः शीकरैर्वारणस्य । उच्छ्वास प्रस्थिता त जिघृक्षुव्यर्थाकृता नाकनारी मुमूर्च्छ ॥ ८८ ॥ लूनग्रीवात्सायकेनारस्य श्यामस्वुर्धरात्तनात्पतितिष्णोः । त्रैशे मुग्धे संहिके यातुरागद्वाग्रासद्मगेनक्रचक्र ॥ ८९ ॥ वृत्ते युद्धे शूरमाक्षिप्य काचिद्रन्तुं तूर्णं मेरुकुञ्ज जगाम । त्यक्त्वा नामौ देहमेति स्म यावत्तत्ती सद्यस्तद्वियोगासमर्था ॥ ९० ॥ त्यक्तप्राण संयुगे हस्तिनीस्था वीक्ष्य प्रेम्णा तत्क्षणादुद्गतासु । प्राप्यानन्दं देवभूय मतो गाढाश्लिष्टं स्वैर कश्चित्पुरध्री ॥ ९१ ॥ स्वर्ग वास कारयित्वा चिराय प्रत्यागत्य प्रत्यहं धारयित्वा । कश्चिद्दैन्ये दिव्यनार्या परास्तलोकत्रीणय स्नेह दीत्या ॥ ९२ ॥ गत्वा नूनं वैबुध सद्मरम्य मूर्च्छाभाजामाजगामाजगत्या । भूयो दृष्टप्रत्यया प्राप्तसत्ता मावीयन्ते यद्रणायाह्रियन्ते ॥ ९३ ॥ कश्चिच्छस्त्रानमूढोऽस्पष्टोद्धुर्न्यया भूयश्चेननामाह्वाय । व्यानिष्टकोपन मुहुर्धैर्यत्यक्तश्रामा वा च लोकानुवृत्ति ॥ ९४ ॥ भित्त्वोरस्कौ नुपाकृष्य दूरादासन्नात्कौचिदेकेपुगत्र । अन्योन्यानस्तम्भसामर्थ्ययोगादूर्ध्वावेव स्वर्गतावप्यभूताम् ॥ ९५ ॥ सर्वैर्दण्डरातपत्राणि भूमौ पर्यस्तानि प्रौढचन्द्रद्युतीनि । आहाराय प्रेतराजस्य रौप्यस्थालीनीव स्थापितानि स्म भान्ति ॥ ९६ ॥ रक्तौघेण वक्षसि कुङ्कुमाङ्का मुक्ताहारा पार्थिवानां व्यसूनाम् । हासाढ्या पूर्णकामस्य मन्ये मृत्योर्दन्ता पत्तिरक्तासवस्य ॥ ९७ ॥ निष्पन्नोर्घीभूतमखक्षतानामस्त्र भूमौ यच्चकाशाचकार । रागार्थं तत्किं नु कौसुम्भमस्म संव्यानानाममराणां पुरस्य ॥ ९८ ॥ गमेण निर्गमकृन्यो हृदाना चित्र चक्रे पञ्चक क्षत्रियाणै । रक्ताम्भोभिस्तत्क्षणादेव तस्मिन्नन्वर्थेऽसरया प्रावहद्वीरनद्य ॥ ९९ ॥ सन्नानां तान्क्रिमि भिन्नानाक्षेगविस्याध शानग्लावलूना । कुर्मोपम्य व्यक्तम तनद्दीनाममभा प्रापतद्धयोऽसृक्स्रयीनाम् ॥ १०० ॥ पक्षानारोयाधनैरिमाना रणभ्रष्टश्चामरग्नहर्षे । सोपरराग प्रावहद्बहुगतोया स्रोतस्विन्यो वीचिघूर्णन्मरुद्भिः ॥ १०१ ॥ उत्क्रान्तानामामिषायोपरिष्टादध्याकाशं बभ्रमुः पत्रवाहाः । मूर्ता प्राणा नूनमद्याप्यनेश्चामासुः काय त्याजिता दारुणास्त्रैः ॥ १०२ ॥ आतन्वद्भिर्दिक्षु पत्राश्रनादं प्रासैर्दूरादाशु तीक्ष्णाग्रसुग्गाग्रे । आदौ रक्तमेनिकानामजीर्णनारैः पश्चात्पृग्नित्पृगपायि ॥ १०३ ॥

ओनोभाना यद्रणे सक्थिनानामादत्तीव साधमङ्कन नूनम् । स्वागत्यानादुद्गमती तदन्तस्तैनस्नार दीमनिहा वंशाग्रे ॥ १०४ ॥ नैरन्तर्यच्छिन्नदेहान्तराल दुर्भक्ष्यस्य ज्वालिना वासितेन । योद्धुबाणप्रोतमाशीष्य मासं पाकापूतस्वादमादं शिवाभिः ॥ १०५ ॥ ग्लानिच्छेदि क्षुत्प्रबाधाय पीत्वा रक्तान्यिष्टं शोणिताजीर्णशेषम् । स्वादुकारं कारखण्डो पदशः क्रोष्टा डिम्ब व्यप्यणध्वमनश्च ॥ १०६ ॥ नव्या स्तूपे पुंश्चगर्भैर्यानकाना प्रेत्याशाभिर्मेऽस्तो दारितानि । औमीयानि प्राणिन प्रेत्यरदयन्दारे नूनं व्याप्तप्रानानि ॥ १०७ ॥ कीर्णा रजे शातिभूमि समन्तान्प्राणद्भिः प्राणमाजां प्रतीके । बहारम्भैर्यसयोजितैर्ना रूपं सर्पसूचिकर्मा तदावा ॥ १०८ ॥ स्वच्छमुक्तानिर्गिरदशनिप्रकाशारामूर्च्छनस्वेनस्नातन्ता । त्रासावसन्नमदधारकपोल्भागा समादयति करिण करिणीश्रम न ॥ १०९ ॥ भिन्निमिहिरभास मौलिमेनस्य दृष्ट्वा परस्तत्तुसादान्तक तत्कयत्वा । रुदरिघरणिनानिमानुबिम्बन गच्छन्मुरनगरमृगाक्ष्या वीक्ष्यते साम्यमुग्रम् ॥ ११० ॥ मत्तरग

१ अमूर्च्छत् २ आयतम् ३ दुष्टहस्ती ४ मकरनानाभिषर पादस्तपुत्तम ५ यान ६ क धनस्थानम् ७ वृ— ८ जन्तने

१ उत्तरीयाणाम् २ नभ ३ गुल्फदेशानधिरूह्य ४ मारिकग ५ मृतानाम् ६ शीघ्रम् , पो,—ताया ७ रोति स्म ८ वक्ते श्वम् ९ वृतशन १० मुग्धानि ११ पुरीणाम् १२ तृष्णाभि १३ नवरगानि १४ अभ्रवाहग्न् १५ अवयवे

निष्ठुरक्षुरदृढव्रणैराचिता क्षणात्समरनिर्युतमतिनृपालचेलक्षिता । इयं रणधरा मदद्विरददानवारिजलैः सिन्धु क्षणतलेऽर्पितं वमत्पदमामिश्यति ॥ १११ ॥ कृपाणकिरणाङ्कुरैर्निरनीरपूरच्छटाजटानततिसंकुलं भटतिमिङ्गिलैराकुलम् । प्रमथ्य समराणवं परमकर्षि लक्ष्मीस्त्वया निधाय हृदयं वरं मथाम्मन्दरं सिन्धुराट् ॥ ११२ ॥ क्षणक्षणितशङ्खझणितकिङ्किणीकं धनुर्ध्वनद्गुरुगुणाटनीकृतकरालकोलाहलम् । नितान्तविरतो शरासनविततस्फुरत्कुण्डयोर्विचित्रमभिनर्तितं भुवनभीतिमगाद्यो रणम् ॥ ११३ ॥ प्रतीक्ष्य तं वीरं प्रतिसुमसुरोऽभि सरभसं निपक्षाणां हेति प्रतिनियतधैर्यानुभवत । निर्दीर्णत्वग्मांसादलितपिशितच्छिन्नधमनिप्रकाण्डास्थिस्नायु स्फुरदसुनिलक्ष्यान्तनिचहा ॥ ११४ ॥ शीर्णाङ्गके मृधभुवि पतेत्तीक्ष्णनखरैः क्रियामातन्वानाप्यहमहमिकाक्रान्तमनसः । मिथो विध्यन्ति मा प्रज्वलतममदनिदलत्क्षितिक्षोदं पिहितनभुगभिनक्षमनभृत ॥ ११५ ॥ भटैर्भिरा गनिरूपतय शङ्खनादानुरागभ्रुवा गजपुनरपि भुजादण्डचण्डतिभाज । आलिङ्गन्त्यास्त्रिदशसुदृशो भ्रूलता वीक्ष्य मुधा गाणधाल्या चपलमानो हसमावर्तयन्ति ॥ ११६ ॥ मुग्धक्रिर्मदनारि वारणगणैर्मघायित पार्श्वैरेतैः शरशरासनायितमधवच्छत्रैः शिलीन्ध्रायितम् । खद्योतायितमग्रघट्टनसमुद्भूतस्फुलिङ्गैः स्फुरन्नागैश्चपलायित रणभुवा सैन्यैर्नैमम्यायितम् ॥ ११७ ॥ भ्रमभ्रूयुगले मृधा ममधिकस्फाराग्णाक्षे क्षणात्स्वेदाम्भपटलप्रकृष्टनिलैर्दष्टाधरोष्ठैरपि । इष्टस्मश्रुभिरापतद्भिरमितं संकीर्णमालक्ष्यते त्वद्भल्लाग्रनिकृत्तवैरिभटसुश्रेणीशिरोभिर्वियत् ॥ ११८ ॥ क्ष्वेडाभिपटुभिः प्रपरकनिकरैर्व्योम द्विधा गण्डितैर्दृष्टैर्निक्षिपता धरातलमपि प्रच्छादयन्तौ चिरम् । पुर्नातेऽश्रुजलानिलेक्षणपथान्येतावरण्डोश्वगर्ह्योमाखानि रजःपांशूयपि मुहूर्तमात्राणि न पश्यताम् ॥ ११९ ॥ आशुप्रक्रिरिपुप्रक्षरघटानिस्तीर्णरणान्तरज्यानिर्घोषमगद्दुन्दुभिरवैराप्मातसुजृम्भया । वेल्लद्भैरवभूरिरुण्डनिकरैर्वीरो निधत्ते भुवस्तृप्यत्राग्वरालयक्रनिषमव्याकीर्यमाणा इव ॥ १२० ॥ नो चापाकलनं न पत्रिधरणं न ज्यासमाकर्षणं नो बाहुस्फुरणं न बाणगमनं संलक्ष्यते त्वद्रणे । किंतु प्रौढकरीन्द्रकुम्भनिगलन्मुक्तागणप्रस्फुरत्स्पर्धिक्षितिपालमौलिमणिभिर्निर्द्योतते भूरियम् ॥ १२१ ॥ वीराणां स्फुटतुण्डगनिघट्टनदुम्फारदोर्दण्डमण्डव्यापाराक्षिप्यमाणप्रतिभटविकटाटोपदर्पप्ररूढ । कूट घोऽप्येष युद्धाजिरभुवि जरठश्रियसृदानुगामी लीयते यत्र शत्रुप्रपतननिवशा कोटिश दूरकीटा ॥ १२२ ॥ प्रायशोऽत्रमवीरोत्क्षणकनिपगमणुत्रानिघसाधावद्धश्राविगनाप्रतिमतनुरुहच्छाययाऽवारितोष्णा । विश्राम्यति क्षणार्धं प्रधनपरिसम्पन्न मुक्ताभियोगा वीरा शस्त्रप्रहारव्रणभरशिरोद्दारविध्याखिलाङ्गा ॥ १२३ ॥ जीवाकृष्टि न चक्रे मृधमुवि धनुषः शत्रुराशीकृतासुर्लक्षाक्षिर्मार्गणानाममभवदरिबलं तद्वशेन लब्धम् । मुक्ता तेन क्षमेति त्वरितमरिगणैस्तमाद्दे प्रतिष्ठा पश्चात्तद्वैरिभिर्ये स्थितमवनिपतिर्नापि संख्यान्तरे न ॥ १२४ ॥ मुष्मद्दोर्दण्डमण्डलयनमितरणचण्डकोदण्डदण्डो मुक्तेषुच्छिन्नमूर्च्छप्रतिनृपतिभुजादण्डमुण्डावकीर्णा । गायद्भूतत्रनत्गृध्रजातिचलद्भूतताले पराक्रमलैरट्टहासप्रकटितदशनैर्युद्धभूर्भाति भीमा ॥ १२५ ॥

अरिपलायनम्

मौलिस्थानमुक्तापि मौलिस्थानवर्जिता । हारावरुण्ठापि विहारविधुरा वने ॥ १ ॥ विचरति विलासिन्यो यत्र श्रोणिभरालसा । मृगाङ्कशिवाभिन्न धाम त्वद्रिपुरे तत्र ॥ २ ॥ स्मरा तदनवा लोगे यद्वैरिसुदृशां भृत । जघनस्तनमुष्टिर्या व्याप्तिरलकण्टकैर्नरी ॥ ३ ॥ काठिन्य कुचयो स्रष्टु वाञ्छत्य पादपद्मयो । निन्दति विश्वधातारं त्वद्वादीश्वरियोषित ॥ ४ ॥ वनेऽपि लतागमुक्ता परिहल निनविय । त्वद्वैरियवितावृन्दे पुलिन्दा कुर्वते रतिम् ॥ ५ ॥ वीर त्वद्रिपुरमणी परिधातु पल्लवानि संस्पृश्य । न हरति वनभुवि निजकरम्हरचितानि पाण्डुपत्रधिया ॥ ६ ॥ त्वद्वैरिणो वीर पलायितस्य प्रकाशयन्तः शरण्यमार्गान् । कृपानुरासीदभिनन्दनीयस्तुङ्गेषु लग्नो रिपुमन्दिरेषु ॥ ७ ॥ गजेन्द्रविपन्ने भयविद्रुतस्य भालस्थरक्तकण्टनिना वनान्ता । अद्यापि किं वाऽनुभविष्यतीति व्याप्य द्रणमिवाश्रगाणि ॥ ८ ॥ द्रुतगमद्विद्रुतवैरिभूभृत्प्रियाथ दण्ड वामानदीजौ । शरागपृणाद्भुतमात्मदेशो शीतद्विप शीतलशीरता चिर ॥ ९ ॥ सागरसानावनी नाथमौले भवत्पराक्रमा द्विप पद्मनिस्तारिता । नितान्त निहता महलागनिर्दैविभेत्त पुच्छा दुरस्लाहतानि ॥ १० ॥ अरण्यभुवस्ताभिरहतो नागरीभिर्भवनदमनाना नातिविर्गो बभूव । त्वदरिनगरमध्य सचरश्रीनजगमा जरद्जगम्पीत क्षीयते गन्धवाह ॥ ११ ॥ त्वदरिनृपतिमाशानासम धुनिधागधरम्महद्ध भिन्नु वीक्ष्य भर्गभ्रमेण । सुरभिदुदधिनलाशाना गाहमानो दिशाशि धुमुमवाण दूरतो विरिभाय ॥ १२ ॥ त्वदरिनृपतिवेल्लदीसौधसरूढदूर्वाङ्कुरस्वर्गनिलोल धीक्ष्य ईङ्कु मुधागो । टपरा

---

१ कृपाकुरमरण्यम् २ अप्नेन मुच्यमाना पसा ३ पसाननिर्धसा ४ व्यामानि ५ बाधु ६ मृगम्

हरिणीनामुन्नतो भूत्वाना प्रचरन्ति दविजानि अनिलस्ता दिनन ॥ १३ ॥ यत्रांनु मौननदगद्गिरुन मुक्तामिके निभृत गिरिमि म्लिनमत्तनामन । शून्ये तयाग्निगर शर्मी साङ्गमादिनने वनरमुष्टिसृ॥ गगनात् ॥ १४ ॥ स्फुटनगमदर्शीला प्रान्त पयस्ती हरिद्रतगरकुम्भो मुक्तमुक्ताफलानि । परिक्षिपति हृत्वाम्भोजसोमयमानि परिहरति च दुग्धानयु गुञ्जाफला ॥ १५ ॥ ये कण्टकेषु निवसन्ति सदा हिमाद्रेस्त्वद्वैरिनार्यद्विगरीहि विनमा द्विपन्ते । अत्यद्भु मुहुरुच्छ्वसद्धृता मरुस्य तेनाफ्हो वन मिया न गुणोऽप्यतिगि ॥ १६ ॥ शृङ्गे कुचापानकीडासुमेन विधुन्वसे बकुलविटपिन्मनन्य तं सुखामरसेचनन् । चरणकमलनन्यो यान्नत्यांक्र वर्णोक्तानिति निरपुत्त्याने यस्य द्विषा जगत्स्थिर ॥ १७ ॥ सतारतत्तरिम्बटनवनमागिषापाम्प्रमृद्धपधनिम्नाशरिरलङ्कवानोयमा । त्वन्याणिपुक्तानिनो वहुविदेशनानेसिसी विनिन्दति वटग्रा पुष्पानुष माहयम् ॥ १८ ॥ इतश्चेनवाक्रिर्निवटिमनट मेतुन्दे परिनी दृउद्भुवा बहुदिनाद्धो गिरिन्दिन् । इदानीं निवृत्ते कथितुम नैगननविसी न जान यानागत्वर च गिपर केन च पथा ॥ १९ ॥ क्षन कानागाम्भसर्वितन मानसरनिक्षा गजसिंहे द्विपकुलगाहृस्कद्दन्य । क्ष पनव्यानतुनिपुटक्षितो पदनगदवन्यासोऽग्ने रिपुगनिपातस्थितिनिर ॥ २० ॥ जनं मानम्पात क गत इति यद्गिरिशुन्य दर्शगहे टीला निम्नतन्दिह पृष्टा स्वतन्त्री । कपोताल तव्य हुतमय निम्बासुभृतया विनि बन्य रुचार शिरशिर हंसनाघन्यते ॥ २१ ॥ जनोय भूहठनगने वन्का स्वापग जगको त्रियामा गिमरिति गिरोद्य निरवति । इति वालायोन क्षानितिनयो क्षोणिविरुष द्विषदृस्थोसे गिर गिर गिरन्ति जनन ॥ २२ ॥ पश्येन्वधिकटवरउ रे का त्वगह कुमार्गी इमास्व विन हहहा दुन्कन क्वाति याति । इथ पूर्व्वापरिष्ठ मवद्विद्विपोरन्तूवे कन्या कथिनटकिमल्यान्यापम्यानिभचे ॥ २३ ॥ मन्न मूल किमनि चरित शंगवरं त्वर्णन निम्धावाग कदन इति नो दुरनगो हाद्धि । मुक्ता मुक्ता मदस्मिग त्वद्विसन्नागोरेणडमाला सुनान्दना मादर पातदनि ॥ २४ ॥ शोसिनाग त्वदर्ग्हर्षिलोचना शोचमान्यनुधारार्ह कुचकनगयोनि समनी करोति । शुभ्मत्यायन्तुधि त्वहिमशीमिरिम्बदयोनिगोरे मुक्तामत्यमदनिशाविन्ते मन्मन्दा ॥ २५ ॥ विमुचति पदे पदं कविर्म्भोगहागदिक उक्त गहसमुसुक त्वजति चैव जैवाधिकम् । पद्मवनाग

यता तव विभो रिपोङ्गना मुदुनेऽभिनवर मिहिरमण्डल मार्जते ॥ २६ ॥ धनुस्ते तव द्विषा वनभुवा विहीनाश्रिता ढये गुणनिधे धनुर्विगुणमप्यनेक गुणम् । फणाहरणशङ्किताकणाङ्कदगन्त निवातिशागणनिरीक्षणत्रुटिकाकर्णे ॥ २७ ॥ गमन्नगजसुता न पाठयन्ति या देव्योऽपि तूष्णीं स्थिता गुरुन मोनय मा कुमारमविवर्नायानि किं मुच्यते । इथ नाथ शुकमथारिम्निने शुल्कोऽयमगं पञ्जगधिरन्यानरटोऽस्य शून्यनरयोर्विकेवमानाभवे ॥ २८ ॥ कानन त्व क्षतकोमलाङ्गुलिगलद्रक्तै सदर्भा स्थली पादं पातितयावकैरिव गलद्वाणाम्बुधौतानना । भीता भर्तृकरावलम्बितकरास्त्व द्वैरिनार्योऽधुना दावाग्निं परितो भ्रमन्ति पुनरप्युद्यद्विवाहा इव ॥ २९ ॥ तनीमुन्निनमूरना कटगिर गेमोहर्म विप्रती नेरतीं नीनाधग तिरसना सीन्धामानत्वतीम् । दोर्भ्यां चम्पतुरागपानमनयामालिङ्ग्य कण्ठे मृगं स्वा मूर्नि हरिनानिवानिगलिका त्वद्विद्विष रोदते ॥ ३० ॥ मूमरक्तमजोनिपातमलिना स्वक्नाद्गृह्या रज्जुना सामान्यर्गर जन्तुभि कर्वतरनिशद्धमालिङ्गिता । हउसा कविदेकनाणुनाना कापि प्रमुग्धा कचिन्मुग्धा कापि च सारिकप्रतिगृह भ्राता त्वदारिस्त्रिय ॥ ३१ ॥ कपाहि निचयावगाम्यतिगमानुषङ्गिपरिक्ष्न तृष्णार्न कचमाक्षिहद्धिरधर विश्रामनादिकर्णा । अल रोदिति मवद्विरोधिनृपतेरद्य पुणगामहो निकट शिलोसिरोमिव वने किं नाम नो चेष्टितम् ॥ ३२ ॥ काना प्रावृषि वारिवाहपटलैः प्रोद्यन्नवाङ्कुरव्यानिनाचकुसा प्रागानमसडिलैस्त्वा निनाशाकुलीन । श्यामावासन विद्विषा पविनन्तु वल्लभादि टच्छ्रागनुवन्ति प्रतिवासर निरपनि प्रताय निरङिया ॥ ३३ ॥ मौलि मानविरि निम नमन्तिमनु हार स्वय गुम्फितु निर्यातु दयितस्य पाणिकमलच्छसा विना वननि । निद्रातु च विनाट्ट्याटिशयन दृष्टं च शून्या दिश सम्या त्वच्छ्रविर्नीर्णगनुर्णी मानुनमस्याप्यते ॥ ३४ ॥ प्रान ताउकरागना मलन्ह विन्यश्रनेनावरो दष्ट पाकविनीत्युडिमानिदा लीला गुरुनो गता । आम्यती भ्रमनि स्पृहानुविनिल त्वद्वैरिकान्तितनी निशानाम मुहुर्गहृदन मुहुरपि शिपा च नान्वाहो ॥ ३५ ॥ त्वन्नित्वर्थिमुवरानगा मनागन मनव पादानीर विलुठितु मगम याता किरगता वने । तिष्ठन्ति निर्मिता सन्दर्पुरकाले विस्तृतेनकमारम्यामासुत्तरे तनैरविनग टोम्बाङ्गरि ॥ ३६ ॥ एतकिरिनेन वीरनुनमच्छाधनघ्ये सुप्त निद्रामीति तव द्विषामरितिपानद्विपवे

१ च मुरम- २ स्तव ३ नदनु ४ स्पर्श- ५ वनिव दर्पे- ६ मरहि

मतिम् । तावत्तत्र निपतन्ति भुवि मत्तमातङ्गसंघट्टन इवाङ्केनापि कण्ठमग्नमार्गो मुहुर्मूर्च्छति ॥ ३७ ॥ ता च पुरि गेहे तत्रस्थैर्मि कि मोर्चा नाम कि मद्भुत । प्रतीमि नगरे यन्ति न कौतुकम् । गार्या न ऽऽवियया- शृङ्गितीर्थेषु सिद्धान्ता गीताः। न यत्र चर्चा न इति णाम्नानापि । दुःखम् ॥ ३८ ॥ मत्तोऽपि निशितास्त्र मत्तो धीया भव ति या निमग्ना प्रणिपतन्त्यम्बिनी कम्- म्नीया इति । दलितमलिनमुखानव्रु चरणन्यायगततमुलाघरवृष म्लानितबाहुलति नयनाम्बुजातमुखिष्ठीः ॥ ३० ॥ ता- ड्यमानविवर्णनतितमपी चखान्यत्वानि । क्वापि क्वापि च कण्टकैस्पृष्टा म्लाननवाश्रमम् । यस्य श्रीदत्तप्रतापन्ना- त्सत्राभिमुख निमापातक निपतन्ति पार्थिवगा शीर्यन्ते शीर्यन्ति च ॥ ४० ॥ आगत्यागत्य यत्र कुरु यत्नुण्य सन्निवेशि द्रुत मे मत्र मायां कृपाणीमुपनय धनुषा कि क्रिमद्यपरिवृत । तस्मोनिदिनानां ज्ञिशूरा गहनेष्वरण्य- मत्र प्रणीच्छन्नान् मग्नानिष्ट त्वयि चलितत्वा विलिप्ता माल्मिता ॥ ४१ ॥ यातीन पत्र पत्रा मति तनु मत्र स्मारं यत्र मुत्र माणि पृष्ट्वापि पृष्ट्वा गिलमिलमिह त्वं निम्नि नीचय नैन । यतोऽतः सुषमाणि मनो मत्र विश्रमुद्दामनया दृश्यते नारमूढा पथि पथिकनिविष्टनाहिका नाथ नार्थ ॥ ४२ ॥ अंत धीमतन्त्र मार्जारानि हने हेमताटङ्कायै लुमायां मेगायां कनकमणिनुपुरोऽपि मुग्धे गृहीते । शीघ्र निर्गीडकाराः दत्तिमृगदलानिवर्गाणाम- रण्ये गतन्तुवाकव्रता यत्र इति मकरा नैव हारं हरन्ति ॥ ४३ ॥ मामाम्रामानिचाराणां जयमुपगता पातुमागन्य मग्नो पुष्पमुड्डितनीपा अगितमसुदर्शनमत्तर्मविवादा । पत्राणीदृश्य मूर्च्छापिपतिततनो नैव जीवयुत्ताश्रितोपमा शबर्या निजयतने पत्रपुटैषु ॥ ४४ ॥ नीर स्वधीन्ताग गहनगिरिगुहागह्वरान्तर्निमग्न रम्ये माहृदना- मा दष्टकृतिताङ्को मयदेव प्राणा । ततज्योत्यायमान पतिरिपरिवृत प्रेक्ष पुष्पयोनि सयो मोहान्धकारानु- सरणारणा नागरा नाद्युदयति ॥ ४५ ॥ स्तोत्रांनामिनाभि गिरिशिखरविगन्धाम्बु निमग्नती मकीदामयोद्यमन्ति- गुिमृगार्धानोनिद्रयन्ना । चाकन्दनादि यन्नपनलिनि- उप द्वन्द्वानुनिम्बलत्यागतिप्रदत्यत्तनयानि हरिण गाथमीमन्यश- सीष ॥ ४६ ॥ पूर्ण नापभिन्नामत्तु बनिगाधारा रसाभेदीमुखाङ्गागर्दभिनकरतुल्यपीडाचर्यमयाने । धारता शिल्पभूभृद्गगनपुरुष प्रत्याहृतैगाधावच्च मुवनति प्रतिहारिव्य वर्णि मनिगने ॥ ४७ ॥

प्रतापवर्णनम्

विश्व नर्मा गतइ आयतरान । अनायतमु गुर्य गानव क्विषटणम ॥ १ ॥ गतगमाल्येग्रागन्- श्राधाधिगोपिता । पुनर्रङ्गिनिताराण्पुरन पुन्ना ॥ २ ॥ मयरोमोन्नमा न्नड़ि गमन । प्रायन्त गनेन्द्र वर्मितानेड़ ॥ ३ ॥ स्वरागानाहेमगुट- उमितोन्ने । प्रतापडनाग्निपामोन्नों गाधीप शिगजन्ते ॥ ४ ॥ रागिनाशीनवतामुतुरं निपीय गतप्रमदि प्राग । ग्निञ्जवंगारणमुत यता गमुद घटनाड़ुनाम ॥ ५ ॥ त्वन्नातसनानतमणीद्राक्षिमणि किन्तु नितान्तम् । मानि प्रतिम्नि मुदुवश लघनोच पतितत्तुम्नाशु ॥६॥ उम्नितपि नवायतीद्व तनमानन म्नागमभिमाम्भानि । तन वन्निशयनमाणि श्रुष्टरुजुम्निमामानगति निनम् ॥ ७ ॥ प्रतापिनामायनानयनाग्नुपूर्व गन म्पन्हहन सतब्रताम्नीति । शुभ्रप्रागपवनमानापनीयालाग्न्यने यमुना यमुनामत्यम ॥ ८ ॥ मततम्मणरलगम भना प्रताप ये नगवनि नहि ते कयव मनीग । अम्भोनिधी निष्यमति पाँ पनह पार प्रयाति जडैम्नु तन प्रताप ॥ ९ ॥ उलाम्र काउरगाम्महाम्बुधार देवेन ये वन्मोतिगभिजनत । निर्गतिन शकुट प्य रणे निपूणा मागनगिनाणि नकन्नि प्राप ॥ १० ॥ यम्नु दर ताय प्रतापतय पारद मन्नतुमायीत यत्नागह पथ या । सुमदम्न्योदरम्निगो गर्जितरम्यगन्तारिवर्ग- पट्टन महानने मुहुर्मुहु ॥ ११ ॥ यये वारिमकनी- मुकुन्य पुष्पद्रुनामहोप्माणि गुण यो नयप्रतापाग्निना । क्षियामामिप यत्र प्रकटपाडो प्मावनाहुन्मुन्न तान्न कान्तो निनायसार ॥ १२ ॥ यमुनी यथि न मयुष्यगि गुपात्रान ॥ चेमययो तडूमोन्नुतगन्ध रमता येषा न कण्टयन । देव त्वत्तपणप्रतापन्हननप्रानर्गगोनिना मर्व नामिययन्नाम्नितिनानयाम्नुमि पूर्णिता ॥ १३ ॥ देव त्वत्तत्प्रतापनरतनवामान्नि म्यम्बवो नी गन्ना निमनानि नि मुगनि न क्षीरान्तु प्रमादय । ताम्बन्नामम्मा तनागन्ग किन्न स्वयमुम्मुखापागानविइम्मसम्मुपनिष्टनि कृमी दय ॥ १४ ॥ अन्तर्गगिनिन्हायाणवर्ण माद मत नी मुद मगर्गद्विज्वानन्य सुममूरावगत्वा तदित् ।

१ नमवि ग २ अनिद्रमाग ३ मनुष्यागा ४ मीमम ५ यदि नानि ग ६ दे प द्रुमानन्न

१ मधुना २ वह्निम ३ क्राणस्य, ४ प्राति ५ अनयनाया

मध्ये देव तया क्रमेण जनितो युष्मत्प्रतापानलो येनाद्यापि वधूविलोचनजलैः सिक्तोऽपि [1]संवर्धते ॥ १५ ॥ देव त्वद्भुजदण्डदर्पगरिमोद्गीर्णप्रतापानलज्वालापक्त्रिमकीर्तिपारदघटी विस्फारिता त्रिदिव । शेषाहिः क्व नु तारका क्व नु कति क्षीरोदधिः क्वापि प्रालेयाचलशङ्खशुक्तिरजता कर्पूरकुन्देन्दवः ॥ १६ ॥ भङ्गाकीर्तिमषीमलीमसतया प्रत्यर्थिसेनाभटश्रेणीति [3]दुर्वचनानेषु विलसत्यस्य प्रतापानलः । अस्माद्दूरतिता स्फुरन्ति जगदुत्सङ्गे स्फुलिङ्गाः स्फुट भालोद्भूतमवाक्षिमानुहुतभुग्जम्भारि[6]दम्भोलयः ॥ १७ ॥ तादृग्दीर्घविरिञ्चिवासरनिधौ जानामि यत्कर्तृता शङ्के यत्प्रतिबिम्बमम्बुधिपय पूरोदरे वाडव । व्योमव्यापिविपक्षराजकयशस्तारापराभावुक कासामस्य न स प्रतापतपन पार गिरा गाहते ॥ १८ ॥ शम्भुर्मानससन्निधौ सुरधुनीं मूर्ध्ना दधान स्थित श्रीकान्तश्चरणस्थितामपि यद्भेता निलीनोऽम्बुधौ । मग पङ्करहे यमण्डलुगतामेना दधद्ब्राभिभूमन्ये वीर तव प्रतापदहन ज्वालोत्कर्णभाविनम् ॥ १९ ॥ युष्मत्प्रोद्धतप्रतापतपनज्वालावलीव्याकुले ब्रह्माण्डे मधुसूदनोऽहिशयने शेते पय सागरे । शम्भुर्जह्नुसुता दधाति शिरसा भूमिस्तुषाराचलतापव्याकुलित पतत्यतितरा भानु समुद्रे मुहु ॥ २० ॥ नार्य कुङ्कुमशङ्कया निटिलग श्रो[?]ल्यपालद्विषा साध्यरागमसु विभाव्य गगने गच्छति केलीगृहम् । मुग्धा दावधियोऽप्यस्तव निमो याति द्रुत कानने लाक्षाराग इति प्रकुप्यति धने कान्ता प्रतापोदये ॥ २१ ॥ यो नास्ताचलमस्तक प्रति गतो दीनत्वमालम्बते यो नायाति निशासु संशयपदं नोदेति मिथ्याश्रयात् । यो राहोरपि कर्णशेषु दशनेष्वासीन वा गोचर सोऽस्य भूप तव प्रतापतपनो वर्वर्ति सर्वोपरि ॥ २२ ॥ कान्तारे जगृध्रवैरिणि मुहुस्त्रा द्वैरिवामभ्रुवो धारैरानुल्लोचने प्रतिपद रुद्धक्रमाश्वद्भुमे । पृथ्वीचन्द्ररुचे पटम्बरदशासघट्टदीमप्रभ सिक्त त्यज्ञलिस चिताश्रुभिरल युष्मत्प्रतापानलम् ॥ २३ ॥ अध्यायोधनवेदि मार्गणकुशानास्तीर्य खड्गस्रुचा हुत्वारे पलल चर हविरसृक् मन्त्रस्मासिरै । सनेष्माहवनीयमानसदमिरयोऽसौ प्रतापानलोऽस्थापि द्रागुदकाञ्जलीकृतचतु पाथोधिना श्रीमता ॥ २४ ॥ देव त्वद्भुजदण्डचण्डिमचमत्कारिप्रतापानलज्वालाजालभयादिवाभिनिशति क्षीराम्बुधि माधव । भर्ग स्वर्गधुना दधाति शिरसा त्यक्तनिलोकीकृतिर्वेधा [?] मुहु कमण्डलुजलरात्मानमासिञ्चति ॥ २५ ॥ श्रीमद्वीराधिवीर पृथुतरमहसस्त्वत्प्रतापाग्निकील[1]च्छुत्वाब्धे शोषवार्ता शरणमनुगत कुनचित्क्षिदेव । चन्द्र कीत्या मुखाम्बे त्रिदशतरुवर पाणिपद्मे च कोशे लक्ष्मी [2]क्ष्वेड च कोपे जलधरकुसुम वैरिकान्तादृगन्ते ॥ २६ ॥ प्रागानम्योदयाद्रि [3]चरमगिरिमतिस्पर्धया निगमरश्मेर्मेरु पर्यन्त्य लङ्कानगरमुपगत कौतुकात्त्वत्प्रताप । वीक्ष्यास्मु वीतिहोत्र पुनरपि विपद देव निश्चिन्त्यन्तीना य क्षोभो राक्षसीना क्षणमजनि स हि त्वद्विपा सर्वदास्ताम् ॥ २७ ॥ त्वत्खड्गाघातजातव्यथरिपुवनितामुक्तबाष्पाम्बुधारा[4]संपातोद्यदुदारा दिशि दिशि सरितामुद्भवाश्चिद्भवेषु । कल्पान्तपूरकेलिप्रकरविजयिनो विस्फुरत्त्वत्प्रतापपारावारानपारानपि सपदि पराशुष्यत पूरयेत्र ॥२८॥ दुर्वारारातिराजीवनदवदहन कोङ्कुमो दिग्वधूना सर्वाङ्गीणोऽङ्गरागस्त्रिभुवनभवनध्वान्तविध्वंसदीप । त्वद्दोर्दामदर्वीकरमुखहुतभुग्भूतधात्रीपुरध्यावासो माभिपमुर्वीरमणकुलमणे जागरीति प्रताप ॥ २९ ॥ भूजाने किं न जाने भवदतुलभुजभ्राजमानप्रतापज्योतिर्ज्वालावलीभिर्जलनिधिवलय निर्जल किं न भूयात् । युष्मत्प्रत्यर्थिपृथ्वीपरिवृढवनितानीरनेत्रस्रवन्तीसूनश्रोत सहस्रगमिह परितश्चेन्न पूर्यत सद्य ॥ ३० ॥

कीर्तिवर्णनम्

राजस्त्वत्कीर्तिचन्द्रेण तिथय पूर्णिमा कृता । मद्गेहान्न बहिर्याति तिथिरेकादशी भयात् ॥ १ ॥ अस्थिनद्धिवच्चैव कृष्णवत्पिष्टवत्तथा । राजस्तव यशो भाति शरच्चन्द्रमरीचिवत् ॥ २ ॥ सरस्वती स्थिता वक्त्रे लक्ष्मीर्वेश्मनि ते स्थिता । कीर्ति किं नु पिता राजन् येन देशान्तर गता ॥३॥ यद्गुणैर्ग्रथितै शुद्धैरमितैर्ब्रह्मगोलक । विधत्ते कीर्तिकन्याया क्रीडाकन्दुककौशलम् ॥ ४ ॥ सिक्त स्फटिककुम्भान्त स्थित श्वेतीकृतैर्जलै । मौक्तिक चेद्भवेत् सूते तत्पुष्पैस्ते सम यश ॥ ५ ॥ अहो विशाल भूपाल भुवनत्रितयोदरम् । माति मातुमशक्योऽपि यशोराशिर्यदत्र ते ॥ ६ ॥ त्वत्कीर्तिराजहंसा वैरिवधूनदनभाजनस्थमपि ।

१ अग्नि २ गरलम् ३ अस्ताचल ४ धारासंपात ५ अपरिमित

[1] अत्राय भाव —वैरिस्त्रिय स्वभर्तृमरणाद्यथा यथाऽश्रुणि त्यजन्ति तथा तथाऽश्रुणि पतिताम्बुभिस्त्वत्प्रतापाग्नि संवर्धते त्वत्प्रतापो ऽधिको भवतीति यावत्, यत स प्रतापाग्निर्वडवानलस्तिनुरदितश्च भानु समुद्गतश्च पितरौ पानीययोगादेवोत्पन्नेऽस्मत्पुत्रोऽपि त्व प्रतापो भवद्वैरिरमणीनेत्राम्बुभि सिच्यमानो वृद्धिमाप्नोतीत्युचितमेवेति २ पराजय ३ बालरक्तवनेषु ४ निन्दुकराक्षेभ्यो न्ध्यमानेभ्यो महान्त स्फुलिङ्गा उच्छिन्तीति वृद्धव्यवहार ५ ब्रह्मणिदिनेषु ६ कुटिलम् ७ 'चतुर्युगसहस्र तु ब्रह्मणो दिनमुच्यते' इति

पीत हासक्षीर व्यक्तीकृतमम्बुनीर च ॥ ७ ॥ कुचकलशेप्य-चलानामस्फायामथ पयोनिधे पुलिने । क्षितिपाल कीर्तयस्ते हारन्ति हरन्ति हीरन्ति ॥ ८ ॥ रजनीषु विमलभानो करजालेन प्रकाशित वीर । धवलयति भुवनमण्डलमखिल तव कीर्तिसतति सततम् ॥ ९ ॥ दूरेऽपि श्रुत्वा भवदीयकीर्ति कर्णौ हि तृप्तौ न च चक्षुषी मे । तयोर्विवाद परिहर्तुकाम समागतोऽह तव दर्शनाय ॥ १० ॥ आश्चर्य भूपाल यशस्त्वदीय विधूर्नयतीह न के शिरासि । निश्शङ्कभङ्गभयेन धात्रा नाकारि कर्णौ भुजगेश्वरस्य ॥११॥ यस्याञ्जनश्यामशरत्पद्मजातानि जाने धवलत्वमापु । अरातिनारीशरकाण्डपाण्डुगण्डस्थलीलुठनाद्यशासि ॥१२॥ य कोटिहोमानलधूमजालैर्मलीमसीकृत्य दिशा मुखानि । त्वत्कीर्तिभि क्षालयति स्म शश्वदखण्डतारापतिपाण्डुराभि ॥ १३ ॥ इय यशासि द्विषत सुधारुच किमङ्कमेतद्विषत किमाननम् । यशोभिरस्याखिललोकधाविभिर्विभाविता धावति तामसी मसी ॥ १४ ॥ अद समिरसमुखवीर्योर्वेन्त-दुग्धजाकेम्बुमृणालहारिणी । द्विपद्गणश्रेणदृगम्बुनिर्झरे यशोमरालावलिरस्य खेलति ॥ १५ ॥ अमि सर्वतीमपि देहगर्भा त्वत्कीर्ति परेषामसतीं वदन्ति । स्वैर चर तीमपि च त्रिलोक्या तत्कीर्तिमाहु कथय सती नु ॥ १६ ॥ करवालकरालवारिधारा यमुना त्रियतरङ्गिणी च कीर्ति । तव कामद तीर्थराज दूरादनुवभाति सरस्वती कवीनाम् ॥ १७ ॥ त्रिजगदूरलङ्कृतजाङ्घिकैस्तव यशोभिरतीव पवित्रिता । प्रथम पार्थिवपुगवकीर्तयो विबुधसिन्धुजलैरिव सिन्धव ॥ १८ ॥ त्वत्कीर्तिमौक्तिकफलानि गुणैस्त्वदीयै सर्दभितु विबुधैवाम दश प्रवृत्ता । नान्तो गुणेषु न च कीर्तिषु रन्ध्रलेशो हारो न जात इति ताश्च मिथो हसन्ति ॥ १९ ॥ पृथ्वीपते शुभमते भवतो भवत्र त्रमो वय सुयशसा नियद तरया । गौरी चकार गिरिशो निजमर्धमङ्ग गौरीकृत च भवता भुवन समस्तम् ॥ २० ॥ कीर्तिस्तव क्षितिप याति भुजङ्गगेह मातङ्गसगमकरी च दिगन्तकेषु । त्वमस्योम्बर भजति नैन्दनमप्यगम्य कि कि करोति न निरर्गलता गता स्त्री ॥ २१ ॥ निर्मुक्तशेषधवलेरचलेन्द्रमथसक्षुब्धदुग्धमयसागरगर्भगौरे । राजाद्रि बहुलपक्षदलमृगाङ्कच्छेदोज्ज्वलैस्तव यशोभिरशोभि विश्वम् ॥ २२ ॥ प्रतिनगरमटन्ती प्रत्यगार व्रजन्ती प्रतिनृपतिवक्ष कण्ठपीठे लुठन्ती । गिरिगगिमिलिनसबाच्छादने सावधाना तदपि च तव कीर्तिर्निर्मलैवेति चित्रम् ॥ २३ ॥ त्यजति यदपि लक्ष्मीं कीर्तिमामात्र दानैर्नताति तदपि कीर्ति सिन्धुपार न लक्ष्मी । कथय क इह हेतुर्नरेश त्वदीये वसति हृदयपद्मे न दमूर्नुमुरारि ॥ २४ ॥ अनुक्षणमनुक्षण क्षितिप रक्ष्यमाणा त्वया प्रयाति विदिशो दश प्रबलकीर्तिरेकाकिनी । इय नियतमर्थिषु प्रतिदिन वितीर्णा रमा जहाति न तवान्तिक द्वितयमेतदत्यद्भुतम् ॥ २५ ॥ समुन्नतघनस्तनस्तवककुम्भितुम्बीफलक्वणमधुरवीणया विबुधलोकवामभ्रुवा । त्वदीयमुपगीयते हरकिरीटकोटिस्फुरत्तुषारकरकन्दलीकिरणपूरगौर यश ॥ २६ ॥ वनेषु वनदेवता दिवि दिवौकसा वल्लभा भुजगकुलकन्यका भुजगलोकलीलाङ्गने । यश समरमर्चित नरमृगेन्द्र गायन्ति ते प्रभाविजितकौमुदीकुमुदपाण्डुताडम्बरम् ॥ २७ ॥ अपायि मुनिना पुरा पुनरमोचि मर्यादयाप्येतारि कपिना पुरा पुनरवाहि लङ्कारिणा । अमथि सुरवैरिणा पुनरबन्धि लङ्कारिणा नाम वसुधापते तव यशोम्बुधि क्वाम्बुधि ॥ २८ ॥ महाराज श्रीमज्जगति यशसा ते धवलिते पयःपारावार परमपुरुषोऽय मृगयते । कपर्दी कैलास सुरपतिरपि स्व करिवर कलानाथ राहु कमलभवनो हसमधुना ॥ २९ ॥ मुकुन्दस्त्व तावत्स्पृशयसि गुणग्राममभितो यशो गायन्त्येते दिशि दिशि च नैशाम्बर विभो । शरज्ज्योत्स्नागौरस्फुटविकटसर्वाङ्गसुभगा तथापि त्वत्कीर्तिर्भ्रमति विगताच्छादनमिह ॥ ३० ॥ पतत्येतत्तेजोहुतभुजि कदाचिद्यदि तदा पतङ्ग स्याद्ग्रीष्मतमपतङ्गप्रदुय । यशोऽमुष्येतोपार्जयितुमसमर्थेन विधिना कथचिद्गौरीस्माभोनिधिरिति कृतस्तत्प्रतिनिधि ॥ ३१ ॥ इन्द्रो लीन त्रिपुरजयिन कण्ठमूरु मुरारिर्दिङ्नागाना मदजलमषीमाञ्जि गण्डस्थलानि । अद्याप्युर्वीवलयतिलकश्यामलिम्नानुलिप्तान्याभान्ति वद धवलित किं यशोभिस्त्व-

१ कान्त्यति २ पृथ्वी ३ शेषस्य ४ मुनिनिमृह ५ शङ्खश्याति ६ गुञ्जितुम् ७ देवाङ्गना ८ नागलोकम् पक्षे,-गणिकापतिगेहम् ९ ऐरावतादीनामष्टदिग्गजानां समागमकरी, पक्षे,-चण्डालसंगमकारिणी १० दिक्पर्यन्तेषु पक्षे,-विनतप्रदेशेषु ११ व्योम पक्षे,-वस्त्रम् १२ सुरालयवासम् पक्षे,-पुरुषम् १३ मन्तुन दावयत, पक्षे,-गनताश्रयम् १४ निष्प्रतिबन्धत्वम्

१ पीत २ अगस्तिना ३ सित ४ तीर्ण ५ हनुमता ६ मथित ७ बद्ध ८ क्षीरसमुद्रम् ९ विष्णु १० शिव ११ इन्द्र १२ ऐरावतम् १३ चन्द्रम् १४ विधि १५ यत सर्वेषामपि देवाना गजाना सद्भक्षणा परिहाणा च स्वच्छत्वेनवोल्यानेनत्वा क्षीराब्धर्यादीनामनवगमस्तेषामनष्टे ता भवनावलोकयन्तीति भाव १६ तनुवाध, पक्षे,-कु पृथिवी विदन्ति लभन्ते स १७ पटवस्त्र करोषि, पक्षे,-पटु करोति १८ तनु, पक्षे,-मनुष्य १९ नग्ना, पक्षे-मुखिताक्षका २० कलङ्क २१ दिग्गजानाम् २२ गुल्फानि २३ नीलिम्ना

दीये ॥ ३२ ॥ किं वृत्तान्तैः परगृहगतैः किंतु नाहं समर्थस्तूष्णीं स्थातुं प्रकृतिमुखरो दाक्षिणात्यस्वभावः । गेहे गेहे विपणिषु तथा चत्वरे पानगोष्ठ्यामुन्मत्तेव भ्रमति भवतो वल्लभा देव कीर्तिः ॥ ३३ ॥ कैलासस्य प्रथमशिखरे वेणुसंमूर्छनाभिः श्रुत्वा कीर्तिं विबुधरमणीगीयमानां यदीयाम् । स्रस्तापाङ्गाः सरसबिसिनीकाण्डसंजातशङ्का दिङ्मातङ्गाः श्रवणपुलिने हस्तमावर्तयन्ति ॥ ३४ ॥ अध्याहारः स्मरहरशिरश्चन्द्रशेषस्य शेषस्याहेर्भूयः फणसमुचितं काययष्टीनिकायम् । दुग्धाम्भोधेर्मुनिचुलुकनत्रासनाशाभ्युपायं कायव्यूहं क जगति न जागर्त्यदः कीर्तिपूरः ॥ ३५ ॥ कथमवनिप दर्पो यन्निशातासिधारादलनगलितमूर्धां विद्विषां स्वीकृता श्रीः । ननु तव निहतारेरप्यसौ किं न नीता त्रिदिवमपगताङ्गैर्वल्लभा कीर्तिरेभिः ॥ ३६ ॥ समितिपतितनिपाताकुणनद्वार्गदीर्णप्रतिनृपतिमृगाक्षीलक्षवक्षःशिलासु । लिखितलिपिरिवोरस्ताडनव्यस्तहस्तप्रसरनखरटङ्कैरस्य कीर्तिप्रशस्तिः ॥ ३७ ॥ सुमितनसनालग्नारायां कदाचन कौमुदीमहसि सुदृशि स्वैरं यान्त्या गतोऽस्तमभूद्विधुः । तदनु भवतः कीर्तिः केनाप्यगीयत येन सा प्रियगृहमगान्मुक्ताशङ्का क्व नासि शुभप्रद ॥ ३८ ॥ देव त्वद्यशसि प्रसर्पति जगल्लक्ष्मीसुधौघे श्रवश्चन्द्रावर्णरौ स्तुमः स्थितिमित्रामयत्त दुग्धाम्बुधौ । किं त्वेकं पुनरस्ति दूषणकणो यन्नोपयाति भ्रमात्कृष्णं श्रीशितिकण्ठमन्त्रितनया नीलाम्बरं रेवती ॥ ३९ ॥ इन्दुं निन्दति चन्दनं न महते मल्लीस्रजं नेक्षते हारं द्वेष्टि सिताब्जमुज्झति बिसस्तोमं निगृह्णाति च । श्रीभूपाल महीधरेषु विपिनेष्वम्भोधितीरेषु च त्वत्कीर्तिस्तनदरिप्रिया च विलसत्युच्चैः स्फुरत्पाण्डिमा ॥ ४० ॥ इन्दुं निन्दति चन्दनं न सहते निर्द्वेष्टि पङ्केरुहं हारं भारमवैति नैव कुरुते कर्पूरपूरे मनः । स्वर्गङ्गामवगाहते हिमगिरिं गाढं समालिङ्गते त्वत्कीर्तिर्विरहातुरेव न मनागेकत्र विश्राम्यति ॥ ४१ ॥ यस्य क्षोणिपतेर्निहायसि यशोराशौ चमत्कुर्वति द्राक्कर्पूरस्तोमभ्रमेण वणिजो वीथीमुपस्कुर्वत । चञ्चु चञ्चूरयति चन्द्रकिरणभ्रान्त्या चकोरः पयोबुद्ध्या व्योम्नि नियोजयति कलशीमानीय वामभ्रुवः ॥ ४२ ॥ कर्पूरादपि केतकादपि दलत्कुन्दादपि स्वर्णदीकल्लोलादपि कैरवादपि चलत्कान्ताद्दगन्तादपि । दुग्धोदन्वत्कन्दलीकन्दकाशात्शीतांशुमण्डलादपि

श्वेताभिस्तव कीर्तिभिर्धवलिता ससागरा मेदिनी ॥ ४३ ॥ देव त्वद्यशसा सदा सुमहसा गीर्वाणवृन्देऽखिले शम्भोर्माधवतापिते तु सहसा यत्कौतुकं तच्छृणु । साकूता सकुतूहला सचकिता सोत्कण्ठिता साद्भुता साशङ्काश्च मुहुर्मुहुर्मधुरिपौ लक्ष्म्याः दृशः पातिताः ॥ ४४ ॥ किं शीतांशुमरीचयः किमु सुरस्रोतस्विनीवीचयः किंवा केतकसूचयः किमथवा चन्द्रोपलानां चयः । इत्थं जातकुतूहलाभिरभितः सानन्दमालोकिताः कान्ताभिस्त्रिदिवौकसां दिशि दिशि क्रीडन्ति यत्कीर्तयः ॥ ४५ ॥ श्रीमद्राजशिखामणे तुलयितुं धाता त्वदीयं यशः कैलासं च निरीक्ष्य तत्र लघुतां निक्षिप्तवान्पूर्तये । उक्षाणं तदुपर्युमासहचरं तन्मूर्ध्नि गङ्गाजलं तस्याग्रे फणिपुंगवं तदुपरि स्फारं सुधादीधितिम् ॥ ४६ ॥ भारत्या वदनं श्रिया च सदनं श्रीकण्ठभक्त्या मनो धर्मेण श्रवणौ परेक्ष्य चरणौ शौर्येण बाहुद्वयम् । दानेनापि करौ स मीक्ष्य सकलं यस्याज्ञया भूतलं स्थातुं चानवकाशतां कथयितुं कीर्तिस्तु दूरं गता ॥ ४७ ॥ अस्योर्वीरमणस्य पार्वणविधुद्वेषाशसंज्ञं यशः सर्वाङ्गोज्ज्वलशर्वपर्वतसितश्रीगर्वनिर्वासि यत् । तत्कम्बुप्रतिबिम्बितं किमु शरत्पर्जन्यराजिश्रियः पर्यायः किमु दुग्धसिन्धुपयसां सर्वानुवादः किमु ॥ ४८ ॥ कर्पूरन्ति सुधाद्रवन्ति कमलाहासन्ति हसन्ति च प्रालेयन्ति हिमाल्यन्ति करकासारन्ति हारन्ति च । त्रैलोक्याङ्गणरङ्गलङ्घितगतिप्रागल्भ्यसंभाविताः शीतांशोः किरणच्छटा इव जयन्त्येतर्हि तत्कीर्तयः ॥ ४९ ॥ किं चित्रं भुवनानि पावयति यद्वाहितानां यशो हंसा मज्जयति प्रतापदहनं निर्वापयत्याशु यत् । आश्चर्यं नृपनायकस्य भवतो यत्कीर्तिमन्दाकिनी तानारोहति भूधराञ्जलनिधीनुल्लङ्घ्य गच्छत्यपि ॥ ५० ॥ अर्धाङ्गाहितगौरवकीर्तिवनितादीव्यत्सिताङ्गप्रभं कैलासीकृतदिक्करीन्द्रशिरसि न्यस्तस्वपादाम्बुजम् । विश्वव्याप्यविनाशि शंकरपदं यायात्त्वदीयं यशो न स्यादस्य यदि क्षितीश भवतो दानादिकेभ्यो जनिः ॥ ५१ ॥ कृत्वा मेरुमुलूखलं प्रहमता वृन्देन दिग्योषितां स्वर्गङ्गामुसलेन शाल्य इव त्वत्कीर्तयः कण्डिताः । तासां राशिरसौ तुषारशिखरी तारागणास्तत्कणाः किं चायच्छशिखण्डशूर्पविसरज्योत्स्नाश्च तत्पांसवः ॥ ५२ ॥ कैलासीयति वैरनीयति स्म कर्पूरपुञ्जीयति क्षीरोदीयति मौक्तिकीयति नभोगङ्गातरङ्गीयति । हंसौघीयति मानसीयति शरन्मेघीयति क्षोणिभृन्नाथीयत्यमृतीयति क्षितितले देव त्वदीयं यशः ॥ ५३ ॥ गङ्गीयत्यमितापगा फणिगणः शेषीयति श्रीपतिः श्रीकण्ठीयति

१ वेणुरव. २ समूह. पाठक. । कापि श्रोतुमिच्छति भाव. ३ कार्यान्तरत्. ४ अभिज्ञ., श्रुति यामयोग्या इति पाठः. ५ इत्यन्तम्.

१ गन्दम्. २ वेणुनाम्ना. ३ कण्ठमार्गं. शुभम्. ४ रूपान्तरम्. ५ गतम्यापि पुनरुक्ति.

कैरवीयति कुल नीलोत्पलाना वने । कर्पूरीयति कज्जल पिककुल लीलामरालीयति स्वे कुम्भीयति कुम्भिनामपि घटा त्वत्कीर्तिसघट्टत ॥ ५४ ॥ पूर्णेन्दु करकन्दुको हिमगिरि क्रीडाविहारस्थली क्षीराब्धिर्गृहदीर्घिका प्रियसखी वाचा पतिदेवता । शय्या दिग्गजराजदन्तवलभी त्वत्कीर्तिरन्याकृते पाञ्चालीमिथुन व्यधायि विधिना गौरीगिरीशावपि ॥ ५५ ॥ शैतुष्यत्कलत्रनेत्रसलिलैर्जम्बालजालस्पृशि आत्वा भूपति भालभूषण भवत्कीर्तिर्भुवो मण्डले । यान्ती त्रिदुधालय प्रति सुधाकुण्डे सुधाशोर्व्यधादङ्घ्रिक्षालनमित्यय निष्कलस्तत्सि गत सरताम् ॥ ५६ ॥ एतत्कीर्तिनिर्णितधौतनिखिलत्रैलोक्यनिर्वासितैर्विश्रान्ति कलिता कथासु जरता वैरैर्भृशे समग्रैरपि । जज्ञे कीर्तिमयादहो भयभरैरस्माद कीर्ति पुन सा यत्रास्य कथापथेऽपि मलिमच्छाया बबन्ध स्थितिम् ॥ ५७ ॥ त्वत्तेन प्रतिभामयादप सृता प्रत्यर्थिभूभृत्स्त्रिय कान्तारे घनकण्टकिद्रुमवनव्यस्तप्रयुक्ताम्बरा । आर्याणा पुरतस्त्रपापरवशा गच्छेयुरेता कथ क्षौमाकातरया न चेत्परिणमेत्तत्तावकीन यश ॥ ५८ ॥ च द्रश्चन्दनमिन्दुरि दुरमण पीयूषमीशादयो विश्वस्योपकृतानमेन महता ते लेऽवतारा धृता । एतदन न विद्यते त्रिभुवने न स्थानमेवनिधि जाने जङ्गमपारिजात सगुण नवैव पूर्व यश ॥ ५९ ॥ चन्द्राद्र्ध्यकमण्डलो समुदयक्षीराब्धिगङ्गाजलैर्ज्योत्स्नाचन्दनचर्चनैर्विकसितैस्ताराप्रसूनैरपि । एतद्विष्णुपद किमद्यति भवत्कीर्तिर्महायोगिनी पूजामूर्तिविधायि लक्ष्म तुलसीदाम्ना कदाऽन्विष्यति ॥ ६० ॥ गङ्गासागरसगमे कृतशतस्नाना बदर्याश्रमे स्थित्वासौ परिभाय तद्गुणमय श्वेत दुकूल पुन । ब्राह्म वैष्णवमैन्द्रमैश्वरमपि स्थान स्पृशन्ती मुहु कीर्तिस्ते पतिदेवता युगशत दीर्घायुराकाङ्क्षति ॥ ६१ ॥ अर्घायाम्बुधिरिन्दुमण्डलमपि श्रीचन्दन तण्डुलास्तारा बिल्वदल नभ सुरधुनी धूप प्रदीपो रवि । खेटा पक्वफलानि किंच ककुभस्ताम्बूलमारार्तिक मेरु श्रीजगतीपते तव यशोयोगेश्वरस्यार्चने ॥६२॥ देव क्षीरसमुद्रसान्द्रलहरीलावण्यलक्ष्मीमुपस्त्वत्कीर्तेस्तुल्या कलङ्कमलिनो धत्ते कथ चन्द्रमा । स्वादेन त्वदरातिसौधवलभीप्रोद्भूतदूर्वाङ्कुरग्रासव्यग्रमति पतेयदि पुनस्तस्याङ्कशायी मृग ॥ ६३ ॥ भोगीन्द्र प्रमदोत्तरङ्गसुरगीसगीतगोष्ठीषु ते कीर्ति देव शृणोतु निरतिशती यच्चक्षुषा वर्तते । रक्ताभि सुरसुन्दरीभिरमिनो गीत च कर्णद्वयीद्वन्द्व श्रोष्यति नाम किं स हि सहस्राक्षो न चक्षुश्रवा ॥ ६४ ॥ गीयते यदि पन्नगीभिरनिश त्वत्कीर्तयस्तद्वय तुष्टा एव परतु चेतसि चमत्कारोऽयमारोहति । ताभ्या तादृशभारभङ्गचरणासस्थानसदर्शिभि व्यालेन्द्रेऽप्यनधूतमूर्धनि महीचक्र पुनर्भ्राम्यति ॥ ६५ ॥ यद्गन्धद्विपदानवारिभिरभूत्सद्मामभू पङ्किला तस्या वैरिकरीन्द्रमौक्तिकमय बीज च येनाहितम् । तस्मात्प्रादुरभूद्यशस्तरुरय तन्योद्गता कोरकास्तारास्तेषु च पूर्णचन्द्रकपटादेकक उज्जृम्भते ॥ ६६ ॥ यत्कीर्तिवरूथ भुज सुविमल सपाद्य सचारत कान्तया मेरुगिरि विधाय सरितानाथस्य सरय द्दढम् । आराध्यामृतभानुशेखरमल सपाच तद्रूपता गच्छन्ती त्रिदशालय द्रुतगति शीतांशुना स्पर्धते ॥ ६७ ॥ शैलूषी तव कीर्तिरद्भुतकरी दृष्ट्वा समस्ता दिशो मेरु वशवर परीत्य परितस्तूर्णे समारुह्य तम् । भ्राम्यन्ती परित प्रवर्तिततनुर्मुक्तावलीमौक्तिकस्ताराभिस्तरलीकरोति गगन भूमण्डलाखण्डल ॥६८॥ त्वत्कीर्ति शशिन समीपमगमत्कान्तिप्रतिस्पर्धया दृष्ट्वा य कलङ्किन पुनरसौ स्नातु जगामाम्बुधिम् । श्रुत्वा त च घटोद्भवेन मुनिना पीतोज्झित तत्पय पुण्य ब्रह्मकमण्डलु कलयितु ब्रह्माण्डमन्य ययौ ॥ ६९ ॥ कैलासीयति केतकीयति हसतु दीयति प्रोच्छलत्क्षीरोदीयति चन्दनीयति लसत्कर्पूरपूरीयति । पीयूषीयति शर्करीयति शरच्चन्द्रीयति क्ष्मापते स्वर्गङ्गीयति शक्रीयति भवत्कीर्ति करीन्द्रीयति ॥ ७० ॥ विश्वासो भवता यशस्यपि निजे कार्यो न शौर्याधिके मा कोशादिवशाद्युसकमिति शास्त्रानहेला कृथा । यज्जङ्गालधुरधरेण धरणीनाथ द्विधा कुर्वता ब्रह्माण्ड विदधेऽमुना भवदरिक्षोणीभुजा निर्गम ॥ ७१ ॥ रिङ्गत्तुङ्गतरङ्गसुन्दरसुधासिन्धु तरत्युज्ज्वला रागाच्छैर्युरसराभिसम देवा मुदास्त्विति । भृगाहीश्वरमालिपत्यधि गृह याति भुव भूपते माध्वीशब्दरता तथापि कुतुक कीर्ति प्रमत्ता क्षितौ ॥ ७२ ॥ कस्तूरी मिनिमानमागतवती शौक्ल्य गता कुङ्कुम नील चोलमभूत्सित घनडिमा जातो मणीना गणे । ध्वात शान्तमभूत्सम नरपते त्वत्कीर्तिचन्द्रोदये त्रैलोक्येऽप्यभिसारिकाहासरम नात बुरङ्गीदृशाम् ॥ ७३ ॥ स्नातु वाञ्छसि किं मुधैव धवलक्षीरोदपूरोदरच्छायाहारिणि वारिणि द्युसरितो दिक्पूरवि

---

१ जले 'जीवन भुवन वन' इति कोश २ ऐरावणमिवाचरति ३ हस्तिनाम् ४ सरस्वती ५ त्वत्कीर्तिरेव कन्या तदर्थम् ६ पुत्रिका युगलम् ७ वैरिराज ८ कदम ९ अत्राय भाव — यत्र दान कालुष्यमवलोक्यते तत्राङ्घ्रिभूभ्रमणेन कर्दमाङ्कितचरणया त्वत्कीर्त्या चन्द्रामृतकुण्डे स्वसरित्पादक्षालनतो जनितमिति अतोऽपि हि यो देवनान्य याति स तत्पूर्णकुण्डे चरणौ प्रक्षाल्य याति तथैवमपीति १० विलासे ११ निष्कामिनि १२ वृद्धानाम् १३ श्यामवस्तुभि १४ वसम् १५ यशोरूपस्य योगेश्वरस्य शिवस्य
१८ सु र भी

स्तारिणि । आस्ते ते कलिकालकल्मषमषीप्रक्षालनैकक्षमा कीर्तिः सन्निहितेव सप्तभुवनस्वच्छत्वसंदायिनी ॥ ७४ ॥ क्षीरोदीयन्ति सद्यः सकलजलधयो वासुकीयन्ति नागाः केलासीयन्ति शैला दिवि च दिविषदः शक्रीयन्ति सर्वे। योष्माकीणे समन्तात्प्रचलति धवले चारुकीर्तिप्रताने मद्यो पाकाचभूषा इति मिति न सहसा मौक्तिकीयन्ति देव ॥७५॥ उद्यद्वालाङ्कुरश्रीर्दिशि दिशि दशनैरेभिराशागजानां रोहन्मूलासुगोरैरुरगपतिफणैरत्र पातालकुक्षौ । अभ्रिप्राकाशदेशे विकसितकुसुमा राशिभिस्तारकाणां नाथ त्वत्कीर्तिवल्ली फलति फलमिदं बिम्बमिन्दोः सुधाब्धिम् ॥ ७६ ॥ वारी पातालमूलं जलमुरगनदी कच्छपः स्वच्छकन्दः शेषो नालं दलानां नितितिरपि फणा कर्णिका शैवशैलः । तारास्तारा परागा मधु च मधुमती केसरा दन्तिदन्तास्त्वस्मिंस्त्वत्कीर्तिपद्मे भ्रमति मधुकरः शर्वरीसार्वभौम ॥ ७७ ॥ नेपालीनामराले निरचयति कचे केतकीपत्रकृत्यं कण्ठे मुक्ताकलापाद्द्विगुणयति सितान्पाण्ड्यसीमन्तिनीनाम् । कर्णे कर्णाटकीनां प्रकटयतितमां दन्तताटङ्कलक्ष्मीं कार्पूरीपत्रवल्ली भवति तव यशो गण्डयोः केरलीनाम् ॥ ७८ ॥ एष रागावृताङ्गा सुदृढमिह यथेमामि यत्वारिकण्ठे मातङ्गानामपीहोपरि परपुरुषैर्या च दृष्टा पतन्ती । तत्र क्कोऽप्यन्न किंचिद्गणयति विदितं तेऽस्तु तेनास्मि दत्ता भृत्येभ्यः श्रीनियोगाद्गदितुमिति गतेवाम्बुधिं यस्य कीर्तिः ॥ ७९ ॥ शक्तिर्निस्त्रिशजेयं तव भुजयुगले नाथ दोषाकरश्रीर्वक्त्रे पार्श्वे तथैषा प्रतिवसति महाकुट्टनी खड्गयष्टिः । आज्ञेयं सर्वगा ते विलसति च पुनः किं मया वृद्धया ते प्रोच्येवेत्थं प्रकोपाच्छशिकरसितया यस्य कीर्त्या प्रयातम् ॥ ८० ॥ अन्तः संतोषनाण्वे स्वगयति न दृशस्ताभिरावर्णयिष्यन्नङ्गेनानस्तिरोमा रचयति पुलकश्रेणिमानन्दकंदाम् । न क्षोणीभङ्गभीरुः कलयति च शिरःकम्पनं तव विश्वं दृष्यन्नेतस्य कीर्तिः कथमुरगपतिः प्रातिमाविष्करोति ॥ ८१ ॥ यावत्पातालमूलाच्छत्रगजहरिहोमरे गोत्तरीये सेतुप्रालेयशैलौ चरति नगपनेम्नानदेतस्य कीर्तिः । यावच्चाप्रत्यगाशापरिवृढनगरम्भणस्तम्भमुद्रावद्वी सध्यापताराकचिरचिनदिग्भाशोणशोभातुभौ च ॥ ८२ ॥ आस्ते दामोदरीयामियमुदरलरी याधिशय्य त्रिलोकी समातुमशक्तिमन्ति प्रथिममरनादत नैतचशामि । तामेता पूर

[1] आच्छादयति [2] दूरिभि [3] अभिवमत्कोमा [4] विभीषणे धनाथो [5] रजनीतरदनाविश्य [6] प्रभू, इद्रवरमाविश्य [7] दरयास्तेनाविन्य [8] पैतयोम् [9] महिमानिजयवशात्

यित्वा निरगुरिव मधुध्वसिनः पौण्डुपद्मच्छद्मापन्नानि तानि द्विपदशनसनाभीनि नाभीपथेन ॥ ८३ ॥ देव ब्रह्माण्डभाण्डे सदसि विकसितयाथवान्दीनिनादैर्भूतेशप्रीतिहेतोर्भुवनधवलन नाटकं नाट्यन्त्याः । त्वत्कीर्तेर्मूर्तयोऽमी कुमुदकुमुदिनीकान्तकर्पूरकुन्दक्षीराब्धिक्षीरमुक्तामणिविबुधसरित्तारकाशेषशङ्खाः ॥ ८४ ॥ बीजं चेदिन्द्रदन्तिस्फुरितगलतटीमुक्तमुक्तामणिः स्याच्चन्द्रेदालवालं यदि भवति सुधावारिसेकीन्दुमौलिः । तत्रोत्पन्ना लता काप्यमृतकरनिभं चेत्प्रसूनं प्रसूते मन्ये तस्यास्तदानीमनिधन भवत्कीर्तिलेशोपमार्थम् ॥ ८५ ॥ दुग्धाम्भोधावगाधे विहरति सुधया क्षालयत्यङ्घ्रियुग्मं कृत्स्ना ज्योत्स्ना दुकूलं कलयति मलयोद्भूतचर्चां तनोति । स्वच्छन्दं नृत्यति द्राग्भुजगपतिशिरस्येव निद्राति चन्द्रे त्वत्कीर्तिः स्वामिनीव त्रिजगति विहरत्येवमुर्वीश गुर्वी ॥ ८६ ॥ स्वर्गे कल्पद्रुमाधस्तव जयति यशःपुञ्जयोगेश्वरोऽयं यं नित्यं देवराजः स्नपयति नियतं कामधुग्दुग्धपूरैः । यन्मौलौ बिल्वपत्रद्युतिमिदममलं व्योम धत्ते ऽतिनीलं चन्द्रः पाटीरपङ्कं तदुपरि ललितास्तारकास्तण्डुलानि ॥ ८७ ॥ यत्कीर्तिः कापि गङ्गा सलिलमलनिचयं नाशयन्ती गभीरं क्षीराब्धिं यत्प्रतापज्वलनकरगणैः शोषितं पूरयन्ती । भूलोकेऽन्यात्तपालस्फुरदतुलमहादुःखरागौघपङ्कं भूयः प्रक्षालयन्ती त्रिजगति महिता सोऽयमाविष्करोति ॥ ८८ ॥ तुङ्गब्रह्माण्डगेहासनमिदमुरगाधीश्वरमध्यास्य नित्यं न्यस्तदिव्यक्षयतीसितचमरचयं लाल्यते दिग्वधूभिः । राकाचन्द्रातपत्रं दिनकरमुकुटं प्राहयंल्लोकपालान्निर्जित्यैन्द्रं करीन्द्रं तव जयति यशश्चक्रवर्ती धवेलः ॥ ८९ ॥ कालिन्दीगर्भदाम्भःसुतमदमलिलोत्सङ्गिनौ पुष्पवन्तौ बिभ्राणः कुम्भयुग्मं गगनतलगतं स्वर्धुनीपूरशुण्डः । घण्टालसाधुनादैरनभिमतयशोमूल्मलं सदधानः कीर्तिस्तोमाभ्रकुम्भी जगदुदरसरः सभ्रमी बम्भ्रमीति ॥ ९० ॥ स्फूर्जद्ब्रह्माण्डमुक्तो तव भुजजलदोद्दामदानौघवर्षप्रोद्यत्त्वत्कीर्तिमुक्ताफलममलमहो वामकर्णे निधाय । अन्यं तेनैव तुल्यं धरणिधरसुता प्रार्थयामास पत्यौ तस्यालाभेन मन्ये प्रभुरपि जगतामर्धनारीश्वरोऽभूत् ॥ ९१ ॥

कीर्तिप्रतापौ

रात्रौ रवेर्दिवा चेन्दोरभावादिव स प्रभुः । भूमौ प्रतापयशसी सृष्टवान्सततोदिते ॥ १ ॥ मन्निनयितु गलवदा

[1] शिनो [2] नाभिपुण्डरीकस्यापत्रानि [3] पर्याचन्द्रमसौ

विमलयति जगन्ति देव कीर्तिस्ते । मित्राह्लाद कर्तुं मित्रीय द्वहति प्रतापोऽपि ॥ २ ॥ सिन्दूर सीमन्तान्वित सुगाद्वैरिराजवनितानाम् । यस्य प्रतापयशसी हरत स सह गुणासहने ॥ ३ ॥ तदोजसस्तद्यशस स्थितावेिमौ वृथेति चित्ते कुरुते यदा यदा । तनोति भानो परिवेषकैतवात्तदा विधि कुण्डलना विधोरपि ॥ ४ ॥ कीर्त्यास चन्द्रकरकोमलयातिशुभ्र शोण नवार्ककिरणप्रतिमप्रतापे । श्यामद्युति द्विपदकीर्तिमषीभिरित्थ चित्र तदाम्बरमराजत दिग्वधूनाम् ॥ ५ ॥ क्षितिप किमपि चित्र जागरूकेऽपि युष्म यशसि शशिकदम्बे त्वत्प्रतापेऽर्कबिम्बे । नयनकुवलयानि त्वद्विपत्कामिनीनामपि च वदनपद्मान्याशु यत्सकुचन्ति॥६॥ गुणागार गौर यशसि परिपूर्णे विलसति प्रतापो वा भिन्ना दहति तव भूमीन्द्रतिलक । नवैव द्रव्याणीत्यकथयदहो भूवतमधीश्वतुर्धा तेजोऽपि व्यभजत कणाद कथमसौ ॥ ७ ॥ कीर्तिस्वर्गतरङ्गिणीभिरभितो वैकुण्ठमाप्लावित क्षोणीनाथ तव प्रतापतपनै सतापित क्षीरधि । इत्थेन दयितायुगेन हरिणा त्व याचित स्वाश्रय हृत्पद्म हरये श्रिये स्वभवन कण्ठ गिर दत्तवान् ॥ ८ ॥ भूशक्रस्य यशासि विक्रमभरेणोपार्जितानि क्रमादेतस्य स्तुम हे महेभमदशनस्पर्धीनि कैरक्षरे । लिम्पद्भि कृतक कृतोऽपि रजत राज्ञा यश पारदैरस्य स्वर्णगिरि प्रतापदहनै स्वर्ण पुनर्निर्मित ॥ ९ ॥

राज्याधिकारगर्हणम्

परै समुज्यते राज्य स्वय पापस्य भाजनम् । धर्मातिक्रमतो राजा सिंहो हस्तिवधादिव ॥ १ ॥ औत्सुक्यमात्रमेवसादयति प्रतिष्ठा क्लिश्नाति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव । नातिश्रमापनयनाय यथा श्रमाय राज्य स्वहस्तधृतदण्डमिवातपत्रम् ॥ २ ॥ परार्थानुष्ठाने जडयति त्रप स्वार्थपरता परित्यक्तस्वार्थो नियतमयथार्थ क्षितिपति । परार्थश्चेत्स्वार्थादभिमततरो हन्त परवान्परायत्त प्रीते कथमिव रस वेत्तु पुरुष ॥ ३ ॥ भय तावत्सेव्यादभिनिविशते सेवकजन तत प्रत्यासन्नाद्भवति हृदयेष्वेव निहितम् । अतोऽध्यारूढाना पदमसुजनद्वेषजनन मति सोच्छ्रयाणा पत-

१ सुहृत् २ सूर्याय ३ परिधि ४ हन्त ५ कुण्डलना वेष्टनं सचिरा रेखापेष्टनाम् ६ त्वद्वि ७ कृत्रिमम् ८ रसनिभसुवर्ण रजतसुवर्ण भवति तत्पुरतसिद्धिहाठप्रकृतिस्थ भवतीति प्रसिद्धमेव ९ नाशयति १० गुणा ११ निद्रव्यादिवादार १२ अनिशय प्रासन्नादि नाम् १३ दुःखम् १४ उन्नतानाम्

नानुकूल कल्पयति ॥ ४ ॥ छिद्र कार्यसुपक्षिपन्ति पुरुषा न्यायेन दूरीकृत स्वान्दोषान्कथयन्ति नाधिकरणे रागाभिभूता स्वयम् । ते पक्षपातवशवर्धितरोषैर्नृपैर्न स्पृश्यते सक्षेपादपवाद एव सुलभो द्रष्टृगुणो दूरत ॥ ५ ॥

राजसेवकः

राजसेवा मनुष्याणामसिधारावलेहनम् । व्याघ्रीगात्रपरिष्वङ्गो व्यालीवदनचुम्बनम् ॥ १ ॥ सपत्तय पराधीना सदा चित्तमनिर्वृतम् । स्वजीवितेऽप्यविश्वासस्तेषा ये राजसेवका ॥ २ ॥ अन्त पुराणा विहितव्यवस्थ पदे पदेऽह स्खलितानि रक्षन् । जरातुर सप्रति दण्डनीत्या सर्व नृप सानुकरोमि वृत्तम् ॥ ३ ॥ अशुभपुषि कलावप्यप्रमत्ता स्वधर्मादनुदिवसुपचाराचरते बुधानाम् । बहुजपरिपुष्टा बद्धदीक्षास्तु एते तनुसुखमपि हित्वा नन्वते राजसेवाम् ॥ ४ ॥ नैवा सध्याविधिरविकलो नाच्युतार्चापि साङ्गा न स्वे काले हवननियमो नापि वेदार्थचिन्ता । न क्षुद्वेलानियतमशन नापि निद्रावकाशो न द्वौ लोकावपि तनुभृता राजसेवापराणाम् ॥ ५ ॥ सर्व कल्ये वयसि यतते लब्धुमर्थान्कुटुम्बी पश्चात्पुत्रैरपहितभर कल्पते विश्रमाय । अस्माक तु प्रतिदिनमिय सादयन्ती प्रतिष्ठा सेवाकाकु परिणतिरभूत्स्त्रीषु कष्टेऽधिकार ॥ ६ ॥ नोचै सत्यपि चक्षुषीक्षितुमल श्रुत्वापि नाकर्णित शक्तेनाप्यधिकार इत्यधिकृता यष्टि समालम्ब्यते । सर्वत्र स्खलितेषु दत्तमनसा यान मया नोद्धत सेवास्वीकृतजीवितस्य जरसा कि नाम यन्मे कृतम् ॥ ७ ॥ भेतव्य नृपतेस्तत सचिवतो राज्ञस्ततो वल्लभादन्येभ्यश्च भवन्ति येऽस्य भवने लब्धप्रसादा विटा । दैन्यादुन्मुखदर्शनापलपनै पिण्डार्थमायस्यत सेवा लाघवकारिणीं कृतधिय स्थाने श्ववृत्ति विदु ॥ ८ ॥ अप्राज्ञेन च कातरेण च गुण स्याद्भक्तियुक्तेन क प्रज्ञाविक्रमशालिनोऽपि हि भवेत्कि भक्तिहीनात्फलम् । प्रज्ञाविक्रमभक्तय समुदिता येषा गुणा भूतये ते भृत्या नृपते कलत्रमितरे सपत्सु चापत्सु च ॥ ९ ॥

रथवेगवर्णनम्

आलिङ्गन्तो वसुधा निजखुरदलितामिवानुनेतुममी । वदनविनिर्गतचरणा इव लक्ष्यन्ते जवादश्वा ॥ १ ॥ उद्गत

१ विनयम् २ मलमप्यमलनामयापि मरेन राजन् ३ प्रि प्रलयैश्वर्यस्य- ४ लक्षपात ५ निद्रा भव ६ मार्गे ७ प्रथमे ८ योग्यो भवति

पांसुपटलानुमितप्रवर्ध्यमानखुराग्रचयचुम्बितभूमिभागा । निर्मथ्यमानजलधिध्वनिघोरघोषमेते रथं गगनसीम्नि वहन्ति वाहा ॥ २ ॥ मुक्तेषु रश्मिषु निरायतपूर्वकाया निष्कम्पचामरशिखा निभृतोर्ध्वकर्णा । वातोद्धतैरपि रजोभिरलङ्घनीया धावन्त्यमी मृगजवाक्षमयेव रथ्या ॥ ३ ॥ यदालोके सूक्ष्मं व्रजति सहसा तद्विपुलतां यदन्तर्विच्छिन्नं भवति कृतसन्धानमिव तत् । प्रकृत्या यद्वक्रं तदपि समरेखं नयनयोर्न मे दूरे किंचित्क्षणमपि न पार्श्वे रथजवात् ॥ ४ ॥ विच्छिन्ना रथचक्रपद्धतिरियं हेलाप्लुतैर्वाजिनामायान्तीव जवेन सम्मुखममी मार्गस्थिताः शाखिनः । खेदं पादतलाहतेरिव पुरो गन्तुं गतो नेहते पादानामनुकूलमारुतभरो द्रुतोऽपि धूलिव्रजः ॥ ५ ॥ अग्रे यान्ति रथस्य रेणुपदवीं चूर्णीभवन्तो घनाश्चक्रभ्रान्तिररान्तरेषु जनयत्यन्यामिवारावलिम् । चित्रन्यस्तमिवाचलं हयशिरस्यायामवच्चामरं यष्ट्यग्रे च समं स्थितो ध्वजपटः प्रान्ते च वेगानिलात् ॥ ६ ॥

समुद्रवर्णनम्

साक्षात्किलाष्टमूर्तेस्तस्यैषा मूर्तिरम्मयी प्रथमा । गीतः सागर इति नृभिरपरिच्छेद्यात्मगाम्भीर्यः ॥ १ ॥ लक्ष्मीरस्य हि यादः कृष्णोरस्यापि सुभटभुजवसतिः । इन्दुः स च मृडचूडामणिरपि जगतामलङ्कारः ॥ २ ॥ आश्लिष्टभूमिं रसितारमुच्चैर्लोलद्भुजाकारबृहत्तरङ्गम् । फेनायमानं पतिमापगानामसावपस्मारिणमाशशङ्के ॥ ३ ॥ नाभिप्रभिन्नाम्बुरुहासनेन संस्तूयमानः प्रथमेन धात्रा । अमुं युगान्तोचितयोगनिद्रः संहृत्य लोकान्पुरुषोऽधिशेते ॥ ४ ॥ स्वादेन तोयममृतप्रकृतिर्यदि स्यान्नैवाद्भुतमिदं पुनरद्भुतं न । लक्ष्मीतुषारकरकौस्तुभपारिजातधन्वन्तरिप्रभृतयो यदपां विवर्तः ॥ ५ ॥ आकण्ठदष्टगिरिमाध्यमिकाव्यपृष्ठपार्श्वोदरेण चिरमूर्मिभिरुपास्यमानः । नाभीसरोरुहजुषा चतुराननेन शेते विलोक्य भगवानरविन्दनाभः ॥ ६ ॥

पर्वतवर्णनम्

अयम[1]तिजरठाः प्रकामगुर्वीरलघुविलम्बि[2]पयोधरोपरुद्धाः । सततमसुमतामगम्यरूपाः [3]परिणतदिक्करिकास्तटीर्बिभर्ति ॥ १ ॥ अयमभिनवमेघश्यामलोत्तुङ्गसानुर्मदमुखरमयूरीमुक्तसंसक्तकेकः । शकुनिशबल[6]नीडानोकहस्निग्धवर्ष्मा वितरति [7]बहुदृश्मा पर्वतः प्रीतिमक्ष्णोः ॥ २ ॥ दधति [1]कुहरभाजामत्र [2]भल्लूकयूनाम[3]नुरसितगुरूणि [4]स्त्यानम[5]म्बूकृतानि । शिशिरकटुकषायः [6]स्त्यायते [7]सल्लकीनामिभदलितविकीर्ण[8]ग्रन्थिनिष्यन्दगन्धः ॥ ३ ॥ इह समदशकुन्ताक्रान्तवानी[11]रवीरु[12]त्प्रसवसुरभिशीतस्वच्छतोया वहन्ति । फलभर[13]परिणामश्यामजम्बूनिकुञ्जस्खलनमुखरभूरिस्रोतसो निर्झरिण्यः ॥ ४ ॥ एते ते गिरिकूटसंघटशिलासंघट्टशीर्णाम्भसः प्रेङ्खच्चामरचारुशीकरकणस्मेरा दरीनिर्झराः । यत्रातेषु निकुञ्जकुञ्जरमुखभ्रश्यन्मृणालाङ्कुरग्रासोद्ग्रन्थितटं रटन्ति परितः कण्ठीरवा भैरवम् ॥ ५ ॥

सरोवर्णनम्

नेत्रैरिवोत्पलैः पद्मैर्मुखैरिव सरः श्रियः । पदे पदे विभान्ति स्म चक्रवाकैः स्तनैरिव ॥ १ ॥

वनश्रीवर्णनम्

नीपस्कन्धे नियसति लसद्बर्हभारो मयूरो दीर्घापाङ्गश्चरति च तृणं शाद्वलेऽयं कुरङ्गः । कुम्भेनोच्चैः स्पृशति विटपं सल्लकीं कुञ्जरोऽसौ कस्मै नाथ कमलनयने रोचतेऽरण्यभागः ॥ १ ॥ हरिणचरणक्षुण्णोपान्ताः सशाद्वलनिर्झराः कुसुमललितैर्विष्वग्वातैस्तरङ्गितपादपाः । विविधविहगश्रेणीचित्रध्वनिप्रतिनादिता मनसि न मुदं केषां दद्युः शिवा वनभूमयः ॥ २ ॥ वानीरप्रसवैर्निकुञ्जसरितामासक्तवासं पयः पर्यन्तेषु च यूथिकासुमनसामुज्जृम्भितं जालकैः । उन्मीलत्कुटजप्रहासिषु गिरेरालम्ब्य सानूनितः प्राग्भारेषु शिखण्डिताण्डवविधौ मेघैर्वितानायते ॥ ३ ॥ जृम्भा[18]नैर्झरडिण्डिमैर्[19]डम्बरघनश्रीमत्कदम्बद्रुमा शैलाभोगभुवो भवन्ति ककुभः [20]कादम्बिनीश्यामलाः । [21]उद्वेलैन्दलकान्तकेतकभृतः कच्छाः सरित्स्रोतसामाविर्भूतशिलीन्ध्रलोध्रकुसुमस्मेरा वनानां ततिः ॥ ४ ॥ नि[23]र्धूर्जस्तिमिता क्वचित्क्वचिदपि प्रोच्चण्ड[25]सत्त्वस्वनाः स्वेच्छासुप्तगभीरभोगभुजगश्वासप्रदीप्ताग्नयः । सीमानः [27]प्रदरोदरेषु विलसत्स्वल्पाम्भसो यास्वयं तृष्यद्भिः [28]प्रतिसूर्यकैरजगरस्वेदद्रवः पीयते ॥ ५ ॥ वृते क्षुद्रप्रनाल-

१ गिरिपक्षे,—कठिना, वृद्धवेश्यापक्षे,—जीर्णा। २ मेघ पक्षे,—स्तना ३ परिणतास्तिर्यग्दन्तप्रहारिणो दिग्गजा यासु ताः, पक्षे,—परिणत प्रकट विहरिके दिग्विजयैः स्तनप्रस्तनम् करिका भवन्ति मासौ ता ४ स्निग्धा ५ बहुरैः ६ पक्षिसमूहः ७ अरिमत्

१ विपुलश्रिः २ गुहावासिनाम् ३ प्रतिरवेण स्थूलानि ४ घनताम् ५ भल्लूकस्थूत्कारध्वनयः ६ निबिडीभवति ७ वृक्षभेदानाम् ८ खण्डित ९ त्रिसीमि १० पद ११ वेतसलतानाम् १२ पुष्पे १३ परिपाकेन १४ स्फुरमीरस्म् १५ शिखरेषु १६ विकासेन १७ वृक्षभूत- १८ मोल्क १९ आडम्बरेण २० मेघमालाश्यामाः २१ विकसितैः २२ नवाङ्कुरैः २३ कृष्णानि २४ निःशब्दतया गम्भीराः २५ भीषणाः २६ वनजन्तूनाम् २७ भूविदारणेषु २८ कृकलासैः

स्थगितमिव तल भाति शेफालिकाना गध सप्तच्छदाना सपदि गजमदामोदमोह करोति । एते चोन्निद्रपद्मच्युतबहलरज कायपिङ्गाङ्गरागा गायन्त्यग्राप्यवाच किमपि मधुलिहो वारुणीपानमत्ता ॥ ६ ॥ श्रोत्र हसस्वनोऽय सुखयति दयितानूपुराह्लादकारी दृष्टिप्रीति विधत्ते तटतरुविवरालक्षिता सौधमाला । गन्धेनाम्भोरुहाणा परिमलपटुना जायते घ्राणसौख्य गात्राणा ह्लादमेते विदधति मरुतो वारिसपर्कशीता ॥ ७ ॥

मृगयावर्णनम्

निहत निहत तूर्ण घत्त घत्त त्वराभिर्मिलत मिलत के के धुन धुन प्रयान्ति । इत इत इत एते यान्ति यातील्यरण्यादतुलकलकलश्री सर्वत प्रादुरासीत् ॥ १ ॥ अनवरतधनुर्ज्यास्फालनक्रूरकर्मा रविकिरणसहिष्णु॰ स्वेदलेशैरभिन्न । उपचितमपि गात्र व्यायतत्वादलक्ष्य गिरिचर इव नाग प्राणसार बिभर्ति ॥ २ ॥ मार्गे देहि पद निधेहि निभृत त शब्दमाकर्णय श्वान वारय कन्दलात्कलकल कोऽथ सखे तावक । इत्यन्योन्यमनेकधा मृगवधव्यापारपारगमैर्व्याधै कोऽप्यधिको रस प्रतिपद जल्पद्भिरुत्पाद्यते ॥ ३ ॥ श्वेगानर्जितसिहगर्जितभयभ्राम्यद्गजग्रामणीभीत्कारद्रवदक्षदर्शनक्षतभ्रमद्भशाखामृगम् । कुन्तक्षुण्णतरक्षुवक्त्रगलितक्षोणीनिषण्णार्भकग्राण व्यापृतरोहिताहितबहुफार वनाभ्यन्तरम् ॥ ४ ॥ एष क्षुण्णानि पङ्क दलति कमलिनीमपि गुन्द्राप्ररोहानारान्मुस्तास्थलानि सपुटयति जलान्मुक्तसेतूनि याति । ग्रास ग्राम प्रविष्टो घनगहनमय यावि यातीति सैन्य पश्चादन्विष्यमाण प्रविशति विषमान्काननान्तान्वराह ॥ ५ ॥ आसीर्यन्तामुपान्ते वनवृतिनिपुणैर्जालिकैर्जालबन्धा मुच्यन्ता शृङ्खलाभ्य श्वगणिभिरटवीगह्वरे सारमेया । आकीर्यन्ता स्थलानि श्रमशिथिलहयै सादिभि पाशहस्तैर्व्याधूयन्ता कृतान्तैरिव महिषचयैर्दण्डिभि काननानि ॥ ६ ॥ शङ्कुव्याकीर्णरङ्कुद्रुतनिशितशरक्षुण्णदीव्यत्तरक्षुव्याघोषभुग्नकण्ठीरवरवचकितव्यस्तमातङ्गयूथम् । खड्गव्यालूनकण्ठ तुमुलकलकलश्रा तकूजच्छकुन्त भल्लध्वस्ताच्छभल्ल वनभुवि मृगयाकर्म तेन प्रतेने ॥ ७ ॥

१ विलोडयति २ विमर्दयति ३ विषमोबनानि करोति ४ उक्ता संशयनारूढा सेनको येषा तानि ५ अरण्यवेष्टनपटुनि

मृगयानिवृत्तिः

गाहन्ता महिषा निपानसलिल शृङ्गैर्मुहुस्ताडित छाया बद्धकदम्बक मृगकुल रोमन्थमभ्यस्यतु । विश्रब्धै क्रियता वराहपतिभिर्मुस्ताक्षति पल्वले विश्रान्ति लभतामिद च शिथिलज्याबन्धमस्मद्धनु ॥ १ ॥

ऋष्याश्रमवर्णनम्

विष्वक्तपोवनकुमारसमर्प्यमाणश्यामाकतण्डुलहृता च पिपीलिकानाम् । श्रेणीभिराश्रमपथा प्रथमानचित्रपत्रावलीवलयिनो मुदमुद्वहन्ति ॥ १ ॥ व्याजृम्भमाणवदनस्य हरे करेण कर्षन्ति केसरसटा कलभा किलैके । अन्ये च केसरिकिशोरकपीतमुक्त दुग्ध मृगेन्द्रवनितास्तनज पिबन्ति ॥ २ ॥ मधुरमिव वदन्ति स्वागत भृङ्गनादैर्नतिमिव फलनम्र कुर्वतेऽमी शिरोभि । ननु ददत इवार्घ्यं पुष्पवृष्टि किरन्त कथमतिथिसपर्या शिक्षिता शाखिनोऽपि ॥ ३ ॥ नीपस्कन्धे कुहरिणि शुका स्वागत व्याहरन्ति घ्राणग्राही हरति हृदय हव्यगन्ध समीर । एता मृग्य सलिलपुलिनोपान्तससक्तदर्भ पश्यन्त्योऽस्मान्सचकितदृशो निर्भराम्भ पिबन्ति ॥ ४ ॥ कुल्याम्भोभि पवनचपलै शाखिनो धौतमूला भिन्नो राग किसलयरुचामाज्यधूमोद्गमेन । एते चार्वागुपवनभुवि च्छिन्नदर्भाङ्कुरया नष्टातङ्का हरिणशिशवो मन्दमन्द चरन्ति ॥ ५ ॥ रसालानामन्तर्मदकलरणत्कोकिलकुल समन्तादुन्मीलद्बकुलमुकुलामोदभरितम् । घनस्निग्धच्छाय क्रमुककदलीशीतलतल ननु प्रीति धत्ते नरमिदमृषेराश्रमपदम् ॥ ६ ॥ नीवारा शुककोटरार्भकमुख भ्रष्टास्तरूणामध प्रस्निग्धा क्वचिदिङ्गुदीफलभिद सूच्यन्त एवोपला । विश्वासोपगमादभिन्नगतय शब्द सहन्ते मृगास्तोयाधारपथाश्च वल्कलशिखानिष्यन्दरेखाङ्किता ॥ ७ ॥ तत्ताहक्तृणपूलकोपनयनक्लेशाचिरद्वेषिभिर्मेध्या वत्सतरी निहत्य बटुभि सोल्लुण्ठमालभ्यते । अत्रैव प्रतनूभवत्यविधिभि सोच्छ्वासनासापुटैरापीतो मधुपर्कपाकसुरभि प्राग्वशाजमाभिर ॥ ८ ॥ प्रत्यासन्नतुषारदीधितिकरक्लिश्यत्तमोवल्लरीकल्पाभिर्मखधूमवर्तिभिरमी समीलितव्यञ्जना । अर्धसचीररयिष्यमाणबटुकव्याधौतपुष्पत्त्वचो निद्राणातिथयस्तपोवनगृहा कुर्वन्ति न कौतुकम् ॥ ९ ॥ नीवारौदनमण्डमुष्णमधुर सद्य प्रसूतप्रियापीतादप्यधिक तपोवनमृगपर्याप्तमाचामति । गन्धेन स्फुरता मनागनुसृतो भक्तस्य सर्पिष्मत कर्कन्धूफलमिश्रशाकपचनामोद परिस्तीर्यते ॥१०॥

१ अमरम्न २ निति ३ मजस्र ४ सप्तस

आमूल क्वचिदुद्धृता क्वचिदपि च्छिन्ना स्थली बर्हिषामानम्रा कुसुमोच्चयाच्च सदयाकृष्टाग्रशाखा लता। एते पूनविलून-वल्कलतया स्कन्धेन शाखिन सवरच्छेदममी वहन्ति समिधा प्रस्यन्दिन पादपा ॥ ११ ॥ वासोऽर्थे दययैव नातिपृथव कृत्तास्तरूणा त्वचो भग्नानेकजरत्कमण्डलु नभ-स्वच्छ पयो नैर्झरम्। दृश्यन्ते त्रुटितोज्झिताश्च वटुभिर्मौ-ञ्ज्य क्वचिन्मेखला नित्याकर्णनया शुकेन च पद साम्नामिद गीयते ॥ १२ ॥ क्रीडन्माणवकाङ्घ्रिताडनशतैरुज्जागरस्स क्षण शार्दूलस्य नराङ्कुरेषु कुरुते कण्डूविनोद मृग। चञ्च-न्नखशिखण्डितुण्डघटनानिर्मोकनिर्मोचित किं चाय पिबति प्रसुप्तनकुलश्वासानिल पन्नग ॥ १३ ॥ पक्वानि प्रच्यवन्ते क्रमुकविटपिनामुच्छ्रितानां फलानि स्यन्दन्ते राजरम्भा फलभरनमिता याति मन्दानिलेऽपि। सदृश्यन्ते विपाक-च्युतमधुरफलव्याप्तमूला रसाला भारेणामी फलाना युवति-कुचभरस्पर्धिनो नालिकेरा ॥ १४ ॥

राजनीतिः

राजा

राजास्य जगतो वृद्धेर्हेतुर्वृद्धाभिसगत। नयनानन्द-जनन शशाङ्क इव वारिधे ॥ १ ॥ राजान प्रथम विन्देत्ततो भार्यां ततो धनम्। राजन्यसति लोकेऽस्मिन्कुतो भार्या कुतो धनम् ॥ २ ॥ धार्मिक पालनपर सम्यक्परपु-रजयम्। राजानमभिमन्यन्ते प्रजापतिमिव प्रजा ॥ ३ ॥ पर्जन्य इव भूतानामाधार पृथिवीपति। विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ ॥ ४ ॥ सदानुरक्तप्रकृति प्रजापालनतत्पर। विनीतात्मा हि नृपतिर्भूयसीं श्रियमश्नुते ॥ ५ ॥ सर्वदेवमयो राजा मनुना सप्रकीर्तित। तस्मात्त मेन सेवेत न व्यलीकेन कर्हिचित् ॥ ६ ॥ सर्वदेवमय स्यापि विशेषो भूपतेरयम्। शुभाशुभफल सद्यो नृपाद्देवा-द्भवान्तरे ॥ [redacted] ॥ बालोऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य इति भूमिप। महती देवता ह्येषा नररूपेण तिष्ठति ॥ ८ ॥ यस्य प्रसादे पद्मास्ते विजयश्च पराक्रमे। मृत्युश्च वसति क्रोधे सर्वतेजोमयो हि स ॥ ९ ॥ अशुचिवचनाद्यस्य शुचिर्भवति पूरुष। शुचिश्चैवाशुचि सद्य कथ राजा न दैवतम् ॥ १० ॥ निकटस्थ दहत्यग्निर्न तु दूरापसर्पितम्। कुल दहति राजाग्नि सपशुद्रव्यबान्धवम् ॥ ११ ॥ पात्रे त्यागी गुणे रागी भोगी परिजनै सह। शास्त्रबोद्धा रणे योद्धा प्रभु पञ्चगुणो भवेत् ॥ १२ ॥ आक्षेपवचन तस्य न वक्तव्य कदाचन। अनुकूल प्रिय चास्य वक्तव्य जनससदि ॥ १३ ॥ इन्द्रात्प्रभुत्व ज्वलनात्प्रताप क्रोधो यमाद्वैश्रव णाच्च वित्तम्। पराक्रम रामजनार्दनाभ्यामादाय राज्ञ क्रियते शरीरम् ॥ १४ ॥ उत्खातान्प्रतिरोपयन्कुसुमिताश्चि-न्वँल्लघून्वर्धयन्नत्युच्चान्नमयन्नता समुदयन्विश्लेषयन्सहतान्। क्षुद्रान्कण्टकिनो बहिर्निरसयन्म्लानान्पुन सेचयन्मालाकार इव प्रयोगनिपुणो राजा चिर नन्दति ॥ १५ ॥

सभासद

धर्मशास्त्रार्थकुशला कुलीना सत्यवादिन। समा शत्रौ च मित्रे च नृपते स्यु सभासद ॥ १६ ॥ श्रुत्यध्ययन सपन्ना धर्मज्ञा सत्यवादिन। राज्ञा सभासद कार्या रिपौ मित्रे च ये समा ॥ १७ ॥

पुरोहित

वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो जपहोमपरायण। आशीर्वादपरो नित्य-मेष राजपुरोहित ॥ १८ ॥

धर्माध्यक्ष

कुलशीलगुणोपेत सर्वधर्मपरायण। प्रवीण प्रेक्षणाध्यक्षो धर्माध्यक्षो विधीयते ॥ १९ ॥

वैद्य

आयुर्वेदकृताभ्यास सर्वेषा प्रियदर्शन। आर्यशीलगुणो पेत एष वैद्यो विधीयते ॥ २० ॥

मन्त्री

मन्त्रतन्त्रार्पितप्रीतिर्देशकालोचितस्थिति। यश्च राज्ञि भवे-द्भक्त सोऽमात्य पृथिवीपते ॥ २१ ॥ स ह्यमात्य सदा श्रेयान्काकिनी य प्रवर्धयेत्। कोश कोशवत प्राणा प्राणा प्राणा न भूपते ॥ २२ ॥ कमण्डलूपमोऽमात्यस्तनुत्यागो बहुग्रह। नृपति किंक्षणो मूर्खो दरिद्र किं वराटक ॥ २३ ॥ प्राप्तार्थग्रहण द्रव्यपरिवर्तोऽनुरोधनम्। उपेक्षा बुद्धिहीनत्व भोगोऽमात्यस्य दूषणम् ॥ २४ ॥ स्वदे शज कुलाचार विशुद्धमथवा शुचिम्। मद्यद्यूतव्यसनिन व्यभिचारविवर्जितम् ॥ २५ ॥ अधीतव्यवहारार्थ मौल ख्यात विपश्चितम्। अर्थस्योत्पादक चैन विदध्यान्मन्त्रिण नृप ॥ २६ ॥ अन्त सारैरकुटिलैरच्छिद्रै सुपरीक्षितै। मन्त्रिभिर्धार्यते राज्य सुस्तम्भैरिव मन्दिरम् ॥ २७ ॥ सप्रहृ नैवाकुलीनस्य सर्पस्येव करोति य। [redacted] एव श्लाघ्यते मन्त्री सम्यग्गारुडिको यथा ॥ २८ ॥ पृष्टो ब्रूते न सत्य य परिणामे सुखावहम्। मन्त्री चेत्प्रियवक्ता स्यात्केवल स रिपु स्मृत ॥ २९ ॥ मूर्ख व्यसनिन लुब्धमप्रगल्भ भयाकुलम्। क्रूरमन्यायकर्तार नाधिपत्ये नियोजयेत् ॥ ३० ॥ दूरादर्थं घटयति नव दृग्तश्चापशब्द त्यक्त्वा भूयो भवति निगत सत्समारम्भनेषु। मन्द मन्द रचयति पद लोकचि-त्तानुवृत्त्या काम मन्त्री कविरिव सदा खेदभारैरयुक्त ॥ ३१ ॥ शास्त्रज्ञ कपटानुसारकुशलो वक्ता न च क्रोधनस्तुल्यो मित्रपरस्वकेषु चरित दृष्ट्वैव दत्तोत्तर। क्षीणापाल्यिता

१ दुर्जनाम्

१ न कुलीनस्य; पक्षे—नाकुलं नकुलीक तत्र लीनस्य

शठान्यथयिता धर्म्योऽतिलोभान्वितो द्विर्भावे परतत्त्ववद्ध हृदयो राज्ञश्च कोपापह ॥ ३२ ॥

सेनापति

समस्तनीतिशास्त्रज्ञो वाहने पूजितश्रम । शौर्यवीर्यगुणोपेत सेनाध्यक्षो विधीयते ॥ ३३ ॥ शूरोऽर्थशास्त्रनिपुण कृतशास्त्रकर्मा सङ्ग्रामकेलिचतुरश्च तुरङ्गयुक्त । भर्तुर्निदेशवशगोऽभिमतश्च तस्य सेनापतिर्नरपतेर्विजयागमाय ॥ ३४ ॥

गजा

यत गज्य ततो धर्मो यतो धर्मस्ततो धनम् । यतो रूप तत शील यतो नागास्ततो जय ॥ ३५ ॥ यतो गजैर्विना राज्ञा राज्यशोभा न जायते । जयश्रवाणां सैन्यस्य रक्षा तस्मादिहोच्यते ॥ ३६ ॥ यद्वद्वनमसिंह च यद्वद्ब्राह्मणपार्थिवम् । यद्वच्छोर्यमदाल तु तद्वत्सैन्यमकुञ्जरम् ॥ ३७ ॥ प्राकारगोपुराट्टालकपाटोद्घाटनादिषु । भञ्जने मर्दने चैव नागा वज्रोपमा स्मृता ॥ ३८ ॥ गरजाश्रितसुरा कोऽन्य शक्त पर गजात् । हन्तु प्राकारमुन्मथ्य रथाश्च नरकुञ्जरान् ॥ ३९ ॥ एकशक्तिप्रहारेण म्रियतेऽश्वो नरोऽपि च । सहेच्छत प्रहाराणां महायुद्धेषु वारण ॥४०॥ क्रीडासु च नरेन्द्राणां चले पुष्पितपङ्कजे । स्नपयन्ति गजा हस्तैर्लग्नपुष्करपुष्करे ॥ ४१ ॥ स्त्रियोऽवतारयन्त्येते मृण्मया इव निश्चला । नास्ति हस्तिसमो बन्धुर्नास्ति हस्तिसम सखा ॥ ४२ ॥ चलन्ति येषा न शन गजेन्द्रा पुर प्रयाणे बत शैलतुल्या । वाञ्छन्ति चैव विजय कथ ते राजेति शब्द च कथ लभन्ते ॥ ४३ ॥ रक्षन्ति पक्ष मुदिता स्वकीय मथ्नन्ति सैन्य कुपिता परेषाम् । प्राणैरपीच्छन्ति हित प्रभूणा गजे समान क बल बलीय ॥ ४४ ॥ मेयोत्तारणतो धुनीषु सतत यो वारिबन्धायते यो भग्नस्परित परोद्धतबल युद्धेषु योधायते । य स्वीयक्षितिनाथरक्षणविधौ प्रोच्चैकदुर्गायते स प्रार्थ्यैर्विजिगीषुभिर्गजगण के पार्थिवैर्नार्थ्यते ॥ ४५ ॥ मात ह्यैरथ यैर्महेन्द्रभवन पुण्याधिक जयते यै श्यामैरपि सर्वलोकमहिता कीर्ति सिता तन्यते । यैर्मत्तैरपि सगरे रिपुमद शोष समानीयते तेऽमी भाग्यवत प्रयान्ति पुरत स्तम्बेरमा भूपते ॥ ४६ ॥ चीत्कारैर्नाशयन्त स्वपतिमटमनो मोदयन्तो मदाढ्या प्रौढा सङ्ग्रामसीम्नि स्वबलवहूलता बाढमाढौकमाना । शुण्डादण्डप्रहारै परममपि बल कम्पयन्त परेषा येषा सन्ति गजेन्द्रा भुवि विजयविधा त मता भूमिपाला ॥ ४७ ॥ सेतु समेदयन्तो बलनिकटभटप्रोन्नतिं नोटयन्त प्राकार दारयन्त परभवमपि परा भीतिमुत्पादयन्त । व्यूह निद्रावयन्त सुघनमपि वन हेलयोत्पाटयन्तो येषामाजौ गजेन्द्रा खलु धरणिभुजा तज्जय सिद्ध एव ॥ ४८ ॥ तावद्गर्जन्ति वीर्यात्परनिधनविधौ युद्धमध्येऽपि धीरास्तावद्धावन्ति वेग परमपि दधत सम्मुखीनास्तुरङ्गा । शूरारूढ सुसज्जो मदमुदितमना मानिमान विधुन्वन्याबन्नायाति कोपात्कृतविनिघरवाटोप एकोऽपि नाग ॥ ४९ ॥

तुरगा

अश्वा यस्य जयस्तस्य यस्याश्वास्तस्य मेदिनी । अश्वा यस्य यशस्तस्य यस्याश्वास्तस्य काञ्चनम् ॥ ५० ॥ निपत्य युधि वेगेन मिषता मनघन्विनाम् । शत्रु निहत्य यात्येक शूरो वाजिप्रभावत ॥ ५१ ॥ शस्त्रास्त्रैर्भिन्नदेहोऽपि श्रान्तोऽपि गुरुभारत । न मुञ्चति रणे नाथमन कोऽन्यो हयात्सुहृत् ॥ ५२ ॥ दूरस्थोऽपि बली शत्रुर्न शेते रजनीष्वपि । तस्य भीत्या गृहे यस्य हयो वेगवत्तरा ॥ ५३ ॥ न गजैर्न नरै कार्यं सिद्धिमभ्येति भूभृताम् । तथा निमेषमात्रेण यथा वाहै सुभावितै ॥ ५४ ॥ राज्य शतक्रतुसमृद्धिसमानमश्वैरश्वै श्रिय सकलकामदुघा भवन्ति । अश्वैर्यशांसि विपुलानि समुल्लसन्ति नाश्वै प्रयान्ति महतामिमादयोऽपि ॥ ५५ ॥ तीक्ष्णाग्रहेतिविहतिभि स्तलोलद त चण्डकरालकरवालविघट्टिताङ्घ्रिम् । कोऽन्यो विहाय हयमाहवजातमूर्च्छप्राणप्रयाणसमयेऽवतुमीशमीश ॥ ५६ ॥ पादा कन्दुकवत्स्थितिश्च गिरिवद्वेगाग्रतो मेघवर्गेर्नै नीरजवज्ज पवनवदास्फालन सिंहवत् । विद्यामो नटवन्मुख फुल्लबधूवक्त्रेन्दुवद्वाजिनो यस्य क्षोणिभुजो विराजदितरे साम्राज्यमुर्वीतले ॥ ५७ ॥

खड्ग

खड्गाल्लक्ष्मीस्तथा राज्य यश खड्गादवाप्यते । सन्ना वैरिविनाश च यस्तावमभिदध्महे ॥ ५८ ॥ यस्मिन्खड्गे शरीर प्रतिफलति यथा खड्गराजोऽभिरचो यन्योऽय देवबृन्देरपि यदि ▪ भवेदर्धचन्द्रोपपन्न । नानावर्णैर्युतश्चेत्स भवति नृपते शत्रुनाशैकहेतु सेतुर्लक्ष्मीप्रवाहे निखिलरिपुकुलध्वसने धूमकेतु ॥ ५९ ॥

सैन्यम्

प्रथम युद्धकारित्व समस्तबलपालनम् । दिङ्मार्गयोधशोधित्व पत्तिकर्म प्रचक्षते ॥ ६० ॥ स्वभावशूरमस्त्रज्ञमविरक्त जितश्रमम् । प्रसिद्धक्षत्रियप्राय बल श्रेष्ठतम विदु ॥ ६१ ॥ वरमल्पबल सार न कर्त्री मुण्डमालिका । कुर्यादसारभङ्गो हि सारभङ्गमपि स्फुटम् ॥ ६२ ॥

दुर्ग

न गजाना सहस्रेण न लक्षेण च वाजिनाम् । तथा सिध्यन्ति कार्याणि यथा दुर्गप्रभावत ॥ ६३ ॥ अदुर्गो विषय कस्य नार परिभवास्पदम् । अदुर्गोऽनाश्रयो राजा पोतच्युतमनुष्यवत् ॥ ६४ ॥ विषहीनो यथा नागो मदहीनो यथा गज । सर्वेषा वश्यता याति दुर्गहीनस्तथा

न्त ॥ ६५ ॥ शतमेकोऽपि सधत्ते प्राकारस्थो धनुर्धर । तस्माद्दुर्गं प्रशसन्ति नीतिशास्त्रविदो जना ॥ ६६ ॥ एक शत योधयते प्राकारस्थो धनुर्धर । शत सहस्राणि तथा सहस्र लक्षमेव च ॥ ६७ ॥ दुर्गाणि राज्ञा कार्याणि सजलानि दृढानि च । द्रव्यमन्न च तेष्वेव स्थापनीय प्रयत्नत ॥ ६८ ॥

दूत

मेधावी वाग्पटु प्राज्ञ परचित्तोपलक्षक । धीरो यथोक्तवादी च एष दूतो विधीयते ॥ ६९ ॥ उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु दूतो वदति नान्यथा । सदैवानध्यभावेन यथार्थस्य हि वाचक ॥ ७० ॥ भक्तो गुणी शुचिर्दक्ष प्रगल्भोऽव्यसनी क्षमी । ब्राह्मण परममज्ञो दूत स्यान्निमानवान् ॥ ७१ ॥ साकारो नि स्पृहो वाग्मी नानाशास्त्रविचक्षण । परचित्तावगन्ता च राज्ञो दूत स इष्यते ॥ ७२ ॥ नियोगिभिर्विना राज्य नास्ति भूपे हि केवले । तस्मादमी विधातव्या रक्षितव्या प्रयत्नत ॥ ७३ ॥

भाण्डागारी

प्रवीणो वाक्पटुर्धीमान्स्वामिभक्तश्च नित्यश । अलुब्ध सत्यवादी च भाण्डागारी स इष्यते ॥ ७४ ॥

लेखक

सकृदुक्तगृहीतार्थो लघुहस्तो जितेन्द्रिय । शब्दशास्त्र परिज्ञाता एष लेखक इष्यते ॥ ७५ ॥

प्रतीहारी

इङ्गिताकारतत्त्वज्ञो बलवान्प्रियदर्शन । समयज्ञ स्वामिभक्त प्रतीहारी स इष्यते ॥ ७६ ॥

सूपकार

पुत्रपौत्रगुणोपेत शास्त्रज्ञो मृष्टपाचक । शूरश्च कठिनश्चैव सूपकार स इष्यते ॥ ७७ ॥

चारा

भवन्त्यपरराष्ट्राणा कार्याकार्यावलोकने । चारचक्षुर्महीभर्तुर्यस्य नास्त्यन्ध एव स ॥ ७८ ॥

अन्त पुरवर्गा

वामना कुब्जाश्च षण्ढाश्च तथा वृद्धाश्च पङ्गव । एते चान्त पुरे नित्य नियोक्तव्या क्षमाभृता ॥ ७९ ॥

स्त्रिय

पक्वान्नमिव राजेन्द्र सर्वसाधारणा स्त्रिय । परोक्षे च समक्षे च रक्षितव्या प्रयत्नत ॥ ८० ॥ सूक्ष्मेभ्योऽपि प्रसङ्गेभ्यो रक्ष्या नार्यो हि सर्वदा । द्वयोर्हि कुलयो शोकमावहेयुररक्षिता ॥ ८१ ॥

महिषी

महिष्या रम्या भाव्य गृहकार्येषु दक्षया । सुसस्कृतोपस्करया व्यये चामुक्तहस्तया ॥ ८२ ॥

भृत्या

बहूनामप्यसाराणा समुदायो हि दारुण । राज्ञा भृत्या प्रकर्तव्यास्ते हि सर्वक्रियाक्षमा ॥ ८३ ॥ तृणैरावेष्ट्यते रज्जुस्तया नागो हि बध्यते । एव ज्ञात्वा नरेन्द्रेण भृत्या कार्या विचक्षणा ॥ ८४ ॥ न विना पार्थिवो भृत्यैर्न भृत्या पार्थिव विना । तेषा च व्यवहारोऽय परस्परनिबन्धन ॥ ८५ ॥ भृत्यैर्विना स्वय राजा लोकानुग्रहकार्यपि । मयूखैरिव दीप्ताशुस्तेजस्व्यपि न शोभते ॥ ८६ ॥ अरै सधार्यते नाभिर्नाभौ चारा प्रतिष्ठिता । स्वामिसेवकयोरेव वृत्तिचक्र प्रवर्तते ॥ ८७ ॥ शिरसा विधृता नित्य तथा स्नेहेन पालिता । केशा अपि विरज्यन्ते नि स्नेहा किं न सेवका ॥ ८८ ॥ ताडितोऽपि दुरुक्तोऽपि दण्डितोऽपि महीभुजा । न चिन्तयति य पाप स भृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ८९ ॥ योऽनाहूत समभ्येति द्वारे तिष्ठति सर्वदा । पृष्ट सत्य मित ब्रूते स भृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ९० ॥ अनादिष्टोऽपि भूपस्य दृष्ट्वा हानिकर च य । यतते तस्य नाशाय स भृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ९१ ॥ न क्षुधा पीड्यते यस्तु निद्रया न कदाचन । न च शीतातपाद्यैश्च स भृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ९२ ॥ श्रुत्वा साङ्ग्रामिकीं वार्तां भविष्या स्वामिन प्रति । प्रसन्नास्यो भवेद्यस्तु स भृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ९३ ॥ सीमा वृद्धि समायाति शुक्लपक्ष इवोडुराट् । नियोगसस्थिते यस्मिन्स भृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ९४ ॥ सीमा सकोचमायाति वह्नौ चर्म इवाहितम् । स्थिते यस्मिन्स तु त्याज्यो भृत्यो राज्य समीहता ॥ ९५ ॥ स्वाम्यादिष्टस्तु यो भृत्य सम विष ममेव च । मन्यते न च सधार्यो भूभुजा भूतिमिच्छता ॥ ९६ ॥ स्वाम्यादेशात्सुभृत्यस्य न भी सजायते क्वचित् । प्रविशेन्मुखमाहेय दुस्तर वा महार्णवम् ॥ ९७ ॥ सालस मुखर क्रूर लब्ध व्यसनिन शठम् । असतुष्टमभक्त च त्यजेद्भृत्य नराधिप ॥ ९८ ॥ स्वाम्युक्त यो न यतते स भृत्यो भृत्यपाशक । तज्जीवनमपि व्यर्थमजागलकुचाविव ॥ ९९ ॥ द्विजा अपि न गच्छन्ति या गतिं नैव योगिन । स्वाम्यर्थे सत्यजन्प्राणास्ता गतिं याति सेवक ॥ १०० ॥ राजा तुष्टोऽपि भृत्याना मानमात्र प्रयच्छति । तेऽपि समानमात्रेण प्राणै प्रत्युपकुर्वते ॥ १०१ ॥ सारासारपरिच्छेत्ता स्वामी भृत्यस्य दुर्लभ । अनुकूल शुचिर्दक्ष प्रभोर्भृत्योऽपि दुर्लभ ॥ १०२ ॥

स्नानम्

स्नान नाम मन प्रसादजनन दु स्वप्नविध्वसन शौचस्यायतन मलापहरण सवर्धन तेजस । रूपोद्योतकर गदप्रशमन कामाग्निसदीपन नारीणा च मनोहर श्रमहर स्नाने दशैते गुणा ॥ १०३ ॥

१ कुलिनभृत्य

ताम्बूलम्

ताम्बूल मुखरोगनाशि निपुण सवर्धन तेजसो नित्य जाठरवह्निवृद्धिजनन दुर्गन्धदोषापहम्। वक्त्रालकरण प्रहर्ष जनन विघ्नृपाग्रे रणे कामस्यायतन समुद्भवकर लक्ष्म्या सुखस्यास्पदम्॥ १०४॥

शस्त्रधारणम्

दुष्टाविनीतशत्रूणा भयकृद्बन्धुसन्निभम्। शस्त्रधारण-मोजस्य रक्षोविघ्नग्रहापहम्॥ १०५॥

छत्रधारणम्

वर्षानिलरजोघर्महिमादीना निवारणम्। राज्यलक्ष्म्या गृह धन्य चक्षुष्य छत्रधारणम्॥ १०६॥

चामरम्

चामर श्रीकर दिव्य राज्यशोभाकर परम्।

सिंहासनम्

सिंहासन सुखैश्वर्यकर लोकानुरञ्जनम्॥ १०७॥

मालाधारणम्

सुमनोरत्नमाला धारण दिव्यरूपकृत्।

चन्दनलेप

पापालक्ष्मीप्रशमन चन्दनाद्यनुलेपनम्॥ १०८॥

मृगया

मेदश्छेदकृशोदर लघु भवत्युत्थानयोग्य वपु सत्त्वा नामपि लक्ष्यते विकृतिमच्चित्त भयक्रोधयो। उत्कर्ष स च धन्विना यदिषव सिध्यन्ति लक्ष्ये चले मिथ्यैव व्यसन वदन्ति मृगयामीदृग्विनोद कुत॥ १०९॥

कटकप्रयाणम्

वाजी वारणगति गगाद्धवल छत्र प्रिया पृष्ठत। प्रोत्तुङ्गस्तनमण्डला विजयिनो भृत्या पुर पत्तय। ताम्बूल मधुर सखा सुचतुर सपद्यते चेत्पथि प्राहुस्तत्कटकप्रयाण-मितरत्प्राणप्रयाण बुधा॥ ११०॥

उपवनानि

नव वयो हारि वपुर्वराङ्गना सखी कलाविल्कलसद्य कौतुकम्। धन हि सर्व विफल सुरोपिणो विना विहारो-पवनानि भूपते॥ १११॥ पुमा समस्तसुखैकसाधनफला मांदर्यगर्वोद्धुरक्रीडालोलविलासिनीजनमन स्फीतप्रमोदा-वहा। गुञ्जद्भृङ्गनिनिद्रपङ्कजभरस्फारोल्लसद्दीर्घिकायुक्ता सन्ति गृहेषु यस्य विपुलारामा स पृथ्वीपति॥ ११२॥

तरव

यद्दुमिर्वन किं जात पुत्रैर्धर्मार्थवर्जितै। वरमेक पथि तरु यत्र विश्रमते जन॥ ११३॥ दशकूपसमा वापी दशवा पीसमो ह्रद। दशह्रदसम पुत्रो दशपुत्रसमो द्रुम॥ ११४॥

नीति

सुलभा[1] पुरुषा राजन्सतत प्रियवादिन। अप्रियस्य च पथ्यस्य[2] वक्ता श्रोता च दुर्लभ॥ ११५॥ य कुलाभि जनाचारैरतिशुद्ध प्रतापवान्। धार्मिको नीतिकुशल स स्वामी युज्यते भुवि॥ ११६॥ प्रजा सरक्षति नृप स वर्धयति पार्थिवम्। वर्धनाद्रक्षण श्रेयस्तन्नाशेऽन्य सदप्यसत्॥ ११७॥ आत्मान प्रथम राजा विनयेनोपपादयेत्। ततोऽमात्यास्ततो भृत्यास्तत पुत्रास्तत प्रजा॥ ११८॥ राज्ञि धर्मिणि धर्मिष्ठा पापे पापा समे समा। लोकास्तमनुवर्तन्ते यथा राजा तथा प्रजा॥ ११९॥ नृपाणा च नराणा च केवल तुल्यमूर्तिता। आधिक्य तु क्षमा धैर्यमाज्ञा दान पराक्रम॥ १२०॥ प्रजा न रञ्जयेद्यस्तु राजा रक्षादिभिर्गुणै। अजा गलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम्॥ १२१॥ अजानिव प्रजा हन्याद्यो मोहात्पृथिवीपति। तस्यैका जायते तृप्तिर्द्वितीया न कथचन॥ १२२॥ प्रजापीडनसतापात्समुद्भूतो हुताशन। राज्ञ कुल श्रिय प्राणान्नादग्ध्वा विनिवर्तते॥ १२३॥ यथा बीजाङ्कुर सूक्ष्म प्रयत्नेनाभिरक्षित। फलप्रदो भवे-त्काले तद्वल्लोका सुरक्षिता॥ १२४॥ निजकर्पोहितस्नेहा बहुभक्तजनान्विता। सुकाला इव जायन्ते प्रजापुण्येन भूभृत॥ १२५॥ यदि न स्यान्नरपति सम्यङ्नेता तत प्रजा। अकर्णधारा जलधौ विप्लवेतेह नौरिव॥ १२६॥ प्रकृति स्वामिन त्यक्त्वा समृद्धापि न जीवति। अपि धन्व-न्तरिर्वैद्य किं करोति गतायुषि॥ १२७॥ नरेशे जीव-लोकोऽय निमीलति निमीलति। उदेत्युदीयमाने च रवाविव सरोरुहम्॥ १२८॥ हिरण्यधान्यरत्नानि गजेन्द्राश्चापि वाजिन। तथान्यदपि यत्किचित्प्रजाभ्य स्यान्महीपते॥ १२९॥ मा तात साहस कार्षीर्विभवैर्गर्वमागत। स्वगात्राण्यपि भाराय भवन्ति हि विपर्यये॥ १३०॥ मा त्व तात बले स्थित्वा बाधिष्ठा दुर्बल जनम्। नहि दुर्बलदग्धाना काले किचित्प्ररोहति॥ १३१॥ यानि मिथ्याभिभूताना पतन्त्यश्रूणि रोदताम्। तानि सताप कान्मन्ति सपुत्रपशुबान्धवान्॥ १३२॥ मा तात सपदा मदमारूढोऽसीति विश्वसी। दूरारोहपरिभ्रशविनिपातो हि दारुण॥ १३३॥ स्त्रियैवाय प्रशसन्ति य प्रशसन्ति चारणा। य प्रशसति बन्धक्य स पार्थ पुरुषाधम॥ १३४॥ राजानो य प्रशसन्ति य प्रशसन्ति वै द्विजा। साधवो य प्रशसन्ति स पार्थ पुरुषोत्तम॥ १३५॥ प्रज्ञाशु सशरीरस्य किं करिष्यति सहता। गृहीतहस्तच्छत्रस्य वारिधारा इवारय॥ १३६॥ कोऽन्यत्वहमिति प्रयात्स्य-म्यगादेशयेति च। आज्ञामवितथा कुर्याद्यथाशक्ति महीपते॥ १३७॥ अल्पेच्छुर्धृतिमान्प्राज्ञश्छायेवानुगत सदा। आदिष्टो न विकल्पेत स राजवसतिं वसेत्॥ १३८॥

१ हितस्य
१९ ख ८. मां

१ कमलपत्रस्थिता नीका यथा जलधौ दीयते तद्वत्। २ मतिसहमनी ३ शठ। भूर्गो वा ४ स्तुतिपाठका ५ कुल्टा

अप्राप्तकाळ वचन बृहस्पतिरपि ब्रुवन् । प्राप्नुयाद्बुद्ध्यवज्ञानमपमान च शाश्वतम् ॥ १३९ ॥ किं भक्तेनासमर्थेन किं शक्तेनापकारिणा । भक्त शक्त च मा राजन्नावजानातु त्वमहमि ॥ १४० ॥ जन जनपदा नित्यमर्चयन्ति नृपार्चितम् । नृपेणावमतो यस्तु स सर्वरवमन्यते ॥१४१॥ नानिवेद्य प्रकुर्वीत भर्तु किंचिदपि स्वयम् । कार्यमापत्प्रतीकारादन्यत्र जगतीपते ॥ १४२ ॥ अतिव्ययोऽनपेक्षा च तथार्जनमधर्मत । मोक्षण दूरसस्थान कोपव्यसनमुच्यते ॥ १४३ ॥ क्षिप्रमायमनालोच्य व्ययानश्च स्ववाञ्छया । परिक्षीयत एवासौ धनी वैश्रवणोपम ॥ १४४ ॥ यो यत्र कुशल कार्ये त तत्र विनियोजयेत् । कर्मस्वदृष्टकर्मा य शास्त्रज्ञोऽपि विमुह्यति ॥ १४५ ॥ एक हन्यान्न वा हन्यादिषुर्मुक्तो धनुष्मता । बुद्धिर्बुद्धिमता युक्ता हन्ति राष्ट्र सनायकम् ॥ १४६ ॥ न तच्छस्त्रैर्न नागेन्द्रैर्न हयैर्न च पत्तिभि । कार्य ससिद्धिमभ्येति यथा बुद्ध्या प्रसाधितम् ॥ १४७ ॥ दुर्योधन समर्थोऽपि दुर्मन्त्री प्रलय गत । राज्यमेकच्छत्रकारोऽभूत् सुमन्त्री चन्द्रगुप्तक ॥ १४८ ॥ अशृण्वन्नपि बोद्धव्यो मन्त्रिभि पृथिवीपति । यथा स्वदोषनाशाय विदुरेणाम्बिकासुत ॥ १४९ ॥ सभा वा न प्रवेष्टव्या वक्तव्य वा समञ्जसम् । अब्रुवन्विब्रुवन्वापि नरो भवति किल्बिषी ॥ १५० ॥ तस्मात्सभ्य सभा गत्वा रागद्वेषविवर्जित । वचस्तथाविध ब्रूयाद्यथा न नरक व्रजेत् ॥ १५१ ॥ माता पिता गुरुर्भ्राता भार्या पुत्र पुरोहित । नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति स्वधर्मे यो न तिष्ठति ॥१५२॥ विशोधयेन्महीपालो मन्त्रिशालामशेषत । अयुक्तो नार्हति स्थातुमस्या मन्त्ररहस्यवित् ॥ १५३ ॥ षट्कर्णो भिद्यते मन्त्रश्चतुष्कर्ण स्थिरो भवेत् । द्विकर्णस्य तु मन्त्रस्य ब्रह्माप्यन्त न गच्छति ॥ १५४ ॥ त्रिविधा पुरुषा राजन्नुत्तमाधममध्यमा । नियोजयेत्तथैवैतांस्त्रिविधेष्वपि कर्मसु ॥ १५५ ॥ तुल्यार्थं तुल्यसामर्थ्यं सवश व्यवसायिनम् । अर्धराज्यहर भृत्य यो न हन्यात्स हन्यते ॥ १५६ ॥ निर्विशेषो यदा राजा सम भृत्येषु तिष्ठति । तत्रोद्यमसमर्थानामुत्साह परिहीयते ॥ १५७ ॥ प्रसादो निष्फलो यस्य यस्य क्रोधो निरर्थक । न त राजानमिच्छन्ति षण्ढ पतिमिवाङ्गना ॥ १५८ ॥ अविवेकिनि भूपाले नश्यन्ति गुणिना गुणा । प्रवासरसिके कान्ते यथा साध्व्या स्तनोन्नति ॥ १५९ ॥ न कश्चिच्चण्डकोपानामात्मीयो नाम भूभृताम् । होतारमपि जुह्वन्त स्पृष्टो दहति पावक ॥ १६० ॥ धन सेव्य नृप सेव्यो न सेव्य केवलो नृप । पश्य चक्रस्य माहात्म्य मृत्पिण्ड पात्रता गत ॥ १६१ ॥ यस्मिन्नेवाधिक चक्षुरारोपयति पार्थिव । कुलीनो वाऽकुलीनो वा स श्रियो भाजन भवेत् ॥ १६२ ॥ राज्ञि मातरि देव्या च कुमारे मुख्यमन्त्रिणि । पुरोहिते प्रतीहारे सम वर्तेत राजवत् ॥ १६३ ॥ पानमक्षास्तथा नार्यो मृगया गीतवादिते । एतानि युक्त्या सेवेत प्रसक्तो ह्यत्र दोषवान् ॥१६४॥ आयाच्चतुर्थभागेन व्ययकर्म प्रवर्तयेत् । प्रभूततैलदीपो हि चिर भद्राणि पश्यति ॥ १६५ ॥ कर्मणा मनसा वाचा चक्षुषापि चतुर्विधम् । प्रसादयति लोक यस्त लोको नु प्रसीदति ॥ १६६ ॥ सभोजन सकथन सप्रश्नोऽथ समागम । ज्ञातिभि सह कार्याणि न विरोध कदाचन ॥ १६७ ॥ मृदो परिभवो नित्य वैर तीक्ष्णस्य नित्यश । उत्सृज्य तद्द्वय तस्मान्मध्या वृत्ति समाश्रयेत् ॥ १६८ ॥ अबुद्धिमाश्रितानां च क्षन्तव्यमपराधिनाम् । नहि सर्वत्र पाण्डित्य सुलभ पुरुषे क्वचित् ॥ १६९ ॥ किमप्यसाध्य महता सिद्धिमेति लघीयसाम् । प्रदीपो भूमिगेहान्तर्ध्वान्त हन्ति न भानुमान् ॥ १७० ॥ अरावप्युचित कार्यमातिथ्य गृहमागते । छेत्तुमप्यागते च्छाया नोपसहरते द्रुम ॥ १७१ ॥ अगाधहृदया भूपा कूपा इव दुरासदा । घटका गुणिनो नो चेत्कथ लभ्येत जीवनम् ॥ १७२ ॥ कथ नाम न सेव्यन्ते यत्नत परमेश्वरा । अचिरेणैव ये तुष्टा पूरयन्ति मनोरथान् ॥ १७३ ॥ भोगिनं कञ्चुकासक्ता क्रूरा कुटिलगामिन । सुदुष्ट मन्त्रसाध्याश्च राजान पन्नगा इव ॥ १७४ ॥ अस्वादुदृष्टि यो भक्तमाजन्मपरिसेवितम् । न व्यञ्जने रुचिर्यस्य त्याज्यो नृप इवातुर ॥ १७५ ॥ सुगन्ध केतकीपुष्प कण्टकै परिवेष्टितम् । यथा पुष्प तथा राजा दुर्जनै परिवेष्टित ॥ १७६ ॥ असत्प्रलाप पारुष्य पैशुन्यमनृत तथा । चत्वारि वाचा राजेन्द्र न जल्पेन्नैव चिन्तयेत् ॥ १७७ ॥ प्राज्ञे नियोज्यमाने तु सन्ति राज्ञस्त्रयो गुणा । यश स्वर्गनिवासश्च विपुलश्च धनागम ॥ १७८ ॥ मूर्खे नियोज्यमाने तु त्रयो दोषा महीपते । अयशश्चार्थनाशश्च नरके गमन तथा ॥ १७९ ॥ इदमेव नरेन्द्राणा स्वर्गद्वारमनर्गलम् । यदात्मन प्रतिज्ञा च प्रजा च परिपाल्यते ॥ १८० ॥ भेद्यो योध इवाधीर सर्वाङ्गैसवृतैरपि । चिर न सहते स्थातु परेभ्यो भेदशङ्कया ॥१८१॥ आत्मोदय परग्लानिद्वय नीतिरितीयती । तदूरीकृत्य कृति-

१ भेद्य मात्सर्याणि, सर्वेषां दानविरुद्धो भवत्यपि भाव २ विचार ३ धारम् ४ सर्व प्रवासिनि भर्तरि सति वियोगेन साध्व्या यौवन दर्प नश्यति सहज ५ होमकर्तारम्

१ कार्यसाधका, पक्षे,-कुम्भा २ गुणवन्त, पक्षे-रज्जुयुक्ता ३ जीवनोपायभूत द्रव्यम्, पक्षे,-उदकम् ४ विलासिन, पक्षे,-भोगवन्त ५ कवचम्, पक्षे,-सर्पकञ्चुकम् ६ विचार, पक्षे,-शाबरादि ७ सर्पा ८ सेवकम्, पक्ष,-ओदनम् ९ राजचिह्नेषु पक्षे,-लेह्यादौ १० रोगी ११ रहस्य श्रुत्वापि योद्धृत्वेन न स्थातु सहते

मिर्नाचसत्य प्रतायते ॥ १८२ ॥ तृमियोग परेणापि महद्भि-ज्ञा न महात्मनाम् । पूर्णश्चन्द्रोऽप्याकाङ्क्षी द्द्या तोऽत्र महार्णव ॥ १८३ ॥ बुद्धिशस्त्र प्रकृत्यङ्गो घनसवृति कञ्चुक । चारेक्षणो दूतमुख पुरुष कोऽपि पार्थिव ॥१८४॥ तेन क्षमा वा नैकान्त कालनस्य महीपते । नैकमोन प्रसादो वा रसभावविद् कवे ॥ १८५ ॥ कृतापचारोऽपि परैरनाविष्कृतविक्रिय । असाध्य कुरुते कोप प्राप्ते काले गदो यथा ॥ १८६ ॥ मृदु यनहित तेजो मोक्तुमर्थान्प्र-कल्पते । प्रदीप स्नेहमादत्ते दशयाभ्यन्तरस्थया ॥ १८७ ॥ नालम्बते दैष्टिकता न निषीदति पौरुषे । शब्दार्थौ सत्कविरिव द्वय विद्वानपेक्षते ॥ १८८ ॥ स्थायिनोऽर्थ प्रवर्तन्ते भावा सचारिणो यथा । रसस्येरस्य भूयासस्तथा नेतुर्महीभृत ॥ १८९ ॥ तन्त्रावापविदा योगैर्मण्डलान्यधितिष्ठता । सुनिग्रहा नरेन्द्रेण फणीन्द्रा इव शत्रव ॥ १९० ॥ करप्रचेयामुत्तुङ्ग प्रभुशक्ति प्रथीयसीम् । प्रज्ञाबलबृहन्मूल फलत्युत्साहपादप ॥ १९१ ॥ स दोष सचिवस्यैव यदसत्कुरुते नृप । याति यन्तु प्रमादेन गजो व्याल त्वगाच्यताम् ॥ १९२ ॥ न सर्पस्य मुखे रक्त न दुष्टस्य कलेवरे । न प्रचासु न भूसाले घन दुरधिकारिणि ॥ १९३ ॥ यद्यपि क्षितिपालानामाज्ञा सर्वत्रगा स्वयम् । तथापि शास्त्रदीपेन चरत्येव मति सताम् ॥ १९४ ॥ असाध्यमन्यथा दोष परिच्छिद्य शरीरिणाम् । यथा वैद्यस्तथा राजा शस्त्रपाणिर्विपश्चति ॥ १९५ ॥ जातमात्र न य शत्रु व्याधि वा प्रशम नयेत् । अतिपुष्टाङ्गयुक्तोऽपि स पश्चात्तेन हन्यते ॥ १९६ ॥ पातकाना समस्ताना द्वे परे तात पातके । एक दु सचिवो राजा द्वितीय च तदाश्रय ॥ १९७ ॥ राजा सपत्तिहीनोऽपि सेव्य सेव्यगुणाश्रय । भवत्याजीवन तस्मात्फल कालान्तरादपि ॥ १९८ ॥ स जयी वरमातङ्गा यस्य तस्यास्ति मेदिनी । कोशो यस्य सुदुर्धर्षो दुर्गस्तस्य स दुर्जय ॥ १९९ ॥ सुवर्णै पट्टचेलैश्च शोभा वारयोषिताम् । पराक्रमेण दानेन राजन्ते राजनन्दना ॥ २०० ॥ य य मनोऽनुरागेण समानयति ससदि । तस्य तम्योत्सारणाय यतन्ते राजवल्लभा ॥ २०१ ॥ ब्राह्मण क्षत्रियो बन्धुर्नाधिकारे प्रशस्यते । ब्राह्मण सिद्धमप्यर्थं कृच्छ्रेणापि न यच्छति ॥ २०२ ॥ नियुक्त क्षत्रियो द्रव्ये खड्ग दर्शयते ध्रुवम् । सर्वस्व ग्रसते बन्धुराक्रम्य ज्ञातिभावत ॥ २०३ ॥ अपराधेऽपि नि शङ्को नियोगी चिरसेवक । स स्वामिनमवज्ञाय चरेच्च निरवग्रह ॥ २०४ ॥ उपकर्ताधिकारस्थ स्वापराध न म यते । उपकार ध्वजीकृत्य सर्वमेवावलुम्पति ॥ २०५ ॥ आज्ञाभङ्गकरान्राजा न क्षमेत स्वसुतानपि । विशेष कोऽनुरागस्य राजचित्तगतस्य च ॥ २०६ ॥ तस्करेभ्यो नियुक्तेभ्य शत्रुभ्यो नृपवल्लभात् । नृपतिर्निजलोभाच्च प्रजा रक्षेत्पितेव हि ॥ २०७ ॥ भोगस्य भाजन राजा न राजा कार्यभाजनम् । राजकार्यपरिध्वसान्मन्त्री दोषेण लिप्यते ॥ २०८ ॥ वर प्राणपरित्याग शिरसो वापि कर्तनम् । न तु स्वामिपदावाप्तिपातकेच्छोरुपेक्षणम् ॥ २०९ ॥ विषदिग्धस्य भक्तस्य दन्तस्य चलितस्य च । अमात्यस्य च दुष्टस्य मूलादुद्धरण सुखम् ॥ २१० ॥ य कुर्यात्सचिवायत्ता श्रिय तद्व्यसने सति । सोऽन्धवज्जगतीपाल सीदेत्सचारकैर्विना ॥ २११ ॥ सदामात्यो न मिद्ध स्यात्समृद्ध सर्व एव हि । सिद्धानामयमादेश ऋद्धिश्चित्तविकारिणी ॥ २१२ ॥ मूलभृत्यान्परित्यज्य नागन्तून्प्रतिमानयेत् । नात परतरो दोषो राज्यभेदकरो यत ॥ २१३ ॥ मन्त्रबीजमिद गुप्त रक्षणीय यथा तथा । मनागपि न भिद्येत तद्भिन्न न प्ररोहति ॥ २१४ ॥ मन्त्रिणा पृथिवीपालचित्त विघटित क्वचित् । वलय स्फटिकस्येव को हि सधातुमीश्वर ॥ २१५ ॥ वज्र च राजतेजश्च द्वयमेवातिभीषणम् । एकमेकत्र पतति पतत्यन्यत्समन्तत ॥ २१६ ॥ मृत प्राप्नोति वा स्वर्ग शत्रु हत्वा सुखानि वा । उभावपि हि शूराणा गुणावेतौ सुदुर्लभौ ॥ २१७ ॥ यत्रायुद्धे ध्रुव मृत्युर्युद्धे जीवितसशय । तमेव काल युद्धस्य प्रवदन्ति मनीषिण ॥ २१८ ॥ अयुद्धे हि यदा पश्येन्न किंचिद्धितमात्मन । युध्यमानस्तदा प्राज्ञो म्रियते रिपुणा सह ॥ २१९ ॥ जये च लभते लक्ष्मीं मृते चापि सुराङ्गनाम् । क्षणविध्वसिन काया का चिन्ता मरणे रणे ॥ २२० ॥ पिता वा यदि वा भ्राता पुत्रो वा यदि वा सुहृत् । प्राणच्छेदकरा राज्ञा हन्तव्या भूतिमिच्छता ॥ २२१ ॥ राज्यलोभादहकारादिच्छत स्वामिन पदम् । प्रायश्चित्त तु तस्यैक जीवोत्सर्गो न चापरम् ॥ २२२ ॥ आत्मनश्च परेषा च य समीक्ष्य बलाबलम् । अन्तर नैव जानाति स तिरस्क्रियतेऽरिभि ॥ २२३ ॥ राजा मत्त शिशुश्चैव प्रमादी धनगर्वित । अप्राप्यमपि वाञ्छन्ति किं पुनर्लभ्य तेऽपि यत् ॥ २२४ ॥ वर्णाकारप्रतिध्वानैर्नेत्रवक्त्रविकारत । अभ्यूहन्ति मनो धीरास्तस्माद्रहसि मन्त्रयेत् ॥ २२५ ॥ आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषणेन च । नेत्रवक्त्रविकाराभ्या ज्ञायतेऽन्तर्गत मन ॥ २२६ ॥ षट्कर्णो भिद्यते मन्त्रस्तथा प्राप्तश्च वार्तया । इत्यात्मना द्वितीयेन मन्त्र कार्यो महीभृता ॥ २२७ ॥ मन्त्रभेदे हि ये दोषा भवन्ति पृथिवीपते । न शक्यास्ते समाधातुमिति नीतिविदा

१ हस्तिपकस्य २ असमारब्धुमिति भाव ३ अमहत्व

मतम् ॥ २२८ ॥ न तथोत्थाप्यते ग्रावा प्राणिभिर्दारुणा यथा । अल्पोपाया महासिद्धिरेतन्मन्त्रफलं महत् ॥ २२९ ॥ विजेतुं प्रयतेतारीन्न युद्धेन कदाचन । अनित्यो विजयो यस्माद्दृश्यते युध्यमानयोः ॥ २३० ॥ साम्ना दानेन भेदेन समस्तैरथवा पृथक् । साधितुं प्रयतेतारीन्न युद्धेन कदाचन ॥ २३१ ॥ बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनम् । यद्युद्धं हस्तिना सार्धं नराणां मृत्युमावहेत् ॥ २३२ ॥ स मूर्खः कालमप्राप्य योऽपकर्तरि वर्तते । कलिर्बलवता सार्धं कीटपक्षोद्गमो यथा ॥ २३३ ॥ महत्यल्पेऽप्युपायज्ञः सममेव भवेत्क्षमः । समुन्मूलयितुं वृक्षांस्तृणानीव नदीरयः ॥ २३४ ॥ धान्यानां संग्रहो राजन्नुत्तमः सर्वसंग्रहात् । निक्षिप्तं हि मुखे रत्नं न कुर्यात्प्राणधारणम् ॥ २३५ ॥ यथा प्रमुक्तान्मानाद्युध्यन्ते भुवि मानवाः । न तथा बहुभिर्दत्तैर्द्रविणैरपि भूपते ॥ २३६ ॥ अविद्वानपि भूपालो विद्यावृद्धोपसेवया । परां श्रियमवाप्नोति जलासन्नतरुर्यथा ॥ २३७ ॥ पानं स्त्री मृगया द्यूतमर्थदूषणमेव च । वाग्दण्डयोश्च पारुष्यं व्यसनानि महीभुजाम् ॥ २३८ ॥ शिष्टैरप्यविशेषज्ञ उग्रश्च कृतनाशकः । त्यज्यते किं पुनर्नान्यैर्यश्चाप्यात्मंभरिर्नरः ॥ २३९ ॥ सत्यं शौर्यं दया त्यागो नृपस्यैते महागुणाः । एभिर्मुक्तो महीपालः प्राप्नोति खलु वाच्यताम् ॥ २४० ॥ यो येन प्रतिबद्धः स्यात्सह तेनोदयी व्ययी । स विश्वस्तो नियोक्तव्यः प्राणेषु च धनेषु च ॥ २४१ ॥ धूर्तः स्त्री वा शिशुर्यस्य मन्त्रिणः स्युर्महीपते । अनीतिपवनक्षिप्तः कार्याब्धौ स निमज्जति ॥२४२॥ हर्षक्रोधौ समौ यस्य शास्त्रार्थे प्रत्ययः सदा । नित्यं भृत्यानपेक्षा च तस्य स्याद्धनदा धरा ॥ २४३ ॥ दाता क्षमी गुणग्राही स्वामी दुःखेन लभ्यते । शुचिर्दक्षोऽनुरक्तश्च जाने भृत्योऽपि दुर्लभः ॥ २४४ ॥ आहवेषु च ये शूराः स्वाम्यर्थे त्यक्तजीविताः । भर्तृभक्ताः कृतज्ञाश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २४५ ॥ कृतकृत्यस्य भृत्यस्य कृतं नैव प्रणाशयेत् । फलेन मनसा वाचा दृष्ट्या चैनं प्रहर्षयेत् ॥ २४६ ॥ कोपप्रसादवस्तूनि ये विचिन्वन्ति सेवकाः । आरोहन्ति शनैः पश्चाद्धुन्वन्तमपि पार्थिवम् ॥ २४७ ॥ विद्यावतां महेच्छानां शिल्पविक्रमशालिनाम् । सेवावृत्तिविदां चैव नाश्रयः पार्थिवं विना ॥ २४८ ॥ ये जात्यादिमहोत्साहान्नरेन्द्रान्नोपयन्ति च । तेषामामरणं भिक्षा प्रायश्चित्तं विनिर्मितम् ॥ २४९ ॥ ये च प्राहुर्दुरात्मानो दुराराध्या महीभुजः । प्रमादालस्यजाड्यानि ख्यापितानि निजानि तैः ॥ २५० ॥ सर्पान्व्याघ्रान्गजान्सिंहान्दृष्ट्वोपायैर्वशीकृतान् । राजेति कियती मात्रा धीमतामप्रमादिनाम् ॥ २५१ ॥ राजानमेव संश्रित्य विद्वान्याति परां गतिम् । विना मलयमन्यत्र चन्दनो न प्ररोहति ॥ २५२ ॥ धवलान्यातपत्राणि वाजिनश्च मनोरमाः । सदा मत्ताश्च मातङ्गाः प्रसन्ने सति भूपतौ ॥ २५३ ॥ सुवर्णपुष्पां पृथिवीं चिन्वन्ति पुरुषास्त्रयः । शूरश्च कृतविद्यश्च यश्च जानाति सेवितुम् ॥ २५४ ॥ सा सेवा या प्रभुहिता ग्राह्या वाक्यविशेषतः । आश्रयेत्पार्थिवं विद्वांस्तद्द्वारेणैव नान्यथा ॥ २५५ ॥ यो न वेत्ति गुणान्यस्य न तं सेवेत पण्डितः । नहि तस्मात्फलं तस्य सुकृष्टादूषरादिव ॥ २५६ ॥ द्रव्यप्रकृतिहीनोऽपि सेव्यः सेव्यगुणान्वितः । भवत्याजीवनं तस्मात्फलं कालान्तरादपि ॥ २५७ ॥ अपि स्थाणुवदासीनः शुष्यन्परिगतः क्षुधा । न त्वेवानात्मसंपन्नाद्वृत्तिमीहेत पण्डितः ॥ २५८ ॥ सेवकः स्वामिनं द्वेष्टि कृपणं परुषाक्षरम् । आत्मानं किं स न द्वेष्टि सेव्यासेव्यं न वेत्ति यः ॥ २५९ ॥ यमाश्रित्य न विश्राम क्षुधार्ता यान्ति सेवकाः । सोऽर्कवन्नृपतिस्त्याज्यः सदा पुष्पफलोऽपि सन् ॥ २६० ॥ जीवेति प्रब्रुवन्प्रोक्तः कृत्याकृत्यविचक्षणः । करोति निर्विकल्पं यः स भवेद्राजवल्लभः ॥ २६१ ॥ प्रभुप्रसादजं वित्तं सुपात्रे यो नियोजयेत् । वस्त्राद्यं बिभृयादङ्गे स भवेद्राजवल्लभः ॥ २६२ ॥ अन्तःपुरचरैः सार्धं यो मन्त्रं न समाचरेत् । न कलत्रैर्नरेन्द्रस्य स भवेद्राजवल्लभः ॥ २६३ ॥ समतोऽहं प्रभोर्नित्यमिति मत्वा व्यतिक्रमेत् । कृच्छ्रेष्वपि न मर्यादां स भवेद्राजवल्लभः ॥ २६४ ॥ द्विषि द्वेषपरो नित्यमिष्टानामिष्टकर्मकृत् । यो नरो नरनाथस्य स भवेद्राजवल्लभः ॥ २६५ ॥ द्यूतं यो यमदूताभं हालां हालाहलोपमाम् । पश्येद्दारान्वृथाकारांस्स भवेद्राजवल्लभः ॥ २६६ ॥ युद्धकालेऽग्रगो यः स्यात्सदा पृष्ठानुगः पुरे । प्रभोर्द्वाराश्रितो हर्म्ये स भवेद्राजवल्लभः ॥ २६७ ॥ दुराराध्या हि राजानः पर्वता इव सर्वदा । व्यालाकीर्णाः सुविषमाः कठिना दुःखसेविताः ॥ २६८ ॥ दुरारोहं पदं राज्ञां सर्वलोकनमस्कृतम् । स्वल्पेनाप्यपचारेण ब्राह्मण्यमिव दुष्यति ॥ २६९ ॥ दुराराध्याः श्रियो राज्ञां दुरापा दुष्परिग्रहाः । तिष्ठन्त्याप इवाधारे चिरमात्मनि संस्थिताः ॥ २७० ॥ अनभिज्ञो गुणानां यो न भृत्यैरनुगम्यते । धनाढ्योऽपि कुलीनोऽपि क्रमायातोऽपि भूपतिः ॥ २७१ ॥ सव्यदक्षिणयोर्यत्र विशेषो नोपलभ्यते ।

१ मरुभूमे. २ व्यालादिपापर्संकुला', पक्षे,-सविषाः कुटिलमतिविदुषः

फलान् क्षणमप्यार्यो विद्यमानगतिर्भवेत् ॥ २७२ ॥ काचे मणिर्मणौ काचो येषां बुद्धिः प्रवर्तते । न तेषां संनिधौ भृत्यो नाममात्रोऽपि तिष्ठति ॥ २७३ ॥ यस्मिन्कुल समावेश्य निर्विशङ्केन चेतसा । आसते सेवकः स स्यात्कलत्रमिव चापरम् ॥ २७४ ॥ यः कृत्वा सुकृतं राज्ञो दुष्करं हितमुत्तमम् । लज्जया वक्ति नो किंचित्तेन राजा सहायवान् ॥ २७५ ॥ श्रुत सेवाविहीनाना चामरोद्धूत सपद । उद्दण्डधवलच्छत्रवाजिवारणवाहिनी ॥ २७६ ॥ अपि मानसमुत्तुङ्ग य पुरो वदति भूभुजाम् । सेवानां च विनश्येत स द्रुतं सुमहानपि ॥ २७७ ॥ अकुलीनोऽपि मूर्खोऽपि भूपालं योऽत्र सेवते । अपि संमानहीनोऽपि स सर्वत्रापि पूज्यते ॥ २७८ ॥ अपि कापुरुषो भीरुः स्याच्चेन्नृपतिसेवकः । यदाप्नोति फलं लोकात्तस्मात् मपि नो गुणी ॥ २७९ ॥ वत्सवाशाल लाग स्वादेः पन्ना स्युर्विपत्तय । स स्वामी दूरतस्त्याज्यो निर्दोषायतु जीविभिः ॥ २८० ॥ फलहीनं नृपं भृत्याः कुलीनमपि चोन्नतम् । संत्यज्यान्यत्र गच्छन्ति शुष्कं वृक्षमिवाण्डजाः ॥ २८१ ॥ भृप भूप इवाभाति नेगजनगुणावहः । ददाति गुणसम धाथथा पात्रानुरूपतः ॥ २८२ ॥ अपि समानसंयुक्ताः कुलीना भक्तितत्पराः । वृत्तिभङ्गान्महीपाल त्यक्त्वा यान्ति सुसेवकाः ॥ २८३ ॥ कालातिक्रमणं वृत्तेर्यो न कुर्वीत भूपतिः । कदाचित्तं न मुञ्चन्ति भर्त्सिता अपि सेवकाः ॥ २८४ ॥ देशानामुपरि क्ष्मापा आतुराणां चिकित्सकाः । वणिजो ब्राह्मणानां च मूर्खाणामपि पण्डिताः ॥ २८५ ॥ प्रमादिनां तथा चौरा भिक्षुका गृहमेधिनाम् । गणिका कामुकानां च सर्वलोकस्य शिल्पिनः ॥ २८६ ॥ सामादिसज्जितैः पाशैः मती क्षन्ते दिवानिशम् । भुञ्जते च यथाशक्ति जलजाञ्जलजा यथा ॥ २८७ ॥ शनैः शनैश्च यो राज्यमुपभुङ्क्ते यथा बलम् । रसायनमिव प्राज्ञः स पुष्टिं परमां व्रजेत् ॥ २८८ ॥ विधिना मन्त्रयुक्तेन रूक्षापि मथितापि च । प्रयच्छति फलं भूमिररणीव हुताशनम् ॥ २८९ ॥ प्रजानां पालनं शस्यं स्वर्गकोशस्य वर्धनम् । पीडनं धर्मनाशाय पापायायशसे स्थितम् ॥ २९० ॥ गोपालेन प्रजाधेनोर्वित्तदुग्धं शनैः शनैः । पालनात्पोषणाद्ग्राह्यं न्याय्यां वृत्तिं समाचरेत् ॥ २९१ ॥ फलार्थी नृपतिर्लोकान्पालयेद्यत्नमास्थितः । दानमानादितोयेन मालाकारोऽङ्कुरानिव ॥ २९२ ॥ नृपदीपो धनस्नेहं प्रजाभ्यः संहरन्नपि । अन्तरस्थैर्गुणैः शुभ्रैर्लक्ष्यते नैव केनचित् ॥ २९३ ॥ यथा गौर्दुह्यते काले पाल्यते च तथा प्रजा । सिच्यते चीयते चैव लता पुष्पफलप्रदा ॥ २९४ ॥ लोकानुग्रहकर्तारः प्रवर्धन्ते नरेश्वराः ॥ लोकानां संक्षयाच्चैव क्षयं यान्ति न संशयः ॥ २९५ ॥ उत्तिष्ठमानस्तु परो नोपेक्ष्यः पथ्यमिच्छता । समौ हि शिष्टैराम्नातौ वर्त्स्यन्तावामयः स च ॥ २९६ ॥ मृतानां स्वामिनः कार्ये भृत्यानामनुवर्तिनाम् । भवेत्स्वर्गेऽक्षयो वासः कीर्तिश्च धरणीतले ॥ २९७ ॥ न गन्तारोऽपि गच्छन्ति तां गतिं नैव योगिनः । यां यान्ति प्रोज्झितप्राणाः स्वाम्यर्थे सेवकोत्तमाः ॥ २९८ ॥ चाटुतस्करदुर्वृत्तैस्तथा साहसिकादिभिः । पीड्यमानाः प्रजा रक्ष्याः कूटच्छाद्मिकादिभिः ॥ २९९ ॥ प्रजानां धर्मषड्भागो राज्ञो भवति रक्षितुः । अधर्मादपि षड्भागो जायते यो न रक्षति ॥ ३०० ॥ राजा बन्धुरबन्धूनां राजा चक्षुरचक्षुषाम् । राजा पिता च माता च सर्वेषां न्यायवर्तिनाम् ॥ ३०१ ॥ गुणालयोऽप्यसन्मन्त्री नृपतिर्नाधिगम्यते । प्रसन्नस्वादुसलिलो दुष्टग्राहो यथा ह्रदः ॥ ३०२ ॥ चितासारकथे भ्रूलीलायासितकार्मुके । ये रमन्ते नृपास्तेषां रमन्ते रिपवः श्रिया ॥ ३०३ ॥ यः संमानं सदा धत्ते भृत्यानां क्षितिपोऽधिकम् । वित्ताभावेऽपि तं दृष्ट्वा ते त्यजन्ति न कर्हिचित् ॥ ३०४ ॥ विश्वासः संपदां मूलं तेन यूथपतिर्गजः । सिंहो मृगाधिपत्येऽपि न मृगैरनुगम्यते ॥ ३०५ ॥ कारुण्यं संविभागश्च यस्य भृत्येषु सर्वदा । संभवेत्स महीपालस्त्रैलोक्यस्यापि रक्षणे ॥ ३०६ ॥ अकृत्येषु नराः किंचिन्नो ब्रूते राजसंसदि । न चैनं ज्ञापयेत् । लभते च विडम्बनाम् ॥ ३०७ ॥ अजस्रं पुरुषस्याप्रतापगुणगौरवा । यायचेषु भिरास्ते तिलमपरिनिर्यशः ॥ ३०८ ॥ विपाकदारुणो राज्ञा रिपुरल्पोऽप्यनन्तरः । उद्वेजयति सूक्ष्मोऽपि चरणं कण्टकाङ्कुरः ॥ ३०९ ॥ निर्विषोऽपि यथा सर्पः फटाटोपैर्भयंकरः । तथाडम्बरवान्राजा न परैः परिभूयते ॥ ३१० ॥ भूमिर्मित्रं हिरण्यं वा विग्रहस्य फलत्रयम् । नास्त्येकमपि यद्येषां न तं कुर्यात्कथंचन ॥ ३११ ॥ सामैव हि प्रयोक्तव्यमादौ कार्यं विजानता । सामसिद्धानि कार्याणि विक्रियां यान्ति न क्वचित् ॥ ३१२ ॥ दानैः संपीडितस्यापि न विश्वासं व्रजेद्रिपोः । राज्यलोभोद्यतो विप्रः सर्वेण नापैहृत ॥ ३१३ ॥ उपकारगृहीतेन शत्रुणा शत्रुमुद्धरेत् । पादलग्नं करस्थेन कण्टकेनैव कण्टकम् ॥ ३१४ ॥

---

१ नमन्तो नमा ये सज्जनेषां गुणावह, पक्षे-नमन्ते गुणवन्तो न भवन्तीति नमन्तागुणावह । २ विधानानि पक्षे-स्नान

नोपेक्षितव्यो विद्वद्भिः शत्रुरल्पोऽप्यवज्ञया । वह्निरल्पोऽपि संवृद्धः कुरुते भस्मसाद्वनम् ॥ ३१५ ॥ कौर्मं संकोचमास्थाय प्रहारानपि मर्षयेत् । प्राप्ते काले च मतिमानुत्तिष्ठेत्कृष्णसर्पवत् ॥ ३१६ ॥ स्वाम्यमात्यश्च राज्यं च कोशो दुर्गं बलं सुहृत् । एतावदुच्यते राज्यं सत्त्वबुद्धिव्यपाश्रयम् ॥ ३१७ ॥ संधिविग्रहयानानि संस्थितिः संश्रयस्तथा । द्वैधीभावश्च भूपानां षड्गुणाः परिकीर्तिताः ॥ ३१८ ॥ उत्साहस्य प्रभोर्मन्त्रस्यैव शक्तित्रयं मतम् । आत्मनः सुहृदश्चैव तन्मित्रस्योदयास्त्रयः ॥ ३१९ ॥ सामदाने भेददण्डाविति चुपायचतुष्टयम् । हस्त्यश्वरथपादातं सेनाङ्गं स्याच्चतुष्टयम् ॥ ३२० ॥ क्षत्रियस्योरसि क्षत्रं पृष्ठे ब्रह्म व्यवस्थितम् । तेन पृष्ठं न दातव्यं पृष्ठदो ब्रह्महा भवेत् ॥ ३२१ ॥ राजाधिकारादीशत्वाद्भूतानुग्रहकारणात् । यदेव कुरुते राजा तत्प्रमाणमिति स्थितिः ॥ ३२२ ॥ राजा नाम चरत्येष भूमौ साक्षात्सहस्रदृक् । न तस्याज्ञामतिक्रम्य संतिष्ठेरन्निमाः प्रजाः ॥ ३२३ ॥ राजाज्ञाभयाद्यस्माच्च च्यवन्ते पथः प्रजाः । व्यवहारस्ततो ज्ञेयं शास्तितो राजशासनम् ॥ ३२४ ॥ नित्यार्थपृथिवीपालश्चारित्रविषयं कृता । चारित्रेभ्यस्ततः प्राहुर्गरीयो राजशासनम् ॥ ३२५ ॥ पुष्पैरपि न योद्धव्यं किं पुनर्निशितैः शरैः । जये भवति संदेहः प्रधानपुरुषक्षयः ॥ ३२६ ॥ अभिभूतोऽप्यवज्ञातो यो राज्ञो द्वारि तिष्ठति । स तु राज्ञः श्रियं भुङ्क्ते नाभिमानी कदाचन ॥ ३२७ ॥ अन्तःपुरधनाध्यक्षैर्वैरिभूते निराकृते । संसर्गं न भजेल्लोके विना पार्थिवशासनात् ॥ ३२८ ॥ जृम्भां निष्ठीवनं कौर्यं कोपं पर्यङ्किकाश्रमम् । भ्रुकुटिं वातमुद्रां च तत्समीपे विवर्जयेत् ॥ ३२९ ॥ राजस्तु दर्शनं कुर्याज्ज्ञात्वावसरसौष्ठवम् । गुणादिस्थापनापूर्वमुपनीतो महाशये ॥ ३३० ॥ दर्शनं नाधमद्वारा यत्र कार्यं विपश्चिता । गरिष्ठोऽप्यतिनीचः स्यादुपनीतो लघुर्भवेत् ॥ ३३१ ॥ शत्रोरत्यन्तमित्रं यत्तेन मैत्रीं विवर्जयेत् । अर्दयेच्चद्विरोधेन प्रतिज्ञाघातकारिणा ॥ ३३२ ॥ यत्रात्मीयो जनो नास्ति भेदस्तत्र न विद्यते । कुठारैर्दण्डनिर्मुक्तैर्भिद्यन्ते तरवः कथम् ॥ ३३३ ॥ एतदर्थं कुलीनानां नृपाः कुर्वन्ति संग्रहम् । आदिमध्यावसानेषु न ते यान्ति विक्रियाम् ॥ ३३४ ॥ स च एव जनः शूरो क्षणासादितसंगरः । अदृष्टपरसामर्थ्यः सदर्पो भवेन्नहि ॥ ३३५ ॥ दृष्टोऽपि राजा यद्यन्यं तत्तुष्टो यदि तत्र । अतो भूमिपतिः सेवनकाम्यो दूरतरेण स ॥ ३३६ ॥ नापरीक्ष्य नयेद्दण्डं न च मन्त्रं प्रकाशयेत् । विसृजेन्नैव लुब्धेभ्यो विश्वसेन्नापकारिषु ॥ ३३७ ॥ चरेद्धीमानकटको युद्धेऽस्मिन्नेह न नास्तिकः । अनृशंसश्चरेदर्थं चरेत्कार्यमनुद्धतः ॥ ३३८ ॥ सदधीतं न चानार्यैर्विगृह्णीयान्न बन्धुभिः । नाभक्तं चारयेच्चारं कुर्यात्कार्यमपीडया ॥ ३३९ ॥ सर्वे यत्र विनेतारः सर्वे यत्राभिमानिनः । सर्वे महत्त्वमिच्छन्ति कुलं तदवसीदति ॥ ३४० ॥ अकृत्वा निजदेशस्य रक्षां यो विजिगीषते । स नृपः परिधानेन धृतमौलिः पुमानिव ॥ ३४१ ॥ विजिगीषुररिर्मित्रं पार्ष्णिग्राहोऽप्यमध्यमः । उदासीनोऽन्तरान्तर्धिरित्येषा नृपतेः स्थितिः ॥ ३४२ ॥ गृध्राकारोऽपि सेव्यः स्याद्धंसाकारैः सभासदैः । हंसाकारोऽपि संत्याज्यो गृध्राकारैः सभासदैः ॥ ३४३ ॥ ये त्वाहवेषु वध्यन्ते स्वाम्यर्थमपराङ्मुखाः । विकृष्टैरायुधैर्यान्ति ते स्वर्गं योगिनो यथा ॥ ३४४ ॥ पदानि क्रतुतुल्यानि आहवेष्वनिवर्तिनाम् । राजा सुकृतमादत्ते हतानां विपलायिनाम् ॥ ३४५ ॥ नराहवादिन क्लीबं निर्वृतिं परमागतम् । न हन्याद्विनिवृत्तं च युद्धं प्रेक्षितुमागतम् ॥ ३४६ ॥ सुतभृत्यसुहृद्वैरिस्वामिसद्गुरुदैवते । एकैकोत्तरतो वृद्ध्या श्रीकारं पत्रमूर्धनि ॥ ३४७ ॥ सपक्षो लभते काको वृक्षस्य विविधं फलम् । पक्षहीनो मृगेन्द्रोऽपि भूमिसंस्थो निरीक्षते ॥ ३४८ ॥ सपक्षो लभते लक्ष्यं गुणमुक्तोऽपि मार्गणः । न लक्ष्यस्थो विपक्षः स्याद्गुणेनापूर्यते यदि ॥ ३४९ ॥ परस्परानुरक्ता ये योधाः शार्ङ्गधनुर्धराः । संनद्धास्तुरगारूढास्ते जयन्ति रणे रिपून् ॥ ३५० ॥ जिते लक्ष्मीर्मृते स्वर्गः कीर्तिश्च धरणीतले । तस्माद्युद्धं विधातव्यं हन्तव्या परवाहिनी ॥ ३५१ ॥ विधाय वैरं सामर्षे नरोऽरौ य उदासते । प्रक्षिप्योदर्चिषं कक्षे शेरते तेऽभिमारुतम् ॥ ३५२ ॥ सद्वंशसंभवः शुद्धः कोटिदोऽपि गुणान्वितः । कामं धनुरिव क्रूरो वर्जनीयः सतां प्रभुः ॥ ३५३ ॥ असमाप्तजिगीषस्य स्त्रीचिन्ता का मनस्विनः । अनाक्रम्य जगत्कृत्स्नं नो संध्यां भजते रविः ॥ ३५४ ॥ चिन्त्यते नय एवादावमन्दं समुपेप्सुभिः । विनम्य पूर्वं सिंहोऽपि हन्ति हस्तिनमोजसा ॥ ३५५ ॥ स्वजातीयं विना वैरी न जय्यः स्यात्कदाचन । विना वज्रमणिं मुक्तामणिर्भेद्यः कथं भवेत् ॥ ३५६ ॥ मुक्त्वा परोन्नं चाघेत किं लक्ष्मणाक्षमम् । नोषयत्यचिरेणैव प्रान्तरस्थमरं पयः ॥ ३५७ ॥ दुर्गदेशप्रविष्टोऽपि शूरोऽभ्येति पराभवम् । गाढपङ्कनिमग्नाङ्गो मातङ्गोऽप्यवसीदति ॥ ३५८ ॥ नये

१ ज्याघ्राणाजिनमिति । २ राजसूनुः । ३ नानुवर्गीयो नृपः सन्धि-

नाङ्कुरति शौर्ये जयाय न तु केवलम् । अन्ययुक्त विष भुक्त पथ्य स्यादन्यथा मृति ॥ ३५९ ॥ मृदुभिर्बहुभि शूर पुंभिरेको न बाध्यते । कपोतपोतकैरल्प श्येनो जातु न बाध्यते ॥ ३६० ॥ विपक्षमखिलीकृत्य प्रतिष्ठा खलु दुर्लभा । अनीत्वा पङ्कता धूलिमुदक नावतिष्ठते ॥ ३६१ ॥ ध्रियते यावदेकोऽपि रिपुस्तावत्कुत सुखम् । पुर क्लिश्नाति सोम हि सैंहिकेयोऽसुरद्रुहाम् ॥ ३६२ ॥ रिक्ता कर्मणि पत्नस्तूसान्स्वलमा भवन्ति भृत्या ये । तेषा जर्जरकमाभिव पूर्णाना रिक्तता कार्या ॥ ३६३ ॥ गन्तव्या राजसभा द्रष्टव्या राजपूजिता लोका । यद्यपि न भवन्त्यर्थास्तथा-प्यनर्था विनश्यन्ति ॥ ३६४ ॥ अतितेजस्व्यपि राजा पात्रा मत्तो न साधयत्यर्थान् । तृणमपि दग्धुमशक्तो वडवाग्नि सपितत्यब्धिम् ॥ ३६५ ॥ अचिराधिष्ठितराज्य शत्रु प्रकृति ष्वरूढमूलत्वात् । नवसरोपणशिथिलस्तरुरिव सुकर समु द्धर्तुम् ॥ ३६६ ॥ सप्रतिबन्ध कार्य प्रभुरधिगन्तु सहाय-वानेन । द्रष्टुं तमसि न पश्यति दीपेन विना सचक्षुरपि ॥ ३६७ ॥ अभिमुखनिहतस्य सतस्तिष्ठतु तावज्जयोऽथवा स्वर्ग । उभयबलसाधुवादश्रवणसुखसैव नास्त्यन्त ॥ ३६८ ॥ अविवेकमतिर्नृपतिर्मन्त्री गुणवत्सु वक्रितग्रीव । यत्र खलाश्च प्रबलास्तत्र कथ सज्जनावसर ॥ ३६९ ॥ अतिगम्भीर भूपे कूप इव जनस्य दुरवतारस्य । दधति समीहितसिद्धि गुणवन्त पार्थिवा घटका ॥ ३७० ॥ सैंह-वनमेसद्गुरुशासनमाश्रितभरण च राजचिह्नानि । अभिषेक पट्टबन्धो वालव्यजन व्रणस्यापि ॥ ३७१ ॥ यदि तव हृदय विद्वन्सुनय स्वप्नेऽपि मा स्म सेविष्ठा । सचिवजित षण्ढजित युवतिजित चैव राजानम् ॥ ३७२ ॥ आदायि-तव्यो नरपतिरर्जयितव्यानि भूरि वित्तानि । आरब्धव्य नितरणमानेतव्य यशोऽपि दशदिग्भ्य ॥ ३७३ ॥ असमे समीयमान समैश्च परिहीयमाणसत्कार । धुरि यो न युज्यमानस्त्रिभिरर्थपति त्यजति भृत्य ॥ ३७४ ॥ अनुया-तानेकजन पदपुरुषैरुह्यतेऽस्य निजदेह । अधिकारस्थ पुरुष शव इव न शृणोति वीक्षते कुणपि ॥ ३७५ ॥ स क्षत्रियस्त्राणसह सता यत्तत्कार्मुक कर्मसु यस्य शक्ति । महन्नृपा यद्यफलेऽप्यजाते करोत्यसत्सारहतानियोक्तिम् । ॥ ३७६ ॥ क्षतात्किल त्रायत इत्युदग्र क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु रूढ । राज्येन किं तद्विपरीतवृत्ते प्राणैरपकोशम-लीमसैर्वा ॥ ३७७ ॥ [3]अत्युच्छ्रिते मन्त्रिणि पार्थिवे च विष्टभ्य पादावुपतिष्ठते श्री । सा स्त्रीस्वभावादसहा भरस्य तयोर्द्वयोरेकतर जहाति ॥ ३७८ ॥ य कारिणीमप्यपथ प्रपन्ना मसुद्धरेन्निष्फलसहस्रतुल्याम् । कालेषु कोटिष्वपि मुक्तहस्तस्त राजसिंह न जहाति लक्ष्मी ॥ ३७९ ॥ उपे-क्षित क्षीणबलोऽपि शत्रु प्रमाददोषात्पुरुषैर्मदान्धै । साध्योऽपि भूत्वा प्रथम ततोऽसावसाध्यता व्याधिरिव प्रयाति ॥ ३८० ॥ मित्राणि शत्रुत्वमिवानयन्ती मित्रत्वमप्यवशाच्च शत्रून् । नीतिर्नयत्यस्मृतपूर्वमृत्यु जन्मान्तर जीवत एव पुस ॥ ३८१ ॥ सन्मन्त्रिणा वर्धयते नृपाणा लक्ष्मीमहीधर्मयश -समूह । दुर्मन्त्रिणा नाशयते तथैव लक्ष्मीमहीधर्मयश -समूह ॥ ३८२ ॥ नियुक्तहस्तार्पितराज्यभारास्तिष्ठन्ति ये सौधविहारसारा । बिडालवृन्दार्पितदुग्धपूरा स्वपन्ति ते मूढधिय क्षितीन्द्रा ॥ ३८३ ॥ सुहृदामुपकारकारणा-द्द्विषतामप्यपकारकारणात् । नृपसश्रय इष्यते बुधैर्जठर को न बिभर्ति केवलम् ॥ ३८४ ॥ विषमोऽपि विगाह्यते नय [3]कृतनीथ पयसामिवाशय । स तु तत्र विशेषदुर्लभ सद्ु-पन्यस्यति [5]कृत्यवर्त्म य ॥ ३८५ ॥ द्विषतामुदय सुमे-धसा गुरुरस्वन्ततर सुमर्षण । न महानपि भूतिमिच्छता फलसपत्प्रवण परिक्षय ॥ ३८६ ॥ अचिरेण परस्य भूयसा विपरीता विगणय्य चात्मन । क्षययुक्तिमुपेक्षते कृती कुरुते तत्प्रतिकारमन्यथा ॥ ३८७ ॥ अनुपालयतामु देष्यती प्रभुशक्तिं द्विषतामनीहया । अपयान्त्यचिरान्मही-भुजा जननिर्वादभयादिव श्रिय ॥ ३८८ ॥ क्षययुक्तमपि स्वभावज दधत धाम शिव समृद्धये । प्रणमन्त्यनपायमु-त्थित प्रतिपच्चन्द्रमिव प्रजा नृपम् ॥ ३८९ ॥ प्रभव खलु [11]कोशदण्डयो कृतपञ्चाङ्गविनिर्णयो नय । स विधेयपदेषु दक्षता नियति लोक इवानुरुध्यते ॥ ३९० ॥ अभिमान धनो मनस्विन प्रियमुच्चै पदमारुरुक्षत । विनिपात-निवर्तनक्षम मतमालम्बनमात्मगौरवम् ॥ ३९१ ॥ विपदो-ऽभिभवन्त्यविक्रम रहयत्यापदुपेतमायति । नियता लघुता निरायतेरगरीयान्न पद नृपश्रिय ॥ ३९२ ॥ चपल वसु नितान्तमुन्नता मेदिनीमपि हरन्त्यरातय । भूधरस्थिरमुपे-

१ समानवन रक्षात् २ दुष्टागमनम् ३ मत्सुषुवे

१ दुर्बोधोऽपि, पाठे,-दुरवबोधोऽपि २ निगूढते, पाठे,-मलिनते ३ कृताम्भाश्यमाय सद्, पाठे,-कृतवदवतार सद् ४ दद कालापचेरबन्, स्पर्धतेस्व, पाठे,-ऽदेशहरणा मिरिवित् ५ संधिविग्रहादिकानम्, पाठे-स्थानादिकन् ६ यथा पेचि कुन वीर्ये एवाति गम्भीरेऽपि प्रवेशार्ह भवति, दीर्घेरज्जु नित्य, तथैव तावपि निगूढनपि तत्त्व सति बहुरि बोधार्ह भवति, यद तु न सुल्लन इत्यर्थ- ७ स्वस्तदुरावं सुदोदुरा इत्यर्थ- ८ पठति सु सुख- ९ अनुत्साहेन १० ज्ञान देव पाठे,-यगादम् ११ अभ्यारि- १२ तुर्य-मेव्यत् १३ 'सहाय' इत्यनोपाय विनो दयावाज्ञो । विनिपात प्रतीकार' निधि प्रबाह इत्यने ॥' इति

गमागत मानमस सुहृद महीपतिम् ॥ ३९३ ॥ आना कीर्ति पालन ब्राह्मणाना दान भोगो मित्रसरक्षण च । येषामेते षडुणा न प्रवृत्ता कोऽर्थस्तेषा पार्थिवोपाश्रयेण ॥ ३९४ ॥ स किंसखा साधु न शास्ति योऽधिप हितान्न य सशृणुते स किंप्रभु । सदानुकूलेषु हि कुर्वते रति नृपेष्वमात्येषु च सर्वसपद ॥ ३९५ ॥ नराधिपा नीचजनानुवर्तिनो बुधोपदिष्टेन न यान्ति ये पथा । विशन्त्यतो दुर्गममार्गनिर्गम समस्तसबाधमनर्थपञ्जरम् ॥ ३९६ ॥ नृपोऽपकृष्ट सचिवात्तदर्पण स्तनधयोऽत्यन्तशिशु स्तनादिव । अदृष्टलोकव्यवहारमूढधी सुहूर्तमप्युत्सहते न वर्तितुम् ॥ ३९७ ॥ व्रजन्ति ते मूढधिय पराभव भवन्ति मायाविषु ये न मायिन । प्रविश्य हि घ्नन्ति शठास्तथाविधानसवृताङ्गान्निशिता इवेषव ॥ ३९८ ॥ कृतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये यशस्करे कर्मणि मित्रसग्रहे । प्रियासु नारीष्वधनेषु बन्धुषु धनव्ययस्तेषु न गण्यते बुधै ॥ ३९९ ॥ परं विनीतत्वमुपैति सेवया महीपतीना विनयो हि भूषणम् । प्रवृत्तदानो मृदुसचरत्कर करीन्द्र मध्ये नियतेन शोभते ॥ ४०० ॥ अत्यल्पकोपस्य विहन्तुरापद भवति वश्या स्वयमेव देहिन । अमर्षशून्येन जनस्य जन्तुना न जातहार्देन न विद्विषादर ॥ ४०१ ॥ यदि समरमपास्य नास्ति मृत्योर्भयमिति युक्तमितोऽन्यत प्रयातुम् । अथ मरणमवश्यमेव जन्तो किमिति मुधा मलिन यश क्रियेत ॥ ४०२ ॥ आसन्नमेव नृपतिर्भजते मनुष्य विद्याविहीनमकुलीनमसगत वा । प्रायेण भूमिपतय प्रमदा लताश्च य पार्श्वतो भवति त परिवेष्टयन्ति ॥ ४०३ ॥ सत्यानृता च परुषा प्रियवादिनी च हिंस्रा दयालुरपि चार्थपरा वदान्या । नित्यव्यया प्रचुरनित्यधनागमा च वेश्याङ्गनेव नृपनीतिरनेकरूपा ॥ ४०४ ॥ राजन्दुधुक्षसि यदि क्षितिधेनुमेना तेनाद्य वत्समिव लोकममु पुषाण । तस्मिश्च सम्यगनिश परिपोष्यमाणे नानाफल फलति कल्पलतेव भूमि ॥ ४०५ ॥ सियति कर्मसु महत्स्वपि यन्नियोज्या सभावनागुणमवेहि तमीश्वराणाम् । किं प्राभविष्यदरुणस्तमसा वधाय त चेत्सहस्रकिरणो धुरि नाकरिष्यत् ॥ ४०६ ॥ तातार्यमन्त्रिसुतसोदरपण्डिताना नित्य भवन्ति विमलीकृतभद्रयोगात् । तस्मात्स्वराज्यचन रहस्यपि तद्विधानामाना विभज्य न दिशन्ति महीमहीन्द्रा ॥ ४०७ ॥ ये बाहवो न युधि वैरिकठोरकण्ठपीठोच्छलद्रुधिरराजिविराजितासा । नापि प्रियापृथुपयोधरपत्रभङ्गसक्रान्तकुङ्कुमरसा खलु निष्फलास्ते ॥ ४०८ ॥ नरपतिहितकर्ता द्वेष्यता याति लोके जनपदहितकर्ता त्यज्यते पार्थिवेन । इति महति विरोधे विद्यमाने समाने नृपतिजनपदाना दुर्लभ कार्यकर्ता ॥ ४०९ ॥ नियतविषयवर्ती प्रायशो दण्डयोगाज्जगति परवशेऽस्मिन्दुर्लभ साधुवृत्त । कृशमपि विकल वा व्याधित वाऽधन वा पतिमपि कुलनारी दण्डभीत्याऽभ्युपैति ॥ ४१० ॥ स्व कामासक्तो गणयति न कार्यं न च हित यथेच्छ स्वच्छन्दश्चरति किल मत्तो गजइव । ततो मानाध्मात पतति तु यदा शोकगहने तदा भृत्ये दोषान्क्षिपति न निज वेत्त्यविनयम् ॥ ४११ ॥ अपण्डितत्यक्तो भवति मतिहीन परिजनस्ततस्तत्प्राधान्यात्क्रमति न समीपे बुधजन । बुधैस्त्यक्ते राज्ये न हि भवति नीतिर्गुणवती विपन्नाया नीतौ सकलमवश सीदति जगत् ॥ ४१२ ॥ अयुक्त युक्त वा यदभिहितमज्ञेन विभुना स्तुवर्दतेनित्य जडमपि गुरु तस्य विभुतात् । विवस्वत्तैर्वक्त्रैस्तथ मपि सभायामभिनयैत्स्वकार्यं सतुष्टे क्षितिभुजि रहस्येव कथयेत् ॥ ४१३ ॥ मुहुर्लक्ष्योद्भेदा मुहुरधिगमाभावगहना मुहु सपूर्णाङ्गी मुहुरतिकृशा कार्यवशत । मुहुर्भ्रश्यद्बीजा मुहुरपि बहुप्रापितफलेत्यहो चित्राकारा नियतिरिव नीतिर्नयविद ॥ ४१४ ॥ इच्छेद्यस्तु सुख निवस्तु मैत्रीम् गच्छेत्स राज्ञ सभा कल्याणी गिरमेव सर्वसदि वदेत्स्वार्थ विख्यापकृती । अक्रोधाद्धनमर्जयेदनिपतैराशवेद्दृष्टिक्षमान्कुर्यातोपकृति जनस्य जनयेत्कस्यापि नोपक्रियाम् ॥ ४१५ ॥ अशो वा यदि वा विपर्ययगते नानेऽथ संदेहसूक्ष्मार्थप्रतिरोधि कर्म कुरुते यस्तस्य गोप्ता गुरु । निःसंदेहविपर्यये सति पुनर्यानि विरुद्धक्रिय राजा चेद्गुरुप न शास्ति तस्य प्राप्त प्रेत्यापिमिव ॥ ४१६ ॥ सूचीमात्रविभेदसभ्रमगुण क्षोणीशसामभुवासुत्तुङ्गस्तनमण्डलेषु लभते लीलारति कञ्चुक । नाराचैर्निबिडैर्विभिन्नवपुषा पुंसा महायोधने स्वर्गस्त्रीकुचकुम्भसभ्रमपरीरम्भ क्व दुर्लभ ॥ ४१७ ॥ एक भूमिपति करोति सचिव राज्ये प्रमाण यदा त मोहाच्छ्रयते मद स च मदालस्येन निर्विद्यते । निर्विण्णस्य पद करोति हृदये तस्य स्वतन्त्रस्पृहा स्वातन्त्र्यस्पृहया तत स नृपते प्राणान्तिर दुष्यति ॥ ४१८ ॥ ऐश्वर्यादनपेतमीश्वरमय लोकोऽर्थत सेवते त गच्छन्त्यनु

१ टीकाः २ नर इस्य, पा—दुन्दाद्यरूढ ३ जातस्नेहा ४ दल्ला ५ पाशुरा ६ दानरौष्ट्या ७ दोहन कर्तुमिच्छसि ८ पाठा दुर ९ भूषा १० सदाम् ११ सर्वसारवि १२ सर्वं

१ उत्तम् २ वद्धुरो स्तनस्थ कुर्यात् ३ नि स्पृहताम् ४ अभिनयपूर्वक दर्शयेत् ५ दक्षान्ते ६ पुषिम्यात् ७ मनोरमाम् ८ समवाप्नुन् ९ प्रियान् १० अपकारम् ११ प्रतिकूलता गते १२ विकल्पास्थम १३ प्रजानाश सदायात इति भाव १४ प्राणान्तरण श्रौताचरणि, नरणारावैव भवति

ये विपत्तिषु पुनस्ते तत्प्रतिष्ठाशया । भर्तुर्ये प्रलयेऽपि पूर्वं सुकृतासङ्गेन निःसङ्गया भक्त्या कार्यधुरं वहन्ति कृतिनस्ते दुर्लभास्तादृशाः ॥ ४१९ ॥ द्वारे रुद्धमुपेक्षते कथमपि प्राप्तं पुरो नेक्षते विज्ञप्तौ गजमीलनानि कुरुते गृह्णाति वाक्यच्छलम् । निर्यातस्य करोति दोषकथनं तद्विद्विषामग्रतः स स्वामी यदि सेव्यते कुमतिभिः किं न पिशाचैः कृतम् ॥ ४२० ॥ वृत्तिच्छेदविधौ द्विजातिमरणे मित्रार्थसंप्रेषणे संप्राप्ते मरणे कलत्रहरणे स्वामिग्रहे गोग्रहे । प्राणत्राणपरायणैकमनसां येषां न शस्त्रग्रहस्तानालोक्य विलोकते च मनसा सूर्योऽपि सूर्यान्तरम् ॥ ४२१ ॥ धर्मः प्रागेव चिन्त्यः सचिवगतिमती भावनीये सदैव ज्ञेया लोकानुवृत्तिर्वरचरनयनैर्मण्डलं वीक्षणीयम् । प्रच्छाद्यौ रागरोषौ मृदुपरुषगुणौ वर्जनीयौ च काले स्वात्मा यत्नेन रक्ष्यो रणशिरसि पुनः सोऽपि नापेक्षणीयः ॥ ४२२ ॥ कोऽहं कौ देशकालौ समविषमगुणाः केऽरयः के सहायाः का शक्तिः कोऽभ्युपायः फलमिह च कियत्कीदृशी दैवसंपत् । संपत्तौ को निबन्धः प्रविदितवचनस्योत्तरं किं नु मे स्यादित्येवं कार्यसिद्धावनहितमनसो हस्तगाः संपदः स्युः ॥ ४२३ ॥

सामान्यनीतिः

अनुगन्तुं सतां वर्त्म कृत्स्नं यदि न शक्यते । स्वल्पमप्यनुगन्तव्यं मार्गस्थो नावसीदति ॥ १ ॥ प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत नरश्चरितमात्मनः । किं नु मे पशुभिस्तुल्यं किं नु सत्पुरुषैरिति ॥ २ ॥ सद्भिरेव सहासीत सद्भिः कुर्वीत संगतिम् । सद्भिर्विवादं मैत्रीं च नासद्भिः किंचिदाचरेत् ॥ ३ ॥ न द्विषन्ति न याचन्ते परनिन्दां न कुर्वते । अनाहूता न चायान्ति तेनाश्मानोऽपि देवताः ॥ ४ ॥ पठतो नास्ति मूर्खत्वं जपतो नास्ति पातकम् । मौनिनः कलहो नास्ति न भयं चास्ति जाग्रतः ॥ ५ ॥ गतेऽपि वयसि ग्राह्या विद्या सर्वात्मना बुधैः । यद्यपि स्यान्न फलदा सुलभा सान्यजन्मनि ॥ ६ ॥ यस्य चाप्रियमन्विच्छेत्तस्य कुर्यात्सदा प्रियम् । व्याधा मृगवधं कर्तुं सम्यग्गायन्ति सुस्वरम् ॥७॥ प्रहरिष्यन्प्रियं ब्रूयात्प्रहृत्यापि प्रियोत्तरम् । अपि चास्य शिरश्छित्त्वा रुद्याच्छोचेत्तथापि च ॥ ८ ॥ सुमन्त्रिते सुविक्रान्ते सुकृते सुविचारिते । प्रारम्भे कृतबुद्धीनां सिद्धिरव्यभिचारिणी ॥ ९ ॥ नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान्न शठा न च मायिनः । न च लोकरवाद्भीता न च शश्वत्प्रतीक्षिणः ॥१०॥ नोदन्वानर्थितामेति सदाम्भोभिः प्रपूर्यते । आत्मा तु पात्रतां नेयः पात्रमायान्ति संपदः ॥ ११ ॥ काकतालीययोगेन यदनात्मवति क्षणम् । करोति प्रणयं लक्ष्मीस्तदस्याः स्त्रीत्वचापलम् ॥ १२ ॥ यो यमर्थं प्रार्थयते यदर्थं घटतेऽपि च । अवश्यं तदवाप्नोति न चेच्छ्रान्तो निवर्तते ॥ १३ ॥ केचिदज्ञानतो नष्टाः केचिन्नष्टाः प्रमादतः । केचिज्ज्ञानावलेपेन केचिन्नष्टैस्तु नाशिताः ॥ १४ ॥ मित्रस्वजनबन्धूनां बुद्धेर्धैर्यस्य चात्मनः । आपन्निकषपाषाणे नरो जानाति सारताम् ॥ १५ ॥ दुष्टैरपि निजैरेव प्रावृतं सर्वमुत्तमम् । वरं जीर्णाम्बरं वापि हट्टे कर्पटमर्हति ॥ १६ ॥ चिन्तनीया हि विपदामादावेव प्रतिक्रिया । न कूपखननं युक्तं प्रदीप्ते वह्निना गृहे ॥ १७ ॥ वरं दारिद्र्यमन्यायप्रभवाद्विभवादिह । कृशताऽभिमता देहे पीनता न तु शोफतः ॥१८॥ स्त्री विनश्यति रूपेण ब्राह्मणो राजसेवया । गावो दूरप्रचारेण हिरण्यं लोभलिप्सया ॥ १९ ॥ अतिदानाद्बलिर्बद्धो ह्यतिमानात्सुयोधनः । विनष्टो रावणो लौल्यादति सर्वत्र वर्जयेत् ॥ २० ॥ धनमस्तीति वाणिज्यं किंचिदस्तीति कर्षणम् । सेवा न किंचिदस्तीति भिक्षा नैव च नैव च ॥ २१ ॥ स्पृशन्नपि गजो हन्ति जिघ्रन्नपि भुजंगमः । हसन्नपि नृपो हन्ति मानयन्नपि दुर्जनः ॥ २२ ॥ गीतशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् । व्यसनेन तु मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥ २३ ॥ जानन्ति पशवो गन्धाद्वेदाज्जानन्ति पण्डिताः । चाराज्जानन्ति राजानश्चक्षुर्भ्यामितरे जनाः ॥२४॥ युक्तियुक्तं प्रगृह्णीयाद्बालादपि विचक्षणः । रवेरविषयं वस्तु किं न दीपः प्रकाशयेत् ॥ २५ ॥ वृथा वृष्टिः समुद्रेषु वृथा तृप्तस्य भोजनम् । वृथा दानं समर्थस्य वृथा दीपो दिवापि च ॥ २६ ॥ अजायुद्धमृषिश्राद्धं प्रभाते मेघडम्बरम् । दंपत्योः कलहश्चैव परिणामे न किंचन ॥ २७ ॥ अर्थनाशं मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च । वञ्चनं चापमानं च मतिमान्न प्रकाशयेत् ॥ २८ ॥ अवृत्तिकं त्यजेद्देशं वृत्तिं सोपद्रवां त्यजेत् । त्यजेन्मायाविनं मित्रं धनं प्राणहरं त्यजेत् ॥ २९ ॥ सौहृदेन परित्यक्तं निःस्नेहं स्नेहात्यजेत् । सोदरं भ्रातरमपि किमुतान्यं पृथग्जनम् ॥ ३० ॥ यस्मिन्मित्रे भवेच्छोको दुःखं वा त्रास एव च । आयासो वा यतः शश्वत्तदेवाङ्गमपि त्यजेत् ॥ ३१ ॥ त्यजेदेकं कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् । ग्रामं जनपदस्यार्थे ह्यात्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् ॥ ३२ ॥ न गणस्याग्रतो गच्छेत्सिद्धे कार्ये समं फलम् । यदि कार्यविपत्तिः स्यान्मुखरस्तत्र हन्यते ॥ ३३ ॥ धनिकः श्रोत्रियो राजा नदी वैद्यस्तु पञ्चमः । पञ्च यत्र न विद्यन्ते न तत्र दिवसं वसेत्

१ मूढस्तेऽपि
२० मु र भ्रां

॥ ३४ ॥ चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन पण्डित । नासमीक्ष्य पर स्थान पूर्वमायतन त्यजेत् ॥ ३५ ॥ अनायके न वस्तव्य न वसेद्बहुनायके । स्त्रीनायके न वस्तव्य न वसेद्बाल नायके ॥ ३६ ॥ सर्वथा सत्यजेद्वाद न कचिन्मर्माणि स्पृशेत् । सर्वान्परित्यजेदर्थान्स्वाध्यायस्य विरोधिन ॥ ३७ ॥ अनभिध्या परस्वेषु सर्वसत्त्वेषु सौहृदम् । कर्मणा फलमस्तीति मनसा त्रितय चरेत् ॥ ३८ ॥ प्राणातिपात स्तैन्य च परदाराभिमर्शनम् । त्रीणि पापानि विदुषा नित्यश परिवर्जयेत् ॥ ३९ ॥ न कश्चिदपि जानाति कि कस्य श्वो भविष्यति । अत श्व करणीयानि कुर्यादद्यैव बुद्धिमान ॥ ४० ॥ अनन मर्त्यदेहेन यल्लोकद्वयशर्मदम् । विचिन्त्य तदनुष्ठेय कर्म हेय ततोऽन्यथा ॥ ४१ ॥ उपकार परो धर्म परार्थ कर्म नैपुणम् । पात्रे दान पर काम परो मोक्षो वितृष्णता ॥ ४२ ॥ अञ्जनस्य क्षय दृष्ट्वा वल्मीकस्य तु सचयम् । अवन्ध्य दिवस कुर्याद्दानाध्ययनकर्मसु ॥ ४३ ॥ परदारा न गन्तव्या सर्ववर्णेषु कर्हिचित् । न हीदृशमनायुष्य त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥४४॥ मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा नैकशय्यासनो भवेत् । बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वासमपि कर्षति ॥ ४५ ॥ परदारपरद्रव्यपरद्रोहपराङ्मुख । गङ्गा ब्रूते कदागत्य मामय पावयिष्यति ॥ ४६ ॥ ब्रह्महत्या सुरापान स्तेय गुर्वङ्गनागम । महान्ति पातकान्याहुस्त्त्ससर्गी च पञ्चम ॥ ४७ ॥ स्त्रीबालस्वामिमित्रघ्नो गोघ्नो विश्वासघातक । सुरपो ब्रह्महा चोरो यान्त्येते सप्तनारकान् ॥ ४८ ॥ कूटसाक्षी मृषावादी यश्चासदनुशास्ति वै । त मोहमृत्यव सर्वे तथा ये वदन्ति द्विका ॥ ४९ ॥ घट भित्त्वापट छिन्द्यात्कुर्याद्रासभरोहणम् । येन केन प्रकारेण प्रसिद्ध पुरुषो भवेत् ॥५०॥ न हीदृश [1]सवनन त्रिषु लोकेषु विद्यते । दया मैत्री च भूतेषु दान च मधुरा च वाक् ॥ ५१ ॥ विवादो धनसबन्धो याचन स्त्रीषु सगति । आदानमग्रत स्थान मैत्रीभङ्गस्य हेतव ॥ ५२ ॥ दर्शितानि कलत्राणि गृहे भुक्तमशङ्कितम् । कथितानि रहस्यानि सौहृद किमत परम् ॥ ५३ ॥ दु खेन क्षिप्यते भिन्न श्लिष्ट दु खेन भिद्यते । भिन्नश्लिष्टा तु या प्रीति सा दु खैकप्रदायिनी ॥ ५४ ॥ ययोरेव सम वित्त ययोरेव सम कुलम् । तयोर्मैत्री विवाहश्च न तु पुष्टविपुष्टयो ॥ ५५ ॥ उत्तमा आत्मना ख्याता पितु ख्याताश्च मध्यमा । अधमा मातुला ख्याता श्वशुराच्चाधमाधमा ॥ ५६ ॥ ऋणशेषश्चाग्निशेष शत्रुशेषस्तथैव च । पुन पुन प्रवर्तन्ते तस्माच्छेष न रक्षयेत् ॥ ५७ ॥ कुमोजनेन दिन नष्ट कुकलत्रेण शर्वरी । कुपुत्रेण कुल नष्ट तन्नष्ट यत्र दीयते ॥ ५८ ॥ वर्णरश्च तपस्वी स्वाच्छूरश्चाप्यकृतव्रण । मद्यपा स्त्री सती राजन्निति न श्रद्दधामहे ॥ ५९ ॥ नाग्निस्तृप्यति काष्ठाना नापगाना महोदधि । नान्तक सर्वभूताना न पुसा वामलोचना ॥ ६० ॥ सा भार्या या प्रिय ब्रूते स पुत्रो यत्र निर्वृति । तन्मित्र यत्र विश्वास स देशो यत्र जीव्यते ॥ ६१ ॥ व्रजत्यध प्रयात्युच्चैर्नर स्वैरेव चेष्टितै । अध कूपस्य खनक ऊर्ध्व प्रासादकारक ॥ ६२ ॥ कुर्यान्न परदारेच्छा विश्वास स्त्रीषु वर्जयेत् । हतो दशास्य सीतार्थी हत पत्न्या विदूरथ ॥ ६३ ॥ न मद्यव्यसनी क्षीब कुर्याद्वेतालचेष्टितम् । वृष्ण्यो हि ययु क्षीबास्तृणै प्रहरणै क्षयम् ॥ ६४ ॥ दान सत्त्वार्थित कुर्यान्न पश्चात्तापवान्भवेत् । बलिनात्मार्पितो बन्धे दानशेषस्य शुद्धये ॥ ६५ ॥ न स्त्रीजित प्रमूढ स्याद्बाढरागवशीकृत । पुत्रशोकाद्दशरथो जीर्ण जायाजितोऽत्यजत् ॥ ६६ ॥ क्षिपेद्वाक्यशरान्घोरान्न पारुष्यविषप्लुतान् । वाक्पारुष्यरुषा चक्रे भीम कुरुकुलक्षयम् ॥ ६७ ॥ परपीडाक्लेशद कुर्यान्न पैशुन्य प्रभुप्रियम् । पैशुन्येन गतौ राहोश्चन्द्रार्कौ भक्षणीयताम् ॥ ६८ ॥ कुर्यान्नीचजनाभ्यस्ता न याच्ञा मानहारिणीम् । बलिप्रार्थनया प्राप लघुता पुरुषोत्तम ॥ ६९ ॥ वक्रै क्रूरतरैर्लुब्धैर्न कुर्यात्प्रीतिसगतिम् । वसिष्ठस्याहरद्धेनु विश्वामित्रो निमन्त्रित ॥ ७० ॥ तीव्रे तपसि लीनानामिन्द्रियाणा न विश्वसेत् । विश्वामित्रोऽपि मोत्कण्ठ कण्ठे जग्राह मेनकाम् ॥ ७१ ॥ भक्त रक्त सदासक्त निर्दोष न परित्यजेत् । रामस्त्यक्त्वा सती सीता शोकशल्याकुलोऽभवत् ॥ ७२ ॥ वर्जयेदिन्द्रियजयी विजने जननीमपि । पुत्री कृष्णोऽपि प्रद्युम्न कामित शम्बरस्त्रिया ॥ ७३ ॥ प्रभुप्रसादे विश्वास न कुर्यात्स्वप्नसनिभे । नन्देन मन्त्री निक्षिप्त शकटारोऽपि बन्धने ॥ ७४ ॥ अत्युन्नतपदारूढ पूज्यान्नैवापमानयेत् । नहुष शक्रता प्राप्य च्युतोऽगस्त्यावमाननात् ॥ ७५ ॥ हितोपदेश शृणुयात्कुर्वीत च यथोदितम् । विदुरोक्तमकृत्वाभूत्कौरव शोकशल्यभाक् ॥ ७६ ॥ न प्रमादप्रसक्तमर्थं कुर्यादार्य कथचन । पुनार्पितप्रसुप्तोऽभूद्भूतराष्ट्रस्तृणोपम ॥ ७७ ॥ श्रुतिस्मृत्युक्तमाचार न त्यजेत्साधुसेवितम् । दैत्याना श्रीवियोगोऽभूत्त्यक्तधर्मक्रियामुचाम् ॥ ७८ ॥ नदीना नखिना चैव शृङ्गिणा शस्त्र-

[1] अगम्यागमनात्मार्जा [2] वशीकरणम्

[1] मद

प्राणिनाम् । विश्वासो नैव कर्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ ७९ ॥ न कुर्यादभिचारोग्रदस्यादिदुष्टकर्मक्रियाम् । लक्ष्मणेनेन्द्रजित्कृत्याभिचारसमये हतः ॥ ८० ॥ व्याकुलोऽपि विपत्पाते स्मरेद्विष्णुं सदा हृदि । शरतल्पगतो भीष्मः सस्मार गरुडध्वजम् ॥ ८१ ॥ चिन्ता जरा मनुष्याणामनध्वा वाजिनां जरा । असंभोगो जरा स्त्रीणां वस्त्राणामातपो जरा ॥ ८२ ॥ प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः । तस्मात्तदेव वक्तव्यं वचने का दरिद्रता ॥ ८३ ॥ पञ्चभिः सह गन्तव्यं स्थातव्यं पञ्चभिः सह । पञ्चभिः सह वक्तव्यं न दुःखं पञ्चभिः सह ॥ ८४ ॥ यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यञ्चोऽपि सहायताम् । अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति ॥ ८५ ॥ विवाहश्च विचारश्च समयोरेव शोभते । विवादश्च विवाहश्च समयोरेव शोभते ॥ ८६ ॥ लक्ष्मीर्वसति जिह्वाग्रे जिह्वाग्रे मित्रबान्धवाः । जिह्वाग्रे बन्धनं प्राप्तं जिह्वाग्रे मरणं ध्रुवम् ॥ ८७ ॥ यस्मिन्देशे न संमानो न प्रीतिर्न च बान्धवाः । न च विद्यागमः कश्चित्तत्र दिवसं वसेत् ॥ ८८ ॥ वहेदमित्रं स्कन्धेन यावत्कालविपर्ययः । अथैवमागते काले भिन्द्याद्घटमिवाश्मनि ॥ ८९ ॥ सर्वनाशे समुत्पन्ने ह्यर्धं त्यजति पण्डितः । अर्धेन कुरुते कार्यं सर्वनाशो न जायते ॥ ९० ॥ मूर्खशिष्योपदेशेन दुष्टस्त्रीभरणेन च । द्विषतां संप्रयोगेण पण्डितोऽप्यवसीदति ॥ ९१ ॥ मित्रद्रुहः कृतघ्नस्य स्त्रीघ्नस्य पिशुनस्य च । चतुर्णामपि चैतेषां निष्कृतिर्नैव विश्रुता ॥ ९२ ॥ गतश्रीर्गणकान्द्वेष्टि गतायुश्च चिकित्सकान् । गतश्रीश्च गतायुश्च ब्राह्मणान्द्वेष्टि भारत ॥ ९३ ॥ आत्मबुद्धिः सुखायैव गुरुबुद्धिर्विशेषतः । परबुद्धिर्विनाशाय स्त्रीबुद्धिः प्रलयावहा ॥ ९४ ॥ निश्चयं सर्वथा हेयं प्रेत्यूहः सर्वकर्मणाम् । तस्माद्विस्मयमुत्सृज्य साध्यसिद्धिर्विधीयताम् ॥ ९५ ॥ विषादप्यमृतं ग्राह्यममेध्यादपि काञ्चनम् । नीचादप्युत्तमा विद्या स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ ९६ ॥ लब्धमर्थेन गृह्णीयात्क्रुद्धमञ्जलिकर्मणा । मूर्खं छन्दानुवृत्त्या च तत्त्वार्थेन च पण्डितम् ॥ ९७ ॥ जानीयात्समरे भृत्यान्बान्धवान्व्यसनागमे । आपत्कालेषु मित्राणि भार्यां च विभवक्षये ॥ ९८ ॥ खरं श्वानं गजं मत्तं रण्डां च बहुभाषिणीम् । राजपुत्रं कुमित्रं च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ९९ ॥ दूरस्थं जलमध्यस्थं धावन्तं धनगर्वितम् । क्रोधवन्तं मदोन्मत्तं नमस्कारेऽपि वर्जयेत् ॥ १०० ॥ पिपीलिकार्जितं धान्यं मक्षिकासंचितं मधु । लुब्धेन संचितं द्रव्यं समूलं च विनश्यति ॥ १०१ ॥ न भारणीया धैर्येण रसना नीरसे जने । को नाम कुरुते केशे नापितः सायकक्षतिम् ॥ १०२ ॥ धातुवादेषु वित्ताशा मोक्षाशा कौलिके मते । जामातरि च पुत्राशा त्रयमेतन्निरर्थकम् ॥ १०३ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके सुखिनौ न कदाचन । यश्चाधनः कामयते यश्च कुप्यत्यनीश्वरः ॥ १०४ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके परप्रत्ययकारकौ । स्त्रियः कामितकामिन्यो लोकः पूजितपूजकः ॥ १०५ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके सूर्यमण्डलभेदिनौ । परिव्राड् योगयुक्तश्च रणे चाभिमुखो हतः ॥ १०६ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके स्वर्गस्योपरि तिष्ठतः । प्रभुश्च क्षमया युक्तो दरिद्रश्च प्रदानवान् ॥ १०७ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके न भूतौ न भविष्यतः । प्रार्थितं यश्च कुरुते यश्च नार्थयते परम् ॥ १०८ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके शिरःशूलकरावुभौ । गृहस्थश्च निरारम्भो यतिश्च सपरिग्रहः ॥ १०९ ॥ शत्रुर्दहति संयोगे वियोगे मित्रमप्यहो । उभयोर्दुःखदायित्वे को भेदः शत्रुमित्रयोः ॥ ११० ॥ दुष्टा भार्या शठं मित्रं भृत्यश्चोत्तरदायकः । ससर्पे च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ॥ १११ ॥ ददतो युध्यमानस्य पठतः पुलको न चेत् । आत्मनश्च परेषां च धिक्त्यागं पौरुषं श्रुतम् ॥ ११२ ॥ न तद्भुक्तं न तत्पीतं न तत्सुभं न तत्कृतम् । यन्नाममात्रविषयीकृत्य नान्तर्निरन्तितम् ॥ ११३ ॥ निःसारस्य पदार्थस्य प्रायेणाडम्बरो महान् । न सुवर्णे ध्वनिस्तादृग्यादृक्कांस्ये प्रजायते ॥ ११४ ॥ मासि मासि समा ज्योत्स्ना पक्षयोरुभयोरपि । तत्रैकः शुक्लपक्षोऽभूद्यशः पुण्यैरवाप्यते ॥ ११५ ॥ मत्स्यादयोऽपि जानन्ति नीरक्षीरविवेचनम् । परं प्रसिद्धिर्हंसस्य यशः पुण्यैरवाप्यते ॥ ११६ ॥ पञ्चभिः कामिता कुन्ती तद्वधूरथ पञ्चभिः । सतीं वदति लोकोऽयं यशः पुण्यैरवाप्यते ॥ ११७ ॥ सौभाग्यं विरलस्य स्यात्समकर्मगुणेष्वपि । षड्गुणादावुभौ पुष्पौ सहायत्वेन दृश्यते ॥ ११८ ॥ हस्तादपि न दातव्यं गृहादपि न दीयते । परोपकरणार्थाय वचने किं दरिद्रता ॥ ११९ ॥ वनानि दहतो वह्नेः सखा भवति मारुतः । स एव दीपनाशाय कृशे कस्यास्ति सौहृदम् ॥ १२० ॥ भोज्यं भोजनशक्तिश्च रतिशक्तिर्वरस्त्रियः । विभवो दानशक्तिश्च नाल्पस्य तपसः फलम् ॥ १२१ ॥ जानन्ति हि गुणान्वक्तुं तद्विधा एव तादृशाम् । वेत्ति विश्वम्भरा भारं गिरीणां गरिमाश्रयम् ॥ १२२ ॥ जीवन्तोऽपि मृताः पञ्च व्यासेन परिकीर्तिताः । दरिद्रो व्याधितो मूर्खः प्रवासी नित्यसेवकः ॥ १२३ ॥

१ न्यायमार्गानुसारिणः २ निर्वस्त्रनीया पदार्थस्यार्थे ३ तन्न विनाशपरिहारः ४ स्याम ५ विमल्प

१ जयुरे २ स्त्री ३ अथ ४ विषमाय

अत्यासन्ना विनाशाय दूरतश्चाफलप्रदा । मध्यभावेन से-
व्यन्ते राजा वह्निर्गुरु स्त्रिय ॥ १२४ ॥ अमृत दुर्लभ
नृणा देवानामुदक तथा । पितृणा दुर्लभ पुत्रस्तक शक्रस्य
दुर्लभम् ॥ १२५ ॥ शनै पन्था शनै कन्था शनै पर्वत
मस्तके । शनैर्विद्या शनैर्वित्त पञ्चैतानि शनै शनै ॥१२६॥
अन्वयागतविद्यानामन्वयागतसपदाम् । विदुषा च प्रभूणा
च हृद्य नानुलिप्यत ॥ १२७ ॥ मक्षिका मशको वेश्या
मूषको याचकस्तथा । ग्रामणीर्गणकश्चैव सप्तैते परभक्षका
॥ १२८ ॥ अकृतोपद्रव कश्चिन्महानपि न पूज्यते ।
अर्चयन्ति नरा नाग न तार्क्ष्य न गजादिकम् ॥ १२९ ॥
शोभन्ते विद्यया विप्रा क्षत्रिया विजयश्रिया । श्रियोऽनुकूल
दानेन लज्जया च कुलाङ्गना ॥ १३० ॥ ब्राह्मणा
गणका वेश्या सारमेयाश्च कुक्कुटा । दृष्ट्वान्येषु कुप्यन्ति
न जाने तस्य कारणम् ॥ १३१ ॥ पुत्रपौत्रवधूभृत्यै
सपूर्णमपि सर्वदा । भार्याहीनगृहस्थस्य शून्यमेव गृह
मतम् ॥ १३२ ॥ अक्षरद्वयमभ्यस्त नास्ति नास्तीति यत्पुरा ।
तदिद देहि देहीति विपरीतमुपस्थितम् ॥ १३३ ॥ नरे
वयसि य शान्त स शान्त इति मे मति । धातुषु क्षीय-
माणेषु शान्ति कस्य न जायते ॥ १३४ ॥ धिग्गृह गृहि
णीशून्य धिक्कलत्रमपुत्रकम् । धिक्पुत्रमविनीत च धिग्ज्यो
तिषमजातकम् ॥ १३५ ॥ अश्व नैव गज नैव व्याघ्र नैव
च नैव च । अजापुत्र बलिं दद्याद्देवो दुर्बलघातक ॥१३६॥
दुर्मन्त्री राज्यनाशाय ग्रामनाशाय कुञ्जर । श्यालको गृह-
नाशाय सर्वनाशाय मातुल ॥ १३७ ॥ जले तैल खले
गुह्य पात्रे दान मनागपि । प्राज्ञे शास्त्र स्वय याति विस्तार
वस्तुशक्तित ॥ १३८ ॥ उद्योग कलह कण्डूर्द्यूत मद्य
परस्त्रिय । आहारो मैथुन निद्रा सेवनात्तु विवर्धते ॥१३९॥
कृतार्थ स्वामिन द्वेष्टि कृतदारस्तु मातरम् । जातापत्या
पति द्वेष्टि गतरोगश्चिकित्सकम् ॥ १४० ॥ चक्षु पूत न्यसे-
त्पाद वस्त्रपूत जल पिबेत् । सत्यपूता वदेद्वाणी मन पूत
समाचरेत् ॥ १४१ ॥ नास्ति यज्ञ स्त्रिय कश्चिन्न व्रत
नोपवासकम् । या ▮ भर्तरि शुश्रूषा तया स्वर्गं जयत्यसौ
॥ १४२ ॥ शुचि भूमिगत तोय शुचिर्नारी पतिव्रता ।
शुचि क्षेमकरो राजा सतोषी ब्राह्मण शुचि ॥ १४३ ॥
नित्यमास्य शुचि स्त्रीणा शकुनि फलपातने । वत्सोऽपि
स्तनपाने स्याच्छ्वा मृगग्रहणे शुचि ॥ १४४ ॥ भर्ता देवो
गुरुर्भर्ता धर्मतीर्थव्रतानि च । तस्मात्सर्वं परित्यज्य पतिमेकं
भजेत्सती ॥ १४५ ॥ असारे खलु ससारे सारमेतच्चतुष्ट-
यम् । काश्या वास सता सङ्गो गङ्गाम्भ शम्भुसेवनम्
॥ १४६ ॥ उदारस्य तृण वित्त शूरस्य मरण तृणम् ।
विरक्तस्य तृण भार्या नि स्पृहस्य तृण जगत् ॥ १४७ ॥
सप्तैतानि न पूर्यन्ते पूर्यमाणान्यनेकश । ब्राह्मणोऽग्निर्यमो
राजा पयोधिरुदर गृहम् ॥ १४८ ॥ कल्पान्तवामसक्षोभ-
लङ्घिताशेषभूभृत । स्थैर्यप्रसादमर्यादास्ता एव हि महो-
दधे ॥ १४९ ॥ सपत् सरस्वती सत्य सतान सदनुग्रह ।
सत्ता सुकृतसभार सकारा सप्त दुर्लभा ॥ १५० ॥
अभ्रच्छाया खलप्रीतिर्नवसस्यानि योषित । किंचित्कालोप-
भोग्यानि यौवनानि धनानि च ॥ १५१ ॥ परोऽपि हितवान्
बन्धुर्बन्धुरप्यहित पर । अहितो देहजो व्याधिर्हितमा-
रण्यमौषधम् ॥ १५२ ॥ जलबिन्दुनिपातेन क्रमश पूर्यते
घट । स हेतु सर्वविद्याना धर्मस्य च धनस्य च ॥१५३॥
सौवर्णानि सरोजानि निर्मातु सन्ति शिल्पिन । तत्र
सौरभनिर्माणे चतुरश्चतुरानन ॥ १५४ ॥ साक्षर पुरुष दृष्ट्वा
यो नरो नाभिमन्यते । बलीवर्दसमो लोके खुरशृङ्गविव-
र्जित ॥ १५५ ॥ को न याति वश लोके मुखे पिण्डेन
पूरित । मृदङ्गो मुखलेपेन करोति मधुरध्वनिम् ॥ १५६ ॥
लुब्धाना याचक शत्रुश्चोराणा चन्द्रमा रिपु । जारस्त्रीणा
पति शत्रुर्मूर्खाणा बोधको रिपु ॥ १५७ ॥ अमन्त्रमक्षर
नास्ति नास्ति मूलमनौषधम् । अयोग्य पुरुषो नास्ति योजक-
स्तत्र दुर्लभ ॥ १५८ ॥ परोपदेशवेलाया शिष्टा सर्वे
भवन्ति वै । विस्मरन्तीह शिष्टत्व स्वकार्ये समुपस्थिते
॥ १५९ ॥ गुणिना निर्गुणाना च दृश्यते महदन्तरम् ।
हार कण्ठगत स्त्रीणा नूपुराणि च पादयो ॥ १६० ॥
अलभ्य लब्धुकामस्य जनस्य गतिरीदृशी । अलभ्येषु मन
स्ताप सचितार्थो विनश्यति ॥१६१॥ शत्रुवाक्यामृत श्रुत्वा
तेन सौहार्दमार्जनम् । नहि धीरेण कर्तव्यमात्मन शुभमि-
च्छता ॥ १६२ ॥ शूराश्च कृतविद्याश्च रूपवत्यश्च योषित ।
यत्र यत्र गमिष्यन्ति तत्र तत्र कृतादरा ॥ १६३ ॥
चत्वारो धनदायादा धर्माग्निनृपतस्करा । तेषा ज्येष्ठावमा
नेन त्रय कुप्यन्ति बान्धवा ॥ १६४ ॥ शीलभारवती
कान्ता पुष्पभारवती लता । अर्थभारवती वाणी भजते
कामपि श्रियम् ॥ १६५ ॥ पूरोत्पीडे तडागस्य परीवाह
प्रतिक्रिया । शोकक्षोभे च हृदय प्रलापैरेव धार्यते

१ पक्षनु यानयेषु अतिवाहते सिञ्चति आरोहति प्राप्यते वर्धते इति पञ्चक्रियाध्याहार २ मार्गादिवाहनादीनि ३ एतानि त्वरया न भवन्तीत्यर्थ ४ वशपरम्परागतविद्यानाम् ५ सकर्व न भवति ६ कुलस्त्रिय ७ श्वान ८ यत्र ९ कल्पमपि १० वस्तुमा हात्म्येन ११ कृता दारा स्त्री येन स १२ वैद्यम् १३ पवित्रम्

१ स क्रम सर्वविद्याधनार्जनेऽपि बोध्य २ मुक्ताहार ३ भ विष्यन् ४ शोभाम् ५ प्रवाहणम् ६ उपाय

॥ १६६ ॥ उपभोक्तुं न जानाति श्रियं प्राप्यापि मानवः । आकण्ठजलमग्नोऽपि श्वा लिहल्येव जिह्वया ॥ १६७ ॥ आर्ता देवान्नमस्यन्ति तपः कुर्वन्ति रोगिणः । निर्धना दानमिच्छन्ति वृद्धा नारी पतिव्रता ॥ १६८ ॥ जामाता जठरं जाया जातवेदा जलाशयः । पूरिता नैव पूर्यन्ते जकारा पञ्च दुर्भगः ॥ १६९ ॥ जननी जन्मभूमिश्च जाह्नवी च जनार्दनः । जनकः पञ्चमश्चैव जकारा पञ्च दुर्लभाः ॥ १७० ॥ सा शौर्या न मदं कुर्यात्स सुखी तृष्णयोज्झितः । तन्मित्रं यत्र विश्वासः पुरुषः स जितेन्द्रियः ॥ १७१ ॥ सुलभं परस्तु मर्मस्य न यात्यादरणीयताम् । स्वदारपरिहारेण पर दाराधिनो जनाः ॥ १७२ ॥ एकस्य कर्म संवीक्ष्य करो त्यन्योऽपि गर्हितम् । गतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिकः ॥ १७३ ॥ क्वचिद्रुष्टः क्वचित्तुष्टो रुष्टस्तुष्टः क्षणे क्षणे । अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयंकरः ॥ १७४ ॥ गुरुपत्न्या निशाधीशो ब्राह्मण्या पाकशासनः । गतः पङ्क्तिपुलक्ष्यतां का कथाऽन्यस्य देहिनः ॥ १७५ ॥ यस्मिन्रुष्टे भयं नास्ति तुष्टे नैव धनागमः । निग्रहा-नुग्रहौ न स्तः स रुष्टः किं करिष्यति ॥ १७६ ॥ आलस्योपहता विद्या परहस्तगताः स्त्रियः । अल्पबीजं हतं क्षेत्रं हतं सैन्यमनायकम् ॥ १७७ ॥ निर्विषेणापि सर्पेण कर्तव्या महती फटा । विषमस्तु न चाप्यस्तु फटाटोपो भयंकरः ॥ १७८ ॥ एक एव पदार्थस्तु त्रिधा भवति वीक्षितः । कुणपः कामिनी मांसं योगिभिः कामिभिः श्वभिः ॥ १७९ ॥ नारी परमुखं द्रष्ट्री कविरव्यवहारवित् । अपथ्यसेवी रोगी च क्रिय-त्रिर्नोपहसते ॥ १८० ॥ अन्यदा भूषणं पुंसां क्षमा लज्जेव योषिताम् । पराक्रमः परिभवे वैयात्यं सुरतेष्विव ॥ १८१ ॥ सांसारिकसुखासक्तं ब्रह्मज्ञोऽस्मीति वादिनम् । कर्मब्रह्मोभयभ्रष्टं तं त्यजेदन्त्यजं यथा ॥ १८२ ॥ शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे । साधवो नहि सर्वत्र चन्दनं न वने वने ॥ १८३ ॥ प्रीतिर्लक्ष्मीर्व्ययः क्लेशः सा किं मा किं स किं स किम् । या लोमाया पद्मोहासराथ य परार्थकृत् ॥ १८४ ॥ मनो मधुकरो मेघो मानिनी मदनो मरुत् । मा मदो मर्कटो मत्स्यो मकारा दश चञ्चलाः ॥ १८५ ॥ यावज्जीवं सुखं जीवेदृणं कृत्वा घृतं पिबेत् । भस्मी भूतस्य जीवस्य पुनरागमनं कुतः ॥ १८६ ॥ असारः एष संसारः सारः सारङ्गलोचना । तदर्थं धनमिच्छन्ति तत्यागे तु धनेन किम् ॥ १८७ ॥ सत्यानुसारिणी लक्ष्मीः कीर्तिस्त्यागानुसारिणी । अभ्याससारिणी विद्या बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ १८८ ॥ उपाध्यायश्च वैद्यश्च ऋतुकाले वरस्त्रियः । सूतिका दूतिका नौका कार्यान्ते ते च शष्पवत् ॥ १८९ ॥ विशाखान्ता गता मेघाः प्रसूतान्तं च यौवनम् । प्रणामान्तः सतां कोपो याच-नान्तं हि गौरवम् ॥ १९० ॥ कृतान्तपाशबद्धानां दैवो-पहतचेतसाम् । बुद्धयः कुब्जगामिन्यो भवन्ति महतामपि ॥ १९१ ॥ सदयं हृदयं यस्य भाषितं सत्यभूषितम् । कायः परहिते यस्य कलिस्तस्य करोति किम् ॥ १९२ ॥ अपत्यदर्शनस्यार्थं प्राणानपि च या त्यजेत् । त्यजन्ति तामपि क्रूराः मातरं दारहेतवे ॥ १९३ ॥ पुत्रसू पाककुशला पवित्रा च पतिव्रता । पद्माक्षी पञ्चभिर्नारी भुवि सयाति गौरवम् ॥ १९४ ॥ दातुरुन्नतचित्तस्य गुण-युक्तस्य चार्थिनः । दुर्लभः खलु संयोगः सद्बीजक्षेत्रयो-रिव ॥ १९५ ॥ आज्ञामात्रफलं राज्यं ब्रह्मचर्यफलं तपः । परिज्ञानफला विद्या दत्तभुक्तफलं धनम् ॥ १९६ ॥ आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमौषधमैथुने । दानं मानापमानौ च नव गोप्यानि कारयेत् ॥ १९७ ॥ अग्नौ दग्धं जले मग्नं हृतं तस्करपार्थिवैः । तत्सर्वं दान-मित्याहुर्यदि क्लैव्यं न भाषते ॥ १९८ ॥ सम्भ्रमः स्नेहमाख्याति वपुराख्याति भोजनम् । विनयो वंशमा-ख्याति देशमाख्याति भाषितम् ॥ १९९ ॥ किं विद्यया किं तपसा किं योगेन श्रुतेन च । किं विविक्तेन मौनेन स्त्रीभिर्यस्य मनो हृतम् ॥ २०० ॥ यश्च मूढतमो लोके यश्च बुद्धेः परं गतः । तावुभौ सुखमेधेते क्लिश्यत्यन्तरितो जनः ॥ २०१ ॥ त्यजे-त्स्वामिनमत्युग्रमत्युग्रमात्मरूपणं त्यजेत् । कृपणादविशेषज्ञ तस्माच्च कृतशासनम् ॥ २०२ ॥ पात्रापात्रविवेको-ऽस्ति धेनुपन्नगयोरिव । तृणात्संजायते क्षीरं क्षीरात्सं-जायते विषम् ॥ २०३ ॥ शनैर्विद्या शनैरर्थानारोहे-त्पर्वतं शनैः । शनैरध्वसु वर्तेत योजनान्न परं व्रजेत् ॥ २०४ ॥ द्यूतं पुस्तकवाद्ये च नाटकेषु च सक्तता । स्त्रियस्तन्द्री च निद्रा च विद्याविघ्नकराणि षट् ॥ २०५ ॥ अतिथिर्बालकः पत्नी जननी जनकस्तथा । पञ्चैते गृहिणः पोष्या इतरे च स्वशक्तितः ॥ २०६ ॥ गाढं गुणवती विद्या न मुदे विनयं विना । मूर्खतापि मुदे भूयान्मदतनु विनयान्विता ॥ २०७ ॥ अहो साहजिकं प्रेम दूरादपि

१ त्रिचन्. २ नव.

विराजते। चकोरनयनद्वन्द्वमाह्लादयति चन्द्रमा ॥ २०८ ॥ साक्षरा विपरीताश्चेद्राक्षसा एव केवलम्। सरसो विपरीतश्चेत्सरसत्वं न मुञ्चति ॥ २०९ ॥ यदीच्छसि वशीकर्तुं जगदेकेन कर्मणा। परापवादसस्येभ्यो गां चरन्तीं निवारय ॥ २१० ॥ एकरूपो द्विरध्यायी त्रिमिर्गाति चतुःपथम्। सप्त पञ्च कृपीणां च सद्भावो बहुभिर्विने ॥ २११ ॥ काकः पक्षिषु चाण्डालः स्मृतः पशुषु गर्दभः। नराणां कोऽपि चाण्डालः स्मृतः सर्वेषु निन्दकः ॥ २१२ ॥ दातृत्वं प्रियवक्तृत्वं धीरत्वमुचितज्ञता। अभ्यासेन न लभ्येयुश्चत्वारः सहजा गुणाः ॥ २१३ ॥ लोभमूलानि पापानि रसमूलानि व्याधयः। इष्टमूलानि शोकानि त्रीणि त्यक्त्वा सुखी भव ॥ २१४ ॥ प्रदोषे दीपकश्चन्द्रः प्रभाते दीपको रविः। त्रैलोक्ये दीपको धर्मः सुपुत्रः कुलदीपकः ॥ २१५ ॥ सुखार्थी त्यजते विद्यां विद्यार्थी त्यजते सुखम्। सुखार्थिनः कुतो विद्या कुतो विद्यार्थिनः सुखम् ॥ २१६ ॥ अन्नदानात्परं दानं विद्यादानमतः परम्। अन्नेन क्षणिका तृप्तिर्यावज्जीवं च विद्यया ॥ २१७ ॥ दूरस्थाः पर्वता रम्या वेश्या च मुखमण्डने। युद्धस्य वार्ता रम्या च त्रीणि रम्याणि दूरतः ॥ २१८ ॥ माता यदि विषं दद्याद्विक्रीणाति पिता सुतम्। राजा हरति सर्वस्वं तत्र का परिदेवना ॥ २१९ ॥ अहेरिव गणाद्भीतः परान्नाच्च विषादिव। राक्षसीभ्य इव स्त्रीभ्य स विद्यामधिगच्छति ॥ २२० ॥ अनन्यानुदितं प्रेम नवीकर्तुं क ईश्वरः। संधिं न याति स्फुटितं लाक्षालेपेन मौक्तिकम् ॥ २२१ ॥ सनिकर्षोऽत्र मर्त्यानामनादरणकारणम्। गाङ्गं हित्वा यथाऽन्याम्भस्तत्रत्यो याति शुद्धये ॥ २२२ ॥ लेखनी पुस्तकं रामा परहस्ते गता गता। कदाचित्पुनरायाता भ्रष्टा भ्रष्टा च चुम्बिता ॥ २२३ ॥ पूर्वदत्तेषु या विद्या पूर्वदत्तेषु च यद्धनम्। पूर्वदत्तेषु या भार्या अग्रे धावति धावति ॥ २२४ ॥ श्रुत्वा धर्मं विजानाति श्रुत्वा त्यजति दुर्मतिम्। श्रुत्वा ज्ञानमवाप्नोति श्रुत्वा मोक्षं च विन्दति ॥ २२५ ॥ मनो धावति सर्वत्र मदोन्मत्तगजेन्द्रवत्। ज्ञानाङ्कुशसमा बुद्धिस्तस्य निश्चलते मनः ॥ २२६ ॥ इच्छेच्चेद्विपुलां मैत्रीं त्रीणि तत्र न कारयेत्। वाग्वादमर्थसंबन्धं तत्पत्नीपरिभाषणम् ॥ २२७ ॥ अयुक्तं स्वामिनो युक्तं युक्तं नीचस्य दूषणम्। अमृतं राहवे मृत्युर्विषं शंकरभूषणम् ॥ २२८ ॥ पण्डिते चैव मूर्खे च बलवत्यपि दुर्जने। ईश्वरे च दरिद्रे च मृत्योः सर्वत्र तुल्यता ॥ २२९ ॥ सहग्रामे मुनीन्द्राणां कवीनां वरि- मण्डले। दीप्तिर्वा दीप्तिहानिर्वा मुहूर्तादेव जायते ॥ २३० ॥ विषस्य विषयाणां हि दृश्यते महदन्तरम्। उपभुक्तं विषं हन्ति विषयाः स्मरणादपि ॥ २३१ ॥ पुराणान्ते श्मशानान्ते मैथुनान्ते च या मतिः। सा मतिः सर्वदा चेत्स्यात्को न मुच्येत बन्धनात् ॥ २३२ ॥ आकारेणैव चतुरास्तर्कयन्ति परेङ्गितम्। गर्भस्थं केतकीपुष्पमामोदेनेव षट्पदाः ॥ २३३ ॥ न ज्ञातुं नाप्यनुज्ञातुं नेक्षितुं नाप्युपेक्षितुम्। स्वजनः स्वजने जातं विपत्पातं समीहते ॥ २३४ ॥ प्रायो दुरन्तपर्यन्ता सम्पन्नोऽपि दुरात्मनाम्। नमन्ति हि सुखोदर्का विपदोऽपि महात्मनाम् ॥ २३५ ॥ उत्कर्षभूतिमिच्छन्ति सन्ति यत्तु न दृश्यते। चतुर्थांशचन्द्रलेखेव पश्चीभाग्यप्रदिका ॥ २३६ ॥ अकाण्डपातजातानामार्द्राणां मर्मभेदिनाम्। गाढशोकप्रहाराणामचिन्तैव महौषधम् ॥ २३७ ॥ अनिर्लोडितकार्यस्य वाग्जालं वाग्मिनो वृथा। निमित्तादपराद्धेषोर्धानुष्कस्येव वल्गितम् ॥ २३८ ॥ शम्भु श्वेतार्कपुष्पेण चन्द्रमा वस्त्रतन्तुना। अच्युतः स्तुतिमात्रेण माधवः करसंपुटे ॥ २३९ ॥ अकृत्वा पौरुषं या श्रीर्विकास्त्विपि किं तया। जरद्गवोऽपि चाश्नाति दैवादुपगतं तृणम् ॥ २४० ॥ मन्दाकिनीपयःपानं मन्दाक्षीमुखचुम्बनम्। मन्दरोपवनक्रीडा मन्दानुष्ठानतः कुतः ॥ २४१ ॥ दीपो भक्षयते ध्वान्तं कज्जलं च प्रसूयते। यदन्नं भक्षयेन्नित्यं जायते तादृशी प्रजा ॥ २४२ ॥ मौनं कालविलम्बश्च प्रयाणं भूमिदर्शनम्। भृकुट्यन्यमुखी वार्ता नकारः षड्विधः स्मृतः ॥ २४३ ॥ अक्षराणि परीक्ष्यन्तामम्बराडम्बरेण किम्। शमुरम्बरहीनोऽपि सर्वज्ञः किं न जायते ॥ २४४ ॥ दोषोऽपि गुणतां याति प्रभोर्भवति चेत्कृपा। अङ्गहीनोऽपि सूर्येण सारथ्ये योजितोऽरुणः ॥ २४५ ॥ उत्तमं प्रणिपातेन शूरं भेदेन योजयेत्। नीचमल्पप्रदानेन इष्टं धर्मेण योजयेत् ॥ २४६ ॥ अतुले पतितो राजा मूर्खपुत्रो हि पण्डितः। निर्धनस्य धनप्राप्तिस्तृणवन्मन्यते जगत् ॥ २४७ ॥ लोकेषु निर्धनो दुःखी ऋणग्रस्तस्ततोऽधिकम्। ताभ्यां रोगयुतो दुःखी तेभ्यो दुःखी कुभार्यकः ॥ २४८ ॥ आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां विप्राणां मानखण्डनम्। पृथक्शय्या च नारीणामशस्त्रवध उच्यते ॥ २४९ ॥ प्रस्तावसदृशं वाक्यं सद्भावसदृशं प्रियम्। आत्मशक्तिसमं कोपं कुर्वाणो न विनश्यति ॥ २५० ॥ पठकाः पाठकाश्चैव ये चान्ये शास्त्रपाठकाः। सर्वे व्यसनिनो ज्ञेया यः क्रियावान्स पण्डितः ॥ २५१ ॥ पण्डितैः सह साङ्गत्यं पण्डितैः सह सत्कथा। पण्डितैः सह मित्रत्वं कुर्वाणो नावसीदति ॥ २५२ ॥ शीतं शीर्यमना

लस पाण्डित्य मित्रसग्रह । अचोरहरणीयानि पञ्चैतान्यक्षयो निधि ॥ २५३ ॥ मातृवत्परदाराणि परद्रव्याणि लोष्टवत् । आत्मवत्सर्वभूतानि य पश्यति स पश्यति ॥ २५४ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणा यस्यैकोऽपि न विद्यते । अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ २५५ ॥ स जीवति गुणा यस्य धर्मो यस्य स जीवति । गुणधर्मविहीनो यो निष्फल तस्य जीवितम् ॥ २५६ ॥ गुरुशुश्रूषया विद्या पुष्कलेन धनेन वा । अथवा विद्यया विद्या चतुर्थी नोपलभ्यते ॥२५७॥ षट्पद पुष्पमध्यस्थो यथा सार समुद्धरेत् । तथा सर्वेषु शास्त्रेषु सार गृह्णन्ति पण्डिता ॥ २५८ ॥ गुणाद्भूषयते रूप शील भूषयते कुलम् । सिद्धिर्भूषयते विद्या भोगो भूषयते धनम् ॥ २५९ ॥ अगुणस्य हत रूपमशीलस्य हत कुलम् । असिद्धेस्तु हता विद्या अभोगस्य हत धनम् ॥ २६० ॥ दिवा पश्यति नोलूक काको नक्त न पश्यति । अपूर्व कोऽपि कामान्धो दिवा नक्त न पश्यति ॥ २६१ ॥ यौवन धनसपत्ति प्रभुत्वमविवेकिता । एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् ॥२६२॥ गुरयमेक पुरस्कृत्य शूया-स्मानोऽपि साधका । भवन्ति त विना नैव यथा सख्या द्दिन्दव ॥ २६३ ॥ वचस्तत्र वक्तव्य यत्रोक्त सफल भवेत् । स्थायीभवति चात्यन्त रङ्ग शुक्लपटे यथा ॥२६४॥ पिण्डे पिण्डे मतिर्भिन्ना कुण्डे कुण्डे नव पय । जातौ जातौ नवाचारा नवा वाणी मुखे मुखे ॥ २६५ ॥ गान्धर्व गन्धसयुक्त ताम्बूल भारती कथा । इष्टा भार्या प्रिय मित्र मपूर्वाणि दिने दिने ॥ २६६ ॥ विद्यया सह मर्तव्य कुशिष्याय न दापयेत् । तथापि दीयते विद्या पश्चात्सजायते रिपु ॥ २६७ ॥ मर्कटस्य सुरापान तस्य वृश्चिकदशनम् । तन्मध्ये भूतसचारो यद्वा तद्वा भविष्यति ॥ २६८ ॥ पुस्तकेषु च या विद्या परहस्तेषु यद्धनम् । सङ्ग्रामे च गृहे सैन्य त्रिस पुसा विडम्बना ॥ २६९ ॥ असावधाने पाण्डित्य क्रय-क्रीत च मैथुनम् । भोजन च पराधीन तिस्र पुसा विड-म्बना ॥ २७० ॥ पादेन गम्यते पन्था मानहीन च भोजनम् । अविवेकिप्रभो सेवा पातक स्मित परम् ॥२७१॥ तुष्यन्ति भोजनैर्विप्रा मयूरा घनगर्जिते । साधव परस तोषे खला परविपत्तिषु ॥ २७२ ॥ प्रत्यक्षे गुरव स्तुत्या परोक्षे मित्रबान्धवा । कर्मान्ते दासभृत्याश्च पुत्रा नैव तथा स्त्रिय ॥ २७३ ॥ विनय राजपुत्रेभ्य पण्डितेभ्य सुभा-षितम् । अनृत द्यूतकारेभ्य स्त्रीभ्य शिक्षेत कैतवम् ॥२७४॥ धनधान्यप्रयोगेषु विद्यासग्रहणेषु च । आहारे व्यवहारे च त्यक्तलज्ज सुखी भवेत् ॥ २७५ ॥ मुहूर्तमपि जीवेन नर शुक्लेन कर्मणा । न कल्पमपि कृष्णेन लोकद्वयविरोधिना ॥ २७६ ॥ गते शोको न कर्तव्यो भविष्य नैव चिन्त-येत् । वर्तमानेन कालेन वर्तयन्ति विचक्षणा ॥ २७७ ॥ स्वभावेन हि तुष्यन्ति देवा सत्पुरुषा पिता । ज्ञातय-स्त्वन्नपानेन वाक्प्रदानेन पण्डिता ॥ २७८ ॥ नराणा नापितो धूर्त पक्षिणा चैव वायस । चतुष्पदा शृगालस्तु स्वच्छाचारी तपस्विनाम् ॥ २७९ ॥ चाण्डाल पक्षिणा काक पशूना चैव कुक्कुर । कोपो मुनीना चाण्डाल-श्चाण्डाल सर्वनिन्दक ॥ २८० ॥ भ्रमन्सपूज्यते चक्र भ्रम-न्सपूज्यते द्विज । भ्रमन्सपूज्यते राजा स्त्री भ्रमन्ती विनश्यति ॥ २८१ ॥ न पश्यति च जन्मान्ध कामान्धो नैव पश्यति । न पश्यति मदोन्मत्तो ह्यर्थी दोष न पश्यति ॥ २८२ ॥ स्वय कर्म करोत्यात्मा स्वय तत्फलमश्नुते । स्वय भ्रमति ससारे स्वय तस्माद्विमुच्यते ॥ २८३ ॥ सङ्घमूल भवेद्राज्यमस्त्रीमूल स्थिर भवेत् । प्रजामूल भवे-दर्थो वैरमूल विनश्यति ॥ २८४ ॥ ऋणकर्ता पिता शत्रुर्माता च व्यभिचारिणी । अविनीता रिपुर्भार्या पुत्र शत्रुरपण्डित ॥ २८५ ॥ नास्ति कामसमो व्याधिर्नास्ति मोह-समो रिपु । नास्ति क्रोधसमो वह्निर्नास्ति ज्ञानात्पर सुखम् ॥ २८६ ॥ विद्या मित्र प्रवासेषु भार्या मित्र गृहेषु च । व्याधितस्यौषध मित्र धर्मो मित्र मृतस्य च ॥ २८७ ॥ नास्ति मेघसम तोय नास्ति चात्मसम बलम् । नास्ति चक्षु सम तेजो नास्ति धान्यसम प्रियम् ॥ २८८ ॥ अधना धनमिच्छन्ति वाचमिच्छन्ति गर्विता । मानवा स्वर्गमि-च्छन्ति मोक्षमिच्छन्ति देवता ॥ २८९ ॥ सत्येन धार्यते पृथ्वी सत्येन तपते रवि । सत्येन वायवो वान्ति सर्व सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ २९० ॥ हस्तस्य भूषण दान सत्य कण्ठस्य भूषणम् । श्रोत्रस्य भूषण शास्त्र भूषणै कि प्रयोजनम् ॥ २९१ ॥ भुक्तभुक्त पुरानिद्धि क्षिन्ता ऊर्ति सुदारुणा । न भेषजैर्लङ्घनैर्वा न चान्यैरुपशाम्यति ॥ २९२ ॥ आवास क्रियता गाङ्गे पापहारिणि वारिणि । स्तनमध्ये तरुण्या वा मनोहारिणि हारिणि ॥ २९३ ॥ सुभाषितरसास्वाद प्रौढस्त्रीसगमस्तथा । सेवा विवेकिनो राज्ञो दु खनिर्मूलन त्रयम् ॥ २९४ ॥ ईर्ष्यी घृणी त्वसन्तुष्ट क्रोधनो नित्यशङ्कित । परभाग्योपजीवी च षडेते दु खभागिन ॥ २९५ ॥ नव वस्त्र नव छत्र नव्या स्त्री नूतन गृहम् । सर्वत्र नूतन शस्त सेवकान्ने पुरातने ॥ २९६ ॥ वृद्धस्य वचन ग्राह्यमापत्काले ह्युपस्थिते । सर्वत्र विचा

१ मूर्ख २ ज्वर

रेण नाहारे न च मैथुने ॥ २९७ ॥ अतिदूरपथश्रान्ताश्छाया यान्ति च शीतलाम् । शीतलाश्च पुनर्यान्ति का कस्य परिदेवना ॥ २९८ ॥ अमानं पुरस्कृत्य मानं कृत्वा च पृष्ठतः । स्वकार्यमुद्धरेत्प्राज्ञः कार्यध्वंसो हि मूर्खता ॥ २९९ ॥ कृतस्य करणं नास्ति मृतस्य मरणं तथा । गतस्य शोचनं नास्ति ह्येतद्वेदविदां मतम् ॥ ३०० ॥ नाकाले म्रियते जन्तुर्विद्धः शरशतैरपि । कुशकण्टकविद्धोऽपि प्राप्तकाले न जीवति ॥ ३०१ ॥ निमग्नस्य पयोराशौ पर्वतात्पतितस्य च । तक्षकेणापि दष्टस्य आयुर्मर्माणि रक्षति ॥ ३०२ ॥ नानृषिः कुरुते काव्यं नारुद्रः कृष्णपाठकः । नादेवांशो ददात्यन्नं नाविष्णुः पृथिवीपतिः ॥ ३०३ ॥ कवयः किं न पश्यन्ति किं न भक्षन्ति वायसाः । मद्यपाः किं न जल्पन्ति किं न कुर्वन्ति योषितः ॥ ३०४ ॥ वह्निज्वालेव गृहिणी रक्षणीया प्रयत्नतः । वृद्धिक्षयविकाराभ्यां स्वाश्रयक्षेममिच्छता ॥ ३०५ ॥ ददाति प्रतिगृह्णाति गुह्यमाख्याति पृच्छति । भुङ्क्ते भोजयते चैव षड्विधं प्रीतिलक्षणम् ॥ ३०६ ॥ अस्थिरं जीवितं लोके अस्थिरे धनयौवने । अस्थिराः पुत्रदाराश्च धर्मः कीर्तिर्द्वयं स्थिरम् ॥ ३०७ ॥ लालयेत्पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि ताडयेत् । प्राप्ते तु षोडशे वर्षे पुत्रं मित्रवदाचरेत् ॥ ३०८ ॥ गणेशः स्तौति मार्जारं स्ववाहस्याभिरक्षणे । महानपि प्रसङ्गेन नीचं सेवितुमिच्छति ॥ ३०९ ॥ श्यामा मत्तगामिन्यः पीनोन्नतपयोधराः । महिष्यश्च महिष्यश्च सन्ति पुण्यवतां गृहे ॥ ३१० ॥ पदे पदे च रत्नानि योजने रसकूपिका । भाग्यहीना न पश्यन्ति बहुरत्ना वसुंधरा ॥ ३११ ॥ राजा वश्या यमो वह्निः प्राघूर्णो बालयाचकौ । परदुःखं न जानाति अष्टमो ग्रामकण्टकः ॥ ३१२ ॥ क्रोधो मूलमनर्थानां क्रोधः संसारबन्धनम् । धर्मक्षयकरः क्रोधस्तस्मात्क्रोधं विवर्जयेत् ॥ ३१३ ॥ प्रेम सत्यं तयोरेव ययोर्योगवियोगयोः । वत्सरा वासरीयन्ति वासरीयन्ति वत्सराः ॥ ३१४ ॥ किं धनेन कुबेरस्य सुभाषितगुणेन किम् । वाचस्पतेश्च दीपेन रवेः किं चन्द्रेण किं तु ना ॥ ३१५ ॥ मधुना सिञ्चयेन्निम्बं निम्बः किं मधुरायते । जातिस्वभावदोषोऽयं कटुकत्वं न मुञ्चति ॥ ३१६ ॥ कर्तव्यमेव कर्तव्यं प्राणैः कण्ठगतैरपि । अकर्तव्यं न कर्तव्यं प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ ३१७ ॥ अग्निहोत्रं गृहं क्षेत्रं मित्रं भार्यां सुतं शिशुम् । रिक्तपाणिर्न पश्येत राजानं देवतां गुरुम् ॥ ३१८ ॥ उत्तमं स्वार्जितं भुक्तं मध्यमं पितुरर्जितम् । कनिष्ठं भ्रातृवित्तं च स्त्रीवित्तमधमाधमम् ॥ ३१९ ॥ अलसस्य कुतो विद्या अविद्यस्य कुतो धनम् । अधनस्य कुतो मित्रममित्रस्य कुतः सुखम् ॥ ३२० ॥ अनर्घ्यमपि माणिक्यं हेमाश्रयमपेक्षते । अनाश्रया न शोभन्ते पण्डिता वनिता लता ॥ ३२१ ॥ विप्रार्थेषु धनत्यागः सदारगतयोरनम् । स्वामिकार्ये हतप्राणमन्ते तिष्ठति माधव ॥ ३२२ ॥ न विश्वसेदमित्रस्य मित्रस्यापि न विश्वसेत् । कदाचित्कुपितं मित्रं सर्वं गुह्यं प्रकाशयेत् ॥ ३२३ ॥ अभ्रच्छाया तृणाग्निश्च खले प्रीतिः स्थले जलम् । वेश्यासक्तिः कुमित्रं च षडेते बुद्बुदोपमाः ॥ ३२४ ॥ प्रमदा मदिरा लक्ष्मीर्विज्ञेया त्रिविधा सुरा । दृष्ट्वैवोन्मादयत्येका पीता चान्यातिसंचयात् ॥ ३२५ ॥ राजपत्नी गुरोः पत्नी भ्रातृपत्नी तथैव च । पत्नीमाता स्वमाता च पञ्चैता मातरः स्मृताः ॥ ३२६ ॥ इक्षुदण्डास्तिला शूद्रा कामिनी हेम मेदिनी । दधि चन्दनं ताम्बूलं मर्दनं गुणवर्धनम् ॥ ३२७ ॥ पराधीनं वृथा जन्म परस्त्रीषु वृथा सुखम् । परगेहे वृथा लक्ष्मीर्विद्या या पुस्तके वृथा ॥ ३२८ ॥ असमाने तपोवृद्धिः समानाच्च तपःक्षयः पूजया । पुण्यहानिः स्वनिन्दया सद्गतिर्भवेत् ॥ ३२९ ॥ ध्यानशठं बकानां च वेश्यानां मोहशालकम् । साधुत्वशठं मैन्दानां परप्राणार्थहारकम् ॥ ३३० ॥ ललितान्तानि गीतानि प्रसूतान्तं च यौवनम् । विशाखान्ता मेघमाला तक्रान्तं खलु भोजनम् ॥ ३३१ ॥ धातुः परीक्षा दुर्भिक्षे स्त्रीपरीक्षा च निर्धने । युद्धे शूरपरीक्षा च भृत्योरत्नं तमापदि ॥ ३३२ ॥ अन्यमाश्रयते लक्ष्मीस्त्वन्यमन्यं च मेदिनी । अनन्यगामिनी पुंसां कीर्तिरेका पतिव्रता ॥ ३३३ ॥ न कालः खड्गमुद्यम्य शिरः कृन्तति कस्यचित् । कालस्य बलमेतावद्विपरीतार्थदर्शनम् ॥ ३३४ ॥ जानन्नपि जनो दैवात्प्रकरोति विगर्हितम् । न कर्म गर्हितं लोके कस्यचिद्रोचते कृतम् ॥ ३३५ ॥ सद्भावेन जयेन्मित्रं सद्भावेन च बान्धवान् । स्त्रीभृत्यान्दानमानाभ्यां दाक्षिण्येनेतरं जनम् ॥ ३३६ ॥ सन्तोषस्त्रिषु कर्तव्यः स्वदारे भोजने धने । त्रिषु चैव न कर्तव्यो दाने तपसि पाठने ॥ ३३७ ॥ न पुत्रात्परमो लाभो न भार्यायाः परं सुखम् । न धर्मात्परमं मित्रं नानृतात्पातकं परम् ॥ ३३८ ॥ वैयासमपि शीलेन विहीनं नैव पूजयेत् । अपि शूद्रं च धर्मज्ञं सद्वृत्तमभिपूजयेत् ॥ ३३९ ॥ शत्रोरपि गुणा वाच्या दोषा वाच्या गुरोरपि । सर्वदा सर्वयत्नेन पुत्रे शिष्यवदाचरेत् ॥ ३४० ॥ सुकुले योजयेत्कन्यां पुत्रं विद्यासु योजयेत् । व्यसने योजयेच्छत्रुमिष्टं धर्मेण योजयेत् ॥ ३४१ ॥

१ वर्तनम्

नक्षत्रभूषण चन्द्रो नारीणा भूषण पति । पृथिवीभूषण राजा विद्या सर्वस्य भूषणम् ॥ ३४२ ॥ लालने बहवो दोषास्ताडने बहवो गुणा । तस्मात्पुत्र च शिष्य च ताडयेन तु लालयेत् ॥ ३४३ ॥ दूरत शोभते मूर्खो लम्बशाटपटावृत । तावच्च शोभते मूर्खो यावत्किंचिन्न भाषते ॥ ३४४ ॥ सकृद्दुष्ट च मित्र य पुन सधातुमिच्छति । स मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ ३४५ ॥ न कश्चित्कस्यचिन्मित्र न कश्चित्कस्यचिद्रिपु । कारणेन हि जायन्ते मित्राणि रिपवस्तथा ॥ ३४६ ॥ हस्ती हस्तसहस्रेण शतहस्तेन वाजिन । शृङ्गिणो दशहस्तेन स्थानत्यागेन दुर्जन ॥ ३४७ ॥ आपदर्थं धन रक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैरपि । आत्मान सतत रक्षेद्दारैरपि धनैरपि ॥ ३४८ ॥ परदारा परद्रव्य परीवाद परस्य च । परीहास गुरो स्थाने चापल्य च विवर्जयेत् ॥ ३४९ ॥ अप्रगल्भस्य या विद्या कृपणस्य च यद्धनम् । यच्च बाहुबल भीरोर्व्यर्थमेतत्त्रय भुवि ॥ ३५० ॥ शरीरनिरपेक्षस्य दक्षस्य व्यवसायिन । बुद्धिप्रारब्धकार्यस्य नास्ति किंचन दुष्करम् ॥ ३५१ ॥ असूयया हतेनैव पूर्वोपायोद्यमैरपि । कर्तृणा गृह्यते सपत्सुहृद्भिर्मन्त्रिभिस्तथा ॥ ३५२ ॥ अतिदाक्षिण्ययुक्ताना शङ्किताना पदे पदे । परापवादभीरूणा दूरतो यान्ति सपद ॥ ३५३ ॥ आदानस्य प्रदानस्य कर्तव्यस्य च कर्मण । क्षिप्रमक्रियमाणस्य काल पिबति तद्रसम् ॥ ३५४ ॥ न स्वल्पस्य कृते भूरि नाशयेन्मतिमान्नर । एतदेव हि पाण्डित्य न स्वल्पाद्भूरिनाशनम् ॥ ३५५ ॥ अफलानि दुरन्तानि समव्ययफलानि च । अशक्यानि च वस्तूनि नारभेत विचक्षण ॥ ३५६ ॥ किं नु मे स्यादिद कृत्वा किं नु मे स्यादकुर्वत । इति सचिन्त्य मनसा प्राज्ञ कुर्वीत वा न वा ॥ ३५७ ॥ देहे पातिनि का रक्षा यशो रक्ष्यमपातवत् । नर पतितकायोऽपि यश कायेन जीवति ॥ ३५८ ॥ निमेषमात्रमपि ते वयो गच्छन्न तिष्ठति । तस्माद्देहेष्वनित्येषु कीर्तिमेकामुपार्जय ॥ ३५९ ॥ बुधाग्रे न गुणान्ब्रूयात्साधु वेत्ति यत स्वयम् । मूर्खाग्रेऽपि च न ब्रूयाद्बुधप्रोक्त न वेत्ति स ॥ ३६० ॥ यावत्स्वस्थमिद देह यावन्मृत्युश्च दूरत । तावदात्महित कुर्यात्प्राणान्ते किं करिष्यसि ॥ ३६१ ॥ य करोति वधोदर्का निश्रेयसकरी क्रिया । ग्लानिदोषच्छिद सच्छा स मूढ पङ्कयल्प ॥ ३६२ ॥ मूल दोषस्य हिंसादेरर्थकामौ स्म मा पुष । तौ हि तत्त्वावबोधस्य दुरुच्छेदावुपप्लवौ ॥ ३६३ ॥ अभिद्रोहेण भूतानामर्जयन्गत्वरी श्रिय । उदन्वानिव सिन्धूनामापदामेति पात्रताम् ॥ ३६४ ॥ या गम्या सत्सहायाना यासु खेदो भय यत । तासा किं यन्न दु खाय विपदामिव सपदाम् ॥ ३६५ ॥ दुरासदानरीनुग्रान्धृतेर्विश्वासजन्मन । भोगान्भोगानिवाहेयानध्यास्यापन्न दुर्लभा ॥ ३६६ ॥ नान्तरज्ञा श्रियो जातु प्रियैरासा न भूयते । आसक्तास्तास्वमी मूढा वामशीला हि जन्तव ॥ ३६७ ॥ कोऽपवादस्तुतिपदे यदशीलेषु चञ्चला । साधुवृत्तानपि क्षुद्रा विक्षिपन्त्येव सपद ॥ ३६८ ॥ कृतवानन्यदेहेषु कर्ता च विधुरमन । अप्रियैरिव सयोगो विप्रयोग प्रियै सह ॥ ३६९ ॥ शून्यमाकीर्णतामेति तुल्य व्यसनमुत्सवै । विप्रलम्भोऽपि लाभाय सति प्रियसमागमे ॥ ३७० ॥ तदा रम्याण्यरम्याणि प्रिया शल्य तदासव । तदैकाकी सबन्धु सन्निष्टेन रहितो यदा ॥ ३७१ ॥ युक्त प्रमाद्यसि हितादपेत परितप्यसे । यदि नेच्छसि दु ख पीडा मा भक्ति भवता जने ॥ ३७२ ॥ जन्मिनोऽस्य स्थिति विद्वॉल्लक्ष्मीमिव चलाचलाम् । भवान्मा स्म वधीन्न्याय्य न्यायाधारा हि साधव ॥ ३७३ ॥ अविज्ञातप्रबन्धस्य वचो वाचस्पतेरिव । व्रजत्यफलतामेव नयद्रुह इवेहितम् ॥ ३७४ ॥ कर्मायत्त फल पुसा बुद्धि कर्मानुसारिणी । तथापि सुधिया भाव्य सुविचार्यैव कुर्वता ॥ ३७५ ॥ मनसा चिन्तित कर्म वचसा न प्रकाशयेत् । अन्यलक्षितकार्यस्य यत सिद्धिर्न जायते ॥ ३७६ ॥ कुदेश च कुवृत्ति च कुभार्या कुनदीं तथा । कुद्रव्य च कुभोज्य च वर्जयेत्तु विचक्षण ॥ ३७७ ॥ अस्ति पुत्रो वशे यस्य भृत्यो भार्या तथैव च । अभावे सति सतोष स्वर्गस्थोऽसौ महीतले ॥ ३७८ ॥ माता यस्य गृहे नास्ति भार्या चाप्रियवादिनी । अरण्य तेन गन्तव्य यथारण्य तथा गृहम् ॥ ३७९ ॥ कोकिलाना स्वरो रूप नारीरूप पतिव्रतम् । विद्या रूप कुरूपाणा क्षमा रूप तपस्विनाम् ॥ ३८० ॥ अविद्य जीवन शून्य दिक्शून्या चेदबान्धवा । पुत्रहीन गृह शून्य सर्वशून्या दरिद्रता ॥ ३८१ ॥ अदाता वशदोषेण कर्मदोषाद्दरिद्रता । उन्मादो मातृदोषेण पितृदोषेण मूर्खता ॥ ३८२ ॥ अतिदर्पे हता लङ्का अतिमाने च कौरवा । अतिदाने बलिर्बद्ध सर्वमत्यन्तगर्हितम् ॥ ३८३ ॥ वस्त्रहीनस्त्वलकारो घृतहीन च भोजनम् । स्तनहीना च या नारी विद्याहीन च जीवनम् ॥ ३८४ ॥ पुत्रप्रयोजना दारा पुत्र पिण्डप्रयोजन । हितप्रयोजन मित्र धन सर्वप्रयोजनम् ॥ ३८५ ॥ दुर्लभ सस्कृत वाक्य दुर्लभ क्षेमकृत्सुत । दुर्लभा सदृशी भार्या दुर्लभ स्वजन प्रिय ॥ ३८६ ॥ अशोच्यो निर्धन प्राज्ञोऽशोच्य पण्डितबान्धव । अशोच्या विधवा नारी पुत्रपौत्रप्रतिष्ठिता ॥ ३८७ ॥ अविद्य पुरुष शोच्य

शोच्य मैथुनमप्रजम् । निराहारा प्रजा शोच्या शोच्य राज्यमराजकम् ॥ ३८८ ॥ कुलीनै सह सपर्क पण्डितै सह मित्रताम् । ज्ञातिभिश्च सम मेल कुर्वाणो न विनश्यति ॥ ३८९ ॥ कष्टा वृत्ति पराधीना कष्टो वासो निराश्रय । निर्धनो व्यवसायश्च सर्वकष्टा दरिद्रता ॥ ३९० ॥ तस्करस्य कुतो धर्म दुर्जनस्य कुत क्षमा । वेश्याना च कुत स्नेह कुत सत्य च कामिनाम् ॥ ३९१ ॥ प्रेषितस्य कुतो मान कोपनस्य कुत सुखम् । स्त्रीणा कुत सतीत्व च कुतो मैत्री खलस्य च ॥ ३९२ ॥ दुर्बलस्य बल राजा बालाना रोदन बलम् । बल मूर्खस्य मौनित्व चौराणामनृत बलम् ॥ ३९३ ॥ यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुव परिषेवते । ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति अध्रुव नष्टमेव च ॥ ३९४ ॥ शुष्क मास स्त्रियो वृद्धा बालार्कस्तरुण दधि । प्रभाते मैथुन निद्रा सद्य प्राणहराणि षट् ॥ ३९५ ॥ सद्योमास नवान्न च बाला स्त्री क्षीरभोजनम् । घृतमुष्णोदक चैव सद्य प्राणकराणि षट् ॥ ३९६ ॥ सिंहादेक बकादेक षट् शुनस्त्रीणि गर्दभात् । वायसात्पञ्च शिक्षेच्च चत्वारि कुक्कुटादपि ॥ ३९७ ॥ प्रभूतमल्पकार्य वा यो नर कर्तुमिच्छति । सर्वारम्भेण तत्कुर्यात्सिंहादेक प्रकीर्तितम् ॥ ३९८ ॥ सर्वेन्द्रियाणि सयम्य बकवत्पतितो जन । कालदेशोपपन्नानि सर्वकार्याणि साधयेत् ॥ ३९९ ॥ बह्वाशी स्वल्पसतुष्ट सुनिद्र शीघ्रचेतन । प्रभुभक्तश्च शूरश्च ज्ञातव्या षट् शुनो गुणा ॥ ४०० ॥ अविश्राम वहेद्भार शीतोष्ण च न विन्दति । ससतोषस्तथा नित्य त्रीणि शिक्षेत गर्दभात् ॥ ४०१ ॥ गूढमैथुनधार्ष्ट्ये च काले चालयसग्रहम् । अप्रमादमनालस्य पञ्च शिक्षेत वायसात् ॥ ४०२ ॥ युद्ध च प्रातरुत्थान भोजन सह बन्धुभि । स्त्रियमापद्गता रक्षेच्चतु शिक्षेत कुक्कुटात् ॥ ४०३ ॥ कोऽतिभार समर्थाना किं दूर व्यवसायिनाम् । को विदेश सविद्याना क पर प्रियवादिनाम् ॥ ४०४ ॥ आपदा कथित पन्था इन्द्रियाणामसयम । तज्जय सपदा मार्गो येनेष्ट तेन गम्यताम् ॥ ४०५ ॥ न च विद्यासमो बन्धुर्न च व्याधिसमो रिपु । न चापत्यसम स्नेहो न च दैवात्पर बलम् ॥ ४०६ ॥ समुद्रावरणा भूमि प्राकारावरण गृहम् । नरेन्द्रावरणा देशाश्चरित्रावरणा स्त्रिय ॥ ४०७ ॥ घृतकुम्भसमा नारी तप्ताङ्गारसम पुमान् । तस्माद्घृत च वह्नि च नैकत्र स्थापयेद्बुध ॥ ४०८ ॥ आहारो द्विगुण स्त्रीणा बुद्धिस्तासा चतुर्गुणा । षड्गुणो व्यवसायश्च कामश्चाष्टगुण स्मृत ॥ ४०९ ॥ जीर्णमन्न प्रशसीयाद्भार्या च गतयौवनाम् । रणात्प्रत्यागत शूर

सस्य च गृहमागतम् ॥ ४१० ॥ असतुष्टा द्विजा नष्टा सतुष्टाश्च महीभुज । सलज्जा गणिका नष्टा निर्लज्जाश्च कुलस्त्रिय ॥ ४११ ॥ अन्नप्रपतितो राजा मूर्खपुत्रश्च पण्डित । अधनेन धन प्राप्त तृणवन्मन्यते जगत् ॥ ४१२ ॥ पुस्तकस्था तु या विद्या परहस्तगत धनम् । कार्यकाले समुत्पन्ने न सा विद्या न तद्धनम् ॥ ४१३ ॥ पादपाना भय वातात्पद्माना शिशिराद्भयम् । पर्वताना भय वज्रात्साधूना दुर्जनाद्भयम् ॥ ४१४ ॥ यस्य क्षेत्र नदीतीरे भार्या वापि परप्रिया । पुत्रस्य विनयो नास्ति मृत्युरेव न सशय ॥ ४१५ ॥ असभाव्य न वक्तव्य प्रत्यक्षमपि दृश्यते । शिला तरति पानीय गीत गायति वानर ॥ ४१६ ॥ सुभिक्ष कृषके नित्य नित्य सुखमरोगिणि । भार्या भर्तु प्रिया यस्य तस्य नित्योत्सव गृहम् ॥ ४१७ ॥ हेला स्यात्कार्यनाशाय बुद्धिनाशाय निर्धनम् । याचना माननाशाय कुलनाशाय भोजनम् ॥ ४१८ ॥ प्रथमे नार्जिता विद्या द्वितीये नार्जित धनम् । तृतीये नार्जित पुण्य चतुर्थे किं करिष्यति ॥ ४१९ ॥ नदीकूले च ये वृक्षा परहस्तगत धनम् । कार्य स्त्रीगोचर यस्मात्सर्व तद्विफल भवेत् ॥ ४२० ॥ कूपोदक वटच्छाया श्यामा स्त्री चेष्टकालयम् । शीतकाले भवेदुष्ण ग्रीष्मकाले च शीतलम् ॥ ४२१ ॥ विष चङ्क्रमण रात्रौ विष राज्ञोऽनुकूलता । विष स्त्रियोऽप्यन्यहृदो विष व्याधिरवीक्षित ॥ ४२२ ॥ दुरधीता विष विद्या अजीर्णे भोजन विषम् । विष गोष्ठी दरिद्रस्य वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥ ४२३ ॥ प्रदोषे निहत पन्था पतिता निहता स्त्रिय । अल्पबीज हत क्षेत्र भृत्यदोषाद्धत प्रभु ॥ ४२४ ॥ हतमश्रोत्रिय श्राद्ध हतो यज्ञस्त्वदक्षिण । हता रूपवती वन्ध्या हत सैन्यमनायकम् ॥ ४२५ ॥ किं करिष्यन्ति वक्तार श्रोता यत्र न विद्यते । नग्नक्षपणके देशे रजक किं करिष्यति ॥ ४२६ ॥ अजरामरवत्प्राज्ञो विद्यामर्थ च चिन्तयेत् । गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ ४२७ ॥ आयु कर्म च वित्त च विद्या निधनमेव च । पञ्चैतान्यपि सृज्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिन ॥ ४२८ ॥ यदभावि न तद्भावि भावि चेन्न तदन्यथा । इति चिन्ताविषघ्नोऽयमगद किं न पीयते ॥ ४२९ ॥ नाद्रव्ये निहिता काचित्क्रिया फलवती भवेत् । न व्यापारशतेनापि शुकवत्पाठ्यते बक ॥ ४३० ॥ शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च । दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥ ४३१ ॥ उत्थायोत्थाय बोद्धव्य महद्भयमुपस्थितम् । मरणव्याधिशोकाना किमद्य निपतिष्यति ॥ ४३२ ॥ अनिष्टादिष्टलाभेऽपि न गतिर्जायते शुभा । यत्रास्ते विषसंसर्गो-

१ दिग्पारम्भमुख्यात्रे सदेरो २ वल्लनि अरू, रक्तो वा

मृतं तदपि मृत्यवे ॥ ४३३ ॥ न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति । संशयं पुनरारुह्य यदि जीवति पश्यति ॥ ४३४ ॥ गतानुगतिको लोकः कुट्टनीमुपदेशिनीम् । प्रमाणयति नो धर्मे यथा गोघ्नमपि द्विजम् ॥ ४३५ ॥ प्राणा यथात्मनोऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा । आत्मौपम्येन भूतेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ॥ ४३६ ॥ प्रत्याख्याने च दाने च सुखदुःखे प्रियाप्रिये । आत्मौपम्येन पुरुषः प्रमाणमधिगच्छति ॥ ४३७ ॥ अवशेन्द्रियचित्तानां हस्तिस्नानमिव क्रिया । दुर्भगाभरणप्रायो ज्ञानं भारः क्रियां विना ॥ ४३८ ॥ शक्नोमि सर्वमाक्रान्तमन्नं पानं च भूतले । प्रवृत्तिः पुनः कर्तव्या जीवितव्यं कथं नु वा ॥ ४३९ ॥ सुमहान्त्यपि शास्त्राणि धारयन्तो बहुश्रुताः । छेत्तारः संशयानां च क्लिश्यन्ते लोभमोहिताः ॥ ४४० ॥ षड्दोषाः पुरुषेणेह हातव्या भूतिमिच्छता । निद्रा तन्द्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥ ४४१ ॥ माता मित्रं पिता चेति स्वभावात्त्रितयं हितम् । कार्यकारणतश्चान्ये भवन्ति हितबुद्धयः ॥ ४४२ ॥ जातिमात्रेण किं कश्चिद्धन्यते पूज्यते क्वचित् । व्यवहारं परिज्ञाय वध्यः पूज्योऽथवा भवेत् ॥ ४४३ ॥ तृणानि भूमिरुदकं वाक् चतुर्थी च सूनृता । एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ ४४४ ॥ आपत्सु मित्रं जानीयाद्युद्धे शूरमृणे शुचिम् । भार्यां क्षीणेषु वित्तेषु व्यसनेषु च बान्धवान् ॥ ४४५ ॥ सुहृदां हितकामानां यः शृणोति न भाषितम् । विपत्संनिहिता तस्य स नरः शत्रुनन्दनः ॥ ४४६ ॥ अपराधो न मेऽस्तीति नैतद्विश्वासकारणम् । विद्यते हि नृशंसेभ्यो भयं गुणवतामपि ॥ ४४७ ॥ दीपनिर्वाणगन्धं च सुहृद्वाक्यमरुन्धतीम् । न जिघ्रन्ति न शृण्वन्ति न पश्यन्ति गतायुषः ॥ ४४८ ॥ मार्जारो महिषो मेषः काकः कापुरुषस्तथा । विश्वासात्प्रभवन्त्येते विश्वासस्तत्र नो हितः ॥ ४४९ ॥ यदशक्यं न तच्छक्यं यच्छक्यं शक्यमेव तत् । नोदके शकटं याति न च नौर्गच्छति स्थले ॥ ४५० ॥ द्रवत्वात्सर्वलोहानां निमित्तान्मृगपक्षिणाम् । भयाल्लोभाच्च मूर्खाणां संगतं दर्शनात्सताम् ॥ ४५१ ॥ पटुत्वं सत्यवादित्वं कथायोगेन बुध्यते । अस्तब्धत्वमचापल्यं प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥ ४५२ ॥ लोकयात्रा भयं लज्जा दाक्षिण्यं त्यागशीलता । पञ्च यत्र न विद्यन्ते न कुर्यात्तत्र संस्थितिम् ॥ ४५३ ॥ अपुत्रस्य गृहं शून्यं सन्मित्ररहितस्य च । मूर्खस्य च दिशः शून्याः सर्वशून्या दरिद्रता ॥ ४५४ ॥ परिच्छेदो हि पाण्डित्यं यदापन्ना विपत्तयः । अपरिच्छेदकर्तॄणां विपदः स्युः पदे पदे ॥ ४५५ ॥ पानीयं वा निरायासं स्वाद्वन्नं वा भयोत्तरम् । विचार्य खलु पश्यामि तत्सुखं यत्र निर्वृतिः ॥ ४५६ ॥ जलमग्निं विषं शस्त्रं क्षुद्व्याधी पतनं गिरेः । निमित्तं किंचिदासाद्य देही प्राणान्विमुञ्चति ॥ ४५७ ॥ नाप्राप्यमभिवाञ्छन्ति नष्टं नेच्छन्ति शोचितुम् । आपत्स्वपि न मुह्यन्ति नराः पण्डितबुद्धयः ॥ ४५८ ॥ सुखमापतितं सेव्यं दुःखमापतितं तथा । चक्रवत्परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥ ४५९ ॥ वृत्त्यर्थं नातिचेष्टेत सा हि धात्रैव निर्मिता । गर्भादुत्पतिते जन्तौ मातुः प्रस्रवतः स्तनौ ॥ ४६० ॥ येन शुक्लीकृता हंसाः शुकाश्च हरितीकृताः । मयूराश्चित्रिता येन स ते वृत्तिं विधास्यति ॥ ४६१ ॥ धर्मार्थं यस्य वित्तेहा वरं तस्य निरीहता । प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ ४६२ ॥ जन्मनि क्लेशबहुले किं नु दुःखमतः परम् । इच्छासंपद्यतो नास्ति यच्चेच्छा न निवर्तते ॥ ४६३ ॥ यदेव हि वाञ्छेत ततो वाञ्छा प्रवर्तते । प्राप्त एवार्थतः सोऽर्थो यतो वाञ्छा निवर्तते ॥ ४६४ ॥ अम्भांसि जलजन्तूनां दुर्गं दुर्गनिवासिनाम् । स्वभूमिः श्वापदादीनां राज्ञां मन्त्री परं बलम् ॥ ४६५ ॥ कायः संनिहितापायः संपदः पदमापदाम् । समागमाः सापगमाः सर्वमुत्पादि भङ्गुरम् ॥ ४६६ ॥ अधोऽधः पश्यतः कस्य महिमा नोपचीयते । उपर्युपरि पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति ॥ ४६७ ॥ अलब्धं चैव लिप्सेत लब्धं रक्षेदवेक्षया । रक्षितं वर्धयेत्सम्यग्वृद्धं तीर्थेषु निक्षिपेत् ॥ ४६८ ॥ शीतवातातपक्लेशान्सहन्ते यान्पराश्रिताः । तदंशेनापि मेधावी तपस्तप्त्वा सुखी भवेत् ॥ ४६९ ॥ एतावज्जन्मसाफल्यं यदनायत्तवृत्तिता । ये पराधीनतां यातास्ते वै जीवन्ति के मृताः ॥ ४७० ॥ आश्रितानां भृतौ स्वामिसेवायां धर्मसेवने । पुत्रस्योत्पादने चैव न सन्ति प्रतिहस्तकाः ॥ ४७१ ॥ पृष्ठतः सेवयेदर्कं जठरेण हुताशनम् । स्वामिनं सर्वभावेन परलोकममायया ॥ ४७२ ॥ पञ्चभिर्याति दासत्वं पुराणैः कोऽपि मानवः । कोऽपि लक्षैः कृती कोऽपि लक्षैरपि न लभ्यते ॥ ४७३ ॥ वाजिवारणलोहानां काष्ठपाषाणवाससाम् । नारीपुरुषतोयानामन्तरं महदन्तरम् ॥ ४७४ ॥ आरोप्यते शिला शैले यत्नेन महता यथा । निपात्यते क्षणेनाधस्तथात्मा गुणदोषयोः ॥ ४७५ ॥ अनाहूतो विशेद्यस्तु अपृष्टो बहु भाषते । आत्मानं मन्यते प्रीतं भूपालस्य स दुर्मतिः ॥ ४७६ ॥ किमप्यस्ति स्वभावेन सुन्दरं वाप्यसुन्दरम् । यदेव रोचते यस्मै भवेत्तत्तस्य सुन्दरम् ॥ ४७७ ॥ यस्य यस्य हि

१ नाणकविशेषैः, रूप्यकैरिति यावत्   २ पुनः पुनर्दर्शनेन

यो मानसेन तेन हि स नरम् । अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥ ४७८ ॥ शोषमीतेरनारम्भस्तत्कापुरुषलक्षणम् । कैरजीर्णभयाद्भ्रातर्भोजनं परिहीयते ॥ ४७९ ॥ स्थान एव नियोज्यन्ते भृत्याश्चाभरणानि च । नहि चूडामणिः पादे नूपुरं मूर्ध्नि धार्यते ॥ ४८० ॥ मुकुटे रोपितः काचश्चरणाभरणे मणिः । नहि दोषो मणेरस्ति किंतु साधोरविज्ञता ॥ ४८१ ॥ बालादपि ग्रहीतव्यं युक्तमुक्तं मनीषिभिः । रवेरविषये किं न प्रदीपस्य प्रकाशनम् ॥ ४८२ ॥ बन्धुस्त्रीभृत्यवर्गस्य बुद्धेः सत्त्वस्य चात्मनः । आपन्निकषपाषाणे नरो जानाति सारताम् ॥ ४८३ ॥ आपद्युन्मार्गगमने कार्यकालात्ययेषु च । कल्याणवचनं ब्रूयादपृष्टोऽपि हितो नरः ॥ ४८४ ॥ कुर्वन्नपि व्यलीकानि यः प्रियः प्रिय एव सः । अनेकदोषदुष्टोऽपि कायः कस्य न वल्लभः ॥ ४८५ ॥ अप्रियाण्यपि कुर्वाणो यः प्रियः प्रिय एव सः । दग्धमन्दिरसारेऽपि कस्य वह्नावनादरः ॥ ४८६ ॥ अप्रियस्यापि पथ्यस्य परिणामः सुखावहः । वक्ता श्रोता च यत्रास्ति रमन्ते तत्र संपदः ॥ ४८७ ॥ न परस्यापराधेन परेषां दण्डमाचरेत् । आत्मनावगतं कृत्वा बध्नीयात्पूजयेच्च वा ॥ ४८८ ॥ गुणदोषावनिश्चित्य विधिर्न ग्रहनिग्रहे । स्वनाशाय यथा न्यस्तो दर्पात्सर्पमुखे करः ॥ ४८९ ॥ पराभवं परिच्छेत्तुं योग्यायोग्यं न वेत्ति यः । अस्तीह यस्य विज्ञानं स कृच्छ्रेऽपि न सीदति ॥ ४९० ॥ ययोरेव समं वित्तं ययोरेव समं बलम् । तयोर्विवादो मैत्री वा नोत्तमाधमयोः क्वचित् ॥ ४९१ ॥ बलवानपि निस्तेजाः कस्य नाभिभवास्पदम् । निःशङ्कं दीयते लोकैः पश्य भस्मचये पदम् ॥ ४९२ ॥ बन्धुः को नाम दुष्टानां कुप्येत्को नातियाचितः । को न तृप्यति वित्तेन कुकृत्ये को न पण्डितः ॥ ४९३ ॥ धर्मार्थकामतत्त्वज्ञो नैकान्तकरुणो भवेत् । नहि हस्तस्थमप्यन्नं क्षमावान्भक्षितुं क्षमः ॥ ४९४ ॥ क्षमा शत्रौ च मित्रे च यतीनामेव भूषणम् । अपराधिषु सत्त्वेषु नृपाणां सैव दूषणम् ॥ ४९५ ॥ सेवितव्यो महावृक्षः फलच्छायासमन्वितः । यदि दैवात्फलं नास्ति छाया केन निवार्यते ॥ ४९६ ॥ हीनसेवा न कर्तव्या कर्तव्यो महदाश्रयः । पयोऽपि शौण्डिकीहस्ते वारुणीत्यभिधीयते ॥ ४९७ ॥ महानप्यल्पतां याति निर्गुणे गुणविस्तरः । आधाराधेयभावेन गजेन्द्र इव दर्पणे ॥ ४९८ ॥ वैद्यानामातुरः श्रेयान्व्यसनी यो नियोगिनाम् । विदुषां जीवनं मूर्खः सद्वर्णो जीवनं सताम् ॥ ४९९ ॥ तावद्भयाद्धि भेतव्यं यावद्भयमनागतम् । आगतं तु भयं वीक्ष्य प्रहर्तव्यमभीतवत् ॥ ५०० ॥ सुपूरा स्यात्कुनदिका सुपूरो मूषकाञ्जलिः । सुसंतुष्टः कापुरुषः स्वल्पकेनापि तुष्यति ॥ ५०१ ॥ अम्भसा भिद्यते सेतुस्तथा मन्त्रोऽप्यरक्षितः । पैशुन्याद्भिद्यते स्नेहो वाचा भिद्येत कातरः ॥ ५०२ ॥ अन्यप्रतापमासाद्य यो दृढत्वं न गच्छति । जातुषाभरणस्येव रूपेणापि हि तस्य किम् ॥ ५०३ ॥ भये वा यदि वा हर्षे संप्राप्ते यो विमर्शयेत् । कृत्यं न कुरुते वेगान्न स संतापमाप्नुयात् ॥ ५०४ ॥ न वध्यन्ते ह्यविश्वस्ता बलिभिर्दुर्बला अपि । विश्वस्तास्त्वेव वध्यन्ते बलिनो दुर्बलैरपि ॥ ५०५ ॥ महामतिरपि प्राज्ञो न विश्वासं भजेद्रिपौ । विश्वासादिन्द्रेणेन्द्रेण दितेर्गर्भो विदारितः ॥ ५०६ ॥ मन्त्रिणा भिन्नसंधाने भिषजा सांनिपातिके । कर्मणि व्यज्यते प्रज्ञा स्वस्थे को वा न पण्डितः ॥ ५०७ ॥ अमृतं शिशिरे वह्निरमृतं प्रियदर्शनम् । अमृतं राजसंमानममृतं क्षीरभोजनम् ॥ ५०८ ॥ सर्पाणां च खलानां च परद्रव्यापहारिणाम् । अभिप्राया न सिध्यन्ति तेनेदं वर्तते जगत् ॥ ५०९ ॥ नाविदग्धः प्रियं ब्रूयात्स्फुटवक्ता न वञ्चकः । निःस्पृहो नाधिकारी स्यान्नाकामी मण्डनप्रियः ॥ ५१० ॥ औषधार्थसुमन्त्राणां बुद्धेश्चैव महात्मनाम् । असाध्यं नास्ति लोकेऽत्र यद्ब्रह्माण्डस्य मध्यगम् ॥ ५११ ॥ न यस्य चेष्टितं विद्यान्न कुलं न पराक्रमम् । न तस्य विश्वसेत्प्राज्ञो यदीच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ ५१२ ॥ नष्टं मृतमतिक्रान्तं नानुशोचन्ति पण्डिताः । पण्डितानां च मूर्खाणां विशेषोऽयं यतः स्मृतः ॥ ५१३ ॥ अशोच्यानीह भूतानि यो मूढस्तानि शोचति । स दुःखे लभते दुःखं द्वावनर्थौ निषेवते ॥ ५१४ ॥ स सुहृद्व्यसने यः स्यात्स पुत्रो यस्तु भक्तिमान् । स भृत्यो यो विधेयज्ञः सा भार्या यत्र निर्वृतिः ॥ ५१५ ॥ यत्र देशेऽथवा स्थाने भोगान्भुक्त्वा स्ववीर्यतः । तस्मिन्विभवहीनो यो वसेत्स पुरुषाधमः ॥ ५१६ ॥ येनाहंकारयुक्तेन चिरं विलसितं पुरा । दीनं वदति तत्रैव यः परेषां स निन्दितः ॥ ५१७ ॥ मूर्खाणां पण्डिता द्वेष्या निर्धनानां महाधनाः । व्रतिनः पापशीलानामसतीनां कुलस्त्रियः ॥ ५१८ ॥ मित्रद्रोही कृतघ्नश्च तथा विश्वासघातकः । ते नरा नरकं यान्ति यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ५१९ ॥ जिह्वालौल्यप्रसक्तानां जलमध्यनिवासिनाम् । अचिन्तितो वधोऽज्ञानां मीनानामिव जायते ॥ ५२० ॥ व्यसनेष्वेव सर्वेषु यस्य बुद्धिर्न हीयते । स तेषां पारमभ्येति तत्प्रभावादसंशयम् ॥ ५२१ ॥ मित्रवान्साधयत्यर्थान्दुःसाध्यानपि वै यतः । तस्मा-

१ नमियाणि २ सुरापिकस्य कुर्वन्त्या हस्ते

१ शाखानिमित्तस्य २ कदध्वाकर्ष्यगगनवान् ३ व्यभिचारिणीनाम् ४ अशुभलोभुपानाम्

न्मित्राणि कुर्वीत समानान्येव चात्मन ॥ ५२२ ॥ अपि सपूर्णतायुक्तैः कर्तव्या सुहृदो बुधै । नदीश परिपूर्णोऽपि चन्द्रोदयमपेक्षते ॥ ५२३ ॥ यो मित्र कुरुते मूढ आत्मनोऽसदृश कुधी । हीन वाऽप्यधिक वापि हास्यता यात्यसौ जन ॥ ५२४ ॥ कारणान्मित्रता याति कारणा याति शत्रुताम् । तस्मान्मित्रत्वमेवात्र योज्य वैर न धीमता ॥ ५२५ ॥ उपकाराच्च लोकाना निमित्तान्मृग पक्षिणाम् । भयाल्लोभाच्च मूर्खाणा मैत्री स्याद्दर्शनात्सताम् ॥ ५२६ ॥ यस्य न ज्ञायते वीर्यं न कुल न विचेष्टितम् । न तेन सगति कुर्यादित्युवाच बृहस्पति ॥ ५२७ ॥ शनै शनैश्च भोक्तव्य स्वय वित्तमुपार्जितम् । रसायनमिव प्राज्ञैर्हेल्या न कदाचन ॥ ५२८ ॥ मृतो दरिद्र पुरुषो मृत मैथुनमप्रजम् । मृतमश्रोत्रिय श्राद्ध मृतो यज्ञस्त्वद-क्षिण ॥ ५२९ ॥ गुरो सुता मित्रभार्यां स्वामिसेवकगेहिनीम् । यो गच्छति पुमाँल्लोके तमाहुर्ब्रह्मघातिनम् ॥ ५३० ॥ अयश प्राप्यते येन येन चापगतिर्भवेत् । स्वर्गाच्च भ्रश्यते येन तत्कर्म न समाचरेत् ॥ ५३१ ॥ य स्तोकेनापि सतोष कुरुते मन्दधीर्जन । तस्य भाग्यविहीनस्य दत्ता श्रीरपि मार्ज्यते ॥ ५३२ ॥ कृतनिश्चयिनो वन्द्यास्तु ङ्गिमा नोपभुज्यते । चातक को वराकोऽयं यस्येन्द्रो वारिवाहक ॥ ५३३ ॥ तावत्स्यात्सर्वकृत्येषु पुरुषोऽत्र स्वय प्रभु । स्त्रीवाक्याङ्कुशविक्षुण्णो यावन्नो ध्रियते बलात् ॥ ५३४ ॥ अकृत्य मन्यते कृत्यमगम्य मन्यते सुगम् । अभक्ष्य मन्यते भक्ष्य स्त्रीवाक्यप्रेरितो नर ॥ ५३५ ॥ अग्निहोत्रफला वेदा शीलवृत्तफल श्रुतम् । रतिपुत्रफला दारा दत्तभुक्तफल धनम् ॥ ५३६ ॥ आपन्नाशाय विबुधै कर्तव्या सुहृदोऽमला । न तरत्यापद कश्चिद्योऽत्र मित्रविवर्जित ॥ ५३७ ॥ व्यसन प्राप्य यो मोहात्केवल परिदेवयेत् । क्रन्दन वर्धयत्येव तस्यान्त नाधिगच्छति ॥ ५३८ ॥ केवल व्यसनस्योक्त भेषज नयपण्डितै । तस्योच्छेदसमारम्भो विषादपरिवर्जनम् ॥ ५३९ ॥ नदीना च कुलाना च मुनीना च महात्मनाम् । परीक्षा न प्रक-र्तव्या स्त्रीणा दुश्चरितस्य च ॥ ५४० ॥ मद्भि सबोध्य मानोऽपि दुरात्मा पापपूरुष । घृष्यमाण इवाङ्गारो निर्म-लत्व न गच्छति ॥ ५४१ ॥ जनिता चोपनेता च यश्च विद्या प्रयच्छति । अन्नदाता भयत्राता पञ्चैते पितर स्मृता ॥ ५४२ ॥ कन्या वरयते रूप माता वित्त पिता श्रुतम् । बान्धवा कुलमिच्छन्ति मिष्टान्नमितरे जना ॥ ५४३ ॥

य पृष्ट्वा कुरुते कार्यं प्रष्टव्यान्स्वान्हितान्गुरून् । न तस्य जायते विघ्न कस्मिंश्चिदपि कर्मणि ॥ ५४४ ॥ कलहा-न्तानि हर्म्याणि कुवाक्यान्त च सौहृदम् । कुराजान्तानि राष्ट्राणि कुकर्मान्त यशो नृणाम् ॥ ५४५ ॥ कृते प्रति-कृतिं कुर्याद्धिसिते प्रतिहिंसितम् । न तत्र दोष पश्यामि दुष्टे दुष्ट समाचरेत् ॥ ५४६ ॥ सर्वहिंसानिवृत्ता ये नरा सर्वसहाश्च ये । सर्वस्याश्रयभूताश्च ते नरा स्वर्गगामिन ॥ ५४७ ॥ योऽत्ति यस्य यदा मासमुभयो पश्यतान्त-रम् । एकस्य क्षणिका प्रीतिरन्य प्राणैर्विमुच्यते ॥ ५४८ ॥ मर्तव्यमिति यद्दु ख पुरुषस्योपजायते । शक्यते नानुमानेन परेण परिवर्णितुम् ॥ ५४९ ॥ स्वच्छन्दवनजातेन शाके-नापि प्रपूर्यते । अस्य दग्धोदरस्यार्थे क कुर्यात्पातक महत् ॥ ५५० ॥ विद्यया विनयावाप्ति सा चेदविनयावहा । किं कुर्म क प्रति ब्रूमो गरदायां स्वमातरि ॥ ५५१ ॥ वेधा द्वेधा भ्रम चक्रे कान्तासु कनकेषु च । तासु तेष्वप्यनासक्त साक्षाद्भर्गो नराकृति ॥ ५५२ ॥ द्वि शर नाभिसधत्ते द्वि स्थापयति नाश्रितान् । द्विर्ददाति न चार्थिभ्यो रामो द्विर्नाभि-भाषते ॥ ५५३ ॥ मुनेरपि वनस्थस्य स्वानि कर्माणि कुर्वत । तत्रापि सभवन्त्येते मित्रोदासीनशत्रव ॥ ५५४ ॥ पञ्चैतानि विलिख्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिन । आयु कर्म च विद्या च वित्त निधनमेव च ॥ ५५५ ॥ नास्ति सत्य द्यूतकारे न शौच वृषलीपतौ । मद्यपे सौहृद नास्ति धूर्तेषु त्रितय न हि ॥ ५५६ ॥ सर्वसहा ये ऋजव प्रतिज्ञा तार्थपालका । परोपकारिण सेव्या निर्धना अपि ते जना ॥ ५५७ ॥ शरणागतरक्षार्थं स्त्रीगोद्विजहिताय च । स्वाम्यर्थं यस्त्यजेत्प्राणास्तस्य लोका सनातना ॥ ५५८ ॥ कृतघ्नस्य शिशुघ्नस्य स्त्रीघ्नस्य पिशुनस्य च । चतुर्णामपि चैतेषा निष्कृति नैव शुश्रुम ॥ ५५९ ॥ वरं पण्डितकायेन कर्तव्य श्रुतसग्रह । न तत्र धनिनो यान्ति यत्र यान्ति बहुश्रुता ॥ ५६० ॥ विश्वासप्रतिपन्नानां वञ्चने का विदग्धता । अङ्कमारुह्य सुप्तानां हन्तु किं नाम पौरुषम् ॥ ५६१ ॥ नाजारज पितृद्वेषी नाजारा भर्तृवैरिणी । नालम्पटोऽधिकारी स्यान्नाकामी मण्डनप्रिय ॥ ५६२ ॥ अचला कमला कस्य कस्य मित्र महीपति । शरीर च स्थिरं कस्य कस्य वश्या वराङ्गना ॥ ५६३ ॥ गर्दभ पंढ्हो दासी श्रामण्य पात्र स्त्रिय । दण्डेनाक्रम्य भुञ्जी यात्त ते समानभाजनम् ॥ ५६४ ॥ बहुभिर्न विरोद्धव्यं दुर्जनै सज्जनैरपि । स्फुरन्तमपि नागेन्द्र भक्षयन्ति पिपी

१ उपदेशक २ उत्तमधनस्य।

१ विरहाग्निनाम् २ दैवत ३ मत्तचित्तम् ४ नापरितोष

लिका ॥ ५६५ ॥ क्षन्तव्यो मन्दबुद्धीनामपराधो मनीषिणा । नहि सर्वत्र पाण्डित्यं सुलभं पुरुषे क्वचित् ॥ ५६६ ॥ राजा पश्यति कर्णाभ्यां युक्त्या पश्यति पण्डिता । पशुः पश्यति गन्धेन भूते पश्यन्ति बर्बरा ॥ ५६७ ॥ प्रत्यूहः सर्वसिद्धीनामुत्तापः प्रथमं किल । अतिशीतलमप्यम्भः किं भिनत्ति न भूभृत ॥ ५६८ ॥ अव्यापारेषु व्यापारं यो नरः कर्तुमिच्छति । स तत्र निधनं याति कीलोत्पाटीव वानर ॥ ५६९ ॥ हतं ज्ञानं क्रियाहीनं हताश्चाज्ञानिनो नराः । हतं चानायकं सैन्यमभर्तारो हता स्त्रियः ॥ ५७० ॥ कन्या निष्कासिता श्रेष्ठा वधूः श्रेष्ठा प्रवेशिता । अन्नं सकृत्ति श्रेष्ठं धर्मः श्रेष्ठो दिने दिने ॥ ५७१ ॥ सत्यं सत्यं मुनेर्वाक्यं नादत्तमुपतिष्ठते । अम्बुभिः पूरिता पृथ्वी चातकस्य मरुस्थली ॥ ५७२ ॥ न स्नेहेन जयेन्मित्रं न कामेन स्त्रियं जयेत् । नैधनेन जयेद्वाहि न पानेन सुरां जयेत् ॥ ५७३ ॥ तद्गृहं यत्र वसतिस्तद्भोज्यं येन जीवति । तन्मुक्तये यदेवोक्तं नानमनानमन्यथा ॥ ५७४ ॥ पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने । पुत्रस्तु स्थाविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ ५७५ ॥ पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽटनम् । स्वप्नमन्यगृहे वासो नारीणां दूषणानि षट् ॥ ५७६ ॥ हन्तुं मेषोऽपसरति मृगेन्द्रः संकुचत्यपि । बुद्धिमन्तः सहन्ते च निधाय हृदि किंचन ॥ ५७७ ॥ यदपथ्यमतामायुर्यदनीतिमतां श्रियः । तदेतत्का कतालीयं तदेतद्घुणाक्षरम् ॥ ५७८ ॥ यस्य गावश्च बहुक्षीरा अन्नपानमुपानहौ । औषधं बीजमाहारं मन्त्री पीतं यथासुखात् ॥ ५७९ ॥ रागे द्वेषे च माने च द्रोहे पापे च कर्मणि । अप्रिये चैव कर्तव्ये चिरकारी प्रशस्यते ॥ ५८० ॥ बन्धूनां सुहृदां चैव भृत्यानां स्त्रीजनस्य च । अव्यक्तेष्वपराधेषु चिरकारी प्रशस्यते ॥ ५८१ ॥ चिरेण मित्रं संधीयाच्चिरेण न कृतं त्यजेत् । चिरेण विहितं मित्रं चिरं धारणमर्हति ॥ ५८२ ॥ लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः । येषां हृदिस्थो भगवान्मङ्गलायतनो हरिः ॥ ५८३ ॥ धनाशा जीविताशा च गुर्वी प्राणभृतां सदा । वृद्धस्य तरुणी भार्या प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ ५८४ ॥ चित्रोत्पाती गतावर्षा प्रसूता गतयौवना । प्रवासी गतसौख्यश्च याचना गतगौरवा ॥ ५८५ ॥ शाखामृगस्य शाखायाः शाखां गन्तुं पराक्रमः । उल्लङ्घितो यदम्भोधिः प्रभावः प्रभवो हि सः ॥ ५८६ ॥ यः पुण्यं च कल्याणि पुनोतर्तिनिषिद्धयाः । सुकृतादेव लभ्यन्ते नैव पार्थ पराक्रमात् ॥ ५८७ ॥ धर्मेद्धान्यर्जिते वित्ते भुञ्जन्ति सुखं परे । स्वयं पादसंपानं सात्त्विहो गजगन्धादिरः ॥ ५८८ ॥ यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः । तथा वेदं विना विप्रस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ ५८९ ॥ वरं कृतध्वस्तगुणादत्यन्तमगुणः पुमान् । प्रकृत्या ह्यगुणः श्रेयान्नालंकारश्च्युतोपलः ॥ ५९० ॥ दूरस्थोऽपि समीपस्थो यो यस्य हृदि वर्तते । यो यस्य हृदये नास्ति समीपस्थोऽपि दूरगः ॥ ५९१ ॥ मधपाः किं न जल्पन्ति किं न भक्षन्ति वायसाः । कवयः किं न पश्यन्ति किं न कुर्वन्ति योषितः ॥ ५९२ ॥ अनाक्तः सततं साधुः कुरूपा च पतिव्रता । व्याधितो देवभक्तश्च निर्धनो ब्रह्मचारिणः ॥ ५९३ ॥ तावन्महत्त्वं पाण्डित्यं कुलीनत्वं विवेकिता । यावज्ज्वलति नाङ्गेषु हतः पञ्चेषुपावकः ॥ ५९४ ॥ वाहितं चाश्ववाणिज्यं राजसेवा तपोवनम् । धीराश्चत्वारि कुर्वन्ति कुर्वन्ति कातराः ॥ ५९५ ॥ न देवो विद्यते काष्ठे न पाषाणे न मृन्मये । भावेषु विद्यते देवस्तस्माद्भावो हि कारणम् ॥ ५९६ ॥ अन्यायोपार्जितं द्रव्यं दश वर्षाणि तिष्ठति । प्राप्ते चैकादशे वर्षे समूलं च विनश्यति ॥ ५९७ ॥ तृप्त्यर्थं भोजनं येषां संतानार्थं च मैथुनम् । वाक्सत्यवचनार्थाय दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥ ५९८ ॥ नित्यं क्रोधात्तपो रक्षेच्छ्रियं रक्षेच्च मत्सरात् । विद्यां मानापमानाभ्यामात्मानं तु प्रमादतः ॥ ५९९ ॥ क्षमातुल्यं तपो नास्ति न संतोषात्परं सुखम् । न तृष्णायाः परो व्याधिर्न च धर्मो दयापरः ॥ ६०० ॥ दानेन भोगी भवति मेधावी वृद्धसेवया । अहिंसया च दीर्घायुरिति प्राहुर्मनीषिणः ॥ ६०१ ॥ यच्छक्यं ग्रसितुं ग्रास्यं ग्रस्तं परिणमेच्च यत् । हितं च परिणामे स्यात्तत्कार्यं भूतिमिच्छता ॥ ६०२ ॥ बुद्धौ कलुषिताया च विकारे समुपस्थिते । अनयो नयसंकाशो हृदयान्नापसर्पति ॥ ६०३ ॥ यदयं भर्ता जानीयान्ममसमूल्परा स्त्रियम् । उद्विजेत तदेवास्याः सर्पाद्वेश्मगतादिव ॥ ६०४ ॥ न क्रोधयातुधानस्य धीमान्वश्चेद्विधेयताम् । निपीतभ्रातृरुधिरं प्राप निन्दां वृकोदरः ॥ ६०५ ॥ न लोकायतवादेन नास्तिकः स्याद्दैवतः । हरिर्हिरण्यकशिपुं जघान स्तम्भनिर्गतः ॥ ६०६ ॥ मदहो वैष्णवे मार्गे न कार्योऽन्यैर्दुरर्थनैः । रामप्रभावमत्यापि पयोधौ पश्य सेतुना ॥ ६०७ ॥ गौर्गौः कामदुघा सम्यक्प्रयुक्ता स्मर्यते बुधैः । दुष्प्रयुक्ता पुनर्गोत्वं प्रयोक्तुः सैव शंसति ॥ ६०८ ॥ न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति । हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते ॥ ६०९ ॥ नापृष्टः कस्यचिद्

१ पाठः पुनोत्सारका

१ वार्ता २ मधुनन्

यत्र चान्यायेन पृच्छत । जानन्नपि हि मेधावी जडवल्लोक आचरेत् ॥ ६१० ॥ धर्मार्थौ यत्र न स्याता शुश्रूषा वापि तद्विधा । तत्र विद्या न वक्तव्या शुभ बीजमिवोषरे ॥ ६११ ॥ विद्ययेव मम कामं मतव्य ब्रह्मवादिना । आप द्यपि हि घोरायां न त्वेनामिरिणे वपेत् ॥ ६१२ ॥ सावित्रीमात्रसारोऽपि वर विप्र सुयन्त्रित । नायन्त्रितश्चतुर्वेद सर्वाशी सर्वविक्रयी ॥ ६१३ ॥ न हायनैर्न पलितैर्न वित्तेन न बन्धुभि । ऋषयश्चक्रिरे धर्मं योऽनूचान स नो महान् ॥ ६१४ ॥ नारुतुद स्यादार्तोऽपि न परद्रोहकर्मधी । ययाऽस्योद्विजते वाचा नालोक्या तामुदीरयेत् ॥ ६१५ ॥ यथा खनन्खनित्रेण नरो वार्यधिगच्छति । तथा गुरुगता विद्यां शुश्रूषुरधिगच्छति ॥ ६१६ ॥ य मातापितरौ क्लेश सहेते सभवे नृणाम् । न तस्य निष्कृति शक्या कर्तुं वर्षशतैरपि ॥ ६१७ ॥ तयोर्नित्य प्रिय कुर्यादाचार्यस्य च सर्वदा । तेषु हि त्रिषु तुष्टेषु तप सर्व समाप्यते ॥ ६१८ ॥ श्रद्दधान शुभा विद्यामाददीतावरादपि । अन्त्यादपि पर धर्मं स्त्रीरत्न दुष्कुलादपि ॥ ६१९ ॥ यद्यत्परवश कर्म तत्तद्यत्नेन वर्जयेत् । यद्यदात्मवश तु स्यात्तत्तत्सेवेत यत्नत ॥ ६२० ॥ यत्कर्म कुर्वतोऽस्य स्यात्परितोषोऽन्तरात्मन । तत्प्रयत्नेन कुर्वीत विपरीत तु वर्जयेत् ॥ ६२१ ॥ न द्रव्याणामविज्ञाय विधि धर्म्यं प्रतिग्रहेत् । प्राज्ञ प्रतिग्रह कुर्यादवसीदन्नपि क्षुधा ॥ ६२२ ॥ सर्वेषामेव शौचानामर्थशौच पर स्मृतम् । योऽर्थे शुचि स हि शुचिर्न मृद्वारिशुचि शुचि ॥ ६२३ ॥ नास्ति विद्यासम चक्षुर्नास्ति सत्यसम तप । नास्ति रागसम दु ख नास्ति त्यागसम सुखम् ॥ ६२४ ॥ नात्यर्थमर्थाधितया लुब्धमुद्वेजयेज्जनम् । अधिदर्वाऽभ्वरव स्वीमध्यमानोऽसजद्विषम् ॥ ६२५ ॥ न स्थातव्य न गन्तव्य क्षणमप्यधमै सह । पयोऽपि शौण्डिकीहस्ते मदिरा मन्यते जन ॥ ६२६ ॥ अकिंचिदपि कुर्वाण सौख्यैर्दु खान्यपोहति । तत्तस्य किमपि द्रव्य यो हि यस्य प्रियो जन ॥ ६२७ ॥ अत्युष्णात्मघृताद्यादच्छिद्राच्च वाससः । अपरप्रेष्यभावाच्च भूय इच्छन्पतत्यध ॥ ६२८ ॥ आपदामापतन्तीनां हितोऽप्यायाति हेतुताम् । मातृजङ्घा हि वत्सस्य स्तम्भो भवति बन्धने ॥ ६२९ ॥ भवलोकस्थले जन्म गन्धसेवी पृथक्पृथक् । उत्पलस्य मृणालस्य मत्स्यस्य कुमुदस्य च ॥ ६३० ॥ तत्र मित्र न वस्तव्य यत्र नास्ति चतुष्टयम् । ऋणदाता च वैद्यश्च श्रोत्रिय सजला नदी ॥ ६३१ ॥ सन्निद्रनिकटे वासो न कर्तव्य कदाचन । घटी पिबति पानीय ताड्यते झल्लरी यथा ॥ ६३२ ॥ तृण ब्रह्मविद स्वर्गस्तृण शूरस्य जीवितम् । जिताक्षस्य तृण नारी नि स्पृहस्य तृण जगत् ॥ ६३३ ॥ गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानत । उत्पथप्रतिपन्नस्य न्याय्य भवति शासनम् ॥ ६३४ ॥ मनसैव कृत पाप न शरीरकृत कृतम् । येनैवालिङ्गिता कान्ता तेनैवालिङ्गिता सुता ॥ ६३५ ॥ भिन्ने चित्ते कुत प्रीति स्वाद्वा प्रीति कुत सुखम् । त्व च स्मरसि त पुत्र पुच्छच्छेद स्मराम्यहम् ॥ ६३६ ॥ मक्षिका व्रणमिच्छन्ति धनमिच्छन्ति पार्थिवा । नीचा कलहमिच्छन्ति शान्तिमिच्छन्ति साधव ॥ ६३७ ॥ हस्ती चाङ्कुशहस्तेन कशाहस्तेन वाजिन । शृङ्गी लगुडहस्तेन खड्गहस्तेन दुर्जन ॥ ६३८ ॥ देशानुत्सृज्य गच्छन्ति सिंहा सत्पुरुषा गजा । तत्रैव निधन यान्ति काका कापुरुषा मृगा ॥ ६३९ ॥ वाग्वादमर्थसबन्ध परोक्षे दारदर्शनम् । यदीच्छेद्विपुलां प्रीति त्रीणि तत्र न कारयेत् ॥ ६४० ॥ अर्थानामर्जनं कार्य वर्धन रक्षण तथा । भक्ष्यमाणो निरादाय सुमेरुरपि हीयत ॥ ६४१ ॥ आपदर्थे धन रक्षेन्महता कुत आपद । कदाचित्कुपितो दैव सचित चापि नश्यति ॥ ६४२ ॥ शुष्यन्ति पठत सर्वे पठति शुकसारिका । दातु जानाति यो वित्त स शूर स च पण्डित ॥ ६४३ ॥ नदीतीरेषु ये वृक्षा यस्य नारी निरङ्कुशा । मन्त्रिहीनो भवेद्राजा तस्य राज्य विनश्यति ॥ ६४४ ॥ गुण पृच्छस्व मा रूप शील पृच्छस्व मा कुलम् । सिद्धि पृच्छस्व मा विद्या भोग पृच्छस्व मा धनम् ॥ ६४५ ॥ गुणो भूषयते रूप शील भूषयते कुलम् । सिद्धिर्भूषयते विद्या भोगो भूषयते धनम् ॥ ६४६ ॥ यस्य न ज्ञायते शील कुल विद्या नरस्य च । कस्तेन सह विश्रम्भ पुमान्कुर्याद्विचक्षण ॥ ६४७ ॥ का प्रीति सह मार्जारै का प्रीतिरवनीपतौ । गणिकाभिश्च का प्रीति का प्रीतिर्भिक्षुकै सह ॥ ६४८ ॥ धीराणा भूषण विद्या मन्त्रिणा भूषण नृप । भूषण च पति स्त्रीणा शील सर्वस्य भूषणम् ॥ ६४९ ॥ महानदीप्रतरण महापुरुषविग्रहम् । महाजनविरोध च दूरत परिवर्जयेत् ॥ ६५० ॥ नारुहेद्विषम दुर्ग जीर्णां नाव न चारुहेत् । कूपे नालोकयेत्तोय न चात्मान विनाशयेत् ॥ ६५१ ॥ सङ्कटे न च गन्तव्य विषमे न कदाचन । महापथे न गन्तव्य गन्तव्य चात्मन पथम् ॥ ६५२ ॥ अनादायी व्यय कुर्यादसहायी रणप्रिय । आतुर सर्वभक्षी च नर शीघ्र विनश्यति ॥ ६५३ ॥

१ मरुभूमौ २ अनार्ते ३ परानिष्टकर्ता ४ तद्दनम्

१ भवितव्य २ सम्मार्जनिका ३ 'परत्री सैर्वंर प्रोक्ता राज्ञा च विषम पथम् । देवता महाजन प्रोक्त स्तरवाय' इति पुन ॥'

मुसदिग्धस भक्तस दतस चरितस च । अमात्यस च दुष्टस मूलादुद्धरण वरम् ॥ ६५४ ॥ दीर्घसूत्रमनड्वाह गण्डा च बहुभाषिणीम् । शूद्रमक्षरसयुक्त दूरत परिवर्जयेत् ॥ ६५५ ॥ सिद्ध मन्त्रौषध धर्म गृहच्छिद्र च मैथुनम् । कुभुक्ति कुश्रुत चैव वचन न प्रकाशयेत् ॥ ६५६ ॥ धनेषु जीवितव्येषु स्त्रीषु भोजनवृत्तिषु । अतृप्ता मानवा सर्वे याता यास्यन्ति यान्ति च ॥६५७॥ सौहार्दस्वर्णरेखाणामुच्चावचभिदाजुषाम् । परोक्षमिति कोऽप्यस्ति परीक्षानिकषोपल ॥ ६५८ ॥ परापकारनिरतैर्दुर्जनै सह सगति । वदामि भवतस्तत्त्व न विधेया कदाचन ॥ ६५९ ॥ नरत्व दुर्लभ लोके विद्या तत्र सुदुर्लभा । कवित्व दुर्लभ तत्र शक्तिस्तत्र सुदुर्लभा ॥ ६६० ॥ वारिजेनेव सरसी शशिनेव निशीथिनी । यौवनेनेव वनिता नयेन श्रीर्मनोहरा ॥ ६६१ ॥ दान वित्ताद्दत वाच कीर्तिधर्मौ तथायुष । परोपकरण कायादसारात्सारमाहरेत् ॥ ६६२ ॥ श्रुत कृतधिया सङ्गा जायते विनय श्रुतात् । लोकानुरागो विनयान्न कि लोकानुरागत ॥ ६६३ ॥ किमाराध्य सदा पुण्य कश्च सेव्य सदागम । को ध्येयो भगवान्विष्णु कि काम्य परम पदम् ॥ ६६४ ॥ एकामिषाभिलाषो हि बीज वैरमहातरो । तिलोत्तमाभिलाषो हि यथा सुन्दोपसुन्दयो ॥ ६६५ ॥ आचान्तमान्तिमभिद्रैर्मयूखैरहिमत्विष । धूसरापि कला चान्द्री कि न बध्नाति लोचनम् ॥ ६६६ ॥ हेतुर्नैसर्गिक कोऽपि प्रीतेर्यद्धि न वर्तते । मालती मधुराऽस्तीति मधुपकेन शिक्ष्यते ॥ ६६७ ॥ देवे तीर्थे द्विजे मन्त्रे दैवज्ञे भेषजे गुरौ । यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी ॥६६८॥ न माता शपते पुत्र न दोष लभते मही । न हिंसा कुरुते साधुर्न देव सृष्टिनाशक ॥ ६६९ ॥ प्राय सन्त्युपदेशार्हा धीमन्तो न जडाशया । तिला कुसुमसौगन्ध्यग्राहिणो न यवा क्वचित् ॥ ६७० ॥ सस्थितस्य गुणोत्कर्ष प्राय प्रस्फुरति स्फुटम् । दग्धस्यागुरुखण्डस्य स्फारीभवति सौरभम् ॥ ६७१ ॥ उपकर्तु यथा स्वल्प समर्थो न तथा महान् । प्राय कूपस्तृषा हन्ति सतत न तु वारिधि ॥ ६७२ ॥ जडे प्रभवति प्रायो दु स विश्रान्ति साधव । शीतांशावुदिते पद्म सकोच यान्ति वारिणि ॥ ६७३ ॥ कश्चित्कस्यचिदेव स्यात्सुहृत्स्निग्धमभाजनम् । पद्म विकासयत्यर्क सकोचयति कैरवम् ॥ ६७४ ॥ ईश्वरा पिशुना शश्वद्विश्रतीति स्फुटश्रुतम् । प्रायो निधय एवाहीन्द्रजिह्वा दधतेतराम् ॥ ६७५ ॥

¹ पराभिभाव-

सपद्यासे परै साक विपदि स्वजनैर्जड । जृम्भत्यम्भोरुहे भृङ्ग शुष्यत्युदकशैवले ॥ ६७६ ॥ नीचाश्रमान मलिना यो भुङ्क्ते सपद पुमान् । लशुनाक्ता स कर्पूरचर्चा वितनुते तनौ ॥ ६७७ ॥ व्यसनानन्तर सौख्य स्वल्पमप्यधिक भवेत् । काषायरसमास्वाद्य स्वादुर्तीवाम्बु विन्दते ॥ ६७८ ॥ गुणानामन्तर प्रायस्तज्ज्ञो जानाति नेतर । मालतीमल्लिकामोद घ्राण वेत्ति न लोचनम् ॥ ६७९ ॥ प्रभूतवयस पुसो धिय पाक प्रवर्तते । जीर्णस्य चन्दनतरोरामोद उपजायते ॥ ६८० ॥ धनागमेऽधिक पुसा लोभमभ्येति मानसम् । निदाघकाले प्रालेय प्राय शल्य बहुत्यलम् ॥ ६८१ ॥ सहजोऽपि गुण पुसा साधुवादेन वर्धते । काम सुरसलेपेन कान्तिं वहति काञ्चनम् ॥ ६८२ ॥ निन्दा य कुरुते साधोस्तथा स्व दूषयत्यसौ । खे भूतिं यस्त्यजेदुच्चैर्मूर्ध्नि तस्यैव सा पतेत् ॥ ६८३ ॥ शुभ वाप्यशुभ कर्म फलकालमपेक्षते । शरदेव फलत्याशु शालिर्न सुरभौ क्वचित् ॥ ६८४ ॥ भोगेच्छा नोपभोगेन भोगिना जातु शाम्यति । लवणेनान्तरालेन तृष्णा प्रत्युत जायते ॥ ६८५ ॥ दुर्लभोऽप्युत्तम प्राय स्वजातीयेन लभ्यते । कर्णकोटरग वारि वारिणेवानकृष्यते ॥ ६८६ ॥ जन्तोर्निरुपभोगस्य दृश्यते भुवि रूक्षता । वाताशिनो द्विजिह्वस्य निहित पश्य वेधसा ॥ ६८७ ॥ आकार कारण जन्तोर्दौर्जन्यस्य न जायते । कालकूट सुधासिन्धो प्राणिना प्राणहारक ॥ ६८८ ॥ न व्याप्तिरेषा गुणिनो गुणवाञ्जायते ध्रुवम् । चन्दनोऽनलसदग्धो न भस्म सुरभि क्वचित् ॥ ६८९ ॥ कार्यापेक्षी जन प्राय प्रीतिमाविष्करोत्यलम् । लोभार्थी शौण्डिक शष्पैर्मेष पुष्णाति पेशलै ॥ ६९० ॥ दुर्जनो जीयते युक्त्या विग्रहेण न धीमता । निपात्यते महावृक्षस्तत्समीपक्षितिक्षयात् ॥ ६९१ ॥ स्वभावसुन्दर वस्तु न सस्कारमपेक्षते । मुक्तारत्नस्य शाणाश्मघर्षण नोपयुज्यते ॥ ६९२ ॥ येनात्मा पण्यता नीत स एवाविक्रीयते जनै । हस्ती हेमसहस्रेण क्रीयते न मृगाधिप ॥ ६९३ ॥ विक्रीत निजमात्मान वस्त्रे सस्कुरुते जड । परस्य स्वशरीरस्य के वा भूषा वितन्वते ॥ ६९४ ॥ असमवगुणस्तुला जायते स्वात्मनस्तथा । कर्णिकार मुगन्धीति वदन्तो नोपहास्यते ॥ ६९५ ॥ तटस्थैस्थापिताश्चेतो विशन्ति गुणिना गुणा । उत्कोचिताना पद्माना गन्धो वायुभिराहृत ॥ ६९६ ॥ निराशयवशा

१ कुरातिक्रमकर्ता। २ 'वाणार' इत्याख्यवृक्षविशेषस्य पुष्पम्.

भाति पुंसां चित्ते परगशय । प्रतिमा सुरचन्द्रस्य कृपाणे याति दीर्घताम् ॥ ६९७ ॥ अधमं बाधते भूयो दुःसंगो न तूत्तमम् । पादद्वयं कन्त्याशु शीतस्पर्शो न चक्षुषी ॥ ६९८ ॥ यत एवागतो दोषस्तत एव निवर्तते । अग्निदग्धस्य विस्फोटशान्तिः स्यादग्निना ध्रुवम् ॥ ६९९ ॥ बुद्धिमत्स्वाभिमानं को मन्येताज्ञो पजीविनाम् । अन्यदीयैरलंकारैर्नाहंकारो विभूषणे ॥ ७०० ॥ उत्तमोऽप्यधमस्य स्याच्चान्नप्रकरः क्वचित् । कौस्तुभादीनि रत्नानि ययाचे हरिरम्बुधिम् ॥ ७०१ ॥ प्रयत्ने समके केचिदेव स्युः फलभागिनः । क्षीरोदमथना द्देवैरमृतं प्रापि नासुरैः ॥ ७०२ ॥ भोगः परोपतापेन पुंसां दुःखाय न स्थिरः । पानमप्यसृजः क्षिप्रं सपीडायै जलौकसाम् ॥ ७०३ ॥ भोगभोगवरानर्थान्लोऽपि संचिनुते चिरम् । आखवः किमलंकारानात्मन्याहृत्य कुर्वते ॥ ७०४ ॥ निर्गुणवचनैर्गुरुर्गूढोऽप्यत्र प्रकाशते । इक्षुनातरसस्यैश्च ज्वरत्यपि पयःकणैः ॥ ७०५ ॥ निकटस्थं गरीयांसमपि लोको न मन्यते । पवित्रामपि यन्मर्त्या न नमस्यन्ति जाह्नवीम् ॥ ७०६ ॥ स्वजनं स्वात्मवज्जातुर्नीयते गुणवान्परैः । गोपैर्गोपसुदासापि हरिर्देवो जगत्पतिः ॥ ७०७ ॥ उत्तमलोपमायाति तदद्व पोष्यते यदि । वृक्षः प्रसीदति प्रायः पादाम्बुसेकेन न स्वयम् ॥ ७०८ ॥ दुर्भगं स्वालंकृत्वा यो विभूः स्यापि न तादृशः । गोमयं श्रीनिवासोऽस्ति न तथापि मनोहरम् ॥ ७०९ ॥ आगच्छद्गुरुसतो भाति यथैव न तथा गतः । हिमांशोरुदयः सायं चरास्मिन्न तथोऽस्ति ॥ ७१० ॥ सतोऽपक्षतये पुंसामाकस्मिकधनागमः । सरसा सेतुभेदाय वर्षौघः स च न स्थिरः ॥ ७११ ॥ सत्सुप्यत्सु तमः स्तुत्या धनेन महताधमः । प्रसीदन्ति जर्जदेवा बलिभिर्भूतविग्रहा ॥ ७१२ ॥ स्वनातीर्थनिपाताय माहात्म्यं दृश्यते रणाम् । श्येनो विहगमानेन हिनस्ति न पुनः गमान् ॥७१३॥ गुरुः प्रयोजनोद्देशादर्जयति न भक्तितः । दुग्धदात्रीति गौर्गेहे पोष्यते न तु धर्मतः ॥ ७१४ ॥ गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः । पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥ ७१५ ॥ बहुभिर्मूर्खैः संघातैरन्योन्यं पशुवृत्तिभिः । प्रच्छाद्यन्ते गुणाः सर्वे मेघैरिव दिवाकरः ॥ ७१६ ॥ मनागनभ्यावृत्त्या वा कामं क्षाम्यतु यः क्षमी । क्रियासमभिहारेण विराध्यन्तं क्षमेत कः ॥ ७१७ ॥ कामाय स्पृहयत्यात्मा संयतोऽपि मनीषिणः । वीथीनियमितोऽप्युग्रः दाप्यमासाद्य धावति ॥ ७१८ ॥ रोगशोकपरीतापबन्धनव्यसनानि च । आत्मापराधवृक्षाणां फलान्येतानि देहिनाम् ॥ ७१९ ॥ भूमिपतावर्थपतौ बाले वृद्धे तपोनिधौ विदुषि । योषिति मूर्खे गुरुषु च विदुषा नैवोत्तरं देयम् ॥ ७२० ॥ कटुकं वा मधुरं वा प्रस्तुतवाक्यं मनोहारि । वामे गर्दभनादश्रिय श्रीत्यै प्रयाणेषु ॥ ७२१ ॥ अतिपरिचयादवज्ञा सततगमनादनादरो भवति । लोकः प्रयागवासी कूपे स्नानं समाचरति ॥ ७२२ ॥ अतिपरिचयादवज्ञा सततगमनादनादरो भवति । मलये भिल्लपुरध्री चन्दनतरुकाष्ठमिन्धनं कुरुते ॥ ७२३ ॥ अतिपरिचयादवज्ञेत्येतद्वाक्यं मृषैव तद्भाति । अतिपरिचितेऽप्यनादौ संसारेऽस्मिन्न जायते ऽवज्ञा ॥ ७२४ ॥ *अविधेयो भृत्यजनः शठानि मित्राण्यदायकः* स्वामी । अविनयवती च भार्या मस्तकशूलानि चत्वारि ॥ ७२५ ॥ वैद्यस्तार्किकविहीनो निर्लज्जा कुल्यवधूर्यनिर्मूर्खं । कटके च प्रभुनिर्गो मस्तकशूलानि चत्वारि ॥ ७२६ ॥ शक्तिरहितोऽपि कुप्यति सेवासक्तोऽपि मानमुद्वहति । अधनोऽपि हि कामयते जानाति निर्गिनिडम्बयितुम् ॥ ७२७ ॥ त्यजति भयमकृत्याय सुमित्रमयश प्रमादिनं श्रिया । ह्री कामिनमग्र्य श्रीः क्रूरं स्त्री दुर्जनं लोकः ॥ ७२८ ॥ अनुचितकर्मारम्भः स्वजनविरोधो बलीयसा स्पर्धा । प्रमदाजनविश्वासो मृत्युद्वाराणि चत्वारि ॥ ७२९ ॥ अन्यमुखे दुर्वादो यः प्रियवदने स एव परिहासः । इतरेन्धनजन्मा यो धूमः सोऽगुरुभवो धूपः ॥७३०॥ अशठमलोभमजिह्मं स्वामिनमनुरागिणं विशेषज्ञम् । यदि नाश्रयति नरं श्रीः श्रीरेव हि वञ्चिता तत्र ॥ ७३१ ॥ व्यथयतितरामुपेतं स्वस्वप्रकृतेरवयलेशोऽपि । मृशशुद्धिजते चक्षुः सक्तेन रजःकणेनापि ॥ ७३२ ॥ शरदि समग्रनिशाकरकरशतहततिमिरसंचया रजनी । जलदान्तरितार्कामपि दिवसच्छायां न पूरयति ॥ ७३३ ॥ यत्र न कलितालरवो विकसितसरसीरुहा सरस्यो वा । नच सज्जना स देशो गच्छतु निधनं श्मशानसमः ॥ ७३४ ॥ गुणमधिगतमपि धनवानचिराद्याशयति रक्षति दरिद्रः । मज्जयति रज्जुमम्भसि पूर्णः कुम्भो न खलु तुच्छः ॥ ७३५ ॥ अनुधा अजगमा अपि क्वापि गत्वा परं पदमगाधाः । मन्त्रिण इति कीर्त्यन्ते नेयबलगुटिका इव जनेन ॥ ७३६ ॥ सत्या इति गणगर्ग्ये न्यस्ता नाम्ये पयोपदो । ते शैलास्थितिमन्तो हन्त लघिम्नैव बहुमानं ॥ ७३७ ॥ यथार्जवेन

१ मन्यमते २ भित्तस्त्री ३ मन्नातुरः ४ संगुर्दिभ्रम- ५ दुःखागम् ६ काशम् ७ सरस्य ८ दानदीक्षम् ९ स्तुर्नीतो वा १० 'चतुरहा'स्पष्टावनम् पाठः

लघिमा गरिमाणं वक्रता तनुते । छन्दःशास्त्र इवास्मिँल्लोके सरलः सखे विरमसि ॥ ७३८ ॥ सुहृदि निरन्तरचित्ते गुणवति भृत्ये प्रियासु नारीषु । स्वामिनि शक्तिसमेते निवेद्य दुःखं जनः सुखी भवति ॥ ७३९ ॥ प्राप्य चलानधिकाराञ्शत्रुषु मित्रेषु बन्धुवर्गेषु । नापकृतं नोपकृतं न सत्कृतं किं कृतं तेन ॥ ७४० ॥ वित्तं परिमितमधिकव्ययशीलं पुरुषमाकुलीकुरुते । ऊनांशुकमिव पीनस्तनजघनायाः कुलीनायाः ॥ ७४१ ॥ अप्रतिबुद्धे श्रोतरि वक्तुर्वाक्यं प्रयाति वैफल्यम् । नयनविहीने भर्तरि लावण्यमिवेह खञ्जनाक्षीणाम् ॥ ७४२ ॥ बहुतररहिते रसातलं उत्तिष्ठन्ते हि सुमनसस्तपसि । कान्तारेऽर्जनवेगविषमं सद्मफलास्तु विरलाः स्युः ॥ ७४३ ॥ प्रतिगृहकोणं गुणिनो लूताकीटा इव स्फुरन्ति शतम् । तद्भासकं स्वगोभिः को वा रविरिव गुणज्ञोऽस्ति ॥ ७४४ ॥ रमणीयः स हि पुरुषो रमणी यत्रैव रज्यति विदग्धा । श्लोकः स एव सुभगश्चित्तं मत्तं हि यत्र रसिकस्य ॥ ७४५ ॥ आपरितोषाद्विदुषां न साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानम् । बलवदपि शिक्षितानामात्मन्यप्रत्ययं चेतः ॥ ७४६ ॥ अबला यत्र प्रबला शिशुरवनीशो निरक्षरो मन्त्री । नहि नहि तत्र धनाशा जीवितेऽप्याशापि दुर्लभा भवति ॥ ७४७ ॥ ज्वलति चलतेन्धनोऽग्निर्विप्रकृतः पन्नगः फणां कुरुते । प्रायः स्वं महिमानं क्षोभात्प्रतिपद्यते जन्तुः ॥ ७४८ ॥ राजनि विदुषां मध्ये वरसुरतानां समागमे स्त्रीणाम् । सौख्यसदूषितहृदयो वैक्लव्यदुरपि कातरो भवति ॥ ७४९ ॥ अलिरनुसरति परिमलं लक्ष्मीरनुसरति नयगुणसमृद्धिम् । निम्नमनुसरति सलिलं विधिलिखितं बुद्धिरनुसरति ॥ ७५० ॥ स्वाधीनेऽपि कलत्रे नीचः परदारलम्पटो भवति । संपूर्णेऽपि तडागे काकः कुम्भोदकं पिबति ॥ ७५१ ॥ किं क्रूरं फणिहृदयं पुनरपि किं क्रमङ्गनाहृदयम् । क्रूरात्क्रूरतरं किं पतिसुतधनहीनकामिनीहृदयम् ॥ ७५२ ॥ अनुकूलां विमलाङ्गीं कुलजां कुशलां सुशीलसंपन्नाम् । पञ्चलकारां भार्यां पुरुषः पुण्योदयाल्लभते ॥ ७५३ ॥ अरसिकजनभाषणतो रसिकजनैः सह वरं कलहः । लम्बकुचालिङ्गनतो लिकुचकुचापादताडनं श्रेयः ॥ ७५४ ॥ आपदि मित्रपरीक्षा शूरपरीक्षा रणाङ्गणे भवति । विनये वंशपरीक्षा स्त्रियः परीक्षा तु निर्धने पुंसि ॥ ७५५ ॥ अनवसरे च यदुक्तं सुभाषितं तच्च भवति हास्याय । रहसि प्रौढवधूनां रतिसमये वेदपाठ इव ॥ ७५६ ॥ आरोग्यं विद्वत्ता सज्जनमैत्री महाकुले जन्म । स्वाधीनता च पुंसां महदैश्वर्यं विनाप्यर्थैः ॥ ७५७ ॥ अनवसरपठिता वाणी गुणगणरहितापि शोभते पुंसाम् । रतिसमये युवतीनां भूषाहानिर्विभूषणं भवति ॥ ७५८ ॥ अव्याकरणमधीतं भिन्नद्रोण्या तरङ्गिणीतरणम् । भेषजमपथ्यसहितं त्रयमिदमकृतं वरं न कृतम् ॥ ७५९ ॥ यः पठति लिखति पश्यति परिपृच्छति पण्डितानुपाश्रयति । तस्य दिवाकरकिरणैर्नलिनीदलमिव विकास्यते बुद्धिः ॥ ७६० ॥ विरला जानन्ति गुणान्विरलाः कुर्वन्ति निर्धने स्नेहम् । विरलाः परकार्यरताः परदुःखेनापि दुःखिता विरलाः ॥ ७६१ ॥ उद्वेजयति दरिद्रं परमुद्राया झणत्कारः । गृहपतिरतिमिलितायाः कङ्कणनादो यथा जारम् ॥ ७६२ ॥ कोऽन्धो योऽकार्यरतः को बधिरो यः शृणोति नैतानि । को मूको यः काले प्रियाणि वक्तुं न जानाति ॥ ७६३ ॥ कुत्र विधेयो यत्नो विद्याभ्यासे सदौषधे दाने । अवधीरणा क्व कार्या खलपरयोषित्परधनेषु ॥ ७६४ ॥ कुत्र विधेयो वासः सज्जनकण्ठे यथा काश्याम् । क्व परिहार्यो देशः पिशुनयुतो लुब्धभूपश्च ॥ ७६५ ॥ दधि मधुरं मधु मधुरं द्राक्षा मधुरा सुधापि मधुरैव । तस्य तदेव हि मधुरं यस्य मनो यत्र संलग्नम् ॥ ७६६ ॥ अविदितपरमानन्दो वदति जनो विषयमेव रमणीयम् । तिलतैलमेव मृष्टं येन न दृष्टं घृतं क्वापि ॥ ७६७ ॥ रोगी चिरप्रवासी परान्नभोजी परावसथशायी । यज्जीवति तन्मरणं यन्मरणं सोऽस्य विश्रामः ॥ ७६८ ॥ को धर्मो भूतदया किं सौख्यमरोगिता जगति । कः स्नेहः सद्भावः किं पाण्डित्यं परिच्छेदः ॥ ७६९ ॥ दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्वं क्षमान्वितं शौर्यम् । वित्तं त्यागनियुक्तं दुर्लभमेतच्चतुर्भद्रम् ॥ ७७० ॥ कल्पयति येन वृत्तिं येन च लोके प्रशस्यते सद्भिः । स गुणस्तेन च गुणिना रक्ष्यः संवर्धनीयश्च ॥ ७७१ ॥ दुर्जनगम्या नार्यः प्रायेणापात्रभृद्भवति राजा । कृपणानुसारि च धनं मेघो गिरिजलधिवर्षी च ॥ ७७२ ॥ कृतशतमसत्सु नष्टं सुभाषितशतं च नष्टमबुधेषु । वचनशतमवचनकरे बुद्धिशतमचेतने नष्टम् ॥ ७७३ ॥ दक्षः श्रियमधिगच्छति पथ्याशी कल्यतां

१ अल्पं वस्त्रम् २ मूर्खे ३ खञ्जरीटनयनानाम् ४ तद्रहिते रसातले-रसाले आम्रवृक्षे इत्यर्थः ५ पुष्पाणि, पक्षे,-शोभनमनसः मुनयः इत्यर्थः ६ माघमासे पक्षे,-तपश्चर्यायाम् ७ कान्तारमरण्यम् दुर्गममार्ग इति यावत् तत्संबन्धि एतनवेगः कम्पनवेगः विषमं सहित्वा सद्मसानि फलानि येषामेवंविधा विरलाः स्युः, पक्षे,-कान्ता स्त्री, रा द्रव्यं, जनवेगो जनसंवाद एतान्मर्षयित्वा सद्मसो मोक्षरूपं स एव फलं येषामेतादृशा विरलाः स्युः ८ प्रकाशक ९ स्ववाग्भिः, पक्षे,-स्वकिरणैः १० चतुरा ११ अविश्वासम् १२ यौवने १३ मदम् १४ वाग्मी

सुन्त्रमरोगी। उद्युक्तो विद्यान्त धर्मार्थयशांसि च विनीत ॥ ७७४ ॥ निरतिशय गरिमाणं तेन जनन्या स्मरन्ति विद्वांस । यत्कमपि वहति गर्भं महतामपि यो गुरुर्भवति ॥ ७७५ ॥ अप्रकटीकृतशक्तिः शक्तोऽपि जनस्तिरस्क्रिया लभते । निवसन्नन्तर्दारुणि लङ्घ्यो वह्निर्न तु ज्वलित ॥ ७७६ ॥ विषमस्यस्वादुफलग्रहणव्यवसायनिश्चयो येषाम् । उष्ट्राणामिव तेषां मन्येऽहं शंसितं जन्म ॥ ७७७ ॥ दुरधिगम परभागो यावत्पुरुषेण पौरुषं न कृतम् । जयति तुलामधिरूढो भास्वानपि जलदपटलानि ॥ ७७८ ॥ आपदि येनापकृतं येन च हसितं दशासु विषमासु । अपकृत्य तयोरुभयो पुनरपि जातं नरं मन्ये ॥ ७७९ ॥ असती भवति सलज्जा क्षारं नीरं च शीतलं भवति । दम्भी भवति विवेकी प्रियवक्ता भवति धूर्तजन ॥ ७८० ॥ पश्यति परस्य युवतिं सकाममपि तन्मनोरथं कुरुते । ज्ञात्वेन तदप्राप्तिं व्यर्थं मनुजो हि पापभाग्भवति ॥ ७८१ ॥ स्त्रीणां हि साहचर्याद्भवन्ति चेतांसि भर्तृसदृशानि । मधुरापि हि मूर्च्छयते विषविटपिसमाश्रिता वल्ली ॥ ७८२ ॥ सकृदपि दृष्ट्वा पुरुषं विबुधा जानन्ति सारतां तस्य । हस्ततुलयापि निपुणा पलप्रमाणं विजानन्ति ॥ ७८३ ॥ कविहृदयेष्वनसूया कस्तूरीकर्दमेष्वमालिन्यम् । अक्षारता पयोधाववनीपालेषु पाण्डित्यम् ॥ ७८४ ॥ वस्तुनि चिराभिलषिते कथमपि दैवात्प्रसक्तसघटने । प्रायप्राप्तान्यपि बहुशो दुःखानि परं सुखानि जायन्ते ॥ ७८५ ॥ विसंवधघातदोषं स्वनघाय चलस्य वीरकोपकरं । नवतरुभङ्गध्वनिरिव हरिनिद्रोतस्कर करिण ॥ ७८६ ॥ सत्यपि च सुकृतकर्मणि दुर्नीतिश्चेच्छ्रियं हरत्येव । तैले सदोपयुक्ता दीपशिखा दलति वाताालि ॥ ७८७ ॥ उपचार कर्तव्यो यावदनुत्पन्नसौहृदा पुरुषा । उत्पन्नसौहृदानामुपचार कैतवं भवति ॥ ७८८ ॥ स्नेहो हि वरमघटितो न वरं सजातविघटितस्नेह । हृतनयनो हि विषादी न विषादी भवति जात्यन्ध ॥ ७८९ ॥ नलिनीदलगतजलवत्तरलं किं यौवनं धनं चायु । के शशधरकरनिकरानुकारिण सज्जना एव ॥ ७९० ॥ किं क्रूरं स्त्रीहृदयं किं गृहिणः प्रियहिताय दारगुणा । कः कामः सङ्कल्पः किं दुष्करसाधनं प्रज्ञा ॥ ७९१ ॥ वितरति यावद्दाता तावत्सकलोऽपि भवति कलभाषी । विरते पयसि घनेभ्यः शाम्यन्ति शिखण्डिनां ध्वनय ॥ ७९२ ॥ व्यसने मित्रपरीक्षा शूरपरीक्षा रणाङ्गणे भवति । विनये भृत्यपरीक्षा दानपरीक्षा च दुर्भिक्षे ॥ ७९३ ॥ आलस्य स्त्रीसेवा सरोगता जन्मभूमिवात्सल्यम् । सतोषो भीरुत्वं षड् व्याघाता महत्त्वस्य ॥ ७९४ ॥ अप्येकरसज्ञानुषो पश्यत पूर्णत्व तुच्छताभाजो । ज्याकार्मुकयो कश्चिद्गुणभूत कश्चिदपि भर्ता ॥ ७९५ ॥ अन्धत्वमन्धसमये बधिरत्वं बधिरकाल आलम्ब्य । श्रीकेशवयो प्रणयी परमेष्ठी नाभिवास्तव्य ॥ ७९६ ॥ नियतैः पदैर्निषेव्य स्वकान्तेऽनर्थावहं समाश्रयति । समवदन्यगति क सक्रमकाष्ठ दुरीश च ॥ ७९७ ॥ सम्यगनिष्पन्न सन् योऽर्थस्त्वरया स्फुटीक्रियते । स व्यङ्ग्य एव भवति प्रथमो विनतातनूज इव ॥ ७९८ ॥ अधरस्य मधुरिमाणं कुचकाठिन्यं दृशोस्तथा तैक्ष्ण्यम् । कवितायाः परिपाकाननुभवरसिको विजानाति ॥ ७९९ ॥ सविता विधवति विधुरपि सवितरति तथा दिनन्ति यामिन्य । यामिनयन्ति दिनानि च सुखदुःखवशीकृते मनसि ॥ ८०० ॥ निजदोषावृतमनसामतिसुन्दरमेव भाति विपरीतम् । पश्यति पित्तोपहत शशिशुभ्रं शङ्खमपि पीतम् ॥ ८०१ ॥ राज्ये सारं वसुधा वसुधायामपि पुरं पुरे सौधम् । सौधे तल्पं तल्पे वराङ्गनानङ्गसर्वस्वम् ॥ ८०२ ॥ वाप्यो भवन्ति विमला स्फुरन्ति कमलानि वापीषु । कमलेषु पतन्त्यलयः करोति सगीतमलिषु पदम् ॥ ८०३ ॥ सनिहितेऽपि दुरापे वस्तुनि मनसोऽनवाप्तविषयस्य । भवति न संशयनाशो बहुशोऽप्याश्वास्यमानस्य ॥ ८०४ ॥ स्ववशः करोति कर्म प्रमादयुक्तस्तु परवशो भवति । स्ववशो रोहति वृक्षं निपतत्यवशस्ततः पुरुषः ॥ ८०५ ॥ योगक्षेमस्य रक्षा हस्तानेनैव कुर्वतोऽनभिमतस्य । वृद्धस्य प्रमदापि श्रीरपि भृत्यस्य भोगाय ॥ ८०६ ॥ सर्वेषां सहितमाचरणीयं किं करिष्यति जनो बहुजल्प । विद्यते नहि स कश्चिदुपायः सर्वलोकपरितोषकरो यः ॥ ८०७ ॥ कस्यचित्किमपि नो हरणीयं मर्मवाक्यमपि नोच्चरणीयम् । श्रीपते पदयुगं स्मरणीयं लीलया भवजलं तरणीयम् ॥ ८०८ ॥ आसुरं कुलमनादरणीयं चित्तमेतदमलीकरणीयम् । रामधाम शरणीकरणीयं लीलया भवजलं तरणीयम् ॥ ८०९ ॥ जीवित तदपि जीवितमध्ये गण्यते सुकृतिभिः किमु पुमाम् । ज्ञानविक्रमकलाकुललज्जात्यागभोगरहित विफलं यत् ॥ ८१० ॥ लोक एष गतलोचनवत्कश्चन वा न विलोकति वाच्यताम् । लोचनोत्सवमशेषजीवनं यत्कलङ्कयति चन्द्रमण्डलम् ॥ ८११ ॥ य परस्य विषम

१ गुणोत्कर्ष २ विषद्रुमश्रिता ३ स्पृशा ४ विपक्ष ५ निद्रापहारी ६ निःस्पृहाभि

१ स्वदेवतोषं

विचिन्तयेत्प्राप्नुयात्स कुमतिं स्वयं हि तत् । पूतना हरिवधार्थमायया प्राप सैव वधमात्मनस्तत ॥ ८१२ ॥ काके शौचं द्यूतकारे च सत्यं सर्पे क्षान्तिः स्त्रीषु कामोपशान्तिः । क्लीबे धैर्यं मद्यपे तत्त्वचिन्ता राजा मित्रं केन दृष्टं श्रुतं वा ॥ ८१३ ॥ एको देवः केशवो वा शिवो वा एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा । एका भार्या सुन्दरी वा दरी वा एको वासः पत्तने वा वने वा ॥ ८१४ ॥ चित्तायत्तं धातुबद्धं शरीरं नष्टे चित्ते धातवो यान्ति नाशम् । तस्माच्चित्तं सर्वदा रक्षणीयं स्वस्थे चित्ते बुद्धयः संभवन्ति ॥ ८१५ ॥ शुक्ले पक्षे शीतरश्मिर्बलीयान्न प्राधान्यं तारकायास्तु दृष्टम् । शक्त्या युक्ते विद्यमानेऽपि कान्ते न प्राधान्यं योषितां क्वापि दृष्टम् ॥ ८१६ ॥ दाता दानसान्तरा स्यात्पृथिव्यां गेहे गेहे याचकानां समूहः । चिन्तारत्नस्यास्ति सत्त्वे विवादो मार्गे मार्गे रेणवः सन्त्यसंख्याः ॥ ८१७ ॥ मांसं मृगाणां दशनौ गजानां मृगद्विषां चर्म फलं द्रुमाणाम् । स्त्रीणां सुरूपं च नृणां हिरण्यमेते गुणा वैरकरा भवन्ति ॥ ८१८ ॥ शाठ्येन धर्मं कपटेन मित्रं परोपतापेन समृद्धिभावम् । सुखेन विद्यां परुषेण नारीं वाञ्छन्ति ये व्यक्तमपण्डितास्ते ॥ ८१९ ॥ राजा घृणी ब्राह्मणः सर्वभक्षी स्त्री चावशा दुष्टबुद्धिः सहायः । प्रेष्यः प्रतीपोऽधिकृतः प्रमादी त्याज्या इमे यश्च कृतं न वेत्ति ॥ ८२० ॥ मूर्खो द्विजातिः स्थविरो गृहस्थः कामी दरिद्रो धनवांस्तपस्वी । वेश्या कुरूपा नृपतिः कदर्यो लोके षडेतानि विडम्बितानि ॥ ८२१ ॥ दानं दरिद्रस्य विभोश्च क्षान्तिर्यूनां तपो ज्ञानवतां च मौनम् । इच्छानिवृत्तिश्च सुखान्वितानां दया च भूतेषु दिवं नयन्ति ॥ ८२२ ॥ अर्थागमो नित्यमरोगिता च प्रिया च भार्या प्रियवादिनी च । वश्यश्च पुत्रोऽर्थकरी च विद्या षड् जीवलोकस्य सुखानि राजन् ॥ ८२३ ॥ आरोग्यमानृण्यमविप्रवासः सत्प्रत्यया वृत्तिरभीतिवासः । सद्भिर्मनुष्यैः सह संप्रयोगः षड् जीवलोकस्य सुखानि राजन् ॥ ८२४ ॥ मृतस्य लिप्सा कृपणस्य दित्सा विमार्गगायाश्च रुचिः स्वकान्ते । सर्पस्य शान्तिः कुटिलस्य मैत्री विधातृसृष्टौ नहि दृष्टपूर्वा ॥ ८२५ ॥ आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् । दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ॥ ८२६ ॥ भार्यावियोगः स्वजनापवादो ऋणस्य शेषः कृपणस्य सेवा । दारिद्र्यकाले प्रियदर्शनं च विनाग्निना पञ्च दहन्ति कायम् ॥ ८२७ ॥ अश्वप्लुतं वासवगर्जितं च स्त्रीणां च चित्तं पुरुषस्य भाग्यम् । अवर्षणं चाप्यतिवर्षणं च देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ॥ ८२८ ॥ राज्ञश्च चित्तं कृपणस्य वित्तं मनोरथं दुर्जनमानुषाणाम् । स्त्रियश्चरित्रं पुरुषस्य भाग्यं देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ॥ ८२९ ॥ किं पौरुषं रक्षति यो न वार्तां किं वा धनं नार्थिजनाय यत्स्यात् । सा किं क्रिया या न हितानुबद्धा किं जीवितं साधुविरोधि यद्वै ॥ ८३० ॥ अन्यायवित्तेन कृतोऽपि धर्मः सव्याज इत्याहुरशेषलोकाः । न्यायार्जितार्थेन स एव धर्मो निर्व्याज इत्यार्यजना वदन्ति ॥८३१॥ यशोऽधिगन्तुं सुखलिप्सया वा मनुष्यसंख्यामतिवर्तितुं वा । निरुत्सुकानामभियोगभाजां समुत्सुकेवाङ्कमुपैति सिद्धिः ॥ ८३२ ॥ शास्त्रेषु निष्ठा सहजश्च बोधः प्रागल्भ्यमभ्यस्तगुणा च वाणी । कालानुरोधः प्रतिभानवत्त्वमेते गुणाः कामदुघाः क्रियासु ॥ ८३३ ॥ न स्वल्पमप्यध्यवसायभीरोः करोति विज्ञानविधिर्गुणं हि । अन्धस्य किं हस्ततलस्थितोऽपि प्रकाशयत्यर्थमिह प्रदीपः ॥ ८३४ ॥ न कश्चित्कश्चिदिह स्वभावाद्भवत्युदारोऽभिमतः खलो वा । लोके गुरुत्वं विपरीततां वा स्वचेष्टितान्येव नरं नयन्ति ॥८३५॥ अपायसंदर्शनजां विपत्तिमुपायसंदर्शनजां च सिद्धिम् । मेधाविनो नीतिविधिप्रयुक्तां पुरः स्फुरन्तीमिव दर्शयन्ति ॥८३६॥ दन्तस्य निष्कोषणकेन राजन्कर्णस्य कण्डूयनकेन वापि । तृणेन कार्यं भवतीश्वराणां किमङ्ग वाक्पाणिमता नरेण ॥ ८३७ ॥ त्यजेत्क्षुधार्ता महिला स्वपुत्रं खादेत्क्षुधार्ता भुजगी स्वमण्डम् । बुभुक्षितः किं न करोति पापं क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ॥ ८३८ ॥ दारेषु किंचित्स्वजनेषु किंचिद्गोप्यं वयस्येषु सुतेषु किंचित् । युक्तं न वा युक्तमिदं विचिन्त्य वदेद्विपश्चिन्महतोऽनुरोधात् ॥ ८३९ ॥ मृगा मृगैः सङ्गमनुव्रजन्ति गावश्च गोभिस्तुरगास्तुरगैः । मूर्खाश्च मूर्खैः सुधियः सुधीभिः समानशीलव्यसनेषु सख्यम् ॥ ८४० ॥ त्याज्यं न धैर्यं विधुरेऽपि काले धैर्यात्कदाचिद्गतिमाप्नुयात्सः । यथा समुद्रेऽपि च पोतभङ्गे सांयात्रिको वाञ्छति तर्तुमेव ॥ ८४१ ॥ दानेन तुल्यो विधिरस्ति नान्यो लोभाच्च नान्योऽस्ति परः पृथिव्याम् । विभूषणं शीलसमं न चान्यत्संतोषतुल्यं धनमस्ति नान्यत् ॥ ८४२ ॥ एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य । तावद्द्वितीयं समुपस्थितं मे छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥८४३॥ क्षते प्रहारा निपतन्त्यभीक्ष्णं धनक्षये वर्धति जाठराग्निः । आपत्सु वैराणि समुद्भवन्ति छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥ ८४४ ॥ अर्थातुराणां न गुरुर्न बन्धुः कामा-

१ दन्तौ २ हिरण्यमाधारीणाम् ३ लोभ ४ दानेच्छा

तुराणां न भयं न लज्जा । विद्यातुराणां न सुखं न निद्रा क्षुधातुराणां न रुचिर्न वेला ॥ ८४५ ॥ विवाहकाले रतिसंप्रयोगे प्राणात्यये सर्वधनापहारे । विप्रस्य चार्थेऽप्यनृतं वदेयुः पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ ८४६ ॥ यत्रास्ति लक्ष्मीर्विनयो न तत्र ह्यभ्यागतो यत्र न तत्र लक्ष्मीः । उभौ च तौ यत्र न तत्र विद्या नैकत्र सर्वो गुणसंनिपातः ॥ ८४७ ॥ द्वारि प्रविष्टं सहसा ततः किं दृष्टः प्रभुः स्वस्तिमुख्यमस्तु किम् । कथा श्रुता श्रोत्ररसा ततः किं व्यथा न शान्ता यदि जाठरीया ॥ ८४८ ॥ सुपात्रदानाच्च भवेद्धनाढ्यो धनप्रभावेण करोति पुण्यम् । पुण्यप्रभावात्सुरलोकवासी पुनर्धनाढ्यः पुनरेव भोगी ॥ ८४९ ॥ कुपात्रदानाच्च भवेद्दरिद्रो दारिद्र्यदोषेण करोति पापम् । पापप्रभावान्नरकं प्रयाति पुनर्दरिद्रः पुनरेव पापी ॥ ८५० ॥ प्रभुर्विवेकी धनवांश्च दाता विद्वान्विरागी प्रमदा सुशीला । तुरगमः शस्त्रनिपातधीरो भूमण्डलस्याभरणानि पञ्च ॥ ८५१ ॥ स्वदेशजातस्य नरस्य नूनं गुणाधिकस्यापि भवेदवज्ञा । निजाङ्गना यद्यपि रूपराशिस्तथापि लोकः परदारसक्तः ॥ ८५२ ॥ गन्धः सुवर्णे फलमिक्षुदण्डे नाकारि पुष्पं खलु चन्दनेषु । विद्वान्धनाढ्यो न तु दीर्घजीवी धातुः पुरा कोऽपि न बुद्धिदोऽभूत् ॥ ८५३ ॥ सर्पस्य रत्नं कृपणस्य वित्तं मत्ताः कुचे केसरिणश्च केशे । मानोन्नतानां शरणागते च मृतौ भवेदन्यकरप्रचारः ॥ ८५४ ॥ श्रुतिर्विभिन्ना स्मृतयश्च भिन्ना नैको मुनिर्यस्य वचोऽप्रमाणम् । धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां महाजनो येन गतः स पन्थाः ॥ ८५५ ॥ प्रागल्भ्यहीनस्य नरस्य विद्या शस्त्रं यथा कापुरुषस्य हस्ते । न तृप्तिमुत्पादयते शरीरे वृद्धस्य दारा इव दर्शनीया ॥ ८५६ ॥ राजाश्रयस्तस्करताश्वपण्यमाथर्वणं चापि समुद्रयानम् । एतानि सिध्यन्ति महाफलानि विपर्यये प्राणहराणि पञ्च ॥ ८५७ ॥ स्वर्गच्युतानामिह भूमिलोके चत्वारि चिह्नानि वसन्ति देहे । दानप्रसङ्गो मधुरा च वाणी सुरार्चनं ब्राह्मणतर्पणं च ॥ ८५८ ॥ निरक्षरे वीक्ष्य महाधनत्वं निधानतया विदुषां न देया । रत्नावनद्धा कुलटा समीक्ष्य निमार्थनार्थं कुलटा भवन्ति ॥ ८५९ ॥ गीर्भिर्गुरूणां परुषाक्षराभिस्तिरस्कृता यान्ति नरा महत्त्वम् । अलब्धशाणोत्कषणा नृपाणां न जातु मौलौ मणयो वसन्ति ॥ ८६० ॥ विशिष्टमद्यं नर सुराणां किं व्यवहारो मृगपक्षिणां च । अन्धस्य दीपो बधिरस्य गीतं मूर्खस्य किं शास्त्रकथाप्रसङ्गः ॥ ८६१ ॥ ये शान्तदान्ताः श्रुतिपूर्णकर्णा जितेन्द्रियाः प्राणिवधे निवृत्ताः । प्रतिग्रहे संकुचिताग्रहस्तास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥ ८६२ ॥ पतिव्रतायाः कुचकुम्भयुग्ममत्युग्रशार्दूलनखावलिश्च । वीरस्य शस्त्रं कृपणस्य वित्तं लभ्यानि चत्वारि तदन्तकाले ॥ ८६३ ॥ देशाटनं पण्डितमित्रता च वाराङ्गना राजसभाप्रवेशः । अनेकशास्त्रार्थविलोकनं च चातुर्यमूलानि भवन्ति पञ्च ॥ ८६४ ॥ न वेत्ति यो यस्य गुणप्रकर्षं स तं सदा निन्दति नात्र चित्रम् । यथा किराती करिकुम्भजाता मुक्ताः परित्यज्य बिभर्ति गुञ्जाम् ॥ ८६५ ॥ गिरौ मयूरा गगने पयोदा लक्षान्तरेऽर्कश्च जलेषु पद्मम् । इन्दुर्द्विलक्षं कुमुदस्य बन्धुर्यो यस्य मित्रं नहि तस्य दूरम् ॥ ८६६ ॥ सुभाषितज्ञेन जनेन साकं संभाषणं सुप्रभुसेवनं च । आलिङ्गनं तुङ्गपयोधराणां प्रत्यक्षसौख्यं प्रथमेव लोके ॥ ८६७ ॥ अर्थो नराणां पतिरङ्गनानां वर्षा नदीनां तुरगस्तरूणाम् । स्वधर्मचारी नृपतिः प्रजानां गतं गतं यौवनमानयन्ति ॥ ८६८ ॥ जितेन्द्रियत्वं विनयस्य कारणं गुणप्रकर्षो विनयादवाप्यते । गुणाधिके पुंसि जनोऽनुरज्यते जनानुरागप्रभवा हि संपदः ॥ ८६९ ॥ संपूर्णकुम्भो न करोति शब्दमर्धो घटो घोषमुपैति नूनम् । विद्वान्कुलीनो न करोति गर्वं जल्पन्ति मूढास्तु गुणैर्विहीनाः ॥ ८७० ॥ धिग्जीवितं शास्त्रकलोज्झितस्य धिग्जीवितं चोद्यमवर्जितस्य । धिग्जीवितं व्यर्थमनोरथस्य धिग्जीवितं ज्ञातिपराजितस्य ॥ ८७१ ॥ रूपं जरा सर्वसुखानि तृष्णा खलेषु सेवा पुरुषाभिमानम् । याच्ञा गुरुत्वं गुणमात्मपूजा चिन्ता बलं हन्त्यदया च लक्ष्मीम् ॥ ८७२ ॥ शुष्केन्धने वह्निरुपैति वृद्धिं बालेषु शोकः प्रबलेषु कोपः । कान्तासु कामो निपुणेषु वित्तं धर्मो दयावत्सु महत्सु धैर्यम् ॥ ८७३ ॥ निर्वाणदीपे किमु तैलदानं चौरे गते वा किमु सावधानम् । वयोगते किं वनिताविलासः पयोगते किं खलु सेतुबन्धः ॥ ८७४ ॥ त्रिविक्रमोऽभूदपि वामनोऽसौ स शूकरश्चेति स वै नृसिंहः । नीचैरनीचैरतिनीचनीचैः सर्वैरुपायैः फलमेव साध्यम् ॥ ८७५ ॥ कुग्रामवासः कुजनस्य सेवा कुभोजनं क्रोधमुखी च भार्या । मूर्खश्च पुत्रो विधवा च कन्या दहन्त्यमी वह्निमृते शरीरम् ॥ ८७६ ॥ अल्पीयसामेव निवासभूमिस्त्यागादिवृत्तिर्महतां न जातु । रत्नाकरस्य मणयोऽभियान्ति यान्ति शिरः काचमणीनि मेरोः ॥ ८७७ ॥ अनेकशास्त्रं बहु वेदितव्यमल्पश्च कालो बहवश्च विघ्नाः । यत्सारभूतं तदुपासितव्यं हंसो यथा क्षीरमिवाम्बुमध्यात् ॥ ८७८ ॥ अनन्तपारं किल शब्दशास्त्रं स्वल्पं तथायुर्बहवश्च विघ्नाः । सारं ततो ग्राह्यमपास्य फल्गु हंसो यथा क्षीरमिवाम्बुमध्यात् ॥ ८७९ ॥ क्रोधो हि शत्रुः प्रथमो नराणां देह-

स्थितो देहविनाशनाय । यथा स्थित काष्ठगतो हि वह्नि स एव वह्निर्दहते शरीरम् ॥ ८८० ॥ यथा विहगास्तरु माश्रयन्ति नद्यो यथा सागरमाश्रयन्ति । यथा तरुण्य पतिमाश्रयन्ति सर्वे गुणा काञ्चनमाश्रयन्ति ॥ ८८१ ॥ यती व्रती चापि पतिव्रताश्च वीराश्च शूराश्च दयापराश्च । त्यागी च भोगी च बहुश्रुतश्च स्वसङ्गमात्रेण दहन्ति पापम् ॥ ८८२ ॥ वसन्त्यरण्येषु चरन्ति दूर्वां पिबन्ति तोयान्य परिग्रहाणि । तथापि वध्या हरिणा नराणां को लोकमारा धयितु समर्थ ॥ ८८३ ॥ न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्मम् । धर्मो न वै यत्र च नास्ति सत्य सत्य न तद्यच्छलनानुविद्धम् ॥ ८८४ ॥ वर सखे सत्पुरुषापमानितो न नीचससर्गगुणैरलङ्कृत । वराश्व पादेन हतो विराजते न रासभस्योपरि सस्थितो नर ॥८८५॥ आदित्यचन्द्रावनलानिलौ च द्यौर्भूमिरापो हृदय यमश्च । अहश्च रात्रिश्च उभे च सध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ८८६ ॥ उपाधिभि सततसगतोऽपि नहि स्वभाव विजहाति भाव । आजन्म योन्मज्जति दुग्धसिन्धौ तथापि काक किल कृष्ण एव ॥ ८८७ ॥ किं वाससा तत्र विचारणीय वास प्रधान खलु योग्यताया । पीताम्बर वीक्ष्य ददौ स्वकन्या चर्माम्बर वीक्ष्य विष समुद्र ॥ ८८८ ॥ करोति नोऽशेषजनातिरिक्ता सभावनामर्थवती क्रियाभि । ससत्सु जाते पुरुषाधिकारे न पूरणी त समुपैति सख्या ॥ ८८९ ॥ नरस्य चिह्न नरकागतस्य विरोधिता बन्धुजनेषु नित्यम् । सरोगता नीचजनेषु सेवा अतीव रोष कटुका च वाणी ॥ ८९० ॥ गादद्य गच्छामि हसन्न जल्पे गत न शोचामि कृत न मन्ये । द्वयोस्तृतीयो न भवामि राजन्केनास्मि मूर्खो वद कारणेन ॥८९१॥ यस्मिन्कुले य पुरुष प्रधान स सर्वयत्नेन हि रक्षणीय । तस्मिन्विनष्टे सकल विनष्ट न नाभिभङ्गे ह्यरका वहन्ति ॥ ८९२ ॥ पुराणमित्येव न साधु सर्वं न चापि काव्य नवमित्यवद्यम् । सन्त परीक्ष्यान्यतरद्भजन्ते मूढ परप्रत्ययनेयबुद्धि ॥ ८९३ ॥ सचिन्त्य सचिन्त्य जगत्समस्त त्रय पदार्था हृदय प्रविष्टा । इक्षोर्विकारा मतय कवीना मुग्धाङ्गनापाङ्गतरङ्गितानि ॥ ८९४ ॥ बाल्सख्यमकारणहास्य स्त्रीषु विवादमसज्जनसेवा । गर्दभयानमसस्कृतवाणी षट्सु नरो लघुतामुपयाति ॥ ८९५ ॥ वयसि गते क कामविकार क्षीणे वित्ते क परिवार । शुष्के नीरे क कासारो ज्ञाते तत्त्वे क ससार ॥ ८९६ ॥ जरो हि सेसे परम विभूषण नृपाङ्गनाया कृशता तपस्विन । द्विजस्य

विद्या नृपतेरपि क्षमा पराक्रम शस्त्रबलोपजीविनाम् ॥८९७॥ धनेन किं यो न ददाति याचके बलेन किं यश्च रिपु न बाधते । श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरेत्किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् ॥ ८९८ ॥ श्रुतेन बुद्धिर्व्यसनेन मूर्खता मदेन नारी सलिलेन निम्नगा । निशा शशाङ्केन धृति समाधिना नयेन चालक्रियते नरेन्द्रता ॥ ८९९ ॥ प्रकीर्णकेशामनवेक्ष्यकारिणीं सदा च भर्तु प्रतिकूलभाषिणीम् । परस्य वेश्माभिरतामपत्रपामेवविधा योषितमाशु वर्जयेत् ॥ ९०० ॥ सतीमपि ज्ञातिकुलैकसश्रया जनोऽन्यथा भर्तृमती विशङ्कते । अत समीपे परिणेतुरिष्यते प्रियाप्रिया वा प्रमदा स्वबन्धुभि ॥ ९०१ ॥ मनीषिण सन्ति न ते हितैषिणो हितैषिण सन्ति न ते मनीषिण । सुहृच्च विद्वानपि दुर्लभो नृणा यथौषध स्वादु हित च दुर्लभम् ॥ ९०२ ॥ परोऽवजानाति यदज्ञताजडस्तदुन्नताना न विहन्ति धीरताम् । समानवीर्यान्वयपौरुषेषु य करोत्यतिक्रान्तिमसौ तिरस्क्रिया ॥ ९०३ ॥ यदा विगृह्णाति हृत तदा यश करोति मैत्रीमथ दूषिता गुणा । स्थितिं समीक्ष्योभयथा परीक्षक करोत्यवज्ञोपहत पृथग्जनम् ॥ ९०४ ॥ वनेषु दोषा प्रभवन्ति रागिणा गृहेषु पञ्चेन्द्रियनिग्रहस्तप । अकुत्सिते कर्मणि य प्रवर्तते निवृत्तरागस्य गृह तपोवनम् ॥ ९०५ ॥ सुजीर्णमन्न सुविचक्षण सुत सुशासिता स्त्री नृपति सुसेवित । सुचिन्त्य चोक्त सुविचार्य यत्कृत सुदीर्घकालेऽपि न याति विक्रियाम् ॥ ९०६ ॥ तृणानि नोन्मूलयति प्रभञ्जनो मृदूनि नीचै प्रणतानि सर्वत । समुच्छ्रितानेव तरून्प्रबाधते महान्महत्स्वेव करोति विक्रमम् ॥ ९०७ ॥ निमित्तमुद्दिश्य हि य प्रकुप्यति ध्रुव स तस्यापगमे प्रसीदति । अकारणद्वेषि मनस्तु यस्य वै कथ जनस्त परितोषयिष्यति ॥ ९०८ ॥ न साहसैकान्तरसानुवर्तिना न चाप्युपायोपहतान्तरात्मना । विभूतय शक्यमवाप्तुमूर्जिता नये च शौर्ये च वसन्ति सपद ॥ ९०९ ॥ मुद विषाद शरद हिमागमस्तमो विवस्वान्सुकृत कृतघ्नता । प्रियोपपत्ति शुचमापद नय श्रिय समृद्धा अपि हन्ति दुर्नय ॥ ९१० ॥ उदीरितोऽर्थ पशुनापि गृह्यते हयाश्च नागाश्च वहन्ति चोदिता । अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जन परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्धय ॥ ९११ ॥ असत्यता निष्ठुरताऽकृतज्ञता भय प्रमादोऽलसता विषादिता । वृथाभिमानो ह्यतिदीर्घसूत्रता तथाङ्गनौत्सुक्यादि विनाशन श्रिय ॥ ९१२ ॥ दरिद्रता धीरतया

१ भद्रस्य

१ अविचारपराम् २ पशु ३ स्त्रीणेदाक्षानाम् ४ नीचम्

विराजते कुरूपता शीलतया विराजते । कुभोजनं चोष्णतया विराजते कुवस्त्रता शुभ्रतया विराजते ॥ ९१३ ॥ यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते निघर्षणच्छेदनतापताडनैः । तथा चतुर्भिः पुरुषः परीक्ष्यते श्रुतेन शीलेन कुलेन कर्मणा ॥ ९१४ ॥ कुदेशमासाद्य कुतोऽर्थसंचयः कुपुत्रमासाद्य कुतो जलाञ्जलिः । कुगेहिनीं प्राप्य गृहे कुतः सुखं कुशिष्यमध्यापयतः कुतो यशः ॥ ९१५ ॥ मात्रा समं नास्ति शरीरपोषणं चिन्तासमं नास्ति शरीरशोषणम् । भार्यासमं नास्ति शरीरतोषणं विद्यासमं नास्ति शरीरभूषणम् ॥ ९१६ ॥ गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणो बली बलं वेत्ति न वेत्ति निर्बलः । पिको वसन्तस्य गुणं न वायसः करी च सिंहस्य बलं न मूषकः ॥ ९१७ ॥ सुखं हि दुःखान्यनुभूय शोभते घनान्धकारेष्विव दीपदर्शनम् । सुखात्तु यो याति नरो दरिद्रतां धृतः शरीरेण मृतः स जीवति ॥ ९१८ ॥ स दीक्षितो यः सकलं समीक्षते स पण्डितो यः करणैरखण्डितः । स तापसो यः परतापकर्षणः स धार्मिको यः परमर्म न स्पृशेत् ॥ ९१९ ॥ यशस्करे कर्मणि मित्रसंग्रहे प्रियासु नारीष्वधनेषु बन्धुषु । क्रतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये धनव्ययस्त्वेषु न गण्यते बुधैः ॥ ९२० ॥ विवादशीलां स्वयमर्थचोरिणीं परानुकूलां बहुपाकभामिनीम् । सक्रोधिनीं चान्यगृहेषु वासिनीं त्यजन्ति भार्यां दशपुत्रमातरम् ॥ ९२१ ॥ अतिप्रचण्डा बहुदुःखभागिनी विवादशीला परगेहगामिनी । भर्तुः स्वयं निन्दति या च तस्करी त्यजेत्स्वभार्यां दशपुत्रपुत्रिणीम् ॥ ९२२ ॥ कुले कलङ्कः कवले कदन्नता सुतः कुबुद्धिर्भवने दरिद्रता । रुजः शरीरे कलहप्रिया प्रिया गृहागमे दुर्गतयः षडेते ॥ ९२३ ॥ प्रकटं मृदु नाम जल्पतः परुषं सूचयतोऽर्थमन्तरा । शकुनादिव मार्गवर्तिभिः पुरुषादुद्विजितव्यमीदृशात् ॥ ९२४ ॥ मतिरेव बलाद्गरीयसी यदभावे करिणामियं दशा । इति घोषयतीव डिण्डिमः करिणो हस्तिपकाहतः क्वणन् ॥ ९२५ ॥ महता यदि निन्दने रतिर्गुणसस्यैव तदा विधीयताम् । असतामपि केलने रतिर्ननु तद्भूषणमेव गण्यताम् ॥ ९२६ ॥ अथ गरलानि मृदुचेतनः प्रियनाशः हृदि शल्यमर्पितम् । स्थिरधीस्तु तदेव मन्यते कुशलोद्धारतया समुद्धृतम् ॥ ९२७ ॥ महतस्तरसा विलङ्घयन्निजदोषेण कुधीर्विनश्यति । कुरुते न खलु स्वेच्छया शलभानिन्धनमिद्धदीधितिः ॥ ९२८ ॥ क्रियते धवलः खलु कैर्धवलैरेव सितेतरैरपि । शिरसोऽपि मधत्त शंकरः सुरभीधोर्मधुजित्तमङ्गिना ॥ ९२९ ॥ कृतिनामकृती कथं कथं मा तुलनां यातु कृतेऽपि चाश्रये । बहुभिर्विधृते कचैः कलापैर्विधना किं मधवोपमानमेति ॥ ९३० ॥ अरुचिर्निशया विना शशी शशिना सापि विना महत्तमः । उभयेन विना मनोभवस्फुरितं नैव चकास्ति कामिनोः ॥ ९३१ ॥ उपकारकमायतेर्भृशं प्रसवः कर्मफलस्य भूरिणः । अनपायि निबर्हणं द्विषां न तितिक्षासममस्ति साधनम् ॥ ९३२ ॥ जरा रूपं हरति हि धैर्यमाशा मृत्युः प्राणान्धर्मचर्यामसूया । कामो ह्रियं वृत्तमनार्यसेवा क्रोधः श्रियं सर्वमेवाभिमानः ॥ ९३३ ॥ गुणवानपि नोपयाति पूजां पुरुषः सत्पुरुषैरकथ्यमानः । न हि सौरमणिः स्वभावकान्तिं रविपादैरनधिष्ठितः करोति ॥ ९३४ ॥ सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् । वृणुते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥ ९३५ ॥ विना गोरसं को रसो भोजनानां विना गोरसं को रसो भूपतीनाम् । विना गोरसं को रसः कामिनीनां विना गोरसं को रसः पण्डितानाम् ॥ ९३६ ॥ सकलापि कला कलावतां विकला पुण्यकलां विना खलु । सकले नयने वृथा यथा तनुभाजां हि कनीनिकां विना ॥ ९३७ ॥ सुकुलजन्म विभूतिरनेकधा प्रियसमागमसौख्यपरम्परा । नृपकुले गुरुता विमलं यशो भवति पुण्यतरोः फलमीदृशम् ॥ ९३८ ॥ कनकभूषणसंग्रहणोचितो यदि मणिस्त्रपुणि प्रणिधीयते । न स विरौति न चापि हि शोभते भवति योजयितुर्वचनीयता ॥ ९३९ ॥ सहजमलिनवक्रभावभाजां भवति भवः प्रभवात्मनाशहेतुः । जलधरपदवीमवाप्य धूमो ज्वलनविनाशमनुप्रयाति नाशम् ॥ ९४० ॥ परिहरत पराङ्गनानुषङ्गं बत यदि जीवितमस्ति वल्लभं वः । हरहर हरिणीदृशो निमित्तं दश दशकंधरमौलयो लुठन्ति ॥ ९४१ ॥ शिशुरपि निपुणो गुरोर्गरीयान्न तु वपुषैव महान्महत्त्वहेतुः । मणिरणुरपि भूषणाय पुंसां न तु पृथुलैव शिला विलासहेतुः ॥ ९४२ ॥ अनुदिनमनुकूलमाचरन्तं विहितमतिः प्रतिकूलमाचरेत्कः । शमितगरलजातकण्ठदाहं शिखिकण्ठः शशिनं शिरःसु धत्ते ॥ ९४३ ॥ नितम्बो विशालः कटिर्मध्यसूक्ष्मा कुचद्वन्द्वमत्युन्नतं भव्यं मुखं च । वचश्चेत्किंचिद्वाल स्मव्याहरन् किं ततः किं ततः किं ततः किम् ॥ ९४४ ॥ लुब्धस्य नश्यति यशो विषमस्य मैत्री नष्टक्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्मः । विद्याफलं व्यसनिनः कृपणस्य सौख्यं राज्यं प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य ॥ ९४५ ॥ दुर्मन्त्रिणं कमुपयान्ति न नीतिदोषाः संतापयन्ति कमपथ्यभुजं न रोगाः ।

१ धैर्यम् २ गोरसम् ३ सुकुल इत्यारभ्य पद्ययोग ४ हरिणादिः ५ मद ६ निन्दा ७ दारुणता ८ ... ९ महत्सु प्रतीता ...

क श्रीर्न दर्पयति क न निहन्ति मृत्यु: क स्त्रीकृता न विषया ननु तापयन्ति ॥ ९४६ ॥ वित्तेन किं वितरण यदि नास्ति दीने किं सेवया यदि परोपकृतौ न यत्न । किं सगमेन तनयो यदि नेक्षणीय: किं यौवनेन विरहो यदि वल्लभाया ॥ ९४७ ॥ किं भूषण सुदृढमत्र यशो न रत्न किं कार्यमार्यचरितं सुकृत न दोष । किं चक्षुरप्रतिहत धिषणा न नेत्र जानाति कस्त्वदपर: सदसद्विवेकम् ॥ ९४८ ॥ प्राप्ता श्रिय: सकलकामदुघास्तत: किं दत्त पद शिरसि विद्विषता तत: किम् । सतर्पिता: प्रणयिनो विभवै-स्तत: किं कल्प स्थित तनुभृता तनुभिस्तत: किम् ॥ ९४९ ॥ आदौ न वा प्रणयिना प्रणयो विधेयो दत्तो-ऽथवा प्रतिदिन परिपोषणीय: । उत्क्षिप्य उत्क्षिपति तत्प्रक-रोति लज्जा भूमौ स्थितस्य पतनाद्भयमेव नास्ति ॥ ९५० ॥ वाञ्छैव सूचयति पूर्वतर भविष्य पुसा यदन्यतनुज त्वशुभ शुभ वा । विज्ञायते शिशुरजातकलापचिह्न: प्रत्युद्गतैरपसर-न्सरस (?) कलापि ॥ ९५१ ॥ शस्त्रैर्हतास्तु रिपवो न हता भवन्ति प्रज्ञाहताश्च नितरा सुहता भवन्ति । शस्त्र निहन्ति पुरुषस्य शरीरमेक प्रज्ञा कुल च विभव च यशश्च हन्ति ॥ ९५२ ॥ स्थानेषु शिष्यनिवहैर्विनियुज्यमाना विद्या गुरु हि गुणवत्तरमातनोति । आदाय शुक्तिषु बलाहकविप्रकीर्णै रत्नाकरे भवति वारिभिरम्बुराशि: ॥ ९५३ ॥ वार्ता च कौतुककरी विमला च विद्या लोकोत्तर: परिमलश्च कुरग-नाभे: । तैलस्य बिन्दुरिव वारिणि दुर्निवारमेतत्त्रय प्रसरति स्वयमेव भूमौ ॥ ९५४ ॥ अत्यन्तमायनकदर्थनमुत्सहन्ते मर्यादया नियमिता विभु साधवोऽपि । लक्ष्मीसुधाकरसुधा सुपनीय शेषे रत्नाकरोऽपि गरल विभु नोज्जगार ॥ ९५५ ॥ अर्था हृतस्त्ववितदानविहीनलुब्ध भूयो हृतमित मम भूमिरिति नृपाणाम् । जारा हसन्ति तनयानुपलालयन्त मृत्युर्हसत्यवनिप रणरङ्गभीरुम् ॥ ९५६ ॥ वैद्या वदन्ति कफपित्तमरुद्विकाराज्ज्योतिर्विदो ग्रहगतिं परिवर्तयन्ति । भूताभिषङ्ग इति भूतविदो वदन्ति प्राचीनकर्म बलवन्मुनयो वदन्ति ॥ ९५७ ॥ कस्यापि कोऽप्यतिशयोऽस्ति स तेन लोके ख्यातिं प्रयाति नहि सर्वविदस्तु सर्वे । किं केतकी फलति किं पनस: सुपुष्प: किं नागवल्ल्यपि च पुष्पफलै-रुपेता ॥ ९५८ ॥ लीलावलम्बनमहर्निशमिष्टचिन्ता विचारु रूपमदनाभरणादि कार्यम् । वार्ये च दुर्जनसमाजनिजप्रश साहासादि सज्जनवचो हृदये निधेयम् ॥ ९५९ ॥ पश्यन्ति नैव कवयो निजकाव्यदोष भक्षन्ति नो बलिभुजो निजजातिमासम् । जल्पन्ति नैव मधुपा निजमर्मवाक्य कुर्वन्ति नो युवतय: पुरुषेषु बीजम् ॥ ९६० ॥ कीर्ति मृणालकमनीयभुजामनिन्द्यचन्द्रानना सितसरोरुहचारुने त्राम् । ज्योत्स्नासितामपहृता दयितामिव स्वा लब्धु न क: परमुपक्रममातनोति ॥ ९६१ ॥ शास्त्र सुनिश्चलधिया परिचिन्तनीय सेव्यो नृपोऽपि सतत परिसेवनीय: । अङ्के स्थितापि युवति: परिरक्षणीया शास्त्रे नृपे च युवतौ च कुत: स्थिरत्वम् ॥ ९६२ ॥ हसो विभाति नलिनीदलपुञ्जमध्ये सिंहो विभाति गिरिगह्वरकदरासु । जात्यो विभाति तुरगो रणयुद्धमध्ये विद्वान्विभाति पुरुषेषु विचक्षणेषु ॥ ९६३ ॥ हसो न भाति बलिभोजनवृन्दमध्ये गोमायुमण्डलगतो न विभाति सिंह: । जात्यो न भाति तुरग: खरयूथमध्ये विद्वान्न भाति पुरुषेषु निरक्षरेषु ॥ ९६४ ॥ विश्वेश्वरस्तु सुधिया गलितेऽपि भेदे भावेन भक्तिसहितेन समर्चनीय: । प्राणेश्वरश्चतुरया मिलितेऽपि चित्ते चेलाञ्चलव्यवहितेन निरीक्षणीय: ॥ ९६५ ॥ किं कोकिलस्य विरुतेन गते वसन्ते किं कातरस्य बहुशस्त्रपरिग्रहेण । मित्रेण किं व्यसनकालप-राङ्मुखेन किं जीवितेन पुरुषस्य निरक्षरेण ॥ ९६६ ॥ हार प्रलम्बितपयोधरमध्यवर्ती शुष्कस्तनान्तरगतो धरकञ्चुकश्च । काणेक्षणाञ्जनमूर्ध्नि च पुष्पमाला दीनाश्रयो बुधजन: खलु पश्य दु:खम् ॥ ९६७ ॥ नीच: समृद्धमपि सेवति नीच एव त दूरत: परिहरन्ति पुनर्महान्त: । शाखोटक मधुरपक्वफले रुपेत सेवन्ति वायसगणा न तु राजहसा: ॥ ९६८ ॥ माक न्दराजशिरस्मणलालितोऽपि मल्लीनधूमधुपरागवती बभूव । दृष्ट्वापि तत्कुटिलता न जहाति चूत: प्राय: कुजातिनि वहेषु कृतोऽभिमान: ॥ ९६९ ॥ कालक्रमेण परिणामवशा दनव्या भाग्य भवन्ति खलु पूर्वमतीव तुच्छा: । मुक्तामणि-र्जलदतोयकणोऽप्यणीया सपद्यते च चिरकीचकरन्ध्रमध्ये ॥ ९७० ॥ यच्चिन्तित तदिह दूरतर प्रयाति यच्चेतसापि न कृत तदिहाभ्युपैति । इत्थ विधेर्विधिविपर्ययमाकलय्य सन्त सदा सुरसरित्तटमाश्रयन्ति ॥ ९७१ ॥ अन्त: प्रतप्तस्य रमैक्तदह्यमानमूलस्य चम्पकतरो: क्व निकासचिन्ता । प्रायो भवत्यनुचितस्थितिदेशभाजा श्रेय: स्वजीवपरिपालनमात्र-मेव ॥ ९७२ ॥ उचितमनुचित वा कुर्वता कार्यजात परिण-तिरवधार्या यत्नत: पण्डितेन । अतिरभसकृताना कर्मणामा विपत्तेर्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाक: ॥ ९७३ ॥ व्यतिषजति पदार्थानान्तर: कोऽपि हेतुर्न खलु बहिरुपाधी न्प्रीतय: सश्रयन्ते । विकसति हि पतङ्गस्योदये पुण्डरीक

१ वृत्तान्त- २ कुकुरसवरीर्ण ३ भूतबाधा ४ वायस।

१ बीजम् २ कायममृतम् ३ परिणाम ४ गुलसा

द्रवति च हिमरश्मावुद्गते चन्द्रकान्तः ॥ ९७४ ॥ प्रथमदिवसचन्द्रः सर्वलोकैकवन्द्यः स च सकलकलाभिः पूर्णचन्द्रो न वन्द्यः । अतिपरिचयदोषात्कस्य नो मानहानिर्नवनवगुणरागी प्रायशः सर्वलोकः ॥ ९७५ ॥ भवति हृदयहारी कोऽपि कस्यापि हेतुर्न खलु गुणविशेषः प्रेमबन्धप्रयोगे । किसलयितवनान्ते कोकिलारावरम्ये विकसति न वसन्ते मालती कोऽत्र हेतुः ॥ ९७६ ॥ परीवादस्तथ्यो भवति वितथो वापि महतां तथाप्युच्चैर्धाम्नो हरति महिमानं जनरवः । तुलोत्तीर्णस्यापि प्रकटितहताशेषतमसो रवेस्तादृक्तेजो नहि भवति कन्यां गतवतः ॥ ९७७ ॥ बहिः सर्वाकारप्रगुणरमणीयं व्यवहरन्पराभ्यूहस्थानान्यपि तनुतराणि स्थगयति । जनं विद्वानेकः सकलमभिसंधाय कपटैस्तटस्थः स्वानर्थान्घटयति च मौनं च भजते ॥ ९७८ ॥ कलरवगीतं गगनतलरत्नं दिनमणिः सभारत्नं विद्वाञ्श्रवणपुटरत्नं हरिकथा । निशारत्नं चन्द्रः शयनतलरत्नं शशिमुखी महीरत्नं श्रीमाञ्जयति रघुनाथो नृपवरः ॥ ९७९ ॥ नरा सत्काराहा जगति निलकेचित्सुकृतिनः समानाया जातानपि यमिसत्वामपि धिये । अथ दृष्टान्तोऽत्र स्फुटपरिचयादभ्यसनतः शुकः श्लोकान्वक्ति प्रभवति न काकः क्वचिदपि ॥ ९८० ॥ वरं तुङ्गाच्छृङ्गाद्गुरुशिखरिणः क्वापि पुलिने पतित्वायं कायः कठिनदृषदन्तर्विदलितः । वरं न्यस्तो हस्तः फणिपतिमुखे तीव्रदशने वरं वह्नौ पातस्तदपि न कृतः शीलविलयः ॥ ९८१ ॥ निर्दैवतं ग्राम विबुधविधुरां भूपतिसभां सुखं श्रुत्वा हीनं मनुजपतिशून्यं च विषयम् । अनाचारान्व्यापारानपहरिकथं काव्यमपि च प्रमत्तत्वापेतं गुरुमपि सुबुद्धिः परिहरेत् ॥ ९८२ ॥ मणिः शाणोल्लीढः समरविजयी हेतिनिहतो मदक्षीणो नागः शरदि सरितः श्यानपुलिनाः । कलाशेषश्चन्द्रः सुरतमृदिता बालवनिता तनिम्ना शोभन्ते गलितविभवाश्चार्थिषु नृपाः ॥ ९८३ ॥ किमासेव्यं पुंसां सविधमनवद्यं द्युसरितः किमेकान्ते ध्येयं चरणयुगलं कौस्तुभभृतः । किमाराध्यं पुण्यं किमभिलषणीयं च करुणा यदासक्त्या चेतो निरवधि विमुक्त्यै प्रभवति ॥ ९८४ ॥ वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यदनृतं वरं क्लैब्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् । वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्येष्वभिरुचिर्वरं भिक्षाशित्वं न च परधनास्वादनसुखम् ॥ ९८५ ॥ वरं शून्या शाला न च खलु वरो दुष्टवृषभो वरं वेश्या पत्नी न पुनरविनीता कुलवधूः । वरं वासोऽरण्ये न पुनरविवेकाधिपपुरे वरं प्राणत्यागो न पुनरधमानामुपगमः

॥ ९८६ ॥ दृढं प्रेमा मम संदमिरिव संधिं न भजते भजेतापि प्रायः स्खलति खलु यत्नैरपि धृतः । स्खलेनो चेत्साम्यं भजति न भजेद्वा न भवति च्युताशङ्कश्चेत्स्यात्स्मृतिमुपगतस्तु व्यथयति ॥ ९८७ ॥ इयं प्रीतिर्वल्ली हृदयभुवि दैवात्समुदिता तथा यत्नाद्रक्ष्या प्रकृतिमृदुलापायबहुला । यथा नैनां स्फीतां पिशुनजनदुर्वाक्यदहनो दहत्यन्तः शोषं व्रजति न पुनः सौहृदनिधे ॥ ९८८ ॥ न रम्यं नारम्यं प्रकृतिगुणतो वस्तु किमपि प्रियत्वं यत्र स्यादितरदपि तद्ग्राहकवशात् । रथाङ्गाह्वानानां भवति विधुरङ्गाशकटी पटीराम्भः कुम्भः स भवति चकोरीनयनयोः ॥ ९८९ ॥ अरण्यं सारङ्गैर्गिरिकुहरगर्भाश्च हरिभिर्दिशो दिङ्मातङ्गैः सलिलमुषितं पङ्कजवनैः । प्रियाचक्षुर्मध्यस्तनवदनसौन्दर्यविजितैः सतां माने म्लाने मरणमथवा दूरगमनम् ॥ ९९० ॥ नभोभूषा पूषा कमलवनभूषा मधुकरो वचोभूषा सत्यं वरविभवभूषा वितरणम् । मनोभूषा मैत्री मधुसमयभूषा मनसिजः सदोभूषा सूक्तिः सकलगुणभूषा च विनयः ॥ ९९१ ॥ कवेः सीमा काव्यं सकलगुणसीमा वितरणं भयं सीमा मृत्युः सकलसुखसीमा सुवदना । तपःसीमा मुक्तिः सकलकृतिसीमाश्रितभृतिः प्रिये सीमाह्लादश्रवणसुखसीमा हरिकथा ॥ ९९२ ॥ शशी दिवसधूसरो गलितयौवना कामिनी सरो विगतवारिजं मुखमनक्षरं स्वाकृतेः । प्रभुर्धनपरायणः सततदुर्गतः सज्जनो नृपाङ्गनगतः खलो मनसि सप्त शल्यानि मे ॥ ९९३ ॥ प्रसरति मनः कार्यारम्भे दृढीभवति स्पृहा स्वयमुपनयन्नर्थान्मन्त्रो न गच्छति विप्लवम् । फलति सकलं कृत्यं चित्तं समुन्नतिमश्नुते भवति च रतिः श्लाघ्ये कृत्ये नरस्य भविष्यतः ॥ ९९४ ॥ सरसि बहुशस्ताराच्छाये क्षणात्परिवञ्चितः कुमुदविटपान्वेषी हंसो निशासु विचक्षणः । न दशति पुनस्ताराशङ्की दिवापि सितोत्पलं कुहकचकितो लोकः सत्येऽप्यपायमपेक्षते ॥ ९९५ ॥ सफलनिचयं शाखाभङ्गं करोति वनस्पतेर्गमनमलसं बर्हाटोपं करोति शिखण्डिनः । चतुरगमनो जात्यो योऽश्वः स गौरिव वाह्यते गुणवति जने प्रायेणैते गुणाः खलु दूषणम् ॥ ९९६ ॥ कृमिकुलचितं लालाक्लिन्नं विगन्धि जुगुप्सितं निरुपमरसप्रीत्या खादन्नराास्थि निरामिषम् । सुरेपतिमपि श्वा पार्श्वस्थं विलोक्य न शङ्कते नहि गणयति क्षुद्रो जन्तुः परिग्रहफल्गुताम् ॥ ९९७ ॥ मधुकरगणांश्चूतं त्यक्त्वा गतो नवमल्लिकां पुनरपि गतो रक्ताशोकं कदम्ब-

१ रविवाम् २ देहम् ३ निरवरानेन्मोलिमिवि ४ अनुभवे इव धन- ५ इत्ती ६ तुरुक ७ नतुमकरतम् ८ दुश्चरिता ९ दुर्विनेतिराज्ये ३३ सु० ८. भां

१ मतीः २ मद इव २ भूते ३ गिरि ४ दिगन्ते- ५ सूर्य- ६ सभा ७ हरिद ८ मीटरमुखे ९ लक्ष्मी १० भाम नचि ११ गणितम् १२ निःसमम् [illegible] हृदयम् १४ गुणदूषणम्

वन तत । तदपि सुचिर स्थित्वा तेभ्य प्रयाति सरोरुह परिचितजनद्वेषी लोको नव नवमीहते ॥ ९९८ ॥ दधा-रसाधुर्यदि निजपदे दुर्जनाय प्रवेश तन्नाशाय प्रभवति ततो वाञ्छमान स्वय स । तस्माद्देयो विपुलमतिभिर्नावकाशोऽधमाना जारोऽपि स्याद्गृहपतिरिति श्रूयते वाक्यतोऽत्र ॥ ९९९ ॥ मोने मौनी गुणिनि गुणवान्पण्डिते पण्डितोऽसौ दीने दीन सुखिनि सुखवा-भोगिनि प्राप्तभोग । मूर्खे मूर्खो युवतिषु युवा वाग्मिषु प्रौढवाग्मी धन्य कोऽपि त्रिभुवन जयी योऽवधूतेऽवधूत ॥ १००० ॥ विद्यातीर्थे जगति विबुधा साधव सत्यतीर्थे गङ्गातीर्थे मलिनमनसो योगिनो ध्यानतीर्थे । धारातीर्थे धरणिपतयो दानतीर्थे धनाढ्या लज्जातीर्थे कुलयुवतय पातक क्षालयन्ति ॥ १००१ ॥ साध्वीस्त्रीणा दयितविरहे मानिना मानभङ्गे सल्लोकानामपि जनरवे निग्रहे पण्डितानाम् । अन्योद्रेके कुटिलमनसा निर्गुणाना विदेशे भृत्याभावे भवति मरण किं तु सभावितानाम् ॥ १००२ ॥ शीतेऽतीते वसनमशन वासरान्ते निशान्ते क्रीडारम्भ कुचलयदृशा यौवनान्ते विवाहम् । सेतोर्बन्ध पयसि चलिते वार्धके तीर्थयात्रा वित्तेऽतीते वितरणमतिं कर्तुमिच्छन्ति मूढा ॥ १००३ ॥ श्रेयो नृत्य भजति स पुमाञ्शिक्षया वर्धितो य स्वच्छन्द यश्चरति स पराभूतिमाप्नोति काले । पूज्यो वेणुर्भवति च नतिं प्रापितो भूपतीनामन्य नृत्तोचितमिति करे नर्तका कल्पयन्ति ॥ १००४ ॥ बाले बाला विदुषि विबुधा गायने गायनेशा शूरे शूरा निगमविदि चाम्नायलीलागृहाणि । सिद्धे सिद्धा मुनिषु मुनय सत्सु सन्तो महान्त प्रौढे प्रौढा इतिमिति वचसा तादृशा यादृशेषु ॥ १००५ ॥ चान्द्री लेखा दशति दशनैर्दारुण संहिकेयो नव्या वर्षा दवदहनकक्षान्दनी दन्दहीति । अम्बुमत्त कुवलयमयीं मालिकामालुनीते मूलादुन्मूलयति नलिनीं दुष्टहस्ती करेण ॥ १००६ ॥ यावत्स्वस्थमिद शरीरमरुज यावज्जरा दूरतो यावच्चेन्द्रियशक्तिरप्रतिहता यावत्क्षयो नायुष । आत्मश्रेयसि तावदेव विदुषा कार्य प्रयत्नो महान्सदीप्ते भवने तु कूपखनन प्रत्युद्यम कीदृश ॥ १००७ ॥ निर्वृत्ताध्वरकृत्य ऋत्विजमहो तीर्णापगो नाविक युद्धान्ते सुभट च सिद्धविजयो योद्धारमास्तस्थल । वृद्ध वारवधूजन च रसितो निर्गृष्टयौवनो धर्मातङ्कचयश्रितिस्सकमपि द्वेष्टि प्रदेयार्थिनम् ॥ १००८ ॥ मित्र स्वेच्छतया रिपु नयबलैर्लुब्ध धनैरीश्वर कार्येण द्विजमादरेण युवतिं प्रेम्णा शमैर्बान्धवान् । अत्युग्र स्तुतिभिर्गुरु प्रणतिभिर्मूर्ख कथाभिर्बुध विद्याभी रसिक रसेन सकल शीलेन कुर्याद्वशम् ॥ १००९ ॥ दौर्मन्त्र्यान्नृपतिर्विनश्यति यति सङ्गात्सुतो लालनाद्विप्रोऽनध्ययनात्कुल कुतनयाच्छील खलोपासनात् । स्त्री मद्यादनवेक्षणादपि कृषि स्नेह प्रवासाश्रयान्मैत्री चाप्रणयात्समृद्धिरनयात्त्यागात्प्रमादाद्धनम् ॥ १०१० ॥ कोऽर्थान्प्राप्य न गर्वितो भुवि नर कस्यापदोऽस्त गता स्त्रीभि कस्य न खण्डित बत मन को नाम राज्ञा प्रिय । क कालस्य न गोचरो धनकृते कोऽथा गतो गौरव को वा दुर्जनवागुरानिपतित क्षेमेण यातो गृहम् ॥ १०११ ॥ वैद्य पानरत नट कुपठित स्वाध्यायहीन द्विज योध कापुरुष हय गतरय मूर्ख परिव्राजकम् । राजान च कुमन्त्रिभि परिवृत देश च सोपद्रव भार्या यौवनगर्विता पररता मुञ्चन्ति ते पण्डिता ॥ १०१२ ॥ वृक्ष क्षीणफल त्यजन्ति विहगा शुष्क सर सारसा निर्द्रव्य पुरुष त्यजन्ति गणिका भ्रष्ट नृप मन्त्रिण । पुष्प पर्युषित त्यजन्ति मधुपा दग्ध वनान्त मृगा सर्व कार्यवशाज्जनोऽभिरमते तत्कस्य को वल्लभ ॥ १०१३ ॥ सन्तश्चेदमृतेन किं यदि खलस्तत्कालकूटेन किं दातारो यदि कल्पशाखिभिरल यद्यर्थिन किं तृणै । किं कर्पूरशलाकया यदि दृश पन्थानमेति प्रिया ससारेऽपि सतीन्द्रजालमपर यद्यस्ति तेनापि किम् ॥ १०१४ ॥ लोभश्चेदगुणेन किं पिशुनता यद्यस्ति किं पातकै सत्य चेत्तपसा च किं शुचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किम् । सौजन्य यदि किं गुणै सुमहिमा यद्यस्ति किं मण्डनै सद्विद्या यदि किं धनैरपयशो यद्यस्ति किं मृत्युना ॥ १०१५ ॥ छेदश्चन्दनचूतचम्पकवने रक्षापि शाखोटके हिंसा हंसमयूरकोकिलकुले काकेषु नित्यादर । मातङ्गेन खरक्रय समतुला कर्पूरकार्पासयोरेषा यत्र विचारणा गुणिगणे देशाय तस्मै नम ॥ १०१६ ॥ या राका शशिशोभना गतघना सा यामिनी यामिनी या सौन्दर्यगुणान्विता पतिरता सा कामिनी कामिनी । या गोविन्दरसप्रमोदमधुरा सा माधुरी माधुरी या लोकद्वयसाधनी तनुभृता सा चातुरी चातुरी ॥ १०१७ ॥ किं तीर्थे हरिपादपद्मभजन किं रत्नमच्छा मति किं शास्त्र श्रवणेन यस्य गलति द्वैतान्धकारोदय । किं मित्र सततोपकाररसिक तत्त्वावबोध सखे क शत्रुर्वद खेददानकुशलो दुर्वासनासचय ॥ १०१८ ॥ क्षान्तिश्चेद्वचनेन किं किमरिभि क्रोधोऽस्ति चेद्देहिना ज्ञातिश्चेदनलेन किं यदि सुहृद्दिव्यौषधै किं फलम् । किं सर्पैर्यदि दुर्जना किमु धनैर्विद्यानवद्या यदि व्रीडा चेत्किमु भूषणै सुकविता यद्यस्ति

१ वजारादिनम् २ दधोग ३ शीतादितयकृत्य ४ उर्वीपर्णी नरी येन स ५ योद्धारम् ६ धूत ७ निरस्तरोगसंचय ८ वैभव ९ गीतिशिरिकि

१ स्वधैरत्वाद् २ कुहना ३ गहनदीप्त्या

राज्येन किम् ॥ १०१९ ॥ शत्रु सच्चरित सती प्रियतमा स्वामी प्रसादोन्मुखः स्निग्ध मित्रमवञ्चकः परिजनो निःक्लेश लेश मनः । आकारो रुचिरः स्थिरश्च विभवो विद्यावदातं मुखं तुष्टे विष्टपकष्टहारिणि हरौ संप्राप्यते देहिना ॥१०२०॥ का श्लाघ्या गुणिनां क्षमा परिभव को यः स्वकुल्यैः कृत किं दुःखं परसंश्रयो जगति कः श्लाघ्यो य आश्रीयते । को मृत्युर्व्यसन शुक् जहति के यैर्निर्जिता शत्रव कैर्विज्ञात मिद विराटनगरे छन्नस्थितैः पाण्डवैः ॥ १०२१ ॥ म त्रिणोऽनुशासितारश्चेति यस्ताराम मतिर्गला सा स्त्री या नु विनायिनी स मतिमान्य सद्भिरभ्यर्च्यते । सा श्रीर्या न मद करोति स सुखी यस्तृष्णया मुच्यते तन्मित्र यदकृत्रिम स पुरुषो य खिद्यते नेन्द्रियै ॥ १०२२ ॥ प्रायेणात्र कुलान्वित कुकुलजाः श्रीवल्लभा दुर्भगा दातार कृपणा ऋजु नरजनो वित्तान्वित निर्धना । वैरूप्योपहताश्च कान्तवपुषः धर्माश्रय पापिनो नानाशास्त्रविचक्षण च पुरुष निन्दति मूर्खाः जना ॥ १०२३ ॥ पौलस्त्य कथमन्यदारहरणे दोष न विज्ञातवान् रामेणापि कथ न हेमहरिणस्यासंभवो लक्षित । अक्षैश्चापि युधिष्ठिरेण सहसा प्राप्तो ह्यनर्थः कथ प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनसां प्रायो मति क्षीयते ॥ १०२४ ॥ सिंहो व्याकरणस्य कर्तुरहरत्प्राणान्प्रियान्पाणिनेर्मीमांसाकृत मुन्ममाथ सहसा हस्ती मुनिं जैमिनिम् । छन्दोज्ञाननिधि जघान मकरो वेलातटे पिङ्गल अज्ञानावृतचेतसामतिरुषां कोऽर्थस्तिरश्चां गुणै ॥ १०२५ ॥ शक्तेनापि सता जनेन विदुषा कालान्तरप्रेक्षिणा वस्तव्य खलु वज्रपातविषमे क्षुद्रेऽपि पापे जने । दर्वीव्यग्रकरेण धूममलिनेनायासयुक्तेन किं भीमेनातिबलेन मत्स्यभवनेऽपूपा न संघट्टिता ॥ १०२६ ॥ सिद्धिं प्रार्थयता जनेन विदुषा तेजो निगृह्य स्वक सत्त्वोत्साहवतापि दैवगतिषु स्थैर्यं प्रकार्यं क्रमात् । देवेन्द्रद्रविणेश्वरान्तकसमैरप्यर्चितो भ्रातृभि किं क्लिष्ट सुचिरं विराटभवने पूर्वं न धर्मात्मज ॥ १०२७ ॥ रूपेणाप्रतिमेन यौवनगुणै श्रेष्ठे कुले जन्मना कान्त्याप्यानि तिनाति दैव यशसो भूयो धन धाञ्छता । वैरभीति विमर्दिता युवतिभि साक्षेपमाणाभयाद्वीणया गिल भरतराजभवने घृष्ट न किं चन्दनम् ॥ १०२८ ॥ किं चित्र यदि राजनीतिकुशलो राजा भवेद्धार्मिक किं चित्र यदि वेदशास्त्रनिपुणो विप्रो भवेत्पण्डित । तच्चित्र यदि रूपयौवनवती साध्वी भवेत्कामिनी तच्चित्र यदि निर्धनोऽपि पुरुष पाप न कुर्यात्क्वचित् ॥ १०२९ ॥ यामारि मन्मथारिरिजस्रां हत्वा हठाद्युधि वेगं प्रागभूत्पद्मारुरोह न पुरारिमपि शिलारणे । भीता

भारमपाचरन महता पाञ्चालजाया स्वय को जानाति जनो जनार्दनमनोवृत्ति कथ कीदृशी ॥ १०३० ॥ अर्थी लाघवमुच्छ्रितो निपतन कामातुरो लाञ्छन मिथ्यो वचन शुभ्मनाः विकल्पतां रोपाकुल साहसम् । लुब्धोऽकीर्तिमसंगर परिभव दुष्टोऽन्यदोषे रति दुर्व्यसनप्रियस्तु दरिद्रवश प्राप्नोति कष्ट मुहु ॥ १०३१ ॥ नीतिर्भूमिभुजा नतिर्गुणवता ह्रीरङ्गनानां रतिर्दम्पत्यो शिशवो गृहस्य कविता बुद्धे प्रसादो गिराम् । लावण्य वपुष श्रुत सुमनस शान्तिर्द्विजस्य क्षमा शक्तस्य द्रविण गृहाश्रमवतां स्वास्थ्य सतां मण्डनम् ॥ १०३२ ॥ कार्पण्येन यशः क्रुधा गुणचयो दम्भेन सत्य क्षुधा मर्यादा व्यसनैर्धन च विनय मौर्येण प्रमादेर्द्विज । पैशुन्येन कुल मदेन विनयो दुश्चेष्टया पौरुष दारिद्र्येण जनादरो ममतया चात्मप्रकाशो हत ॥ १०३३ ॥ तारुण्य तरुणीजने विकसिता पुष्पे विधौ चन्द्रिका प्रासादे कुसुम वने पिशुनता दान द्विपेन्द्रेऽगले । आरण्य गृहिणी गृहस्य गृहिणी विनो शुभा संततिर्लावण्य तनुते द्विजे क्षितिपतिर्विदन्मतुर्धाश्रम ॥ १०३४ ॥ माधुर्यं प्रमदाजनेषु ललित दाक्षिण्यमार्ये जने शौर्यं शत्रुषु नम्रता गुरुजने धर्मिष्ठता साधुषु । मर्मज्ञेष्वनुवर्तन बहुविध मान जने पण्डिते शाठ्य पापिजने नरस्य कथिता पर्यन्तमष्टौ गुणा ॥ १०३५ ॥ इन्दु निन्दति तस्करो गृहपति जारो सुशीलं खल साध्वीमप्यसती कुलीनमकुलो जह्याज्जरा युवा । विद्यावन्तमनक्षरो धनपति नीचश्च रूपोज्ज्वल वैरूप्येण हत प्रबुद्धमबुधोऽदृष्ट विशिष्टो जन ॥१०३६॥ विद्वान्सत्सरिपोर्जित परवशो मानी दरिद्रो गृही द्रव्याढ्य कृपणो यतिर्वैद्युमना वृद्धो विवाहोद्यतः । राजा सचिवप्रिय सुकुलजो मूर्खः पुमांश्चाजितो वेदान्ती हतसत्क्रिय कियदरं हास्यास्पद भूतले ॥ १०३७ ॥ का विद्या कविता विनार्थिनि जने त्याग विना श्रीश्च का को धर्म कृपया विना क्षितिपति को नाम नीति विना । कः सूनुर्विनय विना कुलवधू का स्वामिभक्ति विना भोग्य किं रमणी विना क्षितितले किं जन्म कीर्ति विना ॥ १०३८ ॥ दाक्षिण्य स्वजने दया परजने शाठ्य सदा दुर्जने प्रीति साधुजने नयो नृपजने विद्वज्जनेऽप्यार्जवम् । शौर्यं शत्रुजने क्षमा गुरुजने नारीजने धूर्तता ये चैव पुरुष कलासु कुशलास्तेष्वेव लोकस्थिति ॥ १०३९ ॥ स्वाधीना दयिता सुतावधि गुणोऽसौ

गोडशाब्धावधि स्वात्कल्पा कल्पोऽब्धावधि स्तवी तद्वचावधि । यानाता बहुशर्तितावधि तस्य नाभुक्तश्च नावधि स्त्रियो युवतिल्प तावधि दरे चैतेऽधनत्वावधि ॥ १०४० ॥ मीना वैतरुर्णविन्दुमानो यत्र प्रभात सता सास्यं सल्वसनस्तु हहतिस्तद्बुधेऽपि डाडम्बर । साचारस्त तद्दर्चन परितोर्देर्विदा कुरुशेकता प्रभाया धनुवृत्तेरतिनति हन्तोर्विवेको बकम् ॥१०४१॥ न्यागो भाति नदेन [१]क त्वकरहे पूर्णेन्दुना शर्वरी दर्पेन प्रमदा त्वेन तुरगो नित्योत्सवैर्मन्दिरम् । वाणी व्याकरणेन हंसमिथुनैर्नद्य सभा पण्डितैः सत्पुत्रेण कुलं नृपेण वसुधा लोकत्रयं विष्णुना ॥ १०४२ ॥ यदि स्वानुनानिशासनलिद कल्याचिपडूरपदे क्व वार्ता वैरिदुर्बलोऽस्मि नितरां प्रीतोऽस्मि ते दर्शनात् । इत्थं वसुधात द्विजवर ननावदन्त्यादरात्वेषा सुदन्नरङ्कितेन नन्दा गेहेषु नन्तु सदा ॥ १०४३ ॥ स्वादत्वन्तनिरङ्कर क्षितिपति श्रीकारणनाथपाल्पश्री त्वकाधिनाथत्वेस्तन्नरस्ततेनको आयते । अप्येता तदनारतेव नवते निद्धस्तु त यावते यानान्यस्त गिप सन परिवदन्त्यवान्दिदूरे त्रिद ॥१०४४॥ को लाभो गुणिसान किन्तु मंडितैः सातिः का हानि समयज्ञताविनिपुनता का धर्मतत्त्वे रतिः । क शूरो विजितेन्द्रिय प्रियतमा कानुव्रता किं धन विद्या किं सुखमप्रवासगमन राज्य किमाज्ञाफलम् ॥ १०४५ ॥ सल्लानि स्यमचि चेद्बुसुनती माता सुत हन्ति चेद्वेलानन्तुनिधिर्निलङ्घयते चेद्भूमि दहेत्सानकः । आकाश जनमस्तके पतति चेदन्न विष चेद्भवेदन्याय कुरुते यदि क्षितिपतिः कस्त निरोद्धुं क्षम ॥ १०४६ ॥ वात शुभगबुर्वसन्तसमय पुष्प शरल्लाञ्छी धानुष्क कुसुमायुध परिमल कस्तूरिकाम घनु । वाणी तर्करसोज्ज्वला प्रियतमा श्यामा वयो नूतन मार्ग [२]नव एव पवनन्दा गीते कवीर्विहन्त ॥ १०४७ ॥ [६]रोलम्बैर्न विलम्बित विघटित धूमाकुलैः कोकिलैर्माधूर्यस्खलित पुरैव रसवोक्तीरैर्धारैर्गतम् । एकेनापि सुराज्येन तथा दानान्धलोकन लोके को न विलस्तु सुखति जनो मूर्धापि नो लाडित ॥१०४८॥ [१०]क्षोणीराज्यदिनापरोपक नानार्वैनाधिपा कार्यान्यालुपिधानमध्यमनो भूतमनावापात् । शत्रुणा जगतीनाटेनि हादशक्ष्मा नन्दीनिलेर्न कालसदृशव प्रतिदिनं नदो वदल्लवकै ॥ १०४९ ॥ मानुदे वति दुर्लभा पुरुषता पुंस्त्वे पुनर्विप्रता विप्रत्वे बहुविधनानिपुणता विद्यावतोऽर्थज्ञता । अर्थज्ञस्य विचित्रवाक्यपटुता तत्रापि लोकज्ञता लोकज्ञस्य समस्तशास्त्रविदुषो धर्मे मतिर्दुर्लभा ॥ १०५० ॥ आयाते च तिरोहितो यदि पुनर्दृष्टोऽन्यकार्ये रतो वापि श्रेष्ठसुखो विप्रनवदन न्यहेराजादे सुहृ । अन्तर्वेश्मनि यावनिच्छति नृप व्याधीति यो भाषते तत्राननपयसीर्तन्नरसुन्मन्दिर न प्रेत्य ॥ १०५१ ॥ बन्दी विन्दति चेदनात्वनदश्री शिष्टैश्च सूरिभिः पुंभिश्चैकतमोऽपयते रसिकस्य वेदयाह्यानादर । विश्रान्ता यदि वैखरीषु कविता काव्येन मर्त्येन किं मृणाले पवने समन्तसुमने वेदप्यनसं गतम् ॥ १०५२ ॥ आहूतेषु विहङ्गमेषु मशको न्यायान्पुरो वार्यते मध्येवारिधि वा वसत्तृणमणिर्धत्ते मणीना रुचम् । खद्योतोऽपि न कम्पते प्रचिचलत्यध्येऽपि तेजस्विना धिक्सामान्यचेतस प्रभुमिवानामृष्टतत्त्वान्तरम् ॥ १०५३ ॥ दूर्वाऽन्तस्तरसी क्षितिपतिरिरसौ मन्वरी धर्मरोगी कुलो मानी गृहस्थ प्रभुरपि ह्रीरपि शास्त्रहीनः । आर्यश्लीनो नरेन्द्र सुचिरपि सतत च पराधीनभोजी वृद्धो रोगी दरिद्र स च कुमतिजरीर्धी विडम्बनकारक ॥ १०५४ ॥ स्वाद शक्रो नागाढ्यो विपुरपि नन्दिनो भावने गोत्रजातेवैरभावे वलिष्ठो रक्षितविरन्तु सर्वज्ञी कुतान । व्यासो मन्दोदरीयो दनन निलनिधि पाण्डवा जारजाता रुद्र प्रेताधिपायो त्रिभुवनविषये कस दोषो न चास्ति ॥ १०५५ ॥ प्रवणातामिक्षुचि परधनहरणे सयन सलवाम्य काले शक्त्या प्रदान युवतिजनकथामूकभाव परेषाम् । तृष्णास्रोतोविभङ्गो गुरुषु च विनय सर्वभूतानुकम्पा सामान्य सर्वशास्त्रेष्वनुपहतविधि श्रेयसामेव पन्था ॥ १०५६ ॥ आविर्भूतानुपत हन्तुदयाविरह्निहानन्त मार्गे पतञ्जये पुरस्तादुत्सन्नरात्रौ दूतानेव गन्ता । एते तम्भिसिद्धा पुनरितरकुम्भान्धवर्मनविम्बे प्रायो भूपालस्तुमनि प्रचन्ति विनव न्मानिन सेवकाना ॥ १०५७ ॥ मणिना वलय वलयेन मणिर्मणिना वलयेन विभाति कर । कविना च विभुर्विभुना च कवि कविना विभुना च विभाति सभा । शशिना च निशा निशया च शशी शशिना निशया च विभाति नभ । पयसा कमलं कमलेन पय पयसा कमलेन विभाति सर ॥ १०५८ ॥

१ दम्बद्. २ वैन. ३ कृत. ४ बद्धन्तूरे. ५ दूरी. ६ प्रसरे. ७ विरलो न कुन. ८ मधुरमधुरै. ९ गुरु. १० राजप्रशस्य. ११ वन्दिनम्.

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे तृतीय राजप्रकरणं समाप्तम्

चतुर्थं चित्रप्रकरणम्

समस्याख्यानम्

सहस्रशीर्षा पुरुष सहस्राक्ष सहस्रपात् । दलितशक्ति तरुजनसर सैन्ये विसर्पति ॥ १ ॥ काम कामदुघ धुक्ष्व मित्राय वरुणाय च । वय धीरेण दानेन सर्वान्कामानशीमहि ॥ २ ॥ असमाने समानत्व भविता कलहे मम । इति मत्वा ध्रुव मानी मृगारिसिंह पलायते ॥ ३ ॥ हीन हत्वा दधात्येव लाघव महतामपि । इति मत्वा द्विपद्वेषी मृगारिसिंह पलायते ॥ ४ ॥ तिष्ठार्जुनाय सङ्ग्रामे त्वा हनिष्याम्यह शरै । तिष्ठामि कर्ण कि मूढ मृगारिसिंह पलायते ॥ ५ ॥ ऋषेरस्याश्रमे पुण्ये तापसस्तस्य मानस । सुदोषतोऽपि भयोऽस्य मृगारिसिंह पलायते ॥६॥ अय मृग समायाति त्वरितैस्त्वरितै पदै । ततो वेगात्पलायस्व मृगारिसिंह पलायते ॥ ७ ॥ निशाया दुर्मदो येषा कार्पण्य विभवे सति । तेषा दैवाभिशप्ताना सलिलादग्निरुत्थित ॥ ८ ॥ सीतासमागमोत्कण्ठाकर्णान्ताकृष्टधन्वन । रावणस्य शरेण शौरे समुद्रादग्निरुत्थित ॥ ९ ॥ दामोदरकराघातविह्वलीकृतचेतसा । दृष्ट चाणूरमल्लेन शतचन्द्र नभस्तलम् ॥ १० ॥ चञ्चत्तरङ्गरङ्गाया गङ्गाया प्रतिबिम्बितम् । सचन्द्र शोभतेऽत्यर्थं शतचन्द्र नभस्तलम् ॥ ११ ॥ पिधेहि पिधेहि शीताशु यावदायाति मे प्रिय । आगते दयिते कुर्या शतचन्द्र नभस्तलम् ॥ १२ ॥ सुमेरुशिखरप्रान्तस्फुरद्दिव्यनभुसुनम् । परित स्फुरिते शङ्खे शतचन्द्र नभस्तलम् ॥ १३ ॥ घृत न श्रूयते कर्णे दधि स्वप्नेऽपि दुर्लभम् । मुग्धे दुग्धस्य का वार्ता तक्र शक्रस्य दुर्लभम् ॥ १४ ॥ अकल्पक्षमतरुज न शीतरश्मिना हृतम् । नादत्तमिति धात्र्यार्पितक शक्रस्य दुर्लभम् ॥ १५ ॥ भीमभीष्मतुसतपश्चन्दरथ्यान्तरस्थयो । अन्योन्यालापसुस्निग्धयोर्यूनोश्चन्द्रायते रवि ॥ १६ ॥ सलिक्षत्रियदेवाय जगद्देवाय भूभुजे । यद्यश पुण्डरीकान्तर्गगन भ्रमरायते ॥ १७ ॥ स्फुरिते जठरे विष्णोर्नवनीतभुज शिशो । मक्षिकापादघातेन कम्पित भुवनत्रयम् ॥ १८ ॥ अतसीपुष्पसकाश ख वीक्ष्य जलदागमे । ये वियोगेऽपि जीवन्ति न तेषा विद्यते भयम् ॥ १९ ॥ वागर्थाविव सपृक्तौ शतकोटिप्रविस्तरम् । तुरासाह पुरोधाय नेमु सर्वे सुरा गिरौ ॥ २० ॥ आषाढी कार्तिकी माघी पथ्या शुण्ठी हरीतकी । गयाया पिण्डदानेन पुण्या श्लेष्महरा नृणाम् ॥ २१ ॥ जम्बूफलानि पक्वानि पतन्ति विमले जले । कपिकम्पितशाखाभ्यो गुलुगुग्गुलुगुग्गुलु ॥ २२ ॥ विदग्धे सुमुखे रक्ते नितम्बोपरि सस्थिते । कामिन्याश्लिष्टसुगले कूजित रतिकूजितम् ॥ २३ ॥ प्रलयसहायकरा इति गोलानाचम्य सकलमुनिरुद्धाम् । विलसति दवदहनानलिरिह जलनाह पर शरणम् ॥ २४ ॥ निजपतिराय प्रणयी हरिर्द्वितीय करोमि कि गोपि । शृणु सखि पाणिनिसूत्रे विप्रतिषेधे पर कार्यम् ॥ २५ ॥ दैत्याना नगरी दया जाता कृष्णदृष्टि रक्षितु कस्मात् । द्रष्टु देवमनस्स दैत्यसीमामपि प्रीति ॥ २६ ॥ श्रीनाथ न श्रुतमिति बहुधा भ्रमता मया लोकेषु । शील वारवधूना दैत्यसीमामपि प्रीति ॥ २७ ॥ रामाभिषेके मदविह्वलाया हस्ताच्च्युतो हेमघटस्तरुण्या । सोपानमासाद्य करोति शब्द ठठठठठठठठठठठ

(१) 'सहस्रशीर्षा पुरुष सहस्राक्ष सहस्रपात्' इति समस्या (२) 'काम कामदुघ धुक्ष्व', 'मित्राय वरुणाय च', 'सर्वान्कामानशीमहि' इति च समस्या (३, ४, ५, ६, ७,) 'मृगारिसिंह पलायते' इति समस्या (८) 'सलिलादग्निरुत्थित' इति समस्या (९) 'समुद्रादग्निरुत्थित' इति समस्या (१०, ११, १२, १३,) 'शतचन्द्र नभस्तलम्' इति समस्या (१४, १५) 'शक्रस्य दुर्लभम्' इति समस्या

(१६) 'यूनोश्चन्द्रायते रवि' इति समस्या (१७) 'गगन भ्रमरायते' इति समस्या (१८) 'मक्षिकापादघातेन कम्पित भुवनत्रयम्' इति च समस्या (१९) 'अतसीपुष्पसकाशम्', 'न तेषा विद्यते भयम्' इति च समस्या (२०) 'वागर्थाविव सपृक्तौ', 'शतकोटिप्रविस्तरम्' इति च समस्या (२१) 'पुण्या श्लेष्महरा नृणाम्' इति समस्या (२२) 'गुलुगुग्गुलुगुग्गुलु' इति समस्या (२३) 'कूजित रतिकूजितम्' इति समस्या (२४) 'प्रलयसहायकरा इति गोलानाचम्य' इति समस्या (२५) 'विप्रतिषेधे पर कार्यम्' इति समस्या (२६, २७) 'दैत्यसीमामपि प्रीति' इति समस्या

१ [illegible] २ [illegible] ३ [illegible] ४ [illegible]

१ अन्योन्यालापसुस्निग्धयो- २ [illegible] ३ [illegible] ४ आषाढी कार्तिकी माघी एकादशी [illegible] पथ्या शुण्ठी हरीतकी श्लेष्महरा [illegible] पिण्डदानेन पुण्या [illegible] इति योजना

॥ २८ ॥ कर्पूरपूरच्छनिशादविद्यासनानदूकचतिशुक्तिताभे । इन्दौ नृपद्वेपि तमोवितान सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी ॥ २९ ॥ विलोक्य वालामुखचन्द्रविम्व कण्ठे च मुक्तावलिहारतारा । पुनर्निशाया भयभीतभीता सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी ॥ ३० ॥ भवस्य जन्तोर्भवति प्रमोदो विरोधिवर्गे परिभूयमाने । तिरोहिते त्वद्यशसा नरेन्द्र चन्द्रोदये नृत्यति चक्रवाकी ॥ ३१ ॥ न क्वापि गमाहितमशयाया विना नमात्र(?) जनशान्मजाया । पुर सुराणाङ्कपुर सराणा मह्वारपूर्णं कमल प्रफुल्लम् ॥ ३२ ॥ पुष्पायमानारणरत्नहारे कान्तोरसि भारदनङ्ग भाति । सिध्येदमुष्योपमितिर्यदि स्यादङ्गारपूर्णं कमल प्रफुल्लम् ॥ ३३ ॥ रे पुन सत्समक्षमवाप्नुहि रममत्प्रसङ्ग त्वरया विहाय । धन्योऽपि निन्दा लभते कुमह्वारिसिन्दूरविन्दुर्विधवाललाटे ॥ ३४ ॥ श्रुत्वा प्रदग्ध तनय सगौरा पुनर्निशम्याक्षशरीरभावम् । पश्यत्सु देवेषु च धावमाना रमा मुदा [1]शङ्करमालिलिङ्ग ॥ ३५ ॥ सुत पतन्त प्रसमीक्ष्य पावके न बोधयामास पति पतिव्रता । तदा बसो तद्गतशक्तिपीडितो हुताशनश्चन्दनपङ्कशीतल ॥ ३६ ॥ उन्नमय्य सकचग्रहमास्य चुम्बति प्रियतमे हठवृत्त्या । कूजिता जयति मानधनाया हुहुहुहुहुहुहुहुहुहुहुहु ॥ ३७ ॥ मम करग्रहणाय पणीकृत न यदि राघवतोऽप्यधिरोहति । मयि तदैवमभून्मम जीविते शशकशृङ्गमय कठिन धनु ॥ ३८ ॥ नीलाब्जद्युतिनन्दन नितान्त धृतमासश्रीपरिचितचन्द्रिकाविलासम् । जाताया सरसि विलोक्य वक्त्रचन्द्र मध्याह्ने मुकुलितमम्बुज वनान्ते ॥ ३९ ॥ काचिद्दिनार्धसमये [2]रविरश्मितप्ता [3]नीलाम्बुकाञ्चलनिलीनमुखेन्दुबिम्बाम् । ता तादृशीं समनुवीक्ष्य कविर्जगाद रोहुर्दिवा ग्रसति पर्व विना किलेन्दुम् ॥ ४० ॥ बहलबलसमधा मेघनादादयो मे सपदि युधि विशन्त कीटहस्ते निपेतु । इति वदति दशास्यो हस्तताल वितत्य मशकगलकरन्ध्रे हस्तियूथ प्रविष्टम् ॥ ४१ ॥ मृगशिशुनयनाया अक्षिपक्ष्मप्रकोणे विलसति तरला या तारका तारकेन्द्र । प्रतिफलति इहोष्ठे भ्रान्तिरास्ते जनाना तिलतुषपुटकोणे मक्षिकोष्ट्र प्रसूता ॥ ४२ ॥ मधौ मन्द मन्द मरुति शिशिरे वाति रुचिरे कुलस्त्रीभि कृष्णे विहरति तथा वृष्णिनिकरे । उषा योषा तोषाद्बदनमलिम्बस्य मिषतो पुर पत्यु कामाच्छ्वशुरमियमालिङ्गति सती ॥ ४३ ॥ सभ सराध्येश पुरभिदमनल्पेन तपसा महेन्द्र सतोष्य त्रिदशरिपुनाशादसुकरात् । समायाते पार्थ द्रुपदतनया क्लेशविकला पुर पत्यु कामाच्छ्वशुरमियमालिङ्गति सती ॥ ४४ ॥ कदाचित्सा स्वाली विपिनभुवि भीमेन बहुश कृशाङ्गि श्रान्तासि क्षणमिह निषीदेति गदिता । शनै शीतच्छाय तटनिटपिन प्राप्य मुदिता पुर पत्यु कामाच्छ्वशुरमियमालिङ्गति सती ॥ ४५ ॥ तपापाये गोदावरतटभुवि स्नातुमनसि प्रविष्टे तत्पूर भगवति मुनौ कुम्भजनुषि । द्रुत लोपामुद्रा स्वयमविकल गन्तुमुदिता पुर पत्यु कामाच्छ्वशुरमियमालिङ्गति सती ॥ ४६ ॥ सर्वस्य द्वे सुमतिकुमती सपदापत्तिहेतू वृद्धो गोत्रे प्रभवति पुमान्य कुटुम्ब बिभर्ति । वृद्धो यूना सह परिचयात्त्यज्यते कामिनीभि स्त्रीपुवच्च प्रभवति यदा तद्धि गेह विनष्टम् ॥ ४७ ॥ [3]ये पाप शमयन्ति सगतिभृता ये दानशङ्कारिणो येषा चित्तमतीव निर्मलतर येषा न मम मतम् । ये सर्वान्सुनयन्ति हि प्रतिदिन ते साधवो दुर्लभा गङ्गावङ्गजगण्डवद्गगनवद्गाङ्गेयवद्वैयनत् ॥ ४८ ॥ हारो भाति कुचद्वय तव शुभे मध्य वपु सद्वच केशा नासिकमौक्तिक सुवदने दर्पाङ्गरागो दृश । गङ्गाजगण्डवद्गगनवद्गाङ्गेयवद्वैयजम्बूफलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ४९ ॥ यत्कण्ठे गरल विराजतितरा शीर्षे च मन्दाकिनी उत्सङ्गे च गिरिजामुख

(२८) 'ठठठठठठठठठठठ' इति समस्या (२९, ३०) 'सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी' इति समस्या (३१) 'चन्द्रोदये नृत्यति चक्रवाकी' इति समस्या (३२, ३३) 'अङ्गारपूर्णं कमल प्रफुल्लम्' इति समस्या (३४) 'सिन्दूरबिन्दुर्विधवाललाटे' इति समस्या (३५) 'रमा मुदा शङ्करमालिलिङ्ग' इति समस्या (३६) 'हुताशनश्चन्दनपङ्कशीतल' इति समस्या (३७) 'हुहुहुहुहुहुहुहुहुहुहु' इति समस्या (३८) 'शशकशृङ्गमय कठिन धनु' इति समस्या (३९) 'मध्याह्ने मुकुलितमम्बुज वनान्ते' इति समस्या (४०) 'राहुर्दिवा ग्रसति पर्व विना किलेन्दुम्' इति समस्या

(४१) 'मशकगलकरन्ध्रे हस्तियूथ प्रविष्टम्' इति समस्या (४२) 'तिलतुषपुटकोणे मक्षिकोष्ट्र प्रसूता' इति समस्या (४३, ४४, ४५, ४६) 'पुर पत्यु कामाच्छ्वशुरमियमालिङ्गति सती' इति समस्या (४७) 'सर्वस्य द्वे', 'वृद्धो गोत्रे', 'वृद्धो यूना', 'स्त्रीपुवच्च' इति चत्वारि पाणिने सूत्राणि समस्या (४८) 'गङ्गावङ्गजगण्डवद्गगनवद्गाङ्गेयवद्वैयवत्' इति समस्या (४९) 'गङ्गावङ्गजगण्डवद्गगनवद्गाङ्गेयवद्वैयवत्', 'जम्बूफलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्' इति च समस्या

१ श्वेतचन्दनम् २ कैरामदखण्डितम् ३ मुखम् ४ चुम्बनं कुर्वति सति ५ कान्ते ६ सूर्यातापेन ७ कण्ठेऽश्यकशब्द ८ मान एव धन यस्या मानिन्या इत्यर्थ ९ मध्याह्ने १० सूर्यकिरणसंतप्ताम् ११ नीलवस्त्राञ्चलनिलीनमुखचन्द्राम् १२ स्वर्भानु

१ द्रौपद्या श्वशुरो वायु २ लोपामुद्राया श्वशुर पूरतरण भाषन कुम्भ ३ ये गङ्गाजलसंगतिभूता पाप शमयन्ति ये गजगण्डवद्दानशङ्कारिण, येषा चित्त गगनवदतीव निर्मलतरम्, येषा मन गाङ्गेयवत् अभम्, ये वैयवत्सर्वान्सुनयन्ति इति योजना ४ कस्तूरिकारूचोऽङ्गराग ५ कर्दमवत्

कटितटे शार्दूलचर्माम्बरम् । माया यस्य रुणद्धि विश्वमखिल तस्मै नम शम्भवे जम्बूफलजलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५० ॥ ख्यातस्त्व फलवृष्टिपुष्टिसुमनःस्वाधीनजाम्बूनद शीर्णास्ते रिपुसम्पद प्रतिदिन मित्रोदये मोदसे । पान्थाना कुरुषे विलम्बनमहो दत्तान्तरस्तेनसा जम्बूफलजलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५१ ॥ सङ्ग्रामे रिपुभूभुजा सुरपुरुचिर्जीवश्च देवाङ्गनाचक्षु प्रोल्लसद्विभ्रमास्तनिर्गहस्तत्तन्मेदिनीमण्डनम् । त्वचापोद्धतबाणसहतिरभूच्छ्रीराम भूमीपते जम्बूफलजलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५२ ॥ वैदेहीं समवाप्य दाशरथिनारब्धे प्रयाणेऽग्रतो दृष्टा पुष्पकमस्थिते रमसादाकाशमारोहता । लङ्कासागरजानकीजनरणक्षोण्यश्रमत्कारिका जम्बूफलजलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५३ ॥ यो द्रोणाचलमादधौ करतले योऽतीतरत्सागरं यश्चात्स्पातितरावसरुन्द्यहत्पुच्छेन दावानलम् । यो रक्षाममरेऽकरणत पियरपायाद्धनुमानसौ जम्बूफलजलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५४ ॥ कस्तूरीतिलक ललाटरचित नासामणि निस्तल यश्च कुञ्चितकेशपाशमनिश दृष्टि निरुद्धा पुर । पुसा मानसमत्स्यबन्धनविधौ यस्तेऽत्र वस्ते त्वय जम्बूफलजलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५५ ॥ विद्धि श्रीहृदय सदान्तमलिन भीम भवाम्भोनिधि विनाने सुरत महीशभवन गृह दृढ कण्टकं । दारागारसमागम सुविषम मोह परं दुस्तरं जम्बूफलजलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५६ ॥ शुण्ठीगोस्तनयोर्विचार्य मनसा कल्याशन यन्मया प्रोक्त तद्विपरीतक कृतमहो गो रूप्यमान दत्ता । नार्या मूर्खजनालये न च सुख नो वा यशो लभ्यते सद्वैद्ये कविभूपतौ हरिहरे लाभ पर गोवध ॥ ५७ ॥ पैयासत्म पराभवाय भेषजो मासेन गोर्भूयसा दुग्धैरपि पायसै प्रतिदिन सन्धितो यो मया । सोऽद्य गिहरनाहुहा तरगमक्षीलामुल संभ्रमाक्रान्ताशा विलय गता हतविधे लाभ परं गोवध ॥ ५८ ॥ पार्श्वेन्द्रस्य पराभवाय सुरभीगात्रम दुर्गमा पोष्यन्ते किं वीरा कटुगिर आन पयसादगी । तत्रापि मदमत्तवारणगणूर्विद्रावण नेमहो जेतग्य भवता विगतपस्त लाभ पर गोवध ॥ ५९ ॥ अम्भात जेन्जीविना जलमिद सैद्धानिरानिरनि पातय परक्तसत्तमनसा वृतिपतीनां क्षय । मल्लैन किल राजदेव नृपते त्वज्जैत्रयात्रोत्सवे मत्सी रोदिति मक्षिका च हसति ध्यायन्ति वामभ्रुव ॥ ६० ॥ श्रुत्वा गौरवबन्धन दशशिर सर्वैर्गुणैरेकदा तूर्ण पृच्छति वार्तिका सचकितो भीत्या पर सम्भ्रमात् । वद्ध सत्यमपानिधिर्जलनिधि कीलालधिस्तोयधि पाथोधिर्जलधि पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधि ॥ ६१ ॥ पाषाणा पयसि प्रबद्धवपुषस्तिष्ठन्ति सेतु गता श्रुत्वैव वदता दशाननपुर क्रुद्ध समुद्र प्रति । धिक्त्वा नाम तवाम्बुधि सलिलधि पानीयधिस्तोयधि पाथोधिर्जलधि पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधि ॥ ६२ ॥ अम्बा कुप्यति तात मूर्ध्नि विधृता गङ्गेयमुत्सृज्यता विद्वन्पण्मुख का गतिर्मम चिर मूर्ध्नि स्थिताया वद । कोपावशेषौ दशेपवाने प्रत्युत्तर दत्तवान् पाथोधिर्जलधि पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधि ॥ ६३ ॥ माध्वीके निधुमण्डले धरवधूयुक्ते च गीतान्तर सक्ते वक्त्रचतुष्टये दशमुखा निर्वापितलक्षणे । बद्धोऽस्मीति चेतसैर्भयवशादूचे वच सम्भ्रमात्पाथोधिर्जलधि पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधि ॥ ६४ ॥ पीतस्त्व कलशोद्भवेन मुनिना त्यक्तोऽसि देवासुरैराबद्धोऽसि च राघवेण मृदुना शौखामृगैर्मर्दित । नाम्नामारभटी पृथैव भवतो लोकैरिय घुष्यते पाथोधिर्जलधि पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधि ॥ ६५ ॥ तत्तु पर्वतसन्निभेन कपिनोल्लाय कृता वक्षसि शिघ्र वीक्ष्य निमज्जतीमथ तत्र स्पृष्टास्तरन्ती शिला । लोके नृत्यपरे विभीषणजने सीताह सेतूद्यमे तुम्बी मज्जति सतरन्ति दृषद प्रेतो दिवा नृत्यति ॥ ६६ ॥ त्व नो गोत्रपतिस्तत्रेन्दुरधिरसाम्भामृत स्वत्करे तेन व्याधशराहता प्रणयिनीमेना पुनर्जीवय । इत्यूर्ध्वे गगने निशापतिमृगे कारुण्यमातन्वत शङ्कामावपतन्मृगस्य रुदतो बाष्पाम्बु भूमण्डले ॥ ६७ ॥ उन्मादाम्बुदगर्जितावधतमसि प्रभ्रष्टदिङ्मण्डले काले यामिकजामदुमसुभटव्याकीर्णकोलाहले । कणसामुद्रदर्णनाम्बुवक्तव्यायहेयन्त पुरादायातासि तन्वु-

(५०, ५१, ५२, ५३, ५४, ५५, ५६) 'जम्बूफलजलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्' इति समस्या (५७, ५८, ५९) 'लाभ पर गोवध' इति समस्या

१ मिहस २ अलहर ३ वंबद्ध बेशासम् ४ दुर्गगद्धिमर्दन-

(६०) 'मत्सी रोदिति मक्षिका च हसति ध्यायन्ति वामभ्रुव' इति समस्या (६१) 'अपानिधिर्जलनिधि कीलालधिस्तोयधि पाथोधिर्जलधि पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधि' इति समस्या (६२) 'अम्बुधि सलिलधि पानीयधिस्तोयधि पाथोधिर्जलधि पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधि' इति समस्या (६३, ६४, ६५) 'पाथोधिर्जलधि पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधि' इति समस्या (६६) 'तुम्बी मज्जति सतरन्ति दृषद प्रेतो दिवा नृत्यति' इति समस्या (६७) 'शङ्कामावपतन्मृगस्य रुदतो बाष्पाम्बु भूमण्डले' इति समस्या

१ विषपाथोम्बरे २ विमर्दित ३ सेतुरचन् ४ तव- ५ द्धिदिति ६ कृतकपटपरा् ७ गमा ८ नम्र ९ मदमन्द १० कोलाहलेन ११ वाङ्गिन्दु तरिक्षे १२ मर्दे १३ सम्पुरपुरी

जाक्षि कृतक मन्ये भय योषिताम् ॥ ६८ ॥ उग्रमाहमुदन्वतो जलमतिक्रामत्यनालम्बने व्योम्नि भ्राम्यति दुर्गमक्षितिभृता मूर्धानमारोहति । व्याम याति विषाकुलैरहिकुलै पातालमेकाकिनी कीर्तिस्ते मदनाभिराम कृतक मन्ये भय योषिताम् ॥ ६९ ॥ चित्र नतनमम्बरे शिखरिणी शीतांशुबिम्बे तम सचार जलज कपोतरणित कामागमप्रक्रिया । मीनौ विद्युति तारका विहरण ज्योत्स्ना विकोशाम्बुजे कुर्वाते कुरुते करोति कुरुत कुर्वन्त्यलकुर्वते ॥ ७० ॥ यस्य द्वारि सदा समीरवरुणौ समार्जन हव्यवाट् पाक शीतगुरातपत्रकरण दस्रौ प्रतीहारताम् । देवा लक्षविधि च दासममरा यस्यो दशास्य कथ कुर्वाते कुरुते करोति कुरुत कुर्वन्त्यलकुर्वते ॥ ७१ ॥ कश्चित्तापर्यस्तृषार्ते पथि तेपान्यदनो गम्यमानोऽन्यपान्थ पप्रच्छानन्दलीनो वद पथिक कुतो जह्नुकन्याप्रवाह । तेनासो शीघ्रवाचा प्रचलितमनसा विप्रवर्येण चोचे सूच्यग्रे कूपषट्क तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाह ॥ ७२ ॥ राम त्वत्कीर्तिवृक्षाद्बहुतरममलादुत्थिता कोरका ये त मध्ये रुद्ररूपोऽप्यजनि खलु यश कोरकस्तस्य चाग्रे । अग्र श्रोणाक्षिकूपास्तदुपरि च शिरस्तत्र चास्ति स्रवन्ती सूच्यग्रे कूपषट्क तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाह ॥७३॥ उद्दामार्कोग्रदीप्यद्दिनमणिमणिभिर्मिलितान्ते मम ताद्यायुव्याधूयमानज्वलनकणगणाकीर्णधूलिप्रकीर्णे । कान्तारऽम्भिसृपार्ते पथि पथिकमवे क्वापि पाथोदसेना(?)सूच्यग्रे कूपषट्क तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाह ॥ ७४ ॥ मा साक्षीकृत्य मुग्धे विजयमभिलपँल्लेखयामास शम्भुर्मूल्या मन्मौलिमाला सदशेनवशतीमक्षपातान्विजित्य । गौर्यप्यानङ्गदृष्टीर्जितनखनवभूर्लन्वि शेषा तदिरथ शीर्षाणा सैव बन्ध्या मैम नयनिरभूल्लोचनानामशीति ॥ ७५ ॥ प्रत्येक दिक्पतीशानिलतपनवसून्मन्नतस्त्व यथा भूश्रोपीस्त्व यथा च स्वरसहितलम मूर्छनाग्रामतालात् । कृष्णान्यस्तान्यमौलीक्षणवदवसरे सा च सा च प्रसादाच्छीर्षाणा शेप वन्ध्या नवनवतिरभूल्लोचनानामशीति ॥ ७६ ॥ इन्द्राद्या लोकपाला हरिविधुतपना नागविद्याधराद्या द्वेष्या सर्वेऽपि देवा प्रिय तव वरद कोऽस्ति वन्द्यो गरीयान् । श्रुत्वा याच प्रियाया इति दशमुखत प्राह वाक्य दशास्य शूली शभु पिनाकी शिवभवपशुप शर्व ईशश्च भर्ग ॥ ७७ ॥

(६८, ६९) 'कृतक मन्ये भय योषिताम्' इति समस्या (७०, ७१) 'कुर्वाते कुरुते करोति कुरुत कुर्वन्त्यलकुर्वते' इति समस्या (७०, ७२, ७४) 'सूच्यग्रे कूपषट्क तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाह' इति समस्या (७५) 'शीर्षाणा सैव बन्ध्या मम नवनिरभूल्लोचनानामशीति' इति समस्या (७६) 'शीर्षाणां शेष वन्ध्या नव नवतिरभूल्लोचनानाम शीति' इति समस्या

१ निदाघे २ १९२० इति संख्या ३ सहस्रशिरसो दिग्गज्ञास्य समायां प्रति गौरीगिरीशपत्नीर्हो भास

प्रहेलिकाः

अपदो दूरगामी च साक्षरो न च पण्डित । अमुख स्फुटवक्ता च यो जानाति स पण्डित ॥ १ ॥ वने जाता, वने त्यक्ता वने तिष्ठति नित्यश । पण्यस्त्री न तु सा वेश्या यो जानाति स पण्डित ॥ २ ॥ गोपालो नैव गोपालस्त्रिशूली नैव शकर । चक्रपाणि स नो विष्णुर्यो जानाति स पण्डित ॥ ३ ॥ उच्छिष्ट शिव निर्माल्य वमन शवकर्पटम् । काकविष्ठासमुत्पन्न पञ्चैतेऽतिपवित्रका ॥ ४ ॥ अनेकसुषिर वाद्य कान्त च ऋषिसंज्ञितम् । चक्रिणा च सदाराध्य यो जानाति स पण्डित ॥ ५ ॥ वने वसति को वीरो योऽस्थिमांसविवर्जित । असिवत्कुरुते कार्य कार्य कृत्वा वन गत ॥ ६ ॥ रविजा शशिकुन्दाभा तापहारी जगत्प्रिया । वर्धते घनमङ्गेन न तापि यमुनापि न ॥ ७ ॥ तरुण्यालिङ्गित कण्ठे नितम्बस्थलमाश्रित । गुरूणा सनिधानेऽपि क कूजति मुहुर्मुहु ॥ ८ ॥ अवलोक्य स्तनौ यस्या गुञ्जाफलविभूषितौ । नि श्वस्य रोदितु लग्ना कुतो व्याधकुटुम्बिनी ॥ ९ ॥

(७७) 'शूली शभु पिनाकी शिवभवपशुप शर्व ईशश्च भर्ग' इति समस्या

१ लेखपत्रम् (२) नौका (३) महोक्ष (४) दुग्ध गङ्गा मधु पट्टसूत्र पिप्पलश्च (५) वल्मीकम् (६) कुलालदोरक (७) तक्रम् (८) कलश (९) शबरस्त्री पुत्रवधूया स्तनौ गुञ्जाफलालकृतौ दृष्ट्वा कुतो नि श्वस्य रुरोद यतो मत्पुत्र यतामनुरक्तस्तया क्षीणशक्तो यथा गजानिहत्य तत्कुम्भस्थलमुक्ताफलहारे स्तनौ विभूषयितु नालम्, अतोऽतिप्रियासक्त्यैर्गुञ्जाफलैर्विभूषयति क्षीणे च सति पुत्रे तदर्जितधननिर्वाह्यवृत्तिकस्य सर्वस्यापि कुटुम्बस्य जीवितसंदेह अतो व्याधकुटुम्बिनी दु खाभिश्वस्य रोदितु लग्ना

१ अरण्ये काष्ठरूपेणोत्पन्ना २ उदके ३ मूल्य दत्त्वा भोग्या स्त्री गणिका यथा द्रव्यदानेन भोग्या तथैवमपीत्यर्थ ४ धेनुर्नापतिव्रतात्वात्क ५ तत्रिशूलाङ्कितत्वाच्चिह्नवान् ६ नादो तत्र च त्रिशूलितत्वाच्चिह्नवान् ७ विलम् ८ वकार आद्यो यस्य ९ कवारोऽन्ते यस्य १० सर्पेण ११ रविरिति महाराष्ट्रभाषायां मन्थानदण्डस्य नाम १२ कुम्भ कूपसरोवरादौ जलेन भृत्वा शिरस्यारोपणसमये तरुण्या हस्ताभ्यामालिङ्ग्यते भर्तापि तरुण्या सोत्कण्ठमालिङ्ग्यते १३ कुम्भो नितम्बस्थाने गृह्यते भर्तापि नितम्बस्थाने गुह्यप्रदेशे तिष्ठति १४ कुम्भो गुरूणां वृद्धजनानामुपगुपविश्य मृत्तानि वदवदायते भर्तापि गुरूणां मातृपितृश्वश्रूश्वशुरजनानामग्रे स्त्रियं कामयते १५ शब्द करोति

आपाण्डु पीनकठिनं वर्तुलं सुमनोहरम् । करैराकृष्यते ऽत्यर्थे किं वृद्धैरपि सस्पृहम् ॥ १० ॥ एकचक्षुर्न काकोऽयं विलमिच्छन्न पन्नगः । क्षीयते वर्धते चैव न समुद्रो न चन्द्रमाः ॥ ११ ॥ छत्रधारी न राजासौ जटाधारी न चेश्वरः । सूचिकर्ता न स ब्रह्मा छिद्रकर्ता न तस्करः ॥ १२ ॥ अस्ति नास्ति शिरो नास्ति बाहुरस्ति निरङ्गुलिः । नास्ति पादद्वयं गाढमङ्गमालिङ्गति स्वयम् ॥ १३ ॥ अस्ति ग्रीवा शिरो नास्ति द्वौ भुजौ करवर्जितौ । सीताहरणसामर्थ्यो न रामो न च रावणः ॥ १४ ॥ नरनारीसमुत्पन्ना सा स्त्री देहविवर्जिता । अमुखी कुरुते शब्दं जातमात्रा विनश्यति ॥ १५ ॥ दन्तैर्हीनः शिलाभक्षी निर्जीवो बहुभाषकः । गुणस्यूतिसमृद्धोऽपि परपादेन गच्छति ॥ १६ ॥ न तस्यादिर्न तस्यान्तो मध्ये यस्तस्य तिष्ठति । तवाप्यस्ति ममाप्यस्ति यदि जानासि तद्वद ॥ १७ ॥ य एवादिः स एवान्तो मध्ये भवति मध्यमः । य एतमभिजानीयात् तृणमात्रं न वेत्ति सः ॥ १८ ॥ पर्वताग्रे रथो याति भूमौ तिष्ठति सारथिः । चलते वायुवेगेन पदमेकं न गच्छति ॥ १९ ॥ ईश्याम च वर्तुलाकारं पुंनाम चतुरक्षरम् । शकारादि मकारान्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ २० ॥ अर्धचन्द्रद्वयाकारं स्त्रीनामाथ च त्र्यक्षरम् । नकारादि रिकारान्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ २१ ॥ अष्टपादश्चतुष्कर्णो द्विमुखो द्विमुखस्तथा । गजद्वारं पठेद्योरो न च देवो न राक्षसः ॥ २२ ॥ वृक्षस्याग्रे फलं दृष्टं फलाग्रे वृक्ष एव च । अकारादि सकारान्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ २३ ॥ चतुर्मुखो न च ब्रह्मा वृषारूढो न शंकरः । निर्जीवी च निराहारी अजस्रं धान्यभक्षणम् ॥ २४ ॥ कृष्णमुखी न मार्जारी द्विजिह्वा न च सर्पिणी । पञ्चभर्त्री न पाञ्चाली यो जानाति स पण्डितः ॥ २५ ॥ अपूर्वोऽयं मया दृष्टः कान्ते कमललोचने । शोऽन्तरं यो विजानाति स विद्वान् नात्र संशयः ॥ २६ ॥ पर्वताग्रे रथारूढो भूमौ तिष्ठति सारथिः । चक्रवद्भ्रमते पृथ्वी तस्याहं कुलबालिका ॥ २७ ॥ अर्धचन्द्रसमायुक्तं पुंनाम चतुरक्षरम् । ककारादि लकारान्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ २८ ॥ अनुनेतुं मानिन्या दयितश्चरणे सरागनयनायाः । यावत्पतति न तया तत्क्षणमवधारितः कस्मात् ॥ २९ ॥ गीत्वा रिपुमपि व्याधः शृङ्गं जग्राह तरुणहरिणस्य । तमथ समीक्ष्योपरतं रमणीमपि लज्जिता व्याधी ॥ ३० ॥ काचिन्मृगाक्षी प्रियविप्रयोगे निशीथिनीपारमपारयन्ती । आगातुमादाय करेण वीणां मुद्रीवमालोक्य शनैरहासीत् ॥ ३१ ॥ सदारिमध्यापि न वैरियुक्ता नितान्तरक्तापि सितैव नित्यम् । यथोक्तवादिन्यपि नैव दूती का नाम कान्तेति निवेदयाशु ॥ ३२ ॥ वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराजस्त्रिनेत्रधारी न च शूलपाणिः । त्वग्वस्त्रधारी न च सिद्धयोगी जलं च बिभ्रन्न घटो न मेघः ॥ ३३ ॥ गृहाग्रवासी न च पक्षिजातिस्तृणं च शय्या न च राजयोगी । सुवर्णकायो न च हेमधातुः पुंसश्च नाम्ना न च राजपुत्रः ॥ ३४ ॥ चक्री त्रिशूली न हरिर्न शंभुर्महान्बलिष्ठो न च भीमसेनः । स्वच्छन्दचारी नृपतिर्न योगी सीतावियोगी न च रामचन्द्रः ॥ ३५ ॥ आद्येन हीना जलधावदृश्या मध्येन हीना भुवि वर्णनीया । अन्तेन हीना ध्वनते शरीरे हेमाभिधा प्रियमातनोतु ॥ ३६ ॥ सर्वस्वापहरो न दस्युकुलजः सद्राह-

(१०) एक विशेषफलं कुचयुग्मं च (११) सूचिका (१२) तुम्बक (१३) त्रिपदघण्ट (१४) कञ्चुक (१५) घोटिका (१६) उपानह् (१७) नयनम् (१८) चणकम् (१९) कुम्भकारचक्रदण्डो (२०) शालिग्राम (२१) 'नेवरी' इति लोके (२२) वायनचतुष्पट 'चौपदा' इति भाषायाम् (२३) अननास (२४) वृषभस्तो गोन (२५) लेखनी (२६) अन्तोर (२७) कुम्भकारस्य

(२८) कस्मात् वाक्यविशेष वा कदाचाल (२९) रोमला यन (३०) व्याध रिपुमपि गान गीत्वा गीतमूर्च्छितविगलितचित्तस्य तरुणहरिणस्य शृङ्ग जग्राह रिपुमपि यतो महानपकारितस्य याच कस्य न इदं शिरो शाम ददाति अथ स च हरिण शिरोऽर्पणायोद्यतकरं समीक्ष्य तज्जायां हरिणीमपि पत्युभक्त्या निजशिरोऽर्पणायोद्यतकरां समीक्ष्य धर्माधचारिणी व्याधी लज्जिता येन हेतुना मनोऽस्य हरिणो दाता, एव च हरिणी पतिभक्ता दातृभार्या, मत्का तत्तु पातक अहं च पातकभार्या वरमेतत्र पशवो न वयं मनुष्या इत्यभिप्रेत्य लज्जितेति प्रथमोऽर्थः ॥ अथवा व्याधजायाया पूर्वहरिणीमनुरूपो मृत, स च विषमात संवृद्धीनो द्वितीय पुरुष, स च शिरोऽयं विनिमयदी यतो निजप्राणप्रियोपमामहिमु शिरोऽर्पणायोद्यतकरा पतिभक्ता वरमिय हरिणी अहं च परिणीतप्रियमरणेऽपि जीविता संगृहीतमनुष्या पातकी मानुषी इति लज्जितेति द्वितीयोऽर्थः ॥ अथवा इति यदि तया यतो येन कर्मेण गीत हुन तस्य गानं कण्ठेस्य पुरो याच्ञार्थे करो न प्रसारितो व्याधेन नीरमस्व कठिनकुटिलस्य तस्य शृङ्ग प्रसारित इत्यनुचित कृत मूर्ख कुत्राप्यनौचित्यं भार्यं मृगपुत्र शिरोऽर्पणोद्यतकरो विचार हास्यकर्ता पतिर्मम शिरोऽर्पणायोद्यत करो जात, अतो व्याधी त हरिण चतुरं हास्यास्पदं मूर्खं भर्तारं दृष्ट्वा लज्जितेति मूर्खो (३१) महतोऽयं गीतप्रियो मृगाङ्क मृगो मद्गानं श्रुत्वा इन्द्रावस्थानम् । इतो निपतत्, तत मम मुखं सम्यग् दृष्ट्वा प्रियविप्रयोगे च संतापकरो न भविष्यति अतोऽस्य चन्द्रोऽद्भ्रमतो मनुष्याणां मा भूदित्यानन्देन वीणावादनादि (३२) मारिका (३३) नारिकेलफलम् (३४) भ्रमर (३५) वृषभ (३६) करज

१ नारिकेलचूर्णनिर्गतार्थे वृद्धैरपि पिबत इति प्रसिद्धि २ अनुहरणमनाथुनी ३ भक्षनम्

१ शिरसोऽमध्येऽवस्था २ मकारान्ताभावात् ३ ककारोऽन्तर्गतो दर्भः

भूतेश्वरो दोषानिष्ठको न घमनिरत कीलाल्पो नासुर । नृणा पृष्ठपलाशनो न पिशुन शीघ्रगमो नो हय शश्वद्रात्रिचरो न राक्षसगण कोऽप्य सखि नृष्टि मे ॥ ३७ ॥ सर्वस्वापहरो न तस्करगणो रक्षो न रक्ताशन सर्पो नैव बिलेशयोऽखिलनिशाचारी न भूतोऽपि च । अन्तर्धानपटुर्न सिद्धपुरुषो नाप्याशुगो मारुतस्तीक्ष्णास्यो न तु सायकस्त्वमिह ये जानन्ति ते पण्डिता ॥३८॥ जाता शुद्धकुले जघान पितर हत्वापि शुद्धा पुन स्त्री चेषा वनिता पितेव सतत विश्वस्य या जीवनम् । सङ्गं प्राप्य पितामहेन जनक प्रासूत या कन्यका सा सर्वैरपि वन्दिता क्षितितले सा नाम का नायिका ॥३९॥

अपह्नुतयः

वदन्ती जारवृत्तान्त पत्यौ धूर्ता सखीधिया । पतिं बुद्ध्वा सखि तत प्रबुद्धास्मीत्यपूरयत् ॥१॥ रुचिरस्वरवर्णपदा रस भाववती जगन्मनो हरति । तत्कि तरुणी नहि नहि वाणी बाणस्य मधुरशीलस्य ॥ २ ॥ सीत्कार शिक्षयति व्रणयत्यधर तनोति रोमाञ्चम् । नागरिक किं मिलितो नहि नहि सखि हैमन पवन ॥ ३ ॥ बाले पयोधराणामपतितया नेत्र शक्यते स्थातुम् । उत्कण्ठितासि बाले नहि नहि सखि पिच्छिल पन्था ॥ ४ ॥ प्रहरति न पञ्चबाण केवलमबले निमेषोऽपि । वपति परं न देव क्षणदायी निष्प्रयोग ते ॥ ५ ॥ मधुरस्वना धृतोर्णा मण्याभरणा सुशोभना सुदती । मत्स्कन्धोचितदण्डा भिक्षो दयितास्ति किं न मे वीणा ॥ ६ ॥ रागी भिनत्ति निद्रा तल्प न जहाति निष्ठुर दशति । चतुर किं प्राणेशो नहि नहि सखि मत्कुणव्रात ॥ ७ ॥ आदौ गृहीतपाणि पश्चादारूढजघनकटिभागा । नखमुखलालनसुखदा सा किं रामास्ति नैव भो पामा ॥ ८ ॥ नाथ विलोक्य मेघं नहि नहि पाप तवातिपुण्याया । नहि कथयामि पयोधरमपसारय कञ्चुकीमुरस ॥ ९ ॥ पद्मदृशीरजनिसमा तारामणिभूषणापि कोकिलवाक् । चन्द्रसमा गतवसना हस्तगता स्त्री न मे वीणा ॥ १० ॥ नाथ मयूरो नृत्यति तुरगाननवक्षस कथ नृत्यम् नहि कथयामि कलापिनमिह सुखलापी प्रिये कोऽस्ति ॥११॥ अक्षरमैत्रीभाज सात्कारस्य चारुवृत्तस्य । किं भ्रमो सखि यूनो नहि नहि सखि पद्यबन्धस्य ॥ १२ ॥ इह पुरोऽनिलकम्पितविग्रहा मिलति का न वनस्पतिना लता । स्मरसि किं सखि कान्तरतोत्सव नहि घनागमरीतिरुदाहृता ॥ १३ ॥ तन्वी चारुपयोधरा सुवदना श्यामा मनोहारिणी नीता निष्करुणेन केनचिदहो देशान्तरादागता । उत्सङ्गोचितया तया रहितया किं जीवन प्रेक्षसे भिक्षो ते दयितास्ति किं नहि नहि प्राणप्रिया तुम्बिका ॥ १४ ॥ या पाणिग्रहलालिता सुसरला तन्वी सुवशोद्भवा गौरी स्पर्शसुखावहा गुणवती नित्य मनोहारिणी । सा केनापि हृता तया विरहितो गन्तु न शक्तोऽस्म्यह रे भिक्षो तव कामिनी नहि नहि प्राणप्रिया यष्टिका ॥ १५ ॥

कूटानि

केशैय पतित दृष्ट्वा द्रोणो हर्षमुपागत । रुदन्ति कौरवा सर्वे हा केशव कथ गत ॥१॥ पानीय पातुमिच्छामि त्वत्त कमललोचने । यदि दास्यसि नेच्छामि नो दास्यसि पिबाम्यहम् ॥ २ ॥ त्रिष भुङ्क्ष्व महाराज सज्जने परिवारित । विना केनै विना नाम्या कृष्णाजिनमकण्टकम् ॥ ३ ॥ अर्जुनस्य इमे बाणा नेमे बाणा शिखण्डिन । सीदन्ति मम गात्राणि माघमा सेगवा इव ॥ ४ ॥ यस्य षष्ठी चतुर्थी च विहस्य च विहाय च । अह कथ द्वितीया स्याद्द्वितीया स्यामह कथम् ॥ ५ ॥ ममर हेमरराङ्क बाण मुञ्चति राघव । सरावणोऽपि मुमुचे मंयेरीनिधर शरम् ॥ ६ ॥ शिरोर्पितपदद्वन्द्वा नासार्पितकरद्वया । अभ्रुद्यत्कस्तनी नारी कथमेतद्भविष्यति ॥ ७ ॥ सुवर्णस्य सुरे-

---

(३७, ३८) मत्कुण (३९) जलवृष्टि यत सा शुद्धनलसमुदाय भूतमेघादुद्भूय स्वजनकस्योत्पादक मेघ विनाशयति, तथापि स्वय शुद्धा स्वच्छजलास्ति पितुरिव समस्तस्य जगतो जीवन च भवति सूर्यकिरणै समुद्रोदके शोषिते सति तस्मान्मेघोत्पत्तिर्भवतीति समुद्रो मेघपिता सा पूर्वोक्ता जलवृष्टिर्मेघस्य पित्रा स्वपितामहीभूतेन सागरेण सह नद्यादिद्वारा संगम प्राप्य तेन तज्जल वर्धयित्वा पुनर्मेघोत्पत्तय एव हेतुर्भवतीति जनक प्रासूतेत्यस्याभिप्राय

---

१ हेमन्तसंबन्धी २ पतिं विना, पक्षे,–पतनाभावेन ३ पङ्किल ४ भ्रूनोत्क्षेपिका, पक्षे,–भ्रूनोत्क्षेपका ५ शोभना दन्ता यस्या सा, पक्षे,–हस्तिदन्तनिर्मितालंकारवती ६ अनुरक्त, पक्षे,–रक्तवर्ण ७ कण्डूरोग ८ अम्बुदम्, पक्षे,–भेऽपापम् ९ मेघम्, पक्षे,–स्तनम्

१ 'न उर' इति पदच्छेद २ समीपे स्थातु योग्यया, पक्षे,–अङ्कमारोढु योग्यया ३ विवाह, पक्षे,–पाणौ धारणम् ४ कुलम्, पक्षे,–वेणु ५ जले ६ मृतकम् ७ कृष्णकाक ८ शृगाला ९ यदि दासी असि नेच्छामि ना दासी असि तदा पिबाम्यहमिति पदच्छेद १० विगत ककारो यस्मात् ११ ककारेण विना १२ नकारद्वयरहितम् १३ कृष्णाजिनम् अत्र ककार षकार नकाराणा निष्कासने 'क आसि अम्' इति स्थिते संधौ कृते 'राज्यम्' १४ शत्रुरहितम् १५ 'माघमासे कर्कटी प्रोक्ता तदपत्यानि सेगवा' इत्युक्त कर्कट्या अपत्यानि यथा जन्मसमये तस्या अङ्गानि विदार्य बहिर्यान्ति तद्वदिमे बाणा ममाङ्गानि विदारयन्तीत्यर्थ १६ सहधर्मिणी १७ मध्यभागे रीति पित्तल तद्विशिष्टम्, पक्षे,–मध्ये रीकारविशिष्ट शरम् शरीरमित्यर्थ १८ 'अधराद्दारुणि पादुका' १९ 'नासा दारूपरि स्थितम्' २० उन्नतस्तनस्य २१ शोभना वर्णा नामाक्षराणि यत्र तस्य

णस्य सुवर्णस्य च जानति । प्रेषिता तत्र रामेण सुवर्णस्य च मुद्रिका ॥ ८ ॥ निश्चित सैसुर कोऽपि न कुलीन सँमे ऽमति । सनथा सुरसबद्ध येऽव्य यो नाभिनन्दति ॥ ९ ॥ येनाकारि पराभूतिर्दिननायकसूनवे । यद्गोत्रात्मभवाकान्त तन्महे श्रेयसेऽस्तु व ॥ १० ॥ विजितात्मभवद्वेषिगुरु पादहतो जन । हिमापहामित्रधरैर्व्योम व्योमाभिनन्दति ॥ ११ ॥ [13]शंकर पतित दृष्ट्वा पार्वती हर्षनिर्भरा । रुरुदु पन्नगा सर्वे हा हा शंकर शंकर ॥ १२ ॥ हनूमति हते रामे वानरा हर्षनिर्भरा । रुदति राक्षसा सर्वे हा हा राम हता हता ॥ १३ ॥ निरीक्षराजपुत्रार्थनाम चतुरक्षरम् । पूर्वार्धं तव शत्रूणा परार्धं तव सगरे ॥ १४ ॥ अट्टशूला जनपदा शिवशूलाश्चतुष्पथा । प्रमदा केशशूलिन्यो भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ १५ ॥ कुन्दकुसुमसु पश्य सरसी रुहलोचने । अमुना कुन्दकुसुमेन सखि मे किं प्रयोजनम् ॥ १६ ॥ राजन्कमलपत्राक्ष तत्ते भवतु चाक्षयम् । आसादयति यद्रूप करेणु करणैर्विना ॥ १७ ॥ स्तनमण्डल माश्रित्य नगरस्य वरयोषिताम् । कदाकर्णयते गीत रमया सह रङ्गराट् ॥ १८ ॥ एकोना विंशति स्त्रीणा स्नानार्थं सरयू गता । विंशति पुनरायाता एको व्याघ्रेण भक्षित ॥ १९ ॥ नेत्रेऽस्थे नोपमैतस्या सखे किमिति भाषसे । अनन्तरा सा नाद्यिवा न तृतीयेति मे मति ॥ २० ॥ सुवर्णालङ्कृता कन्या हेमालङ्कारवर्जिता । सा कन्या निर्धना जाता गृहे गेदिति तत्पति ॥ २१ ॥ अह च त्व च राजेन्द्र लोकनाथावुभावपि । बहुव्रीहिरह राज षष्ठीतत्पुरुषो भवान् ॥ २२ ॥ अप पिबन्प्रपापालीमनुरक्तो विलोकयन् । अगस्त्य चिन्तयामास चतुर सापि सागरान् ॥ २३ ॥ प्रश्न नान्तमपि श्रीव मन मान्त न पश्यति । किं चित्र लोकजनक चान्ता ता नैर्थ्यंकान्तरम् ॥ २४ ॥ अर्धरात्रे दिनस्यार्धे अर्धचन्द्रेऽर्धभास्करे । रावणेन हृता सीता कृष्णपक्षे सिताष्टमी ॥ २५ ॥ गमीगर्भस्य यो गर्भस्तस्य गर्भस्य यो रिपु । रिपुगर्भस्य यो भर्ता स मे विष्णु प्रसीदतु ॥ २६ ॥ केहमस्मि गुहावक्ति प्रश्नेऽमुष्मिन्किमुत्तरम् । कथमुक्त न जानामि कदर्थयसि यत्सखे ॥ २७ ॥ विहगा वाहना येषा निकर्चैर्धरपाणय । पद्मालयहिता देवा सदा तिष्ठन्तु ते गृहे ॥ २८ ॥ शस्त्र ने खलु कर्तव्य-

---

१ अशीतिरसिकापरिमितस्य २ काञ्चनस्य ३ सुरया सहित मधप इत्यर्थं, पक्षे,—सगुर इति पदच्छेदे गुरो देव ४ सत्कुल प्रसूत, पक्षे,—कौलीन ५ सभे साधौ अमति अहारहित इति यावत् पक्षे,—सम विष्णो मतिर्यस्य स ६ शोभनरसविशिष्ट बद्ध रचितम्, पक्षे,—असुरे सनद्ध युक्तम् ७ कविकृतिम्, पक्षे,—तुकम ८ पराजय, पक्षे,—परा उत्कृष्ट भूतिरैश्वर्यम् ९ कर्णाय सुग्रीवाय यमाय च १० गोत्रात्मभवेन गोत्राख्यात्मभवा गोत्रिकाख्याना मात्र मनोहरम् अथ च गोत्राया पृथ्व्या आत्मभवा सीता सा कान्ता यस्य तत् अथ च गोत्रस्य हिमालयस्यात्मभवा पार्वती सा कान्ता यस्य तत् ११ कृष्णाख्य रामाख्य शिवाख्य च १२ विना गरुडेनामृताहरणसमये जित इन्द्रस्तस्यात्मभवोऽर्जुनस्तद्द्वेषी कर्णस्तद्गुरु पिता सूर्यस्तस्मात्पादहतानिरणसंतप्त हिमापहोऽग्निस्तस्य पानीयं तद्दरो मेघ गर्जनैर्न्यस्तस्तद्धो नाशो मेघागमस्तस्मिन्नागमे इति तात्पर्यार्थ १३ [illegible] १४ पवनवासिनी श्री भिन्नी १५ हरे आरामे रावणस्योद्याने पतितो सतीत्यर्थं १६ अत्र पतिरोधो राज रक्तस्तनानामिति तुल्यरूपश्वा अक्षरवर्ग शब्दस्य चतुरक्षर नाम 'गूहपुत्र' इति तत्पूर्वार्धं गूहपुरिति संगरे तव पराज्यम् उत्तरार्धं त्रय इति तव १७ 'अन्नद शिवो वेदो ब्राह्मण चतुष्पथ । केशो भग इति प्रोक्त शूलो विक्रय उच्यते ॥' इति १८ सुकाररहितेन कुसुमेनेति यावत् १९ करेणु कर पीडिना करणैरेरकारैर्विना यद्रूपमासादयति तत्कोऽपि तवैवाक्षय भवतिति यावत् उत्पत्तिपवन्नरहितम् 'अ ए उ' इति स्वरत्रयम् तत्र अ ए इत्यत्र वृद्धौ ऐ उ इत्यत्र आयादेशे 'आयु' इति सिद्धम् २० राज्यकालस्य मध्यस्थितस्य हे कमलेति । सा स्तन गतिर्ना सा तव दत्तो रङ्गराड्नाथो रमया सह वरयोषितां गीतमाकर्णयति इत्यर्थ २१ एकोना इति विन्शतिर्वैकोना विशेष एको न नारा इति पदच्छेदेन परिहार-

१ कश्चित्स्तनाविशालीकृति स प्रति अन्या प्रतिभाषते हे सखे एतस्या नेत्रयोर्घे उपमा नास्तीति किमिति कुतो भाषसे यत सा उपमैव अनन्तरा मध्यवर्णरहिता उमेति यावत् अथवा सैव उमा अनादि आद्यवर्णरहिता सा लक्ष्मीरिति यावत् उपमा उपमानं नास्तीति भाव तृतीया नास्तीति मे बुद्धि २ सुवर्णेन कान्त्या अलङ्कृता ३ निर्धनेत्यर्थं ४ विविधा धना पतयो यस्या सा कुन्तेत्यर्थं ५ बहुव्रीहिपक्षे,—लोका नरा नाथा स्वामिनो यस्यैवविधोऽहम् याचकत्वात् षष्ठीतत्पुरुषपक्षे,—लोकाना नराणा नाथ एवविध त्वम् राजत्वेन पालकत्वात् ६ समुद्रमपि करे चुलुकयतो मुनि सामर्थ्य सम येऽस्यापादि इति कुम्भात्सम्भवादिरमेनां परया प्रीति पाययाय यदि चतुर सागरा सैविहिता स्युस्तदा वरत तत्पानार्थं विस्तृत ती किमेतदत्यन्तिकमनुपमेयमिति सयाप इत्यभिप्राय ७ न विद्यते अन्तो यस्य तत्, पक्षे,—नकारान्तम ८ अन्तेन सहितम्, पक्षे,—सकारान्तम ९ दशरथेन यस्या पक्षे,—कान्ता रमणी १० अहम् दुग्नामानन्त नामकम्, पक्षे,—नकारान्त न भवतीति नर सान्त सतो नाम सम न पश्यतीति युक्तमेव परं स्वय कान्ता सा अनन्तमपि लोकानामन्तकत्वात् इत्थ नैवेति चित्रमिति भाव ११ कृष्णपक्षे,—अर्धरात्रे दिनस्यार्धे रावणेन सीता हृता किम् आश्चर्यम्? अर्धरात्रे सिता पु० दि० अर्धचन्द्रे किमुतोऽर्धचन्द्रे अर्धे सा करोति अर्धभास्करमलिन १२ कुम्भा गर्भो गमीकुम्भस्य गर्भोऽगस्त्यस्तस्य गर्भोऽब्धिस्तस्य जनेनोद्भूतमानत्वात्, तस्य च रिपुस्तस्य गर्भो लङ्कोत्पत्तिस्तस्य सम्पादनेन तज्जनत्वात् तस्या भर्तृत्वात् सौभाग्यस्य भवाय इत्यर्थ केचित् तथापि कुर्वन्ते अर्थमस्मानि वक्रोक्तिरत्रेत्याह १३ व्याप्तिवात्र 'नर कथमम्' इति कात्यायनमहेन प्रश्न प्रश्नस्य उत्तरम् १४ विहङ्गम, हम, गो वृषभ १५ त्रिशूल, चक्र, पाशम् १६ लक्ष्मी, पार्वती, सरस्वती १७ नमन् युक्तानीति नराणां नागस्यैतदम

मिति पित्रा नियोजित । तदेव शस्त्र कृतमग्निपितुराज्ञा न लङ्घिता ॥ २९ ॥ कान्ते धावय मे पादाविति भर्त्रा निवेदिता । न तया धावितौ पादौ भर्तुराज्ञा न लङ्घिता ॥ ३० ॥ देवराजो मया दृष्टो वारिवारणमस्तके । भक्षयित्वार्कपर्णानि विष पीत्वा क्षय गत ॥ ३१ ॥ कुमारसम्भव दृष्ट्वा रघुवंशे मनोऽदधत् । राक्षसाना कुलश्रेष्ठो रामो राजीवलोचन ॥ ३२ ॥ विना यौवनमार्गेण गच्छन्तौ लक्षितौ मया । हरे कृत्य दर्शयता पश्येन्मुक्ते न दृश्यते ॥ ३३ ॥ विनायकपते शत्रुस्तस्य नाम षडक्षरम् । पूर्वार्धे तव राजेन्द्र उत्तरार्धे तु वैरिणाम् ॥ ३४ ॥ घोलाकृतिरपारेयो मोरोहसो जलोदरी । कमारिरात्तलीलो वो पाघलो भूकलोऽवतु ॥ ३५ ॥ रामेरा मेऽतिरामेऽतिरमे रामे मनोरमे । सहस्रनामतत्तुल्य रामनाम वरानने ॥ ३६ ॥ यथा नयति कैलास नग गानसरस्वती । तथा नयति कैलास न गङ्गा न सरस्वती ॥ ३७ ॥ मोमारामममादद्वे हयागदलनभष । यस्यैतानि न विद्यन्ते स याति परमा गतिम् ॥ ३८ ॥ तातेन कथित पुत्र लेख लिख ममाज्ञया । न तेन लिखितो लेख पितुराज्ञा न लोपिता ॥ ३९ ॥ वासनावासुदेवस्य वासित भुवनत्रयम् । सर्वभूतनिवासीना वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥ ४० ॥ अग्निलोचनसमुत्पन्नज्योतिरुद्गमभासिभि । सदृश शोभतेऽत्यर्थं भूपाल तव चेष्टितम् ॥ ४१ ॥ मुद्गदाली घृतव्याली कवीन्द्र वितुषा कथम् । भक्तमलभसयोगाजाता विगतकञ्चुकी ॥ ४२ ॥ श्रीअभ्राड्घ्रिविष्णुधामाप्य विषमाश्व करोत्ययम् । निद्रां महसपर्णानां पलायनपरायणाम् ॥ ४३ ॥ वति ते कबरीभार सुमन सङ्गात्प्रियेऽति [11] नीलरत्नात् । भवति च [12] [13] वैलापनत्वान्निर्जरसेव्यं कथ न स्यात् ॥ ४४ ॥ यामि विधोरभ्युदिते पुनरेष्यामीति यदुदित भवता । जातैत्तु दन्तमेत नेद तत्त्वेन मुग्धमधु ॥ ४५ ॥ अधुना मधुकरपतिना गिलितोऽप्ययकारदपती येन । भ्रात स पालयेत्त्वा

---

१ नतया नम्रीभूतया २ हे देवर' अनदछाम ३ सेतु ४ पानीयम् ५ वास ६ रघुवंशे कुलश्रेष्ठो राजीवलोचनो रामो राक्षसाना कु पृथिवीं मारयति पीडयतीति कुमार पृथ्वीपीडक इति यावत् तादृश सम्भवमुद्भव दृष्ट्वा तत्र तेषा नाशे मनोऽदधत् निक्षिप्तवानित्यर्थ ७ यौ विना पक्षिणा गरुडेन वाहनेन वनमार्गेण जलमार्गेण क्षीराब्धाविति यावद् गच्छन्तौ स्त ,अत्र वाक्ये मया लक्ष्म्या सहितस्य हरेर्विष्णो कृत्य नमिन प्रोक्तमस्ति, पर दर्शयता दर्शन कारयति वेपामन पश्येत्सुखे सत्यपि अविमृष्टाक्लिष्टत्वाय न दृश्यते न ज्ञायते ८ वीना पक्षिणा नायको गरुडस्तस्य पतिर्विष्णुस्तस्य ९ 'हिरण्य कशिपु ' इत्यर्थ १० हिरण्य सुवर्णम् ११ कशिपुस्तल्पम् तव शत्रवो निद्रिता भवन्त्विति भाव १२ कमारि श्रीकृष्णो वो युष्मान् अवतु रक्षतु कथभूत कमारि ? घोलाकृति , घोलकस्य मुकुरस्य रूप यस्य स पु० क०, अपारेय अपारे संसारे क्वणति रमति तथा यद्वा,-अपारे समुद्रे वसतीति क्षीरमे , समुद्रशायीत्यर्थ पु० क०, मोरोहस माया लक्ष्म्या उरो वक्षस्तत्र हस इव हस पु० क०, जलोदरी जले उन्ये उदर गृह यस्यास्तीति [illegible] पु० क०, आत्त लीला आत्ता कृष्टा गृहीता लीला विलासो येन स पु० क०,पाघल पा शिश्येन अघ लुनातीति स पु० क०, भूकल भुव कल्पयति उद्धरतीति स १३ हे वरानने ! अह रामे अतिरमे कथभूते रामे अतिरामे अतिक्रान्ता रामा येनासौ तस्मिन्सुन्दे महाणि पु० क०, मनोरमे मनो रमयतीति तस्मिन् कथभूत अहम् ? रामरा राम एव रा द्रव्य यस्य स यत कारणान्मे मम सहस्रनामभिस्तुल्य रामनाम अत इति कारणात् । अथवा अह रामे अतिरमे कथभूते रामे ? वरानने वरमानन यस्यासौ तस्मिन् उत पार्वत्या संबोधनं वा कथभूतं रामनाम ? सहस्रनामतत् सहस्रनाम तनोतीति सहस्रनामतत् 'रमन्ते योगिनो यत्र परानन्दे चिदात्मनि । अतो रामपदेनासौ परं ब्रह्माभिधीयते ॥' इति १४ गानसरस्वती यथा कैलासं नग नयति तथा न गङ्गा न सरस्वती प्रापयति १५ मोह माया राग मद मत्सरा । दम्भ द्वेष इति प्रथमाक्षरानुक्रमेण ग्रहणम्

¹ नतेन नम्रीभूतेन २ हे वामन वासयतीति वासनस्तस्य संबुद्धौ त्व भुवनत्रय अव रक्ष पालय कथभूत भुवनत्रयम् सर्वभूतनिवासि सर्वाणि भूतानि निवसन्त्यस्मिंस्तत् हे असुदेव प्राणेश्वर ! हला पामादीना वासित स्य अन्त कुरु हे वासुदेव ! ते तुभ्य नम अस्तु ॥ अथवा असुते न स्तौतीति असुत् तस्मै स्तोतुमशक्याय वसुभिदा द्यतीति वासुदेव तस्य संबुद्धौ हे वासुदेव ! अथवा वसुदेवशब्दितं शुद्धं सत्त्वं तत्र भवो वासुदेवस्तस्य संबुद्धौ ते तुभ्य नम अस्तु अमून्प्नातीति असुदेव , यद्वा, असता देव असुदेव हे असुदेव ॥ गणेश पक्षे,—हे सर्वभूतनिवासीन सर्वभूते मह निवासकारी रुद्र म इन पितृत्वात्स्वामी यस्येति तथोक्तस्तथा हे अम्बासुत ! अम्बा पार्वती माता तस्यै सुख ददाति तथोक्त हे पार्वतीनन्दनेत्यर्थ तथा हे इव इ मही याति भक्तानुग्रहीतु प्राप्नोतीति तत्संबुद्धौ ते तुभ्य नमो नतिरस्तु त्व भुवनत्रय त्रिलोकीं अवसि पालयसि कथभूत भुवनत्रयम् ? अवासितम् वास आश्रयो जातो यस्येति वासितम्, न वासित अवासितम् निराश्रयमित्यर्थ क्या अवसि ? वासन एवाश्रय एव नौ दु खमागरतरणाय हनुभूता तरी तया विं०, सुरे शोभनपदे वरदानपरायणे वरद समूहे श्रेष्ठे इति शेष ॥ हरिपक्षे,—हे इन स्वामिन् ! तथा हे अम्बासुर अम्बाव मातृवत् [illegible] शोभन ददातीति हे तथोक्त तथा हे इव ई लक्ष्मी वाति प्राप्नोति म इव तत्संबुद्धौ यद्वा,-हे अम्बासुदेव इत्येक संबोधन पदम् अम्बा माता असुद प्राणदाता पिता कथ्यते तथैव लक्ष्मी वाति प्राप्नोतीति हे तथोक्त जगता मातृत्वं पितृत्व चेति संबोधनाभिप्राय ते नमोऽस्तु ३ चन्द्रविलसितैभि कुमुदैरित्यर्थ ४ बलदे स्नानमान ५ आकाशम् ६ ससाक्ष , सूर्य इत्यर्थ ७ संकोचम् ८ पद्मानाम् ९ क इव ब्रह्मेव आचरति १० पुष्पाणाम्, पक्षे,-देवानाम् ११ अ इव विष्णुरिवाचरति १२ भव इव शिव इवाचरति-१३ कलापो भूषण तद्धरात्, पक्षे -कलापश्च दस्तधरत्वात् १४ जरारहितैस्तरुणै सेव्य ; पक्षे,-निर्जरैर्देवै सेव्य १५ ?रे, पक्षे,-चन्द्रे १६ वृत्तान्तम्, पक्षे,-उष्मरश्मिम् १७ इद तत्त्वेन सत्यत्वेन पक्षे,-दन्तत्वेन दशनत्वेन १८ अपगतो धुकारो यस्यासौ १९ मधुकरपतिर्भ्रमरपतिस्तेन २० यकारदपौ यो दंपती दन्तीत्यर्थ

विगेनविकारो विनायको लक्ष्म्या ॥ ४६ ॥ उपरिगत हि सवर्णं हृत्वा करतो ददामि रन्तु मे। धन्य सरोजयुगल स्त्यक्त्वा स्तनयुगमधारयद्रुष्ण ॥ ४७ ॥ अच्युतभक्ति-यशादिह सममावसतप्रसङ्गेन। सारमतेरभ्युदयति रतिरिति नैवाद्भुत किंचित् ॥ ४८ ॥ मंञ्जुलधौ समावितगुणे क्वचि-न्नापराधारे। अयि सखि तत्रोपपतौ मम चेतो न रमनीदृशे पत्यौ ॥ ४९ ॥ अयि सखि शस्त सखियततिरिति किं त्व न जानासि। शस्तोऽतिसखित्रदुपपतिरित्यालि कथं त्वयापि नावोधि ॥ ५० ॥ ईद्धो द्विगुरपि चाह मद्गेहे नित्यमव्ययीभाव। तत्पुरुष कर्म धारय येनाह स्यां बहु व्रीहि ॥ ५१ ॥ त्वैद्विरहममहमाना निन्दति बाला दिवा निश शमुम्। राहुमपि रामचन्द्र रामानुजमपि च पन्नगा-रातिम् ॥ ५२ ॥ जयति विनचरितो यस्य हि वैरच-रणपुष्करकरेषु। महिषीमृषिमिहस्य प्राजीजनदपि वृषो-दये हेतुं ॥ ५३ ॥ रविसुतहृतगोकर्ण श्रुतिविषयगु-णाम्बरो वनालधर। नरकशिरा जगदखिलं चिरमव्याद्-समरम्पाणि ॥ ५४ ॥ सायकसहायबाहो मकरध्वजनि-यमितक्षमाधिपते। अब्जरुचिभास्वरले भातितरामरनिप श्लोक ॥ ५५ ॥ वीताच्छीतिररिभोऽस्र यो हरतान्महासुरी-दयित। श्रीहकाज्यानौवा थार्ताहामोऽस्ममस्ताना ॥ ५६ ॥ लम्बोदर तव चरणादरतो यो न पूजयति। स भवति विश्वामित्रो दुर्वासा गौतमश्चेति ॥ ५७ ॥ अम्बरमम्बुनि पत्रमराति पीतमहीनगणस्य ददाह। यस्य वधूस्तनय गृहमब्जा पातु स यो हरलोचनवह्नि ॥ ५८ ॥ यौधुमित्र-सुतवधुनाहनारातिभूषणशिरोविलम्बिनी। तद्वैरिभगि-नीपते सदा पातु मा कमललोचनो हरि ॥ ५९ ॥ अत-नुज्वरपीडितासि बाले तव सौख्याय मतो ममोपवास। रैसंभय यथनाथ भाह भवदावेदितलेह्यने समर्था ॥ ६० ॥ अनुवेरपुरीविलोकन न धरासुन्दर कदाचन। अथ तत्र-तिवारहेतवेऽद्भुमयन्तीपतिलोचन भज ॥ ६१ ॥ रोम सीता लक्ष्मण जीविकार्थ विक्रीणीते यो नरस्त च धिग्धिक्। अस्मिन्पद्ये योऽपशब्दान्न वेत्ति व्यर्थप्रज्ञ पण्डित त च

१ विगतो विकारो यस्मात्स विनायक, नायक इत्यर्थ २ कृष्णो राधिका पृच्छति उपरिगत सवर्णं समानवर्णं सरोजयुगल करतो हृत्वा त्वदस्तेन आदत्स्व मे रन्तु त्वमसि ततो राधया तस्मिन्गते पृष्टे सति उवर्णे उपरिगत युक्त सवर्णेरहित एवाद्य सरोजयुगल उरोजयुगलमेव इति धिया सरोजयुग त्यक्त्वा स्तनयुगलमेव कृष्णो ऽदर्शयत् ३ इ० संसारे अच्युतभक्तिवशात्समभाव समस्त शत्रुमित्रादिषु समप्रसङ्गेन भक्तिप्रसङ्गेन सारमतेः श्रेष्ठबुद्धे पुंस रति प्रीति अभ्युदयति इति न किंचिदद्भुतम् ॥ व्याकरणपक्षे,—भो अच्युतम अच्युता अहीना भा प्रतिभा यस्य किंवशात् किंमत्ययवशात् स प्रसिद्धो समाव मकारस्याभावो लोप भवतीति शेष सत्प्रसङ्गेन किंप्रत्ययप्रसङ्गेन रमतेर्धातो सा रति अभ्युदयतीत्यपि नाद्भुतम् रमु क्रीडायामित्यस्माद्धातो क्तिनि अनुनासिकलोपे रतिरिति रूप सिध्यति ४ कापि विदुषितरा नायिका सखी प्रति वदति अयि सखि! तत्र तस्मिन्नुपपतौ मम चेत अस्तीति शेष कीदृशे! मञ्जुलधौ मञ्जु सुन्दर स धामौ इत्युरिहत्य पु० वी० संभावित गुणे संभाविता गुणा सौन्दर्यादयो यत्र पु० वी० क्वचिदपि न आपदाधारे आपदरहिते इत्यर्थ अनीदृशे उक्तगुणरहिते पत्यौ मम चेतो नास्तीति ॥ व्याकरणपक्षे,—उपपतौ उपपतिशब्दे मम मनोऽस्ति, की० मञ्जुला धिसंज्ञा यस्मिन् संभाविता 'घेर्ङिति' इति गुणो यस्य ना इति पदस्य 'आङो नास्त्रियाम्' इति सूत्रवि हितस्याधारे आश्रये अनीदृगघिसंज्ञागुणनादेशरहिते केवले पति शब्दे ५ अयि सखि! पति सखिवत् शस्त मित्रवद्विश्वसनीय इति [illegible] न जानासि? सखी प्रत्याह—हे आलि! उपपतिरपि अति सखिवत् अतीवाविश्वसनीय शस्त इति त्वयापि न नावोधि ॥ व्याकरणपक्षे—पतिशब्द शस्त शस इति शस्तस्य परस्य तत्रति द्वितीयाबहुवचनात्परं सखिशब्दसखिवत्स्वरूपो शेष नादेशाभावेन अर्थस्यात् उपपतिशब्द शस्त द्वितीयाबहुवचनात्परं अतिसखि शब्दवत् नादेशमाह ६ यत्र स्त्रीपुरुषरूपस्य विज्ञानसमक- ७ द्वौ गावौ यस्य ८ अस्यो वस्तुमात्रम् अव्ययी व्ययाभाववान मद्गेहे कस्यापि वस्तुनो व्ययो नास्तीत्यर्थ यदा अव्ययीभवन अव्ययीभाव ९ तत्पादे पुरुष! येनाह बहुव्रीहिर्बहुधान्यविशिष्ट स्यां तत्कर्म धारयेत्यर्थ- मनोमनदक्प्रसिद्धरत्नमत्र चित्रम् १० मन्मथबद्धे यामाक्षम्, पन्नगबन्धनान्मयुरम्, मन्त्रजालिसप्तराजानम् । मन्मथवनरसादराममुखम्, वायुनन्दिपवनगामधनरातिं गरुडं निःस्वरीति भाव

१ दर अत्रो वचरणरमल्लर यौ रेणु- २ कपिश्रेष्ठस्य गौतमस्य पत्नीम् ३ वृष सूहम् ४ उत्कृष्टवरणपुष्करो गज- मिहस्य महिषीं जनयामास वृषो वृषभस्योदये हेतुरिति चित्रम् ५ न समोऽसमो विषम स चासौ इषु च समकर शूलरोग विषम्नि सायुधविशेष स पाणौ हस्ते यस्य स शूल्पाणि शिव इत्यर्थ- ६ सा ७ समुद्र ८ चन्द्र ९ सम् १० शाताम्यीवि शाम अपि स वाणात् क्षेपस्तस्मिन्वीति गमन यस्य स अश्वि अरि पक्ष धरति स वार्ताहरा वार्ताहरो मेघस्तस्येशनाति ॥ अमरस्ताना अमरस्य सहित अन प्रकट येन स लोका न सूर्यं लोक निवासस्थान यस्य स [illegible] लक्ष्मीलतधरविष्णुरूप पुन वो युष्माक श्रीकाज्या श्रीपयत्रि वा आतशवावहाम वा आख्या अज्ञानकृतसंसारभ्रमाणि वा अमृतीर्हरत्वादिति ११ जगत्पाल्य १२ पन्निवक्ष १३ पत्नु १४ स कृष्णो वो युष्मान् पातु यस्याम्बरं पीतम् यस्य गृहमम्बुनि यस्य पत्र वाहन अहीनगणस्याराति गरुड- यस्य वधूस्तनया कमला यस्य तनय हरलोचनवह्नि ददाह १५ मधु मित्रमभिमानस्य बन्धुरस्तद्भुगालनस्यहन्न सूर्यवंशराति सर्वंसद्भुवस्य शिवशिरोविलम्बिनी गङ्गा तस्यो भीष्मस्तद्वैरी शिखण्डी तद्भगिनी द्रौपदी तस्या पतिरर्जुनस्तस्य कृष्ण- १६ मतान्, पक्षे,-स्थान १७ स्तनम्, पक्षे,-मर्मरश्मि- १८ कोपजम्, पक्षे,-भीतिम् १९ कनके, पक्षे,-पादुने २० अनवद्यविधानार्थ २१ माहभ्याददन् २२ अनस्तेनन चिवर २३ 'जीविकार्थे चापण्ये' इत्यत्र अपण्ये इत्युक्तत्वाज्जीविकार्थे [illegible] इत्येव रामक सीतकं लक्ष्मणक इति भवितव्यम् ।

धिग्धिक् ॥ ६२ ॥ [1]गोगेन्द्रवाहनभोजनभक्ष्योद्भतपमित्र सपत्नजशत्रो । वाहनवैरिकृतामनतुष्टा मामिह पातु जगत्त्रयजुष्टा ॥ ६३ ॥ नदीज लङ्केशवनारिकेतुर्नगाह्वयोनाम नगारिसूनु । एषोऽङ्गनावेषधर प्रमाथी जित्वाव य नेष्यति चाद्य गा च ॥ ६४ ॥ [3]गोकर्णशाडाभरण यदीय यद्व्यहव्यादजमाददाह । भेनचूडामणिरादिगन्तात्पायादपायादुरगात्मजार्धं ॥ ६५ ॥ विलासिनी काञ्चनपट्टिकाया पौटीरपङ्कैर्विरही विलिख्य । तस्या कपोले व्यलिखत्पवर्गं तवर्गमोष्ठे चरणे टवर्गम् ॥ ६६ ॥ काचिद्वियोगानलतप्तगात्री प्राणान्समाधारयितु लिलेख । बाह्वोर्भुजग हृदि राहुबिम्ब नाभौ च कर्पूरमय महेशम् ॥ ६७ ॥ नेत प्रयाणोन्मुखता समीक्ष्य नक्षत्रमुक्तावलिमस्य कण्ठे । जधा रयत्सा स तु वासराणा सग्यापरोऽभूत्सखि कोऽत्र भाव ॥ ६८ ॥ गौरीक्षण भूधरजाहिनाथ पत्र तृतीय दयितो पवीतम् । यस्याम्बर द्वादशलोचनाख्य काष्ठा सुत पातु

सदाशिवो च ॥ ६९ ॥ [1]पुष्पेषुमाता पुरुषायमाणा लज्जावती विश्वसृज विलोक्य । नाभीसरोजे नयन मुरारेर्वामेतर वारयति स्म चित्रम् ॥ ७० ॥ [2]मृगत्रय भाति वपुष्यवेशे फलानि चत्वारि सुमानि पञ्च । कपोलपट्टक प्रमदालताया पृच्छन्ति मध्य विदुष कवीन्द्रा ॥ ७१ ॥ इन्दीवराक्ष्या स्फुटविद्रुमोष्ठ्या सकेतमुद्दिश्य वने चरन्त्या । चौरे समस्ताभरणानि हृत्वा नासामणिर्नापहृत किमेतत् ॥ ७२ ॥ नृसिंहदेवे चलिते भरेण प्रत्यर्थिभूते क्रियते भरेण । कण्ठे कुठार कमठे ठकार शेषे ढकारस्तपने चकार ॥ ७३ ॥ कुभेनसुपीनयनाश्रयाशदग्धोन्मदा दर्दुरहर्षकाले । स्वजम- भक्षप्रियभोजनाशा नृत्यन्ति भीमानुजगोजभाज ॥ ७४ ॥ शिरसि देवनदीं पुरवैरिण सपदि वीक्ष्य धराधरकन्यका । निविडमानवती रमणाङ्कके क्वचन चुम्बनमारभते स्म सा ॥ ७५ ॥ काचिद्विलोलनयना रमणे स्वकीये दूर गते सति मनोभवबाणखिन्ना । त्यक्तु शरीरमचिरा मलयाद्रिवायु सौरभ्यशालिनमहो पिबति स्म चित्रम् ॥ ७६ ॥ कोऽता रुचिं

१ गवागच्छतीति गोग शिवस्तज्ज कार्तिकेयस्तस्य वाहन मयूरस्तस्य भोजन भक्ष्य सर्पस्तस्य भक्ष्य वायुस्तज्जनो हनूमास्त पातीति स तस्य सुग्रीवस्तस्य मित्र रामस्तस्य सपत्नो रावणस्तज्जन इन्द्रजित्तस्य शत्रुरिन्द्रस्तस्य वाहन ऐरावतस्तस्य वैरी सिंहस्तेनोपविष्टा अत एव सर्वोपरि तुष्टा अम्बिका मा पातु रक्षतु २ भो नदीज गङ्गातनय भीष्म एष दृश्यमान अङ्गनावेषधर स्त्रीरूपधारी लङ्केशवनारिकेतु रावणवनभञ्जकहनूमध्वज नगाह्वयोऽर्जुननामा नगारिसूनुरिन्द्रपुत्र भो भो कौरवा । जय प्रमाथी हन्ता अद्य वो युष्माञ्जित्वा गाश्च नेष्यतीत्यर्थ ३ उ शिव त्वं धरणिं अपायादपायाद्रक्षतु स क गोकर्णा सर्पास्तेषा राट् वासुकि यदीय आभरणम् हव्यते तद्धव्यम गोरिद गव्य, गव्य च तद्धव्य च गव्यहव्यम् गव्यहव्यमत्तीति गव्याद व्याद् वह्नि यस्य शिवस्य गव्यहव्याद्वह्निरिल्लनेन यस्यकस्य तृतीयनेत्रोत्थवह्निरित्यर्थ स अज अनङ्ग आददाह यस्य तृतीयनेत्रोत्थो गव्यहव्याद्वह्नि मदन भस्मीकृतवानित्यर्थ इभूत भाना नक्षत्राणा इन स्वामी चन्द्र एव चूडामणिमुकुटरत्न यस्य स पु० क० अगात्मजा पार्वती अर्धे अर्ध वा यस्य स आदिग अन्ताद्दिगन्तेभ्य आ इति दिगन्तमर्यादीकृत्य आदिगन्त तस्मात् ४ चन्दनद्रवे ५ गले ६ पवर्गस्य ओष्ठस्थानीयत्वात् ओष्ठाभ्यां तव चुम्बन करिष्यामीति सूचितम् ७ तवर्गस्य दन्तस्थानत्वाद्दन्तैस्तवौष्ठौ खण्डयिष्यामीति सूचितम् ८ टवर्गस्य मूर्धस्थानत्वाद्यदि त्व गच्छसि तर्हि त्वा शिरसा नमामीति सूचितम् ९ सर्पग्रासभीत्या प्राणा स्वतो न निर्गमिष्यन्तीत्यभिप्रायेण बाह्वोर्भुजग लिलेख चन्द्रश्च स्वभावतया सुतिसिद्धमृताना मनो महीतुमागच्छेदित्यभिप्रायेण हृदि राहुम्, मन्मथत्रासाय शिव च लिलेखेति भाव १० नक्षत्रमालाधारणेन नक्षत्रोदयवेलाया मागमन कृत भविता तथा सूच्यते वासरसंख्याकरणेन सप्तदिनमध्य एव मया गन्तव्य इति तेन सूचितम् ११ स भवानीशिवो वो युष्मान्पातु स क । यस्य गौ वृषभ पत्र रथ तथा ईक्षण तृतीय यस्य भूधरजा पार्वती दयिता यस्य अहिनाथ शेष उपवीत यस्य अम्बर वस्त्र काष्ठा दिशो यस्य द्वादशलोचनाख्य कुमार सुतो यस्य इत्यन्वय

१ पुष्पेषोर्मदनस्य माता लक्ष्मी पुरुषायमाणा पुरुषवदाचरन्ती, विपरीतरत कुर्वतीत्यर्थ, विश्वसृज भगवन्नाभिसरोजस्थ ब्रह्माण विलोक्य लज्जावती सती मुरारेर्दक्षिण नयन धारयति स्म यतो भगवन्नेत्रे हि सूर्यचन्द्रात्मके, तत्र दक्षिणस्य सूर्यात्मकत्वात्तद्वारणेन सरोज मुकुलित भवेत् ततश्च ब्रह्मापि सरोजकोशेऽन्तर्हितो भवेत् इति मनसि कृत्वा तद्धारयामासेति भाव २-३ उपरि अक्ष्णो नीलच्छाया अधस्तात् ओष्ठस्य रक्तवर्णच्छाया तयो प्रतिबिम्बितं नासामौक्तिक गुञ्जाफलमिति मनसि कृत्वा चोरैर्न हृतम् इत्यभिप्राय ४ नृसिंहदेवे सेनाभरेण सह यात्रार्थं चलति प्रत्यर्थिभूते शत्रुभूपतिभि सेनाभि सह पलायमानैर्भरेण मानसमाधिक्येन कण्ठे कुठार क्रियते कुठारघाततुल्या पीडानुभूयते तथा च भरेण सेनासमूहगुरुत्वेन कमठे ठकार क्रियते भूमरधर कूर्मावतारोऽङ्गसंमर्दभीत्या पाणिपादमुन्नमय्य सर्वोच्चठकारतुल्योऽभूत् तथा केवल मण्डलाकृतिस्तस्थौ तथा शेषोऽपि एवमिवैव मुख प्रदेशेऽधिकभरेण ढकारतुल्यो वक्रीकृतग्रीवकुण्डलिनोऽभूत् तपने सूर्ये च चकार समुच्चय क्रियते अतिभीत्या तेषां शत्रूणां शतमूर्धेन्यस्तत्र पश्यता इत्यर्थ ५ कु पृथ्वी धरन्ति ते कुभ्रा पर्वता स्तेषामिन स्वामी हिमाचलस्तस्य सू पुत्री पार्वती ता प्रीणातीति प्रीर्महादेवस्तस्य नयनस्य आश्रयाशो नेत्रवह्निस्तेन दग्धो य कामस्तेन उन्मदा उन्मत्ता ६ दर्दुराणा मण्डूकाना हर्षकालो वर्षाकालस्तस्मिन् ७ स्वसात्मजम येषा तानि स्वजन्मानि स्वापत्यानि तानि भक्षयन्ति ते स्वजनमभक्षा सर्पास्त एव प्रिया भोजनस्य आशा येषां ते ईदृशा मयूरा इत्यर्थ ८ अत्र भीमानुजगोजभाज इत्यस्य भीमानुजोऽर्जुन स्तत्संज्ञका ये गोजा गो पृथिव्या जायन्ते ते गोजा वृक्षास्तत्रैव पिनस्पृत्ताज्जुनवृक्षा येनाधितिष्ठन्त इति यावदित्यर्थ एषा टीका विद्वन्मुखमण्डलेऽपि न्यूनैव ९ सविषे गले १० मलयस्थचन्दनैस्तनिर्भपत्निकामात्यकुटसंपृक्तस्य वायो सविषस्याघ्राणेन शीघ्रं मे मरण स्यादिति बुध्या न पपाविति गूढाशय ११ कान्ता हारे रुचिं धत्ते, मुनिजनो हरे रुचि धत्ते, अवियोगी तरुणो हिमकरे रुचि धत्ते, कामो मकरे निजचिह्नभूते रुचि धत्त, रत्नमणिजडवन्यद्धोत्तर सह करे कुचभूषणेन सह पयोधरयुगे च रुचि धत्ते

मुनिजनसम्मोऽवियोगी वामश्च रत्नमणिरुञ्जनरङ्कणेन । धत्ते पयोधरयुगे कुचभूषणेन हारं हर हिमकर मकरे करे च ॥ ७७ ॥ निर्जमति नयनाभ्या कैरवं पङ्कजं च श्लथयति चरणाम्बु नलचये पयोधे । उरसि लसति यस्य श्रेयसा सम्प्रदाय स फणिनमधिशेते पद्मया पद्मनाभ ॥ ७८ ॥ अहिरिपुपतिकान्तातातसवद्धकान्ताहरतनयनिहन्तृप्राणदातृध्वजस्य । सरिसुतसुतकान्तातातसपूज्यकान्तापितृशिरसि पतन्ती जाह्नवी न पुनातु ॥ ७९ ॥ उदितवति परस्मिन्प्रत्यये शास्त्रयोनौ गतवति विलय च प्राकृतेऽनिप्रपञ्चे । सपदि पदमुदीतं केवल प्रत्ययो यत्तदियमिति च वक्तुं क क्षम पण्डितोऽपि ॥ ८० ॥ हरिद्रायां राहुप्रसरपिहितेच्छापरिषदि प्रयुक्तालङ्कृत्य निपुणं उरुता दुर्गकुरटीम् । वय मार्वापता प्रहर इति सेनाधिपकुलाममात्येभ्यो लेखा प्रतिदिशति सिंहक्षितिपति ॥ ८१ ॥ गता सा किं स्थान पथि सह तया का स्थितवती नृपेणेत्थ पृष्टा सखि चतुरदूती स्थितवती । त्रिलोक्यालकारं निजमथ च शाकं नरपति निराकाङ्क्ष चक्रे कथय कथमेतत्प्रभवति ॥ ८२ ॥ स्नाते नो हारो रजतगिरिमूले न धनद सुकेशीना मध्ये विहरति न कामो नरयुत । रमान्ते नैवाब्धिर्विधुघनगरीसीम्नि न सुरस्थानाच्छिन्पथे स्फुटमनतु देवं किमपि न ॥ ८३ ॥ काचिद्बाला रमणवसति प्रेषयन्ती करण्डं सा तन्मूले सभयमलिसद्बालमस्योपरिष्टात् । गौरीनाथ पवनतनय चम्पकं चास्य भाव पृच्छन्त्यार्थान्प्रति कथमिद मल्लिनाथ कवीन्द्र ॥ ८४ ॥ मेरीन सम्वदमि वहुधा दीयते नीयते च दाधातुना भवति सदृश रूपमेषा चतुर्णाम् । द्वौ दानार्थौ भवति च तथा पालने खण्डने वा नो जानीम कथयति भवान्कस्य धातो प्रयोगम् ॥ ८५ ॥ चञ्चद्द्वादश-नीलनीरजयुत सप्ताम्बुजोद्भासित नित्य षोडशशोणपद्मरुचिरं धारानिशं सेवितम् । क्षीराम्भोधिगृह सहस्रदलसत्पर्यङ्क-निधान्ति यत्सायाह्न कमलाङ्कसन्निशयन तन्नीलरोचिर्मह ॥ ८६ ॥ रोम वानरवाहिनी पुररिपु राहु रवे सारथि कुम्भीगर्भसमुद्भव मुररिपु मारस्य मौर्नारयम् । तन्वी नूतनपल्लवैर्विरचिते शय्यातले शायिनी मर्न्या वीजितवा-

---

[१] स पद्मनाभ पद्मया सह फणिनि शेषमधिशेते यस्य नयनाभ्या चन्द्रसूर्यलक्षणाभ्या कैरव पङ्कज च विरमति यस्य चरणाम्बु गङ्गा नलपयोधिजलचयं श्लथयति दूरीकरोति गङ्गाया समुद्रपतनात्, यस्योरसि श्रेयसां संप्रदाय कौस्तुममणिर्लसति एवंविध पद्मनाभ फणिनमधिशेते [२] अहि सर्पस्तद्रिपुर्गरुडस्तत्पतिर्विष्णुस्तत्कान्ता लक्ष्मीस्तत्तात समुद्र स सम्यग्बद्धो येन स रामस्तत्कान्ता जानकी तस्या हर्ता रावणस्तत्तनय इन्द्रजित्तन्निहन्ता लक्ष्मणस्तत्प्राणदाता हनूमान्स ध्वजे यस्यैतादृशोऽर्जुनस्तस्य सखा कृष्णस्तत्सुतो मदनस्तत्सुतोऽनिरुद्धस्तत्कान्ता उषा तत्तात बाणासुरस्तस्य पूज्यश्शम्भुस्तत्कान्ता पार्वती तत्पिता हिमालयस्तच्छिरसि पतन्ती जाह्नवी भागीरथीत्यर्थ [३] सिंहक्षितिपति सेनाधिपकुलानि लेखा अमात्येभ्य प्रधानेभ्य प्रति दिशति कथयति इति लेखार्थ प्रतीति स्म् वय मार्वापता अक्षरशब्देन इन लक्ष्यते प्रयुक्त इन सेनोपेता हरिद्रायां निशायां राहुप्रसरपिहितेच्छापरिषदि सत्याम् राहुशब्देन तम, छिन्नशब्देनाच्छादनम् इच्छाशब्देन भासा दिशा, परिषच्छब्देन मण्डलम् प्रयुक्तो योऽलङ्कार हार तस्य कृत्ये प्रहारार्थम् निपुण गलाग्रम् गलस्रग् उच्यते निर्गमनकाला पक्षार्थी निरीक्षणाम् दुर्गकुरटीम् कुरटीशब्देन नगरी लक्ष्यते दुर्गनगरी प्रहर इत्यर्थ [४] काचिद्दूती कामिनायिका स्वगृहमानयत् तस्य नद्धनीस्नायन द्रष्टा ना स्वगृह प्रापयितु दूतीमाज्ञापयति स्म सा । दूती ता स्वगृह प्रापय्य पुना राजनिकट आगत्य स्थितवती ता प्रत्याह राजा सा कि स्थान गता गतवती तया सह पथि मार्गे का स्थितवती एवं राज्ञा पृष्टा चतुरा दूती स्थितवती सती त्रिलोकालकार 'चाहाची' इति महाराष्ट्रभाषाप्रसिद्धं तथा शाकं 'मेथी' इति महाराष्ट्रभाषाप्रसिद्धं शाकविशेष चारुस्थितवती तावन्मात्रे नैव नरपति निराकाङ्क्षमुत्तरविषये आकाङ्क्षारहित चक्रे एतदलङ्कारशाकशब्दोक्तेन कथं प्रभवति राज्ञो नेराकाङ्क्ष्य संपादने कथं साम भवतीति कथयेति कविप्रश्न अत्र प्रथमप्रश्न प्रतिवचनं 'चाहाची' इति हिन्दीभाषयोत्तरम् द्वितीयप्रश्नस्य तु सहनामितिप्रश्नस्य 'मेथी' इति हिन्दीभाषयोत्तरमिति तात्पर्यं बोध्यम्

[१-२] प्रियनिवासम् [३] करण्डोऽन्वितपुष्पस्तारभ गन्धवाहा हरदिनि तद्भक्षक सर्पम् [४] पुष्पवाणा वाणाश्च हरेरिति तद्वदिग्निवम् [५] एव पुष्प सकरे शोभयेदिति कामकार्ये एव मकरतुला हर्तुं मदय वननाय हनूमन्तम् [६] तन्मकरन्द भृङ्गो हरेरिति चम्पकमल्लिकारिति भाव चम्पके भृङ्गा न गच्छन्तीति प्रसिद्ध [७] एव सतत सत् बहुधा वारंवार दीयते दीयत इति वर्तते दायत इति रूप चतुर्णामपि धाधातुना सदृश भवति तन्मध्ये द्वौ दानार्थौ, दाण् दाने, डुदाञ् दाने, इति एक पालने, दङ् रक्षणे इति एक खण्डने, दोऽवखण्डने इति एव मध्ये भवान्कस्य धातो प्रयोग कृत्वा वर्णित तं न जानीम [८] तच्छोभि श्यामश्रम सहसाब्ज कृष्णलक्षण वा शुभ्रा वायाद् नीलिकभूतम् कमलाङ्कसन्निशयने लक्ष्मीसनाथ शयनम् पु० लि० मद्ययद्रसपयङ्क विशति न सहस्रदलस्थिपनवरैरभिनम् पु० लि० क्षीराम्भोधिगृह दुग्धसमुद्रनिवासम् पु० लि० धाया नाभिसरोरुहयेन ब्रह्मणा अनिशं सेवितमध्यासितम् पु० लि० षोडशोणपद्मरुचिर पादद्वाराणस्मनोहरम् षोडशशोणपद्मानां विभूति —विष्णो चत्वारो हस्ता द्वौ चरणौ सावन एव भवन्ति द्वौ करौ द्वौ चरणौ लक्ष्म्या इत्येवं षोडशशोणपद्मरुचिरम् पुं० लि० नित्यमनिशं । पु० लि० सप्ताम्बुजोद्भासित सप्तकमलशोभितम् सप्ताम्बुजानां विभूति — चत्वारि मुखानि ब्रह्मण एव नाभिसरोरुहम् [१८] विष्णोर्मुखम् [१९] लक्ष्मीमुखम् इत्येव सप्ताम्बुजोद्भासितम् पु० लि० चञ्च द्वादशनीलनीरजयुत शोभमानद्वादशनीलकमलयुतम् द्वादशनील नीरजाना विभूति —अष्टौ नयनानि ब्रह्मण द्वे विष्णो द्वे लक्ष्म्या इत्येव द्वादशनीलनीरजयुतम् [९] कोकिलरक्षककाकविशेषणमाह मर् मन्द्याम्रवैरे नादन्तवादिनीम् मन्मथवैरे पुररिपुम् वाहनाचैरेण अङ्गुत् रवे शीघ्रसत्याधिपाये गर्भसत्ता सूरन् च हत्यादरसमुद्रावधैरादयन्तम् मनसेन्द्रनाथ मुररिपु निनिन्द्रनि भाव कोकिलानां कामेतरकार्य रमणस्य कृ...रणम्

लवृन्तपवना बाला मुहुर्निन्दति ॥ ८७ ॥ १सत्यासक्तमना प्रवृद्धनरकच्छेदी द्विजेन्द्राश्रयो भुक्तानेकसुखोद्भवास्पदमलश्रीर्यत्र सराजते। यो गगां च बिभर्ति यश्च सशिवो य कामदेहाश्रयः भद्र साम्यमयं प्रयातु भवता कृष्णेन रुद्रेण वा ॥ ८८ ॥ येन ध्वस्तमनोभवेन बलिजित्काय पुरा स्त्रीकृतो यो गगां च दधेऽधकक्षयकरो यो बर्हिपत्रप्रिय । यस्याहु शशिमच्छिरोहर इति स्तुत्य च नामामरा सोऽव्याद्दिष्टभुजगहारवलयस्त्वा सर्वदो माधव ॥ ८९ ॥ १यो व्योमाङ्गिनगोऽहरीड्डुपगोयुग्म कगाभ्रोऽपभीर्भीमभर्म्वर्यसुकी रमारतरसो नाम्युद्भवासीनक । धोसद्मव्यवनम्यपत्सलिलजो वार्धिस्वपोऽध्यर्धदोराद्यो गदसिवाड्घादमृतपायात्स व बदमा ॥ ९० ॥ लक्ष्मीवन्कृतनूरसू रणदहि दृधक्क्षम पापडीलाड्ढोऽकलधी बडाछन वडी खाजा

१ अय भवता सह कृष्णेन रुद्रेण वा साम्य प्रयातु प्राप्नोतु किंभूतेन कृष्णेन अर्थवशाद्विपरिणाम किंभूत । सत्यासक्तमना सत्यभामायामासक्त मनो यस्यासौ नामैकदेशे नामग्रहणम् प्रवृद्धो नरक सुरस्त छिनत्तीति द्विजाना पक्षिणामिन्द्रो गरुडस्तस्याश्रय सेव्य भुक्तान्यनेकसुखानि यस्य ब्रह्मणस्तस्य उद्भवो यस्मात्कमलात्तत् यस्यास्पदम् अलमत्यर्थ यत्र श्रीर्लक्ष्मी राजते योऽग गोवर्धन गा पृथ्वी च बिभर्ति शिवेन सह वर्तमान 'विष्णोश्च हृदय शिव' इति वचनात् य कामदेह प्रद्युम्नस्तस्याश्रय ॥ किंभूतो रुद्र । सत्यामुमायामासक्त चित्त यस्य 'उमा गौरी सती चण्डी' इत्यभिधानात् प्रवृद्ध बलरस्य महण क गिरस्तस्य छेत्ता द्विजाना ब्राह्मणानामिन्द्रश्च इत्तस्याश्रय अनेकसुखानामुद्भवो यस्य कार्तिकेयस्य तदास्पदम् श्रीर्यत्र सेराजते निधिपतित्वात् यो गङ्गा बिभर्ति य शिवया पार्वत्या सह वर्तमान काम यति खण्डयति एवंविधो यो रुद्रो तस्य आश्रय ॥ किंभूत सह । सत्या सनृता वाक् तत्र सक्त मनो यस्य स प्रवृद्ध यजरक दुःखस्य नाशक द्विजेन्द्रा ब्राह्मणास्तेषामाश्रय भुक्तानि योग्यानि यानि अनेकसुखानि तेभ्य उद्भवो यस्य धनवात्तया तस्या आस्पदम् यत्र श्री शोभा राजते यो गा वाणी धत्ते काम ददातीति कामदा इच्छा तदाश्रय २ त्वा सर्वदा स उमाधवोऽव्याद्रक्षतु स क । येन बलिं जितवानिति बलिजिद्विष्णुस्तस्य काय शरीर पुरा त्रिपुरवधकाले स्त्रीकृतोऽस्त्रत्वेन सपादित त्रिभुवेन ध्वस्तो मनोभवो मारो येन ध्वस्तमदन पु० स क । यो गङ्गा दधे पुन कीदृश । अधकनामा दैत्यस्तस्यान्तकर पु० कीदृश । यो बर्हो मयूर एव पत्र रथो यस्य स स्कन्द प्रियो यस्य स पु० की० स्तुत्यमीड्य नाम यस्य अमरा इति आहु इदीति किम् हर इति किंभूत । शशिमच्छिर शशि रश्मि यस्मिस्तच्छशिमत् तादृश शिरो यस्य स हाराश्च वलयानि च हारवलयम् इष्टाश्च ते भुजगाश्च इष्टभुजगा ते हारवलयानि यस्य स इष्टा वल्लभा भुजगा सर्पा हार कण्ठभूषण वलय कटक बाहुभूषण मित्यर्थ यद्वा,–इष्टानि भुजगा एव हारवलयानि यस्येति ॥ हरिपक्षे,–सर्व ददातीति सर्वद स माधवो लक्ष्मीपति मा लक्ष्मीस्तस्या धवो भर्ता माधव त्वामव्यात् स क । अयेन अनेन स्तुतसुरसमानेन भूतविग्रहेणेत्यर्थ अनो यस्य शकटाकृतिं दनुज हतवानित्यर्थ अथवा अभवनति घोरसंसारसागरे प्राक्तनकर्मानुसारेण विद्यते भवो जन्म यस्य स तेन कृष्णलीलामृतविग्रह इति पु० स क । येनामृतविभागावसरे मोहार्थ बा बलिजिघांसौ कायश्चेति पुरा स्त्रीकृत स्त्रीभाव प्रापित पु० की० स अग गोवर्धनम् गा पृथ्वीं च दधे पु० की० य अधअगाध के जले क्षय गृह करोतीति विष्णुस्तु जलशायीति पु० की० बर्हिणो मयूरस्य पत्राणि बर्हाणि रिच्छानि पियाणि वल्लभानि यस्य स पु० की० अमरा यस्य इति स्तुत्यं नाम आहु इदीति किम् शशिमच्छिरोहर इति शशिन चन्द्र मथ्नातीति शशिमत् राहु तस्य शिर हरतीति स तथा इष्ट भुजगहा गरुडो यस्य ॥ तथा अर सुदर्शन वलय यस्य स तथा रव परब्रह्माणि लयो यस्य स रवलय इति

१ क जल ददातीति कदास्तेषां भा इव भा यस्य स श्रीकृष्णो वो युष्मान्पायाद्रक्षतु स क य व्योमाङ्गिनग व्योमाटा पक्षिणा इनो गरुडस्तेन गच्छतीति स तथा अह्नां इट् अहरीट् सूर्य उडुपश्च इन्दुः गोयुग्म नेत्रद्वयं यस्य स तथा कु पृथ्वी अगा गिरय ता धरतीति तथा अपगता भीर्भयं यस्मात्स तथा पु० क० भीमभ्वर्यसुकी ऋभूणा देवाना अरय ऋभ्वरय भीमाश्च ते ऋभ्वरयश्च भीमभ्वरय भीमभ्वरीणा असून् प्राणान् किरतीति स ऋभव अरय तेषामरयो दैत्या भीमाश्च ते ऋभ्वरयश्च भीमभ्वर्यश्च तेषामसून् किरति कलेवराद्वियोजयति तथा तथा रमा लक्ष्मी तस्या रते क्रीडाया रस आसक्तिर्यस्य स अप्सु रहति इति अब्रुट् कमल नाभावब्रुटि आसीन क ब्रह्मा यस्येति तथा पु० क० धोसदा देवाना चम्वा सेनया अवनम्य पत्सलिल चरणकमल यस्य स वाध स्वपिति तथा अध्यर्ध चत्वारो दोषा बाहवो यस्य आद्य अनादिरित्यर्थ गदी गदाधर असि खड्ग वहति मोक्ष ददाति २ हे लक्ष्मीवन् त्व मा सेवक अव्या रक्ष कथभूतस्त्वम् । कुनकृ कुन को पृथिव्या ऊ अवन रक्षण यत्नाम पु० क० अग सूयते उत्पद्यते अज्ञ स् न सू असू अज इत्यर्थ पु० क० रणदहिन् रण सग्राम ददति ते रणदा दानवास्तान्हिनस्ति असौ शत्रुहा इत्यर्थ पु० क० दृधक् दुव दुःख दहतीति दृधक् पु० क० क्षम क्षमास्यास्तीति स पु० क० पापडी डलयोरभेदात् पापली पाप लुनातीति इम पु क० इलाट् इलाया पृथिव्या अटतीति इलाट् पुरा वामनादिरूपेण बले सकाश प्राप्त उक्त च—'बहवो मा न जानन्ति मम मायाविमोहिता । सदाह द्विजरूपेण विचरामि महीतले ॥' इति भारतवचनात् पु० क० विविक्तुना रूढ वीना पक्षिणा विभुर्गरुडस्तेन ऊढ वाह्यमान इत्यर्थ पु० क० अकलधी अक दुःख लङ्घयतीति अकलधी पु० क० अवलाञ्छन अवगत लाञ्छन यस्य स अवलाञ्छनस्तस्य संबुद्धौ हे अवलाञ्छन । अवाप्योरुपसर्गयोरकारलोप पु० क० वडी वबयो डलयोश्च साव र्ण्यात् बली बलमस्यास्तीति स पु० क० खानाम्बुदालीरुचि ख आकाशे अजस्र गच्छन्ति ते खगा गगनचरा त च ते अम्बुदाश्च तेषामालि पङ्क्तिस्तस्या रुचिरिव रुचिर्यस्यासौ घनश्याम इत्यर्थ पु० क० म्लेच्छाणा करखण्डन म्लेच्छाणा यवनादयस्तेषामाशा वाञ्छा तस्या आकर समूह त खण्डयतीति स म्लेच्छाससमूहनाशन इत्यर्थ पु० क० क्षीरावस क्षारे क्षीरसमुद्रे आसमन्तात् वसनं वसतीति तस्य संबुद्धौ हे क्षीरावस हे अतुल्य नास्ति तुल्यो यस्य स तस्य संबोधने वीट् । माम् । साग्रम् असत प्राणास्तै सह वर्तमानम् पु० क० अम्तिटिम्भाङ्कवसन अर्का च वसनं च अर्कवसने अम्बिम तडिच्च अम्तितडितौ तयोर्निभे निभा ययोस्ते अम्तितडिन्निभे अर्कवसने यस्यासौ अम्नितडिन्निभार्कवसन पु० क० मारवान् मारो बलमस्यास्तीति स पारदसमर्थ इत्यर्थ

मुद्दालीरुचि । मद्वाराकरखण्डनो विनिमुना क्षीरावसा-तुल्य मा सास् हालितडिन्निमाह्वसनोऽव्या सेरक सारवान् ॥ ९१ ॥ खेटीच्छाशिपलेहपापडवडीर्य्यारोडमाजी गणो यद्वक्त्रोऽनिमिषीर वा क्षुल्लणा ध्यायन्ति या योगिन । कालामलकरालभूखलमहादैत्येन्द्रमाथार्थिनी सा सासूयरमा तनाघतटये स्तात्कर्ममोटी चिरम् ॥ ९२ ॥ सुंदारा उत्पाडिमेखलतटी कच्छोटजा बिभ्रती पूता रेमरडीननीलजसमा नागीर पातालगा । साधोऽस्राज्ज फालियारिहरिणव्याधे समे पीडितामामोघोघरवाघजारण पद मन्दाकिनी य क्रियात् ॥ ९३ ॥ जाय ते नत्र सौ तयामि च नत्र स्यामिभरम्यसा सगमे पट्टसरयानि वडेव सुप्यथ शसि नीण्येन तद्वजसि । चत्वार्यन्यथच मु यस्य विबुधा शैब्दस्य रूपाणि तज्जानन्ते यदि शक्तिरस्ति गदितु पाण्मासिकोऽत्रावधि ॥ ९४ ॥ मुद्वीदालिसुशालितुअरतणीगात्र सुदुग्ध घृत नीकाद्वहुपलेहपापडवडी वोरीवधारीमडा । मूला वोठकुठीवडा च कपिटाटीटीदुराचीमडा आदासूरणरायता हादिवडा कुर्वन्तु वो मङ्गलम् ॥ ९५ ॥ वौश्वारेड्ध्वज घग्घृतोड्डिपति क्षुभेड्जानिर्गणेड्गोराडारुडुर सरेड्डुरतरमैत्रेयग्भाडरम् । उड्डीड्डुनरकास्थिघृक्त्रिरदगिमेडार्द्राजिनाच्छच्छनि स सादमुमदमुदालिगलरुग्देवो मुदे वो मृड ॥ ९६ ॥

क्रियागुप्तादयः

क्रियागुप्तम्

आगता पाण्डवा सर्वे दुर्योधनसमीहया । तस्मै गा च सुवर्ण च रत्नानि विविधानि च ॥ १ ॥ निरुपमानरयाहया-चकान्दु ससचयान् । अत्र क्रियापद गुप्त यो जानाति स पण्डित ॥२॥ प्रात प्रात समुत्थाय द्वौ मुनी च कमण्डलु । अत्र क्रियापद वक्तुमसमर्थिनिक्षणो वय ॥ ३ ॥ ललाटतिल कोपेत कृष्ण कमललोचन । गोकुलेऽत्र क्रिया वक्तु मर्यादा द्वादशवार्षिकी ॥ ४ ॥ पम्पासरसि रामेण सस्नेह सविस्मयया । सीतया किं कृत सार्धमत्रैवोत्तरमीक्ष्यताम् ॥ ५ ॥ राजन्नघनश्याम निस्त्रिंशाकर्ष दुर्जय । आकल्प वसुधामेता विद्विषो य रणे बहून् ॥ ६ ॥ कान्तया कान्तसयोगे किमकारि नवोढया । अत्रापि चोत्तरं वक्तुमसमर्थिनिक्षणो वय ॥ ७ ॥ दामोदराय पुण्यात्म पुष्पमूलफलान्यपि । अत्र क्रियापद गुप्त यो जानाति स पण्डित ॥ ८ ॥ निराटनगरे राजश्री चराद्युपरीचकम् । अत्र क्रियापद गुप्त यो जानाति स पण्डित ॥ ९ ॥ कात विना नदीतीर मदमालोक्य केकिनी । अत्र क्रियापद गुप्त यो जानाति स पण्डित ॥ १० ॥ अम्लानपङ्कजा माला कण्ठे रामस्य सीतया । क्षुधा क्षुधा

---

१ सा कर्ममोटी चामुण्डा तनाघतटये मनस्हरणाय स्तात् भवतु कथभूता सा ? सासूयरमा असूया वोऽस्तस्य रम तेन सह वर्तमाना कथभूता सा ? काला कृष्णवर्णा मीला भीषणा तेभ्योऽपि कराला, अतिरौद्रा इत्यर्थ भुवि खला भूगला दुर्जना, ते च ते महादैत्याश्च तेषां माथो मथन तमर्थयतीति एवविधा तया या कुष्णा कुल्याना योगिन ध्यायन्ति तथा यद्वक्त्रो गण यस्या सेवको गण यस्मरादेनानिमिषीर देवराज इव 'वर्तते' इति वाक्यशेष तामेव विशिनष्टि—खे विचरतीति खाटी इच्छया अश्नातीति इच्छाशी पने भामिवे इदा स्तुता अशेरि परेड़ तथा डरयोरै क्यात् पाप भुनातीति पापड- वववोरैक्येवयात् बल्लस्यातीति वडी तथा ईर्ष्यया रोल लोल भवते इति म चासौ स च इति कर्मधारय- २ उत्पानि हरितकृणानि तेषामालि पङ्क्ति सैव मेखला काञ्ची यस्यास्ताद्दिधा तटी भूयुर्यस्या सा तथा कच्छे अम्भाये देशे जटजानि पर्णकुटी बिभ्रती बिभ्राणा तथा पूता पावना तथा रेम शब्द त राति अङ्गीकरोतीति रेभरा सशब्दा क्षुभ्या इत्यर्थ- तथा लीलानां एका नगनानां नीरजानां पङ्क्तिस्तासाम् इमचक बाकरुमद्गोदीनामिव रे मभा परित् मभा यस्या सा तथा सा अम्बरस्थ नागीर पातालगा, भोगवती इत्यर्थ तथा हो मश्रा कान्त्यादि हरिणव्याधो वद ने मम खरैव सुगनदिव्यर्थ पीडितावगाहितेचय तथा मा मंगल इति मा तद्विहसा, इत्यथा शुष्या इत्यर्थ अमोघो नेतृणां मोधनद मोचन खोत्रोभ्यनिर्दसा मा तथा एव गुणविशिष्टा मन्दाकिनी गङ्गा सुगतां जराया वो युष्माक इति शेष- अपर ग्लानद भवनारोप्य पदं अवर्भिन क्रियात् करोतु पदा,—वो युष्मान् अपरानद भवतारसमनर्थानित्यर्थ- २ वरदृत इत्येत्यर्थ- ३ वार्यु यरनि तेषां इह स्वामी भवर म पात्रो पस्य तु कामं दरवोठ अधारेहमनवक्त भूप इहृना ग्भयाणान वितर्धिदैर कु पृथ्वी मरनि तेषामीद् हिनान्दरम्भ माला एषौ

(१) य वनमसीहया धनेच्छया आगतस्तस्मै सर्वे पाण्डवा गां च सुवर्णं च विविधानि रत्नानि च 'अदु' इति लङ (२) निरुपमाना याचको योगिहीनानपि याचकान् अत्र दत्त दुनावसंचयान् पाण्डव (३) 'प्रात' इति क्रिया प्रा पूरणे लङ् प्रथमपुरुषद्विवचनम् (४) 'ललाट' इति लट बाल्ये लिट् (५) 'सेवे' इति स्ना शौचे कर्मणि लिट् (६) 'अत्र' इति अव रक्षणे 'व' इति च दोषनाशने लोट् (७) 'अपापि' इति पपूड् रक्षायाम् कर्मणि लुङ् (८) [illegible] दामोदर पुण्यमूलफलान्यपि 'आव' आप इति लङ् इत्यत्र प्रविश्य इष्वा नागरप्रमन्न लोके फलमिदम् उपागतमभिप्रायेण आलयनार्थ कत्वम् (९) [illegible] पक्षी नीलकण्ठो वीरस्तान्तरं 'आट' वभ्राम (१०) केकिनी मयूरी इत्यर्थ मेरुज्ञीति विपुलमिति मदर आलोक्य 'विनानदीति' विशेष पुन पुनर्वा शुष्क करोतीत्यर्थ-

---

सा आशा यस्य स कुष्ठ्हजाति अनानां प्रमथनादीद् गवां राजा नदी नमाराहतीति भावद् उग्रा सरि तद्दे मुक्ताहस्तीद् एषा स्मर मैत्रेयक कण्ठभूषा तेन अलङ्कृत आभरण यस्य उडूनाडम्म इङ् यस्य स- नरकास्थिधारक त्रिनेत्र इमानां हस्तिनिद् मद्राजिन तेनाच्छ्न्न हरिद्वेषत्सु कुन्दरम् य मुदे स्यात् अपिति 'मम मुदि इन्दर शोटे कृत्य अमु विदे तेषां त अमुमन पदद्वा अमुरा देवस्याभिनन्दनीय तेन रुद्रडदीर्घ इत्यद्यय-

भ्रमन्त्यत्र प्रत्यक्षेऽपि क्रियापदे ॥ ११ ॥ नारसिंहाकृतिं वीक्ष्य वने मत्तमतङ्गजः । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ १२ ॥ सध्यावन्दनवेलायां तडागान्ते द्विजोत्तम । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ १३ ॥ पुरस्कोकिलकुलस्ते नितान्तमधुरारवे । महकारद्रुमा रम्या वसन्ते वामपि श्रियम् ॥ १४ ॥ बिम्बाकारं सुधाधारं कान्तावदनपङ्कजम् । अत्र क्रियापदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ १५ ॥ राघवस्य शरैर्घोरै रावणमाहवे । अत्र क्रियापदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ १६ ॥ पामारागाभिभूतस्य श्लेष्मव्याधिनिपीडित । यदि ते जीवितस्येच्छा तदा भो शीतलं जलम् ॥ १७ ॥

कर्तृगुप्तम्

गौरीनश्वरमाहृदयश्रद्धया शशिनं दधौ । इहैव गोप्यते कर्ता वर्षेणापि न लभ्यते ॥ १८ ॥ अश्वरत्नसुवर्णानि रत्नानि विविधानि च । ब्राह्मणेभ्यो नदीतीरे ददाति भ्रज सत्वरम् ॥ १९ ॥ राक्षसेभ्य सुतां हत्वा जनकस्य पुरीं ययौ । अत्र कर्तृपदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ २० ॥ श्यामां तत्र स्नानेनेतो पिबन्ति सततं मुदा । अत्र कर्तृपदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ २१ ॥ त्र्यम्बकाक्षा पञ्चशिरा यतिर्वीनारिभूषण । असिरोमा त्रियाङ्गुर्न शङ्खलायनवीक्षण ॥ २२ ॥ व्यामोहं तत्र भिन्दन्तु छिन्दन्तु दुरितानि च । कर्तृगुप्तमिमं श्लोकं ये जानन्ति विचक्षणा ॥ २३ ॥ न करोति नाम रोषं न वदति परुषं न हन्त्ययं शत्रून् । रञ्जयति महीमखिलां तथापि धीरस्य वीरस्य ॥ २४ ॥ शारदिन्दुकुन्दधवल नगपतिनिलय मनोहर देवम् । ये सुकृत कृतमनिशं तेषामेव प्रसादयति ॥ २५ ॥

कर्मगुप्तम्

शीकरासारसवाहिसरोजवनमारुत । प्रक्षोभयति पान्थ सीनि श्वासैरिव मासल ॥ २६ ॥ सुभग तवाननपङ्कजदर्शनसजातनिर्भरप्रीते । शमयति कुर्वन्दिवसं पुण्यव्रत कस्य रमणीय ॥ २७ ॥ एहि हे रमणि पश्य कौतुकं धूलिधूसरतनुं दिगम्बरम् । सापि तद्वदनपङ्कजं पपौ व्रात रुक्ममपि किं न बुध्यते ॥ २८ ॥

करणगुप्तम्

पृतिपङ्कमयेत्यर्थं कासारे दुःखिता अमी । दुर्वारा मानसं हसा गमिष्यन्ति घनागमे ॥ २९ ॥ अहं महानसायात कल्पितो नरकस्तव । मया मासादिकं भुक्तं भीम जानीहि मा वक ॥ ३० ॥

सम्प्रदानगुप्तम्

अम्भोरुहमये स्नात्वा वापीपयसि कामिनी । ददाति भक्तिसपन्ना पुत्रसौभाग्यकाम्यया ॥ ३१ ॥ प्रशस्त्यायुक्तमार्गस्य तव समानिता श्रिता । स्पृहयन्ति न के नाम गुणरत्नालय प्रभो ॥ ३२ ॥

अपादानगुप्तम्

शिलीमुखैस्त्वया वीर दुर्गारिर्निर्जितो रिपु । निर्मेत्य त्यन्तमन्यो वोऽपि कुसुमाकुले ॥ ३३ ॥ सरसीतोयमुद्धृत्य जन कन्दर्पकारकम् । पिबत्यम्भोजसुरभि स्वच्छं मेवान्तशीतलम् ॥ ३४ ॥

सम्बन्धगुप्तम्

तूणेव मधुमासेऽस्मि सहकारद्रुमञ्जरी । इयमुन्निद्रमुकुले भाति न्यस्तशिलीमुखा ॥ ३५ ॥ भानुर्न जायते लक्ष्या सरस्तलायता मता । अत्र षष्ठीपदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ ३६ ॥ प्राप्तमदो मधुमास प्रबला रुचिप्रियतमोऽपि दूरस्थ । अमती सनिहितय सहतशीला सखी नियतम् ॥ ३७ ॥

अधिकरणगुप्तम्

या कटाक्षच्छटापाते पवित्रयति मानसम् । एकान्ते रोपितप्रीतिरस्ति सा कमलालया ॥ ३८ ॥ विपद्यमानता सिद्धा सनम्येन निरूष्मण । यथान मम्म पश्या च निर्वाण हन्त्ययं जन ॥ ३९ ॥

---

(११) प्रत्यक्षेऽपि' [illegible] (१२) गज भिन्नसाहृति वीक्ष्य 'नाद' न जगाम [illegible] गतौ कर्तरि लिट् (१३) हे द्विजोत्तम 'ऐ' आगच्छ (१४) 'मधु' दधति स्म (१५) पूर्वोक्त [illegible] 'दश' चुम्बसेति (१६) हे राघव ' त्व रावण आहवे शरैः कृत्वा 'ख' मारय इति (१७) भा श्लेष्म व्याधिनिपीडित ' यदि जीवितस्येच्छा नहि शीतल जल 'मा पा' मा पिबेति (१८) [illegible] कामस्य [illegible] 'हन' हरण इति (१९) हे ब्राह्मण! 'इभ्य' समृद्ध (२०) रामभार्या इभ्य स्वामी रावण जनकस्य सुता सीता हत्वा पुरी लङ्का ययौ (२१) श्यामौतत्र कृष्णमार्गा (२२) उ' महादेव (२३) उ, शिव इ ब्रह्मा अ विष्णु इत्यनेन क्रम इति जानम् तस्य बहुवचने 'ब्या' हर विविक्तरय तव मोहं भिन्दन्तु दुरितानि छिन्दन्तु ये पनुष्ठास्य विचक्षणा (२४) अय पुरुषा रोष न करोति परुष कठोर न वदति शत्रून हन्ति नामेति प्रसिद्धम् तथापि अस्य वीरस्य 'धी' [illegible] मही रञ्जयति (२५) देवनिज सुकृत कृत तेषामेव 'मन' हरति कुन्दधवल नगपतिनिलय देव हर प्रसादयति

(२६) पान्थस्य सीनि श्वासैर्मांसल पुष्ट इवेत्युत्प्रेक्षा शीकरासारसवाहि[illegible] मारुतो वेगवान्वायु 'स प्रक्षोभयति (२७) दिवस 'श' सुख कुर्वन् नयति गच्छति (२८) हे रमणि ' एहि की पृथिव्यां तुर्के बालक धूलिधूसरतनु दिगम्बर पश्य (२९) दुष्ट वा जल दुर्वा, तेन दुर्वारा' कलुषितजलेन (३०) महच्च तत् अन शकट च महानस तेन महानसा' महता शकटेन आयात आगत नरको मृत्यु (३१) अम्भोरुहमये इत्यत्र 'अये' इ काम तस्मै (३२) प्रशस्त्या युक्तमार्गस्य इत्यत्र 'प्रशस्त्यै' कल्याणाय उत्तमार्गस्य (३३) 'अलिर' भ्रमराद् (३४) 'सरसीन' सरोवराद्, क जलम् (३५) उन्निद्रमुकुलं 'उ' इति भिन्ने पदे स्थिते इ कामस्य ए (३६) भा कान्ति 'नु' नरस्य (३७) 'मास' चन्द्रस्य अदो मधु मद्य प्राप्तम् (३८) ए कृष्णे 'का ते' मनसि (३९) विपद्यमानता इत्यत्र 'विपदि' कष्टे [illegible] ऊष्मा दर्परूपो यस्मात्तस्य निरूष्मण अमानता आदराभाव, [illegible]

आमन्त्रितगुप्तम्

कमले कमले नित्य मधूनि पिबन्नलन । भविष्यन्ति न संदेह कष्ट दोषाकरोदये ॥ ४० ॥ सर्वज्ञेन त्वया किंचिन्नास्त्यविज्ञातमीदृशम् । मिथ्यावचनया च त्वमसत्य वेत्सि न क्वचित् ॥ ४१ ॥ पिबतस्ते शरावेण वारि कह्लारशीतलम् । केनेमौ दुर्विदग्धेन हृदये सन्निरोपितौ ॥ ४२ ॥ वटवृक्षो महानेष मार्गमावृत्य तिष्ठति । तावत्त्वया न गन्तव्य यावदन्यत्र गच्छति ॥ ४३ ॥

कर्तृक्रियागुप्तम्

धनघनाघनराशिघनोऽधनुद्दनुजपुञ्जमिनाञ्जिजगुर्जिग । सकमलोऽपिनतर्धमना क्रियामिह विलोकयितु च सकर्तृकाम् ॥ ४४ ॥

कर्तृकर्मक्रियागुप्तम्

भवानीशङ्करोमेश प्रति पूजापरायण । कर्तृकर्मक्रियागुप्त यो जानाति स पण्डित ॥ ४५ ॥ वीरमत्यद्भुत लोके निमह वच्म्यत परम । कर्तृकर्मक्रियागुप्त मर्यादा ब्रह्मणो यय ॥ ४६ ॥

सन्धिगुप्तम्

न मया गोरसाभिज्ञ चेत कस्मात्प्रकुप्यसि । अस्थान रुदितैरेतैरलमालोहितेक्षणे ॥ ४७ ॥

समासगुप्तम्

विवादी भैक्ष्यमश्नाति महारोग न मुञ्चति । कष्टेनापि त्वया वीर शत्रुनारि स्मर कृत ॥ ४८ ॥ नित्यमाराधिता देवी प्रसन्न द्विपतस्तनु । मण्डलाग्रे गदा शङ्ख चक्र जयति विभ्रती ॥ ४९ ॥

लिङ्गगुप्तम्

नितान्तस्वच्छहृदय सखि प्रेयान्समागत । त्वा चिरादर्शनप्रीत्या य समालिङ्ग्य रस्यते ॥ ५० ॥ कलिकाल्मिय यानदगस्त्यस्य मुनेरपि । मानस खण्डयत्यत्र शशिखण्डानुकारिणी ॥ ५१ ॥

सुवचनगुप्तम्

प्रमोद जनयत्येव सदाग गृहमेधिन । यदि धर्मश्च कामश्च भवेता सगताविमौ ॥ ५२ ॥

तिङ्वचनगुप्तम्

कस्मात्त्व दुर्बलासीति सरस्वता परिपृच्छति । त्वयि सनिहिते तासु दद्यास्कथय गोत्तमम् ॥ ५३ ॥

मात्राच्युतकादयः

मात्राच्युतकम्

महाशयमतिस्वच्छ नीरं सतापशान्तये । मलयासादति श्रान्ता समाश्रयत हे जना ॥१॥ तुषारधवल स्फूर्जन्महामणिधरोऽनर । नागराजो जयत्येष पृथिवीधरणक्षम ॥२॥

बिन्दुच्युतकम्

सुश्यामा चन्दनवती कान्ता तिलकभूषिता । कस्यैपा-नतभ्रू प्रीति भुजगस्य करोति न ॥ ३ ॥ यथा समगय स्निग्ध सन्मार्गनिहितस्थिति । तथा सर्वाश्रय सत्यमय मे वकुलद्रुम ॥ ४ ॥

विसर्गच्युतकम्

महीरुहो विहगानामेते छायकल्पिनाम् । विकृते समागता नीव नीरवाहाय पुरत ॥५॥ अगस्त्यस्य मुने शापाद्रसातलमाश्रित । महासु मालरिभणे नहुष सर्पता गत ॥६॥

(४०) कमले इत्यत्र 'क अले' इति पदच्छेदेन हे 'अले' भ्रमर ' क मुख यथा स्यात्तथा पिबन्नित्यर्थ (४१) सर्वज्ञेनामीति [illegible] मा असि मार्गबोधो हे सर्वज्ञ पण्डिताद्य । (४२) हे 'कन्' मुग ' कह्लारशीतल वारि [illegible] दुर्विदग्धेन इमौ [illegible] सन्निरोपितौ इत्यर्थ (४३) वटवारिवत्याय हे 'व ' [illegible] (४४) [illegible] तथा अपुत्र [illegible] अभिप्राय [illegible] 'जिग' [illegible] इति [illegible] 'अरिम्' [illegible] (४५) हे 'भव' इत्ता । 'उमे ।' प्रति [illegible] पूजापरायणो 'भव' (४६) वीर [illegible] वीर लोके परमात्मा [illegible] (४७) [illegible] भागोरसाभिज्ञ [illegible] (४८) विवादी [illegible] (४९) नित्य देवी आराधिता, [illegible] (५०) [illegible] हृदय [illegible]

(५१) [illegible] मुनेरेन [illegible] (५२) सगता इत्यत्र 'ता' इति प्रथमैकवचन [illegible] गृहमेधिन इति [illegible] (५३) [illegible] पृच्छतीति परिपृच्छति 'इति' [illegible] तिङ्वचनगुप्तम्

(१) [illegible] 'नीर' [illegible] द्वितीये नीरन्ध्रस्य [illegible] 'नर' पुरुष [illegible] (२) [illegible] 'नागराज' [illegible] द्वितीये [illegible] 'नगराज' हिमालय इति [illegible] (३) [illegible] द्वितीये [illegible] 'नतभ्रू' [illegible] (४) [illegible] 'वकुलद्रुम' [illegible] द्वितीये [illegible] (५) [illegible] 'छाये' [illegible] 'छायेन विनम्' [illegible] (६) [illegible] द्वितीये [illegible] 'महासुर' [illegible]

१ [illegible]

अक्षरच्युतकम्

महानपि सुधीरोऽपि बहुरत्नयुतोऽपि सन्। विरम कुपरीवारो नदीन केन सेव्यते ॥७॥ सुशील स्वर्णगौराङ्ग पूर्णचन्द्रनिभानन। सुगत कस्य न प्रीतिं तनोति हृदि संस्थित ॥८॥

स्थानच्युतकम्

तनोतु ते यस्य फणी गरुत्मान् पाणौ मुरारिर्दयिता च शय्या। नाभौ स्फुरन्मद्ममुखदेश पद्मा गतिश्चकमसौ विधाता ॥ ९ ॥ हर क्षयी तापकर सुदेश शातो हरिर्गोत्ररिपुर्विवस्वान्। चन्द्रो द्विजिह्वाश्रित इत्युपेक्ष्य लक्ष्म्या वृत पातु विधिर्जगन्ति ॥ १० ॥

व्यञ्जनच्युतकम्

भिक्षवो रुचिरा सर्वे रसा सर्वजनप्रिया। क्षमायामभिसपन्ना दृश्यन्ते मगधे परम् ॥११॥ सत्यशीलदयोपेतो दाता सुचिरमत्मर। जिन सर्वात्मना सेव्य पदमुच्चैरभीप्सता ॥१२॥

च्युतदत्ताक्षरम्

सदागतिहृयोच्छ्रायस्तमसो वश्यता गत। अस्तमेष्यति दीपोऽय विधुरेक शिवे स्थित ॥ १३ ॥ पूर्णचन्द्रमुखी रम्या कामिनी निर्मलाम्बरा। तनोति कस्य न स्वान्तमेकान्त मदनातुरम् ॥ १४ ॥ कूजन्ति कोकिला साले यौवने फुल्लमम्बुजम्। किं करोतु कुरङ्गाक्षी वदनेन निपीडिता ॥ १५ ॥

अन्तरालापाः

कस्तूरी जायते कस्मात्को हन्ति करिणा कुलम्। किं कुर्यात्कातरो युद्धे मृगात्सिंह पलायनम् ॥ १ ॥ क खे चरति का रम्या का जप्या किं विभूषणम्। को वन्द्य कीदृशी लङ्का वीरमर्कटकम्पिता ॥ २ ॥ सीमन्तिनीषु का शान्ता राजा कोऽभूद्गुणोत्तम। विद्वद्भि का सदा वन्द्या अत्रैवोक्त न बुध्यते ॥ ३ ॥ युधिष्ठिर कस्य पुत्रो गङ्गा वहति कीदृशी। हंसस्य शोभा का वास्ति धर्मस्य त्वरिता गति ॥ ४ ॥ भोजनान्ते च किं पेय जयन्त कस्य वै सुत। कथ विष्णुपद प्रोक्त तक्र शक्रस्य दुर्लभम् ॥ ५ ॥ पृथ्वी सबोधन कीदृक्कविना परिकीर्तितम्। केनेद मोहित विश्व प्राय केनाप्यते यश ॥ ६ ॥ क कुर्यात्सुवन सर्वे क समुन्मूलयेद्बुमान्। किं प्रतीके भवेन्मुरय क परैनैति पुण्यताम् ॥ ७ ॥ भवत इवातिस्वच्छ कस्माप्य तरमगाधमतिशिशिरम्। काव्यामृतरसमप्रस्वमिव सदा क कथय सरस ॥८॥ वीरे सरुषि रिपूणा नियत का हृदयशायिनी भवति। नमसि प्रस्थितजलदे का राजति हन्त वद तारा ॥ ९ ॥ भ्रमरहित कीदृक्षो भवतितरा विकसित पद्म। ज्यौतिषिक कीदृक्ष प्रायो भुवि पूज्यते लोके ॥ १० ॥ प्रभव को गङ्गाया नगपतिरतिसुभगशृङ्गधर। के सेव्यन्ते सेवकसार्थैरत्यर्थमर्थरतै ॥ ११ ॥ अयमुदितो हिमरश्मिर्वनितावदनस्य कीदृश सदृश। नीलादिकोपलम्भ स्फुरति भवत्क्षत कस्य ॥ १२ ॥ गैरिकमन शिलादि प्रायेणोत्पद्यते कुतो नगत। य खलु न चलति पुरुष स्थानादुक्त स कीदृक्ष ॥ १३ ॥ कस्य मेरौ दुरधिगम कमले क कथय विरचितावास। कैस्तुष्यति चामुण्डा रिपवस्ते वद कुतो भ्रष्टा ॥ १४ ॥ कं सजघान कृष्ण का शीतलवाहिनी गङ्गा। के दारपोषणरता क बलवत न बाधते शीतम् ॥१५॥ क कौ के क कौ कान् हसति

---

(७) एकस्मिन्नर्थे नदीना इन स्वामी 'नदीन' समुद्र द्वितीयेऽर्थे नदीन इत्यस्माद् नकार सस्वरो लुप्यते तदा 'दीन' इति निष्पत्ति दीनशब्देन कृपणधनी पुमान् (८) एकस्मिन्नर्थे 'सुगतो' बुद्ध जिन द्वितीयेऽर्थे सुगत इत्यस्माद् गकार सस्वरो लुप्यते तदा 'सुत' इति स्यात् सुत पुत्र (९,१०) एषां श्लोकाना मध्ये अर्थेनोपलिक्षाया कृपाया सत्या योजनिका स्थानान्तरे धृतोऽस्ति यो यस्य शब्दस्य भन्वयत्वेन स्थानि स शब्दस्तत्पार्श्वे धृतो नास्ति (११) एकस्मिन्नर्थे 'भिक्षव' श्वेताम्बरा द्वितीयेऽर्थे भिक्षव इति पश्चाद् भकारलोप क्रियते तदा 'इक्षव' गुल्वृक्षा (१२) एकस्मिन्नर्थे 'जिनो' वीतराग द्वितीयेऽर्थे जिन इत्यस्माज्जकारो लुप्यते तदा 'इन' इति स्थितम् इन स्वामी राजा वा (१३) एकस्मिन्नर्थे 'दीप' द्वितीयेऽर्थे दीप इत्यत्र पकार दूरत्वा तत्स्थाने नकारो दीयते तदा 'दीन' इति अथ दीनो विधुश्चन्द्र एक एव शिवे स्थित (१४) एकस्मिन्नर्थे 'कामिनी' स्त्री द्वितीयेऽर्थे 'यामिनी' रात्रि (१५) अत्र 'रसाले' इति वक्तव्ये 'साले' इति रच्युत 'वने' इत्यत्र 'यौवने' इति यौदत्त 'वदनेन' इत्यत्र 'मदनेन' इति मच्युतो वो दत्त

(१) कस्तूरी कस्माद् जायते? मृगात् करिणां कुलं को हन्ति? सिंह कातरो युद्धे किं कुर्यात्? पलायनम्—इति योजना

(२) खे क चरति? वि पक्षी रम्या—रमा जप्या? ऋक् विभूषणम्—कटकम् वन्द्य—पिता लङ्का—वीरमर्कटैर्हनूमदादिभि कम्पिता नाधिकेत्यर्थ (३) चरणाद्यन्ताक्षरयोर्मेलनेनोत्तरम् यथा सीता राम विद्या (४,५) चतुर्थपादस्थपदत्रयेण प्रश्नत्रयस्योत्तरम् (६) 'कविना' हे को हे पृथ्वि' इना कामेन कविना काव्यकर्त्रा (७,८) 'सरस' सदागस्य रसेन शृङ्गारादिना सह वर्तमान (९) 'तारा' आरा चर्मप्रभेदिनी शत्रूणां भासि दुस्तरूपा तारा नक्षत्रम् (१०) 'भ्रमरहित' भ्रमराणां भृङ्गाणां हितो हितकर भ्रमेण मिथ्यामत्या रहित शुद्धज्ञानवान् (११) 'प्रभव' उत्पत्तिस्थानम् महान्त ईश्वरा (१२) 'सदृश' समान इव दृश्यतेऽसौ तुल्य इत्यर्थ दृशा नेत्रेण सह वर्तमान सदृक् तस्य सनेत्रस्य मनुष्यस्य (१३) 'नगत' नगात्पर्वताद् न गत स न जगामेत्यर्थ (१४) 'कस्य' क जल तस्य 'क' ब्रह्मा 'कै' मस्तकै 'तुन' पृथ्व्या सकाशाद् पृथ्व्यधिकारात्पतिता इत्यर्थ (१५) कृष्ण क संजघान? कमम् शीतलवाहिनी गङ्गा का? वारी दारपोषणरता के? केशवरपोषणरता शीत बलवन्त क न बाधते? कम्बलवन्तम्—इति योजना

---

१ कर्तृकर्मक्रियापदानां स्थानान्तरे धृतत्वाद् अन्वयो दुर्लभो यस्य पद्यस्य तत् स्थानच्युतकम् २ 'एकोऽपि वाक्षरे किंचिच्युतरे यस्य भवन्। यत्नतो मेरुयुत्तदत्ताक्षरं हि तत्॥' इति

१ मरुदेशे

च हसतो हसन्ति हरिणाक्ष्या । अधरं पल्लवमङ्घ्री हंसौ चन्द्रस कोरकान्दन्ता ॥ १६ ॥ का शम्भुकान्ता किमु कुन्दकान्त कान्तामुखं किं कुरुते भुजंग । कं श्रीपति का विषमा समस्या गौरीमुखं चुम्बति वासुदेव ॥ १७ ॥ का लोकमाता किमु देहमुख्यं रतेः किमादौ कुरुते मनुष्य । को दैत्यहन्ता वद वै क्रमेण गौरीमुखं चुम्बति वासुदेव ॥ १८ ॥ का शैलपुत्री किमु नेत्ररम्यं शुकार्भक किं कुरुते फलानि । मोक्षस्य दाता मरणेन को वा गौरीमुखं चुम्बति वासुदेव ॥ १९ ॥ के भूषयन्ति स्तनमण्डलानि कीदृक्षुमा चन्द्रमसं युत थी । किमाह सीता दशकण्ठ नीता हारामहादेवरतातमात ॥ २० ॥ खे क्वे किं समरस्य सारं कुपेर्भयं किं किमुशन्ति भृङ्गा । मलाह्वय विष्णुपदं च केषा भागीरथीतीरसमाश्रितानाम् ॥ २१ ॥ व्रजति पद्मानि वदा विकास प्रिया गते भर्तरि किं करोति । रात्रौ च नित्यं विरहाकुला का सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी ॥ २२ ॥ सन्तश्च लुब्धाश्च महर्षिसंघा विप्राः कृषिस्थाः खलु माननीयाः । किं किं समिच्छन्ति तथैव सर्वे नेच्छन्ति किं माधवदायधनम् ॥ २३ ॥ का पाण्डुपत्नी गृहभूषणं किं को रामशत्रुः किमगस्त्यजन्म । कः सूर्यपुत्रो विपरीतपृच्छा कुन्तीसुतो रावणकुम्भकर्णौ ॥ २४ ॥ करोति शोभामलके स्त्रियाः को दृश्या न कान्ता विधिना च योक्ता । अहो नु कस्मिन्दहनं पुरारे सिन्दूरबिन्दुर्विधवाल्लाटे ॥ २५ ॥ किं भूषणं सुन्दरसुन्दरीणां किं दूषणं पान्थजनस्य नित्यम् । कस्मिन्विधात्रा लिखितं जनानां सिन्दूरबिन्दुर्विधवाल्लाटे ॥ २६ ॥ कीदृक्षा गिरिशाननेन्द्रे च धातुर्विभ्वी का त्रिभुवनरातमस्तृतीया । मध्यार्णे सति वयमालक्ष्योऽस्ति देश सामान्य सकलवन्त्य जलातखाहा ॥ २७ ॥ पिनाहे पुरंध्रीजनैर्लिप्यते का न के मानमापान्ति गर्भोगता का । घने वारिधौ रामत कम्पते का हरिद्रा दरिद्रा सरिद्रावणश्री ॥ २८ ॥ कस्मिन्नमति वद मीनगणा विकल्प किं चापदं वदति किं कुरुते निरस्तान् । विद्युल्लतावलयवान्पथिकाङ्गनानामुद्वेजको भवति कः खलु वारिवाह ॥ २९ ॥ शब्द प्रभूतगत इति प्रचुराभिधायी कीदृग्मवेद्वदत शब्दविदो विचिन्त्य । कीदृग्बृहस्पतिमते विहिताभियोग प्रायः पुमान्भवति नाविकवर्गमध्य ॥३०॥ कः प्रार्थ्यते मदनविह्वलया युवत्या भाति क्व पुण्ड्रकमुपैति वध बताद्य । कानादरो भवति केन च रञ्जतेऽज्ज बाह्यासि किं फलमुदाहर नालिकेरम् ॥ ३१ ॥ क वसति लघु जन्तुः किं तिमिनां हि यान्तेर्शटिति वद पशुं कं लम्बकण्ठं वदन्ति । प्रमदसमयदक्ष वेत्ति या कामिनीना तिलकपुटकोणे मक्षिकेह प्रसूता ॥ ३२ ॥ को निर्दग्ध-स्त्रिपुररिपुणा कश्च कर्णस्य हन्ता नद्या कूलं निपतयति क क परस्त्रीरतस्य । क सनद्धो भवति समरे भूषणं किं कुर्वाना किं दु सद्गाद्भवति महता मानपूजापहार ॥ ३३ ॥ क कान्तारमगाक्षितुर्वचनतः सस्निग्ध कण्ठस्थली कामी किं कुरुते च गृध्रहठतश्छिन्न प्ररूढ च किम् । का रक्ष कुलकालरात्रिगमनश्चन्द्रातप द्वेष्टि को रामगुम्बति रावणस्य वदनं सीतावियोगातुर ॥ ३४ ॥ कीदृग्भ्रमन्मतगज कमभिनत्पादेन नन्दात्मजः शब्दः श्रुतः हि जायते युवतयः कस्मिन्सति व्याकुला । निरेतु दधि गोकुलात्प्रचलिता कृष्णेन मार्गे धृता गोपी कातर त किमाह करुणं दानी अनीरेरे भये ॥ ३५ ॥ किं कुर्वन्त्युरगि द्विजा प्रतिदिनं के माननीया प्रभो का वा साहसिकी निशासु वतत यौ कीदृशी वर्तते । कुत्रास्ते मधु नालिकेरजफले कैः सान्ति पापाश्रमं सध्यावन्दनमाचरन्ति विबुधा नारीमगान्तर्नले ॥ ३६ ॥ लङ्काभूपनिशाचरो रघुपति युद्धे कथं दृष्टवान् दीनं पाति पितेव यः पशुपतिः कस्तस्य वाहः प्रियः । केना पूर्वफलं नरे सुकृतिभि कस्मिन्स्थले शुध्यते आरा यै भुवि ताम्रताम्रि कतमो येषामिहैवोत्तरम् ॥ ३७ ॥

(१६) हरिणाक्ष्या [illegible] हसति ! अधरः पल्लवम् [illegible] हसन ! अङ्घ्री हंसौ [illegible] हसति ! दन्ता [illegible] कोरकान् (१७,१८,१९) गौरी मुखम् चुम्बति वासुदेव गौरीमुखं चुम्बति वासुदेव- [illegible] (२०) हारा महादेवरता [illegible] [illegible] हा राम हा देवर, हा तात, हा मात- (२१) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (२२) [illegible] [illegible] [illegible] (२४ २५, २६) [illegible] (२७) [illegible] (२८) [illegible]

(२९) 'वारिवाह'- [illegible] (३१) 'नालिकेरम्' [illegible] (३२) [illegible] (३३) [illegible] (३४) [illegible] (३५) [illegible] (३६) [illegible] (३७) [illegible]

कुंरोदेत्सुदयाचग्न्य तंरुणी रम्या यति कस्य से कात्या भान्ति च किं करोति गगरो यदि निघूर्णैति क । कस्मि ञ्ञायति जन्तवो न च कदा सुते च का क प्रिय स्वक्षामे तुर गस मानि गायत्वन्धोऽहि व घ्यासुत ॥ ३८ ॥ अन्यस्योस्तु हृयालयो जगति के पद्मामगम्या च का को धातुर्दर्शने सम स्मनुनं रा प्रार्थ्यतेऽहर्निशम् । दृष्ट्वा यवनेश्वरो निजपुरे पद्मालया कामिनीं मित्र प्राह विमादरण सहसा यारानदी दशमा ॥ ३९ ॥ कस्मिन्शेते मुरारिः क न गन्तु प्रमति- र्वायसी को निषेध क्षीणा रागस्तु कस्मिन्न् नु खलु मिनिमो शौरिसंबोधन किम् । सदुक्ति या हिमाशोर्मिथिहरपयमा चापि सदुदय का नूते लुब्ध कथ वा कुलकुल्हनन केन तन्नेशवेन ॥ ४० ॥ गच्छति कोनिमहो हुतनिचतनर का भिनत्ति स्तनू नि स्याचोन्य निरूपे कंरचनिमनर्म कि नृसिंहेन मितम् । कीदृग्दित्या प्रसृति निमनरश्मन का नृपे पाल्नीया को वन्द्य क प्रमार्ष्टि त्रिभुवनकलुष स्वर्धुनी वारिपूर ॥ ४१ ॥ पुस संबोधन किं विदधति करिणा के रेचोऽर्मिर्द्विपान्ति का शून्या त रिपूणा नरनरनरक कोऽत्र धीद्रोर्चक किम् । के वा वर्णासु न स्युर्निसमिन हरिणा किं नवाम्भैर्विभिन्न को वा मार्ग विसर्पन्निनदयति तरून्नर्मदा वारिपूर ॥ ४२ ॥ कि तृष्णाकारि कीदृग्भवचरणम्हो रनि व कान्धिकान्नि कोऽपस्मारी भुजगे किमु कश्शिमन स्थाय सबोधन किम् । का सुन्दर्यामपीन्दु कथमचरभूत का च सदुक्तिरर्मिर्वीन किं कौननीजारमणमतिहरा हेममारङ्गलीला ॥ ४३ ॥ तावविष्णूणाविद्त्वगहृदयरमास्मन्दसदुदय क क स्याद्वाहुनय लुरिवरणकठिन कुन ततमनगोर । चन्द्रा सहिता स्यु क नु खलु मितैरैरवर्णस्वरूपा किं सूत्र पाणिनीय निरसति न सहस्रोक्तिभिर्भान्तरेऽपि ॥ ४४ ॥

(३८) चतुर्थराम्भ्यारेरनुक्रमेणाक्षराणि (३९) यारा यारा नदी दश माल्हमी यारानदी" इत्ता हे मित्र, एतादृशी दीर्घकन्यिता मया कदापि न दृष्टा इत्यर्थः मावर्तामायया उच्चरत् (४०) के उन्च न्ते शेते न नवे उरं यवनविशय केशव इन क इता वे न केशवेन (४१) स सर्गे पुनी नदी वा रिपूर रिपाहिरण्यकशिपोरस स्तम् स्वर्धुनी स्व सर्गे धूनयति कम्पयतीति तादृशी वारि उद कम् पू पुरा अ विष्णु स्वर्धुनीवारिपूर (४२) न मदा वारि पू नगरी अ विष्णु नर्मे क्रीडायाम् दावा दावानल रिपूर हिरण्यकशिपोरास्तम् नमनवारिपूर (४३) इय मारे मरामि सदितन् गती प्रशस्तकण्ठ इन्दु कृशी स्त्री लालावान् गर विमम् स्तम मानवम् ह इत्ता लीला मनी मन्दम् कलङ्कानि यावद् मारा औढ़ौ सहित रम हममारङ्गलीला इय सुवण्य सारङ्गो मृग तस्य लीला

(४४) इ म हे न अने भा वै माय इ भावे मा दीप्तौ वा मतिच भनयो इम गनो भावे मवलादय भावि अवस्थावि धम ति अस इ स्थ इस अथ सा वैपातुतय सोऽक्त ताभि सह 'आस्वरे' इत्यस्मिन्सूत्रे 'भावे' इत्युत्तर स्तुपति 'मास्वरे' इत्यत्र मकार वकारयोर्भिता 'भाव' इति पाणिनिसूत्र मुद्रयतीत्यर्थ

बहिरालापाः

पूजाया कि पद प्रोक्तमसन को निमर्स्युर । क आयु- घतया ख्यात प्रग्म्यासुरविद्विष ॥ १ ॥ को दुराध्यस मोहाय का प्रिया मुरविद्विष । पद प्रनवितर्के किं को दन्तच्छदभूषणम् ॥ २ ॥ पञ्चिश्रेष्ठसर्वाचभूसुरा वाच्या कथ वद । ज्येष्ठे मासि गता शोष कीदृश्योऽल्पजला मुत्र ॥ ३ ॥ विश्वमरप्रलम्बननीहिमानुपसयुगा । कथ वाच्या भवन्त्येता दिनान्ते विकसन्ति का ॥ ४ ॥ आन न्दयति कोऽत्यर्थ सज्जनानेन भूतले । प्रबोधयति पद्मानि तमासि च निहन्ति क ॥ ५ ॥ अटवी कीदृशी प्रायो दुर्गमा भवति प्रिये । प्रियस्य कीदृशी कान्ता तनोति सुर- तोत्सवम् ॥ ६ ॥ कीदृशि स्यात भयाना हित स्वेच्छा- विहारिणाम् । गुणे परपामल्यर्थ मोदते कीदृश पुमान् ॥ ७ ॥ अगस्त्येन पयोराशे नियत्ति पीतमुज्झितम् । त्वया वैरिकुल वीर समरे कीदृश कृतम् ॥ ८ ॥ के प्रिया के प्रिया क्षीणा कोऽप्रियो नक्तमाह्वय । नृत्यम् कीदृशी रम्या नगी कीदृग्घनागमे ॥ ९ ॥ का कृता विष्णुना कीदृग्योषिता क प्रार्थ्यते । असेव्य कीदृग

(१) 'मुरामीर' मु पूजायाम् ना पुरुष मीरो इत्यम् (२) 'रामानुराग' रा धनम् मा लक्ष्मी नु इति वितर्के राग आरक्तत्वम् (३) 'विरालीनकुलीरा' वि पक्षी वर श्रेष्ठम् आली सखी नकुली नकुलश्री इरा मदिरा विवरेषु छिद्रषु आलीना प्रविष्टा कुलीरा जलचरा विशेषा यासु ता (४) 'कुवलयवनराजय' कु पृथ्वी (वसुधेत्यादि) बलो बलभद्र यवो धान्यभेद नरो मनुष्य आजि संग्राम कुवलयानां कमलानां वनानां राजय पङ्क्तय (५) 'मित्रोदय' मित्रस्य सखीनामुदयो वृद्धि मित्रस्य सूर्यस्य उदय उद्गमनम् (६) 'मन्मनवती' मन्ना मदनवृत्ता विद्यते यस्या सा अतिगहनतादुर्गमा मन्म कामो विद्यते यस्या सा मयौ वना इत्यर्थ (७) 'विमत्सर' वय पक्षिणो विद्यते यस्मिन्तद् विमत् ईदृश मत्सरगमम् विगतो मत्सरोऽहंकारो यस्य स (८) 'सकल रम' सरल समस्त वा पानीयं मृत च कल्केन शब्देन सा का मा । कुश (९) 'अवधनारीधृतारिविरम्याला' अवा पतता- धना नगर- रिपु नायु- हरती । तनरहा ननो निर्मोगो रहो नवन मम पो यस्यां सा धवान अरसा न यातिपूरेण उत्तममृदेन नमिता उत्सान्निस्हा रहो यस्या सा

१ कस्मि प्रश्न २ मु ३ चरवरम् ४ सैमम्पाधी ५ स्वर्गी नदैत ६ करत्रमरप्तन्मनी ७ नेत्रा ८ रमन्नयम् ९ मायति १० भवनिता गीता मदमानो राम

स्वामी को निहता निशातम ॥ १० ॥ टक्ष्मणेत्युत्तर यत्र प्रश्न स्यात्र कीदृश । ग्रीष्मे द्विरदवृन्दाय वनाली कीदृशी हिता ॥ ११ ॥ श्राय कार्ये न मुह्यन्ति नग मर्त्य कीदृशा । नाघा इति भवेच्छब्दो नौकायी वद कीदृश ॥ १२ ॥ रामुरा· स्यु कथा नीचा सर्व कस्मिन्प्रमोदते । अथिन प्राप्य पुण्याह कस्मिंश्चै वसुनि स्मि ॥ १३ ॥ को दुर्गा सर्वकार्येषु किं भृशायस्य वाचकम् । यो यस्माद्विरतो नित्य तत नि म करिष्यति ॥ १४ ॥ वारेणेन्द्रो भवेत्कीदृक्प्रीतये भृङ्गसहते । यथरस्य तस्मै किमकरिष्यमह धनम् ॥ १५ ॥ काले देशे यथायुक्त नर पुनर्गुणैति काम् । मुक्तव तावरप्येता किमनम करिष्यताम् ॥ १६ ॥ हिमानीम्यगिरौ स्याता कीदृशौ शशिभास्करौ । क पूज्य क प्रमाणेभ्यो न प्रमाकरसमत ॥ १७ ॥ के प्रवीणा कुतो हीन जीर्ण वासोऽशुमाश्च क । निराकरिष्णवो वाच्य योगाचाराश्च कीदृशा ॥ १८ ॥ न श्लाघते खल कर्म सुभिदृत्त निमुच्यते । लादेशाना ननाना च निद्रा किं नाम कथ्यताम् ॥ १९ ॥ सतत श्लाघते कर्म नीचो मुनि किमुत्तमम् । कर्तर्यपि रुचादीनां धातूना किं पद भवेत् ॥ २० ॥ किमयथनया स्यात कस्य लोपो विधीयते । भूत शब्दादिदो प्राप्या समाहार क उच्यत ॥ २१ ॥ को भिग्यामहे शत्रु शोक वदति किं पदम् । कोऽर्थोऽष्टोऽनिदरिद्रस्य सेव्यते के च भिक्षुभि ॥ २२ ॥ किं मुष्णाति पयोवाहा कीदृशी हरिवल्लभा । पूजाया कि पद कोऽभि क कृष्णेन हतो रिपु ॥ २३ ॥ वद वल्लभ सर्वत्र साधुर्भवति कीदृश । गोविन्देनानति लिते नन्दवेश्मनि कामरन् ॥ २४ ॥ यत्नादभिप्य का माथा लेगरैर्भरीर्महिला । घनाघरागे कि शङ्क मोदते केन वञ्चकी ॥ २५ ॥ किमनतनया स्यात पादेन व्यङ्गमाहय । जनाना लोचनानन्द के तन्वन्ति घनात्यये ॥ २६ ॥ प्रायेण नीचगेरस्य क करोतीह गर्वताम् । आदौ वर्ण द्वय दत्त्वा ब्रूहि के वनगामिन ॥ २७ ॥ सानुज कानन गत्वा कैकेयाप्रगान क । मध्ये वर्णत्रय दत्त्वा वनग कीदृशो वद ॥२८॥ धत्ते वियोगिनीगण्डस्थलपाण्डुत्वमानि का । यत्र वर्णा विधायान्ते सीता हरण भवेत्कया ॥ २९ ॥ विष्णो का वल्लभा देवी लोकत्रितयपावनी । वर्णावाद्यन्तयोर्दत्त्वा क शब्दस्तुल्यवाचक ॥ ३० ॥ पुरुष कीदृशो वक्ति प्रायेण सकल्प कल्प । मध्यवर्णद्वय त्यक्त्वा ब्रूहि क स्यात्सुरालय ॥ ३१ ॥ यजमानेन क स्वर्गहेतु सम्यग्विधीयते । विहायाद्यन्तयोर्वर्णौ गोत्व पुन स्थिन वद ॥ ३२ ॥ नीचेषु यावनी वाणी का क स्याच्छुभदो

(१०) 'कुमुदवनकाधवोदय' को पृथिव्या कुत् कुमुद पृथिव्या मध्ये प्रीति कुर्वन्त्यर्थे अवन रमा नियते यस्यामी अवनवान् रत्नाकर धवो भर्ता नास्ति दया यस्य स अन्य दयारहित कुमुदानां चन्द्र विकासितम्प्याना वनानां वा धवो भ्राता चन्द्रस्तस्योदय (११) 'कमारमहिता' सारसस्य पक्षिणो हिता प्रिया का इति प्रश्न सारसस्य योषित् लक्ष्मणा कामारेण आम्रवनसरोवरेण सहिता सहकारमाला (१२) 'सावधाना' सह अवधानेन समाधिना वर्तन्त इति अन्य प्रविसा इत्यर्थे नौ अथा ना सु इति पदच्छेद असार्थे नौका रेण सहचमान सौ न भा कथा धारहित व्यमिच ना इति शब्द सकारस्य विसर्ग 'नौ' इति नौकायां भवेदिति योजना (१३) 'दास्यामहे' दास्या वेश्यया महे महोत्सवे दास्यामह इत्यन दास्याम (१४) 'प्रयास्यती' प्रयाम आयामोऽस्याम्तीति प्रयासी अति यूराम् प्रयास्यति प्रकर्षेण तस्मात् विमुच्य गमिष्यति (१५) 'समदास' समदं मदसहित आस्ते मुख यस्य स समास्य भ्रमरा हि गजानां सम्मामिय इत्यनि समदास इव दान करतरिष्य (१६) 'अहासनाम्' हासस्य भावो हासता न हासता अहासता ताम् कुलस्त्रियां कुर्वन्तो न कश्चिद्वसेदित्यर्थ भोदाह सागे क्रिया निरधो स्यात् तदथ तावरदृत्वानिस्यर्थ (१७) अभाव' अभा नास्ति भा दीप्तिर्ययोस्तौ कालिरालिनी अ कृष्ण अभाव प्रमाण शास्त्र प्रसिद्ध गमक पदार्थ आभाकरास्तु अभाव रूप सदभ पदार्थ प्रमाणत्वेन न मन्यन्ते (१८) 'विरुपवादिन' विवा विशेषत वालिन ते मुद्रा न वादृ सुवादृ शास्ति हि यस्य न वादृ हानमूत सार्थनाभिप्राय इत्र यत्र विरुपवादिन इति तेन कलस तस्या येहास्ते वादी विवाद केषु ते विवादनिर्वासन इति पद योगाचाराय प्रसिद्धम् (१९) 'परस्मैपदम्' अन्यस्मै परस्मै पद स्थान परम अस्मै न ब्रूते पद परस्मै सुनिदिष्टम् पदम् परस्मै नकाना मति निद्रा लिट्र लट्र लिङ् इत्यर्था परस्मैपदसंज्ञ

(२०) 'आत्मनेपदम्' आत्मने स्वस्मै पद प्रतिष्ठास्थानम् आत्मनेपद त आत्मन् न इत्यादीति नव कालादि भवति इति भाव (२१) 'राहित' सह सरस्वत्य मार्गे नियम इत सर्वेकस्य स्वरित समाहारस्य स्वरा प्रत्येकमुदात्तानुदात्तस्वरितसमाहार स्वरित इति तत्त्वार्थ (२२) 'कैदारा' किम किम की गदलमूरो हा इति भेदे रा इत्यम् पीदारा कीर्तमूलय- (२३) 'कमयुरा' क नस्य भा ध्न इति गहवालाना स्थली- सु पूजायाम् र अपि कमायुर ध्वनासा दैत्य (२४) 'गोवरधी' धाववी दीना कुमारा लिम्बकरणीन् रक्षन इत्यर्हीन् दीवरधी गोनान्त छोरे दुग्ध मन्द मणि धीवरी (२५) 'नारिकेलम- नारकलिना' नारिकेलकलना नारिकेलवनजाते व कलिना स्व केलि क्रीडा यथा जलकलिना (२६) 'राजना-' रा महात्मम् आहात्म्य यस्य तम्बात्मनो नास्ति इत्य राजना यति विशेष (२७) 'धनग' रा इत्यम् स्वग नित्य (२८) रामगो राम' राम रामावि- रामणोत्य रा स्वागी तस्य यदन भेद- (२९) 'स्वनिम्दा' स्वला स्व निम्बा स्वतित्या स्वो स्य पुन स्वयं कं न ईदा स्या (३०) 'श्याम' मा स्वली श्यामा कुमुद- (३१) 'स्वरीच स्वरीक स्वासमित मा सुरी का न क स्वा- (३२) 'यागविति' याग यजन स्वर्ग हेति

१ वामदूत्यावतानिनो योगाचारा वैदर्भदेना-

१ सानसपरान्तम्

जने । शमोरावरण कि क भजन्ते व्याधयो जनम् ॥ ३३ ॥ कस्मिन्स्वपिति वसारि का वृत्तिरधमा नृणाम् । किं ब्रूते पितर बाल किं दृष्ट्वा रमते मन ॥३४॥ किमिच्छति नर काश्या भूपाना को रणे हित । को वन्द्य सर्वदेवाना दीयतामेकमुत्तरम् ॥ ३५ ॥ भागीरथी कथभूता कामिनी प्राह किं प्रियम् । एकमेवोत्तर देहि शास्त्रलौकिकभाषया ॥३६॥ बुध कीदृग्वचो ब्रूते को रोगी कश्च नास्तिक । कीदृक्चन्द्र नमस्यन्ति किं सूत्र पाणिनेर्वद ॥३७॥ राज्ञ सबोधन कि स्यात्सु ग्रीष्मस्य तु का प्रिया । अधनास्तु किमिच्छति आर्तैं किं क्रियते वद ॥ ३८ ॥ किमस्ति यमुनानद्या जारान्किं वक्ति जारिणी । ओ-प्रगीर्वाणभाषाभ्यामेकमेवोत्तर वद ॥ ३९ ॥ का कान्ता कालियाराते पुनरर्थे किमव्ययम् । किं वन्द्य सर्वदेवाना फलेषु किमु सुन्दरम् ॥ ४० ॥ केदारे कीदृशो मार्गे कुत्र शेते जनार्दन । स्त्रीचित्त कुत्र रमते स्वामी किं वक्ति चेटिकाम् ॥ ४१ ॥ घनसमये शिखिषु स्यात्कृत्य कीदृक्षु कि घनाततति । प्रावृषि कस्य न गमन मानसगमनाय कीदृशा हसा ॥ ४२ ॥ चादय इति यत्र स्यादुत्तरमथ तत्र कीदृश प्रश्न । कथय त्वरित के स्युर्नौकाया वाहनोपाया ॥ ४३ ॥ वदतानुत्तमवचन घ्वनिरुच्यते स कीदृक्ष । तत्र सुहृदो गुणनिवहे रिपुनिवह किं नु कर्तार ॥ ४४ ॥ को माद्यति मकरन्दैस्तनय कमसूत जनकराजसुता । कथय कृषीवल सस्य पक्क किमचीकरस्त्वमपि ॥४५॥ पृच्छति पुरुष केऽस्मा समभूनन्यत्रकृत्तपक्षतय । बहुभय

(३३) 'अवेलाभोजिनम्' भवे लाम अजिनम् ओवेलाभोजिनम् (३४) 'श्रेपेसवावापरूपम्' 'श्वेपे सेवा या परूपम्' (३५) 'मृत्युजय' मृत्युम् जय मृत्युजय (३६) 'मलापहा' मलापहा मला पहा (३७) 'अर्थवद्धातुरप्रत्यय प्रातिपदिकम्' अर्थवत् अधातु अप्रत्यय प्रातिपदिकम् अर्थवद्धातुरप्रत्यय प्रातिपदिकम् (३८) देवताराधनम्' देव तारा धनम् देवताराधनम् (३९) कालिय कालि य (४०) 'मातुलिङ्गम्' मा तु लिङ्गम् मातुलिङ्गम् (४१, ४२) 'समुत्सुकमनम' समुत्सु मुदा हर्षेण सह वर्तमाना ममुदस्तेषु क पानीयम् अलम शकटस्य समुत्सुक उत्कण्ठायुक्त मनो येषां ते समुत्सुकमनस (४३) केनिपाता 'अत्र, के पिपाता इति प्रश्न प्रथमवारमेव द्वितीयवार तूत्तरम् निपाता के भवन्तीति प्रश्न चादयो निपातसंज्ञा के पानीये निपतन्ति ते केनिपाता' अरित्राणि (४४) 'अवमतार' अवम नीचाभेदाचकम् तार अत्युच्चैर्ध्वनि अवम तार' अरिभि मत्रापि रिपूणामपमान करिष्यति इत्यर्थ (४५) 'अलीलवम्' अली भ्रमर, लव लवनामान पुत्रम्, अहं अली लव छेदनमकरवम् (४६) 'मानवनगा' हे मानव' नगा पर्वता इन्द्रेण हि पर्वतानां पक्षच्छेद कृत इति पौराणिकी कथा, मानवनगा हे अनवन ! न विद्यते अवन रक्षण यस्य स' अनवन तत्संबोधन हे अरक्षित' रवं मा गा' गमन मा कुरु।

१ संस्कृतया महाराष्ट्रभाषया चेत्यर्थ २ तैलङ्गभाषया संस्कृतया च

देश जिगमिपुरेकाकी वार्यते स कथम् ॥ ४६ ॥ को नयति जगदशेष क्षयमथ विमराबभूव क विष्णु । नीच पुत्र सगर्व पाणिनिसूत्र च कीदृक्षम् ॥ ४७ ॥ किं स्याद्विशेष्यनिष्ठ का सरया वदत पूर्णी भवति । नीच केन सगर्व सूत्र चन्द्रस्य कीदृक्षम् ॥ ४८ ॥ सुकपरिविन्द शब्द सुब्रह्मण्यस्य वाचक केन । स्तनभरनमिता नारी केनोपायेन रञ्जयेत्कान्तम् ॥ ४९ ॥ कीदृग्गृह याम्यगृह गतस्य कास्त्राणमम्भस्तरणे जनानाम् । भूषा कथ कण्ठ न ते नु पृष्टे मुक्ताकलापैरिति चोत्तर किम् ॥ ५० ॥ कीदृग्जन स्यान्न भयाय पृष्टे यदुत्तर तस्य च कीदृशस्य । वाच्य भवेदीशणजातमम्बु क चाधिशेते गवि कोऽर्चनीय ॥ ५१ ॥ दधौ हरि क शुचि कीदगन्न पृच्छत्यक किं कुरुते सशोक । श्लोक विधायापि किमित्युदार कविर्न तोष समुपैति भूय ॥ ५२ ॥ लक्ष्मीधर पृच्छति कीदृश स्यान्नृप सपत्नैरपि दुर्निवार । अकारि किं ब्रूहि नरेण सम्यग्पितृत्वमारोपयितु स्वकीयम् ॥ ५३ ॥ कीदृश यद मरुस्थल मत द्वारि कुत्र सति भूषण भवेत् । ब्रूहि कान्त सुभट सकार्मुक कीदृशो भवति कुत्र विद्विषाम् ॥ ५४ ॥ का प्रियेण रहिता वराङ्गना धाम्नि केन तनयेन नन्दिता । कीदृशेन पुरुषेण पक्षिणा बन्धन समभिलष्यते सदा ॥५५॥

(४) 'यमो ग धने' यम कृतान्त अग गोवर्धनम् धने यमो ग धने पाणिनीयव्याकरणमध्ये इद सूत्रमस्ति (४८) 'विशेषणमेकार्थेन विशेषणम् एकाद यानां संख्यापूर्वक एकमेव भवति एकादौ अङ्को लिख्यते तदा विन्दुना साफल्य स्याद् यथा च यमेव अर्थेन द्रव्येण विशेषणमेकार्थेन इद च द्रव्याकरणसूत्रमस्ति (४९) 'उपरिविहरणेन' आद्ये सुबपरिति दशब्दे उ प रि वि इत्येतेषा वर्णाना हरणेन निष्कासनेन स्कन्द इति शब्द सुब्रह्मण्यस्य षडाननस्य वाचको भवति द्वितीये उपरि विहरणेन इत्यस्य विपरीतरतेनेत्यर्थ (५०) 'हाराविनाव' हाराति हा इति खेदे हा इति राव शब्दो विद्यते यस्मिंस्तद नाव नौका हे हारा', वो युष्माकं विना (५१) 'अहिंस्रमहिम' अहिंस्रम् न सन्ति हिंस्रा घातुका जीवविशेषा यस्मिंस्तद् अहिम न विद्यते हिम् अहिम् तस्य अहिम सत कोऽर्थ यदा अहिंस्रशब्दाद हिम् दूरीक्रियते तदा अस्र इति निष्टेद् अस्र नेत्रजल अश्रुपात अहिं शेषनागम् अ कृष्ण' पूज्य मनु अधिशेते (५२) 'अगमकमकरोदिति अग गोवर्धनम् अक न विद्यते क जल यत्र तत् हे भक न विद्यते क सुख यस्य स हे दुखिन्' रोदिति रोदन करोति अग मकमकरोदिति एव श्लोक अगम्य अकरोद् इति विचारयन् तुष्टो न भवति (५३) 'समजनितनय' हे सम मा लक्ष्मीस्तया सह वर्तमान हे लक्ष्मीधर ! जनितनय कृतो नयो न्यायो येन स समजनि तनय', तनय पुत्र समजनि उत्पादित- (५४) 'अवारितोरणे'–अवारि न विद्यते वारि जल यस्मिंस्तत् तोरणे बहिर्द्वारे सति अवारितो रणे रणे संग्रामे अवारित न वारयितु शक्यते स' (५५) 'शकुन्तलाभरतेन' शकुन्तलानाम्नी कण्वे पुत्री भरतनाम्ना पुत्रेण, नन्दिता इत्यर्थ शकुन्तानां पक्षिणां लाभोत्सुकेन तत्र रत आसक्तस्तेन, व्याधेनेत्यर्थ

कीदृश हृदयहारि कूजित क सरा यशसि भूपतेर्मत । कस्त्वास्ति विपिने मयाकुल कीदृशाश्च न भवेन्निशाकर ॥ ५६ ॥ कीदृशी निरयभूमिकेथा सेव्यते परमपापकर्मभि । प्रेतराक्षसपिशाचसेविता कीदृशी च पितृकाननस्थली ॥ ५७ ॥ केसर द्रुमतलेषु सस्थित कीदृशो भवति मत्तकुञ्जर । तत्रत शिरमपेक्ष्य लक्ष्मणैरर्जुन समिति कीदृशो भवेत् ॥ ५८ ॥ निर्जित सकलाराति पृच्छति को नैको मृत्योर्भयमृच्छति । मेगास्यकृतरुचिराशाया किं तिमिरक्षयकारि निशाया ॥ ५९ ॥ निहगपति क हृतयानहित कीदृग्भवति पुर जनमहितम् । किं कठिन निदित वद धिमन्याद पतिरपि कीदृग्भयकृत् ॥ ६० ॥ अनुकूलविधायिदैवतो विजयी स्याजनु कीदृशो नृप । विरहिण्यपि जानकी वने नियसन्ती मुदमादधौ कुत ॥ ६१ ॥ कुसुम पतदेत्य नाकतो वद कस्मै स्पृहयन्ति भोगिन । अपि गम्य रत वराङ्गना क नु यत्न कुरुते सुशिक्षिता ॥ ६२ ॥ घनयो वद कुत्र कीदृशा कठिण किं विदित समन्तत । अधुना तव वैरियोषिता हृदि ताप भवतो विहाय का ॥ ६३ ॥ वसति कुत्र सरोरुहसततिर्दिनकृतो ननु के तिमिरच्छिद । पवनभक्षसपत्नरणोत्सुक पुरुषमाह्वय को जगति प्रिय ॥ ६४ ॥ न भवति मलयस्य कीदृशी भू क इह कुच न बिभर्ति क गता थी । भवदरिनिवहेषु भाति नित्य घनमथनेन विपक्षघाति येषाम् ॥ ६५ ॥ समयमिह वदति क निशीथ शमयति कान्वद वारिवाहवृन्दम् । वितरति जगता मन सु कीदृग्मुदमतिमानमय महातडाग ॥ ६६ ॥ स्मिकरसमह हरिर्महीध्र मसुनवलेन गया हित विधित्सु । प्रियतमवदनेन पीयते क परिणतनिम्बफलोपम प्रियाया ॥ ६७ ॥ परिहरति भयात्तमाहित किं कमथ कदापि न निन्दतीह भीत । कथय स्मिकरोरिमा धरित्रीं नृपतिगुणैरपते सर्य लभेत ॥ ६८ ॥ पृच्छति शिरसिरुहो मधुमथन मधुममनस्क शिरसिरुह च । क ननु चपलतया मुनि विदित का ननु याननया गति गदिता ॥६९॥ कीदृक्तोय दुस्तर सागरितीर्षो वा पूज्यामिन्द्वङ्गामासप्रयम्य । दृष्ट्वा धूम दूरतो मानविना किं कर्मास्मि प्रातरेवाश्रयाशम् ॥ ७० ॥ कीदृक्प्रातर्दीपवर्ते शिखा स्यादुग्र पृच्छत्याभजते मृगा किम् । देवामात्ये किं गते प्रायशोऽस्मिँल्लोक कुर्याचो विवाह विविक्त ॥ ७१ ॥ कीदृक्सेना भवति रणे दुर्वारा वीर कस्मै स्पृहयति लक्ष्मीमिच्छन् । का सद्बुद्धिर्भवति भुव समामे किं कुर्वीध्व सुभटजना भ्रातृव्यान् ॥ ७२ ॥ कसाराद्वैवद गमन केन स्यात्कस्मिन् दृष्टि सलभते स्वल्पेच्छु । क सर्वेषा शुभकरसूनुर्धीरा किं कुर्यात्स्य सुजन सशोक लोकम् ॥ ७३ ॥ कीदृक् सकलजनो भवेत्सुराज्ञ क कालो विदित इहान्यथाहेतु । क प्रियान्मुद्रवनम्य को निहन्ति भ्रातृव्य वद शिरसा जितस्त्वया क ॥ ७४ ॥ समामे स्फुरदसिना हतास्त्वया के ह स्व के यत निरये नरस्य कुर्युं । कस्मिन्मुन्नयति कदापि नैव लोम शाता के जगति महाल्पपुण्यभाज ॥ ७५ ॥ कीदृश

(५६) 'कलकविरहिण' कल मधुर शब्द कवि काव्यादिषु भहित शतु कलङ्केन मृगरूपाभिधानेन विरहित न स्यात् इति भावार्थ (५७) 'नरकपालरचिता' नरकाणां पाला नारकीयर क्षका यमभटास्तै रचिता अथवा नराणां कपालानि कर्पराणि तै कृत्वा रचिता श्मशानभूमिषु मनुष्याणां मुण्डै सहिता भवति (५८) 'दानवकुलभ्रमरहित' दानेन मदेन बकुलानां वृक्षाणां भ्रमरैश्च सकाशाद् हित हितकारिस्थ दानवानां दैत्यानां कुले यो भ्रमो दानवा अमी सुष्पतीति विभ्रमस्तेन रहित- (५९) 'विधुतारातेज' 'हे विधुताराते' विधुता कम्पिता अराततय शत्रवो येन स तस्संबोधनम् अथ अत्रा 'विधु-इन्दु' तारा नक्षत्राणि तासां तेज प्रकाश (६०) 'अहिमकरभय' अहि सर्पम् भकर नासि करो राजदण्डो यस्मिस्तद् भय शाम् महत सपा मकरा मत्स्यविशेषा कन्दय (६१) 'कुशलवपित' कुशले तुरुष्मुलवकलकुम्बैर्वर्धितो वर्धी पित कुशश्च लवश्च कलयौ ग्रामानौ पुत्री तयोरहिं संसम्पार (६२) 'सुरतवे' सुरतवे कल्पवृक्षाय कामिनि सुरतस संभोगस्य [illegible] ... (६३) 'गिरिसारसुगा-' गिरि वाण्यां सार प्रधान ... (६४) 'कैरविणीसरसि' ... (६५) 'विषमना नाम्' ... दरिद्रा ... संगतम्

(६६) 'अरविन्दवान्' अरवि नास्ति रवि यस्यां सा अरविन्दवान् ... अरविन्दानि कमलानि विद्यन्ते यस्मि-न्स (६७) 'अधर' हे कृष्ण ! गोवर्धनधर्ता अधर इति भुजवान् अधर ओष्ठ (६८) 'समरंजयम्' समर संग्रामम् जयं जयकरम् अह समरंजय रागिणी पृथ्वीमकरवम् (६९) 'केशवने का-' हे केशव ... वने ... हे केशव' ... (७०) 'अनुमानासे' अनु न ... (७१) 'विभरतमजनम्' विभा ... (७२) 'परागरेणटि' ... (७३) 'विनोदेन' ... विनोदेन विनोदेन ... (७४) 'रिपुशिरसि-' रिपुरेन करेन शिरसि ... (७५) 'नरकेन' नरकस्य ... मनुष्यहित- ...

२६ पु ८ मो

समिति नल निहन्ति शत्रु विष्णो का भवति मुदं सदा तनोति । तुच्छ सच्छरधिमुख निगद्यते किं पश्चले सम्मपमान एव केषु ॥ ७६ ॥ कामरिरहितामिच्छति भूप वामुदरयति शूरस्य । केनाकारि हि मन्मथजनन केन विभाति च तरुणीवदनम् ॥ ७७ ॥ हिमांशुखण्ड कुटिलोज्ज्वलप्रभ भवेद्वराहप्रवरस्य कीदृशम् । विहाय वर्णं पदमध्यसस्थित न किं करोत्येव जिन करोति किम् ॥ ७८ ॥ वसन्तमासाद्य वनेषु कीदृशा पिकेन राजन्ति रसालभूरुहा । निरस्य वर्णद्वयमत्र मध्यम तत्र द्विषा कान्ततमा तिथिश्च का ॥ ७९ ॥ उर स्थल कोऽत्र विना पयोधर निर्मर्ति सबोधय मारुताशनम् । वदति क पत्तनसंभव जना फल च किं गोपनधूकुचोपमम् ॥ ८० ॥ वसन्तमासाद्य वनेषु राजते विकासि किं वल्लभ पुष्पमुच्यताम् । विहगम क च परिस्फुटाक्षर वदन्ति किं पङ्कजसंभव विदु ॥ ८१ ॥ समुद्यते कुत्र न याति पासुला समुद्यते कुत्र भय भवेज्जलात् । समुद्यते कुत्र तथापयात्यरि प्रहीणसबोधनवाचि किं पदम् ॥ ८२ ॥ तपस्विनोऽत्यन्तमहासुखाशया वनेषु कस्मै स्पृहयन्ति सत्तमा । इहापि वर्णद्वितय निरस्य भो सदा स्थित कुत्र च सत्त्वमुच्यताम् ॥ ८३ ॥ पदमन्तरयाचि निमिष्यते कपिपतिर्निनयी ननु कीदृश । परगुण गदितु गतमत्सरा कुरुत किं सतत भुवि सज्जना ॥ ८४ ॥ वदति रामममनुष्य जघन्यजो वसति कुत्र सदालसमानस । अपि च शक्रसुतेन तिरस्कृतो रविसुत निमसौ विदधे त्वया ॥ ८५ ॥ मेघात्यये भवति क समद सुभग च किं कमधर मुरजित् । कुटुतैलमिश्रितगुडो नियत विनिहन्ति क त्रिगुणसप्तदिनै ॥ ८६ ॥ वर्षासु का भवति निर्मधु कीदृगब्ज दोषं बिभर्ति वसुधासहित क एक । आमन्त्रयस्व धरणीधरराजपुत्रीं को भूतिभस्मनिचिताङ्गजनाश्रय स्यात् ॥ ८७ ॥ कौ शक्रस्य वलयावपयोधर क कीदृक्परस्त्र नियत वशमेति भूप । सत्तोषयोरगपतिं विजयो च कीदृग्दुर्योधनो नहि भवेद्वद कीदृशश्च ॥ ८८ ॥ कामुज्जहार हरिरम्बुधिमध्यमग्ना कीदृक्श्रुत भवति निर्मलमानसानाम् । आमन्त्रयस्व वनमग्निशिखावलीढ तथापि को दहति के मदयन्ति भृङ्गान् ॥ ८९ ॥ मेघात्यये भवति किं सुभगावगाह का वा विडम्बयति वारणमत्तलेख्या । दुर्वारवीर्यविभवस्य भवेद्रणे क का स्मरयत्रसुभगाक्षरणिप्रभाभि ॥ ९० ॥ कल्याणवाक्त्वमिव किं पदमत्र कान्त सद्धुणतेस्त्वमिव क परितोषकारी । क सर्वदा नृपगतिस्त्वमिवातिमान भूत्याश्रित कथय पालितसर्वभूत ॥ ९१ ॥ सूर्यस्य का तिमिरकुञ्जर वृन्दसिंही सत्यस्य का सुकृतवारिधिचन्द्रलेखा । पार्थश्च कीदृगरिदावहुताशनोऽभूत्का मालतीकुसुमदाम हरस्य मूर्ध्नि ॥ ९२ ॥ मेघात्यये भवति का सुभगावगाहा वृत्त वसन्ततिलक नियदक्षराणाम् । भो भो कदर्यपुरुषा विपुवद्दिने च वित्त च व सुबहु तत्कियता निमेतत् ॥ ९३ ॥ प्राप्ते वसन्तसमये वद किं तरूणा किं क्षीयते विरहिणामुरग निमेति । किं कुरुते मधुलिहो मधुपानमत्ता कीदृग्वन मृगगणास्त्वरित त्यजन्ति ॥ ९४ ॥ दुर्वारवीर्य सरुपि त्वयि का प्रसुप्ता श्यामा सपत्नहृदये [१]घनपयोधरा च । तुष्टे

(७६) 'अभिमानिषु' अभि नास्ति भीर्भय यस्य तत् मा लक्ष्मी अनिषु न विद्यन्ते इनवो बाणा यस्मिंस्तत् अभिमानिषु गवक्तषु (७७) 'कुसुमेन' कु पृथ्वीम् कु धराम् इन कृष्णेन कुसुमेन (७८) 'दष्ट्राभम्' दष्ट्रा दाढा तद्वत् आभा शोभा यस्य तत् द्वितीयाया मुदय प्राप्तश्चन्द्रो वक्रोज्ज्वलगुणेन शूकरदंष्ट्रया सहोपमीयते दम्भ कपट जिन न करोति मद्र कल्याण जिन करोति (७९) 'कान्तगिरा' कान्तगिरा कान्ता मनोहरा गीर्वाणी यस्यासौ कान्तगीस्तेन कारा वन्दिगृहम् राका पूर्णमासी (८०) 'नागरगम्' ना पुमान् हे नाग हे सर्प नागर नगरे भवस्तम् नागरङ्ग नारङ्गीफलम् (८१) 'किंशुकम्' किंशुक पलाशम् शुक कीरम् क ब्रह्माणम् (८२) 'हिमकरे' हिमकरे चन्द्रे उदिते सति मकर मत्स्य उदके सति करे हस्ते सायुध क वैकुण्ठे सति रे रे राम इति चामन्त्रणे (८३) 'तपस' तपोगुणाय से सकारसम्बन्ध सकारे भवत (८४) 'अनुसराम' अनु पश्चादागच्छ रामेण सह वर्तमान सराम अनुसराम एव परगुण प्रति अनुसरण कुरुत (८५) 'अनुजगृह' हे अनुज आग गृह मया अनुजगृह अनुगृहीत (८६) 'श्यामरोगम्' श्या वेदुदिनेषु मैथुनेच्छो भवेत् सरमस्त्यागम् अम गोवर्धनम् श्यामरोगम्

(८७) 'कालिकापालिकमठ' कालिका श्यामता भगता भ्रमरो भ्रमरा यस्मात्तत्पयायि भ्रमरैरवितम् कमठ कच्छप हे कालि हे पार्वति ! कापालिको योगी तस्य मठ (८८) 'अहीनाक्षतनय' अही सर्पा ना पुमान् क्षततनय क्षत खण्डितो नयो न्यायो येन स अन्यायवान् हे अहीन सर्पाणां स्वामिन् ! अक्षतनय न क्षतो नयो न्यायो येन स अखण्डन्यायवान् हीने अक्षिणी यस्यासौ हीनाक्षोऽन्धस्तस्य तनय पुत्र न हीनाक्षतनयो अहीनाक्षतनय धृतराष्ट्रो हि हीनाक्षोऽन्ध इति पौराणिका तत्पुत्रो दुर्योधनोऽहीनाक्षतनयो न भवति, किंतु अन्धपुत्र इत्यर्थ (८९) 'कुन्दमकरन्दबिन्दव' कुं पृथ्वीम् दमयति उपशमक्षमायुक्त भवति इत्यर्थ हे दविन् दवो विद्यते यस्मिंस्तत् दवि तत्संबोधनम् दव वनाग्नि कुन्दमकरन्दबिन्दव कुन्दानां पुष्पविशेषाणां मकरन्द पुष्परसस्तस्य बिन्दव कणा (९०) 'सरोजराजय' सरस्वदाम् जरा वयोहानि जय सरोजराजय कमलश्रेणय (९१) 'शंकर' श सुखम् करो राजभाग ईश्वरो महादेव (९२) 'भागीरथी' भा कान्ति गीर्वाणी रथी रथो विद्यते यस्य स भागीरथी गङ्गा (९३) 'नदीयनाम्' नदी इयनां पनावदक्षराणाम् न दीयताम् (९४) 'दववैकलम्' दम्भम् दम्भम् विम्भम् कल अव्यक्तमधुरम् दववैकल दावाग्निना व्याकुलम्

१ श्यामवर्णो लोहमयत्वात्, पक्षे,-षोडशवार्षिकी २ गुरु पय पर्व धरतीति गुरुपयोधरा लोहनिर्मिते कुम्भे पानीयं दीयते इति प्रसिद्धि, पक्षे -गुरुस्तनी

पुन प्रणतशत्रुसरोजमूर्य सैवायवर्णरहिता वद नाम का स्यात् ॥ ९५ ॥ उरसि मुरभिद का गाढमालिङ्गितासे सरसिजमकरन्दामोदिता नन्दने का । गिरिसमेन्घुवर्णरण याख्यानिसरयैर्गुरुभिरपि कृता का छन्दसा शृङ्खरसि ॥ ९६ ॥ समरशिरसि सैन्य कीदृश दुर्निवार निगनघन निशीथे कीदृशो व्योम्नि शोभा । कमपि निधिनशेन प्राप्य योग्याभिमान जगदखिलमनिन्द्य दुर्जन किं करोति ॥ ९७ ॥ भवति गमनयोग्या कीदृशी भू रथाना किमति मधुरमम्ल भोजनान्ते प्रदेयम् । प्रियतम वद नीचामन्त्रणे किं पद स्यात्कुमतिकृतविवादाश्रमिरे किं समर्थ ॥ ९८ ॥ भवति जयिनी काजौ सेनाढ्यायगभूषण वहति किमहि पुष्प कीदृक्कुसुम्भसमुद्भवम् । महति समरे वैरी वीर त्वया वद किं कृत कमलमुकुले भृङ्ग कीदृश्मिन्मधु राजते ॥ ९९ ॥ आह्वान किं भवति हि तरो कस्यचित्प्रविना प्राय कार्यं किमपि न करौ कुर्वते के परेषाम् । पूर्ण चन्द्र वहति ननु का पृच्छति म्लानचक्षु केनोद्व्याज नितमसम कष्टमाप्नोति लोक ॥ १०० ॥ का सबुद्धि सुभट भवतो ब्रूहि पृच्छामि सम्यक्प्रभात कीदृग्भवति विपिन समद्वैर्निहृगै । लोक कस्मिन्प्रथयति मुद वा त्वदीया च जैनी मायो लोके स्थितमिह सुख जन्तुना कीदृशेन ॥ १०१ ॥ गतक्लेशायासा विमलमनस कुत्र मुनयस्तपस्यन्ति स्वस्था सुररिपुरिपो का च दयिता । कैलिप्रेया किं स्यात्कलघुपुतैश्चगुरुभिर्युधा वृत्त वर्णे स्फुट-घटितपद कथयत ॥ १०२ ॥ निमर्ति यदनेन किं क

इह सरसपीडाकर कुल भवति कीदृश गलितयौवन योषि-ताम् । बभार हरिरम्बुधेरुपरि का च केन स्तुतो हत कथय कस्त्वया नगपतेर्भय कीदृशात् ॥ १०३ ॥ हरिर्वहति का तनाम्त्यरिपु का गता क च का कमर्चयति रोगनाथ नवती पुरी कीदृशी । हरि कमधरद्वन्द्विप्रभृतयो धरा किं व्यधु कया सदसि कस्त्वया बुध जितोऽम्बुधि कीदृश ॥ १०४ ॥ पवित्रभवितृक्षितिरुक्षिमिह किं भटामधण प्रणीति धरणीधरश्च किमनीणमयोधनम् । हरिर्वदति को मिनो मदनवैरिणा सयुगे करोति ननु क शिखण्डिकुलताण्डयाड म्बरम् ॥ १०५ ॥ को मोहाय दुरीश्वरस्य विदित संबो-धनीयो गुरु को धान्या निरल कर्णे रनघन किन्तु कीदृग्द्विज । किं लेभ्यानयन भवेद्रतिनाय दुस्थाय कीदृ-कगल को विद्याधिरनिर्मनोभवसमो मूर्त्या पुमान्कीदृश ॥ १०६ ॥ कामिन्या स्तनभारमन्थरगतेर्लोलाचलच्चक्षुष कन्दर्पैरविलासनिलयरसते कीदृक्पुमान्रहुम । हेलाकृष्ट कृपाणपातितगजानीकालुतसेजस्य श्वासायासविशुष्ककण्ठ कुहरा निर्यान्ति जीवार्थिन ॥ १०७ ॥ दैत्यारातिरखौ वराहवपुषा कामुज्जहाराम्बुधे का रूप निनिहन्ति को मधुवधूर्वैधव्यदीक्षागुरु । स्वच्छन्द ननसलवीकयन्नै पम्पासरोमज्जनै के निष्पादियतो वसन्त्यभिमतक्रीडाभि-रामस्थिता ॥ १०८ ॥ का चक्रे हरिणा घने कृपयधी

(९५) 'श्यामी' मायवर्णरहिता 'श्री' दे दुर्वारवीर्ये ! त्वयि सदपि सति भवसहृदये का प्रभुत्ता ? श्यामी, प्रणतशत्रुसरोजसूर्ये त्वयि तुष्ट सति सरसहृदये प्रभुता मेवायवर्णरहिता का ? श्री (९६) 'मालिनी' मा लक्ष्मी अलिनी भ्रमरी मालिनी नाम छन्दोवृत्तम् (९७) 'अभिभवति' अभि नास्ति भीर्यस्य तत् अभयरहितम् भवति [illegible] अभिभवति [illegible] (९८) [illegible] (९९) 'पराजरजित' [illegible] (१००) [illegible] (१०१) 'बीभत्स' [illegible] (१०२) 'शिखरिणी' [illegible]

(१०३) 'विषमशान्तिगुणगणाढिन' [illegible] विषमपादनिकुञ्जगणाढिन विषमाणां [illegible] (१०४) [illegible] (१०५) 'पयोधरमनय' [illegible] (१०६) [illegible] (१०७) [illegible] (१०८) [illegible]

१ रिम्ये २ मदाकिर्णभुमि सहनिष [illegible] ३ हरिमिदम्

कीदृग्भुजगेऽस्ति किं कीदृक्कुम्भसमुद्भवस्य जठरं कीदृग्यियासुर्वधूः । श्लोकं कीदृगभीप्सितं सुकृतिना कीदृङ्नभो निर्मलं क्षोणीमाह्वय सर्वगं किमुदितं रात्रौ सरः कीदृशम् ॥ १०९ ॥ मुग्धः पृच्छति किं मुरारिशयनं का हन्ति रूपं नृणां कीदृग्वीरजनश्च योऽतिगहनं सम्बोधयाऽऽचितम् । का धात्री जगतो बृहस्पतिवधूः कीदृग्भवि क्वाद्रुतं कोऽर्थं किं भवता कृतं रिपुकुलं कीदृक्सरो वासरे ॥ ११० ॥ कस्मै यच्छति सज्जनो बहुधनं सृष्टं जगत्केन वा नामोमौति च को गले युवतिभिर्वेण्या च का धार्यते । गौरीशकमताडयच्चरणतः का रक्षिता राक्षसैरारोहादवरोहतः कलयतामेकं द्वयोरुत्तरम् ॥ १११ ॥ कः स्वादम्बुदयाचको युवतयः कं कामयन्ते पतिं लज्जा केन निवार्यते निकटके दासे कथं यावनी । माया दर्शयतेति वस्तुषु महाराष्ट्रे कदा वा भवेदाद्यन्ताक्षरयोर्हि लोपरचनाचातुर्यतः पूर्यताम् ॥ ११२ ॥ का मेघादुपयाति कृष्णदयिता का या सभा कीदृशी का रक्षत्यहिहा शरद्धिकचयेत्क धैर्यह्रुधी च का । कं धत्ते गणनायकः करतले का चञ्चला कथ्यतामारोहादवरोहतश्च निपुणैरेकं द्वयोरुत्तरम् ॥ ११३ ॥ कुत्र श्रीः स्थिरतामुपैति भुवि को दुःखी निमीषत्पदं धर्मादीन्विनिवारयन्ति पथि के पान्थस्य दीनस्य च । का सदुद्धिरिह श्रियश्च तमम कौ नाशको प्रोच्यतां गच्छन्तं पथिकं किमाह यजनं सद्भामिलापान्वितं ॥ ११४ ॥ खे भाति हतो निशाचरपतिः केनाम्बुधौ मज्जति कः कीदृक्तरुणीविलासगमनं को नाम राज्ञः प्रियः । पद्मं किं नृपते किमप्सु ललितं को रामरामाहरो मत्प्रश्नोत्तरमध्यमाक्षरपदं यत्तत्तवाशीर्वच ॥ ११५ ॥ किं त्राणं जगतां न पश्यति च कः के देवताविद्विषः किं दातुः करभूषणं रिपुदरः कः किं पिधानं दृशाम् । के खे खेलनमाचरन्ति सुदृशा किं चारुताभूषणं बुद्ध्या नूतं विचार्य सूक्ष्ममतिभिः स्त्वेकं द्वयोरुत्तरम् ॥ ११६ ॥ कः कर्णारिपिता गिरीन्द्रतनया कस्य प्रिया कस्य तुक्को जानाति परेङ्गितं विषमगुः कुत्रोदभूत्स्वामिनाम् । भार्या कस्य विदेहजा तुदति का भौमेऽह्नि निन्द्यश्च कस्तत्प्रत्युत्तरमध्यमाक्षरपदं सर्वार्थसंपत्करम् ॥ ११७ ॥ लावण्यं क नु योषितां नमसि के सञ्चारमातन्वते कासामुन्नतरा भवन्ति निनदाः कः क्रीडतो दम्पती । केषु श्रीः प्रकटीचकार भगवान्सीतापतिः पौरुषं मत्प्रश्नोत्तरमध्यवर्णघटितो देवो मुदे सोऽस्तु वः ॥ ११८ ॥ कः पूज्यः सुजनत्वमेति कतमः क स्त्रीयते पण्डितैः श्रीमत्या शिवया च केन भुवने युद्धं कृतं दारुणम् । किं वाञ्छन्ति सदा जना युवजना ध्यायन्ति किं मानसे मत्प्रश्नोत्तरमध्यमाक्षरपदं भूयात्तवाशीर्वच ॥ ११९ ॥ क्षोणी कः सहते करोति दिवि का नृत्यं शिवाया पतिर्भूतानां कमयुक्त जीवहरणे का रामराज्ञो पुरी । के रक्षन्ति च साधयः पशुपतेः किं वाहनं प्रोच्यतामालोमप्रतिलोमशास्त्रचतुरैरेकं द्वयोरुत्तरम् ॥ १२० ॥

(१०९) 'कुमुदवनपरागरञ्जिताम्भोविहितगमागमकोकमुग्धरेणम्' कुमुद् पृथ्व्या हर्षोऽकारि, पृथ्वी उद्धृता इत्यर्थः अवनपरा अवन रक्षणं धनस्य गोपनं तत्र परा सावधाना गरः विषम् जितानि पीतानि अम्भांसि जलानि येन तज्जिताम्भः विहितगमा विहितः कृतो गमो गमनं यया सा गमकः अर्थाभिप्रायेण गम्यते प्राप्यते स गमकः अकमुद् कः पानीयं मुञ्चन्ति ते कमुचो मेघा न विद्यन्ते कमुचो यस्मिन् तत् अकमुद्, मेघैः रहितमित्यर्थः हे धरे हे पृथ्वि! त्वं आकारय आकाशम् कुमुदवनपरागरञ्जिताम्भोविहितगमागमकोकमुग्धरेणम् कुमुदानां चन्द्रविकासिकमलानां वनानि तेषां परागेण रजसा रञ्जितं पङ्कयुक्तं इत्यम्भो जलं यस्मिन् तत् ईदृशं सरः पुनः कीदृशम्? विहितौ निष्पादितौ गमागमौ गमनागमने याभ्यां तौ विहितगमागमौ तौ च तौ कोकौ च ताभ्यां कृत्वा मुग्धा सुन्दरा रेखा पङ्क्तिर्यस्मिन् तत् यतस्तौ चक्रवाकीचक्रवाकौ अन्योन्यं 'वियुक्तौ सन्तौ रात्रौ मिलनाय तीरात्तीरं पर्यटतः' तयोर्गमनागमनेन जलरेखाया भवात् रात्रौ सरः ईदृशं इति भावः (११०) 'विकचवारिजराजिमधुद्रवोच्छलितभूरिपरागविराजितम्' हे विकच विगता कचा येन यस्य सः तत्संबोधनं हे वालरहित! वारि जलम्, महाप्रलये हरिः शेषशय्यायां समुद्रजले शेते जरा वृद्धत्वम्, आजिसमुद् आजौ संग्रामे समुद् सहर्षः भव संसारः, हे अच्छलन्ति हे अवञ्चिन! भूः पृथ्वी इपरा ईः कामस्तेन परा उत्कृष्टा नित्ययौवनवती गवि वाण्याम्, रा द्रव्यम्, जितम् 'विकचवारिजराजिमधुद्रवोच्छलितभूरिपरागविराजितं' विकचानां प्रफुल्लानां वारिजानां कमलानां राजिः पङ्क्तिस्तस्याः समुद्भवस्तेन उच्छलितो यो भूरिः प्रचुरः परागः तेन विराजितं शोभितम् (१११) साधवे-वेधसा, कालिमा-मालिका, कालका (११२, ११३) धारा-राधा वधा-धाव (अहिहा इन्द्रः) धरा-रा धारा-दीपा (विपुरः)

(११४) इमे उत्तरे अर्थस्तोरिदे पदान्येषा योजनासौकर्याय लिख्यते—ए विष्णौ, भयी भीतियुक्तः, भा लक्ष्मी (लयोरभेदात्) खडा) पत ए भग्यार खड (११५) प्रदेशः रामेण मैनाक मयरम् सचिवः तुरग गज राजीवम् गवण एतन्मध्यमाक्षरघटितं वाक्यं 'हे मे नाथ! चिरं जीव' इति राजानं प्रति आशीर्वचनम् (११६) अध अधः हरिविहीनश्च दानवाः दैत्याः दानवारि च, दानोदकमित्यर्थः तमः राहुः अन्धकारश्च वयः पक्षिणः तारुण्यं च (११७) वासव हरस्य हस्तस्य तुगागमो 'हस्तस्य पिति कृति तुक्' इति सूत्रेण मतिमान् नभसि रामस्य कुस्तुति अभ्यङ्क एतन्मध्यमाक्षरघटितवाक्यं 'सरस्वति नमस्तुभ्यम्' इति विषमाः पञ्च गावो बाणा यस्येति विषमगुः कामः (११८) नैपुण्ये, अण्डजाः, पारीणाः, पराके, रथाङ्गः मध्यमवर्णोद्धारात्पुण्डरीकाक्ष-इत्युत्तरम् पारीणानित्यस्य नगपूर इत्यर्थे 'कर्षरीपूरयो पारी पादरज्ज्वां च हस्तिनः' इति विश्वः (११९) भूदेव, स्वत्व, संसदि, दुर्गेण (दैत्य) वैभव, युवति, मध्यमाक्षरोद्धारेण देव भर्गो मत इत्युत्तरम् उभयकोटिष्वपि स्या इति तात्पर्यम् (१२०) मारं—रमा कार्ये—रक्षा दीर्न—नदी

प्रश्नोत्तराणि

भारत चेतुदण्ड च मिधुमिन्दु च वणय । पादमेक प्रदास्यामि प्रपिरंरछोदय ॥ १ ॥ त्रिय मात्र जल त्रिप्र जानुदघ्न नराधिप । तथापीयमवस्था ते नहि सर्वे मवा दशा ॥ २ ॥ अहो केनेदृशी बुद्धिर्दारुणा तव निर्मिता । त्रिगुणा श्रूयते बुद्धिर्न तु दारुमयी क्वचित् ॥ ३ ॥ भूरिभारभराक्रान्तो बाधति स्कन्ध एष ते । न तथा बाधते स्कन्धो यथा बाधति बाधते ॥ ४ ॥ निरर्थकं जन्म गतं नलिन्या यया न दृष्टं तुहिनांशुबिम्बम् । उत्पत्तिरिन्दोरपि निष्फलैव कृता विनिद्रा नलिनी न येन ॥ ५ ॥ अद्गण तरिद्मुमदद्विपश्रेणिशोणितविहारिणो हरे । उद्यमत्तम्ण केलिपल्लवा मञ्जरी त्वगिरि किं मतङ्गज ॥ ६ ॥ इदमनुचितमक्रमश्च पुंसां यदिह जरास्वपि मान्मथा विकाराः । इदमपि न कृतं नितम्बिनीनां स्तनपतनावधि जीवितं रतं वा ॥ ७ ॥ यदेतच्चन्द्रान्तर्जलदलवलीलां वितनुते तदाचष्टे लोकः शशक इति नो मां प्रति तथा । अहं त्विन्दुं मन्ये त्वदरिविरहाक्रान्ततरुणीकटाक्षोल्कापातव्रणकिणकलङ्काङ्कितनुम् ॥ ८ ॥ मनीषी रम्भोरु त्रिदशवदनग्लानिरधुना स रामो मे स्थाता न युधि पुरतो लक्ष्मणसखः । इयं यास्यत्युच्चैर्विपदमधुना वानरचमूर्लघिष्ठेदं षष्ठाक्षरपरविलोपात्पठ पुनः ॥ ९ ॥ अशौ द्वादशकोटयश्चि नतिर्मुक्ताफलानां तुला पञ्चाशन्मधुगन्धमत्तमधुपाः क्रोधोद्धता सिन्धुराः । अश्वानामयुतं प्रपञ्चचतुरं पण्याङ्गनानां शतं दण्डे पाण्ड्यनृपेण ढौकितमिदं वैतालिकायार्पणम् ॥ १० ॥

---

(१) पूर्वार्धे [illegible] उत्तरार्धं तु [illegible] प्रत्युक्तिः (२) प्रथमपादस्य [illegible] द्वितीयार्धं [illegible] प्रत्युक्तिः (३) पूर्वार्धं [illegible] उत्तरार्धे तु तस्य [illegible] (४) पूर्वार्धं [illegible] उत्तरार्धं च [illegible] पण्डितस्य प्रत्युक्तिः (५) पूर्वार्धं [illegible] उत्तरार्धं [illegible] (६) पूर्वार्धं [illegible] उत्तरार्धं [illegible] प्रत्युक्तिः (७) पूर्वार्धं [illegible] उत्तरार्धं च भोजस्य (८) पूर्वार्धं [illegible] उत्तरार्धं च [illegible] (९) [illegible] द्वितीयोऽर्धे [illegible] (१०) [illegible] प्रत्युक्तिः

१ मूलं पठे,-[illegible]

चित्रम्

नमामि मामनोऽनुमान मुनिममानिनम् । नानानमनमा नाममोनामानमुमेशमुम् ॥ १ ॥ तारतारतरैरेतैरुत्तरोत्तरतो रुतैः । रताता तित्तिरी रौति तीरे तीरे तरौ तरौ ॥ २ ॥ तनुता तनुता नीता तेन ते नीतनीतिना । नाता नूतनता तान्ति तनौ तेनाततोऽपि न ॥ ३ ॥ या माताममता माया मा परोक्षपरोक्षमा । तारोने गगनेऽरो तामगच्छद्गगम ॥ ४ ॥ सर स्मतिप्रमादं मे स्थितिं निशमरस्मति । सरस्मति पुर क्षेत्रपुरक्षेत्रमरस्मति ॥ ५ ॥ समारसाक दर्पेण कदर्पेण समागमा । शर नवाना निशाणा नानिशाणा शरप्रजा ॥ ६ ॥ मारारिशक्ररामेभमुखैरामाररंहसा । सारारब्धस्तवा नित्यं तदर्तिहरणक्षमा ॥ ७ ॥ माता नतानां सङ्घट्टः श्रिया बाधितसम्भ्रमा । मान्याथ सीमा रामाणां शं मे दिश्यादुमादिजा ॥ ८ ॥ मरल्ल घहलारम्भतरलालि-

---

(१) [illegible] नमामि [illegible] केवलं [illegible] पार्वतीनाथम्, हरिहरमित्यर्थः [illegible] मामनोऽनुमान मा लक्ष्मीस्तस्या मनमो [illegible] तथा [illegible] मुनिं योगीश्वरं अमानिन मानरहितम् [illegible] नानानमनमा नानाविधानि [illegible] नाम अमानमानामधिकं [illegible] (२, ३) [illegible] (४) [illegible] हे महायोगिन् [illegible] गगने [illegible] तारोने तारा[illegible] या माता [illegible] या ममता मम [illegible] या मा लक्ष्मी [illegible] या परोक्ष[illegible] (५) [illegible] (६) [illegible] (७, ८) [illegible]

वलारना। वारलावहल्लामन्दकरल्ला बहुलामला ॥ ९ ॥ भामते प्रतिमासाररमामाताहृतावित्ता। भावितात्मा शुभा वादे देवामा बत ते सभा ॥ १० ॥ मारमासुषमा चारु रुचा मारवधूत्तमा। मात्तधूर्ततमावासा सा वामा मेऽस्तु मा रमा ॥ ११ ॥ रसा साररसा सार मायताक्ष क्षतायसा। सातावात तवातामा रक्षतस्त्वस्त्वतक्षर ॥ १२ ॥ यदान तोऽयदानतो नयात्यय न यात्ययम्। शिवे हिता शिवेहिता स्मरामिता स्मरामि ताम् ॥ १३ ॥ आम्नायानामाहान्त्यावा गीतिर्नीतिर्भीतिः प्रीतिः। भोगो रोगो मोदो मोहो ध्येयेच्छेत्क्षेमे देशे ॥ १४ ॥ नागविशेषे शेषे शेषेऽशेषेऽपि महते जगति। हसमिकाल काल वा लङ्कालङ्घने स्तुतिर्भवत ॥ १५ ॥ विनायमेनो नयतासुखादिना विना यमेनोनयता सुखादिना। महाजनोऽदीयत मानसादरं महाजनोदीयतमानसादरम् ॥ १६ ॥ निश्चस्य हेतुरमरैर्बहु गीयसे त्वं विश्वम्भरे शिवशिवे निगुणात्ममूर्ते। विद्योमतोऽपि परमा प्रथमा वदन्ति त्वां योगिनः स्तुतिपरा प्रणिधान दृष्ट्या ॥ १७ ॥ पायाद्वः करणोऽरणो रणरणो राणो रणोवारणो दत्ता येन रमारमारमरमा रामारमा सा रमा। स श्रीमानुदयोदयोऽव्ययदयो दायोदयोदेदयो विष्णुर्जिष्णुरमीरमीरभिरभीरामीरमीसारमी ॥ १८ ॥

भाषाचित्रम्

उत्सरङ्गवल्गितोत्कटारीभाजिरा उत भयकरमाला। सन्तु पायरगणा जय तेस्त्र गामगोहरभिलान इलावी ॥ १ ॥ हरनयनहुताशज्वालया जो जलाया रतिनयन-

---

(९) सुरनबन्धोऽयम् शरदृणनमेनरः सरलो दीर्घ आमन्ताद्दहलेन प्रभूतेनारम्भेण तरलाना चञ्चलानामम्बिलाना भ्रमरसेन्यानामारव शब्दो यस्या सा सरलाबहलारम्भतरलालिबलारवा तथा वारलाभिः सीभिर्बद्धा मंतता यदि वा वारेण परिपाटया लावो लवन येषा तानि तथाविधानि हलानि हलकृष्टा यक्षेत्राणि यस्या सा तथाविधा तथा करं लान्ति गृह्णन्ति ये ते करला नृपा अमन्दा याञ्चाया सोधमा करला यस्या सा तथाविधा तथा बहलानि प्रभूतान्यामलकीफलानि यस्या सा तथाविधा यदि वा बहलमत्यधममला निर्मला बहुलामला (१०,११) पद्मबन्ध (१२) सर्वतोभद्र हे सार उत्कृष्ट। तव रक्षत पालयत सत सा रसा पृथ्वी सरसा उत्कृष्टरसास्तु भवतु हे आयताक्ष दीर्घलोचन, तथा सा क्षतायसा चास्तु क्षतो नाशित आयोऽभ्यागमो येस्ते क्षतायाश्चौरादयस्ता स्यत नयतीति कृत्वा तथा सात सुगमवनीति सातावा, श्रेयस्करीत्यर्थ अस्तिवति सवत्र योज्यम् हे अत, अवति नित्यमेवोत्तम पनत इत्यर्थ तथा अतासा अक्षया रसा भवत्वित्यत्रापि योग तु नियमे रक्षन भव, न त्वव लिप्सन्त तथा हे अतक्षर। तक्षण तक्षस्तनूकरण त राति ददातीति तक्षर, न तक्षरोऽतक्षर, पुष्टिद इत्यर्थ (१३) यस्यामानतोऽयं जन न यात्यय नीतिविक्षेप न याति कुत अयदानत अर्थात् तयैवास्य शुभावहविधिदानात् शिवे मङ्गले हिता अनुकूलाम् शिवेन महादेवेन ईहिता प्रार्थनीयाम् स्मरेण कदर्पेण अमिता मातुमयोग्याम् अनभिभूतामित्यर्थ (१४) चतुर्मात्रिको विद्युन्मालाछन्द आम्नायानां वेदानामन्त्या वाक् उपनिषद् आह अत्ययत् किम्? इति

[illegible]

यद् राघवत् काल कृष्ण काल हसि मारयसि अतो भवनस्तव लङ्कायालङ्घने पारगमने का स्तुतिः स्तवन। न किमपीत्यर्थ- (१६) मृत जटायुष दृष्ट्वा राम प्रति लक्ष्मणोक्तिरियम् अयं विना पक्षिस्वरूप पुरुष जटायुयमेन यतमानसादरं यतमानाना रक्षितुमुद्यताना माद विषाद राति ददातीति तद् यथा स्यात्तथा अर शीघ्र मानमानानर्म चित्तमेव मानसं मानमक्षरं तस्मात् अदीयत अवण्डयत अथ विभूत महाजन महात्मा महाजनोऽर्थ च मद उत्सवमर्जयन्ति शिरन्ति ये दुर्जनास्तत्रोऽपि तदरमार- यमेन विभूतेन। एनो विना अपराधमृते नयता स्वपुर प्रापयता असुख दिना प्राणभङ्गेन दुःखादिना रूनयता च हीन कुर्वता च इत्यर्थ-

(१७) अस्य वसन्ततिलकाछन्दसो दुर्गास्तुतिरूपस्य पद्यस्य चतुर्णामपि पादाना पञ्चमसप्तमाष्टमाक्षरलोपेन इन्द्रवज्रावृत्त शिवस्तुतिश्च जायते (१८) स पुराणप्रसिद्ध वेवेष्टि व्याप्नोतीति विष्णुर्भगवान् वो युष्मान् पायादित्यर्थ व इति बहुवचनेन सवमनस्व सूचितम् मायया सृष्टस्य तस्य कथ रक्षकत्व भवतीत्यत आह—श्रीमानिति श्रीर्नित्यमस्यास्तीति श्रीमान् मायाविनाभूदित्यर्थ ननु बहूना रक्षणपरिपन्थिना विद्यमानत्वात्कथमस्य रक्षकत्वमित्याह—विष्णुरिति जयनशील इत्यर्थ तथा च रक्षणपरिपन्थिनोऽपि तद्वशगा इति भाव इदानी व इति बहुवचनोक्त सवमनस्त्व द्रढयितुमवतारविशेषणमुखेनाह—करण इति क जल रणति गच्छतीति करण मत्स्यकूर्मावतारवानित्यर्थ पुन अरण न विद्यते रण संग्रामो यस्य स तथा अनेन च महाकूर्म माश्चभगवी वामनावतार उक्तो भवति यस्येति शेष स च। यस्य विष्णो राण रणस्याथ राण रणसैव चीत्यर्थ रणरण रणाच्छब्दाज्जायमानो रण शब्दो रणरण प्रतिशब्द रणोवारण रणस्य उल्लक्षण व्रणादिचिह्न येषा ते रणव वीरा तान् वारयतीति रणोवारण अभूत् उकारस्त्विह लक्षणम् अनेन नृसिंहावतार उक्तो भवति न स। येन अर शीघ्र अरीणा समूहो आर अरिवृन्द मिनोति छिनत्तीति आरमा तेन आरमा अरिकुलनिहन्त्रा रमा लक्ष्मीर्विप्रेभ्यो विश्राणिना दत्ता तथा रमया रमते असौ रमारमो विष्णुस्तस्मिन्रमते ते रमारमरमा ब्राह्मणास्तान् आरमयति आह्लादयति ॥, तथा आम बभूवेत्यर्थ अनेन क्षत्रियान्तकारिपरशुरामावतार उक्तो भवति पु० न०। उदयोदय याति प्राप्नोतीति य न य अय अप्राप्त उदयो येन तत् अयोदय भूधरादि उत् उद्धृत अयोदय अप्राप्तोदय जलनिमग्न भूधरादि नये स तथा अनेन आदिवराह उक्तो भवति पु० न०। अदयदय अदयेषु दयते स तथा क्रूरेष्वपि दयावानित्यर्थ अनेन बौद्धावतार उक्तो भवति पु० न०। दायोदयोदेदय दायार्थे विभागार्थे उद्धत अयो लोहमय शस्त्र येस्ते दायोदया कौरवाह्ना द्यति खण्डयतीति तथाविधोऽर्जुन तस्मिन् दयते स तथा अनेन कृष्णावतार उक्तो भवति पु० न०। अमीरमीरभि पराङ्गनाहरणाद्विभ्य कृत्येभ्यो अमीरा निर्भया रावणादयस्तेषु भिये भयार्थं रमते रामस्तेन भवते स तथा अनेन रामावतार उक्तो भवति पु० न०। अमीरामीरमीसारमी अमीरा शूरा मीरा कातरा तेष्वपि कोट्यालोभादिवशात् भिय सारयन्ति प्रयच्छन्ति ते दुष्टम्लेच्छास्तेषा भी यस्मात् स तथा अनेन कल्क्यवतार उक्तो भवति

(१) हे राजन्। तव पायकगणाः सेवकलोका उत्सरङ्गवल्गितोत्कटारीभाजिरा उत्सरङ्गा अभिमुदिता कलिलीलरटा सज्जितहसुष्क

जलौघे खाक बाकी बहाया । तदपि दहति चित्त माक्रम्या मैं करोंगी मदनसरसि मूय क्या बना आग लागी ॥ २ ॥ सून बादल्शाह शोहपसरी नि माणशब्द स्वर शत्रु पाडि लुटालितो निहणिसो एय भणन्तुद्भटा । रूढे गर्दभरामधालि सहमा ने क तमेरे कहे कण्ठे पापनिवेशि याहि शरण श्रीमलदेव प्रभुम् ॥ ३ ॥

जातिवर्णनम्

सिंह

गर्जन्हरि साम्भसि शैलकुञ्जे प्रतिध्वनीनात्मकृतानि शम्य । पद बबन्ध भमितु सरोष प्रतर्कयन्नन्यमृगेन्द्रनादम् ॥ १ ॥ लीढमस्तविपाण्डुराभनखयोराकर्णदीर्णे मुखं विन्यस्याभिमयोर्युगे चरणयो सचो विभिन्नद्विप । एतस्मिन्मदगन्धवासितसटं श्वासप्रतिर्यन्चलत्सृक्वान्ताहतिधूतलोलमधुपं कुञ्जेषु शेते हरि ॥ २ ॥ पश्योदञ्चदवाञ्चदञ्चितवपु पश्चार्धपूर्वार्धभाक्स्तब्धोत्तानितपृष्ठनिष्ठितमनाग्भुग्नाग्रलाङ्गूलभृत् । दंष्ट्राकोटिनिशङ्कटास्यकुहरं कुर्वन्सटामुत्कटामुत्कर्णे कुरुते क्रम करिपतौ क्रूराकृति केसरी ॥ ३ ॥ उत्कर्णोऽयमकाण्डचण्डिमपटुः स्फारस्फुरत्केसरः क्रूराकारकरालवक्त्रविकटस्तब्धोर्ध्वलाङ्गूलभृत् । चित्रेणापि न शक्यतेऽभिलिखितुं सर्वाङ्गसक्तो घनाभोगकुञ्जगिरिकुञ्जकुम्भशिर कुम्भस्थलस्थो हरि ॥ ४ ॥

शरभ

लाङ्गूलेनाभिहत्य क्षितितलमसकृद्दारयन्नग्रपद्भ्यामात्मन्येवावलीय द्रुतमथ गगन प्रोत्पतन्विक्रमेण । स्फूर्जद्धुङ्कारघोष प्रतिदिशमखिलान्द्रावयन्नेष जन्तून्कोपाविष्ट प्रविष्ट प्रतिवनमरुणोच्छूनचक्षुः शरभः ॥ ५ ॥

करिण

अम्भोगुर्वी सलिलमुद्वमतां निशीथे तालीवनेषु निभृतस्थिरकर्णताला । आकर्णयन्ति करिणोऽर्धनिमीलिताक्षा धारध्वनिं दशनकोटिनिषण्णहस्ता ॥ ६ ॥

मृग

ग्रीवाभङ्गाभिरामं मुहुरनुपतति स्यन्दने बद्धदृष्टि पश्चार्धेन प्रविष्ट शरपतनभयाद्भूयसा पूर्वकायम् । दर्भैरर्धावलीढै श्रमविवृतमुखभ्रंशिभि कीर्णवर्त्मा पश्योदग्रप्लुतत्वाद्वियति बहुतर स्तोकमुर्व्यां प्रयाति ॥ ७ ॥

भल्ल

नयनयनिरोधा रोमाभिर्धूतमाऽऽप्रमदीरन्ध्रोमस्तोमवद्धाकार । कुटिलनखनगेभाग्रानखर्मीकरभोक्षितानि कम्पानैरुच्छलन्नेष भल्ल ॥ ८ ॥

योरा के ऊपर भट्टुणभरना शोभो भजि मैदम ने रानि हरनीकी ठेमत्रु उन पुन भोजरभना मकुनीनामना मत्रु ने बाबकने हमार पुर्न खुब हम्पौलिमहत्रनव अमोद्दर अमोहर बना स्वायरेन्न तुम्ही यह दरवेस्नन्ननहैहुर

हय

यावच्छक्तितो वायुरेकीमनितुमर्हति । तावदेव तुरगोऽयमानगाम जगाम च ॥ ९ ॥ मण्डले मण्डलाकारो रेखा वाजीमयी जवे । सव्यापसव्ये द्विमुखो नकुलाधिष्ठितो हय ॥१०॥ पुरो नुन पश्चाद्व्रजति निभृतश्रोत्रोच्छ्रितततनु समुत्प्लुत्योत्तान पतति पथि लोकान्प्रविशति । हय किंचिद्रञ्चेद्यदि नयति पार्श्वं क्वचिदहो कराघाते विक्षल्यथ चरणघातेन स्वनति ॥ ११ ॥ आस्वन्निव गा वमन्निव खुरौ पश्चार्धमुज्झन्निव सीत्कुर्वन्निव पिबन्निव दिशो वायूंश्च मुष्णन्निव । साङ्गारमकरा स्पृशन्निव मुन छायामभूत्पन्निव प्रेङ्खच्चामरवीज्यमानवदन श्रीमान्हयो धावति ॥ १२ ॥ पश्चादङ्घ्री प्रसार्य त्रिकनतिविततं द्राघयित्वाङ्गमुच्चैरासज्याभुग्नकण्ठो मुखमुरसि सटा धूलिधूम्रा विधूय । घासग्रासाभिलाषादनवरतचलत्प्रोथतुण्डस्तुरङ्गो मन्द शब्दायमानो विलिखति शयनादुत्थित क्ष्मा खुरेण ॥ १३ ॥

कपि

यदर्काशुक्लान्तश्रुत्कुन्दरुणपुष्पोदरधिया प्रविष्टो नाखान्तः क्वणितमणिडिम्भ मधुकरे । कपि स्थित्वा स्थित्वा तदिदमनुशृण्वन्विचलितो धुनोत्यास्य रौति प्रचलति चलत्युच्छलति च ॥ १४ ॥

महोक्ष

गर्जित्वा मेघधीर प्रथममथ शनैर्मण्डलीकृत्य देहं शृङ्गाभ्यां भीषयन्ताविभिमुखमवनीं दारयन्तौ खुराग्रै । मन्द मन्द समेत्य स्थिरनिहितपदं दत्तघातौ सरोषं पुच्छे वै चालयन्तौ कुटिलितममृत्युच्छमेतौ महोक्षौ ॥ १५ ॥

धेनु

आहत्याहत्य मूर्ध्ना द्रुतमनुपिबन प्रस्नुत मातुरूध किंचित्कुब्जैकजानोरनवरतचलच्चारुपुच्छस्य धेनु । उत्तर्णं तर्णकस्य प्रियतनयतया दत्तदुग्धाक्षुब्धाविसरत्क्षीरधारालवशबलमुखस्याङ्गमाभृष्टि लेढि ॥ १६ ॥

रासभ

आमायामाय गन्ध विकटमुखपुटो दर्शयन्दन्तपङ्क्तिं धावत्युत्सुकनादो मुहुरपि च रसाद्रूदया पृष्ठभूम । गर्दभ्याः पादघातद्विगुणितपुलकीनिराकृष्टशिश्नो वेगादाग्य मुखमरतरति भर रसहितेल्वक्षिरेण ॥ १७ ॥

मेष

घ्रात्वा घोर्णीमजाया सितनमभिमुखं घस्मरघोषमङ्क्त्वा सृते सूर्ये निरीक्ष्य प्रतिकलितमटो पट्टमन्नो खुरेण । वैवोमय मधुरं नतिनिरुद्धनिभ घात्वोऽस्मद्गुरुमगमहन्नलाभगुर इव भित्ति मन्मथाध करोति ॥ १८ ॥

मेर

पार्श्वांसारत्पन्नाबद्धुम्ति पताकाभिनादातदन मेघ हारारकोनमग्रतिलमनारुद्धवर्गीङ्गुह । [illegible] तान स्फुरदभपुट स्फाभितानागरबुधानापानिगा दम्भरति रुष दारावेश मेर ॥ १९ ॥

मयूर

मण्डलीकृत्य बर्हाणि कण्ठैर्मधुरगीतिभि । कलापिन प्रनृत्यन्ति काले जीमूतमालिनि ॥ २० ॥

चातक

दम्भोलिस्फूर्जदम्भोधरविपुलतडिद्दम्भगम्भीरनादैरम्भ समारसभावनकुतुकिकुल चातकाना प्रनृत्यत् । ऊर्ध्वे विन्यस्य चञ्चूपुटमुपरि परिभ्राम्यदुत्पातवातैरम्भोदोन्मुक्तमम्भ कणमपि न चिरात्प्राप्य नम्र मिथोऽभूत् ॥ २१ ॥

पारावत

कलक्वणितगर्भेण कण्ठेनाघूर्णितेक्षण । पारावत परावृत्य रिरंसुश्चुम्बति प्रियाम् ॥ २२ ॥

बक

नालेनेव स्थित्वा पादेनैकेन कुञ्चितग्रीवम् । जनयति कुमुदभ्रान्ति धृष्टबको बालमत्स्यानाम् ॥ २३ ॥ स्थित्वा धैर्यादुपाम्भ समजठरशिराश्चक्रमूर्तिर्मुहूर्त धूर्त सत्यक्ततीर क्वचिदपि पदान्युच्चकै क्षुभिताङ्घ्रि । पश्चाद्ग्रीवा प्रसार्य त्वरितगतिरपा मध्यमाविश्य चञ्च्वा चञ्चतीमूर्ध्वकण्ठ कथमपि शफरीं स्फारिताक्षो बकोऽत्ति ॥ २४ ॥

कुक्कुट

न्यञ्चच्चञ्चलचञ्चुचुम्बनचलच्चूडाग्रमुग्रपतच्चक्रावारकरालकेसरसटास्फारस्फुरत्कन्धरम् । वारवारमुदञ्चिचञ्चलघनप्रत्यक्षमुष्णयोदैद्या भ्रुकुटयोर्द्वयो स्थितिरिति क्रूरक्रम युध्यतो ॥ २५ ॥ पक्षावुत्क्षिप्य धुन्वन्सकलतनुरुहान् भोगविस्तारितास्मा प्रागेवोन्निद्रनिद्र स्फुरदरुणकरोद्भासित स्व निरीक्ष्य । मात प्रोत्थाय नीडस्थितचपलतनुर्घर्घरध्वानमुच्चैरुद्ग्रीव पूर्वकायोन्नतविकटसट कुक्कुटो रारटीति ॥ २६ ॥

गौरखर-कृकलासौ

ग्रीष्मादित्यकरप्रतप्तसिकतामध्योपविष्ट सुख शेते गौरखरो मरुस्थलभुवि प्रोथ निधाय क्षितौ । गुञ्जज्जाहककण्ठकाहतमरुद्धूतोत्पतद्धूलिभिश्छिन्नाङ्ग कृकलासकोऽपि निभृत मार्तण्डमुद्वीक्षते ॥ २७ ॥

सर्प

आलोकत्रस्तनारीकृतसभयमहानादधावज्जनौघव्याप्तद्वारप्रदेशप्रचुरकलकलाकर्णनस्तब्धचक्षु । काष्ठ दण्ड गृहाणेत्यतिमुखरजनैस्ताडितो लोष्टघातैर्भीत सर्पो गृहस्थानधिगतविवर कोणत कोणमेति ॥ २८ ॥

पुलिन्द

वामस्कन्धनिषण्णशार्ङ्गकुटिलप्रान्तापिताधोमुखस्रस्तच्छोणितलम्बमानशशका वेणीस्खलच्चामरान् । ज्यान्तप्रोतकपोतपोतनिपतद्रक्ताक्ततूर्णीरवा सोऽप्यद्यत्वरितक्रमभेदजनिता स्कन्दा पुलिन्दा पुर ॥ २९ ॥

पथिक

गायति हसति च रुदति हृदयेन धृता प्रिया विचिन्तयति । समविषम न च विन्दति गृहगमनसमुत्सुक पथिक ॥ ३० ॥ मातर्धर्मपरे दया कुरु मयि श्रान्तेऽद्य वैदेशिके द्वारालिन्दककोणके सुनिभृत यास्यामि सुप्त्वा निशि । इत्युक्ते सहसा प्रचण्डगृहिणीवाक्येन निर्भर्त्सित स्कन्ध यस्तपलालमुष्टिविभव पान्थ पुन प्रस्थित ॥ ३१ ॥ भद्र ते सदृश यदध्वगशतै कीर्तिस्तवोद्घुष्यते स्थाने रूपमनुत्तम सुकृतिना दानेन कर्णो जित । इत्यालोक्य भृश दृशा करुणया शीतातुरेण स्तुत पान्थेनैकपलालमुष्टिरचिना गर्जीयते हालिक ॥ ३२ ॥ देशैरन्तरिता शतैश्च सरितामुर्वीभृता काननैर्यत्नेनापि न याति लोचनपथ कान्तेति जानन्नपि । उद्ग्रीवश्चरणार्धरुद्धवसुध कृत्वाश्रुपूर्णे दृशौ तामाशा पथिकस्तथापि किमपि ध्यायन्मुहुर्वीक्षते ॥ ३३ ॥

शूर

खड्गहस्तोऽरिमालोक्य हर्षामर्षसमन्वित । शूर पुलकितो रक्तनेत्रो हसति जृम्भते ॥ ३४ ॥

बाल

धूलीधूसरतनवो राज्यस्थितिरचनकल्पितैकनृपा । कृतमुखवाद्यविकारा क्रीडन्ति सुनिर्भर बाला ॥३५॥ आयातो भवत पितेति सहसा मातुर्गिरोन्मोदित धूलीधूसरितो विहाय शिशुभि क्रीडारसान्प्रस्तुतान् । दूरात्स्मेरमुख प्रसार्य ललित बाहुद्वय बालको नाथन्यस्य पुर समेति परया प्रीत्या रटन्घर्घरम् ॥ ३६ ॥

कुमार

अकूर्चारम्भोऽपि प्रतिचुबुकदेश करतल प्रतिज्ञाया कुर्वन् युवतिषु दृश स्निग्धतरलाम् । कुमारोऽहकारात्परिपदि समानानगणयन्भुजौ वक्ष पश्यन्नवयसि कान्ति वितनुते ॥३७॥

नर्तकी

खेदक्लेदितकङ्कणा भुजलता कृत्वा मृदङ्गाश्रया चेटीहस्तसमर्पितैकचरणा मञ्जीरसश्लिष्टया । सा भूय कुचकम्पसूचितरय नि श्वासमामुञ्चती रङ्गस्थानमनङ्गसात्कृतवती तालावधौ तस्थुषी ॥ ३८ ॥

लेखनकर्त्री

उन्नमितैकभ्रूलतमाननमस्या पदानि रचयन्त्या । कण्टकितेन प्रथयति मय्यनुराग कपोलेन ॥ ३९ ॥ यद्भूलते तरलिते यदुदङ्गुलीक पाणि पुरो यदपि चक्षुरलब्धलक्ष्यम् । उन्मुद्रिताधरदल च यदास्यमस्यास्तत्काव्यकर्मणि निषिक्त मवैमि चेत ॥ ४० ॥

कलभकण्ठीगीतय

विलासमसृणोल्लसन्मुसललोलदोकन्दलीपरस्परपरिस्खलद्वलयनिस्वनोद्बन्धुरा । लसन्ति कलहुकृतिप्रसभकम्पितोर -स्थलत्रुटद्गमकसकुला कलभकण्डनीगीतय ॥ ४१ ॥

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे चतुर्थ प्रकरण समाप्तम् ।

पञ्चममन्योक्तिप्रकरणम्

सूर्यान्योक्तयः

रवेरेवोदयः श्लाघ्यः कोऽन्येषामुदयग्रहः। न तमांसि न तेजांसि यस्मिन्नभ्युदिते सति ॥ १ ॥ खद्योतो द्योतते तावद्यावन्नोदयते शशी। उदिते तु सहस्रांशौ न खद्योतो न चन्द्रमाः ॥ २ ॥ तस्यैवाभ्युदयो भूयाद्भानोर्यस्योदये सति। विकासभाजो जायन्ते गुणिनः कमलाकराः ॥ ३ ॥ निमीलनाय पद्मानामुदयायाल्पतेजसाम्। तमसामवकाशाय व्रजत्यस्तमसौ रविः ॥ ४ ॥ कैरवस्फोटोऽम्बुजम्लानिस्तेजोहानिरुपागता। वारुणीसङ्गजावस्था भानुनाप्यनुभूयते ॥ ५ ॥ अजस्रं लसत्कविरीषुद्गताग्रं मधूनि प्रकामं पिबन्तु मिलिन्दाः। रविर्मोचयत्यब्जकारागृहेभ्यो दयालुर्हि नो दुष्टदोषदर्शी ॥ ६ ॥ एतावतारविजपुष्पलभ्यं कृत्यं विरज्यम्भसि सरसि विनिर्गमो बहिर्यत्। आमोदो विकसनमिन्दिरानिवासस्तत्सर्वं दिनकरकृत्यमामनन्ति ॥ ७ ॥ देवो हरिर्वहतु वक्षसि कौस्तुभं तमन्ये च काचन पुनर्द्युमणेः प्रतिष्ठा। यत्पादसङ्गतिसमर्जितगौरवाणि धत्ते स एव शिरसा शरसौम्यहारि ॥ ८ ॥ उपयन्त्वमूनि सुबहूनि महामहांसि चन्द्रोऽप्यलं भुवनमण्डलमण्डनाय। सूर्योदिते न तदुदेति न चास्तमेति येनोदितेन दिनमस्तमितेन रात्रिः ॥ ९ ॥ विकचीतमोहतिभगवन्नरुणादि सर्वं भविष्यति रवेरिव चन्द्रतोऽपि। किं त्वस्तगामिनि रवौ भविता न जाने राजीवजीवननिधौ कतमः प्रकारः ॥ १० ॥ अधिगमनमनेकाः शाखा राजमाना प्रतिगृहमपि दीपाः प्राप्नुवन्ति प्रतिष्ठाम्। दिशि दिशि विकसन्तः सन्ति खद्योतपोताः सवितरि उदितेऽस्मिन्किं नु लोकैरलोकि ॥ ११ ॥ गते तस्मिन्भानौ त्रिभुवनगुरुमेरुगिरिदृश्यमा चन्द्रो नेऽप्यलमनुविनमिता भासि तिमिरि। इदं चेतस्यारे जायतितमत्र यद्मी प्रदीपाः संजातास्तिमिरहर्तिबद्धोद्धुरशिखाः ॥ १२ ॥ पातः पूष्णो भवति महते नोपतापाय यस्मात्कालेनास्तं क इह न गता यान्ति यास्यन्ति चान्ये। एतावत्तु व्यथयति यदालोकबाह्यैस्तमोभिस्तस्मिन्नेव प्रकृतिमहति व्योम्नि लब्धावकाशः ॥ १३ ॥ पततु नभसो गच्छत्वम्भोनिधौ व्रजतु

वारिधौ व्रजतु वरुणागारद्वारं प्रभाभिरनादृतः। तदपि तरणेस्त्या पादः शिरस्सु महीभृतां दलिततिमिरस्यात मात पुनरुद्देष्यति ॥ १४ ॥ येनोन्मथ्य तमांसि मांसलघनस्पर्धीनि सर्वं जगच्चक्षुष्मत्तरमार्यतेन कृतमिदं देवेन तिग्मत्विषा। तस्मिन्नस्तमित निरस्तनि नियात्क्रूरो जनो दुर्जनो बध्नाति धृतिं शशाङ्करसलोकोऽपि प्रदीपस्थया ॥ १५ ॥ यत्पादा शिरसा न केन विधृताः पृथ्वीभृता मध्यतस्तिर्भाम्यति राहुणा कवलितः लोकत्रयीचक्षुषि। खद्योतैः स्फुरितं तमोभिरुदितं ताराभिरुज्जृम्भितं घूकैरुत्थितमत्र चरवै किं किं न वैचेष्टितम् ॥ १६ ॥ पूर्वाह्णे प्रतिबोध्य पङ्कजवनान्युल्लाघं नैशं तमः कृत्वा चन्द्रमसः प्रकाशरहितं निस्तेजसं तेजसा। मध्याह्ने सरितां पयः प्रतिकृतं तापाय दीप्तैः करैः सायाह्ने रविरस्तमेति विवशः किं नाम शोच्यं भवेत् ॥ १७ ॥ दूरं यान्तु निशाचराः शशिकराः क्षेत्रा लभन्ताततरामुद्योतं कल्प्यन्तु हन्त न चिरं खद्योतका द्योतते। ध्वान्तं व्यञ्जयतु हगनिवहं प्रचारे शाम्यतु प्राचीपरतमौलिमण्डनमणिः सूर्यः समुज्जृम्भते ॥ १८ ॥

चन्द्रान्योक्तयः

आलोकवन्तः सन्त्येव भूयांसो भास्करादयः। कला-वानेव तु भीन्द्रावकमपि चेमठ ॥ १ ॥ दैवाद्यपि तुन्नो भूद्गतेनाम्य परिग्रहः। तथापि किं चेतांसि हन्ति ययाति कलानिधे ॥ २ ॥ अहो रसप्रगजस्य सामिमान विवेष्टितम्। परिक्षीणस्य चन्द्रस्य सपूर्णस्य सुवृत्तता ॥ ३ ॥ व्यययमानतङ्कस्य वृद्धौ गति कलानिधेः। आशाभद्रेव पूर्वां गरसाप्या कृता दशाम् ॥ ४ ॥ क्षीणः क्षीणः समीरस्य पूर्ण पूर्णोऽतिदुर्नाम्। उनि मिर्वेपय दोषुका तरङ्गिनाम्या ॥ ५ ॥ निशाचरोऽपि दीनोऽपि सकलङ्कोऽपि चन्द्रमाः। चकोरीनयनद्वन्द्वमानन्दयति सर्वदा ॥ ६ ॥ हस्तस्फुट सुमनस्वीनिकटभितिगमो

१ ज्योतिष्मन्त [illegible] २ सूर्ये ३ [illegible] ४ भाद [illegible] ५ [illegible] [illegible]

१ [illegible] २ [illegible] ३ [illegible] ४ [illegible] ५ [illegible] ६ [illegible] ७ [illegible] ८ [illegible] ९ [illegible] १० [illegible] ११ [illegible] १२ [illegible] १३ [illegible] १४ [illegible]

द्विजेन्द्रेण । अपि गरलं फणिफूत्कृतिरीक्षणतीक्ष्णांशुशुशुक्षणि
क्षात ॥ ७ ॥ निजकरनिकरसमृद्ध्या धवलय भुवनानि
पार्वण शशाङ्क । सुचिरं हन्त न सहते हतविधिरिह
सुस्थितं कमपि ॥ ८ ॥ यद्यपि शिरोऽधिरोहति रौद्रं कोपेन
सिंहिकातनयः । त्यजति न शरणं यातं सागरसूनुर्मृगं
तदपि ॥ ९ ॥ प्रोषितजति रजनिकरे बन्धुतया न खलु
कैरवाण्येव । म्लायन्ति किंतु सहसा भुवनान्यपि तमसि
मज्जन्ति ॥ १० ॥ शंकरशिरसि निवेशितपदेति मा गर्व-
मुद्वहेन्दुकले । फलमेतस्य भविष्यति तव चण्डीचरणरेणु-
मृजा ॥ ११ ॥ या महेशशिरसो विभूषणं या त्रिलोक-
जनलोचनोत्सवः । सेयमिन्दुकलिका दिनात्यये तापिता
कमिह नातितापयेत् ॥ १२ ॥ रञ्जिता न ककुभो निवेशिता
नार्चिषो बत चकोरचक्षुषु । यद्यमिन्दुरुदये निपीयते दारुणेन
तमसा बलीयसा ॥ १३ ॥ क्षिपति प्रकरं गवां प्रकर्षं सुमनः
स्वच्छतरं विधो कलानाम् । कति चेत्कलयन्ति यत्प्र-
बोधं कति चेत्रेति स तत्त्वभाव एव ॥ १४ ॥ निधे कला-
नामपि रीतिरेषा मर्माणि मे संस्पृशतीव भूयः । कुतो
विशेषात्कुमुदेऽनुरागः कुतो विरागश्च कुशेशयेषु ॥ १५ ॥
निष्पीडितो यद्यपि दैवयोगान्निशाकरश्चापि विधुंतुदेन ।
तथापि पीयूषविशेषवर्षी सुधाकरः कैरवकाननेषु ॥ १६ ॥
वक्रोऽस्तु बाल्ये तदनु प्रवृद्धः कलङ्कवानस्तु जडोऽस्तु
चन्द्रः । महेशमौलौ च पदं दधातु जायेत वन्द्यो विविधो-
पकारात् ॥ १७ ॥ तारागणाश्चन्द्रमसं भजन्ते न जातु
नाथं नलिनाकराणाम् । एतावता तस्य किमस्ति हानिर्नांता
तयोरन्तरमेव लोकः ॥ १८ ॥ यस्योदयेनैव दिशां प्रसाद-
स्तापापनोदोऽपि जगत्त्रयस्य । चकोरचक्षुःपुटपारणे तु
चन्द्रस्य तस्यास्ति कियान्प्रयासः ॥ १९ ॥ प्रकुर्वता संगति
मिन्दुनाधुना किं किं च लब्धं जगदीश्वरेण वै । कलङ्क
हानिं सुरसिन्धुसंगमं कलाक्षयित्वं च पदं तयोश्चके ॥२०॥
नयनमसि जनार्दनस्य शम्भोर्मुकुटमणिः सुदृशां त्वमादि-
देवः । त्यजति न मृगमात्रमेकमिन्दो विरमिति येन कल-
ङ्किनं वदन्ति ॥ २१ ॥ विरम तिमिर साहसादमुष्माद्यदि
रविरस्तमितः स्वतस्ततः किम् । कलयसि न पुरो महोर्मि
धारायुतिनिधिरभ्युदयत्ययं शशाङ्कः ॥ २२ ॥ आस्ते विधुः
परमनिर्वृत एव मौलौ शम्भोरिति त्रिजगतीजनचित्तवृत्तिः ।
अन्तर्निगूढनयनानलदाहदुःखं जानाति कः परमृते बत
दीनरत्ने ॥ २३ ॥ एषैव साम्रतमयी सुतरामनर्घ्या काप्य
स्त्यसौ हिमकरस्य कला यथेव । आरोपितो गुणविदा

१ मुनीयनेत्रभिरस्तोऽशाशि २ राहुणा ३ राहुणा ४ कुमुद
वनेषु ५ मूढम् ६ अयथावदारम्भाद् ७ पश्यसि ८ शुद्ध

परमेश्वरेण चूडामणौ न गणितोऽस्य कलङ्कदोषः ॥ २४ ॥
श्रेयान्विधोर्बहुलपक्षपरिक्षयोऽपि नो पूर्णतापि जलधैरिह
वर्णनीया । यद्वारि न स्पृशति हन्त पृथग्जनोऽपि यस्यामृतै-
र्मखभुजोऽपि मुदं लभन्ते ॥ २५ ॥ मारस्य मित्रमसि
किं च सुधामयूख शम्भावपि प्रणयिता प्रकटीकरोषि । विश्वास
पात्रमसि यद्द्विपतोस्तयोरप्येतत्तव प्रकृतिशुद्धतनोश्चरि-
त्रम् ॥ २६ ॥ रत्नाकरो जनयिता सहजश्च वर्गः किं कथ्यता
ममृतकौस्तुभपारिजाताः । किं तैरचिन्त्यमिह तत्पुन-
रन्यदेव तत्त्वान्तरं कुमुदबन्धुरसौ यदिन्दुः ॥ २७ ॥
नानन्दि कैरवमवर्षि न चाम्बुराशिरादीपि नाम्बरमहारि न
चान्धकारः । धिग्दैवदुर्विलसितं यदसौ सुधांशुरभ्युद्यतश्च
तमसा कवलीकृतश्च ॥ २८ ॥ चन्द्रः समाश्रयति नाम तिथि-
स्त्वनेकाः क्षीणस्तु बिम्बपरिपूर्णमपूरणाय । एवं पुनः सकल-
मण्डलपूर्णवर्णं सा पूर्णिमैव खलु पूरयितुं समर्था ॥ २९ ॥
मेरा दिशः कुमुदमुद्रिदुरं पिबति ज्योत्स्नाकरम्भमुदर-
म्भरयश्चकोराः । आः कीदृगत्रिमुनिलोचनदूषिकायाः पीयूष-
दीधितिरिति प्रथितोऽनुरागः ॥ ३० ॥ हिमकर परभागं भूष
यिष्यन्सुमेरोर्नजसि यदि तदाहं न क्षमः सन्निरोद्धुम् । इति
तु बहुविधाभिः काकुभिः प्रार्थये त्वां पुनरपि कुमुदानामेत्य-
हार्यो विषादः ॥ ३१ ॥ कलत्रस्तारा सम्यग्वहसि यदसि
त्वं द्विजपतिर्द्युतिस्तादृमूर्वा जनिरपि च रत्नाकरकुले । बहु
भूमः किंवा पुरहरशिरोमण्डलमसि त्वदीयं तत्सर्वं शशधर
कलङ्काद्विफलितम् ॥ ३२ ॥ पादन्यासं क्षितिधरगुरोर्मूर्ध्नि
कृत्वा सुमेरोः क्रान्तं येन क्षपिततमसा मध्यमं धाम विष्णोः ।
सोऽयं चन्द्रः पतति गगनादल्पशेषैर्मयूखैर्दूरारोहो भवति
महतामप्यपभ्रंशहेतुः ॥ ३३ ॥ [redacted] मो शम्भोर्निवससि
शिरोदेशमाश्रित्य नित्यं तत्त्वा याचे जगदुपकृतिव्यापृतिव्यग्र
मिन्दो । यः सद्भावस्तव परिणतः कैरवे या चकोरे स्पृहय-
स्तेन प्रतिनिशमसौ चक्रवाको वराकः ॥ ३४ ॥ यज्ञा-
तोऽसि पयोनिधौ हरजटाजूटे प्रसिद्धोऽसि यद्विश्वसोदर-
दीपत्रोऽसि विधिना सृष्टोऽसि यच्चामृतं । भ्रातः शीत-
मयूख सर्वमधुना म्लानीकृतं तत्त्वया राजीवं यदपास्य कैरव-
कुलं नीतं विकासास्पदम् ॥ ३५ ॥ पीयूषं वपुषोऽस्य हेतु-
रुदयो विश्वस्य नेत्रोत्सवः पुष्टं भानुकरैरिदं त्रिभुवनं
ज्योत्स्नाभरे सिञ्चति । सर्वाशाप्रतिरोधकान्धतमसप्रध्वंसाय
बद्धोद्यमो धिग्धातारमिहापि लक्ष्म लिखितं यस्य प्रवृत्तं
मनः ॥ ३६ ॥ उच्चैः स्थानकृतोदयैर्बहुविधैर्ज्योतिर्भिरुद्यत्प्रभै
दुत्राधैः त्रिममीभिरत्र वितथा प्रौढिं दधानैरपि । यावल्लोक-
तमोपहेन भवता लक्ष्मीर्न विस्तार्यते तावचन्द्र कथं

१ मन्मथस्य २ प्रीतिम् ३ राहुणा ४ नश्वरे

प्रयाति परमां वृद्धिं स रत्नाकरः ॥ ३७ ॥ जन्म क्षीरमहार्णवे सहभुवः श्रीपारिजातादयो बिम्बं यस्य सुधामयं त्रिभुवनाधीशस्य मूर्ध्नि स्थितिः । इत्थं सर्वगुणाकरप्रियतरे यस्योदये चेद्भवेत्पद्मानां न च सङ्गमो दुष्कृतिरसौ निन्द्यो न ताराधिपः ॥ ३८ ॥ इन्दुं निन्दतु नाम यावदखिलं निन्दन्तु चक्राह्वया नैतावानेन सुधाकरस्य सुषमाहानिर्न वा दुर्यशः । एतेनैव कृतार्थतामुपगतः जननी यस्योदमालम्बते यज्ज्योत्स्नासु चिरं चकोरपरिषत्पक्षपुटं न्यस्यति ॥ ३९ ॥ लक्ष्मीकेलिगृहे पुरोदयदशा पाणिद्युतिद्रोहिणि श्यामामुक्तिसुधागृहोदरगभुवस्थादसदोहिनि । जीवातुर्विदिवौकसां त्रिजगतामाप्यायने चन्द्रमस्त्वं चेत्सुरहे न रज्यसि गुणश्लाघा वतास्तं गता ॥ ४० ॥ यातेयं रजनी सहैव भवता भावी प्रकाशो दिशां सूर्येणापि चिरं चकोरनिचयैः स्थेयं सचिन्ताननैः । उद्यद्दारुणचण्डभानुजदरज्वाले जगन्मण्डले कस्मै चन्द्र समर्प्य वैरगुरुं व्योमान्तमालम्बसे ॥ ४१ ॥ नक्षत्राणि बहूनि सन्ति परितः पूर्णोदयान्यम्बरे किं तैः शान्तिमुपैति दीर्घतिमिरं किं चौर्यकृज्जृम्भते । किं स्यादातचकोरपारणविधिर्भ्रान्त सुधादीधितेः तन्नो भुवनैकतापशमनः श्लाघ्यस्त्वमेवोदयः ॥ ४२ ॥ ध्माता मालवगौडे पयसिता कण्ठस्थहारावलीहारनीलदाम जैदाटवीविलुठितैर्गोशीनिपाणा भगी । छन्ना सम्मभिराहताब्धिपटले त्रिंशाद्द्वचमाम्बरे सीया सुधांशु माधुरी हरशिरोरत्नशिरीन्दो कला ॥ ४३ ॥ श्रीमाहेश्वरमौलिमण्डनमणिर्वैश्वानरं लोचनं रत्नाकरसमं किमपरं भूदेवदेवो भवान् । यत्कालानलग्रहदोपरमसादृश्यके गोमनाभात तत्किमिहासि ते सुमनसश्चिन कलायां विधे ॥ ४४ ॥ येनास्युदितेन चन्द्र गमित क्लान्तिं रवौ तत्र ते युज्येत प्रतिकर्तुमेव न पुनस्तस्यैव पादग्रहः । क्षीणेनैतदनुष्ठितं यदि ततः किं लज्जसे नो मनागस्त्वेवं जडधामता तु भवतो यद्योमि विस्फूर्जते ॥ ४५ ॥ जन्म क्षीरनिधौ तथैव विपुलं पीयूषपूर्णं वपुः सन्तापार्तिहरं हरस्य शिरसि स्थानं सदा सुन्दरम् । ताराणाम्‌ अधिनाथ गुणैरसि नैर्मल्यादिभिर्यां पते चन्द्र त्वां पतनाथस्य दशया समाप्तम् ॥ ४६ ॥ इन्दुर्यत्पुरतो दिगम्बरमणिर्न मस्तकाधि तस्मात् सौभाग्यसीमि तव गतुष्पदमूरुमृग्यदति किम् । जम्बुस्कार्मुरश्रुतटति पुनुरेगर्भोदिग्न्त दिव सदापूर्णमभी लाञ्छनमभिव्यक्त प्रकाशिष्यन ॥ ४७ ॥ पूर्णः पदं लोकानामुपयातुमासायासि कालक्रमात्क्षीणोऽपि क्षणदापते पक्षुपक्षगयासि भूयास्वदम् । एतस्मिन्ननु संविरुपस्सङ्गेऽहो मनागतितिरिव साधारणस्सुधाकर सुधा हा हन्त किं तापासि ॥ ४८ ॥ मीनो वाडवगामतो जलनिधौ शम्भोः शिरः स्वीकृत तत्र न्यस्तवर्गामिरामुरिविष गरलीभ्रमित । तस्मादत्र गताद्रि निपतितस्तत्रैव राहोर्मुखे प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रैव यान्त्यापदः ॥ ४९ ॥

मेघान्योक्तयः

प्रेक्षणस्य गतिस्थ दोष कोऽस्मीदर्शिण । शारदाभ्रस्य शुभत्वं वद कुनोऽस्तुयते ॥ १ ॥ चातकः स्वानुमानेन जलं प्रार्थयतेऽम्बुदात् । स स्वौदार्येण या सर्वां प्लावयत्यम्बुना महीम् ॥ २ ॥ त्वयि वर्षति पर्जन्ये सर्वे पल्लविता द्रुमाः । अस्माकमर्कवृक्षाणां पूर्वपत्रेऽपि संशयः ॥ ३ ॥ आसन्नावति वाञ्छासु चातकाश्रूणि चाम्बुद । तावतोऽपि त्वया मेघ न मुक्ता वारिबिन्दवः ॥ ४ ॥ त्वमेव चातकाधार इति केषां न गोचरः । धिगम्भोधर तस्यापि कार्पण्योक्तिः प्रतीक्षसे ॥ ५ ॥ यदम्बुकणमादाय प्राप्नोऽसि जलदोन्नतिम् । तस्योपर्यम्बुधेर्गर्जन् मन्निम्नोचितैव ते ॥ ६ ॥ नोपेक्षा न च दाक्षिण्यं न प्रीतिर्न च सङ्गतिः । तथापि हरते तापं लोकानामुन्नतो घनः ॥ ७ ॥ समागमिष्यतो ऽम्भोद वेत्ति कः समयं तव । रीति नो यदि मार्गदत्तदोषैः पुरःसर ॥ ८ ॥ आश्रय नियतामेव तव समागमाश्रित । पाथोद सिञ्चता वाले नोपस्थो दूरमागत ॥ ९ ॥ सन्ति कूपा सुमधुरा सागर सरितस्तथा । तथापि चातकस्यैव स्कन्दो जलदोदयः ॥ १० ॥ तदम्भोऽपि ह्रदे म्योऽपि पिबत्यये सदा पयः । चातकस्य तु जीमूत मरणेऽनात्मवनम् ॥ ११ ॥ एकस्य तस्य मध्ये पयाम स्पृशति जलधरस्य । किं गतेऽम्बुलवमानामरगोकृते यस्य ॥ १२ ॥ सखी न कल्याणो न मित्रो नापि देवता यस्य । जलद त्वयि निधाय्यसी दृष्टिरियं भुवनलोकस्य ॥ १३ ॥ क्षणदृष्टाष्टदितो निगमते पयोदनिरहेण । अत्र साधु यदुचितं सुरोऽम्भो निरता वारि ॥ १४ ॥ जन्मर जन्मनिकीर्णकद परिवारमुद्धन जगत । नो चेदसमर दूरं हिमकरकन्दान निर ॥ १५ ॥ अयि सन्द यदि न दास्यसि कीचिदपि चातकाय जलनिधि । तदकमपि गरिमा गरिमाधिगमिमा दोन्मे ॥ १६ ॥ नैता मरमुरलोदर्नि मोदन्ते जन्ते-

१ मधुरं २ कर्ति ३ ररक्तमपि मन्दी मदन्द गविधि कुटी- ४ सदा -- ५ हेतुन

१ प्रवृद्धकीदृम २ मनिन्द ३ धविदनन्तर

परादिषु क्वापि । तत्किं तत्र न मुञ्चसि मुक्ता मुक्ता भवति यत्राप ॥ १७ ॥ धीरध्वनिभि[1]रल ते नीरद मे मासिको गर्भ । उन्मदवारणबुद्ध्या[2] मध्येजठर समु[3]च्छलति ॥ १८ ॥ जलद समुद्रसेवामा[4]चरसि समग्रभुवनभर णाय । कुरुते तामपि [5]हतमति[6]रात्मभरिरनिशमो[7]र्वाग्नि[8] ॥१९॥ सर्वं[9] वन तृणाल्या पिहित पीता मिताशुरविताश । प्रध्वस्ता पन्थानो मलिनेनोद्भम्य मेघेन ॥ २० ॥ प्रावृषि शैलश्रेणीनितम्बमुज्झन्दिगन्तर भ्रमसि । चपलान्तर घन किं तव वचनीय पवनवश्योऽसि ॥ २१ ॥ यद्यपि सन्ति बहूनि सरासि स्वादुसुशीतलसुरभिपयासि । चातकपोत स्तदपि च तानि त्यक्त्वा याचति जलदजलानि ॥ २२ ॥ एतदत्र पथिकैकजीवित पश्य शुष्यतितरा महत्सर । धिङ् मुधाम्बुधर रुद्धसन्ततिवर्धिता निमिह तेऽद्रिवाहि नी ॥ २३ ॥ मुञ्च मुञ्च सलिल दयानिधे नास्ति नास्ति समयो विलम्बने । अद्य चातककुले मृते पुनर्वारि वारिधर किं करिष्यसि ॥ २४ ॥ चातकस्य खलु चञ्चुसपुटे नो पतति किल वारिबिन्दव । सागरीकृतमहीतलस्य किं दोष एष जलदस्य दीयते ॥ २५ ॥ ऊपरेषु विवरेषु चाम्भसा वीचयोऽपि भवता विनिर्मिता । क्षेत्रसीम्नि निहितास्तु बिन्दवो वारिवाह भवतो नमो नम ॥ २६ ॥ आपो विमुक्ता क्वचिदपि एव कश्चिन्न किंचिद्वरल क्वचिच्च । यस्मिन्विमुक्ता प्रभवन्ति मुक्ता पयोद तस्मिन्विमुख कुत स्त्वम् ॥ २७ ॥ पानीयमानीय परिश्रमेण पाथोद पाथो निधिमप्यतस्त्वम् । कल्पद्रुमे सीदति साभिलाषे महोषरे मुञ्चसि किंनिमित्तम् ॥ २८ ॥ पपात पाथ कणिका न भूमावबाप शान्ति ककुभा न ताप । दृष्टेन जीवातुरय तडित्वान्कृषीवलाना मुदमातनोति ॥ २९ ॥ प्रथितोऽसि यत स्तत पृथिव्यामपि जीमूत जनस्य जीवनेन । निपयानपि गच्छत किमेतान्ध्वनिभिर्भापयसीह राजहसान् ॥ ३० ॥ गर्जितबधिरीकृतककुभा किमपि कृत न घनेन । कियती चातकचञ्चुपुटी सापि भृता न जलेन ॥ ३१ ॥ गर्जसि मेघ न यच्छसि तोय चातकपक्षी व्याकुलितोऽहम् । दैवा दिह यदि दक्षिणवात क्व त्व क्वाह क्व च जलपात ॥३२॥ वितर वारिद वारि दवातुरे चिरपिपासितचातकपोतके । प्रचलिते मरुति क्षणमन्यथा क्व च भवान्क्व पय क्व च चातक ॥ ३३ ॥ किसलयानि कुत कुसुमानि वा क्व च फलानि तथा नवनीरधाम् । अयमकारणकारुणिको न चेद्वितरतीह पयासि पयोधर ॥ ३४ ॥ पयोद हे वारि ददासि वा न वा त्वदेकचित्त पुनरेष याचक । वर महत्या म्रियते पिपासया तथापि नान्यस्य करोत्युपासनाम् ॥ ३५ ॥ दीनानामिह परिहाय शुष्कसस्यान्यौदार्य प्रकटयतो महीधरेषु । औन्नत्य परममवाप्य दुर्मदस्य ज्ञातोऽय जलधर तावको विवेक ॥ ३६ ॥ अन्योऽपि चन्दनतरोर्महनीयमूर्ते सेकार्थमुत्सहति तद्गुणबद्धतृष्ण । शाखोटकस्य पुनरस्य महाशयोऽयमम्भोद एव शरण यदि निर्गुणस्य ॥ ३७ ॥ आश्वास्य पर्वतकुल तपनोष्मतप्त दुर्दावबह्निविधुराणि च काननानि । नानानदीनदशतानि च पूरयित्वा रिक्तोऽसि यज्जलद सैव तवोत्तमा श्री ॥३८॥ एतेषु हा तरुणमारुतधूयमानदावानले कवलितेषु महीरुहेषु । अम्भो न चेज्जलद मुञ्चसि मा विमुञ्च वज्र पुन क्षिपसि निर्दय कस्य हेतो ॥ ३९ ॥ शोषं गते सरसि शैवलमञ्जरीणामन्तस्तिमि[1]र्लुठति तापविशीर्णदेह । अत्रान्तरे यदि न वारिद वारिपूरैराप्लावयेस्तदनु किं मृ[2]तमण्डनेन ॥ ४० ॥ शृण्वन्पुर पुरुषगर्जितमम्य हन्त रे पान्थ विह्वलमना न मनागपि स्या । विश्वार्तिवारणसमर्पितजीवनोऽय नाकर्णित किमु सखे भवताम्बुवाह ॥ ४१ ॥ यत्तादृशेषु सरलेषु न पक्षपातो जातो बत स्फुटमसौ कुटजेषु राग । विश्वैकजीवनपटोरपि वारिवाह दुर्वारवायुवशगस्य न तद्वि चित्रम् ॥ ४२ ॥ यत्पल्लव समभवत्कुसुम यदासीत्तत्सर्वमस्य भवत पयस प्रसाद । यन्महीरुहे फलविधौ न ददासि वारि प्राचीनमम्बुद यशो मलिनीकरोषि ॥ ४३ ॥ नैपाल बालवलय भरित द्रुमाणा नार्द्रीकृतापि बत चातकपोत चञ्चु । दावानलाकुलतरु शमितो न शीघ्र भाराय वारिधर वारिपद तवाभूत् ॥ ४४ ॥ के वा न सन्ति भुवि वारिरुहावतसा हसावलीवलयिनो जलसनिवेशा । किं चातक फलमपेक्ष्य स वज्रपाता पौरदरीं कलयते नववारिधाराम् ॥ ४५ ॥ वातैर्विधूनय विभीषय भीमनादै सचूर्णय त्वमथवा करकाभिघातै । त्वद्वारिबिन्दुपरिपालितजीवितस्य नान्या गतिर्भवति वारिद चातकस्य ॥ ४६ ॥ व्याजस्तुति स्तत्र पयोद मयोदितेय यज्जीवनाय जगतस्तव जीवनानि । स्तोत्र तु ते महदिद धन धर्मराजसाहाय्यमर्जयसि यत्पथिकान्निहत्य ॥ ४७ ॥ सपादिता सपदि दर्दुरदीर्घनादा यत्कोकिलाकलरुतानि निराकृतानि । निष्पीतमम्बु तरण न तु देवनद्या पर्जन्य तेन भवता विहितो विवेक ॥ ४८ ॥ यस्योदये गुरुमनोरथमन्थरेण सचिन्तित किमपि चेतसि

१ गम्भीरध्वने: २ मत्तहस्तिबुद्ध्या ३ उद्धमन करोति ४ समुद्रसेवाम् ५ मन्दमति ६ स्वोदरपूरक- ७ अहोरात्रम् ८ वाडवाग्नि ९ दावानलपीडिते १० मार्गे

१ मत्स्यविशेष- २ शोभया

चातकेन । आ कल्पमिष्टफलदानविधानहेतोरम्भोधरास्ततति सम्प्रति वज्रवृष्टिम् ॥ ४९ ॥ दैवदहननष्टजलाशयाश्रितानां परिगलितनलानां ध्यायतां भूरुहाणाम् । अयि जलधर शैलश्रेणिशृङ्गेषु तोयं वितरसि बहु कोऽयं श्रीमदस्यावलेपः ॥ ५० ॥ नयसि निरवलम्बैः सीदता दीर्घकालं त्वदभिमुखनिपण्णोत्तानचञ्चूपुटेन । जलधर जलभारं दूरतस्तावदास्तां ध्वनिरपि मधुरस्ते न श्रुतश्चातकेन ॥ ५१ ॥ अये हेलानेवालुलितकुलशैले जलनिधौ कृतो वारामोघ घन जलदमोघ वितरसि । समं तादृक्ताल्कमलकलनगम्भीरावरलनक्रमोपेतानेतानुपकुरु पयोभिर्विटपिनः ॥ ५२ ॥ अमुं कालक्षेपं त्यज जलद गम्भीरमधुरैः किमेभिर्निर्घोषैः सृज झटिति धाराभिः सलिलम् । अये पल्यायस्याभवरणमर्मरव्यतिकरज्वलद्दावज्वालानलैर्जटिलमूर्तिर्विटपिनः ॥ ५३ ॥ अकूपाराद्वारि प्रचुरतरमादाय जलद स दानाध्यक्षोऽपि प्रभिरगिनि जडनाद्भुतमिदम् । स मेघो धन्यो यत्परिकिरति मुक्ताफलतया यदीयासौ कीर्तिर्नटति नृपनारीकुचतटे ॥ ५४ ॥ तवैव प्रावीण्यं जलद जगदानन्दकरणं यदम्भः पालीयाहरसि खलसत्त्वाज्जलनिधेः । निसर्गात्क्षारास्तां नयसि च कथंचिन्मधुरतामथासारैस्तासां युगपदुपकर्षीनसि जगत् ॥ ५५ ॥ विलपति तथा सारङ्गोऽयं भवानयमुन्नतो जलमपि च ते सर्वोगोऽयं कथंचिदुपस्थितः । उपकुरु कुरु मद्वचो नो वेत्सि यदमतो जलधर पुनः कस्त्वं क्वायं क्व ते जलबिन्दवः ॥ ५६ ॥ नीरं दूरं तदपि विरसं जगमा नो स्त्वाधारस्मिन्दातर्यपि जलनिधौ को लभेताम्बुबिन्दुम् । दानाध्यक्षे त्वयि जलधर क्वापि धुनापि शैला शालानन्तोऽमृतनिभजलैः स्वर्पिताः सर्व एते ॥ ५७ ॥ तृस्या नय कमलसरसीराजहंसावतंसा पुण्याश्वेतो हिमगिरिसुतस्तनकृते येन मुक्ता । सन्मार्गेऽस्मिञ्जलद दहनोच्चण्डदाहे निदाघे पर्जन्य स्वीकुरु तमधुना चातकः पानकं वा ॥ ५८ ॥ शैलेयेषु शिलातलेषु च गिरः शृङ्गेषु गर्तेषु च श्रीखण्डेषु विभीतकेषु च तथा पूर्णेषु रिक्तेषु च । स्निग्धेन ध्वनिनाखिलेऽपि जगतीचक्रे समं वर्षतो वन्दे वारिद सार्वभौम भवतो विश्वोपकारि व्रतम् ॥ ५९ ॥ नीहाराकरसारसागरसरित्कासारनीरश्रियं त्यक्त्वा तोयद चातकेन महती सेवा समालम्बिता । तस्यैतत्फलितं समुज्झसि शिलासंताडनं मस्तके गाढं गर्जसि वज्रमुन्दासि तडिल्लेखाभिघातं नमसि ॥ ६० ॥ आरामासमगणस्य पटलचर्यैरापीतनिम्नान्विपपाथोद प्रणम

नयागुप्तगैरेतस्य दानव्रतम् । भूमन्नामुपकारकातर गतप्राया पय सपदो दशोऽप्येष तथर्दिश परिमलैरपूर्यं निर्यास्यति ॥ ६१ ॥ यावत्तिष्ठति चातकोऽयममुमि कण्ठस्थलस्थायिभिः प्राणैर्देहि पय पयोद फलतु त्वद्वारि कल्पद्रुम । नो चेन्मम तृषार्तपीडिततनो प्राणैः प्रयाणे कृते कस्मै दास्यसि को ग्रहीष्यति पुनस्तापस्तु ते स्यास्यति ॥ ६२ ॥ कूपे पानमधोमुखं भवति मे नद्या नयत्कर्य श्रिय सामान्यशकटिहिभिः सह सर्वेषु समालोकयन् । शुष्यत्तालुगलोऽपि कम्पिततनुः श्रुत्वा गभीरध्वनिं धैर्यादुद्धृतकन्धरो जलधर त्वां याचते चातकः ॥ ६३ ॥ मार्गा भूरि जलं मरुस्थलभुवि स्वप्नेऽपि नो लभ्यते तीव्रो वाति समीरणः क्वचिदपि च्छायाभृतो न द्रुमाः । अङ्गारप्रकरानिव रविर्ग्रीष्मे तपत्यम्बरे तद्वो पान्थहिताय पूरय धरां पाथोद पाथोभरैः ॥ ६४ ॥ मेघे कोटरशायिभिर्मृतमिव क्ष्मान्तर्गतं कच्छपैः पाठीनैः पृथुपङ्कपीठलुठितैर्यस्मिन्मुहुर्मूर्च्छितम् । तस्मिञ्छुष्कसरस्यकालजलदेनागत्य तच्चेष्टितं यत्राकुम्भनिमग्नवन्यकरिणा यूथैः पयः पीयते ॥ ६५ ॥ कालाविर्भवणकुरुष्व तडिता विस्फूर्जितैस्त्रासय स्फारैर्भीषणगर्जितैरवितथं कार्ष्ण्यं मुखे दर्शय । अस्मान्नन्यगते पयोद मनसो निश्वासया चातकस्त्वारेद्धि त्वामिच्छाम्बिल तदपि न त्यक्त्वा परं याचते ॥ ६६ ॥ भूयो गर्जितमम्बुद प्रकटिता विद्युल्लता पूरितं दृग्वक्त्रं तिष्ठ तिष्ठ तत्र धृष्टया तनोतु परम् । निर्दग्धाखिलमालिहालिरनघूसनदलैर्नैः परं नैरास्यादिह वर्णितव्यमधुना केनापूरं पयः ॥ ६७ ॥ गर्जनमम्बु ददाति तव कणिकारूपेण यत्र क्वचिद्दूर्वाकाम्यमपेक्ष्य दानसमये कार्ष्ण्यं बिभर्षि मुखे । पश्चात्पाण्डुरतामुपैति लघुतामप्येति भूयस्तनं श्रीमद्दाम नृपालशेखर विभो दाता कियान्वारिद ॥ ६८ ॥ आसक्ता प्रतिकोटरं विषधरा मानो करा मूर्धनि ज्वालाजालकरालदावदहनः प्रत्यङ्गमालिङ्गति । सर्वानन्दनचारुचन्दनतरोरेतस्य जीवातवे रे जीमूत विमुञ्च वारि बहुशो युष्मद्यशो जृम्भताम् ॥ ६९ ॥ रे रे चातकपोतकाः निवृपिना दानाभिमानं घन सन्निर्वापितमुष्णतापिनमयी निर्वापिता सर्वतः । कासारः परिपूरिता पृथुपयोभारैरम्भोधर त्वय्येवायमहो महोर्जितमहादानावदानक्रम ॥ ७० ॥ तारं दुम्यसि सर्वतो वितरसे मुक्ताफलं शुक्तिषु क्षेत्र सिञ्चसि किं च पटलयसि श्रीखण्डमुख्यान्द्रुमान् । क्षारं क्षारमिदं जलं जलनिधेरादाय जीमूत हे विश्वं जीवयसि प्रवीतु जगति प्रौढोऽपि कस्ते गुणान् ॥ ७१ ॥ सतारं जगतो

---

१ दानाब्धि २ ग्लानि प्राप्नुवताम् ३ स्योनो चिनैर्दैन्यमाश्रिते ४ शीघ्रम् ५ स्यात्तदेहस्य ६ कृपस्य ७ उत्तानमुखस्य

१ कृष्णताम् २ प्रतिबिम्ब ३ क्रमादया-

विलुम्पसि धरा धाराभिरामिश्रसि क्षेत्राण्यङ्कुरयस्यमूमुकुलयस्यहाय नीपद्रुमान्। सारङ्गस्य नभोनिवेशितदृशश्चञ्चूपुटीपूरणे वैमुख्य वहसि त्वमम्बुद यदि प्रब्रूहि को नाम तत् ॥ ७२ ॥ कूपाम्भांसि पिबन्तु कूपरसिका वापीषु वापीजुषो नादेयाश्च पतत्रिणोऽपि मुदिता आस्वादयन्त्वम्भः। सारङ्गस्य नभोनिवेशितदृशः किं तेन यावन्महीमम्भोभिः स्नपयन्ननाबुदयते न प्रावृषेण्यो घन ॥ ७३ ॥ कर्तव्यो हृदि वर्तते यदि तरोरस्योपकारस्तदा मा काल गमयाम्बुवाह समये सिञ्चेनमम्भोभरैः। शीर्णे पुष्पफले दले विगलिते मूले गते शुष्कता वृक्षे किं हितमाचरिष्यति परीतापस्तु ते स्यास्यति ॥७४॥ नो चिन्तामणिभिर्न कल्पतरुभिर्नो कामधेन्वादिभिर्नो देवैश्च परोपकारनिरतैः स्थूलैर्न सूक्ष्मैरपि। अम्भोदेह निरन्तर जलभरैस्तामुर्वरा सिञ्चता धौरेयेण धुरः त्वयाद्य वहता मन्ये जगज्जीवितम् ॥ ७५ ॥ हे पाथोद यथोन्नतेन भवता दिग्व्यावृता सर्वतो मन्ये धीर तथा करिष्यसि खलु क्षीराब्धितुल्य सर। किं त्वेष क्षमते नहि क्षणमपि ग्रीष्मोष्मणा व्याकुल पाठीनादिगणस्त्वदेकशरणस्तद्वर्ष तावत्क्वचित् ॥ ७६ ॥ नोच्चैः स्वं ध्वनति सरःसु न मनो वापीषु नापीहितं वर्णेऽप्यर्णवसकथा न च कृता नाद्यापि नद्या मन। सारङ्गेण समुत्सुकाद्गरसनादण्डेन चण्डातपक्लान्तेनापि निरन्तर जलद हे त्वय्येव दत्त मन ॥ ७७ ॥ निःपद्म शिशिरेण धीवरगणैर्निर्मत्स्यनिः कूर्मकं व्याधैर्निर्विहगं निरम्बु रविणा निर्मालूरं दन्तिभि। निःशालूकमकारि शूकरगणैर्नामैकमात्र सरो हे जीमूत परोपकारक पयोदानेन मा पूरय ॥ ७८ ॥ कासारेषु सरित्सु सिन्धुषु तथा नीचेषु नीरग्रह धिक्तत्रापि शिरोनति क्रिमपरं हेय भवेन्मानिनाम्। इत्यालोच्य विमुच्य चातकयुवा तेषु स्पृहामादराद्बद्धोवलय वारिवाह कुरुते धाराधरालोकनम् ॥ ७९ ॥ रे धाराधर धीर नीरनिकरैरेषा रसा नीरसा दोषा पूरकरोत्करैरतिखरैरापूरि भूरि त्वया। एकान्तेन भवन्तमन्तरगत सान्तेन सचिन्तयन्नाश्चर्यं परिपीडितोऽभिरमते यश्चातकस्तृष्णया ॥ ८० ॥ आरामाधिपतिर्विवेकविकलो नून रसा नीरसा वात्याभि परुषीकृता दश दिशश्चण्डातपो दु सह। एव धन्वनि चम्पकस्य सकले संहारहेतावपि त्व सिञ्चन्नमृतेन तोयद कुतोऽप्याविष्कृतो वेधसा ॥ ८१ ॥ ग्रीष्मे भीष्मतरैः करैर्दिनकृता दग्धोऽपि यश्चातकस्त्वा ध्यायन्घन वासरान्कथमपि द्राघीयसो नीतवान्। दैवाल्लोचनगोचरेण भवता तस्मिन्निदानीं यदि स्वीचक्रे करकानिपातनकृपा तत्क प्रति ब्रूमहे ॥ ८२ ॥ स क्षारो जलधिमरासि वितरन्नभ्यागतेभ्यो मित गृह्णन्ते सरित श्रमेण परितोऽप्याधावयन्नब्बलात्। प्राप्य वृषकृत कथचन विमृश्यारोप्य कण्ठे पद तत्त्वा त्यागिनमेकमेव भगवन्पर्जन्य मन्यामहे ॥ ८३ ॥ हर्षं वर्षविधत्से चिरसमयतृषाशुष्यता चातकाना भूमेस्तापोपशान्ति वितरति तरसा लोकशोक धुनोषि। अम्भोदैतत्तवैक परममनुचित यद्विधत्से सुधांशुच्छायामीश करैर्वा बुधमपि वहसि प्रेम खद्योतवर्गे ॥ ८४ ॥

वाय्वन्योक्तयः

वायुरेव महद्भूत वदन्तु निखिला जना। आयुरेवैष भूतानामिति मन्यामहे वयम् ॥ १ ॥ अलिपटलैरनुयाता सहृदयहृदयज्वर विलुम्पन्तीम्। मृगमदपरिमललहरीं समीर किं पामरेषु रे किरसि ॥ २ ॥ परमो मरुत्सखाग्नेस्तेजोवृद्धिं तनोतु त जेतुम्। दीप हरति तदस्य ज्ञान प्रतिपत्तिनिर्वहणम् ॥ ३ ॥ प्राथमिकी घनवृष्टि प्राप्ता शिखिनो निदाघतप्तस्य। आकस्मिकेन सा पुनरपनीता क्वापि पवनेन ॥ ४ ॥ वरतरुविघटनपटव कटवश्चश्चन्ति वायवो बहव। तत्कुसुमबहुलपरिमलगुणविन्यासे कृती त्वेक ॥ ५ ॥ गन्धवाह गहनानि गाहसे गन्धजातमिह सञ्चिनोषि च। नैपुणच्युतिरियं तु तावकी यत्र तत्र सदसद्विवेचनम् ॥ ६ ॥ अहह चण्डसमीरण दारुण किमिदमाचरित चरित त्वया। यदिह चातकचञ्चुपुटोदरे पतति वारि तदेव निवारितम् ॥ ७ ॥ अनिल निखिलविश्वप्राणितिति त्वत्प्रयुक्तसपदि च विनिमीलत्याकुल त्वद्वियोगात्। वपुरसि परमेश सोचित नोचित ते सुरभिमसुरभिं वा यत्समं स्वीकरोषि ॥ ८ ॥ राजीविनीविपिनसौरभसारगन्धियोऽभूदसौ तदिवसेषु जनैकबन्धु। स्थ्यारजांसि विकिरन्विरजन्नगेन्द्रान् मत्तवद्भ्रमति पश्यत सोऽद्य वायु ॥ ९ ॥ ये जाता लघव सदैव गणना याता न ये कुत्रचित्पद्भ्यामेव विमर्दिता प्रतिदिन भूमौ विलीनाश्चिरम्। उत्क्षिप्ताश्चपलाशयेन मरुता पश्यान्तरिक्षे सखे तुङ्गानामुपरि स्थितिं क्षितिभृता कुर्वन्त्यमी पासव ॥ १० ॥ हहो दर्पसमीर सर्पति भवत्यस्मिन्वने शाखिना शाखाघर्षणज स कोऽपि सुचिर जज्वाल दावानल। येनादाहि पलायमानहरिण भस्मीभवद्भूरुह शुष्यन्निर्झरमुत्पतत्खगकुल चेष्टद्भुजग वनम् ॥ ११ ॥ हहो धीर समीर हन्त जनन ते चन्दनक्ष्माभृतो दाक्षिण्य जगदुत्तर परिचयो गोदावरीवारिभि। प्रत्यङ्ग दहतीह मे त्वमपि चेदु-

१ दूरे २ भुजशिरस्सरोज ३ दैन्यिमार्थ

१ मन्यामहेति नना वर्णितत्वात् २ वायुरित्यत्र वायुशब्देनप्राणवायोर्ग्रहणम् भूतानामायुरेवेति भाव ३ जीवति ४ मन्यावश्यम्

द्दामदावाग्निरमत्तोऽयं मलिनात्मको वनचर किं वक्ष्यते कोकिल ॥ १२ ॥ कोऽयं भ्रान्तिप्रकारस्तव पवन घनावस्करस्थानजातं तेजस्विव्रातसेव्ये नभसि नयसि यत्पांसुपूरं प्रतिष्ठाम् । अस्मिन्नुत्थाप्यमाने जननयनपथोपद्रवस्तावदास्तां केनोपायेन सह्यो वपुषि कलुषतादोष एषस्तवैव ॥ १३ ॥

पर्वतान्योक्तयः

नाथन्यानां निवास विदधति गिरय शेखरीभूतचन्द्रा शङ्गैर्ज्योत्स्नाप्रवाह द्रुतमिव तुहिनं दिक्षु येषु क्षिपन्त । येषामुच्चैस्तरूणामविहतगतिना वायुना कम्पितानामाकाशे विप्रकीर्णं कुसुमचय इवाभाति ताराप्रहौघ ॥ १ ॥

हिमाचल

तरकुलसुधमापहरा जनयन्तीं जगति जीवजातार्तिम् । केन गुणेन भवानीतात हिमानीमिमां वहसि ॥ २ ॥ विन्ध्यमन्दरसुमेरुभूभृता यत्पतिस्तुहिनपर्वतोऽभवत् । ईश्वरश्वशुरताप्रभावतस्तद्गुन जगति जृम्भते यश ॥ ३ ॥ क्षोणी यस्य हिरण्मयी मणिमय प्राकारशिल्पोच्चय कुञ्जा कल्पलतामया सुरधुनीधारामयो निर्झर । किं चेन्द्रादिसमस्तदिक्पतिपुरीमभ्यति यत्पल्लना शैल सोऽपि गिरिर्वयं च गिरयस्तन्येन मे का मति ॥ ४ ॥

मेरु

ये सतोपसुरप्रबुद्धमनसलेपामपिनो मृदो येऽप्यन्ये घनलोभसकुलधियस्तेषा तु दूरे नृणाम् । इत्थं कस्य कृते कृत स विधिना तादक्पद सपदा स्वात्मन्येव समाप्तहेम महिमा मेरुर्न मे रोचते ॥ ५ ॥

विन्ध्य

आचक्ष्महे तन किमयतनीमवस्था तस्याथ विन्ध्यशिखरस्य मनोहरस्य । यत्रैव सप्त मुनयस्तपसा निषेदु सोऽयं विलासवसति पिशिताशनानाम् ॥ ६ ॥

मलय

किं तेन हेमगिरिणा रजताद्रिणा वा यत्राश्रिता हि तरवस्तरवस्त एव । मन्यामहे मलयमेव यदाश्रयेण शाखोटनिम्बकुटजा अपि चन्दनानि ॥ ७ ॥ वियोतन्ते कति न गिरयस्तेषु किं नोदयन्ते शाखान्त खदिरबदरीशालशाखोटकाद्या । धन्यस्त्वाव मलयशिखरी यत्र जातास्त एव स्वैरामोदैस्त्रिभुवनमथ प्रीणयन्त स्फुरन्ति ॥ ८ ॥

मन्दर

मुरारातिर्लक्ष्मीं त्रिपुरविजयी शीतकिरण करीन्द्र पौलोमीपतिरपि च लेभे जलनिधे । त्वया किं वा लब्ध कथय मथितो मन्दरगिरे शरण्य शैलाना यदयमदय रत्ननिलय ॥ ९ ॥

मैनाक

शक्रादरक्षि यदि पक्षयुग तथापि मैनाक सन्ति तव नेह गतागतानि । निःसत्त्वता च निरपत्रपता च किंतु पाथोनिधौ निवसता भवतार्जितानि ॥ १० ॥ वर पक्षच्छेद समदमघवन्मुक्तकुलिशप्रहारैरुद्गच्छद्बहुलदहनोद्गारगुरुभि । तुषाराद्रे सूनोरहह पितरि क्लेशविवशे न चासौ सपातः पयसि पयसा पत्युरुचित ॥ ११ ॥

लोकालोक

एकस्यायमुदेति मूर्धनि गिरेरन्यस्य चैव क्रमादस्त याति कलानिधिस्तदुभयोरस्त प्रशस्तोऽचल । को नामोदयिन करोति न शिरोमाणिक्यमस्त पुनर्यात य कुरुते भवानिव स दुष्प्रापोऽस्ति पृथ्वीतले ॥ १२ ॥

रोहण

रोहणाचल शैलेषु कस्तुल्य तुलयेत्तव । यस्य पाषाणखण्डानि मण्डनानि महीभृताम् ॥ १३ ॥ रत्नाना न निमालयो जलनिधि किं न स्थिरा मेदिनी किं न व्योम महत्पद सुकृतिना किं नाम नैवोन्नतम् । हहो रोहण किं न याचकचमूनि शङ्कटङ्काहितक्षान्तिसीकरणेन गोत्रतिलकस्त्रैलोक्यवन्द्यो भवान् ॥ १४ ॥ यामस्ते शिरमस्तु रोहणगिरे मत्त स्थितिप्रच्युता वर्तिष्यन्त इमे कथं कथमिति स्वप्नेऽपि मैव कृथा । भ्रातस्ते मणयो वय यदि भवन्नामप्रसिद्धास्तत किं शृङ्गारपरायणा क्षितिभुजो नाङ्गीकरिष्यन्ति न ॥ १५ ॥

पर्वतदरी

यस्या स केसरियुवा पदमाबबन्ध गन्धद्विपेन्द्ररुधिरारुणिताङ्गनायाम् । तामद्य पर्वतदरीं धुतधूम्रलोमा गोमायुरेष वपुषा मलिनीकरोति ॥ १६ ॥

गिरिनिर्झर

कल्लोलसचलदगाधजलैरलोलै कल्लोलिनीपरिवृढै किम पेयतोयै । जीयास्स जर्जरतनुर्गिरिनिर्झरोऽय यद्बिन्दुनापि तृषिता वितृषीभवन्ति ॥ १७ ॥

समुद्रान्योक्तयः

नैवज्ञा नाप्येनेदम्ध्यमुदधेर्महिमैव ॥ । यत्तीरभङ्गभमानि महारत्नानि शेरते ॥ १ ॥ यद्यपि स्वच्छभावेन दर्शयत्युदधिर्मणीन् । तथापि जानुदघ्नोऽयमिति चेतसि मा कृथा ॥ २ ॥ रत्नैरापूरितस्यापि मदलेशोऽस्ति नाम्बुधे । मुक्ता कतिपया प्राप्य मातङ्गा मदविह्वला ॥ ३ ॥ अध करोषि रत्नानि मूर्ध्ना धारयसे तृणम् । दोषस्तवैव जलधे रत्न रत्न तृण तृणम् ॥ ४ ॥ वातोल्लासितकल्लोल धिक्ते सागर गर्जितम् । यस्य तीरे तृषाक्रान्त पान्थ पृच्छति वापिकाम् ॥ ५ ॥ अयं रत्नाकरोऽम्भोधिरित्यसेवि धनाशया । धन दूरेऽस्तु वदनमपूरि क्षारवारिभि ॥ ६ ॥ यद्यपि बद्ध शैलैर्यद्यपि गिरिमैथनमुषितसर्वस्व । तदपि

१ राक्षसानाम् २ मेरुणा ३ कैलासेन ४ निर्वेदत्वम् ५ निर्लज्जत्वम्

१ अवमानः २ अचतुरत्वम् ३ आनुप्रमाणः ४ वायुनोल्लासिता उत्पादिता कल्लोला महोर्मयो यस्य ५ गिरिमथनेन हृत सर्वं स्व चतुर्दशरत्नात्मक धन यस्य

परमीतभूधररक्षाया दीक्षितो जलधि ॥ ७ ॥ किं खलु रत्नैरेतैः किं पुनरभ्रायितेन वपुषा ते। सलिलमपि यस्य तावक मर्णव वदन प्रयाति तृषितानाम् ॥ ८ ॥ मा कुरु गुरुता गर्वं लघुरन्यो नास्ति सागर त्वत्त । जलसग्रहमन्यस्मात्त्वयि सति कुर्वन्ति पोतस्था ॥ ९ ॥ किमधिकमस्य ब्रूमो महिमान वारिधेर्हरिर्यत्र । अज्ञात एव शेते कुक्षौ निक्षिप्य भुवनानि ॥ १० ॥ लघुरयमाह न लोक कामं गर्जन्तमपि पतिं पयसाम् । सर्वमलज्जाकरमिह यत्कुर्वन्तीह परिपूर्णा ॥ ११ ॥ तृषा धराया शमयत्यशेषा य सोऽम्बुदो गर्जति गर्जतूच्चै । यस्त्वेष कस्यापि न हन्ति तृष्णा स किं वृथा गर्जति निस्त्रपोऽब्धि ॥ १२ ॥ त्वमथ सिन्धो जगदेकबन्धो रत्नानि दातु विमुखोऽसि कस्मात् । किं वा सुत कल्पमहीरुहस्ते दानै कृतार्थीकुरुते जगन्ति ॥ १३ ॥ अयि रोषमुरीकरोषि नो चेत्किमपि त्वा प्रति वारिधे वदाम । जलदेन तवार्थिना विमुक्तान्यपि तोयानि महान्न हा जहासि ॥ १४ ॥ तोयानामधिपतिराकरो मणीना शैलानामभयपद महान्महत्त्व । अम्भोधे भवति यदि त्वमेव तावत्को नु त्वाज्जगति तदा जनावलम्ब ॥ १५ ॥ स्वस्त्यस्तु विद्रुमवनाय नमो मणिभ्य कल्याणिनी भवतु मौक्तिकशुक्तिमाला । प्राप्त मया सकलमेव फल पयोधे यद्दारुणैर्जलचरैर्न विदारितोऽस्मि ॥ १६ ॥ आदाय वारि परित सरिता मुखेभ्य किं तावदर्जितमनेन दुरर्णवेन। क्षारीकृत च वडवादहने हुत च पातालकुक्षिकुहरे विनिवेशित च ॥ १७ ॥ निपीतपीनतिमिराणि मनोहराणि रत्नानि सन्ति न कियन्ति तवान्तिकेषु । एतस्य कौस्तुभमणेर्भजत परन्तु पाथोनिधे स्मरणमान्तरमावहेया ॥ १८ ॥ कल्लोलवेल्लितदृषत्परुषप्रहारै रत्नान्यमूनि मकराकर माऽवमस्था । किं कौस्तुभेन विहितो भवतो न नाम याच्ञाप्रसारितकर पुरुषोत्तमोऽपि ॥ १९ ॥ लज्जामहे वयमहो वचनेऽपि हन्त सायात्रिका सलिलराशिममी विशन्ति । अस्माधिरोपिततदीयतटोपकण्ठकौपेयकाम्बुरतयो यदुदीर्णतृष्णा ॥ २० ॥ चपलतरतरङ्गैर्दूरमुत्सारितोऽपि प्रथयति तव कीर्तिं दक्षिणावर्तशङ्ख । परिगणय पयोधे पद्मनाभार्थयोग्यस्तव निकटनिषण्णे क्षुल्लके श्लाघ्यता का ॥ २१ ॥ यद्वीचीभि स्पृशसि गगन यच्च पातालमूल रत्नैरुद्दीपयसि पयसा यत्पिधत्से धरित्रीम्। धिग् सर्वं तदपि जलनिधे यद्विमुच्याश्रुधारासीरे नीरग्रहणरसिकैरुष्ट्रमुख्यैरुज्झितोऽसि ॥ २२ ॥ अय वारामेको निलय इति रत्नाकर इति श्रितोऽस्माभिस्तृष्णातरलितमनोभिर्जलनिधि । क एव जानीते निजकरपुटीकोटरगत क्षणादेन ताम्यत्तिमिमकरमापास्यति मुनि ॥ २३ ॥ अये वारांराशे कुलिशकरकोपप्रतिभयादय पक्षप्रेम्णा गिरिवरसुतस्त्वामुपगत । त्वदन्तर्वास्तव्यो यदि पुनरय वाडवशिखी प्रदीप्त प्रत्यङ्ग ग्लपयति तत कोऽस्य शरणम् ॥ २४ ॥ इत स्वपिति केशव कुलमितस्तदीयद्विषामितश्च शरणार्थिन शिखरिपत्त्रिण शेरते। इतोऽपि वडवानल सह समस्तसवर्तकैरहो विततमूर्जित भरसह च सिन्धोर्वपु ॥ २५ ॥ ग्रावाणो मणयो हरिर्जलचरो लक्ष्मी पयोमानुषी मुक्तौघा सिकता प्रवाललतिका शैवालमम्भ सुधा। तीरे कल्पमहीरुहा किमपर नाम्नापि रत्नाकरो दूरे कर्णरसायन निकटतस्तृष्णापि नो शाम्यति ॥ २६ ॥ एतस्मादमृत सुरै शतमुखेनोच्चै श्रवा सद्गुण कृष्णेनाद्भुतविभ्रमैकवसतिर्लक्ष्मी समासादिता। इत्यादि प्रचुरा पुरातनकथा सर्वेभ्य एव श्रुता अस्माभिर्न च दृष्टमत्र जलधौ मृष्ट पयोऽपि क्वचित् ॥ २७ ॥ सख्येया न भवन्ति ते युगशतैर्गाम्भीर्यमुख्या गुणा सत्य वारिनिधे तथापि तदिद चित्ते विधत्ते व्यथाम्। स्वच्छन्देन तिमिंगिलान्निजकुलग्रास मुहु कुर्वतो यत्ते वारयितु निजेऽपि विषये न स्वामिता विद्यते ॥ २८ ॥ कल्लोले स्थगयन्मुखानि ककुभामभ्रलिहैरम्भसा क्षारेणापि दिवानिश जलनिधे गर्जन्न विश्राम्यसि। एतत्ते यदि घोरनक्रनिलय स्वादु व्यधास्यद्विधि किं कर्तासि तदा न वेद्मि तरलै स्वैरेव दुश्चेष्टितै ॥ २९ ॥ धामारोहति वाञ्छति स्थगयितु तेजोऽपि तेजस्विनामुच्चैर्गर्जति पूरयन्नपि महीमम्भोभिरम्भोधर । कश्चिद्यामुपजीव्य तोयचुलुकान्सिन्धौ भवत्यसनिधौ पानीयप्रचयेषु सत्स्वपि न ते जातो विकार क्वचित् ॥ ३० ॥ किं वाच्यो महिमा तवात्र जलधे यस्येन्द्रवज्राहतित्रस्यत्क्ष्माभृदमज्जदम्बुनिचये मज्जत्कलङ्काकृति । मैनाकोऽपि गभीरनीरनिलसत्पाठीनपृष्ठोल्लसच्छैवालाङ्कुरकोटिकोटरपुटीकुञ्जान्तरे निर्वृत ॥ ३१ ॥ आस्ता तावदहो समुद्रमहिमा दूरेऽपि कर्णप्रियस्तीरे यस्य पिपासयैव मरण प्राप्नोति शीघ्र जन । तस्मादम्बुनिधेर्वर लघुसर कूपोऽथवा वापिका यत्र स्वीय करद्वयेन सलिल पेपीयते स्वेच्छया ॥ ३२ ॥ देवैर्यदपि तन्त्रद्विमथित वेदारवद्धारैर्बद्ध सिद्धवदङ्गनाविजनुषा

१ नौकाश्रिता, नाविका इत्यर्थ २ नौकया व्यापार कुर्वाणा ३ दक्षिणभागे आवर्तो यस्यैतादृश शङ्ख ४ नातीदि ५ विष्णुपूजायोग्य ६ क्षुद्रशङ्खे

१ जन्तूनाम् २ स्थानम् ३ पिपासा, पक्षे,-अभिलाष ४ अगस्त्य ५ गिरयश्च पर्वतास्त एव पक्षिण पक्षिश्च ६ संवर्तकसंज्ञकैर्मेघै ७ इन्द्रवज्राघात-

कुल्यावदुल्लङ्घित । किं चासीच्चुलुकेऽम्बुबिन्दुवदय द्राक्कुम्भयोनेर्मुनेर्नातारोऽयमिति प्रथा जलनिधेरासीदथापि श्लथा ॥ ३३ ॥ पीयूषेण सुरा श्रिया मुररिपुर्मर्यादया मेदिनी शक्र कल्परुहा शशाङ्ककलया श्रीशकरस्तोषित । मैनाकाहिनगा निजोदरगता सस्थानत स्थापितास्त्वच्चूलीकरणे घटोद्भवमुनि केनापि नो वारित ॥ ३४ ॥ हे हेलाजित बोधिसत्त्व वचसा किं विस्तरैस्तोयधे नास्ति त्वत्सदृश पर परहिताधाने गृहीतव्रत । तृष्यत्पान्यजनोपकारघटनावैमुख्यलब्धायशोभारप्रोद्वहने करोषि कृपया साहायक य मरो ॥ ३५ ॥ पीयूषेण कृतार्थिता दिविषदो लक्ष्म्या हरि प्रीणितश्चन्द्रार्धेन विभूषित पशुपति कल्पद्रुमैर्वासव । आत्मान परिपन्थिनाप्युदधिना किं किं न तेषा कृत तस्यागस्त्यमुनिप्रपीतपयसो नोचै कृतैकाङ्गुलि ॥ ३६ ॥ लक्ष्म्या श्रीपुरुषोत्तमो हिमरुचा गौरीप्रियोऽलकृतो देवेन्द्रोऽपि विमानवारणहयस्त्रीरत्नकल्पद्रुमै । पीयूषैरमितैस्त्वया दिविषदश्चान्ये कृतार्थाकृता श्रीमन्वारिनिधे त्वदीयमहिमा नून न वाग्गोचर ॥ ३७ ॥ हहो वारिनिधे विधे समुचित येनासि रत्नाकरो रत्नाश्चेदवमन्यसे वद विभो नैतत्पद विन्दसि । पश्यालकरण पुरदरपुरे चिन्तामणि कौस्तुभो विष्णोर्वक्षसि मीनकेतनरिपो शीर्षे कलाना निधि ॥ ३८ ॥ पीत्वा गर्जन्त्यपस्ते दिशि दिशि जलदास्त्व शरण्यो गिरीणा सुनामत्रासभाजा त्रिदशविटपिना जन्मभूमिस्त्वमेव । गाम्भीर्य तच्च तादृक्त्वयि सलिलनिधे किंतु विज्ञाप्यमेतत्स्वैरोपायेन मैत्रावरुणिमुनिकृपापात्रय काङ्क्षणीया ॥ ३९ ॥

क्षीरसागर

दिशि दिशि गिरिमायाण स्वा वमन्तु सरस्वतीं तुलयतु मिथस्तामापातस्फुरद्ध्वनिडम्बराम् । स परमपर क्षीरोदन्वान् यदीयमुदीर्यते मथितुरमृत खेदच्छेदि प्रमोरनुमोदनम् ॥ ४० ॥ साक भोगगणैर्लुठन्ति मणयो बालार्कबिम्बोपमा नीरे नीरचरै सम स भगवान्निद्राति नारायण । एव वीक्ष्य तवाविवेकमथ च प्रौढिं परामुन्नते किं निन्दाम्यथवा स्तवीमि कथय क्षीरार्णव त्वामहम् ॥ ४१ ॥

अगस्त्य

मुनिर्जयति योगीन्द्रो महात्मा कुम्भसभव । येनैक चुलुके दृष्टौ दिव्यौ तौ मत्स्यकच्छपौ ॥ ४२ ॥ अखर्वपर्वगर्तेषु विच्छिन्नो यस्य वारिधि । हा स एव मुने पाणिरधस्ताद्विन्ध्यभूभृत ॥ ४३ ॥ अल्पीयसैव पयसा यत्कुम्भ पूर्यते प्रसिद्ध तत् । माहात्म्य [3]तेज पश्यत कुम्भोद्भूत पपौ वार्धिम् ॥ ४४ ॥ गतोऽस्मि तीर जलधे पिपासया स चापि शुष्कश्चुलुकीकृतो मया । न लक्ष्यते दोषलवोऽपि तोयधेर्ममैव तत्कर्मफल विजृम्भते ॥ ४५ ॥ कम्पन्ते गिरय पुरदरभिया मैनाकमुख्या पुन क्रन्दन्त्यम्बुधरा स्फुरन्ति वडवानलोद्धता वह्नय । भो कुम्भोद्भव मुच्यता जलनिधि स्वस्त्यस्तु ते साम्प्रत निद्रालुश्लथबाहुवल्लिकमलाश्लेषो हरि सीदति ॥ ४६ ॥

रत्नानि

मणिर्लुठति पादेषु काच शिरसि धार्यते । यथैवास्ते तथैवास्ता काच काचो मणिर्मणि ॥ ४७ ॥ अप्याकरसमुत्पन्ना मणिजातिरसस्कृता । जातरूपेण कल्याणि नहि सयोगमर्हति ॥ ४८ ॥ आस्तमितमारस्य तेजसस्तद्विजृम्भितम् । येन पाषाणखण्डस्य मूल्यमल्प वसुधरा ॥ ४९ ॥ धन्योऽय मणिरेकदिच्छन्नो भिन्नश्च चक्रनिर्घृष्ट । युक्तस्तेजोनिचयैर्धन्यो दु खेऽपि योऽधिकाभास ॥ ५० ॥ भ्रष्ट नृपतिकिरीटाद्भूमौ पतित [1]तिरोहित रजसा । [2]विधिविलसितेन रत्न जनचरणविडम्बना सहते ॥ ५१ ॥ वपु-पॅरीणाहगुणेन तेभ्यो यशस्विन किं मणयो भवन्ति । तथापि चूडासु महीपतीना त एव खेलन्ति न गण्डशैला ॥ ५२ ॥ सिन्धुस्तरङ्गैरुपकल्प्य फेनान्रत्नानि पङ्कैर्मलिनी करोति । तथापि तान्येव महीपतीना किरीटकोटीषु पद लभन्ते ॥ ५३ ॥ विरम रत्न मुधा तरलायसे त्वन न कश्चिदिहास्ति परीक्षक । विधिवशेन परिच्युतमाकरात्त्वमपि काच मणीकृतमीश्वरै ॥ ५४ ॥ अनिभालित एष केवल खनिगर्भ निधिरेष जीर्यतु । न तु सीदतु मूल्यहानितो वणिजालोकनगोचरीकृत ॥ ५५ ॥ समुद्रेणान्त स्थलतटभुवि तरङ्गैरकरुणं समुत्क्षिप्तोऽसीति त्वमिह परिताप त्यज मणे । अवश्य क्वापि त्वद्गुणपरिचयाकृष्टहृदयो नरेन्द्रस्त्वा कुर्यान्निजमुकुटकोटिप्रणयिनम् ॥ ५६ ॥ पयोधे सनस्य शिरसि धृतवान् य नृपगण मणौ यस्य क्षोणी चतुरुदधिसीमाप्यधिरभूत् । स एवाय दैवाच्छबरवनितापाणिपतितो मणिर्मेषश्रीवाद्विगुणगुणबद्धो विहरति ॥ ५७ ॥ आघ्रात परिलीढमुग्रनखरै क्षुण्ण च यच्चर्वित क्षिप्त यद्गत नीरसस्त्वनुपितेनेति व्यथा मा कृथा । हे मद्रत्न तवैतदेव कुशल यद्वानरेणाग्रहादन्त सारविचारणव्यसनिना चूर्णीकृत नाश्मना ॥ ५८ ॥ उत्तसेषु न नर्तित क्षितिभुजा न प्रेक्षकैर्लक्षित साकाङ्क्ष लुठितो न च स्तनतटे लीलावतीना क्वचित् । कष्ट भो श्रिरम तरेण जलधेर्दैवाद्विशीर्णोऽश्मवत्खलव्यालकुलाङ्गघर्षणपरिक्षीणप्रमाणो मणि ॥ ५९ ॥ ये गृह्णन्ति हठात्तृणानि मणयो ये चाप्यय खण्डय ते दृष्टा प्रतिधाम

१ भ्रमहारि २ पाषाणसमूहे ३ माहात्म्यतेज प्रभाव ४ समुद्रम्

१ १ द्रम्भयेन २ हादिनाम् ३ दैवदुर्विपाकेन ४ विशाल्ना ५ आस्वादितम् ६ वसरेण ७ पाषाणेन ८ तेजोरहित

दग्धमणयो विच्छिन्नसम्याश्रिरम् । नो जाने किममावत किमथवा दैवादहो श्रूयते नामाप्यत्र न तादृशस्य हि मणे रत्नानि गृह्णाति य ॥ ६० ॥ यन्मुक्तामणयोऽम्बुधेरुदरत क्षिप्ता महावीचिभि पर्यन्तेपु लुठन्ति निर्मलरुच सप्तट्टहासा इव । तत्तस्य परिक्षयो जलनिधेर्द्वीपान्तरालम्बिनो रत्नाना परिग्रहव्यसनिन सन्त्येव सांयात्रिका ॥ ६१ ॥ यत्रामुल्लिखितास्यमेव निखिल निर्माणमेतद्विधेरुत्कर्पप्रतियोगिकल्पनमपि न्यक्कारकोटि परा । याता प्राणभृता मनोरथगतीरुल्लङ्घ्य यत्सपदस्तस्याभासमणीकृताश्मसु मणेरश्मत्वमेवोचितम् ॥ ६२ ॥ काचा काञ्चनभूषिता कति न वा मुष्णन्ति रत्नश्रियं मौलौ वा कति नोद्वहन्त्यपधियस्तानेव रत्नभ्रमात् । अक्ष्णा ये पुनरुन्मृजन्ति तिमिर येनाम रत्नाकर सिन्धुस्ते पृथगेव हन्त मणयस्तेष्वप्यभिज्ञा पृथक् ॥ ६३ ॥

वज्रमणि

यस्य वैज्रमणेर्भेदे भिद्यन्ते लोहसूचय । करोति तत्र किं नाम नारीनखविलेखनम् ॥ ६४ ॥

कौस्तुभमणि

न श्वेताशुवदन्धकारदलनादुद्द्योतिते रोदसी नाप्यैरावतवन्निरस्तदितिजत्रास कृतो वासव । नो चिन्तामणिरत्नवत्त्रिभुवने छिन्ना विपद्वाऽर्थिना भूत्वा तस्य हरेरुर प्रणयिना किं कौस्तुभेनार्जितम् ॥ ६५ ॥

चन्द्रकान्त सूर्यकान्तौ

सोमकान्तो मणि स्वच्छ सूर्यकान्तस्तथा न किम् । उद्गारे तु विशेषोऽस्ति तयोरमृतवह्नय ॥ ६६ ॥

चन्द्रकान्त

सुधाकरकरस्पर्शाद्बहिर्द्रवति सवत । चन्द्रकान्तमणेस्तेन मृदुत्व लोकविश्रुतम् ॥ ६७ ॥

स्फटिक

स्फटिकस्य गुणो योऽसौ स एवायाति दोषताम् । धत्ते स्वच्छतया छाया यस्मा मलरतामपि ॥ ६८ ॥

मरकत

त्यज निजगुणाभिमान मरकत पतितोऽसि पामरे वणिजि । काचमणेरपि मौल्य लभसे यत्तदपि ते श्रेय ॥ ६९ ॥ केनासीन सुखमकरुणेनाकरादुद्धृतस्त्व विक्रेतु वा समभिलपित केन वाऽसि कुदेशे । यस्मिन्वित्तव्ययभरसहो ग्राहकस्तावदास्ता नास्ति भ्रातर्मरकतमणे त्वत्परीक्षाक्षमोऽपि ॥ ७० ॥ आसीत्पूर्वे विमलजलधौ मण्डन भूपतीना नारीणा च प्रबलमुकुटे काञ्चनेन प्रसङ्गात् । तन्नीवद्धकथमिदमहो काचखण्डेन सार्धं भिल्लीकण्ठे मरकतमणे वामवस्था गतोऽसि ॥ ७१ ॥

माणिक्यम्

पौरस्त्यैर्दाक्षिणात्यै स्फुरदुरमतिभिर्भिन्न पाश्चात्यसचै रौदीच्यैर्यत्परीक्ष्य क्षितिपतिमुकुटे न्यासि माणिक्यमेकम् । यद्येतस्मिन्कथचित्कथयति कृपण कोऽपि मालिन्यमन्ये प्रेक्षाव तस्तदा त निरवधिजडतामन्दिर सगिरन्ते ॥ ७२ ॥

काच

अज्ञतया प्रेम्णा वा चूडामणिमाकलय्य काचमणिम् । नृपतिर्निहते शिरसा तेनासौ न क्षेमर्यमणि ॥ ७३ ॥

शङ्ख

अन्त कुटिलता विभ्रच्छङ्ख खलु निष्ठुर । हुकरोति यदा घ्मातस्तदैव बहु गण्यते ॥ ७४ ॥ उच्चैरुच्चरति चिर झिल्ली वर्त्मनि तरु समारुह्य । दिग्व्यापिनि शब्दगुणे शङ्ख समानभूमि ॥ ७५ ॥ कीटगृह कुटिलोऽन्त कठिन क्षाराम्बुसभव शून्य । शङ्ख श्रीपतिनिकटे केन गुणेन स्थितिं लेभे ॥ ७६ ॥ जलनिधौ जननं धवल वपुर्मुररिपोरपि पाणितले स्थिति । इति समस्तगुणान्वित शङ्ख भो कुटिलता हृदये न निवारिता ॥ ७७ ॥ ध्वनिरनिमधुर शुचित्वमुच्चैर्जनिरपि शङ्ख नदीनतस्तवाभूत् । अवगतमखिल बहिस्तवेद कुटिलतर पुनरन्तर न विद्म ॥ ७८ ॥ क्व वाऽम्भोधौ जन्म क्व च वपुरिद कुन्दधवल क्व चावासस्थान कृतमहह विष्णो करतलम् । क्व नीचानामास्ये परिणतिरिय चुम्बनविधावितीवाय शङ्ख करुणकरण रोदिति मुहु ॥ ७९ ॥ तात क्षीरनिधि स्वसा जलधिजा भ्राता सुरेशद्रुम सौजन्य सह कौस्तुभेन शुचिता यस्य द्विजेशादपि । धिक्कर्माणि स एव कम्बुरधुना पाखण्डकाताक्करे विश्रान्त प्रतियासर प्रतिगृह भैक्ष्येण कुक्षिंभरि ॥ ८० ॥

पाञ्चजन्य

सर्वाशापरिपूरिहुकृतिमदो जन्मापि दुग्धोदधेर्गोविन्दाननचुम्बि सुन्दरतर पूर्णेन्दुबिम्बाद्वपु । श्रीरेषा सहजा गुणा किमपर मध्यत एते हि यत्कौटिल्य हृदि पाञ्चजन्य भवतस्तेनातिलज्जामहे ॥ ८१ ॥ शङ्खा सन्ति सहस्रशो जलनिधेर्वीचिच्छटाघट्टिता पर्यन्तेपु लुठन्ति ये दलशतै कल्मापितक्ष्मातला । एक कोऽपि स पाञ्चजन्य उदभूदाश्चर्यधामा सता य ससर्तमरक्षमैर्मधुरिपो श्वासानिलै पूर्यते ॥ ८२ ॥

नद्यन्योक्तयः

तटिनि चिराय विचारय विन्ध्यभुवस्तव पवित्रायाः । शुष्यन्त्या अपि युक्त किं खलु रथ्योदकादानम् ॥ १ ॥ कतिपयदिवसस्थायी पूरो दूरोन्नतोऽपि भविता ते । तटिनि तटद्रुमपातनपातकमेक चिरस्थायि ॥ २ ॥ यास्यति जलधर समदस्त्र च समृद्धिर्लघीयसी भविता । तटिनि तटद्रुमपातनपातकमेक चिरस्थायि ॥ ३ ॥ कुरु गम्भीराशयता

१ नीकाव्यापारिन- २ हीरकमण- ३ नीचे ४ भूषणम् ५ कामचनिना ६ सह

१ अमूल्य २ कौटिल्यम् ३ नदीन सरितानिलस्मात् ४ कुन्दपुष्पवच्छुभ्रम् ५ भगिनी ६ लक्ष्मी ७ अलभरा

कल्लोलैर्जनय लोकविभ्रान्तिम् । वीतपयोधरलक्ष्मी कस्य न चरणैर्विलङ्घ्यासि ॥ ४ ॥ मलयस्य गिरेरपत्यमादौ तदनु भ्रातृमती पटीरवृक्षैः । किमु चित्रमपांनिधे कलत्रं तटिनी काचन मौक्तिकानि सूते ॥ ५ ॥ नावर्ता न च तरला स्तरंगमाला नेदानीं जलरयजा रवा कराला । सेव त्वं तटिनि तटद्रुमान्निपात्य प्रौढानामपयशसामिदानीमसि पात्रम् ॥ ६ ॥ छाया प्रकुर्वन्ति नमन्ति पुष्पैः फलानि यच्छन्ति तटद्रुमा ये । उन्मूल्य तानेव नदी प्रयाति तरंगिणा क्व प्रतिपन्नमस्ति ॥ ७ ॥ न वारयामो भवतीं विशन्तीं वर्षानदि स्रोतसि जह्नुजायाः । न युक्तमेतत्तु पुरो यदस्याः स्तरंगभङ्गान्प्रकटीकरोषि ॥ ८ ॥

गङ्गा

यद्यपि दिशि दिशि सरितः परितः परिपूरिताम्भसः सन्ति । तदपि पुरंदरतरुणीसंगतिसुखदायिनी गङ्गा ॥ ९ ॥ न विभुः सहेत सुधांशुः स्मरहरभालानलज्वाला । शिशिरैः शीकरनिवहैः सिञ्चति सुरनिम्नगा नो चेत् ॥ १० ॥

शोण

आजन्मस्थितयो महीरुह इमे कूले समुन्मूलिता कल्लोला क्षणभङ्गुरा पुनरमी नीता परामुन्नतिम् । अन्तर्मोहपरिग्रहो बहिरपि भ्राम्यन्ति गन्धद्विपा भ्रातः शोण न सोऽस्ति यो न हसति स्वैरंपदां विप्लवान् ॥ ११ ॥

तडागान्योक्तयः

आगच्छतामपूर्णानां पूर्णानामपि गच्छताम् । यदध्वनि न संघट्टो घटानां किं सरोवरम् ॥ १ ॥ अयमवसरः सरस्ते सलिलैरुपकर्तुमर्थिनामनिशम् । इदमतिसुलभं चाम्भो भवति पुरा जलधराभ्युदये ॥ २ ॥ कस्य तृषं न क्षपयति पिबति न कस्तव पयः प्रविश्यान्तः । यदि सन्मार्गसरोवर नक्रो न क्रोडमधिवसति ॥ ३ ॥ तानि तानि कमलानि तज्जलं तानि षट्पदकुलानि ते खगाः । सर्वमेकपद एव विच्युतं पङ्कशेषमसि पादभूस्सर ॥ ४ ॥ विहगैर्गतं मधुकरैश्चलितं प्रकरैः प्रयातमपि पद्मदृशाम् । विभवे गते सकलमेव गतं ध्रुवमेकमञ्चति यशः सरसः ॥ ५ ॥ आपेदिरेऽम्बरपथं परितः पतङ्गा भृङ्गा रसालमुकुलानि समाश्रयन्ति । सङ्कोचमञ्चति सरस्त्वयि दीनदीनो मीनो नु हन्त कतमां गतिमभ्युपैतु ॥ ६ ॥ इयत्या सम्पत्तावपि च सलिलानां त्वमधुना न तृष्णार्तानां हरसि यदि वैमारं सहसा । निदाघे चण्डांशौ किरति परितोऽङ्गारनिकरं कृशीभूत क्षेपमहह परिहर्तासि खलु ताम् ॥ ७ ॥ क्रौञ्च क्रीडतु कूर्दतां च कुरर कङ्क परिभ्रज्यतां मद्गुर्माद्यतु सारसश्च रसतु प्रोड्डीयतां टिट्टिभः । भेकाः सन्तु बका वसन्तु चरतु स्वच्छन्दमाटिस्तटे हंस पद्मसर कुतः कतिपयैर्हंसैर्विना श्रीस्तव ॥ ८ ॥ एतस्मिन्मरुमण्डले परिचलत्कल्लोलकोलाहलक्रीडत्कङ्कमपङ्कमद्गुविलसन्निःशङ्कमत्स्यव्रजम् । केनेदं विकसत्कुशेशयकुटीकोणक्वणत्षट्पदं स्वेणप्रीणितपान्थमुज्ज्वलजलं चक्रे विशालं सरः ॥ ९ ॥ स्तोकाम्भःपरिवर्तिताङ्गशफरीग्रासार्थिनः सर्वतो लभ्यन्ते बकटिट्टिभप्रभृतयः स्वल्पेषु साधु स्थितिम् । सद्यः शोषमुपागतेऽद्य सरसि श्रीसद्मपद्माकरे तस्मिन्पङ्कजिनीनिलीनसरुचयो हंसाः क्व यास्यन्त्यमी ॥ १० ॥ मायद्दिग्गजदानलिप्तकरटप्रक्षालनक्षोभिता व्योम्नः सीम्नि निचोलप्रतिहता यस्योर्मयो निर्मलाः । कष्टं भाग्यविपर्ययेण सरसः कल्पान्तरस्थायिनस्तस्याप्येकबकप्रचारकलुषं कालेन जातं जलम् ॥ ११ ॥ रे पद्माकर यावदस्ति भवतो मध्ये पयः पूरितं तावच्चक्रचकोरकङ्ककुररश्रेणीं समुल्लासय । पश्चात्त्वं समटट्टकोठचटुलत्रोटीपुटव्याहतिनुद्यत्कर्कटकर्परव्यतिकरैर्निन्दास्पदं यास्यसि ॥ १२ ॥ याते मय्यचिरान्निदाघमिहिरज्वालाशतैः शुष्कतां गन्ता कं प्रति पान्थसंततिरसौ संतापमालाकुला । एवं यस्य निरन्तराधिपटलैर्नित्यं वपुः क्षीयते धन्यं जीवनमस्य मार्गसरसो धिग्वारिधीनां जनुः ॥ १३ ॥ सोपानानि तिरोहितानि पदवी छन्ना तृणैर्नूतनैः कालुष्यं पयसां विलोक्य शनकैरुड्डीय हंसा गताः । माधुर्यं न मधुव्रतोदितगिरः पद्मानि सद्मानि के भेकानामिह गर्जितं परमहो वृथैव नष्टं सरः ॥ १४ ॥ आपूर्येत पुनः स्फुरच्छफरिकासारोर्मिभिर्वारिभिर्भूयोऽपि प्रविजृम्भमाणनलिनं पश्येम तोयाशयम् । इत्याशाशततन्तुबद्धहृदयो नक्तंदिवं दीनधीः शुष्यत्यातपशोषितस्य सरसस्तीरे जरत्सारसः ॥ १५ ॥ उद्दामाम्बुदवर्धमानशिखिनीकेकातिरेकाकुले संप्राप्य सलिलं स्थलेष्वपि सदा निर्लज्जपांगमे । भीष्मग्रीष्ममदे परस्परभयादालोक्यमानं मुहुर्दीनं मीनकुलं न पालयसि चेत्कासार का वार्ता ॥ १६ ॥ सौवर्णं कमलाकरं शशिशिलासोपानवन्तं स्फुरद्वारि क्षीरमहोदरं तटतरुश्रेणीसुखं क्षोणयः । सर्वं ते रचिरं सरोवर परं निन्द्य कुतोऽयं विधिः कूटाहमयात्ययान्ति विमुखाः पान्थाः निदाघेऽप्यमी ॥ १७ ॥ उड्डीनं विहगैर्मृतं जलचरैः स्थानान्तरं कच्छपैः पाठीनैः पृथुपङ्कपीठलुठनाद्यस्मिन्मुहुर्मूर्च्छितम् । तस्मिन्नेव

---

१ पुष्पैः सह फलानि ददतीत्यर्थः २ तरंगवत्या नद्या स्वल्पजलवत्याः ३ अङ्गीकृतम् ४ इन्द्रस्त्रीणां रम्भोर्वश्यादीनां समागमसुखदात्री ५ आकाशगामिनाम् ६ प्राप्नुवति सति ७ हे सरः ८ ग्रीष्मे ९ सर्वे

१ खेलतु २ जलकाक ३ सर्व ४ गमिष्यति ५ भवतो व्यवहाररयाभिः ६ मार्गे वर्तमानं सरः तस्य

सरस्वकालनलदेनागत्य तच्चेष्टित येनाकुम्भनिमग्नवन्यकरिणा यूथै पय पीयते ॥ १८ ॥ हसैर्लब्धप्रशसैस्तरलितकमलम्र स्तरङ्गैस्तरगैर्नीरैरन्तगभीरैश्चपरश्वक्रकुलनामलीनश्च मीनै । पालीरूढद्रुमालीतलसुखशयितस्त्रीप्रणीतैश्च गीतैर्भाति प्रक्रीड दातिसन्नसलिलचलचक्रवाकस्तडाग ॥ १९ ॥

मानसम्

नो वा कियन्त परित स्फुरन्ति जलाशया निर्मल-भूरितोया । सदावदात परमेकमेव हसस्य विश्रामपद वदति ॥ २० ॥

कूपान्योक्तय

हे कूप त्व चिर जीव स्वल्पतोये बहुव्यय । गुणवद्भिरक्त-पात्राणि प्राप्नुवन्ति हि पूर्णताम् ॥ १ ॥ रे कूप जीवन्न-गार यदि दातृत्वमिच्छसि । तदा त्व गुणवत्पात्रमेक वा सनिधौ कुरु ॥ २ ॥ अमुना मरुकूपेन के के नाम न वञ्चिता । रुदत्पथिकनेत्राम्बुपिच्छिलप्रान्तभूमिना ॥ ३ ॥ सगुणै सेवितोपान्तो विनतै प्राप्तदर्शन । नीचोऽपि कूप सत्पात्रैर्जीवनार्थं समाश्रित ॥ ४ ॥ यद्यपि बहुगुणगम्य जीवनमेतस्य कूपमुख्यस्य । जयति तथापि विवेको दान पात्रानुमानेन ॥ ५ ॥ नितरा नीचोऽस्मीति त्व खेद कूप मा कदापि कृथा । अत्यन्तसरसहृदयो यत परेषा गुण ग्रहीतासि ॥ ६ ॥ चित्र न तदयमम्बुधिरम्बुदौघसिन्धुप्र वाहपरिपूरणया महीयान् । त्व त्वर्थिनामुपकरोषि यदल्पकूप निष्पीड्य कुक्षिकुहर हि महत्त्वमेतत् ॥ ७ ॥ दिनमवसित विश्रान्ता स्म त्वया मरुकूप हे परमुपकृत शेष वस्तु वय न पुन क्षमा । भवति सुकृतैरध्वन्यानामशेषजलो भवानि-यमपि घनच्छाया भूयात्त्वयोपतट शमी ॥ ८ ॥ भीमश्याम प्रतनुवदन क्रूरपातालकुक्षिक्रोडप्रान्तोपहितविभवस्साथ किं ते ब्रवीमि । येन त्वत्त समभिलषित वाञ्छन क्षुद्र कूप क्षाम्य मूर्तेर्भवति सहसा कस्य नाधोमुखत्वम् ॥ ९ ॥

मरुस्थलान्योक्तय

मरौ नास्त्येव सलिल कृच्छ्राद्यदपि लभ्यते । तत्कटु स्तोकमुष्ण च न करोति वितृष्णताम् ॥ १ ॥ सत्पादपान्वि पुलपल्लवपुष्पभारसपत्परीतवपुष फलभारनम्रान् । यो मञ्जु-सिञ्जितशकुन्तशताश्रितोरुशाखान्मरौ मृगयते न ततोऽस्ति मुग्ध ॥ २ ॥ पाय पाय पिब पिब पय सिञ्च सिञ्चाङ्गमङ्ग भूयो भूय कुरु कुरु सखे मज्जनोन्मज्जनानि । एषोऽशेष

१ रजुमदिने पणे—गुणयुते २ उदकार्थम् ३ अन्य त्रम् ४ निम्न ५ रमयुक्त हृदय यस्य ६ भीम भयकरं दवार्भ अभकारयुक्त वाद भयनु संकुचित मुख यस्य

श्रमशमपटुर्दुर्लभिताध्वन्यबन्धु सिन्धुर्दूरीभवतु भवतो मारव पान्थ पन्था ॥ ३ ॥ कल्याण न किमधिकमितो जीवनार्थं यतस्त्व छित्त्वा वृक्षानहह दहसि भ्रातर-ङ्गारकार । न चेतस्मिन्नशनिपिशुनैरातपैराकुलानामध्वन्याना मशरण मरुभ्रान्त रे कोऽप्युपाय ॥ ४ ॥ किमसि विमति किं चोन्मादी क्षणादभिलक्ष्यसे पुनरपि सखे प्रेक्षापूर्वा न काचन ते क्रिया । स्वयमजलदा जानानोऽपि प्रविश्य मरु-स्थलीं शिशिरमधुर वारि प्राप्तु यदध्वग वाञ्छसि ॥ ५ ॥ भो भो कि किमकाण्ड एव पतितस्त्व पान्थ कान्या गति-स्तत्तादृक्तृषितस्य मे खलमति सोऽय जल गूहते । अस्थानोपगतामकालसुलभा तृष्णा प्रति क्रुध्य हे त्रैलोक्य प्रथितप्रभावमहिमा मार्गोऽस्त्यसौ मारव ॥ ६ ॥

दावानलान्योक्तय

हे दावानल शैलाग्रवासिन साधुशाखिन । मुग्ध व्यर्थे त्वया दग्धा प्रेरितेन प्रभञ्जनै ॥ १ ॥ यस्मा महत्त्वभाजो भवन्ति गुणिनोऽमितैर्धनुर्दण्डा । दहतस्ता धर्षाललिं को वन-वह्ने विवेकस्ते ॥ २ ॥ दववहनादुत्पन्नो धूमो घनतामवाप्य वर्षैस्तम् । यच्छमयति तद्युक्त सोऽपि च दवमेव निर्दहति ॥ ३ ॥ अभ्युन्नतेऽपि जलदे जगदेकसारसाधारणप्रणय-हारिणि ▪ यदेते । उल्लासलाभ्यललित तरवो न यान्ति हे दावपावक स तावक एव दोष ॥ ४ ॥ छाया फलानि मुकुलानि च यस्य विश्वमाह्लादयन्ति सहकारमहीरुहस्य । आमूल्य तस्य शिखया नवपल्लवानि भस्मासि रे दवहुताश हताश कष्टम् ॥ ५ ॥ दुर्दैवप्रभवप्रभञ्जनभयादुद्धूत भूमीर हानेता सत्त्वगुणाश्रयानकरुण क्षुभ्यन्किमु भाषसे । भूमस्त्वा येनहव्यवाह यदमी दग्धार्धदग्धा अपि द्रष्टव्यास्तव तत्क्षणा-द्विलयिनो नामापि न ज्ञायते ॥ ६ ॥ विध्वस्ता मृगपक्षिणो विधुरता नीता स्थलीदेवता धूमैरन्तरिता स्वभावमलिनैराशा मही तापिता । भस्मीकृत्य सपुष्पपल्लवफलैर्नम्रान्महापादपा-नुद्धृतेन दवानलेन विपिन वल्मीकशेष कृतम् ॥ ७ ॥ दिक्चक्र तृणभक्षणा कवलित मूलान्यपि क्ष्मारुहा निर्द-ग्धानि न चार्भकोऽपि हरिणीयूथस्य शेषीकृत । आ कष्ट विपिनौकसोऽपि मुनय मुग्धा कृतान्तक्रिया कृत्वेत्य वन वह्निना किमधुना शान्तेन दीप्तेन वा ॥ ८ ॥

वडवानल

तेजासि यस्य प्रथम प्रयान्ति वार्धि प्रवाहेण स वह्निरन्य । अय पुनर्वाडवनामधेय समुद्रमापीय बिभर्ति तेज ॥ ९ ॥

१ अनुचितस्थाने २ वायुभि ३ अर्वाग्या ४ वेणुग्रहिम् ५ वनानल

व्योमचरान्योक्तयः

गरुड

दामोदरसुंदराहितभुवन यो वहति लीलया गरुड । कस्य तरोरुपरिष्टात्खिन्नोऽसौ श्रान्तिमपनयतु ॥ १ ॥ अहिरहिरिति सभ्रमपदमितरजन किमपि कातरो भवतु । विहंगपतेराहारे स तु सरलमृणालदलरुचिर ॥ २ ॥

हस

कसारिचरणोद्भूतसिन्धुकल्लोललालितम् । मन्ये हस मनो नीर कुल्याना रमते न ते ॥ ३ ॥ अस्ति यद्यपि सर्वत्र नीर नीरजमण्डितम् । रमते न मरालस्य मानस मानस विना ॥ ४ ॥ एकेन राजहसेन या शोभा सरसो भवेत् । न सा बकसहस्रेण परितस्तीरवासिना ॥ ५ ॥ हस श्वेतो बक श्वेत को भेदो बकहसयो । नीरक्षीरविभागे तु हसो हसो बको बक ॥ ६ ॥ बककोयष्टिभिर्जुष्टे पल्वले मानस कुत । मोदते हि मरालस्य सन्मानसविहारिण ॥ ७ ॥ अपसरणमेव शरण मौन वा तत्र राजहसस्य । कटु रटति निकटवर्ती वाचाटष्टिट्टिभो यत्र ॥ ८ ॥ यदि नाम दैवगत्या जगदसरोज कदाचिदपि जातम् । अवकरनिकर विकिरति तत्किं कृकवाकुरिव हस ॥ ९ ॥ नीरक्षीरविवेके हसालस्य त्वमेव तनुषे चेत् । विश्वस्मिन्नधुनान्य कुलव्रत पालयिष्यति क ॥ १० ॥ सैव सैव सरसी रमणीया यत्र यत्र वलते तव राग । राजहस रसिक स्मरणीया श्रीमता तदपि मानसकेलि ॥ ११ ॥ गाङ्गमम्बु सितमम्बु यामुन कज्जलाभमुभयत्र मज्जत । राजहस तव सैव शुभ्रता चीयते न च न चापचीयते ॥१२॥ कचिदेव समय समागत त्वा न विस्मरति शश्वदम्बुजम् । मानसे विहर हस मानसे मा विमुञ्च पुनरस्य सौहृदम् ॥ १३ ॥ यत्रापि कुत्रापि भवन्ति हसा हसा महीमण्डलमण्डलानि । हानिस्तु तेषा हि सरोवराणा येषा मरालै सह विप्रयोग ॥ १४ ॥ अम्भोजिनीवनविलासनमेव हन्त हसस्य हन्तु नितरा कुपितो विधाता । न त्वस्य दुग्धजलभेदविधिप्रसिद्धा वैदग्ध्यकीर्तिमपहर्तुमसौ समर्थ ॥ १५ ॥ भृङ्गाङ्गनाजनमनोहरहारिगीतराजीवरेणुकणकीर्णपिशङ्गतोयाम् । रम्या हिमाचलनदीं प्रविहाय हस हे हे हताश वद का दिशमुत्सुकोऽसि ॥ १६ ॥ स्थित्वा क्षण विततपक्षतिनान्तरिक्षे मातङ्गसङ्गकलुषा नलिनीं विलोक्य । उत्पन्नमन्युपरिघर्घरनिस्वनेन हसेन साधु परिहृत्य गत नलिन्या ॥ १७ ॥ रे राजहस किमिति त्वमिहागतोऽसि योऽसौ बक स इह हस इति प्रतीत । तद्गम्यतामनुपदेन पुन स्वभूमौ यावद्वदन्ति न बक खलु मूढलोक ॥ १८ ॥ ये वर्धिता कनकपङ्कजरेणुमध्ये मन्दाकिनीविमलनीरतरगभङ्गै । ते साप्रत विधिवशात्खलु राजहसा शैवालजालजटिल जलमाश्रयन्ति ॥ १९ ॥ हा हन्त मानससर सलिलावतस रे राजहस पयसो प्रविवेचनाय । चेच्छक्तिमान्खलु भवान्न तदा किमु स्यात्किल कपोत उत वा कलविङ्कपोत ॥ २० ॥ नेद सर सरसवारि न वारिज वा नैतन्मधूनि मधुपा सहवामिनो वा । हेमारविन्दवनवासविलासभाजो रे हस मानसजुषस्तव मानसेऽपि ॥ २१ ॥ हस प्रयाति शनकैर्यदि यातु तस्य नैसर्गिकी गतिरिय नहि तत्र चित्रम् । गत्या तया जिगमिषुर्बक एव मूढश्वेतो दुनोति सकलस्य जनस्य नूनम् ॥ २२ ॥ भुक्ता मृणालपटली भवता निपीतान्यम्बूनि यत्र नलिनानि निषेवितानि । रे राजहस वद तस्य सरोवरस्य कृत्येन केन भवितासि कृतोपकार ॥ २३ ॥ तरौ तीरोद्भूते कचिदपि दलच्छादिततनु पतद्धारासारा गमय विषमा प्रावृषमिमाम् । निवृत्तायां तस्या सरसि सरसोत्फुल्लनलिने स एव त्व हस पुनरपि विलासास्त इह ते ॥ २४ ॥ गतं तद्गाम्भीर्यं तटमपि चित जालिकशतै सखे हसोत्तिष्ठ त्वरितममुतो गच्छ सरस । न यावत्पङ्कान्त कलुषिततनुर्भूरिविलसद्बकोऽसौ वाचालश्चरणयुगल मूर्ध्नि कुरुते ॥ २५ ॥ पुरा सरसि मानसे विकचसारसालिस्खलत्परागसुरभीकृते पयसि यस्य यात वय । स पल्वलजलेऽधुना मिलदनेकभेकाकुले मरालकुलनायक कथय रे कथ वर्तताम् ॥ २६ ॥ वातान्दोलितपङ्कजस्थितरज पुञ्जाङ्गरागोज्ज्वलो य कृण्वन्कलकूजित मधुलिहा सजातहर्ष पुरा । कान्ताचञ्चुपुटापवर्जितविसग्रासग्रहेऽप्यक्षम सोऽय सप्रति हसको मरुगत कौप पयो याचते ॥ २७ ॥ यो दिव्याम्बुजलोलमत्तमधुपप्रोद्गीतरम्य सरस्त्यक्त्वा मानसमल्पनारिणि रतिं बध्नाति कैदारिके । तस्यालीकसुखाशया परिभवक्रोडीकृतस्याधुना हसस्योपरि टिट्टिभो यदि पद धत्तेऽत्र को विस्मय ॥ २८ ॥ अन्या सा सरसी मराल मुनिभिर्यत्रीरसोपानिकाविन्यस्ताखिलतण्डुलान्वलयन्दृष्टोऽसि हृष्टैर्मुखै । एषा पङ्कणवापिका कमलिनीखण्डेन गुप्तात्मभिर्व्याधैस्त्वद्विधमुग्धबन्धनविधौ क नाम नो सूत्र्यते ॥ २९ ॥ कस्त्व लोहितलोचनास्यचरणो हस कुतो मानसात्किं तत्रास्ति सुवर्णपङ्कजवनान्यम्भ सुधासनिभम् । रत्नाना निचया प्रवालमणयो वैडूर्यरोहा कचिच्छम्बूका अपि सन्ति नेति च बकैराकर्ण्य हीहीकृतम् ॥ ३० ॥ य सतापमपाकरोति जगता यश्चोपकारक्षम सर्वेषाममृता-

१ उन्नते आहित स्थापित भुवन ब्रह्माण्ड येन २ श्रान्त ३ गरुडस्य ४ विष्णु ५ कृत्रिमसरिताम् ६ मानससरोवरम् ७ संकरसंचयम् ८ ताम्रचूड- ९ चातुर्येण

१ अलसगमनाश्रयजले २ दर्दुरस्थाने ३ रत्नम् ४ जलपुष्प

रमकेन वपुषा प्रीणाति नेत्राणि य । तस्याप्युन्नतिमम्बुदस्य सहसे यन्न त्वमेतावता वर्णेनैव परं मराल धवल कृष्णश्चरित्रैरसि ॥ ३१ ॥ आकार कमनीयता कुलगृहं लीलालसा सा गति सपर्क कमलालये कलनया लोकोत्तर कूजितम् । यस्येय गुणसपदस्ति महती तस्यातिभव्यस्य ते सरभ्यत्वमसद्धुमद्धुकल्हे नाह सहे हस हे ॥ ३२ ॥ नद्यो नीचगता दुरापपयस कूपा पयोराशय क्षारा दुग्धकोटसक्टतटोद्देशास्तडागादय । इत्थ भूतल आकलय्य सकलानम्भोनिवेशानिति त्वा भो मानस सस्मरन्पुनरसौ हम समभ्यागत ॥ ३३ ॥ हसी वेत्ति परागपिञ्जरतनु कुत्रापि पद्माकरे प्रेयान्मे विसकन्दलीकिसलय भुङ्क्ते स्वय निर्वृत । नो जानाति तपस्विनी यदनिश जम्बालमालोडयञ्शैवालाङ्कुरमप्यसौ न लभते हसो विशीर्णच्छद ॥ ३४ ॥ प्रम्लाना नलिनी जलानि किरणै सूर्यस्य शोष ययुर्नाश प्राप विहगमावलिरिय तृष्णाविशीर्णेक्षणा । एते तीरमहीरुहा अपि पतत्पत्रश्रियोऽद्यापि रे कोऽय राजमराल शुष्कसरसी तीरे रतिप्रक्रम ॥ ३५ ॥ एषा पुष्करिणी मराल मलिनै शठधा कुवीचीजलैर्यस्यामज्ञतया विधेरकृपया चेद्वस्तुमाकाङ्क्षसे । विश्रम्भो बकमण्डलेषु विनयो भेकेषु सबन्धिता रान्ध्येषु विधीयता कृपणता कोयष्टिकश्रेणिषु ॥ ३६ ॥ पीत येन पुरा पुरदरपुरे रम्भोरुकेलिस्खलन्मन्दाराङ्कुरकणधूसुरभि स्वर्गापगाया पय । सोऽय मारवनारि पामरवधूपादार्पणप्रोच्छलत्पङ्कातङ्कितभेकभिन्नमघृणो हस समाश्वसत ॥ ३७ ॥ काके कार्ष्ण्यमलौकिक धवलिमा हसे निसर्गस्थितो गाम्भीर्ये महदन्तर वचसि यो भेद स किं कथ्यते । एतावत्सु विशेषणेष्वपि सखे यत्रेदमालोक्यते के काका खलु के च हसशिशवो देशाय तस्मै नम ॥ ३८ ॥ क्षुद्रो लूकनखप्रपातविगलत्पक्षा अपि श्वाश्रय ये नोज्झन्ति पुरीष पुष्टवपुषस्ते केचिदन्ये द्विजा । ये तु स्वर्गतरंगिणीविमलतालेशेन सवर्धिता गाङ्ग नीरमपि त्यजन्ति कलुष ते राजहसा वयम् ॥ ३९ ॥ भो हसास्तावदम्भोरुहमुहुररजोरञ्जिताङ्गा सहेल हसीभि पद्मखण्डे मधुरमधुकरारावरम्ये रमध्वम् । यावन्नाय दुरन्तो हरगलगरलव्यालजालालिनीलप्रोन्मीलन्मेघमालामलिनसकलदिङ्मण्डलोऽभ्येति काल ॥ ४० ॥

मधुकर

सैरजस्का पाण्डुवर्णा कण्टकप्रकराङ्किताम् । केतकी सेवसे हन्त कथ रोलम्ब निस्त्रप ॥ ४१ ॥ फलाना च दलाना च सन्तु ते ते निवेकिन । मकरन्दनिष्पन्नो मिलिन्दमपहाय क ॥ ४२ ॥ पलाशकुसुमभ्रान्त्या शुकतुण्डे पतत्यलि । सोऽपि जम्बूफलभ्रान्त्या तमलिं धर्तुमिच्छति ॥ ४३ ॥ क्वचित्क्वचिदय यातु स्थातु प्रेमवशवद । न विस्मरति तत्रापि राजीव भ्रमरो हृदि ॥ ४४ ॥ भ्रम भ्रमर यूथीषु मालतीषु चिरं मिल । मा पुन पङ्कजारण्यस्नेहशून्य मन कृथा ॥ ४५ ॥ मधुपे मालतीपुष्प सतृष्ण यातुमुद्यते । हन्त दैवादुपागम्योपात्तमारण्यकेन तत् ॥ ४६ ॥ मधुकर तव करनिकरै किं किं क्रान्त वन न कुसुमानाम् । तद्वद सरसिजकमले लब्ध किंचिद्यदन्यतस्तत्किम् ॥ ४७ ॥ गौरीं चम्पककलिकामपहाय भ्रान्तदुर्बुद्धे । शाल्मलिकुसुमदलेषु स्वैर गुञ्जन्न लज्जसे मधुप ॥ ४८ ॥ मदनमवलोक्य निष्फलमनित्यता बन्धुजीवकुसुमानाम् । वनमुपगम्य भ्रमर सप्रति जातो जपामत्त ॥ ४९ ॥ अपसर मधुकर दूर परिमलनहुलेऽपि केतकीकुसुमे । इह न हि मधुलवलाभो भवति पर धूलिधूसर वदनम् ॥ ५० ॥ कृत्वापि कोशपान भ्रमरयुवा पुरत एव कमलिन्या । अभिलषति बकुलकलिका मधुलिहि मलिने कुत सत्यम् ॥ ५१ ॥ येनामन्दमरन्दे दलदरविन्दे दिनान्यनायिषत । कुटजे खलु तेनेहा तेने हा मधुकरेण कथम् ॥ ५२ ॥ अमरतरुकुसुमसौरभसेवनसपूर्णकामस्य । पुष्पान्तरसेवेय भ्रमरस्य विडम्बना महती ॥ ५३ ॥ इह रूपमात्रसारे चिरगते कनककह्लारे । न रसो नापि च गन्धो मधुकर बन्धो मुधा भ्रमसि ॥५४॥ अपनीतपरिमलान्तरकथे पद न्यस्य देवतरुकुसुमे । पुष्पान्तरेऽपि गन्तु वाञ्छसि चेद्भ्रमर धन्योऽसि ॥ ५५ ॥ मलिनेऽपि रागपूर्णां विकसितवदनामनल्पजल्पेऽपि । त्वयि चपलेऽपि च सरसा भ्रमर कथ वा सरोजिनीं त्यजसि ॥ ५६ ॥ नन्दनजन्मा मधुप सुरतरुकुसुमेषु पीतमकरन्द । दैवादवनिमुपेत कुटजे कुटजे समीहते वृत्तिम् ॥ ५७ ॥ दूरतया स्थूलतया नीलतया दानलोलुपैर्मधुपै । भ्रामितमिभराजधिया हन्ताभूदन्ततो महिष ॥ ५८ ॥ नष्टे वारिजविपिने कष्टे नष्टेऽथ मालतीनिकरे । तत्किं जीवति लोके मूलकमकरन्दबिन्दुना यदलि ॥ ५९ ॥ पवनापनीतसौरभदूरोदकपूरपद्मिनीलुब्ध । अपरिक्षतस्वपक्षो गन्ता हन्तापद मधुप ॥ ६० ॥ कति कति न लता कलिता सचरता चञ्चरीकरसिकेन । नलिनि भवन्मधु मधुरं यत्पीत तत्तदेव परिपीतम् ॥ ६१ ॥ मधुकर मा कुरु शोक विचर करीरद्रुमस्य कुसुमेषु । घनतुहिनपातदलिता क्व नु सा मालती मिलति ॥ ६२ ॥ यन्मोप न गत कमलेषु मधी-

१ रजोयुक्ताम् २ शमूक ३ भ्रमर ४ निर्लज्ज ५ भ्रमर

१ पीनजघनाम् २ मदनवाणाख्य पुष्पम् ३ जपापुष्पे मत्त, पक्षे,-जपे जपन आसक्त ४ दूरं गच्छ ५ मधुरपुष्परसे ६ चिर निरस्य ७ नीलानि ८ इच्छा ९ विस्तारिता कृतानि यावत् १० कवरभ्रमर- ११ सौगन्ध्यम्

चम्पकवकुलकुलेषु । तत्सालैर्यदि निम्बे वास कथय कथ न भवत्युपहास ॥ ६३ ॥ आलिङ्गसे चारुलता लवङ्गीमाचुम्बसे चाम्बुजिनीं क्रमेण । ता चूतवल्लीं मधुप प्रकाम सताडयस्येव पदे किमेतत् ॥ ६४ ॥ वेत्रत्वचा तुल्यरुचा वधूना कर्णाग्रतो गण्डतलागतानि । भृङ्गा सहेल यदि नापतिष्यन्कोऽवेदयिष्यन्नवचम्पकानि ॥ ६५ ॥ किं न पश्यसि महेन्द्रदिङ्मुखे शीतदीधितिरमावुदञ्चति । मीलितैव नलिनीह मा कृथास्तन्मधुव्रत मुधा गतागतम् ॥ ६६ ॥ चञ्चरीक चतुरोऽसि चन्द्रिकावैभवे कुमुदिनीं निषेवसे । भास्करे जयिनि पुष्करे नवे प्रोन्मिषन्नवदलेऽनुरज्यसि ॥ ६७ ॥ नीरजान्यपि निषेव्य निर्भर नीरसानि कुटजानि वाञ्छसि । चञ्चलस्त्वमिह चञ्चरीक ते साहस कथमिद विमोक्ष्यसि । ॥ ६८ ॥ पीतमत्र मधु यापिता क्षपा भृङ्ग सर्वमचिरेण विस्मृतम् । हीनमानसुषमा हिमागमे पद्मिनीं यदिह नावलोकसे ॥ ६९ ॥ कुन्दकुड्मलमुपासता त्वया यत्र शीतसमयोऽतिवाहित । चञ्चरीक परिहीनसौरभा रोचते न भवते सरोजिनी ॥ ७० ॥ भ्रमर भ्रमता दिगन्तराणि क्वचिदासादितमीक्षित श्रुत वा । वद सत्यमपास्य पक्षपात यदि जातीकुसुमानुकारि पुष्पम् ॥ ७१ ॥ अभिनवनलिनीविनोदलुब्धो मुकुलितकैरविणीवियोगभीरु । भ्रमति मधुकरोऽयमन्तराले श्रयति न पङ्कजिनीं कुमुद्वतीं वा ॥ ७२ ॥ अलिरय नलिनीदलमध्यग कमलिनीमकरन्दमदालस । विधिवशात्परदेशमुपागत कुटजपुष्परस बहु मन्यते ॥ ७३ ॥ अपि दलन्मुकुले बकुले यया पदमधायि कदापि न हेलया । अहह सा सहसा विधुरे विधौ मधुकरी बदरीमनुसेवते ॥ ७४ ॥ यदपि भेकगणेन निषेवित प्रकटकण्टककोटिसमन्वितम् । तदपि पङ्कजमेति मधुव्रत सुरससौरभसुन्दरताश्रयम् ॥ ७५ ॥ आनम्रा स्तबकभरेण पल्लविन्य शोभन्ते कति न लता परागपूर्णा । आमोदे मधुनि च मार्दवे च तासा यो भेद स खलु मधुव्रतैकवेद्य ॥ ७६ ॥ नि शङ्क गजपतिगण्डदानधारामाराध्य भ्रमर दिनान्यमून्यनैषी । यावन्न स्फुरति करालकर्णतालस्तावत्त्व नय नलिनीवनीमुपेत्य ॥ ७७ ॥ रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभात भास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजश्री । इत्थ विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे हा हन्त हन्त नलिनीं गज उज्जहार ॥ ७८ ॥ अन्यासु तावदुपमर्दसहासु भृङ्ग लोल विनोदय मन सुमनोलतासु । मुग्धामजातरजस कलिकामकाले बाला वैदर्थयसि

१ उपमर्द सहन्ते ता- २ हस्तृष्णम् लुब्धमिति यावत् ३ अनुत्पन्नरागाम् ४ अयोग्ये काले ५ दूषयसि

किं नवमालिकाया ॥ ७९ ॥ फुल्लेषु य कमलिनीकमलोदरेषु चूतेषु यो विलसित कलिकान्तरस्थ । पश्याद्य तस्य मधुपस्य शरद्व्यपाये कृच्छ्रेण वेणुविवरे दिवसा प्रयान्ति ॥ ८० ॥ ये वर्धिता करिकपोलमदेन भृङ्गा प्रोत्फुल्लपङ्कजरज सुरभीकृताङ्गा । ते साम्प्रत प्रतिदिन क्षपयन्ति काल निम्बेषु चार्ककुसुमेषु च दैवयोगात् ॥ ८१ ॥ एणीदृश श्रवणसीम्नि यदानयन्ति तेनैव तस्य महिमा नवचम्पकस्य । त्व तत्र नो विहरसे यदि भृङ्ग तेन नैतस्य किंचिदपि तत्तु तवैव हानि ॥ ८२ ॥ सानन्दमेष मकरन्दमिहारविन्दे विन्देत षट्पदयुवेति जनैरटङ्कि । दैवादकाण्डपरिमुद्रितपुण्डरीककोषादभूदहह नि सरण पुमर्थ ॥ ८३ ॥ आजन्मकल्पतरुकाननकामचारी यत्कौतुकादुपगत कुटज मिलिन्द । तत्कर्मण सुसदृश फलमेतदेव यत्प्राप्य साम्यमधुना मधुमक्षिकाभि ॥ ८४ ॥ मा गा विषादमलिपोतक केतकीनामन्तर्निगूढमनवाप्य मधुप्रकर्षम् । लाभ स एव परमो ननु कण्टकाना श्रेणीभिरक्षतशरीरतया प्रयासि ॥ ८५ ॥ नालिङ्गिता नवलवङ्गलता न वापि सभाविता विटपिन कलगुञ्जितेन । आसादिता सपदि काचन रीतिरन्या माकन्दकोरकमुदीक्ष्य मधुव्रतेन ॥ ८६ ॥ मन्दारमेदुरमरन्दरसालसाङ्ग स्वर्नागरीनयननन्दन एष भृङ्ग । दैवादुपेत्य जगतीमगतिर्विपीदन्घ्रक्षोटकोटरकुटीषु निलीय शेते ॥ ८७ ॥ किं केतकीपरिमलोत्थितगन्धलुब्धो गुञ्जन्भ्रमन्भ्रमर वाञ्छसि गन्तुमेताम् । तत्कण्टकै परिवृतामतुलामगम्या सत्यज्यता भज निकुञ्जलता सपुष्पाम् ॥ ८८ ॥ इह सरसि सहर्ष मञ्जु गुञ्जाभिराम मधुकर कुरु केलिं सार्धमम्भोजिनीभि । अनुपममकरन्दामोददत्तप्रमोदा त्यजति बत न निद्रा मालती यावदेषा ॥ ८९ ॥ भ्रमर मरणभीतिं मुञ्च चाम्पेयपुष्पे विहर हर तदीय सौरभ सौहृदेन । मधुकर सुकर चेद्वस्तु हस्तेन लब्धु भवतु तदुपभोगेऽनिष्टमिष्ट फल वा ॥ ९० ॥ गन्धैराढ्या जगति विदिता केतकी स्वर्णवर्णा पद्मभ्रान्त्या क्षुधितमधुप पुष्पमध्ये पपात । अन्धीभूतस्तदनु रजसा कण्टकैश्छिन्नपक्ष स्थातु गन्तु क्षणमपि सखे नैव शक्तो द्विरेफ ॥ ९१ ॥ दृष्ट्वा स्फीतोऽम्बरदलिरसौ लेख्यपद्म विशाल चिर चिर मिमिति मिमिति व्याहरन्निष्पपात । नास्मिन्गन्धो न च मधुकणा नास्ति तत्नीकुमार्य घूर्णन्मूर्धा बत नतशिरा व्रीडया निर्जगाम ॥ ९२ ॥ सदम्भोजाम्भोज परिषजति सभोगरहितो गतोऽमन्दे कुन्दे वहति मकरन्द न हि मन । ततो मन्येऽरण्ये क्वचिदधिकपुण्येऽपि ललिता लवङ्गीमासङ्गी भजति नवमृद्वीपरिवृढ ॥ ९३ ॥ निरानन्द

१ मधुरम् २ रव कुरु ३ महदाकार-

कौन्दे मधुनि विधुरो बालबकुले न साले सालम्बो लवमपि लवङ्गे न रमते । प्रियङ्गौ नामङ्ग रचयति न चूतेऽपि रमते स्मरँल्लक्ष्मीलीलाकमलमधुपानं मधुकरः ॥ ९४ ॥ श्रियो वासाम्भोजे निदिवसरिदम्भोजकुहरे हरेर्नाभीपद्मे मधु मधुकरो य किल पपौ । स देवादुन्मीलत्तपनकरतापव्यतिकर-व्यथाकम्पः सप्रत्यतरुमरुभूमौ विचरति ॥ ९५ ॥ लता-स्वास्वास्वादमधुरसवती पङ्कजवनी समालिङ्गञ्शुम्भन्नय-मगमयद्भूरिसमयम् । इदानीं चेन्नीचे विचरति रुचेरेष लकुचे कुचेष्टेय धातुर्भवति नहि वाच्यो मधुकर ॥ ९६ ॥ मधूके माध्वीकं पिबति शतपत्रेऽभिरमसे मधूलीभिश्रान्त-र्मधुप सहकारेऽपि रमसे । वसन्ते वासन्तीमधु मधुरमश्नासि बहुशो दुरावेशोऽयं ते तदपि कुटजे यद्विचरसि ॥ ९७ ॥ भ्रमन्स्वैरं भ्रातर्भ्रमर नवयूथेषु बहुशो मधूलीमन्विष्यन्कुमुदवनवीथीषु विचर । वसन्तप्रारम्भस्फुरितमधुसभारसुभगो न ते विस्मर्तव्यः क्वचन सहकार-व्यतिकरः ॥ ९८ ॥ अये मधुप मा कृथा बत वृथा मनो-दीनता तुषारसमये लताशतनिषण्णव्याकुलः । इय पुरत एव ते सरसपुष्पमासोदये रसालनवमञ्जरी मधुझरी जरीजृम्भते ॥ ९९ ॥ नो मल्लीमयमीहते न भजते मत्तेभकुम्भस्थलीं वासन्तीं सहते न चन्दनवनीमालम्बते न क्वचित् । जाती-मेव हृदीश्वरीमिव महानन्दैककन्दाङ्कुरा ध्यायन्निर्वृतिमेति षट्पदयुवा योगीव वीतभ्रमः ॥ १०० ॥ किं क्वापि प्रलया-नलैर्निटपिनो निर्दग्धं भस्मीकृता किंस्विद्दैवगजेन पङ्कजवनं निष्पन्दमुन्मूलितम् । किंवा हन्त कृता तवेसरिमयात्यक्तो मद कुञ्जरैर्येनास्मिन्विरसे करीरकुसुमे हा भृङ्ग विश्राम्यसि ॥ १०१ ॥ यस्याः सगमवाञ्छया न गणिता वाप्यो विनि-द्रोत्पला यामालिङ्ग्य समुत्सुकेन मनसा यातं परां निर्वृ-तिम् । भग्नां तामवलोक्य चन्दनलतां भृङ्गेण यज्जीव्यते धैर्यं नाम तदस्तु तस्य न पुनः स्नेहानुरूपं कृतम् ॥ १०२ ॥ दग्धा सा बकुलावली कवलितास्ते ते रसालद्रुमा वृक्षास्ते-ऽपि विनिद्रपुष्पपटलीपीतातपाः पादपाः । भ्रातर्भृङ्ग दवा-ग्निना वनमिदं वल्मीकशेषं कृतं किं त्वं सप्रति कानना-न्तर परिसन्दाय मन्दायसे ॥ १०३ ॥ दूरादुज्झति चम्पकं न च भजत्यम्भोजराजीरजो नो जिघ्रत्यपि पाटलापरिमलं धत्ते न चूते रतिम् । मन्दारे यदनादरो विचकिलेऽपायान्ते न सतृ-प्यते तन्मन्ये क्वचिदङ्ग भृङ्गतरुणेनास्वादिता मालती ॥ १०४ ॥ येनामोदिनि केसरस्य मुकुले पीतं मधु स्वेच्छया नीता येन निशा शशाङ्कधवला पद्मोदरे शारदी । भ्रान्तं येन मदप्रवाहमलिने गण्डस्थले दन्तिना सोऽयं भृङ्गयुवा करीरविटपे बध्नाति तुष्टिं कुतः ॥ १०५ ॥ भ्रातर्भ्राम्य लवङ्गवल्लीषु पिब स्वैरं नवाम्भोरुहं माध्वीमाधवि कामधूनि मधुराण्याकण्ठमास्वादय । कस्मादापतितोऽसि केतकमिदं यस्मिन्नुदीर्णं रजो दृष्टिं लुम्पति सूचयः प्रविचिता कृन्तन्ति मर्माण्यपि ॥ १०६ ॥ आस्वादात्र मधूनि षट्पद मदं मा गाः कषायाङ्कुरैर्माकन्दस्य पिकान्प्रतारित-वतो मूर्धानमध्यासितः । प्रत्यासन्नतमे पिकेऽपि भवते येनार्पिता तादृशी माध्वी तस्य विवेकविच्युतिरियं साद्गुण्य मेतन्न ते ॥ १०७ ॥ नीतं जन्म नवीननीरजवने पीतं मधु स्वेच्छया मालत्या कुसुमेषु येन सततं केली कृता हेलया । तेनैव मधुगन्धलुब्धमनसा गुञ्जालता सेव्यते हा धिग्दैव कृत स एव मधुपः कां कां दशां नागतः ॥ १०८ ॥ प्रारम्भे कुसुमाकरस्य परितो यस्योल्लसन्मञ्जरीपुञ्जे मञ्जुल-गुञ्जितानि रचयस्तानातनोरुत्सवान् । तस्मिन्नद्य रसाल-शाखिनि दशां दैवात्कृशामञ्चति त्वं चेन्मुञ्चसि चञ्चरीक विनयं नीचस्त्वदन्योऽस्ति कः ॥ १०९ ॥ सोऽपूर्वो रसना-विपर्ययविधिस्तत्कर्णयोश्चापलं दृष्टिः सा मदविस्मृतस्वपरदिक्किं भूयसोक्तेन वा । सर्वं विस्मृतवानसि भ्रमर हे यद्वारणो-ऽद्याप्यसावन्तःशून्यकरो निषेव्यत इति भ्रातः क एष ग्रहः ॥ ११० ॥ केतक्यः कटुकण्टका कुमुदिनी दोषोदया-न्मोदते जायन्ते विकला कलावति पुनः पङ्केरुहा पङ्कजः । अन्यानि प्रसवानि षट्पदपदन्यासैरयाधि क्वचिद्भृङ्गो भ्राम्यति कल्पवृक्ष विपदामन्तर्भवन्तं विना ॥ १११ ॥ यच प्याम्रतरोरमुष्य वनिताकर्णावतंसोचितामाजिघ्रन्नवमञ्जरीं मधुप हे जातोऽसि पूर्णोत्सवः । विस्तर्तुं भवतस्तयाप्यनु-चितं तद्गन्धमिन्दीवरं यस्यास्वाद्य मधूलि चानतशिरो मञ्जु त्वयोद्गुञ्जितम् ॥ ११२ ॥ माकन्दे मधुपानमम्बुजकुले क्रीडा कदम्बद्रुमे दोलाखेलनकौतुकं कुवलये कः को न वा विभ्रमः । येनाकारि मधुव्रतेन सहसा सोऽयं मधूके मधौ माध्वीकं परिपीय पीवरतनुर्जीवत्यहो जीवनम् ॥ ११३ ॥ पीतं पङ्कजकानने मधु मया नीपेऽपनीतं वयो बन्धूके वर बन्धुता विरचिता रक्ते रसालद्रुमे । किं चाकारि कुमुद्वती-परिकरे क्रीडाकलाकौशलं वस्तद्वेत्तु विधीयतेऽद्य बदरी-वृन्दस्य यद्वन्दनम् ॥ ११४ ॥

---

१ इच्छां करोति २ माधवीलताम् ३ गजभग- ४ कृतान्त ... स च केसरी सिंह ५ विचकिल पुष्पभेद ६ शरत्संबन्धिनी

१ अभिज्ञाणात्मरिता जिह्वापरिवृत्ति, पक्षे,-पूर्वविपरीताभिधानम् २ कर्णचापल्यं प्रसिद्धम्, पक्षे,-पिशुनमतार्थत्वं च ३ मद प्रसिद्ध; पक्षे-गर्व ४ स्वपरयोर्विभागं, पक्षे,-आत्मानात्मविभाग ५ गज; पक्षे,-धारक ६ सरन्ध्र, पक्षे,-धनरहित- ७ सुन्दर, पक्षे,-...

कोकिल

समुद्गिरसि किं वाच पुस्कोकिल सुकोमला । श्वभ्रेऽस्मिञ्जडपाषाणगुरुनिर्घोषभैरवे ॥ ११५ ॥ तवैतद्वाचि माधुर्यं जाने कोकिल कृत्रिमम् । प्रपोषितो यैस्तानेव जातपक्षो जहासि यत् ॥ ११६ ॥ रसालशिखरासीना शत सन्तु पतत्रिण । तन्मञ्जरीरसामोद विदुरेव कुहूमुखा ॥ ११७ ॥ भद्र भद्र कृत मौन कोकिलैर्जलदागमे । वक्तारो दर्दुरा यत्र तत्र मौन हि शोभते ॥ ११८ ॥ शृगालशशशार्दूलदूषित दण्डकावनम् । पञ्चम गायतानेन कोकिलेन प्रतिष्ठितम् ॥ ११९ ॥ काक कृष्ण पिक कृष्ण को भेद पिककाकयो । वसन्तसमये प्राप्ते काक काक पिक पिक ॥ १२० ॥ तावन्मौनेन नीयन्ते कोकिलैश्चैव वासरा । यावत्सर्वजनानन्ददायिनी वाक्प्रवर्तते ॥ १२१ ॥ कोकिलोऽह भवान् काक समान कालिमावयो । अन्तर कथयिष्यन्ति काकलीकोविदा पुन ॥ १२२ ॥ सहकारे चिर स्थित्वा सलील बालकोकिल । त हित्वाऽद्यान्यवृक्षेषु विचरन्न विलज्जसे ॥ १२३ ॥ कलकण्ठ यथा शोभा सहकारे भवद्गिर । खदिरे वा पलाशे वा किं तथा स्याद्विचारय ॥ १२४ ॥ कोकिल कलमालापैरलमलमालोकसे रसाल किम् । शरनिकरभरितशरधि शबर सरतीह परिसरे सपनु ॥ १२५ ॥ तर्त्किं स्मरसि न मुक्त यत्पिक रे काकमन्दिरे पूर्वम् । सहकारकुसुमकाले हठेन कुरुषेऽधुना रावम् ॥ १२६ ॥ तावत्कोकिल विरसान्यापय दिवसान्वनान्तरे निवसन् । यावन्मिलदलिमाल कोऽपि रसाल समुल्लसति ॥ १२७ ॥ एकस्त्व गहनेऽस्मिन्कोकिल न कल कदाचिदपि कुर्या । साजात्यशङ्कयामी न त्वा निघ्नन्तु निर्दया काका ॥ १२८ ॥ अथ कोकिल कुरु मौन जलधरसमयेऽपि पिच्छिला भूमि । विकसति कुटजकदम्बे वक्तारि भेके कुतस्तवावसर ॥ १२९ ॥ मलिनात्मना विराग प्रकटीकृत एव कोकिलकुलेन । जीवनदानाभ्युन्नतिसमये वाचयमीभवता ॥ १३० ॥ रे रे कोकिल मा भज मौन किंचिदुदञ्चय पञ्चमरागम् । नो चेत्त्वामिह को जानीते काककदम्बकपिहिते चूते ॥ १३१ ॥ अस्मा सखे बधिरलोकनिवासभूमौ किं कूजितेन खलु कोकिल कोमलेन । एते हि दैवहतकास्तदभिन्नवर्ण त्वा काकमेव कलयन्ति कलानभिज्ञा ॥१३२॥ रे बालकोकिल करीरमरुस्थलीषु किं दुर्विदग्धमधुरध्वनिमातनोषि । अन्य स कोऽपि सहकारतरुप्रदेशो राजन्ति यत्र तत्र विभ्रमभाषितानि ॥ १३३ ॥ किं कोमलै कलरवै पिक तिष्ठ तूष्णीमेते तु पामरनरा स्वरमाकलय्य । को वा रटत्ययमये निकटे कटूनि रे बध्यतामिति वदन्ति गृहीतदण्डा ॥ १३४ ॥ तावच्चकोरचरणायुधचक्रवाकपारावतादिविहगा कलमालपन्तु । यावद्वसन्तरजनीघटिकावसानमासाद्य कोकिलयुवा न कुहूकरोति ॥ १३५ ॥ येनोषित रुचिरपल्लवमञ्जरीषु श्रीखण्डमण्डलरसालवने सदैव । दैवात्स कोकिलयुवा निपपात निम्बे तत्रापि रुष्टबलिपुष्टकुलैर्विवाद ॥ १३६ ॥ हे कोकिलाखिललतासु फलानि सन्ति सत्यज्य तानि ननु चूतलता मपुष्पाम् । किं वाञ्छसीह रमितु फलमोक्तुकामो न ज्ञायसे नृपतिसेवकभीषणीयाम् ॥ १३७ ॥ परभृतशिशो मौन तावद्विधेहि नभस्तलोत्पतनविषये पक्षौ स्याता न यावदिमौ क्षमौ । भुवमपरथा द्रष्टव्योऽसि स्वजातिविलक्षणध्वनितकुपितध्वाङ्क्षत्रोटीपुटाहतिजर्जर ॥ १३८ ॥ अहमुनरवर्णिनीजनमदायतोदग्रतरस्फुरच्चतुरपञ्चमस्वरजितान्यपक्षिव्रज । रसालतरुणाकृतामसमतुल्यतामात्मनो विहन्तुमिह कोकिल फलिनमन्यमुद्वीक्षते ॥ १३९ ॥ क्वचिज्झिल्लीनाद क्वचिदतुलकोलाहलकोलक- लह क्वचित्कङ्काराव क्वचिदपि कपीना कलकल । क्वचिद्घोरफेरुध्वनिरयमहो दैवघटनात्कथकार तैार रसति वसति कोकिलयुवा ॥ १४० ॥ मूकीभूय तमेव कोकिल मधु बन्धु प्रतीक्षस्व हे हेलोल्लासितमल्लिकापरिमलामोदानुकूलानिलम् । यत्रैतास्तव सूक्तय सफलतामायान्त्यमी तूलमत्वाचूतसस्तो निदाघदिवसा सतापसदायिन ॥ १४१ ॥ येनानन्दमये वसन्तसमये सौरभ्यहेलामिलद्भृङ्गालीमुखरे रसालशिखरे नीता पुरा वासरा । आ कालस्य वशेन कोकिलयुवा सोऽप्यद्य सर्वा दिश खेलद्वायसचञ्चुघातविदलन्मूर्धा मुहुर्धावति ॥ १४२ ॥ दात्यूहा सरस रसन्तु सुभग गायन्तु केकामृत वादम्बा कलमालपन्तु मधुर कूजन्तु कोयष्टय । दैवाद्यावदसौ रसालविटपिच्छायामनासादयन्निर्विण्ण कुटजेषु कोकिलयुवा सजातमौनव्रत ॥ १४३ ॥ भ्रात कोकिल कूजितेन विमल नाद्याप्यनर्घ्यो गुणस्तूष्णीं तिष्ठ विशीर्णपर्णपटलच्छन्न क्वचित्कोटरे । प्रोद्दामद्रुमसङ्कटे कटुरटत्काकावलीसङ्कुल कालोऽय शिशिरस्य सप्रति सखे नाय वसन्तोत्सव ॥ १४४ ॥ अम्भोजप्रकरोऽयं केतककुलं कुन्दोत्करं कैरवव्रातो मल्लिगणोऽय चम्पकचयो जातीसमूहोऽपरा । नो चेदादरमातनोति पिक ते खेदं वृथा मा कृथा यस्मात्कापि कदापि कोऽपि भविता यस्त्वद्गुणाञ्शासति ॥ १४५ ॥ आसाद्याम्रवनीमिमा प्रति नवामास्वाद्य

१ स्वनसि २ वर्षाकाले ३ भेका ४ आम्रे ५ संचरति ६ आसमन्ताद्भागे ७ कोकिल ८ अतिवाहय ९ समानजाती यस्वराद्भया १० काकसमानवर्णम् ११ आम्र

१ द्रोणकाक २ जम्बुकध्वनि ३ अत्युच्चै यथा तथा ४ कूजति ५ कालकण्ठक जलकाक इति प्रसिद्ध ६ मयूरा ७ कलहंसा- ८ अव्यक्तमधुरम् ९ टिट्टिभा १० वकसमूह-

तन्मञ्जरीं मेव पञ्चममञ्च नन्दनानश्रान्त्या तया कोकिल। एषा वायसमण्डली धनशिर शूलाहतिव्याकुला कुष्याने वधिरीकरिष्यति वृथा श्रोत्राणि सत्तत्रिणाम् ॥ १४६ ॥ उत्कूजन्तु वटे वटे बत बका काका वराका अपि क्राङ्कुर्वन्तु मदा निनादपटवस्ते पिप्पले पिप्पले। सोऽन्य कोऽपि रसाल पल्लवलवग्रासोल्लसत्पाटवक्रीडत्कोकिलकण्ठकूजनकलालीला विलासक्रम ॥ १४७ ॥

चातक

एक एव खगो मानी वने वसति चातक । पिपासितो वा म्रियते याचते वा पुरंदरम् ॥ १४८ ॥ पिपासाक्षामकण्ठेन याचित चाम्बु पक्षिणा । नवमेघोज्झिता चास्य धारा निपतिता मुखे ॥ १४९ ॥ शक्यते येन केनापि जीवनेनैव जीवितुम् । किंतु कौल्यव्रतोद्भङ्गभङ्ग परदु सह ॥ १५० ॥ अरण्यकारणे प्राणा धारयत्येव चातक । प्रार्थनाभङ्गभीतोऽपि शक्रादपि न याचते ॥१५१॥ चातक धूमसमूह दृष्ट्वा मा धाव वारिधरबुद्ध्या । इह हि भविष्यति भवतो नयनयुगादेव वारिणा पूर ॥ १५२ ॥ यद्यपि चातकपक्षी क्षपयति जलधरमकालवेलायाम्। तदपि न कुप्यति जलदो गतिरिह नान्या यतस्तस्य ॥ १५३ ॥ दीनोन्नतचलपक्षतया बहपि लब्धमनस्तु । चातक सत्समायनया किमपि यदस्ति तदस्तु ॥ १५४ ॥ विश्वोपजीव्ये न पिबत्ययोऽथ पद्माकरं यद्यपि चातकश्चेत्। स्वार्थक्षतिस्तस्य तृषा तुरस्य लघुत्वमेवास्ति न किंचिदस्य ॥१५५॥ ऊर्ध्वीकृतग्रीव महो मुधैव किं याचसे चातकमोत मेघम् । अत्यूर्जित गर्जितमात्रमस्मिन्नम्भोधरे बिन्दुलवस्तु दूरे ॥१५६॥ वृथा गत नृत्यसि चातक त्व नीलमेघोऽथ गजो मदान्ध । स त्वादृशेभ्यो न ददाति नून मातङ्गदान मधुपेभ्य एव ॥ १५७ ॥ आत्मानमम्भोनिधिरेतु शोष ब्रह्माण्डमासिञ्चतु वा तरङ्गै । नास्ति क्षतिर्नोपचिति कदापि पयोदवृत्ते खलु चातकस्य ॥ १५८ ॥ रक्ताब्जपुञ्जरजसारुणितान्विमुच्य स्वच्छा सुधा समरसानपि वारिराशीन् । यश्चातक पिबति वारिधरोदबिन्दून् मन्ये तदानतिभयाच्चिरसोऽभिमानी ॥ १५९ ॥ अयेऽपि सन्ति बत तामरसावनसा हसावलीवल्गिनो जम्सनिवेशा । कोऽप्यामहो गुम्रय बत चातकस्य पौरदरीं यदभिवान्छति वारिधाराम् ॥ १६० ॥ विम्बारिद वैरिहतान्यजलाशयस्थ यश्चातकस्य कुरुते न तृषाप्रशान्तिम् । धिक्चातक तमपि योऽर्थितयान्तिलज्जस तादृश च यदपैति पिपासितोऽपि ॥ १६१ ॥ अये वार्पीहसा निजवसतिसकोचपिशुन कुरुध्व मा चेतो नियति वहतो वीक्ष्य विहगान्। अमी सारङ्गास्ते भुवनमहनीयव्रतभृतो निरीहाणा येषा तृणमिव भवत्यम्बुनिधय ॥ १६२ ॥ बीजैरङ्कुरित लताभि रुदित वल्लीभिरुज्जृम्भित कन्दै कन्दलित जनै प्रमुदित धाराधरे वर्षति । भ्रातश्चातक पातक किमपि ते सम्यङ् न जानीमहे येनास्मिन्न पतन्ति चञ्चुपुटके द्वित्रा पयोबिन्दव ॥ १६३ ॥ अये ते जलदायिनो जलधरास्तृष्णा विनिघ्नन्ति ये भ्रातश्चातक किं वृथा विरुदितै खिन्नोऽसि विश्रम्यताम् । मेघ शारद एष काशधवल पानीयरिक्तोदरो गर्जत्येव हि केवल भृशतर नो बिन्दुमप्युज्झति ॥ १६४ ॥ य कृष्ण कुरुते मुख जनयति त्रास तडिद्भिस्तु यो यश्च प्रार्थयते पर दलयति श्रोत्र निजैर्गर्जितै । तस्य चातक त तयाविधमपि भ्रातस्त्वया याचता जीमूत कृतमेव तुल्यमनयोरर्थित्वतिर्यक्त्वयो ॥ १६५ ॥ रे रे चातक सावधान मनसा मित्र क्षण श्रूयतामम्भोदा बहवो वसन्ति गगने सर्वेऽपि नैतादृशा । केचिद्वृष्टिभिरार्द्रयन्ति धरणीं गर्जन्ति केचिद्वृथा य य पश्यसि तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीन वच ॥ १६६ ॥ वापी स्वल्पजलाशयो विषमयो नीचावगाहो ह्रद क्षुद्रात्क्षुद्रतरो महाजलनिधिर्गण्डूषमेक मुने । गङ्गाद्या सरित पयोनिधिगता सत्यज्य तस्मादिमान्समानी खलु चातको जलमुचामुच्चै पयो वाञ्छति ॥ १६७ ॥ अन्ये ते विहगा पयोद परितो धावन्ति तृष्णातुरा वापीकूपतडागसागरजले मज्जन्ति दत्तादरा । मामथापि न वेत्सि चातकशिशु यच्छुष्ककण्ठोऽपि सन्नाय वाञ्छति नोपसर्पति न च प्रस्तौति न ध्यायति ॥ १६८ ॥

मयूर

अहमस्मि नीलकण्ठस्तव खलु तुष्यामि शब्दमात्रेण । नाह जलधर भवतश्चातक इव जीवन याचे ॥ १६९ ॥ यत्नादपि क पश्यति शिखिनामाहारनिर्गमस्थानम् । यदि जलदनिनदमुदितास्त एव मूढा न नृत्येयु ॥ १७० ॥ वेगज्वलद्विटपिपुञ्जमहारयोऽय गर्जित्वं तीव्रतरहेतिरिय न शम्पा । दावाग्निधूमनिवहोऽयमये न मेघ किं नृत्यसि द्रुतमितो व्रज तत्कलापिन् ॥ १७१ ॥ अस्मान्विचित्रवपुष स्तन पृष्ठलग्नान्कस्माद्विमुञ्चति भवान् यदि वा विमुञ्च। रे नीलकण्ठ गुरुहानिरिय तवैव मौली पुन क्षितिभृतो भवति स्थितिर्न ॥ १७२ ॥ अये नीलग्रीव ध न खलु सखे तेऽद्य मुनय पर तोष येषा तव रवविलासो वितनुत । अमी दूरात्क्रूरा क्वणितमिदमाकर्ण्य सहसा त्वरन्ते हन्तु त्वामहह शबरा पुङ्खितशरा ॥ १७३ ॥ मम तादात्ता दवदहनसङ्के शिखरिणि किरातैराकीर्णा कर-

१ नमनभयात् २ केन्द्रीम्, मेघोत्पत्यभिमुखं ३ परिदृष्टान्तलत्ता अन्ये बकादयो समुद्रादयो वेन ४ गतलज्ज, निर्लज्ज इत्यर्थ-

१ काशपुष्पवत्पाण्डुर २ मेघानाम् ३ गुरुस्तानम् ४ मधनादेन संजातानन्दा ५ विधुर

कलितकाण्डैर्वनभुव । बिडालैरालीढा सपदि सरसीना परिसरा शिखण्डी पाण्डित्य निजमहह कुत्र प्रकटयेत् ॥ १७४ ॥ एतस्मिन्मलयाचले बहुविधे किं तैरर्निचित्करे काकोलूककपोतकोकिलकुलैरेकोऽपि पार्श्वस्थित । [1]केकी कूजति चेत्तदा विघटितव्यालावलीबन्धन सेव्य स्यादिह सर्वलोकमनसामानन्दनश्चन्दन ॥ १७५ ॥ हारीता सरस रसन्तु मधुर कूजन्तु पुरकोकिला सानन्द गिरमुद्गिरन्तु च शुका कि ते शिर स्थैरपि । एकेनापि तलस्थितेन नदता श्रीखण्ड निस्तर्जनाद्यालाना च शिखण्डिना न तु महत् पाण्डित्यमुद्दण्डितम् ॥ १७६ ॥ किं दूरेण पयोधरा उपरि किं नान्ये रटन्त श्रुता नि द्या पापतया स्वपक्षिषु गता नि नाम पक्षा क्षयम् । रम्य वा गगने न किं विहरण किं तूमकाकावलीपर्यायप्रतिपत्तिलाघवभयाद्भूमो स्थिता बर्हिण ॥ १७७ ॥ केका कर्णामृत ते सकुसुमकबरीकान्तिहारा कलापा कण्ठच्छाया पुरारेर्गलरुचिरुचिरा सोहृद मेघसङ्घे । विश्वद्वेषिद्विजिह्वस्फुरदुरुपिशितैर्नित्यमाहारवृत्ति कें पुण्यै प्राप्तमेतत्सकलमपि सखे चित्रवृत्त मयूर ॥ १७८ ॥

चक्रवाक

त्यज चक्रवाकि शोक बधान धैर्य सहस्व समयममुम् । अयमेव वासरमणिर्हरिष्यते शापमूर्च्छां ते ॥ १७९ ॥ अस्तगतोऽयमरविन्दवनैकबन्धुर्भास्वान्न लङ्घयति कोऽपि विधिप्रणीतम् । [2]हे चक्र [3]धैर्यमवलम्ब्य विमुञ्च शोक धीरास्तरन्ति विपद न तु दीनचित्ता ॥ १८० ॥

शुक

अखिलेषु विहगेषु हन्त स्वच्छन्दचारिषु । शुक पञ्जरबन्धस्ते मधुराणा गिरा फलम् ॥ १८१ ॥ किंशुके शुक मा तिष्ठ चिर भाविफलेच्छया । बाह्यरङ्गप्रसङ्गेन के के नानेन वञ्चिता ॥ १८२ ॥ काका कि किं न कुर्वन्ति केङ्कार यत्र यत्र वा । शुक एव पर वक्ति नृपहस्तोपलालित ॥ १८३ ॥ शुक तव पठन व्यसन न गुण स गुणाभास । समजनि येनामरण शरण पञ्जरवास ॥ १८४ ॥ कीर नीरसकरीरपादपे किं स्थितोऽसि कथयामि धीरत । मामकीनसहकारपादपा दु समीरलहरीभिराहता ॥ १८५ ॥ सुभाषितस्याध्ययनेऽनुपक्त शुक वराका ग्रहसन्ति काका । तमेव सरसत्सु गिर किरन्त दृष्ट्वा भवन्ति त्रपयाऽनतास्या ॥ १८६ ॥ द्राक्षा मदेहि मधु वा वदने निधेहि देहे निधेहि किमु वा करलालनानि । जातिस्वभावचपल पुनरेष कीरस्तैर्न यास्यति कृशोदरि मुक्तबन्ध ॥ १८७ ॥ [4]हे कीर केरवमुगीरिति सकलस्य मा मान सरससि सज्जनरञ्जनाय । बालोऽपि यत्र कलकण्ठसुकण्ठपीठ सलेढि कोमलकुहूकृतपूर्णकर्ण ॥ १८८ ॥ इदमपटु कपाट जर्जर पञ्जरोऽय विरमति न गृहेऽस्मिन्क्रूरमार्जारयात्रा । शुक मुकुलितजिह्व स्थीयता कि वचोभिस्तव वचनविनोदे नादर पामराणाम् ॥ १८९ ॥ अमृतवचनलीलाविभ्रमैरन्नपान रचय चतुर कीर भ्रान्तचित्तेषु तेषु । अकलितपरसेवातापपाप पिकोऽसौ भजतु विपिनवाटीमेष पीयूषकण्ठ ॥ १९० ॥ अमुष्मिन्नुद्याने विहगखल एष प्रतिकल विलोल [1]काकोल क्वणति खलु यावत्कटुतरम् । मखे तावत्कीर दृढय हृदि [2]वाचयमकला न मौनेन न्यूनो भवति गुणभाजा गुणगण ॥ १९१ ॥ इय पल्ली भिल्लैरनुचितसमारम्भरसिकै समन्तादाक्रान्ता विषविषमबाणप्रणयिभि । तरोरस्य स्कन्धे गमय समय कीर निभृत न वाणी कल्याणी तदिह मुखमुद्रैव शरणम् ॥ १९२ ॥ अमुष्मिन्नारामे तरुभिरभिरामे विटपिन स्फुट नृत्यद्भृङ्गीनिविधनवसगीतकलनात् । परानन्दे पूर्णो क इव तव वर्णावलिपदक्रमश्रोता वेत्ता द्विजवर शुक श्राम्यसि कुत ॥ १९३ ॥ अये कीरश्रेणीपरिवृढ वृथा वासरशत किमर्थं त्व व्यर्थं क्षपयसि पलाशे रभसत । यदा पुष्पारम्भे मुखमलिनिमा किंशुकतरोस्तदैवेद ज्ञात फलपरिचयो दुर्लभ तर ॥ १९४ ॥ अपार पाथोधि पुलिनपदवी योजनशत निरालम्बो मार्गो वियति किल शून्या दश दिश । इतीवाय कीर कतिपयपदान्येव गगने मुहुर्भ्राम्यन्भ्राम्यन्पतति [3]गुणवृक्षे पुनरपि ॥ १९५ ॥ द्विजकुलपते मेधासिन्धो सुभाषितकोविद त्वयि गृहमुपायाते जात महूपकृत मम । यदिह नियत बाला वृद्धा स्त्रिय परिचारका शुक भगवतो नाम प्रीता गृणन्ति मुहुर्मुहु ॥ १९६ ॥ वास काञ्चनपञ्जरे नृपकराम्भोजैस्तनूमार्जन भक्ष्य स्वादुरसालदाडिमफल पेय सुधाभ पय । पाठ ससदि रामनाम सतत धीरस्य कीरस्य मे हा हा हन्त तथापि जन्मविटपिक्रोड मनो धावति ॥ १९७ ॥ सत्सागत्यमवाप्य य पुरवने नानारसास्वादवत्कीर शास्त्रविचारचारुवचनैरानन्दकारी जने । दैवेनास्फुटवाक्प्रपञ्चपिहितश्रोत्रस्य तस्याटवीं प्राप्तस्यात्मसभाप्रगल्भकपिषु स्थान्मौनमेवोचितम् ॥ १९८ ॥ भ्रात कीर कठोरचञ्चुचपणक्रोधायितै कूजितै किं माधुर्यनिषिक्तसूक्तिविशद कण्ठावटु शोध्यते । सेय दैववशाद्दशा परिणता राजन्यपान्थस्य ते भिल्लैश्छिद्रितभित्तिमुद्रितघटग्रामो यत पञ्जर ॥ १९९ ॥ माणिक्यद्रवलिप्तमौक्तिकतुल्या बिभ्रन्ति नो दाडिमीबीजान्येष निरीक्षते न रमते हैमेऽप्यहो पञ्जरे । तत्ताद्दग्वनवाससमदमहामोदैकमेदस्विनी धृत्तिर्मे

१ मयूर २ विघटित व्यालावलीनां बन्धन यस्य ३ पलाशवृक्षे ४ दोष- ५ मरणपर्यन्तम्

१ द्रोणकाक २ वाचयमो मौनी ३ वनमध्यस्थिते वृक्षे

गलितानया हतगिरेत्येव शुकः शोचति ॥ २०० ॥ याते यातमथ स्थिते स्थितमुपर्यालोकिते लोकितं यदुद्यानशुकोऽयमाकलयते मुग्धा तदुत्तस्थितः । तत्सर्वं मणिभित्तिमेत्य भवता छायाशुकाङ्गीकृतं तस्मिन्क्वणसुधा वितन्वति गिरं तूष्णीं विमुः स्थीयते ॥ २०१ ॥ स्वस्वव्यापृतिमग्नमानसतया मत्तो निवृत्ते जने चञ्चूकोटिविघट्टितार्गलपुटो यास्याम्यहं पञ्जरात् । इत्थं कीरवरे मनोरथमयं पीयूषमास्वादयत्यन्तः संप्रविवेश वारणकराकारः फणिग्रामणीः ॥ २०२ ॥ दृष्ट्वा शाखावकीर्णे फलभरनमितं भूमिभागावनद्धं त्यक्त्वा शालप्रकाण्डं पनसमुपगतश्चिन्तयित्वेति कीरः । हन्ता चञ्चुः प्रहर्षाद्विगलितपयसा संभृताशेषपक्षो भिन्नश्चोड्डीय गन्तुं गगनपरिचिता या गतिः सापि नष्टा ॥ २०३ ॥

काकः

वयं काका वयं काका जल्पन्तीति प्रगे द्विकाः । तिमिरारिस्तमो हन्यादिति शङ्कितमानसाः ॥ २०४ ॥ तुल्यवर्णच्छदः कृष्णः कोकिलैः सह संगतः । केन विज्ञायते काकः स्वयं यदि न भाषते ॥ २०५ ॥ अहो मोहो वराकस्य काकस्य यदसौ मुहुः । सरीसर्ति नरीनर्ति पुरतः शिखिहंसयोः ॥ २०६ ॥ आमरणादपि विरतं कुर्वाणा स्पर्धया सह मयूरैः । किं जानन्ति वराकाः काका केकारवं कर्तुम् ॥ २०७ ॥ तत्काक त्वयि युक्ता कटुवाग्वैवर्ण्यधूर्तताशुचिता । यदि निष्ठाकृमिपुष्टे तत्र न दोषा हि तच्चित्रम् ॥ २०८ ॥ विधिरेव विशेषगर्हणीयः करट त्वं रट कस्तवापराधः । सहकारतरौ चकार यस्ते सह वासं सरलेन कोकिलेन ॥ २०९ ॥ काकस्य गात्रं यदि काञ्चनस्य माणिक्यरत्नं यदि चञ्चुदेशे । एकैकपक्षे ग्रथितं मणीनां तथापि काको न तु राजहंसः ॥ २१० ॥ नोटीपुट करट कुड्मलयाद्य तावद्यावत्प्रतिभजति नाकमयं मरालः । नो चेदमन्दलकठोररवा विहङ्गाः सर्वे भुवीति निजसंसदि शंसिता न ॥ २११ ॥ प्रत्यङ्गणं प्रतितरु प्रतिवारितीरं काकाश्चरन्ति चलचञ्चुपुटा रटन्तः । नो यान्ति तृप्तिमथ मण्डितपुण्डरीकखण्डे वसन्नपि हहा तृप्यति राजहंसः ॥ २१२ ॥ कृष्णं वपुर्वहतु चुम्बतु सत्फलानि रम्येषु संचरतु चूतवनान्तरेषु । पुंस्कोकिलस्य चरितानि करोतु नाम काकः किमु ध्वनिविधौ ननु काक एव ॥ २१३ ॥ पथि निपतितां शून्ये दृष्ट्वा निरावरणाननां दधिमृतघटीं गर्वोन्नद्धः समुद्धतकन्धरः । निजसमुचितास्ताश्चेष्टा विकारशताकुला यदि न कुरुते काणः काकः कदा नु करिष्यति ॥ २१४ ॥ गात्रं ते मलिनं तथा श्रवणयोरुद्वेगकृत्केङ्कृतं भक्ष्यं सर्वमपि स्वभावचपलं दुश्चेष्टितं ते सदा । एतैर्वायस संगतोऽस्यविनयैर्दोषैरमीभिः परं यत्सर्वत्र कुटुम्बवत्सलमतिस्तेनैव धन्यो भवान् ॥ २१५॥ स्वक्षम्यामधुरस्य चातिमलिनच्छायस्य धृष्टस्य च क्षुद्रस्य क्षतकारिणोऽतिचपलस्याह्लादविच्छेदिनः । येयं निम्बफलेषु काक भवतस्तिक्तेषु नैसर्गिकी प्रीतिस्तत्सदृशं विधेर्विलसितं निष्पन्नमेतच्चिरात् ॥ २१६ ॥ कर्णारुंतुदमन्तरेण रणितं गाहस्व काक स्वयं माकन्दं मकरन्दशालिनमिह त्वां मन्महे कोकिलम् । धन्यानि स्थलवैभवेन कतिचिद्वस्तूनि कस्तूरिका नेपालक्षितिपालफालपतिते पङ्के न शङ्केत कः ॥ २१७ ॥ काक त्वं फलनम्रमाम्रविपिनं दैवात्समासादयन् किं कर्णौ बधिरीकरोषि पुरुषैः केङ्कारकोलाहलैः । मौनं चेदवलम्बसे रतभरभ्रान्तपुंस्कोकिलभ्रान्त्यापि त्वयि संचरति न कथं मुग्धाकटाक्षच्छटा ॥ २१८॥ नो चारू चरणौ न चापि चतुरा चञ्चूर्न वाच्यं वचो नो लीलाचतुरा गतिर्न च शुचिः पक्षग्रहोऽयं तव । क्रूरक्रेङ्कृतिनिर्भरा गिरमिह स्थाने वृथैवोद्गिरन्मूर्ख ध्वाङ्क्ष न लज्जसेऽप्यसदृशं पाण्डित्यमुन्नाटयन् ॥ २१९ ॥ यस्याकर्ण्य वचः सुधाकवलितं वाचंयमानामपि व्यग्राणि व्यथयन्ति मन्मथकथाश्चेतांसि चैत्रोत्सवे । रे रे काक वराक साकममुना पुंस्कोकिलेनाधुना स्पर्धाबन्धमुपेयुषस्तव तु किं लज्जापि नोज्जागरा ॥ २२० ॥ आलापं कलकण्ठिका न कुरुते कीरा न धीरध्वनिं व्याहारं कलयन्ति कोमलगिरः कूजन्ति नो बर्हिणः । नीराडम्बरदुर्दिनाम्बरतले दूरे द्विरेफध्वनिः काकाः केवलमेव केङ्कृतरवैः कुर्वन्ति कर्णज्वरम् ॥ २२१ ॥ बन्धं लब्धवतः परस्य वदनं भिक्षाशया पश्यतः स्वाग्रासच्युतिवेदनां विदधतः कान्तां विना सीदतः । भ्राम्यन्तः सह भार्यया प्रतिदिशं प्रत्यापणं प्रत्यगं कीरस्याध्ययनं हसन्ति विविधक्रीडालसा वायसाः ॥२२२॥ किं केकीव शिखण्डमण्डिततनुः किं कीरवत्पाठकः किं वा हंस इवाङ्गनागतिगुरुः सारीव किं सुस्वरः । किं वा हन्त शकुन्तबालपिकवत्कर्णामृतं स्यन्दते काकः केन गुणेन काञ्चनमये व्यापारितः पञ्जरे ॥ २२३ ॥ अत्रस्थः सखि लक्षयोजनगतस्यापि प्रियस्यागमं वेत्त्याख्याति च धिक्शुकादय इमे सर्वे पठन्तः स्थिताः । मत्कान्तस्य वियोगतापदहनज्वालावलीवारिदं काकस्तेन गुणेन काञ्चनमये व्यापारितः पञ्जरे ॥ २२४ ॥ अभिनवाम्भोदवृन्दध्वनिजनितरुषि प्रेक्षमाणेऽन्तरिक्षं मा काक व्याकुलो

१ राजनन्दिनीकरासम्भिन- २ प्रातःकाले ३ द्वौ ककारौ नास्ति विधेर्वेधा ते ४ निन्द- ५ काक ६ नाम कुरु ७ प्रथमम् ८ चञ्चुयुग्मम्

१ पीडाजनकम् २ विना ३ शब्दितम् ४ आम्रवृक्षम् ५ मौनिनाम् ६ सह ७ पक्षिविशेष-

भूस्तरुशिखरशवकन्यलेशानशान । धत्ते मत्तेमकुम्भव्यतिकरकरजग्रामनग्नाग्रजाग्रद्रासव्यासक्तमुक्ताधवलितकमलो न स्पृहामत्र सिंह ॥ २२५ ॥

बक

एष बक सहसैव विपन्न शाठ्यमहो क नु तद्गतमस्य । साधु कृतान्तक कश्चिदपि त्वा वञ्चयितु न कुतोऽपि समर्थ ॥२२६॥ न कोकिलानामिव मञ्जु कूजित न लब्धलास्यानि गतानि हसवत्। न बर्हिणानामिव चित्रपक्षता गुणस्तथाप्यस्ति बके बकव्रतम् ॥ २२७ ॥ बकोट भ्रमस्त्वा लघुनि सरसि क्वापि शफरैस्तव न्याय्या वृत्तिर्न पुनरवगाढु समुचित । इतश्चेतश्चाभ्रलिहलहरिहेलातरलितक्षितिभ्रमासैकप्रहिलतिमिपोत पतिरपाम् ॥ २२८ ॥ नैर्मल्य वपुषस्तवास्ति वसति पद्माकरे जायते मन्द याहि मनोरमा वद गिर मौन च सपादय । धन्यस्त्व बक राजहसपदवीं प्राप्तोऽसि किं तैर्गुणैर्नीरक्षीरविभागकर्मनिपुणा शक्ति कथ लभ्यते ॥२२९॥ जातिस्तस्य न मानसे न शुचिभिर्वृत्तिर्मृणालाङ्कुरैर्न ब्रह्मोद्वहनेन निर्मलयश प्राप्ता न याच कला । जीवन्सरवनधेन ग्राम्यधवलो भ्राम्यन्सगर्व पुनर्मिथ्येनोन्नतकधर शठबको हसै सह स्पर्धते ॥ २३० ॥ रे रे शिष्टबकोट नाकतटिनीतीरे तपस्विव्रत ध्यानेनानिमिषोपभोगमनसा युक्त करोषीदृशम् । एव यत्किल मानसस्य पदवीं वाञ्छस्ययुक्त हि तन्नीरक्षीरविवेकनिर्मलधियो हसस्य नान्यस्य सा ॥२३१॥ न भ्रूणा स्फुरण न चक्षुचलन नो चूलिकाकम्पन न ग्रीवाचलन मनागपि न यत्पक्षद्वयोरक्षेपणम् । नासाग्रेक्षणमेकपाददमन कष्टैकनिष्ठ पर यावत्तिष्ठति हीनमीनवदनस्तावद्बकस्तापस ॥ २३२ ॥

घूक

यद्यपि तरणे किरणै सकलमिद विश्वमुज्ज्वल विदधे । तदपि न पश्यति घूक पुराकृत भुज्यते कर्म ॥ २३३ ॥

खद्योत

जर्जरतृणाग्रमदहन्सर्षपकणमप्रकाशयन्नूनम् । कीटत्वमात्मतस्त्वास्त्वद्योत ख्यापयन्नटति ॥ २३४ ॥ घनसन्तमसमलीमस दशदिशि निशि यद्विराजसि तदन्यत् । कीटमणे दिनमधुना तरणिकरान्तरितसितकिरणम् ॥ २३५ ॥ क्वापि गत पतिरह्ना जलदान्तरित शशी सनक्षत्र । शून्ये तमसि भवानपि खद्योत द्योतता नाम ॥ २३६ ॥ इन्दु प्रयास्यति विनङ्क्ष्यति तारकश्री स्यास्यन्ति लीढतिमिरा न मणिप्रदीपा । अध सममपि कीटमणे भविष्यत्यु मेषमेष्यति भवानपि दूरमेतत् ॥ २३७ ॥ भ्राजिष्णवो नभसि मेघकृतान्तराले स्वल्पप्रभा अपि परैरनिरस्तभास । खद्योतका प्रकटितोरुतरप्रभावास्तावन्न सैसतुरग समुदेति यावत् ॥ २३८ ॥

१ जन्म २ शुभ्रे ३ जीवनम् ४ ब्रह्मण उद्वहनेन वाहनतया पृष्ठे भारणे । ५ सूर्य

अदृष्टव्यापार गतवति दिनानामधिपतौ येन शेषीभूते शशिनि गतधाम्नि ग्रहगणे । तथा ध्वान्त जात जगदुपनते मेघसमये यथामी गण्यन्ते तमसि पटव कीटमणय ॥२३९॥

स्थलचरान्योक्तय:

सिंह

एकोऽहमसहायोऽह कृशोऽहमपरिच्छद । स्वप्नेऽप्येवविधा चिन्ता मृगेन्द्रस्य न जायते ॥ १ ॥ मृगेन्द्र वा मृगारिं वा सुख व्याहरता जन । तस्योभयमपि व्रीडा क्रीडादलितदन्तिन ॥२॥ मृगेभ्यो रक्ष्यते क्षेत्र नरैस्तृणमयैरपि । सिंहाक्रान्त पुनर्मूढ न हयैर्न च दन्तिभि ॥३॥ मृगैर्नष्ट शशैर्लीन वराहैश्चलित स्थलात् । हयाना हेषित श्रुत्वा सिंह पूर्ववदासितम् ॥४॥ खनन्नाखुबिल सिंह पाषाणशकलाकुलम् । प्राप्नोति नखभङ्ग वा फल वा मूषको भवेत् ॥ ५ ॥ जीर्णोऽपि क्रमहीनोऽपि कृशोऽपि यदि केसरी । तथापि यूथनाथस्य शङ्कातङ्काय कल्पते ॥६॥ नाभिषेको न सस्कार सिंहस्य क्रियते वने । विक्रमार्जितसत्त्वस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ॥ ७ ॥ वैतण्डगण्डकण्डूतिपाण्डित्यपरिपन्थिना । हरिणा हरिणालीषु कथ्यता क पराक्रम ॥ ८ ॥ उत्तुङ्गमत्तमातङ्गमस्तकन्यस्तलोचन । आसन्नेऽपि च सारङ्गे न वाञ्छा कुरुते हरि ॥ ९ ॥ जात स्वय न जग्राह कण्ठीरवकिशोरक । चक्षुर्व्यापारयामास कुञ्जे कुञ्जरशालिनि ॥ १० ॥ वरमुन्नतलाङ्गूलात्सटाधूननभीषणात् । सिंहात्पादप्रहारोऽपि न शृगालाधिरोहणम् ॥ ११ ॥ शूरोऽसि कृतविद्योऽसि दर्शनीयोऽसि पुनक । कुले तस्मिन्प्रजातोऽसि गजो यत्र न हन्यते ॥१२॥ यस्मिञ्जीवति सिंहे वनमिदमासीद्दुरासद द्विरदै । भट्यन्ते कटिसूत्र तस्य सटाभि शबरशिशव ॥ १३ ॥ एकाकिनि वनवासिन्यराजलक्ष्मण्यनीतिशास्त्रज्ञे । सत्त्वोच्छ्रिते मृगपतौ राजेति गिर परिणमन्ति ॥ १४ ॥ अनिश मतङ्गजाना बृहितमाकर्ण्यते यथा विपिने । मन्ये तथा न जीवति गजेन्द्रकटपलकवलन सिंह ॥ १५ ॥ यद्यपि च दैवयोगात्सिंह पतितोऽतिदुस्तरे कूपे । तदपि च वाञ्छति सतत करिकुम्भविदारण मनसि ॥ १६ ॥ यद्यपि रटति सरोष मृगपतिपुरतोऽपि मत्तगोमायु । तदपि न कुप्यति सिंहोऽप्यसदृशपुरुषेषु क कोप ॥ १७ ॥ जठरज्वलनज्वलता-

१ दृष्टिव्यापाररहित यथा स्यात्तथा २ यशोमात्रावशिष्टे ३ गततेजसि ४ परिवारहीन- ५ आक्रमणवलरहित ६ मत्तगजानाम् ७ वैरिणा ८ मृगपङ्क्तिषु ९ मृगे १० सिंह ११ सिंहशावक १२ पुच्छम् १३ कम्पनम् १४ राजचिह्नरहिते १५ बलोन्नते १६ गर्जितम् १७ हस्तिगण्डस्थलमासग्रासकर

प्यपगतशङ्कं समागतापि पुर । करिणामरिणा हरिणा हरिणाली हन्यता नु कथम् ॥ १८ ॥ हेलाविदलितकरिकुल कण्ठीरव कीदृश प्रकोपोऽयम् । लोले बालशृगाले केचन्कोलाहलाधार ॥ १९ ॥ गर्जितमाकर्ण्य मनागङ्के मातुर्निशार्धजातोऽपि । हरिशिशुरुत्पतितु द्रागङ्गान्याकुञ्च्य लीयते निभृतम् ॥ २० ॥ वयोभिमानादपमानता चेद्विधीयते फेरुंजरत्तरेण । हेलाहतानेककरीन्द्रयूनो हरीन्द्र सूनोर्नहि कापि हानि ॥ २१ ॥ भिनत्ति भीम करिराज कुम्भ बिभर्ति वेग पवनादतीव । करोति वास गिरिगह्वरेषु तथापि सिंह पशुरेव नान्य ॥ २२ ॥ गम्यते यदि मृगेन्द्रमन्दिरे लभ्यते करिकपोलमौक्तिकम् । जम्बुकालयगतेन लभ्यते वत्सपुच्छखुरचर्मखण्डनम् ॥ २३ ॥ येन भिन्न करिकुम्भविस्खलन्मौक्तिकावलिभिरञ्चिता मही । अद्य तेन हरिणान्तिके कथ कथ्यता नु हरिणा पराक्रम ॥ २४ ॥ हरिरलसविलोचन सहेल वेलमवलोक्य पुनर्जगाम निद्राम् । अधिगतपतिविक्रमास्तभीतिर्न तु वनितास्य विलोकयाचकार ॥ २५ ॥ उत्तुङ्गशैलशिखरस्थितपादपस्य काकोऽपि पक्वफलमालभते सपक्ष । सिंहो बली गजविदारणदारुणोऽपि सीदत्यहो तरुतले खलु हीनपक्ष ॥ २६ ॥ अन्तर्बलान्यहममुष्य मृगाधिपस्य वाचा निवेद्य कथमद्य लघूकरोमि । जानन्ति किं तु करजक्षतकुम्भिकुम्भनिर्मुक्तमौक्तिकमयानि वनान्तराणि ॥ २७ ॥ आबद्धकृत्रिमसटाजटिलांसभित्तिरारोपितो मृगपते पदवीं यदि श्वा । मत्तेभकुम्भतटपाटनलम्पटस्य नाद करिष्यति कथ हरिणाधिपस्य ॥ २८ ॥ भिन्ना महागिरिशिला करजाग्रजाग्रदुद्दामशौर्यनिकरै करटिभ्रमेण । दैवे पराञ्चि करिणामरिणा तथापि कुत्रापि नापि खलु हा पिशितस्य लेश ॥२९॥ पौरीन्द्रशावक न तावकरीतिरेषा वेशान्तरैर्विहरसि श्वशृगालशावै । कुम्भीन्द्रकुम्भदलनोत्पतनाक्रमेच्छा वशोचिता न खलु रीतिमुरीकरोषि ॥ ३० ॥ उत्प्लुत्य य शिखरिणि मदकुम्भिकुम्भमुद्भिद्य सानुरतमायतमुल्ललङ्घे । पञ्चाननो नियतया जरयाभिभूत सोऽय करौ लिहति वहितलोहिताक्ष ॥ ३१ ॥ दिगन्ते श्रूयन्ते मदमलिनगण्डा करटिन करिण्य कारुण्यास्पदमसमशीला खलु मृगा । इदानीं लोकेऽस्मिन्ननुपमशिखाना पुनरय नखाना पाण्डित्य प्रकटयतु कस्मिन्मृगपति ॥ ३२ ॥ न यत्र स्थेमान दधुरतिभयभ्रान्तनयना गलद्दानोद्रेकभ्रमदलिकदम्बा करटिन । लुठन्मुक्ताभारे भवति परलोक गतवतो हरेरद्य द्वारे

शिव शिव शिवाना कलकल ॥ ३३ ॥ कुरङ्गीणा यूथ निभृतमिदमङ्गीकृतमय निरातङ्को यन्निर्दयहृदयभावोऽर्दयतु तत् । निवेशो वा कश्चिन्नयमविनय केसरियुवा हठान्मत्तेभाना युवतिषु विधत्ते नखपदम् ॥ ३४ ॥ स्थितिं नो रे दध्या क्षणमपि मदान्धेक्षण सखे गजश्रेणीनाथ त्वमिह जटिलाया वनभुवि । असौ कुम्भिभ्रान्त्या खरनखरनिर्दारित महागुरुग्रावग्राम स्वपिति गिरिगर्भे हरिपति ॥ ३५ ॥ पिब स्तन्य पोत त्वमिह मददन्तावलधिया दृगन्तानाधत्से किमिति हरिदन्तेषु परुषान् । त्रयाणा लोकानामपि हृदयताप परिहरन्नय धीर धीर ध्वनति नवनीलो जलधर ॥३६॥ क्षुद्रा सन्ति सहस्रशोऽपि विपिने शौण्डीर्यवीर्योद्धतास्तस्यैकस्य पुन स्तवीमहि मह सिंहस्य विश्वोत्तरम् । केलि कोलकुलैर्मदो मदकलै कोलाहलो नाहलै सहर्षो महिषैश्च यस्य मुमुचे साहङ्कृते हुङ्कृते ॥ ३७ ॥ कोल केलिमलङ्करोतु करिण क्रीडन्तु कान्तासखा कासारे वनगाहवा सरभस मज्जन्त्विह स्वेच्छया । अभ्यस्यन्तु मयोषितश्च हरिणा भूयोऽनुरूपा गतिं कान्तारान्तरसञ्चरिष्णुरधुना पञ्चाननो वर्तते ॥ ३८ ॥ नासोच्छ्रायवती तनुर्न दशनौ नो दीर्घदीर्घौ करौ सत्य वारण नैव केसरिशिशुस्त्वाडम्बरै स्पर्धते । तेजोबीजमसह्यमस्य हृदये न्यस्त पुनर्वेधसा तादृक्त्वादृशमेव येन सुतरा भोज्य पशु मन्यते ॥ ३९ ॥ क्षुत्क्षामोऽपि जराकृशोऽपि शिथिलप्राणोऽपि कष्टां दशामापन्नोऽपि विपन्नधीधृतिरपि प्राणेषु नश्यत्स्वपि । मत्तेभेन्द्रविभिन्नकुम्भपिशितग्रासैकबद्धस्पृह किं जीर्णं तृणमत्ति मानमहतामग्रेसर केसरी ॥ ४० ॥ येनानर्गलकालकेलिकलितप्रलयभ्रमद्दम्बिनीधाराघोरणिधौतधातुषु पुरा शैलेषु लीलायितम् । सोऽय श्वङ्कनिपातभग्नचरण स्फारस्फुरत्फेरवीफूत्कारै कुपितोऽद्य खादति मुहु पाणी मृगग्रामणी ॥ ४१ ॥ ग्रामाणामुपशल्यसीमनि मदोद्रेकस्फुरत्सोष्मणा फेत्कारध्वनिमुद्गिरन्ति बहव सभूय गोमायव । सोऽन्य कोऽपि घनाघनध्वनिघन पारीन्द्रशावकाख कुर्वद्गण्डमलोलगुण्डमचलत्कर्णं गर्जेय श्रुत ॥ ४२ ॥ एण क्रीडति शूकरश्च खनति द्वीपी च गर्वायते क्रोष्टा क्रन्दति वल्गते च शशको वेगाद्वुरुर्धावति । निशङ्क करिपोतकस्तरुलतामुन्मोटते लीलया हहो सिंह विना त्वयाद्य विपिने कीदृग्दशा वर्तते ॥ ४३ ॥ हे मातङ्ग मदाम्बुडम्बरतया रोलम्बरोलं वहद्दन्यानामवलम्बन वनमिद भङ्क्तु यदुत्कण्ठसे । दृप्तस्

१ वृद्धजम्बूकेन २ मृगयार्थमागतां सेनाम् ३ गजभ्रमेण ४ हे सिंहशिशो ५ गजा- ६ श्लिष्टिम् ७ सिंहस्य

१ क्रोष्ट्रीणाम् २ दिगन्तेषु ३ मदकारकारवत्सम् ४ नीचाः ५ 'नाहलो म्लेच्छजात्यन्तरे' इति हैम ६ गुण्डादण्ड ७ क्षुधया क्षिप्त ८ नूतनमेघनाद ९ जम्बुकी

त्किमहो महोन्नतधराधौरेयधानीधरप्रस्थप्रस्थितमेघयूथमथनोत्कण्ठी न कण्ठीरव ॥४४॥ यस्यावन्ध्यरुष प्रतापप्रसतेर्नादेन धैर्यद्रुह शुष्यति स्म मदप्रवाहसरित सद्योऽपि दिग्दन्तिनाम्। दैवात्कष्टदशावश गतवत सिंहस्य तस्याधुना कर्षन्त्येव करेण केसरसटाभार जरत्कुञ्जरा ॥ ४५ ॥ य शौर्यानधिरेय यस्य सहसा दिग्दन्तिनोऽप्यन्तिकमायाता किल येन विन्ध्यवसुधा गम्या न कस्याप्यभूत्। तस्मिन्कौतुकिना त्वया करिपतौ लुमे कपोलस्थलीभृङ्ग केसरिवीर सप्रति पुन कुत्रैष विश्राम्यतु ॥ ४६ ॥ यूना येन विभिन्नवारणघटाकुम्भोच्छलन्मौक्तिकश्रेणीभि परिपूरितास्तटभुवो भूमीभृता कोटिश । तस्यैवाद्य निवाससीमि कलभा क्रीडन्ति नि:साध्वस पारीन्द्रस्य जरातुरस्य तदहो जीर्णो जिगीषारस ॥ ४७ ॥ क क कुञ्ज न घुर्घुरायितघुरीघोरो घुरेत्सूकर क क क कमलाकर विमलक कर्तुं करी नोद्यत । के के कानि वनान्यरण्यमहिषा नोन्मूलयेयुर्यत सिंहीस्नेहविलासबद्धवसति पञ्चाननो वर्तते ॥ ४८ ॥ मातङ्गा किमु वल्गितै किमफलैराडम्बरैर्जम्बुका सारङ्गा महिषामद व्रजत किं शून्येषु शूरा न के । कोपाटोपसमुद्भटोत्कटसटाकोटेरिभारे पुन सिन्धुध्वानिनि हुकृते स्फुरति यत्तद्गर्जितं गर्जितम् ॥ ४९ ॥ काक पक्षबलेन भूपतिगृहे ग्रास यदि प्राप्नुयात्कि वा तस्य महत्त्वमस्य लघुता पञ्चाननस्यागता । येनाक्रम्य करीन्द्रगण्डयुगल निर्भिद्य हेलालवाल्लब्ध्वा ग्रासवर वैराटकधिया मुक्तागणस्त्यज्यते ॥ ५० ॥ निद्रामीलितलोचनो मृगपति र्यावद्गुहां सेवते तावत्स्वैरममी चरन्तु हरिणा स्वच्छन्दसचारिण । उन्निद्रस्य विधूतकेसरसटाभारस्य निर्गच्छतो नादे श्रोत्रपथ गते गतधिय सन्त्वेव दीर्घायुष ॥ ५१ ॥ सेरा सन्तु सभासद' करिचमूदर्पज्वरोत्सारिणो हर्यक्षेण सम च जम्बुकयुना युद्धाय बद्धादर । तत्रापि प्रथयन्ति तुल्यबलतामेके तयोरुच्चकैरन्ये सशयशसिनस्तदपरे बाढ विपर्यासिन ॥ ५२ ॥ हे हर्यक्ष सहस्व सप्रति लघु गोमायुरग्रे सता मत्साधारणवन्यजन्तुमनसा गुञ्जारव सव्य धात्। नीचाना प्रकृतिर्भ्रमो मुखरता वात कथ खिद्यसे शार्दूले द्विरदे मृगे शशकुले कस्ते विपश्चिमह ॥ ५३ ॥ दिङ्नागा प्रतिपेदिरे प्रथमतो जात्यैव जेतव्यता सभाव्य स्फुटविक्रमोऽथ वृषभो गौरेव गौरीपते । विक्रान्तेर्निकष करोतु कतम नाम त्रिगेकीतले कण्ठेकाल्कुटुम्बिनी करुणया सिक्त कण्ठीरव ॥ ५४ ॥

१ सफलकोपस्य २ मृदगना- ३ सिंहस्य ४ कपर्दकबुद्ध्या ५ कण्ठेकाल शिवस्तत्कुटुम्बिनी पार्वती

गज

गजस पङ्कमग्नस्य त्रपाकरमिद महत्। पादमुद्धृत्य यद्गच्छ हरिणोऽपि हसत्यसौ ॥ ५५ ॥ मलोत्सर्गे गजेन्द्रस्य मूर्ध्नि काक करोति चेत्। कुलानुरूप तत्तस्य यो गजो गज एव स ॥ ५६ ॥ आसादन्लितसिक्थस्य किं गत करिणो भवेत्। पिपीलिकस्तु तेनैव सकुटुम्बोऽपि जीवति ॥ ५७ ॥ बन्धनस्थो हि मातङ्ग सहस्रभरणक्षम । अपि स्वच्छन्दचारी श्वा स्वोदरेणापि दु खित ॥ ५८ ॥ अन्तर्गमति मार्जारी शुनी वा राजवेश्मनि । बहिर्बद्धोऽपि मातङ्गस्तत किं लघुता गत ॥ ५९ ॥ रवितप्तो गज पद्मास्तद्बन्धान्बाधितु मुञ्चम्। सरो विशति न स्नातु गजस्नान हि निष्फलम् ॥ ६० ॥ कूपे पयसि लघीयसि तापेन कर प्रसारित करिणा । सोऽपि न पयसा लिप्तो लाघवमात्मा पर नीत ॥ ६१ ॥ यदि मत्तोऽसि मतङ्गज रिममीभिरसारसरलतरुदलने । हरिमनुसर खरनखरव्यपनेष्यति ते स करटकण्डूतिम् ॥ ६२ ॥ कलभ तवातिकमागतमलिमेन मा कदाप्यवज्ञासी । अपि दानसुन्दराणा द्विपधुर्याणामय शिरोधार्य ॥ ६३ ॥ लीलामुकुलितनयन किं सुखशयन समातनुषे । परिणामविषमहरिणा करिनायक वर्धते वैरम् ॥ ६४ ॥ आपातालगभीरे मज्जति नीरे निदाघसतप्त । न स्पृशति पल्वलाम्भ पञ्जरशेषोऽपि कुञ्जर क्वापि ॥ ६५ ॥ सूते सूकरगृहिणी सुतशतमतिदुर्भग झटिति । करिणी चिराय सूते कमपि महीपाललालित कलभम् ॥ ६६ ॥ गिरिगह्वरेषु गुरुगर्वगुम्फितो गजराजपोत न कदापि सचर । यदि बुध्यते हरिशिशु स्तनधयो भविता करेणुपरिशेषिता मही ॥ ६७ ॥ केलिं कुरुष्व परिभुङ्क्ष्व सरोरुहाणि गाहस्व शैलतटनिर्झरिणीपयासि । भावानुरक्तकरिणीकरलालिताङ्ग मातङ्ग मुञ्च मृगराजरणाभिलाषम् ॥ ६८ ॥ भो भो करीन्द्र दिवसानि कियन्ति तावदर्श्निन्यरो सेमतिवाहय कुत्रचित्त्वम्। रेवाजलैर्निजकरेणुकरप्रयुक्तैर्भूय शम गमयितासि निदाघकाले ॥ ६९ ॥ दानार्थिनो मधुकरा यदि कर्णतालैर्दूरीकृता करिवरेण मदान्धबुद्ध्या । तस्यैव गण्डयुगमण्डनहानिरेषा भृङ्गा पुनर्विकचपद्मवने चरन्ति ॥ ७० ॥ लाङ्गूलचालनमधश्चरणावपात भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शन च । श्वा पिण्डदस्य कुरुते गजपुगवस्तु धीर विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते ॥ ७१ ॥ गण्डस्थले हि मदवारिजलौघलुब्धमत्तभ्रमद्भ्रमरपादतलाहतोऽपि । कोप न गच्छति नितान्तबलोऽपि नागस्तुल्ये बले हि बलवा परिकोपमेति ॥ ७२ ॥

१ सिंहन् २ क्रीडाम् ३ मज्जन कुरु ४ मरुदेशे ५ यापय ६ दानोदकार्थिन ७ प्रफुल्लकमलवने ८ पुच्छविक्षेपम् ९ गजश्रेष्ठ-

न स्वां करेणुमपि नापि निजान्किशोरानात्मानमेष परिशोचति वारणेन्द्रः । दावाग्निमग्नतनुरत्र यथोपसन्नान्दानार्थिनो मधुकरानधिरूढभावान् ॥ ७३ ॥ दीनं दवत्यपि जले सहसाधिरूढे को विर्घमानगतिरास्तिसुमुत्सहेत । यद्न्तिनः कंटकटाहतटान्निमज्जोर्मज्जूदपाति परितः पटलैरलीनाम् ॥ ७४ ॥ न गृह्णाति ग्रासं नवकमलकिञ्जल्किनि जले न पङ्कैराह्लादं व्रजति बिसभङ्गार्धशकले । ललन्तीं प्रेमार्द्रामपि विषहते नान्यकरिणीं स्मरन्दावभ्रष्टां हृदयदयितां वारणपतिः ॥ ७५ ॥ गले पाशालीवश्चरणयुगले गाढनिगडो दृढं स्कन्धे बन्धः शिरसि सृणिपातः खरतरः । नरः स्कन्धारूढो बत मरणयोग्येऽपि विषये न जानीमोऽत्यर्थं द्विरद वद कस्मात्तव मदः ॥ ७६ ॥ निषेवन्तामेते वृषमहिषमेषाश्च हरिणा गृहा क्षुद्राणाणि कतिपयतृणैरेव सुखिनः । गजानामास्थानं मदसलिलजम्बालितभुवा तदेकं विन्ध्याद्रेर्विपिनमथवा भूपसदनम् ॥ ७७ ॥ न कुर्याः प्राखर्यं किमपि करिपोत प्रतिमिया हरीणां हेलेयं यदिह बहुवेलं विहरसि । अकस्मादेतेषां कुटिलदृशि रोषस्पृशि मनाङ्निरर्थं भाविन्यो मदकरिदरिद्रा वनभुवः ॥ ७८ ॥ जहीहि गुरुगर्जितं विजहि शुण्डया सीत्कृतं परिश्रमं शनैश्च किमु गजेन्द्र गर्जायसे । यथा न किल केसरी गिरिदरीषु निद्रासुजन्विमूर्च्छयति जृम्भया सुभग तावकीनं मनः ॥ ७९ ॥ रे चापल्ययुजो मृगाः क्षितितगाः कल्लोलमालाकुलामेतामम्बुधिगामिनीं व्यवसिता सगाहितुं वा कथम् । अत्रैनोघ्ल्लदम्बुनिर्भरमहावर्ते ममावर्तितो यद्वावेव रसातलं पुनरसौ यातो गजग्रामणी ॥ ८० ॥ नीवारप्रसवाग्रमुष्टिकवलैर्यो वर्धितः शैशवे पीतं येन सरोजपत्रपुटके होमावशेषं पयः । ■ दृष्ट्वा मदमन्थरालिवलयव्यालुप्तगण्डं गजं सोत्कण्ठं समयं च पश्यति मुहुर्दूरे स्थितस्तापसः ॥ ८१ ॥ कर्णे चामरचारुकम्बुकलिका कण्ठे मणीनां गणाः सिन्दूरप्रकरः शिरःपरिसरे पार्श्वान्तिके किङ्किणी । लब्धश्रेष्ठपवाहनेन करिणा मदेन भूयाविधिस्तत्कि भूधरधूलिधूसरतनुर्मान्यो न वन्यः करी ॥८२॥ पीतं यत्र हिमं पयः कवलिता यस्मिन्मृणालाङ्कुरास्तापार्तेन निमज्ज्य यत्र सरसो मध्ये विमुक्तः श्रमः । धिक्तस्यैव जलानि पङ्किलयतः पाथोजिनीं मज्जतो मूलान्युत्खनतः करीन्द्र भवतो लज्जापि नो जायते ॥ ८३ ॥ तापो नापगतस्तृषा न च कृशा धौता न धूली तनोर्न स्वच्छन्दमकारि कन्दकवलः का नाम केलीकथा । दूरोत्क्षिप्तकरेण हन्त करिणा स्पृष्टा न वा पद्मिनी प्रारब्धो मधुपैरकारणमहो झाङ्कारकोलाहलः ॥ ८४ ॥ नाभून्भुवि यस्य कुत्रचिदपि स्पर्धाकरः कुञ्जरः सिंहेनापि न लङ्घिता किमपरं यस्योद्धता पद्धतिः । कष्टं सोऽपि कदर्थ्यते करिवरः स्फारारवैः फेरवैरापातालगभीरपङ्कपटलीमग्नोऽद्य मन्दोद्यमः ॥ ८५ ॥ पादाघातविघूर्णिता वसुमती नाथाकुलाः पक्षिणः पङ्काङ्कानि सरांसि गण्डकषणक्षोदक्षताः शाखिनः । प्राप्येदं करिपोतकैर्विविधशाखार्दूलशून्यं वनं तत्तन्नाम कृतं विशृङ्खलतया यत्तु न वत्पार्यते ॥ ८६ ॥ आरामोऽयमनर्गलेन बलिना भग्नः समग्रो मयेत्यन्तः सम्भृतहर्षनिर्भरमदोद्दाम किमुन्माद्यसि । मातङ्ग प्रतिवर्षमेव भवतो भावी निदाघज्वरस्तस्यापि प्रतिकारमर्हसि सखे सम्यक्समालोचितुम् ॥ ८७ ॥ यौयं वारि विलोक्य वारणपते किं विस्मितेनास्यते प्रायो भोजनमस्य संप्रति भवास्तत्पीयतामादरात् । उन्मज्जच्छफरीपुलिन्दललनापीनस्तनास्फालनस्फारीभूतमहोर्मिनिर्मलजला दूरेऽधुना नर्मदा ॥ ८८ ॥ नो मन्ये दृढबन्धनात्क्षतमिदं नैवाङ्कुशाघातनं स्कन्धारोहणताडनात्परिभवं नैवान्यदेशागमम् । चिन्ता मे जनयन्ति चेतसि यथा स्मृत्वा स्वयूथ्यान्वने सिंहत्रासितभीतभीरुकलभा यास्यन्ति कस्याश्रयम् ॥ ८९ ॥ पत्युर्यत्पतिताशेषकवलमासेन वृत्तिः कृता पीतं यच्च कराग्रगाहकलुषं तत्पीतशेषं पयः । प्राणान्पूर्वतरं विहाय तदिदं प्राप्तं करिण्या फलं यद्बन्धनकातरस्य करिणः क्लिष्टं न दृष्टं मुखम् ॥ ९० ॥ क्रीडाकारि तडागवारिणि गतातङ्कं न पङ्केरुहवली काचन शल्लकीतरुगता नार्पिता हर्षतः । नास्लिष्टा करिणी करेण करिणा कामातुरेणामुना दृष्टाभिनिक्तवानन शिव शिव व्यालोकि पञ्चाननः ॥ ९१ ॥ सान्द्रामोदवती स्वकीयवसती पङ्केरुहाणां ततीरत्यस्त्वाय भ्रमर करीन्द्र भवतामभ्याशमभ्यागतः । एतच्चेतसि सम्प्रधार्य जगतीविख्यातदानैस्तथा युष्माभिः क्रियतां यथोपरमते हास्याय नागमः ॥ ९२ ॥ त्यक्तो विन्ध्यगिरिः पिता भगवती माता च रेवोज्झिता त्यक्ता स्नेहनिबद्धबन्धुरवियस्तुल्योदया दन्तिनः । त्वल्लोभान्ननु हस्तिनि प्रतिदिनं बन्धाय दत्तं वपुस्तत्र दूरीक्रियसे लुठति च शिरःपीठे कठोराङ्कुशः ॥ ९३ ॥ स्पर्धन्तां मुधमेव कुञ्जरतया दिक्कुञ्जरैः कुञ्जरा मान्या वा वनवासिनो मदजल-

१ विदरणम्, पक्षे–मदजलम् २ वदकै, पक्षे,–द्वयोरभेदात् पदे– ३ आक्रान्ते ४ सगर्विन्, पक्ष,–बुद्धिमान् ५ स्नातुम् ६ शङ्कुपाद ७ गण्ड ८ मज्जन कर्तुमिच्छो– ९ क्षीरम् १० मधुपात्र ११ सूताधानि

१ विदृश्यिते २ दन्तयस्त ३ यात्रम् ४ हस्तिनी ५ करिशावका–

स्निग्धगण्डस्थला । आ कालस्य कुतूहलं शृणु सखे प्राचीनपालीमलैं प्राय स्निग्धकपोलपालिरधम कोलोऽपि सस्पर्धते ॥ ९४ ॥ यत्नत्यप्रदलायलीकनलनैर्जातोऽसि शैलोपमो यच्छायासु कदर्थितोऽसि न कदाप्यर्कांशुभि कर्कशै । घोराघातकिरातपत्रिपतने यैर्नारबाणायित तन्मातङ्ग मदान्ध पाटयसि किं विन्ध्याटवीपादपान् ॥ ९५ ॥ ऊर्णो नैष दधाति नापि विषयो वाहस्य दोहस्य वा तृणैर्नास्य महोदरस्य बहुशो घासै पलालैरपि । हा कष्ट कथमस्य पृष्ठशिखरे गोणी समारोप्यते को गृह्णाति कपर्दकैरमुमिति ग्राम्यैर्गजो हस्यते ॥ ९६ ॥ घासग्रास गृहाण त्यज करिकलभ प्रीतिबन्ध करिण्या पाशग्रन्थिव्रणानामविरलमधुना देहि पङ्कानुलेपम् । दूरीभूतास्तवैते शबरवरवधूविभ्रमोद्भ्रान्तदृस्या रेवातीरोपकण्ठच्युतकुसुमरजोधूसरा विन्ध्यपादा ॥ ९७ ॥ यूथान्यग्रे गतानि प्रबलबलभृतो बद्धवैरा मृगेन्द्रा मूलादाकृष्यमाणाः सपदि तटरुहो भूरुहा निष्पतन्ति । दृष्ट्वा हृष्यन्ति हन्त प्रतिदिनमखिला भिल्लपल्लयो अधीशा हस्तालम्बाय केषा कलयतु वदन पङ्कमग्न करीन्द्र ॥ ९८ ॥

मृग

इह किं कुरङ्गशावक केदारे कलममञ्जरीं त्यजसि । तृणधन्वा तृणबाणस्तृणघटित कपटपुरुषोऽयम् ॥ ९९ ॥ तृणमुखमपि न खलु त्वा त्यजन्ति हे हरिण वैरिण शबरा । यशसैव जीवितमिद त्यज योजितशृङ्गसङ्ग्राम ॥ १०० ॥ विद्धा मृगी व्याधशिलीमुखेन मृगस्तु तत्कातरवीक्षितेन । विहाय देह विगतव्यथैका परस्य जीवानधिराधिरासीत् ॥ १०१ ॥ कति कति न मदोद्धताश्चरन्ति प्रतिशिखरं प्रतिकानन कुरङ्गा । क्वचिदपि पुनरुत्तमा मृगास्ते मदयति यन्मद एव मेदिनीशान् ॥ १०२ ॥ अयि कुरङ्गि तपोवनविभ्रमादुपगतासि किरातपुरीमिमाम् । इह न पश्यसि दारय मारय ग्रस पिबेति शुकानपि जल्पत ॥ १०३ ॥ अयि कुरङ्गि तुरङ्गमविक्रमे त्यज वन जवन गमन कुरु । इह वने विचरन्ति हि नायका सुरभिलोहितलोहितसायका ॥ १०४ ॥ सेय स्थली वनतृणाङ्कुरजालमेतत्सेय मृगीति हृदि जातमुद कुरङ्ग । नैव नु वेत्सि यदिहान्तरितो लताभिरायाति सज्जितकठोरशर किरात ॥ १०५ ॥ रोमन्थमारचय मन्थर मेत्य निद्रां मुञ्च भ्रम तदनु सचर रे यथेच्छम् । दूरे स पामरजनो मुनय किलैते निष्कारण हरिणपोत बिभेषि कस्मात् ॥ १०६ ॥ एणीगणेषु गुरुगर्वनिमीलिताक्ष किं कृष्णसार खलु खेलसि काननेऽस्मिन् । सीमामिमा कलय भिन्नकरीन्द्रकुम्भमुक्तामयीं हरिविहारवसुधरायाः ॥ १०७ ॥ कस्तूरिका हरिण मुञ्च वनोपकण्ठ मा सौरभेण ककुभ सुरभीकुरुष्व । आस्ता यशो ननु किरातशराभिघातात्त्रातापि हन्त भविता भवतो दुराप ॥ १०८ ॥ द्रुततरमितो गच्छ प्राणै कुरङ्ग वियुज्यसे किमिति वलितग्रीव स्थित्वा मुहुर्मुहुरीक्षसे । विदधति हतव्याधाना ते मनागपि नार्द्रता कठिनमनसामेषामेते विलोचनविभ्रमा ॥ १०९ ॥ स्थलीना दग्धानामनुरि मृगतृष्णामनुसरस्तृषार्त सारङ्गो विरमति न खिन्नेऽपि मनसि । अजानानस्तस्य न स मृगयतेऽन्यत्र सरसीमभूमौ प्रत्याशा न च फलति विघ्न च कुरुते ॥ ११० ॥ पुरो रेवापारे गिरिरतिदुरारोहशिखर सर सव्ये वामे दवदहनदाहव्यतिकर । धनुष्पाणि पश्चाच्छबरहतको धावतितरा न यातु न स्थातु हरिणशिशुरेष प्रभवति ॥ १११ ॥ अग्रे व्याध करधृतशर पार्श्वतो जालमाला पृष्ठे वह्निर्दहति नितरा सनिधौ सारमेया । एणी गर्भादलसगमना बालके रुद्धपादा चिन्ताविष्टा वदति हि मृग किं करोमि [redacted] यामि ॥ ११२ ॥ सौरभ्येण त्रिभुवनमनोहारिणा काननेऽस्मिन्सत्कस्तूरीहरिण भवता वासितो दिग्विभाग । तस्यैतत्ते फलमुपगत पत्रिभिर्लुब्धकाना विद्धः प्राणास्त्यजसि न गुण श्रेयसे निर्गुणेषु ॥ ११३ ॥ अल्पीय स्खलनेन यत्र पतन कृच्छ्रेण यत्रोत्थितिर्द्वारे वेत्रलतावितानगहने कष्ट प्रवेशक्रम । हे सारङ्ग मनोरमा वनभुवस्त्यक्त्वा विशेषार्थिना किं भूभृत्कटकस्थितिव्यसनिना व्यर्थं खुरा शातिता ॥ ११४ ॥ सारङ्गो न लतागृहेषु रमते नो पांसुले भूतले नो रम्यासु वनोपकण्ठहरितच्छायासु शीतास्वपि । तामेवायतलोचनामनुदिन ध्यायन्मुहु प्रेयसीं शैलेन्द्रोदरकन्दरेषु गतधी शङ्कारिवेष स्थित ॥ ११५ ॥ आ कष्टे वनवाससाम्यकृतया सिद्धाश्रमश्रद्धया पल्लीं बालकुरङ्ग सप्रति कुत प्राप्तोऽसि मृत्योर्मुखम् । यत्रानेककुरङ्गकोटिकदनक्रीडोल्लसल्लोहितस्रोतोभि परिपूरयन्ति परिखामुद्धामरा पामरा ॥ ११६ ॥ स्वच्छन्द हरिणेन या विहरता दैवात्समासादिता मङ्क्षुप्रस्नुतदुग्धबिन्दुमधुरा शालेर्नवा मञ्जरी । नि श्वासानलदग्धकोमलतृणप्रग्रासपितान्तर्व्ययस्तामेव प्रतिवासरं मुनिरिव ध्यायन्वने शुष्यति ॥ ११७ ॥ त्यक्त जन्मवन तृणाङ्कुरवती मातेव मुक्ता स्थली विश्रान्तिस्थितिहेतवो न गणिता बन्धूपमा पादपा । बालापत्यवियोगकातरमुखी त्यक्तार्धमार्गे मृगी मृग्यन्त पदवीं तथाप्यकरुणा व्याधा न मुञ्चन्ति माम् ॥ ११८ ॥ यद्वक्त्र मुहुरीक्षसे न धनिनां ब्रूषे न

१ धान्यावलिभि २ हे हरिणि ३ तपोवनभ्रान्त्या ४ चर्वितस्य पुनश्चर्वणम् ५ हरिणसंघेषु ६ जानीहि

१ सिद्धविहारस्थानस्य २ श्वान-

चाटून्[1]मृषा नैषा गर्भगिर शृणोषि न च तान्प्रत्याशया धावसि । [2]काले बालतृणानि खादसि पर निद्रासि निद्रागमे तन्मे ब्रूहि कुरङ्ग कुत्र भवता किं नाम तप्त तप ॥ ११९ ॥ नात्र व्याधशरा पतन्ति परितो नैवात्र दावानलो नाप्युच्चावचभीतिरस्ति कुहचिन्नो वागुरा भङ्गुरा । पर्यालोच्य कुरङ्गकेण विहितो नक्षत्रनाथाश्रयो नो जानाति यदत्र दास्यति विधि स्वर्भानुद[3]न्तव्रणम् ॥ १२० ॥ व्योमार्धे ज्वलितो रवि कवलित दावानलै कानन धूम्याभिर्न दिश स्फुरन्ति परित पन्था शिलादन्तुर । इत्थ लोहितसिक्तसृक्वणि यथाप्राण मृगे धावति व्याधेनापि शरासने करुणया नारोपित सायक ॥ १२१ ॥ भुक्त्वा भव्यतृणानि नव्यसलिलान्यापीय वापीतलान्नि शङ्क परिशील्य शीतलतरून्रोमन्थमभ्यस्यति । या सैवाद्य मृगी मृगादनमुखप्राप्ता शिशु शोचते तद्बुधा बहुधा विपद्भिरचने बीजानि नापेक्षते ॥ १२२ ॥ पाशप्रुण्णखुरस्य बाणपतनप्रव्यक्तरक्तच्छटाच्छन्नाङ्गस्य दवाग्निदाहविकलस्यासेदुषोऽप्याश्रमम् । धिग्दैव विषमा मृगस्य दिवसा सर्वानुकम्पामयो मा भैषीरिति भाषणेऽपि यदभूद्वाचयमोऽय मुनि ॥ १२३ ॥

करभ

वपुर्विषमसस्थान कर्णज्वरकरो रव । [1]करभस्याशुगत्यैव छादिता दोषसहति ॥ १२४ ॥ दासेरको रमत्येष युक्त भारेऽधिरोहति । उत्तार्यमाणोऽपि पुनर्यत्तत्र किमु कुर्महे ॥ १२५ ॥ तुभ्य दासेर दासीय बदरी यदि रोचते । एतावता हि किं द्राक्षा न साक्षादमृतप्रिया ॥ १२६ ॥ दु प्रापमम्बु पवन परुषोऽतितापी छायाभृतो न तरव फलभारनम्रा । इत्थ सखे करभ वच्मि भवन्तमुच्चै का सगति खलु मरौ रमणीयतायाः ॥ १२७ ॥ अस्थानन्नस्य मनत खलु कोटरेषा कण्टारिका यदि भवेदविशीर्णपर्णा । योग्या कथ करभ कल्पतरोर्लतायास्ते पल्लवा विमलविद्रुमभङ्गभाज ॥ १२८ ॥ रूक्ष वपुर्न च विलोचनहारि रूप न श्रोत्रयो सुखदमारटित कदापि । इत्थ न साधु तव किंचिदिद च साधु तुच्छे रति करभ कण्टकिनि द्रुमे यत् ॥ १२९ ॥ कुमुदशबलै फुल्लाम्भोजै सरोभिरलकृता मरकतमणिश्यामा [5]शष्पैर्विहाय वनस्थलीम् । स्मरति करभो यद्वृक्षाणा च[6]मरुधन्वना परिचयरतिं सा दुर्वारा न सा गुणवैरिता ॥ १३० ॥ करभदयिते याऽसौ पीलुस्त्वया मधुलुब्धया व्यपगतघनच्छायस्त्यक्तो न सादरमीक्षित । चलकिसलय सोऽपीदानीं मरुस्थनगाङ्कुर करभदयितावृन्दे रथ्यै सुख परिभुज्यते ॥ १३१ ॥ करभदयिते यत्तत्पीत सुदुर्लभमेकदा मधु वनगत तस्यालाभे विरौषि किमुत्सुका । कुरु परिचिते पीलो पत्रैर्धृतिं मरुगोचरे जगति सकले कस्यावाप्ति सुखस्य निरन्तरा ॥ १३२ ॥ यस्मिन्नुच्चैर्विषमगहनान्तर्गता स्वादुवल्ली स्वेच्छ भुक्ता सरलितगलेनात्मचेतोनुलग्ना । तच्चारण्य करभ गलित कुत्र ते प्राग्विलासा यत्स्वाधीन यदपि सुलभ तेन तुष्टिं विधेहि ॥ १३३ ॥ चिन्ता मुञ्च गृहाण पल्लवमिद प्लक्षस्य शालस्य वा गाङ्गस्यास्य जलस्य चन्द्रवपुषो गण्डूषमेक पिब । जीवन्द्रक्ष्यसि ता पुन करभ हे दासेरकीया भुवो रम्या पीलुशमीकरीरबदरीकूजत्कपोताकुला ॥ १३४ ॥ यस्यासीन्नवपीलुपत्रबदरग्रासोऽपि सतुष्टये दीर्घाध्वन्यनुगम्यते न पदवी यस्य स्वयूथ्यैरपि । सोऽय सप्रति याति बालकरभ क्षीणोद्यमक्षामता मन्ये नूनमनेन दैवहतकेनास्वादित भ्रामरम् ॥ १३५ ॥ पीलूना हि फल कषायरहित रोमन्थयित्वा मरौ शाखाग्र यदखादि चारु करभीवक्त्रार्पित प्रेमत । तत्स्मृत्वा करभेण खेदविधुर दीर्घं तथा कूजित प्राणानामभवद्यदेव सहसा प्रस्थानतूर्य यथा ॥ १३६ ॥ यस्या सभृतमालवालवलय भूपालशृङ्गारिणीभृङ्गारोदरनिर्गलम्भविधुरैर्नीरै सुधाबन्धुभि । तामेता मृदुलप्रवालललिता द्राक्षालतामारटन्नुद्वीव प्रकटीकृतार्धदशनो दासेरक कृन्तति ॥ १३७ ॥

रासभ

रे रे रासभ वस्त्रभारवहनात्कुग्रासमश्नासि किं राजाश्वावसथ प्रयाहि चणकाभ्यूषा सुख भक्षय । सर्वान्पुच्छवतो हया इति वदन्त्यत्राधिकारे स्थिता राजा तदुपदिष्टमेव मनुते सत्य तटस्था परे ॥ १३८ ॥

वृषभ

नास्य भारग्रहे शक्तिर्न च वाहगुण क्वचित् । देवागारे बलीवर्दस्तथाप्यश्नाति भोजनम् ॥ १३९ ॥ गुणानामेव दौरात्म्याद्धुरि धुर्यो नियुज्यते । असजातकिणस्कन्ध सुख स्वपिति गौर्गली ॥ १४० ॥ जाल्मो गुरु सुधृष्टो वामेतरचरणभेद उपदेश । ख्यातिर्गुणधवल इति भ्रमसि सुख वृषभ रथ्यासु ॥ १४१ ॥ अनसि सीदति सैकतवर्त्मनि प्रचुरभारभरक्षपितोक्षके । गुरुभरोद्धरणोद्धुरकधर स्मरति सारथिरेष धुरंधरम् ॥ १४२ ॥ एतानि बालधवल प्रविहाय काम गोष्ठाङ्गणे तरलतर्णकचेष्टितानि । स्कन्ध निधेहि धुरि पूर्वधुरीणमुक्ते नेतव्यतामुपगतोऽसि तवत्र भार ॥ १४३ ॥ गुरुतरमपि भार क्वचिदपि न पन्था स्खलितो न ते कुण्ठा शक्तिर्वहनमपि तेऽङ्गे न विकलम् । इह स्वाङ्गे नान्यस्तव गुणसमानस्तदधुना धुनानेन स्कन्ध धवल विमु मुक्त पथि भर ॥ १४४ ॥ मार्गे

१ मिथ्या २ सुखसमये ३ उग्रम् ४ नीचगमनेन ५ याम्यायाम्- ६ पीलुवृक्ष ७ पत्र-

१ गर्दभ २ अश्वशालाम् ३ अश्वचणकान् ४ उदासीना- ५ शकट ६ वालुकामयमार्गे

कर्दमदुर्गमे जलभृते गर्ताशतैराकुले खिन्ने शाकटिके मरेऽतिविषमे दूरं गते रोधसि । शब्दे नैतदहं ब्रवीमि महता कृत्योच्छ्रिता तर्जनीमीदृक्षे विषमे विहाय धवल वोढुं क्षम को धुरम् ॥ १४५ ॥ दन्ता सप्त चल विषाणयुगलं पुच्छाग्रल कर्बुर कुक्षिश्चन्द्रकितो वपु कुसुमित सघूर्णित चेष्टितम् । अस्मिन्दुष्टवृषे मृषामितगुणग्रामानभिज्ञात्मनो ग्रामीणस्य तथापि चेतसि चिरं धुर्यभ्रमः स्फूर्जति ॥ १४६ ॥ केषाचिद्धलमाश्रिरं निवसिताश्चिचे परेषा पुनर्नाले वा कपिलोऽथवा वरवृषो रक्तोऽथवा मेचक । ग्रामीणैरवधीरितोऽपि शिथिलस्कन्धोऽप्यनुच्चै श्रवा स्वान्ते मे परतन्तुनिर्दलतनुर्जागर्त्यय कर्बुर ॥ १४७ ॥ न ध्यान कुरुषे न यासि निकट नोच्चैर्वृहस्यान्त दर्पान्नोल्लिखसि क्षितिं खुरपुटैर्नावज्ञया वीक्षसे । किंतु त्व वसुधातलैकधवल स्कन्धाधिरूढे भरे तीराम्बुधतटीविटङ्कविषमाण्युल्लङ्घयन् क्षीयसे ॥ १४८ ॥ यस्मादौ प्रजमण्डनस्य वहतो गुर्वी धुरं धैर्यतो धौरेयै प्रगुणीकृतो न युगपत्स्कन्ध समस्तैरपि । तस्यैव श्लथकम्बलस्य धवलस्योत्थापने साप्रतं दैवेऽत्रैव जरावसादिततनोर्गो पुण्यमुद्धोष्यते ॥ १४९ ॥

कपि

हार वक्षसि केनापि दत्तमज्ञेन मर्कट । लेढि जिघ्रति संक्षिप्य करोत्युन्नतमाननम् ॥ १५० ॥ कपिरपि च कापिशायनमदमत्तो वृश्चिकेन सदष्ट । अपि च पिशाचग्रस्त किं ब्रूमो वैकृत तस्य ॥१५१॥ वृक्षान्दोलनमद्य ते क्व नु गत नर्म स्वयूथस्य वा यूकान्वेषणरोषसौरयबहुलाश्लिष्टा सुखोत्था क्व ता । कारण्ये फलपूर्णगह्वकुहरस्थान्येषु ता भीषिका भीत संप्रति कौशिकाद्गलवलद्व्याल कपे नृत्यसि ॥ १५२ ॥

वराह

सर्वलोकपरितोषकारिणि स्वर्धुनीविमलवारिणि स्थिते । पूतिगन्धरति पल्वलोदके सूकर सुखमतीव मन्यते ॥१५३॥ आकर्ण्य गर्जितरव घनगर्जतुल्य सिंहस्य यान्ति वनमन्य दिशा मयार्ता । तत्रैव पौरुषनिधि स्वकुलेन सार्धं दर्पोद्धुरो वसति वीतभयो वराह ॥ १५४ ॥

आदिवराह

निष्कन्दामरविन्दिनीं स्थपुटितोद्देशा कसेरुस्थलीं जम्बालाविलमम्बु कर्तुमितरा सूते वराही सुतान् । दंष्ट्राया प्रलयार्णवोर्मिसलिलैराप्लाविताया यस्या एव शिरो स्थिता विपदि भू सा पोत्रिणी पुत्रिणी ॥ १५५ ॥

व्याघ्र

पिब पय प्रमर क्षितिपातिकं कलय वाचन वाग्मन शङ्कुलाम् । इदमवद्यतम हि यदीहसे मषक सप्रति केसरिण स्तुलाम् ॥ १५६ ॥

वृश्चिक

विषभारसहस्रेण गर्वं नायाति वासुकि । वृश्चिको बिन्दुमात्रेणाप्यूर्ध्वं वहति कण्टकम् ॥ १५७ ॥

भेक

दिव्य चूतरस पीत्वा गर्वं नो याति कोकिल । पीत्वा कर्दमपानीय भेको रटरटायते ॥ १५८ ॥ गङ्गादीना सकलसरिता प्राप्य तोय समुद्र किंचिद्गर्वी न भवति वपुर्दिव्यरत्नाकरोऽपि । एको भेक परममुदित प्राप्य गोष्पादनीर को मे को मे रटति बहुधा स्पर्धया विश्वमुच्चै ॥ १५९ ॥

जम्बुक

उदस्योच्चै पुच्छ शिरसि निहित जीर्णजटिल यदृच्छा व्यापन्नद्विपपिशितलेशा कवलिता । गुहागर्ते शून्ये सुचिरमुषित जम्बुक सखे किमेतस्मिन्कुर्मो यदसि न गत सिंहसमताम् ॥ १६० ॥

सर्प

तावद्गर्जन्ति मण्डूका कूपमाश्रित्य निर्भया । यावत्करिकराकार कृष्णसर्पो न विद्यते ॥१६१॥ यस्मै ददाति विवर भूमि फूत्कारमात्रभीतेव । आशीविष स दैवाडुण्डुभिकण्ठे स्थितिं सहते ॥१६२॥ मौली सन्मणयो गृह गिरिगुहा त्याग विलैस्त्वचो निर्यत्नोपनतैश्च वृत्तिरनिलैरेकत्रचर्येदृशी । अन्यत्रानृजुवर्त्मता द्विरसना वक्त्रे विषं वीक्षण सर्वामङ्गलसूचक कथय भो भोगिन्सखे किं त्विदम् ॥ १६३ ॥

शेष

अनेके फणिन सन्ति भेकभक्षणतत्परा । एक एव हि शेषोऽय धरणीधरणक्षम ॥ १६४ ॥ मुक्तोऽसि भुवनभारे मा वक्रा वितनु कंधरा शेष । त्वय्येकस्मिन्दु खिनि सुखितानि भवन्ति भुवनानि ॥ १६५ ॥

जलचरान्योक्तयः

मत्स्य

क्षारं वारि न चिन्तित न गणिता क्रूराश्च नक्रादयश्चक्षुद्वीपि कदम्बडम्बरमिलद्ग्रासोऽपि दूरीकृत । मध्येऽम्भोनिधि मत्सरङ्ग भवता क्षम्य कृतो लीलया सपचिर्मकरार्जन विपदिह प्राणप्रयाणावधि ॥ १ ॥

रोहित

अगाधजलसचारी न गर्वं याति रोहित । अङ्गुष्ठोदकमात्रेण शफरी फर्फरायते ॥ २ ॥

राघव

यस्मिन्वेलति सर्वत परिचलत्कल्लोलकोलाहलैर्मन्थाद्रिभ्रमणभ्रम हृदि हरिद्दन्तावला पेदिरे । सोऽय तुङ्ग तिमिंगिलाङ्गकवलीकारक्रियाकोविद क्रोडे क्रीडतु कस्य केलिकलहत्यक्तार्णवो राघव ॥ ३ ॥

---

१ श्रमम् २ शाल्मलिनि ३ गरे ४ दुर्गभवति ५ अल्पव लाम्बोरे ६ विषमोन्नतदेशान् ७ अन्दविशेषवतीम् ८ पङ्कमिश्रम्

१ सर्प २ गारुडिकस्कन्धे ३ आत्मभोगकञ्चुकम् ४ वर्तनम् ५ वक्रमार्गता ६ द्विराख्या रसना—रसनाद्वयमित्यर्थ

कूर्मः

भ्रमति गिरिराट् पृष्ठे गर्जत्युपर्यपि सागरो दहति विततज्वालाजालो जगन्ति विषानलः । स तु विनिहितग्रीवाकाण्डः कटाहकुटोदरे स्वपिति भगवान्कूर्मो निद्राभरालसलोचनः ॥ ४ ॥ पुत्रिण्यः कति नात्र सन्ति भुवनेऽभूवन्क्रियन्त्योऽथवा सौभाग्यैकमठी तथादिकमठी स्त्रीषु प्रशंसास्पदम् । भग्ने भोगिनि भङ्गुरेषु करिषु भ्रष्टोत्सवे दंष्ट्रिणि क्षोणीं साहसिकाग्रणीस्तुलयितुं जागर्ति यस्याः सुतः ॥ ५ ॥

वृक्षान्योक्तयः

अहो एषां वरं जन्म सर्वप्राण्युपजीवनम् । धन्या महीरुहा येभ्यो निराशा यान्ति नार्थिनः ॥ १ ॥ पत्रपुष्पफलच्छायामूलवल्कलदारुभिः । गन्धनिर्यासभस्मास्थितोक्मैः कामान्वितन्वते ॥ २ ॥ प्रेत्यमे पत्रनिचयैस्तरुर्यैरेव शोभितः । जहाति जीर्णोस्तानेव किं वा चित्रं कुजन्मनः ॥३॥ छायामन्यस्य कुर्वन्ति तिष्ठन्ति स्वयमातपे । फलान्यपि परार्थाय वृक्षाः सत्पुरुषा इव ॥ ४ ॥ परोपसर्पणानन्तचिन्तानलशिखाशतैः । अचुम्बिताः तःकरणाः साधु जीवन्ति पादपाः ॥ ५ ॥ सुखेन गरलं भुङ्क्ते मूले वसति चेत्फणी । फलसंदोहगुरुणा तरुणा किं प्रयोजनम् ॥ ६ ॥ शाखाशतचितवियतः सन्ति कियन्तो न कानने तरवः । परिमलभरमिलदलिकुलदलितदलाः शाखिनो विरलाः ॥ ७ ॥ तीव्रो निदाघसमयो बहुपथिकजनश्च मारवः पन्थाः । मार्गस्थिततरुरेकः कियतां सतापमपहरति ॥ ८ ॥ हिमसमयो वनवह्निर्जवनः पवनस्तडित्तताविभवः । हन्त सहन्ते यावत्ता वदुम कुरु परोपकृतिम् ॥ ९ ॥ अध्वन्यध्वनि तरवः पथि पथि पथिकैरुपास्यते छाया । विरलः स कोऽपि विटपी यमध्वगो गृहगतः स्मरति ॥ १० ॥ कश्चिन्नव पल्लवमा ददाति कश्चित्प्रसूनानि फलानि कश्चित् । परं करालेऽस्य निदाघकाले मूले न दाता सलिलस्य कश्चित् ॥ ११ ॥ व्यागुञ्जन्मधुकरपुञ्जमञ्जुगीतान्याकर्ण्य श्रुतिमदजालयातिरेकात् । आभूमीतलनतकन्धराणि मन्येऽरण्येऽस्मिन्नवनिरुहां कुटुम्बकानि ॥ १२ ॥ भुक्तानि यैस्तव फलानि पचेलिमानि क्रोडस्थितैरहह वीतभयैः प्रसुप्तम् । ते पक्षिणो जलदयेन विकृष्यमाणं पश्यन्ति पादप भवन्तममी तटस्थाः ॥ १३ ॥ धत्ते भरं कुसुमपत्रफलावलीनां धर्मव्यथां वहति शीतभवा रुजं च । यो देहमर्पयति चान्यसुखस्य हेतोस्तस्मै वदान्यगुरवे तरवे नमस्ते ॥ १४ ॥ इह्योद्याने सम्प्रत्यहह परिशिष्टा क्रमवशादमी वल्मीकास्ते भुजगकुललीलावसतयः । गतास्ते विसीर्णस्तबकभरसौरभ्यलहरीपरीतव्योमानः प्रकृतिगुरवः केऽपि तरवः ॥ १५ ॥ विपन्नपद्मिन्या मृतमनिमिषैर्यातमलिभिः खगैरप्युड्डीनं रथचरणहंसप्रभृतिभिः । दशां दीनां नीते सरसि विषमग्रीष्मदिवसैः कुलीनत्वादास्ते तटरुहतरुः कोऽपि तदपि ॥ १६ ॥ इयं नाला वल्ली मृदुकिसलयं तापविलयं घनच्छायः शालः वनमतिविशालं परिगताः । परं त्वत्साम्यन्तर्गरलनवमसीकृतवनं भुजंग प्रोत्तुङ्गं कथमिव वराकी कलयतु ॥ १७ ॥ यज्जातोऽसि चतुष्पथे घनतरच्छायोऽसि किं छायया संयुक्तः फलितोऽसि किं यदि फलैः पूर्णोऽसि किं संनतः । हे सद्वृक्ष सहस्व संप्रति सखे शाखाशिखाकर्षणक्षोभामोटनभञ्जनानि जनतः स्वैरेव दुश्चेष्टितैः ॥ १८ ॥ छायासुप्तमृगः शकुन्तनिवहैर्विष्वग्विलुप्तच्छदः कीटैरावृतकोटरः कपिकुलैः स्कन्धे कृतप्रश्रयः । विश्रब्धं मधुपैर्निपीतकुसुमः श्लाघ्यः स एव स्तरुरैङ्गीकृतसत्त्वसप्लवभरे भग्नापदोऽन्ये द्रुमाः ॥ १९ ॥ भुक्तं स्वादुफलं कृतं च शयनं शाखाग्रभैः पल्लवैस्त्वच्छायापरिशीतलं सुसलिलं पीतं व्यपेतश्रमैः । विश्रान्ताः सुचिरं परं सुमनसः प्रीतिं किमत्रोच्यते त्वं सन्मार्गतरुर्वयं च पथिका यामः पुनर्दर्शनम् ॥ २० ॥ पान्थाधार इति द्विजाश्रय इति श्लाघ्यस्तरूणामिति स्निग्धच्छाय इति प्रियो दृश इति स्थानं गुणानामिति । पर्यालोच्य महातरो तव घनच्छायाश्रयं संश्रितास्त्वत्कोटरवासिनो द्विरसना दूरीकरिष्यन्ति न ॥ २१ ॥ मूलं स्थूलमतीव बन्धनदृढं शाखाः शतं मांसला वासो दुर्गमहीधरे तरुपते कुत्रास्ति भीतिस्तव । एकं किंतु मनागयं जनयति स्वान्ते ममाधिज्वरं ज्वालालीवलयीभवत्सरणो दावानलो घस्मरः ॥ २२ ॥ ये पूर्वं परिपालिताः फलभरच्छायादिभिः प्राणिनो विश्रामद्रुम कथ्यतां तव विपत्काले क्व ते साम्प्रतम् । एताः संगतिमात्रकल्पितपुरस्कारास्तु धन्यास्त्वचो यासां छेदनमन्तरेण पतितो नायं कुठारस्त्वयि ॥ २३ ॥ वृद्धिर्यस्य तरोर्मनोरथशतैराशावता प्रार्थिता जातोऽसौ सरसप्रकामफलदः सर्वाश्रितोपाश्रयः । नानादेशसमागतैरविदितैराक्रान्तमन्यैः खगैस्तं लब्धावसरोऽपि वृद्धशकुनिर्दूरे स्थितो वीक्षते ॥ २४ ॥ छायाभिः प्रथमं ततस्तु कुसुमैः पश्चात्फलैः स्वादुभिः प्रीणात्येव तरुः पयोति पथिकैः श्रान्तैः सुखं स्थीयते । को जानाति यदत्र कोटरगतः प्रत्यग्रहालाहलज्वालाजालकरालवक्त्रकुहरः कृष्णः फणी वर्तते ॥ २५ ॥ आमोदैर्मरुतो मृगाः किसलयैर्लम्बैस्त्वचा तापसाः पुष्पैः षट्चरणाः फलैः शकुनयो घर्मार्दितारछायया । स्कन्धैर्गन्धगजास्त्वया विघटितास्त्वत्तः स्वयं प्रस्तुत द्रुम बोधिसत्त्वपदवीं सत्यं कुजाता परे ॥ २६ ॥ रोलम्बै-

१ दिग्गजेषु. २ नूतनैः. ३ तु पृथ्वी तस्याः जन्म यस्य, पक्षे—दुरितं जन्म यस्य. ४ समूह. ५ मरुदेशस्थः पथी. ६ पक्वानि. ७ दावाग्नेर्ज्वालाया गुरवे. ८ व्याप्तम्. ९ सप्तावर्तो महातरः.

१ सर्पाः, राजपक्षे,—पिशुना सविषादयः. २ पुष्पा.

र्निमित गृह विघटित धूमाकुलै कोकिलैर्मायूरैश्चलित पुरैव रभसा कीरैरधीरैर्गतम् । एकेनापि सपल्लवेन तरुणा दावानलोपप्लव सोढ को न विपत्सु मुञ्चति जनो मूर्धापि यो लालित ॥ २७ ॥ एकस्त्व मरुभूरुहेन्द्र विततै शाखाशतैरञ्चित पुष्प्यत्पुष्पफलान्वितैरमृदितैर्जीव्या सहस्र समा । अश्रान्त श्रमरुग्णपान्थजनतासर्वार्थनिर्वाहण कस्त्वा सारिकमन्तरेण भुवन निर्मातु धर्माशय ॥ २८ ॥ धत्से मूर्धनि दु सहा दिनमणेरुद्दामधामच्छटाश्छायाभि पथिकान्निदाघमथितान्पुष्णासि पुष्पै फलै । धैर्यं मुञ्चसि नैव येन भवता शाखा सुविस्तारितास्तेनाशासु वनस्पते तव यशस्तोम समुज्जृम्भते ॥२९॥ तीव्रोऽय नितरा निदाघसमय प्रोद्यत्प्रचण्डद्युतिर्मार्गो मारव एष तत्र पथिका सञ्चारिण कोटिश । तेषा कश्चिदिहाश्रयस्तरुवरो दैवेन सयावित सोऽप्येक सुकृती करोतु कियता सतापनिर्वापणम् ॥ ३० ॥

कल्पद्रुम

कल्पद्रुमोऽपि कालेन भवेद्यदि फलप्रद । को विशेषस्तदा तस्य यन्यैरन्यैर्महीरुहै ॥ ३१ ॥ न मया रचित सवालवाल पयसा वा विहितस्तवाभिषेक । अयि कल्पतरो परोपकारे भवतो विश्वविलक्षण प्रकार ॥ ३२ ॥ किं न द्रुमा जगति जाग्रति लक्षसख्यास्तुल्योपनीतपिककाकफलोपभोगा । धन्यस्तु कल्पविटपी फलसप्रदान कुर्वन्सदैव विबुधानमृतैकवृत्तीन् ॥ ३३ ॥ स्वर्णै स्कन्धपरिग्रहो मरकतैरुल्लासिता पल्लवा मुक्ताभि स्तवकश्रियो मधुलिहा वृन्दानि नीलोत्पलै । सकल्पानुविधायि यस्य फलित कलस्य धत्ते तुला धिग्जातु द्रुमसत्कथासु यदय कल्पद्रुमोऽपि द्रुम ॥ ३४ ॥ औदार्ये भुवनत्रयेऽपि विदित [1]सभूतिरम्भोनिधेर्वासो [2]नन्दनकानने [3]परिमलो गीर्वाणचेतोहर । एव दातृगुणोत्कर सुरतरो सर्वोऽपि लोकोत्तर स्यादर्थिप्रवरार्थितार्पणविधावेको विवेको यदि ॥ ३५ ॥ न द्वारि द्विरदावली न परितो यानाश्वजश्रेणय किंवा शौक्तिकमौक्तिकैर्मृगदृशा तारा न हारावलि । हे कल्पद्रुम दूरतोऽस्तु भवत सेवाभव वैभव तुष्यामि त्वयि तावतापि यदि न क्लेश भवति द्विप ॥ ३६ ॥ *जन्माभूदुदधौ विधौ सहजता वृन्दारके* र्धन्यता तत्तत्कामफलाय शक्तिरतुला यस्यास्ति वश्यानिशम् । विश्रामाय चिराय कल्पलतिका भूयोऽयमालम्बते कस्त्वा स्तोतुमपि क्षमोऽस्ति तदपि त्व जल्प कल्पद्रुम ॥ ३७ ॥

पारिजात

पारिजाततरु यावत्त लभेत मधुव्रत । भ्रमण तावदेवास्य पुञ्जे पुञ्जे तरौ तरौ ॥ ३८ ॥ परिमलसुरभितनभसो [4]बहुय कनकाद्रिपरिसरे तरव । तदपि सुराणा चेतसि निवसितमिव पारिजातेन ॥ ३९ ॥

१ संभव २ वर्माप्ति ३ इन्द्रवने ४ आमोद

चन्दन.

सन्त्येव लिखिताकाशा महीयासो महीरुह । तथापि जैनतावित्तानन्दनश्चन्दनद्रुम ॥ ४० ॥ यद्यपि चन्दनविटपी विधिना फलकुसुमविवर्जितो विहित । निजवपुषैव परेषा *तथापि सतापमपहरति ॥ ४१ ॥ अयि मलयज महिमाय* कस्य गिरामस्तु विषयस्ते । उद्गिरतो यद्गरल फणिन पुष्णासि परिमलोद्गारै ॥ ४२ ॥ पाटीर तव पटीयान्क परिपाटीमिमामुरीकर्तुम् । यत्पिंषतामपि नृणा पिष्टोऽपि तनोषि परिमलै पुष्टिम् ॥ ४३ ॥ यैस्त्व गुणगणवानपि सता [1]द्विजिह्वैरसेव्यता नीत । तानपि वहसि पटीरज किं कथयामस्त्वदीयमौन्नत्यम् ॥ ४४ ॥ जनक सानुविशेषो जाति काष्ठ भुजगमै सङ्ग । स्वगुणैरेव पटीरज यातोऽसि तथापि महिमानम् ॥ ४५ ॥ मूल भुजगै शिखर प्लवङ्गै शाखा विहगै कुसुमानि भृङ्गै । नास्त्येव तच्चन्दनपादपस्य यनाश्रित सत्त्वभरै समन्तात् ॥ ४६ ॥ कति न सन्ति महीषु महीरुह सुरभिपुष्परसालफलालय । सुरभयन्ति न केऽपि च भूरुहानिति यशोऽस्ति पर तव चन्दन ॥ ४७ ॥ धिक्चेष्टितानि परशो परिशोचनीयबालप्रवालमलयाद्रिरुहद्रुहस्ते । निर्भिद्यमानहृदयोऽपि महानुभाव स त्वन्मुख पुनरमी सुरभीकरोति ॥ ४८ ॥ कालागुरौ सुरभितातिशयेऽपि सह्यादारभ्यते सुरभिताऽपरपादपेऽपि । पाटीर पाटवमिद तव सन्निवातेस्तादात्म्यमेति कतरो न तरो समूह ॥ ४९ ॥ उपानीत दूरात्परिमलमुपाघ्राय महता समायासीदस्मिन्मधुरमधुलोभा मधुकर । परो दूरे लाभ कुपितफणिनश्चन्दनतरो पुनर्जीवन् यायाद्यदि तदिह लाभोऽयमतुल ॥ ५० ॥ कान्ताकेलिं कलयतु तरु कोऽपि कश्चित्प्रभूणामत्यानन्द जनयतु फलै कोऽपि लोकान्विनोतु । धन्य मन्ये मलयजमहो य प्रभूतोपताप [10]ससारस्य द्रुतमपनयत्यात्मदेहव्ययेन ॥ ५१ ॥ आमोदैस्ते दिशि दिशि गतैर्दूरमाकृष्यमाणा साक्षाल्लक्ष्मी तव मलयज द्राङ्गमभ्यागता स्म । किं पश्याम सुभग भवत क्रोडमेते द्विजिह्वा *क्रोड एव व्यालस्तुभ्य भवतु कुशल सुख न साधु याम* ॥ ५२ ॥ केचिल्लोचनहारिण कतिपये सौरभ्यसभारिण केऽप्यन्ये फलधारिण प्रतिदिन ते सन्तु हन्त द्रुमा । धन्योऽय *हरिचन्दन परिसरे यस्य स्थितै शाखिभि* शाखोटादिभिरप्यहो मृगदृशामङ्गेषु लीलायितम् ॥ ५३ ॥ आतश्चन्दन किं ब्रवीमि विटपस्फूर्जत्कणाभीषणा गन्धम्यापि महाविषा फणभृतो गुल्यै यदेते कृता । दैवात्पुष्पफला-

१ जनसमूह २ नन्दन ३ अतिशयेन पटु समर्थे ४ रीतिम् ५ अङ्गीकर्तुम् ६ येषाम् भुजगानाम् ७ सर्पै ८ वानरै ९ प्रीणयतु १० संसारे स्थितस्य जनस्य

न्वितो यदि भवाननामविष्यत्तदा नो जाने किमकल्पयिष्यदधिक रक्षार्थमस्यात्मन ॥ ५४ ॥ एतैर्दक्षिणगन्धवाहचलनै श्रीखण्ड किं सौरभ ब्रूमस्ते परितो मधुव्रतयुवा येनायमानीयते । माकन्दादपहृत्य पङ्कजवनादुद्धूय कुन्दोदरादुद्भ्राम्य द्विपगण्डमण्डलदलादाकृष्य हृष्यन्मना ॥ ५५ ॥ वास शैलशिलातटेषु सहज सङ्गो भुजंगै सह प्रेङ्खत्क्षारपयोधिवीचिभिरभूदुद्भूतसेकक्रिया । जानीमो न वय प्रसीदतु भवाञ्श्रीखण्ड तत्कथ्यता कस्मात्ते परतापखण्डनमहो पाण्डित्यमप्यागतम् ॥ ५६ ॥ लोकानन्दन चन्दनद्रुम सखे नास्मिन्वने स्थीयता दुर्वंशे परुषैरसारहृदयैराक्रान्तमेतद्वनम् । ते ह्यन्योन्यनिघर्षजातदहनज्वालावलीसकुला न स्वान्येव कुलानि केवलमिद सर्वं दहेयुर्वनम् ॥ ५७ ॥ सौरभ्य भुवनत्रयेऽपि विदित शैत्य तु लोकोत्तर कीर्ति किं च दिगङ्गनाङ्गनगता किं त्वेतदेक शृणु । सर्वानेव गुणानिय निगिरति श्रीखण्ड ते सुन्दरानुज्झन्ती खलु कोटरेषु गरलज्वाला द्विजिह्वावली ॥ ५८ ॥ श्रीमच्चन्दनवृक्ष सन्ति बहवस्ते शाखिन कानने येषा सौरभमानक निवसति प्रायेण पुष्पश्रिया । प्रत्यङ्ग सुकृतेन तेन शुचिना ख्यात प्रसिद्धात्मना योऽसौ गन्धगुणस्त्वया प्रकटित क्वासाविह प्रेक्ष्यते ॥ ५९ ॥ जात केलिकलावतीकुचतटीसौभाग्यमासादितु त्रैलोक्याधिपतेर्यश कथयितु भाले विपश्चापितुम् । किं वाच्य गुणगौरवस्य महिमा ख्यातोऽखिले भूतले धिग्दैव कलये यदत्र मलये भग्न पटीरद्रुम ॥ ६० ॥ एकस्मिन्मलयाचले बहुविधै किं तैरनैश्चिरकैः काकोलूककपोतकोकिलकुलैरेकोऽपि पार्श्वस्थित । केकी कूजति चेत्तदा विघटितव्यालावलीबन्धन सेव्य स्यादिह सर्वलोकमनसामानन्दनश्चन्दन ॥ ६१ ॥

अगुरु

अगुरुरिति वदतु लोको गौरवमत्रैव पुनरह मन्ये । दर्शितगुणैव वृत्तिर्यस्य जने जनितदाहेऽपि ॥ ६२ ॥ एणाद्या पशव किरातपरिषद्वेषा गुणग्राहिणी सचारोऽस्ति न नागरस्य विषयोच्छिन्न मुनीना मन । धूमेनातिसुगन्धिमान विपिने दिक्चक्रमामोदयन्नामूल परिदह्यतेऽगुरुतरु कस्मै किमाचक्ष्महे ॥ ६३ ॥

चम्पक

साधारणतरुबुद्ध्या न मया बद्धस्त्वमालवालोऽपि । लज्जयसि मामिदानीं चम्पक भुवनाधिवासिभि कुसुमै ॥ ६४ ॥ यद्यपि खादिरारण्ये गुप्तो वसते हि चम्पको वृक्ष । तदपि च परिमलमतुल दिशि दिशि कथयेत्समीरणस्तस्य ॥ ६५ ॥ रूपसौरभसमृद्धिसमेत चम्पक प्रति यतुन मिलिन्दा । कामिनस्तु जगदुल्लसदोषा ग्राहका हि गुणिना कति न स्यु ॥ ६६ ॥ केनात्र चम्पकतरो बत रोपितोऽसि कुग्रामपामरजनान्तिकवाटिकायाम् । यत्र प्रवृद्धनवशाकविवृद्धिलोभाद्गो भग्नवाटघटनोचितपल्लवोऽसि ॥ ६७ ॥ उद्यानपालकलशाम्बुनिषेचनानामेतस्य चम्पकतरोरयमेव काल । अस्मिन्निदाघनिहते घनवारिणा वा सवर्धिते तव वृथोभयथोपयोग ॥ ६८ ॥ यन्नादृतस्त्वमलिना मलिनाशयेन किं तेन चम्पक विषादमुरीकरोषि । विश्वाभिरामनवनीरदनीलनेत्रा केशा कुशेशयदृश कुशलीभवन्तु ॥ ६९ ॥ कोपं चम्पक मुञ्च याचकजनैरप्यासितस्त्व सखे मा म्लासी परितो विलोक्य तरव स्तोऽधिरूढस्तुलाम् । कोपश्चेन्नियतस्तवास्ति हृदये धात्रे तथा कुप्यता येन त्व हि सुवर्णवर्णकुसुमामोदोऽद्वितीय कृत ॥ ७० ॥ सन्त्येकेऽपि महीरुहा प्रतिदिन ससक्तमत्तालयस्तत्ताद्दग्गुणिनो लवङ्गलवलीमाकन्दकुन्दादय । आश्चर्य जनुरस्य चम्पकतरोर्यत्कोरकान्तर्दल स्वैरं रूपमीय राजरमणी सासूयमालोकते ॥ ७१ ॥

बकुल

निजगन्धाद्गे बहुलमसमानोपमकृती केनी मालाकारो

दधान प्रेमाण तरुषु समभावेन विपुल न मालाकारोऽस्मान् कृन्त करुणा बालबकुले । अय तु द्रागुद्यत्कुसुमनिकराणा परिमलैर्दिगन्तानातेने मधुपकुलझङ्कारभरितान् ॥ ७३ ॥

अशोक

गर्जायसे निकचकोरकमञ्जुगुञ्जदुद्भूतषट्पदघटाविभवेन किं नु । वामभ्रुवा चरणताडनदोहदानि किं नाम न स्मरसि तावदशोक तानि ॥ ७४ ॥ उन्मीलयन्ति कुसुमानि मनोरमाणि के नाम नात्र तरव समयोचितानि । कस्येदृश कथय दोहदमस्ति तस्य यादृग्विनिर्मितमशोकमहीरुहस्य ॥७५॥ मृदूना स्वादूना लघुरपि फलाना न विभवस्तवाशोक स्तोक स्तबकमहिमा सोऽप्यसुरभि । यदेतन्नो तन्वीकरचरणलावण्यसुभग प्रवाल बाल स्यात्तरुषु स कलङ्क किमपर ॥ ७६ ॥ किं ते नम्रतया किमुन्नततया किं वा घनच्छायया किं वा पल्लवलीलया किमनया चाऽशोक पुष्पश्रिया । यस्य मूलनिषण्णखिन्नपथिकस्तोमं स्तुवन्नन्वह न स्वादूनि मृदूनि खादति फलान्याकण्ठमुत्कण्ठित ॥ ७७ ॥

यूथी

यूथि यथोचितविधिना विधेयमातिथ्यमेतस्मिन् । मालति वाप्राणेश प्राघुणिकस्ते घुणाक्षरन्यायात् ॥ ७८ ॥

मालती

कुसुमस्तबकानम्रा सन्त्येव परितो लता । तथापि भ्रमरप्याति हृल्लग्नैव मालती ॥ ७९ ॥ मालतीकुसुमे भाति गुञ्जन्मत्तमधुव्रत । प्रयाणे पञ्चबाणस्य शङ्ख

१ दुर्नोर्गभि; प.रे.-दुस्तु. २ वृथाति ३ नाया परे,-त्वा

१ कुन्द. २ अन्य ३ मुगधरहित ४ ममृद ५ भ्रथ.ल्मरे ६ अतिथि ७ मन्नस

मापूरयन्निव ॥ ८० ॥ गुञ्जति मञ्जु मिलिन्दे मालति मा मौनमुपयासी । शिरसा वदान्यगुरवः सादरमेनं वहन्ति सुरतरवः ॥ ८१ ॥ अयि किं गुणवति मालति जीवति भवतीं विना मधुपः । अथ यदि जीवति जीवतु जीवित मपि तस्य जीवनाभासः ॥ ८२ ॥ मा मालति म्लायसि यदविचक्षुचुम्ब तुम्बीकुसुमं पडङ्घ्रिः । पदैश्चतुर्भिर्हि युत पशुश्चेत्स षड्भिरघ्र्यर्घपशुः कथं नो ॥ ८३ ॥ कति सन्ति लवङ्गलता ललिता नवकोरकिता धरणीसुतले । कति मधु-रगन्धभृतस्तरवो गुरवो निवसन्ति गिरौ मलये ॥ ८४ ॥ अयि मालति सौरभसारविनिर्जितसविकसत्कमलानिलये । मधुपानविधौ मधुपस्य पुनर्भुवने भवतीमहमाकलये ॥ ८५ ॥ किं मालतीकुसुम ताम्यसि निष्ठुरेण केनापि यत्किल विलूनमितो लताग्रात् । लोकोत्तरेण विलसद्गुणगौरवेण को नामुना शिरसि नाम करिष्यति त्वाम् ॥ ८६ ॥ अदीयस्त्वाधिक्याद्य भवति विमर्दक्षममिदं न चान्येभ्यो रूपं भवति कुसुमेभ्योऽधिकतरम् । प्रसूनं मालत्यास्तदपि हृदयाह्लादकरणं प्रवीणैरामोदैर्भवति जगतो मौलिनिलयम् ॥ ८७ ॥ अस्मिन्केलिवने सुगन्धपवने क्रीडत्सुरस्त्रीजने गुञ्जद्भृङ्गकुले विशालबकुले कूजत्पिकीसंकुले । उन्मीलन्नव-पाटलापरिमले मल्लीप्रसूनाकुले यद्येकापि न मालती विकसिता तत्किं न रम्यो मधुः ॥ ८८ ॥

मल्लिका

न च गन्धवहेन चुम्बिता न च पीता मधुपेन मल्लिका । विहितैव कठोरशाखया परिणामस्य जगाम गोचरम् ॥ ८९ ॥

दमनक

यद प्रादुर्भावावधि परिमलावस्थितदशा जगत्या विख्याता दमनक प्रतीपास्तव गुणाः । तथाप्यस्मिन्भृङ्गे मधुलवपिपासा-परवशे दृढप्रेमाबद्धे कथय कथमौदास्यमकरो ॥ ९० ॥

केतकी

कालक्रमकमनीयक्रोडेय केतकीति का शङ्का । वृद्धिर्यथा यथा स्यात्तथा तथा कण्टकोत्कर्षः ॥ ९१ ॥ पत्राणि कण्टकशतैः परिवेष्टितानि वार्तापि नास्ति मधुनो रजसान्धकारः । आमोदमात्ररसिकेन मधुव्रतेन नालोकि-तानि तव केतकि दूषणानि ॥ ९२ ॥ एतासु केत किलतासु विकासिनीषु सौभाग्यमद्भुततरं भवती बिभर्ति । यत्कण्ठकैर्व्यथितमात्मवपुर्न जानस्त्वामेव सेवितुमुपक्रमते द्विरेफः ॥ ९३ ॥ एकेन चेतसि हितोऽसि महेश्वरेण किं तेन केतक विषादमुरीकरोषि । अन्ये न किं जगति सन्ति महागुणज्ञा ये त्वां वहन्ति शिरसा नरदेवदेवा ॥ ९४ ॥ हे हेमकेतकि कथं बहु गर्वितासि ससेव्यसे मधुकरैरखि-लैरितीव । नैषा रसातिशयता नलिनीवियोगात्तैर्दीयते निकटकण्टकशूलक्षम्य ॥ ९५ ॥ रोलम्बस्य चिराय केतक-परिष्वङ्गेष्वभङ्गो रसः सुज्ञात बत केतकस्य च मनो भृङ्ग-प्रसङ्गोत्सुकम् । जानात्येव मिथोऽनुरागमनयो सर्वोऽपि नैस-र्गिकं प्रत्यूहाय दलेषु धिक्समभवन्मर्माविधः कण्टकाः ॥ ९६ ॥

पाटला

पाटलया वनमध्ये कुसुमितया मोहितस्तथा भ्रमर । सैवेयमिति यथाभूत्प्रतीतिरसाम्यपुष्पेऽपि ॥ ९७ ॥

सहकार

अरविन्देषु कुन्देषु रमितं कालयोगतः । अये माकन्द जानीहि तवैवाय मधुव्रत ॥ ९८ ॥ यद्यपि दिशि दिशि तरवः परिमलबहुलाश्च पारिजाताद्याः । तदपि रसालोऽप्येकः कोकिलहृदये सदा वसति ॥ ९९ ॥ वेत्ता कोकिल एव ज्ञाता च रसाल एव नियतमिदम् । य पञ्चम-मुद्रायति यस्यास्विषु पुलकमुकुलानि ॥ १०० ॥ लोडि-तमखिलं गहनं परितो दृष्टाश्च विटपिनः सर्वे । सहकार न प्रपेदे मधुपेन तवोपमा जगति ॥ १०१ ॥ कुन्दे कदम्बे कुमुदेऽरविन्दे यथाकथंचित्समयं नयन्ति । प्राप्ते वसन्ते पुनरुत्तरङ्गा रसाल जानीहि तवैव भृङ्गा ॥ १०२॥ भूरिशोऽपि च वसन्ति कानने शाखिनः फलविशेषशा-लिन । कोकिलस्य तदपीह मानसं नो रसालमपहाय तुष्यति ॥ १०३ ॥ आम्र यद्यपि गता दिवमास्ते पुष्प-सौरभफलप्रचुरा ये । हन्त संप्रति तथापि जनानां छाययैव दलयस्यतितापम् ॥ १०४ ॥ फलितस्य रसालशाखिनः फलदानव्यसनैकशालिनः । विनिपत्य ददातु कः फलं श्रमसुप्ताध्वगपाणिपल्लवे ॥ १०५ ॥ कति पल्लविता न पुष्पिता वा तरवः सन्ति समन्ततो वसन्ते । जगती-विजये तु पुष्पकेतो सहकारी सहकार एक एव ॥ १०६॥ वहसि बलिभुजां कुलानि मौलौ यदि सहकार तदत्र किं निषिद्धम् । परमुदयति पल्लवावलेषु स्फुरदलिभिस्तव सौरभप्रसिद्धिः ॥ १०७ ॥ दिङ्मण्डलं परिमलैः सुरभीकरोषि सौन्दर्यमावहसि लोचनलोभनीयम् । हहो रसाल फलमयं तथापि दूये यदन्तस्थितं च कठिनं हृदयं बिभर्षि ॥ १०८ ॥ उत्तंसकौतुकरसेन विलासिनीभिर्लूनानि यस्य न नखैरपि पल्लवानि । उद्यानमण्डनतरो सहकार स त्वमङ्गारकार-करगोचरता गतोऽसि ॥ १०९ ॥ यास्फलोदकसुखः सहकार जात प्रागेव कण्टकचयेन वृतोऽसि तावत् । छायापि ते न सुलभा फलमस्तु दूरे तन्निष्फलोऽपि हि वरं सुखसेवनीय ॥ ११० ॥ उत्फुल्लरम्य सहकार रसाल-

१ सिंचसि २ मूढ ३ इक्ष्वाकुकुसुमम् ४ षट्पद ५ सनाप कुरुषे ६ छिन्नम् ७ मार्दवाधिक्यात् ८ वायुना ९ छादिता १० परिणति प्राप्तेयमे-

१ कणभृताम्

वचो कूजलिकावलिनिवास तथा विधेहि । गुञ्जद्रुमद्रुम त्वस्त्वयि बद्धतृष्णो नान्या प्रयाति पिचुमन्दकरीरवृक्षान् ॥ १११ ॥ शश्वन्निसर्गमलिना सहकार काम लुण्ठन्ति तान्यपि मधूनि तव द्विरेफा । युक्त न तत्तव कषाय-रसप्ररोहैरेतान्यतारयसि किं दन्कण्ठयूत ॥ ११२ ॥ रे रे रसाल तरुसार वचो विधेहि वासन्तिमीं सफलपल्लवपुष्प लक्ष्मीम् । तावद्विकस्वरपिकद्विजसालुरुष्ट प्राड् न व्यपि तोऽसि कलमै शलभैश्च यावत् ॥ ११३ ॥ यत्रध्वनीन चिरमध्वनि घर्मखिन्न कासारतीररुहमाश्रय नम्रमाम्रम् । छाया न केवलमित श्रमिता लभन्ते काम पचेलिमफल विमल जल च ॥ ११४ ॥ सौरभ्यगर्भमकरन्दकरम्बि तानि पङ्केरुहाण्यपि विहाय समागतस्त्वाम् । ससारसार सहकार तथा विधेहि येनोपहासविषयो न भवेद्द्विरेफ ॥ ११५ ॥ कति कति न वसन्ते वल्लय शाखिनो वा किसलयसुमनोभि शोभमाना बभूवु । तदपि युव-जनाना प्रीतये केवलोऽभूदभिनवकलिकालीभारशाली रसाल ॥ ११६ ॥ यदेकस्मिन्वर्षे न फलति रसालस्तरुवय पिक किं काकेष्ट फलितमपि निम्ब व्रजति किम् । व्रजन्म्लानिं ग्लानि न वदति च कस्यापि पुरत स्वन्वारवार पुनरपि रसाल मृगयते ॥ ११७ ॥ अधिश्रीहधाने त्वमसि भवत पल्लवचयो धुरीण कल्याणे तव जगति शाखा श्रमहरा । मुदे पुष्पोल्लेख फलमपि च तुष्टै तनुभृता रसाल त्वा तस्माच्च्यति शतश कोकिलकुलम् ॥ ११८ ॥ न तादृक् पूरे न च मलयजे नो मृगमदे फले वा पुष्पे वा तव मिलति यादृक्परिमल । पर त्वेको दोषस्त्वयि खलु रसाले यद-धिप पिके वा काके वा लघुगुरुविशेष न मनुषे ॥ ११९ ॥ चिरयातो दूरादहमुपगतो हन्त मलयात्तदेक त्वद्गेहे तरुणि परिणेष्यामि दिवसम् । समीरेणोक्तैव नवकुसुमिता चूतलतिका धुनाना मूर्धान नहि नहि नहीत्येव वदति ॥ १२० ॥ वियुक्ता वासन्ती बकुलमुकुले नापि मिलित व्यगेरि व्याकोश क्षणमपि न कोऽपि क्षितिरुह । यमा लोक्योत्कण्ठातरलमिह भृङ्गेन चलित विदूरामाकन्द स खलु दलितो यूथपतिना ॥ १२१ ॥ येऽभिना कुसुमो-द्गमादनुदिन त्वामाश्रिता षट्पदास्ते भ्राम्यन्ति फला-द्दर्विद्दिरहो दृष्ट्वा न समाषसे । ये कीटास्तव दृक्पथ न च गतास्ते त्वन्तरभ्यन्तरे चित्त्वा चूततरो परागपरि शानानभिगो भवान् ॥ १२२ ॥ आकर्ण्याम्रफलस्तुति जल्पम भूनारिकेलान्तरं प्राय कण्टकित तथैव पनस जात द्वियोर्गारुवम् । आम्नेऽप्योमुसमेव मादलमल द्राक्षाफल क्षुद्रता श्यामत्व बत जाम्बव गतमहो मात्सर्यदोषादिह ॥ १२३ ॥ यो दृष्ट स्फुरदस्थिसपुटनशात्तिर्यक्प्रवालाङ्कुरो दैवात्स द्विदलादिकक्रमवशादारूढशाखाशात । स्निग्ध पल्लवितो घन मुकुलित स्फारच्छद पुष्पित सोत्कर्ष फलितो भृश च विनत कोऽप्येष चूतद्रुम ॥ १२४ ॥ एतस्मिन्वनमार्गभूपरिसरे सौन्दर्यमुद्राङ्कित प्रोद्यद्दि फल-पुष्पपत्रनिचयैश्चूत स एक परम् । य वीक्ष्य स्मितवक्त्रमुद्रित महासतोषमुल्लासितस्फारोत्कण्ठमकुण्ठितक्रममभी धावन्ति पा थत्रजा ॥ १२५ ॥ कूष्माण्डीफलवत्फल न यदपि न्यग्रोधवन्नोन्नता रम्भापत्रनिभ दल न कुसुम नो केतकीपुष्पवत् । सौरभ्य कुसुमे फले तदपि तत्किं-चित्समुज्जृम्भते लोको येन रसाल शालनिकरास्त्यक्त्वा गुणान्स्तौति ते ॥ १२६ ॥ गर्वे मा कुरु शर्करे तव गुणाञ्जानन्ति राज्ञा गृहे ये दीना घनवर्जिताश्च कृपणा स्वप्नेऽपि पश्यन्ति नो । आम्रोऽह मधुरूपरैर्मम फलैस्तुष्टा हि सर्वे जना हे एण्डे तव किं गुणा मम फलैस्तुल्य न किंचित्फलम् ॥ १२७ ॥ उन्मीलद्रसबिन्दुगर्भकुसुमा वल्ल्यो वसन्तोदये कान्ता कोमलपल्लवा कति कति क्रीडावने सन्ति न । सौभाग्यैकनिधे रसाल तदपि श्रीमञ्जरी-शालिनस्त्वत्तोऽन्यत्र च कुत्रचिन्मधुकरश्रेणी न विश्राम्यति ॥ १२८ ॥ स्निग्धाग्रा फलिनो धृता परिमलै पौष्पैर्मधु स्यन्दिनो नानन्दाय भवन्ति किं वनभुवा भूमीरुहो भूरिश । माधुर्यं मधुनस्तथैव परम माकन्द मन्यामहे माध्वीमर्मविदो दृढ मधुलिह स्यूता यतो मर्मणि ॥ १२९ ॥ आस्ता गाढ-तपनुत्रीऽनविधि ससर्पण दूरत समापाविषयीकृतोऽसि न मनागस्णो पद प्रापिन । किं भ्रम सहकार तावक गुणानन्याद्दशैर्दुर्लभान्सौरभ्येण यदध्वगानपि मुहु प्रीणासि दूरादपि ॥ १३० ॥ त्य सामान्यतरुभ्रमेण सकलक्षोणी-रुहक्ष्मापतौ माकन्देऽपि किरात पातय मुधा मास्मि कुठार हठात् । एष श्लाघ्यजनस्य जीवितमलिव्यूहस्य बन्धुर्मधो सर्वस्व कुसुमायुधस्य निजयामास्य पिकाना गुरु ॥ १३१ ॥ शान्ता घर्मरुजा श्रम शिथिलितस्तीर्णस्तृषासुद्रमो वारंवार-मुदारकोकिलरवैरानन्दित मानसम् । सर्वे प्रासममीप्सित तव तले चूत प्रसन्ना द्विजश्रेणीकूजितरञ्जितारिवलमनो यामो वय स्वस्ति ते ॥ १३२ ॥

पनस

गरीय सौरभ्य रसपरिचये नार्हन्ति सुधा सिता मृद्वीकापि प्रैथिमनि निमग्न कल्मर । परार्थ काराश्रीरिति पुठरित कण्टकमिषादहो त चारित्र पनस भवत कस्य न मुदे ॥ १३३ ॥

१ चन्दने २ कस्तूरिकायाम्

१ रसूलसे

तमाल·

पास्यन्ति कस्य कुसुमे मधुपा मधूनि स्थास्यन्ति कस्य शिखरेषु विहङ्गमाला । इत्येव शोचति परं परितो विसारिदावाग्निभग्नपुरेष तरुस्तमाल ॥ १३४ ॥

कदली

तालीतरोरनुपकारि फलं फलित्वा लज्जावशादुचित एव विनाशयोग । एतं निरुपकृत्य फलैः परेभ्य प्राणान्निजाञ्झटिति यत्कदली जहाति ॥ १३५ ॥

द्राक्षा

दासेरकस्य दासीय बदरी यदि रोचते । एतावतैव किं द्राक्षा न साक्षादमृतप्रदा ॥ १३६ ॥ यद्यपि न भवति हानि परकीया चरति रासभे द्राक्षाम् । असमञ्जसमिति मत्वा तथापि खलु खिद्यते चेत ॥ १३७ ॥

दाडिम

मयि जीवति बीजाढ्ये किमन्ये बीजपूरका । इति सचिन्त्य मनसा विदद्रे दाडिमीफलम् ॥ १३८ ॥ आ पुष्पप्रसवान्मनोहरतया विश्वास्य विश्वं जनं हहो दाडिम तावदेव सहसे वृद्धिं स्वकीयामिह । यावन्नैति परोपभोगसहतामेषा ततस्तां तथा ज्ञात्वा ते हृदयं द्विधा दलति यत्तेनातिधन्यो भवान् ॥१३९॥

नालिकेर

उच्चैरेष तरु फलं च विपुलं दृष्ट्वैव हृष्ट शुक पक्वं शालिवन विहाय जडधीस्तं नालिकेरं गत । तत्रारुह्य बुभुक्षितेन मनसा यत्न कृतो भेदने वाञ्छा तस्य न केवलं विगलिता चञ्चूर्गता चूर्णताम् ॥ १४० ॥

ताल

अये ताल क्रीडां व्रज गुरुतया भाति न भवान् फले न च्छाया नो कठिणपरिवारो हि भवत । इयं धन्या धन्या सरलकदली सुन्दरदला पथस्थान् मन्ये सुखयति फलेनामृतवता ॥ १४१ ॥ अप्यन्यप्रथनि भूरुह फलभृतो नम्रानुपेक्ष्यादराद्दूरादुन्नतिसश्रयव्यसनिन पान्थस्य मूढात्मन । यन्मूलं समुपागतस्य मधुरच्छायाफले का कथा शीर्णेनापि हि नोपयोगमगमत्पर्णेन तालद्रुम ॥ १४२ ॥

भूर्ज

दौर्जन्यमात्मनि परं प्रथितं विधाता भूर्जद्रुमस्य विफलस्य समर्पणेन । किं चर्मभिर्निशितशस्त्रशतावकृत्तैराशा न पूरयति सोऽर्थिपरम्पराणाम् ॥ १४३ ॥ कुर्वन्तु नाम जनतोपकृतिं प्रसूनच्छायाफलैरविकलै सुलभैर्द्रुमास्ते । सोढास्तु कर्तनरुज पररक्षणार्थमेकेन भूर्जतरुणा करुणापरेण ॥ १४४ ॥

अश्वत्थ

वर्धिते सेविते किं ते सत्यश्वत्थेऽन्यपादपे । वर्धितो नरकाद्रक्षेत्स्पृष्टोऽरिष्टानि हन्ति य ॥ १४५ ॥

न्यग्रोध

महातरुर्वा भवति समूलो वा निनश्यति । नाङ्कुरप्रक्रियामेति न्यग्रोधकणिकाङ्कुर ॥ १४६ ॥ न्यग्रोधे फलशालिनि स्फुटतरं किंचित्फलं पच्यते बीजान्यङ्कुरगोचराणि कतिचित्सिध्यन्ति तस्मिन्नपि । एकस्त्वेष्वपि कश्चिदङ्कुरवरं प्राप्नोति तामुन्नतिं यामासाद्य निदाघपीडिततनुर्लोकश्छिदे धावति ॥ १४७ ॥ विस्तीर्णो दीर्घशाखाश्रितशकुनिशत शाखिनामग्रणीस्त्वं न्यग्रोध क्रोधमन्त प्रकटयसि न चेद्ब्रूमि किंचित्तदल्पम् । जल्पोऽप्येष तेपाकृतलघुपरिकरा कापि कूष्माण्डवल्ली पल्लीपृष्ठप्रतिष्ठा हसति हि फलनै स्वफलाना किमन्यत् ॥ १४८ ॥

मधूक

तत्तेजस्तरणेर्निदाघसमये तद्वारि मेघागमे तज्जाड्यं शिशिरे यदेकशरणै सोढं पुरा येर्द्रुमै । आयातोऽप्यधुना फलस्य समय कोऽयं विना तैरिति स्मृत्वा तानि शुचेव रोदिति गलत्पुष्पैर्मधूकद्रुम ॥ १४९ ॥ मूलादेव यदस्य विस्तृतिभरच्छायाप्यनन्यादृशी ते यस्य प्रसवा सुमङ्गलरसैरानन्दयन्त प्रजा । स्नेह च प्रकटीकरोति परमं भूय फलाना गुणैर्हिर्वैकैकगुणास्तरून्भज सखे तस्मान्मधूकद्रुमम् ॥ १५० ॥

शाल्मलि·

विशाल शाल्मल्या नयनसुभगं वीक्ष्य कुसुमं शुकस्यासीद्बुद्धि फलमपि भवेत्तादृशमिति । चिरं तत्र स्थित्वा फलमपि च काले परिणतं विपाके तूलोऽन्त सपदि मरुता सोऽप्यपहृत ॥ १५१ ॥ दूरे मार्गान्निरससि पुन कण्टकैरावृतोऽसि छायाशून्य फलमपि च ते वानरैरप्यभक्ष्यम् । निर्गन्धस्त्वं मधुपरहितं शाल्मले सारशून्य सेवास्माकं भवति विफला तिष्ठ नि श्वस याम ॥ १५२ ॥ हंसा पद्मवनाशया वलिभुजो गृध्राश्च मांसाशया पान्था स्वादुफलाशया मधुलिह सौरभ्यगन्धाशया । दूराज्निष्फलरक्तपुष्पनिचयैर्नि सार रम्योन्नते रे रे शाल्मलिपादप प्रतिदिनं के न त्वया वञ्चिता ॥ १५३ ॥ कायः कण्टकभूषितो न च घनच्छायीकृता पल्लवा पुष्पाणि च्युतसौरभाणि न दलश्रेणी मनोहारिणी । किं ब्रूमः फलपाकमस्य यदुपन्यासेऽपि लज्जामहे तद्ब्रो केन गुणेन शाल्मलितरो जातोऽसि सीमद्रुम ॥ १५४ ॥

निम्ब

निम्ब किं बहुनोक्तेन निष्फलानि फलानि ते । यानि सजातपाकानि काका निःशेषयन्त्यमी ॥ १५५ ॥ येश्च निम्ब परशुना यश्चैनं मधुसर्पिषा । यश्चैनं गन्धमाल्याद्यै सर्वस्य कटुरेव स ॥ १५६ ॥ पश्यानुरूपमिन्दिन्दिरेण माकन्दशेखरो मुखर । अपि च पिचुमन्दमुकुले मौकुलिकुलमाकुलं मिलति ॥ १५७ ॥ चित्रं चित्रं बत बत महच्चित्रमेतद्विचित्रं जातो दैवादुचितघटनासंविधाता विधाता । यन्निम्बाना परिणतफलस्फीतिरास्वादनीया यच्चैतस्या कैवलनकलाकोविद काकलोक ॥ १५८ ॥ यस्मादर्थिजनो मनोभिलषितं लब्ध्वा मुदा मेदुरं सार्धं

१ उष्ट्रस्य २ पुष्पोदयादारभ्य ३ सकण्टन् ४ दुर्नतवम्
२१ सु. र. भां

१ मेघ २ स्वाकृद् ३ ग्रोकेन ४ काका- ५ व्यथानि ६ भत्र वृक्षति सिद्धति भवति इत्यध्याहारेण वाक्यानि पूरणीयानि ७ भनरेण ८ काककुल्म् ९ समृद्धि- १० मद्वगचातुर्यम्

बन्धुजनेश्वरार निविधाभोगान्विलासोद्धुर । त दैवेन विवेकशून्यमनसा निर्मूल्य चूतद्रुम स्थाने तस्य तु काक लोकरसतिर्निम्ब समारोपित ॥ १५९ ॥

वञ्जुल

पत्रफलपुष्पलक्ष्म्या कदाप्यदृष्ट वृत च खलु शूकै । उपसर्पेम भवत बञ्जुल वद कस्य लोभेन ॥ १६० ॥ गात्र कण्टकसकट प्रविरलच्छाया न चायासहृन्निर्गन्ध कुसुमोत्करस्तव फल न क्षुद्विनाशक्षमम् । बब्बूलद्रुम मूलमेति न जनस्तत्तावदास्तामहो ह्यन्येपामपि शाखिना फलवता गुर्व्यै धृतिर्जायसे ॥ १६१ ॥ आमूलाग्रनिबद्धकण्टकततुर्निर्गन्धपुष्पोद्गमश्छाया न श्रमहारिणी न च फल क्षुत्क्षामसतोपकृत् । रे रे बञ्जुल साधुसङ्गरहितस्तत्तावदास्तामहो ह्यन्येपामपि शाखिना फलवता गुर्व्यै धृतिर्जायसे ॥ १६२ ॥ शाखा कण्टककोटिभि परिवृता यत्र फल कुत्सित पत्र क्षुद्रतर न चास्ति गहना छायापि पान्थप्रिया । अन्येपामपि शाखिना फलभृता रक्षार्थमानीयसे बब्बूलद्रुम कैर्गुणैर्गुरुतरैर्वृक्षेषु समाव्यसे ॥ १६३ ॥

खदिर

विना खदिरसारेण हारेण हरिणीदृशाम् । नाधरे जायते रागो नानुराग पयोधरे ॥ १६४ ॥ चन्दने विषधराम्महामहे यस्तु सुन्दरमगुप्तिमत्कृत । रक्षितु वद किमात्मसोष्ठव सचिता खदिर कण्टकास्त्वया ॥ १६५ ॥ पर तदिह नास्ति यत्र खदिरै खरैरावृत न तेऽपि खदिरा न ये कुटिलकण्टकैरावृता । न ते कुटिलकण्टका किमपि ये न मर्मच्छिद समुज्झत वृथाखिर्ति बत सहध्यमध्यश्रमम् ॥ १६६ ॥

किंशुक

किंशुक किं शुकमुखवत् कुसुमानि विकासयसनिशम् । यस्या जनोऽनुरागी सा गौरते कदापि नोच्चार्या ॥ १६७ ॥ त्यज किंशुक पुष्पिताभिमान निजशिरसि भ्रमरोपसर्जनेन । विकसन्नवमालिकावियोगात्कुरुते यद्विधिया त्वयि प्रवेशम् ॥ १६८ ॥ उपनदिपुलिने महापलाश पत्रसमुच्छ्रलदेक पत्रपाणि । दवदहनविनष्टजीविताना सलिलमिवैप ददाति पादपानाम् ॥ १६९ ॥

शाखोट

शाखोट शाल्मलिप्रभृतिरीरवाधा शृण्वन्तु पुण्यमिल्यो यदसौ वसन्त । युष्मभ्यमर्पयति पल्लवपुष्पलक्ष्मी सौरभ्यसमनविधिस्तु विधेर्धीन ॥ १७० ॥ वस्त्र भो कथयामि दैवहतक मा विद्धि शाखोटक वैराग्यादिव वक्षि साधु विदित कस्मादिद कथ्यते । वामेनात्र वटस्तमध्वगजन सर्वात्मना सेवते न च्छायापि परोपकारकृतये मार्गस्थितस्यापि मे ॥ १७१ ॥

पीलु

धन्या सूक्ष्मफला अपि प्रियतमास्ते पीलुवृक्षा क्षितौ क्षुत्क्षीणेन जनेन हि प्रतिदिन येषा फल भुज्यते । किं तैस्तत्र महाफलैरपि पुन कल्पद्रुमाद्यैर्द्रुमैर्येषा नाम मनागपि श्रमनुदे छायापि न प्राप्यते ॥ १७२ ॥

करीर

फल दूरतरेऽप्यास्ता पुष्णासि कुसुमैर्जनान् । इतरे तरवो मन्ये करीर तव किंकरा ॥ १७३ ॥ किं पुष्पै किं फलैस्तस्य करीरस्य दुरात्मन । येन वृद्धि समासाद्य न कृत पत्रसग्रह ॥ १७४ ॥

बिल्व

आमोदीनि सुमेदुराणि च मृदुस्वादूनि च क्ष्मारुहामुद्यानेषु वनेषु लब्धजनुषा सन्तीतरेषामपि । किं तु श्रीफलता तवैव जयिनी माल्लूर दिङ्मण्डले यस्यैतानि फलानि यौवनवतीवक्षोजलक्ष्मीगृहा ॥ १७५ ॥

शालि

शाखासततिसनिरुद्धनभसो भूयास एवावनौ विद्यन्ते तरव फलैरविकलैरार्तिच्छिद प्राणिनाम् । किंतु द्विनदलैरलकृततनो शाले त्वमस्युन्नता दत्त्वा येन निज शिर सुकृतिना को नाम न प्रीणित ॥ १७६ ॥

कुटज

समुपागतवति दैवादवहेला कुटज मधुकरे मा गा । मकरन्दतुन्दिलानामरविन्दानामय यतो मान्य ॥ १७७ ॥

इक्षु

कान्तोऽसि नित्यमधुरोऽसि रसाकुलोऽसि किं चासि पञ्चशरकार्मुकमद्वितीयम् । इक्षो तवास्ति सकल परमेकमून यत्सेवितो भजसि नीरसता क्रमेण ॥ १७८ ॥ परार्थे य पीडामनुभवति भङ्गेऽपि मधुरो यदीय सर्वेषामिह खलु विकारोऽप्यभिमत । न सप्राप्तो वृद्धिं यदि स भृशमक्षेत्रपतित किमिक्षोर्दोषोऽसौ न पुनरगुणाया मरुभुव ॥ १७९ ॥ मुखे यद्वैरस्य वपुरपि पुनर्ग्रन्थिनिचित स्तत को़ऽपि क्षणमपि भजे मूलमहित । फल चैषामप्राप्य नितधरसलिप्सोर्हि भव तत्स्तदिक्षोर्नायुक्त विहितमितरैर्यत्तु दलनम् ॥ १८० ॥

लवङ्गी

अयि दुष्कृतकेन केन वत्से हलिकद्वारि लवङ्गि पुष्पितासि । स्तवकास्तव पांसुभि परीता परित प्राङ्गणसीम्नि यल्लुठति ॥ १८१ ॥ लून मत्तमतङ्गजै कियदपि च्छिन्न तुषारार्दितै शिष्ट ग्रीष्मजतीक्ष्णभानुकिरणैर्भस्मीकृत काननम् । एषा कोणगता मुहु परिमलैरामोदयन्ती दिशो हा कष्ट ललिता लवङ्गलतिका दावाग्निना दह्यते ॥ १८२ ॥ सौरभ्येण समावृणोषि ककुभ पुष्णासि पुष्पन्धयाल्लोँतात्तु वृथा तथापि गमियतीस्त्व यापयेर्यामिनी । अस्मिन्दासपुरे परस्तात इतो निन्यस्तरिसांमिरे माल्लारगृहे लवङ्गि रन्ता कस्ते गुणान् ज्ञास्यति ॥ १८३ ॥

१ निकाम २ पुष्पप्रकर- ३ प्राचीनम् ४ खग्रान् ५ रक्षारहितम् ६ पलाशपत्र ७ समितपक्षकादिभि

१ फलानीव यैर २ गुणगौरवाणि ३ अये ४ पदम्यासम् ५ विषया दर्शनारिचिमाधनाभावेन विरस रसस लिप्सा इक्षुमिष्टा भक्षितस्य

कार्पास

नीरसान्यपि रोचन्ते कार्पासस्य फलानि मे । येषा गुणमय जन्म परेषा गुह्यगुप्तये ॥ १८४ ॥ श्लाघ्य कार्पासफल यस्य गुणै स्तनन्ति पिहितानि । मुक्ताफलानि तरुणीकुचकलश तटेषु विलसन्ति ॥ १८५ ॥ निष्पेषोऽस्थिचयस्य दु महतर ग्रासस्तुलारोहण ग्राम्यस्त्रीनखचुम्बनव्यतिकरस्तन्त्रीप्रहारव्यथा। मातङ्गोक्षितमण्डनारिकणिकापान च कूर्चाहति कार्पासेन परार्थसाधनविधौ कि किं न चाङ्गीकृतम् ॥ १८६ ॥

शण

भूर्ज परोपकृतये निजकवचविकर्तन सहते । परबन्धनाय तु शण प्रेक्षध्वमिहान्तर कीदृक् ॥ १८७ ॥

कण्टकारिका

उचित नाम नारङ्ग्या केतक्यामपि कण्टका । रसगन्धोज्झिते कि ते कण्टका कण्टकारिके ॥ १८८ ॥

धत्तूर

माधुर्यसाराधरितामृतस्य तत्कण्टकित्व पनसस्य सह्यम् । उन्मादिनो मातुलपुत्रकस्य कथ सहामो बत कण्टकित्वम् ॥ १८९ ॥ धत्तूर धूत तरणे दुर्निवासयोग्ये स्थाने पिशाचपतिना विनिवेशितोऽसि । किं भैरवाणि विकसन्ति तम प्रयाति चन्द्रोपले द्रवति वार्धिरुपैति वृद्धिम् ॥ १९० ॥ धत्तूरकण्टक फलप्रतिरोधबुद्ध्या वैर वृथैन कुरुषे पनसेन सार्धम् । सन्तो हसन्ति न भजन्ति च चेतसा त्वा भ्रान्ता भवन्ति पुरुषास्तव सेवनेन ॥ १९१ ॥ महेशस्त्वा धत्ते शिरसि रसराजस्य जयिनी विशुद्धिस्त्वत्सङ्गात्कनकमयमेतत्त्रिभुवनम् । तनोति त्वत्सेवा ननु कनकवृक्ष त्वदपर पर को नु स्यात्तद्यदि न मुलमीभावममज ॥ १९२ ॥

पलाण्डु

कर्पूरधूलीरचितालवाल कस्तूरिकाकुङ्कुमलिप्तदेह । सुवर्णकुम्भै परिषिच्यमानो निज गुण मुञ्चति किं पलाण्ड ॥१९३॥

तृणानि

रूढस्य सिन्धुतटमनु तस्य तृणस्यापि जन्म कल्याणम् । यत्सलिलमज्जदाकुलजनस्य हस्तावलम्बन भवति ॥ १९४ ॥ उत्तुङ्गैस्तरुभि किमेभिरखिलैराकाशसस्पर्शिभिर्धन्योऽसौ नितरामुलूपविटपी नद्यास्तटेऽवस्थित । एव य कृतबुद्धिरुज्झितजलव्यालोलवीचीवशा मज्जन्त जनमुद्धरामि सहसा तेनैव मज्जामि वा ॥ १९५ ॥

कलमा

कलमा पाकविनम्रा मूलतलाघ्रातसुरभिकह्लारा । पवनाकम्पितशिरस प्राय कुर्वन्ति परिमलश्लाघाम् ॥ १९६ ॥ असारवेहि कलमानलमोहिताना येषा प्रचण्डमुसलै-रवदाततैव । स्नेह विमुच्य सहसा खलता प्रयान्ति ये स्वल्पपीडनवशान्न वय तिलास्ते ॥ १९७ ॥

ताम्बूलम्

किं वीरुधो भुवि न सन्ति सहस्रशोऽन्या यासा दलानि न परोपकृतिं भजन्ते । एकैव वल्लिषु विराजति नागवल्ली या नागरीवदनचन्द्रमलंकरोति ॥ १९८ ॥ वल्लीना कति न स्फुरन्ति परित पर्णानि किं तैरिह स्निग्धैरप्यतिकोमलैरपि निजामेवाश्रयद्भि श्रियम् । तानेव स्तुमहे महाजनमुखश्रीकारिजन्मव्रतान्या सूते नवनागरीप्रियतमास्ताम्बूलवल्लीदला ॥ १९९ ॥

तुम्बी

सर्वेऽस्तुम्ब्य समकटुरसास्तुम्बिवल्लीप्रसूतास्ता सबद्धा अपि कतिपया दुस्तर तारयन्ति । शब्दायन्ते सरसमपरा शुष्ककाष्ठे निषण्णास्तन्मध्येऽन्या ज्वलितहृदया शोणित सपिबन्ति ॥ २०० ॥ एके तुम्बा व्रतिकरगता पावनतामानयन्ति गायन्त्यन्ये सरसमधुर शुद्धवंशे विलग्ना । एके तावद्ग्रथितसगुणा दुस्तर तारयन्ति तेषा मध्ये ज्वलितहृदया रक्तमेके पिबन्ति ॥ २०१ ॥

वश

छिन्न सनिशिते शस्त्रैर्विद्धश्च नवसस्थया । तथापि हि सुवशेन विरस नापजल्पितम् ॥ २०२ ॥

कुन्द

एष षट्पदयुवा मदायत कुन्द यापयति यामिनीस्त्वयि । दुर्वहा तदपि नापचीयते पद्मिनीविरहवेदना हृदि ॥ २०३ ॥ सदशयस्य मधुनेभवमस्ति यत्ते रे कुन्द किं दुरभिमानमुरीकरोषि । एतन चेतसि करोषि सरोजबन्धु पुष्पधयोऽपि मम सौरभमातनोति ॥ २०४ ॥

कमलानि

परमश्रीकृतेवास्तु नेतरश्रीसमानता । इति कैरवकोद्वेदे कमल मुकुलायते ॥ २०५ ॥ प्रसारितकरे मित्रे जगदुद्योतकारिणि । किं न केरव लज्जा ते कुर्वत कोशसवृतिम् ॥ २०६ ॥ लक्ष्मीसपर्करूपोऽय दोष पद्मस्य निश्चितम् । यदय गुणसदोहधामनीन्दो पराङ्मुख ॥ २०७ ॥ अन्तरच्छिद्राणि भूयासि कण्टका बहवो बहि । कथ कमलनालस्य मा भूवन्भङ्गुरा गुणा ॥ २०८ ॥ मालतीमुकुल याता कुन्दा मन्दायितास्तथा । पङ्कज त्वामिद नूम कुत्र यातु मधुव्रत ॥२०९॥ पङ्कज जलेषु वास प्रीतिर्मधुपेषु कण्टकै सङ्ग । यद्यपि तदपि तवैतच्चित्र मित्रोदये हर्ष ॥ २१० ॥ कुसुम कोशातक्या

१ शुभ्राणि २ सूत्रमयम् ३ मानङ्गेमा त्यन्तेनोक्षित सिक्त यत्न ण्डवारि सिक्थद्रवोदक तस्य णिकाया पानम् अतीवानुचीति भाव ४ माधुर्यसारेण तुच्छीकृतममृत येन ५ धत्तूरफलस्य ६ शकरेण ७ चन्द्रकान्त ८ जयिनी उत्कर्षवती रसराजस्य पारदस्य विशुद्धि यत्त्रिभुवन कनकमय सुवर्णमय तनोतीत्यन्वय ९ जातेति शेष १० कर्पे ११ शाल्मिविशेषान् १२ कण्डितानाम्

१ शुभ्रवत् २ तैलम्, पक्षे,-प्रीतिम् ३ दुर्जनत्वम्, पक्षे,-खल्करूपत्वम् ४ लता ५ तुम्बीफलानि ६ शब्द कुर्वन्ति ७ रक्तम् ८ कोशसवरणम् ९ रन्ध्राणि, पक्षे,-दोषस्थानानि १० सूत्रा, पक्षे,-सत्त्वा ११ सौभाग्यादय पक्षे,-तन्तव १२ उदकेषु पक्षे,-डलयो सावर्ण्यात् जडेषु मूर्खेषु १३ भ्रमरेषु, पक्षे-मद्यपेषु १४ स्नायुरूपै, पक्षे,-दुष्टै- १५ सूर्योदये पक्षे,-सुहृदभ्युदये

विकसति रात्रौ दिवा च कूष्माण्ड्या । अलिकुलनिचयै रुचिरं किं तु यशः कुमुदकमलयोरेव ॥ २११ ॥ उदितवति द्विजराजे कस्य न हृदये मुदः पदं दधति । संकुचसि कमल यदयं हर हर वामो विधिर्भवत ॥ २१२ ॥ एते हि गुणाः पङ्कज सन्तोऽपि न ते प्रकाशमायान्ति । यल्लक्ष्मीवसतेस्तव मधुपैरुपजीव्यते कोशः ॥ २१३ ॥ पद्मिनि किमिति क्रीडसि मधुपैर्ज्ञात्वोऽपि न हि किं ते । हर हर विस्मृत्योक्तः क्क नु लज्जा सेवितृरक्ताया ॥ २१४ ॥ किं कुप्यसि कस्मैचन सौरभसाराय कुप्य निजमधुने । यस्य कृते शतपत्र प्रतिपत्र तेऽच मृग्यते भ्रमरैः ॥ २१५ ॥ अयि मकरन्दस्यन्दिनि पद्मिनि मन्ये तवेव सुभगत्वम् । पुष्पवतीमपि भवतीं त्यजति न वृद्धः शुचिर्हंसः ॥ २१६ ॥ मधुप इव मारुतेऽस्मिन्मा सौरभलोभमम्बुजिनि मंस्थाः । लोकानामेव मुदे महितोऽप्यात्मासुनार्थिता नीतः ॥२१७॥ न कुले यापि न शीले न वास्ति रूपेऽपि कश्चिदुत्कर्षः । यत्पुष्णाति मिलिन्दानरविन्द महत्त्वमेतत्ते ॥ २१८ ॥ रे पद्मिनीपत्र भवच्चरित्रं चित्रं प्रतीमो वयमत्र किंचित् । रत्नपङ्कजन्मापि यदच्छभावादपि स्पृशस्यम्बु न पङ्कसङ्गि ॥ २१९ ॥ जनि सरोङ्कादतिपङ्किनो यथलोलुपैर्या मधुपैर्निहार । कलङ्क एवैष कुमुद्वतीनां कलङ्किन किं तु कलावतीनाम् ॥ २२० ॥ अपि त्वया कैरविणि व्यधायि सुधा सुधाबन्धुनि बन्धुभावः । जनापवादः परितः प्रयात समागमो हन्त न जातु जातः ॥ २२१ ॥ कमलिनि मलिनीकरोषि चेतः किमिति बकैरवहेलितानभिज्ञैः । परिणतमकरन्दमार्मिकास्ते जगति भवन्तु चिरायुषो मिलिन्दाः ॥ २२२ ॥ रुचिरतिरुचिरा शुचित्वमुच्चैः शिरसि धृता स्वयमेव शंकरेण । कमलिनि मलिनीकरोषि कस्मात्सुखमिदमिन्दुमुदीक्ष्य लोककान्तम् ॥ २२३ ॥ नलिनि निपुणता वदामि किं ते भ्रमरविलासिनि लालसालमाया । त्रिभुवननयनोत्सव यदिन्दु नयसि न हन्त दृगन्तवर्त्मसीमाम् ॥ २२४ ॥ स्वच्छन्दं दलदरविन्द ते मरन्दं निन्दन्तो विदधतु गुञ्जितं मिलिन्दाः । आमोदानथ हरिदन्तराणि नेतुं नैवान्यो जगति समीरणात्प्रवीणः ॥२२५॥ यावत्त्वा न खलु हसन्ति कैरविण्यो यावत्त्वा तरणिकरैः परामृशन्ति । यावत्ते मधुविभवो मनोऽस्मि तावन्माध्वीकं वितर सरोज षट्पदेभ्यः ॥२२६॥ रे पद्मिनीदल तवात्र मया चरित्रं दृष्टं विचित्रमिव यद्विदितं ध्रुवं तत् । यैरेव शुद्धमलिलैः परिपालितस्त्वं तेभ्यः पृथग्भवसि पङ्कभवोऽसि यस्मात् ॥२२७॥ कामं भवन्तु मधुलम्पटषट्पदौघसंघट्टघर्घरघनध्वनयोऽब्जखण्डाः । गायनपि श्रुतिसुखं विधिरेष यत्र भृङ्गः स कोऽपि धरणीधरनाभिपद्मः ॥ २२८ ॥ विभ्रम्य काननमसौ दिवसावसाने त्वय्येव षट्पदयुवा हृदयं बबन्ध । राजीव चेन्मलिनिमानमुरीकरोषि क स्यादहो मधुलिहामधुनावलम्बः ॥ २२९ ॥ स्वामोदवासितसमग्रदिगन्तराला रक्ता मनोहरशिखा सुकुमारमूर्तिः । सेव्या सरोजकलिका तु यदैव जाता नीता सदैव विधिना मधुपोऽन्यदेशम् ॥ २३० ॥ किं बान्धवेन रविणा हरिणाथ किं वा लक्ष्म्या च किं च जलजोदरजेन किं वा । एतस्य शुद्धचरितस्य सरोरुहस्य नैषा तुषारजनिता शमिता विपत्तिः ॥ २३१ ॥ लक्ष्मीनिवास इति वारिरुहप्रसिद्धिरन्वेषिता कतिपया वैरटास्तु सन्ति । राज्ञि प्रसारितकरे किमहं ददामि सकोचितं वदनमम्बुरुहैरितीव ॥ २३२ ॥ लक्ष्मीः स्वयं निवसति त्वयि लोकधात्रि मित्रेण चापि विहितोऽस्ति दृढोऽनुरागः । बन्दीव गायति गुणांस्तव चञ्चरीकः पुण्डरीक तव साम्यमुरीकरोति ॥ २३३ ॥ अयि दलदरविन्द स्यन्दमानं मरन्दं तव किमपि लिहन्तो मञ्जु गुञ्जन्तु भृङ्गाः । दिशि दिशि निरपेक्षस्तावकीनं विवृण्वन्परिमलमयमन्यो बान्धवो गन्धवाहः ॥ २३४ ॥ समुत्पत्तिः स्वच्छे सरसि हरिहस्ते निवसनं निवासः पैद्माया सुरहृदयहारी परिमलः । गुणैरेतैरन्यै रपि च ललितस्याम्बुज तव द्विजोत्तंसे हंसे यदि रतिरतीवोन्नतिरियम् ॥ २३५ ॥ नालस्य प्रसरो जलेष्वपि कृतावासस्य कोशे रुचिर्दण्डे कर्कशता मुखेऽतिमृदुता मित्रे महान्प्रश्रयः । आमूलं गुणसंग्रहव्यसनिता द्वेषश्च दोषाकरे यस्यैषा स्थितिरम्बुजस्य वसतिर्युक्तैव तत्र श्रियः ॥ २३६ ॥ नीराग्निर्मलतो जनिर्मधुरता वामामुखस्पर्धिनी वासो यस्य हरेः करे परिमलो गीर्वाणचेतोहरः । सर्वस्वं तदहो महाकविगिरां कामस्य चाम्भोरुह त्वं चेत्प्रीतिमुरीकरोषि मधुपे किं त्वां प्रति ब्रूमहे ॥ २३७ ॥ एकस्मिन्निनिवासयो समजनि स्वच्छे सरोवारिणि भ्रातः कानिचिदैव कानिचिदहान्यत्र व्यतीतानि नौ । लब्धं तामरस त्वया मृगदृशां लीलावतंसास्पदं शैवालं विलुठामि पामरवधूपादाहते पाथसि ॥ २३८ ॥ वैमुख्य मृगलाञ्छनस्य

१ सूर्यानुरक्ताया, पक्षे,-सविता पिता तस्मिन्रक्ताया पितृगामिन्या इत्यभिप्रायः २ पुष्पयुक्ताम्, पक्षे,-रजस्वलाम् ३ श्वेत, पक्षे-पवित्र ४ राजहंस, पक्षे,-परमहंस- ५ चन्द्रस्य ६ वक्रुषीकरोति ७ भवद्भिर्न नीता, चिरस्थितेति यावत् ८ भवद्भिरैर्न ९ मर्यादा- १० भ्रमरा:- ११ दिगन्तराणि १२ वायो १३ सवविरम्या

१ कर्दमोत्पन्न २ महाया ३ हस्त, पक्षे,-कराः- ४ स्त्रया- ५ पद्मिन्ये ६ दोषाणामाकरे, पक्षे,-चन्द्रे ७ देवमनोहारी ८ भक्तोषि

मनसो निर्माति मे न व्यथा नो दूये चिरलालिता मधु लिह सर्पन्ति यगान्तिकम् । जल्पतीव दुरक्षराणि मधुपश्रेणीरयच्छद्मना यत्कादम्ब कुमुद्वती हसति मा तन्मे मनस्ताम्यति ॥ २३९ ॥ सम्भूतिस्तव मानसे सरसिज त्वत्सो रभैर्वासिता सर्वास्ता ककुभस्तवास्ति परमो बन्धुर्विवस्वानिति । त्व चेदच गुणानरच शिशिरे शीतानिले शीर्यसि प्राय प्राप्तमिद तदत्र परम दिष्टेऽव्यदृष्ट बलम् ॥ २४० ॥ खद्योतास्तरला भवन्ति भगवानस्तगतो भानुमान् कोक शोकमुपैति मत्तमनस क्रेङ्कुर्वते कौशिका । इत्थ चेतसदसद्विवेकधुरो धाता तदेतादृश न द्रष्टव्यमितीव मुद्रितवती पद्मेक्षण पद्मिनी ॥ २४१ ॥ पौलोमीपतिकानने विलसता गीर्वाणभूमीरुहा येन प्रातसमुज्झितानि कुसुमान्याजघ्रिरे निर्जरै । तस्मिन्नद्य मधुव्रते विधिवशान्माध्वीकमाकाङ्क्षति त्व चेदञ्चसि लोभमम्बुज तदा किं त्वा प्रति ब्रूमहे ॥ २४२ ॥

लता

लतानामेतासामुदितकुसुमाना मरुदय मत लास्य दत्त्वा श्रयति भृशमामोदमसमम् । लतास्त्वध्वन्यानामहह दृशमादाय सहसा ददत्याधिव्याधिभ्रमिरुदितमोहव्यतिकरम् ॥२४३॥

संकीर्णान्योक्तयः

शिव

भस्मनि स्मारिपोरनुरागो हीयते न घनसारपराग । भूषण यदि फणी न मणीना काचिदप्यपचितिर्न च हेम्न ॥ १ ॥ उरसि फणिपति शिखी ललाटे शिरसि विधु सुरवाहिनी जटायाम् । प्रियसखि कथयामि किं रहस्य पुरमथनस्य रहोऽपि ससदेव ॥ २ ॥ इय तावलीला यदधिरुरुहे वृद्धवृषभो यदुक्षेहे रुण्ड यदिह चितिभस्मापि लिलिपे । अय को व्यापारो यदतिलकि भाले हुतवहो यदग्रैवि व्यालो यदकवलि हालाहलमपि ॥ ३ ॥ विश्राणे त्वयि भस्म क समभवन्म दादरश्चन्दने क क्षौम वल्कलयाचकार न कृती कृत्तिं वसाने त्वयि । धत्तूरस्पृहयालुता त्वयि गते तत्याज क केतकी स्वातन्त्र्याज्जहिहि त्वमीश्वर गुणौल्लोकोऽस्ति तद्ग्राहक ॥ ४ ॥ त्व चेत्सचरसे वृषेण लघुता का नाम दिग्दन्तिना व्याले काञ्चनकुण्डलानि कुरुषे हानिर्न हेम्न पुन । मूर्ध्नि चेद्वहसे जलौघमयश किं नाम लोकत्रयीदीपस्याम्बुजबान्धवस्य जगतामीशोऽसि किं ब्रूमहे ॥ ५ ॥ छेत्सि ब्रह्मशिरो यदि प्रेयसि प्रेतेषु सख्य यदि क्षीब क्रीडसि मातृभिर्यदि रतिं धत्से श्मशाने यदि । सृष्ट्वा सहरसि प्रजा यदि तथाप्याधाय भक्त्या मन क सेवे करवाणि किं त्रिजगती शून्या त्वमेवेश्वर ॥ ६ ॥

परशुराम

त्व जामदग्न्य जननीवधपातकेन सदूषित क्रतुविदा धुरि नामविध्य । गीर्वाणवन्द्यचरणस्तव चन्द्रमौलिराचार्यक स भगवान् यदि नाकरिष्यत् ॥ ७ ॥

रामचन्द्र

सङ्ग्रामाङ्गणमागते दशमुखे सौमित्रिणा विस्मित सुग्रीवेण विचारित हनुमता व्यालोलमालोकितम् । श्रीरामेण परतु पीनपुलकस्फूर्जत्कपोलश्रिया सान्द्रानन्दरसालसा निदधिरे बाणासने दृष्टय ॥ ८ ॥

सीता

वनान्ते खेलन्ती शशकशिशुमालोक्य चकिता भुजप्रान्त भर्तुर्भजति भयहर्तु सपदि या । अहो सेय सीता दशवदननीता हलरदै परीता रक्षोभि श्रयति विवशा कामपि दशाम् ॥९॥

इन्द्र

जम्भारिरेव जानाति रम्भासयोगविभ्रमम् । घेटीचेटीविट किमिच्छानात्यमरकामिनीम् ॥ १० ॥

स्मर

पुरो गीर्वाणाना निजभुजबलाहोपुरुषिकामहो कार कार पुरभिदि शर समुखयत । स्मरस्य स्वर्बालानयनशुभमालार्चनपद वपु सद्यो भालानलभसितजालास्पदमभूत् ॥ ११ ॥

आकाशम्

य पीयूषसहोदरै स्नपयति ज्योत्स्नाजलै सर्वतो यश्च त्वामधिकाधिक ज्वलयति प्रोद्दामतापै करैः । भ्रातर्व्योम तयोरपि स्थितिमिह व्यातन्वतो विक्रियानिर्मुक्तस्य महत्त्वमेतदसम दूरेऽधिरूढ तव ॥ १२ ॥

पृथ्वी

विश्वास मधुरवचनै साधून् ये वञ्चयन्ति नम्रतमा । तानपि दधासि मात काश्यपि यातस्तवापि च विवेक ॥ १३ ॥

जलम्

शैत्य नाम गुणस्तवैव सहज स्वाभाविकी स्वच्छता किं ब्रूम शुचिता भवन्ति शुचय स्पर्शेन यस्यापरे । किं चात परमुच्यते स्तुतिपद यज्जीवन देहिना त्व चेन्नीचपथेन गच्छसि पय कस्त्वा निरोद्धु क्षम ॥ १४ ॥ अब्ज त्वजमथाब्जमूल्यत इद ब्रह्माण्डमण्डात्पुनर्विश्व स्थावरजगम तदितरत्व मूलमित्थ पय । भित्त्वा चोर इव प्रयासि निभृत निर्गत्य जालान्तरैर्बध्यन्ते विवशास्त्वदेकशरणास्त्वामाश्रिता जन्तव ॥ १५ ॥

मारुत

सैन्या नाविकघोरणी निपतिता मध्येजल क्षेपणी पन्था पर्वतदुर्गमो घनघनच्छन्नाश्च तारापथ । हहो मारुत दुस्तरो जलनिधि शीर्णा च नौ साप्रत मध्ये मज्जय वा तट गमय वा हस्ते तवास्ते द्वयम् ॥ १६ ॥

मृगतृष्णिका

जलभ्रमोत्पादिकृतो गुणौघा प्रकाशयन्त्या मृगतृष्णिकायाम् । जलाशयभ्रान्तिरभून्ममैषा प्रभूतसतापकरी पिपासा ॥ १७ ॥

---

१ नन्दिना २ दिगागानाम् ३ जन्तु न दम, पुनः-जडा तुम् ४ वृषेस ५ दृगापपति ६ मद्य ■ माद्यादिभि

१ इद्र- २ धन्वाधिका दासी, तस्या जार ३ देवाङ्गनाम् ४ भूमे ५ गत- ६ नन्दिना ७ जन्मध्ये ■ निर्दिष्टपना च्छादित * अन्तरिक्षम् १० भिन्ना

सुवर्णम्

अग्निदाहे न मे दुःखं छेदे न निकषे न वा । यत्तदेव महद्दुःखं गुञ्जया सह तोलनम् ॥ १८ ॥ न वै ताडनात्तापना-द्वह्निमध्ये न वै विक्रयात्क्लिश्यमानोऽहमस्मि । सुवर्णस्य मे मुख्यदुःखं तदेकं यतो मां जना गुञ्जया तोलयन्ति ॥ १९ ॥

मौक्तिकम्

अत्यच्छेनाविरुद्धेन सुवृत्तेनातिचारुणा । अन्तर्भिन्नेन संप्राप्तं मौक्तिकेन निबन्धनम् ॥२०॥ हृदये कुरु संचयं गुणानां यदि रे वाञ्छसि नासिके निवासम् । इति मौक्तिक ते वदामि नूनं गुणहीनो नहि नासिके विभाति ॥२१॥ रत्नाकरे परिहृता वसति किमन्यदङ्गीकृतं कठिनवेधनदुःखभारः । वक्षोजकुम्भ-परिरम्भणलोलुपेन किं किं न तेन विहितं बत मौक्तिकेन ॥२२॥

सुवर्णकार

हे हेमकार परदुःखविचारमूढ किं मां मुहुः क्षिपसि वारशतानि वह्नौ । संदीप्यते मयि सुवर्णगुणातिरेको लाभः परं तव मुखे खलु भस्मपातः ॥ २३ ॥

हार

मुक्ताहार गुणीभूय नोपसर्प्य स्तनस्त्वया । निभिन्ने यस्य काठिन्यं व्यर्थं तदुपसर्पणम् ॥ २४ ॥ गुणवतस्तव हार न युज्यते परकलत्रकुचेषु विलुण्ठनम् । स्पृशति शीतकरो जघनस्थलीमुचितमस्ति तदेव कलङ्किन ॥ २५ ॥ सद्वृत्त-सद्गुणविचित्रमहार्हकान्ते कान्ताघनस्तनतटोचितचारुमूर्ते । आ पामरीकठिनकण्ठविलम्बभङ्गो हा हार हारितमहो भवता गुणित्वम् ॥ २६ ॥ दीर्णोऽसि चेत्कनकसूत्रनिवेशनाय मुक्ता-कलाप निमितो भवतो निषादः । यत्पञ्चबाणजयमङ्गलहेमकुम्भ कुम्भस्तनीस्तनतटे भवितानुरङ्गः ॥२७॥ अन्येऽपि सन्ति बत नो गुणिनो जगत्यां हार त्वमेव गुणिनामुपरि स्थितोऽसि । एणीदृशामुरसि नित्यमवस्थितस्य सद्वृत्तता च शुचिता च न खण्डिता यत् ॥ २८ ॥ येनाकारि महीभृतामविरलं कण्ठेषु लीलायितं येन प्रापि सरोजसुन्दरदृशां तुङ्गस्तनालिङ्गनम् । जातं येन गजेन्द्रगण्डपुलिने साधारणं गुञ्जया मुक्तादाम तदेव पामरपुरे नाताप कां कां दशाम् ॥ २९ ॥

कञ्चुक

श्रीमता कथय कञ्चुक पूर्वं कानि कानि सुकृतानि कृतानि । अंसमर्पयसि येन समस्तं हारहारिहृदये हरिणाक्ष्या ॥ ३० ॥

कुण्डलम्

यत्पूर्वं पवनाभिशीर्णसलिलैश्वीर्णं तपो दुष्करं तस्यैतत्फल-मीदृशं परिणतं यज्जातरूपं वपुः । मुग्धापाण्डुकपोलचुम्बनसुखं गण्डश्च रत्नोत्तमैः प्राप्तं कुण्डल वाञ्छसे किमपरं यन्मूढ दोलायसे ॥ ३१ ॥

नासाभूषणम्

हारस्यापि दुरापमस्मि भुवने हे नासिकाभूषण त्वं सौभाग्यमिति प्रतीहि वनितावक्त्रेन्दुकान्तिप्रद । यत्कान्तातनुसंगमाय सहते सोऽन्तर्निभेदव्यथां सा नासा पुटभेदनादपि भवत्सङ्गं यतो वाञ्छति ॥ ३२ ॥

वलय

गुणानामज्ञानादनुभवतु तावत्प्रतिपदं मुहुर्बाहुच्छेद-व्यतिकरमसौ स्वर्णवलयः । अपि ज्ञाते तत्त्वे तव गुणसमुद्रस्य पुरतः समं गुञ्जापुञ्जैस्तुलनमतिलज्जाकरमिदम् ॥ ३३ ॥

रत्न

हे रत्न हेमतुलया तुलितोऽसि नित्यं मानं जहीहि किमु पश्यसि नो विशेषम् । स्वर्णं मरकतघटितं नृपशेखरेषु त्वं पापं पामरवधूचरणेषु लीनं ॥ ३४ ॥

वीणादण्ड

यदेतत्कामिन्या सुरतविरतौ पल्लवरुचा करेणानीतस्य वसति सह हारेण गुणिना । मुहुः कुर्वन्गीतं कुचकलश-पीठोपरि लुठन्नये वीणादण्ड प्रकटय फलं कस्य तपसः ॥३५॥

मुरली

माधवस्य मुरली मुखलग्ना रागमावहतु किंतु वयस्ये । वंशजाहमिति मास्तु सगर्वा या विभर्ति बहुशो निवराणि ॥३६॥ परिपीड्य करद्वयेन गाढं परपुंसा परिचुम्बितानना पि । मुरली महनीयवंशजाता मुहुरुन्मादममन्दमातनोति ॥ ३७ ॥

कुविन्द

भ्रातर्ग्राम्यकुविन्द कन्दलयता वस्त्राण्यमूनि त्वया गोणी-विभ्रमभाजनानि सुबहून्यात्मा किमायास्यते । किं त्वेकं रुचिरं चिरादभिनवं वासस्तदासूत्र्यतां यन्नोज्झन्ति कुचस्थलात्क्षणमपि क्षोणीभुजां वल्लभाः ॥ ३८ ॥

लाङ्गलिक

रे लाङ्गलिक निपयाक्रोडे लोहं पुरा यदद्राक्षीः । संसर्गविशेषात्तदखिलमजनिष्ट हेम नृपयोग्यम् ॥ ३९ ॥

कर्णधार

दुर्गा नदी शिथिलबन्धविडम्बिनी नौरम्बुमुन्ता जलमुचो विषमः समीरः । आरूढवानिजकुटुम्बयुतोऽध्वनीनस्तत्कर्ण-धार कुरु यत्नमदृश कुलस्य ॥४०॥ जीर्णा तरिः सरिदियं च गभीरनीरा नक्राकुला वहति वायुरतिप्रचण्डः । तार्या स्त्रियश्च शिशवश्च तथैव वृद्धास्तत्कर्णधारभुजयोर्बलमाश्रयामः ॥४१॥

तैलिक

अमी तिलास्तैलिक नूनमेता स्नेहादवस्था भवतो-पनीताः । द्वेष्योऽभविष्यद्यदमीषु नूनं तदा न जाने किमिवाकरिष्यः ॥ ४२ ॥

पञ्चगव्यारक

भ्रात पञ्चगव्यारक मा कुरु संतोषमयनिधनेन । भ्रातस्त्वमेव धातुः स्वामित्वं किं न जानासि ॥ ४३ ॥

व्याध

एको विश्वसतां हराम्यपघृणः प्राणानहं प्राणिनामित्येवं परिचिन्त्य मा स्वमनसि व्याधानुतापं कृथाः ।

१ मुक्तादाम पाठा-गुणगुणस्य २ न द्व ३ कन्दुकस्य ४ सौवर्णं च

१ गुणयुक्तं २ स्वर्णे मणिविशेष ३ निष्करुण-

भूपाना भवनेषु किंच विमलक्षेत्रेषु गूढाशया साधूनामरयो वसन्ति कति नो त्वत्तुल्यकक्षा खला ॥ ४४ ॥ सर्वोद्वेगकर मृगादनमसु सत्य य हा घिक्त्वया लोकसान्नपकारिणं गिरिनदीतीराटवीनिर्वृतम् । अश्व त तृणमेण शावमदय व्याध ग्रतास्तु वृथा देवो दुर्बलघातकोऽयमिति सा गाथा यथार्थीकृता ॥ ४५ ॥

विषमन्त्री

भेकैर्न क्वणता सरोपपरुष यत्कृष्णसर्पानने दातु कर्णचपेटमुज्झितभिया हस्त ममुल्लासित । यच्चाधोमुख मक्षिणी विदधता नागेन तूष्णीं स्थित तस्सर्वे विषमन्त्रिणो भगवत कस्यापि लीलायितम् ॥ ४६ ॥

मालाकार

तोयैरल्पैरपि करुणया भीमभानो निदाघे मालाकार व्यरचि भवता या तरोरस्य पुष्टि । सा किं शक्या जनयितुमिह प्रावृषेण्येन वारा धारासारानपि विकिरता विश्वतो वारिदेन ॥ ४७ ॥

कायस्थ

विप्रेभ्य साधुदान रिपुजनसुहृदा चोपकारान्कुरु त्व सौजन्य बन्धुवर्गे निजहितमुचित स्वामिकार्ये यथार्थम् । श्रोत्रे ते तथ्यमेतत्कथयति सतत लेखनी भाग्यशालिनो चेन्नष्टेऽधिकारे मम मुखसदृश तावकास्य भवेद्धि ॥ ४८ ॥

कवि

कस्त्व भो कविरस्मि तत्किमु सखे क्षीणोऽस्यनाहारतो धिग्देश गुणिनोऽपि दुर्मतिरिय देश न मामेव धिक् । पाकार्थी क्षुधितो यदैव विदधे पाकाय बुद्धि तदा विन्ध्ये नैन्धनमम्बुधौ न सलिल नान्न धरित्रीतले ॥ ४९ ॥

बाला

ये शिरसा निहिता अपि न भवन्ति सखे समान सुखदु खा । चिकुरा इव ते बाला एव जरापाण्डुभावेऽपि ॥ ५० ॥

शैलूष

यश प्राधुरसौ धुँणव्रणमयो जीर्णा वँरत्रा इमा कीला कुण्ठतया विशन्ति न महीमाहन्यमाना अपि । आरोहव्यवसायसाहसमिद शैलूष सत्यज्यता दूरे श्रीर्निकटे कृतान्तमहिषग्रैवेयघण्टारव ॥ ५१ ॥

दुर्शील्चा

मौलि स्वर्णकिरीटमातिरुचिर केयूरभव्यौ भुजौ त्वद्दत्ता किल कञ्चुकिप्रभृतयो देवति विज्ञाप्यसे । इत्थ वल्गाया कुशीलव नृपाहकारदार्व्ये वृथा नत्वा ते भवतो भविष्यति मसीमात्रावशेष वपु ॥ ५२ ॥

१ मण्डूकेन २ निर्भयेन ३ काष्ठकीट ४ हस्तिकण्ठरज्जु, गजमञ्जुषा वा

बाला

स्रग्दाम मूर्धनि निधेहि गवेधुकाना गुञ्जामयीमुरसि धारय हारयष्टिम् । बाले कलावति चिर पतितासि पल्लौ तल्लौहमन्यदपि भूषणमेषणीयम् ॥ ५३ ॥

पल्लीपतिपुत्री

एतन्मन्दविपक्वतिन्दुकफलश्यामोदरापाण्डुरप्रान्त हन्त पुलिन्दसुन्दरकरस्पर्शक्षम लक्ष्यते । तात्पल्लीपतिपुत्रि कुञ्जरकुल कुम्भाभयाभ्यर्थनादीन त्वामनुनाथते कुचयुग पत्रावृत मा कृथा ॥ ५४ ॥

पान्थ

न यत्र गुणरत्नानामेकमप्यस्ति सनिधौ । कस्तत्र भवत पान्थ कृपाम्बुग्रहणाग्रह ॥ ५५ ॥ वापी कापि कदापि न श्रुतचरी को वेद कीदृक्सरो व्योमाम्भोजवनीव वार्त तटिनी कैर्नाम निशाम्यते । हहो पान्थ दुरन्तसाहसभरैरभ्यागत चेन्मरौ मण्डूकाकुलपङ्कसकुलजलादन्धो कैरन्ध पिब ॥ ५६ ॥

कस्तूरिका

अयि त्यक्तासि कस्तूरि पामरै पङ्कशङ्कया । अल खेदेन भूपाला किं न सन्ति महीतले ॥ ५७ ॥ यद्यपि देवालभ्या कस्तूरीभूमिरत्र भूरितरम् । नैषा किमसौ तदपि हि शौचार्थे जानता पुसा ॥ ५८ ॥ दुर्लीलपल्लीपतिपुत्रहस्ते कस्तूरि कस्ते वद दुर्विपाक । आरभ्य सौरभ्यकथासु मौन मालिन्यमात्रे वचसोऽवकाश ॥ ५९ ॥ अयि बत गुरुगर्वे मा स्म कस्तूरि यासीरखिलपरिमलाना मौलिना सौरभेण । गिरिगहनगुहाया लीनमत्यन्तदीन स्वजनकममुनैव प्राणहीन करोषि ॥ ६० ॥ जन्मस्थान न खलु विमल वर्णनीयो न वर्णो दूरे पुसा वपुषि रचना पङ्कशङ्का करोति । यद्यप्येव सकलसुरभिद्रव्यगर्वापहारी को जानीते परिमलगुण कोऽपि कस्तूरिकाया ॥ ६१ ॥

दीप

रक्ष पात्रगत स्नेह प्रदीप श्रीविवर्धनम् । प्रयास्यति विना तेन भवान्न यद्भवद्गुणा ॥ ६२ ॥ बहिरतिनिर्मलरूप वहतस्त दीप देवतो जगति । अन्तर्गतमचिरादात्तमौञ्ज्वल्य कज्जलव्याजा ॥ ६३ ॥ न मणेरितोऽधिका भा नो मृदुता न प्रवालसमता वा । अचिरस्थितिरिति दीपो न हि बहुमूल्योऽभवत्राय ॥ ६४ ॥ या कान्ति वहसि परां प्रदीप भद्र स्वीयासाविति हृदि मा स्म मन्यथास्त्वम् । सस्नेहे त्वयि निशि भानुनाहितासौ नैव चेदहनि सति क्व या गता सा ॥ ६५ ॥ प्रदीप किमु कुप्यसि प्रलयमारुतप्रज्वलत्प्रभापटलपाटलप्रकटपावकव्यक्तये । त्वमङ्ग किमु कामिनी-

१ कूपात् २ जन्म् ३ हस्तपादादिकाङ्गनार्धन् ४ श्री शोभा

कुचतटीपटीपल्लवप्रकम्पनपरिस्फुरत्पवनलेशगार गत ॥ ६६ ॥ रे रे दीप तिरस्कृताखिलतमस्तोमारिवर्गस्त्व ते रात्रौ गूढनिजाङ्गपातिशलभाघातेन किं पौरुषम् । तत्कर्माचर येन तावकयशो भूयात्प्रभाते पुनर्न स्नेहो न च सा दशा नहि पर ज्योति पर स्पास्यति ॥ ६७ ॥

तुला

गुरुषु मिलितेषु शिरसा प्रणमसि लघुषून्नता समेषु समा । उचितज्ञासि तुले किं तुलयसि गुञ्जाफलै कनकम् ॥ ६८ ॥ प्राप्य प्रमाणपदवीं को नामास्ते तुलेऽवलेपस्ते । नयसि गरिष्ठमधस्तात्तदितरमुच्चैस्तरा कुरुषे ॥ ६९ ॥

कुम्भ

दृढतरगलवनिबन्ध कूपनिपातोऽपि कलश ते धन्य । यज्जीवनदानैस्त्व तर्षामर्षं नृणा हरसि ॥ ७० ॥ श्लाघ्य नीरसकाष्ठताडनशत श्लाघ्य प्रचण्डातप क्लेश श्लाघ्यतर सुपङ्कनिचयै श्लाघ्योऽतिदाहानल । यत्कान्ताकुचपार्श्वबाहुलतिकाहिन्दोललीलासुख लब्ध कुम्भवर त्वया नहि सुख दु खैर्विना लभ्यते ॥ ७१ ॥

कलश

भ्रात काञ्चनलेपगोपितबहिस्ताम्राकृते सर्वतो मा भैषी कलश स्थिरो भव चिर देवालयस्योपरि । ताम्रत्व गतमेव काञ्चनमयी कीर्ति स्थिरा तेऽधुना नान्तस्तत्त्वविचारण प्रणयिनो लोका बहिर्बुद्धय ॥ ७२ ॥

दुग्धम्

को हि तुलामधिरोहति शुचिना दुग्धेन सहजमधुरेण । तप्त विकृत मथित तथापि यत्स्नेहमुद्गिरति ॥ ७३ ॥

वडिशदण्ड

यत्सद्गुणोऽपि सरलोऽपि तटस्थितोऽपि वंशोद्भवोऽपि विदधासि नृशसकर्म । वक्रात्मनो वडिशदण्ड तदेव तस्य जानामि सगतिफल तव कण्टकस्य ॥ ७४ ॥

शर

कोटिद्वयस्य लाभेऽपि नत सद्वंशज धनु । असद्वंश्य शर स्तब्धो लक्ष्यलाभाभिकाङ्क्षया ॥ ७५ ॥

लम्पाक

प्रागल्भ्य प्रथयन् यशो विशदयन्धाटीं मुखे योजयन्भूपाना कल्पन्कया विरचयन्हस्ताङ्गुली स्फोटयन् । दान पल्लवयन्गुण द्विगुणयन्ग्रावण घूर्णयँल्लम्पाक सविध समेत्य सुदृशा किं नाम नो भाषते ॥ ७६ ॥

खल

किमहं वदामि खल दिव्यमत गुणपक्षपातमभितो भवत । गुणशालिनो निखिलसाधुजनान्यदहर्निशं न खलु निस्सरसि ॥ ७७ ॥

कण्टक

सुमुखोऽपि सुवृत्तोऽपि सन्मार्गपतितोऽपि सन् । सता वै पादलग्नोऽपि व्यथयत्येव कण्टक ॥ ७८ ॥

कालकूटम्

नन्वाश्रयस्थितिरिय तव कालकूट केनोत्तरोत्तरविशिष्टपदोपदिष्टा । प्रागर्णवस्य हृदये वृषलक्ष्मणोऽथ कण्ठेऽधुना वससि वाचि पुन खलानाम् ॥ ७९ ॥

जिह्वा

द्वात्रिंशद्दशनद्वेषिमध्ये भ्रमसि नित्यश । तदिद शिक्षित केन जिह्वे सचारकौशलम् ॥ ८० ॥

नन्दनवनम्

स्वर्लोकस्य शिखामणि सुरतरुग्रामस्य धामाद्भुत पौलोमी पुरुहूतयो परिणति पुण्यावलीनामसि । सत्य नन्दन किंचिद सहृदयैर्नित्य विधि प्रार्थ्यते त्वत्त खाण्डवरङ्गताण्डवनटो दूरेऽस्तु वैश्वानर ॥ ८१ ॥

वसन्त

धूमायिता दश दिशो दलितारविन्दा देह दहन्ति दहना इव गन्धवाहा । त्वामन्तरेण मृदुताम्रदलाम्रमञ्जुगुञ्जन्मधुव्रत मधो किल कोकिलस्य ॥ ८२ ॥

मुसल

जगति विदितमेतत्काष्ठमेवासि नून तदपि च किल सत्य कानने वर्धितोऽसि । नवकुवलयनेत्रापाणिसङ्गोत्सवेऽस्मिन्मुसल किसलय वे तत्क्षणाद्यन्न जातम् ॥ ८३ ॥

सकीर्णा

गतास्ते दिवसा यत्र देवत्वा कल्पशाखिनाम् । ओदुम्बरफलेभ्योऽपि स्पृहयामोऽद्य जीवितुम् ॥ ८४ ॥ नौका वै भवते तावद्यावत्पारं न गच्छति । उत्तीर्णे तु नदीपारे नौकाया किं प्रयोजनम् ॥ ८५ ॥ एका भूरुभयोरैक्यमुभयोर्दलकाण्डयो । शालिश्यामाकयोर्भेद फलेन परिचीयते ॥ ८६ ॥ कौस्तुभमुरसि मुरारे शिरसि शशी द्योतते पुरजयिन । ननु जन्मना [illegible] जलधेर्जैमतुरियती गति पश्य ॥ ८७ ॥ साधो कुण्डलघटनापरिश्रमादङ्गमविद्धकर्णा भू । वसति दिगम्बरनगरे रजकश्चतुरोऽपि किं कुरुते ॥ ८८ ॥ शतपदी सति पादशते क्षमा यदि न गोष्पदमप्यतिवर्तितुम् । निमियता द्विपदस्य हनूमतो जलनिधे क्रमणे विवदामहे ॥ ८९ ॥ हे मल्लि हे मालति हे लवङ्गि न तादृशी क्वापि भवादृशीनाम् । क्षण समाधाय मधुव्रत या निवारयेदम्बुजिनीवियोगम्

१ काञ्चनलेपेन गोपिता बाह्या ताम्राकृतिर्यस्य २ लम्पटो धूर्तो वा

१ आश्रयो निवासस्तत्र स्थिति २ उत्कृष्टम् ३ स्थानम् ४ अभ्यन्तरे ५ सदाशिवस्य ६ दत्ता ७ अवमान- ८ कल्पवृक्षाणाम्

॥ ९० ॥ य कुतपाणिरिह भूप इति प्रसिद्धो भूखण्डमात्रविभव परसेनकश्च । तस्यात्मज सततमिच्छति राजशब्द ब्रीडे जगज्जननि हन्त निराश्रयासि ॥ ९१ ॥ इन्द्रो यमोऽसि वरुणोऽसि हुताशनोऽसि ब्रह्मा हरो हरिरसीत्य सकृद्यदुक्ति । भूपालमौलिमणिरञ्जितपादपीठ तस्यानतस्य फलमिन्धनमुद्वहामि ॥ ९२ ॥ आ सन्त स्फुरतु कैरवमा पिबन्तु ज्योत्स्नाकरम्भमुदरम्भरयश्चकोरा । यातो यदेष चरमाचलमूलचुम्बी पङ्केरुहप्रकरजागरणप्रदीप ॥ ९३ ॥ खरनखरविमुक्ता रक्तरक्ताश्च मुक्ता परिणतबदराणा विभ्रमेणोपगृह्य । सपदि सरसि धौता प्रत्यभिज्ञाय मुक्ता इति किरति किराती हन्त कान्तार एव ॥ ९४ ॥ अब्धे रम्भ स्थगितभुवनाभोगपातालकुक्षे पोतोपाया इह हि बहवो लङ्घनेऽपि क्षमन्ते । आहो रिक्त कथमपि भवेदेष दैवात्तदानीं को नाम स्यादवटकुहरालोकनेऽप्यस्य कल्प ॥ ९५ ॥ इयत्येतस्मिन्वा निरवधिचमत्कृत्यतिशये वराहो वा राहु प्रभवति चमत्कारविषय । महीमेको मग्ना यद यमवहद्दन्तमुसले शिर शेष शत्रु निगिलति पर सत्यजति च ॥ ९६ ॥ श्रुत्वा कुम्भसमुद्भवेन मुनिना किंचित्तदा त्याहित सिन्ध्वार्थेन्धुकुटुम्बदर्दुरकुल हर्षादिद ध्यायति । गाम्भीर्याद्यदि ते न विस्मयति न वा श्रस्यति भेकी शिशोरन्यागत्य सुख वसन्तु तिमयो जातानुकम्पा वयम् ॥ ९७ ॥ वक्रा नेव तनूविवर्तनगतिं गृह्णाति साचिस्मित सौरभ्यैर्गलनैरमुष्य न मनाक्चेत परावर्तते । हस्ते [?] मुनिदारकस्य पतिता कल्याणि तच्चीयता वेदीमार्जनबर्हिरर्पणवषट्कर्तव्यपाकैर्वय ॥ ९८ ॥ सन्त्यन्येऽपि बृहस्पतिप्रभृतय सभाविता पर्यपास्तान्प्रत्येप विशेषविक्रमरुची राहुर्न वैरायते । द्वावेव ग्रसते दिनेश्वरनिशाप्राणेश्वरौ भासुरौ भ्रात पर्वणि पश्य दानवपति शीर्षावशेषीकृत ॥ ९९ ॥ वीणाप्येकगुणेन राजरमणीनीरन्ध्रपीनस्तनद्वन्द्वे खेलति शुष्कदारुनिचया नि सारतुम्बीफला । चञ्चत्पाविकशच्चरीपरिवृढप्रौढप्रथाभासुर मुक्ताजातमपीह निर्गुणतया योग्य न सभाव्यते ॥ १०० ॥ तृष्णालोलविलोचने कलयति प्राचीं चकोरीगणे मौन मुञ्चति किं च कैरवकुले कामे धनुर्धुन्वति । माने मानवतीजनस्य सपदि प्रस्थातुकामेऽधुना धात किं नु विधौ विधातुमुचितो धाराधराडम्बर ॥ १०१ ॥ कस्मै हन्त फलाय सज्जनगुणग्रामार्जने सज्जसि स्वात्मोपस्करणाय चेन्मम वच पथ्य समाकर्णय । ये भावा हृदय हरति नितरा शोभाभरै सभृतास्तैरेवास्य कले कलेवरपुपो दैनदिन वर्तनम् ॥ १०२ ॥ मर्यादानिलयो महोदधिरय रत्नाकरो निश्चित सर्वाशापरिपूरकोऽनुगमित सपत्तिहेतोर्मया । शम्बूकोऽपि न लभ्यते किमपर रत्न महार्घं पर दोषोऽय न महोदधे फलमिद जन्मान्तरीय मम ॥१०३॥ एक कर्णमहीपति प्रतिदिन लक्षाधिका याचका कस्मै किं वितरिष्यतीति मनसा चिन्ता वृथा मा कृथा । आस्ते किं प्रतियाचक सुरतरु प्रत्यम्बुज किं रविश्चन्द्र किं प्रतिकैरव प्रतिलतागुल्म किमम्भोधर ॥ १०४ ॥

१ कूपनिवासिभेकसमूह

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे पञ्चममन्योक्तिप्रकरणं समाप्तम्।

पष्ठं नवरसप्रकरणम्

शृङ्गाररसनिर्देश

मनसिजप्रशंसा

अनङ्गेनाबलासङ्गाज्जिता येन जगत्त्रयी । स चित्रचरित काम सर्वकामप्रदोऽस्तु व ॥ १ ॥ एक वस्तु द्विधा कर्तुं बहव सन्ति धन्विन । धन्वी स मार एवैको द्वयोरैक्य करोति य ॥ २ ॥ न कठोर न वा तीक्ष्णमायुध पुष्पधन्वन । तथापि जितमेवासीदमुना भुवनत्रयम् ॥ ३ ॥ स एकस्त्रीणि जयति जगन्ति कुसुमायुध । हरतापि तनु यस्य शम्भुना न हृत बलम् ॥ ४ ॥ कर्पूर इव दग्धोऽपि शक्तिमान्यो जने जने । नमोऽस्त्ववार्यवीर्याय तस्मै मकरकेतवे ॥ ५ ॥ बाणेष्वारोप्य गुणान्विधाय चापं वियोगिनीनयन । स्वयमतनुर्नगदेतज्जयति सुमास्त्रो विचित्रधानुष्क ॥ ६ ॥ सपदमतरललक्ष्म्यामनन्यसामान्यबहलदर्पनिधे । पुष्णातु चित्तयोनेरघटितघटनापटीयसी विभुता ॥ ७ ॥ याभिरनङ्ग साङ्गीकृत स्त्रियोऽस्त्रीकृताश्च ता येन । तामाचरणप्रनतौ प्रणमत तां कामिनीकामौ ॥ ८ ॥ जयति मनसिज सुखैकहेतुर्मिथुनकुलस्य वियोगिनां कठोर । वपुषि यदिषुपातवारणार्थं वहति वधू शशिखण्डमण्डनोऽपि ॥ ९ ॥ येनोमुनश्चापनति प्रसङ्गे का वा कथा मानुषलोकभाजाम् । हर्तुं पुरामप्यतिवेक्षणस्य तथाविध धैर्यमर्घमासीत् ॥ १० ॥ शिव शिव हि शिवेन पुष्पधन्वा प्रलयनटेन निमित्तमेकारि भस्म । स हि पुनरुदितरलङ्घ्याय लोके ॥ ॥ मणिमन्त्रमहौषधैरसाध्य ॥ ११ ॥ शम्भुस्वयम्भुहरयो हरिणेक्षणाना येनाक्रियन्त सतत गृहकर्मदासा । वाचामगोचरचरित्रविचित्रिताय तस्मै नमो भगवते कुसुमायुधाय ॥ १२ ॥ वक्ष स्थलीमदनधामशरीरभागे पुष्यति यस्य विभुता पुरशासनोऽपि । सोऽय जगत्त्रितयजित्वरचापधारी मार परान्यहर्तीति न विस्मयाय ॥१३॥ [1]सोवाय्यसाधनरता भवता [2]मनोभव [3]स्मर जगज्जितमनङ्गतयापि सत्यम् । स्याद्विद्रवान्वकुहर प्रतिलभ्यगात्र युर्या स्तनो यदपि कर्म नियच्छ जाने ॥ १४ ॥ हारो जलार्द्र वसन नलिनीदलानि प्रालेयशीकरमुचस्तुहिनांशुभास । यस्येन्धनानि सरसानि च चन्दनानि निर्वाणमेष्यति कथ स मनोभवाग्नि ॥ १५ ॥ कुलयुवतिवलाना केलिदीक्षाप्रदाने परमसुहृदनङ्गो रोहिणीवल्लभस्य । अपि कुसुमपृषत्कैर्देववस्य जेता जयति सुरतलीलानाटिकासूत्रधार ॥ १६ ॥ हृदयतृणकुटीरे दीप्यमाने स्मराग्नावुचितमनुचित वा वेत्ति क पण्डितोऽपि । किमु कुवलयनेत्रा सन्ति नो नाकनार्यस्त्रिदशपतिरहल्या तापसीं यत्सिषेवे ॥ १७ ॥ न गम्यो मन्त्राणा न च भवति भैषज्यविषयो न चापि प्रध्वस व्रजति विविधै शान्तिकशतै । भ्रमावेशादङ्गे किमपि विदधद्भङ्गमसम स्मरापस्मारोऽय भ्रमयति दृश घूर्णयति च ॥ १८ ॥ कान्तेत्युत्पललोचनेति विपुलश्रोणीभरेत्युन्नमत्पीनोत्तुङ्गपयोधरेति सुमुखाम्भोजेति सुभ्रूरिति । दृष्ट्वा माद्यति मोदतेऽभिरमते प्रस्तौति विद्वानपि प्रत्यक्षाशुचिपुत्रिका स्त्रियमहो कामस्य दुश्चेष्टितम् ॥ १९ ॥ चन्द्रे शीतलयत्यलीकनयनशमो सुधाशीकरैर्निष्पन्दव्याकुलयत्सु सयमधनान्कान्ताकटान्तेषु च । लीलायै परमेश्वर धनुरिषून्विभ्रत्प्रसूनात्मन स्वच्छन्द रतिवल्लभो विजयते त्रैलोक्यवीर स्मर ॥ २० ॥ इक्षुर्धन्व शरा प्रसूनविततिर्भृङ्गावली सिञ्जिनी यस्याशावशवर्तिन प्रमनसो निर्विघ्नराज्ञादय । यद्बाणाभिहता विरञ्चिमुरजिन्मृत्युञ्जयेन्द्रादयो व्यासाशेषमखा इव त्रिभुवनपायादजेय स्मर ॥ २१ ॥ प्रासादीयति वैणवादिगहन दीपीयति द्राक्तम पर्यङ्कीयति भूतल दृषदपि श्लक्ष्णोपधानीयति । कस्तूरीयति कर्दम किमपर यूनो रसाविष्टयोर्येनालोकितयो स यस्यमहिमा देवो नमस्य स्मर ॥ २२ ॥

स्त्रीप्रशंसा

दृशा दग्ध मनसिज जीवयन्ति दृशैव या । विरूपाक्षस्य जयिनीस्ता स्तुवे वामलोचना ॥ १ ॥ न हयैर्न च मातङ्गैर्न रथैर्न च पत्तिभि । स्त्रीणामपाङ्गदृष्ट्यैव जीयते जगता त्रयम् ॥ २ ॥ सोम शौच ददौ तासा गन्धर्वाश्च शुभा गिरम् ।

---

१ शृङ्गारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानका । बीभत्सरौद्रशान्ताश्च नवधा कीर्तिता रसा ॥' २ प्रलयकालिका नटेन शिव इति यावत् ३ हर ४ दर्शन ५ एव कर्तुम् ६ अपि तेन्य- ७ सर्वाणाम् ८ गृहकर्मकरा दासा- ९ मदनाय १० भवानि ११ मदन १२ स्वेच्छया

१ पुष्पबाण २ हृदयमेव तृणगृहम् ३ इन्द्र ४ औषधोपायसाध्य- ५ नाशम् ६ रोगविशेष ७ कामम् ८ जीवन कुर्वन्ति ९ शिवस्य

अपि सर्वाङ्गकान्तिरव तस्मान्निष्कसमा स्त्रिय ॥ ३ ॥ स्त्रिय पवित्रमतुल नैता दुष्यन्ति कर्हिचित् । मासि मासि रजो यासा दुष्कृतान्यपकर्षति ॥ ४ ॥ अमृतस्येव कुण्डानि रत्नानामिव राशय । रतेरिव निधानानि निर्मिता केन योषित ॥ ५ ॥ प्राणाना च प्रियायाश्च मूढा सादृश्यकारिण । प्रिया कण्ठगता रत्यै प्राणा मरणहेतव ॥ ६ ॥ अकृत्रिमप्रेमरसा विलासालसगामिनी । असारे दग्धससारे सार सारङ्गलोचना ॥ ७ ॥ हरिणप्रेक्षणा यत्र गृहिणी न विलोक्यते । सेवित सर्वसपद्भिरपि तद्भवन वनम् ॥ ८ ॥ यासामञ्चलवातेन दीपो निर्वाणता गत । तासामालिङ्गने पुसा नरके पतन कुत ॥ ९ ॥ नामृत न विष किंचिदेका मुक्त्वा नितम्बिनीम् । यस्या सङ्गेन जीव्येत म्रियेत च वियोगत ॥ १० ॥ यासा नाम्नापि काम स्यात्सगम दर्शन विना । तासा दृक्सगम प्राप्य यन्न द्रवति कौतुकम् ॥ ११ ॥ यावद्दृष्टिर्मृगाक्षीणा नो नरीनर्ति मङ्गुरा । तावज्ज्ञानरता चित्ते विवेक कुरुते पदम् ॥ १२ ॥ समाश्लिष्टा समाश्लेषैश्चुम्बिताश्चुम्बनैरपि । दृष्टाश्च दर्शनै कान्त दासीकुर्वन्ति योषित ॥ १३ ॥ ज्योत्स्नेव नयनानन्द सुरेव मदकारणम् । प्रभुतेव समाकृष्टसर्वलोका नितम्बिनी ॥ १४ ॥ कार्पासकृतकूर्पासशतैरपि न शाम्यति । शीत शातोदरीपीनवक्षोजालिङ्गन विना ॥ १५ ॥ सपन्न रमणी शीलसपन्नरमणीं विना । इत्यूढवान्नरमणी रमणीं रुक्मिणीं हरि ॥ १६ ॥ पादसवाहने वैरी केशसमार्जने फणी । अहो भाग्य पुरध्रीणा दधिसमन्थने रवि ॥ १७ ॥ प्रभवति मनसि विवेको विदुषामपि शास्त्रसभवस्तावत् । निपतन्ति दृष्टिविशिखा यावन्नेन्दीवराक्षीणाम् ॥ १८ ॥ सन्तु विलोकनभाषणविलासपरिहासकेलिपरिरम्भा । स्मरणमपि कामिनीनामलमिह मनसो विकाराय ॥ १९ ॥ ह्लादनतापनशक्ती सहजे स्त सुभ्रुवा कटाक्षेषु । तनाद्या प्रबला स्यान्नेदीयस्त्वे परा दवीयस्त्वे ॥ २० ॥ अवलोकनमपि सुखयति कुवलयदलचारुचपलनयनाया । किं पुनरमृतसमान सरभसमालिङ्गन तस्या ॥ २१ ॥ क्रीडावेलारुद्ध सागरसलिलमिव योषिता हृदयम् । रागोदुरुदयमानो भूयो भूयस्तरङ्गयति ॥ २२ ॥ आदानपानलेपै माश्विद्व्रलेपतापहारिण्य । पुरत स्थितैव सिद्धौषधिवल्ली कापि जीवयति ॥ २३ ॥ उपनिषद परिपीता गीतापि च हन्त मतिपथ नीता । तदपि न हा विधुवदना मानससदनाद्बहिर्याति ॥ २४ ॥ यस्य न सविधे दयिता दवदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य । यस्य च सविधे दयिता दवदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य ॥ २५ ॥ यत्र पतत्यबलाना दृष्टिर्निशिता पतन्ति तत्र शरा । तच्चापरोपितशरो धावत्यासा पुर स्मरो मन्ये ॥ २६ ॥ स्वपरप्रतारकोऽसौ निन्दति योऽलीकपण्डितो युवती । यस्मात्तपसोऽपि फल स्वर्ग स्वर्गेऽपि योषितोऽप्सरस ॥ २७ ॥ अकृश कुचयो कृश वलमे वितत चक्षुषि विस्तृत नितम्बे । अरुणाधरमाविरस्तु चित्ते करुणाशालिकपालिभागधेयम् ॥ २८ ॥ अधरे नववीटिकानुरागो नयने कज्जलमुज्ज्वल दुकूलम् । इदमाभरण नितम्बिनीनामितरद्भूषणमङ्गदूषणाय ॥ २९ ॥ रत्नानि विभूषयन्ति योषा भूष्यन्ते वनिता न रत्नकान्त्या । चेतो वनिता हरन्त्यरत्ना नो रत्नानि विनाङ्गनाङ्गसङ्गात् ॥ ३० ॥ ताव देव विदुषा विवेकिनी बुद्धिरस्ति भवबन्धभेदिनी । यावदिन्दुवदना न कामिनी वीक्षिता रहसि हसगामिनी ॥ ३१ ॥ तरुणिमनि कृतावलोकना ललितविलासविलब्धविग्रहा । स्मरशरविसराचितान्तरा मृगनयना हरते मुनेर्मन ॥ ३२ ॥ तावदेव कृतिना हृदि स्फुरत्येष निर्मलविवेकदीपक । यावदेव न कुरङ्गचक्षुषा ताड्यते चपललोचनाञ्चलै ॥३३॥ मेये धरित्र्या पुरजव सार पुरे गृह सद्मनि चैकदेश । तत्रापि शय्या शयने वरा स्त्री रत्नोज्ज्वला राज्यसुखस्य सार ॥ ३४ ॥ *उरस सहार नयन सलास सिन्दूरबिन्दूदयशोभि भालम्* । नवा च वेणी हरिणीदृशश्चेदन्यैरगण्यैरपि भूषणै किम् ॥ ३५ ॥ मात्सर्यमुत्सार्य विचार्य कार्यमार्या समर्यादमिद वदन्तु । सेव्या नितम्बा किमु भूधराणामुत स्मरस्मेरविलासिनीनाम् ॥ ३६ ॥ *स्मितेन भावेन च लज्जया* भिया पराङ्मुखैरर्धकटाक्षवीक्षणै । वचोभिरीर्ष्याकलहेन लीलया समस्तभावै खलु बन्धन स्त्रिय ॥ ३७ ॥ अविश्वसन्धूर्तधुरधरोऽपि नर पुरध्रीपुरतोऽन्ध एव । अशेषशिक्षाकुशलोऽपि बाल प्रतार्यते किं न पिकाङ्गनाभि ॥ ३८ ॥ उडुराजमुखी मृगराजकटिर्गजराजविराजितमन्दगति । यदि सा वनिता हृदये निहिता क्व जप क्व तप क्व समाधिरति ॥ ३९ ॥ तदाखण्डलाशा महीमण्डलाशा तथा भोगिभोगानुराग त्यजाम । मन क्षोभदक्षान्द्रुपात कटाक्षान्कुरंगेक्षणाश्चेत्क्षण पातयन्ति ॥ ४० ॥ भ्रूचातुर्यात्कुञ्चिताक्षा कटाक्षा स्निग्धा वाचो लज्जिताश्चैव हासा । लीलामन्द प्रस्थित च स्थित च स्त्रीणामेतद्भूषण चायुध

---

१ सुवर्णमङ्गना २ मघमिव ३ पादस्पर्शनिर्हरणार्थं कृतो भर्जितेष्टकाखण्डो वञ्जीति लोके कथ्यते, पक्षे,-रुद्र ४ दान पत्रिका, पक्षे,-दोष ५ भ्रमया, पक्षे-सूर्य ६ ब्रह्मप्रतिपादका श्रुतिशिरोभागा ७ अभ्यस्ता

१ स्थूलम् २ मध्ये ३ हरस्य ४ स्वच्छम् ५ मगम् ६ दास युक्तम् ७ भयेन ८ प्रणयकोपेन ९ वञ्च्यते १० कोकिलाभि

च ॥ ४१ ॥ नून हि ते कविवरा विपरीतबोधा ये नित्य माहुरबला इति कामिनीस्ता । याभिर्विलोलतरतारकदृष्टिपाते शक्रादयोऽपि विजितास्त्वबला कथ ता ॥ ४२ ॥ नान्दीपदानि रतिनाटकविभ्रमाणामाद्याक्षराणि परमाण्यथना स्मरस्य । दष्टेऽधरे प्रणयिना विधुताग्रपाणे सीत्कारशुष्करुदितानि जयन्ति नार्या ॥ ४३ ॥ अलमतिचपलत्वात्स्वप्नमायोपमत्वात्परिणतिविरसत्वात्सगमेनाङ्गनाया । इति यदि शतकृत्वस्तत्त्वमालोचयामस्तदपि न हरिणाक्षीं विस्मरत्यन्तरात्मा ॥ ४४ ॥ द्रुत यस्यालोकाद्विरहिजनशोकापनयन यदङ्के सानन्द नयनमरविन्द विहरति । न यस्यापैति श्री क्वचनिचयराहोरपि पुर समे खेद रामावदनहिमधामा शमयतु ॥ ४५ ॥ श्रुत दृष्ट स्पृष्ट स्मृतमपि नृणा ह्लादजनन न रत्न स्त्रीभ्योऽन्यत्क्वचिदपि कृत लोकपतिना । तदर्थे धर्मार्थौ विभववरसौख्यानि च ततो गृहे लक्ष्म्यो मान्या सततमबला मानविभवे ॥ ४६ ॥ ललाटे कस्तूरीतिलकमबला कज्जलरुचि दृशो कर्णद्वन्द्वे विमलमणिताटङ्कयुगलम् । गले मुक्तामाला शुचि वसनमङ्गे च सतत वशीकर्तुं विश्व दधति खलु बाह्योपकरणम् ॥ ४७ ॥ भवन्तो वेदान्तप्रणिहितधियामत्र गुरवो विदग्धालापाना वयमपि कवीनामनुचरा । तथाप्येतद्ब्रूमो न हि परहितात्पुण्यमधिक न चास्मिन्ससारे कुवलयदृशो रम्यमपरम् ॥ ४८ ॥ विमुह्यति बुधो जन सुकृतचिन्तन दूरतो जहाति च मुनिस्तपस्त्यजति धीरता शकर । विधिर्भजति चञ्चलत्रिजगतीपति क्षुभ्यति क्षण कुटिलदृष्टयो यदि पतन्ति वामभ्रुव ॥ ४९ ॥ अमृतममृत क सदेहो मधून्यपि नान्यथा मधुरमधिक चूतस्यापि प्रसन्नरस फलम् । सकृदपि पुनर्मध्यस्थ सन्रसान्तरविज्जनो वदतु यदिहान्यत्स्वादु स्यात्प्रियारदनच्छदात् ॥ ५० ॥ वचसि भवति सङ्गत्यागमुद्दिश्य वार्ता श्रुतिमुखरमुखाना केवल पण्डितानाम् । जघनमरुणरत्नग्रन्थिकाञ्चीकलाप कुवलयनयनाना को विहातु समर्थ ॥ ५१ ॥ किमिह बहुभिरुक्तैर्युक्तिशून्यै प्रलापैर्द्वयमिह पुरुषाणा सर्वदा सेवनीयम् । अभिनवमदलीलालालस सुन्दरीणा स्तनभरपरिखिन्न यौवन वा वन वा ॥ ५२ ॥ यासा सत्यपि सद्गुणानुसरणे दोषानुरागो भृश या प्राणान्परमर्पयन्ति न पुन सपूर्णदृष्टि प्रिये । अत्यन्ताभिमतेऽपि वस्तुनि विधियासा निषेधात्मकस्ताश्चैलोक्यविलक्षणा प्रकृतयो वामा प्रसीदन्तु ते ॥ ५३ ॥ स्त्रीमुद्रां कुसुमायुधस्य परमां सर्वार्थसपत्करीं ये मूढा प्रविहाय यान्ति कुधियो मिथ्याफलान्वेषिण । ते तेनैव निहत्य निर्दयतर नग्नीकृता मुण्डिता केचिद्रक्तपटीकृताश्च जटिला कापालिकाश्चापरे ॥ ५४ ॥ द्रष्टव्येषु किमुत्तम मृगदृश प्रेमप्रसन्न मुख घ्रातव्येष्वपि किं तदास्यपवन श्राव्येषु किं तद्वच । किं स्वाद्येषु तदोष्ठपल्लवरस स्पृश्येषु किं तद्वपुर्ध्येय किं नवयौवने सहृदयै सर्वत्र तद्विभ्रम ॥ ५५ ॥ यन्नैता लहरीचलाचलदृशो व्यापारयन्ति भ्रुव यत्तत्रैव पतन्ति सततममी मर्मस्पृशो मार्गणा । तच्चक्रीकृतचापमञ्चितशरप्रेङ्खत्कर क्रोधनो धावत्यग्रत एव शासनधर सत्य सदासा स्मर ॥ ५६ ॥ विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो वाताम्बुपर्णाशनास्तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कज सुललित दृष्ट्वैव मोह गता । शाल्यन्न सघृत पयोदधियुत ये भुञ्जते मानवास्तेषामिन्द्रियनिग्रहो यदि भवेद्विन्ध्यस्तरेत्सागरे ॥ ५७ ॥ आलोलैरुपगम्यते मधुकरै केशेषु माल्यग्रह कान्ति कापि कपोलयो प्रथयते ताम्बूलमन्तर्गतम् । अङ्गानामनुलेपन परिमलैरालेपनप्रक्रिया वेष कोऽपि सरोजसुन्दरदृश सूते सुख चक्षुषो ॥ ५८ ॥ सद्रत्नस्फारहारा भयवरदकरा स्तब्धम्मिल्लभारा मूलाधाराधिकारा निगमनिधिधरा काव्यकोटिप्रचारा । समारानल्पकारा सदनमयहरा चिद्घनैकावतारा तारा शृङ्गारधारा मनसि वसतु ते सर्वदा सर्वसारा ॥ ५९ ॥ ससारेऽस्मिन्नसारे परिणतितरले द्वे गती पण्डिताना तत्त्वज्ञानामृताम्भ पुलकितमनसा यातु काल कदाचित् । नो चेन्मुग्धाङ्गनाना स्तनजघनभराभोगसभोगिनीना स्थूलोपस्थस्थलीषु स्थगितकरतलस्पर्शलोभोद्यतानाम् ॥ ६० ॥ ससारेऽस्मिन्नसारे कुनृपतिभवनद्वारसेवाकलङ्कव्यासङ्गव्यस्तधैर्यं कथममलधियो मानस सविदध्यु । यद्येता प्रोद्यदिन्दुद्युतिनिचयभृतो न स्युरम्भोजनेत्रा प्रेङ्खत्काञ्चीकलापा स्तनभरविनमन्मध्यभागास्तरुण्य ॥ ६१ ॥

युववर्णनम्

अधारि पद्मेषु तदङ्घ्रिणा घृणा क्व तच्छयच्छायलवोऽपि पल्लवे । तदास्यदास्येऽपि गतोऽधिकारिता न शारदपार्विकशर्वरीश्वर ॥ १ ॥ किमस्य रोम्णा कपटेन कोटिभिर्विधिर्न लेखाभिरजीगणद्गुणान् । न रोमकूपौघमिषाज्जगत्कृता कृताश्च किं दूषणशून्यबिन्दव ॥ २ ॥ अमुष्य दोर्भ्यामरिदुर्गलुण्ठने ध्रुव गृहीतार्गलदीर्घपीनता । उर श्रिया तत्र च गोपुरस्फुरत्कपाटदुर्धर्षतिरप्रसारिता ॥ ३ ॥ स्वकेलिलेशस्मितनिन्दितेन्दुनो निजांशदृक्तर्जितपद्मसपद । अतद्द्वयीजित्वरसुन्दरान्तरे न तन्मुखस्य प्रतिमा चराचरे ॥ ४ ॥ सरोरुह तस्य दृशैव तर्जित जिता स्मितेनैव विधोरपि श्रिय । कुत परं भव्यमहो महीयसी तदाननस्यो-

१ सुगचन्द्र

पमितौ दरिद्रता ॥ ५ ॥ स्वबालभारस्य तदुत्तमाङ्गजैः समं चमर्येव तुलाभिलाषतः । अनागसे शंसति बालचापलं पुनः पुनः पुच्छविलोलनच्छलात् ॥ ६ ॥ निमीलनभ्रंशजुषा दृशा भृशं निपीय तं यस्त्रिदशीभिरर्जितः । अमूस्तमभ्यासभरं विवृण्वते निमेषनिःस्वैरधुनापि लोचनैः ॥ ७ ॥ विलोकयन्तीभिरजस्रभावनाबलादमुं तत्र निमीलनेष्वपि । अलम्भि मर्त्याभिरमुष्य दर्शने न विघ्नलेशोऽपि निमेषनिर्मितः ॥ ८ ॥ न का निशि स्वप्नगतं ददर्श तं जगाद गोत्रस्खलिते च का न तम् । तदात्मताध्यातधवा रते च का चकार वा न स्वमनोभवोद्भवम् ॥ ९ ॥

बालावर्णनम्

अभ्यासः कर्मणां सम्यगुत्पादयति कौशलम् । विधिना तावदभ्यस्तं यावत्सृष्टा मृगेक्षणा ॥ १ ॥ न देवकन्यका नापि गन्धर्वकुलसंभवा । तथाप्येषा तपोभङ्गं विधातुं वेधसोऽप्यलम् ॥ २ ॥ इयं व्याधायते बाला भ्रूरस्याः कार्मुकायते । कटाक्षाश्च शरायन्ते मनो मे हरिणायते ॥ ३ ॥ मनोऽपि शङ्कमानाभिर्बालाभिरुपजीव्यते । अषडक्षीणषाड्गुण्यमन्त्री मकरकेतनः ॥ ४ ॥ अतन्द्रचन्द्राभरणा समुद्दीपितमन्मथा । तारकातरला श्यामा सानन्दं न करोति कम् ॥ ५ ॥ निर्माणकौशलं धातुश्चन्द्रिका लोकचक्षुषाम् । क्रीडागृहमनङ्गस्य सेयमिन्दीवरेक्षणा ॥ ६ ॥ प्रेङ्खणप्रेक्षणालापान्कुरुत्व सक्षितनपम् । न वीणाया प्रवीणाया व्यञ्जनं स्वररञ्जनम् ॥ ७ ॥ दग्धो विधिर्विधत्ते न सर्वगुणसुन्दरं जनं कमपि । इत्यपवादभयादिव मुग्धाक्षी निर्मिता विधिना ॥ ८ ॥ मीनवती नयनाभ्यां चरणाभ्यामपि सुफुल्लकमलवती । शैवालिनी च केशैः सुरसेयं सुन्दरी सरसी ॥ ९ ॥ अलिकुलमञ्जुलकेशी परिमलबहुला रसावहा तन्वी । किसलयपेशलपाणिः कोकिलकलभाषिणी प्रियतमा मे ॥ १० ॥ अमृतं तदधरबिम्बे वचनेष्वमृतं विलोकनेऽप्यमृतम् । अमृतभृतौ कुचकुम्भौ सत्यं सा सृष्टिरपरैव ॥ ११ ॥ स्तनकलशस्खलदम्बरसंवरणव्यग्रपाणिकमलायाः । निपतन्ति भाग्यभाजामुपरि कटाक्षाः सरोजाक्ष्याः ॥ १२ ॥ कुङ्कुमपङ्कनाङ्कितदेहा गौरपयोधरकम्पितहारा । नूपुरहंसरणत्पदपद्मा कं न वशीकुरुते भुवि रामा ॥ १३ ॥ मन्दमन्दगमना करिणी किं वा विशालनयना हरिणी किम् । पूर्णचन्द्रवदना रजनी किं पश्य गच्छति सखे तरुणी किम् ॥ १४ ॥ उत्तुङ्गस्तनभरतान्ततान्तमध्यं विश्लिष्यद्वलनकवरान्तरान्तसूनम् । वक्त्राब्जभ्रमदलिभीतभीतनेत्रं मुग्धाक्षी मम धुरि मन्दमन्दमेति ॥ १५ ॥ उदयदुदयदीक्षणाय पत्युश्चपलदृशस्त्रपया निरुध्यमानम् । मन इव कृपणस्य दानकाले कति न ततान गतागतानि चक्षुः ॥ १६ ॥ अदम्भा हि रम्भा विलक्षा च लक्ष्मीर्घृताची ह्रिया चीरसच्छादितास्या । अहो जायते मन्दवर्णाप्यपर्णा समाकर्ण्य तस्या गुणस्यैकदेशम् ॥ १७ ॥ एकान्तसुन्दरविधानजडः क वेधाः सर्वाङ्गकान्तिचतुरः क च रूपमस्याः । मन्ये महेश्वरभयान्मकरध्वजेन प्राणार्थिना युवतिरूपमिदं गृहीतम् ॥ १८ ॥ किं कौमुदी शशिकला सकला विचूर्ण्य संयोज्य चामृतरसेन पुनः प्रयत्नात् । कामस्य घोरहरहुंकृतिदग्धमूर्तेः संजीवनौषधिरियं विहिता विधात्रा ॥ १९ ॥ नेदं मुखं मृगनियुक्तशशाङ्कबिम्बं नेमौ स्तनावमृतपूरितहेमकुम्भौ । नैवालकावलिरियं मदनास्त्रशाला नैवेदमक्षियुगलं निगडं हि यूनाम् ॥ २० ॥ चित्ते निवेश्य परिकल्पितसत्त्वयोगान् रूपोच्चयेन विधिना विहिता कृशाङ्गी । स्त्रीरत्नसृष्टिरपरा प्रतिभाति सा मे धातुर्विभुत्वमनुचिन्त्य वपुश्च तस्याः ॥ २१ ॥ चन्द्रो जडः कदलिकाण्डमकाण्डशीतमिन्दीवराणि च विमुद्रितविभ्रमाणि । येनाक्रियन्त सुतनौ स कथं विधाता किं चन्द्रिका रुचिदर्शीतरुचिं प्रसूते ॥ २२ ॥ निर्मुक्तशैशवदशाशिशिरा नवीनसंप्राप्तयौवनवसन्तमनोरमश्रीः । उन्मीलितस्तननवस्तबका नितान्तमेणीदृशस्तनुलता तनुते मुदं नः ॥ २३ ॥ नीलोत्पलोल्लसितखञ्जनमञ्जुनेत्रा संपूर्णशारदसुधाकरकान्तवक्त्रा । बाला जगत्त्रितयमोहनदिव्यमूर्तिर्मन्ये विभाति जगति स्मरवीरकीर्तिः ॥ २४ ॥ एता स्खलद्वलयसंहतिमेखलोत्थझंकारनूपुररवाहृतराजहंसाः । कुर्वन्ति कस्य न मनो विवशं तरुण्यो वित्रस्तमुग्धहरिणीसदृशैः कटाक्षैः ॥ २५ ॥ एषा भविष्यति विनिद्रसरोरुहाक्षी कामस्य कापि दयिता तनुजाऽनुजा वा । यः पश्यति क्षणमिमां कथमन्यथासौ कामस्तमस्तकरुणस्तरुणं हिनस्ति ॥ २६ ॥ अपाङ्गतरले दृशौ तरलवक्रवर्णा गिरो विलासभरमन्थरा गतिरतीव कान्तं मुखम् । इति स्फुरितमङ्गके मृगदृशः स्वतो लीलया तदत्र न मदोदयः कृतपदोऽपि संलक्ष्यते ॥ २७ ॥ दृशः पृथुतरीकृता जितनिजाब्जपत्रत्विषश्चतुर्भिरपि साधु साध्विति मुखैः समं व्याहृतम् । शिरांसि चलितानि विस्मयवशाद्ध्रुवं वेधसो विधाय ललनां जगत्त्रयललाममूतामिमाम् ॥ २८ ॥ क्वचित्सभ्रूभङ्गैः क्वचिदपि च लज्जापरिगतैः क्वचिद्भीतित्रस्तैः क्वचिदपि च लीलाविलसितैः ।

१ निर्निमेषै-

१ ब्रह्मा २ भीष्मम् ३ पार्वती ४ नेत्रप्रान्तचञ्चले ५ विलासभरेण मन्थरा मन्दा गतिः ६ हस्तमिति-

नवोढानामेभिर्नदनकमलैर्नैश्चलितैः स्फुरल्लीलालीना प्रकरपरिपूर्णा इव दृशः ॥ २९ ॥ अमुष्या लावण्यं मृदुलमृदुलान्यप्यवयवान्मनोलौल्यं धातुः करकठिनता मे विमृशति । पदं चित्ते धत्ते मतिरिति पुरा पङ्कजभुवा ध्रुवं कल्याणीयं कलितमुकुलैरेव रचिता ॥ ३० ॥ समीचीना चीनांशुकपरिवृताङ्गी प्रविलसत्कुचापीना हीना जघनघनभागेऽब्जवदना । न दीना दीनान्तःकलितमदना सेयमधुना नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ३१ ॥ स्फुरन्नानारत्नारुणितवसना वृत्तमसृणस्तनापीना भक्त्या तरलजघना हंसगमना । स्वाधीनासीना कविहृदि जिताशेषललना नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ३२ ॥ उदासीनालीनामपि वचसि लीना तनुलसत्त्रपाधीना दीनालपनपद्नीनायकधृता । कवीनामासीना हृदि कुमुदिनीनाथवदना नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ३३ ॥ निलीना वेश्मान्तः कथमपि सखीनामभिहितैः कृताधीना हीनाकृतिरपि मतीनामविषया । कवीनामश्रान्तं नयति विपीना तनुतया नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ३४ ॥ कुचाभ्यां भास्वन्ती विजितलकुचाभ्यां मुनिमनो हरन्ती विब्बोकैः सरसि विहरन्ती मधुरगीः । तरुण्या लावण्यं किमपि विदधानार्भकविधौ नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ३५ ॥ अमन्दमृणालकाण्डकमनीयकपोलरुचेस्तरलसलीलनीलनलिनप्रतिपुल्लदृशः । विकसदशोकशोणकरकान्तिभृतः सुतनोर्मदललितानि हन्त ललितानि हरन्ति मनः ॥ ३६ ॥ किमिन्दुः किं पद्मं किमु मुकुरबिम्बं किमु मुखं किमब्जे किं मीनौ किमु मदनबाणौ किमु दृशौ । खगौ वा गुच्छौ वा कनककलशौ वा किमु कुचौ तडिद्वा तारा वा कनकलतिका वा किमबला ॥ ३७ ॥ तनुस्पर्शादस्या दरमुकुलिते हन्त नयने उदञ्चद्रोमाञ्चं भजति जडतामङ्गमखिलम् । कपोलौ घर्मार्द्रौ ध्रुवमुपरताशेषविषयं मनः सान्द्रानन्दं स्पृशति झटिति ब्रह्म परमम् ॥ ३८ ॥ मधुरवचनैः सभ्रूभङ्गैः कृताङ्गुलितर्जनैरलसवलितैरङ्गन्यासैर्महोत्सवबन्धुभिः । असकृदसकृत्स्फारस्फारैरपाङ्गविलोकितैस्त्रिभुवनजये सा पञ्चेषोः करोति सहायताम् ॥ ३९ ॥ कर्पूरेण स्थलविरचना कुङ्कुमेनालवालं माध्वीकानि प्रतिदिनमयं पञ्चबाणः कृपाणः (?) । तत्रोत्पन्ना यदि किल भवेल्लाञ्छनी कापि वल्ली सा चेदस्याः किमपि लभते सुभ्रुवः सौकुमार्यम् ॥ ४० ॥ लावण्यामृतदीर्घिका कुलगृहं सौन्दर्यसौभाग्ययोस्त्रैलोक्याकररत्नकन्दलिरियं जीव्यात्सहस्रं समाः । रूपालोकनकौतुकेन बहुना शिल्पश्रमेणादरान्मन्ये यां विधिना विहाय विहितः सृष्टेर्ध्वजारोपणम् ॥ ४१ ॥ अस्याः सर्गविधौ प्रजापतिरभूच्चन्द्रो नु कान्तिप्रदः शृङ्गारैकरसः स्वयं नु मदनो मासो नु पुष्पाकरः । वेदाभ्यासजडः कथं नु [redacted] विषयव्यावृत्तकौतूहलो निर्मातुं प्रभवेन्मनोहरमिदं रूपं पुराणो मुनिः ॥ ४२ ॥ वक्त्रं चन्द्रविकासि पङ्कजपरीहासक्षमे लोचने वर्णः स्वर्णमपाकरिष्णुरलिनीजिष्णुः कचानां चयः । वक्षोजाविभकुम्भविभ्रमहरौ गुर्वी नितम्बस्थली वाचां हारि च मार्दवं युवतिषु स्वाभाविकं मण्डनम् ॥ ४३ ॥ अस्याश्चेद्गतिसौकुमार्यमधुना हंसस्य गर्वैरलं संलापो यदि धार्यतां परभृतैर्वाचंयमत्वव्रतम् । अङ्गानामकठोरता यदि दृषत्प्रायैव सा मालती कान्तिश्चेत्कमला किमत्र बहुना काषायमालम्बताम् ॥ ४४ ॥ निर्मित्सुर्मुदतीमिमां विरचिते यत्ने शशिप्रान्ततत्कोशीभूतनिजाम्बुजासनमधिष्ठातुं न शक्तो विधिः । मध्यं विस्मृतवान्कुचौ च कठिनौ पीनौ नितम्बौ कचान्वक्राक्षिर्मितवान्मतिः स्फुरति हि स्वस्थे नृणां चेतसि ॥ ४५ ॥ सौन्दर्यस्य तरङ्गिणी तरुणिमोत्कर्षस्य हर्षोद्गमः कान्तेः कार्मणकर्म नर्मरहसामुल्लासनावासभूः । विद्या वक्रगिरां विधेरनवधिप्रावीण्यसाक्षात्क्रिया बाणाः पञ्चशिलीमुखस्य ललनाचूडामणिः सा प्रिया ॥ ४६ ॥ दृष्टिः सालसतां बिभर्ति न शिशुक्रीडासु बद्धादरा श्रोत्रे प्रेषयति प्रवर्तितसखीसंभोगवार्तास्वपि । पुंसामङ्कमपेतशङ्कमधुना नारोहति प्राग्यथा बाला नूतनयौवनव्यतिकरावष्टभ्यमाना शनैः ॥ ४७ ॥ आयाति प्रियमञ्जसा नयनयोरम्भोरुहप्रेयसी संनाहं स्तनयोरथ कलयते संभोगयोग्यां दशाम् । वैदग्ध्येन सहासिका वितनुते वाचामियं प्रक्रिया मुग्धायाः पुनरेन्दवीं न सहते मुद्रामभिख्या मुखम् ॥ ४८ ॥

वयःसंधिवर्णनम्

यथा यथा विशत्यस्या हृदये हृदयेश्वरः । तथा तथा बहिर्यातौ मन्ये संकोचतः कुचौ ॥ १ ॥ अन्तरङ्गमनङ्गस्य शृङ्गारकुलदैवतम् । अङ्गीकरोति तन्वङ्गी सा विलासमयं वयः ॥ २ ॥ अन्यैव रूपसंपत्तिरन्या वैदग्ध्यधोरणी । नैषा नलिनपत्राक्षी सृष्टिः साधारणी विधेः ॥ ३ ॥ अनायासकृशं मध्यमशङ्कतरले दृशौ । अभूषणमनोहारि वपुर्वयसि सुभ्रुवः ॥ ४ ॥ दृश्यं दृशां सहस्रैर्मनसामपि नैर्निर्भावनीयं च । सुकृतशतकोटिभोग्यं किमपि वयः सुभ्रुवो जयति ॥ ५ ॥

---

१ उदात्तविधाने २ जीर्ण ३ कुच्छ कुर्वन् ४ जयश्री ५ मनोहरम् ६ मिथो भाषणम् ७ मौनव्रतम् [redacted] पाषाणरूपा ९ लक्ष्मी १० काषायवस्त्रम् ११ निर्मातुमिच्छुः १२ प्रथा [redacted] मुकुलीभूतस्वकीयकमलासनम् १४ चातुर्यम् १५ परिपाटी १६ ध्येयम्

न्यञ्चति[1] वयसि प्रथमे समुदञ्चति तरुणिमनि सुदृशः । दधति स्म मधुरिमाणं वाचो गतयश्च विभ्रमाश्च भृशम् ॥ ६ ॥ यदवधि विलासभवनं यौवनमुदियाय[2] चन्द्रवदनायाः । दहनं विनैव तदवधि यूनां हृदयानि दह्यन्ते ॥ ७ ॥ अधरः किसलयरागः कोमलविटपानुकारिणौ बाहू । कुसुममिव लोभनीयं[3] यौवनमङ्गेषु संनद्धम् ॥ ८ ॥ मृदुलवलि[4] ललितमध्यं पृथुलकुचं[5] चारु[6] विपुलभुजघनम् । पुंनागस्पृहणीयं स्फुरति घनं यौवनं च नारीणाम् ॥ ९ ॥ सम्भिन्नयोरमुष्या वयसोः पयसोरिवाङ्गेषु । अनयोः रसद्विभेदं मानसजन्मा परं वेद ॥ १० ॥ स्तनतटमिदमुत्तुङ्गं निम्नो मध्यः समुन्नतं जघनम् । विषमे मृगशावाक्ष्या वपुषि नवे क इव न स्खलति ॥ ११ ॥ उदयति तरुणिमतरणौ शैशवशशिनि प्रशान्तिमायाते । कुचचक्रवाकयुगलं तरुणितटिन्या मिथो मिलति ॥ १२ ॥ अचलं चलदिव चक्षुः प्रकृतमपीदं समुद्यदिव वक्षः । अतदिव तदपि शरीरं सम्प्रति वामभ्रुवो जयति ॥ १३ ॥ अयमङ्कुरभाव एव तावत्कुचयोः कर्षति लोकलोचनानि । इतरेतरपीडनीमवस्थां गतयोः श्रीरनयोः कथं भवित्री ॥ १४ ॥ परिहरति यथा यथा वयोऽस्याः स्फुरदुरुकन्दलशालिबालभावम् । द्रढयति धनुषस्तथा तथा ज्यां स्पृशति शरानपि सज्जयन्मनोभूः ॥ १५ ॥ निशितशरधियाऽर्पयत्यनङ्गो दृशि सुदृशः स्वबलं वयस्यराले । दिशि निपतति यत्र सा च तत्र व्यतिकरमेत्य समुन्मिषत्यवस्था ॥ १६ ॥ यथा यथाऽस्याः कुचयोः समुन्नतिस्तथा तथा लोचनमेति वक्रताम् । अहो सहन्ते बत नो परोदयं निसर्गतोऽन्तर्मलिना ह्यसाधवः ॥ १७ ॥ सम विलासोऽङ्कुरितः स्तनाभ्यां त्रपा विलासेन सहावतीर्णा । अवर्तताऽन्यत्रपयैव साकं कान्तं प्रकारो वचसा कृशाङ्ग्याः ॥ १८ ॥ उन्मीलितं तूलिकयेव चित्रं सूर्यांशुभिर्भिन्नमिवारविन्दम् । बभूव तस्याश्चतुरस्रशोभि वपुर्विभक्तं नवयौवनेन ॥ १९ ॥ असम्भृतं मण्डनमङ्गयष्टेरनासवाख्यं करणं मदस्य । कामस्य पुष्पव्यतिरिक्तमस्त्रं बाल्यात्परं साधु वयः प्रपेदे ॥ २० ॥ आवृणोति यदि सा मृगीदृशी स्वांचलेन कुचकाञ्चनाचलम् । भूय एव महिरेति गौरवादुन्नतो न सहते तिरस्क्रियाम् ॥ २१ ॥ अत्युन्नतस्तनमुरो नयने सुदीर्घे वक्रे भ्रुवावतितरां वचनं ततोऽपि । मध्योऽधिकं तनुरनूनगुरुर्नितम्बो मन्दा गतिः किमपि चाद्भुतलोचनायाः ॥ २२ ॥ भ्रूपल्लवो धनुरपाङ्गतरङ्गितानि बाणा गुणाः श्रवणपालिरिति स्मरेण । तस्यामनङ्गजयजङ्गमदेवतायामस्त्राणि निर्जितजगन्ति किमर्पितानि ॥ २३ ॥ दृशोः सीमावादः श्रवणयुगलेन प्रतिकलं स्तनाभ्यां संरुद्धे हृदि मनसिजस्तिष्ठति बलात् । नितम्बः साक्रन्दं क्षिपति रशनादाम परतः प्रवेशस्त्वङ्गस्या वपुषि तरुणिम्नो विजयते ॥ २४ ॥ अनाघ्रातं पुष्पं किसलयमलूनं कररुहैरनाविद्धं रत्नं मधु नवमनास्वादितरसम् । अखण्डं पुण्यानां फलमिव च तद्रूपमनघं न जाने भोक्तारं कमिह समुपस्थास्यति विधिः ॥ २५ ॥ भ्रुवौ काचिल्लीला परिणतिरपूर्वा नयनयोः स्तनाभोगोऽव्यक्तस्तरुणिमसमारम्भसमये । इदानीं बालायाः किममृतमयः किं विषमयः किमानन्दः साक्षाद्ध्वनितमधुरः पञ्चमरवः ॥ २६ ॥ अनाकृतैरेव प्रियसहचरीणां शिशुतया वचोभिः पाञ्चालीमिथुनमधुना सङ्गमयितुम् । उपादत्ते नो वा विरमति न वा केवलमियं कपोलौ कल्याणी पुलकमुकुलैर्दन्तुरयति ॥ २७ ॥ प्रगल्भानामन्तः प्रविशति शृणोति प्रियकथां स्वयं तच्चेष्टाशतमभिनयैर्वञ्चयति च । स्पृहामन्तः कान्ते वहति न समभ्येति निकटं यथैवेयं बाला हरति हि तथा चित्तमधिकम् ॥ २८ ॥ स्मितं किंचिद्वक्त्रे सरलतरलो दृष्टिविभवः परिस्पन्दो वाचामभिनवविलासोक्तिसरसः । गतीनामारम्भः किसलयितलीलापरिकरः स्पृशन्त्यास्तारुण्यं किमिह न हि रम्यं मृगदृशः ॥ २९ ॥ इमे तारुण्यश्रीनवपरिमलाः प्रौढसुरतप्रतापप्रारम्भाः स्मरविजयदानप्रतिभुवः । चिरं चेतश्चौरा अभिनवविकारैकरुचयो विलासव्यापाराः किमपि विजयन्ते मृगदृशः ॥ ३० ॥ अपक्रान्ते बाल्ये तरुणिमनि चागन्तुमनसि प्रयाते मुग्धत्वे चतुरिमणि चाश्लेषरसिके । न केनापि स्पृष्टं यदिह वयसो मर्म परमं यदेतत्त्वच्छैवो[3]ऽयति वपुरिन्दीवरदृशः ॥ ३१ ॥ तदात्वप्रोन्मीलन्म्रदिमरमणीया कठिनता विचिन्त्य प्रत्यङ्गादिव तरुणभावेन घटितौ । स्तनौ संविभ्राणा क्षणविनयवैयात्यमसृणभ्रमा मेषा केषामुपरि न रसाना युवतयः ॥ ३२ ॥ न शीठं दृग्भङ्गी कलयति कुरङ्गीनयनयोः कुचश्री कर्कन्धूफलमपि न बन्धूकृतवती । सुधायाः सध्रीची न च वचनवीर्ची परिचिता तथापि श्रीरस्या युवजननमस्या विजयते ॥ ३३ ॥ उदञ्चद्वक्षोजद्वयनटभरक्षोभितकटि स्फुरद्भ्रूकम्प्या मन्दीकृतविलसदिन्दीवरयुगम् ।

१ गच्छति सति २ उदयं प्राप ३ स्पृहणीयम् ४ मृद्वी या त्वक् त्रिवृत्तिविशेषस्तेन ललितो मध्यभागो यस्य तत्, पक्षे,–मृदुला या वल्यो वलित्रितयं तेन ललितो मध्यो यस्मिन् ५ पृथवः स्थूलाः कुचा यस्मिन्, पक्षे,–पृथुलौ कुचौ यस्मिन् ६ सुन्दरम् ७ विपुलाः ये भुजाः तैः आश्लेषेण निबिडम्, पक्षे,–विपुला भूर्येषां ते विपुलभुवः एतादृशा जघना यस्मिंस्तत् बहुप्रदेशाभ्यन्तरजघनमित्यर्थः ८ पुंनामे पुंस्कन्धे स्पृहणीयम्, पक्षे,–पुरुषश्रेष्ठे स्पृहणीयम् ९ कुटिले अर्धयौवनरूपे १० स्वबलेन

१ अर्धछन्नम् २ वेषरहितम् ३ मदनस्य

समुद्यद्भ्रूभङ्ग प्रविहितधनुर्भङ्गमनिश वयस्तत्पद्माक्षा कथमिव मनो न व्यथयतु ॥ ३४ ॥ मुख विकसितस्मित वशितवक्रिमप्रेक्षित समुच्छलितविभ्रमा गतिरपास्तसंस्था मति । उरो मुकुलितस्तन जघनमसबन्धोद्धुर बतेन्दुवदनातनौ तरुणिमोद्गमो मोदते ॥ ३५ ॥ न दन्तुरमुर स्थल वचसि नाश्रिता चातुरी विकारि न विलोकित भ्रुवि न वक्रिमोपक्रम । तथापि हरिणीदृशो वपुषि कापि कान्तिच्छटा पदाश्रितमहामणिद्युतिरिवात्र सलक्ष्यते ॥ ३६ ॥ इद परमसुन्दर तनुपुर कुरङ्गीदृशा निवार्य खलु शैशव स्वयमनेन नीत बलात् । तदागमनशङ्कया मकरकेतुना किकृत पयोधरधराधरौ त्रिवलिवाहिनीदुस्तरौ ॥ ३७ ॥ स्थिरत्वमचिरद्युतौ तमसि कोऽपि बन्धग्रहो विधौ क्रिमपि सौरभ मधुनि कापि वर्णात्मता । शिरीषनवदामनि स्फुरति कोऽपि शैलोदयो वयोऽभिनयवेधसस्तदिह मन्महे कौशलम् ॥ ३८ ॥ क्षण सरलवीक्षण क्षणमपाङ्गसवीक्षण क्षण रजसि खेलन क्षणमतीव भूषादर । क्षण द्रुततरा गति क्षणमतीव मन्दा गति क्षणक्षणविलक्षण जयति चेष्टित सुभ्रुव ॥ ३९ ॥ क्षोभ धत्ते यदतिबहुल स्निग्धलावण्यपूर प्रत्यङ्ग यत्तदम मुमरन्त्यूर्मयो विभ्रमाणाम् । उन्मग्न यत्स्फुरति च मना कुम्भयोर्द्वन्द्वमेतत्तन्मन्येऽस्या स्मरगजयुवा गाहते हृत्तडागम् ॥ ४० ॥ मन्द मन्द श्रवणपुटकोपान्तगन्ता दृगन्त किंचित्किंचिद्विरमति मनो धूलिकेलीरसेभ्य । आविर्भाव स्तनमुकुलयो कापि कान्ति ममन्तादद्य श्वो वा कुसुमधनुषो यौवराज्याभिषेक ॥ ४१ ॥ सनद्धोऽय नवतरुणिमा धाममास्व द्धुकामो नैना मुग्धत्यहह सहसा कौतुकी बालभाव । तद्वैराज वरतरतनुस्वर्णभूमौ प्रवृत्त प्रायस्त्वस्माद्नुदिनमय क्षीयते मध्यदेश ॥ ४२ ॥ श्रोणीबन्धस्त्यजति तनुता सेव्यते मध्यभाग पद्भ्या मुक्तास्तरलगतय सश्रिता लोचनाभ्याम् । धत्ते वक्ष कुचसचिवतामद्वितीय तु वक्त्र तद्गात्राणा गुणविनिमय कल्पितो यौवनेन ॥ ४३ ॥ सभ्रूभङ्ग करकिसलयावर्तनैरालपन्ती सा पश्यन्ती ललित ललित लोचनस्याञ्चलेन । विन्यस्यन्ती चरणकमले लीलया स्वैरयातैर्निःसङ्गीत प्रथमवयसा नर्तिता पङ्कजाक्षी ॥ ४४ ॥ दोलाया जघनस्थलेन चलता लोलेक्षणा लज्जते साशङ्क तनुमध्यवक्षतभिया क्रीडावने क्रीडति । धत्ते दिक्षु निरीक्षण स्मितमुखी पायनताना स्तुते सज्ज मौग्ध्यविसर्जनाय सुतनो शृङ्गारमित्र वय ॥ ४५ ॥ वक्षस्यावरणादरस्तनयुगोद्भेद विनाप्यङ्गुलीमुद्रासूचितहास्यमास्यमधिक नो पुत्रिकादौ रस । तिर्यग्लोचनवीक्षितानि वचसा छेकोक्तिसक्रान्तयस्तस्या सीदति शैशवे समभवत्कोऽप्येष नव्य क्रम ॥ ४६ ॥ लावण्यामृतनिर्झरेण सुदृश सिक्ताखिलाङ्गस्थलीजातस्तत्र नवीनयौवनकल्पलीलालतामण्डप । तस्मिन्वेषविशेषशीतलतरच्छायासु सुप्तोत्थित कन्दर्पस्त्रिजगज्जयोद्यमपरोऽप्यद्यापि निद्रालस ॥ ४७ ॥ बाल्ये गेहपतौ निमीलति वय सधि विधाय स्मरश्चौरश्चारुतर विशेश निभृत बालाशरीरालयम् । चाञ्चल्य चरणे पृथुत्वमुदरे निर्लज्जता चेतसि क्षामत्व हृदये दृशो सरलता सवस्वमस्या हरन् ॥ ४८ ॥ एतस्या रतिवल्लभक्षितिपते क्रीडासरस्या शनैः सशोष नयतीव शैशवजल तारुण्यतिग्मद्युति । अन्तस्था च यथा यथा विकसति प्राय कुचोच्चस्थली स्थौल्य हन्त तथा तथा वितनुते दृक्पीनमीनावली ॥ ४९ ॥ रेखा काचन कज्जलस्य नयनाम्भोजे मिथ कौशलादालीभि सरलीकृतापि कुटिलीभाव समालम्बते । लक्ष्या वक्षसि पाणिपद्मनियमस्पर्शोदयादुन्नतिर्जानीमो वयमेणशावनयने बाल्य न बाल्य तव ॥ ५० ॥ मध्यस्य प्रथिमानमेति जघन वक्षोजयोर्मन्दता दूर यात्युदर च रोमलतिका नेत्रार्जव धावति । कन्दर्प परिवीक्ष्य नूतनमनोराज्याभिषिक्त क्षणादङ्गानीव परस्पर विदधते निर्लुण्ठन सुभ्रुव ॥ ५१ ॥ दृष्टि शैशवमण्डना प्रतिकल लावण्यमभ्यसते पूर्वाकारमुरस्तथापि कुचयो शोभा नवामीहते । सप्राप्ता गुरुता तथाप्युपचिता भोगा नितम्बस्थली तन्व्या स्वीकृतमन्मथ विजयते तन्नेत्रपेय वय ॥ ५२ ॥ तत्तस्या कमनीयकान्ति विजितत्रैलोक्यनारीवपु शृङ्गारस्य निकेतन समभवत्ससारसार वय । यस्मिन्विस्मृतपक्ष्मपालिचलना कामालसा दृष्टयो नो यूना पुनरुत्पतन्ति पतिता पाशे शकुन्ता इव ॥ ५३ ॥ केलीकौतुकमादराच्छ्रवणयोरालीभिराश्राव्यते बालाभिस्तु पुर पुरेव रजसि क्रीडार्थमाहूयते । चेतो याति न वा तत स्तदुभयोरेणीदृश साप्रत मध्ये चुम्बकयोरय शकलवद्विपक्षपात मन ॥ ५४ ॥ उच्चालोलकभञ्जनानि कबरीपाशेषु शिक्षारसो दन्ताना परिकर्म नीविनेहन भ्रूलास्ययोग्यामह । तिर्यग्लोचनचेष्टितानि वचसा छेकोक्तिसक्रान्तय स्त्रीणा म्लायति शैशवे प्रतिकल कोऽप्येष केलिक्रम ॥ ५५ ॥ मात्रा नर्तनपण्डितभ्रु वदन किंचित्प्रगल्भे दृशौ स्तोकोद्भेदनिवेशिनस्तनमुरो मध्य दरिद्राति च । अस्या यज्जघन घन च कलया प्रत्यङ्गमेणीदृश सत्यकारमिव स्मरैकसुहृदा तद्यौवनेनार्पितम् ॥ ५६ ॥ लावण्यामृतमाहित वरतनोरङ्गे

१ स्वायत्तीकृतम् २ समुद्भव ३ नियतैकविषयता ४ उद्गमनम् ५ उत्तरमाम्भवनि ६ नयनपथ- ७ मुक्तनाम् ८ चङ्क्रमणगमनानि ९ विपर्यय-

१ बन्धनम् २ परिमाणेन

स्थितं यत्पुरा तत्तारुण्यघनोदयेन बहुधा संवर्धितं पद्मम् । वीक्ष्य स्यन्दनशङ्कितं कुचयुगव्याजान्नितम्बस्थलाचक्रे सेतुयुगं न चेदिह कुतस्तादृग्रसस्थास्तुता ॥ ५७ ॥ विस्तारी स्तनभार एष गमितो [redacted] स्वोचितामुन्नतिं रेखोद्भासि कृतं वलित्रयमिदं न स्पष्टनिम्नोन्नतम् । मध्येऽस्या ऋजुरायतार्धकपिशा रोमावली निर्मिता रम्यं यौवनशैशवव्यतिकरोन्मिश्रं वयो वर्तते ॥ ५८ ॥ चापल्यं चरणौ विहाय नयनप्रान्तं प्रतिष्ठासते वस्तु वाञ्छति वाचि काचिदमृतस्पर्धाकरी माधुरी । कान्तिं काचन वक्षसो विजयते तन्व्या दुकूलाञ्चलं तन्मन्ये दिवसैः कियद्भिरतनुर्जेता जगन्मण्डलम् ॥ ५९ ॥ आलापान्भ्रूविलासो विरलयति लसद्बाहुविक्षिप्तियातं नीवीग्रन्थिं प्रथिम्ना प्रतनयति मनाङ्मध्यनिम्नो नितम्बः । उत्पुष्यत्पार्श्वमूर्च्छत्कुचशिखरमुरो नूनमन्तः स्मरेण स्पृष्टा कोदण्डकोट्या हरिणशिशुदृशो दृश्यते यौवनश्रीः ॥ ६० ॥

तरुणीपृथगवयववर्णनम्

केशपाशः

अस्या मनोहराकारकबरीभारनिर्जिता । लज्जयेव वने वास चकुश्चमरबर्हिणः ॥ १ ॥ भाति विन्यस्तकह्लारं सुकेश्या केशसंचयम् । शोणिताद्रैः शरैः पूर्णं तूणीरमिव मान्मथम् ॥ २ ॥ स्तनाभोगे पतन्भाति कपोलात्कुटिलोऽलकः । शशाङ्कबिम्बतो मेरौ लम्बमान इवोरगः ॥ ३ ॥ चलत्कामिमनोमीनमगादातुं चित्तजन्मनः । गलयष्टिरिवाभाति बालावेणी गुणोज्ज्वला ॥ ४ ॥ एणीदृशो विजयते वेणी पृष्ठावलम्बिनी । कशेव पञ्चबाणस्य युवतर्जनहेतवे ॥ ५ ॥ तमस्तोमं भृशं सोममण्डलोपरि राजसे । धूमपानेन किं नाम धाम गम्यमतः परम् ॥ ६ ॥ वेणी श्यामा भुजगीव नितम्बान्मस्तकं गता । वक्त्रचन्द्रसुधां लेढुं सान्द्रसिन्दूरजिह्वया ॥ ७ ॥ तस्याः कचभरव्याजात्तनयस्नेहलालितः । आरूढः पार्वतीतुल्या गुहबर्हीव मूर्धनि ॥ ८ ॥ श्यामा मिलिन्दमाला बालाया वदनपद्ममकरन्दम् । आस्वादितुमिव मिलिता ललिता वेणीमिषादेषा ॥ ९ ॥ मलिना अपि संयमनात्कुटिला अपि सुमनसां समागमतः । बाला अपि मुक्तानामनुषङ्गान्निर्जरत्वमुपयान्ति ॥ १० ॥ आनार्द्रमुक्तेष्वनुधूपवासं विन्यस्तसायतनमल्लिकेषु । कामो वसन्तात्ययमन्दवीर्यः केशेषु लेभे बलमङ्गनानाम् ॥ ११ ॥ एणीदृशः पाणिपुटे निरुद्धा वेणी विरेजे शयनोत्थितायाः । सरोज-

कोशादिव निष्पतन्ती श्रेणी घनीभूय मधुव्रतानाम् ॥ १२ ॥ इयं मुखाम्भोरुहसंनिधाने विलम्बिधम्मिल्लततिच्छलेन । समागतां सादरमेव बाला द्विरेफमालामुत वा दधाति ॥ १३ ॥ अस्याः सपक्षैकविधौ कचौघः स्थाने मुखस्योपरि वासमाप । पक्षस्थितानद्दृढचन्द्रकोऽपि कलापिना येन जितः कलापः ॥ १४ ॥ अस्या यदास्येन पुरस्तिरश्च तिरस्कृतं शीतरुचान्धकारम् । स्फुटत्स्फुरद्भ्रिकचच्छलेन तदेव पश्चादिदमस्ति बद्धम् ॥ १५ ॥ अस्याः कचानां शिखिनश्च किं नु विधिं कलापौ विमतेरगाताम् । तेनायमेभिः किमपूजि पुष्पैरन्यस्य दत्तः स किमर्धचन्द्रम् ॥ १६ ॥ आभाति शोभातिशयं प्रपन्नादेणीदृशोऽस्या रमणीयशोभा । वेणी लसत्कुन्तलधोरणीनां श्रेणीव किं चारु हरिन्मणीनाम् ॥ १७ ॥ विधिः किमस्या नितराममान्तमङ्गेषु शृङ्गाररसं सुकेश्याः । स्निग्धोल्लसत्कुन्तलकैतवेन निधाय मूर्ध्नि स्वबकीचकार ॥ १८ ॥ चिकुरप्रकरा जयन्ति ते विदुषी मूर्धनि याबिभर्ति सा । पशुनाप्यपुरस्कृतेन तत्तुलनामिच्छति चामरेण कः ॥ १९ ॥ लसन्मौक्तिकश्रेणिगङ्गातरङ्गा स्वयं नन्दिनी भास्वतो नीलवर्णा । ससीमं तसि दूरसारस्वताभा त्रिवेणीयमेणीदृशो मौलिवेणी ॥ २० ॥ एतां नवाम्बुधरकान्तिमुदीक्ष्य वेणीमेणीदृशो यदि वदन्ति वदन्तु नाम । नूनो वयं मुखसुधांशुसुधाभिलाषादभ्यागतां भुजगिनीं मणिमुद्वहन्तीम् ॥ २१ ॥ सर्मोनुरकल्पयितुं स समुद्यतोऽभूदाकाशिताननसुधांशुमहो यदस्याः । मन्ये तदस्य न च तिष्ठति पूर्णिमायां भागो हि किंतु परिपूर्णकले सुधांशौ ॥ २२ ॥ विकचकचकलापः किंचिदाकुञ्चितोऽयं कुचकलशनिवेशी शोभते श्यामलाक्ष्याः । मधुरसपरितोषात्किंचिदुत्फुल्लकोशे कमल इव निलीनः पेटकः षट्पदानाम् ॥ २३ ॥ न जीमूतच्छेदः स हि गगनचारी न च तमो न तत्सेन्दोर्मैत्री न च मधुकरास्ते हि मुखराः । न पिच्छं तत्केकिन्युचितमसितोऽयं न च मणिर्भूत्वा दाद्यात घनचिकुरपाशो मृगदृशः ॥ २४ ॥ धुनोतु ध्वान्तं नस्तुलितदलितेन्दीवरवनं घनस्निग्धं श्लक्ष्णं चिकुरनिकुरम्बं तव शिवे । यदीयं सौरभ्यं सहजमुपलब्धुं सुमनसो वसन्त्यस्मिन्मन्ये बलमथनवाटीविटपिनाम् ॥ २५ ॥ उन्मीलद्वदनेन्दुकान्तिविसरैर्दूरे समुत्सारितं भग्नं पीनकुचस्थलस्य च रुचा हस्तप्रभाभिर्हतम् । एतस्याः कलविङ्ककण्ठकदलीकल्पं मिलत्कौतुकादस्याः प्राङ्गसुखं रूपेण सहसा केशेषु दृष्टं तमः ॥ २६ ॥

अभ्यङ्गारम्भः

अस्याः पीठोपविष्टाया अभ्यङ्गं वितनोत्यसौ । लसच्छ्रोणिश्चन्द्रेणि नटत्तुङ्गपयोधरम् ॥ २७ ॥ आनर्त्य कण्ठं निचयेन

१ बन्धनात्, पक्षे,-इन्द्रियनिग्रहात्. २ पुष्पाणाम्, पक्षे-साधूनाम्. ३ वयोरभेदात् केशाः, पक्षे,-अर्भकाः. ४ मौक्तिकानाम्, पक्षे,-जीवन्मुक्तानाम्. ५ जरारहितत्वम्, पक्षे,-देवत्वम्. ६ कमलकुड्मलात्.

१ पङ्क्तिः २ भ्रमराणाम्. ३ केशकलापः. ४ पश्चाद्भागेन.

मभ्यगाबद्ध्य वक्षोरुहकुम्भयुग्मम् । श्वासो कुशालम्बिततैल पात्रा मन्दं समासीदति सुन्दरीं ताम् ॥ २८ ॥ वक्षोजौ निबिडं निरुध्य सिचयेनाकुञ्च्य मध्यं शनैः कृत्वा चम्पकतैलसेकमवशा सपीड्य मन्दं शिरः । पाणिभ्यां चलकङ्कणोद्यतझणत्कारोत्तराभ्यां करोत्यभ्यङ्गं परिपश्यतः सकुतुकं दोरन्तरं प्रेयसः ॥ २९ ॥

सीमन्तरचनम्

स्नेहसवर्धितान्बालान्दृढं बध्नाति सुन्दरी । करुणा हरिणाक्षीणां कुतः कठिनचेतसाम् ॥ ३० ॥ सप्राप्तचिकुरभावं कचनिचयो यो युना करे लग्नः । स्त्रीभिर्दृढं निबध्यो न चेतरकेलनमनुसरति ॥ ३१ ॥ यथा यथाऽयं घलते भुजोऽस्या उदञ्चितः संयमने कचानाम् । तथा तथा वल्गति काममेकः स एव वक्षोरुह उत्पलाक्ष्याः ॥३२॥ जानुभ्यामुपविश्य पार्ष्णिनिहितश्रोणीभरा प्रोन्नमद्दोर्वल्ली नमदुन्नमत्कुचनटीदीव्यन्नखाङ्कावलि । पाणिभ्यामवधूय कङ्कणझणत्कारावतारोत्तरं बाला नैक्षति किं निजालकभरं किं वा मदीयं मनः ॥३३॥ अंधान्तं हृदयग्रणेन कुचयोरत्यक्तकाठिन्ययोराबद्धस्फुटमण्डलोन्नतिमिलचोलं विमुच्योरसः । नीवीविच्छुरितं विधाय तमनु वामस्तनालम्बिनीं वेणीं पाणिनखाघले शिथिलयत्याभ्य पीठं पदा ॥ ३४ ॥ आमुखाङ्गुलिपल्लवौ कचभरे व्यापारयन्ती करौ बन्धोत्कम्पनिबद्धमानसतया शून्यां दधाना दृशम् । बाहूत्क्षेपसमुन्नते कुचतटे पर्यस्तचोलांशुका ह्रीसङ्कोचितबाहुमूलसुभगा बध्नाति जूटीं वधूः ॥ ३५ ॥ जानुस्थापितदर्पणं परिणमद्ग्रीवं समुद्यद्भुजन्यञ्चत्कूर्परमुन्नमद्भुजलसत्कक्षातरोहत्कुचम् । पाणिभ्यां प्रविभज्य केशनिचयं सीमन्तकर्मोद्यता चेतः कस्य वशीकरोति न बलाद्बाला विलोलेक्षणा ॥ ३६ ॥ केशा वामकरावलम्बितशिखा भूयो रणत्कङ्कणं व्याधूयाथ कनिष्ठिकानखमुखेनाकुञ्चिताल्याङ्गुलि । सीमन्तं विरचय्य तन्व्यं वैरसेयोन्मृज्य पार्श्वद्वयं तान्पश्चाद्युगपत्प्रणीय करयोर्युग्मेन बध्नात्यसौ ॥ ३७ ॥

सीमन्तसिन्दूरम्

वहन्ती सिन्दूरं प्रबलकबरीभारतिमिरत्विषा बृन्दैर्बन्दीकृतमिव नवीनार्ककिरणम् । तनोतु क्षेमं नस्तव वदनसौन्दर्यलहरीपरीवाहस्रोतःसरणिरिव सीमन्तसरणिः ॥३८॥ अये मातर्दृष्ट्वा मुखममृतमानुभ्रमवशात्कचच्छद्मा राहुर्वमति किमु तृष्णातरन्ति । किमेनं कन्दर्पा तव तरुणि सिन्दूरसरणिच्छलाद्रोक्तभूयो बहिरिव रसना कल्पयति ॥ ३९ ॥

१ बन्धनार्तेन २ केशान् ३ 'कन्त्र ओसिमार्दवो' ४ कामिनि ५ संयतम् ६ वसनमर्यादानिहितम् ७ कृत्वा ८ करतर्जिभ्यां

ललाट

केशान्धकारादथ दृश्यभालस्थलार्धचन्द्रा स्फुटमष्टमीयम् । एना यदासाद्य जगज्जयाय मनोभुवा सिद्धिरसाधि साधु ॥ ४० ॥

तिलक

बाले ललामलेखेयं भाले भल्लीव राजते । भ्रूलताचापमाकृष्य न विद्मः कं हनिष्यति ॥४१॥ कस्तूरीतिलकं बाले भाले मा कुरु मा कुरु । अद्य साम्यं भजामीति जृम्भते शशलाञ्छनः ॥ ४२ ॥ श्यामलेनाङ्कितं भाले बाले केनापि लक्ष्मणा । मुखं तवान्तरासुप्तभृङ्गफुल्लाम्बुजायते ॥ ४३ ॥ नासावंशविनिर्मुक्तमुक्ताफलसनाभिना । भाति भालतलस्थेन बाला चन्दनबिन्दुना ॥ ४४ ॥ लोचनफुल्लाम्भोजद्वयलोभान्दोलितैकमना । कस्तूरीतिलकमिषादयमलिकेऽलिः समुल्लसति ॥ ४५ ॥ अस्या ललाटे रचिता सखीभिर्विभाव्यते चन्दनपत्रलेखा । आपाण्डुरक्षामकपोलभित्तावनङ्गबाणव्रणपट्टिकेव ॥ ४६ ॥ अस्यास्तनुसन्दनसस्मितो वै स मीनकेतुर्जगतीं विजेतुम् । सकुङ्कुमालेखमिषेण वीरो व्यमोचयच्चारुतरां पताकाम् ॥ ४७ ॥ विराजतेऽस्यास्तिलकोऽयमञ्चितो विकुञ्चितभ्रूलतिकाद्वयान्तरे । विजित्य लोकद्वितयं दिवं प्रति स्मरेण बाणो धनुषीव योजितः ॥ ४८ ॥ अस्याः सुगन्धिघनकुङ्कुमपङ्कदत्तो मुग्धश्रकास्ति तिलको मदिरेक्षणायाः । आविष्टरागमभिरामसुखारविन्दनिष्यन्दलग्नमिव मे हृदयं द्वितीयम् ॥ ४९ ॥ अस्याः संयमवान्कचो मधुकरैरभ्यर्थ्यमानो मुहुर्भृङ्गीगोपनजाभिशापमचिरादुन्मार्ष्टुकामो निजम् । सीमन्तेन करेण कोमलरुचा सिन्दूरबिन्दुच्छलाद्दत्तसायसपिण्डमण्डलमसावादातुमाकाङ्क्षति ॥ ५० ॥ केयूरं न करे पदे न कटकं मौलौ न माला पुनः कस्तूरीतिलकं तथापि तनुते संसारसारश्रियम् । सर्वाधिक्यमलेखि भालफलके यत्सुभ्रुवो वेधसा जानीमः स्मितु तत्र मन्मथमहीपालेन मुद्रा कृता ॥ ५१ ॥

भ्रुवौ

भ्रूरेखायुगलं भाति तस्याश्चटुलचक्षुषः । पनद्वयीव हरिता नासावंशविनिर्गता ॥ ५२ ॥ असितात्मा समुद्भ्रद्धः समाविष्कृतचापलः । भुजगकुटिलस्तस्या भ्रूविक्षेपः खलायते ॥ ५३ ॥ स्मरकल्पद्रुमो बाले तव भाले द्विपत्रकः । पत्रयोरनयोश्छाया भ्रुवोर्व्याजादुदयति ॥५४॥ किंचित्सविभ्रमोदञ्चिभ्रूलता भाति भामिनी । बालक्रीडाप्रतिद्वन्द्वि तर्जयतीव यौवनम् ॥ ५५ ॥ कामकार्मुकतया कथयन्ति भ्रूलता मम पुनर्मतमन्यत् । लोचनाम्बुरुहयोरुपरिस्थं भृङ्गशावकततिद्वयमेतत् ॥ ५६ ॥ तस्याः शृङ्गाराञ्जननिर्मितेन कान्ति-

१ निष्कलङ्कमुखस्य कस्तूरीतिलकेन लाञ्छनवत्त्वाच्चन्द्रः साम्यं भजेदिति भावः २ श्यामवर्णेन ३ चिह्नेन

भ्रुवोरायतलेखयोर्या । ता वीक्ष्य लीलाचतुरामनङ्गस्त्वचापसौन्दर्यमद मुमोच ॥ ५७ ॥ अस्या प्रियाया भवतोमनोभूचापेन चापे घनसारभाव । निजा यदङ्गोपदशामपेक्ष्य सप्रत्यनेनाधिकवीर्यतार्जि ॥ ५८ ॥ सार धनुर्यद्विधुनोज्झितास्या याम्येन भूतेन च लक्ष्मलेखा । एतद्भ्रुवौ जन्म तदाप युग्म लीलाचलत्कोचितवालभावम् ॥ ५९ ॥

नेत्रद्वयम्

नूनमापाकरलस्या सुभ्रुवो मकरध्वज । यतस्तन्नेत्रसचारसूचितेषु प्रवर्तते ॥ ६० ॥ निःसीमशोभासौभाग्य नताङ्ग्या नयनद्वयम् । अन्योन्यालोकनानन्दविरहादिव चञ्चलम् ॥ ६१ ॥ आसा व्रतमतीवाक्ष्णोर्यत्पुर परिसर्पणम् । सह यात मनस्तत्र त्यक्त्वा भूयो निवर्तनम् ॥ ६२ ॥ अर्जुन कृष्णसयुक्त कर्णे यत्रानुधावति । तन्नेत्र तु कुरुक्षेत्रमिति मुग्धे मृशामहे ॥ ६३ ॥ एकमेवाक्षि वामाक्षि रञ्जयाञ्जनलेखया । जायतामैन्दवे बिम्बे खञ्जनाम्बुजसगम ॥ ६४ ॥ अमुष्य मुषिता लक्ष्मीश्चक्षुषेति न नूतनम् । न वेद्मि कथयत्यस्या कर्णे लग्नमिन्दुत्पलम् ॥ ६५ ॥ मृगसबन्धिनी दृष्टिरसौ यदि न सुभ्रुव । धावति श्रवणोत्तसलीलादूर्वाङ्कुरे कुत ॥ ६६ ॥ तस्या श्रवणमागण चलिते यदि लोचने । कुत प्रकामधवले धत्त कृष्णानुरक्तताम् ॥ ६७ ॥ श्रूयता कौतुक सोऽपि स्मर शृङ्गारिणा गुरु । अमुष्या शिष्यतामेति श्रवणोन्मुखयोर्दृशो ॥ ६८ ॥ भास्वत्कुण्डलमाणिक्यप्रभाप्रतिहतेरिव । नताङ्ग्या श्रवणोत्सङ्गमारूढा नयनद्वयी ॥ ६९ ॥ नयनस्य कुत्र चक्रे मलिनेन नतभ्रुव । ञ्जनेन चलिते भृङ्ग मामरंमाद्विधिर्दधौ (?) ॥ ७० ॥ अनङ्गमङ्गलमुषस्तदपाङ्गस्य भङ्गय । जनयन्ति मुहुर्यूनामन्त सतापसततिम् ॥ ७१ ॥ यदि स्यान्मण्डले सक्तमिन्दोरिन्दीवरद्वयम् । तदोपमीयते तस्या वदन चारु लोचनम् ॥ ७२ ॥ श्रमयति शरीरमधिक भ्रमयति चेत करोति सतापम् । मोह मुहुश्च कुरुते विषविषम वीक्षण तस्या ॥ ७३ ॥ अतिपूजिततारेय दृष्टि श्रुतिलङ्घनक्षमा सुतनु । जिनसिद्धान्तस्थितिरिव सवासना क न मोहयति ॥ ७४ ॥ नयनच्छलेन सुतनोर्वदनजिते शशिनि पुष्पनौ क्रोधात् । नासानालनिबद्ध स्फुटितमिन्दीवरं द्वेधा ॥ ७५ ॥ आयामिनोस्तदक्ष्णोरञ्जनरेखाविधिं वितन्वत्या । पाणि प्रसाधिकाया प्रापदपाङ्ग चिरेण विश्रम्य ॥ ७६ ॥ प्रभातनीलोत्पलनिर्विशेषमधीरविप्रेक्षितमायताक्ष्या । तया गृहीत नु मृगाङ्गनाभ्यस्ततो गृहीत नु मृगाङ्गनाभि ॥ ७७ ॥ मुग्धारति दोषविरागसस्य नेत्रद्वय खञ्जनमामनन्ति । प्रफुल्लपद्मामुखपार्श्ववर्ति दलद्वय भृङ्गयुत मत मे ॥ ७८ ॥ इन्दीवर लोचनयोस्तुलायै निर्माय यत्नेन विधि कदाचित् । अतुल्यता वीक्ष्य ततो रजामि निक्षिप्य चिक्षेप स पङ्कमध्ये ॥ ७९ ॥ इषुत्रयेणैव जगत्त्रयस्य विनिर्जयात्पुष्पमयाशुगेन । शेषा द्विबाणी सफलीकृतेय प्रियादृगम्भोजपदेऽभिषिच्य ॥ ८० ॥ सेय मृदु कौसुमचापयष्टि स्मरस्य मुष्टिग्रहणार्हमध्या । तनोति न श्रीमदपाङ्गमुक्ता मोहाय या दृष्टिशरौघवृष्टिम् ॥ ८१ ॥ आघूर्णित पक्ष्मलमक्षिपद्म प्रातद्युति श्वेत्यजितामृताशु । अस्या इवास्याश्चलदिन्द्रनीलगोलामलश्यामलतारतारम् ॥ ८२ ॥ कर्णोत्पलेनापि मुख सनाथ लभेत नेत्रद्युतिनिर्जितेन । यदेतदीयेन तत कृतार्था स्वचक्षुषी किं कुरुते कुरङ्गी ॥ ८३ ॥ त्वच समुत्तार्य दलानि रीत्या मोचात्वच पद्मपाटलानाम् । सारैर्गृहीतैर्विधिरुत्पलौघादस्यामृदीक्षणरूपशिल्पी ॥ ८४ ॥ चकोरनेत्रेणदृगुत्पलाना निमेषयन्त्रेण किमेष सृष्ट । सार सुधोद्धारमय प्रयत्नैर्निधातुमेत प्रयने निधातु ॥ ८५ ॥ तरुणीदृशा किं हरिणीभिरासीदस्या सकाशान्नयनद्वयश्री । भूयोगुणेय सकला पलायत्ताम्योऽनवालम्यत विस्मयतीय ॥ ८६ ॥ दृशौ किमस्याश्चपलस्वभावे न दृग्माक्रम्य मिथो मिलेताम् । न चेत्कृत स्यादनयो प्रयाणे विघ्न श्रव कूपनिपातभीत्या ॥ ८७ ॥ केदारभाजा शिशिरप्रवेशात्पुण्याय मन्ये मृतमुत्पलिन्या । जाता यतस्तत्कुसुमेक्षणेय यतश्च तस्योरकटाक्षकोर ॥ ८८ ॥ नतभ्रुवो लोचनखञ्जरीटौ विहारमानन्दमिहारभेते । कथ न मानदहदौ युवानस्तारण्यमत्तानिविमुञ्चयन्तु ॥ ८९ ॥ स्वदृशोर्जनयति सान्द्रता खुरकण्डूयनकैतवान्मृगा । जितयोरुदयत्प्रमीलयोस्तदसत्प्रेक्षणशोभया भयात् ॥ ९० ॥ नलिन मलिन विवृण्वती पृषतीमस्पृशती तदीक्षणे । अपि खञ्जनमञ्जनाञ्चिते विदधाते रुचिगर्वदुर्विधम् ॥ ९१ ॥ श्रुतिलङ्घनमीहमानयोर्मलिनाम्भ तरयोरधीरयो । स्मृतितापरलमेतयोरुचित लोचनयोर्मृगीदृश ॥ ९२ ॥ लोचने हरिणगर्वमोचने मा विदूषय नताङ्गि कज्जलै । सायक सपदि जीवहारक किं पुनर्हि गरलेन लेपित ॥ ९३ ॥ कामिनी नयनकज्जलपङ्कादुत्थितो मदनमत्तमरालः । कामिमानसवनान्तरचारी मुग्धमुग्धनति मानमराला ॥ ९४ ॥ रामाविलोलनयने किमु मीनयुगले नीलोत्पले किमथवा किमु खञ्जरीटौ । किं वा जगत्त्रयजयाय कृतिनि जाने कन्दर्पभूपरचिता नव वार्मणस्य ॥ ९५ ॥ मुग्धरिपुररिपुतोतानलाटक्ष्यासावधि-

१ नेत्रद्वयाधारेऽपि सचिरेषु

१ मिथ

चरितचकोरीकान्तिचोरं तदक्षि । त्रिभुवनयुवचेतोबन्धसंकेतहेतोः सहचरमिव कर्तुं पाशमाशां प्रयाति ॥ ९६ ॥

कटाक्षः

यान्ती गुरुजनैः सार्धं स्मयमानमुखाम्बुजा । तिर्यग्ग्रीवं यदद्राक्षीत्तन्निष्पत्राकरोज्जगत् ॥ ९७ ॥ कश्चित्कृष्णार्जुनगुणा क्वचित्कर्णान्तगामिनी । अपाङ्गश्रीस्तवाभाति सुभ्रूर्भारतगीरिव ॥ ९८ ॥ विशालाक्षीकटाक्षस्य साक्षी त्र्यक्षो महेश्वरः । नाद्यापि प्रकृतिं याति येन विद्धो दिगम्बरः ॥ ९९ ॥ यासां कटाक्षविशिखैः स्मरचौरेण ताडिताः । हृतचैतन्यसर्वस्वा मोक्ष्यन्ते मुग्धकामुकाः ॥ १०० ॥ रे रे घरट्ट मा रोदीः कं कं न भ्रामयन्त्यमूः । कटाक्षवीक्षणादेव कराकृष्टस्य का कथा ॥ १०१ ॥ हत्वा लोचनविशिखैर्गत्वा कतिचित्पदानि पद्माक्षी । जीवति युवा न वा किं भूयो भूयो विलोकयति ॥ १०२ ॥ अस्याः कररुहखण्डितकाण्डपटप्रकटनिर्गता दृष्टिः । पटविगलितनिकलुषा स्रवते पीयूषधारेव ॥ १०३ ॥ वसन्तनीलोत्पलषट्पदानां गीतामृतं श्रोतुमिवोत्तरङ्गौ । नतभ्रुवो लोचनकृष्णसारौ कर्णान्तिकं सततमाश्रयेते ॥ १०४ ॥ नयनाञ्चलचञ्चरीकपूरो वलतेऽयं यत एव पक्ष्मलाक्ष्याः । तत एव भवन्ति नीलपक्षप्रकराणां ननु वृष्टयो नवीनाः ॥ १०५ ॥ यत्र यत्र वलते शनैः शनैः सुभ्रुवो नयनकोणविभ्रमः । तत्र तत्र शतपत्रधोरणी तोरणीभवति पुष्पधन्वनः ॥ १०६ ॥ भवनभुवि सृजन्तस्तारहारायतारा दिशि दिशि विकिरन्तः केतकानां कुटुम्बम् । वियति च रचयन्तश्चन्द्रिकां दुग्धमुग्धां प्रतिनयननिपाताः सुभ्रुवो विभ्रमन्ति ॥ १०७ ॥ प्रणालीदीर्घस्य प्रतिपदमपाङ्गस्य सुहृदः कटाक्षव्याक्षेपाः शिशुशफरफालप्रतिभुवः । युवानां सर्वस्वं कुसुमधनुषोऽस्मान्प्रति सखे नवं नैनाद्वैतं कुवलयदृशः संनिदधति ॥ १०८ ॥ दिनान्ते क्लान्तीनां कनककलशाकारकुचयोरुपर्यस्यन्तीनां कमलकलिकाकोमलकरौ । समुद्यत्कालिन्दीतरलतरकल्लोलकुटिलः कटाक्षः कान्तानां कमिह कमितारं न कुरुते ॥ १०९ ॥ शिलासम्यग्धौतोज्ज्वलधवलधारापरिसरानिमानन्तः श्यामानिव विषमबाणस्य विशिखान् । दृढप्राणायामाण्यपि हृदयमर्माणि रजतः कटाक्षानेतस्या मुनिरपि न सोढुं प्रभवति ॥ ११० ॥ पिपासुरिव चञ्चलं विकटकर्णकूपाञ्जलं ततः प्रतिचलन्मुहुः श्रवणपाशभीतोऽभितः । तनोति तरलाकृतिस्तरललोचने सततं गतागतकुतूहलं मुहुरपाङ्गरङ्गैः स्मरः ॥ १११ ॥ यन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रियाणां लज्जां तावद्विधत्ते विनयमपि समालम्बते तावदेव । भ्रूचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथजुषो नीलपक्ष्माण एते यावल्लीलावतीनां हृदि न धृतिमुषो दृष्टिबाणाः पतन्ति ॥ ११२ ॥

अश्रूणि

अश्रुच्छलेन सुदृशो हुतपावकधूमकलुषाक्ष्याः । अप्राप्य मानमङ्गे विगलति लावण्यवारिपूर इव ॥ ११३ ॥

नासा

पुराणबाणत्यागाय नूतनाधृतकुतूहलात् । तन्नासा भाति कामेन तूणीवाधोमुखीकृता ॥ ११४ ॥ दन्तालिदाडिमीबीजभक्षणोत्कण्ठचेतसः । मन्ये मारशुकस्येयं नासा चञ्चूर्विराजते ॥ ११५ ॥ नासादसीया तिलपुष्पतूणं जगत्त्रयन्यस्तशरत्रयस्य । श्वासानिलामोदभरानुमेया दधद्द्विबाणीं कुसुमायुधस्य ॥ ११६ ॥ केचित्तिलस्य कुसुमं शुकचञ्चुमन्ये नासां वदन्ति कथयाम्यहमन्यदेव । संरक्षितो निजशरासनसंनिधाने वामेन केतकदलैकमयो निषङ्गः ॥ ११७ ॥

नासाभूषणम्

नासामौक्तिकमबले किमधरबिम्बेन विद्रुमं कुरुषे । दृष्ट्वा गुञ्जाबीजं शिव शिव भूयस्तदेव हसितेन ॥ ११८ ॥ श्लेष्मागारे वसतिर्जाताकाकं तदत्र मा यात । आन्दोलनच्छलादिह निवारयन्तीव मौक्तिकानि निर्यान् ॥ ११९ ॥ सुधामयोऽपि क्षयरोगशान्त्यै नासामुक्ताफलकच्छलेन । अनङ्गसंजीवनदृष्टशक्तिर्मुखामृतं ते पिबतीव चन्द्रः ॥ १२० ॥ आकाशात्पतितं पुनर्जलनिधौ मध्ये चिरं संस्थितं पश्चाद्दुःसहवेधजनितक्लेशान्वितं मौक्तिकम् । बाले बालकुरङ्गलोचनयुगे घोरं तपः संचरन्नासाभूषणतामुपैति सखि ते बिम्बाधरापेक्षया ॥ १२१ ॥ अस्याः कामनिवासरम्यभवनं वक्त्रं विलोक्यादरादाश्लिष्येव सुधाकरं प्रियतमं भूमीगतं शोभनम् । नासामौक्तिककैतवेन रुचिरा तारापि सा रोहिणी मन्ये तद्विरहासहिष्णुहृदया तत्संनिधिं सेवते ॥ १२२ ॥

कर्णौ

सौन्दर्यपाशे बद्धेन्दौ कुरङ्गासङ्गभीतया । सूचितौ श्रोत्रपाशाभ्यां पाशाविव मृगीदृशा ॥ १२३ ॥ कमनीयतानिवासः कर्णस्तस्या विचित्रमणिभूषः । सविधप्रसूतरत्नः शङ्खनिधिं दूरतरमकरोत् ॥ १२४ ॥ तालीदलं काञ्चनकर्णपाशौ प्रसारयन्ती सुतनुः कराभ्याम् । रराज कर्णान्तनिषण्णदृष्टिः शाणे दधानेव कटाक्षबाणान् ॥ १२५ ॥ वियोगवाप्याश्रितनेत्रपद्मच्छद्मान्वितोत्सर्गपयःप्रसूनौ । कर्णौ निरम्भा रतितल्पतिम्या निवेशपूर्णौ निधिशिल्पमीदृक् ॥ १२६ ॥ इहाधिशिरेण पथातिवक्रं शर्मौघनिष्यन्दरसप्रवाहः । सोऽस्याः श्रवणयुगे प्रणालीरेखेव धारयत्यभिकर्णकूपम् ॥ १२७ ॥ अस्या यदधरादरः संनिमज्य निधा

१ स्वयमामास सपत्रनिष्पत्रा निष्पत्रे २ बाणे ३ मृगविशेषः.

१ भेदेंद्वारिण २ प्राणे ३ आन्दोलनमिषात् ४ जारान्.

श्रुती दधतुरर्धमर्धम्। कर्णान्तरुत्कीर्णगमीरेख, किं, तस्य सम्यैव न वा नवाङ्क ॥ १२८ ॥ मन्येऽमुना कर्णलतामयेन पाशद्वयेन च्छिद्रुरेतरेण। एकाविपाश वरुण निजिग्येऽङ्गीकृतायामतती रतीश ॥ १२९ ॥ आत्मैव तातस्य चतुर्भुजस्य जातश्रतुर्दोहुचित स्मरोऽपि। तच्चापयो कर्णलते भ्रुवोर्ज्यं वशवगशौ चिपिटे विमम्या ॥ १३० ॥

कर्णभूषणम्

मुक्तताटङ्कयुग प्रतिमुक्त कर्णपार्श्वयोरस्या। मुखकमलमिव निषेवितुमागतममृतांशुबिम्बयुगम् ॥ १३१ ॥ ताटङ्कमस्यास्तरलेक्षणाया मुक्ताफलैश्चारुरुचि विधत्ते। मुखश्रिया चन्द्रमिवाभिभूय बन्दीकृत तारकचक्रवालम् ॥ १३२ ॥ शशी हर्तुं लोभान्मुखकमलशोभा श्रुतिफल सिषेवे सातङ्कस्तव तरुणि ताटङ्कपटात्। तदन्त पीयूष निखिलमथ निक्षेप्तुमधरे मनोजन्मा मुग्धेऽमुहुरहह तुच्छ तमकरोत् ॥ १३३ ॥

कपोलौ

कपोलपाली तव तन्वि मन्ये लावण्यधन्ये दिशमुत्तरास्याम्। विभाति यस्या ललितालकाया मनोहरा वैश्रवणस्य लक्ष्मी ॥ १३४ ॥ स्वर्णच्छवीनामसितेक्षणाना कर्णान्ततो गण्डलतातलानि। भृङ्गा सहेल यदि नापतिष्यन्कोऽवेदयिष्यन्नवचम्पकानि ॥ १३५ ॥ आबद्धपरिवेषमण्डलमल चक्रेन्दुबिम्बाद्वहि कुर्वत्सद्गजजृम्भमाणकलिकावर्णावतस क्रियाम्। तन्वङ्ग्या परिनृत्यतीव हसतीवोत्सर्पतीवोल्बण लावण्य ललतीव काञ्चनशिलाकान्ते कपोलस्थले ॥ १३६ ॥

अधर

तवैष विद्रुमच्छायो मरुमार्ग इवाधर। करोति कस्य नो मुग्धे पिपासाकुलित मन ॥ १३७ ॥ अल्पेनापि सुरक्तेन साधनेन प्रयोजनम्। ओष्ठद्वयसहायेन कान्तासेन जगज्जितम् ॥ १३८ ॥ सर्वस्वेन हि रत्नस्य प्रणेऽर्थं परिहीयते। दयिताधररत्न तु भ्रणित यात्यनर्घताम् ॥ १३९ ॥ अधरोऽयमभीराक्ष्या बन्धुजीवममाहर। अन्यजीवप्रभा हन्त हरतीति विमद्भुतम् ॥ १४० ॥ मुखारविन्ददत्तश्री सुतनोररुणोऽधर। कुरुते हारमाणिक्यप्रदीपान्पाण्डुरत्विष ॥ १४१ ॥ सततोदयमध्येव वदनेन्दोरनिन्दिता। तदोष्ठमुद्रा लावण्यसमुद्रस्येव विद्रुम ॥ १४२ ॥ अधरोऽसौ कुरङ्गाक्ष्या शोभते नाभिकातले। सुवर्णनलिकामध्या माणिक्यमिव विच्युतम् ॥ १४३ ॥ अधर खलु बिम्बनामक फलमाम्यामिति मध्यम वयम्। लभतेऽधरनिम्ब इत्यद पदमस्या रदनच्छदे वदत् ॥ १४४ ॥ उदियतो निशि कलानिधिर्मदेदेतदीयमुखतुल्यतामये। प्रापितो मलिनभावमेतया लज्जया नमसि यात्यदृश्यताम् ॥ १४५ ॥ अपि मृगाक्षि तवाधरपल्लवे दयितदन्तपद न भवत्यद। भुवनमोहनमन्त्रपदाङ्कित किमुत यन्त्रमिद स्मरयन्त्रिण ॥१४६॥ अभिलपन्ति तवाधरमाधुरीं तदिह किं हरिणाक्षि सुधा बुधा। सुरसुधामधरीकुरुते यतस्त्वदधरोऽधरतामगमत्तत ॥ १४७ ॥ पुष्प प्रवालोपहित यदि स्यान्मुक्ताफल वा स्फुटविद्रुमस्थम्। ततोऽनुकुर्याद्विशदस्य तस्यास्ताम्रौष्ठपर्यस्तरुच स्मितस्य ॥ १४८ ॥ बन्धूकबन्धूमरदेतदस्या मुखेन्दुनानेन सहोज्जिहानम्। रागश्रिया शैशवयौवनीया स्वमाह सध्यामधरोष्ठलेखा ॥ १४९ ॥ अस्या मुखेन्दावधर सुधाभूर्बिम्बस्य युक्त प्रतिबिम्ब एष। तस्याथवा श्रीर्द्रुमभाजि देशे समाव्यमानास्य तु विद्रुमेऽसौ ॥ १५० ॥ जानेऽतिरागादिदमेव निम्ब बिम्बस्य च व्यक्तमितोऽधरस्यम्। द्वयोर्निशेषीनगमाक्षमाणा नास्ति भ्रमोऽभून्नयोर्जनानाम् ॥१५१॥ प्रियामुखीभूय सुखी सुधांशुर्रसत्यसौ राहुभयव्ययेन। इमा दशाराधरनिम्बलीला तस्येव बाल करचक्रवालम् ॥ १५२ ॥ अधरमसृत क सदेहो मधुन्यपि नान्यथा मधुरमधिक द्राक्षायाश्च प्रसन्नरस फलम्। सकृदपि पुनर्मध्यस्थ सन्रसान्तरविज्जनो वदतु यदिहान्यस्स्वादु स्वाद्प्रिया-दशनच्छदात् ॥ १५३ ॥ त्व पीयूष दिवोऽपि भूषणमसि द्राक्षे परीक्षेत को माधुर्यं तव विश्वतोऽपि विदित माध्वीक माध्वीकता। एतर्कि तु मनागेरुतदमिव भूमौ न चेत्युप्यमि य बाताधरपल्लवे मधुरिमा नान्यत्र कुत्रापि स ॥ १५४ ॥

दन्ता

द्विधा विधाय शीतांशु कपोलौ कृतवान्विधि। तन्व्यास्तद्दसनिष्यन्दबिन्दवो रदनावलि ॥ १५५ ॥ चन्द्राधिकेन मुखचन्द्रिकया दरायत तत्किरणाङ्कनानाम्। पुर वरिस्ससपृष्ठितीय रदावलीद्वन्द्वति बिन्दुवृन्दम् ॥१५६॥ राजौ द्विजानामिह राजदन्ता सनिभति श्रोत्रियविभ्रम यत्। उद्वेगरागादिमृजावदाताश्चत्वार एते तदवैमि मुक्ता ॥१५७॥ यावद्यावल्लुलत्यदसा मृज्यते दन्तपालिस्तावत्तावद्विगुणमधरच्छायया शोणशोचि। कांचित्त्वस्या परिमलकलाहूतमालिका त्या वक्राभासे प्रसरति मुहु श्यामिकाप्याविरासीत् ॥ १५८ ॥

चिबुक

विलोकितास्या मुखमुन्नमय्य किं वेधसेय सुषमासमाप्तौ। धृत्युद्धवा यच्चिबुके चकास्ति निम्ने मनागङ्गुलियन्त्रणेव ॥ १५९ ॥

---

१ अलका पेरा, पक्षे-कुबेरनगरी २ वैश्रवणस्य कुबेरस्य पक्षे,-वै इति पदच्छेद सर्वास्ये कर्णस्य ३ प्रवालकान्ति पक्षे-स्निग्धा द्रुमच्छाया यस्मात् ४ मरुदेशस्याम ५ छिद्रे नाडे सती लभ्याद्ययम् ६ मूल्यम् ७ संजातमयम् ८ अमूल्यताम् ९ बन्धूक पुष्पम्, पक्षे,-बन्धुभूता जीवा-

१ लोहिताम् २ निहृष्टम् ३ ताराम्बम् ४ मालाद

मुखम्

जितेन्दुपद्मलावण्य क कान्तावदन जयेत्। मुक्त्वा तदेव सुरतश्रमजिह्मितलोचनम् ॥ १६० ॥ चलद्भृङ्गमिवाम्भोजमधीरनयन मुखम् । तदीय यदि दृश्येत काम कुद्धोऽस्तु किं तत ॥ १६१ ॥ विलसलानन तस्या नासाग्रस्थितमौक्तिकम् । आलक्षितबुधाश्लेष राकेन्दोरिव मण्डलम् ॥ १६२ ॥ मुख वहति वन्धूकबन्धुरेणाधरेण सा। पूर्णेन्दुमिव सौन्दर्यादङ्कलालितकौस्तुभम् ॥ १६३ ॥ विधाय पूर्वं पूर्णेन्दुमस्या मुखमभूद्ध्रुवम् । धाता निजासनाम्भोजविनिमीलनदु स्थित ॥ १६४ ॥ शरत्कालसमुल्लासिपूर्णिमाशर्वरीप्रियम् । करोति ते मुख तन्वि चपेटापातनातिथिम् ॥ १६५ ॥ राकायामकलङ्क चेदमृतांशोर्भवेद्वपु । तस्या मुख तदा साम्यपराभवमवाप्नुयात् ॥ १६६ ॥ आनन मृगशावाक्ष्या वीक्ष्य लोलालकावृतम् । भ्रमद्भ्रमरसंकीर्णं स्मरामि सरसीरुहम् ॥१६७॥ इय सुनयना दासीकृततामरसश्रिया । आननेनाकलङ्केन जयतीन्दु कलङ्किनम् ॥ १६८ ॥ लावण्यमधुभि पूर्णमास्यमस्या विकस्वरम् । लोकलोचनरोलम्बकदम्बै कैर्न पीयते ॥ १६९ ॥ ननु नीलाञ्चलसवृतमाननमाभाति हरिणनयनाया । प्रतिबिम्बित इव यमुनागभीरनीरान्तरेणाङ्क ॥ १७० ॥ अम्बुजमम्बुनि मग्न त्रासादाकाशमाश्रितश्चन्द्र । सम्प्रति क परिपन्थी य प्रति कोपारुण वदनम् ॥ १७१ ॥ आसाद्य सलिलभरे सवितारमुपास्य सादर तपसा । अधुनाब्जेन मनाक्तव मानिनि तुलना मुखस्याप्ता ॥ १७२ ॥ मुविरलमौक्तिकतारे धवलांशुकचन्द्रिकाचमत्कारे । वदनपरिपूर्णचन्द्रे सुन्दरि राकासि नात्र सदेह ॥ १७३ ॥ पुरा दर्शय सुन्दरि मुखेन्दुमीपत्रपामपाकृत्य । जायाजित इति रुदा जनश्रुतिर्मे यशो भवतु ॥ १७४ ॥ अबले सलिले व्यसनिता ते मुखभावो गमितो न पङ्कजेन । कथमादिमवर्णलोपलस्य द्विजराजेन कृतोरुनिग्रहस्य ॥ १७५ ॥ सुषमाविषये परीक्षणे निखिल पद्ममभाजि तन्मुखात् । अधुनापि न भङ्गलक्षण सलिलोन्मज्जनमुज्झति स्फुटम् ॥ १७६ ॥ य मसर्ज कमल रमागृह विश्वलोचनमहोत्सव विधि । एष तारगमृगीदृशो मीनकेतननिकेतन मुखम् ॥ १७७ ॥ साधु चन्द्रमसि पुष्करै कृत मीलित यदभिरामताधिके । उद्यता जयिनि कामिनीमुखे तेन साहसमनुष्ठित पुन ॥ १७८ ॥ तस्या मुखस्यातिमनोहरस्य कर्तु न शक्त सदृश प्रियाया । अद्यापि शीतद्युतिराजबिम्ब निर्माय निर्माय पुनर्भिनत्ति ॥ १७९ ॥ अनेन रम्भोरु तवाननेन पीयूषभानोस्तुलया धृतस्य । ऊनस्य नून परिपूरणाय तारा स्फुरन्ति प्रतिमानखण्डा ॥ १८० ॥ अस्या मुखस्यास्तु न पूर्णिमास्य पूर्णस्य जित्वा महिमा हिमांशुम् । भ्रूलक्ष्मखण्ड दधदर्धमिन्दुर्भालस्तृतीय खलु यस्य भाग ॥ १८१ ॥ व्यधत्त धाता मुखपद्ममस्या सम्राजमम्भोजकुलेऽखिलेऽपि । सरोजराजौ सृजतोऽस्य दत्तीयौ नेत्राभिधेयावत एव सेनाम् ॥ १८२ ॥ दिवारजन्यो रविसोमभीते चन्द्राम्बुजे निक्षिपत स्वलक्ष्मीम् । अस्या यदास्ये न तदा तयो श्रीरेकश्रियेद तु कदा न कान्तम् ॥ १८३ ॥ अस्या मुखश्रीप्रतिबिम्बमेव जलाच्च ताता मुकुराच्च मिनाव् । अभ्यर्थ्य धत्त खलु पद्मचन्द्रौ विभूषण याचितक कदाचित् ॥ १८४ ॥ अस्या मुखेनैव विजित्य नित्यस्पर्धी मिलत्कुङ्कुमरोषभासा । प्रसह्य चन्द्र खलु नह्यमान स्यादेव तिष्ठन्परिवेषपाश ॥ १८५ ॥ विधोर्विधिर्बिम्बशतानि लोप लोप कुहूरात्रिषु मासि मासि । अभङ्गुरश्रीकममु किमस्या मुखेन्दुमस्थापयदेकशेपम् ॥ १८६ ॥ कपोलपत्त्रान्मकरात्सकेतुर्भ्रूभ्या जिगीषुर्धनुषा जगन्ति । इहावलम्ब्यास्ति रतिमनोभू रज्यद्वयसो मधुनाधरेण ॥ १८७ ॥ धिक्तस्य मन्दमनस कुकवे कवित्व य स्त्रीमुख च शशिन च सम करोति । भ्रूभङ्गविभ्रमकटाक्षनिरीक्षितानि कोपप्रसादहसितानि कुत शशाङ्के ॥ १८८ ॥ चन्द्र कलङ्करहित शफरद्वय च निस्तोयमन्धतमस च सुगन्धि तन्व्या । वक्त्रच्छलेन भुवि सृष्टवतो विधातुर्वर्ण्येत केन करकौशलमद्भुत तत् ॥ १८९ ॥ अस्यामपूर्व इव कोऽपि कलङ्करिक्तश्चन्द्रोऽपर किमुत तन्मकरध्वजेन । रोमावलीगुणमिलत्कुचमन्दरेण निर्मथ्य नाभिजलधिं ध्रुवमुद्धृत स्यात् ॥ १९० ॥ लोके कलङ्कमपहातुमय शशाङ्को जातो मनस्यन मुख तरलायताक्षि । तत्रापि कलयसि तन्वि कलङ्कलेखा नार्थ क्षमाश्रितना हि कलङ्कयति ॥ १९१ ॥ यन्मधुमिश्रितमितो रसनामणीना यन्मृगमदसौरभमङ्गदलयो वदन्ति । यद्दीतय स्फुरदरालतयश्च लीला दोलाविलासतरलस्तदयमुखेन्दु ॥ १९२ ॥ प्रविश झटिति गेह मा बहिस्तिष्ठ कान्ते ग्रहणसमयवेला वर्तते शीतरश्मे । तव मुखमकलङ्क वीक्ष्य नून स राहुर्ग्रसति तव मुखेन्दु पूर्णचन्द्र विहाय ॥ १९३ ॥ यदमरानाते सिन्धोरन्त कथचिदुपार्जित सकल-

१ सपत्राम्भोरुहम् २ मुखम् मुखमाम्भोजमिव- ३ आदौ भवर्णो यस्य तस्य भावस्तया भकारादि पङ्कजस्य भकाराश्रित वर्णलोपे, पद्म-भ्रमरत्वम् ४ अन्ते अकारो यस्येत्याद्यस्य पङ्कजस्य, पा-अविद्यमान ५ प द्रेण ची-आदाभोजा ६ कृता उत्कृष्टामिग्रहा स्तनौ यस्य

१ मुख्यम्

मपि तद्वाना कान्तामुखे विनिवेशितम् । सुरसुमनस श्वासामोदे शशी च कपोलयोरमृतमधरे तिर्यग्भूते निष च विलोचने ॥१९४॥ असान्तश्चञ्चद्विकचनलीलाञ्ज-युगलस्तलस्फूर्जत्कम्बुर्निलसदलिसंघात उपरि । विना दोषासङ्ग सततपरिपूर्णाखिलकल कुत प्राप्तश्चन्द्रो विगलित कलङ्क सुमुखि ते ॥ १९५ ॥ जगन्नेत्रानन्द वदनमतुल पक्ष्मलदृश कथकार पङ्केरुहमनुविधातु प्रभवति । अथ चेदाकाङ्क्षी सह मदनकोदण्डलतया चकोरो राकेन्दु कुवलययुग किं न वहति ॥ १९६ ॥ अनाकाशे चन्द्र सरसिजदलद्वन्द्वसहितो गृहीत पश्चार्धे कुटिलकुटिलै सोऽपि तिमिरै । सुधा मुञ्चत्युच्चैर्गशानिमथ समोहजननी किमु पालालीय वदत जगत कर्तुरुदिता ॥ १९७ ॥ सुधा मद्ध्मासैरुपननचकोरैरनुसृता किरञ्ज्योत्स्नामच्छा नवलेवलि-पाकप्रैणयिनीम् । उपप्राकाराम प्रेहिशु नयने तर्कय मैनाग नाकाशे कोऽय गलितहरिण शीतकिरण ॥ १९८ ॥ विना क्षाय कोऽय समुदयति सौरभ्यसुभग किरञ्ज्योत्स्नाधारा-मधिधरणि तारापरिवृढ । धनुर्धत्ते स्मार तिरयति विहार न तमसा निरातङ्क पङ्केरहयुगलमङ्के नटयति ॥ १९९ ॥ अनुच्छिष्टो दैवैरपरिदलितो राहुदशनै कलङ्केनास्पृष्टो न खलु परिभूतो दिनकृता । कुहूभिर्नो लुप्तो न च युवति-वक्त्रेण विजित कलानाथ कोऽय कनकलतिकायामुदयते ॥ २०० ॥ सितज्योत्स्नागङ्गा तपनतनया श्यामलरुचि सरस्वत्योष्ठाभारुणकिरणसौन्दर्यजयिनी । इमास्तिस्रस्तीर्था-धिप इव मुखे सुभ्रु मिलितास्तवेद सेव को न लभत इहा नन्दलहरीम् ॥ २०१ ॥ कोष स्फीततर स्थितानि परित पत्राणि दुर्गे जल मैत्र मण्डलमुज्ज्वल चिरमधो नीता-स्तथा कण्टका । इत्याकृष्टशिलीमुखेन रचना कृत्वा तद त्यद्भुत यत्नेन जिगीषुणापि न जित मुग्धे त्वदीय मुखम् ॥ २०२ ॥ आरब्धे दयितामुखप्रतिसमे निर्मातुमब्जे निपि व्यक्त जन्मसमानमेव मिलितामशुच्छटा वर्षति । आत्म द्रोहिणि रोहिणीपरिवृढे पर्यङ्कपङ्केरुह सकोचादय दु स्थितस्य न विधेस्तच्छीलमुन्मीलितम् ॥ २०३ ॥ तानि प्राञ्चि दिनानि यत्र रजनी सेहे तमिस्रापद सा सृष्टिर्विरराम यत्र भवति ज्योत्स्नामयो नातप । अथान्य समयस्तथा हि तिथ-योऽप्यस्या मुखस्योदये हस्ताहस्तिकया हरन्ति परितो राकावराकीयश ॥ २०४ ॥ अज्ञातेन्दुपराभव परिलम-धान्येल्लेनाञ्जन [?]तभ्रूल्लसैणनाभितिलक श्रीखण्डपत्राल-कम् । बन्धूकाभरसुन्दर सुखस्निग्व्यामोहि वाक्यामृत मौलौस्याद्भुतपङ्कज परतनोरास्य न कस्य प्रियम् ॥ २०५ ॥ चातुर्यस्यैकचिह्न फलममलगिरो मूलमुत्तापशान्ते पद्माया सुप्रसाद स्थलमपि च रुचा कोशभूत कलानाम् । शृङ्गार-स्यातिमान शरदमृतकरस्पर्धि सौभाग्यसिन्धोरास्य तस्या सहास्य मनसि न मृदुले कस्य लास्य तनोति ॥ २०६ ॥

स्मितम्

कामबाणप्रहारेण मूर्च्छितानि पदे पदे । जीवन्ति युवचेतासि युवतीना स्मितामृते ॥ २०७ ॥ स्मयमान-मायताक्ष्या किंचिदभिव्यक्तदशनशोभि मुखम् । असमग्र-लक्ष्यकेसरमुच्छ्वसदिव पङ्कज दृष्टम् ॥ २०८ ॥ धवलीकरोति हरितो मलिनीकुरुते मन सपत्नीनाम् । अस्या हासविकासो मम तु मनो रक्तमाचरति ॥ २०९ ॥ यदि प्रसादीकुरुते सुधाशोरेषा सहस्राशमपि स्मितस्य । तत्कौमुदीना कुरुते तमेव निर्मित्यै देव सफल स्वजन्म ॥ २१० ॥

कण्ठ

कण्ठस्य निदधे कान्ति मुक्ताभरणता यथा । नास्या स्वभावरम्यस्य मुक्ताभरणता तथा ॥ २११ ॥ असा-वुद्वेल्लावण्यरत्नाकरसमुद्भव । जगद्विजयमाङ्गल्यशङ्ख कुसुमधन्वन ॥ २१२ ॥ श्रोत्रपीयूषगण्डूषै काकलीकल-गीतिभि । कण्ठ कुण्ठितचातुर्या विपञ्चीपञ्चमध्वने ॥ २१३ ॥ अय त्रयाणा ग्रामाणा विधान मधुरध्वनि । रेखात्रयमितीवास्या सूचित कण्ठकन्दले ॥ २१४ ॥ कण्ठस्य तस्या स्तनबन्धुरस्य मुक्ताकलापस्य च निस्त-लस्य । अन्योन्यशोभाजननाद्बभूव साधारणो भूषणभूष्य-भाव ॥ २१५ ॥ कवित्वगानप्रियवादसत्यान्यस्या विधाता न्यधिताधिकण्ठम् । रेखात्रयन्याससिषादमीषा वासाय सोऽय विबभाज सीमा ॥ २१६ ॥ मुक्तोत्कर सकटशुक्तिमध्या-द्विनिर्गत सारसलोचनाया । जानीमहेऽस्या कमनीय-कम्बुग्रीवाधिवासाद्गुणवत्त्वमाप ॥ २१७ ॥

वाणी

अमृतद्रवमाधुरीधुरीणा गिरमाकर्ण्य कुरङ्गलोचनाया । मुहुरभ्यसन कषायकण्ठी कलकण्ठी कुरुते कुहूरुतानि ॥ २१८ ॥ स्वरेण तस्याममृतस्रुतेव प्रजल्पितायामभिजात-वाचि । अप्यन्यपुष्ट प्रतिकूलशब्दा श्रोतुर्वितन्त्रीरिव ताड्यमाना ॥२१९॥ शिरीषकोषादपि कोमलाया वधा विधा-याङ्गमशेषमस्या । प्रायप्रकर्ष सुकुमारसर्गे समापयद्वाचि मृदु-त्वमुद्राम ॥२२०॥ प्रसूनबाणाद्वयवादिनी सा कापि द्विजे-नोपनिषत्प्रियेण । अस्या स्मितासद्द्विजराजतो या नाधीयते भैक्षभुजा तरूण्य ॥२२१॥ पद्माङ्कसद्मानमवेक्ष्य लक्ष्मीमेकस्य विष्णो शयनात्मपत्नीम् । आस्ते कुमस्या भजते जिताब्ज सरस्वती तद्विजिगीषया किम् ॥२२२॥ कण्ठे वसन्ती चतुरा

१ प्रसारयन् २ रूपाविशेष ३ सहचरीम् ४ मेरय ५ स्तव

१ मांश्य

यदस्या सरस्वती वादयते विपञ्चीम् । तदेनं वाग्भूय मुखे मृगाक्ष्या श्रोतु श्रुतौ याति सुधारसत्वम् ॥ २२३ ॥

बाहू

दयिताबाहुपाशस्य कुतोऽयमपरो विधि । जीवयत्यर्पित कण्ठे मारयत्यपवर्जित ॥ २२४ ॥ शब्दवद्भिरलंकारैरुपेतमतिकोमलम् । सुवृत्त काव्यवद्भेजे तद्बाहुलतिकाद्वयम् ॥ २२५ ॥ सरले एव दोर्लेखे यदि चञ्चलचक्षुष । अमुग्धाभ्यो मृणालीभ्य कथमाजह्रतु श्रियम् ॥ २२६ ॥ बाहू तस्या कुचाभोगनिरुद्धान्योन्यदर्शनौ । मन्त्रित कथमेताभ्या मृणालीकीर्तिलुण्ठनम् ॥ २२७ ॥ बाहू प्रियाया जयता मृणाल द्वन्द्वे जयो नाम न विस्मयोऽस्मिन् । उच्चैस्तु तच्चित्रममुष्य यस्मादालोक्यते निर्व्यथन यदन्त ॥ २२८ ॥ अजीयतावर्तगुणेषु नाभ्या दोर्भ्यां मृणाल किमु कोमलाभ्याम् । नि सूत्रमास्ते घनपङ्कमग्नस्तु मूर्तासु नाकीर्तिषु तन्निमग्नम् ॥ २२९ ॥

करौ

कुसुमायुधकोदण्डे हस्तौ निक्षीर्णचक्षुष । अशोकपल्लवाशाणा प्रतिहस्तत्वमागतौ ॥ २३० ॥ नाहं धार्यमधीराक्षि सुखेदो समुख त्वया । इतीव लीलापद्मेन करेऽस्या कान्तिरर्पिता ॥ २३१ ॥ स्पृष्टस्त्वयैव दयिते स्मरपूजाव्यापृतेन हस्तेन । उद्भिन्नापरमृदुतरकिसलय इव लक्ष्यतेऽशोक ॥ २३२ ॥ अस्या करस्पर्शनगर्धनर्द्धिर्वालत्वमापत्पल्लु पल्लवो य । भूयोऽपि नामाधरसाम्यगर्वे धुर्न कथयास्तु न स प्रवाल ॥ २३३ ॥ अस्यैव सर्गाय भवत्करस्य सरोजसृष्टिर्मम हस्तलेख । इत्याह धाता हरिणेक्षणाया किं हस्तलेखीकृतया तया माम् ॥२३४॥ मुग्धे प्रतारयसि किं कुसुमानि हर्तुमेनान्यशोकनिटपस्य कुतूहलेन । अस्यैव तन्वि नवपल्लवडम्बरेषु किं न हारयिष्यसि ननु स्वयमेव पाणी २३५

कङ्कणम्

गौराङ्ग्या भुजलावण्यमीलित हेमकङ्कणम् । कण्ठाश्लेषे वयस्याभि काठिन्यादनुमीयत ॥ २३६ ॥ प्रकोष्ठबन्धे बिम्बोष्ठ्यास्तस्या काञ्चनकङ्कणम् । नाल वलयित हस्ते हेमाब्जस्येव राजते ॥ २३७ ॥ सौवर्णकङ्कणश्रेण्या भाति तद्बाहुकन्दली । तूणचम्पकमौर्व्येव पुष्पचापेन वेष्टिता ॥ २३८ ॥ सहेमकटक धत्ते सा कर पद्मतस्करम् । पद्मिनीनालभस्येव मूले वेष्टितमङ्गुना ॥ २३९ ॥ हस्ते चकास्ति वामाक्ष्यास्तस्या कङ्कणमालिका । मन कुरङ्गबन्धाय पाशालीव मनोभुव ॥ २४० ॥ कृशाङ्ग्या कुचभारेण दूरमुत्सारितौ भुजौ । वहत कङ्कणव्याजेन वाचाला वलयावलिम् ॥ २४१ ॥ न्यस्तानि दन्तवलयानि करे कदाचित्तानी दुग्धघटितानि ममैष तर्क । अस्या निसर्गमृदुपाणिसरोरुहेषामामोचने झटिति य मुकुलीबभूव ॥ २४२ ॥

हस्तरेखा

आयुरेखा चकारास्या करे द्राघीयसी विधि । शौण्डीर्यगर्वनिर्वाहप्रत्याशा च मनोभुव ॥ २४३ ॥

अङ्गुल्य

सुदीर्घा रागशालिन्यो बहुपर्वमनोहरा । तस्या विरेजुरङ्गुल्य कामिना सकथा इव ॥ २४४ ॥ रत्यन्तस्याङ्गुलिपञ्चकस्य मिषादसौ हेङ्गुलपञ्चतूणे । हैमैकपुङ्खासि विशुद्धपर्वा प्रियाकरे पञ्चशरी स्मरस्य ॥ २४५ ॥

मुद्रिका

अङ्गुलीषु कुरङ्गाक्ष्या शोभते मुद्रिकावलि । प्रोतेव बाणै पुष्पेषो सूक्ष्मलक्ष्यपरम्परा ॥ २४६ ॥

स्तनौ

मृद्वङ्गि कठिनौ तन्वि पीनौ सुमुखि दुर्मुखौ । अत एव बहिर्यातौ हृदयात्ते पयोधरौ ॥२४७॥ तन्वङ्ग्या स्तनयुग्मेन मुख न प्रकटीकृतम् । हाराय गुणिने स्थान न दत्तमिति लज्जया ॥ २४८ ॥ यन्न माति तदङ्गेषु लावण्यमतिसंभृतम् । पिण्डीकृतमुरोदेशे तत्पयोधरता गतम् ॥२४९॥ स्वयंभू शम्भुरम्भोजलोचने त्वत्पयोधर । नखेन कस्य धन्यस्य चन्द्रचूडो भविष्यति ॥ २५० ॥ अनिवेनि कुचद्वन्द्व हन्तु नाम जगत्त्रयम् । श्रुतिप्रणयिनोरक्ष्णोरयुक्त जनमारणम् ॥ २५१ ॥ प्रायश्चित्त न गृह्णीतस्तन्वङ्ग्या पतितौ स्तनौ । अत एव तयो स्पर्शे लोकोऽय शिथिलादर ॥२५२॥ पयोधरघनीभावस्तावदम्बरमध्यग । आश्लेषोपगमस्तत्र यावद्धैर्य प्रतनते ॥ २५३ ॥ भाति निर्विवरे तस्याश्चित्र कुचयुगान्तरे । क्रीडाकुण्डलितोच्चण्डकोदण्ड कुसुमायुध ॥ २५४ ॥ कुचद्वये चकोराक्षी चिम्बुकप्रान्तचुम्बिनि । मर्मोक्तिषु न शक्नोति स्यातु लज्जानतानना ॥ २५५ ॥ शङ्के तद्विषमक्लेशसाध्य कुसुमधन्वन । काठिन्य बहिरेवास्या स्तनाभ्या येन धारितम् ॥ २५६ ॥ सा स्तनाञ्जलिनेव मन्मथ प्रथमागतम् । करोतीवोन्मुख बाला बान्धव यौवन श्रिय ॥ २५७ ॥ अस्त्यप्रतिसमाधेय स्तनद्वन्द्वस्य दूषणम् । स्फुटता कञ्चुकाना यन्नायात्यावरणीयताम् ॥ २५८ ॥ कुम्भौ सदम्भौ करिणा कलशौ मन्दशीलौ । घनचाक्री वराकी च तदीयकुचयो पर ॥ २५९ ॥ सुरेन्दुचन्द्रिकापूरप्लाव्यमानौ पुन पुन । शीतभीताविवान्योन्य तस्या पीडयत स्तनौ ॥ २६० ॥ तत्कुचौ चरत किंचिन्नून मनसि नन्दनम् । नित्यो मुखौ यदासाते मौलीरत्नस्य भास्वत ॥ २६१ ॥ सा धारयत्यधीराक्षी दुर्वह स्तनमण्डलम् । गाढमर्पितमारूढश्रिय कुसुमकार्मुक ॥ २६२ ॥ तस्यास्तुङ्गस्तनच्छाया

१ लक

१ निमेषदर्शनरहितम्, पक्षे-त्रिकोणत्वम् परस्पर संश्लिष्टत्वात् २ वे०, पक्षे,-कण ३ पापनिष्कृतिम्, पक्षे,-प्रायो बाहुल्येन चित्तमाहतम् ४ पतितौ, पक्षे,-भक्तितौ ५ पयोधराणां मेघानां धनीभाव प्राचुर्यम् ६ आकाशमध्यवर्ती च ७ आश्लेषागमस्वादय, पक्षे,-सुगमम्

चक्रास्ति निगलीतटे । लीना तिमिरलेखेव वदनेन्दोरगोचरे ॥ २६३ ॥ स्वकीय हृदय भित्त्वा निर्गतौ यो पयोधरौ । हृदयस्यान्यदीयस्य भेदने का कृपा तयो ॥ २६४ ॥ अल्प निर्मितमाकाशमनालोच्यैव वेधसा । इदमेवंविध भावि भवत्या स्तनमण्डलम् ॥ २६५ ॥ उच्छ्रय मण्डलत्वा तरेख- माबद्धकुड्मलम् । अपर्याप्तमुगे वृद्धे ग्रसत्यस्या स्तनद्वयम् ॥ २६६ ॥ मध्येन तनुमध्या मे मध्य जितवतीत्ययम् । इभकुम्भौ भिनत्त्यस्या कुचकुम्भनिभौ हरि ॥ २६७ ॥ पटविघटितमपि कुचतटमकपटमनस कुरङ्गनयनाया । मणिमयमयूखपटलीपटलीनतया न सम्यगालोचि ॥ २६८ ॥ प्रतिपक्षो यदि वक्षोरुहपरिणाह कुरङ्गनयनाया । आकाश- ग्रासतपस श्रीफल विफलस्तवायास ॥२६९॥ चक्षत्काञ्चन शैलावस्या वक्षोरुहौ तन्व्या । नो चेत्तावधिरूढा कथ- मनिमिषता भजेत मे दृष्टि ॥ २७० ॥ करतलयुगपरिणद्धे कुचकलशे कुङ्कुमारुणे तस्या । सिन्दूरिते करिपते कुम्भे मक्षनमालेव ॥२७१॥ काठिन्यमङ्गैरखिलैर्निरस्त कुत्रो युवत्या शरण जगाम । अथ पविष्याव इतीव भीत्या न शक्नुतस्तानपि हातुमेतत् ॥२७२॥ विघानिश वारिणि कण्ठदघ्ने दिवाकराराधनमाचरन्ती । वक्षोजतास्ये किमु पक्ष्मलाक्ष्यास्तपश्चरत्यम्बुज पङ्क्तिरेषा ॥ २७३ ॥ अन्योन्यमुत्पीडयदुत्पलाक्ष्या स्तन- द्वय पाण्डु तयो मद्वदम् । मध्ये यथा श्याममुखस्य तस्य मृणालसूत्रा तरमप्यलभ्यम् ॥ २७४ ॥ किं नर्मदाया मम सेयमस्या दृश्यामितो बाहुलतामृणाली । कुचौ किमुत्तस्यतु रन्तरीपे सरोष्मशुष्यत्तरवाल्यवार ॥ २७५ ॥ ताल प्रभु स्यादतुलकुर्तुमेतावुत्थानसुभ्यौ पतित न तावत् । पर च नाधित्य तरु महान्त कुचौ कृशाङ्गया स्तत एव तुङ्गौ ॥ २७६ ॥ एतत्कुचस्पर्धितया घटस्य ख्यातस्य शास्त्रेषु निदर्शनत्वम् । तस्माच्च शिल्पान्मणिकादिकारी प्रसिद्धनामा- जनि कुम्भकार ॥ २७७ ॥ निःशङ्कसङ्कोचितपङ्कजोऽय- मस्यामुदीतो मुखमिन्दुबिम्ब । चित्र तथापि स्तनकोक- युग्म न स्तोकमप्यञ्चति विप्रयोगम् ॥ २७८ ॥ आभ्या कुचाभ्यामिभकुम्भयो श्रीरादीयतेऽस्याननयो क ताभ्याम् । भयेन गोपायितमौक्तिकौ तौ प्रव्यक्तमुक्ताभरणाविमौ यत् ॥ २७९ ॥ करामजामञ्चत्वकोटिरथो ययोरिमौ तो तुल- येत्कुचौ चेत् । गर्वे तदा श्रीफलमुन्मदिष्णु जात वैरीम- प्यधुना न लुभ्यम् ॥ २८० ॥ मध्य तनूकृत्य यदीदमीय वेधा न दध्यात्कमनीयमशम् । केन स्तनौ सम्प्रति यौव- नेऽस्या सृजेदनन्यप्रतिमावयष्टे ॥ २८१ ॥ तत्रोपकण्ठ- स्थिततारहारस्फुरत्प्रभाशैवलिनीजलेषु । लीनो मनोजद्विप एव तस्य व्यक्तौ न गण्डौ किमुरोजपिण्डौ ॥ २८२ ॥ सता समालोक्यता विवेकान्हृवीपि हृत्वा खरजाणवहौ । धत्ते स्तन श्यामशिरोमिषेण तनूदरि न्यायुपभसावि दुम् ॥ २८३ ॥ नयननीरज कि भवता कृत मुखशशी यदय रिपुराश्रित । इति वचो वितरीतुमिवो मुख वरतनो स्तन- चक्रयुग बभौ ॥ २८४ ॥ बदरामलकाम्रदाडिमानामपहृत्य श्रियमुन्नतौ क्रमेण । अधुना हरणे कुचौ यतेते दयिते ते करिशावकुम्भलक्ष्म्या ॥ २८५ ॥ कनककमुकायित पुर- स्तादथ पङ्केरुहकोरकायमाणम् । क्रमशः कलशायमान- मास्ते सुदृशो वक्षसि कस्य भागधेयम् ॥ २८६ ॥ अपि तद्वपुषि प्रसर्पतोर्गमित कान्तिझरैरगाधताम् । स्मरयौवनयो खलु द्वयो प्लवकुम्भौ भवत कुचावुभौ ॥ २८७ ॥ कलशे निजहेतुदण्डज किमु चक्रभ्रमिकारिता गुण । स तदुच्च- कुचौ भ्रम प्रमाभ्रमचक्रभ्रमिमातनोति यत् ॥ २८८ ॥ जम्बीरश्रियमतिलङ्घ्य लीलयैव व्यानम्रीकृतकमनीयहे- मकुम्भौ । नीलाम्भोरुहनयनेऽधुना कुचौ ते स्पर्धेते किल कनकाचलेन सार्धम् ॥ २८९ ॥ शुकीचञ्चूक्षतात्तच्छवि फलयुग यौवनतरोरय शङ्कक्षुण्ण मदनकरिण कुम्भयुगलम् । समुद्र भोगायामृतकलशयुग्म सुकृतिन कुचद्वन्द्व तन्व्या नवनखपदाङ्क विजयते ॥ २९० ॥ कुचावस्या काम- द्विपकलभकुम्भाविति परे वदन्त्यन्ये वक्षःसरसि कमले शावनघटौ । ममाय सिद्धान्त स्फुरति मदनेन त्रि- जगतीं विनिर्जित्य न्युब्जीकृतमिव निज दुन्दुभियुगम् ॥ २९१ ॥ जम्बीर वा कमलमुकुल हेमगुच्छ यथेच्छ माङ्गल्य वा कलयतु जनो भूपतेर्मन्मथस्य । एतद्द्वन्द्व कलयति मतिर्मामकीना नवीना केनाप्यस्या हृदि विनि- हित मन्मथानन्दकन्दम् ॥ २९२ ॥ पुष्पेषोरभिषेकहेमक- लशौ हारप्रभावाहिनीचक्राह्वौ मदनो मदद्विपपते कुम्भौ रते कन्दुकौ । कन्दौ बाहुमृणालिकायुगलयोर्लीलालतास- कले नव्यौ रत्नसमुद्गकौ वहति सा लावण्यपूर्णौ स्तनौ ॥ २९३ ॥ यूना मोहमहाफलप्रसविनीं नाभ्यालवाल्यो- त्थिता सेवतु रोमलता सुखामृतनिधेर्लावण्यनामामृतम् । नेष्यन्सारणिका विभज्य कृतवान्कूटद्वय पार्श्वयो पयेषु- सदिद पयोधरयुग लोका समाचक्षते ॥ २९४ ॥ उद्भिन्न किमिद मनोभवतपश्चीडारविन्दद्वय सुते तन्वय- मेकन किठ लसद्रोमावलीनान्त । चक्रद्वमिद युम तदपि न स्यातु मुखेन्दो पुरो लावण्याम्बुनि

१ कण्ठप्रमाणे २ सूर्याराधनम् ३ लावण्यलेश कर्पूर्ति च
१४ सु. र. भा

१ चक्रवाकौ २ संपुटौ ३ पदार्थान्तरम्

मग्नयौ नगजस्यावैमि कुम्भद्वयम् ॥ २९५ ॥ उद्भेद प्रतिपद्य पङ्कबदरीभाव समेत्य क्रमात्तुनागाकृतिमाप्य पूगपदवीमारुह्य बिल्वश्रियम् । लब्ध्वा तालफलोपमा च ललितामासाद्य भूयोऽधुना चञ्चत्काञ्चनकुम्भजृम्भणमिमावस्याः स्तनौ बिभ्रत ॥ २९६ ॥ [1]रत्याप्तप्रियलाञ्छने [2]कठिनतावासे [3]रसालिङ्गिते [4]प्रह्लादैकरसे [5]क्रमादुपचिते [6]भूभृद्गुरुत्वापहे । [7]कोकस्पर्धिनि [8]भोगभाजि [9]जनितानङ्गे [10]खेलीनोन्मुखे भाति श्रीर[11]मणावतारदशकं बाले भवत्याः स्तने ॥ २९७ ॥ मध्योऽस्य बलिसद्म दृष्टिरधिकं पृथ्वी सुपर्वालयो बाहुस्तत्कमलेक्षणा त्रिजगतीमेकैव संरक्षति । इत्येव स्तनयोर्मिषेण कनकक्षोणीभृता संधृतौ यस्यामात्मकिशोरकौ पविभयव्याजेन जम्भद्विष ॥ २९८ ॥

कञ्चुकी

उपरि पीनपयोधरपालिता पटकुटीव मनोभवभूपते । विजयिनस्त्रिपुरारिजिगीषया तव विराजति भामिनि कञ्चुकी ॥ २९९ ॥

हार

घटीयन्त्रायते हारो नाभिकूपे मृगीदृशः । ससेक्तुमिव लावण्यपयसा यौवनद्रुमम् ॥ ३०० ॥ हार कुरङ्गशावाक्ष्या राजति स्थूलमौक्तिकः । नाभिलावण्यपानीयघटीयन्त्रगुणोपम ॥ ३०१ ॥ [12]मातङ्गकुम्भसंसर्गजातपातकशङ्कया । स्नातीव मुक्ताहारोऽस्याः स्फुरत्कान्तिजले गले ॥ ३०२ ॥ प्राणेश्वरपरिष्वङ्गविभ्रमप्रतिपत्तिभि । मुक्ताहारेण लसता हसतीव स्तनद्वयम् ॥ ३०३ ॥ हारोऽयं हरिणाक्षीणां लुठति स्तनमण्डले । मुक्तानामप्यवस्थेयं के वयं स्मरकिंकरा ॥ ३०४ ॥ मणिहारलता विभाति तन्व्याः स्तनसिंहासनसीम्नि तस्थिवांसम् । अभिषेक्तुमनङ्गदेवराजं गलशङ्खाद्गलितेव दुग्धधारा ॥ ३०५ ॥ ग्रीवाङ्कतेनाव दुशोभितापि प्रसाधिता माणवकेन सेयम् । आलिङ्ग्यता-

१ रत्यावाप्तप्रियस्य लाञ्छनं चिह्नं नखक्षताद्याकारादिरूपं येन तथाभूते, पक्षे,-रत्या आप्तं प्रियं कामस्तस्य लाञ्छनं मत्स्यस्तद्रूपे २ कठिनताया आवासे स्थानभूते पक्षे,-कठिनताया आवासे कूर्मे ३ रसेनालिङ्गिते, पक्षे,-रसया पृथिव्या समुद्धरणकाले आलिङ्गिते वराहे ४ प्रकृष्टाह्लादैकरसे तत्परे, पक्षे,-प्रह्लाद एको रस प्रीतिर्यस्य तस्मिन्नृसिंहे ५ क्रमादुदरादन्तकादिपरिमाणेनोपचिते प्रवृद्धे, पक्षे-क्रम पादविक्षेपस्तदनुसारेणोपचिते प्रवृद्धे वामने ६ भूभृतां पर्वतानां गुरुत्वमपहन्ति नाशयन्ति तादृशे स्तनोऽपि महत्त्वात्, पक्षे-भूभृतां राज्ञां गौरवनाशके भार्गवे ७ चक्रवाकस्पर्धिनि तत्सदृशत्वात्, पक्षे,-सीतावियोगातुरतया चक्रवाकशापद रामे ८ भोगं सुखं शरीरं तद्भाजि, पक्षे,-भोग फणा तद्भाजि शेषावतारे बलभद्रे ९ जनितानन्दने; पक्षे,-जनितमनङ्गमहस्य शरीरस्य विरुद्धं मौनमौनन्यायसमाधिप्रभृति येन तस्मिन्बुद्धे १० खेलि दर्पेषु लीला कामचार उन्मुखा सस्मिते तादृशे, पक्षे-पातीनवमस्य बल्यां चतुर्मुखे कल्किनीति ११ विष्णो- १२ अलज, पक्षे,-गज-

मध्यवलम्बमाना मुग्धतामागश्चिलोध्वकाया ॥ ३०६ ॥ स्तनातटे चन्दनपङ्किलेऽस्या जातस्य यावधुनमानसानाम् । हारावलीरत्नमयूखधाराकारा स्फुरन्ति स्खलनस्य रेखा ॥ ३०७ ॥ निबिडानुपक्तकुचकोकदम्पती मुक्ततारकापरिवृढेन शासितुम् । भ्रमतारिवैर निजतारकावली हरिणीदृशः स्फुरति हारवल्लरी ॥ ३०८ ॥ एकावलीकलितमौक्तिकरत्नवेन तन्व्याः समुन्नतपयोधरयुग्मसेनाम् । चक्रुर्मनांसि यमिनां मतिनिर्मलानि कन्दर्पमुक्तशरपातकृतान्तराणि ॥ ३०९ ॥ सारङ्गाक्ष्या कुचकलशयोरन्तराकाशदेशं ग्रासच्छेद क्वचिदपि चलन्प्रस्खलन्निपपात । नाभीकूपं समजनि नतस्तस्य देहच्युतासौ नक्षत्राणां ततिरिव समालम्बते हारशोभाम् ॥ ३१० ॥ मुक्तावली स्मरविदाहविपाण्डुमूले नद्धा चकास्ति सितकम्बुनि कण्ठकाण्डे । निश्चिन्वती मृगदृशो वदन मृगाङ्कं नक्षत्रपङ्क्तिरिव संपतिता नभस्तः ॥ ३११ ॥

मध्यदेश

युक्त मध्ये कृशा तन्वी कार्मुकीकरणाय यत् । अनेन कुसुमास्त्रेण पीड्यते क्लिष्टमुष्टिना ॥ ३१२ ॥ स्तनौ मार्गणव्यग्रौ काञ्ची कलकलोन्मुखी । कस्या दिशि न मध्यस्य तस्याः कार्श्यं सहेतुकम् ॥ ३१३ ॥ मध्य तव सरोजाक्षि पयोधरभरार्दितम् । अस्ति नास्तीति संदेह कस्य चित्ते न भासते ॥ ३१४ ॥ स्मरमानसिकसमस्या सात्त्विनिमा निरवधिर्मध्य । धीरेव पूरयति या न गिरा देवी न चापि गुरुरस्याः ॥ ३१५ ॥ असि प्रकृतिमनोज्ञे लभा प्रायेण मासयी दृष्टि । सुन्दरि यतो भवत्या प्रतिक्षण क्षीयते मध्य ॥ ३१६ ॥ वय प्रकर्षादुपचीयमानस्तनद्वयस्योद्वहनश्रमेण । अत्यन्तकार्श्यं वनजायताक्ष्या मध्यो जगामेति ममैष तर्कः ॥ ३१७ ॥ बद्ध्वा ह्रियोमा त्रिवली गुणेन गृह्णाति रोमावलिनेत्रवल्लीम् । इतीव चिन्ताकुलभङ्गुरोऽस्य मध्यो मृगाक्ष्याः कृशतामुपैति ॥ ३१८ ॥ काञ्चीगुणैर्विरचिता जघनेषु लक्ष्मीर्लब्धा स्थितिं स्तनतटेषु च रत्नहारैः । नो भूषिता वयमितीव नितम्बिनीनां कार्श्यं निरर्गलमधार्यत मध्यभागे ॥ ३१९ ॥ स्फुटमसदवलग्नं तन्वि निश्चिन्वते ते तदनुपलभमानास्तर्कयन्तोऽपि लोका । कुचगिरिवरयुग्मं यद्विनाधारमास्ते तदिह मकरकेतोरिन्द्रजाल प्रतीम ॥ ३२० ॥ तुङ्गाभोगे स्तनगिरियुगे प्रौढबिम्बे नितम्बे सीमादेशं हरति नृपतौ यौवने जृम्भमाणे । मध्यो भीरुः क्वचिदपि ययौ पद्मपत्रेक्षणायाः शून्य मध्यस्थलमिति जन किंवदन्तीं वदन्ति ॥ ३२१ ॥ देहं हेमद्युति परिहृताम्भोजदृष्टिं च दृष्टिं राशीभूतभ्रमरपटलीचारुवेषं च केशम् ।

१ पुष्पमाणः २ मध्यम्

दृष्ट्वा सद्यो विपुलहृदयानन्दमूढेन धात्रा सारङ्गाक्ष्या विभु रचयितु विस्मृतो मध्यदेश ॥ ३२२ ॥ आक्रान्ते शैशवेऽस्मिन्नभिनवयसा शामनाम्नीनकेतोर्बालाया नेत्रयुग्म श्रुतियुगमविशङ्क्य युगेनापि सार्धम् । वक्षोजद्वन्द्वमुच्चैरहिरिह निरगाच्छ्रोणिबिम्बेन साकं मध्य सगृह्य बद्धस्थितिभिरमित कार्श्यमङ्गीकरोति ॥ ३२३ ॥

नाभि॰

मन्ये समासलावण्ये सारसर्गे मृगीदृशः । अपूरयित्वेव गतो नाभिरन्ध्र चतुर्मुखः ॥ ३२४ ॥ कुचकुम्भौ समालम्ब्य तरन्ती कान्तिनिम्नगाम् । श्रमान्वितस्ततो दृष्ट्वा दृष्टिर्नाभौ निमज्जति ॥३२५॥ स्तनौ तुङ्गौ समारूढे चापन्य स्तभरे स्मरे । कोदण्डाटनिमुद्रेव जाता नाभी नतभ्रुव ॥३२६॥ उरोजचक्रमनोज्ञरूपा केशावलीव भ्रमराजिता या । सगीतघत्तसुटभेदहृद्या विधेय नाभीसरसी मृगाक्ष्या ॥ ३२७ ॥

वलित्रयम्

एकमेव वलिं बध्वा जगाम हरिरुन्नतिम् । तन्व्यास्त्रिवलिबन्धेऽपि सैव मध्यस्य नम्रता ॥ ३२८ ॥ स्तनभाराय मध्येन त्रिवलिव्याजत कृता । तस्या शङ्कितभङ्गेन भूमङ्गानामिवावलि ॥ ३२९ ॥ तदीयत्रिवलीमार्गसोपानारोहणश्रम । अलङ्घ्यत्वादनङ्गस्य जातो रत्येकगोचर ॥ ३३० ॥ परिहृत्य दुरारोह तस्या स्तनतट कृता । कन्दर्परथसचारमार्गालीव वलित्रयी ॥ ३३१ ॥ दरिद्रमुदर दृष्ट्वा चक्रे लावण्यपूर्णयो । पश्चात्र स्तनयोस्तस्यास्त्रिवलीविषम विधि ॥ ३३२ ॥ राजति त्रिवली तस्या स्तनभारोन्नतिक्रमात् । उपर्युपरि जातेव हारमुद्रापरम्परा ॥ ३३३ ॥ मध्यत्रिवलीत्रिपथे पीवरकुचचत्वरे च चपलदृशाम् । छल्यति मदनपिशाच पुरुष हि मनागपि स्खलितम् ॥३३४॥ मध्येन सा वेदिविलग्नमध्या वलित्रय चारु बभार बाला । आरोहणार्थं नवयौवनेन कामस्य सोपानमिव प्रयुक्तम् ॥३३५॥ अनन्यसाधारणकान्तिकान्ततनोरमुष्या त्रिभु मध्यदेश । जगत्त्रयीजन्मभृतां निषण्णा चित्रावलीव त्रिवलीमिषेण ॥३३६॥ मध्यात्समानीय सुसारभाग वक्षोजमुत्पादयिता विधाता । अतिश्रयत्राग्नित्रिवलीमिषेण सोपानवर्त्मत्रितय चकार ॥३३७॥ मत्वा चाप शशिमुखि निज मुष्टिना पुष्पधन्वा तन्वीमेना तव तनुलता मध्यदेशे बभार । यस्मादत्र त्रिभुवनवशीकारमुद्रानुकारास्त्रिस्रो भान्ति त्रिवलिकपटादङ्गुलीसधिरेखा ॥३३८॥

रोमावली

नाभिरन्ध्र प्रविष्टाभ्या श्यामला रोमवल्लरी । ग्रस्ता तिमिरलेखेव मेखलामणिकान्तित ॥ ३३९ ॥ भाति रोमावली तस्या पयोधरभरोन्नतौ । जाता स्तवालकेव श्रोणिवैदूर्यभूमित ॥ ३४० ॥ नाभिसङ्गेन गौराङ्ग्या शोभते रोममञ्जरी । कन्दर्पहेमकटकालाक्षाधारेव निर्गता ॥ ३४१ ॥ नाभीवलयसबद्धा रोमाली भाति सुभ्रुव । सहिता निगडेनेव शृङ्खला स्मरदन्तिन ॥ ३४२ ॥ रोमावली विलासिन्या प्रविष्टा नाभिमण्डलम् । नियद्गाम्भीर्यमत्रेति तात्पर्यमिव बिभ्रति ॥ ३४३ ॥ लिखन्त्या कामसाम्राज्यशासन यौवनश्रिय । गलितेव मषीधारा रोमाली नाभिगोलकात् ॥३४४॥ जाने रात्रिपु तन्मध्ये ददाति शनकै पदम् । गम्भीरनाभिकुहरप्रवेशाशङ्कया स्मर ॥ ३४५ ॥ कुचदुर्गराजधान्योर्मध्येमार्गे मृगीदृशो मदन । किमकृत नाभीवापीमपि रोमालीतमालवनरेखाम् ॥ ३४६ ॥ वयसी शिशुतातदुत्तरे सुदृशि स्वाभिविर्धिं विधित्सुनी । विधिनापि न रोमरेखया कृतसीम्नि प्रविभज्य रज्यत ॥ ३४७ ॥ तन्व्या प्रविष्टा नतनाभिरन्ध्र रराज तन्वी नवरोमराजि । नीवीमतिक्रम्य सितेतरस्य तन्मेखलामध्यमणेरिवार्चि ॥ ३४८ ॥ गौरीव पत्या सुभगा कदाचित्कर्तीयमप्यर्धतनूसमस्ताम् । इतीव मध्ये निदधे विधाता रोमावलीमेचकसूत्रमस्या ॥ ३४९ ॥ रोमावलीरज्जुसुरोजकुम्भौ गम्भीरमासाद्य च नाभिकूपम् । मद्दृष्टितृष्णा विरमेद्यदि स्याच्चैषा वतैषा सिचयेन गुप्ति ॥ ३५० ॥ उन्मूलितालानविलाभनाभिश्छिन्नस्खलच्छृङ्खलरोमदामा । मत्तस्य सेय मदनद्विपस्य प्रस्थापनप्रोषकुचास्तु वास्तु ॥ ३५१ ॥ रोमावलिब्रूकुसुमैः समौर्वीचापेषुभिर्मध्यललाटमूर्ध्नि । व्यस्तैरपि स्यात्त्रिभिरेतदीयैर्जेत्र स चित्र रतिजानिवीर ॥ ३५२ ॥ गभीरनाभीहृदसन्निधाने रराज तन्वी नवरोमराजि । मुखेन्दुभीतस्तनचक्रवाकद्वन्द्वोज्झिता शैवलमञ्जरीव ॥ ३५३ ॥ स्वर्णावदातपुतिकायकाण्डे सपूर्णपीयूषमयूखसुख्य । एणीदृश पृष्ठविलम्बिवेणीनिभ्व पुरो राजति रोमराजी ॥ ३५४ ॥ पयोधरस्तावदय समुन्नतो रसस्य वृष्टि सविधे भविष्यति । अत समुद्गच्छति नाभिरन्ध्रतो विधारि रोमालिपिपीलिकावलि ॥ ३५५ ॥ गभीरनाभीहृदपार्श्ववर्तिनी विराजते लोमलती मृगीदृश । मुखारविन्दस्य रसाभिलाषिणी द्विरेफपङ्क्तिश्चलितेव नीरवा ॥ ३५६ ॥ समुदितकुचकुम्भमङ्गनाया हृदयमनङ्गमतङ्गजोऽधिरोहे । तदधिरुपदबन्धनाय रोमावलिरिह शृङ्खलिका विलोक्यते यत् ॥ ३५७ ॥ दत्त मया पदमिद नवयौवनाय त्व सत्वरं व्रज च शैशव साप येति । कामस्य हस्तलिखिताक्षरमालिकेव रोमावली विजयते जलजेक्षणाया ॥ ३५८ ॥ नाभीविला तरनिनिर्गतपन्नगीव सभ्राविता ... रमणाय । नाथामुदीक्ष्य ग... भ्रम

---

१ बलित्रामान देलम्, पशे,-वलिम्

१ रोमावलिरेव पिपीलिकावलि

मुद्वहन्ती गुमेव पीनकुचपर्वतयोरधस्तात् ॥ ३५९ ॥ अतिबहुतरलज्जाशृङ्खलाबद्धपादो मदननृपतिवाहो यौवनोन्मत्तहस्ती । प्रकटितकुचकुम्भो लोमराजीकरेण पिबति सरसि नाभीमण्डलाख्ये पयांसि ॥ ३६० ॥ रचयति सुवनेत्रक्षेत्रपीयूषवृष्टिं नवजलधररेखा रोमराजिच्छलेन । यदुदयति कलापिप्रक्रियेय तदुच्चै स्तनघनसमयोऽस्यामाविरस्तीति विद्म ॥ ३६१ ॥ अमुष्मिँल्लावण्यामृतसरसि नूनं मृगदृशः स्मरः शर्वप्लुष्टः पृथुजघनभागे निपतितः । यदङ्गाङ्गाराणां प्रशमपिशुना नाभिकुहरे शिखा धूमस्येयं परिणमति रोमावलिमिषात् ॥ ३६२ ॥ इयं सुधा चषकनकलतिका पङ्कजमुना निषिक्ता लावण्यामृतरसभरेणानुदिवसम् । अकस्माद्रोमालीमधुपपटलीह स्फुरति यत्तत शङ्के पुष्पोद्गममसमयमायातमधुना ॥ ३६३ ॥ हरक्रोधज्वालावलिभिरवलीढेन वपुषा गभीरे ते नाभीसरसि कृतझम्पो मनसिजः । समुत्तस्थौ तस्मादचलतनये धूमलतिका जनस्तां जानीते तव जननि रोमावलिरिति ॥ ३६४ ॥ निर्णेतव्यो मनसिजकलातन्त्रसिद्धान्तसारो जेतव्या च त्रिदशसुदृशामङ्गलावण्यलक्ष्मीः । रोमश्रेणीलिखनसुभगं पत्रमादर्शयन्ती पत्रालम्बं जगति कुरुते सुभ्रुवो यौवनश्रीः ॥ ३६५ ॥ उत्तुङ्गस्तनपर्वतादवतरद्गङ्गेव हारावली रोमाली नवनीलनीरजरुचि सेयं कलिन्दात्मजा । जातं तीर्थमिदं सुपुण्यजनकं यत्रानयोः सङ्गमश्चन्द्रो मज्जति लाञ्छनापहृतये नूनं नखाङ्कच्छलात् ॥ ३६६ ॥ उत्तुङ्गस्तनभार एष तरले नेत्रे चले भ्रूलते रागान्धेषु तदोष्ठपल्लवमिदं कुर्वन्तु नाम व्यथाम् । सौभाग्याक्षरपङ्क्तिरेव लिखिता पुष्पायुधेन स्वयं मध्यस्थापि करोति तापमधिकं रोमावली केन सा ॥ ३६७ ॥ यूनां धैर्यतृणाङ्कुरं कवलयन् व्रीडाम्बुपूरं पिबन् शृङ्गारो हरिणस्तव स्तनगिरेः सीमानमारोहति । नाभेः काचन तस्य निःसृतवती कस्तूरिकामालिका रोमश्रेणिमहोरसं वितनुते कल्याणि जानीमहे ॥ ३६८ ॥ सौन्दर्यस्य मनोमत्तेन गणनारेखा किमेषा कृता लावण्यस्य विलोमितु त्रिजगतामेषा किमुद्रीविका । आनन्दद्रुमकन्दली नयनयोः किं वा समुज्जृम्भते सुन्दर्यास्त्रिषु या स्वभावसुभगा रोमावलिर्मीलति ॥३६९॥

पृष्ठभाग

अस्या खलु ग्रथितनिबद्धकेशमल्लीकदम्बप्रतिबिम्बवेशात् । स्मरप्रशस्ती रजताक्षरेय पृष्ठस्थलीहाटकपट्टिकायाम् ॥३७०॥

नितम्ब

तन्नितम्बस्य निन्दन्ति वृद्धिं परिजनाङ्गनाः । काञ्चीनवनवप्रस्थप्रयाणेन कन्दर्पिणा ॥ ३७१ ॥ नितम्बबिम्बं बिम्बोष्ठी धत्ते कन्दर्पदोस्तम्भप्रशस्तिफलकोपमम् ॥ ३७२ ॥ विस्तारिणा मुहुस्तस्याः श्रोणीबिम्बेन पीडिता । त्रुटिता त्रुटितास्मीति पूत्करोतीव मेखला ॥ ३७३ ॥ आर्यासभुजायाम सखेदोऽस्याः सखीजनः । श्रोण्या कथंचित्कुरुते रशनादामबन्धनम् ॥ ३७४ ॥ नितम्बगौरवेणासौ गौराङ्गी खिद्यते दृढम् । हारयत्यपरिस्पन्दा कन्दुकक्रीडितेषु यत् ॥ ३७५ ॥ ◼ कथं न स्पृहणीयो विषयरतैस्तन्नितम्बविन्यासः । शान्तात्मनापि विहितं निःश्रेयसं जो गौरवं यत्र ॥ ३७६ ॥ पृथुवर्तुलतन्नितम्बकृन्मिहिरस्यन्दनशिल्पशिक्षया । विधिरेकचक्रचारिणं किमु निर्भर्त्सति मा मथ रथम् ॥ ३७७ ॥ चक्रेण विश्वं युधि मत्स्यकेतुः पितुर्जितं वीक्ष्य सुदर्शनेन । जगज्जिगीषत्यमुना नितम्बद्वयेन किं दुर्लभदर्शनेन ॥ ३७८ ॥ रोमावलीदण्डनितम्बचक्रे गुणं च लावण्यजलं च बाला । तारुण्यमूर्तेः कुचकुम्भकर्तुर्बिभर्ति शङ्के सहकारिचक्रम् ॥ ३७९ ॥

काञ्ची

बद्धा मणिमयकाञ्ची तस्याः परिणाहशालिनि नितम्बे । पङ्क्तिरिव सारसानां सुरसरितः पुलिनमण्डलाभोगे ॥ ३८० ॥ सख्या नितम्बादवरोपयन्ती पुनः पुनः केसरपुष्पकाञ्चीम् । न्यासीकृतां स्थानविदा स्मरेण द्वितीयमौर्वीमिव कार्मुकस्य ॥ ३८१ ॥

जघनम्

तस्याः पद्मपलाशाक्ष्यास्तन्व्यास्तज्जघनं घनम् । दृष्ट्वा सखीभिर्याभिस्ता पुम्भावं मनसा ययुः ॥ ३८२ ॥ अनङ्गरङ्गपीठोऽस्याः शृङ्गारस्वर्णविष्टरः । लावण्यसारसंघातः सा घना जघनस्थली ॥ ३८३ ॥ तदीयजघनाभोगगरिमा विस्मयास्पदम् । दूरपाती पृषत्कोऽभूद्येनानङ्गस्य साङ्गना ॥ ३८४ ॥ वपुरनुपमं नाभेरूर्ध्वं विधाय मृगीदृशो ललितललितैरङ्गन्यासैः पुरा रभसादिव । तदनु सहसा खिन्नेनेव प्रजापतिना भृशं पृथुलपृथुला स्थूलस्थूला कृता जघनस्थली ॥ ३८५ ॥

मदनमन्दिरम्

अङ्गेन केनापि विजेतुमस्या गवेष्यते किं चलपत्रपत्रम् । न चेद्विशेषादितरच्छदेभ्यस्तस्यास्तु कम्पस्तु कुतो भयेन ॥३८६॥ गौरसुघनतिताबराङ्गके रेजुरस्थिततनूरुहाङ्कुराः । तर्पणाय मदनस्य वेधसा स्वर्णशुक्तिनिहितास्तिला इव ॥३८७॥

ऊरू

मन्ये तदूरू सभाव्य हस्तिगर्वापहारिणौ । वहन्त्यस्पृश्यतां हेतोर्मातङ्गस्य मतङ्गजाः ॥ ३८८ ॥ लम्भिता कदलिस्तम्भास्तदूरुभ्यां पराभवम् । अत्यन्तमृदुभिस्ताभ्यो जडैः ४ जयडिण्डिमः ॥ ३८९ ॥ ऊरू कुरङ्गकदृशश्च

१ हृतोऽमथन २ यमुना ३ नखक्षतच्छलेन

१ प्रशान्तमनसा २ भङ्गणा ३ ललन्नगुन्दरे ४ मार्दवेन

ऽचेलाचलो भाति । सपताक कनकमयो विजय-स्तम्भ सारमेन ॥ ३९० ॥ तरुमूरुयुगेण सुन्दरी निमु रम्भा परिणाहिना परम् । तरुणीमपि जिष्णुरेन ता धनदात्मजतप फलस्तनीम् ॥ ३९१ ॥ रम्भापि किं चिह्नयति प्रकाण्ड न चात्मन स्वेन न चैतदूरू । सम्येन येनोपरि सा ददाना पदानि जागर्त्यनयोर्भ्रमेण ॥ ३९२ ॥ विधाय मूर्धानमधश्चर भ्रेमुखेत्तपोभि स्वममारभारम् । जाड्य च नाथे कदली बलीयस्तदा यदि स्यादिदमूरुचारु ॥ ३९३ ॥ ऊरुप्रकाण्डद्वितयेन तस्या कर पराजीयत वारणीय । मुक्त ह्रिया कुण्डलनच्छलेन गोपायति स्व मुखपुष्कर स ॥ ३९४ ॥ अस्या मुनीनामपि मोदमूहे भृगु र्महान् यदुचथोलशीली । नानारदादादि सुख श्रितोरुर्व्यासो महाभारतसर्गयोग्य ॥ ३९५ ॥ पश्यन्हतो मन्मथबाणपातै शक्तो निधातु न निमीलन चक्षु । ऊरू निधाना हि कथ कृती तो निर्यासनल्या सुमतेर्निर्तवं ॥३९६॥ नागेन्द्रहस्तास्त्वचि कर्कशत्वादैकान्तशैत्यात्कदलीविशेषा । लब्धापि लोके परिणाहि रूप जातास्तदूर्वोरुपमानबाह्या ॥ ३९७ ॥ कदली कदली करभ करभ करिराजकर करिराजकर । भुवनत्रितयेऽपि बिभर्ति तुलामिदमूरुयुग न चमूरुदृश ॥ ३९८ ॥

जङ्घे

जङ्घे तदीये सताप यज्जनस्यानुरागिण । जनयाचक्रतु स्तीव्र तन्न हेतुर्विलोमता ॥ ३९९ ॥ हेममञ्जीरमालाभ्या भाति जङ्घालताद्वयम् । लावण्याय कृतास्थान कुङ्कुमेनेव सुभ्रुव ॥ ४०० ॥ वृत्तानुपूर्वे च न चातिदीर्घे जङ्घे शुभे सृष्टवतस्तदीये । शेषाङ्गनिर्माणविधौ विधातुर्लावण्य उत्पाद इवास यत्न ॥ ४०१ ॥ क्रमोद्गता पीनरताधिजङ्घ वृक्षाधिरूढ विदुषी क्रिमस्या । अपि भ्रमीभङ्गिभिरावृताङ्ग वासो लतावेष्टितकप्रवीणम् ॥ ४०२ ॥

चरणौ

अमूल्यस्य मम स्वर्णतुलाकोटिद्वय स्थित् । इति कोपादिवाताम्र पादयुग्म मृगीदृश ॥ ४०३ ॥ जाग्रत कमललक्ष्मीं यज्जग्राह तदद्भुतम् । पादद्वन्द्वस्य मत्तेभगतिसेवे तु या स्तुति ॥ ४०४ ॥ स्तनभारोऽत्र वर्ते दु षत्क्रियावरण मम । इति तत्पादयोर्भाभा वेद्मि प्राङ्गणपद्मिनी ॥ ४०५ ॥ अलपूर्वस्य रागस्य पूर्णपशाय पल्लवा । पद्मानि पादयुग्मस्य प्रत्युदाहरणानि च ॥ ४०६ ॥ दृश्यते मानसौकसा राजहसा क्वचिदपि । गतौ चरणयोस्तस्या प्रश्यते यावदन्तरम् ॥ ४०७ ॥ नितम्बपीड्यमानेन पादयुग्मेन सुभ्रुव । कृता भ्रुकुटिभङ्गीव नीलनूपुरमाल्या ॥ ४०८ ॥ चरणरमन्न तदीय लाक्षावातातपेन सन्तप्तिम् । अभ्यास मृङ्गमालानलिभिर्मणिराचितनूपुरव्याजात् ॥ ४०९ ॥ अभनुरण मणिमेखलमविरलसिञ्जानमञ्जुमञ्जीरम् । परिसरणमरुणचरणे रणरणकमकारण कुरुते ॥ ४१० ॥ दशकेरवबान्धवा दधानौ जडससर्गविमुक्तिसारधानौ । चरणौ नलिनेन तोलयत कथमस्या कथयो न यान्ति लज्जाम् ॥ ४११ ॥ अभ्युन्नताङ्गुष्ठनखप्रभाभिर्निक्षेपणाद्रागमिवोद्गिरन्तौ । आजह्रतुस्तच्चरणौ पृथिव्या स्थलारविन्दश्रियमव्यवस्थाम् ॥ ४१२ ॥ अस्या पदौ चारुतया महान्तावपेक्ष्य सौकुम्याल्लवभावमाज । जाता प्रवालस्य महीरुहाणा जानीमहे पल्लवशब्दलब्धि ॥ ४१३ ॥ जगद्वधूमूर्धसु रूपदर्पाद्धेतयाधायि पदारविन्दम् । तत्सान्द्रसिन्दूरपरागरागैर्ध्रुव प्रगाल्प्रबलारुण तत् ॥ ४१४ ॥ यानेन तन्व्या जितदन्तिनाथौ पदाब्जराजौ परिशुद्धपार्ष्णी । जाने न शुश्रूषयितु स्वमिच्छू नतेन मूर्ध्ना कतरस्य राज ॥ ४१५ ॥ प्रियासखीभूतनतो मुदेद व्यधाद्विधि साधुदशत्वमिन्दो । एतत्पदच्छद्मसरागपद्मसौभाग्यभाग्य कथमन्यथा स्यात् ॥ ४१६ ॥

गुल्फौ

अरुन्धतीकामपुरभिल्लक्ष्मीजम्भद्विपद्वारनताम्बिकानाम् । चतुर्दशीय तदिहोचितैव गुल्फद्वयाख्या यदद्वयसिद्धि ॥ ४१७ ॥

पादाङ्गुल्य

एष्यन्ति यावद्गणनाद्दिगन्ताश्रूपा सरात्तीं शरणे प्रवेष्टुम् । इमे पदाब्जे विधिनापि सृष्टास्तावत्य एवाङ्गुलयोऽत्र रेखा ॥ ४१८ ॥

नखा

तस्या पादनखश्रेणी शोभते किल सुभ्रुव । रत्नावलीव लावण्यरत्नाकरसमुद्गता ॥ ४१९ ॥ तत्पादनखरत्नाना यदलक्तकमार्जनम् । इद श्रीखण्डलेपेन पाण्डुरीकरण विधो ॥ ४२० ॥ तद्वक्त्रेन्दुपद्म प्रकटितमसकृत्स्पर्धित यन्मयैत ज्ञात तस्मात्कृतान्त ग्रहणमपि ततो जायमान कलङ्क । तत्सर्वे क्षम्यता मे पुनरपि न करोम्येवमुक्त्वा तु तस्या गाढ लग्न शशाङ्कश्चरणनखमणिच्छद्मना पादयुग्मम् ॥ ४२१ ॥

गमनम्

सलीलमियमायाती कामिनी गजगामिनी । उन्नत हि नमज्ज्योति पुष्पैर्भुरमिवाचति ॥ ४२२ ॥ मारयन्त्या जन सर्व निरागसमिवापया । मातङ्गाना गतिर्यास्ता-दगासीदसशयम् ॥ ४२३ ॥ मा राजहसैरिव सनताङ्गी गतेषु लीलाचितविभ्रमेषु । व्यनीयत प्रत्युपदेशलुब्धैरादित्सुभिर्नूपुरसिञ्जितानि ॥ ४२४ ॥ गुरुतरकलनूपुरानुनाद सललितनर्तितवामपादपद्मा । इतरदनतिलोलमादधाना पदमथ मन्मथमन्थरे जगाम ॥ ४२५ ॥

जृम्भा

चक्रीकृतभुजलतिन वक्रीकृतवक्त्रसुषमहीनम् । नो हरति कस्य हृदय हरिणदृशो जृम्भणारम्भ ॥ ४२६ ॥

१ गुल्फा २ नियमेन ३ गुल्फाख्य विशेषितायामस्य गुल्फकोटिद्वयम्, पक्षे-पादाङ्गद्वयम्

आस्येन्दो परिवेषमद्रतिपतेश्चापेयकोदण्डवद्धम्मिल्लाम्बुमुच, क्षणद्युतिरिदासज्जो क्षिपती भुजौ । विश्लिष्यद्बलि लक्ष्यनाभि विगलन्नीव्युन्नमन्मध्यम किंचित्किंचिदुदञ्चदञ्चलमहो कुम्भस्तनी जृम्भते ॥ ४२७ ॥

निद्रा

सार्धस्नानथकपद श्रुवती मन्थराक्षरम् । निद्रार्धमीलिताक्षी सा लिखितेवास्ति मे हृदि ॥ ४२८ ॥ उत्तानामुपधाय बाहुलतिकामेकामपाङ्गश्रितामन्यामप्यलसा निधाय विपुलामोगे नितम्बस्थले । नीवीं किंचिदिव श्लथा विदधती निःश्वासलोलालका तल्पोत्पीडनतिर्यगुन्नतकुचा निद्राति शातोदरी ॥ ४२९ ॥ आमीलन्नवनीलनीरजतुलामालम्बते लोचनं शैथिल्यं नवमल्लिकासहचरैरङ्गैरपि स्वीकृतम् । आलापादधरं स्फुरत्कलयति प्रेङ्खत्कपालोपमामा नन्दप्रभवाश्च बाष्पकणिका मुक्ताश्रिय बिभ्रति ॥ ४३० ॥

कान्ति

सुन्दरी सा भवत्येव विवेकः केन जायते । प्रभामात्रं हि तरलं दृश्यते नान्न नाश्रयः ॥ ४३१ ॥ अवयवेषु परस्परबिम्बितेष्वतुलकान्तिषु राजति यत्तनो । अयमयं प्रविभाग इति स्फुटं जगति निश्चिनुते चतुरोऽपि क ॥ ४३२ ॥

समग्रस्त्रीस्वरूपवर्णनम्

सा दृष्टा यैर्न वा दृष्टा मुषिता सममेव ते । हृदयं हृतमेकेषामन्येषा चक्षुषो फलम् ॥ १ ॥ मुखेन चन्द्रकान्तेन महानीलैः शिरोरुहैः । पादाभ्यां पद्मरागाभ्या रेजे रत्नमयीव सा ॥ २ ॥ गुरुणा स्तनभारेण मुखचन्द्रेण भास्वता । शनैश्चराभ्यां पादाभ्यां रेजे ग्रहमयीव सा ॥ ३ ॥ फलायते कुचद्वन्द्वमिव हेमलतायते । अङ्गानि कुसुमायन्ते मनो मे भ्रमरायते ॥ ४ ॥ वक्त्रे गुरुत्वं यदि ते छन्दःशास्त्रविदो विदुः । कठिने कुचयुग्मेऽस्या वदता किं नु हीयते ॥ ५ ॥ विकसन्नेत्रनीलाब्जे तथा तन्व्या स्तनद्वयी । तव दत्तां सदा मोदं लसत्तरलहारिणी ॥ ६ ॥ दन्तप्रभापुष्पचिता पाणिपल्लवशोभिनी । केशपाशालिवृन्देन सुवेषा हरिणेक्षणा ॥ ७ ॥ अरूपा नितम्बभागे क्षामा मध्ये समुन्नता कुचयोः । अत्यायतं नयनयोर्मम जीवितमेतदायाति ॥ ८ ॥ अव्याजसुन्दरीं तां विज्ञानेनाद्भुतेन योजयता । उपकल्पितो विधात्रा बाणः कामस्य विषदिग्धः ॥ ९ ॥ आगेन्य चिकुरनिकरं सततं सुमनोभिरासयोस्य ते । कामो निषनिषण्ण परितूल पञ्चकर्णं साङ्गं ॥ १० ॥ आयाति चिकुरभूरिव पदयति हरिणीरः चमति इतीन । स्फुरति तडिल्लिनिकेर मदते तुहिनांशुरेखेव ॥ ११ ॥ वर्णोपचमहीन कृष्णा नेत्रान्तमवरम्य तम् । कुचमध्या सीवुर्नं पुरुषो लीला वहत्यहो शमो ॥ १२ ॥ अङ्गभूषणनिकरो भूषयतीत्येष लौकिको वादः । अङ्गानि भूषणानामपि भूषमामजीजनत्तस्याः ॥ १३ ॥ सौरभमम्भोरुहवन्मुखस्य कुम्भाविव स्तनौ पीनौ । हृदयं मदयति वदनं तव शरदिन्दुर्यथा बाले ॥ १४ ॥ मधुरं सुधावदधरं पल्लवतुल्योऽतिपेलवः पाणि । चकितमृगलोचनाभ्यां सदृशी चपले च लोचने तस्याः ॥ १५ ॥ कलयति कुवलयमालाललितं कुटिलः कटाक्षविक्षेपः । अधरः किसलयलीलामाननमस्याः कलानिधिविलासम् ॥ १६ ॥ तरणिमणिः कलयति कलामनुमदनधनुर्भ्रुवो पठत्यग्रे । अधिवसति सकलललनामौलिमियं चकितहरिणचलनयना ॥ १७ ॥ नयनयुगासेचनकं मानसवृत्त्यापि दुष्प्रापम् । रूपमिदं मदिराक्ष्या मदयति हृदयं दुनोत्यपि च ॥ १८ ॥ सन्यस्तभूषापि मनैव नित्यं विनापि हारं हसतीव कान्त्या । मदं विनापि स्खलतीव भावैर्वाचं विना व्याहरतीव दृष्ट्या ॥ १९ ॥ भ्रूयुग्ममुखैर्धनुरुज्झितज्यं बाणाः कटाक्षाः कुटिला नितान्तम् । तथापि यूनां हृदयं भिनत्ति कोऽयं विलासो वनिताजनस्य ॥ २० ॥ अलीकरूपो यदि मध्यभागः पयोधराकारभृतश्च केशाः । उत्सङ्गशोभापि सरोरुहाक्ष्याः करस्य शोभां कलयेन्न कस्मात् ॥ २१ ॥ सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चयेन यथाप्रदेशं विनिवेशितेन । सा निर्मिता विश्वसृजा प्रयत्नाद्देवस्वसौन्दर्यदिदृक्षयेव ॥ २२ ॥ प्रत्यङ्गमस्याभिकेन रक्षां कर्तुं मघोनेव निजायमस्ति । वज्रं च भूषामणिमूर्तिधारि नियोजितं तद्युतिकार्मुकं च ॥ २३ ॥ भ्रूश्चिन रेखा च तिलोत्तमाभ्या नासा च रम्भा च यदूरुसृष्टिः । दृष्टा ततः पूरयतीयमेकानेकाप्सरःप्रेक्षणकौतुकानि ॥ २४ ॥ वर्णाक्षिदन्तच्छदबाहुपाणिपदादिनः स्वाखिलतुल्यहेतुः । उद्वेगभागद्वयताभिमानादिहैव वेधा व्यधित द्वितीयम् ॥ २५ ॥ यत्र पदाङ्कुष्ठनखो मुखं च बिभर्ति पूर्णेन्दुचतुष्टयं या । कलाचतुष्परिरूपैति वासं तस्याः कथं सुभ्रुणि नाम नासाम् ॥ २६ ॥ कार्त्स्न्येन निर्वर्णयितुं च रूपमिच्छन्ति तत्पूर्वसमागतानाम् । न तु प्रियेष्वायतलोचनानां समग्रपातीनि विलोचनानि ॥ २७ ॥ यतो यतोऽङ्गादपयाति कञ्चुकस्ततस्ततः स्वर्णमरीचिवीचयः । यतो यतोऽस्या निपतन्ति दृष्टयस्ततस्ततः श्यामसरोजवृष्टयः ॥ २८ ॥ तदा तदङ्गस्य बिभर्ति विभ्रमं विलेपनामोदमुचः स्फुरद्रुचः । दरस्फुरत्काञ्चनकेतकीदलात्सुवर्णमभ्यस्यति सौरभं यदि ॥ २९ ॥ अधरे मधुरा सरसनीयं ननु वर्णं मणिदर्पणं(?) वहन् । शिरसि प्रतिभाति चारुवेणी कथमेणीनयना न

---

१ हरिणनयना

तीर्थराज ॥ ३० ॥ वेणी विडम्बयति मत्तमधुव्रतालीम् ङ्गीकरोति गुणमैन्दवमास्यमस्या । बाहू मृणाललतिकाश्रियमाश्रयेते पुङ्खानुपुङ्खयति चामशरान्कटाक्ष ॥३१॥ बन्धूकबन्धुरधर सितकेतकाम चक्षुर्मधूककलिकामधुर कपोल । दन्तावली विजितदाडिमबीजराजिरास्य पुनर्विकचपङ्कजदत्तदास्यम् ॥ ३२ ॥ येनोत्पलानि च शशी च मृणालिकाश्च रम्भालताश्च कमलानि च निर्मितानि । नूनं स एव मृगशावदृशोऽपि वेधा सृष्टिक्रमो यदयमेकतया चकास्ति ॥ ३३ ॥ सा रामणीयकनिधेरधिदेवता वा सौन्दर्यसारसमुदायनिकेतन वा । तस्या सखे नियतमिन्दुसुधामृणालज्योत्स्नादि कारणमभून्मदनश्च वेधा ॥ ३४ ॥ राजीव जीवसि मुधा न सुधाकर त्वमस्या सम पदनजस्य कुतो मुखस्य । अमे दृशोर्मृगदृश कतम कुरङ्गस्तत्खञ्जनत्वमपि किं जनरञ्जनाय ॥ ३५ ॥ सा दुग्धमुग्धमधुरच्छविरञ्जयन्ति लोचने तरुणकेतकपत्रदीर्घे । कम्बोर्विडम्बनकरश्च स एव कण्ठ ग्रैवेयमिन्दुवदना मदनायुध वा ॥ ३६ ॥ ऊरुद्वय मृगदृश कदलेश्च काण्डौ मध्य च वेदिरतुल स्तनयुग्ममस्या । लावण्यवारिपरिपूरितशातकुम्भकुम्भौ मनोजनृपतेरभिषेचनाय ॥ ३७ ॥ तन्वी शरत्त्रिपथगापुलिने कपोलौ लोले दृशौ रुचिरचपलखञ्जरीटौ । तद्वन्धनाय सुचिरार्पितसुभ्रुचापचाण्डालपाशयुगलाविव शून्यकर्णौ ॥ ३८ ॥ व्याकोशकोकनदशोककर करोऽस्य खेल चकोरमयचोरमिद च चक्षु । उद्भिन्नविद्रुमरहस्यहरोऽधरोऽय तत्सादरण्यमपि वश्यमरस्यमस्या ॥ ३९ ॥ मुख यदि किमिन्दुना यदि चलाचले लोचने किमुत्पलकदम्बकैर्यदि तरङ्गभङ्गी भ्रुवौ । किमात्ममरधन्वना यदि सुसयता कुन्तला किमम्बुरुहडम्बरैर्यदि तनूरिय किं श्रिया ॥ ४० ॥ इद वक्त्र साक्षाद्विरहितकलङ्क शशधर सुधाधाराधाराश्चिरपरिणत विम्बमधर । इमे नेत्रे रात्रिंदिवमधिकशोभे कुवलये तनुर्लावण्याना जलधिरवगाहे सुखतर ॥ ४१ ॥ विनैराम्भोवाह बहलरुचिदीप्ताम्बरतलाचडिलेखा हेमद्युतिविततिरम्या विलसति । विनैन सर्गार्द्रा लभति रमस व्यग्रशफरीपरीवर्ते सार्धं स्फुरति विकचेन्दीवरवनम् ॥४२॥ तमःस्तोम पूर्व तदनु सकल शीतकिरणस्तत कोकद्वद्व तदनु च न किंचित्पुनरभूत् । अधस्तस्यावर्तस्तदनु कदलीखण्डयुगल ततोऽप्यास्यौ पद्मौ शिवशिव विधे शिल्परचना ॥ ४३ ॥ पदाम्याममुद्रितामधरयति शोणाम्बुजरुचिं कराम्यामादत्ते नरभिसल्यानामरुणताम् । प्रवालश्च च्छायां दशनवसनाग्रेण पिबति स्मितज्योत्स्नापूरैरुपहसति कान्तिं हिमरुचे ॥ ४४ ॥ वहलतया द्वयिर्निकचनत्नीलोत्पलतुलामखण्डशामिलया वदनमिदमिन्दो कलयति । कुचौ किंचिन्मीलत्कमलतुलना कन्दलयतस्तम शोभा चित्रा चिकुरनिकुरम्ब हि कुरुते ॥ ४५ ॥ करे वेणीमेणीसदृशनयना सानविरतौ दधाना हर्म्याग्रे हरनयनतेजोहुतमपि । इयं मुग्धा दुग्धाम्बुधिबहलकल्लोलसदृशा दृशा वारवार मनसिजतरु पल्लवयति ॥ ४६ ॥ दायादत्व मनसिजधनुर्भ्रूविलासस्य धत्ते योगक्षेमौ वहति नयनद्वन्द्वमिन्दीवराणाम् । तद्वाणाना पुनरिह जगज्जैत्रलावण्यमाजामामात्यमे मलयदखिल म्लानवर्णे सुवर्णम् ॥ ४७ ॥ नीलाब्जाना नयनयुगलद्राघिमा दत्तपत्र कुम्भावेभौ कुचपरिकर पूर्वपक्षीचकार । भ्रूविश्रान्तिर्मदनधनुषो विभ्रमानन्यवादीद्वक्त्रज्योत्स्ना शशधररुच दूषयामास तस्या ॥ ४८ ॥ तन्वी श्यामा शिखरिदशना पक्वबिम्बाधरोष्ठी मध्ये क्षामा चकितहरिणीप्रेक्षणा निम्ननाभि । श्रोणीभारादलसगमना स्तोकनम्रा स्तनाभ्या या तत्र स्याद्युवतिविषये सृष्टिराद्येव धातु ॥ ४९ ॥ वापी कापि स्फुरति गगने तत्पर सूक्ष्मपद्या सोपानालीमधिगतवती काञ्चनीमैन्द्रनीली । अग्रे शैलौ सुकृतिसुगमौ चन्दनच्छन्नदेशौ तत्रत्याना सुलभममृत सनिधानात्सुधांशो ॥ ५० ॥ तद्वक्त्र यदि मुद्रिता शशिकथा तच्चेत्स्मित का सुधा तच्चक्षुर्यदि हारित कुवलयैस्ताश्चेद्गिरो धिङ्मधु । धिक्कन्दर्पधनुर्भ्रुवो यदि च ते किं वा बहु ब्रूमहे यत्सत्य पुनरुक्तवस्तुविरस सर्गक्रमो वेधस ॥ ५१ ॥ सौरभ्य भृगलाञ्छने यदि भवेदिन्दीवरे वक्रता माधुर्य यदि विद्रुमे तरलता कन्दर्पचापे यदि । रम्भाया यदि विप्रतीपगमन प्राप्तोपमान तदा तद्वक्त्र च तदीक्षण तदधरस्तद्भ्रूस्तदूरुयुगम् ॥ ५२ ॥ वेणीवेल्लनमङ्गण किमु चलन्नेणीदृशो मध्यम सव्यान निमिद विवृत्तिविषमाद्वास स्तनात्स्रसते । नृत्यन्तीव किमन्तिके वलितयो स्निग्धा दृशो वान्तय साकूतस्मितगर्भित किमु मुख वक्तु ससीं वाञ्छति ॥ ५३ ॥ बाहू द्वौ च मृणालमास्यकमल लावण्यलीलाजल श्रोणीतीर्थशिला च नेत्रशफरीधम्मिल्लशैवालकम् । कान्ताया स्तनचक्रवाकयुगल कन्दर्पबाणानलैर्दग्धानामवगाहनाय विधिना रम्य सरो निर्मितम् ॥ ५४ ॥ जित्वत्याननमिन्दुकान्तिरधर बिम्बप्रभा चुम्बति स्पृह्यु वाञ्छति चारुचम्पकमुकुलच्छायाविशेष स्तनौ । लक्ष्मी कोकनदस्य खेलति करात्राऽन्य किं चादरा-

१ तद्गम्भीरा नाभि- २ वलनतया तद्वुर्मध्ये मध्ये ३ सरति स्वच्छायारोमावली ४ सोपानराजि तत्सदृशी त्रिवलीम् ५ कुचौ ६ पुष्पकृतौ सुगन्धौ, पक्षे,-सुलभगमनौ ७ चन्दनवर्षि; पक्षे,-चन्द्रादेन ८ मिमम् ९ नासी

देतस्या सुदृश करोति पदयो सैना प्रवालद्युति ॥ ५५ ॥ कर्णारुंतुदमेव कोकिलरुत तस्या श्रुते भाषिते चन्द्रे लोकरुचिस्तदाननरुचे प्रागेव सदर्शनात् । चक्षुमाल्नमेव तन्नयनयोरग्रे मृगीणा वर हैमी वल्लयपि तावदेव ललिता यावन्न सा लक्ष्यते ॥ ५६ ॥ चक्षुर्मेचकमम्बुज विजयते वक्त्रस्य मित्र शशी भ्रूसूनस्य सैनामि मन्मथधनुर्लावण्यपण्य वपु । लेखा कापि रदच्छदे च सुतनोर्गात्रे च तत्कामिनीमेना वर्णयिता स्मरो यदि भवेद्वैदग्ध्यमभ्यस्यति ॥ ५७ ॥ स्निग्धस्मेरविलोलमुग्धमधुरा यन्नेत्रयोर्विभ्रमा यस्यामृष्टविलासपत्रलतिका घर्मोद्गमाद्गण्डयो । यच्च प्रौढकदम्बकुड्मलसखी काप्यङ्गके विक्रिया तत्तस्या किमपि स्फुट रतिपते कोदण्डविस्फूर्जितम् ॥ ५८ ॥ स्निग्धेन्द्रोपलसुन्दर कचभरो वक्त्र सगोत्र विधोर्वक्षोजौ मणिकुम्भडम्बरमुषौ मध्योऽस्ति वा नास्ति वा । श्रोणीमण्डलमूरुदुर्वहमहो शोणाब्जतुल्ये पदे मन्ये मञ्जुगिरो मरालमहिलाध्येयो गतेर्विभ्रम ॥ ५९ ॥ नेत्रोपान्तवतंसिते श्रुतिपुटे नीलोत्पल निष्फल हासश्रीपरिकर्मिते स्तनतटे हारोऽप्यहार कथम् । पिण्डालक्तकपातन चरणयो पीडाफल ताम्रयोर्वामाक्ष्या वपुषि स्वभावसुरभौ व्यर्थानुलेपव्यथा ॥ ६० ॥ एतस्या स्तनपद्मकोरकयुग यस्याननेन्दो सित ज्योत्स्नाभिर्न भजत्यदो मृगदृशा शङ्के विकास पुन । तस्मिँल्लोचनपङ्कज विकसित भ्रूभृङ्गससेवित स्वान्ते सशय मातनोति सुतरामेतन्ममैवासकृत् ॥ ६१ ॥ पानायाधरतोऽमृत वसतयेऽप्यस्या स्तनक्ष्माधरोऽधस्तात्संजननात्कदराधर सरयाय चक्षुर्मृग । जप्यो मन्त्रवरो मनोहरकथा ध्यानाय वक्त्राम्बुज चेत्थ देहतपस्स्थले सति कथ सन्तो वनान्त गता ॥ ६२ ॥ कर्णोत्सङ्गविसर्पिणी नयनयो कान्तिर्नतमोत्पल लाक्षासङ्गमनिर्व्यपेक्षमधर लावण्यमेवाश्रति । हारोऽप्यस्या स्मितचन्द्रिकैव कुचयोरङ्गप्रभाकञ्चुकी तन्व्या केवलमङ्गभारमधुना मन्ये पर भूषणम् ॥ ६३ ॥ अस्याश्चदलकावली कृतमलिश्रेणीभिरेणीदृश सौन्दर्य यदि चक्षुषोस्तरलयो किं मन्मथस्यायुधे । का प्रीति कनकारविन्दमुकुले पीनौ स्तनौ चेदतो मन्ये काचिदिय मनोभवकृता माया जगन्मोहिनी ॥ ६४ ॥ ऊर्ध्वं नीरदवृन्दमैन्दवमिद बिम्ब तदधो निर्मित व्योम्न पल्लवचिन्तितस्य निहितौ शैलाग्रमुन्नतौ । किं चाध पुलिनोच्चयस्य कदलीकाण्डावरारोपितौ तन्मन्ये चतुरस्य पुष्पधनुष सर्गोऽयमन्यादृश ॥ ६५ ॥ भृङ्गालीमुदरे क्षिपन्ति शतश पद्मानि शशीमिव प्रत्यागच्छति लङ्घनार्थमसकृद्व्योमाङ्गण चन्द्रमा । चक्रेणापहृते कुरङ्गसुदृशस्त्रैलोक्यरूपोच्चये प्रत्यावर्तनवाञ्छयेन कति न क्लेश समातन्वते ॥ ६६ ॥ वक्त्र निर्मलमुन्नता कुचतटी मध्यप्रदेश कृश श्रोणीमण्डलमङ्गनाकुलगुरोर्देवस्य सिंहासनम् । कृत्वा चारुदृशश्चतुष्यमिद तुष्टाव मन्ये विधिर्हर्षोद्गद्गदगद्यपद्यरचनागर्भैश्चतुर्भिर्मुखै ॥ ६७ ॥ मध्य विष्णुपद कुचौ शिवपद वक्त्र विधातु पद धम्मिल्ल सुमनपद प्रविलसत्काञ्ची नितम्बस्थली । वाणी चेन्मधुराधरोऽरुणधर श्रीरङ्गभूमिर्वपुस्तस्या किं कथयामि पुण्यचरित मान्या सदा निर्जरै ॥ ६८ ॥ यत्तीर्थाम्बु मुखाम्बुजासवरसो नेत्रे नवेन्दीवरे दन्तश्रेणिरखण्डिताक्षतचयो दूर्वा च रोमावली । उत्तुङ्ग च कुचद्वय फलयुग पात्र कराम्भोरुह तन्मन्ये मदनार्चनाहितमति स्वाङ्गोपहारैरियम् ॥ ६९ ॥ दीर्घाक्ष शरदिन्दुकान्ति वदन बाहू नतावसयो सक्षिप्त निबिडोन्नतस्तनमुर पार्श्वे प्रमृष्टे इव । मध्य पाणिमितो नितम्बि जघन पादावुदग्राङ्गुली छन्दो नर्तयितुर्यथैव मनस सृष्ट तथास्या वपु ॥ ७० ॥ नेत्रे खञ्जनगञ्जने सरसिजप्रत्यर्थि पाणिद्वय वक्षोजौ करिकुम्भविभ्रमकरीमत्युन्नति गच्छत । कान्ति काञ्चनचम्पकप्रतिनिधिर्वाणी सुधास्पर्धिनी स्मेरेन्दीवरदामसोदरवपुस्तस्या कटाक्षच्छटा ॥ ७१ ॥ दृष्टि कापि सुरा सुधा स्मितमिद वक्त्र कलाना निधिर्वक्ष कुम्भिकुम्भौ दृशौ विजयते धन्वन्तरि सत्कृपा । कान्ति श्रीस्त्रिवलीतरङ्गलहरी नाभी गतावर्ततामेतस्यामचिरेण भाविकल्पने लावण्यवारानिधौ ॥ ७२ ॥ किं तारुण्यतरोरिय रसभरोद्भिन्ना नवा वल्लरी वेलाप्रोच्छलितस्य किं लहरिका लावण्यवारानिधे । उद्गाढोत्कलिकावता स्वसमयोपन्यासविश्रम्भिण किं साक्षादुपदेशयष्टिरथवा देवस्य शृङ्गारिण ॥ ७३ ॥ जानीमो वदन सरोरुहदृशो निर्माय पश्य मुहुर्ह्यन्त्राम कठोरपावकशिखासतापित पद्मम् । रम्भामूरुतटी स्तन रसघटी पीयूषवीचीं वचो बाहू बालबिस कर किसलय नाभीं सरो निर्ममे ॥ ७४ ॥ जानीमो यदमासनस्य कमल तस्या मुखेन्दोस्त्विषा सकोच समुपागते स भगवान्दुःस्थ सरोजासन । सुभ्रू भ्रूलतिकायुग विहितवाचकं दृशौ सृष्टवान् मध्य विस्मृतवाचकाश्च कुटिला नामभुव सृष्टवान् ॥ ७५ ॥ मुक्ता विद्रुममन्तरा मधुरस पुष्प पर धूर्नद प्रालेयद्युतिमण्डले स्खलु तयोरेकासिका नाणन । तद्योदयति शङ्खमूर्ध्नि न पुन पूर्वाचलाभ्यन्तरे तानीमानि विकल्पयति त इमे येषा न सा दृक्पथे ॥ ७६ ॥ इन्दुर्निम्न इवाञ्जनेन

१ नील्यम् २ भूरेखाया- ३ मोदरम् ४ दृशी ५ सज्जन, पके-सदजन

१ मध्ये २ केलम् ३ माघ्वाहरम्, न तु मधुरसमुक्तम् ४ चन्द्रमण्डले ,५ पक्षिश्वासिकावलिनि- पक्षाधिकरणमित्यर्थे-

जडिता दृष्टिर्मृगीणामिव प्रम्लानारुणिमेव विद्रुमदल श्यामेव हेमप्रभा। कार्कश्य कलया च कोकिलवधूकण्ठेष्विव प्रस्तुत सुदर्या पुरतश्च हन्त शिखिना बर्हा सगर्हा इव ॥ ७७ ॥

परस्परदर्शनम्

स्मरतोरपि प्रापकल्पितान्बहुश स्वमसुव समागमान्। अपि दृष्टिपथ प्रपन्नयोर्निविशश्वास चिर मनस्तयो ॥ १ ॥ आघ्रात कमल प्रियेण सुदृशा स्मितापनीत मुख दत्त विभ्रमकन्दुके नखपद सीत्कृत्य गूढौ स्तनौ। दत्ता चम्पकमालिकोरसि भुजानिर्भिन्नरोमाञ्चया मीलल्लोचनया स्थित प्रणयिनोर्दूरेऽपि पूर्णो रस ॥ २ ॥

नायकदर्शनम्

न जाने समुखायाते प्रियाणि वदति प्रिये। सर्वाण्यङ्गानि किं यान्ति नेत्रतामुत कर्णताम् ॥ १ ॥ या यां प्रियः प्रैक्षत कातराक्षी सा सा ह्रिया नम्रमुखी बभूव। निःशङ्कमन्याः सममाहितेर्ष्यास्तत्रान्तरे जघ्नुरमुं कटाक्षैः ॥ २ ॥ काचिन्निवारितबहिर्गमना जनन्या द्रष्टु प्रिय भवनजालकमाससाद। तस्या विलोचनमदृश्यत दारादत्तयचोपरुद्धशफरोपमित क्षणेन ॥ ३ ॥ कृच्छ्रेण कापि गुरुणैव जनेन रोधमुल्लङ्घ्य नायकसमीपमुप प्रतस्थे। हा हन्त शीघ्रगमन प्रतिरोधहेतुस्तस्याः पुन स्तनभरोऽपि गुरुर्बभूव ॥ ४ ॥ नान्त प्रवेशमरुणद्विमुखी न चासीदाचष्ट दोषपरुषाणि न चाक्षराणि। सा केवल सरलपक्ष्मभिरक्षिपातैः कान्त विलोकितवती जननिर्विशेषम् ॥ ५ ॥ किंचित्कुञ्चितहारयष्टि सरलभ्रूवल्लि साचिस्मित प्रान्तभ्रान्तविलोचनद्युति भुजापर्यस्तकर्णोत्पलम्। अङ्गुल्या स्फुरदङ्गुलीयकरुचा कर्णस्य कण्डूयन कुर्वाणा नृपकन्यका सुकृतिन सव्याजमालोकते ॥ ६ ॥

नायिकादर्शनम्

प्रियादर्शनमेवास्तु किमन्यैर्दर्शनान्तरैः। प्राप्यते येन निर्वाण सरागेणापि चेतसा ॥१॥ क्षीरसागरकल्लोललोललोचनया तया। असारेऽपि हि ससार सारवानिव लक्ष्यते ॥२॥ सेयं सीधुमयी वा सुधामयी वा हलाहलमयी वा। दृग्भ्यां निपीतमात्रा मदयति मोदयति मूर्च्छयति ॥ ३ ॥ गच्छति न तृप्तिमेतत्सुललितमस्याः समाप्तिवद्रूपम्। नयनयुग मम नूनं सप्रति समुपैति सफलतां चैवम् ॥ ४ ॥ जानीमहेऽस्याः खलु सारगाक्ष्या विराजतेऽन्तः प्रियवक्त्रचन्द्रः। तत्कान्तिजालैः प्रसृतैस्तदङ्गेष्वापाण्डुता कुड्मलताक्षियुग्मे ॥ ५ ॥

सेय ममाङ्गेषु सुधारसच्छटा सुपूरकर्पूरशलाकिका दृशो। मनोरथश्रीर्मनस शरीरिणी प्राणेश्वरी लोचनगोचर गता ॥६॥ तामनङ्गजयमङ्गलश्रिय किंचिदुच्चभुजमूललोकिताम्। नेत्रयो कृतवतोऽस्य गोचरे कोऽप्यजायत रसो निरन्तर ॥ ७ ॥ इदमसौ तरलायतलोचना गुरुसमुन्नतपीनपयोधरा। पृथुनितम्बमरालसगामिनी प्रियतमा मम जीवितहारिणी ॥ ८ ॥ इय सुस्तनी मस्तकन्यस्तकुम्भा कुसुम्भारुण चारु चेलं वसाना। समस्तस्य लोकस्य चेत प्रवृत्तिं गृहीत्वा घटे न्यस्य यातीव भाति ॥ ९ ॥ कर्पूरधूलिधवलद्युतिपूरधौतदिङ्मण्डले शिशिररोचिषि तस्य यून। लीलाशिरोंशुकनिवेशविशेषकॢप्तिव्यक्तस्तनोन्नतिरभूत्रयनावनौ सा ॥ १० ॥ अर्धस्मितेन विनिमय्य दृशार्धमाणमर्धं विधूय वसनाञ्चलमर्धमार्गे। अर्धेन नेत्रविशिखेन निवृत्य सार्धमर्धार्धमेव तरुणी तरुण चचार ॥ ११ ॥ आधाय कोमलकराम्बुजकेलिनालीमालीसमाजमधिकृत्य समालपन्ती। मन्दस्मितेन मयि साचिविलोकितेन चेतश्चकोरनयना चुलुकीचकार ॥ १२ ॥ मदनमपि गुणैर्विशेषयन्ती रतिरिव मूर्तिमती विभाति येयम्। मम हृदयमनङ्गवह्नितप्त भृशमिव चन्दनशीतल करोति ॥ १३ ॥ पुर स्थिता किंचिद्वलितमुखमालोक्य सखे सखेदा श्वसिति भुवमिदमदृष्ट्वा तव दृश। इतश्चञ्चत्काञ्चीरणितमुखरास्सौधशिखरादराकाया कोऽयं कलयति चान्द्रेण महसा ॥ १४ ॥ अये केयं लीलाधवलगृहवातायनतले तुङ्गकोटिकाणे कुसुमधनुष जागरयति। अहो नेत्रद्वंद्व निरुपति विलङ्घ्य श्रुतिमहो कथ न त्रैलोक्य जयति मदन स्मेरवदन ॥ १५ ॥ तडिल्लेखा नेय विलसति पर सौधशिखरे वसन्त्याः कस्याश्चित्कनकरुचिरा गात्रलतिका। अपीद नो मञ्जत्कुवलयवनमीनतरल परं तस्या एव स्फुरति नयनालोकलुलितम् ॥१६॥ सरो साय स्नात्वा कनकरुचिकौसुम्भवसन वसानायास्तिर्यग्वलितचिकुरस्यन्दिसलिलम्। दिशन्त्या दृष्टेय कुसुमशरकोदण्डलतिकामकस्मादस्माक मृगशिशुदृशो दर्शनमभूत् ॥१७॥ अमृतममृत चन्द्रश्चन्द्रस्तथाम्बुजमम्बुज रतिरपि रति कामः कामो मधूनि मधून्यपि। इति न भजते वस्तु प्राय परस्परसकर तदियमबला धत्ते लक्ष्मीं कुत सकलात्मिकाम् ॥ १८ ॥ केय श्यामोपलविरचितोल्लेखहेमैकरेखालेखैर्दृग्भ्यामदृशि कनककदलीकन्दलीगर्भगौरे। हारिद्राम्बुद्रवसहचरं कान्तिपूरं वहद्भिः कामक्रीडाभवनकमलां दीपिकेवाविरस्मि ॥ १९ ॥ अर्धच्छाय निरयति सुधाश्मेविदुमनती चक्रवल्य महति

१ धीरः- २ मीन
३५ सु. र. भां

१ वस्त्रम् २ मनोज्ञभिम् ३ मदनम् ४ नूपुरध्वनिभि- ५ प्रदृष्टा

सुषमामण्डले दूरमग्नम् । रक्तादर्शप्रतिफलमिव श्रीसदद्म वह्ती दृष्टा काचित्तरलनयना देवतेव स्मरस्य ॥ २० ॥ नेयं विद्युद्ध्रुवमधिगता काञ्चनी नापि वल्ली मन्दं मन्दं प्रचलति यतो नापि वा पन्नगस्य । चूडारत्नस्फुरदुरुशिखा क्वापि धत्ते सरोजं वा या तर्हि प्रकृतिसुभगा तत्सखे न प्रतीमः ॥२१॥ वक्त्रोपान्तं नयनयुगलं सर्वतो निक्षिपन्ती श्रोणीभाराच्छिथिलशिथिलन्यस्तपादारविन्दा । आरादालीकरकिसलये दत्तहस्तावलम्बा काचिरत्या विकसितमहीचक्रमायाति तन्वी ॥ २२ ॥ इयं भुजगिनीश्रिता स्मदनेकपुष्पान्विता द्विरेफततिसेविता प्रमदलज्जनालंकृता । फलद्वयभरानता विलसिता नवैः पल्लवैर्विलोचनपथं गता भवति कापि हैमी लता ॥ २३ ॥ पातालाद्भुवनावलोकनपरा किं नागकन्योत्थिता मिथ्या तत्खलु दृष्टमेव हि मया तस्मिन्कुतोऽस्तीदृशी । मूर्ता स्यादिह कौमुदी न घटते तस्या दिवा दर्शनं केयं हस्ततलस्थितेन कमलेनालोक्यते श्रीरिव ॥ २४ ॥ अच्छिन्नामृतबिन्दुवृष्टिसदृशीं प्रीतिं ददत्या दृशा याताया विगलत्पयोधरभराद्यव्यता कामपि । अस्याश्चन्द्रमसस्तनोरिव करस्पर्शास्पदत्वं गता नैते यन्मुकुलीभवन्ति सहसा पद्मास्तदेवाद्भुतम् ॥ २५ ॥ श्रोणीभारभरालसा दरगलन्माल्यापवृत्तिच्छलाल्लीलोत्क्षिप्तभुजोपदर्शितकुचोन्मीलन्नखाङ्कावलिः । नीलेन्दीवरदामदीर्घतरया दृष्ट्या पिबन्ती मनो दूरादोलनलोलकङ्कणझणत्कारोत्तरं सर्पति ॥ २६ ॥ लग्नं पादतले नखेषु विलुठत्सक्तमूर्वोर्युगे विश्रान्तं जघनस्थले निपतितं नाभीसरोमण्डले । शून्यं मध्यमवेक्ष्य रोमलतिकामालम्बमानं क्रमादारूढं स्तनयोः प्लुतं नयनयोर्लीनं मन ऐशिके ॥ २७ ॥ अस्या धाम सरोवरे भुजविसे वक्त्रारविन्दे भ्रमन्नेत्रभ्रूभ्रमरे सुयौवनजले कस्तूरिकापङ्किले । वक्षोजप्रतिकुम्भिकुम्भदलनक्रोधादुपेत्य द्रुतं मद्यश्चित्तमतंगजः प्रथमसावुत्थाय निर्यास्यति ॥ २८ ॥ स्वैरं सस्मितमीक्षते क्षणमलं व्याजृम्भते वेपते रोमाञ्चं तनुते मुहुः स्तनतटे व्यालम्बते नाम्बरम् । आलिङ्गत्यपरां तनोति चिकुरं प्रत्युत्तरं याचते केयं कामकलाविलासवसतिर्लोलेक्षणा भामिनी ॥ २९ ॥ खेलत्खञ्जननेत्रया परिलसत्स्वर्णारविन्दास्यया पीनोत्तुङ्गनिरन्तरस्तनभरभ्यालोलसन्मध्यया । स्फीतस्फीतनितम्बया क्षणमपि व्यागेवितश्रान्तया किं न स्वाद्वशिना वरं स्मरहरं स्मरे शरैर्जर्जरं ॥ ३० ॥ साय चन्द्रकलामृतोदयगिरिस्पर्धा दधाना स्तनस्पर्शोत्तुङ्गतरो नखाङ्करुचिरं शोणाम्बराभ्यन्तरे । अस्याः कं न विमोक्तं नेत्रमकरोत्तीक्ष्णं कटाक्षं क्षणं भृङ्गाभृष्टगरिष्ठकेतकदलश्रान्तिं वहन्त्यप्ययम् ॥ ३१ ॥ उत्तुङ्गस्तनशैलदुस्तरगुरौ निम्नातिनाभिस्थलीभीमे देहवने स्फुरद्भुजलते रोमालिजालाकुले । व्याधः पञ्चशरः किरत्यतितरां तीक्ष्णान्कटाक्षाशुगांस्तन्मे ब्रूहि मनःकुरङ्ग शरणं कं सांप्रतं यास्यसि ॥ ३२ ॥ वक्त्रश्रीजितजर्जरेन्दुमलिनं कृत्वा करे कन्दुकं क्रीडाकौतुकमिश्रभावमनया ताम्रं वहन्त्याननम् । भृङ्गाभभह्कृष्णकेतकदलस्पर्धावतीनां दृशां दीर्घापाङ्गतरङ्गितैकसुहृदामेषोऽस्मि पात्रीकृतः ॥ ३३ ॥ स्कन्धे विन्यस्य सख्या भुजमपरकरस्यार्धचन्द्रेण मध्यं बिभ्राणा धूयमानस्तनतटवसना गन्धवाहेन मन्दम् । पश्यान्तर्हर्म्यलक्ष्मैरिव नलिनदलैः कोमलैरास्तृणन्ती सौधाग्रे कस्य साक्षात्परिणमति तपःसिद्धिरेषा सुवेषा ॥ ३४ ॥

१ निम्नगरमणीया २ प्रसाधकस्ववर्ती ३ हसत् । १ सर्वदाचरति २ बकवदाचरति

विरहः

समानकुलशीलयोः सुवयसोः परायत्तयोः परस्परविलोकनाकुलितचेतसोः प्रेयसोः । तनुत्वमनुविन्दतोर्बहुविधां व्यथां विन्दतोरशक्यविनिवेदना विरहवेदना वर्धते ॥ १ ॥

वियोगिनोऽवस्थावर्णनम्

प्रियाविरहितस्यास्य हृदि चिन्ता समागता । इति मत्वा गता निद्रा के कृतघ्नमुपासते ॥ १ ॥ अनाशितं शयितमन्निपीतमन तोयं तया सह मया विधिवञ्चितेन । इत्यादि हन्त परिचिन्तयता वनान्ते हा तस्य लोचनपयोभिरमूत्पयोधिः ॥ २ ॥ मन्दं मरुद्वहति गर्जति वारिवाहो विद्युल्लता चलति नृत्यति नीलकण्ठः । एतावति व्यतिकरे तरुणस्य तस्य मूर्च्छैव केवलमभूदवलम्बनाय ॥ ३ ॥ गमनमलसं शून्या दृष्टिः शरीरमसौष्ठवं श्वसितमधिकं किं न्वेतत्स्यात्किमन्यदितोऽथवा । भ्रमति भुवने कर्दर्पाज्ञा विकारि च यौवनं ललितमधुरास्ते ते भावाः क्षिपन्ति च धीरताम् ॥ ४ ॥ धत्ते चक्षुर्मुकुलिनि रणत्कोकिले बालचूते मार्गे गात्रं क्षिपति बकुलामोदगर्भस्य वायोः । दाहप्रेम्णा सरसबिसिनीपत्रमात्रावरायस्तांम्यन्मूर्तिः श्रयति बहुशो मृत्यवे चन्द्रपादान् ॥ ५ ॥ रम्यं द्वेष्टि यथा पुरा प्रकृतिभिर्न प्रत्यहं सेव्यते शय्योपान्तविवर्तनैर्विगमयत्युन्निद्र एव क्षपाः । दाक्षिण्येन ददाति वाचमुचितामन्तःपुरेभ्यो यदा गोत्रेषु स्खलितस्तदा भवति च व्रीडावनम्रश्चिरम् ॥ ६ ॥ प्रत्यादिष्टविशेषमण्डनविधिर्वामप्रकोष्ठे श्लथं बिभ्रत्काञ्चनमेकमेव वलयं श्वासापरक्ताधरः । चिन्ताजागरणप्रताम्रनयनस्तेजोगुणैरात्मनः संस्कारोल्लिखितो महामणिरिव क्षीणोऽपि नालक्ष्यते ॥ ७ ॥ चन्द्रश्चण्डकरायते मृदुगतिर्वातोऽपि वज्रा-

यते माल्य सूचिकुलायते मलयजालेप स्फुलिङ्गायते । रात्रि कल्पशतायते विधिवशात्प्राणोऽपि भारायते हा हन्त प्रमदावियोगसमय संहारकालायते ॥ ८ ॥ माकन्दाक्षिप मा मरन्दनिकर मूको भव त्व शुक स्फार कोकिल कोमल कलरव भ्रात क्षण संहर । सौगन्ध्य वह गन्धवाह न मनाक्सर्व क्षण क्षम्यता जानीध्व तरणस्य तस्य यदय काल करालो महान् ॥ ९ ॥

वियोगिन्या अवस्थावर्णनम्

दह्यमानेऽपि हृदये मृगाक्ष्या मन्मथाग्निना । स्नेहस्तथैव यत्तस्थौ तदाश्चर्यमिवाभवत् ॥ १ ॥ जीवेन तुलित प्रेम सखि मूढेन वेधसा । लघुर्जीवो ययौ कण्ठ गुरुप्रेम हृदि स्थितम् ॥ २ ॥ कपोलफलकावस्या कष्ट भूत्वा तथाविधौ । अपश्यन्तावियान्योन्यमीदृक्षा क्षामता गतौ ॥ ३ ॥ वल्लभो त्सङ्गसङ्गेन विना हरिणचक्षुष । राकाविभावरीजानिर्विष ज्वालाकुलोऽभवत् ॥ ४ ॥ अस्तमितविषयसङ्गा मुकुलितनयनोत्पला मुहु श्वसिता । ध्यायति किमप्यलक्ष्य बाला योगाभियुक्तेव ॥ ५ ॥ लिखति न गणयति रेखा निर्झरबाष्पाम्बुधौतगण्डतला । अवधिदिवसावसान मा भूदिति शङ्किता बाला ॥ ६ ॥ अपसारय घनसार कुरु हार दूर एव किं कमलै । अलमलमालि मृणालैरिति वदति दिवानिश बाला ॥ ७ ॥ पातयति हृदयदेशे प्रियजनगर्भे पुन पुनर्मुग्धा । घर्णितमदनातङ्का बाष्पवती भावमन्थरा दृष्टिम् ॥ ८ ॥ क्षिप्यति पश्यति चुम्बति पुन पुन पुलकमुकुलितैरङ्गै । प्रियसङ्गाय स्फुरिता वियोगिनी वामबाहुलताम् ॥ ९ ॥ कमले निधाय कमल कलयन्ती कमलवासिनि कमले । कमलयुगादुद्धृत कमल कमलेन वारयति ॥ १० ॥ नयनोत्पलचलधारा दृष्ट्वा वारानिधिभ्रान्त्या । वडवानल इव भगवान्वसति तनौ कृशतनोस्ताप ॥ ११ ॥ लीनानसूत्सरोरुहदृष्टेरन्वेष्टुमेष कुसुमेषु । भ्रमति द्राक्पुरन्त संताप दीपमादाय ॥ १२ ॥ कुसुमितलताभिरहताप्यधत्त रुजमलिकुलैरदष्टापि । परिवर्तते स्म नलिनी लहरीभिर्लोलितात्यघूर्णत सा ॥ १३ ॥ शशभृत्तयपल्लवे शशाङ्के मकरन्दस्रुतिधारिणी सरोजे । अपि चास्य मरुद्गणा प्रसूते तिलकुसुम स्फुटचम्पकोपदाम्नि ॥ १४ ॥ अधिदेहलि हन्त हेमवली शरदिन्दु सरसीरुहे शयान । उपमञ्जनचञ्चु मौक्तिकाली फलित कम्प मुजन्मनलपोभि ॥ १५ ॥ विश्रम्य विश्रम्य वनद्रुमाणा छायासु तन्वी विचचार काचित् । तनूत्तरीयेण करोद्धृतेन निवारयन्ती शशिनो मयूखान् ॥ १६ ॥ अपि मरणमुपैति सा मृगाङ्के विलसति वैर कथा रसान्तरस्य । अपि कथमधुना दधातु शान्ति विषमशरज्वरतीव्रदेहदाह ॥ १७ ॥ निवेशिते यदि शूकशिखा पदे सृजति सा कियतीमिव न व्यथाम् । मृदुतनोर्वितनोतु कथ न तामवनिभृत्तु निविश्य हृदि स्थित ॥ १८ ॥ सा तोरणान्तिकमुपेत्य दिशोऽवलोक्य नि श्वस्य दीर्घमुपधाय कर कपोले । मत्वा च त पुरत एव ससंभ्रमत्वाज्ज्ञात्वाऽऽसे मोहलिखितेव न किं विभासीत् ॥ १९ ॥ असासतो विरहताण्डवरङ्गभूमौ स्वेदोदबिन्दुकुसुमाञ्जलिमाविकीर्य । नान्दी पपाठ पृथुवेपथुवेपमानकाञ्चीलताकलरवै स्मरसूत्रधार ॥ २० ॥ मदनदहनशुष्यत्सस्ततवा ताकुचान्तर्घनमलयजपङ्के गाढमग्नाखिलाङ्घ्रि । उपरि विततपक्षो लक्ष्यतेऽलिर्निमग्न शर इव कुसुमेषोरेष पुङ्खावशेष ॥ २१ ॥ नवकिसलयतल्प कल्पित तापशान्त्ये करसरसिजसङ्गात्केवल म्लापयन्त्या । कुसुमशरकृशानुप्रापिताङ्गारताया शिव शिव परिताप को वदेत्कोमलाङ्ग्या ॥ २२ ॥ दरलुलितहरिद्राग्रन्थिगौरे शरीरे स्फुरति विरहजन्मा कोऽप्यय पाण्डुभाव । वलति सति हि यस्मिन्सार्धमावर्त्य हेम्ना रजतमिव मृगाक्ष्या कल्पिता-न्यङ्गकानि ॥ २३ ॥ किसलयमिव मुग्ध बन्धनाद्विप्रलून हृदयकुसुमशोषी दारुणो दीर्घशोक । ग्लपयति परिपाण्डुक्षाममस्या शरीर शरदिज इव घर्म केतकीगर्भपत्रम् ॥ २४ ॥ पैरिमृदितमृणालीम्लानमङ्ग प्रवृत्ति कथमपि पैरिवारप्रार्थनाभि क्रियासु । कलयति च हिमांशोर्निष्कलङ्कस्य लक्ष्मीमभिनवकरिदन्तच्छेदकान्त कपोल ॥ २५ ॥ स्थगयति नयनास्र छद्मना धूमधूम्र प्रथयति च नितान्त कार्श्यमङ्गप्रवृत्त्या । अहह विरहबाधा छादयत्यम्बुजाक्षी तदपि वदति साक्षी पाण्डुरो गण्डदेश ॥ २६ ॥ परिम्लान पीनस्तनजघनसङ्गादुभयतस्तनोर्मध्यस्यान्त परिमिलनमप्राप्य हरितम् । इद व्यस्तन्यास श्लथभुजलताक्षेपवलनै कृशाङ्ग्या सताप वदति बिसिनीपत्रशयनम् ॥ २७ ॥ प्रयातेऽस्त भानौ श्रितशकुनिनीडेषु तरुषु स्फुरत्सन्ध्यारागे शशिनि शनकैरुन्नमति च । प्रियप्रत्याख्यानद्विगुणविरहोत्कण्ठितदशा तदारब्ध तन्व्या मरणमपि यनोत्सवपदम् ॥ २८ ॥ लतामूले लीनो हरिणपरिहीनो हिमकर स्वलगुत्ताकारा गलति जलधारा कुवलयात् । धुनीते बन्धूकं तिलकुसुमजन्मा हि पवनो गृहद्वारे पुण्य परिणमति बन्धापि कृतीन ॥ २९ ॥ मगल-

१ चन्दनालेप २ मलिम्ना द्रवचरति ३ सदसन्नमितोरावरति

१ आसेधि किपापदम् २ प्रासन्न ३ मञ्जीजन ४ कुर्वन्पोमगयो ५ कृशस्य ६ संगतम् ७ हरिदर्भेन् ८ अनुनायवधि ९ शय्या

श्रेणीभिर्नियतमुपनीतं सफलता गतिस्पर्धावैरं मृदुकलरवैः स्मुनदृशः । यदेतान्यत्या प्रियविरहतत्या कृशतनोरगादस्याः स्पम्मादद्य गतिसमानमपि ॥ ३० ॥ अगारेऽस्मिन्वान्ते गिरिशमनिशानाथशकलं भुजगानुत्तुङ्गा सक्त्म्यपि वातायनपथे । निकुञ्जेषु श्येनानविगृहशिरो गहुरस्य स्मितल्ला नीयन्ते शिव शिव तथा हन्त दिवसाः ॥ ३१ ॥ स्तनन्यस्तोशीरं प्रशिथिलमृणालैकवलयं प्रियायाः सानाथ तदपि कमनीयं वपुरिदम् । समस्ताप काम मनसिजनिदाघप्रसरयोर्न तु ग्रीष्मस्यैव सुभगमपराद्धं युवतिषु ॥ ३२ ॥ कपोले पाण्डुत्वं किमपि जलधारा नयनयोस्तनौ कार्श्यं दैन्यं वचसि हृदि दावानलशिखाम् । अनङ्गः प्राणेषु प्रकृतिषु विपर्यासमधुना किमन्यद्वैराग्यं सकलविषयेष्वाकलयते ॥ ३३ ॥ निवासं क्षामाङ्गी सरसकदलीगर्भसुभगा कलाशेषा मूर्तिः शशिन इव नेत्रोत्सवकरी । अवस्थामापन्ना मदनदहनोद्दाहविधुरामियं न कल्याणी रमयति मनः कम्पयति च ॥ ३४ ॥ घनोऽयं चेदेखेदुपरि विकिरश्चन्दनरसानुदाराम्भैहारी सरिदुरसि हारीभवति वा । समन्ताच्चाणाली चिरमुपवनाली मिलति वा तदप्यस्यास्ताप प्रियविरहजः किं विरमति ॥ ३५ ॥ इतो विद्युद्वल्लीविलसितमितः केतकरजः स्फुरद्गन्धः प्रोद्यज्जलदनिनदस्फूर्जितमितः । इतः केकिक्रीडाकलकलरवः पक्ष्मलदृशः कथं यास्यन्त्येते विरहदिवसाः संभ्रमरसाः ॥ ३६ ॥ न नीतमुपनासिकं परिमलव्ययाशङ्कया न हन्त विनिवेशितं विरहवह्निकुण्डे हृदि । दृशोर्बहिरिति श्रुतौ न निहितं प्रियप्रेषितं करे कमलमर्पितं मृगदृशा दृशा पीयते ॥ ३७ ॥ वीणामङ्के कथमपि सखीप्रार्थनाभिर्निधाय स्वैरं रत्या सरसिजदृशा गातुमारब्धमेव । तन्त्रीमुद्धत्या किमपि विरहक्षीणदीनाङ्गयष्टीमेनामेवं स्पृशति बहुशो मूर्च्छना चित्रमेतत् ॥ ३८ ॥ अन्तस्तारं तरलतरला स्तोकमुत्पीडभाजः पक्ष्माग्रेषु प्रथितपृषतं कीर्णधारा क्रमेण । चिन्तातङ्कं निजगरिमतः सम्यगासूत्रयन्तो निर्यान्त्यस्या कुवलयदृशो बाष्पवाराः प्रवाहाः ॥ ३९ ॥ मुक्त्वानङ्ग कुसुमविशिखान्पञ्च कुण्ठीकृतानामन्ये मुग्धां प्रहरति हठात्वनिशा वारुणेन । धारा पूरः कथमपरथा स्फारनेत्रप्रणालीवक्त्रोद्यान्तमितरलितिपिने सारणीसाम्यमेति ॥ ४० ॥ भिन्नौ गण्डौ स्फुरितमधरं स्वदितं चूचुकाग्रं सन्नौ बाहू मसृणमुकुले लोचने श्रश्रुपूरैः । अङ्गादङ्गादजनि पुलकश्रेणिरूढा मकम्पैः किं च श्वासानलिन्तदुरुत्सर्गमग्रसल्पास्या ॥ ४१ ॥ पीनोत्तुङ्गस्तनकलशयोर्मारहारं न धत्ते हन्तेनापि स्पृशति महसा नैव कर्पूरवीटीम् । मय नापि यपति शयितुं ह्यत्तालरान्तं तादृक्त्वनी गुरुजनभयाद्रोमुकामा स्वतापम् ॥ ४२ ॥ गण्डे पाण्डौ कलयति पुनश्चान्दनानपत्रमङ्गानिद्रालाभे स्वयमरुणदकपृच्छति त्वा निदानम् । प्रत्यासन्ने मधुरलपिते गृहके कीरशावे कण्ठे धत्ते कमलनयना चारु वैदूर्यहारम् ॥ ४३ ॥ नीवीबन्धोच्छ्वसनमधरस्पन्दनं दोर्विषादं स्वेदश्चश्रुमसृणमधुरावेस्यस्निग्धमुग्धम् । गात्रस्तम्भः स्तनमुकुलयोरुत्थनं च प्रकम्पो गण्डाभोगे पुलकपटलं मूर्च्छना चेतना च ॥ ४४ ॥ सध्या कोषं नत उपगता हन्त रात्रिं कृपार्णी चन्द्र चक्रं विरहविधुरा तारकापङ्क्तिमुग्राम् । तूणीरान्तर्गतशरततिं प्रज्वलत्पुष्पभागा सन्नद्धास्य कलयति पुनर्मन्मथ राक्षसेन्द्रम् ॥ ४५ ॥ लीलावल्लीभवनकुहरे पञ्जरं प्राप्य कीरीघुक्षस्त शशिकरकणं वीक्ष्य मूर्च्छामुपैति । लीलारामात्पिकमुखरितात्का कथा सा बिभेति स्वालापेभ्यश्चकितनयना यत्सुहृत्कोमलेभ्यः ॥ ४६ ॥ व्यजनमरुतः श्वासश्रेणीमिमामुपचिन्वते मलयजरसो धाराबाष्पं प्रपञ्चयितुं प्रभुः । कुसुमशयनं शामाग्राणां करोति सहायता द्विगुणगरिमा कामोन्मादः कथं नु विरंस्यति ॥ ४७ ॥ विषयविधुरा दृष्टिः श्वासानिला ग्लपिताधरास्तनुरपि भृशं म्लाना लूनेव पल्लवमञ्जरी । अपि च ललीधाकोद्भेदाभिरामनदानदं स्फुरति कुचयोर्मूले गण्डे च कश्चन पाण्डिमा ॥ ४८ ॥ कथमपि कृतप्रत्यावृत्तौ प्रिये स्खलितोत्तरे विरहकृशया कृत्वा व्याजं प्रकल्पितमश्रुतम् । असहनसखीश्रोत्रप्राप्तिप्रमादससंभ्रमं प्रचलितदृशा शून्ये गेहे समुच्छ्वसितं पुनः ॥ ४९ ॥ तवज्ञया गुरुसंनिधौ नयनजं यद्वारि संस्तम्भितं तेनान्तर्गलितेन मन्मथशिखी सिक्तो वियोगोद्भवः । मन्ये तस्य निरस्यमानविरल्ल्यस्यैषा मुखेनोद्गता श्वासायाम समागतालिसरणिव्याजेन धूमावली ॥ ५० ॥ मुग्धा स्वम समागते प्रियतमे तत्पाणिसंस्पर्शनं रोमाञ्चाञ्चितया शरीरलतया संभाव्य कोपाकुल । मा मा वल्लभ सस्पृशेति सहसा शून्यं वदन्ती मुहुः सख्या नो हसिता सचिन्तमसकृत्संशोचिता प्रत्युत ॥ ५१ ॥ शीघ्रं भूमिगृहे गृहाण वसतिं प्राणे किमु क्रीडसि प्रासा पश्यसि किं न दैवहतिका ज्योत्स्ना गवाक्षोदरे । इत्थं मन्मथतीव्रसज्वरजुषो गेहेषु वामभ्रुवामुद्गच्छन्ति कुरङ्गलाञ्छनभयाद्दीनाः सखीनां गिरः ॥ ५२ ॥ शय्या पुष्पमयी परागमयतामङ्गार्पणादश्नुते ताम्यन्त्यतिकताम्बूलस्तनमीनीपत्राणि दाहोष्मणा । न्यस्तं च स्तनमण्डले मलयजं शीर्णान्तरं दृश्यते प्रायादांशु भवति फेनिलमुखा भूषामृणालाङ्कुराः ॥ ५३ ॥ आदातुं सकृदीहितेऽपि कुसुमे हस्ताग्रमालोहितं लाक्षारञ्जनवार्तयापि सहसा रक्तं तलं पादयोः । अङ्गानामनुलेपनक्षणमप्यस्त तस्येदा-

वह हन्तांधीरदश किमन्यदलसामोदोऽपि मारयते ॥ ५४ ॥ अङ्गासङ्गिमृणालकाण्डमयते भृङ्गावलीना रुच नासामौक्तिकमिन्द्रनीलसरणि श्वासानिलाद्वाहते । क्षिप्ता सा हिमवालुकापि कुचयोर्धत्ते क्षण दीर्पता तसाय पतिताम्बु-वत्करतले धाराम्बु सन्नीयते ॥ ५५ ॥ केशै कोमलमालिकामपि निर या निभ्रती खिद्यते या गात्रेषु घन विलेपनमपि न्यस्त न वोढु क्षमा । दीपस्यापि शिखा न चापि भवने स्वप्नेऽपि या वीक्षितु ताप सा विरहानलस्य महत सोढु कथ शक्ष्यते ॥ ५६ ॥ उद्धूयेत तनूलतेति बिसिनीपत्रेण नो वीज्यते स्फोट स्यादिति नाङ्गक मलयज क्षोदाम्भसा सिच्यते । स्यादस्यातिभरात्पराभव इति न्यासान्न वा पल्लवारोपो वक्षसि तत्कथ परतनोराधि समाधीयताम् ॥ ५७ ॥ नि श्वासानलविद्धदन्तवसना नेत्राम्बुसिक्तस्तनी हस्तन्यस्तकपोलदीनवदना हारैकभूपावती । विभ्राणासपदेन तुङ्गजघना विस्रसिनीं वेणिकामास्ते स्थण्डिल एव पाण्डुमधुरक्षामालसैरङ्गकै ॥ ५८ ॥ क्षामक्षामकपोल माननमुर काठिन्यमुक्तस्तन मध्य क्लान्ततर प्रकामविनतावसौ छवि पाण्डुरा । शोच्या च प्रियदर्शना च मदनग्लानेयमालक्ष्यते पत्राणामिव शोषणेन मरुता स्पृष्टा लता माधवी ॥ ५९ ॥ कर्पूराम्बुनिषेकभाजि सरसैरम्भोजिनीना दलैरास्तीर्णेऽपि विवर्तमानवपुप सस्तम्भजि स्रस्तरे । मन्दोन्मेषदृशा निमन्यदभवत्स्या याप्यवस्था तदा यस्याश्चन्दनचन्द्रचम्पकदलश्रेण्यादि वह्नीयते ॥ ६० ॥ आलीघालितपद्मिनीदलचलत्सर्वाङ्गमङ्गीकृतस्लाङ्कालिङ्गनमर्मरीकृत नवाम्भोजालिशय्या चिरात् । चैतन्य कथमप्युपेत्य शनकैरुन्मील्य नेत्राञ्चल बाला केवलमेव शून्यहृदया शून्य जगत्पश्यति ॥ ६१ ॥ न क्रीडासु कुतूहल वितनुते नाल कृतौ सादरा नाहारेऽपि च सस्पृहा न गणयत्यालापलोलां सखीम् । बाला केवलमश्रुवैरनुकल्लक्षामैर्विविक्तस्थले ध्यायन्ती किल किंचिदन्तरधुना नि स्पन्दमास्ते सदा ॥ ६२ ॥ सोन्मेषो न सखीजन परिजन प्रागल्भ्यभूमिर्न वा वात्स ल्यादविमानितस्फुटवयोवस्थाविशेषो गुरु । आयाता नव मल्लिकापरिमलक्रूरा शरद्वासरा कस्याख्यातु नितम्बिनी पितृगृहावस्थानदु स्थ जनु ॥ ६३ ॥ दु ख दीर्घतरं वह त्यपि सखीवर्गाय नो भाषते शैवाले शयन सृजत्यपि पुन शेते न वा लज्जया । कण्ठे गद्गदवाचमस्यति दृशा धत्ते न वा ब्योदक सताप सहते यदम्बुजमुखी तद्वेद चेतोभव ॥ ६४ ॥ कण्ठे मौक्तिकमालिका स्तनतटे कार्पूरमच्छ रज सान्द्र चन्दनमङ्गके वलयिता पाणौ मृणालीलता । तन्वी नक्तमिय चकास्ति तनुनी चीनांशुके बिभ्रती शीतांशोरधिदेवतेव गलिता व्योमाग्रमारोहत ॥ ६५ ॥

वियोगिनो विप्रलापाः

यदि प्रियावियोगेऽपि रुध्यते दीनदीनकम् । तदिद दग्धमरणमुपयोग क्व यास्यति ॥ १ ॥ दिव्यचक्षुरह जात सरागेणापि चक्षुषा । इहस्थो येन पश्यामि देशान्तरगता प्रियाम् ॥ २ ॥ नपुसकमिति ज्ञात्वा ता प्रति प्रहित मन । तत्तु तत्रैव रमते हता पाणिनिना वयम् ॥ ३ ॥ न मे दु ख प्रिया दूरे न मे दु ख हृतेति सा । एतदेवानुशोचामि वयोऽस्या व्यतिवर्तते ॥४॥ यदि स्मरामि तन्वङ्गीं जीविताशा कुतो मम । अथ विस्मृत्य जीवामि जीवित व्यसनेन किम् ॥ ५ ॥ मुग्ध तस्या स्मितक्षेर किंचिदवलसाकृतम् । मदालोकनलोलाक्ष स्मृत्वा मन्ये सुधा मुधा ॥ ६ ॥ तद्वियोगसमुत्थेन तच्चिन्ताविपुलार्चिषा । रात्रिंदिव शरीर मे दह्यते मदनाग्निना ॥ ७ ॥ विशालाक्ष्या कटाक्षेण विकृष्ट रश्मिनेव मे । हृदय किं करिष्यामि न पुनर्विनिवर्तते ॥ ८ ॥ सति प्रदीपे सत्यग्नौ सत्सु तारारवीन्दुषु । विना मे मृगशावाक्ष्या तमोभूतमिद जगत् ॥ ९ ॥ दत्त्वा कटाक्षमेणाक्षी जग्राह हृदय मम । मया तु हृदय दत्त्वा गृहीतो मदनज्वर ॥ १० ॥ अपूर्वो दृश्यते वह्नि कामिन्या स्तनमण्डले । दूरतो दहते गात्र हृदि लग्नस्तु शीतल ॥ ११ ॥ भ्रूचापवल्ली सुमुखी यावन्नयति वक्रताम् । तावत्कटाक्षविशिखैर्भिद्यते हृदय मम ॥ १२ ॥ मन प्रकृत्यैव चल दुर्लक्ष्य च तथापि मे । कामेनैतत्कथ विद्ध सम सर्वै शिलीमुखै ॥ १३ ॥ या जयश्रीर्मनोजस्य यया जगदलकृतम् । यामेणाक्षीं विना प्राणा निष्फला मे कुतोऽद्य सा ॥ १४ ॥ अरविन्दमिद वीक्ष्य खेलत्खञ्जनमञ्जुलम् । स्मरामि वदन तस्याश्चारु चञ्चललोचनम् ॥ १५ ॥ स्पर्शे स्तनतटस्पर्शो वीक्षण वक्त्रवीक्षणम् । तस्या केलिकथालापसमय समय सखे ॥ १६ ॥ कुत प्रेमलवोऽप्यस्मि मलेमे हृदये मलु । सुदरीं तामनालोक्य यदह प्राणिमि प्रिय ॥ १७ ॥ नूनमत्र मे पापवार्ताविरहो रसायनीभूत । यदंगहसाम्यधिराजयामि वयमत्यथा दिवसान् ॥ १८ ॥ सगमविरहवितर्के वरमिह

---

१ चक्रवाक २ विमराणम् ३ प्राप्नोति ४ गृहपङ्क्तीनाम् ५ वार्मिम् ६ प्राप्नोति ७ कर्पूर ८ दीर्घरुदनाम् ९ तस्मोदपानि जलमद्

१ रोदन क्रियते २ अतीन्द्रियदर्शनवान् ३ प्रेषित ४ जितेन हास्यात अर्द प्रमदम् ५ वनजखेलनागपुष्पितम् ६ अमृतम् ७ स्पर्शम् ८ जीवनसाधनरसायनरूपो जात

विरहो न सगमस्तस्या । सङ्गे सैव तथैका त्रिभुवनमपि तन्मयं विरहे ॥ १९ ॥ अनिशमपि मकरकेतुर्मनसो रुजमावहन्नभिमतो मे । यदि मदिरायतनयना तामधिकृत्य प्रहरतीति ॥ २० ॥ दैवादहमत्र तया चपलायतनेत्रया वियुक्तश्च । अविरलविलोलजलदः कालः समुपागतश्चायम् ॥ २१ ॥ स्मेरं विधाय नयनं विकसितमिव नीलमुत्पलं मयि सा । कथयामास कृशाङ्गी मनोगतं निखिलमाकूतम् ॥ २२ ॥ आनन्दमन्दमिमं कुवलयदललोचने ददासि त्वम् । विरहस्त्वयैव जनितस्तापयतितरां शरीरं मे ॥ २३ ॥ तस्या सुतनुसरम्या चेतो नयनं च निप्पतितम् । चेतो गुरु तु निमग्नं लघु नयनं सर्वतो भ्रमति ॥ २४ ॥ निष्प्रासयन्त्यनके सागरसरिदम्बुपूरपरिपतितम् । हृदयहृदे निमग्नामिन्दुमुखीं मा वहि पुरुताम् ॥ २५ ॥ दर्शनपथमुपयाता यदवधि मदिरायतेक्षणा सहसा । तदवधि हृदयेनाहं मदनेषुभयाग्निनोन्मुक्तः ॥ २६ ॥ अपसरति न चक्षुषो मृगाक्षी रजनिरियं च न याति नैति निद्रा । प्रहरति मदनोऽपि दुःखितानां बत बहुशोऽभिमुखीभवन्त्यपायाः ॥ २७ ॥ पुनरपि मिलनं यदा कदाचित्प्रियतमया कृपया भवेद्विधातुः । हरिरिव करवे हृदि प्रतिष्ठामिह रमणीं तनये तनोरमित्राम् ॥ २८ ॥ स्खलदश्रुतरमन्यनस्थतारस्मितकान्ति जपिताधरप्रवालम् । असमाप्तनकारमासशोभं हरिणाक्षं हरिणीदृशः स्मरामि ॥२९॥ अधृतपरिपतन्निचोलबन्धं सुपितनकारमनङ्गदृष्टिपातम् । मकरहसितमुग्रतास्यबिम्बं पुरुदृशः स्मरचेष्टितं स्मरामि ॥ ३० ॥ नयनेन निरीक्षिता नताङ्गी हृदये हन्त पतन्ति पतन्ति । विषमा विषमायुधस्य थासौ परिभूयेत परः पराध्यै ॥ ३१ ॥ यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति नैतद्धि सम्यक्कविभिः प्रणीतम् । येनातिचारुणापि मे हृदिस्था दुनोति गात्रं विरहे प्रियासौ ॥ ३२ ॥ पञ्चसायकमहेन्द्रजादिना पाणिपद्मसमुदञ्चिता स्वयम् । मोहनाय मनसः प्रगल्भते पिञ्छिकेव मम चञ्चलेक्षणा ॥ ३३ ॥ दूरमस्तु दरघूर्णिततारं शारदेन्दुमुखवीक्षणमक्ष्णोः । एतदेव मम पुण्यमगण्यं यत्कृशोदरि दृशोरतिथिस्त्वम् ॥ ३४ ॥ भ्रमति चोऽपि विमोहविधुन्तुदो हृदय चन्द्रमसं मम दारुणः । तदपि हन्त तदन्तरशायिनी स्फुरति चित्रमृगीव मृगेक्षणा ॥ ३५ ॥ असुभ्रमा सकलेन्दुमुखी च सा किमपि चेदमनङ्गविचेष्टितम् । अभिमुखीष्विव वाञ्छितसिद्धिषु व्रजति निर्वृतिमेककदे मनः ॥ ३६ ॥ तस्मिन् महाविरहदुर्दिनशर्वरीभिरापाण्डुरम्ननतटे हृदये प्रियायाः । मन्मार्गवीक्षणनिवेशितदीनदृष्टेर्नूनं छमच्छमिति बाष्पकणाः पतन्ति ॥ ३७ ॥ कान्तामुखं सुरतकेलिविमर्दखेदसजातघर्मकणनिच्छुरितं रतान्ते । आपाण्डुरं विलसदर्धनिमीलिताक्षं संस्मृत्य हे हृदय किं शतधा न यासि ॥ ३८ ॥ अद्यापि तत्प्रचलकुण्डलमृष्टगण्डं वक्त्रं स्मरामि विपरीतरताभियोगे । आन्दोलनश्रमजलस्फुटसान्द्रबिन्दुमुक्ताफलप्रकरनिच्छुरितं प्रियायाः ॥ ३९ ॥ निद्रार्धमीलितदृशो मदमन्थराणि नाप्यर्थवन्ति न च नाम निरर्थकानि । अद्यापि मे मृगदृशो मधुराणि तस्यास्तान्यक्षराणि हृदये किमपि ध्वनन्ति ॥ ४० ॥ अद्यापि तां कनकचम्पकदामगौरीं फुल्लारविन्दनयनां तनुरोमराजिम् । सुप्तोत्थितां मदनविह्वललालसाङ्गीं विद्यां प्रमादगलितामिव चिन्तयामि ॥ ४१ ॥ अद्यापि सा मनसि सम्प्रति वर्तते मे रात्रौ मयि क्षुतवति क्षितिपालपुत्र्या । जीवेति मङ्गलवचः परिहृत्य कोपात्कर्णे कृतं कनकपत्रमनालपन्त्या ॥ ४२ ॥ आसन्नमार्गमतिलङ्घ्य नतेन मूर्ध्ना पश्चात्प्रसङ्गवलितेन मुखेन यान्त्या । आरोपिताः कतिपये मयि पङ्कजाक्ष्या साकूतहाससमनन्तरभिन्नकष्टाः कटाक्षाः ॥ ४३ ॥ राजल्ललाटफलका कमनीयकूजत्काञ्चीगुणप्रणयिनी धृतकेशपक्षा । हा किं करोमि मम सा हृदयं प्रविष्टा नाराचयष्टिरिव पुष्पशिलीमुखस्य ॥ ४४ ॥ यत्र क्षिपामि दृशमन्यदिदृक्षयाहं तत्रागतः स्फुरति कैवलमेतदेव । तदङ्गविम्बमरुणाधरलोभनीयं ते लोचने तदलसालसमीक्षितं च ॥ ४५ ॥ मन्दस्मितेन मधुराधरपल्लवेन कुम्भोन्नमत्कुचभरेण कृशोदरेण । विद्युन्निभाङ्गलतया च विचिन्त्यमाना चेतो धुनोति च धिनोति च चञ्चलाक्षी ॥ ४६ ॥ तामिन्दुसुन्दरमुखीं सुचिरं विभाव्य चेतः कथं कथमपि व्यपवर्तते मे । लज्जां विजित्य विनयं विनिवार्य धैर्यमुन्मथ्य मन्थरविवेकमकाण्ड एव ॥ ४७ ॥ यद्विस्मयस्तिमितमस्तमितान्यभावमानन्दमन्दममृतप्लवनादिवाभूत् । तत्संनिधौ तदधुना हृदयं मदीयमङ्गारचुम्बितमिव व्यथमानमास्ते ॥ ४८ ॥ पश्यामि तामित इतः पुरतश्च पश्चादन्तर्बहिः परित एव विवर्तमानाम् । उद्बुद्धमुग्धकनकाब्जनिभं वहन्तीमासक्ततिर्यगपवर्तितदृष्टि वक्त्रम् ॥ ४९ ॥ लीलास्मितेन शुचिना मृदुनोदितेन व्यालोकितेन लघुना गुरुणा गतेन । व्याजृम्भितेन जघनेन च दर्शितेन सा हन्ति तेन गलितं मम जीवितेन ॥ ५० ॥ यान्त्या मुहुर्वलितकंधरमाननं तदावृत्तवृन्तशतपत्रनिभं वहन्त्या । दिग्धोऽमृतेन च विषेण च पक्ष्मलाक्ष्या गाढं निखात इव मे हृदये कटाक्षः ॥ ५१ ॥ तां हेमचम्पकरुचिं

१ त्वरितेषु २ संगाहम्

१ मन्दानि

मृगशावकाक्षीं पार्श्वे स्थिता च पुरत परिवर्तमानाम् । पश्चाच्चया दशदिशासु परिस्फुरन्तीं पश्यामि तन्मयमहो भुवन किमेतत् ॥ ५२ ॥ अद्यापि तिष्ठति दृशोरिदमुत्तरीय धर्तुं पुर स्तनतटात्पतित प्रवृत्ता । वाच निशम्य नयन नयन ममेति किंचित्तदा यदकरोत्स्मितमायताक्षी ॥ ५३ ॥ राकासुधाकरमुखी तरलायताक्षी सस्मेरयौवनतरङ्गितविभ्रमास्या । तत्कि करोमि कथमत्र तनोमि मैत्रीं तत्स्वीकृतिव्यतिकरे क इहाभ्युपाय ॥ ५४ ॥ यान्त्या सर सलिलकेलिकुतूहलाय व्याजादुपेत्य मयि वर्त्मनि वर्तमाने । अन्त स्थितद्युतिचमत्कृतिदन्तरङ्गैरङ्गीकृत किमपि यामदश स्मरामि ॥ ५५ ॥ मन्दादर कुसुमपत्रिषु पेलवेषु नून बिभर्ति मदन पवनास्त्रमद्य । हारप्रकाण्डसरला कथमन्यथामी श्वासा प्रनर्तितदुकूलदशा सरन्ति ॥५६॥ पीतो यत - प्रभृति कामपिपासितेन तस्या मयाधररस प्रचुर प्रियाया । तृष्णा तत प्रभृति मे द्विगुणत्वमेति लावण्यमस्ति बहु तत्र किमप्यपूर्वम् ॥ ५७ ॥ अलसविलसितानामुल्लसद्भ्रूलताना मसृणमुकुलिताना प्रान्तविस्तारितानाम् । प्रतिनयननिपाते किंचिदाकुञ्चिताना विविधमहमभूव पात्रमालोकितानाम् ॥ ५८ ॥ अलसवलितमुग्धस्निग्धनिस्पन्दमन्दैरधिकविकसदन्तर्विस्मयस्मेरतारै । हृदयमशरण मे पक्ष्मलाक्ष्या कटाक्षैरपहृतमपविद्ध पीतमुन्मूलित च ॥ ५९ ॥ क्रमसरलितकण्ठप्रक्रमोल्लासितोरस्तरलितवलिलेखासूत्रसंनंसमध्या । स्थितमतिचिरमुच्चैरप्रपादाङ्गुलीभि करकलितसखीक मा दिदृक्षो स्मरामि ॥ ६० ॥ व्रीडायोगान्नतवदनया सनिधाने गुरूणा बद्धोत्कम्पस्तनकलशया मन्युमन्तर्निगृह्य । तिष्ठेत्युक्त किमिव न तया यत्समुत्सृज्य बाष्प मय्यासक्तश्चकितहरिणीहारिनेत्रत्रिभाग ॥ ६१ ॥ वारंवार तिरयति दृशोरुद्गम बाष्पपूरस्तत्सकल्पोपहितजडिम स्तम्भमभ्येति गात्रम् । सद्य स्विद्यन्नयमविरतोत्कम्पलोलाङ्गुलीक पाणि र्लेखाविधिषु नितरा वर्तते किं करोमि ॥ ६२ ॥ हा हा देवि स्फुटति हृदय ध्वसते देहबन्ध शून्य मन्ये जगद विरतज्वालमन्तर्ज्वलामि । सीदन्नन्धे तमसि विधुरो मज्ज सीवान्तरात्मा विष्वङ्मोह स्थगयति कथ मन्दभाग्य करोमि ॥ ६३ ॥ ऊरू रम्भा दृगपि कमल शैवल केशपाशो वक्त्र चन्द्रो लपितममृत मध्यदेशो मृणालम् । नाभि कूपो वलिरपि सरिल्लहरी किं च पाणिर्यस्या सा चेदुरसि न कथ हन्त तापस्य शान्ति ॥ ६४ ॥ प्रासादे सा दिशि दिशि च सा पृष्ठत सा पुर सा पर्यङ्के सा पथि पथि च सा तद्वियोगातुरस्य । हहो चेत प्रकृतिरपरा नास्ति मे कापि सा सा सा सा सा सा जगति सकले कोऽयमद्वैतवाद ॥ ६५ ॥ वृन्द दन्तैर्मधु निगदितै षट्पद दृग्विलासैरेभिर्हार्मैरमृतलहरीं कुन्तलैरम्बुवाहम् । इन्दोर्बिम्ब वदनशशिना पङ्कज च स्तनाभ्या त्व जित्वा तान्वससि हृदये तेन मा निक्षिपन्ति ॥ ६६ ॥ स्वप्ने दृष्टा किमपि पिशुनाशङ्कया नैव पृष्टा स्पृष्टा नीवी न खलु भयत किङ्किणीनिक्वणानाम् । आश्लेषाय स्पृहयति मयि द्राग्प्रसीददसीमा निद्रामुद्रा शिव शिव दृशोरीदृशो दुर्विपाक ॥ ६७ ॥ दलति हृदय गाढोद्वेग द्विधा न तु भिद्यते वहति विकल कायो मोह न मुञ्चति चेतनाम् । ज्वलयति तनूमन्तर्दाह करोति न भस्मसात्प्रहरति विधिर्मर्मच्छेदी न कृन्तति जीवितम् ॥ ६८ ॥ जगति जयिनस्ते ते भावा नवेन्दुकलादय प्रकृतिमधुरा सन्त्येवान्ये मनो मदयन्ति ये । मम तु यदिय याता लोके विलोचनचन्द्रिका नयनविषय जन्मन्येक स एव महोत्सव ॥ ६९ ॥ मयि सकपट किंचित्क्वापि प्रणीतविलोचने किमपि नयन प्राप्ते तिर्यग्विजृम्भिततारकम् । स्थितमुपगतामालीं दृष्ट्वा सलज्जमवाञ्चित कुवलयदृश स्मेर स्मेर स्मरामि तदाननम् ॥ ७० ॥ हृदयमिषुभि कामस्यान्त सशल्यमिद सदा कथमुपलभे निद्रा स्वप्ने समागमकारिणीम् । न च सुवदनामालेख्येऽपि प्रियामसमाप्य ता मम नयनयोरुद्बाष्पत्व सखे न भविष्यति ॥ ७१ ॥ कुसुमशयन न प्रत्यग्र न चन्द्रमरीचयो न च मलयज सर्वाङ्गीण न वा मणियष्टय । मनसिजरुज सा वा दिव्या ममालमपोहितु रहसि लघयेदारब्धा वा तदाश्रयिणी कथा ॥ ७२ ॥ इदमशिशिरैरन्तस्तापाद्विवर्णमणीकृत निशि निशि भुजन्यस्तापाङ्गप्रवर्तिभिरश्रुभि । अनतिलुलितज्याघाताङ्क मुहुर्मणिबन्धनात्कनककलय स्रस्त स्रस्त मया प्रतिसार्यते ॥ ७३ ॥ कदा कान्तागारे परिमलमिलत्पुष्पशयने शयान श्यामाया कुचयुगमह वक्षसि वहन् । अये स्निग्धे मुग्धे चपलनयने चन्द्रवदने प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान् ॥ ७४ ॥ तया गाढ मुक्तो मुनि धनुषि सधाय निशित कटाक्षेषुर्नान्यै सह पठनयोग्य शरगणै । पत गाने गाने परममृतमाधुर्यादिव तदा दवीयानवाय दलयति पुनर्न प्रगयति ॥ ७५ ॥ तदा मुग्ध वक्त्र किसलयमय सोऽधरमणिर्विशाले ते नेत्रे स्तनभरनता सा तनुरस्ता । सखीऽ तयास

१ दृष्टा २ नम्रमुखत्वेन ३ क्रोधम् ४ दृष्टा

१ कनकवलयमित्यर्थ २ उभौ, अश्रुभिरञ्जनेन संबन्ध- ३ भवन्त्रे विरहजवनापादनो ४ त्रिवर्णो हीनवर्णो भावो मलिनेवविधकृतम् ५ नेत्रप्रान्त- ६ मौर्वीघातजन्य किण- ७ कुडणापुञ्जाम् ८ वारंवारं गलितम्

जननयनसजीवनसुधा प्रिया सा सा सा सेत्यजनि हृदय तन्मयमहो ॥ ७६ ॥ कटाक्षेणापीषत्क्षणमपि निरीक्षेत यदि सा तदानन्द सान्द्र स्फुरति निहताशेषविषय । सरोमाञ्चोदञ्चत्कुचकलशनिर्भिन्नवसन परीरम्भारम्भ क इव भविताम्भोरुहदृश ॥ ७७ ॥ पुरस्ताद्गच्छन्ती सह सहचरीभि प्रियतमा ममालाप श्रुत्वा सचकितपरावृत्तवदना । किमग्रे व्यासङ्गादहमहह यामीति विनयप्रणालीमालीना यदकृत तदन्तर्धयति ॥ ७८ ॥ समुत्तीर्णे तन्व्या निशितनयनान्तेन मृदिते स्तनद्वन्द्वस्पन्दै स्मितलवसुधाभि प्लुतमति । मदन्त केदार मदनकृषिकारेण जनिता चिरादाशावल्ली किमिति न फल हन्त लभते ॥ ७९ ॥ विलीयेन्दु साक्षादमृतरसवापी यदि भवेत्कलङ्कस्तत्रत्यो यदि च विकचेन्दीवरवनम् । तत स्नानक्रीडाजनितजडभावैरवयवै कदाचिन्मुञ्चेय मदनशिखिपीडाव्यतिकरम् ॥ ८० ॥ परागै कार्पूरैस्तुहिनसलिलैश्चान्दनरसै सुधाभिर्ज्योत्स्नाभि स्नपितमिव य प्रागकृत माम् । स एवासौ मार शिव शिव वियोगे मृगदृश कराल काकोल किरति मयि कालानलमपि ॥ ८१ ॥ न दूतीसचारो न सरसपरोक्षोक्तिकलना न सासूयं हास क्वचिदपि न वाचा व्यतिकर । अहो चित्र चेत क्षणपरिचितालोकनवशान्मुहुर्धावधाव व्रजति सुदृश नो विरमति ॥ ८२ ॥ शरीर क्षाम स्याद्सति दयितालिङ्गनसुखे भवेत्साम्र चक्षु क्षणमपि न सा दृश्यत इति । तया सारङ्गाक्ष्या त्वमसि न कदाचिद्विरहित प्रसक्ते निर्वाणे हृदयपरिताप वहसि किम् ॥ ८३ ॥ दृगन्तव्यापारप्रबलनिगडेन स्फुरदुरस्तटीकारागारे तत्र समुचित बन्धनमिदम् । अरे चेतस्त्यक्त्वा यदिह जनमाजन्मसुहृद क्षणप्राप्तामेतामधरमधुलोभेन भजसे ॥ ८४ ॥ विपत्सिन्धु बन्धु विगलितजल नेत्रयुगल सशोक भूलोक भुवनवलय खेलनिलयम् । अनङ्ग नीरङ्ग विघटितघन कोशभवन विधातु किं धातस्तव हृदि न लज्जा प्रभवति ॥ ८५ ॥ न वक्षोजाश्लेषप्रभृतिकुतुकानामवगमो न पीयूषस्यादक्षितनलितवाचामनुभव । न चासीन्मे तादृग्दृढपरिचय पङ्कजदृश कुतो हेतोस्तन्वी क्षणमपि न निर्याति मनस ॥ ८६ ॥ आ पात्री सामर्तकघनप्रेमविस्फारिताना सव्रीडाना सकलकरणानन्दनाडिघमानाम् । तेषा तेषा हृदयनिहितानूतनिष्पन्दिनेत्रव्यापाराणा पुनरपि तथा सुभ्रुवो विभ्रमाणाम् ॥ ८७ ॥ तदङ्गमपि नाम तत्सहजकान्तिपूराप्लुत सुवर्णकदलीदलोद्दलितगम्भीर पुन । कठोरमदनव्यथापिशुनपाण्डिमाधिष्ठितप्रथीयकुचमण्डल परिरभेय वीक्षेय वा ॥ ८८ ॥ जाने कोपपराङ्मुखी प्रियतमा स्वप्नेऽद्य दृष्टा मया मा मा सस्पृश पाणिनेति रुदती गन्तु प्रवृत्ता पुर । नो यावत्परिरभ्य चाटुकशतैराश्वासयामि प्रिया भ्रातस्तावदह शठेन विधिना निद्रादरिद्रीकृत ॥ ८९ ॥ याता किं न मिलन्ति सुन्दरि पुनश्चिन्ता त्वया मत्कृते नो कार्या नितरा कृशासि कथयत्येव सबाष्पे मयि । लज्जामन्थरतारकेण निपतत्पीताश्रुणा चक्षुषा दृष्ट्वा मा हसितेन भाविमरणोत्साहस्तया सूचित ॥ ९० ॥ श्वासा एव मृगीदृशो न गणिता के नाम झञ्झानिलास्तीर्णा बाष्पपरम्परैव सरिता वृन्देषु क सभ्रम । सोढा कातरदृष्टिरेव कियती वज्राभिघातव्यथा प्रेमैवाय मुपेक्षितो यदि तदा प्राणेषु कोऽनुग्रह ॥ ९१ ॥ सा बाला वयमप्रगल्भमनस सा स्त्री वय कातरा सा पीनोन्नतिमत्पयोधरयुग धत्ते सखेदा वयम् । साक्रान्ता जघनस्थलेन गुरुणा गन्तु न शक्ता वय दोषैरन्यजनाश्रयैरपटवो जाता स्म इत्यद्भुतम् ॥ ९२ ॥ प्रेमार्द्रा प्रणयस्पृश परिचयादुद्गाढरागोदयास्तास्ता मुग्धदृशो निसर्गमधुराश्चेष्टा भवेयुर्मयि । यास्वन्त करणस्य बाह्यकरणव्यापाररोधी क्षणादाशसापरिकल्पितास्वपि भवत्यानन्दसान्द्रो लय ॥ ९३ ॥ धन्या सा गृहदेहली स्पृशति या तत्पादपद्मप्रभा जाता सा सरसी रमाद्विशति सा यस्या विहारेच्छया । धन्य कोऽपि स एव य खलु तया नेत्रेण सभाव्यते धिग्धिग्वेधसमेषु मा यदन यत्नैक कथचित्कथम् ॥ ९४ ॥ किं मे सद्गुरुसेवनै प्रतिदिन किं व्योमकेशार्चनै किं स्वाध्ययनेन वा सुरपुरप्राप्त्याथवा किं फलम् । एतस्या कुचकुम्भनिर्भरपरीरम्भप्रभावोद्भवस्वेदाम्भोभिरनङ्गवह्निरधुना निर्वापितो नो यदि ॥ ९५ ॥ तन्वी सा यदि गायति श्रुतिकटुर्वीणाध्वनिर्जायते यद्याविष्कुरुते स्मितानि मलिनैवालक्ष्यते चन्द्रिका । आस्ते म्लानमिवोत्पल नवमपि स्वाचेत्पुरो नेत्रयोस्तस्या श्रीरवलोक्यते यदि तडिद्वल्ली विवर्णेव सा ॥ ९६ ॥ तानि स्पर्शसुखानि ते च तरलस्निग्धा दृशोर्विभ्रमास्तद्वक्त्राम्बुजसौरभ स च सुधास्यन्दी गिरा वक्रिमा । सा बिम्बाधरमाधुरीति विषयासङ्गेऽपि यन्मानस तस्या लग्नसमाधि हन्त विरहव्याधि कथ वर्तते ॥ ९७ ॥ तस्मिन्पञ्चशरे स्मरे भगवता भर्गेण भस्मीकृते जानाम्यक्षयसायक कमलभू कामान्तर निर्ममे । यस्यामीभिरितस्ततश्च विशिखैरापुङ्खमग्नात्मभिर्जात मे विदलत्कदम्बमुकुलस्पर्धोपमान वपु ॥ ९८ ॥ ज्योत्स्नी श्यामलिमानमानयन भो सान्द्रैर्मषीकूर्चकैर्मन्त्र तन्त्रमथ प्रयुज्य हरत श्वेतोत्पलाना स्मितम् । चन्द्र चूर्णयत क्षणाच्च कणश कृत्वा शिलापट्टके येन द्रष्टुमह क्षमे दश दिशस्तद्वक्त्रमुद्राङ्किता

१ विकसितम् २ ठेलम् ३ वह्नि

॥ ९९ ॥ किं तिष्ठामि किमु व्रजामि किमहं जागर्मि निद्रामि किं किं जानामि किमु भ्रमामि किमु वा मुह्यामि दुःख्यामि वा । किं नास्म्यस्मि किमित्यनल्पकलिते न क्वापि पक्षे स्थित प्राप्यानिर्वचनीयमेव कमपि क्रूर विकार सखे ॥ १०० ॥ आसीन शयित स्थित प्रचलित स्वमायितो जागृत पश्यन्मीलितलोचनो व्यवहरन्मौन प्रपन्नोऽथवा । ता प्रेमाकुलवीक्षिता स्मितमुखीं सव्रीडमन्दागमा क्षिप्यन्तीं प्रणयार्द्रमुग्धलपिता पश्यामि नक्तंदिवम् ॥ १०१ ॥ नीलेन्दीवरशङ्कया नयनयोर्बन्धूकबुद्ध्याधरे पाणौ पद्मधिया मधूककुसुमभ्रान्त्या तथा गण्डयो । लीयन्ते कबरीषु बान्धवजनव्यामोहजातस्पृहा दुर्वारा मधुपा कियन्ति तरुणि स्थानानि रक्षिष्यसि ॥ १०२ ॥ सा मे यद्यपि सुन्दरी भगवतो मामेव चेतोभुवो न स्वप्ने न च जागरे नयनयो पन्थानमासादिता । तामाकर्ण्य तथापि तादृशदशावैधुर्यमासेदुषीमानन्दाद्भुतशोककौतुकभयव्रीडाकुल मे मन ॥ १०३ ॥ सा सचारचमत्कृतिर्नयनयो स भ्रूलताविभ्रमस्तद्बिम्बाधरपाटलस्मितयुतस्सालस्य सा वैखरी । सेय चङ्क्रमचातुरी चरणयो सोऽप्यङ्गहारक्रमो दिष्ट्या तन्मम नेत्रपानमखिल जायेत जीवामि च ॥ १०४ ॥ लीनेव प्रतिबिम्बितेव लिखितेवोत्कीर्णरूपेव च प्रत्युप्तेव च वज्रलेपघटितेवान्तर्निखातेव च । सा नश्चेतसि कीलितेव विशिखैश्चेतोभुव पञ्चभिश्चिन्तासततितन्तुजालनिबिडस्यूतेव लग्ना प्रिया ॥ १०५ ॥ सा विद्याधरकन्यका किमु भुव पुण्यै प्रपन्ना नृणा लावण्यामृतसागराद्विमथिता लक्ष्मी किमयोत्थिता । आ ज्ञात घनसारचन्दनसुधाज्योत्स्नामृणालादिभि प्रारब्धा हृदय मम भ्रमयितु पौष्पेषवी शाम्बरी ॥ १०६ ॥ हृत्वा पद्मवनद्युतिं प्रियतमेवेय दिनश्रीर्गता रागोऽस्मिन्मम चेतसीव सवितु बिम्बेऽधिक लक्ष्यते । चक्राह्वोऽहमिव स्थित सहचरी ध्यायन्नलिन्यास्तटे संजाता सहसा ममैव भुवनस्याप्यन्धकारा दिश ॥ १०७ ॥ नेत्रे खञ्जनगञ्जने नवसुधाधारानुकारा गिर पाणि पद्मसहोदर कचरुचि शैवालजालोपमा । यत्र कार्तिकपौर्णिमापतिसम हारिद्वक्त्र वपुस्त्व यस्मै वलसे विलासिनि हृदा तेनैव तप्त तप ॥ १०८ ॥ आस्ता दूरतया तदीयवदनाम्भोजामृतास्वादन नोदेत्येव मनोरथोऽपि हृदये तत्सगमाशा प्रति । उत्कण्ठाशिथिलीकृताङ्गलतिक वीक्षेत मामेकदा सस्नेह यदि सा सरोजवदना धन्योऽस्म्यह तावता ॥ १०९ ॥ निद्रे लोचनमुद्रण विरचय क्षण त्वम प्याचर प्राणाभिन्नतमा चिरात्प्रियतमा मच्चेतसो गोचरम् । भ्रातर्बोध दयानुरोध न तथा कुर्या यथा प्रेयसीपीडाश्लेषविघट्टनेन भवत क्रीडन्ति दुष्कीर्तय ॥ ११० ॥ स्वच्छे

चोद्घटिता किमत्र कुलिशोद्भिन्ना कपाटावली मर्यादेव विलङ्घिता सखि पुन केय कलिन्दात्मजा । आक्षिप्ता खलु दृष्टिरेव किमिय व्यालावली वा पुन प्राणा एव समर्पिता सखि पुनस्तस्यै किमेषा तनु ॥ १११ ॥ सव्याज तिलकालकान्विरलयँल्लोलाङ्गुलि सस्पृशन्वारवारमुदञ्चयन्कुचयुगप्रोदञ्चिनीलाञ्चलम् । यद्भ्रूभङ्गतरङ्गिताञ्चितदृशा सावज्ञमालोकित तद्गर्वादवधीरितोऽस्मि न पुन कान्ते कृतार्थीकृत ॥ ११२ ॥ काकार्य शशलक्ष्मण क्व च कुल भूयोऽपि दृश्येत सा दोषाणा प्रशमाय न श्रुतमहो कोपेऽपि कान्त मुखम् । किं वक्ष्यन्त्यपकल्मषा कृतधिय स्वप्नेऽपि सा दुर्लभा चेत स्वास्थ्यमुपेहि क खलु युवा धन्योऽधर पास्यति ॥ ११३ ॥ हा धिक् सा किल तामसी शशिमुखी दृष्टा मया यत्र सा तद्विच्छेदरुजान्धकारितमिद दग्ध दिन कल्पितम् । किं कुर्म कुशले सदैव विधुरो धाता न चेत्तत्कथ तादृग्यामवतीमयो भवति म नो जीवलोकोऽधुना ॥ ११४ ॥ स्नाता तिष्ठति कुन्तलेश्वरसुता वारोऽङ्गराजस्वसुर्द्यूते रात्रिरिय जिता कमलया देवी प्रसाद्याद्य च । इत्यन्त पुरसुन्दरी प्रति मया विज्ञाय विज्ञापिते देवेनाप्रतिपत्तिमूढमनसा द्वित्रा स्थित नाडिका ॥ ११५ ॥ सा सौन्दर्यनिधिर्विलासभवन मीनध्वजस्यापि या कान्तीनामधिदेवता धिकरण माधुर्यसारस्य या । तामुद्वीक्ष्य सखे तदादि गत वा सर्वेन्द्रियाणामह सार्ध तद्गतमानसेन गलितोत्साह किलानीशताम् ॥ ११६ ॥ तस्या किं मुखपङ्कज स्मितरुचा चन्द्रद्युतेर्निन्दन किं वा नेत्रयुग कटाक्षचतुर किं भ्रूलताविभ्रमम् । किं वा स्निग्धमवेक्षित मयि पुनर्यान्त्या सखीना पुर किं किं सप्रति चिन्तयामि हृदये कामेन लक्ष्यीकृत ॥ ११७ ॥ शीतांशुर्विषसोदर फणभृता लीलास्पद चन्दन हार क्षारपयोभव प्रियसुहृत्पङ्केरुह भास्वत । इत्येषा निमित्तास्तु वस्तु मदनज्वालानिघाताय यद्वाक्सागरपरिभ्रमेण तु वय तत्तत्त्यजो वञ्चिता ॥ ११८ ॥ जाने स्वप्नविधौ ममाद्य चुलुकोत्सेकस्य पुरस्तादभूत्पूर्वे परिवेषमण्डलमिव ज्योत्स्नासपत्न मह । तस्मान्तर्नगनिस्तुषीकृतशरच्चन्द्रप्रभैरङ्गकैर्दृष्टा काप्यबला ममात्कृतवती मा मन्मथ मन्मथम् ॥ ११९ ॥ सौमित्रे ननु सेव्यता तरुतल चण्डाशुरुज्जृम्भते चण्डाशोर्निशि का कथा रघुपते चन्द्रोऽयमुन्मीलति । वत्सैतद्विदित कथ तु भवता धत्ते कुरङ्ग यत स्मरामि प्रेयसि हा कुरङ्गनयने चन्द्रानने जानकि ॥ १२० ॥ पादाङ्गुष्ठेन भूमि किसलयरुचिना सापदेश लिखन्ती भूयो

१ कोमलाङ्गककान्तिना २ सभ्याजम्

भ्रूय क्षिपन्ती मयि मितशबले लोचने लोलतारे । वक्त्रं ह्रीनम्रमीषत्स्फुरदधरपुटं वाक्यगर्भं दधाना यन्मां नोवाच किंचित्स्थितमपि पुरतो मानसं तद्दुनोति ॥ १२१ ॥ चक्षुःप्रीत्या निषण्णे मनसि परिचयाच्चिन्त्यमानेऽभ्युपाये याते रागे विवृद्धिं प्रविसरति गिरां विस्तरे दूतिकायाः । आस्तां दूरे स तावत्सरसदयितालिङ्गनानन्दलाभस्तद्गेहोपान्तरथ्याभ्रमणमपि परां निर्वृतिं संतनोति ॥ १२२ ॥

मदनं प्रत्युक्तय

स्वयमप्रासदुःखो यः स दुनोति न विस्मयः । त्वं स्मर प्राप्तदाहोऽपि दहसीति किमुच्यते ॥ १२३ ॥ मन्येनमनो वह्निर्व्यापि त्वयि मन्मथ । ज्वलतीवान्यथा किं ते विशिखास्तत्कणा इव ॥ १२४ ॥ अद्यापि नूनं हरकोपवह्निस्त्वयि ज्वलत्यौर्व इवाम्बुराशौ । त्वमन्यथा मन्मथ मद्विधानां भस्मावशेषः कथमेवमुष्णः ॥ १२५ ॥ वृथैव संकल्पशतैरजस्रमनङ्ग नीतोऽसि मयातिवृद्धिम् । आकृष्य चापं श्रवणोपकण्ठे मय्येव युक्तस्तव बाणमोक्षः ॥ १२६ ॥ क्व रुजा हृदयप्रमाथिनी क्व च ते विश्वसनीयमायुधम् । मृदुतीक्ष्णतरं यदुच्यते तदिदं मन्मथ दृश्यते त्वयि ॥१२७॥ अनुममार न मारं कथं नु सा रतिरतिप्रथितापि पतिव्रता । अयमनाथवधूवधपातकी दयितयापि तयासि किमुज्झितः ॥ १२८ ॥ भुवनमोहनजेन किमेनसा तव परत बभूव पिशाचता । यदधुना विरहाधिमलीमसामभिभवन्भ्रमसि स्मर मद्विधाम् ॥ १२९ ॥ स्मर नृशंसतमस्त्वमतो विधिः सुमनसः कृतवान्भवदायुधम् । यदि दृढं धनुरायसमाशुगं तव सृजेत्रिजगत्प्रलयं व्रजेत् ॥ १३० ॥ विधिरनशममेध्यं मत्स्य ते जनमनः खलु लक्ष्यमकल्पयत् । अपि स वज्रमदास्यत चेत्तदा त्वदिषुभिर्व्यदलिष्यदसावपि ॥ १३१ ॥ अपि विधिः कुसुमानि तवाशुगान्स्मर विधाय न निर्वृतिमाप्तवान् । अदित पञ्च हि ते स नियम्य तांस्तदपि तैर्नतं जर्जरितं जगत् ॥ १३२ ॥ सह तया स्मर भस्म झटित्यभूः पशुपतिं प्रति यामिषुमग्रहीः । ध्रुवमभूदधुना वितनोः शरस्तव वटुम्बर एव स पञ्चमः ॥ १३३ ॥ त्वमुचितं नयनार्चिषि शम्भुना भुवनशान्तिकहोममहानि कृतः । तव वयस्यमपास्य मधुं मधुं हतवता हरिणा बत किं कृतम् ॥ १३४ ॥ बाणाभिमस्तत्क्षणो विकिरमशङ्क्यो न वेत्सि विषमाशुगरस्यपीडाम् । संताप एव भवता किमु नावमावि चण्डीपतेरक्षिलोचनगोचरेण ॥ १३५ ॥ तव कुसुमशरत्वं शीतरश्मित्वमिन्दोर्द्वयमिदमयथार्थं दृश्यते मद्विधेषु । विसृजति हिमगर्भैरग्निमिन्दुर्मयूखैस्त्वमपि कुसुमबाणान्वज्रसारीकरोषि ॥ १३६ ॥ हृदि बिसलताहारो नायं भुजंगमनायकः कुवलयदलश्रेणी कण्ठे न सा गरलद्युतिः । मलयजरजो नेदं भस्म प्रियारहिते मयि प्रहर न हरभ्रान्त्यानङ्ग क्रुधा किमु धावसि ॥ १३७ ॥ पाणौ मा कुरु चूतसायकममुं मा चापमारोपय क्रीडानिर्जितविश्व मूर्च्छितजनाघातेन किं पौरुषम् । तस्या एव मृगीदृशो मनसिजप्रेङ्खत्कटाक्षानलश्रेणीजर्जरितं मनागपि मनो नाद्यापि संधुक्षते ॥ १३८ ॥ रे रे निर्दय दुर्निवार मदन प्रोत्फुल्लपङ्केरुह बाणं संवृणु संवृणु त्यज धनुः किं पौरुषं मां प्रति । कान्तासङ्गवियोगदुःखदहनज्वालावलीढं वपुः शूराणां मृतमारणे न हि परो धर्मः प्रयुक्तो बुधैः ॥ १३९ ॥ आपुङ्खाग्रममी शरा मनसि मे मग्नाः समं पञ्च ते निर्दग्धं विरहाग्निना वपुरिदं तैरेव सार्धं मम । तत्कन्दर्प निरायुधोऽसि भवता जेतुं न शक्तः परो दुःखी स्यामहमेक एव सकलो लोकः सुखं जीवतु ॥ १४० ॥ बाणाः पञ्च मनोभवस्य नियतास्तेषामसंख्यो जनः प्रायोऽस्मद्विध एव लक्ष्यमिति यल्लोके प्रसिद्धिं गतम् । दृष्टं तत्त्वयि विप्रतीपमधुना यस्मादसंख्यैरयं विद्धः कामिजनः शरैरशरणो नीतस्त्वया पञ्चताम् ॥ १४१ ॥ तद्विच्छेदकृशस्य कण्ठलुठितप्राणस्य मे निर्दयं क्रूरः पञ्चशरः शरैरतिशितैर्भिन्दन्मनो निर्भरम् । शम्भोर्भूतकृपाविधेयमनसः प्रोद्दामनेत्रानलज्वालाजालकरालितः पुनरसावास्तां समस्तात्मना ॥ १४२ ॥ बाणान्संहर मुञ्च कार्मुकलतां लक्ष्यं तव त्र्यम्बकः के नामात्र वयं शिरीषकलिकाकल्पं यदीयं मनः । तत्कारुण्यपरिग्रहात्कुरु दयामस्मिन्विधेये जने स्वामिन्मन्मथ तादृशं पुनरपि स्वमाद्भुतं दर्शय ॥ १४३ ॥

चन्द्रं प्रत्युक्तय •

चण्डीशचूडाभरण चन्द्र लोकतमोपह । विरहिप्राणहरण कदर्थय न मां वृथा ॥ १४४ ॥ तारापते कुमुदिनीमनुकूलकान्ता पादेन पीडयसि कम्पयसि द्विजातीन् । निद्रेपमाचरसि किं च वियोगिलोके नक्तंचरस्य भवतः करुणा कुतः स्यात् ॥ १४५ ॥ किं रे विधो मृगदृशो मुखमद्वितीयं राजीवं दृष्यसि दृगम्बुजमन्यदेव । झङ्कारमानहसि भङ्गतनुर्नं तादृक्कर्माणि धिङ्न पुनरीदृशमीक्षणीयम् ॥ १४६ ॥ अभिलषसि यदिन्दो वक्त्रलक्ष्मीं मृगाक्ष्याः पुनरपि सकृदब्धौ मज्ज संक्षालयाङ्कम् । सुविमलमथ बिम्बं पारिजातस्य गन्धैः सुरभय वद नो चेत्त्वं क्व तस्या मुखं क्व ॥ १४७ ॥ सुतिदुग्धसमुद्रतो भगवतः श्रीकौस्तुभो

१ कोणे चञ्चन्ता तारा कनीनिका ययोः २ लज्जया नम्रम् ३ संतापयति ४ वडवाग्निः ५ समुद्रे ६ दैत्यविशेषम् ७ अनन्यम्

१ वज्रवत्कठिनान्करोषि २ वासुकिः ३ निष्करुण ४ विकसितम् ५ जगदेकवीर ६ विरुद्धस्वभावम् ७ पक्षिणः; पक्षे,–ब्राह्मणान् ८ रात्रिचरस्य, पक्षे–राक्षसस्य ९ लाञ्छनमिषेण १० उत्पत्तिः

सोदरौ सोहार्दे कुमुदाकरेषु किरणा पीयूषधारामिर । सर्गो ते वदनाम्बुजमृगदशा तस्याणुचूडामणे हहो चन्द्र कथ नु सिञ्चसि मयि ज्वालामुचो रोचिष ॥ १४८ ॥

पवन प्रत्युक्तय

उन्मीलन्मुकुलकरालकुन्दकोशप्रच्योतद्घनमकरन्दगन्धबन्धो । तामीषत्प्रचलविलोचना नताङ्गीमालिङ्ग्य पवन मम स्पृशाङ्गमङ्गम् ॥ १४९ ॥ व्याधूय यद्वसनमम्बुजलोचनाया वक्षोजयो कनककुम्भविलासभाजो । आलिङ्गसि प्रसभमङ्गमशेषमस्या धन्यस्त्वमेव मलयाचलगन्धवाह ॥ १५० ॥

मेघ प्रत्युक्तय

भो मेघ गम्भीरतर नद त्व तव प्रसादात्स्मरपीडित मे । सस्पर्शरोमाञ्चितजातराग कदम्बपुष्पत्वमुपैति गात्रम् ॥१५१॥ भ्रमय जलदानम्भोगर्भान्प्रमोदय चातकान्कलय शिखिन केकोत्कण्ठान्कठोरय केतकान् । विरहिणि जने मूर्च्छां लब्ध्वा विनोदयति व्यथामकरुण पुन सज्ञाव्याधिं विधाय किमीहसे ॥ १५२ ॥ मलयमरुता प्राता याता विकासितमल्लिकापरिमलभरो भग्नो ग्रीष्मस्त्वमुत्सहसे यदि । घन घटयितु निस्नेह त य एव निवर्तने प्रभवति गवा किं नश्छिन्न स एव धनञ्जय ॥ १५३ ॥

अशोक प्रत्युक्ति

रक्तस्त्व नवपल्लवैरहमपि श्लाघ्यै प्रियाया गुणैस्त्वामायान्ति शिलीमुखा स्मरधनुर्मुक्तास्तथा मामपि । कान्तापादतलाहतिस्तव मुदे तद्वन्ममाप्यावयो सर्वं तुल्यमशोक केवलमह धात्रा सशोक कृत ॥१५४॥ रक्ताशोक कृशोदरी क नु गता त्यक्त्वानुरक्त जन नो दृष्टेति मुधैव चालयसि किं वाताभिधूत शिर । उत्कण्ठाघटमानषट्पदघटासघट्टदष्टच्छदस्तत्पादाहतिमन्तरेण भवत पुष्पोद्गमोऽय कुत ॥ १५५ ॥

तमाल प्रत्युक्ति

धन्यस्त्वमसि तमाल स्पृष्टस्तन्व्या लतारदनया यत् । अद्य स्थावरजन्मा जातस्त्व जङ्गमादधिक ॥ १५६ ॥

मृणालहार प्रत्युक्ति

परिच्युतस्तत्कुचकुम्भमध्यात्किं शोषमायासि मृणालहार । न सूक्ष्मतन्तोरपि तावकस्य तत्रावकाशो भवत किमु स्यात् ॥ १५७ ॥

मधुकर प्रत्युक्तय

वदनमिद न सरोज नयने नेन्दीवरे एते । इह सविधे मुग्धदृशो मधुकर न मुधा परिभ्राम्य ॥ १५८ ॥ भ्रात द्विरेफ भवता भ्रमता समन्तात्प्राणाधिका प्रियतमा मम वीक्षिता किम् । ब्रूषे किमोमिति सखे कथयाशु तन्मे किं व्यवसति कुतोऽस्ति च कीदृशीयम् ॥ १५९ ॥ चलापाङ्गा दृष्टिं स्पृशसि बहुशो वेपथुमतीं रहस्याख्यायीव स्वनसि मृदु कर्णान्तिकचर । करौ व्याधुन्वत्या पिबसि रतिसर्वस्वमधर वय तत्त्वान्वेषान्मधुकर हतास्त्व खलु कृती ॥ १६० ॥ उन्मीलन्नयनान्तकान्तिलहरीनिष्पीतयो केलिदामोदादवधारणीयवपुषो कान्तासखे न क्षणम् । यत्कर्णोत्पलयो स्थितेन भवता किंचित्समुद्भ्रज्ञित भ्रातस्तिष्ठति कुत्र तत्कथय मे कान्त प्रियाया मुखम् ॥ १६१ ॥

हस प्रत्युक्ति

हस प्रयच्छ मे कान्ता गतिरस्यास्त्वया हृता । विभावितैकदेशेन देय यदभियुज्यते ॥ १६२ ॥

चकोर प्रत्युक्ति

चुलुकयसि चन्द्रदीधितिमविरलमश्नासि नूनमङ्गारान् । अधिकरणमुष्णमनयो किमिह चकोरानधारयसि ॥ १६३ ॥

कृष्णसार प्रत्युक्ति

स्नेह स्वीकुरु कृष्णसार कथय क्वागान्मम प्रेयसी नो जानासि यदावयो समजनि व्यापारतो भिन्नता । स्फीते यत्किल मण्डले हिमरुचेर्जात त्वया लाञ्छन मध्ये भास्करमण्डले तदधुना दत्त कलङ्को मया ॥ १६४ ॥

सारङ्ग प्रत्युक्ति

रे सारङ्गा वनवसतयस्तत्त्वमाख्यात यूय कुत्राधीत त्रिभुवनमनोहारि चाञ्चल्यमक्ष्णो । आ जानीमो गमनसमये हृत कान्तारसीम्नि एकाकिन्या कुवलयदृशो लुण्ठिता यौवनश्री ॥ १६५ ॥

मयूरविषयकोक्ति

मृदुपवनविभिन्नो मत्प्रियाया विनाशाद्घनरुचिरकलापो निःसपत्नोऽद्य जात । रतिविगलितबन्धे केशपाशे सुकेश्या सति कुसुमसनाथे किं हरेदेष बर्ह ॥ १६६ ॥

मुक्ताकलाप प्रत्युक्ति

सूचीमुखेन सकृदेव कृतव्रणस्त्व मुक्ताकलाप लुठसि स्तनयो प्रियाया । बाणै स्मरस्य शतशो निनिकृत्तमर्मा स्वप्नेऽपि तां कथमह न विलोकयामि ॥ १६७ ॥

वियोगिन्या विप्रलापाः

हारो नारोपित कण्ठे मया विश्लेषभीरुणा । इदानीमन्तरे जाता पर्वता सरितो द्रुमा ॥ १ ॥ बिभेमि सखि सवीक्ष्य भ्रमरीभूतकीटकम् । यद्ध्यानादागते पुंस्त्वे तेन सार्धं रति कथम् ॥ २ ॥ या पश्यति प्रिय स्वप्ने धन्यास्ता सखि योषित । अस्माक तु गते कान्ते गता निद्रापि वैरिणी ॥ ३ ॥ यदीयवक्त्रमालोक्य मन प्रयात्यदिवृज्यते ।

१ रक्तवर्ण, पक्षे-अनुरक्त २ भ्रमरा, पक्षे-बाणा ३ कान्ता पादघात- 'पादाहत प्रमदया विकसत्यशोक-'

१ सीताविप्रयोगदूयमानमनसस्सुग्रीवसम्मुखामहं श्रीरामस्योक्तिरियम् २ वियोग-

आलोक्ये कथ सरयस्तस्य चन्द्रमसो मुखम् ॥ ४ ॥ निरमत निरमत सख्यो नलिनीदलतालवृन्तपवनेन । हृदयगतोऽय वह्निर्झटिति कदाचिज्ज्वलत्येव ॥ ५ ॥ अनल्पस्तम्भनविद्या सुभग मयाधिगतमेव जानाति । मन्मथशराग्नितप्ते हृदि मे कथमन्यथा वससि ॥ ६ ॥ अजनि प्रतिदिन मेघा कर्दमदोषा मदङ्गसङ्गेन । प्रतिनिशमपूरि पम्पा दक्षिणसपातिभि सलिलै ॥ ७ ॥ मदकलकूजान्तकासरसुरपुटनिर्धूतधूलिसकाशम् । केतकरजो निरीयं सखि यदि कार्यं मम प्राण ॥ ८ ॥ आलि बालिशतया बलिरर्मं दीयता बलिभुजे न कदापि । केवल हि कलकण्ठशिशूनामेष एव कुलेषु निदानम् ॥ ९ ॥ गरलद्रुमक दमिन्दुबिम्ब करुणा वारिजवारणो वसन्त । रजनी स्मरभूपते कृपाणी करणीय किमत पर विघात ॥ १० ॥ हन्तालि सतापनिवृत्तयेऽस्या किं तालवृन्त तरलीकरोषि । उत्ताप एषोऽन्तरदाहहेतुर्नत कृतो नैव्यजनानिलेन ॥ ११ ॥ वरमसौ दिवसो न पुनर्निशा ननु निशैव वर न पुनर्दिनम् । उभयमेतदुपैत्वथवा क्षय प्रियजनेन न यत्र समागम ॥ १२ ॥ अहमिह स्थित वत्यपि तावकी त्वमपि तत्र वसन्नपि मामक । न तनुसगम एव सुसगमो हृदयसगम एव सुसगम ॥१३॥ बकुलमालिकयापि मया न सा तनुरभूषि तदन्तरभीरुणा । तदधुना विधिना कृतमावयोर्गिरिदरीनगरीशतमन्तरम् ॥ १४ ॥ दहनान्न भृगुर्दनुर्यथा विरहजैन यथा यदि नेदृशम् । दहनमाशु विशन्ति कथ स्त्रिय प्रियमपासुमुपासितुमुद्धरा ॥ १५ ॥ कति न सन्ति जना जगतीतले तदपि तद्विरहाकुलित मन । कति न सन्ति निशाकरतारका कमलिनी मलिनी रविणा विना ॥ १६ ॥ अरतिरियमुपैति नापि निद्रा गणयति तस्य गुणान्मनो न दोषान् । विगलति रजनी न सगमाशा व्रजति तनुस्तनुता न चानुराग ॥ १७ ॥ प्रियसखि न तथा पटीरपङ्को न च नलिनीदलमारुतोऽपि शीत । शमयति मम देहदाहमन्त सपदि कथा हि यथा नरेन्द्रसूनो ॥ १८ ॥ एतानि नि सहतनोरसमञ्जसानि शून्य मन पिशुनयन्ति गतागतानि । एते च तीरतरव प्रथयन्ति तापमाकम्पितोज्झितनतल्पिने प्रवाले ॥ १९ ॥ अन्तर्गता मदनवह्निशिखावली या सा बाधन किमिह चन्दनचर्चितेन । य कुम्भकारभवनोपरि पङ्कलेपस्तापाय केवलमसौ न च तापशान्त्यै ॥ २० ॥ बत सखि कियदेतत्पश्य वैर स्मरस्य प्रियविरहकृशेऽस्मिन्रागिलोके तथा हि । उपवनसहकारोद्भासिभृङ्गच्छलेन प्रतिविशिखमनेनोट्टङ्कित कालकूटम् ॥ २१ ॥ कठयति मम चेतस्तल्पमङ्गारकल्प ज्वलयति मम गात्र चन्दन चन्द्रकश्च । तिरयति मम नेत्रे मोहजन्मान्धकारो विकृतबहुविकार मन्मथो मा दुनोति ॥ २२ ॥ रिपुरिव सखीसवासोऽय शिखीव हिमानिलो विषमिव सुधारश्मिर्यस्मिन्दुनोति मनोगते । हृदयमदये तस्मिन्नेव पुनर्वलते बलात्कुवलयदृशा वाम कामो निकाम निरङ्कुश ॥ २३ ॥ ज्वलतु गगने रात्रौ रात्रावखण्डकलशशी दहतु मदन किं वा मृत्यो परेण विधास्यति । मम तु दयित श्लाघ्यस्तातो जनन्यमलान्वया कुलममलिन न त्वेवाय जनो न च जीवितम् ॥ २४ ॥ इदानीं तीव्राभिर्दहन इव भाभि परिवृतो ममाश्वयं सूर्य निशु सखि रजन्याहृदयति । अय मुग्ध चन्द्र किमिति मयि ताप प्रकटयत्यना याना बाले किमिव विपरीत न भवति ॥ २५ ॥ पिकाली वाचालीभवति बहुधाऽलीकवचने मृणाली व्यालीव व्यथयतितरामङ्गमनिशम् । विषज्वालाजाल मखि किरति पीयूषकिरणो जगत्त्राण प्राणानपहरति केय परिणति ॥ २६ ॥ मनोरागस्तीव्र विषमिव विसर्पत्यविरत प्रमाथी निर्धूम ज्वलति विधुत पावक इव । हिनस्ति प्रत्यङ्ग ज्वर इव गरीयानित इतो न मा त्रातु तात प्रभवति न चाम्बा न भवती ॥ २७ ॥ आर्द्रा हालाहलद्रुतमुना दत्तहस्तावलम्बो बाल्ये शमोर्निटिलसहसा बद्धमैत्रीनिरूढ । प्रौढो राहोरपि मुखविवर्णान्तरश्लीढनो य सोऽय चन्द्रस्तपति किरणैर्मामिति प्रौढमेतत् ॥ २८ ॥ भस्मीभूत कुसुमविशिख शमुनेत्राग्निनाभूज्ज्वालादायी तदनु मनसि प्रासजन्मा बभूव । भूयस्तस्मिन्विरहदहनैर्दाहितोऽसौ मयैव पुनोत्यसौ व्यथयति पुनर्मामहो तन्न वेद्मि ॥ २९ ॥ पञ्चत्व तनुरेति भूतनिवहा स्वाशैर्मिलन्तु ध्रुव धातार प्रणिपत्य हन्त शिरसा तत्रापि याचे वरम् । तद्वापीषु पयस्तदीयमुकुरे ज्योतिस्तदीयाङ्गनव्योम्नि व्योम तदीयवर्त्मनि धरा तत्तालवृन्तेऽनिल ॥ ३० ॥ यास्या मीति समुद्यतस्य गदित विश्रब्धमाकर्णित गच्छन्दूरमुपेक्षितो मुहुरसौ व्यावृत्य तिष्ठन्नपि । तच्छून्ये पुनरागतास्मि भवन प्राणास्त एते हृदा सख्यस्तिष्ठत जीवितव्यसनिनी दम्भादह रोदिमि ॥३१॥ यात्रामङ्गलसविधानरचनाव्यग्रे सखीना जने बाष्पाम्भ पिहितेक्षणे गुरुजने तद्वक्त्रमुद्रामण्डले । प्राणेशस्य महीरुणार्पितदृशा कृच्छ्रादपि भ्रामत किं व्रीडाहतया मया मुक्तलतापाशो न कण्ठेऽर्पित ॥ ३२ ॥ दाक्षिण्य मलयानिलस्य विदित नैत्य सुधादीधितेर्गाचामेव न गोचर मलयजस्यापि स्फुट सौहृदम् । विश्लेषे तव केन मे परिचिता

१ विराम कुरुत २ एतन्नावत सर— इयमपि रामाधि— ३ नम्रो नवीनो वनस्रक्‌ ४ पक्षे —व्यजनवातवृन्तम् ४ दयाम्

१ सवाग्नेनाग्निना २ प्रसिद्ध— ३ महणकाले सरकालशयपदत्त रहतो मालिन इत्यर्थ— ४ पापप्रमलिन्यर्थ—

प्राणेश तत्तत्कथाविष्कारे पुनरप्रमाणयति मामन्याहतेयं तनुः ॥ ३३ ॥ दुर्वारः स्मरमार्गणाः प्रियतमो दूरे मनो ऽत्युत्सुकं गाढं प्रेम नवं वयोऽतिकठिनाः प्राणाः कुलं निर्मलम्। स्त्रीत्वं धैर्यविरोधि मन्मथसुहृत्कालः कृतान्तोऽक्षमी नो सख्यश्चतुराः कथं नु विरहः सोढव्य इत्थं मया ॥ ३४ ॥ शान्तत्त्वविबोधनःकुसुमवत्पीयूषनिर्झरयान्यासन्, भजति प्रिये मृगदृशोऽथ प्रस्थिते तत्क्षणात्। गेहं तन्मुकुरं तदेव वलयं तच्चन्दनं सा निशा काराश्चत्करजालवत्ककचवत्काकोलवत्कालवत् ॥ ३५ ॥ रोलम्बो मधुपः पिकस्तु परभृद्गन्धानुसारी मरुद्भ्रमाः केवलपक्षपातनिरताश्चन्द्रोऽपि दोषाकरः। चेतो नैति शुकस्त्विहैकपठितारयायी पयोदो जडः क वाह प्रहिणोमि हन्त कठिनस्वान्ताय कान्ताय मे ॥ ३६ ॥ आयाता मधुयामिनी यदि पुनर्नायात एव प्रभुः प्राणा यान्तु विभावसौ यदि पुनर्जन्मग्रहः प्रार्थये। व्याधः कोकिलबन्धने हिमकरध्वंसे च राहुग्रहः कन्दर्पे हरनेत्रदीधितिरहं प्राणेश्वरे मन्मथः ॥ ३७ ॥ रात्रिर्मे दिवसायते हिमरुचिश्चण्डांशुलक्षायते तारापङ्क्तिरपि प्रदीप्तनवदावाग्निस्फुलिङ्गायते। धीरो दक्षिणमारुतोऽपि दहनज्वालावलीदायते हा हा चन्दनबिन्दुरप्यहह नव्यसञ्चारिरङ्गायते ॥ ३८ ॥ गुञ्जन्ति प्रतिगुञ्जमम्बुजवनद्रोणीषु भृङ्गाङ्गना फुल्लपुष्प रसालवीथिशिखरे कूजन्ति मायत्पिकाः। कामं काममयं करोति विशिखैर्हन्तु मुहुर्दुर्दिनं का सा तन्मलयानिलस्य सखि मे भीतिस्त्वयोद्भाव्यते ॥ ३९ ॥ रोलम्बाः परिपूरयन्तु हरितो झङ्कारकोलाहलैर्मन्दं मन्दमुपैतु चन्दनवनीजातो नभस्वानपि। माद्यन्तः कलयन्तु चूतशिखरे केलीपिकाः पञ्चमं प्राणाः सत्वरमश्मसारकठिना गच्छन्तु गच्छन्त्वमी ॥ ४० ॥ वार्यन्तां मन्दमन्दं मधुकरनिकरप्रौढझङ्कारधारा क्षिप्यन्तां यत्र कुत्र प्रतिदिशमधुना भूरिभाराश्च हाराः। दह्यन्तां सर्व एते कमलदलयुताः किं च हा पुष्पबाणस्तारा नाराचधारा विकिरति हृदये मन्मथोऽयं हताशः ॥ ४१ ॥ श्रुत्वा नामापि यस्य स्फुटघनपुलकं जायतेऽङ्गं समन्ताद्दृष्ट्वा यस्याननेन्दुं भवति वपुरिदं चन्द्रकान्तानुकारि। तस्मिन्नागत्य कण्ठग्रहणसरभसस्थायिनि प्राणनाथे भग्ना मानस्य चिन्ता भवति मम पुनर्वज्रमय्याः कदा नु ॥ ४२ ॥

मदनं प्रत्युक्तयः

हृदयमाश्रयसे यदि मामकं ज्वलयसीत्थमनङ्ग तदेव किम्। स्वयमपि क्षणदग्धनिजेन्धनः क्व भवितासि हताश हुताशवत् ॥ ४३ ॥ जटा नेयं वेणीकृतकचकलापो न गरलं गले कस्तूरीयं शिरसि शशिलेखा न कुसुमम्। इयं भूतिर्नाङ्गे प्रियविरहजन्मा धवलिमा पुरारातिभ्रान्त्या कुसुमशर किं मां व्यथयसि ॥ ४४ ॥ पतन्तु यान्तु बाणाः समयपरिणतस्ते विदीर्णोऽस्तु चापः क्रूर क्रूराहितवक्त्र विशतु तव रथो मा भव त्वं शरीरी। किं ते शापेन मादृग्युवतिवधमहापातकिन्मीनकेतो शप्यः पाथोजयोनिः स खलु रचितवान्पापिनो दीर्घमायुः ॥ ४५ ॥

चन्द्रं प्रत्युक्तयः

संतापय चिरं चन्द्र न तव प्रतिषिध्यते। निवारय करस्पर्शं रामस्याहं परिग्रहः ॥ ४६ ॥ मुग्धस्त्वं यदि विधुन्तुदः किं वदामि किं त्वत्करानसि मुरो पतितं शशाङ्कम्। असारविम्बगलितेन सुधारसेन सधानमेति तव किं न जरत्कवन्ध ॥ ४७ ॥ प्रियविरहमहोष्मामर्मरामङ्गलेखामपि हतक हिमांशो मा स्पृश क्रीडयापि। इह हि तव लुठन्तः स्रोपपीडा भजन्ते दरजरठमृणालीकाण्डमुग्धा मयूखाः ॥ ४८ ॥

रोहिणीं प्रत्युक्तिः

भो रोहिणि त्वमसि रात्रिचरस्य भायाऽथैनं निवारय पतिं सखि दुर्निवारम्। जालान्तरेण मम सद्मनि सन्निविष्टः श्रोणीतटं स्पृशति किं कुलधर्म एषः ॥ ४९ ॥

नायिकां प्रति सखीवचनम्

वियोगवह्निकुण्डेऽस्मिन्हृदये ते वियोगिनि। प्रियसङ्गसुखायेव मुक्ताहारस्तपस्यति ॥ १ ॥ पाण्डु क्षामं वदनं हृदयं सरसं तवालसं च वपुः। आवेदयति नितान्तं क्षेत्रियरोगं सखि हृदन्तः ॥ २ ॥ सखि पतिविरहहुताशस्तिमिति प्रशमं न याति नयनोदैः। शृणु कारणं नितम्बिनि मुञ्चसि नयनोदकं सस्नेहम् ॥ ३ ॥ सहसा हृदये निधाय चेतो नयनादीन्द्रियमुद्रणां विधाय। अयि कण्टकिताङ्गयष्टि सत्यं कथय ध्यायति किं रहो निषण्णा ॥ ४ ॥ सहचरि शपथाः शतं मदीया यदि विरहज्वलिता निजामवस्थाम्। सहचरि परिपृच्छ भानुकन्यातटनलिनीनलिनीनिकुञ्जशय्याः ॥ ५ ॥ नलिनीदलतालवीजनं सखि तन्व्या विनिवारितं मया। तनुवल्लिविभूतिशङ्कया विनिवार्य श्वसितानिलं कथम् ॥ ६ ॥ अयं विपाको वद कस्य पुंसः कल्याणि कल्याणपरम्पराणाम्। यदक्षिकोणस्रवदच्छधाराहारावतारो गुणमन्तरेण ॥ ७ ॥ वासस्तदेव वपुषो यत्र्य तदेव हृत्तस्य सैव जघनस्य च रत्नराजी। बाधाजभृद्भुमरो मुरारौ समन्तमथाधिकं भवति ते सखि किं निदा

---

१ मम्प- २ विषम्

१ भ्रम २ पाण्डुरता ३ शिरःप्राप्ता ४ मुक्तस्यक आहारो येन, पक्षे-मुक्तानां मौक्तिकानां हारः ५ पाठान्तरे विलाप एव हुताशोऽस्ति- ६ नेत्रोदकैः अनुभिर्वारि चारद

नम् ॥ ८ ॥ उत्पादयत्यलमिदं मनसो विषादं सीदत्सरोरुहनिभं वदनं त्वदीयम् । ज्ञात्वा निदानमहमत्र समानदुःखा प्राणैरपि प्रियतमे भवितुं समीहे ॥ ९ ॥ अनुदिनमधिरं ते कम्पते कायवल्ली शिव शिव नयनान्तं नाश्रुधारा जहाति । कथय कथय कोऽयं यत्कृते कोमलाङ्गि त्यजति न परिणद्धं पाण्डिमानं कपोलः ॥ १० ॥ विलुलितमतिपूरैर्बाष्पमानं दशोऽक्रममनवसृजन्ती तृष्णयोत्तानदीर्घा । क्षपयति हृदयेशं स्नेहनिष्यन्दिनी ते धवलबहलमुग्धा दुग्धकुल्येव दृष्टिः ॥ ११ ॥ अविरततल्पतल्पकल्पितस्वापलीलापरिमिलननिमीलत्पाण्डिमा गण्डपाली । सुतनु कथय कस्य व्यञ्जयत्यञ्जसैव स्मरनरपतिलीलायौवराज्याभिषेकम् ॥ १२ ॥ अलसवलितैः प्रेमार्द्रार्द्रैर्मुहुर्मुकुलीकृतैः क्षणमभिमुखैर्लज्जालोलैर्निमेषपराङ्मुखैः । हृदयनिहितं भावाकूतं वमद्भिरिवेक्षणैः कथय सुकृती कोऽयं मुग्धे त्वयाद्य विलोक्यते ॥ १३ ॥ भगिनि मदनः श्रीमानेष त्वया यदि लिख्यते किमपि सुमुखि व्यग्रासीति व्रजामि निजालयम् । यदपि मकरोऽधस्तात्पौष्पं करे च शरासनं तदपि परितो दृष्टिर्देया जनं सखि नामरः ॥ १४ ॥ गोपायन्ती विरहजनितं दुःखमग्रे गुरूणां किं त्वं मुग्धे नयनगलितं बाष्पपूरं रुणत्सि । नक्तं नक्तं नयनसलिलैरेष आर्द्रीकृतस्ते शय्योपान्तः कथयति दशामातपे शोष्यमाणः ॥ १५ ॥ शोणौ कोणौ सखि नयनयोर्वर्तते गोपनाय शक्यामेन स्फुटयति तरां स्वेदबिन्दुप्रचारः । अन्तः प्रेमाङ्कुरपरिकरारम्भसंकन्दमस्याः किंचित्किंचित्किमपि कथयति पुनः कापि दिव्या मुखश्रीः ॥ १६ ॥ मुक्ताहारं न च मुकुलितं कङ्कणं नैव हस्तात्कर्णात्स्वर्णाभरणमपि वा नीतवानेष तावत् । अहो स्वप्ने बकुलकुसुमं भूषणं सदधानं कोऽयं चौरो हृदयमहरत्तन्वि तन्न प्रतीमः ॥ १७ ॥ सायं दामग्रथनसमये लम्भया वर्णमूले सख्या मन्दस्मितसुभगया सादरं पृच्छ्यमानम् । धन्य कोऽयं कमलनयने यत्कथाया पुरस्तादद्भुल्यम् निजमपि मुहुः सुचिरं द्वं न वेत्सि ॥ १८ ॥ मुग्धं पाण्डुच्छायं नयनयुगलं बाष्पतरलं तनुः क्षामक्षामा गतमविशदं धैर्यनिगमः । ह्रियं मुक्त्वा मूढे कथयसि न मे सारवचनान्यनस्था येनेयं तव मयि मुहूर्तेन पतिता ॥ १९ ॥ पक्ष्माग्रग्रथिताश्रुबिन्दुनिकरैर्मुक्ताफलस्पर्धिभिः कुर्वत्या हरहासहारि हृदये हारावलीभूषणम् । बाले बालमृणालनालवलयालंकारकान्ते करे विन्यस्याननमायताक्षि सुकृती कोऽयं त्वया स्मर्यते ॥ २० ॥ आसन्नामरकन्यवेश्मलतामेकेन पुष्पोज्ज्वलां सव्ये निगृह्य नितम्बफलके कृत्वा करम्भोरुहम् । आमीलत्नयना तदन्तसखि श्वासस्य निश्वस्य वा कस्येदं दृढसौहृदे प्रतिदिनं दीनं त्वया मर्यते ॥ २१ ॥ उज्जृम्भाननमुल्लसत्कुचतटं लोलद्भ्रमद्भ्रूलतं स्वेदाम्भःस्नपिताङ्गयष्टि विगलद्व्रीडं सरोमाञ्चया । धन्यः कोऽपि युवा स यस्य वदने व्यापारिताः साम्प्रतं मुग्धे दुग्धमहाब्धिफेनपटलप्रख्याः कटाक्षच्छटाः ॥ २२ ॥ मुग्धे दौर्गतिका निधाय न कृतो द्वारोपरोधस्त्वया लग्ना नो रुदती गतासि रभसात्तस्योत्तरीयांशुके । कालेऽस्मिन्कुसुमाकरे द्विगुणितप्रेमोत्सवे रागिणां गच्छन्नमतः एव मूढहृदये मुक्तस्त्वया वल्लभः ॥ २३ ॥ निश्वासो दिवसस्तदीमयमतस्परस्ताचलस्पशुमान्सप्रत्यङ्कुरितान्धकारपटलैर्लम्बालका धौरभूत् । एष त्वर्विश वेश्मनि शशिमुखि द्वारस्थलीतोरणस्तम्भालम्बितबाहुवल्लि रुदती किं त्वं पथः पश्यसि ॥ २४ ॥ आहारे विरतिः समस्तविषयग्रामे निवृत्तिः परा नासाग्रे नयनं यदेतदपरं यच्चैकतानं मनः । मौनं चेदमिदं च शून्यमखिलं यद्विश्वमाभाति ते तद्ब्रूयाः सखि योगिनी किमसि भोः किं वा वियोगिन्यसि ॥ २५ ॥ यत्तालीदलपाकपाण्डु वदनं यद्दुर्दिनं नेत्रयोर्यत्प्रेङ्खोलितकेलिपङ्कजनना श्वासा प्रसर्पन्ति च । गौरी क्षुभ्यतु वर्तते यदि न ते तत्कोऽपि चित्ते युवा धिग्धिक्स्त्रा खलु पांसुखेलनसखी लोकेऽपि यन्निह्नव ॥ २६ ॥ क्षामं गात्रमतीव पाण्डु वदनं क्लिष्टा कपोलस्थली कोऽसौ चेतसि वर्तते तव युवा लोकैकमान्याकृतिः । त्यक्त्वा किंचिदपत्रपां कथय मे खिद्यामि किं त्वं वृथा घोरः पञ्चशरो यदि त्वमबला वक्ष्यामि नातः परम् ॥ २७ ॥ चिन्ताभिः स्तिमितं मनः करतले लीना कपोलस्थली प्रत्यूषक्षणदेशपाण्डुवदनं श्वासैकखिन्नोऽधरः । अम्भःशीतरपद्मिनीकिसलयैर्नापैति तापः शमं कोऽन्यः प्रार्थितदुर्लभोऽस्ति सहते दीना दशामीदृशीम् ॥ २८ ॥ लावण्यद्रविणव्ययो न गणितः क्लेशो महानर्जितः स्वच्छन्दं चरतो जनस्य हृदये चिन्ताज्वरो निर्मितः । एषापि स्वगुणानुरूपरमणाभावाद्वराकी हता कोऽर्थश्चेतसि वेधसा विनिहितस्तन्वीमिमां तन्वता ॥ २९ ॥ जानीमस्तव गौरि चेतसि चिरं शम्भुः समुज्जृम्भते तापो नेत्रतनूनपादिव तनौ तीव्रः समुन्मीलति । अक्ष्णोरश्रुमिषेण गच्छति बहिर्गङ्गातरङ्गावलिः पाण्डिम्नः कपटेन चन्द्रकलिकाभाति समुन्मीलति ॥ ३० ॥ न प्रीतिः पवने रतिर्न रसने प्रेमा न पङ्केरुहे न स्नेहः कुसुमे मुदः न शयने यत्नो न वा जीवने । चन्द्रे नैव चमत्कृतिर्मृगयते मोदा न मौनव्रते तेने तेन नियास्य पल्लवफणिमा यस्मै तवेयं दशा ॥ ३१ ॥ मा भव हृदये

---

१ वनमीनम्येन्यथे २ दीना

निधाय सुचिर रोमाञ्चिताङ्गी मुहुर्जम्भा मन्थरतारका सुल लिताषाङ्गा दधाना दृशम्। सुत्रेनालिखितेव शून्यहृदया लेखावशेषीभवत्यात्मद्रोहिणि किं ह्रिया कथय मे गूढो निहन्ति स्मर ॥ ३२ ॥ श्वासास्ते सखि सूचयन्त्यनिरता सतापबाधा पर विश्वस्त न कारण वयमिति स्वा तेऽतिचिन्तामर। किं वा घर्मनिपीडिता तव तनूवल्ली निकाम प्रिये पुष्पाद प्यतिकोमला मलिनता याता मृणाली यथा ॥ ३३ ॥

दूतीं प्रति स्वावस्थाकथनम्।

अद्विसवीक्षण चक्षुरद्विसमीलन मम। अद्विससशन पाणिरथ मे किं करिष्यति ॥ १ ॥ हन्त कान्तमपि न विदक्षते मानस मम न साधु यत्यते। इन्दुरिन्दुमुखि मन्दमारुतश्चन्दन च नितनोति वेदनाम् ॥ २ ॥ तुष्यतु मे छिद्रमवाप्य शनर करोतु मे शान्तिमर गृहेश्वर। मणिस्तु वक्षोरुहमध्यभूषण ममास्तु सौन्दर्यनिकेतन प्रिय ॥ ३ ॥ कालो मधु कुपित एष च पुष्पधन्वा धीरा वहन्ति रतिखेदहरा समीरा। केलीवनीयमपि वञ्जुलकुञ्ज मञ्जुर्दूरे पति कथय किं करणीयमद्य ॥ ४ ॥ कान्त कृतान्तचरित कुटिला तदम्बा वज्रोपमानि वचनानि च दुर्जनानाम्। प्रत्यङ्गमन्तरतनो प्रहरन्ति बाणा प्राणा पुन सखि बहिर्न खलु प्रयान्ति ॥ ५ ॥ अकस्मादेकस्मिन्नपि सखि मयासु यनतट भ्रजन्त्या दृष्टो यो नवजलधरश्यामलतनु। स दृग्भङ्गया किं वाकुरुत नहि जाने तत इद मनो मे व्यालोल क्वचन गृहकृत्ये न वलते ॥ ६ ॥ गते प्रेमाबन्धे प्रणयबहुमाने विगलिते निवृत्ते सद्भावे प्रणयिनि जने गच्छति पुर। तदुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य प्रियसखि गतास्ताश्च दिवसान् जाने को हेतुर्दलति शतधा यन्न हृदयम् ॥ ७ ॥ स्वामी कुप्यतु कुप्यता परिजना निन्दन्तु मामन्यनरके तान्यप्रथतामयं जगति प्रौढो ममोपद्रव। आशास्य पुन रेतदेव यदिद चक्षुश्चिर वर्धता येनेद परिचीयते मुररिपो सौन्दर्यसार वपु ॥ ८ ॥ निःस्नेह पतिरुज्झिता करुणया श्वश्रूजन वृथा वाग्बाणैर्हृदय भिनत्ति कलहोत्ताला पुन र्यातर। नित्य निन्दति नैव नन्दति कदाप्येषा ननान्दापि तन्मात क शरण व्रजामि तरुणी दीनाहमेकाकिनी ॥ ९ ॥ किं स्वप्न किमु जागर किमथवा रात्रि किमासीद्दिन मोहानस्थितया मया न किमपि ज्ञात किमेतत्सखि। यन्नामश्रवणादनन्तरमिद वृत्त तमेव प्रिय चेतो दुर्लभमप्यवाप्य सकलव्यापारमावाङ्क्षति ॥ १० ॥

नायकं प्रति दूतीप्रेषणम्।

अपूजितेवास्तु गिरीन्द्रकन्या किं पक्षपातेन मनोभवस्य। यदसि दूती सरसोक्तिदक्षा दास पति पादतले वधूनाम् ॥ १ ॥ न च मेऽवगच्छति यथा लघुता करुणा यथा च कुरुते स मयि। निपुण तथैनमवगम्य वदेरभिदूति काचिदिति सदिदिशे ॥ २ ॥ ननु सदिशेति सदृशोदितया त्रपया न किंचन किलाभिदधे। निजमैक्षि मन्दमनिश निशितै क्षुशित शरीरमशरीरशरै ॥ ३ ॥ दिशि दिशि परिहासगूढगर्भा पिशुनगिरो गुरुगञ्जन च तादृक्। सहचरि हृदये निवेदनीय भवदनुरोधवशादय विपाक ॥ [illegible] ॥ वृथा गाथाश्लोकैरलमलमलीका मम रुज कदाचिद्दूतोऽसो कविरचनमित्याकलयति। इद पार्श्वे तस्य प्रहिणु परिलम्भाञ्जनचयस्रवद्बाष्पोत्पीडस्थगितलिपि ताटङ्कयुगलम् ॥ ५ ॥ वाच्य तस्मै सहचरि भवद्भूरिविक्षेपलक्ष्मी स्नेहेरिद्धे मम वपुरिद कामहोता जुहोति। प्राणानस्मै तदिह मुचिता दक्षिणा दातुमीहे तत्रादेशो भवतु भवता यत्रमेषामधीश ॥ ६ ॥ जीवामीति वियोगिनी यदि लिखेदनेव वृथा कथा अद्य श्वोऽथ मरिष्यतीति मरणे कालात्यय किं कृत। आगन्तव्यमिहेति सप्रति सखे सभावना निष्फला भात मप्रति याहि नास्ति लिखित तद्दृष्टि यत्ते क्षमम् ॥ ७ ॥ उल्लङ्घ्यापि सखीश्च समुचितामुल्लङ्घ्य लज्जामल भित्वा भीतिभर निरस्य च निज सौभाग्यगर्वं मनाक्। आज्ञा केवलमेव मन्मथगुरोरादाय नून मया त्व निःशेषविलासिवर्गगणनाचूडामणि सस्मृत ॥ ८ ॥ दूति त्व तरुणी युवा स चपल श्यामास्तमोभिर्दिश सदेश स रहस्य एव विपिने सकेतकावासक। भूयोभूय इमे वसन्तमरुतश्चेतो नयन्त्यन्यथा गच्छ क्षेमसमागमाय निपुणे रक्षन्तु ते देवता ॥ ९ ॥

नायकस्याग्रे दूत्युक्तयः।

सुभग त्वत्कथारम्भे कर्णकण्डूतिलालसा। उज्जृम्भवदनाम्भोजा भिनत्त्यङ्गानि साङ्गना ॥ १ ॥ त्वयि दृष्टे कुरङ्गाक्ष्या स्रंसते मदनव्यथा। यथा सुदयमाजीदी ग्लानि कुमुदसहते ॥ २ ॥ विरहे तव तन्वङ्गी कथ क्षपयतु क्षपाम्। दारुणव्यवसायस्य पुरस्ते भणितेन किम् ॥ ३ ॥ सा सुन्दर तव विरहे सुतनुरियमात्रशेषचना सपदि। एता वर्नीमवस्था याता दिवसैरियमात्र ॥ ४ ॥ तव विरहे विधुवदना मदनाधिक का न सीदति। सीदति विरहे यस्या साधु तास्याफल तस्या ॥ ५ ॥ प्राणेश तव विरहिणी हिमकरकिरणेषु हर्म्यमिलितेषु। सतापनि वहाली सुचति

निचय चकोराणाम् ॥ ६ ॥ अनयनपथे प्रिये न व्यथा यथा दृश्य एव दुष्प्रापे । म्लानेन केवलं निशि तपन शिखा वासरे ज्वलति ॥ ७ ॥ सा सर्वथैव रक्ता राग गुञ्जेव न तु मुखे वहति । वचनपटोस्तव राग केवलमास्ते शुक्स्येव ॥ ८ ॥ न सवर्णो न च रूप न सत्क्रिया नैव सा प्रकृति । बाला त्वद्विरहापदि जातापभ्रंशभावेव ॥ ९ ॥ सा विरहदहनदूना मृत्वा मृत्वापि जीवति वराकी । सारीव कितव भवतानुकूलिता पातितापक्षेण ॥ १० ॥ गायति गीते शसति वशो वादयति सा विपञ्चीषु । पाठयति पञ्जरशुक तव सदेशाक्षर रामा ॥ ११ ॥ तव विरहमसहमाना सा तु प्राणान्विमुक्तवती । किंतु तथाविधमङ्ग न सुलभमिति ते न मुञ्चन्ति ॥ १२ ॥ अभिनवनलिनीकिसलयमृणालवलयादि दवदहनराशि । सुभग कुरङ्गदृशोऽस्या विधिवश तरस्वद्वियोगपविपाते ॥ १३ ॥ त्वद्विरहे विस्तारितरजनी जनिते दुर्वचनद्वेषे । बिसिनीव माघमासे विना हुताशेन सा दग्धा ॥ १४ ॥ या दक्षिणा त्वमस्यामदक्षिणो दक्षिणस्त्वदितरस्याम् । जलधिरिव मध्यसस्थो न वेलयो सदृश माचरसि ॥ १५ ॥ अनुरागनर्तिना तव विरहेणोग्रेण सा गृहीताङ्गी । त्रिपुररिपुणेव गौरी वरतनुरर्धावशिष्टेव ॥ १६ ॥ अगणितगुणेन सुन्दर कृत्वा चारित्रमप्युदासीनम् । भवतान्यगति सा विहितावर्तेन तरणिरिव ॥ १७ ॥ कितव प्रवञ्चिता सा भवता मन्दाक्षमन्दसचारा । बहुदायैरपि सम्प्रति पाशकसारीव नायाति ॥ १८ ॥ रुष्टे का परपुष्टे भन्दे का हन्त मारुत चर्चा । त्वयि गतवति हृदयेशे जीवनदा तापि जीवन हरति ॥ १९ ॥ कुशल तस्या जीवति कुशल पृच्छामि जीवतीत्युक्तम् । पुनरपि तदेव कथयति मृता न कथयामि या श्वसिति ॥ २० ॥ उद्वेपेत नतभ्रू पक्ष्मनिपातोद्भवे पवने । इति निर्निमेषमस्या विरहवयस्या विलोक्ते वदनम् ॥ २१ ॥ त्वयि दृष्ट एव तस्या निर्वाति मनो मनोभवज्वलितम् । आलोके हि हिमांशोर्विकसति कुमुद कुमुद्वत्या ॥ २२ ॥ तव विरहे हरिणाक्षी निरीक्ष्य नवमालिका दलिताम् । हन्त नितान्तमिदानीमा किं हतजल्पितैरथवा ॥ २३ ॥ खरशरशतविधुरया भणामि सख्या कृते किमपि । क्षणमिह विश्राम्य सखे निर्दयहृदयस्य किं वदाम्यथवा ॥ २४ ॥ तव विरहे मलयमरुद्दवानल शशिरुचोऽपि सोष्माण । हृदयमरुतमपि भिते नलिनीदलमपि निदाघरविरस्या ॥ २५ ॥ व्यजन व्यजन जल जल घनसारो घनसार इत्यपि । अवरोधगृहेषु मुग्धया कुररीणामिव कातरो ध्वनि ॥ २६ ॥ मम रूपकीर्तिमहरद्भुवि यस्तदनुप्रविष्टहृदयेयमिति । त्वयि मत्सरादिव निरस्तदय सुतरा क्षिणोति खलु ता मदन ॥ २७ ॥ तव सा कथासु परिघट्टयति श्रवण यदङ्गुलिमुखेन मुहु । घनता ध्रुव नयति तेन भवद्गुणपूगपूरितमतृप्ततया ॥ २८ ॥ उपताप्य मानमलघूष्णिमभि श्वसितै सितेतरसरोजदृश । द्रवता न नेतुमधर क्षमते नवनागवल्लिदलरागरस ॥ २९ ॥ दधति स्फुट रतिपतेरिषव शितता यदुत्पलपलाशदृश । हृदय निरन्तरबृहत्कठिन स्तनमण्डलावरणमप्यभिनत् ॥ ३० ॥ कुसुमादपि स्मितदृश सुतरा सुकुमारमङ्गमिति नापरथा । अनिश निजैरकरुण करुण कुसुमेषुरुत्तपति यद्विशिखै ॥३१॥ विषतां निषेवितमपक्रियया समुपैति सद्यमिति सत्यमद । अमृतसुतोऽपि विरहाद्भवतो यदमू दहन्ति हिमरश्मिरुच ॥ ३२ ॥ उदित प्रिया प्रति सहार्दमिति श्रदधीयत प्रियतमेन वच । विदितेङ्गिते हि पुर एव जने समुदीरिता खलु लगन्ति गिर ॥ ३३ ॥ त्व विनिर्जितमनोभवरूप सा च सुन्दर भवत्यनुरक्ता । पञ्चभिर्युगपदेव शरैस्ता तापयत्यनुशयादिव काम ॥ ३४ ॥ क्षणमपि विरह पुरा न सेहे नयननिमीलनखिन्नया यया ते । श्वसिति कथमसौ रसालशाखा चिरविरहेण विलोक्य पुष्पिताग्राम् ॥ ३५ ॥ सखि दयितमिहानयेति सा मा प्रहितवती कुसुमेषुणाभितप्ता । हृदयमहृदया न नाम पूर्वं भवदुपकण्ठमुपागत विवेद ॥३६॥ चिरमपि कलितान्यपारयन्त्या परिगदितु परिशुष्यता मुखेन । गतघृण गमितानि सत्सखीना नयनयुगै सममार्द्रता मनासि ॥ ३७ ॥ अचकमत सपल्लवा धरित्रीं मृदु सुरभि विरहय्य पुष्पशय्याम् । भृशमरतिमवाप्य तत्र चास्यास्तव सुखशीतमुपैतुमङ्कमिच्छा ॥ ३८ ॥ हारावशेषा ननु कण्ठनाला त्वन्नामशेषा रसना तदीया । लावण्यशेषा तनुमात्रयष्टिस्त्वद्ध्यानशेष परम तदायु ॥ ३९ ॥ तस्या महाविरहवह्निशिखाकलापतप्ते स्थितोऽसि हृदये सतत प्रियाया । प्रालेयशीकरसमे हृदि सा कृपालो बाला क्षण वसति नैव खलु त्वदीये ॥ ४० ॥ अङ्गानि मे दहतु कान्तवियोगवह्नि सरक्षता प्रियतमो हृदि वर्तते य । इत्याशया शशिमुखी गलदश्रुबिन्दुधाराभिरुष्णमभिषिञ्चति हृत्प्रदेशम् ॥ ४१ ॥ सकेतकुञ्जभुवि सा शयनोपधानव्यालकृत सुभग कुण्डलिन न वेद । तत्कण्ठलग्नघनचन्दनगन्धलुब्धस्तत्रैव निश्चलमुवास चिराय सोऽपि ॥ ४२ ॥ राकासुधाकरकरैर्नलिनीदलैश्च नीहारहारघनसारभरै किमेतै । किं वा भयेन हरिचन्दनपङ्कसेकैर्न त्वा विना मृगदृश परितापशान्ति ॥ ४३ ॥ त्वामञ्जनीयति कलासु विलोकयन्ती त्वा शृण्वती कुवलयीयति कर्णपूरम् । त्वा पूर्णिमाविधुमुखी हृदि भावयन्ती वक्षोनिलीननवनीलमणीकरोति ॥ ४४ ॥ अविरल

परिदाहैरश्रुण सारणीनां स्मरदहनशिखोष्णश्वासपूरैश्च तस्याः । सुभग बत कृशाङ्ग्या स्पर्धयान्योन्यमेभिः क्रियत इव पुरोमू पङ्किला पांसुला च ॥४५॥ स्मरदवथुनिमित्तं गूढमुन्नेतुमस्याः सुभग तव कथायां प्रस्तुतायां सखीभिः । भवति विततपृष्ठोदस्तपीनस्तनाभा ततवलयितबाहुर्जृम्भितैः साङ्गभङ्गैः ॥ ४६ ॥ विपुलपुलकपालिः स्फीतसीत्कारमन्तर्जनितजडिमराकुव्याकुलं व्याहरन्ती । तव कितव विधायामन्दकन्दर्पचिन्तां रसजलनिधिमग्ना ध्यानलग्ना मृगाक्षी ॥ ४७ ॥ अङ्गेऽनङ्गज्वरहुतवहश्चक्षुषि ध्यानमुद्रा कण्ठे जीवः करकिसलये दीर्घशायी कपोलः । अंसे वेणी कुचपरिसरे चन्दनं वाचि मौनं तस्याः सर्वं स्थितमपि न तु त्वां विना क्वापि चेतः ॥ ४८ ॥ किं धृष्टेन द्रुततरमितो गम्यतां सा प्रिया ते दृष्टा मार्गे दिवसमखिलं सास्रमेका मयेत्थम् । पान्थे पान्थे त्वमिति रभसोद्ग्रीवमालोकयन्ती दृष्टे दृष्टे न भवति भवानित्युदस्रं वलन्ती ॥ ४९ ॥ चिरोत्कीर्णादपि विरचितव्रीडभाजो निशायां किं नु भूमस्त्वदभिसरणे साहसं नाथ तस्याः । ध्याते यात्या यदतिनिभृतं बालया सम्प्रकाशनासात्पाणि पथि फणिफणारत्नरोधी व्यधायि ॥ ५० ॥ यावद्यावद्भवति कलया पूर्णकामः शशाङ्कस्तावत्तावद्द्युतिमयवपुः क्षीयते सा मृगाक्षी । मन्ये धाता घटयति विधुं सारमादाय तस्यास्तस्माद्यावन्न भवति सखे पूर्णिमा तावदेहि ॥ ५१ ॥ हस्ताम्भोजे वदनमलकानाथ तां बाहुमूले द्वारि स्वैरं नयनमधरे तर्जनीं सन्निधाय । दीर्घोच्छ्वासं निरतविषया स्वादमुत्कण्ठितोष्णं मुग्धाक्षी त्वां हृदि विदधती बाष्पमाविष्करोति ॥ ५२ ॥ आद्यः कोपस्तदनु मदनस्त्वद्वियोगस्तृतीयः शान्त्यै दूतीवचनमपरं पञ्चमः शीतभानुः । इत्थं बाला निरवधि परं त्वां फलं प्रार्थयन्ती हा हा पञ्चाग्न्यनमधुना सेवते योगिनीव ॥ ५३ ॥ धातुः शिल्पातिशयनिकषस्थानमेषा मृगाक्षी रूपे देवोऽप्ययमनुपमो दत्तपादः स्मरस्य । जातं दैवात्सदृशमनयोः सङ्गतं यत्तदेतच्छृङ्गारस्योपनतमधुना राज्यमेकातपत्रम् ॥ ५४ ॥ अभ्रम्पातैर्मुखरितदिशः प्रेणयत्तोयदानां धारासारैर्धरणिवलयं सर्वतः प्लावयन्ति । तेन स्नेहं वहति विपुलं मत्सखीयुक्तमेतत्तत्र निःस्नेहो यदसि तदिदं नाथ मे विस्मयाय ॥ ५५ ॥ प्रादुर्भूते नवजलधरे त्वत्कृते द्रष्टुकामाः प्राणाः पद्मस्फुरदलदृशां कण्ठदेशं प्रयान्ति । अन्यत्किं वा तव सुमुखि विधुं द्रष्टुमुद्ग्रीय गत्वा वक्रं वक्रं सृजति बिसिनीपल्लवस्य च्छलेन ॥ ५६ ॥ गृहीतं ताम्बूलं परिजनवचोभिः कथमपि स्मरन्त्या नूनं या सुभग तव मूर्तिं प्रतिदिनम् । तथैवास्ते हस्ते कलितफणिवल्लीकिसलयस्तथैवासीत्तस्या मधुकफलकालीपरिचितम् ॥ ५७ ॥ गतप्रेक्षा मूर्च्छा भवति पुनरस्या यदनयोः किमप्यासीन्मध्ये सुभग सकलायामपि निशि । लिखन्त्यास्तत्तस्याः कुसुमशरलेखं तव कृते समाप्तिं स्वस्तीति प्रथमपदभागोऽपि न गतः ॥ ५८ ॥ सखीभिक्षां याचे भव नतशिरास्त्वामिदमहं न चेदस्ति प्रीतिः कुरु तदपि कारुण्यकणिकाम् । अवस्था सा तस्याः सुहृतमयमस्याः किमपरं प्रमोहो निःश्वासस्तदनु मरणं वा प्रतिकृतिः ॥ ५९ ॥ विमुच्य त्वां प्राणाश्चिरविरहदुःखासहनया तथा सदिष्टं ते कठिनहृदयायाश्चिममिदम् । अपत्यं बालैका मम विधिहतायाः सखि लता तथा नव सेव्या व्यसनरुचये दीयत इति ॥ ६० ॥ न हारं नाहारं कलयति विहारं निपमिव स्मरन्ती सा रामा सुभग भवतश्चागमदिनम् । परं क्षीणा दीना परमसुखहीना सुवदना कुहूपश्चग्लानिश्चपलनयनाङ्गीकृतगतिः ॥ ६१ ॥ क्षणं मूर्च्छामेति भ्रमति परितोऽथ क्षणमपि क्षणं प्रैति स्तम्भं निरवधि भवद्ध्याननिरता । क्षणं स्वप्ने बाला तव सुभग योगं च लभते क्षणं तेजः शर्मोर्जनजस्य ध्यायति यमम् ॥ ६२ ॥ कुसुमशयनेऽप्यङ्गं ताम्यत्यनङ्गविवर्तनं वदनपवने श्यामच्छायो बभूव सखीजनः । हृदयनिहितः शीतो लेपस्तमीति रवं करोत्यहह कठिनावस्था तस्यास्त्वयैवमुपेक्ष्यते ॥ ६३ ॥ विरहविषमः कामः वामं तनुं कुरुते तनुं दिवसगणनादक्षश्चायं व्यपेतघृणो यमः । त्वमपि वशगो मानव्याधेर्विचिन्तय नाथ हे किसलयमृदुर्जीवत्येवं कथं प्रमदाजनः ॥ ६४ ॥ मृगशिशुदृशस्तस्यास्तापं कथं कथयामि ते दहनपतिता दृष्टा मूर्तिर्मया न हि वैधवी । इति तु विदितं नारीरूपं स लोकदृशां सुधा तव शठतया शिल्पाभ्यासो विधेर्विघटिष्यते ॥ ६५ ॥ मुहुर्व्यजनवीजनैः सरसचन्दनासेचनैः सरोजदलवेष्टनैरपि न चेष्टते सुन्दरी । तथापि तव नामनि प्रियसखीभिरावेदिते निवेदयति जीवितं श्रवणसीम्नि रोमोद्गमः ॥ ६६ ॥ गेहादङ्गणमङ्गणादपि बहिर्बाधाय पृथ्वीतलं तामार्तिं यदि वेत्ति सैव सुमुखी किं चान्यदाचक्ष्महे । पर्यङ्केऽपि तवाङ्गसङ्गसुभगे स्वेदाम्भसा निःश्वसैर्धारामण्डपतामनीयत तया तस्मिन्रुदत्या मुहुः ॥६७॥ दृष्टे चन्द्रमसि प्रसूनमपि व्योमाङ्गणस्थेयमिति स्फूर्जद्विषमरसतनसि त्वयि गते दूरं निजप्रेयसि । श्वासं वैश्वानरीयति सुग तस्याः सरोजीयति क्षीरोदीयति मन्मथो मृगदृशो दुःखं च दुराचारीयति ॥ ६८ ॥ आरामो विपिनायते प्रियसखीमालापि जालायते तापोऽपि श्वसिता दावदहनज्वालाकलापायते । सापि त्वद्विरहेण हन्त हरिणीरूपायते हा कथं कन्दर्पोऽपि यमायते विरचयन् शार्दूलविक्रीडितम् ॥ ६९ ॥ अन्विष्य नयनाम्बु मधुपुष्कृत

१ पञ्चमः तापम्, परे—पञ्चाग्निज्ञानक इव
१७ सु. र. भा

ताप सखीप्वाहितो दैन्य न्यस्तमशेषत परिजने चिन्ता गुरुभ्योऽर्पिता । अद्य श्व किल निर्वृतिं व्रजति सा श्वासै पर खिद्यते विश्रब्धो भव विप्रयोगजनित दु ख विभक्त तया ॥ ७० ॥ त्वच्चिन्तापरिकल्पित सुभग सा समाप्य रोमाञ्चिता शून्यालिङ्गनसचलद्भुजयुगेनात्मानमालिङ्गति । किं चान्यद्विरहव्यथाप्रशमनीं सप्राप्य मूर्च्छां चिरात्प्रत्युज्जीवति कर्णमूलपठितैस्त्वन्नाममन्त्राक्षरै ॥ ७१ ॥ नीरागा मृगलाञ्छने मुखमपि स्व नेक्षते दर्पणे त्रस्ता कोकिलकूजितादपि गिर नोन्मुद्रयत्यात्मन । चित्र दु सहदाहदायिनि धृतद्वेषापि पुष्पायुधे सा बाला सुभग प्रति प्रतिपद प्रेमाधिक पुष्यति ॥ ७२ ॥ उन्मीलन्ति नखैर्लुनीहि वहति क्षौमाञ्चलेनावृणु क्रीडाकाननमाश्रयन्ति चतुरा कर्णौ समुच्छ्वासय । इत्थ वञ्जुलदक्षिणानिलकुहूकण्ठीषु साङ्केतिकव्याहारा सुभग त्वदीयविरहे तस्या सखीना मिथ ॥७३॥ वर्षन्ति स्तनयित्नवो न सरले धारागृहे वर्तसे गर्जन्ति प्रतिकूलनादिनि न त द्वारि स्थिता दन्तिन । इत्येव गमितो घनव्यतिकर सा राजपुत्री पुनर्नीतो याति कदम्बपुष्पसुरभो केन प्रतारिष्यते ॥ ७४ ॥ सप्राप्तेऽवधिवासरे क्षणमसौ त्वद्वर्त्मवातायन वारवारमुपेत्य निष्क्रियतया निश्चित्य किंचिच्चिरम् । सप्रत्येव निवेद्य केलिकुररी सास्र सखीभि शिशोर्माधव्या सहकारकेण करुण पाणिग्रहो निर्मित ॥ ७५ ॥ नाथ मुञ्चति सुभ्रूनामपि तनुत्यागे वियोगज्वरले-नाह् विहिताञ्जलिर्यदुपते पृच्छामि सत्य वद । ताम्बूल कुसुम पटीरमुदक यद्वधुमिर्दीयते त्वादनेन परत्र तत्किमुचित-ज्वालानलीदु सहम् ॥ ७६ ॥ श्वासान्मुञ्चति भूतले विलुठति त्वन्मार्गमालोकते दीर्घ रोदिति निक्षिपत्यविरत क्षामा भुजावल्लरीम् । किं च प्राणसमा न वाञ्छितवती स्वप्नेऽपि ते सगम निद्रा वाञ्छति न प्रयच्छति पुनर्दग्धो विधिस्तामपि ॥ ७७ ॥ कोदण्डो विशिखो मनोनिवसति वामस्य तस्या अपि भ्रूवल्ली नयनाञ्चल मनसि ते वास समुन्मीलति । इत्थ साम्यविधौ तयो प्रभवति स्वामिस्तथा शिक्षता तन्वाना तनुता क्रमाद् तनुता नैषा यथा गच्छति ॥ ७८ ॥ शोकोत्पत्तिरशोक्त सुमनसो यद्वैमनस्योदयो वैरस्य च रसालतो विकलता तावत्कलाना निधे । किं चान्यन्नलदो भवत्यनन्दो निर्णीत मुग्धीयते वाम येनञ्मेक एव न भवानन्यामदोष जगत् ॥ ७९ ॥ नैष्ठुर्य कलकण्ठकोमलगिरा पूर्णस्य शीतद्युते स्तिम्मत्व बत दक्षिणस्य मरुतो दाक्षिण्यहानिश्च ताम् । सर्वं व्याकृतिमेव कर्तुमबला मनाङ्मातन्वते तद्विभ्रम्रियते तृणादिचरम्नोद्धृतस्त्वदाशिप्रमं ॥ ८० ॥ या चन्द्रस कलङ्किनो जनयति भेदाननेन त्रपा वाचा मन्दिरकीरसुन्दरगिरो या सर्वदा निन्दति । निश्वासेन तिरस्करोति कमलामोदावितान्यानिल सा तत्रैव रहस्त्वया विरहिता काचिद्दशा नीयते ॥ ८१ ॥ चन्द्र चन्दनकर्दमेन लिखित समार्ष्टि दद्याधरा काम पुष्पशर किलेति सुमनोवर्गं लुनीते च यत् । वन्द्य निन्दति यच्च मन्मथमसौ भद्रत्वमाग्रहस्ताङ्गुलीस्तत्काम सुभग त्वया वरतनुर्वातूलता लम्भिता ॥८२॥ तापोऽम्भ प्रसृतिपच प्रचयवान्बाष्प प्रणालोचित श्वासा कम्पितदीपवर्तिकलिका पाण्डिम्नि मग्न वपु । किं चान्य कथयामि रात्रिमखिला त्वन्मार्गवातायने हस्तच्छत्रनिरुद्धचन्द्रमहसस्तस्या स्थितिर्वर्तते ॥ ८३ ॥ बिभ्राणा हृदये त्वया विनिहित प्रेमाभिधान नव शल्य यद्विदधाति सा विधुरिता साधो तदाकर्ण्यताम् । शेते शुष्यति ताम्यति प्रलपति प्रम्लायति प्रेङ्खति भ्राम्यत्युल्लुठति प्रणश्यति गलत्युन्मूर्च्छति त्रुट्यति ॥ ८४ ॥ कार्श्ये चेत्प्रतिपत्कला हिमरुच स्थूलैव चेत्पाण्डिमा लीना एव मृणालिका यदि पुनर्बाष्प कियानम्बुधि । सतापो यदि शीतलो हुतवहस्तस्या कियद्वर्ण्यता किं तु त्वत्स्मृतिमानमेव शरण लावण्यशेष वपु ॥ ८५ ॥ सौधादुद्विजते त्यजत्युपवन द्वेष्टि प्रभामैन्दवीं द्वाराश्रसति चित्रकेलिसदसो वेष विष मन्यते । आस्ते केवलमब्जिनीकिसलयप्रस्तारशय्यातले सकल्पोपनमत्त्वदाकृतिरसायत्तेन चित्तेन सा ॥ ८६ ॥ सा न स्नाति न चानुलिम्पति न वा केशेषु धत्ते स्रज न क्रीडासु मनो दधाति न सखीरालोकते चाटुषु । किं तु न्यस्त मुखाम्बुज करतले बाष्पायमाणेक्षण निश्वासग्लपिताधरं च शयने जागर्ति ते चिन्तया ॥ ८७ ॥ सा रोमाञ्चति सीत्करोति विलपत्युत्कम्पते ताम्यति ध्यायत्युद्भ्रमति प्रमीलति पतत्युद्याति मूर्च्छत्यपि । एतावत्यतनुज्वरे वरतनुर्जीवेन्न किं ते रसाः स्वर्वैद्यप्रतिम प्रसीदसि यदि त्यक्तोऽन्यथा हस्तक ॥ ८८ ॥ कन्दर्पज्वरसज्वराकुलतनोराश्चर्यमस्याश्चिर चेतश्चन्दनचन्द्रमःकमलिनीचिन्तासु सताम्यति । किं तु क्षान्तिवशेन शीतलतनु त्वामेवमेक प्रिय ध्यायन्ती रहसि स्थिता कथमसौ क्षीणा क्षण प्राणिति ॥ ८९ ॥ अङ्गेष्वाभरण करोति बहुश पत्रेऽपि सचारिणि प्राप्त त्वा परिशङ्कते वितनुते शय्या चिर ध्यायति । इत्याकल्पविकल्पतल्परचनासकल्पलीलाशतव्यासक्तापि विना त्वया वरतनुर्नैषा निशा नेष्यति ॥ ९० ॥ आलम्ब्याङ्गणवापिकापरिसरे चूतद्रुमे मञ्जरीं सर्पत्सान्द्रपरागलम्पटरणद्भृङ्गाङ्गनाशोभिनीम् । मन्ये त्वां तनुमुत्तरीयशकलेनाच्छाद्य बाला स्फुर

---

१ सेवम्

१ विरहविह्वला २ ग्लानिं प्राप्नोति ३ चलति ४ नेदं त्यागियेन मृतप्राया भवति ५ खेदानिद्रादिलक्षणं ६ क्षीणा भवति

त्कण्ठध्याननिरोधकम्पितकुचश्वासोद्गमा रोदिति ॥ ९१ ॥ चित्राय त्वयि चिन्तिते स्तनिभुजा सज्जीकृत स्व धनुर्धर्तुमुपागतेऽङ्गुलियुगे बाणा गुणे योजिता । प्रारब्धे तव चित्रकर्मणि पुनस्तद्बाणभिन्ना सती भित्तिं द्रागवलम्ब्य सिद्धलपते सा तव चित्रायते ॥ ९२ ॥ आदावञ्जनपुञ्जलिप्तवपुषा श्वासानिलोल्लासितप्रोत्सर्पद्विरहानलेन च तत सतापिताना दशाम् । सम्प्रत्येव निषेकमश्रुपयसा देवस्य चेतोभुवो भल्लीनामिव पानकर्म कुरुते काम कुरङ्गेक्षणा ॥ ९३ ॥ ज्योत्स्ना मौक्तिकदाम चन्दनरस शीतांशुकान्तद्रव कर्पूरं कदली मृणालवलयान्यम्भोजिनीपल्लवा । अन्तर्मानसमास्त्वया प्रभवता तस्या स्फुलिङ्गोत्करव्यापाराय भवन्ति हन्त किम नेनोक्तेन न ब्रूमहे ॥ ९४ ॥ पाणिर्नीरवकङ्कण स्तनतटी निष्कम्पमानांशुका दृष्टिर्निश्चलतारका समभवत्तिताण्डव कुण्डलम् । कश्चिन्नार्पितया सम कृशतनोर्भेदो भवेन्नो यदि त्वन्नामस्मरणेन कोऽपि पुलकारम्भ समुज्जृम्भते ॥ ९५ ॥ दत्तोऽस्या प्रणयस्त्वयैव भवता चेय चिर लालिता दैवादद्य किल त्वमेव कृतवानस्या नव विप्रियम् । मन्युर्दु सह एष यात्युपशम नो सान्त्ववादै स्फुट हे निस्त्रिंश विमुक्तकण्ठकरुण तावत्सखी रोदितु ॥ ९६ ॥ चूडारत्नमपांनिधिर्यदि भवेचेत्कुन्तल गण्डकी कावेरी यदि कङ्कण यदि पुनर्ग्रैवेयक गौतमी । मुक्तासक्सुरनिम्नगा यदि यदि सान्मेखला नर्मदा कौशेय यदि कौशिकी कृशतनोस्तापस्तदाप्येति वा ॥ ९७ ॥

नायकं प्रति नायिकासंदेशः

अदृष्टे दर्शनोत्कण्ठा दृष्टे विच्छेदभीरुता । नादृष्टेन न दृष्टेन भवता विन्दते सुखम् ॥ १ ॥ आलीभि सह भावित किमपि तद्गुर्मापि सवीक्षित पर्वसु कुसुमैरपूजि कथमप्याधाय चित्ते मनाक् । तेनापि प्रिय चेतसा मयि कृपाकार्पण्य मालम्बसे प्राणेश प्रबल तदत्र निखिल तत्प्रातिकूल्य विधे ॥ २ ॥ नित्य ब्रह्म यथा स्मरन्ति मुनयो हसा यथा मानस सानन्दा स्फुटसत्कुशीवनयुता ध्यायन्ति रेवा गजा । युष्मद्दर्शनलालसा प्रतिदिन युष्मान्स्मरामो वय धन्य कोऽपि स वासरोऽत्र भविता यत्रावयो सगम ॥ ३ ॥ इन्दु कैरविणीव कोकपटलीवाम्भोजिनीबान्धव मेघ चातकमण्डलीव मधुपश्रेणीव पुष्पाकरम् । माकन्द पिकसुन्दरीव तरुणी प्राणेश्वर प्रोषित चेतोवृत्तिरिय मम प्रियसखे त्वा द्रष्टुमुत्कण्ठते ॥ ४ ॥

नायिकां प्रति संदेशप्रेषणम्

दैवादद्यैर्जगति विचरन्निच्छया मत्प्रिया चेदाश्वास्यैतद्नु कथयेर्मामकीनामवस्थाम् । आशातन्तुर्न च कथयतात्यन्तमुच्छेदनीय प्राणत्राण कथमपि करोत्यायताक्ष्या स एक ॥ १ ॥

नायिकां प्रति नायकसंदेशः

त्व दूरमपि गच्छन्ती हृदय न जहासि मे । दिनावसाने छायेव पुरो मूल वनस्पते ॥ १ ॥ स्मर्तव्योऽह त्वया कान्ते न स्मरिष्याम्यह तव । स्मरण चेतसो धर्मस्तच्चेतो भवदाहृतम् ॥ २ ॥ त्वया मम ममेतस्य कल्पा अपि समासमा । भवत्या विप्रयुक्तस्य कल्पकल्प क्षणोऽपि मे ॥ ३ ॥ यत प्रभृति ते कान्त मुखमालोकित मया । काम काम ममाङ्गानि व्ययतयत्यमित शरै ॥ ४ ॥ तपति तनुगात्रि मदनस्त्वामनिश मा पुनर्दहत्येव । ग्लपयति यथा शशाङ्क न तथा हि कुमुद्वतीं दिवस ॥ ५ ॥ क्रिमकारि मन्दमतिना रतिपतिना कामतन्त्रनिपुणेन । स्यूतासि हरिणनयने हन्त हृदि स्नेहतन्तुना न तनौ ॥ ६ ॥ कृष्णा ते कचसहतिरम्बुजनयने तवाधर शोण । त्व सुरतरङ्गिणी कथमसितस्तापी न ते वियोग स्यात् ॥ ७ ॥ दूरे मुक्तालतया बिससितया विप्रलोभ्यमानो मे । हस इव दर्शिताशो मानसजन्मा त्वया नीत ॥ ८ ॥ स्निग्धमालप कुरङ्गाक्षि वा त्वत्कथैव सखि मे रसायनम् । शीतल सलिलमुष्णमेव वा पावक हि शमयेदसशयम् ॥ ९ ॥ स्वप्नेऽपि देवि रमसे न मया विना त्व स्वापे त्वया विरहितो मृतवद्भवामि । दूरीकृतासि विधिदुर्ललितैस्तथापि जीवत्यवेहि मन इत्यसवो दुरन्ता ॥ १० ॥ वलात्कचानि वलनासहमध्यमानि कण्ठोदयत्स्तरुतानि गलत्कुचानि । आस्वादिताधरदलान्यलसेक्षणानि तान्येव तन्वि सुरतानि तव स्मरामि ॥ ११ ॥ अद्यापि सुन्दरि तवाननचन्द्रबिम्ब बन्दीकृताम्बुजयुग परिचुम्ब्य चेत । त्वत्सगमोद्भवसुख तनुते तथापि वैर करोति करुणाविकलो विवेक ॥ १२ ॥ त्वदीयमुखपङ्कज यदि विधोरल वार्तया तदाधरसुधा यदा भवति किं सुधा नो सुधा । त्वदङ्गपरिरम्भण मम कृत सुधागाहनैस्त्वदीयदगनुग्रहस्तदपि धिग्धिगैन्द्र पदम् ॥ १३ ॥ भवतु विदित व्यर्थालापैरल प्रिय गम्यतां तनुरपि न ते दोषोऽस्माक विधिस्तु पराङ्मुख । तव यदि तथाभूत प्रेम प्रपन्नमिमां दशां प्रकृतितरले का न पीडा गते हतजीविते ॥ १४ ॥ यदिन्दोर्लक्ष्मीसे यदनङ्गमले वासमकरोत्तम स्तोमस्तेमा तव तरुणि धम्मिल्लममरम् । अनुयाता हारावलिमपि च तारावलिरुचि शरण्याया कर्म

---

१ सावकाशे २ कोमलाहि

मम शरणदाने परिभव ॥ १५ ॥ मनत्या विश्लेषे गुरुहृदय खेदेन तनुना तनुर्नित्य घत्ते सदृशमिति मत्तेभगमने । इद तावच्चित्र कमलमुखि सर्वैरवयवै सुरूपा त्व लोके नियतमसुरूपा भवसि न ॥ १६ ॥ सुमध्ये वाग्भङ्गैर्वचनविधिमङ्गीकुरु न वा स्मितज्योत्स्नाकान्त कुरु वदनमेतन्मयि न वा । त्रिलोकीमूर्धन्या यदि विविधपुण्याधिकतया मया दृष्टासि त्व तदिह सफल मेऽजनि जनु ॥ १७ ॥ यदि प्राणा एव प्रणयपरिणाह कथमय विभिन्ना तेभ्यश्चेत्कथमियमभेदव्यवसिति । न भिन्ना नाभिन्ना यदि मतसि किं नाम तदपि त्वमेकासि त्व मे कुवलयदलश्रेणिनयने ॥ १८ ॥ यदेक कासार रचयति तथा कूपमथवा तदाकाङ्क्षा देवो वितरतितरा श्रीपतिरपि । मया तु त्वद्धेतो कमलमुखि साद्राश्रुसलिले कृता पारावारास्तदपि गणना ते न हृदये ॥ १९ ॥ इतो विद्युत्पुञ्जस्फुरितमसकृत्तापयतु मामित केकानेका हरतु हृदय निर्दयमिदम् । इत कामो वाम प्रहरतु मुहु पुङ्खितशरो गतासि त्व दूर चपलनयने प्राप्स्यसि कुत ॥ २० ॥ हिमांशुश्चण्डांशुर्नवजलधरो दाववहन सरिद्वीचीवात क्षुपितफणिनि श्वासपवन । नवा मही भल्ली कुवलयवन कुन्तगहन मम त्वद्विश्लेषात्सुमुखि विपरीत जगदिदम् ॥ २१ ॥ आस्ता तावद्वचनरचनाभाजनत्व विदूरे दूरे चास्ता तव तनुपरीरम्भसभावनापि । भूयो भूय प्रणतिभिरिह किंतु याचे विधेया स्मार स्मार स्वजनगणने कापि लेखा ममापि ॥ २२ ॥ श्यामास्वङ्ग चकितहरिणीप्रेक्षणे दृष्टिपात वक्त्रच्छाया शशिनि शिखिना बर्हभारेषु केशान् । उत्पश्यामि प्रतनुषु नदीवीचिषु भ्रूविलासान्हन्तैकस्मिन्क्वचिदपि न ते चण्डि सादृश्यमस्ति ॥ २३ ॥ त्वामालिख्य प्रणयकुपिता धातुरागै शिलायामात्मान ते चरणपतित यावदिच्छामि कर्तुम् । अस्रैस्तावन्मुहुरुपचितैर्दृष्टिरालुप्यते मे क्रूरस्तस्मिन्नपि न सहते सगम नौ कृतान्त ॥ २४ ॥ मामाकाशप्रणिहितभुज निर्दयाश्लेषहेतोर्लब्धायास्ते कथमपि मया स्वप्नसदर्शनेषु । पश्यन्तीना न खलु बहुशो न स्थलीदेवताना मुक्तास्थूलास्तरुकिसलयेष्वश्रुलेशा पतन्ति ॥ २५ ॥ भित्त्वा सद्य किसलयपुटान्देवदारुद्रुमाणा ये तत्क्षीरस्रुतिसुरभयो दक्षिणेन प्रवृत्ता । आलिङ्ग्यन्ते गुणवति मया ते तुषाराद्रिवाता पूर्वं स्पृष्ट यदि किल भवेदङ्गमेभिस्तवेति ॥ २६ ॥ सक्षिप्येत क्षण इव कथ दीर्घयामा त्रियामा सर्वावस्थास्वहरपि कथ मन्दमन्दातप स्यात् । इत्थ चेतश्चटुलनयने दुर्लभप्रार्थन मे गाढोष्माभि कृतमशरण त्वद्वियोगव्यथाभि ॥ २७ ॥ कस्याख्याय व्यतिकरमिम मुक्तदु खो भवेय को जानीते निभृतमुभयोरावयो स्नेहसारम् । जानात्येक शशधरमुखि प्रेमतत्त्व मनो मे त्वामेवैतच्चिरमनुगत तत्प्रिये किं करोमि ॥ २८ ॥ त्वद्रूपामृतपानदुर्ललितया दृष्ट्या क्व विश्रम्यता त्वद्वाक्यश्रवणाभियोगपरयो श्रव्य कुत श्रोत्रयो । एभिस्त्वत्परिरम्भनिर्भररसैरङ्गै कथ स्थीयता कष्ट त्वद्विरहेण सप्रति वय कष्टामवस्था गता ॥ २९ ॥ यत्त्वन्नेत्रसमानकान्ति सलिले मग्न तदिन्दीवर मेघैरन्तरित प्रिये तव मुखच्छायानुकारी शशी । येऽपि त्वद्गमनानुकारिगतयस्ते राजहसा गतास्त्वत्सादृश्यविनोदमात्रमपि मे दैवेन न क्षम्यते ॥ ३० ॥ गाढालिङ्गनगण्डचुम्बनकुचस्पर्शादिलीलायित सर्वं विस्मृतमेव विस्तृतरतो बाले खलेभ्यो भयात् । सलापस्त्वधुना सुदुर्घटतमस्त्वापि नातिव्यथा यत्त्वद्दर्शनमप्यभूदसुलभ तेनैव दूये भृशम् ॥ ३१ ॥ धन्यस्तन्वि स एव पाण्डिमभरश्चुम्बन्कपोलस्थल धन्य तन्वि तदेव कार्श्यमिह यत्त्वत्स्वङ्गमालिङ्गति । धन्योऽय विरहानलस्तव मनो यस्यानुवृत्ते पद दूरे हन्त तया तु पातकितया मादृग्जन सीदति ॥ ३२ ॥ न स्नान न च भोजन न पठन नान्यत्र सौख्य धृतिर्नान्यस्त्रीजनसेवन न च कथानिद्राविलासोद्यम । किंतु त्वा परिचिन्तयामि सतत ध्यानेन चेत स्थिता स्वप्नालोकनकामकेलिविधिना जीयामि कान्ते तव ॥ ३३ ॥ रात्रि कालयुगोपमा मलयजो गन्धानिल किं विष सोम सूर्य इवाभव मलयजालेप स्फुलिङ्गोपम । तिक्त सुस्वरगीतवाद्यपरभृत्संगायनतादिध्वनिर्वज्रस्याहतिरेव कर्णयुगले विच्छेदतो मे तव ॥ ३४ ॥ चन्द्रो द्वादश भास्करा सममवन्रात्रिर्युगाना शत मिष्ट तिक्तरस विलेपनमहो दीप्तानलो मे तव । विच्छेदान्मलयानिल प्रियतमे किं कालकूट श्रुतौ गीतादिध्वनिरेव वज्रसदृशोऽरण्य विचित्र गृहम् ॥ ३५ ॥ स्थानान्निर्गत्य दूर व्रजति मयि चिर मुक्तकण्ठ रुदित्वा पश्चादुन्मृज्य नेत्रे प्रणतिमुपगता वेपमानाङ्गयष्टि । कान्ते यन्मामनोध प्रलयघनघटाटोपबद्धान्धकारे काले कापालिकोऽपि प्रवसति न गृहाच्च मनो मे दुनोति ॥ ३६ ॥

दूतीं प्रति नायिकाप्रश्नाः

उत्थापय त्वा दयितस्य दूतीं यच्चा विभूषां च निवेश यत्वा । प्रसन्नता कापि मुखस्य जने वेषश्रिया नु प्रियवार्तया नु ॥ १ ॥ अत्यमलमपूर्णस्य तस्य नाम्ना पुनरपि सैव कथा गत स काल । कथय कथय वा तथापि दूति प्रतिवचन द्विषतोऽपि माननीयम् ॥ २ ॥ कथय निपुणे

१ श्लाघिन- २ भाषणम्

कस्मिन्दृष्ट कथ नु कियच्चिर किमभिलिखित किं तेनोक्त कदा स इहेष्यति । इति बहुविधप्रेमालापप्रपञ्चितविस्तरा प्रियतमकथा स्वल्पेऽप्यर्थ प्रयाति न नष्टताम् ॥ ३ ॥

दूत्युपहासप्रश्नाः

पार्श्वाभ्या सप्रहाराभ्यामधरे व्रणमण्डिते । दूति सङ्ग्राम-योग्यासि न योग्या दूतकर्मणि ॥ १ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन दूति मत्कार्यसिद्धये । समासान्यपि दत्तानि वक्तव्येषु तु का कथा ॥ २ ॥ किं त्व निगूहसे दूति स्तनौ वक्र च पाणिना । खण्डिता एव शोभन्ते शूराधरपयोधरा ॥ ३ ॥ त्व दूति निरगा कुञ्ज न तु पापीयसो गृहम् । किंशुका भरण देहे दृश्यते कथमन्यथा ॥ ४ ॥ दूति त्वया कृत महो निखिल मदुक्त न त्वादृशी परहितप्रवणास्ति लोके । श्रान्तासि हन्त मृदुलाङ्गि गता मदर्थं सिध्यन्ति कुत्र सुकृतानि विना श्रमेण ॥ ५ ॥ रजन्यामन्यस्या सुरतपरिवृत्तावनुचित मदीय यद्वास कथमपि हृत तेन सुहृदा । त्वया प्रत्यानीत निजजनसदाचारपुनरिद कुतस्त्वादृग्दूति स्खलित-शमनोपायनिपुणा ॥ ६ ॥ निःशेषच्युतचन्दन स्तनतट निर्मृष्टरागोऽधरो नेत्रे दूरमनञ्जने पुलकिता तन्वी तवेय तनु । मिथ्यावादिनि दूति बान्धवजनस्याज्ञातपीडागमा वापीं स्नातुमितो गतासि न पुनस्तस्याधमस्यान्तिकम् ॥ ७ ॥ दूतीद नयनोत्पलद्वयमहो तान्त नितान्त तव स्वेदाम्भ-कणिका ललाटफलके मुक्ताश्रिय बिभ्रति । निःश्वासा प्रचुरीभवन्ति नितरा हा हन्त चन्द्रातपे यातायातवशात्कृशा मम कृते श्रान्तासि कान्ताकृते ॥ ८ ॥ दूति श्वासविशेष एष किमहो चण्डि त्वराधावनाद्विश्लिष्टालकवल्लरी कथमहो स्वस्याधपादार्पणात् । निर्मृष्टाधररागपल्लवरुचिस्त्वत्कार्यसञ्ज-ल्पनाद्भासस्त्रस्त किमङ्गसगतमहो निश्वासहेतोस्तव ॥ ९ ॥ श्वास किं त्वरिता गता पुलकिता कस्मात्प्रसाद कृत स्रस्ता वेण्यपि पादयोर्निपतनान्नीवी गमादागमात् । स्वेदार्द्रं मुख-मातपेन गलित क्षामा किमत्युक्तिभिर्दूति म्लानसरोरुहा कृतिधरस्यौष्ठस्य किं वक्ष्यसि ॥ १० ॥ खिन्न केन मुख दिवाकरकरैस्ते रागिणी लोचने रोषात्तद्वचनोत्थिताद्विलुलिता नीलालका वायुना । भ्रष्ट कुङ्कुममुत्तरीयकषणात्क्लान्तासि गत्यागतैर्युक्त तत्सकल किमत्र वद हे दूति क्षुतस्याधरे ॥ ११ ॥ साय स्नानमुपासित मलयजेनाङ्ग समालेपित यातोऽस्ताचलमौलिमम्बरमणिर्विश्रब्धमन्दा गति । आश्चर्य तव सौकुमार्यमभित क्लान्तासि येनाधुना नेत्रद्वन्द्वममीलन व्यतिकरे शक्नोमि तेनासितुम् ॥ १२ ॥

---

१ धात्विनो रागो रक्तिमा यस्य २ अतिशयम् ३ अञ्जनरहिते

नायिका प्रति नायकावस्थाकथनम्

पदशब्दलीनहृदयो रूपालङ्कारभावनानिपुण । कविरिव सचिन्तमुद्रलरुणि तवार्थे पर स युवा ॥ १ ॥ परिहरति रतिं मति लुनीते स्खलतितरा परिवर्तते च भूय । इति तव विषमा दशास्य देह परिभवति प्रसभ किमत्र कुर्म ॥ २ ॥ विकिरति मुहु श्वासान्नाशा पुरो मुहुरीक्षते प्रवि-शति मुहु कुञ्जात्कुञ्ज मुहुर्बहु ताम्यति । रचयति मुहु शय्या पर्याकुल मुहुरीक्षते मदनकदनक्लान्त कान्ते प्रियस्तव वर्तते ॥ ३ ॥ सा मा द्रक्ष्यति वक्ष्यति स्मरकथा प्रत्यङ्ग-मालिङ्गने प्रीतिं यास्यति रस्यते सखि समागत्येति चिन्ता कुल । मार्गं पश्यति वेपते पुलकयत्यानन्दति स्विद्यति प्रत्युद्गच्छति मूर्च्छति स्थिरतमपुञ्जे निकुञ्जप्रिय ॥ ४ ॥ पूर्वं यत्र सम त्वया रतिपतराशादिता सिद्धयस्तस्मिन्नेव निकुञ्जमन्मथमहातीर्थे पुनर्माधव । ध्यायस्त्वामनिश जप न्नपि तवैवालापमन्त्रावलीभूयस्त्वत्कुचकुम्भनिर्भरपरीरम्भा-मृत वाञ्छति ॥ ५ ॥

सूर्यास्तमनसमयवर्णनम्

मन्त्रसस्काररक्षपत्रस्त्वन्यदारन्यतीरप । एतत्त्रयीमय ज्योतिर्यदादित्यारय निमज्जति ॥ १ ॥ तापनैरिव तजोभि र्दग्धनिर्वाणमेचका । दिशो जाता प्रतीची तु समुद्राचरति क्रमात् ॥ २ ॥ पुराणरश्मिजालेषु सत्स्वप्यलावलम्बनम् । बिम्बमम्बुरुहा नेतुरम्बरादवलम्बते ॥ ३ ॥ निर्गत्य सगमे राग पश्चिमाया विवस्वत । कुत्र कृष्ण मुख प्राच्या नहि नार्या विनेर्ष्यया ॥ ४ ॥ करिष्यति कलानाथ कुतुकी कर-मम्बरे । इति निर्गमयामास रविर्दूर निशाङ्गना ॥ ५ ॥ निलीयमानैर्विहगैर्निमीलद्भिश्च पङ्कजै । विकसन्त्या च मालत्या गतोऽस्त ज्ञायते रवि ॥६॥ अस्त गतवति सवि-तरि मर्तरि मधुर निवेश्य कोशान्ते । कमलिन्योऽपि रमन्ते किमत्र चित्र मृगाक्षीणाम् ॥ ७ ॥ कृतोपकार प्रियबन्धुमर्कं मा द्राक्ष्म हीनाशुमध पतन्तम् । इतीव मत्वा नलिनीवधू-भिर्निमीलितान्यम्बुरुहेक्षणानि ॥ ८ ॥ सान्ध्यरागरुधिरारुण-मारात्रिपपात रविमण्डलमब्धौ । क्रूरकालकरवालकरैर्लून वासरस्य सहमैव शिरो नु ॥ ९ ॥ नो रविर्न च तमो न तमीशो न द्युतिर्ग्रहगणो न च सन्ध्या । मादृशी प्रथमत किल सृष्टेस्तादृगेव भुवन श्रियमूहे ॥ १० ॥ भानुबिम्बमिद-मस्तगामि च प्रोषित कुमुदबन्धुमण्डलम् । दृश्यत रविपते प्रयामिना कोपरक्तमिव लोचनद्वयम् ॥ ११ ॥ स्थान माद्विरम्याम्य दन्तिन सउश्रीमिदमद्भवाचितम् । आविभात

---

१ धर्तो २ भुवन्, पत्ते,-नयनम् ३ नष्ट- ४ त्रिवर्

चरणाय गृह्णते वारि वारिरुहबद्धषट्पदम् ॥ १२ ॥ पश्य
पश्चिमदिगन्तलम्बिना निर्मितं कथमिदं विवस्वता । दीर्घया
प्रतिमया सरोम्भसा तापनीयमिव सेतुबन्धनम् ॥ १३ ॥
उत्तरन्ति विनिकीर्य पल्वलं गाढपङ्कमतिवाहितातपाः ।
दंष्ट्रिणो वनवराहयूथपा दष्टभङ्गुरबिसाङ्कुरा इव ॥ १४ ॥
एष वृक्षशिखरे कृतास्पदो जातरूपरसगौरमण्डलः । हीय-
मानमहरत्ययातपं पीवरोरु पिबतीव बर्हिणः ॥ १५ ॥
पूर्वभागतिमिरप्रवृत्तिभिर्व्यक्तपङ्कमिव जातमेकतः । खं हृता-
तपजलं विवस्वता भाति किंचिदिव शेषवत्सरः ॥ १६ ॥
आविशद्भिरुटजाङ्गणं मृगैर्मूलसेकसरसैश्च वृक्षकैः । आश्रमाः
प्रविशदग्न्यधेनवो बिभ्रति श्रियमुदीरिताग्नयः ॥ १७ ॥ बद्ध-
कोशमपि तिष्ठति क्षणं सावशेषविवरं कुशेशयम् । षट्पदाय
वसतिं ग्रहीष्यते प्रीतिपूर्वमिव दातुमन्तरम् ॥ १८ ॥ दूर-
लग्नपरिमेयरश्मिना वारुणी दिगरुणेन भानुना । भाति
केसरवतेव मण्डिता बन्धुजीवतिलकेन कन्यका ॥ १९ ॥
सान्ध्यमस्तमितशेषमातपं रक्तलेखमपरा बिभर्ति दिक् ।
संपरायवसुधा सशोणितं मण्डलाग्रमिव तिर्यगुत्थितम् ॥ २० ॥
योऽत्र भूमिवलये जनान्क्षुधा तापयन्सुचिरमेति संपदम् ।
वैदयाश्रिति दिनेन भानुमानाससाद चरमाचलं ततः ॥ २१ ॥
मध्यमोपलनिभे लसदंशावेकतश्च्युतिमुपेयुषि भानौ । द्यौरुवाह
परिवृत्तिविलोला हारयष्टिमिव वासरलक्ष्मीम् ॥ २२ ॥
अंशुपाणिभिरतीव पिपासुः पद्मजं मधु भृशं रसयित्वा ।
क्षीबतामिव गतः क्षितिमेष्यँल्लोहितं वपुरुवाह पतङ्गः ॥ २३ ॥
मुक्तमूललघुरुज्झितपूर्वः पश्चिमे नभसि संभृतसान्द्रः । सामि
मज्जति रवौ न विरेजे खिन्नजिह्म इव रश्मिसमूहः ॥ २४ ॥
कान्तदूत्य इव कुङ्कुमताम्राः सायमण्डनमभि त्वरयन्त्यः ।
सादरं ददृशिरे वनिताभिः सौधजालपतिता रविभासः ॥ २५ ॥
अग्रसानुषु नितान्तपिशङ्गैर्भूरुहान्मृदुकरैरवलम्ब्य । अस्त-
शैलगहनं नु विवस्वानाविवेश जलधिं नु महीं नु ॥ २६ ॥
आकुलश्चलपतत्रिकुलानामारवैरनुदितौपसरागः । आययाव-
हरिदश्वविपाण्डुस्तुल्यतां दिनमुखेन दिनान्तः ॥ २७ ॥
आस्थितः स्थगितवारिदपङ्क्त्या संध्यया गगनपश्चिमभागः ।
सोर्मिविद्रुमवितानविभासा रञ्जितस्य जलधेः श्रियमूहे ॥ २८ ॥
प्राञ्जलावपि जने नतमूर्ध्नि प्रेम तत्प्रवणचेतसि हित्वा ।
संध्ययानुविदधे विरमन्त्या चापलेन सुजनेतरमैत्री ॥ २९ ॥
अभितापसंपदमथोष्णरुचिर्निजतेजसामसहमान इव । पयसि
प्रपित्सुरपराम्बुनिधेरधिरोढुमस्तगिरिमभ्यपतत् ॥ ३० ॥
गतया पुरः प्रतिगवाक्षमुखं दधती रतेन भृशमुत्सुकताम् ।
मुहुरन्तपलमुरमस्तगिरेः सवितुश्च योषिदमिमीत दृशा
॥ ३१ ॥ विरलातपच्छविरनुष्णवपुः परितो विपाण्डु दधदभ्र-

१ भ्रपूर्णे

शिरः । अभवद्गतः परिणतिं शिथिलः परिमन्दसूर्यनयनो
दिवसः ॥ ३२ ॥ अपराह्णशीतलतरेण शनैरनिलेन लोलित-
लताङ्गुलये । निलयाय शाखिन इवाह्वयते ददुराकुला
खगकुलानि गिरः ॥ ३३ ॥ उपसंध्यमास्त तनु सानुमतः
शिखरेषु तत्क्षणमशीतरुचः । करजालमस्तसमयेऽपि सतां
समुचितं खलूच्चतरमेत्य पदम् ॥ ३४ ॥ नवकुङ्कुमारुणपयो-
धरया स्वकरावसक्तरुचिराम्बरया । अतिसक्तिमेत्य वरुणस्य
दिशा भृशमन्वरज्यदतुषारकरः ॥ ३५ ॥ गतवत्यराजत
जपाकुसुमस्तबकद्युतौ दिनकरेऽवनतिम् । बहलानुरागकुरु-
विन्ददलप्रतिबद्धमध्यमिव दिग्वलयम् ॥ ३६ ॥ द्रुतशात-
कुम्भनिभमंशुमतो वपुरर्धमग्नवपुषः पयसि । रुरुचे विरञ्चि-
नखभिन्नबृहज्जगदण्डकैकतरखण्डमिव ॥ ३७ ॥ अनुराग-
वन्तमपि लोचनयोर्दधतं वपुः सुखमतापकरम् । निरकासय-
द्रविमपेतवसुं वियदालयादपरदिग्गणिका ॥ ३८ ॥ अभितिग्म-
रश्मि चिरमा विरमादवधानखिन्नमनिमेषतया । विगल-
न्मधुव्रतकुलाश्रुजलं न्यमिमीलदब्जनयनं नलिनी ॥ ३९ ॥
अविभाव्यतारकमदृष्टहिमद्युतिबिम्बमस्तमितभानु नभः । अव-
सन्नतापमतमिस्रमभादपदोषतैव विगुणस्य गुणः ॥ ४० ॥
हुतविधाम्नि भर्तरि भृशं विमलाः परलोकमभ्युपगते विविशुः ।
ज्वलनं त्विषः कथमिवेतरथा सुलभोऽन्यजन्मनि स एव
पतिः ॥ ४१ ॥ महद्भिरोघैस्तमसामभिद्रुतो भयेऽप्यसंमूढ-
मतिर्भ्रमन्क्षितौ । प्रदीपवेषेण गृहे गृहे स्थितो विखण्ड्य
देहं बहुधेव भास्करः ॥ ४२ ॥ अयमसौ गगनाङ्गणदीप-
कस्तरलबालभुजंगशिखामणिः । क्षणविडम्बितवाडवविग्रहः
पतति वारिनिधौ विधुरो रविः ॥ ४३ ॥ अभिभूय सताम-
वस्थितिं जडजेषु प्रतिपाद्य च श्रियम् । जगतीपरिताप-
कृत्कथं जलधौ नावपतेदसौ रविः ॥ ४४ ॥ परिपतति पयो-
निधौ पतङ्गः सरसिरुहामुदरेषु मत्तभृङ्गः । उपवनतरुकोटरे
विहगस्तरुणिजनेषु शनैः शनैरनङ्गः ॥ ४५ ॥ शुचिरिति
परिव प्रसिद्धिभाजि प्रकटिततेजसि दुर्जये कृशानौ ।
निजवसुनिकुरम्बमस्तवेलाव्यतिकरवान्निदधे सरोजबन्धुः
॥ ४६ ॥ जगदिव बहुलातपाभितप्तं जनयितुमद्य जलाभिषेक-
शीतम् । परिधृतरविशातकुम्भकुम्भा प्रचलति पश्चिमवारिधिं
दिनश्रीः ॥ ४७ ॥ पतति रविरपूर्ववारिराशौ हृदि पथिकस्य
यथात्मभूर्हुताशः । प्रसरति चरमा तमःप्ररोहः प्रतिपदमध्व-
यथा मनोविमोहः ॥ ४८ ॥ अस्ताचलम्बिरविबिम्बतयोद-
याद्रिचूडोभिषसकलचन्द्रतया च सायम् । संध्याप्रनृत्त-

१ प्रीतियुक्तम्. पक्षे,-रक्तिमान्वितम्. २ अहिभिष्कासयामास. ३ अपेतं गतं वसु द्रविणं तेजश्च यस्मात्. ४ अपरदिगेव गणिका. ५ निजद्रव्यसमूहम्; पक्ष,-किरणसमूहम्. ६ स्थापयामास. ७ सूर्य.

हरहस्तगृहीतकास्यतालद्वयेन समलक्ष्यत नाकलक्ष्मी ॥४९॥ यातोऽस्मि पद्मनयने समयो ममैष सुप्ता मयैव भवती प्रतिबोधनीया । प्रेत्यायनामयमितीव सरोरुहिण्या सूर्योऽस्तमस्तकनिविष्टकर करोति ॥ ५० ॥ कृत्वा प्रबुद्धकमलामखिला त्रिलोकीमम्भोनिधेर्विशति गर्भमसाविदानीम् । अन्त प्रसुप्तहरिनाभिसरोजबोधकौतूहलीव भगवानरविन्द-बन्धु ॥ ५१ ॥ पूर्वा क्षणव्यमनिरस्तसमस्तरागा हित्वा निजान्तिकमुपेत्य रवौ सरागे । आलोकत पुनरमुष्य धृतप्रसादा जाता चिरेण चरमा परमानुरक्ता ॥ ५२ ॥ स्पृष्टो छसत्किरणकेसरसूर्यबिम्बविस्तीर्णकर्णिकमथो दिवसारविन्दम् । श्लिष्टाष्टदिग्दलकलापमुपानतारवद्धान्धकारमधुपावलि सचुकोच ॥ ५३ ॥ पृथु गगनकबन्धस्कन्धचक्र निभेत निभु रुधिरकपाल कालकापालिकस्य । कललभरितमन्त किं नु तार्क्ष्याण्डखण्ड प्रजनयति वितर्क साध्यमर्कस्य बिम्बम् ॥ ५४ ॥ अयमपि खरयोषित्कुणकापायमीषद्विस्मरतिमिरोर्णाजर्जरोपान्तमर्चि. । मदकलकलविङ्कीकाकुनान्दीकरेभ्य क्षितिरुहशिखरेभ्यो भानुमानुच्चिनोति ॥ ५५ ॥ गतवति दिननाथे पश्चिमक्ष्माधरान्त शिशिरकरमयूखैर्निर्भर दह्यमाना । परिहृतमिलितालि पान्थकान्तेव दीना सपदि कमलिनीय ह्रासहीना बभूव ॥ ५६ ॥ उदयगिरितटस्थ पद्मिनीर्बोधयित्वा मृदुतरकिरणाग्रेस्ता स्वय चोपभुज्य । मलिनमधुपसङ्घातासु सजातकोप कृतरुधिरविरोचिर्भानुरस्त प्रयात ॥ ५७ ॥ अयमपि पुरुहूतप्रेयसीमूर्ध्नि पूर्ण कलश इव सुधांशु साधुरुल्लालसीति । मदनविजययानाकालविज्ञापनाय स्फुरति जलधिमध्ये ताम्रपात्रीव भानु ॥ ५८ ॥ रवेरस्त तेज प्रमुदयति खद्योतपटली मरालाली मूका कलकल परोलूकपटली । इद कष्ट दृष्ट्वा चिरमसहमाना कमलिनी भ्रमद्भृङ्गव्याजात्कवलयति हालाहलमिव ॥ ५९ ॥ सैरन्ध्री करकृष्टकङ्कणमरन्ध्रीरध्वनि सचरद्दूतीसूचितसन्धिविग्रहविधि सोल्लाससलीलाधर । धारस्त्रीजनसज्जमानशयन सनद्धपुष्पा युध श्रीरामचन्द्रधौतसौधशिखरो रम्य क्षणो वर्तते ॥६०॥ विश्लेषोत्कुलचक्रवाकमिथुनैरुत्पक्षमाक्रन्दित कारण्यादिव मीलितासु नलिनीष्वस्त च मित्रे गते । शोकेनेव दिगङ्गनाभिरभित श्यामायमानैर्मुखैर्निश्वासानिलधूमरातय इवो द्दीणाहासोराजय ॥ ६१ ॥ निर्यद्वासरजीवपिण्डकरणि बिभ्रत्करोष्णी करैर्मांजिष्ठ रविबिम्बमम्बरतटादस्ताचल चुम्बति । किं च लोकतम कल्पकल्पनाद्यायामायमान मना-

ग्धूमश्यामपुराणचित्ररचनारूप जगज्जायते ॥ ६२ ॥ सन्ध्याताण्डवचण्डदण्डपरशुप्रारब्धमीमभ्रमीवेगस्रस्तकपर्दवासुकिफणामाणिक्यशङ्कामहम् । मम पायसि पश्चिमस्य जलधेर्मार्तण्डबिम्ब ततो घ्रातैर्भूतगणैरगाहि भुवन मन्ये तदवेमिमि ॥ ६३ ॥ पाश्चात्याम्बुधिदृष्टपूर्वनडवासदर्शनोत्कण्ठया धावद्व्यस्तुरगतिखुरखुरक्षुण्णोऽस्तशैलस्थले । तस्मादुच्चलितेन धातुरजसा लिप्तानुरक्ताङ्गको मन्दांशु प्रियदर्शन खलु सहस्रांशुर्दरीदृश्यते ॥ ६४ ॥ तत्रोदोऽन्तरसततापतमस निर्भिद्य तिग्मांशुभि सत्रेतु वलिमद्य ग कृतमतिर्भानुर्जगाहेऽम्बुधिम् । अयत्सपति सनिपत्य वृणुते लोके तमोमण्डल किं चैतस्य नयत्यहो परिभव पाथोजिनीं वल्लभाम् ॥ ६५ ॥ द्रागेन्द्रीमनुबुम्ब्य सस्मितमुखीमामोदिनीं पद्मिनीं कृत्वासौ परिरम्भसभ्रमपरिश्रान्ता च वारस्त्रियम् । सरक्तो हिमभानुरथ चरमा क्षिप्यत्यहो रागिणीं काश्मीरोपलसत्पयोधरभरा कान्ता दिश वारुणीम् ॥ ६६ ॥ ध्माता मालतला नलै कमलिता कण्ठोरथहालाहलैरालीढाथ जटाटवीनलयितैर्यशीविषाणा गणै । कीर्णा भस्मभिराहृतास्थिपटलैर्विद्धा जटाभैरपि स्वीयामुज्झति माधुरीं हरशिरोरत्न निमिन्दो कला ॥ ६७ ॥ आवासोत्सुकपक्षिण कुरुत कामन्ति वृक्षालयान्कान्ता भाविवियोगभीरुरधिक क्रन्दत्यय कातर । चक्राह्वो मधुपा सरोजगहन धावत्युलूको मुद धत्ते चारुणता गतो रविरसावस्ताचल चुम्बति ॥ ६८ ॥ अध्वान नैकचक्र प्रभवति भुवनभ्रान्तिदीर्घं विलङ्घ्य प्रात प्राप्तु रथो मे पुनरिति मनसि न्यस्तचिन्तातिभार । सन्ध्याकृष्टावशिष्टस्वकरपरिकरै स्पष्टहेमारपङ्क्ति व्याकृष्यावस्थितोऽस्तक्षितिभृति नयतीवैष दिक्चक्रकर्मा ॥ ६९ ॥ प्राचीमालम्बमाने घन तिमिरचये बान्धवे बन्धकीना सप्राप्ते च प्रतीचीं शशिकरनिकरे वैरिणि स्वैरिणीनाम् । अर्धश्यामोपलार्धस्फटिकमिव दिशामन्तराल विधत्ते कालिन्दीजह्नुकन्यामिलदमलजलप्रत्यसदोहमैत्रीम् ॥ ७० ॥ सन्ध्यावध्यस्रशोण तनुदहनचिताङ्गारमर्दार्कबिम्ब तारानाराश्यिकीर्णं विशदनरकरङ्कायमाणो कलेन्दु । दृप्यत्प्रक्रव्यादौघ घनतिमिरमहाधूमधूम्रानुकार जात लीलाश्मशान जगदखिलमहो कालकापालिकस्य ॥७१॥ गाढ प्रौढाङ्गनाभि सुरतरतमन समरोत्सारिताक्ष मुग्धाभि सस्नेहेन रतिसमरभय वितयन्तीभिरेवम् । पान्थानामङ्गनाभि ससलिलनयन शून्यचित्ताभिरेष कष्ट दृष्टोऽन्धकारे मृत्युसमजदय मण्डलश्चण्डरश्मे ॥ ७२ ॥ व्योमस्थानि छ

१ विघासोल्लासदाम् २ कलानिधा ३ वराह ४ दिवमरुणमरविन्दम् ५ मराशाभावेन परस्पर मिलिता ६ असितरक्तकलेवरम् ७ काल इव कापालिको भिक्षु ८ गरुड ९ वियोगकुल

१ सन्ध्यायां कृष्ण वर्तते हलासेविभीतो व सकरानां परिकर समूहस्तदा स्पष्ट हेममिनि भानामारपक्तिं पङ्क्तिर्यस्मिन् २ दिशां चक्र मण्डलम्, रथश्च

गुच्छावलिभिरिव तमोलहरीभिर्नीयन्ते पर्यन्ता प्रातवृत्त्या पयसि वसुमती नूतने मज्जतीव । वात्यासवेगविष्वग्वितनलयितस्फीतधूम्याप्रकाशं प्रारम्भेऽपि त्रियामा तरुणयति निज नीलिमान वनेषु ॥ ७३ ॥

चक्रवाकावस्थाख्यानम्

रतिकेलिकलं कश्चिदेष मन्मथमन्थरं । पश्य सुभ्रु समाश्वस्तां कादम्बश्चुम्बति प्रियाम् ॥ १ ॥ दष्टतामरसकेसरत्यजो क्रन्दतोर्निपरिवृत्तकण्ठयोः । निघ्नयोः सरसि चक्रवाकयोरल्पमन्तरमनल्पतां गतम् ॥ २ ॥ आतपे धृतिमता सह वध्वा यामिनीविरहिणा विहगेन । सेहिरे न किरणा हिमरश्मेर्दुःखिते मनसि सर्वमसह्यम् ॥ ३ ॥ गम्यतामुपगते नयनानां लोहितायति सहस्रमरीचौ । आससाद विरहय्य धरित्रीं चक्रवाकहृदयान्यभितापः ॥ ४ ॥ इच्छता सह वधूभिरभेदं यामिनीविरहिणा विहगानाम् । आपुरेव मिथुनानि वियोगं लङ्घ्यते न खलु कालनियोगः ॥ ५ ॥ यच्छति प्रतिमुखं दयितायै वाचमन्तिकगतेऽपि शकुन्तौ । नीयते स्म नतिमुज्झितहर्षं पङ्कजं मुखमिवाम्बुरुहिण्या ॥ ६ ॥ आयाति याति पुनरेव जलं प्रयाति पद्माङ्कुरं च निचिनोति धुनोति पक्षम् । उन्मत्तवद्भ्रमति कूजति मुक्तकण्ठं कान्तावियोगविधुरो निशि चक्रवाकः ॥ ७ ॥ एकेनाक्ष्णा प्रविततरुषा वीक्षते व्योम्नि यान्तं बिम्बं भानोर्नयनजलवल्लुलितेनापरेण स्वरान्तम् । अह्नश्छेदे दयितविरहाशङ्किनी चक्रवाकी द्वौ सकीर्णौ रचयति रसौ नर्तकीव प्रगल्भा ॥ ८ ॥ वापीतोयतटरुहनवपद्मिनीपत्रशय्या चन्द्रालोको विकचकुसुमामोदहृद्यः समीरः । यत्रैतेऽपि प्रियविरहिणो दाहिनश्चक्रनाम्नस्तत्रोपायः क इव भवतु प्राणसंधारणे यः ॥ ९ ॥ चक्राह्वो विरही हतोऽपि हृदये बाणेन न त्यक्तवान्प्राणान्प्राणसमासमागमसुखध्यानैकतानश्चिरम् । स्वां छायामवलोक्य वारिणि गलद्रक्ताममवेक्ष्य प्रिया भ्रान्तस्तद्व्रणवेदनापरिगतः कष्टं मृतः साम्प्रतम् ॥ १० ॥ तीरात्तीरमुपैति रौति करुणं चिन्तां समालम्बते किंचिद्ध्यायति निश्चलेन मनसा योगीव युक्तेक्षणः । स्वां छायामवलोक्य कूजति पुनः कान्तेति मुग्धः खगो धन्यास्ते भुवि ये निवृत्तमनसो धिग्दुःखिता कामिनः ॥ ११ ॥ मित्रे क्वापि गते सरोरुहवने बद्धानने ताम्यति क्रन्दत्सु भ्रमरेषु वीक्ष्य दयिताश्लिष्टं पुरः सारसम् । चक्राह्वेन वियोगिना बिसलता नास्वादिता नोज्झिता कण्ठे केवलमर्गलेव निहिता जीवस्य निर्गच्छतः ॥ १२ ॥ मङ्क्त्वा मोक्तुं न मुह्ये[1] त्रुटितबिसलताकोटिभिर्दोर्भिरन्तश्चाराकारात्पृषार्तं पिबति न पयसा निर्गुणं[2] पत्रसंस्था । छायामम्भोरुहाणामलिकुलसबला वेत्ति सध्यामसध्या कान्ताविश्लेषभीरुर्दिनमपि रजनीं मन्यते चक्रवाकः ॥ १३ ॥

सध्यावर्णनम्

उच्चैस्तरादम्बरशैलमौलेश्च्युतो रविर्गैरिकगण्डशैलः । तस्यैव पातेन विचूर्णितस्य सध्यारजोराजिरिवोज्जिहीते ॥१॥ विहिताञ्जलिर्जनतया दधती विकसत्कुसुम्भकुसुमारुणताम् । चिरमुज्झितापि तनुरौज्झदसौ न पितृप्रसूः प्रकृतिमात्मसुरः ॥ २ ॥ अथ सान्द्रसाध्यकिरणारुणितं हरिहेतिहूति मिथुनं पततोः । पृथगुत्पपात विरहार्तिदलद्धृदयस्रुतासृगनुलिप्तमिव ॥ ३ ॥ निलयः श्रियः सततमेतदिति प्रथितं यदेव जलजन्म तया । दिवसात्ययात्तदपि मुक्तमहो चपलाजनं प्रति न चोद्यमदः ॥ ४ ॥ दिवसोऽनुमित्रमगमद्विलयं किमिहास्यते बत मयालयया । रुचिभर्तुरस्य विरहाधिगमादिति सध्ययापि सपदि व्यगमि ॥ ५ ॥ मुग्धस्य केलिविजितस्मरचापयष्टेरातन्वती रुचिमतीव सुधाकरस्य । रागोद्धुरा स्फुटमुदञ्चितारकश्री सध्याविरस्ति ननु कापि पतिव्रतेव ॥ ६ ॥

रजनिवर्णनम्

व्योमपात्रमपि चैकपाणिना विस्फुटोडुकुसुमानि बिभ्रति । अन्यपाणिकलितेन्दुदर्पणा कामिनीव रजनीयमागता ॥ १ ॥ नृपतिपुरुषशङ्कितप्रचारं परगृहदूषणनिश्चितैकवीरम् । घननिरनिरुद्धसर्वभावा रजनिरियं जननीव संवृणोति ॥ २ ॥ अस्तोदयाचलनिलम्बिरवीन्दुबिम्बव्याजात्क्षणं श्रवणयोर्निहितावनिन्द्या । ताराच्छलेन कुसुमानि समुत्क्षिपन्ती संध्येयमागतवती प्रमदेव काचित् ॥ ३ ॥ शशाङ्के सनद्धे भरत इव सध्यायवनिका तिरोभूत्वा पुष्पाञ्जलिमिव विकीर्योडुनिकरम् । कलं गायन्तीभिः कुमुदवनभृङ्गीभिरधुना नभोरङ्गं प्राप्ता विहरति निशैलासिकवधूः[4] ॥४॥ उन्मुक्तमिर्दिवसमधुना सर्वतस्तामिरेव स्वच्छायाभिर्निचुलितमिव प्रेक्ष्यते विश्वमेतत् । पश्यन्त्येषु ज्वलति जलधौ स्वःसानौ च मध्ये चित्राद्रीव रमयति तमःस्तोमनीलां धरित्रीम् ॥ ५ ॥ उच्चैस्तामसच्चेङ्कुरणघटना बिभ्रती तारकास्थीन्यन्तर्धानव्यसनरसिका रात्रिरेषा कापालिकीयम् । द्वीपाद्द्वीपं भ्रमति दधती चन्द्रमुद्राकपाले न्यस्तं सिद्धाञ्जनपरिमलं लाञ्छनस्य च्छलेन ॥ ६ ॥

तमोवर्णनम्

लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः । असत्पुरुषसेवेव दृष्टिर्निष्फलतां गता ॥ १ ॥ अविभातविशेषस्य सन्

१ देवनियोग २ संबद्धदृष्टि- ३ विदव

१ नाट्यनिपुणा नटीव रात्रिः २ अहरेव ३ कौतुके ४ रात्रिरूपा योगिनी

तेजोपहारिण । स्वामिनो निर्विवेकस्य तमसश्च किमन्तरम् ॥ २ ॥ आपूरितमिद श्यामतमसतमसेरलम् । ब्रह्माण्डमण्डल भाति सकज्जलकरण्डवत् ॥ ३ ॥ तनुलग्ना इव ककुभ क्ष्मातलय चरणचारपात्रमिव । वियदपि चालिकदम्र मुष्टिग्राह्य तम कुरुते ॥ ४ ॥ अम्बरविपिनमिदानीं तिमिरवराहोऽवगाहते जलधे । रोमसु यदस्य लग्नास्तारक जलबिन्दवो भान्ति ॥ ५ ॥ घटितमिवाञ्जनपुञ्जै पूरितमिव मृगमदक्षोदै । ततमिव तमालतरुभिर्वृतमिव नीलांशुकैर्भुवनम् ॥ ६ ॥ आतपघातपभयादपलीन धामरच्छविविरामपटीय । सनिपत्य शनकैरिव निम्नादन्धकारमुदवाप समानि ॥ ७ ॥ एकतामिव गतस्य विवेक कस्यचिन्न महतोऽप्युपलेभे । भास्वता निदधिरे भुवनानामात्मनीव पतितेन विशेषा ॥ ८ ॥ रञ्जिता नु विविधास्तरुशैला नामित नु गगन स्थगित नु । पूरिता नु विषमेषु धरित्री सहृता नु ककुभस्तिमिरेण ॥ ९ ॥ रात्रिरागमलिनानि विकास पङ्कजानि रहयन्ति विहाय । स्पष्टतारकमियाय नम श्रीर्वस्तुमिच्छति निरापदि सर्व ॥ १० ॥ नोर्ध्वमीक्षणगतिर्न चाप्यधो नाभितो न पुरतो न पृष्ठत । लोक एष तिमिरौघवेष्टितो गर्भवास इव वर्तते निशि ॥ ११ ॥ शुद्धमाविलमवस्थित चल वक्रमार्जवगुणान्वित च यत् । सर्वमेव तमसा समीकृत धिग्महत्त्वमसता हतान्तरम् ॥ १२ ॥ पिदधति[1] तिमिरे समस्तलोक प्रलयमहाब्धिनिभे भृतोघनीचे । व्यरुचदुडुगणो वैलक्षरोचिर्बहुविधफेनसमूहतुल्यरूप ॥ १३ ॥ पतिते पतङ्गमृगराजि निजप्रतिबिम्बरोषित इवाम्बुनिधौ । अथ नागयूथमलिनानि जगत्परितस्तमासि परितस्तरिर ॥ १४ ॥ व्यसरत्नु भूधरगुहान्तरत पटल महिर्बहलपङ्करुचि । दिवसावसानपटुनस्तमसो बहिरेत्य चाधिकमभक्त गुहा ॥ १५ ॥ निमलम्बताम्बरनिलम्बमध निमवर्धतोर्ध्वमवनीतलत । निससार तिर्यगथ दिग्भ्य इति प्रचुरीभवन्न निरधारि तम ॥ १६ ॥ स्थगिताम्बरक्षितितले परितस्तिमिरे जनस्य दृशमन्धयति । दधिरे रसाञ्जनमपूर्वमत प्रिय वेश्मवर्त्म सुदृशो ददृशु ॥ १७ ॥ अवधार्य कार्यगुरुताम भवन भयाय सान्द्रतमसन्तमसम् । सुतनो स्तनौ च दयितोपगमे तनुरोमराजिपथवेपथवे ॥ १८ ॥ ददृशेऽपि भास्कररुचाह्नि न य स तमी तमोभिरभिगम्य तताम् । धुतिमग्रहीद्ग्रहगणो लघव प्रकटीभवन्ति मलिनाश्रयत ॥ १९ ॥ अनुलेपनानि कुसुमान्यबला कृतमन्यव पतिषु दीपशिखा । समयेन तेन चिरसुप्तमनोभवबोधन सममबोधिषत ॥ २० ॥ विवस्वतानायिषतेव मिथ्या स्वर्गोऽसहस्रेण सम जनानाम् ।

[1] निरोदधति सति [2] अन्धकारे [3] धवलमरीचि- [4] दिशा- १८ पु. ट. मा

गावोऽपि नेत्रापरनामधेयास्तेनेदमान्ध्य खलु नान्धकारै ॥ २१ ॥ चरमगिरिनिकुञ्जमुष्णभानौ भगवति गच्छति विप्रयोगखिन्ना । मुकुलितनयनाम्बुजा धरित्री वपुषि बभार तमासि शैवलानि ॥ २२ ॥ काश्मीरगौरवपुषामभिसारिकाणामाबद्धरेखमभितोरुचिमञ्जरीभि । एततमालदलनीलतम तमिस्र तत्प्रेमहेमनिकषोपलता तनोति ॥ २३ ॥ उद्दामदिग्द्विरदचञ्चलकर्णपूरगण्डस्थलोच्छलदलिस्तनकाकृतीनि । मीलन्नभासि मृगनाभिसमानभासि दिक्कन्दरेषु निलमन्ति तमासि ॥ २४ ॥ सिन्धो सुधांशुशकल परिगृह्य सन्ध्याक्षेमकरी निपतिताम्बरभूरुहाग्रे । चञ्चूपुटेन चपलेन तया विकीर्णास्ताराभिषेण पतिता इव पक्षखण्डा ॥ २५ ॥ व्यसनिन इव निधा क्षीयते पङ्कजश्रीर्गुणिन इव विदेशे दैन्यमायाति भृङ्गा । कुनृपतिरिव लोक पीडयत्यन्धकारो धनमिव कृपणस्य व्यर्थतामेति चक्षु ॥ २६ ॥ इद नभसि भीषणभ्रमदुलूककोलाहलैर्निशाचरविलासिनीनिवहदत्तनेत्रोत्सवम् । परिस्फुरति निर्भरप्रचुरपङ्कसम्मोहमद्वराहकुलमासलप्रबलबन्धमन्ध तम ॥ २७ ॥ पुर पूर्वमेव स्थगयति ततोऽन्यामपि दिश क्रमात्क्रामन्नद्रिद्रुमपुरविभागास्तिरयति । उपेत पीनत्व तदनु भुवनस्येक्षणपथ तम सघातोऽय हरति हरकण्ठद्युतिहर ॥ २८ ॥ अमुष्मिन्नुद्यानद्रुमकुहरनीरन्ध्रभरिते तम स्तोमे पिण्डीकृतबहलकालायसघने । यतामद्यास्माक कथमपि पुरो यस्तचरण निमेषेऽप्युन्मेषे नहि नहि विशेषो नयनयो ॥ २९ ॥ कङ्कोल कल्कण्ठिका कुवलय कादम्बिनी कर्दम कंसारि कबरी कृपाणलतिका कस्तूरिका कज्जलम् । कालिन्दी कचपट्टिका करिघटा कामारिकण्ठस्थली यस्यैते करदा भवन्ति सखि तद्वन्दे विनिद्र तम ॥ ३० ॥ किं भूमौ परित स्फुरन्ति करिण कस्तूरिकाया रसै सिक्ता किं निखिला दिश स्विमखिल लिप्त मषीभिर्नभ । किं व्याप्त भुवन समस्तमपि च श्रीकण्ठकण्ठत्विषा कालिन्दीजलराशितमानि निबिडे जातेऽन्धकारेऽधुना ॥ ३१ ॥ मद्य सान्द्रमषी विलुप्तककुभ स्निग्धेन्द्रनीलद्रवश्यामीभवन्नभसो निरन्तरमिलज्झिल्लीरसश्च्योतिन । एत कोकिलकायकान्तिमहतो लुम्पन्ति दृष्टि दृशोरुन्निद्राञ्जनपुञ्जमेचकरुचो भीमास्तम प्रक्रमा ॥ ३२ ॥ चिन्वद्भिश्चौरचिर्विकीर्णितानि घटयद्भिस्ताम्राणि भुवस्तन्वानैर्बलसाधनोत्सवरस निर्व्याजवीरात्मनाम् । पुरे रामकृत्ता नृनभमनसा शुभाङ्गनासगम दृश्यत्कोकिलकालकण्ठमलिन

[1] गण्डस्थलात् [2] निभे- [3] मेखलि- [4] पेटक [5] पाश्वलिका [6] गजसमूह [7] करदा [8] कण्ठस्थाने [9] मेघश्यामतनीभि

ध्वान्त समुज्जृम्भते ॥ ३३ ॥ नाकाश न दिशो न भूधरकुल नाम्भोधयो न क्षितिर्न द्यौर्नाम्बुधरा न तीव्रकिरणो नेन्दुर्न तारागण । एते षट्पदकायकान्तिपटलीपाण्डित्य वैतण्डिकै कल्लोलैस्तमसामसाम्प्रतमय विश्वव्यय कल्प्यते ॥ ३४ ॥ एतद्व्योमवनीवराहवलय विश्वैकवीरस्मरस्कन्धावारमदान्धसिन्धुरकुल श्यामावधूरंशिकम् । चक्षुष्याञ्जन वस्तु घूकमदसा विक्लिष्टचक्राह्वयस्तोमान्तर्गतधूमकेतन महाधूम्या तमस्तार्यते ॥ ३५ ॥ सर्वे ध्वान्तमिद वदन्तु बहुधा सिद्धान्त एव [redacted] न स्वाधारेषु करेषु पुष्करमणे सत्स्वेषु नून शनै । अस्तालम्बतयाम्बरेण पतता म्रस्ते समस्ते जगत्सु मीलत्करकन्दलैरपि वियोऽस्तत्तावदुत्तार्यते ॥ ३६ ॥ विश्व चाक्षुषमलमस्ति हि तम कैवल्यमोपाधिसम्प्राच्यादिव्यवहारबीजविरहाद्दिग्ध्यानमेव स्थितम् । गृह्यन्ते मयहेतव पटुभिरप्यक्षान्तरैर्भाति च ध्वान्तेनातिघनेन वस्तु वचसा शान्त स्वरेणामुक ॥ ३७ ॥ व्योम्नि प्राङ्गणसीम्नि साध्य किरण विस्तार्य चेलाञ्चल ध्वान्तै कार्मणपासुभिश्च जगता द्राह् मोहयित्वा दृशौ । ताराशौक्तिकमौक्तिकानि विहगश्रेणीरवच्छद्मना जिजिह्नत्य च मायिक सरन्टो चक्राह्वहिर्वर्तते ॥ ३८ ॥ उत्खातच्छिन्नसध्यारुणकमलवनो व्योमकासारमध्य मग्ने मत्तो निशीथाह्वयवनमहिषो मद्रवविक्षिप्तमश्नु । तत्कालोद्दियमान सह तनुपृथुभिस्तारकाबुद्बुदौघैस्तत्कालादेवोज्जिहीते कलुषितभुवन भीषणो ध्वान्तपङ्क ॥ ३९ ॥ चूडाले स्फुरदर्चिर्निषधरविवराण्युज्ज्वलानुज्ज्वलानि प्रेक्ष्यन्ते चक्रनामीमनसि निविशते सूर्यकान्ताकृशानु । किं चामी शल्ययन्तस्तिमिरमुमयतो निर्भराहस्तमिस्रासघट्टोत्पिष्टसध्याकणनिकरपरिस्पर्धिनो भान्ति दीपा ॥ ४० ॥

अभिसारिकासचारकथनम्

मेघा वर्षन्तु गर्जन्तु मुञ्चन्त्वशनिमेव वा । गणयन्ति न शीतोष्ण रमणाभिमुखा स्त्रिय ॥ १ ॥ मल्लिकामाल्यभारिण्य सर्वाङ्गीणार्द्रचन्दना । क्षौमवत्यो न लक्ष्यन्ते ज्योत्स्नायामभिसारिका ॥ २ ॥ मल्लिकाचितधम्मिल्लाश्चारुचन्दनचर्चिता । अविभाव्या सुख याति चन्द्रिकास्वभिसारिका ॥ ३ ॥ गज वा यव वा मेघ सुख वा शतशोऽशनिम् । न शक्या हि स्त्रियो रोद्धु प्रस्थिता दयित प्रति ॥ ४ ॥ प्राणेशमभिसरन्ती पथि स्खलन्ती सुपिच्छिले मुग्धा । अवलम्बनाय वारा धाराससु कर प्रसारयति ॥ ५ ॥ अयि यामिनि गजगामिनि कामिनि सौदामिनीव [redacted] व्रजसि । जलदेनव न जाने कति कति सुकृतानि तेन विहितानि ॥ ६ ॥ जलधर निर्लज्जस्त्व यन्मा दयितस्य वेश्म गच्छन्तीम् । स्तनितेन भीषयित्वा धाराहस्तै परामृशसि ॥ ७ ॥ यद्यदहल्याहेतोर्मृषा वदसि शक्र गोतमोऽस्मीति । तद्वन्मामपि दु ख निरस्य निवार्यता जलद ॥ ८ ॥ यदि गर्जति वारिधरो गर्जतु तन्नाम निष्ठुरा पुरुषा । अयि विद्युत्प्रमदाना त्वमपि च दु ख न जानासि ॥ ९ ॥ रमसादभिसर्तुमुद्यताना वनिताना सखि वारिदो विवस्वान् । रजनी दिवसोऽन्धकारमर्चिर्विपिन वेश्म विमार्ग एव मार्ग ॥ १० ॥ चन्द्रोदये चन्दनमङ्गकेषु निहस्य निन्यस्य विनिर्गताया । मनो निहन्तु मदनोऽपि बाणान्करेण कौन्दान्विभराम्बभूव ॥ ११ ॥ स्फुरदुरसिजमारभङ्गुराङ्गी किसलयकोमलकान्तिना पदेन । अयि कथय कथ सहेत गन्तु यदि न निशासु मनोरथो रथ स्यात् ॥ १२ ॥ सचरन्ति मृगनाभिचर्चिता मेचकाम्बरकृतावगुण्ठना । प्राणनाथमभिसर्तुमुद्यता सुभ्रुवस्तिमिरदेवता इव ॥ १३ ॥ क्व प्रस्थितासि करभोरु घने निशीथे प्राणाधिपो वसति यत्र मन प्रियो मे । एकाकिनी वद कथ न बिभेषि बाले नन्वस्ति पुङ्खितशरो मदन सहाय ॥ १४ ॥ मन्द निधेहि चरणौ परिधेहि वासो नील पिधेहि वलयावलिमञ्चलेन । मा जल्प साहसिनि शारदचन्द्रकान्तदन्तांशवस्तव तमासि समापयन्ति ॥ १५ ॥ मूढे निरन्तरपयोधरया मयैव कान्त सहाभिरमते यदि किं तवात्र । मा गर्जितैरिति मुहुर्विनिवारयन्ती मार्गं रुणद्धि कुपितेव निशा सपत्नी ॥ १६ ॥ उरसि निहितस्तारो हार कृता जघने घने कलकलवती काञ्ची पादौ रणन्मणिनूपुरौ । प्रियमभिसरस्येव मुग्धे त्वमाहतडिण्डिमा यदि किमपरं त्रासोत्कम्प दिश समुदीक्षसे ॥ १७ ॥ न जल्प दशनत्विषा भवति ते तमिस्रक्षतिस्तिरङ्कय दृगञ्चल भवतु तेन गाढ तम । अपीह सखि साध्वस पथि जहीहि निम्नोन्नते स्मर समदसिन्धुर समधिरुह्य निर्गच्छसि ॥ १८ ॥ वातोद्धूतमुखी प्रनष्टतिलका तोयार्द्रलीनाशुका मेघाना निनदेन भीतहृदया गत्वा प्रियस्यालयम् । द्वार नेच्छति लज्जया प्रलपितु देहीति वर्षाहता पादौ नूपुरकर्दमप्रतिहतौ सशब्दयन्ती स्थिता ॥ १९ ॥ मुक्त मौक्तिकदाम हेमवलयश्रेणी समुत्सारिता वासो नीलमुरीकृत नियमितो मञ्जीरकोलाहल । गच्छन्त्यास्तव साहस न सहते तन्वङ्गि सगोपन धम्मिल्लच्युतमल्लिकापरिमलग्राही निशीथानिल ॥ २० ॥ जाता प्रासादपालीकनकवलभिकान्यस्तमाणिक्यदीपच्छायाविच्छर्दतुच्छीकृतविरलतमा ये निशीथान्धकारा । तेऽमी स्फारीक्रियन्ते मतिविशिखमित कान्तसकेतधावद्वामभ्रूमुक्तनम्रोत्

१ उत्तुङ्गधारिण्य २ पद्मयुक्ते

१ निविडे २ अर्धरात्रे ३ मुद्रिता यया येन

लतरलतरत्तारकामेचकिञ्चा ॥ २१ ॥ उत्तस केकिपिच्छै र्मरकतवलयै श्यामले दोःप्रकाण्डे हार सान्द्रेन्द्रनीलैर्मृगमदरचितो पत्रभङ्गप्रपञ्च । नीलाब्जैः शेखरश्रीरसितवसनता चेत्यमीकाभिसारे सप्रत्येणेक्षणाना तिमिरभरसखी वर्तते वेषलीला ॥ २२ ॥ मलयजरसविलिप्ततनवो नवहारलताविभूषिता सिततरदन्तपत्रकृतवक्त्ररुचो रुचिरामलांशुका । शशभृति विततधाम्नि धवलयति धरामविभाव्यता गता प्रिय वसतिं प्रयान्ति सुखमेव निरस्तभियोऽभिसारिका ॥ २३ ॥

नक्षत्रोदयवर्णनम्

घनतरतिमिरघुणोत्करजग्धानामिव पतन्ति काष्ठानाम् । छिद्रैरमीभिरुडुभि किरणव्याजेन चूर्णानि ॥ १ ॥ उद्वर्तु निज शैलकेलिरभसप्रस्तानि पायोनिधेरन्तर्भूषणमौक्तिकानि दिनिजश्रीभि समुत्कण्ठया । गाढ तत्र निमज्जितेन रविणा पद्मा दृढ रश्मिभि प्रोत्क्षिप्तानि निपत्य तानि गगने तारा पदेश दधु ॥ २ ॥

चन्द्रोदयवर्णनम्

तत कुमुदनाथेन कामिनीगण्डपाण्डुना । नेत्रानन्देन चन्द्रेण माहेन्द्री दिगलंकृता ॥ १ ॥ कुमुदेऽध्यधिकं भाति पतिताश्चन्द्ररश्मय । अतिमट्टष्टशीलेषु कुलेष्विव समृद्धय ॥ २ ॥ आनन्द कुमुदादीनामिन्दु चन्दलयत्वयम् । लङ्घयत्यम्बराभोग हनूमानिव सागरम् ॥ ३ ॥ पिनष्टीव तर ङ्गाग्रै समुद्र फेनचन्दनम् । तदादाय करैरिन्दुर्लिम्पतीव दिगङ्गना ॥ ४ ॥ नयनानन्ददायीन्दोर्बिम्बमेतत्प्रसीदति । अधुना निरुद्धाश प्रविशीर्णमिद तम ॥ ५ ॥ नाशयन्तो घनध्वान्त तापयन्तो वियोगिन । पतन्ति शशिन पादा भासयन्त क्षमातलम् ॥ ६ ॥ ज्योत्स्नाचय पय पूरतारका कैरवाणि च । राजति व्योमकासारराजहस सुधाकर ॥ ७ ॥ इदमाभाति गगने भिन्दान सतत तम । अमन्दनयनानन्दकरं मण्डलमैन्दवम् ॥ ८ ॥ उदयतटान्तरित मिय प्राची सूचयति दिङ्निशानाथम् । परिपाण्डुना मुखेन प्रियमिव हृदयस्थित रमणी ॥ ९ ॥ अथ पथिकवधूदहनशनैरुदभूत्शिशिरालोक । कुमुदप्रबोधदूतो व्यसनगुरुश्चक्रवाकीणाम् ॥ १० ॥ निनयन दूरमस्य मित्र सिन्धो कुमुद्वतीदयित । अयमुदयति कुङ्कुमारुणरमणीवदनोपमश्चन्द्र ॥ ११ ॥ हसो यथा राजति पञ्जरस्थ सिंहो यथा मन्दरकन्दरस्थ । वीरो यथा दर्पितकुञ्जरस्थश्चन्द्रोऽपि बभ्राज तथाऽम्बरस्थ ॥ १२ ॥ आकन्दवापीगितपुण्डरीक

१ विरहिणीकपोलपाण्डुरेण २ प्राचीदिक् ३ चन्द्र ४ आकाश एव वापी तस्या श्वेतकमलम्

शोणोपल मन्मथसायकानाम् । पश्योदित शारदमम्बुजाक्षि सध्याङ्गनाकन्दुकमिन्दुबिम्बम् ॥ १३ ॥ वीथीषु वीथीषु विलासिनीना मुखानि संवीक्ष्य शुचिस्मितानि । जालेषु जालेषु कर प्रसार्य लावण्यभिक्षामटतीव चन्द्र ॥ १४ ॥ नभोऽन्तता कुङ्कुमुपागताया प्रमोदपर्याकुलतारकाया । निशाङ्गनाया स्फुरता करेण शशी तमःकञ्चुकमुन्मुमोच ॥ १५ ॥ मनोजराजस्य सितातपत्र श्रीखण्डचित्र हरिदङ्गनाया । विराजति व्योमसर सरोज कर्पूरपूरप्रभमिन्दुबिम्बम् ॥ १६ ॥ अथ मन्मथवाहिनीपराग किमपि ज्योतिरुदस्फुरत्पुरस्तात् । तिमिरस्य जरा चकोरकूरं कुलटाकेलिवनीदवानलार्चि ॥ १७ ॥ नवकुङ्कुमचर्चिता रजन्या गगनाशोकतरो प्रवालपङ्क्ति । मणिकुन्तलता स्मरस्य मन्ये शशिन प्राथमिकी मयूखलेखा ॥ १८ ॥ उपोढरागेण विलोलतारक तथा गृहीत शशिना निशामुखम् । यथा समस्त तिमिराशुक तया पुरोऽपि रागाद्गलित न लक्षितम् ॥ १९ ॥ करमुदयमहीधरस्तनाग्रे गलिततम पटलाशुके निवेश्य । विकसितकुमुदेक्षण विचुम्बत्ययममरेशदिशो मुख सुधाशु ॥ २० ॥ अन्धकारगरल यतो जगन्मोहकारि भृशमत्ति नित्यश । उज्ज्वल जठरमोषधीपतेरञ्जनाममभय ततः प्रिये ॥ २१ ॥ मानिनीजनविलोचनपातानुष्णबाष्पकलुषान्प्रतिगृह्णन् । मन्दमन्दमुदित प्रययौ ख भीतभीत इव शीतमयूख ॥ २२ ॥ शक्रपार्श्वतनुमद्यपानतीव्रकुङ्कुमाक्तकुचगोरकाकृति । लक्ष्यते कमलिनीभिरुन्मतपङ्कजोदरलीलया शशी ॥ २३ ॥ इन्दुरिन्दुरिति किं दुराशया बिन्दुरेष पयसो विलोक्यते । नन्विद विजयते मृगीदृश श्यामकोमलकपोलमाननम् ॥ २४ ॥ रुद्धनिर्गमनमा दिनक्षयात्पूर्वदृष्टतनुचन्द्रिकास्मितम् । एतदुद्गिरति रात्रिचोदिता दिग्गृहस्यमिव चन्द्रमण्डलम् ॥ २५ ॥ पश्य पद्मिनीपञ्जरिता बिम्बलाञ्छितवियत्सरोऽम्भसा । विप्रकृष्टविवरं हिमांशुना चक्रवाकमिथुन विडम्ब्यते ॥ २६ ॥ अङ्गुलीभिरिव केश संचय संनियम्य तिमिरं मरीचिभि । कुड्मलीकृतसरोजलोचन चुम्बतीव रजनीमुख शशी ॥ २७ ॥ रक्तभावमपहाय चन्द्रमा जात एव परिशुद्धमण्डल । विक्रिया न खलु कालदोषजा निर्मलप्रकृतिषु स्थिरोदया ॥ २८ ॥ उन्नतेषु शशिन प्रभा स्थिता निम्नसंश्रयपरं निशातम । नूनमात्म सदृशी प्रकल्पिता वेधसैव गुणदोषयोर्गति ॥ २९ ॥ चन्द्रपादजनितप्रवृत्तिभिश्चन्द्रकान्तजलबिन्दुभिर्गिरि । मेखलातरुषु निद्रितानमू बोधयत्यसमये शिखण्डिन ॥ ३० ॥

१ [illegible] २ [illegible] ३ [illegible] वेश्म यावनाम् ४ पयोगर्भ कुमोदनम भोजनमिति यावत्

उन्नतानतभागवत्तया चन्द्रिका सतिमिरा गिरेरियम् । भक्तिभिर्बहुविधाभिरर्पिता भाति भूतिरिव मत्तदन्तिनः ॥३१॥ एतदुच्छ्वसितपीतमैन्दवं सोढुमक्षममिव प्रभारसम् । मुक्तषट्पदविरावमञ्जसा भिद्यते कुमुदमा निबन्धनात् ॥ ३२ ॥ आननानि हरिणीनयनानामद्भुतानि च समीक्ष्य जगत्याम् । लज्जयैव घनमण्डललीनो मन्दमन्दमहहेन्दुरुदेति ॥ ३३ ॥ व्यानशे शशधरेण विमुक्तः केतकीकुसुमकेसरपाण्डुः । चूर्णमुष्टिरिव लम्बितकान्तिर्वासवस्य दिशमंशुसमूहः ॥ ३४ ॥ उज्झती शुचमिवाशु तमिस्रामन्तिकं व्रजति तारकराजे । दिक्प्रसादगुणमण्डनमूहे रश्मिहासविशदं मुखमैन्द्री ॥३५॥ नीलनीरजनिभे हिमगौरं शैलरुद्धवपुषः सितरश्मेः । खे रराज निपतत्करजालं वारिधेः पयसि गाङ्गमिवाम्भः ॥३६॥ द्यां निरुन्धदतिनीलघनाभं ध्वान्तमुद्यतकरेण पुरस्तात् । क्षिप्यमाणमसितेतरभासा शंभुनेव करिचर्म चकासे ॥ ३७ ॥ अतिकान्तिकगलेन्दुविसृष्टे जिह्मतां जहति दीधितिजाले । निःसृतस्तिमिरभारनिरोधादुच्छ्वसन्निव रराज दिगन्तः ॥३८॥ लेखया विमलविद्रुमभासा संततं तिमिरमिन्दुरुदासे । दंष्ट्रया कनकटङ्कपिशङ्ग्या मण्डलं भुव इवादिवराहः ॥३९॥ दीपयन्नथ नभः किरणौघैः कुङ्कुमारुणपयोधरगौरः । हेमकुम्भ इव पूर्वपयोधेरुन्ममज्ज शनकैस्तुहिनांशुः ॥ ४० ॥ उद्गते द्युमविभिन्नतमिस्रा पश्यति स्म रजनीमवितृप्तम् । व्युत्क्रमस्फुटमुखीमतिजिह्मां व्रीडया नववधूमिव लोकः ॥४१॥ न प्रसादमुचितं गमिता द्यौर्नोद्धृतं तिमिरमद्रिवनेभ्यः । दिङ्मुखेषु न च धाम विकीर्णं भूषितैव रजनी हिमभासा ॥ ४२ ॥ क्षिप्यते प्रियवधूरुपकण्ठं तारकास्ततकरस्य हिमांशोः । उद्धमन्नभिरराज समन्तादङ्गराग इव लोहितरागः ॥ ४३ ॥ प्रेरितः शशधरेण करौघः संहृतान्यपि नुनोद तमांसि । क्षीरसिन्धुरिव मन्दरभिन्नः काननान्यविरलोच्चतरूणि ॥ ४४ ॥ शारता गमितया शशिपादैश्छायया विटपिनां प्रतिपेदे । न्यस्तशुक्लबलिचित्रतलाभिस्तुल्यता वसतिवेश्ममहीभिः ॥ ४५ ॥ गन्धमुद्धतरजःकणवाही विक्षिपन्विकसतां कुमुदानाम् । आदुधाव परिलीनविहङ्गा यामिनीमरुदपां वनराजीः ॥ ४६ ॥ सविधातुमभिषेकमुदासे मन्मथस्य लसदंशुजलौघः । यामिनीवनितया ततचिह्नः सोत्पलो रजतकुम्भ इवेन्दुः ॥ ४७ ॥ ओजसापि खलु नूनमनूनं नासहायमुपयाति जयश्रीः । यद्विभुं शशिमयूखसखः सन्नाददे विजयि चापमनङ्गः ॥ ४८ ॥ कल्पितमम्बरमाकल्प्य वर्त्मैमुदितपङ्कजकोशपयोधरः । विकसदुत्पलनेत्रविलोकित सन्ति निशा सरसीकुरुते विधुः ॥ ४९ ॥ वसुधान्तनिःसृतमिवाहिपतेः पटलं फणामणिसहस्ररुचाम् । स्फुरदंशुजालमथ शीतरुचः ककुभं समरकुरुत माघवनीम् ॥ ५० ॥ विशदप्रभापरिगतं विबभावुदयाचलव्यवहितेन्दुवपुः । मुखमप्रकाशदशनं शनकैः सविलाससहासमिव शक्रदिशः ॥ ५१ ॥ कलया तुषारकिरणस्य पुरः परिमन्दभिन्नतिमिरौघजटम् । क्षणमभ्यपद्यत जनैर्न मृषा गगनं गणाधिपतिमूर्तिरिति ॥ ५२ ॥ नवचन्द्रिकाकुसुमकीर्णतमःकबरीभृतो मलयजार्द्रमिव । ददृशे ललाटतटहारि हरेर्हरितो मुखे तुहिनरश्मिदलम् ॥ ५३ ॥ प्रथमं कलाभवदथार्धमथो हिमदीधितिर्महदभूदुदितः । दधति ध्रुवं क्रमश एव न तु द्युतिशालिनोऽपि सहसोपचयम् ॥ ५४ ॥ उदमज्जि कैटभजितः शयनादपनिद्रपाण्डुरसरोजरुचा । प्रथमममुद्रनदराजसुतावदनेन्दुनेव तुहिनद्युतिना ॥ ५५ ॥ अथ लक्ष्मणानुगतकान्तवपुर्जलधिं विलङ्घ्य शशिदाशरथिः । परिवारितं परितः ऋक्षगणैस्तिमिरौघराक्षसकुलं बिभिदे ॥ ५६ ॥ उपजीवति स्म सततं दधतः परिमुग्धतां वणिगिवोडुपतेः । घनवीथिवीथिमवतीर्णवतो निधिरम्भसामुपचयाय कलाः ॥ ५७ ॥ रजनीमवाप्य रुचमाप शशी सपदि व्यभूषयदसावपि ताम् । अविलम्बितक्रममहो महतामितरेतरोपकृतिमच्चरितम् ॥ ५८ ॥ दिवसं भृशोष्णरुचिपादहता रुदतीमिवानवरतालिरुतैः । मुहुरामृशन्मृगधरोऽग्रकरैरुदसीश्वसत्कुमुदिनीवनिताम् ॥ ५९ ॥ प्रतिकामिनीति ददृशुश्चकिताः सरजं मधर्मपयसोपचिताम् । सुदृशोऽभिभर्तृशशिरश्मिगलज्जलबिन्दुमिन्दुमणिदारुवधूम् ॥ ६० ॥ अमृतद्रवैर्विदधदब्जदृशामपमार्गमोषधिपतिः स करैः । परितो विसर्पि परितापि भृशं वपुषोऽवतारयति मानविषम् ॥ ६१ ॥ अमलात्मसु प्रतिफलन्नभितस्तरुणीकपोलफलकेषु मुहुः । विससार सान्द्रतरमिन्दुरुचामधिकावभासितदिशां निकरः ॥६२॥ उपगूढवेलमलघूर्मिभुजैः सरितामचुक्षुभदधीशमपि । रजनीकरः किमिव चित्रमहो यदुरागिणां गणमनङ्गलघुम् ॥६३॥ भवनोदरेषु परिमन्दतया शयितोऽलसः स्फटिकयष्टिरुच । अवलम्ब्य जालकमुखोपगतानुदतिष्ठदिन्दुकिरणान्मदनः ॥ ६४ ॥ अविभावितेषुविषयः प्रथमं मदनोऽपि नूनमभवत्तमसा । उदिते दिशः प्रकटयत्यमुना यदधर्मधाम्नि धनुराचकृषे ॥ ६५ ॥ युगपद्विकासमुदयाद्गमिते शशिनः शिलीमुखगणोऽलभत । द्रुतमेत्य पुष्पधनुषो धनुषः कुमुदेऽङ्गना मनसि चाप्सरम् ॥ ६६ ॥ ककुभां मुखानि सहसोज्ज्वलयन्दधदाकुलत्वमधिकं रतये । अदिदीपदिन्दुरपरो दहनः कुसुमेषुमत्रिनयनप्रभवः ॥ ६७ ॥ स्याता यथ मधुपा मधुकोशगतश्चन्द्रः प्रमारितकरो द्विजराज एव । अस्तसमागमकृतोऽस्य पुनर्द्वितीयो मा भूत्कलङ्क इति सङ्कुचिता

१ कीर्तिः, विभवश्च वा २ अतिमन्दगामिनीम्

नलिन्य ॥ ६८ ॥ उद्गर्भहूणतरुणीरमणोपमर्दभुग्नोन्नतस्तननिवेशनिभ हिमांशो । बिम्ब कठोरबिसकाण्डकडारमेतद्रम्भापद प्रथममग्रकरैर्व्यनक्ति ॥ ६९ ॥ ताराक्षता प्रतिनिरुन्ध्य कण्ठनादान्मघाक्षराणि निशदन्नु सुमेषुरेष । लाभाय वामरमणैर्मुषितस्य साय सचारयत्यमृतदीधितिकासपात्रम् ॥ ७० ॥ एतद्विभाति चरमाचलचूडचुम्बिहिण्डीरपिण्डरुचिशीतमरीचिबिम्बम् । उज्ज्वालितस्य रजनीमदनानलस्य धूम दधत्प्रकटलाञ्छनकैतवेन ॥ ७१ ॥ भूयस्तराणि यदमूनि तमस्विनीषु ज्योत्स्नीषु च प्रविरलानि तन प्रतीम । सध्यानलेन भृशमम्बरमूषिकायामावर्तितैरुडुभिरेव कृतोऽयमिन्दु ॥ ७२ ॥ उज्जृम्भते कुमुदिनीमुकुल मृगाङ्को विप्रकीर्णपरिपाटलरश्मिदण्ड । उत्प्लुतविद्रुममूलो जलधेस्तरङ्गादुत्क्षिप्यमाण इव कश्चन राजकन्दु ॥ ७३ ॥ गगनविपिनसिंह यामभूपातपत्र निखिलदिगबलाना कन्दुक क्रीडनाय । मणिरिव रतिभर्तु कार्मण पार्वणोऽय जयति कुमुदबन्धुर्बन्धुरश्चन्द्रबिम्ब ॥ ७४ ॥ अयमुदयति चन्द्रो वारिधेरम्बुगर्भादमृतकणकरालैरंशुभिर्दीप्यमान । भुजगशयनवक्षोहर्म्यदेशे लगन्त्या वदनमिव यदृच्छोत्तानित विश्वमातु ॥ ७५ ॥ अयमुदयति चन्द्रश्चन्द्रिकाधौतविश्व परिणतविमलिम्नि व्योम्नि कर्पूरगौर । ऋजुरजतशलाकास्पर्धिभिर्यस्य पादैर्जगदमलमृणालीपञ्जरस्थ विभाति ॥ ७६ ॥ उदयति कलमन्द्रे कण्ठतालैरलीना कुमुदमुकुलकेषु व्यसयनङ्गहारान् । मदमुखरचकोरीतोयकर्मान्तिकोऽयं तुहिनरुचिरधामा दक्षिण लोकचक्षु ॥ ७७ ॥ मृगाङ्कोऽय धत्ते गगनजलधे फेनतुलना सितच्छत्राकारा मदननृपतेर्विश्वजयिन । त्रियामारामाया मलयजविशेषप्रतिकृतिं जगद्धात्रीदेव्या मणिमुकुरलक्ष्मीं च विमलाम् ॥ ७८ ॥ कपाले मार्जार पय इति कराँल्लेढि शशिनस्तरुच्छिद्रप्रोतान्बिसमिति करी सकलयति । रतान्ते तल्पस्थान्हरति वनिताप्यंशुकमिति प्रभामत्तश्चन्द्रो जगदिदमहो विप्लवयति ॥ ७९ ॥ अय नेत्राद्वत्रेरजनि रजनीवल्लभ इति भ्रम कोऽप्य प्रज्ञापरिचयपराधीनमनसाम् । सुधानामाधार स खलु रतिबिम्बाधरसुधारसास्वेकस्निग्धादजनि नयनात्पुष्पधनुष ॥ ८० ॥ जटाभाभिर्भाभि करधृतकलङ्काक्षवलयो वियोगिव्यापत्तेरिव कलितवैराग्यविशद । परिप्रेङ्खत्तारापरिकरकपालाङ्कितनले शशी भस्मापाण्डु पितृवन इव व्योम्नि चरति ॥ ८१ ॥ तथा पौरस्त्यायां दिशि कुमुदकेदारकलिकाकवाटश्रीमिन्दु किरणलहरीमुल्लसयति । समन्तादुन्मीलद्बहलजलबिन्दुस्तबकिनो यथा पुष्पायन्ते प्रतिगृहकमणा द्रुमगण ॥ ८२ ॥ सुधारश्मि सघनतिमिरनिकरान्तविरचयन्नलिदैन्य स्यन्द शशिमणिसमुत्थ च वितरन् । उदेत्यादौ रक्ताम्बुजसमरुचि कैरववने प्रमोद तन्वानो मधुपवनितागीतिमधुरम् ॥ ८३ ॥ त्रिनयनजटावल्लीपुष्प निशावदनस्मित ग्रहकिसलय सध्यानारीनितम्बनखक्षति । तिमिरभिदुर व्योम्न शृङ्ग मनोभवकार्मुक प्रतिपदि नवस्येन्दोर्बिम्ब सुखोदयमस्तु न ॥ ८४ ॥ प्रथममरुणच्छायस्तावत्तत कनकप्रभस्तदनु विरहोत्ताम्यत्तन्वीकपोलतलद्युति । उदयति ततो ध्वान्तध्वसक्षम क्षणदामुखे सरसबिसिनीकन्दच्छेदच्छविर्मृगलाञ्छन ॥ ८५ ॥ मयूखनखरत्रुटत्तिमिरकुम्भिकुम्भस्थलोच्छलत्तरलतारकागणविकीर्णमुक्तागण । पुरदरहरिद्दरीकुहरगर्भसुप्तोत्थितस्तुषारकरकेसरी गगनकानन गाहते ॥ ८६ ॥ प्रसारणपरे करे प्रकटितानुरागोदये सुधाकिरणकामुके त्वरितमम्बरालम्बिनि । तदा विगलितोल्लसत्तिमिरजालनीलांशुका पुरदरदिगङ्गना पुलकितेव तारागणै ॥ ८७ ॥ कलानिधिरय रवे समुपलभ्य रूप स्वय दिनात्ययसमयेऽस्पृशत्पदि पद्मिनी रागवान् । धवान्तरसगमाकुलितेति पूर्वाकृति समीक्ष्य जहसु प्रिया मुखमभूदत पाण्डुर ॥ ८८ ॥ दर्पोद्रेक कुसुमधनुषो जीवित कैरवाणां जीवजीवप्रणयगरिमा भाग्यराशिर्निशाया । शृङ्गारश्रीललितहसित पानपात्र सुराणा पौरस्त्याद्रेर्जयति शिखर किं तम स्थातुमीष्टे ॥ ८९ ॥ तै सरंभैमिरदभिद्रुतानेपमिह्नाग्रैर्नरा नीरध्रैर्या त्रिभुवनदशाम कपट्टैस्तमोभि । व्याप्त पृथ्वीवलयमखिल क्षालयत्युच्छलद्भिर्ज्योत्स्नाजालैरयमुदयते शर्वरीसार्वभौम ॥ ९० ॥ पश्योदेति वियोगिना दिनमणि शृङ्गाररक्षामणिस्तारामौक्तिकहारनायकमणिश्चण्डीशचूडामणि । प्रौढानङ्गभुजगमस्तकमणि कन्दर्पसीमन्तिनीकाञ्चीमध्यमणिश्चकोरपरिपन्थि तामणिश्चन्द्रमा ॥ ९१ ॥ अङ्कुरो मदनद्विजस्य गगनक्रोडैकदष्ट्राङ्कुरस्तारामौक्तिकशुक्तिरप्रतमसस्तम्बेरमस्याङ्कुश । शृङ्गाराङ्गकलुं बिरा विरहिणीमर्मच्छिदा कर्तरी सध्यानायकधूनखक्षतिरिय चान्द्री कला जृम्भते ॥ ९२ ॥ स्वैर कैरवकोरकान्विदलयन्यूना मनो दोलयन्नम्भोजानि निमीलयन्मृगदृशा मान समुन्मूलयन् । ज्योत्स्ना कन्दलयन्दिशो धवलयन्नम्भोधिमुद्वेलयन्कोकाना कुलयन्नय कवलयन्निन्दु समुज्जृम्भते ॥ ९३ ॥ एष स्वर्गतरंगिणीजलमिलद्दिग्दन्तिदन्तद्युतिनिर्धूतद्राजतकुम्भविभ्रमधर शीतांशुरभ्युद्यत । हसीयत्यमरगम्बुजीयति स्वड्गिण्डीरपिण्डीयति स्फारस्फाटिककुण्डलीयति दिशामानन्द

१ सूरव २ पति- ३ पूर्वव्याकृति सहश दम्भतया शिवम् प्रथम पद्मिनीदर्शनेन विकृताकृति पश्चात्कुमुदिनीक्षेन निगदनया विकासकन्देन सह्यरंभिति प्रामाणिकपाठे ४ नेत्रजित ५ विवरित सुर्वत्सार ६ करा ७ उच्चाटनकुपाम, 'चण्डी' इति पाठे

कन्दीयति ॥ ९४ ॥ ज्यापि स्तनशैलदुर्गविषमे किं मानिनीना हृदि स्यातु वाञ्छति मान एष झगिति क्रोधादिवालोहित । उद्यन्दूरतरप्रसारितकर कर्षत्यसौ तत्क्षणात् स्फुलत्कैरवकोशनि सरदलिश्रेणीकृपाण शशी ॥ ९५ ॥ कैलासायितमद्रिभिर्विटपिभि श्वेतातपत्रायित मृत्स्नेन दधीयित जलनिधौ दुग्धायित वारिभि । मुक्ताहारलतायित व्रततिभि शङ्खायित श्रीफलै श्वेतद्वीपजनायित जनपदैर्जाते शशाङ्कोदये ॥ ९६ ॥ पीयूषाश्रपण जगत्त्रयदृगमालानलेखालयो विश्वोन्माथहुताशनस्य कुसुमासुद्घाटिनी कुञ्चिका । वीरेषु प्रथमा च पुष्पधनुषो रखा मृगाक्षीमुखश्रीणा च प्रतिराजनीजमधिकानन्दी नवश्चन्द्रमा ॥ ९७ ॥ दिग्बालाकरकन्दुक स्वरवधूसीमन्तमुक्तामणि कामक्षोणिपतेर्निहारवलभीनिर्व्यूहपारावत । हृद्व्योम्नि विकीर्णतारकमणि श्यामा वणिक्सुश्रुन स्फार स्फाटिकसपुट कुमुदिनीकान्तोऽयमुन्मीलति ॥ ९८ ॥ यातस्यास्तमनन्तर दिनकृतो वेषेण रागान्वित स्वैर शीतकर कर कमलिनीमालिङ्गितु योजयन् । शीतस्पर्शमुपेत्य सम्प्रति तया रुद्धे मुखाम्भोरुहे हासेनेव कुमुद्वतीवनितया वैलक्ष्यपाण्डूकृत ॥ ९९ ॥ एतत्कोकुटुम्बिनीजनमन शल्य चकोराङ्गनाचञ्चूकोटिकपाटयोर्घटितयोरुद्घाटिनी कुञ्चिका । दग्धस्यापि नवाङ्कुर स्मरतरोपाद्रीगसा प्रेयसीमानोद्दामगजाङ्कुशो विजयते मुग्ध सुधाशोर्वपु ॥ १०० ॥ क्षीराब्धेर्लहरीषु फेनधवलाश्वद्रोपलेषु स्रवत्पाथ सीकरिणो विकासिकुमुदक्रोडे रज पिञ्जरा । उन्मीलन्ति चकोरचञ्चुगहने छिन्नप्ररूढाश्रमरज्यन्त प्रियविप्रयुक्तरमणीगात्रे सुधांशो करा ॥ १०१ ॥ ध्वान्तौघे शितिकण्ठकण्ठमहसि प्राप्ते प्रतीचीमुख प्राचीमञ्चति किं च दुग्धलहरीमुग्धे विधोर्धामनि । एतत्कोकचकोरशोकरभसोल्लासोल्लसद्दृक्पातोभिर्दम्यचुम्बितमिव त्रैलोक्यमाभासते ॥ १०२ ॥ शीतांशुस्फटिकालवालवलयप्राग्गुल्फसत्कौमुदीवल्लीनूतनपल्लवायितमिव प्राप्य क्षण ताम्रताम् । चञ्चन्मत्तचकोरचञ्चुघटनाच्छिन्नाग्रकाण्डस्रुतक्षीरस्यन्दनिरन्तराप्लुतमिव श्वेत वियद्भासते ॥ १०३ ॥ य श्रीखण्डतमालपत्रति दिश प्राच्या स्मरक्ष्मापते पाण्डुच्छत्रति दन्तपत्रति नियलक्ष्मीकुरङ्गीदृश । केलिश्वेतसहस्रपत्रति रते किं च क्षपायोषित क्रीडाराजतशीधुपात्रति शशी सोऽयं जगन्नेत्रति ॥ १०४ ॥ ये पूर्वे यमुनाविसृत्वसुहृदो ये वतशमच्छदच्छायासाम्यभृतो मृणालतिकालावण्यभाजो ऽत्र ये । ये धाराम्बुविडम्बिन क्षणमयो ये तारहारश्रियस्तेऽमी स्फाटिकदण्डडम्बरजितो जाता सुधांशो करा ॥१०५॥ सद्य श्चन्दनपङ्कपिच्छिलमिव व्योमाङ्गण कल्पयन्नैरावतदन्तमुसलच्छेदोपमेयाकृति । उद्गच्छत्ययमच्छमौक्तिकलताप्रालम्बलम्बै करैर्मुग्धाना स्मरलेखवाचनकलाकेलिप्रदीप शशी ॥ १०६ ॥ कोकानाकुलयश्चकोरतरुणीर्वेक्ल्यमुन्मूलयन्नम्भोजानि निमीलयन्कुमुदिनीरुन्मीलयन्सर्वत । पान्थानाकुलता नयन्नुलसद्धूचेत समुल्लासयन्नस्तं याति दिवापति समुदय यात्येष दोषापति ॥ १०७ ॥ स्वर्गामामृतपानचारुचषक किं कामदेवाङ्गनाक्रीडाकन्दुक एष किं सुरनदीडिण्डीरपिण्ड किमु । किं छत्र स्मरभूपते किमु यश पुञ्ज पुरस्तादिद चेत सशयकारक समुदित शीतद्युतेर्मण्डलम् ॥१०८॥ पद्मिन्या दयितेऽनुधावति रुषा स्व पद्मिनीद्रोहिण भ्रान्त्या भीतमना दिगन्तमखिल चन्द्रो जगाहेऽम्बुधिम् । गाढे तत्र च तत्र विह्वलमसु कर्षन्ति तारा पतिं सोऽयं तच्छ्रमनारिकुङ्कुमरसै सिक्तोऽरुणो दृश्यते ॥१०९॥ मानावम्युदिते तथा मयि गते किं सान्ममप्रेयसी हा हेत्यस्तमित शशी रसवशादिन्दीवरिण्या स्मरन् । सोऽयं सप्रति नीलिमाङ्कितततनुस्तस्मादृरीदृश्यते ये ये यस्त्विल ससरति चरमे तद्रूपमेष्यति ते ॥ ११० ॥ आदायामृतपूर्णमर्कचषक शोणारविन्दप्रभे पाणाविन्दुवधूर्निलोक्य च पुनस्तस्मिन्नम श्यामिकाम् । चिक्षेपोपरि कोपत परिजनेऽसशोष्य दत्ता सुधेत्येन त शशिन प्रशसति जनस्तत्पाणिमुक्ताञ्जनम् ॥१११॥ आनीला करपल्लवैरपनयन्नच्छा तम कञ्चुकीमाशा सप्रति वासवीमनुसरन्क्षीणराग शशी । अस्याश्च स्तनसङ्गिनीमिव वहन्नङ्केन कस्तूरिकामालिङ्गत्ययमादरेण रजनीमर्धोर्मिधत्तारकाम् ॥ ११२ ॥ यत्पीयूषमयूखमालिनि तम स्तोमाय लीढायुषा नेत्राणाममृत्युहारिणि पुर सूर्योढ एवातिथौ । अम्भोजानि पराधि तन्निजमध दत्तेव तेभ्यस्ततो गोराङ्गीनदनोपमासुकृतमादत्ते पतिर्यज्वनाम् ॥ ११३ ॥ य प्राक्प्रत्यगगाग्रुदग्धि कुम्भ नामानि सविभ्रत ज्योत्स्नाजालझलज्झलामिरभितो लुम्पन्तमन्ध तम । प्राचीनादचलादितद्विजगतामालोकबीजाद्बहिर्निर्यान्त हरिणाङ्कमङ्कुरमिव द्रष्टु जनो जीवति ॥ ११४ ॥ स श्रीकण्ठकिरीटकुट्टिमपरिष्कारप्रदीपाङ्कुरो देव कैरवबन्धुरन्धतमसप्राग्भारकुक्षिंभरि । सस्कर्तानिजकान्तिमौक्तिकमणिश्रेणीभिरेणीदृशा गीर्वाणाधिपतेर्मुधारसवतीपौरोगव प्रोद्गात् ॥११५॥ प्राचीनाचलचुम्बिचन्द्रमणिभिर्निर्व्यूढपाद्य निर्जरैर्निर्यासैरडुभिर्निजेन वपुषा दत्तार्घलाजाञ्जलि । अन्त प्रौढकलङ्कतुच्छमभित सान्द्र परिस्तीर्यते विश्वादङ्कुरमग्नैशितस्तम सदोदृमिन्दोर्मह ॥ ११६ ॥ सायनायमुदेति वासरमणिश्चन्द्रो नु चण्डद्युतिर्द्वावपि कथम्म्बरे निमशनि स्वच्छान्तरीक्षे युत । हन्तेद निरणायि पान्थरमणीप्राणानिलाशाशया धावद्दोरविभावरीविषधरीभोगस्य भीमो मणि ॥११७॥ प्राणायामोपदेश सरसिरुहमुने

यौवनोन्मादलीलागोष्ठीनां पीठमर्दस्त्रिभुवनवनितानेत्रयोः प्रातराशः । कामायुष्मन्मरज्जा शमितकुमुदिनीमानमुद्रानुराग शृङ्गाराद्वैतवादी प्रभवति भगवानेषु पीयूषभानुः ॥ ११८ ॥ कल्लोलक्षिप्तपङ्कत्रिपुरहरशिरःस्रवन्तीमृणालं कर्पूरक्षोदजालं कुसुमशरवधूसीधुभृङ्गारनालम् । एतद्दुग्धाब्धिबन्धोर्गगनकमलिनीपत्रपानीयबिन्दोरन्तस्तोषं न केषां विसलयति जगन्मण्डनं खण्डमिन्दोः ॥ ११९ ॥ सरम्भोद्रिक्तनक्तसमयदशमुखोच्चण्डदोर्दण्डहेलाकैलासः ससलोकीजयमुदितमनोजन्मनादिनशङ्खः । लोलाक्षीगण्डपालीलवणिमजलधेरुद्गतः फेनपिण्डः पश्य व्योमावकाशं विशति विरहिणां दत्तशङ्कः शशाङ्कः ॥ १२० ॥ क्वैतं मार्तण्डबिम्बं सरसि सरसिजश्रेणिहासः क्व यातः क्वैते याता रथाङ्गाः सपदि गतह्रियः क्व प्रविष्टा मरालाः । सन्ध्यारागारुणाङ्गः कुपित इव पतिं प्रोषितोऽस्य हिमांशुर्मन्ये हर्षादिवेयं हसति कुमुदिनी जाग्रतीनालिनादैः ॥ १२१ ॥ प्राचीभागे सरागे धरणिविरहिणीक्षान्तरङ्गे समुद्रे निद्रालौ नीरजालौ विकसति कुमुदे निर्विकारे चकोरे । आकाशे सावकाशे तमसि शममिते नागलोके सशोके कन्दर्पे मन्ददर्पं वितरति किरणान् शर्वरीसार्वभौमः ॥ १२२ ॥

चन्द्रकलावर्णनम्

अकलङ्कचन्द्रकलया कलिता सा भाति वारुणी तरुणी ।
भालस्थलीव शम्भोः सन्ध्याध्यानोपविष्टस्य ॥ १२३ ॥

ज्योत्स्नावर्णनम्

दलनिततिभृतां तले तरूणामिह तिलतण्डुलितं मृगाङ्करोचिः । मदचपलचकोरचञ्चुकोटीन्वलनतुच्छमिवान्तराऽन्तराभूत् ॥ १२४ ॥ आलोक्य चन्द्रममम्युदितं समन्तादुद्वेलदूर्मिनिचलत्कलशाम्बुराशेः । विष्वग्विसारिपरमाणुपरम्परैव ज्योत्स्नात्मना जगदिदं धवलीकरोति ॥ १२५ ॥ सितकिरणकपोलीमालिमालोकयन्ती तिमिरविरहतापव्याकुलां व्योमलक्ष्मीम् । रजनिरमलताराशीकरैः सिक्तमस्याः परिमलयति गात्रं चन्द्रिकाचन्दनेन ॥ १२६ ॥ अपि पिबत चकोराः कृत्स्नमुन्नाम्य कण्ठं क्रमकवलनचञ्चच्चञ्चवश्चन्द्रिकाम्भः । विरहविधुरितानां जीवितत्राणहेतोर्भवति हरिणलक्ष्मा येन तेजोदरिद्रः ॥ १२७ ॥ सह कुमुदकदम्बैः काममुल्लासयन्तः सह घनतिमिरौघैर्धैर्यमुत्सारयन्तः । सह सरसिजषण्डैः स्वान्तमामीलयन्तः प्रतिदिशममृतांशोरंशवः सञ्चरन्ति ॥ १२८ ॥ भास्वत्कर्तनशाणचक्रपरिवारादिवैलायसापघर्षो निविडं निपत्य तम इत्यार्यां जगत्यागतात् । यद्वैष दोषकलङ्कपारदमहाबिन्दोः समायोगतो जातं रूप्यरजोमयं वयमिदं ज्योत्स्ना समाचक्ष्महे ॥ १२९ ॥ एतत्सर्वय वैरवत्महरे शृङ्गारदीक्षागुरौ दिक्कान्तामुकुरे चकोरसुहृदि प्रौढे तुषारत्विषि । कर्पूरं किमपूरि किं मलयजैरालेपि किं पारदैरक्षालि स्फटिकोपलैः किमघटि द्यावापृथिव्योर्वपुः ॥ १३० ॥ उन्मीलन्ति मृणालकोमलरुचो राजीवसंवर्तिकाशासनतन्त्रवृत्तयः कतिपये पीयूषभानोः कराः । अप्युच्चैर्धवलीभवत्सु गिरिषु क्षुब्धोऽयमुन्मज्जता निश्चेनेव तमोमयो निधिरपामह्नाय फेनायते ॥ १३१ ॥ किं नु ध्वान्तपयोधिरेष कतकक्षोदैरिवेन्दोः करैरत्यच्छोऽयमधश्च पङ्कपटलं छायापदेशादभूत् । किं वा तस्करकर्तरीभिरभितो निस्तक्षणादुज्ज्वलं व्योमैवेदमितस्ततश्च पतितास्तच्छायाच्छलेन त्वचः ॥ १३२ ॥ पौलोमीकुचकुम्भकुङ्कुमरजः स्राजन्यजन्मोद्धता शीतांशोर्घुतयः पुरन्दरपुरीसीमासु रङ्गन्ति ते । एताभिर्लिहतीभिरन्धतमसान्युद्भ्रमीभिर्दिशः क्षोणीमास्तृणतीभिरन्तरतमं व्योमेदमोजायत ॥ १३३ ॥ नेदीयः सुगगनामुदयति शशी गव्यूतिमात्रेऽपि धामधापि तमस्तु वैरचतुलश्रीचाटुकाराः कराः । भ्राम्यन्ति स्वर्गमीभि शैलगहनोत्सङ्गेषु संरुन्धत जीवग्राहमिव क्वचित्क्वचिदपि च्छायासु गृह्णन्ति च ॥ १३४ ॥ यद्द्रावितकेतकोदरदलद्योतश्रियं बिभ्रती येयं मौक्तिकदामगुम्फनविधौ योग्यच्छविः प्रागभूत् । उत्सेच्या कलशीभिरञ्जलिपुटैर्ग्राह्या मृणालाङ्कुरैः पातव्या च शशिन्यमुग्धविभवे सा चन्द्रिका वर्तते ॥ १३५ ॥ मुग्धा दुग्धधिया गवां विदधते कुम्भानधो वल्लवाः कर्णे कैरवशङ्कया कुवलयं कुर्वन्ति कान्ता अपि । कर्कन्धूफलमुच्चिनोति शबरी मुक्ताफलाकाङ्क्षया सान्द्रा चन्द्रमसो न कस्य कुरुते चित्तभ्रमं चन्द्रिका ॥ १३६ ॥ इन्दोरसौ नियामासुनतिकुचतटीचन्दनस्थासकस्य व्योमश्रीचामरस्य त्रिपुरहरजटावल्लरीकोरकस्य । कन्दर्पक्षोणिपालस्फटिकमणिगृहस्यैतदाखण्डलाशानामामुक्ताफलस्य स्नपयति जगतीं कोऽपि भासां विलासः ॥ १३७ ॥ लक्ष्मीक्रीडातडागो रतिधवलगृहं दर्पणो दिग्वधूनां पुष्पं श्यामालतायास्त्रिभुवनजयिनो मन्मथस्यातपत्रम् । पिण्डीभूतं हरस्य स्मितममरसरित्पुण्डरीकं मृगाङ्को ज्योत्स्नापीयूषवापी जयति सितवृषस्तारकागोकुलस्य ॥ १३८ ॥

सकलङ्कचन्द्रवर्णनम्

दोषागमनमाशङ्क्य रविरेष तिरोहितः । क्वयमिन्दुः समायाति कुतः शङ्का कलङ्किनः ॥ १३९ ॥ यस्य विरहिणः कश्चित्त्रासयामास तेजसा । यस्य एव निर्गमेन सत्पोऽभूद्विधौ क्षयः ॥ १४० ॥ शिवमाल्यान्तर्गेन धूमयोगेन कालिमा । विधौ कुत्तरं किं वा इति मन्मानधायाय ॥ १४१ ॥ इन्दोरकलङ्कछायया कर्द्दमोद्धृत्य मूर्ध्नि धृतायाः । ध्यानमिव तुच्छमेन कलङ्करूपेण परिणमति ॥ १४२ ॥ अस्त गतवति गमिनरि पायमनिर्जं सुधाकरं प्राची । विरहदम्बरकुम्भुभि चरति कलङ्कसदातर

१ विरहे २ मित्र गामकलङ्कचन्द्रदर्शनम् ३ वदरी फलम् ४ विरहीवद

१ चन्द्रमा २ हृदयम् ३ लोहितोस्य

काक ॥ १४३ ॥ कृष्णवर्णहृदय सितदीप्ति दुर्धियं किल कलङ्किनमाहु । कृष्णवर्णसमुदीरणमात्रादेव यद्गलति दृश्यकलङ्क ॥ १४४ ॥ आयताग्रसितरश्मिनिबद्ध लाञ्छनच्छनिमपीरसदिव्यम् । चन्द्रकेतनमरुत्पटचक्र क्रीडयोत्सृजति किं खरबाल ॥ १४५ ॥ शम्बरारिरमृत विषगर्भे चन्द्रबिम्बकपटात्प्रयुनक्ति । यद्बहि सितमथासितमन्त प्रोषितान्दहति दर्शनमात्रात् ॥ १४६ ॥ अय पुर पार्वणशर्वरीश कि दर्पणोऽय रजनीरमण्या । यतस्तदीय प्रतिबिम्बमस्मिन्सलक्ष्यते लाञ्छनकैतवेन ॥ १४७ ॥ प्रदोषमातङ्गमनङ्गदेवस्तुङ्ग समारुह्य समागतोऽयम् । सिन्दूरिते तस्य सुधांशुकुम्भे विमङ्कुशो लक्ष्ममिषेण दत्त ॥ १४८ ॥ मम प्रिया कैरविणी करेण सतापयामास दिनाधिनाथ । इतीव दु खैर्विकल कलावान्पपौ विष लक्ष्ममिषेण सद्य ॥१४९॥ कलाधिनाथानयनाय साय धुमुद्वतीप्रेषित एष भृङ्ग । किमिन्दुनालिङ्ग्य सरागमङ्के कृत कलङ्कभ्रममातनोति ॥१५०॥ नेद नभोमण्डलमम्बुराशिर्नैताश्च तारा नवफेनभङ्गा । नाय शशी कुण्डलित फणीन्द्रो नासौ कलङ्क शयितो मुरारि ॥१५१॥ मधुव्रतौघ कुपित स्वकीयमधुप्रपापद्मनिमीलनेन । बिम्ब समाक्रम्य बलात्सुधांशो कलङ्कमङ्के ध्रुवमातनोति ॥१५२॥ अत्रान्तरे च कुलटाकुलवर्ल्मपातसजातपातक इव स्फुटलाञ्छनश्री । वृन्दावनान्तरमदीपयदंशुजालैर्दिक्सुन्दरीवदनचन्दनबिन्दुरिन्दु ॥ १५३ ॥ अच्छप्रकाशवति चन्द्रमसि प्रियेऽस्मिन्नाह्लादकारिणि सुधावति पूर्णबिम्बे । धाता विचिन्त्य मनसाखिलदृष्टिपात हर्तुं चकार निभृत कज्जलबिन्दुयोगम् ॥ १५४ ॥ दष्टे जगद्वपुषि कालभुजगमेन तत्रातिकारमिषमाविरभूद्विष यत् । सजातलक्ष्मणि तदिन्दुमणौ निपात्य ज्योत्स्नामये पयसि तत्क्षिपति स्म धाता ॥ १५५ ॥ दिग्व्यप्रतत्तिमिरचूर्णविशेषपूर्णादुद्धृत्य रोहुमयरत्नकविस्फुलिङ्गात् । कालेन पूर्वगिरिदुर्गजुषा प्रयुक्तो वृत्तोपलो विधुमिषात्पथिकान्हिनस्ति ॥ १५६ ॥ मन्थानभूमिधरमूलशिलासहस्रसघट्टनव्रणकिणं स्फुरतीन्दुमध्ये । छाया मृग शशक इत्यतिर्पामरोक्तिस्तेषां कथचिदपि तत्र हि न प्रसक्ति ॥ १५७ ॥ अनास प्रागल्भ्य परिणतरुच शैलतनये कलङ्को नैवाय विलसति शशाङ्कस्य वपुषि । अमुष्येय मन्ये विगलदमृतस्यन्दशिशिरे रतिश्रान्ता शेते रजनिरमणी गाढमुरसि ॥ १५८ ॥ ममयशबरो व्योमारण्ये सुधाशनमक्षिकामुविहित सुधाबिम्बव्रीडास्फुरत्पटल प्रति । कल्यति कलङ्कास्य धूम निपीड्य पुनश्च तत्किरति मधुरज्योत्स्नाक्षौद्र महीतलभाजने ॥१५९॥ रुचिभिरमितस्त्रोतोर्णैरिव प्रसरेणुभियदुडुभिरपिच्छेदै स्थूलैरिव भ्रियते नभ । प्रकृतिमलिनो मासद्विम्बो न्मृजाकृतकर्मणस्तदयमपि हि त्वष्टु कुन्दे भविष्यति चन्द्रमा ॥ १६० ॥ तरुणतमालकोमलमलीमसमेतदय कलयति चन्द्रमा किल कलङ्कमिति ब्रुवते । तदनृतमेव निर्दयविधुतुदन्तपदव्रणविरोपदर्शितमिद हि विभाति नभ ॥१६१॥ अङ्के केऽपि शशङ्किरे जलनिधे पङ्क परे मेनिरे सारङ्ग कतिचिच्च सजगदिरे भूच्छायमैच्छन्परे । इन्दोर्यद्दलितेन्द्रनीलशकलश्याम दरीदृश्यते तत्सान्द्र निशि पीतमन्धतमस कुक्षिस्थमाचक्ष्महे ॥ १६२ ॥ रङ्कावङ्कगते त्रिविष्टपवनीखेलत्कुरङ्गीगणे साक क्रीडनकौतुकेन रभसादुत्प्लुत्य याते दिवम् । तच्छायानुगताममूर्तिरधुना धर्तुं तमेव शशी मन्दव्यायतरश्मिजालकलित व्योम समारोहति ॥ १६३ ॥ काश्मीरेण दिहानमम्बरतल वामभ्रुनामाननद्वैराज्य विदधानमिन्दुदृषदा भिन्दानमम्भ सिरा । प्रत्युद्यत्पुरुहूतपत्तनवधूदत्तार्घदूर्वाङ्कुरक्षीबोत्सङ्गकुरङ्गमैन्दवमिद बिम्ब समुज्जृम्भते ॥१६४॥

नायकागमनावस्थावर्णनम्

प्रत्यायान्त बहि कान्तमसमाप्तविभूषया । भालेऽञ्जन दृशोर्लाक्षा कपोले तिलक कृत ॥ १ ॥ आगच्छन्सूचितो येन येनानीतो गृह प्रति । प्रथम सखि क पूज्य किं काक किं क्रमेलक ॥ २ ॥ सज्जितसकलशरीरा क्षणे क्षणे मनसि किमपि गणयन्ती । उत्सवमिव त दिवस मनुते मुग्धा प्रियागमने ॥ ३ ॥ अभ्युन्नतस्तनयुगा तरलायताक्षी द्वारि स्थिता तदुपयानमहोत्सवाय । सा पूर्णकुम्भनवनीरजतोरणस्रक्सभारमङ्गलमयत्नकृत विधत्ते ॥ ४ ॥ आयातो दयित स्तवेति सहसा न श्रद्दधे भाषिन सख समुखता गतेऽपि सुमुखी भ्रान्ति निजा मन्यते । कण्ठाश्लेषिभुजेऽपि शून्यहृदया स्वप्नान्तर शङ्कते प्रत्यावृत्तिमिव प्रियस्य निभृता प्रत्येति शातोदरी ॥ ५ ॥ द्वारोपान्तनिरन्तरे मयि तया सौन्दर्यसारश्रिया प्रोल्लास्योरुयुग परस्परसमासक्त समासादितम् । आनीत पुरत शिरोंशुकमध क्षिप्ते चले लोचने वाचस्तत्र निवारित प्रसरण सकोचिते दोर्लते ॥ ६ ॥

नायकागमने नायिका प्रति सखीवचनम्

नित्य मनोरथस्यापि सखि दुर्गम एव य । अमनस्याग्रत काम प्रत्यक्षेण विभाति स ॥ १ ॥ धैर्यमाधाय लज्जा च व्यपनीय विलासिनम् । समानयामि किं नैन दिष्ट्या स्वयमुपस्थितम् ॥ २ ॥ अगाढसर्सर्ग तरङ्गित दृशोर्भ्रुवोरलात

१ मध्यमाने २ मन्दर ३ चिह्नम् ४ मूर्ख ५ छायादीनाम्

१ कञ्चुकम् २ अयुतम् ३ सुरभि ४ घनम् ५ गाढध्यानम् ६ अत्यन्तसनिहिते

विकासि वेल्लनम्। विमारि रोमाञ्चितकञ्चुक तनोस्तनोति योऽसौ सुभगे तवागत ॥ ३ ॥ कलय वलय घम्मिल्लेऽस्मिन्निवेशय मल्लिका रचय निचय मुक्ताहार विभूषय सत्वरम्। मृगमदमषीपत्रालेप कुरुष्व कपोलयो सहचरि समायात प्रात स ते हृदयप्रिय ॥ ४ ॥

नायकार्तिवर्णनम्

आयाते दयिते मरुस्थलभुवामुत्प्रेक्ष्य दुर्लङ्घ्यता गेहिन्या परितोषबाष्पकलिलामासज्य दृष्टि मुखे। दत्त्वा पीलुशमीकरीरकवल लोलाञ्चलेनादराद् उन्मृष्ट करभस्य केसरसटाभाराग्रलग्न रज ॥ १ ॥ थाला चन्दनमालिकाकिसलयप्रग्रथीनघ कुर्वेत श्रुत्वा वल्लभवाहनस्य रटित दासेरकस्याङ्गने। आक्रन्दात्सुहृदो धनाहुरुजन नासाप्रसङ्गादसुन्कान्त स्त्रीजनपात का सरमसत्कीर्त परावर्तयत् ॥२॥ किंचित्कम्पितपाणिकङ्कण रवै पृष्ट ननु स्वागत व्रीडानम्रमुखाब्जया चरणयोर्न्यस्ते च नेत्रोत्पले। द्वारस्थस्तनयुग्ममङ्गलघटे दत्त प्रवेशो हृदि स्वामिन्कि न तवातिथे समुचित सत्यानयानुष्ठितम् ॥ ३ ॥ दीर्घा वन्दनमालिका विरचिता दृष्ट्यैव नेन्दीवरै पुष्पाणा प्रकर स्मितेन रचितो नो कुन्दजात्यादिभि। दत्त स्वेदमुचा पयोधरभरेणार्घ्यो न कुम्भाम्भसा स्वैरेवावयवै प्रियस्य विशतस्तन्व्या कृत मङ्गलम् ॥ ४ ॥

नायकस्य नायिकां प्रति प्रश्नः

कृशा केनासि त्व प्रकृतिरियमङ्गस्य ननु मे मलाधूम्रा कस्माद्गुरुजनगृहे पाचकतया। स्मरसि स्मान्कच्चिन्नहि नहि नहीत्येवमवदत्स्मरोत्कम्प बाला मम हृदि निपत्य प्ररुदिता ॥ १ ॥ कृशासीत्यालीना मलिनवमनासीत्यवनता चिरादुत्थासीति स्नानकलशवत्प्य प्ररुदिता। परिष्वक्ता यावत्प्रणयपदवीं कामपि गता तत सारङ्गाक्ष्या हृदयसदने लीनममवत् ॥ २ ॥ अङ्गानामतितानव कुत इद कस्मादकस्मादये मुग्धे पाण्डुकपोलमाननमिति प्राणेश्वरे पृच्छति। तन्व्या सर्वमिद स्वभावत इति व्याहृत्य पक्ष्मान्तरव्यापी बाष्पभरस्तया चलितया नि श्वस्य मुक्तोऽन्यत ॥ ३ ॥

प्रणयकलहे नायिकानुनयः

अनिर्वर्णोपभोगस्य रूपस्य मृदुन कथम्। कठिन खलु ते चेत शिरीषस्येव बन्धनम् ॥ १ ॥ किं त्वा भणामि विच्छेद दारुणायासकारिणि। काम कुरु वरारोहे देहि मे परिरम्भणम् ॥ २ ॥ मयि ते पादपतिते किंकरत्वमुपागते। प्रिये कामातुर कोप का ते कोऽन्योऽपनेष्यति ॥ ३ ॥ दाक्षिण्य नाम बिम्बोष्ठि नायकानां कुलव्रतम्। तन्मे दीर्घाक्षि ये प्राणास्ते त्वदाशानिबन्धना ॥ ४ ॥ मुखमिन्दुर्यथा पाणि पल्लवेन सम प्रिये। वाच सुधा इवोष्ठस्ते बिम्बतुल्यो मनोऽश्मवत् ॥ ५ ॥ सोढुमलमस्मि नाह सुन्दरि मन्दागमाद्विलम्ब ते। पञ्चशरास्त्रहत मा सञ्जीवय चारुगात्रि परिरम्भे ॥ ६ ॥ सकृदिव समर्प्य बाले मम हस्ते मदनवमतप्तस्य। अपहरसे कुचकुम्भ तृषितकरादमृतकुम्भमिव ॥ ७ ॥ अपराधी नूनमह प्रसीद रम्भोरु विरम संरम्भात्। सेव्यो जनश्च कुपित कथ नु दासो निरपराध ॥ ८ ॥ क्षामयमाबद्धाञ्जलि दासजनस्तमिममर्थमर्थयते। स्वपिहि मया सह सुरतव्यतिकरखिन्नेन मा मैवम् ॥ ९ ॥ सरले साहसराग परिहर रम्भोरु मुञ्च संरम्भम्। विरस विरहायास वोढु तव चित्तमसह मे ॥ १० ॥ क्षीण क्षीणोऽपि शशी भूयो भूयोऽभिवर्धते नित्यम्। विरम प्रसीद सुन्दरि यौवनमनिवर्ति यात तु ॥ ११ ॥ अङ्गानि खेदयसि किं शिरीषकुसुमपरिपेलवानि मुधा। अयमीहितकुसुमाना सम्पादयिता तवास्ति दासजन ॥ १२ ॥ मधुधारेव न मुञ्चसि मानिनि रूक्षापि माधुरीं सहजाम्। कृतमुखभङ्गापि रस ददासि मम निम्नगा यथाम्भोधे ॥१३॥ विरामम्मेनानलयाऽतितोपात्तयापि रोषारुणितेन दृष्टि। निशापति क्षिप्यति पश्चिमाशामये किमाशा विफलीकरोषि ॥ १४ ॥ यदि प्रिये वेत्सि तव प्रभु मामनन्यसाधारण दासमङ्घ्र्यो। तदद्य यशो मम पात्रमस्तु स्वयग्रहाश्लेषमहोत्सवानाम् ॥१५॥ उत्तरङ्गय कुरङ्गलोचने लोचने घनकलङ्गनमोचने। अस्तु सुन्दरि कलिन्दनन्दिनीवीचिडम्बरगभीर सम्भ्रमम् ॥ १६ ॥ शशिमुखि तव भाति भङ्गुरभ्रूर्युवजनमोहकरालकालसर्प। यदुदितभयभञ्जनाय यूना त्वदधरसीधुसुधैव सिद्धमन्त्र ॥ १७ ॥ त्वयि निबद्धरते प्रियवादिनि प्रणयभङ्गपराङ्मुखचेतसि। कमपराधलव मयि पश्यसि त्यजसि मानिनि दासजन यत ॥ १८ ॥ विसृज सुन्दरि सगमसाध्वस ननु चिरात्प्रभृति प्रणयोन्मुखे। परिगृहाण गते सहकारता त्वमतिमुक्तलताचरित मयि ॥ १९ ॥ मोहान्मया सुतनु पूर्वमुपेक्षितस्ते यो बाष्पबिन्दुरधर परिबाधमान। त तावदाकुटिलपक्ष्मविलग्नमद्य कान्ते प्रमृज्य विगतानुशयो भवामि ॥ २० ॥ मुग्धे विधेहि मयि निर्दयदन्तदश दोर्वल्लिबन्धनिबिडस्तनपीडनानि। चण्डि त्वमेव मुदमञ्चय पञ्चबाणचण्डालकाण्डदलनादसव प्रयान्ति ॥२१॥ मा मा मानाध्वगमपेहि विलोलनेत्रे दासे जन किमिति सम्भ्रमकातराणि। किं मुच्यत बत मया चिरकाङ्क्षितस्य मध्ये यथाति परिरम्भसुखस्य भङ्ग ॥ २२ ॥ किं सीदसे

१ कुलव्रतम् २ स्तनभारनम्रस्य प्रसिद्ध- २१ सु. ८ मी

१ कोपात् २ कोपम् ३ नखानुगानि

क्लमविमर्दिभिरार्द्रवातं संचालयामि नलिनीदलतालवृन्तम् । अङ्के विधाय चरणावुत पद्मताम्रौ संवाहयामि करभोरु यथासुखं ते ॥ २३ ॥ आताम्रतामपनयामि विलक्ष एष लाक्षाकृतां चरणयोस्तव देवि मूर्ध्ना । कोपोपरागजनितां तु मुखेन्दुबिम्बे हर्तुं क्षमो यदि परं करुणा मयि स्यात् ॥२४॥ इन्दीवरेण नयनं मुखमम्बुजेन कुन्देन दन्तमधरं नवपल्लवेन । अङ्गानि चम्पकदलैः स विधाय वेधाः कान्ते कथं घटितवानुपलेन चेतः ॥ २५ ॥ किं मुक्तमासनमलं मयि सम्भ्रमेण नोत्थातुमित्थमुचितं मम तन्वि मध्ये । दृष्टिप्रसादविधिमानहृतो जनोऽयमत्यादरेण किमिति क्रियते विलक्ष ॥२६॥ सुभ्रालकं स्मितपराजितचन्द्रलेखं दृग्लीलया कुवलयश्रियमाददानम् । एतन्मुखं त्रिदिवसदामपि दुर्निरीक्ष्यं तन्वङ्गि मामिव मुधा किमधः करोषि ॥ २७ ॥ लावण्यकान्तिपरिपूरितदिङ्मुखेऽस्मिन्स्मेरेऽधुना इव मुखे तरलायताक्षि । क्षोभं यदेति न मनागपि तेन मन्ये सुव्यक्तमेव जलराशिरयं पयोधिः ॥ २८ ॥ किं ते निसर्गरुचिरौ चरणौ कराभ्यां संवाहयामि नयने च तवाञ्जनेन । किं रञ्जयामि किमु ते स्तनयोर्विचित्रां पत्रावलीं विरचयाम्यचिरेण तन्वि ॥ २९ ॥ सुतनु जहिहि मौनं पश्य पादानतं मां न खलु तव कदाचित्कोप एवंविधोऽभूत् । इति निगदति नाथे तिर्यगामीलिताक्ष्या नयनजलमनल्पं मुक्तमुक्तं न किंचित् ॥

सुतनु जहिहि मौनं सुभ्रु वाचो जडत्वं प्रणयिनि मयि कोपं किंकरे किं करोषि । अथ यदि तव चित्ते सापराधोऽस्मि बाले निजभुजयुगवल्लीबन्धनं मा विधेहि ॥ ३० ॥ किमपि किमपि शङ्के मङ्गलेभ्यो यदन्यद्विरमतु परिहासश्चण्डि पर्युत्सुकोऽस्मि । कलयसि कलितोऽहं वल्लभे देहि वाचं भ्रमति हृदयमन्तर्विह्वलं निर्दयासि ॥ ३१ ॥ यदिदमगणयित्वा दुर्वहं श्रोणिभारं मदभिसरणलोभात्प्रस्थितं पद्मताम्रम् । अयमहमभिवाञ्छाम्यम्बुजस्यैव पांसु सुमुखि पदतलं ते चूडितुं चुम्बितुं च ॥ ३२ ॥ वितरय कुचयोस्त्वद्दर्शनोपक्रमाणां मदनशररुजानां शान्तये मामकीनाम् । सकृदपि परिरम्भं सुभ्रु दोर्मूलकूलंकषघनपरिणाहख्यातयोरेतयोस्ते ॥ ३३ ॥ चरणकमलदासस्त्वेष संकल्पसङ्गे सुमुखि यदभिधत्से त्वं बलात्कारधूर्तम् । प्रसभविधृततैर्यं पीडयाम्यारमनैव द्विरद इव सरोजं पाणिमापाटलं ते ॥ ३४ ॥ विकिर धवलदीर्घापाङ्गसंसर्पि चक्षुः परिजनपथवर्तिन्यत्र किं संभ्रमेण । स्मितमधुरमुदारं देवि मामालपोच्चैः प्रभवति मम पाण्योरञ्जलिः सेवितुं त्वाम् ॥ ३५ ॥ परिलुठति ललाटे मङ्गुर भ्रूलता किं मदनजयपताकाविभ्रमं बिभ्रतीयम् । स्फुरति च किमकाण्डे चण्डि बिम्बाधरोऽयं मृदुपवनविधूतोऽभिद्रवपल्लवश्च ॥ ३६ ॥ मुहुर्मुहुरवेक्षणं सरसमञ्जसा सञ्जय समुच्चलत्तरङ्गिणि प्रचुरनर्मकर्मस्पृहा । मुहुर्निविड नम्रता परिजनव्यपेक्षापि नो कुतः सुमुखि शिक्षिता कथय कोपरीतिस्त्वया ॥ ३७ ॥ तरलय दृशोऽङ्गने रचय बन्ध्यमिन्दीवरं क्षणं वपुरपावृणु स्पृशतु काञ्चनं कालिमा । स्फुटीकुरु रदच्छदं व्रजतु विद्रुमः श्वेततामुदञ्चय मुखं मनाग्भवतु लज्जितश्चन्द्रमाः ॥ ३८ ॥ उदञ्चय दृगञ्चलं चलतु चञ्चरीकोच्चयः प्रपञ्चय वचःसुधां श्रवणपालिमालिङ्गतु । भ्रुवं नटय नागरि त्यजतु मन्मथः कार्मुकं मुखं च कुरु संमुखं व्रजतु लाघवं चन्द्रमाः ॥ ३९ ॥ पुरोदिगनुरागिणी तदपि नानुरागोदयः कृशोदरि निशा कृशा तदपि ते न मानः कृशः । प्रसन्नमिदमम्बरं तदपि न प्रसन्नं मनो ननाद चरणायुधस्तदपि मौनमालम्बसे ॥ ४० ॥ कृतो दूरादेव स्मितमधुरमभ्युद्गमविधिः शिरस्याज्ञा न्यस्ता प्रतिवचनमुच्चैः प्रणमितम् । न दृष्टेः शैथिल्यं मिलत इति चेतो दहति मे निगूढान्तःकोपा कठिनहृदये संवृतिरियम् ॥ ४१ ॥ गतप्राया रात्रिः कृशतनु शशी सीदत इव प्रदीपोऽयं निद्रावशमुपगतो घूर्णत इव । प्रणामान्तो मानस्त्यजसि न तथापि क्रुधमहो कुचप्रत्यासत्त्या हृदयमपि ते चण्डि कठिनम् ॥ ४२ ॥ इदं दूर्वाकाण्डद्युतिमुषि कपोले कतिपयैः श्रमाम्भोभिः कीर्णे सहजबकुलामोदसुभगम् । समाकाङ्क्षे ताम्राधरमनुमनुष्य प्रियतमे मनोज्ञं ते पातुं मुखकमलमाघ्रातुमथवा ॥ ४३ ॥ प्रसादे वर्तस्व प्रकटय मुदं संत्यज रुषं प्रिये शुष्यन्त्यङ्गान्यमृतमिव ते सिञ्चतु वचः । निधानं सौख्यानां क्षणमभिमुखं स्थापय मुखं न मुग्धे प्रत्येतुं प्रभवति गतः कालहरिणः ॥ ४४ ॥ प्रसीदेति ब्रूयामिदमसति कोपे न घटते करिष्याम्येवं नो पुनरिति भवेदभ्युपगमः । न मे दोषोऽस्तीति त्वमिदमपि हि ज्ञास्यसि मृषा किमेतस्मिन्वक्तुं क्षममिति न वेद्मि प्रियतमे ॥४५॥ कृतेऽप्याज्ञाभङ्गे कथमिव मया ते प्रणतयो धृताः स्मित्वा हस्ते विसृजसि रुषं सुभ्रु बहुशः । प्रकोपः कोऽप्यन्यः पुनरयमसीमाद्य गुणितो वृथा यत्र स्निग्धाः प्रियसहचरीणामपि गिरः ॥४६॥ कपोले पत्राली करतलनिरोधेन मृदिता निपीतो निःश्वासैरयममृतहृद्योऽधररसः । मुहुः कण्ठे लग्नस्तरलयति बाष्पः स्तनतटं प्रियो मन्युर्जातस्तव निरनुरोधे न तु वयम् ॥४७॥ सुतनु हृदयात्प्रत्यादेशव्यलीकमपैतु ते किमपि मनसः संमोहो मे तदा बलवानभूत् । प्रबलतमसामेवंप्राया शुभेषु हि वृत्तयः स्रजमपि शिरस्यन्धः क्षिप्तां धुनोत्यहिशङ्कया ॥ ४८ ॥ परिहर कृतातङ्के शङ्कां त्वया सततं घनस्तनजघनयाक्रान्ते स्वान्ते परानवकाशिनि । विशति वितनोरन्यो धन्यो न कोऽपि ममान्तरं स्तनभरपरीरम्भारम्भे विधेहि

१ नीलोत्पलेन २ पाषाणेन तत्सदृशकठिनत्वात् ३ अभिलाष-

१ अत्यन्तकोपने २ निरावृतनिद्रुमम् ३ माघ्णम् ४ सर्पमालाम्

विधेयताम् ॥ ४९ ॥ व्यथयति वृथा मौनं तन्वि प्रपञ्चय पञ्चमं तरुणि मधुरालापैरतापं विनोदय दृष्टिमिः । मुमुखि विमुखीभावं तावद्विमुञ्च न वञ्चय स्वयमतिशयस्निग्धो मुग्धे प्रियोऽहमुपस्थितः ॥ ५० ॥ कठिनहृदये मुञ्च भ्रान्ति व्यलीककथाश्रिता पिशुनवचनैर्दुःखं नेतुं न युक्तमिमं जनम्। किमिदमपरं सत्यं मुग्धे त्वया हि विनिश्चितं यदभिरुचितं तन्मे कृत्वा प्रिये सुखमास्यताम् ॥ ५१ ॥ पादासक्ते सुचिरमिह ते वामता कैव मुग्धे नर्मासक्ते प्रणयिनि जने कोऽपराधोऽपराधः । इत्थं तस्याः परिजनकथा कोमले कोपवेगे बाष्पोद्भेदैस्तदनु सहसा न स्थितं न प्रवृत्तम् ॥ ५२ ॥ कोऽयं कोपनिधिः प्रयच्छ करुणागर्भं वचो जायतां पीयूषद्रवदीर्घिकापरिमलैरामोदिनी मेदिनी । आस्तां वा स्पृहयालु लोचनमिदं व्यावर्तयन्ती मुहुर्यस्मै कुप्यसि तस्य सुन्दरि तपोवृद्धानि वन्दामहे ॥ ५३ ॥ सूर्येऽस्ताचलमौलिमालिनि गृहे दीपावलीशालिनि प्राणस्वामिनि मानिनि प्रतिपदं सत्कारमात्रं व्रति । यन्मानं न जहासि कोपकलनादारोहति त्वत्क्षणादिन्दुः सुन्दरि पूर्वपर्वतशिरःसीमानमारोहति ॥५४॥ सख्येवाद्य गृहे गृहे युवतयस्ताः पृच्छ गत्वाधुना प्रेयांसः प्रणमन्ति किं तव पुनर्दासो यथा वर्तते । आत्मद्रोहिणि दुर्जनप्रलपितं कर्णे वृथा मा कृथाश्छिन्नस्नेहरसा भवन्ति पुरुषा दुःखानुवर्त्या शठ ॥ ५५ ॥ क्षीणाशु शशलाञ्छन सखि पुनः क्षीणो न मानस्तव स्मेरं पङ्कजनं मनागपि न ते स्मेरं मुखाम्भोरुहम् । पीतं श्रोत्रयुगेन षट्पदरुतं पीतं न ते जल्पितं रक्ता शैत्रदिगङ्गना रविकरैर्नाद्यापि रक्तासि किम् ॥ ५६ ॥ किं कण्ठे शिथिलीकृतो भुजलतापाशः प्रमादान्मया निद्राच्छेदविवर्तनेष्वभिमुखी नाद्यापि संभाविता । अन्यस्त्रीजनसंकथालघुरहं स्वप्ने त्वया लक्षितो दोषं पश्यसि किं प्रिये परिजनोपालम्भयोग्ये मयि ॥ ५७ ॥ धनुर्नीहरमेतु मानिनि मुखं संदर्शय श्रोत्रयोः पीयूषस्रुतिसौख्यमस्तु मधुरां वाचं प्रिये व्याहर । तापः शाम्यतु मे प्रसादशिशिरां दृष्टिं शनैः पातय त्यक्त्वा दीर्घमभूतपूर्वमचिराद्दोषं सखीदोषजम् ॥ ५८ ॥ कल्याणाङ्गरुचानुरक्तमनसा यः येन संप्रार्थ्यते यत्पार्श्वे सुमुखि त्वया पुनरसुत्यागेऽपि संलभ्यते । सोऽयं सुन्दरि पञ्चबाणविशिखव्यालीढदोस्तरसैरापीडितपीनरस्तनतटस्त्वद्दोर्लतायाचते ॥ ५९ ॥ दीनाद्गुग्मुत्पले तव दृशौ पद्मानुकारौ करौ रम्भागर्भनिभे तवोरुयुगलं बाहू मृणालोपमौ । इत्याह्लादकरा खिलाङ्गि रभसान्निःशङ्कमालिङ्ग्य मामङ्गानि त्वमनङ्गतापविधुराण्येह्येहि निर्वापय ॥ ६० ॥ स्निग्धं यदपि वीक्षितं नयनयोस्ताम्रा तथापि द्युतिर्माधुर्यापि सती स्खलत्यनुपदं ते गद्गदा वागियम् । निःश्वासा नियता अपि स्तनभरोत्कम्पेन संलक्षिता कोपस्ते प्रकटं प्रयत्नविधृतोऽप्येष स्फुटं लक्ष्यते ॥ ६१ ॥ भ्रूभङ्गे क्रियते ललाटशशिनि कस्मात्कलङ्को मुधा वाताकम्पितबन्धुपुष्पसमतां नीतोऽधरः किं स्फुरन् । मध्यश्चाधिकम्पितस्तनभरेणाद्य पुनः स्थिरते कोपं मुञ्च तवैव चित्तहरणायैतन्मया क्रीडितम् ॥ ६२ ॥ भ्रूभङ्गं न करोषि रोदिषि मुहुर्मुग्धेक्षणे केवलं नातिप्रस्फुरिताधरानवरतं निःश्वासमेरोज्झसि । वाचं नापि ददासि तिष्ठसि परं प्रध्यातनम्रानना कोपस्ते स्तिमितोऽतिपीडयति मां गूढप्रहारोपमः ॥ ६३ ॥ धृष्टः किं पुरतोऽस्य विहसन्गृह्णामि कण्ठे प्रियां किं वा चाटुशतप्रपञ्चरचनाप्रीतां करिष्यामि ताम् । किं तिष्ठामि कृताञ्जलिर्निपतितस्तस्याः पुरः पादयोः सत्यं सत्यमहो न वेद्म्यनुनयस्तस्याः कथं स्यादिति ॥६४॥ सुभ्रु त्वं कुपितेत्यपास्तमशनं त्यक्ता कथा योषितां दूरादेव मयोज्झिता सुरभयः स्रग्गन्धधूपादयः । रागं रागिणि मुञ्च मय्यवनते दृष्टे प्रसीदाधुना सखस्त्वद्विरहे भवन्ति सुभगे सर्वा ममान्धा दिशः ॥ ६५ ॥ व्यावृत्तं ननु सर्वतो विषयतस्त्वय्येव लीनं मनो नित्यं च त्वदधीनमेव नियतं मज्जीवितं मानिनि । मय्येव मयि नूनमन्यविषया शङ्का त्वया त्यज्यतां किं चान्यन्न निशाकरोऽभिरमते मुक्त्वा क्षणं कौमुदीम् ॥ ६६ ॥ यद्गम्यं गुरुगौरवस्य सुहृदो यस्मिँल्लभन्तेऽन्तरं यद्दाक्षिण्यवशाल्लभत सहते नर्मोपचारानपि । यल्लज्जा निरुणद्धि यत्र शरीरैरलाघवते प्रेत्ययस्तत्किं प्रेम स उच्यते परिचयस्तत्रापि कोपेन किम् ॥ ६७ ॥ मुग्धे मानिनि कोपरीतिरियती युक्ता न तथ्यं त्विदं कान्ते किं त्वदुपेक्षिता मम तनुः शोभेत नेदाद्भुतम् । अन्यायो भवति च्छलस्य करणे दक्षे जनेऽन्यादरा काहेति प्रतिरुद्धवागवरये धास्तम्भन चुम्बने ॥ ६८ ॥ मानं मानिनि मुञ्च देवि दयितं मिथ्या वचः श्रूयते किं कोपो निजसेवके यदि वचः सत्यं त्वया गृह्यते । दोर्भ्यां बन्धनमाशु दन्तदलनं पीनस्तनास्फालनं दोषश्चेन्मम ते कचग्रहविधिर्मे दासे प्रहारं कुरु ॥ ६९ ॥ सुभ्रु त्वं नवनीतकल्पहृदया येनापि दुर्माद्रिणा मिथ्यैव प्रियकारिणा मधुमुखेनास्मासु चण्डीकृता । किं त्वेतद्विमृश क्षणं प्रणयिनामेणाक्षि कस्ते हितः किं धात्रीतनया वयं किमु सखी किं वा किमस्मत्सुहृत् ॥ ७० ॥

सख्यनुनयः

मुग्धे मानं न ते कर्तुं युक्तः प्राणाधिके प्रिये । यस्मै मन्मी प्रियः कालं जीवितं जीवनं विना ॥ १ ॥ कुविनामि यदा तन्वि विधाय कज्जलतम् । यपान युवानाभ्यां

१ प्रिया. २ विकसितम्. ३ अनवलम्ब-. ४ प्राप्तो.

१ दृष्ट-. २ विरह-. ३ जयम्.

कण्ठमसु दृढ तदा ॥ २ ॥ खेराजीवनयने नयने किं निमीलिते । पश्य निर्जितकन्दर्प कन्दर्पवशग प्रियम् ॥ ३ ॥ रमणे चरणप्राते प्रणतिप्रवणेऽधुना । वदामि सखि ते तत्त्व कदाचिन्नोचिता क्रुध ॥ ४ ॥ यदि कुप्यसि नास्ति रति कोपेन विनाऽथवा कुत काम । कुप्य च कोपय च त्व प्रसीद च त्व प्रसादय च कान्तम् ॥ ५ ॥ अरुणे च तरुणि नयने तव मलिन च प्रियस्य मुखम् । मुखमानत च सखि ते ज्वलितश्चास्यान्तरे स्मरज्वलन ॥ ६ ॥ अवति रजनि रवयति तिमिरमिद चयति मनोभू । उक्त न त्यज युक्त विरचय रक्त मनस्विनि ॥ ७ ॥ नियदलिमलिनाम्बुगर्भमेघ मधुरस्वकोकिलकूजितैर्दिशा श्री । धरणिरभिनवाङ्कुरा ऽङ्कटङ्का प्रणतिपरे दयिते प्रसीद मुग्धे ॥ ८ ॥ जहीहि कोप दयितोऽनुगम्यता पुरोऽनुशेते तव चञ्चल मन । इति प्रिय काचिदुपैतुमिच्छतीं पुरानुनिन्ये निपुण सखीजन ॥ ९ ॥ समयचकित विन्यसन्तीं दृश तिमिरे पथि प्रतितरु मुहु स्थित्वा मन्द पदानि वितन्वतीम् । कथमपि रह प्राप्तामङ्गैरनङ्गतरङ्गिभि सुमुखि सुभग स त्वा पश्यन्नुपैतु कृतार्थताम् ॥ १० ॥ चपलहृदये किं स्वातन्त्र्यात्तव गृहमागतश्चरणपतित प्रेमार्द्रार्द्र प्रिय समुपेक्षित । तदिदमधुना यावज्जीव निरस्तसुखोदया रुदितशरणा दुर्जाताना सहस्व रुषा फलम् ॥ ११ ॥ लिखन्नास्ते भूमि बहिरवनत प्राणदयितो निराहारा सख्य सततरुदितोच्छूननयना । परित्यक्त सर्व हसितपठित पञ्जरशुकैस्तवावस्था चेय विसृज कठिने मानमधुना ॥ १२ ॥ असद्वृत्तो नाय न च खलु गुणैरेष रहित प्रियो मुक्ताहारस्तव चरणमूले निपतित । गृहाणैन मुग्धे व्रजतु निजकण्ठप्रणयितामुपायो नास्त्यन्यस्तव हृदयसतापशमने ॥१३॥ अनालोच्य प्रेम्ण परिणतिमनादृत्य सुहृदस्त्वयाकाण्डे मान किमिति सरले सप्रति कृत । समाकृष्टा ह्येते प्रलयदहनोद्भासुरशिखा सहस्तेनाङ्गारास्तदलमधुनारण्य रुदितै ॥ १४ ॥ अयेऽस्तमयते शशी नहि कृशीभवत्याग्रहो विनश्यति तमो हठ किमणुमर्प्यपास्त मन । सखि प्रकटितोऽरुणो न करुणोदयस्ते मनाक्पयाति खलु यामिनी न विमनीकृथा नायकम् ॥ १५ ॥ आयात कुमुदेश्वरो विजयते सर्वेश्वरो मारुतो भृङ्ग सूर्जति मैरवो न निकट प्राणेश्वरो मुञ्चति । एते सिद्धरसा प्रसूनविशिखो वैयोऽनयोत्तरो मानव्याधिरय कृशोदरि कथ त्वच्चेतसि स्थास्यति ॥ १६ ॥ मान मानिनि मुञ्च मानसमुख साम्राज्यमुज्जृम्भता हा हा गच्छति यामिनी न समयो यात पुन प्राप्यते । अलसगमि कलितावितमये कान्ते पदानतानते कोऽय कोकिलवाणि केलिसमये कोपस्त्वयालम्बित ॥ १७ ॥ स्निग्धे यत्परुषासि यत्प्रणमति स्तब्धासि यद्रागिणि द्वेषस्थासि यदुन्मुखे विमुखता यातासि तस्मिन्प्रिये । तन्मुग्धे विपरीतकारिणि तव श्रीखण्डचर्चा विष शीताशुस्तपनो हिम हुतवह क्रीडामुदो यातना ॥ १८ ॥ त्वा चिन्तेन चिर वहन्नयमतिश्रान्तो भृश तापित कन्दर्पेण च पातुमिच्छति सुधासवादि बिम्बाधरम् । अस्याङ्ग तदलकुरु क्षणमिह भ्रूक्षेपलक्ष्मीलवक्रीते दास जनेऽपि सेवितपदाम्भोजे कुत सभ्रम ॥ १९ ॥ मुग्धे किं नगरे क्षिपस्यविरत नेत्राम्बु मानोन्नते पश्यैन चरणानतम्रशिरस त्व कान्तमाचाञ्जलिम् । अप्रेह तव चेतसि प्रणयिनि प्राप्तेऽतिनिर्विण्णताम् यास्यत्यनवसुपेक्षितगता फूत्कृत्य रोदिष्यति ॥२०॥ मुग्धे मुग्धतयैव नेतुमखिल काल किमारभ्यते मान धत्स्व धृति बधान ऋजुतां दूरीकुरु प्रेयसि । सख्यैव प्रतिबोधिता प्रतिवचस्तामाह भीतानना नीचै शसै हृदि स्थितो हि ननु मे प्राणेश्वर श्रोष्यति ॥२१॥ अङ्गुल्यग्रनखेन बाष्पसलिल निक्षिप्य निक्षिप्य किं तूष्णीं रोदिषि कोपने बहुतर फूत्कृत्य रोदिष्यसि । यस्यास्ते पिशुनोपदेशवचनैर्मानेऽतिभूमिं गते निर्विण्णोऽनुनय प्रति प्रियतमो मध्यस्थतामेष्यति ॥ २२ ॥ नो तल्प भजसे न जल्पसि सुधाधारानुकारा गिरो दृक्पात कुरुषे न वा परिजने कोपप्रकाशच्छलात् । इत्थ केतकगर्भगौरि दयिते कोपस्य सगोपन तत्पादेव न चेत्पुन सहचरी कुर्वीत माचिस्मितम् ॥ २३ ॥

१ नत्र- २ उत्तवासदृतीकं ३ संततरोदनेन शोफयुक्तानि नयनानि यासाम् ४ पाषाणहृदये ५ मौक्तिकाना हार, पक्षे-मुक्तस्त्यक्त आहारोऽशन येन ६ विवेकेनार्थ- ७ हृदयदाहात्ते ७ अनवसरे ८ नादायति

कलहान्तरिताप्रलापाख्यानम्

उपचारानुनयास्ते वितथसोपेक्षिता सखीवचसा । अधुना निष्ठुरमपि यदि स वदति कलिरैत्नतावामि ॥ १ ॥ प्रयाहि तनैर ययानुरज्यसे किमत्र निर्भिर्ष तव प्रयोजनम् । न कञ्चुकग्रन्थिमपाकुरुष्व मे कथ हृदि ग्रन्थिमपाकरिष्यसि ॥ २ ॥ अक्रो किमु नेत्रशोणिमान किमकार्षी करपङ्कजावरोधम् । कलह किमवा मुधा रसने हितमर्थं न विदन्ति दैवदग्ध ॥ ३ ॥ स्फुरसि चाटुन्ते किमनर्थक त्वमपि लोचनमात्रमहो गता । तमहमागतमप्यपराधिन न परिरब्धुमल न च वीक्षितुम् ॥४॥ मानोन्नतत्यसहनेत्यनिपण्डितेति मय्येन धिकृनिरनेकमुखी सखीनाम् । दाक्षिण्यमात्रमसृणेन विचेष्टितेन धूतस्य तस्य हि गुणानुपरणयति ॥५॥ नवनखपदमङ्ग गोपयस्यशुकेन स्थगयसि पुनरोष्ठ पाणिना

१ कोप २ सरलत्वम् ३ वधय ४ उदासीनताम् ५ नृत्यम् ६ अमृतधारातुल्या ७ केतकीगर्भवद्गौराङ्गि ८ निदय

दन्तदष्टम् । प्रतिदिशमपरस्त्रीसङ्गशसी विसर्पन्नवपरिमलगन्ध केन शक्यो वरीतुम् ॥ ६ ॥ इद कृष्ण कृष्ण प्रियतम ननु श्वेतमथ कि गमिष्यामो यामो भवतु गमनेनाथ भवतु । पुरा येनैव मे चिरमनुसृता चित्तपदवी स एवान्यो जात सखि परिचिता कस्य पुरुषा ॥ ७ ॥ कथमपि सखि क्रीडाकोपाद्व्रजेति मयोदिते कठिनहृदयस्त्यक्त्वा शय्या बलाद्गत एव स । इति सरभसध्वस्तप्रेम्णि व्यपेतघृणे स्पृहा पुनरपि हतव्रीड चेत करोति करोमि किम् ॥ ८ ॥ अथारभ्य यदि प्रिये पुनरह मानस्य चान्यस्य वा गृह्णीया शठदुर्नयेन मनसा नामापि सक्षोभत । तत्तेनैव विना शशाङ्ककिरणस्पष्टाट्टहासा निशा एको वा दिवस पयोदमलिनो भूयान्मम प्रावृषि ॥ ९ ॥ मानव्याधिनिपीडिताहमधुना शक्नोमि तस्यान्तिक नो गन्तु न सखी जनोऽस्ति चतुरो यो मा बलान्नेष्यति । मानी सोऽपि जनो न लाघवभयादभ्येति मात स्वय कालो याति चल च जीवित मिद क्षुण्ण मनश्चिन्तया ॥ १० ॥ नि श्वासा वदन दहति हृदय निर्मूलमुन्मथ्यते निद्रा नैति न दृश्यते प्रियमुख नक्तदिन रुद्यते । अङ्ग शोषमुपेति पादपतित प्रेयास्तदोपेक्षित सख्य क गुणमाकलय्य दयिते मान वय कारिता ॥ ११ ॥ तद्वक्त्राभिमुख मुख विनमित दृष्टि कृता पादयोस्तस्यालापकुतूहलाकुलतरे श्रोत्रे निरुद्धे मया । पाणिभ्या च तिरस्कृत सपुलक स्वेदोद्गमो गण्डयो सख्य किं करवाणि यान्ति शतशो यत्कञ्चुके सधय ॥ १२ ॥ नो चाटु श्रवण कृत न च दृशा हारोऽन्तिके वीक्षित कान्तस्य प्रियहेतवे निजसखीवाचोऽपि दूरीकृता । पादान्ते विनिपत्य तत्क्षणमसौ गच्छन्मया मूढया पाणिभ्यामवरुध्य हन्त सहसा कण्ठे कथ नार्पित ॥ १३ ॥ भर्तुर्वस्य कृते गुरुर्लघुरभूद्गोष्ठी वरिष्ठीकृता धैर्य कोपधन गत सहचरी नीति कृता दूरत । निर्मुक्ता तृणवत्त्रपा परिचिता सोतक्षिनी विद्रुतस्य क्रोधादवधीरितो हतधिया मातर्भटीयान्विधि ॥ १४ ॥ मत्तद्वैमहृल्लक्ष्म पाणिकमल भाग्यालये यद्गुरुर्न्यस्त या मम यल्ललाटफलके भाग्याक्षर वेधसा । तत्सर्व सखि यो यथार्थमकरोत्तस्मिन्प्रकोप कृतो धिङ् मा धिङ् मम जीवित धिगतनु धिक्चेष्टित धिग्वय ॥ १५ ॥ केकाभि कण्यतु वैरिणियहा सभूय कर्णज्वर विद्युद्वि सह भीषयतु परित पाथोधराणा घटा । पर्यपुर्वधिरीकरोतु ककुभ सर्वा शराणा रवैर्नाह दग्धदुरन्तजीवितकृते कस्यापि वध्या गति ॥ १६ ॥

१ लपदशे २ भ्रा ३ दशान्दशान कज्जलान, गोलान् ४ मयूरसमूह-

नायकानुनय:

घनघनमपि दृष्ट व्योम वातो मरुत्वान् शिखिकुलकलनाचा श्रोत्रमासीन्निरास । असुमम न मृताह त्वद्वियोगेऽपि जाते तव घनपरिरम्भप्रार्थनाशानशेन ॥ १ ॥ मयि मलयसमीरो वर्षतीव स्फुलिङ्गानहह हिमकरो मामभिना सिञ्चतीव । किमिति मकरकेतो किं नु वक्ष्ये कठोरे कथमपि तदह ते नाथ नोपेक्षणीया ॥ २ ॥ त्व तावद्बहुवल्लभो नवधुरा कान्त सुखी निर्घृणो नो जानासि परव्यथा शठमते नैवासि दु खी यत । किं त्वन्या परिपृच्छ मन्मथशरै पीडामसह्यामिमा जाता नो भव येन सज्जनजनै कापालिको नोच्यसे ॥ ३ ॥ मुक्तो मानपरिग्रह सह सखीसार्थेन तन्मन्त्रिणा शक्ता त्वच्चरणप्रसादरहिता नाह क्षण प्राणितुम् । पश्य त्व सुकृश शरीरकमिद या यामवस्था गत सेयाह तव पादयोर्निपतिता नाथ प्रसीदाधुना ॥ ४ ॥

नायकयोरुक्तिप्रत्युक्तय:

सार्धं मनोरथशतैस्तव धूर्त कान्ता सैव स्थिता मनसि कृत्रिमभावरम्या । अस्माकमस्ति न कथचिदिहावकाशस्तस्मात्कृत चरणपातविडम्बनाभि ॥ १ ॥ तदवितथमवादीर्यन्मम त्व प्रियेति प्रियजनपरिभुक्त यद्दुकूल दधान । मदधिवसति मागा कामिना मण्डनश्रीर्व्रजति हि सफलत्व वल्लभालोकनेन ॥ २ ॥ यदा त्व चन्द्रोऽभू शिशिरकरसम्पर्करुचिरस्तदाह जाता द्राक्शशधरमणीना प्रतिकृति । इदानीमर्कस्त्व खररुचिसमुत्सारितरस निरन्ती कोपाग्नीनहमपि रविग्रावघटिता ॥ ३ ॥ तवद पश्यन्त्या प्रसरदनुराग बहिरिव प्रियापादालक्तच्छुरितमरुणद्योतिहृदयम् । ममाद्य प्रख्यातप्रणयभरभङ्गेन कितव त्वदालोक शोकादपि किमपि लज्जा जनयति ॥ ४ ॥ कृतकृतकैर्मायाशाठ्यैस्तनयाप्यतिवर्तिन निभृतनिभृते कार्यालापैर्मयाप्युपलक्षितम् । भवतु विदित नेष्टा तेऽह वृथा परिखिद्यते अहमसहना त्व निःस्नेह समेन सम गतम् ॥ ५ ॥ कोपो यत्र भ्रुकुटिरचना निग्रहो यत्र मौन यत्रान्योन्यस्मितमनुनयो दृष्टिपात प्रसाद । तस्य प्रेम्णस्तदिदमधुना वैशस पश्य जात त्व पादान्ते लुठसि न च मे मन्युमोक्ष खलाया ॥ ६ ॥ बाले नाथ विमुञ्च मानिनि रुष रोषान्मया किं कृत खेदोऽस्मासु न मेऽपराध्यति भवान् सर्वेऽपराधा मयि । तत्किं रोदिषि गद्गदेन वचसा कस्याग्रतो रुद्यते नन्वेतन्मम का तवास्मि दयिता नास्मीत्यतो रुद्यते ॥ ७ ॥ किं मे वक्त्रमुपेत्य चुम्बसि बलान्निर्लज्ज लज्जा

१ दैवात्तव २ भग्निदर्प- ३ नाग्रम् ४ कोवम्

क ते वस्त्रान्त शठ मुञ्च मुञ्च शपथै किं धूर्त वाग्डम्बरै । खिन्नाहं तव रात्रिजागरवशात्तामेव याहि प्रिया निर्माल्योज्झितपुष्पदामनिकरे का षट्पदाना रति ॥ ८ ॥ साहार वचन प्रयच्छसि न मे नो वाञ्छित यच्छसि प्राय श्रोल्लसिषि द्रुत द्रुतवहज्वालासम रात्रिषु । कण्ठाश्लेषपरिग्रहे शिथिलता यन्नादराच्चुम्बसे तत्ते धूर्त हृदि स्थिता प्रियतमा काचिन्ममेवापरा ॥ ९ ॥ सत्य तद्वदनोचथा मम महान्रागस्त्वदीयादिति त्व प्राप्तोऽसि निभात एव सदन मा द्रष्टुकामो यत । राग किं च निर्मर्पि नाथ हृदये काश्मीरपङ्कोज्झित नेत्रे जागरज ललाटफलके लाक्षारसापादितम् ॥ १० ॥ रोहन्तौ प्रथम मनोरमि तव प्राप्तौ निवृद्धिं स्तनौ सल्लापास्तव वाक्यमङ्गमलिना मौग्ध्य पर त्याजिता । धात्री कण्ठमपास्य बाहुलतिके कण्ठे तवासज्जिते निर्दाक्षिण्य करोमि किं नु विशिखाप्येषा (?) न पश्यात्तव ॥ ११ ॥ अनानेन परा क्षुर्ता परिभवादाक्षिप्य मा दुःखिता किं लब्ध चटुल त्वयेह नयता सौभाग्यमेता दशाम् । पश्यैनद्दयितानुचन्न्यतिकगेल्मृ द्याङ्गरागारुण वक्षस्ते मलतैलपङ्कशबलैर्वेणीपदैरङ्कितम् ॥ १२ ॥

नायकशिक्षा

अङ्गुलीरिसलयाग्रतर्जनं भ्रूविभङ्गकुटिल च वीक्षितम् । मेखलाभिरसकृच्च बन्धन वञ्चयन्प्रणयिनीरवाप स ॥ १ ॥ अधिरजनि जगाम धाम तस्या प्रियतमयेति रुषा सजायनद्ध । पदमपि चलितु युवा न सेहे किमिव न शक्तिहर ससाध्वसानाम् ॥ २ ॥ सालक्तकेन नवपल्लवकोमलेन पादेन नूपुरवता मदनालसेन । यस्ताड्यते दयितया प्रणयापराधात्सोऽङ्गीकृतो भगवता मकरध्वजेन ॥ ३ ॥ सालक्तक शतदलाधिककान्तिरम्य रत्नौघधामनिकरारुणनूपुर च । क्षिप्त भृश कुपितया तरलोत्पलाक्ष्या सौभाग्यचिह्नमिव मूर्ध्नि पद विरेजे ॥ ४ ॥ कोपात्किंचिदुपानतोऽपि रभसादाकृष्य केशेष्वल नीत्वा मोहनमन्दिर दयितया हारेण बद्ध्वा दृढम् । भूयो यास्यति तद्गृहानिति मुहु कण्ठार्धरुद्धाक्षर जल्पन्त्या श्रवणोत्पलेन सुकृती कश्चिद्रहस्ताड्यते ॥ ५ ॥ मा वाढ भवतेरितेति निबिड सयम्य बाह्वो स्रजा भूयो द्रक्ष्यसि ता शठेति नितरा सभर्त्स्य सतर्ज्य च । आलीना पुर एव निह्नुतिपर कोपात्सनूपुर मानिन्याश्चरणप्रहारविधिना प्रेयाननङ्गीकृत ॥ ६ ॥ पादे मूर्धनि ताम्रतामुपगते कर्णोत्पले चूर्णिते छिन्ने हारलतागुणे करतले सपातजातव्रणे । अप्राप्तप्रियताडनव्यतिकरा हन्तु पुन कोपिता वाञ्छती मुद्गरेणाश्रुनयना पर्याकुला रोदिति ॥ ७ ॥ कोपात्कोमललोलबाहुलतिकापाशेन बद्ध्वा दृढ नीत्वा केलिनिकेतन दयितया साय सखीना पुर । भूयोऽप्येवमिति स्खलत्कलगिरा ससूच्य दुश्चेष्टित धन्यो हन्यत एव निह्नुतिपर प्रेयान्रुदत्या हसन् ॥ ८ ॥

१ भ्रमनवकुसुमस्तोकानां भ्रमराणाम्. पक्षे,-अनेकस्त्रीभजानाम्.

नायिकाप्रसादः

भवति विततश्वासोन्नाहप्रथुस्तनपयोधर हृदयमपि च स्निग्ध चक्षुर्निजप्रकृतौ स्थितम् । तदनु वदन मूर्च्छाच्छेदात्प्रसादि विराजते परिगतमिव प्रारम्भेऽह्न श्रिया सरसीरुहम् ॥ १ ॥ आविर्भूते शशिनि तमसा मुच्यमानेव रात्रिर्नैशस्यार्चिर्हुतभुज इव छिन्नभूयिष्ठधूमा । मोहेनान्तर्वरतनुरिय लक्ष्यते मुक्तकल्पा गङ्गा रोधःपतनकलुषा गृह्णतीव प्रसादम् ॥ २ ॥ कुरङ्गीवाङ्गानि स्तिमितयति गीतध्वनिषु यत्सखीं कान्तोदन्त श्रुतमपि पुन प्रश्नयति यत् । अनिद्र यच्चान्त स्वपिति तदहो वेद्म्यभिनवा प्रवृत्तोऽस्या सेक्तु हृदि मनसिजप्रेमलतिकाम् ॥ ३ ॥ परिम्लाने माने मुखशशिनि तस्या करधृते मयि क्षीणोपाये प्रणिपतनमात्रैककरणे । तया पक्ष्मप्रान्तव्रजपुटनिरुद्धेन सहसा प्रसादो बाष्पेण स्तनतटविशीर्णेन कथित ॥ ४ ॥ कृष्णस्निग्धवैनीनिके विकसत कर्णान्तदीर्घे दृशावुत्कम्पो हृदयस्य वेपितकुचाभोग शनै शाम्यति । धत्ते शीतरुचो विधुन्तुदमुखान्मुक्तस्य लक्ष्मीमिद मुग्धाङ्ग्या निगलद्विमोहतिमिर वक्त्र प्रसीदत्क्रमात् ॥ ५ ॥

परस्परप्रमादः

पदप्रणतमालोक्य कान्तमेकान्तकातरम् । मुग्धन्ती बाष्पसतान सुमुखी तेन चुम्बिता ॥ १ ॥ इह स्फुट तिष्ठति नाथ कण्टक शनै शनै कर्षं नवाम्रलीलया । इति च्छलात्काचिदसंभवकण्टक पद तदुत्सङ्गतले न्यवेशयत् ॥ २ ॥ निपपात सभ्रमभृत श्रवणादसितभ्रुव प्रणदितालिकुलम् । दयितावलोकविकसन्नयनप्रसरप्रणुन्नमिव वारिरुहम् ॥ ३ ॥ उपनेतुमुन्नतिमतेन दिव कुचयोर्युगेन तरसा कलिताम् । रमणोत्थितामुपगत सहसा परिरभ्य कश्चन वधूमरुन्धत् ॥ ४ ॥ अनुदेहमागतवत प्रतिमा परिणायकस्य गुरुमुद्वहता । मुकुरेण वेपथुभृतोऽतिभरात्स्थमप्ययाति न वधूकरत ॥ ५ ॥ अवनम्य वक्षसि निमग्नकुचद्वितयेन गाढमुपगूढवता । दयितेन तत्क्षणचलद्रशनाकलकिङ्किणीरवमुदासि वधू ॥ ६ ॥ करुद्धनीवि दयितोपगतौ गलित त्वराविरहितासनया । क्षणदृष्टहाटकशिलासदृशस्फुरदूरुभित्ति वसन ववसे ॥ ७ ॥ पिदधानमन्वगुपगम्य दृशौ व्रुवते जनाय वद कोऽयमिति । अभिधातुमध्यवसितो न गिरा गुरुभि प्रिये नवनधूर्न्यगदत्

१ वीरपाठेन मृगाक्षिया २ नैमल्यम् ३ नेत्ररेखे

॥ ८ ॥ उदितोरुसादमतिवेपथुमत्सुदृशोऽभिमर्तृ विधुर त्रपया । वपुरादरातिशयशंसि पुन प्रतिपत्तिमूढमपि बाढमभूत् ॥ ९ ॥ परिमन्थराभिरलघूरुभरादधिवेश्म पडुरुपचारनिधा । स्खलिताभिरप्यनुरद प्रमदा प्रणयातिभूमिमगमन्गतिभि ॥ १० ॥ मधुरोन्नतभ्रु ललित च दृशो सकरप्रयोगचतुर च वच । प्रकृतिस्थमेव निपुणागमित स्फुट नृत्यलीलमभवत्सुतनो ॥ ११ ॥ लोलाङ्गुलग्न पवनाकुलिताशुकान्त त्वद्दृष्टिहारि मम लोचनबान्धवस्य । अध्यासितु तव चिर जघनस्थलस्य पर्याप्तमेव करभोरु ममोरुयुग्मम् । ॥ १२ ॥ सुतनु जहिहि मौन पश्य पादानत मा न खलु तव कदाचित्कोप एवविधोऽभूत् । इति निगदति नाथे तिर्यगामीलिताक्ष्या नयनजलमनल्प मुक्तमुक्त न किंचित् ॥ १३ ॥ वचोनीचीदान स्फुरदधरपान विनिनय कृशीभूते माने मयि मृगयमाणे मृगदृश । यभूव भ्रूभङ्ग सनयन तरङ्ग सपदि य प्रमुख व्यातेने जगदुपरि तेनेह मदन ॥ १४ ॥ तदेवाजिह्माक्ष मुग्धमविशदस्ता गिर इमा स पशाङ्कश्लेषो मयि सरसमाश्लिष्यति तनुम् । तदुक्त प्रत्युक्त यदपटु शिर कम्पनपर प्रिया मानेनेय पुनरपि कृता मे नववधू ॥ १५ ॥ दृष्ट्वैकासनसस्थिते प्रियतमे पश्चादुपेत्यादरादेकस्या नयने निमील्य विहितक्रीडानुबन्धच्छल । ईषद्वक्रितकन्धर सपुलक प्रमोल्लसन्मानसामन्तर्हासलसत्कपोलफलका धूर्तोऽपरा चुम्बति ॥ १६ ॥ आगत्य प्रणिपातसान्त्वितसखीदत्ता तरे सागसि स्मेर कुचति तल्पपार्श्वनिभृते धूर्तेऽङ्कसनाहनम् । शान्ता स्पर्शनशाङ्किय निज सखीभ्रान्त्या समय शने खिन्नासीत्यभिधाय मीलितदृशा सानन्दमारोपित ॥ १७ ॥ सत्य दुर्लभ एष वल्लभतरो रागो ममास्मिन्पुन कोपोऽस्यातिगुरुर्न चातिनिपुणा सख्योऽपि सबोधने । सचिन्त्येति मृगीदृशा प्रियतमे दृष्टे स्तथा मेखला बध्नन्त्या न गत स्थित न च चलद्वासोऽथवा सवृतम् ॥ १८ ॥ याचो वामिनि किं तवाद्य परुषा सुभ्रु भ्रुवो विभ्रमोऽप्युद्भ्रान्त कृत एष लोलनयने किं लोहिते लोचने । नास्त्यागो मयि किं मुधैव कुपितेत्युक्ते पुन प्रेयसा मानिन्या जलबिन्दुदन्तुरपुटा दृष्टि सखीष्वाहिता ॥ १९ ॥ सा यावन्ति पदान्यलीकवचनैरालीजनै पाठिता तावन्त्येव कृतागसो द्रुततर सल्प्य पत्यु पुर । प्रारभे पुरतो यथा मनसिजस्येच्छा तथा वर्तितु प्रेम्णो मौग्ध्यविभूषणस्य सहज कोऽप्येष वात क्रम ॥ २० ॥ दृष्टे लोचनवन्मनाङ्मुकुलित पार्श्वस्थित वक्त्रवन्न्यग्भूत बहिरासित पुलकवत्स्पर्श समातन्वति । नीवीबन्धवदागत शिथिलता

१ लग्न २ नवाम्बुजम् ३ शिरःकम्पम्

समापयमाणे क्षणान्मानेनापसृत हियेव सुदृश पादस्पृशि प्रेयसि ॥ २१ ॥ एकस्मिञ्शयने पराङ्मुखतया वीतोत्तर ताम्यतोरन्योन्यस्य हृदि स्थितेऽप्यनुनये सरक्षतोर्गौरवम् । दपत्यो शनकैरपाङ्गवलनान्मिश्रीभवच्चक्षुषोर्भग्नो मानकलि सहासरभसव्यासक्तकण्ठग्रह ॥ २२ ॥ कृत्वा निग्रहमश्रुपातकलुष शय्यासनादुत्थिता कोपाच्चापि विहाय गर्भभवनद्वार रुषा प्रस्थिता । दृष्ट्वा चन्द्रमस प्रभाविरहित प्रत्यूषवाताहता हा रात्रिस्त्वरिता गतेति पतिता कान्ता प्रियस्योरसि ॥ २३ ॥ पञ्याम रिमिय प्रपञ्च इति स्थैर्ये मयालम्बित किं मा नालपतीत्यय खलु शठ कोपस्तया प्याश्रित । इत्यन्योन्यविलक्षदृष्टिचतुर तस्मिन्नवस्थान्तरे सव्याज हसित मया धृतिहरो मुक्तस्तु बाष्पस्तया ॥ २४ ॥ चक्षुर्लुप्तमषीकण कवलितस्ताम्बूलरागोऽधरो विश्रान्ता कबरी कपोलफलके लुप्तेव गात्रद्युति । जाने सप्रति मानिनि प्रणयिना कैरप्युपायक्रमैर्भग्नो मानमहातरुस्तरुणि ते चेत स्थलीवर्धित ॥ २५ ॥ तत्सान्द्रविलेपनस्तनयुगप्रश्लेषमुद्राङ्कित किं वक्षश्चरणानतिव्यतिकरव्याजेन गोपाय्यते । इत्युक्ते क्व तदित्युदीर्य सहसा तत्सप्रमार्ष्टु मया सश्लिष्टा रभसेन तत्सुखवशात्तन्व्यापि तद्विस्मृतम् ॥ २६ ॥ नापेतोऽनुनयेन य प्रियसुहृद्वाक्यैर्न य सहृतो यो दीर्घं दिवस विषह्य हृदये यत्नाल्लयचिह्नित । अन्योन्यस्य हृत मुखे निहितयोस्तिर्यक्सचिदृशो सभेदे सपदि स्मितव्यतिकरे मानो निहृत्योज्झित ॥ २७ ॥ शून्य वासगृह विलोक्य शयनादुत्थाय किंचिच्छनैर्निद्राव्याजमुपागतस्य सुचिर निर्वर्ण्य पत्युर्मुखम् । विश्रब्ध परिचुम्ब्य जातपुलकामालोक्य गण्डस्थली लज्जानम्रमुखी प्रियेण हसता बाला चिर चुम्बिता ॥ २८ ॥ कान्ते घोरकृतान्तवक्त्रकुहरात्पुण्यपुञ्जेन मे मुक्ता हन्त तदर्जन श्रमभर प्रत्यङ्गमालिङ्ग्य माम् । इत्याकर्ण्य निमीलितार्धनयन स्मेरे शनैरानन सोल्लास वदनाम्बुज मृगदृश स्मेर चुचुम्ब प्रिय ॥ २९ ॥ एकस्मिञ्शयने सरोरुहदृशोर्निशाय निद्रा तयोरेका पल्लविताग्रगुण्ठनवतीमुत्क परो हस्तान् । अन्यस्या सखि धमेत्य निभृतव्यालोलहस्ताङ्गुलिव्यापारैर्वसनाञ्चल चलयत्यस्मावपुनि स्मरन् ॥ ३० ॥ लीलातामरसाहतोऽन्यवनितानि शङ्कदष्टाधर कश्चित्केसर दूषितेक्षण इव व्यामील्य नेत्रे स्थित । मुग्धा कुड्मलिताननेन ददती वायु स्थिता तस्य सा भ्रान्त्या धूर्ततया च वेपथुमती तेनानिश चुम्बिता ॥ ३१ ॥ जाता नोत्कलिका स्तनौ न लुलितौ गात्र न रोमाञ्चित वक्त्र स्वेदकणाञ्चित न सहसा

१ मैनकृष्णम् २ कुशाधनेन

यावच्छठेनामुना । दृष्टेनैव मनो हृतं धृतिमुषा प्राणेश्वरेणाद्य मे तत्केनापि निरूप्यमाणनिपुणो मानः समाधीयताम् ॥३२॥

प्रियचाटूक्तयः

मुग्धे धानुष्कता केयमपूर्वा त्वयि दृश्यते । यया विध्यसि चेतांसि गुणैरेव न सायकैः ॥ १ ॥ कृष्णार्जुनानुरक्तापि दृष्टिः कर्णावलम्बिनी । याति विश्वसनीयत्वं कस्य ते कलभाषिणि ॥ २ ॥ स्मितपुष्पोद्गमोऽयं ते दृश्यतेऽधरपल्लवे । फलं तु जातं मुग्धाक्षि चक्षुषोर्मम पश्यत ॥ ३ ॥ अपूर्वे चौर्यमभ्यस्तं त्वया चञ्चललोचने । दिवैव जाग्रतां पुंसां चेतो हरसि दूरतः ॥ ४ ॥ कुतः कुवलयं कर्णे करोषि कलभाषिणि । किमपाङ्गमपर्याप्तमस्मिन्कर्मणि मन्यसे ॥ ५ ॥ दृष्टिं देहि पुनर्बाले कमलायतलोचने । श्रूयते हि पुरा लोके विषस्य विषमौषधम् ॥ ६ ॥ विभ्रमैर्विभ्रश्चैस्त्वं विचयाप्यनन्यया । केनापि हेतुना मन्ये प्राप्ता विद्याधरी क्षितिम् ॥ ७ ॥ त्वदङ्गमार्दवे दृष्टे कस्य चित्ते न भासते । मालतीशशभृल्लेखाकदलीनां कठोरता ॥ ८ ॥ बिम्बोष्ठ एव रागस्ते तन्वि पूर्वमदृश्यत । अधुना हृदयेऽप्येष मृगशावाक्षि दृश्यते ॥ ९ ॥ पातालमिव ते नाभिः स्तनौ क्षितिधरोपमौ । वेणीदण्डः पुनरयं कालिन्दीपातसंनिभः ॥ १० ॥ अनङ्गोऽयमनङ्गत्वमद्य निन्दिष्यति ध्रुवम् । यदनेन न संप्राप्तः पाणिस्पर्शोत्सवस्तव ॥ ११ ॥ कमले कमलोत्पत्तिः श्रूयते न च दृश्यते । बाले तव मुखाम्भोजे दृष्टमिन्दीवरद्वयम् ॥ १२ ॥ आकर्णय सरोजाक्षि वचनीयमिदं भुवि । शशाङ्कस्तव वक्त्रेण पामरैरुपमीयते ॥ १३ ॥ नीतानामाकुलीभावं लुब्धैर्भृङ्गैरिलीमुखैः । सदृशे वनवृद्धानां कमलाना त्वदीक्षणे ॥ १४ ॥ यन्मध्यदेशादपि ते सूक्ष्मं लोलाक्षि दृश्यते । मृणालसूत्रमपि ते न संमाति स्तनान्तरे ॥१५॥ अनयोरनवद्याङ्गि स्तनयोर्जृम्भमाणयोः । अवकाशो न पर्याप्तस्तव बाहुलतान्तरे ॥ १६ ॥ निर्णेतुं शक्यमस्तीति मध्यं नितम्बिनि । अन्यथा नोपपद्येत पयोधरभरस्थितिः ॥ १७ ॥ राकाविभावरीकान्तसंक्रान्तद्युति ते मुखम् । तपनीयशिलाशोभा कटिश्च हरते मनः ॥ १८ ॥ आक्षिपन्त्यरविन्दानि मुग्धे तव मुखश्रियम् । कोषदण्डसमग्राणां किमेषामस्ति दुष्करम् ॥ १९ ॥ आवर्त एव नाभिस्ते नेत्रे नीलसरोरुहे । तरङ्गा वलयस्तेन त्वं लावण्याम्बुवापिका ॥ २० ॥ साहजिकरूपभरतया भवति भवत्या विभूषणं भारः । सर्वाङ्गसौरभिण्या दमनकमहया निर्माल्यं कुसुमेन ॥ २१ ॥ इन्दुं किं क कलङ्कः सरसिजमेतत्किमम्बु कुत्र गतम् । ललितसविलासवचनैर्मुखमिति हरिणाक्षि निश्चितं परतः ॥ २२ ॥ आरुह्य शैलशिखरं त्वद्वदनापहृतकान्तिसर्वस्वः । पूत्कर्तुमिवोर्ध्वकरः स्थितः पुरस्तान्निशानाथः ॥ २३ ॥ कौटिल्यं कचनिचये करचरणाधरदलेषु रागस्ते । काठिन्यं कुचयुगले तरलत्वं नयनयोर्वसति ॥ २४ ॥ आक्षिपसि केणमक्ष्णा बलिरपि बद्धस्त्वया त्रिधा मध्ये । इति जितसकलदानवे तनुदाने लज्जसे सुतनु ॥ २५ ॥ नयननिपातेऽङ्कुरितं पल्लवितं वचसि पुष्पितं हसिते । फलतु कृशाङ्गि तवाङ्गस्पर्शेन मनोरथोऽस्माकम् ॥ २६ ॥ उचितं गोपनमनयोः कुचयोः कनकाद्रिकान्तितस्करयोः । अवधीरितविधुमण्डलमुखमण्डलगोपनं किमिति ॥ २७ ॥ वदनेन निर्जितं तव निलीयते चन्द्रबिम्बमम्बुधरे । अरविन्दमपि च सुन्दरि निलीयते पाथसां पूरे ॥ २८ ॥ सत्यं तपः सुगत्यै यत्तत्त्वाम्बुधु रविप्रतीक्षं सत् । अनुभवति सुगतिमञ्जु त्वत्पदजन्मनि समन्ते कमनीयम् ॥ २९ ॥ दलदमलकोमलोत्पलपलाशशङ्काकुलोऽयमलिपोतः । तव लोचनयोरनयोः परिसरमनुवेलमनुसरति ॥ ३० ॥ तव कुवलयाक्षि वक्षसि कुण्डलिता कापि काञ्चनी कान्तिः । कुसुमेषोर्विजिगीषोर्भवति च भवतीह भूयसी कण्डूः ॥ ३१ ॥ कम्बुकण्ठि चरणः शनैश्चरो राहुरेष तव केशकलापः । न च्युतं तदपि यौवनमेतत्सा पयोधरगुरोरनुकम्पा ॥ ३२ ॥ कमलाक्षि विलम्ब्यतां क्षणं कमनीये कचभारबन्धने । दृढलग्नमिदं दृशोर्युगं शनकैरेव समुद्धराम्यहम् ॥ ३३ ॥ अयि मन्मथचूतमञ्जरि श्रवणायतचारुलोचने । अपहृत्य मनः क्व यासि तत्किमराजकमत्र राजते ॥ ३४ ॥ भवत्कृते खञ्जनमञ्जुलाक्षि शिरो मदीयं यदि यातु यातु । नीतानि नाशं जनकात्मजार्थं दशाननेनापि दशाननानि ॥ ३५ ॥ ताम्बूलरागोऽधरलोलुपो यद्यदञ्जनं लोचनचुम्बनोत्सुकम् । हारश्च कण्ठग्रहलालसो यत्सार्थं तेषां न तु भूषणं ते ॥ ३६ ॥ यत्सद्मादित्सु तवाननीयां कुरङ्गलक्ष्मा च मृगाक्षि लक्ष्मीम् । एकार्थलिप्साकृत एव मन्ये शशाङ्कपङ्केरुहयोर्विरोधः ॥ ३७ ॥ सदा प्रदोषो मम याति जाग्रतः सदा च मे निःश्वसतो गता निशा । त्वया समेतस्य विशाललोचने ममाद्य शोकान्तकरः प्रदोषकः ॥३८॥

१ इन्दीवरसदृशं नेत्रयुगलम्. २ अनीरतया निन्दितम्. ३ ज्याप्तानाम्, पक्षे,–चञ्चलानाम्. ४ शोभमाने पक्षे–व्याप्ते. ५ भ्रमरे पक्ष–बाणैः. ६ जन्म, पक्षे,–अरण्यम्. ७ पद्मानाम्, पक्षे,–हरिणानाम्.

१ आवर्ष्याद्दन्य पूत्कारं. २ श्रोत्रम्, पक्षे,–अङ्गाधिराजम्. ३ बलिनामा दैत्य, पक्षे,–त्रयो सकल्यात् वलि चलितम्. ४ जित मवनानमोञ्छे. ५ जलानाम्.

तवानन सुन्दरि फुल्लपङ्कज स्फुट जपापुष्पमसौ तवाधर । विनिद्रपद्म तव लोचनद्वय तवाङ्गमन्यत्किल पुष्पसचय ॥३९॥ प्रिये सदा पूर्णतर मनोहर ते निष्कलङ्क मुखचन्द्र-मण्डलम् । विलोक्य सव्रीडतया निशापतिर्गत प्रतप्तो जलधेर्जलान्तरम् ॥ ४० ॥ त्वद्वर्तुलस्थूलसुवर्णकान्ति रम्यस्तन-श्रीफलयुग्ममेतत् । दृष्ट्वा वने श्रीफलमाकुल किं लज्जाभिराल-म्बितमेव वृक्षे ॥ ४१ ॥ जघान बाणैर्दशभिर्दशास्यशिरांसि सीताहरणे स राम । त्वदङ्गसङ्गाय सदानुरक्ते प्रयातु मे मस्तकमेकमेव ॥ ४२ ॥ शिखरिणि क्व नु नाम कियच्चिर किमभिधानमसावकरोत्तप । तरुणि येन तवाधरपाटल दशति बिम्बफल शुकशावक ॥ ४३ ॥ अनधिगत मनोरथस्य पूर्वं शतगुणितेव गता मम त्रियामा । यदि तु तव समागमे तथैव प्रसरति सुभ्रु तत कृती भवेयम् ॥ ४४ ॥ दलितकुचनखाङ्कमङ्कपालिं रचय ममाङ्कमुपेत्य पीवरोरु । अनुहर हरिणाक्षि शकराङ्कस्थितहिमशैलसुता-विलासलक्ष्मीम् ॥ ४५ ॥ कुमुदकमलनीलनीरजालिर्ललित विलासजुषोर्दृशो पुर का । अमृतममृतरश्मिरम्बुजन्म प्रतिहतमेकपदे तवाननस्य ॥ ४६ ॥ नारब्ध कुचपरि-रम्भणेषु वाम्य वैमुख्य किमपि न चुम्बने कदाचित् । किं नीवीगतमबले रुणत्सि पाणिं विक्रीते करिणि निरङ्कुशो विवाद ॥ ४७ ॥ दासे कृतागसि भवेदुचित प्रभूणा पादप्रहार इति मानिनि नास्मि दूये । उद्यत्कठोरपुलकाङ्कित कण्टकाग्रैर्यद्भिद्यते तव पद नतु सा व्यथा मे ॥ ४८ ॥ बाले तवाधरसुधारसपानकाले चेतो मदीयमभिवाञ्छति शेषभावम् । आलिङ्गने तव विरोचनपीनभावमास्खण्डल-स्यमखिलाङ्गनिरीक्षणे ते ॥ ४९ ॥ एको हि खञ्जनवरो नलिनीदलस्थो दृष्ट करोति चतुरङ्गबलाधिपत्यम् । किं वा करिष्यति भवद्वदनारविन्दे जानामि नो नयनखञ्जनयुग्म-मेतत् ॥ ५० ॥ कोपस्त्वया हृदि कृतो यदि पङ्कजाक्षि सोऽस्तु प्रियस्तव किमत्र विधेयमन्यत् । आश्लेषमर्पय मदर्पितपूर्वमुच्चैर्दन्तक्षत मम समर्पय चुम्बन च ॥ ५१ ॥ म्लानस्य जीवकुसुमस्य विकासनानि सतर्पणानि सकलेन्द्रियमोहनानि । एतानि ते सुवचनानि सरोरुहाक्षि कर्णामृतानि मनसश्च रसायनानि ॥ ५२ ॥ मालिन्यमब्ज शशिनोर्मधुलिट्कलङ्कौ धत्तो मुखे तु तव दन्तिनरशाञ्जना माम् । दोषाविर्ते क्वचन मेऽन्तो गुणाय वस्तुगुणो हि वचसि भ्रमविप्रलम्भौ ॥ ५३ ॥ पादास्त एव शशिन सुखयति गात्र बाणास्त एव मदनस्य ममानुकूला । सरम्भ-रूक्षमिव सुन्दरि यद्यदासीत्त्व सगमेन मम तत्तदिवानुनीतम् ॥५४॥ पद्मातपत्ररसिके सरसीरुहस्य कि बीजमर्पयितुमिच्छसि वापिकायाम् । काल कलिर्जगदिद न कृतज्ञमङ्गे स्थित्वा हरिष्यति मुखस्य तवैव लक्ष्मीम् ॥ ५५ ॥ त्वद्वक्त्रसाम्यम यमम्बुजकोशमुद्रामङ्गीत्तनर्मुपममिनैकरोपकृस्या । लब्धापि पत्राणि विधु क्रमहीयमान शसत्यनीत्युपचिता श्रियमाशु-नाशाम् ॥ ५६ ॥ मृदुलकनककान्ति श्वाससौरभ्यरम्य वदनकमलमेतन्नेत्रमत्तद्विरेफम् । तव किमु सुसमीक्ष्य व्रीडया पद्मवृन्द सरसि सलिलपूर्णे मर्तुकाम विवेश ॥ ५७ ॥ य प्रागासीदभिनवयोर्विभ्रमायासजन्मा चित्तोन्माथी विगत विषयोपप्लवानन्दसान्द्र । वृत्तीरन्तस्तिरयति तवाश्लेषजन्मा स कोऽपि प्रौढप्रेमा नव इव पुनर्मन्मथो मे विकार ॥ ५८ ॥ गोत्रे साक्षादजनि भगवानेष यत्पद्मयोनि शय्योत्थाय यदखिलमहः प्रीणयति द्विरेफान् । एकाभ्या यद्धति मगवत्पुष्पमानौ च भक्तिं तत्प्रापुले सुतनु यदनौपम्यमम्भोरुहाणि ॥ ५९ ॥ उन्मेष यो मम न सहते जातिवैरी निशायामिन्दोरिन्दीवरदलदृशा तस्य सौन्दर्य-दर्प । नीत शान्ति प्रसभमनया वक्त्रकान्त्येति हर्षाल्लग्ना मन्ये ललिततनु ते पादयो पद्मलक्ष्मी ॥ ६० ॥ दृष्ट्वा खेदस्नपित इव यश्चन्दनक्षोदवृन्दैरालिप्तोऽलङ्कृतपरिसर फुल्लकह्लारहारै । आराधीत्थ तव नवकुचक्मापि यशोजराशु साक्षात्कार तदपि न दिशत्येष किं वा करोमि ॥ ६१ ॥ विनिश्चेतु शक्यो न सुखमिति वा दु खमिति वा प्रमोहो निद्रा वा किमु विषविसर्प किमु मद । तव स्पर्शे स्पर्शे मम हि परिमूढेन्द्रियगणो विकारश्चैतन्य भ्रमयति च समीलयति च ॥ ६२ ॥ सितज्योत्स्नाभिस्ते धवलयति विश्व शशिमुखि हासे पीयूषद्रवमिव विमुञ्चन्ति परित । वपुस्ते लावण्य किरति मधुर दिक्षु तदिद कुतस्ते पारुष्य सुतनु हृदयेनाप गुणितम् ॥ ६३ ॥ स्तुम क वामाक्षि क्षणमपि विना य न रमसे विलेभे क प्राणान् रणमखमुखे य मृगयसे । सुलभे को जात शशिमुखि यमालिङ्गसि बलात्तव श्री कस्यैषा मदननगरि ध्यायसि तु यम् ॥ ६४ ॥ पुराभूदस्माक प्रथम मविभिन्ना तनुरिय ततो नु त्व प्रेयान् वयमपि हताशा प्रियतमा । इदानीं नाथस्त्व वयमपि कलत्र किमपर हताना प्राणाना कुलिशकठिनाना फलमिदम् ॥ ६५ ॥ दृशौ तव मदालसे मदनवि दुमत्यान्वित गतिर्वनमनोरमा त्रिभुवनरम्य

१ अभीचवनर्थे २ ॐत्सन् विद्मगातसरस्य, ३ वाग्मुर रमन्, दसमहसवरस्य ४ वद्दवन्, पशुमहसमाद् ५ मविन रमम् ६ माहित- ७ मिथो निवनद् ८ भक्ष्निवसर्गे ४० मु. ८ मां

१ कुप्पा,दले-माचदरमृतम् २ कुम्भीमव ७ १-मुदाम् ३ मूढीना ४ जोम ५ मूर्छीमन्, यो-इत्यत्वम्- ६ वचा ७ वृतकठोप म्

मूरुद्वयम् । रतिस्तव कलावती रुचिरचित्रलेखे भ्रुवावहो विबुधयौवनं वहसि तन्वि पृथ्वीगता ॥ ६६ ॥ दिनकर-करामृष्टं बिभ्रद्द्युतिं परिपाटलां दशनकिरणैरुत्सर्पद्भिः स्फुटीकृतकेसरम् । अयि मुखमिदं मुग्धे सत्यं समं कमलेन ते मधु मधुकरः किं त्वेतस्मिन्पिबन्न विभाव्यते ॥ ६७ ॥ चक्षुःश्रुतिबाधयोऽयमधरः स्निग्धो मधूकच्छविर्गण्डे चण्डि चकास्ति नीलनलिनश्रीमोचनं लोचनम् । नासाभ्येति तिलप्रसूनपदवीं कुन्दाभदन्ति प्रिये प्रायस्त्वन्मुपसेनया निजयते विश्वं स पुष्पायुधः ॥ ६८ ॥ केशाः संयमिनः श्रुतेरपि परं पारं गते लोचने ह्यन्तर्वक्त्रमपि स्वभावशुचिभिः कीर्णं द्विजानां गणैः । मुक्तानां सततं निवासरुचिरं वक्षोजकुम्भद्वयं चेत्थं तन्वि वपुः प्रशान्तमपि ते रागं करोत्येव न ॥ ६९ ॥ भ्रूचापे निहितः कटाक्षविशिखो निर्मातु मर्मव्यथां श्यामात्मा कुटिलः करोतु कबरीभारोऽपि मारोद्यमम् । मोहं तावदयं च तन्वि तनुतां बिम्बाधरो रागवान्सद्वृत्तस्तनमण्डलस्तव कथं प्राणैर्मम क्रीडति ॥ ७० ॥ ये ये खञ्जनमेकमेव कमले पश्यन्ति दैवात्क्वचित्ते सर्वे कवयो भवन्ति सुतरां प्रख्यातभूमीभुजः । त्वद्वक्त्राम्बुजमेनखञ्जनयुगं पश्यन्ति ये ये जनास्ते मन्मथबाणजालविकला मुग्धे किमत्यद्भुतम् ॥ ७१ ॥ धत्ते बर्हभरे शिखी तव न किं धम्मिल्लभारश्रियं सारङ्गो भजते न किं तव दृशो सौभाग्यमालोक्यते । मत्तेभश्च शिरःपदे वहति ते वक्षोजलक्ष्मीं न किं तन्मन्ये तरुणि त्वया वितृणुते साम्यं वनश्रीरियम् ॥ ७२ ॥ किं पद्मस्य रुचिं न हन्ति नयनानन्दं विधत्ते न किं वृद्धिं वा झषकेतनस्य कुरुते नालोकमात्रेण किम् । वक्त्रेन्दौ तव सत्यय यदपरः शीतांशुरुज्जृम्भते दर्पः स्यादमृतेन चेदिह तदप्यस्त्येव बिम्बाधरे ॥ ७३ ॥ लावण्यामृतवर्षिणि प्रतिदिशं कृष्णागरुश्यामले वर्षाणामिव ते पयोधरभरे तन्वङ्गि दूरोन्नते । नासावंशमनोज्ञकेतकतनुभ्रूपत्रगर्भोल्लसत्पुष्पश्रीस्तिलकः सहेलमलकैर्भृङ्गैरिवापीयते ॥ ७४ ॥ अन्तः कूजदुदारकण्ठमसकृन्मुग्धेति लोलेक्षणं प्राय स्वेरकपोलभूम्नममृतप्रसन्दि बिम्बाधरम् । आधूताङ्गुलिपल्लवाग्रमलमित्यानर्तितभ्रूलतं पीतं येन मुखं त्वदीयमबले सोऽहं हि धन्यो युवा ॥ ७५ ॥ हुंकारैर्ददता मया प्रतिवचो यन्मौनमासेवितं यद्दावानलदीप्तिभिस्तनुरियं चन्द्रातपैस्तापिता । ध्यातं यत्सु बहून्यनन्यमनसा नक्तंदिनानि प्रिये तस्यैतत्तपसः फलं मुखमिदं पश्यामि यत्तेऽधुना ॥ ७६ ॥ काश्मीरद्रवगौरि हन्त किमयं भूयोऽङ्गरागे श्रमः को वा नीलसरोरुहाक्षि नितरां नेत्राञ्जने सम्भ्रमः । रक्ताशोकदलोपमेयचरणे किं लाक्षया दत्तया नो रागान्तरमीहते निजरुचा विभ्राजमानो मणिः ॥ ७७ ॥ तन्वि त्वद्वदनस्य विभ्रमलवं लावण्यवारानिधेरिन्दुः सुन्दरि दुर्वसि धुलहगीविंदु कथं विन्दतु । उत्कल्लोलविलोचने क्षणमयं शीतांशुरालम्बतामुन्मीलन्ननीलनीरजवनीखेलन्मराळश्रियम् ॥ ७८ ॥ वेणीं ते प्रसमीक्ष्य चित्रकुसुमैरुद्भासितां बर्हिणो लज्जन्ते निजबर्हवृन्दमधिकं भारं विदित्वा प्रिये । निर्याताः शनकैरिति स्वनिलयाद्दूरे निलीय स्थिताः पश्यैतानपि लज्जयेव मधुपान्वल्लीर्विहायोद्गतान् ॥ ७९ ॥

पानगोष्ठीवर्णनम्

दृश्यते पानगोष्ठीषु कान्तावक्त्रगतं मधु । स्मरः सहायमासाद्य मत्तो राहुरिवेन्दुना ॥ १ ॥ सागसि प्रियतमे कृतकोपा याचितुस्मपतितेऽपि न तुष्टा । सैव मद्यपरिलुप्तविवेका ॥ तथैव परितोषयति स्म ॥ २ ॥ मूर्तिमन्तमिव रागरसौघं ते परस्परसमर्पितवक्त्राः । आननासवमिषेण तदानीमक्षिपन्त हृदयेषु युवानः ॥ ३ ॥ सज्जितानि सुरभीण्यथ यूनामुल्लसन्नयनवारिरुहाणि । आययुः सुघटितानि सुराया पात्रतां प्रियतमावदनानि ॥ ४ ॥ सोपचारमुपशान्तविचारं सानुतर्षमनुतर्षपदेन । ते मुहूर्तमथ मूर्तमपीप्य प्रेम मानमपधूय वधूः स्वाः ॥ ५ ॥ कान्तकान्तवदनप्रतिबिम्बे मग्नबालसहकारसुगन्धौ । स्वादुनि प्रणदितालिनि शीते निर्ववार मधुनीन्द्रियवर्गः ॥ ६ ॥ कापिशायनसुगन्धि विघूर्णन्मदोऽधिशयितुं समशेत । फुल्लदृष्टि वदनं प्रमदानामम्बुजारु चषकं च षडङ्घ्रिः ॥ ७ ॥ बिम्बितं भृतपरिस्रुति जानन्भाजने जलजमित्यबलायाः । घ्रातुमक्षि पतति भ्रमरः स भ्रान्तिभाजि भवति क्व विवेकः ॥ ८ ॥ दत्तमिष्टतमया मधु पत्युर्बाढमाप पिबतो रसवत्ताम् । यत्सुवर्णमुकुटांशुभिरासीच्चेतनाविरहितैरपि पीतम् ॥ ९ ॥ स्वादनेन युतनोरविचारादोष्ठतः समचरिष्ट रसोऽन्यः । अन्यमन्यदिव यन्मधु यूनः स्वादमिष्टमतनिष्ट तदेव ॥ १० ॥ बिभ्रती मधुरतामतिमात्रं रागिभिर्युगपदेव पपाते । आननैर्मधुरसो विकसद्भिर्नासिकाभिरसितोत्पलगन्धः ॥ ११ ॥ पीतवत्यभिमते मधुतुल्यस्वादमोष्ठरुचकं विदंदष्टे । लभ्यते स्म परिरक्ततयात्मा यावकेन वियतापि युवत्या ॥ १२ ॥ वस चित्तमदनं मदनीयप्रेयसीवदनपानपरस्य । स्वादितं सुहृदि

१ बन्धनयुक्ताः, पक्षे,-नियमवन्तः २ कर्णस्य, पक्षे,-वेदस्य ३ दन्तानाम्, पक्षे,-ब्राह्मणानाम् ४ मौक्तिकानाम्; पक्षे,-जीवन्मु क्तानाम् ५ भ्रूरेव चापस्तस्मिन् ६ कटाक्ष एव विशिखो बाण- ७ मन्मिनस्वभाव ८ समुद्रस्य, पक्षे,-कामस्य ९ आलोक-, पक्षे,- मराळः १० उष्णो भवति ११ चञ्चलनेत्रम्

१ निवृत्तिं प्राप २ मद्ये ३ विदष्टमोष्ठौ

वासर एव प्रत्युत क्षणविदशपदेऽभूत् ॥ १३ ॥ पीतशीधु मधुरैर्मिथुनानामानने परिहृत चषकात । व्रीडया रुददियालिविरावैर्नीलनीरजमगन्ऽदधस्तात् ॥ १४ ॥ प्रीतिभ निसरकेण[२] गताना धक्रनास्यरचनारमणीय । गूढ सूचितरहस्यसहास सुभ्रुवा प्रववृते परिहास ॥ १५ ॥ हावहारि हसित वचनाना कौशल दृशि विकारविशेषा । चक्रिरे भृशमृजोरपि वध्वा कामिनेव तरुणेन मदेन ॥ १६ ॥ अप्रसन्नमपराद्धरि पत्यौ कोपदीप्तमुररीकृतधैर्यम् । क्षालित नु शमित नु वधूना द्रावित नु हृदय मधुवारै ॥ १७ ॥ सन्तमेव चिरमप्रकृतत्वादप्रकाशितमदिद्युतदङ्गे । विभ्रम मधुमद प्रमदाना धातुलीनमुपसर्ग इवार्थम् ॥ १८ ॥ सावशेषपदमुक्तमुपेक्षा स्रस्तमाल्यवसनाभरणेषु । गन्तु मुत्थितमकारणत स्म द्योतयन्ति मदविभ्रममासाम् ॥ १९ ॥ मद्यम दनिगलप्रपमीपचक्षुरुन्मिषितपक्ष्म दधत्या । वीक्ष्यते स्म शनकैर्नववध्वा कामिनो मुखमधोमुखयैव ॥ २० ॥ या कथचन सखीवचनेन प्रागभिप्रियतम प्रजगल्भे । व्रीड जाड्यमभज मधुना सा स्वा मदाप्रकृतिमेति हि सर्व ॥ २१ ॥ छादित कथमपि त्रपयान्तर्य प्रिय प्रति चिराय रमण्या । वारुणीमदविशङ्कमथाविश्चक्षुषोऽभवदसाविव राग ॥ २२ ॥ आगतानगणितप्रतियातान्वल्लभानभिससारयिषूणाम् । प्रापि चेतसि स निष्प्रतिसारे सुभ्रुवामवसर सरकेण ॥ २३ ॥ मा पुनस्तमभिसीसरमागस्कारिण मदविमोहितचित्ता । योषि दित्यभिललाप न हाला दुस्त्यज खलु सुखादपि मान ॥ २४ ॥ ह्रीविमोहमहरद्दयितानामन्तिक रतिसुखाय निनाय । सप्रसादमिव सेवितमासीत्सद्य एव फलद मधु तासाम् ॥ २५ ॥ दत्तमात्तमदन दयितेन व्याप्तमातिशयिकेन रसेन । सस्वदे मुखसुर प्रमदाभ्यो नाम रूपमपि च व्युद पादि ॥ २६ ॥ लब्धसौरभगुणो मदिराणामङ्गनास्यचषकस्य च गन्ध । मोदितालिरितरेतरयोगादन्यतामभजतातिशय नु ॥ २७ ॥ मानभङ्गपटुना सुरतेच्छा तन्वता प्रथयता दृशि रागम् । लेभिरे सपदि भावयता तर्योषित प्रणयिनेव मदेन ॥ २८ ॥ पानधौतनवयावकराग सुभ्रुवो निभृतचुम्बनदक्षा । प्रेयसामधररागरसेन प्रत्यपादि दशनच्छद एव

[illegible]रसु ॥ २९ ॥ अर्पित रसितवत्यपि नाममाह्वमन्यमुपयते दयितेन । उज्झति स्म मदमप्यपिबन्ती वीक्ष्य मद्यमितरा [illegible] प्रमाद ॥ ३० ॥ अन्ययान्यवनितागतचित्त चित्तनाथ मभिशङ्कितवत्या । पीतभूरिसुरयापि न मेदे निर्वृतिर्हि मनसो मदहेतु ॥ ३१ ॥ कोपवत्यनुनयानगृहीत्वा प्रागथो मधु मदाहितमोहा । कोपित विरहखेदितचित्ता कान्तमेव कल-यत्यनुनिन्ये ॥ ३२ ॥ कुर्वता मुकुलिताक्षियुगानामङ्गसाद मवसादितवाचाम् । ईर्ष्ययेव हरता ह्रियमासा तद्गुण स्वयम कारि मदेन ॥ ३३ ॥ गण्डभित्तिषु पुरा सदृशीषु व्याप्ति नाधि तदशा प्रतिमेन्दु । पानशान्तिरागान्तिषु पश्चाल्लोध्रचूर्णतिल काकृतिरासीत् ॥ ३४ ॥ उद्धतैरिव परस्परसङ्घादीरितान्नु भयत कुचकुम्भौ । योषितामतिमदेन जुघूर्णुर्विभ्रमातिशय पुषि वपूषि ॥ ३५ ॥ चारुता वपुरभूषयदासा तामनून नवयौवनयोग । त पुनर्मकरकेतनलक्ष्मीस्ता मदो दयित सगमभूष ॥ ३६ ॥ क्षीबतामुपगतास्वनुवेल तासु रोषपरि तोषवतीषु । अग्रहीषु सशर धनुरुज्झाञ्चकार नूनमिषुधिनिषङ्ग मनङ्ग ॥ ३७ ॥ शङ्कयान्ययुवतौ वनिताभि प्रत्यभेदि दयित स्फुटमेव । न क्षम भवति तत्त्वविचारे मत्सरेण हृत संवृति चेत ॥ ३८ ॥ आननैर्विचकसे हृषिताभिर्वल्लभानभि तनूभिरभावि । आर्द्रता हृदयमाप च रोषो लोलति स्म वचनेषु वधूनाम् ॥ ३९ ॥ रूपमप्रतिविधानमनोज्ञ प्रेमकार्य मनपेक्ष्य विकासि । चाटु चाकृतकसभ्रममासा कार्मणत्वमगम द्रमणेषु ॥ ४० ॥ लीलयैव सुतनोस्तुलयित्वा गौरवाल्लघिमवि लासिकेन । मानरत्नविदा वदनेन क्रीतमेव हृदय दयि तस्य ॥ ४१ ॥ शीधुपानविधुरासु निगृह्णन्मानमाशु शिथिली कृतलज्ज । सगतासु दयितैरुपलेभे कामिनीषु मदनो नु मदो नु ॥ ४२ ॥ पातुमाहितरतीन्यभिलेषुस्तर्षयन्त्यपुनरुक्तरसानि । सस्मितानि वदनानि वधूना सोत्पलानि च मधूनि युवान ॥ ४३ ॥ कान्तसगमपराजितमन्यौ वारुणीरसनशान्तविवादे । मानिनीजन उपाहितसधौ सदधे धनुषि नेषुमनङ्ग ॥ ४४ ॥ कुप्यताशु भवतानतचित्ता कोपिताश्च वरिवस्यत यून । इत्यनेक उपदेश इव स्म स्वाद्यते युवतिभिर्मधुवार ॥ ४५ ॥ भर्तृभि प्रणयसभ्रमदत्ता वारुणीमतिरसा रसयित्वा । ह्रीविमोहविरहादुपलेभे पाटव नु हृदय नु वधूभि ॥ ४६ ॥ स्वादित स्वयमथैधितमान लम्भित[१] प्रियतमै सह पीत । आसव प्रतिपद प्रमदाना नैकरूपरसतामिव भेजे ॥ ४७ ॥ भ्रूविलाससुभगाननुकर्तु विभ्रमानिव वधूनयनानाम् । आददे मृदुविलोलपलाशैरुत्पलैश्चषकवीचिषु कम्प ॥ ४८ ॥ ओष्ठपल्लवविदशरुचीना हृद्यतामुपययौ रमणानाम् । फुल्ल लोचनविनीलसरोजैरङ्गनास्यचषकैर्मधुवार ॥ ४९ ॥ प्राप्यते गुणवतापि गुणाना व्यक्तमाश्रयवशेन विशेष । तत्तथा हि दयिताननदत्त व्यानशे मधु रसातिशयेन ॥ ५० ॥ वीक्ष्य रत्नचषकेष्वतिरिक्ता कान्तदन्तपदमण्डनलक्ष्मीम् । जज्ञिरे बहुमता प्रमदानामोष्ठयावकनुदो मधुवारा ॥ ५१ ॥ लोचनाधरकृताहृतरागा वासिताननविशेषितगन्धा । वारुणी परगुणात्मगुणाना व्यत्यय विनिमय नु वितेने ॥ ५२ ॥

१ भागरम्भम् २ मदन

तुल्यरूपमसितोत्पलमक्ष्णो कर्णग निरपकारि विदित्वा । योषित सुहृदिव प्रविभेजे लम्भितेक्षणरुचिर्मदराग ॥५३॥ क्षीणयावकरसोऽप्यतिपाने का तदन्तपदसभृतशोभ । आययानतितरामिव वध्वा सान्द्रतामधरपल्लवराग ॥ ५४ ॥ रागका तनयनेषु नितात विद्रुमारुणकपोलतलेषु । सर्व गापि ददृशे वनिताना दर्पणेष्विव मुखेषु मदश्री ॥ ५५ ॥ बद्धकोपविकृतीरपि रामश्चारुताभिमततामुपनिन्ये । वश्यता मधुमदो दयितानामात्मवर्गहितमिच्छति सर्व ॥ ५६ ॥ वासमा शिथिलतामुपनाभि ह्रीनिरासमपदे कुपितानि । योषिता विदधती गुणपक्षे निर्ममार्ज मदिरा वचनीयम् ॥५७॥ भर्तृरूपसखि निक्षिपतीनामात्मनो मधुमदोद्यमितानाम् । व्रीडया विफलया वनिताना न स्थित न विगत हृदयेषु ॥ ५८ ॥ रुन्धती नयनवाक्यविकास सादितोभयकरा परिरम्भे । व्रीडितस्य ललित युवतीना क्षीबता बहुगुणैरनुजह्रे ॥ ५९ ॥ योषिदुद्धतमनोभवरागा मानवत्यपि ययो दयिताङ्कम् । कारयत्यनिभृता गुणदोषे वारुणी खलु रहस्यविभेदम् ॥ ६० ॥ आहिते नु मधुना मधुरत्वे चेष्टितस्य गमिते नु विकासम् । आबभौ नव इवोद्धतराग कामिनीष्ववसर कुसुमेषो ॥ ६१ ॥ मा गम मदविमूढधियो न प्रोज्झ्य रन्तुमिति शङ्कितनाथा । योषितो न मदिरा भृशमीषु प्रेम पश्यति भयान्यपदेऽपि ॥६२॥ चित्तनिर्वृतिविधायि विविक्त मन्मथो मधुमद शशिभास । सगमश्च दयितै स्म नयन्ति प्रेम कामपि भुव प्रमदानाम् ॥ ६३ ॥ पार्श्व लङ्घितयथोचितभूमौ निर्दय विलुलितालकमाल्ये । मानिनीरतिविधौ कुसुमेषुर्मत्तमत्त इव विभ्रममाप ॥ ६४ ॥ शीधुपानविधुरेषु वधूना विघ्नतामुपगतेषु वपुषु । ईहित रतिरसाहितभाव वीतलक्ष्यमपि कामिषु रेजे ॥ ६५ ॥ पीतस्तुषारकिरणो मधुनैव सार्धमन्त प्रविश्य चषकप्रतिबिम्बवर्ती । मानान्धकारमपि मानवतीजनस्य नून बिभेद यदसौ प्रससाद सद्य ॥ ६६ ॥ पिपि प्रिय सस स्वय मुमुसुखासव देहि मे तत त्यज दुदु द्रुत ममम भाजन काञ्चनम् । इति स्खलितजल्पित मदवशात्कुरङ्गीदृश प्रगे हसितहेतवे सहचरीभिरध्यैयत ॥ ६७ ॥

द्यूतक्रीडावर्णनम्

स्मितेनोपायन दूरादागतस्य कृत मम । स्तनोपपीडमाश्लेष कृतो द्यूते पणस्तया ॥ १ ॥ आश्लेषचुम्बनरतोत्सवकौतुकानि क्रीडादुरोदरपण प्रतिभूरनङ्ग । भोग स यद्यपि जये च पराजये च यूनोर्मनस्तदपि वाञ्छति जेतुमेव ॥ २ ॥ रतिक्रीडाद्यूते कथमपि समासाद्य समय मया लब्धे तस्या क्वणितकलकण्ठार्धमधरे । कृतभ्रूभङ्गासौ प्रकटितविलक्षार्धरुदितस्मितक्रोधोद्भ्रान्त पुनरपि विदध्यान्मयि मुखम् ॥ ३ ॥ अद्य द्यूतजिताधरग्रहविधावीशोऽसि तत्खण्डनादाधिक्ये वद को भवानिति मृषा कोपाञ्चितभ्रूलता । सद्य स्विन्नकराग्रकुन्तलपरायत्तीकृतास्यस्य मे मुग्धाक्षी प्रतिकृत्य तत्कृतवती द्यूतेऽपि यन्नार्जितम् ॥ ४ ॥ गाढालिङ्गनपूर्वमेकमनया द्यूते जिते चुम्बन तत्किंचित्परिरभ्य दत्तममुना प्रत्यर्पित चानया । नैतत्तादृगिद न तादृशमिति प्रत्यर्पणप्रक्रमैर्यूनोश्चुम्बनमेकमेव बहुधा रात्रिर्गता तन्वतो ॥ ५ ॥ आश्लेषे प्रथम क्रमेण विजिते हृद्येऽधरस्यार्पणे नर्मद्यूतविधौ पण प्रियतमे कान्ता पुन पृच्छति । अन्तर्हासनिरोधसभृतरसोद्भेदस्फुरद्गण्डया स्वैर सारिविसारणाय विहित स्वेदाम्बुगर्भ कर ॥ ६ ॥

बाह्यरतक्रीडावर्णनम्

आलिङ्गनम्

ह्रीतया गलितनीवि निरस्यन्नन्तरीयमवलम्बितकाञ्चि । मण्डलीकृतपृथुस्तनभार सस्वजे दयितया हृदयेश ॥ १ ॥ उत्तरीयविनयात्त्रपमाणा रुन्धती किल तदीक्षणमार्गम् । आवरिष्ट विकटेन विवोढुर्वक्षसैव कुचमण्डलमन्या ॥ २ ॥ अशुक हृतवता तनुबाहुस्वस्तिकापिहितमुग्धकुचाग्रा । भिन्नशङ्खवलय परिणेत्रा पर्यरम्भि रभसादचिरोढा ॥ ३ ॥ सजहार सहसा परिरब्धप्रेयसीषु विरहस्य विरोधम् । सहित रतिपति स्मितभिन्नक्रोधमाशु तरुणेषु महेषुम् ॥ ४ ॥ स्रस्यमानमुपयन्तरि वध्वा श्लिष्टवत्युपसपत्नि रसेन । आत्मनैव रुरुधे कृतिनेव स्वेदसङ्गि वसन जघनेन ॥ ५ ॥ पीडिते पुर उरःप्रतिपेषं भर्तरि स्तनयुगेन युवत्या । स्पष्टमेव दलत प्रतिनार्यास्तन्मयत्वमगमद्धृदयस्य ॥ ६ ॥ दीपितस्मरमुरस्युपपीड वल्लभे घनमभिष्वजमाने । वक्रता न ययतु कुचकुम्भौ सुभ्रुव कठिनतातिशयेन ॥ ७ ॥ सप्रवेष्टुमिव योषित ईषुश्लिष्यता हृदयमिष्टतमानाम् । आत्मन सततमेव तदन्तर्वर्तिनो न खलु नूनमजानन् ॥ ८ ॥ स्नेहनिर्भरमधत्त वधूनामार्द्रता वपुरसशयमन्त । यूनि गाढपरिरम्भिणि वस्त्रक्नोपमम्बु ववृधे यदनेन ॥ ९ ॥ न स्म माति वपुष प्रमदानामन्तरिष्टतमसगमजन्मा । यद्बहुर्बहिरवाप्य विकास व्यानशे तनुरुहाण्यपि हर्ष ॥ १० ॥ यत्प्रियव्यतिकराद्वनितानामङ्गजेन पुलकेन बभूवे । प्रापि तेन भृशमुच्छ्वसिताभिर्नीविभि सपदि बन्धनमोक्ष ॥ ११ ॥

चुम्बनम्

लोलदृष्टि वदन दयितायाश्चुम्बति प्रियतमे रभसेन । व्रीडया सह विनीवि नितम्बादशुक शिथिलतामुपपेदे ॥ १२ ॥ आदृता नखपदै परिरम्भाश्चुम्बितानि घनदन्तनिपातै । सौकुमार्यगुणसभृतकीर्तिर्वाम एव सुरते

१ अनवसरे अस्थाने वा २ अभावे ३ 'आमीन' इति लोके

१ अक्ष्णां स्वान्तरीरक्षणार्थम्

प्यपि काम ॥ १३ ॥ ह्रीभरादवनतं परिरम्भे रागवानग्रदुजेप्य्नक्रुप्य । अर्पितोष्ठदलमाननपद्मं योषितो मुकुलिताक्षमधासीत् ॥ १४ ॥ पल्लवोपमिति साम्यसपक्षं दष्टवत्यधरबिम्बमभीष्टे । पर्यकूजि सरुजेव तरुण्यास्तारलोलवलयेन करेण ॥ १५ ॥ केनचिन्मधुरमुल्बणरागं बाष्पतप्तमधिकं विरहेषु । ओष्ठपल्लवमपास्य मुहूर्तं सुभ्रुवः सरसमक्षि चुचुम्बे ॥ १६ ॥

विहार

आवृतान्यपि निरन्तरमुच्चैर्योषितामुरसिजद्वितयेन । रागिणामित इतो विमृशद्भिः पाणिभिर्जगृहिरे हृदयानि ॥ १७ ॥ कामिनामसकलानि विभुग्नैः स्वेदवारिमृदुभिः करजाग्रैः । अक्रियन्त कठिनेषु कथंचित्कामिनीकुचतटेषु पदानि ॥ १८ ॥ सोष्मणस्तनशिलाशिखराग्रादात्तघर्मसलिलैस्तरुणानाम् । उच्छ्वसत्कमलचारुषु हस्तैर्निम्ननाभिसरसीषु निपेते ॥ १९ ॥ आमृशद्भिरभितो वलिवीचीर्लोलमानवितताङ्गुलिहस्तैः । सुभ्रुनामनुभवात्प्रतिपेदे मुष्टिमेयमिति मध्यमभीष्टैः ॥ २० ॥ प्राप्य नाभिनदमज्जनमाशु प्रस्थितं निवसनग्रहणाय । औपनीविकमरुन्ध किल स्त्री वल्लभस्य करमात्मकराभ्याम् ॥ २१ ॥ कामिनः कृतरतोत्सवकालक्षेपमाकुलवधूकरसङ्गि । मेखलागुणविलग्नमसूया दीर्घसूत्रमकरोत्परिधानम् ॥ २२ ॥ अम्बरं विनयतः प्रियपाणेर्योषितश्च करयोः कलहस्य । वारणामिव विधातुमभीक्ष्णं कक्षया च वलयैश्च शिशिञ्जे ॥ २३ ॥ प्रथिमगुरुणि तिष्ठत्युद्यन्नाभिनाशकरश्चासनः धूरतः ददेशे वासस्य स्पृशति मानधनाया । भ्रूयुगेण सपदि प्रतिपेदे रोमभिश्च सममेव विभेदः ॥ २४ ॥ आशु लङ्घितवतीष्टकराग्रे नीविमर्धमुकुलीकृतदृष्ट्या । रक्तवैणिकहताधरतन्त्रीमण्डलक्वणितचारु चुकूजे ॥ २५ ॥ आयताङ्गुलिरभूदतिरिक्तः सुभ्रुवां क्रशिमशालिनि मध्ये । श्रोणिषु प्रियकरः पृथुलासु स्पर्शमाप सकलेन तलेन ॥ २६ ॥ चक्रुरेव ललनोरुषु राजीः स्पर्शलोभवशगोलकराणाम् । कामिनामनिशितान्यपि रम्भास्तम्भकोमलतलेषु नखानि ॥ २७ ॥ ऊरुमूलचपलेक्षणमन्यैर्वेतसकुसुमे प्रियमेताः । चक्रिरे सपदि तानि यथार्थं मन्मथस्य कुसुमायुधनाम ॥ २८ ॥

सुरतप्रशंसा

सुरते च समाधौ च मनो यत्र न लीयते । ध्यानेनापि हि किं तेन किं तेन सुरतेन वा ॥ १ ॥ यत्र न मदनविकारः सद्भावसमर्पणं च नायाणाम् । तस्मिन्नुद्धतभावे पशुकर्मणि पशव एव रज्यन्ते ॥ २ ॥ प्रतिक्षणामुल्लसदप्रकम्पकटाक्षान्वितशर्करिलोकने यदि तवापि कौतूहलम् । विलोकय तदा सखे सुरतमण्डलान्तःस्थसद्दर्शिनाकुम निविडकञ्चुकोत्तारणे ॥ ३ ॥ नरैर्निष्फलजन्मभिर्गिरिदरी न किं सेव्यते न चेच्छ्रवणगोचरीभवति जातुचिन्मनि । कपोतरवमाधुरीविरचनानुभावदरीरतासहकृतोदरीरचनचातुरीतिध्वनि ॥ ४ ॥ सदष्टेऽधरपल्लवे सचकितं हस्ताग्रमाधुन्वती मा मा मुञ्च शठेति कोपवचनैरानर्तितभ्रूलता । सीत्काराञ्चितलोचना सरभसं यैश्चुम्बिता मानिनी प्राप्तं तैरमृतं श्रमाय मथितो मूढैः सुरैः सागरः ॥ ५ ॥ किं वैतैर्गुरुसेवनैः किमपरव्योमार्चनैः किं फलं किं स्वाध्ययनेन मे मुखपद्मास्याथ किं वा फलम् । एतस्याः कुचकुम्भसंभ्रमपरीरम्भप्रवाहोद्गमस्वेदाम्भोभिरनङ्गवह्निरधुना निर्वापितो नो यदि ॥ ६ ॥ प्राङ् मा मेति मनागनागतगुणं जाताभिलाषं ततः सव्रीडं तदनु श्लथोद्यममनु प्रध्वस्तधैर्यं पुनः । प्रेमार्द्रस्पृहणीयनिर्भररहःक्रीडाप्रगल्भं ततो निःसङ्गाङ्गविकर्षणाधिकसुखं रम्यं कुलस्त्रीरतम् ॥ ७ ॥ शङ्काशृङ्खलितेन यत्र नयनप्रान्तेन न प्रेक्ष्यते केयूरध्वनिभूरिभीतिचकितं नो यत्र वाक्षिप्यते । नो वा यत्र शनैरल्पदशनं बिम्बाधरः पीयते नो वा यत्र विधीयते च भणितं तत्किं रतं कामिनो ॥ ८ ॥ आकाशे नटनं सरोरुहयुगे मञ्जीरमञ्जुध्वनिः शीतांशौ कलकूजितं किसलये पीयूषपानोत्सवः । स्वर्गश्रेणिगिरे नवातरिमयो ध्वान्ते कराकर्षणं रम्भाया रसनारवस्तरुणयोः पुण्यानि मन्यामहे ॥ ९ ॥

नववधूसंगमे सखीवाक्यम्

रक्षामालिकया बाले बद्धया किं प्रयोजनम् । अनन्यभाविनावेतौ कुचग्रहकचग्रहौ ॥ १ ॥ बाला त्वमसि मृदुतनुरिय त्यज्यतामत्र शङ्का दृष्टा काचिद्भ्रमरभरतो मञ्जरी भज्यमाना । तस्मादेषा रहसि भवता निर्दयं पीडनीया मन्दाक्रान्ता विसृजति रसं नेक्षुयष्टिः समग्रम् ॥ २ ॥ नीरन्ध्रं परिरभ्यते प्रियतमो भूयस्तरां चुम्ब्यते तद्वाक्क्रियते यदस्य रुचिरं चाटूक्तयः स्तूयते । सख्या मुग्धवधूरसौ रतविधौ यत्नेन सा शिक्षिता निर्भ्रान्तं गुरुणा पुनः शतगुणं पञ्चेषुणा कारिता ॥ ३ ॥ नार्यस्तन्वि हठाद्धरन्ति रमणं तिष्ठन्ति नो वारितास्तत्किं ताम्यसि किं च रोदिषि मुधा तासां प्रियं मा कृथाः । कान्तः केलिरुचिर्युवा सहृदयस्तादृक्पतिः कातरे किं नो बर्बरकर्कशैः प्रियशतैराक्रम्य निर्भीयते ॥ ४ ॥

नववधूसंगमः

धावत्स्वसार्द्रपादप्रहारशोणितकचेन दयितेन । मुग्धा साध्वसतरला विलोक्य परिचुम्बिता सहसा ॥ १ ॥ आभाति बालिकेय पाणिसरोजेन पुलकितायस्या । अभिनवयौवनमदादाशिशुकुलैर् बाल्यभूतस्त्या ॥ २ ॥ गिरती

कूणति वेल्लति विचलति निमिषति विलोकयति तिर्यक्। अन्तर्नन्दति चुम्बितुमिच्छति नवपरिणया वधूः शयने ॥ ३ ॥ भुजपञ्जरे गृहीता नवपरिणीता वरेण रहसि वधूः । तत्कालजालपतिता बालकुरङ्गीव वेपते नितराम् ॥४॥ असमुखालोकनमाभिमुख्य निषेध एवानुमतिप्रकार । प्रत्युत्तर मुद्रणमेव वाचो नवाङ्गनाना नव एव पन्था ॥ ५ ॥ चुम्बनेषु परिवर्तिताधर हस्तरोधि रसनाविघट्टने । विभितेच्छमपि तस्य सर्वतो मन्मथेन्धनमभूद्वधूरतम् ॥ ६ ॥ विरम नाथ विमुञ्च ममाञ्चल शमय दीपमिम समया सखीम्। इति नवोढवधूवचनैर्युवा मुदमगादधिका सुरतादपि ॥ ७ ॥ नीवीदृढार्पितकरा निबिडीकृतोरु व्रीडानता तत इतो वदन हरन्तीम् । आरोप्य वक्षसि मुख परिरब्धुमेना बाला बलादभिलषामि न पारयामि ॥ ८ ॥ पटालग्ने पत्यौ नमयति मुख जातविनया हठाश्लेष वाञ्छत्यपहरति गात्राणि निभृतम् । न शक्नोत्याख्यातु स्मितमुखसखीदत्तनयना ह्रिया ताम्यत्यन्त प्रथमपरिहासे नववधूः ॥ ९ ॥ समाकृष्टे वासः कथमपि हठात्पश्यति तदा क्रमादूरुद्वन्द्व जरठशरगौर मृगदृशः । तया दृष्टिं दत्त्वा महति मणिदीपे निपुणया निरुद्ध हस्ताभ्या झटिति निजनेत्रोत्पलयुगम् ॥ १० ॥ बलान्नीता पार्श्वे मुखमभिमुख नैव कुरुते धुनाना मूर्धान हरति बहुशश्चुम्बनविधिम् । हृदि न्यस्त हस्त क्षिपति गमनारोपितमना नवोढा वोढार सुखयति च सतापयति च ॥ ११ ॥ स्फुरद्रोमोद्भेदस्तरलतरतारा कुलदृशो भयोत्कम्पोत्तुङ्गस्तनयुगभरासङ्गसुभग । अधीराक्ष्या गुञ्जन्मणिवलयदोर्वल्लिरचित परीरम्भो मोद जनयति च समोहयति च ॥ १२ ॥ अप्यौत्सुक्ये महति दयितप्रार्थनासु प्रतीपा काङ्क्षन्त्योऽपि व्यतिकरसुख कातरा स्वाङ्गदाने । आबाध्यन्ते न खलु मदनेनैव लब्धान्तरत्वादाराधयत मनसिजमपि क्षिप्तकालाः कुमार्य ॥ १३ ॥ दृष्टा दृष्टिमधो ददाति कुरुते नालापमाभाषिता शय्याया परिवृत्य तिष्ठति बलादालिङ्गिता वेपते । निर्यान्तीषु सखीषु वासभवनान्निर्गन्तुमेवेहते बाला वामतया प्रियस्य नितरा प्रीत्यै नवोढाभवत् ॥ १४ ॥ असाकृष्टदुकूल्या सरभस गूढौ भुजाभ्या स्तनावाकृष्टे जघनाशुके कृतमथ ससक्तमूरुद्वयम्। नाभीमूलनिबद्धचक्षुषि तया व्रीडानताङ्ग्या प्रिये दीप फूत्कृतिवातनेपितशिख कर्णोत्पलेनाहत ॥ १५ ॥ हस्त कम्पयती रुणद्धि रशनाव्यापारलोलाङ्गुलिं हस्तौ स्वौ नयति स्तनावरणतामालिङ्ग्यमाना बलात् । पातु पक्ष्मलचक्षुरुन्नमयत साचीकरोत्यानन व्याजेनाप्यभिलाषपूरणसुख निर्वर्तयत्येव मे ॥ १६ ॥ कण्ठाश्लेषिणमुद्यतस्तनभरश्रोणीतटग्राहिण ससक्तोरुयुग गृहीतजघनप्राकारमध्यन्तत । द्रागेव श्लथबन्धमिन्दुवदना गाढावमर्दासह विशायालजदासु काञ्चनपट व्रीडाकुलापि क्षणम् ॥ १७ ॥ कान्ते काञ्चुलिकावलोकिनि कलावत्या नमन्त्या स्थित तस्मिन्को मलकाकुभाषिणि तया सन्दी निरुद्धोऽधर । उत्थायाथ करस्पृशि प्रियतमे यूनोर्नवे सगमे काञ्चीकूजितकैतवेन मदनो धौ शान्तिमभ्यस्यति ॥ १८ ॥ इत्थ तल्पतलाधिरोहणमिव पर्णार्पणप्रक्रिया शय्याया वचनक्रमस्य दयितस्यैव विधाराधना । एव केलिगृहोपदेहलि बलादानीयमाना मुहुश्चाटूक्तिप्रकरैश्चिर नववधूरालीभिरध्याप्यते ॥ १९ ॥

सुरतकेलिकथनम्

आस्ता दूरेण विश्लेष प्रियामालिङ्गतो मम । स्वेद किं नु सरित्राथो रोमाञ्च किं नु पर्वत ॥ १ ॥ उग्ररूप कुचद्वन्द्व हारगङ्गाधर तव । चन्द्रचूड करिष्यामि कुरु तावद्दिगम्बरम् ॥ २ ॥ कान्ते कलितचोलान्ते दीपे वैरिणि दीप्यति । आसीदसितपक्षाक्ष्या पक्षो नयनमुद्रणम् ॥ ३ ॥ ब्रह्मानन्दप्रचुर किमपीद नेति रतिषु वचनेन । श्रुतिसीमगताक्षी मुग्धे सारङ्गमादिशसि ॥ ४ ॥ तव तन्वि तरुणपुण्यादम्बरमणिमकरसक्रमो जात । अधिवेणि भवति नियम फलमविलम्बेन भावि कामस्य ॥ ५ ॥ विधृता प्रियस्य केशा कण्ठे लग्न भुजे वलितम्। मज्जन्त्या रससिन्धौ किं किं न कृत तया सुदत्या ॥ ६ ॥ पृष्ठे कञ्चुकमुक्त्वै सुतनुरसव्य प्रहिण्वती पाणिम्। हन्तुमिव चित्तहरिण यूनस्तूणादिवेषुमादत्ते ॥ ७ ॥ चारुनूपुररणत्कृत रते कामिना हरति मानस यथा । नो तथा मधुरगीतवादित केकिचातकपिकस्वना अपि ॥ ८ ॥ हेमकुम्भमिव तुङ्गमुरोज वल्लभे स्पृशति चोरयदृशा । जाग्रति स्म सहसैव तदानीं यामिका इव तनूरुहसघा ॥ ९ ॥ पाणिपल्लवविधूननमन्त सीत्कृतानि नयनार्धनिमेषा । योषिता रहसि गद्गदवाचामस्त्रतामुपययुर्मदनस्य ॥ १० ॥ धैर्यमुल्वणमनोभवभावा वामता च वपुरर्पितवत्य । व्रीडित ललितसौरतधार्ष्ट्यास्तेनिरेऽभिरुचितेषु तरुण्य ॥ ११ ॥ पाणिरोधमविरोधितवाञ्छ भर्त्सनाश्च मधुरस्मितगर्भा । कामिन स्म कुरुते करभोरूर्हारि शुष्करुदित च सुखेऽपि ॥ १२ ॥ वारणार्थपदगद्गदवाचामीर्ष्यया मुहुरपत्रपया च । कुर्वते स्म सुदृशामनुकूल प्रातिकूल्यकतयैव युवान ॥ १३ ॥ अन्यकालपरिहार्यमजस्र तद्द्वयेन विदधे द्वयमेव । धृष्टता रहसि भर्तृषु ताभिर्निर्दयत्वमितरैरबलासु ॥ १४ ॥ बाहुपीडनकचग्रहणाभ्यामाहतेन नखदन्तनिपाते । बोधितस्-

सुशयस्तरुणीनामुन्मिमील विशद विषमेषु ॥ १५ ॥ कान्तया सपदि कोऽप्युपगूढ प्रौढपाणिरपनेतुमियेष । सहतस्तातिरस्कृतदृष्टिर्भ्रष्टमेव न दुकूलमपश्यत् ॥ १६ ॥ आहत कुचतटेन तरुण्या साधु सोढमधुनैनि पपात । शुष्यत प्रियतमोरसि हारात्पुष्पवृष्टिरिव मौक्तिकवृष्टि ॥ १७ ॥ सीत्कृतानि मणित करुणोक्ति स्निग्धमुक्तमल मर्थवचासि । हासभूषणरवाश्च रमण्या कामसूत्रपदतामुप जग्मु ॥ १८ ॥ उद्धतैर्निभृतमेकमनेकैश्छेदन मृगदृशा मनिरामै । श्रूयते स्म मणित कलकाचीनूपुरध्वनिभिरक्षतमेन ॥ १९ ॥ ईदृशस्य भवत कथमेतल्लाघव मुहुरतीव रतेषु । क्षिप्तमायतमदर्शयदुर्व्यो काचिदाम जननस्य महत्त्वम् ॥ २० ॥ प्राप्यते स्म गतचित्रकचित्रैश्चित्रमार्द्रनखलक्ष्म कपोले । दध्रिरेऽथ रभसच्युतपुष्पा स्वेदबिन्दुकुसुमान्य लकान्ता ॥ २१ ॥ यद्यदेव रुरुचे रुचिरस्य सुभ्रुवो रहसि तत्तदकुर्वन् । आनुकूल्यिकतया हि नराणामाक्षिपन्ति हृदयानि तरुण्य ॥ २२ ॥ प्राप्य मन्मथरसाद तिभूमिं दुर्वहस्तनभरा सुरतस्य । शश्रमु श्रमजलार्द्रललाटश्लिष्टकेशमसितायतनेत्र्य ॥ २३ ॥ पत्यु प्रवृत्तस्य रतौ जिगीषावचो निशम्याय न किंचिदूचे । कला वती किं तु निहस्य तस्य कपोलयो स्वेदमपाचकार ॥ २४ ॥ उरोरुहाम्भोरुहदर्शनाय निमुञ्चत कञ्चुकबन्धनानि । आनन्दनीराकुललोचनस्य प्रियस्य जातो विपुल परिश्रम ॥ २५ ॥ स्वामिन्नमो प्रिय गृहाण परिष्वजस्व किं किं शठोऽस्यकरुणोऽसि सुखोचितोऽसि । हा दुर्नय स्खलमल विरमेति वाच क्षीणा भवन्ति सुरते प्रणयानुकूला ॥ २६ ॥ मत्तमकुम्भपरिणाहिनि कुङ्कुमार्द्रे कान्ता पयोधरयुगे रतिखेदखिन्न । वक्षो निधाय भुजपञ्जरमध्यवर्ती धन्य क्षपा क्षपयति क्षणलब्धनिद्र ॥ २७ ॥ कान्ते तथा कथमपि प्रथितं मृगाक्ष्या चातुर्यमुद्धतमनोभवया रतेषु । तत्कूजिता यनुवदद्भिरनेकवारं शिष्यायित गृहकपोतशतैर्यथास्या ॥२८॥ आमीलितालसविवर्तिततारकाक्षी मुग्धकण्ठकपनदरलस्थबाहुवल्लीम् । प्रस्वेदवारिकणिकाचितगण्डबिम्बां संस्मृत्य तामनिशमेति न शान्तिमन्त ॥ २९ ॥ रतिरभसजनिता तथा तथा तान्नुचान्तश्रमरुरुपामा नाभिदेशेऽप्यधो वा । स्मितमधुरमुखीनां हीणनेत्रोत्पलानामधरमधु वधूनां भाग्यवन्त पिबन्ति ॥ ३० ॥ अभिविततगुणदु रुण निर्गुण वल्गु किंचित्क्षमतिरिह कश्चिन्मोक्ष इत्याचचक्षे । मम तु मतमनङ्गस्मेरतारुण्यपूर्णमदकलमदिराक्षीनीविमोक्षो हि मोक्ष ॥३१॥ अनिलचुल्लकालीमरिष्टता गगद्वारा निमदति निनिगढानन्दहिन्दोलि

चेत । सुदति वदनि पुण्यै कस्य धन्यैर्मनोजप्रसरमसदृदेतच्चापल लोचनस्य ॥ ३२ ॥ भवत्यास्खलान्त कृतकपटकण्डूतिपिहितस्मित याते गेहाद्बहिरवहितालीपरिजने । प्रियास्य पश्यन्त्या स्मरशरसमाकूतसुभग सलज्जाया लज्जा व्यगमदिव दूर मृगदृश ॥ ३३ ॥ दुकूल दोर्मूलव्यपायिनि परीरम्भरभिके हरत्यम्भोजाक्षी निभृतनिभृत नम्रवदना । प्रियाश्लेषद्वेषिण्यपसरतु लज्जा स्फुटमिति स्मितक्षीरेणेव स्तनकलशयुग्मं क्षपयति ॥ ३४ ॥ चिरविरहिणो रत्युत्कण्ठाकृशीकृतगात्रयोर्नवमिव जगज्जात भूयश्चिरादभिनन्दतो । कथमपि दिने दीर्घे याते निशामधिरूढयो प्रसरति कथा [illegible]ी यूनोर्यथा न तथा रति ॥ ३५ ॥ दृशा सपदि मीलित दशनरोचिषा निर्गत करेण परिवेपित पर्यर्कपार्श्वदितम् । प्रिये समदयोषिता ननु निरुणध्यमानज्वरे पलायनकातरा निमिव कुर्वता साधव ॥ ३६ ॥ नैषा वेग मृदुतरतनुस्तानरीन विसोढु शक्ता नेना चपल नितरा खेदयेन्दीवराक्षीम् । रत्यभ्यास विदधत इति प्राणनाथस्य गत्वा कर्णोपान्ते निभृतनिभृत नूपुरं शशंसीव ॥ ३७ ॥ आयाते दयिते मनोरथशतैर्नीते कथंचिद्दिन वैदग्ध्यापगमाज्जडे परिजने दीर्घां कथां कुर्वति । दष्टास्मीत्यभिधाय सत्वरपद व्याधूय चीनांशुक तन्वङ्ग्या रतिकातरेण मनसा नीत प्रदीप शमम् ॥ ३८ ॥ गाढालिङ्गनवामनीकृतकुचप्रोद्भूतरोमोद्गमा सान्द्रस्नेहरसातिरेकविगलच्छ्रीमन्नितम्बाम्बरा । मा मा मानद माति मामलमिति क्षामाक्षरोल्लापिनी सुप्ता किं नु मृता नु किं मनसि मे लीना विलीना नु किम् ॥ ३९ ॥ दोर्भ्यां संयमित पयोधरभरेणापीडित पाणिजैराविद्धो दशनै क्षताधरपुट श्रोणीतलेनाहत । हस्तेनानमित प्रधरसुधास्यन्देन संमोहित कान्त कामपि तृप्तिमाप तदहो कामस्य वामा गति ॥ ४० ॥ ईषन्मीलितदृष्टिमुग्धहसितं सीत्कारधारावशादव्यक्ताकुलकेलिकाकुविकसद्दन्तांशुधौताधरम् । श्वासोत्कम्पिपयोधरोपरिपरिष्वङ्गस्फुरद्दृष्टो हर्षोत्कर्षविमुक्तनि सहतनोर्धन्यो धयत्याननम् ॥ ४१ ॥ स्मिन्मण्डलमेतदथ विगलित सम्भाव्यमिद तम प्रागेव प्रथमान केतककलिकागौराधिरूढ च स्थितम् । शान्त कुण्डलताण्डव कुवलयद्वन्द्व तिरो मीलित वीत विद्रुमकान्तिभि नहि ततो जाने किमासीदिति ॥ ४२ ॥ गाढाश्लेषविपीडनाधिजनितामालोक्य हारावली म्लातुं हन्त भिया दृशा निबिडया नीव्यापि न व्यापृतम् । विस्तारव्यवधानखेदगहनया काठिन्य पीनामना कापि मानिनयो समागमसुख यूनोर्मनोमन्मथा ॥ ४३ ॥ हास्यस्फुटानि कङ्कण निरवनि सङ्गुरी स्मरदनि ध्यान्त धावति सीत्करोति रजनीजानियदी मन्यते ।

१ वेतालविभट्ट-

काञ्ची क्षुभ्यति काञ्चनक्षितिधरे किं च क्षतं चञ्चति प्रारम्भे मदनाहवस्य विजयी देवो मनोभूरभूत् ॥ ४४ ॥ सिन्दूरं रविमिन्दुमाननमसौ धम्मिल्लराहुस्त्वयं यद्गाढं ग्रसतीव तत्प्रियतमे निर्णीतमौत्पातिकम् । चोले चञ्चलता भविष्यति मुहुः स्रात्कुन्तले कृपण नीवी श्लथति न स्थिरा समुदयेदङ्गे महान्सगरः ॥ ४५ ॥ पश्यन्तीं परिणामकेलिषु मुहुर्निःशङ्कमालिङ्ग्य तां प्रोत्कूजत्कलमप्यहीषमधरं सर्धावती साप्यभूत् । नाहं वेद्मि न वेत्ति सा च दयिता तत्रावयोर्वेष्टितं शय्या वेत्ति न वेत्ति वा स तु कुतः सङ्ग्रामलोलः स्वरः ॥ ४६ ॥ प्रत्यूहः पुलकाङ्कुरेण निविडाश्लेषे निमेषेण च क्रीडाकूतविलोकितेऽधरसुधापाने कथाकेलिभिः । आनन्दाधिगमेन मन्मथकलायुद्धेऽपि यस्मिन्नभूदुद्भूतः स तयोर्बभूव सुरतारम्भः प्रियम्भावुकः ॥ ४७ ॥ ईषत्कम्पपयोधरं गुरुकटिप्रौढप्रहाराद्भुतं खिद्यद्बालमनेकहासरसं सरम्भमन्दव्यथम् । धारासारसुरप्रहारसुभगं सदश्यमानाधरं किंचिद्वृत्तनितम्बदेशनखरं धन्यो रतं सेवते ॥ ४८ ॥ त्वं मुग्धाक्षि विनैव कञ्चुलिकया धत्से मनोहारिणीं लक्ष्मीमित्यभिधायिनि प्रियतमे तद्वीटिकासंस्पृशि । शय्योपान्तनिविष्टसस्मितसखीनेत्रोत्सवानन्दितो निर्यातः शनकैरलीकवचनोपन्यासमालीजनः ॥ ४९ ॥ कोकः स्तोकविमुक्तमौक्तिकभरो निःस्पन्दनिन्दीवरं चापं चापलवर्जितं हिमकरक्रोडे तमः क्रीडति । वातः कातरयत्यपाकृतरसं बन्धूकमेतावती वार्ता क्वापि कदापि पाणिपिहिता कस्यापि वा तिष्ठति ॥ ५० ॥ धम्मिल्लो भङ्गमेतु प्रविशतु तिलकं केशपाशान्धकारं पत्राली गण्डपालीं त्यजतु च विवरं कर्णयोर्गन्तुकामा । यायायाः कान्तदन्तक्षततततिसहने एक एवाधरोऽसौ वीरं वामाहवेऽस्मिन्निति वदति मुहुर्नूपुरं क्वाणभङ्ग्या ॥ ५१ ॥

विपरीतरतक्रिया

प्रशान्ते नूपुरध्वाने श्रूयते मेखलाध्वनिः । कान्ते नूनं रतश्रान्ते कामिनी पुरुषायते ॥ १ ॥ पततु तवोरसि सततं दयिताधम्मिल्लमल्लिकानिकरः । रतरसरभसवशप्रह्वहुलिता लकलहरीगलितः ॥ २ ॥ विपरीतमविपरीतं यद्गतमन्यत्तदेव विपरीतम् । तरुमारोहति लतिका नारोहति च लतिकां तरुः क्वापि ॥ ३ ॥ साक्षादभूत्स्वयमूरय शुक्तास्तिमिरनिकरभरा । भगनाम शीतरोचिस्तनपाठं मेखला विदधे ॥ ४ ॥ वियति विलोलति जलदः स्खलति विधुः श्रवलति कूजति कपोतः । निष्पतति तारकाततिरा दोलति वीचिरमरवाहिन्या ॥ ५ ॥ स्थगयति तमः शशाङ्कं चलति गिरिः स्रवति तारकापटलम् । कथयति मन्ये काञ्चीपुरसीमनि किमपि संक्षोभम् ॥ ६ ॥ मुक्ता पतन्ति भूमौ बाला कलयति केवलं मुक्तिम् । चुम्बत्यम्बरमवनिं विपरीते किं न विपरीतम् ॥७॥ वल्गत्कुचं व्याकुलकेशपाशं स्विद्यन्मुखं स्वीकृतमन्दहासम् । पुण्यातिरेकात्पुरुषा लभन्ते पुमांसमम्भोरुहलोचनानाम् ॥ ८ ॥ वक्त्रस्यन्दिस्वेदबिन्दुप्रबन्धैर्दृष्ट्वा भिन्नं कुङ्कुमं कापि कण्ठे । पुंस्त्वं तन्व्या व्यञ्जयन्ती वयस्या स्मित्वा पाणौ खड्गरेखां लिलेख ॥ ९ ॥ मधुरानम्रमुखसप्रवालचलद्धेमाचलकान्तिभिर्जटालम् । विधुनि पतदन्धकारजालं शुभकालं क्व पुनर्विलोकयाम ॥ १० ॥ अभिमुखपतयालुभिर्ललाटश्रमसलिलैरपनीतपत्त्रलेखः । कथयति पुरुषायितं वधूनां मृदितहिमद्युतिनिर्मलः कपोलः ॥ ११ ॥ तन्नास्ति कारयति यन्न मनोभवस्य सा शक्तिरप्रतिहता भुवने तथा हि । उद्वाह्य पीवरपयोधरमण्डलाग्रं वल्गन्ति यत्पुरुषवत्प्रमदा अपीह ॥ १२ ॥ मुग्धे तवास्ति दयिता पुरुषो भव त्वमित्युक्तया नहि नहीति शिरो विधूय । स्वस्यास्करात्प्रियकरे वलयं क्षिपन्त्या वाचं विनाभ्युपगमः कथितो मृगाक्ष्या ॥१३॥ चीरायितेषु मृगशावविलोचनानां कण्ठोदितान्यचरमं कलकूजितानि । आम्रेडयद्भिरथ सौधगतैः कपोतैः शङ्के गृहीत इति संप्रति शिष्यभावः ॥ १४ ॥ तमःस्तोमं सोमं गिलति वमतीवोडुनिकरं रथाङ्गद्वन्द्वेऽस्मिन्नमरतटिनी खेलति मुहुः । लतायामुत्कम्पो मदनवसतीकाञ्चनगिरिर्निपर्येति प्रायो रतिपतिमते सर्वमधुना ॥ १५ ॥ विहायसि विहारिणी भवतु नाम सौदामिनी सुमेरुशिखरपदं पततु नाम मन्दाकिनी । परं तदिदमद्भुतं यदयमेत्य भूमीतलं नमन्नमृतदीधितिः कमलसारमाकर्षति ॥ १६ ॥ प्रारब्धे रतिकेलिसंकुलरणारम्भे तया साहसप्रायं कान्तजयाय किंचिदुपरि प्रारम्भि तत्संभ्रमात् । खिन्ना येन कटीतटी शिथिलिता दोर्वल्लिरुत्कम्पितं वक्षो मीलितमक्षि पौरुषरसः स्त्रीणां कुतः सिध्यति ॥ १७ ॥ आलोलामलकावलीं सकुसुमां बिभ्रच्चलत्कुण्डलं किंचिन्मृष्टविशेषकं तनुतरैः स्वेदाम्भसः शीकरैः । तन्व्या यत्सुरतान्ततान्तनयनं वक्त्रं रतव्यत्यये तत्त्वां पातु चिराय किं हरिहरब्रह्मादिभिर्दैवतैः ॥ १८ ॥ प्रारब्धे विपरीतनामनि रते सर्वे तदाभूत्क्षणात्क्षामाङ्ग्या विपरीतमेव कुटिला मुक्ताः सुवृत्ता अपि । मुक्ता निपतिता भवन्ति तरलास्तौ चाचलौ चेत्स्तनौ सीदन्ति श्रुतिपारगाः सुमनसः कान्ता नु कान्तायते ॥ १९ ॥ निःशेषं व्यपनीय नीविवसनं मञ्जुक्वणन्मेखलं क्रीडादोलनखिन्नमध्यगतिकं किंचित्प्रकम्पस्तनम् । उपलुण्ड

---

१ केशकलापरूपः २ मुखरूपः ३ कण्ठरूपः ४ मुक्ताकलापरूपाः ५ त्रिवलिरूपाः

१ धाराभि

लताण्डन च रुचिर विक्रम्य कान्तोपरि क्लान्ता वक्षसि कामिना मुकुलितप्रान्ताक्षिक शेरते ॥ २० ॥ प्रागलभ्य पुरुषायिते मम पुर पश्येति सनद्धया तन्व्या ताम्यदुरोजयापि सुचिरं विक्रम्य रम्य तया । श्रान्ता वक्षसि मे निपत्य च पुन सापत्रप सस्मित साकूत च समीक्षित मृगदृशा यच रकथ कथ्यते ॥ २१ ॥

सुरतनिवृत्तिः

सन्यासमकृत कार्यो जह्रौ कलत्र दुकूलमबलाया । तल्पाज रागमधरो मुक्तिमुरीचक्रिरे चिकुरा ॥ १ ॥ सुतनु श्रुतिसेवनतो मन्ये नयन निरञ्जन जातम् । मुग्धा स्नेहास्फुरी मुक्ता मुक्ति कथ प्राप ॥ २ ॥ स्त्रिमालसनयनान्त स्त्रिमालिकलसत्कुन्तलस्तबकम् । वदनमनलसतिलक मदन नेदयति दययति धृतिं मे ॥ ३ ॥ पपात मेरो सुरसिन्धु धारा ववर्ष तारागणमन्धकार । बभूव भृङ्गावलिरप्यकम्पा शशाम शम्पालतिकाविलास ॥ ४ ॥ पपात गङ्गा हरमौलिसङ्गादन्ध तमोभूतमपेतबन्धम् । तडिल्लता चपलताम हासीदसन्दमासीदरविन्दयुग्मम् ॥ ५ ॥ कामसगरविधौ मृगीदृश प्रौढपौरुषधरे पयोधरे । स्वेदराजिरुदियाय सर्वत पुष्पवृष्टिरिव पुष्पधन्वन ॥ ६ ॥ सगतामिहचितैश्चलितापि प्रागमुच्यत चिरेण सखीव । भूय एव समगस्त रतान्ते दीर्घभूमिरसहा विरहस्त ॥ ७ ॥ प्रेक्षणीयकमिव क्षणमास ह्रीविभङ्गुरविलोचनपाता । सम्भ्रमद्रुतगृहीतदुकूलच्छाय माननपुष सुरतान्ता ॥ ८ ॥ अप्रभूतमतनीयसि तन्वी काचिपाणि पिहितैकतरोरु । क्षौममाकुलकरा विचकर्ष कान्तपाणमभीष्टतमेव ॥ ९ ॥ मृष्टचन्दनविशेषकभक्तिभ्रष्टभूषणङ्कर्षितमाल्य । सापराध इव मण्डनमासीदात्मनैव सुदृशामुपभोग ॥ १० ॥ योषित पतितकाञ्चनकाञ्ची मोहनातिरभसेन नितम्बे । मेखलेव परित स्म विचित्रा राजते नवनखक्षतलक्ष्मी ॥ ११ ॥ भातु नाम सुदृशां दशनाङ्क पाटलो धवलगण्डतलेषु । दन्तवाससि समानगुणश्री सम्मुखोऽपि परभागमवाप ॥ १२ ॥ सुभ्रुवामधिपयोधरपीठ पीडनैस्त्रुटितयत्नपि पत्यु । मुक्तमौक्तिकलघुर्गुणशेषा हारयष्टिरभवद्गुरुरेव ॥ १३ ॥ विभ्रमार्थमुपगूढमजस्र यत्प्रिये प्रथमरत्नवसानो । योषितामुचितमप्रममादो तद्द्वितीयसुरतस्य बभूव ॥ १४ ॥ आस्तृतेऽभिनवपल्लवपुष्पैरप्यनारततराभिरताभ्य । दीयते स्म शयितु शयनीये न क्षण क्षणदयापि वधूभ्य ॥ १५ ॥ उपबर्हमम्बुजदृशो निज भुज विरचय्य वक्षसि गण्डमण्डले । निजसीव सन्निधिनिधाय सादरं स्वपिति सर्वाङ्गनिकराम्बुजो दुग ॥ १६ ॥

करकिसलय धूत्वा धूत्वा विमार्गति वाससी क्षिपति सुमनोमालाशेषं प्रदीपशिखा प्रति । स्थगयति मुहु पत्युर्नेत्रे विहस्य समाकुला सुरतविरतौ रम्या तन्वी मुहुर्मुहुरीक्षते ॥ १७ ॥ सुरतविरतक्रीडावेशश्रमस्पृहस्तया रहसि गलित तन्व्या प्रातु न पारितमंशुकम् । रतिरसजडैरङ्गैरङ्गे पिधातु मशक्तया प्रियतमतनौ सर्वाङ्गीण प्रविष्टमधृष्टया ॥ १८ ॥ प्रियकृतपटस्तेयव्रीडाविलम्बनविह्वला किमपि कृपणालापा बाला विलोक्य ससम्भ्रम । अपि विचलिते स्कन्धावारे गते सुरताहवे त्रिभुवनमहाधन्वी स्थाने न्यवर्तत मन्मथ ॥ १९ ॥ शयानसोत्तान हृदि निहितवक्षोरुहभरा तिरश्चीने वक्त्रे निबिडकलितास्मीयवदना । समाकम्प्योरुभ्यामतिदृढतर मर्स्थियुगल सपिलम्भोजाक्षी शिथिलभुजबन्धेयमधुना ॥ २० ॥ मुख जृम्भारम्भि भ्रमरति मदामोदलहरी दृशोलन्द्रामार स्फुरति विगलत्यङ्गलतिका । त्वमेताहक्कान्ति कमलमुखि धन्यैव नितरामसौ धन्यो यस्ते सकलरजनीं जागरयिता ॥ २१ ॥ प्रियाया प्रत्यूषे गलितकबरीबन्धन विधावुदञ्चद्दोर्वल्लीदरदलितचेलाञ्चलमुर । धनाकूते पश्यत्यथ मयि समन्दाक्षिवलित नमन्त्या यद्रूप नहि लिखितुमीशो मनसिज ॥ २२ ॥ रतान्ते प्राणेशे वसनमददाने क्षणमपि स्मिताया याचन्त्या वितर मम चेल गुणनिधे । सरोष पश्यन्त्या किमपि च हसन्त्या परिचलन्नमन्त्यास्तद्रूप न हि लिखितुमीशो मनसिज ॥ २३ ॥ शान्ते मन्मथ सगरे रणभृता सत्कारमातन्वती वासोऽदाज्जघनस्य पीन कुचयोर्हारं भुज कुण्डलम् । बिम्बोष्ठस्य च वीटिका सुनयना पाण्यो रणत्कङ्कणे पञ्चालम्बिनि केशपाशनिचये मुक्तो हि बन्धक्रम ॥ २४ ॥ नेपथ्यादपि राजते हि नितरां व्यालुप्तभूषा तनु सम्भोगश्रममीलित विजयते चक्षु कटाक्षादपि । गाढालिङ्गनकौतुकादपि नव दोयतिविसंसन प्रीत्यालापरसादपि प्रियतम मौन कुरङ्गीदृश ॥ २५ ॥ निर्वृत्ते सुरतोत्सवे बहुविधे जातेऽधिकेऽङ्गक्लमे तल्पे स्वेदजलार्द्रचन्दनमये सिंचिन्हृतिसम्बरे । सान्द्रस्नेहवशाद्विरोधविषयव्यासङ्गजिज्ञालनोदंपत्यो स्मरपक्षरातुरतया भूयोऽपि जाता स्पृहा ॥ २६ ॥ मुक्ताभूरानिर्दुबिम्बमधरी व्यालीन तारै नम स्मारं चापमपेतचापल्मभूदिन्दीवरं मुद्रित । व्यालीन कम्बकण्ठकण्ठीनिर्दमन्दारिमन्दित निष्कम्प सावकारि चमत्कृता मामृत जातेऽत्र किम् ॥ २७ ॥ नीवी सदमन कचे नियमन श्रोणीतले पातन नि श्वासाम्यमन मुखे ममभरनत्याहतिभूषणे । ध्यान प्रेमणि धारणा स्तनतटे तन्व्या समाधि प्रिये निर्वेदादिव किं रतान्तसुषमा सर्वाङ्गयोगोत्सव ॥ २८ ॥ निर्लेनै कुचकुड्मलै कच

मरस्तत्याज बन्धं ययौ काञ्ची निर्गुणता निरञ्जनदशा दृग्भ्यां समासादिता । नीरागोऽधरपल्लवश्च गुरुणा केनापि गौराङ्गि ते शङ्के शम्बरशासनोपनिषदा तत्त्वावबोधः कृतः ॥ २९ ॥ तन्द्रातुन्दिलशोणलोचनयुगं दत्ताङ्कदन्तच्छदं पर्यस्तालकवल्लि घर्मपटलप्रोद्भिन्नपत्रावलि । जृम्भोज्जृम्भितसीधुसौरभमिलद्भृङ्गीभिरङ्गीकृतस्तोत्रं शसति वृत्तमेन रजनीवृत्तान्तमेणीदृशः ॥ ३० ॥ स्वामिन्भङ्गुरयालकं सतिलकं भालं विलासिन्कुरु प्राणेश त्रुटितं पयोधरतटे हारं पुनर्योजय । इत्युक्त्वा सुरतावसानसमये सपूर्णचन्द्रानना स्पृष्टा तेन तथैव जातपुलका प्राप्ता पुनर्मोहनम् ॥ ३१ ॥ व्यालोलः केशपाशस्तरलितमलकैः स्वेदलोलौ कपोलौ क्लिष्टा बिम्बाधरश्रीः कुचकलशरुचा हारिता हारयष्टिः । काञ्ची काचिद्गताशां स्तनजघनपदं पाणिना छादयन्ती भूषाहीनापि काचित्प्रियहृदयमहो प्रीणयत्येव मुग्धा ॥३२॥ सव्यासव्योरबाहुव्यतिकरमधुरं कूर्परन्यस्तशीर्षं ससक्तास्याब्जयुग्मश्वसितहृतचलच्चारुनासाविभूषम् । भूयो निद्रातिरेकात्क्रमशिथिलभुजाश्लेषदत्तावकाशोच्छ्वासोदश्चत्कुचाग्रप्रतिहतहृदयं शेरतेऽमी रतान्ते ॥ ३३ ॥ व्यामिश्रैकैकबाहु प्रगलितपृथुलैकैकचारूरुकाण्डं दृष्ट्वा दष्टाधरोष्ठं दरशिथिलतनुश्लेषमालिङ्ग्य कान्ताम् । श्वश्वच्छ्वासवेगस्फुरितगुरुकुचद्वन्द्वसंघृष्टवक्षाः श्रान्तः शेते रतान्ते सुखमिह सुकृती लीलया कामिलोकः ॥ ३४ ॥

चन्द्रास्तसमयवर्णनम्

कलङ्कदाशो गगनाम्बुराशौ प्रसार्य चन्द्रातपतन्तुजालम् । तमोऽम्बुमीनाँल्लघु सन्निगृह्य चन्द्रप्लवस्तच्चरमाब्धिमेति ॥ १ ॥ असौ हि दत्त्वा तिमिरावकाशमस्तं व्रजत्युन्नतकोटिरिन्दुः । जलावगाढस्य वनद्विपस्य तीक्ष्णं विषाणाग्रमिवावशिष्टम् ॥ २ ॥ धूर्तेन तारावलितण्डुलानामङ्केन च श्रीफलपल्लवेन । अभ्यर्च्य जामेश्वरमिन्दुबिम्बं निसर्जयत्येष नभोमुनीन्द्रः ॥ ३ ॥ मन्दमग्निर्मधुरर्यमोपलाः दर्शितश्वयथु यामवत्तमः । दृष्टयस्तिमिरजं सिषेविरे दोषमोषधिपतेरसंनिधौ ॥ ४ ॥ अरुणकिरणजालैरन्तरिक्षे गतर्क्षे चलति शिशिरवाते मन्दमन्दं प्रभाते । युवतिजनकदम्बे नाथमुक्तौष्ठबिम्बे चरमगिरिनितम्बे चन्द्रबिम्बं ललम्बे ॥ ५ ॥ जरठ इव मरालो जर्जरामैर्मयूखैः स्खलति शिशिरभानुः पश्चिमाम्भोधिपारे । क्षयगरत इवाभूत्तत्र तत्रान्तरिक्षे विरलविरलभासः किं च तारा लुठन्ति ॥ ६ ॥ चरमगिरिखुरलीचङ्क्रमकण्डूयनेन स्वपिति सुखमिदानीमन्तरिन्दोः कुरङ्गः । परिणतरविगर्भव्याकुला पौरुहूती दिगपि घनकपोतीहुंकृतैः कुप्यतीव ॥ ७ ॥ उदयमुदितदीप्तिर्याति यः संगतौ मे पतति न वरमिन्दुः सोऽपरामेष गत्वा । स्मितरुचिरिव सद्यः साभ्यसूयं प्रभेति स्फुरति विशदमेषा पूर्वकाष्ठाङ्गनायाः ॥ ८ ॥ नवकुमुदवनश्रीहासकेलिप्रसङ्गादधिकरुचिरशेषामप्युषां जागरित्वा । अयमपरदिशोऽङ्के मुञ्चति स्रस्तहस्तः शिशयिषुरिव पाण्डुम्लानमात्मानमिन्दुः ॥ ९ ॥ सपदि कुमुदिनीभिर्मीलितं हा क्षपापि क्षयमगमदपेतास्तारकास्ताः समस्ताः । इति दयितकलत्रश्चिन्तयन्नङ्गमिन्दुर्वहति कृशमशेषं भ्रष्टशोभं शुचेव ॥ १० ॥ प्रकटमलिनलक्ष्मा मृष्टपत्रावलीकैरधिगतरतिशोभैः प्रत्युषःप्रोषितश्रीः । उपहसित इवासौ चन्द्रमाः कामिनीनां परिणतशरकाण्डापाण्डुभिर्गण्डभागैः ॥ ११ ॥ विकसितमुखीं रागासङ्गाद्गलत्तिमिरावृतिं दिनकरकरस्पृष्टामैन्द्रीं निरीक्ष्य दिशं पुरः । जरठलवलीपाण्डुच्छायो भृशं कलुषान्तरः श्रयति हरितं हन्त प्राचेतसीं तुहिनद्युतिः ॥ १२ ॥ नक्षत्रक्षितिनायकोऽयमधुना रुद्धः प्रभातागमे ससाध्वेन बलीयसातिमहसा रोषारुणज्योतिषा । भ्रश्यद्ध्वान्तशिरोरुहा प्रविगलत्तारालिहारावलीमादाय क्षणदा प्रिया क्षितिधरं पाश्चात्यमारोहति ॥ १३ ॥ सख्युः सानुरागं स्वकरपरिचयप्राप्तभूरिप्रसादा या पूर्वा भुक्तपूर्वा रविकरकलिता तामुदीक्ष्यामृतांशुः । निस्तेजाः पश्चिमाब्धौ प्रविशति हि सतां दुःसहो मानभङ्गः किं वक्तव्यं सितांशोः स तु सकलसतां मण्डलस्यापि नेता ॥ १४ ॥

मध्यरात्रक्रीडावर्णनम्

शमितनिखिलदीपे सुप्तनिद्रालुलोके रतपरवशचित्ता मध्यरात्रे विबुद्धाः । प्रथमसुरतखिन्ना मुग्धिका बोधयन्तो बहुदृढपरिरम्भैः कामुकाः खेदयन्ति ॥ १ ॥ अनुनयमगृहीत्वा व्याजसुप्ता पराची रुतमथ कृकवाकोस्तारमाकर्ण्य कल्ये । कथमपि परिवृत्ता निद्रयान्धा किलैषा मुकुलितनयनैवाश्लिष्यति प्राणनाथम् ॥ २ ॥ चिररतिपरिखेदप्राप्तनिद्रासुखानां चरममपि शयित्वा पूर्वमेव प्रबुद्धाः । अपरिचलितगात्राः कुर्वते न प्रियाणामशिथिलभुजचक्राश्लेषभेदं तरुण्यः ॥ ३ ॥ वदनशशिनि स्पर्शे शीतादिवागतवेपथुः स्तनयुगलके भ्रान्त्वा तुङ्गे निविष्ट इव भ्रमात् । ज्वलितमदनाङ्गारे तन्व्यास्ततो जघनस्थले सपुलकजलः पत्युः पाणिर्विलीन इवाभवत् ॥ ४ ॥ रतिकृति गते मायानिद्रां

१ शिवम् २ मन्दीभूतमग्निम्, पक्षे,-रोगविशेष ३ धूमकन्ध ४ शूककान्ता ५ पुष्टवम्, पक्षे-रोगविशेष- ६ आध्मानम्, पक्षे,-रोगविशेष ७ मन्दत्वम्; पक्षे-चेषत्व ८ हस्त

१ सशशलाञ्छनम् २ चन्द्र- ३ नक्षत्राणाम्, पक्षे,-द्विजानाम् ४ नायक ५ निमेषमुद्री ६ प्रभाते

प्रवर्तितचुम्बना पुलकमयगात्रा तत्र गता मुग्धा दष्टाननना । कृतकशयनो निमीलितोऽसौ तुरीयं कल्पं वधूर्वर्णितमधरं कृत्वा दन्तैरपूरयत स्पृहाम् ॥ ५ ॥

प्रभातवर्णनम्

ततोऽरुणपरिस्पन्दमन्दीकृतवपुः शशी । दधे कामपरिक्षामकामिनीगण्डपाण्डुताम् ॥ १ ॥ कुक्कुटे कूजति क्षणमात्र क्लिष्टयोस्तयोः । दिवाकरकराक्रान्त शशिकान्तमिवाभवत् ॥ २ ॥ विकसितसंकुचितपुनर्विकसत्स्वम्बुजेषु दुर्लक्ष्या । कलिकाः कथयति नूननिवासिनीर्मधुलिड्ढामर्धः ॥ ३ ॥ प्रियवसतेरपयान्त्यो मिथः करम्बितकराम्बुजमालं । करजपदव्रणविरलसत्पुलकमम्बूः किमपि निवदन्ते ॥ ४ ॥ आश्लेषशेषा रतिरङ्गानभागोदशेषा पुष्पधनुर्मथी । तूणीरशेषः कुसुमायुधोऽपि प्रभातशेषा रजनी बभूव ॥ ५ ॥ नभोरागनवकामयी निशान्तनक्षत्रसेनासहित शशाङ्क । करामलकान्तिकिरितिचिरमहत्स्य पाथा प्रभाते प्रपलायतेऽथ ॥६॥ चन्द्रकान्तगलदम्बुनाधुना हा चकोरनयने समाश्रिते । कोकलोकहृदयानल पुनः सूर्यरा तमणिमाश्रयत्यहो ॥ ७ ॥ सम्मिलित चिकुरे तमोमय यामिनी तदनु केलिविच्युतम् । कुर्वती भयति चन्द्रमण्डल कुण्डल गगनकेलिगुञ्जति ॥ ८ ॥ तरुणी दिवाकरमयूखमञ्जरीमरुणामशोकशिखरावलम्बिनीम् । कमनीयपुष्पमनसा समाश्रिता मधुपो विडम्बयति मञ्जुभाषिणीम् ॥ ९ ॥ प्राची दिगम्बरमणौ दयिते विभाते प्रातेऽम्बरं स्पृशति वासकसज्जिकेयम् । धीरा जगाद रमणस्य न भूषणानि रोपारणा लज्जति सारव भूषणानि ॥ १० ॥ बालेन्दुरोऽस्तशिखरं परिरोषधीगणाधिपूलारुणपुरःसरं व्रजतोऽर्के । तेजोद्वयस्य युगपद्व्यसनोदयाभ्यां लोको नियम्यत इवैव दशान्तरेषु ॥ ११ ॥ अन्तर्हिते शशिनि नैव कुमुद्वतीय दृष्टिं न नन्दयति संस्मरणीयशोभा । इष्टप्रवासजनिता यवनाननो दुःखानि नूनमतिमात्रसुदुःसहानि ॥ १२ ॥ प्रालेयमिश्रमकरन्दकरालकोशैः पुष्पैः सम विकसिता रजनी प्रबुद्धे । अर्कांशुभिन्नमुकुलोदरसान्द्रगन्धसंसूचितानि कमलान्यलयः पतन्ति ॥ १३ ॥ निम्नावलीमुकुटमण्डनमग्रभागरयाङ्कुरे निरणमाक्षि गर्भितेऽपि । सौरभ्यप्रगुणितमधुपानचञ्चलाः प्राणान्ददुः जनीनरागाः सरस्ते ॥ १४ ॥ पीत्वा भृश कमलपुष्परसाशिकोषा दोषान्तरीं तिमिरवृष्टिमिव स्फुरन्त । निर्वमधुरं करम्बमिषाद्भ्रमन्ति विभ्रन्ति कारणगुणानिव मौक्तिकानि ॥ १५ ॥ आरम्भे प्रथममङ्कुरितैर्मयूखैर्गगनाधिपः प्रथमशैलविहारिणीनाम् । सोऽयं करोति सुपक्वकसुन्दरीणां कर्णेषु पल्लवतरपल्लवभङ्गलक्ष्मीम् ॥ १६ ॥ अन्यत्र यापितनिशः परिलोहिताङ्गमयाङ्गमागतमिवागतपुष्परश्मिम् । प्रातर्गिरीशस्य कुपितेव हि पद्मिनीयमुत्फुल्लकमलोदितलोचनाभूत् ॥ १७ ॥ या कापला निधुवनश्रमपीडिताक्षी निद्रा गता दयितबाहुलतानुबद्धा । सा सा तु यातु मदनमिहिरोद्गमोऽय सकेतवाक्यमिति ताम्रचूडो वदति ॥ १८ ॥ दिशि दिशि मृगयन्ते वल्गुना घामसेते मुकुरवगतनिद्राः सेरयो द्वेषितेन । अयमपि च सरोषे कामिभिः श्रूयमाणो नदति मधुरतारं ताम्रचूडो विहग ॥ १९ ॥ अविरतमतिरामा गणिकाः सर्वरात्र रतिधुरलीला कौतुकेनाभिवीक्ष्य । इदमुदयरितानामस्फुटालोकमण्डपमिव सखीन्द्रं पूर्णते दैवमार्गे ॥ २० ॥ रतिरमसविलासाभ्यासतान्त न याव नयनयुगममीलत्तावदेवाहतोऽसौ । रजनिविरतिशंसी कामिनीनां भविष्यद्विरहविहितनिद्राभङ्गमुग्धैर्गदन् ॥ २१ ॥ महरकम्पनीय स निविद्राक्षतोर्थं प्रतिपक्षमुपहूत येन चिज्ञागृहीति । मुकुरनिशदयर्णा निद्रया घूर्णयन्त्या ददत्तपि गिरमन्तर्बुध्यते नो मनुष्य ॥ २२ ॥ निपुलतरनितम्बा भोगरुद्धे रमण्या शयितुमनधिगच्छन्नीविदेशोऽन्यनारीम् । रति परिचय नश्यन्नौद्रतन्द्रः कथंचिद्गमयति शयनीये शर्वरीं किं करोतु ॥ २३ ॥ कुललकरदक्षा वितरेशानशैले दधति दधति धीरागारपावारिणीव । शशिनमिव सुरौघा तारमुक्तैर्भेते कलशिमुदधिमुर्वी मलया लोडयन्ति ॥ २४ ॥ परिशिथिलितकर्णग्रीवमामीलिताक्षः क्षणमयमनुभूय स्वप्न गूढ्यहरेव । विरमयिषति भूय शय्यगर्भे निकीर्णं पटुतरघरघोषः प्रस्फुरत्प्रोयमश्व ॥ २५ ॥ कुटापथभिन्नभेदैः प्रवृत्तैर्नव तिमिरमखण्डहरजालैर्भूयस परिभ्रमागाम् । हिमरुचिरुणिम्ना राजते रज्यमानैर्जरठकमलकन्दच्छेदगौरैर्मयूखैः ॥ २६ ॥ शिशिरकिरणकान्त वासरान्तेऽभिसार्य श्वसनसुरभिगन्धि सांप्रतं सत्वरेव । प्रजाति रजनिरेषा तन्मयूखाङ्गरागैः परिमिलितमनिन्द्यैरम्बरान्तं वहन्ती ॥ २७ ॥ प्रजति विरयमङ्गाभनुसारी ॥ यावदितिनिरमनिलमला तावदेवारुणेन । परपरिभवि तेजस्तन्वनाधातु कर्तुं प्रभवति हि विपक्षोच्छेदमप्रेमरोऽपि ॥ २८ ॥ विगततिमिरपङ्कं पश्यति व्योम यावद्धुवति विरहखिन्नः पक्षती यावदेव । रथचरणसमाह्वस्तावदौत्सुक्यनुन्ना मरिदपरतटान्ता दागता चक्रवाकी ॥ २९ ॥ अभ्यागन्तुकलतिगुप्यहृदयामप्रमदा मधुपमालाजलेन्दीवराक्षी । अनुसरति विरहे पद्मिनी व्याहरती रजनीमविरजाना पूर्वसंध्या सुरेन ॥ ३० ॥ अयमुदयमहीभृन्मूर्ध्नि पाणिं गभीरा दिवसविरहदीप्ती

---

१ भव. २ दन्तैः क्रोधि. ३ कुटुर. ४ कर्णकुनु.

दिन्दुपादान्हवींषि । अरुणकिरणवह्नौ कन्यका पौरुहूती हरिदपि विमकार्षीत्तारकालाजहोमम् ॥ ३१ ॥ कुमुदवनमपश्रि श्रीमदम्भोजखण्डं त्यजति मुदमुलूकः प्रीतिमांश्चक्रवाकः । उदयमहिमरश्मिर्याति शीतांशुरस्तं हतविधिलसितानां ही विचित्रो विपाकः ॥ ३२ ॥ लुलितनयनताराः क्षामवक्त्रेन्दुबिम्बा रजनय इव निद्राक्लान्तनीलोत्पलाक्ष्यः । तिमिरमिव दधानाः स्रंसिनः केशपाशानवनिपतिगृहेभ्यो यान्त्यमूर्वारवध्वः ॥ ३३ ॥ शिथिलयति सरागो यावदर्को नलिन्याः कमलमुकुलनीवीग्रन्थिमुद्रां करेण । प्रविकसदलिमाला गुञ्जितैर्मञ्जुशब्दा जनयति मुदमुच्चैः कामिना कामिनीव ॥ ३४ ॥ नमसि विरलतारा मौक्तिकानीव भान्ति स्फुटतरमयमस्तक्ष्माधरं चुम्बतीन्दुः । रविरुदयधरित्रीधारिमूर्धानमेतु हृदयमनु नितान्तोल्लासमङ्गीकरोति ॥ ३५ ॥ अभूत्प्राची पिङ्गा रसपतिरिव प्राश्य कनकं गतच्छायश्चन्द्रो बुधजन इव ग्राम्यसदसि । क्षणात्क्षीणास्तारा नृपतय इवानुद्यमपरा न दीपा राजन्ते द्रविणरहितानामिव गुणाः ॥ ३६ ॥ इतः शुक्ला चन्द्रद्युतिभिरिह रक्तारुणकरैस्तमिस्त्रैरप्यन्तः स्खलितगतिभिर्मेचकरुचिः । प्रभातश्रीरेषा विलसति पुरस्ता सुकृतिना मिमङ्क्षूणां जह्नुघुमणिविधिजासगम इव ॥ ३७ ॥ तमोभिः पीयन्ते गतनयति पीयूषवपुषि ज्वलिष्यन्मार्तण्डोपलपटलधूमैरिव दिशः । सरोजानां कर्षन्नलिमयमयस्कान्तमणिवत्क्षणादन्तःशल्यं तपति पतिरधामि न रुचाम् ॥ ३८ ॥ इतः पौरस्त्यायां ककुभि विवृणोति क्रमदलत्तमिस्रामर्माणं किरणकलिकामम्बरमणिः । इतो निष्क्रामन्ती नवरतिगुरोः प्रोञ्छति वधूः स्वकस्तूरीपत्राङ्कुरमकरिकामुद्रितमुरः ॥ ३९ ॥ द्रुमाः पाण्डुप्राया धृतनिबिडगर्भाः स्त्रिय इव प्रफुल्लास्ते कुन्दा नृपतिकृतमाना इव जनाः । पिको मन्दं मन्दं हृदि मदननामानि जपति प्रमोरम्भे पूर्वापरिचितसमाः कविरिव ॥ ४० ॥ विरलविरलीभूतास्तारा कलौ सुजना इव व्यपसरति च ध्वान्तं चित्तात्सतामिव दुर्जनः । मन इव मुनेः सर्वत्रापि प्रसन्नमभून्नभो विगलति निशा क्षिप्रं लक्ष्मीरनुद्यमिनामिव ॥ ४१ ॥ व्रजत्यपरवारिधिं रजतपिण्डपाण्डुः शशी न भान्ति जलबुद्बुदद्युतिसपत्निकास्तारकाः । कुरण्टकविपाण्डुरं दधति धाम दीपाङ्कुराश्चकोरनयनारुणा भवति दिक्च सौत्रामणी ॥४२॥ अथ मृदुमृणालिनीननविलासनैहामिकस्त्विषां विततये पतिं सपदि दृश्यमाना निजा । स्तनौ पुलकयन्ति चोत्पलदृशां प्रियोरःस्थले विपर्ययितवृत्तयो घुसृणपङ्कपत्राङ्कुराः ॥ ४३ ॥ जृम्भारम्भप्रविततदलोपान्तजालप्रविष्टैर्हस्तैर्भानोर्नृपतय इव स्पृश्यमाना विबुद्धाः । स्त्रीभिः सार्धं घनपरिमलस्तोकलक्ष्याङ्गरागा मुञ्चन्त्येते विकचनलिनीगर्भशय्यां द्विरेफाः ॥ ४४ ॥ य सैन्ये स्मरपार्थिवस्य विरहिमर्त्यार्थिनामग्रणीज्योत्स्नानिर्झरमुज्झति स्म जगतां यस्तापनिर्वापणम् । सोऽयं तारकनायकः विमपरं शृङ्गारसञ्जीवनं जातः प्रष्ठपरागपाण्डुरजरत्कूष्माण्डपिण्डाकृतिः ॥ ४५ ॥ ये कुण्ठीकृतवल्लभप्रणतयः शर्वैरनङ्गस्य ये न प्रापाश्च निशीथिनीपतिकरैः शैथिल्यवीथीमपि । ते नि शङ्कविटङ्कतालुतुमुलप्रोतप्लुतप्लावितैश्छिन्नाः कुक्कुटकूजितैर्मृगदृशां मानमहग्रन्थयः ॥४६॥ कान्ते जग्मुषि ताम्रचूडरटितं श्रुत्वा प्रबुद्धा जैवात्किंचिद्विलसवदिष्टमुख प्रविकसदृष्ट्या गवाक्षाध्वना । सत्रासेन समीरिता प्रियतमप्रेम्णावरुद्धा शनैरुत्थानोपनिवेशनानि कुरुते तल्पे मुहुः पांसुला ॥ ४७ ॥ निर्यान्त्या रतिवेश्मनः परिणतप्रायां विलोक्य क्षपां गाढालिङ्गनचुम्बनानि बहुशः कृत्वाप्यसंतुष्टया । एकं भूमितले निधाय चरणं तल्पे प्रेङ्खल्यापरं तन्वङ्ग्या परिवर्तिताङ्गलतया प्रेयाञ्शिरं चुम्बितः ॥ ४८ ॥ पद्मिन्याः सकलां विधाय विकलां ताराधिपः सपदं तत्प्रेयस्युदयोन्मुखे सति स्वबुद्धिमतामाश्रितः । ताराः स्वस्य कैरविकृष्य सहसा गच्छन्नितोऽस्ताचलं लग्ना काश्चन तां प्रभाकरकरे पश्यन्परिम्लायति ॥ ४९ ॥ एते केतकधूलिधूसररुचः शीतद्युतेरंशवः प्राप्ताः संप्रति पश्चिमस्य जलधेस्तीरं जराजर्जराः । अप्येते विकसत्सरोरुहवनीहक्पातसंभाविता प्राचीरागमुदीरयन्ति तरणेस्तारुण्यभाजः कराः ॥ ५० ॥ सद्यः सघटमानकोकमिथुनव्याजेन पीनस्तनद्वन्द्वव्यञ्जितयौवनोज्ज्वलरुचो निर्माय दिक्कन्यकाः । दुर्दैवाक्षरमालिकामिव झटित्याकृष्य भृङ्गावलीं लक्ष्मीमम्बुजिनीजनस्य तनुते देवस्त्विषामीश्वरः ॥ ५१ ॥ उन्मीलति निशानिशाचरवधूप्रोच्चाटनामान्त्रिकायं सालससुप्तपङ्कजवनप्रोद्बोधवैतालिका । फुल्लत्पङ्कजकोशगर्भकुहरप्रोद्भूतभृङ्गावलीझङ्कारप्रणवोपदेशगुरवस्तीव्रद्युतेः रश्मयः ॥ ५२ ॥ एतत्तर्क्य चक्रवाकसुदृशामाश्वासनादायिनः प्रौढध्वान्तपयोधिमग्नजगतीदत्तावलम्बोत्सवाः । दीप्तांशोर्विकसन्ति दिङ्मृगदृशां काश्मीरपङ्कोदकर्व्योमसुक्षीचतुपः

१ गगनहोमम् २ घूकः ३ पक्ष्मलनयनकनीनिका ४ क्षाम इन्दोः पक्षेन्दुमण्डलं यासां ताः ५ शिथिलान् ६ राजगृहेभ्यः ७ वाराङ्गनाः ८ पारदः ९ वचोगरहिता १० रौप्यगोलकवत्पाण्डुरः ११ ऐन्द्री प्राचीत्यर्थः.

१ चान्द्रमसाम् २ श्रेष्ठः अग्रेसर इत्यर्थः ३ ज्योत्स्नाप्रवाहम् ४ शृङ्गारस्य जीवनौषधम् ५ जीर्णः ६ कुक्कुटारावम् ७ संभ्रमेण ८ प्राचीमुखम् ९ स्वैरिणी १० निर्गच्छन्त्या ११ केलिमन्दिरात् १२ प्रभातप्रायाम् १३ रात्रिम् १४ निधाय १५ वलिताङ्गवल्लिर्यया सा १६ प्रियतम: १७ हीनाम् १८ शोभाम् १९ शिलस्तम २० किरणैः २१ अक्षेन परस्पराभ्युक्षणरूपा क्रीडा

सरोरुहवनश्रीकेलिकारा करा ॥ ५३ ॥ द्विजैर्व्योम्नि पुराणमौक्तिकमिव च्छायैर्न्यित तारकव्योम्याशानमराळेन वपुषा मत्ताश्चकोराङ्गना । यान्तोऽस्ताचलचूर्णसुद्गसमधुच्छत्रच्छविश्चन्द्रमा प्राची बालबिडालोचनरुचा जाता च पान कदुर ॥ ५४ ॥ जाता पक्वपलाण्डुपाण्डुमधुरच्छायाकिरस्तारका प्राचीमङ्कुरयन्ति किंचन रुचो राजीवजीवातव । लूतानतुवितानतुल्यमितो बिम्ब दधत्सम्प्रति प्रातः प्रोषितरोचिरम्बरतलादस्ताचलं चन्द्रमा ॥ ५५ ॥ प्राची विभ्रमदर्पणेकाकमलिनीसनर्तिका सप्रति द्वे निशो रमणीय मम्बरमणेर्धाम्नुश्चरन्ते रुच । सूक्ष्मोच्छ्वासमपीडमुत्सुकतया समूय कोपाद्बहिर्निष्क्रामद्भ्रमराघसभ्रममरादम्भोजमुन्मुम्भते ॥५६॥ एकद्विप्रभृतिक्रमेण गणनामेषामिवास्त यना धुर्याणा समकोचयद्दशशतान्यम्भोनसनर्तिका । भूयोऽपि क्रमश प्रसारयति ता सम्यमनुघता सख्यातु सकुतूहलेन नलिनी मानो सहस्र करान् ॥ ५७ ॥ प्रत्यासन्नमुरन्द्रसिन्धुरशिरसिन्दूरसान्द्रारुणा यत्तेजस्तसरेणनो नियदित प्राचीनमाचिन्वते । शङ्के सप्रति यावदभ्युदयते तत्तुङ्गदङ्घ्रोन्मजारज्यद्बिम्बरजश्छटानळयितो देवस्त्विषामीश्वर ॥ ५८ ॥ प्रत्यग्रज्वलितैः पतङ्गमणिभिर्नीराजिता मानव साविना कुरुविन्दकन्दलरुच प्राचीमलङ्कुर्वते । प्रौढध्वान्तकपालितस्य वपुष च्छायाञ्चलेन क्षणादप्रक्षालितनिर्मल जगदहो निर्मोक्रमुन्मुञ्चति ॥ ५९ ॥ लोकोनिद्रनिदाघदीधितिमहस्सन्द्रायुचन्द्रातपास्ताय ते कुमो रथाङ्गगृहिणीगार्हस्थ्यगर्हाभिद । अद्यापि स्वकुलायशाखिशिरसि म्निन्धा रुवन्तो मुहुस्तूष्णी प्रत्यभिजानते बलिभुजो भीता स्वपूष्यम्बरान् ॥६०॥ प्राची यासकसज्जिकामुपगते भानौ दिशा वल्लभे पश्यैता रुचय पतङ्गरूपदामभिवनाडिपमा । लोकन्य क्षणदानिरङ्कुशरसा सभोगनिद्रागमा कोकद्वन्द्वमुमुद्वतीविपिनयोर्विश्लेषमातन्वते ॥ ६१ ॥ मालिन्य परिदृश्यते हिमरुचौ मन्दश्रियस्तारका शीता केचन सचरन्ति कमलामोदस्पृशो मारुता । आसीदन्ति च चक्रवाकमिथुनान्यन्योन्यमुत्कण्ठया पादैस्ताडितकैरवा मधुलिहो गच्छन्ति पद्माटवीम् ॥ ६२ ॥ किंचिद्विस्रस्तकेशा तनुसुमा श्रीढाविलोलांशुका हृष्टालसशरीरचदनया लोकैकनेत्रोत्सवा । सभोगश्रमनिद्रितैरयनैः सकेतनाल्गृहाद्भिस्नैरक्षायिताधनयना निर्यान्ति वाराङ्गना ॥ ६३ ॥ सौरभ्ये चलिते रसे विगलिते चाभाग्निर्गते म्लानानीय कुमुद्वतीमधुना मूर्च्छा परामृच्छति । तासु व्रीडस्य तमालिपी कमलिनी जाता प्रहासोन्मुखी इतीहीस्य विपत्तेरियनितो का वा न सतुष्यति ॥६४॥ आलोलैरतिपाटलैरथरमा विस्तारयद्भिर्दिनं नक्षत्रदुतिमालिकाद्विरचिपदा शङ्कन सूर्योदयम् । पुञ्जीभूय मयादिना घनमत्र मन्ये द्विरेफच्छला नीलश्रीन्नरोम्होदरकुर्यकोणान्तरे लीयते ॥ ६५ ॥ भिन्दानो मानिनीनां घनिषु रुषमयं हर्म्यवातायनेभ्यो वाचालत्वं ददान कविकुलु कवितासारविम सदधान । प्रातस्त्वन्दुर्यनाद स्थगयति गगन मासल पांसुलत्वादम्बलादुत्थिताना नवरकरिणा राङ्गुलानिश्रितेन ॥६६॥ कुर्वन्नामुमपृष्ठो मुखनिकटकटीस्कन्धरोमा तिरश्ची लोलेनाहन्यमानस्तुहिनकणमुचा चञ्चता केसरेण । निद्राकण्डूकषाय कपति निविडितश्रोत्रशुक्तिस्तुरङ्ग स्त्वङ्गत्पक्ष्माप्रलग्नप्रतनुतुषकणं कोणमक्ष्णो खुरेण ॥ ६७ ॥ श्वेकानुद्गीवयन्त पथि पथि कुल्टामानसं कम्पयन्त प्रस्थातार प्रभाते प्रियतनमबला गाढमालिङ्गयन्त । उच्चात्तु चाङ्गभङ्गी पुलकमलहशा कारयन्तो निशान्ते कूजाप कुक्कुटाना मधुमधुरसमारम्भगम्भीरधीरा ॥ ६८ ॥

प्रभातवायुवर्णनम्

लता पुष्पवती स्पृष्ट्वा स्नातो विमलवारिणा । पुन सपर्कशङ्कीव मन्द चरति मारुत ॥ १ ॥ व्यङ्गलतिकामङ्गदयालुर्दक्षिणानिल । कथमुन्मूलयत्येष मानिनीमानवर्तान् ॥ २ ॥ सुरतमरश्रमरतगविलासिनीपानकेलिनर्जरित । पुनरपि विरहश्वासैर्मल्यमरुमातरीक्रियते ॥ ३ ॥ दरफुल्लकमलकाननसौरभसभारमन्थर पवन । दयितोरसि शयितामपि दयिता सनारयाचक्रे ॥ ४ ॥ मिश्रितकमलकुटुम्बा शिशिरितगगनगामिनीगनय । हरिनाहिमगिरिपादा प्रातरमी मातरिश्वान ॥ ५ ॥ आदाय बकुलगन्धानन्धी कुर्वन्पदे पदे भ्रमरान् । अयमेति मन्दमन्द कावेरीवारिपावन पवन ॥ ६ ॥ आहाय शनै पटीरपाटीरिह लाटीजनमानलुण्ठनाय । समुदेति मनोजराजधाटीपरिपाटीरनुरेष गन्धवाह ॥ ७ ॥ वासो विधूय स्तनयोरुष्या कल्लोलितां कबरीमुदस्य । अपारित प्रोञ्छति वारिधारा मुखे मृगाक्ष्या मुखती समीर ॥ ८ ॥ अरविन्दवृन्दमकरन्दतुन्दिलो मरुदेति मन्दमिह मन्दराचलात् । मुग्धा तनात मुद्दतीमतल्लिकाकबरीपरीमलझरीपरीवृत ॥ ९ ॥ उल्लासं कुन्तलानाम्य दुकूलमुदाम्य बाहुर्लताकम्पाम्बरस्य । मेदाम्बुसिक्तनना स्पृहयति यस्मै तस्मै नम सुरभिलोम मरुद्यानिलाय ॥ १० ॥ चोळाङ्गनाकुचनिचोलमनुर्गतो द्राविडीविरलकुन्तलकम्पनोढ । लाटीललाटतलयोरथ नानमोऽन्य कुन्दारविन्दवनबन्धुरुपैति वायु ॥ ११ ॥ वैमानिको नवदुकूलधमानचाटवीपरिणिलन्दमगनुमेय । आयाति सोऽयमस्सोदितमारमासीन्मायवलपुनरुपवनमुपसार ॥ १२ ॥ मन्दानिलोऽसि मुखतः तनिता तमाल्यसल्लाभुखानयनपर्ने

मपाकरोति । भूयोऽभिलाषजननी पुनरन्यथैव खेदापनोदनकला मलयानिलस्य ॥ १३ ॥ विकचकमलगन्धैरन्धयन्भृङ्गमाला सुरभितमकरन्द मन्दमावाति वात । प्रमदमदनमाद्यद्यौवनोद्दामरामारमणरभसखेदस्वेदविच्छेददक्ष ॥ १४ ॥ स्तनपरिसरभागे दूरमावर्तमाना स्फुटतनिमनि मध्ये किंचिदेव स्खलन्त । वपुरलघुनितम्बाभोगरुद्धा वधूना निधुवनरसखेदच्छेदिन प्राहुवाता ॥ १५ ॥ दरविगलितमल्लीवल्लिचञ्चत्परागप्रकटितपटवासैर्वासयन्काननानि । इह हि दहति चेत केतकीगन्धबन्धु प्रसरदसमबाणप्राणवद्गन्धवाह ॥ १६ ॥ सललितमल्कानां वल्लरीर्नर्तयन्तो मधुसुरभिमुखाम्भोजोच्छ्वासगन्धानुबन्धा । नवतररतभाजा योषिता स्वेदबिन्दून्सतृष इव पिबन्तो वान्ति मन्द समीरा ॥ १७ ॥ उषसि मलयवासी जालमार्गप्रविष्टो विकचकमलरेणु व्याकिरन्मोहचूर्णम् । सपदि शमितदीपो वायुचोरो वधूना हरति सुरतखेदस्वेदमुक्ताफलानि ॥ १८ ॥ कुसुमपरिमलेनामोदितालिर्लतानां वलितकिसलयाना लास्यलीलोपदेष्टा । लुलितकमलवृन्द शीकरासारवोढा मृदुमलयसमीरो वाति वैमातिकोऽयम् ॥ १९ ॥ विलुलितकमलौघ कीर्णवल्लीवितान प्रतिवनमवधूताशेषशाखिप्रसून । क्वचिदयमनवस्थ स्थास्नुतामेति वायुर्वनकुसुमविमर्दोद्गन्धिवेश्मान्तरेषु ॥ २० ॥ पुरातनपरीमलप्रकरमेदुरा मारुता न वान्ति मुकुलीभवत्कुसुमगर्भलीना इव । चरन्ति नवसौरभा पुनरमी समीराङ्कुरा सजृम्भणसरोजिनीसरसिजात्समुत्का इव ॥ २१ ॥ अमी तटसमीपनिर्झरतरङ्गरिङ्गत्पयोजडीकृतपटीरभूरुहकुटीरसचारिण । मनो विधुरयन्ति मे मलयमेखलामेदुराद्भुरसदवनप्रियप्रियतमारुता मारुता ॥ २२ ॥ लताकुञ्जे गुञ्जन्मदवदलिपुञ्ज चपलयन्समालिङ्गन्नङ्ग द्रुततरमनङ्ग प्रबलयन् । मरु मन्द मन्द दलितमरविन्द तरलयन्रजोवृन्द विन्दन्किरति मकरन्द दिशि दिशि ॥ २३ ॥ अनन्यक्षुण्णश्रीर्मलयवनजन्मायमनिलो निपीय स्वेदाम्बु स्मरमकरसमुत्काविभ्रमम् । विदर्भाणा भूरि प्रियतमपरीरम्भरभसप्रसङ्गादङ्गानि द्विगुणपुलकासङ्गि तनुते ॥ २४ ॥ वृथा धूलीधारा परिकिरसि वाला प्रययसे नवावेग कोऽयं पवन तव हा नन्वसमये । रतान्तश्रान्ताभि स्तिमितनयनान्ताभिरनिशं स्मृतो यत्कान्ताभिर्न सुलभनर क्वापि च भवान् ॥ २५ ॥ वारंवार धुनतु सुमितारण्यरेवातटे वा सेनापुण्यपरिणतमिद तावक तर्कयामि । यत्त्वा मत्वान्तिकमुपगतं कामयानाभिरामा रामा स्वैरं कुचकलशानो वक्षमुत्सारयति ॥ २६ ॥ चूतश्रेणीररिमल्लमुपश्रमरीभिरनुयाता भूयो भूय कुवलयकुटीकोटरे लीयमाना । मन्द मन्द सुरतविरतौ वान्ति सीमन्तिनीना गण्डाभोगश्रमजललवग्राहिणो गन्धवाहा ॥ २७ ॥ रामाणा रमणीयवक्त्रशशिन स्वेदोदबिन्दुप्लुतो व्यालोलालकमञ्जरी प्रचलयन्धुन्वन्नितम्बाम्बरम् । प्रातर्वाति मधौ प्रकामविकसद्राजीवराजीरजःपुञ्जामोदमनोहरो रतिरसग्लानिं हरन्मारुत ॥ २८ ॥ उल्लिख्य कुसुमासवै कुमुदिनीं राजप्रिया पुष्पिणीमालिङ्गन्निशि निर्भयं परिचय कुर्वन्पुन पैङ्कजै । यावत्पङ्कजसौरभसनखिल गृहंल्लघु प्रस्थितस्तावत्कल्य उपस्थिते मरुदय विभ्यन्मयाद्धावति ॥ २९ ॥ अथोत्सङ्गवसद्भुजगकवलक्लेशादिवेशाचलप्रालेयप्लवनेच्छयानुसरति श्रीखण्डशैलानिल । किं च स्निग्धरसालमौलिमुकुलान्यालोक्य हर्षोदयादुन्मीलन्ति कुहू कुहूरिति कलोत्तालाः पिकाना गिर ॥ ३० ॥ नारीणा मृगनाभिकुङ्कुमरसप्रक्षालनश्यामलान्सभोगश्रमशीकरान्परिहरन्नाकम्पयन्कुन्तलान् । पुष्पामोदमनोरमान्विगलितानम्भोजगन्ध वहन्प्रातस्त्य पवनो वहत्ययमल स्रान्तमनोदमद ॥ ३१ ॥ प्रात सीमन्तिनीना निधुवनलुलितान्ससमन्केशपाशानुन्मीलत्पङ्कजान्त परिमलसुरभि स्मारयन्कामलीला । स्वच्छावश्यायबिन्दून्दिशि दिशि विकिरन्स्थूलमुक्ताफलाभान्धूलीभि केतकीना धवलितभुवनो वाति मन्दं नभस्वान् ॥३२॥ धुन्वानाश्चन्दनालीं बकुलमुकुलजा धूलिमुद्धूलयन्तश्चुम्बन्तश्चूतयष्टी परिमलबहलाश्चम्पकान्कम्पयन्त । आपदायमसीमातटघटितघटीयन्त्रनिर्मुक्तवारा धारामाधारयन्त प्रमशमपटवो वान्त्यमी गन्धवाहा ॥ ३३ ॥ कुप्यच्छङ्करबाहुप्रकरनियमिताशेषलेखाम्बुजाक्षीशापक्षीणा क्षरन्त क्षणपरिकलिता केकिना कामिनीभि । कार्णाटीनामकाण्डे मृगमदमसृण केशपाश स्पृशन्त पम्पासपातलम्पा मलयजमरुतो जातकम्पा पतन्ति ॥ ३४ ॥ कृत्वा कार्णाटकान्ता कुचकनकगिरिप्रान्तसचारलीला सम्पामासाद्य पम्पावपनि वनभुवि क्षिप्तमल्लीरजस्का । आकर्षन्त पुरस्तान्निगडमिव कल्पयानपुष्पधयालीं धावन्त्येते मदान्धा मदननरपते सिन्धुरा गन्धवाहा ॥ ३५ ॥ एते पाटीरवाटीनवविटपनटीनाट्यशिक्षातिदक्षा दोलाखेलत्पुरन्ध्रीघनजघनकणिकाजालपातिप्रनादा । सौरभ्यादापतद्भिर्मधुकरपटलै पृष्ठतोऽनुप्रयाता कामाप्ते स्वार्थलाभ्या पथिककुलवधूबद्धवैरा समीरा ॥ ३६ ॥ एष क्रीडान्तताम्यत्कुसुमपुरवधूवक्त्रसौरभ्यलुब्धनिद्राजडाना रसितमनुसरो द्राघयन्षट्पदानाम् । आबाल

१ मत्त- पक्षे,-सेचक- २ चन्द्रमिथान् पक्षे-चन्द्रमिथाम् ३ पुष्पगुल्मम् पक्षे,-रजसन्नान् ४ विमन्दै, पक्षे,-विटै- ५ पक्ष- समीरस कल्मोऽस्त्येव स वनन् ६ सम्वरम् ७ प्रभाते ८ अक्षिमल्लनकक् ९ प्रमरदन्

ज्ञानुकूलस्खलितविचलिद्वेणिभागानुधावद्दोर्दण्डोद्धूयमान मरजयविरदाडम्बरो मातरिश्वा ॥ ३७ ॥ कावेरीवारिवेल्लल्लहरिपरिकरक्रीडनक्लान्तशान्तस्फीतश्रीखण्डखण्डभ्रमणभरभवद्भूरिसौरभ्यगर्भाः । चोलस्त्रीचीनचेलाञ्चलचलनकलाक्रान्तकान्ताकुचान्ता यान्ति प्रेमाधिकेलीकलितरवधूवक्त्रपद्मसमीराः ॥ ३८ ॥ चञ्चत्कर्पूरचौरा मलयगिरिगुहाभावहानाद्दयाता मदानन्दैर्मिलिन्दैरहमहमिकयानुद्रवद्भिर्घ्रायमाणाः । कावेरीवारिसेका निरवधितरलत्तीरवानीरसिक्ता मुक्तार्द्राः स्वेदनिद्रालव इव पवनास्तालरम्या विशन्ति ॥ ३९ ॥ लीलादोलाधिखेलारसरभसरलन्मन्द्रालचेलाञ्चलाना चोलीनामापिबन्तो मृगमदसुरभिस्वेदबिन्दून्मन्दान् । लोलन्तः केरलीना कुचकलशलसत्कुङ्कुमालेपनेषु क्षिप्यन्तो मालवीना मलयजमधुरा कञ्चुकीर्यान्ति वाताः ॥ ४० ॥ भृङ्गाली कण्ठमालाः स्फुटितकमलिनीधूलिभिर्धूसराङ्गाः श्वश्वन्तश्चन्दनस्थालघुतरलहरीशीकरासारलोलाः । अङ्गादङ्गं व्रजन्तो विकरितनिलमस्केतकीमालतीना मोदन्ते मन्दमन्दं मलयगिरिदरीगर्भतो वातपोताः ॥ ४१ ॥

सूर्योदयवर्णनम्

ततः कोकनदच्छाया बन्धूककुसुमप्रभः । उदयाद्रिशिरोरत्नमुदियौ तेजसां निधिः ॥ १ ॥ निजानुरागवृता प्राचीं चुम्बत्यर्केऽतिरागिणीम् । लज्जयेव ययौ क्वापि श्यामा मीलितलोचना ॥ २ ॥ निसर्गसौरभोद्भ्रान्तभृङ्गसंगीतशालिनी । उदिते वासराधीशे स्मेराजनि सरोजिनी ॥ ३ ॥ पुरुहूतदिगङ्गनाप्रसूता रविमुद्दाममसूत चिराद्रुपेतम् । अलिनो नलिनोदराद्विमुक्ताः प्रियबाहुद्वयबन्धनात्स्रगोढाः ॥ ४ ॥ उदयति विततोर्ध्वरश्मिरज्जावहिमरुचौ हिमधाम्नि याति चास्तम् । वहति गिरिरयं विलम्बिघण्टाद्वयपरिवारितवारणेन्द्रलीलाम् ॥ ५ ॥ घटमानकोकयुगमाभृशं कैरविणीतयोजनयनानिन्दितं । परिचुम्बतीदमरुणप्रभाधरं रविरेष वासवनितामुखं मुहुः ॥ ६ ॥ आगत्य संप्रति वियोगविसंस्थुलाङ्गीमम्भोजिनीं क्वचिदपि क्षपितत्रियामाम् । एतां प्रसादयति पश्य शनैः प्रभाते तन्वङ्गि पादपतनेन सहस्ररश्मिः ॥ ७ ॥ उद्भिद्कोकनदरेणुपिशङ्गिताङ्गा गायन्ति मत्तमधुपा गृहदीर्घिकासु । एतच्चकास्ति च रवेर्नवबन्धुजीवपुष्पच्छदाभमुदयाचलचुम्बि बिम्बम् ॥ ८ ॥ भूयो निपीय लवणाम्बुधिमाप्रभातं पुञ्जीभवत्युदयतस्तपनच्छलेन । और्वाग्निरम्बरपयोनिधिमप्यपातुं लीनोद्बुदुदकदम्बमिति प्रतीमः ॥ ९ ॥ अयमुदयति मुद्राभञ्जनः पद्मिनीनामुदयगिरिवनालीबालमन्दारपुष्पम् । विरहविधुरकोकद्वन्द्वबन्धुर्बिभिन्दन्कुपितकपिकपोलक्रोडताम्रस्तमांसि ॥ १० ॥ कनन्मरविदीर्णध्वान्तकुम्भीन्द्रकुम्भात्तुहिनकणमिषेण क्षिप्तमुक्ताप्ररोहः । अयमुदयधरित्रीधारिमूर्धाधिरूढो नयनपथमुपैति भानुमत्केसरीन्द्रः ॥ ११ ॥ नवकनकपिशङ्गं वासराणां विधातुः ककुभि कुलिशपाणेर्भाति भासां वितानम् । जनितभुवनदाहारम्भमम्भांसि दग्ध्वा ज्वलितमिव महाब्धेरूर्ध्वमौर्वानलार्चिः ॥ १२ ॥ विततपृथुवरत्रातुल्यरूपैर्मयूखैः कलश इव गरीयान्दिग्भिराकृष्यमाणः । कृतचपलविहङ्गालापकोलाहलाभिर्जलनिधिजलमध्यादेष उत्तार्यतेऽर्कः ॥ १३ ॥ पयसि सलिलराशेर्नक्तमन्तर्निमग्नः स्फुटमनिशमनापि ज्वालया वाडवाग्नेः । यदयमिदमिदानीमङ्गमुद्यद्दधाति ज्वलितखदिरकाष्ठाङ्गारगौरं विवस्वान् ॥ १४ ॥ अनुहिनरुचिनासौ केवलं नोदयाद्रिः क्षणमुपरिगतेन क्ष्माभृतः सर्व एव । नवकरनिकरेण स्पष्टबन्धूकसूनस्तबकरचितमेते शेखरं बिभ्रतीव ॥ १५ ॥ उदयशिखरिशृङ्गप्राङ्गणेष्वेव रिङ्गन्सकमलमुखहासं वीक्षितः पद्मिनीभिः । विततमृदुकराग्रः शब्दयन्त्या वयोभिः परिपतति दिवोऽङ्के हेलया बालसूर्यः ॥ १६ ॥ क्षणमयमुपविष्टः क्ष्मातलन्यस्तपादः प्रणतिपरमवेक्ष्य प्रीतमह्नाय लोकम् । भुवनतलमशेषं प्रत्यवेक्षिष्यमाणः क्षितिधरतटपीठादुत्थितः सप्तसप्तिः ॥ १७ ॥ उदयमयते दिङ्मालिन्यं निराकुरुतेतरां नयति निधनं निद्रामुद्रां प्रवर्तयति क्रियाः । रचयतितरां स्वैराचारप्रवर्तनकर्तनं बत बत लसत्तेजःपुञ्जो विभाति विभाकरः ॥ १८ ॥ अयं गन्तुं मृणालिनीनवविलासवैहासिकः स्थिरा चितपते पति सपदि दृश्यमानाकृतिः । स्तनौ पुलकयन्ति चोलवधूवरा प्रियोरःस्थले निपर्यमितवृत्तयो घुसृणपङ्कपङ्काङ्कुराः ॥ १९ ॥ आयान्त्या दिवसश्रियः पदतलस्पर्शानुमानादिव व्योमाशोकतरोर्नवीनकलिकागुच्छः समुज्जृम्भते । आतन्वन्भुवनत्रयीभ्रमभवा याशाकुरङ्गीदृशां मौलिं तरुणप्रभारक्तकरम्भो उज्जृम्भते ॥ २० ॥ एतत्तर्कय चक्रवाकहृदयाश्वासाय तारागणग्रासाय स्फुरदिन्दुमण्डलपरीहासाय भासां निधिः । दिक्कान्ताकुचकुम्भकुङ्कुमरसन्यासाय पङ्केरुहोल्लासाय स्फुटवैरवनत्रासाय विधोन्नते ॥ २१ ॥ मौल्यं कौस्तुभलोचनाप्रविगलत्तारान्धकारालकी म्लायच्चन्द्रमुखी विचित्रमुक्तमवेणी सन्ध्याम्बरान् । प्राप्तमन्यरविरोचिषिव पङ्कजकुसुमरागं करिकम्बिभिर यामिनीमनुगतप्रमोदिनीवत्सम ॥ २२ ॥ यास्यामि रजनी प्रमाणमनयं प्रोद्धृत्य लोकत्रयीमाविश्य रविबिम्बमम्बरतले गीर्वाणसे बान्धवाः । तारावलीनिवसन मूल्यं मुचिन पताकेन मम दर्शनीयमनिशासहजबान्धव

पुर स्थाप्यते ॥ २३ ॥ मञ्जिष्ठारुणदीधितिर्मधुकरैर्मङ्गल्यगीतिस्तत कोकाह्लादपटु सरोरुहवन प्रीत्या समुज्जृम्भयन् । लोकालोककर करैश्च तमसा स्तोम समुत्सारयन्नारोहत्युदयाचल रविरय बन्धूकगुच्छच्छवि ॥२४॥ कीलाले कुङ्कुमाना सकलमपि जगज्जालमेतन्निषिक्त मुक्ताश्रो मत्तभृङ्गा विघटितकमलक्रोडकारागृहेभ्य । उत्सृष्ट गोसहस्र किमुत कलकल श्रूयते च द्विजाना मार्यैर्द्वारकाणा हरिद्वयहरिता सूयते पुनरवम् ॥ २५ ॥

नायिकानिर्गमनम्

निद्रानिवृत्तावुदिते द्युरत्ने सखीजने द्वारपद पराप्ते । श्लथीकृताश्लेषरसे भुजङ्गे चचाल नालिङ्गनतोऽङ्गना सा ॥ १ ॥ गुरुत्रासादासादितमनदुपालम्भवचसा मुहु स्मार स्मार कथमपि निशीथे समगमम् । इदानीं मुञ्च त्व दयित पुनरेष्यामि समभूदुव कालीनोऽय चटुलचटकालीकलकल ॥ २ ॥ मृद्वाया प्रातर्लसदलसदोर्वल्लिवलय गलन्मल्लीदाम्न शिथिलकबरीबन्धसमये । प्रियालोके घूर्णन्नयनमसृणस्मेरमधुरो मुखे जृम्भारम्भी जयति कृशमिन्दीवरदृश ॥ ३ ॥ प्राणेशेन प्रहितनखरेष्वङ्गकेषु क्षपान्ते जातातङ्का रचयति चिर चन्दनालेपनानि । धत्ते लाक्षामसकृदधरे दन्तदन्तावघाते क्षामाङ्गीय चकितमभितश्चक्षुषी विक्षिपन्ती ॥ ४ ॥ धम्मिल्ल परिबध्नती नखमुखै सीमन्तमातन्वती पश्यन्ती नखरोल्लसन् कुचयुगे सव्यापसव्य मुहु । नाभीसीमनि कुञ्चिताङ्गुलिदल नीवीभर रुन्धती शय्यागारविनिर्गतापि हृदयाद्यापि निष्क्रामति ॥५॥ एषा का भुक्तमुक्ता विलुलितवसना खेदलम्भान्तवक्त्रा प्रत्यूषे याति बाला मृग इव चकिता सर्वत शङ्कयन्ती । केनेद वक्त्रपद्म ह्यधरमधुरस खण्डित केन पीत स्वर्ग केनाद्य भुक्तो हरनयनहतो मन्मथ कस्य तुष्ट ॥६॥

सभोगाविष्करणम्

रतखिन्नतनु प्रातर्लज्जानम्रमुखीं वधूम् । स्मरन्तीं रात्रिचरित दृष्ट्वाप्नोति न को मुदम् ॥ १ ॥ राजते राजरामाया एष बिम्बाधरव्रण । सुधा पीतेव कान्तेन तच्छेषोऽय स मुद्रित ॥ २ ॥ आच्छादयसि किं मुग्धे वस्त्रेणाधरपल्लवम् । खण्डिता एव शोभन्ते वीराधरपयोधरा ॥ ३ ॥ सखि दशनक्षतमधरे किं गोपयसे प्रयत्नेन । सप्रति रजनिरहस्य नयनालस्य निवेदयति ॥ ४ ॥ संवरणाय वधूटी बहुपरिपाटी करोतु किं तेन । सप्रति रजनिरहस्य नयनालस्य निवेदयति ॥ ५ ॥ उपसि परिवर्तयन्त्या मुक्तादामोपनीतना नीतम् । पुरुषायितवैदग्ध्य लज्जावति केन कलित

१ पयोभि- २ देवतानाम् ३ आनशरीरविकृति

ते ॥ ६ ॥ चन्दन स्तनतटेऽधरबिम्बे यावक घनतर च सपत्न्या । प्रातरीक्ष्य कुपितापि मृगाक्षी सागसि प्रियतमे परितुष्टा ॥ ७ ॥ दर्पणेषु परिभोगदर्शिनी पृष्ठत प्रणयिनो निषेदुष । प्रेक्ष्य बिम्बमनुबिम्बमात्मन कानि कानि न चकार लज्जया ॥ ८ ॥ किमपि कान्तभुजान्तरवर्तिनी कृतवती यदिय कलभाषिणी । तदनुकृत्य गिरा गुरुसनिधौ ह्रियमनीयत सारिकया वधू ॥ ९ ॥ धन्यासि या कथयसि प्रियसगमेऽपि नर्मोक्तिचाटुकशतानि रतान्तरेषु । नीवीं प्रति प्रणिहिते तु करे प्रियेण सख्य शपामि यदि किंचिदपि स्मरामि ॥ १० ॥ बहु जगद पुरस्तात्तस्य मत्ता किलाह चकर च किल चाटु प्रौढयोषिद्वदस्य । विदितमिति सखिभ्यो रात्रिवृत्त विचिन्त्य व्यपगतमदयाह्नि व्रीडित मुग्धवध्वा ॥ ११ ॥ शशिपदमणिमाल चन्द्ररेखाभिराम ललितपुलकजाल लक्ष्यबिन्दुप्रवालम् । वपुरनवममुष्या वक्ति कस्यापि यून सुरतकलहलीलासूक्ष्ममार्गाभियोगम् ॥ १२ ॥ प्रभाते पृच्छन्तीरलुरहस्यवृत्त सहचरीर्न वोढा न व्रीडामुकुलितमुखीय मुखयति । लिखन्तीना पत्राङ्कुरमनिशमस्यास्तु कुचयोश्चमत्कारो गूढ करजपदमासा कथयति ॥ १३ ॥ क्वचित्ताम्बूलाक्त क्वचिदगुरुपङ्काङ्कमलिन क्वचिच्चूर्णोद्गारी क्वचिदपि च सालक्तकपद । वलीभङ्गाभोगैरलकपतितै शीर्णकुसुमै स्त्रिय सर्वावस्थ कथयति रत प्रच्छदपट ॥ १४ ॥ नखक्षतमुर स्थले ऽधरदले रदस्य व्रण च्युता बकुलमालिका विमलिता च मुक्तावली । रतान्तसमये मया सकलमेतदालोकित स्मृति क्व च रति क्व च क्व च तवालि शिक्षाविधि ॥ १५ ॥ वक्षस्ते दृढलग्नकङ्कणचङ्कणमध्यान्तर कण्ठ कङ्कण रत्नकोटिस्खलनासुव्यक्तमुद्राङ्कित । व्यत्यासव्यतिषञ्जितश्च तिलक फाले तवाय सखे कस्याश्चित्प्रकटीकरोति सुरत प्रौढिं परा सुभ्रुव ॥ १६ ॥ तस्या पाटलपाणिजाङ्कितमुरो निद्राकषाये दृशौ निर्धूताधरशोणिमा विलुलितस्रस्तस्रजो मूर्धजा । काञ्चीदाम दरश्लथाञ्चलमिति प्रातर्निरातैर्दृशो रेभि कामशरैस्तदद्भुतमहो पत्युर्मन कीलितम् ॥ १७ ॥ यद्रात्रौ रहसि व्यपेतविनय वृत्त रमात्मामिनोरन्योन्य शयनीयमीहितरसासिप्रवृत्तस्पृहम् । तस्यानन्दमिलद्दृशो कथमपि स्मृत्वा गुरूणा पुरो हासोद्भेदनिरोधमन्थरमिलत्तारं कथचित्स्थितम् ॥ १८ ॥ दम्पत्योर्निशि जल्पतोर्गृहशुकेना कर्णित यद्वचस्तत्प्रातर्गुरुसंनिधौ निगदतस्तस्यातिमात्र वधू । कर्णालम्बितपद्मरागशकल विन्यस्य चञ्च्वा पुटे व्रीडार्ता प्रकरोति दाडिमफलव्याजेन वाग्बन्धनम् ॥१९॥ धन्यास्ता सखि योषित प्रियतमे सर्वाङ्गलग्नेऽपि या प्रागल्भ्य रचयति

मघनिधानात्स्य धैर्यं महत् । अस्माकं तु तदीयानि कमलेनो मोचयत्यशुकं योऽयं का वयमत्र किं च सुरत नैव स्मृतिर्जायते ॥ २० ॥ कान्ते तल्पमुपागते विगलिता नीवी स्वयं बन्धनात्तद्वासः श्लथमेखलागुणधृतं किंचित्तम्बे स्थितम् । एतावन्मसि वेद्मि केवलमहं तस्याङ्गसङ्गे पुनः कोऽसौ कासि रतं नु वा कथमिति स्वल्पापि मे न स्मृतिः ॥ २१ ॥ गाढाश्लेषविशीर्णचन्दनरजःपुञ्जप्रसारादिय शय्या संप्रति कोमलाङ्गि परुषेत्यारोप्य मां वक्षसि । गाढौष्ठग्रहपूर्णमाकुलतया पादाग्रसंदंशकेनाकृष्याम्बरमात्मनो यदुचितं धूर्तेन तत्प्रस्तुतम् ॥ २२ ॥ निद्रातुन्दिलशोणलोचनयुगं दत्ताङ्कदन्तच्छदं पर्यस्तालकवल्लि घर्मपटलप्रस्विन्नवल्लि । जृम्भाजृम्भितसीधुसौरभमिलद्भृङ्गीभिरङ्गीकृतस्तोन शमति वक्त्रमेव रजनीवृत्तान्तमेणीदृशः ॥ २३ ॥

प्रियप्रस्थानावस्थाकथनम्

मुग्धा का तस्य यानोक्तिश्रवणादेव मूर्च्छिता । बुद्ध्वा वक्ति प्रियं दृष्ट्वा किं चिरेणागतो भवान् ॥ १ ॥ यामीति प्रियपृष्टाया प्रियाया कण्ठलग्नयो । वचोजीवितयोरासीद्बहिर्निःसरणे रणः ॥ २ ॥ बाष्पाकुलं प्रलपतोर्गृहिणि निवर्तस्व कान्त गच्छेति । यातं दंपत्योर्दिनमनुगमनावधिसरसीरे ॥ ३ ॥ यामि न यामीति धवे वदति पुरस्तात्क्षणेन तन्वङ्ग्या । गलितानि पुरो वलयान्यपराणि तथैव दलितानि ॥ ४ ॥ मनसि विविशते स कोऽपि तापप्रायिणि माकुलता तरन्यितेऽपि । सरसिजमकरन्दगन्धबन्धुर्वहति यदेष शनैः शनैः समीरः ॥ ५ ॥ कान्ते कथंचिद्गदितप्रयाणे क्षणं विनम्रा विरहार्दिताङ्गी । ततः समालोक्य कदागतोऽसीत्याग्रहात्कान्ता मुदमाससाद ॥ ६ ॥ लज्जां विहाय रुदितं विधृतः पटान्ते मा गास्त्वमित्युदितमञ्जुल्यो मुखेऽस्याः । प्रियत्रा पुरः पतितमेव विनतनाय प्राणेश्वरे प्रसरति किं न कृतं कृशाङ्ग्या ॥ ७ ॥ गन्तुर्विलम्बयुक्ते हृदयेश्वरस्य प्रत्यूषशंसिनि नदत्प्रमदात्कम्पा । विश्वं जनैरशिशिरैर्नयनाञ्जनाते कान्ता तदर्मशिरसि पतितैः जहार ॥ ८ ॥ प्राणेश्वरे विसृज्य जनान्ति निर्गमाय क्षामोदरी वदनमानमयाचकार । आर्द्रा पुनर्निभृतमेव स्तनानिकुञ्जमुन्नतकोटिकलम्बनिमातनान ॥ ९ ॥ गन्तु प्रिये वदति निश्चयितं दीर्घमासीत्र वा नयनयोर्जलमाविरासीत् । आसुर्गिरि पठितुमेव दशा परन्तु मान्सन्ती किमु वर सन्तु दानगाम ॥ १० ॥ महर्गिरा मध्ये याऽद्धमनोऽरि परेण वा किमुत सकले यातेऽप्यहि प्रियं सर्वदैष्यपि । इति

दिनशतप्राप्यं देशं प्रियस्य यियासतो हरति गमनं बाला लापैः सबाष्पगलज्जलैः ॥ ११ ॥ पितुर्गृहं त्यक्त्वा सख्या समं निजबान्धवैर्न च परिचितिर्जाता पत्युर्गृहेऽपि कयाचन । कतिपयदिनोद्देशेऽपि प्रिये प्रगमत्यसौ कथयतु मनस्तापं कस्मै नवं नवगामिनी ॥१२॥ सान्त्वप्राये प्रणयवचनैर्गन्तुमापृच्छमाने कान्ते तिर्यग्वलितवदना रुन्धती बाष्पपूरम् । दीर्घाच्छ्वासस्यगननिवशेलक्ष्मि नाशापुटान्ता सख्याशून्यं गणयति मृगीलोचना कङ्कणानि ॥१३॥ यामीत्युक्ते हृदयदयिता प्रयात शङ्कभूषा नैव सैवं झटितिगलिता पाणिपद्मस्थितात् । नो यास्यामीत्यनुपदमिमां वाचमाकर्णयन्त्यास्तस्या शेषा अपि चटचटेत्येव भग्नाः सभीषु ॥ १४ ॥ आयाते श्रुतिगोचरं प्रियतमप्रस्थानकाले बलात्तल्पान्तस्थितया तया जनमलं दृष्ट्वा चिरं मुग्धया । सोच्छ्वासं दृढमन्युनिर्भरगलद्बाष्पाम्बुधौतं तया स्म यत्नं निनिवेश्य भर्तृहृदये निःशब्दकं रुद्यते ॥ १५ ॥ दृष्टं कातरनेत्रया चिरतरं बद्धाञ्जलि याचितं पश्चादंशुकपल्लवेन विधृतो निर्व्याजमालिङ्गितः । इत्याक्षिप्य समस्तमर्थसरणो गन्तुं प्रवृत्तः शठः पूर्वं प्राणपरिग्रहो दयितया मुक्तस्ततो वल्लभः ॥ १६ ॥ लग्ना नानुकपल्लवे भुजलता नो द्वारदेशेऽर्पिता नो वा पादयुगे तया निपतितं तिष्ठेति नोक्तं वचः । काले केवलमम्बुदालिमलिने गन्तुं प्रवृत्तः शठस्तन्व्या बाष्पजलौघकल्पितनदीपूरेण रुद्धः प्रियः ॥ १७ ॥ दूरं सुन्दरि निर्गतासि नगरादेष द्रुमः क्षीरवानस्मादेव निवर्त्यतामिति शनैरुक्त्वा प्रयोगेन प्रियाम् । गाढालिङ्गनवञ्चितललनटाभोगस्फुरत्कञ्चुकीवक्षोज स्तनमश्रुपूरितदृशा प्रस्थानभङ्गः कृतः ॥ १८ ॥ यासि प्रेयसि वारिदागमदिने जानीहि मामागतं चिन्ताचेतसि मा विधेहि कथयत्येवं समाप्ते मयि । निःश्वासैः पवनायितं करतनोरुद्धैः कदम्बायितं बाल्या केतकपत्रायितमहो दृग्भ्यां पयोदायितम् ॥ १९ ॥ यामीत्यप्रियवादिनि प्रियतमे मुद्रामनत्त्वाद्भुतं केलीशुकवर्द्धितैर्वचनैर्भूमौ शरीरस्थितिः । अन्तर्धानगते पुनर्मृगदृशो बाल्या विभिन्ना दशा लाजास्फोट इव स्फुटत्करिहरहारोऽपि वामभ्रुवः ॥ २० ॥ प्रस्थानं वलयैः कृतं प्रियसखैरस्रैरजस्रं गतं धृत्या न क्षणमासितं व्यवसितं चित्तेन गन्तुं पुरः । यातुं निश्चितचेतसि प्रियतमे सर्वे समं प्रस्थिता गन्तव्ये सति जीवित प्रियसुहृत्सार्थः किमु त्यज्यते ॥ २१ ॥ गच्छामीति मया मृगदृशा निःश्वासमुद्रेकिणा त्यक्त्वा तिर्यगवेक्ष्य बाष्पकलुषेणैकेन मां चक्षुषा । अद्य प्रेम मदर्पितं प्रियसखीवृन्दे त्वया बध्यतामित्येव स्नेहविवर्धिनो मृगशिशुः सोत्कम्पमामन्त्रितः ॥ २२ ॥ खिन्नान्तर्हृदितिप्रयत्नेन मनसा मौनेन

पादानत प्रत्याख्यानपराङ्मुख प्रियतमो गन्तु प्रवृत्तो ऽधुना। सव्रीडैरलसैर्निरन्तरलुठद्बाष्पाकुलैर्लोचनै श्वासोत्कम्प कुच निरीक्ष्य सुचिर जीवाशया वारित ॥ २३ ॥ कान्तो यास्यति दूरदेशमिति मे चिन्ता परं जायते लोका नन्दकरो हि चन्द्रवदने वैरायते चन्द्रमा । किं चाय वितनोति कोकिलकलालापो विलापोदय प्राणानेव हरन्ति हन्त नितरामारामन्दानिला ॥ २४ ॥

सखीं प्रति नायिकावाक्यम्

वयो नव्य स्वान्त विषयतरल हन्त सतत प्रियो दूरे देशे जनकनगर दुर्लभतरम् । जनश्चाय दुष्टो भृशमिदमनर्थाय सतत कथकार पार कथय सखि यामोऽस्य वयस ॥ १ ॥ आयाता जलदावली सरभस विद्युत्समालिङ्गिता शैलाना परित सशब्दमहिमुक्श्रेणी नरीनृत्यति । एव सत्यपि हन्त सप्रति पतिर्देशान्तर प्रस्थितस्तद्गु ख विनिवेदयता सखि कथ कल्याधुनाम्रे मया ॥ २ ॥

नायकं प्रति नायिकोक्तयः

गच्छ गच्छसि चेत्कान्त पन्थान सन्तु ते शिवा । ममापि जन्म तत्रैव भूयाद्यत्र गतो भवान् ॥ १ ॥ न चिरं मम तापाय तव यात्रा भविष्यति । यदि यास्यसि यातव्य- मलमाशङ्कयापि ते ॥ २ ॥ सहिष्ये विरह नाथ देहदृश्या- ञ्जन मम । यदक्तनेत्रा कन्दर्प प्रहर्तु मा न शक्ष्यति ॥ ३ ॥ प्राणेश विज्ञप्तिरिय मदीया तत्रैव नेया दिवसा कियन्त । सम्प्रत्ययोग्यस्थितिरेष देश करा हिमांशोरपि तापयन्ति ॥ ४ ॥ एतस्मिन्सहसा वसन्तसमये प्राणेश देशान्तर गन्तु त्व यतसे तथापि न भय तापात्प्रपद्येऽधुना । यस्मा त्कैरवसारसौरभमुच साक सरोवायुना चान्द्री दिक्षु विजृ- म्भते रजनिषु स्वच्छा मयूखच्छटा ॥ ५ ॥ लोलैर्लोचन वारिभिश्च शपथै पादप्रणामै परैरन्यास्ता विनिवारयन्ति कृपणा प्राणेश्वर प्रस्थितम् । पुण्याह व्रज मङ्गल सुदिवस प्रात प्रयातस्य यत्स्नेहोचितमीहित प्रिय मया त्व निर्गत श्रोष्यसि ॥ ६ ॥ मास्त्राश्रुततरुर्गुरुर्मनसिज न्कोऽप्येष भृङ्ग- स्समो मन्दो गन्धवह सितो मलयजो दोषाकरो माधव । अङ्गारो नवपल्लव परभृतो विज्ञो गुरोपाज्ञया निर्यातोऽसि विचारिता कथममी क्रूरा मह्ला न त्वया ॥ ७ ॥ मा याहीत्यपमङ्गल व्रज किल स्नेहेन शून्य वचस्तिष्ठेति प्रभुता यथारुचि कुरुष्वैपाप्युदासीनता । नो जीवामि विना त्वयेति वचन संभाव्यते वा न वा तन्मां शिक्षय नाथ यत्समु चित वक्तु त्वयि प्रस्थिते ॥ ८ ॥

नायकं प्रति सखीवाक्यम्

किमिति सखे परदेशे गमयसि दिवसान्धनाशया लुब्ध । वर्षति मौक्तिकनिकर तव भवनद्वारि काञ्चनी वल्ली ॥ १ ॥ या बिम्बौष्ठरुचि क्व विद्रुममणि स्वप्नेऽपि ता लब्धवान् हासश्रीसदृशैस्तपोभिरपि किं मुक्ताफलैर्भूयते । तत्कान्ति शतशोऽपि वह्निपतनैर्हेम्न कुत सेत्स्यति त्यक्त्वा रत्नमयीं प्रयासि दयिता कस्मै धनायाध्वग ॥ २ ॥ उग्रदर्हिषि दुर्द रारवपुषि प्रक्षीणपान्थायुषि श्च्योतद्विपुषि चन्द्ररुड्मुषि सखे हसद्विषि प्रावृषि । मा मुञ्चोरुकुचान्तसततगलद्बाष्पाकुला बालिका काले कालकरालनीलजलदध्यालुप्तभास्वत्त्विषि ॥ ३ ॥ मा गच्छ प्रमदाप्रिय प्रियशतैरभ्यर्थितस्त्व मया बाला प्राङ्गणमागतेन भवता प्राप्नोत्यवस्था पराम् । किं चास्या कुचभारनि सहतरैरङ्गैरनङ्गाकुलैस्त्रुट्यत्कञ्चुकजालकै रनुदिन नि सूनमसद्ग्रहम् ॥ ४ ॥

सखायं प्रति नायकोक्तिः

शेते शीतकरोऽम्बुजे कुवलयद्वन्द्वाद्विनिर्गच्छति स्वच्छा मौक्तिकसहतिर्धवलिमा हैमीं लतामञ्चति । स्पर्शोत्पङ्कज कोशयोरभिनवा यान्ति स्रज क्लान्ततामेषोत्पातपरम्परा मम सखे यात्रास्पृहा हन्तति ॥ १ ॥

नायिकां प्रति सखीवाक्यम्

वारंवारमुदश्रु लोचनयुग पर्याकुल जायते नि श्वासा विरमन्ति न क्षणममी व्याश्लिष्टदन्तच्छदा । प्रस्थानश्रवणा दपि प्रियतमस्याहो तवेय स्थितिर्नो जाने निलय गते तु दयिते कीदृग्दशामाप्स्यसि ॥ १ ॥

देशान्तरोपगतो नायकः

विद्वक्षमाण क्षणमायताक्ष्या मुखाम्बुज मञ्जुलमम्ब नीन । मुहूर्तमात्र सुमुहूर्तकाले सर्वकाल कल्याधकार ॥ १ ॥ निशम्य केलीभवनोपकण्ठे मञ्जीरमञ्जुध्वनिमम्ब नीन । यथा तथा बद्धकथावशेष समापयामास सभ सुहृद्भि ॥ २ ॥ मुख प्रियाया समुदीक्षमाण कान्तो दिनस्या- न्तमपेक्षमाण । मुहुर्मुहुर्व्योमनि तिग्मभानौ निवेशयामास विलोचने स्वे ॥ ३ ॥

वसन्तवर्णनम्

मधुपराजिपराजितमानिनीजनमन सुमन सुरभिश्रियम् । अभृत वारितवारिजविप्लव स्फुटितताम्रतताम्रवन जगत्

१ मयूरपङ्क्ति– २ स्मरणसंभूतनेन गमननिषेधो गर्भीकृत

१ विस्तीर्णम्

॥ १ ॥ रणत्कङ्कणानां क्वणन्नूपुराणां चलत्कुण्डलानां क्वणत्किङ्किणीनाम्। वधूनां मुखाम्भोरुहं द्रष्टुकामो रथं मन्थरं चक्रबन्धुश्चकार ॥ २ ॥ विकसितसहकारभारहारिपरिमल पुञ्जितगुञ्जितद्विरेफ । नवकिसलयचारुचामरश्रीर्हरति मुनेरपि मानसं वसन्त ॥ ३ ॥

वसन्तसमयस्वभावाख्यानम्

कोकिलश्चूतशिखरे मञ्जरीरेणुपिञ्जरः । गदितैर्व्यक्ततामेति कुलीनश्चेष्टितैरिव ॥ ४ ॥ परिचुम्बति संश्लिष्य भ्रमरश्चूतमञ्जरीम्। नवसंगमसहृष्टः कामी प्रणयिनीमिव ॥ ५ ॥ आम्रपल्लविते स्थित्वा कोकिला मधुरस्वरम्। चुकूज कामिनां चित्तमाकर्षन्तीव दूतिका ॥ ६ ॥ सुमगे कोटिसरयत्नमुपेत्य मदनाशुगे । वसन्ते पथता त्यक्ता पवतासीद्वियोगिनाम् ॥ ७ ॥ पैतङ्गपाकसमये पतङ्गपतिविभ्रमाः । पैतङ्गस्योदये चेलुः पैतङ्गा इव वानराः ॥ ८ ॥ सहकारकुसुमकेसरनिकरभरामोदमूर्च्छितदिगन्ते । मधुरमधुविधुरमधुपे मधौ भवेत्कस्य नोत्कण्ठा ॥ ९ ॥ मलयानिलमिलनोत्कटमदकलकलकण्ठकलकलाप । मधुरमधुविधुरमधुपो मधुरयमधुना धिनोति धराम् ॥ १० ॥ किंशुककलिकान्तर्गतमिन्दुकलास्पर्धिकेसरं भाति । रक्तनिचोलकपिहितं धनुरिव जतुमुद्रितं वितनोः ॥ ११ ॥ आयाता मधुरजनी मधुरजनीगीतिहृद्येयम्। अङ्कुरितं स्मरविटपी स्मरं विटं पीनस्तनीमवलाम् ॥ १२ ॥ अविरलकमलविकासः सकलालिमदश्च कोकिलानन्दः । रम्योऽयमेति संप्रति लोकोत्कण्ठाकरः कालः ॥ १३ ॥ सपदि सखीभिर्निभृतं विरहवतीगातुमनः मन्यन्ते । सहकारमञ्जरीणां शिम्बोद्गमप्रपञ्च प्रपञ्चे ॥ १४ ॥ असौ मरुच्चुम्बितचारुकेसरः प्रसन्नताराधिपमण्डलाग्रणीः । वियुक्तरामातुरदृष्टिवीक्षितो वसन्तकालो हनुमानिवागतः ॥ १५ ॥ प्रसूनवृष्टैर्मकरन्दतोयं सलीलमादाय वसन्तकामी । वनस्थलीवामदृशां मुखानि सिञ्चत्यसौ मन्दमरुत्करेण ॥ १६ ॥ व्यतीतकल्पे शिशिरैकवास्ये सकलपुष्पोद्गमवधुराङ्गी । इव लक्ष्मी सुरभिसमताद्धुम्भनगुच्छलतिकेव भाति ॥ १७ ॥ दधे जनोऽसौ खलु विद्यमानमविद्यमानं तु न कोऽपि तावत् । वियोगिनां पुष्पनमप्यशोकं शोकप्रदोऽभूदिति विस्मयेतत् ॥ १८ ॥ जगौ विशाखाशिखरे वनस्थलीयम तयो कामदूताग्रभाषिणि । पिकद्विजः प्रीतमना मनोरमं मुहुर्मुहुर्मङ्गलमङ्गलमादरात् ॥ १९ ॥ रथरश्मिवानां परिवर्तनाय पुरातनानामिव वाहनानाम्। उत्पत्तिभूमौ तुरगोत्तमानां दिशि प्रतस्थे रविरुत्तरस्याम् ॥ २० ॥ आस्वादितं सादुमरन्दबिन्दुस्वच्छन्दमिन्दीवरसुन्दरीभिः । माकन्दपुष्पं प्रमदाजनस्य प्रमोदमामोदभरैरकार्षीत् ॥ २१ ॥ कुबेरगुप्तां दिशमुष्णरश्मौ गन्तुं प्रवृत्ते समयं विलङ्घ्य । दिग्दक्षिणा गन्धवहं मुखेन व्यलीकनिःश्वासमिवोत्ससर्ज ॥ २२ ॥ असूत सद्यः कुसुमान्यशोकः स्कन्धात्प्रभृत्येव सपल्लवानि । पादेन नापैक्षत सुन्दरीणां संपर्कमासिञ्जितनूपुरेण ॥ २३ ॥ सद्यः प्रवालोद्गमचारुपत्रे नीते समाप्तिं नवचूतबाणे । निवेशयामास मधुर्द्विरेफान्नामाक्षराणीव मनोभवस्य ॥ २४ ॥ वर्णप्रकर्षे सति कर्णिकारं दुनोति निर्गन्धतया स्म चेतः । प्रायेण सामग्र्यविधौ गुणानां पराङ्मुखी विश्वसृजः प्रवृत्तिः ॥ २५ ॥ बालेन्दुवक्राण्यविकासभावाद्बभुः पलाशान्यतिलोहितानि । सद्यो वसन्तेन समागतानां नखक्षतानीव वनस्थलीनाम् ॥ २६ ॥ लग्नद्विरेफाञ्जनभक्तिचित्रं मुखे मधुश्रीस्तिलकं प्रकाश्य । रागेण बालारुणकोमलेन चूतप्रवालोष्ठमलंचकार ॥ २७ ॥ मृगाः प्रियालद्रुममञ्जरीणां रजःकणैर्विघ्नितदृष्टिपाताः । मदोद्धताः प्रत्यनिलं विचेरुर्वनस्थलीर्मर्मरपत्रमोक्षाः ॥ २८ ॥ चूताङ्कुरास्वादकषायकण्ठः पुंस्कोकिलो यन्मधुरं चुकूज । मनस्विनीमानविघातदक्षं तदेव जातं वचनं स्मरस्य ॥ २९ ॥ हिमव्यपायाद्विशदाधराणामापाण्डुरीभूतमुखच्छवीनाम् । स्वेदोद्गमः किंपुरुषाङ्गनानां चक्रे पदं पत्रविशेषकेषु ॥ ३० ॥ मधु द्विरेफः कुसुमैकपात्रे पपौ प्रियां स्वामनुवर्तमानः । शृङ्गेण च स्पर्शनिमीलिताक्षीं मृगीमकण्डूयत कृष्णसारः ॥ ३१ ॥ ददौ रसात्पङ्कजरेणुगन्धि गजाय गण्डूषजलं करेणुः । अर्धोपभुक्तेन बिसेन जायां संभावयामास रथाङ्गनामा ॥ ३२ ॥ गीतान्तरेषु श्रमवारिलेशैः किंचित्समुच्छ्वासितपत्रलेखम् । पुष्पासवाघूर्णितनेत्रशोभि प्रियामुखं किंपुरुषश्चुचुम्बे ॥ ३३ ॥ पर्याप्तपुष्पस्तबकस्तनाभ्यः स्फुरत्प्रवालोष्ठमनोहराभ्यः । लतावधूभ्यस्तरवोऽप्यवापुर्विनम्रशाखाभुजबन्धनानि ॥ ३४ ॥ न तज्जलं यन्न सुचारुपङ्कजं न पङ्कजं तद्यदलीनषट्पदम् । न षट्पदोऽसौ कलगुञ्जितो न यो न गुञ्जितं तन्न जहार यन्मनः ॥ ३५ ॥ कुसुमजन्म ततो नवपल्लवास्तदनु षट्पदकोकिलकूजितम्। इति यथाक्रममाविरभून्मधुर्द्रुमवतीमवतीर्य वनस्थलीम् ॥ ३६ ॥ उपहितं शिशिरापगमश्रिया मुकुलजालमशोभत किंशुके । प्रणयिनीव नखक्षतमण्डनं प्रमदया मदयापितलज्जया ॥ ३७ ॥ व्रजति न मधुरापदं सह जघननिर्विवरीकृतवेणि ठन्। न खलु तावदशेषमपोहितुं रविरलं विरलं कृतवान्

१ डामिनिजेतस्य परिलम्भनद्वे २ गन्धवराकन्- ३ मूर्छेन ४ दम्पद- ५ पुंजनम् । पाठे-भग- ६ प दृशिम । पाठे-मुदीतस्य सेना ७ वी। पाठे-स्तदमधुर-

द्विमम् ॥ ३८ ॥ अभिनयान्परिचेतुमिवोद्यता मलयमारुतकम्पितपल्लवा । अमदयत्सहकारलता मन सकलिका कलिकामजितामपि ॥ ३९ ॥ नयगुणोपचितामिव भूपते सदुपकारफलां श्रियमर्थिन । अभिययु सरसो मधुसंभृतां कमलिनीमलिनीरपतत्रिण ॥ ४० ॥ कुसुममेव न केवलमार्तवं नवमशोकतरो स्मरदीपनम् । किसलयप्रसवोऽपि विलासिनां मदयिता दयिताश्रवणार्पित ॥ ४१ ॥ विरचिता मधुनोपवनश्रियामभिनवा इव पत्रविशेषका । मधुलिहां मधुदानविशारदा कुरबका रवकारणतां ययु ॥ ४२ ॥ सुवदनावदनासवसंभृतस्तदनुवादिगुण कुसुमोद्गम । मधुकरैरकरोन्मधुलोलुपैर्बकुलमाकुलमायतपङ्क्तिभि ॥ ४३ ॥ प्रथममन्यभृताभिरुदीरिता प्रविरला इव मुग्धवधूकथा । सुरभिगन्धिषु शुश्रुविरे गिर कुसुमितासु मिता वनराजिषु ॥ ४४ ॥ श्रुतिसुखभ्रमरस्वनगीतय कुसुमकोमलदन्तरुचो बभु । उपवनान्तलता पवनाहतै किसलयै सलयैरिव पाणिभि ॥ ४५ ॥ ललितविभ्रमबन्धविचक्षणं सुरभिगन्धपराजितकेसरम् । पतिषु निर्विविशुर्मधुमङ्गना स्मरसखं रसखण्डनवर्जितम् ॥ ४६ ॥ शुशुभिरे स्मितचारुतराननाः स्त्रिय इव श्लथशिञ्जितमेखला । विकचतामरसा गृहदीर्घिका मदकलोदकलोलविहंगमा ॥ ४७ ॥ उपययौ तनुतां मधुखण्डिता हिमकरोदयपाण्डुमुखच्छवि । सदृशमिष्टसमागमनिर्वृतिं वनितयानितया रजनीवधू ॥ ४८ ॥ अपतुषारतया विशदप्रभै सुरतसङ्गपरिश्रमनोदिभि । कुसुमचापमतेजयदंशुभिर्हिमकरो मकरोर्जितकेतनम् ॥ ४९ ॥ हुतहुताशनदीप्ति वनश्रियः प्रतिनिधि कनकाभरणस्य यत् । युवतय कुसुमं दधुराहितं तदलके दलकेसरपेशलम् ॥ ५० ॥ अलिभिरञ्जनबिन्दुमनोहरै कुसुमपङ्क्तिनिपातिभिरङ्कित । न खलु शोभयति स्म वनस्थलीं न तिलकस्तिलक प्रमदामिव ॥ ५१ ॥ अमदयन्मधुगन्धसनाथया किसलयाधरसंगतया मन । कुसुमसंभृतया नवमल्लिका स्मितरुचा तरुचारुविलासिनी ॥ ५२ ॥ अरुणरागनिषेधिभिरंशुकै श्रवणलब्धपदैश्च यवाङ्कुरै । परभृताभिरितीव निवेदितं मिन स्मरबलैरबलैकरसा कृता ॥ ५३ ॥ उपचितावयवा शुचिभि कणैरलिकदम्बकयोगमुपेयुषी । सदृशकान्तिरलक्ष्यत मञ्जरी तिलकजालकजालकमौक्तिकै ॥ ५४ ॥ ध्वजपटं मदनस्य धनुर्भृतश्छविकरं मुखचूर्णमृतुश्रिय । कुसुमकेसररेणुमलिव्रजा सपवनोपवनोत्थितमन्वयु ॥ ५५ ॥ अनुभवन्नवदोलमृतूत्सवं पटुरपि प्रियकण्ठजिघृक्षया । अनयदासनरज्जुपरिग्रहे भुजलतां जलतामबलाजन ॥ ५६ ॥ त्यजत मानमलं बत विग्रहैर्न पुनरेति गतं चतुरं वय । परभृताभिरितीव निवेदिते स्मरमते रमते स्म वधूजन ॥ ५७ ॥ नवपलाशपलाशवनं पुर स्फुटपरागपरागतपङ्कजम् । मृदुलतान्तलतान्तमलोकयत्स सुरभिं सुरभिं सुमनोभरै ॥ ५८ ॥ विलुलितालकसंहतिरामृशन्मृगदृशां श्रमवारि ललाटजम् । तनुतरङ्गततिं सरसां दलत्कुवलयं वलयं मरुदाववौ ॥ ५९ ॥ स्फुटमिवोज्ज्वलकाञ्चनकान्तिभिर्युतमशोकमशोभत चम्पकै । विरहिणां हृदयस्य भिदाभृत कपिशितं पिशितं मदनाग्निना ॥ ६० ॥ स्मरहुताशनमुर्मुरचूर्णतां दधुरिवाम्रवणस्य रज कणा । निपतिता परित पथिकव्रजानुपरि ते परितेपुरतो भृशम् ॥ ६१ ॥ रतिपतिप्रहितेव कृतक्रुध प्रियतमेषु वधूरनुनायिका । बकुलपुष्परसासवपेशलध्वनिरगान्निरगान्मधुपावलि ॥ ६२ ॥ प्रियसखीसदृशं प्रतिबोधिता किमपि काम्यगिरा परपुष्टया । प्रियतमाय वपुर्गुरुमत्सरच्छिदुरयादुरयाचितमङ्गना ॥ ६३ ॥ मधुकरैरपवादकरैरिव स्मृतिभुव पथिका हरिणा इव । कलतया वचस परिवादिनीस्वरजिता रजिता वशमाययु ॥ ६४ ॥ समभिसृत्य रसादवलम्बित प्रमदया कुसुमावचिचीषया । अविनमन्न रराज वृथोच्चकैरनृततया नृतया वनपादप ॥ ६५ ॥ इदनसौरभलोभपरिभ्रमद्भ्रमरसंभृतसंभृतशोभया । चलितया विदधे कलमेखलाकलकलोऽलकलोलदृशान्यया ॥ ६६ ॥ कुसुमकार्मुककार्मुकसंहितद्रुतशिलीमुखखण्डितविग्रहा । मरणमप्यपराः प्रतिपेदिरे किमु मुहुर्मुमुहुर्गतभर्तृका ॥ ६७ ॥ मधुरया मधुबोधितमाधवीमधुसमृद्धिसमेधितमेधया । मधुकराङ्गनया मुहुरुन्मदध्वनिभृता निभृताक्षरमुज्जगे ॥ ६८ ॥ अरुणिताखिलशैलवना मुहुर्विदधती पथिकान्परितापिन । विकचकिंशुकसंहतिरुच्चकैरुदवहद्दवहव्यवहश्रियम् ॥ ६९ ॥ कमलिनी मलिनी दयितं विना न सहते सह तेन निषेवितुम् । तमधुना मधुना निहितं हृदि स्मरति सा रविसारमहर्निशम् ॥ ७० ॥ सुहृदरुणीनवक्षतानां प्रतिपक्षा पथिकाङ्गनाजनानाम् । दहनद्युतिदस्य समन्ताद्विपिने किंशुकदुर्जना विरेजु ॥ ७१ ॥ किंशुककलिकान्तर्गता विलसन्त कुड्मला कुटिलतां कलयन्त । पान्थवारणविदारणताम्रा कामकेसरिनखा इव रेजु ॥ ७२ ॥ प्रस्फुरच्चटुलचञ्चुपुटाग्रा वीरुधश्च तरलाग्रशिखरे । क्रीडिता इव कुसुमस्य शरीरे कामभित्रसमये समागते ॥ ७३ ॥ कूजितानि कलयन्वनप्रियो न प्रियो विरहिणामजायत । मन्मथाक्षिपि मक्षणा दरं सादरं मुनिमनोऽम्बुजं व्यधात् ॥ ७४ ॥ बकुलकुड्मलमिलन्मिलिन्दमालामदकल्लोलिकूजितोदयेन । अहह नियमिनोऽपि तत्रचित्ताच्च्युतमतयो मतयोगिनो बभूवु ॥ ७५ ॥ कुसुमनगवनान्युपैतुकामा किसलयिनीमवलम्ब्य चूतयष्टिम् । क्वण

१ गुञ्जाभि- २ पुष्पावनय कर्तुमीरिनया।

दलितकुन्दपुरा निरासे नलिनवनेषु पदं वसन्तलक्ष्मी ॥७६॥ विकसितकुसुमाधरं हसन्तीं कुरवकराजिवधूं विलोकयन्तम्। ददृशुरिव सुराङ्गना निषण्णं मदनमनङ्गमशोकपल्लवेषु ॥ ७७ ॥ मुहुरनुपतता विधूयमानं विरचितसंहृति दक्षिणानिलेन । अलिकुलमलकाकृतिं प्रपेदे नलिनमुखान्तविसर्पि पङ्कजिन्याः ॥ ७८ ॥ श्वसनचलितपल्लवाधरोष्ठे नवनिहिते र्यमिवावधूनयन्ती । मधुसुरभिणि षट्पदेन पुष्पे मुख इव शाल्मलताऽवधूश्चुचुम्बे ॥ ७९ ॥ उत्सृष्टमम्बुजवनामिव मान रत्नमादाय षट्पदतिला मधुराविघूर्णन् । पुंस्कोकिलस्य कल कूजितकैतवेन सरन्ध्रनाथमयमातनुते रसाल ॥ ८० ॥ उत्फुल्लपङ्कजनिपत्तल्लसद्द्विरेफ किञ्चिद्विनिद्रकुसुदोत्कर सम्भृतश्री । आमूलनद्धनिविषाकुतमाल्यमालश्चिन न कस्य तनुते ललितप्रमाल ॥ ८१ ॥ धुवत्यमूनि मदमूर्च्छदलि ध्वनीनि धृताध्वनीनहृदयानि मधोर्दिनानि । निसर्गचन्द्र पदानन्दनारनिदमौरभ्यमौहृदसगर्भसमीरणानि ॥ ८२ ॥ कुपितापि मैनपतिना सह या सहकारनिरीक्षणजातरसा । तरसा रमते स न हा रमणी रमणीयतनु सुतनु सुरभौ ॥ ८३ ॥ स्वल्पमन्ततरुणा कामिनीलोचनेषु क्षिपति सुकुलमुष्टया धूलिजालं विशालम् । तदनु हरति हन्त स्वान्तमभ्यागतायमनयविदग्धो धूर्तवन्मीननेतु ॥८४॥

पथि पथि शुकचञ्चूचारुराभाङ्कुराणां दिशि दिशि पवमानो वीरुधां लासकश्च । नरि नरि किरति द्राक्सायकान् पुष्पधन्वा पुरि पुरि निवृत्ता मानिनीमानचर्चा ॥ ८५ ॥ इह मधुप वधूना पीतमल्लीमधूना विलसति कमनीयं कोकिलीसम्प्रदाय । इह नटति सलीलं मञ्जरी वञ्जुलस्य प्रतिपदमुपदिष्टा दक्षिणेनानिलेन ॥ ८६ ॥ विकसति सहकारे भार सौरभ्यसारे वहति धुतपटीरे मन्दमन्दं समीरे । कलयति कलनाद कोकिलेऽकोऽपि रष्टे क्षणमपि न मृगाक्ष्या वल्लभो दुर्लभोऽभूत् ॥ ८७ ॥ इह दि नवनवान्ते मञ्जरीरेणुपुञ्ज ज्वरुणवरन्देहा वद्धहेलं सरन्ति । तदलिमलिमधुरा हारि झङ्कारिकण्ठा बहलपरिमलालीसुन्दरं सिन्धुवारम् ॥ ८८ ॥ स्थाने स्थाने मलयमरुता पूर्यमाणाङ्गपाली पुष्पालीषु स्मर गजरज आर्योग्या परागा । जान धूते मधु मधुकरश्रेयसी आनुदास निर्विमल्व सरदि भरते रागराज्याभिषेक ॥८९॥ प्रसूनाशिरस्के मिश्रकैः कुसुमैः रुद्रमधुमदास मदमान्यकोकिलाकूजिते । इति नवमञ्जुलतैलसरनारम्भ मञ्जलीमनन्दयदिव प्रियावुराभुषणरतम ॥ ९० ॥ निशीथिनीविनोदे रचितरत्नगुम्फाः प्रसूनकुसुमांसी निशिनवनामागा । अशोकविपिनाभिनै सुमनमाभिर्ते षट्पदैर्निरन्तरनिपेनितामितमधौ मधौ रेमिरे ॥ ९१ ॥ मन्दोऽयं मलयानिल किमभूत् चूतद्रुमाणां नव माधवको निकूजित विचकिलामोद कुरान् मधु । बाणानि स्तुपदी करोति सुरभि पर्वत पञ्चवाणे यूनामिन्द्रियपक्षस्य सुगर त्समोहसगादिन ॥ ९२ ॥ उपद्विंद्रुमराजिभि किसलयै स्ताम्रा दिशा बिभ्रतो भृङ्गालीविरुतै कलैर्गिरामुत्साहार-लीलाभृत । आम्यन्तो मलयानिलाहतिचलै शाखामहद्भिः सुहुर्मान्ति प्राप्य मधुप्रसङ्गमधुना मत्ता इवामी द्रुमा ॥९३॥ चूतानां चिरनिर्गतापि कलिका बध्नाति न स्व रज सन्नद्धं यदपि स्थितं कुरवक तत्कोरकावस्थया । कण्ठेषु स्खलितं गतेऽपि शिशिरे पुंस्कोकिलानां रुत शङ्के संहरति स्मरोऽपि चकितस्तूणार्धकृष्टं शरम् ॥ ९४ ॥ पुष्पाणि प्रथम तत प्रकटिता स्मातोलसत् पऽव पश्चाद् मदकोकिला लाकोलाहल कोमल । इत्थं प्रादुरभूदुपेल परित प्राम्यप्रमोदप्रद श्रीदामद्रुमगनिगजितवनश्रेणीगृहश्मागति ॥ ९५ ॥ लोक मैत्रगुणोदयस्य विरहिप्राणप्रयाणानक-कार स्मरकार्मुकस्य सुहृदा झङ्कारशिञ्जागुरु । दोलाकेलि कलासु मञ्जलपद वन्दी वनान्तश्रियो नादोऽयं कलकण्ठ कण्ठकुहरप्रस्तोलित श्रूयते ॥ ९६ ॥ मौकरन्दच्युतपुष्परेणु-पल्लीकूलालवालोदरे मन्दस्पन्दिमरन्दपूरभरिते वातोत्थपुष्पै । होरन्तो हन्ति मधोर्गुणगणान् गायन्ति पुष्पपथाः कान्तानामधरे धयति मधुर मत्त मधुलीगणम् ॥ ९७ ॥ आरूढो मलयानिलद्विपवरं शुको निगमानुगे पीत पुष्पविलोचनैर्नवरजोराशीगतानां गमे । अभ्यागतो मधुमहीपालश्च त कोकिलालीलाभिरुन्मदमौक्तिका झङ्कारभेरीरवै ॥ ९८ ॥ गाम्भीरं घनस्थली नवनवां शोभा बभाग नद्ध पाथापोढयन्ति स्म तरवर इव भूरैं शरैर्मम । चञ्चल मधुप क्षमापतिरिव प्रास प्रतिष्ठा परा गत्रि लीकुरुते स्म कुसुमपल्लवाच्छन्न पार्श्वं प्रभात् ॥ ९९ ॥ साम्प्रत सम्प्रति सेवते नितम्बिन पाणाविर्भाविनिर्वाणी दलनधारुतैः पयोदोदरि न । भृङ्गालि त्रिपदी किन्तु कमिद किञ्चिद्विघूर्णायते माञ्जिष्ठपरैश्च पाटलितोऽन्दैव केलिगिरि ॥ १०० ॥ सर्वेष्वपि षीरेषां सुमनसो मध्ये मधुरं पऽवा षाम्भामासारिमई निरवधूकस्तोदरे पवन । किं च श्रीमि जगति जिष्णु दिग्गंड्विलनोजनको दवमारि विराशिन यदि मरेन्द्रस्मारदप धु ॥ १०१ ॥

मदनपूजा

पुष्पमुकुमारमूर्तिर्दधती नियमेन तनुतरं मध्यम् । आभाति मकरकेतो पार्श्वस्था चापयष्टिरिव ॥ १०२ ॥

१ अलिनिकरः २ मुकुलित ३ मधुरो

१ मदनम् २ पूर्वे ३ का लेहि- ४ भ्र- ५ स्फुट- ६ अतट- ७ निनि ८ मदनम् ९ कलकलपुलक १० रचना ११ गगनम्

कुसुमावचय

निजनयनप्रतिबिम्बैरम्बुनि बहुश प्रतारिता कापि । नीलोत्पलेऽपि विमृशति करमर्पयितु कुसुमलावी ॥ १०३ ॥ असरयपुष्पोऽपि मनोभवस्य पञ्चैव बाणार्थमय ददाति । एव कदर्थयन्निगावधार्य सर्वैस्वमग्राहि मवोर्वधूभि ॥ १०४ ॥ अताडयत्सत्लपाणिनैक पुष्पोच्चये राजवधूरशोकम् । तच्छेदहेतोरलिपङ्क्तिमङ्क्या विकूतिता बालता स्मरेण ॥ १०५ ॥ अत्यन्त यूय कुसुमावचाय कुरुध्वम् आस्मि करोमि सख्य । नाह हि दूर भ्रमितु समर्था प्रसीदताय रचितोऽञ्जलिर्वै ॥ १०६ ॥ उच्चित्य प्रथमम-वस्थित मृगाक्षी पुष्पौघ श्रितविटप ग्रहीतुकामा । आरोढु पदमदधादशोकयष्टावामूल पुनरपि तेन पुष्पिता सा ॥ १०७ ॥ मुखकमलकमुन्नमय्य यूना यदभिनवोढवधूर्बलादचुम्बि । तदपि न किल बालपल्लवाग्रग्रहपरया विविदे विदग्धसख्या ॥ १०८ ॥ प्रततिनिततिमिस्तिरोहिताया प्रतियुवतौ वदन प्रिय प्रियाया । यदधयदधरपत्रसेपलन्त्य स्करवलयस्वनितेन तद्विवव्रे ॥ १०९ ॥ विलसितमनुकुर्वती पुरस्ताद्धरणिरुहाधिरुहो वधूर्लताया । रमणमृजुतया पुर सखीनामकलितचापलदोषमालिलिङ्ग ॥ ११० ॥ सललित-मवलम्ब्य पाणिनासे सहचरमुच्छ्रितगुच्छवाञ्छयान्या । सकलकलमकुम्मनिम्नमाभ्यामुरसि रसादवतस्तरे स्तनाभ्याम् ॥ १११ ॥ मृदुचरणतलाग्रदु स्थितत्वादसहतरा कुचकुम्भयोर्भरस्य । उपरि निरवलम्बन प्रियस्य न्यपतदथोच्चतरोच्चिचीषयान्या ॥ ११२ ॥ उपरिजतरुजानि याचमाना कुशलतया परिरम्भलोलुपोऽन्य । प्रथितपृथुपयोधरा गृहाण स्वयमिति मुग्धवधूमुदास दोर्भ्याम् ॥ ११३ ॥ इदमिद मिति भूरुहा प्रसूनैर्मुहुरविलोभयता पुर पुरोऽन्या । अनुरहसमनायि नामकेन त्वरयति रन्तुमहो जन मनोभू ॥ ११४ ॥ विजनमिति बलादमु गृहीत्वा क्षणमथ वीक्ष्य विपक्षमन्तिकेऽन्या । अभिपतितुमना लघुत्वभीतेरनमदमुष्यति बहुमेऽतिगुर्वी ॥ ११५ ॥ पूर्वं द्विरेफपरिभूतिभया-न्मयत्सा यस्त्वेशपुष्पमरणं हरिणाक्षि मुक्तम् । व्यर्थे तदद्य पुनरप्यटमेषु भृङ्गा पुञ्जीभवन्निजकुलभ्रमत पतन्ति ॥ ११६ ॥ स तु द्रुमा निमलयोत्तरपुष्पमारा प्राप्ते वसन्तसमये कथमित्यमेव । न्यासैनरवतिमतो पदयोस्तवैव भू पुष्पिता सुतनु पल्लवितेव भाति ॥ ११७ ॥ अनुभवत कुतस्त्या माम्यवन्तो नितान्त कुसुमसमयनेऽजसहन्नेलासु-खानि । मम तु मधुकराणा वाटपाटच्चगणा सपदि पतति घाटी पुष्पवाटीनिवर्हे ॥ ११८ ॥ पाणौ पद्मधिया मधूककुसुमभ्रान्त्या तथा गण्डयोर्नीलेन्दीवरशङ्कया नय नयोर्बन्धूकबुद्ध्याधरे । लीयन्ते कबरीभरे निजकुल व्यामोहजातस्पृहा दुर्वारा मधुपा कियन्ति तरुणि स्थानानि रक्षिष्यसि ॥ ११९ ॥

वसन्तवायव

यथायथ ता सहिता नभश्चरै प्रभाभिरुद्भासित शैलवीरुध । वन विशन्त्यो वनजायतेक्षणा क्षणद्युतीना दधुरेकरूपताम् ॥ १२० ॥ विनयति सुदृशो दृश पराग प्रणयिनि कौसुममाननानिलेन । तदहितयुवतेरभीक्ष्णमक्ष्णो र्द्वयमपि रोषरजोभिरापुपूरे ॥ १२१ ॥ स्फुटमिदमभिचार-मन्त्र एव प्रतियुवतेरभिधानमङ्गनानाम् । वरतनुरसुनोपहूय पत्या मृदुकुसुमेन यदाहताप्यमूर्च्छत् ॥ १२२ ॥ विपुल कमपि यौवनोद्धताना घनपुलकोदयकोमल चकाशे । परिमलितमपि प्रिये प्रकाम कुचयुगमुज्ज्वलमेव कामिनीनाम् ॥ १२३ ॥ हिमलवसदृश श्रमोदबिन्दूनपनयता दिल नूतनोढवध्वा । कुचकलशकिशोरकौ कथचित्तरलतया तरुणेन पस्पृशाते ॥ १२४ ॥ मम मदनमयतसितेऽधिकर्णे प्रणयवता कुसुमे सुमध्यमाया । व्रजदपि लघुता बभूव भार सपदि हिरण्मयमण्डन सपत्न्या ॥ १२५ ॥ अति-मन्दचन्दनमहीधरवात स्तबकाभिरामलतिकातरुजातम् । अपि तापसानुपवन मदनार्ता मदमञ्जुगुञ्जदलिपुञ्जमकार्षीत् ॥ १२६ ॥ उपवनतरुनन्त्याप्यापने लब्धवर्णो विरचित जलकेलि पद्मिनीकामिनीभि । प्रियसुहृदसमेपोरायवी योगि-योगस्थितिविदलनदक्षो दक्षिणो गन्धवाह ॥ १२७ ॥ आलिङ्गन्ते मलयजतरूनाश्वजन्ते वनान्तानापृच्छन्ते चिर परिचिता मालयाग्निर्झरौघान् । अथ स्थित्वा द्रविडमहिला-भ्यन्तरे च प्रभाते प्रस्थातारो मलयमरुत कुर्वते सनिधा नम् ॥ १२८ ॥ लतापुञ्ज गुञ्जन्मदवदलिपुञ्ज चपलयन् समालिङ्गन्नङ्ग द्रुततरमनङ्ग प्रबलयन् । मरुन्मन्द मन्द दलितमरविन्द तरलयन्रजोवृन्द विन्दन्किरति मकरन्द दिशि दिशि ॥ १२९ ॥ मलयशिखरगदाद्वैलास मनोभवशाद नाम्बुवनवलय जेतु वाञ्छवमन्तसमीरण । विहितवसतिं केलासाग्रे भुजङ्गधर हर मनसि विमृशन्भीत शङ्के प्रयाति शनै शनै ॥ १३० ॥ पथि पथि लतालोलाक्षीभि सवन्मधु सीत्कर कुसुमनिकर वर्षन्तीभि सहर्षमिवार्चित । मधु करवधूर्गीतासक्त कुरङ्गकमाश्रित प्रसरति वने मन्द मन्द वसन्तसमीरण ॥ १३१ ॥ उदघरकावेरीलहरिषु परिष्वङ्ग-रङ्गे नटन्त कुहूकण्ठीकण्ठीरवरवलवत्रासितप्रोषितेमा । अमी चैत्रे मैत्रावरुणितरुणीकेलिकङ्केलिमल्लीचल्लद्वल्लीछटा सङ्कुरभयभ्रष्टिड चयति वाता ॥ १३२ ॥ हेमाम्भोरुह पत्तने परिमलस्तेया वसन्तानिलस्तत्यैरि यामिकैर्मधु करैरारव्धकोलाहल । नियातस्त्वरया व्रजन्निपतित श्रीखण्ड

१ मलयसंबन्धिन २ मेषविषङ्गितायुवम्

[illegible] ॥ १३३ ॥ [illegible] ।
[illegible] ॥ १३४ ॥ [illegible] ।
[illegible] ॥ १३५ ॥ [illegible] ।
[illegible] ॥ १३६ ॥ [illegible] ।
[illegible] ॥ १३७ ॥

वसन्तवीथिका

[illegible] । [illegible] ॥ १३८ ॥
[illegible] । [illegible]
॥ १३९ ॥ [illegible] । [illegible]
॥ १४० ॥ [illegible] । [illegible]
॥ १४१ ॥ [illegible] । [illegible]
॥ १४२ ॥ [illegible] । [illegible]
॥१४३॥ [illegible] । [illegible]
॥ १४४ ॥ [illegible] । [illegible]
॥ १४५ ॥ [illegible] । [illegible]
॥ १४६ ॥ [illegible] । [illegible] ॥ १४७ ॥

१ [illegible] २ [illegible] ३ [illegible]

ग्रीष्मवर्णनम्

[illegible] । [illegible] ॥ १ ॥ [illegible] । [illegible] ॥ २ ॥

ग्रीष्मवनस्थलावर्णनम्

[illegible] । [illegible] ॥ ३ ॥ [illegible] । [illegible] ॥ ४ ॥ [illegible] । [illegible] ॥ ५ ॥ [illegible] । [illegible] ॥ ६ ॥ [illegible] । [illegible] ॥ ७ ॥ [illegible] । [illegible] ॥ ८ ॥ [illegible] । [illegible] ॥ ९ ॥ [illegible] । [illegible] ॥१०॥ [illegible] । [illegible] ॥ ११ ॥

१ [illegible] २ [illegible] ३ [illegible] ४ [illegible] ५ [illegible] ६ [illegible] ७ [illegible] ८ [illegible] ९ [illegible] १० [illegible] ११ [illegible]

निदाघे दयितोऽसि तत्क्षणस्नपनवारितुषारभृतस्तना। सरसचन्दनरेणुरनुक्षणं विचकरे च करेण वरोरुभिः ॥ १२ ॥ कथमिव तव संमतिर्भविन्नी सममृतुभिर्मुनिनावधीरितस्य। इति विरचितमल्लिकाविकासः स्मयत इव स्म मधुं निदाघकालः ॥ १३ ॥ बलवदपि बलं मिथोविरोधि प्रभवति नैव विपक्षनिर्जयाय। भुवनपरिभवी न यत्तदानीं तमृतुगणः क्षणमुन्मनीचकार ॥ १४ ॥ अपि शिशिरतरोपचारयोग्यं द्वितयमिदं युगपत्सहाभरे। जरठितरविदीधितिश्च कालो दयितजनेन समं च विप्रयोगः ॥ १५ ॥ तप्ता मही विरहिणामिव चित्तवृत्तिस्तृष्णाधरेषु कृपणेष्विव वृद्धिमेति। सूर्यकरैर्दहति दुर्वचनैः खलो नु छाया सतीव न विमुञ्चति पादमूलम् ॥ १६ ॥ छाया वियोगिवनितेव गता कृशत्वं तप्तः पथः पिशुनमानसवद्वभूव। केनाधुना बत मनागवलोकनीयं क्रुद्धोत्तमर्णमुखमण्डलवत्पतङ्गः ॥ १७ ॥ रिक्तेषु वारिकथया विपिनोदरेषु मध्याह्नजृम्भितमहातपतापतप्ताः। स्कन्धान्तरोत्थितदवाग्निशिखाच्छलेन जिह्वां प्रसार्य तरवो जलमर्थयन्ते ॥ १८ ॥ सुखकृतबिसखण्डश्चण्डमार्तण्डतापाच्छितजलजतलस्थो राजते राजहंसः। रजतघट इवायं निद्रुमानद्धधारानिरवविगलदम्बुः कम्बुकण्ठि प्रतीहि ॥ १९ ॥ रजनिचरमयामेष्वादिशन्ती रतेच्छां किमपि कठिनयन्ती नालिकेरीफलाम्भः। अपि परिणमयित्री राजरम्भाफलानां दिनपरिणतिभोग्या वर्तते ग्रीष्मलक्ष्मीः ॥ २० ॥ निजां कायच्छायां श्रयति महिषः कर्दमधिया च्युतं गुञ्जापुञ्जं रुधिरमिति काकः कलयति। समुत्सर्पन्सर्पः सुषिरविवरं तापविवशः सचीत्काराधूतं प्रविशति करं कुञ्जरपतेः ॥२१॥ तदात्वस्नातानां दरदलितमल्लीमुकुलिता स्रजो विन्यस्तानां मलयजरसार्द्रार्द्रवपुषाम्। निदाघाभिप्रेमक्लपितमभिसाय मृगदृशां परिष्वङ्गोऽनङ्गं पुनरपि शनैरङ्कुरयति ॥ २२ ॥ जलार्द्रा शय्यायां निसिसलिलयै केलिवलया शिरीषैरुत्तंसा विचकिलमयी हाररचना। सुधावेणाक्षीणां मलयजरसार्द्राश्च तनवो विना तत्र मध्ये रतिरमणमृत्युंजयविधि ॥ २३ ॥ हरन्ति हृदयानि यच्छ्रवणशीतला वेणवो यदर्दति कैरम्बिता शिशिरवायुना वारुणी। भवति च हिमोपमा स्तनभरो यदेणीदृशो रुचेरुपरि सस्थितो रतिपतेः प्रसादो गुरुः ॥ २४ ॥ मूले पाटलवीरुधः सुरभयो जातीतरूणां त्वचः सारश्चन्दनशाखिना किसलयान्यार्द्राण्यशोकस्य च। शौरीपी कुसुमोद्गतिः परिणमन्मोचश्च सोऽयं गणो ग्रीष्मेणोष्महरः पुरा किल ददे दग्धाय पुष्पेषवे ॥ २५ ॥ अङ्गारैः खचितेव भूर्वियदपि ज्वालाकरालं रवेरस्मिग्मांशो किरतीव तीव्रमभितो वायुः कुकूलानलम्। अप्यम्भांसि नखंपचानि सरितामाशाः ज्वलन्तीव च ग्रीष्मेऽस्मिन्नवमल्लिदीपितमिवाशेषं जगद्वर्तते ॥ २६ ॥ पाश्चात्यैर्भृशमारुतैस्त्रिजगतामुन्मूलयन्नार्द्रता दावाग्निर्ज्वलितः परागगहनान्यप्यानयन्भस्मताम्। वात्याभिस्तृणपत्रधूलिनिकरा धुन्वन्विहाय स्थले ग्रीष्मः शुष्यदपुच्छपल्वलल्लुठन्मत्स्यः समभ्यागतः ॥ २७ ॥ अत्यच्छं सितमंशुकं शुचि मधु स्वामोदमच्छं रजः कार्पूरं विधृतार्द्रचन्दनरुचश्चन्द्रश्च कुरङ्गीदृशः। धारावेश्म सपाटलं विचकिलस्रग्दाम चन्द्रत्विषो धातः स्थिरियं पृथैव तव न ग्रीष्मो ऽभविष्यद्यदि ॥ २८ ॥ माकन्दद्रुममञ्जरीषु वसतिस्त्वत्पल्लवैर्वर्तनं सा नो मञ्जुलता वयं च सु मधुना सर्वे सह प्रस्थितम्। एतत्तिष्ठतु दुःखमत्र मृदुहृदा निःस्वामिनस्तस्य ते प्रोन्मीलत्करुणो द्विजोऽयमिति हि त्वं ग्रीष्म मुञ्चाहि नः ॥२९॥ कानि स्थानानि दग्धान्यतिशयगहना सन्ति के वा प्रदेशाः किं वा शेषं वनस्य स्थितमिति पवनासन्नविस्पष्टतेजाः। चण्डज्वालावलीढस्फुटिततनुलतामन्थिमुक्ताट्टहासो दावाग्निः शुष्कवृक्षे शिखरिणि गहनेऽधिष्ठितः पश्यतीव ॥ ३० ॥ बाले भालेयमुर्व्यां भवति गगनव्यापिनी नीरदानां किं त्वं पक्ष्मान्तलग्नैर्मलिनयसि मुधा वक्त्रमश्रुप्रवाहैः। एषा प्रोद्वृत्तमत्तद्विपकटकषणक्षुण्णविन्ध्योपलानां दावाग्नेः संप्रवृद्धा मलिनयति दिशां मण्डलं धूमलेखा ॥३१॥ स्फीतं शीतं गतं [illegible] क शिशिरकिरण क्वास्ति हेमन्तमासः क्वैते पानीयपूर्णा मलिनजलधरा क्वाप विद्युत्प्रमोदः। इत्युच्चैर्जल्पमानैरिव मुखरमुखैर्भिल्लिद्युतैरुपेतो वातौघश्रागतोऽसौ प्रकटितविजयस्तम्भचिह्नैर्निदाघः ॥ ३२ ॥

मध्याह्नः

एष सूर्यांशुसंतप्तो मृगः कुक्षुराश्रितः। साधुर्भाग्यपरिक्षीणो नीचं प्राप्येव सीदति ॥ ३३ ॥ मध्याह्ने नूनमापोऽपि तिग्मतापोपशान्तये। दधुः कमलिनीपत्रमातपत्रमिवोपरि ॥ ३४ ॥ दुःसहसंतापभयात्सप्रति मध्यस्थिते दिवसनाथे। छायामिव वाञ्छन्ती छायापि गता तरुतलानि ॥ ३५ ॥ रवेर्मयूखैरभितापितो भृशं विदह्यमानः पथि तप्तपांसुभिः। अवाक्फणो जिह्मगतिः श्वसन्मुहुः फणी मयूरस्य तले निषीदति ॥३६॥ अलसद्विषुणामनिलाशनानां दत्तो निवासः खलु चन्दनेन। इतीव रोषाद्भुजगस्य वायुर्व्यशोषयच्चन्दनमङ्गसङ्गम् ॥३७॥ स्पृशति तिग्मरुचौ ककुभः करैर्दयितयेव विजृम्भिततापया। अतनुमानपरिग्रहया स्थितं रुचिरया चिरयायिदिनश्रिया ॥३८॥ तरुणतरणितेजःपुञ्जसंतप्तदेहः पतति जरठगङ्गः पल्वले पङ्कलेहे। हरिरपि सलिलार्थी शङ्कया तस्य नीरं न पिबति न च याति क्लिश्यति प्राप्य तीरम् ॥ ३९ ॥ विरति मिहिरे निष्पन्दीच करानतिवामनी स्खलनमठरदेहच्छाया जनस्य विचेष्टते। गजपतिमुखोद्गीर्णैराप्यैश्च भ्रमरेणुभिः शिशिरम-

१ दुर्गा न हरन्त्यहः २ पिधिना

धुरामेणा कच्छस्थलीमधिशेरते ॥ ४० ॥ मानो पादैर्दहन परुषैर्दह्यमानान्तराणामुत्क्रामन्त किल विटपिना प्राणपिण्डा इवामी । गाढोदन्यातुलितमनसो मिचचञ्चूपुटान्ता कोकूयन्ते विहगशिशव कोटराणा मुखेषु ॥ ४१ ॥ वह्वहल मारुतप्रसरदग्निखण्डैरिव स्फुरद्द्युमणिमण्डलद्युतिवितानकैस्तापिता । विसारि वपुरात्मन सपदि वायरश्रीरिय चलन्मरुमरीचिकासिचयपल्लवेनावृत्ति ॥ ४२ ॥ विशन्तीना स्नातु जघनपरिघैर्मृगदृशा यदम्भ मप्रास प्रमदवनवाप्यास्तटभुवम् । गभीरे तन्नाभीकुहरपरिणाहाप्ययनि रसत्कुहुकारस्फार रचयति निनाद नयति च ॥४३॥ धत्ते पङ्कलतादलेप्सुरुपरि स्व कर्णताल द्विप शष्पस्तम्बरसास्थियच्छति शिखी मध्येशिग्गण्ड। शिर मिथ्या लेढि मृणालकोटिरसमाहृङ्कुर शूकरो मध्याह्ने महिषश्च वाञ्छति निजच्छायामहाकर्दमम् ॥ ४४ ॥ सर्पत्सारिणि वारिशीतलतले विन्यस्तपुष्पोत्करे नीरन्ध्रे कदलीघने गुरुदलच्छायाहृतार्कत्विषि । कर्पूरागरुपङ्कपिच्छिलघनोत्तुङ्गस्तनालिङ्गिभि कान्ताकेलिरतैरहो सुकृतिभिर्मध्यदिन नीयते ॥ ४५ ॥ उद्दामद्युमणिद्युतिव्यतिकरप्रौढदर्पोपलज्वालाजालजटालनाड्गलतटीनिष्कूजकोयष्टय । भीमोष्म प्लुष्यमानसूर्यकिरणा क्रूरप्रकाशा दृशामासु कम समापयन्ति धिगमूर्मध्याह्नशून्या दिश ॥ ४६ ॥ मध्याह्ने हरितो द्रुताशनमुच कामोऽपि वामभ्रुवा पाटीरद्रवचर्चिता स्तनतटीमासाद्य निद्रायते । एणा केसरिणोऽपि केसरसटोपान्तश्रिता शेरते छायामङ्कगता न मुञ्चति तरुर्नोढा नवोढामिव ॥४७॥ मध्याह्ने चलतालवृन्तमनिल सर्वात्मना सेवते वारि स्वेदमिषेण शीतलवधूवक्षोजमालम्बते । निद्रा नेत्रमुपैति पक्ष्मयुगलच्छायाश्रिता देहिकी पान्थानामथ पादयोर्निपतति छायापि मा यात्विति ॥ ४८ ॥ काश्मर्या कृतमालमुद्गतदल कोयष्टिस्त्रीडीक्ते तीराश्मन्तकशिम्बिचुम्बितमुखा धावन्त्यप पूर्णिका । दात्यूहेस्तिनिशस्य कोटरवति स्कन्धे निलीय स्थित वीरुन्नीडकपोतकूजितमनु कन्दन्त्यध कुक्कुटा ॥ ४९ ॥ स्वे स्वे कर्मणि सनियोज्य सुहृदो भूमीसुरान्मन्त्रिणश्चक्र निर्मयमारचय्य भगवान्सप्राप्तरागोदय । स्वालोकक्षण कोदिशीकमधुनोऽत्यात विचिन्वन्निव ध्वान्त क्वापि निलीन मेम्बरमणिर्व्योमाग्रमारोहति ॥ ५० ॥ छाया सश्रयते तल विटपिना श्रान्तेव पान्थै सम मूल याति सरो जलस्य जडता ग्लानेव मीनै सह । औचामत्यहिमाशुदीधितिरिप स्तसेव लोकै सम निद्रा गर्भगृह सह प्रविशति क्रान्तेव कान्ताचन ॥५१॥ उष्णालु शिशिरे निषीदति तरोर्मूलालवाले शिखी निर्मियोपरिकर्णिकारकुसुमान्याशेरते षट्पदा । तप्त वारि विहाय तीरनलिनी कारण्डव सेवते क्रीडावेश्मनिवेशिपञ्जरशुक क्लान्तो जल याचते ॥ ५२ ॥ स्रस्यान्निर्मेम्धुरयूथगण्डकषणव्यासक्तदानोदकान्सेवन्ते मधुपा महीरुहशिर पुष्पाणि हित्वा भृशम् । लीयन्ते वलमीकुलाय कुहरे निर्स्पन्दमेते खगा जिह्वालीढवधूमुखो मृगगणश्छायासु विश्राम्यति ॥५३॥ उत्तप्तोऽप्युरगम शिखितलच्छाया समालम्बते वैर साहजिक विहाय च शिखी मूल तरो गच्छति । याचन्ते च जल निकुञ्जभवने तृष्णातुरा सारिकास्तप्ते वारिणि पङ्कजानि मधुपास्त्यक्त्वा श्रयन्ते लता ॥ ५४ ॥ अङ्ग चन्दनपाण्डु पल्लवमृदुस्ताम्बूलताम्रोऽधरो धारायन्त्रजलाभिषेककलुषं धौताञ्जन लोचने । अन्त पुष्पसुगन्धिरार्द्रकबरी सर्वाङ्गलग्नाम्बर रामाणा रमणीयता विदधति ग्रीष्मापराह्णागमे ॥ ५५ ॥ पान्थाना प्रमदा इव प्रतिदिन दैन्य हृदिन्यो ययुर्दृश्यन्ते स दिगम्बरा इव वने पत्रोज्झिता पादपा । नि श्वासा इव दु सहा विरहिणा वाता ववु सतत पाय पायमिव प्रियाधररस पाथ पपु प्राणिन ॥ ५६ ॥ अस्वाध्याय विकाना मदनमखसमारम्भणस्याधिमासो निद्राया जन्मलग्न किमपि मधुलिहा कोऽपि दुर्भिक्षकाल । विच्छित्तीनोत्सुकाना मलयजमरुता पान्थकान्ता कृतान्त प्रालेयोन्मूलमूल समजनि समय कश्चिदौत्पातिकोऽयम् ॥५७॥ पत्रच्छायासु हसा मुकुलितनयना दीर्घिकापद्मिनीना सौधान्यत्यर्थतापाद्वलभिपरिचयद्वेषिपारावतानि । बिन्दूत्क्षेपान्पिपासु परिसरति शिखी भ्रान्तिमद्वारियन्त्र सर्वैरुस्से समग्रस्त्वमिव नृपगुणैर्दीप्यते सप्तसप्ति ॥ ५८ ॥

जलकेलि

निजप्रियमुखभ्रान्त्या हर्षणाचुम्बदम्बुजम् । दष्टाधरा तु भृङ्गेण सीत्कारमकरोन्मृदु ॥ ५९ ॥ ललितमुरसा तरन्ती तरलतरङ्गौघचालितनितम्बा । विपरीतरतासक्ता किमदृश्यत सरसि या सरया ॥ ६० ॥ एता गुरुश्रोणिपयोधरत्वादात्मानमुद्वोढुमशक्नुवत्य । गाढाङ्गदैर्बाहुभिरप्सु बाला क्लेशोत्तर रागवशात्प्लवन्ते ॥६१॥ अमी शिरीषप्रसवावतसा प्रभ्रंशिनो वारिविहारिणीनाम् । पारिप्लवा स्रोतसि निम्नगाया शैवाललोलाञ्छलयन्ति मीनान् ॥ ६२ ॥ आसा जलास्फालनतत्पराणा मुक्ताफलस्पर्धिषु शीकरेषु । पयोधरोत्सर्पिषु शीर्यमाण सलक्ष्यते न च्छिदुरोऽपि हार ॥ ६३ ॥ आवर्तशोभा नतनाभिकान्तेर्भङ्ग्यो भ्रुवा द्वद्वचरा स्तनानाम् । जातानि रूपावयवोपमानान्य दूरवर्तीनि विलासिनीनाम् ॥ ६४ ॥ तीरस्थलीबर्हिभि-

१ द्विनाग २ मत्रद्रुतम् ३ गुप्तम् ४ सर्वे ५ निवति ६ वण्डान्त

१ मयूर २ भ्रमरा ३ गजसमूहस्य ४ दिग्गमदोदकान् ५ मृगा ६ नीडरूपे ७ निश्चलम् ८ वापी ९ किरणै १० सूर्य

रुत्कलापै प्रस्निग्धकेकैरभिनन्द्यमानम् । श्रोत्रेषु सम्मूर्छति रक्तमासा गीतानुग वारिमृदङ्गवाद्यम् ॥ ६५ ॥ सदृष्टवक्त्रेष्ववलानितम्बेष्विन्दुप्रकाशान्तरितोडुतुल्या । अमी जलापूरितसूत्रमार्गा मौन भजन्ते रशनाकलापा ॥ ६६ ॥ एता करोत्पीडितवारिधारा दर्पात्सखीभिर्वदनेषु सिक्ता । वक्रेतराग्रैरलकैस्तरुण्यश्चूर्णारुणा वारिलवान्वहन्ति ॥ ६७ ॥ उद्बद्धकेशश्च्युतपत्रलेखो विश्लेषिमुक्ताफलपत्त्रवेष्ट । मनोज्ञ एव प्रमदामुखानामम्भोविहाराकुलितोऽपि वेष ॥ ६८ ॥ उन्मृष्टपत्रा कलितालकान्ता कण्ठेषु लग्ना जघन स्पृशन्त । स्तनस्थलेप्याहतिमादधाना गता वधूना प्रियता जलौघा ॥ ६९ ॥ हृतोऽङ्गरागस्तिलक विमृष्ट लब्धान्तरैरेभिरतीव मत्वा । सुसहितेनेति तदा जलानामदायि मध्य न कुचद्वयेन ॥ ७० ॥ निरीक्ष्य वेणीप्रतिबिम्बमेणीदृशो भुजगभ्रममानहृत्य । पतद्दुकूल धुतबाहुमूल कम्पाप्रकम्पाकुलिता प्रचेलु ॥ ७१ ॥ अथ स्फुरन्मीनविधूतपङ्कजा विपङ्कतीरस्खलितोर्मिसहति । पयोऽवगाढु कलहसनादिनी समाजुहावेव वधू सुरापगा ॥ ७२ ॥ प्रशान्तघर्माभिभव शनैर्विवान्विलासिनीभ्य परिमृष्टपङ्कज । ददौ भुजालम्बमिवात्तशीकरस्तरङ्गमालान्तरगोचरोऽनिल ॥ ७३ ॥ गतै सहावै कलहसविक्रम कलत्रभारै पुलिन नितम्बिभि । मुखै सरोजानि च दीर्घलोचनै सुरस्त्रिय साम्यगुणान्निरासिरे ॥ ७४ ॥ विभिन्नपर्यन्तगमीनपङ्क्तय पुरो विगाढा सखिभिर्मरुत्वत । कथचिदाप सुरसुन्दरीजनै सभीतिभिस्तत्प्रथम प्रपेदिरे ॥ ७५ ॥ निगाढमात्रे रमणीभिरम्भसि प्रयत्नसवाहितपीवरोरुभि । विभिद्यमाना विससार सारसानुदस्य तीरेषु तरङ्गसहति ॥ ७६ ॥ शिलाघनैर्नाकसदामुरस्थलैर्बृहन्निवेशैश्च वधूपयोधरै । तटाभिनीतेन विभिन्नवीचिना रुषेव भेजे कलुषत्वमम्भसा ॥ ७७ ॥ विधूतकेशा परिलोलितस्रज सुराङ्गनाना प्रविलुप्तचन्दना । अतिप्रसङ्गाद्विहितागसो मुहु प्रकम्पमीयु सभया इवोर्मय ॥ ७८ ॥ विपक्षचित्तोन्मथना नखव्रणास्तिरोहिता विभ्रममण्डनेन ये । हृतस्य शेषानिव कुङ्कुमस्य तान्विकत्थनीयान्दधुरन्यथा स्त्रिय ॥ ७९ ॥ प्रियेण सग्रथ्य विपक्षसनिधावुपाहिता वक्षसि पीवरस्तने । स्रज न काचिद्विजहौ जलाविला वसन्ति हि प्रेम्णि गुणा न वस्तुनि ॥ ८० ॥ असशय न्यस्तमुपान्तरक्तता यदेव रोद्धु रमणीभिरञ्जनम् । हृतेऽपि तस्मिन्सलिलेन शुक्लता निरास रागो नयनेषु न श्रियम् ॥ ८१ ॥ द्युति वहन्तो वनितावतसका हृता प्रलोभादिव वेगिभिर्जलै । उपप्लुतास्तत्क्षणशोचनीयता च्युताधिकारा सचिवा इवाययु ॥ ८२ ॥ विपत्रलेखा निरलक्तकाधरा निरञ्जनाक्षीरपि बिभ्रती श्रियम् । निरीक्ष्य रामा बुबुधे नभश्चरैरलकृत तद्वपुषैव मण्डनम् ॥ ८३ ॥ तथा न पूर्व कृतभूषणादर प्रियानुरागेण विलासिनीजन । यथा जलार्द्रो नखमण्डनश्रिया ददाह दृष्टीश्च विपक्षयोषिताम् ॥ ८४ ॥ शुभानना साम्बुरुहेषु भीरवो विलोलहाराश्चलफेनपङ्क्तिषु । नितान्तगौर्यो हृतकुङ्कुमेष्वल न लेभिरे ता परभागमूर्मिषु ॥ ८५ ॥ ह्रदाम्भसि व्यस्तवधूकराहते रव मृदङ्गध्वनिधीरमुज्झति । मुहु स्तनैस्तालसम समाददे मनोरम नृत्यमिव प्रवेपितम् ॥ ८६ ॥ श्रिया हसद्भि कमलानि सस्मितैरलकृताम्बु प्रतिमागतैर्मुखै । कृतानुकूल्या सुरराजयोषिता प्रसादसाफल्यमवाप जाह्नवी ॥ ८७ ॥ परिस्फुरन्मीनविघट्टितोरव सुराङ्गनास्त्रासविलोलदृष्टय । उपाययु कम्पितपाणिपल्लवा सखीजनस्यापि विलोकनीयताम् ॥ ८८ ॥ भयादिवाश्लिष्य झषाहतेऽम्भसि प्रिय मुदानन्दयति स्म मानिनी । अकृत्रिमप्रेमरसाहितैर्मनो हरन्ति रामा कृतकैरपीहितै ॥ ८९ ॥ तिरोहितान्तानि नितान्तमाकुलैरपा विगाहादलकै प्रसारिभि । ययुर्वधूना वदनानि तुल्यता द्विरेफवृन्दान्तरितै सरोरुहै ॥ ९० ॥ करौ धुनाना नवपल्लवाकृती पयस्यगाधे किल जातसभ्रमा । सखीषु निर्वाच्यमधार्ष्ट्यदूषित प्रियाङ्गसश्लेषमवाप मानिनी ॥ ९१ ॥ प्रियै सलील करवारिवारित प्रवृद्धनिश्वासविकम्पितस्तन । सविभ्रमाधूतकराग्रपल्लवो यथार्थतामाप विलासिनीजन ॥ ९२ ॥ उदस्य धैर्य दयितेन सादर प्रसादिताया करवारिवारितम् । मुख निमीलन्नयन नतभ्रुव श्रिय सपत्नीवदनादिवाददे ॥ ९३ ॥ विहस्य पाणौ विधृते धृताम्भसि प्रियेण वध्वा मदनार्द्रचेतस । सखीव काञ्ची पयसा घनीकृता बभार वीतोच्चयबन्धमशुकम् ॥ ९४ ॥ निरञ्जने साचिविलोकित दृशावयावक वेपथुरोष्ठपल्लवम् । नतभ्रुवो मण्डयति स्म विग्रहे बलिक्रिया चातिलक तदास्पदम् ॥ ९५ ॥ निमीलदाकेकरलोलचक्षुषा प्रियोपकण्ठ कृतगात्रवेपथु । निमज्जतीना श्वसितोद्धतस्तन श्रमो नु तासा मदनो नु पप्रथे ॥ ९६ ॥ प्रियेण सिक्ता चरम विपक्षतश्चुकोप काचिन्न तुतोष सान्त्वनै । जनस्य रूढप्रणयस्य चेतस किमप्यमर्षोऽनुनये भृशायते ॥ ९७ ॥ अञ्जलौ जलमधीरलोचना लोचनप्रतिशरीरलाञ्छितम् । आत्तमात्तमपि कान्तमुक्षितु कातरा शफरशङ्किनी जहौ ॥ ९८ ॥ निम्ननाभिकुहरेषु यदम्भ प्लावित चलदृशा लहरीभि । तद्भवै कुहुरुतै सुरनार्य स्मारिता मुक्तकण्ठरुतानाम् ॥ ९९ ॥ सक्षोभ पयसि पुनर्महेभकुम्भश्रीभाजा कुचयुगलेन नीयमान । विक्षेप सुगममगमद्वयाङ्गनानामुद्वृत्त क इव सुखावह परेषाम्

१ जलद्विपाम्

॥ १०० ॥ किं तावत्सरसि सरोजमेतदारादाहोस्विन्मुखमवभासते तरुण्या । सशय्य क्षणमिति निश्चिकाय कश्चिद्बिब्बोकैर्बकसहवासिना परोक्षे ॥ १०१ ॥ योग्यस्त्रिनयनलोचनानलार्चिर्निर्दग्धस्मरपृतनाधिराज्यलक्ष्म्या । कान्ताया करकलशोद्यते पयोभिर्वक्त्रे दोरकृत महाभिषेकमेक ॥१०२॥ पर्यच्छे सरसि हृतेंऽशुके पयोभिर्लोलाक्षे सुरतगुरावपत्रपिष्णो । सुश्रोण्या दलयसनेन वीचिहस्तव्यस्तेन द्रुतमकृताञ्जिनी सखित्वम् ॥ १०३ ॥ नारीभिर्गुरुजघनस्थलहृतानामासश्री विजितविकासिवारिजानाम् । लोलत्वादपहृतता तदङ्गरागसजञ्ज्ञे सकलुष आशयो जलानाम् ॥ १०४ ॥ सौगन्ध्य दधदपि काममङ्गनाना दूरत्वाद्गतमहमाननोपमानम् । नेदीयो जितमिति लज्जयेव तासामालोले पयसि महोत्पल ममज्ज ॥ १०५ ॥ प्रभ्रष्टे सरभसमम्भसोऽवगाहक्रीडाभिर्विदलितयूथिकापिशङ्गे । आकल्पै सरसि हिरण्मयैर्वधूनामोर्वाग्निद्युति शकलैरिव व्यराजि ॥ १०६ ॥ आस्राकी युवतिदृशामसौ तनोति च्छायैव श्रियमनपायिनीं किमेभि । मत्वेव स्वगुणपिधानमाभ्यसूयै पानीयैरिति विदधाविरेऽञ्जनानि ॥ १०७ ॥ निर्धौते सति हरिचन्दने जलौघैरापाण्डोर्गतपरभागयाङ्गनाया । अह्नाय स्तनकलशद्वयादुपेये विच्छेद सहृदययेव हारयष्ट्य ॥ १०८ ॥ अन्यून गुणममृतस्य धारयन्ती सफुल्लस्फुरितसरोरुहावतसा । प्रेयोभि सह सरसी निषेव्यमाणा रक्तत्व व्यधित वधूदृशा सुरेव ॥ १०९ ॥ कान्तीना धृतदमलोदबिन्दुचित्रौ रेजाते रुचिरदृशामुरोजकुम्भौ । हाराणा मणिभिरुपाश्रितौ समन्तादुत्स्नेहैर्गुणवदुपप्रकाम्ययेव ॥ ११० ॥ आरूढ पतित इति स्वसभवोऽपि स्वच्छाना परिहरणीयतामुपैति । कर्णेभ्यश्च्युतमसितोत्पल वधूना वीचीभिस्तटमनुयन्निरासुराप ॥ १११ ॥ दन्तानामधरमयावक पदानि प्रत्यग्रास्तनुमविलेपना नखाङ्का । आनिन्यु श्रियमधितोयमङ्गनाना शोभायै विपदि सदाश्रिता भवन्ति ॥ ११२ ॥ कस्याश्चिन्मुखमनु धौतपत्रलेख व्यातेने सलिलभरावलम्बिनीभि । किञ्जल्कव्यतिकरपिञ्जरान्तराभिश्चित्रश्रीरलमलकाभवल्लरीभि ॥ ११३ ॥ अविरलमिदमम्भ स्वेच्छयोच्छलयन्त्या विकचकमलशोभोत्तानहस्तद्वयेन । परिकलित इवार्घ कामबाणातिथिभ्य सलिलमिव वितीर्णे बाललीलासुखेभ्य ॥ ११४ ॥ जलविलुलितनव्यव्यक्तनिम्नोन्नताभि परिगततटभूमिस्नानमात्रोत्थिताभि । कनकरुचिरकुम्भश्रीमदाभोगतुङ्गस्तनविनिहितहस्तस्वस्तिकाभिर्वधूभि ॥ ११५ ॥ एतस्या करिकुम्भसन्निभकुचप्राग्भारपृष्ठे लुठद्द्रुआगर्भगजेन्द्रमौक्तिकसरश्रेणीमनोहारिणि । दूरादेत्य तरङ्ग एष पतितो वेगाद्विलीन कथ को वाऽन्योऽपि विलीयते न सरस सीमन्तिनीसगमे ॥ ११६ ॥

प्रपापालिका

ययोर्ध्वाक्ष पिबत्यम्बु पथिको विरलाङ्गुलि । तथा प्रपापालिकापि धारा वितनुते तनुम् ॥ ११७ ॥ अङ्गुल्यग्रनिरोधतस्तनुतरा धारामिय कुर्वती कर्कर्या न पर पयो निपुणिका दातु प्रपापालिका । विश्लिष्टाङ्गुलिना करेण दशनापीड शनै पान्थ हे निष्पन्दोर्ध्वविलोचनस्त्वमपि हा जानासि पातु पय ॥ ११८ ॥ दूरादेव कृतोऽञ्जलिर्न तु पुन पानीयपानोचितो रूपालोकनकौतुकान्नचलितो मूर्धा न शान्त्या तृष । रोमाञ्चोऽपि निरन्तर प्रकटित प्रीत्या न शैत्यादपामश्रुण्णो विधिरध्वगेन विहितो वीक्ष्य प्रपापालिकाम् ॥ ११९ ॥ गन्तु सत्वरमीहसे यदि पुनर्व्यालोलवेणीलता द्रष्टु वा स्तनकुड्मलीमनुदिन कान्ता समुत्कण्ठसे । तत्तृष्यन्नपि मुग्धमन्थरवलद्भ्रूरुद्धाध्वगामेता दूरत एव हे परिहर भ्रात प्रपापालिकाम् ॥ १२० ॥ मध्याह्नेऽतिखरे निदाघसमये तापोऽध्वनो वर्तते शीते कुञ्जतटे विचित्रविटपे भो पान्थ विश्रम्यताम् । एकाकी च भवानह च तरुणी शून्या प्रपा वर्तते लज्जेऽह युवती स्वय तु चतुरो जानासि कालोचितम् ॥ १२१ ॥ कस्येय तरुणि प्रपा पथिक न किं पीयतेऽस्या पयो धेनूनामथ माहिष पथिक रे वीर कथ मङ्गल । सोमो वाथ शनैश्चरोऽमृतमिद तत्तेऽधरे दृश्यते भो भो पान्थ विलाससुन्दर सखे यद्रोचते तत्पिब ॥ १२२ ॥ मध्याह्न गमय त्यज श्रमजल स्थित्वा पय पीयता मा शून्येति विमुञ्च पान्थ विवश शीत प्रपामण्डप । तामेव स्मर घस्मरस्मरशरत्रस्ता निजप्रेयसीं त्वच्चित्त तु न रञ्जयन्ति पथिक प्राय प्रपापालिका ॥ १२३ ॥

ग्रीष्मवायव

आध्मातोद्धतदाववह्निसुहृद कीर्णोष्णरेणूत्करा सतप्ताध्वगमुक्तखेदविषमश्वासोष्णसवादिन । तृष्णार्ताजगरायता सकुहरक्षिप्रप्रवेशोत्कटा भ्रूभङ्गैरिव तर्जयन्ति पवना दग्धस्य लीकज्जलै ॥१२४॥ कारञ्जी कुञ्जयन्तो निजजरठरवव्यञ्जितावीरकोशानुत्पात्य कृष्णलाना पृथुसुषिरगताश्चिञ्चिकान्पाटयन्त । झिल्लीकाक्षलरीणा बधिरितककुभ झङ्कृत खे क्षिपन्त मिञ्जानाश्वत्थपत्रप्रकरझणझणारावरिणो वान्ति वाता ॥ १२५ ॥ व्योमव्यालोलमुक्ताफलधवलगलद्बिन्दुसदोहगर्भान्भोदा भर्त्सयित्वा दिशि दिशि भुवने भीतिमुद्भावयन्त । एते रक्षोमृगाक्षीगतलुलितमदक्षोभसरम्भरूक्षा वाता पाताल कुक्षिस्थितमपि सलिल तत्क्षणाद्भक्षयन्ति ॥ १२६ ॥

ग्रीष्मपथिका

सर्गाशारुधि दग्धवीरुधि सदा सारङ्गबद्धक्रुधि क्षामक्ष्मारुहि मन्दमुन्मधुलिहि स्वच्छन्दकुन्दद्रुहि ।

१ सूक्ष्माम् २ पानीयशालिका ३ जलम्, पक्षे,-क्षीरम् ४ वन्नानि, पक्षे,-सोमादिवासर ५ उदकम्, पक्षे,-पीयूषम्

शुष्यत्स्रोतसि तप्तभूमिरजसि ज्वालायमानार्णसि ग्रीष्मे मासि ततार्कतेजसि कथं पान्थ व्रजञ्जीवसि ॥ १२७ ॥ वाताकीर्णविशीर्णनीरणतृणश्रेणीझणत्कारिणि ग्रीष्मे सोष्मणि चण्डसूर्यकिरणप्रक्वाथ्यमानाम्भसि । चित्तारोपितकामिनीमुखशशिज्योत्स्नाहृतक्लान्तयो मध्याह्नेऽपि सुखं प्रयान्ति पथिका स्वदेशमुत्कण्ठिता ॥ १२८ ॥ ग्रीष्मोष्मप्लोषशुष्यत्पयसि बकभयोद्भ्रान्तपाठीनभाजि प्राय पङ्कैकमात्र गतवति सरसि स्वल्पतोये लुठित्वा । कृत्वा कृत्वा जलार्द्रीकृतमुरसि जरत्कर्पटार्धं प्रपाया तोय जग्धापि पान्थ पथि वहति हहा हेति कुर्वन्पिपासु ॥१२९॥ ग्राम्यश्चीत्कारचक्रभ्रमभरितघटीयन्त्रचक्रप्रमुक्तस्रोत पूर्णप्रणालीपयसरणिशिरासारि सीत्कारि वारि । चैप पान्था प्रकाम शितमणिमुसलाकारविस्फारधारं विक्षिप्तक्षुण्णमुक्ताकणनिकरनिभासारपात पिबन्ति ॥ १३० ॥

वर्षावर्णनम्

चलद्बलाकाञ्शनाभिराम परिस्रवद्वारिमदाम्बुधार । आहन्यमानस्तडिदङ्कुशेन स्मरस्य दध्वान घनद्विपेन्द्र ॥ १ ॥ या कामिनी सा यदि मानिनी स्यात्स्मरस्य राज्ञो ह्यपराधिनी स्यात् । इतीव दण्डे किमु ताड्यतेऽसौ कादम्बिनी कामनृपस्य ढक्का ॥ २ ॥ चन्द्रबिम्बरविबिम्बतारकामण्डलानि घनमेघडम्बरे । भक्षितानि जलदोदरेषु तद्रोदनध्वनिरिवैष गर्जितम् ॥ ३ ॥ निद्रितस्य बत शम्बरद्विषो जागराय किमु वारिवाहक । ऊर्जितं दधदतीव गर्जितं सम्भ्रमप्रभसि सम्भ्रमाधयौ ॥ ४ ॥

वर्षासमयस्वभावाख्यानम्

शीतलादिव सनत्त प्रावृषेण्यान्नभसत । नभो बभार नीरन्ध्र जीमूतकुलकम्बलम् ॥ ५ ॥ स्फुरत पिङ्गलाभासो धरण्यामिन्द्रगोपका । सरक्तकान्तपान्थस्त्रीजीवा इव चक्राशिरे ॥ ६ ॥ पतत्यविरत वारि नृत्यति च कलापिन । अद्य कान्त कृतान्तो वा [illegible]गमसान्त करिष्यति ॥ ७ ॥ उत्कण्ठयति मेघाना माला वर्गं कलापिनाम् । यूना चोत्कण्ठयत्यद्य मानस मकरध्वज ॥ ८ ॥ अस्थिरमनेकराग गुणरहित नित्यदुष्प्रापम् । प्रावृषि सुरेन्द्रचाप विभाव्यते युवतिचित्तमिव ॥९॥ नन्दयति कस्य [illegible] मनश्चपलैर्नवधूलिधूसरच्छायै । आक्रम्य पुनरिव मलिनीकृतमम्बर जलदै ॥१०॥ आयाता सखि वर्षा वर्षादपि यासु वासरो दीर्घ । दिशि दिशि नीरतरङ्गो नीरतरङ्गो ममापि हृदयेश ॥ ११ ॥ गर्जति वारिदपटले वर्षति नयनारविन्दमबलाया । भुजगलिमृग्सेके निरहलता पल्लव सूते ॥ १२ ॥ अतिशयितकदम्बोऽय मोदकदम्बानिलो वहति । वियदम्बुदमेदुरित मे दुरित पश्य नागतो दयित ॥ १३ ॥ शमयति जलधरधारा चातकयूना तृष चिरोपनताम् । क्षपयति च वधूलोचनजलधारा कामिना प्रवासरुचिम् ॥ १४ ॥ आस्वाद्य निर्विशेष विरहिवधूना मृदूनि मासानि । करकामिषेण मन्ये निष्ठीवति नीरदोऽस्थीनि ॥१५॥ वर्षासु जाता नवयौवनश्रीराशावधू प्रौढपयोधराभूत् । पुष्पोद्गमोऽजायत मालतीना बभूवुरस्पृश्यतमास्तटिन्य ॥ १६ ॥ वसन्तविश्लेषमपारयन्त्या भुवो निदाघस्मरतापशान्त्यै । आशावयस्याभिरुदाह्रियन्ते पयोदनीलोत्पलपल्लवानि ॥ १७ ॥ घनोद्यमे गाढतमेऽन्धकारे न कोऽपि निर्णेतुमह शशाक । स्पृश मुहु किंतु करेण नाभीसरोजमाभीरकुलाधिनाथ ॥ १८ ॥ कामेन काम प्रहिता जवेन प्रावृट् चचाल त्रिजगद्विजेतुम् । किं चन्द्रबिम्ब दधि भक्षयन्ती सधारयन्ती हरित शुभाय ॥ १९ ॥ निरीक्ष्य विद्युन्नयनै पयोदो मुख निशायामभिसारिकाया । धारानिपातै सह किं नु वान्तश्चन्द्रोऽयमित्यार्ततर ररासे ॥ २० ॥ सजलजलधरं नभो विरेजे विवृतिमियाय रुचिस्तडिल्लतानाम् । व्यवहितरतिविग्रहैर्वितेने जलगुरुभि स्तनितैर्दिगन्तरेषु ॥ २१ ॥ परिसुरपतिसूनुधाम सद्य समुपदधन्मुकुलानि मालतीनाम् । विरलमपजहार बद्धबिन्दु सरजसतामवनेरपा निपात ॥२२॥ प्रतिदिशमभिगच्छताभिमृष्ट ककुभविकाससुगन्धिनानिलेन । नव इव विबभौ चित्तजन्मा गतघृतिराकुलितश्च जीवलोक ॥ २३ ॥ व्यथितमपि भृश मनो हरन्ती परिणतजम्बुफलोपभोगहृष्टा । परभृतयुवति स्वन वितेने नवनवयोजितकण्ठरागरम्यम् ॥ २४ ॥ अभिभवति मन कदम्बवायौ मदमधुरे च शिखण्डिना निनादे । जन इव न धृतेश्चचाल जिष्णुर्न हि महता सुकर समाधिभङ्ग ॥ २५ ॥ धृतबिसवलयावलिर्वहन्ती कुमुदवनैकदुकूलमात्तबाणा । शरदमलतले सरोजपाणौ घनसमयेन वधूरिवाललम्बे ॥ २६ ॥ समदशिखिरुतानि हंसनादै कुमुदवनानि कदम्बपुष्पवृष्ट्या । श्रियमतिशयिनी समेत्य जग्मुर्गुणमहता महते गुणाय योग ॥ २७ ॥ सरजसमपहाय केतकीना प्रसवमुपान्तिकनीपरेणुकीर्णम् । प्रियमधुरसनानि षट्पदाली मलिनयति स्म विनीलबन्धनानि ॥ २८ ॥ मुकुलितमतिशय्य बन्धुजीवं धृतजलबिन्दुषु शाद्वलस्थलीषु । अविरलवपुष सुरेन्द्रगोपा विकचपलाशचयश्रिय समीयु ॥ २९ ॥ रटतु जलधर पततु धारा स्फुरतु तडिन्मरुतोऽपि वान्तु शीता । इयमुरसि

१ ऊर्ध्वं कण्ठो यस्य तादृश करोति २ मयूराणाम् ३ विरतसुरतराग

१ मेघ, पक्षे—निर्गता रदा दन्ता यस्य, दन्तानामभावादस्थिचर्वणासमर्थ इत्यत्यन्तवीति भाव २ भगवानर्जुनाम ३ आक्रन्दनं कृतवान्

महौषधीव कान्ता निखिलभयप्रतिघातिनी स्थिता मे ॥३०॥ स्फुरदधीरतडिन्नयना मुहुः प्रियमिवागलितोरुपयोधरम् । जलधरावलिरप्रतिपालितस्वसमयासमयाज्जगतीधरम् ॥३१॥ गजकदम्बकमेचकमुच्चकैर्नभसि वीक्ष्य नवाम्बुदमम्बरे । अभिससार न वल्लभमङ्गना न चमके च कमेकरसं रहः ॥३२॥ अनुययौ विविधोपलकुण्डलद्युतिवितानकसंवलितांशुकम् । धृतधनुर्वलयस्य पयोमुचः शबलिमा वलिमानमुषो वपुः ॥ ३३ ॥ द्रुतसमीरचलैः क्षणलक्षितव्यवहिता विटपैरिव मञ्जरी । नवतमालनिभस्य नभस्तरोरचिररोचिररोचत वारिदैः ॥३४॥ पटलमम्बुमुचां पथिकाङ्गना सपदि जीवितसंशयमेष्यती । सनयनाम्बुसखीजनसंभ्रमाद्विधुरबन्धुरबन्धुरमैक्षत ॥ ३५ ॥ प्रवसतः सुतरामुदकम्पयद्विदलकन्दलकम्पनलालितः । नमयति स्म वनानि मनस्विनीजनमनोनमनो घनमारुतः ॥ ३६ ॥ जलदपङ्क्तिरनर्तयदुन्मदं कलविलापि कलापिकदम्बकम् । कृतसमार्जनमर्दलमण्डलध्वनिजया निजया स्वनसंपदा ॥३७॥ नवकदम्बरजोरुणिताम्बरैरधिपुरन्ध्रि शिलीन्ध्रसुगन्धिभिः । मनसि रागवतामनुरागिता नवनवा वनवायुभिरादधे ॥ ३८ ॥ शमिततापमपोढमहीरजः प्रथमबिन्दुभिरम्बुमुचोऽम्भसाम् । प्रविरलैरचलाङ्गनमङ्गनाजनसुगं न सुगन्धि न चक्रिरे ॥ ३९ ॥ द्विरदद्न्तवलक्षमलक्ष्यत स्फुरितभृङ्गमृगच्छवि केतकम् । घनघनौघविघट्टनया दिवः कृशशिखं शशिखण्डमिव च्युतम् ॥ ४० ॥ दलितमौक्तिकचूर्णविपाण्डवः स्फुरितनिर्झरशीकरचारवः । कुटजपुष्पपरागकणाः स्फुटं विदधिरे दधिरेणुविडम्बनाम् ॥४१॥ नवपयःकणकोमलमालतीकुसुमसंततिसंततसङ्गिभिः । प्रचलितोडुनिभैः परिपाण्डिमा शुभरजोभरजोऽलिभिरादधे ॥४२॥ निजरजः पटवासमिवाकिरद्धृतपटोपमवारिमुचां दिशाम् । प्रियवियुक्तवधूजनचेतसामनवनी नवनीपवनावलिः ॥ ४३ ॥ प्रणयकोपभृतोऽपि पराङ्मुखाः सपदि वारिधरारवभीरवः । प्रणयिनः परिरब्धुमथाङ्गना ववलिरे वलिरेचितमध्यमाः ॥४४॥ विगतरागगुणोऽपि जनो न कश्चलति वाति पयोदनभस्वति । अभिहितेऽलिभिरेवमिवोच्चकैरननते ननते नवपल्लवैः ॥४५॥ प्रौढमौक्तिकरुचः पयोमुचां बिन्दवः कुटजपुष्पबान्धवः । विद्युता नभसि नाट्यमण्डले कुर्वते स्म कुसुमाञ्जलिश्रियम् ॥ ४६ ॥ महीमण्डलीमण्डपीभूतपाथोधरारब्धहर्षासु वर्षासु सद्यः । कदम्बे प्रसूनं प्रसूने मरन्दो मरन्दे मिलिन्दो मिलिन्दे मदोऽभूत् ॥ ४७ ॥ उन्निद्रकन्दलदलान्तरलभ्यमानगुञ्जन्मदान्धमधुपे नवमेघकाले । स्वप्नेऽपि यः प्रवसति प्रविहाय कान्तां तस्मै विषाणरहिताय नमो वृषाय ॥ ४८ ॥ घनसमयमहीभृत्तत्तनसाम्बरस्य त्रिभुवनपतिचापं गोपुरत्वं प्रपेदे । अपि विरसवचोभिः प्राप्तपङ्काभिषेका कुकवय इव भेका खेदयन्ति स्म लोकान् ॥ ४९ ॥ घनतरघनवृन्दच्छादिते व्योम्नि लोके सवितुरथ हिमांशोः सकथैव व्यरंसीत् । रजनिदिवसभेदं मन्दवाता शशंसुः कुमुदकमलगन्धानाहरन्तः क्रमेण ॥ ५० ॥ घनतरघनवृन्दच्छादिते व्योम्नि लोके सवितुरथ हिमांशोः सकथैव व्यरंसीत् । विरहमनुभवन्ती सङ्गमं चापि भर्त्रा रजनिदिवसभेदं चक्रवाकी शशंस ॥ ५१ ॥ अथ नभसि निरीक्ष्य व्याप्तदिक्चक्रवालं सजलजलदजालं प्राप्तहर्षप्रकर्षः । विहितविपुलबर्हाडम्बरो नीलकण्ठो मदमृदुकलकण्ठो नाट्यमङ्गीचकार ॥ ५२ ॥ अभिनवयवसश्रीशालिनि क्ष्मातलेऽस्मिन्नतिशयपरभागं भेजिरे जिष्णुगोपाः । कुवलयशयनीये मुग्धमुग्धेक्षणाया मणय इव विमुक्ताः कामकेलिप्रसङ्गात् ॥ ५३ ॥ मलिनहुतभुग्धूमश्यामैर्दिशो मलिना घनैरविरलतृणश्यामा भूमिर्नवोद्गतकन्दलैः । सुरतसुभगो नूनं कालः स एष समागतो मरणशरणा यस्मिन्नेते भवन्ति वियोगिनः ॥ ५४ ॥ क्षपा क्षामीकृत्य प्रसभमपहृत्याम्बु सरितां प्रताप्योर्वीं कृत्स्नां तरुगहनमुच्छोष्य सकलम् । क्व संप्रत्युष्णांशुर्गत इति तदन्वेषणपरास्तडिद्दीपालोका दिशि दिशि चरन्तीव जलदाः ॥५५॥ मेघाटोपे स्तनितसुभगं वीक्ष्य स्वं हस्तिदन्तैः कृत्वा भित्तीनुपरिसदनं चामरैश्छादयित्वा । कर्पूरैला मृगमदरसैर्भूमिमालिप्य शेते सैंहे चर्मण्युरसि दयिताबाहुरूढः पुलिन्दः ॥ ५६ ॥ उपैति घनमण्डली नदति नीलकण्ठावली तडिल्लसति सर्वतो वहति केतकीमारुतः । इतोऽपि यदि नागतः प्रियतमो नु मन्येऽधुना दधाति मकरध्वजस्त्रुटितशिञ्जिनीकं धनुः ॥ ५७ ॥ दिशां हाराकाराः शमितशमभाराः शमवतामसूचीसंचाराः कृतमदविकाराश्च शिखिनाम् । हताध्वव्यापारास्तुहिनकणसाराः विरहिणीमनःकीर्णाङ्गाराः किरति जलधारा जलधरः ॥ ५८ ॥ देवे वर्षत्यशनपचनव्यापृता वह्निहेतोर्गेहाद्गेहं फलकनिचितैः सेतुभिः पङ्कभीताः । नीध्रप्रान्तानविरलजलान्पाणिभिस्ताडयित्वा शूर्पच्छत्रस्थगितशिरसो योषितः संचरन्ति ॥ ५९ ॥ आकर्ण्य स्मरयौवराज्यपटहं जीमूतधीरध्वनिं नृत्यत्केकिकुटुम्बकस्य दधतं मन्द्रां मृदङ्गक्रियाम् । उन्मीलन्नवनीलकन्दलदलव्याजेन रोमाञ्चिता हर्षेणेव समुच्छ्रितान् वसुमती दध्रे शिलीन्ध्रध्वजान् ॥ ६० ॥ वज्रेण त्रिजगत्पतेर्बलरिपोरच्छिन्नपक्षाः पुरा ये भीता निमज्जुरब्धिजठरे ते लूनपक्षा गिरीन् । आश्वास प्रणुदन्स्वजा शमयितुं तेषामुदन्वत्यथामुच्चस्थुर्जलदच्छलेन जलधेरूढाम्भसः पर्वताः ॥ ६१ ॥ मन्दं मुद्रितपांसवः परिपत-

१ रात्रिम्. २ कृत्वा कृत्वा. ३ तडिदेव दीपस्तस्यालोकः प्रकाशस्तैः.

ज्झङ्कारिझञ्झामरुद्वेगध्वस्तकुटीरकाश्रनिपतच्छिद्रेषु रुन्धान्तरा । कर्मव्यग्रकुटुम्बिनीकुचभरस्वेदच्छिदः प्रावृषः प्रारम्भे मदयन्ति कन्दलदलोल्लासाः पयोबिन्दवः ॥ ६२ ॥ किंचिन्मुद्रितनासनं शिखिकुलैरुत्कण्ठमालोकिता जीर्णावासरदद्दरिद्रगृहिणीश्वासानिलैर्जर्जराः । एते ते निपतन्ति नूतनघनाव्यावृत्तमरारम्भिणो विच्छायीकृतविप्रयुक्तवनितावक्त्रेन्दवो बिन्दवः ॥ ६३ ॥ काले नीलबलाहके सतडिति प्रीतिप्रदे बर्हिणामाश्चर्यं कथयामि च शृणुत भो यद्वृत्तमस्मद्गृहे । सौभाग्यव्ययशङ्कयैकशयने कान्ताप्रियाभ्यामहो मानिभ्यां बत रात्रिरेव सकला चीर्णं प्रवासिव्रतम् ॥ ६४ ॥ उत्फुल्लार्जुनसर्जवासितवहत्पौरस्त्यझञ्झानिलप्रेङ्खोलत्स्खलितेन्द्रनीलशकलस्निग्धाम्बुदश्रेणयः । धारासिक्तवसुंधरासुरभयः प्राप्तास्त एवाधुना घर्माम्भोविगमागमव्यतिकरश्रीवाहिनो वासराः ॥ ६५ ॥ आच्छन्ने क्षितितेजसी मनसिजव्यापारमेयं मनः स्वात्मा च द्वयमेतदस्ति दशमं द्रव्यं परेषां तमः । कालाकाशदिशां निरस्त्वमधुना नामापि वर्षागमे द्रव्यं वारि गुणश्च वारिविरवः कर्मापि वारिक्रिया ॥ ६६ ॥ आसारेण न हर्म्यतः प्रियतमैर्यातुं बहिः शक्यते शीतोत्कम्पनिमित्तमायतदृशा गाढं समालिङ्ग्यते । जाताः शीकरशीतलाश्च मरुतो रत्यन्तखेदच्छिदो धन्यानां बत दुर्दिनं सुदिनतां याति प्रियासंगमे ॥ ६७ ॥ उद्योगः क्षयमेति हन्त सहसा जाड्यं समुज्जृम्भते मित्रस्यापि च दर्शनं मनसि नो किं वान्यदाचक्ष्महे । यल्लोकस्पृहणीयता गतमभूत्तज्जीवनं व्यर्थतां प्राप्तं येन दुनोति तन्मम मनो दुर्दैवदुर्दिनम् ॥ ६८ ॥ सर्वेणोद्गतकन्दला वसुमती वृद्धिर्जलानां परा जातं निष्कमलं जगत्सुमलिनैर्लब्धा घनैरुन्नतिः । सर्पन्ति प्रतिमन्दिरं द्विरसना सत्यक्तमार्गा जना वर्षाणां च कलेश्च संप्रति जयत्येकैव राज्यस्थितिः ॥ ६९ ॥ नैतद्वारिदगर्जितं रतिपतिप्रस्थानढक्कारवो नैते वारिधराः स्मरमदच्छलास्तरिभुराः प्रोद्धुराः । नैषा विद्युदियं विभाति रुचिरा तत्त्वद्रहासप्रभा मन्ये मानिनि मानदुर्गमधुना जेतुं किमायात्यसौ ॥ ७० ॥ इत्थाडम्बरमम्बरे घनकृतं सौदामिनीनर्तकीनृत्यारम्भमृदङ्गमङ्गलरवं श्रुत्वा च तद्गर्जितम् । पुष्यत्पुष्पमरन्दताण्डवतरुस्कन्धानसद्वायसक्वाणाकर्णनसोत्सवप्रियतमं पान्था ययुर्मन्दिरम् ॥ ७१ ॥ सच्चन्येन निरन्तरं निवसतिर्मिनाघनालोकनं पथ्या पङ्कसमाकुलाः कलुषता वारां सदा दुर्दिनम् । एवं यद्यपि दूषणानि तदपि स्वर्भूजनोल्लासकृत्सम्योत्पत्तिनिमित्ततैकगुणतः प्रावृट् प्रपदे यतः ॥ ७२ ॥

दोलाकेलि

सौन्दर्यसिन्धौ नवलोचनाभ्यां दोलासु लोलासु यदुत्सवाः । यदि प्रमादात्स्मरते करिष्ये जानाति तद्रुणयितुं मनोभू ॥ ७३ ॥ प्रसार्य पादौ निहितस्थितीनां दोलासु लोलांशुकपल्लवानाम् । मनोरथानामपि यत्र गम्यं तद्वशुमापुः सुदृशां युवानः ॥ ७४ ॥ उन्नम्य दूरं मुहुरानमन्त्यः काताश्चर्याभूतनितम्बबिम्बाः । दोलाविलासेन जितश्रमत्वात्स्वरूपमापुः पुरुषायितेषु ॥ ७५ ॥ दृशा निदधिरे दिशः कमठराजिनीराजिता कृता ह्मितरोचिषा हरति चन्द्रकान्तिश्रियम् । अकारि हरिणीदृशः प्रबलदण्डकप्रस्फुरद्वपुर्विपुलरोचिषा वियति विद्युता विभ्रमः ॥ ७६ ॥ प्रत्यासन्नमुखी कराम्बुजयुगप्रेङ्खोलिता प्रेङ्खिकामारोहयमुदस्तहारलतिकाव्यावृत्ततुङ्गस्तनी । दृष्टादृष्टमुखी गतागतवशादालोक्यमानाम्बुदे तन्वङ्गी गगने करोति पुरतः शातह्रदं विभ्रमम् ॥ ७७ ॥

वर्षानायकः

एते ते दुरतिक्रमत्रममिलद्वर्मोर्मिमर्मच्छिदः कादम्बेन रजोभरेण ककुभो रुन्धन्ति झञ्झानिलाः । गाढारम्भनिगूढनीरदघटासंघट्टनीलीभवद्व्योमक्रोडकटाहपातुकपयोवेणीकणग्राहिणः ॥ ७८ ॥ धाराधौतं धुनाना शशधरधवलं केसरं केनकीनां कैलासे किंनरीणां चलदलकलतालास्यलीलां दधानाः । आमूलं मानिनीनां मनसि विनिहितं मानमुन्मूलयन्तो वान्त्येते वारिवाहव्यतिकरशिशिराः प्रावृषेण्याः समीराः ॥ ७९ ॥ गोकर्णं गाहमानाः पृथुतरपृषतग्राहिणः शर्वरीघानाकम्पन्तो दिगन्तानपि च विदधतः कन्दलीसुप्रचारान् । एते धावन्ति वार्घश्रनसमुरुधनुर्धारयन्तः समन्तादाघ्नन्तोऽभ्रवीथिं वनमिव शबरभ्रान्तिभाजोऽम्बुवाहाः ॥ ८० ॥

वर्षापथिकः

उपरि पयोधरमाला दूरे दयिता किमेतदापतितम् । हिमवति दिव्यौषधयः कोपाविष्टः फणी शिरसि ॥ ८१ ॥ उपरि घनं घनपटलं तिर्यग्गिरयोऽपि नर्तितमयूराः । क्षितिरपि कन्दलधवला दृष्टिं पथिकः क्व पातयतु ॥ ८२ ॥ किं गतेन यदि सा न जीवति प्राणिति प्रियतमा तथापि किम् । इत्युदीक्ष्य नवमेघमालिका न प्रयाति पथिकः स्वमन्दिरम् ॥ ८३ ॥ शिखिनि कूजति गर्जति तोयदे स्फुटति जातिलताकुसुमाकरे । अहह पान्थ न जीवति ते प्रिया नमसि मासि न यासि गृहं यदि ॥ ८४ ॥ स्वसिति तरुणीनेत्रश्यामे पयोभृति निर्भरं स्फुटति चपले वारंवारं क्षणद्युतिनेत्रसि । उपगुरुजनं मन्ये दैन्यात्पराङ्मुखया निभृतनिभृतं मन्दोच्छ्वासं तया बत स्थीयते ॥ ८५ ॥ निशीथे दीनानां झटिति तडितां वीक्ष्य विषयं घनानामाभोगं रसिकपथिकेनोत्सुकदृशा । न गीतं सोत्कण्ठं न च रुदितमुत्कण्ठतरलं न मुक्ता निःश्वासाः स्फुरदसुमनः किं तु हृदयम् ॥ ८६ ॥ यथा रन्ध्रं व्योमज्वलजलदधूमं स्थगयति स्फुलिङ्गानां रूपं दधति च

१ मण्डनाशे

यथा कीटमणय । यथा विद्युज्ज्वालोल्लसितपरिपिङ्गाश्च ककुभस्तथा मन्ये लग्न पथिकतरुखण्डे स्मरदव ॥ ८७ ॥ बर्ही रौति बका रटन्ति तडितो भ्राम्यन्त्यतिव्याकुला विक्रोशन्ति घना घना च विलपत्युच्चैर्बलाकावलि । आस्मान मरुत क्षिपन्ति सलिलासार पतत्यग्रतो मुक्त्वा प्रावृषि साहसैकरसिके याति प्रियामध्वगे ॥ ८८ ॥ नृत्यच्चन्द्रकिणि क्वणन्मधुलिहि श्यामायमानक्षितौ धीरध्वानपयोमुचि प्रविलसत्सौदामिनीदामनि । धाराम्भ कणवाहिशीतमरुति प्राणान्पयोदागमे हा हा हास्यति मुग्धिका नववधू रित्यध्वग क्रन्दति ॥ ८९ ॥ श्रुत्वा बालमृगीविलोलनयना शब्द घनाना पुरा सीत्या वक्षसि सश्रितापि निबिड भूय समालिङ्गति । या यत्नादपहृत्य रोपितवती कण्ठे ममैवानन सा द्रक्ष्यत्यधुना कथ नु विरहे बाला पयोदावलीम् ॥ ९० ॥ रात्रौ वारिभरालसाम्बुदरवोद्विग्नेन जाताश्रुणा पान्थेनात्मवियोगदु खपिशुन गीत तथोत्कण्ठया । आस्ता जीवितहारिण प्रवसनालापस्य सकीर्तन मानस्यापि जलाञ्जलि सरभस लोकेन दत्तो यथा ॥ ९१ ॥ ग्रामेऽस्मिन् पथिकाय पान्थ वसतिर्नैवाधुना दीयते रात्रावत्र विहारमण्डपतले पान्थ प्रसुप्तो युवा । तेनोद्गीय खलेन गर्जति घने स्मृत्वा प्रिया तत्कृत येनाद्यापि करङ्कदण्डपतनाशङ्की जन स्तिष्ठति ॥ ९२ ॥ भ्रात पान्थ कुतो भवान्नगरतो वार्ता न वा वर्तते बाढ ब्रूहि युवा पयोदसमये त्यक्त्वा प्रिया जीवति । सत्य जीवति जीवतीति कथिता वार्ता मयापि श्रुता विस्तीर्णा पृथिवी जनोऽपि विविध किं किं न सभाव्यते ॥ ९३ ॥ धीर वारिधरस्य वारि किरत श्रुत्वा निशीथे ध्वनि दीर्घोच्छ्वाससमुदश्रुणा विरहिणीं बाला चिर ध्यायता । अध्वन्येन विमुक्तकण्ठकरुण रात्रौ तथा क्रन्दित ग्रामीणै पुनरध्वगस्य वसतिर्ग्रामे निषिद्धा यथा ॥ ९४ ॥ भ्रात पान्थ प्रसीद प्रतिविरम समुत्सृज्य बालामकाण्डे गन्तु बाष्पाम्बुपूरप्लुतनयनमुखीं प्रेयसीं ते न युक्तम् । वृत्त ग्रामेऽतिकष्ट यदिह गृहपते प्रोषितस्य प्रियाया मुक्ताक्रन्दास्वमेता सलिलवितरणे निर्गतान्पश्य बन्धून् ॥ ९५ ॥ भद्रात्र ग्रामके त्व वससि परिचयस्तेऽस्ति जानासि वार्तामस्मिन्नन्यजाया जलधररसितोत्का न काचिद्विपन्ना । इत्थ पान्थ प्रवासावधिदिननिगमापायशङ्की प्रियाया पृच्छन् वृत्तान्त मागत्स्थितनिजभवनोऽप्याकुलो न प्रयाति ॥ ९६ ॥

वर्षापथिककामिनी

अदृष्टपूर्वमस्माभिर्यदेतद्दृश्यतेऽधुना । विष विषधरै पीत मूर्छिता पथिकाङ्गना ॥ ९७ ॥ सखि हे पश्य रसमय जलधरसमय समुद्भवम् । विलसति कापि बलाका कापि बलाका मुद धत्ते ॥ ९८ ॥ शिशिरसीकरवाहिनि मारुते चरति शीतभयादिव सत्वर । मनसिज प्रविवेश वियोगिनीहृदयमाहितशोकहुताशनम् ॥ ९९ ॥ एष्यन्त्यवश्यमधुना हृदयाधिनाथा मुग्धा मुधा कुरुत मा विविध विलापम् । इत्थ शशासुरिव गर्जितकैतवेन पाथोधरा पथिकपङ्कजलोचनाभ्य ॥ १०० ॥ आकर्णितानि रसितानि यथा प्रसर्पत्प्रद्युम्नराजरथनिस्वनसोदराणि । उच्चै रणच्चरणनूपुरया पुरम्ध्रया क्षिप्र प्रिय कुपितयापि तया सिषेवे ॥ १०१ ॥ प्रणतिभिरपि यस्तु प्रार्थनाभिश्च सख्या क्षणमपि न मनस्तो मानिनी मानमौज्झत् । तमसमशरशस्त्रीभूतगानप्रकार फणिनमिव शिखण्डी किं न खण्डीचकार ॥ १०२ ॥ नमसि जलदलक्ष्मीं सास्रया वीक्ष्य दृष्ट्या प्रवसमि यदि कान्तेत्यर्धमुक्त्वा कथचित् । मम पटमवलम्ब्य प्रोलिखन्ती धरित्रीं तदनु कृतवती सा यत्र वाचो निवृत्ता ॥ १०३ ॥ विरमत घना किं वो वृथ्या मुधैव विसृष्टया भजत ककुभ काम्यन्त्या मनोरुचिरामत । न तदिह वन नासौ मार्गो न तच्च धरातल विरहगलितैस्तन्व्या यन्न श्रुत नयनाम्बुभि ॥ १०४ ॥ प्रसरदलकाकीर्णे कर्णे न केकिरुत श्रुत श्वसितविजितो वातो भ्रातो न वा कुटजोत्कट । न च परिचितासावासवप्लुताश्रुणि लोचने तदपि स्मिपि प्रावृट्श्यामा धुनोति वियोगिनी ॥ १०५ ॥ मेघैर्व्योम नवाम्बुभिर्वसुमती विद्युल्लताभिर्दिशो धाराभिर्गगन वनानि कुटजै पूर्वृता निम्नगा । एका घातयितु वियोगविधुरा दीना वराकीं स्त्रिय प्रावृट्काल हताश वर्णय कृत मिथ्या किमाडम्बरम् ॥ १०६ ॥ वाता वान्तु कदम्बरेणुशबला नृत्यन्तु सर्पद्विष सोत्साहा नववारिगर्भगुरवो मुञ्चन्तु नाद घना । मग्ना कान्तवियोगशोकजलधौ मा वीक्ष्य दीनानना विद्युत्किं स्फुरसि त्वमप्यकरुणे स्त्रीत्वे समाने सति ॥१०७॥ अम्भोवाहमुरद्विषो निवसन व्याताद्विदिव्यौषधी कन्दर्पस्य विलासचम्पकधनुर्येष्टिलतामञ्जरी । लेखा व्योमकषोपले विरचिता चामीकरस्य स्फुरद्धाम्ना यत्विलासिनीजनमन कम्पाय शम्पाभवत् ॥ १०८॥ श्रुत्वा तन्व्या निशीथे नवघनरसित विश्लथाङ्ग पतित्वा शय्याया भूमिपृष्ठे करतलधृतया दु खितालीजनेन । सोत्कण्ठ मुक्तकण्ठ कठिनकुचतटाघातशीर्णाश्रुबिन्दु स्मृत्वा स्मृत्वा प्रियस्य स्खलितमृदुवचो रुद्यते पान्थवध्वा ॥ १०९ ॥

खद्योत

प्राचीमहीधरशिलाविनिवेशितस्य धाराधरस्फुरदयोघनताडितस्य । तप्तायसस्य तपनस्य कणा विकीर्णा खद्योतपोतसुषमा स्फुटमावहन्ति ॥ ११० ॥

हंस

तटमुपगत पद्मे पद्मे विवेशितमाननं प्रतिपुटकिनीपत्रच्छाया मुहुर्मुहुरामितम् । मुहुरपगतैरसैः कोष्णीकृता जलवीचयो जलदमलिना हंसेनाशा विलोक्य पिपासता ॥१११॥

शरद्वर्णनम्

अहो बाणस्य सधानं शरदि स्मरभूपते । अपि सोऽयं त्विषामीशः कन्याराशिमुपागतः ॥ १ ॥ अपीतक्षीरकादम्बमसंमृष्टामलाम्बरम् । अप्रसादितसूक्ष्माम्बु जगदासीन्मनोरमम् ॥ २ ॥ अधोपगूढे शरदा शशाङ्के प्रावृड्ययौ शान्ततडित्कटाक्षा । कासां न सौभाग्यगुणोऽङ्गनानां नष्टपरिभ्रष्टपयोधराणाम् ॥ ३ ॥

शरत्समयस्वभावाख्यानम्

दर्शयन्ति शरन्नद्यः पुलिनानि शनैः शनैः । नवसंगमसव्रीडा जघनानीव योषितः ॥ ४ ॥ एकेन चुलुकेनाब्धिनिपीतः कुम्भजेन यत् । तन्योदयेऽन्तः कालुष्यं त्यजन्त्यापो भयादिव ॥ ५ ॥ पाथोदजालजटिलं मलिनं शरदङ्गना । अम्बरं धावयामास चन्द्रिकाचयवारिभिः ॥ ६ ॥ धन्याः शरदि हेमन्ते प्रोल्लसच्छिन्नशालिकान् । प्रासादान्नीसखाः पौराः केदाराश्च कृषीवलाः ॥ ७ ॥ नमिता फलभारेण न मिता शालमञ्जरी । केदारेषु हि पश्यन्ति के दारेषु विनिःस्पृहाः ॥ ८ ॥ हंसश्चन्द्र इवाभाति जलं व्योमतलं यथा । विमलाः कुमुदानीव तारकाः शरदागमे ॥ ९ ॥ राजीवमिव राजीवं जलं जलमिवाजनि । चन्द्रश्चन्द्र इवातन्द्रः शरत्समुदयोद्यमे ॥ १० ॥ काशाः क्षीरनिकाशा दधिसवर्णानि सप्तपर्णानि । नवनीतनिभश्चन्द्रः शरदि च तक्रप्रभा ज्योत्स्ना ॥ ११ ॥ इयमिदमत्यन्तसमीचे प्रभविष्णुना शरन्नेयम् । क्षेत्रेभ्यः प्राप्य फलं खलेषु निक्षिप्यते यस्मात् ॥ १२ ॥ अथ प्रसन्नेन्दुमुखी सिताम्बरा समाययावुत्पलपत्रलोचना । सपङ्कजा श्रीरिव गां निषेवितुं सहंसबालव्यजना शरद्वधूः ॥ १३ ॥ समुल्लसत्पङ्कजलोचनेन विनोदयन्ती तरुणानदोषान् । शुद्धाम्बरा गुप्तपयोधरश्रीः शरन्नवोढेव समाजगाम ॥ १४ ॥ पयोदकेशेषु विकृष्य रोषान्निष्काम्य सा कोकनदायताक्षी । वर्षावधूं स्वां श्रियमुन्नयन्ती प्रौढा सपत्नीव शरच्चकार ॥ १५ ॥ चन्द्रायते शुक्लरुचापि हंसो हंसायते चारुगतेन कान्ता । कान्तायते स्पर्शसुखेन वारि वारीयते स्वच्छतया विहायः ॥ १६ ॥ ऐन्द्रं धनुः पाण्डुपयोधरेण शरद्दधानार्द्रनखक्षताभम् । प्रसादयन्ती सकलङ्कमिन्दुं तापं रवेरभ्यधिकं चकार ॥ १७ ॥ उपैति सस्यं परिणामरम्यता नदीरनौद्धत्यमपङ्कता महीम् । नवैर्गुणैः संप्रति संस्तवस्थिरं तिरोहितं प्रेम घनागमश्रियः ॥ १८ ॥ पतन्ति नास्मिन्विशदाः पतत्रिणो धृतेन्द्रचापा न पयोदपङ्क्तयः । तथापि पुष्णाति नभः श्रियं परां न रम्यमाहार्यमपेक्षते गुणम् ॥ १९ ॥ विपाण्डुभिर्म्लानतया पयोधरैश्च्युताचिराभा गुणहेमदामभिः । इयं कदम्बानिलभर्तुरत्यये न दिग्वधूनां कृशता न राजते ॥ २० ॥ विहाय वाञ्छामुदिते मदात्ययादरक्तकण्ठस्य रुते शिखण्डिनः । श्रुतिः श्रयत्युन्मदहंसनिःस्वनं गुणाः प्रियत्वेऽधिकृता न संस्तवः ॥ २१ ॥ अमी पृथुस्तम्बभृतः पिशङ्गतां गता विपाकेन फलस्य शालयः । विकासि वप्राम्भसि गन्धसूचितं नमन्ति निघ्रातुमिवासितोत्पलम् ॥ २२ ॥ विहारभूमेरभिघोषमुत्सुकाः शरीरजेभ्यश्च्युतयूथपङ्क्तयः । असक्तमूधांसि पयः क्षरन्त्यमूरुपायनानीव नयन्ति धेनवः ॥ २३ ॥ जगत्प्रसूतिर्जगदेकपावनी व्रजोपकण्ठं तनयैरुपेयुषी । द्युतिं समग्रां समितिर्गवामसावुपैति मन्त्रैरिव संहिताहुतिः ॥ २४ ॥ कृतावधानं जितबर्हिणध्वनौ सुरक्तगोपीजनगीतनिःस्वने । इदं जिघत्सामपहाय भूयसीं न सस्यमभ्येति मृगीकदम्बकम् ॥ २५ ॥ असावनास्थापरयावधीरितः सरोरुहिण्या शिरसा नमन्नपि । उपैति शुष्यन्कलमः सहाम्भसा मनोभुवा तप्त इवाभिपाण्डुताम् ॥ २६ ॥ अमी समुद्धूतसरोजरेणुना हृता हृतासारकणेन वायुना । उपागमे दुश्चरिता इवापदां गतिं न निश्चेतुमलं शिलीमुखाः ॥ २७ ॥ मुखैरसौ विद्रुमभङ्गलोहितैः शिखाः पिशङ्गीः कलमस्य बिभ्रती । शुकावलिर्व्यक्तशिरीषकोमला धनुःश्रियं गोत्रभिदोऽनुगच्छति ॥ २८ ॥ ददतमन्तरिताहिमदीधितिं खगकुलाय कुलायनिलायिताम् । जलदकालमबोधकृतं दिशामपरथाप रथाययथायुधः ॥ २९ ॥ स विकचोत्पलचक्षुषमैक्षत क्षितिभृतोऽङ्कगतां दयितामिव । शरदमच्छगलद्वसनोपमाक्षमघनामघनाशनकीर्तनः ॥ ३० ॥ जगति नैशमशीतकरः करैर्वियति वारिदवृन्दमयं तमः । जलजराजिषु नैद्रमदिद्रवन्महतामहताः क्व न तारयः ॥३१॥ समय एव करोति बलाबलं प्रणिगदन्त इतीव शरीरिणाम् । शरदि हंसरवाः परुषीकृतस्वरमयूरमयूरमणीयताम् ॥३२॥ तनुरुहाणि पुरो विजितध्वनेर्धवलपक्षविहङ्गमकूजितैः । जगलुरक्षमयेव शिखण्डिनः परिभवोऽरिभवो हि सुदुःसहः ॥ ३३ ॥ अनुनभः धनराजिवधूमुखे बहलरागजवाधरचारुणी । विकचबाणदलावलयोऽधिकं रुरुचिरे रुचिरेक्षणविभ्रमाः ॥३४॥ वनकभङ्गपिशङ्गदलैर्दधे सरजसारुणकेसरचारुभिः । प्रियविमानितमानवतीरुषां निरसनैरसनैरवृथार्थता ॥ ३५ ॥ मुखसरोजरुचं मदपाटलामनुचकार चकोरदृशां यतः । धृतनवातपमुत्सुकतामतो

१ मदम्. २ आकाराम्; वधू,-वक्षम्.

न कमलं कमलभ्रमयदम्भसि ॥ ३६ ॥ निगतसस्यजिघत्समघट्टयत्कलमगोपवधूर्न मृगव्रजम् । श्रुततदीरितकोमलगीतकध्वनिमिषेऽनिमिषेक्षणमग्रत ॥ ३७ ॥ कृतमदं निगदन्त इवाकुलीकृतजगत्त्रयमूर्जमतङ्गजम् । ववुरयुक्छदगुच्छसुगन्धयः सततगास्सततगानगिरोऽलिभिः ॥ ३८ ॥ तीक्ष्णं रविस्तपति नीच इवाचिराढ्यः शृङ्गं रुरुस्त्यजति मित्रमिवाकृतघ्नः । तोयं प्रसीदति मुनेरिव चित्तवृत्तिः कामी दरिद्र इव शोषमुपैति पङ्कः ॥ ३९ ॥ आसादितप्रकटनिर्मलचन्द्रहासः प्राप्तः शरत्समय एष विशुद्धकान्तः । उत्खाय गाढतमसं घनकालमुग्रं रामो दशास्यमिव संभृतबन्धुजीवः ॥ ४० ॥ वृद्धाङ्गनेव निजहौ सरिदुद्धततरं वेदान्तिनामिव मनः शुचि नीरमासीत् । चन्द्रे प्रभा मुनिवचश्च इवाद्भुताभूद्विद्वत्कवित्वमिव केरिरुत न रेजे ॥ ४१ ॥ मधुमधुरिमभाञ्जि भेजिरे हसनादास्तुहिनपटललीलां लेभिरे वारिवाहाः । क्षितिरमनदपङ्का किं च रोलम्बमालावलिकलितमलिम्नः शैवलिन्यस्तदासन् ॥ ४२ ॥ स्फुटं स्फुटपलाशवत्सुभगमासिचञ्चूपुटे विपाककपिशीकृता कलममञ्जरीर्बिभ्रती । भ्रमौ दिवि शुकावलिः स्फुरदल्पच्छविर्जङ्गमा स्मरारहृदयंगमा विबुधचापलक्ष्मीरिव ॥ ४३ ॥ अपाकृत्याशेषाण्यपि च घनजालानि परितस्तमोधूमस्तोमोद्भवमलिनिमानं च तदनु । शरच्चन्द्रः शिल्पी रतिपतिमुदेऽसौ निजकरैः सुधासदोहार्द्रैर्भुवनभवनं पाण्डुरयति ॥ ४४ ॥ रम्यं हर्म्यतलं नवाः सुनयना गुञ्जद्द्विरेफा लताः प्रोन्मीलन्नवमालतीसुरभयो वाता सचन्द्रा क्षपा । यद्येतानि जयन्ति हन्त परितः शस्त्राण्यमोघानि मे तत्को कीदृगसौ विवेकविभवः कीदृक्प्रबोधोदयः ॥ ४५ ॥ अर्धं सुप्तो निशायां सरभससुरतायाससन्नश्लथाङ्गः प्रोद्भूतासह्यतृष्णो मधुमदविरतौ हर्म्यपृष्ठे प्रबुद्धः । संभोगक्लान्तकान्ताशिथिलभुजलतावर्जितं कर्करीतो ज्योत्स्नाभिन्नाच्छधारं न पिबति सलिलं शारदं मन्दपुण्यः ॥ ४६ ॥ चेतः कर्षन्ति सप्तच्छदकुसुमरसासारसौरभ्यलुभ्यद्भृङ्गीसंगीतमङ्गिश्रुतिसुभगदिशो वासरा शारदीनाः । किं च व्याकोशपङ्केरुहमधुरमुखी सञ्चरच्चञ्चरीकश्रेणीवेणीसनाथा रमयति तरणं पद्मिनीमंशुमाली ॥ ४७ ॥

भ्रमरक्रीडा

अलक्षितकुचाभोगं भ्रमन्ती नृत्यभूमिषु । स्मरेणापि सरोजाक्षी न लक्ष्यीक्रियते शरैः ॥ ४८ ॥ भ्रमात्प्रकीर्णभ्रमरीषु किंचिच्चेलाञ्चले चञ्चललोचनायाः । कुचौ कदाचिज्जघनं युवानो विलोक्य साफल्यमवापुरक्ष्णोः ॥ ४९ ॥ परिभ्रमन्त्या भ्रमरीविनोदे नितम्बबिम्बाद्विगलद्दुकूलम् । विलोक्य कस्याश्चन कोमलाङ्ग्या पुमानमन्या सुदृशो ववाञ्छ ॥ ५० ॥ यतो यतः पद्मचरणोऽभिनर्तते ततस्ततः प्रेरितलोललोचना । विनर्तितभ्रूरियमद्य शिक्षते भयादकामापि हि दृष्टिविभ्रमम् ॥ ५१ ॥ करौ धुनाना नवपल्लवाकृती वृथा कृथा मानिनि मा परिश्रमम् । उपेयुषी कल्पलताभिशङ्कया कथं न्वितस्त्रसति षट्पदावलिः ॥ ५२ ॥ चेलाञ्चलेन चलहारलताप्रकाण्डैर्वेणीगुणेन च चलद्वलयीकृतेन । हेलाहितभ्रमरकभ्रममण्डलीभिश्छन्नयं रचयतीव चिरं नतभ्रूः ॥५३॥ मुक्ते काञ्चनकुण्डले निपतिते माणिक्यभूषामणौ कीर्णे केलिसरोरुहे विगलिते मुक्ताकलापे सति । निःश्वासाम्बुजलोचनाभ्रमरिकानृत्यावसाने पुनः प्राणेशच्युतिशङ्कयेव हृदये हस्तारविन्दं ददौ ॥ ५४ ॥

शरद्वायवः

यान्ति रात्रौ रतिक्लान्तकामिनीसुहृदोऽनिलाः । ललनालोलधम्मिल्लमल्लिकामोदवासिताः ॥ ५५ ॥ वान्ति कह्लारसुभगाः सप्तच्छदसुगन्धयः । वाता नवरतम्लानवधूगमनमन्थराः ॥ ५६ ॥

शरत्पथिकः

पङ्कानुपङ्कं पथि विस्मरन्तः कथावशेषे च पयोदवृन्दे । मार्गेषु चन्द्रातपपिच्छिलेषु पदे पदे चस्खलुरध्वनीनाः ॥ ५७ ॥ इह निचुलनिकुञ्जे वञ्जुलसमारमाजि स्वपिषि यदि मुहूर्तं पश्यसि क्षेममेतत् । इति पथिकमकस्मान्मार्ग एवोपविष्टं वदति तरुणकान्तं गोपिका साङ्गभङ्गम् ॥ ५८ ॥

हेमन्तवर्णनम्

हेमन्तहिमनिस्पन्दमवलोक्य मनोभवम् । प्रहर्तुं सुभ्रुवां चेतो रविर्देवो धनुर्दधौ ॥ १ ॥ दुराशेव दरिद्रस्य तृष्णेव कृपणस्य च । अहो न विरमत्येषा हन्त हेमन्तयामिनी ॥२॥ हेमन्ते बहुदोषाढ्ये द्वौ गुणौ सर्वसंमतौ । अयत्नशीतलं वारि सुरतं स्वेदवर्जितम् ॥ ३ ॥

हेमन्तसमयस्वभावाख्यानम्

हे हेमन्त स्मरिष्यामि त्वय्यतीते गुणद्वयम् । अयत्नशीतलं वारि निशा च सुरतक्षमा ॥ ४ ॥ हसन्तीं वा हसन्तीं वा हसन्तीं वामलोचनाम् । हेमन्ते ये न सेवन्ते ते नूनं दैववञ्चिताः ॥ ५ ॥ कामिनो हन्त हेमन्तनिशि शीतज्वरातुराः । जीवन्ति हरिणाक्षीणां वक्षोजाश्लेषरक्षिताः ॥ ६ ॥ अद्य शीतं वरीवर्ति सरीसर्ति समीरणः । अपत्नीको मरीमर्ति नरीनर्ति कुचोष्मवान् ॥ ७ ॥ हिमधवलदन्तकेशी मन्दद्युतितारका बहुत्तिमिरा । द्विगुणीभूता रजनी वृद्धेव शनैः शनैर्याति ॥ ८ ॥ अम्बरमेव रमण्यै यामिन्यै वासरः प्रेयान् । अधिकं ददौ निजाङ्गादथ संकुचितः स्वयं तस्थौ ॥ ९ ॥ विकसति सूर्ये विकसति मुकुलति चास्तङ्गते तस्मिन् । शिशिरे निःस्वकुटुम्बं पङ्कजलीलां समुद्वहति ॥ १० ॥

• ४४ सु र॰ भा

कन्याप्रसूतस्य धनुःप्रसङ्गादङ्गाधिकासादितविक्रमस्य । धनंजयार्धोनपराक्रमस्य हिमस्य कर्णस्य च को विशेषः ॥ ११ ॥ अलं हिमानीपरिदीर्णगात्रः समापितः फाल्गुनसंगमेन । अत्यन्तमाकाङ्क्षितकृष्णवर्त्मा भीष्मो महात्माजनि माघतुल्यः ॥ १२॥ अविरलफलिनीवनप्रसूनः कुसुमितकुन्दसुगन्धिगन्धवाहः । गुणमसमयजं चिराय लेभे विरलतुषारकणस्तुषारकालः ॥ १३ ॥ निचयिनि लवलीलताविकासे जनयति लोध्रसमीरणे च हर्षम् । विकृतिमुपययौ न पाण्डुसूनुश्चलति नयान्न जिगीषतां हि चेतः ॥ १४ ॥ कतिपयसहकारपुष्परम्यस्तनुतुहिनोऽल्पविनिद्रसिन्दुवारः । सुरभिमुखहिमागमान्तशंसी समुपययौ शिशिरः स्मरैकबन्धुः ॥ १५ ॥ गजपतिद्वयसीरपि हैमनस्तुहिनयन्सरितः पृषतांपतिः । सलिलसंततिमध्वगयोषितामतनुतातनुतापकृतं दृशाम् ॥ १६ ॥ इदमयुक्तमहो महदेव यद्वरतनोः स्मरयत्यनिलोऽन्यदा । स्मृतसमग्रयौवनसोष्मपयोधरान्सतुहिनस्तु हिनस्तु वियोगिनः ॥ १७ ॥ प्रियतमेन यया सरुषा स्थितं न सहसा सहसा परिरभ्य तम् । श्लथयितुं क्षणमक्षमताङ्गना न सहसा सहसा कृतवेपथु ॥ १८ ॥ भृशमदूयत याऽधरपल्लवक्षतिरनावरणा हिममारुतैः । दशनरश्मिपटेन च सीत्कृतैर्निवसितेन सितेन मुनिवरौ ॥ १९ ॥ प्रणयिना सुतनोः कलशीकृतस्फुरितदन्तमरीचिमयं दधे । स्फुटमिवावरणं हिममारुतैर्मृदुतया द्रुतयाधरलेखया ॥ २० ॥ धृततुषारकणस्य नभस्वतस्तरुलताङ्गुलितर्जनविभ्रमाः । पृथुनिरन्तरमिष्टभुजान्तरं वनितयानितया न निषेहिरे ॥ २१ ॥ हिमऋतावपि ताः स्म भृशस्विदो युवतयः सुतरामुपकारिणि । प्रकटयत्यनुरागमकृत्रिमं स्मरमयं रमयन्ति विलासिनः ॥ २२ ॥ प्रालेयशैलशिखरानिलसंप्रयोगप्रोत्फुल्लकुन्दमकरन्दहृतालिवृन्दः । कालोऽयमातपतिकुङ्कुमपङ्कपिङ्गप्रोत्तुङ्गरम्यरमणीकुचसङ्गयोग्यः ॥२३॥ शुकहरितयवानां सीम्नि नीहारभाजः सपदि विगतनिद्राः कौशिकान्ताः क्षपान्ते । विदधति कमनीयक्वाणमुत्कारं सरलितगलनालं जर्जरस्फाररेफम् ॥ २४ ॥ लघुनि तृणकुटीरे क्षेत्रकोणे यवानां नवकलमपलालस्रस्तरे सोपधाने । परिहरति सुषुप्तं हालिकद्वन्द्वमारात्कुचकलशमहोष्मावद्धरेखस्तुषारः ॥ २५ ॥ अपि दिनमणिरेष क्लेशितः शीतसंघैरयं निशि निजभार्यां गाढमालिङ्ग्य दोर्भ्याम् । स्वपिति पुनरुदेतु सालसाङ्गस्तु तस्मात्किमु न भवतु दीर्घा हैमनी यामिनीयम् ॥ २६ ॥ जरीजृम्भत्प्रौढद्युमणिकरसंदोहसदृशस्फुरद्दीप्तिव्रातप्रगुणतरतारुण्यसुभगाम् । हसन्तीं हेमन्ते परिजनयुता या सुवदना हसन्तीं सेवन्ते परिणतमहाभाग्यनिचयाः ॥ २७ ॥ वेपन्ते कपयो भृशं कृशजडं गोजाविकं म्लायति श्वा चुल्लीकुहरोदरं क्षणमपि प्राप्यापि नैवोज्झति । शीतार्तिव्यसनातुरः पुनरसौ दीनो जनः कूर्मवत्स्वान्यङ्गानि शरीर एव हि निजे निह्नोतुमाकाङ्क्षति ॥ २८ ॥ शीतांशोरिव नूतनस्य रुचयो विद्या इवामेधसां विप्रातिक्रमिणां विभूतय इव क्षीबस्य बोधा इव । माघैः सवलिता इव प्रियतमे दृग्भङ्गयः सुभ्रुवां प्रादुर्भूय तिरोभवन्ति सहसा हैमन्तिका वासराः ॥२९॥ लज्जा प्रौढमृगीदृशामिव नवस्त्रीणां रतेच्छा इव स्वैरिण्या नियमा इव स्मितरुचः कुल्याङ्गनानामिव । दंपत्योः कलहा इव प्रणयितां वाराङ्गनानामिव प्रादुर्भूय तिरोभवन्ति सहसा हैमन्तिका वासराः ॥ ३० ॥ हेमन्ते दधिदुग्धसर्पिरशना माञ्जिष्ठवासोभृतः काश्मीरद्रवलिप्तचारुवपुषः खिन्ना विचित्रै रतैः । वृत्तोरुस्तनकामिनीजनकृताश्लेषा गृहाभ्यन्तरे ताम्बूलीदलपूगपूरितमुखा धन्याः सुखं शेरते ॥ ३१ ॥ चक्रे चण्डरुचा समं रणमसौ हेमन्तपृथ्वीपतिर्ये ये तत्र जिता दिवाकरकरास्ते तेऽधुना मत्क्षणात् । कान्तानां कुचभूधरे निदधिरे मन्येऽहमेन तदा नो चेन्मन्दकरः कथं दिनकरस्तत्कस्य तन्वीस्तनः ॥ ३२ ॥ प्रोद्यत्प्रौढारविन्दद्युतिभृति विदलत्कुन्दमाद्यद्द्विरेफे काले, प्रालेयवातप्रबलविकसितोद्दाममन्दारदाम्नि । येषां नो कण्ठलग्ना क्षणमपि तुहिनक्षोददक्षा मृगाक्षी तेषामायामियामा यमसदनसमा यामिनी याति नूनम् ॥ ३३॥

कन्दुकक्रीडा

पयोधराकारधरो हि कन्दुकः करेण रोषादिव ताड्यते मुहुः । इतीव नेत्राकृतिभीतमुत्पलं तस्याः प्रसादाय पपात पादयोः ॥ ३४ ॥ वनिताकरतामरसाभिहतः पतितः पतितः पुनरुत्पतति । विदितं खलु कन्दुक ते हृदयं वनिताधरसंगमलुब्धमिव ॥ ३५ ॥ सानन्दकन्दुकविहारविधौ वधूनां दोलायमानमणिकङ्कणनिक्वणेन । उड्डायितेषु युवचित्तविहंगमेषु श्येना इव स्मृतिभुवो विशिखा विलग्नाः ॥ ३६ ॥ स्मरशरधिनिकाशं वर्णपाशं कृताङ्गी रयविगलिततालीपत्रताटङ्कमेकम् । वहति हृदयचौरं कुङ्कुमन्यासगौरं वलयितमिव नालं लोचनेन्दीवरस्य ॥ ३७ ॥ अमन्दमणिनूपुरक्वणनचारुचारिक्रमं झणज्झणितमेखलास्खलिततारहारच्छटम् । इदं तरलकङ्कणावलिविशेषवाचालितं मनो हरति सुभ्रुवः किमपि कन्दुकक्रीडनम् ॥ ३८ ॥ भ्रमचरणपल्लवक्वणदमन्दमञ्जीरकं परिस्खलदुरोरुहस्तबककम्प

१ कन्याराशावुत्पन्नस्य, पक्षे,-कुमारिकायां प्रसूतस्य २ धनूराशिसंगमेनाङ्गेषु शरीरेष्वधिकमासादितः संपादितो विक्रमो रोमाञ्चोत्पादनादिरूपः पराक्रमो येन; पक्षे,-धनुर्विषयादङ्गदेशेषु संपादितः पराक्रमो येन ३ धनंजयोऽग्निस्तदपेक्षया न्यूनः पराक्रमो बलं यस्य; पक्षे,-धनंजयोऽर्जुनस्तदपेक्षयान्यूनपराक्रमः ४ सर्व

मानाशुकम्। रणत्कनकमेखलं करसरोरुहाभ्यां पुरः पतत-मपराऽऽददे कुसुमकन्दुकं सुंदरी ॥ ३९ ॥ वक्त्रश्रीजित-लज्जितेन्दुमलिनं कृत्वा करे कन्दुकं क्रीडाकौतुकमिश्रभाव-मनया तिर्यग्वहन्त्याननम् । भृङ्गाभमहत्कृष्णकेतकदल स्पर्धावतीनां दृशां दीर्घापाङ्गतरङ्गणैकसुहृदा कोऽप्येष पात्री कृतः ॥ ४० ॥ व्यावल्गत्कुचभारमाकुलकचं व्यालोलहारावलि प्रेङ्खत्कुण्डलशोभिगण्डयुगलं प्रस्वेदि वक्त्राम्बुजम् । शश्वद्दत्तकरप्रहारमधिकश्वासं रसादेतया यस्मात्कन्दुक सादरं सुभगया ससेव्यसे तत्कृती ॥ ४१ ॥ धम्मिल्ल-स्थलानि प्रतिसरणिचलव्यस्तवेणीनि बाहोर्निक्षेपाद्दक्षिणस्य प्रचलितवलयस्फारकोलाहलानि । श्वासत्रुट्यद्वचांसि द्रुत-मितरकरोत्क्षेपलोलालकानि सस्तवस्त्रे प्रमोदं दधति मृग दृशां कन्दुकक्रीडितानि ॥ ४२ ॥ अस्या स्वेदाम्बुबिन्दु च्युततिलकतया व्यक्तनक्रेन्दुकान्तेर्वारंवारेण वेगग्रहणन-गणनाकेलिवाचालिताया । तत्पातोत्थानतालक्रमनमितदृशा स्ताण्डवोत्तालतालीलालित्याशोभिता स्म प्रतिकलममुना कन्दुकक्रीडितेन ॥ ४३ ॥

हेमन्तवायवः

दधत्यधरचुम्बनं नयनपङ्कजं मुद्रयत्यमन्दपुलकं मनागमलं मङ्गमालिङ्गते । विचालयति चालकं चपललोचनानां हठात्पवनोत्यविनयं मरुत्प्रियं इवैष हैमन्तिकः ॥ ४४ ॥ हूणीसीमन्तमुद्रां सपदि तरलयन्कीरकान्ताकुचान्तः स्वच्छ-न्दस्त्रस्तवस्त्राञ्चलचपलतया लोलयन्हारवल्लीम् । प्रालेया वासपृथ्वीधरशिखरचलच्चारुवारिप्रवाहप्रक्षोभप्रातिभश्रीः प्रस रति परितो हैमनो गन्धवाहः ॥ ४५ ॥ नीत्वोच्चैर्विक्षिपन्तः कृततुहिनकणासारसङ्गान्परागान्कौन्दानानन्दिताली नतितर-सुरभीन्भूरिशो दिक्मुखेषु । एते ते कुङ्कुमाक्तस्तनकलशभरा-स्फालनादुच्छलन्तः पीत्वा सीत्कारिवक्त्रं शिशुहरिणदृशां हैमना वान्ति वाताः ॥ ४६ ॥

हेमन्तपथिकः

आहूतोऽपि सहायैरेमीत्युक्त्वा विमुक्तनिद्रोऽपि । गन्तु मना अपि पथिकः सङ्कोचं नैव शिथिलयति ॥ ४७ ॥ हेमन्ते पथिकजना प्रियाविमुक्ता लोकानां गृहबहिरङ्गणे शयानाः । कन्दर्पाकुलमनसां निशासु तेषां शीतं किं लगति जगत्प्रकम्प कारि ॥ ४८ ॥ हेमन्ते हिमकरबिम्बचारुमुख्या रामाया मृदुभुजपञ्जरे शयानाः । ये कालं परमसुखं नयन्ति तेषां शीतं किं लगति जगत्प्रकम्पकारि ॥४९॥ हे पान्थ प्रियविप्रयोग हुतभुग्ज्वालानभिज्ञोऽसि किं किं वा नास्ति तव प्रिया गतघृण किं वा विहीनो धिया । येनास्मिन्नवकुङ्कुमारुणरुचिव्यासङ्ग-घर्मोचिते कुन्दानन्दितमत्तषट्पदकुले काले गृहान्निर्गत ॥५०॥ शीतार्तिप्रसरस्तथाकुलपदन्यासैः समुत्कम्पिभिः पान्थै-र्निर्दयतुच्छगोधननदद्वापारवैः सूचिता । प्राप्यन्ते हिमपीडि-तानि निभृतप्रोद्घाटधूमा घनस्तोकालक्ष्यकुटीरका कथमपि प्रामा गिरिग्रामकाः ॥ ५१ ॥ अन्योन्याहतिदन्तनादमुखरं वक्त्रं मुखं कुर्वता नेत्रे साश्रुकणे निमील्य पुलकव्यासङ्गि कण्डूयता । हा हा हेति सुनिष्ठुरं विवदता बाहू प्रसार्य क्षणं पुण्याग्निं पथिकेन पीयत इव ज्वालाहतश्मश्रुणा ॥ ५२ ॥

शिशिरवर्णनम्

प्रावरणैरङ्गारैर्गर्भगृहैः स्तनतटैश्च दयितानाम् । सतर्जितं माढ्यानां निपतति शीतं दरिद्रेषु ॥ १ ॥

शिशिरसमयस्वभावाख्यानम्

कारणोत्पन्नकोपोऽपि साम्प्रतं प्रमदाजनः । निशि शीता-पदेशेन गाढमालिङ्गति प्रियम् ॥२॥ एते समुल्लसन्नासो रा-जन्ते कुन्दकोरकाः । शीतभीता लताकुन्दमाश्रिता इव तारकाः ॥३॥ अंशुकमिव शीतभयात्सरस्यानवच्छलेन हिमधवलम् । अम्भोभिरपि गृहीतं पश्यत शिशिरस्य माहात्म्यम् ॥ ४ ॥ आचुम्ब्य निम्बाधरमङ्गवल्लीमालिङ्ग्य संस्पृश्य कपोलपालिम् । श्रीखण्डमादाय करेण कान्तः सनासयामास सरोरुहाक्षीम् ॥५॥ तपनस्तपति स मन्दमन्दं ज्वलनोऽपि ज्वलति स किंचि-देव । शरणं शिशिरेऽथ किं च यूनां युवतीनां स्तनयुग्ममात्र मासीत् ॥६॥ कुसुमयफलिनीरलिनीरवैर्मदविकासिभिराहित-हुङ्कृतिः । उपवने निरमर्त्सयत प्रियान्वियुवतीर्युवती शिशि-रानिलः ॥ ७ ॥ उपचितेषु परेष्वसमर्थतां व्रजति काल-वशाद्बलवानपि । तपसि मन्दगभस्तिरभीषुमान्नहि महाहिमहा-निकरोऽभवत् ॥ ८ ॥ अभिषिषेणयिषु भुवनानि यः स्मरमि-वारयत लोध्ररजश्चयः । क्षुभितसैन्यपरागविपाण्डुरद्युतिरयं तिरयन्नुदभूद्दिशः ॥९॥ शिशिरमासमपास्य गुणोऽस्य नः क इव शीतहरस्य कुचोष्मणः । इति धियास्तरुषः परिरेभिरे घनमतो नमतोऽनुमतान्प्रियाः ॥१०॥ अधिलवङ्गममी रजसाधिकं मलि-नितासुमनोदलतालिनः । स्फुटमिति प्रसवेन पुरो हसत्सपदि कुन्दलता दलतालिनः ॥ ११ ॥ द्वारं गृहस्य पिहितं शय-नस्य पार्श्वे वह्निर्ज्वलत्युपरि तूलपटो गरीयान् । अङ्गानुकूल मनुरागवशं कलत्रमित्थं करोति किमसौ स्पतत्तुषार ॥ १२ ॥ वह्नेः शक्तिर्जलमिव गता दशनाद्दाहवृत्तेर्नित्यो-द्दूघे नवमरुबके वर्तते पुण्यकार्यम् । शीतत्रासं दधदिव रविर्याति सिंधो कृशानुं शीतैर्भीता इव च दिवसाः साम्प्रतं सङ्कुचन्ति ॥ १३ ॥ पीनोत्तुङ्गपयोधरा परिलसत्स-पूर्णचन्द्रानना कान्ता नैव गृहे गृहे न च दृढं जाल्यं न काश्मीरजम् । ताम्बूलं न च तूलिका न च पटी तैलं न

---

१ वह्नि २ सूर्ये ३ वह्नि ४ केशरम्

गन्धाविलं सयो गोघृतपाचिता न वटका शीतं कथं गम्यते ॥ १४ ॥ चुल्लीसीमनि गोरसार्द्रमशनं भुक्त्वा परीत्यार्भकैरम्याशे स्वकृषीक्षुयन्त्रनिनदं हर्षात्समाकर्णयन् । शेते सहृतगोगणोष्मणि गृहे स्रस्ताम्बरां गेहिनीमालिङ्ग्यागणयन्निशासु तुहिनं प्रोद्दामरं पामरः ॥ १५ ॥

दृङ्मीलनक्रीडा

न पाणिप्रच्छाद्यं नयनयुगमत्यायतमिदं नितम्बस्यौदार्यात्त्वरितगतियोगोऽप्यसुलभः । अतिस्वल्पौ पाणी स्तनभरनिरोधाय मिलितौ निमीलक्रीडायां कलुषयसि मुग्धे किमिति नः ॥ १६ ॥ नैतस्याः प्रसृतिद्वयेन सरले शक्ये पिधातुं दृशौ सर्वेनैव विलोक्यते मुखशशिज्योत्स्नावितानैरियम् । इत्थं बालतया सखीभिरसकृद्दृङ्मीलनाकेलिषु व्याविद्धा रजनीमुखे च नयने स्वे गर्हते कन्यका ॥ १७ ॥

शिशिरजायुः

केशानाकुलयन्दृशो मुकुलयन्वासो बलादाक्षिपन्नातन्वन्पुलकोद्गमं प्रकटयन्नावेगकम्पं गतेः । वारंवारमुदारसीत्कृतभरैर्दन्तच्छदं पीडयन्प्रायः शैशिर एष संप्रति मरुत्कान्तासु कान्तायते ॥१८॥ चुम्बन्तो गण्डभित्तीरलकवति मुखे सीत्कृतान्यादधाना वक्षःसूत्कञ्चुकेषु स्तनभरपुलकोद्भेदमापादयन्तः । ऊरूनाकम्पयन्तः पृथुजघनतटात्स्रंसयन्तोंऽशुकानि व्यक्तं कान्ताजनानां विटचरितभृतः शैशिरा वान्ति वाताः ॥ १९ ॥

शिशिरपथिकः

पुण्याम्भो पूर्णवाञ्छः प्रथममगणितग्लोपदोषः प्रदोषे पान्थः सुप्त्वा यथेच्छं तदनु तनुतृणे धामनि ग्रामदेव्याः । उत्कम्पी कर्पटार्धे जरति परिजडे छिद्रिणि च्छिन्ननिद्रे वाते वाति प्रकामं हिमकणिनि क्वणत्कोणतः कोणमेति ॥ २० ॥ संविष्टो ग्रामदेव्याः स्फुटघटितकुटीकुड्यकोणैकदेशे शीते सवाति वायौ हिमकणिनि रणद्दन्तपङ्क्तिर्द्वयामः । पान्थः कन्थां निशीथे परिक्वथितजरत्तन्तुसंतानगुर्वीं ग्रीवापादाग्रजानुग्रहणचटचटत्कर्पटां प्रावृणोति ॥ २१ ॥ आरात्कासीषगेहैर्विरचितसुतृणप्रस्तरान्तर्निषण्णैः संक्षीणप्रथिकत्याविवरवशविशच्छीतवाताभिभूतैः । नीता कृच्छ्रेण पान्थैः श्वभिरिव निबिडं जानुसंकोचकुब्जैरन्तर्दुर्वारदुःखद्विगुणतरकृतायामयामास्त्रियामा ॥ २२ ॥

स्त्रीस्वभावनिन्दा

अनृतं साहसं माया मूर्खत्वमतिलोभता । अशौचं निर्दयत्वं च स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥१॥ स्त्रियो ह्यकरुणाः क्रूरा दुर्मर्षाः प्रियसाहसाः । घ्नन्त्यल्पार्थेऽपि विश्रब्धं पतिं भ्रातरमप्युत ॥ २ ॥ स्त्रियो हि नाम खल्वेता निसर्गादेव पण्डिताः । पुरुषाणां तु पाण्डित्यं शास्त्रेणैवोपदिश्यते ॥ ३ ॥ विधायालीकनिश्रम्भमज्ञेषु त्यक्तसौहृदाः । नवं नवमभीप्सन्त्यः पुंश्चल्यः स्वैरवृत्तयः ॥ ४ ॥ जल्पन्ति सार्धमन्येन पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमम् । हृदये चिन्तयन्त्यन्यं प्रियः को नाम योषिताम् ॥ ५ ॥ स्त्रीणां द्विगुण आहारो लज्जा चापि चतुर्गुणा । साहसं षड्गुणं चैव कामश्चाष्टगुणः स्मृतः ॥ ६ ॥ अन्तःक्रूरा सौम्यमुखा अगाधहृदयाः स्त्रियः । अन्तर्विषा बहिः सौम्या भक्ष्या विषकृता इव ॥ ७ ॥ कामनाम्ना किरातेन वितता मूढचेतसाम् । नार्यो नरविहंगानामङ्गबन्धनवागुरा ॥ ८ ॥ दर्शनाद्धरते चित्तं स्पर्शनाद्ग्रसते बलम् । संगमाद्ग्रसते वीर्यं नारी प्रत्यक्षराक्षसी ॥ ९ ॥ चतुरः सृजता पूर्वमुपायांस्तेन वेधसा । न सृष्टः पञ्चमः कोऽपि गृह्यन्ते येन योषितः ॥ १० ॥ स्त्रियस्तु यं कामयते संनिकर्षं च गच्छति । ईषत्प्रकुरुते सेवां तं तमिच्छन्ति योषितः ॥ ११ ॥ स्थानं नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः । तेन नारद नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥ १२ ॥ यो मोहान्मन्यते मूढो रक्तेयं मम कामिनी । स तस्या वशगो नित्यं भवेत्क्रीडाशकुन्तवत् ॥ १३ ॥ अनर्थित्वान्मनुष्याणां भयात्परिजनस्य च । मर्यादायाममर्यादाः स्त्रियस्तिष्ठन्ति सर्वदा ॥ १४ ॥ नासां कश्चिदगम्योऽस्ति नासां च वयसि स्थितिः । विरूपं रूपवन्तं वा पुमानित्येव भुञ्जते ॥ १५ ॥ रक्तो ऽभिजायते भोग्यो नारीणां शाटको यथा । घृष्यते यो दशालम्बी नितम्बे विनिवेशितः ॥ १६ ॥ अलक्तको यथा रक्तो निष्पीड्य पुरुषस्तथा । अबलाभिर्बलाद्रक्तः पादमूले निपात्यते ॥ १७ ॥ शम्बरस्य च या माया या माया नमुचेरपि । बलेः कुम्भीनसेश्चैव सर्वास्ता योषितो विदुः ॥ १८ ॥ हसन्तं प्रहसन्त्येता रुदन्तं प्ररुदन्त्यपि । अप्रियं प्रियवाक्यैश्च गृह्णन्ति कालयोगतः ॥ १९ ॥ उशना वेद यच्छास्त्रं यच्च वेद बृहस्पतिः । स्त्रीबुद्ध्या न विशिष्येत तस्माद्रक्ष्याः कथं हि ताः ॥ २० ॥ अनृतं सत्यमित्याहुः सत्यं चापि तथानृतम् । इति यास्ताः कथं धीरैः संरक्ष्याः पुरुषैरिह ॥ २१ ॥ अन्तर्विषमया ह्येता बहिश्चैव मनोरमाः । गुञ्जाफलसमाकाराः योषितः केन निर्मिताः ॥ २२ ॥ यदि स्यात्पावकः शीतः प्रोष्णो वा शशलाञ्छनः । स्त्रीणां तदा सतीत्वं स्याद्यदि स्याद्दुर्जनो हितः ॥ २३ ॥ या भार्या दुष्टचरिता सततं कलहप्रिया । भार्यारूपेण सा ज्ञेया विदग्धैर्दारुणा जरा ॥ २४ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नामापि परिवर्जयेत् । स्त्रीणामिह हि सर्वासां य इच्छेत्सुखमात्मनः

१ अमलम् २ कपटम् ३ दुःसहा ४ स्वभावज

१ कपटविश्वासम् २ कुलटा ३ स्वेच्छावृत्तयः ४ सह ५ भिन्नम् ६ भक्षणा ७ नरा एव विहंगाः पक्षिणस्तेषाम् ८ पाशाः ९ समुचितावसर १० क्रीडार्थं पालित पिञ्जरस्थो हि पक्षी यथा भाषणादि करोति तद्वत् ११ पट

॥ २५ ॥ के नाम न विनश्यन्ति मिथ्याज्ञानान्वितम्विनीम् । रम्या बुद्ध्वोपसर्पन्ति ये ज्वाला शलभा इव ॥ २६ ॥ यदन्तस्तन्न जिह्वाया यज्जिह्वाया न तद्बहि । यद्बहिस्तन्न कुर्वन्ति विचित्रचरिता स्त्रिय ॥ २७ ॥ ताडिता अपि दण्डेन शस्त्रैरपि विखण्डिता । न वश योषितो यान्ति न दानैर्न च सस्तवै ॥ २८ ॥ आस्ता तावत्किमन्येन दौरात्म्येनात्र योषिताम् । विधृत स्वोदरेणापि घ्नन्ति पुत्रमपि स्वकम् ॥ २९ ॥ रूक्षाया स्नेहसभार कठोराया सुमार्दवम् । नीरसाया रस बालो बालिकाया विकल्पयेत् ॥ ३० ॥ भोजनाच्छादने दद्यादृतुकाले च सगमम् । भूषणाद्य च नारीणा न ताभिर्मन्त्रयेत्सुधी ॥ ३१ ॥ यत्र स्त्री यत्र कितवो बालो यत्र प्रशासिता । राजन्निर्मूलता याति तद्गृह भार्गवोऽब्रवीत् ॥ ३२ ॥ तावत्स्यात्सुप्रसन्नास्यस्तावद्गुरुजने रत । पुरुषो योषिता यावन्न शृणोति वचो रह ॥ ३३ ॥ एता स्वार्थपरा नार्य केवल स्वसुखे रता । न तासा वल्लभ कोऽपि सुतोऽपि स्वसुख विना ॥ ३४ ॥ यदि स्याच्छीतलो वह्निश्चन्द्रमा दहनात्मक । सुस्वाद सागर स्त्रीणा तत्सतीत्व प्रजायते ॥ ३५ ॥ सगतानि मृगाक्षीणा तडिद्विलसितान्यपि । क्षणद्वय न तिष्ठन्ति घनारब्धान्यपि स्वयम् ॥ ३६ ॥ उत्तमानामपि स्त्रीणा विश्वासो नैव विद्यते । राजप्रिया कैरविण्यो रमन्ते मधुपै सह ॥ ३७ ॥ न लज्जा न विनीतत्व न दाक्षिण्य न भीरुता । प्रार्थनाभाव एवैक सतीत्वे कारण स्त्रिया ॥ ३८ ॥ न दानेन न मानेन नार्जवेन न सेवया । न शस्त्रेण न शास्त्रेण सर्वथा विषमा स्त्रिय ॥ ३९ ॥ सुरूप पुरुष दृष्ट्वा भ्रातर यदि वा सुतम् । योनि क्लिद्यति नारीणामामपात्रमिवाम्भसा ॥ ४० ॥ न स्त्रीणामप्रियं कश्चित्प्रियो वापि न विद्यते । गावस्तृणमिवारण्ये प्रार्थयन्ति नव नवम् ॥ ४१ ॥ कुलीना रूपवत्यश्च नाथवत्यश्च योषित । मर्यादासु न तिष्ठन्ति स दोष स्त्रीषु नारद ॥४२॥ समयज्ञानर्थवत प्रतिरूपान्वशे स्थितान् । पतीना तदभावाच्च नाल नार्य प्रतीक्षितुम् ॥ ४३ ॥ न भयान्नाप्यनुक्रोशान्नार्थहेतो कथचन । न ज्ञातिकुलसबन्धात्स्त्रियस्तिष्ठन्ति भर्तृषु ॥ ४४ ॥ माद्यति प्रमदा दृष्ट्वा सुरा पीत्वा न माद्यति । यस्माद्दृष्टिमदा नारी तस्मात्ता परिवर्जयेत् ॥ ४५ ॥ यौवने वर्तमानाना मृष्टाभरणवाससाम् । नारीणा स्वैरवृत्तीना स्पृहयन्ति कुलस्त्रिय ॥ ४६ ॥ या हि शश्वद्बहुमता रक्ष्यन्ते दयिता स्त्रिय । अपि ता सप्रसज्जन्ते कुब्जान्धजडवामनै ॥ ४७ ॥ पङ्गुष्वपि च देवर्षे ये चान्ये कुत्सिता जना । स्त्रीणामगम्यो लोकेऽस्मिन्नास्ति कश्चिन्महामुने ॥ ४८ ॥ अलाभात्पुरुषाणा हि भयात्परिजनस्य च । वधबन्धभयाच्चैव तथा गुप्ता हि योषित ॥ ४९ ॥ लोकानामपि दातार कर्तार मानसान्वयो । रक्षितार न मृष्यन्ति भर्तार परमस्त्रिय ॥ ५० ॥ न कामभोगान्बहुलान्नालंकारार्थसचयान् । तथा हि बहु मन्यन्ते यथा रत्या परिग्रहम् ॥ ५१ ॥ असद्धर्मस्त्वय स्त्रीणामस्माक भवति प्रभो । पापीयसो नरान् यद्वै लज्जा त्यक्त्वा भजन्ति ता ॥ ५२ ॥ अविद्वासमल लोके विद्वासमपि वा पुन । प्रमदा ह्युत्पथ नेतु कामक्रोधवशानुगम् ॥ ५३ ॥ यस्य स्त्री तस्य भोगेच्छा निःस्त्रीकस्य क्व भोगभू । स्त्रिय त्यक्त्वा जगत्त्यक्त जगत्त्यक्त्वा सुखी भवेत् ॥ ५४ ॥ यस्य जिह्वासहस्र स्याज्जीवेच्छरदाशत च य । अनन्यकर्मा स्त्रीदोषान्सोऽप्यनुक्त्वा लय व्रजेत् ॥ ५५ ॥ न विषेण न शस्त्रेण नाग्निना न च मृत्युना । अप्रतीकारपारुष्या स्त्रीभिरेव स्त्रिय कृता ॥ ५६ ॥ नयनविकारैरन्य वचनैरन्य विचेष्टितैरन्यम् । रमयति सुरतेनान्य स्त्री बहुरूपा निजा कस्य ॥ ५७ ॥ स्त्रीषु न राग कार्यो रक्त पुरुष स्त्रिय परिभवन्ति । रक्तैव हि रन्तव्या विरक्तभावा तु हातव्या ॥ ५८ ॥ हृदय हरन्ति नार्यो मुनेरपि भ्रूकटाक्षविक्षेपै । दोर्मूलनाभिदेश मदर्शयन्त्यो महाचपला ॥ ५९ ॥ सुमुखेन वदन्ति वल्गुना प्रहरन्त्येव शितेन चेतसा । मधु तिष्ठति वाचि योषिता हृदये हालहल महद्विषम् ॥ ६० ॥ अत एव निपीयतेऽधरो हृदयं मुष्टिभिरेव ताड्यते । पुरुषै सुखलेशवञ्चितैर्मधुलुब्धै कमल यथालिभि ॥ ६१ ॥ गुणाश्रय कीर्तियुत च कान्त पतिं विधेय सधन रतिज्ञम् । विहाय शीघ्र वनिता व्रजन्ति नरान्तर शीलगुणादिहीनम् ॥ ६२ ॥ समुद्रवीचीव चलस्वभावा सध्याभ्रलेखेव मुहूर्तरागा । स्त्रियो कृतार्था पुरुष निरर्थ निष्पीडितालक्तकवत्त्यजन्ति ॥ ६३ ॥ स्त्रियो हि मूल निधनस्य पुस स्त्रियो हि मूल व्यसनस्य पुस । स्त्रियो हि मूल नरकस्य पुस स्त्रियो हि मूल कलहस्य पुस ॥ ६४ ॥ अपण्डितास्ते पुरुषा मता मे ये स्त्रीषु च श्रीषु च विश्वसन्ति । स्त्रियो हि कुर्वन्ति तथैव नार्या भुजगकन्यापरिसर्पणानि ॥ ६५ ॥ अन्य मनुष्य हृदयेन कृत्वा अन्य ततो दृष्टिभिराह्वयन्ति । अन्यत्र मुञ्चन्ति मदप्रसेकमन्य शरीरेण च कामयन्ते ॥ ६६ ॥ नातिप्रसङ्ग प्रमदासु कार्यो नेच्छेद्बल स्त्रीषु विवर्धमानम् । अतिप्रसक्तै पुरुषैर्यतस्ता क्रीडन्ति काकैरिव लूनपक्षै ॥ ६७ ॥ कुर्वन्ति तावत्प्रथम प्रियाणि यावन्न जानन्ति नर प्रसक्तम् । ज्ञात्वाथ त मन्मथ-

१ प्रतीकाररहित पारुष्य क्रौर्य यासां ता २ तरङ्ग ३ सायंतनाभ्रमिव क्षणमनुरागिण्य ४ निष्पीडितलाक्षारसरञ्जितकार्पासवद् ५ मरणस्य ६ दु खस्य

पाशबद्ध ग्रस्तामिव मीनमिरोद्धरति ॥ ६८ ॥ समोहयति मदयति विडम्बयति निर्भर्त्सयति रमयति विषादयन्ति । एता प्रविश्य सदय हृदय नराणा किं नाम वामनयना न समाचरन्ति ॥ ६९ ॥ स्त्रीणामशिक्षितपटुत्वममानुषीणा सदृश्यते किमुत या परिबोधवत्य । प्रागन्तरिक्षगमनात्स्वमपत्यजातमन्यद्विजै परभृता किल पोषयन्ति ॥७०॥ अनङ्कुरितकूर्चक स तु सितोपलाढ्य पय स एव घृतकूर्चक सलवणाम्बुतक्रोपम । स एव सितकूर्चक क्वथितगुग्गुलूद्वेगकृद्भवति हरिणीदृशा प्रियतमेषु भावास्त्रय ॥ ७१ ॥ शृणु हृदय रहस्य यत्प्रशस्त मुनीना न खलु न खलु योषित्संनिधि सविधेय । हरति हि हरिणाक्षी क्षिप्रमक्षि क्षुरप्रै पिहितशमतनुत्र चित्तमप्युत्तमानाम् ॥ ७२ ॥ शास्त्रज्ञोऽपि प्रकटविनयोऽप्यात्मबोधेऽपि गाढ ससारेऽस्मिन्भवति विरलो भाजन सद्गतीनाम् । येनैतस्मिन्निरयनगरद्वारमुद्घाटयन्ती वामाक्षीणा भवति कुटिला भ्रूलता कुञ्चिकेव ॥ ७३ ॥ अपसरत रे दूरादस्मात्कटाक्षविषानलात्प्रकृतिविषमाद्योषित्सर्पाद्विलासफणाभृत । इतरफणिना दष्ट शक्यश्चिकित्सितुमौषधैश्चटुलवनितामोगिग्रस्त त्यजन्ति हि मन्त्रिण ॥ ७४ ॥ स्वातन्त्र्य पितृमन्दिरे च वसतिर्यात्रोत्सवे सगतिर्गोष्ठीपूरुषसनिधानमनियमो वासो विदेशे तथा । ससर्ग सह पुंश्चलीभिरसकृद्वृत्तेर्निजाया क्षति पत्युर्वार्धकमीर्ष्यित प्रवसन नाशस्य हेतु स्त्रिय ॥ ७५ ॥ अग्राह्य हृदय तथैव वदन यद्दर्पणान्तर्गत भाव पर्वतसूक्ष्ममार्गविषम स्त्रीणा न विज्ञायते । चित्त पुष्करपत्रतोयतरल विद्वद्भिराशासित नारी नाम विषाङ्कुरैरिव लतादोषै सम वर्धिता ॥ ७६ ॥ एकेन स्मितपाटलाधररुचो जल्पन्त्यनल्पाक्षर वीक्षन्तेऽन्यमित स्फुटत्कुमुदिनीफुल्लोल्लसल्लोचना । दूरोदारचरित्रचित्रविभव ध्यायन्ति चान्य धिया केनेत्थ परमार्थतोऽर्थवदिव प्रेमास्ति वामभ्रुवाम् ॥ ७७ ॥ कार्कश्य स्तनयोर्दृशोस्तरलतालीक मुखे दृश्यते कौटिल्य कचसचये प्रवचने मान्द्य त्रिके स्थूलता । भीरुत्व हृदये सदैव कथित मायाप्रयोग प्रिये यासा दोषगणो गुणा मृगदृशा ता किं नराणा प्रिया ॥ ७८ ॥ भर्ता यद्यपि नीतिशास्त्रनिपुणो विद्वान्कुलीनो युवा दाता कर्णसम प्रसिद्धविभव शृङ्गारदीक्षागुरुः । स्वप्राणाधिककल्पिता स्ववनिता स्नेहेन सलालिता त कान्त प्रविहाय सैव युवती जार पतिं वाञ्छति ॥७९॥ आलापैर्मधुरैश्च काश्चिदपरानालोकितै सस्मितैरन्या विभ्रमतल्पनामिरितरानङ्गैरनङ्गोज्ज्वलै । आचारैश्चतुरै परा नमितनैरन्यान्भ्रुव कम्पनैरित्थ काश्चन रञ्जयन्ति सुदृशो भ्ये मनस्त्वन्यथा ॥ ८० ॥ ह्रासस्तूलकलिकाप्रदीपनपटुर्दृष्ट्वा द्विनेत्रानन त वक्त्रा विषजातमेव भुजगी वेणी च रोमावलि । किं च श्रीफलसंभृतस्तनभर काम मनस्तामिमा सर्वाकारविषोग्रमूर्तिमबला प्राप्यापि यज्जीवति ॥ ८१ ॥ मुक्ताहारलता रणमणिमया हैमास्तुलाकोट्यो राग कुङ्कुमसभव सुरभय पौष्प्यो विचित्रा स्रज । वासश्चित्रदुकूलमल्पमतिभिर्नार्यो महो कल्पित बाह्यान्त परिपश्यता तु निरयो नारीति नाम्ना कृत ॥ ८२ ॥ आवर्त सशयानामविनयभवन पत्तन साहसाना दोषाणा सनिधान कपटशतमय क्षेत्रम प्रत्ययानाम् । दुर्ग्राह्य यन्महद्भिर्नरवरवृषभै सर्वमायाकरण्ड स्त्रीयन्त्र केन लोके विषममृतमय धर्मनाशाय सृष्टम् ॥ ८३ ॥

सतीवर्णनम्

यस्य भार्या शुचिर्दक्षा भर्तारमनुगामिनी । नित्य मधुरवक्त्री च सा रमा न रमा रमा ॥ १ ॥ नित्य स्नाता सुगन्धा च नित्य च प्रियवादिनी । अल्पभुक्तमितभाषी च देवता सा न मानुषी ॥ २ ॥ असारभूते ससारे सारभूता नितम्बिनी । इति सचिन्त्य वै शम्भुरर्धाङ्गे पार्वतीं दधौ ॥ ३ ॥ सैव साध्वी सुमुक्तश्च सुस्नेह सरसोज्ज्वल । पाक सजायते यस्या करादप्युदरादपि ॥ ४ ॥ रूपसपन्नमैभाग्य प्रेममाय प्रियवदम् । कुलीनमनुकूल च कलत्र कुत्र लभ्यते ॥ ५ ॥ न गृह गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते । गृह तु गृहिणीहीन कान्तारादतिरिच्यते ॥ ६ ॥ वृक्षमूलेऽपि दयिता यत्र तिष्ठति तद्गृहम् । प्रासादोऽपि तया हीनो ह्यरण्यसदृश स्मृत ॥ ७ ॥ तावत्कुलस्त्रीमर्यादा यावल्लज्जावगुण्ठनम् । हते तस्मिन्कुलस्त्रीभ्यो वर वेश्याङ्गनाजन ॥ ८ ॥ कार्ये दासी रतौ वेश्या भोजने जननीसमा । विपत्तौ बुद्धिदात्री च सा भार्या सर्वदुर्लभा ॥ ९ ॥ वश्यभावेन सुमना सुव्रता सुसमाहिता । अनन्यचित्ता सुमुखी भर्तु सा धर्मचारिणी ॥ १० ॥ न कार्येषु न भोगेषु नैश्वर्ये न सुखे तथा । स्पृहा यस्या यथा भर्तु सा नारी सुखभागिनी ॥ ११ ॥ कल्योत्थानपरा नित्य गुरुशुश्रूषणे रता । सुसमृष्टगृहा चैव गोशकृत्कृतलेपना ॥ १२ ॥ श्वश्रूश्वशुरयो पादौ तोषयन्ती पतिव्रता । मातापितृपरा नित्य या

---

१ अनुदन्तश्मश्रु २ शर्करायुक्त दुग्धमिव सुस्वादु ३ सितकूर्चकस्तु श्वेतो क्वथितगुग्गुलुवदुद्वेगजनक न कदापि सतोषजनक इत्यर्थ ४ 'चावी' इति लोके ५ समागम ६ प्रवास ७ चित्त स्थिमाय ८ पर्वतस्यसूक्ष्ममार्गवत्क्लिष्टकठिन ९ कमलपत्रगतजलमिव दुष्पकल्पम् १० उपद्वेष

१ पवित्रा २ लक्ष्मी ३ पक्वान्नम्, पक्षे-बालक ४ सौन्दर्यपूर्णम् ५ सद्व्यवहारचतुरम् ६ प्रेमबहुलम् ७ मधुरभाषि ८ पत्नी ९ लज्जाया अवगुण्ठन सवरणम् १० प्रातरुत्थाननियमा

नारी सा पतिव्रता ॥ १३ ॥ पतिर्हि देवो नारीणां पतिर्बन्धु पतिर्गति । पत्युर्गतिसमा नास्ति दैवत वा यथा पतिः ॥ १४ ॥ बालया वा युवत्या वा वृद्धया वापि योषिता । न स्वातन्त्र्येण कर्तव्यं किंचित्कार्यं गृहेष्वपि ॥ १५ ॥ नास्ति स्त्रीणा पृथग्यज्ञो न व्रत नाप्युपोषणम् । पतिं शुश्रूषते येन तेन स्वर्गे महीयते ॥ १६ ॥ पाणिग्राहस्य साध्वी स्त्री जीवतो वा मृतस्य वा । पतिलोकमभीप्सन्ती नाचरेत्किंचिदप्रियम् ॥ १७ ॥ सदा प्रहृष्टया भाव्य गृहकार्ये च दक्षया । सुसस्कृतोपस्करया व्यये चामुक्तहस्तया ॥ १८ ॥ जीवति जीवति नाथे मृते मृता या मुदा युता मुदिते । सहजस्नेहरसाला कुलवनिता केन तुल्या स्यात् ॥ १९ ॥ प्रतिरजनि प्रतिदिवस निहर बहिश्चण्डि डिण्डिम दत्त्वा । कोणवधूदृग्जनितैर्यैर्ध पुनराकुलीभवति ॥ २० ॥ दीप दशा कुल्युवती वैदग्ध्येनैव मलिनतामेति । दोषा अपि भूषायै गणिकाया शशिकलायाश्च ॥ २१ ॥ प्रतिपक्षेणापि पतिं सेवन्ते भर्तृवत्सला साध्व्य । अन्यसरिता शतानि हि समुद्रगा प्रापय त्यब्धिम् ॥ २२ ॥ तल्पे प्रभुरिव गुरुरिव मनसिजशास्त्रे श्रमे भुजिष्येव । गेहे श्रीरिव गुरुजन पुरतो मूर्तेव सा व्रीडा ॥ २३ ॥ दानामाहत्य मद वितन्वते करिण इव चिरं पुरुषा । स्त्रीणा करिणीनामिव मद पुन सत्कुलनाशाय ॥ २४ ॥ अकरुण कातरमनसा दर्शितनीरा निरन्तरालेयम् । त्वामनुधावति विधुरा गङ्गेव भगीरथ दृष्टे ॥ २५ ॥ परपतिनिर्दयकुलटाशोषित शठ नेर्ष्यया न कोपेन । दग्धममतोपतसा रोदिमि तव तानवं वीक्ष्य ॥२६॥ कार्येषु मन्त्री करणेषु दासी भोज्येषु माता शयनेषु रम्भा । धर्मेऽनुकूला क्षमया धरित्री भार्या च षाड्गुण्यवतीह दुर्लभा ॥ २७ ॥ बहिर्न लीला दृगपाङ्गमूलादुपैति कूलादिव सागरोर्मि । न वा सतीनामभिलाषबन्ध व्यनक्ति गन्ध कलिकेव चेत ॥ २८ ॥ लज्जावशावनतमन्थरदृष्टिपात येषु म्भित कुलवधूवदनारविन्दम् । तेषामनेकपुरुषप्रणिताधरेषु सक्ति कथ भवति वेशवधूमुखेषु ॥ २९ ॥ नात परं कुलमत परतो न शील नातः परं च करुणासदा मृगाक्ष्या । यद्वाष्पबिन्दुरपराधवतोऽपि पत्युरुत्सङ्गितेन चरणेन तया पनिन्ये ॥ ३० ॥ मानाभिरर्थनमहौषधमेतदेव स्त्रीणा सपत्नवनिताद्वयकीर्तन यत् । अव्याजनिर्भरभयप्रणतोत्तराणा मन्ये विशेषत इद कुलकन्यकानाम् ॥ ३१ ॥ पदन्यासो गेहाद्बहिरिहिकणारोपणसमो निजोवासादन्यद्भवनमपरद्वीप तुलितम् । वचो लोकालभ्य कृपणधनतुल्य मृगदृश पुमानन्य कान्ताद्विधुरिव चतुर्थीसमुदित ॥ ३२ ॥ चतुर्थेऽह्नि स्नाता निदिनविरहात्पाण्डुवदना रजोमुक्ता तन्वी चपलनयना कामकलिताम् । हिमत्वङ्मार्जारीमलयमलगन्ध प्रणयिनीमघ य को मुङ्क्ते च्युतकुसुमशेषामिव लताम् ॥३३॥ गतागतकुतूहल नयनयोरपाङ्गावधि स्मित कुलनतभ्रुवामधर एव विश्राम्यति । वच प्रियतमश्रुतेरतिथिरेव कोपक्रम कदाचिदपि चेत्तदा मनसि केवल मज्जति ॥ ३४ ॥ भक्ति प्रेयसि सश्रितेषु करुणा श्वश्रूषु नम्र शिर प्रीतिर्यातृषु गौरव गुरुजन क्षान्ति कृतागस्स्वपि । अम्लाना कुलयोषिता व्रतविधि सोऽय विधेय पुनर्भर्तुर्दयिता इति प्रियसखीबुद्धि सपत्नीष्वपि ॥ ३५ ॥ अभ्युत्थानमुपागते गृहपतौ तद्भाषणे नम्रता तत्पादार्पितदृष्टिरासनविधिस्तस्योपचर्या स्वयम् । सुप्ते तत्र शयीत तत्प्रथमतो जह्याच्च शय्यामिति प्राच्यै पुत्रि निवेदित कुलवधूसिद्धान्तधर्मागम ॥ ३६ ॥ शुश्रूषस्व गुरून्कुरु प्रियसखीवृत्तिं सपत्नीजने भर्तुर्विप्रकृतापि रोषणतया मा स्म प्रतीप गम । भूयिष्ठ भव दक्षिणा परिजने भोगेष्वनुत्सेकिनी यान्त्येव गृहिणीपद युवतयो वामा कुलस्याधय ॥३७॥ निर्व्याजा दयिते ननान्दृषु नता श्वश्रूषु भक्ता भव स्निग्धा बन्धुषु वत्सला परिजने स्मेरा सपत्नीष्वपि । भर्तुर्मित्रजने सनम्रवचना खिन्ना च तद्वैरिषु प्राय सवनन नतभ्रु तदिद वीतौषध भर्तृषु ॥ ३८ ॥ स्नानाम्भो बहु साधिता रसवती देवाभिकार्योचित सभारो रचितो निशुद्धवमने कालोचिते योजिते । स्नान नाथ विधीयतामतिशय सीदन्ति मान्या स्वरा धन्य बोधयते शनैरिति पतिं मध्याह्नसुप्त सती ॥ ३९ ॥ सचारो रतिमन्दिरावधि सखीकर्णावधि व्याहृत चेत कान्तसमीहितावधि महामानोऽपि मौनावधि । हास चाधरपल्लवावधि पदन्यासावधि प्रेक्षित सर्वे सावधि नावधि कुलभुवा प्रेम्ण पर केवलम् ॥ ४० ॥ शुश्रूषामनुरुन्धती गुरुजने वाक्ये ननान्दु स्थिता दाक्षिण्यैकपरायणा परिजने स्निग्धा सपत्नीष्वपि । सन्नद्धातिथिसत्कृतौ गृहभरे नैस्तन्द्र्यमाबिभ्रती धत्से किं बहुना भजस्व कुशल भर्तु प्रिये वामती ॥ ४१ ॥

असतीचरित्रम्

यस्य भार्या विरूपा च कश्मला कलहप्रिया । अधिकाधिकभक्षा च सा जरा न जरा जरा ॥ १ ॥ एषैव योषिता धन्या शील च लभते सुखम् । दिवा पतिव्रता भूयो

१ सर्प २ सगृहात्

१ कान्ताविषयाद य पुमा वदचतुर्थ्युदितश्चन्द्र इव दर्शनानर्हस्तथ २ भर्तरि ३ आश्रितेषु ४ क्षमा ५ अपराधिनि ६ प्रफुल्लवदना ७ पूजा ८ लजेत् ९ अमङ्गला १० वृद्धत्वम्

नक्तं च कुलटा यत ॥ २ ॥ पर्यङ्कः स्वास्तरणः पतिरनुकूलो मनोहरं सदनम् । तृणमिव लघु मन्यन्ते कामिन्यश्चौर्यरतिलुब्धाः ॥ ३ ॥ दुर्दिवसे घनतिमिरे दुःसंचारासु नगरवीथीषु । पत्युर्विदेशगमने परमसुखं जघनचपलायाः ॥ ४ ॥ इह वटवृक्षे यक्षः प्रतिवसति दिवापि यत्र भयशङ्का । तस्मिन्नभिनवबध्वा नीता वीतोदया क्षणदा ॥ ५ ॥ सुखशय्या ताम्बूलं विश्रब्धाश्लेषचुम्बनादीनि । तुलयन्ति न लक्षांशं त्वरितक्षणचौर्यसुरतस्य ॥ ६ ॥ दिवसे घटिकार्धत्रिंशत्त्रिंशद्घटिका परं रजनौ । लक्ष्य नगरयुवानस्तात विधातः किमाचरितम् ॥ ७ ॥ आरोपिता शिलायामश्मेव त्वं भवेति मन्त्रेण । ममापि परिणयापदि जारमुखं वीक्ष्य हसितैव ॥८॥ कुलपतनं जनगर्हां बन्धनमपि जीवितस्य संदेहम् । अङ्गीकरोति सकलं वनिता परपुरुषसंसक्ता ॥ ९ ॥ सखि सुखयत्यवकाशे प्राप्तः प्रेयान् यथा तथा न गृहे । वातादवारितादपि भवति गवाक्षानिलः शीतः ॥ १० ॥ द्वारि स्तम्भविलग्ना प्रियसखि दृष्टिं पथि क्षिपसि । प्रहिणोषि भाग्यभाजि प्रेयसि दूतीमिव भ्रमरीम् ॥ ११ ॥ सुभग वदति जनस्तं निजपतिरिति नैव रोचते मह्यम् । पीयूषेऽपि हि भेषजभावोपहिते भवत्यरुचिः ॥ १२ ॥ इह नगरे प्रतिरथ्यं भुजगसर्वांगरुचिरसंचारे । सुन्दरि मम मतमेतन्नैकुलप्रतिपालनं श्रेयः ॥ १३ ॥ केलिं प्रदहति मज्जा श्टङ्गारोऽस्थीनि चाटवः कटवः । बन्धस्या परितोषो न स्वादनमीदृक्पत्यौ ॥ १४ ॥ सदिग्धे परलोके जनापवादे च जगति बहुचित्रे । स्वाधीने पररमणे धन्यास्तारुण्यफलभाजः ॥ १५ ॥ यदि भवति दैवयोगात्पुमान्विरूपोऽपि बन्धकी रहसि । न तु कृच्छ्रादपि भद्रं निजकान्तं सा भजत्येव ॥ १६ ॥ यदवधि विदग्धमात्रा विकसितकुसुमोत्करा शणश्रेणी । पीताशुकप्रियेयं तदवधि पल्लीपतेः पुत्री ॥ १७ ॥ तिमिरेऽपि दूरदृश्या कठिनाश्लेषे च रहसि मुखरा । दन्तमयवलयराजी गृहपतिशिरसा सह स्फुटतु ॥ १८ ॥ एष्यति मा पुनरयमिति गमने यद मङ्गलं मयाकारि । अधुना तदेव कारणमत्रस्थितौ दग्धगेहपतेः ॥ १९ ॥ ग्रामतरुणं तरुण्या नवैरवञ्जुलमञ्जरीसनाथकरम् । पश्यन्त्या भवति मुहुर्नितरां मलिना मुखच्छाया ॥ २० ॥ मया कुमार्यापि न सुप्तमेकया न जारमुत्सृज्य पुमान्विलोकितः । अनेन गोत्रस्थितिपालनेन मे प्रसन्नतामेतु मनोपकारिणी ॥ २१ ॥ पाणौ गृहीतापि पुरस्कृतापि स्नेहेन नित्यं परिवर्धितापि । परोपकाराय भवेदवश्यं वृद्धस्य भार्या करदीपिकेव ॥ २२ ॥ प्रियो मयैवावचितैः प्रसूनैर्हृष्टो हरस्यातनुते सपर्याम् । अतो नतानेकलतावृतानि यास्यामि सायं विपिनानि सत्यम् ॥ २३ ॥ निभृतं निभृतं निभालयन्त्या वरुणाशाभरणायितं पतङ्गम् । गुरुयन्त्रितयापि गोपवध्वा नयनान्तेन निमन्त्रितो मुकुन्दः ॥ २४ ॥ शिरसि शिरसिजं दृशोर्निमेषं विटपिनि पल्लवमालये तृणं वा । गणयितुमपि पारयन्ति केचित्प्रियसखि के कथयन्तु जारसंख्याम् ॥ २५ ॥ पतिरतीव धनी सुभगो युवा परविलासवतीषु पराङ्मुखः । शिशुरलंकुरुते भवनं सदा तदपि सा सुदती रुदती कुतः ॥ २६ ॥ नाम्बुजैर्न कुसुमैरपि मेयं स्वैरिणीनयनपङ्कजयुग्मम् । नोदये दिनकरस्य न चेन्दोः केवलं तमसि यस्य विकासः ॥ २७ ॥ दम्भङ्गभङ्गिमशतैरसतीरहस्यं वेषान्यकपटभिक्षुक लक्षितोऽसि । तस्य प्रभुर्न च भवामि ततः क्षमस्व भिक्षोपढौकनमिषादयमञ्जलिस्ते ॥ २८ ॥ प्रत्येव सत्यमखिलं नहि किंचिदन्यत्तत्रात्र मे सखि परापरभेदबुद्धिः । जारे तथा निजवरे सदृशोऽनुरागो व्यर्थं निमर्थमसतीति कदर्थयन्ति ॥ २९ ॥ जन्मैव मास्तु यदि वा न नितम्बिनीषु तत्रापि चेदहह नैव कुलाङ्गनासु । हा धिग्विधे कुलवधूर्यदि चेदवेयं नैवास्तु च क्वचन मे मनसोऽनुबन्धः ॥ ३० ॥ गोष्ठेषु तिष्ठति पतिर्बधिरा ननान्दा नेत्रद्वयस्य च न पाटवमस्ति यातुः । इत्थं निशम्य तरुणी कुचकुम्भसीम्नि रोमाञ्चकञ्चुकमुदञ्चितमाततान ॥ ३१ ॥ वयं बाल्ये बालास्तरुणिमनि यूनः परिणतावपीच्छामो वृद्धान् परिणयविधौ नः स्थितिरियम् । त्वयारब्धं जन्म क्षपयितुमनेनैकपतिना न मे गोत्रे पुत्री क्वचिदपि सतीलाञ्छनमभूत् ॥ ३२ ॥ दृशा किंचित्किंचिच्चलितभुजलीलाविलसितैः कराघातैर्निश्चित्रसविलिखनैः किंचिदधिकम् । रहःशय्यासर्वाघे गुरुभिरनभिप्रेक्षितपथे यथेष्टं चेष्टन्ते स्फुटकुचतटाः पश्य कुलटाः ॥ ३३ ॥ अनार्यप्रश्नानामिह जनवधूना हि मनसो महाशल्यं कर्णे तव नवकजम्बूकिसलयम् । भ्रमन्भिक्षाहेतोरधिनगरि वृद्धोऽसि न मया त्वयैतावद्धेयं पथिक न विधेयं पुनरपि ॥ ३४ ॥ अयं रेवाकुञ्जः कुसुमशरसेवासमुचितः समीरोऽयं वेलानवविदलदेलापरिमलः । इयं प्रावृड्

१ दुर्दिने २ रात्रय ३ स्वामिना ४ परिणयरूपायामापदि संकटे ५ भ्रष्टताम् ६ निन्दाम् ७ अवसरे ८ रथ्यायां रथ्यायाम् ९ सर्पा, पक्षे,–जारा संमर्दे १० नकुलस्य पालनम्, पक्षे,–न इति पदच्छेदः ११ कुलप्रतिपालनं न श्रेयः १२ बन्धकी=कुलटा १३ अशोककलिका १४ अशोकस्तवकं कुञ्जसंकेतं तत्र गत्वा तदीयमञ्जरीमादाय प्रतिनिवृत्तं दृष्ट्वा गृहव्यापारावेशात्संकेतभङ्गेन मन्त्रास्वापराधभावनया तस्या मुखच्छाया लज्जया मलिना भवतीत्यर्थः

१ प्रीता, पक्षे,–तैलेन २ सुन्दर, पक्षे च,–सुख भ नक्षत्रे नसि गच्छति कुयोगं लब्ध्वा भार्यो भवति इदमेव रोदनकारणम् ३ उपमातुं योग्यम् ४ बाल्यावस्थायाम् ५ तारुण्ये ६ वार्धक्ये ७ इच्छाविरया कुर्वे ८ जनसंमर्दे ९ व्यापारं कुर्वते १० स्वैरिण्य ११ नर्मदातीरमव लतागृहम्

धन्या नवजलदविन्यासचतुरा परार्धांन चेत सखि निमिषि कर्तुं मृगयते ॥ ३५ ॥ स्थितिर्गेहोपान्ते परिजनपरीहासकलना मुहुर्यातायाते सकृदपि गृहे व्याजगमनम् । मुहुस्तद्वीग्येऽपि क्षणपरिचयो वस्तुनि दश समुत्पन्नप्रेम्ण सकलमिदमापात सुखदम् ॥ ३६ ॥ नितम्बिन्यो नित्य विनयपथविन्यस्तमनस पताका स्यु पुनि प्रतिनियतमेता स्वकुलयो । गुरोरित्या-देश सदसि सुदृशामोंकृतवती गताशङ्क राधा हरिमुखमृगाङ्क मृगयते ॥ ३७ ॥ अये को जानीते निजपुरुषसङ्गो नहि तथा यथा स्त्रीणा चेत परपुरुषसङ्गो रमयति । अपि स्वैर मुक्ता दिवसमखिल वासरकृता करस्पर्शादिन्दोर्मुकुलयति नेत्राणि नलिनी ॥ ३८ ॥ ताम्बूलाक्त दशनमसकृद्दशय न्तीह चेटी घोटीहेषा विकृतविरुत हेतुहीन हसन्ती । स्थानस्थानस्खलितपदविन्यासमाभासमाना यूनामग्रे वसति कुटिल नर्तितोर्वैर्नितम्बम् ॥ ३९ ॥ ज्ञाता मैत्री सहज मधुरापातिमिलोचितान्तै कर्णाकर्णि प्रथितमयशो बन्धुवर्गे रमाणि । सप्रत्येन तदपि न गन्तास्तुवति प्राणनाथ को जानीते कुवलयदृश कीदृश प्रेमबन्ध ॥ ४० ॥ भ्रूभेदै कतिचिद्गिरा कुटिलया काश्चित्क्रियत्य स्मितै स्वैरिण्य कथयन्ति मन्मथरसव्यापारवश्य मन । कासाचित्पुनरङ्गकेषु मसृणच्छायेषु मध्यस्थितो भाव फाचपुटेषु पुष्परमिव प्रव्यक्तमालोक्यते ॥ ४१ ॥ य कौमारहर स एव हि वरस्ता एव चैत्रक्षपास्ते चोन्मीलितमालतीसुरमय प्रौढा कदम्बानिला । सा चैवास्मि तथापि चौर्यसुरतव्यापार लीलाविधौ रेवारोधसि वेतसीतरुतले चेत समुत्कण्ठते ॥४२॥ दृष्टिं हे प्रतिवेशिनि क्षणमिहाप्यस्मद्गृहे दास्यसि प्रायेणास्य शिशो पिता न विरसा कौपीरप पास्यति । एकाकिन्यपि यामि तद्वरमित स्रोतस्तमालाकुल नीरन्ध्रास्तनुमालिखन्तु जरठच्छेदा नलग्रन्थय ॥ ४३ ॥ शुश्रूषस्व गुरूञ्जिनर्तय सखीवृन्दस्य बन्धुस्त्रिय कावेरीतटसन्निविष्टमयने मुग्धे किमुत्ताम्यसि । आस्ते पुनि समीप एव गमनादेलालता लिङ्गितन्यञ्चद्बालतमालदन्तुरदरी तत्रापि गोदावरी ॥ ४४ ॥ भद्र तस्य तरो स्वय चिरकृतप्रस्थानक कथ्यता दुर्वारस्म-मरण्यवह्निरदहद्धिग्दारुण दुवच । मा खिद्यस्व तत प्रभृ-त्यनुदिन तस्या पतद्भिर्दृशोरम्भोभि परिणद्धपल्लवघनच्छाय-स्तरुर्वर्धते ॥ ४५ ॥ स्वामी नि श्वसितेऽप्यसूयति मनोजिघ्र सपत्नीजन श्वश्रूरिङ्गितदैवत नयनयोरीहालिहो यातर । तद्दूरादयमञ्जलि किमधुना दृग्भङ्गिभावेन ते वैदग्धीमधुर-प्रपञ्चचतुर व्यर्थोऽयमत्र श्रम ॥ ४६ ॥ आयातासि विमुञ्च वेपथुमर दृश्यसि नो केनचिन्नील चोलमम् विमुञ्च हरतु खेद निशीथानिल । इत्य तर्भयसन्नकण्ठमसकृद्यामीति तल्प गता जल्पन्ती परिरम्यते सुकृतिभि स्वैर नवस्वैरिणी ॥ ४७ ॥ सव्रीडार्धनिरीक्षण यदुभयोर्यद्दूतिसम्प्रेषण श्वो भविता समागम इति प्रीतिप्रसादश्च य । प्राप्ते कालसमा-गमे सरभस यच्चुम्बनालिङ्गन तत्कामस्य फल तदेव सुरत शेषा पशूना स्थिति ॥ ४८ ॥ इन्दुर्यत्र न निन्द्यते न मधुर दूतीवच श्रूयते नोच्छ्वासा हृदय दहन्त्यशिशिरा नो याति कार्श्य वपु । स्वाधीनामनुकूलिका स्वगृहिणीमालिङ्ग्य यत्सुप्यते तत्कि प्रेम गृहाश्रमव्रतमिद कष्ट समाचर्यते ॥ ४९ ॥ चेतौरादपि शङ्कसे हिमरुचोरप्यर्चिषो लज्जसे भोगीन्द्रादपि चेद्बिभेषि तिमिरस्तोमादपि त्रस्यसि । चेत्कुञ्जा-दपि दूयसे जनघट्टनादपि क्षुभ्यसि प्राय पुत्रि हतासि हन्त भविता त्वत्त कलङ्क कुले ॥ ५० ॥ आ पाक न करोषि पापिनि कथ पापी त्वदीय पिता रण्डे जल्पसि किं तवैव जननी रण्डा त्वदीया स्वसा । निर्गच्छ त्वरित गृहा-द्बहिरितो नेद त्वदीय गृह हा हा नाथ ममाद्य देहि मरण जारस्य भाग्योदय ॥ ५१ ॥ कार्ये सत्यपि जातु याति न बहिर्नाप्यन्यमालोकते साध्वीत्यैवानुकुर्वती गुरुजन श्वश्रू च शुश्रूषते । विस्रम्भ कुरुते च पत्युरधिक प्राप्ते निशीथे पुन-र्निद्राणे सकले जने शशिमुखी निर्याति रन्तु विटै ॥५२॥ आकारेण शशी गिरा परभृत पारावतश्चुम्बने हसश्चङ्क्रमणे सम दयितया रत्या प्रमत्तो गज । इत्य भर्तरि मे समस्त-गुणतिश्लाघ्यैर्गुणै सेविते क्षुण्ण नास्ति विवाहित पतिरिति स्वात्रैव दोषो यदि ॥ ५३ ॥ ज्ञात ज्ञातिजनै प्ररूढमयशो दूर गता धीरता त्यक्ता ह्री प्रतिपादितोऽप्यविनय साध्वी-पद प्रोज्झितम् । लुप्ता चोभयलोकसाधुपदवी दत्त कलङ्क कुले भूयो दूति किमन्यदस्ति यदसावद्यापि नागच्छति ॥ ५४ ॥ देहे दुर्ललितस्य देवरशिशो स्फोटव्रणो दारुणो वार्तास्तेन वनस्पतिस्त्वचमुपाहर्तुं मया गम्यते । छिद्यन्तु श्वसितानि घर्मसलिलै पत्राणि लुप्यन्तु वा वक्षो वा विलिखन्तु हन्त नखरै रूक्षा कपित्थेणय ॥ ५५ ॥ अम्ब श्वश्रु यदि त्वया हतशुक सवर्धनीयस्तदा लौह पञ्जरमस्य दुर्नयवतो गाढान्तर कारय । अत्रैव बदरीनिकुञ्जकुहरे सलीनमवि-ध्यती दृष्टा यत्र भुजङ्गमेन तदतिश्रेय किमेभि क्षतै ॥ ५६ ॥ न्यस्त पन्नगमूर्ध्नि पादयुगल भक्तिर्विमुक्ता गुरोस्त्यक्ता प्रीतिरकारि किं न भवतो हेतोर्मया दुष्कृतम् ।

१ सूर्येण २ जलम् ३ नवयौवनोपभोक्ता ४ श्रेष्ठ विलक्षणरतिक्षम इत्यर्थ ५ कूपसंवर्धिनी
४५ मु २ मां

१ भगिनी २ कदाचित् ३ अनुकरण कुर्वाणा ४ विश्वासम् ५ शयाने ६ क्रीडितुम् ७ जारै ८ कोकिल ९ गमने १० सबोध नपदम् 'जात' इति वा पाठ

अज्ञाना शतयातना नयनयो कोऽपि क्रमो रौरव कुम्भीपाकपरामवश्च मनसो युक्त त्वयि प्रस्थिते ॥ ५७ ॥ नारीणा खलु श्वशुरन्धतमस पाथोधर सोदर कुञ्ज नाभिगृह निशा सहचरी सेव्य स्मर क्ष्मापति । इत्थ चारुचकोरचञ्चलदृशा यासा मतिर्जायते तासामेव यश सुधांशुधवल तासा च सौख्य सदा ॥ ५८ ॥ हसै शैवलमञ्जरीति कबरी चञ्चूभिराकर्षिता वक्रे चन्द्रधिया चकोरवनिता चक्रे नवैरङ्गमम् । भृङ्गै पङ्कजकोरकप्रतिमया वक्षोरुहो वीक्षितस्तन्मात करवै पुनर्न सरसीतोयावगाहोद्यमम् ॥ ५९ ॥ आस्ता विश्वसन सखीषु विदिताभिप्रायसारे जने तत्राप्यर्पयितु दृश सुरुचिरा शक्नोमि न व्रीडया । लोकोऽप्येष परोपहासकुशल सूक्ष्मेङ्गितज्ञोऽप्यल मात क शरण व्रजामि हृदये जीर्णोऽनुरागानल ॥ ६० ॥ कार्येणापि विलम्बन परगृहे श्वश्रूर्न समन्यते शङ्कामारचयन्ति यूनि भयन प्राप्ते मिथो यातर । वीथीनिर्गमनेऽपि तर्जयति च क्रुद्धा ननान्दा पुन कष्ट हन्त मृगीदृशा पतिगृह प्रायेण कारागृहम् ॥ ६१ ॥ एकान्ते बत नो गृह शशिमुखोऽप्यन्यादृशो दृश्यते क्षिप्र साधय यातु पुनि स दिने सुस्वाप्यमावासकम् । श्वश्वा सभ्रमिता निलेति बहुश सप्रेरयन्त्या वधू पान्थ वीक्ष्य वमञ्ज सस्मितमुखी सैवार्धसिद्धौदनम् ॥ ६२ ॥ एते वारिकणा किरन्ति पुरुषान्वर्षन्ति नाम्भोधरा शैला शाद्वलमुद्वमन्ति न सृजन्त्येते पुनर्नायकान् । त्रैलोक्ये तरव फलानि सुवते नैवारभन्ते जना धात कातरमालपामि कुलटाहेतोस्त्वया कि कृतम् ॥ ६३ ॥ सपत्नसाव तारा भवति तरलिता यत्पुरो नेत्रतारा दृष्टा केनाथ काची यदभिमुखगता वेपते रत्नकाञ्ची । उम कसाथ तुष्ट सखि यदनुमते कश्चिदुमोऽनुताप ज्ञात केनाथ वेणीपयसि विलुलिता यत्कृते कापि वेणी ॥ ६४ ॥ पश्यन्ति स्निग्धमुग्धं प्रतिकलमधुरैर्मोहयन्त्यक्षहारै माकूतैर्म दहन्त्यैरपि पर पुरुषान् शश्वदानन्दयन्ति । चेष्टन्ते येन एते किमपि परिचयाद्धारयिष्यन्ति तेषा प्राणान्को वेद लोके परजलजदृशा चित्तमत्यन्तलोलम् ॥ ६५ ॥ पृथ्वी तावत्त्रिकोणा विपुलनदनदीभावरुद्ध तदर्धे तत्राप्यर्धे युवत्य शिशुगत वयसो रोगिणो योगिनश्च । त्याज्यास्तत्रापि मान्या श्वशुरपितृमुखा सन्ति दोषा नियन्तो मिथ्यावादो ममाय सुखरसुरव पुंश्चली पुंश्चलीति ॥ ६६ ॥

पान्थसंकेत

ग्रामेऽस्मिन्प्रस्तरप्राये न [२]किंचित्पान्थ विद्यत । [३]पयोधरोन्नति दृष्ट्वा वस्तुमिच्छसि चेद्वस ॥ ६७ ॥ पान्थ मदमते किंवा सतापमनुविन्दसि । पयोधर समाश्रय येन शान्तिमवाप्नुयात् ॥ ६८ ॥ वीक्षितु न क्षमा श्वश्रू स्वामी दूरतर गत । अहमेकाकिनी बाला तवेह वसति कुत ॥ ६९ ॥ त्वमिव पथिक [३]प्रियो मे [४]विटपिस्तोमेषु गमयति क्लेशान् । किमितोऽप्यस्ति कुशल मे सप्रति यत्पान्थ जीवामि ॥ ७० ॥ किमिति कृशासि कृशोदरि किं तव परकीयवृत्तान्तै । कथय तथापि मुदे मम कथयिष्यति पान्थ तव जाया ॥ ७१ ॥ यदि गन्तासि दिगन्त पथिक पतिस्तत्र सन्देश्य । नयनश्रवणविहीना श्वश्रूपवर्या मये क्या जननी ॥ ७२ ॥ निबिडतमतमालमञ्जरीविचकिल राजिविराजितोपकण्ठे । पथिक समुचितस्तवाद्य तीव्रे सवितरि तत्र सरित्तटे निवास ॥ ७३ ॥ [६]भो पान्थ पुस्तकधर क्षणमत्र तिष्ठ वैद्योऽसि किं गणितशास्त्रविशारदोऽसि । केनौषधेन मम पश्यति भर्तुरम्बा किं वागमिष्यति पति सुचिर प्रवासी ॥ ७४ ॥ एकाकिनी यदबला तरुणी तथाहमस्मिन् गृहे गृहपतिश्च गतो विदेशे । क याचसे तदिह वासमिय वराकी श्वश्रूर्ममान्धबधिरा ननु मूढ पान्थ ॥ ७५ ॥ रथ्यारजोरुणितधूसरिताङ्गयष्टे कश्चित्पिपासु सरसि पुनक निघृणस्य । उक्त्वैवमङ्कगतयायतमायताक्ष्या पान्थस्त्रिया प्ररुदित करुण दिनान्ते ॥ ७६ ॥ भवनमिव मदीय निर्जन पान्थ पान्था कुसुमशर इवास्मिस्तस्करा दुर्निवारा । गृहप इव पतङ्गोऽप्येष यातो दिगन्ता मदनसुभग भूयो नैव गन्तु समीहे ॥ ७७ ॥ अहमिव दिनलक्ष्मी प्रोषितप्राणनाथा त्वमिव पथिक पन्था मुक्तपान्थानुबन्ध । अयमपि परदेश सोऽपि यत्रास्ति गन्ता मदनमधुरमूर्ते किं वृथा सत्वरोऽसि ॥ ७८ ॥ येमिन्येषा बहुलजलदैर्बद्धभीमान्धकारा निद्रां यातो मम पतिरसौ क्लेशित [१]कैमदु न्वे । बाला चाह मैनै सिजभयात्रासगाढप्रकम्पा ग्रामश्चोरैरयमुपहत पान्थ निद्रा जहीहि ॥ ७९ ॥ कुग्रामवासी निमिषमकरो साहस पान्थ बन्धो यद्येतस्मिन्निरसि पुरे सावधानस्तदा स्या । अन्योन्यास्ता कतिचिदबला सन्ति यासा विलासैरुत्पद्यन्ते सपदि मदनव्याधयो दुर्निवारा ॥ ८० ॥ इय सुरतरंगिणी न पुनरत्र नौसर्गमो मवेत्तरणिमज्जन पथिक नैव

१ पाषाणसङ्कुले । पक्षे,-पापाणतुल्ये २ आस्तरणादिकम् पक्षे,-समागमप्रतिबन्धकम् ३ मेघानाश्रुत्य पञ्चवाणमसीनेन इति भावः; पक्षे,-स्तनयोरुन्नति-

१ मेघम्, पक्षे,-स्तनम् २ सम्यक्तयावेर्ना कुरु ३ कान्त ४ वृक्षसमूहेषु ५ हृषाय ६ कस्ये पुस्तकधारिणं पान्थ प्रति कस्याश्चित्कामिन्या स्वाभिप्रायद्योतकोक्ति औषधप्रश्नेन भर्तुरम्बा अन्धत्व सूचितम्, प्रोषितस्य पत्यु कागमन भविष्यतीति प्रश्नेन सोऽपि गृहे नास्तीति सूचितम् ७ गृहस्वामीव ८ सूर्ये ९ रात्रि १० भयकरगाढान्धकारा ११ कर्मज खेदुन्वे ज्ञात क्लर्थ १२ उच्चैरैतुभिर्मेनसि ज्ञात वज्रस्य सभयाद्, पक्षे,-कामभयाद् १३ सुराणां तरंगिणी नदी। पक्षे-सुरतरसनदीला १४ नौसंगम नौकामाप्ति, पक्षे,-भावयो समागम १५ तरणि सूर्ये , पक्षे,-नौका

पान्थागम । निधाय हृदये सदा विपुलचारुकुम्भद्वय सखे घनघनागमे धनरसस्य पारं व्रज ॥ ८१ ॥ वाणिज्येन गत स मे गृहपतिर्वार्तापि न श्रूयते प्रातस्तज्जननी प्रसूततनया जामातृगेह गता । बालाह नवयौवना निशि कथ स्थातव्यमस्मिन्गृहे साय सप्रति वर्तते पथिक हे स्थानान्तर गम्यताम् ॥ ८२ ॥ रे रे पान्थ कुतो भवान्नगरतो वार्ता न चापि श्रुता ब्रूहि ब्रूहि युवा पयोदसमये हित्वा प्रिया जीवति । सत्य जीवति जीवतीति कथिता वार्ता मयापि श्रुता विस्तीर्णा पृथिवी जनोऽपि विविध किं किं न सभाव्यते ॥ ८३ ॥ शून्य वेश्म चिरायितो गृहपतिर्जाताधुना शर्वरी स्थातुं नोचितमत्र गच्छ निभृत लोकैरनालक्षित । इत्थ लोलदृशा ससावभिहितो दासीमुखेनाध्वग स्थित्वा किंचिदिव क यामि रजनी प्रातर्भ्रुदीर्य स्थित ॥ ८४ ॥ मर्तव्या वयमिन्दुसुन्दरमुखि प्रस्तावतोऽपि त्वया स्वादेव यदि नाथ दास्यति विधिर्जातिस्मरत्व मम । एकस्मिन्नपि जन्मनि प्रियतमे जातिस्मरत्व श्रुत प्राणा पान्थ सम त्वयैव चलिता क्वापि जन्मैक्ता ॥ ८५ ॥ भ्रात पान्थ पथि त्वया न पथिक कश्चित्समासादितो बाले नैकशतानि कीदृश इति प्रत्याययता वल्लभ । थ दृष्ट्वा प्रमदाजनस्य भवत स्फारे मुदा लोचने स ज्ञेयो दयितो ममेति पथिकायावेद्य मोह गता ॥ ८६ ॥ भो पान्थ त्वरितोऽसि तिष्ठ निमिष किंचिद्वदामो वय मार्गोऽय पुरतो द्विधा खलु भवेद्वामेन नो गम्यताम् । तत्रास्ते सहकारकोमलतरोर्मूले प्रपापालिका तस्या लोचनवागुरानिपतितो न त्व पुनर्यास्यसि ॥ ८७ ॥ नाथो मे विपणिं गतो न गणयत्येषा सपत्नी च मा त्यक्त्वा मामिह पुष्पिणीति गुरवो याता गृहाभ्यन्तरम् । शय्यामानसहायिनी परिजन श्रान्तो न मा सेवते स्वामिन्निर्गमलालनीय रजनीं लक्ष्मीपते रक्ष माम् ॥ ८८ ॥

वेश्यागर्हणम्

वेश्यासौ मदनज्वाला रूपेन्धनसमेधिता । कामिभिर्यत्र हूयन्ते यौवनानि धनानि च ॥ १ ॥ अय च सुरतज्वालाकामाग्नि प्रणयेन्धन । नराणा यत्र हूयन्ते यौवनानि धनानि च ॥ २ ॥ इह सनस्तफलिन कुलपुत्रमहाद्रुमा । निष्फलत्वमल यान्ति वेश्याविहगभक्षिता ॥ ३ ॥ धनाशा कैतवस्नेहो नित्यवैश्वित्ततोषणम् । एकमप्यस्ति नास्मासु कथ वेश्यासमा वयम् ॥ ४ ॥ कष्ट जीवति गणिका गणकोऽपि च राजसेवको वेत्र । दिवसे दिवसे मरण परस्य यच्चित्तरञ्जन वृत्ति ॥ ५ ॥ न पर्वताग्रे नलिनी प्ररोहति न गर्दभा वाजिधुर वहन्ति । यवा प्रकीर्णा न भवन्ति शालयो न वेशजाता शुचयस्तथाङ्गना ॥ ६ ॥ हारहीरकहिरण्यभूषणैस्तोषमेति गणिका धनैषिणी । प्रेमकोमलकटाक्षवीक्षितैरेव जीवति कुलाङ्गनाजन ॥७॥ एता हसन्ति च रुदन्ति च वित्तहेतोर्विश्वासयन्ति पुरुष न च विश्वसन्ति । तस्मान्नरेण कुलशीलसमन्वितेन वेश्या श्मशानघटिका इव वर्जनीया ॥८॥ जात्यन्धाय च दुर्मुखाय च जराजीर्णाखिलाङ्गाय च ग्रामीणाय च दुष्कुलाय च गलत्कुष्ठाभिभूताय च । यच्छन्तीषु मनोहर निजवपुर्लक्ष्मीलवश्रद्धया पण्यस्त्रीषु विवेककल्पलतिकाशस्त्रीषु रज्येत क ॥ ९ ॥ केश कुन्दमिषादिवोपहसति द्रव्यैर्विहीनाञ्जनान् यूना ग्रथितघन विलोमितुमिवोद्वीरस्तनस्तिष्ठति । प्रेमच्छेदकृपाणयष्टिसुषमा रोमालिरालम्बते यस्या सा कथमस्तु चेतसि चमत्काराय वाराङ्गना ॥ १० ॥ वाप्या स्नाति विचक्षणो द्विजवरो मूर्खोऽपि वर्णाधम फुल्ला नाम्यति वायसोऽपि हि लता या नामिता बर्हिणा । ब्रह्मक्षत्रविशस्तरन्ति च यया नावा तयैवेतरे त्व वापीव लतेव नौरिव जन वेश्यासि सर्वं भज ॥ ११ ॥

अष्टनायिकाः

स्वाधीनपतिका

यदपि रतिमहोत्सवे नकारो यदपि करेण च नीविधारणानि । प्रियसखि पतिरेव पार्श्वदेश तदपि न मुञ्चति तत्किमाचरामि ॥ १ ॥ मा गर्वमुद्वह कपोलतले चकास्ति कान्त स्वहस्तलिखिता मम मञ्जरीति । अन्यापि किं न सखि भाजनमीदृशाना वैरी न चेद्भवति वेपथुरन्तराय ॥ २ ॥ अस्माक सखि वाससी न रुचिरे ग्रैवेयक नोज्ज्वल नो वक्रा गतिरुद्धत न हसित नैवास्ति कश्चिन्मद । किं त्वन्येऽपि जना वदन्ति सुभगोऽप्यस्या पतिर्नान्यतो दृष्टिं निक्षिपतीति विश्वमियता मन्यामहे दु खितम् ॥ ३ ॥ श्वश्रू पश्यति नैव पश्यति यदि भ्रूभङ्गवक्रेक्षणा मर्मच्छेदपटु प्रतिक्षणमसौ ब्रूते ननान्दा वच । अन्यासामपि किं ब्रवीमि चरित स्मृत्वा मनो वेपते कान्त स्निग्धदृशा

१ उदकस्य २ वाणिज्यार्थं परदेश गत ३ भ्रान्ता ४ सत्यम् ५ वर्षाकाले ६ चिरकाल दूर गत ७ अदृष्ट ८ उक्त्वा ९ गोष्ठीप्रसङ्गेन १० वामभागेन ११ लोचनमेव वागुरा मृगबन्धिनी जालमिलर्थ १२ पण्यवीथिका १३ रजस्वला १४ आगमनेन वेदेन लालनीय स्तुत्य पक्षे—आगमनेन लालनीय १५ रजनी व्याप्त्यैलर्थ १६ वाराङ्गना १७ रूपमेवेन्धन काष्ठ तेन सम्यक्प्रदीप्ता

१ कपटस्नेह २ अमलपोषीभि ३ धनेच्छावती ४ श्मशानस्थिता घटिका घट्यो घटा इति यावत् एता यथा अस्पृश्या तथैव वा वर्जनीया इति भाव ५ जन्मनाधाय ६ आम्याय ७ जपय वीषु ८ रक्ष्मीलेशाशया ९ गणिकासु

विलोकयति मामेतावदाग सखि ॥ ४ ॥ वक्त्रस्याधरपल्लवस्य वचसो हासस्य लास्यस्य वा धन्यानामरविन्दसुन्दरदृशा कान्तस्तनोति स्तुतिम् । स्वप्नेऽपि न गच्छति श्रुतिपथं चेतःपथं दृक्पथं काप्यन्या दयितस्य मे सखि कथं तस्यास्तु भेदग्रहः ॥ ५ ॥ स्वीया सन्ति गृहे गृहे मृगदृशो यासां विलासक्वणत्काञ्चीकुण्डलहेमकङ्कणझणत्कारो न विश्राम्यति । को हेतुः सखि कानने पुरवये सौधे सखीसंनिधौ भ्राम्यन्ती मम वल्लभस्य परितो दृष्टिर्न मां मुञ्चति ॥ ६ ॥ सत्स्नेन प्रतिमन्दिरं युवतयो यासां सुधासागरस्रोतःस्यूतसरोजसुन्दरचमत्कारा दृशोर्विभ्रमाः । चित्रं किं तु विचित्रमन्मथकलावेशाग्रहेतोः पुनर्वित्तं चित्तहरं प्रयच्छति युवा मय्येव किं कारणम् ॥ ७ ॥ एतत्किं प्रणयिन्यपि प्रणयिनी या मानिनी जायते मन्ये मानविधौ भविष्यति सुखं किंचिद्विशिष्टं रसात् । वाञ्छा तस्य सुखस्य मेऽपि हृदये जागर्ति नित्यं परं स्वप्नेऽप्येष न मेऽपराध्यति पतिः कुप्यामि तस्मै कथम् ॥ ८ ॥ मध्ये न कृशिमा स्तने न गरिमा देहे न वा कान्तिमा श्रोणौ न प्रथिमा गतौ न गरिमा नेत्रे न वा वक्रिमा । लास्ये न द्रढिमा न वाचि पटिमा हास्ये न वा स्फीतिमा प्राणेशस्य तथापि मज्जति मनो मय्येव किं कारणम् ॥ ९ ॥

खण्डिता

वक्षः किंनु कलशाङ्कितमिति किमपि प्रष्टुमिच्छन्त्या । नयनं नवोढसुदृशा प्राणेशः पाणिना पिदधे ॥ १० ॥ सत्यमेव गदितं त्वया विभो जीव एक इति यत्सुरारयोः । अन्यदारनिहिता नखव्रणालावके वपुषि पीडयन्ति माम् ॥ ११ ॥ सव्यलीकमवधीरितखिन्नं प्रस्थितं सपदि कोपपदेन । योषितः सुहृदिव स रुणद्धि प्राणनाथमभिबाष्पनिपातः ॥ १२ ॥ शङ्कितायः कृतबाष्पनिपातामीर्ष्यया विमुखितां दयितायः । माननीमभिमुखाहितचित्तां शंसति स्म घनरोमविभेदः ॥ १३ ॥ वक्षोजचिह्नितमुरो दयितस्य वीक्ष्य दीर्घं न निःश्वसति जल्पति नैव किंचित् । प्रातर्जलेन वदनं परिमार्जयन्ती बाला विलोचनजलानि तिरोदधाति ॥ १४ ॥ कान्तं निरीक्ष्य वलयाङ्कितकण्ठदेशं मुक्तास्रया परभिया परया न वाचः । दूतीमुखे मृगदृशा स्खलदम्बुपूरा दूरान्तरं निदधिरे नयनान्तपाताः ॥ १५ ॥ भवतु विदितं व्यर्थालापैरलं प्रिय गम्यतां तनुरपि न ते दोषोऽस्माकं विधिस्तु पराङ्मुखः । तव यदि तथा रूढं प्रेम प्रपन्नमिमां दशां प्रकृतितरले का नः पीडा गते हतजीविते ॥ १६ ॥ उरस्तव पयोधराङ्कितमिदं कुतो मे क्षमा तनो मयि निधीयतां वसु पुरा यदङ्गीकृतम् । इति प्रचण्डचेतसं प्रियतमस्य वारस्त्रिया क्वणत्कनककङ्कणं करतलस्समाकृष्यते ॥ १७ ॥ जागर्मि निशि जागरो मम पुनर्नेत्राम्बुजे शोणिमा निःपीतं भवता मधु प्रविततं व्याघूर्णितं मे मनः । भ्राम्यद्भृङ्गघने निकुञ्जभवने लब्धं त्वया श्रीफलं पश्येषु पुनरेष मा बहुतरं क्रूरे गरे कृतवि ॥ १८ ॥ प्रातः प्रानरुपागतेन जनिता निर्निद्रता चक्षुषोर्मन्दाया मम गौरवं व्यपहृतं प्रोत्पादितं लाघवम् । किं तद्यन्न कृतं त्वया रमण मीर्मुक्त्वा मया गम्यतां दुःखं तिष्ठसि यत्र पथ्यमधुना कर्तास्मि तच्छ्रोष्यसि ॥ १९ ॥ लाक्षालक्ष्म ललाटपट्टफलके केयूरमुद्रा गले वक्त्रे कज्जलकालिमा नयनयोस्ताम्बूलरागोऽपरः । दृष्ट्वा कोपविधायि मण्डनमिदं प्रातश्चिरं प्रेयसो लीलातामरसोदरे मृगदृशः श्वासाः समाप्तिं गताः ॥ २० ॥ कान्तं वीक्ष्य विपक्षपक्ष्मलदृशः पादाम्बुजालक्तकैर्लिप्तं नतमानतीकृतमुखी चिरार्पितेवाभवत् । रूक्षं नोक्तवती न वा कृतवती निःश्वासकोष्णे दृशौ प्रातर्मङ्गलमङ्गना करतलादादर्शमादर्शयत् ॥ २१ ॥

अभिसारिका

भीतासि नैव भुजगात्पथि भङ्गुरस्य सङ्गे पुनः किमपि कम्पमुरीकरोषि । अम्भोधरध्वनिभिरक्षुभितासि तन्वि मद्वाचि साचिवदनासि किमाचरामि ॥ २२ ॥ इह जगति रतीशप्रक्रियाकौशलिन्यः कति कति न निशीथे सुभ्रुवः संचरन्ति । मम तु निषिद्धताया जायमानक्षिताया सहचरि परिपन्थी हन्त दन्ताङ्कुरेव ॥ २३ ॥ अम्भोजाक्ष्या पुरनयलताधाम्नि सकेतमाजग्मतोनाथे चिरयति भृशं मोहनिद्रां गतायाः । स्वच्छं नाभीह्रदनलयितं कान्तरत्नांशुजालं तोयभ्रान्त्या पिबति हरिणी विस्मयं च प्रयाति ॥ २४ ॥ किमुत्तीर्णः पन्था कुपितभुजगीभोगविषमो विसोढा भूयस्य निमिति कुलपालीकटुगिरः । इति स्मारं स्मारं दरदलितशीतद्युतिरुचौ सरोजाक्षी शोणं दिशि नयनकोणं विकिरति ॥ २५ ॥ जनो दुर्लक्ष्योऽयं कुलममलिनं वर्त्म विषमं पतिश्छिद्रान्वेषी प्रणयिवचनं दुष्परिहरम् । अतः काचित्तन्वी रतिविहितसंकेतगतये गृहाद्द्वारंवारं निरगमदथ प्राविशदथ ॥ २६ ॥ सितं वसनमर्पितं वपुषि नीलचोलप्रभा मया मृगमदाशया मलयजद्रवः सेवितः । करेण परिचोधितं स्वजनशङ्कया दुर्जनं परं परमपुण्यतः सखि न लङ्घिता देहली ॥ २७ ॥ प्रत्यावृत्त्य यदि व्रजामि भवनं याचा मनोभूच्चयो निर्गच्छामि निकुञ्जमेव यदि वा को वेद किं स्यादितः । तिष्ठामो यदि वा क्वचिद्वनतटे किं जातमेतावता भय्ये वर्त्मनि कष्टमेव समुदयो जातः स्मितात्यताम् ॥ २८ ॥ भ्रातः कङ्कण किं क्वाप्यसि घनाश्लेषेषु निश्चेष्टितः दूरे निष्किणि किं कृणाप्यसि रतारम्भे रणत्कारिणी । किं मञ्जीर वहिः कुतोऽप्यसि रहस्यालापविरोहे मया साकेतापनि बद्धवैरनियमः मौखर्यमारम्भसे ॥ २९ ॥ उद्दिश्य करकङ्कणद्वयमिदं

बद्धा दृढ मेखला यत्नेन प्रतिपादिता मुखरयोर्मञ्जीरयोर्मूकता । आरब्धे रभसा मया प्रियसखि क्रीडाभिसारोत्सवे चण्डालस्तिमिरावगुण्ठनपटक्षेप विधत्ते विधु ॥ ३० ॥ एषा पुलकदम्बनीपसुरभौ काले घनोद्भासिते कान्तस्यालयमागता समदना हृष्टा जलार्द्रालका । विद्युद्वारिदगर्जितै सचकिता त्वद्दर्शनाकाङ्क्षिणी पादौ नूपुरलग्नकर्दमधरौ प्रक्षालयन्ती स्थिता ॥ ३१ ॥ मार्गे पङ्कचिते घनान्धतमसे नि शब्द सचारया गन्तव्या च मया प्रियस्य वसतिर्मुग्धेति कृत्वा मतिम् । आजानूद्धृतनूपुरा करतलेनाच्छाद्य नेत्रे भृश कृच्छ्रेणाप्तपदस्थिति स्वभवने पन्थानमभ्यस्यति ॥ ३२ ॥ छिद्रान्वेषणतत्पर प्रियसखि प्रायेण लोकोऽधुना रात्रिश्चापि घनान्धकारबहुला गन्तु न ते युज्यते । मा मैव सखि वल्लभ प्रियतमस्तत्सोत्सुका दर्शने युक्तायुक्तविचारणा यदि भवेत्स्नेहाय दत्त जलम् ॥ ३३ ॥ दूती विद्युदुपागता सहचरी रात्रि सहस्थायिनी देवज्ञो दिशति स्वनेन जलद प्रस्थानवेला शुभाम् । वाच माङ्गलिकीं तनोति तिमिरस्तोमोऽपि झिल्लीरवैर्जातोऽद्य दयिताभिसारसमयो मुग्धे विमुञ्च त्रपाम् ॥ ३४ ॥ छिन्नै केलिसरोरुह निचतुरैर्धम्मिल्लमल्लीस्रज कण्ठान्मौक्तिकमालिका च तदनु त्यक्त्वा पदे पदमपि । अन्त कान्तवियोगकातरतया दूराभिसारातुरा तन्वङ्गी निरुपायमध्वनि पर श्रोणीभर निन्दति ॥ ३५ ॥ भ्रात प्राणगणप्रयाणसमये प्राणाधिनाथस्य मे कुर्या स्थैर्यमपि क्षण करुणया कण्ठस्थलेऽपि स्थित । यावल्लोचननीरनिर्मितनदीवन्याभिरन्यादृश पन्थान परिकल्पयामि भविता येनाद्ययोर्वाञ्छितम् ॥ ३६ ॥ कान्ते कत्यपि वासराणि गमय त्व मीलयित्वा दृशौ स्वस्ति स्यान्नाथ निमीलयामि नयने यावन्न शून्या दश । आयाता वयमागमिष्यसि सुहृद्वर्गस्य भाग्योदये सदेश वद वस्तुमभिलषितस्तीर्थेषु तोयाञ्जलि ॥ ३७ ॥ उद्दामाम्बुदवर्धिताघतमसि भ्रश्यद्दिशाभाण्डले काले यामिकजाग्रदुग्रसुभटव्याकीर्णकोलाहले । कर्णस्यासुहृदार्णवाम्बुवडवानह्येयदन्त पुरादायातासि तदम्बुजाक्षि कृतक मन्ये मम योषिताम् ॥ ३८ ॥ पल्लीनामधिपस्य पङ्कजदृशा पर्योत्सवामन्त्रणे जाते सज्जना मिथ कृतमहोत्साह पुर प्रस्थिता । सव्याज स्थितयोर्निहस्य गतयो शुद्धान्तमन्त्रान्तरे यूनो स्विन्नकपोलयोर्विजयते कोऽप्येष कण्ठग्रह ॥ ३९ ॥ लोलचोलचमत्कृति प्रविलसत्काञ्चीलताझङ्कृति न्यञ्चत्कञ्चुकबन्धनं धुरचलद्वक्षोजकुम्भोन्नति । स्फूर्जद्दीधितिविस्फुरद्गति चलच्चामीकरालङ्कृति क्रीडाकुञ्जगृह प्रयाति कृतिन कस्यापि वाराङ्गना ॥ ४० ॥

कलहान्तरिता

द्वारि चतुरधिपाणि कपोलौ जीवित त्वयि कुत कलहोऽस्या । कामिनामिति वच पुनरुक्त प्रीतये नवनवत्वमियाय ॥४१॥ चकिततहरिणलोललोचनाया क्रुधि तरुणारुणतारहारकान्ति । सरसिजमिदमानन च तस्या सममिति चेतसि सम्मद विधत्ते ॥ ४२ ॥ विरमति कथन विना न खेद सति कथने समुपैति कापि लज्जा । इति कलहमधोमुखी सखिभ्यो लपितुमनालपितु समाचरत्ता ॥ ४३ ॥ अनुनयति पतिं न लज्जमाना कथयति नापि सखीजनाय किंचित् । प्रसरति मलयानिले नवोढा वहति परतु चिराय शून्यमन्त ॥ ४४ ॥ प्रयच्छतोच्चै कुसुमानि मानिनी विपक्षगोत्र दयितेन लम्भिता । न किंचिदूचे चरणेन केवल लिलेख बाष्पाकुललोचना भुवम् ॥ ४५ ॥ न बरीभरीति कबरीभरे स्रजो न चरीकरीति मृगनाभिचित्रकम् । विजरीहरीति न पुरेव मत्पुरो विवरीवरीति न च विप्रिय प्रिया ॥ ४६ ॥ तत्तद्ददत्यपि यथावसर हसत्यप्यालिङ्गनेऽपि न निषेधति चुम्बनेऽपि । किंतु प्रसादनमयादपि निह्नुतेन कोपेन कोऽपि विहितोऽद्य रसावतार ॥ ४७ ॥ न तिर्यगवलोकित भवति चक्षुरालोहित वचोऽपि परुषाक्षर न च पदेषु सगच्छते । हिमार्त इव वेपते सकल एव बिम्बाधर प्रकामविनते भ्रुवौ युगपदेव भेद गते ॥ ४८ ॥ भव्यायाते सपदि नयनादुत्थित चाटु वाक्य बद्धा पाणी बहु निगदित क्षालित पादपद्मम् । दत्त्वा वीटीं सविनयमधोद्वीजित तालवृन्तैर्भूते कोप कुवलयदृशो भूयसी भक्तिरेव ॥ ४९ ॥ चरणपतनप्रत्याख्यानात्प्रसादपराङ्मुखे निभृतकितवाचारेत्युक्त्वा रुषा परुषीकृते । व्रजति रमणे नि श्वस्योच्चै स्तनस्थितहस्तया नयनसलिलच्छन्ना दृष्टि सखीषु निवेशिता ॥ ५० ॥ स्फुटतु हृदय काम काम करोतु तनु तनु न सखि चटुलप्रेम्णा कार्यं पुनर्दयितेन मे । इति सरभस मानोद्रेकादुदीर्य वचस्तया रमणपदवी सारङ्गाक्ष्या ससम्भ्रममीक्षिता ॥ ५१ ॥ पय पीठ दत्ते त्वरितमभिधत्ते न च वच समाश्लामाधत्ते शिरसि न विधत्ते च मिलनम् । इति स्वान्ते गोपायितनिबिडकोपा प्रतिपद कृशोदर्याश्चर्या प्रियमहह पर्याकुलयति ॥ ५२ ॥ पुरस्तन्व्या गोत्रस्खलनचकितोह नतमुख प्रवृत्तो वैलक्ष्यात्किमपि लिखितु दैवहतक । स्फुटो रेखान्यास कथमपि स तादृक्परिणतो गता येन व्यक्तिं पुनरवयवै सैव तरुणी ॥ ५३ ॥ ततश्चाभिज्ञाय स्फुरदरुणगण्डस्थलरुचा मनस्विन्या रोषप्रणयरभसाद्गद्गदगिरा । अहो चित्र चित्र स्फुटमिति निगद्याश्रुकलुष रुषा ब्रह्मास्त्र मे शिरसि निहितो वामचरण ॥ ५४ ॥ चल चेत पुसा सहजसरला पङ्कजदृशो

मनस्येव क्रोध क्वचिदपि कदाचिच्चरणयो । दहेदङ्ग भृङ्गी विधुरपि विदध्यात्परिभव स्मरो मा मश्नीयादिति किमपि नाशासिषमहम् ॥ ५५ ॥ आनन्द क्वचिदश्च मुञ्च हृदय चातुर्य धैर्य त्वया स्थेय क्वेति विचार्यता रसिक ते निर्याहि पर्याकुल । रक्ताम्भोजपरीतषट्पदनदत्पञ्चोपमानक्षमक्षुभ्यत्पक्षमचलाचलेक्षणयुग पश्यामि तस्या मुखम् ॥५६॥ मानम्लान मना मनागपि नन नालोकते वल्लभ निर्याते दयिते निरन्तरमिय बाला पर तप्यते । आनीते रमणे बलात्परिजनैर्मान समालम्बते धत्ते कण्ठगतानसून्प्रियतमे निर्गन्तुकामे पुन ॥५७॥ आयस्ता कलह पुरेव कुरुते न स्रसने वाससो भुग्नभ्रूरतिखण्ड्यमानमधर धत्ते न केशग्रहे । अङ्गान्यर्पयति स्वय भवति नो वामा हठालिङ्गने तन्व्या शिक्षित एष सम्प्रति कुत कोपप्रकारोऽपर ॥ ५८ ॥ एकत्रासनसस्थिति परिहृता प्रत्युद्गमाद्दूरतस्ताम्बूलानयनच्छलेन रभसाश्लेषोऽपि सविघ्नित । आलापोऽपि न मिश्रित परिजन व्यापारयन्त्यान्तिके कान्त प्रत्युपचारतश्चतुरया कोप कृतार्थीकृत ॥ ५९ ॥ आशङ्क्य प्रणतिं पटान्तपिहितौ पादौ करोत्यादराद्व्याजेनागतमावृणोति हसित न स्पष्टमुद्वीक्षते । मय्यालापवति प्रतीपवचन सख्या सहाभाषते तन्व्यास्तिष्ठतु निर्भरप्रणयिता मानोऽपि रम्योदय ॥ ६० ॥ दूरादुत्सुकमागते विवलित सभाषिणि स्फारित सश्लिष्यत्यरुणे गृहीतवसने कोपाञ्चितभ्रूलतम् । मानिन्याश्चरणानतिव्यतिकरे बाष्पाम्बुपूर्णेक्षण चक्षुर्जातमहो प्रपञ्चचतुर जातागसि प्रेयसि ॥ ६१ ॥ तारल्य मुखमेत्य ने न च वचोनैदग्ध्यमन्यादृश न भ्रूभङ्गपरिग्रहो न च रह प्रश्नेऽपि मौनस्थिति । एव सम्प्रति तर्क्यते [illegible] सुदृश कोपस्तु मद्वस्तुनि स्वाधीनेऽपि पुरेव पङ्कजदृशो यत्र प्रसुप्तग्रह ॥ ६२ ॥ शोण वीक्ष्य मुख विचुम्बितुमह यात समीप तत पादेन प्रहृत तया सपदि त धृत्वा सहासे मयि । किंचित्तत्र विधातुमक्षमतया बाष्प त्यजन्त्या सखे ध्यातश्चेतसि कौतुक वितनुते कोपोऽपि वामभ्रुव ॥ ६३ ॥ सा पत्यु प्रथमापराधसमये सख्योपदेश विना नो जानाति सविभ्रमाङ्गवलनावक्रोक्तिससूचनम् । स्वच्छैरच्छकपोलमूलगलितै पर्यस्तनेत्रोत्पला बाला केवलमेव रोदिति लुठल्लोलालकैरश्रुभि ॥ ६४ ॥ एकस्मिञ्शयने विपक्षरमणीनामग्रहे मुग्धया सद्य कोपपरिग्रहग्लपितया चाटूनि कुर्वन्नपि । आवेगादवधीरित प्रियतमस्तूष्णीं स्थितस्तत्क्षण मा भूत्सुप्त इवेत्यमन्दवलितग्रीव पुनर्वीक्षित ॥६५॥ तल्लोशान्तमुपेयुषि प्रियतमे वक्त्रीकृतग्रीवया काकुव्याकुलवाचि माचिहसितम्पृ नवपोलश्रिया । हस्तन्यस्तकरे पुनर्मृगदृशा लाक्षारसक्षालितप्रोष्ठीपृष्ठमयूखभासलरुचो निस्कारिता दृष्टय ॥ ६६ ॥ भ्रूभेदो रचितश्चिर नयनयोरभ्यस्तमामीलन रोद्धु शिक्षितमादरेण हसित मौनेऽभियोग कृत । धैर्यं कर्तुमपि स्थिरीकृतमिद चेत कथचिन्मया बद्धो मानपरिग्रहे परिकरसिद्धिस्तु दैवे स्थिता ॥ ६७ ॥ न ब्रूते परुषा गिर वितनुते न भ्रूयुग भङ्गुर नोत्तस क्षिपति क्षितौ श्रवणत सा मे स्फुटेऽप्यागसि । कान्ता गर्भगृहे गवाक्षविवरव्यापारिताक्ष्या बहि सख्या वक्त्रमभिप्रयच्छति पर पर्यश्रुणी लोचने ॥ ६८ ॥

विप्रलब्धा

उत्तिष्ठ दूति यामो यामो यातस्तथापि नायात । यात परमपि जीवेज्जीवितनाथो भवेत्तस्या ॥ ६९ ॥ नि स्नेह निष्करुण निस्त्रप निर्निमित्त मद्दुःखरु स्त्वमपि सप्रति वञ्चित स्था । इत्यक्षराणि लिखितानि समीक्ष्य कश्चित्सकेतकेतक दले नितरामताम्यत् ॥ ७० ॥ सकेतकेलिगृहमेत्य निरीक्ष्य शून्यमेणीदृशो निभृतनि श्वसिताधराया । अर्धाक्षर वचनमर्धनिकामि नेत्र ताम्बूलमर्धकवलीकृतमेव तस्थौ ॥ ७१ ॥ कपटवचनभाजा केनचिद्वारयोषा सकलरसिकगोष्ठीवञ्चिका वञ्चितासौ । इति विहसति रिङ्गद्भृङ्गविक्षिप्तचक्षुर्निरघकुसुमकान्तिच्छद्मना केलिकुञ्ज ॥ ७२ ॥ नायातो यदि निर्दय सखि शठस्त्व दूति कि दूयसे स्वच्छन्द बहुवल्लभ स रमते किं तत्र ते दूषणम् । पश्याद्य प्रियसगमाय दयितस्याकृष्यमाण गुणैरुत्कण्ठार्तिभरादिव स्फुटदिद चेत स्वय यास्यति ॥ ७३ ॥ शून्य कुञ्जगृह निरीक्ष्य कुटिल विज्ञाय चेतोमुन दूती नापि निवेदिता सहचरी धृष्टापि नो याऽनया । शभो शकर चन्द्रशेखर हर श्रीकण्ठ शूलिञ्शिव त्रायस्वेति परतु पङ्कजदृशा भर्गस्य चक्रे स्तुति ॥ ७४ ॥ तत्किं कामपि कामिनीमभिसृत किंवा कलाकेलिभिर्बद्धो बन्धुभिरन्धकारिणि वनोपान्ते किमु भ्राम्यति । कान्त क्लान्तमना मनागपि पथि प्रस्थातुमेवाक्षम सकेतीकृतमञ्जुवञ्जुललताकुञ्जेऽपि यन्नागत ॥ ७५ ॥ सखि मा कुरु लोचने निगलति न्यस्त गलनाञ्जन तीव्र नि श्वसित निवर्तय नतास्ताम्यन्ति कण्ठस्रज । तल्पे मा लुठ कोमलाङ्गि तनुता हन्ताङ्गरागोऽश्नुते नातीतो दयितोपयानसमयो मा स्मायथा मन्यथा ॥ ७६ ॥ अन्यत्र व्रजतीति का खलु कथा नाप्यस्य तादृक्सुहृद्यो मा नेच्छति नागतश्च हहहा कोऽय विधे प्रक्रम । इत्यल्पेतरकल्पनाकवलितस्वान्ता निशान्तान्तरे बाला वृत्तविवर्तनव्यतिकरा नाप्नोति निद्रा निशि ॥ ७७ ॥ दत्त्वा धैर्यभुजगमूर्ध्नि चरणावुल्लङ्घ्य लज्जानदीमङ्गीकृत्य घनान्धकारपटल तन्व्या न दृष्ट प्रिय । सतापाकुल्या तया च परित पाथोधरे गर्जति क्रोधाक्रान्तकृतान्तमत्तमहिषभ्रान्त्या दृशौ

१ मरली

योजिते ॥ ७८ ॥ आलीभिः शपथैरनेककपटैः कुञ्जोदरं नीतया शून्यं तच्च निरीक्ष्य विभ्रमितया न प्रस्थितं न स्थितम्। न्यस्ता किंतु नवोढनीरजदृशा कुञ्जोपकण्ठे रुपा तादृग्भृङ्गकदम्बडम्बरचमत्कारस्पृशो दृष्टयः ॥ ७९ ॥

प्रोषितभर्तृका

अर्पयति प्रतिदिवसं प्रियस्य पथि लोचने बाला। *निक्षिपति कमलमालां कोमलमिव कर्तुमध्वानम्* ॥ ८० ॥ आकस्मिकस्मितमुरीपु सखीपु विज्ञा विज्ञास्पि प्रणयनिह्नवमाचरन्ती। तत्रैव रङ्कनयना नयनारविन्दमस्पन्दमाहितवती दयिते गतेऽपि ॥ ८१ ॥ विरहविदितमन्तः प्रेम विज्ञाय कान्तं पुनरपि यतु तस्मादेत्य मे दास्यतीति। मरिचनियममक्ष्णोर्न्यस्य बाष्पोदबिन्दून्विसृजति पुरोपिद्वार देशोपविष्टा ॥ ८२ ॥ तां जानीथाः परिमितकथां जीवितं मे द्वितीयं दूरीभूते मयि सहचरे चक्रवाकीमिवैकाम्। गाढोत्कण्ठां गुरुषु दिवसेष्वेषु गच्छत्सु बालां जाता मन्ये शिशिरमथितां पद्मिनीं वान्यरूपाम् ॥ ८३ ॥ माला बालाम्बुजदलमयी मौक्तिकी हारयष्टिः काश्री याते प्रभवति हरौ सुभ्रुवः प्रस्थितैव। अन्यद्भूमः किमपि धमनी वर्तते वा न वेति ज्ञातुं बाहोरहह वलयं पाणिमूलं प्रयाति ॥ ८४ ॥ समर्प्य हृदि दारुणां मदनवेदनां भूयसीमनेन तव वर्त्मना प्रचलितः स मे वल्लभः। न वामदिशि शब्दितं किमिति बालया वायसं त्वया मदनसारिके किमिति वा कृतं न क्षुतम् ॥ ८५ ॥ आदृष्टिप्रसरात्प्रियस्य पदवीमुद्वीक्ष्य निर्विण्णया विश्रान्तेषु पथिष्वहःपरिणतौ ध्वान्ते समुत्सर्पति। दत्त्वैकं सशुचा गृहं प्रतिपदं पान्थस्त्रियास्मिन्क्षणे मा भूदागत इत्यमन्दवलितग्रीवं पुनर्वीक्षितम् ॥ ८६ ॥ श्वश्रूः पद्मदलं ददाति तदपि भ्रूसंज्ञया गृह्यते सद्यो भ्रमरशङ्कया न च तया संस्पृश्यते पाणिना। चातुर्यांचि सुहृज्जनस्य वचसि प्रत्युत्तरं दीयते श्वासः किंतु न मुच्यते हुतवहक्रूरः कुरङ्गीदृशा ॥ ८७ ॥

वासकसज्जा

निजपाणिपल्लवतटस्खलनादभिनासिकाविवरमुत्पतितैः। अपरा परीक्ष्य शनकैर्मुमुदे मुखवासमास्यकमलश्वसनैः ॥ ८८ ॥ नेदं समीरितमकारि कलं न चेयमित्याकुला कथमपि प्रथमार्धमह्नः। एवं विधेयमथ वाच्यमिदं मयेति शेषं प्रिया सुकृतिनामतिवाहयन्ति ॥ ८९ ॥ कृतं वपुषि भूषणं चिकुरधोरणी धूपिता कृता शयनसंनिधौ क्रमुकवीटिकासंभृतिः। अकारि हरिणीदृशा भवनमेत्य देहत्विषा स्फुरत्कनककेतकीकुसुमकान्तिभिर्दुर्दिनम् ॥ ९० ॥ विदूरे केयूरे कुरु करयुगे रत्नवलयैरलं गुर्वी ग्रीवाभरणलतिकेयं किमनया। नवामेकामेकावलिमपि मयि त्वं विरचयेर्न पथ्यं नेपथ्यं बहुतरमनङ्गोत्सवविधौ ॥ ९१ ॥ श्वश्रूः स्वापयति च्छलेन च तिरोधत्ते प्रदीपाङ्कुरं धत्ते सौधकपोतपोतनिनदे साकेतिकं चेष्टितम्। शश्वत्पार्श्वविवर्तिताञ्चलतिकं लोलत्कपोलद्युति क्वापि क्वापि कराम्बुजं प्रियधिया तल्पान्तिके न्यस्यति ॥ ९२ ॥ चोलं नीलनिचोलकर्पणविधौ चूडामणिं चुम्बने याचिष्ये कुचयोः करार्पणविधौ काञ्चीं पुनः काञ्चनीम्। इत्थं चन्दनचर्चितैर्मृगमदैरङ्गानि सस्कुर्वती तर्कि यत्र मनोरथं वितनुते वारेषु वाराङ्गना ॥ ९३ ॥ दृष्ट्वा दर्पणमण्डले निजवपुर्भूषा मनोहारिणीं दीप्तार्चिः कपिशं च मोहनगृहं त्रस्यत्कुरङ्गीदृशा। एवं मौ सुरतं भविष्यति चिरादद्येति सानन्दया कामं कान्तदिदृक्षया च ललिता द्वारेऽर्पिता दृष्टयः ॥ ९४ ॥ हारं गुम्फति तारकातिरुचिरं मश्राति काश्चीलतां दीपं न्यस्यति किंतु तत्र पटुलं स्नेहं न धत्ते पुनः। आलीनामिति वासकस्य रजनौ कामानुरूपाः क्रिया साचिस्मेरमुखी नवोढसुमुखी दूरात्समुद्वीक्षते ॥ ९५ ॥ शिल्पं दर्शयितुं करोति कुतुकात्कह्लारहारस्रजः चित्रप्रेक्षणकैतवेन किमपि द्वारं समुद्वीक्षते। गृह्णात्याभरणं नवं सहचरीभूपाजिगीपामिषादित्थं पञ्चदश प्रतीत्य चरितं सैराननोऽभूत्स्मरः ॥ ९६ ॥

उत्का

अम्भोरुहाक्षि शमोश्रवणावापथिनौ केन। यत्स्वैं विवलितवदना मदनाकृतं विभावयसि ॥ ९७ ॥ सखि स निजितो वीणावाद्ये कयाप्यपरस्त्रिया पणितमभवत्ताभ्यां तत्र क्षपाललितं ध्रुवम्। कथमितरथा शेफालीषु स्खलत्कुसुमास्वपि प्रसरति नभोमध्येऽपीन्दौ प्रियेण विलम्ब्यते ॥ ९८ ॥ भ्रूभङ्गे रचितेऽपि दृष्टिरधिकं सोत्कण्ठमुद्वीक्षते रुद्धायामपि वाचि सस्मितमिदं दग्धाननं जायते। कार्कश्यं नमितेऽपि चेतसि तनू रोमाञ्चमालम्बते दृष्टे निर्वहणं भविष्यति कथं मानस्य तस्मिञ्जने ॥ ९९ ॥ किं रुद्धः प्रियया कयाचिदथवा सख्या ममोद्वेजितः किंवा कारणगौरवं किमपि यन्नाद्यागतो वल्लभः। इत्यालोच्य मृगीदृशा करतले विन्यस्य वक्त्राम्बुजं दीर्घं निःश्वसितं चिरं च रुदितं क्षिप्ताश्च पुष्पस्रजः ॥ १०० ॥ यन्नाद्यापि समागतः पतिरिति प्रायः प्रपेदे परामित्थं चेतसि चिन्तयन्त्यपि सखीं न व्रीडया पृच्छति। दीर्घं निःश्वसितं दधाति चकितं न प्रेक्षते केवलं किंचित्पक्वलवङ्गपाण्डुररुचिं धत्ते कपोलस्थलीम् ॥ १०१ ॥ आनेतुं न गता किमु प्रियसखी भीतो भुजंगात्किमु क्रुद्धो वा प्रतिषेधवाचि किमसौ प्राणेश्वरो वर्तते। इत्थं कर्णसुवर्णकेतकरजःपातोपघातच्छलादक्ष्णो क्वापि नवोढनीरजमुखी बाष्पोदकं मुञ्चति ॥ १०२ ॥ स्नानं वारिदवारिभिर्विरचितो वासो घने कानने शीतै-

१ कुसुमभ्रमरा सपुष्पकुसुमवृक्षा २ धारणम्

श्चन्दनबिन्दुभिर्मनसिजो देव समाराधित । नीता जागरणव्रतेन रजनी व्रीडा कृता दक्षिणा तस्य किं न तपस्तथापि स कथ नायाति नेत्रातिथि ॥ १०३ ॥

वीररसनिर्देश·

भर्तृपिण्डानृणकरो यश क्रयमहापण । सुराङ्गनास्वयग्राहो रम्य कालोऽयमागत ॥ १ ॥ प्रायेण सुकर दान प्रायेण सुकर तप । प्राणानपेक्षी व्यापार पुनर्वीरस्य दुष्कर ॥ २ ॥ मा भैष्ट नैते निस्त्रिंशा नीलोत्पलदलत्विष । एते वीरानलोकिन्या लक्ष्म्या नयनविभ्रमा ॥ ३ ॥ खड्गाश्लिष्ट तु मत्तेभकुम्भकूटाट्टहासिन । एकदोर्दण्डशेषेऽपि क सहेत पराभवम् ॥ ४ ॥ हतेऽभिमन्यौ क्रुद्धेन तत्र पार्थेन सयुगे । अक्षौहिणी सप्त हत्वा हतो राजा जयद्रथ ॥ ५ ॥ लोहितायति चादित्ये त्वरमाणो धनजय । पञ्चविंशतिसाहस्रान्निजघान महारथान् ॥ ६ ॥ रथेभ्यो गजवाजिभ्य सङ्ग्रामे वीरसकुला । पातिता पात्यमानाश्च दृश्यन्तेऽर्जुनताडिता ॥ ७ ॥ पूर्णे शतसहस्रे द्वे पदातीना नरोत्तम । प्रजज्वाल रणे भीष्मो विधूम इव पावक ॥ ८ ॥ आकर्णपलित श्यामो वयसाऽशीतिपञ्चक । रणे पर्यचरद्द्रोणो वृद्ध षोडशवर्षवत् ॥ ९ ॥ लक्ष्मणो लघुसधानी दूरपाती च राघव । कर्णो दृढप्रहारी च पार्थस्येते त्रयो गुणा ॥ १० ॥ न कालस्य न शक्रस्य न विष्णोर्वित्तदस्य च । श्रूयन्ते तानि कर्माणि यानि युद्धे हनूमत ॥ ११ ॥ सप्तषष्टि हता कोट्यो वानराणा तरस्विनाम् । पश्चिमेनाह्न शेषेण मेघनादेन सायकै ॥ १२ ॥ धृतधनुषि शौर्यशालिनि शैला न नमन्ति यत्तदाश्चर्यम् । रिपुसज्ञकेषु गणना कैव वराकेषु काकेषु ॥ १३ ॥ जीवन्नेव मृतोऽसौ यस्य जनो वीक्ष्य वदनमन्योन्यम् । कृतमुखभङ्गो दूरात्करोति निर्देशमङ्गुल्या ॥ १४ ॥ रविमणिरपि निश्चेष्ट पादैस्तिग्मद्युतेरनाक्रम्य स्पृष्ट । ज्वलतितरामिति को वा मन्युं सोढु क्षमो मानी ॥ १५ ॥ छिन्नेऽपि शस्त्रभिन्नेऽप्यापतितेऽपि निर्विशेषेऽपि । हनुमति कृतप्रतिज्ञे दैवमदैवं यमोऽप्ययम ॥ १६ ॥ लोक शुभमभिधत्तु तावदन्यपराङ्मुखाना समरेषु पुसाम् । पत्न्योऽपि तेषा न ह्रिया मुखानि पुर सखीनामपि दर्शयन्ति ॥ १७ ॥ हा तात तातेति स वेदनार्त क्षणं छिन्नभूतः क्षतानुलिप्त । वरं मृत किं भवने किमाजौ सदर्शदत्तच्छदमीमरञ्च ॥ १८ ॥ सर्मूर्च्छितं सयुगसप्रहारै पश्यति सुप्तप्रतिबुद्धतुल्यम् । आत्मानमङ्केषु सुराङ्गनाना मन्दाकिनीमारुतवीजिताङ्गम् ॥ १९ ॥ कश्चिद्द्विपस्त्वङ्गवृत्नोत्तमाङ्ग सद्यो विमानप्रभुतामुपेत्य । वामाङ्गससक्तसुराङ्गन स्व नृत्यत्कबन्ध समरे ददर्श ॥ २० ॥ ते क्षत्रिया कुण्डलिनो युवान परस्परं सायकविक्षताङ्गा । कुम्भेषु लग्ना सुपुङ्गजाना कुचेषु लग्ना इव कामिनीनाम् ॥ २१ ॥ भूरेणुदिग्धा नवपारिजातस्रजो रजोवासितबाहुमध्या । गाढ शिवाभि परिरभ्यमाणा सुराङ्गनाश्लिष्टभुजान्तराला ॥ २२ ॥ सलीलयातानि न भर्तुरभ्रमोर्न चित्रमुच्चैश्रवस पदक्रमम् । अनुद्रुत सयति येन केवल बलस्य शत्रु प्रशशस शीघ्रताम् ॥ २३ ॥ कोऽप्येष खण्डितशिरा विकसन्मुखश्री प्रारब्धताण्डवविधि सुरकामिनीभि । आलोक्यते निजकराभिनयानुरूपव्यापारितेक्षणनिवेदितसत्त्वसार ॥ २४ ॥ स्त्रीषु प्रवीरजननी जननी तवैव देवी स्वय भगवती गिरिजापि यस्य । त्वद्दोर्वशीकृतविशाखमुखावलोकक्रीडानिदीर्णहृदया स्पृहयाबभूव ॥ २५ ॥ शालीकृतस्मरवर कपिपुङ्गवेन लङ्केशवक्षसि मृणालमृदु पपात । तत्र स्थितैश्च कुसुमै कुसुमेषुरेन सीतावियोगविधुर दृढमाजघान ॥ २६ ॥ दृष्टिस्तृणीकृतजगत्त्रय सत्त्वसारा धीरोद्धता नमयतीव गतिर्धरित्रीम् । कौमारकेऽपि गिरिवद्गुरुता दधानो वीरो रस किमयमेत्युत दर्प एव ॥ २७ ॥ अप्राकृतस्य चरितातिशयैश्च दृष्टैरत्यद्भुतैरपहृतस्य तथापि नास्था । कोऽप्येष वीरशिशुकाकृतिरप्रमेयमाहात्म्यसारसमुदायमय पदार्थ ॥ २८ ॥ समरविहरदश्वकद्दलनि पातभिन्नप्रतिनरपतिभिन्नाद्भासिता बिम्बमध्यात् । वयमहह धराया पातयाम पताकानसनपवनलोल वारि दिव्यापगाया ॥ २९ ॥ वयस्या कोदार प्रतिश्रणुत बद्धोऽञ्जलिरय किमभ्याकाङ्क्षाम क्षरति न तथा वीरचरितम् । मृतानामस्माक भवति परवश्य वपुरिद मनस्वि कर्तव्य नहि नहि पराचीनचरणम् ॥ ३० ॥ कपोले जानक्या करिकलभदन्तद्युतिमुषि स्मरस्मेर गण्डोड्डमरपुलक वक्त्रकमलम् । मुहु पश्यञ्छृण्वन्रजनिचरसेना कलकल जटाजूटग्रन्थि द्रढयति रघूणा परिवृढ ॥ ३१ ॥ भयासेनो यस्य प्रमदयमदष्टासहचरै शरैर्मुक्तो जीवन्द्विरिव शरजन्मा समभवत् । इमा च क्षत्राणां भुजवनमहादुर्गविषहामय वीरो धीमानजयदधिविशान्यसुमतीम् ॥ ३२ ॥ पुरोजन्मा गाधे प्रभृति मम राम स्वयमह न पुन पौत्रो वा रघुकुलभुवा च क्षितिभुजाम् । अधीर धीर वा कलयतु जनो मामयमय मया बद्धो दुष्टद्विजदमनदीक्षापरिकर ॥ ३३ ॥ चापाचार्यस्त्रिपुरविजयी कार्तवीर्यो[1]विजेय शस्त्रव्यस्त सदनमुदधिर्भूरिय हन्तकार । अस्त्वेवैतत्किमु कृत

---

१ 'मासप्रमाणा भिक्षा स्यादग्र ग्रासचतुष्टयम् । अग्र चतुर्गुणं प्राहुर्हन्तकार द्विजोत्तमा ॥

यतो रेणुकाकण्ठबाधा बद्धस्पर्धस्तव परशुना लज्जते चन्द्रहासः ॥ ३४ ॥ अग्रे स्वरपि सयतामचरणो मूर्च्छाविरामक्षणे स्वाधीनव्रणिताङ्गशस्त्रनिचितो रोमोद्गमं वर्णयन् । भग्नानुद्वलयन्निजान् परभटान् संतर्जयन्निष्ठुरं धन्यो धाम जयश्रियः पृथुरणस्तम्भे पताकायते ॥ ३५ ॥ जन्मेन्दोरमले कुले व्यपदिशस्यद्यापि धत्से गदां मां दुःशासनकोष्णशोणितसुराक्षीबं रिपुं भाषसे । दर्पान्धो मधुकैटभद्विषि हरावप्युद्धतं चेष्टसे मत्त्रासान्नृपशो विहाय समरं पङ्केऽधुना लीयसे ॥ ३६ ॥ वीरोऽसौ किमु वर्ण्यते दशमुखश्छिन्नैः शिरोभिः स्वयं यः पूजासजमुत्सुको घटयितुं देवस्य पद्माहितम् । सूत्रार्थी हरकण्ठसूत्रभुजगव्याकर्षणायोद्यतः साटोपं प्रमथैः कृतभ्रुकुटिभिः स्थित्यान्तरे वारितः ॥ ३७ ॥ सतुष्टे त्रिसुणां पुरामपि रिपौ कण्डूलदोर्मण्डलक्रीडाकृत्तपुनःप्ररूढशिरसो वीरस्य लिप्सोर्वरम् । याच्ञादैन्यपराञ्चि यस्य कलहायन्ते मिथस्त्वं वृणु त्वं वृणुवित्यभितो मुखानि स दशग्रीवः कथं वर्ण्यते ॥ ३८ ॥ भूमान्नियन्तृवर्णनमितः तत्साधितं ह्रार्यते यद्वीरेण भवादृशेन वदति निःसत्त्वको जयः । वीरोऽयं नववाहुरीदृशमिदं घोरं च वीरव्रतं तत्कोपाद्विरम प्रसीद भगवञ्ज्ञात्यैव पूज्योऽसि नः ॥ ३९ ॥ तात त्वं निजकर्मणैव गमितः स्वर्गं यदि स्वस्ति ते श्रूमस्त्वेकमिदं वधूहृतिकथा तातान्तिकं मा कृथाः । रामोऽहं यदि तद्दिने कतिपयैर्व्रीडानमत्कंधरः सार्धं मधुजैः सुरेन्द्रविजयी वक्ता स्वयं रावणः ॥४०॥ त्वय्यर्घासनभाजि किंनरगणोद्गीतैर्भवद्विक्रमैरन्तः सभृतमत्सरोऽपि मघवा नाकारगुप्तौ कृती । उन्मीलद्भवदीयदक्षिणभुजारोमाञ्चविक्षोभरद्वाप्यैरेव विलोचनैरभिनयत्यानन्दमाखण्डलः ॥ ४१ ॥ शशाशशिकथैव काननमगाद्वीणापाणिधमा पन्थानो दिवि सकुचन्ति वसुधा धन्या न सूते भटान् । लक्ष्मीरप्यरविन्दसौधवलभीनिर्व्यूहपर्यङ्किकाविश्रान्तैरलिभिर्न कुञ्जरघटागण्डोत्करैर्मोदते ॥ ४२ ॥ अस्त्रौघप्रसरेण रावणिरसौ यं दुर्यशोभागिनं चक्रे गौतमशापयन्त्रितभुजस्येमानमाखण्डलम् । फच्छागर्तकुलीरतां गमयता वीर त्वया रावण तत्समृष्टमहो विशल्यकरिणी जागर्ति सत्पुत्रता ॥ ४३ ॥ चत्वारो वयमृत्विजः स भगवान्कर्मोपदेष्टा हरिः सङ्ग्रामाध्वरदीक्षितो नरपतिः पत्नी गृहीतव्रता । कौरव्याः पशवः प्रियापरिभवक्लेशोपशान्तिः फलं राजन्योपनिमन्त्रणाय रसति स्फीतं यशो दुन्दुभिः ॥ ४४ ॥ अद्यारभ्य कठोरकार्मुकलताविन्यस्तहस्ताम्बुजस्तावन्न प्रकटीकरोमि नयने शोणे निमेषो दयात् । यावत्सायककोटिपाटितरिपुक्ष्मापालमौलिस्खलन्मध्ये माल्यमिलत्परागपटलैरामोदिनी मेदिनी ॥ ४५ ॥ नो तावत्कलयामि केलिकृपणे वामभ्रुवो लोचने तावन्न प्रणयावलीढमास पश्यामि मातुर्मुखम् । यावत्तत्कुठारपातनिपतत्प्रत्यर्थिपृथ्वीपतिभ्राम्यत्त्वणकिरीटबद्धशिरसो भ्राम्यन्ति नो फेरवः ॥ ४६ ॥ निःपीते कलशोद्भवेन जलधौ गौरीपतेर्गङ्गया होतु हन्त वपुर्ललाटदहने यावत्कृतं प्रक्रमं । तावत्तत्र मया विपक्षनगरीनारीदृगम्भोरुहद्वन्द्वप्रस्खलदम्बवारिपटले सृष्टः पयोराशयः ॥ ४७ ॥ आजन्मब्रह्मचारी पृथुलभुजशिलास्तम्भविभ्राजमानज्याघातश्रेणिसज्ञान्तरितवसुमतीचक्रजैत्रप्रशस्तिः । वक्षःपीठे घनास्त्रव्रणकिणकठिने सक्षुवानः पृषत्कान्प्राप्तो राजन्यगोष्ठीवनगजमृगयाकौतुकी जामदग्न्यः ॥ ४८ ॥ क्षुद्राः सत्रासमेते विजहित हरयो भिन्नमत्तेभकुम्भा युष्मद्देहेषु लज्जां दधति परममी सायका निष्पतन्तः । सौमित्रे तिष्ठ पात्रं त्वमसि न हि रुषां नन्वहं मेघनादः किंचित्सरम्भलीलानियमितजलधिं राममन्वेषयामि ॥ ४९ ॥ अस्त्रज्वालावलीढप्रतिबलजलधेरन्तरौर्वायमाणे सेनानादे स्थितेऽस्मिन्मम पितरि गुरौ सर्वधन्वीश्वराणाम् । कर्णालं सभ्रमेण व्रज कृप समरं मुञ्च हार्दिक्य शङ्कां ताते चापद्वितीये वहति रणधुरं को भयस्यावकाशः ॥ ५० ॥ कृष्टा केशेषु भार्या तव तव च पशोस्तस्य राज्ञस्तयोर्वा प्रत्यक्षं भूपतीनां मम भुवनपतेराज्ञया द्यूतदासी । तस्मिन्वैरानुबन्धे वद किमपकृतं तैर्हता ये नरेन्द्रा बाह्वोर्वीर्यातिभारद्रविणगुरुमदं मामजित्वैव गर्वं ॥ ५१ ॥

करुणरसनिर्देशः

यस्याः कुसुमशय्यापि कोमलाङ्ग्या रुजाकरी । साऽधिशेते कथं देवी ज्वलन्तीमधुना चिताम् ॥ १ ॥ साक्षान्मघवतः पौत्रः पुत्रो गाण्डीवधन्वनः । स्वसीयो वासुदेवस्य तं गृध्राः पर्युपासते ॥ २ ॥ असहायः सहायार्थी मामनुध्यातवान्ध्रुवम् । पीड्यमानः शरैस्तीक्ष्णैर्द्रोणद्रौणिकृपादिभिः ॥ ३ ॥ मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः । अमितस्य प्रदातारं भर्तारं का न शोचति ॥ ४ ॥ अथ बद्धजटे रामे सुमन्त्रे गृहमागते । त्यक्तो राजा सुतत्यागादविश्वस्तैरिवासुभिः ॥५॥ देशे देशे कलत्राणि देशे देशे च बान्धवाः । तं देशं नैव पश्यामि यत्र भ्राता सहोदरः ॥ ६ ॥ प्रियस्य सुहृदो यत्र मम तत्रैव समरः । भूयादमुष्य भूयोऽपि भूयासमनुसंचरः ॥ ७ ॥ विकृन्तन्तीव मर्माणि देहं शोषयतीव मे । दहतीवान्तरात्मानं क्रूरः शोकाग्निरुत्थितः ॥ ८ ॥ अविशीर्णकान्तपात्रे नव्यदशे मुमुखि सभृतस्नेहे । मद्गेहदीपकलिके कथमुपयातासि

१ युधिष्ठिरः २ द्रौपदी ३ शब्दं करोति

निर्वाणम् ॥ ९ ॥ वत्स गच्छ मम वाचिकमेतद्रामचन्द्रचरणे कथयेथा । आवयोरिव भवेदनुरागो नानयोरिव विधि प्रतिकूल ॥ १० ॥ शैशवात्प्रभृति योषिना प्रियै सौहृदादपृथगाशया प्रियाम् । छद्मना परिददामि मृत्यवे सौनिको गृहशकुन्तिकामिव ॥ ११ ॥ शीलानि ते चन्दनशीतलानि श्रुतानि भूमीतलविश्रुतानि । तथापि जीर्णौ पितरावतस्मिन्विहाय हा वत्स कथ प्रयासि ॥ १२ ॥ धन्नी मुनीनामटवी तरूणा दरी गिरीणा तु गवेषितैव । अत पर लक्ष्मण पक्ष्मलाक्षीं प्राणा वहिर्भूय गवेषयन्तु ॥ १३ ॥ अर्थो हि कन्या परकीय एव तामद्य सप्रेष्य परिग्रहीतु । जातो ममाय विशद प्रकाम प्रत्यर्पितन्यास इवान्तरात्मा ॥ १४ ॥ गृहिणी सचिव सखी मिथ प्रियशिष्या ललिते कलाविधौ । करुणाविमुखेन मृत्युना हरता त्वा बत किं न मे हृतम् ॥ १५ ॥ अपहस्तितमाधवे त्वया विहित साहसमस्य तृष्णया । तदिहानपराधिनि प्रिये सखि कोऽय करुणोज्झितक्रम ॥ १६ ॥ विपिने क्व जटानिबन्धन तव चेद क्व मनोहर वपु । अनयो र्घटना विधे स्फुट ननु खङ्गेन शिरीषकर्तनम् ॥ १७ ॥ मदेकपुत्रा जननी जरातुरा नवप्रसूतिर्वरटा तपस्विनी । गतिस्तयोरेव जनस्तमर्दयन्नहो विधे त्वा करुणा रुणद्धि न ॥ १८ ॥ मदर्थसदस्मृणालमन्थर प्रिय कियद्दूर इति त्वयोदिते । विलोक्य त्वा रुदतोऽथ पक्षिण प्रिये स कीदृग्भविता तव क्षण ॥ १९ ॥ इयमिय मयदानवनन्दिनी त्रिदशनाथजित प्रसवस्थली । त्रिमपर दशकधरगेहिनी त्वयि करोति करद्वययोजनम् ॥ २० ॥ उत्खातदैवतमिवायतन मुरारेरस्ताचलान्तरितसूर्यमिवान्तरिक्षम् । हम्मीरभूभुजि गते सुरवेश्म विश्व पश्यामि हारमिव नायकरत्नशून्यम् ॥ २१ ॥ आदाय मासमखिल स्तनवर्जमङ्गा मा मुञ्च वागुरिक यामि कुरु प्रसादम् । सीदन्ति शष्पकवलग्रहणानभिज्ञा मन्मार्गवीक्षणपरा शिशवो मदीया ॥ २२ ॥ सद्य पुरीपरिसरेऽपि शिरीषमृद्वी गत्वा जवात्रिचतुराणि पदानि सीता । गन्तव्यमस्ति कियदित्यसकृद्ब्रुवाणा रामाश्रुण कृतवती प्रथमावतारम् ॥ २३ ॥ हत्वा पतिं नृपमवेक्ष्य भुजङ्गदष्ट देशान्तरे विधिवशाद्गणिकास्मि जाता । पुत्र पतिं समधिगम्य चिता प्रविष्टा शोचामि गोपगृहिणी कथमद्य तक्रम् ॥ २४ ॥ अस्तङ्गते शशिनि सैव कुमुद्वती मे दृष्टिं न नन्दयति सस्मरणीयशोभा । इष्टप्रवासजनितान्यबलाजनस्य दु खानि नूनमतिमात्रसुदु सहानि ॥ २५ ॥ यस्य त्वया व्रणविरोपणमिङ्गुदीना तैल न्यषिच्यत मुखे

¹ पञ्चदिसामीवी ² व्याघ ³ अयोध्यामभीनदेऽ ⁴ शिरीषकुसुमवत्कोमला ⁵ वारंवारम्

कुशसूचिविद्धे । श्यामाकमुष्टिपरिवर्धितको जहाति सोऽय न पुत्रकृतक पदवीं मृगस्ते ॥ २६ ॥ दैवे पराग्वदनशालिनि हन्त जाते याते च सप्रति दिव प्रति बन्धुरत्ने । कस्मै मन कथयितासि निजामवस्था क शीतलै शमयिता वचनैस्तवाधिम् ॥ २७ ॥ सर्वेऽपि विस्मृतिपथ विषया प्रयाता विद्यापि खेदकलिता विमुखीबभूव । सा केवल हरिणशावकलोचना मे नैवापयाति हृदयादधिदेवतेव ॥ २८ ॥ धृत्वा पदस्खलनभीतिवशात्कर मे यारूढवत्यसि शिलाशकल विवाहे । सा मा विहाय कथमद्य विलासिनि द्यामारोहतीति हृदय शतधा प्रयाति ॥ २९ ॥ भूमौ स्थिता रमण नाथ मनोहरेति सबोधनैर्यमधिरोपितवत्यसि द्याम् । स्वर्गं गता कथमिव क्षिपसि त्वमेणशावाक्षि त धरणिधूलिषु मामिदानीम् ॥ ३० ॥ कनकहरिण हत्वा रामो ययौ निजमाश्रम जनकतनया प्राणेभ्योऽपि प्रियामविलोकयन् । दृढमुपगतैर्बाष्पापूरैर्निमीलितलोचनो न विशति कुटीमाशात तुप्रणाशमयाद्दसौ ॥ ३१ ॥ अथेद रक्षोभि कनकहरिणच्छद्मविधिना तथा वृत्त पापैर्व्यथयति यथा क्षालितमपि । जनस्थाने शून्ये विकरणकरुणैरार्यचरितैरपि ग्रावा रोदित्यपि दलति वज्रस्य हृदयम् ॥ ३२ ॥ ध्रुव ध्वंसो भावी जलनिधिमहीशैलसरितामतो मृत्यो शीर्यत्कणलघुषु का जन्तुषु कथा । तथाप्युच्चैर्बन्धुव्यसनजनित कोऽपि विषयो विवेकप्रोन्माथी दहति हृदय शोकदहन ॥ ३३ ॥ अक्षत्रारिकृताभिमन्युहननप्रोद्भूततीव्रक्रुध पार्थस्याकृतशात्रवप्रतिकृतेरन्त शुचा मुह्यत । कीर्णा बाष्पकणै पतन्ति धनुषि व्रीडाजडा दृष्टयो हा वत्सेति गिर स्फुरन्ति न पुनर्निर्यान्ति वक्त्राद्बहि ॥ ३४ ॥ कोऽह ब्रूहि सखे स एव भगवानार्य सखे राघव के यूय बत नाथ नाथ किमिद दासोऽस्मि ते लक्ष्मण । कान्तारे किमिहास्महे बत सखे देव्या गतिर्मृग्यते का देवी जनकाधिराजतनया हा जानकि क्वासि हा ॥ ३५ ॥ मध्याह्ने दववह्निनोष्मसमये दन्दह्यमानाद्गिरे कृच्छ्रान्निर्गतमुत्तृष जलमयो वीक्ष्यैकरक्षाक्षमम् । प्रेम्णा जीवयितु मिथ पिब पिबेत्युक्त्वार्यमिथ्या पिबन्निर्भमास्यमपीतवारि हरिणद्वन्द्व विपन्न वने ॥ ३६ ॥ हा मातस्त्वरितासि कुत्र किमिद [illegible] देवता कारिषो धिक्प्राणान्पतितोऽशनिर्हुतवहस्तेऽङ्गेषु दग्धे दृशौ । इत्थ घर्घरमध्यरुद्धकरुणा पौराङ्गनाना गिरश्चित्रस्थानपि रोदयन्ति शतधा कुर्वन्ति भित्तीरपि ॥ ३७ ॥ यास

¹ पराङ्मुखे ² खेदे ³ मनोव्यथाम् ⁴ असमर्थादिता ⁵ स्वर्गम् ⁶ कपटम् ⁷ आचरितम् ⁸ दुष्टे ⁹ भल तकवचे ¹⁰ पाषाण ¹¹ शीर्यति ¹² नाश ¹³ विवेकोन्मूलन

त्यच शकुन्तलेति हृदय सस्पृष्टमुत्कण्ठया कण्ठस्तम्भित-बाष्पवृत्तिकलुषश्चिन्ताजड दर्शनम् । वैक्लव्य मम ताव-दीदृशमपि स्नेहादरण्यौकस पीड्यन्ते गृहिण कथ न तनयाविश्लेषदु खैर्नवै ॥ ३८ ॥ पातु न प्रथम व्यवस्यति जल युष्मास्वपीतेषु या नादत्ते प्रियमण्डनापि भवता स्नेहेन या पल्लवम् । आद्ये व कुसुमप्रसूतिसमये यस्या भवत्यु-त्सव सेय याति शकुन्तला पतिगृह सर्वैरनुज्ञायताम् ॥ ३९ ॥ या केलिच्युतकेशलेशविषमा शय्यां न भेजे पुरा या जालान्तरनिर्गतार्ककिरणद्योतादपि म्लायते । सेय निष्ठुर-काष्ठसचितचिता देदीप्यमानानलो सक्लेशा भजते यदि प्रियमुख स्नेहस्य किं दुष्करम् ॥ ४० ॥ ध्वस्त वाच्योद्भेद कविविपणिमहारत्नराशीरशीर्ण शुष्क शब्दौघसिन्धु प्रलयमुपगतो वाक्यमाणिक्यकोश । दिव्योक्तीना निधान निधनमुपगत हा हता दिव्यवाणी प्राणे गीर्वाणवाणी-प्रणयिनि विधिना शायिते दीर्घनिद्राम् ॥ ४१ ॥

अद्भुतरसनिर्देशः

तस्मिन्युद्धे क्षणेनैव त्वरितो वानरध्वज । सरथ सध्वज साश्व भीष्ममन्तर्दधे शरै ॥ १ ॥ रत्नभित्तिषु सक्रान्तै प्रतिबिम्बशतैर्वृत । ज्ञातो लङ्केश्वर कृच्छ्रादाञ्जनेयेन त त्वत ॥ २ ॥ चतुर्ष्वपि समुद्रेषु सध्यामन्वास्य तत्क्षणात् । कक्षाक्षिप्त निशान्ते स्वे वाली पौलस्त्यमत्यजत् ॥ ३ ॥ न केनापि श्रुत दृष्ट वारिणा वारि शुष्यति । अहो गोदा-वरीधीरा भवसिन्धुर्विशुष्यति ॥ ४ ॥ एष वन्ध्यासुतो याति खपुष्पकृतशेखर । मृगतृष्णाम्भसि स्नात शश-शृङ्गधनुर्धर ॥ ५ ॥ कस्मै किं कथनीय कस्य मनःप्रत्ययो भवति । रमयति गोपवधूटी कुञ्जकुटीरे पर ब्रह्म ॥ ६ ॥ चित्र कनकलताया पल्लव पद्मामृत सूते । कुसुमसमुद्गम-समये नो जाने किं पर भावि ॥ ७ ॥ अम्बुजमम्बुनि जात न हि दृष्ट जातमम्बुजादम्बु । अधुना तद्विपरीत चरण-सरोजाद्विनिर्गता गङ्गा ॥ ८ ॥ जाता लता हि शैले जातु लताया न जायते शैल । अधुना तद्विपरीत कनकलताया गिरिद्वय[11] जातम् ॥ ९ ॥ कमलमनम्भसि कमले कुवलय-मेतानि कनकलतिकायाम् । सा च सुकुमारसुभगेत्युत्पात परम्परा केयम् ॥ १० ॥ चित्र कनकलताया शरदिन्दुस्तन

१ अरण्यवासिन २ गृहस्थाश्रमिण ३ कन्यावियोगदु खै ४ उद्रेकेन ५ खमाकाश तस्य पुष्पेण कृत शेखर शिरोभूषण येन ६ मरुमरीचिकोदके कृतमज्जन ७ शशशृङ्गकृतधनुर्धारी ८ विश्वास ९ गोपस्त्री १० सुवर्णवर्णाङ्गी या स्त्री तस्या कोमलशरीरे ११ पर्वततुल्यमतिनिबिड स्तनद्वयमिति भाव

खञ्जनद्वितयम् । तत्र च मनोजधनुषी तदुपरि गाढान्ध-काराणि ॥ ११ ॥ चित्र महानेष बतावतार क्व कान्ति-रेषाभिनवैव भङ्गि । लोकोत्तर धैर्यमहो प्रभाव काप्या-कृतिर्नूतन एष सर्ग ॥ १२ ॥ स्थाणु स्वय मूलविहीन एव पुनो विशाखो रमणी त्वपर्णा । परोपनीतै कुसुमैरजस्र फलत्यभीष्ट किमिद विचित्रम् ॥ १३ ॥ किं क्रमिष्यति किलैष वामनो यावदित्थमहस त दानवा । तावदस्य न ममौ नभस्तले लङ्घितार्कशशिमण्डल क्रम ॥ १४ ॥ युगा-न्तकालप्रतिसहृतात्मनो जगन्ति यस्या सविकासमासत । तनौ ममुस्तत्र न कैटभद्विषस्तपोधनाभ्यागमसभवा मुद ॥ १५ ॥ कथमुपरि कलापिन कलापो विलसति तस्य तलेऽष्टमीन्दुखण्डम् । कुवलययुगल ततो विलोल तिल-कुसुम तदध प्रवालमस्मात् ॥ १६ ॥ विपुलेन सागरशयस्य कुक्षिणा भुवनानि यस्य पपिरे युगक्षये । मदविभ्रमासक-लया पपे पुन स पुरस्त्रियैकतनयैकया दृशा ॥ १७ ॥ पाश्चात्यभागमिह सानुषु सनिषण्णा पश्यन्ति शान्तमनसा-न्द्रतराशुजालम् । सपूर्णलक्ष्यललनालपनोपमानमुत्सङ्गसङ्गि-हरिणस्य हिमाशुमूर्ते ॥ १८ ॥ इद तावच्चित्र यदवनि-तले पार्वणशशी कलङ्काद्युन्मुक्त किमपि च तदन्तर्विल-सति । प्रवाल माणिक्य कुवलयदल मन्मथधनुर्मनोवीणा-वादध्वनिरिति महाविभ्रमधरम् ॥ १९ ॥ मूकान्ध कमपि बधिरा श्लोकमाकर्णयति श्रद्धालुस्त्व विलिखति कुणि श्रा-घया वीक्षतेऽन्ध । अभ्यारोहत्यहह सहसा पङ्गुरप्यद्रि-शृङ्ग[3] सान्द्रालस्या शिशुमरणतो मन्दमायाति वन्ध्या ॥ २० ॥ काकुत्स्थेन शिरासि यानि शतशश्छिन्नानि माया-निधे पौलस्त्यस्य विमानसीमनि तथा भ्रान्तानि नाकौक-साम् । तान्येवास्य धनु श्रमप्रशमन कुर्वन्ति सीतापते क्रीडा-चामरडम्बरानुकृतिभिर्दोलायमानै कचै ॥ २१ ॥ किं ब्रूमो हरिमस्य विश्वमुदरे कि वा फणाभोगिन शेते यत्र हरि स्वय जलनिधे सोऽप्येकदेशे स्थित । आश्चर्य कल-शोद्भवो मुनिरसौ यस्यैकहस्तेऽम्बुधिर्गण्डूषीयति पङ्कजीयति फणी भृङ्गीयति श्रीपति ॥ २२ ॥ दोर्दण्डाञ्चितचन्द्र-शेखरधनुर्दण्डावभङ्गोद्यतष्टङ्कारध्वनिरार्यबालचरितप्रस्तावना-डिण्डिम । द्राक्पर्यस्तकपालसपुटमिलद्ब्रह्माण्डभाण्डोदरभ्रा-म्यत्पिण्डितचण्डिमा कथमहो नाद्यापि विश्राम्यति ॥ २३ ॥

हास्यरसनिर्देशः

जिह्वायाश्छेदन नास्ति न तालुपतनाद्भयम् । निर्विशेषेण वक्तव्य निर्लज्ज को न पण्डित ॥ १ ॥ परान्न प्राप्य

१ श्रद्धावान् २ विकलपाणि ३ शिखरम् ४ देवानाम् ५ अगस्त्य

दुर्बुद्धे मा प्राणेषु दया कुरु । दुर्लभानि परान्नानि प्राणा जन्मनि जन्मनि ॥ २ ॥ विना मद्यं विना मांसं परस्वहरणं विना । विना परापकारेण [1]दिविगे दिवि रोदिति ॥ ३ ॥ पूर्वं चेटी ततो बेटी पश्चाद्भवति कुट्टिनी । सर्वोपायपरिक्षीणा वृद्धा वेश्या तपस्विनी ॥ ४ ॥ यदक्षिभ्रूलतापाङ्गैः स्त्रियः कुर्वन्ति चापलम् । जघनेष्वेव तत्सर्वं पतत्यनपराधिषु ॥ ५ ॥ केशलुञ्चनसाम्येऽपि हन्त पश्यैतदन्तरम् । उपस्या. कीटमश्नन्ति घृतभक्तं दिगम्बराः ॥ ६ ॥ सामगायनपूतं मे नोच्छिष्टमधरं कुरु । उत्कण्ठितासि चेद्भद्रे वामं कर्णं दशस्व मे ॥ ७ ॥ भस्माङ्गुलिर्विवेकोज्झायी बालशौची तथा हिहि । धारावर्ती चक्रवर्ती षडेते पुरुषाधमाः ॥ ८ ॥ प्रेषकः प्रेष्यकः काण्डः निमेकः स्तम्भलीनकः । योगी तत्कालरोगी च षडेते सेवकाधमाः ॥ ९ ॥ आदौ वेश्या पुनर्दासी पश्चाद्भवति कुट्टिनी । सर्वोपायपरिक्षीणा वृद्धा नारी पतिव्रता ॥ १० ॥ गता केचित्प्रबोधाय स्वयं तं कुम्भकर्णकम् । तदधःपवनोत्सर्गादुड्डीय पतिताः क्वचित् ॥ ११ ॥ असारे खलु संसारे सारं श्वशुरमन्दिरम् । हरो हिमालये शेते हरिः शेते महोदधौ ॥ १२ ॥ कमले कमला शेते हरः शेते हिमालये । क्षीराब्धौ च हरिः शेते मन्ये मत्कुणशङ्कया ॥ १३ ॥ बिलाद्बहिर्निःसृत्यान्तः स्थितमार्जारसर्पयोः । मध्ये चाखुरिवाभाति पत्नीद्वययुतो नरः ॥ १४ ॥ सदा वक्रः सदा क्रूरः सदा पूजामपेक्षते । कन्याराशिस्थितो नित्यं जामाता दशमो ग्रहः ॥ १५ ॥ स्वयं पञ्चमुखः पुत्रौ गजाननषडाननौ । दिगम्बरः कथं जीवेदन्नपूर्णा न चेद्गृहे ॥ १६ ॥ उदरद्वयभरणभयादर्धाङ्गाहितदारः । यदि नैव तस्य सुतः कथमद्यापि कुमारः ॥ १७ ॥ अङ्गुलिमङ्गविकल्पनविविधविवादप्रवृत्तपाण्डित्यः । जपचपलौष्ठः स जने ध्यानपरो नगररथ्यासु ॥ १८ ॥ मुण्डो जटिलो नग्नश्छत्री दण्डी कषायचीरी वा । भस्मक्षेपशरीरो दिशि दिशि भोगी विजृम्भते दम्भः ॥ १९ ॥ भ्रुकुटीकुटिलललाटः कण्टकिताङ्गः कटाक्षविकटाक्षः । कवलयति पृथुलकरनैस्तण्डुलमचलं द्विजः क्रुद्धः ॥ २० ॥ क्रयविक्रयकूटतुलालाघवनिक्षेपरक्षणव्याजैः । एते हि दिवसचौरा मुष्णन्ति महाजनं वणिजः ॥ २१ ॥ आख्यायिकानुरागी व्रजति सदा पुण्यपुस्तकं श्रोतुम् । दष्ट इव कृष्णसर्पैः पलायते दानधर्मेभ्यः ॥ २२ ॥ दत्त्वा दिशि दिशि दृष्टिं याचकचकितोऽवगुण्ठनं कृत्वा । चौर इव कुटिलचारी पलायते कुटिलरथ्याभिः ॥ २३ ॥ गणयति गगने गणकश्चन्द्रेण समागमं विशाखायाः । विविधभुजगक्रीडासक्तां गृहिणीं न जानाति ॥ २४ ॥ कलमाग्रनिर्गतमषीबिन्दुव्याजेन साञ्जनाश्रुकणैः । कायस्थलुण्ठ्यमाना रोदिति खिन्नेव राज्यश्रीः ॥ २५ ॥ वाचयति नान्यलिखितं लिखितमनेनापि वाचयति नान्यः । अयमपरोऽस्य विशेषः स्वयमपि लिखितं स्वयं न वाचयति ॥ २६ ॥ अर्थो नाम जनानां जीवितमखिलक्रियाकलापश्च । तं सहरन्ति धूर्ता गलगलगला गायना लोके ॥ २७ ॥ तमसि वराकश्चोरो हाहाकारेण याति सत्रासः । गायनचौरः कपटो हा हा कृत्वा न याति लक्ष्यं च ॥ २८ ॥ आमन्त्रणजयशब्दैः प्रतिपदहुंकारघर्घरारावैः । स्वयमुक्तसाधुवादैरन्तरयति गायनो गीतम् ॥ २९ ॥ मेरुः स्थितोऽतिदूरे मनुष्यभूमिं परां परित्यज्य । भीतो भयेन चौर्याद्धोराणां हेमकाराणाम् ॥ ३० ॥ हस्तान्महीपतीनामसमर्थे दस्युचौराणाम् । एकः सुवर्णकारो निग्राह्यः सर्वथा नित्यम् ॥ ३१ ॥ उपभुक्तगन्धिरवीटकजनिताधररागभङ्गभयात् । पितरि मृतेऽपि हि वेश्या रोदिति हा तात तातेति ॥ ३२ ॥ वर्णनदयितः कश्चिद्वदनदयितो दानकर्मदयितोऽन्यः । रक्षादयितश्चान्यो वेश्यानां नर्मदयितोऽन्यः ॥ ३३ ॥ शृणु सखि कौतुकमेकं ग्राम्येण कुकामिना यदद्य कृतम् । सुरतसुखमीलिताक्षी मृतेति भीतेन मुक्तास्मि ॥ ३४ ॥ श्रमेण श्रावकवध्वा सुरतविधौ दशति नाधरं दत्तम् । मदिराक्षिमांसभक्षणभक्षणसमये निषिद्धमिति ॥ ३५ ॥ द्विजराजशेखरो यद्वृषभारूढः सदा सदारस्तम् । चक्रे हरं तद्विना पुनरपनयनं ललाटघटितं ते ॥ ३६ ॥ विनापि तातेन विना जनन्या गजाननं शंभुसुताभिधानम् । विनैव शास्त्रेण विनैव वेदैर्माध्यन्दिनानामिव पाठकोऽभूत् ॥ ३७ ॥ शिक्षितापि सखिभिर्ननु सीता रामचन्द्रचरणौ न ननाम । किं भविष्यति मुनीशरघूद्वहालक्षमिह तद्रजसेति ॥ ३८ ॥ अयं पटो मे पितुरङ्गभूषणं पितामहाद्यैरुपभुक्तयौवनः । अलंकरिष्यत्यथ पुत्रपौत्रकान्मयाधुना पुष्पवदेव धार्यते ॥ ३९ ॥ वैराग्यभक्तिरचनावचनैः प्रतार्य रण्डाश्चिराय विकटस्तनसंनताङ्गीः । भक्त्योपदेशमिषसंगतगण्डभित्तिनिःशङ्कचुम्बनरसैः नितरां द्रवन्ति ॥ ४० ॥ धान्याकनागरनिशार्द्रकदाडिमाम्लतुम्बरीलवणतैलसुसंस्कृतानि । भक्त्या सुशीतसितभक्ततले ददाति स ब्रह्मलोकमधिगच्छति पुण्यकर्मा ॥ ४१ ॥ सद्धा नितान्तलघुका शिथिलप्रतानां द्वेष्यः पतिः [2]स च निरन्तरचाटुकारी । तत्रापि दैवहतिरा गलु माघराज्यो हा सक्तता कथमथ व्यसनप्रपञ्च ॥ ४२ ॥ आकृष्य पाणिमशुचिं मम मूर्ध्नि वेश्या मन्त्राम्भसां प्रतिपदं पृषतैः पवित्रे । तारस्वरं प्रहितथूत्कमदात्प्रहारं हा [3]हा हतोऽहमिति रोदिति

[1] दिवसः

[1] प्राणिहिंसामीदृशैर्नवधर्मीष्ठ [2] वक्रम् [3] हाश्चा

विष्णुशर्मा ॥ ४३ ॥ गौरी तर्नुयनमायतमुन्नता च नासा कृशा कटितटी च पटी विचित्रा । अङ्गानि रोमरहितानि सुखाय भर्तु पुच्छ न तुच्छमिति मुञ्च समस्तमस्तु ॥ ४४ ॥ आपाण्डुरा शिरसिजावलिरली कपोले दन्तावली विगलिता न च मे विषाद । एणीदृशो युवतय पथि मा विलोक्य तातेति भाषणपरा खलु वज्रपात ॥ ४५ ॥ कटी मुष्टिग्राह्या द्विपुम्पभुजग्राह्यमुदर मनो घण्टालोलौ जघनमविगन्तु व्यवसितौ । स्मित गेरीनादो गुणगणोऽपि च यत्त कयरूर तथाप्येषा रण्डा परिभवति सतापयति च ॥ ४६ ॥ एका भार्या प्रकृतिमुखरा चञ्चला च द्वितीया पुनरस्त्वेको भुवनविजयी मन्मथो दुर्निवार । शेष शय्या शयनमुदधौ वाहन पन्नगारि स्मार स्मार स्वगृहचरित दारुभूतो मुरारि ॥ ४७ ॥ गत्वा द्वारवतीं नयामि दिवसानाराधयन्ती हरि त्यक्त्वा वाऽनशनेन जीवितमिद मुञ्चामि भागीरथीम् । मात मातरिति प्रवर्तितकथा निर्वेदमातन्वती रण्डा नक्तमनन्तजारसुरतप्रीता सुखायास्तु व ॥ ४८ ॥ पाणौ ताम्रघटी कुश करतले धौत सिते वाससी भाले मृत्तिलक सचन्दनरसो न्यस्तैकपुष्प शिर । दूरक्षिप्तपदा गतिर्दृढतरव्याश्लिष्टदन्ता गिर सोऽय वञ्चयितु जगज्जरठतो दम्भस्य देहक्रम ॥ ४९ ॥ यन्नोत्थापनमाननि सहजरच्चर्मावशेषस्रयभ्रश्यच्छेफसि दुर्बलाङ्गचलनव्यर्थोद्यमालिङ्गन । लज्जाधायिनि खिद्यमानयुवती दृष्टस्य वृद्धे रते यस्यात्तप्रतिमाव्य किं नु हसितु युक्त किमारोदितुम् ॥ ५० ॥ धत्ते वक्षसि कौस्तुभोपलमय भत्ता श्रिय सोदर तन्नामीगृहमाकलय्य मकरावास मनाङ्गोज्झति । तन्नामग्रणयान्न लुम्पति हरि श्रीवत्समङ्के स्थित किं केन नियता स एव यदभूदेतादृशा श्रीवश ॥ ५१ ॥ अत्तु वाञ्छति वाहन गणपतेराखुं क्षुधार्त फणी त च क्रौञ्चपते शिखी च गिरिजासिंहोऽपि नागाननम् । गौरी जह्नुसुतामसूयति कलानाथ कपालानले निर्विण्ण स पपौ कुटुम्बकलहादीशोऽपि हालाहलम् ॥ ५२ ॥ रण्डा पीनपयोधराकृत मया चण्डानुरागाद्भुज दोर्दण्डद्वयपीवरस्तनभरनो गाढमालिङ्गिता । बुद्ध्येम्य शतश शपे यदि पुन कुत्रापि कापालिनीपीनोत्तुङ्गकुचावपीडनभर मास प्रबोधोदय ॥५३॥ जग्धा मापमयानपूपस्थानाघ्मायमानोदरे पटूफटत्कादिति पायरीयरव योगेश्वरे मुञ्चति । उड्डीन विहङ्गैर्धृष्टैर्विघटित दोलायित भित्तिभि शिष्यैर्धावितमर्मरैर्निपतित कोलाहलोऽभूमठे ॥ ५४ ॥ पीठीप्रक्षालनेन क्षितिपतिकथया सज्जनाना प्रवादैर्नीता यामार्धमेव कुशकुसुमसमाम्नाणव्ययग्रहस्ता । पश्चादेते निमज्जत्पृथुजनितकुचाभोगदत्तेक्षणानां प्राणायामापदेशादिह सरिति सदा वासराणि क्षिपन्ति ॥ ५५ ॥ रे रे लोका कुरुध्व श्रवणपुटपिधान द्रुत हस्तयुग्मै र्गेग मर्गेऽपि यूय भवत गुप्ततरा मानधाना धरित्र्याम् । शीघ्र रे रावण त्व विरचय वसनैर्नासिकाना पिधान सुप्तोऽय कुम्भकर्ण कटुतरमितिर दीर्घते दीर्घमुच्चे ॥ ५६ ॥

भयानकरसनिर्देशः

इद मघोन कुलिश धारासनिहितानलम् । स्मरण यस्य दैत्यस्त्रीगर्भपाताय केवलम् ॥ १ ॥ तत परामर्शविवृद्धमन्योर्भ्रूभङ्गदुष्प्रेक्ष्यमुखस्य तस्य । स्फुरन्नुदर्चि सहसा तृतीयादक्ष्ण कृशानु किल निष्पपात ॥ २ ॥ विनिर्गत मानदमात्ममन्दिराद्भवत्युपश्रुत्य यदृच्छयापि यम् । ससंभ्रमेन्द्रद्रुतपातितार्गला निमीलिताक्षीव भियाऽमरावती ॥ ३ ॥ अशङ्कितन्नोद्भुमधीरलोचन सहस्ररश्मेरिव यस्य दर्शनम् । प्रविश्य हेमाद्रिगुहागृहान्तर निनाय बिभ्यद्दिवसानि कौशिक ॥ ४ ॥ महाप्रलयमारुतक्षुभितपुष्करावर्तकप्रचण्डघनगर्जितप्रतिरवानुकारी मुहु । रव श्रवणभैरव स्थगितरोदसीकन्दर कुतोऽद्य समरोदधेरयमभूतपूर्व पुर ॥ ५ ॥ किंचित्कोपकलाकलापकलनाहुकारविभ्रद्भ्रुवोर्विक्षेपादकरोद्दशी रघुपतिर्लङ्कापते पञ्चनम् । क्रन्दत्फेरव्करोत्कटविघटद्धाड स्फुटद्गुग्गुलु नोत्कीर्णकपि निश्वसत्फणि रणज्झिल्लि भ्रमद्द्वीपि च ॥ ६ ॥ अत्रास्फुरन्मदयातुधानतरुणीचञ्चत्करास्फालनव्यावल्गन्नृकपालतालरणितैर्नृत्यत्पिशाचाङ्गना । उद्गायन्ति यशांसि यस्य विततैर्नादै प्रचण्डानिलप्रक्षुभ्यत्करिकुम्भकूटकुहरव्यक्तै रणक्षोणय ॥ ७ ॥ गीर्वाणा प्रलयन्ति नैव पिदधे कर्णौ सुधर्माधिप कर्णाकर्णिकयन्ति हन्त निभृत शंभुस्वयंभूगणा । दूरादेत्य कृतान्तदूतनिवहा स्वाकारसगोपनेरुद्ग्रीव कलयन्ति कोणपचमूनाथे शयाने रणे ॥ ८ ॥ निशङ्क बहिरम्ब चण्डमनसो नानानुरूपा क्रिया सर्वेऽस्यापदधर्धरस्वनवती न क्वापि रङ्गस्थली । किंचान्यद्दशकधराङ्घ्रियुगले कल्याणभाजि स्फुट लङ्काया प्रतिपक्षनिस्मयथाशङ्काकरी भ्राम्यति ॥ ९ ॥ अथाकल्पचक्रप्रयोधरभरव्याविद्धमेघच्छटासूर्वस्यामिपर्यूंधुगुग्गर्गरदास्फालोत्कटमूर्धजा । व्यादायाननमट्टहासविकट दूरेण तारापथात्कम्पत्स्विद्धपुरभित्कुन्दरसरोन्मुक्तार्चुपक्रामति ॥ १० ॥ प्रौढच्छेदानुरूपोच्छलनरयभरसंहिकेयोपमेयत्रासाकृष्टाश्वतिर्यग्वलितरविरथेनारुणेनेक्ष्यमाणम् । कुर्व काकुत्स्थवीर्यस्तुतिमिव मरुता कधरारन्ध्रभाजा झाङ्कारैर्भीममेतन्निपतति

१ मूषिकम् २ कार्तिकेयस्य ३ मयूर ४ गजवक्त्रम् ५ द्वेष्टि

१ अपानवायु मुञ्चति २ ओष्ठप्रान्त ३ ज्वाला ४ पक्षा ५ स्त्री

वियत कुम्भकर्णोत्तमाङ्गम् ॥ ११ ॥ मायन्मातङ्गकुम्भस्थलनहल्यवसावासनाविस्रगन्धव्यासक्तव्यक्तमुक्ताफलशकललसत्केसरालीकराल । एणीवैधव्यरेघा समुजजलमदग्रस्ततेजस्विधामा गुञ्जकुञ्जे गिरीणा हरिरिह शबरीगर्भपातविघत्ते ॥ १२ ॥ मन्थायस्तार्णवाम्भ प्रतिकुहरचल मन्दरध्वानधीर कोणाघातेषु गर्जत्प्रलयघनघटान्योन्यसघट्टचण्ड । कृष्णाक्रोधाग्रदूत कुरुकुलनिधनोत्पातनिर्घातवात केनास्मत्सिहनादप्रतिरसितसखो दुन्दुभिस्ताडितोऽयम् ॥१३॥ निर्मज्जच्चक्षुरन्तर्भ्रमदतिकपिलक्रूरतारा नरास्थिग्रन्थि दन्तान्तरालग्रथितमविरत जिह्वया घट्टयन्ती । ध्वा तेऽपि व्याघ्रवक्त्रे ज्वलदनलशिखाजर्जरे व्यक्तकर्मा निर्मान्ती गृध्ररौद्री विवसुपरि परिक्रीडते ताडकेयम् ॥ १४ ॥

बीभत्सरसनिर्देशः

प्रस्वेदमलदिग्धेन वहता मूत्रशोणितम् । व्रणेन विकृतेनेद सर्वम प्यीकृत जगत् ॥ १ ॥ विकीर्णहरिचन्दनद्रविणि यत्र लीलालसा निपेतुरतिचञ्चलाश्चतुरकामिनीदृष्टय । तदेतदुपरिभ्रमन्निविडगृध्रजाल जनैर्लुठत्कृमि कलेवर पिहितनासिकैर्वीक्ष्यते ॥ २ ॥ अन्त्रै कल्पितमङ्गलप्रतिसरा स्त्रीहस्तरक्तोत्पलव्यक्तोत्तसभृत पिनह्य शिरसा हृत्पुण्डरीकस्रज । एता शोणितपङ्ककुङ्कुमजुष सभूय कान्तै पिबन्त्यस्थिस्नेहसुरा कपालचषकै प्रीता पिशाचाङ्गना ॥ ३ ॥ उत्कृत्य ज्वलिता शनात्क्यमपि प्रेताशन पैशितीं पेशीमग्निमयीं निगीर्य सहसा दन्दह्यमानोदर । धावत्युत्प्लवते मुहुर्निपतति प्रोत्तिष्ठति प्रेक्षते निष्पन्दक्रोशति सपिनष्टि जठर मुष्ट्या चलन्मस्तक ॥ ४ ॥ अभ्रप्रोतस्फुटत्कपालनलककूरक्वणत्कङ्कणप्रायप्रेङ्खितभूरिभूषणरवैराघोषयन्त्यम्बरम् । पीतच्छर्दितरक्तकर्दमघनप्राग्भारघोरोल्लसद्व्यालोलस्तनभारभैरववपुर्दर्पोद्धत धावति ॥ ५ ॥ रक्त नक्तचरौघ पिबति वमति च प्रस्तुकुन्त शकु त क्रव्य नव्य गृहीत्वा प्रणदति मुदितो मत्तवेतालजाल । क्रीडत्यक्रीडमस्मिन्रुधिरमदवशात्पूतना भूतनाङ्गी योगिन्यो मासभेदप्रमुदितमनस शूरशक्ति स्तुवन्ति ॥ ६ ॥ उत्कृत्योत्कृत्य कृत्तिं प्रथममथ पृथूच्छोफभूयांसि मासान्यसस्फिक्पृष्ठपिण्डाद्यवयवसुलभान्युग्रपूतीनि जग्ध्वा । आत्तस्नाय्वन्त्रनेत्र प्रकटितदशन प्रेतरङ्क करङ्कादङ्कस्थादस्थिसस्थ स्थपुटगतमपि क्रव्यमव्यग्रमत्ति ॥ ७ ॥

रौद्ररसनिर्देशः

स रोषदष्टाधरलोहिताक्षैर्व्यक्तोर्ध्वरेखा भ्रुकुटीर्वहद्भि । तस्तार गा भल्लनिकृत्तकण्ठैर्हुंकारगर्भैर्द्विषता शिरोभि ॥१॥ पाताल्त किमु सुधारसमानयामि निष्पीड्य चन्द्रममृत किमु चाहरामि । उद्यन्तमद्य तपन किमु वारयामि कीनाशपाशमथवा किमु चूर्णयामि ॥ २ ॥ चञ्चद्भुजभ्रमितचण्डगदाभिघातसचूर्णितोरुयुगलस्य सुयोधनस्य । स्त्यानावनद्धघनशोणितशोणपाणिरुत्तसयिष्यति कचास्तव देवि भीम ॥ ३ ॥ कृतमनुमत दृष्ट वा यैरिद गुरुपातक मनुजपशुभिर्निर्मर्यादैर्भवद्भिरुदायुधै । नरकरिपुणा सार्धं तेषां सभीमकिरीटिनामहमयमसृङ्मेदोमासै करोमि दिशा बलिम् ॥ ४ ॥ यत्सत्यव्रतभङ्गभीरुमनसा यत्नेन मन्दीकृतं यद्विस्मर्तुमपीहित शमवता शान्ति कुलस्येच्छता । तद्द्यूतारणिसभृत नृपसुताकेशाम्बराकर्षणै क्रोधज्योतिरिद महत्कुरुवने यौधिष्ठिर जृम्भते ॥ ५ ॥ येन स्वा विनिहत्य मातरमपि क्षत्रास्त्रपूरासवास्वादोन्मत्तपरश्वधेन विदधे निःक्षत्रिया मेदिनी । यद्बाणव्रणवर्त्मना शिखरिण क्रौञ्चस्य हसच्छलादद्याप्यस्थिकणा पतन्ति स पुन क्रुद्धो मुनिर्भार्गव ॥ ६ ॥ देश सोऽयमरातिशोणितजलैर्यस्मिन्ह्रदा पूरिता क्षत्रादेव तथाविध परिभवस्तातस्य केशग्रह । ता येवाहितशस्त्रघस्मरगुरूण्यस्त्राणि भास्वन्ति मे यद्रामेण कृत तदेव कुरुते द्रोणात्मज क्रोधन ॥ ७ ॥ यै प्राणापहृति कृता मम पितु क्रुद्धैर्युधि क्षत्रियै रामोऽह रमणीर्विहाय बलवान्निःशेषमेषा हठात् । भास्वत्प्रौढकुठारकोटिघनकाकाण्डत्रुटत्कधरास्रोतोऽन्त स्रुतशोणशोणितभरै कुर्यां क्रुधा निर्वृतिम् ॥ ८ ॥ राज्ञो मानधनस्य कार्मुकभृतो दुर्योधन साम्प्रत प्रत्यक्ष कुरु बान्धवस्य च तथा कर्णस्य शल्यस्य च । पीत तस्य मयाद्य पाण्डववधूकेशाम्बराकर्षिण कोष्ण जीवत एव तीक्ष्णकरजक्षुण्णादसृग्वक्षस ॥ ९ ॥ स्पृष्टा येन शिरोरुहे नृपशुना पाञ्चालराजात्मजा येनास्या परिधानमप्यपहृत राज्ञा कुरूणा पुर । यस्योर स्थलशोणिता सवमह पातु प्रतिज्ञातवान् सोऽय मद्भुजपञ्जरे निपतित सरक्ष्यता कौरवा ॥ १० ॥ रक्तोत्फुल्लविशाललोलनयन कम्पोत्तराङ्गो मुहुर्मुक्त्वा कर्णमपेतधीर्धृतधनुर्बाणो हरे पश्यत । आध्मात कटुरोक्तिभि स्वमसकृद्दोर्विक्रम कीर्तयन्नास्फोटपटुर्युधिष्ठिरमसौ हन्तु प्रविष्टोऽर्जुन ॥ ११ ॥ त्रैलोक्यत्राणशौण्ड सुरमिजनसते सप्रसूतो भुजाभ्यां सुशस्त्रनाम वर्ण कुलिशकठिनयोर्यस्य दोर्ष्णोर्विलीन । ज्वाला-

---

१ श्मशाने शवं भुञ्जान प्रेत दृष्ट्वा माधवस्योक्तिरियम् २ चर्मै ३ बद्धिदत्तसनांसभिन्न ४ भन्य तदुर्ग पीलि ५ भक्षयित्वा ६ प्रेतदरिद्र ७ भूतशरीरात् ८ निम्नोन्नतप्रदेशस्थम् ९ मांसम्

१ स्वय भृगुद्रोणशिरश्छेदद्रष्टुरश्वत्थाम्न उक्तिरियम् २ कृष्णेन ३ अर्जुन- ४ रथगम् ५ भक्षा ६ शक्रो-

जिह्वालकालानलकवलभयभ्रान्तदेवासुराणि व्यातन्वानो जगन्ति ज्वलति मुनिरयं पार्वतीधर्मपुत्र ॥ १२ ॥ अन्योन्यास्फालभिन्नद्विपरुधिरवसामांसमस्तिष्कपङ्के मग्नाना स्यन्दनानामुपरि कृतपदन्यासविक्रान्तपत्तौ । स्फीतासृक्पानगोष्ठीरसदशिवशिवातूर्यनृत्यत्कबन्धे सङ्ग्रामैकार्णवान्त प्रविचरितुमल पण्डिता पाण्डुपुत्रा ॥ १३ ॥ रे धृष्टा धार्तराष्ट्रा प्रबलभुजमहत्ताण्डवा पाण्डवा रे रे वार्ष्णेया सकृष्णा शृणुत मम वचो यद्ब्रवीम्यूर्ध्वबाहु । एतस्योत्खातबाहोर्द्रुपदनृपसुतातापिन पापिनोऽह पाता हृच्छोणितानां प्रमथति यदि वस्तत्किमेतं न पोथ ॥ १४ ॥ नाहं रक्षो न भूतो रिपुरुधिरजलाह्लादिताङ्ग प्रकाश निस्तीर्णोरुप्रतिज्ञाजलनिधिगहन क्रोधन क्षत्रियोऽस्मि । भो भो राजन्यवीरा समरशिखिशिखाभुक्तशेषा कृत वस्त्रासेनानेन लीनैर्हतकरितुरगान्तर्हितैरास्यते यत् ॥ १५ ॥ यो य शस्त्र बिभर्ति स्वभुजगुरुमद पाण्डवीना चमूना यो य पाञ्चालगोत्रे शिशुरधिकवया गर्भशय्या गतो वा । यो यस्तत्कर्मसाक्षी चरति मयि रणे यश्च यश्च प्रतीप क्रोधान्धस्तस्य तस्य स्वयमिह जगतामन्तकस्यान्तकोऽहम् ॥ १६ ॥

शान्तरसनिर्देशः

वैराग्यम्

को देश कानि मित्राणि क काल कौ व्ययागमौ । कश्चाहं का च मे शक्तिरिति चिन्त्य मुहुर्मुहु ॥ १ ॥ पुत्रमित्रकलत्रेषु सक्ता सीदन्ति जन्तव । सर पङ्कान्तरे मग्ना जीर्णा वनगजा इव ॥ २ ॥ मन्ये मायेयमज्ञान यत्सुख स्वजनादपि । निदाघवारणायाल निजच्छाया न कस्यचित् ॥ ३ ॥ विपत्प्रशान्त्यै सेव्यन्ते यदि कष्टेन भूभृत । तत्करिष्यति कष्टापि विपत्किमधिक तत ॥ ४ ॥ मितमायुर्धैर्योऽनित्य नैति यात कदाचन । परामृशन्ति तदपि न भव भोगलोलुपाः ॥ ५ ॥ नि स्नेहो याति निर्वाण स्नेहोऽनर्थस्य कारणम् । नि स्नेहेन प्रदीपेन यदेतत्प्रकटीकृतम् ॥ ६ ॥ अश्नीमहि वय भिक्षामाशावासो वसीमहि । शयीमहि महीपृष्ठे कुर्वीमहि किमीश्वरै ॥ ७ ॥ यावन्त कुरुते जन्तु सबन्धा मनस प्रियान् । तावन्तोऽस्य निखन्यन्ते हृदये शोकशङ्कव ॥ ८ ॥ प्रचण्डवामनावातैरुद्भूता नौर्मनोमयी । वैराग्यकर्णधारेण विना रोद्धु न शक्यते ॥ ९ ॥ रागिण्यपि विरागिण्य स्त्रियस्तासु रमेत क । अहं च कलये मुक्तिं या विरागिणि रागिणी ॥ १० ॥ लावण्य तदसौ कान्तिस्तद्रूप स वच क्रम । तदा सुधास्पदमभूदधुना तु ज्वरो महान् ॥ ११ ॥ पूरयित्वार्थिनामाशा प्रिय कृत्वा द्विषामपि । पार गत्वा श्रुतौघस्य धन्या वनमुपासते ॥ १२ ॥ पुत्रदारादिससार पुसा समूढचेतसाम् । विदुषा शास्त्रससार सद्योगाभ्यासविघ्नकृत् ॥ १३ ॥ गत काम-कथोन्मादो गलितो यौवनज्वर । गतो मोहश्च्युता तृष्णा कृत पुण्याश्रमे मन ॥ १४ ॥ वनान्यमूनि न गृहाण्येता नद्यो न योषित । द्रुमा इमे न दायादास्तन्मे नन्दति मानसम् ॥ १५ ॥ शान्तिकन्थालसत्कण्ठो मन स्थालीमिलत्कर । त्रिपुरारिपुरद्वारि कदाहं मोक्षभिक्षुक ॥ १६ ॥ उद्घाटितनवद्वारे पञ्जरे विहगोऽनिल । यत्तिष्ठति तदाश्चर्यं प्रयाणे विस्मय कुत ॥ १७ ॥ निर्विवेकतया बाल्य कामोन्मादेन यौवनम् । वृद्धत्व निकलत्वेन सदा सोपद्रवं नृणाम् ॥ १८ ॥ प्रातर्मूत्रपुरीषाभ्या मध्याह्ने क्षुत्पिपासया । तृप्ता कामेन बाध्यन्ते प्राणिनो निशि निद्रया ॥ १९ ॥ गतसारेऽत्र ससारे सुखभ्रान्ति शरीरिणाम् । लालापानमिवाङ्गुष्ठे बालाना स्तन्यविभ्रम ॥ २० ॥ दिनमेक शशी पूर्ण क्षीणस्तु बहुवासरान् । सुखाद्दु ख सुराणामप्यधिक का कथा नृणाम् ॥ २१ ॥ न विषयभोगो भाग्य योग्य खलु यत्र जन्तुमात्रमपि । ब्रह्मेन्द्ररुद्रमृग्य भाग्य विषयेषु वैराग्यम् ॥ २२ ॥ पाषाणखण्डेष्वपि रत्नबुद्धि कान्तेति धी शोणितमासपिण्डे । पञ्चात्मके वर्ष्मणि चात्मभावो जयत्यसौ काचन मोहलीला ॥ २३ ॥ भव्य तसिद्धाञ्जननिर्मलाक्षैस्तपोधनैरप्यनवेक्षित यत् । अवेक्ष्यते धाम तदेव कस्यामात्यन्तिकेनाक्षिनिमीलनेन ॥ २४ ॥ कुटुम्बचिन्ताकुलितस्य पुस कुल च शील च गुणाश्च सर्वे । अपक्वकुम्भे निहिता इवाप प्रयाति देहेन सम विनाशम् ॥ २५ ॥ सुरमन्दिरतरुमूलनिवास शय्या भूतलमजिन वास । सर्वपरिग्रहभोगत्याग कस्य सुख न करोति विराग ॥ २६ ॥ निखिल जगदेव नश्वरं पुनरस्मिन्नितरा कलेवरम् । अथ तस्य कृते कियानय क्रियते हन्त जनै परिश्रम ॥ २७ ॥ मलयानिलकालकूटयो रमणीकुन्तलभोगिभोगयो । श्वपचात्मभुवो किमन्तर मम भूयात्परमात्मनि स्थिति ॥ २८ ॥ नवनीलमेघरुचिर पर पुमानेनेनीमवाप्य धृतगोपविग्रहं । नवनीयकीर्तिरमरैरपि स्वय नवनीतभिक्षुरधुना स चिन्त्यते ॥ २९ ॥ सार्वभौमभवन वनवासो निस्वभावमनभावनया ते । बालिशो हि विषयेन्द्रियचौरैर्मुष्यते स्वभवने च वने च ॥३०॥ इतो न किंचित्परतो न किंचिद्यतो यतो यामि ततो न किंचित् । विचार्य पश्यामि जगन्न किंचित्स्वात्मावबोधादधिक न किंचित् ॥ ३१ ॥ व्याघ्रीव तिष्ठति जरा [13]परि-

१ भागव २ रक्षध ३ नाशमासुवति

१ प्रजल्पायाम् २ प्राणवायु ३ विचारशून्यत्वेन ४ शैशवम् ५ नि सारे ६ संपूर्णम् ७ नाशवद् ८ शरीरम् ९ चाण्डाल १० नक्षा ११ पृथ्वीम् १२ देह १३ भर्त्सयन्ती

तर्जयन्ती रोगाश्च शत्रव इव प्रहरन्ति देहम्। आयुः परिस्रवति भिन्नघटादिवाम्भो लोकस्तथाप्यहितमाचरतीति चित्रम् ॥ ३२ ॥ दैन्यं क्वचित्क्वचन मन्मथजा विकारा क्वाप्यनेक विधबन्धुजनप्रपञ्चः। क्वापि प्रभुत्वधनकल्पितमीश्वरत्वमित्येकवैकृतमिदं जगदाविभाति ॥ ३३ ॥ आस्तामकण्टकमिदं वसुधाधिपत्यं त्रैलोक्यराज्यमपि नैव तृणाय मन्ये। निःशङ्कसुप्तहरिणीकुलसंकुलासु चेतः परं वलति शैलवनस्थलीषु ॥ ३४ ॥ ते तीक्ष्णदुर्जननिकारशरैर्न भिन्ना धीरास्त एव शमसौख्यसुजस्त एव। सीमन्तिनीभुजलतागहनं व्युदस्य येऽभ्यसिता शमफलेषु तपोवनेषु ॥ ३५ ॥ बुद्धेरगोचरतया न गिरा प्रचारो दूरे गुरुप्रथितवस्तुकथावतारः। तत्र क्रमेण विदुषा करुणावदाते श्रद्धावता हृदि पदं स्वयमादधाति ॥ ३६ ॥ दधति तावदमी विषया सुखं स्फुरति यावदियं हृदि मूढता। मनसि तत्त्वविदां तु विवेचके क्व विषयाः क्व सुखं क्व परिग्रहा ॥ ३७ ॥ क्षणं बालो भूत्वा क्षणमपि युवा कामरसिकः क्षणं वित्तैर्हीनः क्षणमपि च संपूर्णविभवः। जराजीर्णैरङ्गैर्नट इव वलीमण्डिततनुर्नरः संसाराङ्के विशति यमधानीजवनिकाम् ॥ ३८ ॥ क्वचित्कन्थाधारी क्वचिदपि च दिव्याम्बरधरः क्वचिद्भूमौ शय्या क्वचिदपि च पर्यङ्कशयनम्। क्वचिद्भिक्षावृत्तिः क्वचिदपि च मृष्टाशनरुचिर्महात्मा योगज्ञो न गणयति दुःखं न च सुखम् ॥ ३९ ॥ अहौ वा हारे वा बलवति रिपौ वा सुहृदि वा मणौ वा लोष्टे वा कुसुमशयने वा दृषदि वा। तृणे वा स्त्रैणे वा मम समदृशो यान्तु दिवसाः क्वचित्पुण्येऽरण्ये शिव शिव शिवेति प्रलपतः ॥ ४० ॥ गतास्तातभ्रातृप्रमुखसुखपीयूषमधुरा पुरा लक्ष्मीक्षेप्यव्यसनसरसास्तेऽपि दिवसाः। अदः शान्तं स्वान्तं सपदि यदि निर्वेदपदवीं भजत्यभ्यासो ऽयं जनयति सुखं भावविमुखम् ॥ ४१ ॥ अवश्यं यातारश्चिरतरमुषित्वापि विषया वियोगे को भेदस्त्यजति न जनो यत्स्वयममून्। व्रजन्तः स्वातन्त्र्यादतुलपरितापाय मनसः स्वयं त्यक्तास्त्वेते शमसुखमनन्तं विदधति ॥ ४२ ॥ न संसारोत्पन्नं चरितमनुपश्यामि कुशलं विपाकः पुण्यानां जनयति भयं मे विमृशतः। महद्भिः पुण्यौघैश्चिरपरिगृहीताश्च विषया महान्तो जायन्ते व्यसनमिव दातुं विषयिणाम् ॥ ४३ ॥ घनं तावल्लब्धं कथमपि तथाप्यस्य नियतं विनाशोऽलाभे वा तत्र सति वियोगोऽप्युभयथा। अनुत्पादः श्रेयान्किमु वयय तस्माच्च नियतो विनाशो लब्धस्य व्यथयतितरां न त्वनुदयः ॥ ४४ ॥ परेषां चेतांसि प्रतिदिवसमाराध्य बहुधा प्रसादं किं नेतुं विशसि हृदय क्लेशकलिलम्। प्रसन्ने त्वय्यन्तः स्वयमुदितचिन्तामणिगुणे विविक्तः संकल्पः किमभिलषितं पुष्यति न ते ॥ ४५ ॥ यदेतत्स्वच्छन्दं विहरणमकार्पण्यमशनं सहार्यैः संलापः श्रुतमुपशमैकव्रतफलम्। मनो मन्दस्पन्दं बहिरपि चिरस्यापि विमृशन्न जाने कस्यैषा परिणतिरुदारस्य तपसः ॥ ४६ ॥ तडिन्मालालोलं प्रतिदिवसदत्ताघतमसं भवे सौख्यं हित्वा शमसुखमुपादेयमनघम्। इति व्यक्तोद्गारं चटुलवचसः शून्यमनसो वयं वीतव्रीडाः शुक इव पठामः परममी ॥ ४७ ॥ यदासौ दुर्वारः प्रसरति मदश्चित्तकरिणस्तदा तस्योद्दामप्रसररसरूढैर्व्यसनितैः। क्व तद्धैर्यालानं क्व च निजकुलाचारनिगडः क्व सा लज्जारज्जुः क्व विनयकठोराङ्कुशमपि ॥ ४८ ॥ कुरङ्गाः कल्याणं प्रतिविटपमारोग्यमटवि स्रवन्ति क्षेमं ते पुलिनकुशलं भद्रमुपलाः। निशान्तादम्ब तातकथमपि विनिष्क्रान्तमधुना मनोऽस्माकं दीर्घामभिलषति युष्मत्परिचितिम् ॥ ४९ ॥ गतः कालो यत्र प्रणयिनि मयि प्रेमकुटिलकटाक्षः कालिन्दीलघुलहरिवृत्तिः प्रभवति। इदानीमस्माकं जरठकमठीपृष्ठकठिना मनोवृत्तिस्तत्किं व्यसनिनि मुधैव ग्लपयसि ॥ ५० ॥ गतः कालो यत्र द्विचरणपशूनां क्षितिभुजां पुरः सलीलं भुक्त्वा विषयसुखमास्वादितमभूत्। इदानीमस्माकं तृणमिव समस्तं कलयतामपेक्षा भिक्षायामपि किमपि चेतस्त्रपयति ॥ ५१ ॥ अहंकार क्वापि व्रज वृजिन हे मा स्वमिह भूर्भूमिर्दर्पाणामहमपमर त्वं पिशुन हे। अरे क्रोध स्थानान्तरमनुसरानन्यमनसा त्रिलोकीनाथो नो हृदि वसतु देवो हरिरसौ ॥ ५२ ॥ अतिक्रान्तः कालो ललितललनाभोगसुखदो भ्रमन्तः श्रान्ताः स्मः सुचिरमिह संसारसरणौ। इदानीं स्वःसिन्धोस्तटभुवि समाक्रन्दनगिरः सुतारैः फूत्कारैः शिवशिवशिवेति प्रतनुमः ॥ ५३ ॥ महाशय्या भूमिर्विसृणमुपधानं भुजलता वितानं चाकाशं व्यजनमनुकूलोऽयमनिलः। स्फुरद्दीपश्चन्द्रः स्वधृतिवनितासङ्गमुदितः सुखं शान्तः शेते विगतभवभीतिर्नृप इव ॥ ५४ ॥ कदा वृन्दारण्ये नवघननिभं नन्दतनयं परीतं गोपीभिः क्षणरुचिमनोज्ञाभिरभितः। गमिष्यामस्तोषं नयनविषयीकृत्य कृतिनो वयं प्रेमोद्रेकस्खलितगतयो वेपथुभृतः ॥ ५५ ॥ कदा भिक्षामक्तैः करकलितगङ्गाम्बुतरलैः शरीरं मे स्यात्स्वःसुपरतसमस्तेन्द्रियसुखम्। कदा प्रशाम्यासस्थिरतनुतयारण्यविहगाः पतिष्यन्ति स्थाणुभ्रमहतधियः स्कन्धशिरसि ॥ ५६ ॥ कदा वृन्दारण्ये विमलयमुनातीरपुलिने चरन्तं गोविन्दं हलधरसुदामादिसहितम्। अये कृष्ण स्वामिन्मधुरमुरलीवादक विभो प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि

१ वदनी २ रागवा ३ पर्यङ्क ४ पृङ्ग ५ उनोव ६ स्फुरति स्त्रीव चैव सदय वनिता स्त्री तत्सङ्गः सहेन मुदितो इद्द तद्

दिवसान् ॥ ५७ ॥ कदा वा साकेते विमलसरयूतीरपुलिने चरन्त श्रीराम जनकतनयालक्ष्मणयुतम् । अये राम स्वामिञ्जनकतनयावल्लभ विभो प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान् ॥ ५८ ॥ कदा वाराणस्याममरतटिनीरोधसि वसन्वसान कौपीन शिरसि निदधानोऽञ्जलिपुटम् । अये गौरीनाथ त्रिपुरहर शम्भो त्रिनयन प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान् ॥ ५९ ॥ भू पर्यङ्को निजभुजलतागेन्दुक ख वितान दीपश्चन्द्रो विरतिवनिताल्व्धयोगप्रमोद । दिक्कान्ताना व्यजनपवनैर्वीज्यमानोऽनुकूलैर्भिक्षुः शेते नृप इव सदा वीतरागो जितात्मा ॥ ६० ॥ आससारात्रिभुवनमिद चिन्वता तात तादृड्नो वाऽस्माक नयनपदवीं श्रोत्रवर्त्मगतो वा । योऽय धत्ते विषयकरिणीगाढगूढाभिमानक्षीबस्यान्त करणकरिण सयमालानलीलाम् ॥ ६१ ॥ आयुर्नश्यति पश्यता प्रतिदिन याति क्षय यौवन ... कि मन्यतसपत्नम्याहुतिसहचरी स्वैरचारी कृतान्त । कस्मादस्मि भ्रमसि तमसि त्व प्रयाहि प्रयाग पौनपुन्य भुवि भगवती स्वर्धुनी ते धुनीते ॥ ६२ ॥ पूर्वं तावत्कुवलयदशा लोललोलैरपाङ्गैराकर्षद्भि किमपि हृदय पूजिता यौवनश्री । सम्प्रत्यन्तर्निहितसदसद्भावलब्धप्रबोधप्रत्याहारैर्निशदहृदये वर्तते कोऽपि भाव ॥ ६३ ॥ मातर्मायै भगिनि कुमते हे पितर्मोहजाल व्यावर्तध्व भवतु भवतामेष दीर्घो वियोग । सद्यो लक्ष्मीरमणचरणप्रष्ठगङ्गाप्रवाहव्यामिश्राया द्रुपदि परमब्रह्मदृष्टेर्भवामि ॥ ६४ ॥ गङ्गातीरे हिमगिरिशिलाबद्धपद्मासनस्य ब्रह्मध्यानाभ्यसनविधिना योगनिद्रा गतस्य । किं तैर्भाव्य मम सुदिवसै र्यत्र ते निर्विशङ्का कण्डूयन्ते जरठहरिणा शृङ्गमङ्गे मदीये ॥ ६५ ॥ भेदाभेदौ सपदि गलितौ पुण्यपापे *विशीर्णे मायामोहो क्षयमुपगतौ नष्टसदेहवृत्ते । शब्दातीत* निगुणरहित प्राप्य तत्त्वावबोध निस्त्रैगुण्ये पथि विचरत को विधि को निषेध ॥ ६६ ॥ यद्वात्मान सकलवपुषामेकमन्तर्बहि स्थ दृष्ट्वा पूर्णं खमिव सतत सर्वभाण्डस्थमेकम् । नान्यत्कार्यं किमपि च तत कारणाद्भिन्नरूप निस्त्रैगुण्ये पथि विचरत को विधि को निषेध ॥ ६७ ॥ हेम्न कार्यं हुतवहगत हेममेवेति यद्वत्क्षीरे क्षीर समरसतया तोयमेवाम्बुमध्ये । एव सर्वं समरसतया त्वपद तत्पदार्थे निस्त्रैगुण्ये पथि विचरत को विधि को निषेध ॥ ६८ ॥ यस्मिन्विश्व सकलभुवन[१] सामरस्यैकभूतमुर्वी ह्यापोऽनलमनिलख जीवमेव क्रमेण । यत्क्षाराब्धौ समरसतया सैन्धवैकत्वभूत निस्त्रैगुण्ये पथि विचरत को विधि को निषेध ॥ ६९ ॥ यद्वन्नद्योदधिसमरसौ सागरत्व ह्यवाप्तौ तद्वज्जीवात्मपरिगतौ सामरस्यैकभूतौ । भेदातीत परिलयगत सच्चिदानन्दरूप निस्त्रैगुण्ये पथि विचरत को विधि को निषेध ॥ ७० ॥ दृष्ट्वा वेद्य परमथ पद स्वात्मबोधस्वरूप बुद्ध्वात्मान सकलवपुषामेकम तर्बहि स्थम् । भूत्वा नित्य सदुदिततया स्वप्रकाशस्वरूप निस्त्रैगुण्ये पथि विचरत को विधि को निषेध ॥ ७१ ॥ कार्याकार्ये किमपि सतत नैव कर्तृत्वमस्ति जीवन्मुक्तस्थितिरवगतो दग्धवस्त्रावभास । एव देहे प्रविलयगते तिष्ठमानो विमुक्तो निस्त्रैगुण्ये पथि विचरत को विधि को निषेध ॥ ७२ ॥ कस्त्वकोऽह किमपि च भवा कोऽयमत्र प्रपञ्च स्व स्व वेद्य गगनसदृश पूर्णतत्त्वप्रकाशम् । आनन्दाख्य समरसघने बाह्यमन्तर्विहीने निस्त्रैगुण्ये पथि विचरत को विधि को निषेध ॥ ७३ ॥ किं कदर्प कर कदर्थयसि रे कोदण्डटङ्कारितै रे रे कोकिल कोमलै कलरवै किं त्व मुधा वल्गसि । मुग्धे स्निग्धविदग्धमुग्धमधुरैर्लोलै कटाक्षै रल चेतश्चुम्बितचन्द्रचूडचरणध्यानामृत वर्तते ॥ ७४ ॥ मातर्मेदिनि तात मारुत सखे ज्योति सुबन्धो जल भ्रातर्व्योम निबद्ध एष भवतामन्त्य प्रणामाञ्जलि । युष्मत्सङ्गवशोपजातसुकृतोद्रेक स्फुरन्निर्मलज्ञानापास्तसमस्तमोहमहिमा लीये परे ब्रह्मणि ॥ ७५ ॥ आशा नाम नदी मनोरथजला तृष्णातरङ्गाकुला रागग्राहवती वितर्कविहगा धैर्यद्रुमध्वसिनी । मोहावर्तसुदुस्तरातिगहना प्रोत्तुङ्गचिन्तातटी तस्या पारगता विशुद्धमनसो नन्दन्ति योगीश्वरा ॥ ७६ ॥ येषा वल्लभया सह क्षणमपि क्षिप्र क्षपा क्षीयते तेषा शीतकर शशी विरहिणामुल्केव सतापकृत् । अस्माक तु न वल्लभा न विरहस्तेनोभयभ्रंशिनामिन्दू राजति दर्पणाकृतिरसौ नोष्णो न वा शीतल ॥ ७७ ॥ धावन्त प्रतिवासर दिशि दिशि *प्रत्याशया सपदा दृष्ट्वा कालवशेन हन्त फलित कस्यापि* दैवद्रुमम् । श्राव श्रावमशेषपहसित मर्त्येन भमोघमा जीनाम परमार्थशून्यहृदयास्तृष्णा मनोमोदके ॥ ७८ ॥ सन्त्येके धनलाभमात्रगहनव्यामोहसमूर्च्छिता केचिद्दैवतसुन्दरीस्तनपरीरम्भभ्रमव्याकुला । अन्तर्भूतसमस्ततत्त्वनिवह चिन्मात्रशेष शिव दृष्ट्वा हृष्टतनूरुहाङ्कुरभरा कष्ट न शिष्टा क्वचित् ॥ ७९ ॥ आदित्यस्य गतागतैरहरह सक्षीयते जीवित व्यापारैर्बहुकार्यभारगुरुभि कालोऽपि न ज्ञायते । दृष्ट्वा जन्मजराविपत्तिमरण त्रासश्च नोत्पद्यते पीत्वा मोहमयीं प्रमादमदिरामुन्मत्तभूत जगत् ॥ ८० ॥ यन्नैकश्रुतमक्षर पशुपतेर्हेतु श्रुतीना कृतो सद्यो रोहति चाप्यधा तनुभृता यत्रैकसुधद्युभु । यत्रैकाम्रनदीकणेऽपि विधूते सर्वेव सा धार्यते सा दृष्टाद्भुतवैभवा कविगिरा पारे हि

१ अयोध्यायाम् २ भागीरथीतीरे ३ उपधानम्
४७ सु र. भां

१ नक्र २ अम्भसां भ्रम

वाराणसी ॥ ८१ ॥ स्मारस्मेरमदोन्नमत्कुचतटीकान्ताकरान्दोलितै पुष्पाम्भोनिचितैरुशीररचितै किं तालवृन्तैर्मम । अवानन्दवन मुख शिशयिषोरर्धप्रमीलद्दृशो यातायातपरिश्रम शमयिता गङ्गातरङ्गानिल ॥ ८२ ॥ एकद्वै किमभावि सूरिभिरथ द्वित्राणि मित्राणि किं व्यापन्नानि गताश्च किं निचतुरा घोरा महाव्याधय । सक्षाष्टैरलमिष्टमेतदपि नश्चेत क्षणान्यथवा स्वात्मन्येव रमस्व तेजसि गते कालेऽथ वा संवेत ॥ ८३ ॥ नित्यानित्यविचारणा प्रणयिनी वैराग्यमेक सुहृन्मित्राण्येव यमादय शमदमप्राया सहायो मता । मैत्र्याद्या परिचारिका सहचरी नित्य मुमुक्षा बलादुच्छेद्या रिपवश्च मोहममतासकल्पवैरादय ॥ ८४ ॥ पुण्यैर्मूलफलै प्रियप्रणयिनीं वृत्तिं कुरुष्वाधुना भूशय्या नवपल्लवै कुरु तृणैरुत्तिष्ठ यामो वने । क्षुद्राणामविवेकमूढमनसा यत्रेश्वराणा सदा वित्तव्याध्यविवेकसकुलगिरा नामापि न श्रूयते ॥ ८५ ॥ मस्मोद्धूलन भद्रमस्तु भवते रुद्राक्षमाले शुभ हा सोपानपरम्परे गिरिसुताकान्तालयालकृते । अद्याराधनतोषितेन विभुना युष्मत्सपर्यासुखालोकोच्छेदिनि मोक्षनामनि महामोहे निधीयामहे ॥ ८६ ॥ कृत्वा दीननिपीडना निजजने बद्ध्वा वचोविग्रह नैवालोच्य गरीयसीरपि चिरादामुष्मिकीर्यातना । द्रव्यौघा परिसचिता खलु मया यस्या कृते सांप्रत नीवाराञ्जलिनापि केवलमहो सेय कृतार्था तनु ॥ ८७ ॥ रथ्या तश्चरतस्तथा धृतजरत्कन्थालवस्याध्वगै सत्रास च सकौतुक च सदय दृष्टस्य तैर्नागरै । निर्व्याजीकृतचित्सुधारसमुदा निद्रायमाणस्य मे निश्शङ्क करट कदा करपुटीभिक्षा विलुण्ठिष्यति ॥ ८८ ॥ सौजन्याम्बुमरुस्थली सुचरितालेख्यद्युभित्तिर्गुणज्योत्स्नाकृष्णचतुर्दशी सरलतायोगश्वपुच्छच्छटा । यैरेषापि दुराशया कलियुगे राजावली सेविता तेषा शूलिनि भक्तिमात्रसुलभे सेवा कियत्कौशलम् ॥ ८९ ॥ भोगे रोगभय कुले च्युतिभय वित्ते नृपालाद्भय माने दैन्यभय बले रिपुभयं रूपे जराया भयम् । शास्त्रे वादभय गुणे खलभय काये कृतान्ताद्भय सर्वे वस्तु भयान्वित भुवि नृणा वैराग्यमेवाभयम् ॥ ९० ॥ शय्या शाद्वल[1]मासन शुचि शिला सद्म द्रुमाणामध शीत निर्झरवारि पानमशन कन्दा सहाया मृगा । इत्यप्रार्थितलभ्यसर्वविभवे दोषोऽयमेको वने दुष्प्रापार्थिनि यत्परार्थघटनाय[2]र्थैर्वृथा स्थीयते ॥ ९१ ॥ यान्भारात्यमयत्नलभ्यमशन वायु कृतो वेधसा व्यालाना पशवस्तृणाङ्कुरभुज सुप्ता स्थलीशायिन । ससारार्णवलङ्घनक्षमधियां वृत्ति कृता सा नृणा यामन्वेषयता प्रयान्ति सतत सर्वे समाप्तिं गुणा ॥ ९२ ॥ बीभत्सा विषया जुगुप्सिततम कायो वयो गत्वर प्रायो बन्धुभिरध्वनीव पथिकैर्योगो वियोगावह । हातव्योऽयमसार एष विरस ससार इत्यादिक सर्वस्यैव हि वाचि चेतसि पुन कस्यापि पुण्यात्मन ॥ ९३ ॥ पुत्र स्यादिति दु खित सति सुते तस्यामये दु खितस्तद्दु खादिकमार्जने तदनये तन्मूर्खताद्दु खित । जातश्चेत्सगुणोऽथ तन्मृतिभय तस्मिन्मृते दु खित पुत्रव्याजमुपागतो रिपुरय मा कस्यचिज्जायताम् ॥ ९४ ॥ आहार फलमूलमात्मरचित शय्या मही वल्कल सवीताय परिच्छद कुशसमित्पुष्पाणि पुत्रा मृगा । वस्त्रान्नाश्रयदानभोगविभवा निर्यन्त्रणा शाखिनो मित्राणीत्यधिक गृहेषु गृहिणा किं नाम दु खावहे ॥ ९५ ॥ सूक्तिं कर्णसुधां व्यनक्तु सुजनस्तस्मिन्न मोदामहे श्रुत्वा वाचमसूयको विषमुच तस्मिन्न खिद्यामहे । या यस्य प्रकृति स ता वितनुता किं नस्तया चिन्तया कुर्मस्तत्खलु कर्म जन्मनिगडच्छेदाय यज्जायते ॥ ९६ ॥ यत्स्नाति समये श्रुति शिव शिवेत्युक्तौ मनोनिर्वृतिर्भैक्षे चाभिरुचिर्धनेषु विरति शश्वत्स्वमाधौ रति । एकान्ते वसतिर्गुरौ प्रतिनति सद्भि सम सगति सत्त्वे प्रीतिरनङ्गनिर्जितिरसौ सन्मुक्तिमार्गे स्थिति ॥ ९७ ॥ सभोगाद्विषयामिषस्य चरित सौहित्यमस्ताखिलज्ञानोन्मेषतया क्व तव भवेदत्यासद देहिन । साध्य तद्धि तदेव साधनमितो व्यावृत्तिरेवामिषात्तस्मा ज्योतिरुपैत्यनिन्धनमिद दीपत्रय वक्ष्यति ॥ ९८ ॥ सत्य वक्तुमशेषमस्ति सुलभा वाणी मनोहारिणी दातु दानवर शरण्यमभय स्वच्छ पितृभ्यो जलम् । पूजार्थे परमेश्वरस्य विमल स्वाध्याय यत्र परं क्षुद्बाधे फलमूलमस्ति शमन क्लेशात्मके किं धने ॥ ९९ ॥ जिह्वे लोचन नासिके श्रवण हे त्वक्चापि नो वार्यसे सर्वेभ्योऽस्तु नम कृताञ्जलिरह सप्रश्रय प्रार्थये । युष्माक यदि समत तदधुना नात्मानमिच्छाम्यह होतु भूमिभुजा निवारदहनज्वालाकराले गृहे ॥ १०० ॥ भिक्षाहारमदैन्यमप्रतिहत भीतिच्छिद सर्वदा दुर्मात्सर्यमदाभिमानमथन दु खौघविध्वसनम् । सर्वत्रान्वहमप्रयत्नसुलभ साधुप्रिय पावन शभो सत्रमवार्यमक्षयनिधिं शसन्ति योगीश्वरा ॥ १०१ ॥ मातर्लक्ष्मि भजस्व कचिदपर मत्काङ्क्षिणी मा स्म भूर्भोगेभ्य स्पृहयालवो नहि वय का नि स्पृहाणामसि । सद्य स्यूतपलाशपत्रपुटके पात्रे पवित्रीकृते भिक्षासक्तुभिरेव सप्रति वय वृत्तिं समीहामहे[3] ॥ १०२ ॥ धैर्यं यस्य पिता क्षमा च जननी शान्तिश्चिरं गेहिनी सत्य सूनुरय दया च भगिनी भ्राता मन सयम । शय्या भूमि-

[1] शाद्व- [2] नघरागभयम्

[1] उपजीव मम् [2] वांछामहे [3] गृहस्था पत्नी [4] पुत्र [5] मनोनिग्रह-

तल दिशोऽपि वेसन भ्रानागृत मोजनमेते यस धुटुम्बिनो यद सखे कस्मादय योगिन ॥ १०३ ॥ सध्या-वन्दन भद्रमस्तु मनते मो स्नान तुभ्य नमो भो देवा पितरश्च तर्पणविधौ नाह क्षम क्षम्यताम्। यत्र क्वापि निपद्य यादवकुलोत्तमस्य कसद्विष स्मार स्मारमघ हरामि तदल मन्ये किमन्येन मे ॥ १०४ ॥ मृणाक्षीस्पृहयालुता न कथमप्यास्ते विवेकोदयाच्चित्य प्रच्युतिशङ्कया क्षणमपि स्वर्गे न मोदामहे । अप्यन्येषु विनाशिनस्तुविषयाभोगेषु तृष्णा न मे स्वर्णदा पुलिने पर हरिपदध्यान मनो वा म्छति ॥ १०५ ॥ जातोऽह जनको ममैष जननी क्षेत्र कलत्र कुल पुत्रा मित्रमरातयो वसु बल विद्या सुहृद्वा न्यवा । चित्तस्पन्दितकल्पनामनुभवन्विद्वानविद्यामयीं निद्रा मेत्य निघूर्णितो बहुविधास्वप्नानिमान्पश्यति ॥ १०६ ॥ लाटीनेत्रपुटीपयोधरघटीकीडाकुटीदोलटीपाटीरद्रुमवर्णनेन कविभिर्मूढैर्दिन नीयते । गोविन्देति जनार्दनेति जगता नाथेति कृष्णेति च व्याहारै समयस्तदेकमनसा पुसामति-क्रामति ॥ १०७ ॥ वेदस्याध्ययन कृत परिचित शास्त्र पुराण स्मृत सर्वे व्यर्थमिद पद न कमलाकान्तस्य चेत्की-र्तितम्। उत्खात सदृशीकृत विरचित सेरोऽम्भसा भूयसा सर्वे निष्फलमालवालवलये क्षिप्त न बीज यदि ॥ १०८ ॥ हेय हर्म्यमिद निष्कुञ्जमनन [3]श्रेय प्रदेय धन पेय तीर्थपयो हरेर्भगवतो गेय पदाम्भोरुहम्। नेय जन्म चिराय दर्भ-शयने धर्मे निधेय मन स्थेय तत्र सितासितस्य सविधे ध्येय पुराण मह ॥ १०९ ॥ गङ्गोत्तुङ्गतरङ्गरिङ्गणलघूत्सर्प-त्पयच्छीतला गुञ्जत्पद्वदमञ्जुवञ्जुलल्सत्कुञ्जोपकण्ठा मुदा । अभ्यास प्रणिधाय मानसमहो शमो पदाम्भोरुहे धन्या प्राप्य पर पद प्रतिदिन नन्दन्ति योग विना ॥ ११० ॥ कौपीन शतखण्डजर्जरतर कन्था पुनस्तादृशी निश्चिन्त सुखसाध्यभैक्षमशन शय्या श्मशाने वने । मित्रामित्रसमा-नता पशुपतेश्चि ताथ शून्यालये स्वात्मानन्दमदप्रमोदमुदितो योगी सुख तिष्ठति ॥ १११ ॥ धिग्धिक्तान्कृमिनिर्विशेष-वपुष स्फूर्जन्महासिद्धयो निष्पन्दीकृतशा तयोऽपि च तम-कारागृहेष्वासते । त विद्वासमिह स्तुम कपुटीभिक्षाचशा-कोऽपि वा बालावक्त्रसरोजिनीमधुनि वा यस्याविशेषो रस ॥ ११२ ॥ पाणि पात्र पवित्र भ्रमणपरिगत भैक्षमक्षय्य-मन्न वस्त्र विस्तीर्णमाशादशकममलिन तल्पमस्वल्पमुर्वी। येषा नि सङ्गताङ्गीकरणपरिचिति स्वान्तसतोषिणस्ते धन्या सन्य-स्तदैन्यव्यतिकरनिकरा कर्म निर्मूलयन्ति ॥ ११३ ॥ आशा निद्रा प्रतिष्ठा मम किल महिलास्तासु सौख्य कदा स्याद्या

भ्रान्त्या सा विदध्यादिह किमपि तथा मध्यमा सा परर। आद्या सा नोमयत्राप्यहह तदपि किं सक्तता यामि तस्या यां प्रोद्यादमगल्भे प्रतिदिवसमुभे ते कदर्थीकरोति ॥ ११४ ॥

निषयोपहास

नित्यमाचरत शौच कुर्वत पितृतर्पणम्। यस्य नोद्वि-जते चेत शास्त्र तस्य करोति किम् ॥ ११५ ॥ कृमयो मम विष्ठा वा निष्ठा यस्येयमीदृशी । स काय परतापाय युज्यतामिति को नय ॥ ११६ ॥ रक्तमासमय काय स्त्रीणा सर्वसुखाय न । तमेवाश्नन्ति सिहाद्या रम्य नास्तीह वस्तुत ॥ ११७ ॥ अङ्कमङ्केन सपीड्य मास मासेन तु स्त्रिय । पुराहममत्र प्रीतो यच्च मोहविजृम्भितम् ॥ ११८ ॥ उत्तानोच्छूनमण्डूकपाटितोदरसन्निभे । क्लेदिनि स्त्रीव्रणे सक्तिरकृमे कस्य जायते ॥ ११९ ॥ इहैव विकृत काय वायुस्पर्शविवर्जितम् । ये [1] निर्व्याजमासक्तास्तेभ्योऽपि विभिमो वयम् ॥ १२० ॥ अन्यत्र भीष्माद्गाङ्गेयादन्यत्र च हनूमत । हरिणीखुरमात्रेण चर्मणा मोहित जगत् ॥ १२१ ॥ त्वङ्मासरुधिरस्नायुमेदोमज्जास्थिसहतौ। विण्मूत्र-पूये रमता कृमीणा कियदन्तरम् ॥ १२२ ॥ चर्मखण्ड द्विधा भिन्नमपानोद्गारधूपितम्। ये रमन्ते नरास्तत्र कृमितुल्या' कथ न ते ॥ १२३ ॥ सर्वाशुचिनिधानस्य कृतेऽमस्य विनाशिन । शरीरकस्यापि कृते मूढा पापानि कुर्वते ॥ १२४ ॥ लाला वक्त्रासव वेत्ति मासपिण्डौ पयोधरौ । मासास्थिकूट जघन जन कामग्रहातुर ॥ १२५ ॥ दारा परिभवकारा बन्धुजनो बन्धन विष विषया । कोऽय जनस्य मोहो ये रिपवस्तेषु सुहृदाशा ॥ १२६ ॥ केश काशस्तबकविलास काय प्रकटितकरभविलास । चक्षुर्दग्धवराटककल्प त्यजति न चेत काममनल्पम् ॥ १२७ ॥ आलोचन च वचन च निगूहन च यासा स्मरामृतरसस्य स्वरूपम् । तासा किमङ्ग पिशिताश्च-पुरीषपात्र गात्र स्मरमृगदृशा न निराकुलोऽसि ॥ १२८ ॥ प्रादुर्भवन्ति वपुष कति नाम कीटा यान्यत्नत खलु तनो-रपसारयन्ति । मोह क एष जगतो यदपत्यसज्ञा तेषा विधाय परिशोषयति स्वदेहम् ॥ १२९ ॥ स्तनौ मासग्रन्थी कनककलशावित्युपमितौ मुख श्लेष्मागार तदपि च शशाङ्केन तुलितम् । स्रवन्मूत्रक्लिन्न करिवरकरस्पर्धि जघन पर निन्द्य रूप कविजनविशेषैर्गुरु कृतम् ॥ १३० ॥ तृषा शुष्यत्यास्ये पिबति सलिल स्वादु सुरभि क्षुधार्त सञ्शाली-न्कवलयति मासाज्यकलितान् । प्रदीप्ते कामाग्नौ सुदृढतर-माश्लिष्यति वधू प्रतीकार व्याधे सुखमिति विपर्यस्यति जन ॥ १३१ ॥ कृश काण खञ्ज श्रवणरहित पुच्छविकलो

१ वस्त्रम् २ तीरे ३ आश्रयणीयम्

१ उत्तमान्नपानादिकृतास्कारनाशकस्य २ नाशनोपाय

व्रणी पूयक्लिन्नः कृमिकुलशतैराचिततनुः क्षुधाक्षामो जीर्णः पिठरककपालार्पितगलः शुनीमन्वेति श्वा हतमपि निहन्त्येव मदनः ॥ १३२ ॥ श्रियो दोलालोला विषयजरसाः प्रान्तविरसा विपद्गेहं देहं महदपि धनं भूरि निधनम् । बृहच्छोको लोकः सततमबला दुःखबहुलास्तथाप्यस्मिन्घोरे पथि बत रता हन्त कुधियः ॥ १३३ ॥ समाश्लिष्यत्युच्चैर्घनपिशितपिण्डं स्तनधिया मुखं लालाक्लिन्नं पिबति चषकं सासवमिव । अमेध्यक्लेदार्द्रे पथि च रमते स्पर्शरसिको महामोहान्धानां किमिव रमणीयं न भवति ॥ १३४ ॥ बाला मामियमिच्छतीन्दुवदना सानन्दमुद्वीक्षते नीलेन्दीवरलोचना पृथुकुचोत्पीडं परीरप्सते । का त्वामिच्छति का च पश्यति पशो मांसास्थिभिर्निर्मिता नारी वेद न किंचिदन्नं स पुनः पश्यत्यमूर्तः पुमान् ॥ १३५ ॥ आस्यं यस्याः सुधांशुं कलयति नयनाभ्यां जितः पुंसमूहः कान्त्या विद्युल्लताभ्यां तरुणजलरुहे निर्जितेऽस्याः सुधांशुम् । कुच्छ्र दुर्गन्धयुक्तं लघुकृमिविकृतं पूयमज्जास्रवाहिव्याप्तं तमस्थिकाभिर्गतिरिति वपुषः कुत्सिता नास्ति लोके ॥ १३६ ॥ क्वैतद्वक्त्रारविन्दं क्व तदधरमधु क्वायतास्ते कटाक्षाः क्वालापाः कोमलास्ते क्व च मदनधनुर्भङ्गुरो भ्रूविलासः । इत्थं खट्वाङ्गकोटौ प्रकटितदशनं मञ्जुगुञ्जत्समीरं रागान्धानामिवोच्चैरुपहसति महामोहजालं कपालम् ॥ १३७ ॥

गर्भवासप्रयुक्तं दुःखम्

कृमिभिः क्षतसर्वाङ्गः सौकुमार्यात्प्रतिक्षणम् । मूर्च्छामाप्नोत्युरुक्लेशो गर्भस्थः क्षुधितैर्भृशम् ॥ १३८ ॥ कटुतीक्ष्णोष्णलवणक्षाराम्लादिभिरुल्बणैः । मातृभुक्तैरुपस्पृष्टः सर्वाङ्गोत्थितवेदनः ॥ १३९ ॥ उल्बेन संवृतस्तस्मिन्नान्त्रैश्च बहिरावृतः । आस्ते कृत्वा शिरः कुक्षौ भुग्नपृष्ठशिरोधरः ॥ १४० ॥ अकल्पः स्वाङ्गचेष्टायां शकुन्त इव पञ्जरे । अनुच्छ्वसन्स्मरन्पूर्वं गर्भे किं नाम विन्दते ॥ १४१ ॥ नितरां तोऽहं करिष्यामि सुकृतानीति चिन्तयन् । मेदोसृग्दिग्धसर्वाङ्गो जरायुपुटसंवृतः ॥ १४२ ॥ निष्क्रामन्भृशदुःखार्तो रुदन्नुच्चैरधोमुखः । यन्त्रादिव विनिर्मुक्तः पतत्युत्तानशाय्यथ ॥ १४३ ॥

अनित्यतानिरूपणम्

एता या प्रेक्षसे लक्ष्मीश्छत्रचामरचञ्चलाः । स्वप्न एष महाबुद्धे दिनानि त्रीणि पञ्च वा ॥ १४४ ॥ एकेऽद्य प्रातरपरे पश्चादन्ये पुनः परे । सर्वं निःसीम्नि संसारे यान्ति कः केन शोच्यते ॥ १४५ ॥ येषां निमेषोन्मेषाभ्यां जगतां प्रलयोदयौ । तादृशाः पुरुषा याता मादृशां गणनैव का ॥ १४६ ॥ गलितानीन्द्रलक्षाणि बुद्बुदानीव वारिणि । मा जीवितनिबद्धाशं विहसिष्यन्ति साधवः ॥ १४७ ॥ संसाररात्रिदुःस्वप्ने शून्ये देहमये भ्रमे । आस्था चेद्बध्नामि तन्मूर्खो नास्ति मत्परः ॥ १४८ ॥ येषु येषु दृढं बद्धा भावना दृष्टवस्तुषु । तानि तानि विनष्टानि दृष्टानि किमिहोत्तमम् ॥ १४९ ॥ यन्मध्ये यच्च पर्यन्ते यदापाते मनोरमम् । सर्वमेवापवित्रं तद्विनाशामेध्यदूषितम् ॥ १५० ॥ नीलोत्पलाभनयना परमप्रेमभूषणम् । हासायैव विलासिन्यः क्षणभङ्गितया स्थिता ॥ १५१ ॥ गन्धर्वनगराकारं संसारं क्षणभङ्गुरम् । मनसो वासनैवैषा सुखयोर्भेदसाधनम् ॥ १५२ ॥ गतेनापि न संबन्धो न सुखेन भविष्यता । वर्तमानः क्षणातीतः संगतिः कस्य केन वा ॥ १५३ ॥ पृथिवी दह्यते यत्र मेरुश्चापि विशीर्यते । सुशोषं सागरजलं शरीरे तत्र का कथा ॥ १५४ ॥ इदं युगसहस्रस्य भविष्यदमरदिनम् । तदप्यधस्तमापन्नं का कथा मरणाद्धे ॥ १५५ ॥ लब्धास्त्यक्ताश्च संसारे यान्तो बान्धवास्त्वया । न सन्ति खलु तावन्तो गङ्गायामपि वालुकाः ॥ १५६ ॥ आसन्नतामेति मृत्युरायुर्याति दिने दिने । आघातं नीयमानस्य वध्यस्येव पदे पदे ॥ १५७ ॥ अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत । अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥ १५८ ॥ एकसार्थप्रयातानां सर्वेषां तत्र गामिनाम् । यद्येकस्त्वरितं यातस्तत्र का परिदेवना ॥ १५९ ॥ सत्यं मनोरमा रामाः सत्यं रम्या विभूतयः । किंतु मत्ताङ्गनापाङ्गभङ्गलोलं हि जीवितम् ॥ १६० ॥ मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च । तवानन्तानि यातानि कस्य ते कस्य वा भवान् ॥ १६१ ॥ सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः । संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ॥ १६२ ॥ बिडालभक्षिते दुःखं यादृशं गृहकुक्कुटे । न तादृङ्ममताशून्ये कलविङ्केऽथ मूषके ॥ १६३ ॥ शरदम्बुधरच्छायागत्वर्यो यौवनश्रियः । आपातरम्या विषयाः पर्यन्तपरितापिनः ॥ १६४ ॥ अन्तकः पर्यवस्थाता जन्मिनः सततापदः । इति त्याज्ये भवे भव्यो मुक्तावुत्तिष्ठते जनः ॥ १६५ ॥ न्यस्तं यथा मूर्ध्नि मुदास्ति मेघो यत्राक्षतार्थं बहिरुल्लसितः सन् । मृत्युं समीपस्थितमप्यजानन्नुनक्ति मर्त्यो विषयांस्तथैव ॥ १६६ ॥ नन्दति मन्दाः श्रियमाप्य नित्यं परं विषीदन्ति विपद्गृहीताः । विवेकदृष्ट्या

१ मांसपिण्डम् २ पानपात्रम् ३ मद्ययुक्तम् ४ कीटनैः ५ मज्जा रक्तयुक्त ६ उत्ते–७ जरायुणा ८ व्याप्त ९ असमर्थ १० चरमादिम्यापारे ११ पक्षीव १२ उच्छ्वासं त्यक्तमशक्त–१३ प्राचीन कर्म १४ गर्भाजपाच्युत १५ मेदोरक्तलिप्तसर्वाङ्ग–१६ जरायुरोधव्याप्त १७ बहिर्निःसरन् १८ निःसरणकालेऽत्यन्तदुःखयुक्त १९ उच्चस्वरेण रोदनं कुर्वन् २० उत्तानं शेतेऽसौ

१ उत्सवं उत्सवार्थं वा २ हर्षेण मन्दमति

चरता नराणा श्रियो न किंचिद्विपदो न किंचित् ॥ १६७ ॥ हरिष्यमाणो बहुधा परस्व करिष्यमाण सुतसपदादि । घरिष्यमाणोऽरिशिर सु पाद न स्व मरिष्यन्तमवैति कोऽपि ॥ १६८ ॥ उत्तुङ्गवातायनगोपुराणि गृहाणि विचानि दुर्जितानि । क्षणादघ पातकराणि हन्त चितातिथेरस्य निरर्थकानि ॥ १६९ ॥ मरण प्रकृति शरीरिणा विकृतिर्जीवनमुच्यते बुधे । क्षणमप्यवतिष्ठते श्वसन्यदि जन्तुर्ननु लाभवानसौ ॥ १७० ॥ क्षिपसि शुक वृषदशकरदने मृगमर्पयसि मृगादनवदने । वितरसि तुरग महिषविषाणे विदधचेतो भोगविताने ॥ १७१ ॥ नलिनीदलगतजलमतितरल तद्वज्जीवितमतिशयचपलम् । विद्धि व्याधिव्यालग्रस्त लोक शोकहत च समस्तम् ॥ १७२ ॥ अष्टकुलाचलसप्तसमुद्रा ब्रह्मपुरदरदिनकररुद्रा । न त्व नाह नाय लोकस्तदपि किमर्थं क्रियते शोक ॥१७३॥ चेतोहरा युवतय सुहृदोऽनुकूला सद्बान्धवा प्रणतिगर्भगिरश्च भृत्या । गर्जन्ति दन्तिनिवहास्तरलास्तुरङ्गा समीलने नयनयोर्न हि किंचिदस्ति ॥ १७४ ॥ मित्र कलत्रमितर परिवारलोको भोगैकसाधनमिमा किल सपदो न । एक क्षण स तु भविष्यति यत्र भूयो नाय न यूयमितरे न वय न चैते ॥ १७५ ॥ अहमिह कृतविद्यो वेदिता सत्कलाना धनपतिरहमेको रूपलावण्ययुक्त । इति कृतगुणगर्वं खिद्यते किं जनोऽय कतिपयदिनमध्ये सर्वमेतन्न किंचित् ॥ १७६ ॥ वय येभ्यो जाताश्चिरतरगता एव खलु ते सम ये सवृद्धा स्मरण पदवीं तेऽपि गमिता । इदानीमेते स्म प्रतिदिवसमासन्न पतना गतास्तुल्यावस्था सिकतिलनदीतीरतरुभि ॥ १७७ ॥ यदस्माभिर्दृष्ट क्षणिकमभरस्त्वमिव तत्क्रियन्तो भावा स्यु स्मरणविषयादप्यवगता । अहो पश्य पश्य सुजन मखिल यान्तमनिश हृतनीड चेतस्तदपि न भवेत्सङ्गरहितम् ॥ १७८ ॥ अमीषा जन्तूना कतिपयनिमेषस्थितिजुषा वियोगे धीराणा क इह परितापस्य विषय । क्षणादुत्पद्यन्ते विलयमपि यान्ति क्षणममी न केऽपि स्थातार सुरगिरिपयोधिप्रभृतय ॥ १७९ ॥ आयुर्वर्षशत नृणा परिमित रात्रौ तदर्धं गत तस्यार्धस्य परस्य चार्धमपर बालत्ववृद्धत्वयो । शेष व्याधिवियोगदु खसहित सेवादिभिर्नीयते जीवे वारितरङ्गबुद्बुदसमे सौख्य कुत प्राणिनाम् ॥ १८० ॥ रम्य हर्म्यतल न किं वसतये श्रव्य न गेयादिक किं वा प्राणतमासमागमसुख नैवाधिक प्रीतये। कि तूद्भ्रान्तपतत्पतङ्गपवनव्यालोलदीपाङ्कुरच्छायाचञ्चलमाकलय्य सकल सन्तो वनान्त गता ॥ १८१ ॥ भूत्वा कल्पशतायुषोऽण्डजभुव सेन्द्राश्च देवासुरा मन्वाद्या मुनयो महीजलधयो नष्टा परा कोटय । मोह कोऽयमहो महानुदयते लोकस्य शोकावहो बघो फेनसमे गते वपुषि यत्पञ्चात्मके पञ्चताम् ॥ १८२ ॥ आक्रान्त मरणेन जन्म जरया यात्युल्बण यौवन सतोषो धनलिप्सया शमसुख प्रौढाङ्गनाविभ्रमै । लोकैर्मत्सरिभिर्गुणा वनभुवो व्यालैर्नृपा दुर्जनैरस्थैर्येण विपत्तयोऽप्युपहृता ग्रस्त न किं केन वा ॥ १८३ ॥ आधिव्याधिशतैर्जनस्य विविधैरारोग्यमुन्मूल्यते लक्ष्मीर्यत्र पतन्ति तत्र विवृतद्वारा इव व्यापद । जात जातमवश्यमाशु विवश मृत्यु करोत्यात्मसात्तत्किं तेन निरङ्कुशेन विधिना यन्निर्मित सुस्थिरम् ॥ १८४ ॥ भोगास्तुङ्गतरङ्गभङ्गचपला प्राणा क्षणध्वसिन स्तोकान्येव दिनानि यौवनसुख स्फूर्ति क्रियास्वस्थिरा । तत्ससारमसारमेव निखिल बुद्ध्वा बुधा बोधका लोकानुग्रहपेशलेन मनसा यत्न समाधीयताम् ॥ १८५ ॥ भोगा मेघवितानमध्यविलसत्सौदामिनीचञ्चला आयुर्वायुविघट्टिताभ्रपटलीलीनाम्बुवद्भङ्गुरम् । लोला यौवनलालसास्तनुभृतामित्याकलय्य द्रुत योगे धैर्यसमाधिसिद्धिसुलभे बुद्धिं विदध्व बुधा ॥ १८६ ॥ साक्षात्क्षेमावतार कमलदलदृशो दिक्षु लक्ष्मीरनन्ता सन्ति मित्राण्यपि विषमविपत्संविभागी कुटुम्ब । एतत्सर्वं हि तावत्सुकृतविलसित दृश्यमान मनोज्ञ यच्चैतत्क्षिप्रनाशप्रणयि बत मनाङ् म्लायते तेन चेत ॥ १८७ ॥ आयु कल्लोललोल कतिपयदिवसस्थायिनी यौवनश्रीरर्था सकल्पकल्पा घनसमयतडिद्विभ्रमा भोगपूगा । कण्ठाश्लेषोपगूढ तदपि च न चिर यत्प्रियाभि प्रणीत ब्रह्मण्यासक्तचित्ता भवत भवमयाम्भोधिपार तरीतुम् ॥ १८८ ॥

कालचरितम्

मातुलो यस्य गोविन्द पिता यस्य धनजय । सोऽपि कालवश प्राप्त कालो हि दुरतिक्रम ॥ १८९ ॥ पुरदरसहस्राणि चक्रवर्तिशतानि च । निर्वापितानि कालेन प्रदीपा इव वायुना ॥ १९० ॥ अद्यैव हसित गीत पठित यै शरीरिभि । अद्यैव ते न दृश्यन्ते कष्ट कालस्य चेष्टितम् ॥ १९१ ॥ म्रियमाण मृत बन्धु शोचन्ति परिदेविन । आत्मान नानुशोचन्ति कालेन कवलीकृतम् ॥ १९२ ॥ ब्रह्मा विष्णुदिने याति विष्णु रुद्रस्य वासरे । ईश्वरस्य तथा सोऽपि क काल लङ्घितु क्षम ॥ १९३ ॥ अप्सु प्लवन्ते पाषाणा मानुषा घ्नन्ति राक्षसान् । कपय कर्म कुर्वन्ति कालस्य कुटिला गति ॥ १९४ ॥ अशन मे

१ उच्छ्रितम् २ शान्तिसुखम् ३ विलासै ४ विपत्तय ५ परा धीनम् ६ काल ७ आत्माधीनम् ८ स्वतन्त्रेण ९ तुङ्गा उच्चा ये तरङ्गा ऊर्मयस्तेषा भङ्गस्तद्वच्चपला १० अल्पानि ११ मृदुलेन १२ सकल्पतुल्या १३ वर्षाकालविद्युद्विलासा अतिचञ्चला इत्यर्थ १४ कान्ताभि १५ तरन्ति १६ भोजनम्

वैसन मे जाया मे बन्धुवर्गो मे। इति मे मे कुर्वाणं कालवृको हन्ति पुंरुपाजम् ॥ १९५ ॥ प्राप्ता जरा यौवनमप्यतीत बुधा यतध्व परमार्थसिद्धै। आयुर्गतप्रायमिद यतोऽसौ विश्रम्य विश्रम्य ▪ याति काल ॥ १९६ ॥ भगीरथाद्या सगर ककुत्स्थो दशाननो राघवलक्ष्मणौ च। युधिष्ठिराद्याश्च बभूवुरेते सत्य क्व याता बत ते नरेन्द्रा ॥ १९७ ॥ आराध्य भूपतिमवाप्य ततो धनानि भुञ्जामहे वयमिह प्रसभ सुखानि। इत्याशया बत विमोहितमानसाना कालो जगाम मरणावधिरेव पुसाम् ॥ १९८ ॥ यत्रानेके क्वचिदपि गृहे तत्र तिष्ठत्यथैको यत्राप्येकस्तदनु बहवस्तत्र नैकोऽपि चान्ते। इत्थ चेमौ रजनिदिवसौ दोलयन्द्वाविवाक्षौ काल काल्या भुवनफलके क्रीडति प्राणिसारै ॥ १९९ ॥ भ्रात कष्टमहो महान्स नृपति सामन्तचक्र च तत्पार्श्वे तस्य च सा विदग्धपरिषत्ताश्चन्द्रबिम्बानना। उद्रिक्त स च राजपुत्रनिवहस्ते बन्दिनस्ता कथा सर्वं यस्य वशादगात्स्मृतिपथ कालाय तस्मै नम ॥ २०० ॥ काश्चित्स्वल्पशत कृतस्थितिचयान्काश्चिद्युगाना शत काश्चिद्दर्शन तथा कतिपयाञ्जन्तून्दिनाना शतम्। तास्ता कर्मभिरामन प्रतिदिन सक्षीयमाणायुष कालोऽय कवलीकरोति सकलान्भ्रात कुत कौशलम् ॥ २०१ ॥ कालेन क्षितिवारिवह्निपवनव्योमादियुक्त जगद्ब्रह्माद्याश्च सुरा प्रयान्ति विलय विष्णो विचारादिति। पद्मामोऽपि विनश्यतोऽनवरत लोकाननेका मुधा माया मोहमयीं भवप्रणयिनीं नास्था जहीमो वयम् ॥ २०२ ॥ व्योमैकान्तविहारिणोऽपि विहगा सप्राप्नुवन्त्यापद बध्यन्ते निपुणैरगाधसलिला मत्स्या समुद्रादपि। दुर्नीत किमिहास्ति किं सुचरित क स्थानलाभे गुण कालो हि व्यसनप्रसारितकरो गृह्णाति दूरादपि ॥ २०३ ॥ मान्धाता स महीपति क्षितितलेऽलङ्कारभूतो गत सेतुर्येन महोदधौ विरचित क्वासौ दशास्यान्तक। अन्ये चापि युधिष्ठिरप्रभृतयो यावन्त एवाभवन्नैकेनापि सम गता वसुमती मुञ्ज त्वया यास्यति ॥ २०४ ॥

पश्चात्ताप

जन्मैव व्यर्थता नीत भवभोगप्रलोभिना। काचमूल्येन विक्रीतो हन्त चिन्तामणिर्मया ॥ २०५ ॥ तरत्तरलतृष्णेन निमिषाक्षिपपातले। मया न कृतमनेन पश्चात्तापाभिदग्धये ॥ २०६ ॥ यात यौवनमधुना शरणमेकमस्माकम्। स्फुरदुरुहारमणीना हा रमणीना गत काल ॥ २०७ ॥ धनवानिति हि मदो मे किं गतविभवो विषादमुपयामि। करनिहतकन्दुकसमा पातोत्पाता मनुष्याणाम् ॥ २०८ ॥ भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्तास्तपो न तप्त वयमेव तप्ता। कालो न यातो वयमेव यातास्तृष्णा न जीर्णा वयमेव जीर्णा ॥ २०९ ॥ पुन प्रभात पुनरेव शर्वरी पुन शशाङ्क पुनरुद्यतो रवि। कालस्य किं गच्छति याति यौवन तथापि लोक कथित न बुध्यते ॥ २१० ॥ न चाराधि राधाधवो माधवो वा न वाऽपूजि पुष्पादिभिश्चन्द्रचूड। परेषा धने घ्नधने नीतकालो दयालो यमालोकने क प्रकार ॥ २११ ॥ न चाकारि कामारिपत्सारिसेवा न वा स्पष्टमाचेष्टित हन्त किंचित्। मन प्रेयसीरूपपङ्के निमग्न किमन्ते कृतान्ते मयावेदनीयम् ॥ २१२ ॥ चित्तभूवित्तभूमत्तभूपालकोपासनावासनायासनानाश्रमे। साधुता सा श्रुता सेविता साधिता किं तया चिन्तया चिन्तयाम शिवम् ॥ २१३ ॥ अजानन्दाहार्तिं पतति शलभस्तीव्रदहने न मीनोऽपि ज्ञात्वा बडिशयुतमश्नाति पिशितम्। विजानन्तोऽप्येते वयमिह विपज्जालजटिलान्न मुञ्चाम कामानहह गहनो मोहमहिमा ॥२१४॥ चिर ध्याता रामा क्षणमपि न रामप्रतिकृति पर पीत रामाधरमधु न रामाङ्घ्रिसलिलम्। नता रुष्टा रामा यदपि न रामाय विनतिर्गत मे जन्माप्य न दशरथजन्मा परिगत ॥ २१५ ॥ कुचौ तु परिचर्चितौ परिचित चिर चन्दन कृता परमुरोजयो परिसरेऽरविन्दश्रिय। स्तुतिर्नतिरपि स्तुतिपरतनो कृतेवादरादिद तु निखिल मया विरचित पुनर्नेश्वरे ॥ २१६ ॥ नाभ्यस्ता भुवि वादिवृन्ददमनी विद्या विनीतोचिता खड्गाग्रै करिकुम्भपीठदलनैर्नाक न नीत यश। कान्ताकोमलपल्लवाधररस पीतो न चन्द्रोदये तारुण्य गतमेव निष्फलमहो शून्यालये दीपवत् ॥ २१७ ॥ न ध्यात पदमीश्वरस्य विधिवत्ससारविच्छित्तये स्वर्गद्वारकपाटपाटनपटुर्धर्मोऽपि नोपार्जित। नारीपीनपयोधरोरुयुगल स्वप्नेऽपि नालिङ्गित मातु केवलमेव यौवनवनच्छेदे कुठारा वयम् ॥ २१८ ॥ क्षान्त न क्षमया गृहोचितसुख त्यक्त न सतोषत सोढा ▪ सहशीतवाततपनक्लेशा न तप्त तप। ध्यात वित्तमहर्निश नियमितप्राणैर्न शम्भो पद तत्तत्कर्म कृत यदेव मुनिभिस्तैस्तै फलैर्वञ्चितम् ॥ २१९ ॥ धन्याना गिरिकन्दरे निवसता ज्योति पर ध्यायतामानन्दाश्रुजल

---

१ वसनम् २ कार्य एव वृक ३ पुरुष एवाज ४ प्राप्तो ५ भुवनमेव फलक सारीपटस्तस्मिन् ६ प्राणिन एव सारास्ते ७ माण्डलिकमण्डलम् ८ चतुरसभा ९ स्तुतिपाठका १० केवलाकाशसंचारिण-११ पक्षिण १२ विपत्तिम् १३ कुशलै १४ निष्फलम् १५ हन्तेति खेदे १६ रत्नविशेष

१ चित्तभू काम, वित्तभूमि तान्भ्या मत्तो यो भूपालस्तस्योपासनाया वासना तया आयासस्तेन ये नाना भ्रमास्ते २ भाविसहितत्वम् ३ श्री ४ रामभूर्ते ५ रामपादोदकम् ▪ नमस्कार ७ दशरथाज्जन्म यस्य स राम ८ स्वर्गम् ९ छेदनाय १० परमात्मा

पिबन्ति शकुना निःशङ्कमङ्केशयाः । अस्माकं तु मनोरथोपरचितप्रासादवापीतटक्रीडाकाननकेलिकौतुकजुषामायुः परं क्षीयते ॥ २२० ॥ मयोद्भावितदेवतैर्न विधिवद्दासीकृता सिद्धयो योगाभ्याससमाहितैस्तदिति न तीर्णो न मोहार्णवः । क्षुभ्यत्क्षुद्रनरेन्द्रसद्मनिगलत्संपल्लवोल्लासितैर्धिङ्मूढैरिव पण्डितैरपि बलात्कालः कथं नीयते ॥ २२१ ॥ धावित्वा सुसमाहितेन मनसा दूराच्छिरो नामितं भूपानां प्रतिशब्दकैरिव चिरं प्रोल्लुण्ठमिष्टं वचः । हा तावत्क्षितिपप्रणामपरिमितप्रस्यन्दनचक्रैः स्थित्वा भ्रात किं करवाम मुक्तिरमणीं नाथाप्य विधामहम् ॥ २२२ ॥ नो धर्माय ततो न तत्र निरता नार्थाय येनेदृशा कामोऽप्यर्थवतो तदर्थमपि नो मोक्षः कथंचित्कदाचित् । तत्के नाम वयं वृथैव घटिता भ्रात पुनः कारणं जीवन्तोऽपि मृता इति प्रवदतां शब्दार्थसंसिद्धये ॥ २२३ ॥ [1]अज्ञानविवेकिनोऽस्मत्प्रिय कुर्वन्त्यहो दुष्करं यन्मुञ्चन्त्युपभोगवन्त्यपि धनान्येकान्ततो निःस्पृहाः । न प्राप्तानि पुरा न संप्रति न च प्राप्तौ दृढप्रत्ययो वाञ्छामात्रपरिग्रहाण्यपि परित्यक्तुं न शक्ता वयम् ॥ २२४ ॥ विद्या [2]नाधिगता कलङ्करहिता वित्तं च नोपार्जितं शुश्रूषापि [3]समाहितेन मनसा [4]पित्रोर्न संपादिता । आलोलायतलोचना युवतयः स्वप्नेऽपि नालिङ्गिताः कालोऽयं परपिण्डलोलुपतया काकैरिव प्रेरितः ॥ २२५ ॥ दन्तैः प्रस्खलितं प्रतप्तमधुना भो शौक्ल्यं धृतं मूर्धजैः कर्णाभ्यामपि वाग्विलासरचना कष्टं समाकर्ण्यते । नेत्राभ्यामपि चापलं युवतिषु त्यक्तं गतं यौवनं सार्धेनाङ्गैः शिथिलिते कथं पुनरहं याताऽस्मि संचिन्तये ॥ २२६ ॥ रात्रिः सैव पुनः स एव दिवसो मत्वा मुधा जन्तवो धावन्त्युद्यमिनस्तथैव निभृतप्रारब्धतत्तत्क्रियाः । व्यापारैः पुनरुक्तभुक्तविषयैरेवंविधेनामुना संसारेण कदर्थिता कथमहो मोहान्न लज्जामहे ॥ २२७ ॥ कृत्वा शास्त्रविभीषिकां कतिपयग्रामेषु दीनाः प्रजा भ्रान्तो विटजल्पितैरुपहृताः क्षोणीभुजस्ते किल । विद्वांसोऽपि वयं किल त्रिजगतीसर्गस्थितिव्यापदामीशस्तत्परिचर्यया न गणितो नैवैष नारायणः ॥ २२८ ॥ क्षोणीपर्यटनं भ्रमाय विदुषां वादाय विद्यार्जिता भाग्यव्यसनहेतवे परिचितास्ते ते धराधीश्वराः । निःशेषाय सरोजसुन्दरदृशामासे कृता दृष्टयः कुज्ञानेन मया प्रयागनगरे नाराधि नारायणः ॥ २२९ ॥ देशे देशे दुराशाकवलितहृदयो भिक्षुमाणो गृणाणो धावं धावं पुरस्तादतिकुमतिरहं जन्म संपादयामि । आधावाधाव राधाधव तव चरणाम्भोजमन्तः समाधावन्येऽरण्येऽतिपुण्ये पुलकितवपुषो वासरान्वाहयन्ति ॥ २३० ॥

विचारः

मृत्योर्बिभेषि किं मूढ भीतं मुञ्चति किं यमः । अजातं नैव गृह्णाति कुरु यत्नमजन्मनि ॥ २३१ ॥ अधीत्य चतुरो वेदान्व्याकुलाष्टादश स्मृतीः । अहो श्रमस्य वैफल्यमात्मापि कलितो न चेत् ॥ २३२ ॥ आदरेण यथा स्तौति धावन्तं धनेच्छया । तथा चेद्विश्वकर्तारं को न मुच्येत बन्धनात् ॥ २३३ ॥ समस्तकसमारूढं मृत्युं पश्येज्जनो यदि । आहारोऽपि न रोचेत किमुतान्या विभूतयः ॥ २३४ ॥ विवेक एव व्यसनं पुंसां क्षपयितुं क्षमः । अपहर्तुं समर्थोऽसौ रविरेव निशातमः ॥ २३५ ॥ यस्मिन्वस्तुनि ममता मम तापस्तत्रैव । यत्रैवाहमुदासे तत्र मुदासे स्वभावसंतुष्टः ॥ २३६ ॥ मुण्डी जटी वल्कलवांस्त्रिदण्डी कषायवासा व्रतकार्शिताङ्गः । त्वक्कौडिको वा यदि नाशतत्त्वस्तदा तु तत्सोभयमेव नष्टम् ॥ २३७ ॥ जलानलौ भिन्नं शमयन्ति देहं मुधा मनश्चापि विकारहेतुम् । श्वा मुक्तमस्त्रं दशतीति कोपात्क्षेप्तारमुद्दिश्य हिनस्ति सिंहः ॥ २३८ ॥ किं ते धनैर्बन्धुभिरेव वा किं दारैश्च किं ब्राह्मण यो मरिष्यति । आत्मानमन्विच्छ गुहां प्रविष्टं पितामहास्ते क्व गताः पिता च ॥ २३९ ॥ धर्मं प्रसङ्गादपि नाचरन्ति पापं प्रयत्नेन समाचरन्ति । आश्चर्यमेतद्धि मनुष्यलोकेऽमृतं परित्यज्य विषं पिबन्ति ॥ २४० ॥ बालिकारचितवरपुत्रिकाक्रीडनेन सदृशं सुरार्चनम् । यत्र शाम्यति मनो न निश्चयं स्फीतवल्कलविमज्जनात्मकम् ॥ २४१ ॥ केचिद्वदन्ति धनहीनजनो जघन्यः केचिद्वदन्ति गुणहीनजनो जघन्यः । व्यासो वदत्यखिलवेदविशेषविज्ञो नारायणस्मरणहीनजनो जघन्यः ॥ २४२ ॥ भिक्षाशनं भवनमायतनैकदेशः शय्या भुवः परिजनो निजदेहभारः । वासश्च जीर्णपटखण्डनिबद्धकन्था हा हा तथापि विषयान्न जहाति चेतः ॥ २४३ ॥ केनाप्यनर्थरुचिना कपटं प्रयुक्तमेतत्सुहृत्स्वजनबन्धुमयं विचित्रम् । कस्यात्र कः परिजनः स्वजनो जनो वा स्वप्नेन्द्रजालसदृशः खलु जीवलोकः ॥ २४४ ॥ अग्रे गीतं सरसकवयः पार्श्वतो दाक्षिणात्याः पृष्ठे लीलावलयरणितं चामरग्राहिणीनाम् । यद्यस्त्येवं कुरु भवरसास्वादने लम्पटत्वं नो चेच्चेतः प्रविश सहसा निर्विकल्पे समाधौ ॥ २४५ ॥ यदासीदज्ञानं स्मरतिमिरसंस्कारजनितं तदा दृष्टं नारीमयमखिलमेतज्जगदिति । इदानीमस्माकं पटुतरविवेकाञ्जनजुषां समीभूता दृष्टिस्त्रिभुवनमपि ब्रह्म मनुते ॥ २४६ ॥ परिच्छेदातीतः सकलवचनानामविषयः पुनः

१ अज्ञानविचारेण मुद्रान्तःकरणाः २ दुःखेन कर्षणरक्षणम् ३ स्वभावतः, नैरन्तर्येणेति वा ४ निरिच्छ- ५ संपादिता ६ सस्नेन ७ माता च पिता च पितरौ तयोः

१ उदासीनो भवामि २ हर्षेण तिष्ठामि

र्जन्मन्यस्मिन्ननुभवपथ यो न गतवान् । विवेकप्रध्वसादुपचित महामोहगहनो विकार कोऽप्यन्तर्जडयति च ताप च कुरुते ॥ २४७ ॥ विशीर्ण प्रारम्भो वपुरपि जराव्याधि विधुर गत दूरे विप्रस्वजनभरण वाञ्छितमपि । इदानीं व्यामोहादहह विपरीते हतविधौ विधेय यत्तत्त्व स्फुरति मम नाद्यापि हृदये ॥ २४८ ॥ शुचा पात्र धात्री परिणतिरमेध्यप्रचयभूय भूतावाग्भो विमृशा म्रियतीं याति न दशाम् । तदस्मि धीराणा क्षणमपि किमास्थातुमुचित स्वलीकार कोऽय यदहमहमेवेति रभस ॥ २४९ ॥ यदा पूर्व नासीदुपरि च तथा नैव भविता तदा मध्यावस्थाक्षणपरिचयो भूतनिचय । अत सयोगेऽस्मिन्परिणतिवियोगे च सहजे किमाधार प्रेमा विमधिकरणा सन्तु च शुच ॥ २५० ॥ स्थिरापाय काय प्रणयिषु सुख स्थैर्यविमुख महाभोगा रोगा कुवलयदृश सर्पसदृश । महावेश क्लेश प्रकृतिचपला श्रीरपि खला यम स्वैरी वैरी तदपि न हित कर्म विहितम् ॥ २५१ ॥ विवेक किं सोऽपि स्वरसजनिता यत्र न कृपा स किं योगो यस्मिन्न भवति परानुग्रहरस । स किं धर्मो यत्र स्फुरति न परद्रोहविरति श्रुत किं तद्वा स्यादुपशमफल यत्र भवति ॥ २५२ ॥ दिवसरजनीकूलच्छेदे पतद्भिरनारत वहति निकटे कालस्रोत समस्तभयानहम् । इह हि पतता नास्त्यालम्बो न चापि निवर्तन तदिह महता कोऽय मोहो यदेष मदाविल ॥ २५३ ॥ माने म्लायिनि खण्डिते च वसुनि व्यर्थे प्रयातेऽर्थिनि क्षीणे बन्धुजने गते परिजने नष्टे शनैर्यौवने । युक्त केवलमेतदेव , सुधिया यज्जह्नुकन्यापय पूतग्रावगिरीन्द्रक दरदरीकुञ्जे निवास क्वचित् ॥ २५४ ॥ अद्वैतोक्तिमद्भ वहूनपि वय बालाश्रमस्तुमहे ये तु द्वैन्द्वनदास्तटीयशिरसि न्यसाम वाम पदम् । सिंह स्वीयशिशुभिरेव्य हृदये सान्द्रादरादामृशत्यावेशेन भिनत्ति सभ्रमपद मत्तेभकुम्भस्थलम् ॥ २५५ ॥ क्लेशात्यागकृतेऽर्पितेन करणव्यूहेन देहेन च स्वानर्थं बत जन्तुर्जयति चेन्मे तुर्नैयै तु कुत । शस्त्रे शत्रुजयाय नैजगुरुणादत्तेऽथ तेनैव चेत्तुन्नो हन्ति निज वपु कथय रे तत्रापराधी तु क ॥ २५६ ॥ बीभत्सा प्रतिभान्ति किं न विषया किं तु स्पृहाशुष्मती देहस्यापचयो मृतौ निविशते गाढो गृहेषु ग्रह । ब्रह्मोपासमिति स्फुरत्यपि हृदि व्यावर्तिका वासना का नामेयमतर्क्यहेतुगहना दैवी सता यातना ॥ २५७ ॥ नाथे श्रीपुरुषोत्तमे त्रिजगतामेकाधिपे चेतसा सेव्ये स्वस्य पदस्य दातरि सुरे नारायणे तिष्ठति । य कच्चित्पुरुषाधम कतिपयग्रामेशमल्पार्थद सेवायै मृगयामहे नरमहो मूढा वराका वयम् ॥ २५८ ॥ रेत शोणितयोरिय परिणतिर्यद्वर्ष्म तन्नामव- न्मृत्योरास्पदमाश्रयो गुरुशुचा रोगस्य विश्रामभू । जानन्नप्यवशी विवेकविरहाम्मज्जन्नविद्याम्बुधौ शृङ्गारीयति पुनः काम्यति बत क्षेत्रीयति स्त्रीयति ॥ २५९ ॥ इन्द्रस्याशुचिशूकरस्य च सुखे दु खे च नास्त्यन्तर स्वेच्छाकल्पनया तयो खलु सुधा विष्ठा च काम्याशनम् । रम्भा चाशुचिशूकरी च परमप्रेमास्पद मृत्युत सत्रासोऽपि सम स्वकर्मगतिभिश्चान्योन्यभाव सम ॥ २६० ॥ अर्थप्राणविनाशसशयकरीं प्राप्यापद दुस्तरा प्रत्यासन्नमय म वेत्ति निभर स्व जीवित काङ्क्षति । उत्तीर्णस्तु ततो धनार्थमपरा भूयो विशत्यापद प्राणाना च धनस्य चाधमधियामन्योन्यभाव पण ॥ २६१ ॥ अग्रे कस्यचिदस्ति कचिद्भित केनापि पृष्ठे कृत ससार शिशुभावयौवनजराभावयतावदयम् । बालस्य बहु मन्यतामसुलभ प्रास शुना येनता वृद्धस्य विपद्यादहिष्कृत इव व्यावृत्य किं पश्यसि ॥२६२ ॥ येषा श्रीमद्यशोदासुतपदकमले नास्ति भक्तिर्नराणा येषामाभीरकन्याप्रियगुणकथने नानुरक्ता रसज्ञा । येषा श्रीकृष्णलीलाललितगुणरसे सादरौ नैव कर्णौ धिक्तान्धिक्तान्धिगेतान् कथयति सतत कीर्तनस्थो मृदङ्ग ॥ २६३ ॥

१ द्वैनवादिनि

१ अपराध २ परमेश्वरस्य

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे षष्ठ नवरसप्रकरणं समाप्तम् ।

सप्तमं संकीर्णप्रकरणम्

शील प्रधान पुरुषे तद्यस्येह प्रणश्यति । न तस्य जीवितेनार्थो न धनेन न बन्धुभि ॥ १ ॥ महतो हि क्षय लब्ध्वा श्लाघा नीचोऽपि गच्छति । दानार्थी मधुपो यद्वद्गजकर्णसमाहत ॥ २ ॥ महद्भि स्पर्धमानस्य विपदेव गरीयसी । दन्तभङ्गो हि नागाना श्लाघ्यो गिरिविदारणे ॥ ३ ॥ पञ्चास्यस्य पराभवाय भैषको मासेन गोर्भूयसा दध्यन्नैरपि पायसै प्रतिदिन सवर्धितो यो मया । सोऽय सिंहरवाद्गुहान्तरगमद्भीत्याकुल सभ्रमाद्दन्ताशा विलय गता हतविधेर्लाभ पर गोवध ॥ ४ ॥ पञ्चेन्द्रियस्य मर्त्यस्य छिद्र चेदेकमिन्द्रियम् । ततोऽस्य स्रवति प्रज्ञा दृतेः पात्रादिवोदकम् ॥ ५ ॥ पञ्चैव पूजयँल्लोके यश प्राप्नोति केवलम् । देवान्पितॄन्मनुष्यांश्च भिक्षूनतिथिपञ्चमान् ॥ ६ ॥ यन्निमित्त भवेच्छोकस्त्रासो वा दु खमेव च । आयासो वा यतो मूलस्तदेकाङ्गमपि त्यजेत् ॥ ७ ॥ यन्निशब्दजला घनाश्मपरुषे देशेऽतिघोररवा यत्राच्छा समये पयोदमलिने कालुष्यसदूषिता । दृश्यन्ते कुलनिम्नगा अपि परे दिग्देशकालाविमौ तत्सत्य महतामपि स्वसदृशाचारप्रवृत्तिप्रदौ ॥ ८ ॥ यमो वैवस्वतस्तस्य निर्यातयति दुष्कृतम् । हृदि स्थित कर्मसाक्षी क्षेत्रज्ञो यस्य तुष्यति ॥ ९ ॥ भीतवत्स विधातव्य यावद्भयमनागतम् । आगत तु भय दृष्ट्वा प्रहर्तव्यमभीतवत् ॥ १० ॥ भुञ्जाना पवन सरीसृपगणा प्रख्यापिता भोगिनो गायद्भृङ्गनिवारका निगदिता विस्तीर्णकर्णा गजा । यश्चाभ्यन्तरसभृतोष्मविकृति प्रोक्त शमी स द्रुमो लोकेनेति निरर्गल प्रलपता सर्वे विपर्यासितम् ॥ ११ ॥ पतिव्रता पतिप्राणा पत्यु प्रियहिते रता । यस्य स्यादीदृशी भार्या धन्य स पुरुषो भुवि ॥१२॥ सक्षेपात्कथ्यते धर्मो जना किं विस्तरेण तु । परोपकार पुण्याय पापाय परपीडनम् ॥ १३ ॥ शुभ्र सद्म सविभ्रमा युवतय श्वेतातपत्रोज्ज्वला लक्ष्मीरित्यनुभूयते स्थिरमिव स्फीते शुभे कर्मणि । विच्छिन्ने नितरामनङ्गकलहक्रीडात्रुटत्तन्तुक मुक्ताजालमिव प्रयाति झटिति भ्रश्यद्दिशो दृश्यताम् ॥ १४ ॥ यत्नेन सरल चापि यच्चापत्सु न सीदति । धनुर्मित्र कलत्र च दुर्लभ शुद्धवंशजम् ॥ १५ ॥ यन्नवे भाजने लग्न सस्कारो नान्यथा भवेत् । कथाच्छलेन बालाना नीतिस्तदिह कथ्यते ॥ १६ ॥ यदप्युच्चैर्विजानीयान्नीचैस्तदपि कीर्तयेत् । कर्मणा तस्य वैशिष्ट्य कथयेद्विनयान्वित ॥ १७ ॥ सकृज्जल्पन्ति राजान सकृज्जल्पति साधव । सकृत्कन्या प्रदीयन्ते त्रीण्येतानि सकृत्सकृत् ॥ १८ ॥ मुख प्रसन्न विमला च दृष्टि कथानुरागो मधुरा च वाणी । स्नेहोऽधिक सभ्रमदर्शन च सदानुरक्तस्य जनस्य चिह्नम् ॥ १९ ॥ पश्च त्वाऽनुगमिष्यन्ति यत्र यत्र गमिष्यसि । मित्राण्यमित्रा मध्यस्था उपजीव्योपजीविन ॥ २० ॥ परेषामात्मनश्चैव योऽविचार्य बलाबलम् । कार्यायोत्तिष्ठते मोहादापद स समीहते ॥ २१ ॥ बलीयसा हीनबलो विरोध न भूतिकामो मनसापि वाञ्छेत् । न वध्यतेऽस्यान्तबलो हि यस्माद्व्यक्त प्रणाशोऽस्ति पतङ्गवृत्ते ॥ २२ ॥ बलोपपन्नोऽपि हि बुद्धिमान्नर पर नयेन्न स्वयमेव वैरिताम् । भिषड्ममास्तीति विचिन्त्य भक्षयेदकारणात्को हि विचक्षणो विषम् ॥ २३ ॥ मित्रस्वजनबन्धूना बुद्धेर्धैर्यस्य चात्मन । आपन्निकषपाषाणे[1] नरो जानाति सारताम् ॥ २४ ॥ मित्राण्येव हि रक्षन्ति मित्रघातादवसीदति । मित्रादुत्पादित वैरमपि मूल निकृन्तति ॥ २५ ॥ मित्रार्थे बान्धवार्थे च बुद्धिमान् यतते सदा । जातास्वापत्सु यत्नेन जगादेद वचो मनु ॥ २६ ॥ प्रत्यासत्ति मदकरटिनो दानगन्धेन वायुर्गजेन्द्रात्ति प्रकटितरुचिश्चञ्चलेनाम्बुदस्य । चेष्टा स्पष्ट वदति मतिमन्नैपुणोन्नेयतत्त्वा जन्तोर्जन्मान्तरपरिचिता निश्चला चित्तवृत्तिम् ॥ २७ ॥ प्रसाद कुरुते पत्यु सपत्तिं नाभिजाततताम् । कालिमा कालकूटस्य नापैति हरसगमात् ॥ २८ ॥ प्रसादो निष्फलो यस्य क्रोधश्चापि निरर्थक । न त भर्तारमिच्छन्ति षण्ढ पतिमिव स्त्रिय ॥ २९ ॥ प्रज्ञावृद्ध धर्मवृद्ध स्वबन्धु विद्यावृद्ध वयसा चापि वृद्धम् । कार्याकार्ये पूजयित्वा प्रसाद्य य सपृच्छेन्न स मुह्येत्कदाचित् ॥ ३० ॥ यथा ग्रामान्तर गच्छन्नर कश्चित्कचिद्वसेत् । उत्सृज्य च तमावास प्रतिष्ठेतापरेऽहनि ॥ ३१ ॥ एवमेव मनुष्याणा पिता माता गृह वसु । आवासमात्र काकुत्स्थ सज्जन्ते नात्र सज्जना ॥ ३२ ॥ यथा छायातपौ नित्य सुसबद्धौ परस्परम् । एव कर्म च कर्ता च सश्लिष्टावितरेतरम् ॥ ३३ ॥ यथा फलाना पक्वाना नान्यत्र पतनाद्भयम् । एव नरस्य जातस्य नान्यत्र मरणाद्भयम् ॥ ३४ ॥ यथा बीज विना क्षेत्रमुप्त भवति निष्फलम् । तथा पुरुषकारेण विना दैव न सिध्यति ॥ ३५ ॥ योऽन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा सत्सु भाषते । स पापकृत्तमो लोके स्तेन आत्मापहारक ॥ ३६ ॥

१ गजानाम् २ सिंहस्य ३ कुक्कुर ४ चर्ममय जलपात्रम्

[1] आपद् विपत्तिरेव निकषपाषाण शाणप्रस्तर

शान्तेऽनन्तमहिम्नि निर्मलचिदानन्दे तरंगावलीनिर्मुक्तेऽमृतसागराम्भसि मनाङ्मग्नोऽपि नाचामति । निःसारे मृगतृष्णिकार्णवजले श्रान्तो विमूढः पिबत्याचामत्यवगाहतेऽभिरमते मज्जत्यथो मज्जति ॥ ३७ ॥ वत्स प्राप्ते मृत्यौ पितरि तनये वा सुहृदि वा शुचाऽन्तस्तप्यन्ते भृशमुदरताड जडधियः । असारे संसारे विरसपरिणामे तु विदुषां वियोगो वैराग्यं द्रढयति वितन्वञ्शमसुखम् ॥ ३८ ॥ विधिरेव हि जागर्ति भव्यानामर्थसिद्धये । असचेतयमानानां मद्वृत्त्या स्वामिनामिव ॥ ३९ ॥ लीलायन्त्यः कुलं घ्नन्ति कूलानीव सरिद्वराः । दोषाः सर्वोश्च मत्याशु प्रजापतिरभाषत ॥ ४० ॥ रामो हेममृगं न वेत्ति नहुषो नो यानयुनक्ति द्विजान्विप्रादेव सवत्सधेनुहरणे जाता मतिश्चार्जुने । द्यूते भ्रातृचतुष्टयस्वमहिषीं धर्मात्मजो दत्तवान्प्रायः सत्पुरुषो विनाशसमये बुद्ध्या परित्यज्यते ॥ ४१ ॥ पुरा विद्वत्ता सीदमलिनधियां क्लेशहतये गता कालेनासौ विषयसुखसिद्धौ विषयिणाम् । इदानीं संप्रेक्ष्य क्षितितलभुजः शास्त्रविमुखा नहो कष्टं सापि प्रतिदिनमधोऽधः प्रविशति ॥ ४२ ॥ राजा धर्मविना द्विजः शुचिविना ज्ञानं विना योगिनः कान्ता सत्यविना हयो गतिविना ज्योतिर्विना भूषणम् । योद्धा शूरविना तपो व्रतविना छन्दो विना गायनं भ्राता स्नेहविना नरो हरिविना मुञ्चन्ति शीघ्रं बुधाः ॥ ४३ ॥ प्रियवचनकृतोऽपि योषितां दयितजनानुनयो रसादृते । प्रविशति हृदयं न तद्विदां मणिरिव कृत्रिमरागयोजितः ॥ ४४ ॥ मानो वा दर्पो वा विज्ञानं विभ्रमः सुबुद्धिर्वा । सर्वं प्रणश्यति समं वित्तविहीनो यदा पुरुषः ॥ ४५ ॥ परां विनीतः समुपैति सेव्यतां महीपतीनां विनयो विभूषणम् । प्रवृत्तदानो मृदुसंचरत्करः करीव भद्रो विनयेन शोभते ॥ ४६ ॥ प्रीणाति यः सुचरितैः पितरं स पुत्रो यद्भर्तुरेव हितमिच्छति तत्कलत्रम् । तन्मित्रमापदि सुखे च समक्रियं यदेतत्त्रयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ॥ ४७ ॥ भार्याया जनितं पुत्रमादर्शेष्विव चाननम् । ह्लादते जनिता प्रेक्ष्य स्वर्गं प्राप्येव पुण्यकृत् ॥ ४८ ॥ हिंसकान्यपि भूतानि यो हिनस्ति स निर्घृणः । याति नरकं घोरं किं पुनर्यः शुभानि च ॥ ४९ ॥ सुखास्वादपरो यस्तु संसारे सत्समागमः । स वियोगावसानत्वाद्दुःखानां धुरि युज्यते ॥ ५० ॥ पूज्यो बन्धुरपि प्रियोऽपि तनयो भ्राता वयस्योऽपि वा मोहादन्यधर्मकार्यविमुखो हेयः स कार्यार्थिना । लोके हि प्रथिता ननु श्रुतिरियं नार्योऽपि गायन्ति यां किं कार्यं कनकेन तेन भवति च्छेदाय कर्णस्य यत् ॥ ५१ ॥ सुधाशुभ्रं धाम स्फुरदमलरश्मि शशधरः प्रियावक्त्राम्भोजं मलयजरजश्चातिसुरभि । स्रजो हृद्यामोदास्तदिदमखिलं रागिणि जने करोत्यन्तःक्षोभं न तु विषयसंसर्गविमुखे ॥ ५२ ॥ भार्यावन्तः क्रियावन्तः सभार्या गृहमेधिनः । भार्यावन्तः प्रमोदन्ते भार्यावन्तः श्रियान्विताः ॥ ५३ ॥ मन्त्रे तीर्थे द्विजे देवे दैवज्ञे भेषजे गुरौ । यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी ॥ ५४ ॥ बाहू द्वौ च मृणालमास्यकमलं लावण्यलीलाजलं श्रोणी तीर्थशिला च नेत्रशफरं धम्मिल्लशैवालकम् । कान्तायाः स्तनचक्रवाकयुगलं कन्दर्पबाणानलैर्दग्धानामवगाहनाय विधिना रम्यं सरो निर्मितम् ॥ ५५ ॥ भार्या पुत्रश्च दासश्च त्रय एवाधनाः स्मृताः । यत्ते समधिगच्छन्ति यस्य ते तस्य तद्धनम् ॥ ५६ ॥ प्रिया हिताश्च ये राज्ञो ग्राह्यवाक्या विशेषतः । आश्रयेत्पार्थिवं विद्वांस्तद्द्वारेण नान्यथा ॥ ५७ ॥ भवारण्यं भीमं तनुगृहमिदं छिद्रबहुलं बली कालश्चौरो नियतमसिता मोहरजनी । गृहीत्वा ज्ञानासिं विरतिफलकं शीलकवचं समाधानं कृत्वा स्थिरतरदृशो जाग्रत जनाः ॥ ५८ ॥ प्रत्युपस्थितकालस्य सुखस्य परिवर्जनम् । अनागतसुखाशा च नैव बुद्धिमतां नयः ॥ ५९ ॥ प्रथमं संस्थिता भार्या पतिं प्रेत्य प्रतीक्षते । पूर्वं मृतं च भर्तारं पश्चात्साध्व्यनुगच्छति ॥ ६० ॥ प्रथमे नार्जिता विद्या द्वितीये नार्जितं धनम् । तृतीये नार्जितं पुण्यं चतुर्थे किं करिष्यति ॥ ६१ ॥ रागी बिम्बाधरोऽसौ स्तनकलशयुगं यौवनारूढगर्वं नीचा नाभिः प्रकृत्या कुटिलकमलकं स्वल्पकं चापि मध्यम् । कुर्वन्त्वेतानि नाम प्रसभमिह मनश्चिन्तितान्याशु खेदं यन्मां तस्याः कपोलौ दहत इति मुहुः स्वच्छकौ तन्न युक्तम् ॥ ६२ ॥ यो नानाद्युतिमत्पदार्थरसिकोऽसारेऽपि शाकायुधे सप्रेमा विलोक्य बर्हमिह मे किं किं न कुर्यात्प्रियम् । इत्याविष्कृतबर्हराजिनटते यो बर्हिणोऽम्भोल्वणाप्यन्यमुञ्चति विहाय जलदं कोऽन्योऽस्ति शून्याशयः ॥ ६३ ॥ शरीरमेवायतनं सुखस्य दुःखस्य चाप्यायतनं शरीरम् । यद्यच्छरीरेण करोति कर्म तेनैव देही समुपाश्नुते तत् ॥ ६४ ॥ विनयेन विना का श्रीः का निशा शशिना विना । रहिता सत्कवित्वेन कीदृशी वाग्विदग्धता ॥ ६५ ॥ शशिना सह याति कौमुदी सह मेघेन तडित्प्रलीयते । प्रमदाः पतिवर्त्मगा इति प्रतिपन्नं हि विचेतनैरपि ॥ ६६ ॥ वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यदनृतं वरं क्लैब्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् । वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्येष्वभिरुचिर्वरं भिक्षाशित्वं न च परधनास्वादनसुखम् ॥ ६७ ॥ पुरो रेवापारे गिरिरतिदुरारोहशिखरो धनुर्बाणैः पश्चाच्छबरकवरो धावति भृशम् । सरः सव्येऽसव्ये दवदहनदाहव्यतिकरो गन्तुं न स्यात्

हरिणशिशुरेव निलपति ॥ ६८ ॥ लीलाव्रतीना सहजा विलासास्त एव मूढस्य हृदि स्फुरन्ति । रागो नलिन्या हि निसर्गसिद्धस्तत्र भ्रमत्येव मुधा षडङ्घ्रि ॥ ६९ ॥ बुद्धिश्च हीयते पुसा नीचै सह समागमात् । मध्यमैर्मध्यता याति श्रेष्ठता याति चोत्तमै ॥ ७० ॥ विस्तीर्णाप्यवसायसाध्यमहता स्निग्धप्रयुक्ताशिषा कार्याणा नयसाहसोन्नतिमतामिच्छापदारोहिणाम् । मानोत्सेकपराक्रमव्यसनिन पार न यावद्गता सामर्षे हृदयेऽवकाशविषया तावत्कथ निर्वृति ॥ ७१ ॥ लोको वहति किं राजन्न मूर्ध्ना दग्धुमिन्धनम् । क्षालयन्नपि वृक्षाङ्घ्रीन्नदीवेगो निकृन्तति ॥ ७२ ॥ वरुणेन यथा पाशैर्बद्ध एवाभिदृश्यते । तथा पापान्निगृह्णीयाद्व्रतमेतद्धि वारुणम् ॥ ७३ ॥ लाक्षालक्ष्म ललाटपट्टमभित केयूरमुद्रा गले वक्त्रे कज्जलकालिमा नयनयोस्ताम्बूलरागोदय । दृष्ट्वा कोपविधायि मण्डनमिद प्रातश्चिर प्रेयसो लीलातामरसोदरे मृगदृश श्वासा समाप्तिं गता ॥ ७४ ॥ लज्जा स्नेह स्वरमधुरता बुद्धयो यौवनश्री कान्तासङ्गो स्वजनसमता दु खहानिर्विलास । धर्म शास्त्र सुरगुरुमति शौचमाचारचिन्ता पूर्णे सर्वे जठरपिठरे प्राणिना सभवन्ति ॥ ७५ ॥ पुण्ये ग्रामे वने वा महति सितपटच्छन्नपालीकपालीमादाय न्यायगर्भ द्विजहुतहुतभुग्धूमधूम्रोपकण्ठम् । द्वार द्वार प्रविष्टो दरमुदरदरीपूरणाय क्षुधार्तो मानी प्राणी सनाथो न पुनरनुदिन तुल्यकुल्येषु दीन ॥ ७६ ॥ अदेशकालज्ञमनायतिक्षम यदप्रिय लाघवकारि चात्मन । योऽत्रानवीत्कारणवर्जित वचो न तद्वच स्याद्विषमेव तद्वच ॥ ७७ ॥ अदृष्टपूर्वानादाय भावानपरिशङ्कितान् । इष्टानिष्टा मनुष्याणामस्त गच्छन्ति रात्रय ॥ ७८ ॥ सत्क्षेत्रप्रतिपादित प्रियवचोबद्धालवालावलिर्निर्दोषेण मन प्रसादपयसा निष्पन्नसेकक्रिय । दातुस्तत्तदभीप्सित किल फलन्कालेऽतिवालोऽप्यसो राजन् दानमहीरुहो विजयते कल्पद्रुमादीनपि ॥७९॥ अथ नित्यमनित्य वा नेह शोचन्ति तद्विद । नान्यथा शक्यते कर्तुं स्वभाव शोचतामिति ॥ ८० ॥ अत्युन्नतिं प्राप्य नर प्रावार कीटको यथा । स विनश्यत्यसदेहमिहैवमुशना नृप ॥ ८१ ॥ क्षेत्रग्रामवनाद्रिपत्तनपुरीद्वीपक्ष्मामण्डलप्रत्याशाघनसूत्रबद्धमनसा लब्धादिक ध्याय ताम् । तृष्णे देवि यदि प्रसीदसि तनोष्यङ्गानि तुङ्गानि चेत्तद्वो प्राणभृता कुत शमकथा ब्रह्माण्डलक्षैरपि ॥ ८२ ॥ अत्युदात्तगुणेष्वेषा कृतपुण्यै प्ररोपिता । शतशाखी भवत्येव यावन्मात्रापि सत्क्रिया ॥ ८३ ॥ अत्युत्सेकेन सहसा साहसाध्यवसायिनाम् । श्रीरारोहति सदेह महतामपि भूभृताम् ॥ ८४ ॥ ज्ञातु वपु परिमित क्षमते त्रिलोकीं जीव कथ कथय सगतिमन्तरेण । शक्नोति कुम्भनिहित सुशिखोऽपि दीपो भावा प्रकाशयितुमप्युदर गृहस्य ॥ ८५ ॥ अत्यादरपरो विद्वानीहमान स्थिरा श्रियम् । अग्ने शेषमृणाच्छेष शत्रो शेष न शेषयेत् ॥ ८६ ॥ अत्यम्बुपानाद्विषमाशनाच्च दिवाशयाज्जागरणाच्च रात्रौ । सरोधनान्मूत्रपुरीषयोश्च षड्भि प्रकारै प्रभवन्ति रोगा ॥८७॥ आश्रिताश्चैव लोकस्य विद्धिं यान्ति विद्विष । विवृद्धाश्च विनाशाय तस्मात्तेद्विजयेत्प्रजा ॥ ८८॥ अत्यन्तचपलस्नेह पारदस्य निबन्धने । काम निशायते युक्तिर्न स्त्रीचित्तस्य वाचन ॥ ८९ ॥ अतुष्टिदान कृतपूर्वनाशनममानन दुश्चरितानुकीर्तनम् । कथाप्रसङ्गेन च नामविस्मृतिर्विरक्तभावस्य जनस्य लक्षणम् ॥ ९० ॥ दुर्जनस्य च सर्पस्य वर सर्पो न दुर्जन । सर्पो दशति कालेन दुर्जनस्तु पदे पदे ॥ ९१ ॥ अतीव गुणसपन्नो न जातु विनयान्वित । सुसूक्ष्ममपि भूतानामुपमर्दमुपेक्षते ॥ ९२ ॥ अतीतानागता भावा ये च वर्तन्ति साप्रतम् । तान्कालनिर्मितान्बुद्ध्वा न सज्ञा हातुमर्हसि ॥ ९३ ॥ धनान्क्रोधलोभाभ्यामाविष्टा नष्टचेतन । तिर्यगीक्ष शुष्कमुख पापको भ्रुकुटीमुख ॥९४॥ अतिवादास्तितिक्षेत नावमन्येत कचन । क्रोध्यमान प्रिय ब्रूयादाकुष्ट कुशल वदेत् ॥ ९५ ॥ अतिक्लेशेन येऽर्था स्युर्धर्मस्यातिक्रमेण च । अरेर्वा प्रणिपातेन मा स्म तेषु मन कृथा ॥ ९६ ॥ निर्दशन्नधरोष्ठ च क्रुद्धो दारुणभाषिता । कस्तमिच्छेत्परिद्रष्टु दातुमिच्छति चेन्महीम् ॥ ९७ ॥ अज्ञेभ्यो ग्रन्थिन श्रेष्ठा ग्रन्थिभ्यो धारिणो वरा । धारिभ्यो ज्ञानिन श्रेष्ठा ज्ञानिभ्यो व्यवसायिन ॥ ९८ ॥ अज्ञानाद्यदि वा ज्ञानात्कृत्वा कर्म विगर्हितम् । तस्माद्विमुक्तिमन्विच्छन्द्वितीय न समाचरेत् ॥ ९९ ॥ मा कुरु धनजनयौवनगर्व हरति निमेषात्काल सर्वम् । मायामयमिदमखिल हित्वा ब्रह्मपद प्रविशाशु विदित्वा ॥ १०० ॥ अजाखरखुरोत्सर्गमार्जनीरेणुवज्जनै । दीपखट्वापच्छायेव त्यज्यते निर्धनो जन ॥ १०१ ॥ अचोद्यमानानि यथा पुष्पाणि च फलानि च । स्व काल नातिवर्तन्ते तथा कर्म पुराकृतम् ॥ १०२ ॥ नाकालतो भानुरुपैति योग नाकालतोऽस्त गिरिमभ्युपैति । नाकालतो हीयते वर्धते च चन्द्र समुद्रोऽपि महोर्मिमाली ॥ १०३ ॥ अघ स केवल भुङ्क्ते य पचत्यात्मकारणात् । यज्ञशिष्टाशन ह्येतत्सतामन्न विधीयते ॥ १०४ ॥ अभ्याधानेन यज्ञेन काषायेण जटाजिनै । लोकान्विश्वासयित्वैव ततो लुम्पेद्यथा वृक ॥१०५॥ नाकालतो म्रियते जायते वा नाकालतो व्याहरते च बाल । नाकालतो यौवनमभ्युपैति नाकालतो रोहति बीजमुप्तम् ॥ १०६ ॥ असौ प्रोक्त ॥ पुरुष कर्मचेति स्वयत्नम् ।

१ अप्रियवचनानि २ ध्रुवम्

तस्मात्तु पुरुषो यत्नाद्धर्मं संचिनुयाच्छनै ॥१०७॥ अग्निहोत्रं त्रयो वेदास्त्रिदण्डं भस्मगुण्ठनम् । प्रज्ञापौरुषहीनानां जीविकेति बृहस्पति ॥ १०८॥ नाकालमत्ता खगपन्नगाश्च मृगद्विपा शैलमृगाश्च लोके । नाकालत स्त्रीषु भवन्ति गर्भा नायान्त्यकाले शिशिरोष्णवर्षा ॥१०९॥ एवमेव कुले जाता पावकोपमतेजस । क्षमावन्तो निराकारा काष्ठेऽग्निरिव शेरते ॥११०॥ स एव खलु दारुभ्यो यदा निर्मथ्य दीप्यते । तद्दारु च वनं चान्यन्निर्दहत्याशु तेजसा ॥ १११ ॥ नाक्रोशी स्यान्नावमानी परस्य मित्रद्रोही नोत नीचोपसेवी । न चाभिमानी न च हीनवृत्तो रूक्षां वाचमुशतीं वर्जयीत॥११२॥ अग्निस्तेजो महल्लोके गूढस्तिष्ठति दारुषु । न चोपयुङ्क्ते तद्दारु यावन्नोद्दीप्यते परै ॥ ११३ ॥ अग्निं प्राप्य यथा सद्यस्तूलराशिर्विनश्यति । तथा गङ्गा प्रवाहेण सर्वं पापं विनश्यति ॥ ११४ ॥ व्याधिभिर्मथ्यमानानां त्यजतां विपुलं धनम् । वेदनां नापकर्षन्ति यतमानाश्चिकित्सका ॥ ११५ ॥ अक्षेत्रे बीजमुत्सृष्टमन्तरैव विनश्यति । अबीजकमपि क्षेत्रं केवलं स्थण्डिलं भवेत् ॥ ११६ ॥ अक्षमा ह्रीपरित्याग श्रीनाशो धर्मसंक्षय । अभिध्याप्रयता चैव सर्वं लोभात्प्रवर्तते ॥११७॥ शमयति गजानन्यान्गन्धद्विप कलभोऽपि सन्प्रभवतितरां वेगोदग्रं भुजंगशिशोर्विषम् । भुवमधिपतिर्बालावस्थोऽप्यलं परिरक्षितुं न खलु वयसा जात्यैवायं स्वकार्यसहो गण ॥ ११८ ॥ अक्षम क्षमतामानी क्रियायां य प्रवर्तते । स हि हास्यास्पदत्वं च लभते प्राणसंशयम् ॥ ११९ ॥ अक्रोधेन जयेत्क्रोधमसाधुं साधुना जयेत् । जयेत्कदर्यं दानेन जयेत्सत्येन चानृतम् ॥ १२० ॥ ब्राह्मण पतनीयेषु वर्तमानो विकर्मसु । दाम्भिको दुष्कृतप्राज्ञ शूद्रेण सदृशो भवेत् ॥ १२१ ॥ अक्रोधन क्रोधनेभ्यो विशिष्टस्तथा तितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्ट । अमानुषेभ्यो मानुषाश्च प्रधाना विद्वांस्तथैवाविदुष प्रधान ॥ १२२ ॥ अकृतेष्वेव कार्येषु मृत्युर्वै संप्रकर्षति । युवैव धर्मशील स्यादनिमित्तं हि जीवितम् ॥ १२३ ॥ यस्तु शूद्रो दमे सत्ये धर्मे च सततोत्थित । ॥ ब्राह्मणमहं मन्ये वृत्तेन हि भवेद्द्विज ॥ १२४ ॥ अकीर्तिं विनयो हन्ति हन्त्यनर्थं पराक्रम । हन्ति नित्यं क्षमा क्रोधमाचारो हन्त्यलक्षणम् ॥ १२५ ॥ अकिंचनस्य शुद्धस्य उपपन्नस्य सर्वत । अवेक्षमाणस्त्रींल्लोकान्न तुल्यमिह लक्षये ॥ १२६ ॥ सन्त सच्चरितोदयव्यसनिन प्रादुर्भवद्यन्त्रणा सर्वत्रैव जनापवादचकिता जीवन्ति दु खं सदा । अव्युत्पन्नमति कृतेन न सता नैवासता व्याकुलो युक्तायुक्तविवेकशून्यहृदयो धन्यो जन प्राकृत ॥ १२७ ॥ अकिंचन परिपतन्सुखमास्वादयिष्यसि । अकिंचन सुखं शेते समुत्तिष्ठति चैव ॥ १२८ ॥ अकाले कृत्यमारब्धं कर्तुर्नार्थाय कल्पते । तदेव काले आरब्धं महतेऽर्थाय कल्पते ॥ १२९ ॥ हा पश्यद्भिरकारणक्षितसितं पाथोजकोशाकृति ह्मश्रुद्बोधकठोरमद्य रभसादुत्तप्तताम्रप्रभम् । प्रातर्जीर्णवलक्षकेशविकृतं वृद्धाजशीर्षोपमं वक्त्रं न परिहस्यते ध्रुवमिदं भूतैश्चिरस्थायिभि ॥ १३० ॥ अकालसहमत्यल्पं मूर्खव्यसनिनायकम् । अगुप्तं भीरुयोधं च दुर्गव्यसनमुच्यते ॥ १३१ ॥ अकार्याण्यपि पर्याप्य कृत्वापि भृजिनार्जवम् । विधीयते हितं यस्य स देह कस्य सुस्थिर ॥ १३२ ॥ स्तनतटमिदमुत्तुङ्गं निम्नो मध्य समुन्नतं जघनम् । विषमे मृगशावाक्ष्या वपुषि नवे क इव न स्खलति ॥ १३३ ॥ अकार्यकरणाद्भीत कार्याणां च विवर्जनात् । अकाले मन्त्रभेदाच्च येन माद्येन्न तत्पिबेत् ॥ १३४ ॥ अकामान्कामयति य कामयानान्परित्यजेत् । बलवन्तं च यो द्वेष्टि तमाहुर्मूढचेतसम् ॥ १३५ ॥ स्तनयोर्जघनस्यापि मध्ये मध्यं प्रिये तव । अस्ति नास्तीति संदेहो न मेऽद्यापि निवर्तते ॥१३६॥ अकामो कामयानस्य शरीरं परिपीड्यते । इच्छन्तीं कामयानस्य रतिर्भवति शोभना ॥१३७॥ अकामस्य क्रिया काचिद्दृश्यते नेह कर्हिचित् । यद्यद्धि कुरुते किंचित्तत्तत्कामस्य चेष्टितम् ॥ १३८ ॥ प्रथमा गतिरात्मैव द्वितीया गतिरात्मज । सन्तो गतिस्तृतीयोक्ता चतुर्थी धर्मसंचय ॥ १३९ ॥ अकस्मात्प्रक्रिया नृणामकस्माच्चापकर्षणम् । शुभाशुभे महत्त्वं च प्रकर्तुं बुद्धिलाघवम् ॥१४०॥ अकर्मशीलं च महाशनं च लोकद्विष्टं बहुमायं नृशंसम् । अदेशकालज्ञमनिष्टवेषमेतान्गृहे न प्रतिवासयेत ॥ १४१ ॥ प्रयोजनेषु ये सक्ता न विशेषेषु भारत । तानहं पण्डितान्मन्ये विशेषा हि प्रसङ्गिन ॥ १४२ ॥ अद्यैव कुरु यच्छ्रेयो मा त्वां कालोऽत्यगादयम् । अकृतेष्वेव कार्येषु मृत्युर्वै संप्रकर्षति ॥ १४३ ॥ अधर किसलयराग कोमलविटपानुकारिणौ बाहू । कुसुममिव लोभनीयं यौवनमङ्गेषु संनद्धम् ॥ १४४ ॥ चत्वार्याहुर्नरश्रेष्ठा व्यसनानि महीक्षिताम् । मृगया पानमक्षाश्च ग्राम्ये चैवातिरक्तता ॥ १४५ ॥ अधर्मेण च य प्राह यश्चाधर्मेण पृच्छति । तयोरन्यतर प्रैति विद्वेषं वाधिगच्छति ॥ १४६ ॥ अध्रुवेण शरीरेण प्रतिक्षणविनाशिना । ध्रुवं यो नार्जयेद्धर्मं स शोच्यो मूढचेतन ॥ १४७॥ निबधनी रज्जुरेषा या ग्रामे वसतो रति । छित्त्वैनां सुकृतो यान्ति नैनां छिन्दति दुष्कृत ॥ १४८ ॥ अध्वा जरा देहवतां पर्वतानां जलं जरा । असंभोगो जरा स्त्रीणां वाक्शल्यं मनसो जरा ॥ १४९ ॥ अनधिगतमनोरथस्य सर्वं शतगुणितेव गता मम त्रियामा । यदि तु तव समागमे

[illegible] ॥ १५० ॥ [illegible] ॥ १५१ ॥ [illegible] ॥ १५२ ॥ [illegible] ॥ १५३ ॥ [illegible] ॥ १५४ ॥ [illegible] ॥ १५५ ॥ [illegible] ॥ १५६ ॥ [illegible] ॥ १५७ ॥ [illegible] ॥ १५८ ॥ [illegible] ॥ १५९ ॥ [illegible] ॥ १६० ॥ [illegible] ॥ १६१ ॥ [illegible] ॥ १६२ ॥ [illegible] ॥ १६३ ॥ [illegible] ॥ १६४ ॥ [illegible] ॥ १६५ ॥ [illegible] ॥ १६६ ॥ [illegible] ॥ १६७ ॥ [illegible] ॥ १६८ ॥ [illegible] ॥ १६९ ॥ [illegible] ॥ १७० ॥ [illegible]

[illegible] ॥ १७१ ॥ [illegible] ॥ १७२ ॥ [illegible] ॥ १७३ ॥ [illegible] ॥ १७४ ॥ [illegible] ॥ १७५ ॥ [illegible] ॥ १७६ ॥ [illegible] ॥ १७७ ॥ [illegible] ॥ १७८ ॥ [illegible] ॥ १७९ ॥ [illegible] ॥ १८० ॥ [illegible] ॥ १८१ ॥ [illegible] ॥ १८२ ॥ [illegible] ॥ १८३ ॥ [illegible] ॥ १८४ ॥ [illegible] ॥ १८५ ॥ [illegible] ॥ १८६ ॥ [illegible] ॥ १८७ ॥ [illegible] ॥ १८८ ॥ [illegible] ॥ १८९ ॥ [illegible] ॥ १९० ॥ [illegible] ॥ १९१ ॥ [illegible]

पक्षस्य नित्यश । तत सहायास्तत्पक्षान्सर्वांश्च तदनन्तरम् ॥ १९२ ॥ अन्योच्छिष्टेषु पात्रेषु भुक्तवत्सु महीभुज । कस्मान्न लज्जाभवद्वन् शौचे चिन्ता न वा दधु ॥ १९३ ॥ अन्यो धन प्रेतगतस्य भुङ्क्ते वयासि चाग्निश्च शरीरधातून् । द्वाभ्यामय गच्छत्यमुत्र पुण्येन पापेन च वेष्ट्यमान ॥१९४॥ चलस्वभावा दु सेव्या दुर्ग्राह्या भावतस्तथा । प्राज्ञस्य पुरुषस्येह यथा वाचस्तथा श्रिय ॥ १९५ ॥ अन्योऽन्य-समुपस्तम्भादन्योन्यापाश्रयेण च । ज्ञातय सप्रवर्धन्ते सरसीवोत्पलान्युत ॥ १९६ ॥ अयो हि नाश्नाति कृत हि कर्म मनुष्यलोके मनुजस्य कश्चित् । यत्तेन किंचिद्धि कृत हि कर्म तदश्नुते नास्ति कृतस्य नाश ॥ १९७ ॥ उद्योगेन विना नैव कार्यं किमपि सिध्यति । नहि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगा ॥ १९८ ॥ अपकारिणि विश्रम्भ य करोति नराधम । अनाथो दुर्बलो यद्वन्न चिर स तु जीवति ॥ १९९ ॥ लोभादेव नरा मूढा धनविद्यान्विता अपि । अकृत्येषु नियोज्यन्ते भ्राम्यन्ते दुर्गमेष्वपि ॥ २०० ॥ अयो हि नाश्नाति कृत हि कर्म मनुष्यलोके मनुजस्य कश्चित् । यत्तेन किंचिद्धि कृत हि कर्म तदश्नुते नास्ति कृतस्य नाश ॥ २०१ ॥ अपहत्य तमस्तीव्र यथा भात्युदये रवि । तथापहत्य पापानि भाति गङ्गाजलप्लुत ॥ २०२ ॥ अग्ना प्रवाहो गाङ्गो वा समुद्र प्राप्य तद्रस । भवत्यपेयस्तद्विद्वानाश्रयेदशुभात्मकम् ॥ २०३ ॥ सुखमेव हि दु खान्त कदाचिद्दु खत सुखम् । तस्मादेतद्द्वय जह्याद्य इच्छेच्छाश्वत सुखम् ॥ २०४ ॥ अपि मन्दत्वमापन्नो नष्टो वाऽमीष्टदर्शनात् । प्रायेण प्राणिनां भूयो दु खवेगोऽधिको भवेत् ॥२०५॥ अपि मार्दवभावेन गात्र सलीय बुद्धिमान् । अरिनाशयते नित्य यथा वल्ली महाद्रुमम् ॥ २०६ ॥ दुस्वार्या नागारिप्रतिभयशमात्सत्युत सुप्त जहौ शेषस्य रूपीकृततनु निपेव्यासुररिपुम् । यतस्तेनासुप्तिमधिगततया क्लेशसहता श्रमायाधि न्यस्त निरवधि धराभारवहनम् ॥ २०७ ॥ अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च । तस्मात्पुत्रमुख दृष्ट्वा पश्चाद्भवति तापस ॥२०८॥ अपूर्णेना न कर्तव्य कर्म लोके विगर्हितम् । कृतपूर्वे तु त्यजतो महाधर्म इति श्रुति ॥ २०९ ॥ सुखदु खानि भूतानाम् जरो जरयत्यसौ । आदित्यो ह्यस्तमभ्येति पुन पुनरुदेति च ॥ २१० ॥ अप्युन्मत्तात्प्रलपतो बालाच्च परिजल्पत । सर्वत सारमादद्यादश्मभ्य इव काञ्चनम् ॥ २११ ॥ अप्र साशोऽनधिष्ठान देयांशहरण च यत् । कालयापोऽप्रतीकारस्तद्वैरम्यस्य कारणम् ॥ २१२ ॥ सुखदु खे समे स्यातां न तूर्ना क्लेशहेतुके । मूर्ध्नि स्थितानां केशानां भवेत्ता स्नेहच्छेदने ॥ २१३ ॥ अप्रियैरपि निष्पिष्टे किं स्यात्क्लेशासहिष्णुभि । ये तद्दु मूलने शक्ता जिगीषा तेषु शोभते ॥ २१४ ॥ अभयस्य हि यो दाता तस्यैव सुमहत्फलम् । नहि प्राणसम दान त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥२१५॥ सुखदु खे हि पुरुष पर्यायेणोपसेवते । न ह्यनन्त सुख कश्चित्प्राप्नोति पुरुषर्षभ ॥ २१६ ॥ अभिजातैर्गम्भीरानम्बुराशिर्मितानपि । असावञ्जनसकाशस्त्व न चामीकरद्युति ॥ २१७ ॥ अभिप्राय यो विदित्वा तु भर्तु सर्वाणि कार्याणि करोत्यतन्द्री । वक्ता हितानामनुरक्त आर्य शक्तिज्ञ आत्मेव हि सोऽनुकम्प्य ॥ २१८ ॥ सुख दु खान्तमालस्य दाक्ष्य दु ख सुखोदयम् । भूति श्रीर्ह्रीर्धृति कीर्तिर्दक्षे वसति नालसे ॥ २१९ ॥ वाक्य तु यो नाद्रियतेऽनुशिष्ट प्रत्याह यश्चापि नियुज्यमान । प्रज्ञाभिमानी प्रतिकूलवादी त्याज्य स तादृक् त्वरयैव भृत्य ॥ २२० ॥ अभिमानरता प्रज्ञान्युक्ता युक्तविवेकिनाम् । युज्यतेऽवश्यभोज्याना दु खानामप्रकाशनम् ॥ २२१ ॥ सुखमापतित सेवेद्दु खमापतित वहेत् । काल प्राप्तमुपासीत सस्यानामिव कर्षक ॥ २२२ ॥ अभिमान श्रिय हन्ति पुरुषस्याल्पमेधस । गर्भेण दुष्यते कन्या गृहवासेन च द्विज ॥ २२३ ॥ अभियुक्त बलवता दुर्बल हीनसाधनम् । हृतस्व कामिन चौरमाविशन्ति प्रजागरा ॥ २२४ ॥ सुकर सर्वथा मैत्र दुष्कर प्रतिपालनम् । अनित्यत्वाद्धि चित्ताना प्रीतिरल्पेन भिद्यते ॥ २२५ ॥ अभियोक्ता बलीय स्त्वादलब्ध्वा न निवर्तते । उपहारादृते तस्मात्सधिरन्यो न विद्यते ॥ २२६ ॥ अभिलष्य स्थिरं पुण्य ख्यात सिद्धनिषेवितम् । सेवेत सिद्धिमन्विच्छन् श्लाघ्य विन्ध्यमिवेश्वरम् ॥ २२७ ॥ यथा शरीरमेवेद जलबुद्बुदसनिभम् । प्रवातदीपचपलास्तथा कस्य कृते श्रिय ॥ २२८ ॥ यथा हि पुरुष कुर्याच्छरीरे यत्नमुत्तमम् । व्यसनाद्यैरुपायैस्तु तथा राज्ये नराधिपः ॥ २२९ ॥ अमित्र नैव मुञ्चेत वदन्त करुणान्यपि । दु ख तत्र न कर्तव्य हन्यात्पूर्वापकारिणम् ॥ २३० ॥ अमित्रादुन्नतिं प्राप्य नोन्नतोऽस्मीति विश्वसेत् । तस्मात्प्राप्योन्नतिं नश्येत् प्रावार इव कीटक ॥ २३१ ॥ यथा हि भरतो वर्णैर्वर्णयत्यात्मनस्तनुम् । नानारूपाणि कुर्वाणस्तथात्मा कर्मजास्तनू ॥ २३२ ॥ अमित्रो न विमोक्तव्य कृपणो बह्वपि ब्रुवन् । कृपा न तस्मिन्कर्तव्या हन्यादेवापकारिणम् ॥ २३३ ॥ अमित्रो मित्रतां याति मित्र चापि प्रदुष्यति । सामर्थ्ययोगात्कार्याणामनित्या वै सदा गति ॥ २३४ ॥ बुद्धि प्रभावस्तेजश्च सत्त्वमुत्थानमेव च । व्यवसायश्च यस्य स्यात्तस्य वृत्तिभय कुत ॥ २३५ ॥ अमृत चैव मृत्युश्च द्वय देहे प्रतिष्ठितम् । मृत्युरापद्यते

मोहात्सत्येनापयतेऽमृतम् ॥ २३६ ॥ बुद्धिमत कृतप्रज्ञ शुश्रूषुमनसूयकम् । दात जितेन्द्रिय चापि शाको न स्पृशते नरम् ॥ २३७ ॥ बुद्धिम त च मूढ च शूर भीरु जड कविम्। दुर्बल बलवन्त च भागिन भजते सुखम् ॥ २३८ ॥ बुद्धिरूपगुणायुष्मत्पुत्रान्विद्याविशारदान् । प्राप्नुवन्ति नरा सर्वे सुकृतै पूर्वजन्मनि ॥ २३९ ॥ बुद्धिश्रेष्ठानि कर्माणि बाहुमध्यानि भारत। तानि जङ्घा जघन्यानि भारप्रत्यवराणि च ॥ २४० ॥ दिशो वास पात्र करश्रुहरमैणा प्रणयिन समाधान निद्रा शयनमवनी मूलमशनम् । कदैतत्सपूर्णं मम हृदयवृत्तेरभिमत मविष्य त्यग्रम परमपरितोषोपचितये ॥ २४१ ॥ तप सीमा मुक्ति सकलगुणसीमा वितरण कलासीमा काव्य जनन सुखसीमा सुवदना । भिय सीमा मृत्यु सुकृतकुलसीमा श्रितमृति क्षुधासीमान्नान्त श्रुतिमुखरसीमा हरिकथा ॥२४२॥ यदा विनाशकाले वै लक्ष्यते दैवनिर्मित । तदा वै विपरीतेषु मन प्रकुरुते नर ॥ २४३ ॥ व्यालाश्रयापि विफलापि सकण्टकापि वक्रापि पङ्किलभवापि दुरासदापि । गन्धेन बन्धुरसि केतकि सर्वजन्तोरेको गुण खलु निहन्ति समस्तदोषान् ॥ २४४ ॥ प्रेयास्तेऽहं त्वमपि च मम प्रेयसीति प्रवादस्त्व मे प्राणा अहमपि तवास्मीति हन्त प्रलाप । त्व मे ते स्यामहमपि च यत्तच नो साधु राधे व्याहारे नौ नहि समुचितो युष्मदस्मत्प्रयोग ॥ २४५ ॥ उत्थिता एव पूज्यन्ते जना कार्यार्थिभिर्नरै । शत्रुवत्पतित को नु वन्दते मानव पुन ॥ २४६ ॥ उत्पततोऽन्तरीक्ष वै गच्छतोऽपि महीतलम् । धावत पृथिवीं सर्वा नादत्तमुपतिष्ठते ॥२४७॥ उत्पन्नमापद् यस्तु समाधत्ते स बुद्धिमान् । वणिजो भार्यया जार प्रत्यक्षे निह्नुतो यथा ॥ २४८ ॥ उपशमफलाद्विद्याबीजात्फलान्तरमिच्छता भवति विफलो यत्नारम्भस्तदन्नविभङ्गतम् । नियतविषया ह्येते भावा न यान्ति विपर्यय जनयति यत शालेर्बीज न जातु यवाङ्कुरम् ॥ २४९ ॥

एक स्वादु न भुञ्जीत एकश्चार्थान्न चिन्तयेत् । एको न गच्छेदध्वान नैक सुप्तेषु जागृयात् ॥ २५० ॥ एकाकी गृहसत्यक्त पाणिपात्रो दिगम्बर । सोऽपि सबाध्यते लोके तृष्णाया पश्य कौतुकम् ॥ २५१ ॥ एकाकी नि स्पृह शान्त पाणिपात्रो दिगम्बर । कदा शभो भविष्यामि कर्मनिर्मूलनक्षम ॥२५२॥ द्वाविमौ न विराजेते विपरीतेन कर्मणा । गृहस्थश्च निरारम्भ कार्यवांश्चैव भिक्षुक ॥२५३॥

आहारयति न स्वस्थो विनिद्रो न प्रबुध्यते। वक्ति न स्वेच्छया किंचित्सेवक किं तु जीवति ॥ २५४ ॥ आयस तुर्यभागेन व्ययकर्म प्रवर्तयन् । अन्यूनतैलदीपोऽपि चिर भद्राणि पश्यति ॥ २५५ ॥ आयत्या गुणदोषज्ञस्तदात्वे क्षिप्रनिश्चय । अतीते कार्यशेषज्ञ शत्रुभिर्नाभिभूयते ॥ २५६ ॥ आयत्या च तदात्वे च यत्स्यादास्वादपेशलम् । तदेव तस्य कुर्वीत न लोकद्विष्टमाचरेत् ॥२५७॥ एतत्कामफल लोके यद्द्वयोरेकचित्तता । अन्यचित्तकृते कामे शवयोरिव सगम ॥२५८॥ एतस्माद्विरमेन्द्रियार्थगहनादायासकादाश्रय श्रेयोमार्गमशेषदु खशमनव्यापारदक्ष क्षणात् । आत्मीभाव मुपेहि सत्यज निजा कल्लोललोला गतिं मा भूयो भज भङ्गुरा भवरतिं चेत प्रसीदाधुना ॥ २५९ ॥ धैर्ये हि कार्यं सतत महद्भि कृच्छ्रेऽपि कष्टेऽप्यतिसकटेऽपि । कृच्छ्राण्यकृच्छ्रेण समुत्तरन्ति धैर्योच्छ्रिता ये प्रतिपत्तिदक्षा ॥२६०॥ देहि देहीति जल्पन्ति त्यागिनोऽर्थार्थिनोऽपि च । आलोकयन्ति यावत्स्यादस्ति नास्तीति न क्वचित् ॥ २६१ ॥ एते सत्पुरुषा परार्थघटका स्वार्थं परित्यज्य ये सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृत स्वार्थाविरोधेन ये । तेऽमी मानुषराक्षसा परहित स्वार्थाय विघ्नन्ति ये ये तु घ्नन्ति निरर्थक परहित ते के न जानीमहे ॥ २६२ ॥ दैवस्याम्बुमुचश्च नास्ति नियम कोऽप्यानुकूल्य प्रति व्यञ्जन् य प्रियमुत्कट घटयते जन्तो क्षणादप्रियम् । क्षिप्र दीर्घनिदाघवासरवियत्सतापनिर्वापणा प्रादुर्भूय घनस्ते प्रकुरुते निर्धूतिसर्गं च य ॥ २६३ ॥ देवी श्रीजनकात्मजा दशमुखस्यासीद्गृहे रक्षसो नीता चैव रसातल भगवती वेदत्रयी दानवै । गन्धर्वस्य मदालसा च तनया पातालकेतुच्छलाद्दैत्येन्द्रोऽपजहार हन्त विषमा वामा विधेर्वृत्तय ॥२६४॥ किमशक्य बुद्धिमता किमसाध्य निश्चय दृढ दधताम् । किमशक्य प्रियवचसा किमलभ्यमिहोद्यमस्थानाम् ॥ २६५ ॥ गन्धाढ्यसौ भुवनविदिता केतकी स्वर्णवर्णा पद्मभ्रान्त्या चपलमधुप पुष्पमध्ये पपात । अन्धीभूत कुसुमरजसा कण्टकैर्लूनपक्ष स्थातु गन्तु द्वयमपि सखे नैव शक्तो द्विरेफ ॥ २६६ ॥ गवार्थे ब्राह्मणार्थे च स्वाम्यर्थे स्त्रीकृतेऽथ वा । स्थानार्थे यस्त्यजेत्प्राणांस्तस्य लोका सनातना ॥ २६७ ॥ गावो गन्धेन पश्यन्ति वेदेनैव द्विजातय । चारै पश्यन्ति राजानश्चक्षुर्भ्यामितरे जना ॥ २६८ ॥ त्यागो गुणो गुणशताभ्यधिको मतो मे विद्यापि भूषयति त यदि किं ब्रवीमि । शौर्ये च नाम यदि तत्र नमोऽस्तु तस्मै तच त्रय न च यदीर्ष्यति चित्रमेतत् ॥ २६९ ॥ त्याज्य सुख विषयसगमजन्म पुसा दु खोपसृष्टमिति मूर्ख विचारणैषा । व्रीहीञ्जिहासति सितोत्तमतण्डुलाढ्यान्को नाम भोस्तुषकणोपहितान्हितार्थी ॥२७०॥ दुर्गं त्रिकूट परिखा समुद्रो रक्षांसि योधा धनदाच्च वित्तम् । शास्त्र च यस्योशनसा प्रणीत स रावणो दैववशाद्विपन्न

॥२७१॥ कर्मानुमेयाः सर्वत्र परोक्षगुणवृत्तयः । तस्मात्परोक्षवृत्तीनां फलैः कर्म विभावयेत् ॥२७२॥ किं गजेन प्रभिन्नेन राजकार्याण्यकुर्वता । स्थूलोऽपि यदि वाऽस्थूलः श्रेयान्कृत्यकरः पुमान् ॥२७३॥ किं चन्दनैः सकर्पूरैस्तुहिनैः शीतलैश्च किम् । सर्वे ते मित्रगात्रस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ २७४ ॥ नोपभोक्तुं न च त्यक्तुं शक्नोति विषयाञ्जरी । अस्थि निर्दशनः श्वेव जिह्वया लेढि केवलम् ॥ २७५ ॥ नो सत्येन मृगाङ्क एष वदनीभूतो न चेन्दीवरद्वन्द्वं लोचनतां गतं न कनकैरप्यङ्गयष्टिः कृता । किं त्वेवं कविभिः प्रतारितमनास्तत्त्वं विजानन्नपि त्वङ्मांसास्थिमयं वपुर्मृगदृशां मन्दो जनः सेवते ॥ २७६ ॥ दायादा व्ययभीरुतापरिहृतास्त्वद्धैर्यमेवास्थुषिता भृत्याः प्रत्युपकारकातरमतेः कुर्युर्न केऽपि प्रियम् । राशीभूतधनस्य जीवितहृतौ शश्वच्चतेरत्विजा भूमर्तुः क्रियते द्विषेन रभसाल्लोभेन किं नाप्रियम् ॥ २७७ ॥ कोकिलोऽहं भवान्काकः समानः कालिमावयोः । अन्तरं कथयिष्यन्ति काकलीकोविदाः पुनः ॥२७८॥ क्व स दशरथः स्वर्गे भूत्वा महेन्द्रसुहृद्गतः क्व स जलनिधेर्वेलां बद्ध्वा नृपः सगरस्तथा । क्व स करतलाज्जातो वैन्यः क्व सूर्यतनुर्मनुर्ननु बलवता कालेनैते प्रबोध्य निमीलिताः ॥ २७९ ॥ आदीर्घेण चलेन वक्रगतिना तेजस्विना भोगिना नीलाब्जद्युतिनाहिना वरमहं दष्टो न तच्चक्षुषा । दष्टे सन्ति चिकित्सका दिशि दिशि प्रायेण धर्मार्थिनो मुग्धाक्षीक्षणवीक्षितस्य न हि मे वैद्यो न चाप्यौषधम् ॥ २८० ॥ आदौ चित्ते ततः काये सतां संजायते जरा । असतां च पुनः काये नैव चित्ते कदाचन ॥२८१॥ अस्तुक्ति रहसि गतं विचित्रमत्येन मापमाणं च । उचितं प्रणयमपि नृपं सहसार्यो नोपसर्पन्ति ॥ २८२ ॥ दुर्जनसंगतिरनर्थपरंपरायाः हेतुः सतामधिगतं वचनीयमत्र । लङ्केश्वरो हरति दाशरथेः कलत्रं प्राप्नोति बन्धमथ दक्षिणसिन्धुराजः ॥२८३॥ जलौकयोपमीयन्ते प्रमदा मन्दबुद्धिभिः । मृगीदृशां जलौकानां विचारो महदन्तरम् ॥ २८४ ॥ जलौका केवलं रक्तमाददाना तपस्विनाम् । प्रमदा सर्वमादत्ते चित्तं वित्तं बलं सुखम् ॥ २८५ ॥ कुलं वृत्तं च शौर्यं च सर्वमेतन्न गण्यते । दुर्वृत्तेऽप्यकुलीनेऽपि जनो दातरि रज्यते ॥ २८६ ॥ दाता लघुरपि सेव्यो भवति न कृपणो महानपि समृद्ध्या । कूपोऽन्तःस्वादुजलः प्रीत्यै लोकस्य न समुद्रः ॥ २८७ ॥ निःश्वासोद्गीर्णहुतभुग्धूमधूम्रीकृताननैः । वरमाशीविषैः सङ्गः कुर्यान्नत्वेव दुर्जनैः ॥२८८॥ किं रुद्ध प्रियया कयाचिदथ वा सख्या ममोद्वेजितः किं वा कारणगौरवं किमपि यन्नाद्यागतो वल्लभः । इत्यालोच्य मृगीदृशा करतले विन्यस्य वक्त्राम्बुजं दीर्घं निःश्वसितं चिरं च रुदितं

क्षिप्ताश्च पुष्पस्रजः ॥ २८९ ॥ कालिदासकविता नवं वयो माहिषं दधि सशर्करं पयः । ऐणमांसमबला च कोमला संभवन्तु मम जन्मजन्मनि ॥ २९० ॥ उपायो न जयो यादृग्रिपोस्तादृङ्न हेतिभिः । उपायज्ञोऽल्पकायोऽपि न शूरैः परिभूयते ॥ २९१ ॥ आगतं विग्रहं विद्वानुपायैः प्रशमं नयेत् । विजयस्य ह्यनित्यत्वाद्रभसेन न संपतेत् ॥ २९२ ॥ नैतद्विचित्रं मनुजाधमायिनः परावराणां परमस्य वेधसः ॥ अधोऽपि यत्स्पर्शनघातपातकं मा गात्मसाम्यं रयसता सुदुर्लभम् ॥ २९३ ॥ ये बालभावान्न पठन्ति विद्यां ये यौवनस्था ह्यधनाश्च दाराः ॥ ते शोचनीया इह जीवलोके मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ २९४ ॥ दमेन हीनं न पुनन्ति वेदा यद्यप्यधीताः सह षड्भिरङ्गैः ॥ सांख्यं च योगश्च कुलं च जन्म तीर्थाभिषेकश्च निरर्थकानि ॥२९५॥ कालो दैवं कर्म जीवः स्वभावो द्रव्यं क्षेत्रं प्राण आत्मा विकारः ॥ तत्संघातो बीजरोहप्रवाहस्त्वन्मायैषा तन्निषेधं प्रपद्ये ॥ २९६ ॥ शत्रोरपत्यानि प्रियंवदानि नोपेक्षितव्यानि बुधैर्मनुष्यैः ॥ तान्येव कालेषु विपत्कराणि विषस्य पात्राण्यपि दारुणानि ॥ २९७ ॥ ऋतेन जीवेदनृतेन जीवेन्मृतेन जीवेत्प्रमितेन जीवेत् ॥ सत्यानृताभ्यामथवापि जीवेत् श्ववृत्तिमेकां परिवर्जयेत्तु ॥ २९८ ॥ अक्रोधनः क्रोधनेभ्यो विशिष्टस्तथा तितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्टः ॥ अमानुषेभ्यो मानुषश्च प्रधानो विद्वांस्तथैवाविदुषः प्रधानः ॥ २९९ ॥ नास्तीदृशं संवननं त्रिषु लोकेषु किंचन ॥ यथा मैत्री च लोकेषु दानं च मधुरा च वाक् ॥ ३०० ॥ न तथा तप्यते विद्धः पुमान्बाणैः सुमर्मगैः ॥ यथा तुदन्ति मर्मस्था ह्यसतां परुषेषवः ॥ ३०१ ॥ शूरश्च युक्ता मृदुमन्दवाक्या जितेन्द्रिया सत्यपराक्रमाश्च ॥ प्रागेव पश्चाद्विपरीतरूपा ये ते तु भृत्या न हिता भवन्ति ॥३०२॥ यस्यात्मबुद्धिः कुणपे त्रिधातुके स्वधीः कलत्रादिषु भौम इज्यधीः ॥ यत्तीर्थबुद्धिः सलिले न कर्हिचिज्जनेष्वभिज्ञेषु स एव गोखरः ॥ ३०३ ॥ कः योजयेन्मनुजोऽर्थं लभेत निपातयन्नष्टदृशं हि गर्ते ॥ एवं नराणां विषयस्पृहा च निपातयन्निरये त्वन्धकूपे ॥ ३०४ ॥ कृत्यं किमत्रास्य खलस्य जीवनं न वा अभीष्टं च सतां विहिंसनम् ॥ इदं कथं स्यादिति संविचिन्त्य तज्ज्ञात्वाऽविशत्तुण्डमदोपदृहरि ॥ ३०५ ॥ लोकं स्वयं श्रेयसि नष्टदृष्टिर्योऽर्थान्समीहेत निकामकामः । अन्योन्यवैरः सुखलेशहेतोरनन्तदुःखं न च वेद मूढः ॥ ३०६ ॥ सत्यां क्षितौ किं कशिपोः प्रयासैर्बाहौ स्वसिद्धे ह्युपबर्हणैः किम् ॥ सत्यञ्जलौ किं पुरुधाऽन्नपात्र्या

दिग्गलक्लादौ सति किं दुकूलै ॥ ३०७ ॥ भूतेराक्रम्य माणोऽपि धीरो दैववशानुगै । तद्विद्वान चलेन्मार्गादन्य शिक्ष क्षितेर्मतम् ॥३०८॥ प्राणवृत्त्यैव सतुष्येन्मुनिर्नैवेन्द्रियप्रियै । ज्ञान यथा न नश्येत नावकीर्येत वाड्मन ॥३०९॥ गुणैर्गुणानुपादत्ते यथाकाल विमुञ्चति ॥ न तेषु युज्यते देही गोभिर्गा इव गोपति ॥ ३१० ॥ महीयसा पादरजोऽभिषेक निष्किञ्चनाना न वृणीत यावत् ॥३११॥ नवनीतोपमा वाणी करुणाकोमल मन । धर्मबीजप्रसूतानामेतत्प्रत्यक्षलक्षणम् ॥ ३१२ ॥ कोकिलाना स्वरो रूप नारीरूप पतिव्रता । विद्या रूप कुरूपाणा क्षमा रूप तपस्विनाम् ॥ ३१३ ॥ किं जीवितेन धनमानविवर्जितेन मित्रेण कि भवति भीतिसशङ्कितेन । सिंहव्रत चरत गच्छत मा विषाद काकोऽपि जीवति चिर च बलि च भुक्ते ॥ ३१४ ॥ तन्मगल यत्र मन प्रसन्न तज्जीवन यन्न परस्य सेवा । तदर्जित यत्स्वजनेन भुक्त तदर्जित यत्समरे रिपूणाम् ॥ ३१५ ॥ वेदादिशास्त्रमखिल प्रपठन्तु लोका कुर्वन्तु नाम सतत क्षितिपालसेवाम् । उग्र तप प्रतिदिन प्रतिसाधयन्तु न श्रीस्तथापि च भजत्यतिभाग्यहीनम् ॥ ३१६ ॥ त्यक्त्वालसान्दैवपरा मनुष्यान् उत्थानयुक्तान्पुरुषान्हि लक्ष्मी । अन्विष्य यत्नाद्वृणुयानृपेन्द्र तस्मात्सदोत्थानवता हि भाव्यम् ॥ ३१७ ॥ नित्य छेदस्तृणाना धरणिविलिखन पादयोश्चापमार्ष्टिर्दन्तानामस्नशौच मलिनवसनता रूक्षता मूर्धजानाम् । द्वेसन्ध्ये चापि निद्रा विवसनशयन ग्रासहासातिरेक स्वाङ्गे पीठे च वाद्य हरति धनपते केशवस्यापि लक्ष्मीम् ॥ ३१८ ॥ कुचेलिन दन्तमलोपधारिण बह्वाशिन निष्ठुरवाक्यभाषिणम् । सूर्योदये ह्यस्तमयेऽपि शायिन विमुञ्चति श्रीरपि चक्रपाणिनम् ॥३१९॥ तद्वीर्यादधिक यस्तु पुनरन्यत्स्वशक्तित । निष्पादयति त प्राज्ञा प्रवदन्ति नरोत्तमम् ॥३२०॥ भिक्षाशी जनमध्यसङ्गरहित स्वायत्तचेष्ट सदा दानादानविरक्तमार्गनिरत कश्चित्तपस्वी स्थित । रथ्याकीर्णविशीर्णजीर्णवसनैरास्यूतकन्थाधरो निर्मानो निरहकृति शमसुधाभोगैकबद्धस्पृह ॥ ३२१ ॥ रोहते सायकैर्विद्ध वन परशुना हतम् । वाचा दुरुक्त बीभत्स न सरोहति वाक्क्षतम् ॥ ३२२ ॥ शय्या शैलशिला गृह गिरिगुहा वस्त्र तरूणा त्वच सारगा सुहृदो ननु क्षितिरुहा वृत्ति फलै कोमलै । येषा नैर्झरिणाम्बु पानमुचित रत्यै च विद्याङ्गना मन्ये ते परमेश्वरा शिरसि यैर्बद्धो न सेवाञ्जलि ॥३२३॥ स्वामिनि गुणान्तरज्ञे गुणवति भृत्येऽनुवर्तिनि कलत्रे । मित्रे चानुपचर्ये निवेद्य दु ख सुखी भवति ॥ ३२४ ॥ ताम्बूल कटु तिक्तमिश्रमधुर क्षार कषायान्वित वातघ्न कफनाशन कृमिहर दौर्गन्ध्यदोषापहम् । वक्त्रस्याभरण मलापहरण कामाग्निसदीपन ताम्बूलस्य सखे त्रयोदश गुणा स्वर्गेऽप्यमी दुर्लभा ॥ ३२५ ॥ य पित्रा समुपात्तानि धनवीर्ययशासि वै । न्यूनता नयति प्राज्ञस्तमाहु पुरुषाधमम् ॥३२६॥ भोगा भङ्गुरवृत्तयो बहुविधास्तैरेव चाय भवस्तत्कस्येह कृते परिभ्रमथ रे लोका कृत चेष्टितै । आशापाशशतोपशान्तिविशद चेत समाधीयता काम्योत्पत्तिवशे स्वधामनि यदि श्रद्धेयमस्मद्वच ॥ ३२७ ॥ लज्जा गुणौघजननी जननीमिव स्वामत्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्तमाना । तेजस्विन सुखमसूनपि सत्यजन्ति सत्यव्रतव्यसनिनो न पुन प्रतिज्ञाम् ॥ ३२८ ॥ शीघ्रकृत्येषु कार्येषु नरो यदि विलम्बते । तत्कृत्य देवतास्तस्य कोपाद्विघ्नन्त्यसशयम् ॥ ३२९ ॥ अस्पृश्याप्यक्षतद्रव्य स्त्रीद्रव्येणानुकम्पित । अर्थेन पुरुषो नारी या नारी साऽर्थेन पुमान् ॥ ३३० ॥ दक्षता भद्रता दार्ढ्य क्षान्ति क्लेशसहिष्णुता । सतोष शीलमुत्साहो मण्डयन्त्यनुजीविनम् ॥ ३३१ ॥ यदुपात्त यश पित्रा धन वीर्यमथापि वा । तन्न ह्रापयते यस्तु ■ नरो मध्यम स्मृत ॥ ३३२ ॥ प्रियमेवाभिधातव्य नित्य सत्सु द्विषत्सु च । शिखीव केकामधुर प्रियवाक्स्य न प्रिय ॥ ३३३ ॥ राज्ञो विपद्बन्धुवियोगदु ख देशच्युतिर्दुर्गममार्गखेद । आस्वाद्यतेऽस्या कटु निष्फलाया फल मयैतच्चिरजीविताया ॥ ३३४ ॥ वीतव्यसनमश्रान्त महोत्साह महामतिम् । प्रविशन्ति सदा लक्ष्म्य सरित्पतिमिवापगा ॥ ३३५ ॥ स्थानमुत्सृज्य गच्छन्ति सिंहा सत्पुरुषा गजा । तत्रैव निधन यान्ति काका कापुरुषा मृगा ॥ ३३६ ॥ के वा न सन्ति तामरसावतसा हसावलीवलयिनो जलसनिवेशा । किं चातक फलमपेक्ष्य सवज्रपाता पौरदरीमुपगतो नववारिधाराम् ॥३३७॥ मानमुद्वहत पुसो वरमापत्पदे पदे । मानहीन सुरै सार्धं विमानमपि सत्यजेत् ॥ ३३८ ॥ पुनर्दारा पुनर्वित्त पुन क्षेत्र पुन पुन । पुन शुभाशुभ कर्म शरीर न पुन पुन ॥ ३३९ ॥ रथ शरीर पुरुषस्य राजन्नात्मा नियन्तेन्द्रियाण्यस्य चाश्वा । तैरप्रमत्त कुशली सदश्वैर्दान्तै सुख याति रथीव धीर ॥ ३४० ॥ विधात्रा रचिता रेखा ललाटेऽक्षरमालिका । न ता मार्जयितु शक्त स्वबुद्ध्याप्यतिपण्डित ॥३४१॥ सत्य जना वच्मि न पक्षपातात्लोकेषु सर्वेषु च तथ्यमेतत् । नान्यन्मनोहारि नितम्बिनीभ्यो दु खस्य हेतुर्न च कश्चिदन्य ॥३४२॥ एक भूमिपति करोति सचिव राज्ये प्रधान यदा त मोहाच्छ्रयते मद स च मदादास्येन निर्विद्यते । निर्विण्णस्य पद करोति हृदये तस्य स्वतन्त्रस्पृहा स्वातन्त्र्यस्पृहया तत स नृपते प्राणेष्वभि-

दुह्यति ॥ ३४३ ॥ सत्यमेव व्रतं यस्य दया दीनेषु सर्वथा । कामक्रोधौ वशे यस्य तेन लोकत्रयं जितम् ॥ ३४४ ॥ परं क्षिपति दोषेण वर्तमानं स्वयं तथा । यश्च क्रुध्यत्यनीशानः स च मूढतमो नरः ॥ ३४५ ॥ धनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् । सन्निमित्तं वरं त्यागो विनाशे नियते सति ॥३४६॥ सनियच्छति यो वेगमुत्थितं क्रोधहर्षयोः । स श्रियो भाजनं राजन् यश्चापत्सु न मुह्यति ॥ ३४७ ॥ परिचरितव्याः सन्तो यद्यपि कथयन्ति नो सदुपदेशम् । यास्तेषां स्वैरकथास्ता एव भवन्ति शास्त्राणि ॥ ३४८ ॥ श्रीर्मङ्गलात्प्रभवति प्रागल्भ्यात्संप्रवर्धते । दाक्ष्यात्तु कुरुते मूलं संयमात्प्रतितिष्ठति ॥ ३४९ ॥ पञ्चभिः संभृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः । कर्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिदेवना ॥ ३५० ॥ धनहेतोर्य ईहेत तस्यानीहा गरीयसी । भूयान्दोषो हि वित्तस्य यश्च धर्मस्तदाश्रयः ॥ ३५१ ॥ वाचाशौचं च मनसः शौचमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वभूतदयाशौचमेतच्छौचं परार्थिनाम् ॥ ३५२ ॥ हृष्यन्ति देवताः सर्वा गायन्ति ऋषयस्तथा । नृत्यन्ति पितरः सर्वे ह्यतिथौ गृहमागते ॥ ३५३ ॥ दुर्वृत्ता वा सुवृत्ता वा सर्वपापरता तथा । भर्तारं तारयत्येव भार्या धर्मेषु निष्ठिता ॥ ३५४ ॥ न भिक्षा दुष्प्रापा पथि मम महारामचरिते फलैः संपूर्णा भूरपि मृगसुचर्मापि वसनम् । सुखैर्वा दुःखैर्वा सदृशपरिपाकः खलु सदा त्रिनेत्रं कस्त्यक्त्वा धनलवमदान्धं प्रणमति ॥ ३५५ ॥ यद्यपि भ्रातरः क्रुद्धा भार्या वा कारणान्तरे । स्वभावतस्ते प्रीयन्ते नेतरः प्रीयते जनः ॥ ३५६ ॥ ललाटदेशे रुधिरं स्रवेच्चशूरस्य यस्य प्रविशेच्च वक्त्रे । तत्सोमपानेन समं भवेच्च संग्रामयज्ञे विधिवत्प्रदिष्टम् ॥३५७॥ मीनः स्नानपरः फणी पवनभुङ् मेषश्च पर्णाशनो गर्ते तिष्ठति मूषिकोऽपि विपिने सिंहो बको ध्यानवान् । शश्वद्भ्राम्यति चक्रिणी परिचरन्दैवं सदा देवलः किं तेषां फलमस्ति तेन तपसा तद्भावशुद्धिं कुरु ॥ ३५८ ॥ बाहुवीर्यं बलं राज्ञो ब्राह्मणो ब्रह्मविद्बली । रूपयौवनमाधुर्यं स्त्रीणां बलमनुत्तमम् ॥३५९॥ नश्यतो मुष्यतो वापि तावद्भवति जीवितम् । यावद्दाताऽसृजत्पूर्वं न याव मनसेप्सितम् ॥ ३६० ॥ पतिर्भार्यां संप्रविश्य गर्भो भूत्वेह जायते । जायायास्तद्धि जायात्वं यदस्यां जायते पुनः ॥ ३६१ ॥ दग्धं दग्धं त्यजति न पुनः काञ्चनं कान्तिवर्णं छिन्नं छिन्नं त्यजति न पुनः स्वादुतामिक्षुदण्डम् । घृष्टं घृष्टं त्यजति न पुनश्चन्दनं चारुगन्धं प्राणान्तेऽपि प्रकृतिविकृतिर्जायते नोत्तमानाम् ॥३६२॥ नाल्पीयसि निबध्नन्ति पदमुन्नतचेतसः । येषां भुवनलाभेऽपि निःसीमानो मनोरथाः ॥ ३६३ ॥ छादयित्वात्मभावं हि चरन्ति शठबुद्धयः । प्रहरन्ति च रन्ध्रेषु सोऽनर्थः सुमहान्भवेत् ॥ ३६४ ॥ नात्यक्त्वा सुखमाप्नोति नात्यक्त्वा विन्दते परम् । नात्यक्त्वा चाभयः शेते त्यक्त्वा सर्वं सुखी भव ॥ ३६५ ॥ तर्षच्छेदो न भवति पुरुषस्येह कल्मषात् । निवर्तते तदा तर्षः पापमन्तगतं यदा ॥ ३६६ ॥ दिवसे सन्निधानेन पिशुनप्रेरणा प्रभो । ईर्ष्यालुना स्वैरिणीव रक्षितुं यदि पार्यते ॥३६७॥ कर्मणः फलनिर्वृत्तिं स्वयमश्नाति कारकः । प्रत्यक्षं दृश्यते लोके कृतस्यापकृतस्य च ॥३६८॥ कं पृच्छामः सुराः स्वर्गे निवसामो वयं भुवि । किं वा काव्यरसः स्वादुः किं वा स्वादीयसी सुधा ॥ ३६९ ॥ उर्वीपतेश्च स्फटिकाश्मनश्च शीलोज्झितस्याहृदयस्य चान्तः । असंनिधानात्स्वततस्थितीनामन्योन्यरागः कुरुते प्रवेशम् ॥३७०॥ आत्मोत्कर्षं न मार्गेत परेषां परिनिन्दया । स्वगुणैरेव मार्गेत विप्रकर्षं पृथग्जनात् ॥३७१॥ कृतिनोऽपि प्रतीक्ष्यन्ते सहायं कार्यसिद्धये । चक्षुष्मानपि नालोकाद्विना वस्तु न पश्यति ॥ ३७२ ॥ किं देवकार्याणि नराधिपस्य कृत्वा निरोधं विषयस्थितानाम् । तद्देवकार्यं जपयज्ञहोमा यस्याश्रुपाता न पतन्ति राष्ट्रे ॥ ३७३ ॥ शयनमार्तस्य शयनं स्थितश्रान्तस्य चासनम् । तृषितस्य च पानीयं क्षुधितस्य च भोजनम् ॥ ३७४ ॥ राजत्वजन्तुपाध्यायो देवी यच्छिक्षयेदिह । तत्र प्रजागरः कर्तुमसर्वज्ञैर्न शक्यते ॥३७५॥ किं ते धनैर्बान्धवैर्वापि किं ते किं ते दारैर्ब्राह्मण यो मरिष्यसि । आत्मानमन्विच्छ गुहां प्रविष्टं पितामहस्ते क्व गतः पिता च ॥३७६॥ न व्याधयो नापि यमः प्राप्तं श्रेयः प्रतीक्षते । यावदेव भवेत्कल्पस्तावच्छ्रेयः समाचरेत् ॥ ३७७ ॥ न व्याधिर्न विषं तापस्तथान्यद्वापि भूतले । दुःखाय स्वशरीरोत्थं मौर्ख्यमेतद्यथा नृणाम् ॥ ३७८ ॥ सुखाद्बहुतरं दुःखं जीविते नास्ति संशयः । स्निग्धस्य चेन्द्रियार्थेषु मोहान्मरणमप्रियम् ॥ ३७९ ॥ साधुद्रात्तिमयो नृपाश्च सदृशा एके हतानम्भसः स्वस्थादेव कणान्धनस्य जहतो जानन्ति ये दातृताम् । सर्वस्मात्स्फुटलुण्ठिताद्वितरतो लेशाकिला येऽपि ये दुष्प्रापस्थलस्य दृत कल्पयन्त्यन्तर्हिताघायिताम् ॥ ३८० ॥ सुखं च दुःखं च भवाभवौ च लाभालाभौ मरणं जीवितं च । पर्यायशः सर्वमेते स्पृशन्ति तस्माद्धीरो न च हृष्येन्न शोचेत् ॥ ३८१ ॥ कृषिरा रूपनाशाय अर्थनाशाय याचिनः । शालको गृहनाशाय सर्वनाशाय पावकः ॥ ३८२ ॥ एको बहूनां मूर्खाणां मध्ये निपतितो बुधः । पद्मं पयःसरस्थानामिव विप्लवते ध्रुवम् ॥ ३८३ ॥ निजानुत्पतत शत्रूनपाय पयःप्रयोजनान् । यो मोहान्न निगृह्णाति तमापद्ग्रसते नरम् ॥ ३८४ ॥ ज्ञानं सतां मानमदादिनाशनं केषांचिदेतन्मदमानकारणम् । स्थानं विविक्तं यमिनां

विमुक्तये कामातुराणामतिकामकारणम् ॥ ३८५ ॥ तद्भोजन यद्द्विजभुक्तशेष तत्सौहृद यत्क्रियते परस्मिन् । सा प्राज्ञता या न करोति पाप दम्भ विना य क्रियते स धर्म ॥ ३८६ ॥ धर्मार्थैनयनो राजा चिराय बुभुजे सुखम् । अधर्माच्चैव नहुष प्रतिपेदे रसातलम् ॥ ३८७ ॥ क समानगम्भीराणा लक्षयेद्धृहिरापदम् । वाल्पत्येन भृत्येन यदि सा न प्रकाश्यते ॥३८८॥ नास्ति धर्मसमो बन्धुर्नास्ति धर्मसमा क्रिया । नास्ति धर्मसमो देव सत्य सत्य वदाम्यहम् ॥३८९॥ नास्ति सत्यात्परो धर्मो नानृतात्पातक परम् । श्रुतिर्हि सत्य धर्मश्च तस्मात्सत्य न लोपयेत् ॥३९०॥ एष ते विद्रुमच्छायो मरुमार्ग इवाधर । कस्य नो तनुते तन्वि पिपासाकुलित मन ॥ ३९१ ॥ नायनया प्रदातव्य किंचिद्वा केनचित्क्वचित् । अवज्ञया हि यद्दत्त दातुस्तद्दोषमावहेत् ॥ ३९२ ॥ एकीभूय स्फुटमिव किमप्याचरद्भिः प्रलीनैरेभिर्भूते स्मर कति कृता स्वान्त ते विप्रलम्भा । तस्मादेषा त्यज परिचय चिन्तय स्वव्यवस्थामापस्ते किंतु न विदित पण्डित खण्डित स्यात् ॥३९३॥ नाश्रम कारण धर्मे क्रियमाणो भवद्धि स । अतो यदात्मनोऽपथ्य परेषा न तदाचरेत् ॥ ३९४ ॥ जलाहतौ निशेषेण वैद्युताग्निरिव द्युति । आपदि स्फुरति प्रज्ञा यस्य धीर स एव हि ॥ ३९५ ॥ नाभूतिकालेषु फल ददति शिल्पानि मन्त्राश्च तथौषधानि । तान्येव कालेन समाहितानि सिद्ध्यन्ति वर्धन्ति च भूतिकाले ॥ ३९६ ॥ देशकालविहीनानि कर्माणि विपरीतवत् । क्रियमाणानि दुष्यन्ति हवींष्यप्रयतेष्विव ॥ ३९७ ॥ ऐश्वर्यमदपापिष्ठा मदा पानमदादय । ऐश्वर्यमदमत्तो हि नापतित्वा विबुध्यते ॥३९८॥ कुलोद्गत सत्त्वमुदारविक्रम स्थिर कृतज्ञ धृतिमन्तमूर्जितम् । अतीव दातारमुपेतवत्सल सुदुष्प्रसाध्य प्रवदन्ति विद्विषम् ॥ ३९९ ॥ ऐश्वर्यात्सहसान्ध न कुर्याच्च कदाचन । गते च गौरव नास्ति आगते च धनक्षय ॥४००॥ कन्या वरयते रूप माता वित्त पिता श्रुतम् । बान्धवा कुलमिच्छन्ति मिष्टान्नमितरे जना ॥ ४०१ ॥ नारभेतान्यसामर्थ्यात्पुरुष कार्यमात्मन । मतिसाम्य द्वयोर्नास्ति कार्येषु कुरुनन्दन ॥ ४०२ ॥ एष स्वभावो नारीणामनुभूय पुरा सुखम् । अल्पामप्यापद प्राप्य दुष्यन्ति प्रजहत्यपि ॥४०३॥ धनेन वाससा प्रेम्णा श्रद्धयामृतभाषणै । सतत तोषयेद्दारान्नाप्रिय क्वचिदाचरेत् ॥ ४०४ ॥ का तव कान्ता कस्ते पुत्र ससारोऽयमतीव विचित्र । कस्य त्व वा कुत आयातस्तत्त्व चिन्तय तदिद भ्रात ॥ ४०५ ॥ ते चापि निपुणा वैद्या कुशला सम्भृतौषधा । व्याधिभि परिकृष्यन्ते मृगा

व्याधैरिवार्दिता ॥ ४०६ ॥ काले महिष्णुर्गिरिवदसहिष्णुश्च वह्निवत् । स्वच्छेनापि वहेच्छत्रूप्रियाणि समुदाहरन् ॥ ४०७ ॥ ऐन्दवादर्चिष कामी शिशिर हव्यवाहनम् । अबलाविरहक्लेशविह्वलो गणयत्ययम् ॥ ४०८ ॥ पुनर्वित्त पुनर्मित्र पुनर्भार्या पुनर्मही । एतत्सर्वं पुनर्लभ्य न शरीर पुन पुन ॥ ४०९ ॥ कश्चिदाम्रवण छित्त्वा पलाशाश्च निषिञ्चति । पुष्प दृष्ट्वा फले गृध्नु स शोचति फलागमे ॥ ४१० ॥ देवो राजा गुरुर्भार्या वैद्यनक्षत्रपाठका । रिक्तहस्ता न गच्छन्ति गते कार्ये न सिध्यति ॥ ४११ ॥ त्वन्मुख कमल चेति द्वयोरप्यनयोर्भिदा । कमल जलसरोहि त्वन्मुख त्वदुपाश्रयम् ॥ ४१२ ॥ परोऽप्यपत्य हितकृद्यथौषधा स्वदेहजोऽप्यामयवत्सुतोऽहित । छिन्द्यात्तदङ्ग यदुतात्मनोऽहित शेष सुख जीवति यद्विवर्जनात् ॥ ४१३ ॥ क श्रद्धास्यति भूतार्थ सर्वो मा तुलयिष्यति । शङ्कनीया हि लोकेऽस्मिन्निष्प्रतापा दरिद्रता ॥ ४१४ ॥ पूर्वे वयसि कर्माणि कृत्वा पापानि ये नरा । पश्चाद्धर्मं निषेवन्ते तेऽपि यान्त्युत्तमा गतिम् ॥ ४१५ ॥ तरुणिमसमारम्भे तस्या शरीरसरोवर सरभस मनोहस श्रीमन्प्रयासि कथ पुन । श्रवणलतिकापाशौ पार्श्वे प्रसारितपातितौ हतविधिवशाद्व्याधाघो न पश्यति मनाक् ॥ ४१६ ॥ प्रीत क्रुद्धेन तातश्चरणतलहतो वल्लभोऽन्येन रोषादाबाल्याद्विप्रवर्यैं स्ववदनविवरे धार्यते वैरिणी मे । गेह मे छेदयन्ति प्रतिदिवसमुमाकान्तपूजानिमित्तात्तस्मात्खिन्ना सदाह द्विजकुलनिलय नाथ युक्त त्यजामि ॥ ४१७ ॥ दूर्वाया भूषण पत्र वृक्षाणा भूषण सुमम् । सद्वृत्तिर्भूषण पुसा नारीणा भूषण पति ॥ ४१८ ॥ कृतवैरे विश्वास कार्यस्त्विह सुहृद्यपि । छन्न सतिष्ठते वैर गूढोऽग्निरिव दारुषु ॥ ४१९ ॥ द्विजातिपूजाभिरतो दाता ज्ञातिषु चार्जवी । क्षत्रिय शीलभाग्राजश्चिर पालयते महीम् ॥ ४२० ॥ धनहीनो न हीनश्च धनिक स सुनिश्चयात् । विद्यारत्नेन यो हीन स हीन सर्ववस्तुषु ॥ ४२१ ॥ परकाव्येन कवय परद्रव्येण चेश्वरा । निर्लोठितेन स्वकृर्ति पुष्णन्त्यद्यतने क्षणे ॥ ४२२ ॥ धननाशेऽधिक दुख मन्ये सर्वमहत्तरम् । ज्ञातयो ह्यवमन्यन्ते मित्राणि च धनाच्युतम् ॥ ४२३ ॥ तीर्थसेवनमौनमार्गपि तिमि सक्त स्वकुल्याशने वाताशा ग्रसते शिखी धनपयोमानाशनोऽप्यन्वहम् । विश्व स्वाञ्जलचारिण प्रकटितध्यानोऽपि भुङ्क्ते बक सत्कर्माचरणेऽपि दोषविकृता न प्रत्यय पापिनाम् ॥ ४२४ ॥ कृतविद्योऽपि मलिना व्यक्त रागेण रज्यते । रागानुरक्तचित्तस्तु किं न कुर्यादसाप्रतम् ॥ ४२५ ॥ त्वया

नीलोत्पलं कर्णे स्मरेणास्त्रं शरासने । मयापि मरणे चेतस्त्रयमेतत्समं कृतम् ॥ ४२६ ॥ धनक्षयं शिष्टगर्हां सदाचारविवर्जनम् । ज्ञातिभिः पीडनं चैव द्यूतासक्तधियां नृणाम् ॥ ४२७ ॥ त्रासहेतोर्विनीतिस्तु क्रियते जीविताशया । पञ्चत्वं चेद्गमिष्यामि किं सिंहानुनयेन मे ॥ ४२८ ॥ निर्दहति कुलशेषं ज्ञातीनां वैरसंभवः क्रोधः । वनमिव घनपवनाहततरुवरसंघट्टसंभवो दहनः ॥ ४२९ ॥ पयोमुचः परीतापं हरन्त्येव शरीरिणाम् । नन्वात्मलाभो महतां परदुःखोपशान्तये ॥ ४३० ॥ त्यजेद्धर्मं दयाहीनं विद्याहीनं गुरुं त्यजेत् । त्यजेत्क्रोधमुखीं भार्यां निःस्नेहान्बान्धवांस्त्यजेत् ॥ ४३१ ॥ त्यजेत संचयांस्तस्मात्तज्जान्क्लेशान्सहेत वा । नहि संचयवान्कश्चिद्दृश्यते निरुपद्रवः ॥ ४३२ ॥ नौका च खलजिह्वा च प्रतिकूलप्रवर्तिनी । प्रतारणाय लोकानां दारुणा केन निर्मिता ॥ ४३३ ॥ तलवद्दृश्यते व्योम खद्योतो हव्यवाडिव । न चैवास्ति तलं व्योम्नि खद्योते न हुताशनः ॥ ४३४ ॥ नोपभोगो न वा दानं बन्धुना भरणं न वा । तथापि गुरुतां धत्ते नृणां संरक्षितं धनम् ॥ ४३५ ॥ द्वावेव कथितौ सद्भिः पन्थानौ वदतां वर । अहिंसा चैव सत्यं च यत्र धर्मः प्रतिष्ठितः ॥ ४३६ ॥ तृणोल्कया ज्ञायते जातरूपं वृत्तेन भद्रो व्यवहारेण साधुः । शूरो भयेष्वर्थकृच्छ्रेषु धीरः कृच्छ्रास्वापत्सु सुहृदश्चारयश्च ॥ ४३७ ॥ निर्गुणस्य हतं रूपं दुःशीलस्य हतं कुलम् । असिद्धस्य हता विद्या अभोगेन हतं धनम् ॥ ४३८ ॥ दोग्ध्री धान्यं हिरण्यं च मही राज्ञा सुरक्षिता । नित्यं स्वेभ्यः परेभ्यश्च तृप्ता माता यथा पयः ॥ ४३९ ॥ मितं भुङ्क्ते संविभज्याश्रितेभ्यो मितं स्वपित्यमितं कर्म कृत्वा । ददात्यमित्रेष्वभियाचितः स्वं तमात्मवन्तं प्रजहत्यनर्थाः ॥ ४४० ॥ यत्र सूक्तं दुरुक्तं च समं स्यान्मधुसूदन । न तत्र प्रलपेत्प्राज्ञो बधिरेष्विव गायकः ॥ ४४१ ॥ भिषजो भेषजं कर्तुं कस्मादिच्छन्ति रोगिणाम् । यदि कालेन पच्यन्ते भेषजैः किं प्रयोजनम् ॥ ४४२ ॥ मूर्खस्तु परिहर्तव्यः प्रत्यक्षो द्विपदः पशुः । भिनत्ति वाक्यशल्येन अदृश्यं कण्टको यथा ॥ ४४३ ॥ यत्रोदकं तत्र वसन्ति हंसास्तथैव शुष्कं परिवर्जयन्ति । न हंसतुल्येन नरेण भाव्यं पुनस्त्यजन्ते पुनराश्रयन्ते ॥ ४४४ ॥ भूतानामपरः कश्चिद्धिंसायां सततोत्थितः । वञ्चनायां च लोकस्य [illegible] सुखेष्वेव जीर्यते ॥ ४४५ ॥ मत्योर्वा गृहमेतद्वै या ग्रामे वसतो रतिः । देवानामेष वै गोष्ठो यदरण्यमिति श्रुतिः ॥ ४४६ ॥ यः सर्वकालमबुधैः

परिहस्यमानो मूलाङ्कुरानपि न जातु पुरस्करोति । व्यापत्सु शास्त्रविटपी [illegible] फलं प्रसूय पुंसः किलैकपद एव लुनात्यलक्ष्मीम् ॥ ४४७ ॥ भैषज्यमेतद्दुःखस्य यदेतन्नानुचिन्तयेत् । चिन्त्यमानं हि न व्येति भूयश्चापि प्रवर्धते ॥ ॥ ४४८ ॥ पुष्पं पुष्पं विचिन्वीत मूलच्छेदं न कारयेत् । मालाकार इवारामे न यथाङ्गारकारकः ॥ ४४९ ॥ भक्तद्वेषो जडे प्रीतिः सुरुचिर्गुरुलङ्घने । मुखे कटुकता नित्यं धनिनां ज्वरिणामिव ॥ ४५० ॥ यत्संग्रहो रत्नमहौषधीनां करोति सर्वव्यसनावसानम् । त्यागेन तद्यस्य भवेन्नमोऽस्तु चिरप्रमानाय धनाय तस्मै ॥ ४५१ ॥ उपकारं करोम्यस्य ममाप्येष करिष्यति । अयं चापि प्रतीकारो रामसुग्रीवयोरिव ॥ ४५२ ॥ महाबलान्पश्य महानुभावान्प्रशास्य भूमिं धनधान्यपूर्णाम् । राज्यानि हित्वा विपुलांश्च भोगान्गतान्नरेन्द्रान्वशमन्तकस्य ॥ ४५३ ॥ यथा खरश्चन्दनभारवाही भारस्य वेत्ता न तु चन्दनस्य । एवं हि शास्त्राणि बहून्यधीत्य चार्थेषु मूढाः खरवद्वहन्ति ॥ ४५४ ॥ फेनमात्रोपमे देहे जीवे शकुनिवत्स्थिते । अनित्ये प्रियसंवासे कथं स्वपिषि पुत्रक ॥ ४५५ ॥ यदा विनाशो भूतानां दृश्यते कालचोदितः । तदा कार्ये प्रमाद्यन्ति नराः कालवशं गताः ॥ ४५६ ॥ प्रिया वा मधुरा वा तु स्वाम्येष्वेव विराजते । श्रीरक्षणे प्रमाणं तु वाचः सुनयकर्कशाः ॥ ४५७ ॥ महादेवो देवः सरिदपि च सैवामरसरिद्गुहा एवागारं वसनमपि ता एव हरितः । सुहृद्वा कालोऽयं व्रतमिदमदैन्यव्रतमिदं कियद्वा वक्ष्यामो वटविटप एवास्तु दयिता ॥ ४५८ ॥ यथा तैलक्षयाद्दीपः प्रह्रासमुपगच्छति । तथा कर्मक्षयाद्दैवं प्रह्रासमुपगच्छति ॥ ४५९ ॥ प्राप्य कार्ये गरीयस्तु प्रियमुत्सृज्य दूरतः । हितमेव हि वक्तव्यं सुहृदा मन्त्रिणा सदा ॥ ४६० ॥ मत्वा परीक्ष्य मेधावी बुद्ध्या संपाद्य चासकृत् । श्रुत्वा दृष्ट्वाथ विज्ञाय प्राज्ञैर्मैत्रीं समाचरेत् ॥ ४६१ ॥ यस्यां यस्यामवस्थायां यत्करोति शुभाशुभम् । तस्यां तस्यामवस्थायां तत्फलं समुपाश्नुते ॥ ४६२ ॥ भर्तारं किल या नारी छायेवानुगता सदा । अनुगच्छति गच्छन्तं तिष्ठन्तं चानुतिष्ठति ॥ ४६३ ॥ महान्तमप्यर्थमधर्मयुक्तं यः संत्यजत्यनपाकृष्ट एव । सुखं सुदुःखान्यवमुच्य शेते जीर्णां त्वचं सर्प इवावमुच्य ॥ ४६४ ॥ यस्य चित्तं द्रवीभूतं कृपया सर्वजन्तुषु । तस्य ज्ञानेन मोक्षेण किं जटाभस्मलेपनैः ॥ ४६५ ॥ मदरक्तस्य हंसस्य कोकिलस्य शिखण्डिनः । हरन्ति [illegible] तथा वाचो यथा साधु

विपश्चिताम् ॥ ४६६ ॥ प्राज्ञो वा यदि वा मूर्ख सघनो निर्धनोऽपि वा । सर्व कालवश याति शुभाशुभसमन्वित ॥ ४६७ ॥ यदा शरीरस्य शरीरिणश्च पृथक्त्वमेकान्तत एव भाति । आहार्ययोगेण वियुज्यमान परेण को नाम भवेद्विषादी ॥ ४६८ ॥ मधुरेणदृशा मान मधुरेण सुगन्धिना । सहकारोद्गमेनेव शब्दशेष करिष्यति ॥ ४६९ ॥ तद्भावभावनिरता तत्सयोगपरायणा । तमेव भूयो भर्तार सा प्रेत्याप्यनुगच्छति ॥ ४७० ॥ मूर्खश्चिरायुर्जातोऽपि तस्माज्जातमृतो वर । मृत स चाल्पदु खाय यावज्जीव जडो दहेत् ॥ ४७१ ॥ प्राकृतो हि प्रशसन्वा निन्दन्वा किं करिष्यति । वने काक इवाबुद्धिर्वाशमानो निरर्थकम् ॥ ४७२ ॥ यस्मिन्यथा वर्तते यो मनुष्यस्तस्मिंस्तथा वर्तितव्य स धर्म । मायाचारो मायया बाधितव्य साध्वाचार साधुना प्रत्युपेय ॥ ४७३ ॥ मयास्योपकृत पूर्वं ममाप्येष करिष्यति । इति य क्रियते सधि प्रतीकार स उच्यते ॥ ४७४ ॥ युगान्ते चलते मेरु कल्पान्ते सप्त सागरा । साधव प्रतिपन्नार्थान्न चलन्ति कदाचन ॥ ४७५ ॥ भवने सुहृदो यस्य समागच्छन्ति नित्यश । चित्ते च सौख्येन न किंचित्सदृश भुवि ॥ ४७६ ॥ वणिक्प्रमादी भृतकश्च मानी भिक्षुर्विलासी ह्यधनश्च कामी । वराङ्गना चाप्रियवादिनी च न ते च कर्माणि समारभन्ते ॥ ४७७ ॥ चितासहस्रेषु च तेषु मध्ये चिताश्रतोऽप्यसिधारतुल्या । नीचापमान क्षुधित कलत्र भार्या विरक्ता सहजोपरोध ॥ ४७८ ॥ कान्तावियोग स्वजनापमान ऋणस्य शेष कुजनस्य सेवा । दारिद्र्यभावाद्विमुखाश्च मित्रा विनाग्निना पञ्च दहन्ति तीव्रा ॥ ४७९ ॥ यदा न योगोप चिताद्यु चेतो मायासु मिद्धस्य विपज्जतेऽङ्ग । अनन्यहेतुष्वथ मे गति स्यादात्यन्तिको यत्र न मृत्युहास ॥ ४८० ॥ गृहेश्वरी सद्गुणभूषिता शुभा पद्गन्धयोगेन पतिं समेताम् । न लालयेत्पूरयेन्नैव काम स किं पुमान्न पुमान्मे मृतोऽस्मि ॥ ४८१ ॥ योषिद्धिरण्याभरणाम्बरादिद्रव्येषु मायारचितेषु मूढ ॥ प्रलोभितात्मा ह्युपभोगबुद्ध्या पतङ्गवन्नश्यति नष्टदृष्टि ॥ ४८२ ॥ एकान्तशीलस्य दृढव्रतस्य सर्वेन्द्रियप्रीतिनिवर्तकस्य । अध्यात्मयोगे गतमानसस्य मोक्षो ध्रुव नित्यमहिंसकस्य ॥ ४८३ ॥ न शब्दशास्त्रे निरतस्य मोक्षो न वर्णसङ्घे निरतस्य चैव । ■ भोजनाच्छादनतत्परस्य न लोकचित्तग्रहणे रतस्य ॥ ४८४ ॥ बालातप प्रेतधूम स्त्री वृद्धा तरुण दधि । आयुष्कामो न सेवेत तथा समार्जनी रज ॥ ४८५ ॥ नाश्नन्ति पितरो देवा क्षुद्रस्य वृषलीपते । भा नाश्नाति यस्य चोपपतिर्गृहे ॥ ४८६ ॥ सङ्ग त्यजेत मिथुनव्रतिना मुमुक्षु सर्वात्मना न विसृजेद्बहिरिन्द्रियाणि । एकश्चरत्रहसि चित्तमनन्त ईशे युञ्जीत तद्व्रतिषु साधुषु चेत्प्रसङ्ग ॥ ४८७ ॥ धर्म प्रव्रजितस्तप प्रचलित सत्य च दूर गत पृथ्वी वन्ध्यफला जन कपटिनो लौल्ये स्थिता ब्राह्मणा । मर्त्या स्त्रीवशगा स्त्रियश्च चपला नीचा जना उन्नता हा कष्ट खलु जीवित कलियुगे धन्या जना ये मृता ॥ ४८८ ॥ यस्मिन्यदा पुष्करनाभमायया दुरन्तया स्पृष्टधिय पृथग्यश । कुर्वन्ति तत्र ह्यनुकम्पया कृपा न साधवो दैवबलात्कृते क्रमम् ॥ ४८९ ॥ यो धर्मशीलो जितमानरोषो विद्याविनीतो न परोपतापी ॥ स्वदारतुष्ट परदारवर्जितो न तस्य लोके भयमस्ति किंचित् ॥ ४९० ॥ अत कविर्नामसु यावदर्थ स्यादप्रमत्तो व्यवसायबुद्धि । सिद्धेऽन्यथार्थे न यतेत भूय परिश्रम तत्र समीक्षमाण ॥ ४९१ ॥ अथ प्रमत्तस्य वनेष्वपि स्याद्यत स आस्ते सह षट्सपत्न । जितेन्द्रियस्यात्मरतेर्बुधस्य गृहाश्रम किं नु करोत्यवद्यम् ॥ ४९२ ॥ यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवता । यत्रैतास्तु न पूज्यन्ते सर्वास्तत्राफला क्रिया ॥ ४९३ ॥ पुनर्वित्त पुनर्मित्र पुनर्भार्या पुनर्मही । एतत्सर्वं पुनर्लभ्य न शरीर पुन पुन ॥ ४९४ ॥ यस्य कृत्य न जानन्ति मन्त्र वा मन्त्रित परे । कृतमेवास्य जानन्ति स वै पण्डित उच्यते ॥ ४९५ ॥ ममत्व हि न कर्तव्यमैश्वर्ये वा धनेऽपि वा । पूर्वावास हरन्त्यन्ये राजधर्म हि त विदु ॥ ४९६ ॥ प्रज्ञावास्त्वेव पुरुष सयुक्त परया धिया । उदयास्तमनज्ञो हि न हृष्यति न शोचति ॥ ४९७ ॥ यस्य पुत्रो वशीभूतो भार्या छन्दानुगामिनी । विभवे यश्च सतुष्टस्तस्य स्वर्ग इहैव हि ॥ ४९८ ॥ भोक्तु पुरुषकारेण दुष्टस्त्रियमिव श्रियम् । व्यवसाय सदैवेच्छेन्न हि क्लीबवदाचरेत् ॥ ४९९ ॥ मार्दव सर्वभूतानामनसूया क्षमा धृति । आयुष्याणि बुधा प्राहुर्मित्राणा चापि मानना ॥ ५०० ॥ पुन्नाम्नो नरकाद्यस्मात्त्रायते पितर सुत । तस्मात्पुत्र इति प्रोक्त स्वयमेव स्वयभुवा ॥ ५०१ ॥ यस्य भार्या गृहे नास्ति साध्वी च प्रियवादिनी । अरण्य तेन गन्तव्य यथारण्य तथा गृहम् ॥ ५०२ ॥ भस्मना शुध्यते कास्य ताम्रमम्लेन शुध्यति । रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ॥ ५०३ ॥ मा वन छिन्धि सव्याघ्र मा व्याघ्रा नीनशन् वनात् । वन हि रक्ष्यते व्याघ्रैर्व्याघ्रान्रक्षति काननम् ॥ ५०४ ॥ यत्क्रोधनो यजति यद्ददाति यद्वा तपस्तप्यति यज्जुहोति ।

वैवस्वतस्तद्धरतेऽस्य सर्वं मोघः श्रमो भवति हि क्रोधनस्य ॥ ५०५ ॥ पुमांसो ये हि निन्दन्ति वृत्तेनाभिजनेन च । न तेषु निवसेत्प्राज्ञः श्रेयोऽर्थी पापबुद्धिषु ॥ ५०६ ॥ भार्या मूलं गृहस्थस्य भार्या मूलं सुखस्य च । भार्या धर्मफलावाप्त्यै भार्या संतानहेतवे ॥ ५०७ ॥ ये त्वेनमभिजानन्ति वृत्तेनाभिजनेन वा । तेषु साधुषु वस्तव्यं स वासः श्रेष्ठ उच्यते ॥ ५०८ ॥ वध्यन्ते न ह्यविश्वस्ताः शत्रुभिर्दुर्बला अपि । विश्वस्तास्तेषु वध्यन्ते बलवन्तोऽपि दुर्बलैः ॥ ५०९ ॥ पुरतः कृच्छ्रकालस्य धीमान् जागर्ति पूरुषः । स कृच्छ्रकालं संप्राप्य व्यथां नैवैति कर्हिचित् ॥ ५१० ॥ बन्धनानि खलु सन्ति बहूनि प्रेमरज्जुदृढबन्धनमुक्तम् । दारुभेदनिपुणोऽपि षडङ्घ्रिर्निष्क्रियो भवति पङ्कजकोशे ॥ ५११ ॥ यस्तु कृच्छ्रमनुप्राप्य निचेता नानुबुध्यते । स कृच्छ्रकाले व्यथितो न श्रेयो विन्दते महत् ॥ ५१२ ॥ ब्राह्मणेषु च ये शूराः स्त्रीषु ज्ञातिषु गोषु च । वृन्तादिव फलं पक्वं धृतराष्ट्र पतन्ति ते ॥ ५१३ ॥ यत्त सम्यगुपक्रान्तं कार्यमेति विपर्ययम् । पुमांस्तत्रानुपालभ्यो दैवान्तरितपौरुषः ॥ ५१४ ॥ पुष्पे गन्धं तिले तैलं काष्ठेऽग्निं पयसि घृतम् । इक्षौ गुडं तथा देहे पश्यात्मानं विवेकतः ॥ ५१५ ॥ मुखं पद्मदलाकारं वाक्यं चन्दनशीतलम् । हृदयं वह्निसदृशं त्रिविधं धूर्तलक्षणम् ॥ ५१६ ॥ भार्यां पतिः संप्रविश्य स यस्माज्जायते पुनः । जायायास्तद्धि जायात्वं पौराणाः कवयो विदुः ॥ ५१७ ॥ पुस्तकप्रत्ययाधीतं नाधीतं गुरुसंनिधौ । भ्राजते न सभामध्ये जारगर्भ इव स्त्रियाः ॥ ५१८ ॥ यस्य स्नेहो भयं तस्य स्नेहो दुःखस्य भाजनम् । स्नेहमूलानि दुःखानि तानि त्यक्त्वा वसेत्सुखम् ॥ ५१९ ॥ ब्राह्मणं ब्राह्मणो वेद भर्ता वेद स्त्रियं तथा । अमात्यं नृपतिर्वेद राजा राजानमेव च ॥५२०॥ यस्य स्त्रीषु रते शक्तिर्जीर्णशक्तिश्च भोजने । देहेऽधिकबला शक्तिस्तस्यारोग्यं प्रचक्षते ॥५२१॥ प्रकीर्णविषयारण्ये धावन्तं विप्रमाथिनम् । ज्ञानाङ्कुशेन कुर्वीत वश्यमिन्द्रियदन्तिनम् ॥ ५२२ ॥ अनुत्पन्नप्रतीकार्यं सतैनस्तप्तचेतसाम् । शरणं मरणं त्यक्त्वा किमिवान्यद्यशोऽर्थिनाम् ॥ ५२३ ॥ सज्जमानमकार्येषु सुहृदो वारयन्ति ये । सत्यं ते नैव सुहृदो गुरवो गुरवो हि ते ॥ ५२४ ॥ फलं कतकवृक्षस्य यद्यप्यम्बुप्रसादकम् । न नामग्रहणादेव तस्य वारि प्रसीदति ॥ ५२५ ॥ प्राम मार्ये परित्राणं प्रीतिविश्रम्भभाजनम् । केन रत्नमिदं सृष्टं मित्रमित्यक्षरद्वयम् ॥ ५२६ ॥ सत्यं वक्तुमशेषमस्ति सुषमा वाणी मनोहारिणी दातुं दानवरं शरण्यमभयं स्वच्छं पितृभ्यो जलम् । पूजार्थं परमेश्वरस्य विमलं स्वाध्याययज्ञं परं क्षुद्बाधे फलमूलमस्ति शमनं क्लेशात्मकैः किं धनैः ॥ ५२७ ॥ फलतीह पूर्वसुकृतं विचार्य तोऽपि कुलसमुद्भूता । यस्य यदा विभवः स्यात्तस्य तदा दासता याति ॥ ५२८ ॥ सर्वनाशे च संजाते प्राणानामपि संशये । अपि शत्रुं प्रणम्योच्चैः रक्षेत्प्राणान्धनानि च ॥५२९॥ प्रमाणाभ्यधिकस्यापि गण्डश्याममदच्युते । पदं मूर्ध्नि समाधत्ते केसरी मत्तदन्तिनः ॥ ५३० ॥ संचये च विनाशान्ते मरणान्ते च जीविते । संयोगे च वियोगान्ते को नु विप्रणयेन्मनः ॥५३१॥ प्राप्तविद्यार्थशिल्पानां देशान्तरनिवासिनाम् । क्रोशमात्रोऽपि भूभागः शतयोजनवद्भवेत् ॥ ५३२ ॥ सतां मतमतिक्रम्य योऽसतां वर्तते मते । कालेन व्यसनं प्राप्य पश्चात्तापं स गच्छति ॥ ५३३ ॥ पृथिवी रत्नसंपूर्णा हिरण्यं पशवः स्त्रियः । नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं व्रजेत् ॥ ५३४ ॥ व्यथयन्ति परं चेतो मनोरथशतैर्जनाः । अनुष्ठानैर्विहीनाः स्युः कुलजा विधवा इव ॥ ५३५ ॥ बोद्धारो मत्सरग्रस्ताः प्रभवः स्मयदूषिताः । अबोधोपहताश्चान्ये जीर्णमङ्गे सुभाषितम् ॥ ५३६ ॥ प्रहसमानारतीक्ष्णेन नीचाः परयशोभिना । अशक्तास्तत्पदं गन्तुमतो निन्दां प्रकुर्वते ॥ ५३७ ॥ फलं धर्मस्य विभवो विभवस्य फलं सुखम् । सुखमूलं तु तन्वङ्ग्यो विना ताभिः कुतः सुखम् ॥ ५३८ ॥ वणिगालोक्य निजे हृदि सोत्साहं परिचितग्रहीतारम् । हृष्यति तद्धनलुब्धो यद्वत्पुत्रेण जातेन ॥ ५३९ ॥ बहुधा बहुभिः सार्धं चिन्तिताः सुनिरूपिताः । न कथंचिद्विलीयन्ते विद्वद्भिश्चिन्तिता नयाः ॥ ५४० ॥ श्यामा प्रिया केशव एव देवो मानो धनं मन्मथ एव धन्वी । वाणी सखी वारण एव यानं कालो वसन्तः कवितैव विद्या ॥ ५४१ ॥ बुभुक्षितः किं न करोति पापं क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति । प्राणार्थमेते हि समाचरन्ति मतः सतां यत्र मतं यदेषाम् ॥ ५४२ ॥ प्रायेण श्रीमतां लोके भोक्तुं शक्तिर्न विद्यते । जीर्यन्त्यपि तु काष्ठानि दरिद्राणां महीपते ॥ ५४३ ॥ शत्रुणा योजयेच्छत्रुं बलिना बलवत्तरम् । स्वकार्याय यतो न स्यात्काचित्पीडा तत्क्षये ॥ ५४४ ॥ प्रायः कन्दुकपातेनोत्पतत्यार्यः पतन्नपि । तथा त्वनार्यः पतति मृत्पिण्डपतनं यथा ॥ ५४५ ॥ बहूनामप्यसाराणां समवायो दुरत्ययः । तृणैरावेष्ट्यते रज्जुस्तया नागोऽपि बध्यते ॥ ५४६ ॥ वैषम्यमपि संप्राप्ता गोपायन्ति कुलस्त्रियः । आत्मानमात्मना सत्यो जितस्वर्गा न संशयः ॥ ५४७ ॥ प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः प्रारभ्य

विघ्ननिहता विरमन्ति मध्या । विघ्नै पुन पुनरपि प्रतिहन्यमाना, प्रारब्धमुत्तमजना न परित्यजन्ति ॥ ५४८ ॥ शक्याशक्यमविज्ञाय यस्त्वसाध्ये प्रवर्तते । स केवलमवाप्नोति निजजीवितसक्षयम् ॥ ५४९ ॥ प्रणयादुपकाराद्वा यो विश्वसिति शत्रुषु । स सुप्त इव वृक्षाग्रे पतित प्रतिबुध्यते ॥ ५५० ॥ विप्रो वृक्षस्तस्य मूल च सध्या वेद शाखा धर्मकर्मादि पत्रम् । तस्मा मूल यत्नतो रक्षणीय छिन्ने मूले नैव शाखा न पत्रम् ॥५५१॥ शक्यामि कर्तुमिदमल्पमयत्न-साध्यमत्रादर क इति कृत्यमुपेक्षमाणा । केचित्प्रमत्तमनस परितापदु खमापत्प्रसङ्गसुलभ पुरुषा प्रयान्ति ॥ ५५२ ॥ विश्राम्यन्ति महात्मानो यत्र कल्पतराविव । स श्लाघ्य जीवति धीमान्सत्समोगफला श्रिय ॥ ५५३ ॥ सचिन्त्य सचिन्त्य तमुग्रदण्ड मृत्यु मनुष्यस्य विचक्षणस्य । वर्षाम्बुसिक्ता इव चर्मबन्धा सर्वे प्रयत्ना शिथिलीभवन्ति ॥ ५५४ ॥ प्रविष्ट सर्वभूतानि यथा चरति मारुत । चारेणैव चरेद्राजा स्मृत तन्मारुत व्रतम् ॥ ५५५ ॥ विहितस्याननुष्ठानान्निन्दि-तस्य च सेवनात् । अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणा नर पतनमृच्छति ॥ ५५६ ॥ शतहृदाना लोलत्व शस्त्राणा तीक्ष्णता तथा । गरुडानिलयो शैघ्र्यमनुगच्छन्ति योषित ॥ ५५७ ॥ व्यञ्जन हन्ति वै पूर्व चैव पयोधरौ । रतिरिदास्तथा लोकान्हन्याच्च पितर रज ॥ ५५८ ॥ प्लावते धर्मलघवो लोकेऽम्भसि यथा प्लवा । मज्जन्ति पाप-गुरव शस्त्र स्कन्नमिवोदके ॥ ५५९ ॥ सर्वेषामेव मर्त्याना व्यसने समुपस्थिते । वाड्मात्रेणापि साहाय मित्रादन्यो न सदधे ॥ ५६० ॥ शठस्तु समय प्राप्य नोपकार हि मन्यते । वर तमुपकर्तार दोषदृष्ट्या च दूषयेत् ॥ ५६१ ॥ सुख स्त्ववमत शेते सुख च प्रतिबुध्यते । सुख चरति लोकेऽस्मिन्नवमन्ता विनश्यति ॥ ५६२ ॥ प्रयाति शमन यस्य तेजस्तेजस्वितेजसा । वृथाजातेन किं तेन मातुर्यौवनहारिणा ॥ ५६३ ॥ साम्नैव यत्र सिद्धिर्न तत्र दण्डो बुधेन विनियोज्य । पित्त यदि शर्करया शाम्यति कोऽर्थ पटोलेन ॥ ५६४ ॥ विकार याति नो चित्त वित्ते यस्य कदाचन । मित्र स्यात्सर्वकाले च कारयेन्मित्रमुत्तमम् ॥ ५६५ ॥ सामवादा सकोपस्य शत्रो प्रत्युत दीपका । प्रतप्तस्येव सहसा सर्पिषस्तोयबिन्दव ॥ ५६६ ॥ विपुलमपि धनौघ प्राप्य भोगान्स्त्रियो वा पुरुष इह न शक्त कर्महीनो हि भोक्तुम् । सुनिहितमपि चार्थं दैवतै रक्ष्यमाण पुरुष इह महात्मा प्राप्नुते नित्ययुक्त ॥ ५६७ ॥ योऽभ्यर्थित सद्भिरसज्जमान करोत्यर्थ शक्तिमहापयित्वा । क्षिप्र यशस्त समुपैति सन्तमळ प्रसन्ना हि सुखाय सन्त ॥ ५६८ ॥

षण्णामात्मनि युक्तानामिन्द्रियाणा प्रमाथिनाम् । यो धीरो धारयेद्रश्मीन्स स्यात्परमसारथि ॥ ५६९ ॥ वेदा प्रमाण स्मृतय प्रमाण धर्मार्थयुक्त वचन प्रमाणम् । यस्य प्रमाण न भवेत्प्रमाणक स्तस्य कुर्याद्वचन प्रमाणम् ॥ ५७० ॥ सहायबन्धना ह्यर्था सहायाश्चार्थबन्धना । अन्योऽन्यबन्धनावेतौ विनान्योऽन्य न सिध्यत ॥ ५७१ ॥ वैराग्ये सचरत्येको नीतौ भ्रमति चापर । शृङ्गारे रमते कश्चिद्भुवि भेदा परस्परम् ॥ ५७२ ॥ हृदि विद्ध इवात्यर्थं यथा सतप्यते जन । पीडितोऽपि हि मेधावी न ता वाचमुदीरयेत् ॥ ५७३ ॥ विद्भिः सुहृदामत्र चिह्नैरतै-र्विसशयम् । परीक्षाकरण प्रोक्त होमाग्नेरिव भूतले ॥५७४॥ सतोषस्त्रिषु कर्तव्यो स्वदारे भोजने । त्रिषु चैव न कर्तव्योऽध्येन तपदानयो ॥ ५७५ ॥ प्रसारितकर मित्रे जगदुद्द्योतकारिणि । किं न वेत्सि लज्जा ते कुर्नत कोशसवृतिम् ॥ ५७६ ॥ यो यत्र सतत याति भुङ्क्ते चैव निरन्तरम् । स तत्र लघुता याति यदि शक्रसमो भवेत् ॥५७७॥ लब्धव्यमर्थं लभते मनुष्यो देवोऽपि त वारयितु न शक्त । अतो न शोचामि न विस्मयो मे ललाटलेखा न पुन प्रयाति ॥ ५७८ ॥ ये च मूढतमा लोके ये च बुद्धे पर गता । त एव सुखमेधन्ते मध्यम क्लिश्यते जन ॥५७९॥ वर न राज्य न कुराजराज्य वर न मित्र न कुमित्रमित्रम् । वर न शिष्यो न कुशिष्यशिष्यो वर न दारा न कुदारदारा ॥ ५८० ॥ यो जित पञ्चवर्गेण सहजेनात्मकर्षिणा । आपदस्तस्य वर्धन्ते शुक्लपक्ष इवोडुराट् ॥ ५८१ ॥ प्रालेय-लेशमिश्रे मरुति प्राभातिके च वाति जडे । गुणदोषज्ञ पुरुषो जलेन क शीतमपनयति ॥ ५८२ ॥ प्राणत्यागे समुत्पन्ने यदा स्यान्मित्रदर्शनम् । तद्द्वाभ्या सुखद पश्चा-ज्जीवतोऽपि मृतस्य च ॥ ५८३ ॥ सङ्ग सत्सु विधीयता भगवतो भक्तिर्दृढाधीयता शान्त्यादि परिचीयता दृढतर कर्माशु सत्यज्यताम् । सद्विद्यो ह्युपसर्प्यता प्रतिदिन तत्पादुका सेव्यता ब्रह्माक्षरमर्थ्यता श्रुतिशिरोवाक्य समाकर्ण्यताम् ॥ ५८४ ॥ विरहोऽपि सगम खलु परस्पर सगत मनो येषाम् । यदि हृदय तु विघटित समागमोऽपि विरह विशेषयति ॥ ५८५ ॥ प्रणयमधुरा प्रेमोद्गाढा रसादलसा-स्तथा भणितिमधुरा मुग्धप्राया प्रकाशितसमदा । प्रकृति-सुभगा विश्रम्भार्हा स्मरोदयदायिनो रहसि किमपि स्वैरालापा हरन्ति मृगीदृशाम् ॥ ५८६ ॥ शरत्पद्मोत्सव वक्त्र वचश्च श्रवणामृतम् । हृदय क्षुरधाराभ स्त्रीणा को वेद चेष्टितम् ॥ ५८७ ॥ यो नोद्धत कुरुते जातु वेष न पौरुषेणापि विकत्थतेऽन्यान् । न मूर्च्छित कटुकान्याह

किंचिदप्रियं सदा न कुरुते जनो हि ॥ ५८८ ॥ प्रतीपं कृष्यमाणो हि नोत्तरेदुत्तरेन्नरः । बाह्यमानोऽनुकूलं तु नद्योघाद्व्यसनात्तथा ॥ ५८९ ॥ संप्राप्य पण्डितः कृच्छ्रं प्रज्ञामेवावगाहते । बालस्तु कृच्छ्रमासाद्य शिलेवाम्भसि मज्जति ॥ ५९० ॥ प्रणिपातेन हि गुरूं सतोऽनूचानचेष्टितैः । कुर्वीताभिमुखान्भूत्यै देवान्सुकृतकर्मणा ॥ ५९१ ॥ संमानाद्ब्राह्मणो नित्यमुद्विजेत विषादिव । अमृतस्येव चाकाङ्क्षेदवमानस्य सर्वदा ॥ ५९२ ॥ प्रसन्ना कान्तिहारिण्यो नानाश्लेषविचक्षणाः । भवन्ति कस्यचित्पुण्यैर्मुखे वाचो गृहे स्त्रियः ॥ ५९३ ॥ सर्वौषधीनाममृता प्रधाना सर्वेषु सौख्येष्वशनं प्रधानम् । सर्वेन्द्रियाणां नयनं प्रधानं सर्वेषु गात्रेषु शिरः प्रधानम् ॥ ५९४ ॥ राजा राष्ट्रकृतं पापं राज्ञः पापं पुरोहितः । भर्ता च स्त्रीकृतं पापं शिष्यपापं गुरुस्तथा ॥ ५९५ ॥ यो नात्युक्तः प्राह रूक्षं प्रियं वा यो वा हतो न प्रतिहन्ति धैर्यात् । पापं च यो नेच्छति तस्य हन्तुस्तस्येह देवाः स्पृहयन्ति नित्यम् ॥ ५९६ ॥ प्रतिक्षणमयं कायः क्षीयमाणो न लक्ष्यते । आमकुम्भ इवाम्भःस्थो विशीर्णः सन्विभाव्यते ॥ ५९७ ॥ वित्तं देहि गुणान्वितेषु मतिमन्नान्यत्र देहि क्वचित्प्राप्तं वारिनिधेर्जलं घनमुखे माधुर्ययुक्तं सदा । जीवान्स्थावरजङ्गमांश्च सकलान्संजीव्य भूमण्डलं भूयः पश्य तदेव कोटिगुणितं यच्छन्तमम्भोनिधिम् ॥५९८॥ प्रियमनुचितं क्ष्मापण्यस्त्रीक्षणप्रभुरीश्वरो रमयति यतो धिक्तान्भृत्यान्स्ववृत्तिसुखार्थिनः । नृपमपथगं पान्ति प्राणानुपेक्ष्य निजानपि प्रसभमिह ये ते पूतेयं महात्मभिरुर्वरी ॥ ५९९ ॥ प्रणीतश्चाप्रणीतश्च यथाग्निर्दैवतं महत् । एवं विद्वानविद्वांश्च ब्राह्मणो दैवतं परम् ॥ ६०० ॥ संसारश्रान्तचित्तानां तिस्रो विश्रान्तिभूमयः । अपत्यं च कलत्रं च सतां संगतिरेव च ॥ ६०१ ॥ वाति गन्धः सुमनसां प्रतिवातं न कथंचन । धर्मजस्तु मनुष्याणां वाति गन्धः समन्ततः ॥ ६०२ ॥ शयानं चानुशेते हि तिष्ठन्तं चानुतिष्ठति । अनुधावति धावन्तं कर्म पूर्वकृतं नरम् ॥ ६०३ ॥ विद्वानृजुरभिगम्यो विदुषि शठे चाप्रमादिना भाव्यम् । ऋजुमूर्खस्त्वनुकम्प्यो मूर्खशठः सर्वथा त्याज्यः ॥ ६०४ ॥ यो हि दिष्टमुपासीनो निर्विचेष्टः सुखं शयेत् । अवसीदेत्सुदुर्बुद्धिरामो घट इवोदके ॥ ६०५ ॥ राजा वेश्या यमश्चाग्निस्तस्करो बालयाचकौ । परदुःखं न जानन्ति अष्टमो ग्रामकण्टकः ॥ ६०६ ॥ प्राणवद्रक्षयेद्भृत्यान्स्वकायमिव पोषयेत् । सदैकदिवसस्यार्थे यत्र स्याद्रिपुसंगमः ॥ ६०७ ॥ शोकेनाभिहतं व्याधिः स्पृशति दारुणः । तस्मात्मा सर्वमुत्सृज्य न शोकात्प्रमुच्यते ॥६०८॥ सर्वतोऽपि भुजगं पयसा न वश्यस्तत्पालकानपि निहन्ति बलेन सिंहः । दुष्टं परैरपकृतस्तदनिष्टकारी विश्वासलेश इह नैव बुधैर्विधेयः ॥ ६०९ ॥ विद्यार्थी सेवकः पान्थः क्षुधार्तो भयकातरः । भाण्डारी प्रतिहारी च सप्त सुप्तान्प्रबोधयेत् ॥ ६१० ॥ शोकेन रोगा वर्धन्ते पयसा वर्धते तनुः । घृतेन वर्धते वीर्यं मांसान्मांसं प्रवर्धते ॥ ६११ ॥ श्लाघ्यं जन्म सुरूपता धनिकता नीरोगता प्राज्ञता स्वाचारस्थिरता दया सुकुलता दाक्षिण्यवद्दारता । आयुष्मत्सुगिपुत्रता स्ववशता सौजन्यमित्रता श्रीशे भक्तिरती च यस्य स नरः सन्मानवान्दवान् ॥ ६१२ ॥ वयसः परिणामेऽपि यः खलः खल एव सः । सुपक्वमपि माधुर्यं नोपयातीन्द्रवारुणम् ॥ ६१३ ॥ शुचि भूषयति श्रुतं वपुः प्रशमस्तस्य भवत्यलंक्रिया । प्रशमाभरणं पराक्रमः स नयापादितसिद्धिभूषणः ॥ ६१४ ॥ यो हि वेदे च शास्त्रे च ग्रन्थधारणतत्परः । न च ग्रन्थार्थतत्त्वज्ञस्तस्य तद्धारणं वृथा ॥ ६१५ ॥ रुजन्ति हि शरीराणि रोगाः शारीरमानसाः । सायका इव तीक्ष्णाग्राः प्रयुक्ता दृढधन्विभिः ॥ ६१६ ॥ भारं स वहते तस्य ग्रन्थस्यार्थं न वेत्ति यः । वस्तुमन्थार्थतत्त्वज्ञो नास्य ग्रन्थागमो वृथा ॥ ६१७ ॥ रम्याणि वीक्ष्य मधुरांश्च निशम्य शब्दान्पर्युत्सुकीभवति यत्सुखितोऽपि जन्तुः । तच्चेतसा स्मरति नूनमबोधपूर्वं भावस्थिराणि जननान्तरसौहृदानि ॥ ६१८ ॥ संतुष्टो भार्यया भर्ता भर्त्रा भार्या तथैव च । यस्मिन्नेव कुले नित्यं कल्याणं तत्र वै ध्रुवम् ॥ ६१९ ॥ शीतभीताश्च ये विप्रा रणभीताश्च क्षत्रियाः । अग्निभीता च या नारी त्रयः स्वर्गं न यान्ति हि ॥ ६२० ॥ विपत्तिष्वव्ययो दक्षो नित्यमुत्थानवान्नरः । अप्रमत्तो विनीतात्मा नित्यं भद्राणि पश्यति ॥ ६२१ ॥ रसायनविदश्चैव सुप्रयुक्तरसायनाः । दृश्यन्ते जरया भग्ना नगा नागैरिवोत्तमैः ॥ ६२२ ॥ योऽर्थकामस्य वचनं प्रातिकूल्यान्न मृष्यते । शृणोति चानुकूलानि द्विषतां वशमेति सः ॥ ६२३ ॥ लक्ष्म्या लक्ष्मीवता लोके विकाशिन्या च किं तया । बन्धुभिश्च सुहृद्भिश्च निश्चयं या न भुज्यते ॥६२४॥ रक्षेत्कन्यां पिता विन्नां पतिः पुत्रास्तु वार्धके । अभावे ज्ञातयस्तेषां न स्वातन्त्र्यं क्वचित्स्त्रियाः ॥ ६२५ ॥ लक्ष्मीं धर्मश्च संतानं कीर्तिश्चायुष्यवैभवम् । वर्धते दयया नित्यं राजन्भूतदया कुरु ॥ ६२६ ॥ प्रतिदिवसं याति लयं वसन्तवाताहतेव शिशिरश्रीः । बुद्धिर्बुद्धिमतामपि कुटुम्बभारेण चिन्ताभिः ॥ ६२७ ॥ रम्या रामा यदि कुलवधूस्त्यागभोगाय वित्तं वक्त्रे वाणी सरलकविता केशवे चित्तवृत्तिः । मद्रिः मज्जो वपुषि दृढता सत्कुले जन्म पुंसां

धिग्धिग्दूरादनशरस्य सर्गमेकान्तदुर्गम् ॥ ६२८ ॥ पूर्णा-पूर्णे माने परिचितजनद्रव्यन तथा निलम् । मिथ्याकथस कथन प्रकृतिरिय सात्त्विकेरादानाम् ॥ ६२९ ॥ विवेकिन-मनुप्राप्ता गुणा यान्ति मनोज्ञताम् । सुतरां रत्नमाभाति चामीकरनियोजितम् ॥ ६३० ॥ पूर्णेन्दुमालोक्य यथा प्रीतिमाप्नायते नर । एव यत्र प्रजा सर्वा निर्वृतास्तच्छ्रिशि-मतम् ॥ ६३१ ॥ सत्कृता लालिताश्चैव वैदेहि प्राकृता स्त्रिय । दरिद्रमवमन्यन्ते भर्तार न तु सत्स्त्रिय ॥ ६३२ ॥ कश्चित्तरति काष्ठेन सुगम्भीरां महानदीम् । स तारयति तत्काष्ठ स च काष्ठेन तार्यते ॥६३३॥ कुमुदान्येव शशाङ्क सविता बोधयति पङ्कजान्येव । वशिना हि परपरिग्रह-सश्लेषपराङ्मुखी वृत्ति ॥ ६३४ ॥ निर्गल न विरोद्धयो महतो दन्तिदन्तवत् । कूर्मग्रीवेव नीचानां वच आयाति याति च ॥६३५॥ मातिरास्तु नरो नित्य वेश्च्य योऽनुवर्तते । स मज्जत्यवश शोके भाराकान्तेव नौर्जले ॥ ६३६ ॥ कुपुत्रे नास्ति विश्वास कुभार्यायां कुतो रति । कुराज्ये निर्वृति-र्नास्ति कुदेशे नास्ति जीविका ॥६३७॥ जीवित च शरीरेण जात्यैव सह जायते । उभे सह विवर्तेते उभे सह विनश्यत ॥६३८॥ प्रहारैरेणाभिहतस्य जन्तोश्चिकित्सका सन्ति न चौषधानि । न होममन्त्रा न च मङ्गलानि नायवणा नाप्यगदा सुसिद्धा ॥६३९॥ बन्धनानि खलु सन्ति बहूनि प्रेमरज्जु दृढबन्धनमुक्तम् । दारुभेदनिपुणोऽपि षडङ्घ्रि-र्निष्क्रियो भवति पङ्कजकोशे ॥६४०॥ भार्या हि परमो हर्य पुरुषस्येह पठ्यते । असहायस्य लोकेऽस्मिँल्लोकयात्रासहायिनी ॥ ६४१ ॥ कोशद्वन्द्वमिय दधाति नलिनी कादम्बचञ्चूक्षत धत्ते चूतलता नव किसलय पुंस्कोकिलास्वादितम् । इत्याकर्ण्य मिथ सखीजनवच सा दीर्घिकायास्तटे चैत्रान्तेन तिरोदधे स्तनतट बिम्बाधरं पाणिना ॥ ६४२ ॥ जानाति विश्वासयितु मनुष्यान्विज्ञातदोषेषु दधाति दण्डम् । जानाति मात्रा च तथा क्षमां च त तादृश श्रीर्भजते समग्रा ॥ ६४३ ॥ एकाग्र स्यादविद्रुतो नित्य विवरदर्शक । राजवित्य सपत्नेषु नित्योद्विग्न समाचरेत् ॥ ६४४ ॥ कर्म-भूमिमिमां प्राप्य कर्तव्यं कर्म यच्छुभम् । अग्निर्वायुश्च सोमश्च कर्मणां फलभागिन ॥ ६४५ ॥ न किंचित्सहसा कार्यं कार्यं कार्यविदा क्वचित् । क्रियते चेद्विनिश्चित्य तस्य श्रेय करस्थितम् ॥ ६४६ ॥ दातारो यदि कल्पशाखिभिरल यद्यर्थिन किं तृणै-र्ज्ञाश्चेन्मेदिनलेन किं यदि सुहृद्दिव्यौषधै किं फलम् । किं कर्पूरशलाकया यदि दृशो पन्थानमेति प्रिया संसारे नसतीन्द्रजालमपरं यद्यस्ति तेनापि किम् ॥ ६४७ ॥ एकान्ते सुखमास्यता परतरे चेत समाधीयता प्राणात्मा सुसमीक्ष्यतां जगदिद तथापित दृश्यताम् । प्रारम्भे प्रविलोप्यता चितिवशात्प्राप्युत्तरे क्षिप्यतां प्रारब्ध त्विह भुज्यतामथ परब्रह्मात्मनास्थीयताम् ॥ ६४८ ॥ धूमा-द्गाढनलीमसाच्छुचि पय सुते घनस्तोदृमो लोहसातिशितस्य जातिरवशङ्कुठारममालमयात् । किं चात्यन्तजडाज्जला-दुतिमतो ज्वालाप्यजसोद्भवो जन्मावध्यनुकारिणो न महतां सत्य सभावा क्वचित् ॥ ६४९ ॥ भूतानामपर कश्चिद्धिं-सायां सततोत्थित । वञ्चनायां च लोकस्य स सुखेष्वेव जीयते ॥ ६५० ॥ एकामिषप्रभवमेव सहोदराणामुज्जृम्भते जगति वैरमिति प्रसिद्धम् । पृथ्वीनिमित्तमभवत्कुरुपाण्डवानां तीव्रस्तथा हि भुवनक्षयकृद्विरोध ॥ ६५१ ॥ ते. पिबन्त कषायांश्च सर्पींषि विविधानि च । दृश्यन्ते जरया भग्ना नगा नागैरिवोत्तमै ॥ ६५२ ॥ न कालस्य प्रिय कश्चिन्न द्वेष्य कुरुसत्तम । न मध्यस्थ क्वचित्काल सर्वं काल प्रकर्षति ॥ ६५३ ॥ एकाकिना न गन्तव्य यदि कार्य-शतान्यपि । कर्कटीजन्तुमात्रेण कालसर्पो निपातित ॥ ६५४ ॥ न दानै शुध्यते नारी नोपवासशतैरपि । न तीर्थसेवया तद्वत्भर्तु पादोदकैर्यथा ॥ ६५५ ॥ भैषज्यमेत-द्दु खस्य यदेतन्नानुचिन्तयेत् । चिन्त्यमान हि न व्येति भूयश्चापि प्रवर्धते ॥ ६५६ ॥ न दिष्टमप्यतिक्रान्तु शक्य भूतेन केनचित् । दिष्टमेव ध्रुव मन्ये पौरुष तु निरर्थकम् ॥ ६५७ ॥ भिषजो भेषज कर्तुं कस्मादिच्छन्ति रोगिणाम् । यदि कालेन पच्यन्ते भेषजै किं प्रयोजनम् ॥ ६५८ ॥ भार्या यस्य गृहे नित्यमतीव परिगर्विता । तस्य लक्ष्मी क्षयं याति कृष्णपक्षे यथा शशी ॥ ६५९ ॥ न कर्मणा लभ्यते नेज्यया वा नाप्यस्ति दाता पुरुषस्य कश्चित् । पर्याययोगाद्विहित विधात्रा कालेन सर्वं लभते मनुष्य ॥ ६६० ॥ भोक्तु पुरुषकारेण दुहितरमिव श्रियम् । व्यवसाय सदैवेच्छेत्तहि क्लीबवदाचरेत् ॥६६१॥ धूमायन्ते व्यपेतानि ज्वलन्ति सहितानि च । धृतराष्ट्रोल्मुकानीव ज्ञातयो भरतर्षभ ॥ ६६२ ॥ कुर्मं किल्बिषमेतदेव हृदये कुरुतेति कौतूहलात्स्वैरिण्य क्षितिपाश्च चित्तचपलत्तो कौर्यं च कुर्यु सकृत् । पाशाक्रान्तधियो भव त्यम यथा नान्या-न्स्पृशन्त्योऽपि ता दृश्यन्ते न च ते यथा स्वपितरौ घ्नन्तोऽपि शान्तत्रपा ॥ ६६३ ॥ दुर्भिक्षादेव दुर्भिक्ष क्लेशात्क्लेश भयाद्भयम् । मृतेभ्य प्रमृत यान्ति दरिद्रा पापकारिण ॥ ६६४ ॥ बहवोऽविनयाद्भ्रष्टा राजान सपरिच्छदा । वनस्था अपि राज्यानि विनयात्प्रतिपेदिरे ॥ ६६५ ॥ जल-रेखा सत्प्रीतिरर्धवारिषटस्सता । शिरसा धार्यमाणोऽपि सत् सत्खलायते ॥ ६६६ ॥ जीवन्त मृतवन्मन्ये देहिन धर्मवर्जितम् । मृतो धर्मेण सयुक्तो दीर्घजीवी न सशय ॥ ६६७ ॥ न याचा दुर्गम पार कार्याणा राक्षसाधम ।

१ इन्द्रियाम

कार्याणां कर्मणा पारं यो गच्छति स बुद्धिमान् ॥ ६६८ ॥ नयेन जागर्त्यनिशं नरेश्वरे सुखं स्वपन्तीह निराधयः प्रजाः । प्रमत्तचित्ते स्वपतीह सर्वमात्मप्रजागरेणास्य जगत्प्रबुध्यते ॥ ६६९ ॥ चिता दहति निर्जीवं चिन्ता जीवं दहत्यहो । बिन्दुनैवाधिका चिन्ता चितायास्ता हि मृतके ॥ ६७० ॥ न कुलं वृत्तहीनस्य प्रमाणमिति मे मतिः । अन्त्येष्वपि हि जातानां वृत्तमेव विशिष्यते ॥ ६७१ ॥ दुर्बुद्धिमकृतप्रज्ञं छन्नं कूपं तृणैरिव । विवर्जयीत मेधावी तस्मिन्मैत्री प्रणश्यति ॥ ६७२ ॥ न सा प्रीतिर्दिविस्थानां सर्वकामानुगामिनी । समवेता परा प्रीतिर्गङ्गायाः पुलिने नृणाम् ॥ ६७३ ॥ तीर्थस्थितं स्वकुलजातिमिरत्ति मुङ्क्ते मौनी बकस्तिमिमुपेत्य यनान्तरासौ । व्याधो निहन्ति तु बकं प्रभवन्ति ते ते पापाण्युपर्युपरि वञ्चनचञ्चुतायाम् ॥ ६७४ ॥ एतल्लब्धमिदं च लभ्यमधिकं तन्मूलमभ्यं ततो लभ्यं चापरमित्यनारतमहो लभ्यं धनं ध्यायसि । नेतद्वेत्सि पुनर्भवन्तमचिरादाशापिशाची बलात्सर्वं ग्रासमिव ग्रसिष्यति महामोहान्धकारावृतम् ॥ ६७५ ॥ पूर्वं समानना यत्र पश्चाच्चैव विमानना । जह्यात्तत्सद्मवान्स्थानं शशी सम्मानितोऽपि सन् ॥ ६७६ ॥ धर्मादर्थः प्रभवति धर्मात्प्रभवते सुखम् । धर्मेण लभ्यते सर्वं धर्मसारमिदं जगत् ॥ ६७७ ॥ न वैराण्यभिजानन्ति गुणान्पश्यन्ति नागुणान् । विरोधं नाधिगच्छन्ति ये त उत्तमपूरुषाः ॥ ६७८ ॥ क्षीणो रविमवति शशी वृद्धो च वर्धयति पयसां नाथम् । अन्ये विपदि सहाया धनिनां श्रियमनुभवन्त्यन्ये ॥६७९॥ कुभार्यां च कुपुत्रं च कुराजानं कुसौहृदम् । कुसम्बन्धं कुदेशं च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ६८० ॥ किं कुलेन विशालेन शीलमेवात्र कारणम् । कृमयः किं न जायन्ते कुसुमेषु सुगन्धिषु ॥ ६८१ ॥ नहि कस्य प्रियः को वा विप्रियो वा जगत्त्रये । काले कार्यवशात्सर्वे भवन्त्येवाप्रिया प्रियाः ॥ ६८२ ॥ तीक्ष्णोपायप्राप्तगम्योऽपि योऽर्थस्तस्याप्यादौ सश्रयः साधुयुक्तः । उत्तुङ्गाग्रं सारभूतो वनानां सालोऽभ्यर्च्य च्छिद्यते पादपेन्द्रः ॥ ६८३ ॥ नापितस्य गृहे क्षौरं पाषाणे गन्धलेपनम् । आत्मरूपं जले पश्यञ्शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥ ६८४ ॥ पुन्नाम्नो नरकाद्यस्मात्त्रायते पितरं सुतः । तस्मात्पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयंभुवा ॥ ६८५ ॥ धर्माख्याने श्मशाने च रोगिणां या मतिर्भवेत् । सा सर्वदैव तिष्ठेच्चेत्को न मुच्येत बन्धनात् ॥ ६८६ ॥ काले हेतु विमुग्धे स्वार्थं समनुवर्तते । स्वार्थं प्राणोऽभिजानाति प्राज्ञं लोकोऽनुवर्तते ॥ ६८७ ॥ न स्वे सुखे वै कुरुते प्रहर्षं नान्यस्य दुःखे भवति प्रहृष्टः । दत्त्वा न पश्चात्कुरुतेऽनुतापं स कथ्यते सत्पुरुषार्यशीलः ॥ ६८८ ॥ तिलार्धे क्षीयमाणश्च निःसारं बदरीफलम् । आहारात्परतः श्रेयो धूलिः परगृहादपि ॥ ६८९ ॥ धर्म एव प्लवो नान्यः स्वर्गं द्रौपदि गच्छताम् । सैव नौः सागरस्येव वणिजः पारमिच्छतः ॥ ६९० ॥ न स्कन्दते न व्यथते न विनश्यति कर्हिचित् । वरिष्ठमग्निहोत्रेभ्यो ब्राह्मणस्य मुखे हुतम् ॥ ६९१ ॥ दोग्धव्यं न च मित्रेषु न विश्वस्तेषु कर्हिचित् । येषां चान्नानि भुञ्जीत यत्र च स्यात्प्रतिश्रयः ॥ ६९२ ॥ किं करिष्यति संसर्गः स्वभावो दुरतिक्रमः । पश्यामफलसंसर्गात्कषायो मधुरः कुतः ॥६९३॥ धार्मामन्त्र शुभैर्वृत्तैः क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः । धूतपापा गता स्वर्गं पितामहनिषेवितम् ॥ ६९४ ॥ न विश्वासाज्जातु परस्य गेहे गच्छेन्नरश्चेतयानो विकाले । न चत्वरे निशि तिष्ठेन्निगूढो न राजकाम्यां योषितं प्रार्थयीत ॥ ६९५ ॥ बध्यन्ते न ह्यविश्वस्ता शत्रुभिर्दुर्बला अपि । विश्वस्तास्तेषु बध्यन्ते बलवन्तोऽपि दुर्बलैः ॥ ६९६ ॥ न वैरमुद्दीपयति प्रशान्तं न दर्पमारोहति चास्ति मेति । न दुर्गतोऽस्मीति करोत्यकार्यं तमार्यशीलं परमाहुरार्याः ॥ ६९७ ॥ काले मृदुर्यो भवति काले भवति दारुणः । प्रसाधयति कृत्यानि शत्रुं चाप्यधितिष्ठति ॥ ६९८ ॥ चिकीर्षितं विप्रकृतं च यस्य नान्ये जना कर्म जानन्ति किंचित् । मन्त्रे गुप्ते सम्यगनुष्ठिते च नाल्पोऽप्यस्य च्यवते कश्चिदर्थः ॥ ६९९ ॥ धनेनाधर्मलब्धेन यच्छिद्रमपिधीयते । असंवृतं तद्भवति ततोऽन्यदवदीर्यते ॥ ७०० ॥ मदरक्तस्य हंसस्य कोकिलस्य शिखण्डिनः । हरन्ति न तथा वाचो यथा साधुविपश्चिताम् ॥ ७०१ ॥ न स्पृशत्यायुधं जातु न स्त्रीणां स्तनमण्डलम् । अननुध्यस्य कस्यापि हस्तोऽयं न किलाफलः ॥ ७०२ ॥ कोशमूलो हि राजेति प्रवादः सार्वलौकिकः । एतत्सर्वं जहातीह कोशव्यसनवान्नृपः ॥ ७०३ ॥ कालेन शीघ्राः प्रवहन्ति वाताः कालेन वृष्टिर्जलदानुपैति । कालेन पद्मोत्पलवज्जलं च कालेन पुष्प्यन्ति नगा वनेषु ॥ ७०४ ॥ त्वमेव धातुः पूर्वोऽसि त्वमेव प्रलयः परः । अनाहूतं न ते किंचिन्नाथ केनोपमीयसे ॥७०५॥ क्षीरिण्यः सन्तु गावो भवतु वसुमती सर्वसंपन्नसस्या पर्जन्यः कालवर्षी सकलजनमनोनन्दिनो वान्तु वाताः । मोदन्तां जन्मभाजः सततमभिमता ब्राह्मणाः सन्तु सन्तः श्रीमन्तः पान्तु पृथ्वीं प्रशमितरिपवो धर्मनिष्ठाश्च भूपाः ॥ ७०६ ॥

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे सप्तमं संकीर्णप्रकरणम् ॥

समाप्तोऽयं ग्रन्थः

सुभाषितरत्नखण्डमञ्जूषा

अकाण्डपातोपनता न कं लक्ष्मीर्विमोहयेत्। (कं० स०)
अकालमेघवद्वित्तमकस्मादेति याति च। (कं० स०)
अकृत्यं मन्यते कृत्यम्। (प० त०)
अक्षोभ्यतैव महतां महत्त्वस्य हि लक्षणम्। (कं० स०)
अगच्छन्वैनतेयोऽपि पदमेकं न गच्छति।
अगम्यं मन्यते सुगम्।
अगाधजलसंचारी न गर्वं याति रोहितः। (प० त०)
अगुणस्य हतं रूपम्।
अङ्कमारुह्य सुप्तं हि हत्वा किं नाम पौरुषम्।
अङ्गीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति।
अचिन्त्यं शीलगुप्तानां चरितं कुलयोषिताम्। (कं० स०)
अचिन्त्यं हि फलं सूते सद्यः सुकृतपादपः। (कं० स०)
अचिन्त्यो बत दैवेनाप्यपायः सुरक्षु सतो। (कं० स०)
अचिरांशुविलासचञ्चला ननु लक्ष्मीः फलमानुषङ्गिकम्।
अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम्। (प० त०)
अजानन्तो हठात्कुर्वन्प्राज्ञमानी विनश्यति। (कं० स०)
अजीर्णे भोजनं विषम्। (हि०)
अज्ञता कस्य नामेह नोपहासाय जायते। (कं० स०)
अज्ञानावृतचेतसामतिरुषां कोऽथस्तिरश्चां गुणे।
अतर्क्या कुहनी कूटरचना हि विधेरपि। (कं० स०)
अतिदानाद्बलिर्बद्धः। (चाण०)
अतिपरिचयादवज्ञा सततगमनादनादरो भवति।
अतिभुक्तिरतीवोक्तिः सद्यः प्राणापहारिणी।
अतिलोभो न कर्तव्यश्चक्रं भ्रमति मस्तके। (प० त०)
अति सर्वत्र वर्जयेत्। (प० त०)
अतृणे पतितो वह्निः स्वयमेवोपशाम्यति। (प० त०)
अत्यारूढो हि नारीणामकालज्ञो मनोभवः। (र० वं०)
अत्युच्चैर्भवति लघीयसां हि धार्ष्ट्यम्। (शि० व०)
अथास्य तत्त्वेषु कृतेऽवभासे समुन्मिमीलेव चिराय चक्षुः।
अदाता वंशदोषेण।
अधरेष्वमृतं हि योषितां हृदि हालाहलमेव केवलम्।
अधर्मयुद्धेन जयं को वाञ्छेत्क्षत्रियो भवन्। (कं० स०)
अधर्मविषवृक्षस्य पच्यते स्वादु किं फलम्। (कं० स०)
अधिकस्याधिकं फलम्।
अनध्वा वाजिनां जरा। (प० त०)
अनन्तपुष्पस्य मधोर्हि चूते द्विरेफमाला सविशेषसङ्गा। (कु० सं०)
अनन्यगामिनी पुंसां कीर्तिरेका पतिव्रता।
अनपायिनि संश्रयद्रुमे गजभग्ने पतनाय वल्लरी। (कु० सं०)

---

१ एतत्सांकेतिकचिह्नानां विवरणं 'सांकेतिकचिह्नपरिचयात्' अवसेयम्।

1 सु० र० भां०

अनपेक्ष्य गुणागुणौ जनः स्वरुचिं निश्चयतोऽनुधावति। (शि० व०)
अनवसरे याचितमिति सपात्रमपि कुप्यते दाता।
अनाथा कृच्छ्रपतिता विदेशे स्त्री करोति किम्। (कं० स०)
अनार्यः परदारव्यवहारः। (अ० शा०)
अनार्यजुष्टेन पथा प्रवृत्तानां शिवं कुतः। (कं० स०)
अनार्यसंगमाद्वरं विरोधोऽपि समं महात्मभिः। (कि० अ०)
अनाश्रया न शोभन्ते पण्डिता वनिता लताः।
अनियुक्तोऽपि च ब्रूयाद्यदीच्छेत्स्वामिनो हितम्। (कं० स०)
अनिर्वर्णनीयं परकलत्रम्। (अ० शा०)
अनिश्चितावधिं धीराः सहन्ते विरहं चिरम्। (कं० स०)
अनुकूलेऽपि कलत्रे नीचः परदारलम्पटो भवति।
अनुगृह्णन्ति हि प्रायो देवता अपि तादृशम्। (कं० स०)
अनुन्मेकः खलु विक्रमालंकारः।
अनुभवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीव्रमुष्णं शमयति परितापं छायया संश्रितानाम्। (अ० शा०)
अनुरागपरायत्ताः कुर्वते किं न योषितः। (कं० स०)
अनुरागान्धमनसां विचारसहता कुतः। (कं० स०)
अनुसृत्य सतां वर्त्म यत्स्वल्पमपि तद्बहु।
अनुहुंकुरुते घनध्वनिं नहि गोमायुरुतानि केसरी। (शि० व०)
अन्तरापाति हि श्रेयः कार्यसंपत्तिसूचकम्। (कं० स०)
अन्तर्विषमया ह्येता बहिश्चैव मनोरमाः। (प० त०)
अन्तःसारविहीनानामुपदेशो न विद्यते।
अन्धस्य दीपो बधिरस्य गीतम्।
अन्यस्माल्लब्धपदो नीचः प्रायेण दुःसहो भवति।
अन्यायं कुरुते यदा क्षितिपतिः कस्तं निरोद्धुं क्षमः।
अन्योन्यशोभाजननाद्बभूव साधारणो भूषणभूष्यभावः।
अपथे पदमर्पयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिताः। (र० वं०)
अपथ्यानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति।
अपवाद एव सुलभो द्रष्टुर्गुणो दूरतः।
अपायो मस्तकस्थो हि विषयग्रस्तचेतसाम्। (कं० स०)
अपो हि तृषाय न वारिधारा स्वादुः सुगन्धिः स्वदते तुषारा। (नै० च०)
अपि गङ्गाजलस्नानादघं केषां कुशायते।
अपि ग्रावा रोदित्यपि दलति वज्रस्य हृदयम्। (मा० मा०)
अपि धन्वन्तरिर्वैद्यः किं करोति गतायुषि।
अपि मुद्रमुपयान्तो वाग्विलासैः स्वकीयैः परभणितिषु तृप्तिं यान्ति सन्तः कियन्तः।
अपि स्वदेहात्किमुतेन्द्रियार्थाद्यशोधनानां हि यशो गरीयः। (र० वं०)

अपुत्रस्य गृहं शून्यम् ।
अपृष्टोऽपि हितं ब्रूयात् यस्य नेच्छेत् पराभवम् ।
अपेक्षन्ते हि विपदः किं पेलवमपेलवम् । (क० स०)
अप्यप्रसिद्धं यशसे हि पुंसामनन्यसाधारणमेव कर्म ।
(कु० सं०)
अप्रकटीकृतशक्तिः शक्तोऽपि जनस्तिरस्क्रियां लभते ।
अप्राप्यं नाम नेहास्ति धीरस्य व्यवसायिनः । (क० स०)
अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः । (प० त०)
अबला यत्र प्रबला ।
अबुद्धा चित्तमप्राप्य विश्रम्भः प्रभविष्णुषु । (क० स०)
अभक्ष्यं मन्यते भक्ष्यम् ।
अभद्रं भद्रं वा विधिलिखितमुन्मूलयति कः ।
अभितप्तमयोऽपि मार्दवं भजते कैव कथा शरीरिषु ।
(र० वं०)
अभोगस्य हतं धनम् । (प० त०)
अभ्यर्थनाभङ्गभयेन साधुर्माध्यस्थ्यमिष्टेऽप्यवलम्बतेऽर्थे ।
(कु० सं०)
अभ्यागतो यत्र न तत्र लक्ष्मीः ।
अमर्षेण शोणितकाङ्क्षया किं पदा स्पृशन्तं दशति द्विजिह्वः ।
(र० वं०)
अमृतं क्षीरभोजनम् ।
अमृतं प्रियदर्शनम् ।
अमृतं राजसमानम् ।
अमृतं शिशिरे वह्निः ।
अमृतायते हि सुतपः सुकर्मणाम् । (कि० अ०)
अमोघो देवतानां च प्रसादः किं न साधयेत् । (क० स०)
अम्बुगर्भो हि जीमूतश्चातकैरभिनन्द्यते । (र० वं०)
अयमन्धः पतावेषमथवा धीरघोषणम् ।
अयशोभीरवः किं न कुर्वते बत साधवः । (क० स०)
अयाच्यो नार्तानामनुपकरणीयो न महताम् ।
अयातपूर्वा परिवादगोचरं सतां हि वाणी गुणमेव भाषते ।
(कि० अ०)
अपि खलु विषमः पुराकृतानां भवति हि जन्तुषु कर्मणां विपाकः ।
अयोविकारे स्वरितत्वमिष्यते कुतोऽयसां सिद्धरसस्पृशामपि । (नै० च०)
अरिषु हि विजयार्थिनः क्षितीशा विदधति सोपधि संधिदूषणानि । (कि० अ०)
अरुंतुदत्वं महतां ह्यगोचरः । (कि० अ०)
अर्थगौरववती वाणी भजते कामपि श्रियम् ।
अर्थमनर्थं भावय नित्यं नास्ति ततः सुखलेशः सत्यम् ।
(च० पं०)
अर्थार्थी जीवलोकोऽयं । (प० त०)
अर्थातुराणां न गुरुर्न बन्धुः ।
अर्थिनि जने त्यागं विना श्रीश्च का ।
अर्थेन बलवान् सर्वः । (प० त०)
अर्थो हि कन्या परकीय एव । (अ० शा०)
अर्धमात्रालाघवेनापि पुत्रोत्सवं मन्यन्ते वैयाकरणाः ।
अर्धो घटो घोषमुपैति नूनम् ।
अलब्धशाणोत्कषणा नृपाणां न जातु मौलौ मणयो वसन्ति ।
अलोकसामान्यमचिन्त्यहेतुकं द्विषन्ति मन्दाश्चरितं महात्मनाम् । (कु० सं०)
अल्पबीजं हतं क्षेत्रम् ।
अल्पविद्यो महागर्वी ।
अल्पश्च कालो बहवश्च विघ्नाः ।
अल्पसत्त्वेषु धीराणामवज्ञैव हि शोभते । (क० स०)
अल्पस्य हेतोर्बहु हातुमिच्छन्विचारमूढः प्रतिभासि मे त्वम् । (र० वं०)
अल्पाक्षररमणीयं यः कथयति निश्चितं स खलु वाग्मी ।
अल्पीयसोऽप्यामयतुल्यवृत्तेर्महापकाराय रिपोर्विवृद्धिः ।
(कि० अ०)
अवसाययितुं क्षमाः सुखं न विधेयेषु विशेषसंपदः ।
(कि० अ०)
अवस्तुनि कृतक्लेशो मूर्खो यात्युपहास्यताम् । (क० स०)
अविचार्य प्रभूणां हि शुचेर्वाक्यं स्वमक्षिणः । (क० स०)
अविज्ञातेऽपि बन्धौ हि बलात्प्रह्लादते मनः । (कि० अ०)
अविद्याजीवनं शून्यम् ।
अविनीता रिपुर्भार्या ।
अविश्रमो लोकतन्त्राधिकारः । (अ० शा०)
अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयंकरः । (भर्तृ०)
अव्याक्षेपो भविष्यन्त्याः कार्यसिद्धेर्हि लक्षणम् । (र० वं०)
अव्यापारेषु व्यापारं यो नरः कर्तुमिच्छति । (प० त०)
अशनेरमृतस्य चोभयोर्वशिनश्चाम्बुधराश्च योनयः ।
(कु० सं०)
अशीलं कस्य नाम स्यात्र खलीकारकारणम् । (क० स०)
अशीलं कस्य भूतये । (क० स०)
अशीलस्य हतं कुलम् ।
अशोच्या हि पितुः कन्या सद्भर्तृप्रतिपादिता । (कु० सं०)
अश्नुते स हि कल्याणं व्यसने यो न मुह्यति । (क० स०)
अश्रेयसे न वा कस्य विश्वासो दुर्जने जने । (क० स०)
अश्वः शस्त्रं शास्त्रं वीणा वाणी नरश्च नारी च । (प० त०)
अश्वा यस्य जयस्तस्य । (चा० नी०)
अश्वा यस्य यशस्तस्य ।
असंतुष्टा द्विजा नष्टाः । (प० त०)
असन्मैत्री हि दोषाय कूलच्छायेव सेविता । (कि० अ०)
असंभाव्या अपि नृणां भवन्तीह समागमाः । (क० स०)

असंभोगो जरा स्त्रीणाम् ।
असतां सङ्गदोषेण साधवो यान्ति विक्रियाम् ।
असाध्यं सत्यसाध्वीनां त्रिषस्ति हि जगत्त्रये । (क० स०)
असाध्यं साधयत्यर्थं हेलयाभिमुखो विधिः । (क० स०)
असारे दग्धसंसारे सारं सारङ्गलोचना ।
असारेऽस्मिन्भवे तावदाशा पर्यन्तनीरसा । (क० स०)
असिद्धार्था निवर्तन्ते न हि धीराः कृतोद्यमाः । (क० स०)
असिद्धेस्तु हता विद्या ।
अस्थाने पतिता सनीरं महतामेवाऽऽदरी त्यागृति ।
अस्थिरं जीवितं लोके । (हि०)
अस्थिराः पुत्रदाराश्च । (हि०)
अस्थिरे धनयौवने । (हि०)
अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टम् ।
अहह कलिकाल प्रभवति ।
अहह कष्टमपण्डितता विधेः । (भतृ०)
अहह महतां निःसीमानश्चरित्रविभूतयः । (भतृ०)
अहितो देहजो व्याधिः ।
अहो अतीव लोभान्धाः कं नाम न विडम्बयेत् । (क० स०)
अहो चित्राकारा नियतिरिव नीतिर्नयविदः ।
अहो दुरन्ता बलवद्विरोधिता । (कि० अ०)
अहो दैवाभिशप्तानां प्राप्तोऽप्यर्थः पलायते । (क० स०)
अहो भवनवाश्चर्यनिर्माणे रसिको विधिः । (क० स०)
अहो रूपमहो ध्वनिः । (हि०)
अहो विधेरचिन्त्यैव गतिरद्भुतकर्मणाम् । (क० स०)
अहो विधौ विपर्यस्ते न विपर्यस्यतीह किम् । (क० स०)
अहो विनेन्द्रजालेन स्त्रीणां चेष्टा न विद्यते । (क० स०)
अहो विश्वास्य वञ्चन्ते धूर्तश्छद्मभिरीश्वराः । (क० स०)
अहो सहन्ते बत नो परोदयम् ।
आकण्ठजलमग्नोऽपि श्वा लिहत्येव जिह्वया ।
आकरः स्वपरभूरिकृपानां प्रायशो हि सुहृदो सहवासः (नै० च०)
आकृष्टः कामलोभाभ्यामपायं को हि पश्यति । (क० स०)
आचारः प्रथमो धर्मः । (म० स्मृ०)
आज्ञा गुरूणां ह्यविचारणीया । (र० वं०)
आत्मबुद्धिः सुखायैव ।
आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् । (प० त०)
आत्मेश्वराणां नहि जातु विघ्नाः समाधिभेदप्रभवो भवन्ति । (कु० स०)
आदानं हि विसर्गाय सतां वारिमुचामिव । (र० वं०)
आदावसत्यवचनं पश्चाज्जाता हि कुस्त्रियः । (क० स०)
आदौ साम प्रयोक्तव्यम् । (प० त०)
आपत्काले च कष्टेऽपि नोत्साहस्त्यज्यते बुधैः । (क० स०)
आपत्काले तु सम्प्राप्ते यन्मित्रं मित्रमेव तत् । (प० त०)
आपत्सु धीरान्पुरुषान्स्वयमायान्ति संपदः । (क० स०)
आपदर्थे धनं रक्षेद्दारान् रक्षेद्धनैरपि । (प० त०)
आपदि येनापकृतं येन च हसितं दशासु विषमेषु । (प०त०)
आपदि स्फुरति प्रज्ञा यस्य धीरः स एव हि । (क० स०)
आपदेत्युभयलोकदूषणी वर्तमानमपथे हि दुर्मतिम् । (कि० अ०)
आपद्यपि त्याज्यं न सत्त्वं सत्पदैर्षिभिः । (क० स०)
आपद्यपि सतीवृत्तं किं मुञ्चन्ति कुलस्त्रियः । (क० स०)
आपन्नत्राणविकले किं प्राणैः पौरुषेण वा । (क० स०)
आपन्नस्य विषयवासिनः आर्तिहरेण राज्ञा भवितव्यम् । (अ० शा०)
आपन्नार्तिप्रशमनफलाः संपदो ह्युत्तमानाम् । (मे०दू०)
आपो वहन्तीह हि लोकयात्रां यथा न भूतानि तथा-परानि । (नै० च०)
आमुखापाति कल्याणं कार्यसिद्धिं हि शंसति । (क० स०)
आये दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः । (प० त०)
आरब्धा ह्यसमाप्तैव किं धीरैस्त्यज्यते क्रिया । (क० स०)
आरब्धे हि सुदुष्करेऽपि महतां मध्ये विरामः कुतः । (क० स०)
आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् । (प० त०)
आर्जवं हि कुटिलेषु न नीतिः । (नै० च०)
आलस्योपहता विद्या । (हि०)
आवेष्टितो महासर्पैश्चन्दनः किं विषायते ।
आशाबन्धः कुसुमसदृशं प्रायशो ह्यङ्गनानां सद्यःपाति प्रणयि हृदयं विप्रयोगे रुणद्धि । (मे० दू०)
आशु बध्नाति हि प्रेम प्राग्जन्मान्तरसस्तवः । (क० स०)
आश्रितो येति कुशलं प्रभुः को हि स्वमर्भिणाम् । (क० स०)
आसुरं कुलमनादरणीयम् ।
आहारे व्यवहारे च त्यक्तलज्जः सुखी भवेत् ।
आहुः सप्तपदी मैत्री ।
आहृता हि विषयैकतानता ज्ञानधौतमनसं न लिम्पति । (नै० च०)

इच्छादानपरोपकारकरणं पात्रानुरूपं फलम् ।
इतो भ्रष्टस्ततो भ्रष्टः ।
इदं च नास्ति न परं च लभ्यते ।
इन्द्रोऽपि लघुतां याति स्वयं प्रख्यापितैर्गुणैः । (प० त०)
इन्धनौघधगप्यग्निस्त्विषा नात्येति पूषणम् । (शि० व०)
इष्टं धर्मेण योजयेत् । (प० त०)
इष्टप्रवासजनितान्यबलाजनस्य दुःखानि नूनमतिमात्र सुदुःसहानि । (अ० शा०)
इष्टमूलानि शोकानि ।
इहामुत्र च नारीणां परमा हि गतिः पतिः । (क० स०)
ईर्ष्या हि विवेकपरिपन्थिनी । (क० स०)

ईश्वराणां हि विनोदरसिकं मनः । (कि० अ०)
उच्छ्राय नयति यदृच्छयापि योगः । (क० स०)
उत्पद्यन्ते विलीयन्ते ।
उत्तरोत्तरशुभो हि विभूनां कोऽपि मञ्जुलतमः क्रमवादः ।
(नै० च०)
उत्सवप्रियाः खलु मनुष्याः । (अ० शा०)
उत्सहन्ते नहि द्रष्टुमुत्तमाः स्वजनापदम् । (क० स०)
उत्साहैकधने हि वीरहृदये नाप्नोति खेदोऽन्तरम् ।
(क० स०)
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् । (हि०)
उदारसत्त्वं वृणुते स्वयं हि श्रीरिवाङ्गना । (क० स०)
उदारस्य तृणं वित्तम् ।
उदिते तु सहस्रांशौ न खद्योतो न चन्द्रमाः ।
उदिते परमानन्दे नाहं न त्वं न वै जगत् ।
उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलं घनोदयः प्राक्तदनन्तरं पयः ।
(अ० शा०)
उद्धृतौ भवति कस्य वा भुवः श्रीवराहमपहाय योग्यता ।
(शि० व०)
उद्यमेन विना राजन्न सिद्ध्यन्ति मनोरथाः । (प० त०)
उद्यमेन हि सिद्ध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः । (प० त०)
उद्योगः पुरुषलक्षणम् ।
उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीः । (प० त०)
उद्वृत्तः क इव सुखावहः परेषाम् । (शि० व०)
उद्धरेद्दीनमात्मानं समर्थो धर्ममाचरेत् ।
उन्नतो न सहते तिरस्क्रियाम् ।
उन्मादो मातृदोषेण ।
उपकृत्य निसर्गतः परेषामुपरोधं नहि कुर्वते महान्तः ।
(शि० व०)
उपदेशपराः परेष्वपि स्वविनाशाभिमुखेषु साधवः ।
(शि० व०)
उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये । (प० त०)
उपपन्ना हि दारेषु प्रभुता सर्वतोमुखी । (अ० शा०)
उपभुक्ते हि तारुण्ये प्रशमः सन्निदिश्यते । (क० स०)
उपहितपरमप्रभावधाम्नां न हि जयिना तपसामलङ्घ्यमस्ति । (कि० अ०)
उपायं चिन्तयेत् प्राज्ञः । (प० त०)
उपायेन हि यत्कुर्यात् तन्न शक्यं पराक्रमैः । (प० त०)
उपार्जितानामर्थानां त्याग एव हि रक्षणम् । (प०त०)
उप्तं सुकृतबीजं हि सुक्षेत्रेषु महत्फलम् । (क० स०)
उष्णत्वमग्न्यातपसम्प्रयोगाच्छैत्यं हि यत्सा प्रकृतिर्जलस्य ।
(र० वं०)
उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करम् । (प० त०)
ऋणकर्ता पिता शत्रुः । (प० त०)
ऋते कृशानोर्न हि मन्त्रपूतमर्हन्ति तेजांस्यपराणि हव्यम् ।
(कु० सं०)
ऋते रवेः क्षालयितुं क्षमेत कः क्षपातमस्काण्डमलीमसं नभः । (शि० व०)
ऋद्धिश्चित्तविकारिणी ।
एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा । (भर्तृ०)
एकाग्रो हि बहिर्वृत्तिनिवृत्तस्तत्त्वमीक्षते । (क० स०)
एका भार्या सुन्दरी वा दरी वा । (भर्तृ०)
एको देवः केशवो वा शिवो वा । (भर्तृ०)
एकोऽप्याश्रमहीनोऽपि लक्ष्मीं प्राप्नोति सत्त्ववान् ।
(क० स०)
एको वासः पत्तने वा वने वा । (भर्तृ०)
एको हि दोषो गुणसन्निपाते निमज्जतीन्दोः किरणेष्विवाङ्कः ।
(कु० सं०)
एवमाशाग्रहग्रस्तैः क्रीडन्ति धनिनोऽर्थिभिः । (हि०)
ऐकचित्ये द्वयोरेव किमसाध्यं भवेदिति । (क० स०)
औचित्यं गणयति को विशेषकामः । (शि० व०)
क उष्णोदकेन नवमल्लिकां सिञ्चति । (अ० शा०)
कठिनाः खलु स्त्रियः । (कु० सं०)
कणशः क्षणशश्चैव विद्यामर्थं च साधयेत् ।
कण्ठे सुधा वसति वै खलु सज्जनानाम् ।
कथं हि लङ्घ्यते भूतैर्दैहिकस्य प्रभोर्वचः । (क० स०)
कथंचिन्न हि दिव्यानां वीर्यं भजति मोघताम् । (क० स०)
कथमपि भुवनेऽस्मिंस्तादृशाः सम्भवन्ति । (सू०)
कदर्याणां परे प्राणाः प्रायेण ह्यर्थसंचयाः । (क० स०)
कदापि सत्पुरुषाः शोकवास्तव्या न भवन्ति । (अ० शा०)
कन्या नाम महद् दुःखं धिगहो महतामपि । (क० स०)
कमलवनमूपा मधुकरः ।
करणीयं न कुरुते रमयितुं न गुणाः । (कि० अ०)
करुणार्द्रा हि सर्वस्य सन्तोऽकारणबान्धवाः । (क० स०)
कर्तव्यं हि सतां वचः । (क० स०)
कर्तव्यो महदाश्रयः । (प० त०)
कर्मणो ज्ञानमतिरिच्यते ।
कर्मदोषाद्दरिद्रता ।
कर्मानुगो गच्छति जीव एकः । (भाग०)
कर्मायत्तं फलं पुंसाम् ।
कलहान्तानि हर्म्याणि । (प० त०)
कलारत्नं गानम् । (प्र० म०)
कलासीमा काव्यम् । (प्र० म०)
कलौ वेदान्तिनो भान्ति फाल्गुने बालका इव ।
कल्पवृक्षोऽप्यभव्यानां प्रायो याति पलाशताम् । (क० स०)
कवयः किं न पश्यन्ति ।

कवले पतिता सद्यो वमयति ननु मक्षिकान्नभोक्तारम् ।
कष्ट शिष्टक्षतिकृति कलौ कार्श्यमृच्छन्ति विद्या ।
कष्ट निर्धनिकस्य जीवितमहो दारैरपि त्यज्यते ।
कष्ट हन्त मृगीदृशा पतिगृह प्रायेण कारागृहम् ।
कष्ट खलु पराश्रय ।
कष्टा कुलकलीकारहेतवो बत कुस्त्रिय । (क० स०)
कष्टादपि कष्टतर परगृहवास पराम्न च ।
कष्टा हि कुटिलश्वश्रूपरतन्त्रवधूस्थिति । (क० स०)
कष्टो हि बान्धवस्नेह राज्यलोभोऽतिवर्तते । (क० स०)
कष्टो ह्यविनयक्रम । (क० स०)
कस्त्याग स्वकुटुम्बपोषणविधावर्थव्यय कुर्वत ।
कश्चिन्वा सज्जलगुणे गिरा पटुत्वम् । (शि० व०)
कस्य नेष्ट हि यौवनम् । (क० स०)
कस्यचित्किमपि नो हरणीयम् ।
कस्य नाभ्युदये हेतुर्भवेत्साधुसमागम । (क० स०)
कस्य नोच्छृङ्खल बाल्य गुरुशासनवर्जितम् । (क० स०)
कस्य सत्सङ्गो न भवेच्छुभ । (क० स०)
कस्यात्यन्त सुखमुपनत दु खमेकान्ततो वा नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण । (मे० दू०)
कस्यास्तीति येनो हि विहितस्वैरसाहसम् । (क० स०)
क कालस्य न गोचरान्तरगत । (भर्तृ०)
क पर प्रियवादिनाम् । (हि०)
क पैतामहगोळकेऽत्र निखिलैः समानितो वर्तते ।
क प्राज्ञो वाञ्छति स्नेहं वेश्यासु सिकतासु च । (क० स०)
क शरीरनिर्वापयित्रीं शारदीं ज्योत्स्ना पटान्तेन वारयिष्यति । (अ० शा०)
क सहकारमन्तरेणातिमुक्तलता पल्लविता सहते । (अ० शा०)
क सूनुर्विनय विना ।
क स्थानलाभे गुण । (हि०)
का कस्य परिदेवना ।
काका किमपराध्यन्ति हसैर्जग्धेषु शालिषु । (क० स०)
काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्क्ते । (प० त०)
का नाम कुब्जा हि स्त्री भर्तृद्रोह करिष्यति । (क० स०)
कान्ता रूपवती शत्रु ।
कान्ते कथ घटितवानुपलेन चेत ।
कामक्रोधौ हि विप्राणा मोक्षद्वारार्गलावुभौ । (क० स०)
काम न श्रेयसे कस्य सगम पुण्यकर्मभि । (क० स०)
काम व्यसनवृक्षस्य मूल दुर्जनसगति । (क० स०)
कामातुराणा न भय न लज्जा । (भर्तृ०)
कामार्ता हि प्रकृतिकृपणाश्चेतनाचेतनेषु । (मे० दू०)
कामिनश्च कुतो विद्या ।
काय कस्य न वल्लभ ।
कार्यं निदानाद्धि गुणानधीते । (नै० च०)
कार्यान्ते ते च शष्पवत् ।
कालप्रयुक्ता खलु कर्मविद्भिर्विज्ञापना भर्तृषु सिद्धिमेति । (कु० स०)
कालयुक्त्या ह्यरिर्मित्र जायते न च सर्वदा । (क० स०)
कालस्य कुटिला गति ।
काले खलु समारब्धा फल बध्नन्ति नीतय । (र० व०)
काले दत्त वर ह्यल्पमकाले बहुनापि किम् । (क० स०)
कालेन फलते तीर्थं सद्य साधुसमागम । (भाग०)
कालो ह्यय निरवधिर्विपुला च पृथ्वी । (मा० मा०)
का विद्या कविता विना ।
काश्मीरजस्य कटुतापि नितान्तरम्या ।
का शर्विरी विना हस कश्च हसोऽब्जिनी विना । (क०स०)
किं वा धाराधिरूढे हि क्लेश्य वेदनले जने । (क० स०)
किं वा भविष्यदरुणस्तमसा विभेत्ता त चेत्सहस्रकिरणो धुरि नाकरिष्यत् । (अ० शा०)
किं वा सुलभपापा हि भवन्त्युन्मार्गवृत्तय । (क० स०)
किं हि न भवेदीश्वरेच्छया । (क० स०)
किं किं करोति न निरर्गलता गता स्त्री ।
किंचित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ।
किं जीवितेन पुरुषस्य निरक्षरेण । (भर्तृ०)
किं तदस्ति हि ससारे पर्यन्तविरस हि यत् । (क० स०)
किं दूर व्यवसायिनाम् । (चा० नी०)
किं न कुर्वन्ति योषित । (भर्तृ०)
किं न भक्षन्ति वायसा ।
किं नाम न सहन्ते हि भर्तृभक्ता कुलाङ्गना । (क० स०)
किमसेव्य हि धीमताम् । (क० स०)
किमत्र चित्र यदि विशाखे शशाङ्कलेखामनुवर्तेते । (अ० शा०)
किमदेयमुदाराणामुपकारिषु तुष्यताम् । (क० स०)
किमलभ्य भगवति प्रसन्ने श्रीनिकेतने ।
किमिव हि मधुराणा मण्डन नाकृतीनाम् । (अ० शा०)
किमिव हि शक्तिहर ससाध्वसानाम् । (शि० व०)
किमिवावसादकरमात्मवताम् । (कि० अ०)
किमिवास्ति यन्न सुकर मनस्विभि । (कि० अ०)
किमु चोदिता प्रियहितार्थकृत कृतिनो भवन्ति सुहृद सुहृदाम् । (शि० व०)
किं परस्य स गुण समश्नुते पथ्यवृत्तिरपि यद्रोगिताम् । (शि० व०)
किं मर्दितोऽपि कस्तूर्या लशुनो याति सौरभम् ।
किं मिष्टमन्नं खरसूकराणाम् ।
कुकर्मान्त यशो नृणाम् ।
कुकुले को न पण्डित ।
कुगेहिनीं प्राप्य गृहे कुत सुखम् ।
कुण्डे कुण्डे नव पय ।

कुत परसि पुरे विकार । (कि० म०)
कुत शङ्का कलङ्किन ।
कुत सस्य च कामिनाम् ।
कुतो विद्यार्थिन सुखम् ।
कुदेशमासाद्य कुतोऽर्थसचय ।
कुदेशेष्वपि जायन्ते क्वचित्केचिन्महाशया । (क० स०)
कुपात्रदानाच्च भवेद्दरिद्र ।
कुपुत्रमासाद्य कुतो जलाञ्जलि ।
कुपुत्रेण कुलं नष्टम् ।
कुप्येत्को नातियाचित ।
कुभोजन चोष्णतया विराजते ।
कुभोज्येन दिन नष्टम् ।
कुरहस्यसहाये हि मूले भूत्यायते प्रभु । (क० स०)
कुराजान्तानि राष्ट्राणि । (प० त०)
कुरूपता शीलतया विराजते ।
कुरूपी बहुचेष्टिक ।
कुर्वन्त्यकालेऽभिव्यक्तिं न कार्यापेक्षिणो बुधा । (क० स०)
कुलवधू का स्वामिभक्तिं विना ।
कुले कश्चिद्यस्य प्रभवति नर श्लाघ्यमहिमा ।
कुवस्त्रता शुभ्रतया विराजते ।
कुवाक्यान्तं च सौहृदम् । (प० त०)
कुशिष्यमध्यापयत कुतो यश ।
कृतघ्ना धनलोभान्धा नोपकारेक्षणक्षमा । (क० स०)
कृतघ्नाना शिव कुत । (क० स०)
कृतघ्नाश्चिरसिद्धार्था अपि भ्रश्यन्ति हि ध्रुवम् । (क० स०)
कृतघ्ने सापरीवारे प्रभौ सेवाऽफला कुत । (क० स०)
कृतार्थं स्वामिनं द्वेष्टि । (प० त०)
कृपणानुसारि च धनम् ।
कृतो कस्यास्ति सौहृदम् ।
कृत्या दहत्यपि खलु क्षितिमिन्धनेद्धो बीजप्ररोहजननीं ज्वलन करोति । (र० वं०)
केचिदज्ञानतो नष्टा ।
केचिन्नष्टा प्रमादत ।
केचिन्नष्टैस्तु नाशिता ।
केनेत्थ परमाप्ततोऽप्यवदिव प्रेमास्ति वामभ्रुवाम् ।
केवलोऽपि सुभगो नवाम्बुद [illegible] पुनस्त्रिदशचापलाञ्छित । (र० वं०)
के वा न स्यु परिभवपद निष्फलारम्भयत्ना । (मे० दू०)
केषां न स्यादभिमतफला प्रार्थना ह्युत्तमेषु । (मे० दू०)
केषां नैषा कथय कविताकामिनी कौतुकाय ।
केषां हि नापदां हेतुरतिलोभान्धबुद्धिता । (क० स०)
को जानाति जनो जनार्दनमनोवृत्ति कदा कीदृशी ।
कोऽतिभार समर्थानाम् । (प० त०)
को धर्म कृपया विना ।
को न तृप्यति वित्तेन ।
को न याति वश लोके मुखे पिण्डेन पूरित ।
को नाम राज्ञां प्रिय । (प० त०)
कोऽन्यो हुतवहाद्दग्धु प्रभविष्यति । (म० शा०)
कोऽर्थान्प्राप्य न गर्वित । (प० त०)
कोऽर्थी गतो गौरवम् । (प० त०)
कोऽवकाशो विवेकस्य हृदि कामान्धचेतस । (क० स०)
को वा दुर्जनवागुरासु पतित क्षेमेण यात पुमान् । (प० त०)
को विदेश समर्थानाम् । (प० त०)
को विहन्तुमलमास्थितोदये वासरश्रियमशीतदीधितौ ।
(शि० व०)
को हि मार्गममार्ग वा व्यसनान्धो निरीक्षते । (क० स०)
को हि वित्त रहस्य वा स्त्रीषु शक्नोति गूहितुम् । (क० स०)
को हि सपत्सु चपलास्वाश्वासे वनितासु च । (क० स०)
को हि स्वशिरसङ्छायां विधेश्चोल्लङ्घयेद्गतिम् । (क० स०)
क्रियाणा खलु धर्म्याणा सत्पत्न्यो मूलकारणम् । (कु० सं०)
क्रियासिद्धि सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे । (भर्तृ०)
क्रिया हि वस्तूपहिता प्रसीदति । (र० वं०)
क्रुद्धे विधौ भजति मित्रममित्रभावम् ।
क्रोध ससारबन्धनम् ।
क्रोधो मूलमनर्थानाम् । (हि०)
क्लेश फलेन हि पुनर्नवतां विधत्ते । (कु० सं०)
क्वचिद्धि नास्ति विश्वास क्षुद्रकर्मणि दुर्जने । (क० स०)
क्व वा निधिर्निर्धनमेति किं च त स स वाक्यपाठ घटयन्निरस्यति । (नै० च०)
क्वाश्रयोऽस्ति दुरात्मनाम् ।
क्षणविध्वंसिन काया का चिन्ता मरणे रणे ।
क्षणे क्षणे यन्नवतामुपैति तदेव रूपं रमणीयताया ।
(शि० व०)
क्षमन्ते न विचार हि मूर्खा विषयलोलुपा । (क० स०)
क्षमया किं न सिध्यति ।
क्षान्तितुल्यं तपो नास्ति ।
क्षारं पिबति पयोधेर्वर्षत्यम्भोधरो मधुरमम्भ ।
क्षितितले किं जन्म कीर्तिं विना ।
क्षितिपति को नाम नीतिं विना ।
क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति । (प० त०)
क्षीयन्ते खलु भूषणानि सतत वाग्भूषण भूषणम् ।
(भर्तृ०)
क्षुद्रेऽपि नून शरण प्रपन्ने ममत्वमुच्चै शिरसां सतीव ।
(कु० सं०)
क्षुधातुराणां न रुचिर्न पक्वम् ।
क्षुभ्यन्ति प्रसभमहो विनापि हेतोर्लीलाभि किमु सति कारणे रमण्य । (शि० व०)

ख(फ)टाटोपो भयकर । (प० त०)
खण्डिता एव शोभन्ते वीराधरपयोधरा ।
खलसङ्गेऽपि नैष्ठुर्यं कल्याणप्रकृते कुत ।
गणयन्ति न राज्यार्थेऽपत्यस्नेह महीभुज । (क० स०)
गत न शोचामि कृत न मन्ये ।
गतस्य शोचन नास्ति ।
गतानुगतिको लोको न लोक पारमार्थिक ।
गन्तव्यं राजपथे ।
गहना कर्मणो गति । (भ० गी०)
गुणलुब्धा स्वयमेव सपद । (कि० अ०)
गुणसहते समतिरिक्तमहो निजमेव सत्त्वमुपकारि सताम् । (कि० अ०)
गुणानभूषयते रूपम् ।
गुणार्जनोच्छ्रायविरुद्धबुद्धय प्रकृत्यमित्रा हि सतामसाधव । (कि० अ०)
गुणा पूजास्थान गुणिषु न च लिङ्ग न च वय । (उ०च०)
गुणिनि गुणज्ञो रमते नागुणशीलस्य गुणिनि परितोष ।
गुणी गुण वेत्ति न वेत्ति निर्गुण । (म० स्मृ०)
गुणैर्विहीना बहु जल्पयन्ति ।
गुरुता नयन्ति हि गुणा न सहति । (कि० अ०)
गुर्वपि विरहदु खमाशाबन्ध साहयति । (अ० शा०)
गृहानुपैतु प्रणयादभीप्सवो भवन्ति नापुण्यकृता मनीषिण । (शि० व०)
गृहे या पुण्यनिष्पत्ति साध्वनि भ्रमत कुत । (क० स०)
ग्रसते हि तमोपह मुहुर्न तु राहुश्चमहर्पति तम । (शि० व०)
ग्रहीतुमार्यान्परिचर्यया मुहुर्महानुभावा हि नितान्तमर्थिन । (शि० व०)
ग्रामनाशाय कुञ्जर । (वृ० चा०)
ग्रामस्यार्थे कुल त्यजेत् । (प० त०)
ग्रावाणोऽप्यार्द्रता सम्यग्भजन्त्यभिमुखे विधौ । (क० स०)
ग्लपयति यथा शशाङ्क न तथा हि कुमुद्वतीं दिवस । (अ० शा०)
घनाम्बुना राजपथे हि पिच्छिले क्वचिद्बुधैरप्यपथेन गम्यते । (नै० च०)
घनाम्बुभिर्बहुलितनिम्नगाजलैर्जलं नहि व्रजति विकारमम्बुधे । (शि० व०)
घ्नन्ति सहजमपि भूरिभियः सममागता सपदि वैरमापद । (कि० अ०)
चकास्ति योग्येन हि योग्यसगम । (नै० च०)
चक्रवत्परिवर्तन्ते दु खानि च सुखानि च । (यो० वा०)
चक्षुःपूतं न्यसेत्पादम् । (चा० नी०)
चन्द्रचन्दनयोर्मध्ये शीतला साधुसगति ।
चपलौ किल शूराणा रणे जयपराजयौ । (क० स०)
चाण्डाल पक्षिणा काक ।
चाण्डालोऽपि नर पूज्यो यस्यास्ति विपुल धनम् ।
चाराञ्जानन्ति राजान ।
चित्त जानाति जन्तूना प्रेम जन्मान्तरार्जितम् । (क० स०)
चित्तमेतदमलीकरणीयम् ।
चित्ते वाचि क्रियाया च साधूनामेकरूपता ।
चित्रा गति कर्मणाम् ।
चिन्ता जरा मनुष्याणाम् ।
चिन्तासम नास्ति शरीरशोषणम् ।
चेष्टाप्रतिरूपिका कामिजनमनोवृत्ति । (अ० शा०)
चोराणामनृत बलम् ।
चौरे गते वा किमु सावधानम् ।
छाया न मूर्च्छति मलोपहतप्रसादे शुद्धे तु दर्पणतले सुलभावकाशा । (अ० शा०)
छाया हि भूमे शशिनो मलत्वेनारोपिता शुद्धिमत प्रजाभि । (र० वं०)
छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् । (प० त०)
छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति । (प० त०)
जगति बहुमता कस्य नाभ्यर्थनीया ।
जठर को न बिभर्ति केवलम् ।
जनानने क करमर्पयिष्यति । (नै० च०)
जनानुरागप्रभवा हि सपद ।
जनो बहु क्षपयति स्वल्पस्यार्थे धनान्धधी । (क० स०)
जपतो नास्ति पातकम् ।
जरा रूप हरति ।
जलदसमय एष प्राणिना प्राणभूत । (का० दा०)
जलबिन्दुनिपातेन क्रमश पूर्यते घट ।
जात तु जात न पुन प्रयाति ।
जातस्य हि ध्रुवो मृत्यु । (भ० गी०)
जातापत्या पतिं द्वेष्टि ।
जातौ जातौ नवाचारा ।
जानन्ति पशवो गन्धात् ।
जामाता दशमो ग्रह ।
जायन्ते बत मूढाना सवादा अपि तादृशा । (क० स०)
जारक्षीणा पति शत्रु ।
जितक्रोधेन सर्वं हि जगदेतद्विजीयते । (क० स०)
जितक्रोधो न तु स्वस्यास्पदीभवेत् । (क० स०)
जितशान्तेषु धीराणा स्नेह एवोचितोऽरिषु । (क० स०)
जिह्वालक्षशतैककोटिनियमो नो दुर्जनाना मुखे ।
जीवन्तमेव कुष्णाति कार्येव कुटुम्बिनी । (क० स०)
जीवन्तोऽसति मूढोऽर्थान्यावदर्थं स नोज्झित । (क० स०)
जीवन्हि धीरोऽभिमत किं नाम न यदाप्नुयात् । (क० स०)
जीवो जीवस्य जीवनम् ।
ज्ञातास्वादो विवृतजघना को विहातुं समर्थ । (मे० दू०)

ज्ञानमार्गे ह्यहंकार परिघो दुरतिक्रम । (क० स०)
ज्ञानमेव शक्ति ।
ज्ञानलवदुर्विदग्ध ब्रह्मापि नर न रञ्जयति । (भर्तृ०)
ज्ञानस्याभरण क्षमा ।
ज्येष्ठभ्राता पितु सम ।
ज्वलयति महता मनास्यमर्षे न हि लभतेऽवसर सुखाभिलाष । (कि० अ०)
झटिति पराशयवेदिनो हि विज्ञा । (नै० च०)
तक्रान्त खलु भोजनम् ।
तत्कार्मुक कर्मसु यस्य शक्ति ।
तत्क्षण किं नु कुर्याद्धि प्रसाद पारमेश्वर । (क० स०)
ततस्य किमपि द्रव्य यो हि यस्य प्रियो जन । (उ० च०)
तत्र सौरभनिर्माणे चतुरश्चतुरानन ।
तदेव दु सह स्त्रीणामिह प्रणयखण्डनम् । (क० स०)
तप सीमा मुक्ति । (प्र० म०)
तपोधीनानि श्रेयासि ह्युपायोऽन्यो न विद्यते । (क० स०)
तपोधीना हि सपद । (क० स०)
तमस्तपति घर्मांशौ कथमाविर्भविष्यति । (श० शा०)
तरणीकच इव नीच कौटिल्य नैव विजहाति ।
तस्करस्य कुतो धर्म ।
तस्माच्छेर्य न रक्षयेत् ।
तस्माज्ज्ञात्वा महान्तोऽधमजनविषये मौनमेवाश्रयन्ते ।
तस्मात्सर्वं परित्यज्य पतिमेक भजेत्सती ।
तस्य तदेव हि मधुर यस्य मनो यत्र सलग्नम् ।
तस्य विस्तारिता बुद्धिस्तैलबिन्दुरिवाम्भसि ।
तस्य सकुचिता बुद्धिर्घृतबिन्दुरिवाम्भसि ।
तिष्ठत्येका निशा चन्द्र श्रीमान्सपूर्णमण्डल ।
तीव्रसत्त्वस्य न चिरात्फलन्त्येव हि सिद्धय । (क० स०)
तुदति कुसुममासो मन्मथोद्वेजनाय । (का० दा०)
तुल्यप्रतिद्वन्द्वि बभूव युद्धम् ।
तुष्यन्ति भोजनैर्विप्रा ।
तृष्णैका तरुणायते । (प० त०)
तेजसा हि न वय समीक्ष्यते । (र० व०)
ते भूमण्डलमण्डनैकतिलका सन्त कियन्तो जना ।
तेषामिन्द्रियनिग्रहो यदि भवेद्विन्ध्यस्तरेत्सागरम् ।
त्यजन्त्युत्तमसत्त्वा हि प्राणानपि न सत्पथम् । (क० स०)
त्यजेदेक कुलस्यार्थे । (प० त०)
त्यागाज्जगति पूज्यन्ते पशुपाषाणपादपा ।
त्राणाभावे हि शापास्त्रा कुर्वन्ति तपसो व्ययम् । (र० व०)
त्रिभुवनविषये कस्य दोषो न चास्ति ।
त्रैलोक्ये दीपको धर्म ।
ददाति तीव्रसत्त्वानामिष्टमीश्वर एव हि । (क० स०)
दया मांसाशिन कुत । (प० त०)
दयित जन खलु गुणीति मन्यते । (शि० व०)

दयितास्वनवस्थित नृणा न खलु प्रेम चलं सुहृज्जने । (कु० सं०)
दरिद्रता धीरतया विराजते ।
दर्दुरा यत्र वक्तारस्तत्र मौन हि शोभनम् ।
दशाननोऽहरत्सीता बन्धन च महोदधे ।
दारिद्र्यदोषेण करोति पापम् ।
दारिद्र्यदोषो गुणराशिनाशी । (ष० स०)
दारिद्र्य परमाञ्जनम् । (भा० प्र०)
दावानलप्लोषविपत्तिभ्यो ऽरण्यस्य हर्तुं जलदात्प्रभु किम् । (कु० सं०)
दिक्शून्या चेदबान्धवा ।
दिवि गगनरत्नं दिनकर । (प्र० म०)
दिशत्यपाय हि सतामतिक्रम । (कि० अ०)
दु खान्धा हि पतन्त्येव विपच्छ्वभ्रेषु कातरा । (क० स०)
दुग्धधौतोऽपि किं याति वायस कलहसताम् ।
दुरधिगमा हि गति प्रयोजनानाम् । (कि० अ०)
दुरधीता विषं विद्या । (हि०)
दुरितप्रतप शुद्धिसव्यपेक्षा हि सिद्धय । (क० स०)
दुर्गहीनस्तथा नृप । (हि०)
दुर्जन परिहर्तव्यो विद्ययालकृतोऽपि सन् ।
दुर्जनस्य कुत क्षमा ।
दुर्जनस्यार्जित वित्तं भुज्यते राजतस्करै ।
दुर्जया हि विषया विदुषापि । (नै० च०)
दुर्बलस्य बलं राजा । (हि०)
दुर्मन्त्री राज्यनाशाय । (प० त०)
दुर्लक्ष्यचिह्ना महतां हि वृत्ति । (कि० अ०)
दुर्लभ क्षेमकृत्सुत ।
दुर्लभ भारते जन्म मानुष्य तत्र दुर्लभम् ।
दुर्लभ स गुरुर्लोके शिष्यचिन्तापहारक ।
दुर्लभ स्वजनप्रिय ।
दुष्ट हि जन्तुमुत्थाप्य कस्यात्मनि सुख भवेत् । (क० स०)
दुष्टेऽपि पत्यौ साध्वीना नान्यथावृत्ति मानसम् । (क० स०)
दूरत पर्वता रम्या ।
दूरारोहपरिभ्रशविनिपातो हि दारुण ।
दृष्टतत्त्वश्च न पुन कर्मजालेन बध्यते । (क० स०)
दृष्टो हि वृष्वन्कलभप्रमाणोऽप्याशा पुरोवातमवाप्य मेघ । (र० व०)
देवद्विजसपर्या हि कामधेनुर्मता सताम् । (क० स०)
देवा हि नान्यद्वितरन्ति किं तु प्रसद्य ते साधुधिय ददन्ते । (नै० च०)
देवो दुर्बलघातक ।
देहपातमपीच्छन्ति सन्तो भाविनयं पुन । (क० स०)
देहस्नेहो हि दुस्त्यज । (क० स०)
दैवमेव हि साहाय्य कुरुते सत्त्वशालिनाम् । (क० स०)

दैवी विचित्रा गतिः ।
दैवे दुर्जनतां गते तृणमपि प्रायेण वज्रायते ।
दैवेनैव हि साध्यन्ते सदर्थाः शुभकर्मणाम् । (क० स०)
दोषग्राही गुणत्यागी पल्लोलीव हि दुर्जनः । (प० त०)
दोषाय निर्विमर्शाय भोगप्रश्नोत्तरक्रिया । (क० स०)
दोषोऽपि गुणतां याति प्रभोर्भवति चेत्कृपा ।
द्यौर्न काचिदथवास्ति निरूढा सैव सा चलति यत्र हि चित्तम् । (नै० च०)
द्रव्येण सर्वे वशाः ।
धनं सर्वप्रयोजनम् ।
धनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् । (प० त०)
धनिनामितरः सतां पुनर्गुणवत्सन्निधिरेव सन्निधिः । (शि० व०)
धन्यास्ते भुवि ये निवृत्तमनसो धिग्दुःखिताः कामिनः ।
धर्मक्षयकरः क्रोधः ।
धर्मः कीर्तिद्वयं स्थिरम् । (म० भा०)
धर्मः सत्येन वर्धते ।
धर्मः स नो यत्र न सत्यमस्ति ।
धर्मसंरक्षणार्थैव प्रवृत्तिर्भुवि शार्ङ्गिणः । (र० वं०)
धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायाम् । (म० भा०)
धर्मस्य त्वरिता गतिः । (प० त०)
धर्मेण चरतो सर्वे नास्त्यनभ्युदयः क्वचित् । (क० स०)
धर्मेण हीनाः पशुभिः समानाः ।
धर्मो मित्रं मृतस्य च ।
धर्मो हि सान्निध्यं कुरुते सताम् । (क० स०)
धर्मो ह्यसत्यदृङ्निर्णीतो निहन्त्युभयलोकयोः । (क० स०)
धिक्कलत्रमपुत्रकम् ।
धिक्पुत्रमविनीतं च ।
धिगाशा सर्वदोषभूः ।
धिगिमां देहभृतामसारताम् । (र० वं०)
धिग्गृहं गृहिणीशून्यम् ।
धिग्जीवितं शौर्यविवर्जितस्य ।
धिग्जीवितं ज्ञातिपराजितस्य ।
धिग्जीवितं व्यर्थमनोरथस्य ।
धिग्जीवितं शास्त्रकलोज्झितस्य ।
धिग्ज्योतिषमजातकम् ।
धीराणां भजति हि सर्व एव नान्तःपातित्वादभिभवनीयतां परस्य । (शि० व०)
धीराश्च सोढविरहाः प्राप्नुवन्तीष्टसङ्गमम् । (क० स०)
धीर्न चित्रीयते कस्मादभित्तौ चित्रकर्मणा । (क० स०)
धूमो निवर्तेत समीरणेन यतस्तु कक्षस्तत एव वह्निः । (र० वं०)
धूर्ताः क्रीडन्त्येव हि बालिशैः । (क० स०)
ध्रुवमभिमते को वा पूर्णे मुदा न हि माद्यति । (कु० स०)

ध्रुवं पराय महते महतां सह सङ्गमः । (क० स०)
न कस्य धैर्याय वरस्य सङ्गतिः । (कु० स०)
न काचस्य कृते जातु युक्ता मुक्तामणेः क्षतिः । (क० स०)
न कामसदृशो रिपुः । (यो० वा०)
न कूपखननं युक्तं प्रदीप्ते वह्निना गृहे । (हि०)
नक्रः स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति । (प० त०)
न क्वापि सौख्यमपराधकृतां प्रभूणाम् ।
नक्षत्रभूषणं चन्द्रः । (चा० नी०)
न क्षुद्रोऽपि प्रथमसुकृतापेक्षया संश्रयाय प्राप्ते मित्रे भवति विमुखः । (मे० दू०)
न खलु धीमतां कश्चिदविषयो नाम । (अ० शा०)
न खलु वयस्तेजसो हेतुः । (भर्तृ०)
न खलु स उपरतो यस्य वल्लभो जनः स्मरति ।
न च दैवात्परं बलम् ।
न च धर्मो दयापरः ।
न चलति खलु वाक्यं सज्जनानां कदाचित् ।
न च विद्यासमो बन्धुः ।
न च व्याधिसमो रिपुः ।
न चापत्यसमः स्नेहः ।
न जात्ववसरे प्राप्ते सत्त्ववानवसीदति । (क० स०)
न जाने संसारः किममृतमयः किं विषमयः ।
न ज्ञानात्परमं चक्षुः ।
न तथा कृतवेदिनां करिष्यन्प्रियतामेति यथा कृतावदानः । (कि० अ०)
न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ।
न तोषात्परमं सुखम् ।
न तोषो महतः मृषा । (क० स०)
न दयासदृशं ज्ञानम् ।
न दरिद्रस्तथा दुःखी लब्धक्षीणधनो यथा ।
न दुष्प्रापं परच्छिद्रं जामकैर्निपुणैर्यतः । (क० स०)
न दैवं परमो विष्णोः ।
न धर्मवृद्धेषु वयः समीक्ष्यते । (कु० सं०)
न धर्मसदृशं मित्रम् ।
न धर्मात्परमं मित्रम् ।
न मन्दनालोकनमङ्गलेषु क्षणं क्षणं हृष्यति कस्य चेतः । (कु० सं०)
न नश्यति तमो नाम कृतया दीपवार्तया ।
ननु तैलनिषेकबिन्दुना सह दीपार्चिरुपैति मेदिनीम् । (र० वं०)
ननु दैवमेव शरणं धिग्धिग्वृथा पौरुषम् ।
ननु प्रवातेऽपि निष्कम्पा गिरयः । (अ० शा०)
ननु वक्तृविशेषनिःस्पृहा गुणगृह्या वचने विपश्चितः । (कि० अ०)
ननु विमृश्य कृती कुरुतेऽभिहितम् ।

न पतिव्यतिरेकेण स्त्रीणामपरा गतिः । (कु० स०)
न परिचयो मलिनात्मना प्रधानम् । (शि० व०)
न परेषु महौजसश्छलादपकुर्वन्ति मलिम्लुचा इव । (शि० व०)
न परोदितं हि कलयन्ति कुमाराः । (ह० वि०)
न पादपोन्मूलनशक्तिरंहः शिलोच्चये मूर्च्छति मारुतस्य । (र० व०)
न पुत्रात्परमो लाभः ।
न प्रभातरलं ज्योतिरुदेति वसुधातलात् । (अ० शा०)
न प्राणान्ते प्रकृतिविकृतिर्जायते चोत्तमानाम् ।
न भयं चास्ति जाग्रतः ।
न भवति पुनरुक्तं भाषितं सज्जनानाम् ।
न भवति महतां हि क्वापि मोघः प्रसादः । (ह० वि०)
न भविष्यति हन्त साधनं किमिवान्यत्प्रहरिष्यतो विधेः । (र० व०)
न भार्यायाः परं सुखम् ।
न भूतो न भविष्यति ।
न भेकः कोकनदिनीकिञ्जल्कास्वादकोविदः । (क० स०)
नभोभूषा पूषा । (प्र० म०)
न मुक्तेः परमा गतिः । (यो० वा०)
नयनसुखं को निवारयति ।
नयवर्त्मगाः प्रभवतां हि धियः ।
न युक्तं ते रोषादतिथिमिव धिक्कृत्य गमनम् ।
नये च शौर्ये च वसन्ति संपदः ।
नयेन चालंक्रियते नरेन्द्रता ।
नरः प्रत्युपकारार्थं विपत्तिमभिवाञ्छति ।
न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तत् । (कु० स०)
नरपतिहितकर्ता द्वेष्यतां याति लोके । (प० त०)
नराणां नापितो धूर्तः । (प० त०)
नर्मैकसादरं हि नवं वयः । (क० स०)
न वस्तु दैवस्वरसाद्विनश्वरं सुरेश्वरोऽपि प्रतिकर्तुमीश्वरः । (नै० च०)
नवाङ्गनानां नव एव पन्थाः ।
नवा वाणी मुखे मुखे ।
न विवेकं विना ज्ञानम् ।
न वैराग्यात्परं भाग्यम् ।
न शरीरं पुनः पुनः ।
न शान्तेः परमं सुखम् ।
न शास्त्रं वेदात्परम् ।
न शिक्षितः प्रश्रयो हि धीराणां हृदये भिया । (क० स०)
न शूरा विसहन्ते हि स्त्रीनिमित्तं पराभवम् । (क० स०)
न षट्पदश्रेणिभिरेव पङ्कजं सशैवलासङ्गमपि प्रकाशते । (कु० सं०)
न स नाप्नोति किं यस्य प्रज्ञा नापदि हीयते । (क० स०)

न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धाः ।
न सुवर्णे ध्वनिस्तादृग्यादृक्कांस्ये प्रजायते ।
न स्त्री चरितचारित्रा निर्गोत्रतामवेक्षते । (क० स०)
न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति । (म० भा०)
न स्नेहो न च दाक्षिण्यं स्त्रीप्रज्ञो चापलादृते । (क० स०)
न स्पृशति पल्वलाम्भः पञ्जरशेषोऽपि कुञ्जरः क्वापि ।
न स्वेच्छं व्यवहर्तव्यमात्मनो भूतिमिच्छता । (क० स०)
नहि कृतमुपकारं साधवो विस्मरन्ति ।
नहि गणयति क्षुद्रो जन्तुः परिग्रहफल्गुताम् ।
नहि तारयितुं शक्यः सागराम्भस्तृणोल्कया ।
नहि दुर्बलदग्धानां काले किंचित्प्ररोहति ।
नहि दुष्करमस्तीह किंचिदध्यवसायिनाम् । (क० स०)
नहि भार्या विनेर्ष्यया ।
नहि प्रफुल्लं सहकारमेत्य वृक्षान्तरं काङ्क्षति षट्पदाली । (र० व०)
नहि प्रियं प्रवक्तुमिच्छन्ति मृषा हितैषिणः । (कि० अ०)
नहि मूला प्रसिध्यति ।
नहि वन्ध्यासुते दुःखं यथा हि मृतपुत्रिणी ।
नहि विचलति मैत्री दूरतोऽपि स्थितानाम् ।
नहि सत्त्वावसादेन स्वल्पाप्यापद्विलङ्घ्यते । (क० स०)
नहि सर्वविदः सर्वे ।
नहि सर्वेऽपि कुर्वन्ति सभ्या युक्तिविवेचनम् ।
नहि सिंहो गजास्कन्दी भयाद्गिरिगुहाशयः । (र० व०)
नहि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ।
नहीङ्गितज्ञोऽवसरेऽवसीदति । (कि० अ०)
नहीश्वरव्याहृतयः कदाचित्पुष्णन्ति लोके विपरीतमर्थम् । (कु० स०)
नाकाले म्रियते जन्तुर्विद्धः शरशतैरपि । (प० त०)
नातिपीडयितुं भग्नानिच्छन्ति हि महौजसः । (कि० अ०)
नाधर्मश्चिरमृद्धये । (क० स०)
नानातत्त्वविचारणप्रणयिनो लोका बहिर्मुद्रयः ।
नानाफलैः फलति कल्पलतेव भूमिः । (भर्तृ०)
नानृतात्पातकं परम् ।
नाभाव्यं भवतीह कर्मवशतो भाव्यस्य नाशः कुतः ।
नारीणां भूषणं पतिः ।
नार्कातपैर्जलजमेति हिमैस्तु दाहम् । (नै० च०)
नार्यः समाश्रितजनं हि कलङ्कयन्ति ।
नालं सुखाय सुहृदो नालं दुःखाय शत्रवः । (म० भा०)
नाल्पीयान्बहु सुकृतं हिनस्ति दोषः । (कि० अ०)
नाविष्णुः पृथिवीपतिः । (म० भा०)
नासद्भिः किंचिदाचरेत् ।
नासमीक्ष्य परं स्थानं पूर्वमायतनं त्यजेत् ।
नास्ति कामसमो व्याधिः ।
नास्ति क्रोधसमो वह्निः ।

नास्ति चक्षुःसमं तेजः ।
नास्ति धाम्नसमं बलम् ।
नास्ति त्यागात्परं सुखम् ।
नास्ति तृष्णासमो व्याधिः ।
नास्ति धान्यसमं प्रियम् ।
नास्ति प्राणसमं भयम् ।
नास्ति बन्धुसमं बलम् ।
नास्ति भर्तुः समो बन्धुः । (निरु०)
नास्ति मेघसमं तोयम् ।
नास्ति मोहसमो रिपुः ।
नास्ति व्यसनिनः किंचिद्भुवि पर्याप्तये धनम् । (क० स०)
नास्ति सत्यसमो धर्मः । (म० भा०)
नास्ति हृन्निसमः सखा ।
नास्ति हृन्निसमो बन्धुः ।
नास्त्यदेयं महात्मनाम् ।
नास्पृहो स्वामिभक्तानां पुत्रे चात्मनि वा स्पृहा ।
(क० स०)
निःशङ्कं विक्रमश्च सन्धिः सन्त क्रियन्ताः ।
निजामृतैर्लोचनसेचनाद्वा पृथक्किमिन्दुः सृजति प्रजानाम् ।
(नै० च०)
निपातनीया हि सतामसाधवः । (शि० व०)
नि सारस्य पदार्थस्य प्रायेणाडम्बरो महान् ।
निशेऽप्यपत्ये करुणा कठिनप्रकृतेः कुतः । (प० त०)
निरस्तपादपे देशे एरण्डोऽपि द्रुमायते । (हि०)
निराकृतान्युगमं शरण्यं मार्दति पातकोऽपि । (र० च०)
निर्जितेषु तरसा तरस्विनां शत्रुषु प्रणतिरेव कीर्तये ।
(र० च०)
निर्धनं पुरुषं त्यजन्ति गणिका । (भर्तृ०)
निर्धनता सर्वापदामास्पदम् ।
निर्धनस्य कुतः सुखम् ।
निर्वाणदीपे किमु तैलदानम् ।
निर्वाह प्रतिपन्नवस्तुषु सतामेतद्धि गोत्रव्रतम् ।
निर्निमित्ता हि नीतयः । (क० स०)
निवसन्ति पराक्रमाश्रया न विषादेन समं समृद्धयः ।
(कि० अ०)
निरगमन्धदर्शनि स्वयो पतित उज्झिताः ।
निरूपापमयकर्मः सन्तो नास्ति हि निर्वृतिम् । (क० स०)
निरपरागस्य गृहं सर्वोत्तमम् । (हि०)
निसारथ बन्धः । (भर्तृ०)
निष्प्रभास्वयमपीन्दुमिव लोकोपहसिता सदा । (क० स०)
निष्फलो नादरस्तस्य प्रमोदस्वभयाप्ततः । (क० स०)
निसर्गः स हि धीराणां यदापद्यधिकं दृढम् । (क० स०)
निसर्गचपलानां हि मादृशां संयमः कुतः । (क० स०)
निसर्गतोऽप्रशमैदिना इसाधवः ।
निसर्गसिद्धो नारीणां सपत्नीषु हि मत्सरः । (क० स०)
निःस्पृहस्य तृणं जगत् ।
नि महाद्वयति महतां मानपूजापहारः ।
नीचाश्रयो हि महतामपमानहेतुः ।
नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण । (मे० दू०)
नीचैर्नीचैरतिनीचनीचैः सर्वैरुपायैः फलमेव साध्यम् ।
नीचो वदति न कुरुते वदति न साधुः करोत्येव ।
नूनं विरूपैरधिकं हास्यते क्रीडन्ति स्मरः । (क० स०)
नृपति जनपदानां दुर्लभः । (प० त०)
नृपस्य वर्णाश्रमपालनं यत्स एव धर्मः । (र० च०)
नेन्दुः क्षिपति किं कान्तिं परिक्षीणोऽर्कमण्डले । (क० स०)
नेर्ष्यां भर्तृहितैषिण्यो गणयन्ति हि कुस्त्रियः । (क० स०)
नैकत्र सर्वो गुणसन्निपातः ।
नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलम् । (भर्तृ०)
नैता रूपं परीक्षन्ते नासां वयसि संस्थितिः । (हि०)
नैरात्म्यनिष्ठतया त्रियते महार्घः । (शि० व०)
नैवान्यथा भवति यल्लिखितं विधात्रा ।
नैवाश्रितेषु महतां गुणदोषशङ्का ।
न्याय्यमुपेक्षते हि मः । (नै० च०)
न्याय्यां वृत्तिं समाचरेत् ।
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः । (भर्तृ०)
पङ्को हि नभसि क्षिप्तः क्षेप्तुः पतति मूर्धनि । (क० स०)
पञ्चभिर्मिलितैः किं यज्जगतीह न साध्यते । (नै० च०)
पन्तो नास्ति मूर्खत्वम् ।
पयः स्तनन्धयापिनार हठात् मलीमसामादत्ते न पद्धतिम् ।
(र० च०)
पदं हि सर्वत्र गुणैर्विधीयते ।
पदं सहेत भ्रमरस्य पेलवं शिरीषपुष्पं न पुनः पतत्रिणः ।
(कु० सं०)
पद्मपत्रस्थितं वारि धत्ते मुक्ताफलश्रियम् ।
पद्मानां शिशिरात्ययम् ।
पयःपानं भुजङ्गानां केवलं विषवर्धनम् । (प० त०)
पयो गते किं खलु सेतुबन्धः ।
पयो मुधा पक्षिषु विप्लुतम् ।
परन्तु रोनारि मित्रा विरला ।
परबुद्धिर्विनाशाय ।
परवृद्धिषु बद्धमत्सराणां किमिव ह्यस्ति दुरात्मनामलङ्घ्यम् ।
(शि० व०)
परभृते हि प्रमदा विमज्जायत रति । (ध० स०)
परमं लाभमरातिभङ्गमाहुः । (कि० अ०)
परमार्थमविज्ञाय न भेतव्यं कदाचन । (क० स०)
परलोकगतस्य को बन्धुः ।
परलोकजुषां स्वकर्मभिर्गतयो भिन्नपथा हि देहिनाम् ।
(र० च०)

परवृद्धिमत्सरि मनो हि मानिनाम्। (शि० व०)
परसदननिविष्टः को लघुत्वं न याति। (मनु०)
परस्वैकसक्ताना को हि स्नेहो निजे जने। (क० स०)
परहस्तगता स्त्रियः।
परहितनिरतानामादरो नात्मकार्ये।
पराभवोऽप्युत्सव एव मानिनाम्।
परार्थप्रतिपन्ना हि नेक्षन्ते स्वार्थमुत्तमाः। (क० स०)
परिजनतापि गुणाय सद्गुणानाम्। (कि० अ०)
परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते।
परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्धयः।
परैरनिन्द्यं चरितं मनस्विनां पयोनुसारोचितमेव शोभते। (क० स०)
परैरपर्यासितवीर्यसंपदां पराभवोऽप्युत्सव एव मानिनाम्। (कि० अ०)
परोपकारजं पुण्यं न स्यात्क्रतुशतैरपि।
परोपकाराय सतां विभूतयः।
परोपकारार्थमिदं शरीरम्।
परोपदेशवेलायां शिष्टाः सर्वे भवन्ति वै।
परोऽपि हितवान्बन्धुः। (पं० त०)
पर्यायपीतस्य सुरैर्हिमांशोः कलाक्षयः श्लाघ्यतरो हि वृद्धेः। (र० व०)
पर्वताना भयं वज्रात्। (चा० नी०)
पलालजालैः पिहितः स्वयं हि प्रकाशमासादयतीक्षुडिम्भः। (नै० च०)
पवनः परागवाही रथ्यासु वहन्रजस्वलो भवति।
पश्यन्तु लोकाः कलिकौतुकानि।
पश्यन्तु लोकाः कलिदोषकानि।
पाणौ पयसा दग्धे तक्रं फूत्कृत्य पामरः पिबति।
पात्रत्वाद्धनमाप्नोति।
पात्रानुसारं फलम्।
पादपानां भयं वातात्। (चा० नी०)
पापप्रभावान्नरकं प्रयाति।
पापे कर्मण्यवज्ञातहितवाक्ये कुतः सुखम्। (क० स०)
पिण्डे पिण्डे मतिर्भिन्ना।
पिण्डेष्वनास्था खलु भौतिकेषु।
पितृदोषेण मूर्खता।
पिपासितैः काव्यरसो न पीयते।
पिबाम शास्त्रौघानुत विविधकाव्यामृतरसान्।
पिशुनजनं खलु बिभ्रति क्षितीन्द्राः।
पीत्वा मोहमयीं प्रमादमदिरामुन्मत्तभूतं जगत्।
पुंसामदृष्टे दृष्टे वा श्रेयोऽद्रकारिणां कुतः। (क० स०)
पुण्यवन्तो हि संतानं पश्यन्त्युद्धं कुलान्वयम्। (क० स०)
पुण्यैरेव हि लभ्यते सुकृतिभिः सत्सङ्गतिर्दुर्लभा।
पुत्रः पिण्डप्रयोजनः। (चा० नी०)
पुत्रः शत्रुरपण्डितः। (चा० नी०)
पुत्रप्रयोजना दाराः।
पुत्रहीनं गृहं शून्यम्।
पुत्रादपि भयं यत्र तत्र सौख्यं हि कीदृशम्।
पुत्रोदये माद्यति का न हर्षात्। (कु० सं०)
पुनर्दरिद्री पुनरेव पापी।
पुनर्दाराः पुनर्वित्तं। (मिक्र० च०)
पुनर्धनाढ्यः पुनरेव भोगी।
पुरुषा अपि बाणा अपि गुणच्युताः कस्य न भयाय।
पुष्पं पर्युषितं त्यजन्ति मधुपाः।
पुस्तकप्रत्ययाधीतं। (नारद०)
पूज्यं वाक्यं समृद्धस्य।
पूर्वपुण्यतया विद्या।
पूर्वावधीरितं श्रेयो दुःखं हि परिवर्तते। (म० शा०)
पृथिवीभूषणं राजा।
पेशलं हि सतीमनः। (क० स०)
प्रकृतिः खलु सा महीयसः सहते नान्यसमुन्नतिं यया।
प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्मणे।
प्रकृतिरियं सत्त्ववताम्।
प्रकृतिसिद्धमिदं हि दुरात्मनाम्।
प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम्। (भर्तृ०)
प्रकृत्या हारमपि श्रेयान्हारात्कारश्युतोपलः। (कि० अ०)
प्रच्छन्नमप्यूह्यते हि चेष्टा। (कि० अ०)
प्रजानामपि दीनानां राजैव सदयः पिता।
प्रजापतेर्विसर्गो हि प्राणिसर्गोऽधिकाधिकः। (क० स०)
प्रज्ञा नाम बलं दैवे निष्प्रज्ञस्य बलेन किम्। (क० स०)
प्रज्ञाबलं च सर्वेषु मुख्यं कार्येषु साधनम्। (क० स०)
प्रणामान्तः सतां कोपः।
प्रणिपातप्रतीकारः संरम्भो हि महात्मनाम्। (र० व०)
प्रतिकारविधानमायुषः सति शेषे हि फलाय कल्पते। (र० वं०)
प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ विफलत्वमेति बहुसाधनता। (शि० व०)
प्रतिक्षणं यन्नवतामुपैति तदेव रूपं रमणीयतायाः।
प्रतिपन्नसुहृत्कार्यनिर्वाहे धीरसत्त्वता। (क० स०)
प्रतिपन्नार्थनिर्वाहः सहजं हि सतां व्रतम्। (क० स०)
प्रतिबध्नाति हि श्रेयः पूज्यपूजाव्यतिक्रमः। (र० वं०)
प्रतिभानश्च पश्यन्ति सर्वं प्रज्ञावतां धियः। (क० स०)
प्रतीयन्ते न नीतिज्ञाः कृतावज्ञस्य वैरिणः। (क० स०)
प्रत्ययः स्त्रीषु मुष्णाति विमर्शं विदुषामपि। (क० स०)
प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनसां प्रायो मतिः क्षीयते।
प्रत्युक्तं हि प्रणयिषु सतामीप्सितार्थक्रियैव। (मे० दू०)
प्रत्युत्पन्नमतिः क्षेमम्। (म० शा०)
प्रथमार्तिहरमधुरा पिबन्ति कटु भेषजम्।

प्रबलतमग्रामेवप्राया द्रुमेषु हि वृत्तय स्वजमपि शिरस न्यक्षिता धुनोत्यहिशङ्कया । (अ० शा०)
प्रभुचित्तमेव हि जनोऽनुवर्तते । (शि० व०)
प्रभुप्रसादो हि मुदे न कस्य । (कु० स०)
प्रभुश्च निर्विचारश्च नीतिरेतैर्न प्रशस्यते । (क० स०)
प्रभुस्तु वित्तुराश्रय कति न सन्ति कुक्षिभरा ।
प्रभूणा हि विभूत्यन्धा धावत्यविषये मति । (क० स०)
प्रभौ हठप्रवृत्ते हि कस्य प्रत्यायना भवेत् । (क० स०)
प्रमदालोचनन्यस्त मलीमसमिवाञ्जनम् ।
प्रमाण परम श्रुति । (म० मा०)
प्रमाद्यता संवृणोति खलु दोषमसज्जता । (कि० अ०)
प्रयोजनापेक्षितया प्रभूणा प्रायश्चल गौरवमाश्रितेषु । (कु० सं०)
प्रलयोल्लसितस्य वारिधे परिवाहो जगत करोति किम् । (शि० व०)
प्रवादमोहित प्रायो न विचारक्षमो जन । (क० स०)
प्रसन्नतोयानि सुशीतलानि सरासि चेतासि हरन्ति पुसाम् । (ऋ० स०)
प्रसन्नाना वाच फलमपरिमेय प्रसुवते ।
प्रसन्ने हि किमप्राप्यमस्तीह परमेश्वरे । (क० स०)
प्रसादचिह्नानि पुर फलानि ।
प्रसादसौम्यानि सता सुहृज्जने पतन्ति चक्षूंषि न दारुणा शरा । (अ० शा०)
प्रसूत च यौवनम् ।
प्रस्तुतार्थविरुद्ध हि कोऽभिदध्याद्वचालिश । (क० स०)
प्रहर नमतु चाप प्राक्प्रहारप्रियोऽहम् ।
प्रह्वेष्वनिर्बन्धरुषो हि सन्त । (र० व०)
प्रागेव मुक्ता नयनाभिरामा प्राप्येन्द्रनील किमुतोन्मयूखम् । (र० व०)
प्राचीनकर्म बलवन्मुनयो वदन्ति । (म० मा०)
प्राज्ञा सत्यमिहैव कुर्वीरन्नभ्यस्तबोधलब्धये । (क० स०)
प्राणव्ययाच शूराणा जायते हि रणोत्सव । (क० स०)
प्राणानुदारा विसृजन्त्यर्थिनो न पराङ्मुखा । (क० स०)
प्राणिना हि निकृष्टापि जन्मभूमि परा प्रिया । (क० स०)
प्राणेभ्योऽपि हि धीराणा प्रिया शत्रुप्रतिक्रिया । (नै० च०)
प्राणेभ्योऽप्यर्थमात्रा हि कृपणस्य गरीयसी । (क० स०)
प्राणैरपि हि भृत्याना स्वामिसरक्षण व्रतम् । (क० स०)
प्राप्तोऽप्यर्थ क्षणादेव हार्यते मन्दबुद्धिना । (क० स०)
प्राप्नोतीष्टमविघ्नेन । (क० स०)
प्राप्यते कि यश शुभ्रमनङ्गीकृत्य साहसम् । (क० स०)
प्राय प्रत्ययमाधत्ते स्वगुणेषूत्तमादर । (कु० सं०)
प्राय श्वश्रूस्नुषयोर्न दृश्यते सौहृद लोके ।
प्राय सज्जनसगतो हि लभते दैवानुरूप फलम् ।
प्राय सत्पुरुषाश्रितोऽपि लभते दैवानुरूप फलम् ।
प्राय समानविद्या परस्परयश पुरोभागा ।
प्राय समासन्नविपत्तिकाले धियोऽपि पुसा मलिनीभवन्ति ।
प्राय सर्वो भवति करुणावृत्तिरार्द्रान्तरात्मा । (मे० दू०)
प्राय स्त्रियो भवन्तीह निसर्गविषमा शठा । (क० स०)
प्राय स्व महिमान क्षोभात्प्रतिपद्यते हि जन ।
प्रायेण गृहिणीनेत्रा कन्यार्थेषु कुटुम्बिन । (कु० स०)
प्रायेण मायादौ शील्य स्नेहान्धो नेक्षते जन । (क० स०)
प्रायेण भूमिपतय प्रमदा लताश्च य पार्श्वतो भवति त परिवेष्टयन्ति । (प० त०)
प्रायेण सत्यपि हितार्थकरे विधौ हि श्रेयासि लब्धुमसुखानि विनान्तरायै । (कि० अ०)
प्रायेण साधुवृत्तानामस्थायिन्यो विपत्तय ।
प्रायेण सामग्र्यविधौ गुणाना पराङ्मुखी विश्वसृज प्रवृत्ति । (कु० स०)
प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुण ससर्गतो जायते । (भर्तृ०)
प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रापदा भाजनम् । (भर्तृ०)
प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रैव यान्त्यापद । (भर्तृ०)
प्रायो वारितगामी हि प्रवृत्तिर्मनसो नृणाम् । (क० स०)
प्रायोऽशुभस्य कार्यस्य कालहार प्रतिक्रिया । (क० स०)
प्रारभ्य चोत्तमजना न परित्यजन्ति । (भर्तृ०)
प्रासादशिखरस्थोऽपि काक कि गरुडायते । (प० त०)
प्रियबन्धुविनाशोत्थ शोकाग्नि क न तापयेत् । (क० स०)
प्रियमनु सुकृता हि स स्वहाया विलम्ब । (नै० च०)
प्रियमासमृगाधिपोज्झित किमवद्य करिकुम्भजो मणि । (शि० व०)
प्रियानाशे कृत्स्न किलैव जगदरण्य हि भवति । (मे० दू०)
प्रियेषु सौभाग्यफला हि चारुता । (कु० स०)
प्रिये क्षीमाहार ।
प्रौढे विक्रान्तमासीद्वन इव भवता शून्यमुर्व्या रणेऽस्मिन् ।
फल भाग्यानुसारत । (म० मा०)
फलेन फलमादिशेत् ।
बत क्षीणा चक्षुर्भ्यामभिसवृत्तय । (क० स०)
बलाश्रितानुरोधेन कि न कुर्वन्ति साधव । (क० स०)
बधिरस्य गानम् ।
बधिरान्मन्दकर्ण श्रेयान् ।
बह्वाश्चर्यपरीवाद खल्मरा्रदमूर्द्धजा । (क० स०)
बन्धु को नाम दुष्टानाम् ।
बन्धुरप्यहित पर ।
बलवति सति दैवे बन्धुभि कि विधेयम् ।
बलवदपि शिक्षितानामात्मन्यप्रत्यय चेत । (अ० शा०)
बल मूर्खस्य मौनित्वम् ।
बली बल वेत्ति न वेत्ति निर्बल ।

बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा । (म० मा०)
बहुरत्ना वसुंधरा ।
बहुवचनमल्पसारं यः कथयति विप्रलापी [illegible] ।
बहुविघ्नास्तु सदा कल्याणसिद्धयः । (क० स०)
बह्वाश्चर्या हि मेदिनी । (क० स०)
बालानां रोदनं बलम् ।
बुद्धयः कूलगामिन्यो भवन्ति महतामपि ।
बुद्धिः कर्मानुसारिणी । (चा० नी०)
बुद्धिर्नाम च सर्वत्र मुख्यं मित्रं न पौरुषम् । (क० स०)
बुद्धेः फलमनाग्रहः ।
बुद्ध्वा वा निजमपरेण क्षाममात्मानं कुर्वीत स्वगुणमहत्त्वं क एव । (शि० व०)
बुभुक्षितः किं न करोति पापम् । (प० त०)
बुभुक्षितं न प्रतिभाति किंचित् ।
बुभुक्षितैर्व्याकरणं न भुज्यते ।
बोधे बोधे सद्विग्नदभासः ।
बुध्यते हि फलेन साधवो न तु कण्ठेन निजोपयोगिताम् । (नै० च०)

भक्तानामनिवार्यं हि चेष्टितम् । (क० स०)
भक्त्या कार्यधुरं वहन्ति कृतिनस्ते दुर्लभास्त्वादृशाः ।
भक्त्या हि तुष्यन्ति महानुभावाः ।
भेदस्तत्र प्रयोक्तव्यो यतः [illegible] पराकारकः । (प० त०)
भङ्गेऽपि हि मृणालानामनुबध्नन्ति तन्तवः ।
भजन्ति पैतृकीं वृत्तिं राजानः काव्यवेदिनः । (क० स०)
भजन्त्यात्मम्भरित्वं हि दुर्लभेऽपि न साधवः । (क० स०)
भद्रकृत्प्राप्नुयाद्भद्रमभद्रं चाप्यभद्रकृत् । (क० म०)
भद्रमभद्रं वा कृतमात्मनि कल्प्यते । (क० स०)
भयकार्पण्यकोपानां गृहं हि यादृशाः स्त्रियः । (क० स०)
भये सीमा मृत्युः । (प० ख०)
भर्ता च स्त्रीहृत् पापम् ।
भर्तारं हि विना नान्यः सतीनामस्ति बान्धवः । (क० स०)
भर्तृमार्गानुसरणं स्त्रीणां च परमं व्रतम् । (क० स०)
भवति महत्सु न निष्फलः प्रणामः । (शि० व०)
भवति योजयितुर्वचनीयता ।
भवति हि विक्लवता गुणोऽङ्गनानाम् । (शि० व०)
भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ।
भवन्ति क्लेशबहुलाः सर्वस्यापीह सिद्धयः । (क० स०)
भवन्ति वाचोऽवसरे प्रयुक्ता ध्रुवं प्रविस्पष्टफलोदयाय । (कु० सं०)
भवन्ति साम्येऽपि निविष्टचेतसां वपुर्विशेषेष्वतिगौरवाः क्रियाः । (कु० सं०)
भवन्त्यव्यभिचारिण्यो भर्तुरिष्टे पतिव्रताः । (कु० सं०)
भवन्त्युदयकाले हि सत्कल्याणपरम्पराः । (क० स०)
भवन्त्यत्र हि महान्ति धर्मादत्र महत्तरात् । (क० स०)

भवितव्यता बलवती । (अ० शा०)
भवितव्यं भवत्येव कर्मणामीदृशी गतिः । (म० भा०)
भवितव्यस्य नामाद्य दृश्यते बत दृश्यताम् । (क० स०)
भवितव्यानां द्वाराणि भवन्ति सर्वत्र । (अ० शा०)
भवेद्य यस्य यत्कर्म स तत्कुर्वन्विनश्यति । (क० स०)
भवो हि लोकाभ्युदयाय तादृशाम् ।
भस्मीभूतस्य जीवस्य पुनरागमनं कुतः । (नै० च०)
भाग्यैर्न हि लभ्यते पुनरसौ सर्वोत्तमः सेवकः ।
भार्या मूलं गृहस्थस्य । (दम्पती०)
भार्यासमं नास्ति शरीरतोषणम् ।
भार्याहीनं गृहस्थस्य शून्यमेव गृहं मतम् ।
भावस्थिराणि जननान्तरसौहृदानि । (अ० शा०)
भिक्षुको भिक्षुकं दृष्ट्वा श्वानवद्गुर्गुरायते ।
भिन्नरुचिर्हि लोकः । (र० व०)
भीता इव हि धीराणां यान्ति दूरे विपत्तयः । (क० स०)
भूतार्थकथने यस्य स्थेयस्येव सरस्वती ।
भूतार्थव्याहृतिः सा हि न स्तुतिः परमेष्ठिनः ।
भूभृद्वर्गे कनकशिखरी । (प्र०म०)
भूयोऽपि सिक्तः पयसा घृतेन न निम्बवृक्षो मधुरत्वमेति ।
भोगरत्नं मृगाक्षी । (प्र०म०)
भोगो भूषयते धनम् ।
भोग्यं किं रमणीं विना ।
भ्रष्टस्य का वा गतिः ।
मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयङ्करः । (भर्तृ०)
मणेस्तुल्यं मूल्यं सहजसुभगस्य द्युतिमतः ।
मतिरेव बलाद्गरीयसी ।
मदमूढबुद्धिषु विवेकिता कुतः । (शि० व०)
मद्यपस्य कुतः सत्यम् ।
मद्यपाः किं न जल्पन्ति ।
मद्ये मांसकसुहृदि प्रसक्ता स्त्री सती कुतः । (क० स०)
मधुसमयभूषा मनसिजः । (प्र०म०)
मधुरविधुरमिश्राः सृष्टयो हा विधातुः । (म० रा०)
मधुरापि हि मूर्च्छयते विषविटपिसमाश्रिता वल्ली ।
मनःपूतं समाचरेत् । (ध० नी०)
मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः । (म०गी०)
मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं महात्मनाम् । (शा० प०)
मनस्वी कार्यार्थी न गणयति दुःखं न च सुखम् । (भर्तृ०)
मनीषिणः सन्ति न ते हितैषिणः ।
मनोभूषा मैत्री । (प० त०)
मनोरथानामगतिर्न विद्यते । (कु० सं०)
मनो हि जन्मान्तरसंगतिज्ञम् । (र० व०)
मन्दायन्ते [illegible] खलु सुहृदामभ्युपेतार्थकृत्याः । (मे० दू०)
मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे धातापि भग्नोद्यमः ।
मयि तु कृतनिधाने किं विदध्याः परेण ।

मर्यादुल्लङ्घितमर्यादे को हि तिष्ठेन्मनस्विनि । (र० स०)
मरणं प्रकृतिः शरीरिणाम् । (र० व०)
मर्दनं गुणवर्धनम् ।
मर्मोद्घाटनमपि नोचरणीयम् ।
महतां हि धैर्यमविभाव्यगम्भरम् । (कि० म०)
महतां हि सर्वमथवा जनातिगम् । (कि० प०)
महतामनुकम्पा हि विरद्धेषु प्रतिक्रिया । (क० स०)
महतीमपि श्रियमवाप्य विस्मयं सुजनो न विगाहते जातु किंचन । (कि० प०)
महते रुजन्नपि गुणाय महान् । (कि० म०)
महात्मानो येन गतः स पन्थाः । (प० त०)
महानपि प्रसङ्गेन नीचं सेवितुमिच्छति ।
महानुभावः प्रतिहन्ति पौरुषम् । (कि० म०)
महान्महत्येव करोति विक्रमम् । (प० त०)
महीतलस्पर्शनमात्रभिन्नमृद्धं हि राज्यं पदमैन्द्रमाहुः । (र० वं०)
महीपतीनां विनयो हि भूषणम् ।
महेश्वरमनाराध्य न सन्तीप्सितसिद्धयः । (क० स०)
महोदयानामपि सङ्घवृत्तितां सहायसाध्याः प्रदिशन्ति सिद्धयः । (कि० म०)
मातर्लक्ष्मि तव प्रसादवशतो दोषा अपि स्युर्गुणाः ।
माता च व्यभिचारिणी । (चा० नी०)
मातापितृभ्यां दासः सन्न जातु सुखमश्नुते । (क० स०)
मातृस्नेहा हि वत्सस्य स्तम्भीभवन्ति बन्धने । (प० त०)
मात्सर्यरागोपहतात्मनां हि स्खलन्ति साधुष्वपि मानसानि । (कि० म०)
मात्सर्येण कुलाभ्यन्तोऽपि सुजनः इष्टुं सदा क्षाम्यते ।
मात्रा समं नास्ति शरीरपोषणम् ।
मादृशो हि कथं कुर्युः सतीजनसाध्वसम् । (क० स०)
माने म्लाने कुतः सुखम् ।
मासराज्ञ वसन्तः । (प्र० म०)
मितं च सारं च वचो हि वाग्मिता । (नै० च०)
मित्रार्थमणितप्राणा दुर्लभा हि महीतला । (क० स०)
मिथ्या परोपकारो हि कुत्र स्वार्थस्य घातने । (क० स०)
मिष्टान्नमितरे जनाः । (नै० च०)
मुक्ता मलिभुजा मारी कोकिले रमते कथम् । (क० स०)
मुक्त विमुच्य धनितस्य धारया वृथैव नामापर्ययाजनश्रमः । (नै० च०)
मुखरतावसरे हि विराजते । (कि० म०)
मुख्यमर्थं हि मधुरस्य विनिपातप्रतिक्रिया । (क० स०)
मुहुरपीह हि शृङ्खलेषु सम्भ्रमज्वलितं मनः । (कि० म०)
मुक्तन्मार्गममार्गं वा रागान्धः को हि पश्यति । (क० स०)
मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः । (प० त०)
मूर्खस्य किं शास्त्रकथाप्रसङ्गः ।
मूर्खस्य हृदयं शून्यम् ।
मृगाणां चोधरो रिपुः ।
मूर्खैर्हि सङ्गः कस्यास्ति शर्मणे । (क० स०)
मूर्खा दृष्टबलोऽपि व्याजमात्रेण तुष्यति । (क० स०)
मूर्खोऽनुभवति क्लेशं न कार्यं कुरुते पुनः । (क० स०)
मूर्च्छन्त्यमी विकाराः प्रायेणैश्वर्यमत्तेषु । (श० शा०)
मूल्यो सर्वत्र तुल्यता ।
मेघालोके भवति सुखिनोऽप्यन्यथावृत्ति चेतः कण्ठाश्लेषप्रणयिनि जने किं पुनर्दूरसंस्थे । (मे० दू०)
मैत्री गिरिजाऽस्तिप्रियया च । (प० त०)
मोघा हि नाम जायेत महत्सूपकृतिः कुतः । (क० स०)
मोहान्धमविवेकं हि श्रीश्चिराय न सेवते । (क० स०)
मौनं विधेयं सततं सुधीभिः ।
मौनं सर्वार्थसाधकम् ।
मौनिनः कलहो नास्ति ।
म्लायति श्रीः कुलस्त्रीव गृहे बन्धकयोषिते । (क० स०)
य य पश्यसि तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीनं वचः । (भर्तृ०)
यत् सतां हि सताम् मनीषिभिः साप्तपदीनमुच्यते । (कु० स०)
यतः सत्यं ततो धर्मः ।
यतो धर्मस्ततो धनम् ।
यतो मायास्ततो जयः ।
यतो रूपं ततः श्रीः ।
यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।
यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ।
यत्पूर्वं विधिना ललाटलिखितं तन्मार्जितुं कः क्षमः ।
यत्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्राल्पधीरपि ।
यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति ।
यत्रास्ति लक्ष्मीर्विनयो न तत्र ।
यथा चित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रियाः ।
यथा देशस्तथा भाषा ।
यथा बीजं तथाङ्कुरः ।
यथा भूमिस्तथा तोयम् ।
यथा राजा तथा प्रजा ।
यथा वृक्षस्तथा फलम् ।
यथाशक्त्यतिथेः पूजा धर्मो हि गृहमेधिनाम् । (क० स०)
यथोत्तरेच्छा हि गुणेषु कामिनः । (कि० म०)
यथौषधं स्वादु हितं च दुर्लभम् ।
यदध्यासितमर्हद्भिस्तद्धि तीर्थं प्रचक्षते । (कु० स०)
यदनुष्ठेयमत्र साध्यं पुरुषार्थं सदा बुधैः । (क० स०)
यदन्नं भक्षयेन्नित्यं जायते तादृशी प्रजा ।
यदि वात्यन्तमृदुता न कस्य परिभूतये । (क० स०)
यदेव रोचते यस्मै भवेत्तत्तस्य सुन्दरम् ।
यद्धात्रा निजभाललिखितं तन्मार्जितुं कः क्षमः ।

यद्धात्रा निजभालपट्टलिखितं तन्मार्जितुं कः क्षमः ।
यद्भाविता मा म्रियते जन्तुस्तद्रूपमश्नुते । (क० स०)
यद्यपि शुद्धं लोकविरुद्धं नाकरणीयं नाचरणीयम् ।
यद्वा तद्वा भविष्यति ।
यशः पुण्यैरवाप्यते । (चा० नी०)
यशस्तु रक्ष्यं परतो यशोधनैः । (र० वं०)
यस्याधास्तस्य काञ्चनम् ।
यस्याधास्तस्य मेदिनी ।
यः क्रियावान्स पण्डितः ।
यो गोविन्दरसप्रमोदमधुरा या माधुरी माधुरी ।
याचको याचकं दृष्ट्वा श्वानवद्गुर्गुरायते ।
याच्ञान्तं हि गौरवम् ।
याच्ञा मोघा वरमधिगुणे नाधमे लब्धकामा । (मे० दू०)
यादृशो यः कृतो धात्रा भवेत्तादृश एव सः । (क० स०)
यादृशास्तन्तवः काम तादृशो जायते पटः । (क० स०)
यानरत्नं हि तुरगः । (प्र० भ०)
यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यञ्चोऽपि सहायताम् । (अ० रा०)
या यस्य प्रकृतिः स्वभावजनिता केनापि न त्यज्यते ।
या राका शशिशोभना गतघना सा यामिनी यामिनी ।
या लोकद्वयसाधनी तनुभृतां सा चातुरी चातुरी ।
या सौन्दर्यगुणान्विता पतिरता सा कामिनी कामिनी ।
युक्तं न वा युक्तमिदं विचिन्त्यं वदेद्विपश्चिन्महतोऽनुरोधात् ।
युक्तानां खलु महतां परोपकारे कल्याणी भवति रुजत्स्वपि प्रवृत्तिः । (कि० अ०)
युक्तानां विमलतया तिरस्क्रियायै भ्राजामप्यपि हि भवत्यलं जलौघः । (शि० व०)
युक्तियुक्तं प्रगृह्णीयाद्बालादपि विचक्षणः ।
युद्धस्य वार्ता रम्या स्यात् ।
ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे । (भर्तृ०)
येन केन प्रकारेण प्रसिद्धः पुरुषो भवेत् ।
येन श्रियः संश्रयदोषरूढं स्वभावलोलेत्ययशः प्रमृष्टम् ।
ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां जानन्तु ते किमपि तान्प्रति नैष यत्नः । (मा० मा०)
येनेष्टं तेन गम्यताम् ।
योगक्षित्योदयोरिवास्तु ।
योजकस्तत्र दुर्लभः ।
यो यद्रूपति बीजं हि लभते सोऽपि तत्फलम् । (क० स०)
रक्षन्ति पुण्यानि पुरा कृतानि ।
रत्नं गुरुपदे यथा ।
रत्नदीपस्य हि शिखा वात्ययापि न नश्यति ।
रत्नव्ययेन पाषाणं को हि रक्षितुमर्हति । (क० स०)
रत्नं समागच्छतु काञ्चनेन ।
रत्नाकरे युज्यत एव रत्नम् । (कु० सं०)
रन्ध्रोपनिपातिनोऽनर्थाः । (अ० शा०)
रम्याणां विकृतिरपि श्रियं तनोति । (कि० अ०)
रविपीतजला तपात्यये पुनरोघेन हि युज्यते नदी ।
(कु० सं०)
रसमूला हि व्याधयः ।
रहस्यं साधूनामनुपधि विशुद्धं विजयते ।
राजा राष्ट्रकृतं पापम् । (वृ०चा०)
राजा सहायवाञ्शूरः सोत्साहो जयति द्विषः । (क० स०)
राज्ञः पापं पुरोहितः । (वृ० चा०)
रामधाम्न शरणीकरणीयम् ।
रिक्तः सर्वो भवति हि लघुः पूर्णता गौरवाय । (मे० दू०)
रिक्तपाणिर्न पश्येत राजानं देवतां गुरुम् ।
रिपुष्वपि हि भीतेषु सानुकम्पा महाशयाः । (क० स०)
लक्ष्मीरनुसरति नयगुणसमृद्धिम् ।
लक्ष्मीर्यस्य गृहे स एव भजति प्रायो जगद्वन्द्यताम् ।
लङ्केश्वरो हरति दाशरथेः कलत्रं प्राप्नोति बन्धनमथो दक्षिणसिन्धुराजः ।
लब्धदिव्यरसास्वादः को हि रज्येत्सुरान्तरे । (क० स०)
लब्धस्पर्शोना भवति कुतोऽथवा व्यवस्था । (शि० व०)
लभेत वा प्रार्थयिता न वा श्रियं श्रिया दुरापः कथमीप्सितो भवेत् । (अ० शा०)
ललितानि गीतानि ।
लाभः परः खलु सुखे तत्र भस्मपातः ।
लिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुं कः समर्थः ।
लीलया भवजलं तरणीयम् ।
लुब्धमर्थेन गृह्णीयात् । (प० त०)
लुब्धानां याचकः शत्रुः ।
लोके यशश्च मूर्खश्च निर्विशेषरसनौ समौ । (क० स०)
लोकोत्तराणां चेतांसि को हि विज्ञातुमर्हति ।
लोकोपहसिता दासस्त्रीरिन्द्रेषु शत्रुवः । (क० स०)
लोभः पापस्य कारणम् ।
लोभमूलानि पापानि ।
वक्ता श्रोता च यत्रास्ति रमन्ते तत्र संपदः ।
वक्ति जन्मान्तरप्रीतिं मनः स्निग्धमकारणम् । (क० स०)
वक्रे विधौ वद कथं व्यवसायसिद्धिः ।
वचने किं दरिद्रता ।
वचोभूषा सत्यम् । (प्र० भ०)
वञ्चयन्ते हेलयैवेह कुधीभिः सरलाशयाः । (क० स०)
वज्रादपि हि धीराणां चित्तरत्नमखण्डितम् । (क० स०)
वद प्रदोषे स्फुटचन्द्रतारका विभावरी यद्यरुणाय कल्पते ।
(कु० सं०)
वनेऽपि दोषाः प्रभवन्ति रागिणाम् ।
वयोगते किं वनिताविलासः ।
वरं हि मानिनो मृत्युर्न दैन्यं स्वजनाग्रतः । (क० स०)

वरं क्लैब्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् । (भर्तृ०)
वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्येष्वभिरुचिः ।
वरं भिक्षाशित्वं न च परधनास्वादनसुखम् । (वृ० चा०)
वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यदनृतम् ।
वरविभवभूषा वितरणम् ।
वरयेत्कुलजां प्राज्ञो विरूपामपि कन्यकाम् । (वृ० चा०)
वर्तमानेन कालेन वर्तयन्ति विचक्षणाः ।
वशिना न निहन्ति धैर्यमनुभावगुणाः । (कि० अ०)
वसुमत्या हि नृपाः कलत्रिणः । (र० वं०)
वस्त्रपूतं पिबेज्जलम् । (चा० नी०)
वस्त्राणामातपो जरा । (प० त०)
वाक्पारुष्यात्परं वैरं नास्ति ... नानुतप्यते । (क० स०)
वाग्व्यापारः परमपदवी । (प्र० च०)
वाते वाति कदम्बपुष्पसुरभौ येन प्रवासिव्यते ।
वामे विधौ न हि फलन्त्यभिवाञ्छितानि ।
वाराङ्गनेव नृपनीतिरनेकरूपा । (भर्तृ०)
वासः प्रधानं खलु योग्यतायाः ।
वाह्योनिहीनं विजहाति लक्ष्मी ।
विकारं खलु परमार्थतोऽज्ञात्वानारम्भः प्रतीकारस्य ।
(अ० शा०)
विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः ।
(कु० सं०)
विक्रियायै न कल्पन्ते संबन्धाः सदनुष्ठिताः । (कु० सं०)
विक्रीते करिणि किमङ्कुशे विवादः ।
विघ्नवत्यः प्रार्थितार्थसिद्धयः । (अ० शा०)
विचित्रमाया नितरां ईदृशा एव सर्वदा । (क० स०)
विचित्ररूपाः खलु चित्तवृत्तयः । (कि० अ०)
विचित्रविधये तस्मै सर्वदा विधये नमः । (क० स०)
विचित्रा खलु वासना ।
विच्छिन्नो यतः कायस्य निशाकविषमः श्रमः । (क० स०)
विजानतोऽपि ह्यनयस्य रौद्रतां भवत्यपाये परिमोहिनी मतिः । (कि० अ०)
वित्तेन रक्ष्यते धर्मो विद्या योगेन रक्ष्यते । (वृ० चा०)
विदग्धा अपि वञ्च्यन्ते विदग्धतया स्त्रियः । (क० स०)
विदेशे बन्धुलाभो हि मरावमृतनिर्झरः । (क० स०)
विद्यातुराणां न सुखं न निद्रा ।
विद्या ददाति विनयम् । (हि०)
विद्या मित्रं प्रवासे च । (वृ० चा०)
विद्या रूपं कुरूपिणाम् ।
विद्या विवादाय धनम् । (गु० र०)
विद्यासमं नास्ति शरीरभूषणम् ।
विद्या सर्वस्य भूषणम् ।
विद्या स्तब्धस्य निष्फला ।
विद्वान्कुलीनो न करोति गर्वम् ।
विद्वान्सर्वेगुणेषु पूजिततनुर्मूर्खस्य नान्या गतिः ।

विद्वान्सर्वत्र पूज्यते । (चा० नी०)
विधिरहो बलवानिति मे मतिः । (भाग०)
विधिरच्छृङ्खलो नृणाम् ।
विधिर्हि घटयत्यर्थानचिन्त्यानपि संमुखः । (क० स०)
विधिविहितविधिरुदिरखिलमरतिः ।
विधेर्विचित्राणि विचेष्टितानि ।
विधेर्विलासानन्वेष्य तदन्धो हि तर्कयेत् । (क० स०)
विनयाधानि पात्रताम् ।
विनयो हि सतीव्रतम् । (क० स०)
विनाप्यर्थैर्धीरः स्पृशति बहुमानोन्नतिपदम् । (हि०)
विना मलयमन्यत्र चन्दनं न प्ररोहति ।
विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ।
विनाश्रयं न शोभन्ते पण्डिता वनिता लताः ।
विना हि गुर्वादेशेन संपूर्णाः सिद्धयः कुतः । (क० स०)
विनियोगप्रसादा हि किंकराः प्रभविष्णुषु । (कु० सं०)
विनीतनाम किल सूत्रधारेऽन्द्र पदं भूमिगतोऽपि मुङ्क्ते ।
(र० वं०)
विपदा परिभूताः किं व्यवस्यन्ति विलम्बितुम् । (कु० सं०)
विपदि न दूषितातिभूमिः । (शि० व०)
विपदोऽपि पदं क्षाराणोऽप्यकारयति नो हि सः । (कु० सं०)
विप्रियमप्याकर्ण्य ब्रूते प्रियमेव सर्वदा सुजनः ।
विभूषणं मौनमपण्डितानाम् । (भर्तृ०)
विमर्शं कलुषीभवत्य चेतः कथयत्येव हितैषिणं रिपुं वा ।
(कि० अ०)
विरक्तस्य तृणं जगत् ।
विरक्तस्य तृणं भार्या ।
विलम्बितुं न खलु सदा मनस्विनो विधित्सतः कलहम् वेक्ष्य विद्विषः । (शि० व०)
विलासिनी हि सर्वस्य ... रेव क्षणरागिणी । (क० स०)
विवक्षितं ह्यनुक्तमनुतापं जनयति । (अ० शा०)
विवेकधाराशतधौतमन्तः सतां न कामः कलुषीकरोति ।
(नै० च०)
विशन्त्युन्नतानि सेवानि ।
विश्वासः स्त्रीषु वर्जयेत् । (वृ० चा०)
विश्वासं कुटिलेषु कः । (क० स०)
विश्वासयत्याशु सतां हि योगः । (कि० अ०)
विषं गोष्ठी दरिद्रस्य ।
विषमप्यमृतं क्वचिद्भवेदमृतं वा विषमीश्वरेच्छया ।
(र० वं०)
विषयाकृष्यमाणा हि तिष्ठन्ति सुपथे कथम् । (क० स०)
विषयिणि कलापदोऽस्तं गता । (शि० पु०)
विषवृक्षोऽपि संवर्ध्य स्वयं छेत्तुमसांप्रतम् । (कु० सं०)
वीरसाहाय्यनिर्विघ्ना सुखलभ्या हि सिद्धयः । (क० स०)
वीरो हि स्वाम्यमर्हति । (क० स०)
वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति विहगाः । (सु० र०)

वृत्त हि राज्ञामुपरुद्धवृत्तम् । (र० व०)
वृथा सुप्तस्य भोजनम् ।
वृथा दान समर्थस्य ।
वृथा दीपो दिवापि च ।
वृथा भवेदसद्ग्रहान्धस्य हितोपदेशना । (कु० सं०)
वृथा वृष्टि समुद्रेषु ।
वृद्धस्य तरुणी विषम् ।
वृद्धा जना निष्करुणा भवन्ति ।
वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्मम् ।
वृद्धा नारी पतिव्रता ।
वेगज्ञानन्ति पण्डिता ।
वेश्याङ्गनेव नृपनीतिरनेकरूपा ।
वेश्याना च कुत स्नेह ।
व्याघ्रस्य चोपवासस्य पारण पशुमारणम् ।
व्याजमभ्रणयैर्वाक्यैर्जनन्या को न वञ्चयते । (क० स०)
व्यादिश्यते भूधरतामवेक्ष्य कृष्णेन देहोद्वहनाय शेष । (कु० स०)
व्याधितस्यौषध मित्रम् ।
व्रताभिरक्षा हि सतामलंक्रिया । (कि० अ०)
शक्यो नियता वारि वैद्युताग्नि तु हन्ति किम् (क० स०)
शक्या कि केन निश्चेतु दुर्ज्ञाना नियतेर्गति । (क० स०)
शत्रोरपि गुणा वाच्या दोषा वाच्या गुरोरपि ।
शयनतलरता शशिमुखी । (प्र० म०)
शरीरमूला हि नृपा सभ्रमूला च राजता । (क० स०)
शरीरमाद्य खलु धर्मसाधनम् । (कु० सं०)
शलाकाघाता न तथा सूचीक्षतवेदना यादृक् ।
शल्येन रक्ष्य यदशक्यरक्ष न तद्यश शस्त्रभृता क्षिणोति । (र० व०)
शाम्येत्प्रत्यपकारेण नोपकारेण दुर्जन । (कु० स०)
शास्त्र हि निश्चितधिया क न सिद्धिमेति । (शि० व०)
शास्त्राद्रूढिर्बलीयसी ।
शिरसि लिखित लङ्घयति क ।
शिष्यपाप गुरुस्तथा ।
शील पर भूषणम् ।
शील भूषयते कुलम् ।
शील हि विदुषा धनम् । (क० स०)
शील कि सर्वस्य नरस्य भूषणम् ।
शुचि क्षेमकरो राजा ।
शुचिर्नारी पतिव्रता ।
शुचिभूमिगत तोयम् ।
शुभकृत्स्वहि सीदन्ति । (क० स०)
शुभस्य शीघ्रमशुभस्य कालहरणम् ।
शुभाचारस्य क कुर्यादशुभ हि सचेतन । (क० स०)
शुष्केन्धने वह्निरुपैति वृद्धिम् ।

शूर कृतज्ञ दृढसौहृद च लक्ष्मी स्वय याति निवासहेतो । (प० त०)
शूरस्य मरण तृणम् ।
शूराणा मृतमारणे नहि परो धर्म प्रयुक्तो बुधै ।
शूरा हि प्रणतिप्रिया । (क० स०)
शोककन्द ध्रुव कन्या हि ह्यानन्द कायवान्सुत । (क० स०)
शोभन्ते विद्यया विप्रा ।
शोषितसरसि निदाघे नितरामेवोद्धत सिन्धु ।
श्यालको गृहनाशाय । (चा० नी०)
श्रद्धया न विना दानम् ।
श्रवणपुटरसं हरिकथा । (प्र० म०)
श्रवणसुखसीमा हरिकथा । (प्र० म०)
श्रीकृष्णस्य कृपाल्वो यदि भवेत्क क निहन्तु क्षम ।
श्रीपते पदयुग स्मरणीयम् ।
श्रीमङ्गलात् प्रभवति । (म० भा०)
श्रेयसि केन तृप्यते । (शि० व०)
श्रेयान्हि मानिनो मृत्युर्नेत्वगारसमप्रकाशनम् । (क० स०)
श्रोत्रस्य भूषण शास्त्रम् ।
सपत्सु महता चित्त भवत्युत्पलकोमलम् ।
ससर्गजा दोषगुणा भवन्ति । (भर्तृ०)
सहर्षिणा सह गुणाभ्यधिकैर्दुरासम् । (शि० व०)
सकल शीलेन कुर्याद्वशम् ।
सकलकृतिसीमा श्रुतिभृति । (प्र० म०)
सकलगुणभूषा च विनय ।
सकलगुणसीमा वितरणम् ।
सकलसुखसीमा सुवदना । (प्र० म०)
सकृद्विविधानपि हि प्रयुक्त माधुर्यमीष्टे हरिणान्ग्रहीतुम् । (र० व०)
स क्षत्रियस्त्राणसह सता य ।
सखि साहसिक प्रेम सूरादपि विनायते ।
सकटे हि परीक्ष्यन्ते प्राज्ञा शूराश्च सगरे । (क० स०)
सकल्पैकप्रधाना हि दिव्यानामखिला क्रिया । (क० स०)
सङ्ग सता किमु न मङ्गलमातनोति । (भाग०)
सङ्गात्सजायते काम । (भ० गी०)
सङ्ग्रामो नाम शूराणामुत्सवो हि महानयम् । (क० स०)
सता प्रज्ञोन्मेष पुनरयमसीमा विजयते ।
सता महत्समुत्साधि पौरुषम् । (नै० च०)
सता हि धेन शुचिता समाश्रिता । (नै० च०)
सता हि सङ्ग सकल प्रसूयते । (भाग०)
सता हि सदेहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमन्त करणप्रवृत्तय । (अ० शा०)
सता हि साधुशीलत्वात्स्वभावो न निवर्तते ।
सता गुरुनिर्गारे हि चेतसि स्त्रीतृण नियत् । (क० स०)
सतीधर्मो हि सुस्त्रीणा चिन्त्यो न सुहृदादय । (क० स०)
स तु निरवधिरेक सज्जनाना विवेक ।
सत्यार्थीना हि सिद्धय । (क० स०)

सत्त्वानुरूपं सर्वस्य धाता सर्वं प्रयच्छति । (क० स०)
सत्पुत्र एव कुलसद्मनि कोऽपि दीपः ।
सत्प्रमादो यच्छिद्रेष्वनर्था यान्ति भूरिताम् । (क० स०)
सत्यनियतवचसं वचसा सुजनं जनाश्चलयितुं क ईशते । (शि० व०)
सत्यपूता वदेद्वाणीम् ।
सत्यं सम्यक्कृतोऽल्पोऽपि धर्मो भूरिफलो भवेत् । (क० स०)
सत्यं कण्ठस्य भूषणम् ।
सत्यं न तद्यच्छलमभ्युपैति ।
सत्यमेव जयते । (वृ० चा०)
सत्येन तपते रविः । (वृ० चा०)
सत्येन धार्यते पृथ्वी । (वृ० चा०)
सत्येन पूयते साक्षी ।
सत्येन वाति वायुश्च । (वृ० चा०)
सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् । (भर्तृ०)
सन्तस्तृणा नहि विदुः कुस्त्रीवचनमोहिताः । (क० स०)
सदाभिमानैकधना हि मानिनः । (शि० व०)
सदा स्वाधोऽत्र यविसत्तम्भयत्वमुपैति सः । (क० स०)
सद्योभूया सूक्तिः ।
सद्भावार्द्रः फलति न चिरेणोपकारो महत्सु । (मे० दू०)
सद्भिः कुर्वीत संगतिम् ।
सद्भिरेव सहासीत ।
सद्भिर्विवादं मैत्रीं च ।
सद्भिस्तु लीलया प्रोक्तं शिलालिखितमक्षरम् ।
सद्यः फलति गान्धर्वम् ।
सद्य एव सुकृतां हि पच्यते कल्पवृक्षफलधर्मि काङ्क्षितम् । (र० व०)
स धार्मिको यः परमर्म न स्पृशेत् ।
स धीरो यो न संमोहमापत्कालेऽपि गच्छति । (क० स०)
सन्तः परीक्ष्यान्यतरद्भजन्ते ।
सन्तः परार्थं कुर्वाणा नापेक्षन्ते प्रतिक्रियाम् । (म० भा०)
सन्तति शुद्धवंश्या हि परत्रेह च शर्मणे । (र० व०)
संतोष एव पुरुषस्य परं निधानम् ।
संतोषतुल्यं धनमस्ति नान्यत् ।
संतोषे ब्राह्मणः शुचिः ।
संदीप्ते भवने तु कूपखननं प्रत्युद्यमः कीदृशः । (भर्तृ०)
सधत्ते भृशमरतिं हि सद्वियोगः ।
संधिं कृत्वा [redacted] हन्तव्यः संप्राप्तेऽवसरे पुनः । (क० स०)
संनिकृष्टे निकृष्टेऽपि कष्टं रज्यन्ति कुधियः । (क० स०)
सभारत्नं विद्वान् । (प्र० म०)
समये हि सर्वमुपकारि कृतम् । (शि० व०)
समर्थो यो नित्यं स जयतितरां कोऽपि पुरुषः ।
समानशीलव्यसनेषु सख्यम् । (हि० प०)

समीरणो नोदयिता भवेति व्यादिश्यते केन हुताशनस्य । (कु० स०)
सम्पत्सु हि सुसत्त्वानामेकहेतुः स्वपौरुषम् । (क० स०)
सम्पूर्णकुम्भो न करोति शब्दम् ।
सम्भवत्यभिजातानामभिमानो ह्यकृत्रिमः । (क० स०)
समाश्रना ह्यविकृतस्य तनोति तेजः । (कि० अ०)
समावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते । (भ० गी०)
समुखीनो हि जयो रन्ध्रप्रहारिणाम् । (र० व०)
सरित्पतिर्नहि समुपैति रिक्तताम् । (शि० व०)
सरित्पूरप्रपूर्णोऽपि क्षारो न मधुरायते । (यो० वा०)
सर्पः क्रूरः खलः क्रूरः सर्पात्क्रूरतरः खलः । (चा० नी०)
सर्वं स्नेहात्प्रवर्तते । (म० भा०)
सर्वः कान्तमात्मीयं पश्यति । (अ० शा०)
सर्वं कालवशेन नश्यति ।
सर्वः कृच्छ्रगतोऽपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुरूपं फलम् । (भर्तृ०)
सर्वः प्रार्थितमर्थमधिगम्य सुखी संपद्यते जन्तुः ।
राज्ञां तु चरितार्थता दुःखोत्तरैव । (अ० शा०)
सर्वः प्रियः खलु भवत्यनुरूपचेष्टः । (शि० व०)
सर्वः कार्यवशाज्जनोऽभिरमते तत्कस्य को वल्लभः । (भर्तृ०)
सर्वं जीवन्निराप्यते । (क० स०)
सर्वं यस्य वशादगात्स्मृतिपथं कालाय तस्मै नमः ।
सर्वं रत्नमुपद्रवेण सहितं निर्दोषमेकं यशः ।
सर्वं शून्यं दरिद्रस्य । (प० त०)
सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् । (चा० नी०)
सर्वं सावधि नावधिः कुलभुवां प्रेम्णः परं केवलम् ।
सर्वनाशाय मातुलः । (चा० नी०)
सर्वमत्यन्तगर्हितम् ।
सर्वलोकप्रतिष्ठाया यतन्ते बहवो जनाः ।
सर्वशून्या दरिद्रता ।
सर्वश्चित्तप्रमाणेन सदसद्वाभिवाञ्छति । (क० स०)
सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं, मूर्खस्य नास्त्यौषधम् । (प० त०)
सर्वाङ्गे दुर्जनो विषम् ।
सर्वारम्भास्तण्डुलप्रस्थमूलाः ।
सर्वास्ववस्थासु रमणीयत्वमाकृतिविशेषाणाम् । (अ० शा०)
सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते । (भर्तृ०)
सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः । (म० भा०)
सर्वो हि नोपगतमप्यपचीयमानं वर्धिष्णुमाश्रयमनागतमभ्युपैति । (शि० व०)
सलज्जा गणिका नष्टा ।
स सुहृद्व्यसने यः स्यात् । (प० त०)
सहते मादृशः को हि तादृशं धर्मविप्लवम् । (क० स०)
सहते विपत्सहस्रं मानी नैवापमानलेशमपि । (म० भा०)
सहते विरहक्लेशं यशस्वी नायशः पुनः । (क० स०)

सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् । (कि० अ०)

सहसा हि कृतं पापं वध ऐ शुद्धिपत्तये । (क० स०)

सहसि प्लवगैरुपासितं न हि गुञ्जाफलमेति सोष्मताम् । (शि० व०)

सहस्रेषु च पण्डितः ।

सहायकृष्टैर्महता न सगतं भजन्ति गोमायुसखा न दन्तिनः । (कि० अ०)

सागरं वर्जयित्वा कुत्र महानद्यवतरति । (म० शा०)

साधनेषु हि रतेरुपधत्ते रम्यतां प्रियसमागम एव । (शि० व०)

साधने हि नियमोऽन्यजनानां योगिनां तु तपसाखिलसिद्धिः । (नै० च०)

साधु सीदति दुर्जनः प्रभवति प्राप्ते कलौ दुर्युगे ।

साधूनां दुर्जनाश्रयम् । (प० त०)

साधूनां हि परोपकारकरणे नोपाध्यपेक्षं मनः ।

साध्यासाध्यविचारं हि नेक्षते भवितव्यता । (क० स०)

सानुकूले जगन्नाथे विप्रियः सुप्रियो भवेत् ।

सामानाधिकरण्यं हि तेजस्तिमिरयोः कुतः । (शि० व०)

सारं गृह्णन्ति पण्डिताः ।

साहसं नैरपेक्ष्यं च कितवानां निसर्गजम् । (क० स०)

सिते हि जायेत शिते सुलक्ष्यता । (नै० च०)

सिद्धिं वा यदि वाऽसिद्धिं चित्तोत्साहो निवेदयेत् । (प० त०)

सिध्यन्ति कुत्र सुकृतानि विना श्रमेण ।

सीमन्तिनीनां कान्तोदन्तः सुहृदुपगतः सगमात्किचिदून । (मे० दू०)

सुकविता यद्यस्ति राज्येन किम् ।

सुकृती चानुभूयैव दुःखमश्नुते सुखम् । (क० स०)

सुखं च मे शयनं च मे ।

सुखमास्ते नि स्पृह पुरुषः ।

सुखार्थिनः कुतो विद्या ।

सुतप्तमपि पानीयं शमयत्येव पावकम् । (प० त०)

सुदुर्सहान्तःकरणा हि साधवः । (कि० अ०)

सुदुर्लभे नार्हति कोऽभिनन्दितुं प्रकर्षलक्ष्मीमनुरूपसगमे । (कि० अ०)

सुपवणो हि स्फुटभावना या सा पूर्वरूपं फलभावनायाः । (शि० व०)

सुरेषु हि ध्रुवतां गमस्या सर्वार्थसिच्चभिय समस्या । (शि० व०)

सुलभा रम्यता लोके दुर्लभं हि गुणार्जनम् । (कि० अ०)

सुलभो हि द्विषां भङ्गो दुर्लभा सत्यवाच्यता । (कि० अ०)

सुहृदर्थमीहितमजिह्मधियां प्रकृतेर्विराजति विरुद्धमपि । (शि० व०)

सूर्यापाये न खलु कमलं पुष्यति स्वामभिख्याम् । (मे० दू०)

सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः कल्पेत लोकस्य कथं तमिस्रा । (र० व०)

सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः । (भर्तृ०)

सौख्यं धन्याः किमपि दधते सपक्षपक्षसमृद्धाः ।

स्खले रवेरप्सु कृताप्लवे कृते न मुद्वती जातु भवेत्कुमुद्वती । (नै० च०)

स्तोत्रं कस्य न तुष्टये । (कु० सं०)

स्त्रियश्चरित्रं पुरुषस्य भाग्यं देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ।

स्त्रियो नष्टा ह्यभर्तृका । (वृ० चा०)

स्त्रियो यथा विचेष्टन्तां निष्कम्पं हि सतां मनः । (क० स०)

स्त्रीचित्तमहो विचित्रमिति । (क० स०)

स्त्रीचित्तस्येव दैवस्य को वेत्ति गहनां गतिम् । (क० स०)

स्त्रीणां पतिः प्राणा न बान्धवाः । (क० स०)

स्त्रीणां प्रियालोकफलो हि वेषः । (कु० सं०)

स्त्रीणां भावानुरक्तं हि विरहासहनं मनः । (क० स०)

स्त्रीणामलीकमुग्धं हि वचः को मन्यते मृषा । (क० स०)

स्त्रीणामाद्यं प्रणयवचनं विभ्रमो हि प्रियेषु । (मे० दू०)

स्त्रीपुमानित्यनास्थैषा वृत्तं हि महितं सताम् । (कु० स०)

स्त्री पुंवच्च प्रभवति यदा तद्धि गेहं विनष्टम् ।

स्त्रीबुद्धिः प्रलयावहा । (चा० नी०)

स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः । (भर्तृ०)

स्त्रीवच प्रत्ययो हन्ति विचारं महतामपि । (क० स०)

स्त्री विनश्यति रूपेण । (शा० प०)

स्त्रीषु वाक्संयमः कुतः । (क० स०)

स्त्रीष्वनर्गलचेष्टासु कस्येच्छा नोपजायते । (क० स०)

स्थातुं नियोक्तुर्नहि शक्यमग्रे विनाश्य रक्ष्यं स्वयमक्षतेन । (र० वं०)

स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः । (कु० सं०)

स्थिरा शैली गुणवताम् । (कुन० न०)

स्नापितोऽपि बहुशो नदीजलैर्गर्दभः किमु हयो भवेत्क्वचित् ।

स्निग्धमुग्धा हि सत्स्त्रियः । (क० स०)

स्निग्धो हि विरहायासे साधुवादं ददाति किम् । (क० स०)

स्नुषान्वय पाराशरो पलमयनगेहेषु सुदृशाम् ।

स्नेहमूलानि दुःखानि । (म० भा०)

स्नेहानाहुः किमपि विरहे ध्वंसिनस्ते त्वभोगादिष्टे वस्तुन्युपचितरसाः प्रेमराशीभवन्ति । (मे० दू०)

स्नेहः खलु पापशङ्की । (अ० शा०)

स्पृशन्ति न मृगाङ्गनानां हृदयं धनुर्ध्वनय । (नै० च०)

स्पृशन्त्यास्मादरण्यं किमिव नहि रम्यं मृगदृशः ।

स्पृशन्नपि गजो हन्ति । (प० त०)

स्मर्तुमधिगतगुणस्मरणाः पटवो न दोषमखिलं खलु स्मरणाः । (शि० व०)

स्रोतोरयं त्रिबुधतटिनी । (भ० भ०)

स्वं जीवितमपि सन्तो न गणयन्ति मित्रार्थे । (प० त०)

स्वकर्मसूत्रग्रथितो हि लोकः ।

स्वगृहे पूज्यते मूर्खः ।
स्वग्रामे पूज्यते प्रभुः ।
स्वचित्तकल्पितो गर्वः कस्य नेह प्रशाम्यति । (प० त०)
स्वजनस्य हि दुःखमग्रतो विवृतद्वारमिवोपजायते ।
(कु० सं०)
स्वजनालोक्यातेद्रो दुःखाग्निः कं न तापयेत् । (क० स०)
स्वजातीयविघाताय माहात्म्यं दृश्यते नृणाम् ।
स्वत एव सतां परार्थता ग्रहणानां हि यथा यथार्थता ।
(शि० व०)
स्वदेशजातस्य नरस्य नूनं गुणाधिकस्यापि भवेदवज्ञा ।
स्वदेशे पूज्यते राजा । (चा० नी०)
स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः । (भ० गी०)
स्वधियो निश्चयो नास्ति यस्य स भ्रमति स्वयम् । (इ० श०)
स्वपन्त्यज्ञा हि निश्चेष्टाः कुतो निद्रा विवेकिनाम् । (क० स०)
स्वपदाश्रयमात्रस्य फलाशा को हि मन्यते । (क० स०)
स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् । (भर्तृ०)
स्वभावतः सर्वमिदं हि सिद्धम् ।
स्वभावस्वच्छानां पतनमपि भाग्य हि भवति ।
स्वभावो दुरतिक्रमः । (प० त०)
स्वभावो यादृशो यस्य न जहाति कदाचन । (चा० नी०)
स्वमहिमदर्शनमक्ष्णोर्मुकुरतले जायते यस्मात् ।
स्वयशांसि विक्रमवतामवतां न वधूष्वघानि विमृशन्ति
धियः । (कि० अ०)
स्वयमेव हि वातोऽग्नेः सारथ्यं प्रतिपद्यते । (र० व०)
स्ववीर्यगुप्ता हि मनोः प्रसूतिः । (र० व०)
स्वसुखनिरभिलाषः खिद्यसे लोकहेतोः ।
स्वसुख मान्ति साध्वीनां तासां भर्तृसुखं सुखम् ।
(क० स०)
स्वस्थे को वा न पण्डितः । (प० त०)
स्वस्थे चित्ते बुद्धयः संभवन्ति ।
स्वादुभिस्तु विषयैर्हृतस्ततो दुःखमिन्द्रियगणो निवार्यते
(र० व०)
स्वाधीनकुशलाः सिद्धिमन्तः । (अ० शा०)
स्वाधीना दयिता सुतावधि ।
स्वामापदं प्रोज्झ्य विपत्तिमग्नं शोचन्ति सन्तो
ह्युपकारिपक्षम् । (कि० अ०)
स्वामिन्यसाध्यव्यसने सुखं सम्मन्त्रिणो कुतः । (क० स०)

स्वामिवत्पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि दासवत् । प्राप्ते तु षोडशे
वर्षे पुत्रं मित्रवदाचरेत् ॥ (प्र० म०)
स्वाम्यायत्ता सदा प्राणा भृत्यानामर्जिता धनैः । (प० त०)
स्वेदमामज्वरं प्राज्ञः कोऽम्भसा परिषिञ्चति । (शि० व०)
स्नेहानलस्य स्फुरतां प्रियाभ्यो दुःस्फुरत्वपेक्षा
कियती खलु स्यात् । (शि० व०)
हंसो यथा क्षीरमिवाम्बुमध्यात् ।
हंसो हि क्षीरमादत्ते तन्मिश्रा वर्जयन्त्यपः । (अ० शा०)
हहो पद्मसरः कृतः कतिपयैर्हंसैर्विना श्रीस्तव ।
हतं ज्ञानं क्रियाहीनम् । (वृ० चा०)
हतमश्रोत्रियं श्राद्धं । (चा० नी०)
हतं सैन्यमनायकम् । (चा० नी०)
हतश्चाज्ञानतो नरः । (वृ० चा०)
हतविधिपरिपाकः केन वा लङ्घनीयः । (मे० दू०)
हरति मनो मधुरा हि यौवनश्रीः । (कि० अ०)
हसन्नपि नृपो हन्ति ।
हस्तस्य भूषणं दानम् ।
हस्तौ दानविवर्जितौ । (वृ० चा०)
हा कष्टं खलु वर्तते कलियुगे धन्या नरा सज्जनाः ।
हास्यादते किमन्यत्स्यादतिलौल्यवतां फलम् । (क० स०)
हा हा तथापि विषयान्न जहाति चेतः । (भर्तृ०)
हिंसा बलमसाधूनां । (म० भा०)
हितप्रयोजनं मित्रम् ।
हितभुङ्मितभुक् शाकभुक् ।
हितमारण्यमौषधम् ।
हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः । (कि० अ०)
हितैषिणः सन्ति न ते मनीषिणः ।
हितोपदेशो मूर्खस्य कोपायैव न शान्तये । (क० स०)
हीनान्यनुपकर्तॄणि प्रवृद्धानि विकुर्वते मित्राणि ।
(र० व०)
हीयते हि मतिस्तात हीनैः सह समागमात् ॥ (हि०)
हेम्नः संलक्ष्यते ह्यग्नौ विशुद्धिः श्यामिकापि वा । (र० व०)
होतारमपि जुह्वन्तं स्पृष्टो दहति पावकः । (प० त०)
ह्रीर्या हि लोके पुरुषस्य बन्धुः । (भर्तृ०)
ह्रदे गभीरे हृदि चावगाढे शंसन्ति कार्यावतरं हि सन्तः ।
(नै० च०)

इति सुभाषितरत्नखण्डमञ्जूषा सपूर्णा ॥

ग्रन्थसमाप्तिः

इति विरचितग्रन्था पद्धतिर्या मयेयं सकलगुणिगणानां प्रीतये सास्तु नित्यम् ।
विपुलविमलदीव्यत्सत्कलानां निधानं तरुणतरणिरुद्धा विद्विषत्कौशिकानाम् ॥

अस्याभ्यासाद्ग्रन्थवर्यस्य शिष्यः सर्वज्ञः स्याद्विस्फुरच्चारुबुद्धिः ।
अर्थं कामं वेत्ति धर्मं च मोक्षं निःसंदेहं शीलितुं पण्डितोऽपि ॥

शास्त्राब्धिं सकलं विलोड्य नितरां ग्रन्थः कृतोऽयं मया
लोकानन्दकरः समस्तसुकलासंतानजैवातृकः ।
अस्यास्वाद्य सुभाषितामृतरसानानन्दपूर्णान्तराः
सन्तः संप्रति नाकवासनिरतान्देवान्हसन्तु ध्रुवम् ॥

विज्ञप्तिः

दृष्टं किमपि लोकेऽस्मिन्न निर्दोषं न निर्गुणम् ।
आवृणुध्वमतो दोषान्विवृणुध्वं गुणान्बुधाः ।

आशीर्वचनम्

सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद्दुःखभाग्भवेत् ॥

सुभाषितरत्नभाण्डागारस्थपद्यानां सस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

२ अत्रोपयुक्तसाङ्केतिकचिह्नाना विवरण 'साङ्केतिकचिह्नपरिचय'तोऽवसेयम्।

ई

उ

छ

ज

तावत्कोकिल (भामिनी अ ६) २२५।१२७
तावत्सप्तसमुद्र (शा प १०९७) ७।९६
तावत्सन्ति सद्वाया (शु २१८३) ६६।३७
तावत्सर्वगुणालय ७४।४१
तावत्स्यात्सर्व (पच २ १५०) १६५।५३४
तावत्स्यात्सु (पच ५ १२) ३४९।३३
तावदार्थीयते (किरात ११ ६१) ७९।११
तावदेव कृतिना (भर्तृ सं ७७) २५१।३३
तावदेव विदुषा २५१।३१
तावद्गर्जंति (सु ५८८) २३५।१६१
तावद्गर्जन्ति (शा प १५७४) १४३।८०
तावद्गुणा गुरुत्व च (सु ३२०२) ७६।२६
तावद्भयाद्धि (हि १ १७) १६४।५००
तावद्विद्यानवद्या गुणगण ८९।४
तावन्महत्ता महती ७३।२५
तावन्महत्त्वं (भर्तृ सं २५१) १६६।५९४
तावन्मौनेन (वृ चा १४ १८) २२५।१२१
तास्तु वाच सभायोग्या (म भ ८) ८४।१
तिग्मरुचिरप्रतापो (का प्र ४ ५५) १०३।७२
तिमिरेऽपि दूरस्था ३५१।१८
तिरोहितान्तानि (किरात ८ ४७) ३३८।९०
तिर्यक्कण्ठ (गीत ३ ७ १६) २५।१५०
तिर्यक्त्वं भजतु ६३।३५
तिलार्धं स्वीय (चाणक्य ६६) ३९४।६८९
तिष्ठता तपसि पु (किरात १३ ४४) ८३।१
तिष्ठार्जुनाद्य सङ्ग्रामे १८१।५
तीक्ष्ण रविस्त (शा प ३९०७) ३४५।३९
तीक्ष्णधारेण खड्गेन ७३।१५
तीक्ष्णाग्रहेतिहतिभि १४३।५६
तीक्ष्णांशुद्विजतो मूर्धां(मुद्रा ३ ५) ६३।३२
तीक्ष्णा नारुन्तुदा (शिशु २ १०९) ८५।२
तीक्ष्णोपायप्राप्तगम्योऽपि ३९४।६८३
तीरस्थलीबर्हिभि (रघु १३ ६४) ३३७।६५
तीरात्तीरमुपैति (शा प ३५९७) २५६।११
तीर्थसेवनमो (राजत ६ ३०९) ३८७।४२४
तीर्थस्थित (राजत ५ ३०४) ३९४।६७४
तीर्थानामवलोकनं परि ९८।६
तीव्रे तपसि (शा प १५१६) १५४।७१
तीव्रो निदाघस (शा प ९७५) २३६।८
तीव्रोऽय नितरां २३७।३०
तीव्रोष्णदुर्विषहवीर्यै ७९।१९
तुङ्गत्वमितरा (शिशु २ ४८) ७९।१५
तुङ्गब्रह्माण्डसिंहासन १३८।८९

तुङ्गात्मना तुङ्गतरा (सु २५९) ४९।१६४
तुङ्गाभोगे स्तन २६६।३२१
तुन्द्यान्तराध्यास १०४।१०७
तुभ्य दासेर (सूक्ति २४ १) २३४।१२६
तुरगशतसहस्र गो(पद्यसंग्रह १४) ६९।२६
तुरङ्गमादिर्नेश(कुमार १६ ४३) १२८।२०
तुरङ्गी तुरगारु(कुमार १६ ४१) १२०।१९
तुलाधारो धाता १०६।१६२
तुल्यमारुह्य रविणा (सु २४२८) १०१।११
तुल्य परोपतापित्व ८६।६६
तुल्य भूपति (शा प १२०४) १८।११२
तुल्यरूपमसि (किरात ९ ६१) ३१६।५३
तुल्यवर्णच्छद (भोज २६०) २२८।२०५
तुल्यार्थे (पच १ २७१) १४६।१५६
तुल्येऽपराधे (शिशु २ ४०) ७८।४
तुषारधवल स्फूर्जं १९५।२
तुष्यन्ति भोजनै(चा नी ६ ०) १५९।२७२
तुष्यन्तु मे छिद्रम २८७।३
तूणीरबन्धपरिणद्ध १२७।१८
तूणेव मधुमासे १९४।३५
तृण चाहं वरं मन्ये नरा ७४।४
तृण ब्रह्मविद (चा नी ५ १४) १६७।६३३
तृणमुस्त्रमपि न २३३।१००
तृणादपि लघुस्तूल (शा प ४००) ७३।५
तृणानि नोन्मू (पच १ १३३) १७४।९०७
तृणानि भूमि (पच १ १८२) १६३।४४४
तृणैरावेष्टयते रज्जु १४४।८४
तृणोल्कया (भा ५ १२३०) ३८८।४३७
तृप्तियोग (शिशु २ ३१) १४६।१८३
तृप्त्यर्थं भोजन १६६।५९८
तृष्या नव कमल २१३।५८
तृषा धराया (शा प १०८८) २१६।१२
तृषार्तै सारङ्गै (शा प १२०५) ५२।२४४
तृषा शुष्य (शा प ४१४८) ३७१।१३१
तृष्णाखनिरगाधे(सूक्ति १२९ २) ७५।२३
तृष्णां चेह परित्यज्य (हि १ १९०) ७५।३
तृष्णां छिन्धि भज(भर्तृ सं ४४) ५३।२७३
तृष्णापहारी विमलो १०२।२२
तृष्णालोल (रसगङ्गाधर) २६१।१०१
तृष्णा हि चेतसि (हि १ १९०) ७६।१८
तृष्णे कृष्णेऽपि ते ७५।२
तृष्णे त्वमपि (शा प ४२४) ७५।७
तृष्णे देवि (शा प ४२०) ७५।१

तृष्णे देवि नम (पच ५ ७७) ७६।८
ते कौपीन (शा प १२२४) १०८।१९४
ते क्षत्रिया (शा प ३९७९) ३६०।२१
ते चापि (भा १२ १२५४२) ३८७।४०६
तेन क्षमा (शिशु २ ८३) १४७।१८५
तेजस्विनि (शा प १३९९) ७९।९
तेजस्विमध्य (शिशु २ ५१) ७८।६
तेजांसि यस्य प्रशम २२०।९
तेनोढीने महीपाले ७९।१०
ते तीक्ष्णदुर्जन ३६८।३५
ते त चातकपोतका २९३।७०
ते दृष्टिमात्र (का प्र ८ १४०) ५९।२३४
ते धन्या पुण्यभाजस्ते ७५।९
ते धन्यास्ते (पच १ २८५) ३२।९
तेऽनन्तवाङ्मयमहा (सु १८९) ३३।३९
तेनाधीत श्रुत तेन ७६।११
ते पिबन्त (भा ३ १२८५७) ३९३।६५२
ते भूमीपतयो जयन्ति ३४।५५
ते मीमांसाशास्त्रलोक ४३।१
ते मूर्खतरा लोके (सु ४८३) ७२।४५
ते वन्यास्ते कृति (भोज १२१) ४८।१३६
ते साधवो भुवन (प्रस उ भ ७) ५०।२१३
तै सर्वेशीभवद् ३०१।९०
तोय निर्मथित घृताय ४१।६९
तोयानामधिपति २१६।१५
तोयैरल्पैरपि (भामिनी अ २८) २४७।४७
त्यक्त जन्म (सु ६५४) २३३।११८
त्यक्तप्राण (शिशु १८ ६१) १३०।९१
त्यक्तो विन्ध्यगिरि २७०।९३
त्यक्त्वापि निज ५६।११७
त्यक्त्वा युवा ६४।१४
त्यक्त्वाल्सान् ३८५।३१७
त्यज किंशुक २४२।१६८
त्यज चक्रवाकि २२७।१७९
त्यजत मानम (रघु ९ ४७) ३३२।५७
त्यजति च गुणा ५७।१५०
त्यजति (शा प १५४५) १६९।७२८
त्यज निज (शा प ११०४) २१८।६९
त्यजन्ति मित्राणि (वृ चा १५ ५) ६४।१०
त्यजसि यदपि १३५।२४
त्यजेत सचर्यास्त(भा ३ ९४) ३८८।४३२
त्यजेत्क्षुधार्तो १७२।८३८
त्यजेत्स्वामिनमत्यु १५७।२०९
त्यजेदेकं (चा नी २ १०) १५३।३२

द

प्रायेण धनिनामेव (शा प ४३४) ६९।७
प्रायेण नीचलोकस्य व १९९।२७
प्रायेण भीम (मा ५ ११४५) ३९०।५४३
प्रायेण सुवर्णं (शा प ३९६१) ३६०।२
प्रायेणात्र (पच १ ४४८) १७९।१०२३
प्रायो दुरन्त (प्र राघव५ ४९) १५८।२३५
प्रायो यत्किंचिदपि प्राप्तो ८६।९
प्रारभ्यते न (मुद्रा २ १७) ३९०।५४८
प्रारब्धे रति (शा प ३६९७) ३२०।१७
प्रारब्धे निपरीतनामनि रते ३२०।१९
प्रारम्भतोऽतिविपुल (सु ४२३) ५८।१९३
प्रारम्भे (मालिनी [redacted] ४६) २२४।१०९
प्रालेयमिश्रमकर (वेणी २ ७) ३२३।१३
प्रालेयलेशमिश्रे (पच ३ २२९)३९१।५८२
प्रालेयशैल (शा प ३०२५) २४६।२३
प्रावारैरक्षारैर्गर्भ (शा प ३९२७) ३४७।१
प्रावृषि शैलश्रेणीनितम्ब २१२।२१
प्रावृषेण्यस्य (शा प ७६८) २१९।१
प्रासप्रोतप्रवीरोत्थणरुधिर ११३।१२३
प्रासादीयति वैणवादिगहन २५०।२२
प्रासादे सा दिशि (अमरु १०१) २७१।६५
प्रियकृतवठलेय (अमरु ११५) ३२९।१९
प्रियतमेन यया (शिशु ६ ५७) ३४६।१८
प्रियप्राया (उ रामच २ २) ५१।२३७
प्रियमत्नु (राज त ४ ३२१) ३९१।५९९
प्रियमेचा (काम नीति ३ २६) ३७८।४४
प्रियवसवेरपया (सूक्ति ८० १३) ३२३।४
प्रियवाक्य (चाणक्य १६ १७) १५५।८३
प्रियविरहमदो (विद्ध ३ २१) २८५।४८
प्रियसखि न तथा पटीरपङ्के २८४।१८
प्रियसखि विपद् (शा प ४५१) ९३।८६
प्रियसखीमदशा (शिशु ६ ८) ३३२।६३
प्रियस्य सुहृदो (मालवी ९ ४१) ३६९।७
प्रियादर्शनमेवास्तु (सूक्ति ४९ २) २०३।१९
प्रिया न्याय्या वृ (मरु २ ६१) ५२।२४८
प्रियामुखीभूय सुखी सुधांशु २६१।१५२
प्रियाया (सूक्ति ४३ १८) ३२१।२२
प्रिया वा (महाना ० १५) ३८८।४५७
प्रियाविरहितस्या (सूक्ति ४२ १) २७४।१
प्रियासखीभूतवतो मुदेद २६६।४९६
प्रिया हिता (पंच १ ३२) ३७८।५७
प्रियेण संमथ्य (किरात ८ ३७) ३३८।८०
प्रियेण विका (किरात ८ ५४) ३३८।५७
प्रिये सदा पूर्णतरं मनोहरं ३१३।४०
प्रियं सलील (किरात ८ ४९) ३३८।८२
प्रियो मयैवावचिते प्रसूने ३५२।२३
प्रीणाति य (मरु म २७९) ३७८।४७
प्रीतिं न प्रकटीकरोति (सु ४९३) ७२।६०
प्रीतिं वस्तुना हरि कृत २५।१७६
प्रीतिर्लक्ष्मीर्य्य क्रेश १५७।१८४
प्रेक्षणीयकमिव (शिशु १० ८२) ३२९।१८
प्रेङ्खणप्रेष्णालापानुर्वेल २५३।७
प्रेङ्खद्वाजितरंगमु मदगज २७।२९१
प्रेम मत्स्य तयोरेव १६०।३१४
प्रेमार्द्रा (मालती ५ ७) २८०।९३
प्रेमैव मास्तु यदि चेतसि ५०।१९३
प्रेमोन्नामितरेवतीमुख २६।१९६
प्रेरयति परम (शा प ३६४) ५७।१३१
प्रेरित शश (किरात ९ २८) ३००।४४
प्रेषिक प्रेष्यक (शा प ४०६४) ३६४।९
प्रेषितस्य कुतो (चाणाक्य ६१) १६७।३६२
प्रोद्यत्स्फुलिङ्गज्वलनज्वाला १९।८३
प्रोथत्प्रोकार (शा प ३९२४) ३४६।३३
प्रोषितवति (प्र राघव ५ ५) ३१०।१०
प्रौढमौक्तिकरुच पयोमुचां ३४१।४८
प्रौढच्छेदानुरूप (छलितराम) ३६५।११
प्रौढिं गता कलासु पथ १२१।१६५
प्लवन्ते धर्म (भा १२ २२) ३९१।५५९

फ

फणी ग्रस्ते (सुव ६३) १०२।३५
फल यतत् (मनु ६ ६७) ३९०।५२५
फल दूरतरे (शा प १०४८) २४२।१७३
फल धमस (शुक ४०) ३९०।५३८
फल स्वेच्छाल (मोत २७०) ७२।५४
फलतीह (पच ५ ९) ३९०।५२८
फलहीनं नृप (पच १ ६६१) १४५।२८१
फलाना च दलाना च २२२।४२
फलायते कुचद्वन्द्वमिव २७०।४
फलार्थी (पच १ २७८) १४९।२९२
फलाशिनो मूलतृणाम्बु ६७।४५
फलितस्य रसालशाखिन २३६।१०५
फुल्लेषु य कम (शा प ८२५) २२३।८०
फेनमा (भा १२ १२०५०) ३८८।४५५

ब

बकुलोफयतिमिर्जुष्टे पल्वले २२।१७
बकुलकुलमिलन्मिलिन्दमाला ३३३।७५
बकुलमालिकयापि २८४।१४
बकोट ब्रूम (शा प ८९१) २२९।२२८
बद्धालिंदास भवत शुभ ११६।६७
बत सखि (का प १० ४३१) २८४।२१
बदरामलका (भामिनी शृ ८) २६५।२८५
बद्धकोपविकृती (किरात ९ ३४) ३१६।५६
बद्धकोपमपि तिष्ठति २५४।१८
बद्धा मणिम (पावती ५ १५) २६८।३८०
बद्धा यदर्पणरसेन ४०।५२
बद्धा पद्मासन यो नयन २६।२०७
बद्धा हियोमा त्रिवली गुणेन २६६।३१८
बधिरयति कर्णविवर वाच ६४।१२
बन्दीकृत्य (का प्र ५ ११९) ११२।२६८
बन्दी (मनु स ६१२) १८०।१०५२
बन्ध लब्धत परस्य २२८।२२२
बन्धनस्थो हि (शा प १२०९) २३१।५८
बन्धनानि (चाणक्य १५ १७) ३९०।५११
बन्धु नो नाम (हि २ १७४) १६४।४६३
बन्धुयाग (काव्या ३ १४७) ३८१।१५७
बन्धुस्त्रीभृत्य (हि २ ८०) १६४।४८३
बन्धूकद्युति (शा प ३६५८) ३१४।६८
बन्धूकबन्धूभव २६१।१४९
बन्धूरबन्धुरधर (प रा २ ८) २७१।३२
बन्धुला सुहृदा चैव १६६।५८९
बभूव बल्मीकभव कवि ३६।४२
बर्बरस्य तपस्वी (शा प १४९६) १५४।५९
बर्हीरीति बका (शा प १८८७) ३४३।८८
बन्मार्दभयो (रघु ८ ११) १०४।८६
बलवदपि (किरात १० ३७) ३३६।१४
बलवानपि (किरात २ ३७) १६४।४९२
बलाचीता (शा प ३६७८) ३१८।११
बलि पातालनिल (मोत १२१) १०१।७
बलिकर्णदधी (शा प १२२१) १०२।१७
बलिना सह (काम नी ९ ४९) १४८।२३२
बलीयसा हीन (पच ३ १२६) १७७।२७
बलोपपन्नो (पच ३ १११) ३७७।२३
बाल छोपिपाल (मोत ६४) ११६।६८
बहलजलधमर्धा मेघनादा १८२।४१
बहव पक्षतोऽपीद (सु २२५५) ७८।२
बहवोऽविनया (म ५ ४०) ३९३।६६५
बहि सर्वा (मालती १ १७) १७७।५७८
बहिरतिनिर्मलरूपं २४७।६३
बहिर्ने लोला दशपाक्ष ३५१।२८
बहु जगद पुर (शिशु ११ ३९) ३३८।११

भ

म

१ सुभा०अनु०

सहस्रारे निर (मेघन २८६) २७५।१२३
सह इन्दुरन्वदन्वै ३०३।१२८
सहचारं यथा २८५।१
सहवनलिनवक (प्रबोध १२) १७५।९४०
सहजान्तहरु (चितु १६ २९) ५९।१९८
सहज्योऽपि (ह च २६) १९८।६८२
सह तथा लर २८२।१३३
सह परिजनेन ७७।१
सह वलठनप्प (ह ३९९) ५८।१७५
सहसा विर (किरात २ ३०) १७५।९३५
सहसा हृदये २८५।१४
सहस्रिदनंद (ह २४८) ४८।१४६
सहस्रकापूरा १०६। ७०
सहस्रशीर्षा पुरुष (ऋा प ४९४) १८९।१
सहस्राम्नो नाग ५।५१
सहावयन्य (मा ५ १३०१) ३९१।५७१
स हि गगन (वि २ २१) ९३।८३
सहिम्ने विरह (काव्या २ १५१) ३३०।३
सहृदया कवि (ह १२९) ३३।२८
सहेनदृक घते २६४।२३९
सहोदरा कुड्डुनकेव ३१।२९
स ह्लनाच्य (वि २ ९२) १४२।२२
साकारिकसुखानक १५७।१८२
साक कुरा (का प ५ १२१) १०५।१४२
साक प्रावगैर्ले २१७।४१
सा कविता सा (मतग म १२) ३०।१८
साकारो (पच २ ८६) १४४।७२
साकूत निवसनद (ह १९७) ४१।७४
साकूतमधुरकोमल ३५।६
साकूतासिवना (च २ ६ १२)२४।१६९
साक्षर पुरुष १५६।१५५
साक्षरा विपरीता १५८।२०९
साक्षात्क्लिष्ट (महावीरच ७ ९) १४०।१
साक्षात्प्रेमार्थ (ऋा प ४१२९) २०३।१८७
साक्षादभूल्लय ३२०।४
साक्षान्मथन (ऋा प ४००७) ३६१।२
सागरि प्रियतने (उ २०१४) ३१४।२
सागतेऽपि न (उ २२३) ४७।८४
सागरोऽपि किल १०१।११
साटोपन्योमहद्योनिन २७।१३
सा तन्वीति (सूक्ति ४२ ९) ३३५।१४२
सा तोरणान्नि (सूक्ति २८ ३) २७२।१९
सा दुग्ध (विद शा १ ३८) २७१।२२
सा दृष्टा धैर्ने (ह १२५४) २७०।१
सादन सुन्दय (धाप ७ १२१) ७९।१२
साधन्दौ कथ ९२०।१४९
साधन्ते (ह ४०१) ५८।१७६
साधारणदर्शसूक्ति ३३ ३०) २२८।२४
सा धारेणस २६४।२६२
साधु चन्दन(सूक्ति ३ ३०)२६२।१७८
साधुरेव (ह च २) ४६।०४
साधुरेषार्थिनि (मनु ८ ७९२) ७३।१४
साधु व्यवस्त ४३।१९
साधुस्वेतानिन (ह ४०८) ५८।१८२
साधूना दर्शन पुन्य (सुक २८ १) ८३।७
साधो कुतलवट २४८।८८
साधो प्रदीपे (र १ ८६) ४०।२३
साध्वी साध्वी (नैष १२ २४ १) ३५।१७
साध्वीव मारदी (ह २४०) ३२।१७
साध्वाक्रीन (नरव १५) १७८।१००२
सानन्द नन्दिहस्ता (ह ८१) ३।२५
सानन्द सदन (चा भ १२ १) ८९।४
सानन्दकन्दुक ३४२।३६
सानन्दमनसाक्लाम्प्र शृ.ति १ ४) ३२।४९
सानन्देन (कड कौसु.शि १) २२३।८३
सानन्दा गणनायक ९।१४०
सा न काति न २९०।८७
सानुज कानन १९९।२८
सान्त्वमधै ३२९।१३
सान्द्रा मुद २६।२०१
सान्द्रानन्दपुर (नउ ९ १८ २) २५।१४७
सान्द्रानोदवती २३२।९२
सान्द्रामोद (चिद्य १८ ३६) १२९।०१
सान्ध्यमलालित २९४।२०
सान्ध्यराग (महानन्द) २९३।१९
सा पन्थु (अनर २९) ३५८।६४
सापराधीन (ह २४५) ४८।१४३
सा बाड मरवे (शृगार.शि १२२) ३१०।६
सा बाला वय (अनर ३४) २८०।९२
सा भार्या या (म १ ३०२७) १५४।६१
साभिमानम (ह ३१०) ४७।८५
सामगायनतून मे (ऋा प ४०६२) ३६४।७
सामदाने भेद १५०।३२०
सामवादा (चितु २ ५५) ३९१।२६६
सा मा द्रक्ष्यति(गीत ११ २० १) २९३।१४
सामादिसाते (पच १ १६८) १४९।२८७
सामुद्रान्निन (राजत ४ ६२९)३८६।३८०
सा मे ददाति २८९।१०२
सामेव हि १४१।३१२
सामोदानन्द (ह २२८०) ७८।१२
साम्रा दर्शन (नट) १४८।२३१
सायैव यत्र (पच १ ४०९) २५९।०६४
साम्य (विद शा १ २५) ३३३।१००
साय चन्द्रकला २७४।२१
साय दालमयन २८२।१८
साय माधुरेवी ३०२।११७
साय कनकुसा (धाप ४ ७९) २९३।१२
सायकप्रदानकारी(कल्पद्रु ७ ४)१८९।५५
सा यवन्ते (ऋा प ३१८०) ३११।२०
सारङ्ग्या कुच २६६।३१०
सारो न स्त (ह ६१८) २३२।११५
सा रत्नसर्वे (ऋा प ४००१)१२२।१७९
सारस्वते खोटने १०१।८
सा राजहंसैव २६९।४२४
सा रात्रि (अत कौसु म १) २७१।२४
सारासारपरे (ह २८२०) १४४।१०२
सा रोनावते (उ ४ ९ ९) २९०।८८
सार्थकनवकरद २७०।४२८
सार्धं मनोरथ (शृगार.शि १२०) ३०९।१
सर्वमौनमवन (दशि द २ २६)३६७।३०
साल्कानननुज्ञ (ऋा प १२०१) १३१।१
सालदक (मनर १२८) ३१०।४
साल्दक्केन (मनर ११६) ३१०।३
सालव मुखर (ऋा प १३२९) १४४।९८
सावलेपनुयलि (किरात १२ ५६)४९।१५८
सावलेपपरसुरु चितु १० १६) ३१५।१९
सावनीमान १६७।६१३
सा विद्याधर २८१।१०६
सा विरहदहनतूला २८८।१०
साशङ्कस्य (ह २१६७) १०८।१९५
साश्चर्यं सुखे (सु ३६२) ६२।२७५
सा श्रीर्वा न (गरुड पुराण) १५७।१७१
सा सचारेयन २८१।१०४
सा सत्यैव रम्या २८८।८
सा सा सन्पदे ह (विक्रमच ५२) ९१।३४
सा सुन्दर तव (धम्पाज ६ १०) २८७।४
सा सेवा या (पच १ ४०) १४८।२५५
सा सौन्दर्यनिधि २८९।११६
सा स्तनाञ्जलि २६४।२५७
सास्ये मा कुरु ३५८।७६
सादृचिकम्पनस्थ ३१२।२१

समाप्तोऽयं सुभाषितरत्नभाण्डागारस्थपद्यानुक्रमकोशः

शुद्धिपत्रम्

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृ	श्लो
यन्नम	यन्नर्म	३७७	१५
मूल	मूल	"	२५
यत्नन	यत्नेन	"	२६
पूनयि वा	पूनयित्वा	"	३०
प्रतिष्ठ ।	प्रतिष्ठेता	"	३१
क्लैव्य	क्लैव्य	३७८	६७
दारभ्य	दारभ्यो	३८०	१११
जयेत्क्रुद्धो	जयेत्क्रुद्धो	"	१२०
श्मश्रुद्बोध	श्मश्रूद्बोध	"	१३०
मय गच्छत्सुत्र	मयं सह गच्छत्स	३८२	१५४
अभिमान	अभिमान	"	२२३
हन्या पूर्वा	हन्यापूर्वा	"	२३०
मूर्ख विचारणैपा	मूर्खविचारणेपा	३८३	२७०
वपुमृग	वपुर्मृग,	३८४	२७६
सजयाते	सजायते	"	२८१
जलाराना	जलौकाना	"	२८४
ऐण	ऐण	"	२९०
स्वभनो	स्वभावो	"	२९६
जी विवेतेन	जीवेन्मितेन	"	२९८
मैत्री	मैत्री	"	३००
निरामक्मा	निरामकाम	"	३०६
मुद्गल्य	मुद्गल्य	३८६	३४१
स्तत्व	स्तत्त्वं	३८७	४०५
भक्त	भक्ते	३८८	४५०
समार्जनी रज	समार्जनीरज	३८९	४८५
भा नाश्नति	भार्याजितस्य नाश्नाति	"	४८६
यत्त	यत्तु	३९०	५१४
सुनिहित	सुनिहित	३९१	५६७
त्प्रमाणक स्तस्य	त्प्रमाण वस्तस्य	"	५७०
भोनने	भोजने जने	"	५७१
कर्नव्योऽध्येन	कर्तव्योऽध्ययने	"	"
वहीका	महीका	३९१	५८४
श्लाध्य	श्लाघ्य	"	६१२
भायया भता	भार्यया भर्ता	"	६१९
कायालते	कायास्तटे	३९३	६४२
जलाद्युनिमतो	जलाद्द्युनिमतो	"	६४२
दोग्धव्य	द्रोग्धव्यं	३९४	६९२
धार्मात्मन	धर्मात्मान	"	६९४